

C. SALVSTII CRISPI
DE CONIVRATIONE CATILINAE, ET DE BELLO IVGVRTHINO HISTORIAE.

In M. Tullium Ciceronem oratio.
M. Tullij Ciceronis ad Saluſtium reſponſio.
Eiuſdem Ciceronis in L. Catilinam orationes quinque.
Lucij Catilinæ in M. T. Ciceronem orationes reſponſiuæ duæ.
Porcij Latronis declamatio in L. Catilinam.
Fragmenta quædam ex libris hiſtoriarum Saluſtij.

CVM IODOCI BADII ASCENSII IN HAEC OMNIA FAMILIARIBVS explanationibus, & aliorum doctisſimorum virorum commentarijs & annotationibus ſparſim appoſitis, quibus difficillima quæque Saluſtij loca explicantur, & explanantur.

VIRI AVTEM ILLI QVI PRAETER IAM DICTVM ASCENSIVM, Saluſtianum hoc opus interpretantur, hi ſunt

LAVRENTIVS	*Valla.*
IOAN. CHRYSOSTOMVS	*Soldus.*
BARTHOLOMAEVS	*Marlianus.*
FRANCISCVS	*Syluius Ambianus.*
IACOBVS	*Crucius Bononienſis.*

Adiectis præterea duobus locupletiſſimis indicibus, quorum alter hiſtoriarum Saluſtij memorabilia: alter ea, quæ ab interpretibus annotata ſunt, planè demonſtrat.

OMNIA

Philippi de Angelis
Inrres S. Leonardi

VENETIIS, Apud Ioannem Mariam Bonellum. M. D. LXVII.

Cat. Patrum Soc. Jesu

EX LIBRIS PETRI

CRINITI DE HISTORICIS, AC

ORATORIBVS LATINIS,

SALVSTII VITA.

CAIVS Salustius Crispus Amiterni natus traditur in agro Sabino, quo anno Atheniensium vrbs à L. Sylla deuicta atque vastata est, vt Romani annales referunt. Ex nobili Salustiorum familia ortus est, quæ diu in secundo ordine dignitatem seruauit. Idem in vrbe educatus creditur, & à teneris annis operam ac studium impendisse optimis disciplinis. Sed cum in ea tempora incidisset, quibus corrupti ciuium mores varijs partibus atque factionibus forent, neque virtuti præmia aut bonis ingenijs adessent: in eam deprauata ciuitate, quod idem Salustius fatetur, sicut eius ingenium voluptatibus facile succubuit. Itaque cum ad rempub. pro ætate foret delatus, propter ciuium improbitatem & factiones multa aduersa pertulit. Nã tum præcipue Syllanis partibus infecta ciuitas æstuabat. Constat ex veterum commentarijs, Salustium ipsum ingenio fuisse acri, & in studijs literarum accurato, tum maxime in scribenda historia. Præceptorem habuit inter alios Atteium Prætextatum, qui Philologum se appellauit, & ab eo edoctus est de ratione scribendi, vt à Suetonio Tranquillo traditur: qui & Asinium quoque Pollionem scribit ab eodem Prætextato eruditum, atque instructum. Maximè autem M. Catonis studiosus fuit, ex cuius commentarijs verba excerpsit, & velut breuiariũ ad vsum proprium habuit: quod Octauius quoque Augustus in epistola ad M. Antonium refert: in qua ipsum Antonium ceu insanientem increpat, quòd ea scribere vellet quæ mirētur potius homines, quam quæ intelligant. Sed interim ad Salustij cõmentarios. Historiam composuit de Lucij Catilinæ coniuratione contra romanum senatum, & item de bello iugurthæ, qui Numidiæ rex factus, diu contra romanos strenue rem gessit. Historiam præterea de Romanorum gestis, vt de Mario, & Sylla, necnõ de Pompeio contra regem Mithridatem, quod opus libris aliquot à Salustio absolutum traditur. Et adhuc supersunt quædam veluti absolutissimi operis reliquiæ, in quibus Salustij diligentia in historia describenda, atque grauitas apparet. In parte operis de rebus punicis tanto animi studio incubuit, vt a quibusdam scriptum sit eam regionem adisse, ac maxima solertia perlustrasse, quo maiore fide, atque officio veritatem exploraret. Auienus certe Rufus plurimum Salustij diligentiam atque studium commendauit. Sed & Gellius, vir romanus, qui veterum eruditionis Aristarchus habetur, ita de Salustij oratione disserit: Elegantia, inquit Salustij, verborumque facundia, & nouandi studium, cum multa prorsus inuidiæ fuit. Plures non mediocri ingenio viri, conati sunt reprehendere pleraque, & obtrectare, in quibus plura inscite aut maligne vellicant. Quin & bone proprietatis seruantissimum vocat. Titus autem Liuius tam iniquus Salustio fuit, sicut ab Annæo Seneca scribitur, vt quædam ex historiæ Thucydidis translata, & eleganter assumpta, velut deprauata & corrupta illi obiecerit, Idque ipsum non in Thucydidis gratiam effecit, vt Aurelius Fuscus dicebat: verum putauit se facilius Salustium vincere, si prius Thucydidem ipsum præferret. Asinius quoque Pollio librum scripsit quo Salustij scripta reprehenderet, quòd in iis nimia quadam affectatione antiquitatem sequeretur. Fabius vero Quintilianus, vir maioris & grauis iudicio, asseruit oratione Salustij atque breuitate nihil fieri posse perfectius, præsertim apud vacuas & eruditas aures. Neque veritus est idem Fabius auctori Thucydidi in scribenda historia apud Græcos principi, Salustium ipsum opponere, sicuti T. Liuium Herodoto. Quo factum est, vt, cum plures voluerint dicendi genus Salustianum sequi minime sint assecuti. Est enim eius oratio tam absoluta, tam casta & innocens, vt merito ab eruditis diuina breuitas censeatur. Nam & Aruntius, qui belli punici historiam scripsit, Salustio tantum concessit, vt eius orationem maximo studio sequeretur. quod alibi diximus. Nec illud ignoratur, consueuisse Salustium magno labore ac studio scribere, et nihil non absolutum atque perfectum videri posset: quod ex ipsa lectione facile colligitur. Amicos in primis habuit doctrina & ingenio nobiles, vt Cornelium Nepotem, Messalam, & Nigidium Figulum, qui perijsse in exilio traditur. Iulium præterea Cæsarẽ magno studio dilexit: à quo etiam, vt creditur, dignitatẽ Præfecturæ honestatus est. Illud item à Suetonio refertur, Lenæum grammaticum Pompeij libertum satyras contra Salustium composuisse, eumque mordaci & acerbo carmine lacerasse, vt qui lurconem illum, popinonemq́, & nebulonem, ac lastaurum appellarit, tum vita scriptisq. monstruosum, ac M. Catonis furem ineruditissimum quod ipsum nõ alia ratione à Lenæo factũ creditur, quàm si studium suum atque officium erga patronũ Pompeium probaret: quem virum Crispus Salustius ore probo, animo autem inuerecũdo esse scripserat. Itaque mirandum non est, si tam acerbe atque satyrice libertus Lenæus contra Salustium aciem styli exacuit. Quantum odij atque inimicitiæ inter hunc & M. Ciceronem extiterit, notissimum est: quod vtriusque violentæ atque acerrimæ orationes ita demonstrant, vt neuter videre possit satis sui rationem habuisse, dum alteri malediceret. Qua in re non sunt multa referenda, cum ea Hieronymi ac Fabij auctoritate constet eos homines longe aberrasse, qui confictas magis orationes ab alijs, quàm à Salustio & Cicerone habitas crediderint. Et sanè tã corruptis moribus Salustius, ingenio tam procliui ad luxum fuit, vt paternam domum viuente adhuc patre turpissima ratione venalem haberet, quod illi inter alia vitia à M. Cicerone exprobatur. Sed à Varrone etiam & Gellio traditum est, eundem fuisse in adulterio deprehensum ab Annio Milone, lorisque cæsum, ac data pecunia dimissum. Qua ratione factum est vt M. Cicero appellare illum non dubitauerit mensarum assectam, cubiculorum pellicem, & adulterum. Dignitates publicas gessit, & quæsturæ ac tribunatus honorem assecutus est, sed nulla quidem laude aut cõmendatione, adeo libidine magis quam ratione & publice & priuatim vixisse. Nam & bis vocatus est in iudicium, & ad iudicum subsellia attractus, fortuna extrema, vt inquit Cicero, stetit. Scribunt autem grammatici ea causa de senatu eiectum fuisse à Censoribus, quòd ingenti libidine matronas consectaretur. Illud quoque de Salustio relatum est, patrocinio & fauore C. Cæsaris consecutum fuisse præturam Africæ interioris ea qua diues factus, cum in vrbem rediret, preciosissimos atque amœnissimos hortos in regione ad malum punicum comparauit, ac Tiburti villam, quæ à Cicerone itidem illi obijciuntur. Neque desunt qui scribant Terentiam Marci Ciceronis vxorem, ab eo repudiatam Salustio nupsisse, ac deinceps Messalæ Coruino, viro in eloquentia clarissimo. quod etiam suo loco scripsimus. Sciendum est fuisse plures Salustio. Nam & Cn. à M. Tullio celebratur in Salustiorum familia insignis, & M. Ciceroni, ac Cn. Pompeio maxime familiaris. quod ex ijs epistolis colligitur, quas Cicero ad Pomponium Atticum scribit. Qua in re impudenter quidam decepti sunt cum Salustij Empedoclea ignorarent, vt alibi demonstraui. Sunt qui tradant ad annum secundum & LX. eum vixisse, & in patria annis aliquot post obitum C. Cæsaris diem extremum obijsse. quod ex veterum commentarijs colligitur. Illud præterea de hoc ipso Crispo Romæ circumlatum est, et multi testantur.

Hic erit, vt perhibent, doctorum corda virorum,
Crispus Romana primus in historia.

SALVSTII VITA PER IOAN. Chrysostomum Soldum.

SALVSTIVS civis Romanus senatorij ordinis fuit. Hic primo se ad remp. contulit, & in ea aliquando versatus est, postea cum ei in senatu (ut tradit Acron) a censoribus obiectum esset, quod libertinarum sectator esset, tum ille non se matronarum sed libertinarum sectatorem esse testatus est, atque ideo senatu depulsus est, quod in procemijs purgat. Sed revera constat, Salustium infamia circa fœminas laborasse. Nam ut idem Acron refert in Faustæ Syllæ filiæ & Milonis uxoris adulterio deprehensus ab ipso Tito Annio Milone flagellis cæsus est. Igitur Salustius ob eiusmodi flagitia a senatu remotus, cum intelligeret sibi ob tantam ignominiam aditum ad honores penitus interclusum omissa cura reip. se ad historiam scribendam contulit, in qua re ita claruit, ut omnibus qui historiam scripserunt omnium iudicio anteponatur. Et quemadmodum apud Græcos Thucydides Herodotum cæterosque qui historiam scripserunt, nobilitate & artificio dicendi superavit, sic apud Latinos Salustius Livium cæterosque historicos facile vicit. Unde Quintil. Thucydidi Salustium comparat, Livium Herodoto. Porro tam in Thucydide quam in Salustio mira brevitas quædam & affectata rerum ubertas commendatur. Nam uterque ita rerum frequentia creber est, ut verborum prope numerum sententiarum numero consequatur. genus autem dicendi pressum & nitidum, & omnino rebus magis quam verbis redundans.

RVRSVS ALIA SALVSTII vita, incerto auctore.

CRISPVS Salustius genus ex Amiterno Sabinorum agro duxit C. Salustio patre genitus. Ea liberalibus artibus, in quibus educatus erat, præter eruditionem nihil accepit. Omnibus voluptatibus turpissime indulsit, paternam domum vendidit, ut crimine adulterij se redimeret. Et quæstura & tribunatu nullam laudem est assecutus. Favente C. Cæsare prætor Africam sortitus provinciam expilavit, & exhausit, tantumque inde pecuniarum reportavit, ut amœnissimos hortos sub Quirinale extra pomerium ad Collinam portam titulo sui nominis empto loco habuerit, atque adornaverit, non vulgares illius sæculi & posteriorum ætatibus delicias atque secessum, usque ad exactam ætatem libidinis avidus, & potens, in amicitia varius, & inconstans. Sæpius tamen studio denique momordit. Habitus est ore improbo, & animo inverecundo. Manes Pompeij magni, existimans hac via se Cæsari gratiorem fore, lacerare ausus est. Unde in Salustium Lenæus Pompeij libertus scripsit, moresque eius sigillatim paucis vocabulis expressit, nebulonem, lurconem, popinonem, & lastaurum appellans. vox postrema indicat fuisse hominem validæ libidinis. Scripsit stylo non abhorrente a veteribus. Extat coniuratio Catilinæ, & bellum Iugurthinum, & quædam conciones e libris bellorum civilium. Ut secreta inimici fidelius intelligeret, Terentiam a Cicerone repudiatam duxit uxorem, quæ tertio nupsit Messalæ Corvino.

REVERENDO IN CHRISTO patri ac D. D. Ioanni Episcopo Misenensi, Ioannes Rivius Attendoriensis S. D.

POSTQVAM te Reverende præsul collapsas incuria maiorum instaurandi scholas consilium cepisse intellexi, cum & ipse quidem incredibili sum gaudio affectus, & alacer atque lætus hanc pubi studiosæ gratulari fortunam cœpi, tum vero, quantus ad illam pristinam meam erga te benevolentiam, qua te propter singulares in omni genere virtutes tuas sum mirifice semper cōplexus, hac re velut cumulus accesserit, non mehercule verbis consequi ullis possum. Quanquam enim & hæc profecto de te, & alia item maiora, post susceptum Episcopi munus expectabamus omnes, quicunque sumus tuæ gloriæ studiosi, & honori dignitatique favemus, tamen ut tam subito nobis tanta ex improviso daretur fortuna, & hæc tanta nec opinantibus lætitia obtingeret, vix dum isto magistratu Ecclesiastico inito, quis tādem erat vel optare ausus? Atque quo magis præter spem nobis derepente hoc tantum boni est obiectum, eo & gratius & iucundius omnibus accidisse scito beneficium tuum. Quanquam autem me amplissime Præsul, communes cum alijs ad tibi gratulandum causæ impellunt, sunt tamen & peculiares quædam cur hoc officij mihi suscipiendum esse duxerim. & illa quidem cum primis, quod e Valentino Hertelio nostro de amplitudinis tuæ propensa in me voluntate, studio, favoreque sum persæpe certior factus. Itaque facere non potui, quin quantum ex isto atque instituto nuper instaurandarum scholarum consilio tuo voluptatis ceperim, hoc loco tibi declararem. Idque amplitudinem tuam optime Præsul bonam in partem accepturam esse, singularis ista naturæ tuæ bonitas atque facilitas ut sperem facit. Illud omnibus votis Deum Opt. Max. comprecabor, uti prosperos & felices consilijs tuis eventus atque successus dare velit, ut quod iampridem magna cum spe es ingressus, id efficere etiam atque exequi usque ad extremum possis. Quid enim aut Deo ipsi gratius, aut tibi gloriosius, aut tuæ commisso fidei populo conducibilius atque utilius facere possis, quam si neglectam misere hactenus iuventutem, pietate, moribus, & quæ ad percipiendam colendamq. virtutem adiuvant, literis optimis & ingenuis artibus cures instituendam? Hoc demum enim vere est Episcopum agere, summam cum primis habere primæ ætatis curationem, & honesto salario conducere qui sibi traditos in disciplinam pueros fideliter doceant, qui assiduis cohortationibus ad veram pietatem, ad Dei cultum, ad virtutes Christianas incitent, qui civilitate morum imbuant, qui arceant a vitijs, qui denique aut errantes, ut fit, in viam reducant, aut luxu diffluentes ad bonam frugem revocent. Quod si corruptos depravatosque populi Christiani reformare & corrigere mores velimus, nimirum hic maxime vigilemus, & huc nervos omneis contendamus oportet, ut iam inde a teneris annis iuventus honestis disciplinis erudiatur. E ludis enim literarijs fere proficiscentur, qui publica munera obeant, qui magistratum gerant, legesque ac iudicia administrent, qui principibus in consilijs adsint, qui rebus gerendis præficiantur, qui gubernandis ecclesijs præsint, qui sacras ad populum conciones habeant, quique alijs hoc genus officijs muneribusque perfungantur. Quam tandem igitur deo rationem reddent, qui hic deserunt officij sui partes, atque adeo qui indignam cura sua hanc rem iudicant? Quo magis tuum amplissime Præsul consilium probo, quo antiquius hac re chariusq. habeas nihil. Neque vero deerit optima conanti Deus, nec operam suam tam pia in causa negabunt eruditi. Ipse quidem certe, quāquam nihil egregij de me promittere ac spondere ausim, si quid tamen hæc ingenij mei exiguitas, & doctrinæ quantulæcunque mediocritas poterit, id pro virili operam dabo, uti sanctissimos istos in promovendis studijs conatus, quoad eius fieriq. possum, iuvem. Cuius rei gratia nostras in rerum Romanorum florentissimum auctorem (sic enim Tacitus appellat) C. Crispum Salustium castigationes, dicare nomini tuo constituimus, rati nimirum & amplitudini tuæ gratum acceptumq. nos, & iuventuti profuturum delaturos munus. Tu vero accipias queso læta serena fronte Salustium ipsum, iam ab innumeris pene mendis & erratis, quibus antea cum iniuria temporum, tum librariorum incuria scatebat, repurgatum, & in pristinam fere integritatem, absit invidia dicto, vindicatum. Hic est Sal. ille amplissime Præsul, quem acerrimi vir iudicij Quintilianus opponere Thucydidi, non veretur. At cuiusmodi tandem historico? Quem ita crebrum esse rerum frequentia testatur Cicero, ut verborum prope numerum sententiarum numero consequatur. ita porro verbis aptum & pressum, ut nescias utrum res oratione, an verba sententijs illustrentur. Hic est inquam, quo de vere atque eleganter Martialis,

Primus Romana Crispus in historia.

Nec vero consequi ullis verbis possum, quantis hę castigationes mihi laboribus constiterint. Qua in re permagna quoque Georgio Fabricio debetur optimo ac doctissimo adolescēti gratia. Is enim cum exemplar nobis Sal. in pergamenis descriptum, quo non facile vetustius ullum extare hodie crediderim, dono dedit, tū vero in perquirendis alijs præterea vel manuscriptis vel impressis voluminibus, quibus instructi paratiores ad hoc negociū aggrederemur,

deremus, operam mihi strenuam nauauit. Quo de adolescente quid futurum augurer, cur hic verear dicere? Nam in ijs hic aliquando numerabitur optime Præsul, si non desit Mecœnatis alicuius fauor, qui præceptores ipsi suos longe & ingenio & doctrina vicisse ferantur. Est enim in optimarum artium studijs & disciplinis liberalibus iam inde à puero versatus, neque ab harum studio, res vlla vnquam auocare illum aut retardare potuit. Sed & eos iam in literis cum Latinis tum Græcis, vt pro hac ætate, progressus fecit, vix vt parem ex æqualibus inuenias quenquam. Nam stylo quantum valeat, quamque præclare eloqui cogitata possit, vt nullus dicam, res ipsa nimirum indicat. Quod si propter eximiam formam Dianæ, vt Poëta canit,

Latonæ tacitum pertentant gaudia pectus:

Qua me tandem affici voluptate par est, cum talem nostro e ludo profectum discipulum video, cuius egregiæ laudes ad præceptoris gloriam redundent? Sed vt ad superiora reuertar, nos amplissime Præsul in his Salustij historijs non aut mendosa solum emendauimus, aut correximus deprauata, sed & diuersam sæpe discrepantemq. à vulgata lectionem indicauimus, non iudicium vbique interponentes nostrum, sed integrum sæpe relinquentes admonito lectori suum. Quosdam etiam locos, vel obscuros illos ac difficiles, vel in quibus quamuis apertis & illustribus, lapsi tamen interpretes errant, obiter explicauimus. Illud non mehercule dici potest, quàm vbique fuerit molestum, adnotare identidem inuersionem, immutationemq. ordinis verborum. Quod ipsum quidem ita crebro faciundum fuit, interdum vt conniuere in leuioribus quibusdam nobis permiserimus. Cum interim quiuis mediocri doctrina præditus norit, quantum vel ad perspicuitatem rerum, vel ad elegantiam & venustatem orationis, vel ad sonitum iucundiorem, vel ad effugiendam duriciem & asperitatem compositionis, vel denique ad numerum ipsum quem vocant, collocatio apta seriesque vocum faciat. Iam vero cum permulta hodie sint exemplaria Salustiana, varijs in locis aliud alio correctius impressa, faciundum nobis fuit, vt ad vnum aliquod potissimum è tam multis, quod & recens editum, & maxime omnium studiosæ pubis manibus teratur, cetera ferè, quæcunque nancisci potuimus conferremus. Tale est quod Ioan. Gymnicus anno proximo excusit. Vsi autem manuscriptis inter alia duobus summa, altero è bibliotheca Merseburgensi, altero cuius facta nobis à Fabricio nostro copia, atque adeo quod ab eodem est dono nobis datum. Quo in exemplari vetus illa scribendi ratio, quam [illegible] vocant, est diligentissime obseruata. Vnde facile colligas, ipsum bene esse vetustum. Sic passim ibi est, inbecillus, inbellis, inmaturus, inmensus, inpunitus, inprobior. Item, inpudentia, inpunitas, atque hoc genus alia, in suo quodoq; genere numero, casu. Sed & propositiones ibi non mutatas reperias in verbis. et sunt, adcniuisse, adtendere, adquirere, adsequi, adpropinquare, adgredi, inrumpere, conlocare. in sua quodque persona, numero tempore, & modo. Sunt alia præterea non pauca, quæ non operæpretium est omnia enumerare. Iam & Sulla semper, pro Sylla, & Sullani milites ibidem nec vnquam ferè aliter. & proinde, vbi hodie perperam, Perinde. non quin sic quidem etiam dicatur (neque enim hoc in dubium venit) sed quòd alterum veteribus fuerit vsitatius atque tritius. Qua de re prolixius est à nobis in Castigationibus Terentianis actum. Quin & intellegere & neglegere, ab hisque deducta tempora, participia, nomina, vbique per e scripta inuenias, nunquam aliter. & Adhoc ferè, vbi Adhæc perperam in recentioribus. Sed & Carthaginiensis passim, vbi hodie vulgo, Carthaginensis, & transductus præpositione integra. pro quo hodie traductus. Sic ab stirpe, ab senatu, ab Thuscis, ab latere, ab Iugurtha, ab Numidis, ab nobilitate, & alia pleraque, quę ferè aliter in nostris. Quin & aspirationis signum quibusdam in vocibus est ceteri more omissum. cuiusmodi sunt carus, lacrymans, Gracci, atque alia nonnulla. Iam penè absolueram castigationes hasce Salustianas, cum ecce a doctissimo atque humanissimo viro D. Ioanne Cochlæo exemplaria ad me duo in pergamenis descripta mittuntur, quæ magno mihi vsui fuere. id quod locis suis non dissimulauimus. Ignosces optime atque humanissime Præsul, quòd tam familiariter tecum agam, & propemodum in publica commoda peccem, dum te longo adeo sermone detineo ac moror. Sed si quid hic pecco, singularis & eximia quædam generosæ istius naturæ tuæ bonitas atque facilitas, quæ a multis bonis doctisque viris vno ore prædicatur, causam omnem sustinet. Bene valeat amplitudo tua, nosque sibi, vt facit, commendatos habeat. E Friberga XII. calend. Maij. Anno M.D. XXXVIII.

PRISCAE AC VERAE NOBILItatis, insignisq. eruditionis viro D. Ioanni Vuernhero à Rischach, Domus Teutonicæ Friburgi Brisgoæ Commendatori; Henricus Glareanus.

S. D. P.

CVM hac nostra ætate in emendandis optimis auctoribus doctissimi quique in omni arte viri certatim satagant, laborent desudēt, quòd germana lectio eorundem indigna temporum iniuria deprauata, tandem priscam recipiat lucem, ac in integrū restituatur, quod in Liuio, Cicerone, Plinio, alijsq. multis & fecimus ipsi, & alios fecisse videmus, nequeo hercle satis admirari, cur in Salustium, tam veterem, tam frugiferum, tantæ postremo existimationis apud omnes classicos auctorem, vt Quintil. Thucydidi comparare non dubitarit, nemo hodie dignum lectu, quod sciam, quidquam tentarit, quo sanaret tot vulneribus à Barbarie diutina confossum, tam mutilum, tam lacerum, ut si à mortuis hodie resurgat, suorum scriptorum fragmenta agniturus quidem fuerit, sed haud absque lacrymis inspecturus. Collegerunt quidam flosculos ex eo, verba sæpe corrupta citantes, vt editio nuper florum in hūc auctorem, quæ Hutteno ascribitur. Quæ si eius est, leui, vt dici solet, ille brachio sibi fortassis lusit, non in hoc vt ederetur. Cuius indicium mihi facit primus statim in Scholiorum vestibulo flos, vbi ait: studere se. Deinde continuo confirmandę rei gratia, Salustij verba subinfert: Qui studeo sese præstare ceteris animantibus. quasi accusatiuus sese, ad studeo, & non ad præstare referatur. Quod, ne videamur hic grammaticen docere, lectori discutiendum relinquo. idem dico de commentario in Catilinam, qui initio quidem splendide, nec absurde rhetoricatur, vt existimes propemodum vel Vallæ, vel non indoctioris esse, at in posterioribus deinde commentationibus vix alicuius docti viri putabit, tantum abest, vt Vallæ videri possit. Transeo nunc Soldi cuiusdam, ac Badij longissima commenta, multis in locis nec cœlum, nec terram attingentia, vt locorum, qui plurimi hic corrupti sunt, difficultates nihilominus vexent ac inhibeant lectorem. Male me habuit, vt verum fatear, cum quotidie in scholis prælegatur, in ore omnium, in manibus versetur, denique nemo sit, qui illum non deuorasse videri velit, interrogati tamen multi de locis aliquot deprauatis, ne verbum quidem dignum, [illegible], respondere queant. Quapropter, quando in alijs auctoribus, nunc sæpe id laboris haud susceperim, nec eius rei hactenus pœnituerit, etiam hic me studiosis operæpretium facturum existimaui, si quę in hoc auctore sciolorum ignorantia, & longa vetustas deprauarit pro virili restituerem. Ad quæ non nudam duntaxat coniecturam adferimus, sed historiæ apud alios auctores collationem, codicumq. veterum fidem. Inter quos puetullus vnus Iulij Gothi, adolescentis eximię spei, & nobis in primis familiaris fuit, quem ipse è Biturigibus, cum illic sub Alciato doctissimo viro, iuris prudentię strenue operā nauaret, huc attulerat, ex Italia, tamen antea in Galliam delatū. Aldus Manutius Venetijs antea aliquot annos editionem rabsbuit, vt tum putabat, satis emendatam, laudādam certe, si ad prioris seculi exemplaria edita conferatur, verum si penitius introspexeris, Dijboni, quantum illic reperias errorum. Eam tn̄ nostræ ætatis librarij certatim, tanq̄ sinceram, à viginti nunc annis imitati, ne latum quidem digitum ab ea discesserunt. Vnde factū est, si quis secus, q̄ ea habebat, legeret, vt identidem audiret impudenter obgānientes: Aliter, atque tu legis, habet litera Aldina. Quasi piaculum cōmisisset, qui non statim illi acquieuisset. Non existimo opus esse, vt adolescentes ad hunc frequentissime legendum inuitem. Vino vendibili, secundum prouerbium, non est opus suspensa hedera. Hoc vnum tn̄, studioso adolescenti maiorē ex hoc auctore fructum esse ad firmandum consolidandumq. stylum, q̄ vt paucis dici queat. Certe epistolaria angustia in tam exiguo opella non plura dicere non patitur. Benignitati tuæ integerrime vir, ac nobilitatis antiquæ ingens decus, hosce labores nostros asscribo, haud nescius maiora tuam decere clementiam. Sed à paruo cliente magnus patronus parua sperare potest, magna haud scio desiderare ne potius an sperare. Bene vale. Friburgi Brisgoæ, cal. Nouembribus, anno à natali Christi, M.D. XXXVII.

IACOBI CRVCII BONONIENsis in Catilinam Salustij, annotatiunculę.

N Catilina Iugurthaq. Crispi Salustij quędam velociter transcurrentes annotamus. In primis illud ex Gellio exponemus, quod in præfatione ita legitur. [At mihi, tametsi haud quaquam par gloria sequatur scriptorem & auctorem rerum, tamen in primis arduum videtur res gestas scribere) Arduum hic positū pro difficili tantum, sed pro eo quoque quod Græci δύσχρηστον, aut χαλεπόν vocant, quod est tum difficile, tum molestum quoque, incommodum, & intractabile.

Gell. lib. 4 cap. 14. carte 24.

Ex eodem legendum. [Satis loquentiæ, sapientiæ parum) Nō eloquentiæ, vt vulgus solet. Nam si cum Cicero de ijs verba faceret, qui arte dicendi abutebantur, in malo non est ausus eloquentiam nominare, vt obseruauit Victorinus rhetor clarissimus, tanquam eloquentia, vt diait Cœlius, sit quædam innocentia, nec nisi in bonam partem possit deflecti, cumq. Catonis illa notissima definitione Oratoris, omniumq. opinione rhetorum comprobatum sit eloquentiam tantum viro bono innocentiq. conuenire: Salustius clarissimus dicendi magister ac artifex subtilissimus duo hæc haud miscuisset penitus discordia, eloquentiam, & malignitatem. Audacter igitur tum A. Gellij auctoritate, cum magis ratione, satis loquentiæ legendum, non eloquentiæ, secundum profanum atq; imperitum vulgus grammatistarū.

Gell lib. 1 cap. 14. car. 18.

car. 7. Nedum illi corruptis moribus, victorię obtemperarent) Legimus ex Prisciano Augustinoq. locum hunc citantibus. Nedum pro saltem positum est. Et hic sensus. Saltem necesse fuit milites his tanta indulgentia immo licentia imperatoris corruptos victoriæ obtemperare, quod est pro libidine impetuq. victoriam citra modum exercere.

car. 12. Libido stupri ganeæq., cęteriq. cultus non minor incesserat). Cultum accipimus pro elegantia, quæ apud veteres pro vitio sæpius reponebatur, quod Catonis auctoritate probat Gellius, fere neos elegantem, dictum antiquitus, non ob ingenij elegantiam, sed qui nimis læto amænoq. cultu esset. Cultus ad hoc apud veteres nunc in bonam, nunc in malam partem accipiebatur. Horatius: Mundus erit qui non offendet sordibus, atque in neutram partem cultus miser.

car. 14. Sed antea item pauci coniurauere contra remp. in quibus fuit Catilina, de quo quàm verissime potero dicam) Quia plerio, de quo leguot, nec hoc relinquimus. De qua igitur legatur, non de quo. ex antiquo & fideli codice. Hic enim, vt ait Diomedes locum hunc exponens, est secunda anaphora, per quam elocutio non conuenienter respondens, aliud iter occulte. De qua enim intelligendum coniuratione.

car. 14. Nunquam Hispanos præterea tale facinus fecisse) Notanda hic vox illa præterea, quæ hoc in loco tempus præteritum significat, quod annotauit Ægretius, quod rarissime inuenies.

car. 16. Atque eo dictante fecisse, quo fidei magis inter se hererent) Sic passim legitur. Nos autem putamus sic emendari posse. Atque eo dictum te fecisse.

car. 18. Q. Martius rex & Q. Metellus, nam vterq; ad vrbem imperatores erant) Quod verbum hoc, ad vrbem, significet eleganter exponit Asconius his verbis: Omnis enim magistratus qui intramuranus non est, et si administrator Romæ est, ad vrbem dī.

Et quis mentio facta est de hac præpositione ad, obiter & in transcursu ponatur differentia inter ad, & in, non medius fidius spernenda, quippe quæ particulæ non eundem idemq. signant, vt vulgo creditur. Nam in forum ire, est forum intrare. Ad forum autem ire, in locum proximum foro, sicut etiam non vnum est ex theatro & à theatro venire. nam qui ex theatro se venire dicit, ex ipso venit theatro, qui vero à theatro, non ex ipso theatro, sed ex loco qui proximus theatro est.

car. 24. Cetera multitudini diem statuit, antequam sine fraude liceret ab armis discedere, præter rerum capitalium condemnatis) Legendum, antequam, ita vt quam relatiuum nomen sit. Et hic est sensus: Præscriptus est dies ceteris ante quem diem possent ab armis impune discedere, sine periculo ac noxa acceptis condemnatis. Fraus autem hic pro periculo ponitur, in quam significationem veteres iurisconsulti sæpius vsurpauere, vt ait Seruius illud Virgilij exponens, Quis deus in fraudem. Ad hoc, præter cōdemnatis, dictum est pro condemnatos, quam rem obseruauit Priscianus in libris de constructione.

car 30. Apud eundem in oratione Cæsaris menda est. [Hi cœpere pessimum quenque, & omnibus inuisum indemnatum necare. Ex lege populus lætari) Lege, dictio expungatur, tum ex antiquo codice, tum maxime sensu. Nulla enim legis hic facta est mentio. Ad hoc, ex, accusatiuus est, quod etiam Prisciano auctore aduertimus hunc locum citante.

In oratione Catonis innaluit error & macula in omnibus codicibus etiam vetustissimis, vbi legitur: [Vereor ne illa vobis mansuetudo & misericordia, si illi arma ceperint, in miseria conuertatur) Næ, hic positum est pro nimis, vnde vereor, particula expungenda, Donato auctore locum hunc ita citante: Næ illa mansuetudo & misericordia in miseriam conuertetur. Næ hic pro nimis positum. Cicero: Næ isti vehementer errant. sic ergo legatur. Nę illa mansuetudo, & misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam conuertetur. car. 34

Ac sicut effœta parentum multis tempestatibus haud sanè quisquam Romæ virtute magnus fuit) Sunt qui putant legendum, effœta parente. Ceterum cum omnes codices parentum habeant, nihil immutando sensus ita explicari posse videtur, sicq. ordinandum puto, haud sanè quisquam Romæ virtute magnus fuit effœta, subaudi reip. & erit ablatiuus absolutus, effœta dico magnis tempestatibus parentum, hoc est calamitatibus maiorum, per quod innuere videtur bella ciuilia & discordias intestinas in causa fuisse, vt nullus iam multis seculis clarissimus emerserit. car. 35.

Illud etiam in fine Catilinę ita legendum arbitramur. [Pauci quos medios cohors prætoria disiecerat, paulo diuersi alijs ulbi stantes, omnes tamen aduersis vulneribus ceciderant) Alijs enim antiquitus dicebatur quod nunc alijs, auctoribus eodem Diomede ac Prisciano. car. 38.

IN IVGVRTHAM.

N Iugurtha ad hoc primum illud occurrit. [Nūc vero exul patria domo, solus, atque omnium rerum honestarum egens, quos accedam, aut quos appellem) Ex Donato corrigendum est? Quos accidam. Accidere enim eodem auctore, est gestum corporis ostendere in humilitatem cadētis, quod est iuxta cadere. Tranquillus in Claudio: hr præ metu ad genua sibi accidentem imperatorem salutauit, non accedentem, vt passim legitur. car. 53.

In eodem in Africæ descriptione illud est. [Prima Cyrene Colonia Theræon) Vbi interpres in sole caligat, hallucinaturq. puerilesq. nugas blacterans. Sic enim inquit: Colonia Theræon nomina sunt ciuitatum. Ordo autem est: prima est Cyrene Colonia Theræon, id est Theræorum. Est enim Theræon genitiuus Græcus, sicut Philænon aræ, pro Philænorum, si Latine proferantur, Cyrene vero ob hoc Theræorum colonia dicitur, quoniam Theræi eam condidere, qui ex Laconia profecti Theram insulam coluerunt. de qua Callimachus: car 59.

Nomine Calliste primum, sed postmodo Thera
Dicta fuit tellus vrbis origo meæ.

Illud quoque ita legendum putamus) Cum interim Metellus ignarus hostium monte digrediens cum exercitu conspicatur) Non, vt vulgo, conspicitur. Hoc quoque ex Donato. car. 80.

Dum ipse ad imperandum Tisidium vocaretur) Imperandum expone, vt ei imperaretur. Est.n. modus gerundij in significatione passiua. Quod annotauit Seruius in Buc. Virg. illud exponens: Frigidus in pratis cantando rumpitur anguis. Virg. ad hoc alibi: Vritq. videndo fœmina, quod est dum cantatur, & vr. Verum in hac voce imperandum, legendum, & alia id genus raro reperies inuenies significationem passiuam. Nos tamen in epist. Ciceronis obseruauimus dictum, Ad succedendum. i. vt ei succederetur. car. 88.

Quę postquam modo gloriosa, neq; parrandi belli cognouit) Ita legendum ex Prisciano, absque verbo causa. dum id ostendit, quomodo Latini sæpius hac pręteremissione vtuntur in huiusmodi genitiuis seu vocibus, vt subaudiatur causa, vt cum dicimus, populi seruēdi laborat, & resp. defendēdę periclitatur, de est causa. car. 104.

Comperio Bocchum magis fide Punica) Comperior legendum cum ex antiquo codice, tum ex Prisciano locum hunc allegante, passiua enim vox est in significatione actiua, iuxta illud:

Et picta bellantur Amazones armis. Et illud:
Hoc pinguem & placitam paci nutritor oliuam. car. 106.

Illud et pene in calce Iugurthæ sic ab omnibus legitur ferè. [Ego flumen Mulucham, quod inter me & Micipsam fuit, non egredior) Tu aūt, periculo meo Mulucha legito. Mulucha namque genere neutro pronunciatur. Vt enim ait Caper, duo barbara neutri generis lecti sunt apud Salustium, Mulucha, & Duria. car. 117.

Habuit

FRAGMENTVM ORATIONIS Ciceronis pro Cælio, in quo mores Catilinæ tanquam penicillo exprimuntur.

HABVIT enim Catilina, sicuti meminisse vos arbitror, permulta maximarum nō expressa signa, sed adumbrata virtutum. Vtebatur hominib⁹ improbis multis, & quidem optimis se viris deditum esse simulabat. Erant apud illum illecebræ libidinum multæ: erant etiam industriæ quidam stimuli ac laboris. Flagrabant vitia libidinis apud illum: vigebant etiam studia rei militaris. Neque ego vnquam fuisse tale monstrum in terris vllū puto, tam ex contrarijs diuersisque inter se repugnantibus naturæ studijs cupiditatibus conflatum. Quis clarioribus viris quodā tempore iucūdior? quis turpioribus coniunctior? quis ciuis meliorum partium aliquādo? quis tetrior hostis huic ciuitati? quis in voluptatibus inquinatior? quis in laboribus patientior? quis in rapacitate auarior? quis in largitione effusior? Illa vero, iudices, in illo homine mirabilia fuerunt, comprehendere multos amicitia, tueri obsequio, cum omnibus cōmunicare quod habebat, seruire temporibus suorum omnium, pecunia, gratia, labore corporis, scelere, etiam si opus esset audacia, versare suā naturam, & regere ad tempus, atque huc & illuc torquere & flectere. Cum tristibus seuere, cum remissis iocunde, cum senibus grauiter, cum iuuētute comiter, cum facinorosis audacter, cum libidinosis luxuriose viuere. Hac ille tam varia multiplicique natura cū omneis omnibus ex terris homines improbos audacesque collegerat, tum etiam multos forteis viros & bonos specie quadam virtutis assimulatæ tenebat: neque vnquam ex illo delendi huius imperij tam sceleratus impetus extitisset, nisi tot vitiorum tanta immanitas, quibusdam facilitatis & patientiæ radicibus niteretur.

QVO SIT GENERE NATVS Catilina.

NON fuisse de gēte Cornelia Catilinam (id quod & falso Salustij interpres affirmat, & à Gymnico perperam est in margine libri adnotatum) inter alia esse indicio potest, quòd P. Lentulus qui sine controuersia de hac gente fuit, non apud Salust. modo, sed & apud M. Tullium, regnum Romæ trib⁹ Cornelijs portendi ex fatis Sibyllinis & aruspicum responsis confimet in quibus antea Cinna Syllaque fuerit, tertius ipse sit, cui fatum foret vrbis potiri. Quod si Catilina de gente Corn. fuit, cur P. Lentulus se tertium esse ait, ad quem regnū vrbis atque imperiū peruenire esset necesse? cur ibi de Catilina nihil, si de eadem gēte fuit? Nos igitur è Sergiorū familia vetere atque illustri, quæ ab Sergesto illo Troiano (cuius in Aen. v. meminit Virg.) nomē accepit, Catilinam fuisse dicimus. Atque huiusce rei testes habemus locupletes atque idoneos C. Velleium Paterculum, C. Plinium Secundum, Amianum Marcel. C. Iulium Solinum, Papinianum iurisconsultum, Eutropium historicum. E recentioribus Raphaelem Volaterranum & Felicium Durantinum. Nam Velleius quidem Pat. quo loco Cic. meminit, Consul, inquit, Serg. Catil. Lentulique & Cethegi & aliorum vtriusque ordinis virorum coniurationem singulari virtute, constantia, vigilia, curaq. eripuit. Vides ne, vt Sergium Catil. dicat? Facit cum Velleio Plinius Secundus, qui libro Natur. hist. vij cap. xxvij. de fortitudine agens, è Sergiorum familia Catil. fuisse ubi tecte innuit. M. Sergio, inquit, nemo quenquam hominum iure prætulerit, licet pronepos Catilina gratiam nomini derogarit. Nec dissentit Amianus Marcel. xxv. Super his M. Sergium, inquit, qui vicies & ter vulneratus est in varijs pugnis, vt fertur, cuius posteritatis vltimus Catilina, claras gloriarum adoreas sempiternis maculis obumbrauit. Habet eadem ijsdem ferè verbis cap. iiij. Solinus. nam de M. Sergij fortitudine agens, inter alia ibidem. Beatus profecto, inquit, tot suffragijs gloriarum: nisi hæres suæ posteritatis eius successione Catilina, tantas eius adoreas laudum odio damnati nominis obumbrasset. Sed & digest. xlviij. Tit. iiij. Papinianus, in quæstionibus, inquit, læsæ maiestatis etiam mulieres audiuntur, & Coniurationem denique L. Sergij Catilinę Fuluia mulier detexit, & M. Tullium Cos indicio suo instruxit. Eutropius quoque rerum Rom. vj. Sergium Catilinam dicit. vnde quiuis facile, è Sergiorum familia Catilinam fuisse colligere potest. Facit nobiscum è recentioribus, vt dixi, Volaterranus, qui & ipse in Anthropologia Sergium Catilinam dicit. & Felicius item Duran. qui pronepotem M. Sergij illius cuius virtutē tot bellicæ laudes restentur, Catilinam fuisse confirmat. Qua in re Plinium est auctorem secutus.

NOBILISSIMO, NEC MINVS diserto, & cum primis obseruando, atque reuerendo domino Francisco de Rouhan Lugdunensium Archipræsuli, & Galliarum primathi, Iodocus Badius Ascensius, cū omni veneratione S. D.

CAIVS Crispus Salustius, egregius ille nobilitate veritatis (vt inquit Augustinus) historicus, ab A. Gellio concinnus verborum nouator merito nuncupatus, Thucydidi Græco ab Fabio nostro Quintiliano collatus, & ab Annæo Seneca citra iniuriam prælatus, & ab lepidissimo epigrammatico Martiale Romana primus in historia iudicatus. Is inquam cui sine detrimento sententię, ne apex quidem vnus detrahi posset, visus est mihi multa de temporis edacitate, mortaliumque negligentia conquestus, cui videlicet lucubrationes, quæ Thucydidicam redolerent lucernam, totque tam sacri laboris monumenta quibus vel inuitis fatis nominis æternitatem meruerit temporum calamitate ita perijsse, vt ne reliquiæ quidem (quæ quota tantorum operū pars) saluæ atque integræ legi valeant. Multam tamen Pomponio Læto, homini nimirum doctissimo, agere gratiam, quòd eas ex inuidæ obliuionis & incultæ barbariei faucibus recepe- rit. Mihi quoque earum recognoscendi atque elucidandi partes concedere, multa quidem vt quòd oneri impar forem, quòd historiæ vnde ipsis lumen depromerem interciderint. quòd alijs curis distinerer, quòd iam interpretem fortitæ essent, atque id genus alia nequidquam excusanti. Nam quanto ego me difficiliorem redderem, tanto ille acrius instare, orare demum egregium sibi vindicem ne totus interea diligerem. Atque quod tunc oranti visus sum recepisse, modo vtcunque prosecutus. Tuam domine Francisce eximiam præstantiam his Salustianis reliquijs, nostrisque familiarissimis cōmentarioribus præsidem imploro, oroq. supplex patiare hanc opellam tuo faustissimo nomini dicatam per Gallias tuas diffundi. Tantum est. Vale dulce literarum literatorumq́ & decus & pręsidium. Ex officina nostra Calchographa Parthisijs Pridie Cal. Nou. Anni huius. M. D. IIII.

M. TVLLII CICERONIS oratio in L. Catilinam.

NON est amplius tempus ocij P.C. Non est amplius locus potestatum. In Italia pestis Italiæ, in ciuitate ciuitatis incendium alitur. Crescit in dies, ac vires maximas suscipit. Et nisi propere sit extinctum, non modo vrbem, sed orbem totum perfundabit Catilina. P.C. Catilina hic est qui deu, hominibusq. infestus ire perditum patriam & ciues nititur. Qui se sibi libidinem animi expleat, tollitiæ & pietatis immemor lactus est. Qui ad honorem iure sibi per vos negatum viam parare cupit, morte bonorum, vrbis incendio, reipub. detrimento. Nam postquam omnes suos, & famam viuendo perniciose perdidit, qualiter nos & rempub. perdere possit aggressus est. Homines enim nefarios, periuros, sacrilegos, omnes denique consimiles, quos in vrbe vel in Italia nouerat, seruos etiam, familias filios nouarum rerum cupidos, domum suam frequentare rogauit. Exulibus patriam, seruis libertatem, pauperibus opes, priuatis honores, singulis gloriam, omnibus omnia dare pollicitus est. Postremo dando & pollicendo sic eos inter se effeceras, vt filij familias parentum iugulos, serui dominorum necem, domorum incendia minarentur. Sed quoniam sibi erat detrimento rei familiaris inopia (proh nefas) necauit filium, vt nouæ coniugis potiretur opibus quæ sibi eo viuente coniugi timuerat. Hæc P.C. quanquam rumoribus vulgi agitantur, per me tamen in vestram præsentiam non venissent nisi ab ijsdem conscijs scelerum cognita patuissent. Quos in publicum venire, & hæc eadem vobis præsentibus confiteri, pudor magis quàm timor arguit. Nam vestri consulis prouidentia, immo vestro decreto impunitas concessa est omnibus qui consilia patefecerint. Vigilat noctes & dies, cibum non nisi fame coactus appetit iugulis nostris intentus. De quibus oculorum ipsius fœditas & maculata facies, dubitare nos non patitur. Accinctus gladio domos familiares noctu circuit, alloquitur singulos, hortatur multis rationibus. Postulat vt se se ministro vel duce potius ad libertatem, honores, diuitias eos transire non pigeat. Ostendit ad hæc gerenda tempus idoneum, suos fortes magnanimos, nos ignauos somno, & ventri deditos, & nobis cum diuitijs animum & ætatem consenescere, quasi patriam & rempub. armis inuadere esset fortasse timori, nullus timidus. Hic laudat Marium Syllamque, cruentos phœniceas felices, iudicat, quibuscum magnanimis sua consilia communicare sors attulit. Sed profecto P.C. si nos iudicat ignauus & negligentes Catilina, non fallitur cum sit experientia. Si enim nostram non venisset in curiam, si reipub. intenti essemus & patriæ, de patria proditor iam expulsus esset. Hoc enim (vt mihi videtur) ratio postulat. Nam si Catilina patriam diligit, cui et incendia parat? Si non diligit, cur in ea vlterius moratur? cur laborat? Machinatne in dies (sicut iam dictum est) vt iubeat, Roma suomet pereat gladio, quod longe potius nequaquam posset efficere. Nulla enim pestis efficacior ad nocendum, quam familiaris inimicus. Adeo in curia sit frequens, in curia nostri consilij particeps, vt notet & designet quenquam nostrum ad necem, & reipub. cognoscat interitus. Scit quorum sanguis sibi daret imperium, & ruina quorum sibi daret ascensum. His maxime parat insidias, hos in die, hos in nocte prosequitur. Videte P.C. videte huius hominis summam audaciam, in nostrum conspectum venire non timet, de quorum interitu semper cogitat. Nobiscum loqui non timet, meam accusationem (quam sua conscientia probat) non timet. Igitur ab omnibus timendus est, nolite mirari si callidus dissimulator respondendi locum postulat. Confidit enim in eloquentia sua, quæ maximam partem ciuium detraxit in cladem. Qui igitur sceleratorum hominum tot copias comparauit, qui mendacia veri tate, & mēdacio veritatem colorat, sud eris eum? Taceris Proh dolor, in qua vrbe nos viuimus? Quibus tutoribus respub. nostra defenditur? O Camilli, ò Fabij vos vtinam essetis. Audire velletis illum qui expirantis filij preces audire noluit? Qui filios in parentes, seruos in dominos, in temp. Italiæ latrones armauit? Quid agis Catilina? quid cogitas? Cur furorem tuum, & audaciam tenias? Cur ille tuus exercitus (qui intra Mœnia clausus est) in Capitolium non erumpit? Nullus huius ordinis ignorat consilia tua & adhuc in patria remanes, immo in senatu Placandi locus est tibi relictus? Scire potes quòd non multum eis tua facta displicent. Cogitate P.C. quid res, quid tempus postulat. Audacia Catilinæ timorem omnibus reipub. incutit. Patriæ legibus minatur interitum. Viri, mulieres, senes, iuuenes, postremo omnis ætas terrore concussa est. Omnes credunt hodie vestra sententia liberari. Omnibus igitur satisfacietis P.C. si de ciuitate Catilinam, immo terrorem omnium expuleritis.

L. CATILINAE ORATIO IN M. Tullium Ciceronem ex tempore (vt putant) habita.

SI subtiliter à circunstantibus, quæ sit præsentia auctoris controuersia requiratur, inueniretur à propè intuentibus ille inter nos qui vulpis luit cum agno coram Leone conflictus. Cum illo namque mihi res agitur, qui magis in dolosis, fraudulentia, versutisq. rebus quam in comitate confidit. Cum illo mihi res agitur qui omnes rationes, spesque suas in eloquentiæ suæ torrente coniecit. Cum illo, qui aliud corde dissimulare, aliud ore simulare consueuit. Cum illo, qui corde subdolo, ore trilingui, vultu hispido, barba cœnosa, incessu graui, familiari mendacio proposuit, instituit, & iurauit, qui candida denigrat, & nigra loquendo dealbat. Qui aliorum famam depeculans, vrbes quoque mendacio pessundare consueuit. Quapropter mihi timendum, vobis summopere cauendum est, ne hodie plus valeat polita & erudita calliditas, quam nuda & vulgaris simplicitas. Ne sibi plus prosit eloquentiæ cauillantis astutia, quam mihi obsit infantis linguæ inepria. Si quo igitur in loco pro dicendi inopia mea vacillabit oratio, non illius phaleratam verborum agmina, & canorum festiuitatem, atque concinnitatis splendentiam, sed pondus sententiæ ac ipsum sagaci indignatione perscrutari & æquali lance trutinare debetis. quod si vos quoque sententiam aduersarij fuco mendacij coloratam, linceis (vt soletis) oculis in pexeritis, inuenietis sub columbina specie teterrimam caudam latitare scorpionis. Et eo pacto: eam inhonestam & inutilem fatebimini. Illum namque de ciuitate censet exturem fieri: cuius maiores eam fundauere, construxere, & ab hostibus protexere, ac postremo ad tantum culmen honoris promouere: vt imperij magnitudinem solis ortu, & occasu metiremur. Illum de ciuitate præcipitem iubet dari: qui nisi liuoris & detractionis causa obstaret, in ea primus, aut inter primos haberi deberet. Exeat igitur de ciuitate Catilina, & remaneat illic Ciceronis iactantia. Exeat de ciuitate ciuis, & remaneat inquilinus. Exeat de Roma Romanus, & remaneat Arpinas. Exeat hinc Scipionis nobilis propago, & regnet illic natus de paupere pago. Absit Scipionis indoles luculenta. Quid si Scipio nunc ille viueret nonne tali vteretur eloquio? Ego vici, vos in patriam reduxi, vos tamen ciuem eijcitis? Ego Romam periculo capitis mei protexi, vos nomen meum delere conamini? Ego feci quod non erat, quod esset, vos me ibi morari non sinitis? Iam iam nunc arbitror P.C. qualiter sit inhonesta huius accusatio cognoscitis. Nunc qualiter sit inutilis attendite. Nam si sententiam probaueritis maximas calamitates publicas, & priuatas suscipietis, reipub. hostes acerrimos & asperrimos comprobabitis, vobis ipsis mortale odium & inuidiam summam conflabitis: vrbem non solo (vt putatis) Catilina, sed quam plurimis ciuibus vacuabitis, & quod est extremæ dementiæ, placidissimos amicos, infestissimos reddetis inimicos. Sed per Deos immortales quorsum aduersarij tota deprecatio pertinuit? Coniurationem namque indignum facinus ostendere laborauit, cum an coniuratio facta sit ambigatur, & de ea quasi nōn summum supplicium, de qua nondum constitutum est iudicium, clamat, & dolet: O indignum scelus, Catilina iam non dignas pœnas pro coniuratione dedit, quasi de coniuratione constaret, cū non iam magis illud probando quàm dicendo suæ sententiæ basim constituit. Et id solum certum denunciat, quod nec testibus, nec argumentis est probratum, sed falsa quadam suspicione cōfictum, quæ a quouis quoquomodo confingi potest. Namque Catilina, Patres conscripti tam popularibus, quam summatibus est acceptus. Quia ignoti, noti, ciues, peregrini, nobiles domū eius frequentabant, quo eo munificentior, affabiliorq. viuit nullus, qui habet quod det, & dat nemo largius, idcirco coniurationem ab eo factam contendit. Quod si ab hominibus amari, frequentari, consuli, visitari, coniurationem vocamus, iam Catilina, item

Lælius

Lælius & Scipio, præterea liberales & dapsiles coniurationi accrescunt. Quod vero de filij nece a pio patre perpetratum esse dicit, hoc est incredibile, vt sine ratione patronorum delectur. Præsertim cum neminem vestrum super hoc dubitationis scrupulo promoueri confidam. Illud mihi potius adiuuandum puto, nemini mirandum, si solus omnium Catilina prælocutor appareret. Hoc enim minis Ciceronis, prece, precio, confectum est, vt nemo se Catilinæ tutorem audeat confiteri.

PHILIPPVS BEROALDVS IN PRÆFATIONE Salustiana, de eius laude, dicit sic.

CRISPVS Salustius ob elegantiam, inæstimabilemq. in scribendo breuitatem assecutus est primas inter historicos partes: quod epigrammaticus poëta illo disticho expressit.: Hic erit vt perhibent doctorum corda virorum Crispus Romana primus in historia. Itenim ita crebra est rerum frequentia est, vt verborum propè numerum sententiarum numero sequatur, ita verba quorum nouator dictus est, continuus: ita elegans: ita pressus: vt nescias vtrum res verbis, an verba rebus illustrentur. Salustium Quintilianus Thucydidi celeberrimo apud Græcos non dubitauit opponere: in quo cum sit præcipua virtus breuitas, vt Seneca refert: hac cum Salust. sicit: ex cuius oratione nil demi sine detrimento sententiæ potest. Vnde haud immerito dicit Macrobius Salustium in genere dicendi breuissimo dominari. Et magnam profecto iacturam passa est Latina lingua de perditis Salustij libris: quibus gesta Romanorum complectebantur, nobis tantummodo superfunt illius diuini viri Catilina atque Iugurtha. Salustius ab Augustino ita laudatur: vt eum appellet nobilitate veritatis, historicum. Cuius orationes, vt inquit Seneca, leguntur in honore historiarum: quæ haud dubiæ volumina indicant, quanta in scribendo maiestate, quæque diuino fuerit decoratus ingenio. Hæc Beroaldus.

DE HISTORIA, ET EAM CONCERNENtibus, collecta per Ascensium.

CRASSVM quoniam vitam auctoris iam satis elucidatam reor, persequamur cetera quæ in initijs auctorum disquiri solent. Titulus itaque operis, quia duo sunt, duplex est. In altero, talis: C. Crispi Salustij historici, coniuratio ac bellum Catilinarium. In altero, talis: C. Crispi Salustij bellum Iugurthinum. Quæ quidem opera non inuenimus in libros distincta. sunt ergo singulis singuli. Stylus scribendi est historicus. Qualitas est succincta, pressa, fœcunda, & vltra legem numerata. Intentio esse videtur historiam Romanam cum nominis sui memoria sempiterna, posteris legendam præbere, & simul torporem ac veternum ingratæ cessationis abigere, sed quia historiam exponendam recepimus, placet tria de eadem nouitijs lectoribus præmittere. Quorum primum erit eius definitio & diuisio. Secundum eius vtilitas. Tertium historiographorum & potissimum Salustij in scribenda historia obseruatio per viginti præcepta explicanda.

DE HISTORIA, ET ANNALIBVS.

HISTORIAM (vt legitur apud A. Gellium lib. 5 cap. 18.) ab annalibus quidam differre eo putant quòd cum vtrum que sit rerum factarum narratio, earum tamen propriè rerum sit historia: quibus rebus gerendis fuerit is qui narrat. Eamque esse opinionem quorundam, Verrius Flaccus refert in libro de verborum significatu quarto. Ac se quidem dubitare super eadem re dicit: posse autem videri putat non nihil rationis in ea opinione, quòd historia Græcè significat rerum cognitionem præsentium. Sed nos audire soliti sumus Annales omnino id esse quod historiæ sint: Historias non omnino esse id quod annales sint. Sicuti quod est homo, id necessario animal est: quod est animal non id necesse est hominem esse. Ita historias quidem aiunt rerum gestarum vel expositionem, vel demonstrationem, vel quo alio nomine id dicendum est. Annales vero esse cum res gestæ plurium annorum obseruato cuiusque anni ordine deinceps componuntur. Cum vero non per annos, sed per dies singulos res gestæ scribuntur, ea historia Græco vocabulo ἐφημερὶς ephimeris, id est diarium dicitur, cuius Latinum interpretamentum scriptum est in libro Sempronij Asellionis primo. Ex quo libro pauca verba ad scripsimus vt simul ibidem quid ipse inter res gestas & annales esse dixerit ostenderemus. Verum inter eos inquit, qui annales relinquere voluissent, & eos qui res gestas à Romanis perscribere conati essent omnium rerum hoc interfuit: Annales libri tantummodo quod factum quoque anno gestum ve sit inde monstrabant. Id eorum est, quasi qui diarium scribunt, quam Græci ephimerida ἐφημερίδα vocant. Nobis non modo satis esse video quod factum esset id pronunciare, sed etiã quo consilio, qua ratione gesta essent demonstrare. Paulo autem post idem Asellio in eodem libro: Nam neque alacriores ad remp. defendendam, neque segniores ad rem perperam faciundam annales commouere quidquam possunt. Scribere autem bellum quo initum consule & quomodo confectum sit, & quis triumphans introierit, eaque eo libro quæ in bello gesta sint iterare non prædicare autem interea quid senatus decreuerit, aut quæ lex rogatio velata sit, neque quibus consilijs ea gesta sint iterare, id fabulas pueris est narrare, non historias scribere. Hæc apud Aulum Gellium. Verum tantum abest, vt Cicero dicat historiam esse propriè earum rerum quibus gerendis interfuerit is qui narret, vt describat eam ad Herennium sic. Historia est res gesta, sed ab ætatis nostræ memoria remota. Verum ex his quod sentio colligam, Historiam consumate scripta, est rerum gestarum quo ordine & quibus consilijs ac modis gestæ sunt, vera & syncera narratio. Dico rerum gestarum, propter fabulas & argumenta, addo quo ordine, propter poëmata quæ ferè a medio aut fine rerum exordium sumunt. Adiungo & quibus consilijs ac modis gestæ sint, propter annales, & diaria. Subdo demum vera & syncera .i. integra narratio, quæ vt scribit Cicero lib. ij de oratore: Prima historiæ lex est, ne quid falsi dicere audeat. Deinde ne quid veri tacere audeat. Tum ne qua suspicio gratiæ sit in dicendo & ne qua simultatis. Annales autem sunt species historiæ generaliter capiæ, dicti secundum Diomedem quòd singulorum annorũ acta contineant, quasi annorum libri, in eis enim continentur capita rerum compendiose, vt quibus consulibus bellum sit cœptum, & quibus triumphantibus finitum. Diarium est quo singulorum dierum gesta scribuntur, ferè ab his qui eis intersunt, ac vident.

DE VTILITATE HISTORIÆ.

VTILITAS autem historiæ ex hac eiusdem descriptione haberi potest. Historia testis est temporum, lux veritatis: vitæ magistra, memoria præses & vetustatis nuncia. Ceterum vt Liuius in præfatione prima dicit, Hoc illud est præcipue in cognitione rerum salubre, ac frugiferum. Omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri, vnde tibi tuæ reipub. quod imitere capias, vnde fœdum inceptu fœdumque exitu quod vites. Quo circa & Cicero nihil, inquit, earum rerum scire quæ antequam nasceretis factæ sint, id est semper esse puerum. Cognoscere vero res gestas memoriæ veteris: ordinem tenere antiquitatis exemplorumque omnium habere notitiam Deorum & in primis vtile est, vt enim senibus multarum rerum experientia maior est cognitio, & auctoritas quam iuuenibus: sic legentes historiam non vnius vitæ, sed omnium seculorum gesta patere possunt, vt pulchrum est, inquit, Diodorus ex aliorum erratis, id est melius instituere vitam nostram. Quamobrem Demetrius Phalereus Ptolemæum regem subinde admonebat, vt libros lectitaret. quoniam quæ amici non audent principibus demonstrare, ea omnia in libris scripta reperiuntur. Adde quod Orator nullus euasit bonus, historiarum ignarus. Nam et Quintil. ait: Historia alere potest orationem molli quodam, ac iucundo succo. Sed hæc hactenus. Nunc ad tertium.

VIGINTI PRÆCEPTA PRO HISTORICA lege ac stylo pueris animaduertenda.

PRIMA historiæ lex est. Ne quid aut falsi dicere, aut veri (quod quidem scitu dignum sit) supprimere in alterius odium, aut gratiam audeat. Debet enim esse vera & syncera, in qua re cum omnes Latini laudem meruerint, Salustius noster palmarium obtinuit: qui atque adeo veritatis fuit amator, vt ne summum quidem aduersarium falsa narratione lædere, nihilque quod exploratum non haberet palam afferere ausum sit: vt in indicio Tarquinij luce clarius patebit.

Secundum præceptum.

SECVNDA eſt. Ne ordine peruerſo aut præpoſtero quid recitet: vt enim quidque primum geſtum eſt, ita primum narrabitur. Neque prolepſim aut præſumptionem rerum diligens hiſtoriographus ea aliena præſertim perſona vſurpauerit. Vnde temporum, locorum, aut rerum in eis geſtarum, immemorem eſſe turpiſſimum ſit. Ex talium enim rerum ignoratione, aut mendaa, aut imperitus conuincantur. Vnde etiam poëtæ vitio datur quòd portus Velinos tempore Æneæ nominauerit.

Tertium præceptum.

TERTIA eſt. Ne quid repugnans aut implicans ſeu falſitatis ſe mutuo coarguens afferat. Nam ſi mendacem decet eſſe memorem: ſi deprehendi non vult: quanto magis hiſtoriographum cui ne dubium quidem aſſerendum eſt? Non tamen continuo quidquid apud hiſtoriographum legimus ab eo aſſertum dicimus. Multæ enim ſunt apud eos ſententiæ quas pro iudicio loquentium non ſuo inducunt. Neque qui aliquid dictum aut factum narrat, illud propterea aut vere dictum, aut recta factum aſſerit.

Quartum præceptum.

QVARTA eſt. Ne quid ſuperfluum aut imminutum contineat hiſtoria. Superfluum autem continere videatur ſi altius quam opus ſit exordium repetierit, ſi digreſſiones ad rem nihil facientes induxerit. Si non ſolum multa paucis, ſed omnino pauca dicere contenderit. In qua re Saluſtius excelluit. Nam vbi alius ſibi breuiter locutus videretur, ſi ita diceret: Cicero intellecta re ianuas obſeruari iuſſit, venerũt coniurati qua conſtituerant hora: verum oſtium clauſum ſi offenderent, cognoſcebant ſe fruſtra tantum facinus ſuſcepiſſe. Saluſtius hæc abſoluit: ita illi ianua prohibiti tantum facinus fruſtra ſuſceperant. Imminuta autem ſit, ſi quid ſcitu neceſſarium omiſerit, & ita obſcuram locutionem fecerit, quod vitium ſic notat Flaccus in arte: *Breuis eſſe laboro, Obſcurus fio.*

Quintum præceptum.

QVINTA. Aptam tamen digreſſionem ad inſtitutum facientem & decentem exornationem non nimis fucatam: nec affectatam hiſtoria non vitiauerit, immo concionibus orationibus, conſilijs, cohortationibus, apertionibus fraudum, & ſtratagematum, locupletati & dicendi floſculis ſtylo hiſtorico aptis decorari optarit. Et hæc quinque præcepta encomium & rerum farraginem reſpiciunt.

Sextum præceptum.

SEXTA lex eſt. In concionibus & ceteris orationibus habenda eſt dicentium ratio vt docto diſertus ſermo, & illiterato minus cultus detur, vtque viro acri & ſtrenuo non languida detur oratio: nec inerti aut molli, acris. Ne ue præter ætatis aut ſtatus decorum aut vrgeat aut deprimatur ſermo.

Septimum præceptum.

SEPTIMA eſt. Ex verbis abſolutis & nimium vetuſtis multumque affectatis non affectabit hiſtoricus multæ lectionis, aut ſcientiæ aucupium, nec diligentia iuncturæ aut compoſitionis ſtylum obſcurabit.

Octauum præceptum.

OCTAVA hiſtoria ſic erit breuis, vt in breuitate ipſa apte delectet, plene doceat, ſenſimq. & acriter quantum opus fuerit moueat. In qua re eſt præcipua Saluſtio noſtro laus cui cum nihil demi, ſicut & Virgilio nihil addi poſſit, ſic tamen breuis eſt vt minime ſit obſcurus. Vnde quod Cic. de decora breuitate præcepit ad vnguem obſeruauit. Verba Ciceronis ſunt hæc in Rhetoricis veteribus: Oportet narrationem tres habere partes vt breuis, vt apta, vt probabilis ſit. Breuis erit ſi vnde neceſſe eſt, inde ſumatur initium, & non ab vltimo repetatur, & ſi cuius rei ſatis erit ſummam dixiſſe, eius partes non dicentur. Nam ſæpe ſatis eſt quid factum ſit dicere, non vt enarres quemadmodum factum ſit. Et ſi non longius quam ſcitu opus eſt in enarrando procedetur. Et ſi nullam in rem aliam tranſibitur. Et ſi ita dicetur et nonnunquam ex eo quòd dictum ſit: id quod dictum non eſt intelligetur. Et ſi non modo id quod obeſt: verum etiam id quod nec obeſt, nec iuuat præteribitur. Et ſi ſemel vnumquodque dicetur. Et ſi non ab eo in quo proxime deſitum erit incipietur deinceps. Ac multos imitatio breuitatis decipit vt cum ſe breues putant eſſe, longiſſimi ſint, cum dãt operam vt res multas breuiter dicant, non vt omnino paucas res dicant & non plures quam neceſſe ſit. Nam pleriſque breuiter dicere videtur, qui ita dicunt: Acceſſi ad ædes, puerum vocaui, reſpondit quæſiui dominum, domi negauit eſſe. Hic tametſi tot res breuius non potuit dicere, tamen quia ſatis fuerat dixiſſe dominum, negat eſſe domi ſit rerum multitudine longus. Quare hoc quoque in genere vitanda eſt breuitatis imitatio, & non minus rerum non neceſſariorum quam verborum multitudine ſuperſedendum eſt. Hæc ille. quæ noſter exactiſſimo (vt diximus) obſeruauit.

Nonum præceptum.

NONA eſt. Vt ſtylus ſit vniformis atque ſui ſimilis. Primum ne medio, medium ne diſcrepet, immo: ſic tamen vt interloquentium ſeruetur decorum. Nam aliud ſeruandum vbi perpetuo loquitur hiſtoricus: aliud vbi introductæ ab eo perſonæ.

Decimum præceptum.

DECIMA lex eſt. Sic erit compoſitio hiſtorica numeroſa vt non cenſeatur metrica, nec verſum conſtituat, quanquam Liuius ab exametri capita auctore Fabio exorſus eſt. Facturus ne operæprecium ſim. Vbi quatuor exametri verſus pedes ſuos continet. Verum Saluſt. dicitur vltra legem numeroſus, cuius compoſitionem, ſi non totus amuſus, vel pronunciando dimetiri quilibet poteſt. Hæc autem verborum & perſonarum decora vtcunque reſpicit: ſequentia de figuris dicendi hiſtoricis familiaribus erunt.

Vndecimum præceptum.

VNDECIMA lex eſt. Imperfectis, infinitis pro indicatiuis frequenter vtetur in rerum narratione hiſtoricus, in qua re Saluſtius noſter eſt frequentiſſimus.

Duodecimum præceptum.

DVODECIMA lex eſt. Multa infinita ad verbum finitum ſemel poſitum referet hiſtoriographus. Pulchrum autem eſt infinita actiuæ vocis ſic ſubiungere: vt, poſtquam cœpere vrbes atque nationes ſubigere: libidinem dominandi cauſam belli habere, maximam gloriam in maximo imperio putare &c.

Decimumtertium præceptum.

DECIMATERTIA eſt. Accuſatiuos pluralia tertiæ declinationis in is, aut in eis diphthongon, quoties genitiuus erit in ium pulchre vſurpauerit hiſtoricus: præſertim ſi adhæreat accuſatiuo in es, vt apud Saluſtium ſtatim in principio: Omneis ſeu omnis homines, quod & alibi frequenter facit.

Decimumquartum præceptum.

DECIMAQVARTA lex eſt. Tametſi more oratoris partem & proprietatem cum adiectiuo laudis vel vituperij veniuſte ponit vtrunque in ablatiuo, tamen toti & ſubiecto conformare poterit, poſita parte aut proprietate nihilominus in ablatiuo. Exemplum prioris, vt Catilina nobilis fuit genere. Secundi, Antonius pedibus æger.

Decimumquintum præceptum.

DECIMAQVINTA. Secundam perſonam verbi etiam ſingularem pro qualibet frequenter ponet in narrando aut admonendo hiſtoricus: vt priuſquam incipias conſulto opus. i. priuſquam quis incipiat &c.

Decimum

Decimumsextum præceptum.

DECIMASEXTA est. Proprietatem rei seu abstracta adiectiuorum potius in datiuo quam per emphasim in eodem casu posuerit, vt potius dixerit cum Salustio quibus corpus voluptati & animus oneri, quam quibus est voluptas & onus &c. Quæ res frequens est apud Salustium.

Decimumseptimum præceptum.

DECIMASEPTIMA. Deerunt in oratione sæpe verba & nomina, sed quæ intellectu sint facilia, præsertim ad loquelam spectantia aut generalitatem importantia: vt gero, facio, dico, loquor &c.

Decimumoctauum præceptum.

DECIMAOCTAVA lex. Quoties relatiuum ponitur inter duo substantiua, quorum sequens est alicui rei propriũ pulchre conformatur sequenti. vt, est locus in carcere quod appellatur Tullianum. Et ad possessiua veluti ad primitiua fiet relatio etiam si illa exprimi nequeunt. vt, corpora nostra ab iniuria tuta forent. Qui miseri.

Vndeuigesimum præceptum.

VNDEVIGESIMA lex. Gerundia nomina pro gerundijs venuste vsurpantur: vt, magis dandis quam accipiendis beneficijs amicitias parabant.

Vigesimum præceptum.

VIGESIMA lex est. Quæcunque venustatis præcepta oratori dantur, historiographo seruanda sunt.

INDEX EORVM, QVAE IN SALVSTII HISTORIIS OBSERVATIONE DIGNA VISA SVNT.

Cicero

Sertorius

INDEX ALTER EORVM, QVAE AB INTERPRETIBVS ANNOTATA SVNT.

Ele-

Nefas.

Syphax

FINIS.

C. CRISPI SALVSTII IN HISTORIAM DE CONIVRATIONE CATILINAE.

PROOEMIVM.

MNEIS homines, qui sese student præstare ceteris animantibus, summa ope niti decet, ne vitam silentio transeāt, veluti pecora, quę natura prona, atque ventri obedientia finxit. Sed nostra omnis vis in animo & corpore sita est. Animi imperio, corporis seruitio magis vtimur. Alterum nobis cum * Dijs, alterum cum belluis cōmune est. Quò mihi rectius esse videtur ingenij, quàm virium opibus gloriam quęrere: & quoniam vita ipsa, qua fruimur, breuis est, memoriam nostri quàmmaxime longam efficere. Nam diuitiarum & formę gloria, fluxa atque fragilis est: virtus clara ęternaq. habetur. Sed diu magnum inter mortaleis certamen fuit, vi ne corporis, an virtute animi res magis militaris procederet. Nam & priusquam incipias, consulto, & vbi cōsulueris, mature facto opus est. Ita vtrunque per se indigens, alterum alterius auxilio eget. Igitur initio Reges (nam in terris nomen imperij id primum fuit) diuersi, pars ingenium, alij corpus exercebant. Etiam tum vita hominum sine cupiditate agitabatur: sua cuique satis placebant. Postea vero quàm in Asia Cyrus, in Gręcia Lacedæmonij, & Athenienses cœpere vrbeis, atque nationes subigere: libidinē dominandi causam belli habere: maximam gloriam in maximo imperio putare: tum demum periculo atque negocijs cōpertum est, in bello plurimum ingenium posse. Quod si regum, atque imperatorum animi virtus, in pace ita, vt in bello valeret, æquabilius, atque constantius sese res humanæ haberent: neque aliud alio ferri, neque mutari, ac misceri omnia cerneres. Nam imperium facile his artibus retinetur, quibus initio partum est. Verum vbi pro labore desidia, pro continentia & æquitate libido atq; superbia inuasere, fortuna simul cum moribus immutatur. Ita imperium semper ad optimum quenque à minus bono transfertur. Quæ homines arant, nauigant, ædificant, virtuti omnia parent. Sed multi mortales dediti ventri, atque somno, indocti, incultique, vitam sicuti peregrinantes transegere: quibus profectò cōtra naturam corpus voluptati, anima oneri fuit. Eorum ego vitam, mortemque iuxta æstimo, quoniam de vtraque siletur. Verum enimuero is mihi viuere demum, atque frui anima videtur, qui aliquo negocio intentus, pręclari facinoris, aut artis bonę famam quærit. Sed in magna copia rerum, aliud alij natura iter ostendit. Pulchrum est benefacere reip. etiam benedicere haud absurdum est. vel pace, vel bello clarū fieri licet. & qui fecere, & qui facta aliorū scripsere, multi laudantur. Ac mihi quidem, tametsi haud quaquam par gloria sequatur scriptorem, & auctorem rerum, tamen in primis arduum videtur res gestas scribere. Primum, ꝙ facta dictis sunt exæquanda: dehinc, quia plerique quæ delicta reprehenderis, maleuolentia, & inuidia dicta putant. Vbi de magna virtute, atque gloria bonorum memores, quæ sibi quisque facilia factu putat, ęquo animo accipit: supra ea, veluti ficta pro falsis ducit. Sed ego adolescentulus initio, sicuti plerique à studio ad remp. latus sum: ibiq. mihi aduersa multa fuere. Nam pro pudore, pro abstinentia, pro virtute, audacia, largitio, auaritia, vigebant. Quæ tametsi animus aspernabatur, insolens malarum artium: tamen inter tāta vitia imbecilla ętas ambitione corrupta tenebatur. Ac me, cum ab reliquis malis moribus dissentirem, nihilominus honoris cupido eadem: quæ ceteros fama, atque inuidia vexabat. Igitur vbi animus ex multis miserijs, atque periculis requieuit: & mihi reliquam ætatem à rep. procul habendam decreui: non fuit cōsilium socordia, atque desidia bonum ocium conterere: neq; vero agrum colendo, aut venando, seruilibus officijs intentum ætatem agere. Sed à quo incœpto, studioq. me ambitio mala detinuerat, eodē regressus, statui res gestas populi Rom. carptim, vt quæque memoria digna videbantur, perscribere: eo magis, ꝙ mihi à spe, metu, partibus reip. animus liber erat. Igitur de Catilinæ coniuratione, quàm verissime potero, paucis absoluam. Nam id facinus in primis ego memorabile existimo, sceleris, atque periculi nouitate: de cuius hominis moribus pauca prius explananda sunt, quam initium narrandi faciam.

* alias Dis.

LAVRENTII VALLAE IN C. CRISPI SALVSTII CATILINARIVM COMMENTARII.

MNEIS homioes) Patricia gente Crispus Salustius Romę natus, post remp. ciuili discordia coocussam, cum nolla illius administrandæ ratio bonis superesset amplius, se ad scribendi ocium contulit: in quo geoere Quintiliani iudicio, qui eū Thucydidi io historia emioentissimo opposuit, præcipuam inter eos, qui res Romanas literarum monumentis tradidere, est laudem adeptus. Eteoim, quo Thucydides est Herodoto maior, cui secundæ tribuuntur partes: eo certe hic oostro Liuio præstantior, quem Herodoto ille comparat. Accedit & Martialis vrbanissimi poëtæ carmeo: Hic erit, vt perhibent doctorum corda virorum, Primus Romana Crispus in historia. quo haud dubie apparet doctorum homioum iudicio Crispum ceteris Romanarum rerum scriptoribus prælatum. Quod si tantorum virorum testimonio primum in historia locū obtinet, summa nos ope niti decet, vt præclara eius monumeotá, si qua adhuc restāt, oon tm̄ ipsi studio condiscamos, sed si fieri etiam possit, quamplurimis oostra industria omni sint ex parte coospicua: atque idipsum hoc etiaios præstandum, ꝙ post tantam nostratium literarum iacturam, quantam Gothicis temporibus factam fuisse constat, paucissima quædam vestigia, ne fragmenta dicam ac illa ipsa

penè euanescentia ex locupletissima Crispi ornatissimaq. historia ad hæc tempora peruenire, & quod iniquius ferat aliquis, fuerunt hæc progymnasmata quædam (vt Græco verbo vtar) castissimæ illius Mineruæ: quæ nobis reliqua cum temporis, tum hominum fecit iniuria. Nam q plenissimam Crispus scripserit historiam, quæ res Romanas non solum, sed externarum etiam gentium sit complexa abunde constat: verum a Catilinæ coniuratione, quasi ingenij experientiam daturus, eum (vt videri potest) auspicatum fuisse, & ipsum operis proœmium haud dubie demõstrat, cui ad styli cõsummationem credibile est Iugurthæ bellum subiecisse. Sed quanti illa momenti fuerint, quæ prorsus interiere ex his, quæ hodie extant, facilis est coniectura: quippe cum nulla possit virtus in historia elucere: cum non in hac, vel illa meditatione facile recognoscas, sed quò eius sunt virtutes altiores, minusq. vulgo proximæ, eò maiore nobis studio, vt dixi, est attendum, ne illæ nostra, vel inertia, vel negligentia diutius in obscuro sint. Etenim quam cognitu sint difficiles, vel ex eo potest intelligi, q non pauci, vt video in proœmij fronte hallucinati, dant illi vitio q nefarium Catilinæ scelus scripturus, inde potissimum sit exorsus, vt diceret, animum corpori, & ingenium viribus præstare: velut nihil magis ab eo, quod dicturus erat, alienum dici potuisset: sed accurate omnia dixit, ac magis erudite, quam verbis explicari possit. Redditurus nanque sui consilij rationem, q à rep. digressus se ad historiam scribendam contulisset, nulla potuit honestior causa demonstrari, quam eo se consilio id fecisse ostenderet, vt ea parte corporis vteretur, quæ potissima in homine esset: nec ita multo post, non magis, se ratione quàm necessitate, vt id consilij caperet, adduci oportuisse demõstrat: quoniam ambitione malisq. artibus ciuitate corrupta, nullus videretur innocentiæ locus huic, qui ad eam capiendam accederet, relictus. Verum, quia præclara ingenia, aut domi consulendo, suorumq. facta illustrando, aut suis temp. administrando patriæ videri possunt vtilia: sublata optimatum administratione, omniq. recte viuendi ratione mutata, merito vnum hoc scribendi officium, quod reliquum erat, quia & potuit & debuit non minori ingenio quam pietate patriæ, ciuibusq. suis optime de ea benemeritis præstitit Crispus. [Præstare) Datiuo & accusatiuo iungitur. vt præsto illi, & præsto illum. [Præstare) Excellere. [Ceteris animantibus) .s. brutis animalibus. [Summa ope) Summa possibilitate, & viribus summis. nam opis significat possibilitatem. Virgil. Aeneid. lib. 1. Grates persoluere dignas, Non opis est nostræ Dido. i. possibilitatis. [Veluti pecora) Quæ silentio vitam transeunt. [Prona). i. procliua. [Obedientia ventri) Quia animalia suos appetitus sequuntur & tantum præsens tempus considerant: non autem futurum, nec præteritum vident. vt Cic. 1. Offic. ait. [Sed omnis nostra) Quoniam igitur nos dissimiles ceteris animantibus esse debemus: videamus quibus in rebus occupati esse debeamus. Duæ autem res sunt, quibus clari esse possumus. s. vel viribus ingenij, vel viribus corporis, sed videamus virum magis præponderet. [Nostra vis) .s. humana. [Sita) Posita. [In animo & corpore). i. viribus animi & corporis continetur. [Magis quàm seruitio) Animus quidem imperat, corpus autem seruit. [Alterum) Imperium animi. [Alterum) Videlicet seruitium corporis. [Dijs) Nam memoria, & intelligentia, & prouidentia diuinæ virtutes sunt, & diuino quodam numine traditæ sunt. [Commune cum belluis) Nam quemadmodum sentiunt & appetunt belluæ, ita homines & appetere possunt, sed homines & meminerunt, & intelligunt, & ceteris prouident, quod animantibus protinus negatur. Ergo constat animum quidem cum dijs esse communem, corpus vero cum belluis cõmunitatem habere. [Quo mihi rectius) Ecce ipse suam ponit sententiam. [Quo mihi rectius) Cum igitur possumus magnam nobis gloriam comparare, aut corporis viribus aut ingenij, sine dubio debemus ad gloriam inniti viribus animi potius quam corporis, & videtur mihi rectius. [Opibus) auxilijs. [Ingenij) .s. viribus. [Qua fruimur) Non sine ratione dixit qua fruimur, quia etiam si vita, qua vtimur, longa sit, tamen vita, qua fruimur est breuis, quia vtimur rebus vsu, fruimur vero fructu, sed in fructu dicitur esse, cum aliquid egregium facimus: ergo ille vita fruitur, qui viuendo fructum ex vita capit, ille vero vita vtitur, qui viuit nec aliquid pulchrum facit, itaque vita, qua fruimur, breuis esse solet. Fruimur, cum aliquid dignum virtute efficimus, ex quo fructum capimus bene gestæ rei. [Efficere longam) Si aliquid egregium facinus susceperimus, vt apud posteros memoria nostri porrigatur. [Nam diuitiarum) Et quia dubitare posset aliquis, quomodo memoria nostri longa fieri posset, declarat ipse dicens. [Fluxa) Labilis, & propterea non debent homines in his elaborare, nec gloriam quærere. in diuitijs inquit, & forma nihil diuturnum, ideo nihil immortale consequi possunt atque perpetuum. [Virtus clara) Virtus autem clarum nomen efficere potest, ergo immortale. [Sed diu magnum) Nunc aliam ponit dubitationem, dubitasse immortales, &c. [Certamen) Contentio. [Ne) Pro an. [Viribus corporis) .s. nonnulli dicebant vires corporis victoriam comparare, alij dicebant ingenium victoriam facere. [Nam prius) Et reddit rationem, cur homines ita dubitauerint. Nam sine consilio factum nihil valet, consilium sine facto multum prodesse potest, & consilium ad vires pertinet, & factum ad corpus. [Consulto). i. pro consulere. Dicit Seru. apud historicos, participium præteriti temporis pro infinito poni solere. [Facto) Ad corpus. [Consulto) Ad consilium. [Indigens) Non plenum est, nec consilium sine facto, sequitur quòd alterum auxilio alterius indigeat. [Eget consilio alterius) Et quia factum, consilium, & consilium, factum desiderat, nec alterum sine altero esse potest. [Igitur initio) Superius vidimus, quomodo dixerat magnam contentionem inter homines fuisse. [Verum res militaris magis ne augeatur viribus corporis, an virtute animi) Et concludit vtrunque per se imperfectum esse. [Alterum alterius auxilio indiget) Nunc dicit quid ex ea re secutum fuerit. Nam dicit homines certasse viribus corporis, & virtute animi gloriam comparasse, ideo in primis temporibus alij corpus, alij ingenium exercebant. [Igitur) Quia dubitabatur plus ne valeret res militaris, ideo in primis temporibus alij corpus, alij ingenium exercebant. [Igitur) Quia dubitabatur, quamobrem dicit reges. [Nam in terris) Et est parenthesis. i. interpositio. [Primum nomen imperij) Quia primo omnes qui imperabant, Reges appellabantur. Sed postea appellati sunt Principes, Satrapæ, Consules, Imperatores, & Tribuni. [Imperij) Dominationis. [Primum fuit) Quia reges omnes appellabantur. [Diuersi) Pulchra prolepsis, reges diuersi est totum pars, & alij sunt partes &c. [Diuersi). i. varia opinione. [Et iam tum) Eo quoque tempore quo reges appellabantur omnes, qui imperitabant. i. illis etiam temporibus nondum libido animos hominum inuaserat cupiditate regnandi, qua satiari mortales non possunt. [Cupiditate). s. regnandi, vel rerum alienarum. [Agitabatur) Exercebatur, ducebatur. [Sua cuique satis placebant). i. suis quisque contentus erat, nec aliena appetebat. [Postea vero) Qui primo quidem, cum nulquam gentes bella gererent, certabãt homines virum ingenium plus valeret viribus corporis, sed postquam bella florere cœperant in Græcia & Asia, tum vero expertum, & experientia magistra cognitum est, vires animi præstare corporis viribus. [Vero) Pro sed. [Vrbes & nationes subigere) Est alia prolepsis. [Cœpere). s. homines. Cyrus in Asia &c. [Subigere) Vincere, & expugnare. [Nationes) Gentes. [Libidinem dominandi causam belli habere) Ita quòd nulla alia causa esset belli, nisi quòd regnare cupiebant, quia etiam si nullæ intercessissent iniuriæ, libido dominandi homines ad bellum incitabat. [Libidinem) Cupiditatem. [Maximam gloriam in maximo imperio) Videlicet: si quis maximum imperium haberet, hic apud omnes gloriosissimus esset, & clarus. [Tum demum) Tum denique. [Periculo) Belli). [Negocij). i. rerum gerendarum. [Compertum est) Inuentum, & exploratũ est. [Quod si regnum) Si inquit ea modestia essent reges, atque imperatores in pace, qua sunt in bello: res iustiores essent, & propterea firmiores: sed cum in bello continentes, parci inediæ, sitis, frigoris, atque caloris, & omnis denique laboris patientissimi sint: postquam trãquillis iam rebus in pace viuere incipiunt, molliores, ac effœminatiores, prodigi, ac impatientissimi efficiuntur: hinc est quòd mutatis moribus, regna etiam mutantur. Hinc est illud Valerij lib. vij. Appium Claudium crebro solitum dicere accepimus, negocium populo Rom. melius quam otium committi, non quòd ignoraret, quam iocundus tranquillitatis status esset, sed quòd animaduerteret præpotentia imperia, agitatione rerum, ad virtutem capessendam excitari, nimia quiete in desidiam resolui, & sanè negocium nomine horrendum ciuitatis nostræ mores in suo statu continuit, blandæ appellationis quies plurimis vitijs respersit. [Virtus animi) Imperatorum ac regum .i. virtus animi, quam reges & imperatores habent in bello. [Valeret) Valida, & firma esset. [Aequabilius) Iustius. [Constantius) Firmius, & validius, & stabilius. Vnum sequitur ex reliquis nam quia iustiora essent humana, ideo essent firmiora. [Humanæ) Hominum. [Haberent) Se regerent. [Neque cerneres) .i. non videres. [Aliud alio ferri). i. non videres modo in hunc locum, modo in illum transferri Imperium. [Neque mutari, ac misceri) Non videres mutationem, atq; disiunctionem omniũ rerum

rerum fieri. [Misceri) Confundi. [Nam imperium) Quamobrē non mutarentur imperia, quia &c. [His artibus) Non moderatis artibus, vt sunt labor, continentia, æquitas &c. [Quibus artibus) Quia honestis, modestisq. artibus paratur Imperium. [Artibus) Moribus. Nam artes in plurali numero pro moribus sæpe ponuntur. [Initio) .i. in principio. [Partum) Adeptum, acquisitum. [Verum vbi pro labore) Tantam vocabulorum proprietatem hic Sal. ponit, vt nullus scriptor alius melius ponere videatur, nec possit facile cognosci quid sit desidia, qd libido &c. [Labore) Hoc loco opponitur desidiæ, ergo labor & desidia sibi contraria sunt. [Pro continentia & æquitate, libido atque superbia) Hoc loco opponit libidinem continentiæ & æquitati. [Superbia) Ergo proculdubio cognoscitur quid sit libido, quod continentia, quid æquitas, & quid superbia. [Pro labore) Belli. [Desidia) Pacis. [Pro labore) Metus, atque periculorum. [Superbia) Licentiæ est. Licentia in pace generat superbiam principibus, vt quisque faciat pro libidine, quod voluerit. [Pro labore desidia) Postquam in locum laboris desidia, in locum continētiæ libido incesserunt. [Inuasere) Incessere. [Fortuna simul) Fortuna regnandi. Nam qui pro ambobus moribus & labore regnum ceperant, postea desides facti regnum amittunt, & hæc est causa mutationis. [Ita imperium) Amittitur imperium, & ad alium meliorem seipso transfertur. s. imperium. [Virtuti omnia parent) .i. virtuti omnia subiecta sunt. [Quę homines arant, &c.) .i. virtus dominatur terræ, dominatur & mari. [Quæ homines arant, ædificant) .i. terra. [Nauigant) Maria. Nihil aliud voluit dicere, nisi virtutem omnibus rebus dominari. [Sed multi mortales) Superius vidistis, quomodo Sal. dicebat imperium semper à minus bono ad quosque optimos transferri: & ob eam rem plerunque mutari regna, nec in eodem statu permanere, & cum bonis artibus comparatum sit regnum, ideo eisdem manere perpetuum: si vero mutatæ fuerint, Imperium facile amitti, nunc dicit, quamuis omnis virtuti subiecta sint, tamen multos homines esse, qui contempta virtute, se ocio, & voluptati dederūt &c. Sed, aduersatiua est, aduersatur hoc modo, quo dixi, omnia virtuti subiecta sunt: sed &c. [Multi mortales) Multi homines. [Dediti ventri atque somno) .i. qui omnes suas curas in cibo, & somno posuerunt. Nam hi ventri dediti dicuntur esse, qui suos omnes appetitus sequuntur, vel edendi, vel bibendi, vel alterius voluptatis comparandæ. [Indocti) Sine aliqua bona arte. [Inculti) .i. sine exercitatione, non exercitati. [Indocti) Ad animū, inculti ad corpus transferre potes, quia animum, nec corpus ad aliquod exercuerunt. [Peregrinantes) Sicut homines incogniti. Nam quemadmodum peregrini ignoti sunt, ita & hi q ventri indulgent & somno, incogniti efficiuntur. Nam peregrinantes dicuntur, qui in alienis ciuitatibus versantur, & quia in alienis, ideo ignoti, & quia ignoti, ideo obscuri. Et ita homines, qui tantū voluptatibus dediti sunt, in obscuritate perpetua manent & obscuram, ignotamq́ue vitam consequuntur, sicuti peregrinātium nomen ignotum, & obscurum est. [Contra naturam) Quia superius dixit, animi imperio, corporis seruitio magis vtimur, ergo isti mutata natura rerum, non committuntur, vt animus corpori imperitaret, sed ipsi corpori obediunt. [Corpus voluptati) Non animo seruit. [Anima fuit oneri,) Quia animam, quasi seruam habuere. i. fecerunt animam corpori seruire. [Iuxta) Similiter. [Vitam, mortem) .i. tanti precij vitam eorum æstimo, quāti morte, sed mortem nullius precij æstimo, ergo nec vitam alicuius precij facio. [Quoniam de vtraque,) Et reddit causam .i. tam viui quam mortui in perpetuo silentio permanent. [Vero enimuero,) Pro sed. Est enim coniunctio expletiua, & ornatus causa ponitur, valet autem tantum quantum. Sed quasi dicat, huiusmodi homines omittamus, qui voluptatibus dediti sunt, sed ad hos veniamus, qui egregium aliquod gerunt. Hi demum probandi sunt, quos aut corpore, aut aio egregium quid facere delectat. [Præclari facinoris) Quantum ad corpus. i. alicuius egregij facti, quod corpore geratur. [Bonę artis) Scientię & eruditionis. Vnum ad res gestas, alterum ad eruditionis scientiam referas. [Sed in magna copia rerum &c.) Sed cum multæ sint res, quibus homines sibi laudem possunt comparare: aut virtute corporis, aut virtute animi, sibi gloriam quærere debent. Sunt nonnulli, qui valent viribus corporis, alij animi virtute. Ergo qui valent corporis viribus, egregium gerant facinus, qui vero viribus animi præstant, hi scientiæ indulgeant, atque optimis artibus se dedant. [Copia) Multitudine. [Benefacere reip.) Ecce quātum ad res gestas. [Benedicere) Quantum ad bonas artes, quia de aliqua re scribere, quam aliquis gesserit, laudabile est atque probatum. [Absurdum,) Inconueniens. [Vel pace) .s. vel benedicendo. [Vel bello) Benefaciendo. [Fecere) In bellu. [Scripsere) In pace. [At mihi quidem) Nunc captat beneuolentiam ab incōmodis suis. Nam, vt Cic. à nostra persona beneuolentiam colligimus, si nostra incommoda proferemus. Incommodum suum exponit, cum dicit, se scriptorem, quàm magnum laborem suscipere, parum autem gloriæ consequi, eo quòd &c. [Sequatur scriptorem & auctorem) Quia plus gloriæ consequuntur, qui faciunt res, quam qui scripserint easdem. [Arduum) Difficile. [In primis,) Ante omnia. [Facta dictis) .i. tam illustri oratione res scribendæ sunt, quā illustres fuerunt. Nam si res fuerint illustres, & illustri & præclara oratione erunt notandæ. i. pro qualitate rerum verba sint accommodanda. [Deinde quòd) Duas alias incommoditates exponit, quæ scriptori accidunt, nam &c. laudans vel reprehendunt &c. [Vbi) Pro postq̄ vel qn̄. [Supra ea) Supra ea, quę facilia factu putat. [Ficta) Simulata. [Pro falsis) Loco falsitatis falsa existimant nonnulli, cum plus laudaueris, quam ipse se facere posse existimet. [Sed ego adolescentulus) Vide quemadmodum per inductionem ad id peruenit Sal. quod intenderat s. q̄ omissa reip. administratione recte se ad scribendum contulerat. Primo quidem dixit apud mortales contentionem fuisse, vtrum res militaris magis procederet viribus corporis, an virtute animi. Deinde cum bella geri cœpissent, cognitum est vires ingenio præstare, postea vero duobus modis homines claros fieri posse, videlicet in bene gerenda rep. vel in benedicendo quæ gesta sunt. Deinde ostendit difficile esse benedicere, eo quòd scriptores aut inuidia & maleuolentia damnari solent, aut falsitate. Nunc ergo redit ad seipsum dicens, quanquam difficillimum sit res gestas scribere, statui tamen benedicendo reip. prodesse, & eo clarum fieri. [Adolescentulus) Admodum adolescens, adhuc teneræ ætatis. [Initio) .i. in principio. [A studio literarum) Quia vsque ad quartumdecimum annum literis operam dabant, & miranda est industria Rom. adolescentum, qui antequam ad decimumquintum annum peruenirent, omnia bonarum artium studia percurrebant, tantum studij ac diligentiæ adhibebant. [Plerique) .s. adolescentes sous delati. [Ibi) .s. in rep. Multa fuerūt aduersa &c. [Pro pudore &c.) Ecce quam diligenter vocabulorum proprietatem seruat Salust. vt legentibus multum prodesse videatur, si proprietates verborum inspicere voluerint, nam singula singulis opponendo sunt. Nam audacia opponitur pudori, largitio opponitur abstinentiæ, & non sine causa auaritia opposita est virtuti, nam qui auarus est, nullam vnquam virtutem consequitur. [Auaritia) Pro virtute. Virtus est generale nomen ad omnes virtutes: ergo pro virtute, liberalitate. [Vigebant) Florebant, & erant in vigore. [Quæ) Vitia. [Aspernabatur) Remouebat, & alienus erat. [Insolens malarum artium) Insuetus, non solens, & est constructio, qua vtimur, sicut dicimus, amans virtutis, & insolens malarum artium. [Tamen inter tanta vitia) Excusat se Sal. hoc modo duobus modis, primo cū tanta essent mala, quibus occupata, & corrupta resp. esset, ne me quoque poteram seruare. Præterea iuuenilis ætas erat & imbecilla, vt facile corrumpi posset malis artibus. Nam iuuenes procliuiores sunt in vitia, quàm viri, aut senes. [Tametsi) Quamuis essem insolens malarum artium. [Tanta vitia) Quibus occupata erat ciuitas. [Corrupta ambitione) Quia ego quoque mihi quærebam honores, quemadmodum ceteri. [Mecum) Duæ partes sunt. [Reliquis malis mori) Videlicet ab auaritia, largitione, ab audacia. [Honoris cupido) Ordo est: Eadem cupiditas honoris, quæ vexabat ceteros, fama, inuidia, vexabat me. [Fama) Propter famam quia fama mea inuidia sæpe laborauit. [Inuidia) Quia quærebam mihi famam, odium, & inuidiam, populi fugiebam, vt suffragijs eius possem ad hunc honorem peruenire, quem ego quærebam. [Igitur vbi animus) Quando quidē videbam tot vitijs rēp. esse corruptam. [Vbi) Postquam. [Animus requieuit) .i. postquā animus liberatus est his miserijs, quas in reip. administratione ferebam, quia ego ambiendo, me subijciebam populo, vt eius beneuolentiam captarem, & inde mihi suffragium præstaret. Et hec de miserijs dixit, quia nihil miserius est cupiditate honoris, infimos quosque precibus rogare. [Non fuit consilium) Non cepi hoc consilium [Socordia) .s. animi. [Desidia) .s. corporis. Nam socordia est inertia animi, desidia est inertia corporis. [Cōterere,) Consumere. [Seruilibus officijs) Quæ sunt illa seruilia officia .s. colendo agrum & venando. Et qui venari officium dicunt esse liberale, magnopere falluntur. Nam officiū appellatur à Sal. &c. [Sed à quo incepto) cum me prius reip. administratio à studio remouerit, nunc ita reip. corruptio me ad studium regredi coëgit. [Eodem) Ad idem studium. [Regressus) Cum redijssem. [Ambitio detinuerat) Quia ambitione detentus eram. [Ambitio) cu-

piditas honoris. Ambire proprie est illud, quod vulgo dicitur practicare, inde ambitio.i.practica honoris.(Carptim) Membratim non perpetuam historiam scribere, sed membratim. Nolui inquit ab Vrbe condita historiam sumere, & perpetuam scribere historiam, sed eam tantummodo excerpere, quæ mihi memoratu digna videretur. (Eo magis) Idem magis: vel tanto magis statui facere hoc. (A spe) Non sperabam honores. (Metu) Non timebam ignominiam. (Spe) Honorum. (Metu) Ignominiæ, quia animus meus liber erat, & nulla ægritudine afficiebatur. (Spe, & metu,) Appositiue. (Partibus reip.) Vel in partibus reip.s.spe & metu. nam spe & metu continetur omnis resp. vel quia, nec huic, nec illi factioni fauebam. (Igitur) Quandoquidem. Exponit causas, quibus adductus se a rep. ad studium literarum contulerit. incipiam inquit Catilinæ seditionem præscribere. (Absoluam paucis) Historiam Catilinæ perficiam paucis verbis & attentionem captat ab auditoribus, quia dicit breuiter historiam Catilinæ esse peracturum, & ēt, quia dicit se de re magna, & ingenti dictnrū, ea ponit ēt quibus de rebus dicturus sit. (Nouitate) Magnitudine, nam nouus dē magnus, inde nouitas.i.magnitudo.(Pauca explananda) Pauca prius explananda sunt quæ pertinent ad vitam eius. Initium narrandi, priusquam incipiam narrare historiam eius. (Explananda) Declaranda.

BARTHOLOMAEI MARIANI IN C. CRISPI *Salustij de coniuratione Catilinæ, Commentaria.*

VAUTAM in Hist. assecutus fuerit laudē Salust. hic Augustinus in lib. de Ciuit. dei demōstrat verbis, Sal.nobilitate veritatis insignis historicos. De huius vita multi alij. Propterea illotis manibus illam intactam sinam, & ad aliū me accingam. Historicus in historiarum compositione, hæc debet seruare: Ordinem temporum.s.quo tpe illa quæ literis mandat, facta fuerint, locorum descriptionem, consilia i.actus, & euentus.i.quo consilio faciat, contrarium.i.casus & temeritatem, & singularum personarum descriptiones, præterea vt sit compositio lenis, & fusa, quæ ostendat se, & quæ non habeat aculeos.i.suspiciones. Similiter vt sit celeritas intelligendi, & varietate figurarū distincta, & modo ad altiorem dicendi materiam, modo ad mediocrem tendat, prout res & personæ requirent. quę oīa obseruasse Sal. nemo veretur, vt etiam mediocriter literatus in ipso opere percipere potest. (Omnia hoies præstare) .i. anteire iungitur ēt genitiuo, ò præstans animi iuuenis. Cum datiuo, Dij īmortales homo homini quid præstat? Terent.in Eunucho.(Silentio).i.ingloriam, inhonoratam. Ait Augustinus, Romani ardentissime gloriam adamarunt, propter hanc viuere & mori non dubitarunt. Vnde dicet Sal. Diuitias mediocres gloriam ingentem malebant. (Prona).i.curua & flexa in terram.(Ventri obedientia) Pro obaudiētia legit Prisc. minor lib. vlt.i. sequentia appetitum. (Imperio animi) Quia, vt ait Aristoteles, corpus ex se non agit, sed quod agit, id ita imperante animo. Nam sine animo nulla est actio, sed potentia in corpore, videndi, audiēdi, gustandi, palpandi sunt operationes animi, nec causatur ab ipsis instrumentis. Itaque actus non oculo sed animo impellitur, vt de baculo qui percutit non ipsi baculo sed ei qui vtitur, attribuitur causa, nam instrumētum illud de necessitate agit, nec potest non agere. vnde operatio non instrumenti sed animi est, vt in Problematibus ait Arist. (Animi) quia quidquid agit corpus, impellente aīo agit, qui diuini est particeps. (Fruimur) Augustinus ait frui ea re, est, quæ propter seipsam expetitur, & delectat, vti temporalibus. (Efficere) .s.videtur rectius.(Breuis est,) Vnde Horatius, Vitæ summa breuis spē nos vetat inchoare longam. Et Franciscus Petrarcha, Vita breuis tempus instabile furtim nullo pedum strepitu inter somnum & iocos effluit, sæpe nec cogitantibus finis adest. (Nā diuitiarum,) Plut.in vita Euagoræ, Et nos viros magnanimos honorisque cupidos non solum laudes suas pulchritudini & diuitijs antepponere, sed pro vita honestam mortē optare reperimus, maiusque studium de sua gloria quàm de vita habere, denique omni cura atque diligentia eniti, vt eorum immortalem memoriam derelinquant. Inferius dicet Salust.laudis auidi. (Nam diuitiarum) Valerius Max. lib.vj. cap. vltimo. Caduca nimium & fragilia, puerilibusq; consentanea crepundijs sunt ista, quæ vires atque opes humanæ vocantur, effluunt subito, repente dilabuntur, nullo in loco, nulla in persona stabilibus nixa radicibus consistunt, sed incertissimo flatu fortunæ, huc atque illuc acta, quos sublima extulerunt, improuiso recursu destitutos, in profundum cladium miserabiliter immergunt. Itaque non debent existimari, neque dici bona, quæ inflictorum malorum amaritudinem desiderio sui duplicāt.(Fluxa) .i.fugitiua, declinat veluti vmbra. Franc. Petrarcha, Atqui cunctis qualitatibus quæ mortali cum corpore fugiunt, nulla velocior quam forma, quem mox vt amœnum flosculum ostenderit, ipsos inter oculos mirantium atque laudantium euanescit, breuis hunc pruina percusserit, leuis hunc aura decusserit &c.(Clara).i. honorata.(Æterna) quia viuenti & mortuo firma est possessio.(Procederet).i.succederet. (Consulto).i. Consulere. (Facto).i.facere, sic legit Priscianus minor. Plutar. in Annibalis vita, Quocirca sapientes viros & optimos rerump. gubernatores finem magis in rebus humanis quam initium spectare, & priusquā ad arma bellaq. prorumpāt, experiri omnia consilio decet. (Virtute animi).i.consilio & rei militaris scientia.(Facto).i.actione.(Mature).i.cito, priusquam hostes prospiciant consilia tua. Vnde imperator, quod fieri debet tractato cū multis, vbi audiueris, cum paucissimis ac potius ipse tecum. (Cyrus in Asia) Lege Iustinum lib.i. (Constantius) Quia non mutarentur regna.(Ferri alio).i.nec regnum de gente in gentem transferretur. Vnde Seruus in Atreo apud Sen. sic loquitur, Vbi non pudor, nec cura iuris, sanctitas, pietas, fides, instabile regnū, hæc non seruare reges in pace, notum est, propterea regnum quod bonis operibus assecuti fuerant; illis mutatis in malis, vna etiam mutatur regnum. Ideo ait Cic. regem ferre oportere in æstate plus solis, in hyeme plus frigoris, in elaborando plus laboris. (Inuasere).s.reges. (Ita imperium ab optimo) Quia animus bonus facile mutatur cum fortuna.i.superueniente aliquo magistratu.(Ea).s quæ homines &c.(Pater).i.quia in omnibus præstat ipsa virtus.(Indocti).i.scientes rerum.(Peregrinantes) Quia per multas transeunt vrbes, nec cognoscūtur.(Cōtra naturam) Quæ voluptate animi quàm corporis magis gaudet. Ordo, quibus profuit corpus, fuit voluptati, & anima fuit oneri contra naturam.(Eorum).i.talium. (Aestimo).i.iudico, aliqui, existimo legunt. (Dediti ventri) Ait Tullius, Turpe est illis qui seipsos teterrima culina sepeliunt. Et Hil. Nihil est quod tam sepeliat mentē, quàm crapula.(Somno) Plin. ait, Horis quibus dormimus, viuere non dicimur. (Frui anima).i delectari vita sua.(Et qui fecere) Plin.in epist.scribens ad Capitonem, hanc tangit sententiam lib.v. (Fecere).s.aliquid præclarum. (At mihi quidem) Ordo est, At quidem tamen videtur mihi in primis.i.ante omnia arduum scribere res gestas, tametsi par glorię haudquaquam sequatur se, &c. A nonnullis mordetur hoc in loco Sal.sed tuetur à Gellio lib. iiij. cap. xv. (Par glorię) Sensus est, Quamuis parua laus sit illi qui aliorum gesta scribit tamen multum laboris impenditur. (Exæquanda) i. ornanda, prout res erit vel magna vel parua.(Memores).i.scribas.(Dicti) Poēm (Ficta).i. inuenta.(Adolescentulus).i. agens quartumdecimum annum. (Sum delatus) Non sponte à rep. discessi sed coactus, propter suos malos mores.(Auaritia) i.rapacitas. (Aspernabatur).i.illorum vitia dedignabatur. (Insolens) i.inexpertus. (Vexabat).i. vrgebat.(Requieuit).i.quietum se recepit.(Procul habendam à rep.decreui) Non sponte sed coactus a rep. remoui se. (Bonum ocium) Sen. Ocium sine literis mors est, & sepultura.(Secordia) Quasi seorsum à corde dicitur, quia nihil altum nec egregium cogitat. (Carptim).i.breuiter. (Metu) .i. malorum futurorum. (Metus est opinio mali impendentis Timor est metus mali appropinquantis, Aegritudo opinio est mali præsentis, vt Cicero in Tusc. definit.(Partibus reip.) quis se vexaretur, siue gauderet & præclara ageret animos meus, ab his erat liber. Docilitatem captat, cum dicat rem esse memorabilem, quia alias non fuit maius periculum in vrbe Rom.

IOANNIS RIVII ATTHENDORIENSIS, *in C. Crispi Salustij de Coniuratione Catilinæ, Castigationum liber primus.*

MNEIS homines, qui student sese præstare ceteris animantibus) In manuscriptis alijsq; vetustis est ordo verborum immutatus. Qui sese student præstare, pro, qui dant operam, vti præstent ipsi & antecellant. Id lenius & asperum minus esse videtur, nec aliter à veteribus citatur, velut Prisc. lib. vij. quo loco de accusatiuo tertiæ declinationis agit. Vbi & Omnis hic legendum esse docet, pro, oēs. Terentianus diphthongo n scribi vult in plurali cum hoc, tum similia nomina, quo fere & in vetustis inscriptionibus reperitur. Iam quod ad loquendi rationem attinet, norit lector & Cic. eodem modo locutum. nam ij. Officiorū, Gratum se videri studet, inquit, & in Eunuchi prologo Terent. Qui placere se studeat bonis quā plurimis.

Vbi

Vbi interim miror, quid sibi quidam velint, qui & omisso accusatiuo Se, versum constare arbitretur, id quod secus habet, & ab imitatore quopiam pronomen adscriptum putêt, quod hoc modo Sal. Catilinæ historiam ordiatur. Quasi vero non eodem modo sit, ita vti ostendimus, & Cicero ipse locutus. Sed & alias Terent. haud dissimili modo loquitur, velut in Eunucho, Est genus hominum, qui esse primos se omnium rerum volût. Eodem modo 2. Tusculana Cicero, Est enim quoddam genus eorum qui se philosophos appellari volunt, pro, qui appellari philosophi volunt, nam sic vsitatius dicitur. Terent. in Andria, Vxorem decrerat dare sese mihi hodie. Et, Quæ sese inhoneste optant parare hic diuitias potius, quam in patria honeste pauper viuere. vbi etiam pronomine Sese omisso, tamen sensus côstat, quomodo & in illo Liuij 2. Decadis tertiæ, Qui se bene mori, quam turpiter viuere maluit. [Ne vitam silentio transeant) Ita ferè & impressa & calamo descripta exemplaria, nec male, vt opinor. Verum in manuscripto quodam reperi, transigant. vt in Beroaldino quoque, licet eodem sensu, pro traducant. [Sed omnis nostra vis in animo & corpore sita est) Exemplaria manuscripta, Sed nostra omnis vis. Quomodo & Seruius in Georgica Virgilij citat. Quæ quia & mollior & suauior, atque adeo verior sincerioŕq. lectio sit, dubitari minime debet. Consule aurium iudicium, ac statim senties, quam & duriter & aspere concurrant, mnis, no, in illo Omnis nostra. Quanto vero numerosius est, quanto aptius sonat, si verborum ordinem immutes, nostra omnis vis. vel (vt in Marseburgensi quodam est) nostra vis omnis, nam sic ibi reperi. Ac ne hoc, tanquam leue quid, nec vllius momenti contemnas, non dubitat Cicero inuersione interdum penè poëtica vti ad effugiendum asperior est côcursum literarum. Velut cum ait, Q. Mutius augur Scæuola. Nam illud alterum, Q. Mutius Scæuola augur, cum propter sibilum, quem literam efficere sentimus S, in altera voce extremam, in altera primam, tum ob vastû & inamœnum hiatum vocalium concurrentium, paulo durius et atque insuauius videbatur, ita vt erat. Ergo si naturalem ordinem Cicero propter Euphoniam & iucûdioris sonitus gratiam inuertere non dubitauit, apparet nimirum quanti referat, qua quis in ordine arbitrario verborum collocatione serieq́. vtatur. Quod eo dico, ne quis hanc rem, ceu penè friuolam ac nullius ponderis, contemnendam esse ducat, quanquam, ne quid dissimulem, in exemplari quodam manuscripto, nô est additum hoc loco Scæuola. [Nam diuitiarum & formæ gloria, fluxa ac fragilis est, virtus clara æternaq́. habetur) In Fabriciano volumine, id Est, non reperitur. Quod nisi incuria est librarij omissum, iste, Habetur, est ad priora quoque referendum. [Quòd si regum atque imperatorum animi virtus, in pace ita vt bello valeret) Legêdum, ita vti bello valeret. Id cum suauius est, tum Sallustianum magis. Etenim ferè semper apud hunc auctorem inuenias, sicuti, potius quam sicut, vti, quam vt, veluti, quam velut. Ipse quidem certe haud temere vnquam secus in vetustis codicibus reperi, licet excusi typis varient. Sic apud illos antiquissimos, quos libenter Salustius facit, vt imitetur, ferè semper vti reperias. velut apud Catonem de Re rustica, atque alios quorum fragmenta quædam supersunt, vnde id conijcere licet. [Ita imperium semper ab optimo quoque ad minus bonum transfertur) In manuscriptis omnibus est, ad optimum quoque ab minus bono trâsfertur. quomodo & sensus ipse exposcere mihi videtur, nam fortunam dicit simul cum moribus immutari, ostendens videlicet, imperia alio transferri propter vitia regnantium. Nec secus interpres, quisquis is fuit, legisse atque intellexisse hunc locum videtur. [Vitam sicuti peregrinantes transegere) Ita quidem Gymnicus. Sed alij Transiere, quomodo & exemplaria duo manuscripta habent, & Non. Marcellus citat, licet aliter in Terêtium Donatus, si modo ibi non sunt mendosi codices. Aliter item duo ex manuscriptis. [Verum enimuero is mihi viuere demum, atque frui anima videtur) Quanto rectius in vetustis, is demum mihi viuere, quomodo & Priscianus semel atque iterû citat. Sic in Adelphis Terent. Verum enimuero id demum iuuat, si quem &c. [Et qui fecere, & qui facta aliorum scripsere, multi laudantur) Legendum è manuscriptis & alijs vetustis, laudantur, tempore præsenti. [Mox, Ac mihi quidem, tametsi haud quaquam par gloria sequatur scriptorem, & auctor rerum, tamen in primis arduum videtur res gestas scribere) Codex Fabricianus actorem rerum habet. Quamuis autem actor pro eo interdum ponitur, qui res gessit, velut de Orat. Vt eum efficeret oratôrem verborum, actoremq́. rerum. Item pro Sestio: Cato dux & auctor, & actor rerum illarum fuit, tamen prior lectio, sicuti mihi, quidem videtur, est multo certior, ac sic quoque Gellius citat. [Primum ꝙ facta dicta exæquanda sunt) Legendum, ꝙ facta dictis, quomodo codices habent in pergamenis descripti. Nam æquare hic pro assequi ponitur. Ostendit autem, ad rationem & conditionem rerum sic accommodandam esse orationem, vti magnitudinem rerum oratio ipsa consequatur, hoc est, vt sit rebus ipsis par atque æqualis oratio. Contra, Liuius 2. belli Pun. a. Neque aggrediar narrare, inquit, quæ differendo minora vero facio, pro, quæ non exæquo dictis. Est & in quibusdam, exequenda sint, sed perperam nisi fallor. [Affinitas vorum, ansam erroris præbuit) Iam lectionem quæ in manuscriptis est, veriorem esse, colligi è T. Liuio potest, is enim 6. ab V. C. Cum ea quoque, inquit, quæ bello gesta essent, pro fastigio rerum orationem etiam magnifica, facta dictis æquando memorasset. & quæ sequuntur. [Supra ea veluti ficta, pro falsis ducit) In Gelliana citatione pronomê Ea, est omissum, id quod conuenire videtur breuitati Salustianę. Sed nec in manuscripto meo additur, licet in alijs sit: Irrepsit, ex glossa insulsi & inepti literatoris. Sic infra in oratione Cæsaris, vltra, sine casu expresso posuit: Eam cuncta mortalium mala dissoluere, vltra, neque curæ, neque gaudio locum esse. [Ac me, cum ab reliquis malis moribus dissentirem) Est in manuscriptis, ab reliquorum malis moribus, quam lectionem sequentia illa non sana respuunt. nihilominus honoris cupido eadem, quæ ceteros fama atque inuidia vexabat. Mecum facit codex Badianus, quamuis aliter Aldinus. Mersebergensis quidem, ab reliquis malis moribus. verum in spatio quod rersus dimisit, erat reliquorum. [De cuius moribus pauca prius explananda sunt) Legendum, de cuius hominis moribus.

IODOCI BADII ASCENSII, IN C. CRISPI *Salustij de coniuratione Catilinæ, commentaria.*

MNEIS homines &c.) Quoniam auctoris huius vitam, & in historia scribenda peritiam, ceteraq́. in initijs operû discuti solita pro ingeniolo nostro iam discussimus, reliqua est duntaxat dilucida operis ipsius explanatio, quam (sit modo spiritus Sanctus auspex) ita succinctam, aut (vt Flaccus ait) cinctutâ fieri velim, vt in medio curriculi tardiores non prætereat, atque ita laxo sinu, demissoq́. verborum contextu inambulare, vt ingenio quantumuis acri nô protinus prætereunda, fastidiendaq́. occurrat. At ne pollicitatio cui vis bilem, moueat, hic prologus narratiuus, atque declaratiuus est. Declarat enim intentionem, atque institutum auctoris, cum etenim vt Plinius quoque attestatur omni homini id faciendum est, quo se aliquando vixisse testetur. geminum proponit ad gloriæ nominisq́. æterni consecutionem compendium, alterum per virium corporis, alterum per virium animi egregiam ostêtationem, ostenditq́. cur se ad animi exercitium potius, quam ad corporis, & cur ad historiæ scriptionem potius quam ad ceteras animorum meditationes, aut reip. gubernationem côtulerit. Primum siquidem innuit exercitium animi, id præstare exercitio corporis, quod animus ipse corpori, deinde fatetor se ab ineunte ætate studio literario ad remp. latum. sed inde sublatum propter ea, quæ in eadem regnabant vitia, præsertim propter ambitionis, cui difficillime resistitur, illecebras, protinus vt ad intermissa studia redierat, animum ad historiam Romanam carptim describendam appulisse, neque id quidem ab re, nam, cum plurimum habeat difficultatis & periculi, merito non parum côsequatur veræ gloriæ, difficultas autem in eo est, ꝙ sanè arduum videtur facta dictis adæquare. Periculum autem in eo est, ꝙ vera dicendo multorum facile inuidiam metueris, nam (vt Comicus ait) hoc tempore obsequium amicos, veritas odium parit. Neque vero impertinens, est hæc præfatio, vt plerique ea somniati sunt, putâtes hanc virtutis cômendationem, quia ab scelestissima Catilinæ vita plurimum abhorret, ad institutum poëtę nihil facere, cum non videant nihil aptius ad res & gerendas, & describendas, quam animarum, corporumq́. vires non segniter exercitas, quo circa Mineruam sapientiæ deam & bello, & paci præfecerunt Athenienses. Sed hæc hactenus. Quantum vero ad verborum elegâtiam & sermonis leporem in quo iuuenibus plurimum immorandum est, sciant: Primum omnes actum est Latinum, quod à priscis latinis per ei diphthongon scribi consueuit, ne in es finitus cû nominatiuo, & accusatiuo pluralibus, & in is cum eisdem singularibus consonet, simulq́ ꝙ concionatius sonet accusatiuus in is, licet eis scribatur sequente præsertim es, vt hoc loco: Omneis homines. Nota est autem Seruiana regula, ꝙ quoties genitiuus pluralis in ium finitur, accusatiuus in is, aut eis exeat. Notum est etiam Augustini Dathi de situ vocabulorû præceptû,

quod hic quoque obseruatur, nam ab aliquo incœpta est oratio. [Præstare, in diuerso significato rite datiuo & accusatiuo præstruitur. Nam præsto tibi, est melior te sum, quasi præ. i. ante stãs, vt hic præsto te. i. exhibeo, aut repræsento, vt apud Maronem: Ibo animis contra, vel magnum præstat Achillem. Præsto aũt tibi hanc rem, est, aut in hac melior sum, vt in Comico: Homo q̃d homini præstat! aut eam tibi commodo. Ratione etiam excessus dicimus multo, non multum præstat. Animantea dicimus, vt de Amicitia Cicero: Ad quas se applicent sui generis animantes, & hæc animantia, vt Valla docet. [Transeant) Sunt qui transigãt hic legendum contendant, & paulo post transegere, non transiuere, quod tametsi consonantius videtur, nesciam tamen an aptius huic loco, nam cum soporem, & torporem notet, conuenientius transitam, quasi sine vi, & acrimonia, quam transactam vitam censet. quocirca nolui immutare. [Pecora sunt quæcunque humana carent effigie, sed potissimum hominum vsui accommodata. Prona finxit. vnde illud Ouid. Met. 1. Pronaq. cum spectent animalia cetera terras: Os homini sublime dedit, cœlumq. videre Iussit, & erectos ad sidera tollere vultus. [Ventri obedientia) Quia in eius oppletionem omnia cõferunt, modestius tamen quã plerique homines. Ordo est. Decet. i. decorum, & honestum est, decentia naturali, & ordinatione diuina omnes homines, qui student sese præstare. i. meliores esse, aut præstantiores efficere, animãtibus. i. animalibus ceteris, niti. i. anniti, & moliri, summa ope. i. tota facultate, & virtute, ne transeant silentio. i. sine vlla sui memoria vitam. s. præsentem, quæ nobis ad operandum bonum cõcessa est, veluti sup. essent (fit enim per velut & veluti metaphora) pecora. i. animalia stolida & bruta, seu irrationalia, quæ natura. i. virtus nascentium à deo concessa, aut ipse deus natura naturans, vt dicunt Theologi nostri, finxit. i. formauit, prona. i. procliua in terram, atque obedientia. i. inseruientia ventri. i. appetitui sensitiuo, qui ab intestinis ipsius ventris mouetur. [Sed nostra) Quia dixerat summa ope nitendum. ostendit eam duplicem, vt ad incepti operis rationem callido pede perueniat. Vis, vnde virtus, huius vis huic vi hanc vim & ab hac vi, in plurali hæ vires declinantur. sed alij diuersa censent vocabula, significat interdum copiam: vt, multa vis nummorum, interdum violentiam, vt, vim vi repellere licet, interdum potentiam vt hic. [Sita, non situata) Quod barbarum est vocabulum. Est autem situs adiectiuum, vt quidam volunt, à sinoc, alij à sistor deductum. substãtiuum aũt significat positionem, aut mucorem, seu lanuginem in loco humido sitam. [Animi imperio) Si quidem regimen in nobis fuerit rite dispositum, animus imperet corpori, & ratio appetitui. Vtimur, quia ad alia vt pote ad gloriam comparandam, vnde vtimur rebus ad vtilitatem alterius rei. fruimur autem ad voluptatem ipsam, quam ex fruitione capimus, vnde argute dicet, vita quæ, fruimur breuis est. Nã iucunda vita, ex qua voluptatem capere possimus, admodum breuis. homo enim breui viuens tempore repletur multis miserijs. Memoriam nostri, non nostram dixit quia passiue accepit, nõ qua aliorum memores simus, sed alij nostri. vnde genitiui mei, tui, sui, nostri, & vestri, duntaxat passiue capiuntur. Efficere quam maxime longam, dulcius sonat, q̃ longissimam. [Priusquam incipias consulto &c.) Duæ sunt pueris annotandæ regulæ. Prima est: Pulchre vbi ad generalitatẽ transit sermo, ad secundam personam etiam singularem, aut ad verbũ impersonale transfertur oratio: vt hic, priusquam incipias pro, eo quod est quiuis incipiat, vt Æneid. 4. Migrãtis cernas, pro eo quod est quilibet cernat. [Ad impersonale vt in hoc) Vsque adeo turbatur agris. Secunda: Participia ab impersonalibus deducta pulchre cum verbis accusatiuum vel ablatiuum regentibus construuntur, vt hic opus consulto, & facto. i. vt cõsulas, & facias, aut vt consultatio fiat. Et ita factum oportuit. i. ita fieri aut factum esse. Valla sentit in præsenti infinitiui dulcius sonare actiuam vocem, in præterito passiuam, vt dicere velim, & dictum volui. Sed diu. paulatim, vt dixi, ad institutum accedit, diu aduerbium est significans durationem t̃pis, q̃ si dixisset diuturnum, addendũ fuisset magnumq., sicut diu multumq. quæsitum est. magis procederet. Cõsilium ergo vtroque procedere. [Cum iam) Alij, nã, legunt, si cum legitur temporale est, pars ingenium figurata prolepsis. Apud Iustinum legitur statim in principio, primum regnũ Assyriorum fuisse. [Etiam tum). s. cum prima regnare inciperent sed pauci legũtur reges, nisi Brachmanes, aut remotiores proposuerimus, qui sine cupiditate vixerunt. Ordo est. [Sed omnis). i. tota vis. i. virtus & potentia nostra. s. humana, est sita. i posita & constituta in animo & corpore. ex illis. n. cõstamus. & sup. nos vtimur magis imperio. s. actiuo animi, quo animus imperat corpori, quã sup. e conuerso & vtimur magis seruitio. i. adminiculo, & famulatu corporis, sup. quam e diuerso. [Alterum). s. imperiũ animi, est nobis cõmune cum dijs, in quibus animus totus dominatur cum deus sit animus, aut secũdum illos dominatur corpori, sumus. n. rationales nos, & dij &c. vnde sub corpore deos posuerunt, ac ita corporeos. [Quo). i quocirca aut quanto rectius videtur mihi esse quærere gloriam opibus. i. virtute & potentia seu facultate ingenij. i. rationis ingenitæ, quam virium. s. corporeæ. Et quoniam ipsa vita qua fruimur. i. in qua voluptatẽ capimus, est breuis, repete, videtur esse rectius efficere memoriam nostri. i. quæ de nobis fit, maxime. i. vehementer longam. Vnde illud Maronis: Breue & irreuocabile tempus Omnibus est vitę, sed famam extendere factis, Hoc virtutis opus. [Nam gloria). i. iocunda extollentia diuitiarum, & formæ. i. formositatis. i. quæ ex diuitij & forma nobis ad nascitur, est fluxa. i. cito affluens, vt fractis rebus aut aduersa valetudine, & fragilis. i. cito frangibilis, sed sup. virtus quæ in animo est sita, habetur. s. in te, & in memoria, clara & æterna, q̃s subiectum æternum habet. Eandem apud Flaccum in Carminibus habemus sententiam. Sed magnum certamen. i. controuersia aut contentio fuit diu. i. per longum tempus, inter mortales. i. homines, nam mortale nobis additũ separat nos à dijs, vnde forte vt mortis simus memores, sæpe pro hominibus dicimus mortales, vt Aen. ij. Tempus erat quo prima quies mortalibus ægris incipit. Ne pro an, res militaris. i. gloria & res ex militia & bello orta, procederet. i. incrementum, & processum caperet, magis vi. i. potentia corporis, an virtute animi. Nam (q. d. certũ est vtrunque conducere quia) &. i. simul priusquam incipias. i. quiuis incipere debeat, opus est consulto. i. vt consultes, aut consilium capias, &. i. simul vbi. i postquam consolueris. i. consilium cœperis, opus est facto, mature. i. suo tempore neque segniter, neque præcipitanter. Itaque vtrunque. i. & vis corporis & virtus animi, indigens per se. i. seorsum acceptum eget ad consummationẽ gloriæ in re militari, alterum nonnisi esset auxilio alterius, vt corpus auxilio animi, & animus auxilio corporis. [Igitur) Cõtinuatiua est hæc particula, aut illatiua quia diuersæ sunt vires in homine. Reges enim. i. quando id nomen. s. regum fuit in terra nomen imperij. i. imperatorium, diuersi exercebant pars. i. partim, aut alij sup. exercebant ingenium. i. virtutẽ animi, alij corpus. i. vires corporis. [Vita hominum agitabatur et tum). i. in principio regnorum, aut in primo sæculo sine cupiditate, & ita hoc vitio vnde aurea sęcula feruntur sub Saturno fuisse. [Cuique sua). i. sine diuitiæ seu possessiones placebant satis. Qui aũt, vt dixit, illi reges fuerint nõ constat, nisi Saturnum dicamus, qui ab Ioue expulsus fingitur. Sed reges Ægypti quidem animum exercuerũt, vt Trismegistus, & Ptolemæus, quidã potius corpus, vt bellicosi, sic apud Romanos Romulus arma. Numa animum coluit. Vnde illud in Fastis: Scilicet arma magis quàm sidera Romule noras, sed de primis loquitur [Postea vero) Exempla inducit quantum ingenium rebus bellicis conferat Cyrus, vt Herodotus lib. 1. recitat, ex Mandane Astyagis regis Medorum filia, & ex Cãbise postmodum rege Persarum natus, & ab auo pp visum (viderat enim ex genitalibus filiæ vitem nasci quæ omnem occuparet Asiam. Id aũt portendebat sobolem filiæ vniuersæ dominaturam Asiæ, iussus per Harpagũ feris exponi, à Mithridate pastore inuentus, & Cyno eius vxore enutritus, q̃m autem Cynos Græce canem significat, lectioni locum dedit, vt a cane educatus haberetur) inter pueros primum regnum occupans, postea ab Astyage cognitus, iterumq. interfici iussus, ab Harpago seruatur, & tandem ad parẽtes missus fatale occupauit imperiũ capto auo, sed tandem apud Massagetas truculenter occiditur. Cyrus aũt dictus est q̃ ci rios dominus sit. In Asia Cyrus. Vnde Herodotus: Hinc autem exequetur oratio Cyrum, qui Crœsi euertit imperium quis nõ fuit ac Persas qui Asiam subegerunt. Lacedæmonij in Laconia diu rerum potiti sunt, dicique possunt sapientes populi, qui Lacedæmoniã seu Lacedæmona vrbem (nam & Lacedæmon dr̃ quæ eadem Sparta vocatur) sine muris sola virtute, & virilium animorum robore, ac Lycurgi legibus munitam incoluerunt, in qua præcipuus erat senibus honos, & minimus ignauię locus; nullaq. diu auaritiæ luxa, qua recepta tandem deuicti sunt. Atheniensium in Attica res gestę à Thucydide latissime describuntur. Regula puerorum est, venuste clauditur oratio prolixiuscula multis infinitiuis in e ad finitum vnum spectantibus, vt hic ad verbum cœpere, adduntur subigere, habere, potare. Ordo est. [Vero pro sed.) Postea, quam Cyrus rex Persarum in Asia, & Lacedæmonij. i. Lacones illi Spartani & Athenienses populi in Attica prouincia cœpere. i. incœperunt in Græcia regione illa Europæ subigere. i. sub imperio suo agere, quod est subdere, vrbes atque nationes. i. diuersos habitatores vrbium ibidem natos. Nã sæpe verbalia in io significant

significam rem ipsam, vt possessio rem possessam, satio rem satã, natio rem natam, & sup. cœpere hẽre libidinem .i. iniquam voluntatem & appetitionem dominandi, causam belli .i. pro causa belli gerendi. Vnde regna à quibus nihil offensi erant inuasere vt dominarentur & cœpere putare .i. existimare maximam gloriam sup. esse in maximo imperio (quod C. Iulio persuasum molestè fert in offic. Cic.) tum .i. tunc demum .i. tandem compertum est .i. inuentum & exploratum, periculo .i. experientia, vt in Andria Terentij: Qui scis ergo istuc nisi periculum feceris? Et in Eunucho: Fac periculum in literis. atque negocijs .i. occupationibus in rebus gerendis, ingenium .i. acrimoniam animi & rationis ingenitam, posse .i. valere plurimum in bello sup. gerendo. Vnde nascitur vtilitas rei donec vsu venerit. [Quod si regum) Argute censet virtutem & industriam regum & Imperatorum multo maiorem esse in bello, & aduersitate, quàm in pace, & prosperitate, quæ sententia antiquissima est, & latissime patet. nam Hesiodus & eum secutus Maro attestantur ideo Iouem amouisse delitias sęculi aurei, ne luxu & inertia torperẽt mortales. Verba Virgiliana sunt Georg. 1. Pater ipse colendi Haud facilem esse viam voluit, primumq. per artem Mouit agros, curis acuens mortalia corda. Nec torpore graui passus sua regna veterno. Ante Iouem nulli subigebant arua coloni &c. Hinc Catonem aiunt censuisse Carthaginem non delendam, vt esset vnde iuuentus Romana teneretur in militia, quo circa legimus apud Iuuen. Præstabat castas humilis fortuna Latinas. Quondam nec vitijs contingi parua sinebant Tecta, labor somniq. breues & vellere Tusco. Vexatæ duræq. manus, ac proximus vrbi Annibal, & stantes collinos in turre mariti. Nunc patimur longæ pacis mala, sæuior armis Luxuria incubuit, victumq. vlciscitur vrbem Vide reliqua Sat. vj. Huic autem rei Troës satis exemplo fuere qui decennali bello capi non potuere & vnius noctis delicijs capti sunt. Nam imperium. Etiam grauis sententia quæ è multis citari solet, artes autem quibus imperium paritur, sunt virtutes, vt Prudentia, consilium attentio: Temperantia continentia, abstinentia, parsimonia, Fortitudo, labor, vigilia, industria, iustitia, fides, liberalitas, religio seu timor domini, quia domini est terra, & plenitudo eius. Auctor autem innuit laborem qui fortitudinem signat, continentiam quæ temperãtiam repræsentat, & æquitatem quæ iustitiam refert genitrices Imperij [Fortuna simul &c.) Egregiũ dictum ea Stoica disciplina, quæ vult sapientiam Fortunæ dominari. Vnde Satyricus: Nullum numen abest si sit prudentia, sed te Nos facimus Fortuna deam. Alter tamen statim dicturus est, Sed profecto Fortuna in omni re dominatur. Optimo quoque elegans sermo quia quisque superlatiuo iungitur, est enim hic ablatiui casus quoque à nominatiuo quisque. [Quæ homines arant) Argute perstringit hominum diuitias. Aut enim in terra sunt, aut in mari, aut in aëre. Terra autem aratur, mare nauigatur, aër ædificia suscipit. [Dediti) .i. penitus dati tanquam hosti cui seruiendum sit, nam à quo quis vincitur eius seruus est, qui facit peccatum seruus est peccati. [Sicuti peregrinantes) Qui celeri in Rep. alienę constituti nihil agunt memoria dignum. Transierũt. sunt qui hic quoque legant transegerũt, sed vt diat aptius dicitur transierunt, peregrinorum enim est transire non transigere. Nam à peragrando peregrinus dicitur. [Corpus voluptati) .i. ad voluptatem. Vnde puerorum regula est. Abstracta per quæ significatur modus acquirendi, eleganter ponũtur in datiuo iis vt verbum duos datiuos regat, et sum tibi voluptati, potius quam per emphasim sum tibi voluptas. [Inata) .i. in confinio, cum parum sit discriminis, seu distantiæ, quia de vtraque siletur, cum .n. nihil egregium fecerit inglorius est & viuens & moriens, Flaccus tamen in epistolis laudans ocium Epicureum dicit: Nec vixit male qui viuens moriensq. fefellit .i. latuit. Non tamen potuit dicere bene vixisse. Aliud alij, diuersis diuersum, vnde est illud Propertianum: Naturæ sequitur semina quisque suæ. [Pulchrum est benefacere) Vna est dictio, sed benedicere Valla duas vult, quod hic verum est, neque tacuisset si commentarios eos, qui ipsi ascribuntur legisset. [Haud absurdum) Per liptoten dicã valde dignum auditu, nam absurdum dicimus abs quo tanquam indigno quod audiatur auertimus aures et surdi, cui quòd enim inuiti audiamus, nos obtundendo surdastros facit. [Vel pace .i. etiam in pace) Multi, laudantur, immo eadem lauro clari poëtæ & clari Imperatores insigniri consueuerunt, verum de historiographo hic loquitur, qui haud quaquam parem gloriam meretur. Leges aũt sequitur, non sequatur, quia etsi tametsi & quanquam indicatiuo gaudent. [In primis arduum) Non dicit arduissimum, quia in vsu non est. Ideo autem arduum est negocium, quia debite scribens Historiam debet facta dictis exæquare .i. ita magnifice eloqui, vt magnifice gesta sunt, & si vitia sectetur, putator inuidia motus, si virtutes laudat maiores quam lectorum in se cognoscit, plerique mendacij arguitur, vt in contextu auctoris patet, quam hoc ordine aperitur. Quod si, cõtinuatiua est particula, q.d. si ponatur q̃ virtus animi .i. prudentia & fortitudo regum atque Imperatorum qui è regibus olim in expeditionem vt exercitui imperent mittebantur. Vnde maior fuit regalis dignitas donec Cæsar perpetuus dictator etiam perpetuum imperium ad summam dignitatem secum euexit. [Valeret ita in pace) .i. tempore pacis ita exercitaretur in iustitia & æquitate seruanda & in rep. augenda. vt in bello .i. vt apparuit in bello gerendo strenue & fortiter. res humanæ .i. status & conditiones hominum haberent sese æquabilius .i. ad maiorem æquitatem supple quam se nunc habent, & constantius .i. ad maiorem constantiam minusq. mutarentur quam nunc neque cerneres .i. & nemo cerneret, aliud .i. rem aliam aut imperium aliud, ferri .i. transferri alio .i. ad alium locum & populum, neque cerneres. hoc est nec quisquam cerneret, omnia mutari ac commisceri .i. confundi, vt diuina humanis, summa imis, vt fit in translationibus Imperiorum. fatetur ergo quod in Georg. ex se dicit Maro, Romana tum peritura mutari peritoraq. regna, licet mendax Iupiter apud eundem Æn. 1. dicat: His ego nec metas rerum nec tempora pono, imperium sine fine dedi. [Nam imperium retinetur) .i. seruatur facile his artibus quibus est partum .i. laboriose acquisitum initio, difficilius enim est parere quàm conseruare, quo circa Cic. in principio orationum suarum docet dedecori esse Romanis si non conseruent quod patres pepererunt imperium. Non minor est virtus quàm quærere parta tueri, nisi quod in pariendo feruescit animus, in conseruando, labescit, semperq. procliuiores sumus ad noua parienda, quàm ad vetera conseruanda, ideoq. plura iaciuntur Monasteriorum fundamenta, quam conseruentur iacta atque extructa, sed ad rem. [Verum) .i. sed vbi .i. quo tempore aut postquam, desidia .i. segnities, pigrities, & accidia inuasit sup. imperium Rom. pro labore .i. loco laboris, qui prius inerat, & libido .i. lubrica voluptas, inuasit pro continentia .i. vbi prius erat continentia .i. castitas animi & corporis continens animum & corpus, ne progrediantur ad illicita, & superbia .i. fastus minores contemnens inuasit pro æquabilitate .i. iure æquabili, quo pares et etiam prædiẽ pari honore æstimabantur, aut dicamus simul vbi inuasere desidia pro labore, libido pro continentia, atque superbia pro æquabilitate, fortune .i. fortuita prosperitas rerum mutatur simul cum moribus, quia prauos mores ferè sequitur infortunium. Et ita imperium transfertur semper ab optimo quoque .i. à quolibet meliore, ad minus bonum .i. ad deteriorẽ, ita argutissimus Pomponius legit. nam qui contra legunt ad optimum quenque à minus bono, non absurde quidem illi sentiunt, sed minus concinne ad filum auctoris. Nam si leguntur ad optimum sensum sic negligẽtium & desidiosorum imperium ad meliorem trãsferri, quod quidem vero simile est, verum Auctor vult deducere Imperatores in annos deteriores effectos, vt ab optimis illis qui sorte sua contenti erant deuentum sit ad secordes aut libidinosos. [Omnia quæ omnes) .s. homines arant .i. arando acquirunt, quæ nauigant .i. nauigando accumulant, quæ ædificant .i. ædificando possident, parent .i. obediunt & subseruiunt virtuti. [Sed multi mortales) .i. homines, dediti .i. penitus addicti, ventri .i. gulæ & crapulæ, atque somno .i. torpori, & inertiæ, existentes indocti & inculti transierunt vitam sicut peregrinantes .i. ignoti & vbique externi, quibus profecto .i. reuera, q.d. ita certe vt proficisci faciat, corpus est voluptati .i. ad voluptatem & delitias, & anima est oneri .i. ad grauamen & molestiam, contra naturam .i. naturalem ordinationem, quæ vult vt inferiora superioribus pareant, animæ autem cœlestis habetur origo corporis terreus. ego æstimo .i. appretior & valere censeo, vitam & mortem eorum .s. qui ita viuunt iuxta .i. pariformiter sine discrimine, quoniam silentur de vtraque, non tamen quia siletur, sed q̃ nihil memoratu dignum effecerint. [Verum enimuero) (quæ continuatiua est particula) .i. sed certissime demum .i. præcipue aut vt vno verbo dicam quod volo, is videtur mihi viuere .i. exercere actionem vitalem, & frui anima .i. habere virtutem animæ in delitijs, qui intentus .i. firmiter occupatus aliquo negocio, vel subauditur, in aliquo, pro alicui dicit, vel quod potissimum credam more antiquorum dicit qui coniunctis præpositionibus quibus nunc sæpe datiuum damus suum casum dabant, vt, Haberet infixi pectore vultus, Æneid. ij. vbi nunc dicerent infixi pectori, quocirca Cicero discrimen vitans præpositionem repetit ac si dicas inhærent in pectore vultus, quo more hic legi posset, intentus in aliquo negocio .i. exercitio & occupatione publica

presertim, cum in ocio sint qui in magistratu non sunt, quærit .i. affectat aut acquirit, sed melius quærit, quia omnium est quærere idq. virtutis, paucorum est acquirere quod fortunæ est, quærit inquam famam facinoris .i. facti præclari .i. præ ceteris clari & illustris, vbi notabitur facinus commune esse vocabulum tam boni quam mali, dicitur enim à faciendo, aut artis bonæ, quia etiā malæ sunt vt veneficæ, & leues vt ludicræ. Itaque omnes homines qui, & cetera, vt in propositione, quam apte hic repetere possemus. [Sed natura ostendit in magna copia rerum inter plurimas res præclare gerendas, alij) .i. diuersis hominibus, aliud iter .i. diuersum medium & modum perueniendi ad honorem, vnde benefacere reip. id est bene mereri de rep. est pulchrum, etiam .i. insuper benedicere sup. in rep. aut de rep. aut eorum magistratibus est haud .i. non absurdum .i. non indignum quod audiatur, immo præclarum & auditu dignissimum. Licet enim vel .i. etiam pace .i. tempore pacis aut rebus gerendis in pace, vel bello, id est tempore belli aut rebus gerendis in eo, fieri .i. euadere & effici clarum, multi laudantur & .i. simul qui fecere .s. præclarum facinus & qui scripsere facta aliorum. [At) .i. sed tametsi haud quaquam .i. nequaquam par .i. æqualis, gloria sequitur .i. prosequitur scriptorem & auctorem .s. præclari facinoris, quia multo præstātior est auctor, tamen videtur quidem .i. certe mihi quidquid alijs videatur esse sup. arduum scribere, subaudi decenter res gestas. [Primum) .i. ob hanc primam causam, quòd in scribenda historia, facta sunt exæquanda .i. æquiparanda dictis .s. verbis ipsis, & ita dictis erit septimi non dandi casus, sicut in Buc. Nec calamis solum æquiparas sed voce magistrum. Nam si sensus sic exæquanda, id est æquali dignitate, enuncianda verbis .i. vt sunt verba, videretur non tradicendum, verba exæquanda esse factis. [Dehinc) .i. secundo loco vel ob secundam causam, quia plerique .i. plurimi putant ea delicta, quæ tu reprehenderis in aliquo famoso aut etiam aliquo illustri, esse dicta .i. excogitata & scripta a te maleuolentia & inuidia .i. per maleuolentiam & inuidiam. [Et vbi,) Id est quando vel quo loco tu memores, id est mentionem facias de magna .i. incomparabili virtute atque gloria bonorum quisque accipit æquo animo .i. sine refragatione audit ea, quæ putat sibi facilia, factu .i. vt fiant à se .i. quæ ipse faciliter facere queat, ducit .i. existimat supra ea quæ .s. sibi facilia putat .i. ea quæ supra vires suas audit pro falsis .i. tanquam falsa, veluti, ficta .i. excogitata à te scriptore. [Sed ego adolescentulus) Bono (vt dixi) pede peruenit ad studium suum, nam cum omni homini id connitendum sit quo se aliquando vixisse testetur, congrue infert quo studio ipse vitam studuerit transigere dicens, q̄ primum post literarum studia reip. operam dabat, cui bene facere pulchrum iam duxerat. Deinde quia eius rectores ferè corruptos inuenerat, & multis vitijs irretitos ne eorum similis euaderet, consultius duxit ab eorum consortio diuerti, non tamen ad vitam inertem aut rusticanam sed ad literarum studia, & potissimum ad res Romanas carptim describendas. Vnde Catilinarium bellum suspicaturus de ipsius Catilinæ moribus pauca duxit prius explananda. Adolescentulus admodum adolescens, q. d. in principio adolescentiæ xiiij. anno sumpta iam virili toga, qua aut ad remp. ad militiam, aut ad opificium aliquod sese applicabant, antea vero bonis literis insudabant. [Delatus) Quasi de sua in non suam prouinciam latus, vnde illud delator hospes, animus insolens .i. insuetus. Insolens autem dicitur is qui facit præter solitum, vt in Eunucho: Quid tu Athenas insolens? capiturq. hic in bonum insolens malarum artium, verum quia in bona ciuitate solent homines honeste & modeste viuere, qui secus faciunt insolentes dicuntur. Aspernor sit primæ cum sperno sit tertiæ coniugationis. Imbecilla & imbecillis dicitur [Ab reliquis) Venuste præponitur ab incipientibus ab l, v, i, consonante & interdum n, & s, ferè a vocali inchoatis, vt ab lege ab rege, ab Ioue, ab domo, ab negocio, ab illo. Abs incipientibus a, q, & t, abs quiuis homine, abs quolibet, abs te, abs tribuno. A ceteris consonantibus. Cupido, dum cupiditas est fœminini est generis, dum deus amoris, masculini. Ocium dicitur cessatio à negocio publico. Vnde studium literarium ocium dictum est, quod Maro in comparatione rei militaris in laudem imperatorum ignobile dixit ad finem Georg. ignobilis oci. Vnde Scipio Africanus maior dicere solitus erat nunquam se minus ociosum esse quam cum ociosus: Vt refert ea auctoritate Catonis Cicero in præfatione tertij officiorum Is ergo dicitur vno modo ociosus, qui penitus cessat, alio modo qui in munere publico non est, licet in re priuata multum laboret. Ambitio, cupiditas honoris & magistratus vt sub ordine patebit, qui talis est. Sed ego adolescentulus .i. adhuc admodum adolescens delatus sum .i. traductus initio .i. statim à principio adolescentię sumptà virili toga, sicut plerique .i. plurimi mortalium .i. aliorum hominum sup. delati sunt, a studio .s. literarum ac liberalium artium ad remp. .i. reip. administrationem, & multa aduersa .i. contraria presertim bonis moribus & integræ vitæ, fuere ibi .i. in resp. seu in administrationibus eius, nam audacia .i. temeraria vltra vires conatio vigebat sup. pro pudore .i. pro verecundia illa qua veremur attentare, quod turpe sit aut viribus nostris impar, & largitio .i. profusio rerum suarum captandi honoris gratia, vnde largitio ferè dicitur captiosa vbi per ambitum largimur, largitas liberalis sup. vigebat .i. florebat & erat in vigore, pro abstinentia .s. honorum & magistratuum quibus indigni erant, vbi enim prisci Romani solebant abstinere a gradu altiore quàm digni videbantur, nunc per largitionem omnia inuadebant, & auaritia vigebat pro virtute .i. pro fortitudine animi qua pecuniam despicimus, & omnia quæ nobis indigna sunt, aut pro virtute liberalitatis & iustitiæ, qua boni viri & virtute prædìti dicimur. Possemus cum textu coniunctim dicere, nam audacia larg. aua. vigebant pro pudore & c. sed reddenda sunt singula singulis. Quæ .i. vitia, tametsi .i. quanquam animus, subaudi cuiuslibet bene instituti, insolens .i. insuetus malarum artium, quia liberaliter institutus & bonis artibus imbutus, vnde patet quam vtile sit à teneris vnguiculis virtuti assuescere. Quia prima quæque tenacissime inhærent vnde est illud Flacci in epistolis: Quo semel est imbuta recens seruabit odorem Testa diu. Et apud Iuuen. Sat. xiiij. Tota canit nihil turpe faciendum ante pueros paternorum morum maxime sequaces, dicit enim: Sic natura iubet velocius & citius nos Corrumpunt vitiorum exempla domestica, magnis, Cum subeant animos auctoribus. Item: Abstineas igitur damnis huiusce, etenim vel Vna potens ratio est, ne crimina nostra sequantur. Ex nobis geniti, quoniam dociles imitandis turpibus & prauis omnes sumus &c.) aspernabatur .i. despiciebat & contemnebat, tamen ætas imbecilla .i. fragilis & rerum imprudens tenebatur inter tanta vitia .i. cum conuersaretur inter tot vitiosos, corrupta .i. fracta & violata, ambitione .i. cupiditate honorum & magistratuum. At .i. sed, cum .i. quamuis ego dissentirem ab reliquis moribus malis .i. vitiosis, nihilominus .i. non minus tamen eadem cupido .i. auiditas honoris quæ vexabat .i. vehementer impellebat & torquebat, ceteros .s. adolescentes, fama .i. amore famæ acquirendæ, atque inuidia .i. inuida æmulatione q̄ alter præstantior haberetur, vexabat sup. me. [Igitur vbi) .i. postquam animus sup. meus satiatus & non amplius tali cupiditate vexatus, requieuit ex multis miserijs & periculis .i. post multas miserias & pericula quas & quæ honoris & famæ gratia obiueram. & vbi sup. decreui .i. constitui firmiter reliquam ætatem habendam sup. esse mihi procul à rep. id est ab administratione reip. non fuit cōsilium .i. non visum est mihi consultum .i. vtile ac honestum, conterere .i. consumere paulatim, ocium bonum .i. gratum; & quo bene vti possem secordia .i. seorsum a corde .i. vigilia & prudentia, hoc est in inertia & torpore, atque desidia .i. nimia sessione & pigritia, neque vero subaudi consilium fuit me supple colendo agrum, & venando .i. talia exercendo intentum officijs seruilibus .i. non liberalibus quæ mechanica vulgo dicunt, agere ætatem .s. reliquam, sed ego regressus eodem .i. ad idem studium inceptum, à quo studio incepto ambitio .i. cupido honoris & famæ, mala .i. perniciosa detinuerat .i. diuersum tenuerat, aut detenuerat .i. longe deductum tenuerat, statui perscribere .i. vsque ad finem describere carptim .i. particulariter decerpendo quamlibet particulatim res gestas Populi Rom. vt .i. secundum quòd, quæque .i. quælibet gesta videbantur digna memoria .i. vt memorentur, si legeretur dignæ, tunc quæque congrueret cum antecedente res gestas. Sanè pueris annotanda est elegantia illius sermonis: A quo incepto studio me, & cetera, per hāc regulam: Quoties relatiuum cum suo determinabili, ac verbo præcedit antecedens, ita vt ab eodem regi videantur, erunt eiusdem casus, vt vbi grammaticus diceret ergo regressus ad idem studium inceptum a quo ambitio & cetera, dicit elegantior, à quo incepto. Item notabit peritior quisque vbi diuisim construitur non semper superlatiuum habere vt hic: Vt quæque videbantur digna, Vbi valla diceret dignissima. & eo .i. tanto aut ob id magis sup. id statui, quòd .i. quia animus sup. meus, erat mihi liber à spe .s. commodi obtinendi, & à metu .s. mali obueniendi, & partibus .i. diuisionibus ac seditionibus reip. Paucis vt vbique multa dicit, nam omnes vias affectionum percurrit, aut enim nobis aut nostris afficimur, nobis quia aut speramus, aut metuimus, nostris, quia eos contra aduersarios fouemus. [Igitur quia ita statui, ego absoluam paucis .i. enudabo breuiter res gestas quam .i. quantum

quaorum potero, verissime, quia veritas prima requiritur in historia, de coniuratione Catilinæ. s. in libertatem Romanam occupandam. Nam ego existimo. i. iudico, id facinus. s. eam coniurationem memorabile. s. dignum memoratione in primis. i. præter cetera facta nouitate. i. propter nouitatem sceleris, quia in patriam peccare scelestissimum est, atque periculi, quod omnibus bonis imminebat, de cuius hominis. s. Catilinæ moribus sunt quædam explananda prius quam faciam initium narrandi. i. recitandi principalem historiam de coniuratione eius. Quo dicto reddit lectores attentos.

C. CRISPI SALVSTII de coniuratione Catilinæ, Historia.

VCIVS Catilina nobili genere natus, fuit magna vi & animi & corporis, sed ingenio malo, prauoque. Huic ab adolescentia, bella intestina, cędes, rapinæ, discordia ciuilis grata fuere: ibique iuuentutem suam exercuit. Corpus patiens inediæ, algoris, vigiliæ, supra quam cuiquam credibile est. Animus audax, subdolus, varius, cuiuslibet rei simulator, ac dissimulator, alieni appetens, sui profusus, ardens in cupiditatibus, satis loquentiæ, sapientiæ parum, Vastus animus immoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat. Hunc post dominationem L. Syllæ libido maxima inuaserat reipublicæ capiundæ: neque id quibus modis assequeretur, dum sibi regnum pararet, quidquam pensi habebat. Agitabatur magis, magisque in dies animus ferox, inopia rei familiaris, & conscientia scelerum: quæ vtraque his artibus auxerat, quas supra memoraui. Incitabant præterea corrupti ciuitatis mores: quos pessima ac diuersa inter se mala, luxuria atque auaritia vexabant. Res ipsa hortari videtur (quoniam de moribus ciuitatis tempus admonuit) supra repetere: ac paucis instituta maiorum domi, militiæque, quo modo remp. habuerint, quantamque reliquerint, vtque paulatim immutata ex pulcherrima & optima, pessima ac flagitiosissima facta sit, differere.

LAVR. VALLA

VCIVS Catilina) Vidimus in hoc proœmij, quod nos docuit Sal. quidnam hoc opere scripturus esset, videlicet Catilinæ seditionem, quæ in primis memoratu digna est, eo quòd nouum fuit periculum, & tam ingens fuit scelus, quam nunquam antea fuerit. Sed antequam de ipsa seditione tractare incipiat, dicit qui mores antea fuerunt, & qui ætate sua in vrbe vigerent, vt ostendat, quo genere, & quam opportunitate Catilina adductus tantam rem aggredi non dubitauerit, & primo de genere, vita, & moribus Catilinæ narrat, vt ostendat, quibus de causis ad vsurpationem reip. animum intenderit, deinde digressionem facit, & de antiquis vrbis Rom. moribus differit. [Nobili genere) Patricio genere, quia patricius fuit Catilina, videlicet de gente Cornelia. [Vi corporis & animi) Fuit magna fortitudine & animi & corporis. nam vis tam animi quam corporis rectè dicitur. [Ingenio malo) Et quia animo & corpore plurimum pollebat Cat. ideo malo animo fuit. [Malo) Naturaliter. quia à natura malus erat. [Prauo) Accidentaliter, quia præterquam quod malus erat naturaliter etiam consuetudine peruerterat ingenium. [Ab adolescentia) Ab ineunte ætate. [Intestina) Domestica bella. [Discordia ciuilis) Differentia est inter bellum domesticum, & discordiam ciuilem. nam bellum ciuile pertinet ad vniuersam ciuitatem, videlicet cum vniuersa ciuitas inter se discors est. Discordia vero ad priuatos pertinet. itaque cum vniuersa ciuitas discrepat, non discordia, sed bellum ciuile appellatur. Hic autem Catilina & bello domestico, & discordia ciuili plurimum gaudebat. [Cædes) Occisiones, quæ ea bello sequuntur. [Rapinæ) Victorum, qui bonis expoliant. [Ciuilis discordia) Discordia ciuium. [Ibiq.) In his supradictis. [Exercuit) Non solum grata fuere, verum etiam in illis ætatem suam duxit. [Inediæ). i. famis, & dicitur ab in & edo, quasi non edia, quod non edat, & qui non comedit sine dubio famem suscipit. [Algoris) Frigoris. [Vigiliæ) Quia insomnes noctes agebat. [Inediæ) Quia sine cibo diu permanebat, nec multum detrimenti patiebatur ob illud. [Algoris) Quia frigus etiam facile tolerabat. [Vigiliæ) Quia se non nimis somno dabat, sed parum admodum. [Supra quam cuiquam credibile est) Multo plusquam quisquam credere posset, & est honestus dicendi modus. [Animus audax) Quia hactenus de corpore dixit, nunc demum de animo dicere incipit. [Animus audax) Vt magna quæque pericula aggredi non dubitaret. [Subdolus) Quia facile vnumquemque fallere poterat. Subdolus Latine, Græce appellatur ὑπουλος, qui non aperte decipit, sed latenter. [Varius) Quia nunquam in eodem proposito manebat. [Simulator, ac dissimulator) Declarat quod dixit, Subdolus & varius. [Simulator) Qui ostendit id esse, quod non est. [Dissimulator) Qui non ostendit id esse quod est. [Appetens ardens sui profusus). i. qui aliena desideraret, & sua prodigus profunderet. Sed non videtur posse fieri, sed necesse est, ita fieri, si quis diligenter considerauit. nam quia sua profundit, idem aliena appetit. Nam prodigus, quia sua sibi non sufficiunt, aliena appetat, necesse est. [Ardens) Vehemens. [Cupiditatibus) Quia quod semel cupere cœperat, tanto ardore inuadebat, vt à nullo coërceri posset. [Satis eloquentiæ) Quia eloquentissimus erat. [Parum sapientiæ) Quia non valde sapiens erat, & hoc addit, quia nunquam sine sapientia eloquentia profuit, sæpius aũt obfuit. quod etiam Cic. in arte veteri prolixius ostendit. [Vastus) Immoderatus, & plus est quàm si dixisset, magnus, aut ingens. Nam vastum dicitur, quod nulla mensura terminari possit. i. sine modo terminatum. [Immoderata) Quæ modum non haberent. [Incredibilia) Quæ nulla ratione consequi posset. [Nimis alta) Quæ ciuilem modum transgrederentur. non quærebat dignitatem principis Romani, sed potius dignitatem Tyranni, quia vrbi Rom. pro arbitrio imperare non posset, vel talem qualem supra memoraui. Virgilius: Mirator sus hic est. i. talis. [Hunc) Catilinam. [Dominationem L. Syllæ) Qui victis partibus reipublicæ aduersarijs, perpetuam dictaturam assecutus est, qui magistratus quasi regnum erat. nam quemadmodum rex imperat subditis, & omnia pro voluntate facit, ita Dictator omnia pro arbitrio exequebatur, nam cum vocabulum regis in vrbe Romana mitius reddere vellent, ad dictaturæ nomen confugerunt. nam eius magistratus regia potestas erat. Primus hic fuit L. Sylla qui postea Sylla felix est appellatus, & demum pediculari morbo consumptus. Secundus autem Iulius Cæsar, qui multis vulneribus tandem a senatoribus est interfectus. [Libido) Cupiditas, & dicitur a libendo, tametsi consuetudo inoleuit, vt libido in malam partem accipiatur. Nam Salustius libidinem accipit in bonam partem. [Capiundæ) Pro capiendæ. i. occupandæ. Tertiæ coniugationis verba possunt habere participia futuri temporis, tam in vndus quã in endus, vt legendus, vel legundus, capiundus vel capiendus. Sed cauendum est, ne id licenter in omnibus participijs faciamus, quia vitiosum esset in verbis quartæ coniugationis idem facere, quia nõ dici potest audiundus, audiunda, audiundum, &c. [Id). s. capere Remp. [Pararet) Acquireret. [Nihil pensi) Nihil considerat, nihil considerationis. Translatio sumpta à pensantibus, qui diligenter inspiciunt in quam partem, vel aurum, vel argentum inclinet. non ponderabat ipse quomodo remp. caperet dummodo cupiditatem suam explere posset. [Agitabatur) Rationes autem erant innumeræ, quibus Catilina adductus, rem hanc tantam capessere volebat, & quia magnificus erat, & pauper multa scelera perpetrauerat. [In dies) Quotidie. [Ferox). s. narox indomitus animus Catilinę. [Agitabatur) Incitabatur, impellebatur. [Inopia) Nam cum magnificus esset, & inopia premeretur, quia suis rebus non poterat tueri magnificentiam, alienis necesse erat cõseruare, & ob hanc causam ad reipublicæ vsurpationem intendebat animum. [Conscientia scelerum) Quia sibi conscius erat scelerum, quæ cõmisit. Hęc aũt paulo post videre licebit hoc eodem libro. Nam inter cetera sua scelera hoc potissimum narratur. [Quæ vtraque). s. inopiã, & scelera. [Auxerat) Cumulauerat. [His artibus) Videlicet aliena appetẽdo, sua profundendo, cupiditatibus eminẽdo. [Pręterea) Pręterquam quod ferocitas animi, inopia scelera perpetrare incitabant illum, hoc etiã accedebat. s. q. &c. [Corrupti mores) In tãta corruptione mores facilis videbatur accessus ad vsurpationem reip. quos mores i. artes. [Luxuria & auaritia) Appositiue mala. [Diuersa inter se) Bene dicit. [Nam luxuria opes profundit, auaritia opes cõseruat) Luxuria vitiosa est superfluitate nimia, auaritia vitiosa est nimia parcitate, ergo procul dubio

sine dubio diuersa sunt inter se, sed tamen qui luxuriæ inseruire voluerit, necesse est, vt & auarus sit, quia nisi auarus fuerit, nõ poterit comparare diuitias, quibus ad patiendum luxuriam vtatur. [Res ipsa hortari) Sicut apud Ciceronem est, Tria sunt gñа narrationum, de quibus Orator sumit rationem suę causæ. Primum oratorium, quo oratores vtuntur vincendi causa. Secundum digressorium. Tertium poëticum. Sed digressorio secundo genere narrationis vtitur Salust. quod intercurrit nonnunquam, aut fidei, aut criminationis, aut laudationis, aut alicuius apparationis causa. Nam digreditur Sal. ab historia quam superius cœperat seditione .s. Catilinæ, & ad mores ciuitatis narrandos peruenit. Fit autem hæc digressio laudationis, vituperationis, & apparitionis causa. Laudationis, vt maiores & priscos illos laudibus exornet, qui remp. non cõseruarunt modo moribus optimis, verum etiam conseruatam auxerunt. Vituperationis causa, vt homines ætatis suæ vituperet, qui non virtutibus, sed malis moribus dediti sunt, & remp. à maioribus stabilitam ac firmatam labi, & ad interitum peruenire patiantur. Apparationis causa, vt se pręparet ad id, quod dicturus est. Nam de corruptione ciuitatis & ab initio vrbis Romæ narrare incipit, quomodo Populus Rom. sa domi, militiæq. habuerit, & in præsenti habeat, vt his cognitis verisimile fiat in tanta morum corruptione, animum ad remp. capiendam intendisse Catilinam. [Res ipsa) Videlicet, q a de corruptione morum mentionem fecerat. propterea videtur nõ incongruum esse, si perstrinxerit ea, quæ ante Catilinæ seditionem fuerunt in vrbe Romana. [Instituta maioꝝ domi, militiæq.) .i. institutiones, quæ domi, militiæq. maioribus conseruatæ sunt. [Domi) in pace. [Militiæ) In bello. [Habuerint) Cõparauerint [Reliquerint) .s. posteris suis. [Immutata) Paulatim .s. labente disciplina præmij. [Pulcherrima) .i. honestissima pulcher & honestus sibi inuicem cedunt. [Ergo pulcherrima) .i. honestissima. [Flagitiosissima) .i. vitiosissima, & singula singulis opposuit, pulcherrima flagitiosissima, pessima optima.

MARL. LVCIVS Catilina) Seruat hic Sal. quod præcipit Dionysius lib. v. his verbis. Etenim maxime scribentibus historias hoc conuenit, non tãtum bellicas actiones ducum narrare, nec si alit quod institutum pulchrum salutareq. vrbibus excogitantes ediderint, sed eorum quoque vitas, si moderati ipsi, & cõtinentes & in patrijs manẽtes, mõribus studijsq. perseuerauerint sese ostendere. [Lucius) Quicunque natus est luce apud Rom. Lucius dicebatur, sicut Martius, quicunque Martio mense. [Vi animi) Quia tentauit ea quæ assequi nõ valuit Franciscus Petrarcha ait: Malo ingenium bonum quam excellens, q illud in malum flecti nequit, hoc in diuersa volubile est. Nam & Crispus, L. Catilinã magna vi animi fuisse ait, sed ingenio magno prauoq. Sæpe magnum ingenium magnorum initium malorum fuit. [Malo) Malus est qui omnes lædit: Prauus, qui nõ solum alios, sed etiam seipsum. Vnde Terentius: Inepta patris lenitas, & praua facilitas, quia facilitas nocet filijs, si filijs, ergo patri. [Prauo) Sibi officiens. [Subdolus) .i. facilius ad decipiendum omnes. [Varius) .i. versatilis ingenij, non vt alij. [Ardens) .i. subditus. [Vastus) .i. immensus. [Alta) .i. non cõuenientia suo statui. Valerius probus, vt Gellius lib. primo ait, affirmat à Sal. relictum satis loquentiæ, non eloquentiæ. q eloquentia Sal. nouatori verborum maxime congrueret, eloquentia cum insipientia minime conueniret. [Libido) Vocabulum est commune ad omnes cupiditates. [Pensi habebat) .i. nõ metiebatur quidquam, nec vires, nec potentiam suam. rectè igitur Martialis ait: Qui sua metitur põdera ferre potest. [Animus ferox) .i. terribilis, inhumanus, ferinus. [Artibus) .i. vitijs. [Corrupti mores) Quia de viris effœminatis facilis est victoria. [Diuersa) Nam luxuria videtur auaritiæ contraria. Sed ait Sen. Nullum vitium intra se manet, in auaritiam præceps est luxuria. [Res) .s. quam tractaturus sum, videtur me hor. reperere supra .s. antequã resp. tot sceleribus esset polluta, ac videtur m. h. differere paucis instituta maiorum domi, militiæq., & differere quomodo habuerunt remp. quantamq. reliquerint, res ipsa videtur me. h. differere, vt paulatim mutata, sit facta pessima, ac fla. ex p. & op. quia, vt dixi, fortuna mutatur cum moribus. Vnde Mart. Ardua res hæc est opibus nõ tradere mores, Cũ tot Crasso diceris esse numos.

RIVIVS INEDIÆ, algoris, vigiliæ) Hic verboꝝ ordo est in manuscriptis, & impressis vetustioribus. [Satis loquentiæ, sapientię parum) Quamuis in quibusdam, vt in omnibus manuscriptis, Eloquentiæ sit, nec aut secus legerit interpres, aut à Prisciano (si q̃ vetustissimis exemplaribus credendum) aliter citetur, tamen vulgatam hodie lectionem sequor. Aul. Gellius attestatur, Valeriũ Probum (id quod ipse ex familiari eius docto viro compererit) sic a Sal. relictum affirmasse, Satis loquentiæ, sapientiæ parum. quòd eloquentia nouatori verborum, Sal. maxime congrueret, eloquentia cum insipientia minime cõueniret. Sed & Plinius in epistolis huc respexisse videri potest. Itaque Iulius Candidus, inquit, non inuenuste solet dicere, aliud esse eloquentiam, aliud loquentiam. Nam eloquentia vix vni aut alteri, immo si M. Antonio credimus, nemini, hæc vero quam Candidus loquentiam appellat, multis, atque etiam impudentissimo cuique maxime contigit. [Ex pulcherrima & optima, pessima ac flagitiosissima facta sit) vt Optima, cum illa copula sit, non est in vllo manuscripto, quæ quidem ipse viderim, nec Beroaldinum ea volumen habet.

IN C. CRISPI SALVSTII BELLVM CATILINARIVM Henrici Glareani Annotationes.

LVCIVS Catilina nobili genere natus) Quo gñe, qua ue familia natus sit L. Catilina ambigi, idq. inter doctos, admodũ miror. Ex Sal. hercle certum deprehendi non potest. Florus sũ Patricium fuisse perhibet Idem ait Cõmentarius ille in Sal Catilinam, qui Laurentio Vallæ a quibusdam ascribitur. Vbi etiam additur de gẽte Cornelia eum fuisse. Atqui si Catilina de gente fuit Cornelia, qui fieri potuit, vt L Lentulus, sine omni ambiguitate de ea gente, sibi imperium P. R. deberi dicat? Sermonem ipsius Lentuli postea Sal. refert his verbis? At Lentulum dissimulantem coarguunt, præter literas, sermonibus, quos ille habere solitus erat ex libris Sibyllinis, regnum Romę tribus Cornelijs portẽdi, Cinnam atque Syllam antea, se tertium esse, cui fatum foret vrbis potiri. Hæc ille. Certe in Ciceronis orationibus nusquam de Cornelijs (nisi memoria nos fefellerit) perhibetur. Quæ autem ipsius Catilinæ orationes feruntur, abs quopiam confictæ vñr quarum prior etiam stolida, nec bene latina, egregie .s. probat Catilinam de gẽte fuisse Cornelia. Itaque ego facile adducor, quod alijs codicibus adscriptum legimus Catilinam Sergium fuisse, quæ familia & ipsa antiquissima esse perhibetur, nempe à Troano illo Sergesto, si canenti Virg. v. Æn. credere libet: Sergestusq., domus tenet a quo Sergia nomen. Verum de hoc lectori liberum esto iudicium. [Vt paulatim immutata ex pulcherrima pessima) Alij legunt, ea pulcherrima & optima, pessima ac flagitiosissima facta sit. quæ lectio placet, vt sit adiectiuorum collatio huic auctori haud infrequens, etiam si non perpetuo obseruata.

LVCIVS Catilina) Quia facinus Catilinæ dicit in primis memorabile, prosequitur eius indolem, & mores, vnde profectũ est. sanè in principio notanda est pueris hæc regula. Nomina & pronomina substantiua venuste regunt ablatiuos importantes partem, aut proprietatem idq. mediante adiectiuo laudis vel vituperij intercedente nonnunquam verbo substantiuo, sed si propria fuerint nomina subaudientur appellatiua, vt hic Lucius Catilina fuit, subaudi vir nobili genere. Idem fit in genitiuo, vt in Euang. Modicæ fidei quare dubitasti? Et per pronomen, vt apud Boët. Illa vultu placido, subaudi existẽs. Ordo igitur hic est. [Lucius sic prænominatus quòd primus eius prænominis luci hoc est oriente luce sit natus) Catilina quod illius viri proprium est nomen sicut Catilina mulieris, fuit sup. vir, licet non necessario exprimatur. [Genere) .i. progenie nobili quia patricia vtpote Cornelia, vnde Ciceronem propter ignobilitatem nouum hominẽ appellauit & quòd ædis alienas incoleret inquilinum, vt auctor App. de bellis ciuilibus lib. ij. Et fuit magna vi .i. habuit magnam vim, animi & corporis, sed fuit ingenio .i. indole malo .i. maligno, & prauo .i. deprauato pp malos mores, quia bella intestina .i. ciuilis quę fiunt inter conciues qui sunt in vna vrbe, vt intestina in vno ventre, geruntur autem bella etiam sub mutua deprædatione. vnde vt cruenta significet addit cædes .i. occisiones, trucidationes, rapinæ .i. violentæ rerum oblationes, & discordia ciuilis .i. factiones & seditiones, fuere huic .s. homini grata .i. accepta quasi vtilia. ab adolescentia .i. ab ea tempestate quàm primum excessit ephebis, & factus est vt dicunt sui iuris, dum nõ amplius ætas metus magister prohibebant. & ea exercuit ibi .i. in illis nephãdis facinoribus iuuentutem .i. aut sequentem illam ætatem, quæ iuuenta dicitur, aut verius multitudinem iuuenum Romanoꝝ vt non fuerit contentus maleficio suo nisi multos alliceret in fraudem. [Corpus) Sup fuit illi patiens .i. tolerans, inediæ .i. abstinentiæ ab esca, ita vt nihil comedendo diu durare potuerit, vnde plus est habere corpus patiens inediæ quam famis, quia multa consuetudine induci potest vt induret, ita vt inedia famem grauem non afferat, fames autem semper molesta est, & patiens algoris .i. gelidi frigoris ab algeo, sicut inedia ab in quod hic priuat, & edo est componitur, & patiens vigilię, id est vigilationis supra

ASCEN.

pea.i.vltra quàm credibile est cuiquam.i.alicui. Animus sup.erat illi audax.i.temerarius assidue omnia audens, sub dolus .i. fraudulenter tectus sub quo latebat dolus. (Varius).i. multiplex ita vt cognitu fuerit difficillimus. simulator cuiuslibet rei.i.potens simulare.i.præ se ferre ac ostentare esse quamlibet rem quæ non erat, & dissimulator cuiuslibet rei .i. potens fingere quamlibet rem non esse, quæ tamen erat, vnde simulamus ea quæ non sunt, esse, & dissimulamus ea quæ sunt non esse, vnde vir ea natura lætus simulat eum castigat, iram, vir iracundus dum lætum conuiuium agit dissimulat iram. Appetens alieni .s. boni, & profusus quasi profusor, capitur enim hic actiue, sui .i. proprij boni, id .n. plerunque accidit vt qui aliena capiunt sua disperdant, ita vt auari sint, & prodigi pro diuersis. (Ardens).i.nimis feruens. & vrbe mens in cupiditatibus.i.ad res concupitas. Satis loquentiæ.i.dicacitatis & sermonis sup.fuit illi, sed parum prudentiæ. Animus sup.eius existens vastus.i.valde amplus & capax, & cupiebat semper immoderata, incredibilia & nimis alta.i.sublimia. (Hūc post dominationem) L. Syllæ. Ostendit quo pacto animus ille audax auso potitus sit vtpote exemplo Lucij Syllæ. de quo Cic. Offic. Nostri magistratus Imperatoresq. ex hac vna re maximā laudem capere studebant, si prouincias, si socios æquitate & fide defendissent. Itaque illud patrocinium orbis terræ verius, quam imperium poterat nominari. Sensim hanc consuetudinem & disciplinam iam antea minuebamus, post vero Syllæ victoriam penitus amisimus, desitum .n. videri quidquam in socios iniquum cum extitisse etiam in ciues tanta crudelitas. Hęc ille, de qua crudelitate miranda apud Plut. & Appianum, aliosq. leguntur. Nā Sylla recuperata rep. & oppressis Marianis pulcherrimam victoriam crudelitate maxima inquinauit, octo millia peditorum in via publica trucidauit. tabulam proscriptionis posuit, vrbem ac totam Italiam cædibus repleuit. Plut. ait Sylla concionem habente in ęde Bellonę vij. millia Romanorum extra templum trucidata sunt, & excitato senatu ad gemitus eorum, hoc (inquit Sylla) agamus patres conscripti, pauculi enim sunt seditiosi quos puniri iussit. Prima laxa. proscripsit, vno interiecto die ducentos ac viginti alios adiecit, deinde tertio non pauciores rursus, adiunxit, dixitq. se de nouo proscripturum eos quorum tunc esset oblitus. Et qui proscriptum excepisset salutiq. eius consuluisset mortem proposuit, non patrem, non filium non propinquos excepit. Appianus scribit Syllam xl. Senatores, equites, mille & sexcentos ad mortem condemnasse. Tandem autem licet sero iustas dedit pęnas nam ad tantum fœtorem ex pythiriasi corpus eius deuenit vt pediculis absumeretur. Vnde Serenus: Sed quis non paucat Pherecidis fata tragœdi, Qui nimio sudore fluens animalia tetra Eduxit turpi miserum quæ morte tulerūt: Sylla quoque infelix tali languore peresus corruit & fœdo se vidit ab agmine vinci &c. Syllæ tamen dominatio multos inuitauit, vtum illud Iuuen. Sat.ij. In tabulam Syllæ si dicant discipuli tres. Sed ne prolixior sim. Ordo est: Maxima libido.i.mala voluntas & auiditas capiundæ reip.i.vt capiat & occupet remp.inuaserat hunc.s.Lucium Catil.post dominationem.i.superbam & Tyrannicam gubernationem Lucij Syllæ illius patricij qui contra Marium de rep. bellum vt dictum est gessit. Neque Catilina habebat quidquam pensi.i.excogitati aut considerati seu æstimati, nam qui iusta lanea pensitant pretia iusta æstimant, vnde Galli pensare dicunt pro eo quod est cogitare & animo versare. quibus modis assequeretur id.s.quod volebat.s.dominationem. dū .i. dummodo pararet.i.acquireret regnum, quod post exactos reges nemo parare sibi audebat in ciuitate libera. (Animus Catilinæ ferox, agitabatur ad illud nephas in dies.i.in singulos dies magis magisq., inopia.i.propter inopiam rei familiaris.i.domesticæ, quam nequiter absumpserat cum esset profusus sui, & conscientia scelerum, quia diu in rapinis vixerat, vnde verebatur nisi remp occuparet se ad supplicium posse reposci. Quæ.s.duo videlicet inopiam rei familiaris & conscientiam scelerum ipse auxerat his artibus.s. malis quas memoraui supra illic. (Huic ab adolescentia &c.) Præterea.i.præter propria ipsius vitia: mores corrupti ciuitatis .s. Romanæ incitabant supp. eos, quos luxuria & auaritia appositarie pessima ac diuersa quia opposita inter se vexabant .i. vehementer tentabant, hoc est ceteros perditos iuuenes, nisi dicamus mores incitabant Catilinam, quos.s. mores luxuria & auaritia appositorie diuersa inter se mala vexabant.i.titillabant &c. (Res ipsa hortari) Facit digressionem, ad mores priscorum Romanorum describendos, quod ne inepte fecisse putetur rationem affert dicens: Res ipsas .i. opportunitas ea ante dictis nata videtur hortari (quoniam tempus.i.præsentis temporis qualitas ac dispositio admonuit.i.mentionem fecit de moribus ciuitatis .s. Romanæ) repetere supra.i.altius vtpote à primordijs vrbis, ac disserere.i.recitare paucis sup. verbis instituta.i. mores, maiorum, sup.nostrorum.i.priscorum Romanorum, quo modo.i.quo pacto, & quibus artibus habuerint.i.comparauerint remp. domi, & militiæ.i.in pace & bello, & quantum.i.quantum magnam reliquerint, de cuius immensitate dicit Liuius in præfatione sic: Quæ ab exiguis profecta initijs eo creuerit vt iam magnitudine laboret sua, q. d. vt sese iam sustinere non possit. Et vt.i.quemadmodum respub. Romana, immutata paulatim, id est paulatenus, quia vt dicit Iuuen. Sat. ij. Nemo repente fuit turpissimus, facta sit pessima ac flagitiosissima.i.flagitiorum plenissima, ex pulcherrima & optima .i. vbi prius fuerat pulcherrima & optima, quia illud proprium creditum est Romanorum, vt remp. quàm optime regant. vnde est illud Æn. vj. Tu regere imperio Populum Romane memento (Hæ tibi erunt artes) pacisq. imponere morem, Parcere subiectis & debellare superbos. Et Cicero in principio Tusculanarum: Meum iudicium semper fuit omnia nostros aut inuenisse per se sapientius quam Græcos, aut accepta ab illis fecisse meliora, quę quidem digna statuissent in quibus elaborarent. Nam mores vitæ resq. domesticas familiares nos profecto & melius tuemur & lautius. Rem vero publicam nostri maiores certe melioribus temperarunt & institutis, legibus, &c.

VRBEM Romam, sicuti ego accepi, condidere, atque habuere initio Troiani, qui Aenea duce, profugi, incertis sedibus vagabantur, cumque his Aborigines, genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum atque solutum. Hi postquam in vna mœnia conuenere, dispari genere, dissimili lingua, alius alio more viuentes, incredibile memoratu est quàm facile coaluerint. Sed, postquam res eorum ciuibus, moribus, agris aucta, satis prospera, satisque pollens videbatur, sicuti pleraque mortalium habentur, inuidia ex opulentia orta est. Igitur reges, populique finitimi bello tentare: pauci ex amicis, auxilio esse. Nam ceteri metu perculsi à periculis aberant. At Rom. domi, militiæque intenti, festinare: parare: alius alium hortari: hostibus ob viam ire, libertatem, patriam, parenteisque armis * tegere. Postubi pericula virtute propulerant, socijs atque amicis auxilia portabant, magisque dandis, quàm accipiendis beneficijs amicitias parabant. Imperium legitimum, nomen imperij regium habebant. Delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia validum erat, reip. consultabant. Hi vel ætate, vel curæ similitudine Patres appellabantur. Postubi regium imperium, quod initio conseruandæ libertatis, atque causa augendæ reipub. fuerat, in superbiam, dominationemque se conuertit, immutato more, annua imperia, binos Imperatores sibi fecere. Eo modo minime posse putabant per licentiam insolescere animum humanum. Sed ea tempestate cœpere se quisque magis extollere: magisq. ingenium in promptu habere. Nam regibus, boni, quam mali suspectiores sunt: semperq. his aliena virtus formidolosa est. Sed ciuitas (incredibile est memoratu) adepta libertate, quantum breui creuerit, tanta cupido gloriæ incesserat. Iamprimum iuuentus, simul ac belli patiens erat, in castris per laborem vsu militiam discebat, magisq. in decoris armis & militaribus equis, quam in scortis, atque conuiuijs libidinem habebant. Igitur talibus viris non labor insolitus, non locus vllus asper, aut arduus erat, non armatus hostis formidolosus, virtus omnia domuerat. sed gloriæ maximum certamen inter ipsos erat. Sic se quisque hostem ferire, murum ascendere, conspici, dum tale facinus faceret

* Alias protegere

ceret

ceret properabat: eas diuitias, eam bonam famam, magnamq. nobilitatem putabant. Laudis auidi, pecuniæ liberales erant. Gloriam ingentem, diuitias honestas volebant. Memorare possem, quibus in locis maximas hostiũ copias populus Rom. parua manu fuderit, quas vrbes natura munitas pugnando ceperit, ni ea res longius nos ab incepto traheret. Sed profecto fortuna in omni re dominatur. Ea, res cunctas ex libidine magis, quam ex vero celebrat, obscuratque. Atheniensium res gestæ, sicuti ego existimo, satis amplæ, magnificæq. fuere: verum aliquanto minores, quam fama feruntur. Sed quia prouenere ibi scriptorũ magna ingenia, per terrarum orbem Atheniensium facta, pro maximis celebrantur. Ita eorum qui ea fecere, virtus tanta habetur, quantum verbis ea potuere extollere præclara ingenia. At populo Rom. nunquam ea copia fuit, quia prudentissimus quisque negociosus maxime erat. Ingenium nemo sine corpore exercebat, optimus quisque facere, quam dicere, sua ab alijs benefacta laudari, quam ipse aliorum narrare malebat. Igitur domi, militiæq. boni mores colebantur. Concordia maxima, minima auaritia erat. Ius, bonumq. apud eos non legibus magis, quam natura valebat. Iurgia, discordias, simultates cum hostibus exercebant: ciues cum ciuibus de virtute certabant. In supplicijs deorum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant. Duabus his artibus, audacia in bello, vbi pax euenerat, æquitate, seque, remq. publicã curabant. Quarum rerum ego maxima documenta hęc habeo: quod in bello sæpius vindicatum est in eos, qui contra imperium in hostem pugnauerant: quiq. tardius reuocati prœlio excesserant, quàm qui signa relinquere, aut pulsi loco cedere ausi erant. In pace vero beneficijs magis, quam metu imperium agitabant: & accepta iniuria, ignoscere, quàm persequi malebant. Sed vbi labore atque iustitia resp. creuit: Reges magni bello domiti: nationes feræ, & populi ingentes vi subacti: Carthago æmula imperij Romani, à stirpe interijt: cuncta maria terræque patebant: sæuire fortuna ac miscere omnia cœpit. Qui labores, pericula, dubias, atque asperas res facile tolerauerant: ijs ocium, diuitiæ, optandæ alijs, oneri miseriæq. fuere. Igitur primo pecunię, deinde imperij cupido creuit: ea quasi materies omnium malorum fuere. Nanque auaritia fidem, probitatem, ceterasq. artes bonas subuertit: pro his superbiam, crudelitatem, deos neglegere, omnia venalia habere edocuit. Ambitio multos mortales falsos fieri subegit: aliud clausum in pectore, aliud in lingua promptum habere: amicitias, inimicitiasque, non ex re, sed ex cõmodo æstimare: magisq. vultum, quàm ingenium bonum habere. Hæc primo paulatim crescere: interdum vindicari. Post, vbi contagio quasi pestilentia inuasit, ciuitas immutata: imperium ex iustissimo, atque optimo, crudele, intolerandumq. factum. Sed primo magis ambitio, quàm auaritia animos hominum exercebat: quod tamen vitium propius virtuti erat. Nam gloriam, honorem, imperium bonus, & ignauus ęque sibi exoptãt: sed ille vera via nititur: * hic quia bonæ artes desunt, dolis atque fallacijs contendit. Auaritia pecuniæ studiũ habet, quam nemo sapiens concupiuit: ea quasi venenis malis imbuta, corpus, animumq. virilem effœminat. Semper infinita, insatiabilis est: neque copia, neque inopia minuitur. Sed postquam L. Sylla, armis recepta rep. bonis initijs malos euentus habuit, rapere omnes trahere: domum alius, alios agros cupere: neque modum, neque modestiam victores habere: fœda crudeliaq. in ciueis facinora facere. Huc accedebat quòd L. Sylla exercitum, quem in Asia ductauerat, quo sibi fidum faceret, contra morem maiorum, luxuriose, nimisq. liberaliter habuerat. Loca amœna, voluptaria, facile in ocio feroces militum animos molliuerant. Ibi primum insueuit exercitus populi Romani amare: potare: signa, tabulas pictas, vasa cœlata mirari: ea priuatim ac publice rapere. delubra spoliare: sacra, profanaque omnia polluere. Igitur hi milites, postquam victoriam sunt adepti, nihil reliqui victis fecere. quippe secundæ res sapientium animos fatigant, nedum illi corruptis moribus victoriæ temperarent. Postquam diuitiæ honori esse * cœpere: & eas gloria, imperium, potentia * sequebantur: hebescere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro maleuolentia duci cœpit. Igitur ex diuitijs iuuentutem luxuria, atque auaritia cum superbia inuasere. rapere: consumere: sua peruipendere: aliena cupere: pudorem, pudicitiam, diuina, atque humana promiscua, nil pensi, neque moderati habere.

• huic

• cœperunt

* sequebatur.

VALLA

VRBEM Romam) Hic eorum opinionem sequitur, qui dicunt ab Ænea cõditam fuisse vrbem Rom. Plutarchus in vita Romuli multas affert sententias, nam dixerunt nonnulli Æneam fuisse conditorem, alij Euandrum Arcadem, alij mulierem Arcadicam, quæ secuta fuerat Euandrum in Italiam, cui nomẽ erat Romiu, & a nomine suo vrbi imposuisse nomen sic, vt Roma appellaretur. Alij dicunt non Æneam, neque Euandrum, neque mulierem Arcadicam, sed Romulum, & Remum condidisse mœnia vrbis Romæ. cuius sententiæ T. Liuius testis est. hic vero eorum sequitur opinionem, qui dicunt Aeneam profugum a deleta Troia, vna cum Troianis Romam condidisse. [Condidere) Pro condiderunt, ædificauerunt. [Habuere) Tenuere, habitauere, & sæpe primitiuus ponitur pro deriuatiuo, & conuerso, nam dicimus, habito hanc domum .i. habeo. [Accepi) Audiui, intellexi [Profugi) Procul fugati a domo sua. [Incertis sedibus) Quia certa loca non habebant, in quibus se firmare possent, donec mœnia condiderunt, sed huc atque illuc errabant. [Aborigines) .i. tenuere vrbem. [Cum his) .i. Troianis Aborigines populi dicti sunt Latini prisci, qui Italiam ab initio tenuere. & dicti sunt Aborigines, quia diu aberrarunt, antequam certas sedes haberent. [Sine legibus) Quia ipsi licenter viuebant nec vlla lex erat, quæ vetaret, quin pro arbitrio facerẽt, quæ voluissent. [Sine imperio) Et dicitur democratia, quia nemo regebat eos. [Liberum atque solutũ) Declarat, quod dixit. [Sine legibus, sine Imperio) Monarchia. [Liberum) Quia sine legibus. [Solutum) Quia sine Imperio. [Hi postquam &c.) Hi Troiani, & Aborigines antiqui Italiæ populi, cum in vna mœnia vrbis Romæ conuenissent, credi non potest quam facile creuerint. [Dispari genere) Quia hi quidem Troiani, hi vero Latini. [Dissimili) Nam quia genus dispar erat, lingua quoque dissimilis fuit: Nam, sicuti videmus, aliud idioma habent Teucri, aliud Græci, aliud Latini. [Alio more) Alio ritu, & humano, & diuino, nam mos vtrunque complectitur, & diuinum, & humanum. [Incredibile memoratu) .i. credi non potest, si memoraretur. [Coaluerint) .i. simul creuerint. Nam coalescere crescere significat. [Ciuibus) Et quia populus ille in maximam breui peruenit multitudinem. [Moribus) Et quia multitudo populi creuerat, mores etiam impositi sunt ciuibus. [Agris) Nam cum vicissent Rom. populos finitimos, agrorum fines suorum protenderunt. [Satis pollens) Satis potens. [Pleraque mortalium habentur) In quo maior pars humanarum rerum inuidiose possidetur, & ideo, quia diuitiæ ingentes possidebantur à Rom. inuidia repente orta est contra eos. [Ex opulentia) Ex diuitijs, & opibus eorum. [Igitur) Quia inuidiam opulentia peperit Romanis. [Tentare) Pro tentabant Romanos. [Pauci ex amicis) Vt fuerunt Albani semper coniuncti erant Rom. [Ceteri) Præter paucos amicos. [Domi, militiæq. intenti) .i. bello & pace diligentes. [Festinare) Pro festinabant ad ea, quæ sibi, & reip. vtilia essent,

sent,& ad omnia pro imperio augendo. [Hortari) Pro hortabantur. [Tegere).i.defendere. [Armis) Armorum virtute. [Post vbi) Pro postquam, vna pars cõposita est postubi. [Propulerant) Procul pepulerant. [Virtute) Fortitudine animi & corporis. [Socijs atque amicis) Postea vbi se defenderant, amicos atque socios defendebant. [Parabant amicitias).i. magis suo beneficio quã alieno sibi tradito amicitias parabant sibi prisci Rom. [Habebant) Romani [Imperium regium) Dominationem, cui rex vnus præerat. [Legitimum imperium).i.imperium secundum leges constitutum. Nam qui præerant summæ rerum rex appellabatur. [Delecti).i.seniores qui per ætatem militare non poterant. [Ingenium sapientia).i.qui ingenio pollebant. [Sapientia) Ætate, & experientia rerum. Hi vel ætate. Nunc dicit, quomodo appellabantur Senatores. & quomodo dicebantur qui cõsilio præerant,& reip.augendæ,& huiusmodi erant, quibus corpus infirmum erat, ingenium autem validum. [Ætate) Quia senes erant quemadmodum solent esse patres. [Vel similitudine curæ) Quia ipsi reip. vtilitatem curabant, quemadmodum patres curant vtilitatem filiorum. [Postubi) Postquam. [Initio) Ab initio.i.à primordio vrbis. [Conseruandæ libertatis causa) Fuerant reges, vt libertas conseruaretur, quia pepulerant hostes, qui Romanis libertatem eripere volebant. & suo imperio subigere. Augendæ rei, quia præerat vnus summæ rerum, qui omnia suo ordine regeret, & si quid mali cõmissum fuisset rex vindicaret, & hoc pacto omnes ciues vna erant concordes, quapropter resp. Rom. vehementer augebatur. [In superbiam, dominationemq́ue) Quia non secundum leges,& secundum instituta maiorum reges nouissimi P.R.tractabant, sed pro arbitrio, & voluntate sua omnibus dominari, omnesq́. opprimere, seu recte, seu perperam studebant. [Binos imperatores).i.duos consules i.cõsulatum regium constituere Rom. priores. [Annua imperia).i. quę tantum modo vno permanerent, nam consules vno tantum anno permanebãt in imperio. [Eo modo) s.tantũmodo annua esse imperia. [Ignoscere) In superbiam,& insolentiam posse recidere, eo quod imperium breue erat. [Ea tempestate) Eo tempore in libertatem vindicata est ciuitas. [Quisque).s.quisque pro viribus suis. [Extollere) Magnificare se. [In prõptu) In parato,& manifesto, nam non timebant, ne virtus sua despicere posset reges, sicut prius, cũ reges vrbem habebant. [Nam regibus) Ratio est cur quisque virtutem suã aperire studebat, quia boni magis sunt suspecti quam viles & ignaui, nam regum tempore etiam si quis ingenium maximum habuisset, ostendere non audebat, ne se suspectum faceret regibus. [Suspectiores) Magis suspecti. [Quam mali) Quam viles & ignobiles, nec dicas quàm improbi & praui, sed quam ei lex & ignaui, & ita boni, prudentes,& præclari viri. [His).s.regibus. [Incredibile memoratu).i.credi nõ potest, si memoraretur. [Adepta) Parata,& est vsus adepta in passiua significatione. [Incesserat) Inuaserat Romanos, postquam ipsi in libertatem peruenerunt. [Simulac belli patiens) Quia assuefacta erat bellis gerendis. [Per laborem,& vsum) Militiam.i.laborando & militando militiam gerere,& laborem pati assueti erant, quia per laborem & continuum vsum fiebant belli periciores. [Vsu) Consuetudine. [Magis in decoris armis).i.magis cupiditatem suam ponebant in his, quæ ad rem militarem pertinẽt, quam in his, quæ ad voluptatem seu luxum attinere videmus. [Decoris) Ornatis, insignibus. [Militaribus) Bellatoribus, bello accõmodatis. [Scortis) Meretricibus. [Conuiuijs) Superfluitatibus ciborum. [Igitur) Narrare cœpit Sal. mores populi R. & instituta eius, quibus ad tantam magnitudinem imperij facile se prouexerat, quod etiam hic facit, igitur quia summo labore se exercuerant in bello, & suas omnes cupiditates posuerunt in virtute. [Talibus viris) Qui continentia & labore se exercuerant. [Non locus vllus asper, aut arduus) Editus,& eleuatus, quia quanquam locus editus esset, vel munitus, tamen virtute sua superabant. [Non armatus hostis for.) Et quia in bello diu se exercuerant, ideo armatos hostes non metuebant Rom. [Omnia domuerat) s.locos & [illegible] virtute sua domuerant Romani. [Certamen) Contentio. [Inter ipsos).s.Romanos. [Quisque properabat ferire) Nõ expectabant alij alios, vt hostes inuaderent, sed vnusquisque primus esse volebat, vt eam laudem adipisci posset. [Murum ascendere) Properabat, vnusquisque in oppugnandis vrbibus primus esse volebat, qui murum ascenderet, vt muralem coronam assequeretur. [Nam corona muralis dabatur his) Qui primi murũ ascendissent. [Tale facinus faceret).i.dum primus feriret hostẽ, dum primus murum ascenderet. [Tandin ea) Sic vincendo hostes & expugnando vrbes. [Diuitias bonam) Magnamq́ue in hostibus vincendis & vrbibus expugnandis, famam, nobilitatem, suasq́. omnes diuitias ponebant. [Laudis auidi) Auari quidem erant gloriæ, pecuniæ autem munificentissimi. [Laudis) Quam discrimine vitæ gerebant. [Pecuniæ liberales) Quam suis amicis profundere non dubitabant. [Gloriam ingentem) Quantum quidem ad gloriam pertinebant, nihil immoderatum fuit, quantumq́. ad diuitias moderatas gaudebant. [Ingentem) Plusquam mediocrem [Honestas) Mediocres [Memorare pos.) His de causis hoc sæpe consecuti sunt Rom. vt ipsi pauci ingentem hostium multitudinem fuderint atq; fugauerint, sępe vrbes inexpugnabiles tandem vicerũt. [Maximas hostium copias paruis manum) Vt Lucullus qui aduersus Tigranem Armeniæ regem centum millium exercitum duodecim millibus militum fudit atq; fugauit, in quo prœlio Tigronilla filius ipsius Tigranis captus est, atq; triũpho ductus. [Quas vrbes natura munitas) Sicuti fuit Carthago noua in Hispania, quæ q̃q̃ natura loci & à terra, & à mari munita esset, tñ populus R. virtute sua eam cœpit ductu & auspicio P. Scipionis Africani superioris. [Ea res) s.prædicta in medium adducere [Ab incepto) A proposito, videlicet a descriptione seditionis Catilinæ. [Sed) Fortasse hoc pertinet ad id, qđ sequitur,& h.d. q̃q̃ Rom. plura gesserunt domi atq; militię egregia facinora, q̃ alius in orbe terrarum populus, tñ fortuna fecit, vt ceteri terrarum populi fama præstarent. Nam quamuis multa gesserint, non tñ fuerunt scriptores, qui ea memoriæ traderent. Ceteri aũt q̃q̃ non tanta fecerint, tñ quia scriptores ea illustrarunt, altiores hãt famа. [Sed fortuna dominatur in omni re) .i.res oẽs humanas sub eius imperio tenet. [Ea, res omni).i.fortuna res hominum pro suo arbitrio huc atque illuc variat, vt si obscuræ fuerint, eas clariores reddere possit, si vero præclarę, obscuras faciat. [Celebrat) Illustrat. [Obscurat) Ignobiles reddit. [Ex libidine) Pro sua voluntate & arbitrio, quia Athenienſium res celebrauit, Romanoꝝ aũt obscurauit, non veritate. [Atheniensium res) Quòd fortuna in omnibus rebus valet, & hic probari potest. [Feruntur) Proferuntur.i.extollũtur à scriptoribus. [Ibi).s. Athenis. [Prouenere) Nati sunt, progeniti sunt. [Per terrarum orbem).i.in vniuerso terraꝝ orbem illustrantur & clarificantur tanq̃ maxima fuerint. [Itaque eoꝝ qui ea fecere) Ob hanc causam, tãta habetur imperatoꝝ virtus, quantum virtutem eoꝝ suis scriptis illustrare potuerunt scriptores. [Tanta) Tantæ magnitudinis. [Fama).s.res gestas Athenis. [Negociosus) Maxime se dederant negocijs, aut militando, aut reip. consultando. [Ingenium nemo sine corpore) Nemo se dederat studijs literaꝝ sine exercitatione corporis. [Malebat) Potius volebat. [Et sua ab alijs) Volebat de se alios dicere potius q̃ se alioꝝ gesta narrare. [Igitur) Superius exposuit Sal. rationes cur res gestæ Atheniensium maiores fuere fama q̃ re. Sed non ita euenit Romanis, eo q̃ in vrbe Romana caritas scriptorum fuerat. Nam quisq; Rom. deditus erat negocijs & sua ab alijs potius celebrari, quã se aliorum gestas res prædicare malebat. [Igitur) Quia oẽs negocijs, & gerendis rebus dediti erant. [Domi) In pace. [Militiæ) In bello. [Concordia maxima auaritia) Nam vnum sequitur ex reliquo nã quia non erant auari, ideo erant concordes, nota ergo ex auaritia nasci discordiam. [Ius æquumq;).i.iure ex bono & æquo, nã ius ex bono & æquo constare dr̃, quod omnibus conuenit. [Nõ legibus magisquam) Quia sine legibus quàm ipsi naturaliter boni erant & æqui. [Iurgia) Verborum sunt. [Discordias) Dissensiones & inimicitias. [Simultates) Inopias. [Cum ciuibus certamen erat) Vt præstarent virtute alijs. [Supplicijs) Nota quòd supplicium supplicatio dicitur, eo quòd priscis temporibus ex damnatorum pecunia dijs sacrificia exhibebantur: nam quia soluere pecuniam ex maleficio commisso supplicium erat reo, consuetudo inoleuit, et supplicium supplicatio dicatur: nam apud antiquos omnis pœna pecuniaris fuit notata secundum delicti quantitatem. [In supplicijs) In sacrificijs, non dubitabant hecatombem facere, id est sacrificium, in quo centum boues mactabantur. [Parci moderati) Nam inde fit parsimonia. [His duabus artibus audacia) Audacia quòd in periculis se exponere non dubitabant. [Vbi bello pax euenerat,) Id est pacis æqualitate, tempore. [Æquitate) Quia æquo iure omnes viuebant. [Quarum rerum) Videlicet, quia ipsi & in bello audaces & domi æqui essent. [Hæc documentis) Exempla, scilicet quæ sequuntur. [Vindicatum) Sæpe vindicta facta est contra eos. [Contra imperium pugnauerant,) Sicut Luc. Manlius Torquatus, qui filium suum, eo quòd iniussu eius contra hostem pugnauerat,& etiam victoriam ex hoste reportauerat, primum virga cædi, deinde securi percuti iussit. Idem Papyrius Cursor fecisset in magistrum equitum, nisi populus rogasset, vt sibi donaretur. [Contra imperium) Contra iussum imperatoris.

[Quis

[Qui signa reliquerant) Quia paucos admodum huiusmodi iuuenes [In pace) Probauit audacia Romanos se, suaq. remp. in bello conseruasse, nunc probat in pace iure æquitatis id fuisse cōsecutos. [Beneficijs magis quam metu).i. magis beneficio socijs suis, quam premendo imperio suos subditos regnabant Rom.i. parebant subditi populo R. magis quam metu. [Agitabant) Regebant. [Ignoscere magis quam per.) Si quis defecisset a populo Rom. simulac pœnituisset, ita parebat eis populus R. [Vbi) Pro, postquam. [Resp.).i. postquam omnia imperio suo subegit Romanus populus, nec cum aliqua gente sibi bellum superfuit, fortuna omnia miscuit, ita vt arma in seipsos conuerterint. [Feræ, sæuæ) Videlicet Barbaræ, vt Scythæ, vt Thracēses, vt Parthi. [Æmula imperij Rom.) Quæ semper est causa cum Romanis de imperio contendere. [A stirpe interijt) Funditus euersa est. [Cūcta maris) Post quam quidquid mari, quidquid terra regebant populi R. imperio subiectum erat. [Miscere) Perturbare. [Labores).s. ferendo ipsam militiam. [Pericula) Exponere se omnibus extremis. [Dubias) Incertas. [Atque asperas) Difficiles, & singulas res singulis apposuit, aspera contra labores, nam quod asperum est, cum labore consequimur. [Dubias) Contra pericula: Nā quicunque res dubias agit, in maximo periculo versatur. [Optandę alijs) Non optandæ populo R. vt orbi terrarum princip., sed alijs gentibus, quæ seruiebat imperio suo, nam cum populus R. princeps omnium esset multo magis imperare debebat diuitias possidētibus, quam ipse diuitias possidere vellet. [Oneri miseriæq.) Quia propter hæc in perniciem sui imperij simul peruenere, eo q diuitijs nō recte vsi sunt, nam qui possides diuitias, possideris ab his, nisi his ipsis moderate vtatur, ille ergo, qui vtitur diuitijs, diues est qui vero abutitur, pauper est: [Igitur primo) Superius ostendit Salust. quomodo paulatim mutati sunt mores ciuitatis, & antea bello exercitati fuerant, postquam omnia suo Imperio subegere, diuitijs & ceteris voluptatibus animum suum dederunt, quia ea rep. quidam pecuniam, postea regnum cupere cœperunt, quamobrem omnes auari atque ambitiosi redditi sunt. [Igitur) Quia diuitias.s. optare cœperunt. [Et cupido pecuniæ deinde imperio) Vnum sequitur ex altero, nam qui magnam pecuniam possidet, hic sibi immoderata imperia quærit. [Ea) Videlicet pecunia & imperij cupido omnium malorum quia deinde omnium malorū origo nata est. [Nanque auaritia).i. quia ex auaritia, & Imperij cupiditate mala omnia essent secuta, quia fides, probitas, & ceteræ bonæ artes repente ex vrbe abierunt. [Auaritia) Vere dicit auaritiā subuertisse has omnes virtutes, quia auarus.i. auens.i. desiderans aurum, & auro deditus. quicunque aūt auaritiæ deditus fuerit, perfidus & improbus esse consueuit. [Probitatem) Integritatem. [Subuertit) Euertit. [Edocuit) Auaritia. [Superbiam) Contra fidem, quia ex superbia nascitur perfidia. [Crudelitatem, quam probitatem) Nam qui probus est, humanus est, & qui improbus fuerit, crudelis efficitur. [Negligere) Vt iureiurando falsitate sumpto, causa pecuniæ. [Habere omnia venalia) Facere omnia propter pecuniam, ille dicitur habere omnia venalia, qui omnia pecuniarum causa facit. [Falsos) Fallaces & mendaces. [Subegit) Coēgit. [Aliud clausum) Ecce quomodo falsos ostendit esse factos. [Aliud clausum).i. odium & simultates. Promptum in lingua, videlicet benignitatem, mansuetudinē & comitatem. [Æstimare cœpit) Non ex re, quia si bonus ciuis esset, & amari dignus, tantum ego ipsum contendam, si mihi nullo erit emolumento, nam vis amicitiæ seruatur, cum eum amamus, qui amari dignus est, non aūt, qui nobis aliquo erit emolumento, ēt si indignus erit, qui amatur. [Ex re non ex natura ipsa sum amicitiarum) Nam qui sibi erant vtilitati, diligebant, etiā si indigni essent amari, qui vero nulli sibi erant cōmodo odio habebant, ēt si digni essent amicitijs, qui ingenio, qui natura simulabant se bonos esse, & naturaliter malas habebant naturas, naturaliter mali erant. [Interdum vendicari) Pro vendicabantur.i. puniebantur, quia puniebantur qui populum corrumpebant. [Post vbi) Postquā [Contagio).s. huius simulationis. [Ciuitas est im.) Quia puniebantur, q populum corrupissent, eo q nēs eodē crimine tenebantur, nam q a multis peccatur inultum est, sed primo quidem ambitione magis tenebātur corrupti ciues quam auaritia, eo q honoris cupidi erant, quod tñ vitium minus erat auaritia. [Quod vitium).s. ambitionis. [Propius) Propinquius, nanque & q ambitio sit propinquior virtuti, ex hoc probatur, q tam boni, quam mali sibi honores cupiunt & gloriam, auari aut nullam penitus virtutem habere possunt. [Sed ille niti.) Ille.s. bonus. [Vera via).s. virtutis. [Bonæ artes) Boni mores. [Dolis atque falsa) Simulatione & falsitate. [Studium) Desiderium & voluptatem. [Quam).s. pecuniam. [Nemo sapiens).s. si omnes mortales pecuniam cupiunt, relinquitur ergo omnes stultos esse. [Effœminat) Effœminatum reddit. [Ea).s. auaritia. [Semper infinita) Prætetquam homines facit effœminatos, etiam si viles fuerint, hoc etiam accidit, quòd infinita sit & insatiabilis. [Insatiabilis) Nam quanto plures comparat diuitias auarus, tanto plures desiderat, vnde Iuuen. Crescit amor nummi quantum ipsa pecunia crescit. [Minuitur) Decrescit. [Sed postquam L. Sylla) Ostendit superius auaritiam deteriorem ambitione: propterea quòd ambitiosi homines tam boni, quam mali inuenirentur, eo quòd fermè omnes laudis & gloriæ & imperij cupidi essent, in hoc tamen differre videntur, quòd bonus vera virtutis via ad honorem accedit, malus autem dolis & fraudibus honores consequitur, nunc sūt dicit multo perniciosiorem temp. euasisse tempore Caij Marij, & L. Syllę. [Lucius Sylla) Hic L. Sylla fuit, qui bellum ciuile contra Marium gessit, in quo quidem bello multas clades populo Rom. vterque edidit, sicut apud Valerium, & alibi habetur plenius. [Recepta rep.) Occupata rep. factione sua. [Bonis initijs) Primo quidem virtutem suam populo Rom. præstitit, & reip. multum profuit. [Malos euentus) Quia opes suas in reip. perniciem conuertit. [Rapere) Pro rapiebant. [Omnes) Milites Syllani. [Trahere) Pro trahebant. [Cupere) Pro cupiebant. [Alius domum alterius).i. non sōtenti suis aliena petebant. [Victores).s. milites Syllæ. [Modum) Quantum ad quantitatem. [Modestiam) Quantum ad cōtinentiam. nunquam tantas diuitias surripuerant, quòd multo plures habere non quærerent, non moderati erant in ciues, sed eorum bona diripiebant, & nonnunquam eos interficiebant. [Fœda) Turpia & sordida. [Huc accedebat) Propter victoriam accedebat consuetudo quam habuerant, tunc cum Sylla eum eis præfuerat in Asia, vbi omnia pro arbitrio suo fecerant, ipso Sylla concedente. [Huc).s. ad victoriam. [Accedebat) Huc addebatur ad hoc. [Exercitum quem ducta).i. exercitum, cui ipse pfuerat in Asia. in Asia sunt omnia amœna & voluptatis plena, tum qualitate loci, tum clementia aëris, quæ clemētia facit eam fertiliorem, & propterea etiam amœniorem. [Quo).i. vt. [Fidum) Pro fidelem. [Morem maiorum) Contra consuetudinem & disciplinam. Rom. militum qui semper continentes & parci militauerant vsque ad hoc tempus. [Luxuriose) Abundanter & superflue. [Liberaliter) Licenter, qua omnia quæcunque libuissent, committere patiebatur Sylla, siue honesta, siue turpia fuissent. [Amœna) Delectabilia & sine fructu. Inter amœnum & iucundum hoc interest, quia amœna loca sunt sine munere, & a munio dicta sunt, eo quòd Munere careant, iucundum autem vtilitatis rationem habet. amœna loca sunt vmbris arborum & floribus pratorum suauia, hæc enim Græce tempe dicuntur. [Voluptaria).i. plena voluptatis, & vnum sequitur ex altero, nam ex amœnitate sequitur voluptas. [Mollitierant) Molliores, & effœminatiores reddiderant. [Amare).s. mulieres. [Potare) Vinum. cum antea semper sobrij fuissent & continentes, nūc amœnis locis corrupti, & mulieres amare, & vinum superfluum nimis luxuriose sumere cœperunt. [Signa) Tabulas pictas. antea semper a voluptatibus alieni fuerant, nec de gentibus victis aliquid abstulerant, sed tantummentum dominos dici, & aurum possidentibus dominari volebant, nunc vero ea sibi placere cœperunt, quæ antea neglecta erant. [Signa) Statuas, nam signum statuam dicimus. [Tabulas pictas).i. tabulæ, in quibus artificiose quædam depicta erant, quibus maiores nostri plurimum delectabantur. [Tabulas pictas) Imagines tabulis preciosis depictas aureas, vel argenteas. [Vasa cœlata).i. fabricata, nam cœlare fabricare dicimus. [Mirari) Pro mirabantur.i. laudabant, nam quæ miramur, ea laudamus. [Rapere pro rapiebant) Non solum mirabantur, sed mirata rapiebant. [Delubra) Templa deorum. [Polluere) Pro polluebant milites Rom. [Sacra profana).i. sacra & non sacra. [Igitur hi milites) Quandoquidem tanta animi cupiditas incesserat, vt & priuata & publica raperent, sacra, & non sacra violarent. [Nihil reliqui fecere).i. nihil reliquerūt, & est honestissimus dicendi modus, nihil reliqui fecisti.i. nihil mihi reliquisti. [Quippe secundæ res) Et probat euidenti ratione hoc ita fecisse Romanos milites. [Fatigant animus).s. vt vix sapientes se abstinere possint a rebus illicitis, hoc faciūt res secundæ. [Ne dum illi).i. non illi obtemperarent victoriæ.i. non vterentur victoria, in qua omnia pro voluntate fieri solent. [Corrupti moribus) Viciatis moribus. [Hebescere virtus) Et vnum sequitur ex altero. Nam cum diuitiæ in honore habentur, virtus negligitur. [Et eas gloria, potentia,) Hoc est postquā qui diuitijs abundant, hi gloriosi atq; potentes erant. [Probro) Dedecore. [Innocētia pro maleuolentia) Qui innocens erat, hic ab omnibus odio habebatur

bebatur.i.qui vero nocentes erant,in maximo honore ab omnibus habebâtur, qui vero innocêtes fuissent,hi ab omnibus odio habebantur,atque maleuolentis. [Igitur ex diuitijs)Ergo,quia ocio & ignauiæ se dedere,quòd diuitias possidere cœperunt ingentes,id effectum est,vt ea diuitijs postea luxuriosi, sequeretur superbia,& auaritia. [Igitur luxuria,& c.).i.diuitiæ causa fuerât vt iuuenes luxuriosi,auari, atque superbi efficerentur. [Auaritia) Nam cum bona tua profuderis explandæ cupiditatis causa, necesse est,et diuitias congregare studeas,& ita nascitur auaritia. (Superbia)Nam qui diuites sunt, omnia sibi licere arbitrantur. (Rapere)Pro rapiebant. [Suaque paruipendere pro paruipendebant. Declarat quod dixit paruipendere, quia consumebant aliena. [Consumere.)Pro consumebant. [Aliena cupere)Quia rapiebant. [Pudorem & pudicitiam) Inter pudorem & pudicitiam hoc interest,quia pudicitia est ipsa virtus: pudor,effectus pudicitiæ. [Promiscus) Confusa, permista. [Nihil pensi) Nihil considerationis habebant. [Quidquã modo) Hæc mode rationem,nec considerationem habebant, dummodo suam commoditatem perficerent. [Præterea nec pudorem, nec pudicitiã diuina magnifaciebant.

MARL. VRBEM Romã) Vrbis Romæ nomẽ magnum,maximaq. gloria apud oẽs gentes peruagatum,à quo,& quamobrem inditũ sit, maxima inter scriptores est dissensio. Alij tradũt Pelasgos terrarum orbem longo errore peruagatos plurimisq. bello domitis nationibus eam Italiæ partem tenuisse,& ob pugnandi robur,quod Romam græci vocant,sic vrbem appellasse. hi Aborigines nõnulli appellatos fuisse dicunt,vt ait Dion.quãuis id non affirmet. Alij vero euersa Troia a Græcis quosdam profugos nactos, classem in Hetruriam vento delatos, in Tyberis faucibus appulsos esse,eorumq. mulieribus iã nauigatione fatigatis, unà cũ Romam nomine,quæ nobilitate & prudentia ceteris antestare credebatur suasisse classem incendendam esse: quod factum eius mœstitiam ab initio tulit. qui deinde necessitate coacti circa palatium positis sedibus, experti loci fertilitatem, suscipientibusq. ciuius honoribus affecerũt Romam,Vrbemq. ex eius nomine (vtq ue eius rei auctor fuisset)nuncuparunt. Cui sententiæ assentire videtur Sal.cum dicat duce Aenea,non mortuo, et qui aliam opinionem habent, omnino Crispus hoc in loco græcos imitatur: alias affert sententias Plut. in Romuli vita. Sed hæc satis sint,q a plura interpretes. Cur dicat cũ his Aborigines,quod vt ait Dion. Arcadum genus fuit,facilis est solutio. Nam qñ Aeneas in Italiam venit, Latinus Aboriginum rex erat,deinde,qui primo partem Vmbriæ occoparunt,iuxta Appeninum. Aborigines occuparunt Triquetram insulam Siciliæ,& in Italiam demũ venerunt, in qua positis sedibus manserunt, vnde Aenea in Italiam veniente permisti Troiani cum Aboriginibus vrbem condidere,attamen,vt ait Virg. antea palatium ab Euandro conditũ fuerat,qui Arcas erat. [Dispari genere)Quod est mirum ex tanta hominum diuersitate breui coaluisse vrbem. [Metu perculsi) .f.ne bellum in se,imperũ faceret,si Rom. subsidium attulissent. Perculsus,à percellor venit & est in mente, Percussus vero à percutior. [Festinare).i.prompti erant ad vrbis auxilium. [Parare) .f.excubias & necessaria ad bellum. [Festinare).f.contra hostes, quia,vt ait Sen. arcendus est hostis in confinibus, nec recipiendus in vrbem. [Hostibus ob uiam ire).i.percipiebant consilia hostibus. [Portabant).i.ferebant. [Dandis beneficijs) Arist. ait beatius est dare quam accipere. & Sen.Beneficia qui dat deos imitatur. [Delecti).i.electi. [Annis).i.lõga ętate. [Validum).i.pręstãs. [Patres) Condita vrbe Romul. ex optimatibus centum creauit senatores, quorum collegium ea ætate senatum vocauit illi patres dicti,vel quòd ij solum qui patres forent,creari possent, vel a patrocinio id nomen fluxit, q existimaretur patronum quendam fuisse ex his qui Euandrum consecuti sunt, qui imbecillorũ curam gessisset eiq. præsidio fuisset,& ab eo huic rei appellationem manasse,illud probabilius videtur, et ait Plut. Romulũ decreuisse primores oportere paterno officio, & indulgentia humiliorum causam in fidem suam curamq. suscipere, patresque illos honoris gratia appellasse. Posterioribus aũt diebus ascriptis in eum ordinem pluribus patres conscripti vocati sunt, atq; ij senatorij populatisq. ordinis differentiæ honestius sibi nomẽ fuit. Illud aũt constat, senatores quasi senes nacti dicti. Nam vt ait Cicero in Catone maiori,si non essent senes,senatus omnino non esset. Centum elegit vel quia plures non erant,vel quia satis erat ille numerus. [In superbiam) Quia pro libidine sua omnia agebant. [In dominationem) Quia alijs non secundum iustitiam sed pro libidine sua dominabatur. [Binos imperatores) Expulsis Tarquinijs propter Lucretiæ illatum stuprum à Sexto Tarquinio,et Liuius primo ab vrbe condita: Dion.lib.4. & Val. Maximus lib. ej. cap.j. testantur, creati sunt primi consules Iunius Brutus, & Collatinus qui eandem potestatem haberent,quam reges,attamen,non erat magistratus ille nisi annuus, ne longo honore potentes fierent,& ad tyrannidem se conuerterent. [Per licentiam).i.per potentiam longi magistratus. Ea tẽpestate qua, regium nomen erat extinctum. [In promptu) .f. vt cognosceretur ab omnibus. nam aliqoando sunt ingenia viuida, sed propter timorem principis crassum ingenium habere ostendunt. [Virtus).i.fortitudo. [Incesserat)Vt per gloriam mori nõ dubitarent. [Iuuentus discebat militiam) Vnde Silius Italicus ait: Pubescit castris miles galeaq ue teruntur, Nondum signatæ flauæ lanugine malæ. Et Vegetius: Ex vrbibus eligebantur adolescentes qui in castris pomis agrestibus nutriebantur. [Talibus viris,) Quasi dicat assueti a pueritia tot labores tolerare. [Locus asper)Quia etiam calidissimas vrbes in monte sitas expugnabant. Nam in eta virtutis nulla est via. [Virtus).i.fortitudo. [Hostem ferire) Quia magna laus erat illi, qui vulnerasset hostem primus,vt de Atalanta legitur,quę prima aprum percussit. [Murum ascendere)Nam is murali corona donabatur,et ait Gellius. [Circunspici) Quia laus nulla est, nisi videatur. vnde Persius: At pulchrum est digito monstrari & dicier,hic est. [Ea) .f. præclara facinora. [Nobilitatem) Ait Sen. Omnibus eadem principia & origo, nemo altero nobilior, nisi cui rectius ingenium, & in bonis artibus altius. [Honestas).i.moderatas & bonis artibus acquisitas. [Parua manu).i.modico exercitu. [Natura).i.situ loci. [Ea res).i.moderatio. [Fortuna in omni re dominatur)Vnde ipsa Fortuna sic ait apud Boëtium: Hunc continuum ludum ludimus, infima summis, summa infimis, mutare gaudeo. Cæsar in commentarijs, in omnibus fortunatum in re militari plurimum potest. Ad fortunam scribit Horat.primo lib. od. xxx. Sen. fortuna fatum deum quæ voco. [Obscurat).i. deprimit, & ignotas facit veluti sepultas. [Sine corpore) Quia vt plurimum armis deditum erant. [Celebrat) Conqueritur Sal. quòd laudem meritam non habuerint Rom. sicuti Athenienses hoc multis nationibus euenisse testantur annales. Idq́ue comprobari potest exemplo Leonidæ,et refert Gellius lib.iij. cap.ij. [Colebantur).i.seruabãtur, et Valerij exemplis comprobari potest, equitates domi, militia q́ue obseruabant Rom. [Auaritia) Gel. lib. x. cap ij. [Ius bonum).i. debono & a quo, et dicitur ægebatur. [Legibus) i.non propter timorem legum erant boni, sed a natura. [Iurgia).i.conuitia. [Audacia).i.animositate. [Cõtra imperium).i.iniussu imperatoris: multi pœnas dedere qui iniussu Dictatoris ausi fuerant certare. Inter quos fuit filius Torquati,de quo sic Val. cap. de disciplina militari: Tu item Manli Torquate Latino bello consul filium, quòd prouocatus à Gemino Metio duce Thusculanorum ad dimicandum te ignaro descenderat: gloriosam victoriam & speciosa spolia referentem abripi à lictore,& in modum hostię mactari iussisti,vt ait Liuius id fuit Volscorum equorumq́ue bello,et Gell. refert Fidenatẽ, Sal. in Catil. ait, fuisse in bello gallico. Similiter Dion. lib. viij. [Quam) .f.est vindicatum in eos qui reliquerant. [Signa).i.ordines suos. [Agitabant).i gubernabant. [Beneficijs).i. dandis. [Persequi,) Id est vendicare,recte,nam recipiendi sunt hostes in fide,licet antes eorum muros percusserit. [Nationes feræ,) Id est barbaræ. [Vi,) Id est armis. [Carthago æmula) Nam cum Rom. semper de pari certauit. Quare ex duobus consulibus, volebat vt alter esset Carthaginiensis,demum sic suadente Caio, et ait Cic. in Senectutis libro,funditus euersa fuit,idq́ue affirmat Appianus in libro Libyco. [Patebant) .f. imperio Rom. [Qui) .f.Romani. [Facile,) Id est longo vsu laborum. [Imperij) Nam facti sunt ambitiosi. [Ea).f.cupiditas. [Subuertit fidem)Vnde: Auro pulsa fides auro venalia iura. Et Iuuenalis Sat.iij. Omnia Romæ, cum precio. [Crudelitatem) Sen. quicunque auarus crudelis est. [Deos negligere) Sen. Vis deos propitiari, bonus esto: satis deos colit qui illos imitatur. [Ea re,) Id est ex merito. [Ingenium,) Id est naturam. [Hæc).f.superiora. [Post vbi,) Id est postquam. [Contagio) Morbus qui tactu sumitur. Iuuenalis Sat. ij. Dedit hanc contagio labem, Et dabit in plures, sicut grex totus in agris Vnius scabie cadit, & porrigine porci, Vuaque conspecta liuorem ducit ab vua. Sen. ait: Trahunt à cõuersantibus mores. [Ciuitas,) Id est ipsi ciues. [Intolerandum) Id est minus ferendum à populo. [Exercebat,) Id est defatigabat. Virg. & longis exercita fatis. [Propius,) Id est vicinius: nam præmium virtutis est honos. [Honorem) Reuerentiam. [Nititur,) Id est insistit ad honorem [Contendit,) Id est laborat. [Imbuta) Plena. [Studium) Affectionem. [Effœminat) emollit.

emollit. Quod autem pecunia effœminat animum, non mirum, sed quo modo corpus, perdifficile est id scire. Sed hoc à Gellio, lib. iij. in cap. j. declaratur. [Insatiabilis) Ait Arist. desiderium diuitiarum tendit in infinitum. Horat. auaritiam vituperat lib. ij. Od. ij. scribens ad Salustium, illam hydropico comparat Iuuen. Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit. [Copia) Sen. Inopiæ multa desunt, auaritiæ omnia. Idem, Auaro, tã ea quæ sunt quam quæ non sunt desunt, quia frui diuitijs non audet. [Recepta) .i. liberata. Virg. Frugesque receptas. [Malos euentus) Quia Syllani postquam victores fuere, omnia pro libidine agebant. [Rapere) .s. virgines. [Trahere) .s. inuitas. [Modum) .i. moderationem & finem. [Fœda) .i. detestabilia. [Huc) .i. ad hanc rem. [Contra morem maiorum) Contra militarem disciplinam. Quod non fecit Africanus inferior, qui auctore Valerio, capite de disciplina militari, cum Carthaginem euertisset, consul factus in Hispaniam contra Numantinos missus fuit. Eodemque temporis momento quo in castra intrauit, edixit, vt omnia ea his quæ voluptatis causa comparata erant, auferentur. Nã constat tum maximum inde institorum numerum & lixarum, cũ duobus millibus scortis abijsse. [Molliuerant) Lucanus, Emollit animos clementia cœli. Sic Plut. in vita Annibalis, Cũ apud Cannas Romanis magnam intulisset stragem Hannibal, multas subegit ciuitates, sed cum Nolam obsidere haud facile posset, Marcello viro insigni armis illi obstante in aliud tempus rẽ differendam ratus, Aceras petit, vrbem capit, diripitque. Maiore deinde conatu Casilinum agressus, cum oppida nos pollicitationibus minisque promouere non posset, relicta parte copiarũ exigua, reliquum exercitum in hyberna deducit. Capuam autẽ locum statiuis delegit, vrbem amœnam & omni deliciarum genere abundantem. Ibi miles assuetus subdio vitam agere, frigus, Famem sitimque patienti animo tolerare, cum variæ species sibi quotidie offerrentur voluptatum, breui ex strenuo ignauus, ex forti timidus, ex solerti iners, mollisque euasit. Corrumpunt enim blandæ voluptates omne robur animi, indolemque virtutis ingenium labefactant, consilium eripiunt, quo quid perniciosius humano generi afferri potest? Merito igitur Plato escã malorum appellat voluptatem. [Luxuriose) Quantum ad affluentiam ciborum. [Amœna) .i. Asiatica. [In ocio) Quia erant sine bello. [Amare) .i. libidinem, sequi. [Potare) .i. conuiuium inire. [Priuatim) .i. priuatis hominibus. [Delubra) Templum quod aliorum sanctorum sacellum habet, delubrum dicitur. [Prolsana) .i. omnia priuatorum hominum. [Nihil reliqui) Nihil, habet vim substantiui. [Temperarent) Nam victoria se temperare non valet. Vnde Sen. de Clementia: Facit enim auidos nimia felicitas, Gradus à magnis ad maiora fit, & homines spes improbissimas complectuntur insperata assecuti. [Honori) Ait Arist. vbi honoratæ sunt diuitiæ, nullus locus est virtutis. [Hebescere) .i. diminuebatur.

RIVIVS QVI Aenea duce profugi, incertis sedibus vagabantur) Manuscripta, sedibus incertis vt adiectiuum sequatur. quomodo & Rodulphus Agric. citat. Post. [Delecti quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia validum erat, reipublicæ consultabant) Sic & omnibus manuscriptis. At sunt qui legant, Resp. cõsulebant, quomodo Rodulphus idẽ citat, memoriane lapsus, an quod sic legendum iudicaret. Sensus autem est consilium resp. penes senes fuisse, qui ex auctoritate Patres, ob ætatem Senatus vocarentur, vt inquit Florus. Alij alio more viuentes, incredibile est memoratu, quam facile coaluerint) Manuscripti codices habent alius alio more viuentes. quemadmodum postea, alius alij tanti facinoris conscij. Et in oratione Catonis, alius alium expectantes cunctamini. Nec secus in oratione Lepidi, Ne alius alium principem expectantes ante capiamini. Et ad Cæsarem de rep. ordinanda: Alius alium quasi prudentiorem secuti. Sic & Curtius v. Alius alium leuantes conabantur ascendere. Idem: Nisi mutuo essemus miseri olim alius alij potuissemus esse fastidio. & VII. Aliusque alium adhortati in hostem, salutis immemores ruere ceperunt. Sed & IX. Alios alij occursantes inuicem suspecti & soliciti ferebantur. [Ita breui m.d. ac n. conc. (a. est) Hæc non sunt in manuscriptis, nec impressis vetustioribus, nec in illo denique Parisiensi quod excudit Badius, castigauit Alexander. [Post vbi regium imperium (quod initio conseruandæ libertatis, atque augendæ reip. causa fuerat) in superbiam dominationemque se conuertit) Hic coniecturam meam subiiciam, nullius auctoritate fide ve exemplaris fretus. Quid.n. si legas, in superbiam dominationemque vertit? quomodo & alijs verbo hoc Sal. vti solet. Est autem & alijs in locis vertit in conuertit aut conuertitur mutatum. Nam illud Se, codex Mersebargensis non habet. Sed & Conuertit, interdum absolute ponitur apud hunc auctorem. id quod suo loco ostendimus. Ad hæc τὸ Causa, non habent manuscripta quædam in contextu, sed in spatio tãtum quod versus dirimit. Vt tale omnino sit, quale apud Terent. in Adelphis, Ne id assentandi magis, quam quòd gratũ habeam, facere existimes. Deest enim causa. Sic autem Romanos loqui interdum consueuisse testatur. xviij. Priscianus. Sanè Corn. Tacitus identidem hac eclipsi vtitur, omisso substantiuo causa vel gratia, id quod in Terent. diligenter annotauimus. Sed & alias Sal. ipse hoc modo loqui consueuit vt suis locis indicabitur. [Quod initium conseruandæ libertatis fuerat. pro, quod ad libertatem conseruandam faciebat. [Sed postq̃ res eorũ ciuibus, moribus, agris aucta) Hæc lectio in omnibus codicib. quotquot ipse viderim, reperitur. Verũ Aurel. Aug. in ij de Ciu. Dei sic citat, post quam res eorum legibus. vbi hodie ciuibus, nec male vt opinor. In Augustino librarij mendum esse suspicor. Post: Nã ceteri metu periculis aberant) Aug. quo dixi loco habet longe à periculis aberant. verum dissentientibus cunctis ferè exemplaribus, in quæ ipse inciderim. [Quam in scortis atque in conuiuijs libidinem habebant) Manuscripta cuncta, atque conuiuijs, omissa iteratione præpositionis In. atque hoc Salustianum magis. Porrò libidinem habere, hic est delectari aliqua re, seu delectationem habere, vt Cic. interdum loquitur. Vides autem libidinem anceps esse vocabulum καὶ τῶν μέσων, vt quo & bonam & malam in partem vti liceat. [Sic se quisque hostem ferire, murũ ascendere) Particula Sic, non est in volumine Fabriciano. In ceteris tamen est, vt est Merseburgensis. Quid si legas, Sese quisq; Id è manuscripto quodam suspicor. licet priorem lectionem nõ reijciam. Mox. [Ea diuitias, eamque bonam formam) In manuscriptis reperi, Eas diuitias, eam bonam famam. Neque secus in impressis emendatioribus, omissa videlicet illa cõiunctione Que. [Atheniensium res gestæ, sicuti ego existimo, satis amplæ magnificæque fuere: verum, aliquanto minores tamen quam fama feruntur) Sic in vetustis. Nam perperam est in recentioribus omissum. Tamen quod si non sensus ipse necessario, numerus quidẽ certe exposcit. Consule aures, & mecum facies. Ansam errori præbuit illa diuisio coniunctionis veruntamen, alijs interpositis verbis, id quod & Cic. facere amat. Merseburgense habet veruntamen aliquanto minores. Verum cetera rectius. [Optimus quisque facere quam dicere, & sua ab alijs benefacta laudari, quam ipse aliorum narrare malebat) Illa, &, copula, non est in manuscriptis cod. ac maiore cum gratia hic abesse poterit. [In pace vero beneficijs magisquam metu) Manuscripta, quod beneficijs magis. recte ne an secus, aliorum esto iudicium. Opponit autem inter se, In bello, & in pace: vt non incommode vtrobique addi videatur, Quod. Sed & Aldinus con. illud habet. [Carthago æmula imperij Rom. à stirpe interijt) In manuscriptis est, ab stirpe, idque rectius vt opinor. [Nanque auaritia fidem, probitatem, ceterasque bonas arteis subuertit) Legendum, ceterasque arteis bonas. vt sequatur adiectiuum. atque ita ferè codices habent in mẽbranis descripti, nec non vetustissimus quisque ex impressis. [Deos neglegere) Manuscriptum, neglegere, veteri more. Mox. [Ambitio multos mortales falsos fieri subegit) Legendum, multos mortaleis. Subegit aut, pro coëgit positum est. Sic Tacitus sæpe, vi amoris subactus. Et operas arenæ promittere subegit. Sed & Liuius. Quos subactus iniuria inquit, contra P.R. bellum tam infesto animo suscepisset. Virg 6. Castigatque auditque dolos, subigitque fateri. Ciuitas est immutata. τὸ Est, non habet exemplar Fabricianum, & elegantius abest, presertim cum paulo post sequatur, atque huc idem referri possit. Tametsi in manuscripto quodam neutrobi ponitur est. [Sed primo magis ambitio, quam auaritia animos hominũ exercebat, quod tamen vitium propius virtutem erat) In manuscriptis duobus est proprius virtutem erat. Sic Liuius iiij. ab V.C. Proprius est fidem, obstringi Fidenatium populum conscientia tanti sceleris voluisse pro verisimilius est. Sensus autem hic est, ambitionem nimis esse à virtute remotam (nam est in bonis etiã studium & cupiditas honorum) quàm auaritiam. Sed & prior lectio bene sanè habet. [Propius virtuti) Pro, cum virtute iunctius vel affine virtuti. Nam sic in Off. Cic. Quæ virtuti propriores sunt, inquit. Verum Priscianus lib. xviij. propius virtutem legit, & subdit ibidem hoc ex Iugurtha exemplum, propius mare Africum agitabant. Aurel. Aug. in v. de ciuitate Dei, propius virtutẽ legit, nec id esse librarij vitium ex insequentibus ibidem intelligi potest. [Nam gloria, honorem, imperium, bonus & ignauus æque sibi exoptat) Quanto melius in vetustis quibusdam, bonus, ignauus, omissa copula. Id quod breui loquentiæ Sal. magis

gis hic conuenit. Leue hoc, sed non ideo prætereundum. [Sed il le vera via nititur) In quibusdam, vera nititur via. Id mihi rectius esse videtur. [Huic quia bonæ artes desunt, dolis atque fallacijs contendit) In manuscripto quodam, ex bibliotheca Merseburgensi, legitur, Hic quia &c. vt ad verbum contendit referatur. Sed prior lectio melior. [Corpus virile, ani. effœ.) In vetustis, corpus animumque virilem, quomodo & Gel. citat. nec secus manuscripta. estque hæc collocatio verborum melior. [Quo si bi lidum ac. fa.) vt acceptum, non est in manuscriptis, neque im pressis paulo vetustioribus. Sed nec sensus ipse postulat, atque adeo potius si quod est in me iudicij, prorsus respuit ac repudiat. Nam exercitum Sylla, quod luxuriose nimisque liberaliter habuerat, fidum sibi fecit. neque ipse militum animia charum acceptumque, non exercitum sibi reddit. Quis enim est ita vnquam locutus! nisi abusum hic voce Sal. dicere ausis. pro eo quod est, obnoxium. [Quippe secundæ res sapientum animos fatigant, nedum illi corruptis moribus victoriæ temperarent) In manuscriptis atque alijs rectius, nec illi corruptis moribus. pro, tantũ abest, vt illi corruptis moribus victoriæ temperarent. hoc est victoriæ moderarentur, neque nimis eam crudeliter exercerent. Eodem modo & illi veteres citant. velut Priscianus xvj. de con iunctione agens licet is vim huiusce particulæ Ne, parum intel lexerit. qua Sal. est perelegantar vsus. quomodo & Plautus, Vix incedo inanis, nec ire posse cum onere existumes. Liu. iij. ab V. C. Nouam inexpertamque eam potestatem eripuere patribus nostris, ne nunc dulcedine semel capti ferant desiderium, pro tã tum abest vt nunc desiderium ferant. Idem tamen Priscianus ve lut oblitus eorum quæ semel dixerat, super xij. versus Aen. Nedum hic legit quo loco docet Dum pro coniunctione repletiua accipi, subijciens hoc exemplum Terent. Sosia ades dum. & mox Sal. Nedum illi corruptis moribus, & quæ sequuntur. Didymũ quem quatuor millia librorum scripsisse ferunt, vt alicubi testat Seneca, certe quo nemo plura scripsit, si quid Fabio credimus, hunc memoria lapsum alicubi esse, & historiæ cuidam quam suis ipse libris inseruisset, tanquam vanæ repugnasse. quid tam mirũ? cum Priscianus paucis in libris, quid ante dixerit, non cõmeminerit satis. nam quamuis quibusdam in exemplaribus, vt est Mersaburgis, Sapientum legatur, sublata per Syncopam è medio litera tñ Aug. Sapientium legisse videtur, ni sint mendosi codices. Nam lib. xvj. de ciuitate Dei, de Solomone loquens, & hunc Sal. locũ imitans, Hic, inqt bonis initijs, malos exitus habuit. Quippe secundæ res, quæ sapientium aïos fatigant, magis huic obfuerunt, quam profuit ipsa sapientia. Nec aliter à veteribus citatur, & in tribus manuscriptis eodẽ modo reperi. Quinetiã in vita Claudij Trebellius Pollio, eodem modo reperit. Plerique; inquit, milites Claudij secund s rebus elati, quę sapientium quoq; aïos fatigãt, ita in predam versi sunt &c. Sed & perperam quidam, Obtemperarẽt hic legunt. cõtra, & exemplarium fidem, & sensum, Tametsi eodem modo Merseburgense, & Florentinum quoddam. Corn. Tacitus xix. Qui nuper Bebriaci victoriæ tẽperassent, inqt. [Nihil pensi neq; moderati habere) In manuscriptis duobus, atque moderati. Sed eodem oĩno sensu. Est in Argentoratensi, Nihil pẽsi, nihil moderati hr̃e, quæ & ipsa mihi lectio probatur, non mehercule minus, ac vtcunis superior. In veneno legitur, nihilque moderari, quõ in alijs quoq; nõnullis. Quid multis? Vt codicum fidem in pergamenis descriptorum libẽter sequor, ita lectionem ẽt comprobo peruulgatam, quam & Badianũ & Gymnici exemplar habet vbi illud obseruandum tñ, nationẽ planè superesse, eaq. detracta eundẽ manere sensum, ita vt & alijs sępe. Sal. in Iugurthino, nihil pensi, inquit, neq; sancti hr̃e. Hic vt nulla sit in posteriore loco negatio, tñ sensus integer erit. Idem eodem in libro : Nã dolus Numidarum nihil languidi, neque remissi patiebatur.

GLAR. A T Q V E augendæ reipub. fuerat) Legendum, Atque augendæ reip. causa fuerat, atque ita habet vetustum exẽplar Ghori. Nec verbum causa, omitti debet, vt in Aldino codice omissum videmus, male, meo quidem iudicatu. [Quarum rerum ego maxima documenta hęc habeo) Considerandum etiam atque ẽt lectori est quàm hæc præcedentibus verbis cognatæ exempla. Duabus his artibus, inquit audacia in bello, vbi pax euenerat, æquitate seque remque pub. curabant. Quomodo audacia se tuebantur, si, qui aut contra imperium in hostem pugnasset, aut non in tempore se recepisset, occidebatur? vt de T. Manlij filio notum est. Ego sanè hic me non explico. Mirum vero Gellianum illum Phauorinum, aut Phauorinensem Gelliũ potius, hęc quoque non in dubium vocasse, qui locum paulo post de auaritia initio libri tertij Noctium tam anxia, ne dicã frigide tractat. [Sed illa vera via nititur, huic quia bonæ artes) Pro, Huic quia, alij legunt, Hic quod, maxime cum præcesserit Ille, & sequatur verbum Contendit, quod vtique nominandi casum requirit, quã quam vtrum legeris, in altero nominatiuum intelligas oportet, in altero datiuum.

V R B E M Romam. facta digressione Romæ conditores & habitatores, eorumque mores percurrit. Bene autem dicit, sicuti ego accepi, quia varia & incerta est de Romæ conditoribus opinio. Vnde Landinus ad principium Aen. Quo tempore Roma condita sit, & quare Roma vocata mira inter scriptores varietas apparet, frequens tamen opinio est illam conditam a Romulo & Remo anno primo septimæ olympiadis, anno autem post captum Ilium secundo atque trigesimo supra trecentesimũ regnante Athenas Charopo. Cephalon aũt Gergethius vetustissimus scriptor illam conditam ponit secunda ætate post Troianum bellum ab ijs qui exilio seruati sunt a Romo Aeneæ filio. Idem penè Demagoras & Agatillus ponunt. Alij asserunt Aeneam (qui ex Molosis venit post Vlyssem) Romam condidisse, & eam ab vna Iliensium mulierum, quæ Roma dicebatur Romam denominasse. Hæc enim Troianas mulieras vt naues incenderent hortata est: errores grauiter ferens. Arist. philosophus scribit Achiuos quosdam à Troia reuectos tempestate in Italia compulsos esse, & quamuis exacta hyeme inde enauigare decreuissent, tamen cõbustis nauibus ab ijs quas captiuas abduxerant mulieribus, consilium necessitate impellente immutasse & Romam condidisse. Gallias refert Romam Troianam mulierem quę cum alijs Troianis venerat nupsisse latino Aboriginum regi eiusque deinde filios vrbem condidisse, & à matre denominasse. Xenagoras historicos refert Vlyssi ex Circe tres filios fuisse Romum Antium & Ardeam qui tres vrbes condidere & conditas à se denominauere. Dion Chalcidensis Romum quidem conditorem ait fuisse siue Ascanij siue æmathionis filius fuerit. Alij volunt Romam conditam fuisse a Rumo Itali filio. Hæc igitur græci scribunt. Ex Rom. autem nullus scriptor vetustius est, sed ex vetustis sermonibus seruatis in sacris tabulis nonnulli tumũt Aeneæ filios fuisse Romum & Romulum Romæ conditores. Alij ex Aeneæ filia illos natos dicunt & Latino obsides datos atque ab eo sine filijs decedente heredes regni relictos. Alij dicũt Ascanium successisse, & cum fratribus regnum diuisisse ipsumque albam & alia oppida. Romum vero Capuam a proauo ca, y. Anchisam ab Anchise & Aeneam (quæ postea Ianiculum est vocata) à patre, à se vero Romam denominasse. Hæc quoddam tempore fuit deserta, sed sequentibus deinde temporibus aduenãtibus colonis quos Albani sub Romo & Romulo duce miserunt antiquam constitutionem resumpsit, vt duplex fuerit constitutio, altera paulo post res Troianas, altera quindecim ætatibus inferior. Anthiocos Syracosanus tertiam constitutionem ponit multo antiquiorem regnante in Italia Morgete. Solinus autem refert Euandrum cum in Italiam venisset oppidum ibi in monte inuenisset quam Valentiam latini appellauerant, ipse ergo hanc ne nomen immutaret Romam græco vocabulo dixit. Verius tñ putant à Romulo conditam Romam, eaq. quadrata dicta est eo quod æquilibra foret posita. Incipit a silua quæ est ara Apollinis & ad supercilium scalarum Caci finitur. vbi tugurium fuit Faustuli in quo mansit Romulus qui Romæ auspicato fundamẽta fecit duodeuigintí natus annos xj. Calẽdas Maias, horas post secundam ante tertiam, vt ait Lucius Taruncius mathematicus nobilissimus, Ioue in piscibus, Saturno, Venere, Marte, & Mercurio, in scorpione, sole in Tauro, luna in Libra constitutis. Dies illa parilia habet. Obseruatumq. est deinceps ne qua hostia cęderetur parilibus vt dies ille à sanguine purus esset. Hęc Landinus. Notum est aũt quid Liuius scribat lib. j. decados primæ, & quid Maro Aen. j. qui Romulum ex Numitoris vltimi Albanorum regis filia Ilia Rhea nomina & ex Marte genitũ ferunt, vrbis cõditorem. In octauo tamen videtur idem asserere quod Solinus, dicens: Tum rex Euander ro. con. arcis & cetera vt statim dicã. Ordo cum reliqua explanatione est. Troiani sicuti. i. quẽadmodum ego accepi. i. intellexi aut cognitionem accepi à priscis scriptoribus, condidere. i. condiderunt & construxerunt. initio. i. statim à principio habuere. i. tenuerunt in possessione, vrbem Romam, scilicet nomine cum vrbs per excellentiam dicatur ab vrbo parte aratri secundum Seruium. Est autem appositio vrbem Romam, qui. s. Troiani vagabantur. i. in diuersas regiones oberrabant, sedibus. i. mansionibus firmis vt Aen. j. Sedes vbi fata quietas ostendunt illic fas regna resurgere Troiæ incertis. i. dubijs, vt Aen. iij. Augurijs agimur diuum &c. Incerti quo fata ferant vbi sistere detur, existentes profugi. i. procul à patria fugientes, Aenea filio Anchisæ & Veneris duce. i. ductore eorum. [Et ASCEN.

Aborigines .i. populi Italiæ antiquissimi qui ex Italia oriundi non habuerant aliunde origines: appositorie genus hominum agreste.i.in agris degere solitum, sine legibus.i.scriptis & sine imperio existens liberum atque solutum .i. legibus sup. condidere atque habuere in initio Romam. cum his.i. addictis Aenea & socijs eius. Vnde Maro Aen. viij. Tum rex Euander Romanæ conditor arcis. Hæc nemora indigenæ Fauni nymphæque tenebant Gensque virum truncis & duro robore nata. Quis neque mos neque cultus erat nec iungere tauros. Aut cõponere opes norant aut parcere parto, & cetera. vbi & ipse sicut iam prius tetigi ipsius Solini inde memorabilibus mundi de conditoribus vrbis sequitur opinionem, nisi dicamus conditorem arcis Romanæ, quia Palantei. licet illic arx non fuerit. Hi, scilicet profugi Troiani & Aborigines postquam conuenere in vna mœnia .i. in vnius vrbis munimenta. Notabis autem poetæ tunc vnum rite habere pluralem numerum quando substantiuum eius singulari caret, vt vnos codicillos, vnas literas, vna mœnia, conuenire dico existentes genere dispari, quia alij á Troia oriundi, alij ab Italia, & ita diuersis partibus, licet Maro doceat Dardanum auctorem generis Troiani ex Italia ortum traxisse, & lingua dissimili: quia alij Troiane, alij Latine, aut Græce loquebantur, viuentes alij alio more .i. diuersi diuersis institutis, quia quot patriæ tot dicuntur instituta & mores est. incredibile dictu.i. dum dicitur, aut ad dicendum, quam, id est quantum, facile, id est facilius coaluerint, id est consolidati sint in corpus vnius ciuitatis similiumque morum. Sed postquam res, id est fortunæ & diuitiæ eorum, scilicet populorum prædictorum, aucta moribus ciuilibus, id est propter mores ciuiles quibus componere opes, & parcere parto dicerent: agris.i.agrorum possessione, videbatur satis prospera & satis pollens, id est potens & valens, inuidia, scilicet vicinorum & circumiacentium populorum est orta ex opulentia, id est propter opulentiam, sicut pleraque.i.plurimæ res, mortalium habentur, quia ferè prosperam fortunam sequitur inuidia. Igitur, quia inuidia orta erat, reges & populi finitimi, id est in confinio habitantes, tentare supple cœperant subaudi eos bello: & pauci ex amicis, id est pauci amicorum, supple cœperunt esse auxilio, id est in auxilium, aut dicamus hic historiographorũ regulam esse qua infinitiuos pro imperfectis indicatiui in rebus narrandis ponunt, vt sint tentare pro tentabant & esse pro erãt. Ideo autem pauci erant auxilio, nam ceteri, scilicet amici perculsi metu: id est timore regum & populorum insurgentium cõtra Romanos aberant á periculis, scilicet imminentibus. At, id est sed Romani intenti, scilicet negocijs suis, quia res eos propius vrgebat, festinare, id est festinabant & parare, id est parabant. hoc est comparabant aut disponebant domi, id est in ciuitate sua, & militiæ, id est fortis in bello. Vbi domi & militiæ ponuntur pro aduerbijs in loco absolute in genitiuo, modo propriorum nominum loci minoris, non quod certa domus per militiam significabatur vt nonnulli somniauerunt, nam vbicunq; bellabatur militia erat á militibus dicta, sed quia locus habitationis quietæ per, domi, & exercitij militaris per genitiuum militiæ significabatur, & alius, scilicet Romanorum hortari, id est hortabatur alium, non dicit alter alterum, quia de multis loquitur. poterat enim vnus multos cohortari, & ire, id est ibant hostibus obuiam non expectantes donec obsiderentur spoliatia iá agris, & tegere, id est tegebant armis libertatem, quia nulli tributa pendebant, & patriam, scilicet suam, in qua iam plurimi aut ferè omnes nati erant. Patria enim est in qua patrati seu geniti sumus, & parentes, propter senium ad arma iam inutiles. Potest forte coniunctim legi libertatem patriam, id est ipsius patriæ, hoc est vrbis Romæ, quæ illic natis patria erat. Iusti autem belli causa potissima est penates, patriam, parentes, coniuges, ac liberos defendere. Vnde ferè in concionibus Liuianis duces cohortantur milites suos, vt bellaturi eorũdem meminerint. [Post vbi) Graphice prosequitur virtutem Romanorum, quę narratio id saltem boni habet, quòd dum siue seuere siue amanter Priscos Romanos commendat, ceteros reip. rectores æquales esse debeant, præscribit. Bonum autem seruat ordinem. Nam surgenti imperio prima cautio fuit inimicos ꝓpulsare, atq; deijcere, quibus stantibus tutum esse non poterat. Deinde vt perpetuæ sint amicitiæ, socijs & amicis suppetias ferre: eosque beneficio deuincire, tum imperium legibus stabilire, & senatũ instituere. Verum ibi regium imperium, quod vnius erat in superbiam & dominationem se conuertit, ad consules, qui bini creabantur quot annis, res relata est. Ceterum quia plurimi ad consulatũ peruenire poterant summa quisque ope nitebatur sese extollere & ingenium ostentare. Vnde ciuitas Romana mirum sumpsecat incrementum, quæ omnia sub ordine textus patebunt, qui salsa est. [Post,) Id est postea, vbi, id est quando, vel post vbi.i.postquam propulerant, id est porrò pepulerant á se, virtute, id est per virtutem & fortitudinem suam pericula, quæ ab hostibus imminebant, & ipsi portabant, id est ferebant socijs, id est confederatis atq; amicis liberis, auxilia, id est suppetias contra eorum hostes. & parabant, id est comparabant & acquirebant amicitias, magis dandis beneficijs, quam accipiendis. vbi signanda est regula venustatis. Pulchre vtimur pro gerundijs, gerundiuis nominibus presertim in ablatiuis pluralibus in designatione sequelæ posita. vt vbi Grammaticus diceret, Facies orationem Latinam legendo nostra pleniorem, dixit in principio Officiorum Cicero, legendis nostris. Et vbi ille diceret, Magis dando q̃ accipiendo beneficia, dixit disertissimus auctor noster dãdis &c. Tum, supple imperium legitimum, id est legibus stabilitum, habebat nomen regium.i. qui tum legitime imperabant, dicebantur reges, quos septem commemorat Liuius lib. j. ab Romulo incipiens. [Delecti).i. de multis ad consultationem lecti, deligere enim est de multis plusculos ad aliquid munus, ad quod aptiores videntur legere, vnde iuuenes ad bella deligi solent, vt in delectu militum, & seniores ad consultationem, vt Aen. iij. Delectos populi ad proceres, primumque parentem Monstra deum refero & quæ sit sententia posco. vnde hic addidit, quibus corpus erat infirmum, annis.i. propter annos & senium, sed ingeniũ erat validum sapientia: consultabant.i. consilio prospiciebant reip. Vnde primo Officiorum dicit Cicero, Senibus labores corporis sunt minuendi, exercitationes animi etiam augendæ videntur. danda vero est opera vt amicos, iuuentutem, & maxime rẽp. consilio & prudentia quam plurimum adiuuent. hi .s. Seniores appellabantur, vel ætate quòd seniores erant, vel similitudine curæ.i. propterea quòd similiter remp. curabant, vt patres familiam solent. appellabantur dicit patres, vnde noti sunt versiculi. Est pater hic cura pater est alius genitura, Hic pater ætate, pater ille vocatur honore. [Post).i. postmodum, vbi.i. postquam, imperium regium.i. quod penes reges erat, quod fuerat initio causa libertatis conseruandæ, atque reip. augendæ, conuertit se in superbiam & dominationem.i. dominationem superbam, Rom. fecere sibi more.i. ritu gubernandi immutato, imperia annua.i. in ijsdem non nisi annum duratura, que pro &, Imperatores binos .i. singulis annis duos videlicet consules, quia putabant animum humanum posse eo modo.i. per eum modũ minime.i. nullo modo, insolescere.i. fieri insolentem & superbum, per licentiam .i. nimiam permissionem faciendi eius quod libido ferret. cum .n. breue esset imperium & in duos collatum, videbatur nullus insolentiæ relictus locus. [Sed).i. nihilominus Romani cœpere.i. incœperunt extollere ea tempestate.i. eo tempore magis quam prius cum non esset spes obtinendi imperij. quisque sup. cœpit extollere se, & habere ingenium magis in promptu.i. paratum & manifestum vt cito ostenderet sese, & paratum sit ad quiduis audendum. Nam boni sunt suspectiores.i. magis suspecti regibus quã mali.i. magis timet bonos.i. strenuos quam malos .i. ignauos & inertes. Est aũt regibus datiuus, rectus a suspectiores virtute absoluti seu positiui, & virtus aliena est semp formidolosa.i. plena formidinis aut multum formidanda. [Accipitur aũt vt Valla docet hic passiue) his.s. regibus.i. rectoribus reip. q. d. ideo in prompto quenq; habuisse ingenium ne si forte rectores seu consules quibus virtus aliena semper formidolosa est, quippiam moliantur, ipsi sibi in mora sint. [Sed ciuitas) Ostensa origine ciuitatis affert eius incrementũ in primis admirandum, simulq. qua via cœpium sit dicens. [Sed incredibile est memoratu).i. dum memoratur, quantũ ciuitas.i. collectio ciuium Romanorũ, creuerit breui.s. tpe, libertate adepta.i. acquisita & obtenta, hoc est postquam libertas illis acquisita erat domitis iam hostibus & expulsis regibus. Vnde adepta libertate ablatiui sunt in designatione sequelæ positi. sed animaduertendum oia deponentalia actiue significantia, olim fuisse cõmunia, ideoq. deponentia dicta q̃ alteram significationem (quæ ferè passiua est) deponant quam tñ participia plerunq; resumunt, vnde adepta hic passiue accipitur, & frequenter leguntur adipiscendus, sequendus, imitandus, &c. [Tanta).i. tam magna cupido gloriæ, incesserat.i. inuaserat, sanè dicimus Cupido incessit mihi, & in me, ab incesso verbo. Est aũt dictum per modũ acclamationis, sicut Aen. i. Tantæ molis erat Romanam cõdere gentem. [Iamprimũ &c.) Addit (vt diximus) viam qua tantum sumpsit incrementi, dicens, Iamprimum.i. et primum dicam, aut primum incrementi partem putem, iuuentus.i. multitudo, aut ipsa manus iuuenum, sic enim ferè capitur iuuentus, cum iuuenta sit ætas ipsa, & iuuentas dea ætatis secundum Seruium,

quamuis

quamuis senectus & senecta pro eodem accipiantur, simulac .i. statim aut continuo postquam erat patiens belli.i.sudoris & laboris bellici potens, sicut viripotens virgo nubilis dicitur, ita iuuenis vt primum arma ferre & tractare potest, belli patiens, aut potens dicitur. discebant.s.iuuenes, respicit enim ad rem non ad vocem: nam iuuentus collectiuum est: in castris, id est in tentorijs vallo cinctis, militiam, id est ad artem militarem, vsu .i. assuetudine per laborem quo duriores efficiebantur. vnde Maro in Geor. Assuetumq. malo Ligurem, in laudem eius dicit quòd propterea rei bellicæ aptior esset quàm malo.i.labori assuetus. Et habebant magis libidinem .i. voluptatem & complacentiam delectabilem, hic autem ostendit, libido commune vocabulum, id est tam in bonum quam in malum posse accipi, licet frequentius in malum, nisi sit figurate dictum: sicut illud Maronis: Disce puer virtutem ex me verumque laborem, Fortunam ex alijs. quia fortunam nemo discit cum fortuito obueniat. vnde subaudiri volunt tibi delige aut Sume. Et illic: Sic Venus ac Veneris contra sic filius orsus. quia Venus orsa non est, sed finit sermonem, subauditur, Sic venus dixerat. ita hic subaudiendum sit vo luptatem, aut oblectamentum in decoris armis: sed non proca dic. sic enim voluptatem armorum cum libidine scortorum cõpararet, cum delectationem eorum magis in armis, & equis quã in scortis & conuiuijs esse velit. dicamus ergo vt cœpimus magis in armis decoris, id est decus & ornamentum afferentibus : & in equis militaribus .i. ad militiam aptis, (quia sunt etiam ad vehicula apti. vnde Aeneid. iij. Bellum ô terra hospita portas: Bello armantur equi, bellum hæc armenta minantur, sed tamẽ ijdem olim curru succedere sueti Quadrupedes, & frena iugo cõcordia ferre, Spes est pacis ait) quam in scortis.i.pueris aut puellis prostitutis, quæ scorta dicuntur, quòd vt scortes.i.pelles attritæ lubrici soleant. Sanè omne nomen in um, si non est propriũ mulieris, apud nos, neutri est generis etiam si vtrunque sexum connotet, vt scortum & mancipium & quæ in plurali vsitatoria sunt seruitia & ministeria pro seruis & ministris. [Atque in conuiuijs.i.comessationibus & ebrietatibus, quæ ab Latinis honestiore vocabulo conuiuia, quòd sint conuiuendi gratia instituta, quæ à Græcis symposia dicuntur. Igitur vllus labor non erat insolitus.i.insuetos. & ob id durus ac difficilis non erat, sed facilis. & vllus locus non erat asper.i.durus & inaccessus, aut arduus .i.nimis altus & difficilis, & vllus hostis armatus non erat formidolosus.i. formidandus plurimum viris talibus .l. sic ab ineunte adolescentia institutis. Virtus .s. eorum domuerat omnia. Sed maximum certamen gloriæ .i. quis eorum gloriosissima ageret erat inter ipsos. Et sic quisque ferire.i.feriebat, hoc est percutiebat hostem, ascendere.i.ascendebat murum, & circunspici.i.circunspiciebatur à ducibus & ceteris militibus, dum faceret tale facinus, & properare, id est properabant, & putabant ea.s.circunspici, & properare, esse diuitias, bonam famam, & magnam nobilitatem, & erant auidi laudis, & liberales, id est liberaliter largitores pecuniæ: & volebant gloriam ingentem esse sup. diuitias honestas. [Memorare pos.) Curriculo percurrit ingentem populi Rom. virtutem qua gloriam summam meruerant additurus infortunium propter scriptorum penuriam, quam laudis suę fama fraudati sunt. quod sic cecinit Horat. lib.iiij. Carm. Ode viij. Neque si carthæ sileant, quod bene feceris, Mercedem tuleris, quod foret Iliç, Mauortisq. puer, si taciturnitas Obstaret meritis inuidia Romuli. Et paolo post, Dignum laude virum Musa vetat mori. Cœlo Musa Beat. Et ode sequenti, Paulum sepultæ distat inertiæ Cœlata virtus &c. At contra dicit Athenienses claros, quòd copiam scriptorum habuerit. Ordo est. Ego possem memorare.i.recitando ad memoriam reducere. [In quibus locis P.R. fuderit parua manu.i.multitudine belligerantium. Manus enim collectiue accipitur pro multitudine, presertim manus operantium, vt militum, quorum præstantia in dextera est. vnde est illud Aen.ij. Si pergama dextra Defendi possent, etiã hac defensa fuissent. Et ideo dixit eiusdem vj. Hic manus ob patriam pugnando vulnera passi. Horat.j. Sermonem accepit pro multitudine poëtarum, quibus ẽt manus in vsu est scribendi, dicens, Multa poëtarum veniat manus: auxilioque. Sit mihi &c. Copię autem sunt copiosi exercitus, in qua significatione non nisi necessitate metrica singulariter effertur, vt Aen.ij. Respicio & quæ sit me circum copia lustro. fuderit ergo parua manu maximas copias hostium, vt in Armenia, vbi Lucullus Tigranem habentẽ exercitum centum millium, duodecim millibus militum fudit, & filium eius captiuum in triumphum duxit. Et in Hispania post mortem Scipionum, duce. L. Martio maximæ copiæ Pœnorũ cæsæ sunt, auctore Liuio ad finem libri v. Decados tertiæ. Et possum memorare quas vrbes munitas natura, id est situ naturali, Pop. R. cœperit, id est expugnauerit & inuaserit, vt Carthaginem nouam in Hispania & terra & mari munitam auspicio & ducto P. Scipionis Africani superioris. Et Numantiam in eadem Hispan. & oppidum illud, quod exploratione Liguris cuiusdam Marius excepisse dicitur in Iugurtha. Et innumeras alias memorare loqui possem, ni, id est nisi ea res, id est memoratio & recitatio victoriarum P. R. traheret nos longius ab incepto, id est ab instituto opere de Catilinæ coniuratione. Sed quanquam P. R. mira gessit, minus tamen memorantur eius gesta, & ita in obtentione famæ & gloriæ infelix est, quia Fortuna dominatur profecto in omni re, quæ, scilicet homini extra se sit quærenda, vt in nomine præclaro, in diuitijs, & interdum in victorijs. In bonis autem animi nihil. Vnde in Iugurthino dicturus est: Sed dux atque imperator vitæ mortalium animus est, quippe fortuna, probitatem, industriam, aliasque bonas artes, neque dare, neque eripere cuiquam potest. Et Seneca epistola xcix. Errant qui aut boni aliquid nobis, aut mali iudicant tribuere fortunam: valentior enim omni fortuna animus est. Et in vtranque partem ipse res suas ducit, beatæque ac miseræ vitæ sibi causa. Et Cic. in libro de Natura deorum sic ait: Ad rem autem vt redeam iudicium hoc omnium mortalium est, fortunam à Deo petendam à seipso sumendam esse sapientiam. Fortuna autem vt scribit Lactantius libro tertio, cap. xxix. est accidentium rerum subitus, atque inopinatus euentus. Simulacrum eius cum copia & gubernaculo fingunt tanquam hæc opes tribuat, & humanarum rerum regimẽ obtineat. Cui opinioni Virg. assentit fortunam omnipotentem vocans. Philosophus lib. ij. Physicorum ait, fortunam esse causam per accidens. Cum antẽ nobis multa pręter spem euenire viderent, & homini quantumuis prudenti & sagaci multa in peius ruere & retrolabi (vnde illud Aen. ij. Aspirat primo fortuna labori, Sed nihil inuitis fas quenquam fidere diuis) ideo Romani occultæ illi potẽtiæ diuinæ qua præter spem bona euenirent & mala arcerentur, eidem fortunæ dicauerunt. Vnde Plin. lib. ij. cap. vij. Toto quippe mundo, & omnibus locis omnibusque horis omnium vocibus fortuna inuocatur, & vna nominatur, vna accusatur, vna agitur rea, vna cogitatur, sola laudatur, sola arguitur, & dum conuitijs colitur, volubilisque à plerisque etiam & cæca existimata, vaga, inconstans, incerta, varia indignorumque fautrix, huic omnia expensa, huic feruntur accepta, & in tota ratione mortalium sola vtranque paginam facit, adeoque obnoxij sumus sortis, vt sors ipsa pro Deo sit, qua deus probatur incertus. vnde Iuu. Sed nos te facimus Fortuna deam. Et alibi: Si fortuna volet fies de rhetore consul, Si volet hæc eadem fies de consule rhetor. vnde quia varius est rerum extra nos positarum euentus, dicit auctor noster quòd in omni re dominatur, intellige vt dixi externa, quia sermones accipiendi sunt secundum materiam subiectam auctore philosopho. hic autem dictum suum probaturus est per famam & gloriam quam ex benefactis Romani, minusquam græci citra culpam suam Fortuna ita volente obtinuerunt. [Ea scilicet fortuna celebrat, id est celebres, & vt dicunt nobiles ac famosos reddit: & obscurat, id est ignobiles reddit, cunctas res magis ex libidine, id est inordinata voluntate sua quam ex vero, scilicet iudicio, ex merito vniuscuiusque. Vnde Maro, in opusculo de fortuna: Fortuna immeritos auget honoribus. Iustos illa viros paupere grauat. Indignos eadem diuitijs beat. Hæc aufert iuuenes: & retinet senes. Iniusto arbitrio tempora diuidens. Quod dignis adimit, transit ad impios. Nec discrimen habet, recta ve iudicat. Inconstans, fragilis, perfida lubrica. Nam quos clarificat, perpetuo fouet. Nec quos deseruit perpetuo premit. Quia vt dicit Boëtius, in hoc solo est constans, quod semper inconstans, verum quia de fortuna satis diximus, ordinem prosequamur. Res gestæ Atheniensium, id est ab Atheniensibus, fuere sicut ego existimo (in quo se candidum & minime inuidum ostendit) satis ample & magnificæ, verum fuere aliquanto minores quam feruntur fama, sed quia magna ingenia scriptorum vt historiographorum inter quos est præcipuus Thucydides, prouenere, id est sponte nata sunt, ibi.s. Athenis, facta Athenien. celebrantur per orbem terrarum pro maximis.i.tanquam fuissent maxima. Ita virtus eorum qui fecere ea habetur tanta, quantum præclara ingenia potuere extollere ea.i.facta eorum: verbis, scilicet scriptis. [Sed ea copia).i.abundantia scriptorum nunquam fuit P. R. causam honestam affert ne id ignauiæ eius detur, dicens, quia prudentissimus quisque, id est quilibet prudẽt ingenio præditus, erat negociosus.i.operosus. [Nemo exercebat ingenium sine corpore.i.nemo theoricę.i.speculatiuæ sciẽ

tiæ se dabat sine praxi.i.sine operatione, nec contemplatiuæ vitæ,omissa penitus actiua. optimus quisq; .i. omnis summopere bonus malebat.i.magis volebat,facere.s.bene & præclare quam dicere,& benefacta sua laudari ab alijs, quam ipse narrare.i.cum laude, sup.benefacta aliorum. Igitur.i.& ideo boni mores colebantur domi.i.in ciuitate tpe pacis,& militiæ.i.in tempore belli.[Concordia erat) Sup.inter eos maxima,Liuius tñ ciuitatem Romanam vel ab initijs maxime seditiosam ostendit, vbi secessionem in montem sacrum describit,& toties motã legem Agrariam totq. plebeorum in patricios factiones. [Auaritia erat minima)Id quoq; primordijs vrbis dat Liuius dicens in præfatione prima : Ceterum aut me amor negocij suscepti fallit,aut nulla vnquam resp.nec maior,nec sanctior, nec bonis exemplis ditior fuit,nec inquam tam sero auaritia luxuriaque immigrauerant, nec vbi tantus ac tandiu paupertati ac parsimoniæ honos fuerit, adeo quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. Nuper diuitiæ auaritiam & abundantes voluptates desiderium per luxum,atque libidinem perdendique omnia inuexere. Hæc ille.[Ius bonumque,)id est & æquitas,nam iustitia est qua boni viri dicimur auctore Cic. valebat apud eus non magis legibus, scilicet scriptis quàm natura.i.naturali lege, quã etiam Apollo lus in,id est ad Rum. plurimos babuisse testatur. Vnde & Maro in viij. Aen. vocat indigenas, id est priscos Italicos,gentem sine legibus æquam. [Ipsi exercebant iurgia).i.verba obiurgatoria, & increpatoria, & discordias, id est dissensiones animorum, & simultates, id est factiones cum hostibus, sed ciues certabant cũ ciuibus de virtute,id est quis eorum baberetur, & esset optimus & ipsi erãt magnifici,idest magnifice largi,in supplicijs,idest supplicationibus, quas rogationes & processiones vulgo dicimus. erant parci domi in sumpto proprio & rei familiaris,& erant fideles in, id est erga amicos & curabant se remque pub. his duabus artibus.s.audacia in bello,id est dum bella gerebant,quia audaces fortuna iuuat,& æquitate,vbi,id est postquam pax euenerat, quia finis belli gerendi est apud Cic. vt possimus in pace sine iniuria viuere. [Quarum rerum)Probat quod dixerat coniectura quadam euidentissima dicens, Quarum rerum .s. quòd illis artibus se & remp. curabant, ego habeo hæc maxima documenta, quòd vindicatum est, id est animaduersum & sumpta vindicta in bello,id est tempore belli,sæpius in eos qui pugnauerũt auiditate vlciscendi in bostem, contra imperium .s. imperatoris exercitus,quem capitaneum generalem vulgus appellat.quique .i.& qui reuocati.s.sono tubæ qua canebatur receptui, excesserant prœlio,id est dereliquerant prœlium,vbi excedo,gratia prępositionis ablatiuo præponitur,sicut ex eo &egredior interdum apud Maronem. tardius.s.quam par erat,aut quàm iusserat imperator,quam illi qui reliquerant signa.i.vexilla sua,aut qui pulsi virtute hostium,ausi erant cedere.i.discedere loco,quem tutari iusserat imperator sub pœna capitis. Et ita patet qoòd in bello audacias & æquitatem seruabant,audaciam ij qui contra edictum imperatoris postquam receptui cãtum fuerat, à pugna nõ desistebant, æquitatem imperatoris, in eos grauius animaduertes. [In pace vero agitabant imperium magis beneficijs quam metu,& malebant accepta iniuria,id est postqoam acceperant iniuriam ignoscere.s.iniurio,quàm persequi eum)Sed vbi. Transit nunc ad decrementa reipub.&vitia temporum suorum,dicẽs: Sed vbi, id est post quam respub. creuit labore atque iustitia priscorum Romanorum,& reges magni, vt Tigranes rex Armenię Mithridates rex Ponti : Iugurtha rex Numidiæ,Perses rex Macedoniæ & similes,domiti sup. sunt à P. R. bello,nationes ferę subaudi omnes sup. sont subactæ, & populi ingentes sunt subacti.vt Scythæ,Thraces,Parthi, Hispani & reliqui ferè. vnde dicit Maro, Romanos rerum dominos. Et Iouen. & victum vlciscitur orbem,quasi totom orbem vicerint, vnde, Iupiter ex alta cœli dum parte tuetur,Nil nisi Romanum quod tueatur babet. Et Carthago æmula imperij Romani,qoia ferè par erat,& de imperio cum Roma certabat,vt attestatur Cic. in Offic. Vnde finxit Maro quòd Iono prætenderat Carthagini dare principatum seu monarchiam dicens de ea : Hoc regnum dea gentibus esse, Si qua fata sinant iam tum tenditque fouetque: interijt à stirpe id est funditus,quia euersa est a Scipione Africano minore,& cũcta maria, & terræ, omnia loca patebant, id est aperta erant & peruia Romanis,aut parebant Romano imperio. Fortuna,scilicet primo prospera,cœpit,id est incepit : sæuire,id est sæuitiam & ferocitatem suam ostendere ægre ferens tantom rerum successum : ac miscere,id est confundere omnia. Et his,scilicet Romanis,qui tolerauerant facile dum pararent imperium,labores pericula res dubias & asperas,ocium & diuitiæ optandæ alijs,scilicet populis, fuere oneri,id est ad onus: & miseriæ,id est ad miseriam, id est causa oneris & miserię,vt dictum est à Iuu.sat.sex. Nec patimur longe pacis mala,sæuior armis, Luxuria incubuit & victum vlciscitur orbem. Et primo cupido, id est cupiditas & auiditas pecuniæ creuit. Vnde idem Iuu. ibidem : Prima peregrinos obscœna pecunia mores Intulit, & turpi fregerunt sæcula luxu Diuitiæ molles &c. Deinde cupido imperij creuit: & ea, scilicet duo vitia : fuere quasi materies, id est fomites omnium malorum quæ deinde secuta sunt. Nanque auaritia subuertit fidem, probitatem & ceteras bonas artis, id est artes, vnde Aen. iij. Quid non mortalia pectora cogis Auri sacra fames! Et auaritia docuit pro his, scilicet artibus bonis, superbiam, quia plurimorum animi cum rebus crescunt,crudelitatem,quia vt impetent crudeles fiunt,negligere deos, id est religionem aspernari, quæ talia vetat. Et docuit babere omnia tam diuina q̃ humana, tam sacra quam prophana venalia, vt nunc habent quos simoniacos vocat ecclesia a Simone mago, & qui olim ambitus accusabantur. [Ambitio) Quę est cupiditas honorum & imperiorum subegit,id est latenter egit & impulit, multos mortales : fieri falsos, id est fallaces : accipitur enim hic passiue,quæ translatio est a rebus vt à nomine sumpta, nam sicut res falsæ, id est sallificatæ fallunt incautos,ita homines falsi,id est fallaces. Terent. in Andria passiue accepit, dicens : Falsus es Catine, id est deceptus ab opinione tua. Et docuit eos habere aliud clausum in pectore,& aliud habere promptum in lingua,id est aliud cogitare & aliud dicere : vt fecerat Catilina omnium rerum simulator. vnde Maro de Sinone, & ficto pectore fatur. Et docuit æstimare,id est appreciari,amicitias non ex re,id est ex merito cuiusque,aut vt Cic.in Lęlio docet,ex libero & naturali amore,ex opinione virtutis eius quem amamus & colimus otio,& similiter inimicitias non ex re, id est ex odio vitiorum, sed ex cõmodo, id est vtilitate : qua (vt idem dicit Cic.) quidam perpetam metiuntur amicitias : vt tantum quisque diligendus sit,quã tum est vtilis : & docuit habere magis vultum bonum, quàm ingenium bonum) Hęc,scilicet duo vitia auaritia & ambitio crescere sup. cœperant,aut crescere,id est crescebant primo, hoc est sponte nascebantur : paulatim,id est successiue & lenSim,quia vt dixi ex Iuuenale,Nemo repente fuit turpissimus,interdum non crescebant modo,sed vendicari.i.vendicabantur.i.vsurpabantur, & vltro inuitabantur ab eis. sunt qui legant vendicari.i.vendicabantur, hoc est propter vindictam reprimebantur interdum. quod minus procedere videtur alijs,quasi innuat,quod postea lõgo tempore Iuuenalis dixit Sat.j.Nil erit vlterius quod nostris moribus addat Posteritas, eadem cupient facientque minores. Omne in præcipiti vitium stetit,quasi dicat in altissimo,ita vt altius crescere nequeat. Veruntamen optime cohęret sententia : nam dicere vult ea vitia primo quidem cum quodam timore vindictæ creuisse, sed postea etiam sine timore inducta. vnde dixit primo,& addit post ubi .i. postea quàm,contagio .i. contaminatio malorum quasi ex contractu sicut oues inficiuntur. Vnde illud in Buc.Nec mala vicini pecoris contagia lædent.vbi scimus quòd dicitur hæc contagio,hæc contages,& hoc contagium. sed contagio frequentius in singulari & contagia in plurali. Cicero tamen ij.Offic.contaginoibus dixit. Producunt autem secundam, vnde Iuuen Sat.ij. Dedit hanc contagio labem, Et dabit in plures,&c.[Inuasit,) scilicet ciuitatem, quasi pestilentia,quę inficit inter se conuersantes,ciuitas est immutata,id est ex optimis moribus in pessimos, & imperium est factom ex iustissimo atqoe optimo(quia vt dixi ex Cic. fuerat potius præsidium orbis quam imperium) crudele,& intolerandũ,vt sub Sylla & alijs tyrannis. Sed ambitio exercebat primo magis animos hominũ quam auaritia,ideoque propter imperium pecuniam exigebant non propter pecuniam imperia,quod tamen vitium ambitionis erat propius virtuti,id est ad virtutem,videlicet fortitudinem & magnitudinem animi accedens. Vnde Cic. auctore,id molestius ferendum est, qoòd vt quisque excellentissimus est ingenio & animo inuictissimo, ita ad dominationem maxime procliuis. Vnde dictum volunt ab Euripide : Si violandum est ius, regnandi gratia violandom est,alijs in rebus pietatem colas. quam sententiam Cicero, iniquissimam & perniciosissimam censet Offic. iij.Probat auctor ambitionem propius esse virtuti quam auaritiam, dicens : Nam bonus, id est fortis ac strenuus, & ignauus,id est inutilis ad laborem,sine industria deses, exoptant sibi ęque, id est æqualiter imperium : sed ille, scilicet bonus vtitur vera via,idest decenti medio ad ipsum,hic,scilicet ignauus,quòd id est, qoia bonę artes desunt : contendit,scilicet venire ad imperium dolis atque fallacijs. Auaritia autem ad virtutem non accedit :

accedit, quia habet studium pecuniæ, quam nemo sapiens concupiuit. [Ea). s. auaritia, imbuta. i. tincta & illata, venenis malis. i. nociuis, quia sunt venena etiam medicamentis apta, effœminat. i. mollificat, & flaccidum ac muliebre facit corpus, & animum virilem, propterea quòd homo intentus lucro pecuniario corpus suum neglexit, quo circa vulgo sordidus dicitur, sicut splendide epulans, lautus, de hoc loco habentur plurima apud Aulum Gellium lib. 3. cap. 1. vt tangam. Et ea, sup. est infinita & insatiabilis, neque minuitur copia neque inopia, quia vt dicit Seneca, tam deest auaro quod habet, quàm quod non habet, propterea quòd (vt dicit Flaccus) quærit & inuentis miser abstinet, & timet vti. Et ideo dicitur Ecclesia. v. Auarus non implebitur pecunia. Iuxta quod est verbum Iuuenalis sæpe citatum: Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit. Et illud Nasonis 1. Fastorum: Creuerunt & opes & opum furiosa cupido, Et cum possideant plurima plura petunt. Quia vero auarus, vt dixi, fit flaccidus & sordidus vnius pecuniæ curam habens, ideo dicit quòd etiam corpus effœminat auaritia, & Salustius (inquit Phauorinus dicto loco apud Aulum Gellium) odio auaritiæ plus quàm potuit eam criminatus est. quòd autem auaritiam oderit, patet ex ode Horatiana 1. lib. 2. Carm. Nullus argento color est auaris Abdito terris inimicæ lamnæ Crispe Salusti, nisi temperato Splendeat vsu. vocat enim inimicum lamnæ. i. laminæ hoc est massæ aureæ, aut argenteæ non percussæ, quia nummorum vsus maluit Horatius, putans auarum maxime stultum. Ecclesiasticus scelestissimum, dicens Ecclesiast. x. Auaro nihil est scelestius. Nec immerito, quia nec sibi nec alteri bene vult, vnde cum plus pecuniam quàm Deum, aut se aut proximum amet, dicit Apostolus, quòd esse auarum est idolorum seruitus, Eph. v. Et quia plurimę cædes propter pecuniam fiunt, vocat eam Iuuenalis funestam: Et si funesta pecunia templo, Nondum habitas. & Virgilius, auri famem sacram. i. execrabilem, dicens Æn. iij. Quid non mortalia pectora cogis Auri sacra fames? Sed ad reliqua. [Postquam Lucius Syl.) De hoc satis supra dixi, quomodo eius exemplum plurimi imitati sint, & quomodo bona victoria, quam contra Marium obtinuerat, abusus sit, vnde Officio. ij. dicit Cic. quòd post Syllæ victoriam desitum est videri quidquam in socios iniquum, cum extitisset etiam in ciues tanta crudelitas. ergo inquit in illo secuta est honesta causa non honesta victoria. Est enim ausus dicere, hasta posita cum bona in foro venderet & bonorum virorum & locupletum, & certe ciuium, prædam suam se vendere. Secutus est (scilicet Cæsar) qui in causa impia victoria etiam fœdiore non solum singulorum ciuium bona publicaret, sed vniuersas prouincias, regionesq. vno calamitatis genere comprehenderet. [Sed quia Cic. in manibus est, persequamur ordinem) Sed postquam L. Sylla dictator crudelissimus, habuit ex bonis initijs malos euentus, & hoc rep. recepta. s. è manibus Marianorum, nobilitatem Rom. cum rep. delere meditantium, armis. s. ipsius Syllæ. sunt qui legunt Lucij Syllæ & resp. vt fit, sed postquam resp. est recepta. s. in libertatem, armis Lucij Syllæ, ipsa habuit ex bonis initijs malos euentus. i. exitus, quia in tyrannidem redacta est. quæ lectio modo sit verior, mihi certe concinnior videtur. Ceterum vt subinde rudium meminerim: Recipere vt notum est, est iterum capere, sed id varie fit, ita vt interdum videatur quasi excipere: vt, si tibi omnia bona mea aut dederim, aut destinauerim, & deinde vnius tabellę pulchritudine captus eam mihi excipiam & reseruem, eleganter dicam eam recepisse, vt dicit Aulus Gellius. Interdum polliceri, sed quasi rem negatam & reiectam, vt quam prius oblatam capere noluerim postea recipiam. Interdum in locum tutiorem redire, quod tractum est à militibus qui cum castra tenuerint, priusquam exirent in aciem hostium, cum signo dato in eadem redeunt, sese recipere dicuntur. Inde canere receptui, est tubarum, lituorum aut cornuum seu tibiarum cantu significare militibus, vt à pugna in castra aut mœnia redeant, quod cum fit, finis imponitur pugnæ, quo circa transfertur vt fit cuilibet actui, periculoso præsertim, finem imponere. Et quia proprie est iterum capere, Recipimus debita à nobis præstita & ablata, aut periculis erepta. Accipimus autem ab aliquo nobis oblata, vt literas, & donatia. Sumimus per nos, etiam nullo porrigente. Notet præterea puer euentus etiam in plurali dici, sicut euenta, quamuis id Valla neget. vt in Æn. vj. Cæcosq. volutat Euentus animo secum. Et Tul. lib. 1. de Orat. Varios euentus orationis expectationemq. hominum pertimescit. Sed canamus & nos receptui. Omnes sup. cœperant rapere, aut per regulam suprapositam. Omnes rapere. i. rapiebant, omnes trahere. i. trahebant ad se, alius cupere. i. cupiebat domum, alius agros, & victores, scilicet hostium, aut voti compotes, neque habere, id est habebant, modum, id est mensuram aut rationem, neque modestiam, id est temperamentum. facere, id est faciebant facinora, fœda, id est turpia & abominabilia & crudelia, quia innocuos trucidauerunt aut proscripserunt, & plurimos spoliauerūt. [Huc accedebat. ostendit & aliam causam corruptorum morum, dicens) Accedebat. i. adijciebatur aut addebatur huc, id est ad hæc facinora, exemplo Syllæ accepta, quòd Lucius Sylla habuerat, id est tractauerat exercitum, quem ductauerat, id est cuius dux fuerat in Asia: (aliter si intelligatur ipsum Roma illuc duxisse, diceretur in Asiam) contra morem, id est instituta maiorum, id est priscorum imperatorum, luxuriose. i. luxui & delicijs indulgentem, & nimis liberaliter. i. licenter & indulgenter, qualiter liberos homines tractamus. vnde Centurioni dabatur in ciuea non baculus ferreus aut ligneus, sed vite rapius, poterant tamen Imperatores, immo debebant in luxuriosos & desides animaduertere, eam autem diligentiam adhibuerat Sylla, quo, id est ad eum finem, vt faceret sibi exercitum fidum, id est fidelem, & acceptum, id est beneuolum & gratum. Loca amœna & voluptaria, id est voluptatem afferentia, molliuerant, id est molles & eneruos seu effœminatos effecerant, facile in ocio, id est cessatione, animos militum feroces, scilicet prius. Exercitus Pop. Rom. insueuit primum ibi, scilicet in Asia sub Sylla, amare, scilicet scorta, potare, id est bibere immodice, & mirari signa, scilicet ad viuum exculpta, tabulas pictas, & vasa, scilicet escaria & pocula, cœlata, id est sculpturas habentia, vnde est illud in Buc. Insanire libet quoniam tibi poculam ponam Phagina, cœlatum diuini opus Alcimedontis. Et in Sat. Iuuen. Et stantem extra pocula caprum. & Pop. Rom. insueuit primum ibi, rapere ea, scilicet vasa & oblectamenta reliqua, priuatim, id est in occulto, aut potius à priuatis, & publice, id est manifeste aut à republica, vt è templis, & spoliare delubra, id est templa, in quibus sunt simulacra deorum: (seruatur regula elegantiæ qua multa infinita referuntur ad vnum finitum) insueuit & polluere, id est contaminare & incestare omnia sacra, & prophana, id est non sacra vt quæ procul sint a phano, id est æde sacra. [Igitur hi,) Id est huiusmodi sic instituti milites Syllani, postquam adepti sunt victoriam contra Marianos, nihil reliqui, id est relicti fecere, id est nihil penitus dereliquerunt victis. Quippe, quia certe res secundæ, id est prosperæ fatigant, id est tentant & afficiunt molestia animos sapientium, quia ne sapientes quidem facile moderarentur victoriæ lætæ, nedum, id est ne dicam quòd illi corruptis moribus, id est habentes mores corruptos temperarent. i. moderarentur victoriæ, vbi eleganter ponitur nedum, quia sine particula verum etiam, ac simili ponitur secundo loco, cum re minori. [Postquam diuitiæ cœpere esse honori) Vnde Ouidius Fastorum primo: In precio precium nunc est, dat census honores, Census amicitias pauper vbique iacet. Et Iuuen. Satyra prima: Quandoquidem inter nos sanctissima diuitiarum Maiestas. & alibi: Haud facile emergunt, quorum virtutibus obstat Res angusta domi. Et rursus: Quantum quisque sua nummorum seruat in arca, Tantum habet & fidei. Flaccus lib. 1. Epist. ad Numicium: Et genus & formam regina pecunia donat: Ac bene nummatum decorat suadela Venusque. [Et postquam gloria, imperium, & potentia sequebantur eas). s. diuitias, quia pecuniæ omnia parent ac parent, virtus cœpit hebescere, id est esse hebes, & paupertas cœpit haberi probro, id est ad dedecus & opprobriū, cum tamen sit munus deorum. Vnde de ea Luc. Et munera nondum intellecta deum. & innocentia cœpit duci, id est reputari pro malitia, quia qui cum malis non conspirabat aut aliqd sceleris confecerat, dicebatur ab eis maleuolus dissimulator. vnde de iusto Sapientiæ ij. Grauis est nobis etiam ad videndum, quoniam dissimilis est, alijs vita illius &c. Et Horat. Serm. 1. Sat. iij. Hic fugit omnes Insidias, nullique malo latus obdit apertum, Cum genus hoc inter vitæ versetur vbi acria Inuidia, atque vigens vbi crimina, pro bene sano, Ac non in cauto fictum astutumque vocamus) Igitur ex diuitijs, id est post diuitias, luxuria atque auaritia inuasere vna. i. pariter cum superbia, iuuentutem, scilicet Romanam, & rapere consumere &c. inuaserunt, aut cœperunt, aut rapere. i. rapiebant aliena, consumere. i. cōsumebant omnia, paruipendere. i. paruipendebant sua. i. propria bona, & cupere. i. cupiebant aliena, & habere, id est habebant pudorem, scilicet animi, & pudicitiam corporis, diuina atque humana promiscua, id est confusa & sine discretione, & habere, id est habebant, nihil pensi, id est considerati & nihil moderati. i. moderate facti. [Vrbem Romam &c.) Ecce incipit, quod promisit, & commendat virtutem antiquorum ad exaggerationem criminum modernorum) Sicuti ego accepi, id est audiui. Diuersi enim de

Romæ conditoribus diuersa sensere. Liuius enim dicit Troianos condidisse. Ennius, Remum & Romulum. Virg. Euandrum, vnde, Tum pater Euandrus Romanæ conditor vrbis. Potest autem sic solui quòd quidam fundauerunt, & alij auxerunt. [Qui Ænea) Quia multi Troiani multis in locis remanserunt, de quibus ne dicat, ostendit. [Qui Æenea duce &c. Aborigines dicuntur, non qui omnino origine careant, sed quorum origo ignoratur) Sine legibus, ideo solutum. [Sine imperio, ideo liberum) Coaluerint.i.simul creuerint. Sed postquam opulentia creuit discordarunt, & hoc est. [Sed postquam res &c.) Et quia multi prosperitati inuidebant, igitur eos bello tentabant. [Pauci, ex cunctis, esse).i.erant auxilio, quare pauci, causam subiungit. [Nam ceteri ab illis paucis, pauci inquam eis auxilio aderant. At Romani domi militiæq. intenti festinare, parare alius alium hortari.i.hortabant) Hostibus obuiam ire, pro ibant &c. [Magisq; in dandis quàm in accipiendis beneficijs amicitias parabant. Qui enim dat, obnoxios sibi facit, qui accipit dāti obnoxius fit) Imperium legitimum, legitimos & bonos imperatores. [Nomen imperium regium habebant) Nam tunc temporis omnes imperantes reges dicebantur &c. [Post, vbi) Ita primitus reges fuerunt, sed præ nimia insolentia, nomē eorum deletum est. [Fecere sibi annua imperia, vt paruam licentiam haberent in ipsa, ne vnus esset insolens, & superbiret. Non insolescebant quidem, sed magis ad gloriam tendebant) Magisq. ingenij vires.i. vires animi, quàm vires corporis. & quare hoc faciebant, vt timerentur, & hoc est. [Nā regibus boni quàm mali.i.strenui quàm inertes) His.i.regibus. [Formidolosa).i.conferens formidinem. formidolosus est proprie qui patitur formidinem, sed hoc improprie ponitur. [Sed ciuitas &c.) Adempta erat primitus libertas sub regibus, sed adepta libertate sub binis imperatoribus facile creuit ciuitas, & quam facile incredibile memoratu est. [Tanta gloriæ cupido.i.voluntas & vere magna incesserat, quia iam primum &c.) Igitur viris talibus, notat de moribus militum Romanorum, & quia tales erant milites Rom suorum. [Igitur locus asper) Saxosus. [Arduus) Vt montium ascensus, quia virtus eorum talis erat [Tale facinus).i.tam gloriosum factum &c. [Memorare possem) Quandoquidem tales erant Romani, igitur paucitas ipsorum militum propulsabat hostem, & hoc possem memorare, nisi memoratio me longius traheret à proposito, & hæc memorare possem &c. [Sed profecto) Et quia tales fuerunt, maximam laudem & gloriam meruerunt, sed non tantam habuerunt, quantam promeruerunt. Vnde hoc? ex Fortuna. Potuitne hoc Fortuna? potuit vtique quia ipsa in omni re dominatur. [Nam ex libidine).i. secundum voluntatem suam Magis quàm ex vero.i.quam veritas. & hoc ostendit per Athenienses &c. Athenienses enim amplam gloriam meruerunt, sed ampliorem multo consecuti sunt. Et hoc per scriptorum copiam. Rom. vero multo maiorem promeruerunt quàm adepti sunt, & hoc per scriptorum inopiam. & hoc est Atheniensium &c. [Prouenere, creuere) Ea copia.s.scriptorum, & quia Athenienses scriptores habebant & Rom. causam subiungit dicens. [Quia prudentissimus quisque maxime negociosos erat.i. negocijs corporum intentus &c. [Igitur domi, militiæq. boni mores &c.) Et quia malebāt bene facere quàm benefacta aliorum dicere. [Igitur &c.) Non magis legibus quam natura valebant. Nam & si leges non essent naturaliter, ius legale seruari non posset. [Discordias, manifestas. [Simultates) Latentia odia. [In sup. deorum) i.supplicationibus. ideo ponitur quia moris erat antiquitus, vt de rebus supplicum.i.damnatorum (qui enim damnatur supplex & humilis est) donaria.i. templa ampliarentur. [Magnifici, largi. his duabus artibus).s.audacia in bello, & æquitate in pace. [Quarum te rum).s.quòd remp. & se audacia & æquitate curarent. [Habeo hæc docu.).i.argumenta, quòd citius, & grauius puniebantur, qui contra præcepta militaris disciplinæ in hostes irruebant, vel reuocati nolebant cessare, quàm qui pulsi fugiebant. Vnde de Manlij Torquati filio legitur, quòd cum Roma abesset Manlius, cum aliquibus contra hostes exiuit, & eos deuicit, reuersus pater, probitatem filij laudauit. Sed tamen ipsum, quia contra imperium pugnauerat, occidi iussit. [In pace vero) Hoc argumentum habeo de æquitate quia agitabant imperiū magis beneficijs, quàm metu quod erat æquum. [Accepta iniuria.i.perpessa ab alio. [Sed vbi labore &c.) Ita primitus creuit resp. sed postquam creuit vsque ad summum, in seipsam decidit, & immutata est, nam in eodem statu non potest esse fortuna, iuxta illud Lucani: In se magna ruunt. [Carthago æmula Rom. imperij) Iter enim rebellasse legitur. [A stirpe).i. funditus. [Parebant, Rom).s.imperio. vere Fortuna immiscuit omnia, nam his quibus Romæ non fuit ocium optandæ rei, alijs, quibus eripiebantur, fuerunt & oneri, & miseriæ, quia interficiebantur, & quia diuitiæ fuerunt optatæ. Igitur primo creuit pecunia.i. auaritia, deinde cupido ipsa.i.ambitio. nam per pecuniam descenditur ad honorem, vere erit materies ista malorum. [Nanque auaritia &c.) Pro his virtutibus.s.ista auaritia virtutes subuertit, & ambitio vere non minus. [Nō ex re).i. ex rei veritate magisquam bonum, vultum quàm ingenium. [Vultum).i. exterius benignus apparebat, sed affectus interius amarissimus erat. [Hæc).s. auaritia & ambitio primo paulatim. [Crescere).i.crescebant, quia nemo repente fit turpissimus. [Et interdum).i.quoniam. [Vindicari).i.vindicabantur, vel puniebantur à bonis inquam prius, sed post non, & hoc est. [Post hæc vbi hæc contagio) Contagio est ægritudo porcorum, quæ de vno transit ad alium, & dicitur ideo hæc duo vitia Romanos inuasisse. [Sed primo magis).i. præcipue, ne videatur contrarium ad hoc, quod dixerat superius, primo auaritia, postea ambitio, nam primo hic non est temporale. Quod tamen vitium erat propius virtuti, nam ambitiosi virtuosi apparent, & vere præcipua ambitio, nam omnes tam boni quàm mali, honores cupiunt, æqualiter quidem cupiunt, sed non æqualiter adipiscuntur. [Quia ille,) Scilicet bonus vera via nititur, & iccirco adipiscit. [Hic).s.ignauus. [Contendit dolis, ad facta, & fallacijs, ad verba, ita ambitio accedit quodammodo ad virtutem, sed auaritia nullo modo, quia pecuniæ studium habet. [Quam nemo sapiens cō.) Vnde Cato. Quam nemo. [Infinita) In acquirendis. [Insatiabilis) In acquirendis. [Neque copia, quantum ad insatiabilem) Neque inopia, quantum ad infinitam. Persæpe vnum verbum duobus attribuitur quod non nisi alteri proprie attribuitur. vt illud Virgilianum: Fortunam disce ex alijs, ex me virtutem, cum fortuna nullo modo adipisci potest, ita & hic, quia inopia auaritia non potest minui. [Sed postquam Lucius Sylla &c.) Corruptionem morum paulatim ostenderat tum per auaritiam, tum per ambitionem, nunc aliam ostendit corruptelam, & inde processis. Mario siquidem, qui remp. opprimebat à Sylla deuicto, Sylla Romanos ciues expulit, & militibus suis dignitates distribuit, qui minus luxuriose viuere cœperunt, & ita bonos mores corripiunt. Continuatio, hic fuit prima corruptio, sed multo maior ista, quæ sequitur, & hoc est. [Sed postquam Lucius Sylla &c.) Bonis initijs, quia Marius initio coercuit tyrannidem. [Malos euentus) Propter Syllanos, qui postea aliquos ciues Romanos proscripserunt. [Rapere,) Id est rapiebant. [Alius) Potest esse genitiuus vel nominatiuus. [Neque modum, in concupiscendo) Neque modestiam in facinora fœda, quia matronas stuprabant. [Crudeliaque) Quia maritos ipsarum interficiebant. [Huc accedebat) Ista Syllani faciebant, nec mirum, quia consueuerant, & hoc est. Huc.s. ad hanc corruptionem attendebat. Et ad alia, quia corrupti quondam sunt in Asia, vbi sunt loca amœnissima. Sylla vero milites suos vt sibi essent promptiores, & in omnibus obnoxiores nullo militari iure constrinxit, & sic nimis solute iuuenes corrupti sunt, & hoc est, huc accedebat. [Quo).i. luxuriose, id est, superflue in victu. [Nimisq. liberaliter).i. nimis remisse ab imperio iuxta liberum animi arbitrium, vere per loci amœnitatem corrupti sunt. [Quia ibi primum &c.) Mirari, cupere, antecedens pro consequenti, ea enim quæ miramur concupimus. [Signa).i. statuas, quandoquidem ita corrupti in Asia. [Igitur hi milites fatigant animos sapientium).i. emolliunt nedum qui corrupti moribus erant. [Victoriæ obtemp.).i. victoria se temperarent, ac si nihil raperent, quasi dicat non abstinerent, ita per victoriam facti sunt diuites. [Postquam diuitiæ honori esse cœperunt &c.) Quia solus diues diues honorabatur. [Probro,) Id est opprobrio, pudorem, vel in vultu, vel in verbis, pudicitiam in mente, vel in factis. Promiscua communia, vel æquo modo, quia non plus de diuinis quàm de humanis. [Nihil pensi in consilijs) In bono. Moderati in malo, ita superflue viuebant, quod satis potes videre, & pro argumento habere considerando maxima eorum ædificia, & minima deorum templa, nec ab ipsis, sed à maioribus facta, & hoc est &c.

OPERÆPRETIVM est, cum domos atque villas cognoueris, in vrbium modum ædificatas, visere templa deorum: quæ nostri maiores religiosissimi mortales fecère. Verum illi delubra deorum, pietate: domos suas, gloria decorabant, neque victis quidquam, præter iniuriæ licentiam eripiebant. At hi contra ignauissimi

simi homines, per summum scelus omnia ea socijs adimere, quæ fortissimi viri victores * reliquerant. * perinde quasi iniuriam facere, id demum esset imperio vti. Nam, quid ea memorem? quæ nisi ijs, qui videre, nemini credibilia sunt. à priuatis compluribus subuersos monteis, maria constrata esse: quibus mihi videntur ludibrio fuisse diuitiæ: quippe quas honeste habere licebat per turpitudinem abuti properabant. Sed libido stupri, ganeæ, ceterique cultus non minor incesserat: * viros pati muliebria: mulieres pudicitiam in propatulo habere: vescendi causa, terra mariq. omnia exquirere: dormire prius, quàm somni cupido esset: non famem, non sitim, neque frigus, neque lassitudinem, operiri: sed ea omnia luxu antecapere. Hæc iuuentutem, vbi familiares opes defecerant, ad facinora incedebant. Animus imbutus malis artibus, haud facile libidinibus carebat: eò profusius omnibus modis quæstui, atque sumptui deditus erat. In tanta * itaque tamq. corrupta ciuitate, Catilina, id quod factu facillimū erat omnium flagitiorum, atque facinorum circum se, tanquam stipatorum catervas habebat. Nam quicunque impudicus, adulter, ganeo, * alea, vētre, manu, pene, bona patria dissipauerat: quiq. alienum æs grande conflauerat, quò flagitium aut facinus redimeret: præterea omnes vndique parricidæ, sacrilegi, conuicti iudicijs: aut pro factis iudicium timentes: ad hoc quos manus atque lingua, periurio, aut ciuili sanguine alebat: postremo omnes, quos flagitium, egestas, conscius animus exagitabat: hi Catilinæ proximi familiaresque erant. Quod si quis etiam à culpa vacuus in amicitiam eius inciderat, quotidiano vsu, atque illecebris, facile par, similisque ceteris efficiebatur. Sed maxime adolescentium familiaritates appetebat: eorum animi molles, & ætate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur. Nam vt cuiusque studium ex ætate flagrabat, alijs scorta præbere, alijs canes, atque equos mercari: postremo neque sumptui, neque modestiæ suæ parcere, dum illos obnoxios fidosq. sibi faceret. Scio fuisse nonnullos, qui ita existimarent; iuuentutem, quæ domum Catilinæ frequentabat, parum honeste pudicitiam habuisse. sed ex alijs rebus magis, quàm quod cuiquam id compertum foret, hæc fama valebat. Iam primū adolescens Catilina, multa nefanda stupra fecerat cum virgine nobili, cum sacerdote Vestæ, & alia huiuscemodi contra ius, fasque. Postremo captus amore Aureliæ Orestillæ, cuius præter formam nihil vnquam bonus laudauit: quòd ea nubere illi dubitabat, timens priuignum adultū ætate: pro certo creditur necato filio, vacuam domum scelestis nuptijs fecisse. Quæ quidem res, mihi in primis videtur causa fuisse facinoris maturandi. Nanque animus impurus, dijs hominibusq. infestus, neque vigilijs, neque quietibus sedari poterat: ita conscientia mentem * exagitatam vastabat. Igitur color eius exanguis, fœdi oculi: citus modo, modo tardus incessus: prorsus in facie, vultuq. vecordia inerat. Sed iuuentutem, quam (vt supra diximus) illexerat, multis modis mala facinora edocebat. Ex illis testes, signatores falsos, commodare: fidem, fortunas, pericula vilia habere. Post, vbi eorum famam, atque pudorem attriuerat: maiora alia imperabat. Si causa peccandi in præsens minus suppetebat: nihilominus insontes, sicuti sontes circumuenire: iugulare, scilicet ne per ocium torpescerent manus aut animus: gratuito potius malus, atque crudelis erat.

* reliquerant.
* proinde.
* viri.
* dictio, Itaque, non habetur in codice Aldino.
* dictio Alea, nō est in vetustiori e bus quibusdam exemplaribus.
* excitā.

VALLA

OPERAE PRETIVM) .i. vtile, nam preciū laboris est vtilitas, vtile erit inquit, quia cognosces potest, quanta differentia esset inter maiores nostros, qui hanc remp. nobis cœperunt, & homines nostræ ætatis ignauissimos. [Domos) In vrbe, & villas, in agris. inter villam & domum, hoc interest, quia domus in vrbe dicitur, villa autem in agris appellatur. [Visere templa deorum) Templa deorum solent sumptuosioribus ædificijs construi, quòd domus priuatorum, & tamen ad eam libidinem peruenerunt homines ætatis nostræ, vt nunc sibi ædes ædificent, quæ sunt multo sumptuosiores, quàm deorum templa [Pietate) Quæ dijs immortalibus habetur, quia omnia homo pietatem debet deo immortali . id est corde & fide deorum templa honestabant. [Domos suas gloria) Domos non magnificabant ædificijs, sed virtute, res enim magnas domi militiæque gerebant, quibus domos, & familias suas decorabant. [Decorabant) Honestabant. [Neque victis quidquam) Cum nationes & populos subegissent nihil eis faciebant, nisi quòd postea iniuria facere non possent. [Præter iniuriæ licentiam) Ne iniuriam facere possent, auferebāt enim arma, equos, naues &c. quæ libertati faciunt iniuriam. [Contra) Contrario. [Ignauissimi) Vilissimi homines). s. milites Syllani. [Adimere) Pro adimebant. [Fortissimi viri,) Id est maiores nostri. [Perinde quasi) .i. tanquam. [Demum) Denique, hoc est tanquam illi faciendo iniuriam viderentur esse imperatores, aliter priuati homines. [Nā quid ea memorem) Vere inquam nostræ ætatis homines domos suas sumptuosiores habuisse, quàm maiores nostri templa deorum, quia montes euertere, & maria prosternere non dubitarunt, quàm qui priuati essent, & non reges. [A priuatis compluribus). s. hominibus subuersos. [Maria constrata) Sicut etiam Lucul. dicitur fecisse Neapoli vbi prædia sua habebat, dicitur enim fecisse ædificia ingentia, & amœnitate omnibus præstantia, quæ vsque in medium mare porrigebantur, ita, vt vbi maria fuerant, ibi stratum erat solum, veluti si in terra continenti fabricasset. [Quibus diuitiæ &c.) .i. qui homines videntur illusisse diuitias, ille deridet diuitias, qui profundit eas in rebus minime necessarijs, vt hi qui montes subuertebant, & maria sternebant, fecisse videntur. [Quibus mihi,) Qui homines videntur mihi illusisse diuitias. [Habere) Possidere. [Honeste,) Modeste. [Abuti) Vitiose vti, videlicet in rebus superfluis, & minime necessarijs. Per turpitudinem, quia turpe erat eis, vt vitium non paruum, ita diuitijs, quas honeste habere poterant, abuti. [Sed libido &c.) Superius dixit, quomodo Romani ciuas corrupti deditι erant magnificentiæ ædificiorum. & diuitias quasi ludibrio habebant, cum eis in rebus minime necessarijs abuterentur, nunc dixit non solum hac superfluitate ædificiorum Romanos esse captos, verum etiam, quod deterius erat, luxuriam eos inuasisse, cum nec viri muliebria pati dubitarent, & mulieres pudicitiam in aperto haberent. [Stupri) Adulterij. [Libido ganeæ) .i. meretricis. ganeum veteres dicebant locum abditum, & quasi sub terra defossum. i. lupanar. inde ganeæ mulieres, quæ ibi habitant. [Ceteri cultus) Non solum libido ædificiorum, sed etiā vestium. [Incesserat) Inuaserat Romanos, & libido superincesserat. [Viros pati muliebria) Tangit rem obscœnam &c. [Mulieres habere pudicitiam &c.) .i. paruifaciebant pudicitiam, hoc est meretrices fiebant. [In propatulo) In aperto. [Exquirere) Pro exquirebant, vel libido incesserat &c. dicito etiam in ceteris infinitis vt volueris. [Causa vescen.) .i. comedendi, vnum sequitur ex reliquo, quia luxuria semper cibos lautos habere cupit, vt se diu sustentare possit, & cum homines luxuriæ dediti fuerint, etiā vitio gulæ laborant. [Terra) Vt sunt aues, syluestres feræ, quibus solent vesci luxuriosi homines. [Mari) Vt diuersi generis pisces exquirerant, quibus ingluuiem ventris satiarent. [Dormire) Pro dormiebant. [Nec operiri pro operiebantur) .i. non expectabant, & sic de ceteris. [Lassitudinem) Qui non laborabant tantum vt lassarentur, sed opus intermittebant antequam lassitudo eos inuasisset. [Antecapere) Pro antecapiebant .i. occupabant, anticipabant. [Luxu) .i. luxuria, & superfluitate rerum. [Hæc) Vitia supra memorata. [Incendebant) Incitabant ad facinora facienda. [Opes familiares) .i. opes suæ, & propriæ. [Malis artibus) Malis moribus. [Eo) Ideo. [Profusius,) Immodestius, intemperantius. [Deditus) Animus eorum. [Omnibus modis) Quacunque ratione, iuste, scilicet & iniuste contra fas & nefas, id quod erat facillimum, scilicet posse vsurpare temp. [Tanta) Tantæ magnitudinis. [Flagitiosorum,) Id est omnium vitiorum reprehensione dignorum. [Facinorosorum) Qui facinora commiserunt. [Stipatorum,) Satellitum. Satellites dicuntur stipati, eo quòd latera principum stipare, id est condensata solent.

lent. [Adulter) Qui alienas vxores vitiauerat. [Ganeo) .i. lupanar, nam, vt paulo ante diximus, ganeum dicebant locum abditum &c. [Alea) Ludo, alea & taxillis. [Manu) Prodigaliter pro fundendo, vel inter fecerat aliquem, propter quod condemnatus fuisset. [Ventre) Gula .i. implendo ventrem suum pro libidine, & voluptate. [Penè) Membro virili, & notat obscœnam voluptatem, penis enim est membrum virile. [Alienū æs, grande conflauerat) Pecuniam mutuo acceperat, & est pulchra & honesta locutio, grande æs alienum conflaui, significat pecunias mutuo accepi, valde sum obligatus .i. debitus. & est naturalis, locutio, quēadmodum honesta, nam qui æs alienum habet, multā pecuniam debet, ergo qui multam pecuniam habebat, mutuo grande æs cōflauerat. [Quo) .i. vt flag. aut fac. redi vulgo pagar la cōdanagion del suo mal fare. [Differentia est inter flagitium & facinus, quia flagitium in dictis, facinus magis in factis cōsideratur, nam per iurium facere, est flagitium, non autem facinus. facinus ille committeret, qui hominem pulsaret aut etiam interficeret. [Parricidæ) Qui a parentes interfecerunt. Sacrilegi qui templa diripuerant. [Conuicti iudicijs) Qui condemnati fuerant. [Timentes iu.) Qui facinus aliquod commiserant, propter quod timebant condemnari. [Quos manus) Interficiendo homines, fures intelligat interfectores. Lingua periuria faciendo. [Periurio) Referas ad linguam. [Sanguine) Referas ad manum. [Flagitium) Si non facinus commiserat. [Flagitium) .i. rem aliquam reprehensione dignam perpetrauerat. [Egestas) Quia res familiares sibi defecerant, vel nunquam etiam possederant. [Itaque in tan.) Ad propositum suum redit Sal. [Animus conscius) .s. alicuius sceleris, nam qui sibi ingentis facinoris conscius est, nunquam requiescit, donec scelus sceleri addiderit. [Proximi) Propinqui. [Vacuus culpa) .i. innocens. [Inciderat) Casu aliquo in amicitiam eius venerat. [Quotidiano vsu) Quotidiano consuetudine. [Caterua) Comitiua. [Stipatorum) Seruorum. [Illecebris) Voluptatibus, quas caterua sibi afferebat, vt infra patebit. [Par) Magnitudine scelerum. [Similis) Maioribus. ergo par ad magnitudinem, similis ad maiores pertinet, par quantitate efficiebatur, similis qualitate. [Sed maxime adolescentium) Superius declarauit Sal. quomodo Catilinæ domum frequentabant scelerati homines, cuiuscunque flagitij conscij fuissent. Aut etiā, sed nunc dicit familiaritates adolescentium maxime placuisse Catilinæ, eo quòd eorū animi teneri ac instabiles capi possent. [Sed maxime appetebat) Hoc est omnium sceleratorū animos, sed maxime adolescentulorum. [Eorum animi) Cur adolescentium magis, quam aliorum animos appeteret, declarat ipse, quia facile, erat, hanc ætatem decipi. [Molles) Teneri. [Fluxi) .i. labiles, & inconstantes. [Haud difficulter) .i. facile, nam & quomodo caperentur animi adolescentum declarat. [Præbere) .i. præbebat. [Vt cuiusque) Adolescentes cupiditatibus ardent, & alij alia flagitia cupiunt, eo quòd vniuscuiusque libidine eis satisfaciebat Catilina. Nam &c. [Scorta) Meretrices. [Mercari) Pro mercabatur. [Canes) Atque equos. si qui erant venatu gaudentes. [Vt cuiusque studium) Sicut cuiusque voluntas. [Flagitabat) Ardebat. [Neque sumptui) .i. non parcebat pecunijs, vt obsequeretur libidinibus adolescentum. [Neque modestiæ) Non habebat moderationis rationem, dum voluptatibus eorū satisfaceret. [Dum) Modo. [Obnoxios subiectos) Et & obligatos, & rectè dixit obnoxios, quia obnoxius proprie dicitur ille, qui ob noxam .i. culpam obligatus est, & isti adolescentes ob aliquam culpam Catilinæ obligati erant. [Scio) Inquit Sal. [Frequentabat) Ibat frequenter. [Parum honeste pudicitiam) .i. obscœnis vitijs deditos fuisse. [Sed ex alijs rebus magis) Ex alia anteacta Catilinæ vita homines id suspirabantur, quanquam res ipsa alicui nota erat. [Sed ex alijs rebus) Ex alijs Catilinæ vitijs .s. iuuentutem obscœnæ voluptati deditam fuisse. [Compertum) Manifestum iam primum ostendit, cum credebant homines ex alijs Catilinæ vitijs, ipsum Catilinam impudicos habuisse adolescentes. [Fecerat) Commiserat. [Nobili) Nobili loco nata, cum qua commiserat stuprum. [Virgine vestæ) .i. cum virgine Vestali .i. virgine deæ Vestæ. Vestæ templum Romę nobilissimū fuit, & virgines huic deę consecratæ æternum ignem in templo conseruabant, & virginitatem perpetuam. cum vna ex his incestum Catilina commisit. [Alia huiusmodi) Respexit ad obscœnitatem, de qua ante loquebatur. [Ius, & fas) Quod cum mulieribus stuprum, aut incestum commiserat, hoc fortasse tolerandum fuit, sed cum adolescentibus delectaretur, hoc deterius est. Ius, contra ius humanum. Fas contra ius diuinum, nam ius hominum, fas deorum dicitur, ius læserat, stuprum committendo cum virgine nobili, & etiam adolescentibus delectando, fas autem deorum ius offenderat, quòd cum Vestali virgine stuprum commiserat. [Captus) Aureliæ Orestillæ. [Præter formam) Forma quidem bona erat, sed ipsa Aurelia omnibus vitijs erat referta. [Bonus) .s. homo. [Quòd) Pro quia ea Aurelia Orestilla. [Illi) Catilinæ. [Priuignum) .s. filium Catilinę qui priuignus eius erat futurus. [Pro certo) Habetur pro certo. [Necato) Veneno interfecto. [Vacuam) expeditam. [Scelestis nuptijs) Ipsius Aureliæ. [Quę) .s. filij cædes. [Facinoris) Ipse antequam tantum facinus indicaretur, aliquid maius scelus aggrederetur. Impurus vitiosus. [Infestus) Inuisus. [Neque vigilijs) .s. vigilando, quietibus quiescendo. [Sedari) .i. quiescere. [Ita) Hoc modo. [Conscientia,) Scilicet patrati sceleris. [Excitam) Pro excitatam, commotam. [Vexabat) Perturbabat. [Eius) Catilinæ. [Exanguis) Pallidus, nam cum è vultu sanguis effugerit. pallor faciem occupat. [Fœdi) Cruenti, sanguine pleni. [Citus) Velox incessus Catilinę [In facie) Naturali. [In vultu) Accidentali. Facies est forma naturalis, quę difficulter mutari potest, vultus, qui pro voluntate animi mutatur, & dicitur á volendo, eo quod habitu vultus, indicatur animi voluntas, nam si mens aut animus aliquid lætum conceperit, lætitiam vultus ostendit, quòd si animus timuerit, vultus quoque metum significabit. [In facie) Pro conturbatione naturalis formæ. [Vultu) Pro perturbatione voluntaria animi. [Vecordia) Insania. [Inerat) Comprehendi poterat habitudine mētis & vultus. [Sed iuuentutem) Superius ostendit quomodo iuuenum maxime familiaritates appetebat Catilina, eo q ætas illa facillime ad omnia facinora impellebatur, nunc dicit, quomodo sceleratiores reddebat Catilina. [Nam illexerat) .i. traxerat in suā beneuolentiam & amicitiam. [Multis modis) Cuiusque studium ex ætate flagrabat. alijs meretrices præbendo, alijs equos & canes emendo. [Mala facinora) .i. maleficia. [Ex illis) Quæ maleficia eos docuerit declarat ipse. [Commodare) Pro commodabat ex illis iuuenibus, falsos testes. [Falsos signatores) Falsos sigillatores testamenti) Consuetudo fuit apud maiores, vt testamentorum tabulas signarent signo suo homines ad minus septem, nec aperiebantur testamenta, nisi octo dies post mortem testatoris. [Habere) Edocebat eos. [Vilia) Nullius curæ, nullius existimationis, nullius considerationis. [Post vbi) .i. postquam. [Eorum fama atque &c.) Postquam eos infames atque omnem pudorem exuere fecerat, ad scelera maiora incitabat. nam primo homines, qui bonam habent famam, metuunt ne illam amittant, cum vero eam amiserint, ad omnia scelera procliues sunt atque promptiores. [Famam atque pu. atteri.) Quia amiserant bonam existimationem & omnem verecundiam. [Insontes) Innocentes, qui nihil offenderant eum. [Sicut sontes) Sicut nocentes, sicut eos qui sibi nocuerant, hoc est amicos, sicut inimicos. [Minus sup.) .i. minus accedebat, offerebatur. [Circumuenire) Pro circumueniebat .i. decipiebat & offendebat. [Iugulare,) Pro iugulabat ipse Catil. [Malus animus) Illorum iuuenum. [Torpesceret) Pigresceret. [Gratuito) Sine præmio, & est aduerbium. [Malus) Prauus, & ipse animus iuuenū.

OPERAE PRECIVM &c. [Visere) .i. contemplari. [Templa) Ad tuendum sunt dicta, vt Varro asserit. sic locus qui in cœlo designabatur, templum appellabant prisci. [Villas) .i. prætoria .i. rusticanas domos. [In modum vrbium) Quod his Sen. improbat verbis. Ista quidem ostenduntur, non possidentur. [Decorabant) .i. exornabant. [Gloria) .i. rebus gestis. [Licentiam iniuriæ) .i. libertatem, ne aliquando desisterent. [At hi) .s. nostræ ætatis homines. [Socijs,) Id est confœderatis. [Victores) Maiores multa quæ iure contra hostes facere poterant, non faciebant. [Facere iniuriam) .i. violare subiectos. [Subuersos) .i. adæquatos. [Maris constrata) Vt Lucullus fecit de cuius luxu Pompeij extat Epist. apud Plut. quæ incipit: Mihi vero Luculli vita veteribus simillima comœdijs videri solet quarum primæ partes, rebus domi militiæque gestis, postremo vero conuiuijs potationibus, cātu procaci, facibus omnique luxus genere continentur. Ego enim sumptuosa illa artificia, ingentes balneorum atque deambulationum apparatus, picturas, statuas omnemque eiusmodi rerum studium ad luxum arbitror referenda. Addit præterea Plut. Quid de his operibus quæ iuxta mare, circa Neapolim magnifice splendideque constructa sunt, iudicandum arbitramur? Vbi altiores profundis fossis tumulos ipse suspenderat, vbi maritimas ædes easque pulcherrimas atque amplissimas ædificaret, vbi discursus maris piscososque riuos ædibus circunduxerat. [Habere h.) .i. ad honestos vsus. [Diuitiæ) Instrumenta sunt ad omnia facinora, vt Arist. asserit. [Libido ganeæ,) Id est ingluuiei. Nam Ganea proprie est ingluuies & heluatio, vt octauo & decimonono Plin. ostendit. Sidonius MARL.

Apul-

Apollinaris. Disruptum stomachum ganea nihil melius farcire potest quam parsimonia. [Vescendi) Sen. Dijboni quantum hominum exercemus ventrem. [Luxu,) Id est intemperantia. [Impudicus,) Id est qui pudicitiam violauit. [Ganeo,) Id est heluo. [Pene) .i. genitali membro. [Quicunque) .s. sequebatur. [Redimeret) .s. à iudicijs. [Timentes) .s. se vocari in iudicium. [Pro factis) .s. malis. [Manus) .i. qui alios interfecere. [Lingua) .i. falso iuramento. [Flagitium,) Scilicet commissum. [Exagitabat) .i. vexabat. [Vsu) Nam vt ait Hil. trahuntur a conuersantibus mores. Et Secundus in Epist. ad. id est, talis est vnusquisque quibus delectatur conuersans. Plut. in vita Pomponij Attici, Plus in amicitia valet similitudo morum quàm affinitas. [Similis) .i. tam scelestus. [Fluxi,) Id est instabiles. [Studium) .i. animi affectio. [Ex alijs rebus) .i. ex vita Catilinæ, quæ in alijs rebus erat iniqua quamuis huius famæ nulla esset certitudo. [Cum virgine) Asconius Pædianus scribit se eius nomen non reperisse. [Cum sacerdote) Cum Fabia sorore Terent. vxoris Cic. vt ait Asconius. [Alia) .s. stupra. [Necato filio) .s. veneno, vt posset potiri connubio Orestillæ, quæ illum renuebat propter priuignum. [Necato filio) Appianus lib. ij. bellorum ciuilium ait. L. autem Catilina gloriæ & generis splendore præcellens temeritate notus. adolescentem filium ob Aureliæ Orestillæ amorem interfecisse dicitur, cum mulier superstite filio nuptias eius recusaret. [Facinoris) .i. coniurationis. [Sedari) Quia excitabatur per somnum, et Neroni euenisse ait Tranquillus. [Fœdi) .i. sanguinei. [Incessus) De incessu qualis debeat esse plura Cic. in Offic. [Prorsus) .i. omnino. [Vecordia) Mentis agitatio. [Inerat) Demonstrabatur. [Illexerat) In amicitiam attraxerat. [Attriuerat) Quia non curabant famem. Et qui famem conterit suam crudelis est, ait Salomon. [Gratuito,) Id est sine causa.

RIVIVS CVM domos atque villas cognoueris in vrbium modum ædificatas) Manuscripta volumina, exædificatas, nec secus exemplar Beroaldinum. Vtraque lectio probe quadrat. Verbo exædificare non semel Cicero vtitur. [At hi contra ignauissimi homines per summum scelus ea omnia socijs adimere, quæ fortissimi viri victores reliquerant) In vetustioribus quibusdam, ab hostibus quibusdam. Est enim perperam hic Datiuus in recentioribus omissus, ni fallor. Nam hostes opposuit socijs, fortissimos viros ignauissimis hominibus reliquare denique vel adimere. saluti victoriam. Mox. [Perinde quasi iniuriam facere, id demum esset Imperio vti) Legendū è manuscriptis, Proinde quasi. Nam ita ferè veteres, vt est in Terent. Plautoq. videre. nec secus apud Cic. atque alios. [Non famem aut lassitudinem, non sitim, neque frigus operiri, sed ea omnia luxu antecapere) Lego ex manuscriptis, non famem aut sitim, neque frigus, neque lassitudinem opperiri. quomodo item Aldinum exemplar. Est in duobus tamen manuscriptis. [Non famem, non sitim &c.) Quomodo codex quoque Beroaldinus. [Omnium flagitiorum atque facinorum circum se, tanquam stipatorum catervas habebat) Quamuis eodem modo & Fabricianum volumen, tamen est in manuscriptis quibusdam, vt se & Mersaburgensi, omnium flagitiosorum & facinorosorum, id quod sensus quoque postulat. Porrò speciatim mox recenset istos flagitijs, & facinoribus coopertos, vt erāt impudici, adulteri, ganeones, decoctores, aleatores, parricidæ, sacrilegi, periuri, conuicti iudicijs, atque id genus alij. Nisi quis forte ἀπροσδοκήτως locutum Salustium putet, vel aux esi vsum, cum colluuiem innuere hominum pessimorum vellet. Facit cum Mersburgensi Florentinum. [Alea, manu, ventre &c.) vel Alea non est in manuscriptis. Periurio aut ciuili sanguine alebat. [Legendum sanguine ciuili, et sequatur adiectiuum ex manuscriptis. [Sed maxime adolescentium familiaritates appetebat) Hæc vera lectio, contra quàm est in recentioribus libris, vbi supersunt quædam. [Sic autem codices habent in Pergamenis descripti, & ex impressis plerique) Bona patria dissipauerat. [In manuscriptis est, lacerauerat) Sicut & impressis vetustioribus, pro patrimonium confecerat. Quod ad sensum tamen attinet, prior lectio bene habet. Nam & apud Cic. est dissipare fortunas, disperdere & dissipare patrimonium. [Nam vt cuiusque studium ex ætate flagrabat) Est quidem in plerisque, vt cuiusque ingenium, sed perperam vt opinor. Nam & studium est in manuscriptis, & eodem modo Felicius Durantinus legit. Nanque hunc sensum reddens: Vt eorum diuersa studia perspexerat, inquit sic dissimili ratione in suam familiaritatem illexerat. [Illa conscientia mentem exagitatam vastabat) In manuscriptis duobus reperi excitam. ac sic, ni fallor, exemplar Aldinum habet. Sed & Vexabat in quibusdam est, pro Vastabat. velut in duobus calamo descriptis, & Florentino quomodo & Riccius Lugiensis alicubi se legisse testatur. Mox, igitur color eius exanguis. Probus grammaticus legit, colos, exanguis. Eius verba subijciam, Lor, inquit, tertiæ sunt declinationis, o in nominatiuo correpta in genitiuo producta, ea syllaba terminato. hic calor, pallor, caloris, palloris, color coloris. quamuis Sal. Igitur color exanguis. sicut labos & labor. Meminit huius, & alias idem. Ex manuscripto legendum suspicor. colos ei exanguis, quomodo & Parisiense. non, eius. Porrò fœdos oculos dixit, pro eo quod est, sæuitiam & immanitatem præ se ferentes. quomodo hic accipit fœdum, cum in Eun. Donatus, tum Seruius in ij. Aeneid. adnotauit. Nam alias ferè turpe significat, & flagitiosum.

GLAR. OMNIVM flagitiosorum, atque facinosorum) Alij Flagitiorum, atque facinorum legunt, ad eam formam qua ferocia, imperia, pro seruis, ac imperatoribus dicimus, & scelus pro scelesto, apud Terent. Sal etiam ipse fugisse videri poterat longissimorum verborum monstrosam illam enunciationem, nempe flagitiosorum, ac facinorosorum. Exemplar tamen Gothi ita habebat longiore illo syllabarum tractu. Sed iudicet lector. [Proxime sequitur) Nam quicunque impudicus, adulter, ganeo, alea, manu, ventre, penè bona patria dissipauerat. Quidam omittunt verbum Alea vt tria tribus respondeant, quanquam haud scio obseruarit ne perpetuo hæc Sal. Et antiquum exemplar habebat Alea. [Scilicet ne per otium torpescere manus, aut animus) Post animus distinguendum, ac deinde inferendum, gratuito potius malus atque crudelis erat. Quasi diceret, Scire licet, cur insontes sicut sontes iugularet, ne per otium aut manus, aut animus torpesceret. Tum causa malitiæ subnectitur. Erat enim inquit, gratuito potius malus atque crudelis. Mirum quàm hic quidam sudarunt, nec tamen sese explicant.

ASCENSIVS.

OPERAE PRECIVM est &c.) Ex comparatione priscorum docet quantum immutati ac deprauati sint mores. Prisci enim delubra deorum omni pietate decorabant, & domos suas priuatas gloria non luxu superbo, at huius sæculi inquit homines domos suas ita magnifice & sumptuose extruunt vt montes subuertant & maria consternant, & templa deorum aut negligant aut spolient. Præterea maiores solebant victis nihil præter arma &c. belli fomenta adimere immo vt Cic. docet, solebāt victarum nationum patroni esse, ita vt totius orbis præsidium potius quam imperium mereretur dici, at recentiores, etiam socios ac conciues omnibus facultatibus spoliant. Ordo est. [Operæprecium est) .i. vtile & dignum factu, vt pote habens precium .i. mercedem operæ .i. laboris & operationis. cum .i. postquam cognoueris .i. quiuis cognouerit domos .i. priuatas in vrbe atque villas .i. ædificia in agris ædificatas in morem vrbium, ita vt singulæ castella aut vrbes videantur, aut ita sumptuosæ vt in vrbibus solent, & visere .i. postea visum ire aut videre templa .i. ædes ad contemplanda diuina instituta. deorum .i. dijs consecrata, quæ maiores nostri .i. prisci Rom. appositorie mortales .i. homines religiosissimi (vbi frustra quidam addunt viri) fecere, q. d. quantum discriminis sit inter templa tam humilia & modica ædificia priuata tam superba atque magnifica, à priuatis instructa. Vnde Flac. car. iij. delicta maiorum immeritus lues Rom. donec templa refeceris, Ædesque labentes deorum, & fœda nigro simulacra fumo, &c. ne tamen vitio dare videatur antiquis quòd talia extruxerant, addit, verum .i. sed, illi .s. maiores nostri decorabant .i. vouebant delubra .i. fana deorum in quibus esset simulacrum delibratum .i. decorticatum, quia ex ligno tunc erant idola seu deorum simulacra vsque ad Asiam deuictam. Numa tamen (vt Euseb. de præparatione euang. asserit clementem dixisse) more mosaico nullum simulacrum in templo esse voluit. Plut. quoque ait ex ligno prisca deorum simulacra fieri solita. Nam lapidem rem duram & inanem in deorum effigiem cælare nolebant. Aurum vero & argentum infœcundæ terræ colere putabant. Plat. vero in legibus ait: Terra & cella deorum est habitacio. Nemo igitur ex ijs ceteris dijs simulacra faciat. Aurum autem & argentum inuidiosa possessio est. Ebur animam deposuit. idenque ad simulacra deorum septum est. Æs & ferrum belli sunt instrumenta. Hęc illi decorabant inq̄ omni pietate .i. latria & cultu pio. Est autem pietas fundamentum oium virtutum, (vt inquit Cic. pro Plancio) propriè q. capitur pro debita obseruantia in deos & parentes, quę religio dr̄. [Et dec. do. su.) .s. priuatas gloria .s. rerū bene gestarū per se aut per maiores quorū imagines in stēmata habebant. Neq; eripiebāt victis quicq̄ præter lice

tiam

tiam iniuriam, quia illis arma nanat equos & similia auferebant & iniardom mœnia diruebant, ne iterum sint iniurij nec rebellent, sic tributaria facta est prius Carthago quàm delera. At hi, scilicet nostri sæculi homines, contra, id est econtrario existentes, ignauissimi, adimere pro adimebant nisi demeu, id est abstulerunt per summum scelus socijs omnia ea quæ fortissimi victores, scilicet prisci reliqoecant, cum auferre potuissent hostibus. [Proinde) Pro perinde (nisi potius perinde legamus) perinde, id est ita vt quasi lacere iniuriam, id esset damom vti imperio. Nam quid memorem ea, scilicet facinora libidinosa Rom. quæ nemini suut cradibilia, nisi ijs qui videra suppla ea, videlicat montis, id est montes esse subuersos, id est resolutos in planiciem, à compluribus, id est plusculis, priuatis, id est regno & priocipatu, & maria esse constrata, id est opplera terra illa ad ædificia facienda vt fecerat Luc. Naapoli. vbi ædificia in media vsque marifa porrigebat. vnde in luxum Rom. dicit sic Horat. car. ij. Iam pauca aratro iugera regiæ Moles relinquant, vndique latius Extenta visantur lucrino Stagna lacu. & lib. iij. Contracta pisces æquora sentiunt, Iactis in altum mollibus, id est maaimis ædificijs. Consimilu fecisse dicitur Xar. à quo velificatus athos. quibus, scilicet ciuibus Rom. diuitiæ videntur fuisse ludibrio, id est ab ludibrium & irrisionem vt in Ægypto Pyr. extructoribus, quippe, id est quia ipsi properabant abuti diuitijs per turpitudinem, id est luxuriam quas licabat habere, id ast possidere honesta. Sed libido stupri. Censet non sola ædificandi luxuriosa magnificentia peccare sui sæculi Rom. sed & alijs ferè vitijs dicens: Sed cum summa esset libido in extruendis ædificijs, non minor, immo æqualis libido stupri, id est luxuriæ Veneris illicitę, vt cum viduis, virginibus, aut etiam scortis, & geneæ, id est luxuriosæ & gloriosæ vitæ in ganeis & lupanaribus quæ suut lustra meretricum, & gula perditorum, & ceteri, id est consimilis cultus .i. indulgentię & mollis vitæ in qua quis fouetur & colitur indulganter, non decenter, nam decens cultus non meretur vituperari, incesserat .i. inuaserat Rom. & viros pati muliebria .i. subagitari more mulierũ vt pathici solent à pediconibus, de quibus dicit Paul. Rom. j. masculi relicto naturali vsu fœminæ exarserunt in desiderijs suis iu inuicem, masculi in masculos turpitudinem operantes, & mercedem quam oportuit erroris sui in semetipsis recipiẽtes &c. [Et mulieres habere).i. castitatem coniugalem, in propatulo .i. omnibus expositam, quasi in prostibulo, ita vt sola calix sic quam nemo petiuit, supple incesserat. Similiter exquirere omnia terra & mari causa vescendi .i. propter gulam & dormire priusquam cupido .i. desiderium somni essat. non opperiri .i. non præstolari seu expectare, sed expectamus proprie desideranda & expetenda. vnde Æn. ij. Quibus Hector ab oris, Expectate venis? est enim expactare frequenter extra aspicere, hoc est exire & inspiecre an desideratos veniat, opperimur autem qualiacunqua, & in omnibus his aut ponitur infinitiuus pro imperfecto vt sit opperiri pro opperiebantur, aut intelligitur cœperant, aut quod potissimum hic dicam hæc infinita reddunt suppositum illi verbo inuaserat, nam vt dicamus sic libido non opperiri &c. non placet quia dicendum esset libido non opperiendi &c. pergamos ergo vt cœpimus. famem .i. esuriem non opperiri sitim .i. appetitum bibendi, neque frigus .i. appetitum se calefaciendi, neque lassitudinem .i. fatigationem & appetitum se reponendi & qoiescẽdi, sed antecapera .i. præoccopare omnia hæc loa .i. luxuriosa vitis & libidinosa atque indulgenti sibi. vorabant .n. cibos gulam prouocantes priusquam famescerent, potabant priusquam sitirent, dormitabant priusquam somnus eos inuaderet, calefaciebant se priusquam frigerent, recubabant vt requiescere volentes soleot, priusqoam lassi essent. Hæc aotem .i. huiusmodi vitæ perditæ, incendebant iooentutem .i. iuuenes Rom. vbi opes .i. facultates, fortunæ, diuitiæ, familiares .i. domesticæ, & ex patrimonio collectæ defecerant, ad facinora .s. turpia vt pote ad rapinas & furta ac sacrilegia. Nam animus imbutus .i. à primis annis institutus malis artibus .i. ea artitijs perditæ vitæ haud .i. non facile .i. difficile carebat, immo non carebat sed indulgebat libidinibus, & eo, id est propterea propter libidinem animus cuiuslibet, erat deditus, id est penitus addictus & indulgans, profusius .i. abundantius, quæstui .i. acquisitioni rerum omnibus modis, scilicet per fas & nefas, qoia vt Iuuen. longe post dixit: Vnda habeas quærit nemo, sed oportet habera. atque sumptui .i. absumptioni & expensioni earum. sumptus quidem erat prior in intentione sed posteriua in executiona, vnde rei gestæ ordinem seruat. [In tanta) Venit tandem ad Cat. facinora specialiter narranda dicens: Catil. habebat in tanta & tam corrupta ciuitata .i. multitudine ciuium iniuriorum, id quod erat facile .i. quæ res erat facilis factu .i. vt fieret, cateruas .i. turmas comitiuas omnium flagitiosorum & facinorosorum .i. malefactorum qui multa flagitia & facinora cõmiserunt, (sunt qui flagitiosissimorum legant sed omnis non additur superlatiuo) circum se tanquam stipatorum .i. dense concomitantium vt satellitum. tractum est à stupa qua naues stipantur. [Nam qui aaittens impu.) .i. habens pudicitiam in propatulo, adulter, & ganeo .i. ganearum frequentator, laeccauerat .i. dilapidauerat, bona patria .i. patrimonium suum, manu prodigendo, ventre absumendo, & penè .i. cauda hoc est virga virili scortando. Reddenda ... sunt singula singulis vt sit impudicus manu vt aleator, & dissipatur Ganeo ventre iuxta illud Iuuen. Sed laudem sila quas occultus ganeo, & adulter penè .i. virilibus. Nam penis cauda est, vnde offam penitam dixerunt veteres. Et cum tria tantum præmiserat frustra additum est alea quæ manu iacitur. sicut prius addiderant raptus illic, Catilina rapina &c. [Quique) .i. & qui conflauerat .i. compegarat contraaerat grande æs alienum .i. debitum ex ære alieno, quo .i. ideo vt vel quo ære alieno redimeret .i. piaret flagitium .i. peccatum enorme, flagitatione & increpatione ac flagris dignum, quod etiam verbis vt periurio, fit, aut facinus .i. factum aliquod insignis culpæ, vt sunt parricidia & similia. Sanè peccata redimebantur tunc pecunia, qoia vt visum est ante Syllam non licebat occidere ciues Rom. nisi in crimine læsæ maiestatis aut occupatæ dominationis, aut in seditione quæ legem non audit, vt Brutus in liberos suos animaduertit & vt cæsi sunt Gracchi. Proprie ergo dicit Scriptura, peccata tua eleemosyna redime, quia redimere est precio aliquid delere si malum est, aut recuperare & liberare, si bonũ, vnde, redimuntur captiui, & genus humanum redemptum est sanguine Christi, redimitur autem dũ deletur peccatum. Vnde Iuuen. monstrum nulla virtute redemptum à vitijs. Et componitur à re & emo interposito d, uerbum autem principale horum suppositorum impudicus adulter &c. ponetur ibi, hi Catil. proximi & familiares erant, dicit ergo præterea .i. insuper præter iam dictos omnes parricidæ .i. occisores parentũ aut cuiuscunque affinis aut consanguinei, quia cum desit speciale vocabulum vtimur, vt dict. Quint. generali, non enim habemus quo fratris occisor nominatur, nam fratricida in vsu non est [Vndique) .i. ex omni loco confluentes, omnes sacrilegi .i. rerum sacrarum aut de sacris locis ablatarũ fures, aut raptores, conuicti .s. de criminibus & ita condemnati iudicijs aut timentes iudicium .i. nõ audentes comparere coram iudice, pro factis .i. pp facta scelerata. [Ad hoc) .i. præterea omnes supp. quos manus .i. facinorosa, alebat sanguine ciuili .i. per effusionem sanguinis ciuium, illis enim interfectis eorum bona occupabãt, aut quos lingua alebat periurium, quia producti testes periurabant pro precio, & postremo .i. denique vt tandem omnes complectar omnes quos flagitium .i. grande scelus, aut egestas, contracta ex rerum suarum absumptione, aut animus conscius .s. alicuius magni sceleris exagitabat .i. extra tranquillitatem agitabat, & ita vexabat & torquebat morsu conscientiæ, hi inquam omnes erãt proximi & familiares Catilinæ. [Quia si quis etiam vacuus) .i. immunis & abhorrens à culpa .i. adhuc insons, incideret, id est casu venerat. (Ea enim est calamitas in amicitijs maxima, quod amor præcedat iudicium. Vnde amicos diligimus, & diligimus priusquam perfecte nouerimus. Potest autem fieri vt bonus vir videns tot in familia Catilinæ putares in eo magnam esse præstantiam aliquam) in amicitiã eius .s. Catilinæ, efficiebatur facile par pro .i. similis, ceteris, quotidiano vsu .i. ea consuetudine peruersorum, quia cum sancto sanctus eris, & cum peruerso peruerteris, atque illecebris .i. illecta mentis atque attractionibus vitiorum & vitiosorum, vitia carnalia habent illaqueandi virtus oblectamento suo illiciom. Et ergo bene consulit sapiens Prouerb. i. Fili mi si te lactauerint peccatores ne acquiescas eis. Si dixerint, veni nobiscum, insidiemur sanguini, abscondamus tendiculas contra innocentem frustra &c. Fili mi ne ambules cum eis prohibe pedem tuum à semitis eorum. Pedes enim illorum ad malum currunt, & festinant, vt effundant sanguinem. Sed Catilina appetebat maxima familiaritatas adolescentiom, quia tales cum sint imperiti rerum, facile seducuntur in errorem. Vnde addit, quia animi eorum .s. adolescentium mobiles & fragiles & fluxi .i. fluentes ætata, quæ cito decurrit, quia vsque ad senium fluunt anni, capiebantur .i. inescabantur irretiebantur, decipiebantor, haud difficulter immo facillime. [Nam vt studium cuiusque flagrabat ex ætate) .i. secundum quod quenque maxime procliuem viderat, præbere .i. præbebat alijs scorta .i. prostitutas, aut exoletos, quod primum adolescentiæ venenum est, & mercari .i. mercabatur alijs canes, atque equos. Vnde Comicus: Quod plerique oẽs faciunt adolescentuli, vt aĩum ad aliquod studiũ adiungãt, aut equos alu

ru

re aut canes ad venandum &c. (Postremo neque parcere).i.neque parcebat,sumptui.i.dispendio,& absumptioni bonorum neque modestiæ suæ, quam quia non seruabat visus est illi non parcere. Aliter tamen non parcebat sumptui, & aliter non parcebat modestiæ, quia sumptui non parcebat, eo quòd immodeste eum faciebat,modestiæ autem quia eam permebat, sicut nō parcimus vino quod immodice bibimus, & non parcimus sanitati quam destruimus. dum.i.dummodo faceret sibi adolescentes obnoxios .i. deuinctos quasi ob communem noxam. fidos, quia complices. Scio (inquit) fuisse nonnullos qui existimarent.i.iudicarent,& putarent ita,videlicet iuuentutem.i.frequentiam iuuenum, quæ frequentabat domum Catilinæ, habuisse pudicitiā .i.corporum suorum integritatem & castitatem à turpi libidine, parum honeste .i. quòd inuicem agerent, & paterentur turpia. (Sed hæc fama valebat).i.vigebat magis ex alijs rebus.s.infamibus & nefandis per eos factis,quam sup.vt id foret compertum, cuiquam.i.alicui,quod forte addit,propter aliquos nobiles, qui in coniuratione non fuerant,& tamen familiares Catilinæ, aut quia historici est, nihil affirmare, quod compertum & exploratum non habeat.(Catilina fecerat iam multa stupra nefanda,pridem adolescens).i.ab eo tempore quo fuerat adolescens. Strüo iam & pridem diuisim, quia coniunctim secundum Vallam desiderarent verbum persistentiæ, & id ferè in præsenti tempore,cum virgine.s.quadam nobili & cum sacerdote Vestæ.i.virgine Vestali,quam nefas erat attingere,vsque adeo vulgo deprehensa,viua defoderetur in terram, quod & illi Rheæ matri Romuli & Remi supplicium illatum dicunt. Quia autem præcipua castitas & religio erat in Vestali,ideo multi eas quas Ecclesia moniales appellat,Vestales vocant. Quomodo autem Vestales capiebantur, & quibus parentibus natæ,& quam integro corpore,& vt amaiæ postea dicebantur, & quo tempore exire licebat, apud Gellium late reperies lib. 1. cap. xij. Et fecerat alia huiusmodi contra ius .s. humanum & fas.i.contra ius diuinum,quod satum in pectoribus nostris.(Postremo).i.demum post multa detestanda facinora & stupra,captus fuit Amore Aureliæ Orestillæ, illius mulieris infamis,cuius .s. mulieris Orestillæ nomine, nihil .i. nullam partem & nullum factum, hoc est nihil penitus quod illius quouis modo diceretur,seu vt opinor,bonus.s.vir.i. iustus & probatus laudauit vnquam,quia nihil erat in ea laudabile,præter formam .i.speciem & venustatem corporis,quæ à feruido .s. calido sanguine conciliatur,quòd,id est quia ea.s.Orestilla, dubitabat.i.formidabat nubere illi.s.Catilinæ,timens priuignum .i. filium Catilinæ,qui priuignus illi erat futurus,adultum .i. prouectum ætate, ipse Catilina creditur pro certo .i. pro re certa & comperta, fecisse domum.s.suam,vacuam .i. expeditam & nihil impedimenti habentem, nuptijs scelestis .i. ad nuptias scelestas, & hoc filio .s. proprio necato. Alij intelligunt de filio Orestillæ, vt illa filium suum futurum priuignum Catilinæ necarit, sed minus procedit, quia propter parricidium illud si à muliere esset commissum Catilina non ita agitaretur vt sequitur. Quæ quidem res.s.quòd filium necauit, videtur mihi fuisse causa maturandi .i. accelerandi sceleris.s.coniurationis. Nanque animus.s.Catilinæ,impurus.i. multis criminibus obnoxius, & infestus .i. vim inferens quantum posset dijs & hominibus,neque poterat sedari.i.tranquillari vigilijs neque quietibus.i in tantum conscientia vexabat mentem excitam.i.prouocatam sceleribus. (Igitur) .i. & ideo,color inerat in illo exanguis .i. subpallidus, vt exanguibus est, oculi inerant fœdi,incessus erat modo.i.interdum,citus.i.velox; modo.i.interdum,tardus,& vecordia.i.insania erat prorsus in facie, & vultu eius. (Sed iuuentutem) Redit ad corruptos à Catilina, dicens: Sed Catilina præter turpitudinem propriæ vitæ,edocebat.i.aperte docebat ita vt memoria tenerent,iuuentutem .i. iuuenes ipsos,quam.i.quos,illexerat .i. illecebris ad se attraxerat, vt supra diximus,edocebat inquit mala facinora.i.maleficia, multis modis,& commodare.i.commodabat,hoc est aptabat ex illis .i.iuuenibus, aut potius edocebat ex illis.s.quosdam commodare.i.exhibere supp. se testes falsos & signatores.i.vt dicunt notarios falsos .i. falsarios, qui de testamentis aut contractibus falsia testimonium exhibebant & instrumenta (vt dicunt) conficiebant,& edocebat ex illis.i.quosdam illorum habere fidem,fortunas,& pericula.i.quæcunque euenire possent,vilia.i.vilipendenda & contemnenda.(Post) .i. postmodum,vbi.i.quando,vel post vbi.i.postquam atriuerat.i.paulatim absumpserat, & perdiderat famam atque pudorem eorum,ipse imperabat alia facinora maiora, videlicet more prædonum noctu grassari, si causa peccandi .i.occasio aliquem offendendi non suppetebat .i. non se exhibebat sufficientem in præsens.i.si à nullo lædebantur etiam in animo, nihilo minus ipse edocebat eos circumuenire.i.opprimere dolis,& adurere,atque iugulare .i. trucidare inciso iugulo, insontes,id est innocentes & inculpabiles, sicut sontes, id est nocentes,aut prouocatores,scilicet .i. scire licet cur id faceret videlicet ne manus talium torpescerent, id est fierent ignauæ & pigræ per ocium, id est vacationem ab opere, aut potius, ideo faciebat hoc,quod animus eius erat malus atque crudelis, gratuito,id est suapte natura,sine præmio aut mercede.

His amicis,socijsq́. confisus Catilina,simul, quòd æs alienum per omnes terras ingens erat, & quòd plerique Syllani milites largius suo vsi,rapinarum & victoriæ veteris memores,ciuile bellum exoptabant,opprimendæ reip. consilium cœpit. In Italia nullus exercitus: Cn. Pompeius in extremis terris bellum gerebat: ipsi consulatum petendi magna spes: senatus nihil sanè intentus: tutæ tranquillæque res omnes. sed ea prorsus opportuna Catilinæ * videbantur. Igitur circiter Calend. Iunias L. Cæsare. & C. Figulo consulibus primo singulos appellare: hortari alios: alios tētare. opes suas, imparatam remp. magna præmia coniurationis docere. Vbi satis explorata sunt quæ voluit,in vnum omnes conuocat,quibus maxima necessitudo,& plurimum audacię inerat,eò conuenere Senatorij ordinis, P.Lentulus Sura, P. Antronius, L. Cassius Longinus, C. Cethegus, P. & Seruius Syllæ Seruij filij,L. Vargunteius,Q Annius, M. Porcius Lecca, L.Bestia, Q.Curius: præterea ex Equestri ordine, M.Fuluius nobilior, L.Statilius,P.Gabinius Capito, C.Cornelius. Ad hoc multi ex colonijs & municipijs domi nobiles erant. Erant præterea complures paulo occultius consilij huiusce participes nobiles, quos magis dominationis spes hortabatur, quàm inopia, aut alia necessitudo. Ceterum iuuentus pleraque, sed maxime nobilium Catilinæ inceptis fauebat: quibus in ocio, vel magnifice,vel molliter viuere copia erat, incerta pro certis,bellum quàm pacem malebant. Fuere item ea tempestate qui crederent M. Licinium Crassum non ignarum eius consilij fuisse: quia Cn Pompeius inuisus ipsi, magnum exercitum ductabat: cuiusuis opes voluisse cōtra illius potentiam crescere: simul confisum,si coniuratio valuisset,facile apud eos se principem fore. Sed antea item coniurauere pauci contra remp. in quibus Catilina fuit: de qua quamuerissime potero, dicam. L. * Iulio, M. Lepido consulibus,P. Antronius,& P.Sylla designati consules,legibus ambitus interrogati,pœnas dederant. Post paulo Catilina pecuniarum repetundarum reus, prohibitus erat petere consulatum:quòd intra legitimos dies profiteri nequiuerit. Erat eodem tempore Cn. Piso adolescens nobilis,summæ audaciæ,egens,factiosus: quē ad perturbandam remp. inopia,atque mali mores stimulabant. cum hoc Catilina & Antronius, circiter nonas decembris cōmunicato consilio parabant in capitolio calend. Ian. L. Torquatum,& L.Cottam consules interficere. Ipsi fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere. Ea re cognita, rursus in nonas februarias consilium cædis transtulerūt. Iam tum non consulibus modo,sed plerisque senatoribus perniciem machinabantur. quod ni Catilina maturasset pro curia signum socijs dare, eo die post conditam vrbem Romam pessimū facinus patratum foret. quia nondū frequentes armati conuenerant,ea res consiliū diremit. Postea Piso in citeriorem Hispaniam q̄stor pro prętore missus est,

* erant.

* Tullo. vel vt ca dex aldo nus habet, Tullio.

annuente

annitente Crasso: quod eum infestum inimicumq́. Cn. Pompeio cognouerat. Neque tamen senatus prouinciam inuitus dederat: quippe fœdum hominem à rep. procul esse volebat. simul quia boni complures, præsidium in eo putabant. & iam tum potentia Cn. Pompeij formidolosa erat. Sed is Piso in prouinciã ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ductabat, iter faciens, occisus est. Sunt qui ita dicunt imperia eius iniusta, superba, crudelia barbaros nequiuisse pati. alij autem equites illos Cn. Pompeij veteres, fidosq́ue clientes voluntate eius Pisonem aggressos. nunquam Hispanos præterea tale facinus fecisse: sed imperia sæua multa antea perpessos. Nos eam rem in medio relinquemus. De superiori coniuratione satis est dictum.

VALLA His) Talibus amicis & socijs, quos supra memoraui. simul confisus, ingens æs alienum. i. omnes ciuitates erant obnoxiæ alieno ære. i. omnes finitimæ ciuitates fœneratoribus ingentem pecuniam debebant, propter assidua bella, quibus oppressæ fuerant, nam tempore belli non solum homines, sed etiam ciuitates aliæ ingenti ære solent esse obligatæ. [Et confisus) Largius suo vsi, qui profusis suis rebus vsi fuerant. [Rapinarum) Quas fecerant cum Sylla militantes. [In Italia nullus) Aliquinque accedebat commoditas ad eam rem in extremis terris. i. in India contra Tigranem & Mithridatem. [Ipsi). s. Catilinæ. [Nihil sanè intentus). s. erat, quia nihil tale metuebat senatus, & tūc periculum imminet, nam cum hostes vel inimicos nostros non metuimus, tunc vero periculum maximum nobis instat. [Tantæ erant). i. omnes its res ita ociosæ Rom. erant, & quiescebant tanquam, si tutæ & tranquillæ fuissent. [Opportuna) Valde accommodata, ad id, quod Catilina excogitabat. [Calendas Iunias). i. circa principium mensis Februarij. nam Calendæ vniuscuiusque mensis intelliguntur in mense præcedenti, etiam sunt accipiendæ semper pro mense sequenti. [Consulibus). s. existentibus, his Consulatum gerentibus. [Appellare) Pro appellabat. Incepit alloqui alios eorum, si non respondissent callide, & dubitassent verum tantam rem aggredi deberent. [Suas opes) Videte quid facere possum, multos habeo viros mihi obnoxios, propterea multi ex ciuitatibus finitimis alieno ære obligati sunt, qui partes nostras sequuntur. Postremo omnes Syllani milites, qui ad paupertatem redacti sunt, erunt nobis auxilio, & alia huiusmodi dicebat, quibus eos ad hanc rem adhortaretur. [Imparatam rempublicam) Quia nullus exercitus sit in ea Italia, & leoatus negligens sit, eo quod omnes res ociosæ sint in vrbe. [Magna) Quia vrbem Romam omnibus rebus, & imperium vrbis terrarum consequemini, si vna mecum arma contra rep. sumere nō dubitaueritis. [Maxima necessitudo) Maxima necessitas. Rerum suarum. s. qui in extrema erant paupertate. [Plurimum audaciæ) Duo solent homines ad vnam rem committandam adhortari & omne scelus minimum faciunt, vt videatur. [En) Ad eum locum, vbi consilium habuit Catilina de rep. occupandam, propterea conuenere ad hoc. i. conuenere ex colonijs & municipijs. Inter Coloniam & Municipium hoc interest, quia colonia dicitur cum de nobili ciuitate ad ignobilem mittuntur ciues, vt si de Venetijs mitterentur ciues ad habitandam Vincentiam, Coloniam Venetorum diceretur Vincentia, sed municipium est, si ex hac ciuitate Vincentiæ mitterentur ciues ad habitandum Venetias, & vocarentur ciues Venetiarum, & vterentur ea dignitate, qua vtuntur nobiles, & patricij principes Venet. hæc ciuit appellaretur municipium Venetorum. [Paulo occultius) Paulo secretius, quàm supra memoraui. [Magis spes dominationis) Inter quos creditum est fuisse Publium Crassum diuitem, quia dominatio, eũ ad hanc rem hortabatur, non autem inopia rei familiaris, cum diues esset. [Aliqua necessitudo). i. aliqua necessitas. sicut necessarium rerum suarum cogebat illos, quos supra memorauimus. [Ceterum) Superius ostendit, quomodo eos omnes allocutus est Cat. præcipue eos, quorum magis erat audacia, & non minor erat inopia, dicit etiam fuisse nonnullos, qui potius dominationis spe quam vlla necessitate coacti, ad hanc coniurationem se contulissent, nunc autem dicit eos maxime Catilinæ fauisse, qui nobilissimi erant, & molliter atque magnifice vixerant, qui quærebant alienas opes, cum suæ non sibi suppeterent. [Pleraque iuuentus) Pars maior iuuenum. [Sed maxime nobilium) Omnes inquit iuuenes fauebant Catilinæ, & præcipue nobiles, quibus &c. & sed dit causam. [In otio, vel molliter) Et ideo cupiebant aliquem regem, qui suis cupiditatibus cōcederet. [Incerta pro certis) Quia non licebat sibi pro sua libidine viuere, cupiebant nouitatem fieri, vt ipsi domini rerum cum Catilina efficerentur. [Bellū quam pacem) Discordiam malebant, quam concordiam. [Fuere item ea tempestate qui crederent. M. L. Cras.) Illos Pomp. inuidia ductus Crassus cupiebat potentiam Catilinæ fieri magnam, vt superior aliquis esset in ciuitate Pomp. [Non ignarum) Conscium consilij, conscius quidem erat, sed occulte non aliqua necessitate coactus, sed dominationem desiderans. [Ipsi) Crasso. [Ductabat) In India, vel Ponto aduersus Mithridatem. [Opes) cuiuscunque potentia simul credebant illum cōsiium &c. [Principem fore) Quia credebāt suis diuitijs inter coniuratores principatum obtinere, si modo coniuratio consecuta fuisset effectũ. [Valuisset) Si coniuratio processisset. [Antea) Ante hanc coniurationem. [In quibus Catilina fuit) Nondum fuerat coniuratus princeps, sed socius. [De qua) Coniuratione. [Designati). i. creati consules. illi quidem consules erant: L. Tul. & M. Lep. sed hi. s. P. Aut. & P. Sylla creati erant, vt succederent illis, cum se magistratu abdicassent. [Ambitus) Lex ambitus erat, vt qui consulatum, vel magistratum quempiam, vel largitionibus corrupto pop. consecuti essent, ipsi punirentur. [Legibus) Eius ambitus. [Pecuniarum) Quia prouinciam pecunijs expoliasset. Ille dicebatur reus pecuniarum, qui prouinciam, cum magistratu gereret, pecunia spoliasse diceretur. [Prohibitus petere consulatum) Nam nemo reus magistratus candidatus petere poterat, dum lis & iudicium penderet. [Legitimos dies). s. comitiorum. i. inter legitimos dies, qui ex lege habebantur. [Profiteri). i. dare suum nomen, eo quod reus erat, & reus quicunque petere magistratum nequibat. [Eodem tempore) Quo P. Aut. & P. Sylla damnati sunt ambitus, & Catilina pecuniarum repetundarum accusatus est. [Nobilis) Patriciæ gentis intellige, factiosos. vulgo et partigiano dicitur. [Quem ad semp.). s. Pisonem. [Inopia &c.) Quia sibi sua displicebant, ideo aliena appetebat. [Mali mores) Quia semper consueuerat flagitijs & facinoribus se dedere, & ideo consuetudine mala ad remp. occupandam incitabatur. [Hoc) Pisone. [Catilina, qui repetundarum rerum fuerat accusatus) Antonius. qui damnatus fuerat ambitus, hoc faciebat, vt iniurias suas vindicaret. [Circiter). i. circa. [In Capitolio) Cum senatos eos conuocabent consules. [Correptis) Raptim captis. [Fascibus) Insignibus consulum. [Pisonem) Cum egestate & audacia paratum esse ad facinora [Ea re cognita) Explorata, quod struxissent consulum cædem. [Consilium cædis) De cæde consulum, eo quod in Capitolium non venissent recognita. [Iam pessimum facinus) Quòd interfecti fuissent consules & pars magna senatus. [Pro curia) Ante curiam. [Signo dare) Quo omnes concurrerent ad cædem. [Patratum) Commissum. [Socijs) Coniuratoribus. [Post conditam) Ex quo vrbs condita fuerat [Diremit) Dissoluit consilium. [Ea res). s. quòd non conuenerant. [Postea Piso) Vidimus superius quomodo res fieri non potuit, eo quod Catilina properasset signum ante curiam dare coniuratoribus, cum armati homines nondum conuenissent, itaque vt consilium illud dissolutum fuisset. [Piso) Qui eius coniurationis princeps erat, Quæstor missus est in Hispaniam pro Prætore. [Postea) Postquã dissolutum est consilium coniurationis, quia in tempore nō conuenerant armati, cum Catilina signum dedit. [Piso) Eius coniurationis princeps. [Citeriorem Hispanos) Duplex est Hisp. s. Hisp. citra Hiberum fluuium, quæ citerior appellatur, & Hispania vltra Hiberum, quæ vlterior appellatur, hic autem Piso in citeriori Hisp. missus est pro prætore, cum quæstor esset in vrbe. [Pro prætore) Loco prætoris. [Annitente) Vt hæc sibi prouincia daretur. [Quodq́ue) Pro quia. [Infestum) Contrarium & aduersum Cn. Pomp. cuius opes nimium plusquam vellet, crescere videbat. [Neque tam) Pro quamuis Crassus nixus fuisset, vt in prouinciam mitteretur Piso, tamen senatus non contra voluntatem suam concesserat. [Inuitus) Contra voluntatem suam. [Fœdum) Perniciosum & crudelem. [Procul) A remp. remotum a rep. [Pompeij) A quo aliquid perniciosum metuebat resp. potentia nanque Pompeij vltra opes, ciuitatem exercuisse videbatur, itaque timebatur, ne periculū aliquid reip. inferret. [In eo) Pisone. [Etiam tum) Iam tum vsque, eo tempore. [Erat formidolosa) Timebatur, & ideo sibi aduersariò parari volebant. [Quos ductabat,) Quos ipse duxit, in exercitu suo. [Iter faciens) Agmen exercitus ducens in Hispaniam occisus est. [Sunt). s. aliqui, qui dicunt causam cædis fuisse, quòd nimis crudeliter Piso imperabat His. & propter eam crudelitatem eum interfecisse. [Eius) Pisonis. [Iniusta) Vltra iustitiam. [Superbia). i. arrogantia.

gantia. [Crudelia) Plenæ crudelitatis. (Barbaros) Hispanos. Alij dicunt non tam fuisse crudele imperium Pisonis causam, quam charitatem Pompeij, qua milites illi commoti, quòd quōdam sub Pompeio militauerant, voluntate ipsius Pompeij Pisonem interfecerunt. [Veteres) Antiquos. [Fidos) Fideles. [Clientes) Qui sub clientela Pomp. antea fuerant, & hæc causa est cur dicant, hoc facinus causa Pompeij factum fuisse. [Nunquam Hispanos) Hispani autem nunquam hoc facinus commiserunt, vt imperatores suos interficerent, ergo credendum est: nec nunc ausos fuisse, nisi vt Pompeio obsequerentur. [Præterea) Præterquam quòd Pisonem interficerent. [Sæua imperia antea perpessos) Ergo arguit auctoritatem Pompeij causam fuisse, vt Piso interficeretur. [Eam rem in medio relinquemus) Hoc aliorum volumus esse iudicium. [Super toti coniuratione) Cuius princeps erat Piso.

MARL. HIS amicis. Veteris victoriæ,) Id est temporis Syllæ, quo multas sibi comparauerant diuitias. [In extremis) .i. longissimis. vt infra, in extrema ætate.i.senili non vltima. [Spes) Propter Cæsarem, & Crassum qui illi fauebant. [Tentare) s.incertos & suspectos, an haberent animum ad hanc coniurationem. [Necessitudo).i.animi coniunctio, vel necessitas. [P. Antonius) Alter Antonius, sic legit Asconius Pædianus. [Pleraque,) Id est quasi tota. [Item) [illegible]. [Licinium Crassum) In quem extat Cic. Paradoxum. [[illegible]) [illegible] ratio. [Cuius).s.coniuratorum opes. [Valuisset) s.fortius esset electum. [Interrogati) In iudicium postulati à L. Cotta, & L. Torquato, in quorum loco substituti fuere. [Catilina reus) .s. factus à Clodio, quòd expilasset Africam, in qua fuerat prætor. [Prohiberi).i.purgare se ab accusatione. [Mittere) .s. parabat. [Iam tamen,) Id est Nonis Februarijs. [Pro).i.ante curiam. vbi congregabatur Senatus. [Ea res).s.quia erant pauci. [Diremit).i.impediuit. [Fœdum).s.Pisonem. [Annitente).i.procurante. [Formidolosa).s.ne occuparet rempublicam.

RIVIVS IN Italia nullus exercitus erat) In manuscriptis alijs vetustioribus non reperitur, Erat. & maiore cum gratia abesse poterit, nullo sensus detrimento. Ac, ni fallor, ex addita glossa in contextum irrepsit, vt alia multa. Quomodo paulo post. vbi hodie fere. [Sed ea prorsus opportuna Catilinæ videbantur) Verbum, videbantur, ex glossa irrepsit. nam in antiquioribus non est. Intelligitur enim Erant, vti sæpe alias. [Eo omnes conuenere senatorij ordinis P. Lentulus, & quæ sequuntur) Omnes, omittendum esse duco. neque enim in manuscriptis alijsq. vetustioribus reperitur, neque sententia postulat. Paulo post. [Ad hoc multi ex colonijs & municipijs qui domi nobiles erant. [Præterea complures &c.) Qui, non est in manuscriptis, nec in impressis quibusdam. Itaque mihi sic legendum videtur: Ad hoc multi ex colonijs & municipijs domi nobiles. [Erant præterea complures paulo occultius consilij huiusce participes nobiles) τὸ Erant, ad sequentia pertinet, & sic est in manuscriptis hic distinctus locus, contra quam in recentioribus. [Sed & Huiusce, non huiuscemodi, codices habent antiqui. Sed antea item coniurauere pauci contra remp. in quibus Catilina fuit, de quo quā verissime potero dicam) Hæc vera lectio. Ceterum in Argentoratensi, quod est à Schurretio excusum, reperi de quo, perperam videlicet. Nam præter exemplarium & in his manuscriptorum fidem, atque consensum, legit eodem modo libro duodecimo, Diomedes, ac subaudiendum monet Coniuratione. quomodo item interpres, Mox, L. Iulio, M. Lepido consulibus. P. Antronius, & P. Sylla designati Consules &c.) Volumen Fabricianum Tullo, quæ verior lectio, licet in duobus calamo descriptis L. Tullio repererim. Cic. pro Sylla hunc L. Volcatium appellat: quemadmodum Asconius quoque Pædianus. Tametsi hic alicubi L. Volcatium Tullium vocat. His igitur Coss. cœpta prior coniuratio est. post hos L. Torquatus, & L. Cotta fuere consules, quos consulatum ineuntes interficere in Capitolio P. Antronius & L. Catil. parabant. sicuti paulo post testatur Salust. Hi autem in P. Syllæ. & Antronij locum, quos ambitus ipsi damnarant, creati fuerant. Dein fuere L. Iulius Cæsar, & C. Martius Figulus. quorum supra Salust. meminit. His Coss. altera coniuratio cœpta est. Post hos M. Cic. cum C. Antonio. His Coss. Mense Octobri patefacta Coniuratio est, & de cōiuratis supplicium sumptum. Quòd in Horatium Glareanus L. Iulium Tullum vocat, quem nos L. Volcatium Tullum, est haud dubie memoriæ lapsus, nisi quis incuriæ ascribere malit. Sed & Haloander hunc ipsum in catalogo Consulum L. Torquatum Tullum appellat. quàm rectè, alij viderint. [Sunt qui ita dicunt, imperia eius iniusta) In Fabriciano atque alio quodam est, dicant, idq. rectius atque Latinius. Nisi quis ἐνέργειαν modi esse velit. Paulo post. [Ex voluntate eius Pisonem aggressos) Illa, Ex, præpositio, non est in manuscriptis, licet in alijs ferè sit. Nec exemplar eam Beroaldinum habet. [Nos eam rem in medio relinquemus) Hic perperam quidam derelinquemus. Cic. pro Cœlio, Neminem nominabo, tantum in medio relinquam. [De superiore coniuratione satis est dictum) τὸ Est, non reperi in manuscriptis, ac elegantius abesse poterit.

L. CÆSARE, C. Figulo Coss.) Cic. ad Atticum epistola, C. Martium Figulum [illegible] vocat Cos. Quidam etiam, Q. Martium. Hi Coss. fuere ab vrbe condita anno 690. proximo ante Ciceronem anno. [Ad hoc multi ex colonijs & municipijs) Adhoc, particula est continuationis, quæ etiam ad hæc dicitur. Nec debet mutari in ad hæc. Ceterum illud mirū videri potest, hoc in auctore vno nullo alio, tot ac tantas suinde esse contextus varietates in omnibus ferè exemplaribus. Hic quidam ita legunt: Ad hoc multi ex colonijs & municipijs, qui domi, & militiæ nobiles erant. Quidam hoc modo: Ad hæc multi ex colonijs & municipijs domi nobiles. & verbum, Erant, ad sequentia referunt, vt Gothi exemplar. L. Tullio, M. Lepido Coss. Hi Coss. fuere ab vrbe condita anno 688. quo quidem anno designati erant, quanquam ad futurum annum, si recte petissent, P. Antronius & P. Sylla. Suetonius in Cæsare L. Antronium vocat, si eodem non erat, non P. Eorum autem in locum Coss. creati sunt L. Cotta, & L. Torquatus, quos Catilina & Antronius occidere parabant, quemadmodum mox refert Salust. [Quod ni Catilina maturasset) Considerandum, seruasse Salust. illud [illegible] in verbo maturare. quo de tam anxie ac subtiliter disputat Gellius ex Nigidio. Certe historici latini mutare pro properare ac festinare identidem dicunt, quidquid dicat Gellius. [Quia nondum frequentes armati conuenerant, ea) Vide hic verbum Quia, inceptiuum esse. Nam quę sequuntur verba: Ea res consilium diremit, ad priora sunt iungenda: nempe ad Quia nondum &c. postea Piso in citer. Hispaniam quæstor pro prætore. Verbum quæstor non est in omnibus codicibus. Et est planè ambiguum, prius ne quæstor, & iam factus Proprætor, ac sic missus, an nunc quæstor recens factus, & vt quæstor missus, sed pro prætore.i.loco prætoris. Verum iudicet lector.

ASCEN. HIS amicis, properat ad coniurationem describendam dicens: Catilina confisus).i.fretus & munitus & fidem habens in his.i.huiusmodi seu talibus, hoc est tam perditis amicis & socijs simul.s.insuper. quòd.i.quia æs alienum.i.debitum contractum ob æs alienum, maino ex contractu sumptum erat per oēs terras.i.regiones Romani imperij, & q.i quia militea Syllani.s.qui sub Sylla indulgenter vt visum est militauerant. vsi i.postquam vsi fuerant, largius.s.quam decuerat, suo.i.rebus suis exilientes memores rapinarum sup. veterum, quas sub Sylla fecerant, & victoriæ veteris, quam contra Marianos obtentam in turpem exitum verterant, ex optabant bellum ciuile: Catilina inquam accepit.s.ab opportunitate oblata sibi, consilium reip. opprimendę .i.vt opprimat remp. [Nullus exercitus erat sup. iam in Italia, q.a Cn. Pomp.) s.magnus, qui postea bellum ciuile contra Cæsarem infeliciter gessit gerebat tum bellum in extremis terris: Indiam versus contra Tigranem, & Mithridatem reges. [Magna spes sup. erat illi).s.Catilinæ: petendi.i.vt peteret consulatum, quia multos habuerat fautores, vtpote malorum omnes quę plurima turba est, ita vt in suffragijs sæpe maior pars meliorem vincat. Senatus sup. erat nihil.i.in nullo fanè.i.multum, intentus.i.negligenter res agens eo q nihil metuebat mali, quia res omnes erant in tæ & tranquillæ. sed ea.s.omnia dicta erant prorsus.i.omnino: opportuna.i.tempestiua & cōmoda Catilinæ.i.votis & inceptis eius. [Igitur).i.& ideo quia tanta erat opportunitas, Catilina cœpit sup. aut suo more appellare.i.appellabat circiter calendas .i.primum diem mensis Cęsare & Caio Figulo consulibus.i.quo anno illi consules erant: primo.i.primum singulos.i.vnumquenque seorsum, & hortari.i.hortabatur: alios.i.aliquos ex illis seu quosdam (si de certis sibi poëta loquitur) eos autem quos sibi fidos nouerat, & tentare.i.tentabat & experiebatur alios, quorum adhuc dubia erat fides, & docere.i.docebat opes.i.facultates & opportunitates coniurationis.s.faciendæ, quia remp. imparatam. & ita facilem oppressu, & docebat magna præmia coniurationis, quę obuenirent cōiuratis si rem perfecerint [Vbi).i.postquam ea quæ voluit sunt satis explorata.i.rimata & cōperta, ipse conuocat in vnum s.locum secretum, oēs quibus inerat magna necessitudo.i necessitas indigentia, aut penuria rei (aut quia necessitudo signant necessariam propinquitatem, vt consanguineorum

rum & affinium posset forte intelligi de ijs qui ob scelera obnoxij fuerant, sed nihil serat pro eadem re necessitudinem dici pro qua necessitatem dicimus) & quibus inerat plurimum audaciæ .i. plurima audacia. Sed ubi partitio denotatur venuste ponitur adiectiuum in neutro genere & substantiuum in genitiuo. Nomina autem conuocatorum subdit dicens. [Eo) .i. ad eum locum, conuenere, supple viri ordinis Senatorij .i. ex ordine Senatorio, hoc est ex patricijs & prioribus. P. Lentulus, P. Fannius Fura, P. Antronius, aut vt alij habent Antonius. L. Crassus, aut Cassius. Caius aut. M. id est Marcus Cethegus. P. Seruius Sylla, filius Seruij .s. Sylla. L. Varguneius. Q. Annius. M. Porcius Lecca. L. Calpurnius. L. Fannius Bestia. Q. Curius. [Præterea) .i. præter dictos de ordine Senatorio eo conuenere ex ordine equestri, qui mediæ dignitatis erat. M. Fuluius nobilior. L. Statius. P. Gabinius, aut vt alij scribunt Sabinius. P. Fuluius Capito Caius Cornelius. [Ad hoc) .i. insuper. præter nobiles viros eo conuenere multi ex colonijs & ex municipijs .i. ex ijs qui fuerant missi à senatu in colonias, aut municipia. In colonias autem mittebantur ciues Romani, quoties regio aliqua recens deuicta vacua erat colonis, aut non habebat colonos satis fidos, ad incolendam eam ne hostes occuparent eam, aut ne minus fideles fidem mutarent. In municipia autem mittebantur iuniores vt illic primos magistratus gererent: et tangit Persius in Sat. j. Sese aliquem credens Italo, quòd honore supinus Fregerit heminas Areti ædilis iniquas, & ita erant illic ædiles, vbi autem illic officio decenter perfuncti erant in vrbem vocabantur, vnde municipia dicebantur quod munia & munera vrbis caperent, erant enim oppida gaudentia priuilegijs & muneribus vrbis. vnde dicit Cicero in epistola ad Brutum: Nam constituendi municipij causa hoc anno ædilem filium meum fieri voluit: & fratris filium, & Marcum Cæsium. Is enim magistratum in nostro municipio nec alius vllus creari solet: conuenere ergo multi ex colonijs & municipijs qui domi .i. in vrbe erant nobiles, priusquam eo mitterentur aut domi sox quam in colonijs & municipijs habebant nobiles erant, sed iam ex longa absentia, aut etiam quia non ipsi sed maiores duntaxat eorum vrbem incolere solebant, facti erant Romæ ignobiles. Sunt qui velint municipes dictos quòd ex minoribus oppidis Romam accederent, illic munera publica capiebant, quod & verum est, quia ex municipijs etiam consulatum gerebant: vt Cic. & Marius, Municipia enim ciuitate gaudebant. [Præterea) .i. insuper complures .i. valde multi nobiles participes .s. conscij, paulo .i. aliquanto occultius .i. secretius, huiuscemodi consilij .s. de occupanda rep. à coniuratis, quos spes dominationis .s. obtinendæ à coniuratis, hortabatur magis ad sensum, quam inopia .i. penuria & carentia rerum, aut alia necessitudo .i. necessitas, supple conuenere: aut intellige erant participes. [Ceterum) .i. sed insuper, iuuentus plerúque .i. ferè omnis multitudo iuuenum, sed maxime .i. præcipue nobilium fauebat magis cœptis Catilinæ: quibus .s. iuuenibus nobilibus erat copia .i. plena potestas, & licentia, viuere pro sinendi, in ocio, vel magnifice .i. pompose & superbe, vel molliter, id est nequiter & luxuriose, & quibus incerta erant pro certis .i. vt certa: hi supple malebant bellum quam pacem. [Fuere item) Seorsum commemorat Licinium Crassum .i. quòd de eo nihil exploratum haberet dicens, fuere .s. nonnulli ex Romanis, item .i. confirmaret ea tempestate .i. eo tempore qui crederēt Marcum Licinium Crassum fuisse non ignarum .i. conscium eius consilij, scilicet opprimendæ reip. [Quia Cn. Pompeius) .s. magnus: inuisus .i. odio habitus ipsi .s. Licinio Crasso, ductabat .s. in extremis oris magnum exercitum, credebant supple eum voluisse. [Opes cuiusuis) .i. cuiuscunque hominis siue Catil. siue alterius, crescere contra potentiam illius .s. Pompeij, & simul credebant Crassum confisum si coniuratio valuisset .i. voti compos esset & felicem sortiretur exitum, se fore facile principem apud illos .i. quòd haud dubie foret princeps illorum. [Sed item pauci coniurauere antea contra rempub. in quibus) .i. inter quos fuit Catil. de qua .s. coniuratione dicam quam .i. quantum potero verissime. Notum est quam intercedente verbo possum, aut valeo adhærere superlatiuo, ubi cum alijs verbis adhæreret positiuo, vt nescis quam patienter iniurias feram. Feram autem quā patientissime potero: causam innuit nullam quòd quam, sic verbum possum, aut simile determinat vt construendo ostendi. L. Tullo &c. Docet quomodo Catil. ad coniurationem procliuior fuerit cum etiam antea coniurasset dicens. L. Tullo & M. Lep. consulibus .i. quo anno illi erant consules. P. Antonius & P. Sylla designati .i. declarati consules, interrogati .i. inquisiti & examinati, legibus ambitus .i. latis in ambitum & ambitiosos: dederant pœnas .s. ambitus, hoc est puniti fuerant & repulsi, nam qui per ambitum .i. largitiones captiosas, aut alia via sinistra ad magistratus peruenisse conuincebantur, & pœnas dabant & a magistratu abire cogebantur. [Et Catilina reus) .i. accusatus: repetundarum, supple pecuniarum .i. de pecunijs quas a prouincia furto, aut vi sustulerat repetundis & ob id restituendis: erat prohibitus petere consulatum, quòd .i. quia, ipse nequiuerat profiteri .i. dare suum nomen eo quòd reus erat, intra dies legitimos .i. constitutos ex lege, vt quicunque magistratum peteret nomen suum, intra diem daret. Eodem tempore erat Caius, aut Cn. Piso adolescens nobilis, quia patriciæ gentis. Scio regulas grammaticas exigere, vt ordo sit. Caius Piso erat eodem tempore adolescens nobilis, sed nerui sententiarum sic dissoluantur, existens adolescens summæ audaciæ .i. habens summam audaciam. egens .s. rerum & factiosus .i. seditiosus discordiarum factor, quem inopia atque mali mores (quia paupertas sine malis moribus non absoluet) stimulabant, id est vrgebant (sicut boues & asini stimulo vrgentur) .s. ad properanter exequendum facinus, Catilina & Antonius .s. Publius parabant. [Cum hoc) .s. Pisone circiter nonas Decembris, consilio communicato .s. inter ipsos, interficere in Capitolio .i. in arce Tarpeia calendis Ianuarij .s. mense, Lucium Cottam, & Lucium Torquatum consules .s. anni futuri, repulsus superioribus ambitus damnatis, ipsi .s. consules ad exdem destinati fascibus .i. insignibus consulatus correptis .i. celeriter raptis quasi ante tempus, mittere .i. mittebant Pisonem .s. factiosum vt seditio sedaretur, cum exercitu .s. electo, ad obtinendas duas Hispanias .s. superiorem & inferiorem. [Ea re cognita,) Id postquam ea res esset cognita ipsi coniurati transtulerunt rursus consilium cædis .s. faciendæ, in, id est vsque ad nonas Februarij, quæ sunt quinto die eius mensis, & machinabantur iam tum, id est ad nonas Februarij perniciem .i. peremptionem & interitum, non modo .i. non solum consulibus, sed sup etiam plerisque senatoribus, quòd nisi Catilina maturasset .i. accelerasset dare socijs signum .s. patrandæ cædis, pro curia .i. ante curiam .i. nisi nimis cito signum dedisset pessimum facinus .i. pessimum factum post vrbem cōditam .i. quod vnquam fuit post Romam conditam Romæ factum, foret .i. esset patratū, id est effectum & consummatum, eo die .s. nonis, aut nonarum Feb. sed quia coniurati cum ille signum daret, nondum conuenerant satis frequentes .i. satis multi, ea res .i. ea præcipitatio Catilinæ & tarditas aliorum, dirimit .i. dissoluit & dissipauit consilium .s. eorum de cæde facienda. [Piso missus supp. est postea in Hispaniam citeriorem) .i. viciniorem Italiæ: pro prætore .i. loco prætoris, aut vt ibi sit prætor, & hoc Marco Crasso annitente .i. vehementem operam, vt id fieret adhibente, quòd .i. quia ipse cognouerat eum .s. Pisonem inimicum infestum .i. sim impatienter inferre solentem Cn. Pompeo .s. magno, qui Crasso inuisus erat vt alibi dicitur. [Neque tamen senatus dederat Pisoni prouinciam) .i. officium prætoris in Hispania, inuitus .i. nolens aut nō libenter, quippe .i. vtpote qui vel quippe .i. quòd ipse senatus, volebat hominem fœdum .i. impurum .s. Lentulum esse procul a rep. & simul quia complures boni .i. strenui viri putabant, præsidium .i. defensionem & custodiam rerum Rom. in eo .s. Pisone. [Et quia potentia Pompei erat etiam tum) .i. tūc nedum postea, formidolosa .i. cum formidine de occupando Imperio perpetuo suspecta. [Sed is Piso faciens iter) .i. pergens in prouinciam, videlicet in Hispaniam citeriorem occisus est ab equitibus Hispanis, quos ductabat in exercitu. [Sunt qui dicunt) .i. interpretantur causam necis eius ita, vtpote Barbaros .i. exteros illos & feroces populos, nequiuisse pati imperia eius .s. Pisonis. iniusta, superba, & crudelia. In quibus verbis auxesis est. Nam minus est iniusta esse quam superba, quandocunque enim imperator aliqd vltra iustum exigit, tunc imperia eius iniusta sunt, sed non continuo superba, nisi per fastum & contemptum id faciat. minus item superbia quām crudelia, quia licet omnis superbus fastidiosus est, non tamen continuo crudelis atq; immanis. Alij aūt sup. dicunt illos equites a quibus interfectus erat Piso, existentes veteres & fidos clientes .i. cultores qui se fidei & præsidio cōmittebant. Cn. Pompeio .s. magno, aggressos sup esse .i. inuasisse per vim Pisonem ex voluntate eius .s. Cn. Pompei, & præterea dicūt hispanos nunquam fecisse tale facinus, vt imperatorem suum occiderent, sed .i. & tamen perpessos .i. ad finem vsque passos & tolerasse antea .i. ante illud tempus, multa imperia. Nos autem, inquit, auctor relinquimus eam rem .s. de nece Pisonis à quibus facta sit in medio .i. in potestate cuiuslibet arbitrandi et vulc. [Satis autem dictum est de superiori) .i. priore coniuratione. Vnde pergit ad secundam.

CATILINA vbi eos, quos paulo ante memoraui, conuenisse videt: tametsi cum singulis multa sępe egerat: tñ in rem fore credens vniuersos appellare, & cohortari, in abditam partem ædium secedit: atque ibi omnibus arbitris procul amoris, orationem huiuscemodi habuit: Nisi virtus atque fides vestra satis spectata mihi foret: ne quidquã opportuna res cecidisset: spes magna, dominatio in manibus frustra fuissent: neq; ego per ignauiam, aut vana ingenia, incerta pro certis captarem. Sed quia multis, & magnis tẽpestatibus vos cognoui fortes, fidosq. mihi: eò animus ausus est maximum, atq, pulcherrimum facinus incipere: simul quia vobis eadẽ, quę mihi bona, malaq. esse intellexi. Nam idem velle atque idem nolle, ea demũ firma amicitia est. Sed ego, quæ mente agitaui, oẽs iam antea diuersi audistis. Ceterũm mihi in dies magis animus accenditur, cum considero quæ cõditio vitæ futura sit: nisi nosmetipsos * vindicemus in libertatẽ. Nam postquam resp. in paucorum potentium ius, atq; ditionem cõcessit: semper illis Reges, Tetrarchæ, vectigales esse: populi, nationes, stipẽdia pendere: ceteri oẽs, strenui, boni, nobiles, atque ignobiles, vulgus fuimus, sine gratia, sine auctoritate, his obnoxij, quibus si resp valeret, formidini essemus. Itaque omnis gratia, potẽtia, honos, diuitiæ apud illos sunt: aut vbi illi volunt. nobis * reliquere pericula, repulsas, iudicia, egestatem. Quę quousq; tandẽ patiemini ò fortissimi viri? nõne emori per virtutem pręstat, quàm vitã miseram, atque inhonestam, vbi alienę superbiæ ludibrio * fueritis, per dedecus amittere? Verum enimuero proh Deum atque hominũ fidem, victoria in manu nobis est. viget ætas, animus valet, contra illis annis atque diuitijs, omnia * consenuere. Tantũmodo incepto opus est: cetera res expediet. Etenim quis mortaliũ, cui virile ingenium est, tolerare potest, illis diuitias superare: quas profundant in extruendo mari, & montibus coæquandis: nobis rem familiarẽ etiam ad necessaria deesse? illos binas, aut amplius domos cõtinuare: nobis Larem familiarem nusquam vllum esse? cum tabulas, signa, toreumata emunt: vetera negligunt, noua diruunt: alia ædificant: postremo omnibus modis pecuniam trahũt: vexant: tñ summa libidine diuitias suas vincere nequeũt. At nobis est domi inopia: foris æs alienum: mala res: spes multo asperior. deniq; quid reliqui habemus, pręter miseram animam? Quin igitur expergiscimini? En illa, illa quam sæpe optastis, libertas: præterea diuitiæ, decus, gloria in oculis sita sunt. Fortuna ea omnia victoribus præmia posuit. Res, tempus, pericula, egestas, belli spolia magnifica, magis quàm oratio mea vos hortentur: vel imperatore, vel milite me vtimini: neque animus, neq; corpus à vobis aberit. Hæc ipsa, vt spero vobiscum vnà consul agam, nisi forte me animus fallit: & vos seruire magis, quàm imperare parati estis. Postquam accepere ea homines, qbus mala omnia abunde erant, sed neque res, neq; spes bona vlla: tametsi illis * quieta mouere magna merces videbatur: tñ postulauere plerique, vt proponeret, quę conditio belli foret: quę præmia armis peterent: qd vbique opis, aut spei haberent. Tum Catilina polliceri tabulas nouas, proscriptionem locupletum, magistratus, sacerdotia, rapinas, aliaq. omnia, quæ bellum, atque libido victorum fert. Præterea esse in Hispania citeriore Pisonem, in Mauritania cum exercitu P. Sitium Nucerinum consilij sui participes: petere consulatum C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret, hominem familiarem, & omnibus necessitudinibus circũuentum, cum eo consule se initium agendi belli facturum. Ad hæc, maledictis increpabat omneis bonos, suorum vnumquenque nominans laudare, admouebat alium egestatis, alium cupiditatis suæ, complures periculi, aut ignominiæ, multos Syllanæ victoriæ, quibus ea prædæ fuerat. Postquam omnium animos alacreis videt: cohortatus, vt petitionem suam curæ haberent, conuentum dimisit. Fuere ea tempestate, qui dicerent Catilinam, oratione habita, cum ad iusiurandum populares sceleris sui addiceret, humani corporis sanguinem vino permistum in pateris circuntulisse. Inde cum post execrationem omnes * degustassent: sicuti in solennibus sacris fieri consueuit: aperuisse consilium suum: atque eo dictare fecisse: quo inter se magis fidi forent, alius alij tanti facinoris conscij: nonnulli ficta & hæc, & multa præterea existimabant esse ab his, qui Ciceronis inuidiam, quæ postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorum, qui pœnas dederant. Nobis ea res pro magnitudine parum comperta est. Sed in ea coniuratione fuit Q. Curius, natus haud obscuro loco, flagitijs atque facinoribus coopertus: quem Senatu Censores probri gratia amouerant. Huic homini non minor vanitas, quàm audacia inerat: neque reticere quæ audierat, neque suametipse scelera occultare: prorsus neque dicere, neque facere quidquam pensi habebat. Erat ei cum Fuluia muliere nobili, stupri vetus consuetudo, cui cum minus gratus esset: quòd inopia minus largiri poterat: repente glorians, maria monteisque polliceri cœpit: & minari interdum ferro, nisi obnoxia foret: postremo ferocius agitare, quàm solitus erat. At Fuluia ex insolentia Curij causa cognita tale periculum reipub. haud occultum habuit: sed sublato auctore de Catilinæ coniuratione, quæ & quomodo audierat, compluribus narrauit. Ea res in primis studia hominum accendit, ad consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. Nanque antea pleraque nobilitas inuidia ęstuabat, & quasi pollui consulatum credebat, si eum, quamuis egregius, homo nouus adeptus foret. Sed vbi periculum aduenit, inuidia atque superbia post fuere. Igitur comitijs habitis, consules declarantur M. Tullius & C. Antonius, quod factum primo populares coniurationis concusserat. Neque tamen Catilinæ furor minuebatur, sed in dies plura agitare, arma per Italiam locis opportunis parare, pecuniam sua, aut amicorum fide sumptam mutuam, Fesulas ad Manlium quendam portare: qui postea princeps fuit belli faciundi. Ea tempestate plurimos cuiusque generis homines asciuisse sibi dicitur, mulieres aliquot etiam: quæ primo ingentes sumptus, stupro corporis tolerauerant: post, vbi ætas tantummodo quæstui, neque luxuriæ modum fecerat, æs alienum grande conflauerant. Per eas se Catilina credebat posse seruitia vrbana solicitare, vrbem incendere, viros earum vel adiungere sibi, vel interficere. Sed in his erat Sempronia, quæ multa sæpe virilis audaciæ facinora commiserat. Hæc mulier genere atque forma, præterea viro ac liberis satis fortuna fuit, literis Græcis & Latinis docta, psallere & saltare elegantius quàm necesse est probæ: multa alia, quæ instrumenta

luxuriæ

* vindicamus.

* reliquerunt.

* fueris.

* consenuerunt.

* alij habet, quieta à Remp. mouere.

* degustauissent

luxuriæ sunt, sed ei semper cariora omnia, quàm decus atque pudicitia fuit. pecuniæ an famæ minus parceret, haud facile discerneres: libidine sic accensa, vt sæpius peteret viros, quàm peteretur: sed ea sæpe ante hac fidem prodiderat, creditum abiurauerat, cædis conscia fuerat, luxuria atque inopia præceps abierat. Verum, ingenium eius haud absurdum: posse versus facere: iocum mouere: sermone vti vel modesto, vel molli, vel procaci: prorsus multæ facetiæ, multusque lepos inerat. His rebus cõparatis, Catilina nihilominus in proximum annum consulatum petebat, sperans, si designatus foret, facile se ex voluntate Antonio vsurum. Neque interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni: neque illi tamen ad cauendum dolus, aut astutiæ deerant. Nanque à principio sui consulatus sibi multa per Fuluiam pollicendo effecerat, vt Q. Curius, de quo paulo ante memoraui, consilia Catilinæ sibi proderet. Ad hoc collegam suum Antonium pactione prouinciæ perpulerat, ne contra remp. sentiret: circum se præsidia amicorum, atque clientum occulte habebat. Postquam dies comitiorum venit, & Catilinæ neque petitio, neque insidiæ, quas consuli fecerat, prospere cessere: constituit bellum facere: & extrema omnia experiri: quoniam quæ occulte tentauerat, aspera, fœdaque euenerant. Igitur C. Manlium Fesulas, atque in eam partem Hetruriæ, Septimium quendam Camertem in agrum Picennum, C. Iulium in Apuliam dimisit: præterea alium alio, quem vbique opportunum sibi fore credebat. Interea Romæ multa simul moliri, consuli insidias tendere: parare incendia: opportuna loca armatis hominibus obsidere: ipse cum telo esse: item alios iubere, hortari, vt semper intenti paratique essent, dies noctesq́. festinare: vigilare: neque insomnia, neque labore fatigari. Postremo, vbi multa agitanti nihil procedit: rursus intempesta nocte coniurationis principes cõuocat per M. Porcium Leccam: ibique multa de ignauia eorum questus, docet se Maolium præmisisse ad eam multitudinem, quam ad capienda arma parauerat: item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent: seque ad exercitum proficisci cupere: si prius Cic. oppressisset. eum suis consilijs multum officere. Igitur perterritis ac dubitantibus ceteris, C. Cornelius eques Rom. operam suam pollicitus, & cum eo L. Vaguntcius senator, constituere ea nocte paulo post cum armatis hominibus, sicuti salutatum, introire ad Ciceronem: ac de improuiso domi suę imparatum confodere. Curius, vbi intelligit, quãtum periculum consuli impendeat, propere per Fuluiam Ciceroni dolum, qui parabatur, enunciat. Ita illi ianua prohibiti, tantum facinus frustra susceperant. Interea Manlius in Hetruria plebem solicitare, egestate simul ac dolore iniuriæ nouarum rerum cupidam: quòd Syllæ dominatione, agros bonaq́. omnia amiserat. Præterea latrones cuiusque generis, quorum in ea regione magna copia erat, nonnullos ex Syllanis colonis, quibus libido, atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant. Ea cum Ciceroni nunciarentur, ancipiti malo permotus, quòd neque vrbem ab insidijs priuato consilio longius tueri poterat: neque exercitus Manlij quantus, aut quo consilio foret, satis compertum habebat: Rem ad senatum refert, iam antea vulgi rumoribus exagitatam. Itaq; (quod plerunque in atroci negocio solet) senatus decreuit: vt darent operam consules, nequid resp. detrimenti caperet. Ea potestas per senatum more Romano magistratui maxima permittitur: exercitum parare: bellum gerere: coërcere omnibus modis socios, atque ciues: domi militiæq́. imperium, atque iudicium summum habere: aliter sine populi iussu nulli earum rerum consuli ius est. Post paucos dies L. * Seruius senator, in senatu literas recitauit, quas Fesulis allatas sibi dicebat: in quibus scriptum erat, C. Manlium arma cœpisse, cum magna multitudine ante diem vj. calend. Nouemb. simul (id quod in tali re solet) alij portenta, atque prodigia nunciabant: alij conuentus fieri: arma portari: Capuæ, atque in Apulia serui se bellum moueri. Igitur senatus decreto, Q. Martius rex Fesulas, Q. Metellus Creticus in Apuliam, circumque ea loca missi sunt. Hi vtrique ad vrbem imperatores erant impediti, ne triumpharent calumnia paucorum: quibus omnia honesta, atque inhonesta vendere mos erat. Sed prætores Q. Pompeius Rufus Capuam: Q. Metellus Celer in agrum Picenum: hisq́. permissum, vti pro tempore atque periculo exercitum compararẽt. Ad hoc, siquis indicasset de coniuratione, quæ contra remp. facta erat: præmium, seruo libertatem, & sestertia centum: libero, impunitatem eius rei, & sestertiorum ducenta millia. Itemq́. decreuere, vti gladiatoriæ familiæ Capuam, & in cetera municipia distribuerentur pro cuiusque opibus: Romæ per totam vrbem vigiliæ haberentur: hisq́. minores magistratus præessent. Quibus rebus permota ciuitas, atque immutata facies vrbis erat: ex summa lætitia, atque lasciuia, quæ diuturna quies pepererat, repente omnis tristitia inuasit: festinare, trepidare, neque loco, neque homini cuiquam satis credere: neque bellum gerere, neque pacem habere: suo quisque metu pericula metiri. Ad hoc, mulieres, quibus pro reip. magnitudine belli timor incesserat, afflictare sese, manus supplices ad cœlum tendere: miserari paruos liberos: rogitare deos: omnia pauere: superbia atque delitijs omissis, sibi, patriæq́. diffidere. At Catilinæ crudelis animus eadem illa mouebat, tametsi præsidia parabantur: & ipse lege Plautia interrogatus erat ab L. Paulo. Postremo dissimulandi causa, * aut sui expurgandi, sicuti iurgio lacessitus foret, in senatum venit: tum M. Tullius consul, siue præsentiam eius timens, siue ira cõmotus, orationem habuit luculentam, atque vtilem reip. quam postea scriptam edidit. Sed vbi ille assedit: Catilina, vt erat paratus ad simulanda omnia, demisso vultu, voce supplici, postulare à patribus cœpit, nequid de se temere crederent: ea familia ortum: ita se ab adolescentia vitam instituisset: vt omnia bona in spe haberent: neque existimarent sibi patricio homini, cuius ipsius atq; maiorum plurima beneficia in plebem Rom. * erant: perdita rep. opus esse: cum eam seruaret M. Tullius inquilinus ciuis vrbis Romę. Ad hæc maledicta alia cum adderet, obstrepere omnes: hostem atque parricidã vocare. Tum ille furibundus, Quoniam quidem circũuentus, inquit, ab inimicis præceps agor, incendium meũ * ruina restinguam. Deinde se ex curia domum proripuit. Ibi multa secum ipse voluens, quòd neque insidiæ consuli procedebant: & ab incendio intelligebat vrbem vigilijs munitam: optimum factu credens exercitum augere, ac priusquam legiones scriberentur, multa antecapere, quæ bello vsui forent: nocte intempesta cum paucis

* Sena
* Alij habent, & quasi sui
* essent
* Quidã habẽt ruina nostra extinguã

cis in Manliana castra profectus est. Sed Cethego, atque Lentulo, ceterisque, quorum cognouerat promptam audaciam, mandat, quibus rebus possent, opes factionis confirment: insidias consuli maturent: cædem, incendia, aliaq́; belli facinora parent: sese propediem cum magno exercitu ad vrbem accessurum. Dum hæc Romæ geruntur, C. Manlius ex suo numero legatos ad Q. Martium regem mittit cum mandatis huiuscemodi.

VALLA

CATILINA eos quos) .s.Senatorij ordinis & equestris homines. [Cū singulis multa) Quamuis singulis sæpe locutus fuerat. [In rē fore) .i.in vtilitate rei fore. [Vniuersos appellare) Alloqui simul omnes. [Cohortari) .s.vniuersos. [In abditam partem) .i.in secretam ne sua verba percipiantur ab aliis, qui simul cum eo conuenerant. [Ibi) In ea parte eorum secreta. [Arbitris) .i.omnibus expulsis, præter eos, qui secum consenserant. Arbitri proprie dicuntur, qui alienæ rei quasi testes intersunt. [Nisi vestra virtus) In hac oratione captat beneuolentiam ab auditoribus, laudat enim eos à fortitudine atque fidelitate: captat enim beneuolentiam à re ipsa per insinuationem. Nam cum rem sceleratā aggressurus sit, dicit se facinus pulcherrimum atque honestissimum facturum esse. [Nisi vestra) Capit beneuolentiam ab auditoribus, quorum virtutem & fidem laudat. Fides est fortitudo animi. [Spectata satis foret) Satis probata. [Nec quidquam) Frustra, neque ego si vos ignauos, & vani ingenij homines esse cognoscerem: ego non relinquerem certa pro incertis. Ignauia, vulgo dicitur vilta de animo. [Vana ingenia) Leuia, & inconstantia. [Sed quia multis & magnis) Ecce rē pro te, dicit enim coniurationem, quam tractare cœpit, facinus maximum atque pulcherrimum esse. [Tempestatibus) Periculis. tempestas hoc loco significat periculum. [Fortes fidelesque) Fortitudine & fidelitate præstantes ei, ideo maximum ad quantitatem, pulcherrimum ad qualitatem referens, vult enim non solum magnum: sed etiam honestum esse hoc facinus quod inceperit, vt in sequentibus ostenderit: [Simul quia) Alias rationes affert Catilina, cur his iuuenibus confisus fuerit. Dicit enim præterea vobis confisus sum, quia nihil mihi vtile est neque perniciosum, quod non vobis quoque sit. [Simul) Quia visus tantum & tam honestum facinus aggredi. [Nam idem velle) Præterea fidem maximam vobis adhibui, quia quod vobis vtile atque perniciosum est, mihi quoque: & ob eam rem sequitur vt id velitis quod ego. sed quia idem velle atque nolle firma est amicitia, relinquitur, vt vobis fidem maximam adhibeā, quibus eadem sunt bona atque mala, quæ mihi esse videris. [Agitaui) Concepi. [Accenditur) Ad ea, quæ vobis singulis aperui. [Vendicemus) Asserimus nosmetipsos. [Nam postquam) Sic incipit ostendere quænam sit eorum futura conditio, nisi se liberauerint a potentia paucorum, & arguit à iustitia, iustum est, vt nos ceteris iusto iure esse velimus, quia nobis sua superbia superiores sunt. [Paucorum) .s.ciuium Romanorum. [Ius) Potestatē. [Ditionem) Dominationem. [Concessit) Redacta est illis paucis.s. [Reges) Qui multas prouincias habent. Tetrarchæ dicūtur, qui quatuor prouinciis præsunt .i. qui quatuor prouinciarū habent imperium. [Esse) Pro erat. [Populi) .s.ciuitas. [Nationes) .s.prouinciarum, vt natio Italica, natio Germanica, natio Asiatica. [Pendere) Pro pendebat. [Ceteri omnes) .s.strenui &c. [Fuimus vulgus) Reputati fuimus, quasi vulgus ignobile. [Obnoxij) Subiecti. [His) Paucis potentibus. [Formidini) Terrori. [Si resp.) Si resp. suum ius suamque potestatem obtineret. subiecti his sumus, quibus terrorem incuteremus. [Potentia) Quia si donare voluerint honores, aut fauorem, id ipsi pro suo arbitrio faciunt. [Diuitiæ) Opes, copiæ, quia donat honores atque diuitias, quæ sunt reip. munera quibuscunque ipsi voluerint. [Pericula) .s.bellorum, quia cum bello P.R. inferuntur, nos arma pro reip. defensione capimus. in quibus sæpe trucidamur. [Repulsas) .s.dignitatum, vel magistratuum, quia si vel consulatum, vel ædilitatem petimus, repulsa nobis parata est. [Iudicia) Condemnationes, quia alij ambitus, alij rerum repetundarum pœnas dederūt. [Egestatem) Quia ad extremum nos redigunt iudicia nobis inferendo, & dignitates nobis negando. [Quæ) .s.pericula, iudicia repulsas, & egestatem. [Quousque) Ad quod tempus. [Patiemini) q.d. vlterius pati nullo modo debetis. [Nonne emori) argumentum facit: arguit enim ab honesto, si duarum conditionum .s. vel strenue mori: vel vituperose viuere, potius est strenue mori, quam, illa quę ignauia afferunt, multo magis expergisci debemus, eo quòd nihil tale timendum nobis est, nam nobis victoria parata est. [Præstat) Melius est. [Inhonestam) turpem & vituperosam. [Alienæ superbiæ) His, qui potentiores sunt, & propterea superbissimi. [Per dedecus) Per vituperationem. [Verum enimuero) Superius vidistis, quomodo argumentabatur, etiam moriendum sit, potius esse per virtutem vitam amittere, quàm differre, vt per dedecus postea amittatur: nunc vero argumentum suum corroborat dicens non modo vobis nō est moriendum: verum etiam victoria vobis parata est in manibus &c. [Verum enim) Superius argumentum sumpsit ab honesto, argumentabatur enim a iustitia, quæ est pars honesti, nunc argumentatur à tuto, id est altera parte deliberationis, quæ tuta dicitur hæc autem diuiditur in vim & dolum, doso vti se dicit Catilina contra locautos, vt contra inferiores. [Verum enim vero) Sed profecto, & est completiue positum, rarissimum est apud omnes idoneos: quod si quis in epistola vsus fuerit, venia reprehensionis profecto carere non debet, sed est verbum historiographicum. [Proh deum atque hominum) Dixi vobis moriendum esse potius per virtutem, quàm mori per dedecus, sed non est moriendum quia victoria iam vobis parata est. [Pro deum &c.) Exclamantis est. [Pro deum atque hominum fidem) .s.testor .i. testem facio. [Viget vobis) Quia iuuenes estis. [Animus valet vobis) Quia exercitati estis in rebus gerendis interficiendo homines, sacra atque fana spoliando. [Contra illis) Ecce prouidentiam, ponit illis, scilicet aduersarijs nostris. [Annis atque diuitijs) Nam quia senes sunt, & diuites, consequitur imbelles esse, atque imbecilles: nunc hæc duo solent homines effœminare atque molliores reddere. [Annis) Quia senes sunt. [Diuitijs) Quarum copiam nimiam habent, quibus homines solum negligentiores sunt. [Incepto) Pro incipere. [Res) Negocium ipsum. [Expediet) Perficiet sine nostro labore. [Etenim quis) Rursus ad iustitiam redit, cum tuti partes interposuerunt. & honeste autem a fortitudine argumentum facit, dicit enim strenuum hominem ista nullo modo posse pati. [Cui virile ingenium) Qui naturalem habet intellectum. [Superare) Abundare. [Profundunt) Quas ipsi prodigaliter consumunt. [Extruendo mari) In ædificandis ædificijs in ipso mari, quia sicut superius dictum est in ipso mari ędificia condita sunt. [Montibus coæquandis) Explanandis montibus, vt ibi ædificia faciant amœnitate plena. [Ad necessaria) Ad victum nostrum, & vestitum: nam hæc duo necessaria sunt homini, victus, scilicet & vestitus. [Et nobis) Quia potest tolerare. [Continuare) Continue, iugiter. [Aedificant) Duas, aut plures domos, cum vna tantum egeant. [Larem familiarem) proprie deus foci Lar appellatur: sed hic pro loco accipitur, videlicet pro foculo vbi familia stat. [Tabulas pictas) Tabulæ proprie dicuntur picturę in tabulis artificiose formatę, quibus maiores plurimum delectabantur. [Signa) Statuas. vel marmoreas, eburneas, vel argenteas, vel aureas. [Toreumata) Vasa torno facta, vt sunt pateræ pulcherrimæ, cathedræ, & alia huiusmodi. [Vetera diruunt) Non contenti maiorum ædificijs, ea solo æquant. alia ædificant. [Vexant) frequenter vehunt, nam vexo est frequentatiuum de veho idem est quod lacero. Vergilius Dulychias vexasse rates. [Summa libidine, summa luxuria & superfluitate. [Inopia) Paupertas. [Res mala) Est domi nostrę & res familiaris nostra aduersa est, quia pauperes sumus. Spes multo asperior, quia efficiemur pauperiores, ad extremum enim peruenturi sumus. [Quin) Pro quòd non capescite remp. quoniā in medio posita est, nullo defendente. [Omnia præmia) Libertatem, diuitias, decus, gloriam. [Res) Tempus, pericula, & cetera, concludit per enumerationem, quia breuiter enumeratis, quę superius diffuse dixerat, vel quod intendit concludit. [Res) Misera. [Tempus) Opportunum. [Pericula) Quia spes nobis asperior est, in discrimina perueniamus maiora. [Egestas) Quia summa necessitas nobis est. [Magnifica) Quæ dixi. [Vobiscum) Quia eodem furore incitati estis ad rempublicam occupandam, quo ego sum. [Animus,) scilicet vester. [Postquam accepere) Visum est superius, quomodo adhortatus est Catilina coniuratores ad rempublicam occupandam. Nunc autem dicit, quomodo se habuerunt, qui Catilinæ orationem audiuerant. [Accepere) Intellexere ea, quæ supra dicta sunt à Catilina. [Omnes) Coniuratores. [Quibus abunde mala) Qui abundant omnibus malis & inopia rei familiaris stricti erant, & grande æs debebant, nec quo modo soluerent, vlla spes suppetebat. [Abunde) Superflue, plusquam satis. [Sed neque res,) Id est qui inopes erant, non sibi erant opes. [Vlla spes) nihil habebant, & nihil sperabant, qđ deterius est. [Magna merces videbatur) Tametsi loco mercedis

ponebant, ocium & quietem reipublicæ perturbare. [Quietam rempublicam) Tranquillum & ociosum statum ciuitatis. [Plerique) Coniuratores. [Quæ conditio belli foret) Si victores eua serimus, quænam nostra erit conditio. [Quæ præmia) quid præmij consecuturi sumus, ex hoc quòd in rempublicam arma cepimus. [Quid vbique) Quibus nos periculis exponimus spe, quibus autem viribus fretí tantum facinus aggredimur. [Tum Catilina polliceri) Ad id quod dixerant plerique coniuratores, quę conditio belli foret, quæ præmia. [Nouas tabulas) Admirādas tabulas quæ possidebantur a diuitibus, sicut apud auctores cum prehendi potest, erant preciosæ huiusmodi tabulæ, in quibus artificiose pingebantur imagines ære vel argento & auro redimitæ. [Proscriptionem locupletum) Publicationem bonorum hominum diuitum, nam proscribere nomen ciuis Romani, est nomen eius in tabula scriptum in publicum extollere, vt quisque legere posset, & quicunque legisset, ius habebat in corpus, & etiā in bona illius, qui in tabula proscriptus erat. Proscriptionem locupletum, publicationem bonorum, quæ possidebantur à diuitibus. [Magistratus) Primus & summus magistratus in vrbe Roma erat consulatus: secundus magistratus erat prætura: tertius ædilitas, quartus tribunatus plebis, quintus quæstura. sed censura erat inter maiores magistratus enumeranda. [Sacerdotia) Id est sacerdotum beneficia & honoras, in quibus sacerdotes honorati in primo afficiebantur. [Alia omnia & cetera) Vt puta alienas stuprare vxores, virgines, quas prius dilexerant, violare. [Fert) Cupit. [Præterea) Dicebant ad illud quod vbique opis, aut spei haberet. [Pisonem in citeriore Hispania) Superius dixit hunc Pisonem interfectum, sed antequam interficeretur, hæc omnia facta sunt. [Adhuc) Præterea dicebat. [Fore) Futurum esse. [Sperabat Catilina hominem familiarem) Hominem sibi familiaritate coniunctum. [Omnibus necessitudinibus) Omnibus necessitatibus. [Circunuentum) Obsessum. [Necessitudinibus,) Quia rem familiarem inopem domi habebat, multū præterea æs alienum debebit: quia multa nefanda commisit flagitia, infamia est apud omnes, quia omnes necessitudines impulerant ipsum obsequi mihi, ad quid sua opera vti voluero. [Agendi) Scilicet ciuilis belli. [Increpabat bonos omnes) Nam mali semper infensi sunt bonis. [Vnum quenque suorum nominans appellabat) Omnes suos nomine, Luci Vargunte paratus sit, vt hæc omnia facias quæ mihi pollicitus es, & tu Publi Antoni, cū tu illum interfecisti, animi tui documenta maxima dedisti. [Egestatis) Vide in quanta egestate positus sis, si me sequi volueris, ab hac te egestate expediam, teque ditissimum breui faciam. [Cupiditatis suæ) Scis te amore virginis illius deperire, alio modo consequi non putes nisi mecum vna reip. statum perturbemus ceteris socijs adiuuantibus. [Periculi) Scis te alieno ære astrictū esse, multas præterea cædes & nefanda stupra commisisse, & nisi hæc coniuratio fiat, pœnas criminis tui esse daturum. relinquatur ergo, vt promptus sis atque paratus, & hanc rem aggrediendam esse non dubites. [Aut ignominiæ) Non opus est, vt timeas famam bonam amittere, adeo enim es infamis, vt iam pateat apud omnes infamiam tuam esse non mediocrem. [Multos victoriæ Syllanæ) Vobis notum est viri fortissimi, quantum pecuniæ consecuti fueritis, tunc cum vobis data sunt bona eorum, quos bello vicistis, duce Sylla: ita si hoc tempore viri fueritis, bonorum omnium vos dominos faciam. [Ea,) Scilicet victoria. [Alacres,) id est postquam videt lætos & promptos esse ad id agendum qđ promiserant. [Petitionem suam,) Scilicet consulatus, vt suffragia vestra sint mihi parata. [Dimisit) Licentiauit missionem dedit his, qui conuenerant. [Fuere ea tempestate) Nunc ponit quandam opinionem, vt superiorem habuisset orationem, inter omnes, qui aderant, ibi pateram vino plenam sanguine permisto Catilinam circuntulisse, vt quemadmodum fœdus victimarum sanguine sanciri solet, ita ipsi fide astringerētur, sanguine humano sancita. [Ea tēpestate) Eo tempore, quo hæc gesta sunt. [Orationem) Quam superius vidistis. [Addiceret) Astringeret. inde addicti, astricti. [Populares) Fautores, & conscius sui sceleris. [In pateris permistum) Infudit pateris vinum sanguine humano permixtum, deinde circuntulit omnibus execrando: vt ita suus sanguis hauriretur, si non fecissent, quę promiserant, quemadmodum sanguinem illum hominis hausissent: inde dicitur Catil. aperuisse &c. Post maledictionem, qua execrati sunt multa mala in seipsos vertere non, si non effecti essent fideliter ea, quæ promiserant. [In solennibus sacris) Quæ solennia sacra solent fieri cum fœdus sancitur sanguine victimæ. Aperuisse. [Manifestasse) Atque eo dictare fecisse. [Superius vidistis) quomodo humanum sanguinem iureiurando, cum se addicerent cō iurationi hauserunt, nunc dicit causam, cur execrationem illam inter se fecerant, videlicet, vt huius sceleris conscij, alij alijs fideliores essent. [Atque) Dicitur. [Eo,) Id est ideo. [Dictare) Frequenter dicere execrationem illam. [Quo,) Id est, vt tanti facinoris .i. coniurationis, scilicet quòd sanguinem humanum, hausissent. [Nonnulli hanc habent opinionem) Quòd sanguinem humanum pateria infusum hauserint, alij autem falsum esse dicunt, & hi erant. qui volebant odium minui Ciceronis, quod postea in ipsum ortum est, eo quòd ciues Rom. interfici iussisset contra leges. [Atrocitate) Crudelitate eorum, qui interfecti fuerant: nam si hæc scelera commiserant, minuebatur odium Ciceronis, quòd eos interfici iusserat. [Inuidiam) .i. odium. [Atrocitate) Scelerum quòd diceret meruisse huiusmodi sceleratos ciues, tale, & deterius supplicium pendere, eo quòd tam atrum scelus commiserant, vt pura humanum sanguinem haurire. [Nobis ea res) Nunc dicit Salustius opinionem suam. [Pro magnitudine,) Id est secundum rei magnitudinem. [Parum comperta) Parum explorata: nam cum tanta esset rei magnitudo, profecto esset nobis manifesta, quapropter comprehendi potest mendacē & falsum esse in coniuratione Catilinæ. [Haud obscuro) Non ignobili. [Coopertus) Oppressus. [Flagitijs) .i. sceleribus. nam flagitium dicitur vitium flagitione .i. reprehensione dignum, seu in verbis fuerit, seu in factis semper facinus dicitur. [Probri) Vituperij. [Amouerant) Remouerant. quia indignus erat senatorij ordinis. [Non minor vanitas quam audacia) Quidem sibi in erat, sed simul vanus. [Neque reticere) Dicit quomodo vanus erat ob scelera detecta. [Pensi considerati) Sine vlla consideratione. Ideo quia & dicebat & agebat Curius. [Consuetudo) Familiaris. [Nobilis) Famosa, & clara. Dicitur nobilis non solum virtute insignis, sed vitio: vel ille, qui virtutibus, vel vitijs ingentibus omnibus cognitus est, nobilis appellatur: vnde nobile scelerum, quia multis cognitum est. [Cui cum minus gr.) Hæc est consuetudo meretricum eū multum pecunię ab amico receperint diligunt, cum vero minimam pecuniā acceperint, minuitur amor. [Quia minus inopia cons.) Nam tum frequenter ad eam iter faceret, & semper ei aliquid largiretur, ad extremam necessitatem redactus erat, vt non posset explere eius auaritiam, quapropter minus gratus erat. [Repente) Ex improuiso. [Gloriari) Quia tam coniurationis sperabat euentum: ideo gloriabatur. [Maria & montes) Prouerbiū est, quod cum de ingenti alterius pollicitatione agimus, cum irrisione quadam dicere solemus. dicebat enim, mihi maxima est facultas diuitiarum, quas paulo post polliceri licebit. [Obnoxia) Subiecta, & morigera. [Agitare) Vexare, & perterrefacere. [At Fuluia) Vt erat fœmina astutissima, se obnoxiam dixit futuram Curio, & ita pedetentim interrogauit, dic mihi Curi, quam facultatem habeas diuitiarum, nā & si hoc mihi communicaueris, ego tecum simul bonis lætabor, & ita cum illa simulasset se sibi fore obsecuturam, extorsit ab eo vt coniurationem aperiret. [Insolentia) Superbia & arrogantia. [Causa) Cur adeo serua factus esset. [Sublato auctore) Discedente auctore coniurationis, qui auctor fuerat aperiundæ coniurationis, scilicet Curius. [Quæ) Scilicet verba. [Quomodo) Scilicet per astutiam suam Curius sibi aperuerat. [Compluribus) Cum multis verbis, vel cum pluribus, scilicet hominibus. [Ea res) Scilicet, quam de coniuratione Catilinæ aperuerat. [Accendit,) Incitauit. [Mandandum) Ad trahendum. [M. Ciceroni) Quia solus ex omnibus ciuibus Romanis videbatur idoneus qui de perniciosis ciuibus Rempublicam eripere posset, Marcus Tullius & est maxima Cic. laus, qui vnus ex omnibus visus fuarit ad remp. recuperandam idoneus. [Pleraque nobilitas) Maior pars nobilium. [Aestuabat) Ardebat, & simulabat odiu, quia quodam odiu populi maculari & sordidari videbatur. [Eum consulatum nouus homo) Nouus homo dicitur, qui paulo ante ab infimo gradu ad summum officium ascenderit, vt tribunatus, & consulatus, vt Cicero fuit: nam dicunt nonnulli fabri ferrarij fuisse filium: fuit autem, quòd constat, ex municipio Arpinati, vnde dictus est, Arpinas Cicero, sed cum patre simul peruenit in vrbem Romam, & ibi factus est ciuis, & cum ipse prudentia simul, & eloquentia refertissimus esset, princeps Romanus euasit, ergo nouus erat. [Sed vbi periculum) Ita quidem ante credebant Consulatum maculari, si Cicero eum adeptus esset: sed vbi periculum coniurationis aduenit, obliti sunt inuidiæ atque superbiæ. [Post fuere) Post habita sunt. [Igitur) Superius ostēdit, quomodo plerique nobiles antea existimauerant populi cōsulatum, si noui homines, quamuis egregij, eum adepti fuissent, postquam periculum omnes metuebant, libenter & prompte consulatum M. C. mandauerunt, cui collegam adiunxerunt C. A

eum

ium Antonium, quod dicit. [Igitur) Ergo, quandoquidem, iam nunc inuidia homines nobiles volebant, nouos homines consulatum adipisci, sed cum intelligebant periculum, quod instaret, omnes curabant patrocinium ciuitatis habere. [Igitur) Quia postposuerat inuidiam atque superbiam. [Habitis comitijs,) Id est congregationibus populi factis ad creandos consules, & dicitur comitium a con & itum eò quod simul iret populus ad magistratum aliquem creandum, vel aliud peragendum, & in campo Martio conueniebant, & significat comitium, populi congregationem, vel populi electionis magistratum, locum & tempus ipsarum electionum. [Populares) Fautores. [Primo) In principio. [Concusserat) Metu terruerat. [Neque tamen) Ceteri autem metuebant, sed Catilina magis incitabatur. [Agitare) Pro agitabat, id est cogitabat. [Opportunis) Bello. [Pecuniam) Sua fide. [Amicorum) Qui pro eo spoponderant fœneratoribus. [Fesulas) Fesolæ oppidum est nunc dirutum distans Florentia duobus millibus passuum, cuius Manlius fuit princeps: sicuti videbimus. [Tempestate ea) .i. eo tempore. [Cuiusque generis) Cuiuscunque conditionis, vel summæ, mediocris, & infimæ, hoc est liberos, & seruos. [Mulieres etiam) Non solum dicit sibi adiunxisse viros, sed etiam mulieres, quæ sibi videbantur idoneæ ad hanc rem. [Quæ) Mulieres. [Stupro) Corporis, quia nobiles erant, & forma insignes ideo à multis petebantur, quapropter multam lucrabantur pecuniam. [Ætas,) Scilicet senilis. [Quæstui) .s. lucro. [Neque luxuriæ) Eadem voluntas libidinis inerat eis, quæ in iuuentute fuerat. sed non erat idem quæstus qui fuerat in iuuentute, quia iam grandioris ætatis factæ, formosæ esse desierunt. [Modum) Finem. [Solicitare) Posse precibus flectere, vt coniurationi fauerent. [Vrbem incendere) Hoc est potissimum in capiundis vrbibus. nam cum incendium fuerit inceptum, omnes eò concurrunt, & ita mœnia armatis deserta haud difficile capiuntur. [Interficere) Si noluissent coniurationi fauere. [Facinora audaciæ virilis,) Id est quæ multa facinora sæpe perpetrauerat non ad mulierem, sed ad viros pertinentia. [Asciuisse) Coniunxisse nam asciscere coniungere significat. [Genere) Quia nobili, & patricio genere fuit. [Fortuna) Quia pulcherrima. [Viro) Quia senatorio viro coniuncta erat. [Liberis) Quia virilem stirpem procreauerat. [Satis fortunata) Satis felix. [Docta) Perita, erudita. [Psallere) Canere anum psalterium & est psallere proprie fidibus, canere vero voce, saltare est in choreis saltationes hominum imitari. [Elegantius) Excellentius, præstantius. [Quam probæ) Quam pulcherrimæ conueniret. [Necesse est) Opus est, probæ honestæ, & pudicæ mulieri. [Instrumenta luxuriæ) Instrumenta sunt luxuriæ canere, psallere, & saltare, quibus adolescentium animi ad libidinem incitantur. [Probæ mulieri) Quis non est dedecus mulier, si & saltare, & fidibus psallere, atque voce canere didicerit, dummodo id mediocriter faciat, sed si lasciuius fecerit hæc omnia tam dedecori sibi esse incipiunt. [Decus) Honor. [Pudicitia) Castitas, & pudor. [Haud facile discerneres) Non facile iudicares, vel dignosceres. [An pecuniæ parceret magisquam famæ,) Id est vtrum minoris precij æstimaret famam, an pecuniæ consumptionem. [Ante hac) Ante hanc coniurationem. [Prodiderat) Quia sæpe promiserat aliquid se facturam: quod postea non fecerat. [Prodiderat fidem) .i. perfida fuerat, non seruando fidem suam. [Abiurauerat) Declarat quomodo fidem prodiderat. [Creditum abiurauerat) Depositam & commendatam ei rem iureiurando negauerat: nam abiurare est rem creditam periurio negare. [Cædis conscia) Sibi communicata fuit cædes hominum. [Luxuria atque inopia) Nam quia luxuriæ & voluptati operam dederat: ideo ad inopiam redacta erat, vt suas cupiditates expleret. [Abierat præceps) Ruerat in ruinam. [Haud absurdum) Non inconuenieos, vt compararet versus. [Iocum mouere,) Id est ridicula verba proponere, & iactare, quibus ad risum sodales mouerentur. [Modesto) Moderato. [Molli) Suaui. [Procaci) Lasciuo. [Multæ facetiæ) Multa faceta verba. [Multusque lepos) Inter facetias & leporem hoc interest. quia facetiæ sunt breuia quædam eloquia, quibus animi auditorem delectantur, lepos dicitur sermonis expolitio & lautitio quædam. [Nihilominus) Quãuis omnia haberet sibi parata ad regnum. [In proximum) In sequentem annum: nam Cic & Antonius eo anno consules erãt. [Antonio) Nam Antonius multis egestatibus oppressus erat, quapropter credebat Catilina obsecuturum sibi, si consul designatus foret, potius quàm si priorius extitisset. [Ea voluntate) In suam voluntatem tracturum Antonium. [Interea) Donec ad consulatum perueniret. [Quietus erat) Non torpescebat ocio. [Omnibus modis) Et foris & domi parabat insidias consuli Cicer. [Vt) Quamuis, ille omnibus modis sibi pararet insidias. [Illi) Cicer. consuli. [Adcauendum) Ad euitandas insidias. [Dolus) Dolus est mali ingenij cogitatio. [Astutiæ) Astutiæ dicuntur astuti ingenij præsentia consilia, & ab Astu oppido dicuntur. vbi erant homines versuti, callidi, & astuti. [A principio sui consul) Cum primum creatus esset consul Cicer. [Effecerat per Fuluiam,) Id est intercessione Fuluiæ, cuius illecebrea captus tenebatur, ob eam rem nihil ipsi Fuluiæ occultum esse poterat. [Propulerat) Impulerat. [Pactione prouinciæ) Nam conuenerat inter eos: vt prouinciis extrema contingeret Antonio, quæ nobilior erat: hoc autem fecit Cic. vt voluntati Antonij morem gereret, vt ipse vrbi, vbi periculum coniurationis imminebat faueret. nam mos erat, vt consules inter se prouincias sortirentur. [Circum se.) Omnia exponit. quæ faciebant ad euitandas Catil. insidias. [Circum se.) Ad tutelam sui. [Amicorum) Et maiorum, & parium. [Clientum minorum) Nam clientes dicuntur, qui sub maioris imperio sunt constituti. [Dies comitiorum) Dies, vt noui consules declararentur. [Petitione) Nam cum ipse candidatus in campum Martium venisset, Consolatum, quamuis suffragantibus conscijs coniurationis, adipisci non potuit, & passus est repulsam. [Neque insidias,) Id est cum nihil contra Cic. moliri posset ad ipsius Cic. perniciem, cum Cic. omnia discuteret astutia sua. [Bellum fa.) Non dolis, aut insidijs rempub. occupare: sed vi. [Omnia extrema) Ephegesis est. id est bellum, quod in omnibus extremis geritur. [Aspera) Iniqua, & est tractum à montibus, & hoc autem pertinet ad facta. [Fœda) Absurda, & contra voluntatem peruenientia. & hoc refertur ad nomen suum, id est ad famam. [Igitur) Quia occulte tentata parum successerant, & Catilina bellum facere, & omnia extrema experiri constituerat. [Fesular) Oppidum non longe à Florentia, à quo originem habuisse dicitur Florentia. [In eam partem Hetruriæ) Fesulæ enim etiam in Hetruriæ sunt. [Camertem) De Camertino oppido. [In agrum Picenum) In Marchiam Anconitanam. [Præterea,) Scilicet dimisit. [Opportunum) Idoneum, & conuenientem ad sim facienda .s. in rempub. Romanam. [Interea) Dum missi in prouincias imposita sibi exequuntur. [Consuli) Ciceroni. [Incendia) Nam duodecim nobilissima loca Romanæ vrbis incendio delere constituerat ipse Catilina. [Cum telo) In manibus esse, vt idem, scilicet cum telo in manibus esset. [Intenti) Diligentes, parati, vt si occasio offerretur, Consulem interficerent. [Insomnijs,) Id est vigilijs: & declinatur hæc, insomnia niæ. [Agitanti,) Id est cogitanti. [Rursus conuocatus) Quis superius, vt dictum est, & antea conuocauerat. [Intempesta nocte) Media nocte. [Per M. Porcium Leccam) Hic hoc tempore præconis fecit officium. [Ibi) In concione eorum. [Si prius) Quando quidem maturabat coniurationem ad exitum perducere Catil. & solus ei erat, qui sibi, & suis consilijs officeret. [Ceteris) Coniuratoribus. [Perterritus) Quòd necesse esset, consulem virum tantæ dignitatis, esse tollendum de medio. [Dubitantibus) Quòd dubitabant consulem interficere, cum eum astutissimum ad cauendum cognoscerent. [Eques) Quia equestris ordinis ciuis erat. [Operam pollicitus) Se suscepturum hanc prouinciam de interficiendo consule. [Ea nocte) Qua hec acta fuerunt à Catilina cum coniuratoribus. [Paulo post,) Scilicet aduentante die, quia nocte intempesta habitum fuerat consilium. [Salutatum) Quia visitandi gratia. [Confodere) Trucidare. [Introire) Intra domum Cic. ire. [Imparatum) Improuisum, qui nihil tale putabat, & ob eam re facile confodi poterat. [De improuiso) Ex arbitratu. [Quintus Curius) Princeps coniurationis. [Quantum periculum) Quia periculum capitis, quod factum fuerat per Fuluiam, quia Fuluia misit ad Cic. quæ referret quid factum esset aduersus eum. [Enunciat) Nam declarauit consilium coniurationis Curius. [Prohibiti) Remoti. [Tantum facinus,) Scilicet consulem interficere. [Interea) Dum Catilina Ciceronem prosequitur. [Plebem) Hetruriæ. [Solicitabat) Ad coniurationem contra rempub. Rom. [Nouarum re.) Id est cupidam nouare res. [Egestas) Egestas solet homines ad ingentia scelera facilius inducere. [Amiserat plebs) Hetruscorum. [Quod Syllæ) Ostendit, quæ iam esset iniuria Hetruscorum à Rom. [Bona) Cum iam rempub. teneret Sylla proscriptiones fecit locupletum militibus suis, sed præcipue bona Hetruscorum proscripsit, itaque agros, & bona eorum militibus diripienda dedit. [Præterea) Præter hos. [Cuiusque generis) Cuiuscunque conditionis, siue serui, siue liberi essent. [Latrones) Qui latrocinio viuebant. [Magna copia) Eo quòd

Hetrusci assueti erant propter Syllanam victoriam. [Ex Syllanis colonis) Ea illis, qui amici fuissent Syllæ. Nam Sylla victores incolas oppidorum Hetruriæ expulit, & Romanos, qui suis partibus fauerant, in ea oppida misit. Colonia autem dicitur, cum maiores ciuitatis ciues in minorem habitandam mittuntur. [Quibus libido) Ostendit etiam hos fuisse opportunos, qui ad coniurationem facile excitarentur. [Quibus) Scilicet colonis. [Libido) Pro aliarum rerum voluptate, & cibi & vestitus. [Luxoria) Hic ponitur luxuria pro incontinentia, & impudicitia corporis. [Nihil reliqui,) Id est consumpsit cuncta. [Ea cum,) Id est Catilinam, incendia vrbi, & ipsi Cic. cædem parasse, & Manlium omni ratione copiam coniurationis auxisse. [Ancipiti,) Id est duplici, nam anceps duarum rerum dicitur: quia & vrbi & prouinciæ succurrēdum erat, quod ipse, declarat. [Priuato sui ipsius consilio) Cic. ad hoc tempus rem pub. tantum consilio tutatus fuerat, sed vlterius tutari non poterat: nam in peius vergebat. [Longius) Diuturnius. [Quantus esset) Quantas copias haberet Manlius. [Quo consilio) an ipsi omnes essent irati populo Romano videlicet, an ipsi vellent rempub. inuadere, aut aliud quippiam facere. [Exagitatam) Diuulgatam. [Rumoribus) Quia omnia hæc alius aliq referebant. [Itaque) Cum hæc retulisset consul in senatu de repub. [Atroci negocio,) Id est cum aliquod periculum maximum immineret reip. [Darent operam) Laborarent. [Nequid detrimenti) Omnia curarent consules, quæ vtilia essent reipub. [Ea potestas) Quam statim dicam. [More Rom.) Secundum consuetudinem Romanorum. [Magistratui) Consulibus, vel alijs imperatoribus. [Bellum gerere) Indicere bellum, quibus libuerat. [Coercere) In bella ad nomina danda, qui functi essent militia, vel alia ratione. [Iudicium summū) Capitalem pœnam cum essent in castris imperatores licebat eis quemquam noxium capite, vel alio supplicio afficere: sed in vrbe nihil tale permittebatur, nisi hoc decretum factum fuisset. [Earum rerum,) Hæc suprascripta facere possent. [Sine iussu,) Hoc dixit: sine iussu populi: quia decernebat senatus: populus postea iubebat. [Post paucos) Nunc respondit quomodo coniuratio sit patefacta: post paucos inquit dies: quibus hæc decreta sunt à senatu & iussu populi. [Fesulis) Habebat L. Seru. aliquos Fesulis, vel hospitio, vel affinitate coniunctos: qui ipsum monuerunt literis omnia: quæ parauerat C. Manlius. [Cœpisse) Prius fecerat conuentus perniciosorum hominum, nunc vero omnes armis instruxerat: vt iam exercitum haberent V. calend. Nouemb. ante sextum diem principij Nouembris. [Portenta & prodigia) Differentia est inter portentum & prodigiū, nam portentum dicitur, quasi porrò tendens: & est illud quod rem futuram significat: sed prodigium dicitur, quasi procul adagendum, quod rem præsentem demonstrat: & statim expiandum est. [Conuentus) Congregationes hominum fieri, scilicet Capuæ, in vrbe Campana. [Igitur) Quandoquidem tot & tanta infensa reipub. Rom. gerebantur: & coniurationes nō solum Romæ: sed in omni prouincia parabātur. [Martius rex) Post exactos reges infestum & odiosum regium nomen erat, & nullum regum nomen in vrbe remanserat: sed Numæ quædam sacra instituta erant, quæ à regibus tantummodo celebrarentur: ergo ne viderentur ea numina lædi, si ab aliquo qui rex nō esset sibi sacrificia fierent, Rom. constituerunt sacerdotium: cui qui præerant, reges appellarentur: & sacra celebrarent ea quæ solebant fieri à regibus: antequam expellerentur. Igitur reges erant nomine: non autem potestate: & hic Martius huic sacerdotio præerat: cum Fesulas missus esset regio decore. [Creticus) Cognomen est, & hic est pulchra prolepsis, & dictus est Creticus ab euentu, eo quòd Cretem deuicerat. [Ea loca) Videlicet in Lucanos, & in Brutios. [Vterique enim) Et quia posset dicere aliquis, cur mittebant priuatos homines in hæc loca? nonne cōuenientius erat mittere priores imperatores? dicit q̄ imperatores deuictis & debellatis prouincijs suis impediebantur falsis accusationibus, ne triumpharent, aliquorum, quia contra ius & fas omnia venalia habebant, quamobrem ad hæc loca missi non sunt. [Vtriqua).i. vterque imperator, & pluralem ponit pro singulari per figuram synthesim. [Imperatores) .s. Q. Pompeius qui Indiam debellauerat, deuicerant.n. & cupidi suarum rerum deserebant remp. [Erant ad vrbem).i. in vrbem [Calumnia) Falsa accusatione, inde calumniatores [Mos) Cōsuetudo. [Omnia honesta atque inhonesta) Quia per fas & nefas volebant consequi largitiones. [Sed prætores) Sunt missi. [Hisq. permissum) Imperatores semper ex exercitibus recedebant ad vrbem Rom. sed quia necessitas periculi festinationem optabat, concessum est, vt exercitum compararent, quemadmodum tempus atque bellum sibi exhibere videretur. [Pro tempore) De qualitate temporis. [Pro periculo) s̄m exigentiam belli. [Indicauisset) Manifestasset. [Sestertia) Sestertium genus est ponderis, quo vtebantur Romani. Sestertium dicitur quasi semitertium, dupondius.n. & semis antiquum est sestertium, dupondius vero à duobus ponderibus dictum est. Pondus est aūt vnum assipondium, aut est vnius libræ pondus, sequitur ergo, vt sestertium sit duarum librarū cum dimidia. [Gladiatoriæ familię).i. qui gladijs dimicabant in ludis. [Distribuerentur).i. oēs illius familiæ, quæ gladiaturæ operā dabant, mitterētur ex vrbe in municipia, nam huiusmodi homines solent facile ad quæq. facinora impelli, tum propter egestatem q̄ tum q̄ par vitam suam facere solent [Pro opibus cuiusque) Pro facultate vniuscuiusque, s̄m censum. [Minores).s. quæstores & ædiles bis nocturnis vigilijs. [Quam) Quas res s. lasciuiam & lætitiā. [Immutata) Quia status ciuitatis est permotus. [Ea summa) Declarat quō sit mutata ciuitas. [Repente) Subito. [Inuasit) Incessit, aggressa est. [Diuturna quies) Longum ocium. [Festinare) Pro festinabant Romani.i. accelerabāt. [Trepidare) Pro trepidabant, trepidatione plena ciuitas erat. [Cuiquam) Quia nesciebant, an ille esset in coniurationibus, gerere bellum nesciebant, quo cōsilio gereretur, non à bello cessabant. [Habere pacem) oā quamuis bellum non gererent, tñ videbant copias hostiles aduersus remp. paratas, qui propter pacem non habebant. [Suo metu) s̄m naturalem metum, nam qui timidior erat, maiora pericula instare credebat. [Mulieres) Quæ naturaliter timidiores sunt q̄ viri. [Magnitudine reip.) Ad eam magnitudinem imperiū Rom. ascenderat, vt multæ gentes sibi bella inferre auderent. [Timor insolitus) Quanto magis insolitus erat timor tanto magis mulieres timebat. [Incesserat).i. quas mulieres timor inuaserat. [Afflictare).i. cruciabantur. [Supplices) Ipsæ mulieres, quod supplicantis signum. [Misereri) Pro miserabantur. & differt inter misereor aris, & misereor eris, q̄ miseror aris semper construitur cum accusatiuo, vt hoc loco, & alibi: Causam miseratus acerbam. misereor aūt construitur cū genitiuo vel datiuo. [Rogitare).s. deos precibus, vt vellent patriam seruare. [Pauere) Pro pauebant.i. timebant. & proprie dixit, nam pauere est subito casu trepidare. [Omissis) Zeugma est. [Sibi patriæq. diffidere).i. desperabant de salute sua, patriæque suæ. [Eadem) Illa quæ incœperat prius. [Præsidia parabantur) Aduersus coniurationem suam. [Lege Plautia) .i. lege Plautij, qui legem tulit aduersus coniuratores, vt ipsi responderent, si quis coniurationis accusatus fuisset omnibus quæ sibi obijcerentur. [Lucio Plaut.) Scilicet Tribuno plebis. [Postremo) Denique detinebatur, ne responderet lege Plautia his criminibus, quæ sibi obijciebant, sed tandem coactus in senatum venit. [Dissimulanda) Dissimulare, est tegere, quod est, sicut Catil. qui tegere volebat coniurationem, quam parauerat. [Sicut iurgio) Quasi foret prouocatus conuitio, quod sibi M. C. iniuste obiecisset. [Tum) Cum in senatum venisset Catil. [Eius præsentiam) Timens ne sua vitia atque flagitia patribus conscriptis incognita essent, & ipsi Catilinæ præstaretur opportunitas, vt ipsum Ciceronem grauis consuleret. [Luculentam) Splendidam, & magnificam. [Perutilem) Quæ multum profuit reipub. quæ in maximo discrimine versabatur eo tempore. [Quam postea) Primo quidem eam recitauit coram senatoribus, sed post eam in scripta edidit, vt omnes legere possent. [Sed vbi ille) Mos erat, vt cum de aliqua re consulendum esset, vnus interrogaretur, & ita ille primus sententiam suam diceret, deinde dicta sententia sedebat, postea secundus idem faciebat, & omnes illi per ordinem respondebant ei, inde sedebant: ita Cicer. perorata oratione sedit. [Ille) M. T. Cicer. [Ad omnia dissimulanda) Quia venerat paratus, vt omnia dissimularet, quæ sibi obijcerentur. [Voce supplici,) Id est oratione plena commiserationis. [Temere) Inconsulte, sine causa. [Vitam instituisse) Bonis institutionibus vitam suam prouexisse, vt de ipso bona omnia sperare possent. [Patricio) Nobili. [Cuius ipsius) Catilinæ opus esse perutile sibi fore rempub. prod. [Inquilinus) Peregrinus: nam inquilinus ciuis dicitur i qui de peregrina ciuitate in aliam vrbem ascitus fuerit: sicut de Arpino municipio in vrbem Rom. ascitus fuerat M. T. Cic. adhoc quòd dixerat ciuem esse peregrinum Cic. sed mihi magis placet, vt legatur homo nouus. [Adderet) His supra dictis. [Maledicta) In Cic. [Obstrepere) Conclamabant, scilicet Catilinam parricidam, qui patriam perdere vellet. [Furibundus) Furore plenus. [Agor) Agitor. [Incendium meum).i. vos ruere faciam & ita odium & incitationē, quam de me suscepistis deponere cogā, & est translatio sumpta ab ędibus, nam cum

ædes

ædes accenſa fuerit continuo incendium extinguitur. [Ibi) Domi ſuæ. [Voluens) Cogitans. [Conſuli) .ſ. facto quem interficere parauerat. [Muniam) Defendam. [Vigilijs) Cuſtodijs nocturnis. [Optimum factu) Optimum eſt conſilium [Exercitum) Manlij. [Legiones) Milites, nam legio continet 6666. milites. [Deſcriberentur) A Romanis cauſa ſupplendi ſuos exercitus. [Antecapere) Præuenire, præoccupare. [Vſui) Vtilitati, multa cõſilia communicare volebat Manlio, & poſtea decernere, qua ratione potiſſimum gererent bellum. [Nocte intempeſta) In media nocte, nam intempeſta dicitur media noctis pars, quo tempore nihil geritur, eo tempore ocioſo, ideo tempore ocioſo, ideo ſine tempore eſſe uidetur, quapropter intempeſta ſine tempore dicta eſt. [Manliana) .i. Manlij, nam à Manlio fit Manlianus, liana, nam poſſeſſiuum, ſed antequam recederet ex urbe, Cethego & Lentulo coniurationis huius conſcijs. [Ceterisq. quorum cognouerat) Qui audaciores erant. [Mandat) Committit. [Opes) Vires. [Confirment) Corroborent. [Maturent) Properent, feſtinent, accelerent. [Cædem) .ſ. ſenatorum. [Incendia) .ſ. vrbis. [Alia facinora) .ſ. rapinas, adulteria, ſtupra, proſcriptiones ciuium. [Geruntur) .ſ. a Catil. & etiam à Conſule. [Ex ſuo numero) Ex hominibus ſui exercitus. [Martium regem) Qui imperator erat in agro Piceno. [Regem) Sacrorum ſacerdotes, qui ſacrificuli reges appellabantur.

MARL. CATILINA &c. [Sæpe) .i. alias. [In rem) .i. propoſito ſuo & vtili. [Arbitris) .i. auſcultatoribus. [Ni virtus) Oratio Catilinæ ad coniuratos in deliberatiuo eſt genere principaliter, deliberat omnino velle occupare remp. & in demonſtratiuo per accidens, demonſtrat indignitatem aduerſariorum. Captat beneuolentiam ab auditorum perſona, cum laudet eos a fortitudine & à fide, à perſona aduerſariorum, cum trahat eos in odium, & perſona ſua, cum oſtendat ſeparatiſſimum pro omnium vtilitate & laude, a rebus ipſis, cum demonſtrat ex hoc negocio habituros maximam vtilitatem, & gloriam, ſi eripuerint illos quorum arbitrio reſp. regitur. Argumentum ſumitur à facili, facilis erit victoria cum ſitis uno animo & fortes, nec non iuuenes, illi econuerſo ſenes, & molles. Ab vtili, vtile erit vobis, quia liberabimini à ſeruitute & magiſtratus aſſequemini. Ab honeſto, honeſtum eſt potius mori per virtutem, quàm per ignominiam vitam amittere & cum hominum irriſione degere. [Virtus) .i. fortitudo. [In manibus) .i. in poteſtate noſtra [Per ignauiam) Per ignauos homines. [Capiarem) Adirem. [Eo) Ob id. [Incipere) .i. aggredi. [Maximum) Quantum ad rem ipſam. [Pulcherrimum) Quantum ad laudem. [Agitaui) Concepi. [Diuerſi) Separatim. [Vendicemus) Liberemus nos a ſeruitute turpiſſima. [Ditionem) Quaſi in ſeruitutem. [Tetrarchæ) Dicuntur illi qui habent adminiſtrationem quartæ partis regni. [Populi, nationes) Articulus eſt. & loco coniunctionis ponitur coma. [Vulgus) .i. ſine fauore. [Valeret) Bene ordinata eſſet. [Itaque omnia g.) Contentio eſt color rhetoricus qui demonſtratiuo accommodatur, & vituperio aptiſſima eſt ſedes in confirmatione & cõfutatione, & ab exordio non eſt alienus, dum captatur beneuolentia ab aduerſario. [Nobis reliquere) Contrarium eſt [Repulſas) .ſ. petitione conſulatus vel alicuius officij. [Pericula) Quia nos periculis exponunt. [O fortiſſimi) Interrogatio eſt. contra narrationem color ponitur aliquando in exordio ad criminationem aduerſarij, raro in concluſionem. [Verum enimuero) Ordo eſt ver. teſtor, iuro, affirmo. Victoria eſt in manu nobis, proh. ſidem deum & hominum. i. auxilium deorum & hominum .ſ. ſuccurre hominibus miſeris. exclamatio eſt color qui frequenter demonſtratiuo adiungitur, multum habet acrimoniæ & conficit ſignificationem doloris vel indignationis, conuenit figuræ apoſtrophæ. [Viget ætas, animus va.) Color eſt, qui membrum appellatur, differt ab articulo, quia pluribus verbis conſtat. [Conſenuere) Diminutiua ſunt. [Expediet) .i. explicabit. [Etenim) Contentio eſt eum contrario [Tolerare) .i. tam patienter lõgum ferre. [Ad neceſſaria) Ad quotidianum vſum & victum. [Larem) .i. domum. [Toreumata) .i. vaſa cælata & ſculpta, vt ait Plin. qui Tronice tronices ipſam artem appellat. [Trahunt) .i. accumulant. [Summa libidine) .i. immoderata cupiditate. [At nobis) Contrarium eſt. [Res) .i. conditio noſtra infelix. [Spes aſperior) Quia quotidie deteriora ſperamus. [Quin igitur) Cõtentio eſt. [Decus) .i. honores & magiſtratus. [Res) .i. conditio noſtra miſera. [Accepere) .i. audiuere. Virg. Accipe nunc Danaum inſidias. [Mala) .i. flagitia. [Res,) Id eſt patrimonium. [Spes) .ſ. honorum & diuitiarum. [Tabulas nouas) .i. abolitiones pecuniæ quam creditoribus debebant, vt Cic. lib. 2. Offic. eſt auctor, ait enim: Tabulæ vero nouæ. [Rapinas) .i. direptiones bonorum. [Mauritania) Ea oppoſita eſt Hiſpaniæ & parum ab ipſa diſtat. [Egeſtati) Vt puta, neſcis amice quod pauper es? [Periculi) Neſcis quòd ſuſpectus es tali viro? [Ignominiæ) Neſcis quòd omnibus ludibrio es? [Exſecrationem) Imprecationem omnium malorum. [Circumtuliſſe) .ſ. ſeruum. [Atque eo) Aliqui legunt, dictam rem, nonnulli, eo dictante. [Adigeret) .i. obligaret. [Ficta hæc) .ſ. quòd ſanguinem biberent. [Coopertus) .i. circumdatus. [Probri) .i. dedecoris. nam erat dedecori reip. homo adulter & idem aleator, quibus vitijs, ut ait Aſconius, à rep. remotus fuit. [Vanitas) .i. leuitas. [Conſuetudo) .i. vſus. [Obnoxia) Deuincta, obſequens. Quid proprie ſignificat obnoxius, lege Gellium lib. 7. cap. 13. [At Fuluia) Fuluia cognita cauſa. [Inſolentiæ) .i. ſuperbiæ non ſolitæ. [Sublato) .i. non nominato Catil. principe coniurationis, vel Curio à quo ipſa audiuerat omnia. [Studia,) Id eſt animos hominum. [Egregius,) Id eſt virtute excellens. [Homo nouus) Appianus ait, Ciceroni conſulatus Catilinæ loco delegatur. ob id Catilina eos improbans à quibus conſul eſſet deſignatus, ignobilitatem Ciceronis inuectus, nouum hominem Ciceronem appellat, ſic enim eos qui à ſe ipſis nulla maiori dignitate claruere, Rom. ſolent nominare, hoſpitalitatem præterea vrbis irridens, inquilinum enim nominat, quo verbo dicuntur hi qui alienas domos incolunt. [Opportunis) Vbi daretur occaſio perturbandæ reip. [Manlium) Præpoſitus erat Centurio in Hetruria. [Qui poſtea,) Id eſt congregato exercitu. [Ætas) .ſ. ſenilis. [Luxuriæ) .i. intemperantiæ tam in veſtibus quam in victu. [Luxuris) Quia luxurioſe, vt erat ſolita, viuere non poterat. [Inopia) Parum lucrabatur quæſtu corporis propter ſenectutem. [Nihilominus) .i. quamuis derecta eſſet coniuratio. [Neque interea) .i. dum comitiorum tempus exſpectabat. [Alij codices) Neque illi tamen ad cauendum aut aſtutiæ, aliqui non habent, tamen. [Cauendum) .i. declinandum pericula. [Occulte) Per inſidias [Aſpera) Nimium difficilia. [Fœda) Ignominioſa. Ordo igitur. Mitit C. Manlium Feſulas atque in eam partem Hetruriæ. Et Mitit quendam Septimium Camertem in agrum Pic. &c. [Hortari ut ſemper) .i. omni tempore. Procedit, ſuccedit in effecta. [Manlium) .i. centurionem. [Item alios) .ſ. docet præmiſiſſe. [Oppreſſiſſet) Abſtuliſſet. [Officere) .i. reſiſtere & impedimento eſſe. [Propere) .i. feſtinanter. [At illi) .ſ. Cornelius & Vargum. [Ac) Pro &. [Simul) Etiam. [Interea) .ſ. dum hæc Romæ geruntur. [Quibus) .ſ. colonis, coloniæ Latinæ dicebantur quæ ex Italia ducebantur. Romanæ vero quæ ex ipſa vrbe, vt ſentit Liuius. [Luxuria) .i. immodicus apparatus. Sen. ait: Culina fœdiſſimum patrimoniorum exitium. [Nihil reliqui) Quia talia bona male acquiſita non diu durant. Vnde Sen. Nulli rei proſpere rapina ceſſit. [Permotus,) Id eſt turbatus. [Quo conſilio ſo.) .i. quo vellet erumpere. [Exagitatam) .i. diuulgatam. [Atroci) .i. difficili. [Coërcere) Mihi non placent quæ incipres. [Poſt paucos d.) .ſ. quam hæc agitata ſunt conuentus .i. conciones .ſ. a popularibus Catilinæ. [Martius rex) Cognomentum eſt. [Permota) Perculſa. [Facies,) Id eſt ſpectaculum quia omnes mulieres inculiæ erant. [Neque loco neque homini,) Quia non audebãt ſe tuto credere neque loco neque hominibus, nam fides violabatur. [Bellum gerere) Quia hoſtes non erant. In expeditione & ambiguo extra poſiti erant. [Pacem) Quia timebant hoſtes paratos contra patriam. [Afflictare) .ſ. lacrymis & verberibus. [At animus crudelis) .i. ſanguinatior. [Parabantur) .ſ. à ſenatu. [Diſſimulandi) .i. occultandi ſcelus ſuum. [Ira commotus) Ariſt. ait, orator iratus vehementior eſt. Sed Sen. ait, oratorem iratum non ſeruare modum in dicendo, nec oratorem iratum oportere, ſed irato ſimilis. [Luculentam,) Id eſt copioſam. [Aſſedit) .i. orationi finem poſuit. [Temere) .i. valde. [Ea familia) .ſ. bene merita de rep [In bona ſpe.) Bene agendo, bene ſperando ſi bene meritus eſſet de rep. [Perdita repub.) In qua non poſſet habere magiſtratus, alij ſic legunt, cum eam ſeruaret M. Tullius inquilinus vrbis Rom. [Furibundus) Furore percitus. [Circumuentus) Poſitus in medio. [Ruina veſtra) Nam vos omnes perdam. [Ex templo) .ſ. telluris ubi habebatur ſenatus, alij legunt ex curia, idem eſt. [Voluens ſecum) .i. in animo. [Procedebant) .i. ſortiebantur effectum. [Vigilijs) Excubijs. [Scriberentur) .ſ. à S. P. Q. R. [Vſui) .i. ad neceſſarium. [Lentulo ceteriſque) .ſ. coniuratis. [Promptam) .i. paratam [Factiones) .ſ. coniurationis. Aliqui codices habent, opes factionis. [Seſe) .i. dixit. [Propediem) Ad paucos dies. [Dum hæc Rom. g.) Ideo dum dederat mandata Cethego, & Lentulo. [Cum mandatis h.) Et notandum quòd apud Rom. lex erat capitalis, ſi legatus aliter quàm à ſenatu accepiſſet, verba retuliſſet,

quia, vt refert Sen. Nihil est tam bene dictum, quod in male referendo, pro malo non habeatur.

RIVIVS IN abditam partem ædium secessit) Manuscripta duo secedit. quomodo & alia pleraque. [Nisi virtus atque fides vestra satis spectata mihi forent) Legendum è vetustis, Ni virtus fidesq. vestra spectata mihi forent. omissa particula illa Satis, quam nec Fabricianus habet codex, nec requirit magnopere sensus. Si qui tamen eam adiectam velit, non admodum repugnabo. est enim in Merseburgensi. Sed & Terent. Satis iam Simo, satis spectata erga te amicitia est mea. Beroaldinum exemplar eam non habet. Ni, pro nisi ponitur, & sic numerus ipse exiget, cuius est obseruantissimus Salustius. Nec vero aliter Seruius in Georgica Virgilij citat. Iam illud, virtus atque fides vestra, vestrum quid nescio atque immane sonat. Quanto modularius, virtus fidesque vestra. [Spes magna, dominatio, in manibus frustra fuissent) Ita & manuscripta ferè, quæ ipse viderim. In recentioribus Spes magnæ dominationis, legitur. [Simul quia vobis eadem quæ mihi bona malamque esse intellexi) τὸ Esse non est in Merseburgensi, neque in Veneto, aut alijs impressis vetustioribus, ac elegantius & maiore cum gratia abesse videtur. Mox. [Nam idem velle atque nolle, ea demum firma amicitia est) Sic & in Hecyram Donatus. In Fabriciano vero, idem velle atque nolle. Perperam autem in est in exemplari Coloniensi additum Res. nec enim in vetustis reperitur. [Quæ conditio vitæ futura sit, nisi nosmetipsos vindicemus in libertatem) Legendum arbitror, ni nosmetipsi id enim præterquam quòd elegantius est, etiam veterum consensu codicum magis comprobatur. [Ceteri omnes strenui, boni, nobiles, atque ignobiles, vulgus fuimus, sine gratia, sine auctoritate) Quamuis eodem modo codices manuscripti. est in plerisque tamen, vt & Beroaldino, vulgus sumus, tempore præsenti pro, nullo numero habemur, hoc est, contemnimur & despicimur. Sed & Fuimus, non sanè displicet, quod exemplaria ferè habent. [Nobis reliquere pericula, repulsas, iudicia, egestatem) In vetustis est, Repulsas nobis reliquere, pericula, iudicia, egestatem. Vt ea verborum series concinnior esse videatur, alij iudicent. [Mox quæ quousque tandem patiemini ò fortissimi viri) In Fabriciano & Beroaldino non est, O. ac mihi sanè ab literatore insulso additum videtur. Est tamen in Merseburgensi atque alijs. Mox. Non ne mori per virtutem præstat, quàm vitam miseram, atque inhonestam, vbi alienæ superbiæ ludibrio fueritis, per dedecus amittere?) Volumen Fabricianum habet, vbi alienæ superbiæ ludibrio fueris id haud dubie cum rectius, tum elegantius esse videtur. Et talis ἐνέργεια numeri, incredibilem quandam gratiam & venustatem habet. Mox. [Verum enimuero per Deum atque hominum fidem, victoria in manu nobis est) Priscianus legit, pro Deum atque hominum fidem 14. Pro, inquit, etiam interiectionis loco ponitur, & circumflectitur. Vt Sal. in Catil. Pro Deum atque hominum fidem. Neque secus interpres quicunque is, legisse videtur. In vetustis inscriptionibus ferè Proh reperitur, cõtra quam vel Priscianus ipse vel alij quidam velint. Nam & Festus cum Prisciano facit. Inter alias enim significationes huiusce particulæ Pro, quas multas lib. 14. recenset, etiam admirationi seruire eam docet. vt Pro Iupiter. nam hoc ipsum exemplum subdit. [Nisi forte animus me fallit) Manuscriptum habet, ni forte animus fallit. [Tametsi illis quieta mouere magna merces videbatur) Est in alijs, quietam remp. mouere: Sed manuscripta ferè cum priore lectione faciunt. & illud Quietam remp. ex glossa irrepsisse suspicor. Nam quieta mouere hic est quietum & tranquillum statum ciuitatis turbare. [Tamen postulauere plerique vti proponeret) In Fabriciano est, tamen postulare plerique pro postulabant. vt sit ἐναλλαγὴ modi. [Quæ præmia armis paterent) Manuscriptum, quæ armis præmia paterent. [Tũ Catil. polliceri tabulas nouas, proscriptionem locupletum) Manuscripta vt & impressa quædam, Proscriptione locupletium. Id mihi rectius numerosiusq. esse videtur. Sed & Cic. vtitur hoc genitiuo ad Atticum, Nec moderatiorem, quàm Sylla, in pecunijs locupletium. Nam in ablatiuo dici locuplete & locupleti, docet Q. Rhemnius Palæmon. vnde genitiuus existit locupletum, & locupletium. Quanquam idem Cicero, ne quid, dissimulem, proscriptionem locupletum dixit in Paradoxis. vt in vulgatis est exemplaribus, in manuscripto locupletium reperi. Porrò tabulæ nouæ latinis dñr, quæ Græcis χρεῶν ἀποκοπαὶ quõ & Cic. appellat. 7. ad Attic. Est aũt publica quædam æris alieni abolitio, & pecuniarum creditarum quasi condonatio. Meminit harum Cic. 2. Offic. & Liu. 2 belli Macedonici, vt interpretis inscitiam iure mireris, qui hic admirandas tabulas, & artificiose pictas, intelligit per tabulas nouas. [Proscriptionis vero nomen à bellis ciuilibus initium ducit. nam in tumultu & dissensione ciuili, cuiusmodi extitere Marij & Sullæ, Cæs. & Pomp. qui consecuti victoriam erant, ij nomina eorum qui fuisse diuersarum partium putabantur, in tabulis descripta proponebant, constitutis præmijs, si quis eorum quenquam occidisset, bonis etiam proscriptorum publicati atque hastæ subiectis. Porrò Sylla proscriptionis tabulas primus proposuit, isq. non contentus in eos sæuire qui armis a se dissenserant, etiam quieti animi ciues, propter pecuniæ magnitudinem, proscriptorum numero adiecit, quẽadmodum Valerius inquit. Postea obtinuit consuetudo, vt in exilium eiecti, proscripti dicerentur. Ergo polliceri Catil. proscriptionem locupletũ, nimirum vt illis interfectis, impetus in eorum bona fieret. Mox. [Magistratus, sacerdotia, rapinas, & alia quæ bellum atque libido victorum fert) In manuscriptis est, alia omnia, omissa illa Et, copula. [Præterea esse in Hispania citeriore Pisonem dicebat, in Mauritania cum exercitu &c.) In manuscriptis atque alijs vetustioribus non est, Dicebat, & maiore cum gratia abesse poterit. Irrepsit autem ea glossa addita. [Cum eo se consule initium agendi belli facturum) Sic & Aldinum exemplar. Merseburgense habet in spatio agendi. s. bellum. Verum in ceteris manuscriptis nõ est, Belli. ac neque sensus ipse, neque latinitatis ratio patitur, vt addatur. Nisi quis legere malit, initium belli facturum, vt omittatur, Agendi, quo exemplar habet Beroaldi. Nam inferius quoque: Qui initium belli facerent, inquit. Sed & Cæsar, Omnibus pollicitationibus ac præmijs deposcunt, qui belli initium faciunt. Hoc loco etiam Si nonsulé habent codices in membrana descripti, casu accusatiuo, consentientibus impressis quibusdam. quod non sanè displicet. [Ad hæc maledictis increpabat omnes bonos) Quanquam eodem modo Aldinum quoque exemplar, tamen rectius in manuscriptis, Ad hoc, nam sic ferè Sal. alias, nec aliter Tacitus. [Suorum vnumquenque nominans laudare, admonere alium egestatis, alium cupiditatis suæ) Perperam Gymnicus, admonebat, quanquam sic in alijs quoque est. Irrepsit autẽ ex glossa. Mecum facit exemplar Venetum, Schurrerianum, alia pleraque. [Multos Syllanæ victoriæ) Manuscripta, multos victoriæ Syllanæ, vt adiectiuum sequatur. Paulo post: Conuenium dimisit. Nam ita codices in membrana descripti. [Inde cum post exsecrationem omnes degustauissent, sicuti in solennibus sacris fieri consueuit, dicitur aperuisse consilium suum) τὸ Dicitur, ex glossa irrepsisse videtur. Neque enim est in vetustis. sic elegãtius, citraq. detrimentum sensus abest. Merseburgense, fieri consuetum, sed eodem sensu. [Atque eo dictare, quo inter se magis fidi forent) Hic mire variant exemplaria vetusta. Quid si legas, atq; id ea re, siue eo fecisse (tametsi hoc verbum cum in manuscripto sit, in recentibus desideratur) vel, atque eo id ante fecisse, quo inter se &c. quomodo legendum esse, coniectura quadam ducor ad suspicandum? Hæc iam adnotaram, cum ecce in duobus manuscriptis reperio. Atque eo dictam rem fecisse, quæ mihi lectio maxime omnium probatur. & habet eandem exemplar Beroaldinũ. [Nonnulli ficta & hæc & multa præterea existimabant esse ab his, qui Cic. inuidiam &c.) τὸ Esse, non est in manuscriptis, neq; in impressis vetustioribus, ac solet interdum per Eclipsin abesse, summa cum venustate orationis, vt est ab alijs quoque adnotatum. [Nobis autem ea res) τὸ Autem non habẽt exemplaria manuscripta ac rectius abest. [Quem Censores senatu probri gratia amouerant) Quid si legas, mouerant? Nam sic ferè dicimus mouere Senatu, pro eijcere. Alterum illud, haud scio an sit usurpatum in scriptis. aut si est, rarum certe est. Fortasse, illa vocalis, A, in antecedente dictione extrema, eademq. in Amouerant prima, locum errori fecit. Hæc iam scripseram, cum ecce inspecto codice Fabriciano, Mouerant ibidem reperi. licet in alijs amouerant. Ceterum, vt hoc quoque obiter addam, Censores vt in amplissimum ordinem plerunque, quos commodum foret, legendi ius habebant, ita & senatu mouere solebant, si quos honore amplissimo indignos iudicassent. Itaque & hic Salustius Q. Curium hominem flagitijs, atque facinoribus coopertum, senatu à Censoribus motum dicit. [Neque reticere quæ audierat, neque sua & ipse scelera occultare) Est in quibusdam, vt se & Merseburgensi, neque suametipse scelera. Quomodo Liuius 8. ab V.C. Eporo mediocri, suametipse fraude interierũt. Sed & prior lectio placet. nam idem Liuius septimo belli Punici secundi, Ita inde Annibal, inquit, sua & ipse fraude captus abijt. τὸ Prorsus quod mox sequitur, ad sequentia pertinet, ac perperam est à Gymnico superioribus additum, vt sit, Prorsus neque dicere neque facere quicquam pensi habebat, pro, nihil curabat. Liuius, Quis neque quid dicerent, quidquam nunquam pensi fuisset. [Erat ei cum Fuluia nobili muliere stupri vetus consuetudo) In alijs, muliere nobili.

quomodo

quomodo & manuſcriptis, elegantius autem ſequitur adiectiuum. [Multa maria montisque polliceri cœpit, minari interdum ferro) Perperam eſt in recentioribus addita illa, Et, copula, ad verbum Minari. Quod et ad ſenſum nihil, tamen ad orationis venuſtatem facere haud parum videtur. Ferrum pro gladio dixit per Metonymiam, vt ex materia intelligas rem confectam. Et quanquam hæc figura Poetis familiarior ſit, vtitur ea tamen & Cic. nonnunquam, velut pro Cecinna, In aliquem venientem cum ferro inuadere, & homines inſtructi & certis locis cum ferro collocati. [At Fuluia inſolentia Curij cauſa cognita) Legendum è vetuſtis, inſolentiæ, pro, vbi cauſam cognouit inſolentiæ Curij. Nam apiculus ille, quo ſit diphthongus, perperam eſt in impreſſis omiſſus. [Quæ & quomodo audierat, compluribus narrauit) Legendum, quæ quomodo audierat. Nam eſt illa, Et, copula ab inſulſo forſan literatore addita. neque enim in manuſcriptis reperitur. Niſi quis legere malit, quæque & quomodo audierat, nam ſic quoque legendum coniecturis quibuſdam adducor vt ſuſpicer. [Si eum quamuis egregius, nouus homo adeptus foret) In manuſcriptis eſt, homo nouus quæ collocatio verborum melior, qua & Cic. ferè vtitur. Dicitur autem homo nouus, qui nulla generis & proſapiæ nobilitate commendetur, & qui propter ignobilitatem à ſe ortus videatur, hoc eſt, qui nulla adiuuetur in adipiſcendis honoribus commendatione maiorum, quique nullas habeat oſtentare imagines, nec res geſtas virtutesque iactare poſſit. Cicero Philipica 6. Quid enim non debeo vobis Quirites, quem vos à ſe ortum hominibus nobiliſſimis omnibus honoribus prætuliſtis? Idem in Saluſt. Ego, inquit, maioribus meis virtute mea præluxi, vt ſi prius noti non fuerint, à me accipiant initium memoriæ ſuæ. Vtrobique ſignificat, ſe eſſe hominem nouum. Teſtatur & Plutarchus in vita M. Catonis, homines appellari nouos ab Romanis τοὺς ἀπὸ γένους δόξαν οὐκ ἔχοντας, ἀρχομένους δὲ γνωρίζεσθαι δι᾽ αὑτῶν vt ipſe inquit. Huic in Iugurtha Sal. opponit hominem veteris proſapiæ, ac multarum imaginum, quem vno verbo nobilem dicimus. [Nanque à principio ſui conſulatus) Manuſcripta, Conſulatus ſui. Mos. [Pactione prouinciæ propulerat) Manuſcripta duo, perpulerat. quomodo & ex impreſſis quædam. [Ne contra remp. diſſentiret) Eſt in manuſcriptis omnibus, quæ ipſe viderim, Sentiret, neque ſenſus id repudiat. Tametſi ne alterum quidem diſplicet, ſi ſubaudias, ab ipſo. Quoniam quæ occulte tentauerat aſpere fœdeq. euenerant) In manuſcriptis & alijs antiquioribus eſt, aſpere fœdaque, nec aliter legit interpres, quiſquis is eſt. [Et cum eo L. Vargunteius ſenator) Manuſcripta L. Vagunteius. Quanquam Plutarchus in vita Ciceronis hoc omiſſo C. Cethegum prouinciam cepiſſe Conſulis interficiendi teſtatur. [Senatus decreuit, vt darent operam Conſules, ne quid reſpub. detrimenti caperet) τὸ Vt, in exemplaribus manuſcriptis non eſt. Ac elegantius omitti, quàm addi videtur. tale illud Liuij, Præſcribit monetque Lilybeum firmo teneret præſidio. Cæſar 1. belli Ciuilis: Quotieſcunque ſit decretum, darent magiſtratus operam, nequid reſpub. detrimenti caperet. pro, decretum vt darent. [Aliter ſine populi iuſſu, nulli earum rerum Conſuli ius eſt,) Manuſcripta duo, nullius earum rerum. Niſi quis Nulli vetuſte poſitum malit pro Nullius. quomodo Comicus dixit, Tam mera tam nulli conſili. & in Truculento Plautus, Coloris illi, pro illius. Nec enim τῷ Conſuli addendum puto. Sed vt hoc obiter addam, Aliter Saluſtius pro alioqui poſuit, Ius pro poteſtate. [Igitur ſenatus decreto, Q. Martius rex Feſulas, Q. Metellus Creticus in Apuliam, circumque ea loca miſſi) N. Marcellus de mutata declinatione agens, Senato decreto hic legendum adnotauit, Quam veram eſſe lectionem reor, & ſic in adultero manuſcripto fuerat, ſed eraſum erat, id eſt. Habet eodem modo exemplar Florentinum. Mos. [Hi vtrique ad vrbem imperatores erant impediti ne triumpharent calumnie paucorum) In Vetuſtius quibuſdam eſt, vtrique enim &c. ſed in manuſcriptis eſt, vulgata lectio. Aſconius Pædianus, ij vtrique legiſſe videtur. Nam perperam ibi quidam, Secundo, legunt. quaſi ij numerum notet, ac non potius pronomen ſit. Hoc eos, qui locum citarunt non obſeruaſſe miror. [Hiſque permiſſum eſt, vti pro tempore) Legendum, hiſque permiſſum omiſſo verbo ſubſtantiuo. quomodo & Merſeburgenſe exemplar, & alia quædam habent. [Ad hoc ſiquis indicauiſſet de coniuratione) Melius in alijs, indicaſſet, per ſyncopam. [Præmium, ſeruo libertatem) Sic & in Fabriciano. In cæteris ferè, præmium decreuere &c. quomodo item in impreſſis vetuſtioribus. Niſi quod in his ferè premia legimus, numero plurali, id quod minus probo. [Neque loco, neque cuiquam homini ſatis credere) Legendum, neque homini cuiquam, vt eſt in manuſcriptis. Atque hic in hiſce vocibus ordo ferè ſemper apud alios quoque reperitur. [Et ipſe Plautis lege interrogatus erat) Manuſcripta, lege Plautia, vt ſequatur adiectiuum, ita vt in talibus ferè ſolet. nam dicimus, lex Iulia, lex Manlia, &c. [Sicuti iurgio laceſſitus foret, in ſenatum venit) In alijs eſt ordo verborum mutatus, licet manente ſenſu. Sed ad hæc & ſimilia eſt nobis conniuendum, ne minutis in rebus occupati, καὶ περὶ μικρὰ σπουδάζειν videamur. [Catilinæ, vt erat paratus ad ſimulanda omnia) Manuſcripta, ad diſſimulanda omnia. & ſic item ex impreſſis quædam, velut Beroaldinum & Venetum. Diſſimulamus autem quæ ſunt. ſimulamus quæ non ſunt. [Sed & paulo ante de eodem Saluſt.) Poſtremo diſſimulandi cauſa &c. Quanquam vulgatam lectionem non reijcio, quam & Merſeburgenſe habet. [Ita ab adoleſcentia vitam inſtituiſſe, vt omnia bona in ſpe haberet) Alij haberent. pro, vt omnia bona de ipſo ſperanda & expectanda forent. Perperam & Gymnicus & alij, dicebat vitam inſtituiſſe. quod verbum ex gloſſa addita, vt opinor, irrepſit in contextum. Nam maiore cum gratia & venuſtate abeſt. Ita Cic. Habendas eſſe quam laxiſſimas habenas, caput enim eſſe ad bene viuendum ſecuritatem. & Virg. 9. Æn. Tunc Niſus & vna Eurialus confeſtim alacres admitti orant, Rem magnam preciumq. moræ fore ſupple dicunt. Tale illud quoque in Iugurtha: Poſtero die cum Aulo in colloquio verba facit, tametſi ipſum cum exercitu fame ferroque clauſum teneat, tamen ſe rerum humanarum memorem, ſi ſecum fœdus faceret, incolumes omnes ſub iugum miſſurum. vbi perperam eſt in Veneto quodam, tamen ſe dedit memorem. quod verbum ex gloſſa addita irrepſit. Mos. [Ne exiſtimarent) Perperam Gymnicus, Neque. Mos. Cuius ipſius atque maiorum plurima beneficia in plebem Rom. erant) Legendum, eſſent. quomodo eſt in vetuſtis. Atque ita & ſenſus ipſe poſtulat, & elocutionis ratio. Paulo poſt. Ad hæc maledicta alia cum adderet. In manuſcripto cæteriſque vetuſtioribus eſt, Ad hoc. atque ita ferè Sal. nunquam aliter. [Incendium meum ruina reſtinguam) In manuſcriptis eſt, extinguam. quomodo & in alijs quibuſdam. Nec ſecus legit Felicius Durantinus, hæc verba citans: Verum mihi prior lectio magis arridet. nam & Cic. pro L. Muræna, Catil. ait Catoni iudicium minitanti reſpondiſſe, ſi quod eſſet in ſuas fortunas incendium excitatum, id ſe non aqua, ſed ruina reſtincturum. Sed & Florus eodem modo, iam Sal. verbis vtens, Conſul inquit, habito ſenatu in præſentem parricidam orationem Cic. perorauit ſed non amplius profectum, quam vt hoſtis euaderet, ſeq. palam profeſſo incendium ſuum reſtincturum ruina minaretur. Val. Maximus verbo extinguere vtitur. L. vero Catilina, inquit, in Senatu M. Cicerone incendium ab eo ipſo excitatum dicente, Sentio, inquit, & quidem illud ſi aqua non potuero, ruina extinguam lib. 9. cap. de dictis improbis aut factis ſceleratis. [Deinde ſe ex curia domum proripuit) In quibuſdam eſt, è templo proripuit, priorem lectionem in Aldino quoque reperias & in manuſcripto. Sed eſt idem ſenſus, vtrocunque modo leges, Cicero in Catilinam obiter oſtendit Senatum ab ſe fuiſſe in ædem Iouis Statoris vocatum, remq. omnem ibi ad P. C. delatam, eodemq. Catilinam, veniſſe, ſui (vt hic Sal. ait) purgandi cauſa. Sed & Plutarchus in vita Ciceronis vocatum ab eo Senatū ait εἰς τὸ τοῦ Στάτορος Διὸς ἱερόν, ὃν Στήσιον Ῥωμαῖοι καλοῦσιν, vt ipſe loquitur. E quibus liquet, non inepte legi poſſe, ex templo. Sed hoc in medio relinquemus. [Et ab incendio intelligebat vrbem vigilijs eſſe munitam) τὸ Eſſe non habet codex Merſeburgenſis, neque manuſcriptus ille cuius plerunque fidem ſequor, niſi quòd in ſpatio ipſo quod verſus dirimit, idem adiectum eſt. Nec eſt in impreſſis paulo emendatioribus. [Multa antecapere quæ bello vſui forent. perperam Gymnicus, multa loca ante capere. [In Manliana caſtra profectus eſt) Hanc lectionem probo. non diſſimulabo tamen, qui me ſcrupulus male habeat. [Merſeburgenſis codex, vnus ex omnibus habet, Maliana, ſimplici l.) Sed & Manlius ibidem ferè, ſemper, contra quam in alijs, reperitur. Eodem modo apud Plutarchum in vita Ciceronis Μάλλιος. Interpretem miror, cur Manlium verterit, vbi Plutarchus, [illegible] ἔχοντα. Sed & poſt, πρὸς τὸν Μάλλιον, ſemel atque iterum ad Manlium vertit interpres, is qui vitam Cicero ex Græco in Latinum ſermonem tranſtulit. Niſi alter fortaſſe, ac nos hodie, ſuo iam in codice habuit. Nam poteſt eſſe locus mendoſus, quod ad hanc vocem attinet. [Mādat, quibus rebus poſſent, opes factionis confirment) In quibuſdam eſt, vt confirment. ſed prior mihi lectio magis arridet, quam codices & manuſcripti habent.

GLAR. SPES magna dominationis in manibus fuisset) Ita vetus codex, at Aldinus habet, Spes magna, dominatio in manibus fuisset, quam lectionem ego non probo, neque dominatio in manibus fuit, sed dominationis spes. [Postremo omnibus modis pecuniam trahunt, vexant) Post vexant, distinguendum, quanquam lectori considerandum, quid hic Vexant proprie significet, videtur enim à verbo hic etiam significatione frequentatiuum esse, vt respondeat ad traho. [Mala res, spes multo deterior) Vide vt acciperit spes, pro timore ne, an reuera pro spe sine effectu, vt vere a philosophis dubitetur, plus ne boni, an mali adferat spes mortalibus. [Spes neque ita, neque spes bona vlla) Comment. exponit, nihil habebant, & nihil sperabant, quod deterius est. Idq. mihi placet. Sed quod alij, quietam remp. mutarunt in quieta, hoc lectori iudicandum. Exemplar vetustum habebat: Tametsi illis quietam remp. mouere mag. mer. vid. [Atque eo dictare, quo inter se magis fidi forent) Codices alij habebant, atque eo dictare fecisse, quo inter se, &c. Alij fecisse verbum sustulerunt, quando intelligi possit. Badius legit: Atque eo dictam rem fecisse, quo inter se magis fidi forent. quæ lectio planior est, si modo sit Auctoris, quod ego neutiquam affirmarim. Vetustus codex habet: Atque eo dictitare fecisse, quo inter se, &c. [At Fuluia insulentia Curij causa cognita) Idem Badius, insolentiæ, in gignendi casu legit, & codex quoque vetustus quod placet propter compositionem etiam si alij ablatiuum exponant propter insolentiam. Illud autem, sublato auctore, varie commentarij, explicant, alius sublato auctore .i. discedente, alius sublato .i. tracto vel alleuato, ego propemodum ausim veram expositionem dicere, sublato .i. non nominato. [Fesulas ad Manlium quendam portare) Quendam ait, tanquam obscurum, vt quem neque superius inter insigneis coniuratos numerauit. C. Manlium paulo post vocat. Mirum vero illum exercitus ducem electum. Verum oportuit præcipuæ audaciæ fuisse hominem. Commentarius qui Vallæ adscribitur, ait, Fesularum principem fuisse, sed errat ex Salust. verbis non intellectis. [Ea potestas per senatum more Rom.) Ea potestate, legere malim hoc sensu: Ea maxima potestate per senatum more Rom. data magistratui permittitur exercitum parare, bellum gerere, &c. quanquam alteram lectionem per nominandi casum nequaquam reijcio. [Post paucos dies L. Senius senator) Alij, L. Seruius, legunt, fortassis, L. Seruius legendum. At id parui momenti, illud potius cogitandum, cū mox subiungit: Ante diem sextum calendas Nouembris Manlium cepisse arma, num ipsum sextum calendas, an, septimum, hoc est, num vicesimum Octobris diem, an vicesimum sextum intelligamus. In prima Cic. aduersus Catil. oratione, similis dicendi modus est: In ante diem 8. calendas Nouembreis. quanquam codices variant, quasi diceret, in diem qui vocatur octauus ante calendas. Commentarij varie hoc exponunt. Item continuo post: Arma portari, Capuæ atque in Apulia seruile bellum moueri. [Quidam Parari legunt pro verbo portari, ac post Capuæ distinguunt hoc modo: Arma parari Capuæ. vt intelligamus, Capuę parari arma, ceterum seruile bellum in Apulia moueri. [Præmium seruo libertatem, & H-S centum) In alijs codicibus adijcitur verbum Decreuerunt, ad hunc modum, præmium decreuerunt seruo libertatem, Quod nescio num consulatus intelligatur, an ponatur. Vetustus certe codex habet, Præmium decreuere. In Liuio autem non vno duntaxat loco, serui premium est 25. millium æris, liberi C. millium. Hoc est Budæana supputatione serui 250. coronati, liberi mille. Hic igitur serui præmium decuplo maius, liberi quintuplo. Nam centum H. S. faciunt coronatos 2500. Ducenta vero 5000. coronatos. Vtrum quia seculum hoc ditius illis apud Liuium? an periculum reip. hoc Maius visum magistratibus ac Senatui? [Vti Gladiatoriæ familiæ Capuam) Hic Cōmentatores nihil ad rem dīt. Alius quidam ita exponit, vti Gladiatoriæ familiæ .i. ipsi Gladiatores in familias distributi, per municipia distribuerentur, ne Romæ tumultum mouerent, vt antea sub Sparthaco factum est, atque hoc pro cuiusq; municipij opibus. Quę sententia non multum abest à vero. Illud cuiusque Badius exponit .s. familiæ. Sed C. Cæsaris verba in oratione, quæ postea sequitur, ostendit de municipijs intelligendum. Ea ita habent ad finem eius orationis, vbi de exitu ia sententiam dedit: Sed ita censeo, inquit, publicandas eorum pecunias, & ipsos in vinculis habendos per municipia, quæ maxime opibus valent. Hæc ille. [Quibus pro reip. magnitudine belli timor) Hoc a quibusdam & inuerse legitur, & peruerse exponitur. Non est dubium Sal. dicere velle, cum tam magnum ac tam potens esset Romanum imperium, vt non facile quisquam Romanis bellum inferret, insuetum ac insolitum fuisse omnibus, maxime vero mulieribus belli timorem. Paulo post, rogitare deos, quidam accusatiuum, Deum sustulerunt, vetus autem codex habet. Ceterum cum sui cuique verbo eo in loco sint casus, ego Deus non tollerem, etiam si ammirationem gesticulantium mulierum habeat. [Et ipse lege Plautia) Legem Plautiam exponunt, qua coniurati accusati respondere cogerentur ad omnia apud tribunos, quod equidem lectori discutiendum relinquo. Nam ego originem eius non memini me legere. Itaque ne hoc quidem mihi planum, num rectè hic expositum in commentario, cum Sal. ait, à L. Paolo .i. vt commentarius exponit, à tribuno plebis. [M. Tullius inquilinus ciuis vrbis Romæ) Ita habent Aldi & Gothi codices: Alij vero pro quatuor vltimis verbis habebant duo hæc, nouus homo. Sed vtrunque legi potest. Paulo post, incendium meum ruina extinguam: Alij codices, & nominatim Gothi habent, ruina vestra extinguam. Quod quibusdam nimis audax dictum apud senatum Rom. videri volunt. Verum quid puduit desperatum hominem? Ideoq. nihil definio.

ASCENSIVS.

CATILINA vbi eos &c.) Per digressiunculam quandam qua superiorem coniurationem interseruit, prætermiserat auctor paululum narrationem suam de coniuratione principali Catilinæ, quam nunc prosequitur afferens etiam orationem quam ad populares & conscios habuerat. In qua videre est quod prius dictum est, multum eloquentiæ fuisse in eo, dicit ergo sic. [Catilina vbi) .i. postquam, videt eos quos memoraui .i. nominatim recitaui, & ad memoriam reduxi paulo ante .s. ante digressiunculam de priore coniuratione insertam, conuenisse .i. in vnū locum gratia audiendi quæ dicere velles simul venisse. tametsi .i. quanquam Catil. egerat .i. tractauerat & communicauerat sæpe multa cum singulis .s. seorsum assumptis, tamen ipse credens in re .i. futurum esse in rem .i. vtilitatem suam, & conducibile ad rem inceptam, appellare .i. conuocare aut alloqui vniuersos .i. omnes simul cohortari .i. simul hortari eos, secessit .i. seorsum à frequentia familiæ seduxit cum illis in abditam .i. secretam & abstrusam partem ædium .i. domus suæ, atque habuit ibi .i. in loco illo secreto, huiusmodi (qualis sequitur) orationem, & hoc arbitris .i. ijs qui vt testes & conscij de ea re arbitrari possent, hoc est omnibus præter conuocatos, amotis procul: Ni .i. nisi virtus .i. fortitudo & strenuitas, & fides .i. fidelitas vestra forent .i. essent (alij legunt foret, q si legendum est forent, tunc quia res inanimæ sunt, ad neutrum genus a fœminino transitum est, cum addit) spectata .i. perspecta & cognita mihi, res .s. quam melior cecidisset .i. euenisset nequaquam .i. nullo modo opportuna .i. accommoda votis nostris, & spes magna dominationis fuisset frustra in manibus .s. nostris, neque ego captarem per ignauiam .i. tarditatem ingenij & inertiam, aut per ignauiam. (Vana) .i. futilia & mendacia, incerta pro certis .i. non sectarer imperia quasi certa quæ nisi vos strenui & fidi mihi fuis, incertissima essent, hoc est nunquam ea quæ nunc spero & parata video, aut sperassem, aut tentassem, sed quia ego cognoui vos multis & magnis tempestatibus .i. in multis rebus duris, & quæ diu durauerunt, fortes fidos mihi, eo .i. iccirco est animus subaudi meus, ausus incipere facinus .i. factum aut negocium maximum & pulcherrimum: (Libentius videtur dicere auctores in vtranque partem facinus, quam factum, quia facinus ad omne tempus, factum magis ad præteritum sonat licet nomen sit et dictum) simul .i. etiam ideo quia ego intellexi eadem vobis bona & mala, quæ mihi. Nam idem velle & idem nolle ea res .i. id, demum .i. post omnia, est amicitia firma, q. d. per firmam amicitiam, amici demum ad hoc perueniunt vt idem velint & nolint. Ciceronianus tamen Lælius, rectè docet malorum consensum, idemq. velle ac nolle non esse amicitiam. (Sed vos omnes audistis diuersi) .i. singuli, separati alij ab alijs ea quæ ego agitaui .i. cogitaui mente. Ceterum .i. sed de reliquo, animus accenditur mihi in dies magis. (Notum est ex Valla in dies & in horas incrementi notam desiderare, vt cresco magis &c.) cum .i. quando considero quæ conditio .i. quę qualitas vitæ sit futuræ sup. nobis, ni .i. nisi, vindicemus nosmetipsos in libertatem .i. nisi reiecta potentium seruitute qua nos ob æs alienum, vt seruos tractant, liberos nos esse conuincamus. Nam postquam resp. .s. Romana, concessit .i. deuenit simul, in ius & ditionem paucorum potentium reges .s. prouinciarum, & Tetrarchæ .i. quartæ partis princeps, & populi & nationes esse .i. erant, aut cœperant esse semper vectigalis .i. tributarij, soluentes vectigal .i. annuas pensiones & redditus, illis .s. potentibus, & pendere .i. pen-

.i. pendebant, hoc est persoluebant illis stipendia .i. tributa, quasi stipendia & mercedem vigiliarum ab ipsis pro eorum salute susceptarum. Ceteri omnes præter paucos potentes strenui .i. licet strenui, boni .i. fortes, nobiles, atque ignobiles .i. siue nobiles siue ignobiles sumus, fuimus aut sumus vulgus .i. vilis populus, sicut Horat. 1. epistolarum dicit: Nos numerus sumus & fruges consumere nati. sine gratia .i. venustate, aut sine relatione aut actione gratiarum quasi nihil mereamur, & sine auctoritate .i. nullam auctoritatem habentes, obnoxij .i. obligati & inseruientes ijs .i. huiusmodi hominibus, quibus, si resp. valeret, nos essemus formidini. (Itaque) .i. & ita, vel ita quod, omnis gratia .i. complacentia ea re grata, omnis potentia, omnis honos & omnes diuitiæ sunt apud illos .s. paucos potentes, aut sunt vbi illi volunt sup. ea esse, & reliquere .i. reliquerunt nobis repulsas .s.a petitione magistratuum, & honorum iudicia .i. condemnationes, & egestatem. (Quæ) .s. opprobria & incommoda, ô viri fortissimi .i. cum sitis fortissimi, quousque tandem patiemini? (Non ne,) q.d. multo præstat .i. melius est emori .i. aperte mori per virtutem .i. ostentationem virtutis, quàm amittere per dedecus opprobrium vitam miserã atque inhonestam .i. in nullo honore sed in summo opprobrio habitam, vbi .i. postquam fueritis ludibrio .i. irrisioni, superbiæ alienæ .s. potentum aliorum. (Verum enim vero) .i. sed verissime, habet enim confirmandi vim maximam illa geminatio, proh (alij scribunt pro, alij prohe, sed melius proh, estq. interiectio exclamantium accusatiuo cohærens,) fidem deum .i. deorum atque hominum, victoria est nobis in manu .i. in potestate nostra, ætas .s. nostra viget, animus valet .i. nobis, contra .i. econtrario omnia consenuerunt .i. inueterata & labefacta sunt illis .s. potentibus, annis .i. propter annos atque diuitias .i. propter diuitias quæ molles reddunt, cum contra rectè dicat poeta: Labor omnia vincit improbus, & duris vrgens in rebus egestas. (Opus est tantummodo incœpto .i. vt incipiamus, res .i. euentus aut opportunitas expediet .i. sine impedimento efficiet, cetera .s. quæ restant. Etenim quis mortalium .i. hominum cui est ingenium virile .i. masculinum & animosum, potest tolerare, diuitias superare .i. superabundare, illis .s. dominatoribus ignauis, quas diuitias, ipsi profundunt .i. quasi profundendo prodigunt & expendunt in extruendo mari .i. in ædificijs extruendis in mari, & in montibus coæquandis .i. planandis, terræ coæquandis, & rem familiarem deesse nobis etiam ad necessaria vt ad victum & amictum? q.d. nullus. Et quis potest tolerare illos .s. dominos nostros continuare .i. continuas habere aut facere binas .i. singulas domos, aut amplius .i. vltra binas, & larem familiarem .i. deum domesticum qui vel in foco minimo coli possit à nobis, esse nobis nusquam, aut per metonymiam, qua nomina deorum pro rebus, quibus præesse dicuntur, ponimus, dicamus larem .i. ipsum foculum deesse nobis? illi sup. aut vt alij habent, cum illi emant tabulas .s. ea ebore, & pretioso ligno, aut lapide, & signa .s. Corinthia toreumata .i. opera artificiosa quasi torno sculpta & rasa, est autem græcum, sine h scribendum sicut & tornos, negligunt ex luxu superbo, vetera diruunt, aut diruunt noua .s. vbi non placent & ædificant alia. Vnde Flaccus .1. epistolarum epistola .1. Diruit, ædificat, mutat quadrata rotundis. (Postremo) .i. vt semel dicam, ipsi potentes trahunt .s. ad se pecuniam, omnibus modis .s. per fas & nefas, & tamen ipsi vexant & pauperes & humiles. (Summa libidine) .i. petulantia, & nequeunt vincere .i. superare suas diuitias, sed ab illis vincuntur, à quibus coguntur insolenter & immodeste viuere. (At) .i. econuerso inopia .i. egestas est nobis domi, & æs alienum .i. debitum ob æs alienum est nobis foris, res mala .i. dura conditio vitæ est nobis, & spes, id est timor est nobis multo asperior, quia deteriora aut peiora speramus .i. timemus, vt Æn. 4. Hunc ego si potui tantum sperare dolorem, Et perferre soror potero. vel ideo spes asperior est quod non sortitur effectum, & etiam cum adest cruciat, vnde inter philosophos multa controuersia est, boni ne an mali plus sit in spe. denique .i. demum vt vno verbo dicam quid reliqui .i. relicti nobis habemus præter animam .i. vitam miseram? q.d. nihil. (Igitur ô fortissimi viri quin) .i. cur non expergiscimini? scilicet de sopore secordiæ & torporis. (En) .i. ecce, illa libertas quam sæpe optastis, præterea .i. insuper, diuitiæ, decus, gloria sunt sita .i. posita in oculis .i. in conspectu vestro, q. d. videtis ea si modo apprehendere non neglexeritis. (Fortuna quæ audaces iuuat posuit victoribus ea omnia præmia,) Scilicet libertatem, diuitias, decus, gloriam. (Res,) Id est vtilitas aut necessitas, tempus, id est opportunitas, pericula, scilicet futurorum malorum, egestas, scilicet præsens, & magnifica spolia belli, id est ex hoc bello vobis obuentura, hortentur .i. incendant vos magis quam oratio mea. (Vtimini me vel imperatore,) Id est duce & principe exercitus vestri, vel milite, id est vno ex commilitonibus. Neque animus meus neque corpus meum aberit a vobis. (Ego agam hæc ipsa vna nobiscum) si adstem consul vt spero, scilicet me futurum esse, nisi forte animus me fallit, & nisi vos estis parati magis seruire, scilicet potentibus quam imperare. Et hoc dicto in quo plurimum est vigoris, perorauit. (Postquam) Prosequitur quæ orationem subsecuta sunt, dicens: Postquam homines, scilicet conuocati quibus omnia mala, id est dura & aduersa erant abunde, sed neque res vlla bona, neque spes vlla bona erat, accepere, id est intellexerunt ea quæ Catilina dicta erant, tametsi magna merces, id est plurimum præmij & quæstus videbatur illis, mouere, id est agitare rempub. quietam, id est statum reipub. quietæ, tamen plerique, id est plurimi eorum postulauere vt Catilina proponeret, id est aperte pronunciaret, quæ conditio belli foret, & quæ præmia ipsi peterent armis, & quid opis, id est auxilij, aut spei haberent vbique, id est apud quoscunque, vt sit vbique pro vbicunque, aut si volumus, duæ sunt partes, aut quod spei haberent, & vbi, id est apud quos & in quo loco, quod magis placet. (Tum,) Id est tunc Catilina cœpit polliceri, aut polliceri .i. pollicebatur. (Nouas tabulas,) Scilicet proscriptionum, vt fecerat Sylla, & ita proscriptionem, id est procul à salute inscriptionem, aut manifestam inscriptionem necis vbicunque possent reperiri, quia peior est conditio proscriptorum qui nusquam tuti sunt, quàm exulum qui in exilio tuti sunt, locupletium, id est diuitum, cum licentia occupandi eorum bona item pollicebatur magistratus, sacerdotia, rapinas, & omnia alia, bellum, id est ius belli quæ aut libido, id est mala voluntas, fert, id est affert victoribus. Et hæc quantum ad præmia, quantum vero ad auxilia & spem, addit: Præterea supple dicebat Pisonem de quo iam dictum eum esse in Hispania citeriore, id est viciniore ad Italiam, postea tamen is Piso interfectus erat, & P. Sitennium seu Sicium Nucerinum esse in Mauritania cum exercitu: Pisonem dico & Sitennium participes, id est complices & conscios sui consilij. Ad hoc, id est insuper dixit Caium Antonium seu vt alij legunt Antonium, (in priore tamen coniuratione Antronium scriptum offendi,) petere consulatum, quem sperare fore, id est futurum esse sibi collegam, id est socium in consulatu, existentem hominem familiarem & circumuentorum, id est oppressum, omnibus necessitudinibus, id est egestatibus, ob quas vitandas, omnia ausurus videbatur, & dixit se facturum initium belli agendi cum eo, scilicet Antonio consule. (Ad hoc,) Id est insuper, increpabat, id est cum increpatione exhortabatur omnes bonos, id est strenuos, bonos ad bellum licet prauos in vita, maledictis, id est conuitijs, nominans, id est nominatim compellens, vnumquenque suorum, id est sibi maxime fidorum, laudare, id est laudabat, & admonere, id est admonebat & memorem faciebat, alium, id est aliquos ex eis admonebat egestatis quam patiebantur, & alium, id est aliquos eorum, cupiditatis suæ, id est quid cuperent, dicens, scio, quid cupitis, quod quia non potestis alia via adipisci hac grassamini, complures admonebat periculi in quo erant propter maleficia & debita contracta, aut ignominiæ, quam passuri essent vbi in vincula conijcerentur, & multos admonebat victoriæ Syllanæ cuius recordatione sperarent consimilem exitum belli vt pote, quibus ea, scilicet victoria Syllana fuerat prædæ, id est ad prædam impune auertendam & auferendam diuitibus. Postquam Catilina videt animos omnium alacres, cohortatus, id est vbi fuerat cohortatus vt haberent curæ, id est accurarent executioni mandare suam petitionem dimisit conuentum, id est conuentos & accitos. (Fuere,) Scilicet nonnulli, ea tempestate, id est eo tempore qui dicerent. (Catilinam habita oratione,) Id est postquam habuerat orationem circumtulisse sanguinem corporis humani permixtum vino in pateris, id est poculis patentibus, quas tarsas Gallus vocat, cum adigeret, id est astringeret ad iusiurandum populares, id est assentientes factioni populari, conscios sceleris sui. (Et inde cum omnes degustassent,) Scilicet sanguinem cum vino, post execrationem, scilicet potentum, sicut fieri consueuit in sacris solennibus, id est quæ solenniter fiunt dum fœdus sancitur sanguine victimæ, dicerent supple Catilinam aperuisse consilium suum, atque fecisse rem dictam, id est communicationem illius potus, eo, id est ideo, quo, id est vt, ipsi forent inter se magis fidi alij alijs existentes conscij tanti facinoris, alij legunt, eo dictante, id est concionante & cetera. Nonnulli autem existimabant hæc & præterea multa alia ficta supple esse ab his qui credebant inuidiam, scilicet passiuam, Ciceronis, scilicet Tullij qui in consulatu suo Catilinæ cœpta detexit & destruxit, quæ est orta postea, eo quòd iussisset

fisset ciues Romanos interfici sine lege, vt coniuratos illos, leniri, id est sedari & mitiorem fieri, atrocitate, id est propter atrocitatem sceleris, eorum, scilicet coniuratorum qui dederant pœnas, id est qui iussu Ciceronis interfecti fuerant. Autem pro sed, ea res est nobis comperta, id est cognita & explorata parum pro magnitudine, id est eius, q.d. quod nobis compertum non est pro certo scribere nolo, vt fides seruetur Historię, cuius prima lex est vt vera sit. De hac autem inuidia videbimus in inuectiuia Ciceronis in Catilinam. [Sed in ea coniuratione) Prosequitur reliquos coniuratos & coniuratorum incœpta dicens: Sed Quintus Curius fuit in ea coniuratione existens natus loco haud obscuro, id est claro & illustri, hoc est vir claris natalibus ortus, sed coopertus, id est obscurus effectus, flagitijs, id est criminibus magnis, atque facinoribus, id est malefactis insignibus, quem Curium Censores, id est morum iudices & castigatores qui summi viri & probatissimi apud Romanos habebantur, amouerant, id est abire fecerant & alienum ab senatu, id est ordine & conuentu Senatorio: Vanitas, id est perniciosa & pessima leuitas morum vt mendacibus & futilibus hominibus est, (Aulus Gellius enim dicit vanos apud maiores habitos qui mendaces & praui essent, vnde Aen. 2. Nec si miserum fortunam Sinonem Finxit, vanum etiam mendacemque improba finget,) non minor, id est æque magna inerat huic homini, id est in hoc homine vt Cicero solet dicere, quàm audacia, id est temeritas in audendo. [Neque habebatur,) Scilicet in potestate sua reticere ea quæ audierat neque ipse habebat in potestate occultare suamet scelera. posset etiam exponi, neque reticere, id est reticebat, neque occultare, id est occultabat & cetera. Et prorsus, id est omnino neque habebat, scilicet penes se, dicere neque facere quidquam pensi, id est præmeditati & vt dicunt præponderati & excogitati. Vetus consuetudo stupri, id est coitus illiciti erat ei, scilicet Curio cum Fuluia muliere nobili, quia famosa atque infami, vnde nobilis commune est vocabulum omnibus valde notis propter laudem aut vituperium, cui, scilicet Fuluiæ cum esset Curius minus gratus, id est acceptus & commodus, quia minus, id est non tantum vt solebat, poterat largiri, inopia .i. propter inopiam, ipse glorians .i. iactabundus magna spe visus, repente .i. subito, cœpit, id est incepit, polliceri, scilicet Fuluiæ, maris, & montes .i. maxima quæque. Est enim adagium vetus etiam in comico vt qui maxima & quorum compotes non sunt pollicentur, maria & montes polliceri dicantur. Est autem montes accusatiui casus: Et minari cœpit, aut potius minabatur .i. minas ortis fecerat interdum Fuluiæ, ferro .i. ense euaginato, ni .i. nisi, Fuluia foret .i. esset sibi .s. curio, obnoxia .i. vt obnoxiæ solent, morigera & obsequens .i. in noxam vt solebant consentiret. Postremo cœpit, aut agitare .i. agitabat, non solum minabitur ferocius quam erat solitus. At .i. sed: Fuluia mulier callidissima, cognita causa insolentiæ .i. insolitæ superbiæ & immodestæ iactantiæ viri .s. curij, cognouit enim aut ex moribus aut ex indicio cum ebrius esset aut amoribus innexus (non enim poterat scelera sua occultare et dictum est ipsum in coniuratione spem reposuisse & ea ea animos sustulisse) habuit haud occultum .i. non tenuit occultum & secretum tale periculum reip. sed auctore .s. coniurationis hoc est Catilina sublato .i. remoto ab vrbe, aut auctore indicij sublato .i. suppresso, videlicet Cu. ipsa narrauit compluribus .i. valde multis quæ & quo modo audierat de coniuratione Cat. Ea res .i. manifestatio coniurationis Catil. hominis adeo nobilis, accendit in primis .i. præcipue studia hominum .i. Rom. ad mandandum .i. committendum consulatum. M. T. Ciceroni. Nanque nobilitas plersque .i. ferè totus ordo nobilium & patriciorum æstuabat .i. vfferuebat antea .s. quam tam nobilis viri suspicio haberetur inuidia .s. in ignobiles & nouos homines, & credebat consulatum .i. maiestatem consularem quasi pollui .i. contaminari, si homo nouus .i. qui nunquam in eo magistratu fuerat, nec quenque in stemmate seu maiorum suorum corona consulem habebat, quamuis .i. quantumuis egregius .i. præstanti virtute præditus foret .i. esset adeptus .i. obtinuisset eum .s. consulatum. [Sed vbi) .i. postquam periculum .s. reip. subuertendæ venit, inuidia atque superbia nobilium, post fuere .i. minus valuere quam vtilitas. [Igitur habitis comitijs .i. coitionibus & congregationibus P. R. ad eligendos nouos magistratus, quod in campo Martio fieri solebat, M. Tullius & C. Antonius declarantur .i. voce præconis qui puncta seu suffragia & vota populi pronunciabat, consules .s. anni illius. [Quod factum) .i. quæ declaratio, concusserat .s. formidine primo populares .i. factiosos illos inter se fautores, conscios coniurationis. [Neque tamen furor Catilinæ minuebatur, sed agitare) .i. agitabat in dies, in singulos dies, plura .s. ad bella facientia, quia parare .i. parabat arma sup. in locis opportunis per Italiam, & portare .i. portabat aut portare fecerat, pecuniam sumptam .i. acceptam mutuo, sua fide .i. quam sibi habuerant aut fide amicorum .i. quam mutuo dantes amici fide iubentibus habuerant, Fesulas ad oppidum illud Hetruriæ, quod nunc deletum est, vestigia tamen visuntur non longe à Florentia in monte cui idem nomen est, ad Manlium .s. principem eius oppidi, quo .s. Manlius fuit postea princeps belli faciundi. Catil. dicitur asciuisse .i. aduocasse & conciliasse sibi ea tempestate plurimos homines cuiusque generis, tam bonos quam malos & nobiles quam ignobiles, & etiam aliquot .i. neque multas valde neque paucas mulieres, quę tolerauerant .i. suppeditauerant, ac pati poterant primo ingentes sumptus .i. vt dicunt expensas, stupro .i. turpi quæstu ex vulgatione corporum, quia occultæ meretrices erant. Post .i. deinde, vbi ætas .s. senilis fecerat tantummodo quæstui .i. lucro, neque .i. & non luxuriæ, id est luxuriosæ vitæ in sumptu faciundo: Modum, id est finem aut moderationem: vt Æneid. iij. Nam quis erit modus? hoc est dum minus ex stupro propter annos lucrari cœperant, nolebant tamen minus expendere ne viderentur minus requirere, conflauerant, id est contraxerant, grande æs alienum .i. debitum ex pecunia mutuo sumpta & absumpta per luxum. Catilina credebat se posse sollicitare per eas .s. vetula, seruitia vrbana, id est seruos vrbanos. Notum est enim seruitia & ministeria pro seruis & ministris accipi, & sperabat per seruos ab eis sollicitatos posse incendere vrbem .s. Romam, & adiungere sibi viros earum .s. mulierum infamium, vel interficere si recusarent. Sed in his .i. inter has erat Sempronia mulier illa insignis petulantiæ, quæ commiserat sæpe multa facinora .i. facta, audaciæ virilis .i. pertinentia ad audaciam virilem, hæc mulier, scilicet Sempronia fuit satis fortunata, id est prospera fortuna vsa, & fœlix genere, id est generositate & natalibus, & forma, id est formositate, præterea, id est insuper, viro, quem bonum & patritium sortita erat, & liberis, quos masculos & pulchros pepererat. existens docta, id est erudita literis græcis & latinis. [Psallere, id est canere fidibus, & saltare, id est choreas ducere, elegantius, id est artificiosius & exquisitius quam est necesse .i. conueniens & requisitum probæ, scilicet mulieri, quæ proba & honesta sit, quia probæ mulieres potius rem familiarem quam choreas discunt, quod contra perditos nostri sęculi mores est, quo nulla chorearum inditis commendatur. [Sciebat Sempronia, &) .i. etiam multa alia quæ sunt instrumenta & incitamenta luxuriæ & ideo probris vitanda, vt excellenter cantare, græce loqui, psallere, saltare, ludere, ridere, iocari molliter, sed omnia fuere ei semper cariora quam decus .i. honestas vitæ, atque pudicitia, id est castitas corporis. [Tu haud facile discerneres) An parceres minus famæ an pecuniæ .i. vtram libentius amittebat & prodigebat, existens sic accensa libidine vt peteret sæpius viros quam peteretur, scilicet ab eis, sed ideo forte non petebatur quia prodiderat fidem .i. fidem non seruauerat ac commissa fidei suæ prodiderat sæpe ante hac, id est ante hoc tempus de quo nunc loquor, & abiurauerat sæpe creditum, id est mutuo aut commodato datum ab ijs, qui ipsi omnia credebant, & fuerat conscia cædis, id est necis hominum, & abierat præceps, id est præcipitanter vt insana in perditionem ruerat. [Luxuria atque inopia) Quæ duo vitia incompatibilia videntur, & ideo cum proprijs bonis luxuriam fouere nequiret, aliena sectabatur. [Verum,) Id est sed, ingenium eius, scilicet Semproniæ, haud absurdum .i. aptum & conueniens posse, id est potuerat: (Sunt exemplaria quæ habent haud absurdum fuit, & tunc explanandum est, haud absurdum, id est aptum & idoneum fuit posse, id est vt posset) facere versus, id est carmina, & mouere, id est vacuare ac iocos, id est iocularia & festiua dicta, vnde iocus proprie est in dicto, lusus in facto, & posse vti sermone vel modesto, id est pudico & casto, vel molli, id est lasciuiusculo aut placido, vel procaci, id est aspero & proteruo petulanti. [Prorsus,) Id est porrò versus hoc est omnino inerant supple ei aut in ea, multæ facetiæ, id est vrbanitates & gratiæ in facto, & multus lepos, qui & lepor dicitur, multa vrbanitas & festiuitas ac venustas in dicto, & hæc de Sempronia curij amica. Redit ad Catil. dicens: Catilina his rebus, scilicet dictis de consulibus quos timuerat, creatis, comparatis, id est dispositis à Populo Romano, aut collatis & consideratis à Catilina cum reliqua spe, ipse nihilominus, id est licet repulsam passus esset tamen petebat consulatum in proximum annum, aut sic, his rebus, scilicet pertinentibus ad regnum, comparatis simul & obtentis tam à viris quàm à mulieribus, à Catilina nihilominus, id est quamuis omnia parata ad regnum haberet, tamen petebat consulatum in proximum annum,

num, quod licebat vt designatus res suas disponeret ad consolatum decenter gerendum, sperans si foret, id est esset designatus.i. declaratus futurus consul, se virum facile ex voluntate.i. ad sibi cum, Antonio, quòd is omnibus necessitatibus erat circumuentus & oppressus & ita sperabat quòd eum ad factionem suam facile attraheret. [Neque ipse Catilina erat interea).s. antequam dies comitiorum aduaniret, quietus, id est oscitabundus acressitans, sed parabat Ciceroni insidias omnibus modis. [Neque dolus & astutia).i. calliditas & versuta deerant illi, scilicet Ciceroni, ad cauendum, id est prospiciendum sibi ab insidijs Catilinæ. Nanque Cicero effecerat à principio consulatus sui, per Fuluiam pollicendo, id est vltro promittendo multa, vt Quin. Curius homo ille vanus & futilis Fuluiæ amator. de quo inquit, Salustius ego memoraui, id est mentionem feci, paulo ante, proderet, id est iudicaret & manifestaret per proditionem sibi videlicet Ciceroni, consilia Catilinæ. Ad hoc, id est insuper propulerat .i. porrò impulerat Antonium collegam.s. suum.i. secum consulem designatum, & ita collegam, id est ad idem officium ac munus legatum.i. destinatum. [Pactione) .i. per pactum & concessionem ex pacto, prouinciæ, scilicet regendæ, vnde plus emolumenti ac lucri quam ex vrbe consulibus obuenerat, vnde potuit Antonius inopiæ suæ consulere, ne ipse Antonius dissentiret, id est aliter quam ipse Cicero sentiret cum Catilina, contra remp. id est salutem reipub. quia non plus commodi ex factione Catilinæ, quam ex prouincia consequi posset, cum ergo haberet quod vellet in fide mansit, & Cicero habebat circum se occulte, vtpote domi aut etiam in foro sic tamen vt non comitaretur manifeste eum, ne videretur etiam regnum affectare aut seditionem fouere, & tamen adorientibus obstaret, præsidia .i. custodiam & protectionem amicorum & clientium, id est eorum qui se colebant, quòd patronus eorum esset, nec est cliens viator aut minister publicus, quem seruientem Gellius vocat. [Postquam dies comitiorum venit) Recitat quid deinceps Catilina molitus est, paucis (vti non obscura breuitate solet) eius repulsam tangens ac dicens. Postquam dies comitiorum.i. quo habita sunt comitia .i. Populi Romani coitiones & congregationes ad magistratus futuri anni designandos, nam Cic. & Antonius nondum consulatu perfuncti erant, & neque petitiones.s. consulatus, neque insidiæ quas fecerat consulibus, etiam ambobus, postquam viderat Antonium nolle contra remp. sentire, cessere.i. cesserunt & euenerunt prospere, sed aduerse & contra votum Catilinæ, ipse Catilina constituit facere bellum .i. contra consules & ceteros reip. gubernatores & contra potentes, experiri.i. attentare extrema omnia .i. etiam pericula mortis obire. Notandum est quòd dicit extrema omnia quia Valla negat omnia cum superlatiuo iungi, videtur tamen quibusdam hoc purgabile quòd hæc vocabula vltima & extrema pro periculis mortis poni soleant quasi subaudiantur mala aut pericula, vt ita sit per omnia mala aut pericula extrema, hoc est mortis, vt Æneidos secundo: Si vobis audentem extrema cupido est Certa sequi. & in eodem: His se quando vltima cernunt Extrema iam in morte parant defendere telis, quasi idem sit extrema omnia & omnia pericula mortis, sed parum purgant cum dicere liceat extrema quæque pericula, dicamus ergo licere etiam omni superlatiuo iũgi, maxime vbi superlatiuo absolute ponitur, vt omnia summa, omnia suprema, omnia extrema durissima sunt. quoniam ea quæ ipse Catilina tentauerat occulte.i. per dolum facere euenerant aspera.i. dura & iniqua vt montes asperi quia contra vota.i. absurda & tristia, quia fœdum videbatur incœpisse quod perficere nequiret, vnde Statius in Achille. Sed si fata negant quam fœdum & tristæ reuerti. Igitur quia occulte parum profecerat, ipse misit C. Manlium Fesulas ad oppidum Hetruriæ quo ad ipsum pecunias præmiserat, & in eam partem Hetruriæ circum Fesulas. Misit etiam Septimium quendam Camertem.i. de Camerino oppido in agrum picenum vbi Marchia Anconitana est, & misit Caium Iulium in Apuliam quæ ad regnum Neapolitanum est. [Præterea).i. & præter dictos misit alium.s. quemlibet ex suis alio.i. ad aliam quem & vbi, id est in quo loco, vt vbique duæ sint dictiones, credebat fore.i. futurum esse opportunum, id est commodum sibi. Interea ipse moliebatur, id est cum mole & difficultatem conabatur & attentabat multa, Romæ, quia tendere, id est tendebat consulibus insidias, parare, id est parabat, scilicet vrbi, incendia, obsidere, id est obsidebat armatis hominibus, loca opportuna ad insidias, ipse esse, id est erat cum telo .i. iaculo & armis alijs infestis & eminus iaciendis. [Item iubere).i. iubebat, & hortari .i. hortabatur, vri, id est vt essent semper intenti & parati & festinare.i. vt festinarent dies ac noctes & vigilare .i. vt vigilarent, neque fatigari, id est & vt non fatigarentur, insomnijs.i. excubijs & vigilijs, neque labore. [Postremo vbi nihil procedit) .i. vbi nulla fit promotio neque successus bonus, sup. ipsi agitanti, id est attentanti multa, ipse conuocat rursus principes coniurationis, nocte intempesta, quæ nulli rei agendæ tempestiua est post noctem, id est concubiam, nam vt habetur in 12. Tabulis solis occasus suprema tempestas esto. Postquam est vespera tum crepusculum, tum nox concubia tum nox intempesta, tum Gallicinium, tum conticinium tum diluculum, tum aurora, tum mane nouum seu prima tum dies, tum meridies. Conuocat inquam per M. Porcium Leccam in cuius domo multa consultati sunt, & ipse questus ibi multa .i. multum. [De ignauia.) Id est secordia, inertia, & ad rem agendam in vtilitate eorum, scilicet conuocatorum, docet, id est manifestat se præmisisse Manlium ad eam multitudinem quam parauerat ad arma capienda, item docet se misisse alios in alia loca opportuna, qui facerent initium belli, & docet se cupere proficisci ad exercitum, quia pollicitus est se exhibiturum aut imperatorem aut militem in eo bello, si oppressisset prius Cic. quia docet eum multum officere .i. contrafacere & obstare suis consilijs, quod & perfecit. [Igitur perterritis) Progreditur, & docet quid responsum sit & à quibus dicens: Igitur, quia res anceps videbatur & parum procedere, ceterisq́ perterritis addubitantibus. Caius Cornelius eques Romanus, pollicitus, operam suam .i. diligentem laborem suum ad opprimendum Ciceronem, & Lucius Varguntcius senator pollicitus sup. cum eo, scilicet C. Cornelio, constituera, id est simul statuerunt & proposuerunt (quod tamen imprudenter faciebant quia de rebus dubijs cum paucis consultandum est, sed rata ast in maleficio prouidentia, excæcat enim maleficos malitia eorum. Ideo autem imprudenter qui à Curius aderat qui id Fuluiæ dixit & ea Ciceroni significauit) ea nocta paulo post.s. post conticinium primo diluculo introire cum armatis hominibus ad Ciceronem, sicut salutatum .i. sicut introeunt qui eunt salutatum, id est ad salutandum ipsum, ac constituere confodere .s. mucronibus & sicis seu pugionibus de improuiso. Ciceronem sup. imparatum, existentem domi suæ. Curius.s. amator Fuluiæ vbi intelligit quantum periculum impendeat.i. immineat Consuli, scilicet Cic. enunciat propere .i. festinanter Cic. per Fuluiam dolum qui paratur, & ita illi.s. dicti C. Cornelius & L. Varguteius cum armatis suis prohibiti ianua susceperant.i. conati erant frustra tantum facinus. Vbi venustæ breuitatis mirandum est exemplum. Nã vbi imperitior dixisset, At Cicero eo audito, iussit ita um obserare fores, neminem admittere. & ita illi prohibiti &c. breuius dicit, ita illa ianua prohibiti quia per hoc cetera omnia intelligontur. Quod autem impendeo pro immineo dicitur videtur sumptum à gladio illo qui de seta equina dependebat super caput familiaris illius Tyranni siculi, de quo Macrobius de somno Scipionis multa. Interea Manlius recitat quid reliqui egerint ac dicit. Interea, dum hæc Romæ fierent Manlius solicitare, id est solicitabat in Hetruria ad quam missus erat, plebem cupidam nouarum rerum egestate, id est propter egestatem simul ac dolore, id est propter dolorem iniuriæ illatæ a Syllanis, quod dominatione .i. per dominationem aut sub dominatione Syllæ, amiserat agros & omnia bona, id est mobilia. Præterea Manlius solicitabat latrones cuiuscunque generis. tam seruos quam liberos. tam militares solicitos quam alios, quorum .s. latronum rapto viuentium magna copia erat in ea regione, scilicet Hetruriæ, & solicitabat nonnullos ex colonis Syllanis, id est quos Sylla in agros alienos miserat. quibus, scilicet militibus Syllanis, libido aeque luxuria nihil fecerat reliqui.i. nihil dereliquerat quod non esset absumptum ex magnis rapinis.i. licet habuerant magnas rapinas. [Cum ea nunciarentur Ciceroni ipse permotus ancipiti) .i. pernicioso, & difficulter euitabili malo, quia vtrinque caput, id est occasionem nocendi habente, quod neque poterat tueri amplius consilio priuato, id est proprio sine senatus auctoritate, vrbem .s. Romam, ab insidijs coniuratorum, neque habebat satis compertum, id est exploratum quantum.i. quantum magnus foret.i. esset, aut quo cõsilio foret .s. collectus ab eo, ipse dico permotus refert ad senatum.i. in consultationem senatus rem .i. negocium illud de insidijs & coniuratione exagitatam.i. manifeste & frequenter motam iam antea ex rumoribus vulgi.i. incertis diuulgationibus [Itaque).i. & ita, senatus decreuit (quod.i. quæ res solet sup. fieri. aut quod sup. decernere senatus solet plerunque.i. vt plurimum, in negocio atroci.i. detestando & pernicioso) decreuit inquit vt consules darent operam ne resp. caperet quid.i. aliquid, detrimenti.i. damni & iacturæ. Ea potestas permittitur per senatum, more Romano .i.

ex veteri instituto Romanorum, magistratui.s.consulari maxima .i. summa videlicet parare .i. conscribere exercitum, gerere bellum cum hostibus, coërcere.i.constringere & cogere ad bellum: socios.i.confœderatos,& ciues.s.Romanos omnibus modis i.sine prouocatione vlla & ita sine contradictione. Et habere domi & militiæ,id est in exercitu imperium atque iudicium summum aba quo (vt dixi) non licebat prouocare aut ad alium iudicem appellare, aliter nulli consuli fuit ius earum rerum sine iussu populi .s. Romani. Nam aliter consulatus par regno fuisset, nisi quod singulis annis innouabantur consules. [Lucius Sernius recitauit post paucos dies) Hoc est paucis diebus post, literas in senatu,quas dicebat allatas sibi, id est ad se Fesulis, id est ab illo oppido Hetruriæ vbi Manlius agebat, in quibus erat scriptum, Caium Manlium cœpisse arma cum magna multitudine ante diem sextum calēdas Nouembris, hoc est ante xxvij. diem Octobris simul.i.pariter alij nunciabant portenta.i. signa aliqd noui portendentia.i.porrò hoc est in futurum tendentia,& prodigia.i.porrò agentia,id quod.i.quæ res .s. portenta & prodigia, nunciari aut videri solet sup.fieri in tali re. Alij nunciabant conuentus.i.conuentiones hominum fieri & arma parari, Capuæ.i. ad Capuam principalem ciuitatem Campaniæ Italicę,atque bellum seruile.i.a seruis moueri in Apulia.[Igitur Q. Martius rex) .s.cognomine, Nam propter sacerdotium solis regibus à Numa addictum quidam reges dicti sunt, & Q. Metellus creticus a deuicta creta dictus missi sunt decreto senatus, Martius Fesulas,& Metellus in Apuliam & circum ea loca.s.in Lucanos & Brutios. Ideo autem illi & non imperatores missi erant, quia vtrique imperatores populi Romani qui in bello meruerant vt Pompeius aduersus Tigranem impedirierant ne triumpharent.i.cum triū pho redirent ad vrbem, calumnia .i. per calumniam & iniustam cauillationem paucorum.i.factiosorum, quibus erat mos vendere omnia. vt pote honesta atque inhonesta. [Sed prætores sup.) Missi sunt. Quintus Pompeius Ruffus Capuam & Q. Metellus celer in agrum picenum,& permissum est his quamuis non essent consules nec dictatores, vti.i.vt compararent exercitum pro tempore.i.pro necessitate illius temporis, atque pro periculo. Ad hoc.i.insuper senatores decreuerunt si quis indicasset.i.indicium & reuelationem fecisset de coniuratione quæ erat facta cō tra remp. præmia, quia seruo centum sestertia .i. ducenta quinquaginta pondo seu libras,& libertatem,& libero decreuerunt impunitatem eius rei.i.coniurationis in qua ipse erat,& ducenta millia sestertium pro sestertiorum sed sic loquendum est cum numeralibus,nec stater sestertia. [Itemque decreuere vti.i.vt familiæ gladiatoriæ.i.ludis gladiatorijs addictæ,distribuerentur .i. distributæ mitterentur,capuam & in cetera municipia, pro opibus .i. facultatibus cuiusque .s. familiæ, & vt vigiliæ haberentur Romæ per totam vrbem, & vt minores magistratus.s.quæstores & ædiles præessent ijs.s.vigilijs. [Quibus rebus) Graphice vt pathos moueret, describit afflictionem & concussionem ciuitatis Romanæ,ex nouitate rerum ortæ,dicens.Quibus rebus.s.ad bellum periculosum contra coniuratos adhuc minus notos pertinentibus ciuitas .s. Romana .i. collectio ciuium est permota .i. multum commota.[Atque facies).i.factura & dispositio seu apparatus exterior vrbis erat immutata, quia omnis tristitia inuasit eam repente,ex summa lætitia atque lasciuia quam quies diuturna pepererat,vnde postea dixit Iuuenalis Sat.vj. Nunc patimur longæ pacis mala,sæuior armis luxuria incubuit. Sanè docte,vt cetera omnia, dicit ciuitatem permotam, & faciem vrbis mutatam. Nam ciuitas vt dixi est multitudo ciuium quorum est permoueri atque agitari,vrbs est ædificiorum constructio, vrbo .i. parte aratri designata, quorum facies .i. factura & apparatus immutatur. sicut Aeneid.v.dicitur: Quibus aspera quondam visa maris facies. Itaque facies est artificis atque factoris, vultus volentis. Ideo autem grauior erat commutatio quia repente occa festinare sup.cęperunt, aut festinare pro festinabant,trepidare pro trepidabant. quod festinationi metum addit.neque credere pro credebant loco.i.munitioni aut sanctificati alicuius loci,neque homini satis quia nesciebant quis & vbi amicus,quisue inimicus esset,neque gerere pro gerebant bellum .s. apertum,neq; habere. pro habebant pacem.[Ad hoc).i.præterea.&insuper mulieres quibus insolitus timor reip.i.pro rep.susceptus incesserat pro magnitudine.i.iuxta.magnitudinem belli, quia tota ciuitas permota erat,afflictare,pro afflictabant sese.i.seipsas,& ipsæ supplices tendere, hoc est tendebant manus ad cœlum.i. ad superos vnde implorabant auxilium. & miserari .i. miserabantur & lamentabantur ex commiseratione,liberos paruos.i.infantes & filios suos legitimos,rogitare .i. rogitabant, hoc est frequenter præcabantur deos,& pauere.i.pauebant omnia, & diffidere.i.diffidebant sibi & patriæ .s. suæ, hoc est saluti patriæ, & hoc superbia atque delicijs,quas antea fouerant,omissis.i.posthabitis.[At Catil.crudelis animus) Diserte post afflictionem & commotionem aliorum infert crudelitatem animi Catilinæ, qui nulla miseratione frangi poterat,vt ex contentione & contrarietate sententiarum color acquiratur narrationi: Cui particula at multum accommoda est, vt postquam dictum erat in fine tertij Aen. factoque hic fine quieuit,sequitur in principio quarti: At regina graui &c. Ordo est. At.i.econuerso, animus crudelis ipsius Catilinæ mouebat.i.agitabat illa eadem quæ viderat in ciuitate, non dicit quod mouebatur ab illis, sed quòd mouebat, aut illa eadem quæ cœperat.s.Ciceronem dolo interficere,tametsi præsidia.i.custodiæ & protectiones vrbis & ciuium & præcipue consulum parabantur ab Lucio Planco.& tametsi ipse erat interrogatus.i.examinatus & in ius vocatus lege plancia.i.à Planco cō tra coniuratos lata, quia quicunque accusati erant coniurationis statim respondere & se purgare cogebantur. venit postremo.i.post longam expectationem causa dissimulandi.s.coniurationem .i. vt habitu & vultu ostenderet se minime coniurasse, & causa sui purgandi.i.vt se purgaret,quamuis immerito sese accusatum dictitaret, venit dico in senatu sicut lacessitus.i.tanquam lacessitus & prouocatus esset iurgio ipsius Lucij planci, hoc est cum quadam fiducia,non vt responderet,sed vt conuicia & iniurias exprimeret. Atque ita callide atque astute præsetulit fiduciam. [Tum Marcus Tullius consul siue timens præsentiā eius) .s. Catil.hoc est ne ex eo quòd comparuisset & præsens esset insons haberetur,siue commotus ira, quòd eum a quo sibi insidias omnibus vijs parari nouerat, in Senatu videret, habuit orationem luculentam.i.perornatam perspicuam & plenam lucis, contrarium est lutulentum,plenum luti, atque vtilem reip. quia per eam repressus est conatus Catilinæ, quam orationem Tullius edidit.i.emisit & è manibus suis legendam dedit scriptam, vnde extant inuectiuæ eius, de quarum prima hic loquitur. Sed vbi .i. postquam ille.s.consul Cicer.assedit.i.finita oratione ad reliquos sedit & quieuit, alibi legi absedit, quasi seorsum sedit, sed Pomponius antique scripsit adsedit, quia orantes,stabant,deinde si ab illo ordine aut superiori erant considebant. Catilina,vt .i. secundum quòd poterat paratus .i. callide instructus ad dissimulanda omnia.s.quæ obijcerentur & fierent, cœpit postulare à patribus.s.conscriptis, vultu demisso & voce supplici ad miserationem concitandam. ne patres crederent de se.s. Catilina,quid .s.aliquid temere.i.inconsulte & priusquam rem compertam haberent. Priusquam autem pergam,duo pueros admonuero.quorum tale alterum est: Quotiescunque reciprocatio ad principale atque primum verbum refertur licet ad secundum non referatur bona est vt hic cœpit postulare à patribus ne quid temere de se crederent,de se refertur ad Catilinam non ad patres. vt in Andria Terentij. Orare iussit si se ames hera iam vt ad sese venias, videre te ait cupere se &c. Alterum est: Sæpe in oratione præcipue apud historiographos deesse verba potissimum ad loquelam spectantia cum ea quæ sequuntur ad præmissa referri nequeant,vt hic: Ex ea familia ortum non potest referri ad illud ne temere de se crederent vnde subaudiendum est. Et cœpit dicere,se ortum ex ea familia.s.patricia & nobili, ita instituisse vitam ab adolescentia,vt patres haberent.s.merito, hoc est habere deberent, omnia bona in spe, id est expectatione de se, aut si est haberet sensus est, vt haberet, id est vt is qui haberet aut habere videretur omnia bona in spe. [Et cœpit postulare à patribus ne ipsi existimarent,opus esse,id est vtile,& opportunum, sibi homini patricio,id est ex patribus conscriptis,hoc est senatoribus orto,cuius ipsius.i propria ab ipso collata,atque maiorum ipsius, id est vnde originem traxit,plurima beneficia,essent, id est extarent in plebem Romanam,rep.perdita,id est vt resp. esset perdita. Notum est opus regere datiuum cum ablatiuo, vt non est opus bene valenti medico. similiter hic sibi opus esse resp.Cum Marcus Tullius homo nouus,id est qui tum primum ad eius gubernacula venerat, seruaret eam, scilicet rempub. quasi diceret minus verisimile esse hominem nouum quàm patricium rempub. saluam velle. Vbi rursus admoneo puerum,licet saluus & saluare in vsu sint, saluare tamen apud idoneos raro aut nunquam reperiri, sed seruare. Vt Iuno Lucina fer opem, serua me obsecro. Alij autem legunt cum eam seruaret Marcus Tullius inquilinus ciuis vrbis Romæ. Sed quia inquilinus vt docet Valla lib. iiij. is dicitur qui habitat in alieno loco priuato, hoc est in conductitio, licet in proprio loco publico, hoc est in patria sua, cum incola sit qui in alieno habitat publico, vt pote in

ciuitate

ciuitate alienâ videretur hic Cic. potius dicendus incola: cum ex Arpino quod municipium erat Rom. accitus fuerit. Et cum Catilina adderet adhoc, id est insuper vel ad hæc maledicta .i. conuicia in Cic. quem per contemptum nouum hominem appellabat: alia maledicta: Omnes .s. patres conscripti: cœperunt sup. obstrepere. aut omnes obstrepere .i. obstrepebant. & vocare .i. vocabant Catilinam hostem & parricidam propter coniurationem in patriam: aut in consulem, aut in liberos suos, vt in inuectiua Ciceronis videbimus. Sanè vt alibi quoque notauimus parricida dicitur quasi patricida: non tamen is solus dicitur qui patrem occidit, sed etiam qui fratrem, aut matrem, aut alium quemuis de sanguine suo. Et quia patria non minus chara immo charior esse nobis debet quam parens, quia vna omnium omnes complectitur charitas. (vt docet Cic.) ideo Catilina in patriam coniuratus hic parricida dicitur. Tum ille. Commemorat quomodo senatu exiuerit & quid deinceps Catil. egerit dicens. [Tum) .i. deinde vbi Catil. vidit omnes obstrepere & se parricidam appellari ipse furibundus .i. multum furens, inquit supp. quoniam quidem .i. quandoquidem: vel quidem .i. certe: quoniam ego circunuentus .i. deceptus & falso accusatus ab inimicis .s. consule: agor .i. pellor: præceps .s. furibundus quasi in præcipitium aliquod, ex impatientia iniuriæ ego extinguam, meum incendium .i. incommodum, aut furorem meum: ruina .i. iactura & damno vestro. Metaphora sumpta ab incendio facto in vrbe, vbi incendium vnius domus est causa ruinæ alterius, ne enim incendantur vicinæ ædes solēt præcipites in ruinam trahi. Vnde trahitur hoc adagium in eum sensum, vt intelligatur malum vnius malo alterius sedari. Vnde etiam aliud est prouerbiū sumptum quo Flaccus in epist. vititur. Tunc tua res agitur paries cum proximus ardet. [Deinde proripuit) .i. celeriter & violenter capuit se domum .s. suam è templo .i. in quo talia consulta bant, aut legatur extemplo .i. illico aut vt alij habent, è curia .i. è senatu. [Et ipse Catil. voluens secum multa: ibi) .s. domi suæ, quòd neque insidiæ procedebant consuli .i. in cōsulem aut, quòd neque insidiæ consuli .i. in consulem supp. factæ procedebant: & supp. quòd intelligebat vrbem munitam .i. defensam ab incendio, quod illi inferre volebat: vigilijs .i. per vigilias à consule institutas ipse credens optimum factu .i. vt fiat augere exercitum quem .i. foris parauerat apud Manlium præcipue: ac ante capere .i. præoccupare priusquam legiones .s. Rom. à consulibus conscribendæ: conscriberentur .s. ab eis multa quæ forent bello .i. ad bellum gerendum: vsui .i. vtilitati seu vtilia. [Ipse est profectus nocte intempesta) .i. ad medium noctis: cum paucis .s. conscijs in castra Manliana. quæ Manlius in Hetruria habebat: sed mandat Cethego, atque Lentulo ceterisque .s. principibus coniurationis quorum audaciam nouerat promptam .i. expeditam & præsentem, quo possent vt confirment opes .i. vires & facultates: factionis .i. ciuilis discordiæ & coniurationis quibus .i. quibuscunque rebus, vel sup. omnibus rebus quibus possent & vt sup. maturent .i. accelerent, aut tempestiue. neque serius, neque citius, quam oporteat tendant: consuli .s. Cic. insidias .i. & parent .i. disponant & præparent cædem .i. stragem & occisionem ciuium, incendia ædium & alia facinora belli, & mandat .i. significat & vt vulgo dicunt insinuat (nisi potius subaudiamus verbum dicit, aut significat) sese accessurum propediem .i. intra paucos dies, ad vrbem Rom. Dum hæc, quæ dicta sunt: geruntur .i. publice fiunt Rom. C. Manlius ductor ille exercitus Catil. mittit ad Q. Martium imperatorem missum in agrum Picenum ad regem .s. cognomento propter sacrificia (vt dictum est) solis regibus facienda: ex suo numero .i. ex ijs quos sibi populares & fautores nouerat, cum mandatis .i. significationibus & scriptis huiuscemodi. Mandare enim non semper est imperiose præcipere, sed interdum certiorem facere, vel significare per scripta quæ chartis dum scribuntur mandari dicuntur. vt Aeneid. iij. Fata canit folijsque notas, & nomina mandat. Mandata itaque erant huiuscemodi.

DEos hominesque testamur imperator, nos arma neque contra patriam cepisse: neque quo periculum alijs faceremus: sed vti corpora nostra ab iniuria tuta forent: qui miseri, egentes, violentia atque crudelitate fœneratorum plerique patria, sed omnes fama, atque fortunis expertes sumus. Neque cuiquam nostrum licuit, more maiorum lege vti: neque amisso patrimonio, corpus liberum habere: tanta sæuitia fœneratorum: atque prætoris fuit. Sæpe maiores nostri miserti plebis Rom. decretis suis inopiæ eius opitulati sunt. Ac nouissime memoria nostra propter magnitudinem æris alieni, volētibus omnibus bonis, argentum ære solutum est. Sæpe ipsa plebs, aut dominandi studio permota, aut superbia, magistratuum armata, à Patribus secessit. At nos non imperium, neque diuitias petimus: quarum rerum causa, bella, atque certamina inter mortales omnia sunt, sed libertatem, quam nemo bonus, nisi cum anima simul amittit. Te atque senatum obtestamur, consulatis miseris ciuibus: legis præsidium, quod iniquitas prætoris eripuit, restituaris: ne ue nobis eam necessitudinem imponatis, vt quæramus, quo nam modo maxime vlti sanguinem nostrum, pereamus. Ad hæc Q. Martius respondit, si quid à senatu petere vellent, ab armis discedant: Rom. supplices proficiscantur, ea misericordia ac mansuetudine senatum, & populum Romanum semper fuisse, vt nemo vnquam ab eo frustra auxilium petiuerit. At Catilina ex itinere plerisque consularibus, præterea optimo cuique literas mittit: se falsis criminibus circunuentum, quoniam factioni inimicorum resistere nequiuerit, fortunæ cedere: Massiliam in exilium proficisci, non quo sibi tanti sceleris conscius esset: sed vti respub. quieta foret: ne ve ex sua contentione seditio oriretur. Ab his longe diuersas literas Q. Catulus in senatu recitauit, quas sibi nomine Catilinæ redditas dicebat. Earum exemplum infra scriptum est.

VALLA

DEos homines) Hæc est epistola, quam legatis misit Manlius ad Martium sacrorum regem, sed tunc erat imperator. [Per deos testor) Per deos, & homines iuramus. [Neque quo alijs) Vt nos aliorum salutem impugnaremus, sed vt nos iniuria eriperemus. [Nostra,) Id est nostrum, qui &c. [Miseri) Calamitosi. [Egentes) Rebus omnibus necessarijs carentes. [Patriam) Nota constructionem, quia dicere solemus, expers huius rei. Salust. hoc loco aperte dicit expertes patria, fortunis &c. [Fama) Pro fortuna, quia infames habiti sumus, & rebus nostris expoliati. [Cuiquam nostrum) non licuit, vt causam nostram diceremus apud iudices. [Patrimonio amisso) Amissis rebus nostris, nam patrimonium dicitur ea pecunia, quæ à patre filijs traditur, vnde à patre patrimonium est appellatum. [Sæpe maiores) Probat exemplis, se id petere à patribus, quod superiori tempore plebi concessum fuerat. [Miserti) Ecce misereor cum genitiuo. [Decretis) Senatus consultis. nam decretum & consultum senatus idem sunt. [Opitulati sunt) Subuenerunt. [Ac nouissime nostra memoria) Hoc factum est quod ille dicit. Nam propter bella ciuilia Marij & Syllæ plebs Rom. adeo pecunia exhausta erat, & ære alieno grauata, vt fœneratoribus satisfacere non posset, igitur senatores miserti inopiæ eius decreuerunt, vt ex ærario publico persolueretur fœneratoribus. [Nouissime) Paulo ante. [Ex communi ære) Ex ærario solutum, scilicet fœneratoribus. [Omnibus bonis) Ex voluntate omnium bonorum argentum, quod solui non poterat à priuatis hominibus. [Sæpe ipsa) Facit argumentum, si plebs à patribus secessit, vt imperium ipsa haberet simul cum patribus, cur id quoque nobis facere non licet libere viuendi causa? [Superbia magistratuum) Quia ipsi insolentiam consulum pati non poterant. [Secessit) Sicut in sacrum montem, quod habetur plane apud Titum Liuium primo libro. [At nos) Ecce argumentum, si plebs dulcedine imperij à patribus secessit, idem nobis facere causa libertatis liceat. [Quarum rerum) .s. diuitiarum, imperij. [Bella) Quæ publice inter populos & ciuitates fiunt. [Certamina) Quæ inter ciues suscitantur, ergo bellum propter imperium, certamina propter diuitias, vt sunt certamina fori non petimus. [Nemo bonus) nemo strenuus patitur libertate carere, nisi vitam amiserit. [Te Martium) Regem, imperatorem. [Obtestamur) Rogamus. [Cōsularis) Prouideatis. [Legis præsidium) Vt possimus causam nostrā agere. vindiciæ dandæ erant sēm libertatem, hic modo fide

iussionem

iussionem facit huic, ita, vt liber sit, donec visum fuerit, an ille sul uete debeat, an non. [Quu nam modo) Cum multis antea ea isto fuerimus: puttea pereamus. [Ab armis) Disceplina, depuni te arma r deinde supplices senatum petite. [Vt nemu) Vt nunquam incassum auxilium & opem à Senatu Populoq. Rom. qsquam petierit. [Ex itinere) Cum mitteret ad Manlium literas, quæ continebant hoc, quod sequitur. [Criminibus) Accusatoribus. [Circumuentum) Oppressum, obsessum. [Factioni) Potentiæ & upibus. [Non) Pro & ne. [Contentione) Seditione, si ergu contendere vellem contra meos inimicos, fortasse aliquā seditio orireiur in ciuitate. [Longe diuersas) Valde alienas. [Ab hit) Quas supra memoraui. [Quas s. numine Catilinæ) Quas à Cat. sibi nuncius attulerat. [Earum) .s. literarum exemplum, quod nunnulli in odium dicunt, ideu exemplum appellabant.

MARL. FORENT tuta) Quia erant vel exules: vel uberati, & ideo addicti. Lex erat vt ille cui non erat soluendo addiceretur credi tori iuxta illam legem, Qui nun habet in bonis, luat in corpore. [Lege) Priuilegio legis, ille cui nō erat soluendo poterat incarcerari. Sed si potuisse, vt priuilegiu legis .i. cedere bonis paternis, nec addici, nec incarcerari poterat. hęc recitauit Gellius Marmita Parmensis præceptor meus. [Sæuitia prætoris) Quia nequaquam permisit nos vti priuilegio l. [Vulētibus omnibus b.) .i. decernentibus diuitibus ro. [Superbiam) Magistratuū superbiam non possent tolerare. [Secessit) Vt in colle sacro iuxta ripam Annienis fluminis quæ a Valerio, vt ait Val. Max. Reconciliata, vel vt alij à Menenio Agrippa arma deposuit, Valerius Max. lib. viij. cap. ix. Hist. breuiter tetigit. [Quarum rerum) Quibus diuitijs. [Certamina) Sen. Sæuiunt reges rapiuntque & deuertunt vrbes longu labore sęculorum constructas, vt aurum & argentum cineres scrutentur. [Nimo bonus) Quasi dicat ne quidem barbarus. [Obtestamur) Deprecamur. [Miseris,) Id est exulibus. [Eam) i. talem. L. Catilina. [Re.) Id est in effectu.

RIVIVS SÆPE maiores nostri miserti plebis Rom.) In Merseburgē si est, miserti. quod participium apud Terentium atque alios reperitur. Nec secus exemplar. Fabricij nostri. [Te atque senatum obtestamur, vt consulatis miseris ciuibus) vo' Vt, non est in manuscriptis, & rectius abesse poterit. Facit nobiscum exemplar Beroaldinum. Paulo post. [Ne ue nobis eam necessitudinē imponatis) Merseburgense volumen habet necessitatem. sed perperam. nam ferè & Sal & alij vetustiores necessitudinem pro necessitate posuerunt. quæ est, vt ille ait, vis quæpiam premens & vrgens. Quanquam alias necessitudo est ius quoddam vinculumq́ue religiosæ coniunctionis. [Ad hæc Q. Martius respondit, si quid à Senatu petere vellent) Melius in vetustis, ab senatu. Paulo post. [Ea mansuetudine atque misericordia senatum & Pop. Rom. semper fuisse) Legendum ex vetustis, Senatum Populumque Rom. quod & illa vetus scribendi ratio quam quondam in exemplari reperi, declarat. S. P. Q. R. Ita enim hoc locu Fabricianum volumen, ac vetustissimum quodque ex impressis. Licet codex Beroaldinus, Senatum Pop. Rom. habeat. duo è manuscriptis. S. P. R. vt videlicet coniunctio illa ἐγκλιτικὴ desit.

GLAR. MORE maiorum lege vti) Quæ sit hæc lex, varie a Commentatoribus narratur, sed nihil explicatur. Nec egu quidquā certius adferre possum. Notæ sunt leges nexus ac vindiciarum, si fortassis illas non seruatas in ipsis conqueruntur. Sed & quæ de Prætore loquuntur, non est certum quem velint. Quod vero continuo sequitur de vestrum pro Vestri à Gellio reprehensum, lib. ij cap. v. Sed à L. Valla vindicatum, lubens transeo illud aūi quud rursus mox sequitur, Argentum cōmuni ære solutum est. Quare verbum cōmuni, substulerint plerique codices, adhuc dubius quæro. Certe vetustus codex habet. [Vt nemo vnquā ab eo frustra auxilium petiuer.) De duobus, nempe Senatu ac Pop. R. locutus subiungit. Eo fortassis quia omnis penes populum potestas esset, quando à senatu ad populum prouocare licebat.

ASCEN. O IMPERATOR nos testamur: id est testes sumus & potestamur deos & homines nos cœpisse arma: neque contra patriam neque quo .i. ideo vt nos faceremus alijs periculum, id est discrimen vitæ, aut alijs .s. ciuibus, periculum .i. experimentum & audaciam sumendi arma, sed vti, id est vt corpora nostra forent, id est essent tuta, ab iniuria .s. potentum corpora dicit nostra, hoc est quod antiqui dicebant nostrum: qui .s. nos existentes: miseri .i. miserandi, quia calamitatis pleni, & egentes .s. necessarijs, violentia & crudelitate .i. propter aut per violentiam & crudelitatem fœneratorum .i. vsurariorum. qui ære alieno eos oppressecant, sumus expertes .i. priuati & plerique .i. plurimi nostrum. [Patria) sed oēs sine exceptione expertes sumus .i. caremus fama atque fortunis .i. diuitijs. hic puer duo aiaduertat præcepta. quorum vnum est: relatiuum & antecedens, velle conformari in persona: sed sæpe ad possessiua ferri relationem propter primitiua intellecta licet in nullo conueniant & primitiua quia in vsu non sunt in ea significatione exprimi nequeant. vt in Andria Terent. Fortunas meas qui haberem filium tali ingenio præditum, vbi non liceret dicere fortunas mei: quia mei non possessiue nec actiue sed tantum passiue significat nec mes quia in vsu non est, & tamen ad illud refertur qui: cum additur qui haberem. Et hic .i. corpora nostra qui miseri .i. corpora nostrum (non nostrorum) qui .s. nos &c. Secundum est: Magni referre quo ad sensum qua vt regantur casus: quia hoc loco ablatiui violentia, & crudelitate reguntur ab egentes, non vt causę materiales, circa quas non enim egebant violentia fœneratorum tanquam re circa quam versetur egestas: sed vt causæ efficientes r quia propter violentiam egebant, & egeni seu egentes facti a violentia fœneratorum &c. [Neque licuit cuiuis nostrum vti lege .i. impunitate cōcessa per legem facta cessione bonorum: more maiorum .i. vt maiores .i. prisci Romani fecerant comperta ciuium egestate. neq; licuit habere corpus liberum .i. extra vincula & carcerem: amisso patrimonio .i. postquam amisimus patrimonium à maioribus nostris partum: quod inuiti amittebant tanta .i. tam vehemens fuit sæuitia fœneratorum qui nos in vincula conijci petebant, & prætoris qui petita concessit. Probat quod contra morem maiorum id fieret, quia maiores .i. prisci Romani miserti plebis Romanæ, opitulati sunt .i. opem attulerunt, suis decretis .i. publicis constitutionibus inopiæ, eius .s. plebis, ac nouissime .i. recentissime, memoria nostra .i. cuius memores, adhuc sumus, argentum est solutum communi ære .i. ex ærario pub. seu fisco. propter magnitudinem æris alieni .i. debiti, & hoc omnibus bonis volentibus, id est nemine contradicente. Id quoque in his postea factum à se gloriatur Cic. Officiorum ij. titulo auaritia vacare debent &c. [Ipsa plebs Romana sæpe secessit,) Id est seorsum sedem cepit vt in monte sacro & alibi vt in prima decade Liuij videre est: à patribus, id est senatoribus, existens armata & permota aut studio dominandi, vt etiam magistratus è plebis fierent vnde facti tribuni plebis, aut superbia magistratuum, id est potentatum & eorum qui rempub. gubernabant. At nos .s. miseri non petimus imperium neque diuitias, causa quarum rerum .i. ob quas res, scilicet imperium aut diuitias, omnia bella atque certamina fiunt inter mortales, sed sup. petimus (quod tamen nō venuste reperatur) libertatem, quam nemo bonus, id est fortis & strenuus amittit nisi simul cum anima .i. cum vita. [Nos obtestamur te atque senatum, vt consulatis) .i. consilio prospiciatis & prouideatis miseris ciuibus, & restituatis præsidium legis quæ, scilicet fœnere grauatis, aut dispendio pressis opem publicā tulit quod scilicet præsidium legis, iniquitas pręteris fauētis diuitibus, eripuit .s. nobis: neue .i. vel ne imponatis eam necessitudinem, vt quæramus quo nam modo pereamus, id est interficiamur, vlti .s. prius maxime sanguinem nostrum, q.d ne ex desperatione salutis cogamur in reip. gubernatores durius agere, q a vt dixit postmodum Maro Aen. ij. Vna salus victis nullam sperare salutem. Et, Quondam etiam victis redit in præcordia virtus Victoresque cadunt Danai &c. [Ad hæc) scilicet scripta, & vt dixit mandata Manlij. Q. Martius respondit, si ipsi qui in armis erant vellent petere: quid, id est aliquid ab senatu, discedant ab armis & proficiscantur supplices Romam, & respondit Senatum. P. Q. R .i. Populumque Romanum fuisse semper ea mansuetudine atque misericordia: vt nemo petiuerit vnquam frustra auxilium ab eo. Et ita prudenter eos admonuit, sed illi impudenter in armis perstitere. [At Cat. &c.) Præter dolum & simulationem Mālij, etiam Catilina quem omnium simulatorem & dissimulatorem supradixerat, vt incautus opprimeret simulauit se in exilium voluntarium facessere Massiliam, quæ in prouincia Galliæ est antiquissimo iure & fœdere Romanis olim tunc conciliata, ortum habens vt Iustinus commemorat à græcis illuc per errorem delatis, vnde & totam Galliam in meliores mores reformatam dicit. Sanè pro hoc significatu secundam corripit, quam pro Getuliæ parte producit, vt Aen. iiij. Massilique ruūt equites. [Sed ordo est) At, id est ediuerso in altera parte. Catilina mittit ex itinere, id est dum iter faceret, literas plerisque cōsularibus, id est summis viris, qui aliquando consulatum gesserunt & de ordine consulari erant, cum consulares sint interdum viri consulatu digni, & præterea, id est præter consulares, mittit literas optimo cuique, id est præstantissimo ciuium significans sup. se circumuentum .i. impeditum & interceptum falsis criminibus .i. criminationibus, aut criminibus falso obiectis, quoniā nequiuerit resistere factioni .i. vt dicunt partialitati & particula

ri

ri inuidię ob propria cómoda inimicorum,proficisci Massiliam, ad eam vrbem in prouincia Gallicana,quæ ob eam rem peculiari nomine adhuc prouincia vocatur in exilium .i. vt illic Romæ exularet. [Non quo].i.non ideo,quòd esset sibi conscius tanti sceleris quantum obijciebatur,vel eo quod deberet exulare: sed vti.i.vt resp. foret quieta,ne ue seditio.i seditiosus tumultus & strages oriretur,ex contentione.i. resistentia pertinaci sua. Q. Catulus vnus e senatoribus recitauit in senatu literas diuersas .i. differentes longe in sententia ab his.s.superioribus literis Catilinæ,quas dicebat redditas sibi nomine Catilinæ, exemplum.i. similitudo earum s.literarum (pro exemplo autem imperiti copiam dicunt:) est scriptum infra.i.subsequenter quia dum in tabulis scribimus prius scripta supra sunt & posterius infra.

L. CATILINA, Q. CATVLO S.

GREGIA tua fides,re cognita,grata mihi magnis in meis periculis,fiduciam commendationi meæ tribuit. Quamobrem defensionem in nouo consilio non statui parare: satisfactionem ex nulla conscientia de culpa proponere decreui: quam mediusfidius,licet veram cognoscas. iniurijs contumelijsq. concitatus,quòd fructu laboris, industriæq. meæ priuatus,statum dignitatis non obtinebā: publicam miserorum causam pro mea consuetudine suscepi: non quin æs alienum meis nominibus ex possessionibus soluere possem: cum & alienis nominibus liberalitas Aureliæ Orestillæ,suis,filiæq. copijs persolueret: sed quòd non dignos homines honore honestatos videbam: meq. falsa suspicione alienatum esse sentiebam, hoc nomine satis honestas pro meo casu spes reliquæ dignitatis conseruandæ sum secutus. Plura cum scribere vellem,nūciatum est mihi vim parari. Nunc Orestillam tibi commendo,tuæq. fidei trado: eam ab iniuria defendas, per liberos tuos rogatus,aueto. Sed ipse * perpaucos dies cōmoratus apud C.Flaminium in agro * Rheatino, dum ciuitatem antea sollicitatam * ab eo armis exornat: cum fascibus,atque alijs imperij insignibus, in castra ad Manlium contendit. Hæc vbi Romæ comperta sunt: Senatus Catilinam & Manlium hostes iudicat: ceteræ multitudini diem statuit, ante quam liceret sine fraude ab armis discedere, præter rerum capitalium condemnatis. Præterea decernit,vti consules delectum habeāt * C. Antonius Catilinam cum exercitu persequi maturet: Ci. vrbi præsidio sit. Ea tempestate mihi imperium P.R. multo maxime miserabile visum est: cui cum ad occasum ab ortu solis,omnia domita armis parerent,domi ocium atque diuitiæ,quæ prima mortales putant,affluerent: fuere tñ ciues,qui seq;,remq. pub. obstinatis animis, perditum irent. Nanque duobus senatus decretis,ex tanta multitudine,neque præmio inductus cōiurationem patefecerat, neque ex castris Catilinę quisquam omnium discesserat: tanta vis morbi,atque vti tabes,plerosque ciuium animos inuaserat. Neque solum illis aliena mens erat,qui conscij coniurationis fuerant: sed omnino cuncta plebs nouarū rerum studio,Catilinæ incepta probabat. Id adeo more suo videbatur facere. Nā semper in ciuitate,quibus opes nullæ sunt, bonis inuident: malos extollunt, vetera odere: noua exoptant: odio suarum rerum mutari omnia student: turba atque seditionibus sine cura aluntur: quoniā egestas facile habetur sine dāno. Sed vrbana plebs,ea vero præceps erat multis de causis. Primum omnium, qui vbique probro, atq; petulantia maxime præstabant, item alij qui per dedecora, patrimonijs amissis, postremo oēs, quos flagitium,aut facinus domo expulerat,hi Romam, sicuti in sentinam,confluxerant. Deinde multi memores Syllanę victoriæ,q ex gregarijs militibus alios senatores videbant,alios ita diuites,vt regio victu,atque cultu ætatem agerent, sibi quisque, si victoria in armis foret, talia sperabat. Præterea iuuentus,quæ in agris manuum mercede inopiam tolerauerat.priuatis atque publicis largitionibus excita vrbanū ocium ingrato labori prętulerat. Eos atque alios oēs malum publicum alebat. Quo minus mirandum est homines egentes,malis moribus,maxima spe reip iuxta ac sibi consuluisse. Præterea quorum victoria Syllę parentes proscripti,bona erepta,ius libertatis imminutum erat,haud sanè alio animo belli euentum expectabant. Ad hoc quicunque aliarum,atque senatus partium erant,cōturbari remp. quàm minus valere ipsi malebant. Id adeo malū multos post annos in ciuitatem reuerterat. Nam postquam Cn Pompeio,& M.Crasso cōsulibus tribunitia potestas restituta est: homines adolescentes summā potestatem nacti,quibus ætas,animusq. ferox erat, cępere senatū criminando plebem exagitare: deinde largiendo,atque pollicitando magis incendere. Ita ipsi clari,potentesq. fieri,contra eos summa ope nitebatur pleraq; nobilitas senatus sub specie reip.pro sua magnitudine. Nāque, vti paucis verum absoluam: post illa tempora quicūque remp.agitauere,honestis nominibus,alij sicuti iura populi defenderent, pars quo senatus auctoritas maxima foret,bonum publicum simulantes,pro sua quisque potētia certabant: neque illis modestia,neque modus contentionis erat. Vtrique victoriam crudeliter exercebant. Sed postquam Cn. Pompeius ad bellum maritimum,atq; Mithridaticum missus est: plebis opes imminutæ: paucorū potentia creuit. Hi magistratus,prouincias,aliaq. omnia tenere: Ipsi innoxij, florentes, sine metu ætatem agere: ceterosq. iudicijs terrere,quo plebem in magistratu placidius tractarent. Sed vbi primum dubijs rebus nouandis spes oblata est: vetus certamen animos eorum arrexit. Quod si primo prœlio Catilina superior,aut æqua manu discessisset: profecto magna clades atque calamitas rempub. oppressisset: neque illis, qui victoriam adepti forent, diutius ea vti licuisset: quin defessis & exanguibus, qui plus posset imperium, atque libertatem extorqueret. Fuere tamen extra coniurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti sunt. In his erat Fuluius senatoris filius: quem retractum ex itinere parens necari iussit. Ijsdem temporibus Romæ Lentulus sicuti Catilina præceperat, quoscunque moribus, aut fortuna nouis rebus idoneos credebat,aut per se,aut per alios sollicitabat: neque solum ciues sed * cuiuscunque modi genus hominum, quod modo vsui bello foret. Igitur P. Vmbreno cuidam negocium dat, vti legatos allobrogum requirat: eosque si possit, impellat ad societatem belli, existimans publice, priuatim que ære alieno oppressos: Præterea quòd natura Gallica gens bellicosa esset, facile eos ad tale consilium adduci posse. Vmbrenus, quòd in Gallia negociatus erat, plerisque principibus ciuitatum notus erat: atque eos nouerat. Itaque sine mora vbi primum legatos in foro conspexit, percontatus pauca de statu ciuitatis, & quasi dolens eius casum, cœpit requirere, quem exitum tantis malis sperarent.

* paucos
* Arretino
* ab eo, non est in vetustis codicibus
* alij nō habēt, C.
* cuiusq.

sperarent. Postquam illos videt queri de auaritia magistratuum, accusare senatum, quòd in eo auxilij nihil esset: miserijs suis remedium, mortem expectare. At ego, inquit, vobis, si modo viri esse vultis, rationem ostendam, qua tanta ista mala effugiatis. Hæc vbi dixit, allobroges in maximam spem adducti, Vmbrenum orare, vt sui misereretur, nihil tam asperum, neque tam difficile esse, quod non cupidissime facturi essent, dum ea res ciuitatem ære alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti perducit, quod foro propinqua erat, neque aliena consilij propter Semproniam. Nam tum Brutus Roma ab erat. Præterea Gabinium * accersit, quo maior auctoritas sermoni inesset. Eo præsente coniurationem aperit, nominat socios. Præterea multos cuiusque generis innoxios: quo legatis animus amplior esset. Deinde eos pollicitos operam suam domum dimittit. Sed allobroges diu in incerto habuere, quidnam consilij caperent. In altera parte erat æs alienum, studium belli, magna merces in spe victoriæ: at in altera maiores opes, tuta consilia, pro incerta spe certa præmia. Hæc illis voluentibus, tandem vicit fortuna reip. * Ita Q. Fabio Sangæ, cuius patrocinio plurimum ciuitas vtebatur: rem omnem vti cognouerant, aperiunt. Cic. per Sangam consilio cognito, legatis præcepit, vt studium coniurationis vehementer simulent, ceteros adeant, bene polliceantur: dentque operam, vti eos quam maxime manifestos habeant. Iisdem ferè temporibus, in Gallia citeriore, atque vlteriore: item in agro Piceno, Brutio, Apulia motus erat. Nanque illi, quos ante Catilina dimiserat, inconsulte, ac veluti per dementiam, cuncta simul agebant: nocturnis consilijs, armorum, atque telorum portationibus, festinando, agitando omnia, plus timoris, quàm periculi effecerant. Ex eo numero complures Q. Metellus Celer Prætor, ex * S. consilio, causa cognita, in vincula coniecerat. Item in citeriore Gallia C. Muræna, qui ei prouinciæ legatus præerat. At Romæ Lentulus cum ceteris, qui principes coniurationis erant, paratis, vt videbatur, magnis copijs, cōstituerat, vti cum Catilina in agrum Fesulanum cum exercitu venisset. L. Bestia trib. pl. concione habita, quæreretur de actionibus Cic. belliq. grauissimi inuidia, optimo consuli imponeret. Eo signo, proxima nocte, cetera multitudo coniurationis suum quisque negocium exequeretur. sed ea diuisa hoc modo dicebantur: Statilius & Gabinius vti cum magna manu, duodecim simul opportuna loca vrbis incenderent: quo tumultu facilior aditus ad consulem, ceterosque, quibus insidiæ parabantur, fieret. Cethegus Ciceronis ianuam obsideret, eumque vi aggrederetur. Alius autem alium. Sed filij familiarum quorum ex nobilitate maxima pars erat, parentes interficerent: simul cæde, & incendio perculsis omnibus, ad Catil. erumperent. Inter hæc parata, atque decreta, Cethegus semper querebatur de ignauia sociorum: illos dubitando, & dies prolatando, magnas opportunitates corrumpere: facto, non consulto in tali periculo opus esse: seque, si pauci adiuuarent languentibus alijs, impetum in curiam facturum. Natura ferox, vehemens, manu promptus erat: maximum bonum in celeritate putabat. Sed allobroges ex præcepto Ciceronis per Gabinium ceteros conueniunt: ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Cassio postulant iusiurandum: quod signatum ad ciues perferant: aliter haud facile eos ad tantum negocium impelli posse. Ceteri nihil suspicantes dant. Cassius semet eò breui venturum pollicetur: ac paulo ante legatos, ex vrbe proficiscitur. Lentulus cum his Titum Vulturcium quendam Crotoniensem mittit: vt allobroges, priusquam domum pergerent, cum Catilina, data atque accepta fide, societatem confirmarent. Ipse Vulturcio literas ad Catilinam dat, quarum exemplum infra scriptum est.

* arcessit

* Itaque

* S. cōsul to. nōnul li tamē le gunt, ex iocijs.

VALLA

Vetvs &c.) Et hæc sunt propria verba Catil. [Egregia) .i. præstaos. [Re) Facta, non verbis. [Cognita) Experta. [In meis) In quibus nunc versor. [Fiduciam facit) Vt confiderem ea tibi cōmendare, quia tua fides satis mihi experta. [In nouo consilio) Quod ego nunc susceperim defendere miseros. [Statui) Decreui. [Defensionem) Vt ego meum consilium defendam apud te, an sit bonum, an sit malum. [Satisfactionem) Excusationem, purgationem, vnde satisfecisti mihi .i. purgasti, excusasti. [Ex nulla conscientia) Quia nullius mihi errati sum conscius. [De culpa) Quam mihi homines obijciunt. [Mediusfidius) Ita me adiuuet diusfidius .i. Iouis filius. s. Mercurius. [Quam) Purgationem. [Iniurijs) In verbis. [Contumelijs) In factis, vnde facile patior iniuriam contumeliam. [Concitatus) .i. quia re, & verbis me offenderunt inimici. [Statū dignitatis) .i. non poteram mea ea dignitate viuere. [Pro consuetudine) .i. secundum meam consuetudinem. [Meis nominibus sumptum) i. debitis, quæ feci. [Alienum) .s. sumptum. [Sed feci quòd) Hoc dicebat propter ciues. [Honestatos) Amplificatos. [Alienatum) .s. à P. R. [Hoc nomine) .s. suscipiendæ causæ miserorum. [Satis honestas) Satis honorificas, sicuti mihi videtur. [Pro meo casu) Quo a Pop. alienatus eram. [Reliquæ dignitatis) Quæ adhuc mihi restabat. [Parari) Pro parabantur homines, qui mihi vim inferrent. [Aueto) .i. valde saluus sis. [Solicitatam) Ad seditionem. [Exornat) instruit. [Fascibus) .i. lictoribus, nam fasces erant secures, quibus fasciculi virgarum erant alligati, quas securi lictores imperatoribus præferebant. [Ceteris insignibus) Videlicet cum prætexta, quæ erat vestis imperatoria. [Iudicat hostem) Iudicare hostem est, quod vulgo dicitur bandire per ribello. [Statuit delibe.) Antequam dicat. [Sine fraude) Sine pœna. [Condemnati rerum) Præter eos qui condemnati erant capite, antequam inirent coniurationem. & Prisc. adducit hunc locum lib. de constr. cum ostendit præter interdum cum ablatiuo coniungi. [Ea tempestate) Hic patriæ casum miseratur Salust. [Cui cum) .i. P. R. [Ab ortu Solis) .i. ab Occidente ad Orientem .i. vniuersus orbis ab eo subactus est. [Domita) Victa. [Parerent) Obedirent. [Affluerent) Abundarent .s. ocium, & diuitiæ. [Prima) .i. præcipua, & excellentia. [Perditum) Ad perdendum se. [Nanque) Reddit rationem, cur miserabile sibi visum fuerit imperium P. R. ea tempestate. [Duobus) .s. factis duobus decretis, quæ supra memorauit, vnum si quis coniurationem indicasset maxima sumpturum esse præmia, alterum, quòd intra certum diem qui in exercitu Manlij, & Catil. erat impune ab armis discedere liceret. Tanta enim causa erat cur neque quisquam coniurationem patefecerat, neque ab armis discesserat. [Tanta vis) Tantus impetus. [Vti tabes) Veluti quædam confectio atque contagio. [Plerosque ciuium) .i. animos multorum ciuium. [Aliena) Aliena erat à reip. statu, eorum s. qui conscij coniurationis fuerant causa. [Cuncta plebs) Omnes sine exceptione. [Probabat) Laudabat. [Incepta) Proposita Catil. [Studio nouarum rerum) Voluntate nouarum rerum. [Adeo) .i. certe quia sibi sua displicent. [Bonis inuident) Quia boni nullo sibi malis adiumento sunt, sperant ea magnificentia malorum aliquid boni consequi. [Vetera) Quæ sunt præter vtilitatem eorum. [Noua) Quia sperant sibi commoda fore. [Turba) Turbatione. [Seditionibus) Discordijs. [Aluntur) Nutriuntur. [Sine cura) Cura rerum suarum. quippe quia nihil possunt perdere. [Facile) Quia facile est pauperem fieri. [Habetur) Possidetur. [Sine damno) Quia qui nihil habet, nihil amittere potest. [Vrbana plebs) Erat præceps. [Vero) Pro sed, ea erat præceps. [Vbique) In omnibus Italiæ locis. [Præstabant) Vincebant, excellentiores erant probro. [Obscœnitate) Remp. obscœnam intelligit, vt sunt stupra, adulteria, incestus. [Petulantia) Superfluitate, nam petulantia proprie est loquacitas .i. superfluitas in verbis, sed conuenit, vt non solum verborum super-

ſuperfluitas dicatur, ſed etiam ſuperfluitas bibendi, edandi, & ceterarum rerum, quæ luxuriæ ſunt. [Item alij conflauerant Rom. qui præſtabāt pa.) i. qui iam à patribus relicta amiſerant, vel conuiuijs ſumptuoſis, vel amoribus illicitis, vel condemnationibus, cum pœnas pecuniarias ſoluere coacti eſſent propter ſcelus aliquod perpetratum. [Amiſſis) Perditis diuitijs. quas eorum patres teſtamento reliquerant. [Per dedecora) Per vituperia, & opprobria. [Flagitium aut facinus) Flagitium dicitur omne vitium flagitatione. i. reprehenſione dignum, & poteſt in verbis conſiderari, nam flagitium affert, ſiquis periurium fecerit. hoc enim conſtituitur verbo non re. Facinus autem eſt vitium, quod in facto conſiſtit, vt eſſet, furtum, homicidium, adulterium committere. [Hi Rom. ſicut in ſentinam) Quemadmodum aqua vitioſa per rimas in fundo nauis ingreditur, ita vitioſi homines, & perditi ſe Rom. contulerant. [Sentina) Sentina eſt aqua vitioſa per rimas in fundo nauis ingreſſa, putrida, & mali odoris: vnde ſentina etiam dicitur à ſentiendo, eo quòd odore ſuo naribus nautarum ſentiatur, & propter malum odorem dicitur nauſeam facere. i. vomitum. [Memores Syllanæ.) Meminerant quantum ex memoria Syllæ conqueſti eſſent, qua propter eandem vtilitatem ſe conſecuturos putabant, ſi nouæ res fierēt. [Ex gregarijs militibus) Ex ignobilibus. nam gregarij milites dicuntur ignobiles: quaſi ex grege, vt ſunt qui militibus ſeruitia præſtant, quos appellamus agaſones, lixas, calones, vel qui pabulatum, vel lignatum eunt. [Victu regio) Epulis regijs, cultibus regijs, veſtibus regijs. [Si foret). i. ſi ille præſtantior eſſet, qui fortior eſſet in armis. [Quæ mercede) Homines appellabantur operæ, vt in epiſtolis Cic. ad Atticum. veruntamen in ſacra pagina inuenitur, miſit operarios in vineam ſuam, & intelligit de huiuſmodi hominibus. [Mercede) Vt lingonizare agros, putare vites. [Priuatis) Quas ferri videbat: & ſuperiori tempore factas eſſe audiuerat. [Ingrato) Moleſto, non placido ſibi. [Eos) Agreſtas operas. [Quo) Propter quod. [Egentes) Pauperes, maxima ſpe vtilitatis propoſita. [Sibi, ac reip.) Iuxta, quod ſibi vtile eſt, id etiam reipub. vtila videretur. [Præterea) Alios commemorat, qui parati erant ad remp. perturbandam, quorum oēs erant ciuas Rom. [Victoria) Propter victoriam Syllæ. [Parentes) Qui fuerant ſecuti partes Caij Mar. [Proſcripti) Capite damnati à Sylla. [Bona erepta) Quia quicunque proſcripti fuiſſent, vnuſquiſque bona eorum diripere poterat. [Ius libertatis) Vnum ſequitur ex reliquo. nam quanto magis oppreſſi fuerant, tanto minus libertatis erat eis. [Alio animo) Quàm illos, quos ſupra memoraui. [Euerſum) Scilicet vt reſp. perderetur. [Aliarum) i. qui partes ſequebātur ſenatui aduerſas quàm ipſi vellent. [Minus valere). i. ceteris, quòd ſenatu plus valebant, ipſi vero optabant rempub. perturbari, eo, quòd nemo vellet alios auctoritate plus valere, quàm ſeipſos. [Id malum) Quòd tribunatus reſtitutus fuerat, & recte malum dicit: nam vt etiam T. Liuius dicit, poteſtas tribunitia inſanſa erat ſenatui. [Reuerterat in ciuitatem) Nam intermiſſa fuerat tribunitia poteſtas: cum ſenatus vires ſuas auxiſſet, trib. pl. depoſuiſſet. [Cn. Pompeio) Qui bellum ciuile contra Cæſ. geſſit, ſed nondum tempus huius belli ciuilis euenerat, cum in vrbem reuerterat tribunitia poteſtas, Pomp. vt ſibi fauorem populi conciliaret rogationes ad populum tulit: ut & trib. pl. crearentur. qui magiſtratus ſemper infenſus erat ordini ſenatus. [Aetas) Quia iuuenis. [Animus, quia incitati erant aduerſus patras) Criminādo ſenatus. [Largiēdo) Legimus Cæſ. po. feciſſe conuiuium. [Fieri) Pro fiebant. [Pleraque) Maior pars. [Ope) Poſſibilitate: ſic Virg. Non opis eſt noſtræ Dido. [Nobilitas) adoleſcentes. [Sub ſpecie) id eſt ſimulantes ſe defendere ſenatu auctoritatem: ſed tamen hoc faciebant, vt magis ſenatum defenderent, quàm vt ſuas opes augerent. [Pro ſua magnitudine,) Id eſt pro defendenda ſua magnitudine. [Quicunque,) Id eſt omnes ciues. [Alij) Declarat quomodo honeſtis nominibus partes certabant modeſtia, vt ſe continerent. [Modus) Finis. [Vtrique) Et plebs & patritij. [Cn. Pomp.) Qui ſemper popularis, id eſt pop. gratus fuerat, & plebem, quibuſcunque poterat rationibus ſibi uendicauerat. [Bellum maritimum) Contra piratas, qui itinera obſederant, & trāſeuntibus bona diripuerant. [Mithridaticum) Nam deuictis piratis miſſus eſt cōtra Mithridatem regem Ponti: quem Pomp. tandem coēgit ad mortem. [Pleb. opes) duce amiſſo Pomp. videlicet, plebs in pœnis venit. [Paucorum) Scilicet nobilium. paucorum dicit, quia plebs maiori in numero eſt quàm nobilitas. [Hi,) Scilicet nobiles. [Innoxij) Innoxius dicitur non ſolum, qui nemini nocet, ſed etiam, qui à nullo nocetur, ſicut hoc loco accipiendum eſt. [Florentes) Opibus. [Sine metu) A plebe.

[Iudicijs) Condemnationibus. [Terrere ipſi) Qui in magiſtratu erant, alios nobiles terrebant iudicijs, vt placidius tractarent plebem, vt ſi plebs ſubiecta teneratur, ipſa facilius ferret, cum cideret alios iudicijs terreri. [Dubijs) Cum res dubiæ eſſent. [Nouandis rebus,) Id eſt nouitate rerum. [Vetus certamen) Quod inter nobiles, & plebem fuerat. [Primo prœlio) Quod geſtum eſt inter Catilinam, & Antonium conſulem. [Aequa manu) Aequo Marte. [Clades) Pernicies. [Calamitas) Miſeria. [Quin) Pro vt non. [Defeſſis,) Scilicet victoribus, detrimentis belli laſſis. [Exanguibus) Languidis, vulneribus acceptis in bello. [Extorqueret) Vt auferret. [Qui plus poſſet) Significat, aut Magnum Pompeium, ſiue Craſſum, quorum opes maxime erant in vrbe Rom. [Extra coniurationem) Qui coniurationis conſcij non erant. [In his) Scilicet qui coniurationis ignari ad Catilinam proficiſcerentur. [Quem,) Scilicet Fuluium. [Retractum ex itinere) Domum reductum. [Necari) Suffocari ſine iudicio, cum ad coniuratores patriæ ſe conferre voluiſſet. [Iiſdem temporibus) Nonnulli extra coniurationem profecti ſunt in caſtra ad Catilinam. [Sicuti Catilina præceperat) Nam vt ſuperius dixi, cum diſceſſit Catilina, tradidit negocium Lentulo, vt omnia diligenter ageret, quæ ad coniurationis opus pertinarent. [Idoneos) Aptos. [Nouis rebus) Ad nouandas res. [Moribus) Quia malis moribus viuebant, & viuerant: & ideo perditiores erant ad flagitia. [Fortuna) Quia pauperes erant, & inopes. [Per alios) Per internuncios. [Cuiuſcunque modi genus hominum,) Id eſt omne genus hominum. [Vſui) Vtilitati. [Bello) Ad bellum. [Igitur) Quia præter ciues Rom. etiam cuiuſcunque generis homines ſollicitabant, qui bello vſui forent. [Allobrogum) Sunt populi Galliæ Tranſalpinæ. [Ad ſocietatem) Contra patriam. [Publice) Propter non ſolutum publicū tributum. [Priuatim) Propter tributum ſingularum perſonarum: ideo alieno ære erant obſtricti. [Bellicoſa) Quia ſemper Galli delectantur bellis. [Negociatus erat,) Id eſt negociationem fecerat in Gallia: ideo nouerat eos inuicem, ſicuti ipſi eum noſcebant. [Sine mora,) Quaſi dicat non opus fuit longa ſalutatione, cum ipſe legatis eſſet notus, & ipſe eos nouiſſent. [Dolēs) Dicebat, ſcio vos vſque adeo oppreſſos, vt ſoluere non poſſitis tributum, quod populus Romanus impoſuit ciuitatibus atque priuatis hominibus. [Magiſtratuum) Videlicet conſulum, prætorum, præfectorum prouinciarum, & ceterorum, qui imperium populi haberent. [Accuſare ſenatum) Quia conqueſtus ad ſenatum ipſe, nec quidem ſibi quidquam operis attuliſſet. Et ſe in eam neceſſitatem adductum eſſe dicebat, vt calamitatibus ſuis nullum ſibi remedium relinquatur, præter mortem. [Dixit) Vmbrenus. [Aſperum) Durum. [Ea res) Quam facerent. [Decij Bruti. [Hic erat vir Semproniæ) Quam dixit coniurationis conſciā eſſe, ideo in domum ipſius duxit legatos, licet ipſe coniurationis inſcius, eo quòd amantiſſimus eſſet reipub. ſed Sempronia eius vxor in coniuratione erat. [Tum) Eo tempore. [Præterea) Præterquam quòd in domum Bruti deduxit: quæ, ſcilicet domus coniurationis erat conſcia propter Semproniam. [Gabinium) Nam Gabinius ſenator erat. [Eo) Gabinio. [Socios) Potentiſſimos, ac nobiliſſimos huius coniurationis conſcios. [Cuiuſque) Tam ordinis ſenatorum quàm equeſtris, vt erat Cæſar, Pomp. Craſ. Innoxios, innocentes, qui nihil penitus de coniuratione ſciebant. Amplior eſſet, vt alacriori animo rem aggrederentur legati. [Pollicitos) Quia promiſerunt, ſe quoque ipſius coniurationis partes adiuturos eſſe. [In incerto) In dubio in ambiguo, quidnam conſilij potiſſimum ſequerentur: an coniurationem, an reipub. ſtatum iuuarent. [In altera parte) Videlicet, vt ſequerentur coniurationis partes [Studium belli) Quia gens illa bellicoſiſſima fuit [Magna merces in ſpe.) Quia ſi obtinuerimus ciuitati dominabimur. [In altera parte) Maiores opes reipub. contra coniuratores. [Maiores opes) Nam plus poſſe videbatur totus reipub. ſtatus quam pauci qui contra remp. coniuraſſent. [Tuta conſilia) Quia nihil erat periculi coniurationem patefacere. [Certa) Præmia. Nam ſenatus conſultum factum eſt, quo præmia dabantur his, qui coniurationem indicaſſent. [Illis) Allobrogibus. [Fortuna reipub.) Vt reipub. magis faueret quam coniuratoribus. [Cuius) Q. Fabij. [Ciuitas) Eorum Allobrogum. Nam vt vidimus fieri vnaquæque ciuitas ſuum haber patronum. [Studium) Voluntatem coniurationis. [Ceteros) Socios præter hunc Vmbrenum & Gabinium. [Bene pollicerentur) Videlicet ſeparatos eſſe ad iuuandum coniurationem. [Quam maxime) Vt ita ab eis coniurationis conſilia excipiant, vt ipſi poſtea negare non poſſint. [Iiſdem temporibus) Quibus illa gerebantur. [In Gallia citeriore) Quæ eſt

citra alpes. [Viteriore) Quæ est vltra alpes. [Agro Piceno) Quem nunc Anconitanum appellamus. [Dimiserat) In diuersas partes miserat: vt cum opus esset, sibi præsto essent. [Inconsulte) Quia harum rerum erant imperiti, ideo nesciebant occulte coniurationem sequi. [Inconsulte) Inconsiderate, simul tali tempore non ordine agebant. sicuti Catilina præceperat. [Nocturnis consilijs) Quia nocturno tempore cœtus congregabant, & inter se de coniuratione consilia agebant. [Portationibus telorum) Nam arma portabant, nunc huc, nunc illuc. [Timoris quàm periculi) Omnia timore complebant, cum tamen nullum periculum esset. [Ex eo numero) Qui metus fecerant. [Ex socijs) Catilinæ. [Causa cognita) Detecta, plures ex socijs eo numero coniecerat in vincula. [Complures) Multos. [In vincula) In carcerem. [Item) Similiter, quemadmodum ille fecerat in Gallia viteriore, ita ille in Gallia citeriore multos in vincula coniecit. [Caius) Multos, scilicet coniecerat in carcerem. [At Romæ) Nunc dicit, quid fecerit Lentulus in vrbe cum ceteris coniuratoribus, videlicet cum Vmbreno, Gabinio, & ceteris senatoribus, qui huius coniurationis conscij, & participes erant. [Paratis) A Catilina. [Fesulanum) Fesulum est ciuitas Hetruriæ. [Lucios) Quia & ipse huius coniurationis erat socius. [Concione habita) Aggregato populo. [Quereretur) Pro conquereretur. [Grauissimam inuidiam belli) Odium maximum, quòd diceret Ciceronem desperatum, atque inanimatum fuisse in Catilinam, & quòd ipse coactus fuerit arma contra patriam sumere, & hæc omnia mala causa Cic. peruenisse. [Optimo Consuli) Cic. Hæc maxima est laus Salusti, quòd verus fuerit historiæ scriptor, nec quidquam mentitus fuerit. Nam vbique laudat Cicer. cum tamen constet inter eos maximas fuisse inimicitias. [Eo signo) Videlicet concionis habitæ à L. Bestia quia ita constituerat, vt cum die, quo L. Bestia conquestus est de actibus Cic. sequenti nocte, omnia quæ sibi commissa fuissent, impigre exequerentur. [Proxima) Sequenti. [Ea) Negocia. [Magna manu) Magnis copijs. [Opportunæ) Ad gerendum, nam cum in parte vrbis incendium factum esset, omnes mediam vrbem reliquissent & ad extinguendum ignem concurrissent: itaque Cic. consul & ceteri boni ciues in media vrbe destituerentur, quo facto, nos maximo ocio, & consulem, & ceteros reip. amantissimos trucidare poterimus. [Aggrederetur) Contenderet, vt intra ædes ad eum obtruncandum iret. [Aliú,) Scilicet Senatorem. [Parentes) Reipub. amantissimos. [Cæde) Senatorum consulis, & parentum. [Incendio) Vrbis. [Hæc patratis,) Scilicet incendia, cædes & rapinas. [Prolatando) Proferendo. [Corrumpere) Destruere. [Facto) Pro facere. [Consulto) Pro consulere. [Pauci adiutores) Pauci ex socijs. [Languentibus) Torpescentibus. [Ferox) Indomitus natura. [Vehemens) Acer. [Promptus) Ad lacessendum, & pulsandum. [Ex præcepto Cic.) Quia Cicero consul præceperat introductionem habere per intercessorem Gabinium, quare venerunt, & petierunt a Gabinio, vt sibi copia fieret colloquendi ceteros coniuratores. [Postulatius) Et ita Gabinius eos duxit ad ceteros coniuratores. [Lentulo, Cethego, item Cassio) Qui omnes erant coniuratores. [Iusiurandum,) Scilicet societatis factæ inter allobroges, & coniuratores. [Quod signatum) Ad suos videlicet, vt possimus fœdus iureiuran. factum ostendere ciuibus nostris, vt scripto appareat, vos iureiurando facto, nos in hac coniuratione accipere. dicebant enim aliter suos ciues sibi fidem non esset daturos. Quod iusiurandum. [Signatum) Sigillatum. nam scripta rata, & firma, solent sigilla habere, quibus magna fides adhibetur: nam aliter scripta corrumpi possent. [Eos impellit) Suos allobroges, dicebant enim nisi nobis iusiurandum sigillatum dederitis, non facile persuadere poterimus ciuibus nostris hoc verum esse. [Nihil suspicantes) Credebant enim hoc vere non simulate dici à legatis. [Eo) Ad allobroges. [Breui tempore) Quapropter non est opus iureiurando meo. [Lentulus) Alter coniurationis princeps. [His) Allobrogibus. [Crotoniensem) De Crotone ciuitate. [Domum pergerent) Priusquam domum conuerterentur. [Vulturcio dat) .i. literas committit Vulturcio, quas ad Catilinam deferat, & est vsitatus dicendi modus, do tibi literas ad Antonium. i. committo tibi literas, quas deferas ad Antonium.

MARL. PERICVLIS) Viputa quando fuit accusatus repetundarum & incestus. [Fiduciam,) Id est vt in te fiduciam ponerem. [Meæ commendationi) Quia ex tua fiducia suscipiebam animum vt tuerer laudem meam. [Non statui parare defensionem,) Id est non statui negare factum, sed ingenue fateri me arma sumpsisse, sed iuste. [In nouo consilio,) Scilicet vt assererem me & omnes subditos in libertatem. [Proponere) Ostendere. [Satisfactionem,) Scilicet vt expurgem me a maledictis aduersariorum. [Culpa) Quia cognosco me non peccasse. [Falsa suspicione) Quia credebant me rapacem & ob hoc me à repub. expulerunt. [Tuos liberos) Per amorem quem habes tuis filijs. Non aucto, sed auerso leguot alij. [Aretino) Aretium oppidum est in Hetruria. [Exornat) Munit. [Antea,) Scilicet aduentum suum. [Insignibus) Vt cum trabea, cum baculo, vna cum Aquila. [In diem,) Scilicet statutum, id est in termino posito. In diem significat quotidie. [Delectum,) Id est vt conscribant exercitum. [Tamen,) Id est in tanto ocio fuere &c. [More suo,) Id est ex solito, quia instabilis est & regni mutationem semper quęsit. [Nam semper sunt) Codex antiquus hic legit, Nam semper in ciuitate fuere homines. [Præceps,) Id est parata in ruinam. Primum omnium, alij sic habent, scilicet plebis. [Probro) Dedecores vitijs. [Petulantia) Affluentia rerum. [Per dedecora) Per libidinem. [Sentinam) In locum sordidum. [Mercede) Labore. [Ocium) Quia non placebat laborare in agris, sed in vrbe quietem per aliquam dignitatem optabant. [Eos,) Id est tales rusticanos. [Reipub. ac sibi) Quia quæ vtilia ipsis videbantur etiam reip. vtilia putabant. [Expectabant) Vt sua bona recuperare possent. [Aliarum) Qui neque Catilinæ, neque senatoribus fauebant, mutationem tamen optabant, quia sperabant aliquid. [Animus ferox) Paratus ad omnia exagitare. [Criminando,) Scilicet quòd plebs esset omnibus magistratibus priuata. [Clari,) Id est famigerati & multi nominis. [Specie) Vtilitatis causa. [Sua,) Id est propria magnitudine, scilicet vt augerent suas opes. [Illa tempora,) Id est postquam Tribunitia potestas est reddita opera Pompeij. [Pro sua potentia,) Id est vt augerent potentiam suam. [Modus,) Id est finis. Crudeliter, quia si populus vicisset sæuiebat contra nobiles, sic conuerso. [Maritimum,) Id est piraticum, de quo Appianus lib. v. si depurgato prius à piratis mare qui vndique omnia deprædabantur Mithridatem regem Ponti debellauit, regnum quoque eius ac reliquas illi patentes nationes ad Orientem vsque sibi subdit. [Innoxij) Quia non timebat iudicia, nec accusationes. [Iudicijs,) Id est condemnationibus repetundarum peculatus ambitus & stupri. [Licuisset) Concessum fuisset, quia non sibi, sed Pompeio, vel Cæsari vicissent. Ordo. Quin, id est immo, ille qui posset plus, i. qui esset fortior esset extorqueret liberta atque indefessus &c. [Initio,) Id est vbi recipit se in castra Manliana. [Fortuna) Egestate. [Visu,) Id est commodo. Allobroges ab alpibus vsque Rhodanum occupant, quorum metropolis est Vienna, iuxta Rhodanum sita. [Adducit) Alij adducti habent. [Cupidissime) Alacri animo. [Præterea) Præter coniuratos. [Noxios) Inscios coniurationis. [Diu) Longa Hæsitatione. [Æs) Grandissima pecunia soluendo erat. [Opes) .i. Romano, potentiam considerabant. [Ciuitas,) Scilicet allobrogum non autem Rom. Vnde Appianus lib. v. ait, Legati ob id ipsum ambigentes rem Fab. Sangæ annunciant. Erat autem is allobrogum patronus in vrbe vt ceteris populis olim Romæ adesse mos fuit. [Omnem rem) Coniurationem. [Polliceantur,) Scilicet operam suam. [Manifestos) Apertos. [Brutio) Brutij Calabriæ sunt populi. [Festinando) Tanquam res vrgeret. [Habita) Conuocata concio. [Sed ea dicebatur) Aliqui codices hic habent, & sic erit ea, scilicet multitudo, alij dicebant, legunt. [Eo tumultu,) Id est eo incendio. [Ceteros,) Scilicet senatores quos statuerant perdere. [Et autem,) Scilicet in coniuratione. [Erumperent) Vno impetu exirent. [Decreta) Deliberata. [Dubitando) Hæsitando. [Prolatando) Propagando. [Opportunitates) Rerum occasiones. [Corrumpere) Perdere quærebatur esse opus. [Veniens,) Id est promptus. [Aliter,) Id est sine iusiurando. [Vulturcio,) Id est per Vulturcium.

QVAM mediusfidius licet veram cognoscat) Est hoc mo- RIVIVS
do in cunctis ferè quę ipse viderim exemplaribus, nec male vt opinor. Ceterum Seruius in iiij. Aeneid. recognoscas legit. nisi hi mendosi codices. Sed memoriæ ne lapsus, an quòd hic legendum putarit, haud equidem scio. Porrò si sic legas, innuit hoc verbo Catil. Catulum quoque aliquid ea de re sciuisse, de qua ipse sese purgat. nam recognoscimus ea ferè quæ scimus. Cicero, Non videtur hæc multitudo cognoscere ex me causam voluisse, sed ea quæ scit, mecum recognoscere. Idem, Declarat se non tum illa didicisse, sed reminiscendo recognoscere. Sic alias sæpe. Vtra lectio verior, iudicent alij. Ego vulgatam hodie magis probo. Quanquam Felicius Durantinus, agnoscas, legisse, videtur. [Non quin æs alienum meis sumptum nominibus) τὸ Sumptũ, non est in vllo manuscripto quòd sciam. Nec id sententia magnopere

gnopere exposcit, nam Meis nominibus ad verbum, Soluere, pertinet. pro quibus ipse debeo, non factis facere. [Sed quòd non dignos homines honore honestos videbam) ita ferè in recentioribus, & in Merseburgensi, quibus cum facit Felicius Durantinus. Sed Fabricij codex habet consentientibus manuscriptis duobus, honore honestatos. pro decoratos & amplificatos. Nec est impressis quibusdam secus. Verum hoc lectoris iudicio, vt & alia ferè, permittimus. [Dum ciuitatem antea sollicitatam armis exornat) Codices in Pergameis descripti, dum vicinitatem. Illud, ab eo, quod Gymnicus habet, non reperitur in manuscriptis ac ne in codice quidē Beroaldino. [Nanque ex duobus senatus decretis) In manuscriptis atque alijs vetustis est illa præpositio, Ex, omissa, id quod rectius esse puto. Sed & senati habet volumen ipsum Fabricianum, qui est genitiuus antiquus. Est inscriptio quædam in agro Veronensi, qua in inscriptione genitiuus hic reperitur: Sext. Attilius M.F. Saranus Procos. ex senati cōsulto inter Attellinos, & Vescetinos finis terminos Q. statui iussit. pro, ex senatus consulto. Sisenna item apud Nonium ex senati consulto dixit historiarum iij. [Neque ex castris Catil. quisquam hominum discesserat) In manuscriptis est, quisquam omnium. Mox. [Tanta vis morbi, atq; vti tabes plerosq; ciuium animos inuaserat) Sic ferè in vetustis. vel Atque, non est in eo quod Gymnicus excudit. [Sed omnino cuncta plebs, nouarum rerum studio, Catilinæ incepta probabat) Legendum, cuncta plebes, quomodo & postea statim, Sed vrbana plebes. Nec est aliter in vetustis. [Item alij, qui per dedecora patrimonijs amissis vagabantur) In manuscriptis neque relatiuum Qui, neq; verbum Vagabantur, reperi. Vtrunque, si quid est in me iudicij, ab inepto iteratore perperam est adiectum. [Sibi quisque si victoria in armis foret, talia sperabat) Quāto in manuscriptis rectius Sibi quisque, si in armis foret, ex victoria talia sperabat. Ita omnium sensus ipse postulabat. Valde me hercule miror oscitantiam impressorum, qui talia non aduertant. [Ego hic fidem antiquorum codicum contra consensum recentiorum, sequendam nobis puto. [Ideo malum id adeo multos post annos in ciuitatem reuerterat) Legendum, Id adeo malum ex vetustis. Ita Liuius ij ad V. C. Id adeo malum ex prouocatione natum. [Deinde largiendo) Manuscripta, dein. [Contra eos summa ope nitebantur pleraque nobilitas senatus sub specie pro sua magnitudine,) In Florentino Venetoq; est, sub senatus specie. pro eo quod est, quasi dignitatem senatus tuerentur, quam esse quam amplissimam è rep. foret. In manuscriptis non est Sub. Id forsan in spatio quispiam, quod versus dirimit, annotarat super hac dictione specie dein irrepsit, vt fit, in contextum. Atque inde forsan est legi cœptum, senatus sub specie. Pro sua magnitudine i. pro sua potentia. Aur. Augustinus in iij. de ciuitate Dei, quædam è Salust. citat, quæ hunc locum mirifice declarent. Plurimæ, inquit, turbæ, seditiones, & ad postremum bella ciuilia orta sunt, dū pauci potentes. quorum in gratiam pleraque concesserant, sub honesto patrum aut plebis nomine dominationem affectabant, boni & mali ciues appellati, non ob merita in remp. omnibus pariter corruptis, sed vti quisque locupletissimus & iniuria validior, quia pñtia defendebat, pro bono ducebatur. [Præterea q̄ natura Gallica gens bellicosa esset) Codices in mēbrana descripti, gens Gallica. vt adiectiuum postponatur. & sic exemplar quoque Beroaldinum. [Miserijs suis remedium morte expectare. [In Fabriciano est, mortem sperare. in ceteris, mortē expectare. Post. [Allobroges in maximam spem adducti) Merseburgense, in spē maximam, vt sequatur adiectiuum. quomodo & in alijs manuscriptis. Paulo post. [Nihil tam asperum, neque tam difficile esse qd̄ non cupidissime facturi essent. Legendum è Veneto. quin cupidissime &c. pro, q̄ nō. Irrepsit ea glossa addita, ni fallor. [Nā tum Brutus ab Roma aberat) In manuscriptis est, Rom. aberat, omissa præpositione. Sed prior lectio verior. id quod è Prisciano colligi lib. xs. potest. Inueniuntur tamen, inquit, & cū præpositionibus nomina ciuitatum sæpe prolata, & maxime apud historicos. Liuius in viij. ab V. C. Venerant & ab Lanuuio Antioq; auxilia. Sal. in Cat. Nam tum Brutus ab Roma aberat. Cic. modo omittit præpositionem, vt in epistolis, Quod video omnes bonos abesse Roma: modo addit, vt in Verrem, Abesse à domo paulisper maluit. [Præterea Gabinium accersit) In vetustis arcessit. sed eodem sensu. Nam vtranque in veterum scriptis frequens. [Ex eo numero complures Q. Metellus Celer prætor ex senatus c̄sulto, cognita causa in vincula coniecerat) Sic Gymnicus, ac rectè. Ceterum est in quibusdam, vt & Merseburgensi, & Florentino, ex socijs causa cognita. quæ res misere interpretem torsit. Compendiaria illa per notas scribendi ratio, ansam errori præbuit. [Item in citeriore Gallia. C. Muræna, qui ei prouinciæ legatus præerat) Felicius Durantinus putat librariorum culpa hic mendose legi, C. Murænam citeriori Galliæ legatum præfuisse, quòd ea tempestate Galliæ Transalpinæ Cic. Murænā præfuisse tradat. Fuit autem C. Muræna legatus, frater L. Murænæ consulis designati. [Ergo, signo dato primis noctis &c.) Dato, non est in manuscriptis, nec impressis vetustioribus. Sed nec Felicius Durantinus addit; addit tamen Aretinus. Cetera multitudo coniurationis, suum quisque negotium exequeretur. Est quidem in manuscriptis duobus, suum quæque negotium. sed in meo, quisque legitur. Refertur enim ad sensum, non ad vocē estq; id apud historicos frequens. [Statilius & Gabinius vti cum magna manu duodecim simul opportuna loca vrbis incenderēt) Cicero in iij. inuectiua in L. Catilinam, testatur L. Cassium, quē Sal. infra in Galliam profectum scribit, sibi procurationem incēdendæ vrbis depoposcisse & in iiij. trucidandi senatus partes à Lentulo datas Cethego, ceteros ciues interficiendi Gabinio, quē incendijs præponit Sal. vrbis inflammandæ Cassio, totius Italiæ vastandæ diripiendæq; Catilinæ. Itaque non per omnia cōsentiunt Cicero ac Sal. Sed & pro Sylla Cicero, cum Catilina, inquit, egrederetur ad exercitum, Lentulus in vrbe relinqueretur. Cassius incendijs, Cethegus cædi præponeretur, Antronio, vt occuparet Hetruriam præscriberetur. & reliquam. [Quarum exemplum infra scriptū est) Exemplum literarū ad Catilinam Lentuli, sic est in vetustis quibusdā, vt apud Cic. Orationem, in Catilinā. Qui sim ex eo quē ad te misi cognosces, Cura, vt vir sis. & cogita, quem in locū sis progressus: & vide, quid iam tibi sit necesse. Cura, vt omnium tibi auxilia adiungas, etiā infimorū. In manuscriptis tñ idem reperitur literarū exēplum, quod in hisce recentioribus, omissū hoc: Qui sim, ex eo quē ad te misi cognosces. Fac cogites, in quāta calamitate sis. & memineris te virum esse. Cōsideres qd̄ tuę rōnes postulent, auxilium petas ab omnibus, etiā ab infimis.

NON quòd æs alienum meis sumptum nominibus) Pro GLAR.
Quod, alij Quin legunt, & negationem sequentem, ante verbū Possunt, sustulerunt, Quin enim cum subiunctiuo pro vt non efferri solet vt in hoc iij. Æneid. Hic tibi ne qua moræ fuerint dispendia tanti, Quin adeas vatem, precibusque oracula poscas. Annotauit hoc Valla quoque Ceterum illud sumptum non habent oīa exemplaria. vetustus codex ita habet: Non q̄ æs alienum meis noībus sumptum, ex possessionibus soluere non possem. [Sed q̄ non dignos hoīes honore honestos vid.) Alij, vt Gothi codex, Honore honestatos legūt, quod item placet. ceterum qd̄ sequitur, Neque falsa suspicione alienatum esse sentiebam, hoc noīe satis honestas pro meo casu spes reliquæ dignitatis cōseruandæ sum secutus. Oppido obscurus hic est sensus, commentatoribus autem facilis. Ciceronem hercle vehementer notat Catilina de falsa criminatione ad populum, per quam videri vult repulsam passus, non conscientia de culpa, aut paulo ante ipse loquitur. Ergo innocenti sibi id ab inimico factum Catulo conqueritur, ea spe, si quando populus resciscet ex innocēti facta, restituturus sit eū in integrum. Hoc igitur nomine honestas spes secutus sum, inquit, reliquæ dignitatis conseruandæ. [Quoniam egestas facile habetur sine damno) Et hanc sententiam facilem oēs putant, mihi haud quaquā intellecta, nisi distinguamus post Habetur, ac postea inferamus ἀσυνδέτως, sine damno, qualia multa sunt, præcipue apud hunc auctorem. [Sibi quisq; si victoria in armis foret, talia sp.) Vetustiores codices, & nominatim Gothi habebant: Sibi quisque, si in armis forent, ex victoria talia sperabat. Quæ lectio reprehendi non potest, q̄ q̄ ego neutram reijcio. Malis moribus, maxima spe) Et hic distinguendū post spe, deinde inferendum, reip. iuxta ac sibi consuluisse. Q̄m & sibi, & reip. male consuluerunt. Et quod continuo sequit̄, Quorū victoria Syllæ parētes proscripti: non est distinguēdum post Victoria, vt plerique errant cod. Genitiuus .n. Syllæ, regitur ab ablatiuo victoria. [Cōturbari remp. quā nimis ipsi valere mal.) Quidam pro Minus legit Nimis, diuersa sanè sententia, quod haud scio quam probē. Quod vero continuo sequitur, Ideo malum id adeo multos post annos. in alijs simplicius compositiusq; legitūr: Id adeo malum multos post annos. [Senatus sub specie, pro sua, magnitudine) Alibi erat, sub senatus specie. Et distinguendum post specie. Deinde inferendū, pro sua magnitudine. Porrò vtriusque expositio post sequitur Pars, inq;, quò senatus auctoritas maxima foret, bonum publicum simulantes, pro sua quisq; potentia certabant. [Paratis, vt videbatur, magnis copijs constit.) Cōmentarius qui Vallæ adscribitur, supplet Paratis a Catilina. Sed ego ambigue tamen id dictum existimo. Lector iudicet. Et paulo post. Belliq; grauissimi inuidia optimo Cos. imponeret. Alij codices

& nominatim Gothi habent, Inuidiam in accusandi casu: quasi diceret, in eius humeros imponeret belli grauissimi inuidiam. Sanè non video, quomodo impono pro decipio hic locum habeat. [Natura ferox, vehemens animo) Illud animo, omissum fuerat quibusdam in codicibus, sed cum alia adiectiua suos habeant ablatiuos, videtur hic quoque ponendus.

ASCENSIVS.

LVCIVS Catilina sup. dicit Q. Catulo salutem. Fides, id est fidelitas tua egregia. i. excellens & non gregaria seu vulgaris, cognita. i. perspecta nobis: re. i. facto ipso: grata. i. vtilis & commoda mihi, in multis magnis periculis, tribuit meæ commendationi. i. qua tibi Orestillam cum domo meæ commendo, fiduciam, quæ in bonis est, vt confidentia plerunque in malis. Quamobrem ego non statui parare defensionem. s. mei: in consilio nouo. i. quod de nouo cœpi de miseris defendendis & e faucibus fœneratorum eripiendis, sed supp. decreui, proponere tibi satisfactionem. i. sufficientem purgationem ex nulla conscientia de culpa. i. quia nullius culpæ in hoc consilio mihi conscius sum, quam satisfactionem licet. i. licitum est vt sup. cognoscas veram supp. esse: mediusfidius (quod aduerbium iurandi est). i. ita me iuuet, aut vlciscatur, si mentior, filius dij. i. Iouis, videlicet Hercules. alij, interpretantur, media & conscia sit deorum fides. Afferens autem satisfactionem, seu purgationem, dicit: Ego concitatus. i. in iram & indignationem prouocatus iniurijs, & contumelijs ex repulsa illatis, quòd. i. quia ego priuatus fructu laboris & industriæ meæ, non obtinebam statum dignitatis meæ. i. mihi debitum suscepi. s. defendendam pro mea consuetudine publicam causam miserorum. s. oppressorum, non quòd. i. quia ego non possem soluere æs alienum. i. debitum, sumptum ex meis nominibus. i. obligationibus ex nominis mei inscriptione, cum, scilicet ita sit quòd liberalitas Orestillæ, (mulieris illius infamis cum qua nefandas celebrauerat nuptias,) persolueret. s. æs alienum sumptum, &. i. etiam alienis nominibus. i. ex debitis & obligationibus aliorum, persolueret dicit, copijs. i. copiosis facultatibus suis & filiæ. s. suæ, sed ideo sup. suscepi illam causam, quòd videbam homines non dignos honore. s. Ciceronem nouum hominem honestatos. i. summis honoribus affectos: quia, pro & quòd sentiebam me esse alienatum. i. alienum factum ab honore, suspicione falsa, (quam Cicero de eo iniecerat vt hic prætendi, verba enim sunt interpretanda ad mentem loquentis, licet vera non loquatur) hoc nomine. i. hoc prætextu sum secutus. i. assecutus, aut tantum sectatus, pro meo casu. s. secundum casum in quo fueram, satis honestas. i. amplas & pulchras spes, dignitatis sup. meæ, reliquæ. i. si qua mihi adhuc reliqua est, conseruandæ. i. conseruare reliquam dignitatem meam deinceps satis honeste spero. Cum ego vellem scribere plura, nunciatum est. s. ab exploratoribus, vim parari mihi. s. à consule. ergo sub ipsam fugam hæc scripserat. Ego commendo nunc Orestillam coniugem, tibi, & trado tuæ fidei, & tu rogatus per liberos tuos. i. per salutem & charitatem liberorum tuorum, vt supple defendas eam ab iniuria, aueto. i. esto salutatus & saluus, quod finis est epistolæ, vnde pater etiam aueto à discedente dici posse. Sed ipse Catilina commoratus paucos dies apud Caium Flaminium in agro Aretino. i. in territorio Aretij ciuitatis mediterraneæ in Tuscia, seu Hetruria mille & ducentis stadijs distantis ab vrbe, quæ erat municipalis, vt docet Persius: dum ipse exornat. i. ornamentis decorat ciuitatem. s. Aretinam, solicitatam. i. vexatam, concussam antea armis: contendit. i. tota vi tendit ad Manlium in castra cum fascibus. s. virgarum & securis à lictoribus post consulem ferri solitis in vrbe, & post imperatorem in exercitu, & cum alijs insignibus imperij, vt cum prætexta aut trabea vite & aquila. Hæc vbi Romæ comperta sunt. Ordo est. Vbi. i. postquam (quia aduerbia loci & temporis ferè confunduntur vt hucusque: in hunc vsque locum, vel in hoc tempus, sicut etiam nomina locus & tempus vt dicendi locus. i. opportunitas.) hæc. s. Catilinam cum insignibus se recepisse in Castra Manlij: comperta, id est imprimo explorata & vera inuenta sunt Romæ. s. in senatu, qui aliter non iudicasset: senatus iudicat Catilinam & Manliũ hostes, & statuit ceteræ multitudini. s. exercitus diem, antequam, scilicet diem. i. ante cuius aduentum liceret multitudini discedere ab armis, sine fraude. i. impune, sine pœna: fraus enim capitur non semper pro dolo, sed frequentius pro fraudatione. i. dominatione rerum & honoris. liceret dico omnibus, præterquã damnatis rerum capitalium subaudi sententia, aut iudicio, in quo caput expostulabatur. Hoc est, omnes qui præter illud factum non mouerant exitium, poterant impune ab armis discedere, quod prudentia senatus factum est, vt sine periculo reip. principes coniurationis punirentur. Præterea senatus decreuit, vti, id est vt consules habeant delectum. s. deligerent milites ad bellum. Et vt Caius Antonius maturet persequi Catilinam cum exercitu: Cicero sit præsidium. i. protectio vrbi. [Ea tempestate) Plangit statum imperij Romani eo tempore, dicens: Imperium pop. Rom. visum est mihi ea tempestate, eo tempore quo talia fierent, multo maxime. i. maxime omnium miserabile. [Cui imperio cum omnia ab ortu Solis vsque ad occasum parerent,) Id est cederent & obedirent, domita. i. subacta & mitia facta armis. i. Rom. & supple otium atque diuitiæ, quæ. s. duo, aut quæ. i. quas res mortales. i. homines putant prima, id est præcipue bona, affluerent, id est abundarent, aut abunde quasi per assiduum aduenirent: tamen, id est nihilominus fuere ciues. s. coniurati, qui irent perditum sese, id est seipsos, & rempub. animis obstinatis, id est pertinacibus in malo, & induratis. [Nanque duobus decretis) Senatus, quibus decreuerat contra pertinaces bella gerenda, & ab armis discedentes sine fraude suscipiendos, quisquam omnium ex tanta multitudine, id est ex omnibus coniuratis & fautoribus qui plurimi erant, neque inductus precio supra posito, patefecerat coniurationem: neque discesserat ex castris Catilinæ. [Tanta). i. tam vehemens vis, id est copia & vigor morbi, id est prauitatis, inuaserat plerosque, id est ferè omnes animos ciuium: vti. i. quemadmodum rabies, id est corruptio lenta proueniens ex sanguinis infectione. [Neque mens aliena à salute reipub. erat solum illis) Qui fuerant conscij coniurationis, sed omnino cuncta plebs, probabat. studio, id est propter studium & affectionem nouarum rerum: cœpta. i. incœpta Catilinæ. [Cuncta autem plebs Romana videbatur id agere adeo,) Id est omnino, suo more. i. ex veteri consuetudine. [Nam ij quibus nullæ sunt opes,) Id est facultates inuident semper in ciuitate, bonis. s. vitia: & extollunt, id est exaltant: per dedecora. i. per omnem infamiam, amissis patrimonijs. i. postquam amiserant patrimonia sua. postremo hi quos flagitium. i. enorme scelus: aut facinus, id est enorme factum, expulerat domo, id est patria sua, hi inquam omnes confluxerant, id est impetuose, & abunde confugerant Romam, sicut in sentinam, id est collectorium omnium sordium, sicut sentina in naui sordidas aquas recipiat: deinde multi memores victoriæ Syllanæ, id est licentiæ obtentæ per victoriam Syllæ: quod, id est quia videbant alios, id est nonnullos ex militibus gregarijs, id est vulgaribus & infimis, qui gregatim vt pecora sine honore ab imperatore aguntur, senatores, id est patres conscriptos, & alios ita diuites, vt agerent ætatem victu atque cultu, id est amictu regio, id est regali: quisque sperabat sibi talia ex victoria, supple euentura, si foret in armis. Præterea iuuentus, scilicet rusticana, quæ tolerauerat, scilicet prius in agris, inopiam, id est egestatem mercede manuum, id est ex labore manuum sumpta: excita, id est prouocata, largitionibus, id est donis captiosis, priuatis atque publicis, prætulerat otium vrbanum, labori ingrato, id est nullam mercedem condignam satis referenti. [Malum publicum,) Id est & perturbatio reipub. alebat eos, scilicet dictos, atque alios omnes, scilicet consimiles: quò, id est quocirca est minus mirandum homines egentes, vt erant coniurati consuluisse. i. opem tulisse malis moribus per quos salutem sperabant, maxima spe reipub. scilicet potiundæ: iuxta. i. pariter, ac. i. vt sibi. s. ipsis. [Præterea illi quorum parentes proscripti supp. erant victoria). i. per victoriam Syllæ, & bona erant erepta, & ius libertatis erat imminutum, expectabant euentum. i. exitum belli: haud. i. non sanè. i. multum alio animo quàm. s. quòd multi proscriberentur, & sua amitterent. [Ad hoc,) Id est insuper quicunque erant aliarum partium, atque. i. quàm senatus. i. quicunque senatoribus inuidebant, vt tribuni plebis, plerunque ipsi malebant rempub. conturbari quàm nimis valere. i. incolumem esse cum damno suo, alij legunt minus, vt sit malebant remp. conturbari quàm ipsi minus valere. sed sic legendum esset ipsos, quam enim, consimiles casus vult, nisi legatur valerent. Id malum. s. velle remp. turbari reuerterat sup. se. i. reuersum erat, in ciuitatem; scilicet Romanam, adeo. i. omnino post annos multos. [Nam postquam potestas tribunitia). i. tribunorum plebis diu desueta, est restituta: Cn. Pompeio, & M. Crasso consulibus. i. dum illi consules erant, homines adolescentes, & ita audaces & improbi annis, nacti summam potestatem vt tribunitiam, aut cõsularem, quibus ętas. s. iuuenilis & animus erat ferox. cœpere. i. cœperunt exagitare. i. commouere, criminando. i. accusando criminis Senatum: deinde cœpere incendere plebem, magis largiendo, scilicet

licet quæ habebant, & pollicendo, scilicet futura, & its cœpere ipsi fieri clari & potentes. Pleraque, id est frequens, aut ferè omnis nobilitas, id est nobilium multitudo, nitebatur summa ope, id est totis viribus & facultatibus, contra eos, id est tales seditiosos, sub specie, id est nomine senatus, scilicet defendendi, pro sua magnitudine, id est pro viribus & opibus, non pro æquitate. Namque vti, id est vt ego absoluam, id est absolute fateat verum, paucis, scilicet verbis, quicunque agitauere, id est solicitauerunt, & commouerunt rempub. post illa tempora, quibus tribuni plebis restituti fuerant, certare, id est certabant quisque pro sua potentia, id est iuxta potentiam suam, simulantes bonum pub. honestis nominibus, id est prætextibus & excusationibus: (vt Æn. iiij. Coniugium vocat, hoc prætexit nomine culpam) alij supp. certabant & contendebant sicuti defenderent iura populi, pars, id est partim, quo, id est ideo vt auctoritas senatus foret maxima. Neque modestia, id est moderatio, neque modus, id est finis contentionis erat illis, quia vtrique, scilicet tam patricij quã plebei exercebant victoriam suam crudeliter, cum crudeli oppressione eorum quos vicerant. [Sed postquam Cn. Pompeius) Tangit merita Pompei Magni in Populum Romanum, eius enim præsentia minus opprimebantur plebei à potentioribus, dicens: Sed postquam Cneus Pompeius ob virtutem Magnus dictus, missus est vt imperator à senatu Romano ad bellum maritimum, id est in mari gerendum, contra piratas quos intra quadragesimum diem subegit, vt auctor est in vita eius Plinius secundus, atque ad Mithridaticum contra Mithridatem regem Ponti, quem ad venenum compulit, opes, id est facultates plebis, scilicet Romanæ, sunt imminutæ, & potentia paucorum, scilicet nobilium creuit, id est aucta est. [Hi,) Scilicet pauci potentes, tenere pro tenebant, aut cœperant tenere magistratus, id est officia pub. & imperia, & prouincias, quibus præerant, & alia omnia, scilicet è quibus honor aut res accresceret, ipsi, scilicet potentes, innoxij, id est nullis obnoxij, nec debitores, aut quibus nulli nocuerunt, florentes, scilicet diuitijs & honore; agere, pro agebant ætatem sine metu, quia potentiorem non habebant & aduersitatem fortunæ, aut pauperiem sibi non timebant. [Et terrere,) Id est terrebant, ceteros, hoc est plebeios, iudicijs, id est condemnationibus etiam contra insontes latis, quo, id est ideo vt, tractarent placidius, id est facilius, & sine controuersia, plebem in magistratu, id est quando ipsi futuri erant in magistratu. [Sed vbi,) Id est vt primum spes est oblata, rebus dubijs, id est formidolosæ plenis aleæ .i. formidolosum habentibus incœptum, nouandis, id est mutandis, certamen vetus quod semper habuerant plebei, cum nobilibus, arrexit, scilicet ad aduertendum & ad nitendum, animos eorum, quòd si, hoc est vsque adeo vt, si Catilina discessisset primo prœlio, id est primo conflictu, superior, id est victor, aut æqua manu, id est æqualiter victrice & victa profecto, id est reuera, magna clades, id est pernicies, & calamitantium cædes, & calamitas, id est strages & vastatio vt hic, dum calamitas, id est calamorum, hoc est culmorum à grandine prostratorum, agros vastat & colonis pauperiem facit. Neque licuisset illis, scilicet coniuratis & affeclis, qui adempti forent, id est qui obtinuissent victoriam, vti ea, scilicet victoria diutius, quin id est, in quo minus, is qui plus posset, quàm illi, extorqueret ab illis, libertatem atque imperium, hoc est, quis perspecta illorum victoria, Cn. Pomp. aut Cr. qui grandem exercitum tunc habebant, iterum eos subegissent. Significat autem hic quòd primam victoriam non obtinuerunt coniurati, tamen, hoc est quamuis contra coniuratos plurimi bella mouissent, non tamẽ omnes, quia complures extra iurationem fuere qui sunt profecti in initio ad Cat. In his, id est inter hos erat Fuluius filius Senatoris, scilicet Fuluij, quem retractum, scilicet à familiaribus aut amicis paternis ex itinere, scilicet quo ad Cat. proficiscebatur, parens, id est pater eius, iussit necari, id est occidi. [Iisdem temporibus) Docet quid ab ijs coniuratis qui Rom. derelicti fuerunt, interea actum sit, dicens: Lent. solicitabat ratione ijsdem temporibus, quibus ea quæ dicta sunt, foris fiebant, sicuti, id est quemadmodum Catilina præceperat, quoscunque credebat idoneos, moribus, id est propter mores pessima & ob maleficia, aut fortuna, id est propter inopiam, rebus nouis .i. innouandis, hoc est ad res nouas faciendas in remp. Sanè moribus & fortuna ablatiui sunt casus, rebus nouis datiui. solicitabat dico aut per se, aut per alios, neque solum solicitabat ciues, sed genus hominum cuiuscunque modi, id est qualecunque esset, quod modo, id est dummodo illud foret vsui, id est vtilitati, bello, id est ad bellum. Igitur Lent. dat negocium cuidam Pub. Vmbr. vti requirat, id est diligenter inquirat, legatos allobrogum, id est populorum illorum in gallia. (Italis transalpina, iuxta Rhodanum, vt inquit lib. iij. quorum Metropolis est Vienna ciuitas in Delphinatu, suntque Heluetijs proximi. Nam sunt qui ad Gebennam eos dicant, Brixianos seu Bressanos dici, & Delphinates illi proximos. Declinant autem hic aut hæc allobrox, huius allobrogis vel allobrogus, quia in accusatiuo facit allobroga. vnde Iuuenalis Sat. vij. Rursum qui tutres Ciceronem allobroga dixit,) erant autem tunc legati Romæ, & vt impellat eos, scilicet legatos ad societatem belli, scilicet contra potentes sumpti, existimans, id est arbitrans, censens, eos oppressos, publice, & priuatim, ære alieno, id est debito tam publico quam priuato, præterea existimans eos posse facile adduci ad tale consilium, id est ad consensum talis consilij, quod, id est quia gens Gallica esset bellicosa natura .i. per naturam. [Vmbrenus) .s. pub. ille de quo iam dictum est, erat notus plerisque, id est pluribus principibus, id est primoribus ciuitatum, quòd .i. quia, ipse erat negociatus .i. negocia & mercatum fecerat in Gallia, scilicet Lugdunen. vbi nunc celebre est emporium, sed tunc Lugdunum aut iam recens, aut nondum conditum erat. [Itaque Vmbrenus vbi primum,) Id est cum primum conspexit legatos allobrogum in foro, percontatus, id est interrogatus, aut vbi interrogauerat de statu ciuitatis, scilicet allobrogum potius quam Romanorum, & quasi dolens casum eius, scilicet ciuitatis, cœpit sine mora requirere, quem exitum sperarent tantis malis. Vt plurimum qui grauiter nocere prætendunt, sese prodesse velle simulant. vnde Saluator noster: Attendite à falsis &c. Postquam videt illos, scilicet legatos queri, id est conqueri, de auaritia magistratuum, scilicet Romanorum, per quam ciuitas ipsorum allobrogum exhausta fuerat, & videt illos accusare senatum, quod, id est quia nihil auxilij esset in eo, & videt eos expectare miserijs suis remedium, morte, id est per mortem, (quia mors vltima linea rerum est) inquit, scilicet Vmbrenus: At ego ostendam vobis, modo, id est dummodo voltis esse viri, id est viriles & animosi, rationem, id est medium & viam, qua effugiatis, id est cunctis ista, id est vestra tanta mala. Vbi Vmbrenus dixit hæc allobroges adducti in maximam spem, orare supple cœperunt, aut orare pro orabant, aut pro orauerunt, quia præmisit dixit, non dicebat) vt misereretur sui, scilicet allobrogum, vnde pluralis numeri est sui respiciens reciproce principale suppositum, scilicet allobroges, & supple dicere, id est dicebant, aut dicere cœperunt: (sed ex more verbum dicere subintelligitur) nihil esse tam difficile, quin, id est quod non ipsi essent facturi cupidissime, id est auidissime, dum, id est dummodo, ea res liberaret ciuitatem, scilicet allobrogum, (vnde missi erant) ære alieno, id est debito. Ille, scilicet Vmbrenus, perduxit eos in domum Decij Bruti mariti Semproniæ, qui erat vnus ex conscijs coniurationi, quòd domus erat propinqua foro, neque aliena consilio coniuratorum propter Semproniam vxorem eius famosam, de qua prius visum est, nam Brutus aberat tum ab Roma. [Præterea Vmbrenus accessit) .i. aduocat in domum illam Gabinium vnum ex coniuratis, quo, id est ideo, vt maior auctoritas inesset sermoni, scilicet habito cum legatis, ad bellum gerendum, & aperit coniurationem, eo, scilicet Gabinio viro patricio præsente, nominat socios, scilicet coniurationis, præcipue nobiles, & præterea, id est preter veros socios nominat multos innoxios, id est immones & insontes, cuiusque generis, id est conditionis vitæ, quo, id est ideo vt animus amplior, id est copiosior esset legatis. deinde dimittit eos domum, pollicitos .i. postquam polliciti fuere operam suam .i. opem & diligentiam suam. [Sed allobr. habuere diu in incerto,) Id est in dubio, quidnam consilij caperent. [Æs alienum) .i. debitum eorum, & studium belli, id est quo ad bellum à natura propensi sunt, & magna merces in spe victoriæ, erat, in altera parte, scilicet, quam Vmbrenus consuluerat. [At,) Id est sed maiores opes, id est facultates scilicet, potentium & reip. fauentium, & consilia tuta, scilicet eorum qui saluti reip. consulebant, hoc est, quod vulgo dicunt bonæ querelæ & causæ, item certa præmia .s. à senatu pro indicio coniurationis iam proposita, aut pro declinatione ab ea, pro spe .s. quam Vmbrenus proposuerat, incerta .i. incertæ mercedis, erant sup. in altera parte, scilicet contra coniuratos pro rep. hæc illis voluentibus, id est dum illi hæc voluerent, Fortuna reip. id est fauens reipub. vicit tandem, id est per longam consultationem difficulter. concedat Italus externis integram beneuolentiam, quasi non ex virtute allobrogum, sed forte sua vicerit resp. [Itaque legati aperiunt Quinto Fabio Sangæ, cuius patrocinio,) Id est defensione, & (vt dicunt) aduocatione, ciuitas, scilicet allobrogum vtebatur plurimum, omnem rem, vti .i. quemadmodum, cognouerant sup. eam ex Vmbreno. [Cicero cognito

consilio,) Scilicet Vmbreni, per Sangam præcipit legatis, vt simulent, id est fingant & similitudine exteriore iudicent, se velle prosequi vehementer studium coniurationis, & adeant ceteros, scilicet coniuratos quò eos vocat, & polliceantur, id est promittant de se bene, scilicet sperare, & dent operam, vti, id est vt habeant eos, scilicet coniuratos & conscios, quam maxime, id est quantum maxime possit fieri manifestus. [Hisdem ferè temporibus &c.) Commemorat quomodo in alijs quoque regionibus tunc temporis commotio erat, propter excursiones militum coniurationis, dicens. [Motus,) Id est commotio belli vt, Flaccus: Motus ex Metello consule, ciuium, Belliq. causas &c. erat hisdem aut ijsdem, id est eisdem ferè temporibus, in Gallia citeriore, id est citra alpes, hoc est Cisalpina, vbi Insubres, & quos Pedemontéses vocant, degunt, & vlteriore, id est Transalpina, item in agro Piceno. i. Anconitano, & Brutio, & Apulia, id est in plurima parte Italiæ. [Nanque illi quos Catilina dimiserat) .i. in diuersa ad tempus miserat, agebant inconsulte, id est imprudenter et sine consilio, ac veluti per dementiam cuncta, simul, id est confuse nuu seruata rationi temporis, consilijs nocturnis, id est per noctem initis, portationibus armorum .s. defensiuorum, & telorum. i. offensorum eminus atque de longe. effecerant festinando & agitando omnia, plus timoris. s. de malo præsenti in populum, quàm periculi. s. ab ipsis imminentis. [Quintus prænomine, Metellus nomine, Celer cognomine, Prætor ex officio, coniecerat complures). i. valde multos, ex eo numero. s. vagantium in vincula. s. carceris, & hoc causa. s. vagationis cognita ex socijs coniuratorum, aut causa cur eos in vincula conijcere deberet, cognita ex socijs. s. suis. Aut tertio modo quem potissimum probem coniecerat complures ex socijs. s. coniuratorum in vincula, causa. i. illius faciundi, cognita, vnde quidam addiderunt, ex Senatusconsulto. [Item C. Murenæ, coniecerat complures in vincula in Gallia citeriore quo ad Italos) Qui. s. Muræna, præerat ei prouinciæ. s. Galliæ citerioris. [At). i. sed Lentulus constituerat Romæ cum ceteris, qui erat principes coniurationis, vti. i. vt, veniret cum Catilina in agrum Fesulanum vbi Manlius erat, & hoc magnis copijs vt videbatur ei paratis. aut sic. [At Lentulus cum ceteris qui erant Romæ principes coniurationis, magnis copijs paratis vt videbatur cum exercitu) Vti. i. quemadmodum constituerat cum Catilina, in agrum Fesulanú, veniret, vbi Manlius erat, & Lucius Bestia, tribunus plebis habita concione. i. oratione ad populum quereretur .i. conquereretur de actionibus Ciceronis contra Catilinam, & imponeret optimo consuli. s. Ciceroni inuidiam belli grauissimi .i. propter bellum grauissimum ab ipso commotum, alij legunt grauissimam. [Eo signo). s. concionis, dato. s. coniuratis, cetera multitudo coniurationis exequeretur proxima nocte quisque negocium suum, id est partes suas. [Sed ea,) Scilicet negocia & munera dicebantur diuisa, id est distributa hoc modo. [Statilius & Gabinius incenderent cum magna manu,) id est multitudine instructorum ad facinus, simul duodecim loca vrbis, opportuna ad tale incendium, quo tumultu, id est concussione & agitatione ciuitatis, aditus fieret facilior ad consulem, scilicet Ciceronem, & ad ceteros, quibus insidiæ parabantur: Cethegus qui strenuus admodum erat, obsideret ianuam Ciceronis, & aggrederetur eum vi, id est per violentiam. Autem pro sed, alius ex coniuratis, aggrederetur sup. alium. i. ex potentibus, aut patricijs inuisis. Sed filij familiarum, (non dixit familias, quia de diuersis loquitur familijs, vnde de vnius familiæ liberis, dicam filios familias aut familię, de diuersarum dicerem filios familiarum) quorum maxima pars erat ex ea nobilitate, quæ coniurauerat cum Catilina, interficerent parentes. s. suos, & erumperent, id est violenter exirent simul ad Catilinam, & hoc omnibus .s. ciuibus perculsis, id est attonitis & cum consternatis animis, cæde, id est propter cædem, & incendio, id est propter incendiú. Cethegus querebatur, id est conquerebatur semper, inter hæc parata, & decreta, id est conuenta & constituta inter coniuratos, de ignauia, id est inertia & socordia sociorum, dicens, supp. illos corrumpere, dubitando & dilatando, id est frequenter differendo dies, magnas opportunitas. quod faciendum in re bona est. vnde Lucanus: Tolle moras, nocuit semper differre paratis. Ideoque dictum est: Fronte capillata post hac occasio calua, & dicens, in tali periculo esse opus facto, id est vt faciant, non consulto, id est vt consulerent, & se facturum impetum in curiam, scilicet senatorum si pauci adiuuarent, alijs languentibus, id est licet alij languerent. Cethegus erat natura ferox, vehemens animo, promptus manu, & putabat summum bonum, in celeritate. vnde Flaccus in arte: Cethegos cinctutos, id est operi accinctos vocat, dicens: Cinctutis non exaudita Cethegis. [Sed Allobroges) Docet quomodo diligentia Cethegi non sortita sit effectum, propter vigilantiam Ciceronis, per legatos coniurationem patefacientis, dicens: Sed allobroges, galli illi Romam legati, conueniunt, id est colloquendi gratia adeunt, ex præcepto Ciceronis, id est vt Cicero illis præceperat, per Gabinium, scilicet internuncium, ceteros .s. coniuratos, & postulant iusiurandum ab Lentulo, Cethego, Statilio, item & Cassio. [Quod) .s. iusiurandum de liberanda eorum ciuitate ære alieno, ipsi perferant ad ciues, scilicet allobrog. signatum, scilicet signo coniuratorum, dicentes sup. aut dicunt, eos, scilicet ciues suos, aliter, id est siue iureiurando signato, posse impelli haud facile ad tantum negocium, quantum erat suscipere bellum contra senatum Romanum. [Ceteri,) Scilicet coniurati dicti, nihil suspicantes, scilicet doli, dant, scilicet iusiurandum signatum. [Cassius pollicetur semet venturum breui, scilicet tempore eo, id est ad ciues allobrog. ac proficiscitur ex vrbe paulo ante legatos, id est antequam legati. [Lentulus mittit, Titum Vulturcium quendam, Crot.) Id est ortundum de Crotone ciuitate Calabriæ saluberrima, & vt Ser. lib. vj. asserit, Athletarum fertilissima, ita vt in prouerbijs sit, Qui Crotoniatarum postremus est, is reliquorum græcorum primus est, & Crotone salubrius asserit. Et vt Liuius inquit, murum habuit parentem xij. millia passuum ante aduentum Pyrrhi in Italiam, sed post illius belli vastitatem, vix dimidia pars habitabatur. vnde Ouid. Met. xv. Et inhospita tecta Crotonis. mittit ergo Crotoniensem cum his, scilicet legatis, vt allobroges priusquam pergerent domum, confirmarent societatem cum Catilina, & hoc fide, id est sancta promissione de fidelitate seruanda, data, & accepta. Ipse Lentulus dat Vulturcio literas ad Catilinam, scilicet perferendas, quarum exemplum scriptum est infra, id est quod sequitur.

Hec epistola scripta fuit a Lentulo ad [illegible]

QVI sim, ex eo quem ad te misi cognosces. Fac cogites in quanta calamitate sis, & memineris te virum esse. consideres quid tuæ rationes postulẽt: auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis. Ad hæc, mandata verbis dat, cum ab senatu hostis iudicatus sit: quo consilio seruitia repudiet. In vrbe parata esse quæ iusserat: ne cunctetur ipse propius accedere. His rebus ita actis, constituta nocte, qua proficiscerentur: Cicero per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco, & C. Promptinio prętoribus imperat, vt in ponte Miluio per insidias, allobrogum comitatus deprehendant: rem omnem aperit, cuius gratia mittebantur: cetera vti facto opus sit, ita agant, permittit illis. homines militares, sine tumultu præsidijs collocatis, sicuti præceptum erat, occulte pontem obsident. Postquam ad id loci legati cum Vulturcio venerunt: & simul vtrinque clamor exortus est: Galli cito cognito cósilio, sine mora prętoribus se tradunt. Vulturcius primo cohortatus ceteros, gladio se à multitudine defendit: deinde vbi à legatis desertus est, multa prius de salute sua Prõptinium obtestatus, quod ei notus erat: postremo timidus, ac vitæ diffidens, velut hostibus sese prætoribus dedit. Quibus rebus cõfectis, omnia propere per nuncios consuli declarantur. At illum ingens cura, atque lætitia simul occupauere. Nam lętabatur intelligens coniuratione patefacta, ciuitatem periculis ereptam esse. Porrò autem anxius erat, dubitans in maximo scelere tantis ciuibus deprehensis, quid facto opus esset: pœnam illorum sibi oneri, impunitatem perdundæ reip. fore credebat. Igitur confirmato animo vocari ad sese iubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabiniú: itemq. Cæparium Tarracinensem, qui in Apuliam ad concitanda seruitia proficisci parabat: ceteri sine mora veniunt. Cæparius paulo ante domo egressus, cognito indicio, ex vrbe profugerat. Consul Lentulum, quod prætor erat, ipse manu tenens in senatum perducit: reliquos cum custodibus in ædem concordiæ venire iubet. eò senatum aduocat: magnaque

gnaq́ue frequentia eius ordinis Vulturcium cum legatis introducit. Flaccum prætorem scrinium cum literis, quas à legatis acceperat, eodem afferre iubet. Vulturcius interrogatus de itinere, de literis, postremo quid, aut qua de causa consilij habuisset: primo fingere, alia dissimulare de coniuratione: post, vbi fide publica dicere iussus est: omnia vti gesta erant, aperit: docetq́. se paucis ante diebus à Gabinio, & Cæpario socium accitum, nihil amplius scire quàm legatos: tantummodo audire solitum, ex Gabinio, * P. Antonium, Seruium Syllam, L. Varguntenium, multos præterea in ea coniuratione esse. Eadem Galli fatentur. At Lentulum dissimulantem coarguunt, præter literas sermonibus, quos ille habere solitus erat: ex libris Sibyllinis, regnum Romæ tribus Cornelijs portendi: Cinnam atque Syllam antea, se tertium esse, cui * fatatum foret vrbis potiri. Præterea ab incenso Capitolio illum esse xx. annum: quem sæpe ex prodigijs Aruspices respondissent bello ciuili cruentum fore. Igitur perlectis literis cum prius omnes signa sua cognouissent, senatus * decreuit, vti abdicato magistratu Lentulus, itemq́. ceteri in liberis custodijs * haberentur. itaque Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum ædilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Cæsari, Gabinius M. Crasso, Cæparius (nam is paulo ante ex fuga retractus erat) Cn. Terentio senatori traduntur. Interea plebs coniuratione patefacta, quæ primo cupida nouarum rerum nimis bello fauebat, mutata mente, Catilinæ consilia execrari: Ciceronem ad cœlum tollere, veluti ex seruitute erepta, gaudium atque lætitiam agitabat. Nanque alia belli facinora, prædæ magis, quam detrimento fore: incendium vero crudele, immoderatum, ac sibi maxime calamitosum putabat: quippe cui omnes copiæ in vsu quotidiano, & cultu corporis erant. Post eū diem quidam L. Tarquinius ad senatum adductus erat, quem ad Catilinā proficiscentem ex itinere retractum aiebant. Is cum se diceret indicaturum de coniuratione, si fides publica data esset, iussus à consule, quæ sciret edicere: eadem ferè, quæ Vulturcius, de paratis incendijs, de cæde bonorum, de itinere hostium senatum * edocet. Præterea se missum à M. Crasso, qui Catilinæ nunciaret: ne eum Lentulus, & Cethegus aliiq́ue * de coniuratione deprehensi terrerent. Eoq́. magis properaret ad vrbem accedere: quò * ceterorum animos reficeret: & illi facilius è periculo eriperentur. Sed vbi Tarquinius Crassum nominauit, hominem nobilem maximis diuitijs, summa potētia: alij rem incredibilem rati, pars, tametsi verum existimabant, tamen quia in tali tempore tāta vis hominis magis leniunda, quàm exagitanda videbatur: plerique Crasso ex priuatis negocijs obnoxij, conclamant indicem falsum esse: deq́. ea re postulant, vti referatur. Itaque, consulente Cicerone, frequens senatus decreuit, Tarquinij indicium falsum videri: eumq́. in vinculis retinendum, * neque amplius potestatem sui faciūdi: nisi de eo indicaret, cuius consilio tantam rem esset mentitus. Erat eo tempore, qui existimarent indicium illud à P. Antronio machinatum: quo facilius appellato Crasso per societatē periculi, reliquos illius potentia tegeret. Alij Tarquinium immissum à Cic. aiebant, ne Crassus more suo suscepto malorum patrocinio remp. conturbaret. Ipsum Crassum ego postea prędicantem audiui, tantā illam contumeliā sibi à Cic. paratā. Sed ijsdem tēpibus Q. Catulus, & Cn. Piso, neq; precibus, neq; gratia, neq; precio Cic. impellere potuere, vti per allobroges, aut per alium indicē C. Cæsar falso nominaretur. Nanque vterque graues inimicitias cum illo exercebant: Piso oppugnatus in iudicio pecuniarum repetundarum, propter cuiusdam Transpadani supplicium iniustum: Catulus ex petitione pontificatus odio incensus, q extrema ætate maximis honoribus vsus, ab adolescētulo Cæsare victus discesserat. Res autem opportuna videbatur, q is priuatim egregia liberalitate, publice maximis muneribus grandem pecuniam debebat. Sed vbi consulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipsi singillatim circumeundo, atque ementiendo, quæ se ex Vulturcio, aut allobrogibus audisse dicerent, magnam illi inuidiam conflauerant: vsque adeo, vt nonnulli equites Rom. qui præsidij causa cum telis erant circum ædem Concordiæ, seu periculi magnitudine, seu animi * nobilitate impulsi, quo studium suum in remp. clarius esset, egredienti ex senatu Cæsari gladio minitarentur. Dum hæc in senatu aguntur: & dum legatis allobrogum, & Tito Vulturcio, comprobato eorum indicio, præmia decernuntur: Liberti & pauci ex clietibus Lentuli, diuersis itineribus opifices, atque seruitia in vicis ad eum eripiendum solicitabant. partim exquirebant duces multitudinum, qui precio remp. vexare soliti erāt. Cethegus autem per nuncios, familiam, atque libertos suos electos, & exercitatos in audaciam orabat, vt grege facto cum telis ad sese irrumperent. Consul, vbi ea parari cognouit, dispositis præsidijs, vti res atque tempus monebat, conuocato senatu refert, quid de his fieri placeat, qui in * custodiam traditi erant. Sed eos paulo ante frequens senatus iudicauerat contra remp. fecisse. * Tūc D. Iunius Syllanus, primus sententiam rogatus, (q eo tempore consul designatus erat) de ijs qui in custodijs tenebantur, & præterea de L. Crassio, P. Furio, & P. Vmbreno, Q. Annio, si deprehensi forent, suppliciū sumendum decreuerat: isque postea permotus oratione C. Cæsaris, pedibus in sententiam Tyberij Neronis iturum se dixerat, quòd de ea re, præsidijs additis, referendum esse censuerat. Sed Cæsar, vbi ad eum ventum est, rogatus à consule sententiam, huiuscemodi verba locutus est:

* Aliqui habēt P. Antoniū, quidā vero, P. Antronium.
* fatum
* decreuit.
* habeantur.
* edocet.
* ex
* & ceterorum
* Vetus codex habet: Neq; amplius potestatē faciundā nisi de eo indicaret &c. quæ verior est lectio.
* nobilitate
* custodijs
* Tunc

VALLA

QVI sim, &c.) Noluit ponere nomē suum nec scriptum cognosceret. [Visū) Fortis. [Etiam infimorum) Non solum a ciuibus, sed etiam à seruis, si forte ita opus esse videbatur. [Promptus manu) Vulgo dicitur, presto de mani. [Iusiurandum scriptum intellige aliter nisi dederis iusiurandum &c. [Ad hæc) Nō prosequitur mandata, quæ dedit his qui literas portabant, ne forte, coniuratione detecta daret pœnas. [Ad hæc) Præterea. i. hæc. [Dat) Lentulo, & Vulturcio, & legatis. [Quo consilio, &c.) Quia Catil. repudiabat seruos, ne videretur contra dignitatem facere, si vellet seruos ciuibus Rom. ammiscere. [Cum ab senatu hostis) Ob quam causam iam non potes tuam dignitatem tueri. [Seruitia). i. seruos. nam seruitia pro seruis poni sæpe vidimus. [Propius) Videlicet ad vrbem. [His rebus actis) Nunc dicit, quo consilio vsus fuerit consul, cum hæc omnia sibi nunciata essent. [His rebus) Supra memoratis. [Actis) Gestis. [Constituta) Determinata, diffinita nocte. [Qua proficiscerentur) Ad Catilinam. [Cicero cuncta) Quia allobroges cuncta patefecerant Ciceroni. [Prætoribus imperat) Iubet. [Miluio) Pons est in vrbe. [Per insidias) Videlicet ipsi delitescerent in insidijs. [Comitatus) Societatem allobrogum. [Aperit) Declarat, manifestat prętoribus. [Cetera) Cetera præcepit, vt agant prætores. [Facto) .i. facere permittit. & vt hoc facere possent dat sibi milites, qui sibi parati essent ad imperiū. [Sine tu.) Sine motu, ne si hoc cognoscerent, per aliam viam proficiscerentur. [Collocatis) Dispositis in

in ponte Miluio.[Occulte)Latenter ne ſentirent. [Obſidēt) Occupant,dicimus & obſident,& obſidunt,obſideo,ex ob & ſedeo, obſiduo,ex ob & ſido ſidis. [Sicuti erat præceptum) A Cicerone. [Cum Vulturcio) Qui ducebat eos ad Catilinam. [Vtrinque).ſ.a dextra,& á ſiniſtra. [Cohortatus ceteros) Videlicet ne timeant, ſed & ipſi fortiter dimicent cum hoſtium multitudine, quæ obſederat eos.[Pomptinium)Hic Pomptinius prætor cognitus erat huic Vulturcio, ideo ſperabat ab eo poſſe impetrare ſalutem.[Obteſtatus)Cū deprecatus eſſet multa. [Quod ei erat notus)Quia cognoſcebat eum.[Diffidens vitæ) Quia diffidebat ſe poſſe vitam ſeruare in tanta multitudine,& quia iam coniuratio detecta erat.[Propere) Extemplo,confeſtim.[Conſuli) Ciceroni.Nam lætabatur nō eſſe ereptam libertatem. [Anxius erat) Solicitus,& cura plenus. [Tantis ciuibus).i.deprehenſis optimatibus ciuibus. [In maximo ſcelere) Videlicet in coniuratione. [Impunitatem) Eorum.[Prodendæ) Reip.ad prodendam remp. ſpectare.[Igitur)Quandoquidem ambiguus,& anxius erat Cic. quid faceret, vtrum pœnam ea perditis ciuibus ſumeret, an eos impunitos relinqueret.[Confirmato animo) Bene confirmato, nam primo incertus erat animus Cic. vtrum puniret,an nō, ſed tandem animum confirmauit puniendos eſſe cōiuratores.[Animo).ſ.puniendi eos. [Qui) Cæparius. [Ad concitanda ſeruitia) .i.commouendos ſeruos, vt Catilinam aduerſus remp. ſequerentur.[Ceteri) Vocati.ſ.a conſule.ſ.Lentulus,Cethegus,Statilius, Gabinius,ſed Cæparius rebus ſuis fugam conſulit conſilio Ciceronis.[Conſul Lent.) Conſul Cic.honoris gratia,quòd prætor erat manu cœpit Lentulum & ipſum in curiam introducit. [Cuſtodibus) .i. cum militibus armatis, qui cuſtodirent, ne è manibus elaberentur.[Ædem) Templum.[Eo).ſ.in æde Concordiæ. [Frequentia) Multitudine.[Eius ordinis).ſ.ſenatorij. [Legatis) Allobrogum [Prætorem)Vrbanum.[Scrinium)Capſam, vaſculum,vbi erant literæ conditæ.[Literis) Ex quibus coniuratio patefiebat. nam in his continebatur, quomodo Catil. admonebatur, quòd omnibus, quæ iuſſerat in vrbe peractis, ipſe propius cum exercitu ad vrbem proficiſceretur.[De itinere) Quia ex vrbe hoc tempore proficiſceretur.[Quid) .ſ. cum legatis haberet. [De literis) Ex quisnam ſibi literas dediſſet. [Aut qua de cauſa) .ſ.habuiſſet id conſiliū. [Primo fingere) Falſo dicebat,ſe iturum quidem fuiſſe extra vrbem ad Catilinam, non vt quidquam contra remp.ageret ſed vt videret, quidnam Catil. ibi facere conſtituiſſet. [Alia) Alias res de coniuratione,quæ falſæ erant. [Poſt vbi) Pro poſtquam.[Data fide publica)Hoc eſt cum pollicita eſſent,id ſibi impune futurum,ſi verum aperuiſſet.[Aperit) Admonet,oſtendit.[Accitum)Vocatum.[Eadem Gabinio) Quæ Vulturcius dicebat.[Coarguunt)Corripiunt. [Galli diſſimulantē) Negantem ea, quæ erant vera.[Præter literas) Quas dederat ad Catil.[Portendi)Prædici,ſignificari.[Tribus Corneliis) De gente Cornelia.ſ.Cinnæ,& Syllæ.[Sibi) Lentulo. nam ipſe quoque de gente Cornelia erat.Hi duo.ſ.Cinna & Sylla ante fuerant imperio vrbis potiti,ſe autem nunc tertium eſſe, qui vrbis imperio potiretur.[Fatum)Deſtinatum.[Præterea)Aliam rationem dicere ſolebat, quia oſtendebat imperium Rom. hoc tempore ſibi deberi. [Ab incenſo Capitolio) Quemadmodum Cic.in lib. de Diuinatione dicit,incenſum eſt Capitolium,ex illo incendio cognitum eſt ab aruſpicibus poſt vigeſimum annum, bellum ciuile futurum,cum maxima ciuium pernicie, & hic iam erat xx. ann. ex quo Capitolium incenſum fuerat. [Quem) xx. annum. [Ex prodigiis) Quæ incendium Capitolij viderant. [Cruentum fore)Cruentari oportere bello ciuili.[Literis perlectis)Quas Lentulus mittebat ad Catilinam.[Sua ſigna)Sua ſigilla,ſigilla ipſius Lent.[Omnes)Senatores. [Abdicatus magiſtratu) Sit priuatus prætura.nam abdicare priuare magiſtratu ſignificat, hoc autem fecit ſenatus quia contra dignitatem P. R. erat, nec etiam licebat in magiſtratu in quempiam animaduertere.[Item)Præterea cenſuit ſenatus.[Ceteri)Coniuratores cum ipſo Lentulo. [In liberis cuſtodiis) In cuſtodiis in quibus ſeruabantur liberi homines,& dicit hoc ad differentiam cuſtodiæ ſeruilis, nam ſeruilis cuſtodia eſt carcer.[In cuſtodiis liberis) In cuſtodiis,quæ conueniunt liberis hominibus,non ſeruis, hoc eſt, & domi ſeruentur apud ciues Rom.Lentulus itaque &c.[Spintheri) Eſt cognomē, quia Lentulus Spinther vocatus eſt.[Tum)Eo tempore.[Cethegus)Traditur.[Statilius)Traditur.[Gabinius) Traditur.[Nam is paulo &c.) Parentheſis eſt. Nam is paulo ante quam ex vrbe fugerat,vt ad Cat.ſe conferret,ex itinere tractus fuit Rom. [Interea plebs) Nunc vulgi mobilitatem oſtendit, quam prius lætabatur,& Catil.bellum pararet,eo quòd res nouas optaret,nūc vero, quia Catil. res non proceſſerant ex ſententia, auctorem belli execrabatur, & præcipue, quòd incendere vrbem conſtituerant coniuratores.[Nimis)Valde. [Mutata mente) Mutato propoſito.[Tollere)Pro extollebat.i.efferebat.ſ.laudibus. [Erepta) Liberata. [Gaudium) Mentis. [Lætitia) Corporis.[Alia facinora) Vt ſunt rapinæ,cædes, ciuium proſcriptiones. [Prædæ).ſ.ad prædam.[Detrimento).i.ad detrimentum.i.ad damnū. [Fore)Futura eſſe. [Cui).ſ. plebi. [Omnes copiæ) Omnes facultates. [In vſu quotidiano) Quia in dies opere manuum ſuarum viuunt.[Cultu corporis).ſ.in veſtibus.[Poſt eū diem) Quo coniuratores ſunt traditi ciuibus in cuſtodiis ſeruandi. [Quem,) L.Tarquinium.[Aiebant)Dicebant. [Fides publica eſſet data,) Si permiſſum fuiſſet publice, id ſibi fraudi non eſſe. [Quæ) De coniuratione ſciret dicere iuſſus eſt.[De paratis incendiis)Vt in duodecim præcipuis locis vrbis Rom.incendium pararetur.[Cæde bonorum)Vt Cic.& ceteri ciues interficerentur.[Itinere hoſtium)Vt Catil.cum hoſtibus ad vrbem veniret.[Præterea) Edocet. [Terrerent) A propoſito remouerent, eo q̄ deprehenſi eſſent. [Eo) Tm̄ magis,qđ erant deprehenſi.[Quo).i.vt retineret, quia perterriti erant, cum illi principes coniurationis capti eſſent. [A periculo erip.) Vt Lentulus,& Cethegus & ceteri qui deprehenſi erant á periculo cędis liberarentur qui deprehenſi in cuſtodiis habebantur.[Sed vbi Tarquinius)Prolepſis eſt. Ordo erit hoc modo: Oēs conclamant indicem eſſe falſum, vbi poſtq̄ Tarquinius &c. Alij eum,&c. conclamant indicem eſſe falſum. Pars conclamat indicem eſſe falſum,Plerique cōclamant &c. indicem eſſe falſum. [Nominauit Craſſum) Craſſi nomen dixit. [Hominem nobilem) Nobili genere natus erat. nam Patricius fuit Craſſus.[Maximis diuitiis) Quia ditiſſimus fuit Craſſus,adeo vt diues Craſſus appellatus ſit.[Potentia ſumma)Quia potens Craſſus, nam eo tempore tres potentiſſimi fuerunt in vrbe Rom.ſ.Craſſus,Pomp. & Cæſar. [Rati) Arbitrati. [Etſi) Quamuis. [In tali tempore) Tam periculoſo.[Tanta vis,) Tanta potentia. [Exagitanda) Exacerbanda, de falſitate huius indicis. [Obnoxij) Obligati.[Referatur) Referre in ſenatu eſt q̄ Veneti dicunt partem ponere.[Conſulente)Conſultante.[Referente) De ea re Cic. [Frequens) Ex maiori parte. [Poteſtatem) .ſ. dicendi. [Indicaret) Aperiret, & mentitus falſo dixiſſet. [Erant eo tempore) Superius ſcripſit Sal. quomodo decretum eſt Tarquinium falſum eſſe indicem, quòd Craſſum nobiliſſimum virum, maxima potentia, atque maximis copiis præſtantem nominaſſet, nunc autem dicit cauſam cur nominauerit in coniuratione Craſſum L. Tarquinius. [Eo tempore) Quo iſta geſta ſunt. [Indicium illud) .i. Tarquinij. [Machinatum eſſe) Fictum inuentum, atque fabricatum A. P. Ant. qui fauebat coniurationi. Nam Antonius volebat ſaluos eſſe coniuratores. [Quo facilius,) Id eſt vt facilius. [Appellato Craſſo) Nominato Craſſo coniurationis conſcio. [Societatem periculi) Cum in eodem periculo eſſet Craſſus,quo & ceteri coniuratores. [Tegeret) Defenderet. [Reliquos) ceteros coniuratores,[Potentia,) Illius Craſſi.[Aiebant) Dicebant. [Patrocinio) Defenſione, conturbaret remp. immo nominari fecit Cic. ipſum Craſſum, & huius ſententiæ etiam fuit Craſſus. quòd hāc iniuriam contra ſe factam eſſe crederet. [Ego) Sal. [Prædicantem) Dicentem.[Contumeliam) Iniuriam. [Sed iiſdem temporibus) Videtur hoc loco quaſi defendere Cic. Sal. dicit enim non videtur veriſimile, falſo a Cic. accuſatum fuiſſe, cum nobiliſſimi Rom. ciues cum nulla conditione inducere potuerint, vt Cæſarem in coniuratione falſo nominari faceret. [Q. Catulus) C. Piſon. nobiliſſimi Rom. [Precibus) Suppliciter agendo. [Gratia) Videlicet fauore,quo plurimum valebant. [Precio) Videlicet oſtendendo præmia. [Alium indicem) Vel Vulturcium,vel Tarquinium. [Vterque).ſ. Piſo,& Catulus. [Piſo) Oſtendit iniurias,quibus affecti erant á Cæſare [Oppugnatus eſt) Damnatus eſt a Cæſare pecuniarum repetundarum. Ea verba,quæ pertinent ad accuſationem, vel defenſionem, vel abſolutionem cum genitiuo conſtruuntur,vel cum ablatiuo,vt dānatus furto, oppugnatus repetundarum, abſolutus adulterij. [Propter cuiuſdam Transpadani ſupplicium) Quia Piſo, cum præfectus eſſet in Gallia: Transpadana, quendam Gallum Transpadanum iudicio iniuſto condemnauit, & accuſatus eſt, poſtquam magiſtratu ſe abdicauit, vt reus, qui ſatiſfacere deberet iniuriis ſibi illatis iniuſte, ab eo. Cæſar iudicio Piſonem oppugnauit, & obtinuit, vt conuinceretur iniuriis illius ſatiſfacere. Sed reus propterea pecuniarum repetundarum dicebatur eſſe qui ſociorum pecunias expilaſſet, & accuſatus ſatisfacere deberet, quod iniurioſe ſurripuiſſet, ſed abuſiue tamen reus iniuriarum dicitur, qui accuſatus ſatisfacere debet iniuriis,vt hoc loco. [Incenſus,)

census,) Scilicet etat. [Pontificatus,) Scilicet maximus. Cum Catulus & Cæsar competitores essent in Pontificatu maximo, qui præerat omnibus templis sacris, & etiam omnibus sacerdotibus, Catulus autem tam grandi ætate, auctoritate maxima, rebus gestis præualens, superatus est a Cæsare adolescentulo, quod Catulo fuit molestissimum. Nam Cæsar adeo ambierat Populum Rom. largitionibus, & precibus, quòd die petitionis domo discedens matri dixerat, vel me Pontificem hodie videbis, vel mortuum. [Maximis honoribus) Ædilis prætor. Consul fuerat Catulus. [Discesserat) Ex campo Martio. [Opportuna) Cómoda ad persuadendum hunc participem coniurationis. [Is Cæsar egregia) Excellenti quadam liberalitate animi muneribus maximis, quæ populo distribuerat. Nam constat Cęsarem Populum Romanum accepisse conuiuio. [Ipsi,) Scilicet Piso & Catulus. [Conflauerant) Fecerant iniuriam, & odium. [Illi) Cæsari. [Circumeundo singillatim) Quomodo conflauerant. s. circumeundo ambiendo. [Singillatim) Per singulos. [Mentiendo) Falso dicendo, videlicet facinora Cæsaris. [Quæ audisse dicerent) Nam falso dicebant, cum Vulturcius & Allobroges de coniuratione narrarent, dixerunt & huius coniurationis participem esse Cæsarem. [Impellere) Contra Cæsarem. [Ædem) Templum Concordiæ, vbi senatus frequens habebatur. Circum locum stabant arma, ne vis aliqua senatui, & consuli inferretur. Nam quia Cic. timebat, ne coniuratores in se atque in senatum impetum facerent, armatos milites semper secum habebat. [Seu impulsi periculi magnitudine) Quia viderant, in quanto periculo resp. esset per hos coniuratores. [Mobilitate) Leuitate quadam animi. [Quo) Vt. [Studium) Voluntas. [Clarius) Manifestius, & nobilius. [Gladio) Cum gladijs. [Egredienti a senatu) Et ita fuit. Nam dum Cæsar egrederetur, hi equites, qui credebant eum coniurationis esse participem, propter verba: Pisonis, & Catuli irruerunt in eum, & Cic. periculum videns, salute Cæsaris complexus est eum, ita, vt equites Cæsarem vulnerare non possent, nisi Ciceronem prius transfixissent, & hoc modo eum e curia deduxit incolumem. [Hæc) Quæ supra dicta sunt. [Vulturcio) Eo quòd data sibi fide publica de coniuratione, patefecerat quæ sciret. [Comprobato indicio) Videlicet quòd verum esset. [Liberti,) Id est serui Lentuli, qui ab eo facti fuerant liberti. & ideo ob tale beneficium pietate commoti, studebant herum ex periculo eripere. [Et clientibus) Clientes sunt, qui in defensionis tutela constituuntur, patroni sunt qui defendunt. [Diuersis itineribus) In diuersas vias, quia & libertate clientes, alij in alios vicinos diuisi ibant solicitando opifices ac seruos, vt Lentulus impetu facto e custodijs eriperetur. [Solicitabant,) Scilicet præmijs, & pollicitationibus. Opifices dicuntur illi, qui opere manuum suarum vitam sustentant, & ab opere faciendo dicti sunt opifices. [Eripiendum) Liberandum. [Precio) Præmijs. & quia ita consueuerant liberti, rati eos esse idoneos ad hanc rem, ingens præmium pollicebantur huiusmodi facinorosis, & perniciosis hominibus, vt herum suum de custodia liberassent. [Cethegus) Illi sua sponte mouebantur ad eripiendum Lentulum, dominum suum, sed Cethegus se aliter habebat, nam &c. [Exercitatos) In huiusmodi rebus. [Grege facto,) Id est multitudine facta. [Irrumpe,) Id est vi. ingrederentur ad eum, & eo modo è custodijs eriperent. [Ea parari) Videlicet, vim parari a Lentulo, & Cethego, vt liberentur à custodia. [Dispositis præsidijs) Disposita militibus armatis circa ædem, vbi erant coniuratores. [Monebat) Postulare videbatur. [Refert) Rogat senatum. [Sed eos) Quamuis referret quid videretur faciendum esse de his, tamen senatus decreuerat ante eos contra remp. fecisse. [Quod eo) Quòd, pro quia. [De Lucio Cassio) Qui non in vrbe, nec in custodijs erant, sed ipsi ex vrbe profugerant, ergo hac conditione consultabatur, quid faciundum esset, si deprehensi fuissent. [Oratione Caij Cæsaris) Quæ sequitur, scilicet quæ incipit, Omnes homines &c. [Pedibus in sententiam) Quia hoc modo fiebat inter principes senatus, cum duæ erant sententiæ, videlicet vna suadens alia dissuadens, qui hanc suadentem sequebatur, ibat in dexteram, qui illam dissuadentem sequebatur, in sinistram, & ille qui in dexteram, aut in sinistram iuisset pedibus ire in sententiam dicebatur. Nam quia erat maxima multitudo senatorum, magnum spatium consumptum esset, si singuli sententiam suam dixissent, sed eo modo breuiter explebatur consultatio. [Abdicatis præsidijs) s. in locis opportunis, ne aliqua timeri posset vis & perturbatio. [Sed Cæsar) Sed quia dixit de oratione Cæsaris, ostendit, quæ nam fuerit eius oratio.

QVI sim ex eo) s. Vulturcio, alij codices sic habent: Qui sim MARL.
ex eo quem ad te misi cognosces, fac cogites in quanta calamitate sis, & memineris te virum esse. Consideres quid tuæ rationes postulent, auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis. [Vir) Quia habes animum virilem. [Rationes) Conatus. [Seruitia,) .i. seruos. [Miluio) A Cornelio nepote. Iuuenali, Aemilius appellatur. Distat ab vrbe vltra primum lapidem, à Scauro Aemilio factus fuit cum iret in præfectura. [Vri facto) Facete. [Permittit) Concedit, obtestatus deprecatus est [Ingens cura) Quia cogebatur perdere ciues. [Tantis) Tam magnis ciuibus. [Confirmato) Stabilito animo. [Terra) Tarracina alio nomine Anxur dicitur, quia ibi Iupiter imberbis colebatur. [Sine mora) Sine iussu consulis. [Paulo ante) s. quam à consulibus vocaretur. [Cognito con.) Detecti erant. [Magna s. eius) .i. senatorij ordinis. [Literis) Ad quem literas ferret. [Paucis ante diebus) .i. per paucos dies ante. [Fide publica) s. habita quia senatus promisit impunitatem [P. Antronium) Qui erat designatus consul. [Coarguunt) Accusant. [Præter literas) s. quas ostendebant. [Sermonibus) Vnde Appianus: Cicero factus certior, legatos discedentes & cum his Vulturcium intercepit, eosq. in senatum subito inducit, hi quæ à Lentulo audierant Senatui referunt, inducti porrò addidere Lentulum sæpenumero affirmasse tres è Corneliorum familia Romanis futuros principes. Ex his Cinnam & Syllam prius extitisse, se tertium libris Sibyllinis declarari. Quibus cognitis senatus Lentulum dignitate spoliauit, Cicero vnumquemque separatim in prætorum custodia disponit, ipse in senatum reuersus, sententiam de omnibus exquirit, ac statim in senatu tumultus oritur, nec enim eorum quæ fatebantur manifeste adhuc patebat timor. [Cornificio) Qui tunc erat sacerdos, & fuit competitor Ciceronis in consulatu. [Lætitiam) Quę vt ait Festus, demonstratur ex gestu corporis. Gaudium est in animo sine gestu aliquo exteriore. [Prædæ) Ad prædam, quia coniurati prædæ omnia dare volebant. [Detrimento) s. vnius partis. Ait Asconius, Detrimentum est dantis & accipientis, Detrimentum est vnius tantum partis. [Incendium) s. putabant. [Immoderatum) Quia omnia diripit nec habet discrimen personarum. [In vsu quot.) Vt supellectile. [Post eum d.) .i. postquam isti sunt traditi in custodiam. [Fides p.) Impunitas. [Edicere) Propalare. [Reficeret) Recrearet. [Alij) s. senatores. [Rati) Credentes. [Vis) Potentia. [Exag.) Irritanda. [De eo) s. sua sorte. [Tantam rem) Accusationem tanti hominis. [Machi.) Inuentum. [Appellato) Accusato. [Contumeliam) Falsam accusationem. [Aetate extr.) s. senili. [Sigillatim) Nonnulli, singillatim legunt. [Mentiendo) s. Cæsarem esse in coniuratione. [Mobilitate) Codex antiquus legit, nobilitate. quod magis placet propter sequentia. [Ministarentur) .i. imperium facerent. [Comprobato) Habito certo. [Opifices) Mechanicos. [In atcis) In oppidis. [Multitudinum) .i. militum. [In audaciam) Vt auderent. [Refert) Proponit. [Primus rogatus sententiam) Mos erat vt digniores rogarent sententias. vt puta consul, hac propositione: Scitis optimi senatores coniuratos in carcere detineri, eo quod contra remp. arma sumpserint, dicite quid de his faciendum est, & tu Syllane quid tibi videtur? Post eum alium rogabat prout dignior ceteris erat. Quando vero ibant ab vno loco ad alium, dicebatur ire in sententiam pedibus. Plura, Asconius & Gellius lib 4. cap. x. [Primus roga.) Appianus: Syllanus consul designatus: primus vt sententiam efferret à consule rogari cœperat. quippe Romanis consul præfuturus merito in primis dicturus videbatur. Consulente itaque eo, coniuratos vltimo supplicio afficiendos esse, multi assensi sunt. Ad Neronem quousque dilata sententia. Nero interim eos custodiri donec Catilinam bello superassent, & rem diligentius animaduertissent, æquius censebat esse, C. autem Cæsar hos viros per municipia quæ Cicero elegisset distribuendos esse censuit, ne quid dirum in primo tres viros pręter ius ęquumq. statuendū. eius sententia cum iusta apparuisset, Cato ob suspicionem quæ in Cæsare latebat, graui luculenta oratione eam strauit. [Præsidijs abditis) Codex antiquus habet, additis. quę vera videtur mihi lectio.

IN vrbe parata esse quæ iusserat) Melius in vetustis, quę iusserit. RIVIVS
Sic enim eloquendi ratio postulat. [Rem omnem aperit, cuius rei gratia mittebantur) Codices in mēbrana descripti, cuius gratia mittebantur. & eodē modo Badiaus. Sed in alijs ita t. tē est vt hodie legitur. Quamuis autem Hieron. hoc in Rufino carpat, tamē (pace viri dicā) sæpenumero apud optimos quosq; ac primæ notæ scriptores repetitur antecedens, iungiturq. cum relatiuo ipso. Terēt. in Heaut. habet bonum exemplū, quo exemplo sibi licere id facere qđ illi fecerūt putat. Cæsar, Vltra eū locū

quo

quo in loco Germani consederant. &, Erant omnino itinera duo quibus itineribus domo exire possent. &, Diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conueniant. &, Diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret. Ita sexcenties ferè apud eundem reperias. Sed & Cicero in Verrem, Aduenit dies, quo die ex instituto, &c. [Ad hæc mandata verbis dat) Legendum, ad hoc. ex vetustis. quomodo semper Sal. pro, præterea; & identidem Tacitus. [Occulte pontem obsident) In manuscriptis, obsidunt coniugatione tertia. Mox. [Postquam ad id loci legati cũ Vulturcio venerunt) In codice Fabriciano est, venere. [Pœnam illorum sibi oneri, impunitatem perdundæ reip. causam fore credebat) In impressis vetustioribus non reperi, Causam, nec ipsis manuscriptis, quorum plerunque fidem sequor. Sed nec magnopere sensus id requirit. Quare tollendum censeo. [Consul Lentulum, quòd prætor erat ipse manu tenens perducit) Sic in quibusdam, vbi Gymnicus consentientibus manuscriptis, in senatum perducit. Quamuis autem nec Aterinus hoc addat, mihi tamen relinquendum esse videtur. paulo post. [Vulturcius interrogatus de itinere, & de literis) In manuscriptis & alijs antiquioribus est illa copula Et omissa maiore cum gratia & venustate, quam si addatur. Mox. [Primo fingere alia omnia, dissimulare de coniuratione) In hunc modum est hic distinguendus locus, contra quàm in recentioribus habetur. Nam alia omnia prioribus addes, non sequentibus. [Senatus decreuit, vti abdicato magistratu Lentulus) Manuscriptum, decernit, tempore præsenti, quomodo & alias sæpe. [Quo & ceterorum animos reficeret, & illi facilius è periculo eriperentur. [Sic est à codice Fabriciano legendum) Quibus in verbis hæc à vulgata lectione discrepent, facile est videre. Primũ addendum est, Et quo & ceterorum. Dein è periculo legendum. Paulo post. [Magis leniunda) In manuscriptis leniunda. [Plerique Crasso ex priuatis negocijs obnoxij) Legendum, ex negocijs priuatis, vt adiectiuum sequatur) Sic .n. est in manuscriptis, & in impressis vetustioribus. [Alijq. de coniuratione deprehensi) Exemplaria calamo descripta, ex coniuratione, sed est idem vtrobique sensus, & vtrunque Latine dicitur. [Frequens senatus decreuit) In ijsdem, decernit. [Tantam illam contumeliam sibi à Cicerone paratam) Sic & Aldus. In antiquis rectius, ab Cicerone impositam, Sic enim codices in membrana descripti. Iam contumeliam imponere est alicubi apud Cic. Quibus tu, inquit, priuatim iniurias plurimas contumeliasq́ue imposuisti. Eodem modo Florentinum. [Neque precibus) Neque gratia, neque precio Cic. impellere quiuere) Manuscriptum, neque gratia neque precibus, neque precio. [Vti per allobroges aut per alium indicem) In manuscriptis non est illa repetitio præpositionis, per. Nisi quod in Fabriciano eadem est in spatio addita quod versua dirimit. [Nam vterque cum illo graues inimicitias exercebant) Hic ordo verborum & hæc collocatio est in manuscriptis. Porrò, vterque exercebant, peculiaris est loquendi ratio historicorum. Mox. [Piso oppugnatus in iudicio pecuniarum repetundarum) Quamuis & descripti calamo libri sic habeant, nõ est in plerisque tamen, Pecuniarum & melius atque elegantius subauditur. Irrepsit autem ex glossa. Asc. Fuit, inquit, Cat. Patricius, & eodem illo tempore erat reus repetũdarum. Idem, Nam iudicium quoque secutum repetundarum. Non negauerim tamen apud Cic. addi solere. vt, Clamares te lege pecuniarum repetundarum non teneri. &, Piso frugi legende pecunijs repetundis tulit. [Magnam illi inuidiam conflauerant, vsque adeo vt illi equites Rom.) Manuscripta vsque eo. sed eodem sensu. quod ipsum frequens apud Ciceronem est. Mox. [Qui præsidij causa cũ telis erant circum ædem Concordiæ) In Merseburgensi est, circum Concordię, vt subaudias ędem, quomodo in similibus. velut ad Iuturnę apud Cicerone; ante Castoris, apud eundem. Sic Plautus in Veneris inquit pro in fanum Veneris. testatur autem Porphyrio alicubi, libenter facere auctores, vt hac Eclipsi vtantur, cum de locis sacris loquuntur. In ceteris manuscriptis est vulgata lectio. [Quod de ea re) Præsidijs addita, referendum esse censuerat. [In Fabriciano ceterisq́. vetustioribus est) Præsidijs abditis quomodo interpres quoque. In ijsdem, referendum cẽsuerat. omisso illo verbo esse, quod nec Merseburgense volumen habet.

GLAR. QVI sim, ex eo quem ad te misi, cognosces. [Mirum in omnibus codicibus hæc verba alia atque alia inueniri) Aldinus codex, & Gothi nostri habet, vt vulgo legitur. At in alijs quibusdam vetustioribus codicibus hæc verba ita leguntur: Qui sim scies ex eo, quem ad te misi, cura vt vir sis, & cogita quem in locum sis progressus, & vide quid iam tibi sit necesse, cura, vt oium tibi auxilia adiungas, & infimorum. Qui hæc in Aldino codice emendarunt, in tertia Ciceronis inuectiua non mutarunt, vbi (ea verba haud aliter hic præscripsi excepta prima periodo) Qui sim, ex eo quem ad te misi, cognosces, legũtur. Verum ita nostra ætate emaculantur codices. Ceterum hæc vltima verba: Cura vt omnium tibi auxilia adiungas, etiam infimorum, plane ostendunt proxima dein sequentia hæc verba, Quo consilia seruitia repudiet? interrogatiue legenda, non enunciatiue, quod tamen ferè in codicibus neglectum videmus. [Permittit illis homines militares sine tumultu pię. collo.) illud, Sine tumultu, ambiguæ distinctionis est, ad priora ne referas, an ad posteriora. Vetustiores paulo codices ad priora referunt, & a præsidijs collocatis, nouam ordiuntur lectionem. Alij malunt ad posteriora referre. Iudicet Lector mihi ambiguum relinquetur. [Impunitatem perdundę reip. fore credebat) Quidam codices, Produndæ reip. habebant. Sanè prodere remp. tam in vsu est, atque perdere apud disertos nihil tamẽ definio. Et statim post: Itemq́. quendam Cæparium Tarracinensem. Aldinus codex mutauit in Q. Cæparium, cum in Cic. oratione tertia omnes codices atque adeo ipsius Aldi, M. Cæpariũ habeant. Verum in proprijs nominibus hæc omnia prosequi, in Liuianis Decadibus expertus sum quam sit prope impossibile, maxime in Romana historia. [Quid aut qua de causa consilij habuisset.) Ordinem puto, quid cõsilij, aut qua de causa habuisset, Vetus codex Gothi habebat: Postremo quid consilij, aut qua de causa abijsset. Est tamen dicendi hoc genus notandum. Et fide publica, hoc est, impunitate promissa Vulturcio, rectè expositum est, quippe qui cui paulo post præmia decernuntur. Cum vero inquit: Nihil amplius scire quam legatos tantum modo audire solitum. Hic quanquam distingui potest, illud tamen ea Gabinio, etiam ea legatis auditum intellige vult. Idem vetus codex distinguit post legatus. Sed vide, vt oppido eleganter voluerit Sal. in posteria tergiuersationem Lectori ab oculos ponere. Nam ita facere solent, qui omnia & simulant & dissimulant. Puto aũt P. Autronium t, litera post, t, legendum, non, P. Antonium. [Quippe cui omnes copiæ in vsu quotid. & cul. cor. erant) Sensus præcedens manifestus est. ratio autem quæ subiungitur. Quidam exponunt, Omnes copias in vsu quotidiano, de suppellectili: Cultum autem corporis, ꝙ illis nullæ aliæ essent diuitiæ. Quæ expositio nõ displicet, maxime ꝙ nesciam meliorem. [Neque amplius potestatem sui faciundam faciundi) Ita habet codex Aldinus. Verum vt ingenue fatear, ego verba hæc non intelligo. Fieri potest, vt sit ex aliquo vetusto auctore, è quibus Salustius pleraque habet, vnde & furti accusatus est, haud absque causa, vt putant. Vetustatis indicium colligo, ꝙ nemo hæc verba integre habet, quin aliquid suppleat. Vetus codex habet: Neque amplius potestatem faciundam nisi de eo, &c. Statim post P. Autronio, legendum, non, P. Antonio, quod antea etiam admonuimus. [In sententiam Tyberij Neronis) Suetonius in Cęsare, vbi de Prætura eius, aliquanto hæc variat. Nam periculum Cæsaris, quod ab equitibus imminebat, longe maius facit. Verum & alia variat. Inuenies .n. in plerisque codicibus eius, L. Autronium, non, Publium. Decium vero Syllanum ait non piguisse, sententiam suam, quia mutare turpe erat, interpretatione lenire, velut grauius atque ipse sensisset exceptam Salust. in Tyberij sententiam isse ait.

QVI sim &c. Ordo est. O Catilina tu scies qui sim .s. qui has scripsi (noli legere quis sim, quia sequente, l, dicitur qui, vt in Buc. Ne qui sim quæris Alexi) ex eo, scilicet Vulturcio, quẽ misi ad te. Cura vt sis vir, id est virilis, & animosus, & cogita in quem locum sis progressus, vnde, scilicet regredi nequeas, & vide, id est considera quid sit necesse tibi. Cura vt adiungas tibi auxilia omnium, etiam infimorum. Ad hæc .i. insuper dat mandata verbis .s. non scriptis, dicens, supple cum sis hostis iudicatus ab senatu, quo consilio, id est qua confidentia repudiet, id est repellat à se, seruitia, id est seruos & eorum auxilia quibus opus habeat, & dicens omnia quæ iusserit esse parata in vrbe, ne ipse cunctetur .i. differat accedere propius, scilicet ad vrbem. His rebus ita actis, id est cum hæ res ita essent actæ, nocte qua proficiscerentur constituta, scilicet inter eos, Cicero edoctus cuncta per legatos, imperat (quia consul) Lucio Valerio Flacco, & Caio Promptinio Prętoribus vt deprehendant, id est capiant per insidias, in ponte Miluio, qui est Romæ, qua in Hetruriam itur, comitatus, id est coniuratos, & missos eorum qui erant in comitatu allobrogum, & aperit omnem rem vt diligentius id faciant, cuius, scilicet rei gratia ipsi mittebantur; & imperat, vt agant cetera, vti .i. quemadmodum sit opus facto, & permittit illis .i. illos secum ducere homines militares, id est armorum scios, & ita sup. obsident pontem, scilicet Miluium, & hoc præsidijs locatis .i. dispositis per loca, sine tumultu, sicuti præceptum erat à Cicerone. Postquam legati venerunt cum Vulturcio ad id loci vbi ASCEN.

insidiæ

insidiæ erant, & clamor est exortus simul vtrinque .i. ab vtraque parte, vt sit ab inuadentibus, legati cognito consilio, scilicet consulis tradunt se cito Prætoribus ne per errorem offenderentur. [Vulturcius cohortatus ceteros defendit se primo gladio). s. suo, à multitudine cohortis Prætorianæ, deinde, vbi desertus est à legatis, obtestatus .i. precatus per attestationem fidei & meritorum suorum prius multa Pomptinium .s. socium coniurationis, de salute sua .s. curanda, quòd .i. quia ipse erat notus ei, ipse postremo timidus .i. et timidus, quia timens ac diffidens vitæ .i. desperans de vita, dedit .i. in potestatem demittit sese prætoribus, velut hostibus. [Quibus rebus confectis omnia declarantur propere) .i. festinanter consuli, scilicet Ciceroni, per nuncios. [At ingens cura atque lætitia simul occupauere, id est inuaserunt, illum .s. consulem) Nam lætabatur intelligens ciuitatem esse ereptam periculis .s. incendiorum, & stragis, & hoc, coniuratione patefacta. [Porrò autem) .i. sed econtrario, ipse erat anxius, dubitans quid esset opus facto .i. et faciat, tantis ciuibus, quia ea Patricijs & Equestribus deprehensis in maximo scelere, scilicet coniurationis in patriam. [Credebat pœnam,) id est punitionem illorum, scilicet coniuratorum fore sibi oneri, quòd nequiret inuidiam sustinere presertim homo nouus, & municipalis, & credebat impunitatem illorum, qua dimitteret eos impunitus, fore causam reip. perdendæ, quia verebatur ne iterum eadem molirentur. Igitur post longam disceptationem animo eius confirmato, iubet .s. viatoribus, & lictoribus Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, & item Cæparium Tarracinensem, qui parabat proficisci in Apuliam ad concitanda seruitia, id est seruos in reip. administratores concitandos, iubet dico vocari ad se. [Ceteri) .s. omnes præter Cæparium veniunt sine mora. Cæparius egressus paulo ante .s. quam viatores ad ipsum venirent, domo, scilicet sua & hoc indicio cognito, profugerat ex vrbe. Consul ipse, id est vt dicunt in propria persona, tenens Lentulum manu, id est per manum, eo q Lent. erat Prætor, perducit eum in senatum; & iubet reliquos venire in ædem Concordiæ .s. Deæ, cum custodibus .s. publicis. Cicer. aduocat eo, scilicet in ædem concordiæ, senatum, & introducit Vulturcium cum legatis, & hoc existente magna frequentia eius ordinis .s. senatorij, & iubet Flaccum Prætorem afferre, eodem, scrinium, id est cistam, cum literis quas acceperat Flaccus .s. à legatis in ponte Miluio, quò sciuit eos conuenturos. sanè eodem aduerbium est ad locum significans ad eundem locum. [Vulturcius interrogatus de itinere) .i. de causa profectionis, ex vrbe cum legatis, & de literis .i. cui nam literas illas ipse dedisset, & interrogatus postremo quid consilij haberet, & qua de causa haberet tale consilium ita proficiscendi, supp. cœpit fingere, aut fingere .i. fingebat primo, omnia alia .i. aliter quam erat, & dissimulare, id est dissimulabat, de coniuratione .i. per dissimulationem ostendebat nihil esse, aut se nihil scire de coniuratione. [Post,) id est postmodum vbi iussus est fide publica, id est interuentu fidei reipub. qua ei impunitas promittebatur, dicere, id est, indicare rem, ipse aperit omnia, vti, id est quemadmodum erant gesta, & docet se accitum, id est aduocatum socium .s. coniurationis, aut cœpti belli, accitum dico à Gabinio & Cæpario, nihil scire amplius quam legatos, id est quam legati sciant, tantummodo solitum audire ex Gabinio vno ex principibus coniurationis Publium Autronium, Seruium Syllam, Lucium Vargunteium, & præterea, id est præter eos multos alios esse in ea coniuratione. [Galli,) Scilicet legati & qui cum eis erant, fatentur idem, scilicet quod Vulturcius. [At coarguunt,) Id est simul reprehendunt Lentulum dissimulantem, scilicet coniurationem se scire: (vbi mira est breuitas, nam per hoc significatur Lentulus interrogatus dissimulasse) coarguunt dico præter literas etiam ab eo signatas, sermonibus .i. per sermones, quos .s. sermones; ille .s. Lentulus, erat solitus habere videlicet regnum Romæ, id est Romanum, portendi, id est porrò addici, & adiudicari, ex libris Sibyllinis, de quibus ad principium sexti Æneid. s. & epistolarum familiarium Ciceronis multa adnotari solent, tribus Cornelijs, id est tribus de gente Cornelia, & Cinnam atque Syllam qui de gente Cornelia erant, supp. fuisse reges Romæ antea, & se esse tertium, cui foret fatatum, id est fatale, potiri vrbe .i. imperio & dominatione vrbis, potimur autem rebus quarum tandem compotes sumus. [Præterea solitus erat dicere, illum annum,) Scilicet quo incœptaret aut sperarer, esse vigesimum ab incenso capitolio, id est postquam capitolium fuerat incensum, cuius incendium, vt Cic. in libro de Diuinatione dicit, dicebatur ab Aruspicibus portendere conflagrationem vrbis, ac seditionem in vrbe post vigesimum annum, quem, scilicet annum vigesimum, aruspices, id est qui exta & oblationea ad aram inspiciunt, atque inde futura prædicant, respondissent sæpe ex prodigijs, id est propter prodigia, aut ex scientia de prodigijs, & portentis ab ipsis habita, fore, id est futurum esse cruentum bello ciuili .i. effusione sanguinis ciuium ab intestino bello. [Igitur literis) .s. ad Catilinam missis, perlectis .s. a publico ministro, vt ab omnibus audirentur; cum omnes cognouissent sua signa .i. sigilla aut chirographa & signa manualia, senatus decreuit vti .i. et Lentulus esset abdicatus .i. per sententiam publicam amotus à magistratu .s. Prætorio, & quòd item ceteri .s. coniurati, haberentur in custodijs liberis .i. in quibus solebant asseruari liberi & nobiles nundum iudicati. [Et ita Lentulus traditur in custodia) Publio Lentulo Spintheri, sic cognominato: (vbi Spinther ad discrimen appellatiui in genitiuo crescit, suntq. qui Spinther scribant) Cethegus traditur Quinto Cornificio: Statilius traditur C. Cæsari: Gabinius traditur Marco Crasso: Cæparius qui aufugisse dictus est, traditur Cneo Terentio senatori, & quia aufugisse dixerat, addit. [Nam is) .s. Cæparius, retractus .i. ad vrbem aut iudicium tractus erat paulo ante, ex fuga. [Interea patefacta coniuratione, plebs, quæ existens primo cupida rerum nouarum, fauebat nimis bello, exectari) .i. execrabatur consilia Catilinæ, & hoc mente sua mutata, quia nihil est vulgo inconstantius. Vnde Maro: Scinditur incertum studia in contraria vulgus. & extollere .i. extollebat Ciceronem ad Cœlum, sup. vsque; & ipsa agitabat gaudium atque lætitiam veluti erepta esset ex seruitute. [Nam quòd putabat alia facinora belli) .i. quæ in bello fieri solent. fore .i. futura fuisse, magis prædæ .i. ad prædam faciendam, quàm detrimento .i. ad detrimentum & absumptionem rerum. Vero pro sed, putabat incendium .s. vrbis quod coniurati prætenderant, fore crudele; quia factnua maxime crudele est, quod nulli prodest, & multis quam maxime nocet immoderatum; quia ignis modum nescit; cresceret enim in infinitum si haberet combustibile, & maxime calamitosum .i. damnosum sibi, quippe .i. etpote, cui .s. plebi Romanæ omnes copiæ .i. facultates & fortunæ erant in vsu quotidiano, ex labore diurno, aut ex vtensilibus, quibus quotidie vtebantur, & ex culto .i. ornamento corporis. non enim possessiones habebant. [Quidam L. Tarquinius adductus erat post eum diem, quo senatus conuenerat, ad senatum, quem aiebant) .s. qui eum adducebant (quos non nominat, quia indignos putat eum parum illis fidei habeat, vnde de rebus falsis dicere solemus, ita aiunt) retractum sup. esse ex itinere, proficiscentem .i. cum proficisceretur ad Catilinam. [Is cum diceret se indicaturum de coniuratione) Si fides publica esset data .i. per fidem publicam impunitas illi proposita esset, iussus .s. data fide à consule .s. Cicerone, edicere .i. manifeste dicere ea quæ sciret, docet senatum eadem, quæ Vulturcius sup. docuerat, videlicet de incendijs paratis, de cæde .i. occisione bonorum .s. facienda, de itinere .i. profectione hostium. [Præterea dicebat se missum à M. Crasso homine potentissimo) Qui .i. et ei qui, aut ideo et nunciaret Catilinæ, ne Lentulus & Cethegus & alij ex coniuratione, deprehensi .s. in ipsa coniuratione & in custodia detenti, terrerent eum .s. Catilinam, quo minus pergeret, eoque .i. immo quòd ideo magis properaret accedere ad vrbem, quo reficeret animos ceterorum .s. coniuratorum & consciorum, qui iam labefacti erant, & illi, scilicet deprehensi eriperentur facilius à periculo. [Sed vbi Tarquinius nominauit Crassum hominem nobilem) .i. apprime notum maximis diuitijs, id est propter maximas diuitias, aut habentem maximas diuitias, & summa potentia, id est propter summam potentiam, alij, id est partim, rati sunt rem sup. esse incredibilem, id est non verisimilem, pars, partim, hoc est alij tametsi existimabant verum supple esse, tamen quia tanta eis, id est potentia hominis, scilicet Crassi videbatur in tempore tali, id est tam periculoso, magis leniendæ, id est mitiganda, quam exagitanda, id est exasperanda & prouocãda ad iram; pleriique, id est plurimi, obnoxij, id est deuincti Crasso ex negocijs priuatis, id est ob debita & commercia priuata, conclamant indicem, scilicet Tarquinium id indicatorem, esse falsum, & postulant vti, id est vt referatur, id est consulerentur de ea re. [Itaque,) Id est & ita Cicerone consulente, frequens, id est plurimus senatus, hoc est maxima pars senatorum decreuit indicium Tarquinij, videri, id est reputari falsum, & eũ, scilicet Tarquinium retinendum in vinculis; neque potestatem, scilicet loquendi faciundam supple esse, amplius, nisi indicaret, id est indicium faceret de eo cuius consilio esset mentitus tãtam rem. [Erant eo tempore qui existimarent illud indicium esse machinatum) .i. falso instructum à P. Antonio vno ex coniuratis, quo, id est ideo vt Crasso appellato, scilicet ad iudicium, potentia illius tegeret .i. protegeret facilius reliquos per societatem

periculi,

periculi, id est cum Crassus videretur in pari periculo. Alij aiebant Tarquinium immissum, id est dolo ad iter pro tali indicio faciendo missum a Cicerone, ne Crassus conturbaret remp. & hoc patrocinio, id est defensione malorum, suscepto .s. a Crasso, more suo, id est sicut ipse Crassus solitus erat facere. Ego audiui postea ipsum Crassum prædicantem .i. publice affirmantem, illam contumeliam esse impositam sibi à Cicerone. Sed vt non putetur imposita à Cicerone argumẽtum affert, quòd idem Cæsari imponere nolebat, & prius idem innuit ex eo quòd indicem in vinculis asseruari consuluerat. Igitur sed .i. è contrario: Q. Catulus & Caius Piso, neque precibus, neque gratia .i. fauore aut gratuito beneficio, neque precio potuere ijsdem temporibus .i. per eadem tempora impellere Ciceronem, vti .i. vt Cæsar nominaretur .s. inter coniuratos, falso, quia non erat, per Allobroges .s. legatos, aut alium indicem .i. rem occultam, cuius ipse conscius aut particeps esset, indicantem. quod vocabulum ab Vindicio seruo, qui Bruti filios indicauit, Liuius impositum putat. [Nam uterque tam Piso quam Catulus exercebant graues inimicitias cum illo) .s. Cæsare. Piso sup. eas exercebat, oppugnatus .i. quia à Cæsare oppugnatus fuerat in iudicio, repetundarũ .i. vbi iudicatus erat Piso repetundarum, sup. pecuniarum aut rerum, quæ repetebantur ab eo cui iniuste ablatæ fuerant: (Et non sunt plures casus quam repetundarum, & repetundis in vsu, quia crimina & damna seu pœnæ in genitiuo aut ablatiuo regunitur. vt vero speciale noscatur crimen, non dicitur repetundarum, quod per omnes casus declinatur, sed repetundarum) propter supplicium iniustum cuiusdam Transpani .i. quod dederat Piso contra quendam Transpadanum, id est habitantem, aut natum trans Padum fluuium, præcipuum in Italia. [Catulus sup. exercebat inimicitias cum Cæsare incensus odio ex petitione Pontificatus) Quòd ipse Catulus existens in extrema ætate & vsus maximis honoribus, discesserat .s. ex Comitijs uictus a Cæsare adolescentulo: Autem pro sed, res .i. vt Cæsar præferretur, videbatur opportuna, quòd is existens priuatim, egregia liberalitate dederat publice maximis muneribus grandem pecuniam. [Sed vbi Piso & Catulus nequeunt impellere consulem .i. Ciceronem ad tantum facinus, vt Cæsar falso nominaretur, ipsi singillatim .i. singuli propria auctoritate circumeundo atque mentiendo de Cæsare ea quæ dicerent, se audisse ex Vulturcio .s. indice, aut ex Allobrogibus; conflauerãt illi, id est in illum videlicet Cęsarem, magnam inuidiam, vsque adeo vt equites Romani, qui erant causa præsidij .i. custodiæ vrbis circum ædem, id est templum concordiæ .s. Deæ, seu .i. siue magnitudine .i. ob magnitudinem periculi, seu impulsi nobilitate .i. generositate animi (quia vt degeneres animos timor arguit, ita fortitudo generosos probat) quo .i. ideo vt studium suum in rempub. esset clarius .i. euidentius, aut magis perspicuum, minitarentur Cæsari egredienti ex senatu gladio .s. suo, subaudi necem. [Dum hæc aguntur in senatu) Et dum præmia decernuntur legatis Allobrogum & Tito Vulturcio, & hoc iudicio eorum probato .i. comprobato, liberti Lentuli, & pauci ex clientibus .i. ex his, qui cum eius serui nunquam fuerint, se tamen eius patrocinio & tutelæ addixerant, sollicitabant diuersis itineribus .i. vijs & modis aut per diuersa loca, opifices .i. operarios, quos mechanicos vocant, & seruitia .i. seruos in vicis .s. habitantes, ad eripiendum .s. è custodia eum .s. Lentulum patronum & aduocatum suum, & exquirebant .i. diligenter inquirebant duces multitudinum .i. factiosorum & popularium, qui soliti erant vexare remp. precio .i. ob precium eis datum à seditiosis. [Cethegus autem orabat per nuncios, quia etiam in custodia erat, familiam .i. familiares suos, atque libertos suos & electos suos, & exercitatos .i. fidos & manu promptos, orabat dico .i. oratione animabat, in .i. ad audaciam, vt irrumperent ad sese, grege .i. cumulo facto cum telis, vel irrumperent cum telis .i. simul portando tela sua. [Consul) .s. Cicero vbi cognouit ea parari præsidijs .i. custodijs & defensoribus vrbis & magistratuum, dispositis, id est prius per diuersa loca impositis, vt res ac tempus monebat, refert .i. consultat, senatu conuocato, .i. postquam senatum conuocarat, quia consul erat, quid placet fieri de his qui erant traditi in custodiam, de quibus prius dictum est. [Sed frequens senatus iudicauerat paulo ante quam id referret, eos) .i. in custodiã traditos, fecisse contra remp. quod erat crimen lęsæ maiestatis. [Tunc,) Id est in ea consultatione, Decius Iunius Syllanus, rogatus sententiam .i. quid ipse sentiret primus, quòd, id est quia erat designatus, id est in futurum annum declaratus Consul, eo tempore quo alia fierent, decreuerat supplicium sumendum de his qui tenebantur in custodijs, & præterea, id est præter eos de Lucio Cassio, de Pub. Furio, de Pub. Vmbreno, de Q. Annio, si forent deprehensi .i. capti in facto. [Itaque,) Id est & is permotus postea oratione Caij Cæsaris dixerat se iturum pedibus .i. per loci mutationem in sententiam Tyberij Neronis, quòd .i. quia censuerat referendum .i. consultandum de eadem re, præsidijs abdicatis .i. occulte positis, ne interea dum consultatio fieret, deprehensi aut vi aut dolo soluerentur. [Sed Cæsar vbi ventum est ad eum, quod post multos fiebat quia adhuc adolescens erat, rogatus a consule .s. Cicerone, sententiam, locutus est .i. pronunciauit huiusmodi verba, quibus significatur non minus armorum, quam verborum peritus.

CAESARIS ORATIO.

OMNES homines P.C. qui de rebus dubijs consultant, ab odio, amicitia, ira, atque misericordia vacuos esse decet. Haud facile animus verum prouidet, vbi illa officiunt: neque quisquam omnium libidini simul & vsui paruit. vbi intenderis, ingenium, valet. si libido possidet, ea dominatur: animus nihil valet. Magna mihi copia est memorandi P.C. qui reges, * aut qui populi ira aut misericordia impulsi, male * consuluerunt. Sed ea malo dicere, quæ maiores nostri contra libidinem animi sui recte, atque * ordine fecere. Bello Macedonico, quod cum rege Perse gessimus, Rhodiorum ciuitas magna, atque magnifica, quæ P.R. opibus creuerat, infida atque aduersa nobis fuit. Sed postquam bello confecto de Rhodijs consultum est: maiores nostri, ne quis diuitiarum magis, quam iniuriæ causa bellum * inceptum diceret, impunitos eos dimisere. Item bellis punicis omnibus, cum sæpe Carthaginenses & in pace, & per inducias multa nefaria facinora fecissent, nunquam ipsi per occasionem talia fecere: magis, quod se dignum foret, quam quod in illos iure fieri posset, quærebant. Hoc item vobis prouidendum est P.C. ne plus apud vos valeat P. Lentuli, & ceterorum scelus, quàm vestra dignitas: neue magis iræ vestræ quàm famæ consulatis. Nam si digna pœna pro factis eorum reperitur, nouum consilium ad probo: sin magnitudo sceleris omnium ingenia exuperat; his vtendum censeo, quæ legibus comparata sunt. Plerique eorum qui ante me sententias dixerunt, composite, ac magnifice casum reip. miserati sunt: quæ belli sæuitia esset, quæ victis acciderent enumerauere: rapi virgines, pueros, diuelli liberos à parentum complexu: matres familiarum pati, quæ victoribus collibuissent: fana, atque domos spoliari: cædem, incendia fieri: postremo armis, cadaueribus, cruore, atque luctu omnia compleri. Sed per Deos immortales, quò illa oratio pertinuit? an vt vos infestos coniurationi facere? scilicet quem res tanta, * atque tam atrox non permouit, eum oratio * accenderet: non ita est, neque cuiquam mortalium iniuriæ suę paruæ videntur. multi eas grauius æquo habuere. Sed alijs alia licentia est P.C. qui demissi in obscuro vitam agunt, si quid iracundia deliquere: pauci sciunt: fama atque fortuna eorum pares sunt. qui magno imperio prędití, in excelso ætatem agunt: eorum facta cuncti mortales nouere. Ita in maxima fortuna minima licentia est, neque studere, neque odisse, sed minime irasci decet. Quę apud alios iracundia dicitur, ea in imperio superbia, atque crudelitas appellatur. Equidem ego sic existimo P.C. omnes cruciatus minores, quam facinora illorum esse. Sed plerique mortales postrema meminere: & in hominibus impijs sceleris eorum obliti, de pœna disserunt,

* atque populi.
* consuluerint.
* Vetusta quadam exemplaria habent, ordinate.
* coeptũ.
* &
* accendet.

runt: si ea paulo sæuior fuerit. D. Syllanum virum fortem, atque strenuum certe scio, quæ dixerit, studio reip. dixisse: neque illum in tanta re, gratiam, aut inimicitias exercere: eos mores, eamque modestiam viri cognoui. Verum sententia eius mihi non crudelis, (quid enim in tales homines crudele fieri potest:) sed aliena à rep. nostra videtur. Nam profectò, aut metus, aut iniuria te subegit Syllane, consulem designatum genus pœnæ nouum decernere. De timore superuacaneum est disserere: cum presertim diligentia clarissimi viri consulis tanta præsidia sint in armis. De pœna possum equidem dicere, id quod res habet: in luctu atque miserijs, mortem ęrumnarum requiem, non cruciatum esse: eam cũcta mortalium mala dissoluere: vltra neque curæ, neque gaudio locum esse. Sed per Deos immortales quãobrem in sententiam non addidisti, vti prius verberibus in eos animaduerteretur? An quia lex Porcia vetat? At aliæ leges item condemnatis ciuibus non animam eripi, sed exilium permitti iubent. An quia grauius est verberari, quam necari? Quid aut acerbum aut minus graue est in homines tanti facinoris conuictos? Sin quia leuius est: qui conuenit in minori negocio legem timere: cum eam in maiore neglexeris? At enim quis reprehendet, quod in parricidas reip. decretum erit? tempus, dies, fortuna: cuius libido gentibus moderatur. illis merito accidet quidquid euenerit. Ceterum vos P. C. quid in alios statuatis, considerate. Omnia mala exempla, ex bonis initijs orta sunt. Sed vbi imperium ad ignaros ciues, aut minus bonos peruenit, nouum illud exemplum ab dignis & idoneis, ad indignos & non idoneos transfertur. Lacedæmonij, deuictis Atheniensibus triginta viros imposuere, qui remp. eorum tractarent. Hi primo cœpere pessimum quẽque, & omnibus inuisum, indemnatum necare. Ea populus lętari, merito dicere fieri. Post, vbi paulatim licentia creuit, iuxta bonos & malos libidinose interficere: ceteros metu terrere. Ita ciuitas seruitute oppressa, stultæ lętitiæ graueis pœnas dedit. Nostra memoria victor Sylla cum Damalippum & alios * huiuscemodi, qui malo reip creuerant, iugulari iussit: quis non factum eius laudabat? homines sceleſtos & factiosos, qui seditionibus rempub. exagitauerant, merito necatos aiebant. Sed ea res, magnę initium cladis fuit. Nam vti quisque aut domum, aut villam, postremo vas, aut vestimentum alicuius concupiuerat, dabat operam, vt is in proscriptorum numero esset. Ita illi quibus Damalippi mors lętitiæ fuerat, paulo post ipsi trahebantur: neque prius finis iugulandi fuit, quàm Sylla omnes suos diuitijs expleuit. Atque ego hoc non in M. Tullio, neque his temporibus vereor, sed in magna ciuitate multa & varia ingenia sunt. Potest alio tempore, alio consule, cui item exercitus in manu sit, falsum aliquid pro vero credi. vbi hoc exemplo per senatus decretum, gladium consul eduxerit: quis illi finem statuet? aut quis moderabitur? Maiores nostri P. C. neque consilij, neque audaciæ vnquam eguere: neque illis superbia obstabat, quo minus aliena instituta, si modo proba erant, imitarentur. Arma atque tela militaria ab Samnitibus: insignia magistratuum à Tuscis pleraque sumpserunt. Postremo quod vbique apud socios, aut hostes idoneum videbatur, cum summo studio domi exequebantur. Imitari, quàm inuidere bonis, malebant. Sed eodem illo tempore Græciæ morem imitati, verberibus animaduertebant in ciues: de condemnatis * supplicium sumebant. Postquam resp. adoleuit & multitudine ciuium factiones valuere: circumueniri innocentes, aliaq. huiuscemodi fieri cœpere: tunc lex Porcia, aliæq. leges paratæ sunt: quibus legibus exilium damnatis permissum est. Hanc ergo caussam P.C. quo minus nouum consilium capiamus, in primis magnam puto. Profecto virtus, atque sapientia maior in illis fuit, qui ex paruis opibus tantum imperium fecere, quàm in nobis, qui ea bene parta vix retinemus. Placet igitur, eos dimitti, & augeri exercitum Catilinæ? Minime. Sed ita censeo, publicandas eorum pecunias: ipsos in vinculis habendos per municipia, quę maxime opibus valent. neu quis de his postea ad senatum referat: ne ve cum populo agat. Qui aliter fecerit, senatum existimare, eum contra remp. & salutem omnium facturum. Postquam Cæsar dicendi finem fecit, ceteri verbo, alius alij varie assentiebantur. At M. Porcius Cato rogatus sententiam, huiuscemodi orationem habuit.

* eiusmodi.

* Alii habent summum supplicium.

VALLA

B odio) Nam odium, quod habetis cõtra remp. non sinit veritatem discernere, & quia odio habetis coniuratores, nõ recte iudicabitis, quapropter iustitiam &c. (Amicitia) Nam gratia moti homines fauore iudicare solent contra iustitiam & rectum. (Ira) Referas ad odium. (Misericordia) Referas ad amicitiam. nam odio irascimur. (Verum) Veritate illa supra memorata. s. odium, ira, amicitia, atque misericordia. (Officiunt) Nocent in iudicando. (Quisquam hominum) Nemo. (Libidini) Voluptati suæ. (Vsui) Vtilitati, nemo est, qui animo suo morem gerere possit, & vtilitatem pub. sequatur. (Vbi) Quando intenderis ingenium ad odium, valet ad damnandum, si vero ingeniũ intenderis ad misericordiam, valet ad absolutionem. (Intenderis) Intentum habebis, vbi quando intenderis ad aliquam rem, quia intensum fuerit & non erit infectum ab aliqua passione, videlicet neque ab odio, neque à misericordia. (Valet) Suas proprias habet vires, nec sibi ad huiusmodi auferuntur, & ob eam rem, recte iudicare poterit, sed si remissum fuerit ingenium, & infixum aliqua passione, raro recte iudicabit. (Possidet) Ingenium. (Ea libido) i. appetitus animi. (Animus) Ingenium. (Magna copia) Nunc incipit vti insinuatione. qua rem ponit, & pro coniuratione ponit externarum ciuitatum defectionem. (Recte) Iuste, & honeste. (Ordinate) Modeste, quia ordo præcipue versatur in modestia. (Bello Macedonico) Per exempla probat quod dixerat, neq; posse simul eos parere libidini & vtilitati suæ, dicit enim &c. (Bello Macedonico) Vere inquam omissis, quæ alij reges & populi inconsulte fecerint, ea peccata, quæ maiores nostri modeste & ordinate fecerunt. (Macedonico bello) Quod contra Macedones gestum est. (Cum rege Perse) Scimus quomodo extra ordinem Paulus Æmilius, eam prouinciam Imperator missus debilitauit hostes & regem ipsum Persen in triumpho Rom. duxit. (Rhodiorum) Rhodos insula est, & in ea ciuitas eiusdem nominis. (Magna) Ampla, magnifica, præpotens. (Infida) Perfida, diuersa, contraria, bello. s. Macedoniæ rege Perse victo. (Consultum) De Rhodijs, quid nam placeret fieri de Rhodijs, qui defecerant ad hostes. (Bellis Punicis) Sicut videri potest apud Liuiũ. (Per inducias) Cum induciæ essent inter Romanos & Pœnos Carthaginenses classem Romanam inuasere, & partem eius mari summiserunt, partem aũt traxerunt, & Romanos legatos verberibus cędere ausi sunt, & tamen cum legati Carthaginenses venissent ad Scipionem eos reliquit intactos, sed cum legatis Romanorum eos Romam misit, senatus simul Romanus eos Carthaginem tutos remisit. Quod etiam Valer. lib. 6. de fide pub. tangit: Speciosa illa quoque Romana fides ingenti Pœnorum classe circa Siciliam deducta, duces eius fractis animis consilia petendæ pacis agitabant. Quorum Hamilcar ire se ad consulem negabat audere, ne eodem modo catenę sibi inijcerentur, quo ab ipsis Cornelio Asinæ fuerant iniectæ: Hanno aũt certior Rom. animi existimator nihil tale timendum ratus, maxima cũ fiducia ad colloquium eorum tetendit, apud quos cum fide belli ageret, & tribunus militũ ei dixisset, posse illi merito euenire, quod Cornelio accidisset, vterque cõsul tribuno tacere ius sit, isto inquit me-

iu

tu, Hammo fides ciuitatis nostræ ea liberat, claros fecerat tantum hostium ducem vincere potuisse, sed multo clariores fecit aduersus eosdem hostes parem fidem iniuriæ legationis tueri P.C. debere. [Occasionem) Per opportunitatem, quã perfidia hostium sibi dederat. [Quod sa dignum sa.) Quid ad dignitatem suã pertineret, hoc item videlicet, vt sitis artẽtiores ad salutem coniuratorum, q ad obseruandum quid ipsi cõmiserint. [Iræ vestræ con.) Ne magis iram vestram expleatis. [Nam si digna &c.).i. si tanta pœna reperiretur quãta fuit magnitudo scelerum suorum. [Pro factis) Pro magnitudine scelerum suorum. [Nouum consilium) .s. nõ iletue legibus, sed alia maiora supplicia inueniantur. [His) Consilijs. [Compatata sunt legibus) Nam leges non permittebant ciuem Rom. virgis cædi, nec capite puniri, sed si deprehẽsus esset, perpetuo carcere teneretur, sin autem extra vrbem fuisset, ita vt deprehendi non posset, exularet. [Rapi).i. stuprari. [Pati).i. stupra & adulteria. [Sed per deos) Obsecro vos P.C. [Quo).i. ad quid illa oratio est, in qua crimina & scelera coniuratorum nõnulli exaggerare voluerunt. [An vti.) An illa oratio amplificans scelera coniurationis pertinuit. [An aut infestos) Iratos & infensos. [Tanta res, atque tam atroa) Cum ironia legendum est, qui se non mouetur, multo minus verbis monebitur. [Atroa) Sæua. [Suæ iniuria) Propriæ ei ant iniuriæ omnium senatorum, eo q contra remp. sua coniuratio facta erat. [Eas) Iniurias suas s. grauius passi sunt iniurias, q̃ æquum fuerat. [Alijs) Alia vlciscendi iniurias, nam priuati homines possunt iniurias grauius vlcisci, quod potentes facere non pñt, nisi cum ignominia maxima &c. [Demissi in obscuro).i. humiles homines, in humili & ignobili loco positi. [Si quid iracundia deliquere).i. per iracundiam aliquod crimen fecerunt. [Agunt).i. viuunt [Fama atque fortuna) Pares. fortuna est humilis ergo fama est obscura & ignobilis. [In maxima fortuna) Præpositi. exaltati magno imperio.i. in locupleti & nobili præstãtissimoq. fortunæ statu positi, possunt pauca licenter facere, ipsis neque odio quidq̃ facere licet. [Studare) Quantum ad gratias. [Odisse) Quantum ad odium. [Equidem ego sic extimo) Et quia occurrebat, quòd senatores dicere possent, ergo Cæsar extimas hos paruo supplicio esse afficiẽdos, ne crudeliores existimemur potius quam iusti, confutat illud Cæsar. [Postrema meminere) Quia non tam scelera eorum considerauere quantum pœnam exaggerauerunt. [Postrema).i. pœnas. primo dicitur de crimine, deinde de supplicio agitur. [In hominibus impijs).i. in omnibus contra patriam arma ferentibus, quia impius dicitur in deos, in parentes, in patriam. paulo sæuum esse dicebat. [Decium Syllanum) Et quia multi clari viri da pœna differuerunt, vult se beneuolum reddere his, qui de pœna disputauerunt, & in primis Decio Syllano, qui acerrimus fuerat in hoc. [Fortem) Animo, strenuum corpore. [Tanta re).i. tanti momenti re. [Gratia) Quantum ad studere. [Aut inimicitiam) Quantum ad odisse. [Eos).i. tales. [Modestiam).i. talem vt nihil gratiæ, nihil amicitiæ causa faciat. [Quid in tales homines &c.) Per parenthesim lege. [Nam profecto) Superius excusabat Syllanum, q diceret talem virum, sanq̃ modestum sine odio, aut gratia sententiam dixisse, vt supplicio capitali animaduerteretur in coniuratores, ergo nunc dicit, sine odio, neque gratia dixisti, sed aut metus, aut iniuria ta dicere coëgit. Nam vere inquam, aut odio, aut iniuria dixisti, q hæc duo te dicere coëgeruot, vt metus & iniuria. [Nouum genus pœnæ) De nouo genera supplicij iudicate, vt neque capite puniantur. [De timore) Quia timebas, vt si dimittãtur hi, aliquod periculum immineat. [Iniuria) Quam in rep. facere voluerunt. [Superuacaneum) Superfluum, non est opus, vt metuas. [Diligentia clarissimi) Beneuolentiam captat ab auditore, videlicet, a consule, quem prudentissimum fuisse dicit in defendenda rep. Nam vt ait Cicero quoniascunque datũ fuerit, vt beneuolentiæ aliquid comparemus, ab auditoribus incipiamus, quod facit hoc loco Cæsar. [Viri).s. Cic. consulis. [De pœna possum) Quod pertinet ad iniuriam coniurationis, vt quemadmodum magna flagitia cõmiserunt, ita magno supplicio afficiantur. [Ærumnarum) Miseriarum. [Requiem) Finem. [Non cruciato) Non pœnam esse mortis causa inuentam, & possum dicere eam mortem. [Dissoluere) Delere. [Vltra) Vlterius. s. post mortem. [Curæ) Videlicet tristitiæ, nam cura generatur ex tristitia. [Vti prius verberibus) Vt prius verberibus cæderentur, deinde casi necarentur. [Animaduerteretur in eos) Vt prius punirentur, nam animaduertere in aliquem, est punire aliquem. [An) Non addidisti. [Lex Porcia) Lex quam Porcius Cato tulerat, ne liceret ciuem Rom. verberibus cædi. [An nõ addidisti) Vt cæderentur verberibus. [In homines) Cõtra homines. [Sin) Pro sed, si non addidisti, vt verberentur prius. [In minore negocio) Seruasti legem, in hoc quòd censuisti ciues Romanos non esse verberibus cædendos, sed fecisti contra legem, quòd censuisti esse necandos, quod contra leges est. [In minori negocio).i. in verberando. [In maiori).s. in necando. [Parricidas).i. eos, qui remp. perdere voluerunt. [Tempus reprehendet) Et tempus significat statum temporis. [Fortuna) Casus, quia aliquis incidet casus, in quo hoc reprehendi poterit. [Dies) Cum fœminini generis est, significat longitudinem temporis. [Libido) Voluntas. [Moderatur libido gentibus).i. gentes regit & gubernat. [Illis).s. coniuratis. [Quid in altos) Bonum & supplicium ex coniuratis sumere, sed cauendum est. ne malum exemplum inde oriatur. [Ignaros) Legum & iudiciorum. [Minus bonos) Non bonos. [Nouum exemplum) Quòd contra leges factum fuerit. [Lacedæmonij) Superius narrauit quomodo Cæsar ad confirmationem suæ orationis veniret, nunc dicit omnia mala ex bonis principijs venisse. hoc idem cauendum esse. hoc temporis dicit, vt si consul damnatos necauerit ciues, ad exempla huiusmodi rei, cũ imperium ad malos peruenerit, ciues bonos, & reipublicæ amantissimos videbunt necari pro arbitrio suo. [Lacedæmonij) Nunc vero exemplum ponit illius quod supra dixeras, videlicet a bonis initijs, mala exempla semper profecta fuisse. [Deuictis Atheniensibus) Diu bellum fuit inter Athenienses & Lacedæmonios & magnæ clades vtro cuiroq. acceptæ sunt, tandem Lacedæmonij superauerunt Athenienses, quibus deuictis triginta. Prætores crearunt, qui reip. administrationem haberent qui postea in totidem tyrannos versi sunt. [Tractarent).s. triginta viri [Omnibus inuisum) Qui odio totius ciuitatis erat persequendus. [Indemnatum).i. indicta causa, antequam causæ indictio daretur, & ille indemnatus dicebatur. [Ea).s. re, quòd pessimi ciues & nisi omnes tollerentur. [Paulatim) Sensim. [Licentia).s. qui firmato imperio, iam sibi omnia licere intellexerunt. [Iuxta bonos & malos).i. sine discrimine bonos & malos interficiebant. [Iuxta) Aequaliter. [Libidinose) Pro libidine, & voluntate sua, nam libido voluntas dicitur. [Ciuitas) Lacedæmoniorum. [Oppressa) Seruitute, hoc est subiecta & obnoxia his triginta prætoribus. [Stultitiæ lætitiæ) Quia stulte lætata fuerat, perpessa est pœnas. [Nostra memoria) Nunc probat exemplis domesticis, quod superius proposuit. Nota est discordia pop. R. qui fuit inter Syllam, & Marium, qui fauore prædictorum ciuium factus est consul, & Syllam cum suis complicibus ex vrbe pepulit, & huius Marij partes fouebat Damasippus quidem Romanus ciuis perditus. sed postquam Sylla recuperatis viribus in vrbem redijt, hunc Damasippum, & alios seditiosos ciues interfici iussit. & hæc omnia pop. Rom. laudabat sed &c. [Quis non factum &c.) Quasi dicat laudabant omnes. [Nostra memoria) Nostra ætate, quod meminisse possumus, & alios huiusmodi seditiosos, qui secuti fuerant Marij partes. [Scelestos) Sceleratos, & factiosos, qui conspirauerant in rempub. est factio malorum conspiratio. [Seditionibus) Discordijs. [Exagitauerant) Turbauerant. [Magnæ cladis initium) Nam a seditiosis, & perditis ciuibus, ad bonos, & reipub. amantissimos, vel studiosos Sylla transtulit. [Dabat operam,) Scilicet Sylla. [Vt is) Rom. ciuis qui possederat, aut domum, aut villam, aut vas, aut vestimentum. [In numero proscriptorum) Proscripti ciues erant hi, qui cum nomina eorum in loco exposita essent, interfici poterant a quocunque. [Illi) Quibus mors Damasippi &c. id est qui morte Damasippi lætati fuerant eadem morte paulo post ipsi peribant. [Prius finis iugulandi) Non prius factus est modus ciuium interficiendorum, quam omnes Syllani milites suns locupletati. [Expleuit) Explere est plus quam satiare. [Atque ego hæc non in Marcus) Respondet Cato. obiectioni, quia dicere posset aliquis sub eo consule res geritur, vt nihil tale verendum sit, confirmat illud Cato, sed certe poterit esse prospiciendum. [Multa, & varia ingenia) Cum diuersorum ingeniorum natura sint homines in vrbe Rom. [Vbi hoc exemplo,) Scilicet quòd M. T. Cic. gladio ciues necaret contra legem, etiam si seditiosi fuerint per decretum senatus, quia decreto senatus hoc sibi commissum fuerat. [Eduxerit) Perstrinxerit. [Statuet) Modum quia imponere poterit perdito ciui qui ad imperium peruenerit. [Quis moderabitur?) Quis ciuis gubernabit vim & potestatem eius Consulis hominis perditi? [Maiores nostri) Pergit Cæsar suam orationem expedire, vbi probare intendit, non esse nouum consilium de integro faciendum, videlicet inusitata supplicia sumantur de noxijs, & probat consuetudine maiorum, dicit.n. &c. [Maiores nostri) Cum hanc remp. constituere. [Neque consilij) Et propterea si hoc vidissent, reip. vtile esse, illud constituissent. [Neq; illis superbia atq; arro

gantia

gantia inducti sunt maiores nostri, quòd aliena constituta spernerent si modo probauissent. [Quo minus,) Id est vt non. [Proba) Optima. [Arma atque tela) Probat illud exemplis. [A Samnitibus) Eodem genere armorum vtebantur Romani, quo Samnites. [Pleraque insignia à Tuscis) Videlicet sellam curulem, lictores duodecimq; ac fasces. [Vbique) Loco. [Idoneum) Aptum ad conseruationem reipublicæ, seu socij, seu hostes id institutum habuissent, illi continuo sumebant, si modo dignum imitatione visum fuisset. [Studio) Diligentia. [Imitari,) Scilicet bonos bonis illis. [Malebant) Magis volebant. [Eodem illo tempore) Quo supra memorata sumpserunt ab alijs. [Animaduertebant in ciues,) Id est puniebant ciues virgis tantummodo, non capitali pœna. [Condemnatis,) Scilicet capitali crimine. [Summum supplicium) Quod erat vt virgis cæderentur. [Factiones) Conspirationes malorum. [Cœpere circunuenire,) Id est fraude opprimere, quia circunuenire est fraude & dolis aliquem decipere. [Innocentes,) Id est bonos, qui nullo crimine erant damnandi. [Tunc lex Porcia) Quia improbi ciues plerunque puniebant bonum, contra ius & fas. [Quibus ea lium) Ergo probibitum est ciues Rom. virgis cædi, & multo magis securi. [In primis) Præcipue, potissimum. [Quominus) Vt non. [Nouum consilium) Videlicet, ne iubeat coniuratores, qui ciues sunt, necari. [Hanc causam) Videlicet, quia in potestate erant perniciosi ciues, animaduertebant in bonos ciues. [Profecto virtus) Alia ratio est. [In illis) Iunioribus. [Qui ea paruis) Nam cum nihil præter mœnia Romana haberent, quæ Romulus condiderat, imperium totius orbis terrarum pepererunt. [Bene parta) Bene acquisita, bene comparata. [Placet) Dicet aliquis placet tibi ò Iuli Cæsar &c. [Minime) Pro non placet hoc. [Pecunias) Pro omnibus bonis accipit, quia in pecudibus omnis substantia fuit apud maiores. [In vinculis) In compedibus esse tenendos. [Per municipia) Per ciuitates, quæ in ciuitatem Romanam acceptæ sunt. [Ne referat) Nullam rationem faciat de his coniuratoribus in senatu. [Agat cum populo) Pulchram posuit differentiam inter referre in senatu, & cum populo agere, nam refertur in senatu tūc cum proponitur aliquid deliberandum senatui, agitur cum populo tunc, cum aliquid proponitur populo. [Aliter) Videlicet, qui in senatu retulerit, vel cum populo egerit. [Verbo) Quia & pedibus assentitur. [Rogatus) .s. vt diceret quid nam sentiret de hac re.

MARL. OMNIS homines) Oratio est in deliberatiuo & in consultatione posita. Consultat an debeat coniuratos vltimo supplicio afficere. & quia turpem habet causam, insinuatione vtitur, nec non exemplu, quia vt Fabius Quintilianus scribit lib. xij. exempla testimoniorum locum obtinent. [Patr. Conscripti) Vnde dicti, plura superius ex Plutarcho. [Vacuos,) Id est liberos. [Odio) Ne propter odium damnent. [Amici) Ne propter amicitiam absoluant. [Ira) Ne vincantur ab ira. Ira, vt diffinit Sen. est concitatio animi ad vltionem voluntatis iudicio pergentis. Est enim ira quæ modum transilit, quæ secum rapit, & nihil per se audet sed animo approbante, neque enim potest fieri vt de vltione agatur animo insciente. Est enim impotens sui decoris oblita, necessitudinum immemor. Si affectus iræ intueri velis, nulla pestis humano generi pluris stetit, videbit cædes, ac venena, & eorum mutuas sordes, & vrbium clades, & totarum exitia gentium est principium, sub ciuili hasta capita venalia, subiectas tectis faces, mœnia coërcitos ignes se ingentia spatia regionum hostili flamma relucentia. Ira, vt canit Horatius, est furor breuis. Distat ab iracundia, quemadmodum ebrius ab Ebrioso, Timendus à timido. [Officiunt) Impediunt. [Quisquam) Aliquis. [Intenderis, ingenium,) Vbi habes animum inclinatum ad aliquem non potes exercere veritatem. [Libido) Appetitus, habent alij, & ea. [Dominatur,) Id est imperat, vtitur sententia, & à firmissimo argumento exorditur. [Magna copia,) Id est amplissimos dicendi campos. [Misericordia impulsi) Vt de Tigrane qui Mithridati socero succurrere voluit & in se ipsum ruina est versa, de qua re Plutar. in vita Luculli & Pompei, & Appianus in bello Mithridatico plura. [Male consuluerint,) Scilicet rebus suis. [Recte) Secundum iustitiam. [Ordinate) .i. perpendiculate. [Rhodijs) An de his sumerent pœnas. [Bellis punicis) Carthaginenses bella mouentes, Siciliam, Sardiniā, ceterasque insulas quæ mari illo continentur occuparunt, & Hiberiam vsque emisere colonos septingentis deinde ex quo vrbem condidere elapsis annis, Rom. Siciliam illis abstulere: deinde Sardiniam. Quare mouentes bella Carthaginenses, contra ipsos missus est Attilius Regulus, à quo vrbes ferè ducenta in ditionem redactæ sunt, quæ Carthaginensium odio ad eum defecerunt. Attamen eo bello Xantippi ducis Lacedæmonij fraude Attilius capitur. qui cauea clauis circunuallata inclusus extinguitur, & hæc quidem primo punico bello Rom. vel aduersa vel læta contigere. Post hæc inter Romanos, & Carth. pax secuta est, Libyes interim & Celtæ stipendio conducti conquerentes se à Carth. fraudari acriter in eos bella verterunt. Carthag. Romanos in auxilium vocauere, qui iure hospitij duntaxat illis astricti ab Italis bellum expulerant, sic enim fœdera inter ipsos testari videbantur. Quare abnuentibus Rom. auxiliū, suis viribus freti, magna classe in hostes delati, omnem maris nauigationem abstulerunt, & Libyam in suam reduxere potestatem. hoc bello peracto, Carthag. memores negati auxilij, Romanos si quos intercepissent negociatores, mari obruebant. Quo cognito, bellum in eos decreuere Rom. Itaque in Hiberiam contra Annibalem, P. Cornelius, & Cn. Cornelius Scipio ambo fratres missi sunt, qui acriter pugnando interfecti fuere, quibus filius Publij illius qui perierat, successit. hic virtute & militari peritia Annibalem multis affecit cladibus. Quibus intellectis Pœni legatos Scipioni cum naui destinant Hannonem cognomine Magnum, & Heriphum, vt si possint, fœdera confirment. quibus sic est affatus Scipio: Ne minima quidem venia digni estis ò Carthag. qui toties fœdera violastis, & vltima in legatos adeo aperte, adeo inique sæuientes corrupistis, vt neque negare, neque contradicere fas sit, quin extremo supplicio digni sitis. Neque nos similia vobis egimus, ex quo legatos vestros Romæ commorantes fœdera pro vobis facientes, cum nostros violauissetis, ciuitas nostra liberos abire iussit, ego vestros in castra delatos ad me instante adhuc bello illæsos remisi. Necesse est igitur, vt tandem errores vestros cognoscatis. Dicam quę mihi videbuntur, Senatus vero sentiet si putauerit. Dabimus iterū vobis pacem ò Carth. si naues longas decem exceptis Rom. tradideritis. Multa alia imposuit tributa quæ non est opus nunc referre, quibus assentientes Carth. secunda facta sunt fœdera. Quibus deinde neglectis, & denuo defecerunt, & ita tertium punicum bellum est ortum, quod peractum fuit à Scipione Æmiliano. qui sic suadente Catone senatui, Carthaginem funditus deleuit. Hæc ex Libyco Appiani. [Bellis punicis) Alio vtitur exēplo. [Occasionem) Cōmoditatem. [Talia fecere) .s. vt sumerent supplicium vel expulisrent. [Dignum se) Dignitate Romana. [P. Lentuli scelus) Quia non tantum debetis spectare eorum scelera, sed etiam dignitatem vestram. [Famæ) Ne dicatis propter odium iudicasse. [Nouum consilium) .s. vt vltimo supplicio & tali pœna afficiantur. [Magnitudo) Grauitas. [Exuperat) Quia nemo posset pœnam inuenire tam crudelem, quàm atrox eorū scelus fuit, cum sit maius dedecus occupare patriam, quàm parentē occidere. [His legibus) .i. vt in exilium mittantur. [Composite) Ordinate. [Victis) .s. Romanis. [Enumerauere) .s. qui dixerunt ante me. [Matres familias) Matronas pudicas. [Pati, quæ) .s. stupra. [Illa oratio) .i. scelerum enumeratio. [Eum) .i. talem. [Aequo) .i. vero. [Alijs) Diuersis personis. [Fama) Nam sic fama est, vt fortuna .i. diuitiæ, & quanto pauperior aliquis, tanto minus, si aliquod, committit scelus vulgatur. [Licentia) .s. peccandi, quia, quæ non faciet quod principis vaor. [Studere) .i. fauere alicui. [Alios) Infimos. [In imperio) In magistratu. [Postrema) Quia mortales non de scelere damnatorum, sed de pœna disserunt. [Seuerior) Asperior. [Fortem) Quia non motatur animo. [In tanta re.) In iudicio. [In tales) .i. tam sceleratos. [Nouum) Inusitatum. [Superuacaneum) Quia non est timendum. [De pœna) De supplicio coniuratorum. [Quod res habet) Quod verum est. [In luctu,) Id est dolore. [Dissoluere,) Id est finire. [Curæ) Dolori, quia ipsa mors liberat ipsos à miserijs. [Condemnatis,) Id est conuictis aliquo crimine. [Quid,) Quasi dicat nihil est acerbum, leuius est .s. verberari quàm necari. codex antiquus sic habet: Nam aliæ l. an aliæ l. sicut lex Porcia iubent non animam eripi &c. [Tempus) .i. temporis conditio, quia improbatur vno tempore non alio. [Cuius) .s. fortunę. [Quidquid) Omne supplicium. [In alios) Præter coniuratos. [Ex bonis) Quia si aliquis bonus vt puta Cicero supplicio aliquem afficit, & in reip. vtilitate, deinde subsequetur aliquis, qui ira, aut alia causa commotus ciues perdet exemplo ipsius Ciceronis. [Indignos) Quia non omnes Cic. id est tam astuti erunt. [Triginta viros) Sen. de animi exercitatione ait: Nunquid potes inuenire vrbem miseriorem quàm Atheniensium fuit, cum illam triginta tyranni diuellerent, mille trecentos ciues optimū quenque occiderant, nec finem ideo faciebant, sed irritabāt se ipsam sæuitia. [Lacedæmonij) Historiam scribit Plut. in vita Alcibiadis. [Tractarent) Gubernarent. [Indemnatum, [Non audita

dita causa.[Ea lege)Aliter,ea re.[Fieri)Sumi supplicium.[Iuata)Æque.[Seruitute).i.tyrannide.[Stultitiæ pœ.d.)Quia primo lætabantur tanquam optimi iudices,quòd si quis aliquod scelus commisisset,sine processu,vt ita dicam,eum capite plectebantur.[Malo reip.).i.bello ciuili. [Sed ea res) Seditiosos mors.[Vas) Aureum vel argenteum.[Post alio).i.sequenti.[Alio) Non simi li consule.[Item)Pariter.[Eduxerit)Extraxerit.[Obstabat) Impediebat.[Proba)Laudata. Samnites & Sabini non idem sunt, sunt tamen finitimi inter Latium & Vmbriam. [Alia).i.indigna huiusmodi.[Ex paruis copijs)Alij non copijs,sed opibus habent.[Fecere)Pepererunt,acquisiti sunt.[Parta bene).i.virtute. [Pecunias) Patrimonia.[Valent)Munita sunt.[Referat)Proponat.[Eum)Talem. [Varie) Diuersimode. [M.Porcius Cato) Qui Vticensis est dictus.

RIVIVS QVI reges,aut qui populi,ira aut misericordia impulsi,male consuluerunt) Manuscripta,consuluerint. quomodo & latinitatis ratio postulat. nisi si quis [illegible] esse modi velit. Sed & codex Badianus eodem modo habet,& ceteri vetustiores. [Insidia atque aduersa nobis fuit) In Fabriciano est aduersa. quod etiam si leue, non tamen prætereundum esse duxi. Mox. [Sed postquam bello confecto de Rhodijs consultum est)Fabricianũ, consultatum est. sed dissentientibus ferè ceteris.Mox.[Ne quia diuitiarum magis quàm iniuriæ causa bellum inceptum diceret) In impressis quibusdam est,cœptum.ibidem.[Impunitos eos dimiserunt) Manuscripta,dimisere. Mox.[Cum sæpe Carthaginenses,& in pace,& per inducias) Perperam est in recentioribus alterum Et,omissum,nõ quidem vllo cum detrimento sensus, sed elegantiæ orationis tamen. Mox. [Multa nefaria facinora fecissent) In Merseburgensi est,nefanda sed eodem sensu. Est & apud Ciceronem nefandum scelus. Idem alicubi scelus nefarium facere dixit. Item,scelestum & nefarium facinus. [Neue magis iræ vestræ, quàm famæ consulatis) In manuscriptis atque alijs antiquioribus,neu,pro neue legitur. Mox.[Nam si digna pœna pro factis eorum reperiretur,nouum consilium approbo)Manuscripta,reperitur. indicandi modo,tempore præsenti. Quo quidem & tempore & modo in statim subsequentibus cumque his cohærentibus vtitur, Sin magnitudo sceleris omnium ingenia exuperat &c. [An vt vos infestos coniurationi faceret?) Manuscripta, an vti vos. quomodo & ex impressis quædam. Mox. [Scilicet quem res tanta atque tam atrox non permouit,eum oratio accenderet?) In vetustis accendet. quomodo & Badianum exẽplar. Quoddam e manuscriptis,accendat. vt [illegible] ponatur, seu modo potentiali,vt vocant. pro,accendere possit. [Sed alijs alia licentia) Manuscriptum,alia alijs. Sed hoc quidem omnis quam leue.[Omnes cruciatus)Legendum,omneis. quomodo & alias ferè. Paulo post. [D.Syllanum virum fortem,atque strenuũ certe scio,quæ dixerit,studio reip. dixisse) Volumen Fabricianum, certo scio. quomodo & Cicero ipse loquitur. Nam is τὸ Certu ferè vtitur,quoties quid sine dubio scire significat. Mox.[Verum sententia eius non videtur mihi crudelis. Quid enim in tales homines crudele fieri potest? sed aliena a rep.nostra videtur) Manuscripta,verum sententia eius mihi non crudelis,omisso verbo illo Videtur. id quod breuitati Salustianæ magis conuenit. nam postea τὸ Videtur sequitur. An quia lex Porcia vetat, aut aliæ leges? [Item cõdemnatis ciuibus non animam eripi,& quæ sequuntur) Legendum ea antiquis, An quia lex Porcia vetat? At aliæ leges item condemnatis ciuibus non animam eripi, sed exilium permitti iubent. Sic & manuscripta habent, & sensus ipse postulat modo & sequentia spectes, & locum accurate totũ excutias. Paulo post. [Qui conuenit in minori negocio legem timere, cũ eam in maiori neglexeris) In manuscriptis ceterisq. vetustioribus est minore,maiore. Id rectius esse puto. Quod in Merseburgensi Obseruare legitur,vbi nos timere, librarij mendum esse suspicor.[At enim quis reprehendet,id quod in parricidas reip.decretum erit?) In nonnullis est, reprehendat. idque melius,vt mihi videtur. pro,reprendere possit. Perperam in Badiano,At tu dices, quis reprehẽdet &c. τὸ Dices in spatio forsan quod versus dirimit, adscripserat quispiam, id postea irrepsit in contextum,incuria,ni fallor, librarij. Legẽdum igitur ita vti hodie ferè est in exemplaribus. vt sit hypophora,cui mox idem per antihypophoram, Tempus, dies,fortuna, cuius libido gentibus moderetur. Paulo post. [Sed vbi imperium ad ignaros ciues,aut minus bonos peruenit) Ciues,non reperi in Vetustia. In Fabriciano est,ad ignaros eius.i.imperij.nam hoc supra scriptũ erat in spatio ipso quod versus dirimit. [Qui remp.eorum tractarent) Sic & manuscriptum volumen. In impressis vetustioribus,non est Eorum. ac omitti citra detrimentum sensus potest.Mox.[Ea populus lætari & merito dicere fieri) Merseburgense,Ea re populus lætari, sed perperam: nã nec aliter Priscianus citat quam habet vulgata lectio. Quamuis nõ ignorem,hoc verbum pereleganter cum ablatiuo iungi.[Iuxta bonos & malos libidinose interficere) Quid si legas, iuxta bonos ac malos? Ego tamen,dissentiente manuscripto,nihil mutare ausus sum.Mox. [Stultæ lætitiæ graues pœnas dedit) Manuscriptũ graueis. [Homineis scelestos & factiosos) In impressis vetustioribus est illa Et copula omissa. idq. Salustianum magis. Paulo post. [Postremo vas aut vestimentum alicuius concupiuerat)Manuscripta,postremo,aut vas,aut vestimentum geminata videlicet coniunctione disiunctiua. Mox. [Dabat operam,vt is in proscriptorum numero esset) Manuscriptum,vti is. quomodo & alias ferè. Paulo post.[Quã Sylla omnes suos diuitijs expleuit) Legendum,omneis suos, ex vetustis. [Aliquid falsum pro vero credi) Codices in membrana descripti consentientibus impressis quibusdam,Falsum aliquid, verborum ordine mutato. Mox.[A Tuscis pleraque sumpserũt) In ijsdem,ab Tuscis.[Tunc lex Porcia,aliæq. leges paratæ sunt, quibus legibus exilium damnatis permissum est) τὸ Legibus, in quibusdam non est. Sed quia id codex habet Fabricianus, nihil immuto. Sæpe enim veteres antecedens repetunt, ipsiq. relatiuo adiungunt. id quod alias quoque est à nobis annotatum.Sed & Tum lex Porcia,pro tunc manuscriptum habet.[Quo minus nouum consilium capiamus)Merseburgense,consilium nouum. vt adiectiuum sequatur. [Ceteri verbo alius alij varie assentiebã tur) In quibusdam antiquioribus est,assentiebãt sed eodem sensu.Nam quamuis hodie ferè assentior dicimus,veteres tamen & assentio dicebant,vt est à Gellio annotatum.Sed & Cicero sæpe est hac terminatione vsus,Diomedes in Assentiebatur hic legite lib.j quo loco testatur non assentio solum, sed & assentior dici.

NEQVE quisquam omnium libidini simul & vsui paruit) GLAR. Alibi ita legitur, Neque hominum quisquam libidini simul & vsui paret, Quæ lectio mihi nõ displicet. Nec scire possum,quid variare voluerit, quisquis hæc nobis nuper emendauit. Idem paulo post coniunctiuum consuluerint,mutauit in consuluerũt, præteritum indicatiui.[Nam si digna pœna pro factis eorum reperiretur)Reperitur,habent alij codices,in indicatiuo,quod displicere non potest,cum approbo. quod maxime sequitur verbũ eiusdem sit modi. Codex Gothi habebat: Si digna pœna pro factis eorum reperiretur,nouum consilium approbabo. quam lectionem ego non approbabo.[Aut aliæ leges,item condemnatis ciuibus non animam) Hoc loco & incerta distinctio est,& quid hæc verba sibi velint,minus certum,tum quid ad hanc argumentationem faciant, haud equidem scio: Lector ipse iudicet. Quidam putant, Aut aliæ leges,interrogatiue legendum,ac deinde inferendum,Item condemnatis ciuibus,&c. Quod rursus de lege Porcia intelligi volunt,& de alijs item legibus. Statim post. Quid autem acerbum,aut nimis graue est in homines tanti facinoris conuictos? Aldinus codex bis Aut legit,aut acerbum, aut nimis graue,& coniunctos pro conuictos, quorũ neutrum mihi placet,Certe Gothi nostri codex habet,conuictos,non coniunctos.[Arma atque tela militaria à Samnitibus) Hoc notatu dignum,nam nõ temere apud alios reperias auctores nisi quis hũc locum corruptum putet,& pro Samnitibus, Sabinis legendum, aut aliũ quempiam populum ab Roma non nimium distantem.

OMNEIS homines) Hæc oratio in genere demonstratiuo, crebras & eas grauis habet sententias pluraq. suspensa & pronunciatione,vt intelligantur iuuanda sunt,vnde elucet acrimonia & vis ingenij ipsius Cæsaris,qui se & historiarum peritissimum,& iuris non ignarum ostendit. Ordo est. [O P.C.).i.patres conscripti,hoc vos senatores decet,omnis homines(sicut in principio operis huius. Sanè hæc verba non sunt auctoris nostri, sed Cæsaris ab auctore nostro inserta) qui consultant.i.consilia captant,de rebus dubijs.i.ancipitibus & formidolosis. [Esse vacuos).i.euacuatos,& immunes,ab odio ira atque misericordia. Sentit idem quod Cic. in Tusc. in quem cadit vnum pathos seu vna passio, posse & reliquas affectiones cadere, ideoq. vt Maro de viro bono dicit,quòd nõ miseratur egrotem. & de forti agricola,ad finem ij.Georg. Neque ille Aut doluit miserans inopẽ: aut inuidit habenti. ita Cæsar excludit a bono consultore misericordiam, non quòd sententia non sit ferenda in mitiorem partem,sed ne ob miserationem vnius fiat alteri iniuria. Sanè peius est odium quàm ira,& ira quàm misericordia, vnde ordinem seruauit,auxesis enim negatiua maiora prius negat quæ negata minora fiunt. minus enim est non habere posse odium quam misericordiam,odium nunquam est bonum,misericordia sæpe. Hic autem intelligit de misericordia quæ rectũ iudicium perturbat.

Animus

Animus, scilicet consultantis, prouidet, id est prospicit reipub. haud facila immo difficillima, vbi illa, id est illæ passiones, officiunt, id est contra faciunt & nocent: neque quisquam hominũ paret. id est inseruit, consuluit, alij habent paruit simul libidini, id est prauæ affectioni suæ, & vsui, id est vtilitati, intellige quantum per illum stet, quia ex casu, posset libidinem habere quę plurimum prosit. vera tamen libido fit, vt si pertinaci libidine persequatur eum, quem innocentem putat cum tamen dominationem affectet. ingenium valet sup. illic vbi intenderis, id est applicueris ipsum, ergo si ad odium, non poterit recte consuluere. Si libido possidet ingenium ea .s. libido dominatur, & animus .i. ratio & perspicacitas ingenij nihil valet. Magna copia .i. facultas memorandi, recitandi, curam vobis ò Patres Conscripti, aut narrandi, qui reges atque populi impulsi ira aut misericordia cõsuluerint male, id est per perniciose & inconsulte, quod Cæsari ipsi postea contigit. Nam per clementiam illis pepercit à quibus postea interfectus est. Sed ego malo dicere ea quæ maiores nostri, id est præcessores (vt vulgo dicunt) fecera contra libidinẽ animi sui, id est contra inclinationem naturæ male affectæ, fecere dico recte atque ordinate, id est secundum ordinem rectum quo ratio dominatur libidini: ciuitas Rhodiorum magna atq; magnifica, id est & potẽs & pomposa, quæ creuerat opibus Pop. Rom. id est ablatis a Pop. Rom. bello Macedonico, id est tempore belli Macedonij, quod nos gessimus cum Perse rege Macedonum, quem Paulus Aemilius Macedonicus deuictum in triumphum duxit, fuit nobis infida, atque peruersa, cum tum adoriretur cum Romanos alieno bello impeditos videret.

Sed postquam consultum est de Rhodijs, id est quæ vltro debeerent fieri de Rhodijs & hoc bello, scilicet Macedonico, cõfecto, id est ex sententia imperatoris peracto, maiores nostri dimisarunt eos impunitos, id est nullam vindictam exercuerunt, nequis diceret bellum sup. esse cœptum contra eos, magis causa diuitiarum .i. vt ab eis diuitias auferant Romani, quàm iniuriæ, id est vt de iniuria vlciscantur. Item omnibus bellis punicis, id est gestis cum Carthaginensibus cum quibus tria pręcipue gesta sunt, cum Carthaginienses dicitur etiam Carthaginenses, Fecissent multa facinora nefaria .i. detestanda & contra omne fas in pace per inducias sub quibus classem Romanam inuaserunt, & quos cœperant virgis ceciderunt. & tamen legati ad Scipionem missi intacti ab eo ad senatũ remissi, inde incolumes, & indemnes Carthaginem reuersi sunt, vt etiam Val. Max. lib. vj. de fide pub. tãgit. Vnde hoc dicit, tamen, id est quamuis fecissent multa nefanda, tamen ipsi, id est maiores nostri, nunquam facere pro faciebant (alij legunt facere, sed quia sequitur quærebant, placet vt facere legatur) per occasionem, id est tametsi habebant summam occasionem, talia, scilicet detestanda quam odium aut libidinẽ vindictæ per se ferrent, quia ipsi quærebant magis quod forẽt dignum se, id est maiestate Romana, quam quod posset fieri iure, id est iuste & saluo iure gentium: in, id est contra eos .s. Carthaginienses hostes perfidos. Hoc item est prouidendum vobis ò patres conscripti, ne scelus P. Lentuli & ceterorum .s. coniuratorũ, valeat plus, id est impelleat vos potius ad acrem vindictã, quàm vestra dignitas sup. valeat reprimendo iram, & temperando, aut differendo supplicium. Neu, id est neue, seu vel ne, consulatis .i. inseruiatis magis iræ vestræ quàm famæ vestræ. [Nam si pœna digna,) id est condigna & satis magna, pro factis eorum reperitor. alij legunt reperiretur, sed tunc adderet approbarem, ego approbo nouum consilium .s. vt non fiet ut legibus, sed maiora supplicia inferantur vt Decius Iunius innuerat, sin, id est sed, si magnitudo sceleris exuperat, id est transcendit ingenia omnium hominum ad excogitanda digna supplicia, ego censeo, id est iudico vtendum his supplicijs quæ sunt comparata, id est inuenta & probata legibus, vt .s. ciuis, non cæderetur virgis nec capite plecteretur sed in perpetuo carcere, si deprehensus fuerit teneretur, aut si euaserit, perpetuo exularet pro graui flagitio. Plerique, id est complures eorum qui dixerunt sententias ante me (quia cum esset ad huc adolescens post seniores rogabatur sententiam) miserati, id est plangentes prouocando ad miserationem, casum, id est ruinam reipub. composite, id est oratione composita & bene disposita & magnifice, id est apparatu verborum magnifico & grauitate summa enumerauere, id est quasi per numerum recensuerunt, quæ, id est qualis esset sæuitia belli, & quæ, scilicet mala acciderent, id est accidere solerent victis, raptas virgines rapi, pueros liberos, id est legitime natos diuelli a complexu parentum, scilicet vtrorumque sed pręcipue matrum. Vnde Horat. Bellaque matribus detestanda. matres familias, id est honestas matronas pati ea quæ collibuissent victoribus, videlicet stupra & spoliationes ac verbera. [Phana,) id est ædes sacras, ac domos, scilicet priuatas, spoliari. cædem, id est occisionem & stragem ac incendia fieri, postremo omnia compleri armis cadaueribus, atque luctu. Sed per deos immortales, scilicet rogati dicant, quo, id est ad quid pertinuit illa oratio? (vero simile fuit talem orationem à multis habendam vnde argute excogitasse videtur Cæsar quid contra diceret aut noui afferret (an supple. pertinuit eo, vti, id est vt faceret vos infestus, id est vim inferentes coniuratioui? Scilicet, id est scite licet cur id fecerint & habet ferè vim ironiæ, scilicet vt Aeneid. iiij. Scilicet is superis laborem &c. quia oratio accendit, id est inflammabit & infestum faciat eum quam res tanta & tam atrox non promouet? quod verisimile non est. vnde addit, non est ita. Neque cuiquam mortalium iniuriæ suę, id est quas ipse patitur, videntur paruæ, quasi dicat ne forte vobis putentur paruæ videri, multi habuere .i. tulerunt, eas, scilicet iniurias suas grauius, id est molestius æquo, id est quam æquum aut par esset. Sed alia licentia, id est permissio minus licita, est, id est permittitur alijs, id est diuersis diuersa ignoscenda sunt. O patres conscripti, si ij qui demissi, id est abiecti, agunt vitam in obscuro, id est ignoti & priuati, deliquere quid, id est aliquid honesti, scilicet officij: iracundia, id est propter iracundiam, pauci sciunt supple illud: quia fama & fortuna eorum sunt pares, id est æqua obscuræ, sed sup. cuncti mortales nouere facta eorum qui prædiu, id est præter ceteros dotati, magno imperio agunt vitam in excelso, id est in sublimi vbi à multis videntur. vnde Iuuen. Omne animi vitium tanto conspectius in se Crimen habet quanto maior qui peccat habetur. Ita minima licentia. permissio peccandi est in maxima fortuna, id est summa felicitate & abundantia rerum & imperij. Decet sup. in maxima fortuna existentes, neque studere, id est æmulari & zelari in malum, aut alicui plus quam alijs indulgere & gratiam inire neque odisse, sed minime irasci. Ea quæ dicitur apud illos, scilicet demissos & obscuros iracundia, appellatur in Imperio, id est in Imperatore superbia atque crudelitas. Equidem, id est ego quidem, quasi dicat vt de me loquar, ò Patres conscripti ego existimo, id est iudico & arbitror hic videlicet omnes cruciatus esse minores quam facinora illorum, scilicet coniuratorum: sed plerique, id est plurimi aut ferè omnes mortales, id est homines meminere, memoria habent aut ad memoria reducunt & memuerant postrema, scilicet supplicia, quæ postrema deberent considerari, quia prius consideranda quantitas peccati & deinde inferenda pœna: & obliti sceleris disserunt in hominibus impijs de pœna eorum si ea fuit paulo seuerior quàm deceat, quasi dicat ex eo quòd magis de pœna quàm de scelere disputant inouunt se partiales. Tota enim oratio Cæsar. tendit ad clementiam. Ego certe scio D. Syllam virum fortem atque strenuum dixisse ea quæ dixerat studio, id est fauore reipub. neque, id est & non, & scio illum non exercere, gratiam, id est captationem gratiæ & beneuolentiæ, aut inimicitias ex odio, in re tãta vbi optimi cuiusque salus in periculo est. ego cognoui eos, id est tales mores, & eam, id est talem modestiam, viri, scilicet. D. Syl. scilicet vt nihil ob gratiam aut odium diceret. verum, id est sed sententia eius videtur mihi non crudelis, id est non dico quòd crudelis enim pro quia. [Quid posset fieri crudele in tales homines) Quasi dicat certe nihil, sed sup. videtur aliena à rep. nostra. [In qua,) Scilicet pietati & clementiæ semper consultum est. Nam profectò ò Syllane aut metus, quia times coniuratos, aut iniuria, quia in te iniurij fuerunt: subegit, id est clanculum cœpit te consulem designatum, scilicet in annum futurum decernere, id est adiudicare deprehensis genus pœnæ, id est supplicij, nouum, id est inauditum. Superuacaneum est disserere de timore, scilicet qui in te sit, cum presertim tanta præsidia, id est tantæ custodiæ, defensiones vrbis & reipub. sint in armis: diligentia, id est per diligentiã præstantissimi viri consulis, scilicet Ciceronis Equidem, id est ego certe possum dicere de pœna, id est de modo puniendi quomodo puniri debeant deprehensi, id quod res, id est vtilitas habet, mortem esse in luctu atque miserijs, id est illis qui in luctu & miserijs sunt, requiem, id est remissionem, immo cessationem erumnarum, & non esse cruciatum, & eam, scilicet mortem dissoluere, id est dissipare & finire, cuncta mala mortalium. vnde Flaccus, Mors vltima linea rerum, & neque gaudio esse locum, scilicet vltra mortem, in qua re sanctior censet in proxima oratione Cato, innuens malis etiam post hanc vitam manere supplicia & bonis reposita esse præmia. Sed per deos immortales, quæso sup. ò Syllane cur non addidisti, in, id est ad sententiam tuam sup vt, id est vt animaduerteretur, id est vltio fieret priusquam vltimum supplicium sumeretur, In eos, scilicet coniuratos? an quia

lex Porcia vetat.aut aliæ leges vetant supple in ciues taliter animaduertere? Lex supp. Porcia, & aliæ leges, iubent, item, id est consimiliter animam, id est vitam, non eripi ciuibus condemnatis, sed illos exilium permitti. An supple, ideo non addidisti de verberibus cum decerneres de supplicio, quia grauius est verberari, id est flagellari, quàm necari, id est occidi? quasi dicat: Certum est quod grauius sit occidi, non tamen iniquum, vnde addit: Quod autem est acerbum, aut nimis graue: in, id est contra homines conuictos tanti sceleris, id est in tanto scelere deprehensos, quasi dicat nihil. Sin.s.sed si, ideo non fecisti mentionem de verberibus, quia leuius est, quid conuenit timere legem quæ vetat & verberari & occidi ciuem in negocio minore, scilicet in flagellatione, cum neglexeris eam, scilicet legem in maiore supp. negocio videlicet in vltimo supplicio? quia si dicat quia lex vtrunque, cur potius grauius contra legem decreuisti quam leuius. At enim, quasi dicat non debebas prætermittere. Nam quis reprehendet quod erit decretum.in, id est contra parricidas reipub. quasi dicat, nemo. [Tempus).s.edax rerum quia in tempore omnia senescunt, & labescunt: & dies, id est tempestas mala & fortuna, id est aliquis fortuitus euentus, vt ægritudinis: cuius, scilicet fortunæ libido, id est temeraria voluntas moderatur, id est moderationem imponit gẽtibus gubernans eas modo suo, id est pro libito, accidet illis, scilicet coniuratis: merito, id est pro merito: quidquid, scilicet mali euenerit. [Ceterum,) id est sed insuper vos Patres conscripti considerate, id est attendite, quid constituatis in alios. Omnia exempla mala, id est quæ malum habuerunt exitum orta sunt ex rebus bonis, id est probatis, & laudatis in princ. Sed vbi, id est postquam imperium.s. a sapientibus & bonis institutum, peruenit ad ignaros, aut minus bonos, illud nouum exemplum, scilicet institutum ab optimis, transfertur ab dignis, & idoneis ad indignos, & non idoneos qui non idem æque feliciter faciunt, quasi dicat eos qui noua exempla incipiunt non tantum prospicere, quid ipsi, aut sui similes possint, sed etiam quid deteriores qui in repub. futuri sunt. quod probat inductione quadam dicens, Lacedæmonii, id est Spartani, seu Lacones, & ex Sparta, & Lacedæmone, qui dici possunt populi sapientes deuictis Atheniensibus, id est postquam deuicerant Athenienses post longa bella, imposuere, scilicet Athenis triginta viros, qui tractarent illic rempub. Hi, scilicet triginta viri cœpere, id est incœperunt primum, id est quamprimum essent impositi: necare, id est occidere, pessimum quenque, id est omnem hominem valde malum, & inuisum omnibus, indemnatum, id est sine condemnatione in foro iudiciali habita, quasi ex arbitrio, aut libidine. Populus lætari, id est lætabatur ex lege: & dicere, id est dicebat fieri merito, scilicet occisorum. Post, id est postmodum vbi licentia creuit paulatim cœpere interficere iuxta, id est indifferenter sine discrimine bonos & malos libidinose, id est ex libidine, quia tyranni effecti sunt, & terrere supple cœperunt, aut terrebant Ceteros metu. Ita ciuitas, scilicet Atheniensium (interpretes intelligit de Lacedæmone, sed non procedit vt victores suæ ciuitati rectores imponerent. Præterea notum est triginta tyrannos Athenis simul regnasse) oppressa seruitute, scilicet illorum triginta tyrannorum, dedit graues pœnas lætitiæ stultæ, id est imprudenter arreptæ de occisione quamuis malorum sine condemnatione. [Nostra memoria) Affert exemplum ex historia Rom. dicens. Sylla victor nostra memoria, id est cuius rei memores esse possumus, cum iussit Damasippum, ciuem illum perditum, & alios huiuscemodi.i.perditos & nullius pretij homines qui creuerant, id est ditiores facti fuerant, malo, id est ex malo reipub. iugulari, id est inciso iugulo occidi, quis non laudabat? quasi dicat nullus, & ita vnus quisque laudabat, factum eius, scilicet Syll. qui sic malos deleuerat, aiebant, scilicet omnes homines scele. & factiosos, qui ea agitauerant, id est conturbauerant rempub. seditionibus, necatos supple esse merito, id est ex demerito eorum. [Sed ea res fuit initium magnæ cladis quã Sylla intulit postea proscribens optimum quenque. [Nam vti,) id est secundum quod quisque, scilicet Syllanorum militum, concupiuerat, aut domum, scilicet in vrbe, aut villam, id est domum in agro. Postremo aut vas, aut vestimentum alicuius, ipse cupiens, dabat operam, vt is, scilicet cuius rem concupiuerat, esset in numero proscriptorum, & ita illi quibus mors Damasippi pessimi illius viri, fuerat lætitiæ, id est ad lætitiam, paulo post ipsi, hoc est ipsimet trahebantur, scilicet ad supplicium, neque finis iugulandi fuit prius quam Sylla expleuit, id est eminenter & vsque ad saturitatem si qua fieri posset impleuit, omnes, suos, scilicet milites. Atque, aut potius, At neque, vt sit, At ego neque vereor hæc, id est consimilia fieri, in Marco Tul. id est Cic. neque his temporibus, id est non vereor quòd M. Cicero si data fuerit ei potestas plectendi sontes omni supplicio etiam insontes sic plectere velit, quasi dicat non ideo id dico. Sed multa & varia ingenia sunt in magna ciuitate, vt erat Romana, & potest alio tempore, alio consule.s.existente, cui.s.consuli sit, item.i.consimiliter vt nunc est Ciceroni, exercitus in mano, id est in potestate, aliquid falsum, id est fictum & machinatum ab eo in bonos ciues, credi pro vero.i.tanquam esset verum. [Vbi consul).s.quiuis eduxerit gladium semel in deprehensos, per decretum senatus quis statuet illi finem? aut quis moderabitur? quasi dicat nemo b tenuerit, quia summam auctoritatem habuerit. O patres conscripti, maiores nostri, scilicet qui nos præcesserunt, & vnde originem trahimus neque eguere vnquam quia semper abundauere, consilij ad consultandum neque audaciæ ad faciendum, nam (vt in prologo patuit) priusquam incipias consulto & vbi consuleris mature opus facto, neque superbia obstabat illis quo minus, id est vt non imitarentur instituta aliena, id est mores alienos, nam & leges ab alijs acceperant vt patet. Dedecori, iuris, si modo.i.dummodo illa instituta erant proba.i.probanda. Ipsi sumpserunt arma atque tela militaria, a Samnitibus, & insignia magistratuum pleraque.i.plurima sumpserunt à Thuscis.i. Hetruscis, videlicet sellam curulem quæ erat eburnea & sceptrum habens, in capite aquilam, tunicam purpuream cum signis aureis, amictum purpureum varium qualem Lydorum persarumq. reges ferebant sed figura semicirculari. cum Persis esset quadrangulari, item xij. secures cum fascibus. quæ ornamenta dicuntur a Dionysio Halycar. ad Tarquinium delata ab Hetruscis ab eo deuictis bello nouẽnali, cuius opinionem hic Cæl. approbat cũ sint qui dicant Romulum lictores cum fascibus habuisse. Postremo.i.vt tandem vno verbo dicam Romani exequebantur domi cum studio summo id quòd vbique, id est vbicunque esset, idoneum.i.dignum quod ab eis sumeretur apud socios, aut hostes.i. siue inuenirent illud apud socios, siue apud hostes quia ipsi malebant, id est magis volebant, imitari.s.bonos vt assequi possent, quam inuidere, vt faciunt qui assequi nequeunt. [Sed maiores nostri imitati illo eodem tempore morem Græciæ, nam & leges à Græcis sumpserunt animaduertebant in ciues.i. eos accuratè puniebant, verberibus.i.virgis & flagellis, & sumebant de condemnatis.s.crimine aliquo, summum supplicium.i.interitum. Postquam R.P.i.resp. seu P.R. sed potius resp. Romana, adoleuit .i.adulta & auctior facta est & factiones valuere.i.vires habuere, multitudine.i.propter multitudinem ciuium, circumuenire.i.dolis inuoluere innocentes, & alia huiuscemodi iniqua, cœpere fieri, tunc.s.vbi iniquitas eorum visa est, lex Porcia vetans de ciue supplicium vltimum, aut etiam verberibus sumendum, & aliæ leges de impunitate corporali ciuium, sunt paratæ.i.prolatæ & constitutæ, quibus est exilium permissum damnatis.s.ciuibus.i.vt reum capitalium rei in exilium abire possint. O patres conscripti, ego puto hanc quam dicis causam.s.ex lege Porcia sumptam, esse in primis.i.præcipue magnam, quo minus i.vt nõ capiamus nouum consilium.s.de pęna deprehensorum. Profectò maior virtus & sapientia fuit in illis.s.maioribus nostris, qui fecere tantũ .i.tam immensum imperium ex paruis copijs.i.multitudine populorum & rerum (& ita argumentatur per locum a maiore) q̃ in nobis qui.s.nos retinemus, vix.i.cum summa difficultate, ea.i. instituta & imperia maiorum, bene parta.i.acquisita. Igitur sup. dicetis, placet.i.verum placeat mihi eos.s.deprehensos dimitti & exercitum Catil augeri per eos. Minime.i.respondeo quòd nequaquam id placet: sed censeo.i.iudico & sententiam fero ita pecunias.i.fortunas & facultates eorum publicandas.i.publice vendendas sup. esse, & ipsos esse habendos.i. retinendos in vinculis, per municipia.i.oppida ciuitas Romanæ participia: quæ.i. municipia: valent.i.pollent maxime.i.præcipue, opibus.i.facultatibus & potentijs ad resistendum. Et sup. censeo ne quis.i.aliquis, referat ad senatum.i.iterum faciat ad consultationem senatus de eis.s.ita cõdemnatis, neue agat cum populo.i.intercedat pro eorum redemptione apud Pop. Rom. Censeo dico senatum existimare.i.iudicare eum qui fecerit aliter.i.qui retulerit de his ad senatum, aut populum pro eis solicitauerit, facturum.i q̃ facturus sit aut facit, contra rep. & salutem omnium. Postquam Cęsar fecit finem dicendi, q̃ a expressa sententia eius cognoscebatur sinia.ofonis etia, ceteri.s.senatores & auditores assentiebantur orationi eius varie, quia alius aliter.i.quisq; pro captu suo (dicitur autem assentior deponentaliter frequentius q̃ assentio, & inde sit assentior, quod est adulatorie assentiri quia qui semper assentitur adulatur) At id est è contrario. M. Porcius Cato rogatus.i. iussus dicere sententiam.s.suam habuit huiuscemodi orationem.

ORATIO

ORATIO M. CATONIS.

ONGE mihi alia mens est P.C. cum res atque pericula nostra considero: & cum sententias nonnullorum ipse mecum reputo. Illi mihi disseruisse videntur de pœna eorum, qui patriæ, parentibus, aris, atque focis suis bellum parauere. Res autem monet, cauere ab illis magis quàm quid in illos statuamus, consultare. Nam cetera maleficia, * tum persequare, vbi facta sunt: hoc nisi prouideris, ne accidat: vbi euenit, iudicia frustra implores. Capta Vrbe, nihil reliqui fit victis. Sed per deos immortales vos ego appello, qui semper domos, villas, signa, tabulas vestras pluris, quàm rempub. fecistis: si ista cuiuscunque modi sint quę amplexamini, retinere; si voluptatibus vestris ocium præbere vultis, expergiscimini aliquando, & capessite remp. Non * nunc agitur de vectigalibus, neq; de sociorum iniurijs: libertas & anima nostra in dubio est. Sæpenumero P. C. multa verba in hoc ordine feci: sæpe de luxuria, atque auaritia nostrorum ciuium questus sum: multosq́ mortales, ob eam causam aduersos habeo. qui mihi atque animo meo nullius vnquam delicti gratiam fecissem: haud facile alterius libidini malefacta condonabam. Sed ea tametsi vos paruipendebatis, tamen resp. firma erat: opulentia negligentiam tolerabat. Nūc vero non id agitur, bonis ne an malis moribus viuamus: neque quantum, aut quàm magnificum imperium: populi R. sit: sed hæc, cuiuscunque modi videntur nostra, an nobiscum vna hostium, futura sint. hic mihi quisquam mā suetudinem, & misericordiam nominat? Iampridem equidem nos vera rerum vocabula amisimus: quia bona aliena largiri liberalitas, malarum rerum audacia, fortitudo vocatur: eo resp. in extremo sita est. Sint sanè; quoniam ita se mores habent, liberales ex sociorum fortunis: sint misericordes in furibus ærarij: ne illi sanguinem nostrum largiantur, & dum paucis sceleftis parcunt, bonos omneis perditum eant. Bene & composite C. Cæsar paulo ante in hoc ordine de vita & morte disseruit, credo falsa existimans ea quæ de inferis memorantur: diuerso itinere malos bonis, loca tetra, inculta, fœda atque formidolosa habere. Itaque censuit pecunias eorum publicandas, ipsos per municipia in custodijs habendos: videlicet timens, ne si Romæ sint, aut à popularibus coniurationis, aut à multitudine conducta, per vim eripiantur. quasi vero mali, atque scelesti tantūmodo in vrbe, & non per totam Italiam sint: aut non ibi plus possit audacia, vbi ad defendendum opes minores sunt. Quare vanum equidē hoc consilium est, si periculum ex illis metuit. si in tanto omniū metu solus non timet, eo magis refert me mihi atque vobis timere. * Quare cum de P. Lentulo, ceterisque statuetis, pro certo habetote, vos simul de exercitu Catilinæ, & de omnibus coniuratis decernere. Quanto vos attentius ea agetis, tanto illis animus infirmior erit. Si paulum modo vos languere viderint, iam omnes feroces aderunt. Nolite existimare maiores nostros armis remp. ex parua magnam fecisse. si ita res esset, multo pulcherrimam eam nos haberemus. quippe sociorum, atque ciuium, præterea armorum, atque equorum maior nobis copia, quàm illis est. Sed alia fuere quæ illos magnos fecere, quæ nobis nulla sunt: domi industria, foris iustum imperium, animus in consulendo liber, neque delicto, neque libidini obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam, atque auaritiam, publice egestatem, priuatim opulētiam: laudamus diuitias: sequimur inertiam: inter bonos & malos nullum discrimen est: omnia virtutis præmia ambitio possidet. neque mirum, vbi vos separatim sibi quisq; consilium capitis: vbi domi voluptatibus, hic pecuniæ, aut gratiæ seruitis. Eò fit, vt impetus fiat in vacuā remp. Sed ego hæc omitto. Coniurauere nobilissimi ciues patriam incendere: Gallorum gentem infestissimam Romano nomini ad bellum * accersunt: dux hostium cum exercitu supra caput est: vos cunctamini, etiam nunc? & dubitatis, quid intra mœnia deprehensis hostibus faciatis? misereamini censeo. deliquere homines adolescentuli per ambitionem: atque etiam armatos dimittatis. Næ ista vobis mansuetudo, & misericordia, si illi arma cœperint, in miseriam conuertetur. Scilicet res ipsa aspera est: sed vos non timetis eam, immo vero maxime. Sed inertia & mollitia animi, alius alium expectantes cunctamini: videlicet Dijs immortalibus cōfisi: qui hanc remp. in maximis sæpe periculis seruauere. Non votis neque supplicijs muliebribus auxilia deorum parantur, vigilando, agendo, bene consulendo, prospere omnia cedunt. Vbi socordiæ te, atque ignauiæ tradideris, nequidquam Deos implores: irati, infestiq́. sunt. Apud maiores nostros Aulus Manlius Torquatus, bello Gallico filium suum, quòd is contra imperium in hostem pugnauerat, necari iussit. atque ille egregius adolescens immoderatę fortitudinis, morte pœnas dedit. vos de crudelissimis parricidis quid statuatis cunctamini? videlicet cetera vita eorum huic sceleri obstat. Verum parcite dignitati Lentuli, si ipse pudicitiæ, si famę suæ, si Dijs, aut hominibus vnquam vllis pepercit. Ignoscite Cethegi adolescentię, nisi iterum iam patriæ bellum fecit. Nam quid ego de Gabinio, Statilio, Cæpatio loquar? quibus si quidquam pensi vnquam fuisset, non ea consilia de rep. habuissent. Postremo, P. C. si me hercle peccato locus esset, facile paterer vos ipsa re corrigi: quoniam verba mea contemnitis. Sed vndique circūuenti sumus. Catilina cum exercitu in faucibus vrget: alij intra mœnia, atque in sinu vrbis sunt hostes: neque parari, neque consuli quidquam potest occulte: quo magis properandum est. Quare ego ita cēseo, cum nefario consilio sceleratorum ciuium resp. in maxima pericula venerit: hiq́. indicio T. Vulturcij, & legatorum allobrogū conuicti, confessiq́. sint, cædem, incendia, aliaq́. se fœda, atque crudelia facinora in ciues, patriamq́. parauisse; de confessis sicuti de manifestis rerum capitalium, more maiorum supplicium sumendum.

*Vtu persequere.

* Nunc nō est in aliqs.

* Qua de P. Lentulo,

* Verū suam exēplar habet, accersierunt.

VALLA

ONGA alia) Vidimus superius, quomodo Cęs. suam sentētiam perorauit, videlicet, vt diuisi per municipia, quæ plurimum valebāt opibus, in vinculis seruarētur coniurati, nunc vero ponit, quæ Cato responderit. dicit enim Cato se multo aliter sentire, q̄ Cæsarem. [Longe aliena) Ita quidem se dicit sentire Cæsar, ego aūt valde aliter sentio. [Longe aliena) Valde aliena à sententia Cæsaris. [Reputo) Mecum ipse voluo, & cogito. [Illi) .s. qui ante me dixerunt. [De pœna eo℞) Quasi id in dubio sit, nunquid id puniendum esse videatur. [Patriæ, parentibus) Et hoc fecerunt, non dubium est, quin puniēdi sint. [Res aūt) .i. conditio rei. [Cauere magis) Videlicet, ne ipsi contra remp. faciant. [Consultare,) q.d. quis, nec sint coniuratores, quos in vinculis tenemus, esse necandos, & eos, qui adhuc sunt in potestate sua, videlicet in exercitu Catilinæ simili supplicio esse afficiēdos. [Persequere) Pro persequi possis. cetera male

ficia sunt eiusdem generis, vt cum perpetrata fuerint, puniantur, sed maleficium, quod pertinet ad perdendam patriam, prius puniendum q̃ factum sit. (Hoc) s. quod pertinet ad perniciem patriæ, videlicet coniuratio. (Prouideas) i. diligenter prouidebis. (Implores) Pro implorabis (Euenerit) Acciderit. (Nihil reliqui fit) Nihil relinquitur victis. (Sed per deos immortales) Nolo inquit bonos ciues & reip. amantissimos alloqui, sed vos qui voluptatibus & luxurijs dediti estis, & ea tñ bona esse putatis, cur nõ expergiscimini, vt remp. defendatis à coniuratis, vt vestris voluptatibus diu satisfacere possitis? (Domos) In vrbe. (Villas) In agris. (Signa) Statuas, picturas vestras. (Ista) s. domos, villas, signa, & tabellas. (Cuiuscunq; modi) Seu bonas, seu quouis alio modo, & loquitur Cato sm Stoicos. Nanq; & ipse Cato Stoicus erat, & Stoici hæc caetera nullo modo bona esse appellanda putabant, nisi q̃ ad virtutem animi ptinent. (Amplexamini) Maxima cupiditate comprehenderis. (Ocium præbere) i. pacẽ quietæ, per quã vestris voluptatibus vti possitis. (Expergiscimini) Excitamini. (De vectigalibus) Quia si vectigalia expilarentur, si socij ẽt expilarentur, tñ resp. maneret sed non ita est de coniuratione. (Luxuria & auaritia) Hæc duo mala inter se contraria esse videntur, & tñ habent coniunctionem inter se. Nam luxuria ferè esse non potest sine auaritia, & tñ luxuriæ auaritia videtur esse aliena: sed quia qui luxuriosi sunt, multas pecunias profundunt ergo, vt pecunia suis voluptatibus satisfaciant, auari efficiuntur. (Aduersos) Contrarios, & infensos. (Qui mihi) Sed est cur mihi ipsi veniam præstare debeant, q̃ grauiter inuectus sum in eorum libidinem. (Vnquam delicti) i. nunquam vllius delicti veniã dedisse mihi, neque aio meo. & est honestus dicendi modus, gratiã tibi facio huius delicti. i. veniam tibi do huius delicti. (Haud facile condonabam) Non facile remittebam. (Sed ea tametsi) Superius per amplificationem cœpit detestari coniurationem, & allocutus est eos q̃ voluptatibus dediti, ocium sibi perpetuũ fore existimarent, hanc coniurationem impunitam nullo modo permitterent, nunc probat illud, dicit. n. ea neque de peculatoribus æraij neque de iniurijs sociorum. (Opulentia negligentiam tolerabat) Quia adeo negligentes esse poteramus, et copias, & opes reip. assumeremus Nam opes reip. maiores erant. q̃ negligentia nostra. (Bonis an malis moribus) Virum modesti simus in socios nostros. (Futura nostra) i. sint futura tantummodo possessionis nostræ. (Hostium futura) Videlicet, vt non nostra solum, sed cõtra hostiũ nobiscum sint futura. (Quia bona aliena &c.) Quia corruptis vocabulis res appellatur. (Audacia malorum) i. qui audẽt diripere aliorum bona, vel interficere inimicos suos, vel stuprare mulieres, fortes vocantur, & hæc talis audacia malarum rerum istis temporibus fortitudo appellatur. (Eo) Ideo. (In extremo sita) In extremo & vltimo sita est. (Ita mores se habent) Qui ita viuunt. (Ex fortunis sociorum) i. fortunas, atq; diuitias sociorum largiantur, & se liberales appellent. (Furibus) i. veniã præstent peculatoribus reip. (Ne illis sanguinem) i. & fortunas sociorũ largiantur, & peculatoribus reip. veniam præstent, non largiantur sanguinem nrm (Ne perditum erant) i. non dent, & est honestus dicendi modus. (Bene & composite) Hactenus suã confirmauit orõnem, nunc incipit confutare argumenta aduersarij s. C. Iulij Cæs. (De vita & morte) Cum dixit mortem miseriaꝝ finem, non cruciatum esse. (Falsa existimans differuit. (Diuerso itinere) Quia alij itinere camporum Elisiorum possident amœna loca, alij itinere tartari ingeotia supplicia proferunt. (Tetra) Obscura. (Inculta) Siluestria. (Fœda) Turpia, deformia, & fœtida. (Formidolosa) Horrore & formidine plena. (Videlicet) Censuit. (Popularibus) Fautoribus coniurationis. (Condita,) Scilicet precio. (Audacia plus) Quasi plus audaciæ non in municipijs quàm in vrbe, vbi sunt opes ad defendendum, ne eripiãtur per vim (Si tãto omnium) Nos clare superius vidimus, quomodo argumentari cœpit Cato aduersus Cæs. videlicet, quòd cẽsuisset in custodijs habendos per municipia coniuratos & confutauit illud Cato, quia dixit tutius seruari Romæ quam in municipijs, si vim eorum timeret. Nunc respondet ad illam partem si non timet dicens, si ille non timet p. c. nec me vsque simul magis timere decet. (Si in tanto) Est pulchra compositio, aut timet aut si non timet vanum est consilium suum, videlicet quòd per municipia distribuantur, si non timet nobis multo magis timendum est, & hic latenter innuit, cum hunc piurationis conscium esse. (Eo magis) Tanto magis refert, ad rem pertinet. (Mihi atque vobis) i. timere mei causa & causa vestri. (Statuetis) Sententiam tuleritis. (Pro certo) Certum hoc sit, & exploratum vobis. (Decernere) Iudicare & sententiam afferre. (Illi) s. Cat. & cõplicibus suis. (Infirmior) i. imbecillior. (Languere) Torpescere, ad vindictam eorum, qui capti sunt. (Omnes) Catil. cum suis militibus, quos in exercitu habet. (Ferocius adeunt) Vrbem ferocius inuadent. (Armis) i. tantum modo armis, si res ita esset videlicet vt armis tantummodo auctum esset imperium nostrum. (Quippe sociorum inquam) Si respub. tantummodo armis aucta fuisset, nos eam multo maiorem atque ampliorem haberemus. (Illis) i. maioribus nostris. (Industria) Videlicet retinendi ea, quæ ipsi pepererant sorte. (Iustum imperium) Videlicet nullis iniurijs afficiendo socios. (Animus) Non gratia, non metu, non misericordia commouebatur, sed veritatem tantummodo sequebatur. (Obnoxius) i. subiectus libidini. nam qui sibi conscius est alicuius delicti, vel libidinis, non audet liberam habere sententiam. (Pro) Videlicet pro industria, pro iudicio iusto, pro consilio, pro libertate consulendi. (Pub. egestatem) Quia rempub. nihil omnino curamus. (Priuatim opulentiam) Quia dummodo nos diuites simus parum curamus quomodo se respub. habeat. (Laudamus diuitias) Vnum sequitur ex reliquo. nam quia diuitiæ nobis placent, ideo ocio torpescimus. (Inter bonos, & malos) Quia nulla differentia sit seu bonus, seu malus fuerit. (Ambitio) Ambire est blanditijs circumire, videlicet fictis blanditijs allicere. (Neque mirum) Nunc rationes adducit Cato, quia adeo corrupti sunt mores ciuitatis vt nullum discrimen inter bonos & malos sit. (Sed) s. q̃a quæ præmia virtutis sunt, omnia ambitio sequitur. (Neque mirum) Id est, non discepare bonum a malo & præmia virtutis ambitionem possidere. (Separatim) Vbi non in commune consulitis, sed priuatim sibi quisque prouidet. (Vbi domi) Sic nõ est mirum. (Vbi) Quando. (Voluptatibus) Edendi, bibendi, vestiendi, exornandi domos vestras, & ædificandi eas. (Hic pecuniæ, aut gratiæ seruitis) Videlicet pecuniæ gratia omnia conceditis, si quis pecuniam vobis tradiderit, ille in senatu consequitur quod optauerit, & si quis plus gratia apud vos valuerit, facile quidquid voluerit obtinebit. (Eo,) Id est ideo. (Vacuam) Desertam, quia respub. defensoribus nuda inuaditur a sceleratis hominibus. (Coniurauere) Rem omnem ante oculos ponit, vt periculosior videatur. (Nobilissimi) Quasi dicat si homines humiles conditionibus hoc fecissent fortasse veniam dandam esse censerem. (Infestissimam) Scitis Gallos semper P. R. infestissimos fuisse & superatis alpibus in Italiam transitum fecisse, eamque armis plurimum vastasse. (Dux) Catil. super caput imminet nobis, qui iam occupauerat alpes. (Vos cunctamini) Cum tantum periculum immineat, tergiuersamini. (Misereamini) Irridet Caij Cæsaris orationem per quandam ironiam. (Adolescentuli) Valde iuuenes. (Per ambitionem) Non spe regni sed ambitione quadam (Res ipsa) Dicet aliquis. ô Cato non est quod mireris, quia res quidem per se aspera est, sed non timetur, immo tu s. timeris. (Inertia) Inertiam corporis mollitiem animi esse vult. (Inertia) Imbecillitate corporis. (Mollitie) Effœminatione animi. (Cunctamini) Moramini. (In maximis periculis) s. bellis gallicis omnibus belli Punici, primo & secundo & tertio. (Supplicijs,) Id est precibus quia non solum supplicium pœna dicitur, sed etiam preces significat, quia apud maiores, omnis pœna erat pecuniaria, etiam qui interfecisset pecuniam soluebat, sed multo maiorem, & quia hac pecunia mulctatitia, quæ soluebatur propter supplicium emebantur hostiæ quæ dijs immortalibus immolarentur, inde consuetudo inoleuit, vt supplicium preces significaret. (Vigilando) Procurando rea. (Agendo) Tractando. (Cedunt) Eueniunt. (Socordiæ atque ignauiæ) Socordiæ animi & inertiæ corporis te tradideris. (Sunt,) Scilicet dij. (Hostem) Contra hostem. (Egregius adolescens) Egregij animi iuuenis. (Immoderatæ fortitudinis) Quia præter modum fortis fuit. (Morte) s. capitali pœna affectus est. (Cetera vita,) Id est præter hoc scelus, in omni reliqua vita modestissimi ac temperantes fuerint. (Cetera) Reliqua. (Obstat huic) vt. s. propter reliquam ante actam vitam hoc scelus remitti debet. (Dijs videlicet) Ne pererraret per deos. (Hominibus) Videlicet ne homines iniurijs afficeret. (Iterum) Secundo. (Nam quid ego) Ac si diceret, eorum flagitia sana nota sunt vobis. (Quidquam pensi) Aliquid considerationis habuissent. (Me Hercule) Peccato locus esset, vt peccari posset sine excidio reip. vt demissis cõiuratoribus experiamini, quanta pernicies vobis instaret. (In faucibus ita) Videlicet in alpib. (In sinu) In gremio videlicet. (Parati, neq; cons.) Nam si quid occulte facere voluerimus, continuo coniuratores in vrbe sunt, qui cõsilia nostra palam faciant Catil. (Quare ego) Ecce nunc sententiam suam ꝯcludit. (Nefario) Scelerato, non dicendo ꝯtra deos iura (Consilio) Quia nefas ptinet ad deos & contra deos facit. q̃ patriæ nocere machinat. (In maxima) Videlicet vt imperiũ amitteret.

ret. [Titi Vulturcij) Quia facta fide pub. dixit de coniuratione. [Conuicti) Sunt argumentis confessi sua sponta, nam conuincimur argumentis, côfitemur sponta nostra. [Fœda) Cruenta. [Côfessi) Nam si confessi sunt, ideo manifesti. [More maiorum) Antequam lex Porcia ferretur, nam lex fuit vt ciues qui contra rêp. quidquam patrauissent, capite punirentur. sicut Brutus duos filios virgis cædi, & securi percuti iussit, quòd consilia prudendæ vrbis sumpsetunt. Val. lib. v. cap. viij. de seueritate parentum in liberos: Brutus quoque gloria par Romulo, quia ille vrbem, hic libertatem Rom. condidit. Filios suos dominationem Tarquinij à se expulsam reducentes summum imperium obtinens comprehensos, proq. tribunali virgis cæsos, & ad palum religatos securi percuti iussit, & pater vt consulem ageret, orbusq. viuaret, quàm publicæ vindictæ deesset maluit.

MARL. LONGE aliena) Diuersa. [Catonis oratio in del. est) Beneuolentiam captat ab auditorum persona appellando eos à nomine dignitatis, & à propria persona cum demonstret in senatu pro communi vtilitate concionem habuisse. Arg. sumitur ab ho. honestum est pro salute patriæ coniuratos interficere, & à tuto quia tutiores erunt si de his sumpserint supplicium, cum Catil. iam vrgeat Italiam exercitu. Varias sententias côfutat Cato per confirmationem & subiectionem [Illi mihi) Nunc proponit. omnis propositio ex duabus rationibus saltem constare debet. [Disseruisse) Disputasse. [Res) Difficultas. [Nam cetera) Prima propositionis ratio. [Facta) Commissa. [Iudicis) Vt puniantur. [Capta vrbe) Secunda propositionis ratio. [Fit victis) Nihil in victoris potestate remanet. [Appello) Ad vos conuerto sermonem ò ciues. [Villas signa) Articulus est. [Amplexamini) Tanto tenetis affectu. [Capessire) Defendite. [Vectigalibus) Prouentibus reip. [Sæpenumero) More Catoniano digreditur & est expolitio. [Luxuria) Intemperantia. [Aduersos) Infensos. [Mihi & animos) Dictis & factis. [Condonabam) Tacebam. [Sed ea) .s. verba mea. [Opulentia) Diuitiarum affluentia. [Tolerabat) Sustinebat. [Negligentiæ) Ignauiam Romanorum. [Agitur) Quæritur. [Misericordia) Vt diffinit Sen. in secundo de Clementia, est ægritudo animi ob alienorum malorum speciem, quæ nô viris, sed mulieribus conuenit. [Amisimus) Qota si sceleстus plectitur, illa quæ iustitia est, appellatur crudelitas, cum, vt ait Sen. tam omnibus ignoscere quam nulli crudelitas sit. ergo ille qui misericordiam nocêtibus præbet crudelis est, quamuis ea vana ab imperitis misericordia dicatur cum re vera non sit. [Sociorum) Confœderatorum. [Sanguinem) Vitam. [Composite, eleganter. est enim specialis coniuratio. [Diuerso itinere) Quia boni ad elysios tendunt, mali autem in inferno cruciantur. Vnde ait Plato: Anima, si intemerata exierit de corpore, superna sortitur, si polluta, relegatur ad inferos. [Formidolosa) Horrîda. [Pecunias) Patrimonia [Publicandas) Confiscandas. [A popularibus) Fautoribus. [Quæra vanum) .i. futile. firmissima argumentatio est cum subiectione. [Decernere) Ferre iudicium. [Languere) Deficere animo. [Feroces) Terribiles. [Armis) Militum multitudine. [Sed alia) Pręter arma. [Magnos) Potêtes. [Industria) Exercitatio. [Inter bonos & malos) Vnde Sen. in primo de Clementia ait, Vbi discrimen inter bonos & malos sublatum est, côfusio sequitur & vitiorum eruptio. Itaque adhibenda est moderatio quæ sanabilia ingenia distinguera à deploratis sciat, nec promiscuam habere clementiam oportet. [Sibi) Ad propria cômoda. [Hic) In senatu. [Pecuniæ) Quia propter præmium datis sententias. [Vacuam) Sine defensoribus. [Miseramini) Ironia. [Si illi) Coniurati. [Non votia atque) Sententia. [Bello Gallico) Liuius & Val. Max. bello Latino fuisse scribunt, Dionysius quarto lib. bello Gallico. [Contra imperium) Sine imperio patris. [Cunctamini) Hæsitatis. [Cetera vita) Ante acta in qua boni fuere. [Obstat) Impedit ne puniantur in hoc scelere. [Si famæ) Quia contaminatus fuit. iterum, nam prius in coniuratione Pisonis fuit. [Ipse te.) In affectu. [Vrget) Iustat. [More maiorum) Non secundam legem Porciam.

RIVIVS ET cum sententias nonnullorum ipsa mecum reputo) Duo è manuscriptis, mecû ipse repeto. Nec aliter Florentinum. [Nô nunc agitur de vectigalibus, neque de sociorum iniurijs) Codex Fabricianus, non de sociorum iniurijs. Id quod & acrius est & lepidius. Eodem modo ex impressis quidam. [Paulò post, Multosque mortales ob eam causam aduersos habeo) In manuscriptis est, vt & impressis vetustioribus, Multosque mortales ea causa &c. pro, ob eam causam. Quomodo Terent. Nec tu ea causa, minueris hæc quæ facis. Idem, Et ex me hic eestitisse gratia pro, eius rei gratia. [Aut quàm magnificum imperium Rom. populi sit) Manuscripta, populi Rom. vt sequatur adiectiuum. id quod sonantius est. [Sed hæc cuiuscunque modi videntur) In manuscripto quodam est, Sed cuius hæc cunque modi vñr. ve sit, ταῦτα quomodo & exemplar habet & Beroaldinum. [Paulò ante in hoc ordine de vita & morte disseruit) In hoc ordine, non est in impressis quibusdam, licet in manuscripto sit. [Quasi vero mali atque scelesti tantum modo in vrbe, & non per totam Italiam sint) In Fabriciano omissa illa Et copula, nô per totam Italiam, legitur. quamuis secus in alijs. [Si ita res vsset, multo pulcherrimam eam nos haberemus. [Volumen Fabricianum) Si ita esset. nec additur ibi Res. atque hoc modo citat Aur. Aug. in v. de ciuitate dei citat, Vtrunque autem rectè dicitur, sic est, & sic res est. οὕτως ἔχει, & vtroque Terent. in Andria vtitur. [Inter bonos & malos nullum discrimen est) In manuscriptis, discrimen nullum, omisso verbo substantiuo. nec aliter Aug. v. de ciuitate Dei. cap. xij. [Gallorum gentem infestissimam Rom. nomini ad bellum accersunt) Codices in pergamenis descripti, nomini R. ac sic rectius legitur. Sed & arcersunt ibidem, nô accersunt. quâuis eodem sensu. [Miseraamini censeo, deliquere homines adolescentuli per ambitionem) Sic & manuscriptum & alia ferè. Sed Mersebuegensa & Suburrenianum, misereminj. perperam videlicet. τὸ Censeo, hic ad ironiam facit. Neque enim hoc vult Cato, misericordiam esse deprehensis intra mœnia hostibus impertiendam, sed grauiter in eos animaduertendum, & seuere iudicandum. Proptarea & ironicam extenuationem criminis addit, quo nullum atrocius esse poterat. [Næ ista vobis mansuetudo & misericordia, si illi arma cœperint, in miseriam conuertetur) Hic exemplar Fabricianum in miseriam vertet, idq. cum verius multo, tum elegantius. pro, vertetur & commutabimur. Tacitus, Astusq. hostium in perniciem ipsis vertebat. Idem, Seu temere lapsa vox in præsagium vertit. Liuius, Vetersq. Scipionum inuidia in prætorem. Idem in perniciem adolescenti verterunt. Sic Cn. Velletus in annalibus apud Gellium, Postquam tempestas sedauit, inquit. pro, sedata est. Pro passiuo. n. actiuum posuit. & Varro apud eundem, In priore verbo graues prosodię quæ fuere manent, reliquæ mutant, inquit, pro, mutantur. Liu. ia. Dec. iiij. Moras quidem P. R. quantum motauerint, vel hic dies argumento erit. Idem viij. bel. Pun. ij. Non septies die, sicuti fama fert, temporibus statutis reciprocat, pro reciprocatur. Suetonius, Quoties terra in vrbe mouisset. pro, mota fuisset. Talia apud Virgil. Nox humida cœlo præcipiat. & Ingeminant austri. pro præcipitatur, ingeminâtur. Nisi quis eclipsim esse malit pronominis, Se. Quomodo ni fallor in illo, Accingût omnes opert. &, Tum prorea auerterit. Liu. ij. ab V C Secuti dedita opera passim ad illecebras propulsa pecora, præcipitauere in insidias. Hic præcipitare passiue positum videtur. Quamuis Adrianus ferè semper veterea ita fuisse locutos annotauit, maxime quoties de sideribus aut têporibus mentio incideret. Cęsar, Hyems iam pręcipitauerat, inquit. Est & apud Ciceronê, Sol iam præcipitans. Sed & alij de rebus loquentes hoc verbo in hunc modum vtimur. vt Cic. Fibrenus ex eo loco præcipitat in Lirem. &, Loca vbi Nilus præcipitat ex altissimis montibus. Idem, Præcipitantem igitur impellamus, & perditum prosternamus. Sic apud eundem præcipitâtem retine, præcipitanti reip. subuenire &c. quę omnia passiua intelligenda esse vide. Sed ad institutum. Est in quibusdam perperam, Vereor ne ista mâsuetudo &c. Qua in re lapsus est Felicius quoque Durantinus. Nam vt exemplarium côsensum omittam, Donatus in Andriam hunc locum ita, citat, vt nunc vulgo legitur. Est autem næ diphthongo scribendum, idemq. omnino est, quod Latinis profecto, & illa iurandi particula Mediusfidius. Cic. Næ isti vehementer erant idam, Næ tu si id fecisses, melius famæ tuæ consuluisses. Interdum idem coniungit Næ & Mediusfidius, velut ad Atticum alicubi, & in quęstionibus Tusculanis. [Vbi socordiæ te atque ignauiæ tradideris, nequidquam deos implores) Seruius in tertio Georg. sic citat, Vbi socordiæ te &c. Quod vt mihi quidem valde placet, sic nullo in exemplari, quod sciam, reperitur. [Nisi iterum iam patriæ bellû fecit) In manuscriptis est, nisi alterum iam patrię &c. sensu tamê eodem. Quod in quibusdam Iotulit legitur, id aa glossa irrepsisse suspicor. Paulo post. [Facile pateret vos ipsa re corrigi, quoniam verba contemnitis) Ita codices in membrana descripti. Perperam in Gymnico & alijs, verba mea. Nam verba in genere, opponit ipsi rei. Sed & Badianum exemplar sic habet, & Beroaldinum. [Quare ita censeo) In manuscriptis additur Ego, haud male vt opinor. Paulo post. [Cędem incendia, aliaque se fœda atque crudelia &c.) In manuscriptis est, aliaq fœde, omisso pronomine Se, idq. melius.

A. MANLIVS Torquatus bello Gallico) Liu. lib. VIII. ac Cicero III. Officiorum satis concorditer hunc Titum, non GLAR.

Aulum nominant, & bello Latino id factum, non Gallico. Vetus codex omiserat prænomen. Quanquam libro quarto de Aul. Posthumio Tuberto tale quiddam memoriæ proditum ait, cui tamen ipse non subscribit. Val. Maximus lib. II. de disciplina militari, de vtroque eandem scribit historiam. Ideo hoc ab auctoribus varie traditum videmus, quod nos ea de causa admonendum duximus, ne in his codices temere, vt fieri solet, emendentur. [Catilina cum exercitu in faucibus vrget) Risum hoc loco mouerunt mihi interpretes illi commentatores in hunc auctorem, quorum alius exponit in faucibus. s. ad deuorandum, alius, In faucibus. i. introitu ciuitatis, tertius, In faucibus Italiæ. i. in Alpibus. Ceterum non omnes codices habent Italiæ. Ideoque malim quando hoc tempore Catilina cum exercitu in Hetruria erat exponere, In faucibus Apennini, quæ ipsæ tamen sunt Italiæ.

·ASCENSIVS.

LONGE aliena) In hac oratione Cato diserte & fortiter reip. consulit pro magnitudine animi decernens vnde a clementia Cæsaris aliena etiam aliena vtitur oratione, quod in principio innuit dicens. [O patres conscripti cum) .i. quando, ego considero res .s. commissas, aut potius negocia & vtilitates vestras, & pericula nostra in quibus erimus si illi seruentur, & cum sæpe reputo mecum sententiam nonnullorum præcipue Cæsaris, est mihi mens longe aliena. i. abhorrens ab opinione eorum. [Illi videntur mihi disseruisse) .i. disceptasse & decreuisse, de pœna eorum qui parauere, Patriæ .s. vrbi in qua nati sunt, & parentibus, & aris. s. deorum hoc est templis, & focis. i. domibus priuatis aut dijs laribus, bellum, pro quorum omnium protectione iustum ferè bellum sumitur. [Autem pro sed, res) .i. vtilitas aut negocium expediens, monet magis cauere ab illis. s. coniuratis, quam consultare quid statuamus in illos. i. contra illos. [Nam tu) .i. quilibet vestrum, persequere. i. possis persequi & punire cetera maleficia, vbi .i. postquam sunt facta. & nisi prouideris .i. quilibet vestrum prouiderit, ne hoc. s. maleficium coniuratorum accidat, tu implores. i. quilibet implores frustra. i. in vanum iudicia. i. executionem iustitiæ, vbi .i. postquam euenerit, quia ipsi & iudices & occisores erunt, nam nihil reliqui .i. quod relinquatur victis, fit capta vrbe. i. si vrbs fuerit ab illis capta. Sed per deos immortales sup. adiuro vt verum fateamini, ego appello. i. alloquor, vos. s. senatores qui fecistis. i. reputastis semper pluris. i. maiori precio æstimanda, domos. s. in vrbe, villas. i. domos in agro, signa. s. ad viuum exculpta, tabulas vestras. s. artificiose depictas. i. delicias vestras, quàm remp. Et ita eum sim taxat mores illorum, si vultis retinere ista. s. oblectamenta vestra quæ amplexamini .i. tam chara habetis cuiusmodi sint .i. siue laudanda siue vituperanda, quia de se bona non sunt, si vultis præbere vestris voluptatibus ocium .i. spacium & tempus, sine quo nullæ sint, expergiscimini. s. de sopore torporis & ignauiæ, aliquando. i. tandem & capessite .i. accipitum ite remp. Nam non agitur. i. non disceptatur nunc de vectigalibus. i. redditibus & pensionibus reip. neque de iniurijs sociorum. s. vlciscendis, libertas nostra & anima. i. vita nostra est in dubio. i. in periculo. O patres conscripti ego feci sæpenumero sermones in hoc ordine. s. senatorio, verba. i. locutus sum & questus sum sæpe de luxuria atque auaritia ciuium nostrorum. & habeo ea causa. i. propter ea multos mortales. i. homines aduersos. i. inimicos mihi quia ego qui nullius delicti gratiam. i. veniam fecissem mihi atque animo meo, haud facile condonabam. i. remittebam libidini alterius delicta. [Sed ea tametsi paruipendebatis, ea). s. verba mea, tamen reip. erat firma, quia opulentia eius tolerabat .i. supportabat negligentiam. s. vestram. Nunc vero non agitur an viuamus bonis moribus an prauis. neque quantum aut quàm magnificum sit imperium Populi Rom. sed cuiuscunque modi videntur hæc. s. mores & imperium, agitur an sint futura nostra, an hostium, vna .i. pariter nobiscum, quia & nos, si vicerint, in eorum potestatem erimus. Nominat. i. nonne quisquam nominat .i. audet etiam nominare mihi. i. cuilibet hic. i. in hac re mansuetudinem & misericordiam, q. d. illis nullum penitus esse locum. Equidem. i. certe (Cicero accipit in prima persona pro ego quidem) nos amisimus iampridem (vbi iam pridem præterito iungitur & rei non persistentis) vera vocabula rerum, quia largiri bona aliena vocatur liberalitas, cum sit rapinosa prodigalitas, audacia malarum rerum vocatur fortitudo, cum sit vitium illi contrarium peccans per abundantiam, eo .i. propterea resp. est sita. i. locata in extremo. i. in vltimo gradu aut æstimationis aut durationis. Sanè sint. i. permittantur à me quidem esse liberales ex fortunis .i. diuitijs sociorum, quoniam mores ita se habent vt tales liberales vocentur & honorentur, misericordes sint. i. reputentur in furibus .i. inter fures ærarij. i. thesauri publici, aut sint tales misericordes in furibus pro in .i. erga fures ærarij, ne tamen misericordes largiantur illis .s. furibus ærarij & peculatoribus, sanguinem nostrum. i. etiam vitam nostram, & ne eant perditum .i. ne perdant bonos omnes dum parcunt paucis sceleratis. C. Cæsar disseruit .i. disputauit paulo ante, supple me, bene .i. artificiose secundum quod bonum vocamus artificiosum & peritum, vt, Cur non Mopse boni quoniam conuenimus ambo &c. & composite, id est quadranter, in hoc ordine .i. coram nobis de vita & morte, asserens videlicet mala non esse quæ in hac vita non sunt, in qua re errauit. vnde ironia non vacat quod dicit bene & composite. Nam subdit, Credo. s. quòd disseruit ita existimans falsa ea quæ memorantur de inferis: (Vnde Iuuen. Esse aliquos manes & subterranea regna &c. Nec pueri credunt nisi qui nondum ære lauantur) .i. existimans falsum esse, malos habere itinere diuerso à bonis, loca terra .i. obscœna & obscura, inculta. i. neglecta, fœda .i. immunda, atque formidolosa. i. plena formidinis passiuæ. [Itaque. i. & ita, censuit pecunias eorum) .s. deprehensorum publicandas, & ipsos .s. deprehensos esse habendos in custodijs per municipia. i. in municipijs, videlicet timens ne si sint Romæ ipsi eripiantur per vim, aut a popularibus. i. fautoribus coniurationis, aut à multitudine. s. perdita & ære alieno oppressa, quasi vero mali & scelesti sint tantummodo in vrbe, & non sint sup. dispersi per totam Italiam. Aut quasi audacia non possit plus ibi. s. in municipijs, vbi minores opes. i. potentiæ sunt ad defendendum. Quare equidem. i. certe hoc consilium est vanum. i. friuolum & inutile, si metuit periculum ex illis .s. deprehensis, & si solus omnium non timet. s. Cæsar in tanto metu .s. omnium. eo magis conuenit (alij refert legunt) me timere mihi & vobis. Quare. i. quam obrem cum statuetis de P. Lent. & de ceteris .s. deprehensis, habetote pro certo vos decernere simul de exercitu Catil. & omnibus coniuratis. [Quanto vos &c.) Ex hac oratione clare perspicitur seueritas & acrimonia Catonis, qui ceteris hæsitantibus fortiter agendum censuit vt sub ordine patebit qui talis est. O patres conscripti quanto attentius .i. diligentius agetis vos ea quæ contra coniuratos dicta sunt, tanto infirmior animus erit. s. coniuratis. Si coniurati viderint vos languere. i. more languentium remittere animos paululum, ipsi omnes aderunt iam paulo post, feroces. s. propter successum, vnde Maro Æn. v. Hos successus alit, possunt quia posse videntur. O patres conscripti nolite existimare maiores nostros fecisse remp. magnam ex parua, immo ex minima, vt Liu. attestatur in præfatione & docet lib. I. armis .i. per arma seu bella, si esset ita. i. vt multitudine armatorum aut vt armorum resp. augeri posset, nos haberemus eam multo pulcherrimam, quippe .i. quia recte maior copia sociorum atque ciuium, præterea .i. insuper armorum atque equorum est nobis, quam illis. s. maioribus nostris. Sed alia .i. aliæ res fuere quæ fecere illos. s. maiores nostros magnos, quæ nulla. i. non, aut penitus pro nulla parte sunt nobis, videlicet, industria. i. naturalis grauitas & solertia, domi .i. cum essent in pace & iustum imperium foris. i. erga externos, & animus liber. i. nulli passioni seu affectioni obnoxius in consulendo, hoc est neque obnoxius delicto .s. peccato commisso, neque libidini. i. male voluntati ad committendum. Nos habemus pro his. i. loco harum virtutum luxuriam & auaritiam, & egestatem pu id est in rep. & opulentiam .i. abundantiam opum & diuitiarum priuatim .s. in propria cuiusque possessione. Nos laudamus diuitias & sequimur inertiam. i. ignauiam & socordiam. i. vitam sine arte & industria Nullum discrimen. i. nulla differentia, est i. reputatur apud nos, inter bonos. i. fortes strenuos & iustos, & malos. i. ignauos & iniquos. [Ambitio) .s. superba petitio honorum possidet omnia præmia virtutis i. omnes dignitates debitas his in quibus est virtus. Neque mirum sup. est. vbi. i. quando quidem vel postquam vos capitis consilium non in commune, sed quisque sibi. i. pro vtilitate sua, separatim. i. à consilio alterius. Vbi. i. postquam vel quandoquidem vos seruitis. i. indulgetis domi voluptatibus, & hic .i. in foro & senatu, hoc est in pub. pecuniæ. s. plus offerentis, aut gratiæ .i. amicitiæ plus amati. eo .i. per id fit vt impetus fiat in remp. vacuam. i. exhaustam & desertam. Sed ego omit. hæc. i. vitia minus perniciosa. [Ciues nob. coniu. incendere patriam). s. suam & nostram, accersiuerunt. i. aduocauerunt & sollicitauerunt gentem Gallorum infestissimam. i. nocentissimam nomini Rom. i. nationi Romanæ, dux hostium .s. Catilina, est cum exercitu supra caput .i. imminet nobis, vos cunctamini .i. moram trahitis etiam nunc. s. in tanta re, ac dubitatis, quid .s. pœnæ statuatis hostibus deprehensis intra mœnia. Ego censeo misereamini, si supp. aut

quis

quia (& est ironia) homines adolescentuli deliquere per ambitionem, atque dimittatis etiam armatos.s.in patriã. Ego vereor ne illa .i. contemnenda mansuetudo & misericordia, conuertatur uobis in miseriam, si illi.s.coniurati cœperint arma. Scilicet .i. scire licet quid sit, res.i.coniuratio est aspera, sed vos non timetis eam, immo licet dissimuletis maxime, sed vos cunctamini expectantes alius alium .i. vos mutuo, & inertia & mollitia .i. per inertiam & mollitiem animi vestri, cunctamini dico, velut cõfisi dijs immortalibus, qui seruauere, hanc .i. nostram remp. sæpe in magnis periculis. Sed erratis quia auxilia deorum non parantur .i. acquiruntur, votis.i.per vota, neque supplicijs, per supplicationes, muliebribus.i.quæ sunt leui animo more mulierum, omnia cedunt prospere .s. dijs id agentibus, vigilando, agendo, & bene consulendo. [Vbi tra. te.) .i. quilibet tradideris te socordiæ .i. torpori qui est seorsum à corde & ignauiæ, tu implores.i.plorando inuoces, nequidquam.i.frustra deos quia ipsi sunt tibi irati & infesti. A. M. T. iussit apud maiores nostros.i.priscis temporibus in bello Gal.necari filium suum.quòd is.s.filius pugnauerat, etiam feliciter, in.i.contra hostem.s.Gallum contra imperium.s. patris. Atque il.s.filius Tor.adolescens egreg. dedit morte pœnas virtutis immoderatæ, quia inobedientis. [Vos cunctamini) .i. hæsitatis, quid statuatis.i.constituatis, de parricidis crudelissimis qui in patriam coniurauerunt? Videlicet (ironice) cetera vita eorum obstabat huic sceleri .i. punitioni huius sceleris. [Verum parcite dignitati Lentuli si &c.) q. d. quia ipse non pepercit nec vos parcatis. Ignoscite adolescentiæ Cethegi, nisi .i. si non est verum quod iniulit iterum bellum patriæ. Nam quid ego loquar de Gabinio, Statilio, Cæpario? quibus si fuisset.i.ipsi habuissent vnquam quidquam pensi .i. considerati non habuissent de rep.ea.i.talia consilia. Postremo patres conscripti si locus esset peccato.i.peccatũ tolerari posset, me Hercule.s.ita iudicante vt verum dico, ego paterer facile vos corrigi .i. castigari, ipsa re.i.euentu malo quoniam verba admonitoria.s.contemnitis vbi non apte additur mea. Sed nos sumus circumuenti vndique. Catilina cum exercitu vrget .s. nos aut Italiam faucibus .s. ad deuorandum. Alij hostes sunt intra Mœnia, in sinu.i.complexu vrbis. neque quidquam potest à nobis parari neque consuli occulte, quo .i. quanto aut quo circa est magis properandum. Quare ego censeo ita, cum .i. quandoquidem resp.venerit in maxima pericula, consilio nefario ciuium sceleratorum, & hi .s. ciues sunt conuicti indicio Vulturcij & legatorum allobrogum & confessi parauisse cædem incendia & alia facinora fœda atque crudelia in ciues & patriam, censeo inquam supplicium sumendum more maiorum de confessis, sicuti de manifestis.i.manifeste reis rerum capitalium.

POSTQVAM Cato assedit, cõsulares omnes, itemq́. senatus magna pars, sententiam eius laudant: virtutem animi ad cœlum ferunt, alij alios increpãtes, timidos vocant. Cato, magnus, atque clarus habetur: senatus decretum fit, sicut ille censuerat. Sed mihi multa legenti, multaq́. audienti, quæ populus R. domi, militiæq́ue, mari, atque terra præclara facinora fecit; forte libuit attendere, quæ res maxime tanta negocia sustinuisset. Sciebam sæpenumero populum R. parua manu, cum magnis legionibus hostium contendisse: cognoueram paruis copijs bella gesta cum opulentis regibus. Ad hoc, sæpe fortunæ violentiam tolerauisse: facundia Græcos, gloria belli Gallos, Romanos ante fuisse. Ac mihi multa agitanti constabat, paucorum ciuium egregiam virtutem cuncta patrauisse: eoq́. factum, vti diuitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. Sed postquam luxu atque desidia ciuitas corrupta est, rursus resp. magnitudine sua imperatorum, atque magistratuum vitia sustetabat: ac veluti effœta parentum, multis tempestatibus, haud sanè quisquam Romæ virtute magnus fuit. Sed mea memoria, ingenti virtute, diuersis moribus fuere duo viri M. Cato, & C. Cæsar: quos quoniam res obtulerat, silentio præterire non fuit consilium, quin vtriusque naturam & mores quantum ingenio possem, aperirem.

VALLA

POSTQVAM Cato assedit) Nunc dicit quid fecerint senatores, perorata Cato. oratione. [Assedit) .s. perorata oratione. [Omnes consulares) Omnes consulares, qui consulatum gesserant. [Ferunt,) Efferunt, extollunt. [Sed mihi multa) Digressionem facit, in qua ostendit, quæ nam res fuerit, quod à paruulo initio resp. Romana ad imperium totius orbis terrarum peruenerit. [Multa legenti) Multas historias. [Audienti) A maioribus, a senatoribus. [Domi) In pace. [Mari, atque terra) Bello terrestri, atque nauali. [Attendere) Diligenter considerare. [Quæ res) .s. bello paceq́. gesta. [Parua) Parua turba. [Magis legionibus hostium) Duabus legionibus Lucullus contra Mithridatem & Tigranem pugnauit, qui in exercitu quinquaginta millia hominum habuisse dicuntur. vnde Cicero in oratione pro Archia poëta cum Lucullum laudaret, vt Populi Rom. exercitus, non cum magna manu innumerabiles armatorum copias fudit. [Violentiam) Vt aduersus Annibalem, aduersus Gallos. [Facundia Græcos) Quia Græci semper Romanis eloquentia, Galli ijsdem Romanis bellicis rebus superiores extiterunt. [Fuisse ante Romanos) .i. superiores fuisse Romanis, & est idoneus dicendi modus. Petrus est ante Ioannem virtute .i. Petrus præstat Ioannem virtute. [Agitanti) Cogitanti. [Constabat) Manifestum erat. [Patrauisse) Confecisse cuncta, quæ ad augendum imperium Populum Rom. pertinuissent. [Eoq́. factum est) Quia egregia virtus paucorum omnia enimparauerat Populo Rom. sequitur illud, vt paupertas diuitias, & paucitas superaret multitudinem. [Postquam luxu:) Quia occurrebat, si paupertas diuitias, & paucitas multitudinem super. quomodo ergo tantum imperium permansit cum nec virtus, nec parsimonia remanserit in vrbe? Respondet Sal. luxu, luxuria, superfluitate. [Desidia) Inertia. Nam deses dicitur, qui labore desistit. [Sustentabat) Quia ad eam magnitudinem peruenerat, vt euerti non posset vitijs imperatorum. [Sicuti effœta) Diu inquit ciuitas parentibus, quasi orba sine magnæ virtutis ciuibus fuit. [Effœta) Siue si resp. esset priuata & orbata parentibus. Nam mulier dicitur esse effœta cũ partum ediderit. aut effœta casus ablatiui est, vt sit effœta.s.existente. [Sed memoria mea) Post magnum temporis interuallum ætate mea inquit Salustius duo præstantissimi viri in vrbe Romana inuenti sunt, C. Cæs. & M. Cat. & vide quomodo post digressionem ad id peruenerit, quod intendebat, videlicet vt de virtutibus C. Iulij Cæsaris & M. Catonis diceret. [Res obtulit) .s. dicendo de orationibus, quas vterque in senatu habuerit. [Non fuit consilium) Non placuit. [Præterire silentio) Non nihil de virtute eorum prædicare. [Naturam) Ingenium. [Mores) Consuetudines vitæ. [Quantum ingenio possem) Quantum viribus ingenij valerem.

MARL.

TIMIDOS) Pusillanimes. [Magnus) .i. magnæ fortitudinis. [Sicut ille censuerat) Non mirum si Catonis sententiam approbauit senatus, erat enim magnæ apud omnes auctoritatis. & vt ait Plut. in Demosthenis vita, Plerunque probatus vir, & fidelem populum habens, vno verbo vel nutu longas aliorum orationes exuperat. [Domi) In temp. [Maxime) Præcipue. [Tanta negocia) Tanta difficillima bella. [Contendisse) Pugnasse. [Violentiam fortunæ) Impetum, quia quamuis fracti, tamen non deiecere animum. [Constabat) Certum erat mihi. [Patrauisse) Aliter parauisse. [Luxuria) Intemperãtia. [Ciuitas) Ciues ipsi. [Magnitudine sua) Opulentia. [M. Catonis) .s. Vticensis. [Ne quid nouaretur) Appianus: Veritus itaque Cicero, ne instante nocte aliqua coniuratorum manus in foro exurgeret, ac pro illis pariter & se ipso solicitus ne quid dirum aut fœdum moliretur, vtilius esse ratus, cum senatus in curia adhuc esset, celeriter nullo iudicio rem conficere vnumquemque ex coniuratis in carcerem duci imperat. Ibidemq. multitudine inscia supplicio affecit. Ceteri metu territi hinc inde dilabuntur. Eo modo ciuitas territa paulisper respirauit.

RIVIVS

SENATVS decretum fit, sicut ille censuerat) Exemplar Fabricianum, sicuti ille censuerat, sed & erasa ibi cultello erat vltima in senat. vt suspicer ibi fuisse senati decretum. quomodo & alias ferè Salustius. Priscianus quidem certe hic legit, Senati. vt sit genitiuus antiquus. Eodem modo Donatus in Hecyram Terent. vbi adnotat veteres tumulti & senati dicere solitos. Sic supra Sal. Igitur senati decreto Q. Martius Rex &c. pro senatus decreto. quod ipsum & Nonius obseruauit. Illud hic obiter addam ex Cic. ad Atticum, non dixisse Catonem primum sententiam de animaduersione, sed omnes ante eum, præter Cæsarem. Cur ergo in sententiam Catonis? Quia verbis, inquit, luculentioribus, & pluribus, rem eandem comprehenderat. Mos, vbi leuiter innuit, non se retulisse solum sed & patefecisse & cohorta-

tam esse, & ante præterea quam cõsuleret, ipsum iudicasse. Quæ omnia, inquit quia Cato laudibus extulerat in cœlum, perscribendisq. censuerat, iccirco in eius sententiam est facta discessio. {Sed mihi multa legẽti, multaq. audienti) In manuscriptis duobus est omissa illa Quę coniunctio ὑπάρτησιν sicut in Beroaldino quoque. Id Salustianum magis esse videtur. {Ad hoc sæpe fortunæ violentiã tolerauisse) Mersebergense, tolerasse. sublata è medio syllaba per Syncopam. {Paulo post, Ac veluti effœta parente multis tempestatibus. haud sanè quisquã Romæ virtute magnus fuit) Hic perperam alij parentum. quo quidem & manuscripti codices, & alij vetustiores. Quãuis autem & Marinus quispiam Scodiensis hoc modo legendum contendat, tñ, quod bona eius venia dictum velim, nequaq̃ probo interpretationem eius, vt quæ totũ mihi Salustiani loci corrũpere sensum videantur. Nam & perperam per tempestates, ipse calamitates intelligit, & per parentes, minores. quamuis astipulatorem habeat Iacobum quendam Bononiensem. Ego vero Parente legendum arbitror vt Beroaldinum habet exemplar. & hoc Salustium dicere velle puto neminẽ iam multo tpe Romæ virtute præstantem & egregium extitisse. idq. velut effœta parente, hoc est, tanq̃ iam exhausta & defecta viribus vrbe Roma, quæ quasi parens est ciuium Romanorum. Est aũt elegans metaphora à fœminis, quæ frequenti aut ægro partu nõ amplius pariãt. Qua tralatione & Virgilius effœtos agros dixit, quasi continua fertilitate lassatos. & Columella, vbertate omnia prioris æui defatigatum, & effœtũ solum nequire pristina benignitate præbere mortalibus alimenta. Iam tẽpestatibus Salustium pro tpibus vsum esse, nihil mirum, cũ id sæpe alias faciat, cuius & Seruius in primum Georg. meminit, neque Salustius modo, sed & Cicero & alij. Sic poëta quispiam apud Ciceronẽ, Qua tempestate Pœnus in Italiam venit. pro, quo tpe. Ac si quid est in me iudicij maxime hac voce Sal. vt antiquariom vti decuit. Iam tempestatem pro tempore apud Salustium accipi oportere, iudicio sunt ea quæ mox ibidem sequuntur, Sed mea memoria ingenti virtute, diuersis moribus, fuere viri duo, M. Cato, & C. Cęsar. Nam multis illis antea temporibus, opponit memoriam suam. hoc est, sæculum & ætatem suam. Hoc modo & Augustinus intellexisse hunc locum videtur cum inquit, Laudat idem Sal. temporibus suis magnos & præclaros viros, M. Catonem & C. Cæsarem, dicens, quòd diu illa resp. non habuit quenquam virtute magnum, sed sua memoria fuisse illos duos ingenti virtute, diuersis moribus. Hæc August. v. de ciuitate dei. Quod Sal. ait, multis tempestatibus, id nimirum Augustinus Diu interpretatur. Sed de hoc satis. Illud quoque non prætereundum, in manuscriptis ipsis reperiri, Ac sicuti effœta. pro veluti quod hodie legitur. Nec secus in Veneto atque alijs quibusdam. Vtitur autem & alias Sal. τῷ Sicuti. pro tanquam, seu veluti. ne quem insolentia vocis in hoc significatu offendat, vt, Nihilominus in sontes, sicuti sontes circumuenire. &, Conticuere ea nocte paulo post cũ armatis hominibus sicuti salutatũ introire ad Cic. &, Sicuti iurgio lacessitus foret. pro tanquã foret lacessitus. &, Alij sicuti iura populi defenderent. pro, quasi defenderent. {Sed mea memoria ingẽti virtute) Est in cunctis manuscriptis atque item impressis qbusdã, memoria mea, vt pnomẽ sequatur. {Diuersis moribus fuere viri duo) Sic in manuscriptis nec aliter ab Adriano citat de modis latine loquẽdi. Eodẽ modo codex Beroaldin⁹.

GLAR. A C veluti effœta parentũ) Effœta parente legit Badius in auferẽdi casu vtrunque, quæ lectio quidẽ placet, nã alterã per genitiuũ, ego sanè non intelligo. Etiamsi & vetus codex ita habeat.

ASCEN. POSTQVAM Cato assedit, quia consularis erat & ita sedere solitus cũ senatoribus. verum orantes stabant, vnde est, ad iudicium ita. oẽs consulares .i. qui aliqñ consules fuerant, & ita magna pars senatus .i. senatorum seu seniorum, laudant sñiam eius .s. Catonis, verum .i. sed efferũt ad cœlum s. vsque, virtutem animi eius, alij increpãtes alios .i. se mutuo, vocãt sup. se timidos qui aliter senserunt. Cato habetur .i. reputatur ab omnibus clarus atque magnus: Senatus decretũ fit sicut ille cẽsuerat .i. vt supplicium vltimum sumeretur de deprehensis. {Sed inquit auctor noster) Libuit mihi legenti multa præclara facinora quæ scripta sunt, & audienti multa nõ scripta, quę Populus Rom. fecit domi, & militiæ .i. in bello. & in sup. mari & terra, libuit dicit forte attẽdere .i. considerare, quæ res .i. quæ causæ, sustinuissent .i. sursum tenuissent ac sustinerent maxime .i. præcipue tanta negocia, quãta illi gesserunt. {Sciebã Populum Rom. contendisse parua manu .i. paruo exercitu militum, cum magnis legionibus) .i. copijs in legiones distributis, hostiũ, de quibus prius diximus. Cognouerã bella gesta paruis copijs .s. exercitus Rom. cum regibus opulẽtis .i. plenis opum & ita grande exercitum habentibus. Ad hoc .i. insuper cognouerã P.R tolerauisse sæpe violentiam fortunæ .i. habuisse fortunã maxime sæuam & inimicam. Et græcos fuisse ante Romanos .i. vicisse eos facundia .i. eloquẽti sermone. Vnde Maro Æn. vj. Orabũt alij causas melius &c. & Gallos fuisse ante Romanos gloria belli, qa vt Iustinus dicit olim in Africa, & Asia nullum bellũ sine Gallo milite feliciter gerebatur. & vt in Iugurtha dicet, cũ Gallis non pro gloria obtinenda, sed pro salute conseruãda Rom. debellabant. At .i. sed constabat .i. compertum erat & apparebat mihi agitanti .i. versanti multa .i. multas causas tantorum facinorũ egregiam virtutem paucorum ciuium patrauisse .i. egisse & effecisse cuncta, & eo .i. propterea factum est, vti .i. vt paupertas superaret diuitias, & paucitas multitudinem. Sed postq̃ ciuitas Rom. corrupta est luxu .i. luxuriosa & molli vita, atque desidia .i. pigritia, rursus .i. econuerso tunc resp. sustentabat sua magnitudine .s. diuitiarum & potentiæ vitia imperatorum atque magistratuum. At .i. sed, sicuti .i. quasi, parente .i. matre .s. Romana ciuitate effœta .i. exhausto fœtu non habente vnde amplius fœtũ producat, sicut vetulæ effœtæ dicuntur vbi desinunt concipere, haud quisquam .i. nemo fuit multis tempestatibus Romæ sanè .i. valde magnus .i. egregius ciuis. Sed duo viri .s. M. C. & C. Cæsar, fuere mea memoria, ingenti virtute .i. habentes ingentem virtutem diuersis moribus. vnde eorum mores nimium graphice describit: Quod .s. duos tales viros fuisse, quoniam res .i. occasio scribendi obtulit, non fuit consilium præterire silentio quin aperirem quantum possem ingenio, naturam & mores vtriusque.

COMPARATIO M. CATONIS, ET C. CAESARIS.

IGITVR his genus, ætas, eloquentia propè æqualia fuere, magnitudo animi par, item gloria, sed alia alij. Cæsar beneficijs, ac munificentia magnus habebatur: integritate vitæ, Cato. Ille mansuetudine, & misericordia clarus factus * est: huic seueritas dignitatem addiderat. Cæsar dando, subleuando, ignoscendo: Cato nihil largiendo gloriam adeptus est. In altero miseris perfugium erat, in altero malis pernicies. Illius facilitas, huius constantia laudabatur. Postremo Cæsar in animum induxerat, laborare, vigilare: negocijs amicorum intentus, sua negligere: nihil denegare quod dono dignum esset. sibi magnum imperium, exercitum nouum bellum exoptabat: vbi virtus eius enitescere posset. At Catoni studium modestiæ, & decoris, sed maxime seueritatis erat. Non diuitijs cum diuite, nec factione cum factioso, sed cum strenuo virtute, cum modesto pudore, cum innocente abstinentia certabat. esse quam videri bonus malebat. Itaque quo minus gloriam petebat, eo magis illam assequebatur. Postquam vti dixi, senatus in Catonis sententiam discessit, Consul optimum factu ratus, noctem, quæ instabat, ante capere, nequid eo spatio nouaretur, Triumuiros quę ad supplicium postulabat, parare iubet. Ipse dispositis præsidijs, Lentulum in carcerem deducit: ceteris idem fit per prætores. Est locus in carcere, quod Tullianum appellatur, vbi paululum ascenderis ad læuam circiter duodecim pedes humi depressus. eum muniunt vndique parietes, atque insuper camera lapideis fornicibus iuncta: sed inculta tenebris, odore fœda, atque terribilis eius facies est. In eum locum postquam demissus est Lentulus: iudices rerum capitalium, quibus præceptum erat, laqueo gulam fregere. Ita ille Patricius ex gente clarissima Corneliorum, qui consulare imperium Romæ habuerat, dignum moribus, factisque suis * exitum vitæ inuenit. De Cethego, Statilio, Gabinio, Cæpario eodem modo supplicium sumptum est.

*Dictis, est, pro habetur in antiquis exemplaribus.

GENVS

VALLA GENVS, ætas, eloquentia) Quia ambo erant ætate florentes, eloquentia insignes, genere nobiles. [Alia alij) Notandum est quod alius cum de pluribus dicatur, hic de duobus tantum dicitur. [Beneficijs) Merendo. [Munificentia) Largiendo. [Ille) Cæsar. [Mansuetudine, & misericordia. [Ignoscendo) Nocentibus, seueritate dignitatis nemini parcendo, qui quidem aliquid deliquisset. [Dando) Beneficia pauperibus. [Subleuando,) Miseros. [Ignoscendo) Nocentibus. [Nihil largiendo) Nec pecunias, nec pœnas remittebat Cato. [Pernicies) Exitiũ. [Facilitas) Quia facilis erat ad ignoscendũ. [Constantia) Quia constans erat & à iustitia nullo modo deterreri poterat. [Postremo) Pergit mores & ingenium Cæsaris & Cato. prosequi ostendens, quænam inter eos differentia esset. dicit enim ut omnia complectat, Cæsar vir nobilissimus fuit, Cato autem seuerissimus & modestissimus. [Laborare, uigilare) Laboribus, vigilijs operam dare & intentum esse. [Sua negligere) Paruipẽdebat res suas priuatas, dummodo sociorum negocia procuraret. [Quod dono) Nihil quod donari posset vnquam negabat. [Nouum) Magnum quod tãdem obtinuit cum in Galliam missus est. [Vbi) In quo studium, exercitatio &c. [Decoris) Decentiæ & ornamenti, ne quid faceret contra honestatem. [Seueritatis) Iustitiæ. adeo enim seuerus erat, ut precanti ignoscere nollet. [Diuitijs) Vt ceteris diuitijs præstaret. [Factione) Factio dicitur malorum conspiratio. Factiones interdum dicuntur opes & diuitiæ. [Cum strenuo) Vt strenuum virtute, modestum pudore, innocentem abstinentia superaret. [Esse) Postquam ad propositum redit, dicens, duo tanta virtute uiri sententiam suam dixerant. [Senatus in Cat. sententiam discessit) Senatus omnis laudauit Catonis sententiam. [Antecapere) Præuenire, anticipare. [Triumuiros) Iudices rerum capitalium [Dispositis præsidijs) In locis opportunis, ne quis per vim Lentulum eriperet. Nam potẽtissimus erat in urbe. Fuerat enim ante consul, nunc vero Prætor. [Quæ postulabat) Videlicet laqueum & eiusmodi, quibus noxij necantur. [Quod Tullianum) Quotiescunque relatiuum inter duo substantiua diuersorum generum ponitur, cuicunque volueris adde se potest, dummodo utrunque sit appellatiuum. quod si eorum alterum proprium est, concordatur cum proprio non cum appellatiuo. [Parietem) Murus. Differentia est inter mœnia, murum, & parietem. Nam mœnia sunt vrbis, murus publicorum ædificiorum, paries priuatorum. [Camera) Arcus incurcuus. Differentia est inter camerã, & fornicem. Nam camera est totum ædificium coniunctum, fornix est quælibet ex quatuor arcubus cameræ, super quibus ædificata est ipsa camera. [Inculta) Deformis. [Lapideis fornicibus). i. iuncta fornicibus ex lapide facta. [Fœda) Sordida. [Terribilis) Formidolosa. [In eũ locum) Descriptio locum in quo demissi sunt nocentes, nunc dicit quomodo supplicium sumptum est de his. [Demissus) Superiori loco missus in inferiorem. [Iudices rerum) Hos maleficiorum iudices appellamus.

MARL. GENVS) Catonis genus principium dignitatis & gloriæ sumpsit à proauo viro claro, hic Cato Porcius apud L. Drusum auunculum educatus est mortuis parentibus, ferunt statim à pueritia constantiam & Cato. seueritatem conspicuam fuisse. hæc Plut. multa de hoc Cato. Val. Max. cap. de maiestate & de indole, Cæsaris ingenium & mores describunt Plut. & Tranquil. [Alia) .s. gloria. [Seueritas) Rigiditas subleuando opitulando miseris. [Pernicies) Calamitas. [Facilitas) Humanitas. [Enitescere) Suscipere lucem. [Nihil denegare) Quod posset amicis impartiri. [Factione) Quia non studebat populari auri. [Quanto magis) Cic. in Tusc. Quanto magis fugiebat gloriam tanto magis inueniebat, & tanquam vmbra corpus sequebatur. Tullianum ab etymologia: Nam Tul. significat sanguinis effusio, quia sceleratorum ibi erat carnificina. Alij ab ipso inuentore. [Muniuntur) Claudunt. quia non habet fenestras.

RIVIVS ILLE mansuetudine & misericordia clarus factus est) est non reperi in manuscriptis. ac maiore cum gratia abest. Nec est in omnibus impressis. [Vbi virtus eius enitescere posset) Eius non est in manuscriptis, nec impressis vetustioribus. Nec Augusti. quidem addit, ubi hunc locum citat, lib. a. de ciu. dei. Paulo post. [Itaque quo minus petebat gloriam, eo magis illam assequebatur) Illam non reperi in quibusdam, nec in Mersebergensi. & omitti potest, citra detrimentum sensus. August. haud scio an memoriæ lapsus ita citat. eo magis illum sequebatur nempe gloria Catonem. Forte non fuit ad manum liber; itaque memoriæ fisus, ut fit, perperam hoc modo citauit. In manuscriptis præterea non itaque sed ita legitur consentientibus exemplaribus Badiano & Beroaldino. ac si quid est in me iudicij, rectius hoc modo legitur. [In altero miseris profugium erat) In quibusdam, perfugium. Vtrunque apud Cic. reperitur. vẽ Erat, non est in manuscriptis, nec in impressis quibusdam ac rectius abest. Paulo post. [Nihil denegare quod dono dignũ esset) In vno Fabriciano est, bono dignum, ceteris reclamantibus. Sed hic nihil pronuncio, imò diuersam lectionem indico, non iudicium interponens meũ, sed integrum relinquens lectori suum. [Iudices rerum capitalium, quibus præceptum erat, laqueo gulam fregere) In vetustis est, Vindices rerum capitalium, pro Triumuiri capitales quorum interuentu supplicium de facinorosis sumebatur. De his, aũt historicum loqui, cum per se facile liquet, tum auctor libelli de magistratibus Rom. quem Fenestellam vocant, testatur. Nam quo loco capitales dictos ostendit, quod capitalibus quæstionibus præessent, mox ibidẽ, Eorundem, inquit, interuentu triumuirorum, in eos, qui cum L. Catil. coniurauerant, animaduersum est. ut meminit Sal. Vt aũt Sal. hic vindices capitalium rerum, sic alicubi Cic. vindices facinorum & sceleris dixit. Est apud eundẽ peccatorum videx, vindex scelerum. Paulo post. [Dignum moribus factisque suis exitium vitæ inuenit) Sic & volumen Fabricianum, & alia duo. In Mersebergensi vero ceterisq. vetustioribus, exitum vitæ. quo Liuius, Quod nemo eorum satis dignum splendore vitæ exitum habuit. Mihi utra lectio verior, haud dum liquet.

TRIVMVIROS quæ ad supplicium postulabat, parare iubet) Oppido obscurus est hic sermo, cum sensus sit satis manifestus. Quidam putarunt plurali numero legendum, Postulabãt, quod etiam vetus codex habet, sed æque in obscuro manẽt sensu. Ego quid certo dicam non habeo, coniecturas libenter adsero. Paulo post, Vbi paululum ascenderis ad læuam circiter duodecim pedes humi depressus, dubium est, utrum, Vbi ascenderis, duodecim pedes intelligamus, an locus humi depressus, duodecim pedes. Sed posterius malim, propter reliquam loci descriptionem. Quidam codices, Fornicibus vincta legunt paulo post, à uincio, quod alij iuncta à iungo. Et vetus codex escenderis habet, non Descenderis. Sed iudicet Lector. GLAR.

IGITVR) Vt eorum mores exequat. [Genus). i. generositas ætas & eloquẽtia fuere his duobus prope. i. ferè autem quasi æqualia, & magnitudo animi erat his duobus par, item gloria ex virtute & præclaris facinoribus proueniens, erat sup. par. sed alia sup. erat alij. ubi alij inter duo ponitur cum Valla diceret altera alteri. i. alia alia nata erat gloria Cæsari alia Catoni. [Cæsar habebatur magnus beneficijs & munificentia. i. liberalitate sua. [Cato habebatur magnus integritate vitæ, qui caste & incorrupte vixit & seuere dixit. [Illæ) .s. Cæsar factus supp. est, clarus mansuetudine & misericordia, quia secundum Plinium erat vsque ad plenitudinem clemens, illis enim pepercit à quibus postea interfectus est. unde inter funebres ludos de eo cantatum dicit Suetonius ex Pacuuij armorum iudicio: Mẽ seruasse ut essent qui me perderent. quæ causa fuisse videtur Virg. ut Aeneam tam pium fingeret. Seueritas. s. vitæ, in qua rigide verum sequebatur, addiderat huic. s. Catoni dignitatem, quia esset ebrius iouentus verendus erat. Cæsar adeptus est gloriam dando. s. munera, subleuando. s. depressos, & ignoscendo. s. in se peccantibus. Cato adeptus est gloriam nihil largiẽdo. i. quia largitiones aut captiones nulla facere volebat & tamen summam dignitatem assecutus erat. In altero. s. in Cæsare erat sup. miseris profugium. i. patrocinium ad ipsum profugientibus. In altero. s. in Cat. erat, malis. i. maleficis, pernicies. i. exterminium & interitus. facilitas. i. beneuolentia ad faciendum quod ab eo peteretur illius. s. Cæsaris, laudabatur, & constantia. i. firmitas in uerbo & facto huius. s. Catonis laudabatur. Postremo. i. ut paucis omnia dicam, Cæsar induxerat in animum. i. sibi constituerat laborare. s. pro amicis uigilare, pro amicis quia intentus negocijs amicorum, negligere sua. s. negocia, & nihil denegare quod esset dignum dono. i. quod pro dono reputetur. ut vbique & accipientis & accepti dignitas seruetur, & exoptabat sibi magnum imperiũ, & exercitũ. s. magnum & bellum nouũ, vbi virtus. s. sua, posset enitescere. i. euidẽter appa cere cũ gloria. At. i. ecõtrario Catoni erat. i. Cato habebat studiũ modestiæ. i. moderatæ & tẽperatæ ab omni insolẽtia & superbia vitæ, decoris. i. honestatis & honoris, sed maxime. i. pcipue, seueritatis. i. inflexibilitatis. & certabat. i. cõtendebat non cũ diuite diuitijs. i. ut ditior uideretur, neq; factione cũ factioso, sed virtute. i. fortitudine, cũ strenuo, & pudore cũ modesto abstinẽtia. s. ab alienis rebus, cũ innocẽte. s. innocuo, & malebat esse bonus q̃ videri, nõ tñ aspernabatur videri. Itaque. i. & ita, quo. i. quanto minus petebat gloriã, eo. i. tãto magis assequebatur. s. gloriã, quod & alijs ferè cõtigit, q̃ gloriosi. i. gloriæ sectatores sæpe inglorij sunt. Postq̃ senatus ut dixi discessit. i. discedẽdo cõsensit in sniam Cato. cõsul. s.

Cic.

Cic.ratus optimum factu.i.vt fiat supp. esse,antecapere noctem quæ instabat.i.subseqoētem,ne quid nouaretur .i. noui fieret eo spatio , iubet Triumuiros .i. iudices aut executores iustitiæ rerum capitalium,parare ea quæ aut id quod postulabat ad supplicium sup.exequendum videlicet laqueum,ipse.i.consul Cic.deducit Lentulum in carcerem,& hoc præsidijs dispositis .i.ne eriperetur . idem.i.duci in carcerem fit ceteris per prætores.[Est locus in carcere)Quod Tullianum appellatur .i. qui locus appellatur Tullianum (siue propter hoc factum à Tullio , seu potius antiquo vocabulo, aliter esset prolepsis via poëtæ concessa . sanè regula elegantiæ est : Quoties est relatiuum , qm inter duo substantiua diuersorum generum ponitur, & eorum sequens est proprium,aptius conformetur sequenti, sin appellatiuum vtrilibet) depressus humi.i.ad humum, vbi ascenderis paululum ad læuam.i.sinistram partem circiter duodecim pedes,eum.s.locū, muniunt vndique .i. ex omni parte,parietes .i. muri laterales, licet muri sint magnorum ædificiorum & publicorum, atque insuper .i.desuper est camera.i.locus incuruus,& testudinatus , vincta .i. colligata,fornicibus .i. arcubus seu circumferentijs lapideis . sed facies eius est inculta tenebris.i.propter tenebras,& fœda atque terribilis odore.s.graui.[Postquā Lent. est demissus).i.deorsum immissus in eum locum,iudices rerum capitalium.s.Triumuiri , quibus præceptum erat a Cic.iustitiam exequi,fregere gulam.s. Lentuli,laqueo.i.suffocauerunt & strangulauerunt eum . [Itaque ille).s.nobilis Lentulus Patricius ex gente clarissima.s.Corneliorum,qui habuerat Rom. imperium consulare,inuenit exitum vitæ dignum moribus & factis suis . Supplicium est sumptum eodem modo de Cethego,Statilio,Gabinio,& Cæpario.i. eodem modo fracta laqueo gula extincti sunt,

DVM ea Romę geruntur,Catilina ex omni copia, quā & ipse adduxerat,& Manlius habuerat,duas legiones instituit : cohortes pro numero militū complet. Deinde,vt quisq; voluntarius,aut ex socijs in castra venerat,æqualiter distribuerat: ac breui spatio legiones numero hominū expleuerat , cum initio duobus non amplius millibus habuisset. Sed omni copia circiter pars quarta erat militaribus armis instructa:ceteri,vt quemque casus armauerat,sparos,aut lanceas,alij præacutas sudes portabāt. Sed postquam Antonius cū exercitu aduentabat , Catilina per mōtes iter facere : modo ad vrbem, modo Galliā versus castra mouere : hostibus occasionē pugnandi non dare : sperabat propediē magnas copias se habiturum, si Rom. socij incepta patrauissent. Interea seruitia repudiabat, cuius initio ad eū magnæ copiæ concurrebant : opibus cōiurationis fretus,simul alienum suis rōnibus existimans,videri causam ciuium cum seruis fugitiuis cōicasse. Sed postquā in castra nūcius peruenit, Rom.coniurationem patefactā : de Lentulo & Cethego, ceterisq; quos supra memoraui, supplicium sumptū : plerique quos ad bellum spes rapinarū,aut nouarum rerum studium illexerat,dilabūtur : reliquos Catilina per montes asperos magnis itineribus in agrū Pistoriensem adducit,eo consilio, vti per tramites occulte perfugerēt in Galliam transalpinam. At Q.Metellus Celer cū tribus legionibus in agro Piceno præsidebat,ex difficultate rerum eadem illa existimans,quæ supra diximus,Catilinam agitare . Igitur, vbi iter eius ex profugis cognouit, castra propere mouit : ac sub ipsis radicibus montium consedit : quà illi descensus erat in Galliam properanti. Neque tamē Antonius procul aberat : vtpote qui magno exercitu locis æquioribus expeditos in fugam sequeretur . Sed Catilina, postquam videt montibus : atque copijs hostium se clausum : in vrbe res aduersas : neque fugæ,neque præsidij vllam spem : optimum facturus in tali re fortunam belli tentare,statuit cum Antonio quamprimum confligere . Itaque concione aduocata, huiuscemodi orationem habuit .

VALLA DVM ea Romæ) Nunc redit ad Cat.dicens,quomodo se habuerit postquam audiuit,quæ facta fuerant. [Adduxerat) Tunc cum ab vrbe profectus est.[Instituit)Ordinauit.[Cohortes) Pro numero,nam legio sex cohortes continet, vtraque cohors sexcentos milites cōtinet.[Aequaliter) Per oēs cohortes.[Sed ex omni)Hoc plurimum Catil. nocuit,pauci admodum arma militaria habebat. [Casus) Sicut casu vnicuique ad manus arma peruenerant.[Sparos) Est genus teli,quo vtuntur rustici ad putandas arbores, & est oblongum , & in extremo incuruū in modum pedis.[Galliam versus) Notandum est hanc propositionem versus siue in appositione siue in compositione semper postponi debere,in compositione,vt dextrorsum , leuorsum,in appositione,vt hic in Galliā versus.[Incepta)Incēdia,rapinas.[Seruitia).i.seruos, quorū magna copia confluxerat liber tatis cupiditate.[Alienum) Inconueniens,ne existimaretur malo potiusq̄ bono ciui id facere.[Dilabuntur)In diuersas partes fugiūt.[Magnis itineribus)Longis itineribus.[Pistoriensem) Pistoriū ciuitas est Hetruriæ.[Tramites)Dīr angustiores semitæ. [Præsidebat)Erat inquit in agro Piceno Q. Met.qui cum videret in maximis angustijs Catil. existimauit , Catilinam eadē illa cogitare,quę proposuerat Sal.[Ex difficultate rerū)Ex angustijs, quibus obsitus erat Catil. [Sub radicibus) In faucibus alpium. [Qua descensus) Qua parte descenderet Catil.vt iret in Galliā. [Neque tamē Antonius)Superius scripsit,qđo Metel.Celer existimās id,quod erat.s.in Galliā transire statuisse Catil. q alpium fauces occupauit, nec interea eū persequi desistebat Ant. & non valde erat aptior Catil.ad fugiendū,q̄ ad persequendum Ant.nā si Cat.erat cū suis expeditior ad fugā, Ant. locis æquioribus iter faciebat,igitur quāuis iuuabat spes fugæ Cat.tñ Antoniū ęquo ca,q̄uia tñ Met.Celer Catil.discēdēti ex alpibus oppositus esset. [Tetate)Expiri.[Æquioribus)Planioribus.[Mōtib⁹)Obiectis. [Clausum)Hinc Antonius pręmebat,hinc mōtes astabant.[Fortunam)Seu prosperam,seu aduersam.[Concione)Multitudine. [Ex timido)Si naturaliter fuerit imbellis,non potest firmior fieri corpore,& si timidus fuerit,non potest audaciam,& fortitudinem animi capere.[Ignauo)Ad corpus.[Timido)Ad Animum. [Natura)Ad strenuum.[Moribus)Ad fortitudinem. sed cū hinc pericula sint,hinc gloriam videtis strenuos & fortes esse oportere. [Patere) Apparere. [Sed ego vos quo) Occorrebat,si nihil proficit oratio imperatoris ad milites adhortandos,cur nos aduocasti?)Socordia,ignauia.[Cladem)Calamitatem.[Nequiuerim)Quia se nobis obijcit. [Mecum) Nunc vero pergit Catilina quod superius cœperat,vt ostendat, in qua necessitate sint milites sui,vt fortiter sibi pugnandum intelligant.[Iuxta)Pariter. [Loco)Statu.[Ab vrbe).s exercitus Antonij. [A Gallia).s.exercitus Metelli.[Parato)Prōpto [Dextris) Nā dextræ nostræ possunt nobis hoc parare.[Texerint)Defenderint. [Nobis & illis) Nō eadem necessitate bellū geritis,quia nos pro nobis , illi pro alijs pugnant.[Superuacaneu) Superfluō,& minime necessariū.

MARL. CVM ea Romæ) Dum coniurati puniūtur. Legio habebat x.cohortes partim ex equitibus,&plurimas ex pedibus.Cohors constabat vt plurimum ex quingentis quinquaginta quinque peditibus & sexaginta sex equitibus, vt ait Vegetius . Prima tamen cohors quæ in dextro cornu erat maiorem numerum habebat ceteris , & viros nobiles nec non fortiores , in ea quæ erat aquila præcipuum Romani exercitus signum,cui præerat tribunus. [Instructs)Cataphracta.[Lanceas)Hispanicum est vocabulum. [Pugnandi) Conferendi manus . (Cuius cet,) Aliqui legunt . sed Prisc. sexto. si rectè memini,legit cuius pro quorum, figurate. [Opibus coniurationis) Potentia coniuratorum diuitum . [Communicasse) Coniunxisse . [Dilabuntur) In diuersa modis effugiunt . [Occulte) Euitatis Antonio & Fl. Metello . Præsidebat collocandus erat in præsidium. [Existimans) .s. Catilinam Agitare . nam Catil. putabat qua via saluti suæ consuleret . [Cognouit) .s. Metellus . [Illi) .s. Catilinæ . [Fortunam belli) Nam fortuna in rebus humanis plurimum potest, & præcipue in bello cum exitus bellorum sint incerti .

RIVIVS COHORTES pro numero multum cōplet) In vetustis, Cohorteis . [Nec multo post,Catilina per monteis iter facere) vbi hodie ferè,montes . Et paulo inferius,reliquos Catilina per monteis asperos. Nec multo post,octo cohorteis. &,Cohorteis paulatim incedere iubet . Annotauit autem lib. 7. Priscianus, quæ in ns & rs desinant , horum accusatiuum pluralem fere in eis ex ire.Hinc fonteis apud Virg.parteis & bidenteis apud eundē parenteis apud Terent. [Modo ad vrbem, modo Galliā versus castra mouere)Prisc.super aij. versus Virg. legit,in Galliam versus . Eius verba sunt Versus quoque suppositum inquit,loca libus

libus nominibus, aduerbium esse inuenitur. vt, Italiam versus, Galliam versus. Sal. tamen etiam præpositionem et antepo fuit in Catil. in Galliam versus. Hæc Priscianus. quem mehercule ipsa memoriam lapsum putarem, nisi eodem modo, atque ille citat. in codice manuscripto reperissem. Sed & Velleius Paterculus I. Ante triennium, inquit, quam Cassius censor a Lupercali in palatium versus theatrum facere instituit. Cæsar 7. castra ex Biturigibus mouet in Aruernos versus. Idem vj. T. Labienum cum legionibus tribus, ad oceanū versus in eas partes quæ Menapios attingunt proficisci iubent. Non dissimile illud Hirtij v. de bello Africo, ad Cercinam insulam versus ire iubet. &, Classem ad insulas Baleares versus conuertit. Corn. Tacitus in Germania, Modico flexu, inquit, in occidentem versus. Tale forsan videri possit illud Ciceronis in Lælio, Atque is primum instituit in forum versus agere cum populo, nisi quis participium esse malit rò versus. vt intelligas eum primum concionari cœpisse conuersum. non ad senatum & comitium, ita vti alij fecerint, sed ad forum. Vt tute hic mireris ruditatem & inscitiam eorum, qui, si dijs placet, versus agere, pro habere orationem metro constantem interpretantur. nec minus illius, qui in editione Heruagiana operum Tullianorum hæc in Indicem coniecit. C. Licinius Crassus versibus cum populo primus agere instituit. Strenuos & industrios homines, qui hæc in Indice annotarunt. Ceteri vt quenque casus armauerat, sparos, aut lanceas, alij præacutas sudes portabant. Seruius in xj. Æn. portare legit. nisi sint mendosi codices. Vt fit enallage modi, quæ figura propria Historicorum est. sicuti idem in 2. Æn. annotauit. [Interea seruitia repudiabat, cuius rei initio ad eum magnæ copiæ concurrebant) Legendum, cuius initio. vt est in manuscriptis. Nam perperam additur Rei, in libris recentioribus. Tu vide si lubet Prisc. lib. xvij. vbi docet illud Cuius singulare, ad rem & sensum potius esse, quam ad vocem referendum. Mox. [Causam ciuium cum seruis fugitiuis cōmunicasse) rò Seruis, non est in vetustis quibusdam neque id addit Felicius Durantinus. Forte ex glossa irrepsit. nā & apud Cic. sæpe sic reperitur. vt, Habet legionem, habet fugitiuos. &, Viuebat cum fugitiuis, & Arsenio princeps fugitiuorum. In epistola tamen Vatinij ad eundem additur Seruus. Dicitur mihi tuus seruus anagnostes fugitiuus Vardæi esse. Est in pandectis lib. xj. titul. de fugitiuis. vt subaudias, Seruis. Paulo post. [In agrum Pistoriensem adducit) Manuscripta & item illud à Baudio excusum, consentiente Beroaldino, abducit, Vtrum rectius alij iudicent. [Profugeret in Galliam Transalpinam) In quodam è manuscriptis reperi, Cisalpinam. [Montibus atque copijs hostium sese clausum) Sic in manuscriptis, & quidem melius.

GLAR. INTEREA seruitia repudiabat, cuius initio) Quidam adiecerant reip. vt sit sensus, Cuius rei. Quidam putant per Syllepsim relatiuum ad intellectum genus relatum hoc sensu, cuius generis initio ad eum magnæ copiæ concurrebant. Sed bercle relatiuum sæpe numerum mutat cum antecedente, vt hic singularem plurali. Contrarium est hoc Boëtij: Quid vero si corpus spectes, imbecillius homine reperire queas? quos sæpe muscularum quoque morsus necat. Qualia multa similia apud auctores reperias. Vetus codex habet, Interea seruitia repudiabat, quorum initio ad eum magnæ copiæ concurrebant. quæ si vera est lectio, nullam prorsus habet difficultatem. [Occulte perfugaret in Galliam Transalpinam) Haud dubie ab sciolo aliquo additū est illud, Transalpinam, quanquam & Gothi habet codex, nimia enim ea distabat. Et cum ante & post ter fiat huius in Galliam secessionis, siue fugæ potius mentio, nunquam tamen additur, Transalpinam. Sanè Sal. nisi paulo ante agri Pistoriensis fecisset mentionem, ignotum reliquisset nobis locum in quo facta hæc est pugna: Quod autem commentarij hæc Sal. verba, Sub ipsis radicibus montium consedit, qua illi descensus erat in Galliam. in faucibus Alpium exponunt. id vero est insanire, quasi in Cisalpina Gallia hæc fuisset pugna, cum in Hetruriæ extremis ad Apenninum finibus sit facta, ideóque exponendum hoc de Apennino, non de Alpibus. Verum Sal. hoc cum Liuio habet cōmune in locorum in diligenti descriptione, secus certe quàm C. Cęsar.

ASCENSIVS.

DVM ea) Redit ad narrationem de Catil. dicens. [Dum ea quæ dicta sunt geruntur) .i. publice fiunt Rom. Catil. instituit duas legiones ex omnia copia, quam & ipse Catil. abduxerat ab Rom. & Manlius habuerat .s. ante aduentum eius vbi copia singulariter pro exercitu ponitur, & complet cohortes pro numero militum .i. quātum potuit pro militibus quos habebat. Nam legio sex cohortes continet, & cohors sexcentos milites, deinde distribuerat æqualiter .i. ratione æquabili seu ex æquitate, vt quisque venerat in castra aut voluntarius .i. sponte sua, aut ex socijs, ac expleuerat breui spacio legiones numero .s. iusto hominum (ita vt habeter iuxta calculum superioris commentarij septies mille ducentos milites, aut vt alij volunt duo decies mille & quadringentos. Nam vt Festus ait legionem C. Marius primus descripsit sex millium & ducentorum hominum, cum antea quatuor millium fuisset. vnde etiam appellabatur legio quadrata. sanè legio dicta est quod legerentur milites in delectu. (vt ait Var.) cum Catil. non habuisset in initio amplius duobus millibus .s. militum. Sed circiter (quod aduerbium hic est) quarta pars ex omni copia erat instructa armis militaribus .i. quibus milites in legitimo bello bene instituti instrui solent. Ceteri portabant (vt casus armauerat quenque .i. secundum quod quisque à casu telum inuenerat, vt in tumultu & seditione fieri solet, vnde Æn. j. Iamq. faces & saxa volant, furor arma ministrat. & eiusdē vij. Hic torris armatos obusto, Stipitis hic grauidi nodis, quod cuique repertum, Rimanti telum ita facit:) Sparus .i. tela oblonga & in fine incurua, quibus rustici arbores putant, & vepres demōt: Aen. x. Agrestesq. manus armat sparus. sunt qui lanceam sine ferro putent. aut lanceas, alij sudes .i. hastilia non ferrata, præacutas .i. priores partes acutas habentes, & forte præustas, vt Aen. vij. Non iam certamine agresti, Stipitibus duris agitur sudibus ue præustis. [Sed postquam Ant.) .s. alter consulum aduentabat cum exercitu: Catilina sup. cœpit facere iter per montes .i. montes, & mouere modo .i. interdum castra ad Vrbem, modo Galliā versus, discedendo ab vrbe, & non dare .i. non dabat hostibus occasionem pugnandi, quia sup. sperabat sese habiturum propediē magnas copias, si socij de quibus supplicium sumptum est patrauissent .i. effecissent Romæ incœpta .i. quæ conabantur facere, & repudiabat .i. refutabat. interea seruitia .i. seruos fugitiuos. cuius rei .i. quorum seruorum, alij textus habent, quorum magnæ copiæ concurrebant ad eum initio .i. antequam repudiari sese verebantur, repudiabat dico existans, fretus .i. confisus, & munitus opibus .i. facultatibus, & copijs coniurationis .i. habendis ex coniuratis, & existimans simul videri alienum sup. a suis rationibus .i. institutis, quia tendebat ad imperium, communicasse causam ciuium .s. oppressorum ære alieno. cum seruis fugitiuis. Sed postquam nuncius venit in castra s. Catil. supplicium sumptum sup. esse Romæ de Lent. Cethego, & ceteris, quos memoraui supra .i. Statilio, Gabinio, & Cæpario. & hoc coniuratione patefacta. [Plerique) .i. valde multi, quos spes rapinarum; aut studium .i. affectio nouarum rerum illexerat ad bellum, dilabuntur .i. in diuersa loca lante discadunt, & Catilina adducit reliquos .i. non dilapsos, sparsos per montes in quibus dilatabant, magnis itineribus .i. profectionibus, & vt dicunt longis, in agrum Pistoriensem, intentionem ad Pistorium oppidum Hetruriæ, eo consilio vti .i. vt ipse profugeret occulte in Galliam, Transalpinam, (vt in prouinciam Delphinatum, aut Lugdunensem, qui nunc ita dicitur) per tramites .i. occultas vias, per medios montes & siluas ducentes. Q. Metellus celer .i. agnomine, præsidebat .s. præsidio erat in agro Piceno cum tribus legionibus .s. militum, existimans .i. iudicans illa eadem quæ diximus .s. Catilinam, fugam in Galliam parare, ex difficultate rerum, quia difficillimum fuisset illi imperio Romano resistere, ex agitare .i. exagitabat Catilinam, alij textus habent, agitare, vt sit existimans Catilinam agitare eadem quæ diximus &c. sed tunc illi supposito Q. Metel. deesset verbum, quam sequitur, Igitur vbi Metellus cognouit ex profugis .i. ex his qui derelicto Catilina ad se perfugerant, iter eius .s. Catilinæ, ipse mouit castra, id est tentoria & munitiones suas proponere, id est festinanter, & consedit, id est locum cœpit à consido, hoc est castrametatus est sub ipsis radicibus .i. in pede montium, ex supplea parte qua descensus erat illi, scilicet Catilinæ properanti in Galliam. Neque tamen Ant. abe. pro. vpore qui sequeretur magno exercitu, sed locis æquioribus, id est planioribus, & ita facilioribus ad iter: Catilinam & socios eius, expeditos, id est accinctos ad fugam. [Sed postquam Catilina videt se clausum montibus atque copijs hostium) Et videt res aduersas in Vrbe, neque vllam spē esse fugæ, neque præsidij, id est protectionis, ratus tentare, id est experiri fortunam belli, esse optimum factu, id est vt fiat de se in tali re, scilicet tam ancipiti, constituit confligere quàm primum, id est vt primum posset, cum Antonio, id est cum exercitu eius, ita aduocata concione, id est multitudine exercitus ipse habuit huiuscemodi orationem, ad milites suos.

ORATIO

ORATIO CATILINAE.

** In manuscriptis quibusdã legitur, ego habeo.*

OMPERTVM * habeo milites, verba virtutem non addere, neque ex ignauo strenuum, neque fortem ex timido exercitum oratione imperatoris fieri, quanta cuiusq; animo audacia, natura, aut moribus inest, tanta in bello patere solet. Quem neque gloria, neque pericula excitant, nequidquam hortere. timor animi auribus officit. Sed ego vos, quo pauca monerem, aduocaui, simul vti caussam mei consilij aperirem. Scitis equidem milites, socordia atque ignauia Lentuli * quantam ipsi, nobisque cladem attulerit, quoque modo, dum ex vrbe præsidia opperior, in Galliam proficisci nequiuerim. Nunc vero quo loco res nostræ sint iuxta mecum omnes intelligitis. Exercitus hostium duo, vnus ab vrbe, alter à Gallia obstant: diutius in his locis esse, si maxime animus ferat, frumenti, atque aliarum rerum egestas prohibet: quocũque ire placet, ferro iter aperiendum est. Quapropter vos moneo, vti forti, atque parato animo sitis: & cum prœliũ inibitis, memineritis vos diuitias, decus, gloriam, præterea libertatem, atque patriam in dextris vestris portare. Si vincimus, omnia nobis tuta erunt: cõmeatus abunde, municipia, atque coloniæ patebunt. Si metu cesserimus, eadem illa aduersa fient: neque locus, neque amicus quisquam teget, quem arma non texerint. Præterea milites, non eadem nobis, & illis necessitudo impendet. nos pro patria, pro libertate, pro vita certamus: illis superuacaneum est pro potentia paucorum pugnare. quo audacius aggredimini, memores pristinæ virtutis: licuit nobis cũ summa turpitudine in exilio ætatem agere. Potuistis nonnulli Romę amissis bonis alienas opes spectare. quia illa fœda atque intoleranda viris videbantur, hæc sequi decreuistis. si hæc relinquere vultis, audacia opus est. Nemo nisi victor pace bellum mutauit. Nam in fuga salutem sperare, cum arma, quibus corpus tegitur, ab hoste auerteris, ea vero dementia est. Semper in prœlio ijs est maximum periculum, qui maxime timent, audacia pro muro habetur. Cum vos considero milites: & cum facta vestra æstimo: magna me spes victoriæ tenet. animus, ætas, virtus vestra me hortantur: præterea necessitudo, quæ etiam timidos fortes facit. Nam multitudo hostium ne nos circumuenire queat, prohibent angustiæ loci. Quòd si virtuti vestræ fortuna inuiderit, cauete, ne inulti animam amittatis: neu capti potius sicuti pecora trucidemini, quàm virorum more pugnantes, cruentam, atque luctuosam victoriam hostibus relinquatis.

** Vetusti quidã codices habent, quãtum ipsi nobisq; cladis attulerit.*

VALLA

OMPERTVM habeo &c.) In hac oratione intendit Catilina suos animare, vt fortiter pugnando hostes deuincant. vel si victi fuerint, luctuosam & cruentam victoriam relinquant, dicens. [Compertum &c.) q. d. multitudine verborum nihil est opus, scio enim multitudinẽ verborum non addere viris virtutem, & hoc est compertum ego &c. [Oratione) .i. per orationem, quia inutilis est longa oratio. vere verba non addunt virtutem, nunc viris, quia quanta audacia inest animo cuiusqua. [Nam,) Id est naturaliter insita. [Aut moribus).i. per doctrinam, tanta &c. vere, verba non addunt ignauo virtutem, quia quem neque gloria victoriæ, neque pericula, neque fugæ excitant, vere nequidquam hortere. [Timor auribus officit).i. nocet auribus, i. per auditionem. Cum enim pericula timido enarrantur, ipse fit timidior. [Sed ego) Et quia verba nec strenuo, nec ignauo addunt virtutem, non ideo vos vocaui, vt hortarer ad virtutem, sed quo. i. vt pauca monerẽ &c. [Scitis equidem) Finito exordio incipit narrare, & consilium aperire. [Nunc vero, quo in loco).i. in quanta aduersitate. [Iuxta) .i. æqualiter. [Vnus ab vrbe).s. exercitus Ant. ex parte vrbis. Alter à Gallia. s. Q. Metel. Celer, hic autem non possumus morari pro egestate, & hoc est. [Diutius &c.) Si maxime animus ferat. i. si maxime velemus, & ex vtraque parte obsessi sumus, ergo quocunqua &c. [Aperiendum) Cum sit ab hostibus impeditum. [Quapropter) Quia ita agendum est, vos moneo &c. [Potentia paucorum) & ob eam rem pauci faciunt vter vincat. [Licuit) Ecce necessitas maxima. [Amissis) Perditis bonis vestris. [Hæc) Arma. [Nisi victor) Cui semel bellum placuerit, si pacem voluerit, necesse est vt victor euadat. [Auerteris) Abieceris. [Ea vero) .i. certe. [Maximum periculum) Quia maximo timore afficiuntur, qui periculis subiacent. [Nam) Respondet obiectioni. [Inulti) Non vindicati. sicut pecora, quia quemadmodum pecora iugulantur ita vos cum in eorum manibus perueneritis, iugulabimini. [Ordines instituit) Totius aciei Centuriones, Tribuni militum, manipuli. [Legati) Legati qui legioni sex millium, sexcentorum, & sexaginta sex hominum præerant.

MARL.

COMPERTVM habeo. [Strenuum) Alacrem. [Natura) Quia à natura nascuntur fortes. [Moribus) Vsu & exercitatione armorum. [Patere) Cognosci. [Officit) Obstruit quia non audiunt imperatoris verba. [Sed ego) Propositio est. [Pauca) Docilitatem captat. [Socordia) Ad consilium. [Ignauia) Ad corpus. i. somnolentia. [Quo in loco) Quo statu. [Ferat) Cupiat, & si velimus non possumus, quia non habeamus commeatum. [Patebunt) Aperta erunt. i. nobis obsequentur. [Eadem necessitudo) Eadem necessitas. [Pristinæ) Solitæ fortitudinis. [Est opus audacia). i. aggredi maximum discrimen. [Audacia pro) Fortitudo pro magno munimento. [Considero vos) Fortitudinem vestram. [Fortes facit) Vnde Sen. acerrima est virtus, quam vltima necessitas excutit.

RIVIVS

COMPERTVM habeo milites) In manuscriptis & impressis antiquioribus est additum, Ego. quod perperam in nostris deest Mon. [Verba virtutem viris non addere) τὸ Viris, non est in exemplaribus calamo descriptis, neque item in impressis paulo correctioribus. [Nunc vero quo loco res nostræ sint) Manuscripta ferè, quo in loco, addita præpositione. Cic. haud scio an vsquam præpositionem addat, nam ad Atticum, per bono loco res fuit, inquit. &, Quoad perspiciamus, quo loco sit res. &, Meliore loco res erant nostræ. Paulo inferius. [Si animus maxime ferat) In manuscriptis est, si maxime animus ferat. ordine vocum immutato. id ni fallor mollius est. [Cum arma quibus corpus tegitur, ab hoste auerteris) In Merseburgensi est, quis corpus tegitur. Id rectius esse puto mon. [Semper in prœlio ijs est maximum periculum, qui maxime timent) in prœlio, non est in codice Fabriciano. Verum in spatio ipso tamen quod versus dirimit adscriptum est. S. in prœlio, quo significatur id subaudiri quod nos in contextu habemus. Ego relinquendum arbitror, propterea quòd in ceteris manuscriptis sit. [Nam multitudo hostium ne nos circũuenire queat) Nos, manuscripta non habent, nec in impressis vetustioribus additur. ac sicuti ego existimo, abesse maiore cũ gratia poterit. Sed nec Felicius Durantinus addit.

GLAR.

TIMOR animi auribus officit) Amphibolen in animi, dicere ne velit, Timor animi, an, Auribus animi, per metaphorã, sed prior sensus magis arridet. [Illis superuacaneum est pugnare pro pauc. pop.) Hoc cum irrisione tanquam in ociosos, vel in stolidos potius ac stupidos, ab homine Thrasone dictum videtur. [Quia illa fœda &c. hæc sequi decreuistis) Ingens hic difficultas est, quid per illa & Hæc intelligendum: Quidam illa exponunt, in exilium fugere, & hæc, arma, alterum hæc, quæ incepimus. Item, relinquere. i. ab ijs cœptis desistere. Atqui haud scio, num satisfaciant studioso lectori. Hoc etiam apud me maxime dubium, quid hæc sibi verba velint, audacia opus est, si quidem rectè expositum est, relinquere. i. ab ijs inceptis desistere, quæ nullus Commentatorum attingit. Lector ipse dispiciat. Codex vetus pro Hæc sequi, legit Hoc sequi. [Cum arma quibus corpus tegitur ab hostibus auerteris) Si auerteris, pro Abieceris dixit, vt quidam exponunt, distinguendum videtur post Ab hostibus, vt sit sensus, Cum arma auerteris, quibus corpus tegitur ab hostibus.

ASCENSIVS.

COMPERTVM ego habeo &c.) Oratio hæc aut reuera à Catilina ad milites est habita, aut nimium graphice ab auctore excogitata, exprimit eum penitus animum talis hominis in tali casu constituti, ita vt animum virilem sine felicitate & prudentia

in

eo cognoscant plusque loquentiæ quam sapientiæ. Nititur autem milites suos ex desperatione salutis ad salutem manu quærendam inducere, q.d. illud Æneid ij. Vna salus victis nullã sperare salutem. Vnde dicit: O milites quasi ipse dux, aut imperator sit, aliter dixisset more Alexandri Magni cõmilitones, ego habeo compertum, & ita sibi credendum prætendit, verba.s.exhortatoria, non addere virtutem.s.ijs qui eam non habent, aut legamus vt multi textus habent viris, vt sit viris.i.ijs qui sua spõte virtutem habent, neque exercitum fieri oratione.i.per orationem imperatoris, strenuum.i.acrem & fortem ex ignauo.i. qui prius fuerat ignauus: neque fortem ex timido.i.vbi prius fuerat timidus. Tanta audacia.i.animositas cuiusque solet patere in bello, quanta insit animo cuiusque non oratione, sed natura.i. per naturam, aut moribus.i.ex consuetudine, quæ est altera natura. Et tu hortere eum, quem neque gloria.i.cupido gloriæ supp. excitat, neque pericula excitant ad plus animosus faciendum: nequidquam.i.frustra & in vanum, timor animi officit.i. nocet auribus, quia timentes non percipiunt ea quæ dicuntur, sed ego aduocaui vos sup. ideo: quo.i.vt: memorem.i.in memoriam vestram reducam pauca: simul vt.i.vt ego aperirem causam mei cõsilij. Equidem.i.certe milites scitis quantam cladem.i. afflictionem, socordia.i.pusillanimitas & ignauia Lentuli attulerit ipsi, scilicet Lentulo, cui gula laqueo fracta est, atque nobis, qui vndique angustijs premimur: quoque.i.& quo (sunt enim duæ partes) modo ego nequiuerim proficisci in Galliam, dum.i.tãtisper dum, aut quoniam operior præsidia.i.auxilia ex vrbe.s.ab Lentulo, Cethego, alijsq. post necem Ciceronis mittenda, vero profed, vos omnes intelligitis nunc: iuxta i.quasi: mecum.i.vt ego, quo loco.i.in quo statu sint res nostræ.i.salus nostra: vt Æneid.ij. Quo res summa loco Panthu? duo exercitus hostium obstant.s. nobis. vnus.s.ductus ab Ant. obstat ab vrbe.i.ne fugiamus Romam versus, alter.s.exercitus Metelli obstat à Gallia.i.ne fugiamus in Galliam. Et egestas.i.penuria & indigentia frumenti & aliarum rerum ad victum pertinentium: prohibet esse diutius in his locis s.inter montes, & duos exercitus: si.i.quamuis animus sup. noster: maxime.i.præcipue ferat, q.d. neque esse possumus, neque si possumus velimus, quocunq; placet ire: siue Rom. siue in Galliam, iter est aperiendum ferro.i.armis. [Quapropter ego moneo vos: vti.i.vt sitis animo forti, atque parato.i præsto, & vti meminertis: cum.i.quando inibitis prœlium: vos portare in dextris vestris.i.in virtute vestra, & secundum q fortiter bellaueritis: diuitias.s.ex pugnatis ciuibus, decus.i.honorẽ, gloriam: & præterea.i.insuper libertatem, atque patriam, qua carendum sit, si victi fueritis, quia si vicerimus, omnia erunt nobis tuta: cõmeatus.i.victualia erunt nobis abunde: municipia.i.oppida gaudentia ciuitate Romana, & coloniæ a Romanis deductæ: patebunt.i.aperientur nobis: sin.i.sed si cesserimus metu.i. per metum: illa eadem quæ prospera dicta sunt, fient nobis aduersa, neque locus quisquam, quia nusquam recipiemur; neque amicus, quia nullum habebimus. teget sup. eum i.quemlibet nostrum, quem arma non texerint.i.protexerint. [Præterea).i.insuper ò milites, non eadem necessitudo impendet.i.imminet nobis, & illis.s.aduersarijs nostris, quia nos certamus pro patria.i. vt recipiamur in patriam, a qua exclusi sumus: pro libertate.i. vt liberi simus, qui in seruitute habiti sumus ob æs alienum, & pro vita i.vt viuamus: quibus si vincamur, cum reliquis coniuratis moriendum sit: superuacaneum.i.superfluum & nullius necessitatis est illis.s.hostibus nostris, pugnare pro potentia paucorum.i.vt conseruent paucis potentiam, quasi dicat quia nos pro necessitate, & illi ad placitum pugnaturi sunt, vero simile est nos acrius pugnaturos, quo.i.quocirca aggredimini audacius existẽtes memores virtutis pristinæ.i.prius à vobis obtentæ, licuit.i. permissum fuit vobis agere ætatem.i.viuere in exilio.s.in prouincia Gallicana, cum summa turpitudine.i.ignominia vitæ, potuistis nonnulli.i.vos quidam, spectare.i.frequenter inspicere Romæ, opes.i.opulentes diuitias alienas; quia paucorum potentium, & hoc bonis sup. vestris amissis: quia illa.s.in exilium fugere, aut seruitutem quodãmodo pati, videbantur supp. vobis fœda atque intoleranda viris, (siue ita fuerit siue nõn, callide id asserit vt in ea necessitate ex virtute constitutos dicat, vnde regredi turpissimum sit) & decreuistis sequi hæc.s. quę incœpimus.s. putẽtes potentes expugnare: si vultis relinquere hæc.i.desistere ab inceptis: opus est audacia, quia non dabitur ab armis discedere impune. [Nemo nisi semel bellũ placuit, mutauit bellum.i.mutando abnuit bellum, pro pace.i.recipiendo pacem, nisi victor.i. voti compos, q.d. non est nisi penes victorem ex bello facere pacem. [Nam sperare salutem) i.conseruationem sui, in fuga.i.per fugam, cum auerteris.i.in contrariam partem ab hoste verteris vel abieceris, arma, quibus corpus tegitur: ea est vero.i.certissime, dementia.i.insania, maximum periculum est semper in prœlio his qui maxime timent, quod verbum in prouerbium trãsijt, audacia habetur pro muro, quia vt Maro dicit, audaces Fortuna iuuat. O milites cum ego considero vos & cum ego æstimo.i.appretior vestra facta.s.pristina, magna spes victoriæ tenet me, animus vester ætas & virtus vestræ hortantur me. [Præterea necessitudo).i.necessitas extrema, quæ facit etiam timidos a natura, fortes a casu, nam angustiæ loci prohibent ne multitudo hostiũ queat vos circumuenire.i.per dolum adoriri. quòd si fortuna inuiderit vestræ virtuti.i.si per infortunium vobis cadendum fuerit, (conatur iram addere quæ non parum secundum Aristot.iij. Moralium ad fortitudinem facit, dicens: At qui iram etiam ad fortitudinem referunt, fortes enim & hi videntur qui ita feruntur. sed Cic. Offic.i. imponit Peripateticis, quòd iracundiam laudent, & dicant eam vtiliter à natura datam, sed neque iracũdiam laudat Arist. neque iram beluinam, sed secundum vulgares loquitur, cum & Homerus dicat, Vires iniecit ira, & animum ira concitauit, & efferbuit sanguis. Quin ipse Arist. Ira, inquit, subministrat bilem fortitudini. Qui aũt propter hæc agunt pugnaces quidem sunt, & non fortes, non.n. ob honestatem agunt, aut vt ratio præscribit &c. verum qualiscunque audacia modo vincat satis sit Catilinæ.) cauete ne amittatis animam.i.vitam inulti: neu.i.neve capti trucidemini, id est truculenter occidamini potius sicut pecora, quàm pugnantes more virorum, scilicet fortium, relinquatis hostibus victoriam cruentam effuso cruore ipsorum, & ideo luctuosam.

HAEC vbi dixit, paululum commoratus, signa canere iubet, atque instructos ordines in locum æquum deducit: * Deinde remotis omnium equis, quo militibus exæquato periculo animus amplior esset, ipse pedes exercitum pro loco, atque copijs instruit. Nam vti planities erat inter sinistros montes, & ab dextera rupe aspera, octo cohortes in fronte constituit: reliqua signa in subsidijs arctius collocat: ab his centuriones omnes lectos & euocatos. præterea ex egregijs militibus, optimũ quenque armatum in primam aciem subducit: C. Manlium in dextra, Fesulanum quendam in sinistra parte curare iubet. Ipse cum liberis & colonis propter Aquilam assistit: quam bello Cimbrico C. Marius in exercitu habuisse dicebatur. At ex altera parte C. Antonius pedibus æger, quòd prœlio adesse nequibat, M. Petreio legato exercitum permittit. Ille cohortes veteranas, quas tumultus causa conscripserat, in fronte, post eas ceterum exercitum in subsidijs locat. Ipse equo circumiens, vnumquenque nominans, appellat: hortatur: rogat, vt meminerint se contra latrones inermes, pro patria, pro liberis, pro aris atque focis suis certare. Homo militaris, quòd amplius triginta annis, tribunus, aut præfectus, aut legatus, aut prętor, cum magna gloria in exercitu fuerat, plerosque ipsos factaq. eorum fortia nouerat, ea cõmemorando militum animos accendebat. Sed vbi omnibus rebus exploratis, Petreius tuba signum dat, cohortes paulatim incedere iubet: idem facit hostium exercitus. Postquam eò ventum est, vnde à ferentarijs prœlium committi posset, maximo clamore infestis signis * vtrique concurrunt: pila omittunt: res gladijs geritur. Veterani pristinæ virtutis memores cominus acriter instare. Illi haud timidi resistunt: maxima vi certatur. Interea Catilina cum expeditis in prima acie versari: laborantibus succurrere: integros pro saucijs arcessere: omnia prouidere: multum ipse pugnare: sæpe hostem ferire: strenui militis, & boni imperatoris officia simul exequebatur. Petreius, vbi videt Catilinam contra ac ratus erat, magna vi contendere, cohortem

* Deis

* Vtriq; non legitur in antiquis exemplaribus.

tem prætoriam in medios hostes inducit: eosque pertur batos, atque alios alibi resistẽtes interficit. Deinde vtrinque ex lateribus ceteros aggreditur. Manlius & Fesulanus in primis pugnantes cadunt. Postquam fusas copias, seque cum paucis relictum videt Catilina, memor generis atque pristinæ dignitatis suæ, in confertissimos hostes incurrit: ibique pugnans confoditur. Sed confecto prœlio, tum vero cerneres, quanta audacia, quantaque animi vis fuisset in exercitu Catilinæ. Nam ferè quem quisque pugnando viuus locum cœperat: eum amissa anima corpore tegebat. Pauci autem, quos medios cohors prætoria disiecerat: paulò diuersius: sed omnes tamen aduersis vulneribus conciderant. Catilina vero longe à suis inter hostium cadauera repertus est, paululum etiam adhuc spirans: ferociamque animi, quam habuerat viuus, in vultu retinens. Postremo ex omni copia, neque in prælio, neque in fuga, quisquam ciuis ingenuus captus est. ita cuncti suæ, hostiumque vitæ iuxta pepercerant. Neque tamen exercitus P. R. lætam, aut incruentam victoriam adeptus erat. Nam strenuissimus quisque, aut occiderat in prœlio, aut grauiter vulneratus discesserat. Multi autem, qui ex castris visendi, aut spoliandi gratia processerant, voluentes hostilia cadauera, amicum alij, pars hospitem aut cognatum reperiebant. Fuere item qui inimicos suos cognoscerent. ita varie per omnem exercitum lætitia, mœror, luctus, atque gaudium agitabantur.

VALLA PEDAS) Cum descendisset equo. [Pro loco) Pro qualitate. [Aspera rupe) Aspero saxo. [Reliqua signa in subsidijs &c.) Si forte prima acies cessisset. [Ab his centuriones) pergit dicere, quo pacto instruat exercitum suum, dicit .n. cum a dextra in rupe aspera posuisset aciem, in subsidijs manipulos collocasset, ex his delegit centuriones &c. [Ab his) Subsidijs. [Centuriones) Qui præerant manipulis. [Euocatos) Euocati dicebantur, qui scripti erant ex diuersis vrbibus sociorum populi Romani. [Ex gregarijs) Gregarij milites dicuntur de grege, qui nullum ordinem habent. [Curare) Curam habere. [Aquilam) Ideo propè vexillum eo quòd aquilas signa Romana scimus fuisse. [Cimbrico) Quod gessit, contra Cimbros. [Aeger pedibus) Podagra laborans. [Veteranas cohortes) Id est veteranorum militum cohortes. Veterani milites dicebantur, qui diu militiam gesserant & propterea rei militaris erant peritissimi. [Tumultus causa) Veterani milites subiti periculi causa conscripti erant. [Post eas) Post veteranos milites, quos subiti periculi causa conscripserat. [In subsidijs) Subsidia dicta sunt a subsidendo, eo quòd post primas acies subsideant, id est sedent, & cum prima acies victa, vel labefacta fuerit, tunc milites, qui subsidijs præerant, in primo loco ponebantur, vnde prima acies pedem retulerat. [Nominans) Nominatim. [Ipse) Petreius. [Pro aris & focis) Pro templis & focis. [Præfectus) Qui princeps exercitum ductauerat. [Prætor) Imperator. idemque facit, quo tempore motus est exercitus Antonij, & eodẽ Catil. motus est exercitus. [A ferentarijs) Ferentarij dicuntur milites leuis armaturæ, eo quòd arma tantum modo ferebant, quæ leuia manibus geruntur. [Prætoria) Cuius cohortis imperatoria tutela erat, hi ex robustissimis totius exercitus erant delecti. [Expeditis) Leuis armaturæ. [Ex lateribus) Non in fronte vbi Catilina versabatur. [In primis) Inter primos. [Catilina) Postquam Catilina omnes suos videt fusos meminit suæ nobilitatis, & ne turpiter caperetur in hostes confertissimos prorupit, vbi confossus est. [Fusas) Stratas cæsas. [Confoditur) Transfigitur. [Sed cõfecto) Nunc dicit Salust. qualiter se habuerint Romani fuso exercitu hostium. [Confecto) Perfecto. s. inter Catilinam & Marcũ Petreium, quod in ancipiti fortuna lance steterat. [Tunc vero cerneres &c. & est ordo clarus. [Vis) Conatus. [Amissa anima) Id est vita. [Diuersius) A suis. [Catilina vero longe) Catilina non modo contentus fuit non fugere, verum etiam Romanos irrumpere voluit, ne inultus moreretur. [Ingenuus,) Id est qui libere natus esset. [Iuxta) Similiter. [Tamen) Quamuis cæsus esset exercitus Catilinæ. [Voluentes) Vt spoliarent. [Lætitia) Eorum qui inimicos reperiebant. [Mœror) Luctus eorum, qui amicos, cognatos, aut hospites inuenerant.

MARL. IN subsidio) Vt si pedites qui anteierant retrocederent, illis subsidium afferant: quibus præest vnus, qui dicitur el Re de guarda. [Ab his) Quæ collocarat in subsidio. [Euocatos) Collectos ex diuersis locis, nec erant milites, sed pro militibus habebantur; vtputa Mediolan. qui in auxilium regis, sine regis stipendio iuerunt, euocati dicuntur. [Marius) Cimbros apud aquas Sextias profligauit. [Colonis) Quæ olim à Sylla in Hetruriã missæ fuerant. [Legato) Locotenenti. [Permittit) Dat regendum. [Veteranas,) Id est exercitatas. [Conscripserat,) Id est vocauerat in exercitum. [Hortatur) s. ad pugnam. [Focis) Priuatis domibus. [Homo) s. Petreius. [Prætor) Ductor exercitus. [Exploratis) Visis ordinibus suis. [Signum) Canit classicum. [A ferentarijs) Qui vtuntur iaculis. [Vrbanus trifariam diuidit pedestrem turbam) Primo sunt Armati, qui grauis armaturæ dicuntur: Lorica & telo, vel Clypeo & scuto vtuntur. Sunt velites qui expediti dicuntur, & solum iaculum habent vna cum ense. Sunt etiam medij qui peltati dicuntur .i. leue & breue scutũ habentes, quod volgo dicitur el brocoliere. Sunt vt ait Vegetius lib. ij Rorarij a rorando dicti qui more roris sparguntur, & primi stimulant hostes. [Ferentarij) A ferendo, s. ecenũ, funditores, exultatores, & sagittarij. [Pila) Hastas longas de quibus Dionysius. [Infestis) Aduersis. [Res) Conflictus. [Pristinæ virtutis) Solitæ fortitudinis. [Acriter) Vehementer. [Interea) Dũ in prima acie certatur. [Laborantibus) Inclinatis. [Arcessere) Arcessebat. [Strenui) Fortissimi. [Generis) Quia & nobili familia fuit: & si fuisset captus ludibrio omnibus se fore cognoscebat. [Ibi) Inter hostes. [Vis animi) Fortitudo. [Disiecerat) Dissturbauerat. [Diuersius) Ex ordinibus suis. [Suæ vitæ) Quemadmodum cædebant hostes, non dubitabant & ipsi cædi.

RIVIUS DEINDE remotis omnium equis, quo militibus exæquato periculo animus amplior esset) Manuscriptum deest. Idque rectius. Venetum, remotis omnibus equis, id est perperam. Nam & Hirtius eodem ferè modo quo Salustius. Cæsar, inquit, primũ suo, deinde omnium è conspectu remotis equis, vt æquato omnium periculo &c. Est & in quibusdam, quo peditibus. velut in Veneto, Argentoratensi, alijs plerique. Nos hoc in medio relinquemus. [Illæ cohortes veteranas, quas tumultus causa conscripserat) Legendum, quas tumulti causa. idque Salustianum magis, nec aliter Nonius Marcellus, Sic apud eundem Ennius: Quid hoc tumulti est? pro tumultus. Sic Terent. Nihil ornati, nihil tumulti. Sic Salust. ante, Senati decreto. pro senatus. [In subsidijs locat) Hanc lectionem ipse probo. quamuis in quibusdam sit collocat. sed eodem sensu. Paulo inferius. [Interea Catilina cum expeditis militibus in prima acie versari) τὸ Militibus, non est in manuscriptis, & impressis antiquioribus. [Paulo diuersius iacebant, sed omnes tamen aduersis vulneribus conciderant) In manuscriptis non est, Iacebant, & citra detrimẽtum sensus abesse poterit. Paulo post. [Paulum adhuc etiam spirans) Fabricianum, paulum etiam spirans nec vero secus in impressis vetustioribus, nisi quòd paululum in his reperitur. Forsan aliquis Etiam, pro ad huc positum annotarat. id postea irrepsit in contextum. Quamuis non negem, hæc coniungi simul posse, velut apud Ciceronem, Facinus fortasse adhuc in nullo etiam vindicatum. [Nam strenuissimus quisque aut occiderat in prœlio aut grauiter vulneratus discesserat) Quamuis Laur. Valla in quibusdam repererit, strenuus quisque. tamen exemplar manuscriptum quod penes non est, cum vulgata hodie lectione facit. Sed & Cato de re rustica, At ex agricolis, inquit & viri fortissimi, & milites strenuissimi gignuntur. &, Corn. Tacitus. xx. Sunt bellum etiam ab ignauis, strenuissimi cuiusque periculo geri. Hoc velut corollarium addere libet. Multa de Cicerone Salust. in historia Catilinæ silentio prætermisit, eaque cum primis quæ præcipue ad eximiam & singularem Ciceronis gloriam spectarent. consulto ne vt qui eius esset inimicus, an vero imprudens, haud facile discrim. Eo tamẽ potius inclinat animus, vt dedita opera Salustium hæc de industriaq. omisisse credam, & illam historiæ legem, ne qua suspicio gratiæ sit in scribendo, ne qua simultatis, in his prætermittendus, neglexisse, quæ nequaquam fuerant silẽtio prætereunda. Eorum hic aliqua subijcienda esse duxi. I. Primum igitur Ciceroni gratiæ sunt amplissimis verbis actæ, quod virtute, consilio, prudentia sua remp. periculis maximis liberasset, idq. sine cæde, sine sanguine, sine exercitu, sine dimicatione, tãta pace, tanto ocio, tanto silẽtio, vt ipsemet Cic. inqt iij. inuectiua in Catilinã. De hoc verbum nullũ Sal. II. Dein. Pater Patriæ est à Q. Cat. ac M. Catone frequentissimo senatu nominatus,

tus, nec de hoc Salustius quidquam. Iuuen. vero: Sed Roma parentem, Roma patrem patriæ Ciceronem libera dixit. Et in vij. Plinius, Salue, inquit, primus omnium Parens Patriæ appellate, primus in toga triumphum linguæq. lauream merite II. S. Præterea eius nomine decreta dijs immortalibus supplicatio est, qui bonos ante Ciceronem togato contingit nemini. Atq; his decreta verbis est, vt ipsemet inquit, quòd vrbem incendijs, cæde ciues, Italiam bello liberasset. Quæ supplicatio, inquit, si cum cęteris conferatur, hoc interfit, quòd ceteræ de repub. bene gesta, hæc vna conseruata repub. constituta est. Nec huius quidem facta ab eo mentio. IIII. Ad hæc L. Gellius et in ciuicam à repub. deberi dixit. Est hoc quoque silentio præteritum, vt cetera pleraque, dum aduersarium Crispus debita commendatione defraudat. Sed audiamus, quid ipsemet Cicero in Pisonem de hoc atque alijs ad gloriam suam spectantibus. Me, inquit, Q. Catulus, princeps huius ordinis, & auctor publici consilij, frequentissimo senatu parentem patriæ nominauit. Mihi hic vir clarissimus qui propter te sedet, L. Gellius his audientibus ciuicam coronam deberi à rep. dixit. Mihi togato senatus, non vt multis bene gestæ, sed vt nemini, conseruatæ reipub. singulari genere supplicationis deorum immortalium templa patefecit. Idem ad Atticum, Cn. Pompeium affirmat in senatu non semel, sed sæpe, multis verbis Ciceroni salutem imperij atque orbis terrarum adiudicasse. V. Postremo statua eum inaurata Capuæ decuriones decorarunt, & patronum adoptarunt, propter salutem illius vrbis consulatu conseruatam suo, et ipsemet pro P. Sestio testatur. Sed & in Pisonem, Quorum Capuæ, inquit, te prætextatum nemo aspexit qui non gemeret desiderio mei, cuius consilio cum vniuersam rempub. tum illam ipsam vrbem meminerant esse seruatam. Me inaurata statua donarant, me patronum vnum asciuerant, a me se habere vitam, fortunas, liberos, arbitrabantur. Hæc Cic. Sed quid de hoc vspiam Salustius? Quasi vero & hæc & huc genus alia non multo ad rem magis facerent, quam aut illa veterum Romanorum laus, deque corruptis sęculi sui moribus querela aut vero tam libenter ac prolixe tributum Cæsari Catonique præconium. Quorum vt vterque fuerit merito laudandus, Cæsaris tamen in laudibus, cum & ipse sit coniurationis creditus particeps tandiu commorari, superuacaneum esse mihi videtur, ne dicam præter decorum. Nam ille de origine vrbis & corruptis populi Romani moribus, initijque morum ciuiliũ siue a proposito digressio, seu vetus altior repetitio, vtcunque nominare lubeat, nec aliena prorsus ab historiæ argumento videtur, & lectori accidit non ingrata. Sed de hoc iam satis, modo vnum addidero. Mire Salustius hoc dissimulat, Cæsarem fuisse inter coniuratos habitum. qua de re iam multa interim Suetonius, cuius cum primis probatur in historia fides. Nam in suspicionem venisse illum testatur, quasi conspirauerit cum M. Crasso consulari, item P. Sylla, & Antronio, post designationem cõsulatus ambitus condemnatis. Cuius coniurationis meminerũt Tanusius Geminus in historia, M. Bibulus in edictis, C. Curio pater in orationibus, de qua & Cicero in quadam ad Atticum epistola significare videtur. Sed & auctores esse ait, qui cum Cn. etiam Pisone conspirasse Cæsarem testentur. Nam fuisse inter socios Catilinæ nominatum, & apud Nouium Nigrum quæstorem a L. Vectio indice, & in senatu à Q. Curio, quorum hic è Catilina sese cognouisse diceret, ille chirographum quoq; eius Catilinæ datum polliceretur, Suetonius ipse confirmat, quantũuis hoc dissimulare noster studeat. Itaque an hic nulla gratiæ in scribendo sit suspicio, aliorum esto iudicium.

GLAR. ET ab dextra rupes aspera) Ita vetus codex. Quidam nominatiuum rupes, in ablatiuum rupe, mutarunt. Sed temere meo quidem iudicio, cum ante copulam Et, aliter præcedat nominatiuus planities. Scio etiam alterum esse apud auctores loquendi modum, at hic non habet locum. Continuo post, reliqua signa in subsidijs arctius collocat. Codices quidam habent, reliquarum signa, vt ad cohortes reliquas referatur. Vetus codex, reliquorum, at id haud magni momenti. [Ipse cum libertis & Colonis) Dubium, libertis ne suis, an liberis, quia seruitia repudiauit, intelligendum. Vetus codex, Libertis habet. Quid si municipes intellexeris, cum colonorum proxime subiunxerit mentionem? [Ille cohortes veteranas. Ipse equo circuiens) Mirum quam hic hæsitent Commentatores, ad contraria & sentiant, & exponant in re non admodum difficili. Ego per ille Petreium, intelligo per Ipse Antonium, quod si Lector ipse, simul atque priora cum sequentibus conferet, facile intelliget.

ASCEN. HÆC vbi &c.) Proscribit instructionem militum ad pugnam dicens, vbi, id est postquam Catil. dixit hæc præmissa ipse commoratus paululum vt notaret animos militum, iubet canere, id est cantu erigere signa, scilicet militaria quæ vexilla vocant, atque deducit ordines, id est classes militum instructos, scilicet ad pugnam, in locum æquum & planum, deinde remotis equis omnium qui equos habebant quo, id est ideo et animus esset amplior, id est maior peditibus, & hoc periculo adæquato, id est æquali facto cum equites & ad defendendum se. & ad fugiendum paratiores in equis essent, ipse existens pedes, id est pedibus non equo incedens, instruait exercitum pro loco atque copia, id est multitudine militum. [Nam vti.) Id est secundum quòd planities erat inter montes sinistros, id est à sinistra iacentes, & rupes aspera erat à dextra, ipse constituit octo cohortis in fronte, id est in prima acie, & collocat, id est instituit arctius, id est densius & compressius signa reliquarum, scilicet cohortium, aut reliquorum militum, in subsidijs, id est vnde subsidio venire & suppetias ferre possint. [Ex his,) Scilicet subsidiarijs cohortibus, subducit, id est subtrahit & demit omnes centuriones, id est præfectos manipulis, lectos, scilicet dum legiones fierent ex P. R. & euocatos, scilicet ex diuersis vrbibus sociorum P R præterea, id est insuper optimum quenque ex militibus gregarijs, id est nullum ordinem aut locum dignitatis habentibus qui sine nomine dici solent, subducit dico armatum in primam aciem, ad primum impetum sustinendum, quia prima quęque rotio acerbissima est. [Et iubet tanquam imperator) C. Manlium principem exercitus Fesulani, curare, id est accurate rem gerere in dextera parte, & quendam Fesulanum ignobilem, & ideo eum non nominat, in sinistra parte: ipse Catilina assistit, id est locum capit cum liberis & colonis deductis, prope aquilam, id est, signum habens pro insigni aquilam, quam C. Marius dicebatur habuisse in exercitu bello Cimbrico, id est bello cum Cimbris populis Germaniæ, qui auctore Festo lingua Gallica latrones dicuntur. Vt vero Str. lib. vij. dicit, Cimbri ex regione Germanorum quæ ad aquilonem vergit & ad oceanum pertinet cogniti sunt, qui ab exitu Rheni vsque ad Albim initium capiunt, Tortellius dicit, nunc Flamingos dici: qui inundatione oceani fugati ad Italiam in campo Raudio à Mario deleti sunt. Sanè plures Cimbricam putant quę nunc Dacia dicitur seu Daunia: profecti Cimbri per Galliam quam præter Bellouacos vastauerunt, tandem in Italiã irrepuerunt. Vnde dicit Florus in Epitomatis Liu. sic lib. lxvij. Cimbri vastatis omnibus quæ circa Rhodanum & Pyraneum sunt, per saltum in Hispaniam transgressi ibique multa loca populati a Celtiberis fugati sunt, reuersique in Galliam bellicosis quidem se Teutonis coniunxerunt. Et lib. lxviij. C. M. consul summa vi oppugnata à Teutonis & Ambronibus castra defendit, duobus deinde prœlijs circa aquas, eos hostes deleuit. In quibus cæsa traduntur hostium ducenta mil. capta nonaginta. Marius absens quintum consul creatus est: triumphum oblatũ donec Cimbros vinceret distulit. Cimbri repulso ab Alpibus fugatoque Quinto Catulo procons. qui fauces alpium obsederat, & ad flumen Athesim castellum Editum insedrat reliquerat atque vbi virtute sua explicata fugientem procons. exercitumque prosecuti in Italiam traiecissent, iunctis eiusdem Catuli, & C. Marij exercitibus prœlio victi sunt ab eis. In quo cæsa traduntur hominum centum quadraginta mil. capta sexaginta mil. Marius totius ciuitatis consensu receptus pro duobus triumphis qui offerebantur vno contentus fuit. Primores ciuitatis qui aliquantulum vt nouo homini ad tantos honores euecto inuiderant, conseruatam ab eo remp. fatebantur. Itaque nec imperium eorum Syl. nec secundum Manlius, nec tertium Cœpio sustinere potuerunt, omnes enim fugati & exuti castris fuere. Actumque erat de imperio nisi Marij illi sęculo contigisset. Is enim fundis is Teutones prius, deinde Cimbros debellauit, quem populo Romano tertium vrbis conditorum ob id appellauit, quòd non a minore discrimine tunc Romam seruasset quàm cum exactus Gallorũ furor a Furio Camillo, qui secundus à Romulo vrbis conditor est habitus. At. i. sed Caius Ant æger pedibus. i. laborans podagra (sanè vt Valla docet hunc locum citans orator dixisset pedibus ægris) quòd. i. quia, ipse nequibat adesse prelio, permittit exercitum Petreio legato s. in exercitu. Ille. s. Petreius (vel forte Ant. quia Ant milites conscripserat, & sequitur, Sed vbi &c.) collocat in fronte. i. in prima acie cohortis veteranas, id est veteranorum militum, que tandiu militiæ assueti fuerant & quasi emeriti, quas conscripserat, causa tumultus, id est tumultuarij belli subito obeundi, & collocat post eas in subsidijs, id est vnde subsidio venire possent, ceterum i. reliquum exercitum: ipse quia pedibus æger erat circumiens priusquam exercitũ dimitteret, equo: & nominans vnumquenq;, appellat sup. eum hortat, & rogat vt meminerit

meminerit se certare contra latrones inermes pro patria pro liberis, pro aris atque focis, de quibus prius dixi, ea item homo militaris qui fuerat cum magna gloria in exercitu amplius triginta annis, aut tribunus, aut præfectus, aut legatus, (vt nunc Petreius) aut prætor, qui & imperator erat: nouerat q. plerosq. & fortia facta eorum accendebat. s. ad gloriam & ad consimilia facienda animos militum, commemorando ea. s. fortia facta. [Sed postquam Petreius, ergo prius de Ant. locutus est, omnibus rebus exploratis. s. per exploratores, dat tuba. i. per tubam, signum, scilicet ineundi prœlij & exeundi castra, ipse iubet cohortes, scilicet suas incedere. i. progredi paulatim. Idem facit exercitus hostium. [Postquam ventum est eo). i. ad eum locum, vnde prœlium posset cōmitti ab ferentarijs. i. militibus leuis armaturæ, aut quia ceterorum arma ferrent, aut quia eminus ferirent iaculis & fundis, ambo, supp. exercitus concurrunt vtrinque magno clamore & cum signis infestis. i. ferentes signa infesta, omittunt pila, tela Romana oblonga, aut quas picas vocant Galli, res agitur. i. prœlium fit, gladijs & ita cominus. [Veterani memores pristinæ, virtutis). s. suæ, instare. i. instabāt acriter cominus. i. quasi coniunctis manibus, quod de propè dicunt, sicut eminus de longe quasi è manu mittendo tela, illi. i. Catilinarij, resistunt haud timidi, & ita certatur vtrinque maxima vi. [Interea Catilina versari). i. versabatur in prima acie. i. parte belli instructa in acutum, & succurrere. i. succurrebat laborantibus. i. existentibus in periculo & succumbentibus accersire. i. accersiebat, aduocabat, & sufficiebat integros pro saucijs. i. loco sauciorum: prouidere, id est prouidebat omnia, & pugnare. i. pugnabat multum, & ferire. i. feriebat sæpe hostem, & ita exequebatur. i. obibat simul officia strenui militis, quia fortiter pugnabat, & boni imperatoris, quia bene & prudenter prospiciebat, hortabatur, & imperabat. [Petreius) Alij textus habent, Præterea Petreius, vbi videt Catilinam contendere magna vi contra. i ex aduerso, vt erat iratus, ita vt ira vires excitaret, inducit cohortem prætoriam. i. quę erat principalis, vt deputata ad custodiam prætoris & imperatoris in quo esse solet salus exercitus, in medios hostes, quia, vi irrumpeunt, & interficit eos perturbatos ex subita irruptione, atque resistentes alibi. i. diuersos diuersis partim irrumpentibus, partim immissis, partim in acie prima bellantibus. [Deinde aggreditur ceteros. s. Catilinarios vtrinque. i. ex lateribus. i. cornibus aciei. Manlius. s. ductor exercitus, & Fesulanus ille qui Manlio comes datus erat, cadunt. i. occidunt, & oppetunt mortem cadentes in primis. i. inter primos. [Postquam Catilina videt copias) supp. suas fusas, & se relictum cum paucis, memor generis. i. progeniei, quia de gente patricia, & domo Corneliorum & Scipionū erat, vnde ipse in responsiua ad Ciceronem: Beat Scipionis soboles luculenta & cetera, & memor pristinæ dignitatis suæ, qua cum nobilissimis est habitus, incurrit in hostes confertissimos, aut consertissimos. i. densissimos à conferor, & pugnans confoditur ibi. [Sed confecto prœlio). i. postquam prœlium erat confectum, cum. i. tunc cerneres. i. quilibet cerneret, vero. i. ad verum & præcipue, quanta audacia & quanta vis, animi fuisset in exercitu Catilinæ. [Nam quisque ferè tegebat eum locum corpore suo amissa anima). i. vita, quem cœperat. s. defendendum viuus. i. dum adhuc viueret pugnando [Pauci autem quos cohors prętoria disiecerat medios conciderant paulo diuersius). i. distantius à loco capto, sed tamen omnes conciderant vulneribus aduersis, id est ab anteriore parte non à tergo susceptis. Catilina vero repertus est longe à suis inter cadauera hostium, spirans. i. anhelans etiam. i. adhuc paulum & retinens in vultu ferociam animi quam habuerat viuus. [Postremo). i. denique quisquam ex omni copia, neque in prœlio, neque in fuga ciuis ingenuus, est captus, ita. i. in tantum cuncti pepercerant iuxta. i. consimiliter suæ vitæ & hostium vitæ. i. non minus volebant se interfici quàm hostes. Neque tamen exercitus pop. Rom. erat adeptus victoriam lætam, aut incruentam. Nam strenuus, aut strenuissimus quisque (dubitat enim Valla vtrum legendum sit) aut occiderat in prœlio, aut discesserat vulneratus grauiter. Multi autem qui processerant e castris gratia visendi, aut spoliandi volentes cadauera hostilia, reperiebāt alij amicum, pars. i. alij hospitem, aut cognatum sup. occisum. fuere item qui cognoscerent inter occisos, suos inimicos. Ita. i. & sic lætitia, mœror, luctus, atque gaudia agitabantur varie per exercitum.

C. Crispi Salustij de Catilinario bello scriptum feliciter explicit.

IOANNES CHRYSOSTOMVS BARTHOLOMAEO SOLDO FRATRI, S.

DEDI operam mi frater, vt Salustij de bello Iugurthino interpretationem inchoarem, vt haberes quod & vtiliter legeres, & commode doceret. Cum opus absoluero curabo illud ad te transmittere. Tu interea da operam, vt memoriæ teneas, quæ præcepta dederim tibi, cum à te discederem. Scholasticos aßiduo studio, atque labore prosequere, eosque omni diligentia custodi. Plura scriberem, nisi celeritas nuncij probiberet. Vale. Ex monasterio sancti Leonardi V. Calend Ian. M. CCCCLXX. extra Veronam.

IOANNES CHRYSOSTOMVS BARTHOLOMAEO SOLDO FRATRI, S.

MITTO ad te expositionem in Salustium de bello Iugurthino, sicuti eram pollicitus, opus summo labore confectum. Qua in re ideo maior est à me labor susceptus, quòd non solum sententiæ, resque ipsæ mihi fuerunt explicandæ, sed ordo quoque verborum multis in locis est demonstratus, vt & tu ipse melius intelligeres, & alios facilius doceres. Tu si Salustium, & interpretationem, atque expositionem nostram diligenter intuitus fueris, aditum intelligentiæ tibi multas ad res apertum esse cognosces. Te rogo, vt des operam: ne tantus labor frustra à me susceptus, ne ve ex industria mea ignauia tibi parta esse videatur. Quod si te hoc opere nostro delectatum esse intellexero, ad alia maiora aggredienda studium meum excitabis. Quantum enim tibi prodesse scis, ego etiam quantum poßim intelligo. Nemo enim est qui te mihi in hac luce charior sis, vel cui plus ingenium meum desudare cupiam. Sed fac te dignum præstes, in quem talia à fratre officia conferantur. Cum epistolam legeris, Brixiam te conferes ad sanctum Saluatorem, & fratrem Stephanum conuenies: cui opus tibi aßignandum tradidi. Curabisque vt textum correctißimum habeas, atque ita lege, vt meo labore proficere incipias. Vale, & Pasinum tuum cura diligenter. Vxorem, ceterosque meos nomine meo saluta. Datum Patanij, XV. Calen. Iulij. M. CCCCLXX.

C. SALVSTII CRISPI
DE BELLO IVGVRTHINO
HISTORIA.

FAlso querítur de natura ſua genus humanum, quòd im becilla, atque æui breuis, * for te potius, quàm virtute regatur. Nam contra reputando, neque maius aliud, neque præſtabilius inuenias: magisq́. na turæ induſtriam hominum, quàm vim, aut tempus deeſſe. Sed dux, atque imperator vitę mortalium, animus eſt, qui vbi ad gloriam, virtutis via graſſatur, abunde pollens, po tensque, & clarus eſt: neque fortunæ eget. quippe quæ probitatem induſtriam, ceterasq́. bonas artes, neque dare, neque eripere cuiquam poteſt. Sin captus prauis cupidinibus, ad inertiam & voluptates corporis peſſundatus eſt, pernicioſa libidine paulisper vſus, vbi per ſocordiam, & vires, tempus, ætas, ingenium defluxere, naturę infirmitas accuſatur: ſuam quique culpam anctores ad negocia trāſ ferunt. Quod ſi hominibus bonarum rerum tanta cura eſſet, quanto ſtudio aliena, ac nihil profutura, multumq́. etiam periculoſa petunt: neque regerentur magis caſibus, quàm regerent caſus: & eo magnitudinis procederent, vbi pro mortalibus, gloria æterni fierent. Nam vti genus hominum compoſitum è corpore, & anima eſt; ita res cunctæ, ſtudiaque omnia noſtra, corporis alia, alia animi naturam ſequuntur. Igitur præclara facies, magnę diuitiæ, ad hoc vis corporis, & alia huiuſcemodi omnia breui dilabuntur. At ingenij egregia facinora, ſicuti ani ma, immortalia ſunt. poſtremo corporis & fortunæ bonorum, vti initium, ſic finis eſt: omniaq́. orta occidunt, & aucta ſeneſcunt. animus incorruptus, æternus, rector humani generis, agit, atque habet cuncta, neque ipſe habe tur. Quo magis prauitas eorum admiranda eſt, qui dediti corporis gaudijs per luxum, atque ignauiam ætatem agunt. ceterum, ingenium, quo neque melius, neque amplius aliud in natura mortalium eſt, incultu, atque ſocordia torpeſcere ſinunt: cum preſertim tam multæ, varieq́. artes ſint animi; quibus ſumma claritudo paratur. Verum ex his magiſtratus, & imperia, poſtremo omnis cura rerum publicarum, minime mihi hac tempeſtate cupienda videntur: quoniam neque virtuti honos datur: neque illi quibus per fraudem ius fuit, vtique tuti, aut eo ma gis honeſti ſunt. Nam vi quidem regere patriam, aut pa rentes, quanquam & poſſis, & delicta corrigas: tamen im portunum eſt, cum preſertim omnes rerum mutationes, cædem, fugam, aliaq́. hoſtilia portendant. Fruſtra autem niti, neque aliud ſe fatigando, niſi odium quærere, extremæ dementiæ eſt, niſi forte quem inhoneſta, & pernicioſa libido tenet, potentiæ paucorum decus atque libertatem ſuam gratificari. Ceterum ex his negocijs, quæ ingenio exercentur; in primis magno vſui eſt memoria re rum geſtarum: cuius de virtute quia multi dixere, prætereundum puto: ſimul ne per inſolentiam quis exiſtimet, memet ſtudium meum laudando, extollere. Atque ego credo fore qui (quia decreui procul à rep. ętatem age re) tanto, tamq́. vtili labori meo, nomen inertiæ imponant. Certe, quibus maxima induſtria videtur, ſalutare plebem, & conuiuijs gloriam quærere. qui ſi reputauerint, & quibus ego temporibus magiſtratum adeptus ſum: & quales viri idem aſſequi nequiuerint; & poſtea quæ genera hominum in ſenatum peruenerint, profecto exiſtimabunt me magis merito, quam ignauia iudicium animi mei mutauiſſe; maiusq́. commodum ex ocio meo, quàm ex aliorum negocijs reip. venturum. Nam ſępe au diui * ego Q. Maximum, P. Scipionem, præterea ciuitatis noſtræ præclaros viros ſolitos ita dicere: cum maiorum imagines intuerentur, vehementisſime ſibi animum ad virtutem accendi: ſcilicet non ceram illam, neque figuram tantam vim in ſeſe habere; ſed memoria rerum geſtarum, eam flammam egregijs viris [illegible] ſcere: neque prius ſedari, quàm virtus eorum famam, atque gloriam adæquauerit. At contra, quis eſt omnium his moribus, qui non diuitijs & ſumptibus, non probitate, neque induſtria cum maioribus ſuis contendat? Etiam homines noui, qui antea per virtutem ſoliti erant nobilitatem anteuenire; furtim & per latrocinia potius, quàm bonis artibus ad imperia, & honores nituntur: perinde, quaſi prætura & conſulatus, atque omnia alia huiuſcemo di per ſeipſa clara & magnifica ſint: ac non perinde habeantur; vt eorum, qui ea ſuſtinent, virtus eſt. Verum ego liberius, altiusque proceſſi, dum me ciuitatis morum piget, tædetque. Nunc ad inceptum redeo.

* forte

* ego, nõ eſt in qui bendā ve tuſtis con dicibus.

COMMENTARIA IOANNIS CHRYSOSTOMI SOLDI BRIXIANI, IN BELLVM IVGVRTHINVM.

SALVSTIVS ciuis Romanus ſenatorij ordinis fuit. Hic primo ſe ad remp. contulit, & in ea aliquandiu verſatus eſt, poſt ea cum ei in Sen. (vt tradit Acron) à cenſoribus obiectum eſſet, quòd libertinarum ſectator eſſet, tum ille, non ſe matronarum, ſed libertinarum ſectatorem eſſe teſtatus eſt, atque ideo ſenatu repulſus eſt, quod & in principio belli Catilinarij, & in præſenti exordio excuſat. Dicit enim aliam fuiſſe cauſam, quamobrem ſe ab adminiſtratione reip. remoueret, quòd videlicet virtuti honos non daretur, ſed ambitio omnia virtutis præmia poſſideret. Sed re vera conſtat Saluſtium infamia circa fœminas laboraſſe. Nam (vt idem Acron refert) in Fauſtinæ Syllæ filiæ, & Milonis vxoris adulterio deprehenſus, ab ipſo T. Annio Milone flagellis cæſus eſt. Igitur Saluſt. ob eiuſmodi flagitia a ſenatu remotus, cum intelligeret ſibi ob tātam ignominiam aditum ad honores penitus interclusum, omiſſa cura reip. ſe ad hiſtoriā ſcribendam contulit. In qua re ita claruit, vt omnibus, qui hiſtoriam ſcripſerunt, omnium iudicio, ante ponatur. Et quemadmo

dum apud Græcos Thucydidem, Herodotum, ceterosque qui historiam scripserunt, nobilitate, & artificio dicendi superauit: hic apud Latinos Salustius, Liuium, ceterosque historicos facile vicit. Vnde Quintilianus Thucydidi Salustium, comparat, Liuium Herodoto. Porrò tam in Thucydide, quam in Salustio mira breuitas quædam, & astricta rerum vbertas commendatur. Nã vterque ita rerum frequentia creber est, vt verborum propè numerum sententiarum numero consequatur. Genus autem dicẽdi pressum, & nitidum, & omnino rebus magis, quam verbis redundans. In hoc autem opere, bellum, quod Romani cum Iugurtha rege Numidiæ gesserunt, conscribit. Sed ante præmittit exordium, in quo causam (vt diximus) ostendit, quamobrem se ab administratione reipub. ad historiam scribendam contulit, ne forte ignauiæ daretur, si vel tædio laboris, vel metu periculi potius, quam iusto iudicio animi rempub. reliquisse videretur. Dicit enim sic: cum multa sint studia, & exercitia animi, quibus summa laus, & claritudo comparari possit, veluti consilio remp. regere, dare operam literis, & alia huiusmodi, hoc tempore mihi non placuit per administrationem reipub. laudem, & gloriam comparare: quia videbam hoc tempore imperia & honores, & magistratus dari hominibus indignis, & non virtute præditis, sed ambitione corruptis. Et propterea aliud studium, atque aliud exercitium animi quærendum esse putaui, in quo laudem, & gloriam comparare possem. Sed ex omnibus studijs, quæ exercentur animo, atque ingenio, vtilissimum visum est historiam scribere, & memoriæ mãdare res gestas. Et ideo ad hoc studium, atq; exercitium me contuli, omissa cura reipub. Sed videamus, quomodo paulatim veniat ad exponendam hanc causam, atque hũc sensum explicandum. [Falso quæritur] Iniuste, inquit, homines, conqueruntur de natura sua, dicentes, quòd natura sua imbecilla sit, & viribus infirma, & breui tempore duret, & quòd fortunæ potius quàm consilio regatur, sed male faciunt, qui sic conqueruntur. Nam ego contrarium existimo. Nihil enim esse puto maius, aut præstabilius natura hominis, homo enim cunctis animantibus præstat, & excellit. Nam homo capax est rationis, &c. omnia animantia præter hominem, carent ratione. Est autem ratio aspectus animi, qui per seipsum verum, non per corpus intuetur. Et ratio est, per quam verum a falso discernitur. Et hac ratione carent cetera animantia præter hominem. (Falso) Ordo est: Genus humanum falso quæritur, id est conqueritur de natura sua, quòd imbecillis, scilicet ipsa natura atque æui breuis regatur potius forte, quam virtute. [Falso,) Id est false. est aduerbium, id est iniuste. (Genus humanum,) Id est homines. (Quod imbecilla,) Id est viribus infirma. [Ecce causas, quare hoĩes conqueruntur de natura sua. Tres sunt causæ, primam causam esse dicũt, quia natura hominis infirma sit viribus. Nam multa sunt animalia fortiora hominibus quantum ad vires, vt bos, leo, & multa alia. Secundam causam esse dicunt, quia natura hominis, breuis ætatis est. Nam ætas hominis breuis admodum, est; pauci enim sunt, qui centesimum annum attingant. multi inter ipsa infantiæ primordia intereunt, denique communis hominum natura, vix sexagesimum annum attingit. Tertia causa, quare conqueruntur de natura sua est, quia dicunt, hominem magis regi, & gubernari a fortuna quam a cõsilio, propterea quia dicunt hominem multis casibus fortunę esse subiectum qui non possunt humana ratione neque consilio euitari. Sed has omnes rationes inferius confutat, & eas falsas esse ostendit. [Aeui,) Id est ætatis, temporis. [Forte) Hoc est fortuna, & est casus ablatiuus, nominatiuus est fors. Terentius: Quod fors feret, feram. [Quam virtute,) Id est consilio & iudicio animi. [Nam contra reputando.) Ordo est: Nam reputando contra, neque inuenies aliud maius, neque præstabilius, scilicet ipsa natura hominis magisque, scilicet inuenies industriam hominum deesse naturæ quam vim, aut tempus. (Nam contra) Vera dico, quòd genus hominum falso conqueritur, quia è contrario existimando, nihil inuenitur præstabilius humana natura. Et reddit causam quare dicit, quòd genus humanum falso conqueritur. Et confutat eas rationes, propter quas homines conqueruntur de natura sua. Dicit enim: si diligẽter inspiceris volumus, non vires, aut tempus deest naturæ hominum sed industria, quia si homines vellent exercere animum, & ingenium, satis viribus & fortes validi esse viderentur, & vbi breuis vitæ esse videntur, exercendo virtutem animi, & ingenij, immortales efficerentur. quia memoria eorum nunquam periret, si præclarum aliquod monumentum ingenij sui relinquerent. Et certe verum est, quod dicit. Ecce quamuis Salustius ipse secundum naturam humanam breui tempore durauerit, tamen quia præclarum ingenij sui monumentũ reliquit, memoria eius æterna manebit. Et hoc est, quod dicit. [Nam) Pro quia. [Contra reputando) Contra existimando. [Præstabilius,) Id est excellentius. [Industriam,) Id est exercitationem animi, & ingenij. (Quantum) Refertur ad id, quod dixit Imbecilla. [Aut tempus) Ad id, quod dixit, Æui breuis. [Sed dux) Ordo est: Sed animus est dux, atque imperator vitæ mortalium, qui, scilicet animus est abunde pollens, potens, & clarus, neque eget fortuna: vbi, id est quando grassatur, scilicet ille animus ad gloriam via virtutis. [Sed dux) Ac si diceret: ita quidem homines conqueruntur de natura suæ dicentes illam esse infirmam, & breuis ætatis, & fortunæ esse subiectam. [Sed ego ostendam illos falsum existimare, & iniuste conqueri. Et hic incipit confutare opinionem eorum, qui existimant & conqueruntur, quòd natura hominis sit infirma, & breuis ætatis, & quòd fortuna potius quàm consilio regatur. Dicit enim sic: Homo compositus est ex anima & corpore. Anima a deo est, corpus à terra. Animus, siue anima dominari debet, corpus seruire. Si igitur homo animum teneat corpori imperantem, neque permittat illum vinci, & pessundari a voluptatibus corporis, sed illum ad virtutes exerceat, sine dubio satis viribus potens erit, neque a fortuna regetur, sed ipse reget fortunam, & eas res geret, quarum memoria æterna erit, vt cum ipse homo mortuus fuerit, tamen facta eius viuant. Et ita ostendit quemadmodum homo possit ætatem suam, quæ natura breuis est, memoria excellentium factorum quàm longissimam facere. [Sed dux,) Id est rector, quia animus regit corpus. [Imperator,) id est dominus. Nam animus dominatur, corpus autem seruit, vnde ipse Salust. in Catilinario, Animi imperio, corporis seruitio magis vtimur. Alterum nobis cum dijs, alterum cum belluis commune est. [Mortalium,) Id est hominum. Qui cum inquit animus tendit ad gloriam per viam virtutis, satis potens est, & viribus valet. neque fortuna indiget contra opinionem eorum qui dicunt quòd natura hominis, id est homo sit imbecillis, & à fortuna regatur. [Ad gloriam) Gloria est frequens fama cum laude. [Virtutis via,) id est per viam virtutis. [Grassatur) .i. tendit, vadit. & grassari venit ab eo, quod est gradior, & grassari, secundum Nonium Marcellum duo significat: aliquando grassari est supra modum sæuire, aliquando significat ambulare, vt hoc loco. [Potens) .i. valens, scilicet virtute, potens, scilicet viribus. [Clarus) Nobilis. [Neque fortuna eget) Quia animus prouidet sibi ea, quæ sunt necessaria ad gloriam comparandam sine adminiculo & præsidio fortunæ. [Quippe,) Id est quia. [Quæ,) Scilicet fortuna, vere dico quòd animus non indiget fortuna, quia animus per se sibi parat, & acquirit probitatem & industriam, & alias bonas artes, quibus tendit ad gloriam, quas res fortuna nec dare cuiquam, nec tollere potest. [Bonas artes,) Id est bonos mores, & virtutes: nam artes in numero plurali mores significant. [Sed captus) Ordo est: Sed infirmitas naturæ accusatur, & quisque auctores transferunt suam culpam ad negocia, vbi, id est quando vel postquam vires, tempus, & ingenium defluxere per socordiam si animus captus prauis cupiditatibus est pessundatus ad inertiam, & voluptatem corporis vius paulisper perniciosa libidine, hic captus, ita quidem animus satis est potens, & clarus neque fortuna indiget, quando per virtutem exercetur ad gloriam imperium retinens supra corpus. sed contrario, si animus vincatur à voluptatibus corporis, ignauiæ, & libidini deditus cum homo ad finem vitæ suæ peruenerit, ætate consumpta in luxu & inertia, & nihil præclarum, & memoria dignum in tota sua vita gesserit, continuo naturam culpat humanam, cum reuera non naturam, sed vitia culpare debeat. [Captus) Irretitus. (Prauis) Peruersis. (Pessundatus est,) Id est calcatus. [Ad inertiam) Pigritiam, vt nihil agere velit memoriæ & laude dignum. [Voluptatum corporis) Veluti ad luxuriam & gulam, his enim virijs vigor animi eneruatur. [Perniciosa) Mala & damnosa. [Vbi per socordiam,) Id est ignauiam, & negligentiam. [Socordia proprie est negligentia animi, inertia est negligentia corporis, socordia, dicta, quasi seorsum a corde. [Defluxere,) Id est transiere. [Naturæ infirmitas accusatur,) Id est culpatur, quia dicunt naturam infirmam esse, & imbecillam, vt pati non possit tot labores. Nam cum vident in vita sua nihil præclarum & memoria dignum gessisse, dicunt hoc euenisse propter imbecillitatem humanæ naturæ. quæ tot labores pati non potest. Atque ita culpant naturam, cum potuissent ipsos culpare, qui se totos voluptatibus corporis dederunt, & luxuriæ, atque ignauiæ seruierunt. [Suam quique culpam auctores ad negocia transferunt) .i. aut culpam in naturam transferunt, aut in aliquod aliud negocium, cum potius in seipsos culpam transferre deberent. [Culpam) .s. quòd

quòd nihil in vita sua præclarum, & memoria dignum gesserunt. [Ad negocia,) Id est ad res, quæ in humana vita contingunt. Multa enim contingere possunt homini, quæ illum impediunt, ne præclarum aliquid gerere possit, vt ægritudo, inopia. Sed reuera seipsos potius quam aliquid aliud culpare deberent, quia animum virtutibus excollere noluerunt. sed illum prauis cupiditatibus, ac voluptatibus corrumpi permiserunt. [Quod si hominibus) Ordo est: Homines neque regerentur magis casibus, quam regerent casus, & procederent eo magnitudinis vbi pro mortalibus fierent æterni gloria, si tanta cura bonarum rerum esset ipsis hominibus, quanto studio petunt aliena, ac nihil profutura, & multum etiam periculosa. Docet quomodo possint homines facere, ne regantur à fortuna, sed ipsi regant fortunam, & quomodo possint ex mortalibus immortales fieri non natura, sed æternitate gloriæ. Et ita perstat in proposito, vt ostendat falso homines cõqueri, quòd natura humana sit breuis, & quòd a fortuna regatur. Dicit enim si homines tanto studio bonis artibus & virtutibus operam darent, quanto studio caduca, & nihil profutura quærunt, profecto non magis regerentur à fortuna, quam ipsi infortunati regerent, & ad eam magnitudinem peruenirent, vt pro mortalibus, gloria immortales fierent. [Bonarum rerum) Omnino tria sunt genera bonorum, videlicet bona animi, bona corporis, bona fortunæ: bona animi sunt virtutes, videlicet, iustitia, prudentia, fortitudo, temperantia. Iustitia autem diuiditur in has partes, scilicet religionem, pietatem, gratiam, vindicationem, obseruantiam, & veritatem. Prudentiæ partes sunt memoria, intelligentia, prouidentia. Partes fortitudinis, magnificentia, fiducia, patientia, perseuerantia. Temperantiæ partes, continentia, clementia, modestia. Hæ igitur virtutes, earumq; partes bona animi dicuntur, quæ stabilia sunt, nec à pullidente possunt auferri. Bona corporis, sunt incolumitas, sanitas, velocitas, vires, pulchritudo, & hæc instabilia sunt, & breui tempore dilabuntur. Bona vero fortunæ, sunt diuitiæ, honores, dignitates. Et hæc quoque bona nequaquam stabilia sunt, sed pro arbitrio fortunæ seruntur, licet Christiana religio fortunã tollat, & cuncta nutu diuino regi, atque euenire confirmet. Dicit ergo Salustius: Si homines bona animi tãto studio, atque sollicitudine quærerent, quanto studio quærunt bona corporis, atque fortunæ, quæ sunt caduca, & instabilia, profecto non magis regerentur a fortuna, quam ipsi regerent fortunam, & ex mortalibus gloria æterni fierent. [Bonarum,) Scilicet bonorum animi, quæ sunt virtutes, quas supra posuimus. [Aliena,) Id est extranea à nobis, id est bona fortunæ, sicuti sunt diuitiæ, quæ bona externa dicuntur, quia sunt extra nos. [Ac nihil profutura) Quæ nihil prodesse possunt, immo plerunque obsunt. [Periculosa,) Quis nescit, diuitias multis sæpe periculo, & exitio fuisse? [Petunt) Appetunt, quærunt. [Neque regerentur magis à casibus) Causa quare homines putant naturam humanam casibus fortunæ esse subiectam, hæc est, quia sequuntur ea bona, quæ reuera fortunæ subiecta sunt, sicuti sunt diuitiæ, quæ cum ab eis auferuntur, dicunt naturam humanam, fortunæ esse subiectam, sed sequantur bona animi, sequantur virtutes, quæ ab eis auferri nõ possunt, & tunc intelligent, id quod est verum, videlicet naturam humanam, casibus fortunæ non esse subiectam. [Et eo magnitudinis procederent,) Id est ad eam magnitudinem peruenirent. [Gloria æterni) Vbi sunt mortales, efficerentur immortales non quia non morerentur, sed quia post mortem facta eorũ viuerent. [Nam vbi) Ordo, ita res cunctę, & omnia studia nostra sequuntur, alia naturam animi alia naturam corporis, vti, pro sicut genus humanum compositum est ex anima & corpore. [Nam vti) Ostendit quomodo fieri possit id, quod dixit, scilicet vt homines ex mortalibus, gloria immortales, & æterni fieri possint. Dicit enim. Sicut homo compositus est ex anima & corpore, anima autem immortalis est, corpus vero mortale: sic etiam omnes res, & omnia, quæ facimus, alia sunt mortalia, alia vero immortalia. Mortalia sunt ea, quæ pertinent ad corpus, sicuti est pulchritudo, diuitiæ. Nam ista pertinent ad corpus, & ad tempus pereunt: Immortalia vero sunt ea, quæ pertinent ad animum, siue animam sicuti sunt ea, quę exercentur consilio, prudentia, & ingenio, & hoc breuiter dicit: Bona animi immortalia sunt, sicut ipsa anima. Bona corporis, & fortunæ sunt mortalia, sicuti corpus. Si ergo ex mortalibus immortales effici cupimus sequamur bona animi, & omittamus, ac contemnamus bona corporis, & fortunæ. quia illa sunt æterna & immortalia, hæc vero mortalia & corruptibilia. [Studiaque omnia,) Id est omnia exercitia, scilicet quæ facimus, & exercemus. [Alia sequuntur naturam corporis) Sicuti sunt bona corporis & fortunæ, quæ sunt mortalia & corruptibilia, sicuti corpus, alia sequuntur naturam animi, & hæc sunt bona animi, & quæ sunt immortalia, sicut ipsa anima. [Igitur præclara facies) Ostendit, quæ sunt ea, quæ sequuntur naturam corporis, & quæ sunt ea, quæ sequuntur naturam animi. dicit ergo: pulchritudo corporis, magnæ diuitiæ, præterea vis corporis, & cetera huiusmodi, quæ ponuntur in numero bonorum corporis, vel fortunæ. sequuntur naturam corporis, quia sunt mortalia, sicuti corpus, & breui tempore pereunt. [Ad hoc).i. præterea. [Dilabuntur) Cadũt & pereunt, sicuti corpus. [At ingenij) Nunc ostendit, quæ sint illa, quæ sequuntur naturã animi, & immortalia sunt, sicuti anima. [Ingenij egregia facinora).i. pręclara facta ingenij. sicuti est dare operã Philosophiæ, res gestas mandare memoriæ, causas forẽses oratoria facultate tractare, & eas scriptis ac memorię cõmendare, cõsilio iuuare remp. hæc & hmõi præclara ingenij ac virtutis opera immortalia sunt, sicut anima. [Postremo cor.) Ordo est: Postremo sic est finis bonorũ corporis, & bonorũ fortunæ.i. sicut est initiũ, ac si diceret quid opus est multa dicere? bona corporis & fortunæ sicuti habent principium, sic & hñt finem: quia necesse est, vt omne quod oritur, aliqñ moriatur. & omne quod crescit, aliquando senescat, & ad finem aliqñ perducatur. Sed alia est ratio animi, quia animus æternus est, & propterea opera eius æterna sunt similiter. Aeternum dicimus, quod est sine principio, & sine sicuti est deus: qui nec principium habet: nec finem. Sed anima licet finem non habeat, tamẽ habet principium: quia à Deo creata est. [Omniaque orta occidunt).i. omnia, quæ sunt nata aliquando moriuntur. Et occido media correpta significat morior, media vero producta, significat interficio: primum à cado, secundum à cædo compositum est. [Aucta) Quæ crescunt. [Animus incorruptus).i. incorruptibilis, & immortalis. [Aeternus).i. qui finem non habet. [Rector humani generis) Quia animo, & virtute eius cuncta gubernantur. [Agit).i. regit, Virg. in 1. Aeneidos: Tros Tyriusque mihi nullo discrimine agetur.i. regetur. [Habet).i. tenet, & intelligit, nam habere significat intelligere, vt ait Donatus in Terẽtium. Quod enim tenemus corpore, habemus quoque commune animo. quod habemus intelligimus. [Neq; se habet) Ipse animus non intelligitur. [Quo).i. propter quod. Nunc concludit dicens: Cum hæc ita sint: reprehendendi sunt magnopere illi, qui in vita sua tantummodo curam corporis habent animum autem atq; ingenium incultum, & inexercitatum relinquunt. cum multæ sint artes, ac multa studia, in quibus si animum & ingenium exercere vellent, summam laudem, & gloriam comparare possent. & hoc est quod dicit. [Prauitas).i. peruersitas. [Corporis gaudijs).i. voluptatibus. [Per luxum) Atque ignauiam ætatem agunt.i. viuunt luxuria, & ignauia. [Ceterum).i. sed. Amplius.i. maius nihil enim est melius, aut maius ingenio in natura hominis: quia per exercitationẽ ingenij summa quoque claritudo cõparatur. [Incultu).i. ignauia, inexercitatione, quia non exercendo ingenium torpescit. [Socordia).i. negligentia. [Torpescere) Marcescere, corrumpi. [Sinunt) Permittunt. [Cum presertim tam multæ) Paulatim descendit ad id, quod supra diximus, videlicet vt ostendat rationem consilij sui, quare omissa cura, & administratione reip. se ad historiam scribendam contulerit. [Tam multæ variæque sunt artes animi) Multa .n. studia ac multæ artes, in quibus animum, & ingenium exercere licet, ad gloriam comparandum, veluti dare operã philosophiæ, in administratione reip. versari causas forenses tractare: historiã conscribere, hæ oẽs artes animo: atque ingenio exercentur, ex quibus summa claritudo comparatur. [Claritudo) Gloria, fama. [Paratur).i. comparatur, & acquiritur. [Verum ex his) Tribus supra generaliter docuit, quemadmodum homines possint ad summam gloriam peruenire, si videlicet cõtemnere velint bona corporis & fortunæ, & amplecti bona animi, videlicet virtutes, & si non patiantur animum, & ingenium suum ocio, & ignauia torpescere, presertim cum multa sint studia, ac multę artes, in quibus illud valeant exercere. Nunc specialiter ad causam descendit, vt ostẽdat, in qua arte potissimum ingenium suum exercere voluerit. Dicit enim cum administratio reip. vna illarum artium sit, in quibus si animus & ingenium exercentur, summa gloria comparari potest, non placuit mihi hoc tempore in hac arte ingeniũ meum exercere, & propterea me ad aliam artem atque aliud studium contuli, videlicet ad historiam scribendam, quoniam inter cetera studia, hoc maxime vtilissimum est, memoriæ mãdare res gestas & ita honesto nomine factum suum excusat. Nam cum propter flagitia sua turpiter à senatu repulsus administrationẽ reip. relinquere coactus sit, dicit se non coactum, sed sponte, & certo iudicio remp. reliquisse, quia videlicet honores, & magi-

stratus darentur non virtute præditis, sed ambitione corruptis & hac de causa relicta republica se ad historiam scribendam contulisse. [Verum ex his artibus) Multæ & variæ sunt artes animi ex quibus summa gloria comparatur, sed ex his artibus administratio reipub hoc tempore mihi non videtur esse cupienda. [Verum).i.sed. [Magistratus) Officia publica vt prætura, ædilitas, tribunatus. [Imperia) Vt erant consules, & proconsules, ac etiam prætores. Nam erant prætores prouinciarum. [Hac tempestate).i.hoc tempore. Quoniam neque virtuti honos datur. Reddit causam quare administratio reipublicæ hoc tempore sibi nõ placeat. Dicit enim hoc tempore nemo per virtutem ad honores aspirat.i.nemo per virtutem honores assequi potest. Et quia occurrebat illud, Si non potes ò Sal. per virtutem honores adipisci, adipiscare per fraudem, & ambitionem, sicut multi faciunt. Sed hoc quoque ostendit non esse faciendum. Dicit enim illi q per latrocinia, & vim, & fraudem, & ambitionem, honores, & magistratus assequuntur, in magno periculo versantur, valde enim periculosum est velle per vim patriã regere, & remp. administrare, etiam si delicta, & peccata corrigas, quia si postea rerum conditio mutetur, imminent tibi hæc mala ab his, quorũ delicta correxisti, videlicet cædes, exilium, direptio bonorum tuorũ, & alia huiusmodi mala. Si autem delicta & peccata non corrigas, dementia summa est velle regere & nihil proficere. [Quoniam neq; virtuti honos datur) Aut per virtutem peruenitur ad honores & magistratus, aut per fraudem, & vim, & ambitionem, Sed hoc tempore per virtutem non peruenitur, per fraudem vero, & ambitionẽ peruenitur quidẽ, sed cum magno periculo & hæc est causa, quare hoc tempore administratio reip. mihi non placet. [Neque virtuti honos datur).i.quia hominibus virtute præditis hoc tẽpore non dantur honores & magistratus, sicut Consulatus prætura, cẽsura, & ædilitas, tribunatus, imperia. Imperium dr̃ proprie prætura, & Consulatus qñ aliquis in prouinciam mittitur cum officio publico, & exercitu, sicuti qñ Cæsar missus est in Gallias cũ quatuor legionibus proconsul, hic dicebatur esse cum imperio. [Virtuti).i.homini virtute prędito & ornato. [Neque illi quibus per fraudem ius fuit vtique tuti, aut eo magis honesti sunt).i.neq; illi, qui assequuntur magistratus & honores per vim, & fraudem, & ambitionem sunt tuti, quia in magno periculo versantur. & quomodo versantur in magno periculo, ipse subdit causam, quia periculosum valde est per vim patriam regere velle ẽt si possis, & si delicta corrigas, sicut iustum est. Sed quare periculosum est per vim patriã regere, quia si postea status reip. mutetur, hæc oĩa mala imminent tibi ab his, quorum delicta correxisti, & qui nolebant regere remp. videlicet, cædes, exilium, direptio bonoꝝ suorum, & alia mala his similia. Et hoc est, quod dicit. [Per fraudem).i.per ambitionem, per vim. Ambire est blanditijs circumuenire. Qui ergo per ambitionem magistratus obtinere volebant, populum largitione pecuniarum, & munerum corrumpebant, aliqñ conuiuia populo exhibebant, & eo modo fauorem populi sibi conciliabant. [Ius fuit).i.potestas publica fuit.i.qui magistratum assecuti sunt per fraudem. [Vtique tuti) Non sunt tuti. quia in magno periculo versantur: & statim causam ipse subiungit. [Aut eo).i.propter id, videlicet, qa assecuti sunt magistratũ. [Magis honesti sunt).i.propter eum magistratum, quem per fraudẽ assecuti sunt, non sunt magis honorati. quia magistratus sic acquisitus, non tam illis honori est, q̃ dedecori. vel quidẽ melius est non sunt magis honesti.i.non sunt magis boni non sunt meliores, neque enim honor homini virtutem, aut breuitatem addit. [Nam vi quidem regere) Quare dixit, q̃ illi non sunt tuti, qui honores assequuntur per fraudem, & vim, q a periculosum est per vim patriam regere velle. Et hoc est, quod dicit. [Regere vi parẽtes) Hoc qđ dicit de parentibus, ideo dicit, vt ostendat tam turpe esse per vim patriam regere velle, q̃ etiam esset turpe, si quis per vim parentes, patriamque suam regere vellet. Ostendit ergo Sal. turpe esse, & periculosum patriam & parentes regere velle per vim. [Nam vt quidem regere patriam & parentes.) Ordo est: Nam regere vi parentes, aut patriam, tñ est importunum, quanq̃ possis id, & quanquam delicta corrigas, presertim cum oẽs mutationes rerum portendant cædem, fugam, & alia hostilia, quanq̃ id possis.s.facere. ac si diceret, ẽt si possis per vim patrium regere, & eius delicta corrigere, tñ non debes, quia & turpe est, & periculosum. [Importunũ).i.incõmodum & periculosum. Importunum, quasi sine portu. Mare aũt, quod caret portu valde incõmodum est, & periculosum. [Oẽs rerum mutationes) Quia si mutetur status rerũ, vt qui tui erant inimici in rep. obtineant postea principatum imminent tibi hæc mala. [Cædes) Exilium, & alia huiusmodi mala. [Fugam).i.exilium. [Aliaque hostilia) Alia mala quæ hostes facere solent, et est direptio bonoꝝ. [Portendant).i.denuncient. [Frustra aut niti) Vide quid dicat, Velle regere patriam per vim, ẽt si possis, tñ est turpe, & periculosum. Velle autẽ regere per vim, & non posse, hæc est summa stultitia. Et hoc est, quod dicit. [Frustra aut niti) Ordo aũt est. Sed extremæ dementię frustra niti, neque quærere aliud, nisi odium fatigando se. Et hoc dico, nisi forte quem inhonesta, & perniciosa libido tenet, gratificari suum decus, atque libertatem suam potentiæ paucoꝝ. [Frustra autem niti).i.contendere, vt per vim regas patriam, & nihil proficere, nisi acquirere odium, est summa stultitia, nisi forte aliquis sit, qui cupiat gratum reddere magistratum suum, & honorem ac libertatem potentiæ paucorum. [Odium quærere).i.acquirere. [Extremæ demẽtiæ).i.summæ stultitiæ. [Nisi forte quẽ libido perniciosa tenet) Dico q̃ est extremæ dementiæ aliquem niti frustra, nisi illum. quem inhonesta.i.turpis & perniciosa libido.i.perniciosa cupiditas gratificari.i.perniciosa libido: & cupiditas gratificandi tenet. [Potentiæ paucorum) Velut potentiæ. Cæs. & Pomp. qui remp. pro arbitrio suo exercebant. Sal. enim floruit temporibus Cæs. & Pomp. Multi ergo ambitiosi erant, quia oĩa pericula subire non dubitabant, et se gratos redderent Pomp. vel Cæs. qñ decus & libertatem suam in his positam esse volebant. [Decus) Honorem. [Gratificari) Gratiam facere. Quid ast gratificari libertatem suam, & decus potentiæ paucorum, nisi libertatem suam, & decus potentiæ paucorum gratis concedere, & libertatem, ac decus suum pro potẽtia paucorum periculis exponere, vt se gratos faciant? [Ceterum) Ordo est. Ceterum memoria rerum gestarum in primis est magno vsui, ex alijs negocijs, quæ exercentur ingenio. Supra monstrauit, quare sibi non placet administratio reipub. Nunc dicit, quemadmodum ex omnibus alijs artibus, & studijs, quæ ingenio, & animo exercentur, maxime vtile sibi visum sit historiam conscribere. [Ex alijs negocijs,) Id est ex alijs studijs, & artibus. [Multæ enim sunt artes animi, quibus gloria comparatur, sicuti supra diximus, dare opera philosophiæ, in administratione reipub. certari, causas tractare forenses, historiam conscribere, & multa alia, excepta ergo administratione reip. quæ mihi hoc tempore non placet, ex omnibus alijs artibus, maxime vtilis esse est historia, & propterea me ad hanc scribendam contuli. [In primis) Præcipue, maxime. [Magno, vsui).i.magnæ vtilitati, dicimus enim hęc res magnæ vtilitati est mihi memoria rerum gestarum).i.historia. Inter annales, & historiae hoc interest, quia annales dicuntur aut temporum, quæ ætas nostra non nouit, historia est eorum annorum, vel temporum quæ vel vidimus, vel videre potuimus dicta ἀπὸ τοῦ ἱστορεῖν.i.à videndo, tamẽ ista licenter confundit auctoritas, vt Virg. Et vacet annales nostrorum audire laborum. annales posuit pro historia. [Cuius de virtute) Nolo inquit laudare historiam, quia multi scriptores eam laudauerunt, & etiam ne videat per superbiam laudare studium meum. Et hoc est quod dicit. Ordo ast: Puto esse prætereundum, quia multi dixerunt de virtute, cuius.i.illius historiæ simul.i.& ne quis existimet, me extollere laudando memet, & studium meum per insolenciã. [Prætereundum).i.transeundum.s.esse, ne dicam aliquid de laude historiæ, videlicet quam vtilis sit. [Simul).i.per insolentiam, arrogantiam, & superbiam. Nam arrogans videtur, qui facta sua laudat. [Atque ego) Ordo is est: Atque ego credo fore.s. aliquos qui imponant nomen inertiæ tanto, & tã vtili labori meo quia decreui agere ætatem procul à rep. Credo, inquit, fore nonnullos, qui vocabunt & appellabunt me inertem, & ignauum, quia subtraxi me ab administratione reipub. & me ad historiam scribendam contuli. [Agere ætatem procul. a republica).i.viuere procul ab administratione, & cura reipub. [Labori meo).s.scribendi historiam. [Certe quibus) Scis qui erunt illi, qui me inertem vocabũt, ambitiosi, qui blandis salutationibus splendidisq; conuiuijs auram popularem sibi conciliare conantur, vt qui per virtutem ad honores aspirare non possunt, ad eas populo corrupto, per ambitionem accedunt. [Certe) Ordo est: Certe, subaudi illi imponent nomen inertiæ, quibus videtur maxima industria salutare plebem, & quærere gratiam conuiuijs. Salutare, vulgo dicitur visitare. [Plebem) Plebeios homines, vt eos fautores habeant in petitione magistratuum. Tres ordines erãt Romæ. Ordo senatorius, ordo equestris, ordo plebeius. Senatus prouincias regebat, ordo equestris vectigalia reipub. administrabat, plebs bella gerebat. Ex his tribus ordinib᷑ populus Romanus constabat. [Et conuiuijs) Per conuiuia. Solebant enim, qui ad honores inhiabant, & paulo potentiores erant, ingentia conuiuia populo exhibere, vt hac liberalitate sibi fauorem populi conciliarent. quod super omnes effuso sumptu

fecisse

fecisse Cæsarem legimus. [Gratiam quærere) Gratiam, & fauorem acquirere. [Qui se reputauerint) Ordo est, Profecto illi existimabunt me mutauisse iudicium animi magis merito quam ignauia, & maius commodum uenturum reip. ex ocio meo, quã negocio aliorum, si qui .s. illi reputauerint, & quibus temporibus ego sum adeptus magistratum & quales uiri nequiuerint assequi idem. s. quod ego adeptus sum, uidelicet magistratum, & postea quæ genera hominum peruenerit in senatum. Illi inquit intelligent, me non propter ignauiam, sed iustis de causis subtraxisse ab administratione reip. & me ad historiam scribendam contulisse, si considerare voluerint, quibus ego temporibus sum adeptus magistratum, & quales uiri non potuerint assequi illum magistratum, & si cõsiderabunt, quæ genera hominum peruenerint in senatum, nam hoc tempore uenerũt in senatum homines sordidi, & ignobiles, qui, maiestatem senatus ignobilitate sua polluunt. Et propterea ego pati non potui, versari in administratione reipublicæ, cum viderem senatum electum non ex nobilibus, & sapientibus, ac præstantibus viris, sed ex omni fece hominum commixtum atque pollutum, & ideo mutaui consilium, & iudicium animi mei, & nollem diutius uersari in administratione reip. sed potius historiam conscribere, presertim cum ego iam perfunctus essem honoribus in rep. & eum magistratum essem assecutus, quem summi, & præstantes uiri assequi non potuerunt. Et hoc est, quod dicit. [Qui si reputauerint) .i. considerauerint. [Quibus ego temporibus) Videlicet cum adhuc iuuenis essem, magistratum adeptus sum, hoc ideo dicit, quia posset dicere aliquis, ò Salusti, tu ideo non uis in administratione reip. uersari, quia non speras, te posse aliquem magistratum consequi. Respondet, hæc non est causa, quia cum essem iuuenis, tum magistratum sum consecutus, quem summi, & excellentes uiri assequi non potuerunt, nunc in hac ætate tam matura multo magis me posse assequi magistratus sperare licet. [Quales viri.) Videlicet præstantes & excellentes. [Ipsum) .s. quod ego sum assecutus, videlicet talem magistratum. Cic. in inuectiua contra Salustium obijcit ei, quòd quæstor, & prætor prouinciam Africam expilauerit, ergo Salustius hunc magistratum est assecutus quia prætor prouinciam Africam rexit. quem magistratum Salustius sit assecutus non legimus, sed intelligere possumus aliquem ex minoribus magistratibus, vt quæsturam, ædilitatem, fortasse & præturam, sed in hoc nihil temere affirmamus. [Quæ genera hominum) Videlicet homines sordidi, & ignobiles, qui non erant digni, ut in senatum admitterẽtur. [Magis merito) .i. iusta de causa. [Ignauiæ) .i. propter ignauiam, quia laborem subterfugerem administrandæ reipublicæ, & iudicium animi mei mutauissem ut existimarem melius esse historiam conscribere, quam administrare rempub. [Maius commodum) .i. maiorem vtilitatem. [Ex ocio meo) Duplex est ocium, honestum ocium, & turpe ocium, honestum dicitur eorum, qui subtrahunt se à rebus gerendis, & in aliquo honesto studio plurimum occupantur, sicuti multi Philosophi tẽporibus suis fecisse leguntur, qui nequaquã se ad remp. conferebant, sed se totos ad contemplandam rerum naturam tradebant, sicut Plato fecisse legitur, qui remp. non attigit, sed totum tempus in philosophia consumpsit. Ocium turpe dicitur eorum, qui laborem prorsus fugiunt, & se ignauiæ dedunt, nec ingenium, nec corpus exercentes. [Ex ocio meo) .s. scribendi historiam. [Quam ex aliorum negocio) Qui remp. administrant. Ocium proprie est illorum, qui ingenium in aliquo studio contemplationis exercent, vt philosophi, historici, & poëtæ faciunt: Negocium est illorum, qui in rebus gerendis occupantur, ut sunt illi, qui in administratione reip. versantur, in foro causas agunt, qui bella gerunt, & cetera huiusmodi faciunt. [Ex negocio) .i. ex occupatione, & labore administrandæ reip. [Republicæ) .i. in rempub. [Nam sępe ego audiui) Reddit rationem, quare utilius sit, historiam scribere quam administrare remp. & hoc est quod dicit. Historia est imago quædam, & figura, atque pictura rerum rerum gestarum, quam viri gloriæ cupidi intuentes accenduntur, & desiderio quodam uehementi inflammantur, ut ea facta imitentur, quæ in ipsa imagine historiæ depicta intuentur. [Sic enim inquit) Audiui Quintum Maximum, & Publium Scipionem Africanum & alios claros viros solitos dicere, auide, atque vehementer sibi accendi animum, cum imagines maiorum suorum intuerentur, quia ipsa imagine gesta pręclara maiorum in eorum animo cernerent, quæ imitari atque insequi cupiebant. Quod si imago, vel pictura tantam habet vim ac virtutem, vt animos intuentium uehementer accendat. quia in ipsa imagine quodammodo cernunt facta illius, cuius effigiem intuentur, quãnto magis hoc facit historia, quæ multo clarius, multoq. expressius, quam statua, vel pictura, non solum egregie gesta, & facta, sed etiam dicta, & consilia, & animos clarorum, atque excellentium virorum ante oculos ponet? [Nam sæpe ego audiui) Vere dico, quod maius commodum venturum est in rempublicam ex ocio meo scribendi historiam quam ex aliorum negocio, quia animi hominum accendũtur per historiam. Nam cum legunt in historia excellentium uirorum facta, accenduntur, & inflammantur animi eorum, ut imitentur facta, quæ legunt. Sic .n. audiui Quintum Maximum, & Publium Scipionem solere dicere, quod eorum animi magnopere accenderentur, cum excellentium uirorum imagines intuerentur, quia tunc in memoriam ueniebant facta virorum illorum, quorum imagines intuebantur & sic animi eorum accendebantur, ut facta illorum imitarentur. quod si per imaginem, vel picturã tantopere accenduntur animi, quanto magis accendentur per historiam, quæ est imago multo expressior, atque politior? Nam imago, vel pictura tantummodo exprimit corporis effigiem, sed historia exprimit effigiem animi, consilij, mentis, & habitus, vt Cicero pro Archia poëta: An cum statuas, & imagines non animorum simulacra, sed corporum studiose multi summi homines reliquerunt, consiliorum relinquere, & virtutum nostrarum effigiem nonne, multo malle debemus summis ingenijs expressam atque politam. [Nam sæpe) Ordo est Nam ego sæpe audiui Q. Maximum, & Publium Scipionem, & præterea præclaros viros nostræ ciuitatis solitos dicere ita, videlicet, animum vehementissime accendi sibi ad virtutem, cum intuerentur imagines maiorum. Et etiam dicere .s. id est certe, non illam figuram hẽre tantam vim in sese, sed eam flãmam crescere in pectore viris egregijs, memoria rerũ gestarũ, neque illam flammam .s. prius sedari, quam virtus eorũ adæquauit famam, atque gloriam eorũ. Audiui .s. à maioribus natu. Quid est hoc, quod audiui, hoc quod sequitur. [Q. Maximum &c.) Hic est, qui Annibalem iuueniliter exultantem patientia sua uicit, cuius non dimicare, vincere fuit. De hoc Ennius: Vnus qui nobis cũctando restituit rem [P. Scipionem) Hic est, qui Annibalem prœlio fudit, atque fugauit, & Carthaginem tributariã Pop. R. fecit. [Præterea) .i. præter hos. [Imagines) Vel statuas, vel picturas. [Cerã) .i. statuam ceream. [Neque figuram) .i. picturam. [Tantam vim in se habere) Quia animi non accendebantur ppter statuam illam, vel picturã, sed ppter memoriam rerũ gestarum in eo, cuius imaginem intuebantur. [Memoria) ppter memoriam [Eam flammam) .i. eam cupiditatem, illud desiderium. [Sedari) .i. cõprimi, & extingui. [Cessare) Quiescere. [Sedari) .s. illam flammam .i. illam cupiditatem non prius conquiescere, & cessare quam virtus adæquaret famam, & gloriam .i. priusquam uirtus pertingeret, & perueniret ad æqualem gloriam ita quod maiores nostri virtute conabantur maiorum suorum gloriam adęquare. Sed econtrario homines huius nostræ ætatis faciunt. Nam non famam, neque gloriam, aut probitatem, uel industriã maiorum suorum, sed sumptus, & diuitias adæquare contendũt. [Atqui) .i. sed certe. [Contra) .i. est contrarium Ordo est, At contra .i. econtrario, quis omnium est existens his moribus, qui non contendat cum suis maioribus diuitijs, & sumptibus, non autem .s. probitate neque industria? Hoc dicit: Homines nostri temporis contendunt cum suis maioribus, cum diuitijs, & sumptibus, non cum probitate, & industria, quia conantur superare maiores suos in diuitijs, & sumptibus, non autem in virtutibus. Quis est omnium,) q. d. nemo est, qui non faciat hoc. [His moribus) .i. talibus moribus, quales .s. sunt mores nostri temporis. [Diuitijs, & sumptibus) Per hæc duo uitia notat contraria, auaritiam & prodigalitatem, Auaritiam in accumulãdis diuitijs, prodigalitatem in expendendis. [Sumptibus) .i. expensis. [Probitate) .i. bonitate. [Cõtendat) .i. certet. [Etiam homines) Carpit mores sui temporis, & supra luxuriam, & auaritiam notauit. nũc carpit ambitionem dicens, Antea noui homines erant qui nullis maiorum suorum imaginibus adiuti, propria virtute honores assequebantur, nunc aut per latrocinia, & ambitionem eos assequuntur, quasi claritudo in magistratibus sit, ac non potius tales sint magistratus, qualis est eorum virtus, qui eos administrãt. Et hoc est quod dicit. [Homines noui) Homines noui dicuntur, qui nulla maiorum suorum nobilitate, aut gloria, sed propria virtute ad honores accedunt, sicuti fuit Marius, & Cic. qui cũ maiores sui nulla gloria, aut fama rerũ gestarũ claruissent, facti sunt cõsules, alter septies, alter semel. Hi nobilitatem non acceperunt, sed virtutem sibi pepererunt. Ergo noui homines dicũtur ignobiles genere, qui virtute sibi nobilitatem, & gloriam acquirũt. [Etiam homines noui) Ordo est. Etiam homines eleuãtur ad imperia, & ad honores furtim, & per latrocinia potius quã bonis artibus, qui soliti erant anteuenire nobilitatem per virtutem. [Anteuenire nobilitatem)

bilitatem) Cum essent ignobiles, virtute nobiles superabant in petendis honoribus. Nunc aũt non virtute, sed per ambitionem ad honores accedunt. [Anteuenire) Vincere, superare. [Furtim, & per latrocinia) .i. per ambitionem, q̃a populum largitione, pecunijsq́ corrumpunt. [Potiusquam bonis artibus) .i. bonis moribus & virtutibus. [Ad imperia) Videlicet ad consulatum & pręturam. Nam hi duo magistratus proprie dicũtur imperia, q̃s his fasces conceduntur. Cõsul xij. fasces habet .i. duodecim lictores, prætor sex. Lictores aũt dñr a ligando. hi Consulem, vel Prætorem præcedunt, fasces virgarum securibus alligatos portantes, quæ sunt insignia magistratus. Virgis aũt reos pro qualitate criminis cædebant, securi aũt percutiebant, & occidebant. [Nituntur) i. grassantur, & tendũt. [Perinde) .i. similiter. [Quasi) .i. sicut. [Perinde quasi) Ordo pendet à superiori, dico, q̃ noui homines per ambitionem nituntur ad honores, perinde quasi consulatus, & Prætura, atque alia huiusmodi sint clara, & magnifica per se, ac nó habeantur, perinde vt est virtus eorũ, qui sustinent ea .i. hi noui homines tendunt ad honores per ambitionem, quia credũt se per honores nobilitatem, & gloriam acquirere, sed decipiuntur. Nam honores & magistratus per se non hñt nobilitatem, aut claritudinem, sed clari & magnifici vñt, si illi virtute prædití sunt, q̃ eos magistratus administrant. Et hoc est, quod dicit. [Atque alia huiusmodi) i. ceteri magistratus. vt Tribunatus, cẽsura, ædilitas, quæstura. [Ac non perinde habeantur) .i. & non reputentur talia, qualis est virtus eorum, qui ea administrant. [Sustinent) Administrant. Et bene dixit, sustinent, quia honores semper, sunt cum onere. [Verum) Paulo inq́ longius processi, dum mores ciuitatis reprehendo, quia mihi displicent. Nam tota ciuitas auaritia, luxuria, & ambitione corrupta est. Hæc enim tria vitia, & hic & in Catilinario carpsit. [Liberius) Quia liberter carpsi mores ciuitatis. [Altius) .i. longius. [Processi) Progressus sum [Nũc ad inceptũ redeo) .i. nunc reuertor ad id, quod inceperã, videlicet, vt scribã res gestas à Populo Rom. ante enim bellum Catilinæ scripserat. sed digressus erat ab incepto interponens hoc exordium.

BARTHOLOMEI MARLIANI IN C. CRISPI SAlustij de Bello Iugurthino Commentaria.

FALSO) Accentũ habet in fine .i. nõ merito. [Imbecilla) Fragilis. Vnde Plinius, Quid est homo? imbecillissimum corpus, obnoxium secentis malis. & Sen Quid est homo? quodlibet vas quassum, & tactu fragile. [Breuis) Sen. de Breuitate vitæ, inquit, Maior pars mortalium de naturæ malignitate conqueritur, q̃ exiguum qui gignimur, q̃ hęc tam velociter, tam rapide dati nobis ipsis spatia decurrant. Non exiguum. n. tp̃s habemus, sed multum perdidimus. satis longa vita est, si tota bene collocetur. Sed vbi per luxum ac negligentiam defluit, vbi nulli rei bonæ impenditur, vltima demum necessitate cogente quam ire non intelleximus, transisse sentimus. Ita est non accepimus breuem vitã, sed fecimus, sicut amplæ & regiæ opes vbi ad malum dñm peruenerunt, momento dissipantur. At quamuis modicæ, si bono custodi traditæ sunt, vsu crescunt, ita ætas nostra bene disponenti multum patet, ergo falso conqueritur genus hominum de vitæ breuitate. [Forte) Quod falsum est. quamuis Theophrastus, auctore Cicerone, dicat, vitam regit fortuna non sapientia. Et Iuuen. Si fortuna volet &c. Maiores fortunam stantem in pila pingebant, in altera manuum, copiam habebat, & diuitiarum affluentiam ostendebat, In altera gubernaculum tenebat quo demonstrabat omnia se regere. [Reputando) Considerando. [Contra) Quòd ætas regatur forte. [Quam vim) Quia satis hñt virium mortales, si industriam exercerent. [Ant tempus) Quia ait Sen. Quam bene viuas refert, non quam diu. [Animus Dux) Imperator, & dominus corporis. [Grassatur) .i. pleno graditur. est etiam grassari impetum in aliquem facere. [Ad gloriã) .s. solidam, quia est etiam gloria adumbrata, vt in vestibus & in diuitijs. Aug in ciuitate dei, ait, Gloria & consentiens laus bonorum, quam bonus quidem repudiare non debet. [Abunde) Plus satis. [Fortuna eget) Quia animus omnia bona in se habet. fortuna vero, auctore Cicerone in Lælio, cæca est. [Quippe) Quia. [Neque eripere) .s. probitatem. Inde Sen. ad Albinũ ait, Nihil eripit nisi quod dedit fortuna, virtutem non dat, neque eam detrahit. [Prauis) Prauus dicitur ille, qui sibi ipsi nocet, vt in Catil. Sed ingenio prauo maloq́. [Pessundatus) i. conculcatus. [Libidine pern.) Pestifera voluptate. [Culpam) Quòd amiserint virtutem. [Negocia) .i. occupationes. [Tanta cura) Sen. multi corpora, pauci ingenia curant, corpora in sagina, animi in macie, celebres sunt culinæ, in scholis philosophorũ solitudo. [Casus) Est, vt ait Boëthius in quinto, euentus inopinatus. Arist. Quoties aliquis aliquid conatur, & aliter eueniat casus dr̃ [Eo) Ad eam magnitudinem. [Dilabuntur) Quia vt in Catil. dixit diuitiarum & formæ gloria fluxa est. [Agit) .i. eis gubernat. [Habetur) Quia non est sub imperio voluptatis. [Gaudijs) Illecebris. [Virtuti) Honesto & laudato viro. [Per fraudem) .s. illi qui assecuti sunt magistratus largitione. [Portendant) A longe denuncient. [Odium) Quia non emẽdabis vrbem corruptam sed odium capies. [Inhonesta) illaudata [Decus) .s. magistratum. [Libertatem) Quia vendit seipsum. Nam quamuis habeat magistratum, tñ nutu paucorum omnia agit. [De virtute cuius) .s. historiæ. [Memoria rerum ge.) Historiæ: Annales libri sunt continentes res plurium annorum gestas, obseruato cuiusque anni, ordine vnde & nomen acceperc, nudi sunt & simplices, veluti q. commentarij, q̃ breuiter rem complectentes materiam præbent volentibus hist. scribere. Historia est rerum gestarũ narratio, dicta ab ἱστορεῖν, quod est narro, Cic. in 2. de Oratore. Erat historia annalium cõfectio. Res omnes singulorum annorum mandabat literis Põtifex maximus, efferebatq́. in album, & proponebat tabulam domi, potestas vt esset cognoscendi populo, hiq́. annales maximi nominantur. Virg. itaque omnium rerum peritissimus inducit Æneã tanquam Pontificem dicere, Et vacet annales. Cum ergo Æneas vt Põtifex inducatur, merito annales appellat historiam. [Labori) Ocio meo in scribendo gesta aliorum. [Salutare plebem) Allicere ad se plebem salutando quenquam nomine proprio. [Industria) Cura. [Gratiam) Auram popularem. [Quæ genera hominum,) q. d. vilia vnde Sen. prospera, in plebem & in vilia ingenia plerunque deueniunt. [Merito) Legitima de causa. [Negocijs) Gubernatione reip. [Q. Fabium) .s. maximum de quo Plut. & Ennius, Vnus qui nobis cunctando restituit rem. Non ponebat enim rumores ante salutem. [Pub. Scipionem) Qui eo die quo Carthaginem vidit, eo die ipsam expugnauit, & P. R. tributariã fecit, de quo Plut. Appianus in lib. Libyco & Val. Max. pluribus in locis. [Eam flammam) .i. eam virtutis cupidinem. [Contra) Nunc agunt mortales. [Per latrocinia) Per fraudes & corruptiones. [Virtus) .i. præstantia. [Liberius) .i. nimis aperte.

IOANNIS RIVII ATTHENDORIENSIS IN C. Crispi Salustij de bello Iugurthino historiam, Castigationum liber secundus.

SORTE potius, quam virtute regatur) Manuscripta, quæcunque ipse viderim, Forte potius pro, fortuito euentu. nam Fors pro fortuna sæpe ponitur. Cic. ad Atticum, Sed hæc fors viderit; quæ talibus in rebus plus quam ratio potest. Idem, Quemcunque fors tulerit casum Sed & impressa quædam sic habent. Neque tñ priorem lectionem repudio, quæ & ipsa bene habet. Mox. [Nam contra reputando neque maius aliud, neque præstabilius inuenies) Manuscripta inuenias. pro inuenire aliquis possit, ἀορίστως, ac per ἐξήγησιν modi. quò & ex impressis quędam. Est aũt multo elegantius q̃ quod Gymnicus habet. [Qui vbi ad gloriam virtutis via grassatur) Est in manuscripto quodam, vi grassatur. quò & Calepinus quispiam citat. Verum priorem lectionem probandam magis esse duco. Grassatur pro toto impetu fertur, & quasi pleno gradu contendit. Paulo post. [Neque fortunæ eget. quippe quæ probitatẽ, industriã, aliasq́. bonas artes, neque dare neque eripere potest) Est in alijs perperam vt opinor, neque fortuna eget. nam & idem alibi, maiores nostri P.C. neque consilij, neque audaciæ vnquam eguere. Cic. tñ ablatiuum ferè huic verbo addit, sicuti & Sal. interdum. Quanquam ad Atticum Cic. egeo consilij, inquit. M Cato apud Gellium vitio vertunt, inquit, quia multa egeo. Accusatiuũ huic verbo τῷ ἀρχαϊσμῷ addidit. Ne quid dissimulem tñ, est in manuscriptis vnu excepto, fortuna, casu, ablatiuo, & haud scio, an apiculus ille quo fit diphthõgus perperam sit ibidem omissus. Illud quamuis leue, non tamen prætereundum esse duxi, arrets hic habere vetustos codices, non artes. idq́. Salustianum magis. Sic postea, quascunque vrbeis & agros manu ceperat. pro, vrbes, quod in peruulgatis exemplaribus est. Habet & Ascensianus codex, ceterasq́ vrteis bonas. vbi hodie ferè, aliasq́. bonas artes. In manuscriptis vñ Bonas adiectiuum post substantiuum ponitur. Mox. [Sin captus prauis cupidinibus, ad inertiam & voluptates corporis pessundatus est) In Fabriciano atque alijs quibusdã, diuisim, legitur pessum datus, quò Tacitus .s. Postquam hic secordia senuerit, ille per libidines pessum datus sit. Mox. [Vbi per socor-

diam

diam vires, tempus, ingenium difluxere) Sic in manuscriptis. vbi hodie ferè, defluxere. Id rectè, an secus, aliorum esto iudicium. [Neque regerentur magis, quàm regerent casus) Ita manuscripta volumina, contra quàm hodie legitur. vt subaudias, Casibus, idq. magis breuitati Salustianæ conuenit. Quale propemodum est illud apud Plin. lib. 7. de Cic. Omnium triumphorum lauream adepta maiorem, nam subauditur Laurea. Quod quidam non attendentes, neque rationem breuiloquentiæ Plinianæ habentes, triumphorum pro omni triumpho positum per enallagē existimarunt. In Merseburgensi est, Neque regerentur magis, q̄ ipsi regerent casus. [Cum præsertim tam multæ variæq. artes sint animi) Est in manuscriptis & impressis vetustioribus, tam multæ variæq., sint artes animi. Id mollius est, alioqui sibilum efficit inamœnum & insuauam τὸ Sin priore voce extremum, in insequente primum. [Quoniam neque virtuti honor datur, neq; illi quibus per fraudem ius fuit, atique tuti aut eo magis honesti sunt) In manuscriptis duobus est, quibus per fraudem is fuit, ꝑ, quibus honos per fraudem contingit. Exemplar Ascensianum & Beroaldinum, quibus per fraudem concessum ius fuit. Nisi quis pro imperio potestateq. pub. Ius accipere velit. τὸ Vtique, non habent codices in pergamenis descripti. Tametsi non me fugit, apud Ciceronem aliquoties hanc particulam repeciri, cū primis ad Atticum. Sed & Merseburgense exemplar eam habet, & impressa cuncta quotquot ipse viderim. [Certe quibus maxima industria videtur, salutare plebem, & conuiuijs gloriam quærere) In manuscriptis est, conuiuijs gratiam quærere. quo colligere gratiam & captare, atque aucupari fauorem & beneuolentiam multitudinis, apparandis conuiuijs. Sed nec Gloriam repudio. etenim apte sanè quadrat. Quod si gratiam legere malis, id quod mihi magis arridet, ad liberalitatem & benignitatem opulentorum, sui gloriam ad magnificentiam & splendorem spectabis. Nam & qui conuiuia libenter exhibent aut epulum vulgo dant, gratiam, qui laute & sumptuoso apparatu gloriam consequi solent. Intelliges aūt hunc locum de publicis conuiuijs. quibus multitudinis studium, & amorem sibi homines ambitiosi conciliabant. Qua de re Cic. in oratione pro L. Muræna. Paulo inferius) At contra, quis omnium est his moribus qui non de vitijs, & sumptibus, non probitate, neque industria cum maioribus suis cōtendat?) In manuscriptis est, q̄n diuitijs & sumptibus pro, quē non. Et sic identidē Cic. hac particula vtitur. Iā non vitijs, sed diuitijs & sumptibus esse legendum, præter antiquorū fidem etiam Ascensianus codex indicat. Coniunxit autem hæc Sal. alibi quoque, nimirum ad Cæsarem de rep. ordinanda, Iuuentus, inquit, probitati & industriæ, nō sumptibus neque diuitijs studeat. Paulo post. [Perinde quasi Præturæ & Consulatus) Legendum, proinde quasi, vt in manuscriptis est quomodo ferè semper apud Salust. [Nūc ad inceptum opus redeo) In manuscriptis non est, Opus. Sed & postea Sal. Quamobrem ab inceptum redeo, inquit.

IN C. CRISPI SALVSTII IVGVRTHINVM BELlum, *Henrici Glareani Annotationes.*

ECVS atque libertatem suam gratificari) Illud gratificari, varie exponūt Cōmentarij. Soldus coniungit, libido gratificari, & exponit. Libido gratificandi. Badius addit in expositione sua verbum Velint, quod nulli contextus habent. Sed subiungit, Si ordo hic est, Libido gratificari, ponitur more Græcorum pro gratificādi. Sin, libido tenet gratificari, Tenet ponitur quasi pro cogit. Hæc ille. Ego puto ordinem esse, Nisi forte quem inhonesta & perniciosa libido tenat gratificari. i. gratis donare decus atque libertatam suam potentiæ paucorū, quasi diceret, quot iuuat fieri mancipia. [Neque prius sedari quàm virtus eorū famam aut gloriam adæquauerint) Et hoc loco illud, Eorum non oēs legunt. Sanè ambiguum est, quo referendum, Virtus ne eorū an famam atque gloriam eorū coniungendum, pōt. n. vtrunque referri. Badius ēt ita dubitauit, vt bis legeret Eorū quippe qui exponat, Neque flāmam illā sedari prius q̄ virtus eorū .s. virorum præclarorum adæquauerit famam atque gloriam eorum .s. maiorum suorum. Quod non sequemur. Lector iudicet, & inueniet nos non temere dubitasse. [Etiā homines noui, &c. furtim & per latrocinia) Quidam Ciceronem notari putant. Sed qūo de eo, quantumuis inimicus dicerent per latrocinia, q in Catilina sua eum laude non priuauit. Soldus per latrocinia exponit, per ambitionē, Badius vero, occulta largitione. Ego q d vero dicā planè hæsito, fieri aūt pōt, vt de alijs quibusdā loquatur, sceleratis inquam, quorum ea tempestate magna erat natio.

IODOGI BADII ASCENSII, IN BELLVM IVgurthinum *Commentaria.*

ALSO queritur de natura sua genus humanū) Allaturus huius operis auctor instituti sui rationem, cur videlicet prætermissa reip. administratione se ad historiæ descriptionem applicuerit, orditur ab communi hominum natura, quæ talis est, vt nullus sit excusationi locus, quo minus clarus, memorandusque euadat, cum tot sint animi humani exercitia quæ nos ad immortalem gloriam perducant. quocirca falso, & immerito, inquit, queruntur plerique de natura sua, q̄ fragilis, & caduca sit, cum in exiguo spatio æternum honorem mereri possent, vnde est illud Virgilianum: Breue, & irreuocabile tempus Omnibus est vitæ, sed famam extendere factis Hoc virtutis opus &c. Iuxta quod Diuus Augustinus dicit, Nihil referre quandiu, sed quam bene vixeris. Quod & in Euangelio figuratum videtur, vbi æqualem denarium recipiunt, qui ad vesperam venerant, & qui pondus & æstus diei tulerant. Cum vero tot sint animi exercitia, nullum vtilius, aut viro bono dignius putat, quam res gestas scriptis mandare, de cuius rei vtilitate suo loco dicturi sumus. Huius operis titulus est. [C. Crispi Salustij Bellum Iugurthinum) .i. gestum à Pop. Rom. contra Iugurtham Numidarum Tyrannum; cuius argumentum in principio narrationis aperietur, diuiditur autem hic liber in duas partes, exordialem, & executiuam, executiua incipiet ibi. [Bellum scripturus sum) In exordiali facit, quod dixi, vnde ordo est. [Genus humanum) .i. ferè omnis homo queritur. i. conqueritur, falso. i. immerito, aut potius falsa ratione inductum, cum putet se miserum & infelix, q̄ tam breui includatur vitæ spatio, corpusq. tam fragile ac imbecillum habeat, cum contra animo immortali æternam gloriam mereri posset, si potius animum quam corpus exercuerit. Christiano aūt homini (vt ad nos quoque respiciam) cum frequens sit, nulla est iusta de breuitate aut fragilitate vitæ querela, nam si bene vixerit, vt decet, quilibet esset desiderium habens dissolui, & esse cum Christo; habereq. dissolutionem in voto & vitam in patientia. Itaque vt Cicero in Paradoxis verissime dicit: Mors terribilis est ijs, quorum cum vita omnia extinguuntur, non ijs quorū laus emori non potest &c. [Falso igitur) .i. immerito & falsa opinione inductum queritur genus humanum de natura sua .i. de existentia sua naturali, aut ratione nascendi, quòd .i. quia, ætas .s. eius existens imbecilla .i. fragilis & debilis quasi sine baculo, hoc est sustentaculo, atque breuis æui .i. vitæ, q. d. quis certo scit, q̄ diu viuere non possit, & dum viuit homo incertus viuit & infirmus, quia homo natus de muliere breui viuens tempore repletur multis miserijs &c. regatur potius forte .i. fortuna, aut fortuito euentu quam virtute .s. prudentiæ & fortitudine. Dicitur aūt hæc fors, vt apud Terentium, Quod fors ferat feram, & , o fors fortuna, & ab hac forte, vt Æn. iij. Forte sua Libycis tempestas appulit horis. Item, vt quidam legunt huius fortis: vt, Nescia mens hominum fati, sortisq. futuræ, vbi quidā fortis legunt) Docetur falso. Nam tu inuenies .i. quilibet inueniet, & comperiet reputando .i. bene considerando & attendendo naturam suam, contra .i. cōtrarium, videlicet aliud .i. quodnis aliud ens, neque maius sup. esse, neque præstabilius, quam sup. sit natura humana, & industriam .i. grauitatem & solertiam magis deesse naturæ hominum, quàm vim .i. virtutem & potētiam, cum eam imbecillem conqueratur, & q̄ tempus, cum eam breuis æui dicat. Sed si rectè reputent, sciant quod animus est dux atque imperator .i. propria potestate fretus gubernator, vitæ mortalium, qui .s. animus, vbi .i. quando, grassatur .i. violenter & potenter tendit: (iuxta quod scriptum est, regnum cœlorum vim patitur, & violenti rapiunt illud) via virtutis .i. per viam virtutis ad gloriam est pollens .i. valens, potens, & clarus abunde, neque eget fortuna, quippe .i. vt pote quæ neque potest dare, neque eripere cuiquam probitatem, industriam, & alias bonas arteis, siue artes, vt in Catilinario latius dictum est. Neque si iusta lance pensitauerimus, contrarium erit illi quod ibidem dictum est, Sed profecto fortuna in omni re dominatur. Non enim loquitur illic de omni re simpliciter, sed de omni ea in quam fortuna videtur vires suas extendere, loquitur enim de clara fāma ex præclaris factis obtinenda, quod casu quodam fortuitu vni potius quam alteri contingit, vnde Alexander Magnus dicitur ad sepulchrum Achillis dixisse eum fuisse perbeatum, quòd talem suorum facinorum, meruerit habere præconem. Ceterum adnotabimus etiam historiographos more poëtarum diuersas sententias pro diuersis locis habere solitos. [Sin) .i. sed si, animus sup. captus .i. irretitus, illa-

quatus, inescatusque prauis .i. peruersis, & indebitis, cupidinibus .i. cupiditatibus: (Et est cupido sic fœminini generis cum pro filio Veneris, & deo amoris, masculini fit) est pessundatus .i. depressus & quasi sub pedes datus & deiectus, ad inertiam .i. ignauiam & socordiam & voluptates .i. illecebras corporis, ipse animus vsus paulisper .i. per paulum temporis, libidine perniciosa .i. vsque ad necem nocente. vnde Flaccus, Sperne voluptatem nocet empta dolore voluptas, vbi .i. postquam vires, ætas, ingenium, defluxere .i. deperierunt subito, per socordiam .i. inertiam vitæ, tunc suppla accusatur infirmitas naturæ, quæ tunc quidem est, sed inexcusabilis propterea quod vitio inducta. Vnde diuus Augustinus huius auctoris diligens lector dicit sic: Dum seruitur libidini facta est consuetudo, & dum consuetudini non resistitur, facta est necessitas. Quique auctores transferunt suam culpam ad negocia .i. difficultatem rerum quod nimium graphice Seneca in epistolis docet, ostendens eos esse, qui dicant se non esse sumptuosos, sed ita esse mores ciuitatis, &c. [Quod si tanta cura rerum bonarum) .i. vtilium esset hominibus .i. si homines haberent tantam curam bonarum rerum, quanto studio .i. quanta cura & diligentia, petunt aliena .s. ab vtilitate, ac nihil profutura .i. nihil vtilitatis allatura, & etiam multum periculosa, neque regerentur magis casibus .i. incertis euentibus rerum, quia cum nihil perspiciant faciunt secundum euenta quasi pro necessitate, quam regerent casus, quia, Sapiens dominabitur astris. Et vt dicit Iuuen. Nullum numen abest si sit prudentia, sed te Nos facimus fortuna deam cœloque locamus. Ideoq. dicit Philosophus quod quanto minus est in aliquo sapientiæ, tanto plus est in illo fortunæ, quia tanto plura eueniunt illi a casu. Stulti autem reguntur à casibus, quia coguntur facere secundum necessitatem immergentem, sapientes autem regunt casus, quia prouidentia sua quę perniciosa accidissent, si non fuissent preuisa, sic præueniendo regunt, vt minus noceant. Et quia prudentes regũt casus, ideo prudenter dixit Maro in principio Æn. Tot voluere casus insignem pietate virum, tot adire labores impulerit. [Et mortales procederent) .i. peruenirent eo .i. ad id magnitudinis .i. ad eam magnitudinem, vbi .i. in quo, aut in qua magnitudine fierent pro mortalibus .i. vbi nunc sunt mortales æterni .i. vt æther semper duraturi, & ita immortales, nam vti .i. quemadmodum genus hominum est compositum ex corpore & anima, ita cunctæ res, & omnia studia sequuntur naturam, alia supple sequuntur naturam corporis, quia cum corporibus intereunt, alia sequuntur naturam animi .i. vt animus, æterna sunt. Dat exempla primo de sequentibus naturam corporis, dicens. [Igitur facies) .i. figura oris, præclara .i. valde formosa & quasi resplendens, magnæ diuitiæ, ad hoc .i. insuper, vis .i. robur, & fortitudo corporis & omnia alia huiuscemodi quæ corpus sequuntur dilabuntur .i. decidunt & intereunt, breui .s. tempore. [At) .i. sed econtrario, egregia facinora ingenij sunt immortalia, sicut anima supp. immortalis est. [Postremo) .i. denique vt initium est corporis & bonorum fortunæ, sic est & finis. [Animus existens incorruptus) immo incorruptibilis. (Sæpe enim participia in us prouerbialiter ponuntur, vt aut illaudati nescit Busiridis aras, in Georg. & Æneid. 7. Diues in accessos vbi Solis filia lucos .i. innaccessibiles quos nemo accedere debeat) & æternus, quia finem non habet, nec secundum hunc, principium, aliter si ortum diceret, & interiturum censeret. Credebant enim sequentes Pythagoram animos increatos æternosque certo numero haberi, & in alia corpora transire, agit .i. impellit & ducit cuncta, neque habetur .i. dirigitur vindictæ à quouis, quod verum est propter liberum arbitrium. Vim tamen omnem perdurandi & regendi ab eo, à quo & initium habet à deo. [Quo ma.) Sancte concludit malam opinionem peruersamque vitam hominum non naturam esse culpandam, cum plerique neglecto animo qui æternus est, corpus caducum colant ac foueant dicens. Quo .i. quocirca vel propter quòd, magis admiranda est prauitas .i. iniquitas & peruersitas eorum, qui deditti gaudijs corporis agunt ætatem per luxum .i. mollitiem, & ignauiam .i. pigritiam, ceterum .i. sed, sinunt .i. permittunt, ingenium .i. vim animi, quo neque melius, neque amplius .s. natura est aliud .s. quidquam in natura .i. tota substantia naturali, mortalium .i. hominum, sinunt dico torpescere .i. marcescere, quasi torpore ex pigritia prouenientte, incultu, atque socordia .i. pusillanimitate, quæ est seorsum .i. separata à calore cordis. vnde & segnis seorsum ab igni, qui maxime actiuus dicitur. Presertim cum sint multæ & variæ artes animi, quibus summa claritudo .i. nobilitas clarissima paratur .i. acquiritur. Ita vt non sine audiendi qui se cessare dicant, cum non habeant quid boni agant. [Verum ma. & imp. & postre.) .i. vt vno verbo complectar, omnis cura rerum pu. videntur mihi ex his quæ animi virtute geruntur minime cupienda hac tempestate .i. temporis nostri statu peruersa. [Quoniam neque bonos) .i. honor datur virtuti (vnde dicit Iuuen. Sat. 1. Aude aliquid breuibus Gyaris & carcere dignum, Si vis esse aliquis probitas laudatur & alget, Criminibus debent hortos, prætoria mensas, Argentum vetus & stantem extra pocula caprum) neque illi quibus fuit .s. concessum (quod vocabulum quidam addiderunt, sed non est necessum) ius .s. iurisdictio, per fraudem. quoniam vtrorum non est locus, sunt vtique .i. certe, eo .i. propterea quòd iurisditionem habent, magis tuti; qui in summo periculo versantur, cum tot sint seditiosi & factiosi & non iustis suffragijs ius obtinuerint, aut magis honesti .i. maiore honore digni aut habiti, quia & sunt & sciuntur per fraudem ius adepti. [Nam quidem) .i. certe, regere patriam aut parentes vi, quanquam & possis .s. facta potestate publica, & corrigas delicta, ita vt etiam vtiliter regas, tamen est importunum .i. impertinens, & indecens, quia patria & parentes volunt libere, hoc est per liberis suffragijs electos regi, neque commodum est, presertim cum omnes imitatores rerum .i. regiminum & rectorum, portendant .i. futura demonstrant, cædem .i. occisionem, fugam & alia hostilia .s. bonorum publicationem, exulationem, incarcerationem, cum alterius factionis homines gubernacula suscipiunt. Autem pro sed, niti .i. conari & moliri aliquid frustra .i. nequidquam & sine præmio, neque quærere .i. acquirere fatigando se aliud .s. quidquam, nisi odium, quia qui reip. bene facit, nulli fecisse videtur, cum à nullo mercedem suscipiat, qui vero male, omnibus iniurius videtur & ita nihil quærere præter odium ex summo labore, est extremæ .i. summæ dementiæ. Sanè extremum dicimus potius de malis siue culpæ, siue pœnæ, quàm de bonis, vt extremus labor extrema dementia, extremum, suppliciũ, sicut & vltimum quod Physica ratione comparatum Seruius autumat ad illud quod de fama dicitur Aen. 4. Extremam (vt perhibent, Cœo Enceladoq. sororem, dicens, Extremam .i. pessimã. Nam qui de medicina tractant dicunt inutiliores esse qui nascuntur vltimi. Quo circa quidam hinc ius primogenituræ notum volunt, sed ad ordinem. Extremæ de. nisi forte in eo quem libido inhonesta .i. contra honestum suadens vt pote patriæ habenas vi occupare & perniciosa .i. ad necem vsque dãnosa, tenet .i. inuadit & cogit sicut eum quem habet in possessione sua, gratificari .i. gratis facere & impendere potentiæ paucorum .s. ambitiosorum, vt postea Cæsaris aut Pompei, aut Augusti, decus .i. honorem & libertatem suam, hoc est stulte agunt qui labores sumunt, vnde nihil mercedis præter odium suscipiant, nisi forte tales sint qui velint gratificari omnia sua .i. omnia facere grata & cõmoda, quibusdam potentibus, qui non minus dementes sunt. Si ordo hic est libido gratificari, ponitur more Græcorum pro gratificandi. Sin libido tenet gratificari, tenet ponitur quasi pro cogit. [Ceterum ex alijs negocijs) Tangit emolumenta prouenientia ex historijs vt instituti sui ratione commendet, sed id perquam parce ex sobrie, ne aut arrogans aut insolens videatur. Ceterum, historiæ commoditates Philip. Beroaldus vir sane quam disertus & oppido quàm diligens abunde prosequitur, quia ex eius lectione omnium ætatum, omnium gentium, omniumque populorum res gestas, quasi præsentes intueri possumus, quod quanti sit Cic. declarat, dicens: Nihil enim rerum scire quæ antequam nascereris factæ sunt, hoc est semper esse puerum. Et cũ senibus sit maior experientia, maiorq. fides propter vnius seculi rerum cognitionem, quanto maior esse debet lectitanti historias, è quibus tot secula repetit. Est enim historia testis temporum, lux veritatis, magistra vitæ, nuncia vetustatis; quæ, & oratori perquam est necessaria, quoniam vt inquit Quintil. alere potest orationem molli quodam ac iucundo succo. Nec est ferè concio in qua non alicuius rei gestæ citetur exemplum. Est præterea (inquit Beroaldus) operæprecium in voluminibus historicorum omnis exempli documenta velut in illustri monumento posita intueri. Vnde pulchrum est (inquit Diodorus) ex aliorum erratis in melius instituere vitam nostram, & quid expetendum, quid ne fugiendum sit, ex aliorum exemplis posse cognoscere. Proinde haud immerito Demetrius Phalereus Ptolemæum regem subinde admonebat, vt libros lectitaret, quoniam quæ amici non audent principibus demonstrare, ea omnia in libris scripta reperiuntur. Hæc ex illo. Plura diximus in præfationibus vbi & differentiam historiæ ab annalibus & alijs partibus diximus. Ordo autem est, ceterum .i. sed vt ad institutum redeam, memoria rerum gestarũ .i. lectio historiæ, est ex alijs negocijs .i. inter alia negocia, quæ exercentur ingenio, in primis .i. precipue magno vsui .i. vtilitati, de cuius .s. memoriæ rerum gestarũ,

hoc

hoc est historiæ virtute.i.ealore, quia multi dixere.i.dixerunt artificiose, ego puto prætereundum .s. silentio, simul .i. pariter ob hanc causam ne quis existimet.i.censeat, memet .i. meipsum extollere laudando .i. per laudes, meum studium .i. exercitium studiosum. At.i.aconuerso, ego credo fore .i. futuros esse inuidulos.s.qui imponant labori meo tanto.i.tam magno, & tam vtili, nomen inertiæ.i.ignauiæ, quia non sine arte sit, licet absque magno labore videatur scribi historia, quia ego decreui agere ætatem procul à rep.i.ab administratione reip. de qua ea se in præfatione Catilinarij etiam purgauit, & Cicero in præfationibus officiorum. Certe illi imponant mihi nomen inertiæ quibus maxima industria.i.solertia & artificiola grauitas videtur salutare plebem .i. captare beneuolentiam plebis ex amica salutatione, & quærere.i.acquirere gratiam.s.plebeiorum, conuiuijs.i.epulo illis dato. [Qui).s.inuiduli si reputauerint.s.ad memoriam reducendo considerauerint, quibus tẽporibus, quia periculosissimis, ego adeptus sim magistratus, & quales .i. quantum excellentes viri, nequiuerint assequi, idem .s. quod ipsa hoc est consimiles magistratus, & quæ.i.qualia genera hominum, q.d. indignissima, peruenerint postea in senatum .s. in ordinem senatorium, profecto .i. reuera, ipsi existimabunt me mutasse iudicium animi mei .i. propositum, magis merito.i è decenti causa, quam ignauia.i pp ignauiam (vbi notabimus sapientis esse mutare propositum si res mutantur) & existimabunt maius cõmodum venturum reip. ex ocio meo.i.studio literario, quo historiam scribo, q̃ ex negocijs aliorum qui remp. male tractant. Nam ego audiui sæpe, Q. Max. & P. Scip. præterea.i.præter eos sup.alios præclaros viros ciuitatis nostræ .s. Romanæ, solitos, cum intuerentur, imagines .i. stemmata maiorum, dicere ita, videlicet animum accendi sibi vehementissima ad virtutem.s. id est scire licet, enda id eueniat, qa non ceram illam vnde stemmata fiebant, vt in Iuuenale ibi, Stemmata quid faciunt, late scriptum ast, neque figuram.i.faciem aut imaginem maiorum, habere in sese tantam vim.s.vt accẽdant animos intuentium, quia sic cuiuslibet animum incendissent. sed tã flammam .i. illud incendium crescere egregijs viris in pectore, memoria.i.per memoriam rerum gestarũ a maioribus suis, (vnde dici solet, ꝙ pictura & cælaturæ sunt illiteratorum libri) neq; flãmam illam sedari prius q̃ virtus eo℞ .s.virorum præclarorum adæquauerit.i.ex æquo assecuta sit famam atque gloriam eo℞ .s. maio℞ suo℞. [Atqui).i.sed quo, contra.i.econtrario, quis oium .s.hoium, est his.i.nostri seculi, moribus.i.viuens iuxta mores nostri seculi qui nõ contendat.i.certare audeat cũ maioribus suis, de diuitijs & sumptibus, sed non de probitate neq; de industria, q.d. nullus. q.s quilibet superaret maiores suos in diuitijs & sumptibus sed nã quisq̃ probitate aut industria. [Etiam).i.insuper, hoĩes noui (qui nunq̃, & quorum maiores nunq̃ fuerunt in eo magistratu in quo noui hoĩes dñr) q.s.homines noui soliti erant antevenire.i.excedere nobilitatẽ.i.viros nobiles per virtutẽ, nitũtur.s.conãtur peruenire ad imperia & honores potius furtim .s.fraude & occulta largitione, q̃ ex bonis artibus.i.vera virtute & honesto artificio. [Perinde).i.eodẽ modo quasi prætura.i.officiũ aut dignitas pretoris, & cõsulatus.i.dignitas aut officiũ consulis, atque oia alia.s.officia seu imperia huiuscemodi, hoc clara & magnifica per seipsa.i.simpliciter sine alterius accessione. [Ac non ha.perin.).i.penitus ita, vt est virtus eorum qui sustinent ea. Sicut enim Comicus asseris, diuitiæ quæ isti bona vocant, perinde sunt atque qui illis vtuntur, qui enim illis bene vtuntur, illis bona sunt, qui vero male mala. Consimile est de magistratibus & honoribus, in quibus neque salus neque requies est nisi bene vtentibus. [Verum ego processi lib.s. etsi maior licentia q̃ lex præfationis posceret, & altius.i.longius repetens exordium, q̃ necesse erat, quia inter vitia ab Horatio in arte poëtica dãnata, est altius sumere exordiũ rei narrandæ. Vnde dicit: Nec reditũ Diomedis ab interitu Meleagri, Nec gemino bellũ Troianum orditur ab ouo. Semper ad euentũ festinat, & in medias res. Nõ secus ac notas auditorem rapit &c. [Processi inquit altius).i.euagatus sum extra institutũ, dum piget.i.miseret me, & tædet memorũ ciuitatis subaudi nostrę, vt qui cõtra cor suum eos diu tulerit. Idẽ quodammodo dicit in præfatione Liuius his verbis: Legentium plerisque haud dubito quin primę origines & proxima originibus minus præbitura voluptatis sint, festinantibus ad hæc noua, quibus iampridem prępotentis populi vires sesę conficiunt. Ego contra hoc quoque laboris præmium petam, vt me à conspectu malorum, quę nostra per tot annos vidit ętas, tantisper certe dum prisca illa tota mente repeto, auertam, omnis expers curæ, quæ scribentis animum, etsi non flectere à vero, solicitum tamen efficere posset. [Nunc re.).i.venio, ad opus inceptum .i. ad narrationem belli Iugurthini. Sanè re. non semper iterationem signat, sed verbum cum eo compositum sæpe pro se .i. quasi simplex sit ponitur. Sæpe etiam contrarium denotat et quòties cum verbo ad velaturam seu clausuram pertinente componitur, et velo & reuelo, claudo & recludo, texo & retexo, sero & resero, tego & retego contraria sunt.

BELLVM scripturus sum: quod populus R. cum Iugurtha rege Numidarum gessit: primum, quia magnum & atrox, variaq́. victoria fuit: deinde, quia tum primum superbiæ nobilitatis obuiam itum est: quæ contentio, diuina & humana cuncta permiscuit: eoq́. vecordia processit, vt studijs ciuilibus bellum atq; vastitas Italiæ finem faceret. Sed priusquam huiuscemodi rei initiũ expediam, pauca supra repetam; quò ad cognoscendum omnia illustria magis, magisq́. in aperto sint. Bello punico secundo, quo dux Carthaginiensium, Annibal, post magnitudinem nominis Romani, Italiæ opes maxime attriuerat, Masinissa rex Numidarum, in amicitiam receptus à P. Scipione, cui postea cognomen Africano ex virtute fuit, multa & pręclara rei militaris facinora fecerat. Ob quæ, victis Carthaginiẽsibus, & capto Syphace, cuius in Africa magnum, atque late imperium valuit, populus Rom. quascunque vrbes & agros manu ceperat, Regi dono dedit. Igitur amicitia Masinissæ bona atque honesta nobis permansit, sed imperij vitæq́. eius finis, idem fuit. * Deinde Micipsa filius eius regnũ solus obtinuit, Manastabale & Gulussa fratribus morbo absumptis. Is Adherbalem & Hiempsalem ex sese genuit: Iugurthamq́. Manastabalis fratris filium, quem Masinissa, * quia ortus ex concubina erat, priuatum reliquerat, eodem cultu quo liberos suos domi habuit. Qui vbi primum adoleuit, pollens viribus, decora facie, sed multo maxime ingenio validus, non se luxui neque inertiæ corrumpendum dedit: sed (vti mos gentis illius est) equitare: iaculari: cursu cũ ęqualibus certare: & cum oẽs gloria anteiret, omnibus tñ charus esse. Ad hoc pleraque tempora in venando agere: leonem atque alias feras primus, aut in primis ferire: plurimum facere: & minimum ipse de se loqui.

* Dein

* quòd

BELLVM Exordio premisso, rem ipsam aggreditur. Dicit se scripturũ esse bellum, quod P. Romanus gessit cum Iugurtha Rege Numidarũ. Numidia est pars Africæ, in qua regnauit Masinissa Rex, socius, & amicus Pop. Rom. Hic Masinissa tres habuit filios, Micipsam, Manastabalem, & Gulussam. Sed mortuo Manastabale, & Gulussa, Micipsa solus regnum obtinuit, qui Adherbalem & Hiempsalem filios ex sese genuit. Iugurtham autem filium fratris sui Manastabalis educauit, vt filiũ, quem Masinissa auus priuatum reliquerat, quia ex concubina natus erat. Sed Iugurtha virtute & viribus multum valebat, ingenio maxime excellens, maior natu Adherbale, & Hiempsale. Micipsa igitur timens ne post mortem suam Iugurtha, paruis liberis Adherbale, & Hiempsale existentibus regnum sibi vsurparet, statuit eum obiectare periculis, & eo modo tẽtare, si quo modo Iugurtha perire posset. Cum igitur Populus Rom. Numantinã ciuitatem Hispaniæ, duce Scipione, obsideret, Micipsa auxilia peditum, & equitum ad id bellum Populo Rom. misit, quibus Iugurtham præfecit, sperans illum in eo bello posse interire. Sed longe aliter euenit. Nam virtus Iugurthæ in eo bello plurimum enituit, ac multa præclara facinora gessit, ob quæ Scipio Iugurtham in concione laudatum, ac donis militaribus insigne donatum, finito bello capta & deleta Numantia ad Micipsam remisit cum literis, in quibus virtutem Iugurthæ miris laudibus extollebat. Quo factum est vt Micipsa, mutato consilio, ac animo, quem antea interire cupiebat, hunc maxime incolumem esse vellet. Micipsa igitur Iugurtham sibi in filium adoptat, & paulo post moriens fortunas suas omnes, ac regnum ipsum ei cum liberis commune reliquit. Mortuo Micipsa cum tres Regu

Sotdvs

li,

li, Adherbal, Hiempsal, & Iugurtha regnum inter se diuidere constituissent, loco, & tempore ad id faciendum constituto, Iugurtha Hiempsalem natu minorem per insidias interfecit. Quo extincto, cum ad occupandum vniuersum regnum iecisset animum contra Adherbalem exercitum parat, & prœlio facto, illum eiectum fudit, fugauitq́. Adherbal victus, ac regno spoliatus Rom. venit, expositaq́. nefanda crudelitate Iugurthæ in se, fratremque suum Hiempsalem extinctum, à senatu petit auxilium contra illum. Senatus decretum fit, et mittentur decem legati, qui regnũ inter Adherbalem & Iugurtham diuiderẽt. Diuiso itaque regno, cum legati Romani ex Africa discessissent, rursus Iugurtha animum intendit, ad occupandum regnum Adherbalis. Igitur exercitu comparato regnum eius inuadit, Adherbal necessitate coactus, & ipse copias parat, Iugurthæ obuiam proficiscitur, mox prœlio commisso, Iugurtha Adherbalis exercitum fudit, atque ipsum Adherbalem cum paucis equitibus in Cyrtham oppidum fugere compellit, Iugurtha oppidum obsidet. Interea Adherbal per literas senatum monet, quo in statu fortunæ suæ sint postq; regno spoliatum à Iugurtha esse, fame, ad ferro ad extrema esse deductum, nec amplius obsidionem posse sustinere, Iugurthã decreta senatus paruifacere, petere, vt sibi auxilium mittat. His literis in senatu recitatis, fuerunt, qui censerent statim Adherbali subueniendum esse, & exercitum in Africam contra Iugurthã esse mittendum. Sed resistentibus amicis Iugurthæ, quos sibi pecunijs parauerat, ne quid tale fieret, legari ad Iugurtham mittuntur, qui verbis senatus eum ab incepto desistere cogerent. Iugurtha legatis verba dedit, quo ad esque discederent. quo facto, illi qui cum Adherbale intra oppidum obsidebantur, persuadent ei, vt oppidum Iugurthæ tradat, tantum ab eo vitam petat. Deditione igitur facta, Iugurtha statim contra fidem datam Adherbalem excruciatum interfecit. Quæ cum Romæ nunciata essent, grauiter à senatu sunt habita. Igitur L. Calpurnius Bestia consul cum exercitu contra Iugurtham mittitur, à quo consul pecunia corruptus, turpiter cum eo fœdus fecit, quam rem senatus, Populusque Romanus grauiter tulit. Post Calpurnium, Albinus consul mittitur contra Iugurtham, à quo diu ludificationibus tractus, cum ei res spem deditionis faceret, tandem, re infecta, quia tempus comitiorum instabat, Romam redijt, Aulo fratre suo proprætore relicto, qui exercitui & prouinciæ præesset. Hic seu belli conficiendi cupidus, seu, et à rege pecuniam, acciperet, mense Ianuario, aspera hyeme, exercitum ex hibernaculis in expeditionem euocat. Iugurtha cognita imperitia eius, velut pauidus ad eum supplices legatos mittit. Ipse exercitum per loca saltuosa, velut fugiens ducit. Aulus hunc magis insequitur. Vbi Iugurtha videt se traxisse Romanos in locum sibi commodum ad pugnandum, prœlium committit, in quo Romanos fudit, ac fugauit. Postero die cum Aulus, & Iugurtha in colloquium venissent, fœdus inter eos ita factum est, et oẽs Romani incolumes sub iugum mitterentur. & post, et decem diebus extra Numidiam decederent. Quæ cum Romæ nunciata essent, dolor ac timor omnes inuasit. Post Auli fœdus, & Romani exercitus fugam, Metello consuli prouincia Numidia per sortem euenit. Hic optimi imperatoris artibus vsus, cum exercitũ, vitio superiorum ducum licentia solutum accepisset, ad normã veteris disciplinæ reduxit, atque ita Iugurthã aggressus aliquot prœlijs opes eius attriuit. Postremo C. Marius post Metellum consul creatus, cum ei Numidia prouincia decreta esset, Iugurtham bello persequens, tandem illum ad extrema compulit, & per proditionem sibi traditum in triumphum duxit. Hoc est totius operis argumentum. [Primum, quia magnum) .i. asperum, & difficile. [Variaque victoria) Quia aliquando Romani vicere, aliquando sunt victi, vt supra monstrauimus. Ergo varia victoria, quia aliquando vicerunt Romani, aliquando Iugurtha. [Superbiæ nobilitatis obuiatum est) Sæpe certamina erant, & seditiones inter Patres .i. inter senatum, & plebem, quia senatus magna ex parte cuncta pro arbitrio suo gerebat. in hoc ergo bello plebs maxime nobilitati, & patribus restitit, sicuti infra videbitur. Nam magna pars nobilitatis Iugurthæ fauebat, quia ab eo pecuniam acceperat, quod plebs moleste ferebat. Sed quomodo plebs restiterit nobilitati, videbitur infra. Nam C. Marium nouum hominem & ignobilem contra factionem nobilitatis Cos. creauit. Et hinc primum factiones in vrbe Rom pullulare cœperunt, quia ciuitas quodammodo in duas partes diuisa est, vna factio, & vna pars erat nobilium, altera pars plebis. Nec hæ partes prius destiterunt, quam tota ciuitas, atque vniuersa Italia vastata est, & cæde, ac sanguine ciuium repleta est. [Contentio,) Certamen .i. partium. [Diuina & humana cuncta permiscuit) Hoc ideo dicit quia ex his partibus bellum ciuile inter Marium, & Syllam ortum est, dum plebs Marium, nobilitas Syllam sibi ducem assumit, quo bello omnia iura diuina & humana violata sunt, nec enim leges humanæ, aut diuinæ in bello valuerunt, sed prout libido victoris erat, fiebant. [Permiscuit) Perturbauit. [Eoque vecordiæ processit) .i. ad eam insaniam peruenit. [Studijs ciuilibus) .i. partibus & factionibus. [Bellum atque vastitas Italiæ finem faceret) Non prius inquit partiũ, & factionum certamen cessant, quam bello, & vastitate finiretur Italiæ. Nam tota Italia bello ciuili Marij, & Syllæ implicata est. [Quæ contentio) Ordo est. Et quæ cõtentio permiscuit diuina & humana, & processit .s. ea contentio eo vecordiæ, et bellũ, atq; vastitas Italiæ faceret finem studijs ciuilibus .i. factionibus, & partibus ciuium, quia non prius cessauerunt partes, & factiones ciuitatis, quam finirentur bello & vastitate, ac clade totius Italiæ. [Sed priusquam) Ordo. Sed ego repetam pauca, priusquam expediam initium huiuscemodi rei. quo .i. vt omnia sint magis illustria ad cognoscendum, & sint magis in aperto. [Sed prius) Ante, inquit, quam incipiam narrare bellum Iugurthæ, pauca, quæ antea gesta sunt, exponam, vt omnia clarius intelligantur, & facilius. [Priusquam expediam initium huiuscemodi rei) .i. priusquam exponam, & explicem initium belli Iugurthini. [Pauca repetam) Pauca ante gesta narrabo, & exponam, nam repetere, hoc loco non significat rem antedictam replicare, sed rem ante gestam narrare, quia bellum punicum secundum gestum est ante bellum, Iugurthinum. [Illustria) Clariora. [Bello punico secundo) Ter Romani cum Carthaginiensibus bella gesserunt. Primum punicum bellum confecit Q. Luctatius consul. Secundum Scipio Africanus maior, victo Annibale, & Carthagine tributaria facta Pop. R. Tertium Scipio Africanus minor, deleta prorsus, & extincta Carthagine. [Bello punico secundo) Ordo est: Masinissa Rex Numidarum est receptus in amicitiam a Publio Scipione, cui postea fuit cognomen Africanus ex virtute, dico quòd est receptus in amicitiam, bello Punico secundo, quo Annibal Dux Carthaginiensium maxime attriuerat opes Italiæ, post magnitudinem nominis Rom. fecerat. s. Masinissa multa præclara facinora rei militaris, ob quæ Populus Romanus dedit dono regi quascunque vrbes & agros ceperat manu. Victis Carthaginiensibus, & capto Syphace, imperium eius magnum, atque latum valuit in Africa. [Bello punico secundo) Primo punico bello finito, Q. Luctatio, & M. Manlio consulibus, pax Carthaginiensibus annis xl data est xxiij. annis post, inceptum est secundum bellum punicum, & xxvij anno finitum. Hoc autem ordine gestum est: Annibal Amilcaris filius post mortem patris dux Carthaginiensium creatus, quinto mense, postquam à Carthagine discesserat in Italiam peruenit cum lxxx. millibus peditum, decem millibus equitum. Consules P. Cornelius, & T. Sempronius inter se prouincias partiti sunt. Cornelio Hispania, Sempronio, Sicilia cum Africa sorte euenit. Copias ita inter se diuiserunt Sempronio datæ sunt legiones duę, quæ octo millia militum continebant. Nam singulæ legiones quatuor millia militum habebant. Post C C C. equites, & hic numerus ex Romanis. Sociorum autem Populi Romani data sex sexdecim millia peditum, equites mille octingenti, naues longæ clx. celoces xij. cum his terrestribus, maritimisque copijs in Siciliam profectus est Sempronius, vbi feliciter contra Carthaginienses dimicauit, vij. nauibus captis, ceteris in fugam versis. Cornelio minores copiæ datæ sunt. Legiones duæ cum suo iusto equitatu, quatuordecim millibus peditum, equitibus mille ducentis ex socijs. Cornelius igitur cum his copijs obuiam proficiscitur Annibali in Italiam transeunti, in transitu Rhodani primum prœlium commissum est, haud grande, sed atrox in quo superiores Romani fuerunt cc. ex hostibus ceciderunt in eo prœlio, ex Romanis clx. Secundum, apud Ticinum flumen, haud longe à Placentia prœlium ab Annibale, & Scipione commissum est, cum omnibus copijs, in quo Annibal superior fuit, grauiter consule vulnerato, quem è periculo liberauit virtus pubescentis filij, cui postea cognomen Africani fuit. Et cum P. Cornelius Scipio viribus, & numero copiarum Annibali par non esset, iussu senatus, Sempronius, relicta Sicilia, se Scipioni coniunxit, & apud Trebiam castra locauit, vbi cum consilio, vel potius temeritate Sempronij, renitente Scipione, cum prœlium cum Annibale esset commissum, ingenti clade fusi, fugatiq́. sunt Rom. Deinde cum alpes Annibal transisset, apud lacum Trasymenum, Flaminio cõsule duce, exercitum Romanum prœlio fudit, in quo prœlio cæsa sunt Romanorum xv. millia, decem millia sparsa fuga per oẽm Hetruriam diuersis itineribus Romam petiere. Translato

deinde

deinde in Apuliã bello, apud Cannas, Consulibus Aemilio Paulo, ac Terent. Varrone, Annibal, prœlio cõmisso, temeritate Terentii, inuito collega ac renitente, exercitum Romanum fusum ad internecionem occidit. In hoc prœlio Romanorum xl. peditum millia cæsa sunt, equites duo millia ducenti, & tanta prope ciuium sociorumque ... tradirur. In hit Paulus Aemilius consul cecidit. Hac clade res Rom. afflicta est, vt de summa rerum prope desperatum sit. Cum Mago frater Annibalis, nuncius huius victoriæ, Carthaginem missus de rebus à fratre gestis in Italia, apud senatum loqueretur, dixit occidisse illum supra ducenta millia, supra quinquaginta millia hostium cepisse, ad fidem deinde tantæ felicitatis effundi iussit in vestibulo curię annulos aureos, q. vt quidam tradunt, tres modii cum dimidio fuerunt, verior tñ fama est modium non excessisse. Hac victoria multæ ciuitates ad eũ defecerunt, inter quas Capua ciuitas opulentissima. Vario deinde euentu cum Marcello apud Nolam pugnauit, sed tãdem Marcellus cum speculatum exisset, insidijs interceptus occiditur. Dũ in Italia hæc ab Annibale geruntur, P. Cornelius Scipio in Africam mittitur, ibi Syphacem regem Massæsylorum, qui cum Carthaginiensibus fœdus habebat, ad amicitiam Romanorum traxit. Massęsyla gens affinis Mauris est regione Hispanię maxime, qua sita noua Carthago est, quo facto in Hispaniam transijt, vbi seditio militaris orta comprimitur. Deinde compositis rebus Hispaniæ, cum rediret Masinissa, qui cum Carthaginiensibus erat, ad Scipionem venit, eumq. alloquitur, gratias agit vi de fratris filio remisso, ea eo tpe affirmat, eam se quæsisse occasionem, quã oblatam deorum beneficio omiserit. Cupere se illi Populoque Romano operam nauare, ita vt nemo vnus magis enixe adiuuerit rem Romanam. Lætus eum Scipio vidit, audiuitq. cum caput rerum in omni hostium equitatu Masinissam sciret, fide, data, acceptaq. firmataq. amicitia, Masinissa digreditur, permissuq. Scipionis populatur agros vicinos, ne sine causa ex Gadis, vbi erat, in continentem transisse videretur, sicq. Gadis redit. Deinde cum Romam Scipio redisset, & in senatu extra vrbem res à se in Hispania gestas narrasset, quot oppida ex hostibus, vi cepisset, quoties acie dimicasset, senatu misso, vrbem ingressus est, statimque summo omnium consensu ante annos consul creatus est P. Licinio Crasso Pontifice maximo, statimq. ingenti classe, atque exercitu Siciliam traiecit, præmisso in Africam Lælio, ad quem prædas ex agro inermis agentem Masinissa cum paucis equitibus, venit, queritur, q in Sicilia Scipio cunctetur. Cum igitur hæc per Lælium Scipioni nunciata essent, & in alterum annum ei prorogatum esset imperium, cum exercitu in Africam traiecit, ac primo Vticam ciuitatem obsidere parat. Carthaginem se Hasdrubalem ex Hispania accersunt, vt patriæ prope circunsessæ opem ferat, Syphacem qui iam Hasdrubalis filiam in vxorẽ acceperat, orat, vt Carthagini, et vniuersę Africę subueniat. Hasdrubal cum triginta millia peditum, tria millia equitum confecisset, Syphaci se coniunxit, qui exercitum quinquaginta millia peditum cum multo equitatu cõparauerat. quorũ aduentu Scipio ab obsidione Vticæ discessit. sextodecimo anno belli Punici, Seruilio Cepione, & Seruilio Geminio consulibus, Scipioni prorogatum est imperium donec in Africa bellatũ foret. Scipio igitur castra Syphacis & Hasdrubalis, instructo exercitu, nocturno tpe aggressus incendit. Cæs. sunt, aut flammis consumpta quadraginta millia hominum, capta supra quinque millia, vndecim senatores nobiles Carthaginiensium, centum octoginta quatuor signa militaria capta. Carthaginienses tanta clade accepta, cum quid agendũ esset consulerent, decernunt exercitum reparãdum, Syphacemq. orandum, ne bello absisteret. Igitur, nouo exercitu comparato, qui fuit ad triginta millia armatorum, Scipionem ab Vticæ oppugnatione depellunt, commissoq. in campo magno, sic vocant, pręlio, Pœni, Numidęq funduntur à Rom. Ibi Syphax, grauiter equo vulnerato, dum obequitat, si aciem nutantem sistere posset, effusus in terram viuus opprimitur. Qua clade Carthaginienses coacti sunt Annibalem ex Italia reuocare. Cum igitur Annibal in Africam traiecit, & contra Scipionem castra locasset, duces in colloquium venerunt, si forte de pace fienda inuicem conuenirent. Cũ de pace nihil agerent, vterque exercitum ad prœliũ instruit. Dato vtrinque ad pugnam signo concurrunt, summa vi vtrinque pugnatũ est, tandem Pœni funduntur. Carthaginiensiũ, sociorumq., ea die cæsa sunt supra viginti millia, totidem ferme capta, sũ centũ triginta duobus signis militaribus. Elephanti vndecim capti, quos ad lxxx. Annibal in acie locauerat. Non tñ R. incruenta victoria fuit. Nã x. millia ex Romanis ceciderũt. post hæc Verminã Syphacis filiũ, Carthaginiẽsibus auxiliũ ferentem mille exercitus parte, Scipio fudit, cæsa eo prelio quindecim millia hoium. Deinde victis Carthaginiẽsibus pax data est his cõditionibus, vt liberi legibus suis viuerẽt, populandi eo die fini Romani facerẽt, perfugas, fugitiuosq. & captiuos, vt Carthaginienses redderent. Romanis bellum ne in Africam, neue extra Africam, iniussu Populi Rom. facerent, naues rostratas traderent, Masinissæ res redderẽt, & fœdus cum eo facerẽt, decem millia talenta argenti descripta, æquatis pensionibus, in annos quinquaginta soluerent, centum obsides arbitratu Scipionis darent. Atq; ita finis secũdo punico bello a Scipione impositus est. His ita gestis Romam reuersus clarissimum oium egit triumphum. (Bello secundo punico) Pœni dñr Carthaginienses, quasi Phœni. Nã de Tyro Phœnicis regionis parte venere, qui Carthaginem cõdiderunt, inde Punicus Carthaginiensis. Dido nanque de Tyro, quę est pars Phœnicis regionis venit, quæ Carthaginem condidit. (Post magnitudinem nominis Romani) Nam iam tunc nomen Romanorum magnum erat per totum orbem terrarum pp magnitudinem imperij. (Italiæ opes maxime attriuerat) Quia multas & clarissimas victorias in Italia ex ducibus, atque imperatoribus Rom. assecutus fuerat xvij. annis, quibus in Italia fuit, sicuti supra mõstrauimus. In amicitiã receptus est à Pub. Scipione, eo modo, quo supra diximus. Multa militaris rei, & præclara facinora fecerãt, q. vna cũ Scipione bis Hasdrubalem, & Syphacẽ prelio, atque acie vicit, & postremo ipsum Annibalẽ, victis Carthaginiensibus. s. Hasdrubale, & Syphace bis prœlio victis, ac ad postremum, ipso Annibale acie superato à Scipione, q postea ob eam victoriã dictus est Africanus. (Capto Syphace) Eo prœlio, quo ipse, & Hasdrubal victi sunt in cãpo magno apud Vticã Africæ ciuitatẽ, vt supra monstrauimus. (Regi dono dedit) s. Masinissæ. refert Titus Liuius, Scipionẽ, parta victoria de Hasdrubale duce Carthaginiensiũ & Siphace rege; sceptro, & corona, atq; alijs insignibus Masinissam donasse, ac præsente exercitu regẽ appellasse. postea senatus decreto, quidquid vrbium, & agri bello acquisiuerant in Africa Romani, ipsi Masinissæ dono datũ est. (Bona). s. ipsius vtilis. (Atque honesta) Hoc est honorifica, & honestate digna. (Imperij, vitæq. eius idem finis fuit) Quia finiũ est imperium qñ vita Masinissæ finita est. (Deinde) Videlicet, post mortem Masinissæ. (Is). s. Micipsa. (Quòd ortus ex concubina) Masinissa auus Iugurthæ, ipsum Iugurthã priuatum reliqt, quia non erat natus legitime, sed ex concubina. Nam qui sunt illegitime nati, non succedunt in hereditatem, sicuti etiam hoc tempore fit. (Priuatum) Videlicet sine regno, non dedit ei partem aliquam regni. (Eodem cultu) Videlicet quantum ad victum & vestitum. tractauit Iugurtham, sicuti filios proprios, quantum ad victum & vestitum (Eodem cultu,) Victu & vestitu. (Habuit) .i. tractauit (Qui) s. Iugurtha (Adoleuit) .i. creuit. (Pollens) .i. potens. (Decora facie) .i. pulchra facies dicitur tota species, quę apparet, & cernitur, secundum Donatum in Terent. (Validus) .i. potens. (Luxu) .i. luxuriæ, & delicijs. (Inertiæ) .i. ignauiæ corporis. (Vti mos est gentis illius) Sicuti est consuetudo Numidarum, quia Numidæ, vbi ad adolescentiam veniunt, exercent ad iuuentutem corpus equitando, iaculando, currendo, venando. nam per hæc exercitia vires corporis roborantur. (Equitare) Pro equitabat. Consuetudo historicorum est, vt infinitum ponant frequenter pro præterito imperfecto indicatiui. (Iaculari) Pro iaculabatur. (Cum æqualibus) .i. socijs, & coæuis .i. qui eiusdem ætatis sunt. (Certare) Pro certabat. (Cum omnes anteiret) .i. superaret. (Gloria) .i. fama, & laude. (Tamen omnibus charus esse poterat) Hoc ideo dicit, quia fermè semper virtuti comes est inuidia, sed in Iugurtha aliter erat. Nam quamuis virtute superaret, tamen nemo ei inuidebat, sed omnibus charus erat, & ab omnibus amabatur. (Ad hæc) .i. præterea, & est vsitatus loquendi modus apud Crispum hic, & in Catilinario millies patet, & alibi notatum fuit. (Pleraque tempora) .i. multa tempora, hoc est multum temporis. (Agere) Pro agebat .i. consumebat. (Ferire) Pro feriebat. & hic virtutem, & exercitationem Iugurthæ ostendit, qui non dedit se luxuriæ, & ignauiæ, sed virtuti, & exercitationi corporis. (Facere) Pro faciebat. (Loqui) Pro loquebatur. Non ostentabat virtutem suam verbis, neque egregia facta sua. quæ in expugnatione Numantiæ, & alibi gesserat, verbis extollebat, sed cum multa faceret, nihil de ipso dicebat.

BELLVM scrip. (Superbiæ) Arrogantiæ. (Diuina) Quia deorum templa, tempore Syllæ spoliata fuere. (In aperto) In manifesto. (Post magnitudinem,) Postquam Romani rerum potiebantur. (Attriuerat) Conculcauerat, perdiderat. (Capto Syphace,) De Masinissa plura Appianus in Libyco bello, qui de Syphace sic ait, Syphax conspecto Masinissa ira conci- MARI.

tus

tus in eum fertur, cui lęte Masinissa obuiat. Dum igitur singulari certamine inter se dimicant, Syphacis milites terga vertentes ad alteram fluminis ripam traiecere, hiedum quispiam Syphacis equum propulisset, Regem insidentem humi deiecit, eoq. modo captus est Syphax, & cum eo alter ex filijs, Syphacem ductũ Rom. alij dignum supplicio, quod socijs & amicis bellum intulisse, alij amicum Populi Rom. in Hiberiam fuisse aiebant. his inter rumores Syphax, Numidiæ rex mœrore confectus interijt. [Imperium magnum) Quãtum ad opes. [Valuit) Potens fuit. [Manu.) .i. armis. [Regi dono d.) Factis fecũdis fœderibus inter Rom. & Carth. duce Scipione, qui postea maior Africanus est appellatus, Masinissæ Rom. societatis & fidei monumenta huiuscemodi contulere; Coronam auri, ensemq. ex auro, pariter cælatum curum ex ebore, & purpureã stolamq. Rom equum præterea phaleris ornatum aureis, & arma quibus in bello vterentur, hæc Appian. in bel. Libyco, nullam in mentionem facit quòd Rom. dederint vrbes & agros. [Amicitia) Vsque ad extremum vitæ diem eum P. R. in amicitia permansit. vnde idem Appianus, Rum. legatos ad Masiniss. misere, qui illum hortarentur ad bellum, vt ille senio ac valetudine confectus iacebat, qua ex re a legatis haud audiri potuit, habebat plures filios, sed nothos, tres tũ legitimos, ad opera male concordes. Qua ex re Scip. veteris cum illo atque avo beneuolentiæ memor quasi regni ac filiorum consultorem futurum accesserat. ad quem Scipio cum proficisceretur Masiniss. paulo ante aduẽtum eius, iam morti proximus filijs mandauit, vt Scip. obsequerentur, ipsum inter eos compositurũ omnia, quibus dictis cessit è vita. vir ad omnia fortunatus, ad eo se extulit, vt à Marsutijs qui ab Oceano sunt vsq; ad Cyreneos, vsque in Mediterraneis propagauerit imperium. Mansuefecit plurimas Numidarum nationes, à natura corpore eximio ac robusto vsque ad extremum fuit senectutis, prœlijs ad vltimum vitæ diem operam attendit, equum sine ephippijs solitum ascendere. [Honoris) Quia populus erat honoratus ex tanti viri societate, & ipse ex suis virtutibus à populo. [Vitæq) Quia quemadmodum imperium ipsius tranquillum fuit, senio confectus, ita imperium & tranquillam vitam terminauit. [Solus obti. regnum) .s. Numidiæ, nam mortuo patre placuit Scipioni, vt Micipsa maior natu succederet, cui studium pacis in primis fuit curæ, & Cyrtham vrbem, & quæcunque regia in ea esset habere concessit; Gelosso militaribus artibus edocto qui secundus ab illo fuit, belli pacisq. potestatem pariter tribuit: Manastabali, qui minor ortu fuerat, & iustitiæ fauebat plurimum, quæ dubia inter populos forent dijudicare dedit. In hunc modum Scipio Masinissę regnum ac substantiam diuisit. [Priuatum) Sine parte regni [Habuit) Nutriuit. [Luxu) .i. crapulæ. [Iaculari venando) Venationi intentus erat. quam, & Dion ostendit, principi vtilem esse: Optimi principes venationes exercent, rem honestam laudabilemq., vnde corpus robustior, animus ferocior efficitur; nam in ea omnia quæ pertinent ad rem militarem exercentur; sudant, laborant, famem, sitimque patiuntur. [Cum æqualibus) Quia pares cum paribus &c. [Alias feras) Pantheras, vrsos.

RIVIVS DEINDE quia cum primum superbiæ nobilitatis obuiã itum est) In quibusdam est, dehinc, velut manuscriptis, qua particula Cicero quoque vtitur. In Veneto, quod est à Pincio excusum, Obuiatum legitur, pro obuiam itum. sed perperam videlicet. quamuis eodem modo & Mersebur geose habeat, & Florentinum. [Sed priusq. huiuscemodi rei initium expediam) Manuscripti quædam, expedio. qũn Cicero quoque interdum. velut da Or. Sed priusquam illa conor attingere, proponã breuiter &c. & in Philip. Cui priusquam de ceteris rebus respondeo, de amicitia pauca dicamus. Paulo post. [Quo dux Carthaginiensium Annibal) In manuscriptis est Carthaginiensium. quo & aliat facie in ijsdem. Vult aũt & Priscianus Carthaginiensium dici, lib. iiij. Sed & Ennianus ille versiculus, quem Cicero alicubi citat, cũ Prisciano facit, Hostem qui feriet, mihi erit Carthaginiẽsis. Nisi quis hoc metri ratione excusatum velit. Sic infra Salustius, victa Carthaginiensibus. &, bello Carthaginiensi. Item Syphacem & Carthaginiẽses. Eodem modo in Catil. eum sępe Carthaginienses in pace &c. [Quæscunque vrbes & agros manu cœperat) Legendum, vrbeis quo in impressis quoque vetustioribus. Manu cœperat. pro, pugnando cœperat. vt alibi idem loquitur. T. Liuius iij. ab V. C. Quem agrum miles pro parte virili manu cepisset, eũ senex quoque voce qua vna posset vendicaret. Paulo post. [Deinde Micipsa filius eius regnum solus obtinuit) vt Biua, nõ est, in vetustis, nec in manuscriptis ipsis, & ex glossa irrepsisse vr. in eisdem, dein legitur. In Mersebur gensi dehinc. [Quem Masinissa, quia ortus ex concubina erat) In manuscriptis alijsq. vetustioribus, q ortus, tametsi eodem sensu. Paulo post. [Non se luxui atque inertiæ corrumpendum dedit) Volumen Fabricianũ, non se luxu neque inertiæ. pro luxui. quo veteres loqui cõsuesse annotauit lib. iiij. Gellius cap. xvj. Hinc Terent. Vestitu nimio indulges. pro vestitui. & Virgilius, Teq aspectu ne subtrahe nostro. pro aspectui. &, Quod, nec concubitu indulgent. &, Parce metu Cytherea. Sed & Cæsarem in Anticatone dominatu, pro dominatui dixisse ostendit. & alibi ornatu, pro ornatui. Tacitus iij. per cultum & munditias, copiaq. & affluentia luxu propior, pro luxui. & xiiij. Cruciatu aut præmio cũcta peruia esse, pro cruciatui. [Mox, Et cum oẽs gloria anteiret) Legendum, omneis. quo & Donatus in Andriam citat, vt est in vetustis exẽplaribus. [Leonem atque alias feras primus aut in primis ferire) Sic in Fabriciano est non primar. Mox. [Plurimum facere, & minimũ ipse de se loqui) In Veneto & alijs quibusdam, de se ipse, legitur.

GLAR. IVGVRTHAM'QVE Manastabalis fratris filium, quẽ Masinissa) Illud, Quem, non Iugurtham, sed Manastabalẽ referre quidam putant, ideoq. quam vetustioribus hñt codices, alterã lectionem non putant reijciendam, quæ ita habet, Iugurthamq. filium Manastabalis fratris, quem Masinissa, q ortus ex concubina erat, priuatum reliquerat. Vt intelligamus, Manastabalem Micipsæ fratrem ex concubina ortum, non Iugurtham. Neque obstare quod postea dicit auctor, Hiempsalem ẽt antea Iugurtham despexisse, quia materno genere impar erat. Id enim intelligi de genere quod a matre traxerat parens Iugurthæ, & in ipsum deinde Iugurtham etiam deriuatum. Nam qua, inquiunt, alioqui ratione Masinissa Iugurtham in imperium posuisset, nepotem eum filijs? Commentatores vero de Iugurtha intelligũt. Ipse Lector iudicet. nam ego me hic non prorsus explico.

ASCEN. BELLVM) Huius historiæ narrationem ne inaniter non quæram; aut superbe inuenta contẽnam, sic ex Ioanne Chrysostomo Soldo habeto. Exordio pręmisso rem ipsam aggreditur. Dicit se scripturũ esse bellum quod Populus Romanus gessit cũ Iugurtha rege Numidarum. Numida est pars Africæ in qua regnauit Masinissa rex socius & amicus Populi Romani. Hic Masinissa tres habuit filios: Micipsam, Manastabalem, & Gulussam. Sed mortuo Manastabale & Gulussa, Micipsa solus regnũ obtinuit, qui Adherbalem & Hiempsalem filios ex se genuit. Iugurtham autem filium fratris sui Manastabalis educauit vt filium; quem Masinissa auus priuatum reliquerat, quia ex cõcubina natus erat. Sed Iugurtha virtute & viribus multũ valebat, ingenio maxima excellens, maior natu Adherbale & Hiempsale. Micipsa igitur timens ne post mortem suam Iugurtha paruis liberis Adherbale & Hiempsale existentibus regnum sibi vsurparet, statuit eum obiectare periculis, & eo modo tentare, si quo modo Iugurtha perire posset. Cum igitur Pop. R. Numantiam ciuitatem Hispaniæ duce Scipione obsideret, Micipsa auxilia peditum & equitum ad id bellum P. R. misit, quibus Iugurtham præfecit, sperãs illum in eo bello posse interire, sed longe aliter euenit. Nã virtus Iugurthæ in eo bello plurimum enituit, ac multa præclara facinora gessit, ob quæ Scipio Iugurtham in concione laudatũ, ac donis militaribus insigne donatum finito bello, & capta ac deleta Numãtia ad Micipsam remisit cum literis, in quibus virtutem Iugurthæ miris laudibus extollebat. Quo factum est vt Micipsa mutato consilio atque animo quẽ antea interire cupiebat hunc maxime incolumem esse vellet. Micipsa igitur Iugurthã sibi in filiũ adoptat, & paulo post moriens fortunas suas oẽs ac regnũ ipsum cum liberis cõmune relinquit. Mortuo Micipsa cum tres reguli Adherbal, Hiẽpsal, & Iugurtha regnum inter se diuidere constituissent, loco & tpe ad id faciendum constituto, Iugurtha Hiempsalem natu minorem per insidias interfecit. Quo extincto cum ad occupandum vniuersum regnũ iecisset animum contra Adherbalem exercitum parat, & prœlio facto illum victũ fundit fugatq. Adherbal victus ac regno spoliatus Romã venit, expositaq. nefanda crudelitate Iugurthæ in se, fratremq. suum Hiempsalẽ extinctũ, à senatu petit auxilium contra illum. Senatus decreto fit vt mittãtur decem legati qui regnum inter Adherbalem & Iugurthã diuiderent. Diuiso itaque regno cũ legati R. ex Africa discessissent, rursus Iugurtha animum intendit ad occupandum regnum Adherbalis. Igitur exercitu cõparato regnũ eius inuadit. Adherbal necessitate coactus & ipse copias parat, & Iugurthæ obuiam proficiscitur, mox prœlio commisso Iugurtha Adherbalis exercitum fundit, atque ipsum Adherbalem cũ paucis equitibus in Cirtham oppidum fugere compellit. Iugurtha oppidum obsidet. Interea Adherbal per literas senatum monet, quo in statu fortunæ suæ sint positæ, regno se spoliatũ à Iugurtha esse, fame ac ferro ad extrema esse deductũ, nec amplius obsidionem

dionem posse sustinere, Iugurtham decreta senatus paruifacere, petare vt sibi auxilium mittat. His literis in senatu recitatis fuerunt qui censerent statim Adherbali subueniendum esse, & exercitum in Africam contra Iugurtham esse mittendum. Sed resistentibus amicis Iugurthæ, quos sibi pecunijs parauerat ne quid tale fieret, Legati ad Iugurtham mittūtur, qui verbis senatus eum ab incœpto desistere cogerent. Iugurtha legatis verba dedit quo adusque discessere. Quo facto illi qui cum Adherbale intra oppidum obsidebantur persuadent ei, vt oppidum Iugurthæ tradat, tantum ab eo vitam petat. Deditione igitur facta Iugurtha statim contra fidem datam Adherbalem excruciatum interficit.
Quæ cum Romæ nunciata essent, grauiter à senatu sunt habita. Igitur L. Calpurnius Bestia Consul cum exercitu contra Iugurtham mittitur, a quo consul pecunia corruptus turpiter cum eo fœdus fecit, quam rem senatus populusq. R. grauiter tulit. post Calpurnium, Albinus consul mittitur contra Iugurtham, a quo diu ludificatinnibus tractus cum ei rex spem deditionis faceret, tandem re infecta quia tempus comitiorum instabat Romam redijt, Aulo fratre suo proprætore relicto, qui exercitui & prouinciæ præesset. Hic sao belli conficiendi cupidus, seu vt a Rege pecuniam acciperet, mense Ianuario aspera hieme exercitum ex hibernaculis in expeditionem vocat. Iugurtha cognita imperitia eius velut pauidus ad eum supplices legatos mittit. Ipse exercitum per loca saltuosa velut fugiens ducit. Aulus hoc magis insequitur. Vbi Iugurtha videt se traxisse Romanos in locum sibi cōmodum ad pugnandum, prœlium cōmittit, in quo Romanos fundit ac fugat. Postero die cum Aulus & Iugurtha in colloquiū venissent, fœdus inter eos ita factum est, vt omnes Romani incolumes sub iugum mitterentur, & post decem diebus extra Numidiam decederent. Quæ cum Romæ nunciata essent, dolor ac timor omnes inuasit. Post Auli fœdus, & Romani exercitus fugam, Metello consuli prouincia Numidia per sortem euenit.
Hic optimi imperatoris artibus esus, cum exercitum vitio superiorum ducum licentia solutum accepisset, ad normam veteris disciplinæ reduxit. Atque ita Iugurtham aggressus aliquot grauibus prœlijs opes eius attriuit. Postremo C. Marius post Metellum consul creatus, cum ei Numidia prouincia decreta esset, Iugurtham bello persequens, tandem illum ad extrema compulit, & per proditionem sibi traditum in triumphum duxit. hoc est totius operis argumentum. [Primum, quia magnum). i. asperum & difficile. Variaq. victoria, quia aliquando Romani vicere, aliquando sunt victi, vt supra monstrauimus. Ergo varia victoria, quia aliquando vicerunt Romani, aliquando Iugurtha. [Superbiæ nobilitatis obuiatum est. Sæpe certamina erant, & seditiones inter partes. i. inter senatum & plebem, quia senatus magna ex parte cūcta pro arbitrio suo gerebat. In hoc ergo bello plebs maxime nobilitati & patribus restitit, sicuti infra videbitur. Nā magna pars nobilitatis Iugurthæ fauebat contra honestatem, quia ab eo pecuniam acceperat, quod plebs moleste ferebat. Sed quomodo plebs restiterit nobilitati videbitur infra. Nam C. Marium nouum hominem & ignobilem cōtra factionem nobilitatis consulem creauit. Et hinc primum factiones in vrbe Romana pullulare cœperunt, quia ciuitas quodāmodo in duas partes diuisa est, vna factio & vna pars erat nobilium, altera pars plebis. Nec hæ partes prius destiterunt quàm tota ciuitas atque vniuersa Italia vastata est, & cæde ac sanguine ciuium repleta est. [Contentio, certamen). s. partiū diuina & humana cuncta permiscuit. Hoc ideo dixit, quia ex his partibus bellum ciuile inter Mariū & Syllam ortum est, dum plebs Marium, nobilitas Syllam sibi ducem assumit, quod bello omnia iura diuina & humana violata sunt, neq; enim leges humanæ aut diuinæ in eo bello valuerunt, sed pro vt libido victoris erat ita fiebant. [Permiscuit) Perturbauit. [Eoq. vecordiæ processit) .i. ad eam insaniam peruenit, studijs ciuilibus. i. partibus & factionibus. [Bellum atque vastitas Italiæ finem faceret) Non prius, inquit partium & factionū certamen cessauit quam bello & vastitate finiretur Italia. Nam tota Italia bello ciuili Marij & Syllæ implicata est. [Quæ contentio) Ordo est, quæ contentio permiscuit cuncta diuina & humana, & processit. i. ea contentio eo vecordiæ vt bellum atque vastitas Italiæ faceret finem studijs ciuilibus .i. factionibus & partibus ciuium, quia non prius cessauerunt partes & factiones ciuicæ q̃ finirentur bello & vastitate ac clade totius Italiæ, hæc ille. Cæterum vt more meo procedam pauca repetam. [Bellum scripturus sum) Proponit in principio, propositumque cōmendat, quod statim prosequitur dicens in principio. [Ego scripturus sum). s. in hoc opere, bellum quod P. R. gessit. i. publice tractauit & exhausit, cum Iugurtha rege Numidarum, non qui verus rex esse debebat, sed qui pro rege institutus erat & sese regem gessarat. Sicut in Euangelio: In diebus Herodis regis Iudæ, qui tñ non ex successione legitima erat rex, sed a Romanis institutus. scripturus, inquit, sum ob multa, primū. i. prima de causa, q̃ supp. illud fuit magnum, quia multis copijs gestum, & atrox, q̃ multis trucidatis, & varia victoria. i. habens variam victoriam nūc Romanorum, nunc Iugurthinorum. Vnde videtur varia victoria potius ablatiui casus quam nominatiui. [Deinde quia primum tū) Id est tunc hoc est ex eo bello, in quo Marius homo nouus & popularis ad cōsulatum prouectus est, obuiatum est. i. resistentia facta est superbiæ nobilitatis. i. nobilium, qui plebeios antea penitus deprimebant. Vnde ciuilia bella sub Metello consule, qui in hoc bello primas partes gessit, orta attestatur Flaccus in principio secundi carminum dicens: Motum ex Metello consule ciuicum, Belliq. causas, & vitia, & modo, Ludumq. Fortunæ, grauesque, Principū amicitias, & arma Nondum expiatis vncta cruoribus, Periculosæ plenum opus aleæ Tractas &c. Sanè ex eo q̃ Marius summam gloriam ex hoc prœlio, summumq. fauorem populi nactus erat, orta est inuidia Syllæ in eum, qui cum acerbum gessit postmodū bellum, quo omnia diuina & humana permista, atque confusa sunt. Nam honesta Syllæ victoria in summum nefas versa est (vt memorauimus in Catilinario.) [Quæ contentio). s. inter patricios & plebeios cōmiscuit. i. confundit cuncta diuina & humana. i. omnia turbauit, vt quis non mare cœlo misceat. Sanè antiqui dum maxime confusa & perplexa metu erant, clamabant: O cœlū, terra, ò mare Neptuni, vt in Terent. Et ideo pro summa cōmotione dicebant diuina & humana confundi, aut q̃ diuina & humana iura indifferenter violata sunt. Et sup. processit eò. i. ad id, vecordiæ. i. vesaniæ & dementię, aut paruæ prudentiæ. Væ enim nunc significat multu, vt ve pallida apud Horat. & ve grandi subera, vt quidam legunt apud Persium, nūc paruum, vt vestibulum. i. paruum stabulum seu statio. Vnde vecors autem nullius, aut peruersi cordis, vt bellum. s. ciuile aperta gestū & vastitas. i. desolatio vastatis agris Italiæ faceret studijs. i. factionibus & contentionibus ciuilibus finem, sed ego repetam. i. assumam dicēdo pauca supra. i. prius gesta: quò. i. ideo vt omnia sint magis illustria ad cognoscendum. i. vt cognoscantur, & sint magis in aperto. i. manifesto. Vbi gerundium in dum ponitur absolute in significatione passiua, vt Valla docet allegans hunc locū. [Bello punico secundo) De hoc loco ita disserit Ioannes Chrysostomus Soldus: Ter Romani cum Carthaginensibus bella gesserunt. Primum punicum bellum confecit Q. Luctatius cōsul. Secundum Scipio Africanus maior victo Annibale & Carthagine tributaria facta P. R. Tertium Scipio Africanus minor, deleta prorsus & extincta Carthagine. Primo punico bello finito, Q. Luctatio & M. Manlio consulibus pax Carthaginiensibus annis xl. data est. viginti tribus annis post, incœptum est secūdum bellum punicum, & vigesimo septimo anno finitum. Hoc autem ordine gestum est. Annibal Amilcaris filius post mortē patris dux Carthaginiensium creatus, quinto mense postquam à Carthagine discesserat in Italiam peruenit cum lxxx. millibus peditum x. millibus equitum. Consules, P. Cornelius & Sempronius inter se prouincias partiti sunt. Cornelio Hispania, Sempronio Sicilia cū Africa sorte euenit. Copias inter se diuiserunt. Sēpronio data sunt legiones duæ, quæ octo millia militum continebant. Nā singulæ legiones quaterna millia militū habebant, post trecēti equites. Et hic numerus ex Romanis erat. Sociorū aūt P. R. data sunt sexdecim millia peditum, equites mille octingenti. Naues longæ clx. celoces xij. Cum his terrestribus maritimisq. copijs in Siciliam profectus est Sempronius, vbi fœliciter contra Carthaginienses dimicauit vij. nauibus captis, cæterisq. in fugā versis. Cornelio minores copiæ datæ sunt: Legiones duæ cū suo iusto equitatu & xiiij. millibus peditum equitibus milla ducētis ex socijs. Cornelius igitur cū his copijs obuiam proficiscitur Annibali in Italiam transeunti. In transitu Rhodani primum prœlium cōmissum est, haud grande, sed atrox, in quo superiores Romani fuerunt cc. ex hostibus ceciderunt in eo prælio, ex Romanis clx. Secundum apud Ticinū flumen haud longe à Placentia prœlium ab Annibale & Scipione cōmissum est cum omnibus copijs, in quo Annibal superior fuit grauiter cōsule vulnerato, quem è prœlio liberauit virtus pubescentis filij, cui postea cognomē Africani fuit. Et cū P. Corn. Scipio viribus & numero copiarum Annibali par nō esset, iussu senatus Sempronius relicta Sicilia se Scipioni cōiunxit, & apud Trebiā castra locauit. Vbi cū consilio vel potius temeritate Sempronij renuente Scipione, plurium cum Annibale esset cōmissum, ingenti clade fusi fugatique sunt Romani. Deinde cum Alpes Annibal transisset apud lacum Thrasymenum

symenum Flaminio consule duce exercitum Romanum prœlio fudit, in quo prœlio cæsa sunt Romanorum quindecim millia: decem millia sparsa fuga per omnem Hetruriam diuersis itineribus Romam petiere. Translato deinde in Apuliam bello apud Cannas, consulibus Aemilio Paulo, ac Terent. Varrone, Annibal prœlio commisso temeritate Terent. inuito collega ac renitente, exercitum Rom. fusum ad internicionem occidit. In hoc prœlio Romanorum quadraginta millia peditum cæsa sunt: Equitum duo millia ducenti, & tanta propè ciuium sociorumq. pars cæsi traduntur. In his Paulus Aemilius consul cecidit. hac clade ita res Rom. afflicta est, vt de summa rerum prope desperatum sit. Cum Mago frater Annibalis nuncius huius victoriæ Carthaginem missus de rebus à fratre gestis in Italia apud senatum loqueretur, dicit occidisse illum supra ducenta millia, supra quinquaginta millia hostium cepisse. Ad fidem deinde tantę felicitatis effundi iussit in vestibulo curiæ annulos aureos: qui, vt quidam tradunt trec modij cum dimidio fuerunt. Verior tamen fama est modium non excessisse. Hac victoria multæ ciuitates ad eum defecerunt, inter quas Capua ciuitas opulentissima. Vario deinde euentu cum Marcello apud Nolam pugnauit. Sed tandem Marcellus cum speculatum exisset, insidijs interceptus occiditur. Dum in Italia hæc ab Annibale geruntur, P. Cornelius Scipio in Africam mittitur. Ibi Syphacem regem Massæsylorum, qui cum Carthaginiensibus fœdus habebat ad amicitiam Romanorum trahit. Massæsyla gens affinis Mauris est in regione Hispaniæ, maxime qua sita noua Carthago est, spectans. Quo facto in Hispaniam transijt vbi seditio militaris orta comprimitur. deinde compositis rebus Hispaniæ cum rediret Masinissa, qui cum Carthaginiensibus erat ad Scipionem venit, eumq. alloquitur, gratias agit ei de fratris filio remisso. Ex eo tempore affirmat eam se quæsisse occasionem, quam oblatam deorum beneficio non omiserit. Cupere se illi populoq. Rom. operã nauare, ita vt nemo vnus magis eum adiuuerit rem Romanam. Lætus eum Scipio vidit audiuitque, cum caput rerum in omnium hostium equitatu Masinissam sciret, fide data acceptaque, firmataq. amicitia, Masinissa digreditur, permissuq. Scipionis populatur agros vicinos ne sine causa ex Gadib' vbi erat in continentem transisse videretur, sicque Gadis redijt. Deinda cum Romam Scipio redijsset & in senatu extra vrbem res à se in Hispania gestas narrasset, quot oppida ex hostibus vi cepisset, quoties acie dimicasset, senatu misso vrbẽ est ingressus, statimq. summo omnium consensu ante annos consul creatus est cum P. Licinio Crasso Pontifice Maximo. statimq. ingenti classe atq; exercitu in Siciliam traiecit præmisso in Africam Lælio ad quẽ prædas ex agro inermi agentem Masinissa cum paucis equitibus venit, quæritur quòd in Sicilia Scipio cunctetur. Cum igitur hęc per Lælium Scipioni nunciata essent, & in alterum annum ei prorogatum esset imperium, cum exercitu in Africam traiecit. Ac primo Vticam ciuitatem obsidere parat. Carthaginiẽses Asdrubalem ex Hispania accersunt, vt patriæ propè circunsessæ opem ferat. Syphacem qui iam Asdrubalis filiam vxorem acceperat, orat vt Carthagini, vt vniuersæ Africæ subueniat. Asdrubal cum triginta millia peditum, tria millia equitum confecisset, Syphaci se coniunxit, qui exercitum quinquaginta millia peditum cum multo equitatu comparauerat, quorum aduentu Scipio ab obsidione Vticæ discessit. sextodecimo anno belli punici Seruilio Scipione, & Seruilio Geminio consulibus Scipioni prorogatum est imperium, donec in Africa debellatum foret. Scipio igitur castra Syphacis & Asdrubalis instructo exercitu, nocturno tẽpore aggressus incendit. Cæsa sunt aut flammis consumpta quadraginta millia hominum, capta supra quinque millia, vndecim senatores nobiles Carthaginiensium, clxxiiij. signa militaria capta. Carthaginienses tanta clade accepta cum quid agendum esset consulerent, decernunt exercitũ reparandum, Syphacemq. orandum ne bello absisteret. Igitur nouo exercitu comparato, qui fuit ad triginta millia armatorum, Scipionem ab Vticæ oppugnatione depellunt, cõmissoq. in campo magno (sic vocant) prœlio, pœni, Numidæq. funduntur à Rom. ibi Syphax grauiter equo vulnerato dum obequitat si aciem nutantem sistere posset, effusus in terram, opprimitur, ac viuus capitur. Qua clade Carthaginienses coacti sunt Annibalem ex Italia reuocare. Cum igitur Annibal in Africam traiecisset, ac cõtra Scipionem castra locasset, duces primo in colloquium venerunt, si forte de pace inuicem conuenirent, cum de pace nihil agere potuissent, vterq; exercitum ad prœlium instruit Dato vtrinque ad pugnam signo, cõcurritur, summa vi vtrinque pugnatum est. tandem Pœni funduntur. Carthaginiensium sociorumq. ea die cæsa sunt supra viginta millia, totidem fermè capta cum cxxxij. signis militaribus. Elephanti vndecim capti, quos ad xxx. Annibal in acie locauerat, non tamen Romanis incruenta victoria fuit. Nam decem millia ex Romanis ceciderunt. Post hæc Verminam Syphacis filium Carthaginiensibus auxilium ferẽtem missa exercitus parte, Scipio fudit, cæsa eo prœlio xv. millia hominum. Deinde victis Carthaginiensibus, pax data est his conditionibus, vt liberi legibus suis viuerent, populandi eo die finem Romani facerent. Per fugas fugitiuosq. & captiuos, vt Carthaginienses redderent Romanis. bellum ne in Africa, ne ve extra Africam iniussu populi R. facerent. Naues rostratas traderent. Masinissæ res redderent, & fœdus cum eo facerent. decem millia talenta argenti descripta æquis pensionibus in annos quinquaginta soluerent, centum obsides arbitratu Scip. darent. Atque ita finis secundo punico bello à Scip. impositus est. Hic ita gestis Romam reuersus clarissimum omnium egit triumphum. Bello secundo. Pœni dicuntur Carthaginienses quasi Phœni. Nam de Tyro Phœnicis regionis parte venerunt, qui Carthaginem condiderunt, inde Punicus Carthaginiensis. Dido nanque de Tyro quæ est para Phœnicis regionis, venit, quæ Carthaginem condidit. (Post magnitudinem nominis R.) Nam iam tunc nomen Romanorum magnum erat per totum orbem terrarum, propter magnitudinem imperij (Italiæ opes maxime attriuerat) Quia multas & clarissimas victorias in Italia ex ducibus atque imperatoribus Rom. assecutus fuerat xvij. annis quibus in Italia fuit, sicuti supra monstrauimus. Hæc Soldus. Ordo autem est. Masinissa rex Numidarum receptus bello punico secundo. i. tempore belli punici secundi (Bellum enim significat totum illud tempus, quo discordia agitur. Pugna vero & prœlium duntaxat quo confligitur & manus conseritur) quo. s. secundo bello punico, Hannibal (scribitur autem frequentius Annibal) dux Carthaginiensium, post magnitudinem nominis Romani. i. postquam nomen Romanum maximum euaserat, attriuerat. i. carptim atterendo absumpserat, maxime. i. potissimum opes. i. potestatem & facultates Italiæ: receptus dico, in amicitiam à Pub. Scipione, cui fuit postea ex virtute. i. propter virtutem, cognomen (dicerent Grammatici agnomen, quia cognomen est cognationis nomen, Agnomen est adnatum nomen ex aliquo euentu, vt hic ea virtute & victoria) Africano, id autem oratorie, quia quando relatiuum datiui casus præcedit, & sequitur nomen alterius casus addi potest tertium datiui, aut alterius casus, venustius tamen datiui, vt Aeneid. j. Cui nunc cognomen Iulo. Et Liu. libro primo subaudiens cui, dicit Faustulo nomen fuerunt) fecerat. s. Masinissa, multa & præclara facinora i facta rei militaris, ob quæ. s. facinora & merita, Carthaginiensibus victis, & Syphace. s. re. ca. i. postquam Carthaginien. erant victi & captus Syphax cuius. s. Syphacis imperium magnum atque latum valuit. i. validum fuit in Africa, Pop. Rom. dedit dono regi. s. Masinissæ quascunque vrbes, & agros supple quoscunque cœperat manu. i. vi bellica, Et per hæc ostendit gratitudinem populus Romanus, qui animaduertens in quanta necessitate constitutæ Reip subuenerat Masinissa, in eum summa beneficia contulit, quæ res illi maximo fuit viui, vt sequentia docent. (Igitur ami. post mortem Masinissæ) Narrat de filijs eius, dicens: Igitur, quia tam liberalis erat pop. Rom. in Masinissam, amicitia Masinissæ regis Numidiæ permansit. i. vsque ad vltimum vitæ eius mansit nobis. s. Romanis, bona, quia vtilis, & honesta, quia gloriosa, gloriosum enim est sibi beneficio deuincire regem. Sed idem fuit finis imperij eius, & vitæ eius, quia simul cum vita eius extinctum videtur imperium eius, vel quia nemo illi successit tali imperio dignus, vel quia tam parum durauit successorum regnum, vt non regnasse videantur, aut sensus est, idem eodem tempore fuit finis imperij eius & vitæ eius, & hoc est non prius amisit imperium, quam vitam, deinde. s. post mortem Masinissæ Micipsa filius sup. eius obtinuit solus regnũ, & hoc Manastabale & Gulussa fratribus supp. eius absumptis. i. ablatis e medio viuentium, morbo: is. s. Micipsa rex genuit, id est propagauit ex se. i. de semine suo, Adherbalem, & Hiempsalem liberos: & habuit domi. s. suæ eodem cultu, quo. s. habuit liberos. i. legitimos filios suos, Iugurtham filium Manastabalis, scilicet fratris sui ante obitum eius genitum, quem Masinissa pater Micipsæ & auus ipsius Iugurthæ reliquerat priuatum. i. sine regno, eo quòd ortus erat non ex legitima vxore, sed ex concubina. Qui. s. Iugurtha, vbi adoleuit primum. i. grandior effectus est, pollens. i. valens viribus: & decora facie. i. habens decoram faciem, sed existens multo maxime. i. præcipue, validus ingenio, id est industria, & subtilitate animi, non dedit se luxui neque inertiæ corrumpendum, id est effœminandum se i vis, id est quẽadmodum

admodum

admodum mos est illius gentis, cœpit sup. agitare. s. ferat, iaculari. s. iacula emittere & proijcere, certare cursu cum æqualibus. i. coæuis seu contemporaneis suis, & cum anteiret. i. excederet omnes, gloria. i. per gloriosam famam, tamen esse charus omnibus: ad hoc. i. insuper: agere. i. agebat & transigebat: pleruque, id est plurima tempora in venando ferire. i. feriebat, in primis, id est inter primos, aut primus leonem atque alias feras: & facere. i. faciebat (aut intelligatur verbum cœpit) plurimum. i. plurima præclara facinora: & loqui. i. loquebatur minimum. i. paucissime de se, contra quod faciunt iactabundi de se, qui ubique facile inuidiam concitant.

QVIBVS rebus Micipsa, tametsi initio lætus fuerat, existimans Iugurthæ virtutem regno suo gloriæ fore: tamen postquam hominem adolescentem, exacta sua ætate, & paruis liberis, magis magisq. crescere intelligit, vehementer eo negocio permotus, multa cum animo suo voluebat. Terrebat eum natura mortalium auida imperij, & præceps ad explendam animi cupidinem. præterea opportunitas suæ liberorumque ætatis, quæ etiam mediocres viros spe prædæ transuersos agit. ad hoc studia Numidarum in Iugurtham accensa, ex quibus, si talem virum dolis interfecisset, ne qua seditio, aut bellum oriretur, anxius erat. His difficultatibus circumuentus, ubi videt, neque per vim, neque insidijs opprimi posse hominem, tam acceptum popularibus: quod erat Iugurtha manu promptus, & appetens gloriæ militaris, statuit eum obiectare periculis, & eo modo fortunam tentare. Igitur bello Numantino Micipsa cum populo Romano equitum atque peditum auxilia mitteret, sperans vel ostentando virtutem, vel hostium sæuitia facile eum occasurum, præfecit Numidis, quos in Hispaniam mittebat. Sed ea res longe aliter, ac ratus erat, euenit. Nam Iugurtha, ut erat impigro atque acri ingenio, ubi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis imperator erat & morem hostium cognouit, multo labore, multaq. cura, præterea modestissime parendo, & sæpe obuiam eũdo periculis, in tantam claritudinem breui peruenerat, ut nostris vehementer charus, Numantinis maximo terrori esset: ac sanè, quod difficillimum in primis est, & prœlio strenuus erat, & bonus consilio. quorum alterum, ex prouidentia timorem, alterum ex audacia temeritatem plerunque afferre solet. Igitur imperator omnes ferè res asperas per Iugurtham agere: in amicis habere: magis magisq. cum in dies amplecti. quippe cuius neque consilium, neque inceptum ullum frustra erat. huc accedebat munificentia animi & ingenij solertia. Quibus rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia coniunxerat.

SOLDVS: QVIBVS rebus Micipsa) Ordo est. Micipsa tamen permotus vehementer eo negocio, voluebat multa cum suo animo postquam intelligit hominem adolescẽtem magis ac magis crescere, exacta sua ætate, & paruis liberis. i. existentibus, tametsi ipse Micipsa fuerat lætus in initio, quibus. i. illis rebus, existimans virtutem Iugurthæ fore gloriæ suo regno. A principio Micipsa gaudebat, q̃ Iugurthæ virtus in dies crescebat, credens, & existimans, Iugurtham futurũ gloriæ regno suo, sed postea timere cœpit, cum videret illum nimium crescere. Timebat enim ne si ipse moreretur, vel etiam adhuc, ipso viuente, Iugurtha regnum occuparet, quia filij sui Adherbal, & Hiempsal adhuc parui erant, & ipse erat senex. (Quibus rebus) Videlicet, quia Iugurtha ita se dederat ad exercendas vires corporis. (Fore). i. futurum esse (Gloriæ). i. ad gloriam. (Exacta). i. finita, quia iam Micipsa ad extremam senectutem venerat. (Paruis liberis) . i. filijs suis Adherbale, & Hiempsale. (Eo negocio). i. ea re, videlicet, quia crescebat nimium virtus, & potentia Iugurthæ. (Voluebat). i. agitabat, considerabat. (Terrebat eum) Micipsa ideo timebat, quia videbat naturam hominum esse procliuem, & cupidam ad imperium. Nam naturaliter homines magis cupiunt imperare, quam seruire. Et propterea timebat, ne si moreretur, Iugurtha capta occasione filios suos interficeret, & regnum vsurparet, sicuti etiam fecit. (Terrebat). i. pauefaciebat (Mortalium) Id est hominum. (Auida). i. cupida. (Et præceps). i. prona, procliuis, & inclinata, quia naturaliter homo nititur explere cupiditatem animi sui. (Opportunitas). i. occasio. s. terrebat. (Suæ ætatis) Quia senex erat. (Liberorum). i. filiorum, quia adhuc parui erant. Quæ etiam mediocres viros spe prædæ transuersos agit. Opportunitas, inquit, facit, ut hi, qui à natura boni sunt, spe alicuius commodi data, mali, & peruersi efficiantur, nam sæpe hoc euenire solet, ut homo, qui à natura bonus est, oblata sibi occasione ad aliquod facinus perpetrandum ducatur, quod non fecisset, nec excogitasset, nisi occasio sibi oblata esset, & hoc est, quod dicit. (Quæ). s. opportunitas. (Etiam mediocres) Non solum malos, sed etiam moderatos, & modestos. (Spe prædæ) Spe lucri, & commodi. (Transuersos agit). i. peruertit, & peruersos facit, et ex bonis malos facit. (Ad hoc). i. præterea. (Studia). i. fauor & beneuolentia, quia Numidæ omnes miro quodam amore Iugurtham diligebant propter virtutem eius, & ei fauebant. (In Iugurtham). i. erga, & in fauorem Iugurthæ. (Ex quibus). s. studijs, propter studia Numidarum in Iugurtham Micipsa timebat, ne si Iugurtham dolo, vel vi interfeci fieret, seditionem populi contra se, vel bellum concitaret. Ordo est. Ex quibus anxius erat s. Micipsa, neque seditio, aut bellum oriretur, si interfecisset talem virum dolis. (Talem virum) i. Iugurtham, ac si diceret tam gratum omnibus. (Ne qua seditio) i. ne aliqua discordia. Et seditio proprie dicitur populi discordia, neque enim recte diceretur seditio inter duos, & dicitur seditio, quasi seorsum itio. (Anxius erat) . i. timebat. (His,) Id est talibus. (Circumuentus). i. circundatus, & pressus, scilicet Micipsa. (Acceptum popularibus,) Id est tam gratum populo. Popularis dicitur secundum Donatum, in Terent. qui a populo amatus est, & hoc loco hanc significationem non habet. Popularis etiam dicitur ciuis, popularis humilis, popularis vilis, & hæ significationes huc loco conueniunt, ut popularibus dicat hominibus populi. (Manu promptus,) Id est strenuus, & fortis manu. (Obiectare,) Id est obijcere, & exponere (Periculis) Ut quem aperte interficere non audebat, exponendo illum periculis faceret interire. (Fortunam tentare,) Id est experiri fortunam, scilicet si aliquo modo Iugurtha perire posset. (Numantino) Numantia ciuitas est Hispaniæ, quam Scipio Africanus minor diu obsessam, tandem cœpit, atque deleuit. (Ad hoc bellum) Micipsa auxilia peditum, & equitum misit populo Romano, quia amicus erat & socius erat populi Romani. His igitur peditibus & equitibus, quos mittebat in Hispaniam Micipsa, ducem præposuit Iugurtham sperans illum in eo bello posse interire, vel dum virtutem suam ostentare vult, vel propter sæuitiam hostium. (Sæuitia) Crudelitate. (Occasurum,) Id est perituturum, moriturum. (Præfecit) Præposuit. (Res longe aliter, ac ratus erat, euenit,) Id est res multo aliter euenit quam putabat. (Longe,) Id est valde. (Ac) Pro quam. (Ratus erat,) Id est putauerat. (Nam Iugurtha) Ordo est. Nam Iugurtha breui tempore peruenerat in tantam claritatem, ut esset vehementer nostris charus, & esset maximo terrori Numantinis, multo labore, & multa cura, præterea parendo modestissime, & sæpe eundo obuiam periculis, ubi pro postquam cognouit naturam Pub. Scipionis, qui tum erat Imperator Rom. & postquam cognouit morem hostium, dico fecit hæc omnia, ut sicut erat homo impigro, atque acri ingenio. (Nam Iugurtha) Reddit causam, quare res aliter euenit quàm putabat Micipsa, quia Micipsa putabat Iugurtham in eo bello periturum, ipse autem clarior euasit. (Ut erat) Ac si diceret, facile cognouit naturam P Scipionis, & consuetudinem hostium, tanquam homo acutus, & acris ingenij. (Impigro) Dicimus, Cæsar vir acer ingenio, & vir acri ingenio, & vir acris ingenij. (Impigro) Veloci. (Acri,) Id est vehementi. (Imperator,) Id est dux. (Morem) Consuetudinem. (Parendo) Obediendo. s. Imperatori. (Claritudinem,) Id est famam, gloriam. (Nostris). i. Romanis. (At sanè). i. certe (Quod difficillimum in primis). s. quæ res maxime difficillima est, ut inueniantur in uno, & eodem homine & consilium animi, & fortitudo corporis. (Strenuus) Fortis. (Quorum alterum). s. a se bono consilio Hoc dicit, euenire solet, ut hi qui valent consilio, plerũque sint timidi, quia prouident, & intelligunt ea quę contingere pñt, & hi q valent viribus, temerarij sint & se impudenter periculis obijciant propter audaciam, quam hñt ex viribus. Dicit ergo

esse

esse bonum consilio solet afferre timorem ex prouidentia, esse strenuum prœlio, solet afferre temeritatem ea audacia. [Ex prouidentia) .i. propter prouidentiam, nam quia prouident etiam aduersa sibi posse contingere, plerunque timent, & propterea dixit rem esse difficillimam, si hæc duo in vno inueniantur, quia contraria sunt prouidentia, & temeritas, & duo contraria non possunt stare simul in vno subiecto: vna enim & eadem res non potest esse alba simul, & nigra. Igitur, quia Iugurtha erat strenuus prœlio, & bonus consilio, agere, pro agebat, fermè omnia difficilia, & aspera Scipio per Iugurtham faciebat. [Amplecti) Pro amplectebatur. [Quippe) Quia Iugurtha nihil per se excogitabat, consilio aut opere incipiebat sine causa. [Erat frustra).i. inutiliter, sine causa. [Huc accedebat).i. ad hoc addebatur, adiungebatur, nam accedere est addi, & adiungi, vnde accessio est additio, & incrementum. [Munificentia).i. liberalis, quia Iugurtha liberalis erat. [Solertia) Industria. Est aũt industria propter via quædã ingenij exercitata, cui contraria est ignauia. i. torpor ingenij, quo ingenium non exercetur, sed torpore lãguescit. [Quibus rebus) His inquit rebus multos ex Romanis sibi fecerat amicos.

MARL. QVIBVS rebus) Quibus virtutibus. [Crescere). s. in precio. [Permotus) Perturbatus. [Aetatis suæ,) Id est senilis. [Transuersos) .s. relicta virtutis, & honestatis vita. [Difficultatibus) Quia ex vna parte hominis virtutem, ex alia se senem considerabat, & timebat ne regnum suis filijs eriperetur. [Tentare forte) Vt in bello interficeretur. Bello Numantino: Cic. in off. [Numãtino) Celtiberico quod per viginti annos durauit. Numantiam eandem esse quam Cæsaream Augustam aliqui aiunt, sed auctore Strabone distat ab illa per mille & trecenta stadia. [Ostendendo) Demonstrando fortitudinem suam in primis feriẽdo hostem. [Longe aliter) Vnde Sen. sæpe locum fecit maiori fortunæ, inuidia. [Acri) .i. perspicaci ingenio ad omnia obeunda. [Hostium) Hispanorum qui primo impetu sunt minaces. [Modestissime) Sine querela, vnde Sen. malus est miles qui Imperatorem gemens sequitur. [Periculis) Ita prouidebat ne hostes aliquod incommodum exercitui vel sibi possent inferre. [Strenuus prœlio) Ad conferendas manus. [Timorem ex prouidentia) Nam ille qui prouidus est timet considerando pericula quæ sibi euenire possunt. quod præcipit Sen. in cap. de tranquillitate animi his verbis, Aestimãda sunt ipsa quæ aggredimur & vires nostræ cum rebus quas tractaturi sumus comparare. Debet enim semper plus esse virium in auctore quàm in pondere. Necesse est vt opprimant onera, quæ ferentu maiora sunt. [Audacia) Quia homo audax sine prouidentia in hostes ruit. [Habere) Pro habebat. s. Iugurtham. [Magis atque m.) Quia vt Plin. in Panegiricis. Virtutes sunt amoris inflammatrices. [Erat frustra) Quia quidquid dicebat id eueniebat effectu. [Solertiam ingenij) erat vt ait Apuleius & Plin. homo chamæleon, qui conuiuebat cum omnium moribus.

RIVIVS EXACTA sua ætate, & paruis liberis) Manuscriptum, exacta ætate sua, vt pronomen sequatur. [Vehementer eo negocio permotus, multa animo suo voluebat) Manuscripta, cum animo suo addita præpositione. quomodo & Aldinum exemplar. pro, multa secum ipse agitabat, reputabat. Paulo post. [Præterea opportunitas suæ, liberorumq́. ætatis) Legendum è Vetustis, suæq́. & liberorum ætatis esq́. loquendi ratio, historica magis est. Nec procul inde. [Vbi eidet neque per vim neque insidijs opprimi posse) In Merseburgensi erat, neque per eim, neque per insidias. Verum prior lectio melior. nam & post eodem modo, vt per vim aut dolis tentare inquit. [Qui tum Romanis Imperator erat) Hęc vera lectio quamuis, & in manuscripto quodam & in Beroald-no sit Romanus Imperator, casu nominatiuo. Est in Veneto, præterat. sed haud dubie perperam. [Huc accedebat munificẽtia animi, & ingenij solertia) Illa Et, copula non est in plerisque vetustis. Mox. [Quibus rebus multos e a Rom. sibi familiari amicitia cõiunxerat) In quibusdam est, Quibus rebus Iugurtha. [Id quanquam & sententia postulat, & ambiguitatis euitandæ ratio (nam alioqui ad P. Scipionem referri verbum posset) tamen quia non incommode omitti potest, haud magno in discrimine pono, addas ipsum, nec ne.

ASCEN. QVIBVS rebus. i. tam laudabilibus, tametsi .i. quanquam Mihipsa patruus eius fuerat lætus initio, existimans. i. censens & arbitrans virtutem Iugurtæ affore. i. affuturã esse regno suo, gloriæ. i. ad gloriam, tamen postquam ipse existens ætate sua. s. exacta. i. ad extremum vsque acta, & liberis paruis. i. habentem liberos tam paruos Adherbalem & Hiempsalem, postquam intelligit Iugurtham hominem adolescentem .i. iam ferè in flore vitæ magis & magis crescere, permotus. i. perturbatus vehemẽter, eo negocio .i. solicitudine ex ea re sumpta, voluebat .i. versabat & agitabat multa in animo suo: quia na. mor. i. ferè omnium hominum auida imperij, & præceps. i. multum procliua & prona, ad explendam cupidinem animi. i. id quod auet & cuperet: terrebat. i. terrore & timore afficiebat eum. i. Mihipsam timentem iã filijs suis virtutem Iugurthæ: præterea. i. insuper terrebat eũ opportunitas. i. idoneitas & aptitudo ad fraudem subeundam, ætatis suæ, quæ iam exacta erat, & liberorum. s. suorum, quæ iã necdum ferè inceperat, quæ. s. opportunitas agit etiam mediocres, q. d. nedum summos viros qualis erat Iugurtha, transuersos. i. extra tramitem iustitiæ, spe prædæ. s. obtinendæ. Ad hoc .i. præter dicta etiam hoc terrebat eum, videlicet studia. i. fauores & beneuolentiæ Numidarum. i. populi regni sui, accensa. i. vehementer parata, in. i. erga Iugurtham: ex quibus. s. studijs Numidarum in Iugurtham anxius erat. i. cum anxietate timens, si interfecisset talem. i. tam præstantem & tam charum omnibus virum. s. Iugurtam, dolis, ne qua, seditio. s. à suis, aut bellũ à vicinis regibus aut P. R. oriretur. Mihipsa circumuentus. i. angustiatus, his. i. huiuscemodi difficultatibus. i. perplexitatibus, vbi. i. quãdo videt. i. cõsiderat hominem. s. Iugurtham (sæpius autem hominem orator quàm virum dicit, cõtra Poeta, auctor est Valla) tam acceptum. i. gratum & placentem popularibus. i. de factione populi existẽtibus, neq; per vim neq; insidijs (conuenientius erat, neq; per vim neq; per insidias, aut neq; vi neq; insidijs) quia. i. quia Iugur. erat prõptus manu. i. ad percutiendum, & appetens gloriæ militaris statuit obiectare eum periculis. i. belli: & tentare .i. experiri fortunam .i. aleam belli eo modo. Igitur cum. i. quandoquidem Mihipsa mitteret P. R. auxilia equitum & peditum bello Numantino. i. quod gerebatur contra Numantiam ciuitatem Hispanię, præfecit. i. ducem & ductorem ac Principem fecit. s. Iugurtham: Numidis .s. populis suis quos mittebat in Hispaniam: sperans eum. s. Iugurtham, occasurum. i. in mortem. s. occidendum esse, vel ostentãdo virtutẽ: & ita temeritate sua, vel sæuitia hostium. s. Numantinorum, qui bellicosissimi erant. Sed ea res euenit longe aliter ac. i. quàm Mihipsa sup. erat ratus. i. opinatus. Nam Iugurtha vt .i. secundum quòd (& est venusta locutio) erat ingenio impigro .i. gnauo & strenuo atque acri. i. vehementi, vbi. i. postquam cognouit, naturam. i. indolem seu ingenium, & (vt dicunt) conditionem P. Scipionis, qui erat tum. i. tunc Imperator R. aut potius Rom. & mores hostium. s. Numantinorum peruenerat. i. euaserat, breui. s. tempore, multo labore & multa cura, præterea i. insuper, parendo .i. obediendo Imperatori modestissime: & (quod dicunt minus decenter) humillime, & eundo obuiam. i. sese obijciendo periculis, peruenerat dico in tantam claritudinem. i. splendorem nominis & gloriæ, et esset vehementer charus nostris .i. Romanis, & esset Numantinis. i. hostibus, maximo terrori. i. formidini horrendæ. At sanè. i. certe, q. d. si quæris quomodo id effecit, ipse erat in primis. i. præcipue & strenuus prœlio, & bonus. i. vtilis cõsilio: quod. s. esse simul strenuum in prœlio & bonum apprimè in consilio est difficillimum: (male coniungunt quidam difficillimũ & in primis, quia duo super latina nõ congruunt) Probat quòd sit difficillimum, dicens: quorum alterum. s. esse bonum consilio solet plerunque afferre timorem ex prudentia, quia cognoscitur periculum, alterum. s. strenuum esse in prœlio, solet plerunq; hoc est vt plurimum afferre temeritatem, id est inconsideratiõnẽ & inconsultationem ex audacia. Et ergo seruius dicit: Quibus sanguis calidus, vt Afris, maior est prudentia, sed minor audacia in bello: contra quibus frigidus, vt Theutonis. at quibus temperatus etiam illa mediocriter insunt, vt Gallis. [Igitur Imperator) Docet et Iugurtha maxime charus & clarus euaserit, dicens: Igitur, quia & strenuus in prœlio, & bonus in primis erat consilio, Imperator. s. Scipio, agere. i. agebat ferè omnes res asperas .i. difficiles: sicut arduum accepit secundum A. Gellium in præfatione Catilinaria, dicens: in primis arduum videtur res gestas scribere. & habere. i. habebat eum magis in amicis. i. inter amicos, & amplecti, id est amplectebatur, eum in dies. i. per singulos dies magis. Quippe .i. etenim eum sup. cuius neque vllum cõsilium neque vllum inceptum erat frustra. i. irritum aut frustra initum: huc. i. ad has virtutes accedebat. i. adijciebatur, aut addebatur, munificentia. i. liberalitas animi, & solertia. i. solers industria ingenij, quibus: rebus. i. per quas res .s. munificentiam & solertiam, Iugurtha coniunxerat sibi multos ex Romanis, amicitia familiari. i. consuetudine familiaris & amicæ vitæ.

EA tempestate in exercitu nostro fuere complures noui atque nobiles; quibus diuitiæ, bono, hone-

stoq;

stoque potiores erant: factiosi, domi potentes, apud socios clari magis, quàm honesti: qui Iugurthæ non mediocrem animum pollicitando accendebant, si Micipsa rex occidisset, fore vti solus regno Numidiæ potiretur: in ipso maximam virtutem: Romæ omnia venalia esse. Sed postquam Numantia deleta, P. Scipio dimittere auxilia, & ipse reuerti domum decreuit: donatum atque laudatum magnifice pro concione Iugurthã in prætorium adduxit: ibiq; secreto monuit, vt potius publice, quàm priuatim amicitiam populi Romani coleret: neu * aliquibus largiri insuesceret: periculose à paucis emi, quod multorum esset. si permanere vellet in suis artibus, vltro illi & gloriam, & regnum venturum, sin properātius pergeret, pecuniam, & ipsum præcipitem casurum. Sic locutus, cum literis eum, quas Micipsæ redderet, dimisit. Earum sententia hæc erat: Iugurthæ tui bello Numantino longe maxima virtus fuit. quam rem certo scio tibi gaudio esse. Nobis ob merita sua charus est. vt idem senatui, populoq; Romano sit, summa ope nitemur. Tibi quidem pro nostra amicitia gratulor. En habes virum dignum te, atque auo suo Masinissa. Igitur rex vbi ea, quæ fama acceperat, ex literis imperatoris ita esse cognouit, * tum virtute, tum gratia viri permotus, flexit animum suum: & Iugurtham beneficijs vincere aggressus est: statimque eum adoptauit: & testamento pariter cum filijs heredem instituit. Sed ipse paucos post annos morbo, atque ætate confectus, cum sibi finem vitæ adesse intelligeret; coram amicis & cognatis, itemque Adherbale, & Hiempsale filijs, huiuscemodi verba cum Iugurtha fertur habuisse;

* quibus

* cum

SOLDVA

EA tempestate,) Id est eo tempore. [Noui atque nobiles) Id est ignobiles & nobiles. Eo tempore inquit, multi fuerunt tam nobiles quam ignobiles, qui Iugurtham incitabant, dicētes fore, vt ipse totius Numidiæ occuparet imperium, si Micipsa patruus eius interijsse, dicebant Iugurtham hoc facile asequi posse, quia in eo magna virtus erat, & Romæ omnia vendebantur, videlicet, prouinciæ, regna, & imperia. Qui autem ita Iugurtham incitabant, erant homines factiosi, aut potentes, & hoc est quod dicit. [Cum plures).i. valde multi. Quibus diuitiæ bono, honestoq; potiores erant.i. quibus diuitiæ cariores erant, quàm honestas, & iustitia. Nam eiusmodi homines propter diuitias, iustitia, & honestate calcata, vnum quodque facinus perpetrassent. [Bono & honesto).i. vtili, & honesto. Nihil autem vtile esse potest, quod iustitia vacat secundum Stoicos, & hoc Cic. tractat. & propterea dicimus bonum, iustitiam intelligi, aut certe bono, & honesto dixit, vtili & honesto secundũ Ciceronem, qui in arte veteri honestatis duas partes esse dicit, honestatem simplicem, & honestatem iunctam, honestas simplex dicitur, quæ appetitur propter se, honestas iuncta dicitur, quæ appetitur partim propter se, partim propter aliud.i. propter vtilitatem, honestas simplex est virtus. Est autem virtus habitus animi, naturæ modo rationi consentaneus. Hæc diuiditur in iustitiam, prudentiam, & temperantiam. Iustitia est habitus animi, cõmuni vtilitate conseruata, suam cuique tribuens dignitatem. Prudentia est rerum bonarum, & malarum, & vtrarunque scientia. Fortitudo est considerata periculorum susceptio & laborum cum vtilitatis ratione perpessio. Temperantia est rationis in libidinem atque in alios non rectos impetus animi, firma, & moderata dominatio. hæ virtutes in eas partes diuiduntur, quas supra nominauimus, quæ ad simplicem pertinent honestatem, honestas autem iuncta est, quæ in se honestatis habet, & vtilitatis considerationem. Sunt enim multa, quæ nos cum dignitate, tum quoque fructu suo ducuntur, vt gloria, dignitas, amplitudo, amicitia. Gloria est frequens de aliquo fama cum laude. Dignitas est alicuius honesta, et honore & verecundia digna auctoritas. Amplitudo est potētiæ, aut maiestatis, aut aliquarum copiarum magna abundantia. Amicitia est voluntas erga aliquem rerum bonarum, illius causa, quem diligit, cum pari eius voluntate. Bonum erga Salust. appellat hanc honestatis partem, quam habet cũ honestate coniunctam, considerationem vtilitatis, honestum autem appellat superiorem illam simplicem partem honestatis. Sed diuitiæ, quas illi, qui Iugurtham accendebant, bono & honesto cariores habebant, neque superiorem illam, neque hãc postremam partem honestatis attingunt. [Potiores).i. cariores [Factiosi) Factio dicitur malorum hominum conspiratio. [Domi potentes) Videlicet Romæ. [Apud socios) Socij populi Romani dicebantur, q erant cum populo R. confederati, sicuti erant Latini, sicuti fuit Masinissa, & Micipsa. Nam quoties populus Romanus bellum gerebat, socij auxilia mittebant, & vicissim, si socijs bellum ab aliquo populo illatum esset, pop. Rom. eis auxilia mittebat, & eos tuebatur. [Clari) Hoc est fama insignes. [Quã honesti).i. quàm virtute præditi. Clarus aũt, & nobilis in bonam & in malam partē accipiuntur. [Pollicitando).i. promittendo. [Accendebant).i. incitabant. s. dicentes. [Occidisset).i. mortuus esset, & interiret. [In ipso) Et dicebant in ipso esse virtutem. [Romæ omnia venalia) Id est Romę omnia vendi, & omnia esse vendibilia, si dici posset. Ecce occasionem ad obtinendum imperium Numidiæ. In te ò Iugurtha est virtus, & Romæ omnia venduntur. hoc autem ideo dicitur quia Iugurtha dicere potuisset: Senatus populusq; R. non patietur socios suos videlicet filios Micipsę regno spoliare. Respondetur adhoc, Tu omnia pecunijs obtinebis. quod etiam postea fecit. Venalia dicuntur quæ ad vendendum exponuntur, a veneo venis.i. vendo. [Sed postquam Numantia) Ac si diceret, ita quidem homines corrupti Iugurtham incitabant, sed Scipio imperator aliter ipsum admonuit, cum deleta Numantia ipsum & donatum, & laudatum domum remisit. Ordo est. Sed P. Scipio adducit in prętorium Iugurtham donatum, atque laudatum magnifice pro cõcione, postquam ipse Scipio decreuit dimittere auxilia, & ipse decreuit reuerti domum deleta Numantia. [Deleta).i. excisa, destructa. Dimittere vulgo dicitur licentiare. Auxilia, proprie dicuntur copiæ, quæ à socijs mittuntur in auxiliũ belli. [Ipse). s. Scipio. [Reuerti domum).i. Romam. [Donatũ). s. donis militaribus. [Atque laudatum) Quia mitis laudibus Scipio in concione virtutem Iugurthę, & facta illius laudauit. [Pro concione).i. in concione. Concio est multitudo populi, vel exercitus conuocata. Prætorium dicitur tabernaculum imperatoris. [Ibique). s. in prętorio. [Coleret). s. seruaret, custodiret. [Neu) Id est & ne largiri, vel pecuniam, vel munus. [Insuesceret) Consuesceret. [Periculose a paucis emi quod multorum esset, Scipio sciebat & ipse, quòd Rom. per pecuniam omnia fiebant. Sed tamē monebat Iugurtham, ne pecunijs sibi regnum parare vellet: quia cum periculo emitur a paucis, quod est cõmune omnium. [Periculose) Subaudi dicebat. Nam omnia pēdent ab eo, quod dixit, monuit, & monere nõ potuit, nisi dicendo, Periculose paucis emi, & dicebat Scipio, quòd si quis velit emere à paucis hominibus id, quod est cõmune omnibus, valde periculose hoc facere, quia omnes non patiuntur, quòd pauci vendant ea, quæ sunt cõmunia tam sibi, q̃ his, qui ea vendunt. [Si permanere vellet) Subauditur & dicebat. Scipio, inquit dicebat ad Iugurtham, ò Iugurtha, si perseueraueris in uirtutibus, & gloria, regnum habebis, sed si ante tempus per largitionem pecuniarum, imperium tibi parare uolueris, & pecunia tua, & tu ipse peribis. [Suis artibus) Suis moribus, & uirtutibus. [Vltro).i. etiam si non quæsieris. [Venturum). s. esse. [Properantius) Festinantius. [Pergeret).i. tenderet, iret earorum. s. euictum. [Sic locutus) Cum hæc inquit, Scipio dixisset, Iugurtham dimisit, & ei literas dedit, quas Micipsæ redderet. [Earum). s. literarum. [Iugurthæ) Hæc fuit sententia literarum Scipionis ad Micipsam. [Longe).i. ualde. [Sũma ope).i. summa ui. [En) Pro ecce. [Virum). s. Iugurtham. [Dignum) Quia non degenerat à moribus tuis, & aui sui Masinissæ. [Igitur rex) Cum igitur rex per literas Scipionis intellexisset id, quod antea per famam cognouerat, mutauit animum suum, ut Iugurtham, maxime incolumem esse uellet, quem paulo ante interire cupiebat. Ordo est. Rex. s. Micipsa permotus, cum uirtute ipsius Iugurthæ, tum gratia uiri, flexit animum suum, & est aggressus uincere Iugurtham beneficijs, & statim eum adoptauit, & instituit heredem pariter cum filijs testamento, ubi.i. postq̃ ipse rex cognouit ea literis imperatoris ea esse ita, quę acceperat fama. [Fama) Per famam. [Acceperat).i. audiuerat, intellexerat. [Tum).i. partim. [Gratia uiri). s. Scipionis, & uirtus Iugurthæ, mouit eum, & gratia Scipionis, q ita scripserat. [Flexit).i. mutauit. [Aggressus est).i. conatus est, & cœpit. [Eum adoptauit).i. filium fecit, sm A. Gel cum extranei sumuntur in locum liberorum, aut per prætorem fit, aut per populum. Quod per prætorem fit, adoptio dicitur, quod per populum, arrogatio. Ergo adoptare est extraneũ

in locum liberorum sumere. [Instituit) Ordinauit. [Sed ipse). s. Micipsa. Cum Micipsa ad extremum diem vitæ venisset, coram amicis, & cognatis, & filijs proprijs, Adherbale, & Hiempsale, ita cum Iugurtha locutus est. [Morbo) Aegritudine. [Aetate). s. senectute. [Confectus) Cõsumptus, maceratus [Adesse). i. imminere. Ordo est. Sed ipse post paucos annos cõfectus morbo, atq; ętate dr habuisse huiuscemodi verba cum Iugurtha, coram amicis, & cognatis, & item corã Adherbale, & Hiempsale filijs suis, cum intelligit finẽ vitæ adesse sibi. [Huiuscemodi ver.). i. talia verba. Est aũt huius cemodi indeclinabile, & gñis omnis, sicut eiusmodi.

MARL. CLARI magis, quam honesti) Nam multi sunt famigerati propter scelera & diuitias male acquisitas, non propter honestatem. [Honesti) Honorati. [Animum non mediocrem) Promptum ad regnum. [Solus) Sine liberis Micipsæ. [Venalia) Romæ omnia cum precio. [Deleta) Solo æquata. [Donatum). s. coronis armis belliq. insignibus. [Magnifice) Honorata concione. [Publice) Vt vniuersum populũ conciliaretur. [Aliquibus). s. paucis. [Quod erat multorum) Quis non erat in arbitrio paucorũ, sed omnium Numidiæ regnum. [Vltro) Sine insidijs. [Properantius) Ante tempus non data occasione. [Præcipitem) Aliquo casu inopinato. [Sit idem) Tam carus. [Sũma ope) Quantũ in me erit. [Dignum te) Virtute & amplitudine regia. [Adoptauit) Elegit in filium ex tertia parte. [Aetate). s. senio confectus.

RIVIVS VTI solus regno Numidiæ potiretur) In alijs est, imperio Numidiæ. quomodo & manuscripta cuncta habent. sed eodem planè sensu. Mox. [Omnia Romæ venalia esse) In manuscriptis & impressis vetustioribus, Romæ omnia &c. Id nimirum rectius est. [Ne aliquibus largiri insuesceret) Manuscripta, neu quibus. idque melius atque elegantius. [Tum virtute, tum gratia viri permotus) Manuscriptum, cum virtute cum gratia. [Pariter eum filijs heredem instituit) Mersebutgense, pariter cum liberis verum eodem sensu. Paulo post. [Huiuscemodi verba cum Iugurtha fertur habuisse) Manuscripta, dicitur huiuscemodi verba &c. sed eodem sensu. nec secus exemplar Mersebutgense, & ex impressis Badianum & Florentinum.

GLAR. QVI Iugurthę non mediocrem animum pollicitando) Nõ mediocrem, dixisse mihi quidem videtur, pro Non mediocriter. quod quia Cõmentatores pręterierant nobis annotandũ fuit.

ASCEN. QVAM plures noui,) Scilicet homines, qui nunc primum dignitatem, aut militiam inierant, & nobiles. i. amplitudine honorum, & bene gestorum clari & noti, erant ea tempestate, id est per id temporis in exercitu nostro, hoc est Romano. quis dum Romanus loquitur, noster Romanus intelligitur. dum Gallus Gallicus &c. quibus diuitiæ erant potiores. i. præstantiores & acceptiores bono & honesto. i. quàm bonum & honestum. i. quàm iustitia, qua boni viri dicimur, & quàm honestas. Erant dicit factiosi domi, & potentes apud socios. s. Romani imperij, & magis clari quàm honesti. i. potius honorum & famæ quam honestatis cupidi, qui accendebant (quæ res erat parasceue futuri euentus) Iugurthæ non mediocrem, sed maximum animum pollicitando. i. per pollicitationes, fore. i. futurum esse, si Micipsa rex occidisset. i. mortuus esset, vt. i. vt ipse Iugurtha potiretur solus imperio Numidiæ, & supp. dicendo (quia sequentia non habentur pollicitando) maximam virtutem esse in ipso. s. Iugurtha, & omnia esse Romæ venalis. i. pecunia à potentibus emenda, & impetranda quæcunque vellet. Sed postquam Pob. Scipio decreuit Numantia existente deleta, dimittere. i. in patres suas remittere auxilia. i. qui auxilio venerant Numidas, & ipse reuerti domum scilicet Romam, adduxit Iugurtham in prætorium. s. tabernaculum Prętoris. i. Imperatoris, existentem donatum magnifice. s. coronis & insignibus victoriæ, & laudatum magnifice pro concione. i. ante conspectum totius exercitus conciti. i. conuocati ad audiendum, & monuit sup. eum ibi. i. in prætorio, vt coleret. i. seruaret, potius publice. i. officio impenso reip. quam priuatim. i. officio, aut beneficio, seu munere collato priuatim in hos, aut illos, amicitiam P. R. neu. i. ne ue, insuesceret. i. insuetus fieret largiri. i. largitiones facere aliquibus. i. quibuscunque: (perceperat enim largitiones ob eo factas,) & sup. dixit monendo; aut monuit illud quod esset multorum, vt succedere in regnum P. R. suffragio, emi periculose. i. cum summo periculo, & paucis. s. auaris: in. i. sed si vellet permanere in suis artibus. s. honestis quibus tũc vsus erat dixit gloriam & regnum venturum illi, vltro. i. vltra quàm peteret essi. i. sed si pergeret properantius. i. nimis properanter sup. quam decebat: pecuniam suam casuram, & ipsum casurum præcipitem. i. præcipitanter. Scipio locutus sic, dimisit eum cum literis quas redderet Micipsæ: sententia earum. s. literarum erat hæc. i. huiusmodi: Iugurthæ tui. Breuitatis gratia omittit salutationem, quæ esse potuit huiuscemodi: P. Scipio imperator R. Micipsæ Numidarum regi & socio Rom. imperij salutem dicit. deinde breuiter addit, Virtus Iugurthæ tui. i. à te missi filij p adoptionem & nepotis ex fratre: fuit longe. i. longe interuallo respectu virtutis aliorum, maxima. Quam rem ego certo scio (id callide astruit etiam si dubitat vt Iugurthæ eius beneuolentiam conciliet) tibi esse gaudio. Iugurtha sup. est nobis charus ob. i. propter merita sua, & nos nitemur. i. laborabimus summa ope. i. tota facultate & potentia nostra, vt sit idem. i. itidem charus, Senatui & pop. R. Quidem. i. certe, ego gratulor. i. pro bono tuo hilarem me significo tibi pro nostra amicitia. i. iuxta nostram amicitiam, qua tibi plurimum beneuolo. En. i. ecce, q. d. vide causam cur gratuler tibi, tu habes virum dignum te. i. genere & facto tuo atque auo suo Masinissa &c. Deinde addidit forte, Vale. quod etiam breuitatis causa omisit. recitans tantum ea quæ Iugurthã concernerent: Igitur rex. s. Micipsa, vbi. i. postquam cognouit, ea quæ acceperat. i. intellexerat, fama. i. ex fama, cognouit esse ita, vt ea acceperat, ex literis imperatoris. s. P. Scipionis, ipse permotus tum. i. simul, virtute viri. s. Iugurthæ: tum. i. simul: gratia. i. cõplacentia, eiusdem potius, quam Scipionis, quia dictum est q Iugurthæ inerat quædam gratia ad capiandam beneuolentiam: flexit animum suum ab odio ad amorem & fauorem: & aggressus est. i. summa ope conatus est vincere. i. deuincire & sibi fauorabilem reddere, Iugurtham beneficijs. i. benefactis collatis in eum: & adoptauit statim eum. i. in filium legalem assumpsit, & instituit eum testamento, quod condidit, heredem pariter. i. pari portione, cũ filijs. s. Adherbale & Hiempsale. Sed ipse Micipsa post paucos annos. s. secutos post adoptionem Iugurthæ, confectus. i. ad vltimum exhaustus & absumptus, morbo, & ætate. i. senio, cum intelligeret. i. persentiret, finem vitæ adesse sibi, dicitur habuisse cum Iugurtha pro ad Iugurtham, huiuscemodi qualia sequũtur verba coram amicis & cognatis, itemque, hoc est & consimiliter corã Adherbale & Hiempsale filijs suis legitimis & naturalibus.

MICIPSAE VERBA.

ARVVM ego te Iugurtha, amisso patre, sine spe, sine opibus, in meum regnum accepi, existimans, nõ minus me tibi quàm liberis, si genuissem, ob beneficia charum fore. Neq; ea res falsum me habuit. Nam, vt alia magna & egregia tua facta omittam, nouissime rediens Numãtia, * me regnumq. meũ gloria decorasti: tuaq virtute nobis Romanos, ex amicis amicissimos fecisti: in Hispania nomen familiæ nostrę renouatũ est postremo, quod difficillimũ inter mortales est: gloria inuidiam vicisti. Nunc, qm mihi natura finẽ vitę facit: per hanc dexteram, per regni fidẽ moneo, obtestorq. te, vti hos, qui tibi gñe propinqui, beneficio meo fratres sunt, charos habeas: neu malis alienos adiungere, quàm sanguine cõiunctos retinere. Non exercitus, neque thesauri pręsidia regni sunt, verũ amici: quos neq; armis cogere, neque auro parare queas, officio & fide parantur. Quis aũt amicior, quàm frater fratri? aut quem alienum fidum inuenies, si tuis hostis fueris? quidẽ ego regnum vobis trado firmum, si boni eritis: si mali, imbecillum. nam concordia paruæ res crescunt: discordia maximæ dilabuntur. Ceterum ante hos te Iugurtha, qui ætate & sapiẽtia prior es: ne aliter quid eueniat, prouidere decet. Nam in omni certamine, qui opulẽtior est, etiam si accipit iniuriam; tñ quia plus potest, facere videtur. Vos autem Adherbal & Hiempsal colite & obseruate talẽ hunc virum: imitamini virtutem: & enitimini, ne ego meliores liberos sumpsisse videar, quàm genuisse.

* meq;

SOLDVS ARVVM ego) In exordio huius orationis captat beneuolentiam Micipsa à persona sua, cum ostendit, qualis fuerit in Iugurtham. [Sine spe) Sine opibus: quia Masinissa auus, vt supra dixi, Iugurtham priuatum reliquit, quia natus erat ex cõcubina.

cubina. [Si genuissem,) Quando Micipsa Iugurtham paruum accepit in domum suam, nondum filios genuerat, & ideo dicit, quando te paruum accepi in domum meam existimaui me, ita charum tibi fore, sicuti si filios genuissem. [Neque ea res falsum me habuit).i.neque ea res me decepit, quia semper me charum habuisti, & non fefellisti opinionem meam. Et nunc captat beneuolētiam a persona auditoris.i.à persona Iugurthæ, cum quo loquitur, quia pietatem erga se commemorat, & præclara facta eius. [Nam vt alia) Ecce causam reddit, quare Iugurtha non se fellit opinionem suam, quia semper eum mirifice coluit vt patrem, & eius honori non defuit, nam Iugurtha magno honori Micipsæ fuit, tum alijs in rebus, tum præcipue in bello Numantino. [In Hispania nomen familiæ nostræ renouatum est) Sicuti supra monstrauimus, Masinissa amicitiam cum Scipione contraxit, cum Scipio ipse ea Hispania discederet, vel certe, quia Masinissa antequam se cum Romanis coniungeret multa cum Asdrubale duce Carthaginiensium bella in Hispania gesserat contra Romanos, & nomen eius in Hispania propter hoc celebre erat, quod post multos annos Iugurtha, bello Numātino, insigni virtute, ac gloria renouauit. [In Hispania) In qua est Numantia. [Renouatum est) Quod erat iam vetustate detritum & propè memoria extinctum. [Postremo) Ordo. Postremo vicisti inuidiam gloria, quod est difficillimum inter mortales.i. quæ res difficillima est inter homines. Hoc ideo dicit, quia, vt diximus supra, virtuti semper comes est inuidia, nā qui virtuti præditi sunt, semper eis inuidetur, sed Iugurtha virtute superauit inuidiam, quia virtus ei, non inuidiam peperit, sed beneuolentiam conciliauit. Nam propter virtutem Iugurtha ab omnibus amabatur, sicuti supra monstrauit. [Gloria).i.virtute, [Nunc) Postquam beneuolentiam captauit, & à persona sua, & à persona auditoris descendit ad causam, & ostendit quid velit ab eo. [Per hanc dexteram) Intelligimus Micipsam hæc dicentem dexteram Iugurthæ apprehendisse. [Hos) Dicticos.i.demonstratiue dixit ostendens Adherbalem & Hiempsalem, qui aderant. [Genere sanguinis coniunctione) Nam Micipsa, & pater Iugurthæ fratres erāt. [Beneficio meo) Quia te adoptaui in filium, & nunc per adoptionem frater eorum es. [Malis).i.magis velis. [Non exercitus) Sententiæ generales pulcherrimæ. [Armis).i.vi. [Cogere).i.cōparare, acquirere. [Auro).i.pecunijs. [Parare).i.acquirere. [Officio) Officium dicitur cum homo facit, quod ex honestate facere debet. [Pariuntur) Vel parantur.i.acquiruntur officia. [Quis autem) Micipsa per ratiocinationem hoc concludere intendit, vt si regnum incolume seruare volunt, concordes sint. Et propositio est talis. Si regnum ò filij, incolume seruare vultis, vos oportet esse concordes, & amore coniunctos. Ratio propositionis est: Nam amici magis quàm exercitus, aut pecuniæ præsidio regni sunt. Nemo autem amicior est, quàm frater fratri, ergo vos, qui fratres estis, oportet esse concordes, & amore coniunctos. [Fidum).i.fidelem. [Imbecillum).i.infirmum. [Boni eritis).i. concordes, & vnanimes. [Maximæ).s.res. [Ceterum ante hos) Scilicet Adherbalem & Hiempsalem. [Ante hos).i.magis, quàm hos.s.decet. [Decet) Inquit, vt tu magis quàm hi, prouideas, ne inter vos discordia oriatur, quia tu & ætate, & sapientia antecedis eos. [Nam in omni certamine) Reddit autem causam & rationem, quare Iugurtham magis quàm Adherbalem, & Hiempsalem prouidere deceat, ne discordia inter eos oriatur, quia si inter vos discordia & contentio oriretur, omnes tibi hanc culpam adscriberent & attribuerent, quia tu es potentior, & propter ætatem, & propter sapientiam, & propter vires, quia in omni certamine, & in omni dissensione, ille qui plus potest, dicitur facere iniuriam, & esse causa totius discordiæ. pari ratione si inter vos discordia oriretur, omnes existimabunt ò Iugurtha causam discordiæ à te proficisci, quia tu plus potes. Et propterea magis te quàm illos prouidere decet, ne inter vos discordia, & certamen oriatur. [Ne aliter quid eueniat) .s. discordia aliqua. [Nam in omni certamine) In omni contentione, & discordia. [Opulentior).i.ditior, potentior. [Vos autem ò Adherbal) Nūc Micipsa conuertit sermonem ad filios Adherbalem & Hiempsalem. [Colite) Amate, & honorate. [Hunc talem virum).s. Iugurtham. ac si diceret, tanta virtute, & gloria præditum. [Nitimini) Conamini, & date operam, ne melior sit filius Iugurtha, quem adoptaui, quàm quos genui. [Meliores liberos) Notandum liberos numero plurali dici etiam de vno. [Meliores liberos sumpsisse).s. Iugurtham. [Quam genuisse).s.vos.

MARL. PARVVM ego Iugurtha) Micipsæ oratio ad Iugurtham in deliberatiuo est. deliberat velle, Iugurtham liberis suis fidum reddere. Arg. ab honesto sumitur. honestum est enim nullas insidias tendere filijs illius, cuius beneficio in hereditatis parte est ascriptus, & à toto, quia nemo est amicior fratribus. Beneuolentiam à persona sua captat, cum ostendat se liberalissimum erga Iugurtham fuisse, & a persona auditoris laudando ipsum à virtute, nec non à rebus ipsis, cum dicat imperium firmum, nec instabile illis tradere. [Sine spe) Quia non tibi nec imperium, nec diuitias reliquerat. [Ob beneficia) Quia ex priuato te regem feci. [Inuidiam) Adeo ascendisti vt nemo tibi inuideat. Cicero ait, inuidia semper ascendit, & vbi eo deuenit vbi æqualis esse non possit, cessat. Gloria est laus consentiens bonorum. [Propinqui) Patroeles. [Beneficio) Adoptione. [Officio) Aequitate. [Patiuntur) Acquiruntur. [Dilabuntur) Dissipantur, quia omne regnum diuisum dissoluetur. [Obseruare) Omni honore imitamini. [Sumpsisse).s.in adoptionem.

FACTA omittam) Manuscriptū, facinora. [Me regnumq. meum gloria decorasti) Quanto rectius in manuscriptis, meq;, regnumq. meum. geminata coniunctione. Hic est enim peculiaris mos loquendi historicorum. Exempla penè sexcenta apud Liuium, Curtium. & reliquos. [Moneo obtestorq. te, vt hos qui genere tibi propinqui) Legendum, vti hos. nam sic ferè Salust. Te, volumē Fabricianum habebat alterius manu additum in spatio quod versus dirimit, neque est in alio præterea quodam, nec in exemplari denique Beroaldino. [Verum amici, quos neq; armis cogere, neque auro parare queas, officio & fide pariuntur) Sic in manuscriptis atque alijs vetustis. non, parantur. quomodo in Eun. Terent. Cupio aliquos parere amicos beneficio meo. & in Andr. Obsequiū amicos veritas odium parit. Sic alicubi amicitias parere dixit Cic. Vocum affinitas ansam errori præbuit. [Qui ætate & sapientia prior es) In Merseburgensi & impressis vetustioribus, Quia ætate &c. sed eodem sensu. Forte aliquo in exemplari scriptum erat, qui ætate. vt in initio posterioris dictionis foret diphthongus, æ, Id aliquis non intelligens, illam a vocalem particulæ præcedenti addidit. Atque ita forsan legi cœptū Quia, pro qui. Verum hic nihil admodum pronuncio. tantum diuersam lectionem est annotare visum. [Colite & obseruate talem hūc virum) τὸ Et, nō est in manuscriptis, nec in alijs vetustioribus, & sic est Salustianum magis. Mox. [Ne ego meliores liberos sumpsisse, quàm videar genuisse) Legēdum e Fabriciano, sumpsisse videar, q̄ genuisse. Porrò sumpsisse, pro adoptasse dixit. RIVIVS

PARVVM ego Iugurtha) More senum captat in principio beneuolentiam Iugurthæ a persona sua, propter beneficia in eum collata, sicut Terentianus Simo in Andria occipit loqui cum liberto suo Sosia: Ego postquam te emi à paruulo vt semper tibi apud me iusta & clemens fuerit seruitus scis &c. dicit itaque Micipsa: O Iugurtha ego suscepi.i.sursum & quasi in gratiam cepi: sicut, Suscepit Israel puerum: te paruum amisso patre.s. Manastabale, existentem sine spe.s.regni, (cum ex illegitimo coitu natus esset,) & sine opibus: (quia illegitimi non succedunt: & Masinissa auus ipsum Iugurtham vt dictum est priuatum reliquit,) existimans me fore, hoc est futurum esse, non minus charum.i.dilectum & amabilem tibi, quam liberis, hoc est legitimis filijs, si genuissem: (quia tunc nondum genuerat: non minus dicit charum ob beneficia.s.in se collata, quam sup. liberis ob generationem,) Neque ea res habuit me falsum .i. deceptum & illusum spe, aut opinione, vnde sequitur: Nam vt alia omittam. Callide cōmemorat Micipsa merita Iugurthæ, vt ille se merito diligi speraret, dicēs, Neque falsum me habuit ea res, scilicet qua existimabam te mihi charum fore. Nam vt omittā, id est silentio prætereeam, alia facta tua magna & egregia, tu rediens nouissime.i.vltime, quia res maxime noua, vltima videtur facta, Numantia.i.ex bello Numātino, decorasti.i.ornasti, & me & regnum meum gloria, quia laudatus à Scipione redijt, & fecisti tua virtute.i.per virtutem tuam, Romanos amicissimos nobis ex amicis.i.vbi prius tantum amici fuerant. Nomen.i.gloria & fama. (sicut apud Maronem Aeneid.ij. Et nos aliquod nomenq. decusq. gessimus. Et in Buc. Semper honos, nomenq. tuum, laudesq. manebunt,) familiæ.i.domus nostræ, est innouatum.i. noua gloria nobilitatum in Hispania, vbi antea clarum fuerat ex gestis Masinissæ cum Asdrubale contra Romanos, clarius effectum est ex gestis Iugurthæ cum Scipione pro Romanis. Postremo, quod.i. quæ res, est difficillimum.i.difficillima acquisitu, inter mortales, tu vicisti.i.superasti inuidiam gloria.i.per gloriam tuam, quia tametsi liuor summa petit, tamen inuidia non est ferè nisi inter pares, aut pro paribus, quis enim plebeiorum felicitati regiæ inuidet nisi forte pro rege aut principe sunt? &c. Cum igitur tantam gloriam nactus fuerit desitum est illi inuideri. Nunc quoniam natura facit mihi finem vitæ.i. quia natura morte de- ASCEN.

cedo, ego moneo & obtestor te per hanc dexteram, id est quam teneo, videlicet tuam .i. per victutem tuam, quæ tu de altera potissimum perspicitur, & per fidem regni .i. quam debes regno, vt, id est vt habeas charos hos .s. duos filios meos (quos illi demonstrauit hoc dicens) qui existentes tibi propinqui genere .i. consanguinitate, quia patrueles sunt fratres tibi beneficio meo .i. per adoptionem meam; neu .i. ne ue malis .i. magis velis, adiungere, scilicet tibi ad societatem regni alienos, quam retinere coniunctos, sanguine .i. necessitudine sanguinis, quia non exercitus neque thesauri sunt præsidia .i. protectiones & custodiæ regni .i. verum .i sed amici, quos neque queas, hoc est nemo queat cogere armis, neque parare .i. comparare auro, sed supple qui pariuntur, id est acquiruntur, officio, hoc est debito & honesto facto, & fide, id est fidelitate, & autem pro sed, quis est amicior, hoc est magis amicus (sunt qui legant amicitior, sed minus audiendi) quam frater sopp. est fratri ? q. d. nullus, aut quem alienum inuenies fidum .i fidelem, si fueris hostis tuis .s. necessarijs ? q. d. nullum. Equidem .i. ego certo trado vobis regnum firmum, hoc est validum, si eritis boni .i. fideles & concordes : sin, hoc est sed si eritis mali, imbecillum .i. debile. Nam paruæ res crescunt concordia, id est per concordiam, & maximæ sup. res dilabuntur .i. deciduntur, discordia. Ceterum .i. sed ò Iugurtha decet te ante hos .i. potius quam hos filios meos prouidere, ne quid eueniat aliter .s. quam volumus, quia tu es prior .i. ante is ætate & sapientia. Nam in omni certamine .i. contentione is qui est opulentior .i. ditior, etiam si .i. quanquam accipit iniuriam, videtur tamen facere iniuriam, quia plus potest .i. quia potentior est. Autem pro sed, vos ò Adherbal, & Hiempsal, colite .i. veneramini, & obseruate, scilicet cauete ne offendatis; hunc talem, id est tam præstantem virum videlicet Iugurtham : imitamini virtutem, scilicet eius, & enitemini, id est elaborate efficere, ne ego videar sumpsisse, id est adoptasse meliores liberos, quam genuisse, hoc est ne vos deteriores sitis Iugurtha.

AD ea Iugurtha, tametsi regem ficta locutum intelligebat; & ipse longe aliter animo agitabat, tamen pro tempore benigne respõdit. Micipsa paucis post diebus moritur. Postquam illi more regio iusta magnifice fecerant, Reguli in vnum conuenere, vt inter se de cunctis negocijs disceptarent. Sed Hiempsal, qui minimus ex illis erat, natura ferox, etiam ante ignobilitatem Iugurthæ, quia materno genere impar erat, despiciens, dextra Adherbalem adsedit : ne medius ex tribus quod apud Numidas honori ducitur, Iugurtha foret. Deinde tamẽ, vt ætati concederet fatigatus à fratre, vix in alteram partem traductus est. Ibi cum multa de administrando imperio differerent : Iugurtha inter alias res ait, oportere quinquennij consulta, & decreta omnia rescindi : nam per ea tempora confectum annis Micipsam, parum animo valuisse. Tum idem Hiempsal placere sibi respõdit. nam ipsum illum tribus his proximis annis adoptione in regnum peruenisse. Quod verbum in pectus Iugurthæ altius q[uam] quisque ratus erat, descendit. Itaque ex eo temp[ore] [ir]a & metu anxius, moliri, parare, atque ea modo in animo habere, quibus per dolum Hiempsal caperetur. Quæ vbi tardius procedunt, neque lenitur animus ferox : statuit, quouis modo inceptum perficere. Primo conuentu, quem ab regulis factum supra memoraui, propter dissensionem placuerat diuidi thesauros : finesque imperij singulis, constitui. Itaque tempus ad vtranque rem decernitur : sed maturius ad pecuniam distribuendã. Reguli interea in loca propinqua thesauris, alius alio cõcesse. Sed Hiempsal in oppido Thirmida forte eius domo vtebatur, qui proximus lictor Iugurthæ, charus, acceptusq. ei semper fuerat, quem ille casu ministrum oblatum promissis onerat : impellitq; vti tanquam suam domum visens eat : portarum claues adulterinas paret, nam veræ ad Hiempsalem referebantur, ceterum vbi res postularet, se ipsum cum magna manu venturum.

AD ea Iugurtha) Quamuis, inquit Iugurtha intelligeret, Micipsam ficta locutum fuisse, & aliud habuisse in animo, aliud dixisse, tamen benigne respondit, sicuti tempus postulabat. (Et ipse,) Scilicet Iugurtha. (Agitabat,) Id est versabat, cogitabat in animo suo, non enim respondit, sicuti cogitabat in animo, sed sicuti tempus postulabat. (Postquam) Mortuo, inquit Rege, cum exequias magnifice celebrassent, in vnum reguli conuenerunt, vt de omnibus rebus inter se differerent, & disputarent. (Illi,) Scilicet Micipsæ mortuo. (More regio) Secundum regiam consuetudinem. Magna enim ambitione, & pompa exequiæ regum celebrabantur. (Iusta,) Id est exequias funebres : & tantummodo plurali numero declinantur. (Reguli,) Scilicet Iugurtha, Adherbal & Hiempsal. (Disceptarent) Discuterent, & disputarent. (Sed Hiempsal) cum in vnum reguli conuenissent, vt de omnibus rebus inter se colloquerentur, inter sedendum Hiempsal, ita consedit, vt fratrem Adherbalem inter tres medium constitueret, quamuis ætate Iugurtha prior esset, nõ enim ferre poterat, vt Iugurtha honore esset superior, qui genere erat inferior, nam ea concubina natus erat. (Ante Adherbalem assedit) .i. iuxta Adherbalem sedit. (Deinde tamen, vt ætati concederet) .i. vt locum daret Iugurthæ, qui ætate maior erat. (Vix,) Id est cum labore, difficulter. (Ibi cum multa) Ostendit in hoc primo colloquio, quòd inter se reges habuerunt causam discordiarum, & certaminis eorum. Nam cum Iugurtha dixisset omnia oportere rescindi, quę Micipsa statuerat & decreuerat quinque annis ante mortem suam, quia propter ætatem, & senectutem, non satis animo valebat : Hiempsal respondit, id sibi placere, nam in eo quinquennio dicebat Iugurtham a Micipsa filium adoptatum. Quod dictum ex animo & memoria Iugurthæ non decessit, postq. illud semper cogitauit Iugurtha, quo pacto Hiempsalem interficeret. (Consulta,) Id est statuta. (Decreta) Quidquid decreuisset Micipsa per quinque annos ante mortem. (Rescindi) .i. irritari, vt essent irrita quęcunque decreuisset, & nihil valerent, nullam vim haberent. (Nam,) Scilicet dicebat. (Confectum) Consumptum. (Parum animo valuisse,) Id est non satis intellectu valuisse, ideo ipse dicebat rescindi. (Altius,) Id est interius. (Quam quisque erat ratus) Quam quisquam putauerat. (Anxius) Solicitus. (Moliri) Pro moliebatur, id est parabat. (Atque eo modo,) Id est tantummodo. (Habere) Pro habebat in animo. (Quæ vbi tardius procedunt) Cum, inquit, Iugurtha videret Hiempsalem per dolum facile capi non posse, sed eam rem tardius perfici, & in longius tempus ire quam volebat, decreuit, quoquo modo, id est vel per vim, vel per insidias facere, quod statuerat. (Quæ,) Scilicet vt per dolum Hiempsal caperetur. (Quæ,) Id est quæ res. (Vbi) Pro postquam. (Tardius procedunt) .i. in longius tempus vadunt. (Neque lenitur) .i. mitigatur. (Animus ferox) .i. indomitus animus .s. Iugurthæ. (Quouis modo) .i. quoquo modo, quolibet modo, videlicet, vt si non posset per insidias interficere Hiempsalem, vi aperta eum occideret. (Inceptum,) Id est propositum animi sui. (Perficere) Adimplere, complere. (Primo conuentu) in primo colloquio, quid fecerunt inter se reguli, decreuerant vidẽre thesauros, & omnes pecunias, & assignare cuicuique partẽ suam imperij, et vnusquisque sciret, quod suum esset. (Primo conuentu) .i. quando primum conuenerunt. (Ad vtranque rem) Scilicet ad diuidendum imperium, & ad diuidendos thesauros. (Maturius,) Id est prius, celerius. (Distribuendam) .i. diuidendam. (Alius alio,) Id est alius in alium locum. (Concessere,) Id est venere, profecti sunt. (Sed Hiempsal) .s. concessit, & profectus est. (Oppidum) .i. in ciuitatem Thirmidam. (Forte eius) Nunc dicit, quo consilio Iugurtha visus fuerit, vt per insidias Hiempsalem captum interficeret. Dicit enim, Iugurtha ministrum quendam habebat charum admodum & gratum sibi, qui familiariter vtebatur domo Hiempsalis. Nam domum habebat propriam in ea ciuitate, in qua Hiempsal se contulerat. Iugurtha igitur hunc ministrum ad se vocat, multa, & magna præmia ei promittit, si fecerit hoc, quod ei proponit. Tandem illum inducit, vt ad eam ciuitatem vadat, in qua erat Hiempsal, & claues portarum adulterinas, & falsas faciat, & certo, ac statuto tẽpore portas aperiat, & Iugurthæ milites introducat. Minister ille omnia, sicuti dixerat Iugurtha, breui tempore facit, & per noctem Iugurthæ milites introducit. Atque ita Hiempsal, qui audito tumultu, in tugurium cuiusdam ancillæ confugerat, capitur

&

& obtruncatur, caputq. eius ad Iugurthã defertur. [Eius domo) .s. Hiempsalis. [Lictor).i. minister. Nam lictores dicuntur ministri, qui magistratum, vel regem præcedunt) Qui erat proximus Iugurthæ) Ex multis lictoribus iste, de quo loquitur, proximus erat Iugurthæ, quia magis propè Iugurtham incedebat. [Vtebatur) Quia hic lictor familiariter versabatur in domo Hiempsalis. [Acceptus).i. gratus [Ei).s. Iugurthæ. [Quem ille) Ordo est, quem ministrum casu oblatum ille onerat promissis, & impellit, ut eat tanquam visens domum suam, & paret claues adulterinas, nam veræ .s. claues referebantur ad Hiempsalem. [Ille) .s. Iugurtha. [Onerat promissis) Quia multa Iugurtha, & magna præmia promittit. [Impellit) .i. inducit. [Visens) .i. aspitans. [Claues adulterinas).i. falsas. [Nam veræ) .s. claues, ac si diceret veras claues habere non potuisset, quia cum clausæ essent portæ ciuitatis, claues reportabantur ad Hiempsalem. [Ceterum) Vbi res postularet).i. quando omnia parata essent. [Seipsum venturum) .s. dicebat. [Maxima manu) .i. multitudine.

MARL. A D hæc).s. verba Micipsæ. [Agitabat).s. quod facturus esset in imperio. [Pro tempore) Quia ægrotabat. [Magnifice) Pompaliter. [Disceptarent) Communicarent. [Ferox) Indomitus. [Antea) Viuente patre. [Ignobilitatem) Vilitatem. [Despiciẽs) Contemnens. [Ne medius) Quia ille locus erat honoratior. an de Virgil. primo; Cum venit auleis iam se regina superbis. Aurea composuit spõda, mediamq. locauit. [Fatigatus) Multis precibus motus. [Ibi) Hoc in loco. [Alia res) Necessarias regno. [Proximis) Præteritis. [Erat ratus (Quia tametsi illud verbũ parũ pendere videbatur, nõ timebat. [Ira) Perturbatione. [Metu) Ne a regno disturbaretur. [Primo conuentu.) In prima congregatione. [Proximus) Familiaris. [Promissis) Pollicitationibus. [Eas) .s. Thirmidam [Res pos.) Data esset opportunitas.

LIVIUS E T I A M ante ignobilitatem Iugurthæ) Legendum, antea. Id & plenius est & sonantius. [Quid si diuisim legas, Etiam antea, vbi nos coniunctim Etiam?) Paulo post. [Deinde tamen et ætati concederet) Manuscripta, dein tamen, quæ particula sanè est in veterum scriptis frequens. Ita postea. Dein loca exusta solis ardoribus. Nam sic exemplar manuscriptum, ubi hodie lerẽ, Deinde. Merseburgensis codex Dehinc tamẽ vt ætati &c Mox. [Via in alteram partem traductus est) In manuscriptis est, transductus, quod antiquitatem magis redolet, & apud Terentium & Cæsarem reperitur. [Ibi cum multa de administrando imperio differerent, Iugurtha inter alias res ait, oportere quinquennij cõsulta & decreta omnia rescindi) Manuscriptum, inter alias res iacit. pro, inter alia hoc significat & innuit, oportere quinquennij consulta, &c. Nam sic interdum hoc verbo utimur. Cic. ad Atticum ij. Sed illud quid nam sit, scire cupio, quod iacis obscure, iam etiam ex ipsis Quinque uiris loqui quosdam, Quidnam.i. pro, quod obscure & tecto significas, T. Liuius vj. ab V.C. Ad hoc domi cõcionantis in modum sermones pleni criminum in Patres, inter quos cum omisso discrimine vera an vana iaceret, thesauros Gallici auri occultari à patribus iecit. pro, significauit, quo & alias idem. Sed & verbo iactare Liuius in eodem significato utitur. Vt, v. ab V C. Iactantibus non obscure Gallis, haud magna mercede se adduci posse, ut obsidionem relinquant. Et apud Tacitum, Iacere sociutros sermone, lib. v. Idem, Si qua discordia iecisset, inquit. Fuit credo quidquid sibi nam vellet vò Iacit, minus intellexerit. Is igitur deceptus specie recti, vt est inscitia, substituendum putauit, Ait. Quod si cui vulgata lectio magis arridet, is persuasum sibi habeat, animum errore & vana specie atq; imagine veri preoccupatum in causa esse, cur ei minus castigatio nostra placeat. Hæc iam annotaram, cum ecce affertur & aliud manuscriptum, in quo ipso idem reperi, vt iam nullus scrupulus relinquatur. Ceterum decreta rescindi Sal. pro irrita infectaq. fieri, siue pro irritis haberi dixit, quomodo & Cicero, Cæsaris acta rescindere, cõstituta ab alio rescindere, iudicium vel res iudicatas rescindere, atque hoc genus alia, pro infirmare, dissoluere, labefactare, nam his verbis interdum eodem modo est visus. [Quod verbum in pectus Iugurthæ altius, quàm quidquam ratus erat, descendit) Legendum, quàm quisquam ratus, omisso illo verbo Erat, quod ex glossa inepti alicuius & insulsi literatoria irrepsisse credo in contextum. [Sed Hiempsal oppido Thirmida) Manuscripta cuncta, in oppido, addita præpositione. quomodo & Badianum & alia quædam. Exemplar Florentinum, Venetum, atque ex his deriuata, in oppidum Thirmidam, quasi ad verbum Concessere referatur, sed perperam meo iudicio.

GLAR. D E X T E R A Adherbalem adsedit, ne medius ex trib.) Quidam codices habebant, ante Adherbalem assedit. Sanè illud Dextra ambiguum est, nihil enim refert, siue dextra Adherbalis, siue Hiempsalis intelligas, modo Hiempsal Adherbali proxime assederit. Sic enim vel ipsa Hiempsal, qua iuuenili erat audacia, sibi melius, vel Adherbal, quod iure poterat. Si itaque in medio sedere, plus erat quam superiore alioqui loco, nihil refert in vtrũ Adherbalis partem assederit Hiempsal. Nullo enim pacto fieri poterat medius Iugurtha, siquidem duo hi contigui sedebãt. Quare paulo post verbum, in partem alteram, Iugurthæ .s. exponendum est. Alioqui Adherbal se fecisset medium, unde Iugurtha nihil honoris habuisset, frustraq. fatigauisset fratrem, vt ætati concederet. [Sed Hiempsal in oppido Thirmida forte eius vtebatur domo) Aldinus codex hæc verba, Forte eius vtebatur domo, Parenthesews signis incluserat, cum nominatiuus Hiempsal ad Vtebatur verbum construatur. Soldus hanc domum Hiempsalis esse credidit, cum sit Lictoris. Et ipse auctor statim de Iugurtha, atque adeo de Lictore subiungit: Impellitq. vti tanquam suam domum visens eat. Soldum Badius in hoc rectè redarguit, vt eũ, qui auctoris sensum non intellexerit.

ASCEN. I V G V R T H A tametsi intelligebat regem).s. Micipsam locutum ficta.i. excogitata per dolum contra mentem suam, & ipse.s. Iugurtha agitabat .i. versabat & meditabatur in animo longe aliter quia solus, regnare proposuerat, tamen respondit ad ea quæ à Micipsa dicta erant benigne, pro tpe .i. sicuti moribundo respondendum censebat. [Micipsa moritur paucis diebus post) .i. postquam ea locutus fuerat. [Postquam illi &c.) Auspicatur narrationem de discordia inter regulos sumptis post mortem Micipsæ, dicens: Postquam reguli fecerant.s. Micipsæ defuncto, iusta.i. debitas exequias. (Declinamus autem iusta substantiue & tantum pluraliter pro iustis officijs, & exequijs defunctorum) more regio.i. ut regem decet, magnifice.i. pompose & sumptuose ipse reguli .i. minores reges seu coheredes regni, Adherbal, Hiempsal, & Iugurtha, conuenerunt in vnum .s. locum, vt disceptarent.i. discuterent & disputarent ac tractarent, de cunctis negotijs.s. ad regnum spectãtibus. Sed Hiempsal qui erat minimus .s. natu ex illis, existens ferox natura .i. ex naturali inclinatione, despiciens, pro eo qui despexerat quasi sit aspernatus etiam antea non solum tunc ignobilitatem .i. ingenerositatem (vt sic dicatur) Iugurthę, qui nobilior quidem, sed minus generosus erat, quia erat impar .i. inferior, genere materno, quia ex concubina genitus, assedit .i. sedit iuxta Adherbalem fratrem maiorem natu, dextera.i. à dextera parte, ne Iugurtha foret medius ex tribus quod.s. medium sic esse ducitur .i. reputatur, apud Numidas honori.i. ad honorem, quia medius locus a natura assignatur principi, vt Soli inter planetas, & cordi in corpore humano. Deinde tamen fatigatus hoc est crebra admonitione solicitatus à fratre .s. Adherbale vt concederet ætati, quia minor supra maiorem sederat, vix.i. cum difficultate summa est traductus, in alteram partem.i. in sinistram. Ibi.i. tunc aut in eo loco, cum differerent multa de regno administrando, Iugurtha ait inter alias res, oportere omnia consulta & decreta quinquennij.i. facta à Micipsa proxime elapso quinquennio, rescindi.i. irrita haberi. Nam supple ait Micipsam confectum.i. consumptum, annis, hoc est senio, valuisse animo.i. ratione, parum per ea tempora.s. quinquennij. Tum .i. tunc idem Hiempsal respondit placere sibi.s. vt omnia rescindantur. Nam sup. ait illum ipsum.s. qui hoc dixerat Iugurtham, peruenisse in regnũ.i. in partem regni adoptione.i. per adoptionem Micipsæ his tribus annis proximis.s. quinquennij, quod verbum descendit altius.i. profundius (ubi manifeste altum pro profundo dicitur, aliter non descendisset. Sicut contra cœlum dicitur profundum) in pectus Iugurthæ quàm quisque ratus erat. [Itaque).i. & ita, quia ægerrime tulit verbum Hiempsalis Iugurtha, anxius ira & metu, ne ab hereditate penitus excluderetur, sup. cœpit aut more historico, moliri.i. moliebatur.i. machinabatur cum summa mole.i. difficultate, & parare.i. parabat, & habere.i. habebat in animo, modo.i. solummodo vel duntaxat ea, quibus Hiempsal caperetur.i. capi posset per dolum. [Quæ) .s. machinata & parata, vbi.i postquam procedunt.i. ad effectum perueniunt, tardius.s. quam sperabat neque.i. & non, & animus.s. Iugurthæ, ferox, non lenitur .i. non mulcetur neque mitigatur (vt tamen solet per temporis moram. vnde Venus in Iunonem Æn. v. Quam nec longa dies pietas, nec mitigat ulla) statuit.i. constituit perficere inceptum.i. necem Hiempsalis, quouis modo, siue per dolũ & clam, siue per vim & manifeste, placuit primo cõuentu .i. ad consultationem habendam conuentione, quem ego memoraui.i. recitaui factum ab regulis i. coheredibus regni, thesauros diuidi propter dissensionem ortam inter coheredes, & fines imperij constitui singulis.i. suam cuique partem assignari. Et ita tempus decernitur.i. addicitur communi decreto, ad vtranque rem .s.

ad thesauros diuidendos,& ad regnum dispartiendum,sed sup.decernitur maturius.i.prius ad pecuniam distribuendam. Reguli.i. coheredes, seu pares regni, concessere interea.i.abierunt in loca propinqua thesauris,alius sup. concessit alio.i.ad alium locum. Sed Hiempsal vtebatur forte.i.à casu, in oppido Thirmida.s.nomine, domo eius qui ex-stens proximus lictor.i.satelles & custos corporis Iugurthæ,fuerat semper charus & acceptus ei.s.Iugurthæ (Soldus legit in oppidum Thirmidum,hoc ordine: Sed Hiem.cōcessit sup.in oppidum Thirmidum. Quidam lictor proximus Iugurthæ,qui charus & acceptus fuerat ei.s.Iugurthæ,vtebatur forte domo eius,quam Hiempsal illic habuerat, sed prior lectio concinnior est) quem.s.lictorem,ille.s.Iugurtha,oblatum casu.i.a fortuna ministrum.s.ad tale negocium peragendum,onerat.i.opprimit promissis,& impellit,vti .i. vt eat.s.in hospitium Hiempsalis, tanquam visens suam domum (ergo non domum Hiempsalis)paret.i.compararet claues portarum adulterinas.i.ad similitudinem verarum factas. Nam veræ claues referebantur.s. singulis noctibus postquam portę erant clausæ,ad Hiempsalem. Ceterum .i. sed insuper sup. dixit seipsum venturum cum magna manu vbi .i. quando res .i. vtilitas postularet.

NVMIDA mandata breui conficit; atque vti doctus erat,noctu Iugurthæ milites introducit,qui postquam in ædes irrupere: diuersi regem quærere,dormientes alios, alios occursantes interficere: scrutari loca abdita: clausa effringere: strepitu,& tumultu omnia miscere,cum interim Hiempsal reperitur occultans se in tugurio mulieris ancillæ: quò initio pauidus & ignarus loci profugerat. Numidæ caput eius,vti iussi erant,ad Iugurtham referunt. Ceterum fama tanti facinoris per omnem Africam breui diuulgatur: Adherbalem omnesq́; qui sub imperio Micipsæ fuerant,metus inuadit. In duas partes discedunt Numidæ: plures Adherbalem sequuntur: sed illum alterum,bello meliores. Igitur Iugurtha quàm maximas pōt copias armat: vrbes partim vi, alias voluntate,imperio suo adiungit: omni Numidiæ imperare parat. At Adherbal,tametsi Romam legatos miserat,qui senatum docerent de cæde fratris,& fortunis suis: tamen fretus multitudine militum parabat armis contendere. Sed vbi res ad certamen venit,victus ex prœlio, profugit in prouinciam: ac deinde Romam cōtendit. Tum Iugurtha peractis consilijs,postquam omni Numidia potiebatur in ocio,facinus suum,cum animo reputans,timere populum Rom.neque aduersus iram eius vsquam,nisi in auaritia nobilitatis,& pecunia sua spem habere. Itaque paucis diebus cum argento & auro multo, legatos Romam mittit, quis præcepit, vti primum veteres amicos magnis muneribus expleant: deinde nouos acquirant: postremo quæcunque possint largiendo, parare ne cunctentur. Sed vbi Romam legati venere: & ex præcepto regis hospitibus,alijsq́ue,quorum ea tempestate in senatu auctoritas pollebat,magna munera misere: tanta commutatio incessit, vt ex maxima inuidia in gratiam & fauorem nobilitatis Iugurtha veniret. Quorum pars spe, alij præmio inducti, singulos ex senatu ambiendo nitebātur,ne grauius in eum consuleretur. Igitur vbi legati satis confidunt, die constituto senatus vtrisque datur. Tum Adherbalem hoc modo locutum accepimus.

SOLDVS NVMIDA).s. minister ille.(Breui).s.tempore. (Doctus) Instructus.(Introducit)Vel in ciuitatem, vel certe in domum Hiempsalis.(Qui).s.militea.(In ædes).i.in domū. (Irrupere).i. vi introire.(Diuersi)Videlicet,alius alia via.(Quærere) Pro quærebant.(Occursantes)Obuiam factos. (Interficere) Pro interficiebant.(Scrutari proscrutabantur).i.inquirebāt. (Abdita).i.secreta.(Clausa)Quæ clausa erant frangebantur.(Miscebant).i. turbabant. (Tugurio) Tugurium est domus vilis,& abiecta, à tegendo dicta.(Quo).i. in quod tugurium. (Referont) Reportant.(Tanti facinoris).i. tanti sceleris. Facinus in bonam,& malam partem accipi potest. Nam & bonum,& malum facinus dicimus.(Diuulgatur) Id est spargitur. (Adherbalem) Ordo est: Metus inuadit Adherbalem, & omnes, qui fuerant sub imperio Micipsæ. (Numidæ) Tota prouincia Numidarum in duas partes diuisa est,vna pars Adherbalem, altera Iugurtham sequebatur, sed plures tamen sequuntur Adherbalem,qui meliores erant bello sequuntur Iugurtham.(Copias) Exercitum. (Qui senatum docerent) Qui senatui exponerent. (Profugit in prouinciam) Romani partes terrarum, quas bello subiugabant, prouincias appellabant, ad quas vel prætores, vel proconsules cum officio mittebant,qui eas regerent. Multa ergo oppida in Africa Pop. Rom. habebat, quas per magistratus administrabat. Hæc ergo loca,quæ Pop.Rom. habebat,dicebantur prouincię,in hanc prouinciam Rex Adherbal eiectus à Iugurtha,profugit,deinde in Romam venit. (Contendit).i.vadit,proficiscitur.(Tunc cum Iugurtha Hiempsalem occidisset,& Adherbalem regno spoliasset.scelus suum in animo pertractans,timere cœpit Pop Rom. nec aliquam spem habebat aduersus irā eius nisi in auaritia nobilium Rom & in pecunia sua. Ordo est: Tūc Iugurtha reputans facinus suum cum animo suo, timere pro timebat Pop.Rom.neque habere pro habebat spem vllam aduersus iram eius,nisi in auaritia nobilitatis,& in sua pecunia, postquam potiebatur omni Numidia in ocio,peractis cōsilijs.(Peractis consilijs).i perfectis consilijs.i.cum perfecisset id, quod facere decreuerat,videlicet cum Hiempsalem interfecisset,& alterum fratrem Adherbalem regno expulisset, & totum regnum Numidiæ vsurpasset,sicuti facere cogitauerat.(In ocio) In quiete & pace,quia nemo ei impedimentum afferebat. (Reputans) Considerans,pertractans.(Populum Romanum timere) Timebat enim Pop.Rom.quia sciebat illum non esse passurum socios suos, tam indigne & crudeliter fuisse necatos a Iugurtha. (Vsquam).i. in aliqua re. Nisi in auaritia nobilitatis,quia sperabat nobiles senatores Romæ auaros, à se posse pecunia corrumpi, ne paterentur aliquid decerni contra senatum quod etiam fecit. (In auaritia nobilitatis).i.nobilium ciuium Romanorum.(Et pecunia sua) Quia sperabat nobiles Rom.ciues posse corrumpere.(Quibus præcepit).i.iussit.(Ne cunctentur).i.ne morentur, ne differant. (Sed vbi Romam legati)Ostendit quanta mutatio animorum Rom. facta sit, postquam legati Iugurthæ Romam missi,ciues muneribus,& pecunia corruperunt. Dicit enim Iugurtham facta largitione,in gratiam omnium venisse, quem antea omnes odio habebant.(Sed vbi)Ordo est: Tanta commutatio incessit,vt Iugurtha veniret in gratiam nobilitatis, ex maxima inuidia,vbi pro postquam legati Rom. venere,& misere magna munera hospitibus & alijs, auctoritas quorum pollebat in senatu, ea tempestate dico misere magna munera ex præcepto regis,quorum pars inducti spe, alij inducti præmio nitebantur, ambiendo singulos ex senatu, ne consuleretur grauius in eum. (Hospitibus) Vel qui susceperant legatos hospitijs,vel qui aliquando suscepti fuerant hospitio à Iugurtha in prouincia Numidiæ.(Ea tempestate)Eo tempore. (Pollebat).i. potens erat. (Incessit) Inuasit.(Vt ex maxima inuidia).i.odio.Ecce commutatio; quem primo maxime oderant,ei postea fauebant, eumq́; summe diligebant. (Quorum).s.nobilium. Nam nobilitas collectiuum nomen est.(Pars spe) Quidam inducti spe,quam legati faciebant. promittebant enim in futurum magna munera. (Alij præmio) Alij inducti præmio qui iam munera vel pecunias acceperant.(Ambiendo).i. blanditijs circumueniendo, & blandiendo, quia qui corrupti erant, alios senatores singillatim alloquebantur,blanditijs rogantes, ne in Iugurtham graue aliquid decernerent.(In eum) i.Iugurtham.(Consuleretur).i.decerneretur,deliberaretur,& determinaretur.(Igitur legati) Postquam legati visi sunt muneribus & pecunijs satis sibi propitios reddidisse senatores,vt iam confidere possent, dies statuitur, in quo & Rex Adherbal,& ipsi legati in senatum venirent. (Locutū).s.in senatu.(Accepimus).i.audiuimus,intelleximus. (Vtrisque).s. & Regi & legatis.(Senatus datur) Vt Sen. eos audiat.

MANDATA) Commissionem.(Doctus) Instructus.(Irrupere)Impetum fecere.(Alios).s.regis satellites.(Strepitu)Fragore.(Tumultu)Clamore (Ceterum) Præterea. (Diuulgatur) Disseminatur.(Meliores)Fortiores & aptiores ad res gerendas, non enim ad bonitatem refertur. Igitur, vt possit occidere Adherbalem,alij codices sic legunt. (Igitur Iugurtha, quam maximas copias potest armat,vrbes partim vi, aliquas voluntate imperio suo adiungit, omni Numidiæ) In omnibus partibus Numidiæ, MARL.

midiæ, parat imperare. [Dehinc) Ea prouincia vel postea. [In ocio)S oe aduersario. [Vnquam) Aliquo modo. [Primum) Ante alios. [Quæcunque) Etiam ignobilem. [Consuleretur) Fieret decretum. [Grauius) Acerbius.[Constituto) Determinato.

RIVIVS. OCCVLTANS se in tugurio mulieris ancillæ) Manuscripta non habent additam præpositionem In. Seruius in primum Aen. hunc locum citans præpositionem addit, ni sint mendosi codices. Itidem in viij. At Donatus in Andriam quidem In, omittit, consentientibus ad vnum quotquot ipse viderim exemplaribus. in Phormionem vero, addit præterquam in codice Romano, vbi hic locus cõtra quàm in alijs ferè est omissus. Mihi vulgata lectio haud sanè displicet. pro, delitescens in tugurio, abdensq. sese nisi quis legendum forte putet, Cum interim, Hiempsal reperitur occultans in tugurio, &c. accusatiuo omisso. quo ad Atticum Cic. Inuentus est vix in hortis suis occultans, vt videlicet, absolute actiuum ponatur. Tametsi in Merseburgensi est, occultans sese, vt nihil certi quis affirmare queat. [Quam maximas potest copias armat) In Merseburgensi & impressis vetustioribus, copias parat. pro comparat. In ceteris manuscriptis est vulgata lectio, consentiente Beroaldino. Moa. [Vrbem partim vi alias, voluntate imperio suo iungit) Legendum, vrbes, & adiungit, ex manuscriptis, & impressis quibusdam. [De cæde fratris, & suis fortunis) Manuscripta. & fortunis suis, vt pro nomen sequatur id quod elegantius est. Nec secus ea impressis quædam. [Ac deinde Romam contendit) In vetustis est, dehinc, qua voce per sepe & alias vtitur. [Tum Iugurthe paratis consilijs, postquam omni Numidia potiebatur) In quibusdam est peractis consilijs. In manuscripto, patratis. pro perfectis quæ in animo habuerat. idq. verbum maxime omnium placet. Sic dicimus, patrare incepta, patrare facinus. pro peragere, perficere. Moa. [In ocio facinus suum cum animo reputans) Sic & Fabricianum. & cetera manuscripta, quomodo Cic. alicubi, Multa mecum ipse reputaui, in quis Verum in quibusdam, tamen est, in animo, perperam vt opinor. Paulo post. [Romam legatos mittit, quibus præcipitur) Manuscripta, quis præcepit. quomodo & alias sæpe. Moa. [Vti primum veteres amicos magnis muneribus expleant) In manuscripta & alijs quibusdam non est, Magnis. Moa. [Deinde nouos acquirant) Est quidem in Merseburgensi atque alijs vetustis Bagmani. sed in Fabriciano cuius nos plerunque fidem sequimur, adquirant. pro compararent, concilient, adiungant. Id enim proprie hoc loco significat. Habent eodem modo cetera manuscripta. [Sed vbi legati Romam venere, & ex præcepto regis) Perperam est in recentioribus omissa copula Et. quæ est in antiquioribus addita. Moa. [Vti ea maxima inuidia & maleuolentia in gratiam & fauorem nobilitatis Iugurtha veniret) In vetustioribus quibusdam est maleuolentia additum, cui fauorem statim opponat, sicut inuidiæ gratiam. In manuscriptis tamen & recentioribus non est idem additum, ac citra detrimentum sensus abesse poterit. Mox. [Singulos ex senatu ambiendo) Fabricianum, ambiundo, nec aliter Merseburgense.

GLAR. FACINVS suum cum animo reputans) Alij codices habent. In animo reputans, cum in præpositione, quod & simplicius est, & apud auctores frequentius.

ASCEN. NVMIDA, hospes ille confecit breui).s. tempore, mandata Iugurthæ, atque introducit noctu milites Iugurthæ, vt. i. sicuti erat doctus à Iugurtha, qui .s. milites postquam irrupere in ædes .s. quas tenebat Hiempsal, quærebant regem .s. Hiempsalem, diuersi .i. per diuersa loca, & interficere .i. interficiebant alios. i. quosdam ex familia Hiempsalis dormiẽtes, alios occursantes .i. post excitationem obuiam venientes. [Scrutari) .i. scrutabantur loca abdita. i. abscondita, & effringere i. effringebant clausa. i. loca, & miscere. i. miscebant strepitu & tumultu omnia, tam clausa quam non clausa, quia cum vi grassarentur, vbique erat strepitus pedum, & tumultus ex clangore armorum & clamore. [Cũ interim) Breuiter vt cetera ferè perscribit inuentionem & occisionem Hiempsalis, dicens. Com. i. quandoquidem Hiẽpsal (multi scribunt Hiensal, sed peritorum iudicio perperam) reperitur à militibus Iugurthinis. a it à Numida illo, interim, dum .s. sic quærebatur, occultans se in tugurio .i. casula & paruo regmine mulieris ancillæ. i. seruilis conditionis. Vbi notãda est regula Ciceroniana, Cuius species præmissa est non eius addẽdum genus, vnde quia omnis ancilla mulier, sed non econtrario, & quia omnis gemellus frater, sed nec econtrario, ita rectè diceris mulieris ancillæ & fratres gemini, sed non ancillæ mulieris, nec gemini fratres. Quod. i. in quod tugurium, ipse perfugerat initio, existens pauidus & ignarus loci. Numidę à Iugurtha missi referunt caput eius. s. Hiempsalis, ad Iugurtham, sicut erãt iussi. s. à Iugurtha, vbi per id quod dicitur factum, intelligitur etiam quod non dicitur, videlicet Hiempsalem obtruncatum esse, aliter enim nõ retulissent caput eius. Ceterum fama tanti facinoris, quale est occidisse filium regis & patruelem suum, diuulgatur breui per omnem Africam, metus inuadit Adherbalem fratrem Hiempsalis, & omnes qui fuerant .s. dum viuerent, sub imperio Micipsæ patris Adherbalis. Numidæ discedunt post illud factum in duas partes, plures sequuntur Adherbalem, qui erat verus rex, sed meliores .i. peritiores & vtiliores bello .i. ad bellum gerendum, sequuntur sup. illum alterum. s. Iugurtham. Igitur quia dissensionẽ vidit Iugurtha, parat copias quam potest maximas, & parat adiungere suo imperio vrbes partim. i. quasdam vi, & alias voluntate. i. sponte, & imperare omni Numidiæ. Adherbal tametsi miserat legatos Romam, qui docerent .i. certiorem facerent senatũ de cæde. i. nece fratris .s. Hiempsalis, & de fortunis .i. aduersitatibus & potentijs suis, tamen fretus. i. confisus & adiutus, multitudine militum, parat contendere cum Iugurtha, armis .i. vi. Sed vbi res venit ad certamen. i. vbi pugnatum est, ipse victus profugit ex prœlio in prouinciam .i. regionem prius deuictã, & postea regno adiectam, ac contendit. i. proficiscitur dehinc Romam. Tũ .i. tunc Iugurtha peractis consilijs, postquam potiebatur. s. vi, omni Numidia, reputans in animo. i. secum æstimans facinus suum in ocio. i. cum iam ocium haberet, timere supp. cœpit, aut timere pro timebat P. R. neque habere. i. non habebat vsquam spem aduersus iram eius. s. P. R. nisi in auaritia nobilitatis. s. Romanæ, & pecunia sua. Itaq; mittit post. i. postea paucis diebus legatos Romam cum multo auro & argento, quibus præcepit vti .i. vt repleant primum pecunia veteres amicos, deinde acquirant. i. indageant nouos, postremo ne cunctentur. i. ne differant parare. i. acquirere, largiendo. i. per largitiones quęcunq; possint, sed vbi. i. postquam legati. s. Iugurthę venere Romam, & misere. i. miserunt, ex præcepto regis. i. Iugurthæ magna munera hospitibus .s. regis. i. ijs quibus cum ius hospitalitatis habebat se mutuo recipiẽdi hospitio, & alijs, quorum auctoritas, pollebat .i. plurimum valebat ea tempestate, in senatu, tanta commutatio. s. senatorum & animorum, incessit. s. senatoribus, vt Iugurtha veniret in gratiam & fauorem nobilitatis. i. nobilium Rom. ex maxima inuidia, & maleuolentia. i. vbi eum prosecuti fuerant summa inuidia, & maleuolentia. Quorum pars. i. aliqui inducti, spe. s. futurorum munerum, & alij præmio. s. iam accepto, nitebantur, ambiendo. i. more ambientium orando, singulos ex senatu, ne consuleretur. i. ne per consultationem definiretur, & sententia ferretur, grauius .i. durius quam volebat, in eum .s. Iugurtham. Igitur vbi .i. postquam legati satis confidunt. s. parti suæ, & sententię per senatum dandæ, senatus datur vtrisque .s. Adherbali accusatori, & legatis Iugurthæ defensoribus, & hoc die constituto .s. ad agendum de controuersia ipsorum, nos accepimus Adherbalem locutum tum, id est iuncto senatu, hoc modo.

ADHERBALIS VERBA.

PATRES conscripti, Micipsa pater meus moriens mihi præcepit, vti regni Numidiæ tantummodo procurationem existimarem meam, ceterum ius & imperium eius penes vos esse: simul eniterer domi, militiaq. quàm maximo vsui esse pop. Rom. vos mihi cognatorum, vos affinium loco ducerem. Si * ea fecissem in vestra amicitia, exercitum, diuitias, munimenta regni me habiturum. Quæ præcepta patris mei cum agitarem, Iugurtha, homo omnium quos terra sustinet, sceleratissimus, contempto imperio vestro, Masinissæ me nepotem etiam ab stirpe socium, atque amicum pop. Rom. regno, fortunisque omnibus expulit. Atque ego P.C. quoniam eò miseriarum venturus eram: vellem potius ob mea, quàm ob maiorum meorum beneficia posse me à vobis auxilium petere: ac maxime deberi mihi beneficia à P. R. quibus * vtinam non egerem, sed ea si desideranda erant, vti debitis vterer. Sed quoniam parum tuta per seipsa probitas est, neque mihi in manu fuit Iugurtha qualis foret, ad vos confugi P. C. quibus, quod mihi miserrimum est, co

* ita.

* vtinã, nõ habetur in antiquis quibusdam exemplaribus.

gor prius oneri, quàm vsui esse. Ceteri reges, aut bello victi in amicitiam à vobis recepti sunt, aut in suis dubijs rebus societatem vestram appetiuerunt. Familia nostra cū pop. Rom. bello Carthaginiensi amicitiam instituit: quo tempore magis fides eius, quàm fortuna petenda erat. Quorum progeniem, vos P. C. nolite pati me nepotem Masinissæ, frustra à vobis auxilium petere: si ad impetrādum nihil causæ haberem, præter miserandam fortunam, quòd paulo ante rex genere, fama, atque copijs potens, nunc deformatus ærumnis, inops, alienas opes expecto: tamen erat maiestatis pop. Rom. prohibere iniuriam, neque pati cuiusquam regnum per scelus crescere. Verū ego his finibus eiectus sum, quos maioribus meis populus Rom. dedit: vnde pater, & auus meus vna vobiscum expulere Syphacem, & Carthaginienses. vestra beneficia mihi erepta sunt, P. C. vos in mea iniuria despecti estis. heu me miserum, huccine Micipsa pater beneficia tua euasere? vt quem tu parem cum liberis tuis, regniq́ participem fecisti, is potissimum stirpis tuæ extinctor sit? Nunquam ne ergo familia nostra quieta erit? semper ne in sanguine, ferro, fuga versabitur? Dum Carthaginienses incolumes fuere, iure omnia sæua patiebamur: hostes à latere: vos amici procul: spes omnis in armis erat. Postquam illa pestis ex Africa eiecta est, læti pacem agitabamus: quippe, quis hostis nullus erat, nisi forte quem vos iussissetis. Ecce autem ex improuiso Iugurtha intoleranda audacia, scelere, atque superbia sese efferēs, fratre meo, atque eodem propinquo suo interfecto, primum regnū eius sceleris, sui prædam fecit. Post, vbi me ijsdem dolis nequit capere, * nihilominus, quàm vim aut bellum expectantem, in imperio vestro, sicuti videtis, extorrem patria, domo, inopem & coopertum miserijs effecit, vt vbi vis tutius, quam in meo regno essem. Ego sic existimabam P. C. vti prædicantem audieram patrem meum, qui vestram amicitiam diligenter colerent, eos multum laborem suscipere, ceterum ex omnibus maxime tutos esse. Quod in familia nostra fuit, præstitit, vt in omnibus bellis adesset vobis, nos vti per ocium tuti simus, in manu vestra est. P. C. Pater nos duos fratres reliquit, tertium Iugurtham beneficijs suis, ratus est nobis coniunctum fore. Alter eorum necatus est, alter ipse ego manus impias vix effugi. Quid agam? aut quo potissimum infelix accedam? generis præsidia omnia extincta sunt. Pater vti necesse erat, naturæ concessit: fratri, quem minime decuit propinquus per scelus vitam eripuit. Affines, amicos, propinquos ceteros meos, alium alia clades oppressit: capti ab Iugurtha, pars in crucē acti, pars bestijs obiecti sunt: pauci, quibus relicta est anima, clausi in tenebris, cum mœrore & luctu, morte grauiorem vitam exigunt. Si omnia quæ aut amisi, aut ex necessarijs aduersa facta sunt, incolumia manerent: tamen si quid ex improuiso mali accidisset, vos implorarem P. C quibus, pro magnitudine imperij, ius & iniurias omnes curæ esse decet. Nūc vero exul patria, domo, solus, atque omnium honestarū rerum egens, quo accedam? aut quos appellem? Nationes ne, an reges? Qui omnes familiæ nostræ ob vestram amicitiam infesti sunt. an quoquam mihi adire licet, vbi non maiorum meorum hostilia monimēta plurima sint? an quisquam nostri misereri potest, qui aliquando vobis hostis fuit? Postremo Masinissa nos ita instituit P. C. ne quem coleremus nisi populum R. ne societates, ne fœdera noua acciperemus: abunde magna præsidia nobis in vestra amicitia fore. si huic imperio fortuna mutaretur, vna occidendum nobis esse. virtute, ac Dijs volentibus, magni & opulenti estis, omnia secunda & obediētia sunt, quò facilius sociorum iniurias curare licet. Tātum illud vereor, ne quos priuata amicitia Iugurthæ parum cognita transuersos agat: quos ego audio summa ope niti, ambire, fatigare vos singulos, ne quid de absente incognita causa statuatis: fingere me verba, & fugam simulare: cui licuerit in regno manere. Quod vtinam illum, cuius impio facinore in has miserias proiectus sum; eadem hęc simulantem videam: & aliquando, aut apud vos, aut apud Deos immortales rerum humanarum cura oriatur; vt ille, qui nunc sceleribus suis ferox, atque præclarus est, omnibus malis excruciatus, impietatis in parentem nostrū, fratris mei necis, mearumq́ miseriarum graues pęnas reddat. Iamiam frater animo meo charissime, quanquam tibi immaturo, & vnde minime decuit, vita erepta est; tamen lætandum magis, quam dolendum puto casum tuū. Non enim regnum, sed fugam, exilium, egestatem, & omnes has, quæ me premunt, ærumnas, cum anima simul amisisti. At ego infelix in tanta mala præcipitatus, ex patrio regno, rerum humanarum spectaculum præbeo, incertus quid agam. Tuas ne iniurias persequar, ipse auxilij egēs? an regno consulam? cuius vitæ necisq́. potestas, ex alienis opibus pendet? Vtinam emori, fortunis meis honestus exitus esset: ne viuere contemptus viderer, si defessus malis iniuriæ concessissem. Nunc * quoniam neque viuere libet, neque mori licet sine dedecore, P. C oro vos per liberos atque parentes vestros, per maiestatem populi Romani subuenite mihi * miserrimo: ite obuiam iniuriæ: nolite pati regnum Numidiæ, quod vestrum est, per scelus, & sanguinem familiæ nostræ tabescere.

Margin: * nihil minus. — * Quid vetustius dicet sic habent, Nunc ne que viuere libet, neque mori licet sine dedecore. Patres C. pro Ct. * majore. Solum

PATRES Cōscripti) Romulus, qui primus Romę regnauit centum senatores elegit, quos a similitudine curæ, patres appellauit, post centum alij, vt refert Liuius, additi sunt, qui quia simul cum primis in senatu scripti sunt, simul omnes patres conscripti sunt appellati, quasi simul scripti. Patres autem ideo dicti sunt, vel ab ætate, quia centum illi primi a Romulo senes electi sunt, vnde & senatores, dicti, vel vt dicit Sal. a similitudine curæ, quia velut patres filios suos & familiam, sic illi remp. curarent, & administrarent. Qui ab his patribus descenderunt, Patricij sunt vocati. Hęc autem oratio in genere deliberatiuo posita est. Est autem genus deliberatiuum, quod positum in consultatione, habet in se suasionem & dissuasionem. Suadet enim senatui, vt sibi cōtra Iugurtham auxilium ferat. Huius autem generis finis est vtilitas. Nam qui suadet aliquid, oportet vt ostēdat, id esse vtile. Vtile autem diuiditur in tutum, & honestum. Tutum est, quod conficit instantia, vt consequentis periculi vitationem, qualibet ratione. Honestum diuidimus in rectum, & laudabile. Rectum est, quod cum virtute & officio fit. Id diuiditur in prudentiam, iustitiam, fortitudinem, & modestiam. In hac igitur oratione ab his partibus maxime argumentatur, & à iustitia præsertim. Nam vt ait Cicero, Iustitiæ partibus vtemur, si aut innocentium aut supplicum misereri dicimus oportere. si ostendemus bene merētibus gratiam referri conuenire, si demonstrabimus vlcisci male meritos oportere, si societates atque amicitias studiose coli conuenire dicemus. Ab his partibus tota oratione arguit. Est autem oratio composita ad eliciendam misericordiam senatus in se, & ad indignationem concitandam contra Iugurtham. Oratio diuiditur in exordium, narrationem, diuisionem, confirmationem, confutationem, & conclusionem. In hac oratione omnes hæ partes tractantur, excepta diuisione, quæ necessaria non erat. In exordio beneuolentiam captat a persona sua, & a persona aduersariorum. A persona sua beneuolentiam captat, cum

quæ incommoda sibi acciderint, exponit, dicit enim se expulsum regno, & omnibus fortunis spoliatum. Simul etiam beneuolentiam captat, cum obsecratione humili ac supplici vtitur. A persona aduersariorum beneuolentiam captat, cum crudelitatem Iugurthæ in se & fratrem suum ostendit, dicit enim se crudeliter ab ipso regno expulsum. Attētos facit auditores, cum ostendit hoc de quo agitur, ad ipsos, qui audiunt pertinere. Dicit enim se ea toto regno pulsum, cuius administratio tantummodo non sua fuerit, sed ius regni ipsius Pop. Rom. sic. Hæc in exordio facit. Nam exordium est oratio, per quam nobis beneuolum, attentum, & docilem reddimus auditorem. [Patres conscripti) Alloquitur senatores. Ordo patet, & sensus. Dicit enim, pater meus moriens, præcepit mihi, existimarem administrationem regni Numidiæ tantommodo esse meam, sed regnum ipsum esse Pop. Rom. [Procurationem) .i. administrationem. [Eius) .s. regni. [Penes vos) Apud eos esse. i. regnum ipsum esse vestrum. Et ita attentos facit auditores, cum ostendit hoc, de quo loquitur ad eos pertinere. [Eniterer) Conarer. [Simul) .i. & præcepit, vt darem operam, vt essem maxime vtilis Pop. Rom. [Vsui) .i. vtilitati. [Vos mihi cognatorum, vos affinium) Cognati genus paternum respiciunt, affines genus maternum. [Ducerem) .i. existimarem [Si ea fecissem) Pendet à superiori, hoc enim respicit illud, quod dicit præcepit, sed præcipere non potuit, nisi dicendo. ergo subauditur. & dicebat, me habiturum exercitum, diuitias, munimenta regni in vestra amicitia, si ea fecissem. [Si ea fecissem) .i. si ita existimassem, sicuti mihi præcipiebat. [In vestra amicitia) Quia vestra amicitia erit mihi exercitus, erunt diuitiæ, erit munimentum regni. Et ea his verbis sibi beneuolentiam cōciliat auditorum, cum in nulla re nisi in amicitia Pop. R. spem habuisse ostendit. [Quæ cum præcepta) Nunc aduersarium in odium adducit; cum superbiam eius, & crudelitatem ostendit, qui contempto, & neglecto imperio Pop. Rom se regno crudeliter expulit. [Agitarem) .i. fernarem. Ex hoc sibi beneuolentiam comparat cum laudat officium suum sine arrogantia. [Contempto imperio vestro) Ex hoc indignationem senatus contra Iugurtham concitat. [Masinissæ me nepotem) Personam Masinissæ nominat artificiose, quia hic & amicitiam instituit cum P. R. & eam, dum vixit officiosissime coluit. [Expulit) Vi eiecit. [Atque ego) Exordio præmisso, transit ad narrationem in qua breuiter exponit, quid velit petit enim auxilium à senatu contra Iugurtham, licet, & illa potuerit esse narratio in qua rem gestam breuiter aperuit, videlicet, quemadmodum regno expulsus sit à Iugurtha. [Atque ego P. C) Vide quid dicat. Vtinam, inquit ita mihi euenisset, vt si aliquando in meis necessitatibus opus esset auxilium petere à vobis, id facere auderem magis propter beneficia mea ergo Pop. Rom. quam propter beneficia maiorum meorum. Ac si diceret doleo, quòd cum à me nullum beneficium acceperitis, cogor à vobis beneficium petere. Nam si aliquando vobis aliquod beneficium præstitissem, iusta causa esset, cur in meis necessitatibus ego quoque à vobis beneficium & auxilium peterem. Nunc autem nullum meum erga eos beneficium, sed tantummodo beneficia ipse maiorum meorum audaciam præstant ad petendum à vobis auxilium. Sed vellem potius, et mea erga vos beneficia quam beneficia maiorum meorum hanc præstarent audaciam. Et hoc est quod dicit. Ordo est: Atque ego, O patres consc. Vellem potius me posse petere à vobis auxilium ob beneficia mea, quàm ob beneficia maiorum meorum, quoniam ego eram venturus eo miseriarum, et vellem maxime beneficia deberi mihi à P. R. quibus vtinam non egerem, sed vti vterer debitis, si erant desiderando. [Eo miseriarum) .i. ad eas. hoc est in tantas miserias. s. ad quantas perueni. [Ob mea) .i. propter mea. s. beneficia. [Meorum maiorum) In hac parte latenter tangit P. Rom. memorem esse debere beneficiorum maiorum suorum. s. Masinissæ aui, & Micipsæ patris sui. Nam vt supra monstrauimus, Masinissa in Africa contra Carthaginienses multa præclara facinora gessit, Micipsa etiam bello Numantino P. R. iuuit. [Ac maxime) Vide quid dicat. Vellem inquit, vt P. Rom. mihi beneficia deberet, sed nollem eis indigere. & si beneficijs P. Rom. indigerem, vellem posse vti debitis non gratuitis. Beneficia debita dicuntur, quæ alij debent ex merito nostro. gratuita dicuntur beneficia quæ alij nobis præstant, non ex merito nostro, sed ex gratia sua, & liberalitate, cū nihil nobis debeant [Deberi mihi beneficia à P. R.) Quomodo Pop. R. deberet Adherbali beneficia? Si Pop. R. accepisset aliqua beneficia ab Adherbale, tunc ei deberet beneficia. [Vt debitis vterer) .i. vterer his beneficijs, quæ mihi deberentur ex merito meo à P. Rom. [Sed quoniam) Ac si diceret nollem, vt mihi esset necesse petere auxilium à P. R. Sed quoniam necessitas incumbit, propterea ad vos confugi. neque enim per me tutus esse positum. Et hoc est quod dicit. [Sed quoniam ipsa probitas) .i. ipsa bonitas, ac si diceret, quoniam bonitas mea, & innocentia per se tuta esse non potest, neque Iugurtham cognoscere potui, qualis esset, ad vos confugi. [Neque mihi in manu fuit Iugurtha) .i. neque mihi cognitus est Iugurtha, qualis esset. Et est modus notandus. Ea in manu esse dicuntur, quæ palam cognoscuntur. Nam id, quod in manu habemus, nobis est notum. [Confugi) .i. recurri [Quibus) Quod mihi miserrimū est, cogor prius oneri esse quā vsui. Doleo inquit, quod prius vobis sum oneri, quam vtilitati, quia à vobis beneficium peto, antequā aliquid vtilitatis vobis attulerim. [Vsui) .i. vtilitati. [Ceteri reges) Per narrationem exposita causa transit ad confirmationem. Nam tota spes vincendi, ratioq. persuadendi in confirmatione & confutatione posita est. Est autem confirmatio, per quam argumentando nostræ causæ fidem, & auctoritatem, & firmamentum adiungit oratio. Omnes autem argumentationes sumuntur, aut ex his, quæ attributa sunt personis, aut ex his, quæ sunt attributa negocijs, personis attributa sunt, nomen, natura, victus, fortuna, habitus, affectio, studia, consilia, facta, casus, orationes. Hoc loco arguit à factis, dicit enim quid fecerint maiores sui pro Pop. Rom. Simul à partibus iustitiæ arguit, vt antea diximus. Nam iustum est benemerentibus gratiam referre, in hoc argumento maxime persistat, vt meminerint beneficiorum, aut aui sui Masinissæ, aut patris Micipsæ. dicit ergo: Ceteri reges in vestram amicitiam venere necessitate coacti, cum sibi magis, quàm vobis prodesse quærerent, seu Masinissa auus meus vobiscum amicitiam contraxit eo tempore, quo vobis se maxime esse vtilem intelligebat, fidei magis quàm fortunæ ratione. Ceteri reges. Familia nostra, videlicet Masinissa. [Bello Carthaginiensi,) Scilicet bello Punico secundo. hoc supra monstrauimus. [Instituit) Incepit, inchoauit. [Fides eius magis quam fortuna) Quia tunc Masinissa pauper erat. Vnde Liuius refert ad eum Romanos transisse tantummodo cum ducentis equitibus. Ergo fides eius magis quam fortuna erat petenda quia potentia eius erat parua, vtpote, qui spoliatus erat à Carthaginiensibus, & cum his postea fœdus fecerat. [Petenda,) Id est experenda, desideranda. [Quorum progeniem,) Ad familiam refertur, sed familiam nomen collectiuum, & in numero sing. plures significat, vnde dicit, id est quorum filios. s. me nepotem Masinissæ nolite pati, frustra petere auxilium à vobis. [Si nihil causæ) Nunc vtitur locis ad eliciendam misericordiam accommodatis, plures locos Cic. tractat quibus misericordia captatur, quorum primus est. per quem, quibus in bonis fuerimus, & nunc quibus in malis simus, ostendimus. Hoc loco vtitur Adherbal, dicit enim, Si nihil haberē aliud, quod vos moueret ad præstandum auxilium, fortuna mea vos mouere deberet, quia paulo ante eram Rex potens genere, fama, exercitu, fortunisq. omnibus, nunc inops, & calamitatibus, & miserijs plenus, omnibus rebus spoliatus alienas opes mendicare compellor. Hic locus diligenter tractatus sine dubio multū valet ad animos flectendos ad misericordiam. [Si tibi aliud) Ordo est: Tamen erat maiestatis P. R. prohibere iniuriam, neque pati regnum cuiusquam crescere per scelus, si non aliud causæ haberem ad impetrandum, præter miserandam fortunam, quod pro quia, ego paulo ante rex potens, genere, fama, atque copijs, nunc deformatus ærumnis, & inops, expecto opes alienas. Ac si diceret: Si nullam causam societatis & amicitiæ haberē cum P. R. tamen maiestatis P. R. est miserabili fortunæ meæ subuenire, & non pati, vt aliquis vsurpet regnum alterius per scelus, sicuti fecit Iugurtha. [Genere) Sanguinis nobilitate. [Nunc deformatus) .i. deturpatus. [Aerumnis) .i. per ærumnas. [Aerumnę proprie dicuntur labores onerosi, dictæ ab ærumnulis, quę secundum Plautum sunt furcillæ, quibus religatas sarcinas viatores gerebant secūdum Sextum Pompeium [Alienas opes) Aliena præsidia, vel opes, facultates. [Tamen maiestatis erat P. R.) Arguit hoc loco à partibus fortitudinis quæ res magnas & excelsas sequitur, & à partibus iustitiæ, quæ quod suum est cuiq; restituit. [Per scelus crescere) Sicuti crescit regnum Iugurthæ per scelus, qui Hiempsalem dolo interfecit, & Adherbalem regno expulit. [Verum ego his) Vide quid dicat, & quō hoc cum superiore sensu coniungat. Si non hēm aliam causam, præter miserandā fortunam, tum pp maiestatem vestram, deberetis mihi subuenire. Sed præter fortunam miserabilem habeo alias causas, videlicet amicitiam, & societatem antiquam, quia P. R propter societatē & amicitiam donauit maioribus meis hoc regnum, de quo sum expulsus, & de quo auus meus, & pater meus, vna uobiscum expulerunt

pulerunt Syphacem & Carthaginienses, & hoc est, quod dicis. [Verum).i.sed.[His finibus).i.eo regno.[Pop.Rom.dedis) Hoc supra dixit, quia victis Carthaginiensibus, & capto Syphace P. Rom. dono dedit Masinissæ quascunque ciuitates, & loca bello acquisiuerat in Africa. Vnde auus meus.s.Masinissa. [Pater).s. Micipsa. & ex hoc ostendit societatem antiquam, quæ fuit inter suam familiam, & P.R. [Vestra beneficia mihi erepta sunt).i. non possum vti vestro beneficio, quia id, quod vos dedistis aliquã do maioribus meis, mihi abstulit Iugurtha. [Vos in mea iniuria despecti) Dum Iugurtha facit iniuriam, vos despicit. Et ita indignationem senatus contra Iugurtham concitat. [Heu miserum me. Huccine Micipsa pater) Exclamatio est quæ fit ad significationem doloris, aut alicuius indignationis per hominis, aut vrbis, aut loci, aut rei cuiuspiam compellationem. Locus etiam vnus est ex his, ex quibus & in nos misericordia captatur, & odium, atque indignatio in aduersarium concitatur, quod fit, quoties cum indignatione conquerimur, quod ab iis, a quibus minime conueniat, male tractemur, amicis propinquis, quibus bene fecerimus quos adiutores recitauimus. [Huccine) Huc inquit, ò pater Micipsa tua beneficia peruenerũt, vt quem tu filium adoptasti, hic filiorum tuorum interfector existat. [Micipsa) Sermonem ad patrem mortuum conuertit. [Iure omnia sæua patiebamur) Dum Carth. in imperio fuerunt, merito omnia mala patiebamur. Nam iustum erat, vt eos hostes haberemus, qui erant hostes P.R. [Hostis à latere).s.Carth. Nam & Carth. & Numidæ in Africa sunt. [A latere).i. à vicino. [Etecta) Nam eo tempore quo Adherbal hæc dicebat, Carthago deleta erat ab Africa no minore. [Intoleranda aud.) Iugurtham in odium adducit, superbiam eius, arrogantiam, & crudelitatem caponens. [Regnum eius sceleris sui prædam fecit) Quia Iugurtha post scelus suum, quo Hiempsalem interfecit, regnum eius cepit. [Post vbi) Ordo est: Postquam ille Iugurtha effecit me extorrem sicuti videtis, dico me, nihil minus expectantem, quam vim, aut bellum, & effecit me inopem patria, domo, & coopertum miseriis ita.s.vt essem tutius, vbi vis, quàm in meo regno. [Eisdem dolis).s.quibus ceperat fratrem meum. Nihil minus, quia nihil vtas, quod minus timerem quam bellum a Iugurtha. [In imperio vestro) Nã vt a principio dixit, regnum & imperium Numidiæ vult esse Romanorum, sed administrationem tantum modo suam. [Ego sic) In tota oratione hoc agit, vt ostẽdat in nulla re spem habere voluisse, aut præsidia regni sui collocasse, nisi in amicitia, & societate P.R. [Ceterum).i.sed existimabam eos multum laborem suscipere, qui vestram tenerent amicitiam, sed super omnes esse tutos. [Quod in familia nostra fuit) Arguit à partibus iustitiæ, videlicet a gratia. Nam partes iustitiæ sunt religio, pietas, gratia vindicatio, obseruantia, & veritas. Est autem gratia, in qua amicitia cum, & beneficiorum alterius memoria, & alterius remunerandi voluntas continetur. Dicit ergo familia nostra semper vobis auxilio fuit in omnibus bellis, iustum est igitur, si grati & memores beneficiorum esse vultis, vt vos mihi vestrum in tanta necessitate præstetis auxilium. [Quod in familia) Ordo est: Nostra familia præstitit.s.hoc vt adesset vobis in omnibus bellis, quod in nostra familia fuit.i.quantum familia nostra potuit, vobis auxilio fuit in omnibus bellis. [Nos) Ordo est. In vestra manu, vtĩ nos sumus tuti per ocium, ac si diceret, Parum quod est quod peto. Nam sine bello vos facere potestis, vt tutus sim in regno. [Pater nos duos fratres reliquit) Rem ponit ante oculos, ita vt magis geri, quam narrari videatur. [Alter eorum) s.Hiempsal, alterius Iugurthę. [Propinquus).s.Iugurtha oppressit. [Quid agam? aut quo potissimum infelix accedam?) Color est, qui appellatur, Subiectio. Est autem subiectio, cũ interrogamus, aut quærimur, quid contra nos dici possit, deinde subiicimus id quod oportet dici, aut non oportet, aut nobis adiumento futurum sit, aut aduersariis obfuturum. Dicit ergo, Quid agam? aut quo potissimũ infelix accedam? ac si diceres, à quo præsidium petam? A meis? At hi extincti sunt. An ab affinibus, propinquis, amicis? At hi alius alia clade à Iugurtha sunt oppressi. An ab aliis regibus, & nationibus? At omnes infesti, & inimici sunt mihi propter societatem & amicitiam, quæ mihi est cum P.R. Cum igitur & familiæ nostræ, & propinquorum, & amicorum, & affinium, & regum, & nationum, ac gentium omnium præsidia mihi sublata sint, relinquitur, vt ad vos confugiam, & à vobis præsidium petam P.C. & à Pop. Rom. in cuius amicitia, & societate familia nostra regni sui præsidia, semper voluit esse collocata, & hoc est, quod dicit. Vtitur autem colore, qui dicitur commoratio, quæ fit, cum in loco firmissimo manetur diutius, & eodem sæpius reditur, sicut facit Adherbal, qui per totam orationem hoc tractat, & ad hanc sententiam sæpius recurrit, vt dicat maiores suos spem omnem conseruandi regni sui in fide, ac societate P. R. positam esse voluisse, nec ad præsidium regni sui aliarum gentium aut regum societates, aut fœdera quæsiuisse. [Pauci) Miram crudelitatem Iugurthæ ostendit, quia supplicia morte grauiora inueniit. [In tenebris).i.in carcere. [Sed si omnia) Ordo est: P.C. tum ego implorarem vos, quibus decet ius & iniurias omnes esse curæ pro magnitudine imperij, si quid aduersi accidisset ex improuiso, si omnia manerent incolumia, quæ aut amisi aut facta sunt aduersa necessariis. Supra dixit, præsidia generis, amicorum, affinium, & propinquorum esse sublata, nec ab eis posse præsidium peteru. quia eorum pars extincti sunt, pars in carcere clausi, nunc dicit, Si pater, & frater, & amici, & propinqui, & omnes supra dicti viuerent, & incolumes essent, tamen si quid mihi aduersi accidisset, ad vos confugissem, à vobis auxilium implorarem. nunc vero, cum eorum mihi præsidia sublata sint, & exul patria in tanta calamitate positus sim, ad quos alios confugiam, nisi ad vos? q. d. nemo mihi relictus est, a quo præsidium petam, nisi à vobis. Et quia quis obiicere potuisset. Sunt & aliæ nationes, atque alij reges, a quibus potes auxilium petere. Respondet Adherbal non possum quia omnes mihi, & familiæ nostræ sunt aduersi propter societatem, & amicitiam vestram. Sed si etiam possem ab aliis, quam à vobis auxilium petere, non facerem, quia Masinissa auus noster ita docuit, atque instruxit, ne cum aliquo populo, aut rege, vel gente societatem, & amicitiam haberemus, nisi cum P. Rom. in eo magna nobis & ampla præsidia ad tuendum regnum nostrum futura dicebat. Et hoc est quod dicit. [Quæ aut amisi) Hoc pertinet ad patrem, & ad fratrem extinctum. [Aut quæ necessariis aduersa facta sunt, hoc pertinet ad affines, propinquos, & amicos. Nam necessarij dicuntur, non solum sanguine sed & familiaritate, atque amicitia nobis coniuncti. [Aduersa facta sunt) Non solum quantum ad eos, qui necati sunt, sed etiã quantum ad eos, qui carcere afflicti sunt. [Incolumia manerent).i.salua, atque integra & quantum ad vitam, & quantum ad fortunas, & quantum ad dignitatem. Nam ille dicitur incolumis de cuius salute, ac dignitate nihil diminutum est. [Pro magnitudine imperij) Arguit a fortitudine, cuius partes sunt magnificentia, fidentia, patientia, perseuerantia. Nunc ab ea parte, quæ dicitur magnificentia arguit. Est autem magnificentia rerum magnarum, & excelsarum, quam animi ampla quadam, & splendida propositione agitatio, atque administratio. Dicit ergo pro magnitudine imperij vestri vos decet dare operam, vt vnusquisque ius suum habeat, & iniurias illatas vindicetis, atque puniatis. [An quoquam).i.ab aliquo ad aliquem locum. Quo inquit ire possem, vbi non appareat, quemadmodum maiores mei hostes fuerunt illius loci propter vos. Nam quicunque fuerũt hostes vestri, fuerunt & familiæ nostræ propter societatem. [Postremo) Ac si diceret: Etiam si haberem præter vos, vnde præsidium petere possem, non peterem, quia auus noster Masinissa ita nos docuit, ne cum aliquo populo societatem haberemus, nisi cum P.R. Dicebat incolumi imperio Rom. nos quoque futuros incolumes. Et econtra, ruente & cadente imperio Rom. nos etiam occasuros esse. [Ac diis volentibus) Ac si diceret benignitate deorum. Et arguit a possibili. Nam qui petit, ea petere debet, quæ is præstare possit, a quo petit. [Virtute).s.vestra [Diis volẽtibus) i.benignitate deorum [Magni).s.nomine, ac fama. [Opulenti).s.imperio, id est potentes, & diuites, ac si diceret: Date operam, vt intelligam, Masinissam vera nobis prædixisse de vobis. Dixit enim incolumi hoc imperio nos quoque futuros incolumes. Nunc vestrũ imperium incolume est, & magnum atque amplum. Curate igitur, vt ego propter vestram societatem incolumis sim. Et ita concludit argumenta suæ confirmationis. [Omnia secunda).i.prospera. [Sociorum) Confœderatorum, quos nunc vulgo colligatos vocant. [Iniurias) Sicuti est iniuria, quam mihi Iugurtha intulit. [Tantum illud vereor) Nunc transit ad confutationem. Confutatio est, per quam aduersariorum argumenta dissoluimus. [Quos) Inquit, intelligo priuata amicitia fauere Iugurthę, & ambire vnumquemque vestrum, ne ipso absente, aliquid contra ipsum statuatis, & dicere, me fingere verba, & simulare fugã, cum in regno manere potuerim, quod falsum est. [Ne quos).i. aliquos. [Transuersos agat).i.peruertat, & à recto deducat. [Maxima ope) i.maxima vi. [Niti).i.conari. [Ambire) Blandiriis circumuenire. [Absente).s.Iugurtha. [Fingere me verba) Subauditur, & audio illos dicere, me fingere verba. [Quod vtinam) Per imprecationem vertit in Iugurtham hoc, quod de se dicunt aduersarij sui. Amici Iugurthæ, dicunt me omnino fingere, sed vtinam inquit ego aliquando videam Iugurtham sceleratum ita fingentem,

gentem, & simulantem quemadmodum ego fingo ut sic poenas meritas luat scelerum suorum, quae in patrem meum & fratrem Micipsam ausus est perpetrare. [Quod utinam).i. sed utinam. ordo est: Quod.i. sed utinam videam illum simulantem hęc eadem, illum dico, impio facinore cuius sum proiectus in has miserias. Et aliquando oriatur cura rerum humanarum apud vos, aut apud deos immortales, ut ille, qui nunc est ferox, atque praeclarus suis sceleribus excruciatus omnibus malis, reddat graves poenas impietatis in parentem nostrum, & poenas necis fratris mei & poenas miseriarum mearum. [Sceleribus suis ferox) i. indomitus, & immanis propter scelera sua. [Praeclarus) Nobilis per ironiam dictum. [Impietatis in parentem) Quia à quo adoptatus erat in filium, eius filios impie persecutus est. [Iamiam animo meo charissime frater) Hic incipit conclusio, quae tripliciter tractatur, aut per enumerationem aut per indignationem, aut per conquestionem. hic concludit per conquestionem. Est autem cõquestio oratio auditorum misericordiam captans. In hac conquestione ex pluribus locis misericordiam captat, ex primo loco, cum ostendit ex regno ad tantas miserias esse deductum ex loco sexto, cum ostendit praeter spem in tantas calamitates incidisse, ex quartodecimo, cum humili & supplici oratione obsecrat auditores, ut sui misereantur, & sibi opem ferant. Iamiam, color est, qui dicitur conduplicatio, quae fit cum ratione amplificationis, aut commiserationis eiusdem unius, aut plurium verborum iteratio fit. Nunc unius verbi iteratio est, & orationem ad fratrem extinctum vertit, ut nece indigna fratris cõmemorata, animi omnium magis ad misericordiam cõmoveantur. [Animo meo charis.) Affectum suum ergo fratrem ostendit. [Immaturo) .i. iuvenem. [Et unde).i. quo.s.a Iughurtha propinquo tuo, & fratre adoptivo. [Unde minime decuit) Captat misericordiam ex eo loco, per quem cum indignatione conquerimur, quod male tractemur ab his, à quibus minime conveniat, propinquis amicis, quibus bene fecimus, minime decuit.s. eripi. Ordo est: O frater charissime animo meo, iamiam tamen puto esse lętandum magis casum tuum quàm dolendum, quanquam vita sit erepta tibi immaturo, & .s. erepta sit ab eo, unde .i. à quo minime decuit .s. eripi. [Casum tuum).i. pp mortem tuam [Non enim) Reddit causam, quare magis laetandum sit ex morte eius quàm dolendũ. Melius fuit mori quàm vivere, sicuti ego vivo .s. in exilio, in egestate, in aerumnis, haec omnia mala cum vita simul amisisti. [Fugam) Declarat quid sit fuga.i. exilium. [Premunt) Affligũt, aerumnas.i. miserias, & labores. [Anima).i. vita. [Praecipitatus).i. deiectus. [Rerum humanarum spectaculum praebeo) Sine dubio ingenti artificio hanc conclusionem tractat. Paulo ante, inquit, rex eram, nunc in tanta mala deductus sum, ut rerum humanarum spectaculum & exemplum sim, quia qui me aspiciunt, discunt ex me, quàm mutabilis sit rerum humanarum natura, quia cum paulo ante rex fuerim, nunc autem tam inops & infelix, doceo rerum humanarum naturam instabilem esse, atque volubilem. [Incertus).i. dubius. [Quid agam) Subiectio, quem colorem etiam supra tractavit. [Tuas ne iniurias persequar, ipse auxilij egens?) q. d. num adhuc persequar fratrem extinctum ab eo? An regno consulam?).i. providebo, q. d. non possum, cum vita mea & mors in potestate aliorum sit posita. [Tuas ne iniurias persequar, ipse auxilij egens) O frater, an persequar eum, qui tibi iniuriam attulit, cum ego indigeam auxilio? q. d. non possum, non enim possum tibi ad vindicandas iniurias auxilium afferre, cum ego ipse egeam auxilio. [An regno).s. meo. [Cuius) s. mei Ordo: An ego consulam regno cuius potestas vitae, & necis pendet ex alienis opibus, vita inquit mea & mors ex aliorum pendet auxilio. Nã si mihi affertur auxilium, vivam, si negatur auxiliũ, moriar. [Ex opibus alienis) .i. ex praesidio alieno. [Utinam emori, fortunis meis honestus exitus esset, ne vivere contemptus viderer, si defessus malis iniuriae concessissem) Utinam inquit pro dignitate mea honeste mori possem, ne turpiter, & cum dedecore vivere viderer, si malis defatigatus iniuriam prohibere, & superare non valens, in regnum non rediero. Atque ita, neque mihi vivere placet, neque mori possum sine dedecore. Adherbal in eo statu, quo erat, nec mori, nec vivere honeste poterat, quia regno, & dignitate, & fortunis omnibus spoliatur tanquam homo privatus, turpiter cum dedecore & vixisset, & mortuus esset. Quia ergo neutrum honeste facere poterat, medium quoddam petit à Senatu Pop. Q. Rom. ut praesidio eius restituatur in regnum. [Utinam emori).i. utinam mors esset honestus finis statui meo, & hoc est quod dicit. [Contemptus).i. neglectus spretus. [Iniuriae concessissem,) Id est locum dedissem iniuriae. quid est locum dare iniuriae, nisi vinci ab iniuria, & iniuriam superare non posse?

Nunc neque vivere libet, quia regno pulsus, & fortunis omnibus spoliatus cũ dedecore vivo. [Neque mori licet).i. nec mori possum sine dedecore eadem ratione .s. quia secundum dignitatem generis mei, regno omisso, & fortunis omnibus privatus mori non possem. [Subvenite mihi misero, ite obviam iniuriae) Dissolutio est, quę fit, cum oratio coniunctionibus ex medio sublatis, separatis partibus, effertur. [Ite obviam iniuriae).i. iniuriam prohibete, arcete, repellite. [Regnum Numidię, quod vestrum est) Quod est validissimum argumentum, & primum, & ultimum ponit. Vult enim hoc inhaerere animis auditorum, regnum Numidię esse non suum, sed Populi Romani. Per scelus & sanguinem, caedem fratris sui à Iugurtha perpetratam notat, ut animi auditorum contra Iugurtham ad indignationem, & odium concitentur. [Tabescere,) Id est corrumpi.

PATRES conscripti) Oratio Adherbalis ad senatum, si finem eius spectamus, in deli. erit genere, tamen demonstrativi habet partes, quae praeterita narrat. Benevolentiam à persona propria captat narrando incommoda sua, & à rebus ipsis, cum dicat Numidiae regnum esse in Pop. Rom. potestate. Similiter à persona adversariorum, novissime à persona auditorum. Arg. sumitur ab honesto. honestum est enim Pop. Rom. socium & amicum defendere, necnon à regno expulsis auxilium praestare, & à facili, quia ò P. C. magni & opulenti estis & omnia secunda & obedientia vobis sunt. Narrat, & confutat. Novissime cum miseratione concludit, quam habet exornationem, in qua immoratur. [Moriens) Morientis enim verba maximum habent effectum ut his carminibus demonstrat Augustus: Sed legum servanda fides, suprema voluntas Quod mandat fieriq. iubet parere necesse est. [Praecepit) Mandavit. [Quã maximo) Valde usui P. R. Pater.s. praecepit ut ducerem &c. [Si fecissem ea) Si obsequibilis vobis fuissem. [Agitarem) Cum effectu agerem. [Contempto vestro imp.) Quis regnum quod habemus nobis à P. R. concessum est, quod tamen in eorum potestate est. [A stirpe) A maioribus, nam solent potteri factionibus quibus & parentes faverunt favere. [Ergo à stirpe) .i. natum non factum ex tempore. [In miseriarum) Ad tantas miserias. [Desideranda) Petenda. [Uti debitis) Quia amicitia debet esse mutua. [Uterer).s. beneficijs. [Probitas) Innocentia. [Per seipsa) Sine armis. [In manu) In promptu, differt à sub manu. Nam sub manu dicitur ille, qui semper habet consilium paratum ad providendũ adversis. [Qualis) Quam scelestus. [Oneri) Quia prius à vobis peto subsidium quam tribuerim. [Usui).i. commodo. [Societatem) Confoederationem. [Fides eius).s. familiae nostrae [Fortuna) Opulẽtia. [Imperandum) Obtinendum auxilium. [Rex genere) Quia non occupavi hoc armis nec ex ipso aliquem expuli. [Defor.) Quia ut ait. Sen. gravissimum est de regno cadere. [Defor.) Sordidatus. [Aerumnis) i. laboribus corporis. Aerumnae corpus affligunt ait Hieron. Apuleius, Aerumnulas appellat quasdam furculas quibus viatores utuntur ad sustentãdum onus cum defessi sunt. [Inopi) Omnium indigens. [Per scelus) Per caedem. [Dedit) Dono concessit. [Vobiscum) Cum Scipione. [Vestra beneficia) Munera. [Iniuria mea) Quia non solum ego sum despectus, sed & vos, nam imperium vestrum nobis eripiunt. [Heu miserum) Apostrophat ad patrem & subijcit indignitatem. [Huccine) Venerunt ad hunc finem. [Stirpis) Legitimorum filiorum. [Nunquã) Expolitio est ions. [Iure omnia) Quia quidquid mali hosti ab hoste infertur, iure patitur. [Alatere) In confinibus & vos procul, nec tam cito auxilium nobis praestabatis. [Pestia) Carthaginis imperium. [Leti) Quia non habebamus hostes [Iussissetis) Nam nullus hostis nobis erat, nisi quem vos volebatis, quia si quispiam vobis hostis erat, & nobis, quia sumebamus arma contra ipsum pro vestra defensione. [Fecit praedam) Occupavit. [Post ubi) Ordo est: Iug. fecit me extorrem, exulem patria, domo inopem, & eo opertum .i. onustum omnibus miserijs, dico me expect. nihil minus quam vim aut bellum, sicuti videtis, in vestro imp. postquam nequivit capere me in eisdem dolis. [Ut ubivis) in omni parte. [Adesset) Paratus esset. [Coniunctũ) Nobis amicum. [Impias) Sceleratas. [Extincta) Perdita. [Erat neces.) Quia ut ait Horatius, & calcanda semel via leti. [Quem) .s. Iugur. propinquum. [Abiecti) Dati laniandi. [Graviorem) Peiorem. [Etiam si sts.) Scilicer bona. [Iniurias eius,) Scilicet Iugurthae, alius codex ita legit, quibus pro mag. Imperij tot & iniuria &c. [Solus sine) Cognatis. [Appellem) Invocem [Instituit) Heredes reliquit. [Moraretur,) Scilicet Pop. Rom. qui nunc prosperam habet fortunam aliquod in commodum pateretur. [Virtute).i. fortitudine. [Dijs volentibus) Opitulantibus. [Curare) Repellere. [Magni) Potentes. [Privata) Cum singulis Romanis.

[Tran-

MARL.

[Transuersos)Præter iustitiam. [Parum cognos.) Quia Iugurthæ perfidia parum cognoscitur. [Quos) .s. priuatos. [Summa ope,)Manibus.[Singulos).s.separatim.[Licuerit)Facultas fuerit.[Aliquando)Post longas calamitates.[Oratue)Veniat. [Ferox) Insolens. [Iamiam frater) Nunc obijcit fratris imaginem tanquam miseriarum spectaculum. [Animo meo).s.es. non potes enim à mente mea auferri.[Immaturo) Ante tempus. [Fugam) Quia non es coactus fugere vt ego. Sed amisisti.s.euitasti fugam.[Nō regnum)Quis imperante perijsti.[Infelix)Sinistro fato genitus.[Præcipitatus)Ex inopinato deuolutus.[Spectaculum)Sum exemplo quam mutabilis sit fortuna. [Egens auxilij tuas in.) Qui mihi succurrere non possum, quo modo vlciscar tuas iniurias. [Regno consulam) Insistam et regnum recuperarem. [Pendet ex &c.) Duco spiritum precarium. Illi dicuntur ducere spiritum precarium quorum vita est in potestate alicuius.[Concessissem)Locum dedissem. [Neque mori licet sine d.) Non datur honesta mors mihi,dicerent enim mortales me non fuisse constantem & propterea excessisse humanis et pericula & miserias euitarem.[Per liberos)Per beneuolentiam qua prosequimini filios vestros. [Fuit estrum) Quod olim Masinissæ donastis. [Tabescere) Deficere.

RIVIVS CETERVM ius & imperium eius penes eos esse)Eius,nō est in omnibus eetustis,nec sensus magnopere requirit,nam genitiuus ille regni Numidiæ,huc est referendus qui antecessit.Sic paulo post. [Quæ præcepta patris mei cum agitarem) τὸ Mei, non est in omnibus vetustis & est ab literatore forsan aliquo adiectum,qui voluerit explicare,quo de patra loqueretur. proinde ac si non id satis è superioribus planum perspicuumq. foret. Talis permultis passim sunt cum in Salustio,tum in cæteris ferè omnibus adiecta. Id quod facile sentit, qui scripta veterum diligenter euoluit. Ne quid tamen dissimulem, est in manuscriptis duobus hoc loco,parentis mei. Mox. [Contempto vestro imperio) Manuscripta, contempto imperio vestro,vt pronomen sequatur,quomodo & Badianus codex. Mox. [Etiam a stirpe socium atque amicum P. R.) Manuscriptum, ab stirpe. Hoc autem ideo Adherbal, quod Masinissæ nepos esset, qui rex, sociusque,& amicus fuerat ab senatu appellatus. Cuius nominis honorem & paucis admodum & pro magnis erga se regum meritis atque officijs dare Pop. Rom.consueuit. [Quibus vtinam non egerem) Non est in ullo capiam manuscripto, quod sciam, illa optandi particula Vtinam,ac mea quidem sententia rectius eadem abest. Qui locum expenderit,si cuius modo est in literis iudicij. mecum haud dubie faciet. Nec exemplar eam Beroaldinum habet. [Secundum ea si desideranda erant, vti debitis vterer) Codices quidam in pergamenis descripti,consentientibus & impressis nonnullis, interq. hos eo qui a Pincio est Venetijs excusus,Sed ea si desideranda erant. Verum priorem lectionem esse veriorem,è Prisciano liquet. Is enim libro xiij.de præpositione agens, Secundum,inquit, quando, pro κατὰ & μετὰ accipitur, loco præpositionis est. Salustius in Iugurthino, Secundum ea,vti debitis vterer. Lucanus eiij. secundum Aemathiam lis tanta datur. Ita Priscianus,videlicet hoc dicit,Secundum in Salustij exemplo,post vel proxime significare in Lucani,pro. Verum non satis queam, quid ille sibi velit, qui pro super accipi annotauit,quem in scopulum tamen & Thomas Linacer impegit. [Sed si ad impetrandum nihil causæ haberem) Illa particula. Sed non est in codicibus manuscriptis,nec in ceteris impressis. Mox,Nunc deformatus ærumnis,inops,alienas opes expecto) In alijs est, expeto. Vtrunque mea quidem sententia sic quadrat, vix vt ooris,vtrum alteri præferas nisi quod prius illud est in codicibus manuscriptis. Cic. ad Atticum,Cæsar iam opes mass,non et ante opem expectat. Idem alibi, auxilium expetere dixit,quomodo & Terentius in Andria, auxilium expetens. [Heu me miserum)In tribus manuscriptis est,Eheu.nec aliter citare Probus videtur,quo loco docet,hanc interiectionem etiam liberæ à numeris orationi, & cum primis historiæ conuenire. Quanquam autem Valla hanc particulam nulli casui seruire docet,est tamen inuenira vbi cum accusatiuo iuncta sit. Terentius in Phormione,Eheu me miserum,inquit. Et Cicero in oratione antequam iret in exilium, Eheu conditionem huius temporis. Sed Virgilius nullum ei addit casum in Buc. Eheu quod volui misero mihi.& iterum,Eheu quam pingui macer est mihi taurus in eruo? Sed nec Tibullus, Eheu diuitibus video gaudere puellas.Idem,Ferreus est eheu,quisquis in vrbe manet.Sunt qui & hoc & similibus locis,heu heu legere malint. Sanè codex Merseburgensis hic habet, Heu heu miserum, & eodem modo Florentinus.Verum,ne quid dissimulem, & heu sine casu sæpenumero ponitur,vt apud Ciceronem, Heu quàm dispari domino dominaris. Virg. Heu fuge nate dea. &,Heu nihil inuitis fas quenquam fidere diuis. sic sæpe alias,velut ij. Aen. Heu quæ nunc tellus inquit, quæ me æquora possunt accipere? & iiij. Heu quid agat? quo nunc reginam ambire furentem Audeat affatu? &, Heu furijs incensa ferox. [Semper ne in sanguine, ferro, fuga versabitur?) Manuscripti codices & impressi quidam, Versabimur habent. Id mihi quidem magis arridet. [Hostis à latere, eos amici procul) In manuscriptis est, hostis ab latere,idq. melius.[Læti pacem agitabamus,quippe quibus nullus hostis erat) In manuscriptis est,quis hostis nullus erat. pro, quibus. Ita in Officijs Cicero,A quis male pugnatum est,inquit pro à quibus. Salustius paulo ante,Legatos Romam mittit quis præcipit. Sic postea alicubi, Quis adiutoribus Regem aggressus,impellit eti aduersum Rom.bellum incipiat. Rursus, Quis omnia honesta, atque inhonesta vēdere mos erat. &,Quis omnia regna aduersa sint.Mox.[Ecce sūt ex improuiso Iugurthæ intolerāda au.)Hęc vera lectio. Ceterum est in Merseburgensi,de improuiso,sed eodem planè sensu.Dicimus enim improuiso,ex improuiso, de improuiso. [Cicero pro Muræna, Syracusani improuiso in castra Amilcaris irrumpunt)Idem in Verrem, Ex improuiso si quæ res natæ essent.Sic & de improuiso alicubi dixit. [Sicut videtis,extorrem patria) Fabricianum,sicuti videtis,quomodo & alias sæpè.[Vt in omnibus bellis adesset vobis) Manuscripta,vti in omnibus bellis.Merseburgense,adessent vobis,numero plurali. [Alter aorum necatus est) In Merseburgensi &alio quodam manuscripto non est verbum substantiuum. Paulo post. [Alium alia clade oppressit)Manuscriptum Fabricij,clades,consentientibus & alijs duobus. Verum Merseburgense, clada auferendi casu. [Iniurias omnes) Legendum ex vetustis,omneis. [Nunc vero exul patris domo,solus,atque omnium rerum honestarum egēs quo accedam,aut quos appellem?) Manuscriptum,atque omniū honestarum egens rerum. Est qui accidam hoc loco, non accedam legat,idque ex commentarijs in Terentium Donati. Ac citat quidem in Hecyram Donatus locum Salustij quendam vbi ita dixerit,Quo accidam, aut quo? sed non hunc opinore bello Iugurthino. Itaque lectionem vulgatam relinquendam puto. Ceterum appellare hic eo plane modo accipitur,quo apud Ciceronem cum ait,Quem enim alium appellem? quem obtester? quē implorem? &, Vos etiam atque etiam imploro atque appello sanctissimæ deæ. Item, Quid agendum est? qui deus appellandus? cuius hominis fides imploranda? Ergo quos appellem Salustius,pro.quos inuocem? quorum fidem & misericordiam implorem atque exposcam? à quibus opem auxiliumque petam? [Postremo Masinissa ita nos instituit) In nonnullis est, Micipsa,vt de patre suo non auo loquatur. & sic quoque Florentinū. licet aliter codices in membranis descripti. [Quot ego audio summa ope nisi)Manuscripta,maximè ope nisi,quomodo & Badianum exemplar & Beroaldinum,sed eodem,sensu. pro, summis viribus.[Omnibus malis excruciatus) In quibusdam additur, Ipse. [Mox,Graues pœnas reddat) Legendum, graueis. [Tamen lætandum magis quàm dolendum casum suum puto) Manuscripta,quam dolendum puto casum tuum. [Cuius vitæ necisq. potestas ex alienis opibus pendet) Manuscripta, ex opibus alienis,vt adiectiuum sequatur. [Oro vos per liberos atque parentes vestros)In manuscriptis non est Oro,neque in Beroaldino,sed tantummodo Per eos,per liberos &c. quæ lectio, haud dubium quin melior sit. Nec aliter ferè Liuius ix. secundi belli Punici,Quibus per vos fidemq. vestram P.C. priusquam eorum scelus expietis,neq; in Italia,neq; in Africa quidq̄ rei gesseritis,

SECVNDVM ea si desideranda erant, vti debitis vterer) GLAR. Obscurissima hoc dictum est.Vetustiores codices habebant: Sed si ea desideranda erant,&c.Cæterum verba,quæ per duos deinde sequuntur versus,etsi luculenta sunt,sensus tamen ad præcedentia nullam facit fidem. Nam probitas, quid ad præcedentia? quid deinde hæc verba,Neque mihi in manu sunt Iugurtha qualis foret? Hæc ideo mihi annotantur, vt eo diligentius codices antiqui inspiciantur. Nam non est mihi dubium multis in locis,temporum potissimum iniuria, ac sciolorum quorundam audacia hunc auctorem mutilum,cuius exemplaria iam varia leguntur. Multa etiam dissimulo,quia annotationes scribimus,non commentum.[Aut ex necessarijs aduersa facta sunt)Non dixit necessarios masculino,sed necessaria neutro genere, et imperia & seruitia pro imperatoribus se seruis dicere frequenter classici scriptores solent. [Ne viuere contemptus viderer) Omnes codices habent, Contemptus,atque ita etiam Soldus legit, quippa qui exponat,Contemptus .i. neglectus,spretus. Badius autem putat,

erat, contentus legendum esse. Quid illum mouerit, non hercle intelligo. Sed admonendus erat Lector, si forte alij aliud succurreret, quod me fugerit. Idem Badius non ita multo post, de L. Opimio, cum alij legant: Eum Iugurtha, tametsi Rom. in amicis habuerat: ipse, In inimicis, pro In amicis legit, propter illud Tamen, quod proxime sequitur, tamen accuratissime accepit, & habet sanè veri speciem, sed Lector iudicet.

ASCEN. PATRES conscripti. Hæc oratio in genere deliberatiuo versatur: suadet.n. senatui vt sibi suppetias ferre iubeat, ostendéns id vtile & honestum ac facile Rom. fore. vtile vt socius Rom. imperij permaneret. honestum, quia id pater & auus meriti erant. facile, quia dicturus est, Nos vti per ocium tuti simus in manu vestra est Patres Conscripti, qui sic dicti sunt, quia à Rom. primo erant centum seniores ad iudicandum conscripti: deinde alij cũ tum additi, qui omnes a similitudine curæ, aut quòd seniores essent, Patres Conscripti appellabantur. Ordo aũt est: ò Patres Cons.i. vos senatores Rom. Micipsa pater meus præcepit mihi moriens, & ita in suprema voluntate, cui quia serio enũciari creditur, plurimum auctoritatis iura tribuunt, vti.i. vt, ego existimarem.i. censere putarem, tantũmodo procurationem.i. gubernationem, & non dñm, aut veram possessionem regni Numidiæ esse meam. Ceterũ.i. sed, ius & imperiũ eius.s. regni, esse penes vos & P.R.i. in potestate vẽa & P.R. & ita callide allicit Rom. debere regnum Numidiæ tueri vt suum. Simul, sup. præcepit, vt ego eniterer esse vobis domi & militiæ.i. tam in pace quàm in bello, quã maximo vsui.i. ingentissimæ vtilitati, & sup. vt ducerem.i. reputarem, vos sup. esse mihi loco cognatorum.i. consanguineorum, & necessariorum: & loco affinium .i. acquisitorum per legem. Et sup. dicebat (nam id non præcepit) si ego fecissem, ea quæ præceperant, me habiturum sup. esse in vestra amicitia.i. per vestram amicitiam, exercitum, diuitias, & munimenta.i. præsidia & protectiones regni. Quæ præcepta patris.s. Micipsæ, cum ego agitarem.i. agitare inciperem: Iugurtha sceleratissimus omniũ (quos terra sustinet, & ita captat beneuolentiam & commiserationem ex odio & scelere aduersarij sui) expulit me nepotem Masinissæ P.R. amicissimi & dum viueret vtilissimi, socium atque amicum P.R. etiam à stirpe, quia à patre & auo: expulit, inquit regno, & omnibus fortunis.i. possessionibus, & hoc vestro imperio contempto. Atque ego ò patres conscripti (quoniam eram venturus eo miseriarum.i. ad eas miserias vt debeam à vobis auxilium implorare) vellem potius me posse petere a vobis auxilium ob mea beneficia.s. a me.i. vobis collata, quam ob beneficia maiorũ .s. patris & aui (ne putentur maiores tantum dicendi vbi cognationum noia desinunt) ac vellem maxima beneficia deberi mihi .s. ob merita mea, P.R. quibus.s. beneficijs mihi debitis, vtinam ego non egerem, & ita non cogerer ea reposcere, sed si ea.s. beneficia mihi debita a vobis, erant desideranda.i. aliquando exigẽda, ego vterer sup. ipsis.i. veluti debitis: sed quoniam probitas .i. proba & honesta vita, est parum tuta per seipsam, neque fuit mihi in manu.i. in potentia, qualis foret Iugurtha: quasi dicat licet sedulo cauerim ne merito mihi ab illo iniuria fieret, tamen non potui cauere quin immerenti iniuria esset, & ideo ò Patres Conscripti, ego confugi ad vos.i. ad auxilium vestrum, quibus (quod mihi est miserrimum .i. summa miseria & summus cruciatus) ego cogor esse prius oneri quàm vsui .i. vtilitati. Ceteri reges recepti sunt in amicitiam sup. P.R. aut victi bello .i. postquam victi fuerant: (quod Cicero in Officijs pro laude Romanorum ducit) aut appetiuerunt vestram societatem in suis rebus dubijs .i. cum de rebus suis desperarent. Nostra familia, quia auus Masinissa, instituit.i. incepit cum Populo Romano amicitiam, bello Carthaginien. quo tempore magis fides .s. Populo Romano vt in posterum prosit, erat petenda quàm fortuna, quia tunc maxime attrita ea res Romana non procedit autem vt dicatur eius.s. familiæ nostræ, licet cum ducentis tantum equitibus ad Romanos transierat, vt Liuius inquit: quia longe plus momenti est ad pauperem po. transisse quam cum ipse pauper esset, aliter etiam non diceret contrarium Ceteris regibus. Preterea si de familia sua loqueretur, diceret eorum, quia addit quorum: sicut in Psalmo, Domus Aaron sperauit in domino, adiutor eorum &c. In quo genere dicendi est locutio congrua in re non in voce quia domus & familia ponitur pro ijs qui sunt de ea: quorum igitur familiarium nostrorum nolite vos patres conscripti me progeniem, & sup. nepotem Masinissæ, petere sup. à vobis frustra auxilium. (Sed si &c.) argumentatus est a iusto & honesto. nunc mouet ad cõmiserationem, ad quam eliciendam Cicero multos adducit locos, quorum primus est, cum ostendimus in quibus bonis fuerimus, & in quibus malis nunc simus: quo loco nunc vtitur; est enim grauissimus. nam maximum genus infortunij est fuisse fœlicem. dicit ergo: Sed si ego nihil causæ haberem ad impetrandum s. quod petit, præter fortunam miserandam.i. miseratione dignam, quod ego paulo ante rex existens potens genere, fama atque copijs, nunc deformatus.i. deturbatus ærumnis, calamitatibus, existens inops, expeto opes alienas: tamen, id est nihilominus, erat maiestatis populi Romani, id est pertinebat ad maiestatem Pop. R. prohibere iniuriam, neque pati regnum cuiusquam.i. cuiuscunq; crescere per scelus .i. per sceleratum ausum. Tangit aũt Iugurthã cuius regnum (nisi Romani prospexerint) incrementum sumpturum sit per duplex scelus, vtpote per necẽ Hiempsalis, & expulsionem Adherbalis hæc conquerentis. (Verum ego his finibus electus sum &c. Artificiose quidem, conatur P.R. incitare contra Iugurtham, cum persuadeat P. R. ab eo contemptum & quasi expulsum esse suo regno, sed id frustra, qm plurimi largitionibus corrupti erant, vt vere fateamur illud Ouidianum: Dat census honores, Census amicitias, pauper vbiq; iacet. Ordo est: Verum.i. sed ego sum electus.i. cõtemptibiliter expulsus: his finibus (.s. regni & patriæ suæ) quos P. R. dedit maioribus meis.s. auo Masinissæ, vnde pater.s. Micipsa, & auus.s. Masinissa expulere vna nobiscum.i. cum vobis, Syphacem.s. regem potẽtem in Africa: & Carthaginienses, Rom. nois perpetuos hostes: vnde dictum est quod victis Carthaginiensibus & capto Syphace P. R. dedit Masinissæ quascunque vrbes & loca in Africa ceperat. Vestra beneficia .i. quia à vobis orta etiam à vobis protegenda sunt, sunt erepta mihi, ò patres conscripti: vos estis despecti, & contempti, & vilipensi mea iniuria .i. per meam iniuriam aut in mea.i. mihi illata iniuria. Heu me miserum: & est ploratio pathos mouens, simul cum apostrophe.i. conuersione sermonis ad absentem, immo ad defunctum. ò Micipsa pater: Hoccine .i. an ne in hunc exitum, euasere beneficia tua in Iugurtham collata, vt is.s. Iugurtha quem tu fecisti parem.i. æqualem, cum liberis.i. filijs legitimis tuis, & participem.i. coheredem regni: sit potissimum.i. maxime omnium extinctor stirpis.i. progeniei & sobolis tuæ? Ergo, etiam indignatiua vox nostra familia nunquam erit quieta.i. in quiete, versabimur ne semper in sanguine ferro & fuga? Nos patiebamur iure.i. merito omnia sæua .i. crudelia facinora belli: dum.i. donec Carthaginienses fuerunt incolumes .s. in regno suo: quia tunc hostes erant a latere: & vos ò Rom. amici.i. qui nobis eratis amici, sup. eratis procul: omnis spes, sup. nostra erat in armis. Postquam illa pestis.s. Carthago est eiecta ex Africa: (quod in gratiam Romanorum dicit) nos læti agitabamus pacem: quippe.i. vtpote, quibus nullus hostis erat nisi fortuitu ille, quem vos iussissetis sup. à nobis pro inimico habendum. Ecce aũt ex improuiso, (Et ita mouet pathos ab eo quod est præter spem. (Et bene vtitur in tali re Ecce) Iugurtha efferens.i. extollens sese, audacia intoleranda, & scelere atque superbia i. fratre meo.s. Hiempsale, atq; eadem ꝓpinquo suo.s. Iugurthæ, quia patrueli, interfecto, fecit primum.i. primo regnum eius.s. Hiempsalis prædam sui sceleris.i. per scelus suum obtentum. Post.i. deinde vbi nequiuit me capere in eisdem dolis, quibus fratrem intercepit, effecit me expectantem .i. formidantem (sicut sperare pro timere capitur, vt Aen.iiij. Hunc ego si potui tantum sperare dolorem) nihil minus, quia nequaq̃ expectabam) q̃ vim aut bellũ in imperio vestro.i. quæ, & quod inferretur mihi in vestro imperio.i. regno quod à vobis tenebam. quidam legunt ex: & iungũt sequenti sic, effecit me &c. extorrem ex imperio vestro, sed dicamus vt occepimus, effecit me sicut videtis, (extorrem.i. exulem, patria.s. communi, & domo.s. priuata: existentem inopem.i. sine facultate & auxilio, & .s. insuper: coopertum.i. obrutum miserijs. vt ego essem vbiuis.i. vbicunque locorũ, tutius quam in regno meo, vbi maxime tutus esse debebam. Et ita affert quod Maronianus Melibeus in Buc. Nos patriam fugimus. Ergo ò patres conscripti, existimabam.i. cogitabam sic, vti, id est quemadmodum ego audiueram patrem meum, prædicantem.i. serio asserentem, eos, qui colerent.i. fouerent & conseruarent diligenter amicitiam vestram, suscipere multum laboris: quia Rom. tunc multos habebant inimicos: ceterum.i. sed esse maxime tutus ex omnibus.s. pop.i. inter, omnes populos. Familia sup. nostra.i. pater & auus, præstitit id quod fuit in familia nostra .i. in potestate eius, videlicet ut.i. vt adesset.i. auxilio esset vobis in omnibus bellis .s. Numantino & Carthaginensi: & est in vestra manu .i. in potestate vestra, vti.i. vt, nos simus tuti ab insidijs Iugurthæ, per ocium.i. dum habemus ocium ab hostibus. Patres conscripti vt sciatis ingratitudinem Iugurthæ: & ita tacite ab ingratitudine aduersarij beneuolentiam captat. Pater.s. Micipsa, reliquit nos duos fratres.s. Hiempsalem, & me Adherbalem, & ratus est Iu-

gurtham

gurtham, fure, id est futurum esse tertium .s. fratrem coniunctum nobis, beneficijs suis .s. patris .i. per adoptionem: alter .s. fratrum quos pater reliquit, est necatus .s. ferro militum Iugurthæ, & ego ipse vix effugi impias ma. alterius .s. Iugurthæ: ceterum, quia alter de duobus dicitur, legamus non alterius, sed alter eius, vt sit, ego ipse alter .s. duorum fratrum vix effugi impias ma. eius .s. Iugurthæ. Quid agam? color est qui vocatur subiectio, qua quærimus quid contra nos dici possit, deinde subijcimus id quod oportet dici, aut non oportet, aut quod nobis adiumento futurum sit, aut aduersarijs obfuturum. dicit ergo: Quid agam? aut quo potissimum accedam? ego infœ. omnia præsidia .i. auxilia defensoria generis nostri sunt extincta. Pater .s. Micipsa, concessit naturæ .i. naturali dissolutioni, vti .i. quemadmodum erat necesse necessitate fatali aut naturali: propinquus .s. sanguine Iugurtha quem minime decuit, sup. id facere, eripuit fratri .s. Hiempsali vitam, per scelus: quia parricidium ob auaritiam & inuidiam commisit: & ipse Iugurtha oppressit affines & ceteros amicos meos, & propinquos, alium alia cla. i. diuersos diuersa nece: pars .i. ipsi partim sunt capti a Iugurtha, pars .i. partim sunt acti, id est sublati in crucem: pars .i. partim sunt obiecti bestijs, vt ab eis deuorentur: pauci quibus anima .i. vita est relicta, clausi in tenebris .s. car. aut latebris, exigunt .s. educunt violenter cum mœ. & luctu vitam grauiorem, id est molestiorem morte. [Sed ò patres conscripti.] Id est tametsi omnia .s. præsidia, quæ ego aut amisi per violentiam Iugurthæ, aut quæ facta sunt mihi aduersa .i. hostilia & inimica manerent mihi incolumia .s. salua & fauorabilia, tamen si quid .i. aliquid mali .i. aduersi accidisset mihi ex improuiso .i. præter opinionem, ego implorarem .i. quodam ploratu & quadam querimonia in auxilium meum vocarem vos: quibus esse curæ decet ius & omnis iniurias, quæ à quorumque fiunt, pro magnitudine imperij: propterea quòd maximum habetis imperium, decet vos curare ius cuiuslibet, vt vnicuique tribuatur quod suum est & omnis iniurias, vt eas à violentis illatas repellatis, quia duplex est officium iustitiæ, alterum nulli iniuriam inferre, alterum si possis propulsare, & quia id olim Rom. faciebant ideo dicit ij. Officiorũ Cic. quòd illud (.s. imperium Rom.) patrocinium orbis terræ verius quàm imperium poterat nominari. [Nunc vero exul patria) Argute docet se id necessitate cõpulsum facere, quod etiam si nulla sit necessitas facturus fuisset. Necessitatem autem in eo ostendit, quòd alibi nullum norit præsidium, vnde lamentando & queritando dicit, Nunc vero existẽs exul. patria .s. communi, & sup. domo priuata nisi sit domo patria .i. paterna & auita, existens solus .i. sine comitatu & præsidio (quod quia regibus non conuenit, illis futuræ mortis omen est quoties per somnum soli videntur abire. vnde Aeneid. iiij. de Didone, Semperque relinqui Sola sibi, semper longam incomitata videtur Ire viam, & Tyrios deserta quærere terra) Atque egens omnium rerum honestarum .i. ad honorem regium aut regalem pertinentium: quo .i. ad quos, aut quem locũ accedam, aut quos appellem .s. patronos mihi? ne pro an, appellem nationes .i. vicinos populos, an reges .s. confines? qui .s. reges & nationes, sunt omnes infesti i. vim inferẽtes & nociui (nisi legatur infensi .i. irati quia læsi) nostræ familiæ .i. domui, ob .i. propter vestram amicitiam, quia eam coluimus & colimus. An licet mihi adire quoquã .i. quouis gentium, vbi non sunt plurima monumenta .i. indicia & vestigia hostilia .i. hostiliatis maiorum meorum? q. d. non quia vbique extant oppida, castella, pagi aut villæ ab eis vastata. An quisquã, qui aliquando fuit hostis nobis, potest misereri nostri? q. d. non est verisimile. Postremo .i. denique ò patres conscripti. Micipsa .s. pater meus instituit .i. moribus imbuit & erudiuit nos ita, ne coleremus quem .i. aliquem regem, aut populum, nisi Pop. R. acciperemus societatem sup. nouam, neque nous fœdera .i. pacta pacis aut societatis porca fœde cæsa .i. sacrificijs deorum quos testes inuocabant, percussa .i. percutiendo porcam inita, & sup. dixit præsidia .i. defensiones & custodias: magna abunde .i. vsque ad abundantiam, fore .i. futura esse nobis, in amicitia nostra. Sed sup. dixit si fortuna mutaretur, quoque .i. etiam hoc .s. de quo loquor vt socius, q. d. nostro imperio .i. si per aduersam fortunam contigerit Rom. imperium occidere: sicut (tempore Annibalis parum abfuit: ita tacite mouet Rom. ex. suum mortalium, vt facilius miseros misereãtur, iuxta quod dixit Dido. Virgil. Aen. j. Non ignara mali miseris succurrere disco) esse occidendum nobis .i. oportere nos occidere, vna .i. pariter cum imperio Rom. Vos estis nunc virtute .s. vestra, & dijs volentibus .s. fauore deorum magni & opulenti .i. potentes, omnia sunt secunda .i. prospera, & obedientia .i. cedentia votis vestris, quo .i. quocirca, licet .i. licitum est facilius sup. vos curare iniurias sociorum.

[Ego vereor tamen illud, ne priuata amicitia Iugurthæ). i. priuatim contracta, parum cognita: quia si cognosceretur non fouere tur, neque coleretur à quoquam: & ita nititur odium aduersarij inducere, agat quos .i. aliquos vestrum transuersos .i. extra tramitem æquitatis & iustitiæ, quos .s. corruptos ego audio .i. intelligo niti, conari summa ope .i. tota potestate, ambire .i. per ambitum precari, & fatigare vos singulos, ne quid statuatis de absente .s. Iugurtha, & causa incognita, vt ipsi dicunt, & ita per occupationem purgat ea quæ ab aduersarijs obijci possent. Et sup. dicere, me fingere verba .s. accusatoria, & simulare fugam, cui .s. mihi licuerit manere in regno. [Quod vtinam videam illum). s. Iugurtham (cuius impio facinore ego protectus sum in has miserias) simulantem hæc eodem, sicut sup. ego simulo .i. vtinam iam vere proiectus esset è regno vt ego sum. & cura rerum humanarum .i. vt res humanæ recte & iuste se habeant, oriatur aliquando .i. tandem aut apud vos, vt apud deos immortales: (quod Stoice optat: nam Epicurei, Nec curare deum credunt mortalia quenquam.) & ille ipse .s. Iugurtha, qui nunc est .i. habetur ferox atque præclarus, sceleribus suis .i. per scelera sua, excruciatus omnibus malis .i. aduersitatibus & pœnis, reddat graues pęnas impietatis .i. propter impietatem in parentem nostrum & necem fratris mei Hiẽpsalis, & mearum miseriarum .i. propter miserias meas. [Iamiã) Facit apostrophem ad fratrem occisum dicens, Iamiam .i. potissimum iam, ò frater .s. Hiempsal, charissime animo meo, quanquam vita est erepta, tibi immaturo, quia flore ætatis, immo ineunte in adolescentia. [Et vnde). i. ab illo, abs quo decuit minime .s. eam tibi eripi, quia patrueli & fratre adoptiuo, beneficio patris in regni partem ascito: tamen ego puto casum tuum magis lætandũ .i. lætitia prosequendum, quàm dolendum. quia lætor dure passiue ponitur, sunt qui legant ob casum. Causam affert dicens, Nõ enim amisisti tantum regnum quod bonum videbatur, sed amisisti simul cum anima .i. vita, fugam, exilium, egestatem, & omnes has erumnas .i. calamitates & miserias, quæ premunt me. Et est summi doloris indicium optare mortem, vt Aen. O terque quaterque beati, Quis ante ora patrũ Troiæ sub mœnibus altis Cõtigit oppetere &c. At ego infelix præcipitatus ex patrio regno, quasi dicat ex summa fœlicitate in tanta mala: præbeo spectaculum .i. speculum rerum humanarum, q. d. tragicum argumẽtum, existens incertus quid agam, ne pro an ego prosequar .i. vlciscar tuas iniurias, existens ipse egens auxilij, an ego consulam .i. consilio prospiciã regno. ego (inquit) cuius vitæ & necis, hoc est mortis violentæ, potestas pendet ex opibus .i. potentis alienis, quia si Romani adiutores fuerint, viuet: si destituerint eum, necãdus videtur. Saldus legit per subiectionem interrogatiue sic, Incertus sum quid agam, Tuas ne iniurias persequar? Ipse auxilij egens. An regno consulam? Cuius &c. vt sit ordo: Ego sum incertus quid agam. O frater persequar ne tuas iniurias quasi dicat non: quia ipse sup. sum egens auxilij. An consulam hoc est prospiciam & prosim regno? quasi dicat non: quia is sum cuius &c. Vtinã emori, hoc est extingui esset honestus exitus fortunis meis .s. aduersis. Alij habent possem: vt sit vtinam possem emori, & sup. sic honestus exitus esset fortunis meis, ne ego viderer viuere existens contemptus sed melius contentus scribetur, ne ego viderer contentus viuere, si ego defessus, hoc est defatigatus malis .i. aduersitatibus, cessissem iniuriæ .i. vtinam honeste mori esset, ne putarer cõtentus viuere si cessissem iniuriæ non redeundo in regnum, quia defessus malis. Nunc neq; libet mihi viuere, q̃a turpe est, neq; licet mori sine dedecore, q̃a turpe esset defessum malis regẽ rederẽ iniuriæ, P. C. ego obtestor per liberos atque parẽtes vẽos, per maiestatem P. R. subuenite mihi misero, ite obuiam iniuriæ, nolite pati regnum Numidiæ, quod est vestrum: tabescere .i. corrumpi per scelus .s. Iugurthæ, & sanguinẽ familię nr̃æ.

POSTQVAM rex finem loquendi fecit, legati Iugurthæ largitione magis, q̃ causa freti, paucis respõdent; Hiempsalem ob sęuitiam suam à Numidis interfectum: Adherbalem vltro bellum inferentem, postquã superatus sit, queri, q̃ iniuriam facere nequiuisset: Iugurthã ab senatu petere, ne se alium putarent, ac Numantiæ cognitus esset: neu verba inimici ante facta sua ponerẽt. Deinde vterq; curia egrediuntur. Senatus statim consulitur, fautores legatorum, p̃terea senatus magna pars, g̃ra deprauata, Adherbalis dicta contemnere: Iugurthæ virtutẽ laudibus extollere: gratia, voce, deniq; oĩbus modis p̃ alieno

no scelere, & flagitio, sua quasi pro gloria nitebantur. At contra pauci, quibus bonum & æquum diuitijs charius erat, subueniendum Adherbali, & Hiempsalis mortem seuere vindicandam censebant. Sed ex omnibus maxime Aemilius Scaurus, homo nobilis, impiger, factiosus, auidus, potentiæ, honoris, diuitiarum, ceterum vitia sua callide occultans. Is postquam videt Regis largitionem famosam imprudentemque, veritus (quod in tali re fieri solet) ne polluta licentia inuidiam accenderet, animum à consueta libidine continuit. Vicit tamen in senatu pars illa, quæ vero precium, aut gratiam anteferebat. Decretum fit vti decē legati regnum, quod Micipsa obtinuerat, inter Iugurtham & Adherbalem diuideret. Cuius legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, & tum in Senatu potens qui consul C. Graccho, & M. Flacco interfectis, accerrime victoriam nobilitatis in plebem exercuerat. Cum Iugurtha, tametsi Romæ in amicis habuerat: tametsi accuratissime accepit dando, & pollicendo multa perfecit, vti famæ, fidei, postremo omnibus suis rebus, commodum regis anteferret reliquos legatos eadem via aggressus, plerosque capit: paucis charior fides quàm pecunia fuit. In diuisione regni, quæ pars Numidiæ Mauritaniam attingit, agris virisque opulentior, Iugurthæ traditur: illam, specie, alteram quàm vsu potiorem, quæ portuosior, & ędificijs magis exornata erat, Adherbal possedit. Res postulare videtur Africæ situm paucis exponere: & eas gentes quibus cum nobis bellum aut amicitia fuit, attingere. Sed quæ loca, & nationes ob calorem aut asperitatem: item ob solitudines minus frequentata sunt, de his haud facile compertum narrauerim cetera, quàm paucissimis absoluam.

SOLVS POSTQVAM) Finita oratione Adherbalis dicit, quid ex altera parte legati responderint. (Largitione) Quam fecerant, vt supra dixit. Cum causa eorum turpis erat. (Freti) Confisi (Paucis) .i. cum paucis verbis. (Hiempsalem ob) Hoc falsum est. (Adherbalem vltro bellum inferentem) Et hoc quoque est falsum. (Vltro) .i. sponte, cum prouocatus non esset. (Queri) Pro conqueri. (Adherbalem) Per omnia subauditur respondent vel dicunt, nam respondentes dicebant. (At Numantiæ cognitus esset) Virtutem Iugurthæ in bello Numantino monstratam in memoriam reducunt. (Ac) Pro quàm. (Vtrique) Et rex, & legati. (Curia) .i. senatu. (Consulitur) .i. rogatur. Nam qui senatum rogabat, proposita re, de qua deliberandum esset, suumquemque senatorem rogabat, vt sententiam suam diceret: deinde, cum super ea re satis dictum videretur, senatores in sententiā mittebantur. Nam ab vna parte curiæ, in alteram partem transferebantur. Et hoc erat ire pedibus in sententiam, quidquid maior pars decreuisset scriptis notabatur. Et id tale dicebatur senatusconsultum, vel Decretum senatus. (Deprauata gratia) .i. ficta & corrupta ipsa gratia, siue per gratiam. (Contemnere dicta Adherbalis) Pro contemnebant. (Extollere Iugurtæ virtutem) Pro extollebant, id est laudabant. (Nitebantur pro gloria,) Id est certabant. (Pro alieno scelere,) Scilicet ipsius Iugurthæ, ita contendebant pro scelere Iugurthæ, vt scelus Iugurthæ defenderent qui & Hiempsalem interfecerat, & Adherbalem regno spoliauerat. (At contra bonum & æquum,) Id est honestum, & iustum, id est honestas, & iustitia. (Seuere,) Id est iuste, & pro merito vindicandum, id est puniendum. (Censebant) Iudicabant. (Sed ex omnibus maxime Aemilius Scaurus) Scilicet censebat. Super omnes Aemilius Scaurus censebat Adherbali esse subueniendum. & Iugurtham esse puniendum, qui Scaurus, quamuis auarus & diuitiarum cupidus esset, tamen non permisit se a legatis pecunia corrumpi, quia videbat eam largitionem tam aperte & imprudenter fieri, vt inuidiam in eos qui corrupti essent, accendere posset. Mores autem Scauri describit, hac de causa, quia cum diuitiarum & potentiæ cupidus esset, mirum videtur, quòd & ipse non fuerit a legatis largitione corruptus. Sed Salustius causam ostendit, quare non permiserit se corrumpi & dicit, Scaurus quidem erat potētiæ cupidus & diuitiarum, sed sua vitia callide & astute occultabat. Nolebat enim, vt omnes vitia sua intelligerent. Et ideo cum videret eam largitionem quam legati Iugurthæ faciebant, esse nimis apertam, & imprudētem, ita vt inuidiam accendere posset, & continuit seipsum, & nihil pecuniarum á legatis Iugurthæ accipere voluit, & propterea libere contra Iugurtham in senatu locutus est. Et hoc est quod dicit. (Homo nobilis) Ex gente patricia. (Impiger) In laboribus exercitatus. (Factiosus) Quia factiones amabat. (Auidus) Cupidus. (Callide) Astute, maliciose. (Is postquam) Ordo est. Is veritus. s. id quod solet fieri in tali re, ne polluta licentia accenderent nimis inuidiam, continuit animum a consueta libidine, postquam ille vidit famosam & imprudentem largitionem regis. (Regis) .s. Iugurthæ, quam faciebant legati eius. (Famosam) .i. infamem, & turpem. (Imprudentemque) Quia nimis aperte, & impudenter eam largitionem faciebant legati. (Veritus) .i. timens. (Quod in tali re fieri solet) Sic enim euenire solet, vt eiusmodi largitiones odium, & inuidiam pariant, quia corrumpunt verum animi iudicium. Nam cum homo vel pecunijs, vel munere aliquo, vel gratia corruptus est: non dicit quod sentit & plerunque non sentit, id quod sentire debet. (Ne polluta licentia,) Id est ne turpis, & inhonesta largitio. (Accenderet) Concitaret. Animum à consueta libidine continuit. quia nihil á legatis accipere voluit. A consueta libidine, nam supra dixit eum fuisse cupidum diuitiarum. Dicit tamen quamuis pauci senatores, & maxime Scaurus, cuius magna erat in senatu auctoritas censerent, Iugurtham esse puniendum, & Adherbali subueniendum, tamen fautores Iugurthæ vicerunt. s. ne quid contra ipsum decerneretur. videlicet, ne pro tantis sceleribus puniretur. Nam verebatur se regno, & vita spoliari, quemadmodum ipse Hiempsalem interfecerat, & Adherbalem regno priuauerat. (Pars illa) Videlicet fautores Iugurthæ qui corrupti erant pecunia & qui præponebant pecuniam, & gratiam veritati. (Quæ vero pretium, aut gratiam anteferebat) .i. qui præponebat pecuniam & gratiā veritati. (Vero) .i. veritati. (Decretum fit) Dicit quid decreuerit senatus. Decreuit senatus vt eligerentur decem legati ex Romanis, qui diuiderent regnum totum, quod Micipsa tenuerat inter Adherbalem & Iugurtham. (Qui consul) Caio Graccho, & M. Ful. Flac. interfectis acerrime victoriam nobilitatis in plebem exercuerat. Dicit quamobrem L. Opimius princeps illius legationis eo tempore fuerit potens in senato. Hic Lucius Opimius accerrime pro dignitate, & partibus senatus cōtra plebem, & C. Gracchum tribunum plebis dimicauerat, cum esset consul. Res autem ita gesta est: Caius Gracchus tribunus pleb. plures leges ad minuendam nobilitatis potentiam & ad conciliandam sibi populi beneuolentiam tulit, veluti de colonijs deducendis, de vestibus publice militibus dandis sine stipendiorum diminutione, de iunioribus decem & septem annis ad militiam non cogēdis, tulit & de suffragijs sociorum, pares Italos, & ciues constituens. Tulit, & frumentariam legem, de annona pauperibus assignanda. Tulit de iudicibus deligendis. Nam cum soli antea senatores iudicarent, ob eamq. rem à plebe timerentur, trecentos ex equestri ordine iudices adiecit parem senatoribus numerum statuens, hæc lex potentiam senatus magna ex parte præcidit, ac minuit. Vias, lapide laborato, & arenam summa diligentia muniuit. Ob hæc cum se summe gratum fore à populo credidisset, Caium Fannium amicum suum ad consulatum gratia & fauore suo prouexit. Ipse trib. pl. secundo creatus est plebe id iubēte, sine vlla ipsius petitione. Sed cum senatum sibi infestum animaduerteret, Fannium vero consulem ob id ipsum minus potentem, qa sibi amicus erat, rursus alijs legibus promulgatis, animos plebis suscitauit colonias Tarentum, atq; Capuam mittendas, & Latinos in cōmunionem ciuitatis vocandos, decernens. Sed cum L. Opimius factus consul multas ex legibus a C. Graccho latis abrogare decerneret, erat .n. ei inimicus, q Graccho Fannium amicum suum in comitijs præferret, repulsam antea acceperat, Gracchus multitudine collecta, aduersus consulem resistere statuit, amicis, & maxime Fuluio Flac. viro consulari familiari suo, & in diuisione agrorum, collega cohortante eum atq; incitante. Quo die Opimius de abrogandis legibus Gracchianis erat laturus, prima luce ab vtrisq; Capitolium occupatur, ubi dum cōsul sacra fecisset, minister quidam Antillus nomine intestina asportans, illis qui circa Fuluiū erant, dixit redite bonis ciuibus mali ciues, quo dicto minister à Fuluianis statim occiditur. Ea de re C. Grac. quidem indoluit. At L. Opimius ɔsul, quasi data occasione, ad vlciscendum suos hortatus est. Imber ea die certamen diremit. Postero die cō-

sul

sul senatum summo mane in curiam vocat, ibi dum de repub. agereiur corpus Antilli cum planctu secus curiam defertur, simu latte consule, id se mirari, senatu egreditur, & ad indignationẽ concitatus decreuit, et Opimius consul eideat, ne quid resp. detrimenti capiat, ille statim iubet, et senatus arma capiat, atq; equites Romani singuli binos seruos cum armis postridiè adducant. At Fuluius contra se parare, & plebem colligere cœpit. Igitur postero die Fuluius cum armatis hominibus montem Auentinum occupat, hunc secutus est Gracchus tristis nec armatus, sed velut in forum iturus, togatus, paruo dũtaxat gladio accinctus, vbi Gracc. cum sua multitudine se Fuluio coniunait, cõi consensu miserunt iuniorem filium Fuluij cum caduceo ad senatum, & consulem, qui de concordia agerer, consul opimius respondit, si de concordia agere vellent, de Auentino descenderent, & se iudicio senatus permitterent, ac veniam postularent. Quod cũ adolescens Graccho & patri retulisset, ferunt C. Gracchum voluisse ad senatum descendere. Sed ceteris non probantibus, iterum remissus est adolescens cum mandatis similibus. At Opimius pugnãdi cupidus, puero in custodiam tradito, contra Gracchum & Fuluium cum multitudine armatorũ ac sagittatorum Cretensiũ profectus aduersarios prœlio commisso perturbat, & in fugam vertit. Fuluius in quoddam balneum se coniecit, ac paulo post deprehensus cum maiore filio occiditur, Gracchus fugiens cum in templum Dianæ se contulisset, & sibi ipse vim inferre vellet, a Licinio, & Pomponio fidelissimis familiaribus prohibitus est. Itaque in fugam conuersus cum aduersarij iuxta pontẽ ligneũ illum iam assequerentur, Licinius & Pomponius amici se obijcientes non prius quenquam transire permiserunt, quam ipsi pugnantes occisi sunt. Cum C. Graccho seruus vnus aufugerat Philocrates, ac cum eum illi certatim hortarentur, nemo tamẽ auxilium præstaret, nec petenti equum quisquam concederet, & iam aduersarij adessent, se in sacrum dearum nemus proripuit. ibique à Philocrate seruo occiditur, qui primo dominum, deinde seipsum peremit. Caput eius abscissum, & Septumuleio quodam relatum, statera deinde impositum librarum a. & ej. ac dimidiæ pondus traxit, detracto cerebro, & pro eo plumbo infuso a Septumuleio, ut æquum pondus auri de publico, ut erat promissum, acciperet. In eo certamine cæsa sunt circiter tria millia hominum ex pleb. Corpora C. Gracchi, & Fuluij, & aliorum hominum in Tyberim proiecta sunt, bonaque eorum publicata, edictum est mulieribus, ne lugerent. [Acerrime victoriam nobilitatis in plebem exercuerat) Nam et supra apparet Opimius consul victor cum tota nobilitate tria millia hominum ex plebe occidit, & quod crudelissimum fuit, occisos sepultura spoliauit, cadaueribus in Tyberim proiectis. [Eũ Iugurtha) Opimius princeps legationis cum ad Iugurtham venisset, splendide susceptus est a rege, atque ab eo pecunia corruptus, commodum regis famæ & fidei suæ anteposuit. Ob quam rem cum Romam redijsset, cum summo dedecore in iudicio damnatus est, vt tradit Plutar. in vita Gracchorum. [Accuratissime) Diligentissime. [Perfecit) Obtinuit. [Famæ) Fidei, quia pecunia corruptus Opimius pluris faciebat commodum regis, quàm famam suam, & fidem. Nam in diuisione regni meliorem partem Iugurthæ assignauit. [Eadem via).i. eadem ratione. s. largitione pecuniarum. [Plerosque) Maiorem partem legatorum pecunia corrupit, pauci tamen ex ipsis corrumpi non potuerunt. [In diuisione) Dicit meliorem partem regni per legatus Iugurthæ fuisse assignatam, pulchriorem vero Adherbali. [Quæ pars) Subauditur ea s. pars Mauritaniæ, in qua habitant Mauri. [Illam alteram) Ordo est. Adherbal possedit illam alteram partem, potiorem specie. i. pulchriorem, quam vtiliorem. [Specie).i. pulchritudine. [Quã vsu).i. vtilitate. [Quæ portuosior) Quia hæc pars plures portus habebat. [Res).i. propositum. [Postulare) Exigere. [Sed quæ) Ordo est. Sed ego haud facile narraui compertum de his. s. locis & nationibus, quæ loca, & nationes sunt minus frequentata, aut asperitate aut solitudine ob calorem. De situ Africæ totius videtur esse dicendum, sed quoniam in Africa loca sunt, & nationes, ad quas homines accedere non possunt, propter asperitatem, & solitudinem ipsorum locorum, quæ est in eis locis propter Solis calorem, ideo de his non dicam, quia de his veram non habemus cognitionem. [Ob calorem) Nam Africa in Meridie posita est, & circa eam calor solis vehementer exæstuat, adeo et multa loca habitari non possint propter solis calorem, de quibus locis se facile dicere non posse affirmat. [Aut asperitate) Aut solitudine minus frequentata. Conceptio generis est, nam neutrum genus concipit masculinum, & fœmininum, vt hoc loco. Cum dixisset, loca, & nationes, intulit frequentata, & neutro respondit. Dicit enim ea loca non esse frequentata & celebrata propter locorũ nimiam asperitatem, & solitudinem, quæ est in eis locis, & hoc propter nimium Solis calorem, & ideo ad ea loca rarissime homines accedunt, & propterea de his perfecta, & vera cognitio haberi non potest, & cum vera non possit haberi cognitio, de his dicit se non esse scripturum. [Compertum) Cognitum. [Cetera quam paucissimus absoluam).i. reliqua loca, videlicet, quæ sunt frequentata, & de quibus potest haberi certa notitia, paucis verbis exponam. [Quam paucissimis).i. valde paucis verbis. [Absoluam).i. perfecte exponam. Nam absoluere est perficere, ita vt nihil desit. [Absoluam,) Id est dicam & exponam.

MARL. OB saeuitiam) Ferocitatem animi sui. [Fautores) Qui fauebant Iugurthæ. [Gratia dep) Contaminata beneuolentia. [Voce).s. qua exornabant laudes. [Quasi pro sua g.) tanquam pró maiestate sua certarent. [Callide) Prudenter. [Famosam) Omnibus cognitam. [Imprudentem) Inuerecundam. [Libidine) A cupiditate diuitiarum. [Accuratissime) Honorifice. [Pollicendo,) scilicet maiora. [Famę) honori. [Attingere) breuiter describere.

RIVIVS LEGATIS Iugurthæ largitione magis quàm causa freti Melius, Legati eius nominatiuo. id operatum est in curia commissum. [Mox, A Numidis interfectum) Codex Fabricianus, ab Numidis. [Paulò post, Sua quasi pro gloria nitebatur) In manuscriptis atque item impressis vetustioribus nitebantur, numero plurali. Id rectius esse puto. [Subueniendum Adherbali) Manuscriptum subueniendum. Iam constat, ita ferè antiquos loqui solitos, et in gerundijs loco E, vocalem V, frequenter ponere. id quod passim in fabulis Terentij Plautique occurrit. Sic apud iureconsultos familiæ herciscendę, finium regundorum, cõmuni diuidundo. pro, herciscendæ, regendorum, diuidendo. Annotauit hoc primo libro Priscianus. Quanquam autem is hoc fieri dicat in his verbis, quę a tertia coniugatione nascantur, tamen in quarta ẽt fieri constat. Nec est Priscianus male locutus, nam apud veteres vna eademque coniugatio erat tertia & quarta, id quod vel è Donati methodo liquet. Nam is solum tres cõiugationes ponit. Vt omittam probum, Diomedem Victorinũ, Seruium, qui idem faciunt. Quartam ipsi tertiam productã vocant, cuius & Phocas meminit. [Is postquam vidit regis largitionem famosam imprudentemque) Lege, imprudentemque. Affinitas verborum, locum errori fecit. Est autem in manuscriptis Videt tempore præsenti, contra quàm Gymnicus habet. Ibidem, [Veritus (quod in tali re fieri solet) nec polluta licentia inuidiã accenderent) τὸ Fieri, non est in alijs, ac si quid ego iud co, maiore cum gratia abesse poterit. Nec in manuscriptis voluminibus reperi. sed & alibi Salust. Simulque (id quod in tali re solet) alij portenta atque prodigia nunciabant. Deest fieri. [Tamen accuratissime accepit) Manuscripta cuncta, recepit recte ne an secus aliorum esto iudicium. Quanquam cum his & Beroaldinum facit. [In diuisione regni quæ pars Numidiæ) τὸ Regni manuscripta non habent, & ex glosa forte irrepsit. [Agris virisque opulentior) Manuscripta quidem, agro virisque quumodo & in impressis quibusdam est, & in ipso Merseburgensi. [Paulò post, Et eas gentes, quibus cum nobis bellum) Legendum ex vetustis, gentes. [Mox, Sed quæ loca & nationes, ob calorem & asperitatem, item ob solitudines, minus frequentata sunt) In manuscriptis atque alijs vetustioribus est omissa præpositio, item solitudines. Id rectius esse puto.

ASCEN. POSTQVAM rex loquendi finem fecit) Post orationẽ Adherbalis affert sententiam responsorum per legatos Iugurthę qui magis in pecunia, quam in facto aut iusta causa domini sui confisi pauca respondebant querelæ iustissimæ ipsius regis, id pro summo fundamento habentes, quòd Iugurthæ mores Scipioni Imperatori P. Q. R. iampridem satis noti essent. In qua monẽdi sumus non nimium esse confidendum adolescentium præsertim moribus, qui sæpe deteriores fiunt. Ordo igitur est: Postq̃ rex. s. Adherbal, fecit finem loquẽdi. i. conticuit, legati Iugurthæ .i. missi ab Iugurtha, freti magis largitione Iugurthę quam causa. s. iusta ipsius, respondent paucis sup. verbis. Nota enim raro adduntur, vnde dicimus, breui, pauca, recta, si qua, dextra, maiores & similia, subaudiendo, tempore, verbis, via, ratione, manu, natu vel tempore. [Respondent Hiempsalem esse interfectum à Numidis) Callide tacent, quòd iussu Iugurthæ, ob sæuitiam suam, quia natura ferox & superbus reuera erat. [Respondent, & respondentes dicunt Adherbalem inferentem) .s. Iugurthæ, bellũ vltro. i. priusquam lacessitus sit, queri. i. conqueri, postquam sit superatus, quòd nequisset facere iniuriam, & dicunt Iugurtham petere ab senatu, ne se putarent alium, ac. i. quàm esset cognitus. s. Scipioni & exercitui Rom. Numantiæ. i. apud Numantiam in Hispania,

Hiſpania, vnde laudatiſſimus redierat: neu i. ne ue. i. dicunt eum petere, vt ſenitores, ponerent verba inimici. i. Adherbalis: ante facta ſua. ſ. Iugurthæ. Deinde poſtquam id orauerant, vterque tā Adherbal quam legati digrediuntur a curia. ſ. Senatoria: Senatus conſulitur. i. rogatur ſententiam quid fieri debeat ſtatim poſt abitum contendentium. Fautores legatorum & præterea. i. præter eos, magna pars ſenatus. i. ſenatorum, deprauata. i. corrupta gratia. i. beneuolentia in Iugurtham, aut fautores eius, aut gratitudine ob dona eius, contemnere. i. contemnebant dicta Adherbalis, & extollere. i. extollebant virtutem Iugurthæ: laudibus. i. plauſibus manuum, gratia. i. beneuolentia vultus, & voce. i. ſermone. Denique nitebantur omnibus modis pro ſcelere & flagitio alterius ſ. Iugurthæ ſup. defendendo & purgando quaſi. i. perinde atque niterentur pro ſua i. propria, gloria ſup. augenda. At. i. ſed contra. i. econtrario, pauci (ſicut ferè vbique paucio res ſunt boni. vnde Iuuen. Rari quippe boni.) quibus bonum. i. iuſtum & æquum erat carius. i. dilectius & acceptius diuitijs, cenſebant. i. iudicabant, ſubueniendum ſup. eſſe Adherbali, & mortē Hiempſalis vindicandam. i. vindictam proſequendam ſeuere. i. rigide. Sed ex omnibus maxime ſup. cenſebat id Aemilius Scaurus homo nobilis, imp ger. i. ſtrenuus, factioſus. i. ſeditioſus, auidus. i. cupidus potentiæ, honoris, & ſup diuitiarum. Ceterum occultans vitia ſua. ſ. ambitionem & auaritiam, callide i. verſute. (Betta ia). ſ. Scaurus, poſtquam videt largitionem regis. ſ. Iugurthæ famoſam. i. infamem, & impudentem. i. inuerecunde factam, veritus ſup id quod ſolet fieri in tali re, vbi potentiores corrupti ſunt, ne licentia i. potentium. polluta i. violata per largitionem, accenderent inuidiam. i. odium ſiquis obuiaret, ipſe cōtinuit animum ſup. ſuum a libidine. i. auiditate factionis & nouarum rerū, conſueta ſup ſibi. Tamen i. tandem aut nihilominus licet pauci cauſæ veræ fauerent, tamen illa pars. ſ. maior quæ anteferebat vero i. veritati, aut iuſtæ querelæ, pretium aut gratiam. i. fauorem ſuum, vicit in ſenatu, ita et nihil durius in Iugurtham decerneretur. Vnde ſequitur. (Decretum fit). i. decernitur in Senatu, vt. i. vt decem legati, miſſi ſ. in Numidiam, diuiderent inter Iugurthā & Adherbalem, regnum quod Micipſa obtinuerat. Cuius legationis princeps fuit L. Opimius homo clarus & potens tum i. tunc in ſenatu, qui C. Grac & M. Fuluio Flacco conſulibus interfectis. ſ. propter leges populares exercuerat acerrime, in. i. cōtra plebem victoriam nobilitatis, quam obtinuerant nobiles interfectis trib. pl. Sanè Grac. vt po. placeret, tulit leges de deducendis colonijs & veſtibus publice militibus dandis ſine ſtipendiorum diminutione; de minoribus aeij. annis ad militiam non cogendis; de ſuff agijs ſociorum pares Italos & ciues conſtituens: & præcipue legem frumentariam de annona pauperibus aſſignanda: de iudicibus delegendis extra Senatum. Quo fauore lætus, C. Fannium amicum ſuum ad Conſulatum perduxit, Tribunus plebis conſtitutus. Sed L. Opimius in conſulatu ſuo, pluribus Grac. legibus abrogatis, renitentibus Gracc. & amico eius tunc conſule, M. Ful. vnde orta ſeditione, Ful. Auentinum occupat, quem Grac. ſequitur triſtis & paruo duntaxat gladio accinctus. vnde iuniorem filium Ful. cum caduceo ad ſenatum & conſulem de concordia miſit qui retulit conſulem decreuiſſe ſi cōcordiam peterent Auentinum deſererent, quo audito voluit Grac. ad ſenatum proficiſci, ſed ceteris id non probantibus, filius remiſſus, in carcerem coniectus eſt à conſule auido pugnæ. Nam ſtatim cum magna manu in Auētinum irrumpit, aduerſarios in fugam vertit. vnde Ful. ſe in quoddam balneum conijcit ac paulo poſt cum maiore filio deprenſus occiditur. Grac. in ædem Dianæ profugit, vbi cum ſibi enim inferre vellet, à Licinio & Pomp. fideliſſimis familiaribus prohibitus; cum aufugere vellet, ab aduerſarijs in ponte ligneo deprenſus fuiſſet, niſi familiares illi ſe pro illo morti oppoſuiſſent, quibus cadētibus in ſacrum dearum nemus profugit: ibique a Philocrate ſeruo qui cum illo aufugerat, id expoſtulans occiſus eſt, qui occiſo domino ſuperuiuere nolens ſe quoque interemit. (Iugurtham tametſi,) Hoc eſt quanquam habuerat Rom. eum. ſ. Lucium Opimium in inimicis. i. inter inimicos ſuos, tamen accepit eum accuratiſſime, hoc eſt cum ſumma cura, & perfecit dando & pollicendo multa, vt i. et anteferret. ſ. Opimius, famæ, fidei & poſtremo omnibus rebus ſuis, commodum regis. ſ. Iugurthæ. (Iugurtha aggreſſus reliquos). ſ. nouem legatos eadem via. ſ. dando & pollicendo multa, capit. i. in ſententiam ſuam adduxit pleroſque, quia fides fuit paucis charior quam pecunia. Ea pars Numidiæ quæ exiſtens opulentior agris & viris, attingit Mauritaniam, traditur Iugurthæ in diuiſione regni: Adherbal poſſedit illam alteram potiorem, hoc eſt meliorē ſpecie, quæ vſu. i. vtilitate, quæ erat portuoſior hoc eſt habēs plures portus, & magis exornata ædificijs. (Res). i. vtilitas & cōmoditas dicēdorum, videtur ex poſtulare, ponere. i. vt exponam paucis ſitum Africę, & attingere eas gentis. i. gentes, quibuſcum, hoc eſt cum quibus fuit nobis bellum aut amicitia. (Sed hoc narrauero (alij narrauerim legunt præteritum pro futuro) haud facile compertum, quia non eſt facile compertum, de his ſupple locis & nationibus, quæ loca & nationes ſunt minus frequentata ob calorem & aſperitatem inter ſolitudines, ſed abſoluā quam pauciſſimis cetera.

IN diuiſione orbis terræ, plerique in parte tertia Africam poſuere, pauci tantúmodo Aſiam, & Europā eſſe, ſed Africam in Europa. Ea fines habet, ab occidente fretum noſtri maris, & Oceani: ab ortu Solis, decliuem latitudinem, quem locum Catabathmon, incolæ appellāt: mare ſęuum & importuoſum, ager frugum fertilis, bonus pecori, arboribus infœcundus, cœlo terraq; penuria aquarū: genus hominum ſalubri corpore, velox patiens laborum: pleroſq; ſenectus diſſoluit, niſi qui ferro aut beſtijs interiere. Nam morbus haud ſępe quenquā ſuperat. Ad hoc: malefici gñis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint, quiq; poſtea acceſſerint, aut quō inter ſe permiſti ſint, quanquā ab ea fama, quæ pleroſque obtinet, diuerſum eſt: tñ, vti ex libris Punicis, qui regis Hiempſalis dicebantur, interpretatum nobis eſt, vtique rem ſeſe habere cultores eius terræ putant, quàm pauciſſimis dicam. Ceterum fides eius rei penes auctores erit.

IN diuiſione) Dicit cōmunem eſſe opinionem ſcriptorū, quod orbis terrarum in tres partes diuiſus ſit. ſ. Aſiam, Europam, & Africam: fuerunt tñ qui dicerent orbem terrarū tantum in duas partes eſſe diuiſum. i. in Aſiam, & Europam. & huiuſmodi Africam in parte Europæ poſuerunt. (Pleriq;) i. maior pars ſcriptorum. (Poſuere). i. ſcripſere. Nam ponere ſignificat ſcribere. Horatius: Scriptor honoratum ſi forte reponis Achillem. Iuuenalis: Semper ego auditor tm̄ nunquam ne reponam. i. reſcribam. Perſius, Scis ponere lucrum. Pauci tantum ſubaudi poſuere. (Sed Africam in Europa eſſe) Deſcribit Africam, & ei dat terminos ab oriente, & ab occidente (Ea). ſ. Africa. (Fretum noſtri maris). i. aquam noſtri maris. Nam fretum licet mare ſignificet, proprie tamen dr̄ aqua maris mobilis ab vndarum feruore nomen natum. (Et oceani) Oceanus eſt mare magnum, quod vniuerſam terram ambit. (Ab ortu ſolis decliuem latitu). ſ. habet. Ab oriente, inquit, Africa habet fines latitudinem quādam decliuem. i. pēdentem. Quem locum Catabathmon incolæ appellant, habitatores eum locum lingua Punica appellant Catabathmon. (Mare ſæuum). ſ. eſt nauigandum difficile, & periculoſum. (Ager fertilis frugum) Per oia ſubauditur eſt. Terra inquit fœcunda eſt, & fructifera. (Bonus pecori) Ager Africæ bonus eſt, & vtilis pecori, quia paſcua habet latiſſima: pecoris aūt appellatione oīa animalia grandiora intelligunt, vt ſunt armenta, & greges. (Arbori infœcundus) Sterilis eſt arboribus. Nam ibi arbores non naſcuntur, ratio aūt ſubinfertur ſtatim, quia ibi neque de cœlo pluit aqua, neq; de terra manat. (Penuria) i. inopia. Genus hominum ſalubri corpore. Non potuit breuius, & perfectius, iū cta deſcribere. In Africa, inquit, homines corpora habent ſana, raro morbis & infirmitatibus obnoxia, & ideo maiore ex parte homines vſque ad ſenectutem viuunt. (Velox) Quantum ad curſus celeritatem. (Pleroſque) i. maiorem partem. (Senectus diſſoluit) Dicit homines ibi pro maiori parte non mori, niſi ſenectute. (Diſſoluit). i. interemit. (Ferro) Videlicet in pugna dimicādo, aut in aliquo priuato certamine. (Beſtijs) Videlicet vel leonibus, vel alijs feris. (Nam morbus) Vere dico, quia pro maiori parte intereunt, vel ſenectute, vel ferro, aut beſtijs, quia ex morbu raro moriuntur. (Superat) Occidit, interimit. Virg. 1. Aeneid. Clam ferro incautum ſuperat. i. interficit. (Ad hoc). i. præterea. (Malefici generis plura animalia). ſ. ſunt, vt leones & ſerpentes. (Sed qui mortales) Deſcripſimus Africam, & fines eius, & qualitatem terræ, atque hominum. Nunc dicemus qui homines primo habitauerint Africam. Deinde qui adiuncti cum prioribus ſe commiſcuerint. Et hoc quod dicam, licet diſſentiat à fama multorum, tamen ita nobis interpretatum eſt ex libris Punicis, — Solvs

qui fuerunt Hiempsalis, & ita etiam res se habet sicuti habitatores Africæ putant. Ordo est. Sed tñ ego quam paucissimis dicam, qui mortales habuerint Africã in initio, & qui postea accesserint, aut quo sint permixti inter se, vti est nobis interpretatum ea libris Punicis, qui dicebantur fuisse regis Hiempsalis, & vt cultores eius terræ putant, rem sese hre, quanquam est diuersum ab ea fama, quæ obtinet plerosque [Mortales) Homines. [Africã habuerint).i. habitauerint. [Quique) Et q homines postea superuenerint, & additi sint, & aduẽti. [Inter se permixti, videlicet posteriores cũ prioribus. [Quanq ab ea fama, quæ plerosq; obtinet diuersum est).i. qq hoc, quod dicam, differat a fama multorũ. Nam multi dñt rem non ita sese hre [Diuersum) Differens. [In vti ea libris Punicis, qui regis Hiẽpsalis dicebantur, nobis interpretatũ est. Salust libros lingua Punica conscriptos habebat qui aliqñ regis Hiempsalis fuerant. Eos cum non intelligeret ꝑpter diuersitatem linguæ, sibi fecit interpretari, ea quibus libris accepit, qui primi homines fuerint, qui Africam habitauerint. [Cultores).i. habitatores. [Eius terræ).f. Africę. Opinio eorũ, qui nũc habitant Africam, cõuenit cum his, quę accepi ea libris Punicis. [Rem sese hre).i. rem ita esse, & veritatem ita esse. [Ceterũ fides eius rei penes auctores erit) Sed hoc, inquit, credetur auctoribus Punicis non mihi, quia auctores Punici hoc probè esse ponunt.

MARL. IN diuisione orbis) Cosmographi orbem continentẽ aiunt esse, cum re uera non sit. nam videmus multa maria mediterranea. Libya triquetra.i. triangularis est, vt ait Sit. vii. versus austrũ .i. versus partem Meridionalem habet Cretã versus Occidẽtem habet Hiberiam oppositã, versus Orientem habet Syrtes & Cyrenes, à qua parte, quia est nobilior incipiam, in illa.n. parte sunt vrbes præstantissimæ. Abundantia aquarũ, quæ maxime prodest ad vbertatem ideo abundantissima est frugũ, varia sunt animaliũ genera, vt Elephanti, sunt, vt Solinus scribit, mustelæ ea magnitudine qua est felis. Et irudines in aliquo flumine altas sepiẽ cubitos hñt gulam perforatam ea qua spirant i sunt vites tantæ magnitudinis vt duo via possint cõplecti. Libyci a Grçcis Maurusij, a Romanis Mauri appellantur, Salust. ait, Mauros pro Medis, vltra Mauritaniam est regio Massæsylorũ in qua equis parum vtuntur, sed faciles sunt, nam virga reguntur, & multi sequuntur dños tanq canes. In interiori Libyæ sunt loca montana, versus mare sunt loca feracissima quæ Getuli tenent. Demum sunt Aethiopes Hesperij, versus Orientem sunt Nasamones & Garamantes vltra hos non habitatur, versus Aethiopiam omnia Libyæ loca sunt habitata. Latitudo Libyæ est quatuordecim milia stadia, lõgitudo est paulo minor duplea. [In diuisione orbis) Rotunditatis. [Decliuẽ lat.) Quia Mauritania habet multa loca montana descẽdentia versus Syrtes & ibi sunt Getuli. [Catabathmõ) Incipit hic locus ab Alexãdria vsq; in Aegyptum. [Infœcũdus) Sterilis. [Penuria) Indigẽtia. [Terra) Quia nõ sunt fontes, nec flumina. [Superat) Enecat. [Adhoc) Ad perdẽdos homines. Intelligendum tamen est loca Libyæ habere latitudinem versus Oriẽtem, non autem longitudinem quia versus Orientem sunt flumina.

RIVIVS QVEM locum Catabathmon incolæ appellant) M. Antonius Sabellicus in cap. Plin. v. lib. e. mendose plerosque cũ in Plinio, tum in hoc ẽt Salustij loco Catabathmon legere, in eoq. insigniter illos errare censet. Ipse Catabathynõ legit, si dijs placet. Verum Sabellicum, virũ alioqui longe doctissimum, & de rep. literaria proliae meritum, vehemẽter hic hallucinatum esse cũ res ipsa indicat, tum Hermolaus pluribus ostẽdit, qui & secum facere testatur Plinium, Strabonem, Pomponium, Diodorum, Eustathium, Stephanum, Dionysium, Martianum, Antonium, Solinũ. Dicitur aũt καταβαθμὸς, ἀπὸ τοῦ καταβαίνειν quod est descendere. Vt iure eos rideas, qui vocẽ esse Punicam adnotarant [Mare sęuum & importuosum) vo' Et, nõ est in manuscriptis, nec impressis emultioribus. Moa. [Et ager frugũ fertilis) Ne hic quidem copula additur in manuscriptis. In duobus frugũ sterilis legitur, sed ꝑperam [Arboribus infœc.) Manuscripta arbori numero singulari.

GLAR. EA fines habet ab occidente fretum nostri maris & Oceani) Fretum Herculeũ intelligit, quod vocat Fretum nostri maris & Oceani, quod inter nostrũ mare & Oceanũ est. Propius ad Geographicã veritatem dixisset, Ea fine is habet ab occidente fretũ nostri maris & Oceani. Verum hic auctor, quemadmodum & Liuius, parũ pensi hęc habuit. C. aũt Cęsar apud Latinos, & Herodotus apud Grçcos haud quaq hæc neglexissent. Catabathmon vero Africæ limitẽ ab ortu Solis vetustæ.f. ponit, cum quidam ẽt Nilum, quos Ptolemæus recte reprehendit lib. ij. cap. i. Hæc aũt verba, Mare sæuum & importuosum, & ager frugũ fertilis &c. de tota Africa, nõ de Catabathmo intelligenda. Verum hoc quoq; Lectori cõsiderandum. Quo sensu ad finẽ huius descriptiunculæ, anteq narret qui mortales initio Africam habuerint, subnectit: Adhoc malefici gñis plurima animalia, in ne Adhæc, pro ꝑterea positum, et sępe alias, an ad hoc.i. vt homines non veniant ad extremã senectutem. [Interpretatum nobis est, vtiq; rem sese hre) Interpretatum passiue vsurpauit, Nam ea deponentia olim erãt cõia, vt apud Grçcos sunt μέσα auctore Persiano. Et vtique, duę sunt dictiones pro Et vti.i. & quemadmodum. Gothi codex habebat, vtique, quod placet. propter vitandam ambiguitatem.

ASCEN. IN diuisione orbis terræ) Descripturus per topographiam loca, regiones, reges & populos Africæ; primo ponit diuisionẽ orbis terræ, quam, quia alij bimembrem faciunt, diuidentes vniuersam terram in Asiam & Europam, vt pote qui Africam sub Europa constituunt, alij vero trimembrem distinguentes Africã ab Europa, ideo dicit plerique. Vnde ordo est. Plerique.i. plurimi cosmographi.i mũdi descriptores, posuere in diuisione orbis.i. globi rotũdi, terræ.f. vniuersæ, Africam in tertia parte, pauci sup. dixerunt, Asiam & Europam esse tantũmodo.f. in diuisione orbis terræ, sed sup. dixerunt Africam esse in Europa: Ea.f. Africa, habet ab occidente fretum.i. feruorem aquarum, nostri.i. Italici, seu Tyrrheni maris, & Oceani.i. magni maris accingentis totũ vniuersum, quod habet ad Mauritaniam. [Ab ortu Solis).i. ab orientali plaga, habet latitudinem decliuem i. in conualle descendentem, quem locũ incolæ appellant Catabathmon.i. descẽsum, vt dicam lectione sequenti. [Mare sup. est illic sæuum).i. truculẽtum & indomitum (quo circa monstrũ à Palinuro vocatur Aeneid. e. quodlibet mare. Et hinc Flac. j. Carm. Ode iij. Illi robur & æs triplex Circa pectus erat, qui fragilem truci Cõmisit pelago ratem Primus) & supp. importuosum.i. nullum portum latis tutum habens. [Ager sup est illic fertilis frugum) Vnde idẽ Flac. j Carm. Ode j. Illum si proprio cõdidit horreo, Quidquid de Libycis verritur areis &c. Et Plin. lib. a. scribit in Africa esse regionem ccl. millium passuum per circuitum fertilitatis eximiæ, cum centesima fruge agricolis Fœnus reddenti terra. Et ager est bonus.i. vtilis pecori.f. alendo, vnde Maro Georg. iij. Quid tibi pastores Libyæ, quid pascua versu Prosequar? & raris habitata Mapalia tectis? Sæpe diem noctemque, & totum ex ordine mẽsem Pascitur, itque pecus longa in deserta sine vllis Hospitijs, tãtum campi iacet &c. Et ager est illic infœcundus arbori.f. serendæ, penuria.i propter penuriam.i. inopiam & difficultatem habendarum aquarum cœli.i. aëris per pluuiam, quia illic rarissime pluit, & terræ, quia nec fontes nec riuos frequentes habet, vnde arenosa est regio. Genus hominum est corpore salubri.i. proximo ad salutem, quia sano, vnde hic salubre quod dat salutem pro sano quod habet sanitatem accepisse dicitur. Et maiorite dictum est salubri corpore.i. habens salubre corpus, & est velox, patiens laborum.i. faciliter tolerans labores i senectus.i. vltima ætas, dissoluit.f. in morte naturali plerosque i. plurimos eorum, nisi qui intersere ferro, vt in bello, aut bestijs.f. feris, aut venenosis quę illic plurimæ sunt. Nam morbus haud sæpe.i. raro superat, hoc est vincit vsque ad dissolutionem, quenquam.i. aliquem eorum. Ad hoc.i. insuper supp. ibi sunt plurima animalia, gñis malefici, hoc est de genere malefico.i. facienti homini malum. Sed ego dicam quam paucissimis, hoc est valde paucis supp. verbis, qui mortales habuerint.i. incoluerint, in initio Africam: quique, hoc est & qui accesserint postea, aut quo primi & accessorij, sint permixti inter se, quanquam sup. quod dicam, est diuersum ab ea fama, quæ obtinet, hoc est occupat & credere facit, plerosque i. plurimos: tñ dicam vti, hoc est quemadmodum, interpretatum.i. latinis verbis expositũ est, ea libris Punicis, hoc est Punica lingua descriptis: qui dicebantur esse Hiempsalis regis, vtique.i. & vti.i. & quẽadmodũ, (Sunt.n. duæ particulæ) cultores terræ eius, & hoc est eiusmodi aut Hiempsalis, putant rem.i. res veritatem hre sese. [Caterum).i. sed fides.f. credulitas, aut fidelitas in descriptione eius rei, hoc est populorum & habitatorum Africæ. erit penes auctores.f. Punicos, q.d. non penes me, quia eam rem penitus exploratam non habeo. Prosequitur autem descriptionem, dicens.

AFRICAM initio habuere Getuli, & Libyes, asperi, inculti que, quis cibus erat caro ferina, atq; humi pabulum vti pecoribus. Hi neque moribus, neque lege, aut imperio cuiusquam regebantur, vagi, palãtes, qua nox coëgerat, sedes habebant. Sed postquam in Hispania Hercules, sicuti Afri putant, interijt: exercitus eius compositus ex varijs gẽtibus, amisso duce, ac passim multis sibi imperium petentibus, breui dilabitur. Ex eo nu-

numero

mero Medi, Persæ, & Armeni nauibus in Africam transuecti, proximos nostro mari locos occupauere. Sed Persæ intra Oceanum magis, hiq́. alueos nauium inuersos ꝓ tugurijs habuere: quia neque materia in agris, neque ab Hispanis emendi, aut mutuandi copia erat. Mare magnũ & ignara lingua, commercia prohibebant. Hi paulatim per connubia Getulos sibi miscuere, & quia sæpe tentantes agros, alia deinde, * atque alia loca petiuerant, semetipsi Numidas appellauere. Ceterum adhuc ædificia Numidarum agrestium, quæ Mapalia illi vocant, oblonga incuruis lateribus tecta, quasi nauium carinæ sunt. Medis aũt & Armenijs accessere Lybies. Nam hi propius mare Africum agitabant. Getuli sub Sole magis, haud procul ab ardoribus. Hiq́. mature oppida habuere. nam freto diuisi ab Hispania, mutare res inter se constituerant. Nomen eorum paulatim Lybies corrupere, Barbara lingua Mauros, pro Medis appellantes. Sed res Persarũ breui adoleuit, ac postea Numidiæ nomine, propter multitudinem à parentibus digressi, possedere ea loca, quæ proxime Carthaginem Numidia appellatur. Deinde vtriq; alteris freti, finitimos armis, aut metu sub imperium suũ coëgere: nomen, gloriamq́. sibi addidere: magis hi, qui ad nostrum mare processerant: quia Lybies quam Getuli minus bellicosi. deniq; Africæ pars inferior, pleraq; ab Numidis possessa est. victi omnes, ingentem, nomenq́ue imperantium concessere. Postea Phœnices, alij multitudinis domi minuendæ gratia, pars Imperij cupidine solicitata plebe, & alij nouarũ rerum auidi, Hipponẽ, Adrumetum, Leptim aliasq́. vrbes in ora maritima condidere: hæq́ breui multũ auctæ, pars originibus suis ꝑsidio, aliæ decori fuere. Nã de Carthagine silere melius puto, q̃ parum dicere: quoniam alio properare tempus monet. Igitur ad Catabathmõ, qui locus Aegiptum ab Africa diuidit, secundo mari prima Cyrene est, colonia Thæreon, ac deinceps duę Syrtes, interq́. eas Leptis, deinde Arę Philemon, quem locum Aegyptum versus finem imperij habuere Carthaginienses. post, aliæ punicæ vrbes, cetera loca vsq; ad Mauritaniam Numidæ tenent. Proxime Hispaniam Mauri sunt. Super Numidiam Getulos accepimus, partim in tugurijs, alios incultius vagos agitare. Post eos Aethiopes esse, deinde loca exusta Solis ardoribus. Igitur bello Iugurthino, pleraque ex Punicis oppida, & fines Carthaginiensium, quos nouissime habuerant: pop. Rom. per magistratus administrabat. Getulorum magna pars, & Numidæ vsque ad flumen Mulucham sub Iugurtha erant. Mauris oĩbus rex Bocchus imperitabat, prę ter nomen cetera ignarus Pop. Rom. itemq́. nobis neq; bello, neque pace antea cognitus. De Africa & eius incolis, ad necessitudinem rei, satis dictum * est.

* atque, nõ est in alijs vetustioribus.

* Alij nõ habet, est

SOLDVS

AFRICAM in initio) Primi qui habitauerunt Africam fuerunt Getuli, & Lybies, qui ritu ferarum sine legibus & sine vllo rectore viuentes sparsi vagabantur. Deinde mortuo Hercule gentes diuersę, quę erant in exercitu eius ex Hispania per mare in Africam transierunt. Hæ aũt gentes erant Medi, Persæ, Armenij. Sed Persæ coniunxerunt se Getulis, & connubia miscuerunt, Medi & Armenij adiunxerunt se ad Libyes. Et ita paulatim in Africa creuit numerus incolarum, vrbesq́ ædificari cœptæ sunt ab his, qui antea in tugurijs habitabant. Postea etiam Phœnices venerunt in Africam, & multas vrbes condiderunt, quas Salustius inferius commemorat. [Habuere).i. habitauere [Asperi).i. duri, & rigidi, quantum ad victum. nam carnibus ferinis. & pabulo vescebantur tanquam pecora. [Inculti) Quantum ad vestitum. [Atque homi).i. e terra. [Moribus neq; legibus) Inter mores & leges hoc interest, Mos est communis consensus omnium simul habitantium, qui inueteratus consuetudinem facit. Lex est quæ aliquid fieri non fieri ve præcipit, aut vetat. [Palantes).i. sparsi, & vagantes. [Quo) Subauditur ea parte certas & stabiles sedes, non domicilia non habebant. Sed vbicunque nox eos inuenisset, ibi habitabant. Sed postquam, cum inquit hercules in Hispania mortuus esset, exercitus eius, qui mixtus erat ex diuersis gentibus, statim dissipatus est, quia cum essent, diuersæ nationes per gentes, simul stare nõ potuerunt, amisso duce. & ideo pars eorũ ex Hispania per mare transiuit in Africam. [Exercitus eius compositus).i. mixtus. [Ex varijs gentibus) Nam alij erant Medi, alij Persæ, alij Armenij. [Amisso duce).i. Hercule [Passim).i. vbique, per oẽs. [Imperiũ petentibus) Quia vnusquisq; sibi quærebat Imperium. [Breui dilabitur).i. dissipatur, & ruit. [Proximos).i. vicinos. [Nostro mari).i. Africo mari. i. Romano. i. mari per quod nos Romani nauigamus, & sub imperio nr̃o tenemus. Sed Persæ intra Oceanum magis. s. occupauere locos. Nã hi retrahentes se longius à nostro mari mediterraneo, magis Oceanum versus habitauere. [Hi alueos nauiũ inuersos) Alueos nauium inuersi fuerunt eis. [Tuguria) Quia sub fundis nauium inuersis habitauerunt. Et causam ostendit, quare sibi aliter domos ædificare non potuerunt, quia nec in Africa materies lignorum erat, nec ab Hispanis emere poterant, aut cõmutare. Nam inter Africam & Hispaniam medium est mare, & præterea cum linguam Hispaniæ ignorarent, non satis commode negociationes exercere poterant. [Materies) videlicet ligna. Nam inpera dixit terram Africę esse infœcundam arboribus, ꝓp nimiũ caloris æstum. [Copia).i. facultas. & declarat, quare non poterãt emere ab Hispanis, aut cõmutare, q̃a mare, & ignara lingua ꝓhibebant. [Mare magnum).i. mare Oceanum, qđ est inter Africam & Hispaniam. [Ignara).i. ignota, incognita. s. lingua Hispana ignota ipsis Persis, vel ignara lingua. s. sua. i. ignorans. [Commercia).i. negociationes. [Hi). s. Persæ. [Et quia sæpe tentantes agros) Dicit quare hi Persæ cum Getulis adiuncti Numidæ sint appellati, hi ab initio qualitatem agrorum tentantes sæpius, vt terram fertilem & fœcundam inuenirent, multa loca diuiserunt & à diuidendo semetipsos Numidas appellauerunt, à Græco vocabulo. Nã νέμειν significat diuido. [Partiuerant) Antiqui partio, & partior dicebant, vt hoc loco partiuerant dixit. Nos autẽ partior dicimus. [Tentantes agros).i. qualitatem agrorum ꝓbãtes, an fœcunda esset in eis terra, an nõ ex hoc eueniebat, vt multa loca diuiderent, q̃a agros, quos steriles & infœcũdos probabãt eos deserebant, & relinquebant, atq; alios tentabant. [Ceterum adhuc ædificia Numidarum) Dicit ergo Sal. quod vsq; ad sua tpa ædificia domorum agrestium, siue rudium Numidarum gentiũ in modum, siue ad instar carinarum erant facta, quia sic à principio alueos nauium inuersos pro tugurijs habuere. [Mapalia illi vocant) Ex hoc ergo loco aperte colligitur, quid significent Mapalia. Nam Mapalia sunt domus hominũ agrestium in agris. [Incuruis).i. flexis, & incuruatis. [Nauium carinæ) Carina est pars nauis inferior. [Medis aũt, & Armenijs accessere Lybies) Ita quidem Persæ coniunxerunt se Getulis, sed Medi & Armenij adiunxerunt se ad Lybies populos. [Accessere Lybies).i. cessere ad Lybies. i. peruenerunt ad Lybies, & se eis cõiunxerunt. Lybies aũt magis mare Africum Romam versus agitabant. Getuli vero in meridiem magis versi non procul à Solis ardoribus habitabant. [Mare propius Africum).i. magis propè Africũ. [Agitabant).i. habitabant, & viuebant. [Sub sole magis) In plagam australẽ magis descendentes. [Hique mature oppida habuere) Medi & Armeni celeriter vrbes habuerũt, quia per mare Africum in Hispaniam nauigare, & mercaturam exercere poterant. [Qui). s. Medi, & Armenij. Nec quenquam mouere debet, q̃ relatiuum hoc ab antecedẽte tam longe distet, quia hæc omnia per parẽthesim interposita sunt, videlicet. Nam hi Lybies mare propius Africũ agitabant, Getuli sub sole magis haud procul ab ardoribus. [Mature).i. celeriter. [Oppida) Vrbes. [Freto).i. mari. [Diuisi ab Hispanis) quia vt dictum est, mare diuidit Africam ab Hispania. [Mutare res inter se instituerant) Ac de causa, inquit, Medi, & Armenij celeriter vrbes condiderunt. quia per mare in Hispaniam nauigare poterant, & mercaturam exercere vnde cito facti sunt opulenti. Sed mirum videtur, quòd supra dixit Persas, qui postea Numidæ sunt appellati, ideo alueos nauium inuersos ꝓ tugurijs habuisse. propterea quòd domos & vrbes ædificare non poterant, quia ab Hispanis materiam ædificandi emere non poterant, nec res commutare, quia mare prohibebat, quod mediũ erat. Nunc autem dicit Medos & Armenios celeriter vrbes ædificasse,

ficasse, opportunitate maris, per quod in Hispaniam nauigabāt, interueniente. Ergo mare Persis erat impedimento, & Medis, atque Armenijs adiumento ad nauigandum in Hispaniam. Hoc certe mirum videtur, sed maria erant diuersa. Oceanus enim mare magnum Persas ab Hispanis diuidebat, & per Oceanū nauigare non poterant. Medi autem, & Armenij commode per mare Africum in Hispaniam nauigabant. (Instituerant,) Id est inceperant. (Mutare res).i. mercaturam exercere, quæ fit per cō mutationem rerum. (Nomen eorum paulatim Libyes corrumpere) Subauditur instituerant. Cœperant inquit Libyes populi paulatim corrumpere nomen Medorum pro Medis Mauros vocantes. (Libyes) Cum his se coniūxerant Medi, & Armenij vt paulò ante dixit. (Sed res Persarum) Dicit quemadmodum hæ gētes in Africa creuerint, & imperiō auxerint. s. Medi, Armenij, Persæ, & Medos quidem, atq; Armenios dixit celeriter vrbes ędificasse, quia cōmode in Hispaniam nauigare poterāt, & mercaturam exercere. Nunc dicit quō creuerint Persæ, q. Numidæ sunt appellati. sicut supra dixit (Sed res Persarum).i. imperium. Virg. 3. Aen. Postq̄ res Asię, Priamiq. euertere gentē (Breui). sæpe (Adoleuit).i. creuit, ac si diceret, ita quidē Medi, & Armenij nauigādo & mercaturam exercendo cito vrbes condiderunt, & opulenti facti sunt, sed & Persę breuiter imperium suum auxerunt, nō mercaturam exercendo, sed bella gerendo. Nam Persæ, qui Numidæ sunt dicti, finitimos populos bello superatos Imperio suo subegerunt, atque ita gloria belli magni facti sunt. (Ac postea Numidæ nomine propter multitudinem à parentibus digressi, possedere ea loca, quæ proxime Carthaginem, Numidia appellabatur) Dicit quòd hi Persæ, qui postea dicti sunt Numidæ, cū multum numero & multitudine creuissent, a parentibus suis discesserunt, & ea loca, quę sunt propè Carthaginem possederunt, quę loca postea dicta sunt Numidia. (Ac postea Numidę nomine, ac si diceret, hi Persæ prius, postea Numidæ appellati nomine, digressi à parentibus propter multitudinem possederunt ea loca, quæ propè Carthaginem appellatur Numidia. (Digressi,) Id est cum discessissent. (Proxime Carth.) Id est valde propè Carthaginem. (Deinde vtrique) Dicit, hi Numidæ, quamuis in duas partes essent diuisi, tamen ad bella gerēda sibi inuicem auxilio erant, & ita populos vicinos Imperio suo subiugabant. (Deinde vtrique) Videlicet, & hi, qui in pristinis sedibus remanserant, & hi, qui sedes nouas, & loca propè Carthaginem occupauerant. (Freti) Confisi, quia vbi opus erat, sibi mutuam auxilia præstabant. (Finitimos) .i. populos vicinos, & proximos. (Armis).i. bello. (Nomen).i. famam. (Magis quam hi, qui ad nostrum mare processerunt, quia Libyes quàm Getuli minus sunt bellicosi) Dicit Numidas qui Persæ prius dicebantur, maiorem famam, & gloriam bello sibi comparasse quam Medos & Armenios. Et hæc fuit ratio, quia Getuli, cum quibus se Numidæ coniunxerant, magis bellicosi fuerunt, quàm Libyes, cum quibus Medi & Armenij se cōiunxerant. Et hoc est quod dicit. (Qui ad nostrum mare processerant). s. Medi & Armenij. Nam supra dixit, Medos & Armenios se ad Libyes adiunxisse, qui mare propius Africum agitabant. Dicit ergo Numidæ nomen, & gloriā sibi addidere, magis quam Medi, & Armenij, qui ad nostrum mare processerant.i. iuxta mare nostrum habitauerant. Et hæc fuit ratio, quia Libyes, quibus admixti sunt Medi, & Armenij minus sunt bellicosi, quam Getuli. quibus se admiscuerunt Persæ, qui postea Numidæ sunt dicti. (Ad nostrum mare). s. mare Africum. hoc tempore dicitur mar lion. Deniq; Africæ pars inferior pleraq; a Numidis possessa est, ac si diceret, Vis videre, quomodo verum est, quod dico, videlicet, quòd Numidæ maiorem belli gloriam adepti sunt, quam Medi & Armenij, qui postea dicti sunt Mauri; Ecce maiori ex parte gentes omnes, quæ in inferiori parte Africæ positæ sunt, à Numidis bello victæ sunt, & in gentem nomenq. concessere victorum. (Pars inferior) Videlicet pars illa, quæ magis in plagam australem descendens meridiem respicit. (Pleraque).i. pro maiori parte. (Victi omnes ingentem nomenque imperantium concessere) Consuetudo fuit apud antiquos, vt victi nomen acciperent eorum, qui vicissent, vnde gētes & populi, qui fuerant à Numidis victi bello, nomen proprium amiserunt, & Numidæ sunt appellati. Et hæc est quod dicit imperantium). s. Numidarum. (Concessere).i. peruenere. (Postea Phœnices) Hoc vsque dixit, quomodo Getuli & Lybies primi populi fuerint, qui Africam habitauerint, deinde quemadmodū Persæ, Medi, & Armenij his adiuncti, Imperium in Africa auxerint, mutato nomine, vt Persę Numidæ vocarentur, Medi & Armenij appellarentur Mauri, Nunc dicit quemadmodum de Phœnice regione multi in Africam trāierunt, Imperij cupiditate ducti, & rerum nouarum auidi, qui multas in Africa vrbes condiderunt. (Alij multitudinis minuendæ gratia) Varias causas ostendit, quare de Phœnice in Africā multi venerint. (Gratia).i. causa multi descendebant, vt multitudinem domi minuerent, quia regio tantam multitudinem commode capere non poterat, & pascere. (Pars Imperij cupidine solicitabat plebem) Multi Imperium affectabant, cum essent potentes, & plebem, minutamque turbam, & inopem inducebant, vt secum proficiscerentur ad nouum Imperium quærendum. (Solicitata) Verbis, & pollicitationibus inducta. (Hipponem, Adrumetum, Leptim) Hæc sunt nomina ciuitatum. (In ora.) In regione maritima. videlicet circa mare. (Hæ). s. vrbes. (Originibus suis præsidio) Aliquæ harum ciuitatum præsidio fuerunt Phœnicibus, vnde originem ducebant aliæ fuerunt honori, & ornamento. (Nam de Carthagine) Dicit quemadmodum Hippon, Adrumetum, & Leptis originem ducunt à Phœnicibus, quia de Carthagine nolo inquit dicere, quia melius est de ipsa tacere, quam parum dicere. Nam & ipsa Carthago a Phœnicibus originem ducit. Sed quia Carthago à amplissima ciuitas erat, & caput totius Africæ, maluit tacere de ipsa, quam tantummodo dicere, à quibus condita esset, nisi etiā totam explicaret historiam. A Phœnicibus autem hoc modo originem ducit. Dido cum fratrem suum Pygmalionem, qui maritum eius Sichęum interfecerat fugeret, collecta ingenti multitudine de Tyro, quæ pars est Phœnicięæ regionis, classe in Africā venit. vnde cum ab Iarba rege pelleretur, callide petit, vt ei venderet tantum terræ, quantum posset corium bouis tenere. quod cū ille promisisset corium in tenuissimas corrigias sectum tetendit occupauitque stadia xxiiij. quæ tria milliaria conficiunt. Atque ita vrbem condidit, quæ primo Byrsa appellata est à corio bouis nam Byrsa significat bouis corium postea aucta Tyros dicta est, postremo Carthago vocata ab Cartha oppido, vnde fuit Dido. Hæc ciuitas postea aucta ad eam magnitudinem venit vt xxiiij. milliaria in circo pateret, tunc cum capta & euersa est à Scipione Aemilio qui ob eam victoriam Africanus postea dictus est. (Alio) .i. ad aliud, videlicet ad historiam positam Iogurthini belli persequendam. (Mouet).i. hortatur. (Igitur) Ergo succinctè & breuiter dicamus de alijs ciuitatibus Africæ, quandoquidem de Carthagine nunc dicere volumus, quoniam longam explicare oporteret historiam, quod nunc facere non possumus, qa ad aliud tendimus. (Igitur) Describit ciuitates, quæ sunt citra finea Africæ, quæ orientem respiciunt. Nam antea dicit Africam ab Oriente habere fines Catabathmon, qui locus diuidit Africam ab Aegypto. (Ad Catabathmon) .i. apud, videlicet citra Catabathmon. Nam vltra hunc locum Africa non procedit. Prima Cyrena est. prima ciuitas, quæ inuenitur apud Catabathmon est Cyrene, hæc ciuitas Cyrene dicitur à regina Cyren. quæ eā condidit, & de suo nomine eam appellauit, vt dicit Seruius. (Colonia Theræon) Nomina ciuitatum sunt. (Duæ Syrtes) Ipse Sal. inferius describit has Syrtes. Sunt autem loca in mari periculosa, quia sunt arenosa. (Inter quas Leptis) Hęc ciuitas inter duas Syrtes est posita, non quòd in mari sit fundata, sed extra mare posita inter duas Syrtes. (Deinde Philænum aræ). s. sunt. Quare hic locus dictus sit Philænum aræ, Historia est consideranda. nam cum Carthaginenses & Cyrenenses de finibus diu inter se bello decertassent, tandem defatigati, ita inter se conuenerunt, vt certo die legati vtriusque ciuitatis domo discederent, & quo in loco obuij inter se fuissent, is locus communis vtriusque ciuitatis finis haberetur. Igitur a Carthagine duo fratres missi sunt, qui Philæni vocabantur, hi celeriter iter suum direxerunt. Cyrenenses tardius iuerunt. Hi igitur domi Phœnas metuentes, quia tardius iuerant, criminabantur Carthaginienses, dicentes eos ante tempus constitutum domo discessisse, & propterea celerius venisse, se non passuros, vt victi domum habeāt. Igitur cum Carthaginienses aliam aliquam conditionem æquā peterent. Cyrenenses hanc eis obtulerunt, vt quo in loco fines populo suo peterent, ibi viui obruerentur se quoque tandem conditionem subire paratas. Philæni probata ꝯditione, se vitāq. suam reip. ꝯdonauerunt, atque vbi fines patriæ esse volebant, ibi viui sepulti sunt. ob eam rem Carthag. Philænis fratribus aras consecrauerunt in eo loco, vbi viui obruti, ac sepulti sunt, Philænō arę est locus vbi sunt fines imperij Carthag. versus Aegyptō. (Quem locum) Ordo est, quem. s. locum ipsi Carthaginienses habuere finem. s. Imperij versus Aegyptum. (Post aliæ Punicę vrbes). s. sunt post loca, & ciuitates, quas supra descripsit, sunt aliæ Punicæ vrbes, i. vrbes Carthaginiensium. (Cetera loca) Apparet magnum fuisse Numidarum, Imperium. (Super Numidia).i. vltra Numidiam. Ordo est. Nos accepimus Getulos vagos agitare

re

re partim in tugurijs, alios incultior, ſupra Numidia, ultra Numidiam, inquit, habitant Getuli, partim in Tugurijs, alij etiam inculti vagantes. Et ultra Getulos habitant Æthiopes. Poſt Æthiopes loca ſunt deſerta, exuſta caloribus Solis. (Accepimus) .i. audiuimus, intelleximus. Tuguria ſunt uilia ædificia in agris paleis tecta à tegendo dicta. (Incultius) .i. aſperius, quia multi ex Getulis ſubdio, hoc eſt ſub aëre degunt ſine tecto. (Agitare) .i. viuere, habitare. (Poſt eos Aethiopes eſſe) .i. accepimus. Aethiopes ſunt, qui ob ſolis calorem, cui ſunt uicini, carnem nigram habẽt, ἀπὸ τοῦ αἴθειν quod eſt ardere. Nam ætho græce. Latine ſignificat ardeo καὶ τὸ ὤψ τοῦ ὤπὸς .i. à uultu. (Deinde ſubaudi accepimus eſſe loca exuſta Solis ardoribus) .ſ. pp ſolis uicinitatem. (Igitur bello Iugurthino) Ordo eſt. Igitur P. R. adminiſtrabat per magiſtratus pleraque oppida ex Punicis, & fines Carthaginienſium, quos nouiſſime habuerat, dico adminiſtrabat bello Iugurthino .i. tpe belli Iugurthini. Poſtquam totam Africam deſcripſit, nunc concludit, oſtendens, qui eam imperio regebãt. Nam antea toti Africæ imperabant Carthaginienſes. Numidæ, Mauri, Getuli, Aethiopes, Totum imperium Africæ inter hoc erat diuiſum. Sed tpe Iugurthini belli ferè totã eam partem quam Carthaginienſes tenuerant, P.R. per magiſtratus regebat, à Scipione Africano minori deleta Carthagine, & imperio eius fermè toto in ditionem, & poteſtatẽ P.R. redacto. Magna pars Getulorũ & Numidiæ ſub imperio Iugurthæ erat: Bocchus rex Mauris imperabat. Quos nouiſſime habuerat, quos nuperrime ſubegerat duce & imperatore, P. Scipione, Aemiliano, qui Africanus eſt dictus, quia imperiũ Carthaginis, quod erat in Africa Romano ſubegit imperio, ipſa Carthagine prorſus deleta & extincta. (Per magiſtratus) Videlicet per conſules, uel prætores, vel proconſules. Præter nomẽ per cetera ignarus P.R. Bocchus rex Maurorum ignotus erat P.R. per omnia, excepto nomine, quia nullam amicitiã, aut ſocietatem cum P.R habuerat & ideo præter nomen erat in ceteris rebus Pop. Rom. prorſus incognitus. (Cetera) .i. deinceps .i. per cetera .i. ceteris rebus. (Ignarus) .i. ignotus, incognitus. Ignarus dicitur, & qui ignoratur. (Incolis) Habitatoribus. (Ad neceſſitudinem) i. ad neceſſitatem Saluſtius digreſſione facta ad ſcribendam Africam, dicit ſe nunc ad propoſitum redire quandoquidem de Africa id quod erat neceſſarium dixit.

MARL. HERCVLES) Non ſolus ſed cum magno exercitu peregrinabatur cũ quo monſtra domuit, perijt aũt in Oeta monte. (Noſtro mari) Mediterraneo. (Medi) .ſ. erant. de his lege Dionyſiũ primo lib. (Sed Perſæ) Qui in Herculis auxilium uenere. (Cõmercia) Mutationem mercium. (Numidas app.) Quia Perſæ uiuebant latrocinijs & illud nomen erat infame, ideo Numidarum nomen ſumpſerunt. Strabo. ulc. (Ab Hiſpanis) Hiſpania à rege Hiſpano dicta eſt, quæ antea ab amne Iberia dicebatur. Trogus. (De Carth.) Chartaginem in Libye Phœnices annis quinquaginta ante Ilij captiuitatem condidere. Conditores fuere Xorus & Carchedon. Sicuti autem Romani & ipſi Carthaginienſes exiſtimant. Dido mulier è Tyro profecta cuius uiro cum Pygmaliõ urbis tyrannus clam interemiſſet ſomnio monita, collectis ijs quibus Pygmalionis ſæuior inuiſa fuerat, pecunijsque in unum congeſtis in Libyam ẽ nauigauit, & eo loci ubi nunc Carthago ſita eſt urbem conſedit. Repellentibus deinde eos incolis, tm̃ ſoli deprecati ſunt in quod ſe conferrent, quantum taurino corio circundare poſſent. Primum inter Phœnices riſus eſt ortus rei exilitate, demum qui huiuſmodi foret aſtus ſcire cupientes, potiſſimum cum ambigerent, quemadmodum ciuitas tam anguſto ſpatio includi poſſet conceſſuros ſe iureiurando affirmauere. Hi corium per minuta ſecantes circumpoſuere loco ubi nunc Carthaginis arx reſidet, quæ ob id Byrſa appellata eſt. Procedente mox tpe urbem extra Byrſam condidere. Demum ſubactis Libya magnam maris tenuere partẽ. hæc Appianus Strabo & Solinus ex originibus Catonis à Phœnicibus conditã eſſe affirmant. Carth. appellata eſt, quia lingua Numida Carthag. .i. Nouam urbem dicunt. (Hipponem &c.) Has urbes non Phœnices ſed Græci condidere ut Græci ſcriptores tradunt. (Theræorum) Laconicos. Thera urbs eſt Laconiæ ex qua coloni uenerunt & occuparunt Inſulam quæ Calliſte dicebatur & à nomine ſuo Theram appellauerunt. Circa extremitatem inſulæ Battus condidit Cyrenem. Carth. ſub ſuo imperio CCC. ciuitates habuere. Aethiopes .ſ. heſperias. (Bocchus) Aliq legũt Bocud. (Neq; cognitus) q̃ nec exercitus ipſius, nec ipſum uidit P R. ſed tm̃ nomine cognouit.

RIVIVS AFRICAM habuere, in initio Getuli & Libyes) Manuſcripta, initio habuere, præpoſitione omiſſa. quo paulo ante. Sed qui mortales initio Africam habuerint. (Vagi, palãtes, qua nox coëgerat, ſedes habebant) Codices in membrana deſcripti præter eorum, qua nox coëgerat. et ſubaudias habere. Hoc eſt, ubicũque nox eos oppreſſerat, ibi cõmorabantur, cũ alioqui ſedem ſtabilem & domicilium certum non hẽrent. Exemplar à Pincio Venetijs excuſum, et & alia pleraque, quo nox coëgerat. quo ſe ſè à doctis citatur. pro quem in locum nox compulerat, ibi manebant. (Amiſſo duce, ac paſſim multis ſibi imperiũ petentibus) Manuſcripta, multis ſibi quiſque imperium petentibus, verum perperã, niſi quis malit Quiſque, pro quibusque poſitum. Facit cum manuſcriptis Florentinum, atque item Beroaldinum. (Hi paulatim per connubia Getulos ſibi miſcuere) Manuſcripta, ſecum miſcuere. pro coniunxere ſibi. Additur .n. huic uerbo interdum illa Cum præpoſitio cum ſuo caſu. Cic. cum quibus tanq̃ purpuram miſceri oporteat. Idẽ, Parentalia cũ ſupplicationibus miſceri. Liuius decimo 9. Dec. 4 Cum concilij noſtri eam fecerimus, & nobis miſcuerimus. Idem 3 belli Punici ſecundi. Quod connubium uetuſtum multas familias claras ac potẽtes Romanis miſcuerat. (Poſt eos Aethiopes) In manuſcriptis Legimus Aethiopas, & ſic rectius. ut ſit accuſatiuus Græcus αἰθίοπα, Mox. (Deinde loca exuſta ſolis ardoribus) Manuſcripta, dein. atq; ita rectius. (Et alij nouarum rerum auidi) Manuſcripta quædam, & alijs nouarum rerum auidis. quo & Badianum. et ſint duo ablatiui abſolute poſiti. Beroaldinum, Cupidis habet, pro auidis. Verum id ex gloſſa ni fallor irrepſit. Mox. (Hæq. breui multum auctæ) Manuſcriptum Eaq. breui &c (Vſque ad flumen Mulucham) (Fabricianum, ad flumen uſque Mulucham. Paulo poſt. (Satis dictum eſt) τὸ Eſt manuſcripta non habent, ac rectius abeſt. Sed & ſtatim ante. De Africa & de eius incolis in manuſcriptis non reperitur illa præpoſitio De, nec in Aſcenſiano, aut Beroaldino.

GLAR. SED Perſæ intra Oceanum magis) Hoc, Intra Oceanum, Badius & rectè, & erudite exponit, introrſus ad Oceanum. Sive Saluſtius Oceanum poſt Atlantem ad occaſum, ſiue poſt Getulos ad meridiem crediderit. Nam ſequentes loci complures ita & exponendi, & intelligendi. Perſarum .n. & Getulorum commercium cũ Hiſpanis, tum Oceanus, tum Libyes medij, qui ad Iterũ Herculem agitabant, prohibebant. Itaque illos, hoc eſt Perſas, mare magnum .i. Oceanus, & ignara lingua prohibebat, quo minus cum Hiſpanis cõmercia haberent. At Libyes, etſi lingua diuerſi, propinquitate tamen locorum facile cum Hiſpanis res communicare poterant. Et eide, num ignara lingua dictum ſit pro ignota. Vt infra ad finem pugnæ Metelli cũ Iugurtha de Numidis loquens, Pleroſque, inquit, uelocitas & regio hoſtibus ignara tutata ſunt. Ignoratus tñ apud eundem hunc auctorem eſt, ubi de Iugurtha uictu ac uagante ait, Ipſe cum delectis equitibus Metellũ ſequitur nocturnis autẽ itineribus ignoratus Romanos palantis repente aggreditur. Nã quod Badius exponit, Et lingua Perſarum ignara linguæ .ſ. Hiſpanorũ, non ſatisfacit mihi, cum auctori uerba addãt, quæ in nullis inueniuntur codicibus. (Medis aũt & Armenijs acceſſere Libyes) Ita uulgata habet lectio. Atqui ut Perſæ aduenæ acceſſere Getulis, ita Medi ac Armenij externi Libybus acceſſere, nõ Libyes Medis ac Armenijs. Quare magis placet uetuſta lectio, quæ ita habebat. Medi ac Armenij acceſſere Libybus. Quod quidam temere mutarunt horrentes datiuum Libybus, rarius apud Latinos auditum, q̃q̃ talem aliqñ inuenimus. Quidam codices ẽt habebant Libyas, accuſatiuum græcum. Hoc ſenſu, Medi ac Armeni acceſſere Libyas præpoſitione ad uerbũ lata. Quam lectionem ego neutiquam reijcio & eam ſecutus eſt Badius. Porrò quæ proxime ſequuntur uerba. (Nam hi propius mare Africum agitabant, Getuli ſub ſole magis haud procul ab ardoribus) In Parentheſi legit Soldus, & rectè. Et illud, Hi, ante Propius, Libyas refert, qui Getulis conferuntur. At illud alterũ, Hiq., quod poſt Parentheſim ponitur, refert Medos atque Armenios, quod Badius qui poſt Soldũ ſcripſit, non aduertit. Quãquam illud Lector fortaſſis magis miretur, cum Perſarũ nomen in Numidarũ, Medorũ in Maurorũ commutatum fuerit, in quid Armeniorũ ſit mutatum nomen. Sed credendum eſt, vel abiecta prima ſyllaba, eum Medis in Mauros conceſſiſſe Armenios, aut non admodũ certam hanc, quod & auctor aſſerit, eſſe hiſtoriam. Varia huiuſmodi noſtra etiamnum ætate, in gentium nominibus inuenimus, ut id nullo pacto mirum uideri queat. (Magis hi quã ad noſtrum mare proceſſerant) Puto legendum eſſe, Aut magis quam hi, aut, Magis his. Priorem lectionem habet Soldus. Sed iudicet Lector. (Denique Africæ pars inferior pleraque à Numidis poſſeſſa eſt) Illud, Inferior, Soldus exponit de parte quę magis in plagam Auſtralem deſcendens meridiem reſpicit. Ego uero puto referendum eſſe ad curſum fluminum Africæ, qua ferè à meridie in Septentrionem currunt, ut Bagrada, Ampſaga, Mulucha, & reliqua. Quanquam poteſt & inferior intelligi, quæ ad oc

casum est, vt Cæsariensem quoque Mauritaniam complectatur. Nam eo Syphacis regno pertinebat, quam Masinissa a Romanis postea habuit, & ipse Salustius paulo post dicturus est. Et Numidæ vsq; ad flumen Mulucham sub Iugurtha erant. Malua aût flumen propè Mulocham, apud Ptolemæum duas separat Mauritanias. Sanè q̃q̃ Salustius Prætor in Africa fuerit, multa iñ negligenter de ea scripsisse est, quæ ad loca attinent, quod in posterioribus ostendemus. Quod & de Liuio in Annotationibus nostris maxime in tertiã Decada non semel conquesti sumus. [Secundo mari prima Cyrene est, Colonia Theræon) Hic vero Commentatores nostri egregie cæcutiunt. Colonia There, inquit Soldus, nomina ciuitatum sunt, Badius vero Cyrene, Colonia, Theræõ vrbes, inquit, illæ sic dictę. Haud dubie Badius iuuenis scripsit. Nã dum ego illum noui, alius erat. Soldum non noui, qui meam præcessit ætatem. Herodotus lib 4. ostẽdit Cyrenem Coloniam esse. Theræon .i. populi Theræ insulæ, Theræon vero genitiuus Græcus, vt paolo post Philænon. Poterat alienos videri ab historico Latino, qui Theræorum & Philænorum magis amaret. Ceterũ æ diphthongo penultima scribenda, vt alia ceciderint. [Deinde aræ Philænon) Deinde, inquit, quasi post Syrteis ac Leptim occasum versus sint. Philænorum aræ, quod nullo pacto verum est, Ipse sanè ab ortu incipit, ac post Catabathmon occasum versus Cyrenem nominat. Deinde Syrtim magnã, ad cuius intimum sinum, si Ptolemæo credimus Philenorum sunt aræ, nõ post duas Syrteis, ac Leptim. Ceterum cum ait, cetera loca vsque ad Mauritaniam Numidæ tenent. Vides Tingitanam solã Salustio Mauritaniã dictam, Cæsariensem vero sub Iugurtha fuisse, Syphacis quondam regnum, quippe Molocham flumen eius facit finem, quem Straboni ac Ptolemæo Molochath dictum existimo. Addit Strabo Molochath Mauritaniæ ac Massæsylorum fuisse terminum, cum Ptolemæus Maluam collocet terminum, aliquanto magis ab orientem quàm Molochath. Porrò cum ait, Super Numidiam Getulos accepimos, ad fluminum lapsum retulit, & montana illa quæ Africæ secundum Cancri Tropicum imminent. Quare non bene Soldus exponit, supra .i. vltra. Denique cõ ait, Post eos Æthiopas esse, deinde loca exusta Solis ardoribus, perinde loquitur, atque Æthiopas citra Torridam zonam esse crediderit, cum Ptolemæus, alijque Geographi intra Tropicos sub æquatore, ac nostra demum ætas ibi esse certo deprehenderit.

ASCEN. GETVLI, supple populi, asperi, & inculti, quibus cibus erat caro ferina .i. ferarum, & pabulum .i. forma vescendi aut nutrimentum herbidum erat humi .i. super terram, et .i. quemadmodum sup. est pecoribus, habuere .i. tenuerũt in initio Africã. [Hi) .s. Getuli, neque regebantur moribus .s. institutis ex antiqua obseruatione, neque lege .s. scripta aut lata, neque imperio cuiusq̃ .s. viri prudentis, sed ipsi vagi .i. per varia loca discurrentes, & palantes .i. oberrantes sine constituto fine & sine ductore, habebãt sedes sup. illic quo nox coẽgerat sup. eos sese recipere aut reclinare Sed postq̃ Hercules interijt in Hispania (sicut Afri putant, quia alij, quos Liuius & Virgilius sequuntur, dñt incolumem in Italiam ex Hispania venisse, & illic Cacum interemisse) exercitus eius .s. Herculis, compositus .i. collectus ex varijs gentibus, dilabitur .i. in diuersa loca discedit, breui .s. tp̃e, & hoc duce .s. Hercule amisso, ac multis petentibus sibi imperium passim .i. ferè in singulis locis. [Ex eo numero) .s. exercitu Herculano, Medi, Persæ, & Armenij .i. populi ex Armenia, transuecti nauibus in Africã, occupauere locos (Sic & Æn. 1. Deuenere locos. &, Explorare locos &c.) proximos nostro .i. Italico mari. Sed Persæ sup. occupauere locos magis intra Oceanum .i. introrsum ad Oceanum, & hi .s. Persæ, habuere alueos .i. carinas seu alueos nauium, inuersos .i. habentes ima sursum versa & contra, pro tugurijs .i. integumentis a sæuitia cœli. [Quia neque materia) .s. ædium faciendarum, erat in agris vt qui arboribus sint infœcũdi, neque copia .i. facultas emendi aut mutuandi .i. mutuo accipiendi .s. materiam ab Hispania, sup. erat, quia mare magnum, & lingua Persarum, ignara linguæ .s. Hispanorum, tum tñ ex Hispania venerint, prohibebant commercia .i. commercationes & negociationes per precia aut commutationes rerum [Hi) .s. Persæ, miscuere secum paulatim per connubia .i. coniugia, Getulos .s. populos. [Et quia ipsi Persæ tentantes agros) .i. facientes periculum de bonitate agrorum petiuerant, aut partiuerant alia, & deinde alia loca, ipsi appellauere semet .i. se ipsos Numidas .i. diuisos lege, aut pastores. Nã nomao νέμω dicitur diuido, sed quia Numida primam corripit, forte dicitur a nomos .i. lex & duo .i. diuido, aut quia nomos dr̃ regio pascua, & nomas, ados, Nomida pastor. [Ceterum) .i. sed ædificia Numidarum, quæ illi vocant Mapalia .i. Tuguria agrestium, sunt adhuc quasi carinæ, oblonga tecta curuis lateribus. Medi aũt & Armenij accessere Libyes .s. populos. Nam hi .s. Medi agitabant propius .i. magis propè mare Africum, quia Getuli agitabant magis sub Sole, haud procul ab ardoribus .s. Æthiopum. [Et hi habuere mature hoc est cito oppida, nam diuisi freto) .i. angusto mari ab Hispania, constituerant mutare .i. per mutationem comparare inter se res .i. quibus egebant. [Libyes hoc Libyci corrupere paulatim nomen eorum, appellantes lingua barbara) .s. sua Mauros pro Medis. [Sed res) .i. imperium: (Sæpe enim res pro imperio ponitur, vt Aen. iij. Postquam res Asię Priamiq. euertere gentem. Et eiusdem primo: Rom. rerum dominos gentemq. togatam. Sic dicere solemus Lacedemonios diu rerum potitos) Persarum .i. eorum qui ex Perside in Africam venerant, adoleuit .i. creuit & aucta est breui, ac postea Numidæ nomine .i. sic nominati (vt dictum est quòd lege diuisi, aut quòd pastores) digressi propter multitudinem a parentibus possedere ea loca quæ proxima aut eatenus proxime Carthaginem, Numidia appellatur. Vbi regula elegantiæ superius posita ettitur, qua verbum correspondet vicinori. Simulq́ proxime aut proxima gratia positi prope accusatiuum adiectiu. [Deinde vtrique tam remanentes in Getulia, quam qui ad loca vicinia Carthagini venerant, freti) .i. adiuti, alteris .i. mutuo auxilio: (Vbi est regula notanda: Quoties duobus aliquid vicissim conuenit ita, vt hic illi & ille huic, sed neuter sibi aliquid facit aut non facit, tunc vterque alteri aut neuter alteri, non vterque vtrique nec neuter neutri fecisse dicetur. verbi gratia, quia citeriores Numidæ erãt præsidio non sibi, sed vlterioribus, & vlteriores citerioribus bene dicit vtrique alteris freti. Et si in singulari certamine duo, vt Brutus & Aruns mutuo occisi sint, quia neuter se occiderit non dicam vtrũque ab vtroque, sed vtrunque ab altero, occisum, & neutrum alteri pepercisse,) coẽgere finitimos .i. conterminos suos, sub imperium suum, aut armis .i. bello gesto, aut metu ne geratur, & addidere sibi nomen & gloriam, sed magis hi .s. citeriores, qui processerant ad mare nostrum .s. Tyrrhenum, cõtra ostia Tyberina, quia vt dicitur Aen. primo: Vrbs antiqua fuit, Tyrij tenuere coloni, Carthago, Italiam contra, Tyberinaq. longe Ostia &c. quia Libyes .i. Libyci, erant nimis bellicosi quam Getuli, & ita facilius vincebãtur. Sanè Græce dicitur Libys, Libyos homo ex Libya, quæ est ab Atlante ad Canopum, dicta vel a Libya vxore Epaphi, vel quòd Libs ventus Africus inde flat, denique inferior pars Africæ est possessa pleraque .i. ferè tota a Numidis. [Et omnes victa concessere in gentem & nomen imperantiũ) .s. victorũ, hoc est a victoribus omnes Numidæ dicti sunt, quod ne Latinis fieret ab Troianis fingitur Iuno apud Virgilium exorasse Iouem. [Postea Phœnices) .i. qui venerant ex Phœnicia sup. egressi Phœnicia, alij gratia minuendę multitudinis .s. populi, domi .i. quę erat nimium frequens in patria, pars hoc est partim plebe solicitata .i. quia plebs erat solicitata, cupidine imperij, & alij auidi nouarum rerum, condidere in ora hoc est regione maritima .i. ad mare Africanum spectante, Hipponem, cui Diuus Augustinus postea præsedit, Adrumetum, Leptim, & alias vrbes, ergo & illæ vrbes sunt, hæ .s. vrbes dictæ, existentes auctæ multum, breui .s. tempore, fuere pars hoc est partim originibus suis .s. priscis Phœnicibus, præsidio, hoc est ad pręsidium & protectionem, aliæ fuere originibus suis decori .i. ad decus & ornamẽtum honoris. Et si quis dicat Carthaginem in ea quoque regione a Tyrijs cõditam esse, & etiam de ea re debere loqui, dicit de his duntaxat loquor, nã ego puto melius silere .i. penitus nihil dicere de Carthagine, quam dicere parum, cum eius vrbis origo & fama facto tum ingentem deposcat historiam, quoniam tempus monet properare alio .i. ad alia dicenda. [Igitur) Vt paucis reliquum situm Africæ percurrat, ad, hoc est iuxta Catabathmon .i. descensum vallem, (est enim Catabathmos descẽsus seu vallis deorsum in Aegyptum Africam finiens, quod nomen sumitur à καταβαίνω catabęno .i. descendo, qui locus diuidit Aegyptum ab Africa secundo mari quod Aegyptum respicit) Prima habitatio .i. vrbs habitantiũ illic est Cyrene, colonia Theræon .i. vrbes illæ sic dictæ, deinde sunt duæ Syrtes .i. loca arenosa in mari habẽtia breuia vada .i. nũc aquam nunc arenam, vbi nauigantibus summũ est periculũ. vnde Aen. 1. In breuia & syrtes vrget, miserabile visu. & eiusdẽ. Hunc ego Getulis agerẽ si syrtibus exul. inter quas .s. syrtes est Lepris vrbs prius dicta, deinde sup. sunt arę Philænorũ .s. fratrum. [Quem locum Carthaginienses habuere finem imperij Aegyptũ versus) Vnde dicit Soldus sic: Quare hic locus dictus sit Philenorum aræ, historia est consideranda. Nã cum Carth. & Cyrenenses de finibus diu inter se bello decertassent, tandẽ defatigati ita inter se conuenerũt, vt certo die legati vtriusque ciuitatis domo discederẽt, & quo in loco obuij inter se fuissent is locus com-

munis

munis vtriusque ciuitatis finis haberetur. Igitur à Carthagine duo fratres missi sunt, qui Philæni vocabantur. Illi celeriter iter suum peregerunt: Cyrenenses tardius iuerunt. Hi igitur domi pœnas metuentes, quia tardius iuerant, criminabantur Carthaginienses dicentes eos, ante tempus constitutum domo discessisse, & propterea celerius venisse se non passuros, vt victi domum abeant. Igitur cum Carthaginienses aliquam conditionem æquam peterent. Cyrenenses hanc eis obtulerunt, vt quo in loco fines populo suo peterent, ibi viui obruerentur, se quoque eandem conditionem subire paratos. Philæni probata conditione se vitamq. suam reip. condonauerunt, atque vbi fines patriæ esse volebant, ibi viui sepulti sunt, ob eam rē Carthaginienses Philænis fratribus aras consecrauerunt in eo loco, vbi viui obruti sunt. Hæc ille. Annotabis puer versus præpositionem ferè postponi, vt hic Ægyptum versus. Post.i. deinceps post aras Philænorum sunt aliæ vrbes Punicæ.i. in Punica regione dicta à Pœnis, quia, œ, in, u, longum mutatur vt pœna punio, Mœnia munio, Pœnus punicus. Numidæ tenent cetera loca vsque ad Mauritaniā .i. Maurorum patriam, Mauri autem sunt proxime .i. maxime propè Hispaniam. Nos accepimus.i. intelleximus (quia non viderat ea loca) Getulos.s. populos agitare supra Numidiā.i. in superiore regione quam sit Numidia, agitare .s. vitam ac negocia sua, partim in tugurijs quæ Mapalia aut magalia Pœnorum lingua dicuntur.i. paruis integumentis contra sæuitiam cęli, alios qui non habent tuguria agitare vagos.i. vagabundos, incultius .i. magis inculte & aspere, cum subdio vitam degerent. Et accepimus Aethiopes esse post eos.i. Getulos, deinde loca exusta ardoribus solis .i. torridam zonam, cui Aethiopes vicini sunt. vnde dicti sunt, quasi αἴθοντες. Aethopes.i. ardentes Aethops.n. dicitur ardens, & similiter Aethos ardens aut cauma seu ardor. Igitur P.R. administrabat per magistratus .s. Proconsules aut Prætores in prouinciam missos, bello Iugurthino.i. tpe belli Iugurthini, aut victo Iugurtha, pleraque.i. plurima oppida ex Punicis.s. oppidis, & fines Carthaginensium. [Quos) .s. fines ipsi Carthaginenses habuerant nouissime.i. vltime aut si sit habuerat, dic quos P.R. habuerat nouissime.s. post secundum bellum Punicum, sed supp. magna para Getulorum & Numidiæ vsque ad flumen Mulucham.s. nomine, erat sub Iugurtha. [Bocchus rex imperitabat) .i. dominabatur. omnibus Mauris. Ignarus per cetera (poëta diceret sine per, ignatus cetera .i. in ceteris sicut, sed cetera Graius) P. R. præter nomen.i. famam eorum. itemq. .i. & consimiliter neque cognitus erat nobis pace neque bello ante.s. illud bellum. Satis est dictum de Africa & incolis eiusdem, tam regibus quàm populis, ad necessitudinem rei.s. propositę. [Postquam autem) Post descriptionem Africæ, redit ad historiam quam miranda breuitate prosequitur innuens duntaxat regnum Numidiæ inter Adherbalē, & Iugurtham ex sentētia legatorum Romanorum condiuisum, ut dicens:

Quidā legūt, ab Africa.

POSTQVAM diuiso regno legati * Africa discessere: & Iugurtha contra timorem animi præmia sceleris adeptum sese videt; certum esse ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romæ venalia esse: simul & illorum pollicitationibus accensus, quos paulo ante muneribus expleuerat, in regnum Adherbalis animum intendit. Ipse acer, bellicosus: at is, quem petebat, quietus, imbellis, placido ingenio, opportunus iniuriæ, metuens magis quam metuendus. Igitur ex improuiso, fines eius cum magna manu inuadit: multos mortales cū pecore, atque alia præda capit: ædificia incendit, pleraq; loca hostiliter cum equitatu accedit. Deinde, cum omni multitudine in regnum suum se conuertit, existimans Adherbalem dolore permotum, iniurias suas manu vindicaturum: eamq. rem belli causam fore. At ille, q̃ neq; se parem armis existimabat: & amicitia pop. R. magis, quam Numidis fretus erat: legatos ad Iugurtham de iniurijs questum misit. qui tametsi contumeliosa dicta retulerant, prius tamen omnia pati decreuit, quàm bellum sumere: quia tentatum antea, secus cesserat. Neque eo magis cupido Iugurthæ minuebatur; quippe qui totū eius regnum animo iam inuaserat. Itaque non vti antea cum prædatoria manu, sed magno exercitu comparato, bellū gerere cœpit; & aperte totius Numidiæ imperium petere. Ceterum qua pergebat, vrbes, agros vastare, prædas agere, suis animum, hostibus terrorem augere. Adherbal vbi intelligit eò processum, vti regnum aut relinquendū, aut retinendum armis esset; necessario copias parat: & Iugurthæ obuius procedit. Interim haud longe à mari propè Cirtham oppidum, vtriusque exercitus consedit: & quia diei extremum erat, prœlium non est inceptum. sed vbi plerunque noctis processit, obscuro etiam tum lumine, milites Iugurthini signo dato castra hostium inuadunt: semisomnos partim, alios arma sumentes fugāt, funduntque. Adherbal cum paucis equitibus Cirtham profugit. Et ni multitudo togatorum fuisset: quæ Numidas insequentes à mœnibus prohibuit: vno die inter duos reges cœptum atque patratum bellum foret. Iugurtha oppidum circumsedit: vineis turribusque, & machinis omnium generum expugnare aggreditur: maxime festinans tempus legatorum ante capere, quos ante prœliū factum, ab Adherbale Romam missos audiuerat. Sed postquam senatus de bello eorum accepit, tres adolescentes in Africam leguntur: qui ambos reges adeant: senatus, populique Romani verbis nuncient, velle & censere eos ab armis discedere, ita seque, illisque dignum esse.

POSTQVAM diuiso) Nunc redit ad propositum, vt ostendat quid fecerit Iugurtha, postquam legati Romani diuiserunt regnum Numidiæ inter ipsum & Adherbalem. Ordo est: Iugurtha ratus esse certum .i. id, quod acceperat ex amicis suis apud Numantiam, videlicet omnia esse venaliam Romæ, & accensus pollicitationibus illorum, quos paulò ante muneribus expleuerat, intendit animum in regnum Adherbalis, postquam legati discessere Africa, diuiso regno, & postquam videt se esse adeptum præmia sceleris contra timorem animi. Cum, inquit, legati Rom. diuiso regno ea Africa discessissent, statim Iugurtha cogitare cœpit quomodo regnum Adherbalis inuadere possit, quandoquidem cognouit id esse verum, quod audiuerat ab amicis suis, cum apud Numantiam esset, videlicet quòd omnia erant venalia Romæ. [Contra timorē animi præmia sceleris adeptum sese videt).i. postquam videt se esse consecutum impunitatem sceleris sui contra id, quod timebat in animo suo. Nam Iugurtha semper timuerat, ne senatus scelus suum puniret, quia Hiempsalem interfecerat, & Adherbalem regno expulerat. [Præmia sceleris).i. impunitatem, quia senatus non puniuit scelus Iugurthę, immo decreuit, vt dimidium regni Numidiæ haberet. [Apud Numantiam acceperat) .i. audiuerat, hoc quod supra monstratum est. [Omnia Romæ venalia esse) .i. omnia Romæ per pecuniam vendi, quod Iugurtha tunc expertus erat. Nam pecunijs impunitatem sui sceleris emerat à senatoribus Rom. [Pollicitationibus).i. promissionibus, quia legati qui pecuniam & munera paulò ante ab eo acceperant, promiserant ei suum auxilium si forte accideret, vt de eo aliquid tractaretur Romę in senatu. [In regnum) Vt regnum Adherbalis inuadat. [Intendit) Dirigit. [Ipse acer) Ecce occasiones, quæ accendebant Iugurtham, vt regnum Adherbalis inuaderet [Ipse).s. Iugurtha [Acer).i. fortis. [Bellicosus) Bello assuetus, belli peritus [At is).s. Adherbal. [Petebat) Id est inuadebat. [Quietus).i. pacificus. [Placido).i. miti. [Opportunus iniuriæ).i. ad iniuriam commodus videlicet, cui commode inferri posset iniuria. [Fines eius) Imperium Adherbalis. [Magna manu) i. magna multitudine. [Vindicaturum).i. vlturū. [At ille).s. Adherbal. [Armis).i. bello. [Questum).i. ad conquerendum. (Contumeliosa dicta) Quia Iugurtha causam belli quærebat. Legatis Adherbalis contumeliose respondit, vt Adherbal, & iniurijs simul & contumelijs concitatus, bellum contra eum susciperet. Sed Adherbal omnia potius pati volebat, quam bellum sumere contra Iugurtham, quoniam bello paulò ante ab eo victus fuerat. [Retulerant) Reportauerant. [Prius) .i. potius. [Decreuit) .s. Adherbal. [Secus cesserat).i. male euenerat. Nam, vt supra visum est, à Iugurtha prœlio est Adherbal. [Neque eo).i. propter id, quia Adherbal de iniurijs sibi a Iugur-

ths illatia vindictam non faciebat,sed tolerabat non tamen propter id Iugurthæ cupiditas minuebatur.[Manu).i.multitudine. [Comparato).i.tractato,collecto. [Petere) .i. inuadere. [Qua pergebat) Subauditur ea parte. [Vastare) Pro vastabat. [Agere pro agebat).i. pellebat, vel ducebat. [Augere) Pro augebat. [Vbi) Postquam.[Eo processum).i.ad id peruentum. [Copias,) Id est exercitum. [Diei extremum) .i. extrema pars diei. [Plerunque noctis) .i. magna pars noctis. [Processit).i.pertransijt. [Obscuro lumine).s.existente.[Signo dato) Videlicet cum buccina,tuba. [Inuadunt) .i. aggrediuntur. [Et ni multitudo togatorum) Nisi inquit ciues, Iugurthinus milites à mœnibus vrbis repulissent, eo die finitum esset bellum quod inceptum erat. nam vrbem Cirtham introijssent, & regem Adherbalem cœpissent. sed ciues prohibuerunt. [Et ni) Pro nisi. [Togatorum) .i. oppidanorum, & ciuium, qui non erant armati. vt milites, sed togati, vt ciues esse solent .i. toga induti. [Patratum) .i. perfectum, & finitum, ni in oppidum Cirthã, Adherbal ingressus fuisset à Iugurtha fugatus victusq.. [Oppidũm) Ciuitatem. [Circũsedit).i.obsedit.[Vineis) Vinea est genus machinæ in modum vitis, ab vna parte tectum, sub qua milites tecti pugnant. Vnde secundum Festum Pompeium, sub vitem prœliari dicuntur milites, qui sub vinea militari pugnant. Sub vineam iacere dicuntur milites, cum Centurionibus astantibus sudes iacere coguntur, hoc genus machinæ in vrbium expugnatione mœnibus admoueri solitum erat. [Turribusque) Turres sunt ædificia alta, atque munita extra mœnia, ab hoste obsidente constructa, de quibus commode, & tute pugnatur. [Maxime festinans) Iugurtha festinabat, vt si posset, vrbem expugnaret, antequam legati Adherbalis Romam peruenirent. Nam Adherbal legatos Romam miserat ante bellum incœptum, videlicet, cum Iugurtha subita incursione prædabundus fines eius inuasit. Deinde multis locis incensis, vastatoq. agro, & præda abacta, in regnum suum reuersus est, vt supra visum est. Vel certe, tunc misit legatos, cum intellexit Iugurtham iam comparato exercitu, non præparatoria manu, vt antea regnum suum inuaderet. [Antecapere).i.anteuenire. [Præueniret) Videlicet, vt prius vrbem caperet, quàm legati Romam peruenirent. [Accepit).i.audiuit, intellexit. [In Africam leguntur).i.legati mittuntur. [Senatus Populique Rom. verbis nuncient).i.ex parte senatus, & Pop. Rom. nuncient.s.hoc quod sequitur, videlicet, se velle & censere.i.decernere.s.hoc, videlicet, vt à bello desistant. [Ita & censere) Ita etiam dignum se .s. Senatu Populoq. Romano. [Illisque) .s. regibus.

MARL. A B Africa) Dicta est ab Afro Herculis filio & idem est quod Libya. Solinus. [Intendit) Vertit. [Opportunus iniuriæ) Paratus ad accipiendum iniuriam magis quam ad defendendum regnum. [Metuens) Metuebat alios potius qui illis terrorem incuteret. [Igitur).i.data occasione. [Petit cum equitatu) Occurrit vndiq. in regnum cum exercitu. [In regnum suum).i.Adherbalis. [Eam rem) Illam regni inuasionem. [Quam Numidis) Quàm proprio exercitu. [Inuaserat) Animo proposuerat. [Processum eo) Ad hanc extremitatem. [Cirtha.) Oppidum mediterraneum auctor Strabo. Plin. appellat vrbes in ora.i.prope mare sitas. [Funduni) Dissipans. [Togatorum) Non oppidanos intelligit, sed Romanos & Italos qui in Numidia negociabantur. [Patratum) Finitum bellum. [Vineis) Cratis viminibus factis que coopertæ tetra milites ad mœnia vrbis accedebant. [Turribus) Appianus in bello Libyco vbi formam triumphi Scipionis describit, ait: Ferebant & ligneæ torres. [Machinis omnium generum) Vt arietibus catapultis. [Censere) Decernere. [Ire) Deponendo arma. [Esse dignum sese) Maiestate Romana. [Et illis,) Scilicet regibus, quia erant sanguine coniuncti, & fratres per adoptionem.

RIVIVS P O S T Q V A M diuiso regno legati Africa discessere) Sic & manuscripta. Perperam in quibusdam est, ab Africa. nam & Inferius, Vbi eos Africa discessisse ratus est, inquit. Mox. [Certum esse ratus quod ex amicis apud Numantiam acceperat) Sic & manuscripta. In alijs, ad Numantiam. quomodo perfrequenter Cicero loqui consueuit. Sic Virg. ad Troiam dixit pro apud Troiam. & Liuius, dum hæc ad Veios agebantur. pro apud Veios. Hoc, ni fallor, e glossa nimirum irrepsit. nam annotarat forte aliquis ad pro apud esse positum. τὸ Esse ibidem, non est in manuscriptis, ac citra detrimentum sensus abesse poterit. [Multos mortales cum pecore) Legendum, mortaleis. [In regnum suum se conuertit) τὸ Se, non reperitur in Beroaldino, neque in vllo manuscripto, quasi absolute ponatur hoc verbum. Sic alibi, Clam cum paucis ad pedites conuertit, inquit. & Corn. Tacitus 3. Postquam cædibus sæuitum, & magnitudo famæ exitio erat, ceteri ad sapientiora conuertere. Hic quoque sine casu ponitur. Mox. [Existimans Adherbalem dolore permotum iniurias suas manu vindicaturum) Manuscripta, dolore permotum Adherbalem, quæ collocatio verborum melior. [Et quia diei extremum erat, prœlium non inceptum) τὸ Est, in Manuscriptis non est. Paulò post. [Quæ Numidas insequẽtes à mœnibus) In manuscriptis & impressis quibusdam omissa præpositio est, mœnibus prohibuit. Vtrunq; mihi placet, & vtroque modo Cicero loqui consueuit. Cæsar.1.belli Gallici, finibus prohibere dixit, sine addita præpositione. Mox. [Iugurtha oppidum circumsedit) In manuscriptis est, igit Iugurtha. nec aliter in impressis quibusdã.

I N I V R I A S suas manu vindicaturum) Vide ancipitem reciprocationem in verbo, Suas, Iugurtham ne referat, qui intulerat, an Adherbalem, cui illata erat. Ipsius, quod medium verbum inter Suas ac Eius Grammatici ponũt, sustulisset hanc dubitationem. [Vrbes, agros vastare) Duo nomina absque coniunctione ad vnum verbum connexa sunt, cum apud auctores sæpius tria, duo rarius. Sed hæc alijs committenda. [Ad Cirtham oppidum) Strabonis codex libro vltimo Geographiæ habet, Adherbalem & obsessum, & occisum ad Vticam, vbi planè mendam puto. Vtica enim hoc tempore in prouincia erat Romanorum, qua legati paulò post Iugurtham literis euocans. Nemo igitur hunc locum ex Strab. lib. sed contra illum ex hoc, qui bene habet emendare conetur. GLAR.

ASCEN. P O S T Q V A M Legati) .s. Romani, discessere ab Africa, & hoc regno .s. Numidiæ diuiso, inter regulos dictos, & Iugurtha videt contra timorem animi .i. contra id quod timuerat in animo suo, videlicer magnum malum ab Romanis pp necem Hiempsalis, videt dico, se adeptum præmia sceleris .i. ex scelere, quia partem regni maiorem quã habiturus fuisset, si ille superstites fuisset, ratus .i. arbitrans esse certum .i. indubitatum & omnino exploratum quod didicerat ex amicis .i. ex amicorum Romanorum relatione, apud Numantiam .i. cum illic sub Scipione cum Romanis militaret, videlicet omnia esse venalia Romæ, & accensus simul .i. insuper pollicitationibus illorum, quos expleuerat paulò ante .s. quàm legati mitterentur ad diuidendum regnum, muneribus.i.donis missis; intendit .i. intente adijcit animum in regnum .i. in partem regni, Adherbalis .i. quæ assignata erat Adherbali, ipse sup. erat aut intendit existens acer & bellicosus, at .i. sed is quem petebat sup. insidijs, videlicet Hiẽpsal erat sup. quietus .i. pacificus, imbellis .i. fugitans litium & belli, ingenio placido .i. habens ingenium placidum. & ita opportunus .i. idoneus & accommodatus, iniuriæ sup. accipiendæ ab Iugurtha, quia magis metuens quam metuendus. Igitur quia animum in regnum Adherbalis intenderat Iugurtha, ipse inuadit cum magna manu ex improuiso, fines .i. limites, eius .s. Adherbalis aut regni eius, & capit multos mortales .i. homines improuidos, cum pecore atque alia præda .i. aliarum rerum, & incendit ædificia, & petit .i. ingreditur hostiliter pleraque loca cum equitatu .i. cum equestri exercitu. Deinde Iugurtha sup. conuertit sup. se cum omni multitudine .i. prædonũ & prędarum, in regnum suum .i. propium, existimans .i. arbitrans Adherbalẽ permotum .i. vsque ad vltionem impulsum, dolore .i. propter dolorem, vindicaturum manu .i. exercitu iniurias suas, aut Iugurthæ, vt pote quas intulerat, aut Adherbalis quippe quas acceperat, & existimans eam rem fore causam belli. At .i. sed ille .s. Adherbal, quòd .i. quia, neque existimabat se parẽ sup. Iugurthæ, armis .i. rebus bellicis, & quòd fretus erat .i. adiutus aut confisus magis amicitia P.R. q̃ Numidis, misit legatos ad Iugurtham questum .i. ad conquerendum, de iniurijs .i. ab eo illatis, qui .s. legati, tametsi retulerunt dicta .i. responsa, contumeliosa .i. opprobriosa, tamen Adherbal decreuit prius .i. potius pati omnia .s. aduersa, quam sumere bellum .s. cum Iugurtha, qa supp. bellum tentatum .i. attentatum ab Adherbale cesserat ante secus sup. quam volebat. Neque cupido .i. cupiditas Iugurthæ minuebatur magis eo .i. per id, quòd iam placidum videbat fratrẽ, quippe .i. vtpote, qui inuaserat, animo .i. intentione, iam .s. antea totum regnum eius .s. Adherbalis. Vnde graphice dicit Lucanus lib. 1. Nulla fides regni socijs, omnisq. potestas impatiens consortis erit &c. [Itaque non vti) Prosequitur narrationem de bello Iugurthino contra Adherbalem inito, dicens: Itaque .i. & ita quia animo inuaserat totum regnum Adherbalis, ipse Iugurtha cœpit agere bellum, non vti .i. quemadmodum, ante .i. prius, cum manu .i. exercitu prædatorio .i. ad prædam accincto (vbi cum significat comitem, non manus pro copijs ponitur. alioquin dixisset manu sine cum, non enim iungitur cum instrumento) sed exercitu magno comparato ad hoc, & cœpit, petere aperte .i. manifeste imperium .i. regnum & dominium totius Numidiæ. Ceterum

terum .i. sed, insuper, vastare repente cœpit, aut potius vastare .i. vastabat vrbes & agros, sup. ea .i. per eam viam qua pergebat, & agere .i. agebat & auertebat prædas, & augere .i. augebat suis .i. militibus & fautoribus animum .i. animositatem, & hostibus terrorem .i. formidinem. Adherbal, siue Atherbal, vbi .i. postquam intellexit processum esse .i. peruentum (impersonaliter, ponitur) eò .i. ad id necessitatis, vti .i. vt, aut regnum esset relinquendum, aut retinendum armis, parat necessario .i. propter necessitatem, copias .i. exercitum; & procedit obuius Iugurthæ. Interim .i. interea dum procedit, exercitus vteriusque tam Iugurthæ quàm Adherbalis, consedit .i. sedem cepit & castrametatus est, haud longe à mari prope Cirtham oppidum, vbi magis commune proponitur, vt significatur per minus commune Cirtham. Et quia tunc erat extremum .i. extrema pars diei .i. lucis, prælium non est inceptum .s. statim, sed vbi .i. postquam plurimum .i. plurima pars noctis processit lumine .s. naturali, vt pote stellarum, aut lunæ, etiam tunc obscuro, (alij legunt cum lumine, quasi lumeo modi cum secum adduxerint,) milites Iugurthini, signo .s. iucundi belli per tubam, aut aliud quoduis instrumentum, dato, inuadunt castra hostium .s. Adherbalis, & militum eius, & fugant, & fundunt .i. prosternunt .s. hostes, partim semisomnos .i. dormitantes, & semisopore perfusos (vbi notabimus regulam Vallæ, In his quæ ambiguam habens declinationem seruandam esse consuetudinem. Nam semisomnum potius per secundam, & in somnem & ex somne potius per tertiam dicemus inflexionem) & alios sumentes arma. Adherbal profugit cum paucis equitibus Cirtham, & ni .i. nisi multitudo togatorum .i. ciuium non armatorum, sed in togiu existentium, (Sanè togati sunt proprie Romani, sed potuit & illis toga esse. nam non est vero simile Romanos illic tunc fuisse) fuisset sup. illic, quæ prohibuit mœnibus .i. ne ingrederentur mœnia Numidas insequentes, bellum foret .i. fuisset, cœptū .i. inceptum cum effectu, inter duos reges .s. Iugurtham, & Adherbalem, & patratum .i. consummatum & penitus gestum vno die, quia Adherbal occisus fuisset. Iugurtha itaque prohibitus ingredi, circumsedit .i. obsedit oppidum .s. Cirtham, & aggreditur .i. contendit, expugnare .i. oppugnando capere sup. ipsum, vineis, turribus, & machinis sup. alijs (quia vineæ & turres etiam machinæ sunt) omnium generum .i. modorum & formarum. Vinea autem est genus machinæ in modum vitis ab vna parte tectum, sub qua milites pugnabant. vnde secundum Festum Pompeium, sub vite prœliari dicuntur milites, qui sub vinea militari pugnāt, habens autem milites conuexa & conuexa supra scuta. Turres sunt machinæ altiores vnde in mœnia iaciebantur tela. Aggreditur inquam expugnare, festinans maxime, antecapere .i. præripere tempus legatorum quos audiuerat missos Romam ab Adherbale ante prœlium factum .s. inter ipsos. [Sed postquā &c.) Quia corrupti erant plurimi ex senatu Rom. nihil decenter in hac re geritur, nisi in scriptore, qui omnia fideliter vt gesta sunt, narrat. Dicit .n. missos iuuenes ad tantam litem dirimendam, vbi mitti debebat copiosior exercitus ad iniuriam vindicandam, vt ex ordine patebit, q talis est: Sed postq̄ senatus .s. Rom. accepit .i. intellexit, aut nouam (vt dn̄t) accepit, de bello eorum .s. Iugurthæ & Adherbalis, tres adolescentes (quos nō nominat, ne vilipendisse eos visus, et diffamasse voluisse videretur) legantur .i. mittuntur in Africam, qui adeant .i. cōueniant, ambos reges .s. Adherbalem & Iugurtham, & nuncient verbis .i. nomine, aut iussu S.P.Q.R. i. Senatus Populiq. Rom. senatum sup. & P.R. censere & velle eos discedere ab armis, & ita esse dignum se .s. senatu Rom. quem pacis esse auctorem decuit, & illis, q inter se tam propinqui essent.

LEGATI in Africam maturantes veniunt: eò magis q Romæ, dum proficisci parant, de prœlio facto, & oppugnatione Cirthæ audiebatur. Sed is rumor clemens erat. Quorum Iugurtha accepta oratione respōdit, sibi neque maius quidquam, neque charius auctoritate senatus esse: ab adolescentia ita se enisum, vt ab optimo quoque probaretur: virtute, non malitia P. Scipioni summo viro placuisse: ob easdem artes à Micipsa, nō penuria liberorum in regnum adoptatum esse. Ceterum quo plura bene atque strenue fecisset, eo animum suum iniuriam minus tolerare. Adherbalem dolis vitæ suæ insidiatum. quod vbi comperisset, sceleri eius obuiam isse. populum R. neque recte, neq; pro bono facturum; si ab iure gentium sese prohibuerit. postremo de omnibus rebus legatos Romam breui se missurum. Ita vtrique digrediuntur. Adherbalis appellandi copia non fuit. Iugurtha vbi eos Africa decessisse ratus est, neque propter loci naturam Cirtham armis expugnare potest: vallo, atque fossa mœnia circundat: turres extruit: easq. præsidijs firmat: præterea dies, noctesque, aut per vim, aut dolis tentare: defensoribus mœnium pmia modo, modo formidinem ostentare: suos hortādo ad virtutem arrigere: prorsus intēta cuncta parare. Adherbal vbi intelligit oēs suas fortunas in extremo sitas: hostem infestum: spem auxilij nullam: penuria rerum necessariarum bellum nō posse trahi: ex his, qui vna Cirtham profugerant duos maxime impigros delegit: eos, multa pollicēdo. ac miserando casum suum, confirmat, vti per hostiū munitiones noctu ad proximum mare, dein Romam pergerent. Numidæ paucis diebus iussa efficiunt. Literæ Adherbalis in senatu recitatæ sunt: quarum sententia hæc fuit.

MATVRANTES) .i. festinātes. [Eo magis) .i. ideo magis festinantes veniunt in Africam quia dum in Africā iru parant, iam Romæ audiebatur, quomodo prœlio commisso, victus Adherbal in vrbem Cirtham profugisset, & ibi à Iugurtha obsideretur. [Sed is rumor clemens erat) .i. hæc fama mitis erat, quia non valde aspera nunciabantur, nec ea res valde diuulgabatur. [Quorum) .s. legatorum. [Accepta oratione) .i. audito sermone. [Respondit) Iugurtha, cum audiuisset legatos sibi verbis senatus imperantes, vt a bello desisteret, callide respōdit, se nihil charius habere auctoritate senatus .i. se nihil charius habere, quam vt faciat id, quod senatus decernit. [Ab adolescentia) Hæc omnia sunt clara. Et subauditur, per omnia respondit, vel dicebat. [Enisum) .i. conatum, dedi semper operam ab adolescētia mea, vt me vnusquisque optimus laudaret. Ob virtutē apud Numantiam placui Scipioni optimo imperatori, ob eandem virtutem Micipsa me in filium adoptauit. [Probaretur) .i. laudaretur. [Artis) .i. virtutes. [Non penuria liberorum) .i. non quia filios non haberet Micipsa, me in regnum adoptauit, sed propter virtutem. Nam filios duos habebat. [Ceterum) Sed dicebat eo .i. ideo animum suum minus tolerare iniuriam, quòd, pro quia fecisset plura bene, atque strenue. Apud legatos Iugurtha causam suam mendacio defendit. Dicit .n. Ego hoc bellum non sponte suscepi, sed coactus. Nam cum Adherbal mihi tenderet insidias, & me dolo interficere conaretur, coactus sum me defendere, & iniuriam repellere. Nam cum multa fortiter fecerim non possum iniurias tolerare, sed hoc totū falsum est, quod Iugurtha dicit. [Strenue) .i. fortiter. [Minus) .i. non. [Dolis) .i. per dolos. dolus à lædendo dictus est. [Quod ibi comperisset) Et dicebat se obuiam esse sceleri eius. [Vbi pro postquam comperisset quod) .i. illud videlicet insidiari sibi. [Comperisset) .i. inuenisset. [Obuiam isse) .i. restitisse. [P. R.) Pop. R. inquit, non bene faciet si me prohibuerit iniuriam mihi illatam repellere, quod iure gentium conceditur vnicuique. Nam ius gentium & ius naturale est, vt vnicuique vim vi repellere liceat. Ab iure gentium sese prohibuerit) Videlicet, si prohibuerit, quo minus vim vi repellam, quod apud omnes gentes licet. Nam ius gentium dicitur, quod apud omnes gētes seruatur. [Ita) Hoc modo, videlicet cum Iugurthæ ita respondisset. [Vtriq;) .s. legati Iugurthæ. [Digrediūtur) .i. ab inuicem discedunt. [Iugurtha vbi eos) Iugurtha postq̄ legatos Ro. ex Africa discessisset cognouit, cū videret se Cirtham armis capere non posse quia per naturam loci munitissima erat, vallo, & fossa mœnia circundat, turres altas extruit, & eas præsidijs firmat, hoc fecit, ne qs ex vrbe egredi posset, & ne cōmeatus intro ferri possent. [Ratus est) .i. opinatus est. [Expugnare) .i. vincere [Vallo) Valli dicuntur fustes fossarum genere masculino. Nam munitio ipsa vallū dicitur neutro genere. nam vallū est munitio ex fustibus facta .i. ex palis. Vnde qui obsidēt vrbes vallo, & fossa solent eas cingere, ne oppidani subita eruptione exercitum, inuadere possint, & ne cōmeatus ex aliqua parte introduci possint ne ve multitudo possit exire, atq; ita ad famē ciuitas deducatur, vt ex necessitate deditionē facere cōpellatur. [Præsidijs) Pręsidiū dicitur à pręsidendo. Est aūt præsidium electa militū multitudo ad custodiam alicuius, vel vrbis, vel arcis, vel castelli, vel alterius

SOLDVS

cuiuspiam

cuiuspiam loci muniti posita. [Firmat).i.munit. [Dies noctetq.) .i.per diẽ, & noctẽ. [Tentare) Pro tẽtabat, more suo. [Defensoribus) Promittebat ingentia præmia his, qui vrbem defendebant, si eam sibi tradere vellent. [Modo).i.aliquando. [Intentus).i.sollicitus. [Adherbal) Ordo est: Adherbal delegit duos maxime impigros ex his qui profugerant secum vna Cirtham, & confirmat eos multa pollicendo, & miserando casum suum, vti noctu pergerent ad mare per munitiones hostium dehinc pergerent Romam, vbi pro postquam cognoscit omnes suas fortunas. s. esse in extremo, & hostem infestum. s. esse, nullam spem auxilii. s. esse, & bellum trahi non posse penuria rerum necessariarũ. Sensus patet, cum inquit, Adherbal vidit se ad extremum esse deductum, nec habere spem aliquam auxilij, & obsidionem diutius ferre nõ posse, propter inopiam rerum necessariarũ, duos viros Romam misit, cum literis ad senatum. [Omnes fortunas suas).i.statum suũ. [Sitas).i.positas esse. [Hostem infestum).i. hostem in exitiũ suũ paratum, & perseuerantem. [Penuria).i.inopia. [Rerum necessariarum) Quia necessaria ad victum iam deficere inceperãt. [Trahi).i.prolongari. [Impigros).i.strenuos. [Miserãdo casum suũ) .i.in commiserationem ducendo. [Confirmat).i. inducit. Pauci a diebus iussa efficiunt, quia paucis diebus Romam veniunt cum literis Adherbalis ad senatum. [Iussa).i.præcepta, quæ præceperat Adherbal. [Quarum sententia) Salustius non verba sed sententias literarum Adherbalis ponit.

GLAR. P V B. Scipioni viros) Ea est vera laus, quæ à probato viro proficiscitur, ait Cic. in epist. [Cõperisset) Pro certo habuisset. [Rectè) Secundum iustitiam. [Non fuit eo.) Quia erat clausus contra. s. necessaria ad expugnationẽ. [Infestũ) Intentũ in expugnatione. [Confirmat) Excitat aium. [Miserando) Demonstrando se iã in potestate hostiũ esse. [Per munitiones) Per hostium castra.

RIVIVS SED is rumor clemens erat) Perperam in Merseburgensi & alijs plerisque, his rumo. Porrò clemens, pro non nimius ponitur. cuius & priscianus meminit. [Ob easdem artes à Micipsa) Legendum artes. Paulò post. [Adherbalem dolis vitæ suę insidiatũ quod vbi comperisset, eius sceleri obuiam isse) vo Eius, non est in omnibus vetustis. & addititiũ mihi videtur, vt & alia pleraq;. Sed in manuscriptis quibusdam est tamen. Porro obuiam ire, hic est resistere, sic Cicero, malorũ conatibus obuiam ire dixit. [Postremo de omnibus rebus legatos Romam breui se esse missurũ) In manuscriptis hæ duæ voces, se esse desunt. An autem elegantius absint, aliorum esto iuditium. [Neque pp naturam loci) Manuscriptum, neque propter loci naturam. quomodo & ex impressis quædam. Merseburgense vero, Neque per loci naturam. vt sit sensus, Loci natura obstabat, quo minus expugnare Cirthã posset. [Suos hortando ad virtutem arrigere) In manuscriptis est, erigere. Sed & prior lectio mihi placet. nam & alibi Sal. Eos non paulum, inquit, oratione sua Marios arrexerat. [Bellum nõ posse trahi) In manuscriptis & alijs, bellum trahi non posse. Paulo post. [Literæ Adherbalis in senatu recitatæ sunt) Sunt, non est in manuscriptis neque ceteris vetustioribus.

MARL. VIRTVTE, nõ malitia P. Scipioni summo viro plac.) Incerta est distinctio, sit ne dictum, Virtute & militia, ad priora referendũ, an ad posteriora. Badius ad posteriora retulit, fortassis quod magis quàm malitia placet, quod probetur; at ergo puto æque malitia neminem placere, atque neminẽ probari, ideoq. ambiguum est.

ASCEN. LEGATI).s.illi tres iuuenes, maturantes .i. festinantes veniunt in Africã, & eo.i.tanto magis maturantes, quod cum pararent proficisci.i.procul facessere .i. descendere, audiebatur R. de prœlio facto .s. inter reges, & de oppugnatione Cirthæ in qua Adherbal erat, facta ab Iugurtha. [Sed is rumor).s.de oppugnatione erat clemens.i.mitis & modicus. Ita Soldus legit. Alij legunt demens.i.ab effectu, quia dementes faciebat. [Quorum).s.legatorum oratione accepta .i. intellecta, Iugurtha respondit quidq neque maius, neque charius auctoritate senatus, esse sibi, & sup. se esse conatum.i.eminenter conatum ita ab adolescentia.s.sua vt probaretur.i.approbaretur, ab optimo quoque.i.ab omni valde bono. [Et respõdit se placuisse P. Scipioni, virtute).i.propter virtutem, non malitia.i.non maligna calliditate, & se adoptatum esse a Micipsa in regnum non penuria liberorum, quia duos tunc habebat, sed ob easdem artes .i. ob virtutes quibus Scipioni placuerat. [Ceterum).i. insuper respondit, quod.i.quia fecisset, pleraque.i.valde multa bene.i.iuste aut prospere, atque strenue.i.fortiter eo.i.propterea, animum suum tolerare minus iniuriam, quia imbellium est iniuriam patienter accipere. Et respondit Adherbalem esse insidiatum vitæ suæ, dolis.i.per dolos, quod.i.& illud, hoc est, & respondit quòd vbi.i.postquam comperisset.i.compertum habuisset, illud.s.Adherbalem insidiari vitæ suæ, supp. se isse obuiam sceleri. Et respõdit P. Rom. facturum neque rectè.i.decẽter, neque pro bono.i.æquitate si prohibuerit.i.procul habuerit & impediuerit sese.i. seipsum Iugurtham à iure gentium .i. quod communi gentium consensu omnibus permittitur, videlicet vim vi repellere. [Postremo respondit se missurum breui) .s. tempore Romam legatos de omnibus rebus .s. discernendis, & ita.i.post talem responsionem vterque .s. tam Iugurtha quam legati digrediuntur Ex ita copia.i.facultas appellandi.s.ad Rom. senatũ sup. erat, modo.i.solummodo Adherbali, quia non potuit ius ab legatis obtinere. Alij legunt non fuit. vt sit sensus, Copia appellandi.i.sese opponendi dictis Iugurthæ non fuit Adherbali.s.facta. Vterque autem sensus ferè in idem redit, sed prior placet quia appellauit. [Iugurtha vbi &c.) Prosequitur versutum & subdolum ingenium Iugurthæ, qui post abscessum legatorum bellum instaurauit, & pluribus dolis vsus est dicens, Vbi.i.postquam Iugurtha ratus est eos.s.legatos Rom. discessisse Africa, neque potest expugnare.i.pugnando capere, Cirtham.s.oppidum, armis.i. vi, propter naturam .i. naturalem munitionem loci, circundat Mœnia sup. eius, vallo atque fossa, & extruit turres.s.ad expugnationem oppidi, & firmat.i.fortificat eas, præsidio.i.custodia militum impositorum (nam præsidium dicimus esse quod Galli guarnison vocant) præterea tentare.i.attentabat dies & noctes.i.sine intermissione aut per vim & dolis.i.per dolos, & ostentare.i.ostẽtabat, defensoribus Mœnium modo.i.interdum præmia, si Mœnia prodiderint & ingressum permiserint, & modo formidinẽ.i. tormenta formidãda, si recusauerint, & erigere.i.erigebat suos.s. milites & fautores ad virtutem.s.ostentandam, hortando.i. per exhortationes, & ipse intentus parare.i.parabat, prorsus.i.porrò versus, hoc est omnino aut ad omnia cuncta.i.ad expugnationem vtilia. [At).i. sed, vbi.i.postquam Adherbal intelligit omnes fortunas suas esse sitas .i. collocatas, in extremo sup. periculo. Et intelligit, hostem.s.Iugurtham, infestum.i.violentum sup. esse & nullam esse spem auxilij, & bellum non posse trahi.i.protrahi & differri, in penuria.i.propter penuriam.i.inopiam & difficultatem habendi rerum necessariarum.s.ad custodiam oppidi, vt sunt cõmeatus & arma ac milites animosi, delegit .i. quodam delecto legit, ex his qui profugerant, vna.i.simul secum Cirthã, in illud oppidum, duos .s. milites maxime impigros .i. in primis strenuos ac veloces, & confirmat.i.animat, eos pollicendo multa si munus obiuerint, ac miserando .i. ad miserationem concitandam commemorando, casum suum .i. miseriam suam. vti .i. vt pergerent per munitiones hostium, noctu .i. tempore nocturno ad mare proximum, & pergerent deinde Romam. Ex hoc loco videtur orta fictio Virgiliana in ix. Aen. vbi Nisus & Eurialus ad Aeneam leguntur noctu, ab obsessis Troianis. [Numidę) .s. illi duo efficiunt paucis diebus.i.intra paucos dies, quia maxime impigri erant, iussa.i.mandata aut voluntatem regis [Literæ Adherbalis sunt recitatæ in senatu, quarum.s.literarum, sententia fuit hæc.i.huiusmodi quæ subsequitur. Vnde significat non sub ea forma esse scriptas.

NON mea culpa sępe ad vos oratum mitto P.C. Sed vis Iugurthæ subigit, quem tanta libido extinguendi me inuasit; vt neque vos, neque Deos immortales in animo habeat, sanguinẽ meum, quàm omnia malit. Itaq; quintũ iam mensem socius, & amicus populi R. armis obsessus teneor: neq; mihi Micipsæ patris mei beneficia, neque vestra decreta auxiliantur. ferro, an fame acrius vrgear, incertus sum. Plura de Iugurtha scribere dehortatur me fortuna mea. etiam * ante expertus sum * antea
parũ fidei miseris esse, nisi tñ intelligo illum, supra quàm ego sum petere: neque simul amicitiam vestram, & regnũ meum sperare. Vtrum grauius existimet nemini occultũ est. Nam initio occidit Hiempsalem fratrem meum. dein de patrio regno me expulit. quę sanè fuerint nostræ iniuriæ, nihil ad vos. Verum nunc regnum vestrum armis tenet: me, quem vos imperatorẽ Numidis imposuistis, clausum obsidet. legatorum verba quanti fecerit, pericula mea declarant. Quid est reliquum, nisi vis vestra, qua moueri possit? nam ego quidem vellem, & hæc quæ scribo, & illa, quæ antea in senatu questus sum, vana forent

potius,

potius, quàm miseria mea fidem verbis faceret. Sed quoniam eo natus sum, vt Iugurthæ scelerum ostentui essem: non iam mortem, neque ærumnas, tantùmmodo inimici imperium, & cruciatus corporis deprecor. Regno Numidiæ, quod vestrũ est, vti libet consulite: me ex manibus impijs eripite; * per maiestatem imperij, per amicitiæ fidem: si vlla apud vos memoria remanet aui mei Masinissæ.

u In vetustis legitur, Per vos, per maiestatē etc.

SOLDVS

NON mea culpa) .i. propter meam culpam. In hac epistola beneuolentiam capiat a senatu, & in odium aduersarium adducit, cum eius crudelitatem ostendit. & superbiam. [Oratum) .i. ad orandum. [Vi) Violentia. [Subegit) .i. coëgit. [Extinguendi) .i. occidendi. Ecce crudelitatem Iugurthæ ostendit. [Inuasit) .i. incessit. [Neque eos, neque Deos) .i. nec Deos, nec homines vereretur. [Sanguinem meum) .i. vitam. [Mauult) .i. magis vellit. [Itaque) Quia cupit me extinguere, ideo iam mensem quinque me obsidet. [Socium) Per hoc ostendit sibi á senatu auxilium deberi. Et est argumentum á partibus iustitiæ, videlicet á gratia. [Neque patris mei) Contra Iugurtham non opitulatur mihi, quod a patre meo ipse in filium adoptatus est, neque quod vos decreuistis, quam partem regni quisque possideat. sed calcata pietate, & decreto vestro neglecto, me regno expulit, & vitā mihi auferre conatur. [Beneficia) .s. in Iugurtham, quia Iugurtha á patre meo in filium adoptatus, & assumptus est, & hoc nihil mihi prodest, quia Iugurtha impius, & immemor beneficij sanguinem meum quærit. Decreta vestra, id quod vos decreuistis, videlicet vt vterque partem illam regni teneat, quam legati Rom. assignauerunt, ipse Iugurtha hoc neglegit, & regnum meum inuasit. [Ferro an fame) Ingentibus malis se premi dicit, ferro, & fame. [Acrius) .i. vehementius [Vrgeat) .i. premat. [Incertus sum) .i. nescio, dubius sum. [Dehortatur fortuna mea) .s. infelix, & aduersa fortuna dehortatur me plura scribere de Iugurtha, quia timeo ne mihi non credatur. Nam ita euenire solet, vt miseris & infelicibus parum credatur. [Parum fidei miseria esse) .i. parum credi miseris, sicuti ego sum regno, & fortunis omnibus spoliatus. [Nisi tantum intelligo) Ac si diceret, Nescio verum mihi credatis id, quod scribo de Iugurtha. Sed hoc certo scio. Aliud etiam præter me Iugurtham quærere. Nam quærit hoc, quomodo regnum Numidiæ, quod est vestrum, sibi vsurpet. Quare si mihi auxilio esse non vultis, saltem rebus vestris prouidere. Tantum illud á vobis peto, vt me ex manibus eius eripiatis & hoc est, quod dicit. Et ex hoc loco maxime attentos facit eos, ad quos scribit. Dicit enim hoc ad eos pertinet, de quo agitur. [Nisi tantum) .i. solummodo. [Illum) .i. Iugurtham [Supra quam ego sum petere) Intelligo inquit Iugurtham plus quam ego sum quærere, nō solum me quærit, sed etiam aliud. Et ita senatum valde solicitū reddit, ne diutius tardet contra Iugurtham prouidere. Dicit enim Iugurtha quærit aliud quam me. Et quid est illud, quod quærit? imperium Numidiæ, quod est vestrum, sibi vsurpare quærit. [Petere) .i. quærere. [Supra quàm ego sum) .i. plus quàm ego sum. [Neque simul amicitiam vestram, & regnum sperare meum) Ego intelligo, quod Iugurtha hæc duo simul sperare non potest, videlicet, vt & amicus vester sit, & regnum meum teneat, atque vsurpet. Nouit enim & intelligit Iugurtha, hoc fieri non posse, vt me regno spoliet, & sit vester amicus. [Et quamobrem) Quia cum ego iunctus sim societate & amicitia cum Populo Romano, aperte intelligit, se esse vestrum inimicum si me regno spoliauerit, ius enim societatis, & amicitiæ, hoc exigit, vt qui mihi hostis est, is etiam vester sit hostis. Cum autem nunc Iugurtha me regno spoliauerit, aperte se hostem P. R. esse demonstrat, atque fatetur, quod si hostis vester est Iugurtha, videte, ne regnum Numidiæ, quod est vestrum, sibi vsurpet. Et hoc est quod dicit. [Neque simul) Et intelligo illum Iugurtham non sperare simul amicitiam vestram, & regnum meum, quia amicus vester esse non potest simul, & tenere regnum meum. Et hæc est ratio, quia ego sum amicus & socius Populi Romani. et necesse sit, eum esse vestrum inimicum, qui mihi inferat iniuriam [Verum grauius existimet, nemini occultum est) Ac si diceret, Cum Iugurtha intelligat se amicitiam vestram simul & regnum meum habere non posse .i. cū Iugurtha intelligat se non posse vestrum amicum esse simul, & mihi inimicum, quis non intelligit, cum me regno iam spoliauerit, illum factum esse vestrum inimicum, & hostem. Si autem vester hostis est factus, quis hoc quoque non intelligit illum aliud quærere, quàm me? videlicet regnum Numidiæ, quod est vestrum. Et hoc est, quod dicit. [Verum grauius existimet, nemini est occultum) .i. nemo ignorat, an grauius aliquid cogitet Iugurtha .i. nemo ignorat, an maius quoddam quærat Iugurtha quam ego sum. Vult enim Adherbal probare hoc, & concludere, quòd Iugurtha quærit aliud, quam se Adherbalem, videlicet regnum Numidiæ, quod est Populi Romani, vt senatus cito prouideat, quando res suas agitur. Nam in initio probat hoc Adherbal, quod dicit, videlicet Iugurtham, aliud quærere, quam se Adherbalem. Et hoc probat ab ante actis, ac si diceret, Iugurtha hoc facere cōsueuit, cum aliquem regno spoliauit, statim aggreditur alium, & propterea, cum me regno spoliauerit, quis dubitabit, quin regnū Numidiæ quod est vestrum, statim inuadat? immo illud iam armis tenet, nisi cito prouideatis. Iugurtha enim habet hanc consuetudinem, vt cum aliquem regno spoliauerit, statim alium aggrediatur. probat ab exemplo dicens, Iugurtha primo Hiempsalem fratrem meum interfecit, deinde me regno expulit. [Nam in initio) Verè dico, quod cum Iugurtha me regno spoliauerit, nemo ignorat quin grauius aliquid facere cogitet, quia hoc facere consueuit. Nam in initio Hiempsalem occidit, deinde me regno expulit. [Quæ sanè fuerint nostræ iniuriæ nihil ad eos) Color est, qui vocatur occupatio, quæ fit, cum dicimus, non prætermittere, aut non scire, aut nolle dicere. inde quod nunc maxime dicimus, et hoc loco. Adherbal commemorat iniurias acceptas á Iugurtha, vt ostendat eas ad senatum pertinere, quandoquidem ipse Adherbal socius est, & amicus P. Rom. Et tamen dicit iniurias, quas intulit Iugurtha nostræ sint .i. ad nos tantummodo pertineant. [Nihil ad eos) .s. pertineant. ac si diceret, de iniurijs nostris, nolite esse soliciti, sed soliciti este de regno Numidię, quod est vestrum, quod nunc Iugurtha armis tenet. [Nihil ad vos) .s. pertineant iniuriæ nostræ. per occupationem monet senatum, vt iniurias illatas á Iugurtha vlciscatur, & tamen negare videtur. [Verum) Ac si diceret, si de nostris iniurijs non curatis, saltem de regno Numidiæ, quod est vestrum curam habere. [Vestrum regnum) .s. Numidiæ, sicut supra dixit. Administrationē regni vult esse suam, sed regnum ipsum vult esse Pop. Rom. [Quanti fecerit) .i. quanti æstimauerit. [Pericula mea declarant) Non enim essem in his periculis, si verba legatorum obseruasset. [Quid reliquum) .i. quid superest? quid restat, per quod Iugurtha moueri possit? [Nisi vis vestra) .i. potentia vestra. [Nam ego quidem) Ordo est, Nam pro quia, & hæc quæ ego scribo, & illa, quæ ante sum questus in senatu, vana forent potius .i. potius essent falsa, quam miseria mea faceret fidem verbis, ac si diceret, vos potestis credere id esse verum, quod scribo, quia calamitas & miseria mea facit, vt credatis. Sed vtinam, & hæc, quæ nunc scribo, & ea quæ cōquestus sum in senatu de Iugurtha, cum essem Romæ, essent falsa potius quàm miseria mea faceret fidem verbis. vellem, vt id, quod scribo, non etiam verum potius quàm vt ex miseria mea credatis verum esse quod scribo. [Sed quoniam in eo natus sum) Ordo est. Sed ego iam deprecor, vt euadam non mortem, neque ærumnas, sed tantummodo imperium inimici & cruciatus corporis, quoniam sum natus eo .i. ad id, vt essem ostentui scelerum Iugurthæ. Sensus pendet á superiori, nam antea per occupationem hoc dixit. nolo vos de me, & de meis iniurijs esse solicitos, ac si diceret non peto, vt me restituatis in regnum, quia nolo vos de me esse solicitos, tantummodo de regno Numidiæ, quod est vestrum, esse solicitos, quia quantum ad me attinet, vnum solum a vobis peto, vt me de manibus impijs Iugurthæ eripiatis, ne si in potestatem, & manus eius venero, vitam in tormentis & cruciatibus finire compellar. [Eo natus sum, ac si diceret) Quoniā fatali quadam necessitate ad hoc natus sum, & ad hanc miseriam me venire oportebat, vt Iugurtha in me potissimum sua scelera ostentaret. [Scelerum ostentui essem) .i. vt essem ad ostentationem scelerum Iugurthæ, quia Iugurtha sua scelera in me potissimum ostentat. [Inimici) .s. Iugurthæ. [Imperium) Potestatem, superbiam, & dominationem. [Euadam) .i. effugiam. [Regno Numidiæ, quod vestrum est, vti libet consulite) Color est qui dicitur permissio, quæ fit, cum in dicendo nos ostendimus aliquam rem totam tradere, & concedere alicuius voluntati. Sicuti hoc loco facit Adherbal, dicit enim de regno Numidiæ, ego non curo, facite, prouidete, vt vultis, vestrum est, illud tantum á vobis peto vt me de manibus impijs Iugurthæ eripiatis & hoc precor per maiestatem imperij, & fidem amicitiæ. [Consulite) Prouidere.

NON mea culpa) Quia non fui causa sumendi bellum. [Libido) Cupiditas. [Beneficia Micipsæ) Quia pro Romanis sumpsit arma. [Decreta) Quibus inter nos regnum diuisistis. [Me,) q.d. vestrum procuratorem. [Clausum) Obsessum. [Vis vestra) Si paretis exercitum. [Ostentui) Vt Iugurtha posset explere sæuitiam in me.

MARL.

Quem

RIVIVS QVEM tanta libido extinguendi me inuasit) Sic in cūctis, alioqui suspicari possis, extinguendi mei legendum, vt videlicet vocales concurrentes locum errori fecerint. Sed nihil immuto. [Plura de Iugurtha scribere dehortatur me fortuna mea) vt Me, licet in Fabriciano sit, non reperi tñ in alijs vetustioribus. ac elegantius abesse poterit, nullo sensus detrimento. [Quam miseria mea fidem verbis faceret) In nonnullis est, vobis faceret, sed alterum quod in manuscriptis quoque est, magis probarim. pro, ad credendū mihi vos impelleret, Seu, ad hādam fidem verbis meis induceret. [Tantūmodo inimici imperium & cruciatus corporis deprecor) Hæc nimirum vera lectio est quāuis in Beroaldino sit, Cruciatus corporis vt euadam deprecor. Fuit credo qui nō intellexerit elegantem vsum verbi Deprecor, is ea quæ supersunt adiecit de suo. Atq; hoc deinde forte è spatio irrepsit in contextū.

GLAR. NISI tamen intelligo illum supra quàm ego sum, petere) Alij annum pro tamen legunt, quod magis placet. Quanquam satis adhuc obscurus manet sensus, quem ego non prorsus intelligo. Soldus exponit, Supra quàm ego sum. i. Numidiæ regnum seu imperium, quod vestrum est. Lector cogitet quid malit.

ASCEN. NON mea culpa) In hac epistola Adherbal artificiose captat beneuolentiam ab senatu, & conatur aduersarium in odium adducere, pp superbiam & crudelitatem eius. Ordo est: O patres conscripti. i. senatores Rom. ego non mitto sæpe ad vos, mea culpa. i. per meam culpam, oratum. i. ad orationem habendam, sed vis. i. violentia Iugurthæ, subegit. i. tacite coēgit supp. me ad vos oratum mittere. Quem. s. Iugurtham, tanta libido. i. mala cupiditas extinguēdi me, alij legunt mei inuasit, vt neque habeat in animo. i. neque cogitet vltores fore, aut neque formidet vos, neque Deos immortales, quorum interdum vltio lenta quidam est, sed tanto grauior, Val. Max. auctore. vnde illud Aen. Si genus humanum & mortalia temnitis arma, At sperate Deos memores fandi atque nefandi. & sup. vt malit sanguinem meum. i. vitam meā aut sanguinis effusionem quasi eum sitiat, quàm omnia. i. omnes alias res mundi. [Itaque iam quintum mensem) Prosequitur literarum Adherbalis querelam dicens in persona ipsius Adherbalis: Itaque. i. & ita quia tantopere sanguinem meum sitit, ego socius & amicus P R. teneor obsessus armis. s. Iugurthæ, iam quintum mensem. i. vsque ad quinti mensis durationem. Neque beneficia patris mei Micipsæ, collata. s. in Iugurtham, neque decreta vestra, quia decreuerunt ab armis discedendum esse, & inter eos conueniendum vt per legatos constitutum erat, auxiliantur. i. opem ferunt mihi, & ita sum incertus an vrgear acrius ferro. i. armis ferreis, an fame. i. penuria commeatus. Fortuna mea. i. miserabilis calamitas mea, dehortatur me scribere. i. hortatur ne scribam (Sunt enim contraria hortor & dehortor, sicut doceo & dedoceo &c.) plura de Iugurtha. i. de perfidia eius. Etiam. i. insuper, expertus sum parum fidei esse miseris. i. miseros habere parum fidei. i. credulitatis. i. quod parum creditur miseris: (Quia vt dicit Iuuen. Quantum quisque sua nummorum seruat in arca, Tātum habet & fidei) & ita vult dicere q frustra quereretur de Iugurtha; nisi tantum. i. nisi hoc solum inquit esset, quòd intelligo illum. s. Iugurtham petere supra quàm ego sum. i. quiddam quod supra me est. videlicet imperium Romanum, quod inuasurus sit si Numidia potiretur. [Neque). i. & non, intelligo ipsum non sperare simul amicitiam vestram & regnum meum. [Et omnium est occultum). i. quilibet scit verum. s. horum, videlicet an non speret posse amicitiam vestram, an regnum meum, ipse. s. existimet grauius, quia certum est quod grauius ferat amittere regnum meum quàm amicitiam vestram. Nam vt sciatis quàm auidus sit ad regnum meum & quàm paruifaciat amicitiam vestram, ipse occidit in initio. s. discordiarum Hiempsalem fratrem meum non dicit nostrum, quia ille adoptatitius tantum erat, deinde expulit me regno patrio. i. paterno. Sanè. i. vt sanè & serio loquar, nihil ad vos sup. pertinet, quæ. i. quales fuerint nostræ iniuriæ. i. quas nobis deinde intulit. [Verum ipse tenet nunc armis). i. vi regnum vestrum, vt cuius Micipsa voluit Adherbalem esse duntaxat administratorem, vt ipse supra confessus est, & obsidet me quem vos posuistis. i. constituistis per legatos vestros, imperatorem Numidiæ clausum. s. in Cirtha oppido, mea pericula. i. mala periculosa in quibus versor, declarant quanti fecerit. i. penderit, verba legatorum. s. de regno condiuidendo, & lite dirimenda. Quid reliquum sup. est. i. quid restat adhuc, nisi vis. i. violenta iussio vestra qua possit moueri. i. diuelli ab instituto, q. d. nihil. Nam ego quidem vellem & hæc quæ scribo, & illa quæ questus sum antea in senatu, forent. i. essent vana. i. mēdosa potius quàm miseria mea faciat vobis fidem. i. credulitatem. Sed quoniam ego natus sum in eo. i. in ea conditione vitæ, vt essem Iugurthæ ostentui. i. ad ostentationem scelerum supp. suorum, ita vt iactabundus ostentaret me quem summum scelus sic lædit, ego non precor iam. i. non molior auertere per preces iam mortem, neque ærumnas. i. summas ruinas, sed supp. deprecor tantummodo impetum. s. superbum inimici, & cruciatus corporis, quos duriores morte æstimat vt Aen. ij. Pœnas eum sanguine poscunt.

HIs literis recitatis, fuere qui exercitum in Africā mittendum censerent: & quamprimum Adherbali subueniendum, de Iugurtha vti interim consuleretur: quoniam legatis non paruisset. sed ab ijsdem illis regis fautoribus summa ope enisum est, ne tale decretū fieret, ita bonum publicum, vt in plerisque negocijs solet priuata gratia deuictum. Leguntur tñ in Africam maiores natu nobiles, amplis honoribus vsi: in quis fuit M. Scaurus, de quo supra memorauimus, consularis, & tum in senatu princeps. hi, q; in inuidia res erat, simul & à Numidis obsecrati, triduo nauim ascendere: deinde breui Vticam appulsi, literas ad Iugurtham mittunt, quàm ocyssime ad prouinciam accedat: seq. ad eum ab senatu missos. Ille, vbi accepit homines claros, quorū auctoritatem Romæ pollere audierat, contra inceptum suum venisse; primo cōmotus metu, atq; libidine diuersus agitabatur. Timebat iram senatus, ni paruisset legatis: porrò animus cupidine cæcus, ad inceptum scelus rapiebatur, vicit tñ in auido ingenio prauum cōsilium. Igitur exercitu circundato, summa vi Cirtham irrumpere nititur, maxime sperans diducta manu hostium, aut vi, aut dolis sese casum victoriæ inuenturum. Quod vbi secus procedit, neque quod intenderat, efficere potest, vt prius, quàm legatos conueniret, Adherbalis potiretur: ne amplius morando Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in prouinciam venit. Ac tametsi senatus verbis graues minæ nunciabantur, quod ab oppugnatione non desisteret, multa tamen oratione consumpta legati frustra discessere. Ea postquam Cirthæ audita sunt, Italici, quorum virtute mœnia defensabantur cōfisi, deditione facta propter magnitudinē pop. R. inuiolatos sese fore Adherbali suadent vti sese, & oppidum Iugurthæ tradat, tñ ab eo vitam paciscatur: de ceteris senatui curæ fore. At ille, tametsi omnia potiora fide Iugurthæ rebatur: tamē quia penes eosdem si aduersaretur, cogendi potestas erat; ita vti censuerant Italici, deditionem facit.

SOLDVS HIs literis recitatis) Cum hæ literæ recitatæ fuissent in senatu, dicit quid decreuit senatus, postquam literæ Adherbalis sunt in senatu recitatæ, quidam fuerunt, qui censerent exercitum, statim in Africam esse mittendum, & Adherbali subueniendum, interea in senatu decerneretur, quid esset faciēdum de Iugurtha, qui legatis non obediuerat, sed fautores Iugurthæ impediuerunt, ne hoc senatusconsultum fieret. Decretum itaque est, vt legati ad Iugurtham mitterentur, qui ei minarentur verbis senatus, quòd ab oppugnatione desisteret. [Quam primum). i. cito. [Consularis). i. deliberaretur. [Interim) Videlicet dum exercitus in Africam mittitur. [Summa ope). i. summa ui. [Enixum est) Nota enixum in passiua significatione ab enitor). i. conor. [Ita bonum publicum) Commune victum est, & superatum gratia priuata. Nam bonum commune fuisset subuenire Adherbali socio, & amico Pop. Rom. Vt in plerisque solet negocijs, sicuti fieri solet in multis rebus, & negocijs. [Gratia priuata). i. gratia quorundam, qui priuati fauebant Iugurthæ pecunia ab eo corrupti. [Leguntur). i. legati mittuntur. [Maiores natu). i. senes, non sicuti paulo ante adolescentes. [Amplis vsi honoribus). i. perfuncti magnis honoribus, vt consulatu, sicuti Scaurus, qui & consul fuerat & princeps senatus. [In quis,) Id est in quibus. [Hi). s. legati triduo nauem ascendere, pro ascenderunt, quia res erat in inuidia, & quia à Numidis obsecrati. s.

ti.f.fuerant. [Res erat in inuidia).i.in odio. Nam multi moleste ferebant, quod Iugurtha tam sceleratus esset in Adherbalem & tam superbus, vt legatis non paruisset. [A Numidia) Qui venerant ad senatum cum literis Adherbalis. (Obsecrati) Rogati. [Triduo).i. tribus diebus. [Vticam) Est ciuitas Africæ, quam Romani tenebant. [Appulsi).i.aduecti. [Literas ad Iugurtham mittunt) Cuius rei literas mittunt.f.vt quàm celerrime accedat ad prouinciam. [Quam ocyssime).i.quàm celerrime, hoc est valde, & maxime celeriter. [Accedat).i.veniat. [Ad prouinciam) Sicuti supra dixit, ea pars Africæ, quam tenebant Rom. vocabatur prouincia, à porrò & vincendo dicta. [Ille vbi accepit) Ordo est. Ille.f.Iugurtha primo cômotus metu, atque libidine agitabatur diuersus, vbi pro postquam accepit homines claros venisse contra suum inceptum, quorum f.hominum auctoritatem audiuerat pollere Romæ. Cum inquit, Iugurtha audiuisset homines summæ auctoritatis venisse ad se, timere cœpit. Sed tamen cum hoc timere erat iuncta libido perficiẽdi quod semel incœperat, videlicet, vt vrbem Cirtham expugnaret, & Adherbalem caperet. Cum ergo metus & libido Iugurtham agitarent, vicit tandem libido atque ita circũdato exercitu Cirtham irrumpere conatur est, sed nihil perficere potuit. [Pollere).i.valere. [Contra inceptum).i.contra conatum suum, videlicet, vt cogerent eũ desistere ab incepto, & à proposito suo. [Metu atque libidine) Ipse declarat, & quid timeret, & quid cuperet, timebat senatum, nisi paruisset legatis, qui volebant eum ab oppugnatione Cirthæ desistere, cupiebat autem ipse vrbem capere, priusquam ad legatos veniret. [Aduersus).i. in diuersas partes. [Agitabatur).i.cômouebatur. [Porrò).i.deinde. [Cupidine).i.cupiditate. [Ad inceptũ scelus) Videlicet, vt Cirtham vrbem expugnaret, & Adherbalem caperet atque necaret. [Rapiebatur) Ferebatur, ducebatur. vicit tñ in auido ingenio prauum consilium, quia deliberauit prius expugnare vrbem si vllo modo posset, deinde ad legatos venire. [Irrumpere).i.per vim ingredi. [Nititur) Conatur per oppugnationem ingredi. [Maxime sperans) Sperabat Iugurtha posse vrbem, aut vi, aut dolis capere, si hostes diuiderentur inter se, nec in vno loco simul omnes pugnarent, sed separati vrbem diuersis in locis defenderent. & hoc est quod dicit. [Maxime sperans, deducta manu hostium, aut vi, aut dolis sese casum victoriæ inuenturum) Deducta manu hostium .i. diuisa multitudine hostium qui vrbem defendebãt, videlicet, ne in vno loco simul omnes pugnarent, nam deduco significat diuido. [Aut vi, aut dolis).i.aut per vim, aut per dolos, quia quando simul omnes in vno loco pugnant, difficilius superantur, & difficilius decipiuntur. Sed si multitudo diuisa est, facilius, & vincuntur, & dolis decipiũtur. [Quod vbi secus procedit) Ordo est. Ille Iugurtha venit in prouinciã, cum paucis equitibus ne amplius morando incenderet M. Scaurum, quem plurimum metuebat. vbi pro postquam quod.i.illud secus procedit, neque potest efficere, id quod intenderat.f.vti potiretur Adherbalis, priusquam conueniret legatos. Sensus patet. [Secus procedit).i.aliter euenit.f.quam putabat, nam sperabat posse vrbem capere, antequam legatos conueniret, sed non potuit. [Intenderat) i.cogitauerat, & conatus fuerat. & declarat, quid sit illud, quod intenderat, volebat enim priusquam legatos conueniret capere Adherbalem. [Conueniret).i.alloqueretur. (Adherbalis potiretur).i. Adherbalem caperet, & eum in potestatem suam redigeret. [Amplius).i.diutius. [M. Scaurum) Principem legationis. [Incenderet).i.exagitaret, irritaret. [In prouinciam) Dixi antea, quid sit prouincia. [Venit in prouinciam) Videlicet Romanorum ad legatos. [At tametsi) Ordo est. Ac.t. & tamen legati frustra discessere consumpta multa oratione, tãetsi, pro quamuis graues minæ nunciabantur ei verbis senatus. quòd pro quia non desisteret ab oppugnatione, quamuis legati ex parte senatus grauiter minarentur Iugurthæ, quia non desisteret oppugnare Adherbalem, tamen nihil fecerunt sed frustra discesserunt. [Ea) Ordo est. Italici, virtute quorum mœnia defensabantur, confisi sese fore inuiolatos per magnitudinem pop. Rom. facta deditione suadent Adherbali, vti tradat se, & oppidum Iugurthæ, & suadẽt, & dico fecerunt hoc, postquam ea sunt audita Cirthæ: paciscatur tantum vitam ab eo, & dicebant de ceteris fore curæ Senatui. [Qui vrbem Cirtham defendebant magna ex parte erant Italici) Igitur hi cum viderent legatos frustra discessisse, nec spem auxilij Adherbali esse relictam suadent ei, vt & se & vrbem Iugurthæ tradat, hoc pacto, vt vitam sibi relinquat. Adherbal quamuis crederet Iugurtham fidem non esse seruaturum, tamen quia illi Italici, qui hoc suadebant Adherbali, cogere etiam poterant, ille nolens fecit, sicut illi hortabantur, & tradidit se Iugurthæ. Quo facto statim Iugurtha contra fidem, Adherbalem interfecit. [Ea,) Id est illa res, videlicet quomodo legati frustra discessissent, re infectis. [Confisi) Sperabant Italici, si deditio fieret, se nihil passuros esse, sed fore omnino inuiolatos à Iugurtha, quia erant Italici sub imperio Romano constituti. (Tantum ab eo vitam paciscatur).i.solum ex pacto vitam petat. [De ceteris) .f. rebus Italici dicebant, O Adherbal, si vitam seruaueris, satis est, cetera senatus curabit. [At ille) Ordo est. At.i.sed ille fecit deditionem, ita vt Italici censuerant, qu a potestas cogendi erat penes eosdem, si ille aduersaretur, tametsi pro quamuis ille rebatur, omnia potiora fide Iugurthæ. Adherbal quamuis de fide Iugurthæ dubitaret, videlicet illum non seruaturum id, quod promitteret, tamen quia videbat fore, vt si nollet, cogeretur per vim ab ipsis Italicis, tradidit se, & vrbem Iugurthæ. [Tametsi omnia potiora fide Iugurthæ, rebatur).i.quamuis putabat omnia esse meliora, quàm fidem Iugurthæ. Videbat Adherbal, se nihil peius facere posse, quam se fidei Iugurthæ committere, quia sciebat illum non esse seruaturum fidem. [Penes eosdem) .i. apud eosdem.f. Italicos, quia si noluisset Adherbal tradere se, & vrbem Iugurthæ, sicuti volebant, ipsum coëgissent, vel ipsi vrbem tradidissent.

MARL. PRIVATA gratia) Paucorum priuatorum. [Primo cômotus) Audito nuntio, perturbatus. [Auido ingenio) .f.expugnandi vrbem. [Prauum).i.sibi nocens.

RIVIUS ET quamprimum Adherbali subueniundum) τὸ Et, in duobus manuscriptis non erat. [Interim de Iugurtha consuleretur) Sic in manuscriptis, nisi quod in Fabriciano τὸ Vti, quod Gymnicus habet, additum in spatio erat. [Summa ope enisum est, ne tale decretum fieret) In alijs, summa ope enisum. omisso verbo substantiuo. & sic codices in membrana descripti. [Legantur tamen in Africam maiores natu nobiles, amplius honoribus vsi) Legendum, amplis honoribus, id quod frequens est apud Ciceronem. Operarum incuria hoc mendum irrepsit. quamuis eodem modo codex Basiliensis. Mox. [In quis fuit M. Scaurus) In alijs, M. Aemilius Scaurus. In quis, pro inter quos dixit. Est enim græcismus. quomodo in Lælio Tull. nisi in bonis amicitiam esse non posse. pro inter bonos. Mox. [Et tum in senatu princeps) Manuscripta duo, senatus princeps. Quanquam vtrũque recte, & vtroque modo Cicero loquitur. Sed & in inscriptione quadam Arimini princeps in senatu legitur. vbi alias se rè, princeps senatus. Liuius, princeps, inquit, senatus tertium lectus P. Scipio Africanus. Hoc genus honoris, vt in Africani vita testatur Plutarchus, ijs tantum deferri consueuit, qui auctoritatem & gloriam maximis in remp. meritis, præstantissimisque rebus gestis essent consecuti. [Seq. ad eum ab senatu missos) In manuscriptis est omissa coniunctio, Se ad eum &c. quomodo & in impressis vetustioribus. Porrò Animus cæcus cupidine ad inceptum scelus rapiebatur) Manuscripta duo, rapiebat, vt subaudias Iugurtham. sed vtrum rectius, aliorum esto iudicium. nam ego mihi non liquere fateor. Paulò inferius. At tametsi senatus verbis minæ graues nunciabantur) Sic in vetustis. ac si quid ego iudicio, elegantius adiectiuum sequitur. Porrò senatus verbis. pro nomine senatus dixit. [Quod ab oppugnatione non desisteret) In manuscripto quodam est præpositio omissa. quomodo Virg. Mane incepto desistere victam. Sed præpositionem addas, necne, parum sanè refert. Cæsar oppugnatione destitit, inquit Cicero. Quasi destiterim pristina causa. Sic Cæsar, consilio desistere, itinere desistere dicit. Cicero præpositionem interdum addit, vt ab illa mente desisteret. Item cur sibi à causa desistere necesse esset. [Adherbali suadent, vti sese & oppidum Iugurthæ tradat) Manuscripta, vti seq. & oppidum. Hic est peculiaris ferè loquẽdi mos Historicorum & Comicorum. Salustius postea, Aqua modo seq. & iumenta onerare, Idem. Philæni conditione probata, seq. vitamq. suam reip. condonauere. Idem in Catil. Aequitate seq. & remp. curabant. [Si aduersaretur) Fabritianum, aduersaretur qđ antiquitatem magis redolet, quam vnice obseruat Crispus.

GLAR. SED ab ijsdem illis fautoribus reg. summa ope enisum est) Enisum est, dixit passiue, tanq̃ Enitor esset passiuum, vt supra Interpretatum ab Interprete. [Triduo nauim ascendera) Idem Soldus, Triduo exponit.i. tribus diebus. Rectius Badius, triduo, id est intra tres dies, postq̃ ad legationem designati erant. Deinde vero breui Vticam venere. Vtica igitur in Romana erat prouincia, quam accedere postea Iugurtham iusserunt Legati.

ASCEN. HIS literis recitatis).i. postquam hę literæ Adherbalis fuerunt recitatæ, fuere sup. nõnulli inter senatores, qui decernerẽt .i. sancirent, exercitum mittendum sup. esse, quãprimum .i. valde cito in Africam ꝯtra Iugurthem, & subueniendũ esse quãprimũ .i. festinatissime, Adherbali amico & socio Rom. imperij, & sup. quod

consuleretur

consuleretur.i.consilium caperetur interim de Iugurtha .i. quid fieret in eum, qm̃ non paruisset, hoc est non obediuisset, legatis.s. Rom. ad dirimendam litem & regnum condiuidendum missis. Sed enixum.i.elaboratum est summa ope.i.tota facultate & potẽtia, ab ijsdem fautoribus regis.s.Iugurthæ à quibus prius adiutus dictus est, ne tale decretum.s.de mittendo in Africam exercitu, fieret.s.à senatu. Ita.i.& sic aut in rẽ bonum publicum.i.decus & conseruatio imperij Rom.deuictũ sup.est gratia priuata.i. per gratiam & fauorem paucorũ.s.potentium, vt solet sup. deuinci in plerisq;.i.plurimis negocijs, tñ.i.nihilominus, maiores natu.i.seniores & nobiles vsi magnis honoribus.i.functi summis magistratibus legantur in Africam.i.in Numidiam, in q̃s pro in quibus.i.inter quos fuit M.Aemilius Scaurus, de quo memorauimus supra, existens homo cõsularis, & tum.i.tunc princeps potẽs in senatu, (principem alicuius collegij Galli vulgo decanum aut principalem vocãt) hi ascendere nauem triduo.i.intra tris dies, postq̃ ad legationem designati fuerant, hoc aũt adeo mature fecerunt, q̃ res Iugurthę erat in inuidia.i.odio, multi.n.moleste ferebant q̃ legatis Rom. nõ paruisset, simul.i.& insuper, obsecrati.i. per sacra rogati erant à Numidia.s.legatis Adherbalis. Deinde postq̃ ascenderant nauem, ipsi appulsi.i.à ventis, hoc est aduecti (vbi notabimus imperitiam eorũ qui dicunt appulit, aut applicuit pro appulsus & applicitus est, sunt.n.actiua, vnde recte dixit Maro Aen.iij. Hinc me digressum vestris Deus appulit oris. Et Comicus, Animũ appulit ad scribendum) Vticam.i.ad ciuitatẽ illam Africæ (quã Rom.tenebant & vbi Cato minor sibi mortem cõciuit, vnde postea Vticensis dictus est) mittũt literas ad Iugurtham, mandantes sup. vt ipse accedat q̃ ocyssime.i.euestigio visis literis, ad prouinciam.i.in eã partem Africæ quam deuicta Carthagine Rom.tenebant. Notum est prouinciam dici q̃ procul à Rom.victa sit & Imperio adiecta, ad quã in fide tenendam mittebantur interdũ Procons. quod q2 difficile erat, pro tritum erat quoties rẽ difficilem dicere vellẽt, prouinciam difficilẽ dicerent, & mandãtes se missos ad eum.s.Iugurthã ab senatu.s.Rom. Ille.s. Iugurtha vbi accepit.i.intellexit, homines claros.i.nobiles & illustres quorũ auctoritatem audierat pollere.i. plurimũ posse in senatu, venisse cõtra inceptum suum.i.ad impediendũ expugnationẽ Cirthę & necem Adherbalis, agitabatur primo diuersus.i. in diuersas sententias, existens cõmotus metu ab Rom.& libidine interficiẽdi Adherbalis. Q2 timebat irã senatus ni paruisset.i. obtẽperauisset legatis: Porrò.s.sed ecõtrario animus sup. eius: cæcus cupidine.i.cupiditate, rapiebatur ad scelus inceptũ.i.cædẽ Adherbalis. Tñ prauum cõsilium aut proprium aut familiariũ.s. vt incœpta psequeretur, vicit, hoc est plus potuit in ingenio aui do.s.vindictæ aut regni. Igitur q2 parere recusat, nititur summa vi irrũpere.i.per irruptionẽ ingredi, Cirtham.s.oppidum in quo Adherbal erat obsessus, & hoc exercitu circũdato.i.vndiq; circũ muros adhibito, vt ex omni parte insultus fieret, sperãs maxime, sese inuẽturum casum victoriæ.i.saltẽ fortuitam & casualẽ victoriã aut vi aut dolis, & hoc manu hostiũ.i.toto exercitu Adherbalis, deducta.s.in diuersa loca distributa. Sperabat.n.aut superaturũ se aliquos, aut colloquio habito corrupturũ, quod vbi procedit secus sup.q̃ sperarat, neque põt efficere quod intenderat, videlicet vt potiretur Adherbalis sup.copia. (Aus potior ẽt genitiuũ regit, vt diu rerũ potiti sunt Lacedæmonij, sed illic quoq; subaudit vẽ imperio. Sicut vẽtum est ad Dianæ sup.ædem. Altera post Petri.sup.festum) priusq̃ conueniret legatos vt cum eis negocia tractet, ne morãdo.i.moram trahẽdo incenderet.s.ad iram amplius Scaurũ quem metuebat plurimum, venit in prouinciam.s. Rom.cũ paucis equitibus. Ac tametsi, hoc est q̃q̃ graues minæ.i. cõminationes nunciabantur per legatos, verbis, hoc est decreto & ex snia senatus, q̃.i.q2 ipse Iugurtha nõ desisteret ab oppugnatione Cirthæ, tñ multa oratione cõsumpta, hoc est frustra habita, dum incepti rõnem & causas friuolas adduceret Iugurtha, legati.i.q missi erãt frustra, hoc est ad nullum cõmodum (vt legati hic sit participium, aliter.n.nõ reciperet aduerbium, nec cohęret frustra apte cũ discessere, nõ.n.frustra discessere, hoc est abierũt Rom.) Postq̃ ea sunt audita Cirthæ, Italici (quos prius togatos dixerat, & ex sententia Soldi ciues diximus, vbi malim Rom.dictos) quorum virtute defendebãtur ad expugnationem mœnia, confisi, hoc est sperantes deditione facta.i.si facerẽt deditionem sese fore.i.futuros esse inuiolatos.i.nõ esse violandos ab Iugurtha propter magnitudinem P.R.suadent Adherbali, vti.i.vt tradat Iugurthæ se & oppidum paciscatur.i.ex pacto præuio recipiat ab eo, tantum.i.duntaxat vitam.i.salutem, & dicebant curã senatus fore.i.senatum habiturum curam de ceteris.i.rebus eius vt de regno. At.i.sed, ille.s.Adherbal, tametsi rebatur.i.opinabatur omnia sup.esse potiora.i.firmiora & meliora, fide.i.fidelitate Iugurthæ, tamen quia potestas cogendi erat penes eosdem.s.Italicos, si aduersaretur.i.contradicere vellet. (Quæras vnde illi se Italici, Respondeam ex prouincia post diuisionem regni per legatos Cirthæ, quasi pro præsidio impositi) facit deditionem ita vti Italici censuerant, scilicet seruata, & recepta vita.

IVGVRTHA in primis Adherbalem excruciatũ necat, deinde oẽs puberes Numidas, atque negociatores, promiscue, vti quisque armatus obuius fuerat, interfecit. Quod postquam Romæ, cognitum est, & res in senatu agitari cœpit, ijdem illi ministri regis interpellando, ac sæpe gratia, interdum iurgijs trahendo tempus, atrocitatem facti leniebant. Ac ni C.Mẽmius tribunus plebis designatus, vir acer, & infestus potentiæ nobilitatis, populũ R. edocuisset id agi, vt per paucos factiosos scelus Iugurthæ condonaretur: profecto omnis inuidia prolatandis consultationibus dilapsa foret, tanta vis gratiæ atque pecuniæ regis erat. Sed vbi senatus delicti cõscientia populum timet, lege Sempronia, prouinciæ futuris consulibus Numidia, atque Italia decretæ sunt: Consulesq́ declarati sunt P.Scipio Nasica, L.Bestia Calpurnius, L.Calpurnio Numidia, Scipioni Italia obuenit. Deinde exercitus, qui in Africam portaretur, scribitur: stipendium, aliaq́;, quæ bello vsui forent, decernuntur. At Iugurtha contra spem nuncio accepto, quippe cui Romæ omnia venũ ire in animo hæserat, filium, & cum eo duos familiares ad senatum legatos mittit: ipsq́ue, vti illis, quos Hiempsale interfecto miserat, præcepit, vt omneis mortaleis pecunia aggrediantur. qui postquam Romam aduentabant: senatus à Bestia consultus est, placeret ne legatos Iugurthę recipi mœnibus. Iq́ decreuere, nisi regnum, ipsumq. deditum venissent, vti diebus proximis decem, Italia decederent. Consul Numidis ex senatus decreto nunciari iubet: ita infectis rebus, illis domum discedunt. Interim Calpurnius parato exercitu legit sibi homines nobileis, factiosos, quorum auctoritate, quæ deliquisset, munita fore sperabat, in quis fuit Scaurus: cuius de natura & habitu supra memorauimus. Nam in consule nostro multæ bonæque artes animi & corporis erant, quas omnis auaritia præpediebat, patiens laborum, acri ingenio, satis prouidens, belli haud ignarus, firmissimus contra pericula & insidias. Sed legiones per Italiam Rhegium, atque inde Siciliam, porrò ex Sicilia in Africam transuectæ sunt. Igitur Calpurnius in initio paratis cõmeatibus, acriter Numidiam ingressus est, multosq́. mortales, & vrbes aliquot pugnando cepit. Sed vbi Iugurtha pecunia per legatos tentare, belliq́ue, quod administrabat, asperitatem ostẽdere cœpit: animus æger, auaritia facile conuersus est. Ceterum socius, & minister omnium consiliorum assumitur Scaurus, qui tametsi à principio plerisq; ex factione eius corruptis, acerrime regẽ impugnauerat, tñ magnitudine pecuniæ à bono honestoq́. in prauum abstractus est. Sed Iugurtha primum tantũmodo belli morã redimebat, existimans sese aliquid interim Romæ precio aut gratia effecturum. Postea vero quàm participem negocij Scaurum accepit: in maximã spem adductus recuperandæ pacis, statuit cũ eis de omnibus pactionibus præsens agere. Ceterum interea fidei causa mittitur à consule * Sextus quęstor in oppidum Iugurthæ Vaccã. Cuius rei species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palã legatis imperauerat, quoniam deditionis mora induciæ agitabantur.

*Sextius

NECAT,

Solvs

NEcat, interficit) Dicit quid fecerit Iugurtha postquā Adherbal ei vrbē tradidit. Primo ipsum Adherbalem interfecit, deinde omnes Numidas adultos, & negociatores, qui armati defenderant vrbem, Italicos seruauit, quia timebat Romanos. (Omnes puberes) .i. adultos. (Puberes dicuntur, qui ad eam ætatem venerunt vt iam primam barbæ lanuginem emittant. (Omnes Numidas) Videlicet qui habitabant Cirtham. Nam Cirtha est ciuitas Numidarum. (Negotiatores) Qui non erant ciues nec incolæ Cirthæ, sed aduenæ & peregrini, qui tamen & ipsi vrbem defensauerant (Promiscue) .i. mistim pariter, sine differētia, quia sic peregrinos sicuti incolas necauit. (Vt quisque armatus obuius fuerat) Sicuti quisque armatus sibi restiterat in expugnatione vrbis. (Quod postquam) Cum, inquit, Romę cognitum esset, quid fecisset Iugurtha, videlicet quomodo Cirtham per deditionem accepisset, & contra fidem Adherbalem regem necasset, & cædem ingentem hominum perpetrasset, senatus tractare cœpit, quid de ipso faciendum esset. Fautores Iugurthæ, ne aliquid decerneretur elaborabant, tempus, & gratia, & contentione, quantum poterant, trahebant, & atrocitatem facti Iugurthæ mitigabant. (Quod post) Ordo est, idem illi ministri regia seruiebant, atrocitatem facti interpellando, & trahēdo tempus sæpe gratia interdum iurgijs. (Postquam qd) .i. illud est cognitum Romæ, & postquam res cœpit agitari in senatu. (Agitari) .i. tractari, discuti. (Ministri) .i. fautores, qui corrupti erant pecunia. (Interpellando) .i. impediendo, interpellare proprie est mediam alterius orationem, vel actionem interrumpere. (Sæpe gratia) Quia nonnunquam fautores regis Senatores priuatim benigne & suppliciter rogabant, vt amore, gratia, sui, nihil contra Iugurtham decernere vellent. (Interdum iurgijs) .i. contentionibus, quia fautores regis aliquando non priuatim, sed publice in senatu causam Iugurthæ defendebant, aperte resistentes his qui aliquid contra Iugurtham dicebant esse decernendum. (Trahendo) .i. prolongando, protolando. (Atrocitatem) Asperitatem, inuidiam, nihil enim tam asperum, & tam graue est, quod diuturnitate temporis leue, & molle non fiat. (Ac ni si) Ordo est. profecto omnis inuidia foret dilapsa prolatandis cōsultationibus, tanta erat vis gratiæ, & pecuniæ regia, nisi Caius Memmius designatus tribunus plebis, appositme, vir acer, & infestus potentiæ nobilitatis, docuisset populum Romanum, id agi vt scelus condonaretur Iugurthæ per paucos factiosos. Tribuni pleb. primum creati fuerunt ad defensionē plebis contra vim consulum, & nobilitatis, hominum tribunorum magna erat potestas adeo, vt si totus senatus aliquid decerneret, solus tribunus plebis intercedendo illud impedire posset. Cum ergo Caius Mēmius tribunus plebis designatus videret maiorem partem Senatus & nobilitatis ita corruptam, vt scelus Iugurthæ impunitum, relinqueretur, populum ad concionem vocauit, & ei exposuit quemadmodum per paucos potentes & amicos Iugurthæ, id tractaretur, vt scelus Iugurthæ impunitum relinqueretur. Quo factum est, vt senatus populum timens, statim decerneret, vt consul cum exercitu in Africam mitteretur contra Iugurtham. Et hoc est quod dicit. (Trib. pl. designatus) .i. electus, & creatus nōdum enim interat magistratum sed tantūmodo creatus erat trib. pl. (Acer) .i. fortis, & vehemens. (Infestus potētiæ nob.) .i. aduersus, & cōtrarius potentiæ nobilium. Mēmius moleste ferebat tantā esse potētiam senatus, vt prouincias regeret, & totam remp. pro arbitrio suo gubernaret, ideo erat aduersus & inimicus potentię nobilium. (Id agi) .i. tractari. (Iugurthę scelus condonaretur) .i. vt Iugurthæ scelus non puniretur, nam scelus dicitur condonari quando impunitum relinquitur. Omnis inuidia prolatandis cōsultationibus dilapsa foret. Vnum quodque scelus, quando recēs est atrox & indignum, punitione dignum videtur, sed si in longū punitio differtur atque protrahitur, per diuturnitatem temporis atrocitās sceleris & inuidia minuitur. Fautores igitur & amici Iugurthæ, quoties in senatu de ipso agitabatur, dabant operā, vt nihil decerneretur, sed in aliud, atque in aliud tempus differretur, & ita tempus deliberationis prolongando sensim atrocitatem facti Iugurthæ, & inuidiam minuebant. (Omnis inuidia) .i. odium. (Prolatandis consultationibus) .i. prolongandis, & protrahēdis deliberationibus. (Dilapsa foret) .i. effugisset. (Sed vbi) Ordo est. Numidia atque Italia prouinciæ decretæ sunt futuris consulibus, lege Sempronia, vbi pro, postquam senatus timet populum, conscientia delicti. Prouinciæ populi Rom. gerebantur, aliæ per consules, vel proconsules, aliæ per prætores, digniores prouinciæ gerebantur per consules. Sempronius Gracchus cōsul legem tulerat, vt Italia & Numidia prouinciæ regerentur per consules. Cum ergo senatus intelligeret populum per C. Memmium tribunum plebis esse commotum, timere cœpit, & statim decreuit secundum legem Semproniam, vt qui proxime consules electi essent, Italiam & Numidiam prouincias regendas haberent. Consules declarati sunt P. Scipio Nasica & L. Calpur. Bestia. hi prouincias inter se partiti sunt. Calpurnio Numidia, Scipioni Italia per sortem euenit. (Delicti conscientia) Nam quia senatus sciebat se peccasse, propterea timebat populum. Sciebat enim senatus partem maiorem à Iugurtha esse corruptam, & ideo non puniri scelus eius, quemadmodum & iustitia & dignitas populi Rom. exigebat. Et hoc erat delictum. (Decretæ) .i. deliberatæ. (Deinde exercitus) Ostendit quanta celeritate prouiderit senatus contra Iugurtham postquam timere cœpit populū. (Portaretur) .i. nauibus veheretur per mare, nā mare diuidit Africam ab Italia. (Stipendium) Stipendium dicitur merces & præmium militare. (Vsui) .i. vtilitati. (Decernuntur) Deliberantur, statuuntur. (At Iugurtha) Ita quidem senatus decreuerat, vt cōsul cū exercitu contra Iugur. in Africa iret. Sed Iugurt. cum hoc intellexisset, filium suum, & duos familiares legatos misit ad senat. Ordo est, At Iugur. mittit filium, & & duos familiares cum eo legatos ad sen. nuncio accepto contra spē. quippe, pro quia, cui hæserat in animo, omnia venum ire Rom. (Contra spem nuntio accepto) .i. cum nūcium accepisset contra spē, quia non sperabat Iugurt. quòd senat. contra se exercitum mitteret, quia hoc fixum habebat in animo, quòd omnia Rom. essent venalia .i. omnia Romæ venderentur. Cum ergo Iugurtha hoc haberet in animo, quòd omnia Romæ venderentur, sperabat se pecunijs posse redimere impunitatem sui sceleris qua Adherbalem primo regno spoliauerat, postea interfecerat. Sed vbi vidit senatum decreuisse, vt exercitus contra se mitteretur, statim legatos ad eum misit. (Cui hæserat in animo) .i. cui fixū erat in animo. Et quid erat fixum? hoc quod sequitur, videlicet omnia venum ire .i. omnia vendi Romæ. (Venum ire) .i. venire, hoc est vendi. (Hisque) Ordo est. Et præcepit his .s. legatis, vt ipsi aggrediantur omnes mortales pecunia: vti, pro sicut præcepit illis .s. legatis. quos miserat .s. Romam, interfecto Hiempsale. Iugurtha totam suam spem habebat in pecunia sua, & auaritia Romanorum nobilium. Dicit ergo Iugurtha sicuti quando Hiempsalem interfecit, legatis quos Romam misit præcepit, vti corrūperent pecunia quoscunque ciues nobiles possent, sic etiam præcepit his legatis, quos nunc misit (Omnes mortales aggrediantur pecunia) .i. omnes homines pecunia corrumpere tentent. (Qui) Ordo est. Senatus est consultus à Bestia consule, ne .i. an placeret legatos Iugurthæ recipi mœnibus, postquam qui .i. illi adueniabant Romam, Bestia consul cum audiuisset legatos Iugurthæ Romam appropinquare, senatum conuocauit, & eum rogauit, an placeret, quòd legati Iugurthæ inter vrbem reciperentur. Senatus decreuit, quod non reciperentur inter vrbem nisi venissent, vt regnum Iugurthæ & ipsum Iugurtham traderent & dederent populo Romano. quod si non venissent propter hoc spatio decem dierum ab Italia recederent. (Aduentabant) .i. appropinquabant. (Consultus) .i. rogatur. (A Bestia) L. Calpurniū Bestia consuluerat, vt antea dixit. (Mœnibus) .i. inter mœnia. (Iique) .s. senatores. (Ipsum) .s. Iugurtham. (Deditum) Dedere est tradere. Ex senatus decreto nunciari iubet .i. consul iubet, vt legatis nuncietur, quemadmodum decreuisset Senatus. (Infectis) .i. nō perfectis. (Interim) Dum legati Iugurthæ in Africam redeunt Calpurnius Bestia consul exercitu præparato, eligit homines nobiles & potentes, quos secum ducat in Africam & in Numidiam, & ideo nobiles & potētes eligit, vt si quid minus laudabile fecisset, eorum auctoritate tegeretur. (Parato) .i. præparato. (Legit) .i. elegit. (Factiosos) .i. potentes, factiosi dicuntur qui multos habent sui studiosos, & complures sibi adhærentes. Quorum auctoritate, quæ deliquisset munita fore sperabat. Sic enim solet euenire, vt si quis socium habet magnum aliquem & potentem, verum ēt si male faciat, tñ toleretur, & recte factum putetur propter auctoritatem potentis illius viri, quem habuit socium. (Munita) .i. tecta. (Supra memorauimus) Nā supra more Scaurum descripsit. (Memorauimus) .i. diximus. Nam vere dico q̃ Calpurnius Bestia hoīes potentes elegit, quos secum duceret, vt si qd peccasset, eorum auctoritate se defenderet. Quia ipse consul habebat qdem multas virtutes, sed habebat vitium auaritię, quo vitio oēs virtutes impediebantur, & ideo facile peccare poterat, ac propterea se potentibus viris muniebat. (Artes) .i. virtutes. (Præpediebat) .i. impediebat. (Patiens laboris) .s. erat. (Acri) .i. vehementi. (Belli haud ignarus) .i. peritus belli. (Firmissimus) .i. fortissimus. (Sed legiones) Dicit quomodo exercitus in Africam transuectus sit. (Igitur) .s. postquam exercitus in Africā traductus

ductus est. [Commeatibus) Commeatus dicuntur ea quæ ad victum sunt necessaria vulgo victualia nunc appellantur. [Sed ubi Iugurtha) Ita quidem Calpurnius Bestia consul cum exercitu Numidiam ingressus multos homines & aliquot vrbes cepit, sed Iugurtha vbi hoc intellexit legatos ad cōsulem misit, qui illum pecunia corrumperent & asperitatem ac difficultatem belli ei monstrarent. quo facto statim animus ad auaritiam pronus mutatus est. Ordo est, Sed animus æger auaritia facile est conuersus, vbi pro postquā Iugurtha cœpit tentare. s. eum pecunia per legatos & cœpit ostendere asperitatem belli, quod administrabat. [Pecunia) i. cum pecunia. [Tentare) i. experiri. [Administrabat). s. cōsul [Animus). s. Consulis [Aeger). i. infirmus. [Auaritia). i. propter auaritiam [Ceterum) Consul accepit sibi sociū M. Scaurum, vt omnia ex consilio & auctoritate eius faceret. [Qui tametsi) Ordo est, qui. s. Scaurus tamen est abstractus à bono & honesto ad prauum magnitudine pecuniæ, tametsi pro quibus ille acerrime impugnauerat regem à principio plerisq; ex factione eius corruptis. Quamuis, inquit, Scaurus a principio regem impugnasset, & cum multi ex factione eius corrupti essent, ipse tamen corrumpi non potuisset, tamen nūc ipse quoque magnitudine pecuniæ simul cum consule corruptus est, & à iustitia atque honestate ad prauitatem deductus est. [A principio) Videlicet qñ Adherbal iterum Romam venit, & de Iugurtha in senatu conquestus est. Tunc n. Scaurus contra Iugurtham in senatu sententiam dixit, eumq; vehementer impugnauit, plerisq; ex factione eius corruptis. Tunc multi ex factione Scauri corrupti fuerunt a rege Iugurtha vel a legatis, sed Scaurus ipse corrumpi non potuit. [A bono) .i. recto & iusto. [Ad prauum) .i. ad prauitatem & iniustitiam. [Abstractus) .i. deductus. [Sed Iugur.) Iugurtha à principio solummodo quærebat, hoc quomodo bellum protraheret, copiam pugnandi hostibus faceret, quia se inferiorem esse intelligebat, vt si prœlio victus esset, regnum amitteret. Ergo à principio in hoc tantū elaborabat, vt bellum protraheret, & pugnam subterfugeret. Sed postea quam Scaurum pecunia corrupit, atque illum negocij participem fecit, sperare cępit se pacem cum Romanis habere posse, nam consul omnia faciebat ex consilio Scauri summæ auctoritatis viri. Scauro igitur pecunia corrupto cum rex de pace sperare cępisset, statuit ad consulem ire, & præsens cum eo, & Scauro tractare de omnibus, quæ ad pacem pertinebant [Tantummodo belli moram redimebat) .i. solummodo bellum protrahebat & prolongabat, pugnam subterfugiens. [Precio) .i. pecunia [Participem negocij Scaurum acceperat,) Id est posteaquam Scaurum pecunia corruperat, & negocij participem fecerat. [Recuperandæ pacis) Quam amiserat bello sibi a Romanis illato. [De omnibus pactionibus) i. pactis, quæ ad pacem pertinebant. [Agere) Tractare cum eis .i. cum consule Calpurnio Bestia & Scauro socio & participe omnium consiliorum consulis. [Ceterum interea) Vide quid dicat, consul pecunia corruptus a Iugurtha, pacem ei se daturum esse promiserat, si inter se conuenirent, sed vt commode de pace tractare inuicem possent, necesse erat, vt ambo in colloquium venirent. Igitur consul, vt Iugurtha ad se in castra veniret, Sextum quæstorem suum misit in Vaccam, vbi erat Iugurthæ causa fidei, puta in fidem Iugurthæ daret, quò is sine periculo ad consulem in castra veniret. Nam Iugurtha non venisset ad consulem, nisi data ei fides esset à consule, per quam tutus ad eum iret. Hac igitur de causa, consul Sextum quæstorem in vrbem Vaccam misit, videlicet vt fidem Iugurthæ daret, sed tamen simulauit se alia de causa consul mittere quæstorem. Finxit enim se mittere quæstorem, vt frumentum acciperet, quod legatis Iugurthæ imperauerat, qui ad se venerant. hoc autem ideo simulauit, ne quis intelligere posset consilium suum, & ne quis deprehendere posset illum a Iugurtha pecunia esse corruptum. [Fidei causa) Videlicet vt Iugurthæ fidem daret, & promitteret illū tutum & inuiolatum fore si ad consulē in castra veniret. [Quæstore) Quæstores dicebantur, qui præerant pecuniæ publicæ, siue vrbani, siue prouinciales essent, a quærendis pecunijs nominati. Cuius rei species erat accipiendi frumenti. Consul palam ostendit omnibus se mittere quæstorem, vt frumentum acciperet, qđ antea legatis Iugurthæ imperauerat coram omnibus, sed tamen illum mittit causa fidei. volebat enim consilium suum omnibus paucis exceptis esse occultum. [Cuius rei) Videlicet, quòd quæstor missus esset in vrbem Vaccam. [Species) .i. color: apparebat enim quòd quæstor missus esset propter frumentum accipiendū, cum reuera missus esset propter fidem Iugurthæ præstandam qđ Calpurnius palam legatis imperauerat, quoniā deditionis mora induciæ agebantur. Iugurtha per legatos suos consuli Calpurnio monstrauit se deditionem esse facturum. Sed interea donec deditionem faceret a consule petebat inducias, quibus consul concessit sub hac conditione, vt certam quantitatem frumenti Iugurtha daret. Et hoc est quod dicit. Tamen quod omnia cōposita erant ficta à consule iam corrupto, vt consilium suum in omnibus occultaret. [Legatis) .i. Iugurthæ. Nam supra dixit Iugurtham misisse legatos ad consulem. [Quoniam deditionis mora) Quamobrem consul legatis Iugurthæ frumentum imperauit, quo iure hoc fecit. Quia cum legati inducias peterent á consule, donec Iugurtha deditionem faceret, ille eas concessit sub hac conditione, vt Iugurtha certam frumenti quantitatē daret, aliter eas nequaquam concedebat [Deditionis mora) .i. propter moram deditionis, donec Iugurtha se consuli dederat induciæ agebantur.

TRAHENDO) Prorogando. [Lege Sempronia) Duplex erat lex Sempronia, quarum altera iubebat, vt consules inter se prouincias sortirentur, altera vt frumentum ciuibus Pop. Rom diuideretur. [Consules declarati) Codex antiquus habet, consulesq. declarati sunt. [Contra spem) Quia fuisset pars eorum potentia, non timebat Senatum. [Regium) Duplex est. i. in Italia & in Calabria dictum a rege auctore Strabone, alij quasi abruptū dictum asserunt. [Animus) .s. Consulis. [Aeger) Inconstans. [Palam) Audiente exercitu. M. ARL.

IVGVRTHA in primis Adherbalem excruciatū necat) RIVIV. Fabricianum, Igitur Iugurtha in primis &c. Perperam hoc impressis omissum videtur, cum mire interim ad sententiam faciat. quamuis non sit in Merleburgensi atque alijs. [Et ea in senatu agitari cœpit) Manuscripta, agitari cœpta, Quanquam idem est vtrobique sensus. Cicero in Bruto, Qua in vrbe primum literis oratio est cœpta mandari pro cœpit. & iij. de Oratore. Post adhiberi cœpta est ad ornatum etiam & dignitatem. Liu. uj ab V.C. Sed contemni, inquit, cœpti erant à finitimis populis. pro, cœperant. [Vti per paucos factiosos, Iugurthę scelus condonaretur) Sic & manuscripti codices, & ceteri vetustiores. Atq; ita mollius est. Quam durius enim & aspere concurrunt, factiosos, scelus? Hoc quamuis leue non tamen prætereundum esse duxi. [Prouinciæ futuris consulibus Numidia, atque Italia decretæ sunt. consulesq; declarati sunt P. Scipio Nasica &c.) vo' Sunt neutrubi habent codices manuscripti. & interpolata ea glossa videtur. Sed & consules ibi, nulla addita coniunctione legitur [Quippe cui, Romæ omnia venum ire in animo hæserant) Manuscripta duo venire habent sed vulgata lectio melior, venum ire. [Id enim est, quod & initio dixit, & post repetit, Omnia Romæ venalia esse. Itaque per magnam Iugurtha in auaritia nobilitatis & in pecunia sua spem habebat. Paulò post. [Vt omnes mortales pecunia aggrediantur) In quibusdam, omnes mortales, vti pecunia aggrediantur. vt si ὑστέρωσις, legitimo dictionum ordine mutato. Quomodo Cic. Vix vt intelligeretur, itaque pro, ecce ita, Sed & Salust. postea. Alij signo dato lucium vti deleverent. Tametsi (ne quid dissimulem) in manuscriptis non est Vt. rectiusque subaudiendum videtur. Nec est in exemplari quod Ascensius excudit castigauit Alexander. [Nisi regnum ipsumque deditum venissent) In alijs, in regnum. Paulò post. [Interim Calpurnius parato exercitu legit sibi homines nobiles, factiosos) In Fabriciano est, legat sibi. quomodo & exemplar habet Merleburgense a verbo legare. quemadmodum Cicero sæpe: velut, Dolabella me sibi legauit, & Cæsar Callium sibi legauit. Item, Ego me à Pompeio legari ita sum passus, vt &c. Itē, Isti quos legatos tute tibi legasti. &, Ne legaretur A. Gabinius Cn. Pompeio expetenti. Facili autem & procliuis error fuit, vnius immutatione literæ. Quod ad ὀρθογραφίαν attinet, legunt alij Calpurnius, addito spiritu. Sed Volaterranus alterum magis probat, qui cum origo ipsa nominis facit, Nam Plutarchus in vita Numæ ἀπὸ τοῦ κάλπου, qui fuerint è Numæ liberis, [illegible] putat. Mox. [Quorū auctoritate quæ deliquisset munita fore sperabat) Quid si legas, impunita fore, id certe sensus ipse respuere non videtur, quamuis reclamantibus exemplaribus. Nisi munita positum dicas, pro eclut præsidio quodam confirmata, & quasi in tuto collocata. Sed & supra, C. inquit, Bebium tribunum plebis magna mercede parat, cuius impudentia contra ius & iniurias omnes munitus foret: pro, armatus & quasi septus atque vallatus. [Belli haud ignarus, firmissimus contra pericula) Sic & exemplar manuscriptum. pro constans & intrepidus. Licet in nonnullis fortissimus contra pericula reperiatur. [Mox in Africam transuectæ sunt) vo' Sunt in manuscriptis non est. Mox. In initio paratis cōmeatibus) Manuscripta non habent additam præpositionem

nem In. quomodo & Cicero frequenter. vt in epistolis, Quem admodum senatus initio censui. & iterum, Redeo ad illud quod initio scripsi. Item alibi, Iste qui initio proditor fuit. deinde perfuga. Sic & alias. Mox, [Acriter Numidiam ingressus est) In quibusdam aggressus est, pro inuasit. Sed prior lectio est in manuscriptis. Ibidem. [Multos mortales & vrbes aliquot pugnando cepit) Legendum mortaleis. Nam sic ferè, Salust. Porrò peculiare est historicis mortales dicere, pro hominibus. neque id adeo est apud Oratores frequens. Verum historici & verbis & figuris poëticæ licentiæ sæpenumero vtuntur, locutionibusq. & dicendi modis non perinde alijs scriptoribus vsitatis. [Hinc prosapia apud illos: pro, progenie. vox ab vltimis repetita temporibus, vt Fabius inquit. Tempestes pro tempore. Hinc illud Quae geminatū, velut Meq. regnumq. meum. Hinc frequens illa modi festinare, parare, alius alium hortari, hostibus obuiam ire, pro festinabant, parabant &c. Hinc eclipsis verbi substantiui sæpe ac aliorum. Hinc frequēs Synecdoche, ceterasq. hoc genus pleraq; vt Arme pro bello. Tacitus, Et vnum militem quotam ciuilium armorum partem. pro ciuilis belli. [Ceterum socius & minister omnium consiliorum adsumitur Scaurus) In manuscriptis est, socius & administer. quomodo Cicero, Timarchides omnium rerum trāsactor & administer. & alibi, Administri & satellites Sex. Næuij. Vocat autem administrum Salust. & participem negocij, & adiutorem in re agenda. [Statuit cum eis de omnibus pactionibus præsens agere) In manuscripto quodam Agitare legitur. Ac solet plerunque frequentatiuo Salustius pro perfecto vti.

GLAR. LEGE Sempronia) Quæ sit illa Lex, mihi non constat, nec satis faciunt commentarij, quorum alter ait Sempronius Gracchus legē tulerat, vt Italia & Numidia prouinciæ per COSS. regerentur. Badius autem Sempronium legem tulisse inquit, vt si qn̄ bellum timeretur, COSS futuri in prouincias destinarentur. Hæc ille. Atqui magis solicitum me tenet, quomodo Mēmius, designatus tantum Tribunus populum edocuerit per nobilium auaritiam Iugurthæ scelus ꝯdonari. Num concione aduocata, an per alias technas? At idem illud cum ait, COSS. qua declarati, qd illud Declarati, proprie hoc loco significet. Nam designati. i. in futurum annum pronunciati, qd̄ Badius exponit, nō placet, cum statim hic COS. in Africam ꝓficiscatur. Neq; vero ante initum magistratum in prouincias ire consueuerunt. Et ipse Calpurnius non ita multo post Romā ad magistratus rogandos ꝓficiscitur. Fieri potest, vt non integris annis, sed dimidiatis, qd̄ qdam scriptis ꝓdidere, ante designarentur, q̄ inirēt magistratus.

ASCEN. IVGVRTHA, facta deditione, & oppido occupato, necat in primis. i. ante ceteros, Adherbalem excruciatum. i. pœnis affectum prius, quod se veritum ante significauit, in quo etiā immanitas Iugurthæ notatur, qui pœnas cum sanguine poscit. deinde interficit omnes puberes. i. pubescentes promiscue. i. confuse & sine discrimine Numidas. i. de regno Numidię, atque negociatores. i. mercatores & opererios externos, vti. i. vt vel secundum quod quisque fuerat obuius. i. occurrerat armatus. i. in armis: ergo per legem à contrario sensu inermibus pepercit, an tamen Italicis, ea hoc loco non constat. [Quod postquam Rom.) Cōmemorat quid subsecutum sit & Romæ agitatum post tam immanem Adherbalis necem, dicens: Quod. s. Adherbalem facta deditione iniquissime cum multitudine ciuium occisum esse ab Iugurtha, aut iussu eius postquam cognitum est Romæ & res cepit agitari. i. disputari in senatu: hoc est cœperunt senatores disquirere quid contra Iugurtha faciundum decernerent, ijdem illi isti. i. fautores inseruientes regi. s. Iugurthæ, interpellando. i. interrumpendo consultationem aut orationem de vltione Iugurthæ acceptam, at trahendo. i. protrahendo tempus & perendinādo, sæpe gratia & fauore & interdum iurgijs leniebant, aut leniabant. i. mitigabant & mulcebant atrocitatem facti. i. inuidiam & iram sumptam in Iugurtham ab atrocitatem facti eius. At. i. sed ni, hoc est nisi C. Memmius designatus. i. in proximum annum pronunciatus Trib. pleb. existens vir acer: & infestus, hoc est vim infereos: & obsistens potentiæ nobilitatis. i. nobilium, edocuisset Pop. Rom. id agi hoc est prætendere, vt scelus condonaretur. i. ignosceretur & remitteretur Iugurthæ per paucos factiosos. s. potentes de eius factione: profecto, hoc est reuera, omnis inuidia foret. i. fuisset, dilapsa, hoc est ex animis omniū lapse, & ita perijsset: in prolatandis hoc est differendis cōsultationibus. i. eum consultationes factæ in senatu de eo toties proferrentur, tanta, hoc est tam ingens erat vis. i. magnitudo & potentia, gratiæ, hoc est fauoris atque potentiæ regis. s. Iugurthæ. Id aūt per modum acclamationis dicit. Sed vbi, hoc est postquam senatus timet populum. i. tumultum & seditionem populi, conscientia. i. propter conscientiam delicti. i. Iugurthæ qd̄ sibi notum esse sciebam: & ita ad se pertinere vt id vindicetur, ideo sup. prouinciæ, videlicet Italia quæ erat conseruenda, & Numidia quæ erant in potestatem Romanam redigenda, sunt decretę. i. decreto designatæ. futuris consulibus, & hoc lege Sempronia. i. per legem quam Sempronius tulerat, vt si qn̄ bellum timeretur, consules futuri in prouincias destinarentur. ideo aūt futuri, vt interea apparatum bellicum instituerent. Consules sunt declarati. i. præconie voce post comitia in futurum annū pronunciati. s. P. Scipio Nasica, & L. Calpurnius Bestia. Numidie obuenit i. forte data est aut contigit Calpurnio. s. Bestiæ cognominato, & Italia obuenit Scipioni. s. Nasicæ. Deinde describitur exercitus. s. à consulibus, qui portaretur. s. nauibus. i. veheretur in Africam. s. in Numidiam quæ est pars Africæ: & stipendium. i. precium militare, & alia quæ forent vsui bello. i. ad bellum, decernuntur. s. à senatu ipso, consuli. [At Iugurtha accepto nuncio contra spem. i. contra id quod sperauerat, quippe. i. vtpote cui hæserat. i. fixum & omnino exploratum erat in animo, oia ire venum. i. vt vendantur. i. omnia esse venalia R. & cū intellexerat quosdam sibi hostes, & decretum in se factum, mittit filium. s. suum & cum eo duos familiares legatos. i. caduceatores (quos vulgus ambasciatores vocat.) sit ipse præcepit his. s. filio & legatis illis familiaribus suis, vti. i. quemadmodum sup. præceperat illis quos miserat. s. Romā, interfecto Hiempsale. i. postquam Hiempsal erat interemptus, vti. i. vt aggrediantur. i. adoriantur quasi ex insidijs, omnis mortales. i. omnes hoies, pecunia. i. donis pecuniarijs. Aggredimur proprie vi vt terribilia, adorimur clam & ex insidijs. Quia vero difficile est in tali re quemlibet pecunia capere, ideo aggrediantur dixit. Sane adnotabimus non esse de necessitate accusatiuum tertiæ extre in is litet genitiuus ium habeat, sed id tunc fieri decēter, qn̄ dubitari possit in altertus sit casus: ideoq. vbi accusatiu⁹ additur in his potius exibit in es vt omnis mortales. [Qui postq̄ Rom. aduentabant) Prosequitur cœptam historiam de legatis missis ab Iugurtha docens quomodo exclusi sint, vt patebit ex hoc ordine: Qui. s. legati Iugurthæ. postq̄ aduentabant. i. veniēdo accedebant Rom. senatus est consultus à Bestia. s. L. Calpurnio, placeret ne. i. an placeret legatos Iugurthæ recipi mœnibus. i. intra Mœnia. Et hi. s. senatores (cum prius senatum dixisse ad significatum respexit) decreuere vt legati, (nisi venissent deditū. i. dedituri in potestatem P. R. est aūt supinum verbū deditum) regnum. s. Numidiæ & ipsum Iugurtham, decederent Italie (vbi decedo gratia præpositionis ablatiuo construitur) in decem diebus proximis. i. intra decem dies proximos. Consul iubet. s. inferioribus magistratibus, nunciari. s. vt doceant ea Italia ea decreto senatus, & ita illi. s. legati discedunt domum. i. in regionem suam rebus. s. Iugurthæ, infectis. i. non factis, hoc est nemine per largitiones corrupto; quia non fiebat conueniendi potestas. Interim dum legati in via essent: Calpurnius. s. consul, parato. i. cōstituto & permisso sibi exercitu, legit hoc est delegit homines no. i. claros militia & factiosos, quorum auctoritate, quia plurimum poterant, ipse sperabat ea quæ deliquisset in bello gerendo, fore. i. futura esse munita. i. tecta. (Vbi si Vallæ credimus munita nomen est, quia fore participijs non datur, potest autem nomen esse quia dicitur munitior & munitissimus) In quibus hoc est inter quos factiosos fuerat Scaurus, de cuius natura & habitu. i. affectu & dispositione aut ingenio, nos memorauimus supre, hoc est prius. Nam multæ bonæq. artes animi & corporis erant in consule nostro. s. Calpurnio, & ita poterat & consultare prudenter at facere mature & fortiter, sed non fecit, vnde addit, quas. i. bonas artes omnis, auaritia præpediebat ne. s. operaretur bene & fortiter. Dicet quas artes habebat, quia erat patiens laborum, hoc est bene tolerans labores, & acri ingenio, & satis prouidens, & haud ignarus belli, & fortissimus contra pericula & insidias. Sed, q. d. vt ad historiam redeam, legiones. s. Romanæ sup. missæ sunt Rhegium, ad illud oppidum Calabriæ dictum à Græco rhignymi rhegnymi. i. abrumpo, quòd illic Italia ab Sicilia dirupta est. Et inde dicuntur ciues Rhegini, cum à Regio oppido Galliæ Cisalpinæ Italis dicantur Regienses, & transuectæ, inde. i. Rhegio in Siciliam. porro, sed deinde transuectæ sunt ex Sicilia in Africā. Igitur Calpurnius consul, paratis. i. comparatis in initio cōmeatibus. i. ad victum exercitus necessarijs, agressus est acriter Numidiam, & cepit pugnādo mortales. i. homines, & aliquot vrbes. i. oppida. Sed vbi Iugurtha cœpit tētare. s. animum cōsulis, pecunia per legatos. s. missos, & ostēdere asperitatē. i. difficultatem belli quod administrabat, animus. s. Calpurnij, æger. i. imbecillis auaritia. i. propter auaritiā, est conuersus facile. s. ad pecuniam & in sententiam Iugurthæ. Ceterum. i. sed Scaurus assu-

mitur socius & minister omnium consiliorum.s.consulis: qui.s. Scaurus tametsi impugnabat legē acerrime à principio, plerisq; ex factione eius corruptis.i.cum tñ plerique essent corrupti qui erant ea factione, hoc est conspiratione eius contra fautores Iugurthę,tñ abstractus est.s.tandem à bono & honesto,in prauum, id est in malum,& inhonestum,videlicet, ius & æquum pecunia vendere,& non vlcisci parricidam & incubatorem talem,magnitudine pecuniæ,hoc est propter magnitudinem pecuniæ.Sed Iugurtha redimebat.s.à consule & ceteris fautoribus tñ modo moram,hoc est dilationem belli,existimans.i.arbitrans se esse facturum interim dū bellum suspenderetur, Romæ aliquid.s.quod esset in rem suam: precio aut gratia,hoc est fauore & precario,vero,pro sed,postea q̃ accepit.i.intellexit Scaurū participem negocij.s.quod cū consule habebat,Ipse adductus in maximam spē pacis recuperandæ cū Romanis,statuit,hoc est constituit & decreuit agere cum eis.s.consule,& Scauro de oībus pactionibus.i.rebus cum eis pacis̄cendis,præsens,hoc est corā & in præsentia eorum,vel cum esset præsens. Ceterum Sextius vir ille Romanus Quæstor.i.de ordine Quæstorum,qui vulgo receptores dicūtur, mittitur interea causa fidei.i.vt de fidelitate sua,fidē,hoc est credulitatem faceret,à consule.s.Calpurnio,in oppidum Iugurthæ .i.quod Iugurthæ in diuisione assignatum erat, Vaccam.s.nomine,cuius rei.i.cuius legationis,species hoc est prætextus & apparentia erat acceptio frumenti.i.vt inde frumentum acciperent: quod.s.accipere frumentū,Calpurnius consul impetrauerat,palam.i.multis audientibus, nequid mali suspicarentur, quoniam induciæ agitabantur.i.exercebantur, mora.i.propter morā deditionis. Fingebat.n.Iugurtha se velle dedere, & propterea se abstinere à bello,donec de deditionis forma inter se conuenirent.

IGITVR rex,vti constituerat,in castra venit: ac pauca præsenti consilio locutus de inuidia sui facti,atque vti in deditionē acciperetur,reliqua cum Bestia & Scauro secreta transegit. Deinde postero die quasi per Satyram legē,sententijs exquisitis,in deditionē accipitur. Sed vti pro consilio imperatum erat elephanti xxx, pecus,atque equi multi,nō cum paruo argenti pondere,Quæstori traduntur,Calpurnius Romā ad magistratus rogandos ꝓficiscitur. In Numidia,& exercitu nostro pax agitabatur. Postquā res in Africa gestas,quoq; modo actæ forent, fama diuulgauit: Romæ per oēs locos,& conuentus,de facto cōsulis agitari,apud plebem grauis inuidia, Patres solliciti erant,probarent ne tm̄ flagitium,an decretum cōsulis subuerterent,parum constabat. Ac maxime eos potentia Scauri, q̄ is auctor, & socius Bestiæ ferebatur, à vero bonoq; impediebat. At C. Memmius, cuius de libertate ingenij, & odio potentiæ nobilitatis supra diximus: inter dubitationem & moras senatus, in concionibus populum ad vindicandum hortari: monere,ne remp. ne libertatem suam desererent: multa superba, & crudelia facinora nobilitatis ostendere: prorsus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam ea tempestate Romæ Memmij facundia clara, pollensque fuit: decere existimaui vnam ex tam multis orationem eius perscribere. Ac potissimum eam dicam, quam in concione post reditum Bestiæ huiuscemodi verbis disseruit.

SOLDVS IGITVR rex) Quandoquidem data est ei fides per quęstorē. (Constituerat).i.decreuerat.(In castra).s.Romanorū. Ordo est. Igitur rex venit in castra, ac ille locutus pauca præsente consilio de inuidia sui facti,atque vt acciperetur in deditionem, transegit reliqua cum Bestia & Scauro secreto. Vide quo cōsilio vsus sit consul vt videretur facere de consilio omnium, id quod faciebat. Cum rex venisset in castra,statim consilium nobiliū,& principū conuocauit,vt toto præsente cōsilio Iugurtha peteret, quod volebat.Igitur Iugurtha p̄nte consule & toto consilio,pauca quædam de inuidia sui facti locutus est. Deinde rogauit,vt in deditionem acciperetur.Et nihil aliud p̄nte consilio locutus est, sed cetera separatim cum consule Bestia & Scauro tractauit. (Deinde sequenti die) Cōsul iterum conuocato consilio, sententias omnium quæsiuit, nunquid eis videretur Iugurtha in deditione accipiendus.Itaque toto probante,& assentiente consilio, Iugurtha in deditionem accipitur,hac conditione ac pacto hoc, vt xxx. elephantos traderet,& pecus,& multos equos,& paruū quoddam pondus argenti,quæ omnia quæstori tradita sunt,præsenti consilio. Nam in exercitu cum deditio aliqua faciēda vel suscipienda esset,conuocabantur à duce exercitus capita,& princeps exercitus,veluti quæstor,legati,centuriones, & qui in exercitu aliqua prędıti erant dignitate,vel qui aliqñ magistratum aliqui gessissent. Et de consilio eorum faciebat quod faciendum erat,si res postulabat, vt sententias eorum exquireret. (Transegit).i.perfecit. (Quasi per legem satyram) Dicendo quasi ostēdit consulem hæc omnia simulasse. Nam consul simulabat se nihil facere velle,nisi de consensu consilij, cum lex Satyra est, quæ vno rogatu plura continet, hoc modo placet vt Iugurthæ fœdus feriatur,in deditione Iugurtha recipiatur,elephantos tradat, omnes transfugas, tamen parua & pauca ad consilium referret, magna autem & multa secreto cum Scauro perageret. Dicit ergo, tunc consulem conuocato consilio sententias omnium exquisiuisse,quasi legem satyram seruare vellet, quæ iubebat, Dux & imperator exercitus sententias exquireret totius cōsilij, cum graue aliquid deliberandum esset, presertim cum ipsa deditio facienda vel suscipienda esset. hoc autem ideo fecit,vt si fœdus huius deditionis improbaretur à senatu,sicuti improbatum est,culpam a se in consilium reijceret, & eam sibi cum omnibus esse cōmunem ostenderet. (Quæstori traduntur) Quia quæstor pecuniam publicam curat. Calpurnius dicit,quid fecerit consul composito bello,& pace data Iugurthæ. Romam,inquit,Calpurnius profectus est, vt Comitia haberet, in quibus magistratus futuri declararentur. (Ad magistratus rogandos) Rogare legem, vel rogare magistratum est,cum quis populum rogat,& à populo petit,vt eam legem,quam fert,populus accipiat, & asciscat ac sanciat. Sic & rogare magistratum est,cum quis populum rogat, & ab ipso populo petit, vt hunc vel illum magistratum creet, siue consul, siue prætor, siue quæstor,siue quicunque alius magistratus sit creandus. Quo facto cum candidati,hoc est illi qui petebant magistratum,populo singillatim supplicassent, vt sibi fauerent, Tribus in suffragium mittebantur, & ita magistratus declarabantur. Erat autem P.R. in tribus triginta quinque diuisus. Cum populus ad ferenda suffragia conuocabatur,comitia dicebantur. (In Numidia) Ex parte Iugurthæ. (Agitabatur).i.agebatur,& erat. (Postquam res) Ordo est,grauis inuidia apud plebem.i.erat, postquam fama diuulgauit Romæ res gestas in Africa, & quo modo forent actæ.s.illæ res. Et postquam cœpit agitari de facto consulis per omnes locos, & per omnes conuentus. Cum,inquit,Romæ diuulgatum est,id quod fecerat consul cum Iugurtha in Africa, vehementer populo displicuit & Senatui. incertus erat senatus confirmaret ne, an infirmaret & rescinderet fœdus, quod consul fecerat cum Iugurtha. Nam potentia Scauri qui socius consulis fuerat in ea re obstabat, ne senatus factum consulis rescinderet. Et hoc est quod dicit. Apud plebem grauis inuidia.s.erat,quia plebs vehementer oderat, id quod fecerat consul. (Probarent) Ordo est: patres erant soliciti,ne.i.an probarent tantum flagitium,& parum constabat an subuerterēt decretum consulis. (Probarent).i.confirmarent.(Flagitium).i. rem tam turpem & indignam. Flagitium, secundum Donatum dicitur more militari res flagitione.i.reprehensione digna.(Decretum) Id quod consul decreuerat iniussu senatus. (Subuerterent,) Id est rescinderent, & infirmarent, irritarent. (Parum constabat,) Id est non constabat, incertum erat. (Ferebatur,) Id est dicebatur. (At C. Memmius) Ita quidem senatus dubitabat quid de fœdere consulis cum Iugurtha facto statuerat,an probaret illud,an improbaret.Sed Memmius tribunus plebis populum hortabatur, vt scelus Consulis vindicaret atque puniret. (Et odio nobilitatis potentiæ) Nam supra dixit hunc Memmiū infestum & inimicum fuisse potentiæ senatus & nobilium. (Inter dubitationē & moram senatus) Dum senatus dubitat & differt quid de facto consulis statuat. (Concionibus) Concio significat multitudinem populi conuocatam ad audiendum, & significat orationem quæ habetur ad ipsam multitudinem, & significat locum vbi conuocatur, nunc significat orationem. (Ad vindicandum).i.puniendum.(Hortari) Pro hortabatur. (Monere) Pro monebat.(Sed quoniā) Ordo est,sed ego existimaui decere. (Perscribere vnam).s.orationem, ex tam multis eius orationibus,quoniam ea tempestate facundia Memmij fuit clara & pollens Romæ.Sensus patet.(Ea tempestate).i.eo tempore. (Facundia Mēmij).i.eloquentia.(Clara).i.nobilis & nota.(Pollēs)

Id est

Id est potēs. Multum.n.in dicendo valebat Mēmius.[Decere).i. cōuenire.[Potissimum).i.maxime,pcipue.[Eam).s.oratione.[In cōcione)Ecce concio hoc loco non orationē significat sed multitudinem populi conuocatam [Post reditum Bestię)Postquam Bestia consul redijt ex Africa Romam. [Dissertus).i.dixit.

MARL. PRAESENTI consilio) Præsentibus omnibus Romanorum ducibus.

RIVIVS DE inuidia sui facti) Manuscripta,facti sui,vt sequatur pronomen. Atque id nimirū rectius.[Deinde postero die)Manuscripta,dein.Mox.[Quasi per satyrā legem sententijs exquisitis,in deditionem accipitur)Manuscripta,quasi per saturam sententijs exquisitis,vt subaudias legē saturam vero,pro satyram,quo vbique Sullam hic auctor,pro Syllam. Nam y,in u,Latinis sæpe mutatur.vnde in antiquis inscriptionibus,Polucarpus legitur,& Poluandrion,& Ennius,vt testatur Cic. Putrhum semper,nusq̄ Pyrrhum,Phruges,non Phryges dixit, quod ipsum antiqui declarāt libri.Sed & Diomedes cū manuscripto facit,lib.3. Nā quo loco docet,veteribus satyram farciminis genus fuisse,varijs rebus refertum,vnde postea satyra nominata sit lex,quę vno rogatu multa simul cōprehendat,mox ibidem,Cuius,inquit, legis Lucilius meminit in j. Per saturam ædilē factum q legibus soluat,& Sal. in Iugurtha,Dein quasi per saturā sententijs exquisitis, in deditionē accipitur.Vides ne,vt hic in citatione Diomedes legem omittat? Sed nec in Merleburgēsi additur. Sex.quoq; Pōpeius F. eodem modo citat,quo in manuscriptis est.Satura,inquit est cibi genus ex varijs rebus cōditum Est & lex multis alijs conferta legibus. Itaq; in sanctione legum ascribitur,Neue per saturam abrogato,aut derogato. Annius Luscus in ea quā dixit aduersus Tyb.Gracchum,Imperiū quod plebs per satyrā dederat,id abrogatum est. Paulò post idē hoc e Iugurtha Sal. exemplum affert, Dein postera die,quasi per saturā sententijs exquisitis in deditionem accipitur. Quanq̄ hodie corrupte in exemplaribus hic locus apud Festum legitur.Sic aūt satura sine addito substātiuo dr̄, vt apud Fabium Ciuica.D.Augustus,inquit,cū ei Galli torquem aureum C.pondo dedissent,& Dolabella per iocū,tentans tn̄ ioci sui euentum,dixisset,Imperator torque me dona. Malo te inquit ciuica donare.subaudit aūt corona.Sic apud Senecā de beneficijs v. Sunt & alia huiuscemodi pleraque quæ sine substantiuo addito ponātur.velut cū dicimus tertiana,quartana,quotidiana. Deest.n.febris.Sic Tusculanum,Ocriculanum,Narniēse subauditur prædium.Sed & absolute interdū Suilla,bubula,ferina dicimus vt subaudiatur,caro. Sic & repetundarū dānatus apud Velleium,vbi deest substantiuū pecuniarum. Sed vt ad saturā reuertar,Quid si nihil ibi subaudias,sed simpliciter intelligas, vt verba sonāt per saturam exquisitis sentētijs,hoc est,nullo ordine in sententijs exquirendis seruato,nec vt seniores prius sententiā rogarentur,sed vt cōsuli ipsi libuisset. Quō Iustin.in pfatione quadā Digest.sparsum & quasi per saturā collectum opus dicit, vtile inutilibus mixto,maxima tn̄ parte inutilibus deputata,vt ipse inquit.Nam variatū rerum mixturā sparsim ac nullo ordine cōgestarū,satyram veteres appellabant.Mecū Alciatus facit. Neque admodū eorum probo opinionemq hic saturam legem intelligūt,quæ multas ipsa res cōplectatur, quemadmodum Iugurtha sit in deditionē acceptus,sed multis præscriptis cōditionibus,vt xxx.daret elephantos,pecus,atq; equos multos cū magno argēti pōdere. Nam sic ferè & Er.Rot.& Franciscus Philelphus. Verum prior sententia magis arridet, vt videlicet, Per saturam, ad participium Exquisitis,non ad verbum Accipitur, pertinere iudicemus. [Romæ per omnes locos & conuentus) Legendum per omneis. Paulò inferius. [Ac potissimum eam dicam,quam in concione post reditum Bestiæ) Fabricianum,ea dicam quę in concione &c. Sic & aliud quoddam calamo descriptum.

GLAR. DEINDE postero die quasi per Satyram legem sententijs exquisitis) Neq; hāc legem apud quempiam alium memini me legere auctorem. Soldus, Lex satyra,inquit,est,quæ vno rogatu plura continet. Badius aūt, Quæ vno rogatu priusquam respondeatur, multa simul & varia comprehendit, vt, vultis ne,iubetis ne,cum Iugurtha bellum componatur? Elephantes tradat? &c. Quæ vnde aut quibus auctoribus doceant,haud scire possum. Eadem Perottus, & alij nostræ tempestatis auctorum expositores identidem inculcant,sed auctorum testimonia videre vellem.

ASCEN. IGITVR rex) .s. Iugurtha peruenit in castra, vti, hoc est quemadmodum cōstituerat,ac locutus pauca, concilio.i.prudentioribus exercitus, pñtt.i.audientibus de inuidia facti sui.i.quo summa inuidia secuta sit factū à se necessitate quadam compulso ad id,atque vti.i.vt acciperetur in deditionē.s.Romanorum,trāsegit.i.pfecit reliqua quæ volebat secreto.i.sine arbitris cū Bestia .s.consule & Scauro. Deinde postero die sententijs exquisitis,ab exercitu,quasi per satyram legem,quæ vno rogatu priusq̄ respōdeatur multa simul & varia cōprehendit, vt vultis ne iubetis ne cū Iugurtha bellum componatur? elephantos tradat? &c. Iugurtha accipitur in deditionē [Sed vti).i.quemadmodum erat imperatum pro cōcilio.i.ante concilium prudentiū,elephanti xxx.pecus.s.ouile,atque equi multi cum nō paruo.i.magno pondere,argenti traduntur Quæstori.s.Sextio,pro rep.Rom.Calpurnius pficiscitur Romā ad rogandos magistratus.s.an consensu eorū & auctoritate,cōfirmanda esset deditio facta, & ita pax agitabatur in Numidia & in exercitu nostro,quia Rom. sperabāt pacem,& Numidæ simulabāt vt exercitus Rom. delicijs corrumperetur. [Postq̄ res in Africa gestas) Postea inquit q̄ Romæ rescitum est per auaritiam Calpurnij cōsulis & Scauri eius comitis turpē deditionē factam esse in Numidia,oēs cœperunt tumultuari & inter sese consilia agitare,plebei aūt nobilitati inuidere,instigante presertim C. Mēmio cuius concionem subiūcturus est. Hic aūt ordo est. Postq̄ fama diuulgauit.i.in vulgū seu vulgus dispersit, res gestas in Africa & quo forent actæ.s.turpissime per auaritiā cōsulis & Scauri,conuentus.i.coitiones & cōcilia populi agitari .i.agitabātur Romæ per omnis locos,de facto consulis.s.L.Calpurnij. Et grauis inuidia.i graue odiū orta est apud plebem.s.in cōsulem nobilem.Patres.i.senatores erant soliciti.i.anxie dubij, quia parū constabat.i.parum euidens erat,an probarent.i.approbarēt & ratum hr̄ent & auctores essent approbantes itā flagitiū .i.dedecus cōsulis,flagitione dignū,an subuerterent, penitus improbarent & rescinderent, factum consulis.i.quod consul penes quē summa erat potestas in prouincia fecerat. Ac potentia Scauri hoīs seditiosi & præpotentis impediebat maxime eos.i.patres cōscriptos,à vero.i.seueritate & bono.i.iusto & honesto (qa honestum erat tale dedecus,irritum censere) q.i.quia, is.s.Scaurus ferebatur.i.dicebatur vulgo,auctor.s.illius facti & socius.i.particeps Bestię.s.cōsulis.Ac.i.econtrario,C.Mēmius de cuius libertate.i.audientia loquendi & faciendi libere vt liberi ciues pñt sine alicuius timore ingenij i.naturalis indolis, & de cuius odio potentiæ.i.in potentiam nobilitatis.i.nobilium, nos diximus supra,hortari sup.cœpit: aut hortati.i.hortabatur inter dubitationem senatus.i.dum dubitarent senatores quid agerēt (quia vt dicit Comicus,dum animus in dubio est, facili momento huc uel illuc impellitur) & inter moras.i.cunctationes senatus: quæ ex incertitudine cōsilij oriebantur, hortabatur inquam populū ad vindicandum.s.tm̄ dedecus, in concionibus.i.orationibus habitis ad concionem.i.multitudinem populi ad hoc conuocatam: (Nam vt dixi,cōcio significat orationem,multitudinem,& locū conuocatorum ad audiendum.) Et sup.monere.i.monebat P.R. ne desererent libertatem suam,quod facerent si paucis potentibus tam turpiter agere & omnia venalia hr̄e permitterent. Et ostendere.i.ostēdebat multa facinora nobilitatis.i.nobilium crudelia.i.impia,& immania,& superba.i.in contemptum plebis cōmissa. Et ipse intentus omnino.s.ad id faciendum, prorsus.i.in oēm partem versus accendebat.i.inflāmabat ad iram animū plebis. Sed qm̄ facundia.i.naturalis ad fandum prompte idoneitas, Mēmij, fuit ea tempestate.i.eo tempore, Romæ clara.i.illustris & nobilis ac laudata, & pollens.i.multum potens, quia accepta populo,cum ipse esset popularis,ego existimaui decere.i.esse decens & conueniens perscribere.i.totam aut ad finem vsque scribere vnam orationem eius,ex tam multis sup.orationibus eius. Quidam textus hñt vnam ex multis orationibus eius &c. quæ lectio videtur magis Latina,nisi quasi per modum parēthesis intercludatur ex tam multis, vtraque tamen est grammatica iuxta ordinem quem posuimus. Ac dicam potissimum.i.maxime omnium eam sup.orationem Mēmij, quam disseruit.i.diserte dixit & diuulgauit,in concione.i.multitudine conuocata, post reditū Bestiæ.s.L.Calpurnij,qui ex Numidia redierat,disseruit dico huiusmodi verbis,non dicit sententijs, vt intelligamus eadem esse verba,quæ ille tunc habuerat. Sanè dissero in præsenti, præterito,ac reliqua coniugatione scribitur, ss, duplici, præterquam in supino, & in eius participio, disertus, cuius prima corripitur. Vnde Flaccus,Fœcundi calices quem non fecere disertum.

C. MEMMIO ORATIO.

MVLTA me dehortantur à vobis Quirites, ni studium reip.omnia superet: opes factionis,vestra patientia,ius nullum, ac maxime quod innocentiæ plus periculi,quàm hono

ris est. Nam illa quidem piget dicere: his annis quindecim, quàm ludibrio fueritis superbiæ paucorum: quàm fœde: quamque multi perierint vestri defensores: vt vobis animus ab ignauia atque socordia corruptus sit: qui ne nunc quidem obnoxij inimicis exurgitis: atque etiam nunc timetis, eos quibus vos decet terrori esse. Sed quanquam hæc talia sunt, tamen obuiam ire factionis potentiæ animus subigit. Certe ego libertatem quæ mihi à parente meo tradita est experiar. verum id frustra, an ob rē faciam, in vestra manu situm est Quirites. Neque ego vos hortor, quod sæpe maiores vestri fecere, vti contra iniurias armati eatis: nihil vi, nihil secessione opus est, necesse est suomet ipsi more præcipites eant. Occiso Tyberio Gracchо, quem regnum sibi parare aiebant: in plebem Romanam quæstiones graues habitæ sunt. Post C. Gracchi & M. Fuluij cædem, item vestri ordinis multi mortales in carcere necati sunt. Vtriusque cladis non lex, verū libido eorum finem fecit. Sed sanè fuerit regni reparatio, plebi sua iura restituere, quidquid sine sanguine ciuiū vlcisci nequit, iure factum sit. Superioribus annis taciti indignabamini ærarium expilari, reges & populos liberos paucis nobilibus vectigal pendere: penes eosdem, & summam gloriam, & maximas diuitias esse: tamen hæc talia facinora impune suscepisse, parum habuere. Itaque postremo leges, maiestas vestra, diuina, & humana omnia hostibus tradita sunt. Neque eos, qui ea fecere pudet; aut pœnitet: sed incedunt per ora vestra magnifice, sacerdotia, & consulatus, pars triumphos suos ostentantes: perinde quasi ea honori, non prædæ habeant. Serui ære parati, iniusta imperia dominorum non perferunt. vos Quirites in imperio nati, æquo animo seruitutem * toleratis? At qui sunt hi, qui remp. occupauere? homines sceleratissimi, cruentis manibus, immani auaritia, nocentissimi, & ijdem superbissimi: quibus fides, decus, pietas, postremo honesta atque inhonesta omnia quæstui sunt. pars eorum, occidisse tribunos plebis alij quæstiones iniustas, pleraque cædem in vos fecisse, pro munimento habent. Itaque quàm quisque pessime fecit, tam maxime tutus est. metum à scelere suo ad ignauiam vestram transtulere, quos omnes eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere in vnum coëgit. Sed hæc inter bonos amicitia, inter malos factio est. Quod si tantam vos libertatis curā haberetis, quam illi ad dominationem accensi sunt, profecto neque resp. sicuti nunc, vastaretur: & beneficia vestra penes optimos, non audacissimos forent. Maiores vestri parandi iuris, & maiestatis constituendæ gratia, bis per secessionem armati, Auentinum montem occupauere: vos pro libertate, quam ab illis accepistis, nōne summa ope nitemini? atque eo vehementius, quo maius dedecus est, parta amittere, quam omnino non parauisse? Dicet aliquis: quid igitur censes? vindicandū in eos, qui hosti prodidere remp. non manu, neque vi, quod magis vos fecisse, quā illis accidisse indignum est: verum quæstionibus, & indicio ipsius Iugurthæ: qui, si dedititius est, profecto iussis vestris obediens erit: sin ea cōtemnit, scilicet * æstimabitis, qualis illa pax aut deditio sit: ex qua ad Iugurthā scelerum impunitas, ad paucos potentes maximæ diuitiæ, ad remp. damna atque dedecora peruenerint. Nisi forte dominationis eorum satietas nondum etiam vos tenet: & illa, quam hæc tempora magis placet: cum regna, prouincię, leges, iura, iudicia, bella, atque paces, postremo diuina, & humana omnia penes paucos erant. Vos autem, hoc est populus R. inuicti ab hostibus, imperatores omnium gētium, satis habebatis animam retinere. Nam seruitutem quidem quis vestrum recusare audebat? Atque ego tametsi virum flagitiosissimū existimo, impune iniuriam accepisse: tū vos sceleratissimis hominibus ignoscere, quoniam ciues sunt, æquo animo pateret, ni misericordia in perniciem casura esset. Nam & illos, quantum importunitatis habent, parum est impune male fecisse: nisi deinde faciundi licentia * eripiatur. Et vobis æterna sollicitudo remanebit, cum intelligetis aut seruiendum esse, aut per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidē, * & concordiæ quæ spes est? dominari illi volunt: vos liberi esse: facere illi iniurias: vos prohibere: postremo socijs vestris veluti hostibus, hostibus pro socijs vtuntur. Potest ne in tam diuersis mentibus pax, aut amicitia esse? Quare moneo, hortorq; vos, ne tantum scelus impunitū omittatis. Non peculatus ærarij factus est: neque per vim socijs ereptæ pecuniæ. Quæ quanquam grauia sunt, tamen consuetudine iam pro nihilo habentur. Hosti acerrimo prodita senatus auctoritas, proditum imperium vestrum est: domi, militiæq; resp. venalis fuit. Quæ nisi quæsita erunt; nisi vindicatum in noxios: quid erit reliquum? nisi vt illis, qui ea fecere, obedientes viuamus? Nam impune quidlibet facere, id est regem esse. Neque ego vos Quirites hortor, vt * iam malitis ciues vestros perperam, quàm rectè fecisse: sed ne ignoscendo malis, bonos perditum eatis. Ad hoc in rep. multo præstat beneficij quàm maleficij immemorem esse. bonus tantummodo segnior fit, vbi negligatis; at malus improbior. Ad hoc si iniuriæ non sint, haud sæpe auxilij egeas.

Marginal notes: * tolerabitis? — * existimabitis — * eripiatur — * aut — * iam, nisi est in codice alio.

VLTA me dehortantur à vobis Quirites, nisi studium Reipub. omnia superet) In hac oratione Memmius hoc suadere pop. Rom. intendit, vt libertatem suam tueatur, & eam a nobilitate opprimi non patiatur, vt factum consulis punatur, non vi, neque armis, sed iudicio, vt videlicet quæstionibus & inquisitionibus veritas intelligatur, deturque opera, vt Iugurtha pop. Rom. dedatur, vt eius iudicio scelus detegatur. Sed in principio orationis beneuolentiam captat a persona sua, cum ostendit studium suum in rempub. & in eos ipsos qui audiunt. [Multa me dehortantur a vobis Quirites) Multa, inquit, sunt quæ me dehortantur atque deterrent a studio defendendæ vestræ libertatis. Sed amor meus in remp. omnia vincit, & facit vt illa contemnam, quæ me deterrent a studio defendendæ vestræ libertatis contra nobilitatem. Multa me dehortantur a vobis, multa me dehortantur ò Quirites a defensione vestri. [Quirites,) Id est ò Romani. Quirites autem dicti sunt, vel a curi hasta Sabinorum, vel a Curibus, quæ est ciuitas Sabinorum, postquam inter Romulum, & Tatium regem Sabinorum fœdus percussum est. [Nisi studium reipub.) Id est amor, & voluntas mea prona in rempub. superet, id est vincat. [Opes factionis) Hæc sunt quæ me dehortantur à vobis, videlicet opes factionis, id est potentia partis, videlicet potentia nobilitatis, quæ est pars aduersa, contra quam vestram defensionem suscipio. (Vestra patientia) Ac si diceret, nobilitas potens est ad opprimendam vestram libertatem, & vos patientes estis ad tantam iniuriam tolerandam. [Ius nullum) Quia plebs labores sustinet bellorum, nobilitas honores possidet. [Ac maxime quòd innocentiæ plus periculi quam honoris est. Ecce probat quomodo ius nullum est, quia boni & innocentes plus periculi habent quam honoris. Hoc autem dicit plebs bona & innocens, pericula quidem & labores sustinet, sed nobilitas honores habet, quia magistratus, & imperia, & prouinciæ per nobilitatem gubernantur. Plebs vero ad bella gerenda detruditur, & ad labores ac pericula subeunda destinatur. [Nam

SOLDVS

[Nam illa quidem piget dicere) Dixi q potentia nobilitatis, & vestra patientia, & ius nullum dehortantur mea defensione vestræ libertatis, quia sunt & alia quæ me dehortantur, sed piget dicere ea. Et quæ sunt illa, his annis quindecim superioribus, multi ex plebe interfecti sunt à nobilitate, multi etiam vestri defensores periere, quos in ipso periculo deseruistis, & postea interfectos multos reliquistis. Cum ergo hæc in memoriam veniunt, dehortantur me à studio vestræ defensionis, quia video eos deserere, & parui facere vestros defensores. [Nam illa) Dixi q illa me dehortantur, quæ supra posui, quia illa quæ sequuntur sine labore & tędio dicere non possum. Ordo est. Nam, pro quia me piget dicere illa .s. quæ sequuntur, videlicet quàm pro quantum fueritis ludibrio superbiæ paucorum, & piget dicere quam pro quantum fœde multi vestri defensores perierint inulti, & vt pro sicut animus sit corruptus vobis ab ignauia, & socordia, qui nunc quidem obnoxij inimicis exurgitis, atque etiam nũc timetis eos quibus decet esse terrori. Commemorat Sal. iniurias, quas plebs accepit à nobilitate, et ipsam plebem magis contra nobilitatem Romanæ vrbis accendat, & non patiatur diuitijs opprimi suam libertatem. [Quam ludibrio fueritis superbiæ paucorum) Piget me dicere, quemadmodum superbia nobilitatis eos ludibrio habuerit & lacerauerit, ac pro arbitrio suo tractauerit, iam quindecim annis, ex quo Tyberius Gracchus vester defensor interfectus est. [Quam fœde) .i. cruente. [Inulti vestri defensores perierunt) .s. Tyberius Gracchus primo. Deinde C. Gracchus frater eius, & M Fuluius. Quomodo perierint C. Gracchus & Fuluius supra diximus De Tyberio paulò post dicemus. [Vt vobis animus) Plebem libenter arguit ignauiæ, vt eam accendat ad capescendam libertatem. [Obnoxij inimicis) .i. obligati inimicis, quia timetis eos, qui eos timere deberent, & ideo quia timetis vestros inimicos, a quibus timendi estis, propterea non exurgitis contra eos, qui tot vobis iniurias intulerunt & vestros defensores occiderunt. [Timetis eos) Quibus terrori decet esse .i. timetis eos, à quibus vos estis timendi. [Sed quãquam) Ordo est, Sed tamen animus meus subigit me obuiam ire potentiæ factionis, quanquam hæc sint talia. Quamuis inquit multa & magna sint, quæ me dehortantur à vobis ò Quirites, sicuti sunt hæc, quæ supra monstraui, tñ animus meus erga vos & erga rẽpublicam vincit hæc omnia, & cogit me resistere potentiæ nobilitatis. [Hæc talia sint) Videlicet magna & grauia [Obuiam ire) .i. resistere. [Factionis potentiæ) .i. potentiæ partis aduersæ .s. nobilitatis. [Subigit) .i. cogit. Certe ego volo, inquit experiri libertatem meam contra nobilitatem. [Verum) Ordo est. Verum .i. sed, est situm in vestra manu ò Quirites an faciam id frustra, an faciam ob rem .i. ò Quirites in vestra potestate positũ est, an experiar libertatem meam frustra, an vtiliter, quia si me sequi volueritis, & vestrum auxilium mihi pręstatis, vtiliter experiar libertatem meam. Si autem me deserueritis, frustra, & sine vtilitate libertatem meam experiar. [Ob rẽ) .i. vtiliter. [Frustra) .i sine vtilitate. [In vestra manu) .i. in vestra potestate. [Situm est) .i. positum est. [Neque vos hortor) Ordo est, neque ego hortor vos, vt vos armati eatis contra milites, quod .i. quam rem nostri maiores sæpe fecere .i. non hortor vos, vt vim & armis resistatis iniurijs, quas nobilitas vobis infert, sicuti fecerunt sępe maiores nostri, nam exactis iam regibus plebs armata bis secessit à patribus in montem Auentinũ, nec reconciliari potuit, donec ei senatus postulata concederet. Causa autem primæ secessionis hæc fuit: Magna inter patres .i. senatum & plebem discordia erat propter nexos ob æs alienũ, nexi dicebantur, qui tantisper seruiebant creditoribus suis donec debitum persoluissent. Nexi dicebantur, qui propter debita vincti creditoribus suis tradebantur. Fremebant & murmurabãt plebei homines se foris pro imperio & libertate dimicare, domi autem à ciuibus captos & oppressos teneri, tutioremq. in bello quàm in pace, inter hostes quàm inter ciues libertatem suam esse. Legitur, Appio Claudio & Seruilio consulibus, cum Volsci infesto exercitu ad vrbem venire nunciarentur, alius alium hortabatur, ne omnino nomina darent, & ne se ad militiam scribi paterentur. Patres ancipiti re perculsi in tanto periculo Seruilium consulem monent, vt remp. terroribus circumuentam expediat. Tum consul misso senatu in concionem prodit, docet curæ esse patribus, vt plebi consulatur, & prouideatur. Interim citari debere nomina. Deinde edictum proponit, ne quis vinctum neue clausum teneat, quo minus nomen dare possit, & ne quis miles, donec in castris esset, bona ipsa possideret. Mox vero adeunt nexi nomina profitẽtes Finito ergo & expedito bello plebs aderat, promissa consulis & senatus nobilitatisq. fidem expectans. Appius plebi semper grauis atque infestus, vt fidem collegæ vanam faceret, Ius de creditis pecunijs dicebat, qui nexi fuerãt creditoribus tradebantur. Plebs promissis elusa, & decepta, cum à tribus populis, Volscis, Equis, & Sabinis bellum instaret nulla ratione compelli potuit, vt ad militiam nomina daret. Coetus nocturni, & colloquia fiebãt inuicem exhortantium, ne ad bellum gerendum proficisceretur. Senatus hac de re consulitus increpat consules, q imperium consulare non exequantur. Sed consules nihil proficiunt, tandem Dictator creatus, qui edictum proposuit ferè simile edicto Seruilij. Atque ita plebe dante nomina, legiones decem conscriptæ sunt. Mox tribus bellis prospere confectis, & parta victoria de Volscis, Equis, & Sabinis cum Dictator ad senatum retulisset, quid de nexis fieri placeat, relatio reiecta est. Tum Dictator iratus, Non placeo, inquit, concordiæ auctor, optabitis me diusfidius propediem vt mei similes Romana plebs patronos habeat, ita curia egressus Dictatura se abdicauit. Tum patres timor inuasit, ne si exercitus dimissus esset, rursus cœtus occulti, & colloquia secreta, coniurationesq. nocturni fierẽt cum magno periculo ciuitatis. Itaque simulãt ab Equis bellum renouatum esse ac sub hac specie iubent, vt consules legiones, & exercitum educant. Plebs, quia in consulis verba iurauerat et legione & iuramento solueretur, consules interficere parabat, sed cum intellexisset se propter hoc non exolui religione, Sicinio quondam auctore secessit in montem sacrum, vt quidam referunt, vt alij dicunt, in montem Auentinum. Ibi sine vllo duce vallo fossaq. cõmunitis castris quieti rem nullam, nisi necessariam ad victum sumentes, aliquot dies sese tenuerunt. Pauor ingens vrbem inuasit. Itaque patres Menenium Agrippam facundum virum miserunt ad plebem reconciliandam, qui in concione huiuscemodi verba fecit: Tempore, quo in homine non vt nunc, omnia consentiebant, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo erat, indignatæ sunt reliquę partes quòd suo labore omnia ventri pararentur: Venter aũt in medio quietus nihil faceret, nisi quòd voluptatibus datis frueretur. Conspirauerunt igitur, ne manus ad os cibum ferret, ne os acciperet datũ, ne dentes conficerent. Hac ira dum ventrem domare volunt, ipsa quoque membra pariter cum toto corpore ad extremam tabem corruptionemq. venerunt. hinc apparuit ventris quoque non esse ociosum officium, qui cibum acceptum in omnes partẽs corporis redderet, sanguinem hunc quo viuimus comparãdo cibo mature confecto. Menenius igitur cum docuisset iram plebis in patres esse similem iræ membrorum in ventrem, flexit animos omnium cœptumq est agi de concordia, concessumq. plebi est, vt suos magistratus haberet sacrosanctos, qui ei aduersus consules auxilium ferrent, neue cuiquam ex patribus eum magistratum capere liceret. Ita Tribuni plebis tunc primum duo creati sunt C. Licinius & L. Albinus. Atque ita plebs recõciliata est, & seditio sedata. Causa alterius secessionis hęc fuit: Appius Claudius Decemuir captus erat amore insano Virginiæ, filiæ cuiusdam Virginij plebeij hominis, Icilio viro tribunitio despõsatæ. Et cum eam aliter habere nõ posset ad explendam libidinem suam, M. Claudio clienti suo negocium dedit, et illam in seruitutem traheret, quòd diceret eam ex serua sua natam, eiq. auxiliũ suum pollicitus est. Cum ergo M. Claudius eam per forum trãseuntem rapuisset, eamq. seruam suã assereret, re ad tribunal Appij deducta, eam M. Claudius Appio adiudicauit. Virginius pater cum indignitatem rei ferre non posset, simulato cum filia & eius nutrice colloquio velut ab ea rei veritatem exquirere vellet, antequam velut serua abduceretur, stricto ferro, Hoc te, inquit modo filia in libertatem vindico, pectus deinde puellæ transfixit, et spectansq. ad tribunal Appij, Hoc te inquit, Appi caputq. tuum sanguine consecro. Ad hoc facinus clamore sublato, Appius cõprehendi Virginium iubet, ille quacunque incedit ferro viam facit. Icilius sponsus corpus exangue puellæ sublatum populo ostẽtat. Scelus Appij puellæ infelicem fortunam, patris necessitatem deplorat. Ita plebs in vrbe Icilij clamore, & indignitate sceleris concitatur. Virginius in castra profectus, vbi ordines ducebat, nõ minorem ibi, quàm in vrbe tumultum concitat. Scelus Appij, & cuncta, quę gesta erant, exponit. Supinas deinde tendens manus, commilitones appellãs orabat, ne quod scelus Appij esset, suum crederent. Vitam filiæ sibi sua chariorem fuisse, si libere ac pudice viuere potuisset, cum velut serua ad stuprum duci videret, morte melius admi ratum quàm contumelia liberos viuere, in speciem crudelitatis lapsum esse. Illis quoque sorores, filiasque & vxores esse, libidinem Appij cum filia sua nequaquam extinctã. Hæc Virginio vociferanti succlamat multitudo, se nec dolori illius, nec libertati suæ defuturos. Ita multitudo exercitus concitata facto agmine, eunt ad vrbem & montẽ Auentinum occupant,

vt quisque occurrebat ad repetendam libertatem, tribunosq. plebis creandos adhortantes. Nam paulò ante creatis decem viris sublata erat tribunitia potestas, & prouocatio ad populum duo munimenta libertati, alia vox nulla violentiæ audita est. Sed nõ multo post plebs vrbana cum liberis & vxoribus factum exercitus secuta, ipsa quoque secessit in montem Auentinum, vt be velut in solitudine relicta. Patres noua re perterriti, L. Valerium & M. Horatium legatos mittunt, qui de reconciliatione cum plebe agerent. Icilius pro multitudine respondit, plebem petere, vt sibi potestas tribunitia & prouocatio restituatur. Et sibi decemuiri traderentur, neue, cui fraudi esset, conscisse milites ante plebem. Legati postulata plebis ad senatum deferunt. Senatus consultũ fit, decemuiri primo quoque tpe se magistratu abdicarent. Q. Furius Põtifex maximus tribunos plebis crearet, & ne cui fraudi. i. pœnæ esset, secessio militum plebisq. . Ita plebs reconciliata est. [Nihil vi, nec secessione opus est) Non est opus vi, aut secessione, videlicet secedatis, & recedatis à patribus, quemadmodũ bis nostri maiores fecerunt. [Necesse est) Est necesse, vt ipsimet eant præcipites suo more. Vide quid dicat. Mẽmius tẽdet tacitæ quæstioni. Posset.n. dicere aliquis, O Memmi, tu dicis q nõ est opus vi aut secessione. Quare hoc dicis? An forte patres cõmittunt scelera digna secessione? Memmius tẽdet. Ita committunt. Necesse est.n. vt nobilitas, & patres faciant sicuti facere consueuerunt, & scelus sceleri addant, vt vestram opprimant libertatem. Ex quo necesse est, vt vos eis resistatis non vi, neque armis, neque secessione, sed iudicio & iustitia. Et hoc est sensus totius orationis Memmij. Necesse est obscure hunc sensum cum superiore cõiungi. Dicit.n. sic, ò Quirites ego vos hortor, vt vestram libertatem defendatis & resistatis iniurijs patrum non vi, neque armis, neq; secessione quemadmodum merentur. Nam quantum pertinet ad ipsos patres, necesse est, vt faciant quemadmodum consueuerunt, & ea cõmittant si meretantur, et resistatis eis vi & armis & secessione. Sed non hortor, vt sic resistatis eorum iniurijs. Quid ergo faciendum est? Vindicandum inquit io eos censeo non armis neque vi, sicuti merentur, sed iudicio & iustitia. Itaque & quæstionibus & tormentis, & iudicio ipsius Iugurthæ veritas indagãda & inquirenda est de crimine, per quod consulum ignominiosum fœdus cũ Iugurtha fecit iniussu senatus, Populiq. Romani. Nã in eo fœdere maiestas S.P.Q.R. violata est. Et ideo hoc crimen puniendum censeo non vi, neque armis, sed iudicio & iustitia. [Præcipites eant) Ire præcipitem est temere & inconsulte in aliquod malum ruere, est inqt necesse, vt patres & nobiles ad opprimendam vestram libertatem præcipites ruant, sicuti cõsueuerunt. Et ita opportunitate iniurias nobilitatis in plebem Rom. cõmemorat. Et primo quemadmodum Tyberium Gracchũ defensorem plebis iniuste occiderunt. Postea C. Gracchum & Fuluiũ, qui iura libertatis plebis Romanæ tuebantur. [Occiso) Ordo est, magnæ quæstiones habitæ sunt in plebem Romanam, occiso Tyberio Graccho, quem nobiles aiebant parare regnum. Postq̃ inquit occiderunt Tyberium Gracchum tanquã regnum affectantem, multos ex plebe Romana tormentis cruciauerunt, velut per torturam & funem ab eis veritatem elicere vellẽt. Tyberius autẽ Gracchus interfectus est, atque hac de causa Romani agros quos hostibus vicinis bello victos adimebant, partim vendere, partim in publicum redigere, & egenis ac pauperibus ciuibus pro modica pensione vtendum tradere solebant. Sed cũ diuites incepissent eas pẽsiones augere & hoc modo ex agris pauperes excludere, lata est lex, quæ vetabat quenq̃ ciuem Romanũ habere plusquam quinquaginta iugera agri, hæc lex auxilio fuit pauperibus ciuibus aliquot annos contra diuites. Sed cũ rursus locupletes contempta lege agros occupare cœpissent, & ob eam causam pauperes ciues irritati ad militiam dare nomina recusarent, & filios educare nollent: Tyberius Gracchus tribunus plebis creatus hanc causam suscipere, & pauperibus subuenire constituit. Itaque plebe flagitante legem promulgat mitissime scriptam, quæ iubebat, vt locupletes accepto precio, quod pro pensione erogauerant, agros publicos dimitterẽt, & eos pauperibus ciuibus traderent. Factio nobilium & locupletum aduersus hãc legem se opponit, quo minus feratur, & à populo sanciatur. Sed cum per se locupletes infirmi essent M. Octauium tribunum plebis collegã & familiarem Tyberij confirmant vt legi intercedat, hoc est auctoritatem suam interponat ne lex feratur. Est autem tribunorũ plebis maxima in prohibendo potestas, nam vno prohibente, alij ẽt si plures sint, nihil efficere possint. Ob hanc intercessionem iratus Tyberius priore lege reiecta quæ erat humanior scripta, aliam plebi magis gratã promulgat, videlicet, vt agri, qui contra leges erant possessi dimitterentur nulla mẽtione precij facta. Et edicto proposito oẽs vrbanos magistratus quidquã agere prohibuit, priusquam de lege Agraria ad populum ferretur. Aerariũ sigillo impressit, & per Quæstores quidq̃ deprom aut importari vetuit. Locupletes cuncti vestes mutauerãt, & mœsti forum circuibant. Postquam dies comitiorũ aduenit M. Octauius intercessionem perseuerat. Tyberius Octauium suppliciter rogat, vt ab intercessione desistat. Quod cum negaret Octauius, Tyberius ad rem non legitimam, neque humanam cõuersus, M. Octauium tribunatu priuare atque amouere cogitauit. Itaque postremo die, conuocato populo, rursus M. Octauiũ verbis hortatur, vt ab intercessione desistat. Quod cum impetrare nõ posset, tulit ad populũ de abrogatione Octauij. Ac statim tribus in suffragiũ misit. Erant tribus trigintaquinque, quarũ cum decẽ & septem Octauium abrogassent, & vna tantum restaret ad rẽ perficiendam, Tyberius ad Octauium conuersus rogat, vt ab intercessione desistat, neue tantam notam sibi inferri patiatur. Deinde toto inspectante populo eum reuerenter amplexus deprecabatur. Feruntur his precibus Octauium oculos lacrymis implesse, & aliquanto cum silentio stetisse. Sed vbi ad locupletes & nobiles respexit, qui aderant rogantes eum, vt perseueraret in intercessione, generose Tyberio rñdit, vt faceret, quod vellet. Itaque populi iussu abrogato magistratu Octauij, & misso à Tyberio apparitore, q illum tribunali detraheret, concursus ea locupletibus, & à plebe factus, rixaq. orta est Octauius per tumultum aufugit. Itaque lex Agraria, hoc est de diuidẽdis agris lata est. Tresviri, qui agros diuiderent creati sunt. Tyberius ipse legis auctor, Appius Claudius socer, C. Gracchus frater. Post hæc cũ Attali regis testamentum à Pergamenis Romã transmissum esset, in quo P. R. scriptus fuerat statim Tyberius tulit ad populum, vt regia pecunia ciuibus Romanis, quibus agri dabantur pro cultura assignaretur. De oppidis aũt quæ Attali fuissent nihil ad senatum, sed ad populum pertinere dicebat. Hæc res maxime senatum offendit. Postremo aperte cõtra senatum contentione magis q̃ iustitia & æquitate multitudinem excitare conatus est, alijs legibus, quibus ipa militię detrahebat, & iudicibus tunc senatoribus parem numerũ ex equestri ordine statuebat. De his rebus, vt ad populum ferret, in Capitolium pergit, vbi multitudo cõuenerat. Inter hæc Fuluius Flaccus senator in eminentem locum ascendens, qm vox eius præ clamore, & strepitu multitudinis exaudiri non poterat, manu significauit velle se cum Tyberio loqui, iussuq. Tyberij per multitudinem receptus, nũciauit ei diuites de nece eius agitare, eaq. de causa seruos ac liberos cum armis habere. Hæc postquam amici qui circa Tyberium steterant, audiuerant, subito togas accingunt hastilia q. de manibus ministrorũ, qui multitudinem reprimunt, rapientes se ad resistendum parãt. Sed illi qui in concione longius aberant, hanc præparationem admirantes, cum interrogarent, quid sibi vellet ea res. Tyberius manu tangens caput suum, sibi periculum imminere significabat. Hoc signum inimici maligne interpretantes, quasi diadema & coronam regni deposceret, rem senatui nunciant. Qua de re cum oẽs perculsi essent, Scipio Nasica Mutium Scæuolam cõsulem cohortatur, vt libertati, Romanæ reip. succurrat. Deinde cũ respondisset consul, se auctorem belli intestini & ciuilis discordiæ fore, nec quenq̃ Romanum ciuem sine iudicio necatum, prosiliens Nasica, Quando, inquit, consul ciuitatem prodit, qui leges saluas esse cupiunt, me sequantur, Hæc dicens lacinia togę super caput posita in capitolium pergit. Alijq. post eũ toga circa brachiũ inuoluta secuti sunt, itaque subselliorum pedibus reuulsis obuios ferientes contra Tyberiũ vadunt. Cæde igitur & fugę Tyberij sociorũ facta, cum ipse Tyberius cursu euadere properaret, toga per quendam retentus cecidit. Surgẽti vero P. Saturnius collega eius pede subsellij caput percussit. Hic primam plagã intulit, secundam vero L. Ruffus, de qua ẽt gloriari solitus est, ex alijs circiter triginta mactati sunt fustibus, & lapidibus omnes, nemo ferro. Corpus Tyberij cum alijs cadaueribus in Tyberim proiectum est. Nec ita finita cladis fuit. Nam amicorum & familiarium Tyberij alij indicta causa in exiliũ pulsi sunt, alij capti crudelissime trucidati sunt, inter quos C. Iulius eculeo cum anguibus insutus necatus est. [Occiso Tyberio Graccho). i. postq̃ Tyberius Gracchus occisus est, duce Scipione Nasica, eo modo quo diximus. [Quem regnum parare nobiles agebãt). i. quem nobiles dicebãt acquirere sibi. Nam, vt supra diximus, cum in cõcione manu caput suum tangens salutem suam populo cõmendaret, nobiles ita interpretati sunt illud signũ, vt dicerent, Tyberiũ coronã regni petere à pop. [In plebem Romanã magnæ quæstiones habitæ sunt). i. magnæ inquisitiones factæ sunt, contra plebẽ Romanã mortuo Tyberio. Multi.n. ex plebe fune torti sunt, &

multi

multi in exilium pulsi, & multi sunt interfecti, vt ante diximus. Quæstiones, dñr inquisitiones criminũ, quæ fiunt per iudices, adhibitis tormentis, vnde quæstiones & tormenta dñr, per quæ veritas exquiritur. [Habitæ].i.exercitæ. Post Caij Gracchi, & M. Fuluij cædẽ, de his ante diximus quẽadmodũ sunt interfecti. Ordo est. Itẽ multi vestri ordinis sunt necati in carcere post necem Gracchi, & M. Fuluij. [Multi vestri ordinis] .i. multi ex plebe. Nã tres ordines erant, Senatus, Equester ordo, & plebs. [Vtriusq; cladis].s. & Tyberij & C. Gracchi. Ordo est: Nõ lex sed libido eorum fecit finẽ vtriusq; cladis. Clades significat exitium & perniciem. Dicit ergo, nobiles fecerũt finem vtriusque cladis, non qñ debuerunt, sed qñ voluerunt. Non.n. legibus paruerunt, sed libidinem & voluntatem suã expleuerunt. Multos.n. ex plebe cõtra leges, sine iudicio necauerunt. [Sed sanè fuerit regni reparatio, plebi sua iura restituere] Tyberius Gracchus dum plebi iura sua restituit, nobilitati visus est quærere sibi regnũ. Dicit ergo, Cõcedamus verum esse id quod dñt aduersarij, videlicet Tyberiũ Gracchũ regnum sibi quærere voluisse, quod tñ falsum est. Nã Tyb. Gracchus non sibi regnũ quæsiuit, sed plebi iura sua restituere, & libertatẽ eius defensore voluit. Et est color, qui dr̃ permissio, siue cõcessio, quæ fit, qñ id maxime negamus, quod concedere videmur, sicuti nunc. Nã vult Mẽmius negare, quod Tyb. Gracchus regnũ affectauerit & quæsiuerit. Et tñ vr̃ concedere dicens. [Sed sanè fuerit, regni reparatio, plebi iura sua restituere] .i. concedamus verũ esse, quod dñt nobiles Tyb. Gracchum regnum sibi parare voluisse, cũ plebi iura sua restituere, & defendere iura plebis, volentes acquirere regnum. Sic.n. hic color Rhetoricus, qui dr̃ permissio siue concessio fit, qñ nos ostendimus in dicendo aliqđ cõcedere, & tñ semper aliqua verba interponimus, per quæ aperte significamus nos, id negare, quod cõcedere videmur. Sic Virg. in 4. Æn. Sequere Italiam, ventis pete regna per vndas. [Regni reparatio] Ordo est. Sed restituere iura sua plebi, fuerit reparatio regni & iure sit factum quidqd non potuit vlcisci sine sanguine ciuiũ. Totum hoc dicit per concessionem, in qua id maxime negatur, quod vr̃ concedi. [Regni reparatio] .i. reformatio, renouatio, restitutio regni. Sanè id dr̃ reparari, quod deletum & perditũ est. Vnde expulsis, iam multo tpe ante regibus, regnũ extinctum erat Romæ, nunc ergo rectè dr̃ reparatio regni.i. restitutio & reformatio. [Plebi iura sua restituere] Sicuti fecit Tyberius Gracchus. qui legẽ Agrariam tulit contra factionem locupletũ & nobiliũ, vt pauperibus ciuibus agri restituerentur, qui eis adempti fuerant per locupletes cõtra leges, sicuti supra dictum est. [Quidquid sine sanguine ciuium vlcisci nequit iure factũ sit] Hoc idem dicit, qa posset aliquis dicere, O Memmi, tu dicis nobilitatẽ iniuriam plebi intulisse, quia Gracchos interfecit. Sed vide quid dicas. Nã multi existimant Gracchos iure interfectos fuisse, tanq̃ ciues seditiosos, & tanq̃ ciues qui discordiam inter patres & plebem seminarent. Respondet Mẽmius, Sit ita. Cõcedo Gracchos iure interfectos fuisse, sed alia scelera nobilitatis & patrum atq; alias iniurias ostendam, quibus intelligetis eos vestram libertatẽ opprimere voluisse, & ex quibus intelligetis, eos tanq̃ dominos, vos tanq̃ seruos esse. Potestis hoc ferre, certe nõ debetis. [Quidquid sine sanguine ciuium vlcisci nequit, iure factum sit] Hoc dicit pp Gracchos & eos qui cum ipsis interfecti sunt. Ac si diceret. Concedo Gracchos iure interfectos esse, q̃q̃ si in aliquo peccauerant, eos poterant aliter punire, & non interficere. [Vlcisci] .i. vindicari, puniri, passiue positum est vlcisci. [Nequit] .i. nõ potest. Ac si diceret, concedo iure interfectos esse, sed tñ si quid deliquerant, id puniri poterat sine sanguine. Et ita per hæc verba negat iure interfectos esse, quamuis concedere videatur. [Superioribus annis] Memmius transit ad alia crimina patrum siue nobilitatis, quia de Gracchis varia erat opinio, nunquid iure occisi essent. vnde Scipio Aemilianus, qui erat affinis Gracchorum, nã sororem eorum vxorem habebat, cum apud Numantiã bellum gerens, audiuisset Tyb. Gracchum interfectum fuisse, interrogatusq. esset quid sibi videretur de Morte eius, Rñdit, illum sibi videri iure interfectum esse. Mẽmius igitur transit ad alia scelera nobilitatis, & dicit, O Quirites superioribus annis vos moleste ferebatis q̀ nobiles ærarium expilabant, & pecunias pub. diripiebãt, & à regibus & populis liberis vectigalia exigebant, hæc tãtu scelera nequaq̃ punita fuerunt. Et ppea, quia videbãt se impune peccare, leges & maiestatem vestrem hostibus tradiderunt, sicuti nunc fecit consul Bestia, quia tam ignominiosum fœdus cũ Iugurtha fecit. Ordo est, vos taciti indignabamini superioribus annis ærarium expilari, & indignabamini reges & liberos populos pendere vectigal paucis nobilibus, & indignabamini penes eosdem esse, & summã gloriam & maximas diuitias, ac si diceret, O Quirites nõne videtis nobilitatem & patres in manibus suis vniuersam remp. habere, & eam pro arbitrio suo versare? ipsi ærariũ spoliant, vectigalia publica exigunt, prouincias administrãt, & in administratione harum rerum infinita scelera impune committunt. [Taciti] Quia indignabamini, sed nihil dicebatis. Ærarium dicitur locus, vbi æra & pecuniæ publicæ reponuntur. [Expilari] .i. spoliari, & furto diripi. [Reges & populos liberos] Qui bello subacti fuerant a Romanis, & populos liberos, qui reges non habent, sed in libertate viuunt. [Vectigal] .i. tributum. vectiga proprie dr̃ id precium quod penditur pro vectura alicuius rei. [Pendere] .i. soluere. [Tamen hæc talia facinora impune fecisse parum habuere] .i. nobiles non satis putauerunt, q̀ tanta scelera perpetrassent, nec puniti fuissent, sed etiam alia scelera addiderunt, itaque leges & maiestatẽ vestram hostibus tradiderũt. [Impune sine pœna] Quia puniti non sunt. [Parum habuere] .i. parum putauere, ac si diceret, non fuerunt contenti sceleribus illis, & ideo alia addiderunt. [Itaque, quia parũ putabant scelera suprascripta impune perpetrasse] Ordo est, Itaque leges & maiestas vestra, & omnia diuina & humana sunt tradita hostibus, neq; eos pudet, qui fecere ea aut pœnitet, sed incedunt magnifici per ora vestra, ostentantes sacerdotia & consulatus, pars ostentantes triumphos suos, perinde quasi.i. tanq̃ si habeant ea honori, & nõ prædæ. Memmius ostẽdit, nobilitatẽ vniuersam pro arbitrio suo tractare rẽp. & leges & maiestatem P.R. & diuina atque humana oia violare, atque ea hostibus tradere, quemadmodum supra Sal. ostẽdit. Nam maior pars senatus ac nobiliũ pecunia à Iugurtha corrupti cõtra leges & præter maiestatem P.R. Iugurtham impunitũ dimiserunt, qui Hiempsalem interfecerat, & Adherbalem regno eiecerat. [Cum ergo senatus talia facit, leges & maiestatem populi, & diuina & humanam omnia hostibus tradit. [Pudet] Verecundiæ est. [Pœnitet] Doloris est. Male faciunt, nec eos male facti pudet aut pœnitet, sed procedunt in publicum dignitates, & honores suos palam omnibus ostentantes qui aliquando vel Pont. Max. fuerunt vel consulatum gesserunt, vel ex hostibus triumpharunt. [Per ora vestra] .i. in conspectu vestro. [Sacerdotia] Vel pontificatum, vel aliqđ aliud sacerdotiũ oẽ Romani Pont. Max. creabant, qui omnibus sacerdotibus præerat. [Perinde quasi honori habeant, non prædæ] Nobiles ex sacerdotijs, & ex magistratibus, & ex triumphis, non iam honorem sibi acquirunt, q̃ prædam & diuitias atq; pecunias. Nam qui triõphabant, & qui magistratus Romanæ reip. administrabant multas sibi diuitias, & pecunias accumulabant. Et ppea triũphi & magistratus, non tam illis honori sunt, q̃ prædæ, sicuti consulatus Bestiæ consuli, non tam sui honori, q̃ prædæ. Nã multas pecunias accepit à Iugurtha, vt illum in deditionem acciperet. Bestia igitur ꝯsulatum habuit, non tam honori.i. ad honorẽ, q̃ prędę, quia in eo ꝯsulatu plus prædæ, & pecuniarũ acquisiuit, q̃ honoris. [Serui ære parati, iniusta imperia non perferunt] Postq̃ vitia & scelera nobilitatis ostendit, hortatur plebẽ ad ea scelera punienda, & ne velint pati libertatem suam opprimi. Dicit.n. serui q̀ pecunia empti sunt, nõ pñt pati dños iniustos & crudeles. Vos aũt Quirites totius orbis terrarũ dñi & rectores, qũo potestis pati ignominiosam seruitutẽ? [Serui ære parati] .i. ipsa pecunia empti. [Iniusta imperia] .i. dños iniustos & crudeles. [Non perferunt] .i. nõ sustinent. [Vos Quirites imperio nati] .i. vos qui non estis serui, sed dñi. Et est color qui dr̃ ꝯtentio qui fit cum ex cõtrarijs verbis oratio ꝯficitur. [Aequo animo seruitutem toleratis?] .i. vos pati potestis, vt uobis dominentur nobiles? [At qui sunt hi] Ostẽdit eos non debere pati seruitutem, præsertim ab oibus sceleratis. [Sceleratissimi] In odiũ adducit aduersarios, sceleratos eos, & flagitiosos appellans. [Cruentis manibus] Ac si diceret homicidæ. [Immani] .i. ingenti. [Quibus fides, decus pietas, honesta atque inhonesta oia quæstui sunt] .i. qui vendunt fidem & decus, & pietatẽ, & honesta, & inhonesta. Nã pecunia talibus charior est q̃ fides, & decus, & honestas, sicuti supra dixit de legatis qui in Numidiã prouinciam missi, meliorem partem regni Iugurthæ adiudicarunt. Nã hi pecuniam fide chariorem habuere. Deinde dicit, Paucis fides quam pecunia charior fuit. [Decus] .i. honorẽ. Bestia decus suum quæstui habuit, quia honorem suum per pecuniam vendidit. Nam pp pecuniam fœdus cum Iugurtha fecit, quod sibi magno dedecori fuit. [Honesto] Vt si quis pp pecuniam pudicitiam suam amitteret. [Quæstui] .i. ad quæstum quæstus dr̃ turpe lucrum. [Pars eorum] Ordo est, Pars eorum hñt pro munimento. [Tribunos plebis occidisse] Alij.s. hñt pro munimento quæstiones iniustas fecisse. [Plerique hñt pro munimento fecisse cædem in vos] .i. quidam putãt sese esse tutos, quia tribunos plebis occiderũt. Alij vero putant se esse tutos, quia quæstiones.i. inqui

fitiones iniustas & iniquas ea etcuerunt, alij putant se esse tutos, quia multos ea plebe interfecerunt. Atque hoc modo, vnde maxime timere deberent, inde maxime tutus se esse putant. [Occidisse).i.interfecisse. [Tribunos pl.).i. Tyberinm & Cainm Gracchos. [Quæstiones).i.inquisitiunea, quæ pec turmenta fiût. [Pro munimento) Pro defensione. [Ita q̃).i.hoc modo im̃ quisque est maxime tutus, quantum quisque pessime facit. [Metum à scelere suo ad ignauiã vestram transtulerunt) Huc est quod supra dixit. Atque etiam nõ timetis eus, quibus terrori esse decet, hoc.n. dicit, Nobiles timere debent pp scelera sua. Nunc autem vus, ò Quirites timetis pp ignauiam eestrã, quia animus eobia ab ignauia eotruptus est, sicuti supra diact. Et ita ipsi transtulerunt metũ à scelere suo ad ignauiam eestram, quia ipsi non timent, qui timere debuerant pp scelera sua. Et eos timetis pp ignauiam eestrã, qui timete nou deberetis, quia nihil mali fecistis, sed timetis pp ignauiam, quia pusillanimes estis, Ordo est, Ille nobiles scelerati transtulerũt meum à scelere suo ad eestram ignauiam, quoa uẽs coëgit in vnum huc, quod sequitur videlicet, eadem copere, eadẽ odisse, eadem metuere. [Eadem cupere).s mala. [Eadẽ odisse).s. buna, sicuti in Catilinario dicit, idem velle, & idem nolle, ea demum firma amicitia est, hoc loco dicit, eadem cupere, eadem odisse, eadẽ metuere, inter bonos est amicitia, sed inter malos est factio. Qñ ergo mali hoies eandem rem cupiunt, & eandẽ rem odio hñt, & eandem rem metuunt, si in vnum coniungũtur, vocatur factio, si boni hoies faciunt hoc idẽ, eocatur amicitia. [Coëgit).i. congregauit. [Quod si iã.) Ordo est, q pro sed. [Sed pfecto neq; resp. eastaretur, sicuti nũc).s.vastatur, & beneficia eestra forent penes optimos, non penes audacissimos si vos hñetis tãtam curam libertatis, qui pro quantum illi sunt accensi ad dñationem. Aduersarios in odium adducit, cum dicit esse cupidus dñandi, nobiles dñari vobis cupiunt, ò Quirites & eos libertatem vestrã non curatis. Nam si tantupere curam vestræ libertatis hñetis, quanto pere illi cupiunt dominari, profecto neque resp. vastaretur sicuti vastatur, & honores ac magistratus penes optimus essent, & non audacissimos, quia si maiorem curam vestræ libertatis hñetis, honores & magistratus daretis optimis viris, & nõ improbis ac sceleratis. [Beneficia vestra).i.honores magistratus. Nam P.R. beneficium est, dare honores & magistatus quibuscunque eoluerunt. [Penes optimos).i.apud optimos. [Maiores eestri parandi iuris & maiestatis cõstituendæ gratia) Maiores vestri, inquit, vt iussus sibi & maiestatem pararent, & cõstituerent, bis secesserũt à patribus armati in montem Auentinum, sicut supra visum est. [Parãdi iuris gratia).i. causa acquirendi iuris sui, vt plebs ius suũ hñret, ea quo concessum est plebi, et suus magistratus haberet sacrosanctus, qui eã defenderent. Itaque tribuni plebis creati sunt sicut supra eisum est. Et cũ postea creatis decem eiris, plebs tribunos amisisset, iterum secessit in montem per occasionem Virginiæ occisæ. Et tribuni plebi restituti sunt. [Et maiestatis).i. eenerationis. Nam maiestas est, per quam aliquis eeneratur simul & timetur. Anteq̃ crearentur tribuni plebis, plebs contemnebatur, sed postq̃ creati sunt trib. pl. venerari & timeti cœpta est. [Sũma ope).s. summis viribus. Maius dedecus est. [Parta).i. acquisita. [Parauisse).i. acquisiuisse. Sine dubio turpius est amittere ea, quæ semel sunt acquisita, q̃ omnino nunq̃ acquisiuisse. Quid igitur cẽses. Aliquis mihi forrasse diceret, ò Mẽmi tu hortaris nos, vt tueamur nostram libertatẽ, sed tu dixisti supra, q nun est opus vi neque armis ad hoc. Quid ergo censes tu esse faciendum? Mẽmius respondet, Ego censeo eos esse puniendos, qui hosti prudidere remp. non vi neque armis, sed quæstionibus.i. inquisitionibus, & indicio ipsius Iugurthæ. [Quid igitur censes?) Inducit aliquem ita se interrogantem, O Memmi: Quid igitur censes.i. quid iudicas esse faciendum? [Vindicandum) Hæc sunt verba Mẽmij respondentis egu eenseo vindicandum in eos qui prodidere remp. hosti, non manu neque vi, quid est magis indignum vos fecisse, quam illis accidisse. [Verum).i. sed quæstionibus.s. vindicandum eenseo, & indicio ipsius Iugurthæ, qui profecto erit obediẽs nostris iussis, si ille est deditus. [Vindicandum in eos).i. eos esse puniendos. [Hosti).s. Iugurthæ. [Prodidere remp.) Quomodo resp. prodita in Iugurtha, quia fœdus flagitiosissimum cum eo factum est, iniussu S.P.Q.R. [Non manu).i. per manum.i. per vim, & hoc sequentia declarant. [Quæ magis).i. quæ res non tam vobis conuenit quam illis, qui tm̃ scelus commiserunt, mererentur quacunque ratione puniri, etiam vi, sed hoc vobis non conuenit. Nam eos decet nocentes punire non vi, aut armis, sed iudicio & iustitia. [Quod).i. quam res.s. punire eos vi. [Quæstionibus).i. inquisitionibus, vt quæratur diligenter, & indagetur, qui fuerint auctores & complices huius fœderis quod cum Iugurtha factum est. [Indiciu) i. per indicium, vt Iugurtha indicet & detegat veritatem. [Qui).s. Iugurtha. [Deditus) Dedere est tradere. [Iussis).i. præceptis nostris obediens erit, quia veritatem dicere cogemus Iugurtham. [Sin ea contemnit) Si, inquit, Iugurtha Romam venerit, ex ipso veritatem agnoscemus. Sed si venire noluerit, signum est sine dubio, in ea pace, quæ cum ipso factã est, fraudem & dolum fuisse, quia ex ipsa pace hæc mala sunt secuta. Nã ipse pro suis sceleribus punitus non est, pauci Romani per ipsam pacem diuites facti sunt, in remp. damna & dedecora peruenerunt. [Sin ea contemnit) Ordo est, sed.s. id est certe existimabilis qualis sit illa pax, ea qua impunitas scelerũ peruenit ad Iugurtham, magnæ diuitiæ peruenerunt ad paucos potentes, damnaque dedecora peruenerunt in remp. Si ille igitur Iugurtha cõtemnit ea. [Sin).i. sed si contemnit ea.i. si contemnit & negligit, & non vult venire Romam, quia timet, ne verum dicere cogatur [Scilicet existimabitis).i. certe putabitis, hoc est certe putare debetis, qualis sit illa pax, ex qua tot mala secuta sunt. Existimare enim certe potestis quòd sit iniqua pax. [Impunitas scelerũ).s. peruenit, est enim zeugma ab inferiori. [Impunitas scelerum) Quia in conditionibus pacis illis, scelera eius impunita relinquũtur. [Ad paucos) Veluti ad consulem & Scaurum. [Damna atque dedecora) Damnum enim hoc peruenit in remp. quia Numidia prouincia in conditionibus pacis Iugurthæ concessa est, quæ in potestatem & ius P.R venisset, si consul bello persecutus esset Iugurtham. [Dedecora) Quia tot & tanta scelera Iugurthæ impunita sunt relicta, & dedecus fuit etiam P.R. tam ignominiosam pacem & fœdus cum Iugurtha facere, in qua pace Numidia ei concessa est, quæ antea iuris fuit P. R. licet administratio permissa esset familiæ Masinissæ propter amicitiam. [Nisi forte) Ordo literæ cum superiore coniungitur, & sensus pendet à superiori. Dico q summa ope conari debetis pro vestra libertate, & punite eos qui remp hosti prudidere, nisi forte adhuc vobis placet servire nobilibus quemadmodum fecistis his superioribus annis postq̃ interfecti fuerunt Tyberius & C.Gracchus defensores vestri, & hoc est, quod dicit. Nisi forte dico, q debetis facere quod dixit. Nisi nondum etiam satietas dominationes eorum tenent vos, & nisi illa tpa magis placent, quam hæc videlicet, qñ regna, & prouinciæ, & leges, & iura & iudicia, & bella & paces, postremo omnia diuina & humana erant penes paucus.s. penes senatũ & nobiles, qñ eos hoc est P.R. inuicti ab hostibus; & imperatores omnium gentium, satis habebatis retinere animam in inuidiam, & adducit senatum & nobiles patricios, quos dicit superioribus annis post mortem Tyberij & Caij Gracchorum dominos & principes fuisse, & totam Romanam remp. in eorum potestate & arbitrio fuisse. Populum autem Romanum pauperem & summa cum egestate vix viuere potuisse, qui victor omnium gentium totum orbem terrarum suo subegerat imperio. Et reuera. Nam plebs, hoc est populus, & multitudo multa bella agebat, & gentes ac populos infinitos imperio Romano subigebat & semper in paupertate erat. Senatus aũt & nobiles, honores, & magistratus & administrationem prouinciarum totius Romanæ reip. possidebat. [Dominationis eorum).s. nobilium & senatus. [Illa tempora).s post mortem Tyberij & Caij Gracchorũ. Nam post mortem eorum per aliquot annos tota resp. Romana in potestate & arbitrio senatus fuit, tota plebs perculsa. [Quam hæc).s. tpa, in quibus plebs ius suum sibi cœpit eẽdicare. [Regna) Quia regna, quæ bello subigebantur imperio P.R. per senatum administrabantur & similiter prouinciæ. Sciendum est aũt q Romani si regnum aliquod, eel insulam aliquam, eel partem alicuius prouinciæ, eel totam prouinciam aliq̃ bello subigebant, eandem, siue easdem, vel per consules, vel per proconsules eel per prætores administrabant, & prouincias eocabatur. [Leges, iura, iudicia, bella atque pares, postremo vero diuina & humana omnia) His omnibus rebus tota Romana resp. conseruatur, & continetur. [Penes paucos).i. apud paucos.i. in potestate paucorum, videlicet senatus & nobilium. [Vos aũt) P.R. Ea hoc magis inuidia ac si diceret, Tota resp. erat in potestate paucorum & P. R. qui totum orbem terrarum suo subegit imperio, eix habebat, vnde viueret, ac si diceret res indigna est, & non toleranda. [Nam seruitutem) Verè dien q satis habebatis si viuere poteratis, quia seruitutem non recusauisset aliquis vestrum modo victum inuenire potuisset ideo pauperes & miseri eratis. [Atque ego) Ordo est, atque ego tamen paterer æquo animo eos ignuscere sceleratissimis hominibus, quoniã sunt ciues, nisi misericordia esset casura in perniciem, tametsi pro quamuis ego existimo esse flagitiosissimum, accepisse iniuriam impune quamuis, inquit, turpe putem, nõ punire iniuriam acceptam, tamen ego æquo animo ferrem vos par

ceru

cere sceleratis hominibus, quia sunt ciues, nisi talis misericordia maius malum & maturem perniciem generaret. [Flagitiosissimum).i.turpissimum [Iniuriam) Quia respub. hosti prodita est. [Hominibus sceleratis) Qui remp. hosti prodiderunt. [In perniciem).i.exitium & ruinam remp. [Casu).i.ventura. [Nam & illos, quantum importunitatis habent, parum est impune male fecisse, nisi deinde faciendi licentia eripitur, & nobis æterna sollicitudo rem mebit, cum intelligetis, aut seruiẽdum esse, aut per manus libertatem retinendam) Ordo est: Nam & illos est parum malefecisse impune, quantum importunitatis habent, nisi licentia faciendi, deinde eripietur, & æterna sollicitudo remanebit nobis cum intelligetis, aut seruiendum esse, aut libertatem esse retinendam per manus. Reddit causam quare misericordia in perniciem ventura sit. Quamobrem dicit ꝙ misericordia in perniciem & ruinam ventura est, quia & illi tantum importuni sunt, vt non contenti impunitate priorum scelerum, alia maiora scelera sint cõmissuri, nisi omnino eis malefaciendi licentia tollatur. Et nos perpetuo soliciti erimus, qñ intelligemus esse necesse, quòd vel seruiamus, vel libertatem per vim retineamus. [Quantum importunitatis habent) Per parenthesim dictum est, cum admiratione & indignatione. [Nam & illis) .s. hominibus sceleratis. [Parum est) Parum videtur eis hoc, ꝙ male fecerunt, & puniti non sunt, & quia hoc parũ videtur, scelera sceleribus addent, nisi nunc puniantur, & eis omnino malefaciendi licentia tollatur. [Impune).i.sine pœna. (Seruiẽdum esse).i.iugum seruitutis esse fumendum, quemadmodum seruiunt populi regibus & tyrannis subiecti. [Per manus) .i. per vim. [Nam fidei) Verè dico, quòd si nunc non puniemus sceleratos homines, aut libertatem amittemus, aut eam per vim retinere oportebit, quia nõ est spes, quòd inter vos & patres fides, aut concordia, vel pax esse possit. & hæc est ratio, quia illi volunt esse domini, & vos non vultis esse serui, sed liberi. rursus illi volunt facere vobis iniurias, & vos non vultis tolerare, nam fides dicitur quando fit id, quod dicitur. Nunc ergo dicit fides inter vos patres esse non poterit, quia si illi vobis aliqd promittent, non seruabunt. Nam vos tanquam seruos tractare & habere cupiunt & volunt. [Illi).s.patres & nobiles. [Vos) .s. vultis. (Facere).s.volunt. [Socijs nostris) Socios nostros tãquam hostes tractant, quæ res indigna est P. R. & nullo modo toleranda. [Socijs no.) Dixi supra qui vocabantur socij P. R. [Potest ne esse pax,) q. d. non. Quare ergo Memmius, postquam ostendit, quæ mala ventura sint in remp. nisi factum consulis & sociorum eius puniatur, concludit orationem exhortans P. R. ad puniendum scelus consulis, quia fœdus cum Iugurtha fecerat ignominiosum sine vlla auctoritate S.P.Q.R. [Non peculatus) Per cõparationem auget atrocitatem criminis. Dicit enim hoc esse crimen læse maiestatis, quando quis totam rempub. offendit, sicut probatur fecisse consul. [Peculatus) Peculatus dicitur furtum pecuniæ pub. [Non peculatus ærarij factus).i. furtum pecuniæ publicæ non est factum ærarium locus, vbi pecuniæ publicæ reponuntur. [Neque per vim socijs ereptę sunt pecuniæ) Si quis socios expoliasset, & accusatus fuisset, is reus repetundarum dicebatur, sicuti fuit Verres, qui cum prætor totam Siciliam rapinis & furtis vexasset, à Siculis querelæ Romam delatæ sunt, atq; ita Cicerone causam Siculorum suscipiente, Verres repetundarum reus damnatus est, is aũt ꝙ repetundarum accusatus esset, atque damnatur furtis omnium, quos expoliauerat in pretium redactis ea bonis suis venditis auctione, eam summã restituebat. [Quæ) .s.expoliare ærarium, vel socios [Tamen ex consuetudine).i. pp consuetudinem, quia sæpe hæc duo crimina perpetrantur. s.peculatus & repetundarũ. [Habentur).i.reputantur. [Hosti acerrimo) Ac si diceret, ecce crimẽ, quod puniendum est, nam crimẽ est læse maiestatis, quia maiestas totius populi offensa est. [Auctoritas senatus, proditũ imperium vestrum) Quia fœdus cum Iugurtha fieri non potuit sine consensu S.P.Q.R. [Domi militięq;).i. Rom. & in exercitu resp. vendita fuit, quia & Romæ & in exercitu ciues Rom. nobiles corrupti remp. prodiderũt. [Quę nisi quęsita) N. si inqt, inquisitio facta fuerit de his criminibus, & nisi nocentes puniti fuerint, nihil aliud restat, nisi vt nos seruiamus illis, tanq̃ regibus, quia illi ꝑprie reges dñr, qui pñt facere quidquid volũt impune. Ordo est. Quid erit reliquũ, vt viuamus obedientes illis, q fecere ea, nisi, quæ.i.illa erunt quæsita, & nisi erit vindicatũ innoxios. [Innoxios).i.contra nocentes.i.nisi nocentes puniti fuerint. [Quid erit reliquũ).i.quid restabit. [Illis) qui ea fecerũt videlicet nobilibus. [Obedientes) Ac si diceret. Quid restat, nisi vt in seruitutẽ redacti obediamus illis, quasi regibus. [Nã impune) Vere dico, ꝙ nihil aliud restat, nisi vt seruiamus illis, quasi regibus, quia illi proprie vocantur reges, qui faciunt quidquid volunt impune. Si ergo illi, qui remp. prodiderunt puniti non fuerint, nonne sunt tanquam reges? Nullum enim peccatum grauius committere potuerunt. [Nam impune) Hic est color, qui dicitur diffinitio, nam pro commodo suo diffinit quid sit rex. Quid est rex? Rex est, qui põt facere quidquid vult impune. [Malitis) i.magis velitis. [Perperã).i.peruerse & male. [Recte).i.bene. [Sed ne).i.sed timeo. [Ignoscendo malis) Dũ malis ciuibus parcetis. [Perditum eatis).i.perdatis. [Ad hoc).i.p̃terea. [Prętat).i.melius est, vt Virg. Pręstat trinacrij metas lustrare Pachini. [In rep.) Melius est, obliuisci beneficiorum q̃ iniuriarum, sed secus est in rebus priuatis. Nam priuatum hoĩem magis decet iniurias obliuisci q̃ beneficia. [Quam maleficij).i.iniuriæ. Et notandum maleficium iniuriam significare. [Bonus) Reddit rationem, quare melius est obliuisci beneficium q̃ iniuriam, quia ille, qui in rep. benefacit si non remuneratur, negligẽtior tantũmodo fit ad bene merendum in posterũ. Sed ille qui malefacit in rep. si nõ punitur, sceleratior fit. [Segnior).i.negligẽtior & tardior ad promerendum in posterũ [Vbi negligas).i.qñ contemnas pręmio digno meritum eius & virtutem afficere. [Improbior) .s. fit.i.sceleratior & peior. [Ad hoc).i.p̃terea. Alia ẽt ratio est, quare melius est obliuisci beneficiũ q̃ iniuriam obliuisci.i.punire innocẽtes q̃ nõ remunerare bene meritos. qꝛ si nocentes puniuntur, nõ sunt qui faciant iniuriã, & si iniuriæ nõ sunt, nunq̃ indigebis auxilio, ne ibi indigemus auxilio, qñ opus est, vt resistamus eis, q nobis iniuriã faciũt. [Haud sępe).i.nõ sępe. [Egeas) p egebis.i.idigebis.

INHONESTA oia quæstui sunt) Qui dum lucrentur leges & reliqua vẽdunt. [Dicet aliqs) Ex P.R [Manu) Militũ multitudine. [Vi) Armis. [Verum).i.est vendicandũ. [Deditis) Tradita in potestate vestra. [Ex qua) Pace falsa. [Et illa) .s.ips quibus vobis seruare erat opus. [Retinere animam) Miserã vitam. [Flagitiosissimum) Scelus maximum. [In perniciem) In calamitatẽ Romanorũ. [Quantum impor.) q̃ audaces sunt [Socijs nostris velut ho.) Quia spoliant vestros socios. [Pręstat) Longe vtilius est. MARL.

QVAM fœde, quamq. multi perierint vestri defensores) Legendum è manuscriptis, quaque inulti perierint, hoc est, nulla de his sumpta pœna qui interfectores eorum fuissent. Similitudo scripturæ ansam errori præbuit. nam ex præpositione illa in, facilem fit, si parum animum attendas. Paulò post. [Qui ne nunc quidem obnoxij inimicis exurgitis) Manuscripta quædam, obnoxijs inimicis quomodo & sensus ipse exposcit. pro, tetis & causam dictu tis inimicis. Mox. [Atque etiam nunc timetis eos, quibus vos decet terrori esse) Manuscripta, qbus decet omisso pronomine, qđ rectius subauditur. [Nec aliter in impressis quibusdã) Quod sæpe maiores vestri fecere) Manuscripta, maiores nostri. Sed vulgata lectio magis arridet. Paulò post. [Sed sanè fuerit regni reparatio plebe sua iura restituere) Manuscripta, vt & Beroaldinum, regni paratio. pro eo quod est affectatio, Nam & ante dixit, quem regnum parare aiebant. vẽ Iura, non habet vllum manuscriptũ, neq; ex impressis quædã. [Quidquid sine sanguine ciuiũ vlcisci nequit, iure factũ sit) In manuscriptis duobus est, nequitur. quo veteres loqui solitos, testatur Sext. Põpeius. Nequitũ, inquit, & nequitur, pro non posse dixerunt. Plaut. in Saturione, Retrahi nequitur, quoquo progressa est semel. Cato Originũ. i. Quod Termino fanum fuit, id nequitum exaugurari. Diomedes quoque adnotauit. i. veteres & quitur & potestur interdum dixisse, affertq. huius rei ex poëtis Actio, Cæcilio, & Ennio exempla, quæ nobis nõ necesse est subijcere hoc loco. Cũ manuscriptis facit Beroaldinum [Aerariũ expilari) Merseburgẽse, expoliari sed vulgata lectio melior. Est apud Ciceronẽ frequens hoc verbum, vt pro Cluen. Expilato armario, pecunia ablata, & pro Põp. Expilare socios, diripere prouincias. Sed & alibi, Proserpinæ fanum expilauit. [Immani auaritia nocentissimi, & ijdem superbissimi) Legendum, ijdemq. superbissimi, ex manuscriptis. [Serui ære parati, iniusta imperia dominorum perferũt) Sic & manuscripta & impressa ferè, & hanc verã esse lectionem arbitror. Ceterum Venetum, Argentoratense, alia pleraque, serui ęre cõparati, hñt pro pecunia empti. Quod ad sensum attinet, haud magno in discrimine ponam, vtrum legas. Nam & parare & cõparare, pro emere interdum ponitur. Inde apud Ciceronem, Trãs Tyberim hortos aliquos parare. &, Agros sibi vspiam parare. Itẽ, Studiose cõparare supellectilem. Sic & apud Suetonium in C. Iulio Cæsare, Gẽmas, toreumata, signa, tabulas operis antiqui comparare pro emere. Idẽ in Caligula, Magisteria sacerdotij ditissimus quisque, & ambitione, & licitatione maxima vicibus comparabant & postes ibidem, cum ad saginam ferarum muneri præparatarum, carius pecudes compararentur, pro emerentur. Columella quoq; Qui neq̃ vicinum, inquit, suis nummis. Mox. [Vos Quirites in RIVIVS

imperio nati) Merseburgēse, imperio nati omissa præpositione, pro, ad imperandū illis nati, quo sequentia probe quadrāt. [Itaque q̄ quisque pessime fecit, tā maxime tutus est) Manuscripta, ita q̄ quisque &c. et sit ἐπεξήγημα, vbi interdū etiamur illa particula Ita, Adeo, & similibus. Leue hoc quidē, sed non ideo prætereundū. Sicut nec illud qđ statim sequitur. [Quos oēs cupere eadē) Legendum, quos omneis. [Quod si tantā vos curam libertatis hēretis, q̄ illi ad dominationem accensi sunt) Manuscripta, qđ si tam vos curā, & quæ sequuntur et inuicem respondeant, tā & quām. Dicet aliqs, Quid igitur? censes vindicandū in eos qui hosti, pdidere remp. Non manu neq; vi, quod magis eos fecisse, q̄ illis accidisse indignū est. [Verum quæstionibus, & indicio ipsius Iugurthæ) In hunc modū exemplar in pergamenis descriptum. Sed q̄ male sit hic locus in recētioribus distinctus, facile videbit, qui cōferre non grauetur. [Qui si deditus est, profecto iussis vestris obediēs erit) Sic in qbusdam reperi velut Merseburgēsi, Veneto, atq; alijs. Sed Gymnicus hoc loco rectè Dedititius. pro, si in deditionē venit. Vtitur hac voce Cicero quoq; ad Brutum cū inquit, Id S.C. plerīq; interpretantur ēc ad tuos siue captiuos, siue dedititios pertinere. Tit. Liu. eij. ab V.C. Quidquid deinde patiemur, dedititij vestri passuri. & paulò inferius, Vt dedititijs suis parcerent. Sed & Cæsar identidē est hac voce in cōmentarijs vsus. Cum Gymnico facit exemplar Fabricianum. In Badiano quod castigauit Alexāder, deditiuus est, sed haud dubie perperam. Nisi quis ita Salustium pro deditio dixisse dadititium putet, vt Marcellinus alicubi subdititios dixit, pro subdititios, lib. xxij. Sed qđ si in curia librariorum hoc cōmissum forte est? nam fuit procliuis ex alterutro in alterū lapsus. Quanq̄ & Plaut. in Amph. si mendo vacant codices, subditiuum, pro subditito dixit. [Sin ea contemnit) .s. æstimabitis qualis illa pax aut deditio sit Manuscripta, existimabitis id quod sensus magis postulat. [Atque ego tāetsi virū flagitiosissimum existimo, impune iniuriam accepisse) Quid si legas, tametsi viro flagitiosissimum pro fœdissimum atq; turpissimum. Id è manuscripto propemodū colligo. Nec aliter sensus ipse postulat. Mon. [Tamen eos sceleratissimis hominibus ignuscere) Legendum, hominibus sceleratissimis. Id & sonātius & lenius, & pręterea Salustianum magis est. Nec aliter codices in membrana descripti. [Nam & illos, quantū importunitatis habent, parū est impune male fecisse) In manuscriptis alijsq. vetustioribus est, illis, casu datiuo. [Nisi deinde faciūdi licentia eripiatur) Manuscripta ferè, et & Beroaldinū, eripitur, indicādi mō, quā veriorē esse lectionē puto. Mon. [Et vobis æterna solicitudo remanebit, cū intelligetis aut seruiēdū esse, aut per manus libertatē retinēdā) In nōnullis est, sed impressis, alterna solicitudo, pro, quæ vicissim iā de hoc, iā de illo angat & cruciet. Sed hic nihil, pnuncio. tm̄ diuersam lectionē indico suum cuiq; iudiciū relinquēs. [Nam fidei qdem & concordiæ quæ spes est?) In manuscriptis est, aut concordię, coniūctione disiūctiua quō & in impressis vetustioribus. [Facere illi iniurias, vos phibere) Sic & manuscriptū exemplar perperā in nonnullis est, iniuriam. Sic alicubi Cicero, facere iniurias oibus. &, Grauissimas iniurias voluntaria obliuione contriuerā. [Proditum imperiū vestrum est) vestrū, nō reperi in manuscriptis, ac maiore cum gr̄a abesse poterit.

GLAR. NAM illa quidem piget dicere, his annis quindecim) Haud dubie de eo loquitur tpe quo post Gracchos occisos, nobiles et ctoria elati in plebē immodice sæuiebant. Ceterum à Tyberij Gracchi cæde hic vicesimus tertius decurrit annus, à Caij aūt vndecimus. Quare quid sibi hoc in loco numerus xv. annorū velit, non satis intelligo, corruptum esse valde vereor, sed iudicet Lector. Paulò post. [Quamq. multi perierint. Quidam codices habebant multi, trisyllabon, tm̄ momenti affert tenuissimum punctū, tertiæ Romanæ vocali vel apposita vel adempta. Neutram lectionē affirmo, neutram reijcio, quam vero præferam nō habeo quod certum dicam. [Et illa q̄ hæc tempora magis placeant, cum regna, &c.) Badius legisse vř, Et illa tempora magis placent, cum regna, &c. omissis his verbis, Quā hæc. Et planior multo est sensus absque illis. Cōparat enim illa tpa, quādo regna, prouinciæ, leges, iura, iudicia, bella atque paces, postremo diuina & humana omnia penes paucos erant (quod certe factum est post Gracchorum cædam) ad ea tpa quæ olim fuerunt, qn̄ plebs in vera fuit libertate. Nisi q, malim leges: Et q̄ illa, hæc tpa magis placent, ita et illa referatur ad pristinam libertatem, & Hæc ad presentia post Gracchorum mortem. Nec mulrum ambiguo Salustio ita scriptum, sed ab sciolo quopiam et fieri solet temere mutatū. [Tametsi virum flagitiosissimum existimo impune iniuriam accepisse) Miris modis obscurus est hic sermo, nescias .n. male ne præcetut Iugurthæ, q impunita sint eius flagitia, an non precetur, sed conquetatur impunita. Dein quō intelligendū accepisse eum iniuriam qui intulerat. Quapp, si verum auctoris sensum eruere hoc loco velimus, necesse puto, vt omisso verbo virū (quod haud dubie, et pleraque huic auctori, abs temerario aliquo appositū est, qui existimauit eū de Iugurtha loqui, cū de corruptis ciuibus hic sit sermo) flagitiosissimum factum dici a Mēmio credamus, si plebs iniuriam impune acceperit, ita vt non puniat ad quod ipse hortator aderat, sceleratos illos. Quod paulò post dicturus est, Nam & illos, quantum importunitatis hñt, parū est impune male fecisse, nisi deinde faciūdi licentia eripiatur. Quanq̄ et hæc verba nō eodem modo apud omneis legūtur. Quidā per admirationē legūt, nā & illi quantum importunitatis habent, atque hic interquiescunt. Quasi diceret, Dij boni quantum illi importunitatis habent. Alij hæc ipsa verba (Quantum importunitatis habent) In Parenthesi legunt, mutato præcedente nominatiuo Illi, in accusatiuum Illos, et sit sensus. Nam & illos, qua sunt importunitate, parum est impune male fecisse, nisi deinde faciundi licentia eripiatur. Verum cū hęc oia psequi conor, parum memor, haud abs re fortasse, videbor cordato Lectori me non commētarium, sed annotationes scribere. Itaque ad alia progredior, [Neque ego vos Quirites hortor, vt iam malitis vi. vest. perp. q̄ rectè fecisse) Ego hunc sensum hercule non probe intelligo, neq; vllus Cōmentatorum explicat, nisi intelligamus fuisse lætam plebē, si q ea magnatibus peccarint, et ipsi occasio esset pœnæ ex inimicis sumēdæ. Vltimā porrò orationis huius periodum q̄ frigide tractāt. Badius ad pxime præcedentē confert suiam de memoria vel pstiti beneficij vel perpetrati sceleris. Ego aūt puto hoc eū dicere velle, Si puniātur scelerati, quod tota ōone, et fieret, egit, nō toties, egebitis auxilio tribunitio, quippe nō tot iniurię erūt.

MVLTA me dehortantur &c.) In hac ōone deliberatiua ASCEN. Mēmius callide inducit Pop. ad libertatis suę defensionem, & ad nobilitatis potentiam odio prosequendam. Sanè Quirites dicti sunt R. à Curibus oppido Sabinorum, et Sabinis aliquid concederetur, qm̄ inter Rom. & Tatium fœdus ictum erat, qui ciuitatē vnam ex duabus facerent, auctore Liu. lib. j. Sunt qui a quiri .i. hasta dictos velint, sicut Ouid. Rumulum Quirinum vocatū esse in Fastis, siue q hasta quiris &c. Sanè raro singulariter reperitur Quiris, sicut & Titienses, Luceres, Rānenses. habet aūt in genitiuo plurali per regulā Quiritum, & per sincopē Quiritū. Horat. j. Car. Ode. j. Hunc si mobilium turba Quiritium. inde aūt venit verbum Quiritare, quod est Quirites in Auxilium vocare, et hic facit Mēmius. Ordo aūt est, O Quirites .i. ò vos ciues Rom. multa dehortantur me a vobis .i. negocijs vestris curandis deterrent me. Nisi studium reip. .i. quod debeo reip. aut quo studeo prodesse reipublicæ superet .i. vincat, oia .i. dehortamenta, aut oīs obstacula, pericula & aduersa enumerat aūt dehortantia dicēs: Opes .i. facultates & potentiæ factionis .i. factiosorū videlicet Calpurnij & Scauri. Patientia vestra, qua sustertis tantam dominationem cū summo dedecore vestro. Ius nullum .i. q nullū sit ius, nullaq. iustitia regnet, ac maxime q plus periculi quam honoris att innocentiæ .i. volentibus innocenter & continenter viuere. Nam piget .i. tędiosum est ac miserū dicere, quidem illa .s. notissima vobis videlicet quā .i. quantum aut quanto ludibrio .i. irrisioni fueritis superbiæ paucorū .s. potentum, his quindecim anois .s. proxime transactis. Et quam fœde .i. turpiter, & quam .i. quantum inulti .i. non vindicati à vobis perierunt defensores vestri .s. Tybertus Gracchus, Caius Gracchus M. Fuluius, vt supra diximus. Et vt .i. qualiter animus sit vobis corruptus ab ignauia, atque socordia .i. pusillanimitate mala. qui ne nunc quidem cum .s. maxime deceat & rēs vrgenter expostulet, exurgitis .s. in vltionem iniuriarū, aut in defensionem libertatis, existentes obnoxij .i. obligati & quasi nexij obstricti, inimicis vestris .s. potentibus, sed timetis ēt nunc cum tam iustam habetis querelam, eos .i. paucos potentes qbus decet sup. vos esse terrori .i. ad terrorē. sed q̄q̄ hæc sunt talia, qualia .s. dicta sunt, hoc est, q̄q̄ plurima me dehortarentur, tamen animus .i. studium reip. subegit sup. me .i. ire obuiam potentiæ factiosorum. [Certe ego experiar) .i. attentabo libertatem .i. qđ possit libertas, quæ tradita est mihi à parente .i. à patre meo. Verum ò Quirites situm est .i. positum & constitutum in vestra manu .i. potestate, an ego faciam id .i. an experiar libertatem patris mei frustra .i. nequidquam & inaniter, an ob rem .i. commodum & vtilitatem, q.d. si adiutores eritis, ob rem, sin minus, frustra fecero. Et ne ad seditionem hortari videretur, ait: Neq; ego hortor vos ò Quirites (quod maiores vestri fecerunt sæpe) vt .i. vt vestra arma ti contra iniurias, quia nunc nihil .i. in nullo opus est vi .i. violento bello, nec secessione .i. discessione à patribus in mōtem sacrū aut Auentinum, vt fecerant olim Romani auctore Liuio. Necesse

se est, vt sup. ipsi.s.factiosi, eant præcipites.i. in ruinam, sunmet.i. proprio more.i.instituto. Probat exemplis dicens: Graues quæstiones.i.inquisitiones habitæ sunt, in.i.contra plebem Romanã occiso Tyberio Graccho, quem aiebant homines.s.inuidi, parare.s.sibi.s.prætendere regnum.i. dominationem in plebẽ Romanã, eo q populum & eius libertatem (vt hic tacite innuit) defendere moliebatur. Sanè de eius nece hæc habe: Tyberius Gracchus Africani ex filia nepos, Tribunus plebis cum prorogare sibi potestatẽ vellet, aduersis auspicijs in publicum processit, statimq. Capitoliũ petijt, vbi oppressus est ab Scipione Nasica, & eius cadauer in Tyberim cũ reliquis in ea seditione occisis proiectum. Tulerat aũt in principio legem Agrariam cui cedente Octauio, ipse cũ Appio Claudio, & Caio Graccho executor delectus est. In Attali quoque regia hereditate diuidenda, pecuniã P.R. cui agros distribuerat dispartiendam censuit, & nihil de oppidis ad senatum pertinere. Ob quas res orta seditione, cum Flauius Flaccus periculum illi imminere à potentioribus significasset, & amici eius ad audiẽtes togas accinxissent, & tela à ministris accepissent, cetera multitudine pp tumultum non intelligente quid ageretur, ipse Tyberius volens significare capitis sui periculum agi, manum ad caput imposuit, quod aduersarij (vt fit) in peiorem partem interpretantes, detulerũt ad senatum, Tyberium velle, sibi diadema imponere & regnũ occupare. Quo intellecto à percussis p tribus, cum Nasica Mutium Scæuolem tunc consulem cohortaretur liberari consulat, & ille responderet se nolle ciuilis belli auctorẽ fore, nec quenquam ciuium indẽnatum occidere, processit Nasica, Quando (inquiẽs) consul ciuitatem prodit, qui leges saluas esse cupiunt, me sequantur. Itaque cũ multis in capitolium progressus est, & orta seditione, Pub. Saturnius pede subsellijs caput Tyberij percussit, & post Lucius Rufus necem eius peregit. Sanè quia ex manus eius in caput impositione orta est opinio de occupatione regni. iden dixit, quem regnum parare homines aiebant. [Post Caij Gracchi) Addit alia potentium in plebẽ iniuriosa facinora dicens: Post cædem.i. occisionem Caij Gracchi & Marci Fuluij, de quorum nece supra diximus, item.i.cõsimiliter multi mortales.i.homines vestri ordines.i.plebeiorum (qui tres erant ordines Romanorum. Senatorius, Equester, Plebeius) sunt necati.i. occisi in carcere. Lex.s.Porcia quæ vetat in ciuẽ animaduertere pœna sanguinis, non fecit finem vtriusque cladis.i. perniciei quæ erat sub Tyberio & Caio Gracchis, hoc est non abstinebant ab ampliore cæde pp legem, sed libido.i. exæcutaius appetitus vindictæ, eorum.s. potentum, fecit finem.s. vtriusque cladis. Sed sanè fuerit.i. permittatur esse, quod (fuerit enim permissiui est modi) restituere plebi sua iura, (vt volebant Gracchi) fuerit reparatio regni, & quidqd nequit vlcisci.i. puniri, sine sanguine.i. sine sanguinis effusione ciuium, id fit.i. interpretetur factũ iure, vos tacite.i. nihil mutire audentes, indignabamini annis superioribus.i. proxime elapsis ærarium.i. fiscum expilari.i. paulatim suffurari, & reges & populos liberos.s. externos pendere.i. persoluere paucis nobilibus vectigal.i. vt dicunt pensiones & prouentus, & summam gloriam, & maximas diuitias esse penes eosdẽ.s. paucos potentes, tũ ipsi habuere parum.i. paruipendebant nec contenti erant, suscipisse impune hæc talia facinora. Itaque.i. & ita, leges, & maiestas vestra, & omnia diuina & humana sunt tradita postremo hostibus.s. vestris.s. potentibus. Neque pudet aut pœnitet eos qui fecere ea, sed ipsi incedunt magnifice per ora vestra.i. ante conspectum vestrum, ostentantes.i. iactantes, Sacerdotia & consulatus, & pars.i. ipsi partim triomphos suos, quasi habeant ea s. iam dicta, honori.i. ad honorem & non prædæ.i. ad prędam. Serui comparati.i. empti, ære.i. pecunia dominorum, non perferunt.i. non perpetiuntur imperia iniusta dominorum. Vos qui estis nati in imperio, toleratis æquo.i. patienti animo seruitutẽ? q.d. in indigne facitis. [At qui sunt hi &c.) Summo artificio vtitur ad odium concitandum, cum scelestissimus & eosdem abiectissimos summa facinora ausos ausisq. potitos doceat, dicens: At.i. quales sunt (vt apud Poëtã: Qui iuuenes quantas ostentant aspice vires) hi qui occupauere remp. inuidiose, & callide assumit quod probare nititur, videlicet remp. à paucis potentibus occupatam, tuuasam. vnde respondet: Sunt sup. homines sceleratissimi, manibus cruentis.i. habentes manus cruẽtas cruore innocentum homines immani auaritia.i. habentes immanem auaritiam, nocentissimi cum iñ ob conscientiam deberẽt esse submississimes. Quibus.s. hoibus, decus.i. honestas, & fides.i. fidelitas, pietas.i. obseruantia, & pius cultus dei & parẽtum, postremo.i. vt postremo verbo dicam, omnia honesta atque inhonesta sunt quæstui.i. ad quæstum.i. lucrum. Pars eorum.i. ipsi partim habent pro munimento.i. defensorio in quo confidunt occidisse tribunos plebis, quia per eorum necem alijs plebeis timori sunt. Alij hñt pro munimento fecisse quæstiones.i. vt dñt inquisitiones & informationes, & post illas accusationes iniustas.i. iniquas & falsis testibus comprobatas. Pleriqne.i. plurimi eorum hñt pro munimento, fecisse in.i. contra vos, cædem.i. occisionem, & seditionem motti sutam. Itaque.i & ita, quantum.i. vt, quisque fecit pessime, tã.i. tm, hoc est, ita maxime tutus est. quia maxime timetur, quẽ quis .n. timet offendere non audet. Et ita ipsi transtulere.i. vsurpauerunt sibi metum.s. passiuum quo metuantur, à scelere suo.i. a se perpetrato, ad ignauiam.i. inutilitatem ad opus & oscitationem vestrã, q.d. si vos strenui essetis, ipsi in vos superbi pp scelus à se cõmissum non essent. Quos omnis.s. sceleratos, cupere eadem.i. easdem res, odisse esdem, metuere eadem.i. hrẽ idem velle & nolle, & per id paria studia (quibus nihil melius conciliat inter bonos amicitiã, vt Ciceroniano Lælio placet) coẽgit.i. cõpulit & cõgrugauit in vnũ.s. collegium. Cogo.n. dr quasi coago.i. simul ago seu impello. vt, Tityre coge pecus. Sed hæc.i. hmõi conciliato est amicitia inter bonos: (quia vt Cicero docet, paritas studiorum maxime conciliat amicitiam, quæ si vera sit, non nisi inter bonos est) & est inter malos factio.i. seditio seorsum ab alijs cõsultatio & machinatio, hoc est dum boni consentiunt, amicitia est, dum mali, vt modo pauci potẽtes, seditio. [Quod si).i. certo scio q si vos haberetis tantam curã libertatis.s. amissæ recuperandę, aut si quam adhuc habetis conseruandæ, q̃.i. quantum illi.s. aduersarij vestri sunt accensi ad dominationem.i. regnũ in vos obtinẽdam. Profecto.i. reuera neque resp. vastaretur, vt nunc sup. vastatur, & vestra beneficia.i. magistratus qui à vobis conferũtur, forent.i. essent penes optimos, non penes audacissimos. Maiores vestri (inuidiose vestri, non nostri, q.d. uobis imitandi cum eos imitere) gratia iuris parandi.i. acquirendi, & gratia maiestatis constituendæ, armati per secessionem.i. per singularem habitationem, occupauerunt bis mõtem Auentinum, qui vnus est ex septem collibus Romæ. Nunne uos nitemini.i. niti debebitis, q.d. maxime licet non faciatis: summa ope.i. summa facultate, pro libertate quam accepistis ab illis.s. maioribus uestris? Atq; eo magis sup. debetis niti, q̃ illi, q.i. quia aut eo.i. tãto magis, quo.i. quãto maius decus.i. probrũ est omittere parta.i. acquisita, q̃ non parauisse.i. acquisiuisse oĩno ubi quia parta dixit, conformiter dixisset peperisse, vbi natus si fuisset. [Dicet aliqs) Facit Anthipophoram.i. obiectionẽ sibi, cui rñdet dicens, Aliqs oia sup. Quirites q audieris q dixerim non esse opus ui aut secessione & iñ obsistendũ: dicet igitur ò Mẽmi quid censes.i. iudicas sup. faciendum esse? rñdet Mẽmius, q.d. Ego cẽseo uindicandum.i. uindictam exercendã esse in.i. contra eos, q prodidere remp hosti.s. Iugurthæ, uindicandum inq̃ non manu.s. propria, neq; ui sup. alia, quod fecisse.s. uindictã sumptã esse ui, est magis indignũ uobis.i. magis contra dignitatẽ uestram, q̃.s. sit indignũ accidisse illis, q.d. illi quidẽ digni sunt, in quos ui & manu animaduerteretur, sed uobis non est dignum.i. honestũ & conueniens ut id in conciues faceretis. uerũ.i. sed, ego censeo uindicandũ in eos quæstionibus.i. inqsitionibus & informationibus (ut dñt) ex indicio.i. reuelatione ipsius Iugur. Et si dicãt, quõ habebitur Iugurtha? dicit q faciliter, utpote, qui.s. Iugur. si est deditus sup. uere ipse erit obediẽs iussis uestris, & ita ueniet uocatus, sin.i. sed si contẽnit ea.s. iussa uestra.s. id est illis certe & sciẽtes existimabitis.i. iudicabitis, qualis sit illa aut ista pax & deditio, ex qua.i. per quã, maxima impunitas scelerum peruenerit ad Iugur. & maxime diuitiæ peruenerint ad paucos potentes & dãna & dedecora.i. opprobria maxima sup peruenerint ad rẽp. cẽseo, sup. sic faciendum nisi forte ita sit q satietas dñationis eorum nondũ tenet vos, & si illa tpa.s. subsecuta necem Gracchorum .i. in quibus tpibus: Regna, prouinciæ, leges, iura, iudicia, bella, atque paces, postremo oia diuina atque humana.i. quæcunque P.R. essent, erãt penes paucos.i. in potestate & dñatione paucorum.s. potentium. Aũt, pro sed, cum vos inuicti ab hostibus extiterint imperatores omnium gentium habebatis satis.i. contenti eratis, retinere animã.i. vitam. nam quia vestrum audebat recusare seruitutem.s. paucorum potentium? quasi diceret nemo. Et nisi inquam illa tpa magis placent vobis q̃ hæc tpa in quibus potentię obuiatur & libertas partim vindicata est, q.d. puto q non. At ego tametsi existimo rem flagitiosissimum.s. Iugurthã accepisse impune.i. sibi condonatam sine punitione, iniuriam.s. actam, vtpote quã intulit, sicut offensa est eius qui offendit, offensio eius q offenditur, tñ paterer.i. ferrem æquo animo vos ignoscere.i. veniã dare hominibus sceratissimis.s. Calpurnio, Scauro & consimilibus, quorum consensu Iugurtha impunis euasit, qm ipsi sunt ciues.s. Rom. nisi misericordia.s. erga illos habita, esset easura.i. euasura in perniciẽ.i. interitum aut graue damnum reip. Nã &.i. etiam

etiam illis est paruum.i.parum videtur) quantum, quasi diceret videte, quantum importunitatis habent) fecisse male.s.condonando Iugurthæ tantum facinus impune.i.sine vindicta quia peiora facient. Nam nisi licentia.i.mala permissio faciundi.s. quæ velient, eripiatur deinde sup.ab eis, &.i.simul, æterna.i.perpetua solicitudo remanebit vobis cum intelligetis aut seruiendum esse.i. quòd vos aut illi seruire debebitis, aut libertatem sup.vestram esse retinẽdam per manus.i.per vim, qua nunc opus non est. Nam quidem.i.certe, quæ spes est fidei.i.fidelitatis & concordiæ.s.habendæ cum talibus hominibus, tam auaris vt etiam reip. decus vendiderint, & dominationis cupidissimis? Nam vt addit, illi volunt dominari, vos sup. vultis esse liberi, illi volunt facere iniuriam, & vos vultis prohibere, & ita nulla conueniet inter vos concordia. Postremo illi vtuntur socijs nostris veluti hostibus.i. seruiliter, & inclementer eos tractant, & vtuntur hostibus.s.Iugurtha & militibus eius pro socijs, quia cum eis consultant & conueniunt ac pacem agitant, potest ne pax aut amicitia esse in mentibus tam diuersis, q.d.nequaquã. Quare ego moneo & hortor vos ne omittatis tantum scelus impunitum. Tãtum dicit scelus, quia non peculatus.i.furtum, Ærarij.i.publici thesauri quem fiscum vocant, est factus.s.ab illis, neque pecuniæ sunt ereptæ socijs per vim, vt ab illis qui repetundarum accusantur, quæ.s.flagitia quanquam sunt grauia.i. grauiter & moleste ferenda tamen habentur.i. reputantur pro nihilo ea consuetudine, quia vulgo talia faciunt. Verum multo grauius commissum est facinus. Nã auctoritas senatus Romani est prodita hosti acerrimo.s.Iugurthæ eam contemnenti. Vestrum imperium est proditum.i.porrò datum & in manus alterius & resp.sup.vestra fuit venalis, domi, cum de Iugurtha ageretur in senatu, & militiæ.i.cum res ageretur in expeditione militari in Africa. Quæ.s.auctoritas senatus imperium vestrum & resp.nisi.i.si non erunt quæsita.i.requisita & recuperata, & nisi sup. erit vindicatum in noxios.i. sontes qui talia prodiderunt, quid erit reliquum.i. quid restabit, nisi vt viuamus obedientes illis, qui fecerunt ea? q.d.nihil. Nam facere impune.i.sine punitione sup.id, quod libet.i.quidquid placet aut composita est vox, quodlibet.i. quamlibet rem id, est esse regem. Neque ò Quirites, ego hortor vos, vt malitis ciues vestros fecisse perperam.i. peruerse, quàm rectè.i.decenter, sed supp. hortor (quod tamen non venuste repetijsset) ne eatis perditum.i.ne perdatis bonos, ignoscendo.i.veniam dando, aut dissimulãdo quasi non noscatis vt parcatis, malis.i.noxijs & sontibus. Ad hoc.i.insuper præstat.i præstat & melius est multo (quidam multũ legunt) in republica esse immemorem.i.ingratum quia oblitum beneficij, quod bonus contulit in remp. quàm maleficij, quod malus commisit in remp.id est multo præfertur negligere bonis referre gratiam pro beneficio reip.impenso, quam negligere punire malos pro crimine in remp.cõmisso, quia bonus, qui beneficium contulit, fit tantum modo.i.duntaxat segnior ad beneficia alia conferenda: At.i.sed è contrario malus fit, sup. improbior.i.insolentior, & magis iniurius. Ad hoc.i. insuper si non sint iniuriæ quas faciunt malefici, tu egeas.i quibus egeat haud sæpe.i. raro auxilij s.quod bonus conferat, & ita minore periculo negligitur.

HAEC atque alia huiuscemodi sæpe dicendo C. Memmius pop.R.persuadet, vti L.Cassius, qui tũ prætor erat, ad Iugurtham mitteretur: eumq. interposita fide publica, Romam duceret, quo facilius indicio regis, Scauri, & reliquorum, quos pecuniæ captę arcessebãt, delicta patefierent. Dum hæc Romæ geruntur: qui in Numidia relicti à Bestia exercitui præerant, secuti moré imperatoris sui, plurima & flagitiosissima facinora fecere. Fuere, qui auro corrupti, elephantos Iugurthæ traderent: alij per fugas venderẽt: pars ex pacatis prædas agebant: tanta vis auaritię in animos eorum veluti tabes inuaserat, At Cassius P. R. perlata rogatione à C. Mẽmio, ac perculsa omni nobilitate, ad Iugurtham proficiscitur: eiq. timido, & ex conscientia diffidenti rebus suis, persuadet, * qm̃ se P.R.dedisset: ne vim, quàm misericordiam eius experiri malit. priuatim præterea fidem suam interponit: quam ille non minoris, quàm publicam ducebat: talis ea tempestate fama de Cassio erat. Igitur Iugurtha contra decus Regium, cultu quàmaxime miserabili, cum Cassio Romã venit. Ac, tametsi in ipso magna vis animi erat, cõfirmatus ab omnibus, quorum potẽtia, aut scelere cũcta ea gesserat, quæ supra diximus, C.tñ Bebium trib. pl. magna mercede parat: cuius impudentia cõtra ius, & iniurias oẽs munitus foret. At C.Memmius aduocata concione, quanquã regi infesta * plebs erat: & pars in vincula duci iubebat: pars nisi socios sceleris sui aperiret, more maiorum de hoste suppliciũ sumi: dignitati magis quàm iræ cõsulens, sedare motus & animos eorum mollire. postremo cõfirmare fidem publicam per se inuiolatã fore. Post vbi silẽtium cœpit: perducto Iugurtha, verba facit: Rom. Numidiæq. facinora eius memorat: scelera in patrẽ, fratresq. ostendit: quibus iuuãtibus, quibusq. ministris ea egerit, quanquã intelligat P.R. tñ velle manifesta magis ex illo hr̃e. si verum aperiat, in fide & clementia P.R. magnam spẽ illi sitam: sin reticeat, non socijs saluti fore, sed se, suasq. spes corrupturum. Deinde. vbi Mẽmius dicendi finem fecit: & Iugurtha rñdere iussus est: C.Bebius trib.pl. quem pecunia corruptum supra diximus, regem tacere iubet. ac tametsi multitudo, quæ in concione aderat, vehementer accensa, terrebat cũ clamore, vultu, sępe impetu, atq; alijs oĩbus quæ ira fieri amat: vicit tñ impudentia. Ita populus ludibrio habitus, ex cõcione discessit. Iugurthæ, Bestiæq. & ceteris: quos illa quæstio exagitabat, animi augescũt. Erat ea tempestate Rom. Numida quidã nomine Massiua Gulussæ filius, Masinissæ nepos: qui qa in dissensione regũ, Iugurthæ aduersus fuerat, dedita Cirtha, & Adherbale interfecto, profugus ex Africa abierat. Huic Spurius Albinus, qui ꝓximo anno post Bestiam cum Q.Minutio Rufo cõsulatum gerebat, persuadet, qm̃ è stirpe Masinissę sit: Iugurthamq. ob scelera inuidia cũ metu vrgeat: regnum Numidiæ ab Sen. petat. Auidus consul belli gerundi, mouere, quàm senescere oĩa malebat. ipsi prouincia Numidia, Minutio Macedonia euenerat. Quæ postq̃ Massiua agitare cœpit: neq; Iugurthæ in amicis satis præsidij est, q eorum alium conscientia, aliũ mala fama & timor impediebat, Bomilcari proximo ac maxime fido sibi imperat, precio, sicuti multa confecerat, insidiatores Massiuæ paret, ac maxime occulte. Sin id parũ procedat; quouis modo Numidam interficiat. Bomilcar mature regis mandata exequitur, & per homines talis negocij artifices, itinera, egressusq́ eius, postremo loca, atq; tpa cuncta explorat, deinde, vbi res postulabat, insidias tẽdit. Igitur vnus ex eo numero, qui ad cædẽ parati erant, paulo incõsultius Massiuam aggreditur: illumq. obtruncat. Sed ipse deprehensus multis hortantibus, & in primis Albino cõsule, indicium profitetur. Fit reus magis ex ęquo & bono, quàm ex iure gẽtium Bomilcar comes eius, qui Rom. fide pub. venerat. At Iugurtha manifestus tanti sceleris, nõ prius omisit contra verũ niti, quàm animaduertit super gratiam, atque pecuniam suam inuidiam facti esse. Igitur quanquã in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat, regno magis, quàm vadibus consulens, clam in Numidiam Bomilcarem demittit, veritus ne reliquos populares metus inuaderet parendi sibi, si de illo supplicium sumptum foret. Et ipse paucis diebus eodem profectus est, iussus à senatu Italia decedere. Sed postquam Roma egressus est, fertur sæpe eo tacitus respiciens, postremo dixisse, Vrbem venalem & mature perituram, si emptorem inuenerit.

HÆC

* Vetusta exemplaria habent Quo pop. Rom dedisset etc.

* plebes

SOLVTA

HAec atq; alia) Dicit Memmium oratione sua persuasisse populo id qđ volebat, videlicet vt mitteretur L. Cassius Prætor ad Iugurtham, & eum interposita fide pub. Romam adduceret, vt ipse Iugurtha indicaret & panderet, qui fuissent illi ciues Rom qui ab ipso pecuniam acceperant. L. Cassius hic fuit vir summæ seueritatis. Nam multæ eius erant seueritatis exempla hic ĕt trib. pl. plures leges tulit ad minuendam nobilitatis potentiam. Huius erant leges de suffragijs ferendis non voce, sed per tabellā. [Prætor erat) Decē prætores Romæ creabātur, qui ius populo dicerent. Similiter decē trib. pl. quorum magna erat auctoritas. Nam ad defensionem populi creati erāt. [Interposita fide pub.) .i. data fide pub. vt Iugurtha securus veniret Romam, & inuiolatus esset. [Scauri & reliquorū, quorū delicta patefierent, quos captæ pecuniæ arcebant) ideo volebant Iugurthā Romā venire, vt eius indicio facilius crimen Scauri & reliquorū patefieret, qui dicebant, se pecuniam accepisse ab ipso Iugurtha. [Quos captę pecunię arcessebant).i. quos pecuniæ acceptæ accusabant. Arcesso & arcesso signāt euoco vel aduoco, arcesso vero signat accuso. Si aūt legeris accersebant, siue accersibant. i. aduocabant, & est sensus, quos pecuniæ acceptæ Romam aduocabant vt ad iudicium venirent, dicimus aūt accerso tertiæ coniugationis, & accersio quartæ, & signat aduoco & appello. [Dū hæc Romæ geruntur) Dicit nunc qđ fecerint illi, qui in Numidia relicti fuerunt à Cōsule, vt exercitui præessent. [Elephantes) Quos Iugurtha tradiderat Romanis in ꝯditionibus pacis. [Alij perfugas) Perfugæ dicūt illi qui fugiunt ad hostem. [Ex pacatis).i. ex populis, q pacem cum Rom. habebant. Tanta via auaritiæ, hæc flagicia perpetrabant ꝑ nimiam auaritiam, quæ aios eorū velut quędam pestis inuaserat. [At Cassius ṗtor) Postq̄ breuiter dixit, qđ in Numidia gestū sit ab his, q præerant exercitui, reuertitur, vt ostendat qđ fecerit Cassius ṗtor, qn electus erat à pop. vt ad Iugurtham ꝓficisceretur. [Perlata rogatione).i. ꝑlata lege, hoc est data lege. Et quæ erat hæc lex? videlicet, vt Cassius ṗtor ad Iugurtham iret, & eū data fide pub. Rom. duceret. Nam qdqd pop. decreuit siue iubet, dī rogatio siue lex, siue plebiscitū, nā nobilitas & sen. vehementer timere cœpit hac lege perlata. Multi.n. timebant, ne si Iugurthā Romam veniret, ab eo panderentur, qs pecuniam ab ipso accepissent, & ita damnaretur. [Eiq̄).s. Iugurthæ. [Et ea conscientia rebus suis diffidenti) Quia sciebat se talia scelera ꝑpetrasse vt merito timere deberet rebus suis. [Persuadet, quo se P.R. dedisset).i. persuadet Iugurthæ, vt se P.R. daret, & ab eo veniam peteret. [Priuatim) Cassius, tanquam legatus ea parte P.R. Iugurthæ ꝓmittebat, illum tutum & inuiolatum fore, si Romam iret, & hæc erat fides pub. sed priuatim postea, non vt legatus, sed vt Cassius fidem suam interponebat, promittens et suū auxilium, si Romam iret, & oīa libere sicuti gesta erant aperire. [Non minoris).s. precij Iugurtha tanti æstimabat fidem Cassij, quanti æstimabat fidem P.R. [Ducebat).i. existimabat. [Contra decus regium) Quia reges vestibus preciosis vti fermè solēt, hic vero vestitu sordido & abiecto vsus est ad eliciendā misericordiam [Cultu).i. ornatu & vestitu miserabili. [Ac tametsi) Dicit quid fecerit Iugurtha, postq̄ Rom. venit, ad præsidium consuetū confugit videlicet, vt pecuniam sibi fautores pararet ergo Caiū Bebiū trib. pl. pecunia corrupit, cuius auxilio tutus esset contra omnes iniurias, & cōtra ius. Tāta aūt erat auctoritas vnius trib. pl. vt vnus ꝓhibere posset, ne fieret id quod reliqui oēs tribuni vellent. Erant aūt vt diximus, decem tribuni. Ordo est, ac ille cōfirmatus ab oībus potētia, aut scelere, quorum gesserat ea cūcta, quæ supra memorauimus, parat C. Bebium trib. pl. magna mercede, impudentia cuius esset munitus contra ius & oēs iniurias, tametsi magna vis animi erat in ipso. [In ipso).s. Iugurtha. [Cōfirmatus).i. cohortatus. [Magna mercede).i. magno præmio, magna pecunia. [Parat).i. præparat. [Impudentia).i. per impudentiam, & bene impudentiam eius dicit, q contra ius Iugurthā tueri paratus esset, ꝯtra ius & iniurias. i. contra iustitiam & iniustitiam. [Munitus) Armatus & tutus. [At C. Mēmius) Ordo est, At pro sed C. Mēmius cōsules, magis dignitati q̄ iræ, sedare ꝓ sedabat mot⁹, & mollire ꝓ molliebat aios eorū, & postremo ꝯfirmabat fidem pub. fore inuiolatam per se, q̄q̄ pleb. erat infesta regi, & q̄q̄ pars iubebat illum duci in vincula, pars iubebat supplicium sumi de hoste more maiorū, nisi aperuisset socios sui sceleris. Sensus patet. [Aduocata concione).i. multitudine pop. conuocata ad cōcionem. [Infesta).i. irata. Regi).s. Iugur. in vincula, ecce quomodo irata erat plebs ꝯtra Iugurtham, qa pars iubebat illum in carcerem duci, pars iubebat illum occidi, nisi indicasset socios sceleris. [In vincula).i. in carcerē. [Aperuisset).i. indicasset, detexisset. [More).i. sm consuetudinem maiorū & antiquorū, q a ita antiqui facere consueuerant. [De hoste supplicium sumi).i. Iugurtham interfici debere. [Dignitati magis quā iræ consulens).i. magis attendens dignitatem P.R. q̄ iram, quia non decebat P.R. facere id qđ ira suadebat. Nam si de Iugurtha supplicium sumpsisset, cōtra dignitatem suam fecisset, quia fidem datam Iugurthæ violasset. [Sedare) Pro sedabat. i. quiescere faciebat. [Motus).i. iram & indignationem. [Mollire) Pro molliebat. i. mitigabat. [Postremo confirmabat fidem pub. per sese inuiolatam fore) .i. dicebat & affirmabat se non esse passurum, vt fides pub. violaretur, quam Iugurthæ dederant per Cassium prætorem. [Post vbi silentium) Cum in ꝯcione oēs silentium fecissent, in medium ꝓductus est Iugurtha, tunc Mēmius ipsū ṗrīte commemorare cœpit oīa scelera eius, quæ cōmiserat in Micipsam & Hiempsalem, & Adherbalē, hortatusq. est eum vt libere aperiret & diceret, q ciues Ro. adiuuissent illum ad hęc scelera perpetranda dicens, P.R. scire & intelligere, qui fuissent illi ciues, sed tñ cupere ex ipso Iugurtha oīa magis habere manifesta. [Post vbi).i. postq̄. [Producto).i. in medium ꝯcionis ducto. [Romæ) Videlicet quemadmodum Ro. ciuea corrupisset pecunia. [Numidię).i. scelera, quæ in Numidia commiserat, cōmemorat. [In parrem) .s. Micipsam qa impie & crudeliter vsq; ad mortem ꝑsecutus eum, & filios eius, à quo ipse in filium fuerat adoptatus. [In fratres).s. Hiempsalem & Adherbalem, quos crudelissime necauerat. [Quibus iuuantibus) Et dicebat P.Rom. tātum velle habere ex illo magis manifesta q̄q̄ intelligeret. s. P.R hoc videlicet, quibus iuuantibus, quibus ministris gesserat ea. [Quibus).s. ciuibus Rom. [Ea illo).s. Iugurtha. [Si verum) Et dicebat magnam spem esse sitam illi in fide & clementia P.R. si aperiat vera, sed dicebat illum non fore saluti socijs, sed esse corrupturum & suam opem, si reticeat. [Aperiret).i. indicaret & pāderet. [Sitā).i. positā [Sin reticeat).i. sed si taceat. [Non socijs) Videlicet ciuibus Rom. q iuuerunt illum. O Iugurtha si verum dixeris, tu sperare potes misericordiam P.R. sed si veritatem dicere nolueris, socios tui sceleris non propter hoc seruabis, sed te ipsum & tuum pręsidiū destrues. [Corrupturum) .i. destructurum. [Deinde vbi) Vide quem euentum habuit consiliū & diligentia Memmij, qui tamen studio P. R. cohortatus fuerat ad vindicandum scelus consulis Bestiæ, & aliorum ciuium, qui cōplices & socij eius fuerant ad fœdus tam ignominiosum cum Iugurtha faciendum: Mēmius oratione sua a pop. impetrauerat, vt inquisitio fieret de crimine consulis & sociorum. Et vt melius veritas inueniri posset per indicium Iugurthæ obtinuerat, vt Cassius prætor ad Iugurtham mitteretur, qui eum data fide publica Romam adduceret. Iugurtha Romam venerat. Res iam in eo erat vt veniret in lucem. Et ecce vnius Bebij trib. pl. impudentia, hæc oia tanta diligentia & studio comparata subuertit. Nam cū Memmius exposuisset scelera Iugurthæ. iussissetq. illum veritatem dicere, qui ciues Rom. socij eius fuissent, Bebius ex altera parte iussit illum tacere. At illa nihil actū est, concioq. illico est soluta. Neq; vlla res alia Romam ac patres armauit in bella ciuilia, nisi seditiones, tribunitiaq. quæ procellæ, primo qdem ciuili sanguine Roma maculata est seditione Grac. qui dū immoderate nimis libertatem plebis & inita tueri conantur, totam ciuitatē in arma compellunt. Hinc secutum est bellum ciuile C. Marij & L. Syllæ, cui. Seru. Sulp trib pl. causam maxime præstitit rogatione sua, per quam C. Mario bellum Mithridaticum demandari fecerat, ad quod iam L. Sylla destinatus erat, hoc bello tota Italia sanguine ciuili repleta. Postremo C. Cęs. & Cn. Pomp. funestum ac luctuosum bellum extitit, C. Curio. maxime trib. pleb. & M. Antonij scelere concitatum. Nam à principio C. Cęs. feroces animi atq; impetus leniri ac reprimi posse videbant, nisi eos funesta fax Curionis & Antonij in incepto vehementius accendissent, in qđ bellum non tota modo ciuitas, cunctaq. Italia, sed totus orbis terrarū cōspirauit. [Terrebat eum).s. Bebium. Ordo est. tñ impudētia Bebij vicit, tametsi multitudo, quæ erat in ꝯcione vehementer accensa terrebat eū clamore. vultu, & sæpe impetu, atq; alijs modis oībus, quę ira amat fieri. Quāuis multitudo populi verbis: vultu, & minis Bebium terreret, tñ ab incepto moueri nō potuit. [Vultuq.).s. iracūdo. [Impetu) Quia nōnunq̄ irruebant in eum minātes, nisi desisteret ab incepto. [Quę).i. quę res, nam oia superiora refert, videlicet ad clamorem, vultū, impetū, & ad oēs alios modos. [Ira amat fieri) Quia hō iratus ita ferme facere ꝯsueuit, vt verbis durioribus & minis nōnunq̄ vtatur ita populus ludibrio habitus. i. populus ludificatꝰ. [Exagitabat).i. vexabat. [Quæstio).i. inquisitio. [Augescunt) i. crescunt. [Ex tēpestate) Hucusq; differuit quem euentū habuerit conatus Memmij, qui inquisitionem facere volebat de crimine ꝯsulis, nunc trāsit ad aliam rē narrandā. Dicit.n. eo tpe Rom. fuisse quēdā de Numidia

midia ꝓuincia,noīe Massiuam filium Gulussæ, nepotem Masinis
ſæ,cui cum Sp.Albinus consul persuasit,vt à senat.peteret regnū
Numidiæ,qm̄ quidem ipse erat de sanguine Masinissæ, & Iugur.
eo tpe in magno odio esset,ac metu.[Ea tempestate]In tempo-
re quo Iugurt. erat Rom. erat ēt quidam Numida .i. quidam de
Numidia prouincia,Massiua noīe,filius Gulussæ, nepos Masinis
sæ,vt supra visum est hic ergo cum esset filius Gulussę,nepos erat
Masinisse.[Dedita Cirtha]Hic ex Africa Romā venerat,qm̄ Ad-
herbal obsidionem diutius ferre non valens,Cirtham vrbem Iu
gur.tradiderat,& ipse à Iugurtha interfectus erat.[Dedita Cir-
tha].i.tradita Cirtha ciuitate in manus Iugurthæ.Profugus dici
tur,q procul à sedibus suis vagatur.[Hoic Spurius]Ordo est Sp.
Albinus,qui post Bestiam gerebat consulatum cum Minutio Ru
fo,persuadet huic,vt petat a senatu regnum Numidiæ,qm̄ sit ex
stirpe Masinissæ. Et qm̄ inuidia cum metu vrgeat Iugurtham ob
scelera.[Post Bestiam]Post Bestiam consulem creatus est consul
Sp.Albinus.[Quinto]Quia quinquies consul fuerat.[Ea stir-
pe].i.ex progenie.Stirps masculino gn̄e,truncum arboris,vel ra
dicem significat.Stirps vero fœminino gn̄e, ꝓgeniem & prosa-
piam significat. Duæ rōnes erant,per quas Albinus consul suade
bat Massiuæ,sit regnum Numidiæ à senat. peteret. Prima ratio
erat,q Massiua ex sanguine Masinissæ, & ex ꝓgenie erat. [Se-
cunda ratio,q Iugur.eo tpe erat in summis angustijs pp scele-
ra eius.[Inuidia cum metu].i.inuidia & metus.[Vrgeat].i.pre-
mat.[Auidus]Ostendit causam quare Albinus consul hoc suade
bat Massiuæ,quia videlicet, auidus erat belli gerendi.Cum ergo
Albino consuli decreta esset ꝓuincia Numidiæ , videbat bellum
geri oportere contra Iugur.si senatus regnum Numidiæ Massi-
uæ concessisset, quia Iugurt.regnum Numidiæ sine bello Massi
uæ tradere noluisset. Atq; ita futurum erat , vt consul exercitu
suo Massiuam in regnum induceret,qđ sine bello fieri non pote
rat.[Auidus]Consul auidus gerundi belli,malebat oīa moueri,
q̄ senescere. Consul inquit cupiebat oīa potius turbari q̄ quie-
scere,vt sic causam hēret belli gerendi.[Mouere].i.turbari .s. in
ꝓuincia Numidiæ.[Quā senescere].i.qescere,torpescere.[Ma
lebat].i.magis volebat.[Ipsi].s.Albino ꝯsuli.[Minutio]alteri cō
suli.[Quæ postq̄]Ordo est.Iugurtha imperat Bomilcari ꝓximo
ac maxime fido sibi,vt paret insidiatores Massiuæ maxime occul
te dico paret precio,sicut multa confecerat,& interficiat Numi
dam quouis modo,si id parum ꝓcedat,& hoc faciat,postq̄ Massi
ua cœpit agitare, quæ.s.illa & postq̄ non est satis prędidij Iugur
thæ in amicis, q pro quia conscientia impediebat alium eorum,
& malafama,& timor impediebat alium.Cum inqt,Massiua tra
ctare cœpisset cum Senat.vt sibi regnum Numidiæ cōcederetur ,
Iugurt.desperato amicoꝝ præsidio,cum Bomilcare ꝓpinquo &
amicissimo suo tractare cœpit,quō Massiuam interficeret . itaq;
ipsi Bomilcari imperat,vt huies pecunia ꝑparet, qui per insidias
Massiuam interficiant occulte, etsi occulte ꝑ insidias occidi non
posset,alio quocunq; modo ipsum interficiant.[Quare postquā
Massiua agitare cœpit].i.postq̄ Massiua tractare cœpit, vt sibi se
nat.regnum Numidiæ daret.[Aliū cōscientia impediebat]Quia
qui pecuniā ab ipso acceperant nō audebant Iugur.in hac causa
defendere pp conscientiam,videlicet, qa sciebant se pecuniam acce-
pisse.[Alium mala fama & ti.]Vnum pendet ex alio nam mala fa
ma hēbant qui à Iug.pecuniam acceperāt,& ideo timebant.[Pro
ximo] .i.ꝓpinquo.[Fido].i.fideli.[Precio].i.pecunia.[Paret].i.
præparet.[Sin id parum procedat].i.sed si id non veniat ad effe-
ctum,videlicet, vt occulte interficeretur . [Quouis modo] Ac si
diceret apte.[Numida].i.Massiuam.[Mature].i.celeriter. [Exe
quitor].i.perficit.[Talis negocij artifi.] .i.ꝑ hoīes,qui talia ne-
gocia,videlicet homicidia ꝑpetrare consueuerant.[Explorat].i.
inuestigat.[Paulo inconsultius].i.paulo incautius,sed qūo dicit
paulo incautius eum aggressum fuisse,cum dicat q illum interfe
cerint,ideo hoc dicit,q a licet eum occiderit,tō ipse quoq; com-
prehensus est.[Indicium ꝓfitetur].i.pollicetur,se indicaturū es-
se cuius ꝯsilio Massiuam occiderit.Atq; ita ꝯfessus est se à Bomil
care missum ad interficiendū eum,igitur Bomilcar accusat. [Fit
reus]Bomilcar fit reus magis ex æquo & bono,q̄ ex iuregentiū.
Iusgentiū est,vt fides pub.inuiolata seruet , ergo iusgentiū postu
labat,& exigebat,vt Iugurtham cū comitibus suis R.ob fidē pub.
datā,tutus oīno & inuiolatus esset,& si Ro.interim deliquisse in
ueniretur,non tunc puniretur,sed in locum remitteret vbi fides
pub.ei data erat.s.in Numidiā,deinde ab eo satisfactio iniuriæ
peteretur q si satisfacere nollet,tūc eo bello ꝑseq iuregentiū P.
R.licuisset.Hic igr̄ rigor iurisgentiū erat . Sed eqtas & bonū de
hoc rigore aliquid remittunt.Nam æquum & iustū est, vt q non
accepit iniuriam,non faciat.Cum ergo Iug.& comites Romę tu

ti & inuiolabiles essent,eqtas exigebat,vt ipsi quoq; alijs iniuriā
non inferrent. Quia ergo Bomilcar occidi mādauerat Massiuā,
ex iure eqtatis accusatus est.[Fit reus].i.accusatur, q Massiuā se
cerit interfici,nam reus dr̄ ille,q accusatur, siue ille a quo in iu-
dicio aliqd petitur,actor dr̄ ille qui accusat, siue ille qui petit alī
quod in iudicio.[Ex æquo].i.eqtate.Nam æqtas postulat,vt qui
non lędit,non lędat,& q iniuriam non accipit,iniuriā non infe-
rat.[Bono].i.ex iusto,ex iustitia æquū & bonū patres iuris sunt.
[Ex iuregentium] Iusgentium,dr̄ qđ apud oēs gentes seruatur,
quale est,vt legati vbiq; sint tuti,fides pub.vbiq; inuiolata serue-
tur,liberi parētes obseruēt,& eos in necessitate alant,& similia.
[Comes eius] .s. Iugurthæ,& hæc erat causa,quare ex iuregen-
tium Bomilcar Rom. tutus erat,& inuiolabilis,qa comes Iugur
thæ erat,q Rom.venerat data ei pub.fide. [At Iugur.]Vide qđ di
cat,Iugurtha nō prius cessauit defendere Bomilcarem, q̄ cogno
uit inuidia facti,& atrocitatē sceleris vincere grām, & pecuniam
suam,& ob eā cām,cum videret futurum esse,vt Bomilcar dāna-
ret,q plus poterat inuidia, & atrocitas sceleris,vt dānaretur,q̄
grā de pecunia sua,vt defenderetur,eū iudicio subtraxit,& occul
te in Numidiā eū dimisit,nec de dānato sup.sumeret, & hoc est
qđ dicit.[Manifestus tāti sceleris]Notanda ꝯstructio,dicim9 .n.
hic manifestus est furti,ut hoc loco Iugurtha manifestus tāti sce
leris , qa manifeste oēs intelligebāt cām ꝑpetratæ cædis ab ipso
Iugurtha esse ꝓfectā.[Nō prius omisit ꝯtra verū niti].i.nō priu9
cessauit ꝯtra veritatem tēdere,defendēdo Bomilcarem .[Quam
animaduertit].i.cognouit. [Sup grām atq; pecuniam suam inuidiā
facti esse].s.Iugurtha nō prius cessauit ꝯtra veritatem tēdere,de
fendēdo Bomilcarem accusatū , q̄ cognouit inuidiam facti, plus
posse,q̄ pecuniā & gratiam suam , nam Iugurtha grā & pecunia
ꝯtendebat q̄tum:poterat:vt Bomilcarē defenderet,sed inuidia,&
atrocitas cædis ꝑpetratæ plus poterat , vt Bomilcarē dānaret, q̄
pecunia Iugurthæ, vt Bomilcar defenderet . [Inuidiam facti] .i.
cædis ꝑpetratæ.[Igr̄]Ergo qa videbat se Bomilcarem defendere
nō posse,eum clā in Numidiā remisit.Ordo est,Igr̄ Iugurtha cō
sules magis regno q̄ vadibus, clā dimittit Bomilcarem in Numi
diā,veritus,ne metus,parēdi sibi inuaderet reliquos pop. si supp.
foret sumptū de illo.q̄q̄ dederat quinquaginta vades ex amicis in
priori actione.Scimus,q q in iudicium vocant, vades dare cogū
tur,se obtēperaturos esse iudicio, ergo Iugurtha, cū à Memmio
trib.pl.in iudiciū vocatus est,dederat ex amicis suis vades quinqua
ginta,ꝑ quos ꝓmittebat se staturū esse iudicio,& obtemperaturū
Nūc aut cum videret aperte futurū esse , vt Bomilcar dānaretur
in iudicio,& de eo suppliciū sumeret,vadibus sub periculo satis-
faciendi, ꝑ foga Bomilcaris , relicta ipsum Bomilcarem ꝑiculo
subtraxit,& eū in Numidiam remisit.Hoc aūt ideo fecit,qa si de
Bomilcare suppliciū sumptū esset reliq omnes timuissent parare & obe
dire regi,si eos secum ducere voluisset quēadmodum duxerat se
cum Ro.Bomilcarem.[In priori actione]Videlicet qn̄ a Mēmio
in iudiciū vocatus est,& in ꝯcionem ꝓductus vt supra visum est.
Actio dr̄ ciuilis ꝯtrouersię agitatio,siue disceptatio,quæ ꝯstat,&
accusatione,& defensione,siue ex petitione, & recusatione . vel
negatione.[Regno magis q̄ vadibus ꝯsules].i.magis attēdēs con
seruationē regni q̄ vades,nam charius sibi regnum erat q̄ vades.
Nā si de Bomilcare supplicium sumptum esset,regnum in pericu
lo erat hac de causa : qa reliqui postmodum regi nō obtēperas-
sent,casum Bomilcaris attendentes.[Et ipse].i.Iugurtha [Eodē
loco].i.ad eundē locum.s.Numidiam.[Iussus à sen.]Senatus ius
serat Iugurtham ex Italia discedere.[Fertur].i.dr̄.[Eo].i.ad eā
vrbē.s.Rom.[Vrbē venalē].s.Romæ.Cū egressus esset Iugur. re-
spiciens Romā dixit, O Roma vrbs venalis cito peribis , si inue-
neris,qui te emerit.[Venalem].i.vēdibilem.[Et mature].i.cito.

HÆC & alia &c.[Interponit]Promittit.[Minoris].s.effica MARL.
cię.[Fama erat talis] Tāte auctoritatis. [Magna vis]Magnū ro-
bur. [Cōfirmatur]Exercitus ad bonā spē.[Ab nibus].s.fautori-
bus [Parat].s.fautorē sibi.[Socios]Potētes Rom.[Cępit].s.fieri
[Hr̄e]Intelligere.[Corruptuꝝ] Perditurꝝ.[Habit9 Iud.]qa non
potuit obtinere,vt Iug.loqueret Bomilcari ꝓximo familiari sibi
[Sin id].s.occulte.[Quouis]ēt apte.[Niti] laborare. [Vadib.]
fideiussorib9. [Emptorē]potētissimū principē q corrūpat hoīes.

FVERE q auro corrupti,elephātes Iug.traderent) Manu- LIVIVS
scriptū,Elephātos. Nota est varietas inflexionis in hoc noīe. vt
quod modo ꝑ tertiā,modo ꝑ secundā declinet. Cic.in Cat.maio
re,nec adolescēs vires tauri aut elephantis desiderabā. Idem xl.li-
bi,Elephanto beluaꝝ nulla prudētior. Mox . [Tāta vis auaritiæ
in aios eoꝝ, veluti tabes inuas.] Sic & codex in ꝑgamena descri
ptus. In vetustis nōnullis omissa præpositione legitur, aios eoꝝ
inuaserat.quomodo & in catil.Tāta vis morbi, atq; vti tabes ple

rosque

rosq; ciuium aios inuaserat. Sed vtrunqua recte ac latine dr, & vtroq; modo Cic. loquitur. Nam in Off. Panætius inqt, negat vllam pestem maiorem in vitam hoium inuasisse. Idem in epist. Minus furor inuasit improbos. [Quanq regi infesta plebs erat) In vetustis plerisq; plebes idq. cu antiquius est, tum Sal. magis. Mox. [Pars nisi socios sceleris sui aperiret) In vetustis, ni socios sceleris aperiret. p, ni conscios & participes sceleris indicaret. [Ex actione discessit) Fabricianum discedit, i pe præsenti. [Erat ea tempestate Rom qdam noie Massiua) Manuscripta, Numida qdam &c. nec secus in impressis vetustioribus. [Hinc Spurius Albinus, is qui proximo anno &c.) Sic codex in pgameneis descriptus. In recentioribus pnomē Is deest [Ipsi prouincia Numidia, Minutio Macedonia euenerat) Sic & manuscripta: in qbusdā est, obuenerat. quo Cic. Simul atq; ei sorte puincia obuenit. Idem Verri sorte puincia obuenit. Vtitur & verbo obtingere nonnunq, in hūc modū, velut ad Atticū, Asiā Quinto suauissimo fratri obtigisse audisti. Idē in Vat. Cū tibi aquaria puincia sorte obtigisset. Exēplar Badianū euenerat. Superius tā Sal. Scipioni Italia obuenit, inqt, Liu. qdem Verbo Euenire plerunq; vtitur, velut iij. ab V.C. Cui ea puincia euenerat, & 4. Cui ea puincia sorte euenit, neq; vnq fere aliter Liuius. In vij. tn semel qd sciā, Ea, inqt, prouincia Co. Mālio obuenit. p quo obtigit alibi dixit. [Illumq. obtruncat) Manuscripta asentiēte Beroaldino, illū obtruncat omissa coniunctione Que [Fit reus magis ex equo & bonō, q ea iuregētiū Bomilcar) Manuscripta asentiēte Beroaldino, magis ex equo bonoq;. Porrò qd iusgentiū, qd equum & bonū, de eo plura Budæus in annotationibus in Pandectas. Ideo aūt Bomilcaram Sal. magis ex æquo bonoq. reū fieri, quā ex iuregētiū ait, q eum nomes esset eius q Rom. fide pub. venerat, tutū esse eū ab omni iniuria par erat. Sed iterum reclamabat æqtas, vt q facta cæde fidem ipse pub. violasset, nō de homicidio reus fieret. Nisi ptra qs hunc nisa sensū velit, Bomilcarē quia ob rescissam ab se patrata nece pub. fidē nullo mō forat ad eā a dictionē admittēdus, in clemētia quadā P. R. hoc est, ea equo bonoq. magis, q iure sūmo reū factū esse, cū potius fuisset indicta eā mox ad suppliciū capiēdus. Fidē publicā Sal. p eo posuit, qd vulgo saluū pductū vocant. Inde apud Cic postulare fidē publicā, g ley ir begerē. & fidē alicui publicā dare, g ley t sufagen. qd Sal. interponere fidem publicam supra dixit. Paulò post, Clā in Numidiā Bomilcarē demittit. [Legendū dimittit, ita vt & codices in pgamis descripti, & impressi ferè habēt. Nec aliter sensus postulat. Mox. (Veritus ne reliquos populares metus inuaderet parēdi sibi) Fabricianū exemplar, populareis. qua terminatione antiquitas vti amat. [Et ipse paucis diebus psectus est.) In manuscripto quodam est, paucis post diebus.

GLAR. QVO se P.R. dedisset) Soldus exponit, vt se P.R. daret, ac ab eo veniam peteret, quasi Iugur. non antea iam se dedisset. Quare rectius Badius Quoniam, pro quo legisse vr, hoc sensu, Quoniam se P. R. dedidisset. Poot. & Quando legi pro Quo. [Postremo pfirmata fidē pub. per sese inuiolatam fore. Vide nū necesse sit geminare verbum Sese. Si Mēmium refert, vt Soldus exposuit, non vr geminandū, sin comp. vt Badius effert, fortassis videbitur, q oēs codices ita hūt. [Terrebat eum clamore vultuq;, sæpe ipetu) Badius, Eum, putat exponendum Iugur. non Bebiū qa alioqui diceret, terrebat Bebiū, vicit tn impudentia eius. Sed errat, deceptus malo exēplari quod Bebij habebat ante impudētia. Nā quo rex loqueretur dediticius, cum tribunus Pop. Rom. magistratus probibebat. Aut quare rex tribunum corruperat, si is nihil p eo facere voluisset? Deniq; quorsum attinebat Bebium imperare, si regi licebat ptra Bebij iussum loqui? Clamabat igr, non in rege. At ille qua fuit impudentia, nauci fecit, tanta vis pecuniæ erat. [Erat ea tēpestata Romæ Numida qdam) Numida verbū omittit Aldinus codex, qd alij oēs habent, nec ego omittendum puto. [Sed ipsa deprebensus multis hortantibus) Vide vt acceperit illud Hortantibus, certe pro Iubentibus ac cogentibus. Verū id pusillū. Quod continuo sequitur, ingentē habet difficultatem, cum inqt, Fit reus magis ex æquo & bono, q ex iure gentium Bomilcar comes eius, qui Romā fide pub. venerat. Cōmentatores exponunt iusgentium esse, pp fidem publicam datā vt Iugur. cum suis violaretur, ergo eum puniri nō debere, sed in locū suum reuerteretur, ac deinde iuri sisteretur. Quæ expositio mihi prorsus displicet. Puto. n. auctorem hoc dicere velle qn Bomilcar ptra iusgentium peccauerat, & fidē publicam facto irritā fecerat, quippe q per fugam occiderat, & prorsus hostilia fecerat tā elementia ac benignitate Rom. ex æquo & bono. hoc est, equitatis psuetudine magis fit reus q iuregentiū, qui iam iudicatus erat q regē haud latuit. Ideoq. eū in Numidiam remisit, ne iudicio damnatus occideretur, Regno hoc magis q vadibus consulens rex Vades aūt à regno pro Bomilcare datos intelligendū, qd postea auctor, vbi Metellus Bomilcarem de regis proditione solicitat, fatetur his verbis: Igitur Bomilcarem, qui Romæ cū Iug. fuerat, & inde vadibus datis de Massiuæ nece clā iudiciū fugerat, qd ei per maximā amicitiam maxima copia fallendi erat, multis pollicitationibus aggreditur. Quę ideo adduximus, q hic non satis liquet quid referat illud Qui, cum inqt: Qui Ro. fide pub. venerat. Iugurtham ne an Bomilcarem: Badius ad Iugurtham refert. Verum pp quid ea verba posuerit auctor, aut quo referantur, id vero haud satis constat, nisi intelligamus & Bomilcarē fuisse in fide pub. quam tō facto hostili, vt dictum est violauerat. Nec. n. minus qu[illegible]tur, q qui dant, eam irritam facere pōt, quod etiamnum nostra ętate seruatur. Verum ne hoc qdem satis pspicuum, vades ne Numidæ fuerint, an Ro. Ex amicis, inquit L. vades dederat. Dein illud obscurissimum est quod ait: Igitur qq in priore actione ex amicis, &c. Nam si de Mēmij actione, qua Iugurtham in iudiciū traxit, intelligit, quid ad Bomilcarē, p quo, non p Iugurtha, vades dati sunt, ea attinet? Totus igitur hic locus cum iudicio legēdus, quo ego me nondū explico.

HÆC atq; alia) Recenset, quid ea oratione persuaserit Memmius po. videlicet vt L. Cassius Prætor ad Iugur. mitteretur, & quo eum Romā perduxit, & rursus quo Italia decedere ob nouum facinus iussus sit, vt sub ordine aperiemus. Is aūt talis est. ASCEN. Mēmius in dicendo. i. dū indiceret sæpe hæc. s. præmissa atq; alia huiuscemodi, psuadet po. vt. s. Cassius vir seuerus & multæ auctoritatis q tum. i. tūc Prætor erat: mitteretur ad Iugur. & duceret eū Ro. fide publica interposita. i. promittens ei noie totius po. Ro. si verum diceret, q indemnis rediret. Quod. s. ideo vt delicta Scauri & reliquo4 quos pecuniæ captæ. i. acceptæ à rege, arcessebant. s. accusabāt, ac pstringebant in conscientia (quia vero arcesso & accerso, quod est voco ēm Vallam indifferenter dicuntur, sunt qui sic intelligāt, vt pecuniæ captæ. i. in Marsupijs aut Zonis ligatæ arcessebant. i. compellant eos ad iudiciū, sed id argutius q, vt stylo historico quadret) patefieret indicio. i. per indiciū & relationē regis. s. Iugurthæ. Dum hæc gerūtur Ro. illi q relicti in Numidia à Bestia. s. consule, pream exercitui, secuti morem Imperatoris sui, videlicet psulis fecere plurima & flagitiosissima. i. pessima facinora, quia fuere, q corrupti auro traderent Iugurthæ elephātes, quos p simulatā deditionē Quæstori dederat: alij sup. fuerunt q venderent pfugas. i. qui defecerant a Numidis ad Romanos: & pars. i. partim, agebant prædas ex pacatis. i. ex his q pacem cum P. R. habebant, tāta. i. tam vehemēs: vis. i. potētia auaritiæ inuaserat, veluti tabes. i. psectio quædā contagiosa ex corrupto sanguine inuadens, & ad ossa vsq; siam peredens: aios eorum. s. in exercitu derelictorum. At Cassius. s. prætor rogatione facta sup. à Gaio Mēmio, qua rogauerat an mittere placeat Cassium ad Iugurthum, perlata. i. plebiscito approbata, ac omni nobilitate perculsa. i. attonita propter furorem plebis si voto potiatur, proficiscitur ad Iugur. & persuadet ei timido & diffidenti rebus suis, ex conscientia. s. scelerum: qm dedisset. i. in potestatem dedisset se P. R. ne mallet experiri vim. i. violentiam q misericordiam. Præterea interponit priuatim. i. ex propria auctoritate, fidem suam. i. propriam: quā. s. Iugur. ducebat. i. æstimabat nō minoris q publicam. s. fidem. i. tanti quāti publicam: (Scimus enim pluris, minoris, tāti, & quanti cum eorum compositis hoc substātiuis in genitiuo regi à verbis precij & æstimationis, cū cetera in ablatiuo regātur) talis fama erat ea tēpestate de Cassio vt. s. fides ei maxima haberetur. Igitur Iugur. sic persuasus venit cum Cassio Ro. cultu. i. amictu, q maxime. s. summopere miserabili ptra decus regiū. Ac tametsi magna vis animi. i. summa animositas erat in ipso, pfirmato ab oibus. s. corrupti auro, quorum potētia aut scelere gesserat ea cuncta quæ diximus supra. Quidā legunt pfirmatus, vt sit ordo, tn confirmatus ab oibus &c. sed nō procedit, non. n. quia pfirmatus erat Bebiū parat, sed q in eo vis animi erat, tn parat C. Bebiū trib. pl. magna mercede. i pmio cōstituto, cuius. s. Bebij impudentia. i. impudēti cupiditate, ipse foret munitus ptra ius, si qs iuste procederet, & ctra iniurias: si qs contra ius pcipue gentiū grassari velit. At C. Mēmius concione aduocata, qq plebs erat infesta aut infensa regi. s. Iugurthæ, & pars iuberet eum duci in vincula, pars vero iuberet sup. sumi de hoste. s. Iugur. more maio4. i. sicut prisci Rom. solebāt, ni. i. nisi aperiret. i. manifestare vellet, & indicaret socios sceleris. i. quorum auxilio fretus ea scelera ppetrauerat, tn sup. psulens magis dignitati q iræ, indignū. n. fuisset interposita fida pub. suppliciū sumi de eo q sponte sua venerat. sedare. i. sedabat motus, & mollire. i. mollificabat aios eo4. s. plebeiorum: & pfirmare. i. confirmabat postremo fidē pub. fore inuiolatā per sese. Post. i. deinde vbi cu

pit.i.obtinuit à po. silentium, facit verba.i.loqui incipit, & hoc Iugur. producto.i.in conspectum concionis adducto, & memorat facinora eius Rom.s.quæ fecerat Romæ, vbi Massiuæ necem iusserat, & facinora Numidiæ.i.quæ in Numidia fecerat interfectis duobus filijs Micipsę & multis innocentibus, & ostendit scelera eius in patrem.s.adoptiuum Micipsam, & fratres.s.per adoptionem quos occiderat, Hiempsalem & Adherbalem, & sup.dicit, quòd quanquam P.R.intelligit quibus iuuantibus, & quibus ministris ipse egerit ea.s.scelera, tamen se velle habere magis manifeste ex illo.s.per illius indicium, & sup.dicit, si aperiat verum, id est veritatem i magnam spem.s.euadendi esse sitam.i.positam: illi.s.Iugurthæ, in fide P R.qua illum [illegible]nire fecit, & clementia: ad quam propria confessio plurimum facit, quod Christiano quoque animaduertendum est. Sin.i.sed si reticeat.s.verum, sup. dicit ipsum non fore.i.futurum esse socijs saluti.i.ad salutem, & ipsum corrupturum sese.i.seipsum & suas opes. Deinde ubi, id est postquam Mēmius fecit finem dicendi, & Iugur. est iussus respondere: C. Bebius, quem diximus supra corruptum pecunia, scilicet Iugur.iubet regem.s.Iugurtham tacere, ac tametsi multitudo.s pop quæ aderat in concione accensa.s.ira vehementer, terrebat eum.s.Iugur. (potius quàm Bebium, quia aliter diceret terrebat Bebium vicit tamen impudentia eius) clamore, hoc est inclamando contra eum nisi loqueretur, & vultu.s.minaci para[illegible] ad visionem præsentem, & sæpe impetu.i accedendo impetuose ad eum atque omnibus alijs.s.factis & signis, quę ira amat fieri, tamen impudentia Bebij vicit, hoc est obtinuit vt nihil responderet, & ita populus habitus ludibrio discessit ex cōcione. Ex quo facto, animi augescunt.i.inflantur: Iugurthæ & Bestię.s. Calpurnij, qui Consul fuerat missus cum Scauro in Numidiam, & ceteris quos illa quęstio.i.inquisitio exagitabat.s.metu. [Erat ea tempestate Romæ &c.) Cōmemorat quomodo nouo facinore Iugurtha discedere coactus sit innouata belli causa dicens: Quidam Numida .i. ex regno Numidiæ nomine Massiua filius Gulussæ qui fuerat vnus ex tribus filijs Masinissæ, vt prius dictū est, & ita nepos Masinissæ, quia filius filij eius erat, eo tempore quo superius dicta, fierent Romæ: qui sup quia in dissensione regum.s.Iugurthę & Adherbalis, ipse fuerat aduersus.i.aduersarius aut contrarius Iugurthæ, abierat profugus ex Africa, recipiens, scilicet se Romam, & hoc Cirtha dedita s.Iugurthæ, & Adherbale interfecto ab eodem, cum omnibus puberibus armatis vt visum est. Spurius Albinus qui gerebat anno proximo post Bestiam.i post consulatum Bestiæ, consulatum cum Quinto Minutio Rufo, persuadet huic.s.Numidæ nomine Massiuæ: quoniam sit.i.eo quòd esset de stirpe.i.progenie in directa linea quasi directo stirpe, Masinissæ, &.s.regis, sup. vt vrgeat Iugurtham, inuidia, id est odio, cum metu i.& simul metu: (Vbi cum, notat comitem instrumēti, veluti si quis dicat, percutiam te dextra cum sinistra, pro eo quod est vtraque manu) & sup.petat à senatu regnū Numidiæ, hoc autem consuluit Albinus, quia ipse cōsul.s.Albinus auidus.i.cupidus belli gerundi.i.gerendi, malebat omnia moueri.i.cōmoueri, & perturbari, quàm senescere.i.more senescentiū torpere, frigere, & in desuetudinem ire. Numidia prouincia obuenit.i.sorte venit curanda, ipsi.s.Albino, & Macedonia obuenit Minutio, alteri consuli: Quæ.s.dicta de petendo regno, postquā Massiua cœpit agitare, neque satis præsidij.i.protectionis, & patrocinij, est Iugurthæ in amicis, quos auro, & alijs donis compararat, vt prius dictum est, quia conscientia.s.scelerum impediebat aliquos eorum.s.amicorum Iugurthæ, quominus audacter eius causam defenderent, & mala fama & timor.s.à trib.pl.impediebat alium.i.alios amicos eius: ipse Iugurtha imperat Bomilcari proximo.s.præsidio, & maxime fido: et paret.i.instruat Massiuæ insidiatores, precio.s.dato aut constituto: sicuti confecerat, id est iam peregerat multa, videlicet ne mitteretur exercitus in Numidiam, vt decretum non fieret contra Iugurtham, vt in diuisione regni potior pars Iugurthæ cederet, & similia: ac sup. imperat, vt occulte.s.paret insidias Massiuæ paratas, maxime.i.maximopere, sin i.sed si, id.s.occultas agitare insidias, procedat parum.i.non satis succedat ad votum.s.ad necem Massiuæ peragendam, vt supp. interficiat Numidam.s.Massiuam quouis modo.i. quomodocunque posset, siue clam siue palam. Bomilcar exequitur.i.perficit mature.i.properanter, quia periculum erat in mora, (si enim regnum illi addictum fuisset, amisisset Iugurtha fautores suos & ille nouos facile inuenisset,) & explorat.i.indagat & inquirit insidiose, per homines artifices talis negocij.i callidos ac perfidos insidiatores, itinera.i.deambulationes & egressus eius.s.Massiuæ, & postremo loca.s.in quæ egredi solebat, & tempora.s.quibus egredi solebat, deinde tetendit insidias, vbi.i.postquam res.i.opportunitas, aut occasio, postulabat.i exigebat tale negocium debere fieri, non quidem postulatione iusta aut debita simpliciter, sed conditionata, si videlicet vellet rem iure perpetrare. vnde cum nullum tempus sit debitum aut conueniens maleficio, dicere tamen solemus hora debita aut conuenienti factū homicidium si in ea factum sit, in qua cōmodissime & cum minimo periculo cōmittentis fieri potuit. Rex igitur.s.Bomil. postulabat insidias Massiuæ tendere. Igitur, quia insidias festinanter tetenderat, vnus ex eo numero qui erant parati ad cædem.s.patrandam aggreditur Massiuam paulo.i.aliquanto inconsultius, id est imprudentius quam debebat, aut facere poterat, & obtruncat illum.s.Massiuam, sed ipse deprehensus.s.paulo post factum, aut in ipso facto, & ita patet quod inconsultius fecerat, quia nō prospexerat sibi de fuga, profitetur.i.palam fatetur se facturum indicium.i.reuelationem eorum, quorum consilio aut iussu id fecerat: & hoc multis hortantibus sup. eum, & in primis.i.præcipue Albino consule. Bomilcar comes.i.socius itineris, inferior tamen. eius.s.Iugurthæ, qui venerat Romam fide publica.s.interposita, quod liceret ei impune cum suis redire i sit reus.i.permittitur accusari in iudicio, magis ex ęquo & bono.i.quia ęquū & bonum visum est, hoc est in foro conscientiæ visum est iustū, et qui innocenti mortem inferendam curauerit, licet sub fide publica venerit, mortem morte luat (eam tamen non iure vt liquido dicetur, quam ex iure gentium, quia ius gentium vult vt oratoribus, caduceatoribus, & fide publica interposita venientibus liceat sine damno redire) Vnde auctore Liu.lib.5. ab vrbe cōdita, cum Q.Fabius ducem Gallorum in legatione contra ius gentium occidisset, Galli Senones in ipsum non animaduerterunt, sed iniuriam ab Senatu expostulauerunt, quàm quia senatus neglexit paulò post vrbs capta ab ijsdem est, occisis potissimum senioribus. At.i.sed Iugurtha manifestus.i.manifeste reus tanti sceleris.s.noui patricidij in ciuitate aliena, vbi sui purgandi gratia submissum simularat. prius omisit niti contra verum.i.nō prius cessauit inficias ire, & negare se conscium facti, quam animaduertit.i.considerauit & intellexit, inuidiam.i.odium facti esse supra gratiam.i.fauorem atque pecuniam suam.i.plus posse inuidiam ad sui condemnationem, quàm gratiam & pecuniam ad purgationem. Hoc enim intellecto fugam parauit. Igitur quòd amplius obniti non potuit, quanquam ipse Iugur. dederat in priori actione.i.disceptatione in iudicio, ubi a Mēmio conuentus erat, is defenderet, constat enim actio ex petitione seu accusatione actoris.i.eius qui in ius vocauit, & ex inficiatione seu defensione rei.i.eius qui in ius vocatus est etiam si non sit culpabilis inueniendus. Quia non omnis reus culpabilis est, sed omnis cuius res agitur nisi se defendat. Quia vero dicit in priore actione videtur tota controuersia duabus actionibus absoluenda, aliter enim dixisset in prima, si videlicet plures quam duæ fuissent actiones ordinariæ. In priori, actione dabantur libelli, & optio ipsi reo, an partes suas defendere vellet, quòd si sic, & pœna capitis agebatur aut detinebatur aut vades dabat. Vas enim est dictus qui pro alio spondet in iudicio, vt illi vadere.i abire vsque ad constitutum diem liceat quo si non comparuerit, ipse illius periculum subeat. In posteriore actione quæ interdum multorum fuit dierum lite contestata atque initiata de iure partium disceptabatur. In priori itaque actione quanquam Iugurtha dederat ex amicis quos Romæ comparauerat, quinquaginta vades, tamen sup. ipse consulens magis regno.i.cōseruationi regni sui quàm vadibus.i.saluti amicorum, qui se vades pro ipso attinsecant, dimittit.i.à se mittit clam.i.occulte nescientibus vadibus & trib.pl.Bomilcarem amicum suum, reum constitutum, in Numidiam: veritus.i.timens ne metus.i.formido parendi sibi, inuaderet reliquos populares.i.fautores, vel si de populo sit, quòd eū proximum prius dixit ad locum nō ad sanguinem respicit, si supplicium foret sumptum de illo .s. Bomilcare. Et ipse Iugurtha profectus est paucis diebus.s post Bomilcare aufugium, iussus à senatu decedere Italia. Sed postquam egressus est Roma fertur respiciens.s.Romam, sæpe tacitus, dixisse postremo.i prorupisse in hæc verba, Vrbem sup.esse venalem, & perituram mature.i.cito si inuenerit emptorem.

IN Numidiam Albinus renouato bello, commeatum, stipendium, aliaque, quæ militibus vsui forent, maturat in Africam portare: ac statim ipse profectus est; vti ante comitia, quod tempus haud longe aberat, armis aut deditione, aut quouis modo bellum conficeret. At contra

tra Iugurtha trahere omnia: & alias, deinde alias moræ causas facere: polliceri deditionem: ac deinde metum simulare: instanti cedere: & paulò post, ne sui diffiderēt, instare. ita belli modo, modo pacis mora cōsulem ludificare. Ac fuere qui tū Albinum haud ignarum consilij regis existimarent, neq; ex tanta properantia tam facile tractum bellum, socordia magis, quàm dolo crederent. Sed postquam dilapso tempore, comitiorum dies aduētabat; Albinus, Aulo fratre in castris pro prætore relicto, Romam decessit. Ea tempestate Romæ seditionibus Tribunitijs atrociter resp. agitabatur. P. Lucullus, & L. Annius trib. pl. resistentibus collegijs, cōtinuare magistratum nitebatur, quę dissēsio totius anni comitia impediebat. Ea mora in spem adductus Aulus, quē pro prętore in castris relictum supra diximus, aut conficiendi belli, aut terrore exercitus ab rege pecuniæ capiūdæ, milites mense Ianuario ex tabernaculis in expeditionē euocat: magnisq; itineribus hyeme aspera peruenit ad oppidum Suthul; vbi regis thesauri erant. Quod, quanquā & sęuitia temporis, & opportunitate loci, neque capi, neque obsideri poterat: nā circum murum situm in prærupti mōtis extremo, planities limosa hyemalibus aquis paludem fecerat: tñ aut simulandi gratia, quo regi formidinem adderet; aut cupidine cæcus ob thesauros oppidi potiūdi, vineas agere: aggerem iacere: aliaq; quæ cœpto vsui forent, properare. At Iugurtha cognita vanitate, atq; imperitia legati, subdole eius augere amētiam: missitare supplicātes legatos: ipse quasi vitabūdus per saltuosa loca & tramites exercitum ductare: denique Aulū spe pactionis pepulit, vti relicto Suthule, in abditas regiones, sese veluti cedentē insequeretur; ita delicta occultiora fore. Interea per hoīes callidos, die, noctuq; exercitū tentabat: centuriones, ducesq; turmarū partim vti transfugerent, corrumpere: alij, signo dato, locū vti desererent, Quæ postquam ex sententia instruxit, intēpesta nocte de improuiso cū multitudine Numidarum Auli castra circūuenit. Milites Romani perculsi tumultu insolito, arma capere: alij sese abdere: pars territos cōfirmare: trepidare: omnibus locis vis magna hostium: cœlū nocte, atq; nubibus obscuratum, periculū anceps, postremo fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero, quos paulò ante corruptos diximus, cohors vna Ligurum cum duabus turmis Thracū, & paucis gregarijs militibus transiere ad regē: & centurio primipili tertiæ legionis per munitionem, quā vti defenderet, acceperat, locum hostibus introëundi dedit. Ea Numidæ cūcti irrupere, nri fuga fœda, plerîq; abiectis armis, proximū collem occupauere: nox atq; pda castrorū hostes, quo minus victoria vterentur, remorata sunt. Deinde, Iugurtha postero die cū Aulo in colloquio verba facit, tametsi ipm cum exercitu famæ & ferro clausum tenet, tñ se humanarum rerum memorem, si secū fœdus faceret, incolumes oēs sub iugum missurum, preterea vti diebus decē Numidia decederet. Quæ quanquā grauia, & flagitij plena erant, tñ quia mortis metu multabantur: sicuti regi libuerat: pax cōuenit. Sed vbi ea Romæ cōperta sunt, metus atq; mœror ciuitatem inuasere: pars dolere pro gloria imperij, pars insolita rerū bellicarum timere libertati. Aulo oēs infesti, ac maxime qui bello sępe pręclari fuerant, ꝙ armatus dedecore potius, quàm manu salutē quęsierit. Ob ea cōsul Albinus ex delicto fratris inuidiam, ac demū periculum timēs, senatum de fœdere cōsulebat, & tñ interim exercitui supplementum scribere: ab socijs, & nomine Latino auxilia accersere: deniq; omnibus modis festinare. senatus ita vti par fuerat, decernit, suo atq; populi iniussu nullū potuisse fœdus fieri. Cōsul impeditus à trib. pl. ne, quas parauerat copias, secū portaret, paucis diebus in Africā proficiscitur. Nā omnis exercitus vti cōuenerat, Numidia deductus in prouincia hyemabat. Postquā eo venit: quanquam persequi Iugurthā, & mederi fraternæ inuidię animo ardebat: cognitis militibus, quos præter fugā soluto imperio, licentia atq; lasciuia corruperat, & copia rerū: statuit nihil sibi agitādum. Interea Romæ ∗ Brachus Mamillus Limetanus trib. pl. rogationem ad populū promulgat, vti quęreretur in eos, quorum consilio Iugurtha senatus decreta neglexisset: quiq; ab eo in legationibus, aut imperijs pecunias accepissent: qui elephantos, quiq. perfugas tradidissent: itemq. qui de pace aut bello cum hostibus pactiones fecissent.

∗C. Mamilius Limetanus

INTERIM Albinus) Nūc narrare incipit quod fecerit Albinus consul postq̄ Iugurtha Roma egressus in Numidiā redijt. Dicit ergo Albinū consulem cum Iugurtha bellū renouasse, atq; ex Italia in Africam & cōmeatum & stipendium &c. quæ militib. sunt necessaria portasse. (Cōmeatum) Quem nunc vulgo victualia vocāt. (Renouato bello) s. contra Iugurthā. (Stipendiū) Pręmium militare. (Aliaq;) Veluti arma, vestes. (Vsui). i. ad vsum, ad vtilitatē. (Maturat). i. accelerat, festinat. (Ipse). s. Albinus cōsul. (Profectus est). s. in Africam, nā Numidia, in qua bellū gerebatur, pars est Africæ, vt dictum est. Ordo est. Ac ipse statim est profectus, vti prius conficeret bellū, aut armis, aut deditione, aut quouis modo ante comitia, quod tempus haud longe aberat. Dicit Albinū cito in Africā esse profectum, q̄a bellū renouatum cū Iugurtha cito finire cupiebat, vt posset ad Romā redire ad comitia, quæ nō longe aberant. (Comitia) Tria signāt, comitia dr̄ tempus ipsum, in quo populus cōuocatur ad creādos magistratus. Dicitur ēt pop. ipse conuocatus ad hoc, videlicet ad magistratus declarādos. Comitia ēt electiones ipsæ à pop. factæ dōr. hoc loco comitia tēpus significat: vnde sequitur. (Quod tēpus haud lōge aberat. (Armis) Bello. (Deditione) Aut Iugurtha se dederet. (Conficeret). i. finiret. (At contra) Cōsul cupiebat bellū finire, sed Iugurtha ecōtrario bellum trahebat. (Trahere) Pro trahebat .i. ꝓlōgabat. (Facere) Pro faciebat. (Polliceri) Pro pollicebatur. (Metū simulare) Simulabat se timere. (Cedere instāti) Rebus pręsentibus cedebat, ne videlicet cum cōsule pugnaret, & quāuis hoc faceret, tñ suos hortabatur, ne diffidāt. (Ne sui diffiderēt). i. instabat ne sui hoīes diffiderent, & desperarēt. (Ita belli modo). i. aliqū. (Modo). i. aliqū, mora pacis, aliqū per morū belli, consulē ludificabat & decipiebat. (Pacis mora) q̄a simulabat, se velle facere pacē, per deditionē. (Ludificare). i. decipiebat. (Fuere). s. aliqd (Haud ignarum). i. insciū. Aliqui fuerunt, q existimarēt Albinū intellexisse consiliū regis, neq; negligētia magis q̄ dolo bellū traxisse. (Tanta properātia). i. festinatione, nā supra dixit illū festinasse, vt bellū finiret ante comitia. (Socordia). i. negligentia. (Neque ex tanta properantia) Et fuerunt, q credebant bellū tam facile tractū. s. fuisse, neq; pro nō, magis socordia, q̄ dolo. i. aliqui fuerunt qui crederēt bellum ab Albino esse prolongatum magis dolo q̄ negligentia, cuius rei indicium, & coniectura erat, quia à principio tātopere festinabat, & tam facile postea illa festinatio cessauit. (Sed postq̄) Cum, inqt, ipse dies comitioꝝ appropinquaret, Albinus ꝯsul fratrem suum Aulū in castris reliqt, in loco prętoris, & ipse Romā reuersus est, vt comitijs interesset. (Dilapso tpe). i. elapso tempore. (Aduentabat). i. appropinquabat. (Pro prætore). i. in loco prætoris, hoc est cū officio prætoris. Prætor aūt sex fasces habebat, consul vero duodecim. (Ea tēpestate) Eo tpe inquit, resp. vexabatur per seditionē trib. pl. (Seditionibus). i. discordijs. P. Lucullus, & L. Annius trib. pl. nitebantur cōtinuare magistratum, collegis resistentibus, quia volebant, vt sequēti anno reficerentur tribuni, collegæ aūt eoꝝ nolebant, & resistebāt. (Collegis) Videlicet alijs trib. pl. magistratus à pop. creari non poterāt. (Ea mora) Ordo est. Aulus, quem supra diximus esse relictum in castris pro prætore, adductus in spē ea mora .i. propter eam morā, euocat milites ex tabernaculis in expeditionem mēse Ianuario, aut causa conficiendi belli, aut causa ca-

SULDVS

piundæ pecuniæ à regē, terrore exercitus.i.pp terrorem exercitus. Aulus frater Albini cōsulis, relictus, vt præesset exercitui, cū videret sibi tempus dari ad bellum gerēdum, quia successor creari non poterat, pp moram comitiorum, quæ à tribunis impediebantur, exercitum in expeditionem eduxit, seu sperans bellum finire posse anteq̄ successor mitteretur, seu vt terrore Iugurtham induceret, vt sibi pecunias daret. [Ea mora).i.pp eam morā. [In spē adductus) Aulus, qui sperabat pp eam moram, se posse bellū finire anteq̄ successor crearetur in locum Albini fratris sui, qui annum suum expleuerat. [Conficiēdi).i.finiendi. [Terrore exercitus) Nam Aulus credebat, se posse terrere Iugurtham, si exercitum in prælium educeret, atque eo terrore Iugurtham induceret, vt pecunias sibi daret. [Ex tabernaculis).i.ex tentorijs. [In expeditionem).i.in bellum. [Euocat).i.educit. [Magnis itinerib⁹) Quia singulis diebus magna itinera conficiebat. Hyeme aspera) Vtpote mense Ianuario. [Quod) Oppidum. Ordo est, Tamē Aulus frater Albini agere pro agebat vineas, & iacere pro iaciebat aggerem, & præparabat alia, quæ forent vsui incepto, & hoc faciebat, aut gratia simulandi. quō.i.vt adderet formidinem regi, aut cæcus cupidine potiundi oppidi ob thesauros, q̄q̄ illud i. illud oppidum, neque poterat capi, neque poterat obsideri, & sæuitia tpis, & in opportunitate loci: nam, pro quia planities limosa fecerat paludem hyemalibus aquis circa murum situm in extremo prærupti montis. Sensus est. Aulus aggressus est oppugnare hoc oppidum Suthul, licet inexpugnabile esset, & pp naturā loci, & propter sæuitiam temporis, sed hoc fecit, vt vel regem terreret, vel quia cupiebat capere hoc oppidum pp thesauros regis qui ibi erant. [Sæuitia temporis) Quia erat hyems aspera. [Sæuitia).i.asperitate. [In opportunitate) Quia oppidum erat in mōte altissimo, muro munitum, & circa murum atque pluuiales paludem fecerant in planitie limosa. [Nam circum) Declarat quare dicit in opportunitate loci oppidū capi non posse. [Situm) i. positum. [Prærupti).i.editi, & alti, nam præruptus dī in altū eleuatus Virg. j. Aen. Insequitur cumulo præruptus aquę mons. [Limosa).i. cœnosa, & limo & cœno, ac luto plena. [Hyemalibus aquis).i.cum aquis, quæ hyeme pluunt. [Gratia).i.causa. [Formidinem).i.pauorem. [Adderet).i.inijceret, inferret. [Oppidi potiundi).i.capiendi oppidi. [Vineas) Machinamentum bellicū. [Agere) Pro agebat.i.admonebat. [Aggerem iacere) Quid sit iacere aggere clarius demonstrat inferius, vbi sic dicit, Deinde iubet vineas agere, superq̄. eas aggerem, iacere, & super aggerem, impositis turribus, opus à ministris defendi. Sic ergo faciebat. Vineas ad muros agebant, & appellabant, deinde super vineas iaciebant, & fundebant terram.i.aggerē, & super aggerem turres faciebant, & in his turribus pugnatores locabant. Quid sit vinea, quid sit agger, declarabitur inferius. [Incepto) Ad inceptum, videlicet ad obsidionem, & oppugnationem oppidi. [Vsui) Ad vsum & vtilitatem. [Vanitate).i.amētia & stultitia. [Legati).s.Auli. Nā Aulus licet à fratre p prętore in castris relictus sit, tn̄ erat legat⁹. Legatus dicebatur, q vni legioni pęrant. Legio aūt quatuor millia militum ptinebat, licet postea is numerus auctus sit. [Subdole) fraudulēter, & dolose. [Augere) Pro augebat. Et declarat q̄uo eius amentiā augebat, nam Iugurtha fingebat se timere, & ppea ad eum legatos mittebat, ipse cum exercitu se fugere simulabat. [Missitare) Pro missitabat.i.frequenter mittebat ipse .s. Iugurtha. [Vitabundus).i.vitandi similis, nam non vitabat, sed vitare simulabat. [Saltuosa).i.nemorosa. [Tramites).i.per vias occultas. [Ductare) Pro ductabat. [Spe pactionis).i.per spem pactionis Iug. callidus hanc spē Aulo dedit, vt diceret se cum illo pactū & fœdus facere velle, sed volebat, vt Aulus sequeretur se in regiones occultas, vt delicta & errata sua in hoc bello cōmissa, essent magis occulta. [Pepulit).i.iduxit. [Relicto Suthule).i.omissa obsidione, & oppugnatione Suthulis. [Abditas).i. remotas & occultas. [Cedente).i.retrocedente & fugientem. [Ita).s. dicebat. [Callidus).i.astutos. [Exercitum).s.Auli. [Tentabat).i.sollicitabat. [Centuriones) Centurio dicebatur, q vni centuriæ pręerat. Cēturio centum hoies continebat, & centurię sunt peditū, turmæ vero eqtum. Turma triginta equites ptinebat, & est plepsis. [Transfugerent) Ab exercitu Rom. ad se. [Corrūpere) Pro corrumpebat vti partim transfugeret. & vti alij desererent locū, dato signo. Disciplina militaris erat, vt miles in pugna locū semel captum, iniussu imperatoris nō desereret. [Signo dato).s.pugnę per turbam, nam tuba canitur, cū milites in pugnam vadūt. [Locū).s.pugnæ. [Quæ postq̄ ea sni a instituit).i.postq̄ corrupit pecunia centuriones, & duces turmaꝝ quemadmodum volabat. [Intempesta nocte).i.media nocte. Nā, aut dicit Seruius nox intempesta dī, nox media, hoc est nimium obscurissima, quia caret tpe qd̄ s̄m Lucretium per se nullum est, nisi ex actibus intelligatur, medium aūt noctis tempus caret actu, ergo intempesta nox, inactuosa, hoc est sine actu p quem dignoscitur tempus, intēpesta nox.i. sine tempestate, hoc est sine tpe, nam tempestas significat tempus, nox vero sine tpe, ideo dr̄, quia est sine actu, quo tempus dignoscitur. [Multitudine).i.cum multitudine. [Circūuenit).s.Iugur.i.circūdat. [Perculsi).i.perterriti. [Periculum anceps).s.erat.i.duplex, nam periculum erat siue manerent, siue fugerent, & ob sequentia declarant. [Cohors vna Ligurum) Ligures & Thraces auxilia miserant ad hoc bellum P.R. ergo ex Liguribus vna cohors, & ex Thracibus duæ turmæ equitum cum paucis militibus gregarijs ad Iugurtham transfugerunt. [Gregarijs militibus) Milites gregarij dicti sunt, quasi ex grege, hoc est multitudine, & sunt milites viliores. [Et centurio) Ordo est. Et centurio primi vexilli tertiæ legationis dedit locū introeundi hostibus per munitionem, quam acceperat vti defenderet.i. Centurio primi vexilli tertiæ legationis corruptus locum, hostibus dedit, vt in castra Rom. introirent per munitionem, quam defendendam acceperat. In exercitu multæ legiones erant in legione multæ centuriæ. [Primipili) Primipilus dicebatur, q non solum aquilæ præerat, verum ēt quatuor centurias, hoc est quadringentos milites, in prima acie gubernabat. Dicitur aūt centurio primipili, & centurio primipilus, hoc est centurio primi vexili, videlicet aquilæ, quę est primum signum, ac vexillum: vnaquæq; legio hēt vnum centurionem primipili. [Eaq.).i.per eam partem. [Nostris).i.Rom. Vide q̄ facile victi sunt Rom. Cum Numidæ hostes castra Romana irrupissent, subito Romani alij fugientes, alij arma abijcientes in collem quendam montis pximum ascēderunt. [Plerię;) Ac si diceret. Rom. collem occupauerunt, alij fugiendo, alij non fugiēdo, sed pugnando paulatim cedētes. [Nox atque præda castroꝝ) h. d. duæ res fuerunt quæ hostes impedierunt, ne funditus Rom. delerent.s.nox & præda castrorum. Nā nox obscura pbibebat, ne hostes Romanos insequerent & dum hostes occupati sunt in diripiendis castris Romanoꝝ, interea in locum tutum Rom. fugerunt. In legione decem cohortes sunt, sed prima cohors reliquas, & numero militum, & dignitate præcedit, hęc.n. suscipit aqlam, quod primum & pcipuum signum est in exercitu, hęc habet imagines Imperatoꝝ, hēt milites mille cētum quinq;, eqtes cxxxij. reliquę eiusdē numeri sunt, singulę .n. habent pedites qngentos, qnquagintaqnq;, eqtes lxv. prima cohors caput est totius legionis, ab hac cū pugnandum est, prima acies incipit ordinari. Quo minus).i.vt nō. [Victoria vteretur) Victoria vti, est hostem funditus delere, ita vt reliquię fracti exercitus in vnum aliquem locum colligi nō possint viresq̄ resumere, nam sæpe euenire solet, vt acies prœlio fusæ atq; fugatæ, in tutum aliquem locum se recipiant, & breui tpe in pristinum robur reparent. [Tametsi) Ordo est: Iug. tn̄ dicebat se memorem rerū humanaꝝ esse missuꝝ oēs incolumes sub iugum, tametsi teneret ipsum cū exercitu clausum fame, & ferro. Cum Aulus & Iugur. in colloquium venissent Iug sic dixit. O aule, scio res humanas instabiles esse, vt q̄uis odie victor sim tn̄ cras vinci possim, & ppea q̄uis te cum exercitu fame & ferro clausum obsideam, tn̄ si mecū fœdus facere vis, nō recusabo, vt oēs milites Rom. sub iugū mittam, atq; ita incolumes abire pmittam. Aulus pditionem ignominiosam metu mortis non recusauit, itaq; oīs exercitus sub iugum missus est. Sic aūt milites sub iugū mittebanť, vt tradit Liu. Hastæ duæ terræ affixæ in altū erigebanť, tertia è transuerso ducebať atq; ita milites subire cogebanť, quæ res eos victos signabat. [Præterea) Hoc ēt Iug. in conditionibus fœderis, volebat, vt Rom. decem dieꝝ spatio è Numidia discederēt. [Quę q̄q̄) Ordo est, tn̄ pax puenit.s. ita sicuti libuerat regi quamuis erant metu mortis q̄q̄ quæ.i. illa erant grauia & plena flagitij. [Mortis metu) Nā in colle, quę occupauerāt clausi a Iug. obsidebanť, nec inde discedere poterāt, quin in Numidas inciderent. [Conuenit).i.cōposita est. [Metus atq; mœror) Rom. ciues, & timebant, & dolebant. Et declarat vtrūq;. [Pro gloria imperij) Nā gloria Imperij Rom. cū tā turdi fędere maculata, & violata esse videbať. [Dedecore potius) Videlicet pmittendo, vt exercitus sub iugū mitterēť, nā euētum potius experiri debuit, q̄ tantā ignominiā subire. [Senatum de fędere psulebat) Verum senat. fędus pbaret an rescinderet & irritaret. [Supplementum scribere).i.scribebat milites, quos in supplementū mitteret eoꝝ, q amissi erant in pl̄io. [Auxilia) Milites q à socijs adiumēto mittebanť, auxilia vocabanť. [Accersere) Pro accersebat.i.vocabat. [Suo).s. iniussu senatus decreuit. Aulum nō potuisse fœdus facere cū Iug. sine suo pcepto, & sine pcepto P.R. Ecce decreto senatus rescindiť fędus factum cū Iug. [Impeditus à tr.) Ecce q̄ta erat auctoritas trib. pl. psul copias parare

rat quas secum in Africam duceret, & trib. pl. eom, ne hoc faceret ꝓhibuerunt. [Nam ois exercitus) Dicit, quare consul in Africā ꝓfectus, q̄a totus exercitus hyemabat in ꝓuinciam, q̄ erat deductus ex Numidia. [Vti ↄuenerat). i. sicuti pactum fuerat inter Aulum & Iugur. sic. n. inuicem ↄuenerāt, vt Rom. spatio dieꝝ ex Numidia discederēt. [In ꝓuinciā). i. in eam partē Africæ, q̄ tenebāt Rom. q̄ more Rom. dicebatur ꝓuincia, vt supra diximus. [Postq̄ eo ventū est) Ordo est, Albinus ↄsul, ea copia reꝝ statuit. Mos dicendi apud Sal. ast ex copia reꝝ ↄsiliū capit, ex copia reꝝ ↄsul trahit, ex copia rerum statuit. i. ea opportunitate, & occasione, q̄ habebat hoc ↄsilium capit, & hoc decernit, videlicet nihil sibi agēdum esse statuit nihil sibi agendū. s. esse, cognitis militibus, quos Auli corruperat licentia atq; lasciuia, soluto imperio pter fugā, q̄q̄ animus ardebat persequi Iug. & mederi fraternæ inuidiæ. i. postq̄ venit Albinus consul in Africam, cupiebat persequi Iug. vt cladem vitio fratris acceptā si posset, aliquo modo reuelaret. Sed postq̄ cognouit totū exercitū licētia, lasciuia corruptū, nihil tentare voluit. Mederi fraternæ inuidiæ. i. fraternā inuidiā releuare, nā Aulus ab oibus odio habebatur. [Præter fugā). i. post fugā. [Soluto imperio) . i. imperio fracto & eneruato quia milites faciebat quidqd volebant. [Licent) Quia milites licēret faciebant qdqd volebant neglecta militari disciplina. [Interim Romæ) Trait ad aliam rem. Dicit. n. C. Manlium trib. pl. rogationem ad pop. ꝓmulgasse, vt inq̄sitio fieret de his, quoꝝ ↄsilio Iug. senatus decreta neglexisset, & q ab eo pecunias accepissent in legationibus, vel imperijs, & q elephantos ac ꝑfugas tradidissent, & q de pace, vel de bello pactiones cum eo fecissent. [Rogationē ad po. ꝓmul.) . i. petitionem vel legem pop. ꝓpouit, quæ petitio ↄtinebat ea, quæ sequuntur. Is q̄ populum vocat, & petit ab eo, vt aliquid iubeat aut vetet dr̄ ad populum ferre, siue ad populum promulgare, siue populum rogare. Exēpli gr̄a. C. Manlius pop. ↄuocatum ita interrogat, velitis, iubetis ne Quirites, vt quæratur in eos, quoꝝ consilio Iug. senat. decreta contempsit. Cum hanc rē ad pplm ꝓmulgasset. i. cum hanc rem pop. ꝓposuisset, q eam rē ꝓbabant, suadebant P. R. vt rogationem suffragijs aut auxilijs cōfirmaret, qui aūt improbabant dissuadebant. Cum res in vtranq; partem disputata esset & discussa, pop. q̄a ex triginta quinque trib[us] constabat, mittebatur in suffragium. Cū decem & octo tribus . i. plusq̄ dimidia pars pop. rogationē ꝓbasset suffragijs, lex, siue rogatio plata dicebat. Promulgare aūt dicitur quasi ꝓuulgare. i. ad vulgum ferre, hoc est pop. ꝓponere. [Aut in legationib.) Ex hoc legati notabantur, qui missi sunt vt regnum Numidiæ inter Iug. & Adher. diuiderent, quorum pars maior à Iug. pecuniam accepit, vt supra visum est. [Aut imperijs) Per hoc ↄsul Bellia notabat [Elephantes & perfugas) Hoc visum est superius. Nā qui in castris relicti sunt, elephātes & trāsfugas tradiderūt. [Pactiōra fecissēt) p hoc Bestia ↄsul & Aulus frater Albini ↄsulis notabant.

MARL. INTERIM Albinus &c. [Vsui) Necessaria [Quouis modo) Alia quacunq; pactione. [Conficeret) Deduceret ad finem. [Facere causar more) Inectabat cās tarditatis. [Instann) Vrgēti. [Tractum) Productuio fuisse. [Ex tabernaculis) Stationibus. [Opportunitate loci) Quia erat a natura munitur. [Capi) Expugnari. [Circum) Aduerbium est. [Murum situm). s. erat. [Cupidine) Cupiditate [Incepto) Inceptæ expugnationi. [Vsui) Cōmodo. [Imperitia) Inscitia. [Tramites) Angustias vias. [Callidos) Versutos. [Ex sententia) Vt volebat. [Ligurum & Thrachū) Ex historia vult. n. demōstrare barbaros nunq̄ Italis fidē seruasse. [Primipilus) Alij ita habēt & cēturio primipili tertiæ legionis. [Ea) . s. munitione. [Aulo infesti). s. erant. Quam manu fortitudine. [Ob ea). s. facta turpia ab Aulo fratre. [A socijs) Confœderatis, [Festinare). s. in Africam. [Par) Iustum. [Decernit) Iudicat. [Vti conuenerat) Pactum erat ab Aulo cum Iugurtha. [Verū eo) In Africā [Cognitis militib.). s. eneruatis. [Soluto imperio) Absq; regimine imperatoris. [Licētia) Facultas peccādi. [Ea cop.) affluētia. [ꝓmul.) ꝓnūciabat p ꝑconē. [Quęrerent) exercerent iudicia.

RIVIVS ALBINVS Aulo fratre in castris ꝓ prętore relicto, Romā discessit) Sic & manuscriptis duo, & venetū quoddam. Sed decessit, quo Gymnicus, mihi magis placet. Nam id proprie significat à mādato custodię suæ loco recedere. Vnde ↄsules, ꝓconsules, ꝑtores, dr̄ e ꝓuincia decedere. Item, ꝑsidia de vrbibus atque castellis. ita vti diligēter annotauit Valla. Cum Gymnico facit vnū e manuscriptis. [Milites mense Ian. ex hybernis in expeditionē euocat) Sic & Aldinum exēplar, ni fallor, & manuscripti codices hn̄t. In q̄busdam tn̄ velut Argentoratensi, & Veneto est ex hybernaculis. qua voce Liu. aliquoties vtitur ꝓ, vbi milites hyberno tpe cōmorentur. vt v. dec. iiij. Deinde in hybernacula milites deduxit. & x. eiusdem, Loca pacata me ad hybernacula electa. Tacit. ij. Legionem aliq̄ itinere terrestri in hybernacula remisit. Hæc alia. hyberna ꝓprie dn̄r. Nam hybernacula ferè vocamus ipsa tentoria, q̄n sub pellibus hyemem agere milit. r, nō in oppidis neq; sub tecto cogebat. Quocirca mihi q̄dē lectio prior magis arridet. Nam & frequens est apud Cic. cohortes in hyberna mittere, & exercitum in hyberna dimittere. hoc est, in oppidum aliquod cōmodius, vbi ꝑ hyemem agant. Sal. postea, Metellus, inq̄, cunctos senatorij ordinis ex hybernis ꝓpere accersiri iubet. Est apud Cic & hybernare verbum. velut cum inq̄t, Quo milites hybernēt. &, Vbi sis hybernaturus. Pro quo Sal. inferius dicit, hyemare. Nam ois exercitus, vti ↄuenerat, Numidia deductus in ꝓuincia hyemabat. Rursus, Ceterum exercitum in ꝓuincia, quę ꝓxima est Numidiæ hyemandi gr̄a collocat. Sed & Cic. hoc verbo vtit aliquoties. vt in epist. Cupio scire vbi sis hyematurus & in Verrem, Vbi piratę quotānis hyemare solent. Sal. (vt adnotauit alicubi Seneca) aq̄s hyemantibus in hist. dixit. Hunc imitatus Aruntius quispiam, quem idem Salustianū fuisse testat cum dicere vellet, frigidum annū fuisse, ait, Totus hyemauit annus Hiemare apud Tranquillum in Augusto, ꝓ affligi, in rōmodo hyemis ponit. Quamuis parum, inq̄t, salubrē valetudini suæ vrbem hyeme experiret, assidueq̄. in vrbe hyemaret. Cæs. itidem vt Cic. ꝓ hyemem trāsigere posuit. velut ij Ita P. R. exercitū hyemare atq; inueterascere in Gallia moleste ferebāt. & iij. Vti in ijs legiones hyemandi cā collocaret. Ibidē, Alterā partem eius vici Gallis ad hyemādum ↄcessit. &, Inde in Allobrogas pduxit, ibiq; hyemauit. Sic & alias sępe. [Quod q̄q̄ & feruitia tpis, & opportunitate loci neq; capi, neq; obsideri poterat) In q̄busdā est, in opportunitate loci ꝓ eo qd̄ est, iniquitate loci: sic aūt ꝑter alia & Beroaldinum & Venetū exēplar hēt, qd̄ excudit Pincius, Pōponius castigauit. Sed vtrū rectius, alij viderint. Vt aūt ab opportuno dicit opportunitas, qd̄ ni ita ab inopportuno (nā hac voce vtit Cic.) deduci inopportunitas queat? Nisi qs importunitate loci legere malit. quo inferius dicit aggeribus turribusq̄. & alijs machinationib[us] fuisse locum importunū. Ego vulgatā lectionē ꝓbo. nā opportunitatem loci cū ꝓ incolas & ciues ꝓ q̄bus illa erat, tū ob hostes R. aduersus quos erat, mihi dicere vr̄. Sic. n. alibi, Statuit inq̄t vrbes quæ viris aut loco ꝓ hostibus, & aduersum se opportunissimæ erat, singulas circūuenire. pro, quæ vrbes munitissimæ erāt. [Vineas agere, aggerē iacere aliaq; quæ cœpto vsui forent, ꝓperare) Quāuis & manuscriptū & Badianū exēplar ꝑparare, tū ꝓperare, magis placet, ꝓ festināter cōparare. Sic apud Tacitū. ꝓperare deditionē item, voluntariam mortē ꝓperare ꝓ celeriter sibi ↄsciscere. Virg. viij. Hæc pater Aeolijs ꝓperat dū Lemnius oris. ꝓperantes facit. Et est honesta locutio, inq̄t Seruius in manuscripto volumine, ꝓ cępto incepto legi vt & in impressis q̄busdam. Sed vulgatā lectionem relinquendā esse duco. [Subdole eius augere amentiam) In manuscriptis est, Subdolus, quę nimirum verior lectio est. [Deniq; Aulū spe pactionis pepulit vti Suthule relicto) Manuscripta, perpulit. [Intempesta nocte cū multitudine Numidaꝝ Auli castra circūuenit) Cū, nō est in vllo manuscripto ac rectius abest. Sed nec Florentinus codex id habet, neq; Beroaldinus. [Tametsi ipsum cū exercitu famæ ferroque clausum tenet) Est in q̄busdā, teneat. Id latinitatis rō exposcere magis vr̄, nisi si s'χήματος modi esse malis. [Quæ q̄q̄ grauia, & flagitij plena erāt) Manuscriptū. Quæ grauia q̄q̄. & sic sæpe Tac. velut v. Hæc mira q̄q̄. fidum ea eo trahebant. Lau. Val. haud scio an memoria lapsus, flagitio plena legit lib. eleg. iij. quo loco docet Cic. Plenus cum genitiuo iungere solitum, plerosque eodem seculo cū ablatiuo. Mox. n. subdit cum Var. iij. de re rust. Vero his piscibus stagnū habebat plenū, an ranis, tū hoc è Sal. exēplum, flagitio plena. quo id cōprobet Quod Cic. affirmat semp hoc nomē cū genitiuo iungere consueuisse, in eo plane est memoria lapsus id qd̄ exēpla sequentia ostendunt. Ornamentis fanorum plena domus. &, Otiosa vita, ↄferta & plena voluptatibus, &, Literas grauissimis verbis sententijsq̄. plenæ. Sed & noctem plenā timoribus, apud eundē legis. [Tn̄ quia mortis metu multabant, sicuti regi libuerat, pax ↄuenit) Manuscripta & alia q̄dam, mutabant ꝓ ꝑmutabantur. i. quia hæc patienda potius q̄ moriendū censebāt, vel q̄a vitam hac re suam redimabāt. Nam mutatio fit, cū aliud pro alio substituit. In Basiliensi est, nutabāt. [Postq̄ eo venit) In nōnullis, est postq̄ eo ventū est. quū & alias. Mox. [Quanq̄ persequi Iugurthā, &, mederi fraternæ inuidiæ aio ardebat) In quibusdā, aius ardebat, videlicet Albini ↄsulis. Sed prior lectio melior. ꝓ, studio & cupiditate flagrabat. Sic enim & manuscripta. [Quos ꝑter fugam soluto Imperio, licētia atq; lasciuia corruperat, & copia reꝝ) In manuscriptis ceterisq̄. vetustioribus, Ex copia reꝝ statuit sibi nihil agendū, ꝓ, vt res sese dabāt, siue ꝓ statu

& conditione rerom. Sic postea Sal. Tum Marius ea copia retô consilia trahit.i.ex tépore, vel pro re nata. Tam.ea re consulere dixit. [Interea Romæ Brachus Mamillos Limetanus trib.pleb. rogationem ad populum promulgat) Hic iam varia est in exemplaribus lectio, vt quę potissimum probanda, haud facile iudicare possis. In veneto est, C.Manilius Limitanus trib.pl. nec secus in Argentoratensi, atq; alijs plerisque. In Parrisiensi, quod est à Badio excusum, castigatú ab Aleandro, C.Mamillus Limetanus. In Fabriciano (quam lectionem maxime omnium probanda puto) C.Mallius Limetanus. Quanquam in Spano, quod versus dimitir, adscriptum ibidem est, Mamillus. Sed & postea, vbi in alijs ferè, ex Manilij rogatione, in Badiano, ea Mamilli. In manuscriptis est, ea Malliana. Sed qd moliar? Aut hęc lectio vera est, quam habet manuscriptum, aut ea quæ in peruulgatis est exemplaribus dialogi de claris oratoribus quem Brutú vocant, quo loco Cic. de C.Galba Sergij F.loquens, huiusce trib.pl.meminit. Nam rogatione, inquit, Manilia, Iugurthinæ coniurationis inuidia, cū pro se ipse dixisset, oppressus est. Ibidem paulo post de L.Bestia loquens, Nam inuidiosa lege Manilia quæstio C.Galbam Sacerdotem, & iiij. consulares L.Bestiam C.Catonem, Sp.Albinum, ciuemq; præstantissimum L.Opimium, & quæ sequuntur. Nisi qs Mamilia, ibi non Manilia legendum esse contédat, ita vti de doctis quidam cêsent. Tametsi Er.quidem in postrema editione Chiliandum rogatione Manilia legit hunc Cic.è Bruto locum citâs. Similia ferè error est in Octauio illo Tusculano, apud T. Liu.j. ab V.C. quem Mamilium alij vocant, alij Manilium quod postea in Antropologia comprobat Volaterranus, qui cum eruditi quidam faciunt, Sex. Pompeius F.Mamiliorum familiam diuersam facit ab ea quam Manliam alij vocant. Mamilia, inquit, turris, intra Suburræ regionem, à Mamilio nomen accepit. Mamiliorum familia à Mamilia filia Thelegoni, q Thusculū prorea uit, est appellata, quando id oppidum ipse condidisset. Mox, Manliæ gentis patriciæ decreto, nemo ex ea Marc. appellatur, q M. Manlius qui Capitolium à Gallis defenderat, cum regnum affectasset, damnatus necatusq. est. Hæc totidem fermè verbis repetit Sipontinus, Quod nisi mendom est in exemplaribus Sext.Pōpeij, vt esse suspicor erat & Volaterranus ipse, & quicūq; alij Manilių vocant principem illum Latini nominis Octauium Tusculanum. Sed mihi legendum apud Festum sf. Maniliorum familia à Manilia &c. Liuij exemplaria variant nā est in alijs Manilius, in alijs Mamilius. Sed & auctor libelli de magistratibus Rom Mamilium vocant, cum Manilium alias legi, sit in margine adnotatum. Contra, qui de viris illustribus scripsit, eundem Manilium appellat, quemadmodum & Florus lib.j. & è recentioribus Alexāder Neapolitanus. Quin & apud Cic.ij de nat.deorū, quo loco sic Heruagius, Cum a Posthumius Dictator eum Octauio Mamilio Tusculano prælio dimicaret &c. ibi Aldus, Manilio excudit. Tametsi idem Aldus in epist.ad Att. Manliom dicit, Male inqt, Tarquinius qui Porsenam, qui Octauium Manlium contra patriam quo & aliud quoddam Venetijs impressum, & illud Basileæ ab Heruagio excusum. Certa me hercule non deesset (vt Liuij nostri verbis vtar) si qua ad verum via inquirentem ferret. Núc miraci magis, adeo discrepare inter se codices, vt quid veri sit, discernere queas. Quid si Græci nobis exéplaris copia Dionysij Halicarnassęi foret, perfacile huic rei inueniri remediú posset. Sed de hoc satis. M. Manlius qui capitolium defendit, a Plutar. μάλιος dr. Is vero, vnde lex Manilia nomen habet, μανίλιος ab eodé in Cic. vita sed in Pompei μάλλιος mendose vt opinor & in culpa librariorū qui, vt dixi, diuersa Romæ fuit prosapia Manliorum & Maniliorum. Hoc ceu auctarium addere libuit. Pro Interea, est in manuscriptis Interim, nec aliter in impressis vetustioribus. [Quod cōsilio Iugurtha Senatus decreta neglexisset) Manuscripta duo, Senati decreta.q est genitiuus antiquus, atq; ob id Sal. antiquano magis conueniens. Sic Plautus, senati columé dixit.

GLAR. A D op. Suthul, vbi regis Thesauri erant) Strabo lib. vlt. Capsam ait vocatum, vbi regis Iugur.fuerint thesauri. sed puto errorem esse quem paulo ante, de Vtica indicauimus. Nam Sal. postea de Capsa disserens, nihil de regis thesauris meminit, verū locum quendam alium ad flumen Mulucham. Hęc nobis iden referuntur, vt locorū noīa diligentia emendentur, maxime locorū facta diligenti cōparatione. [Tū quia mortis metu multabant) Pro multabant alij codices hnt. Nutabant. In vetusto codice Vegebant marginib⁹ adscriptū reperi, q lectio placet, nā ita loq solet hic auctor, vt paulopost, Populus militia atq; inopia vrgebat.

ASCEN. I N T E R I M &c.) Prosequitur apparatum, quem Albinus consul auidus belli (vt dictum est) instruxit non suo Marte. Nā ex ea expeditione summū dedecus Aulus frater eius incursurus erat, dicit ergo Albinus.s.consul bello innouato.s.per cædem Massiuæ & violentiam abscessionem Iugurthę maturat.i.festinat.(qui in bello quæ festine fiunt, plerunq; in natura.i.suo, tpe fiunt. vnde est illud Lucani: Tolle moras, nocuit semper differre paratis. Et ideo dictum est in principio Catilinarij, Vbi consulueris, mature facto opus est) interim.i.interea dū Iugurtha decedebat, portare hoc est transuehere, vt sæpe aliter cō-meatum.i.annonam seu victum exercitus & vt dicunt victualia (id.n.in vtroq; numero significat cômeatus, quasi viaticum qui cum meatur. in singulari aūt significat & facultas meandi & discedendi ad tempus ab negocio debito, vnde militibus datur interdum cômeatus ab Imperatoribus visendi vxores & liberos) & stipendium, hoc est mercedem militū, & alia quæ forent militibus vsui .i. ad vsum accômoda: ac ipse profectus est, hoc est discessit iratum, vt.i.vt conficeret, hoc est finiret bellum, aute comitia.i.anteq̄ noui eligerentur magistratus quod tempus aberat haud longe, hoc est aduétabat pximè. conficere dies, armis.i.vt aut deditione ita vt acciperet Iugurtham in deditionem, aut quouis modo.s.alio. At Iugurtha cōtra, hoc est contrariom faciens, trahere.i.trahebat omnia, & facere.i.faciebat alias, deinde alias .i. diuersas, modo has modo illas causas moræ.i.dilationis: polliceri.i.pollicebatur interdum deditionem: & simulare.i.simulabat deinde metum: cedere.i.cedebat instanti .s. consuli ad bellum conficiendum & manus conferendas. & instare.i.instabat paulopost, cum nō esset paratus Albinus. quod fecit ne sui.s.milites, diffiderēt.s.de virtute imperatoris sui si meticolosus apparere persisteret: & ita ludificare i. ludificabat & quasi ludo suspensum & delosum tenebat consulem: modo.i. interdum: more.i.dilatione belli, quod simulabat se velle inire: & modo.i.interdum mora pacis: quam simulabat per deditioné velle. Ac fuere qui existimarent Albinum haud ignarum, immo conscium consilij regis.s.Iugurthæ: neque.i.& qui non crederēt bellum tractum.i.protractom, ex tanta properantia.i.cum tanta esset properantia in principio, tam facile, magis socordia.i.pusillanimitate & ignauia consulis, quam dolo, quia.s.cum Iugurtha clam pepigerat. Sed postq̄ dilapso tempore dies comitiorum .i. in quo haberi debebant comitia.i.congregationes Rom. ad magistratus innouandos aduentabat, Albinus recessit Romā & hoc Aulo fratre.s.suo relicto in castris pro prætore.i.loco prætoris aut si vna voce, Aulo relicto proprætore.i.qui erat proprætor, erāt aūt prætorij sex duntaxat fasces. cū Cōsuli duodecim essent. [Ea tempestate) Ordo est, resp.agitabatur ea tempestate.i.eo tempore, atrociter.i.immaniter, Romæ.i.in vrbe, seditionibus Tribunitijs.i.motis a trib pl. quia Pub.Lucullus, & Lucius Annius tribuni pl.nitebantur continuare magistratum, collegis .i. ceteris trib.pl.resistentibus. Aulus frater Consulis adductus ea mora .i. per dilationem Comitiorum in spem.s. prorogādi sibi ij ius seu proprætoriatus, euocat milites mense Ianuario in quo maxime viget frigus, in expeditionem.i.ad belli executionem aut gratia belli conficiendi.i.vt bellum conficeret.i.finiret, quia dum res cōfecta.i.simul facta est, nihil restat in ea faciendum: aut sup gratia pecuniæ capiundæ.i.accipiendę, ab rege.s.Iugurtha, terrore.i.per terrorem exercitus, hoc est aut sperabat se posse cito bellum finire, aut metu belli inducere Iugurtham ad offerendum ingentem pecuniam. Et peruenit magis itineribus.i.motionibus, & vt imperatores dicunt, dietis (Iter enim non est via sed itio) ad oppidum Suthul. (quod hic neutri generis esse ostendit, quia in reliquis declinatur) vbi.i.in quo oppido erant thesauri regis.s.Iugurthæ Quod.s. oppidum Suthul, quanquam neque poterat capi neq; obsideri.i.circundari, ex sæuitia temporis & opportunitate loci .i. propter sæuitiam, hoc est asperitatem temporis, & opportunitatem loci.i.congruum situm loci, quia naturali munitione inexpugnabile erat. Nam planities limosa, hoc est terra plana aquis, & terra pingui plena, fecerat aquis hyemalibus, hoc est tempore hyberno illic esse solitos, paludem, id est obscœnam & stagnantē aquam circa murum situm.i.locatum in extremo, hoc est in fine montis prærupti .i. pnus vi aquarum, aut vetustate rupti: (vt de antro Chironis dicit Statius, Pars exhausta manu, partem suam ruperat ętas) tamen, hoc est tametsi oppidum illud inexpugnabile erat: Ipse Aulus agere, hoc est agebat vineas .i. protectiones militum, ex consertis scutis in morem vinearum, quibus vtuntur in expugnatione murorum, & iacere hoc est à fundamento instituebat, aggerem.i.circumuallationem: & præparare, hoc est præparabat alia, quæ forent vsui.i.vtilitati, incœpto, hoc est ad incipiendum bellum, aut gratia simulandi, quo, id est id eo vt adderet regi .s. Iugurthæ formidinem, aut cæcus, hoc est excæcatus, cupidine.i.cupiditate potiundi hoc est in potestate habendi, oppidi.s.Suthulis. At .i. Iugurtha cognita vanitate,

tāte.i.inanitate confilij,& imperitia legari.f.Auli qui more legati in locum principelis.f.confulis fucceſſerat,augere,hoc eſt augebat,fubdole.i.callide dementiam eius,miſſitare.i.militabat legetos fupplicantes .f. vt defifteret, & ipfe Iugurtha quafi vitabundus.i.ac fi frequentec vitares coogreſſum,ductare, hoc eſt ductabat exercitum per loca faltuofa.i.efpera & faltuum plena,& tramites,hoc eſt tranfmiſſos calles, denique pepulit .i. hoc impulit fpe pactionis,hoc eſt pacti ineundi: Aulum vti,hoc eſt vt fequeretur fefe.f.Iugurtham veluti cedentem in regiones ebdires,&hoc Sutbule relicto , ita .i. per hoc,delicta Auli fuere occultiora hoc eſt magis latētia,vel dicebat ita delicta Auli fore occultiora, hoc eſt magis letentia,vel dicebat ita delicta Auli fore occultiora,q exercitus nefciret quid ageretur.Interea Iugurtha, rentabet die & nocta exercitum per boies callidos,& corrumpere,hoc eſt corrumpebat Centuriones & duces turmarum, partim vti .i. vt ipfi transfugerent.f.ad fe,& vti.i.vt alij defererent locū.f.affignatum ab Aulo,figno dato.i.poſtq̄ fignum eſſet datum. [Quæ poſtquā ea fententia inſtituit) Docet verum eſſe quod fupra diai callido & verfuto atque acri ingenio eſſe Iugurthem , qui etiam R. exercitum corrumpere & ducem circumuenire potuit, vnde dicit Quæ.f.corruptionem exercitus, & ductoris eius in fpem vanam adductionem , poſtquam Iugurtha inſtituit .i. præparauit , ipfe circumuenit.i.circundat exercitus fui aduentu, caſtre .i. tentoria & munimenta bellica , Auli.f.derelicti illic proconfulis officio explēdo,nocte intempeſta.i.quę ad nullum opus tempeſtiua eſt , vt poſt mediem noctem,circumuenit dico,cum multa multitudine Numidarum.Milites Romani perculſi.i.ſtupefacti & attoniti,infolita metu,cum diu in ocio fuiſſent,fup.cœperunt alij capere,aut alij cepere.i.capiebant arma contra hoſtes , alij abdere .i. abdebent,hoc eſt abfcondebāt fefe,quia noa erat & fyluæ viciuę, pers confirmare.i.confirmabant & cohortabantur territos : trepidare.i.trepidabāt,quia omnibus locis erat fup. magna vis,hoc eſt copiofa multitudo hoſtium,& cœlum obfcuretum nocte.i.tenebris nocturnis,atque nubibus i (q.d.quod Maro Aeneid.ij.Et Lunam in nimbo noa in tempeſta renebat) & periculum anceps.i.formidolofum , quafi habens vndique caput & caufam timorie : ficut gladius anceps vtrinque incidens dicitur,poſtremo erat exercitui Rom.in incerto.i.inter dubia, an foret tutius fugere an manere , quia vtrunque periculofum eſſet nefcientibus regionem . Sed ea eo numero quos paulò ante diximus corruptos vna cohors Ligurum,qui Longubardi dicuntur,& fpecialiter Ianuēfes,qui bellicofi quidem, (vnde in Georg. Affuetumq. malo Ligurem,) fed infidi erant: (vnde in Aen.Vene Ligur &c.) cum duabus turmis.i.fexaginta equitibus Thracū & paucis militibus gregarijs.i.vulgaribus nullo honore pręditis,tranfiere ad regem.i. Iugurtham. Turma, vt Varro & Feſtus fentiunt , dicta eſt quafi terma,aut terdene, q terdenos equites ea tribus Tribubus Tatienfium,Ramnenfium & Lucerum continebat.quorum primi Decuriones dicti . Thraces autem femper bellicofi fuere. vnde Thracia dicitur Martis patria : venerant autem tūc Rom. in auxilium,& centurio primipili.i.primi vexilli ad pilum fufpēfi,tertiæ legionis.i.qui præerat tertiæ legioni,dedit hoſtibus locum i.facultatem introëundi per munitionem quam acceperat vti defenderet.i.defendendā Et cuncti Numidæ irrupere ea parte.i.per eam partem : fœda fuga,fup.facta eſt ex noſtris . quia plerique occupauere proximum collem armis abiectis, nox.i.caligo,& præda.i.multitudo fpoliorum,caſtrorum.i.inuentorum in caſtris Rom. remorata funt.i.in mora tenuerunt hoſtes, quo minus.i.vt non tanta vterentur victoria,quia interea multi aufugerunt. Deinde Iugurthe facit poſtero .i. fequenti die verba cum Aulo in colloquio.i.colloquens cū eo,& dicit q tametfi teneat ipfum cum exercitu claufum fame,& ferro,tamen fe memorem humanarum rerum,quæ dubiæ funt,(quia,rerum viciſſitudo eſt, & Sors omnia verfat,)miſſurum omnes incolumes fub iugum.i. fub haſtam tranfuerfam inter duas haſtas erectas, patibulum feu furcam repræfentantem, (fub quem Romanos prius ad Caudinas furcas miferant Samnites)fi Aulus feriret fecum fœdus.f.de non inſtaurando bello præterea mandet fup.vt decederet, aut omnes decederent Numidia decem diebus.i.intra x.dies. Quæ .f. ante dicta quanquam erant grauia.i.dura & intolerabilia, & plena flagitij.i.increpatione digniſſima,aut pœne capitali digna,qui à Samnitibus fub iugum miſſi,ipfi à fenatu ad fupplicium traditi funt,licet Samnites in eos non animaduerterint,tū quia nutabans metu mortis.f.præ oculis inſtantis cum non eſſet euadendi fpes vlla, pax conuenit.i.concluditur fine cōtrouerfie inter eos , ficut libuerat.i.ea libidine placuerat,regi.f.Iugurthæ.[Sed vbi ea Romæ comperta funt) Profequitur rem geſtam Romæ poſt tristem nuncium deditionis factæ per Aulum fratrem Albini confulis dicens,fed vbi .i. poſtquam ea quæ Aulus tam turpiter feceret & pepigerat,comperta funt.i.certe cognita Romæ,metus de futuro periculo , qui Adherbal præmonuerat q Iugurtha altius animum intenderat, videlicet ad imperium R.& mœroe.i. mœſtitie de præfenti ignominia , inuafere ciuitatem .i. ipfos ciues . pars.i.ipfi partim fup.cœperunt dulere, aut dolere pro dolebant pro gloria imperij.f.tam fœde amiſſa,pars infolita .i. inconfueta rerum bellicarum.i.nefciens varias eſſe viciſſitudines victoriarum in bello,timere.i.timebat libertati.f.fuæ aut ciuitatis.i.pro libertate ne amitteretur.[Omnes)Sup.erant infeſti.i.infenfi & irati Aulo.f.talis fubiugationis auctori, ac maxime infeſti fup. erant illi qui fuerant præclari bello,q ipfe armatus quęfiuerat potius falutem i.euafionem mortis,dedecore.i.per fummum dedecus, videlicet per miſſionem fub iugum quam manu.i.virtute militari ob ea.i.ob eas res,Albinus cōful timens ex delicto .i. pp delictū fratris.f.Auli inuidiam.f.fenatus, Populiq. R. & deinde ex inuidia & odio periculum , confulebat fenatum .i. rogabat fenatum confilium de fœdere.i.an fœdus ratum haberet,& tn̄.i.nihilominus quia fatis fciebat fenatum non probaturū,ipfe fcribere.i.fcribebat interim,dum.f.confultatio fiebat, exercitui .f. derelicto in Africa fupplementum,& accerfebat .i. aduocabat à focijs & nomine latino.i.quicunque latini dicebantur auxilia .i. auxiliares milites,denique.i.demū feſtinare .i. feſtinabat omnibus modis . Senatus decernit.i.fniam dicit & iudicat (vti .i. quemadmodum fuerat par.i.iuſtum & æquum)nullum fœdus potuiſſe fieri,iniuſſu.i.fine iuſſu fuo atque P.R. conful impeditus à tribunis plebis ne portaret.i.tranfueheret fecum in Africam,copias.f.exercitus, ques parauerat.f.fcribendo fupplementum,& accerfendo focios, proficifcitur.f.quafi folus, paucis diebus .i. intra paucos dies , in Africam,nam omnis exercitus deductus Numidia, ficut conuenerat.i.pactum erat inter Iugurtham & Aulum,hyemabat.i.hyemem agebat in prouinciam.f.Romanam , quam Africa habebat Romanus Populus.Poſtquam ventum eſt eò.i.in prouinciam & exercitum,quanquam animus Albini ardebat.i.ardenter affectabat perfequi Iugurtham,& mederi.i.remediū adhibere, inuidiæ fraternæ i.odio quod in Aulum fratrem eius P.R. habebat,tamē fup.ſtatuit nihil agēdum fibi.i.à fe cognitis militibus.i.poſtq̄ cognouerat milites quos præter fugam , per quā degeneres effecti erant,licentia.i.indulgentia & mollis vita foluto imperio,atque lafciuia ex copia i.abundantia rerum corruperat .i. effœminauerat & deteriores fecerat . Quia vt dicit Comicus,deteriores oēs fumus licentia . Et ita manfit Albinus in prouincia,hyemans illic cū exercitu, vnde prætermiſſa narratione de eo,redit ad acta Romæ.[Interim Romæ)Profequitur ea quæ Romę fiebant interea dicens,Caius Mālius , aut vt alij textus habent Caius Marullus Lemiteuus feu Limitanus,tribunus plebis,promulgat.i.profert corā multitudine : (Eſt.n promulgare, pro.i.ante multitudinem vulgare.i.cōicare aliquid) ad popolum.i.in confultationem populi,vti quæreretur .i. inquifitio fieret, in .i. contra eos quorum confilio Iugurtha neglexiſſet decreta fenatus, qui decreuerat pacem cum Adherbale habendam , & fua vtrunque portione regni contentum eſſe debere , & qui tradidiſſent poſt abfceſſum Albini,elephantes Quæſtori per deditionē aſſignatos & perfugas, q ad fidem Romanorum perfugerāt defecto Iugurtha, & qui accepiſſent ab eo.f.Iugurtha pecunias,cum in legationibus.i.cū eſſent ad eum miſſis legati,vt Lucius Opimius,&qui cum eo ad condēndum regnum miſſi fuerent,aut imperijs.i.cum eſſent imperatores exercitus,vt Calpurnius &cum eo Scaurus.Itē q feciſſent pactiones cū hoſtibus .f. Iugurtha & eius adhærentibus de pace aut bello,vt Aulus, qui deditionē fecit victus & fub iugū miſſus .

HVIC rogationi partim cōfcij fibi, alij ex partium inuidia pericula metuentes,qm̄ aperte refiſtere nō poterant,quin illa & alia talia placere fibi faterentur,occulte per amicos , ac maxime per homines Latini nominis,& focios Italicos impedimenta parabāt. Sed plebs,incredibile memoratu eſt, * quantum intenta fuerit,quantaq́. vi rogationem iuſſerit,decreuerit,voluerit:magis odio nobilitatis,cui mala illa parabantur,q̄ cura reip.tanta libido in partibus erat. Igitur ceteris metu perculfis, M. Scaurus,quē legatum Beſtiæ fuiſſe fupra docuimus,inter lætitiam plebis,& fuorum fugam, trepida ēt tum ciuitate,cum ex Mamilli rogatione tres quæfitores rogaren-

postea factũ est, vt Sal. hic docet. [Sed vbi) Ordo est. Sed lasciuia atque superbia incessere, dico lasciuia, & superbia, appositiue ea quæ secundæ res amant. [Vbi) Pro postquam illa formido discessit mentibus. Sensus patet. [Illa formido). s. Carthaginis. i. postq̃ Carthago deleta est, & metus belli decessit. supra diximus quẽadmodum P. Scipio Africanus minor Carthaginem captam funditus deleuerit, ex quo Africanus cognominatus est [Ea quæ secundæ res amant) Nam ex affluentia rerum lasciuia & superbia generantur. [Incessere). i. inuasere, intrauere, inuectæ, & introductæ sunt. [Ita) Ordo, ita ocium quod optabant in aduersis rebus fit acerbius & asperius, postquam adepti sunt. s. illud ocium. Optabant pacem quando in bello erant. Et postquam adepti sunt pacem, eo asperior fuit bello. [Cœpere) Prolepsis est. Nobilitas inquit cœpit conuertere dignitatem in dominationem, quia non satis habebat, q̃ administrationem reip. & prouinciarũ possidebat, sed prorsus dominari volebat, ex altera parte plebes libertatem suam in libidinem conuertere cœpit, quia non solum senatui & nobilitati subiecta esse nolebat, sed leges ferebat & iubebat, quæ nobilitatis potentiam extinguerent, sicuti fuit lex superior de quæstionibus exercendis, qua lege nobilitas perculsa est. [Abstracta). i. distracta, diuisa sunt. [Resp.) Bonum cõe, & bonum publicum. Dum vnusquisque rem suam curat resp. neglecta est, & dilacerata est. Dum vnusquisque bonum priuatum curat, bonum publicum cõtemnit. [Nobilitas magis factione pollebat). i. factio nobilitatis potentior erat, quia magis erant vniti & coniuncti, plebs vero dispersa erat. [Soluta) . i. disiuncta, quia pauperes ciues quærebant quotidie, quo victum sibi pararent, non q̃uo diuitibus & nobilitati resisterent. Et ideo potentia plebis minor erat, quia non erant vniti & coniuncti, sicuti nobiles. [Imperatores) . i. duces exercituum. [Parentes, aut parui liberi militum) Probat, quod superius dixit, videlicet, q̃uo nobilitas dignitatem in dominationem vertere cœperit. Ecce totius reip. administrationem tenebant, & tamen postea patres & liberos pauperum ciuium, qui foris bella gerebant, de agris suis pellebant, si forte eis vicini erant. [Sedibus) Videlicet de agris, hoc etiam supra docuimus, factum esse, quando Tyberius Gracchus legem agrariam tulit. Nam diuites q̃ potentes augebant pensiones, & ita de agris publicis pauperes ciues excludebant. [Ita cum potẽtia) Ordo est, ita auaritia cum potentia inuadere pro inuadebat, & polluebat & vastabat omnia sine modo, & sine modestia, & nihil pensi habere pro habebat, & nihil sancti, quoad præcipitauit semetipsam. Nobiles Rom. potentes erant, & auari, & propterea pectas ac nefas omnia aggrediebantur, atque oia violabant. Nam quia potentes erant omnia aggrediebantur; quia auari erant, omnia violabant, & omnia per pecuniam faciebant. [Polluere) Pro polluebant, hoc est violabant omnia per auaritiam, sicuti senatores Romani pecunia corrupti iustitiam & fidem violauerunt, Iugurtham pro tantis sceleribus impunitum relinquẽtes, & quemadmodum legati per auaritiam fidem violauerunt, qui accepta pecunia meliorem partem regni Iugurthæ assignauerunt. [Nihil pensi habere) . i. nihil considerabant. Et hoc refertur ad id quod dixit. Inuadere, quia temere & sine vlla consideratione ea aggrediebantur, quæ vel erant illicita, vel suis viribus maiora. [Neque sancti habere) . i. & nihil sancti habebant, hoc refertur ad id quod dixit polluere. [Nihil sanctum habere est omnia sancta violare. nam id dicitur sanctum, quod violari nefas est, vt fides, pietas, iustitia, religio, hæc omnia, & his similia sancta dñr, quia ea pollui & violari non licet. Sed nobiles Romani nihil sancti habebant, quia omnia violabant, quæ violari non licet, nam fidem & iustitiam pro pecunia violabant, vt ante dixit. [Nihil pensi) i. nihil pensum habebant, quia nihil quod facerent pensabant . i. librabant, & ponderabant, & examinabant, sed temere & inconsulte quidquid appetebant aggrediebantur, & inuidebant potentia suæ confisi. [Præcipitauit). i. euertit & deiecit, nam potentia Romanorum tantopere creuit, vt sua magnitudine rueret. Nam arma ab hostibus in seipsos verterunt, donec bellis ciuilibus Roma funditus euersa esset. [Nam vbi primũ) Postquam, inquit, ex nobilibus aliqui reperti sunt, qui iniustam potẽtiam contemnerent & veram gloriam quærerent, tunc primum bellum & discordia ciuilis oriri cœpit, iniusta potentia erat nobilium, qui ea faciebãt, quæ supra dixit, videlicet, qui totius reip. administrationem hẽre volebant, & insuper inopem plebem seruitute oppressam tenebãt, vera gloria erat dare operam, vt plebs quæ pro rep. semper bella gerebat, non opprimeretur à nobilitate, sed libertatem suam inuiolatam haberet. Postq̃ igitur inuenti sunt aliqui ex nobilibus, qui spreta iniusta potentia, hanc veram gloriam quærerent, vt videlicet conarẽtur plebem in libertatem restituere, subito exinde bellum ciuile ortum hẽre cœpit, quia dũ nobilitas dominari cupit, plebs autem dominationem pati non vult, necesse fuit ad arma venire. [Nam vbi) Ordo est. nã ciuitas cœpit moueri, & dissensio ciuilis cœpit oriri, quasi permistio terræ. [Vbi primum). i. cum primum reperti sunt. s. aliqui ex nobilitate, qui anteponerent veram gloriam iniustæ potentiæ. Mirum vẽ hoc quod dicit, nisi diligentius consideretur. Nam mirum vẽ, q̃ bellum ciuile fit, quia ex nobilibus inuẽti sunt, qui veram gloriam iniustæ potentiæ anteponerent, immo ex hoc vr̃ potius cõcordia nutriri potuisse. Sed iam exposui hanc sniam quæ exẽplo Gracchoꝝ clarius intelligitur. Nam Gracchi vero dum verã gloriam quærunt, plebi libertatem & iura sua restituendo, discordiã ciuilem in vrbem concitarunt. [Quasi permistio terræ) . i. quasi puluis sic ciuitas turbari cœpit, & suscitari ciuilis discordia, quẽadmodum puluis turbari & suscitari solet turbine venti cõmotus. [Nam postquam) Probat exemplo Gracchoꝝ hoc verũ esse, quod dixit, videlicet ciuilem discordiam exoriri cœpisse, dum inuenti sunt ex nobilibus, qui veram gloriam iniustæ potentiæ anteponerent, sicuti Gracchi fecisse probantur. Ordo est. Nã nobilitas noxia atq; perculsa eo. i. ideo iuerat obuiam actionibus Gracchoꝝ. [Modo). i. aliqñ per socios ac nomen Latinũ, interdũ per equites R. quos spes societatis dimouerat à plebe, postq̃ Tyberius & C. Gracchus, maiores quoꝝ addiderant multum reip. bello punico. [Atque alijs). s. bellis. [Cœpere) Pro cœperũt vendicare plebẽ in libertatẽ, & patefacere scelera paucoꝝ. Quoꝝ maiores punico bello atq; alijs multũ reip. addiderãt. Gracchi multa præclara facinora bello gesserunt & in bello punico, & in alijs. Nã Sempronius Gracchus consul & collega P. Cornelij Scipionis, patris Scipionis Africani maiores ad insidias missus contra Carthaginiẽses bello nauali feliciter dimicauit, septem nauibus captis, ceteris in fugã versis. idem apud Placentiã contra Annibalem feliciter pugnauit, pulso hoste in castris Tyberius aũt Gracchus Hannonem ducẽ Pęnoꝝ cum exercitu fudit apud Luceriã, ex quo prœlio minus duo millia hominum cum ipso duce fugerunt. Item P. Sempronius consul in agro Crotonensi cũ Annibale conflixit, fuso fugatoq̃. exercitu quatuor millia hostiũ occidit, paulò minus trecentos cœpit, vndecim signa militaria capta sunt. Ex his patet q̃uo maiores Tyberij & C. Gracchoꝝ multum reip. addiderunt. Denique Tyberius Gracchus pater eoꝝ bis cõsul fuit, ac bis triũphauit. [Vindicare). i. trahere. Ecce q̃uo Tyberius & C. Gracchus verã gloriam iniustæ potẽtiæ anteponebãt, quia ipsi nõ cupiebant dominari sicuti ceteri nobiles, sed ipsam plebem seruitute oppressam in pristinam libertatem reuocare cupiebant; & dum hoc faciunt, discordia & bellum ciuile cœpit. [Scelera patefacere) Nam ostendebant quemadmodum nobiles oia ad se traherent, ærarium expilarent, pauperes de agris suis pellerent, regna & prouincias venderent, & cetera scelera his similia perpetrarent. [Eo). i. ideo pp id. [Perculsa). i. perterrita. Nã ipsa nobilitas timebant, quia sciebãt se esse in his delictis, quæ Gracchi patefaciebant. [Modo per socios, ac nomen Latinũ) Populi Latinoꝝ socij vetustissimi erant P. R. qui tandem in cõionem ciuitatis Romanæ accepti sunt, hoc est ciues Romani facti sunt, ita vt & ipsi haberent suffragia. Dicit ergo nobilitatem & senatum restitisse actionibus Gracchoꝝ per Latinos, quia Latini adhærebant senatui potiusquam plebi, aliquando senatus resistebat actionibus Gracchorum per equites Romanos, quia similiter equester ordo adhærebat potius senatui quàm plebi, licet sæpe à senatu alienatus sit, & se cum plebe cõiunxerit. Ordo iste est. Nã inter senatum & plebẽ medius erat ordo equester, diuitijs maxime ꝓpotens. [Quos spes societatis plebe dimouerat) Senatus, vt ordinẽ equestrẽ alienaret à plebę & eum sibi cõciliaret, atque vr̃ coniungeret, dabat ei spem societatis, & pp hanc spẽ equester ordo à plebe discesserat & senatui adhærebat. [Spes societatis) Et quia equites spetabãt, se socios fore senatus in administratione totius reip. Nã senatus totam rẽp. in sua potestate habebat, vt supra visum est. [Gracchoꝝ actionibus) Quibus actionibus libertatem, & iura sua plebi restituere conabantur, vt supra visum est. [Eadẽ ingredientem). i. eadem molientem & conantẽ, quæ ipse Tyberius conatus fuerat, videlicet feremẽ leges agrarias. [Triumuiꝝ colonijs deducẽdis) Qñ agri publici ex hostibus capti pauperibus ciuibus Romanis diuidẽdi erãt, tres viri creabãtur à populo, q̃ eos agros diuiderent. & hi Triumuiri dicebãtur, quemadmodũ qñ Tyberius Gracchus legem tulit agrariã, tres viri electi sunt ad agros diuidẽdos, videlicet ipse Tyberius, Appi Claudius socer eius, & C. Gracchus frater eius. Vnusquisq; eorũ Triumuir dicebatur. Nũc ergo dicit, C. Gracchum triumuiꝝ deducẽdis Colonijs cũ Fuluio Flacco interfectũ fuisse, q̃a C. Gracchus

chus Fuluius Flaccus Triumuiri inierant ad deducēdas Colonias Tarentū atque Capuam, & ad agros diuidendos. Nam C.Gracchus tribunus plebis legē tulerat, et coloniæ mitterentur Tarentū atque Capuā. Colonia dicebatur multitudo ciuium Romanorū missa ad aliam ciuitatem, in qua agri publici per Triūuiros ei diuidebantur, & assignabantur, ergo deducere Colonias, est de ciuitate Romana ciues tollere, & in aliam ciuitatem ducere, in qua agri publici diuiduntur & assignantur. Quemadmodum aūt C. Gracchus & Fuluius Flaccus interfecti sint à nobilitate supra diximus. [Et sanè Gracchis) Sal. iudicium suū de mente Gracchorum ostēdit. Dicit.n. eos immoderatum aīum habuisse, dum iura sua plebi restituere conarentur. Nam licet à principio Gracchi egregio aīo ducti sint, vt plebis iura & libertate contra nobilitatem tuerentur, tamen postea ad iniustitiam descenderunt, dum vincere & obtinere conatur quod semel intenderāt, quemadmodum Tyberius Gracchus fecit, qui sine exemplo Octauio collegæ suo magistratum abrogauit, hoc enim nimis superbum & intolerandum visum est omnibus. [Cupidine victoriæ). i. cupiditate vincendi, videlicet, dum cupiunt vincere & obtinere id, quod semel excogitauerant. [Sed bono) Ordo est. [Sed est satius vinci bono.). s. more quam vincere iniuriam malo more. Hæc est Apostolica sñia atque diuina, dicit.n. quamuis Gracchi immoderatū animum hñent tñ melius erat, vt nobiles eos vincere permitterēt, & eos interficeret & exemplum malum introduceret. [Sed bono) Snia gñalis quidem est, sed ad propositum accōmodata. [Satius). i. melius. [Malo more). i. malo exemplo nobilitas vicit iniuriam Gracchorum, sed malo exemplo vicit, quia eos interfecit, & ipsa victoria nimiam crudelitatem exercuit. Et ideo melius esset vinci, quam sic vincere. [Igitur) Ordo est. Igitur nobilitas vsa est victoria ex libidine, extinxit multos mortales ferro, aut fuga [Ea victoria) In qua Grac. vicit, & interfecit. [Ea libidine sua) Inter voluntatem & libidinē hoc inter est secūdum Cic. in 4 Tusc. voluntas est quæ quid cum rōne desiderat, quæ aūt rōne aduersa incitata est, ea libido est, vel cupiditas effrenata. Ergo desiderium in bono voluntas dr̄, desiderium in malo libido vocatur. [Multos mortaleis ferro, aut fuga extinxit). i. multos interfecit, & multos exilio mulctauit. Plus timoris quam potentiæ sibi addidit. [Sibi ea victoria nobilitas ferro) Vt plus timeret in posterum, non vt plus posset. [Quæ res) Videlicet immoderate vti victoria, & impiam crudelitatem exercere, sicuti nobilitas fecit. [Magnas ciuitates pessundedit). s. euertit, & deleuit, sic Athenæ florentissima ciuitas euersa est. [Maturius). i. citius. Si vellem loqui de partibus ciuitatis, prout res postulat, tam magna res est, vt citius tempus deficeret sic quam res. [Redeo). s. reuertor.

MARL. CONSCII) s. nobiles. [Sibi) Sui sceleris. [Fateretur illa & al.) Vt ista lex sortiretur effectum. [Latini nominis) Qui gaudebant iure Rom. [Italicos) Italia non erat Rom. Colonia, sed in fœdere. [Impedimenta) Ne lex illa seruaretur. [Iusserit) Approbauerit. [Illa mala) Illæ inquisitiones. [Tanta lib.) Tantū studium. [Partibus) Factionibus. [Rogarentur) Designarentur. [Effecerat) Obtinuerat. [Aspere) Sine respectu nobilitatis. [Vt sæpe) Alias. [Res secundæ) Aspirantes. [In aduersis rebus) In bellis externis. [Libidinem) Appetitum. [Dilacerata) Versa in ruinam. [Agitabatur) Gubernabatur. [Militia) Quia semper erat in bello. [Interea) Dum Populus Rom. erat in bello. [Affinis) Proximos. [Nihil sancti) Inuiolati. [Moueri) Excitari [Noxia) Quæ in culpa erat propter auaritiam. [Diminuerat) Separauerat. [Actionibus) Orationibus. [Ingredientem) Tentantem. [In reliquum) Insequens tempus. [Parem) Parare velim. [Differere) Disputare. [Quam res) Quam materia.

LIVIVS OCCVLTE per amicos, ac maxime per hoies Latini nominis, & socios Italicos impedimenta parabant) In manuscriptis ceterisq. vetustioribus, per homines nominis Latini. nam hoc ordine verborum & alias quoq; vtitur. Nec aliter in vetustis inscriptionibus, vbi ferè primis tantum literis hæc verba notantur in hunc modum, N. L. quibus literis significatur, nominis Latini. Vnde coniicere licet, hac serie ferè collocanda esse hæc verba, & hunc fuisse vsum publicum & obseruationem rōem. idque maxime, si obscœnius alioqui concurrāt literæ nisi ordinem verborum immutes. T. Liuius, Quina millia socium Latini nominis, inquit. quo & alias idem sæpe. Sed cum tale obstat nihil, ordine priore verborum ferè vtitur. velut 10. dec. 4. Fabius socius atq; nomine Latino remittere delectum. & 2. dec. eiusdem, Circa nomē Latinum à prætore missæ literæ. Sic alibi, Vt socij nominis Latini, inquit. item, Vt cum socijs ac nomine Latino &c. [Sed plebes incredibile est memoratu) Manuscriptum aliaq., plebes. Id nimirum rectius est. Paulò post. [Sed quæstione exercitata aspere violenterq;) Manuscripta duo, exercitata idq; haud scio an melius, nam & iudicium & quæstio exerceri dī. Cicero, Qui cum prætor quæstionē inter sicarios exercuisset. Liuius, Quā seruiles quæstiones exercuisset. Neq; tñ priorem lectionem repudio. nam peculiare est Salustio nostro frequētatiuis vti pro primitiuis. quo alicubi agitare prædas, pro agere dixit, & ductare exercitū, pro ducere. [Et paucis ante annis) τὸ Et, perperam est in Gymnico additū [Metus hostilis in bonis artibus ciuitatē retinebat) Alij, cōtinebat. sed eodem sensu. Quanq; posterius mihi quidem magis arridet. nam & Florus eadē de re loquens, eo ipso verbo est lib. 4. vsus. Dū pœnorum, inqt, hostium imminens metus, disciplinā veterē continebat. Sūt apud Velleium Paterculum quæ huc faciāt, ea subijcere visum. Potentiæ, inqt, Romanorum prior Scipio viā aperuerat, luxuriæ posterior aperuit. Quippe remoto Carthaginis metu sublataq. imperij æmula, non gradu, sed præcipiti cursu à virtute descitū, ad vitia transcursum, vetus disciplina deserta, noua inducta, in somnum à vigilijs, ab armis ad voluptates, a negocijs in ocium conuersa ciuitas. Sal. in 1 historiæ. At discordia, & auaritia, atq; ambitio, inqt, & cetera secundis rebus oriri sueta mala, post Carthaginis excidiū maxime aucta sunt. Nā iniuriæ validiorū, & ob eas discessio plebis à patribus, aliæq. dissensiones domi fuere iā inde a principio, neq; amplius q; regibus exactis, dū metus à Tarquinio & bellū graue cū Etruria positū est, æquo & modesto iure agitatum. Hæ ex Aug. 2. de ciu. Dei. Mox. [Sed ubi illa formido mētibus decessit) Manuscripta, discessit. Tu vide, vtrum rectius. Discedere spē alicui, est apud Cæsarē. vt & formidinē discedere nō absurde forsan dicere possis. Mox. [Namque cœpere nobilitas dignitatē, populus libertatē in libidinē vertere) Sic est in manuscriptis, quę ipse viderim, cōtra q; Gymnicus habet. Vtra lectio verior, aliorū esto iudiciū. Paulò post. [In duas partes) Legendū, parteis. [Paucorū arbitrio belli domiq. resp. agitabatur) Resp. nō est in vllo manuscripto, nec in codice Beroaldino. [Vti quisque potentiori confinis erat) Quāuis in quibusdā sic affinis, tñ prius illud magis arridet, & ad sensum magis facit. pro contermino. vt Plin. loquitur. [Nihil pensi neque sancti habere quo ad semetipsam præcipitauit) Legendum, semetipsa ex vetustis quibusdam. [Deinde paucos post annos) Manuscriptū deest. & paulò inferius. [Multos mortales) Legendum mortaleis.

DEINDE paucos post annos ingredientē eadē Caiū) Post Caiū distinguendum, atque deinde diuisim inferendū, trib. pl. alterum, nempe Tyberium, alterū Triumuirum, nempe Caiū, Colonijs deducendis. M. enim Fuluius Flaccus non cū Tyberio, sed Caio occisus est et auctor est Florus in altera Epit. lib. lxj. Quod admonendum duximus, quoniam hic locus in plerisque codicibus corrupte legitur, & à commentatoribus misera tractatur. GLAR.

SENATORES sop.) Aut patres cōscripti partim conscij sibi, q; inter eos plurimi per legatos pecunias acceperāt, alij metuētes pericula ex inuidia. i. molesto odio partiū. i. eorū, q parti culpabili fauerāt, aut potius plebeiorum qm non poterāt resistere aperte huic rogationi factæ per C. Māilium aut Marullū, q. n. i. quominus fateerentur. i. deberent fateri illa. s. per ipsum rogata & alia talia placere sibi, q; iustissimum erat vt in tales fieret inquisitio, ideo ipsi parabāt occulte impedimēta. i. obstacula & remorā, quominus promulgaretur per amicos, & maxime per hoies nominis Latini & socios Italicos, q aut alia negocia interrogabāt, aut ad plebem & trib. pl. instabāt ne in tanta cōmotione talis rogatio promulgaretur. Sed est incredibile memoratu. i. cū memoretur & recenseatur, quantū intenta & quāta vi plebs iusserit rogationem sup. promulgare, magis odio nobilitatis cui illa mala parabantur, quā cura reip. vt reip. consoleretur. tanta libido erat in partibus. i. in partialitatibus & seditionibus aut in ipsis q seditiones fouebāt. Igitur ceteris perculsis metu. i. cum ceteri essent perculsi metu, M. Sca. quem nos memorauimus supra legatū Bestiæ. i. missum cū Bestia cōsule in expeditionē Africanā, effecerat inter lætitiā plebis, q; exultabat de nobiliū in tātis malis deprehēsione, & fugā suorū. i. secum cōsociorū nobiliū (suorū. n. respicit Scauiū. i. eorū q de parte Scauri erāt) ciuitate existēte iā. i. rōe ēt trepida, cum & . i. ēt rogationa Manlij. i. qua Manlius pposuerat, rogarent tres quæsitores. i. tres inquisitores de tribus inqsitionibus, quorū prima erat de his quorū consilio accepta pecunia Iugur. decreta Sen. contēpserat. Secōda de his qui elephātes aut perfugas vendiderāt. Tertia de his q; pactiones cum eo fecerant. effecerat inq; Scaurus vt. i. vt, ipse crearetur. i. designaret in eo numero. s. trio quæsitorū. Sed quæstione. i. inqsitione excitata aspere & violēter ex romore. i. vt rumor erat plebē esse, & ex libidine plebis, et insolentia. i. insolita violētia cœperat. i. inuaserat sæpe. s. antea nobilitatē. i. nobiles, ex secūdis. i. pspeeris rebus, sic cœ-

perat

perat ea tẽpestate plebem. [Ceterũ) Quia seditionũ & factionũ mentio incidit, psequitur earũ originẽ dicens, Ceterũ.i.sed, mos .s.malus, partium.i.partialitatũ popularium & factionũ, senatus .i.senatorũ, & deinde oĩum artium malarum.s.seditionum, petulantiũ, rapinarum, oppressionum, violationum, stuprorum, cædiũ, incendiorum & similium, est ortus Romæ paucis annis ante.s.q̃ hæc fierent, ocio.i.ex ocio à bello, & abundantia earum rerũ.s.diuitiarũ & voluptatũ, quę.i.quas res mortales ducũt, prima.i.primaria & præstantissima bona vsq; adeo vt dum bona dicimus, diuitias intelligamus, vnde Iuuen.Sat.j.Quandoquidem inter nos sanctissima diuitiarum maiestas. Sanè elegans est sermo earũ rerum quæ prima, quia.n.prima substantiue accepit maluit quæ sequenti, q̃ precedenti cõformare, nã populus & senatus Rom.tractabant placide & modeste.i.sine insolẽtia, inter se & cõcorditer rẽp.ante Carthaginẽ deletã.i.anteq̃ deleretur Carthago, aut ante deletionẽ Carthaginis, quam Cato censorius cẽsuit delendã, aut ciuitas R.perpetuo belli motu solueretur, cũ interdũ parum abfuerit q̃n ab ea caperetur. Pub.Scipio Nasica censuit nõ delendã ne sublato belli metu animi torpescerent ignauia, & lasciuia ocium pererentur vires, quod paulò post euenisse cõmemorat Auctor, & Iuuen.Sat.vj. Nunc patimur longæ pacis mala, sæuior armis Luxuria incubuit, victumq. vlciscit orbẽ. Neq; erat tunc certamen glorię.i.pcellentię honorũ, neq; dñationis inter ciues, q̃a metus hostilis retinebat ciuitatẽ in bonis artibus.s.modestia, cõtinentia, tẽperantia, parsimonia, castitate. Vñ, Seruabat castas humiles fortuna latinas Quondam, nec vitijs contingi parua sinebat Vesta labor, somniq. breues &c. Vide Iuuen.in vj. Sed vbi.i.postq̃ illa formido.s.belli discessit à mentibus, lasciuia atq; superbia.s.ea q̃ res secundæ amant.i.quę vita res pspere amant & secũ ferunt, incessere.i.in locũ bonarum artiũ leia ingressere.i.Ita.i.& sic ipsi tulere acerbius & asperius.i.cũ maiori malo ociũ qđ optauerunt in rebus aduersis, postq̃ ipsi adepti sunt sup.ipsum ocium. Namq; cępere, aut si nõ vis id verbũ, nanq; nobilitas sup.cępit vertere dignitatẽ.s.suã, in dñationẽ.i.superbũ principatũ, quasi Tyrãnidẽ, & pop.libertatẽ.i.facultatẽ in ocio citra metũ libere viuẽdi in libidinẽ.i.mollẽ & illecebrosam vitã, & quisq; cœpit, ducere.i.adducere aut addicere sibi & trahere.s.ad se, & rapere.i.violenter inuadere & auferre sibi, ita oĩa sunt abstracta in duas partes.s.nobilium & plebeiorũ, & resp.quæ fuerat media est dilacerata. Ceterũ.i.sed nobilitas, vt pro vel, factio quã prius nobilitati dedit, nisi legamus potius factione, sic nobilitas pollebat magis.i.plus potuit factione.i.pp factionem, quia vis plebis soluta & dispersa in multitudine poterat, minus. & ita resp. agitabatur belli.i.foris, & domi, arbitrio paucorũ, vbi belli ponitur pro aduerbio ita loco, sicut domi & militiæ. ęrariũ.i.fiscus seu thesaurus publicus prouinciæ.s.gubernandæ, magistratus gloriæ, & triũphi erant penes eodẽ.s.paucos potẽtes.i.in potestate eorum. Pop.s.vulgaris urgebatur militia in onere militãdi, atque inopia, q̃a imperatores diripiebant cũ paucis.s.nobilibus & factiosis pędas bellicas, ex bello obtẽtas. [Interea parentes) Probat quõ insolenter victoria abusi sint pauci potẽtes, qui militum pro rep.decertantiũ parẽtes aut liberos possessionibus veteribus abstulerunt, dicẽs. Interea dum sic pauci nobiles dñarentur, parentes.i.primogenitores militũ aut parui liberi.i.legitimi nati qui se defendere nequibant vt.i.secundum q̃ quisque erat affinis aut potius confinis.i.conterminus potentiori, hoc est hñs fundum affinem & cõterminũ fundo potentioris, sicut Æn.2.Iã proximus ardet vcalegon.i.domus eius.pellebãtur sedibus.i.à possessionibus & habitationibus suis quietis. Nã auaritia.s.nobilium cum potentia.i.adiuncta potentia, inuadere.i.inuadebat, & polluere.i.polluebat oĩa, & vastare.i.vastabat omnia, sine modo.i.mẽsura & modestia, & hẽre.i.habebat, nihil pensi.i.cõsiderati neq; sancti.i.inuiolabilis aut exẽpti à pollutione, quoad.i.donec pcipitauit.i.pessundedit semetipsam. Nam vbi.i.postq̃ reperti sunt primum ex nobilitate.i.inter nobiles sup aliqui, q̃ anteponerent potẽtiæ iniustæ.i.per aim occupatæ, verã.i.iustam & ex meritis partã gloriã, ciuitas cœpit mouera.i.agitari discordijs, & dissensu ciuilis.i.inter ciues cœpit oriri quasi permixtio terræ.i.quasi ex puluere cõcitato turbo fieret, aut quasi terræ motu orta omnia permiscerentur. Quęres, quo ex re bona & honesta orta sit discordia & dissensio tãti mali causa? Sed facilis est rñsio: Dum.i.oẽs auaritiæ ac dñationi inseruirent potentes, nec q̃sq̃ eorum plebeiorũ partes respiceret, nulla erat discordia, dũ potentes omnia quę vellẽt facerẽt, & imbecilles nullo adiutore freti oĩa, quę nollẽt perpeterẽtur, at dũ ex potẽtioribus q̃dã verã gloriã quęrerent plebeios opprimi non sinerẽt statim ortæ sunt dissensiones. Vnde pbat id exẽplis Grac. qui nobilissimi & potẽtissimi fuerant, dicens: Nã postq̃ Tyb.s.Grac. & C.Grac. quorũ maiores.i.progenitores (.s.Sempronius Gracchus, q̃ cõsul & collega Pub.Corn.Scip.patris Scip. Africani maioris missus contra Carthaginiẽses bello nauali feliciter dimicauit septẽ nauibus captis, ceteris in fugam versis. Idem post Placẽtiam & in agro Crotonensi feliciter cõtra Annibalem pugnauit. Tyb. aũt Grac. Hannonem ducẽ Pœnorum cum exercitu fudit apud Lucẽtiã. Præterea ex stirpe materna erãt Grac.de stirpe Scipionũ, nã vt scribit Plin.lib.34 cap.5. Corneliæ Grac.matri, quę fuit Africani prioris filia, statua posita est in Metelli pub. porta, erat aũt eloquentissima mulier quæ eloquẽtiæ filiorũ non parũ cõtulisse à Quint.cẽsetur lib. 1. vnde de eius mulieris nobilitate dicit Iuuen.Sat.6. Malo venusinam, q̃ te Corn. mater Grac. si cũ magnis virtutibus affers Grande superciliũ, & numeras tũ dote triumphos. Sed reuertamur ad ordinẽ) duorum inq̃ maiores addiderant reip.multũ in Punico bello, atq; alijs.s.bellis, cœpere vẽdicare.i.restituere per vendicationẽ plebem in libertatẽ.s.pristinã, & patefacere scelera paucorũ, nobilitas noxia.i.culpabilis atque perculsa.i.attonita est.i.ppter terat obuiam.i.restiterat actionibus Grac. [Modo).i.interdũ, per socios, ac nomen Latinum.i.homines nominis Latini, interdum per equites Rom.quos spes societatis.i.vt cum nobilibus participes esset, dimouerat à pl. & nobilitas necauerat ferro primo Tyb.s.Grac.cum M.Ful Flac.deinde post paucos annos, Caium.s.Grac.trib. pl.ingredientẽ eadẽ.s.via & seditione & alterum.s.Tyberium Triumuirum.s.constitutum, colonijs deducẽdis.s.ad agros diuidẽdos. Et sanè.i.certe, animus nõ satis moderatus.i.temperatus, immo intemperatus fuit Grac. cupidine victorię. vnde ab Iuuen. seditiosissimi innuuntur Sat. 2. vbi dicit. Quis tulerit Grac.de seditione quærentes? Sed satius.i.melius & cõsultius est vinci bono.s.more.i.satis bonis moribus superari ab alijs, ita q̃ vt alij sint meliores dũmodo tu bonus sis, q̃ vincere iniuriã malo more.i.vbi alij mali sint, & ita tu de eis vindictam sumas, aut malo more.i.exẽplo.vt nobilitas malo more vicit iniuriã Grac.cum ea victoria male vsa sit & in dñationem verterit. Et ita sensus vẽ melius esse ei qui succumbit dũmodo bonum protendit, q̃ ei qui vincit & victoria insolenter ad malũ exẽplum abutitur, vnde addit: Igitur nobilitas vsa ea victoria.s.i Gracchos q̃ populares erãt ea libidine sua.i.inordinata voluntate, extinxit.i.sustulit de medio viuentiũ, multos mortales.i.hoĩes, ferro.i.armis seu gladio, aut fuga.i.exilio voluntario, & addidit sibi in reliquũ.i.pro tpe futuro, plus timoris q̃ potentię, q̃a à plerisque timebãtur nobiles, sed non ppterea plus potuerant, cum nullus eis faueret ex popularib. Quæ res.s.timeri potius q̃ amari, pessundedit.i.sub pedes deiecit & subuertit plerunque.i.ferè aut vt plurimũ magnas ciuitates. dum alteri.s.ciues, volunt vincere quouis modo.i.per fas & nefas, alteros.s.conciues suos, & volunt vlcisci acerbius.s.q̃ iustum & æquum sit, aut acerbius.i.valde acerbe, victos.s.conciues. [Sed si ego parem).i.disponã aut intendam disserere.i.diserte dicere, aut diuersimode pro diuersis sermonẽ facere, de studijs partium.i.dissentientium Romanorũ, & de omnibus moribus ciuitatis, sigillatim.i.per singula quasi singulotenus, aut pro magnitudine.i.iuxta magnitudinẽ.s.rei, tempus deficeret.i.deficeret me, maturius.i.citius, quã res.s.materia seu argumentum narrandæ rei. Quamobrem cum omnia dicere nequeam, ego redeo ad inceptum.i.ad cœptam historiam.

POST Auli fœdus, exercitusq. nostri fœdam fugã, Metellus, & Syllanus consules designati, prouincias inter se partiuerant: Metelloq. Numidia euenerat acri viro, & quanquam aduerso populi partibus, fama tamen æquabili & inuiolata. Is vbi primum magistratum ingressus est, alia omnia sibi cum collega cõmunia ratus, ad bellum quod gesturus erat, animum intendit. Igitur diffidens veteri exercitui, milites eligere, scribere, præsidia vndique accersere: arma, tela, equos & cetera instrumenta militiæ parare: ad hoc cõmeatum affatim, denique omnia quæ in bello vario & multarum rerum egenti vsui esse solent. Ceterum ad ea parãda senatus auctoritate, socij, nomenq. Latinũ, & reges vltro auxilia mittendo, postremo omnis ciuitas summo studio annitebatur. Itaque ex sententia omnibus rebus paratis, compositisq;, in Numidiam proficiscitur, magna spe ciuium, cum propter bonas artes, tum maxime quod aduersum diuitias inuictum

animum

animum gerebat: & auaritia magiſtratuũ ante id tempus in Numidia noſtræ opes cõtuſæ, hoſtiumq́. auctę erant. Sed vbi in Africam venit, exercitus ei traditur à Spurio Albino proconſule, iners, imbellis, neque periculi, neque laboris patiens, lingua quàm manu promptior, prædator ex ſocijs, & ipſe præda hoſtium ſine imperio & modeſtia habitus. ita imperatori nouo plus ex malis moribus ſolicitudinis, quam ex copia militum auxilij, aut ſpei bonæ accedebat. Statuit tamen Metellus, quanquam & æſtiuorum tempus, comitiorum mora imminuerat: & expectatione euentus ciuium animos intentos putabat; nõ prius bellum attingere, quàm maiorum diſciplina milites laborare coëgiſſet. Nam Albinus Auli fratris exercitusq́ue clade perculſus, poſtquam decreuerat non egredi prouincia: quantum temporis æſtiuorum in imperio fuit, plerunque milites in ſtatutis caſtris habebat: niſi cum odor, aut pabuli egeſtas locum mutare ſubegerat. Sed neque more militari vigiliæ deducebantur: vti cuique libebat, ab ſignis aberat, Lixæ permiſti cum militibus, die noctuq́. vagabantur: & palantes agros vaſtare: villas expugnare: pecoris & mancipiorum prædas certantes agitare: ea mutare cum mercatoribus vino aduectitio, & alijs talibus præterea frumentum publice datum vendere: panem in dies mercari: poſtremo quæcunque dici, aut fingi queunt ignauiæ luxuriæq́. probra, in illo exercitu cuncta fuere: & alia amplius. Sed in ea difficultate Metellũ non minus quàm in rebus hoſtilibus magnum & ſapientem virum fuiſſe comperio: tanta temperantia inter ambitionem ſæuitiamq́. moderatum. Nanque edicto primo adiumenta ignauię ſuſtuliſſe * dicitur: ne quiſquam in caſtris panem, aut quem alium coctum cibum venderet: ne lixæ exercitum ſequerentur: ne miles gregarius in caſtris, ne ve in agmine ſeruum, aut iumentum haberet: ceteris arte modum ſtatuiſſe. pręterea tranſuerſis itineribus quotidie caſtra mouere: iuxta ac ſi hoſtes adeſſent, vallo atq; foſſa munire: vigilias crebras ponere: & eas ipſe cũ legatis circuire. item in agmine in primis modo, modo in poſtremis, ſæpe in medio adeſſe: ne quiſpiã ordine egrederetur: vt cum ſignis frequentes incederẽt: miles cibum & arma portaret. Ita prohibendo à delictis magis, quàm vindicando, exercitum breui confirmauit.

Vetuſti codices no habẽt, dicitur.

eventes aquam

SOLDVA FACTA digreſſione, poſtquam deſcripſit mores & partes ciuitatis, nũc reuertitur ad id, quod omiſeras, vt oſtendat q̃d factum ſit, Romani fuſi ſunt a Iugurtha, & poſtq̃ Aulus victus, fœdus cum Iugurtha fecit. [Quanq̃ aduerſo) .i. contrarius & inimicus, licet aduerſus eſſet plebi pp factionem tñ famam integram & incorruptam habebat. [Fama tñ æquabili) Quia nihil de ſeipſo prauum & iniquum dicebatur. [Magiſtratum ingreſſus eſt) .i. vbi magiſtratum iniji. Conſules, & alij magiſtratus aliquot menſibus ante declarabantur, deinde calendis Ianuarijs magiſtratum inibant .i. magiſtratum Romanæ reip. adminiſtrare incipiebãt. (Sic q̃q̃ aduerſo populi partibus, fama tñ æquabili inuiolata, & incorrupta erat) Ordo eſt pendens à ſuperiori. Numidia euenerat Metello acri viro, & tñ erat ſame æquabili, & inuiolata .ſ. ipſe Metellus, q̃q̃ erat cõtrarius .i. aduerſus populi partibus .i. quanq̃ Metellus erat inimicus partiũ ipſius populi, tñ erat æquabili fama, quia Metellus æquabilites, & ſimuliter probatus erat apud populum, ſicuti apud ſenatum, quamuis eſſet inimicus populi pp parteſ, & ſine dubio magna quidem laus eſt Metelli, q̃ vita eius & mores ita probabantur ab inimicis, ſicuti ab amicis. [Aduerſo partibus populi) .i. inimicus partium populi. [Alia oia cõia ſibi cum collega ratus) .i. cum putaſſet alia oia præter bellum, tam ad collegam, quam ad ſe pertinere, Metellus enim putabat alia oia eſſe cõia ſibi cum collega, hoc eſt alia oia, præter bellum, tam ad collegam quam ad ſe pertinere, ſed bellum putabat præcipue ad ſe pertinere, quia illa prouincia ſibi per ſortem euenerat, in qua illud bellum gerendum erat. Et ideo Metellus curam rerum aliarum omnium ad remp. ſpectãtium collegæ ſuo relinquens, ad bellum præcipue animum intendit. [Præſidia vndique acceſſere) Pro acceſſebat, auxilia vndique à ſocijs petebat. [Ad hoc) .i. præterea. [Patranda) .i. perficienda. [Auctoritate ſenatus) Quia ſenatus decreuerat, vt Latini ad hoc bellum auxilia mitterent. [Et regee) Qui erant ſocij Populi Romani, ſicuti fuit, Eumenes, Ariobarzanes rex, & multi alij. [Vltro) Inſuper. [Aduerſus diuitias inuictum animum regebat) Ciues bene de Metello ſperabant, ob hãc cauſam potiſſimum, quia ſciebant illum pecunijs à Iugurtha corrumpi non poſſe, quemadmodum ſuperiores duces, & legati corrupti fuerant, nã Metellus diuitijs vinci non poterat. [Exercitus iners) Vitia deſcribit exercitus corrupti. [A Spurio Albino proconſule) Albinus elapſo anno nõ conſul, ſed proconſul erat. Conſulis aũt & proconſulis idem erat imperium, nam vterque duodecim ſaſces .i. duodecim lictores habebat. [Lingua quam manu promptior) Magis promptus erat ad dicendum, quam ad faciendum. [Prædator) Exercitus Romanus prædas ex ſocijs agebat, & ipſe erat præda hoſtium. [Sine imperio & modeſtie habitus) .i. rectus ſine auctoritate, & modeſtia, & hoc pertinet ad Aulum fratrem Albini conſulis. [Ita) .ſ. hoc modo quia exercitus tanta in ſe vitia habebat. [Imperatori nouo) .ſ. Metello. Ordo eſt. Ita plus ſolicitudinis accedebat nouo imperatori ex malis moribus, quam auxilij, aut bonæ ſpei ex copia militum. Nouos imperator magis timebat propter malos mores & propter vitia exercitus quam ſperabat propter multitudinem ſtatuit tamen Metellus. Quamuis, inquit, tempus æſtatis inſtaret bello opportunum, & ciues euentum belli expectarẽt, tamen Metellus bellum inchoare noluit, priuſquam exercitum licentia & laſciuia corruptum, ad normam veteris diſciplinæ reuocaſſet. [Statuit tamen) Ordo eſt, tamen Metellus ſtatuit non prius attingere bellum, quam coëgiſſet milites laborare diſciplina maiorum, quanquam tempus æſtiuorum imminebat mora comitiorum, & quanquam putabat animos ciuium intentos expectatione euentus [Comitiorum mora) .i. propter moram comitiorum. Declarat quare tempus æſtatis imminebat, & adhuc nihil fecerat, hæc fuit cauſa, quia magiſtratus ſuo tempore creari non potuerat, quia comitia impediebantur propter ſeditionẽ. Tribunorum Publij Luculli & Lucij Annij, qui continuare magiſtratum volebãt, ſicuti ſupra dixit, & ob hanc cauſam Metellus tardius conſul creatus in prouinciam venerat, æſtate iam inſtanſe. [Expectatione euentus) .ſ. quia ciues intenti expectabant euẽtum belli. [Priuſquam milites maiorum diſciplina laborare coẽgiſſet) .i. bellum inchoare noluit, priuſquam milites inſtruxiſſet ſecundum diſciplinam maiorum, nam laſciuia & licentia corrupti conſuetudinem diſciplinæ militaris vitio imperatorum amiſerant, ſicuti ipſe Saluſt. declarat. [Nam Albinus) Non ſolum Aulus Albini frater, ſed etiam Albinus ipſe exercitum licenter habuit, & laſciuia corrumpi, & eneruari permiſit. Ordo eſt. Nã Albinus perculſus clade Auli fratris, & exercitus, habebat milites in caſtris ſtatutis plerunque, niſi cum egeſtas, ardor, aut pabulũ ſubegerat mutare locum, quantum temporis æſtiuorum fuit in imperio, poſtquam decreuerat non egredi è prouincia. [Prouincia) .ſ. ex ea parte Africa, quam tenebant Romani. [Quantũ temporis æſtiuorum) .i. toto tempore æſtatis, quo fuit imperio, videlicet proconſul. [Habebat) .i. tenebat. Albinus cum in prouinciam veniſſet exercitum laſciuia corruptum inuenit, & ideo bellum contra Iugurtham tentare noluit, ſed in prouincia exercitũ tenuit in caſtris toto tempore æſtatis, quo fuit in imperio, nec milites ex caſtris egredi permittebat, niſi neceſſitas cogeret. Sed tamen milites ſub norma militaris diſciplinæ non tenebat, nam neque vigilias faciebant more militari, & licenter lixæ militibus permixti die noctuque vagebantur, agros vaſtabant, prædas cum mercatoribus permutabant, frumentum publice datum vendebant, & ex militibus mercatores quodammodo efficiebantur, quæ vitia Metellus, antequam bellum attingeret, primo quoque tempore, ſumma diligentia corrigere curauit. [Vigiliæ) .i. cuſtodes exercitus. Vigiliæ, nocturnæ ſunt, excubiæ diurnæ. [More militari) .i. ſecundum morem militarem, nam militares inter ſe vigilias partiri ſolent. [Vt cuique libebat) Ordo eſt, vnuſquiſque aberat a ſignis, vti pro ſicut libebat cuique. Mos militaris diſciplinæ eſt, ne miles diſcedat a ſigno, id eſt à vexillo ſuo. [Lixæ) Lixæ dicebantur illi, qui militibus aquam ad caſtra, vel ad tentoria ferre ſolebant, nam veteres lixam aquam dixerunt, vnde elixum dicitur quidquid aqua mollitur, vel decoquitur.

Nuns

Nunc ergo dicit, Ministri militum cum ipsis militibus permixti licenter diu noctuq. vagabantur. [Palantes) .i. sparsi & vagantes. [Mancipiorum) .i. seruorum. Mancipium dicitur seruus, quòd manu capiatur. [Vino aduectitio) .i. vino quod aduectum erat, prædas cum vino commutabant. [Sed in ea difficultate) Dicit Metellum in corrigendis atque emendandis vitijs exercitus sapientem & moderatum fuisse, quippe qui non milites puniendo, sed eos a talibus vitijs prohibendo breui tempore exercitum confirmauit. [In ea difficultate) Vt vitia purgaret exercitus. [Inter ambitionem sæuitiamq́ moderatum) Ambitio dicitur blanditijs quædam lenitas affectata, sæuitia dicitur in puniendo crudelitas. Nunc dicit Metellum inter ambitionem, & sæuitiam medium se gessisse, vt in delictis emendandis nec crudelitatem, nec nimiam rursus lenitatem ostenderet. [Namque edicto) Metellus primo iussit, ne aliquis panẽ, aut cibum coctum in castris venderet, & ne lixæ sequerentur exercitum, & ne milites iumenta haberent, aut in castris, aut in agmine. Et hoc fecit, vt milites corpus ad laborẽ exercerent. [Adiumenta ignauiæ) .i. iumenta, & adminicula ignauiæ. Ignauia dicitur qñ corpus a labore subducitur, atque subtrahitur. [Sustulisse) Subaudi, comperio. [Ne quisq̃ in castris panem) Ecce quę sustulit adiumenta ignauiæ. Nam hæc sunt, quæ ignauiam generant, & fouẽt, videlicet vendere panem in castris, & hr̃e seruos & iumẽta. [Ne lixæ exercitum sequerentur) Vt milites non per lixas, & ministros, sed per seipsos necessaria sibi pararent. [Miles gregarius) .i. miles ex grege, nam legatos, tribunos, præfectos cohortium, centuriones, & duces iormarum non prohibebat, quin seruos & iumenta haberent. sed volebat, vt milites simplices, qui alijs non præerant, nec seruos, nec iumenta haberent, vt & in castris sibiipsis per se ministrarent, & cũ castra mouerentur, cibum per se, & arma portarent, sicuti paulo post ostendetur. [Nec in castris, neue in agmine) Hoc est, nec in exercitu cum stat, nec cum in exercitu cum incedit. Agmen proprie dicitur ordinata multitudo, sicuti multitudo exercitus incedentis. [Neque enim vno in loco stans propriè agmen dicitur) Vnde cum exercitus per ordinem incedit agmen dicitur. Metellus igitur iussit, ne miles gregarius seruum, aut iumentum haberet, neque cum exercitus staret in castris, neque cum exercitus incederet, vt & in castris non per seruos, sed per seipsum sibi ministraret, & cum castra mouerentur, & exercitus locum mutaret in ipso incessu, atque in itinere, non per iumenta, sed per seipsum cibum & arma portaret atque ita corpus labori assuefaceret, & induraret. iumentum dicitur a iuuando, iumenta enim sunt, quę onera portant. [Ceteris arte statuisse modum) subaudi comperio. [Ceteris) .i. rebus, quæ ad militarem disciplinam pertinent. Præterea & diligentiam & prudẽtiam imperatoris ostendit Hęc enim Metellus faciebat, non ex necessitate, sed vt milites ad morem maiorum & instituta disciplinæ militaria informaret. [Transuersis itineribus) Quia exercitum inducebat, non per vias publicas & rectas, sed ex transcurso per loca insueta, & vias ignotas. [Mouere) Pro mouebat. [Ac) Pro quam, ita vallo & fossa ipsa castra muniebat, sicuti si inimici & hostes adessent. [Vigilias) .i. custodes exercitus. Nullum periculum instabat, & tamẽ ita tenebat exercitum, velut si hostes adessent. [Item in agmine) In hoc aũt loco aperte ostenditur quid sit agmen. Nã cum exercitus de loco ad locum mouetur, & per debitum ordinem incedens, & ambulans, agmen vocatur. Dicit ergo nunc Sal. Cum castra Metellus mouebat inter eundum, aliqñ inter primos, aliquando inter medios, aliqñ vero in vltimis erat, diligenter aduertens, ne aliquis ex ordine egrederetur, & vt milites confertī & densi sub signis incederent, & vt cibum, atque arma portarent [Adesse) Pro aderat, præsens erat, infinitiui ponũtur hic p̃ pteritis imperfectis indicatiui.

MARL. POST fœdus) Pactionem. [Acri) Promptio ad omnia obeunda. [Inuiolata) Inculpata. [Bello vario) Quia in diuersis locis erat pugnandum, & propterea omnia necessaria quærebant. [Nomen Latinum) Oẽs Latij ciuitates. [Bonas artes) Ob scientiam rei militaris. [Inuictum) Quia non erat auarus. [Id ip̃.) .s. Metelli. [Contusæ) Fractæ [Iners) Piger. [Imbellis) Mollis. [Periculi) Ad incertam. [Laboris) Ad militiem. [Prædator ex so.) Quia spoliabat confœderatos. [Ipse p̃da) Quia erat spoliatus à Iug. [Ex copia militũ) Quia non numerũ militum sed virtutem cõsiderabat. [Æstiuorum) Æstiua mẽse Martio incipiunt [Euentus) Successus Metelli. [Odor) Qui p̃cedebat ex excremẽtis ventris, & ex immunditijs cibor ũ [Expugnare) Per vim ingrediebãtur. [Ex alijs talibus) Vt pane, carnibus. [Sed in ea dif.) Ordo. Cõperio Metell. moderatũ s. fuisse inter ambitionem & sæui. tantũ tẽo. non minus q̃ comperio fuisse virum magnum. s. fortẽ & sapiẽtẽ. In rebus hostilibus. [Adiumẽta ig.) Seruos, cocos, calones. [Ceteta) .s. militibus. [Arte.) Summo ingenio [Frequentes) Densi.

POST Auli fœdus exercitusq. nostri fœdã fugam) In alijs, fugam fœdam quo supra, Nostri fuga fœda, plerique abiectis armis, proximũ collem occupauere. Est aũt fœdum, turpe & flagitiosum, dedecorisq́ & ignominiæ plenũ. nec inepte huc epitheton tribuitur formidolosæ fugę Cic. ad Att. Mitto illam fugã ab vrbe turpissimã Idem, Quid fœdius, q̃ perturbatius hoc vrbe discessu? siue potius turpissima fuga? T. Liu. 4. ab V.C. Per auersam portã fuga turpi deserũtur. Idẽ 6. belli Pun. a Hinc oẽ Punicum nomẽ maria terrasq́. fœda fuga impleturũ & 2. eiusdẽ Cũ multa cęde ac fęda fuga retro ad naues cõpulsi sunt. Idẽ 1. belli Macedonici, Vix tẽtato certamine turpi fuga repetũt castra, & 7. Deinde redire in pugnã iubebat, pauorẽ & turpem fugã increpãs. [Quæ res plerunq; magnas ciuitates pessundedit) Manuscriptũ. pessum dedit. vt sint duę dictiones, nõ vna cõposita. Corn. Tac. 3. Quod multos ẽt bonos pessum dedit. Sic & pessum ire diuisim dr̃ velut apud Plin. pessum ire vitę precia & Plaut. pessum abeat. Ne multis, pessum dedit sic diuisim dẽ, vt in cõne Lepidi Sal. venũ datã dixit, Quasi Cimbricã p̃dã venũ aut dono datã. & Liuius, ignaros omnium se venum a principibus datos pro, venũdatos. Apul. 5. Nisi eã pessum de tãtis opibus deiecero. pro, nisi extorbauero atq; euertero tãtis bonis. [Tẽpus q̃ res maturius me deseret) In manuscriptis quibusdã non reperitur Mei. ac et ea detrimẽtum sensus omitti põt. [Metelloq́. Numidia euenerat) Sic & manuscriptũ. quãuis in alijs, obuenerat, sed eodẽ sensu [Alia omnia tibi cum collega cõiunctus) vel Cõia, nun reperi in vllo manuscripto, nec in impressis vetustioribus, ac sensus id exposcere vr̃, vt opinor. Paulò post. [Milites eligere, scribere, vel Eligere, non ẽst in manuscripto. Nec p̃ul inde [Cũ pp bonas artes) In antiquis, cum pp artes bonas. Sic inferius, Certãtes, vbi hodie certantes. Sequitur aũt adiectiuum in manuscriptis & impressis vetustioribus. [Quã tum ip sin imperio fuit, plerunq; milites in statiuis castris habebat) Manuscriptũ, statiuis castris. quo Cicero, Ille nouus imperator pulcherrimo Syracusarũ loco statiua sibi castra faciebat. Cæsar 3 de bello ciuili, Eodemq́ die vtriq; eorũ ex castris statiuis à flumine Apsi exercitũ educunt. Ibidem, Scipio in castris statiuis biduo moratus [Pecoris & mancipiorũ prædas certantes agitare) Manuscripta duo & ex impressis quędã, agere. quo Plautus, Nam illic pulchrã prędam agat, inquit. Sed alterum forte magis Salustianũ. Tametsi idem postea, Ex socijs nostris prędas agẽtes, inquit. Libẽter aũt Sal. verbo Agitare, nec eodem modo semper vtitur. vt, Mente quid agitare, in Catilina. pro versare. Item vitã, imperium, tẽp. agitare. Sic gaudium & lętitiam agitare. & Iugurt. pacẽ agitare, & noctem agitare, moras agitare, præcepta patris agitare agitare prædas. [Panem in dies mercari) Laur. Valla libro elegãtiarum tertio, quo loco docet, In diem aliud esse, q̃ In dies, hic ita legit, Panem in diem mercari. Quasi dicat, inquit, p̃sẽtis diei hẽe rationem, nihilq́. cogitare de crastino, cum quo facit Linac. Exempla quotquot ipse viderim, In dies hñt. Neque aliter citat in Terent. Eunuc. Donat. [Sed in ea difficultate Metellum non minus, q̃ in rebus hostilibus, magnum & sapientem virum fuisse comperio) Manuscripta compertor. vt sit deponens, idq́ rectius est. Nam hoc verbo Sal est alias quoq; vsus. sed & Tertullianus & Apuleius compertor dixere pro comperio. nimirum ad imitationem Sal. [Ne quisquam in castris panem aut quem alium coctum cibum venderet, ne lixæ exercitum sequerentur) Est in plerisque manuscriptis, aut quem alium cibum coctum. quæ collocatio verborum, si quid est in me iudicij, melior. Sed & Val. Maximus lib. 2. quo loco de militari disciplina agens, huiusce rei meminit, eodem ordine verborum vtitur. Nanque lixas, inquit, è castris summouit, cibumq́ coctum venalem proponi vetuit.

QVANQVAM & æstiuorum tempus comitiorum mora imminuerat) Mora nominandi casu dictum est, vt rectè exponit Badius. Soldus putauit auferendi casum esse, ideoq. hunc locum mire, vt solet pleraque, exponit. GLAR.

POST Auli fœdus) Conclusa artificiose digressione de seditionibus Romæ paulo ante hanc historiam ortis, tendit ad narrationẽ historię. dicẽs i Q. Metellus, de quo Flaccus in principio secundi Cai. Marium ex Metello consule motum &c. & M. Syllanus cognomine non factione, designati .i. in futurũ annum creati consules. i. post fœdus Auli. i. quod Aulus frater Albini consulis derelictus ab eo in exercitu pro prętore percusserat, cum Iug. deprehensus ab eo in solicitudine, & fœdam. i. turpem & ignominiosam fugã exercitus nostri. i. Romani, qui fugerat e conspectu Iugurthe noctu aduenientis vt visum est Ipsi partiuerant. i. diuiserant inter se prouincias, & Numidia i. prouincia Numidica, obuenerat. i. forte aduenerat Metello, apposite aut existẽti viro ASCEN.

acri

acri.i.strenuo, & q̄q̄ aduerso partibus populi .i. quanquam erat aduersus & contrarius partibus populi.i.plebeiorum,eo q̄ nobilium parti faueret,tñ subaudi viro,fama æquabili, & inuiolabili.i.habenti famam æquabilem .i. æqualiter ab vtrisque partibus æquam.i.in bonam partem acceptam,& inuiolatam .i. incorruptam. [Is] .s. Q. Metellus,vbi.i.vt,vel cum ingressus est primum magistratum.s.consularem,aut consulatum ipsum. ratus .i. iudicans alia oia sup.esse sibi cum collega.i.non pertinere ad se solũ, sed simul ad collegam,præter bellum, intendit animum ad bellũ quod gesturus erat.s.solus. [Igitur diffidens) Dictum est Metellum ad bellum adiecisse aium suum quo circa prosequitur quid egerit,dicens: Igitur Metellus diffidens veteri exercitui.s.corrupto in prouincia Africana,cœpit supp.eligere milites & scribere iã electos,aut se offerẽtes,accersere.i.aduocare vndique.i.ex cõfœderatis ac socijs,præsidia.i.milites q exercitui præsidio essent, & parare,arma.s.defensiua,vt sunt munimenta corporum, & tela.i.arma inuasiua quæ eminus iaciuntur,equos & cetera instrumenta militiæ.Ad hoc.i.insuper,commeatum.i.victualia (vt dicunt)pro exercitu,affatim.i.abũde,denique cœpit parare, aut exponamus omnes infinitiuos per imperfectos indicatiuos,parare .i.parabat,omnia quæ solent esse vsui.i.vtilitati aut vtilia,in bello,vario.i.multiplici & ancipiti,&egenti multarum rerum.Ceterum socij.s.Romani imperij,nomen Latini .i. quicunque Latini dicebantur,& reges.s.externi & socij atq; amici Romano imperio,mittere.i.mittebant vltro.i.non rogatim aut priusq̄ rogarẽtur,auxilia ad patranda.i.perficiẽda ea.i.quę Metellus parat, auctoritate senatus.s.intercedente.Postremo omnis ciuitas annitebatur.s.ad auxilia præstãda Metello.Itaq; Metellus omnibus rebus paratis & compositis ex sentẽtia sup. sua.i.sicut sentiebat parandas &componendas,proficiscitur in Numidiam sup.cum magna spe ciuium,tum.i.partim,aut legamus,potius cum.i.cum ita sit q̄ propter artes bonas quas nouerunt in eo sitas, tum maxime .i. præcipue q̄ gerebat,animum inuictum aduersus diuitias, quibus Iugurtha ceteros expugnauerat,& sup.q̄ nostræ.i.Romanæ opes erant contusæ.i.confractæ quasi contundendo, ante id tempus,auaritia magistratuum in Numidiam missorum,& opes hostium.s.Iugurthæ & militum eius erant auctæ.s.eadem auaritia. Sed vbi.i.postq̄ venit in Africam,exercitus traditur ei à Spurio Albino proconsule .i. fungente vice consulis cum non esset consul post elapsum annum : (vt tamen Valla censet proconsul non est qui pro consule præest prouinciæ, sed qui cum potestate consulari extra ordinem & ad aliquam prouinciam administrandam mittitur.præterq̄ q̄ non xij.fasces eum præcedunt,qui præcedunt consulem,sed tñ sex vt etiam prætorem & præsidem.Pro prætor,non qui pro alio præturam, sed extra ordinarium gerit. Itaque dicitur Proquæstor,& si qui sunt alij huiusmodi nominũ magistratus. Soldus tñ hoc loco etiam proconsuli xij.fasces & lictores assignat. Sanè Albinus cum per seditiones comitia non haberentur proconsulatum obtinuit ne exercitus in Africa sine capite palaret) traditur dico iners.i.expers bonarum artium, imbecillis .i. amissis ex languore & corpore viribus, & neque patiẽs.i.toleratiuus laboris,quia imbecillis erat,neque periculi,qa iners,existens promptior lingua.s. ad obmurmurandum,aut ad se iactandum,q̄ manu.s.ad fortiter pugnandum, & existens prædator.i.agens prædas ex socijs,& ipsa præda hostium .i. facile diripiendus ab hostibus, habitus.i.rectus & tractatus ab Albino & Aulo sine imperio.i.decenti,& sine modestia.s.vitæ, & ita plus solicitudinis.s.curæ de reformando exercitu,accedebat.i.adueniebat,imperatori nouo.s.Metello,e malis moribus militum q̄ auxilij aut bonæ spei.s.de victoria obtinenda, ex copia.i.abundantia militum,quia multos milites nouos adduxerat. Certũ est accedo cum datiuo (vnde accessio) significare adiungi. [Statuit tñ Metellus) Quia inquit plurimũ solicitudinis accedebat Metello ex dissolutione militum non constituit prius bellum attingere q̄ milites labore exercuisset,& confirmasset, q̄q̄ duæ causæ eũ vrgebant ad properandum,altera, q̄ mora comitiorum impeditorum per dissensionem imminuerat tempus æstiuorum.i.expeditionum quæ in æstate solent fieri.Vbi quidam legunt imminuebat aut imminueret,sed nihil ad rem. Altera q̄ animi omnium desiderabant videre euentum rei,vt ex ordine satis patebit q talix est : Metellus q̄q̄ modo.i.dilatio comitiorum facta per tribunorũ plebis dissensionẽ imminuerat.i.minus & breuius fecerat,tẽpus æstiuorum.i.eorum quæ in æstate fieri solent,&q̄q̄ putabat aios ciuium intentos expectatione.i.per expectationem euẽtus, hoc est exitus belli,tñ statuit nõ attingere prius bellum q̄ coëgisset milites laborare.i.labore assuefieri disciplina .i. ex disciplina & instituta maiorũ.i.veterũ imperatorum. Nam Albi. percul .i. attonitus,clade.i.decussione & aduersitate : Auli fratris,sup. sui, & exercitus sup. eius,q ab Iugurtha victi & sub iugum missi fuãtant,postq̄ decreuerat non egredi prouincia .s. Africana quã R. tenebant,habebat plerunque.i.vt plurimum milites in castris statutis.i.iam constitutis,ita vt non exercerentur in eis statuendis, aut legatus in castris statiuis.i.nõ motitijs sup.per tñ tp̄is. quantum tp̄is æstiuorũ.i.gerendorũ in æstate aut æstiuationum fuit in Imperium.i.ad imperium exercẽdum in eos. alij hñt in imperio, vt sit quantum tp̄is æstiuorum fuit in imperio.s.exercendo,habebat dicit ferè semper nisi cum odor.s.grauis .i. fœtor,aut egestas pabuli.i.nutrimẽti,subegerat mutare locum.Sed neque vig.du.s. iussu Albini,sub quo exercitus nõ minus corruptus fuerat q̄ sub Aulo more militari.i.vt in militia fieri solet sup. quisq; aberat à signis.i.vexillis.vti.i.quẽadmodũ libebat eui.Lixæ.s.baiuli aquarum q à veteribus lixæ dicebantur,vnde elixum dr̃ quidq̄d aqua mollitur & decoquitur,vnde & lixiuium & elixas.i.in qua decoctas carnes dicimus,erant aũt vtilissimi vt nunc quoque sunt, & tñ permixti cum equitibus vagabantur die & noctu, palãtes.i.bene ordine vagantes,vastare.i.vastabant,agros,& expugnare.i.expugnabant,non castella aut oppida,sed villas.i.domos rusticas.i. & agere.i.agebant,certantes .i. certatim,prædas pecoris & mancipiorũ.i.manu captorũ.i.seruorũ qui cum capti essent & interfici possent,q a seruati sunt, serui dicti sunt, & mancipia quia manu capti & tenti,vnde in libertatem manumissi dicebantur, & mutare ea cum mercatoribus pro vino aduectitio.i. aducto ex aliena regione vbi melius nascebatur & alijs talibus.s.gulæ & socordiæ fomentis.Præterea vendere.i.vendebant,frumentum datũ publice.s.ab imperatore in menses singulos,& mercari.i.mercabantur panem in dies.s.singulos.i.quotidianum vt recentem haberent. Postremo quæcunque probra .i. dedecora ignauiæ & luxuriæ queunt aut dici aut fingi fuerãt cũcta.i.simul oĩa,&alia amplius, quæ.s.neque fingi.i.neque dici queunt,saltem ab ingenio pudendi.vult enim ex indulgentia inter eos nata obscœna vitia quæ dici nolunt,sed ne fingi quidem à pudicis animis. Sed ego comperio Metellum fuisse magnum & sapientem virum. non minus in ea difficultate.s.reformandi exercitus, quàm in rebus hostilibus .i.contra hostes gerendis,vtpote moderatũ tãta.i. tam insigni & præstanti temperantia inter ambitionem.i.cupiditatem dignitatis &magistratuum,ad quos ferè ambientes.i.populo supplicantes & obsequentes perueniunt & sæuitiam. rigorem nimia seueritatis. [Nanque edicto) Recitat qua via se Metellus magnum virũ ostenderit in confirmando exercito,dicẽs. Nam Metellus dr̃ sustulisse.i.de medio quasi callido consilio submouisse, primo .i. in initio adiumẽta.i.fomẽta,ignauiæ .i. torporis & vecordiæ ac pigritiei,& sup.prohibuisse,ne quisq; vẽderet in castris panem,aut quẽ.i.aliquem alium cibum coctum.Ne lixæ.i.aquarũ baiuli & in ceteris ẽt militum ministri,sequerentur exercitum, & oẽ miles gregarius.i.de grege hoc est de cõi numero qui pro sa tñ stipendium acceperat haberet in castris.i.dũ quiete in castris.i.dum quieta in castris vallo munitis degeret, ne vt in agmine hoc est in actu seu migratione exercitus, dum enim ingreditur & quasi ab duce agitur exercitus dicitur agmen non quando quiescit, seruũ .s. hominem, aut iumentum .i. adiuuamen ab equo, mulo, asino,camelo &c.& dicitur statuisse ceteris sup. rebus modũ.i.mensurã & moderationẽ.Præterea Metellus mouere.i.mouebat quotidie castra itineribus transuersis.i.nõ per vias stratas, sed ex trãsuerso per agros & arua vt labore exerceret milites,vnde & exercitus dr̃,& munire.i.muniebat castra,valle hoc est munimento facto ex vallis.i.truncis & stipitibus arborũ.(Vallum.n.dr̃ tale munimentũ,& vallus stipes aut truncus)fossa.s.circuncauata opera manuali,& ponere.i.constituere crebras vigilias, & ipse.s.vt dñt in propria persona seu ipsemet circũire.i.circuibat cũ legatis, eas vigilias,hoc est vigilantes,an vigilantiũ munere rectè fungerentur.Item ipse adesse.i.aderat,in agmine,hoc est qñ duceretur in aliũ locum,hoc est dum migraret exercitus,modo.i.interdum in primis hoc est in prouincijs seu inter primos,modo hoc est interdum,in postremis, & sæpe in medio ne quisquam egrederetur ordine.s.assignato.Vbi egredior ablatiuo iungitur.sicut Æn. 2.Est vrbe egressus,& in j. Ser.Hor. Egressum magna me cœpit Aricia Roma, vt ipsi incederent frequentes cum signis, & miles nõ lixa nec iumentum portare cibum & arma.Ita.i.& sic confirmauit.i.stabiliuit exercitum breui.s.tp̄e, magis prohibendo à delictis, quàm uindicando.i.vindictam sumendo de commissis.

IN TERUA Iugurtha vbi quæ Metellus agebat ex nũcijs accepit : simul de innocẽtia eius certior Romæ factus,

ét is, diffidere suis rebus, ac tum demum veram deditionē facere conatus est. Igitur legatos ad consulem cum supplicijs mittit, qui tantūmodo ipsi, liberisq; vitam peterent: alia omnia dederent P.R. Sed Metello iam antea experimentis cognitum erat, genus Numidarum infidum ingenio mobili: nouarum rerum, auidum esse. Itaque legatos alium ab alio diuersos aggreditur: ac paulatim tentādo, postquam opportunos sibi cognouit, multa pollicendo persuadet, vti Iugurtham maxime viuum, sin id parum procedat, necatum sibi traderent. Ceterum palam, quæ ex voluntate forent, Regi nūciare iubet: deinde ipse paucis diebus, intento atque infesto exercitu in Numidiam procedit, vbi contra belli faciem tuguria plena hominū, pecora, cultoresq; in agris erant, ex oppidis & mapalibus præfecti regis obuiam procedebant, parati frumentum dare, cōmeatum portare; postremo omnia, quæ imperarentur, facere. Neque Metellus iccirco minus, sed pariter ac si hostes adessent, munito agmine incedere: late explorare: omnia illa deditionis signa ostentui credere: & insidijs locum tentare. Itaque ipse cum expeditis cohortibus, item funditorum & sagittariorum delecta manu apud primos erat. In postremo C. Marius legatus cum equitibus curabat. In vtrunque latus auxiliarios equites tribunis legionum, & præfectis cohortium dispertiuerat, vt cum his permilli velites, quocunq; accederent, equitatus hostium propulsarēt. Nam in Iugurtha tantus dolus, tantaq; peritia locorū, & militiæ inerat, vt absens an pñs, pacem an bellū gerens perniciosior esset, in incerto hr̄etur.

SVLPVS INTEREA) Dixit quid fecerit Metellus imperator, postq; venit in castra. Nunc dicit q̄d fecerit Iugurtha, postq; audiuit per nūcios ea, quæ Metellus agebat in castris. [Simul).i.&. [Innocentia).i.integritate, quia Metellus pecunijs corrūpi non poterat. [Sed Metello) Metellus cū ad su venissent legati Iugurthæ, vt dederent regnum Iugurthe, & omnia quæ debebat, iterauit cum ipsis legatis: vt Iugurthā, vel viuum, vel mortuum sibi traderent. Et hoc cū ipsis tractauit, quia sciebat gentem Numidarū esse infidam, & ingenio mobilē, atque aptam proditioni. [Sin id parum procederet).i. si id ad effectum venire nō posset. [Ceterū) Secreto cum legatis tractauit de proditione Iugurthæ, sed aperte corā omnibus dixit, quid vellet, vt Iugurthæ nunciarent. [Intento).i. parato, atque infesto.i. aduerso. [Cōtra belli faciem) i. contra speciem belli, quia in Numidia nō apparebat, q̄ bellum gereretur. [Mapalibus).i. domibus pastoralibus. Nam vt supra dixit, ædificia agrestium mapalia, dicebantur. [Illa deditionis signa) Signa deditionis erant, vt cultores & pecora essent in agris, & q̄ Iugurtha plectos obuiam Metello misisset qui dicerent, se paratos esse facere quidq̄d Metellus imperaret. Sed Metellus credebat hec signa deditionis fieri, magis ad ostentationem q̄ ad veritatē, credebat.n. Iugurtham simulare, vt insidijs locum inueniret, & insidijs locum tentaret, & Metellus credebat Iugurtham tētare locum insidijs. [Itaque) Quia timebat insidias Metellus. [Expeditis).i. cū cohortibus leuis armaturæ. Nam cohortes expeditæ, dicebātur cohortes leuis armaturæ, quæ grauibus armis nō erant impeditæ, vt clypeo, & galeis, sed expeditæ, leues ad cursum, tela missilia gerebant. [Cohortibus) In cohorte, sicuti & in legione numerus militū variatus est. A Gel. dicit in legione fuisse lx. centurias, triginta manipulos, decem cohortes, ex quo colligitur in legione vna sex millia militū fuisse. Nam centurias centum homines, manipulus ducentos, cohors sexcentos continebat. Sed, vt tradit Festus Pomp primus C. Marius sex militum & ducētorum millium legionem instituit, cum antea quatuor milliū fuisset, vt aperte Liuius docet. [Funditorū) Funditores dn̄r, qui funda pugnabant. Nam glandes plumbeas funda iacebant in hostē. Virg. Pars maxima glandes, Liuētis spargit plumbi. Est aūt glandis plumbum in modicum informatum. Funda aūt a fundendo dicta.i. ab emittendo. [Delecta manu).i. electa multitudine. [In postremo).i. in postrema parte exercitus. Vide quanta erat prudentia, & peritia, ac diligentia imperatoris, cum agmē incederet, non negligebat disciplinam militarem, licet nullum periculū instaret, sed ipse inter primos erat cum armatis cohortibus, Mariū legatum in postrema parte locauerat, deinde a lateribus tribuni legionum, præfecti cohortium cum equitibus curabant, ne equites hostium a latere pedites Romanos inuaderēt. Nam apud antiquos maior pars exercitus ex peditibus constabat. Et pedites quidem in medio, equites a latere collocabant, tam in acie q̄ in agmine. Acies dicebatur cum exercitu pugnabat. Agmen cum incedebat. [Permixti velites) Velites rorarij, & ferentarij idem sunt. Sunt autem milites leuis armaturæ, armis grauibus nō impediti qui prælium inchoant nō multis iaculis Velites dicti. ἀπὸ τοῦ ἀκοντίζειν.i.a iaculando, quia tela missilia in hostem iaculantur, vel a velando, vt tradit Festus Pomp eo q̄ velati.i. vestiti & inermes sequerentur exercitum, siue velites dicti expediti milites, quasi volitantes, vt idem Festus ait. Rorarij milites appellabant, qui anteq̄ congressæ erant acies, primo nō multis iaculis prœliū inchoabant, tractum aūt, q̄ ante maximas pluuias cœlū rorare incipiat, vnde, quia ante pugnam grauem, hi leuem pugnam committentes, tela in modum roris spargebant, rorarij sunt appellati. Ferentarij milites leuis sunt armaturæ q̄ quidquid opus esset aont lio ferreum, ea cursu leuibus armis, grauibus nō impediti. Sal. in Catil. Postq; eo ventum est, vnde a ferentarijs prælium committi posset. Metellus igitur Velites equitibus auxiliarijs permiscuit circa latera peditum, vt hostium equitatum arcerent. Equites autem auxiliarij erant nō Romani, sed qui à socijs & ab alienigenis in auxilium ad id bellum missi erāt. [Nam in Iug.) Quamobrem Metellus tanta diligentia agmen instruebat, quia in Iugurtha tantus dolus erat, & tanta peritia locorum & militiæ, vt etiā absens & pacem ac deditionem offerens timendus esset. [Incerto haberetur).i. dubium esset, an esset perniciosior absens, an præsens, an gerens pacem an gerens bellū, & propterea, quamuis Iugurtha nūc abesset, & pacem ad deditionem Metello offerret, tn̄ propter dolum eius ac perfidiam, & pp peritiam militię, nō minus timebatur a Metello, quam si præsens fuisset, & bellum gessisset.

MARL. INTEREA) Dum Metellus exercitabat exercitum. [Suis rebus) Statui suo quia ignoscebat actum de regno. [Veram de.) Quia supra fallam fecerat. [Dederent) Traderent in potestatem populi R. [Infidum) Fœdifragum. [Ingenio mobili) Natura inconstanti. [Aggreditur) Alloquitur. [Tentando) A longe scitando. [Opportunos) Sibi commodos ad rem. [Procedit) Ingreditur. [Faciem belli) Speciem belli, quia non videbetur bellum. Nam casæ pastorum erant sine timore. [Iccirco) Ob humilitatem Numidarum. [Explorare) .s. loca late a longe. [Apud primos).i. in prima parte exercitus.

LIVIVS OMNIA illa deditionis signa ostentui credere) Sic & exēplar Fabricianum verum quòd ad distinctionem attinet, vt Omnia referri ad superiora illa posset, late explorare. Tametsi nihil immuto. Est præterea in quibusdam, ostentui esse credere. pro, in speciem ostentari, cum re vera non sit deditionem facturus, quod e in schein. In manuscriptis nō est. Esse, idq; fortasse rectius. [Nam in Iugurtha tantus dolus, tantaq; peritia locorū & militię inerat) Quanuis in manuscripto ceterisq; vetustioribus. Erat legitur, tamen priorem lectionem magis probo. Nam libenter geminabant præpositionem antiqui, vt ostendit Prisc. Sic Cicero, Nullum dedecus reperiri potest, quod in hoc non insit. Idē, Inest enim omnia philosophia in huius viri mente quædā Rursus, Manere in vita, in qua nihil insit nisi miseria. Sic persæpe alias.

GLAR. OMNIA illa deditionis signa ostentui esse credere, & insidijs locum tentare, Vetustus codex verbum, Omnia, ad superiora nectit, late explorari omnia. Idem fore pro esse legit. Aldinus codex vtrunque sustulit, quod placet. At illud, Et insidijs locum tentare, ita subiungitur, quasi Metellus insidijs locum tentet, cū ad regem referamus. Non dubitauit enim Metellus Iugurtham his technis locum insidijs quærere.

ASCEN. INTEREA) Docet quid contra fecerit Iugurtha ac dicit. Iugurtha interea vbi accepit hoc est intellexit, ex nuncijs.s. ad explorandum missis, ea quæ Metellus agebat & simul hoc est insuper factus certior.i. edoctus Romæ, hoc est cum Romę ageret, de innocentia.i. de integritate & incorruptione eius, scilicet Metelli, diffidere.i. diffidebat, aut diffidere cœpit suis rebus ac conatus est demum tunc facere deditionem veram.i. non fictam nec simulatam. Igitur mittit legatos ad consulem s. Metellum, cum supplicijs.s. supplicationibus. Qui peterent tantūmodo ipsi.i. Iugurthæ & liberis sup. eius, vitam.i. salutem, & dederent .i. penitus in potestatem darent pop. Rom. alia oīa. [Sed cognitum erat Metello iam antea experimētia) i. per experiētiam genus Numidarum esse, infidum.i. sine fidelitate, & ingenio mobili.i. habere ingenium

genium mobile,& esse auidum.i.percupidum rerum nouarum.i. permanendi in propositis ac pactis suis. Itaque.i.& ita Metellus aggreditur.i.hostili, sed occulto animo, legatos.s.Iugurthæ diuersos.i.diuisos, & in diuersa re iussos,alium ab alio, ac tentando.i.exploriendo animos eorum,postquam cognouit opportunos sibi.i.ad proditionem domini sui faciendam eo quòd aua ri & perfidi essent,persuadet sup.eis,pollicendo multa,vt.i.vt traderent sibi Iugurtham maxime.i.potissimum viuum. Sin.i.sed si; id.s.tradere eum viuum,procedet parum.i.non inueniat prosperum successum,vt traderet sibi eum necatum.i.occisum ferro, & iubet,quæ forent ea voluntate nunciari regi.s.Iugurthæ palam, deinde.i.postea paucis diebus.s.interpositos, procedit in Numidiam exercitu intento.s.ad sui defensionem, & infesto.i. parato ad vim inferendam, vbi.i.in qua Numida erant tuguria.i.villæ ac domus rurales plena hominum.s.agricolarum,cōtra faciem ; id est speciem belli quia à facie belli in aduentu inimici omnes aufugere solent,& pecora & cultores erant in agris,præfecti regis procedebant ea oppidis & Mepalibus.i.tugurijs illis agrestibus quæ Virgil. etiam magelia vocat Aeneid.i.obuiam s.Metello & exercitui eius honoris saltem simulati gratia: parati dare frumentum & portare commeatum.i.victualia exercitui, & parati postremo.i.quòd postremo dicebant, facere omnia quæ imperarentur à Metello. Neque Metellus incedere .i. incedebat iccirco minus agmine munito .s. contra insultum, sed pariter.i. pariformiter incedebat ac si hostes adessent, & explorare .i. explorabat late ne laterent insidiæ,& credere.i.credebat,omnia illa signa deditionis esse ostentui, hoc est ad ostentationem simulatam,& tentare.i.tentando parare insidijs locum,hoc est opportunitatem. Itaque.i.& ita quia omnia habuit suspecta,ipse erat apud primos cum cohortibus expeditis, hoc est leuis armaturæ quæ hastilia,hoc est iacula gerentes, & aggredi & regredi celeriter poterant. Erant autem olim in legione vt dicit Gellius sexagintæ centuriæ,triginta manipuli, & decem cohortes, hoc est sex millia militum. Nam centuria centum, manipulus ducentos, cohors sexcentos continebat. Sed Caius Marius auctore Festo sex millium & ducentorum legionem instituit, cum antea etiam quatuor millium fuisse Liuius aperte doceat. Item cum delecta.i.exquisita manu, hoc est multitudine funditorum.i.iacientium glandulas e funda. vnde Maro: Pars maxima glandes Liuentis spargit plumbi,& sagittariorum.i.emittentium sagittas. C. Marius legatus, curabat in extremis.i.in extrema acie cum equitibus, & imperator dispartiuerat in vtrunque latus tribunis legionum & præfectis cohortium, equites auxiliarios.i. qui inclinanti aciei auxilio venirent, nō enim locum tutandum acceperant,vt velites.s.rorarij & ferentarij.i.leuis armaturæ milites ab helissein.i.circunflectendo dicti, quocunque accenderēt propulsarent cum his.s.auxiliarijs,equitatus hostium. Nam tantus dolus & tanta peritia locorum & militiæ erat in Iugurtha vt haberetur in incerto an esset perniciosior, hoc est nocentior absens an præsens,& an gerens pacem, an gerens bellum.

ERAT haud longe ab eo itinere, quo Metellus pergebat,oppidum Numidarum nomine Vacca, forū rerum venalium totius regni maxime celebratum: vbi & incolere, & mercari consueuerant Italici generis multi mortales. Huic consul simul tentandi gratia,& si paterētur opportunitates loci, præsidium imposuit. præterea imperauit frumentum,& alia quæ bello vsui forent, comportare: ratus id,quod res monebat, frequentiam negociatorum,& cōmeatum iuuaturum exercitum,etiam paratis rebus munimento fore. Inter hæc negocia Iugurtha impēsius legatos supplices mittere,pacem orare: prę ter suam,lib.rorumq. vitá omnia Metelló dedere. Quos item consul vti priores illectos ad próditionem domum dimittebat,Regi pacem,quam postulabat, neque abnuere, neque polliceri, & inter eas moras promissa legatorū expectare. Iugurtha,vbi Metelli dicta cum factis composuit,ac suis se artibus tētari animaduertit, quippe cui verbis pax nunciabatur: ceterum re bellum asperrimū erat: vrbs maxima alienata,ager hostibus cognitus, animi popularium tentati,coactus rerum necessitudine,statuit armis certare. Igitur explorato hostium itinere, in spem victorię adductus,ex opportunitate loci,quàm maximas potest copias omnium generum parat: ac per tramites occultos exercitum Metelli anteuenit.

OPPIDVM Vacca nomine,) Scilicet ciuitas,quæ vocabatur Vacca. [Forum rerum venalium) Totius regni maxime celebratum. Forum dicitur locus negociationis,ut dictus,q̄ illuc feruntur ea,quæ venduntur. Vacca igitur ciuitas erat forum rerum venalium totius regni,quia tota prouincia Numidiæ illic confluebat ad emendum & vendendum, quæ opus erant.[Incolere).i.habitare,in hac ciuitate multi mercatores Italici habitabant.[Huic)Ordo est. Consul imposuit præsidium huic.s.oppido tentandi,gratia,quid animi haberent. Ponere præsidium est imponere milites ad custodiam, & tutelam ne ciues deficiant ad hostem,& vt ciuitas tutior sit ab hoste. [Tentandi gratia) Metellus imposuit præsidiū huic ciuitati Vaccæ vt tentaret,en Iugurthe veram,an fictam deditione fecisset. Nam si ficta fuisset deditio,ciues nō passi essent, vt Metellus imponeret pręsidium.[Bello vsui forent).i.quæ opus essent ad bellum. Nā vsus est,significat opus est. Virg. viij. Nūc viribus vsus.[Præterea imperauit)Metellus imperauit.s.ciues Vacenses, cōportare frumentum,& alia,quę forent vsui belli.[Ratus) Dicit quare Metellus huic ciuitati præcipue præsidiū imposuit,quia videbat ꝓpter frequentiam, & accessum mercatorum,qui illuc assidue conueniebant, fore, vt suus iuuaretur exercitus, & ei necessaria non deessent. (Foren.).i.frequentiam,& cōmeatuum & negociatorum. [Vti priores) Sicut priores legatos. Nam supra dixit,Metellum cum legatis Iugurthæ tractauisse de proditione. [Promissa legatorum expectere) Expectabat id quod promiserant legati, videlicet, vt sibi traderent Iugurtham,vel viuum, vel mortuum. [Iugurtha) Ordo est. Iugurtha coactus necessitudine rerum, statuit certare armis,vbi,id est postquam composuit dicta Metelli cum factis, ac postquam animaduertit se tentari suis artibus, quippe,id est quia,cui nunciabatur pax verbis, sed bellum erat asperrimum in re,& postquam vrbs maxima est alienata,& ager est cognitus hostibus,& postquam animi popularium tentati sunt. Cum,inquit,Iugurtha videret Metellum aliud dicere,& aliud facere,promittere pacem,& gerere bellum,& videret se ammisisse maximā vrbem.s.Vaccā, statuit cum Met. bello contendere.[Cōposuit).i.cōperauit.Nam cōponere est cōperare. Virg. in Buc. Sic paruis componere magna solebam. [Dicta cū factis composuit) Nam Iugurtha comparando dicta Metelli cū factis,cognouit facta eius ꝯuenire cum dictis. Nam aliud dicebat,aliud faciebat,ꝓmittebat pacem,& bellum inferebat.[Ac se suis artibus tentari animaduertit) Iugurtha cognouit Metellū vti his artibus contra se, quibus ipse Iugurtha vti solebat cōtra alios.videlicet dolis & fraudibus.[Artibus).s.dolis & fraudibus. [Quippe) Ecce declarat dolos Metelli, qui pacem Iugurthę promittere videbatur,& bello illum insequebatur. Et hic proprie dicitur dolus,qn̄ aliud dr̄,& aliud fit.[Alienata).i.amisse.[Nē,Metellus,eam in suam potestatē redegerat,imposito pręsidio.[Animi popularium).i.animi hoīum vulgarium,& infimorum. Nam popularis est,qui a populo amatus est,popularis ciuis est,popularis humilis.popularis vilis.[Tentati).i.solicitati. Ex opportunitate loci Iugurtha sperabat vincere ꝑ opportunitatē loci ipsum aūt locū infra describit. [Anteuenit).i.præoccupauit Iug. cu cognouisset quo tēdebat Metellus cū exercitu,eo ipse prius venit. SOLDVS

CELEBRATVM) Frequentatum. [Tentandi) Probandi animum Iugurthæ. [Monebat) Suedebat. [Impensius) Diligētius. [Quos).s.legatos. [Dimittebat).s.domum [illectos) Inuitatos. [Composuit) Coniungit. [Ceterum re.) In effectu. [Cognitus ho.) Romanis, qui iam erant locorum, & viarum periti. [Tentati).s pollicitationibus. [Opportunitate loci) Non viribꝰ militum, quia erat militibus imper Romanis. MARL.

HVIC consul simul tentandi gratia &c. præsidium imposuit) Manuscripta,huic consul. vt sit aduerbium. Sic postea, Igitur vaccenses, quo Metellus initio Iugurthę pacificante præsidium imposuerat. Quanq̄ autem vulgata lectio bene habet, altera hæc tamen verior. [Ratus id quod res monebat, frequentiam negociatorum & commeatum, iuuaturum exercitum, etiā paratis rebus munimento fore) In vetustis quibusdam, sed impressis desunt hæc verba, Iuuaturum exercitum. Ac si quid est in me iudicij, rectius omittuntur, presertim cum illud participium iuuaturus nusquam ferè lectū sit, nisi apud Plin. in Epist. semel,nec eius ulla vsquam apud Prisci.mētio, q alioqui diligētissime RIVIVS

tissime solet, si quid tale vspiam extat in veteribus adnotaret. Præterea quamuis in cunctis ferè, quæ ipse viderim, exemplaribus legatur, etiam paratis rebus, tamen ego libentius profecto legerim, pacatis, hoc est tranquillis, cum iam nullum fuerit bellum. Et sic quoque sensus ipse postulat. [Quos item consul vti priores illectos ad proditionem domum dimittebat) In vetustis, quos item vti priores consul inlectos. Hæc collocatio verborum melior. Mihi mehercules illa inuersio ordinis verborum, nullo modo ferenda videtur, quantumuis alij forsan negligant. Porrò in lectos quondam dixere, vbi hodie ferè illectos dicimus, id quod & mollius & suauius esse videtur.

GLAR. HVIC cos. simul tentandi gratia si paterentur) Hic locus mirum in modum corruptus est, neque in vllo codice mihi rectè emendatus. Iuuant tñ Lectorem aliqua parte ex diuersis, quanq̃ corruptis, codicibus collati loci. Badius conatus est hunc emendare, sed non potuit, existimauit enim Metellum præcepisse præsidij militibus importare oppidanis frumentum, quod nũquam facerent Rom. nisi alia causa vrgeret. Ceterum pro huic, etiam putat legi posse Huc, & pro Paratis rebus, Pacatis rebus, quod non reijcio. Deinde q Comportare pro Præparare quidam codices hñt, nihil refert, cum neutrum requirat sensus, & ego verũque plane supposititium existimo. Imperare frumentum, & quæ bello vsui forent, cum latine, tum frequenter dr̃. Quare hunc locum ita legendum existimo. Huic cos. simul tentandi gratia, si paterentur, simul propter opportunitates loci, præsidium imponit. Præterea imperauit frumentum, & alia, quæ bello vsui forent, ratus, id quod res monebat, frequentiam negociatorum, & cõmeatum iuuaturum exercitum, etiam pacatis rebus, munimẽto fore.

ASCEN. ERAT haud longe &c.) Docet quo præsidium.i.manus militũ ad custodiam ac defensionem Vaccæ oppidi Numidarum ipsi impositum sit à Metello. Ceterum cum corruptus hic fuerit locus diuersi diuersimode pro suo quisque captu integritati restituere conati sunt. Alij.n.textus hñt sic, Huic consul simul tempe randi gratia, si paterentur &c. Alij sic, Huc consul simul tentandi gratia & capiundi, si paterentur. quia simul solũ dici nequit. Præterea alij addunt illic, & cõmeatum (populi iuuaturum exercitum) quod alij non addunt. In sententijs quoque est discrepãtia. Nam quidam intelligunt cõmeatum portandum ex oppido ad exercitũ, alij cõtra ab exercitu in oppidũ, dicentes q aliter dixisset non cõportare, sed asportare. Nos aũt pro captu nostro interpretabimur q talis est. Oppidũ Numidarum nomine Vacca erat haud lõge ab eo itinere quo.i.per quod Metellus pergebat (appositione aut ex illis) forum i.emporium rerum venalium totius regni.s.Numidiæ, & celebratum.i.celebre & nobile ex frequentia negociatorũ magnorum effectum, maxime i.pcipue, vbi.i.in quo multi mortales.i.hoĩes, gñis.i.nominis Italici consueuerant incolere.i.residere & mercari res.i.merces. Consul.s.Metellus imposuit huc aut huic.i.in hoc oppidũ præsidium, simul gratia tentandi.s.animos vaccensium, quia si præsidiũ recusassent declarassent se hostes, & sup. simul gratia capiũdi si præsidium admittere nollent. (Est aũt vt sæpe dixi, præsidium guarnison vulgo dictũ) & si opportunitates loci paterentur.s.ipsum capere. Præterea imperauit.s.militibus suis qui pñdio futuri erant comportare.s. in oppidum frumentũ, & alia quæ forent vsui bello, hoc est ad bellum gerendũ, aut vsui bellico.i.ad vtilitatem bellicam, ratus.i.arbitrans id quod res monebat, videlicet frequentiam negociatorum.s.Italicorum, & cõmeatum.i.prouisionem (vt dñt) victua seu victualium, fore munimẽto.i.protectioni & conseruationi ẽt rebus paratis, seu pacatis.i.tranquillis & ad mandata suscipiẽda dispositis.i.putans q propter cõmeatum comportatum negociatores & Vaccenses ciues facilius reciperent præsidium, quod forte ob penuriã victus recusare potuissent ẽt si alioqui parati fuissent. Alij intelligunt, vt dixi, cõmeatum comportandum in exercitum, & addunt, & cõmeatum populi iuuaturum exercitum. vt sit & imperat supp. his qui præsidium dirigerent, cum redierint cõportare.i.secum portare ex oppido frumentum &c. sed prior expositio placet. Inter hæc negocia.i.dum hæc fierent: Iug. mittere.i.mittebat modo.i.interdũ impensius.i.accuratius & copiosius legatos supplices, & rogare.i rogabat pacem, & dedere.i.dedebat Metello omnia præter vitam suam & liberorum sup. suorum. Quos.s.legatos, consul dimittebat.s.a se illectos ad proditionem.s.Iugurthæ. [Vti priores).i.quos prius illectos dixerat, & neque abnuere.i.neque abnuebat, neq; polliceri.i.neque pollicebatur regi pacem, q̃ postulabat, & expectare.i.expectabat inter eas moras dum suspensum teneret regem, promissa legatorũ qui promiserant se regem prodituros. [Iugur. vbi).i.postquam composuit.i.comparauit & simul cõsiderauit dicta Metelli cum factis sic animaduertit se tentari suis artibus.i.dolo. [Quippe,) id est vtpote cui pax nunciabatur verbis, ceterum.i. sed bellum erat asperrimum re.i.effectu. [Vrbs maxima).s.Vacca, alienata à se, hoc est ab Iugurtha, ager cognitus hostibus per frequentationem, & animi popularium.i.fautorum vtpote legatorum tentati.s.ad proditionem, & ita ipse coactus necessitudine.i.necessitate rerum statuit certare armis cum Metello. [Igitur explorato itinere) Cõmemorat quomodo Iugurtha se ad prœlium accinxit & quam orationem ad suos habuit dicens. Igitur quia Iugurtha decreuerat certare armis, ipse explorato itinere hostium.i. cognito quòd hostes irent per loca apta insidijs & in quibus circumueniri possent, adductus in spem victoriæ ex opportunitate loci parat quam.i.quãtum potest, maximas copias.s.militum omnium generum ac anteuenit.i. præuenit exercitum Metelli per tramites occultos.i.vias transuersas & occultas.

ERAT in ea parte Numidiæ, quam Adherbal in diuisionem possederat, flumen à meridie oriens nomine Muthul: à quo mons aberat fermè millia passuũ XX, tractu pari, vastus ab natura & humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur in immensum pertingens: vestitus oleastro, ac myrtetis, alijsq́. generibus arborum, quæ humo arida atque arenosa gignuntur. Media autem planities, deserta, penuria aquæ, præter flumini propinqua loca, ea consita arbustis, pecore atque cultoribus frequentabantur. Igitur in eo colle, quem transuerso itinere porrectum docuimus, Iugurtha extenuata suorum acie consedit. Elephantis, & parti copiarum pedestrium Bomilcarem præfecit: eumq́. edocet, quæ ageret. * Ipse propior monti cum omni equitatu, & peditibus delectis suos collocat: dein singulas turmas, & manipulos circumiens monet, atque obtestatur, vti memores pristinæ virtutis, & victoriæ, sese, regnumque suum ab Romanorum auaritia defendant: cum ijs certamen fore, quos antea victos sub iugum miserint, ducem illis non animum mutatum, quę ab imperatore decuerint, omnia suis prouisa, locum superiorem, vt prudentes cum imperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus manum consererent: proinde parati, intentiq́. essent, signo dato, Romanos inuadere: illum diem, aut omnes labores & victorias cõfirmaturum, aut maximarum ærumnarum initium fore: ad hoc viritim vti quenque ob militare facinus pecunia, aut honore extulerat, cõmonefacere beneficij sui, & eum ipsum alijs ostentare. postremo pro cuiusque ingenio pollicendo, minitando, obtestando, aliũ alio modo excitare: cum interim Metellus ignarus hostium, monte digrediens, cum exercitu conspicitur, primo dubius quidnam insolita facies ostẽderet: nam inter virgulta equi, Numidæq́. consederant: neq; planè occultari humilitate arborum, & tñ quidnam esset, incerti, cũ natura loci, tum dolo ipsi, atq; signa militaria obscurati, deinde breui cognitis insidijs, paulisper agmen cõstituit. Ibi cõmutatis ordinibus in dextro latere, quod proximũ hostibus erat, triplicibus subsidijs aciẽ instruxit. Inter manipulos, funditores, & sagittarios dispertit: equitatum oẽm in cornibus locat, ac pauca pro tpe milites cohortatus, aciẽ sicuti instruxerat, transuersis principijs in planum deducit. Sed vbi Numidas quietos neque colle digredi animaduertit, veritus ex anni tempore & inopia aquæ ne siti conficeretur exercitus: Rutilium legatum cum expeditis cohortibus, & parte equitum præmisit ad flumen, vti locum castris antecaperet, existimãs hostes crebro impetu, & transuersis pñlijs iter suum remoraturos, & qm̃ armis diffiderent; lassitudinem, & sitim militum tentaturos.

* In vetustis qui subsidia legitur, Ipse propior montem.

deinde

deinde ipſe pro re atque loco, ſicuti monte deſcenderat, paulatim procedere, Marium poſt principia habere, ipſe cum ſiniſtræ alæ equitibus eſſe, qui in agmine principes facti erant.

SOLDVS A quo aberat) A quo fluuio procul erat mons ferè viginti millia paſſuum. [Tractu pari) .i. pari longitudine. Nam mos tantæ longitudinis erat, qoantum à fluuio diſtabat. [Vaſtus ab natura, & humano cultu) .i. deſertus, & quia natura aſper erat, & quia ab hominibus nô calcatos. [Sed ex eo medio) Ex medio huius montis, collis naſcens longiſſimus, ea tráſuerſo ducebatur, plenos oleaſtro & myrtetis, atque alijs arboribus. qoæ naſcuntur in terra arida, & arenoſa. [Vaſtibus) .i. plenus. [Veſtire enim ſignificat implere. Virg. ij. Geor. Iouat Iſmara Baccho Conſerere, atque olea magnum veſtire taburnum. i. implere. [Oleaſtro) Oleaſter arbor agreſtis oliuæ. [Ac myrtetis) Myrtetum eſt locus plenus arboribus myrtetis. Myrtus eſt arbor Veneri conſecrata. [Media autem planities) Inter montem & flumen planities erat, deſerta propter penuriam aquæ, præter loca, quæ ſunt flumini vicina, nam ea loca habitantur, & pecore, atq; cultoribus ſunt plena. [Ea) .ſ. loca propinqua flumini. [Igitur in eo colle) Locum deſcripſit, in quo Iugurtha in inſidijs latens exercitum Metelli de monte deſcendentem aggreſſus eſt. [Porrectum) .i. in longitudinem extenſum. [Extenuata) .i. rarefacta, quia nec cooferti, nec denſi, ſed rari coosederant Iugurthini milites. [Elephantis) Antiqui in prœlio elephantis vtebantur, & maxime Afr. Sũt enim belluæ miræ magnitudinis. [Quæ ageret) .i. qoæ agere deberet. [Tormas) Turmæ proprie ſunt equitũ. Nam turma triginta equites continet, dicta quaſi ter vna, eo quod terdeni equites ex tribos tribubus Tatienſium Ramnium, Lucerum fiebant. Nam ſingulæ tribut ſingulas decurias equitũ mittebant, vnde & decuriones dicti, qoi decem equitibus .i. vlij. decuriæ præerant. [Manipulos) Manipulis, vt antea dixit, ducentos milites continebat .i. duas ceoturias. Nam antiquis hic mos fuit, cum adhuc reges Romæ regnarent, vt manipulos miſcerẽt ex Romanis & Latinis, ita voa centoria Romanorum & vna Latinorum vnom manipulom conficerent, & vnum ſequerentur ſignũ. Manipulus autem dictus eſt, quia dum Romani adhuc pauperes eſſent, manipulos fęni perticis alligabant, & eos pro ſignis ſequebantur, vt Lucanos, Pertica ſuſpenſos portabat longa maniplos. [Obtectatur) Rogat. [Priſtinę) priſtinus dicitor antiquus cuius deriuatio dubia eſt, etiam apud peritos. [Cum his certamẽ fore,) & dicebat. Qoos antea victos ſob iugum miſerint, hoc ſupra viſum eſt. Nam Iugurtha Romanos victos ſub iugum miſit. [Ducem illis non animum mutatum) Sobauditur dicebat, per omnia oon animum, qoia quamuis nouum acceperint ducem tamen priſtinum animum retinet videlicet ignauum & timidũ. [A bono imperatore) .ſ. prouideri. [Locum ſoperiorem) .ſ. eſſe prouiſum. Ecce quo modo omnia prouiſa ſunt. Iogurtha ſuis militibus, prooidit vt haberẽt locom ſuperiorem, ſcilicet collem montis & prouidit, vt periti cum imperitis, nec pauciores cũ pluribus, nec rudes cum bello melioribus certarent. [Ne pauciores cum pluribus) Quia Iugurthini non erant pauciores numero qoãm Ro. [Aut rudes) .i. ignari, quia Iugurthini milites peritia belli non cedebãt Romanis. [Manum confererent) .i. pugnarẽt. [Proinde) .i. ideo, & dicebat, vt ideo eſſent parati & intenti inuadere Romanos, dato ſigno. [Illum diem) Iugurtha ſuos ad prœlium exortãs dicebat. O militęs, hic dies, aut omoes labores pręteritos, & victorias confirmabit, aut erit initium magnarum calamitatum. [Omnes labores & victorias confirmaturum) Videlicet ne labores fruſtra ſuſceperimus, & antea fruſtra vicerimus. [Confirmaturum) .ſ. ſi vicerimos. [Maximarum ærumnarum) .i. miſeriarum & calamitatum. [Initium fore) .ſ. ſi victi erimus. [Ad hoc) .i. præterea. Ordo eſt. Iugurtha cõmonefacere, pro cõmonefaciebat ſui beneficij .ſ. illum, vti ꝑ ſicut extulerat quenq; pecunia, aut honore, ob facinus militare, & oſtentabat eum ipm alijs. Iogurtha ſua beneficia commemorabat eis, quos, aut pecunia aut hoote exaltauerat ob egregia facinora eorum. Atque hoc faciebat, nõ vt exprobaret ſua beneficia, ſed vt illi magis ad virtutem, & ad concurrendum accenderentur cum meminiſſent Iogurtham egregium eſſe virtutis remuneratorem. [Extulerat) .i. exaltauerat. [Commonefacere beneficij ſui) Dicimus ergo cõmooefacio te huius rei. [Et cum ipſum alijs oſtentare) Oſtendebat eum, quem exaltauerat alijs, vt ipſi ſpe talis remuoerationis ad virtutem prouocareotur. [Pro cuioſque ingenio) .i. ſecundũ ingenium & naturam cuiuſque, Nam alij ſpem præmij, aut honoris, alijs minis, alij precibus mouentur. [Excitare) Pro excitabat .i. accendebat, commouebat, incitabat. Ordo eſt. Poſtremo Iugurtha, excitare pro excitabat alium alio modo pro ingenio cuiuſque .ſ. pollicendo minitando, oſtentando, cum pro quando, interim Metellus ignarus hoſtium digrediens monte conſpicitor cum exercitu. Dum Iugurtha ſuos hortator ad prœlium, ecce Metellus cum exercitu apparere incepit, qui neſciebat Iugurtham cum exercitu ſuo in colle occultatum in inſidijs. [Primo dubius) Ordo eſt, Primo Metellus dubios qoidnam inſolita facies oſtenderet: deinde inſtituit agmen paulisper cognitis inſidijs, breui ſpatio, cetera per parentheſim dicta ſunt. Et longũ facit per hyperbathon. Et hoc dicit Metellus, cum de hoſtibus nihil omnino ſuſpicaretur, primo dubitauit, quidnam eſſet, id qđ videbat io colle, non enim aperte videre poterat quid eſſet, ſed poſtea cum aperte cognouiſſet inſidias, ſtatim exercitum inſtruxit ad pugnam. Primo dobius quidnam inſolita facies oſteoderet .i. primo dubitans quidnã inuſitata ſpecies earum rerũ quas videbat in colle ſignaret. Nam videbat in colle equos & hoies, ſed oon ita aperte videbat vt poſſet intelligere qd eſſet. Et declarat quare dubitabat qd eſſet, quia equi & hoies Numidę, ita inter arbores & virgulta conſtiterant, vt nec rurſus perfecte videri poſſent. [Nã inter) Ordo eſt. Nã & equi & Numidę conſederant inter virgulta, neque plene erant occultati humilitate arborũ, & tñ erant incerti quidnam eſſent obſcurati ipſi atq; inſignia militaria, tum .i. partim natura loci, tum .i. partim dolo. [Humilitate arborum) Quia arbores non erant altę, ſed humiles. [Et tamen) Qoamuis non eſſent perfecte occultati, tamen cognoſci nõ poterant quinam eſſent. [Tum natura loci) Propter arbores. [Tũ dolo) Quia ita ſe locauerant, vt non erecti ſed proſtrati, & inter arbores iacerent. [Agmen inſtituit) .i. exercitum inſtruxit, dicitur etiam agmen dum ambulat, & incendit ſicuti nunc. [Ibi) Dixit, quomodo Metellus exercitum ad pugnam inſtruxit, nã ordines mutauit. Ordo eſt. Ibi, pro tunc Metellus inſtruxit acies triplicibus ſubſidijs, in dextro latere: quod erat proximum hoſtibus, ordinibus, commutatis, & diſpartit funditores & ſagittarios inter manipulos, & locat omnem equitatum in cornibus. Cum exercitus in acie ad pugnam inſtruebatur, hic fere ordo ſeruabatur. In prima acie leuis armatura ponebatur .i. Velites, ſiue Rotarij, ſiue Ferentarij item funditores, & ſagittarij, hi leuibus certaminibus pugnam inchoabant. In ſecunda acie principia ſiue principes locabantur, ſic dicti, quia à principio gladijs pugnabant, vt ait Varro. In tertia acie ſubſidia ſtatuebantur, qui milites ſubſidiarij dicebantur, quia ſubſidium ferebant principijs feſſis. & fatigatis. Sed hic ordo pro loco & tempore mutabatur vel ex toto vel ex parte. Nunc vero dicit Metellum io ea parte, quæ hoſtibus erat vicina ſubſidia triplicia collocaſſe, funditoresq. & ſagittarios, qui in prima acie locari conſueuerant inter manipulos diuiſiſſe. [Pro tempore) Quia non erat tempus, vt multa diceret. [Acie) Exercitus ad pugoã inſtructus dicitur acies. [Tráſuerſis principijs) Vide quid dicat. Metellus de monte deſcendebat, Iugurtha autem in colle cõſederat, q ex tranſuerſo montis naſcebatur. Metellus igitur de monte deſcendens aciem inſtructam dirigebat noo contra collem, & cõtra Iugur. ſed per tranſuerſum verſus flumen, quod diſtabat à monte xx. millib. paſſuũ. [Principijs) Dixi iam ante q principia dicũtur milites, qui in ſecunda acie locantur. [Sed vbi) Ordo eſt, Metellus veritus, ne exercitus conficeretur ſiti ex tempore anni, & inopia aquæ premiſit ad flu. Rutilium legatum cum expeditis cohortibus, & parte equitum, vt ante caperet locum caſtris, exiſtimans hoſtes eſſe remoraturos ſuum iter crebro impetu & tranſuerſis prœlijs, & eſſe tentaturos laſſitudinem & ſitim militum, quoniam diffiderẽt armis, vbi pro poſtq̃ animaduertit hoſtes quietos .ſ. eſſe neque illos digredi colle, Metellus de monte deſcendens, exiſtimabant hoſtes qui erant in colle agmen ſuum inuaſuros. Sed poſtquam vidit eos non moueri de colle, Rutilium legatum cum cohortibus expeditis præmiſit ad flumen, vt locum caperet, vbi caſtra ponere volebat, ipſe vero poſt Rutilium cum toto exercitu ſequebatur, nec enim apud mootem diu manere poterat propter penuriam aquæ. [Quietos) .ſ. eſſe .i. noo moueri. [Neq; de colle digredi .i. diſcedere .ſ. contra ſe. [Veritus ex anni tempore) q a erat æſtas, quo tẽpore rarius pluit. [Inopia aquæ) Quia loca ipſa arida ſunt & ſine fontibus & ſine aqua. [Conficeretur) .i. conſumeretur. [Expeditis cohortibus) Dixi quæ ſint cohortes expeditæ. [Ad flumen) Quod ſupra dixit diſtare à monte per viginti miliaria. [Impetu) .i. incurſo. [Et tranſuerſis pr.) .i. ꝓlijs ex tranſuerſo, & à latere, non à fronte factis. Nã Metellus agmen inſtructum dirigebat, non contra collem, nec contra Iugurtham, ſed

verſus

versus flumen, ita vt frons agminis respiceret flumen latus vero dextrum respiceret collē, atque Iugur. vt necesse esset Iugurthā, si conaretur inuadere Rom. eos à latere, & ex transuerso, non à fronte neque ex aduerso inuadere. [Lassitudinem sitimq. militū tentaturos) Metel. videbat Iugur. nō audere armis contēdere, sed quærere, aut fatigaret Rom & impediret, ne ad flumen irēt. Deinde Metellus pmisit Rutilium legatū ad flumen, deinde ipse secutus est cū toto exercitu. [Pro re atq; loco) Sicuti res, & locus postulabat. [Sicuti mōte). i. eo ordine, quo mōte descēderat. Marium post principia hēre, pro habebat. i. tenebat. [Mariū post principia). i. post secūdam aciem. [Sinistræ alæ) Ala proprie dr̄ equitum ordo, eo ꝙ pedites tegat alarū vice. Virg. in iiij. Dum trepidant alæ, saltusq. indagine cingūt. Sed hoc loco alam sinistrā accipit pro latere sinistro. [Principes facti erāt) Metel. ordinem ita mutauerat, vt milites, qui in sinistro latere erant, dū incederent, Principia essent. [Principes). i. principia iā sæpe dixit principia.

MARL. ERAT in parte) Metellus Vacca discedent ad montē veniebat, qui incultus, habebat, in lōgitudinem se extendens, collē plenum myrtetis & arbustis, deinde erat planities arenosa infertilia. Iugur. Metelli intelligens iter, ex transuersis itineribus collē occupauit, latensq. inter virgulta insidias tendebat Metello. hoc cognito ab imperatore, quia arbusta parua erat, statuit per aliud iter transire. i. per planitiem quæ erat inter flumen & montem, quid sit deinde secutū, patebit in litera. [Consita arbustis) Differētia est inter arbustum & arbutū. Arbutus virgultum est gignēs fructum simillimum fragris qui dr̄ vnetus, Arbustum arbor situm ad maritandas vites. vnde Plin. Omnis Italia transpadano arbusta, populos, & vlmos ad maritandas vites alit. [Colloesi). s. in prędio. [Manipios) Manipulus dictus est, quia dum Quirites exiguas possiderēt opes, Manipulus ferri perticis alligatos pro vexillis gestabant. Ouid. in Fast. Pertica gestabant suspensos acta manipulos, Vnde manipularis nomina miles habet. [Pristinæ virtu.) Solitæ fortitudinis. [Ab Rom auaritia) Quia nō nulla causa. Romani indixerūt nobis bellum, sed pp auaritiam. [Certamē fore) s. monet [Animum). s. militū non mutatum, quia vt ait Sen. Aeger quocūque feratur affert morbum suum. [Omnia ꝓuisa.) Ordo. Monet. s. Iug omnia prouisa suis quę decuerat. s. fieri ab imperatore. [Prudētes) Scientes belli. [Rudes) Imperiti. [Melioribꝰ) Peritioribus. [Inuadere) Adoriri. [Vti quenque). s. militem fortissimū. [Aut honore) Gradu militari. [Neque plane) In totum. [Principijs) Militibus principibus, qui dñt vulgo l'antiguardia. [Anni tēpore) Quia æstas erat. [Remoraru) A fluuio tardaturos.

RIVIUS VESTITVS oleastro, ac myrtetis, alijsq generibus arborum, quæ humo arida, atque arenosa gignuntur) Fabricianū, arido atque arenoso, recte an secus, aliorū, esto iudicium. Ipse cōiecturam meam subijciam. Annotauit igitur lib 6. Prisc. humū neutro etiam gñe inueniri apud veteres, citatq illud Liuij in Adone, Homum humidum pedibus fodit, & Gracchi in Thyeste, Mea sit sequentis humidum plantis humum. Iam in manuscripto humi quidem iam legitur, sed aut humo ibidem, aut, humu fuit. Nā erasa est litera vltima, & suppositum i. Porrò humu veteres pro humo dixisse, testatur alicubi Non. Marcellus. Ecce aūt eum iam hæc annotassem, ac Priscianum forte in manus sumpsissem, idē reperi quod in Fabricianum. Nam lib. xviij. Humi, inquit, sum, es, est. Sal. in Iugur. quæ humi arido atque arenoso gignuntur. Quid si Sal. est ita locutus, vt idētidem Tacit. velut r. Vt occulta saltuum scrutaretur, pontesq. & aggeres humido paludū & fallacibus campis imponeret rursus, illi sanguine suo & lubrico paludū lapsantes. Sed & Aridū substantiue positū videri alicui possit, vt subaudias Solum. Cæs 4. Cum illi aut ex arido, aut paululū in aquam progressi, &c. Idē paulo inferius, Nostri simul in arido cōstiterunt, & postea, Quasque in aridum subduxerat. pro, in terram. Atque hoc modo Humi aduerbialiter poni necesse est. Nos hic nihil pronūciamus, contenti & diuersam lectionē ostendisse, & coniecturam nostrā subiecisse. Tametsi & in altero quodā manuscripto fuerit eodem modo, id quod et nunc videre licet. Sed & Beroaldinum volumē habet, quæ humi in arido atq; arenoso loco gignuntur. Vnde vt nihil aliud, illud certe colligitur, mēdosam esse hodie lectionē vulgatam. [Ipse proprior monti cū omni equitatu, & peditibus delectis suos collocat) In manuscripto est, propior mōtem, quō Hirtius viij. belli Gallici, Alter quo propior hostē in vallo collocatus esset &c. Nec aliter in Florētino, & Beroaldino. [Vt prudentes cū imperitis) Legendum, vti. Sic. n. ferè semper Sal. Paulo inferius. [Oēs labores) Legendō omneis. Ita & hoc & superius illud in vetustis. [Cum interim Metellus ignarus hostiū, monte digrediens, cū exercitu cōspicitur, primo dubius quidnā, insolita facies ostēderet) Sic in cunctis ferè, q ipse viderim exemplaribus reperi. Ceterum Donat in Terent. Eunuchum conspicatur hic legit, non conspicitur, idq. ita sensus quoque exigere vt, vt sit à conspicor deponenti, quod est videre. Nā hoc dicit Sal. Metellum vidisse ipsum quidē hostes qui se occultatant, sed ita vt non satis eos propter virgulta, inter quæ cōsederant, internoscere, aut quid tandem rei esset, dijudicare posset. Id enim est quod sequitur, Primo dubius, quidnā insolita facies ostenderet. Florentinum, cum exercitu conspicit eos, non cōspicitur. [Deinde breui cognitis insidijs, paulisper agmen cōstituit) Vulumen Fabricianum, Dein. &, paulisper agmen constituit, ita stili gestanden. vt sit Agmen casus nominatiui. Aldinum exēplar facit cum peruulgata lectione. Q. Cur. iij. Tunc consistere agmē iubet. Liu. j belli pun. ij. Constituit vtrunque agmen, & prœlio sese expediebant. Licet perperam in Ascensiano constituit legatur. Mur. [In dextro latere, quod proximum hostibus erat) Manuscripta duo, quod proximum hostes erat pro eo fortasse quod est, proxime hostes. Nam Cic. quoque loquit identidem sic cōsueuit velut cum ait, vt eum suis copijs quam proxime Italiam sic, & iterū, Habemus exercitum q̄ proxime hostem. sic & alias idē. Sed & Salust. supra, Proxime Hispaniam Mauri sunt. Si quis nomē esse malit vt proximum, haud multum equidem reluctabor.

CVM interim Metellus ignarus hostium, monte digrediens cum exercitu consp.) Mire mutatum dicendi genus. Cum enim diceret vellet, Iugurtham ante abscondito, nunc Metello visum, ait. Metellus cum exercitu conspicitur. Omnia n. cōtinuo sequētia indicat, Iugurtham nunc primum Metello videri, qui in eo colle, quem trāsuerso itinere perfectum auctor docuit, consederat. Metellus dubius erat, non Iugurtha. Verum id magis mirandum, quō Metellus monte digrediens hic dicitur, quem nusquā ascendentem descripsit. Sed neque semel hoc dixisse contentus auctor, bis paulò post repetit, vt hunc locum non dubitem prorsus corruptum. Prima quidem verba, si non bis postea descendisse repetisset, ita legi poterant. Cum interim Metello ignaro hostium monte digrediens, cum exercitu conspicitur. s. Iugurtha. Inde enim dubius primum Metellus, statim deinde agmen constituit. Plura dicere nolo. Cōmentatores nihil ad rem dicunt, & nos coniecturas nostras referre nolumus, Lector ipse sibi iudicium suum reseruet. Adiuuat iudicium nostrum, ꝙ quidam codicea habēt paulò post, Incerti, cum natura loci, tum dolo ipsi. Vbi alij habent incertū, vt non sit mihi dubium locum esse mutilum. GLAR.

FLVMEN oriens à meridie). i. à meridionali plaga Muthul. s. nomine, erat in ea parte Numidiæ quam Adherbal possederat in diuisione. s. regni cū Iugurtha per legatos Rom. facta, à quo flumine, mons. s. quidam aberat. i. distabat fermè. i. quasi xx. millia passuū, tractu. i. protensione eius: pari. i. æquali in distātia existens vastus. i. vacuo situ non habitatus nec consitus, natura i. per naturā quę illic nihil nasci sinebat, & alienatus. i. desertus cultu humano qa à nemine habitabatur. Sed quasi collis i. humilior mons & vt dnt costa montis seu cliuus oriebatur ex eo mediū. i. ex medio eius montis, pertingens. i. porrectus in altū, in immensum. i. sine mēsura facili, vestitus. i. coopertus, oleastro. i. oleis siluestribus, ac myrtetis. i. copia myrtorū arborum illic nascētium & alijs gn̄ibus arborum, quæ gignuntur. i. nascuntur, humo. i. terra arida. i. sicca atque arenosa. At. i. sed planities media inter mōtem & flumen erat deserta. i. inhabitatis & inculta, penuria. i. ob defectum aquæ, præter loca propinqua flumini quia ea. s. loca ad flumen, consita. i. vndique sata & vestita arbustis. i. arbusculis frequentabantur pecore. s. ouino & caprino & cultoribus. s. hominibus. Igitur Iugurtha consedit. i. locum cepit in eo colle quē docuimus porrectum. i. extensum à mōte, itinere transuerso, q a ex medio eius sumpto, & hoc acie suorū. s. militum, extenuata. i. deducta & sparsa vel rarefacta, & præfecit Bomilcarem amicum & propinquū suum: Elephantis. s. bellicis, (Notum est enim à genitiuo huius elephantos fieri nominatiuum hic elephantus huius elephanti, notumq. vt illis impositis machinis vtantur in bello Numidę Aethiopes & ceteri eius regionis in qua nascuntur) & parti copiarū pedestrium. [Edocet eū). s. Bomilcarem, quę ageret i. facere deberet initio aut in ineūdo prœlio ipse existēs propior i. magis propè mōtem collocat. i. instruit suos. i. milites. i. quibus ipse preesse volebat. Deinde ipse circuiens. i. obambulās singulas turmas. i. classes equitum, triginta equites continētes & manipulos, qui ducentos continebant. i. duas centurias. (Nam antiquitus hic mos fuit adhuc sub regibus Rom. vt militer miscerēt ex vna centuria R. & vna latinorum manipulum conficientes, cui signū vnum dabant, id aūt manipulum vocabant, ꝙ dum Rom. adhuc pauperes essent manipulos fœni perticis alligabant, & eos pro signis sequebantur vnde est illud Luc. Pertica suspensos portabat ASCEN.

longa maniplos) monet dico Iugurtha more Romanorum atq; obiectatur sup eos, vti.i.vt ipsi memores pristinæ.i.prius ab ipsis habitę virtutis.[Et victorię).s.quã paulò ante ex hoste retulerat, cum eum sub iugum miserat, defendant sese.i.se ipsos, vnde ostẽdit necessitatẽ pugnandi, & regnum.s.Numidiæ ab auaritia Romanorum, q d. si victi fuerint eos tammania pensuros Romanis tributa, vt quos ipse iam sępe auarissimos expertus fuerit.[Cum his certamen fore) Prosequitur paucis cohortamẽta Iugurthæ, non quidem sub ijsdem verbis sed punctim sub ijsdem sentẽtijs, dicens, Et sup. Iugurtha monendo dicebat ipsis fore.i.futurũ esse certamẽ cum his quos victos ipsi miserint.s.in deserto sub Aulo legato sub iugum.i.sub furcã ex hastis ad summam ignominiam. Et dicebat ducẽ esse mutatum illis.s.hostibus victis nõ animum, quia iterum fugituri essent, & omnia prouisa esse suis quę decuerint.s. puideri ab imperatore, hoc est à se, quia locũ superiorem sup. prouisum esse.i.vt hẽrent locum superiorem, & prouisum esse vti.i.vt ipsi prudenter.i.experti & scij conferrerent manum.i.prœlium inirent cum imperitis.s.hostibus & ne ipsi Numidæ conferrerent manum pluribus existentes pauciores, aut ne ipsi rodes cõferrent manum cum melioribus.i.peritioribus bello.i.ad bellum gerendum. (Est.n.datiui casus bello, quia dr̃ bonus bello.i. ad bellum. Maro. Et bona bello Cornus. Bonum autem aliqñ dr̃ vtile vt in dicto exemplo Maronis, aliqñ peritum, vt in Bucol. Cur nõ Mopse boni qm̃ conuenimus ambo. Aliqñ iustum vt vir bonus & sapiens. Aliqñ fauorabilis, vt in Aeneid. Et bona Iuno &c.) proinde.i.ideoq. sup. monet, vti, sup. essent parati & totẽ ti inuadere.i.vt inuadant Romanos signo dato. Et dicebat illum diem quo manus confererent aut confirmaturum sup. esse i.stabiliturum oẽs labores.s.inceptos & victorias.s.obtentas, aut fore.i.futurum initium maximarum ærumnarum quia difficillime deinde victoriam obtinerent, & si semper deinceps vincantur duriss. nam seruitutẽ passuri essent. Ad hoc.i.præterea aut insuper cõmonefacere.i.cõmonefaciebat, hoc est memorem faciebat beneficij.s.accepti viritim.i.per singulos viros, vti.i.secundum extulerat quenque.i.quemlibet eorũ ob facinus militare.i. ob militiam fortiter gestam aut pecunia.i. per pecuniæ dationem aut honore.i.per honorem, & ostentare.i.ostentabat eum ipsum quẽ extulerat alijs, vt.s.eadem promerentur. Postremo excitare.i.excitabat alium alio modo.i.diuersos diuersimode. pollicendo, minitando, ostentando.s.præmia, aut efferendo, pro ingenio.s.secũdum naturam & indolem cuiusque, quia alij faciunt pollicitis, alij minis, alij ostentationibus. Cum Metellus ignarus hostiũ.s. in insidijs existentium digrediens.i.descendens interim dum talia faceret Iugurtha, monte.s.descripto, cõspicitur.s.à Iugurtha cum exercitu. ipse primo dubius sup. erat quidnam facies.i.species visa insolita ostenderet. Nam equi & Numidæ consederãt, id est simul locati erant, inter virgulta.i.humiles arbores & frutices, neque occultati planè.i.omnino, humilitate.i.propter humilitatem arbor. humile est imũ ac ad humum situm ac vicinũ terræ, & in incertum sup. erat quidnam esset, quia ipsi.s.Numidæ & equi & signa militaria, obscurati sup. erant, & est conceptio quã masculinu concipit neutrum, tum.i.partim natura loci, tũ.i.partim dolo, quia se ex composito occultauerant, deinde breui.s.tẽpore post insidijs cognitis constituit.i.simul stare fecit, paulisper.i.per parum temporis agmen.i.exercitum instructum & rursum prius secundum quod ducebatur. Nam ab agendo dr̃. Ibi.s.tunc aut illic instruit aciem, ordinibus commutatis.s.opportunitate loci, quia instruxit in dextro latere quod erat proximũ hostibus aciem subsidijs triplicibus.i.triplicatis, & dispartit.i.interdiuidit loca inter manipulos, funditores.i.qui fundis vtebantur & sagittarios qui sagittas emittebant, & locat omnem equitatum.i.omnes equitantes in cornibus.i.angulis aciei. Ac ipse hortatus.i.postquam hortatus erat milites pauca (vbi hortor etiam duos actiuos regit) pro tempore.i.propter breuitatem tpis, deducit aciẽ in planum s.locum sicuti instruxerat sup. eam.i.salutis ordinibus tam instructis & hoc principijs.s.aciei sup. incedentibus transuersis.i.ex transuerso, ad insultum hostium deprimẽdum, nam à latere erant dextro. Principia aũt in acie dicuntur græce archia. ἀρχεῖα. Sed vbi.i. postq̃ Metellus animaduertit Numidas quieros itaque digressus colle. veritus ne exercitus conficeretur.i.periret siti ex tempore anni (quia in æstate erat) & ex inopia aquę. Præmisit ad flumẽ.s.Muthul: Rutilium legatum.i.quem miserat senatus in exercitũ quasi subsidiarium & cõsulis si deficeret loco functurum, cum cohortibus expeditis.i.non impeditis armis. sed ad inuadendum celeriter aut ad retrocedendum commode idoneis & acciactis, & parte equitum, qui etiam expediti sunt, vti.i. vt ante caperet.i. pperet anteq̃ ab hoste occupetur, locũ castris, scilicet metãdis, existimans hostes remoraturos.s. volẽtes accedere flumẽ, & crebo impetu.i.assultu: Et plus transuersis.i.ex transuerso mõtis & hostes tentaturos.i.sollicitaturos lassitudinem & sitim militum.s. Rom. qm̃ ipsi hostes diffiderent armis. Deinde postquam Rutilium præmiserat, ipse descendere.s.descendebat, paulatim pro re atque loco.i.pro exigentia negocij atque loci, & hre.i. habebat Marium post principia, aut iubet Marium se habere post principia, ipse esse.i.erat cum equitibus sinistræ alę.i. quæ erat in sinistro cornu seu ala aciei, qui.s.equites sinistræ alæ facti erant in agmine.i.exercitu agminatim incedente, principia.i.primi incedentium. eo quod à dextro latere erant hostes.

AT Iugurtha, vbi extremum agmen Metelli primos suos prætergressum videt, præsidio quasi duum millium peditum montem occupat: qua Metellus descenderat, ne forte cedentibus aduersarijs receptui, ac post munimento foret. Deinde repente signo dato hostes inuadit. Numidæ alij postremo cædere: pars à sinistra, ac dextera tentare: infensi adesse: instare: atque omnibus locis Rom. ordines conturbare. Quorum etiam qui firmioribus animis obuij hostibus fuerant, ludificati * in incerto prœlio ipsi modo eminus sauciabantur: neque contra feriendi, aut cõferendi manum copia erat. Ante iam docti ab Iugurtha equites, vbi Romanorum turma insequi cœperat, non confertim, * neque in vnum sese recipiebant, sed alius alio quàmaxime diuersi, ita numero priores, si à persequendo hostes deterrere nequiuerant, disiectos ab tergo, aut lateribus circunueniebant: sin opportunior fugæ collis, quàm campi fuerat: ea vero cõsueti Numidarum equi facile inter virgulta euadere: nostros asperitas & insolẽtia loci retinebat. Ceterum facies totius negocij varia, incerta, fœda, atque miserabilis: dispersi à suis, pars cedere, alij insequi: neque signa, neque ordines obseruare: vbi quenque periculum ceperat, ibi resistere: ac propulsare: arma, tela, equi, viri, hostes, atq; ciues permisti: nihil consilio, neque imperio agi, fors omnia regere. Itaque multum diei processerat: cum etiam tum euentus in incerto erat. * Denique omnibus modis labore, & æstu lãguidus Metellus, vbi videt Numidas minus instare: paulatim milites in vnum conducit: ordines restituit: & cohortes legionarias quatuor aduersus pedites hostium collocat. Eorũ magna pars superioribus locis fessa consederat: simul orare, & hortari milites, ne deficerẽt: neu paterentur hostes fugientes vincere: neq; illis castra esse, neq; munimentum vllum, quo cedentes tenderent: id armis oĩa sita. Sed nec Iugurtha quidẽ interea quietus erat: circuire, hortari, renouare plium, & ipse cum delectis tẽtare omnia: subuenire suis: hostibus dubijs instare: quos firmos cognouerat, eminus pugnando retinere.

o præpositio in, nõ est in aliquibus exemplaribus.

* Neque, non legitur in exemplari Aldino.

* Vetusta exemplaria habent, Denique omnibus labore, & æstu languidus, Metellus vbi videt &c.

AT Iugurtha) Postq̃ vidit Metellum reliquisse montem, & iam cum toto exercitu transisse suos primos milites, qui erant in colle, statim cum duobus millibus peditum montẽ occupauit, atq; hoc fecit, ne Rom. illuc refugerent, si forte Iugurtha ipsos inuadẽs, fugere cõpulisset. [Primos suos).s.milites. [Prætergressum).i.transisse. [Quasi ferè) Notanda noua significatio apud Sal. Nam quasi proprie significat sicut, sed hoc loco significat ferè. [Cedentibus).i.retrocedentibus, & se recipientibus. [Receptui).i.ad receptum, Iugurtha montem occupauit, ne Romani illuc redire possent, si forte in pugnam cedere, & se recipere cogerentur. [Munimenta).i.ad munimentum, vt Romani in montem, muniri de eo prlio non possent. [Forte.) Scilicet mona. Ordo est. Iugurtha occupat montem præsidio, quasi duum millium peditum.s.ab ea parte, qua descenderat Metellus, ne ille mons foret receptui aduersarijs cedentibus, & post foret munimento, vbi pro postq̃ videt extremum agmẽ Metelli esse prętergressum suos. [Numidę).i.milites Iugurthini de Numidia. SOLDVA

midia. [Ordines).i. acies. hic describit prœlium inter Iugurtham & Metellum. Infinitiuos ponit more suo pro præteritis imperfectis indicatiuorum. [Quorum).s.Romanorum, ex Romanis, qui erant fortiores obuiam hostibus facientes, & resisten tes ipsi tantummodo vulnerabantur, nec vulnerare poterant hostem, quia rationem prœlij non intelligebant, nam decepti erant. Ordo est. Quorum ipsi, qui fuerunt obuiam hostibus firmioribus animis ludificati incerto prœlio, modo.i.tantummodo sauciabantur eminus, neque erat copia contra faciendi, aut conferendi manum. [Fuerunt obuij).i.restiterunt. [Ludificati).i.decepti, quia non credebant se inuadi posse, nisi à altare de a tro, nunc autem & à tergo, & ab vtroque latere premebantur ab hoste. [Ipsi modo sauciebantur).i.ipsi Ro.tantummodo vulnerabantur, nec vulnerare poterant. Eminus.i.de longe. [Ante iã docti) Ordo est. Equites iam ante docti ab Iugurtha recipiebant se non confertim, neque in vnum sed recipiebant se quam maxime diuersi videlicet alius alio. [Vbi).i.quando turba Romanorum cœperat insequi.s.eos. Ostendit causam, quare Ro. tãtummodo vulnerabantur, & non poterat vulnerare hostem, quia Iugurtha nouam pugnãdi rationem inuenerat, nam equites docuerat, vt cum hostem inuasissent, & ille eos insequi cœpisset, non in vnũ se reciperent atque colligerent, sed separatim loca aduersa peterent, atque ita hostem eluderent [Non confertim).i.non cateruatim, nec simul. [Se recipiebant).i.se retrahebant. [Alius aliò) .i.Alius ad alium locum.s.recipiebat se.i.retrahebat. [Ita numero priores) Ordo est. Ita illi equites Iugurthini circumueniebãt dehectos.s.Romanos à tergo, aut à lateribus, si illi nequiuerant deterrere hostes priores numero persequendo. Attende quid dicat, plerunque enim difficile est intelligere, quomodo sensus sequens cum superiore cohæreat, ne vagus & dissolutus errare videatur, nam hic sensus est. Equites Iugurthini, si Romanos persequentes se reprimere non poterant, quia illi plures erant numero, fugiebant vel per planiciem camporum, vel in collem, si fugiebant per campos, inuadebant Romanos à tergo, aut à lateribus dissipatos, si fugiebant in collem, equi eorum facile collem ascẽdebant, quia erant assueti. Romani vero in collẽ non facile ascẽdere poterant, & propter asperitatem, & quia non erant assueti. [Numero priores hostes) .s. Roms. à persequendo, nam paulo ante dixit, vbi Romanorum turba insequi cœperat. [Hostes numero priores).i.Romanos plures superiores numero. [Disiectos) .i.dissipatos, nam supra dixit, Iugurthinus conturbasse ordines Romanorum. [Circunueniebant).i.inuadebant, aggrediebantur. Iugurthini equites, si Romanis persequentibus resistere nõ poterant, fugiebant per campos, & quos à tergo, aut à lateribus dissipatos inueniebãt, eos aggrediebãt. [Sin opportunior) Ordo est. Sed equi Numidarum consueti facile euadere, pro euadebant, ea.i.per eam partem inter virgulta, si collis fuerat opportunior, fugæ.s.ad fugam, quam campi.s.fuerant, asperitas & insolentia loci retinebat nostros.i.Rom. sin opportunior.i. si erat magis commodum fugere in collem, q̃ fugere per planiciem cãporum euadere.i.ascendebant, Euadere.i.ascendere. Virg. Euado ad summi fastigia culminis. Vnde euadere etiam est per obstacula transire. [Insolentia loci) Quia Romani non fuerant assueti in eo colle. [Totius negocij).i. prœlij.i. totum hoc prœlium varium fuit & incertum. [Disparsi) .s. tam Romani q̃ Iugurthini; nam nec Romani nec Iugurthini ordines seruabant. [Para) Prolepsis est. & hic vt solet infinitiuos ponit pro præteritis imperfectis indicatiuorum. [Cedere) Cedere aliqñ est ferire, & occidere, aliquando est locum victori dare, vt hoc loco, nam cedere significat cedebat.i.retrocedebat, & retrahebat se. [Neque signa) Quia discedebant à signis. [Neq; ordine) Quia discedebãt ex ordine. [Vbi quenque) Ordo est, Ibi quisque resistebat, vbi periculũ ceperat quẽque. [Arma) Tela, equi, vt hostes ciues permisti.s.erãt, ostẽdit omnia fuisse confusa [Fors).i.fortuna. Euẽtus belli in incerto erat, q̃a nemo sciebat, vter vicissent, an Romani, an Iugurthini. [Ordines restituit) Qui erant perturbati, & dissipati. [Superioribus locis) Videlicet in colle. [Ne deficerent).i.ne cessarẽt à pugna. Oſo Metelli ad milites erat hæc. O milites nolite à pugna deficere, & nolite pati, vt hostes vincant. fugientibus vobis non habetis castra nec locũ aliquem munitum, ad quem fugere possitis: salus vestra in armis posita est. [Fugientes).s.Romani. Ordo est, & Metellus hortabatur, ne Romani fugientes paterentur hostes vincere, vel ne Romani paterentur hostes vincere fugientes.s.Romanos. [Neque illis) Et dicebat non esse castra illis .s.militibus Rom. Castra est locus, vbi sunt tentoria qui locus vallo & fossa semper muniri solet. [Vallum mu.).i.locum aliquẽ munitum. [Omnia) Videlicet spem salutis & victoriæ. Sed nec quòd Metellus suos in vnum colligebat, & illos ad prœlium hortabatur. Sed ex altera parte Iugurtha quoque optimi imperatoris artibus vtebatur, circuibat, hortabat suos prœliũ renouabat.

DEINDE) Post occupatum montem. [Infensi) Vrgentes. [Eminus) Iaculis & missilibus. [Copia) Facultas. [Confertim) Simul densata acie Appianus in Libyco bello Numidarum consuetudinẽ sic describit, his opus dũtaxat erat hastis instructi die noctuque rapiendo aggredi deinde retrocedere, mox ad rapinã denuo prodire, nec alio pugnandi genere quam fugiendo & insequendo vti; sunt enim præ ceteris Numidarum inediæ patientes & plerunque herbis pro pane vescuntur, nec aliud omnino quã aquam bibunt. [Totius negocij) Conflicti. [Fęda) Turpia Rom. [Languidis) Deficientibus. [Superioribus) Montanis locis. [Hostes fugientes,) Numidas. [Neque illis).s.hostibus. [Tenderent) Reciperent se. [Delecti) melioribus. [Dubijs) Hæsitantibus an consererent manus. [Firmos,) Constantiores. Eminus, à longe, quia erat in colle & via in Romanorũ exercitu videbat. MARL.

DEINDE repente signo dato, hostes inuadit) Fabricianũ, dein. Mox, [Numidę alij postremo cedere, pars à sinistra ac dextra tentare) Manuscripta, postremos cedere. Atq; ita sensus quoque ipse postulat. Paulo post, [Ludificati in incerto prœlio) Manuscripta, incerto prœlio, omissa præpositione, idq. rectius. [Nõ confertim in vnum se recipiebant) Manuscripta, non confertim, neque in vnum, quo modo & Aldinus codex. Paulo post. [Sin opportunior fugæ collis, q̃ campi fuerat, ea vero consueti Numidarum equi facile inter virgulta euadere) Duo ex manuscriptis eo vero consueti &c. vt sit, ad eum collẽ. [Dispersi à suis, pars cedere, alij insequi) In quibusdam, Diuersi à suis, verum eodem plane sensu pro disiecti & disiũcti. [Equi, viri, hostes, atque ciues permisti,) τὸ atq;, nõ est in duobus manuscriptis. Paulò post. [Sors oia rege) Manuscripta, Fors, pro fortuna. Sed est idem vtrobique sensus. Facit cum manuscriptis Florentinum atq; alia pleraque. Deniq; omnibus modis labore & æstu languidis, Metellus vbi videt Numidas minus instare) τὸ Modis non hñt codices in membrana descripti, neq; ceteri vetustiores. Paulò post, Simul orare, & hortari milites. Illa Et copula non est in oibus vetustis. Eã iã sæpe monui libenter Sal. facere, vti asyndeto vtatur. qd, vt alias, ita hic quoque habet instans ac vrgens qddam, ac suiam mire iuuat. Mox. [Neque illis castra esse, neq; munimentum vllum quo cedentes tenderent) Fabricianum, neq; illis munimentum vllum vt pronomen illis denuo repetat. Nam interdum p pleonasmũ abundat hoc pronomen, sed non sine gratia, velut apud Virg. Nũc dextra ingeminans ictus, nunc ille sinistra, & Terent. in Adelph. Quem neque fides neque iusiurandum, neq; illum misericordia repressit, neque reflexit. [Sit hæc coniectura) Quanq̃ mihi quidẽ ad sententiam mire facere videtur hæc repetitio pronominis, & non gratiam modo, sed & vires addere sensui, & affectum orantis atque hortantis quasi ob oculos ponere. Id aliquis non intelligens, vt est audax inscitia, cum frustra repetitum crederet, è medio illud remouit. Mox. [In armis omnia sua) Legendum sita. RIVIVS

NON confertim in vnum sese recipiebant, Vetustos Gothi codex hẽbat, Non ɔfertim neq; in vnum sese recipiebant; quę lectio placet. Continuo post Numero, priores, hñt pleriq; libri quidam in illud Priores in plures mutarũt, male moti raritate sermonis. [Deniq; oibus labore, & ęstu languidis) In solo Aldi codice inuento additum verbum, Modis: Vtriq; oibus modis labore & æstu languidis. qd displicet, pendet.n. oro à sequentibus, nõ pcedentibus. Item paulò post, Neu paterẽ hostes fugiẽtes vincere. Soldus Fugientes noĩatiui casus existimauit, & supplet Rom. Badius accusãdi, & ɔiungit ad hostes, sed magis placet Sold. hoc loco, vehementer.n. timuit Metellus ne sui succũberent. Mox ẽs illud obscure dictum, Quos firmos cognouerat eminus pugnando retinere. Soldus tanq̃ clarũ pulchre trãsilit. Badius, Retinere inqt, ne ad suos accederent, pugnando eminus. Badius igr̃ verbũ Quos, ad Romanos retulit vt, Dubijs, verbum, qd̃ præcedit. Idq. mihi placere debet donec melius vel ĩuenero, vel edoctus fuero. GLAR.

AT Iugurtha) Recitat quid Iugurtha contra fecerit, dicens, At Iugurtha, vbi videt extremum agmen.i. vltimam partẽ aciei Metelli, prætergressum.i. pertransisse primos suos.s. milites, occupat montem.s.derelictum à Metello præsidio.i.sub custodia quasi duum millium.i.bis mille peditũ (duo, q̃a singulari caret in neutro gñe ferè syncopatur, vt in medio duum animalium, & hic duum millium, reliqua aũt neutra, ne cum nominatiuo accusatiuo & vocatiuo singularibus concidant, raro syncopantur; non.n. dicimus horum tẽplum, scamnum, sicut diuum, virum &c.) quo.i. de quo Metellus descenderat, ne forte mõs ille foret aduersarijs cedẽtib' receptui.i. ad receptũ.i. locũ tutiorẽ, vt in castra sese reci- ASCEN.

pere ſuſent, ac poſt foret munimento.i.protectioni, quia difficile eſt inuadere in monte ſe defendentea. Deinde occupato monte inuadit repente.i.ſubito, hoſtes.ſ.Romanos, ſigno dato, quod ſignificauerat ſe daturum ſuis quando inuadere deberent. Numidæ.i.milites Iugurthini cœperant aut cædere.i.cædebant, alij po ſtremos, pars.i.partim tentare.i.tentabant an poſſent diſſoluere ue fundere agmen Metelli a dextra ac ſiniſtra: ipſi infenſi.i.vt infenſi.i.irati ſolent infeſti.i.vim inferentes adeſſe.i.aderant, & inſtare.i.inſtabant, atque conturbare.i.conturbabant omnibus locis ordines Romanorum.ſ.inſtructorum. (Quorum etiam) Docet quomodo Romanorum ordines conturbabant Numidæ dicens, Quorum.ſ.Romanorum etiam qui exiſtentes firmioribus, id eſt conſtantioribus & fortioribus animis, fuerant obuij.i.obſiſtentes hoſtibus, ludificari.i.illuſi & decepti, incerto prœlio, quia non poterant conſerere manus, cum hoſtis tentaturus modo ac cederet modo retrocederet, ipſi inquam firmioribus animis nedum alij, ſauciabantur.i.vulnerabantur, modo.i.interdum, eminus.i.de longe, quaſi e manu miſſis iaculis, ſicut cominus quaſi conſerta manu: neque erat copia.i.facultas feriendi, contra.i.econtrario, aut conſerendi manum.i.coniunctia manibus pugnandi. Et equites Iugurthini docti.i.admoniti & inſtituti ad hæc iam ante ab Iugurtha, vbi turmæ.i.claſſes equitum Romanorum cœperant inſequi, non recipiebant ſe in vnum conſertim.i.compreſſe aut denſe (vt res conſerta à confercior) neque in vnum.ſ.locum aut globum, ſed recipiebant.i.retrocedebant quam maxime diuerſi, quia alius alio.i.diuerſi in diuerſa loca. Ita ſ.illi equites circunueniebant diſiectos.i.Romanos a tergo aut a lateribus, ſi nequiuerant deterrere a perſequendo.i quo minus perſequerentur, hoſtes priores numero.i potiores eo quod plures eſſent, hoc eſt Romanos. Sin.i.ſed ſi collis fuerat opportunior.i.conuenientior fugæ.i.ad fugam, quam campi ſup.fuerant, (ſed regulam ſeruat, quia dum per ſimilitudinem aut comparationem loquimur, verbum conformabitur non viciniori, ſed principali ei ſuppoſito, vt ei quod præcedit) equi Numidarum conſueti ea loca, euadere.i.euadebant, facile inter virgulta, ſed aſperitas & inſolentia loci.i.quòd non erant conſueti verſari in illis locis retinebat facile noſtros.i.Romanos equus, & ita equites. Et ita vult dicere, quod vbi fortiores erant Romani propter numerum illic turbabantur a tergo & à latere, quia non fiebat illis copia pugnandi. vbi vero pares erant numero, impediebantur loco, quia equi Numidarum erant promptiores ad curſum inter colles. Ceterum.i.ſed quidquid commodi erat Numidis, quia virtus maior Romanis, facies.i.repræſentatio & effigies totius negocij, erat ſup varia.i.multa, vaga: incerta.i.anceps, quia neutra pars certior facta de victoria, fœda, quia ſanguinolenta: atque miſerabilis, quia etiam boni cadebant, pars.i.ipſi partim (reſpicitur enim ad rem non ad vocem, ſicut, Pars muenibus validi turres & mœnia ſcandunt) diuerſi.i. amoti per diuerſionem a ſuis ſocijs & amicis, cedere.i.cedebant, hoc eſt locum dabant, alij inſequi.i.inſequebantur.ſ.fugientes hoſtes, neque obſeruare.i.obſeruabant ſigna.i.vexilla neque ordines.ſ.inſtructos: quiſque ſup.reſiſtere.i.reſiſtebat.ſ.manens ſtans ibi vbi periculum cœperat.i. inuaſerat quenque, ac propulſare.i.propulſabat.ſ.iniecta tela, aut hoſtes vrgentes. Et ita arma.ſ.defenſiua: tela quæ de longe iaciuntur & ſunt inuaſiua, equi, viri, hoſtes.ſ.Romanis, atque ciues.ſ.Romani ſup. erant permixti, nihil agere.i.agebatur conſilio.ſ.proprio, atque imperio imperatoris, fors.i.fortuna regere.i. regebat omnia. Itaque multum diei proceſſerat, cum euentus.i.eaſus belli erat etiam tum.i.adhuc in incerto, denique omnibus languidis langore & æſtu.i.calore: Metellus vbi videt Numidas minus inſtare conducit paulatim milites in vnum; inſtituit ordines & collocat quatuor cohortes legionarias aduerſus pedites hoſtiū. (Eorum magna pars &c.) Cōmemorat in quo ſtatu ſuos offenderat Metellus, & quam orationem ad eos habuerit, dicens: Magna pars.ſ militum Romanorum, feſſa.i.fatigata diuturno prœlio, conſederat.i.ſedem & quietem cœperat ſup.in locis ſuperioribus, & ſimul Metellus orare.i.orabat, & hortari.i.hortabatur milites ne ſupp. ipſi deficerent.i.deſinerent vbi facto opus eſſet: neu.i.ne vt paterentur hoſtes fugientes.i. qui fugiebant aut fugiendo vincere, neque caſtra.i.tentoria vallo munita eſſe illis.ſ. militibus ſuis, hoc eſt Romanis, neque vllum munimentum.i.defenſorium & (vt vulgus dicit) fortalitium, quo.i.in quod ipſi cedentes.i.ſi cederent, tenderent.i.tendere poſſent, & ita omnia eſſe ſita.i. poſita illis in armis.i. defenſione per arma. Quocirca ex neceſſitudine cohortatur illos ad pugnam innouandam. Sed nec Iugur. erat quietus interea ſed circumire, id eſt circuibat: hortari.i.hortabatur: renouare, id eſt renouabat prœlium, & ipſe tentare, id eſt tentabat omnia, cum delectis.i.exquiſitis ad hoc militibus. ſubuenire.i.ſubueniebat ſuis: & inſtare.i.inſtabat infeſtus hoſtibus dubijs.i. incertis an cederent: & retinere.i.retinebat.i.immorabatur ne ad ſuos accederent, pugnando eminus, id eſt de longe quaſi è manu miſſis telis, ſupple eos, quos cognouerat firmos.

EO modo inter ſe duo imperatores ſummi viri certabant. Ipſi pares, ceterum opibus diſparibus. nam Metello virtus militum erat, locus aduerſus. Iugurthæ alia omnia præter milites opportuna. Denique Romani, vbi intelligunt, neque ſibi profugium eſſe: neque ab hoſte copiam pugnandi fieri: & iam diei veſper aderat, aduerſo colle ſicuti præceptum fuerat, euadunt. Amiſſo loco Numidę fuſi, fugatiq. pauci interiere: pleroſque velocitas, & regio hoſtibus ignara tutata ſunt. Interea Bomilcar, quem elephantis, & copiarum parti pedeſtrium pręfectum ab Iugurtha ſupra diximus: vbi eum Rutilius prętergreſſus eſt, paulatim ſuos in æquum locum deducit. Ac dum legatus ad flumen, quo præmiſſus erat, feſtinans pergit: quietus, vti res poſtulabat, aciem exornat: neque interim remittit, quid vbique hoſtis ageret, explorare. Poſtquam Rutilium conſediſſe iam, & animo vacuum accepit: ſimulq. ex Iugurthæ prœlio clamorem augeri: veritus ne legatus cognita re laborantibus ſuis auxilio foret: aciem, quam diffidēs virtuti militum arcte ſtatuerat, quo hoſtium itineri officeret, latius porrigit: eoq. modo ad Rutilij caſtra procedit. Romani ex improuiſo pulueris vim magnam animaduertunt: nam proſpectū ager arbuſtis conſitus prohibebat, & primo rati humum aridam vento agitari: poſt vbi æquabilem manere, & ſicuti acies mouebatur, magis magisq appropinquare vident: cognita re, properantes arma capiunt: ac pro caſtris, ſicuti imperabatur, conſiſtunt. Deinde, vbi propius ventū eſt: vtrinque magno clamore concurritur. Numidæ tantummodo remorati, dum in elephantis auxilium putāt. poſtquam eos impeditos ramis arborum, atque ita diſiectos circunueniri vident, fugam faciunt: ac plerique, abiectis armis, collis aut noctis quæ iam aderat, auxilio, integri abeunt. Elephanti quatuor capti: reliqui omnes xl. numero interfecti.

IPsi pares,) Scilicet erant, ipſi imperatores virtute, & ſciētia militari pares erant, ſed viribus erant impares. (Nam Metello) declarat quomodo erāt impares opibus.i.viribus. SOLDVA
Metellus meliores milites habebat, ſed Iugurtha meliorem locum, & magis opportunum. (Denique Romani) Iugurtha locum munitum habebat, videlicet collem, vbi tutus erat. Romani locum nullum munitum habebant, quo fugerent. Metellus igitur cum videret ſe non habere locum, quo milites ſui tuti conſugerent, iuſſit, vt Rom per collem aduerſum aſcenderent, & hoſtes inuaderent. (Neque ab hoſte copiam pugnandi fieri) Quia Iugurthini milites ex colle in plana ad pugnam deſcendere nolebant, & numero, & viribus erant inferiores. (Euadunt).i.aſcendunt, aduerſo colle. Euadere eſt de ima parte ſurſum verſus aſcēdere. (Amiſſo loco) Ecce euentus prœlij. Romani collem aſcenderunt, & hoſtes pulſos fuderunt uſque fugarunt. (Fuſi).i. fracti. (Pleroſque).i.maiorem partem. Ordo eſt. Velocitas & regio ignara hoſtibus ſunt tutatę pleroſque, pauci in eo prœlio interierunt, ideo quia maior pars curſu, & fuga ſalutem quæſiuit, cum per regionem fugerent Romanis incognitam. (Velocitas) Quia cum primi fuſi ſunt curſu & velocitate fugerunt. (Interea Bomilcar) Superius dixit quō Iugurtha exercitum ſuum in duas partes diuiſit, vni parti Bomilcarem præpoſuit: alteri parti ipſe Iugurtha præerat. Dixit, quō Iugurtha victus eſt à Metel. nunc dicit quid interea fecerit Bomilcar. Dicit enim hunc Bomilcarē deſcēdiſſe de colle, & Rutilium legatum, quē Metellus ad flumen præmi-

præmiserat, inuasisse, fugatumque ab eo fuisse. [Præfectum] .i. propositum. Ordo est. Interea Bomilcar paulatim deducit in locum æquum. [Vbi] Pro postquam Rutilius est prætergressus eũ, dico Bomilcarem, quem supra diximus esse præfectum ab Iugurtha elephantis, & parti copiarum pedestrium. [Vbi eum] .s. Bomilcarẽ. [Rutilius] Qui ad flumen tẽdebat. [Prætergressus est] .i. transiuit. [Quietus] .i. Bomilcar. [Neque remittit] .i. cessat. Bomilcar non cessabat in vestigare quid faceret Rutilius. [Postquã Rutilium consedisse] Ordo est, Bomilcar veritus ne legatus foret auxilio suis cognita re, latius porrigit aciem, quam diffidens virtuti militum statuerat arte, dico latius porrigit, quo .i. vt officeret itineri hostium. Postquam autem accepit clamorem, geri ex prœlio Iugur. Bomilcar diligenter inuestigabat per exploratores quid ageret Rutilius, & quid ageret Iugurt. atque Metellus. Cum igitur intellexisset ea clamore Iugurthã Metellumq. pugnare, & Rutilium iam apud flumen castra posuisse, timuit, ne Rutilius rediret, vt Metello ferret auxilium. Ergo cum hoc timeret, aciem quam instructam de colle in planum deduxerat latius extẽdit ne Rutilius redire posset ad Metellum, & tum acie sic extensa vsque ad castra Rutilij legati peruenit. [Cõsedisse] .i. castra posuisse. [Accepit] .i. intellexit, audiuit. [Ne legatus] .s. Rutilius. [Cognita re.] .i. cog. prœlio inter Iugurtham & Metellũ. [Quo hostium itineri officeret] .i. vt noceret itineri ho. si videlicet Rutilius redire vellet, vt Metello & Romanis ferret auxilium contra Iugurtham pugnantibus. [Latius porrigit] .i. latius extendit. [Eoq. modo] Videlicet sic acie extensa. [Romani] Videlicet, qui erant cum Rutilio legato non cum Metello. [Pulueris vim] .i. copiam pulueris, eam verè dico q Rom. viderãt puluerem, quia non poterant videre homines. nam ager plenus arboribus prospectum prohibebat, vt videre non possent homines. [Arbustis consitus] .i. arboribus plantatus. [Et primo rati.] .s. sunt, primo putauerunt, puluerem à vento commoueri, sed post cum viderẽt ipsum puluerem magis ac magis appropinquare cognitis hostibus, subito arma capiũt. [Pro castris] .i. ante castra. [Deinde vbi] Deinde concurritur vtrinque magno clamore, vbi est ventum propius. [Ventum] .s. à Numidis .i. postquam Numidæ propius ad castra Rutilij venerunt, vtrinque pugnare cœperunt Numidę. Ordo est. Numidæ tantummodo remorati, dum putant auxilium in elephantis, faciunt fugam, postquam vident eos impeditos ramis arborum, atque ita disiectos circumueniri .s. à Romanis, Numidæ spem suam habebant in elephantis, sed elephanti virtutem & robur suum exercere non potuerunt, quia arbores eos impediebant, quod cum viderent Numidæ, subito fugere cœperunt. [Collis] Aut noctis auxilio, & collis vicinus, & nox, quæ instabat, auxilio fuit Numidis.

MARL. IPSI imperatores. [Pares] Virtute ceterum exercitu impares. [Interea] Dum Numidę fugantur. [Vacuum] .s. curis. Magnã vim] Copiam. Densam nec cessantem puluerem videbant Romani, ideo. [Æquabilem] Quia si fuisset ventus, aliquando cessasset. [Cognita re.] .i. cognito hostium aduentu.

LIVIVS ET iam dixi vesper erat) In manuscriptis duobus est, Et iam dies vesper erat, pro diei vt sit genitiuus antiquos, cuius & Priscianus viij. meminit. Gellius ipse ix. vbi docet, C. Cæsarẽ in lib. de analogia ij. huius die, & huius specie dicendum putare. seq. in Iugurtha Sal. summæ fidei & reuerendæ vetustatis libro, die casu patrio scriptum inuenisse. vbi ille loquit, Vix decima parte die reliqua. Sed & Seru. alicubi Salustium, pro acie, pro aciei dixisse testatur. Ridiculum vero, quod in manuscripto nescio quis annotarat, Die, subaudiendum deficiente. [Reliqui omnes quadraginta numero interfecti) Est in manuscripto, numero xxx. nec aliter in Florentino.

ASCEN. EO modo certabant inter se duo imperatores summi viri .s. Metellus & Iugurtha, ipsi .i. vt dicunt in proprijs personis, pares .i. æquali virtute prædicti, ceterum .i. sed opibus .i. facultatibus ad prœlium disparibus .i. habentes opes dispares. [Nam virtus militum & locus aduersus .i. contrarius erat Metello. Iugurthæ erãt .i. Iugurtha habebat omnia alia præter milites opportuna .i. commoda ad victoriam obtinendam, denique .i. tandem Romani vbi intelligunt neque profugium .i. locum quo tute profugerent, esse sibi, neque copiam .i. facultatem pugnandi fieri ab hoste, & sup. quod iam erat vesper .i. extrema pars diei, euadunt .i. ascendunt, sicut eleuo proprie est exalto, licet ex metaphora cui sitnæ sit minoris censeo, & emergo .i. sursum qui mergebar exeo &c. colle aduerso .i. per collem aduersum, sicuti fuerat præceptum à Metello imperatore. [Numidæ amisso loco] .s. superiore fusi & fugati sup. sunt & pauci interiere .i. occisi sunt, quia velocitas & regio ignara hostibus .s. Romanis, tutata sunt .i. protexerunt plerosque .s. Numidarum. [Interea Bomilcar] Recenset quid interea Bomilcar egerit & reliquam partem pugnæ commemorat, dicens: Bomilcar propinquus & familiaris Iugurthę, quem diximus supra præfectum .i. principem & propositum factum elephãtis & partium copiarum pedestrium, interea .s. dum supra dicta fierent, vbi .i. postquam Rutilius qui ad flumen erat, præmissus, prætergressus est eum .s. Bomilcarem, deducit .i. deorsum ducit, paulatim suos in locum æquum .i. planum, ac dum .i. interea dum legatus .s. Rutilius pergit festinans ad flumen .s. Muthul quo .i. ad quod ipse erat præmissus .s. ab imperatore Metello, instruxit aciẽ sup. suam, quietus .i. sine strepitu aut sonitu alio, vti .i. res .i. vt opportunitas postulabat. neque remittit .i. non minus pergit, explorare quid hostis .s. Rutilius progrediens & Metellus derelictus agit vbique, quia iam in diuersis locis erant. [Postquam] .s. Bomilcar, accepit .i. intellexit ab exploratoribus aut oculis suis, Rutilium .s. legatum præmissum ab imperatore ad occupandum flumen, consedisse .i. accepisse sedem vbi vellet consistere iam & esse vacuum animo .i. alienum a curis, & accepit .s. auribus simul clamorem augeri ex prœlio Iugurthæ) id autem rectius constructum videtur quam clamorem Iugurthæ, nõ enim interuallo tanto potuit clamorem Iugurthæ internoscere) veritus i. timens, ne legatus .s. Rutilius (id autem ea auctore dictum est, quomodo enim sciuit legatum esse, nisi forte ex officio?) foret auxilio suis laborantibus .s. in prœlio, & hoc re .s. de prœlio inito cum Iugurtha, cognita ab Rutilio, porrigit .i. extendit latius, aciem quam ipse diffidens virtute militum, statuerat .i. instruxerat arte, ideo autem latius porrigit. [Quod] .i. ad hoc vt officeret .i. noceret, itineri hostium, videlicet Romanorum, si redire vellent. Et procedit eo modo ad castra Rutilij. [Romani animaduertunt] .i. percipiunt potius oculis quam animo vim .i. multitudinem magnam, pulueris .s. moti, ex improuiso. Nam ager cõsitus arbustis .i. arboribus humilibus, prohibebat aspectum .i. ne procul aut longius viderent hostes, & rati sunt primum humũ .s. terram tritam agitari vento, post .i. deinde vbi videbant vim pulueris manere æquabilem & magis appropinquare, ipsi cognita re .i. postquam cognouerant rem, rapiunt arma properantes .i. festinantes, ac consistunt .i. simul stant parati ad defendendum, pro castris .i. ante castra sua, sicut imperabatur .s. à Rutilio. [Deinde vbi) .i. postquam ventum est propius, concurritur vtrinque .i. ab vtraq; parte sup. cum magno clamore. Numidæ sunt remorati .i. permanserunt in conflictu, tantummodo .i. solummodo, dum .i. donec putant auxilium sup. sibi fore in elephantis. [Postquam vident eos .s. elephantos impeditos ramis arborum, atque ita disiectos .i. depressos, circumueniri .i. circumcludi ne euadant, ipsi Numidæ faciunt fugam, ac plerique abeunt integri .i. inuiolati, abiectis armis auxilio collis quem difficile erat ascendere, aut noctis quæ iam aderat. Quatuor elephanti capti sup. sunt, reliqui omnes numero quadraginta, sunt interfecti.

a.

AT Romani quanquam itinere, atque opère castrorum & prœlio fessi, lætiq. erant: tamen, q Metellus amplius opinione morabatur, instructi, intentique obuiam procedunt: nam dolus Numidarum nihil languidi, neque remissi patiebatur. Ac primo obscura nocte, postquam haud procul inter se erant, strepitu velut hostes aduentare, alteri apud alteros formidinem simul, & tumultum facere: & penè imprudẽtia esset admissum facinus miserabile, ni vtrinq; pręmissi equites rem explorauissent. Igitur pro metu repente gaudium exortũ est. Milites alius alium læti appellant: acta edocent: atq; audiunt: sua quisque fortia facta ad cœlum effert. Quippe res humanę ita sese habent. in victoria vel ignauis gloriari licet. aduersæ res etiam bonos detrectant. Metellus in ijsdem castris quatriduo moratus, saucios cum cura reficit: meritos in prœlijs more militiæ donat: vniuersos in concione laudat; atque agit gratias: hortatur ad cetera, quæ leuia sunt, parem animum gerant: pro victoria satis pugnatum: reliquos labores pro præda fore. Tamen interim transfugas, & alios opportunos, Iugurtha vbi gentium, aut quid agitaret, cum paucis ne esset, an exercitum haberet, vt sese victus gereret, exploratum misit.

At ille sese in loca saltuosa, & natura munita receperat: ibiq; cogebat exercitum numero hominum ampliorem, sed hebetem, infirmumque, agri, ac pecoris magis, quàm belli cultorem. Id ea gratia eueniebat, quòd præter regios equites nemo omnium Numidarum ex fuga regem sequitur: quo cuiusque animus fert, eo discedunt. neque id flagitium militiæ ducitur. ita se mores habent.

SOLVS A T Romani) Rutilius ad flumẽ præmissus cum castra locasset, Metellum cum toto exercitu expectabat, qui tardius morabatur pp prælium cum Iugurtha cõmissum, cum ergo tardius moraratur Metel. Rutiliani obuiam ei procesferunt. Ordo est. At Romani tñ instructi & intenti procedunt obuiam. s. Metello, quia Metellus morabatur amplius opinione eorum, q̃q; erant fessi & lassi itinere, & opere castrorum, & prælio. (Itinere) Nam viginti miliaria confecerant. [Opere castrorum). i. munitione, nam castra muniuerant fossa & vallo. (Et prælio) Quo pugnauerant contra Bomilcarem. (Fessi prælio) Et opere. (Amplius opinione eorum). i. diutius quam opinabantur. (Instructi). i. armati, & in ordine compositi. (Nam dolus) Quare Romani etiam post victoriam instructi, & armati obuiam procedebant Metello, quare tanta diligentia vtebantur, quia timebant insidias & dolos Numidarum. Nam dolus Numidarum non patiebatur Romanos indulgentius & remissius se hře Languidum est torpore ignauo, Remissum est contrarium intento. Et est translatio ab arcu, qui cum neruo. i. corda curuatur ad iactum dicitur intendi, cum vero laxatur dr̃ remitti. Ac primo, Metellus fuso, fugatoq; hoste, tendebat ad flumen, quo iam ante Rutilium præmiserat. Rutilius aũt obuiam Metello procedit iã nocte obscurata. Cum ergo iam vicini essent strepitum inuicem faciebant, & pp noctem se non cognoscebant, futurumq; erat, vt inuicem pugnarent, nisi vterque milites præmisisset, qui inuestigarent rem, quo facto metum deposuerunt, & gaudium ex vtraq; parte ortum est. Et qm̃ Metellus Iugurtham vicerat, Rutilius Bomilcarem. oẽs læti facta sua laudabant. (Velut hostes) Strepitum faciebant, tanq̃ si hostes essent. [Tumultum). i. strepitum & clamorem. (Imprudentia) Per imprudentiam, quia se non cognoscebant inuicem. (Admissum). i. perpetratum & commissum. (Facinus miserabile) Quia inuicem pugnassent cum oẽs Romani essent. (Acta) Quæ acta erant. Nam vtrique hostem superauerant. (Fert). i. extollit. (Vel ignauis). i. etiam ignauis In rebus humanis ita euenire solet, vt ab ea parte, vbi est victoria, etiam ignaui, & rudes glorientur, & econtra apud victus etiã qui strenui sunt, & fortes tanquam ignaui vituperentur. (In iisdem castris) Videlicet in castris Rutilij. (Reliquos labores) Dicebat Metellus, amplius laborare non oportet pro victoria, quia iam victoriam sumus assecuti. Sed si laborabimus, pro præda laborabimus. [Prædæ). i. ad prædam. Milites aũt pro præda omnes labores facile tolerant. [Tamen) Ordo est. Tamen interim Metellus misit transfugas & alios opportunos exploratum vbi gentium foret Iugurtha, aut quid ageret. [Ne). i. an esset cum paucis, an haberet suũ exercitum. [Et vt) Pro qualiter ille victus gereret sese. Quãuis Metellus de Iugurtha victoriam habuisset, tamen, vt prudens imperator misit exploratores, qui diligenter inquirerent, vbinã esset Iugurtha, & quid ageret, an haberet exercitum. [Tamen) Quamuis vicisset. [Transfugas) Transfugæ, ideo ad explorandũ idonei sunt, quia necessario eos oportet esse fideles & cautos. Nam summopere cauent, ne in manus hostium à quibus semper fugerunt, deueniant. [Alios opportunos). i. alios homines idoneos. [Vbi Iugurtha gentium). i. vbi, nam gentium & locoꝝ ponuntur, non ad necessitatem, sed ad ornatum, dicimus enim, Nescio vbi gentium sit, nescio vbi locoꝝ sit. [Exploratum misit). i. ad explorandum, hoc est ad vestigandum. [At ille). s. Iugurtha. Sese in loca saltuosa, munita natura, ad quæ quidem loca nõ esset facilis, sed perdifficilis ad Iugurthæ insultum accessus. [Receperat). i. reduxerat se. [Cogebat). i. colligebat, congregabat. Virg. in Bucol. Tytire coge pecus. [Agri ac pecoris magis quam belli cultorem) Homines quos congregabat Iugurtha erant assueti magis ad agros colendos, & ad curanda pecora quam ad bella gerẽda. [Id ea gratia) Posset aliquis dicere, quare Iugurtha nouum colligebat exercitum, nonne habebat veterem exercitum, qui secum profugerat ex prælio, in quo victus est à Metello? nã in eo prælio pauci ex Numidis interierunt. reliqui oẽs incolumes fugerunt, vt supra dixit, Sal. huic tacite quæstioni respondet & dicit hanc esse consuetudinẽ apud Numidas, vt quando rex victus est in prælio, nemo ex fuga eum sequatur, præter regios equites, vnusquisque post fugam vadit quocunque vult, neque illud apud Numidas reprehensibile est quia sic est consuetudo. [Id ea gratia eueniebat). i. ob eam causam Iugurtha nouũ colligebat exercitum, quia nullus de exercitu vetere post fugam eum secutus erat, præter equites regios, qui circa personam eius semper assistunt. (Flagitium). i. scelus reprehensione dignum. (Ita se mores habent). i. talis consuetudo.

MARL. I N T E G R I) Siue vulneribus. (Intenti) Parati. (Languidi) Ociosi. [Rem). i. exercitum Romanum. [Detractant) Diminuũt gloriam bonis. [In concione) Conuocato exercitu. [Animum parem) Fortem. [Vbi gentium) In quibus terris. [Vt). i. quomodo ille victus &c. [Saltuosa) Syluosa. [Id) Quòd pararet exercitum. [Præter regios) Qui ad custodiam regis sunt quos alio nomine prætorianos appellamus. [Fert) Cupit. vt In noua fert animus. [Flagitium) Turpitudo. quia non dicuntur desertores.

RIVIVS A T Romani quanq̃ itinere atque opere castrorum, & prælio, fessi lætiq; erant) In vetustis nonnullis est, fessi lassiq; erant. pro defatigati, quod & sententia postulat etiam si secus exemplaria manuscripta [Et penè imprudẽtia esset admissum facinus miserabile) In manuscripto quodam, sicut reperitur, non esset. In fabriciano vero, neutrũ horum est, vt nec Beroaldino. Igitur pro metu repente gaudium exortum est) vt̃ Est non reperi in manuscriptis. Id cum hoc loco, tum alias sæpe ex glossa addita irrepsit in contextum. Adnotauit aũt & Gellius, Est, erat, fuit, plerunque abesse cum elegantia, sine detrimento sententiæ. lib. v. capite viij. Mox. [Sua quisque fortia facta ad cœlum ferre) Manuscripta, ad cœlum fert Vtrunque apud Cic. reperitur, in cœlum ferre, & in cœlum efferre laudibus. [Pro victoria satis pugnatum, reliquos labores pro præda fore) In quibusdam satis iam pugnatũ. Mox, Prædæ fore. pro ad prædam spectare, seu prædæ gratia subeundos esse. Licet manuscripta pro præda habeant. [Quod præter regios equites, nemo omnium) Manuscripta duo, præter equites regios, vt adiectiuum sequatur. Paulò post.

GLAR. A D V E R S Æ res ẽt bonos detractant) Ita plerique habẽt codices, Detractant per a in secunda syllaba, Aldinus vero Detrectant legit. quod verbũ non intelligo. Soldus more suo tãblat in expositione iñ ait, apud victus etiam, qui strenui, tanq̃ ignaui vituperantur. Badius. Res aduersæ, inquit, detractant. i. deprimunt & vituperant etiam bonos. Ego (si modo rectè legitur Detractant) exponerẽ, Res aduersæ, bonos detractãt, hoc est, bonis derogant. Nã inde Detractores, qui famæ alicuius derogant, dicti vniuersaliter. Fuisse tñ priscum aliquod verbum pro sciolos amotum valde vereor. [Nemo oĩum Numidarum ex fuga sequitur) Quidam codices habebant sequebatur, & ita legisse vr̃ Badius. Sed verba sequentia optime indicant legendum esse Sequitur in præsenti, non Sequebatur in præterito imperfecto. Paulò post, Minore detrimento illis vinci; minore damno Numidarũ intelligendũ, vt rectè exponit Badius. Et inde legendũ, q̃ Ianos vincere vbi verbum Suos in quibusdam exemplaribus male omissum est.

ASCEN. A T). i. sed, Romani. s. Rutiliani q̃q; erant fessi & lassi itinere, quia eo die multum progressi erant, atque opere. i. labore sumpto in metatione castrorum, & prælio. i. iam confecto, tamẽ q̃. i. quia Metellus morabatur amplius opinione. i. q̃ opinati fuerant eum moraturum, procedũt sup. ei obuiam existentes instructi. s. ad pugnam & intenti. quod ideo fiebat, Nam dolus Numidaꝝ, nihil. i. non aliquid, non patiebatur aliquid sup. esse languidi. i. lãguenti animo facti, neque remissi. i. minus intente facti, quia omni accuratione & vigilantia opus esse sciebat. Ac primo, Graphice recitat quo exercitus collectus sit & quanta lætitia se tandem susceperint, quibusq; laudibus facta sua extulerint dicẽs, Ac ipsi milites vtrorumq; postq̃ erant inter se haud. i. nõ procul, sed nocte obscura. i. tpe noctis obscuræ, aduẽtare. i. aduentabant ad Metellum & exercitum eius, strepitu. i. quodam sonitu pedũ, velut hostes, & ita facere. i. faciebant alteri apud alteros. i. sibi mutuo, simul formidinem & tumultum. i. subitam commotionem belli, & facinus miserabile. s. vt se mutuo interficerẽt, foret admissum penè. i. quasi ex imprudẽtia, ni. i. nisi equites p̃missi vtrinque. i. ex vtraque parte tam a Metello q̃ à Rutilio, explorauissent. i. indagassent rẽ. i. causam tumultus & qui essent quos formidabãt. [Igitur, vt rem, cognouerunt, gaudium est exortum repente pro metu. [Milites læti appellabant). i. cõpellabant per modum salutationis, alius aliũ. Edocent. i. narrant, atq; audiunt narrãtes acta. s. vtrioque, & quisq; effert. i. extollit ad cœlum sup. vsq; sua fortia facta. Quippe. i. certe, res humanæ hñt se ita q̃ licet etiam ignauis. i. ad opus inutilibus gloriari in victoria, & res aduersæ, detractant. i. deprimunt & vituperant etiam bonos. Metellus moratus

in

in iisdem castris quasi quatriduo, reficit cum cura .i. accurate, saucios .i. vulneratos, & donat .s. præmijs, meritos in prœlijs, more militiæ .i. sicut in militia fieri solet, laudat cunctos in concione .i. in oratione ad ipsos habita, atque agit gratias de re bene gesta, hortatur sup. vt gerant animum parem ad cetera .s. peragẽda, quæ sunt .i. quæ dicit esse leuia, & sup. dicit satis pugnatum sup. esse iam pro victoria, semper obtinenda, & reliquos labores quos sumant fore prædæ .i. ad prædam obtinendam. Tñ .i. nihilominus misit interim transfugas .i. eos qui ad se ab Iugurtha fugerant, & alios opportunos .i. idoneos ad hoc exploratum vbi gentium .i. apud quas gentes (aut vacat gentium) aut quid ageret Iugurtha, ne .i. an esset cum paucis, an haberet exercitum, & vt .i. qualiter ipse victus, gereret .i. haberet se .s. ipsum, hoc est Iugurtham. At ille .s. Iugurtha, quod nouerat per exploratores receperat sese in loca saltuosa .i. saltuum & fustarum plena, & munita natura .i. per naturam, & cogebat .i. congregabat ibi exercitum ampliorem .i. maiorem numero hominum quam prius habuerat, sed hebetem .i. obtusum & infirmum, cultorem .i. exercitorem magis agri ac pecoris quàm belli. Id .s. quòd alium non haberet, eueniebat quòd nemo omnium Numidarum sequebatur ex fuga regem præter equites regios, quia Numidæ discedunt eo quo animus cuiusque fert, neque id ducitur flagitium militiæ, ita mores habent se apud Numidas.

IGITVR Metellus, vbi videt animum regis etiam tum ferocem esse: bellum renouari: quod nisi ex illius libidine geri non posset, preterea inimicum certamen sibi cũ hostibus: minore detrimento illos vinci, quàm suos vincere: statuit nõ prœlijs, neque acie, sed alio more bellum gerundum. Itaque in loca Numidiæ opulentissima pergit: agros vastat: multa castella, & oppida temere munita, aut sine præsidio capit: inceditque: puberes interfici iubet: alia omnia militum prædam esse. Ea formidine multi mortales Romanis dediti obsides, frumentum, & alia quæ vsui forent, affatim præbita, vbicunque res postulabat, præsidium impositum. Quæ negocia multo magis, quàm prœlium male pugnatum ab suis regem terrebant. Quippe cuius spes omnis in fuga sita erat, sequi cogebantur: & qui sua loca defendere nequiuerat: in alienis bellum gerere. tamen ex inopia, quod optimum videbatur consilium capit, exercitum plerunque in iisdem locis opperiri iubet. Ipse cum delectis equitibus Metellũ sequitur, nocturnis, & auijs itineribus ignoratus: Romanos palantes repente aggreditur. Eorum plerique inermes cadunt: multi capiuntur: nemo omnium intactus profugit, & Numidæ priusquam ex castris subueniretur, sicuti iussi erant, in proximos colles discedunt. Interim Romæ gaudium ingens ortum cognitis Metelli rebus, vt se, & exercitum more maiorum gereret: vt in aduerso loco victor tamen virtute fuisset, hostium agro potiretur: Iugurtham magnificum ex Auli socordia, spem salutis in solitudine, aut fuga coëgisset habere. Itaque, senatus ob ea feliciter acta dijs immortalibus supplicia decernere, ciuitas trepida antea, solicita de belli euentu, lęta agere: de Metello fama præclara esse. Igitur eo intentior ad victoriam niti: omnibus modis festinare: cauere tamen necubi hosti opportunus fieret: meminisse post gloriam inuidiam sequi. ita quo clarior, eo magis anxius erat. Neque post insidias Iugurthæ effuso exercitu prædari. vbi frumento aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu præsidium agitabant. Exercitus partem ipse, reliquos Marius ducebat. Sed igne magis, quàm pręda ager vastabatur: duobus locis haud longe inter se castra faciebant. Vbi vi opus erat, cuncti aderant: ceterum quo fuga, atque formido latius cresceret, diuersi agebant.

IGITVR vbi Metellus) Ordo est. Igitur Metellus statuit bellum esse gerendum non prœlijs, neque acie, sed alio more, vbi pro postquam videt animum regis etiam tum esse ferocem, & postq̃ videt bellum renouari, quod non posset geri, nisi ea libidine illius, & postquam videt iniquum certamẽ esse sibi cum hostibus, & postquã videt illos vinci minore detrimento q̃ suos vincere, sensus patet. [Igitur) Quia videlicet Iugurtha nouum comparabat exercitum. [Etiam tum videlicet) Postq̃ esset victus. [Animum ferocem) .i. inuictum & indomitum, licet res victus esset, tamen animum habebat inuictum, ferox significat inuictũ & indomitum, & forte. [Nisi ea libidine illius) .i. nisi quemadmodum vellet ipse Iugurtha. [Iniquum certamen) .i. malignum, & inutile, iniquum erat certamen, in quo victor plus detrimenti patiebatur quam victus, & hoc sequentia declarãt. [Sed alio more) .i. alio modo, quem modum ipse inferius ostendit. [Itaque in loca) Ecce sicut alio modo bellum gerit Metellus. [Temere munita) .i. male munita nam temere multa significat. aliqñ temere sine causa significat. Virg. Haud temere etiam conclamat ab aggere volens. aliqñ significat fortiter, aliqñ male, vt hoc loco, aliquando improuide. [Temere munita) .i. mœnibus, & fossa, & aggere. [Sine præsidio) Sine custodia militum. [Puberes interficit) Ætatem bello & armis opportunã, & idoneam. [Affatim) Abundanter. [Regem terrebant) .i. alienabant quia multo plures populi defecerunt à rege pp vastationem hostilem quam pp prœlium. [Quippe) Ordo est, quippe pro quia, ille Iugurtha, cuius omnis spes & salus erat sita in fuga, cogebatur sequi, & ille qui nequiuerat defendere sua loca cogebatur gerere bellũ in alienis .s. locis. [Omnis spes in fuga sita erat) .i. posita, quia Iugurtha nõ habebat spem salutis, nisi in fuga, & ĩñ cogebatur sequi Metellum, vt eum a vastatione & depopulatione prohiberet, si posset, quia per huiusmodi vastationẽ multos populos à se deficere videbat. [Tamen ex inopia) Quod optimum videbatur consilium capit. Modus dicendi apud Salust. celeberrimus. Ex copia rerum consilium capit, & econtrario. Ex inopia consilium capit. Ex copia rerum consilium capit, cui opportunitas, & facultas, & occasio datur ad deliberandum, econtrario, ex inopia consilium capit, qui non ex multis, sed ex paucis, quod optimum vẽ, deligit, atque decreuit, vnde inferius cum Mauri & Getuli ex improuiso Romanos inuasissent, atque ordinibus perturbatis, cũ nox esset, acrius instarent, Tum Marius, inquit, ex copia rerum consilium trahit. [Tempus non dabatur) Sed copia rerũ ad deliberandum. [Exercitum plerunque) Ecce cõsilium Iugurthæ, maiorem partem exercitus, ibi expectare iubet, vbi ipsum exercitum congregauerat, ipse vero cum electis militibus Metellum sequitur, & statim Romanos inopinantes aggreditur, multos interfecit, multosq. capit. [In iisdem locis) Vbi erat. [Opperiri) Expectare. [Nocturnis & auijs itineribus ignoratus) .i. incognitus, quia iter nocturno tempore faciebat, & per loca inuia, neque enim vias aut semitas tenebat, sed per loca, quę erant sine via proficiscebatur. Auia dicitur sine via. [Etiam Numidæ) Numidæ cum Romanos, qui ex castris temere & effuse vagabantur, confecissent, antequam ex castris auxilium Romanis afferretur, in colles proximos tuti se receperunt [Ex castris) .s. Romanorum. [Subueniretur) .s. his, quos inuaserant Numidæ. [Interim) Postquam narrauit ea, quæ gesta sunt à Metello in Numidia, dicit quemadmodum Rom. magnum gaudium ortum sit, postquam cognitum est, quemadmodum Metellus se & exercitum regeret, & quemadmodum in loco iniquo & aduerso victoriam habuisset, & agrũ hostium in potestatem suam redegisset. [Cognitis Metelli rebus) Videlicet his rebus cognitis, quæ sequuntur. [Se & exercitum gereret) .i. regeret, & gubernaret. [In aduerso loco) .i. in loco iniquo, & sibi ad pugnandum incommodo, atque contrario. Nam Iugurtha locum meliorem & magis cõmodum habebat, videlicet collem montis, & cum esset in plano. [Hostium agro potiretur) Per omnia subauditur, vt .i. quemadmodum, vel qualiter, vt sit sensus, ingens gaudium est ortum Rom. postquam est cognitum, quemadmodum Metellus se & exercitum gereret, & quemadmodum victoriam haberet in loco aduerso & quemadmodum potiretur agro hostium, & quemadmodum coëgisset Iugurtham habere spem salutis in solitudine & fuga. [Auli socordia) .i. ignauia Auli, quem prœlio vicerat, vt supra visum est. [Spem salutis in solitudine & fuga) Quia Iugurtha aliter se saluare non potuisset, nisi in solitudines fugisset. [Supplicia decernere) Senatus decreuit, vt supplicationes dijs immortalibus fierent ob feliciter gesta Metelli. [Supplicia) Antiqui supplicationes dixerunt, hac de causa, maiores, ob paupertatem, aut ex collatione sacrificabant, aut certe de bonis eorum, qui damnati erant. Vnde supplicia dicebantur

SOLVS

cur supplicationes, quæ erāt de bonis eorum, qui supplicia passi fuerant, hinc etiam sacrum, & venerabile, & execrandum intelligimus quia sacræ res de bonis execrandorum fiebant. Supplicationes aūt sunt, quas nunc vulgo processiones appellant. [Decernere).i.decernebat. Et hic more suo infinitiuos ponit pro præteritis imperfectis indicatiuorum. [Meminisse post gloriam inuidiam sequi) Meminerat Metellus, ita euanire solere, vt post gloriā sequatur inuidia. [Quo).i.quanto. [Anxius).i.solicitus. Quāto magis clarus erat tanto magis cauebat hostem, ne forte aliqd offenderet, & post habitam victoriam per insolantiam atque imprudentiam aliq̄ cladem acciperet, nam post gloriam sequitur inuidia, siquid offensum est, & ideo anxius erat, & cauebat. [Neque post insidias Iugurthæ) Insidias dicit, per quas Iugurtha Romanos palantes aggressus partem eorum occidit, partem cepit, neminem eorum intactum abire permisit, et paulò ante monstrauit. (Effuso).i.sine ordine sparso. [Frumento).s.ad vsum hominum. [Pabulo) Ad esum equorum. [Vbi).i.qn̄. [Præsidium).i.custodiam. [Agitabant) Agebant. [Exercitus) Exercitum in duas partes diuiserat, partem ipse Metellus, partem Marius ducebat. [Sed igne) Regionem vniuersam igne populationibusq. vastabat, sed magis igne. [Fuga).s.Numidarum. [Diuersi agebant).i.habitabant, hic erant. Agere, multa significat, agere enim significat esse vt at cessatur Virg. Getulis agerem si Syrtibus exul. agere significat dicere, vt inquit Terent. in Adelphis, Sed est ne ipse, de quo agebā. agere significat persequi. Virg. in 4. Pastine agens telis. agere fugare. Virg. in Georg. Et membris agit atra venena. agere rotare. Virg. ipsa tibi adducta circum caput egit habena, agere, intendere, inquirere, inuestigare, vt Virg Eclog 9. Id quidē ago & ta. Lycmecum ipse voluto. agere vrgere, impellere. Tullius in Verrem. Agunt cum præcipitem pœnæ ciuium Romanorum agere, perficere. Virg. Hic actis propere exequitur præcepta sibyllæ, actum.i. appulsum. Virg. Siue errore viæ, seu tempestatibus acti actum .i. infixum. Virg. Sed viribus ensis adactus Transegit costas. actū, coactum, territum. Virg. Prodigijs acti cœlestibus ossa piabunt. actum.i.admotum. Virg. Accelerant acta pariter testudine Volsc. agere, vt ais Festus Pompeius est ante se pellere. agere iurgari, et cum dicimus, agit cum eo furti. aliqā rependere, vt gratias ago. modo verbis iudicare, et causam ago. agere etiam scenici dicuntur cum gestu & vultu alienas personas imitantur, in quam significationem Tullius in epistola quadam ad Cælium dicit, Egique omnes illos adolescentes .i. gestu & vultu imitatus sum.

MARL. FEROCEM) Retinentem, solitas artes. [Iniquū) Inæquale. [Agros vastat) Incendit segetes. [Temere) Nō bene. [Ex inopia) Ex paucis rebus cōmodis. [Opperiri) Præstolari. [Delectis) Fortissimis. [Palantes) Errabūdos. [Repente) Ex improuiso. [In aduerso colle) Alij ita hn̄t, quia Iug. in mōte erat, Metellus vero in plano. [In solitudine) Inter montes. [De aduētu).i.fine. [Præclara) Laudata [Opportunus hosti) Vt facile caperetur ab hoste. [Inuidiam sequi) Quia virtuti comes est inuidia, & iniqua raro maximis virtutibus fortuna parcit, vt ait Sen. [Frumento) Ire frumentatum. [Vbi vi.) Armis & fortitudine. [Agebant) Manebant.

RIVIUS QVOD nisi ea illius libidine geri non posset) In quibusdā, lubidine, quomodo veteres ferè, vt alibi ostendimus. Sic & libet & lubet dicimus. [Præterea iniquum certamen sibi cum hostibus) Legendum, iniquum certamen. ita sensu postulante, & consentientibus quibusdā vetustis. quamuis manuscriptis reclamantibus. Sed cur iniquū? Quia minore detrimento hostes vinci ait, quam suos vincere. Moa. [Sed alio more bellum gerendum) In quibusdam alio modo, sed eodem sensu. Præterea Gerundum est in manuscriptis non gerēdum. [Quippe cuius spes omnis in fuga sita erat) In nonnullis est, cui spes omnis. sed quod ad sensum attinet, parum refert vtrum legas. Paulò post. [Romanos palantes repente aggreditur) In vetustis quibusdam palantes, quō ferè Sal. & in manuscripto, aggreditor. vetusto illo scribendi more. [Cognitis rebus Metelli) Fabricianum, cognitis Metelli rebus. Moa. [Vt sese & exercitum more maiorum gereret) Manuscripta vt seq. & exercitum. Nec aliter Florētinum. Moa. [Vt in aduerso loco victor tantum virtute fuisset) Legendum, victor tamen. Sic enim, vt omittam consensum exemplarium veterum, & sensus ipse postulat. Facilis autem lapsus fuit, propter scripturæ similitudinem. τὸ Vt, non reperitur in exemplaribus calamo descriptis, ac citra detrimentum sensus abesse poterit.

GLAR. IN aliena bellū gere.) Illud Alienis, et exponendū vix equidem scire possum. Soldus, vt notum, transilit. Badius exponit, In alienis .i. non a se delectis ad pugnam locis, quæ verba ego sanè non intelligo. Tu vide si Alienis exponendum sit pro Alienatis. [Vt in aduerso loco, tamen victor fuisset, virtute hostium agro potiretur:) Aldinus & Gothi codices habent: Vt in aduerso loco victor tantum virtute fuisset, hostium agro potiretur. Quæ verba ego non intelligo. Mihi placet, vt post Loco distinguatur. Item et Tamen, non Tantum legatur, & ante Virtute distinguatur. Nec tamen hostium virtute construendum, sed virtute potiretur hostium agro.

ASCEN. IGITVR Metellus &c.) Recenset certa Metelli in bello gerendo fortiter & prudenter facta, dicens; Igitur qui omnia cōperta habebat Metellus, vbi videt.s.animo.i.considerat & intelligit animum regis.s.Iugurthæ, ferocem āt tum .s. cū victus esset cum iā dicat in Hecyra Terent. Profecto hoc sic est vt puto omnibus nobis, et res dant sese ita magni atque humiles sumus. Et videt bellum renouari quod nō posset geri nisi ex libidine illius .s. Iugurthæ qa non posset eum compellere cum esset in locis inaccessabilib & natura munitis. Præterea vbi videt certamen sup. fore hbt iniquū.i.inæquale incōmodū cum hostibus, qa videt illos vinci, minori detrimento.i.dāno suo, hoc est hostium, q̄ vincere sup. cū detrimento Romanorum, quia plus dāni hn̄ent Romani si vincantur q̄ hostes, aut melius sic, hostes vinci minori detrimēto q̄ Romani eos vincere, quia cum nihil hr̄et quod perdat Iugurtha præter rudes milites, plus detrimenti facerent victores q̄ victi, & ideo statuit bellum esse gerendum, non prœlijs neque in acie, sed alio modo. Itaque.i.& ita pergit in loca opulentissima Numidiæ, & vastat agros & capit & incēdit multa castella & oppida munita temere.i.inconsulte, aut sup. existentia sine p̄sidio.i. custodia & defensione militum, & interficit puberes .i. oēs belli potentes, & iubet omnia alia esse prædæ .i. ad prædam militum. Multi mortales.s.Numidæ, dediti sunt Romanis, ex formidine.i. propter eam formidinem, & obsides.i.viri potentes ob fidem seruandam apud aduersarium sessuri, frumentum & alia quæ forent esui, sunt præbita à Numidis Romano exercitui, affatim.i.abunde, & præsidium.i.custodia & defensio oppidorum per milites Romanos, est impositū a Metello vbicunq; res.i.cōmoditas postulabat. Quæ negocia terrebant multo magis regem .s. Iugurtham, q̄ prœlium male pugnatum ab suis.s.militibus & subditis. Quippe.i.q̄ ipse, cui omnis spes erat, sita.i. posita & collocata in fuga, cogebatur sequi.s.exercitum deuastatorem, & is q nequiuerat defendere loca sua, quæ defendēda acceperat, cogebatur gerere bellum in alienis.i.non a se delectis ad pugnam locis, tn̄.i.nihilominus q̄q̄ sic cogebatur, & angustiabatur, tn̄ capit consilium quod videbatur optimum, ex inopia.i.secundum q̄ erat inops cōsilij, quia & auxilij iubet exercitum plerunque.i.plurimū aut ferè totū, opperiri.i.expectare reditum suum in ijsdem locis .s. in qbus eum instituerat, ipse sequitur cum militibus delectis.i.de pluribus ad expeditionem illā lectis, itineribus .i. profectionibus & gressibus, nocturnis.i.noctu factis, & auijs.i.per auia.i.loca nō habentia vias tritas, & ipse ignoratus.s.adesse, aggreditur.i.inuadit repente.i.illico & ex improuiso Romanos palantes.i.oberrātes & huc illuc sine ordine cursitātes ad prædas auertendas, & plerique eorum.s.Romanorum, caduntur inermes.i.quia hic armis cōiter pecus non contra milites exierant, multi capiuntur, & nemo omnium profugit.i.potiō fugit itaque euaserit intactus.i.non percussus, & Numidæ.i.delecti illi milites discedūt in proximos colles sicut erant iussi.s.ab Iugurtha latentia in insidijs, priusq̄ subuenirentur.s.à ceteris Romanis. [Interim Romæ) Cōmemorat quāta lætitia excepta sit Romæ fama Metelli. In qua res licebit animaduertere leuitatem populi, vbi Mario ad consulatum euecto odia in Metellum cōuerteret, dicit autem hoc loco sicut Interim.i. interea dum supradicta gerent. In Numidia, ingens.i.valde magnum gaudiū est ortum Romæ cognitis rebus Metelli, vt.i.qualiter, gereret.i.exerceret se, & exercitus more maiorum .i. priscorum imperatorum, & vt.i.qualiter, q̄q̄ fuisset loco aduerso.i.contrario vt visum est, ipse tamen victor virtute.i.per virtutem, potiretur agro hostium ipsis depulsis. Et q̄ Metellus coēgisset Iugurtham magnificum.s.habitum prius ex socordia .i. pusillanimitate & ignauia, Auli.s.fratris Albini habere.s.modo spem salutis.i. solitudine & fuga. Itaque.i.& ita senatus decernere .i. decernebat & indicare faciebat dijs immortalibus. Supplicia.i.supplicationes, quas nos rogationes & processiones vocamus, ob ea acta feliciter. Ciuitas.i.multitudo ciuium trepida.i.solicita antea de euentu, belli agere.i.agebat læta.i.res lætas, sui existens læta agere.i.viuebat. Fama esse.i.erat præclara de Metel. sed conuenientet subandias cœpit. Igitur Metellus intellecta fama sua, intentior eo .i. propterea ad victoriam, niti .i. nitebatur omnibus modis, & festinare.i.festinabat, tamen cauere.i.cauebat, necubi.i.ne alicubi fieret hosti opportunus.s.ad insidias excipiendas. Meminisse .i. memor erat inuidiam sequi post gloriam, ita erat eo magis

anxius

anxius quo .i. quanto erat clarior. Neque prædari .i. prædabatur exercitus effuso per excursiones in agrum Numidicum post insidias Iugurt. qui plurimos prædantes interceperat. (Sed vbi erat opus frumento, aut pabulo).s. equorum & iumentorum, cohortes agebant præsidium .i. custodiam missorum frumentatum, cum omni equitatu. Ipse ducebat partem exercitus: Marius ducebat reliquos, sed ager vastabatur magis igne .i. combustione tuguriorum quam præda .i. deprædatione, & ipsi ductores, Metel. & Marius faciebant castra .i. castrametati sunt duobus locis haud longe .i. parum distantibus inter se. Vbi erat opus vi, aderant cuncti .s. vtriusque exercitus, ceterum .i. sed agebant .s. excursiones suas diuisi .s. in diuersa loca, quo, hoc est ideo, vt fuga .s. agrestiū, & formido cresceret latius.

EO tempore Iugurtha per colles sequi: tempus aut locum pugnæ quærere: quia venturum hostem audierat, pabulum, & aquarum fontes, quorū penuria erat, corrumpere: modo se Metello, interdum Mario ostendere: postremos in agmine tentare: ac statim in colles regredi. rursus alijs, post alijs minitari: neque prœlium facere, neque ocium pati, tantūmodo hostem ab incepto retinere. Romanus imperator vbi se dolis fatigari videt: neque ab hoste copiam pugnandi fieri: vrbem magnam, & in ea parte qua sita erat, arcem regni, nomine Zamam statuit oppugnare: ratus, id quod negocium poscebat, Iugurtham laborantibus suis auxilio venturum, ibique prœlium fore. At ille quæ parabantur à perfugis edoctus, magnis itineribus Metellum anteuenit: oppidanos hortatur, vt mœnia defendant, additis auxilio perfugis: quod genus ex copijs regis, quod fallere nequibat, firmissimum erat. Præterea pollicetur in tempore semet cum exercitu adfore. Ita compositis rebus, in loca quam maxime occulta discedit: ac paulò post cognoscit, Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccam missum: quod oppidum primum omnium post malam pugnam ab rege defecerat. Eo cum delectis equitibus noctu pergit: & iam egredientibus Romanis in porta pugnam facit: simul magna voce Siccenses hortatur, vti cohortes ab tergo circumueniant: fortunam illis præclari facinoris casum dare, si id fecerint: postea sese in regno, illos in libertate sine metu ætatem acturos. At ni Marius signa inferre, atque euadere oppido properauisset; profecto cuncti, aut magna pars Siccensium fidem mutauissent, tanta mobilitate sese Numidæ gerunt. Sed milites Iugurthini paulisper à rege sustentati, postquam maiore vi hostes vrgent: paucis amissis profugi discedunt. Marius ad Zamam peruenit. id oppidum in campo situm, magis opere, quàm natura munitum erat, nullius idoneæ rei egens, armis virisque opulentum. Igitur Metellus pro tempore, atque loco paratis rebus, cuncta mœnia cum exercitu circumuenit. Legatis imperat, vbi quisque curaret, deinde signo dato vndique simul clamor ingens exoritur. neque ea res Numidas terret: infensi, intentique sine tumultu manent: prœlium incipitur: Romani pro ingenio quisque, pars eminus glande, aut lapidibus pugnare: alij succedere: ac modo murum suffodere: modo scalis aggredi: cupere prœlium in manibus facere. Contra ea oppidani in proximos saxa voluere, sudes, pila, præter ea picem sulfure, & tæda mistam ardenti mittere. Sed ne illos quidem, qui procul manserant, timor animi satis muniuerat. Nam plerosque iacula tormentis aut manu emissa vulnerabant: pariq; periculo, sed fama impari boni atque ignaui erant.

PEr colles) Iugurtha, quia numero & viribus par non erat per loca tuta sequebatur Metellum. (Qua) Subauditur ea parte corrumpebat pabulum, & fontes aquarum, qua parte audierat hostem venturum, vt arte fatigaret Metellum, cui par viribus esse non poterat. (Pabulum corrumpere) Pabulum corrūpebat, vel igne, vel veneno. (Fontes) Veneno inficiebat. (Alijs post alijs) Minitabatur alijs postea alijs. (Minitari) i. minabatur. frequentatiuo vsus est q. hoc sæpe faciebat. (Ab incepto retinere) Vt prohiberet Romanos à deuastatione agri. (Romanus imperator) Metellus, vt Iugurtham ad prœliū cogere, statuit oppugnare quandam vrbem nomine Zamam, existimans Iugurtham, laturum auxiliū vrbi, atque ita ex necessitate ad prœlium esse ventum. (Arcem regni) i. munimentum, & tutamen regni. (Laborantibus) i. in necessitate positis. (Perfugis) Perfugæ, hoc transfugæ dīr, qui de vno exercitu ad alium fugiunt. (Edoctus) Iugurtha intellexit ex his qui fugiebant de exercitu Metelli ad se quemadmodum Metellus decreuit oppugnare Zamam vrbem, quæ erat arx & munimentum regni in ea parte, vbi posita erat. Nam illa vrbe stante incolumi, totum regnum erat incolume. ergo cū hoc intellexisset. Iugurtha, Zamam prius q̄ Metellus contendit, & Zamenses hortatus est, vt mœnia defenderēt, eisq. ad auxilium perfugas tradidit. Nam hoc genus hominum stabilissimum est, atque firmissimū, deinde pollicetur, se breui cum exercitu illuc venturū. (Quod genus) .s. hominum perfugarum. (Quia fallere nequibat) Ne in manus eorū venirent, à quibus fugerant. (Ac post paulò) Ordo est. Iugurtha paulò post cognoscit Mariū esse missum Siccam ex itinere frumentatum cum paucis equitibus. Metellus Zamam proficiscitur ad eam oppugnandam. i. inter eundū Marium legatum, cum paucis equitibus misit Siccā, vt ex ea ciuitate frumentum ad exercitum conueheret. Iugurtha cum hoc per exploratores intellexisset, statim cū electis equitibus noctu Siccam peruenit. Et cū Marius egrederetur iā ex vrbe Sicca Iugurtha se opponens in portis pugnam fecit. Et alta voce etiam Siccenses hortabatur, vt a tergo Marium inuadant, quod si fecerint, & se in regno, & illos in libertate ꝑpetua futuros dicebat. (Frumentatū) i. ad frumenta coëmenda, & conuehenda ad exercitum Sicca est ciuitas, quæ prima à rege ad Metellum defecerat, qū victus est prælio. (Fortunā) Subaudi dicebat (Ætatē acturos) .i. victuros. (At ni.) Quamuis Siccenses paulò ante à rege ad Metellum defecissent, tā propter instabilitatem gētis, rursus à Metello ad regem defecissent, & Marium inuasissent, nisi ipse Marius propere se de ciuitate signis illatis eripuisset (Ni) .i. nisi (Signa inferre properauisset) .i. accelerasset signa contraferre. Nam inferre signa, est signa cōtra hostem ferre, vt cum eo prœlio contēdat. Marius igitur signis contra Iugurthā qui se in portis opposuerat, tulit, & repulso Iugurtha per vim euasit. (Euadere) .i. exire, egredi, euadere, nunc non significat ascendere, sed per obstantia transire. Nā Iugurtha obstabat in portis. (Tāta mobilitate) i. mutabilitate. Nā Numidæ mutabiles sunt. (Sed milites) Qm̄ milites Iugurthini paulisper sustinuerunt impetum Marij egredientis, sed postea cū Marius maiore vi eos premeret, in fugam conuersi sunt paucis amissis. (Id oppidū) Zamę vrbis situm describit. (In campo) .i. in plano, non in monte. (Quam natura) Quia nec mōte, nec flumine, nec aliqua re naturali munitum est oppidum illud sed opere. (Circumuenit) .i. circundat. (Denique signo) Incipit oppugnare Zamā. (Infensi) Irati. infensus proprie est plusq̄ inimicus. (Glande) Videlicet fundis, glandis est plumbū in modicum formatum quod funda iacitur. Modo murum suffodere. aliqn̄ murum suffodiebant, aliqn̄ scalis murum ascendere conabantur & cupiebant prœliari manibus. (Sudes) Sudes dicebantur fustes acuti, & præusti, quibus vtebantur in bello Virg. Subdiduntur præustis. (Pila) Pilum proprie telū Romanum. (Sed nec illos quidem.) Ita quidē vulnerabantur q iuxta pugnabant, & muros ascendere conabantur, sed & qui procul manebant ab oppidanis vulnerabantur iaculis, aut tormētis, aut manibus missis. (Sed nec illos q dem q procul manserāt, timor animi satis muniuerat) Qui timidi sunt, a prœlio ꝑcul manēt, & ita eo timore sunt tuti, & muniti q̄s timor facit, ne se periculo exponāt. Sed in expugnatione Zamæ, qui ꝑ timorē procul à mœnibus stabant, non tñ eo timore satis erant muniti & tecti, sed iaculis vulnerabātur tormētis vel manib⁹ missis. (Tormētis) Ois machina qua aliqd vi emittitur, dicebatur tormētū, sicut nūc vulgo balistę & bōbardę vocātur, sed balista apud antiquos aliud erat, bōbarda, nec noīe, nec re erat apud antiquos (Pari periculo) Boni atq; ignaui erāt pari periculo, sed erāt impari fama boni. i. strenui in muris pugnabāt insigni gloria & fama, ignaui ꝑcul à mœnibus stabant cū dedecore, & tñ vtrique vulnerabantur, ergo periculum erat par, sed fama & gloria erat dispar.

Tempus)

MARL. TEMPVS) .s. cōmodum. [Corrūpere) Veneno inficiebat. [Rursus) Postquam receperat se in colle. [Suis) .i. Zamensibus. [Ibi) Apud Zamam. [In tempore) Vbi erit necessitas. [Cohortes) .s. Marianas. [Casum) Occasionem. [Id) .i. si circunuenirent Rom. a tergo. [Amissis) interfectis. [Opere) Labore hominum. [Vbi) In qua parte. [Curaret) Negotium haberet. [Terret Numidas) Qui erant in vrbe. [Intenti) Curantes omnia.

RIVIVS AVT aquarum fontes. [Lege fontes) Paulò post. [Oppidanos hortatur, vt mœnia defendant) In manuscriptis ceterisq. vetustioribus non est Vt, ac maiore cum gratia abesse poterit, nullo detrimento sensus. [Additis auxilio perfugis) Est in manuscripto quodam, addit auxilio perfugas. Vtranque lectionem admittit sensus. [Quod genus ex copijs regis, quod fallere nequibat firmissimum erat) Sic & manuscriptum, Sed Badianum, quia fallere nequibat. eodē sensu. Fallere pro latere dixit, quō sæpe & Liu. & Tacitus. id quod in Terentiū est à nobis diligenter annotatū. Firmissimos vero perfugas fuisse ait, nimirum q metuerent, ne si pax cum Romanis fieret, ipsi per conditiones ad suppliciū traderentur vel q victo ab Romanis Iugurt. nullam veniæ atque impunitatis spē hērent. Itaque horum forti fideliq. opera Iugurtha vsus est, spemq. in his summā habuit. [Ac paulò post cognoscit) Manuscripta & ex impressis quædam, post paulò quō Cæsar vij. Ipse post paulò, silentio egressus, & i. de bello ciuili, Post paulò cū, internuncijs vltro citroq. missis, quæ ignorabant de L. Domitij fuga cognoscunt. pro, paulò post. Liu. v. ab V.C. Cum senatus post paulò de his rebus in curia Hostilia hēretur, Prisc. lib. 18. quo loco docet paulò ante itemq. paulò post sic à latinis dici, vt à græcis ὀλίγῳ πρότερον, καὶ ὀλίγῳ ὕστερον ibidem ex Horatio de post paulò exemplum subijcit. [Tanta mobilitate sese Numidæ gerunt) Manuscripta quædam, agunt. quō apud Vopiscum Aurelianus. In hospitijs caste se agant inquit. Nos hic nihil pronunciamus, sed diuersam solum lectionem ostendimus. Quanq., vt verū fatear, prior lectio mihi magis probatur. Nam sic persæpe Cicero, honeste se gerere, turpissime se gerere, prudenter, perdite, aut alio modo gerere sese. Mox. [Paulisper à rege sustentati) Manuscriptum, ab rege. [Cuncta mœnia cum exercitu circūuenit) Illa præpositio Cum, non est in codici. manuscriptis, nec impressis vetustioribus, ac rectius abest. Irrepsit autem ex glossa. [Clamor ingens exoritur) Manuscripta, oritur. consentiētibus & alijs vetustioribus, Sēsus vtrumuis admittit. [Preterea picē sulfure & tæda mistam ardenti mittere) Est in alijs ferè, pice, auferēdi casu. Sed volumen Fabricianum adhuc modum habet, Præterea picē, & sulfure tædam mixtam ardenti mittere, quæ vna demum vera lectio est, si quid ego iudico. & sic in ceteris quoque fuerat.

GLAR. CVM paucis cohortibus. [Siccam missum) Duæ sunt Siccæ, altera Syphacis quondam regia, ad duarum Mauritaniarum fines, de qua hic non loquitur. Altera Sicca Veneria, cuius Ptolemæus in Africæ minoris descriptione meminit, de qua hic eum loqui puto nam altera nimium abest. Zamam porro Liu. vltimo de secundo bello Pun. lib. v. dierum itinere esse à Carthagine ait, ad q. Annibal diuertit, posteaquam ex Italia in Africam cum Scipione vltimo depugnaturus veneiat. Ptolemæus, ni fallor, τὴν μεί ζαν ζάμαν vocat. Quanquam quidam putant, ablata prima litera a. ἄζαμαν ab eodem in eodem loco vocatam. [Preterea picem & sulfure & teda mixtam) Ita Aldinus & Guthi codices hñt. Atqui, vt ingenue quod sentio fatear, picem mixtam teda, via abs quoquam intelligi puto. Veteres alij codices habebant, Præterea pice & sulfure tedam mixtam. Et Mixtam .i. illitam, rectè exponit Badius, qui ad hunc modum legisse videtur. Soldus rursus trausilit, vt solet. Lector sequatur quod placuerit.

ASCEN. IVGVRTHA sequi. i. sequebatur eo tpe per colles). i. mōticulos, & quærere. i. quærebat tempus aut locum. s. aptū pugnæ, & corrumpere. i. corrumpebat sup. ea parte qua audierat hostē. s. Metellum cum suis venturū, pabulum & fontes aquarum, quorū fontium penuria. i. difficultas inueniendorum erat. s. illic, ostendere. i. ostendebat se modo. i. interdum, Metel. & interdum Ma. postremo tentare. i. tentabat. i. lacessebat, eos in agmine, ac regredi. i. regrediebatur statim in colles. Rursus hoc est & iterum, minitari. i. minitabatur alijs, hoc est aliquibus, & post alij. Neq; facere. i. faciebat prœlium neq; pati. i. patiebatur ocium, tantūmodo retinere. i. retinebat hostem ab incepto. [Romanus imperat.) Postq. Metel. sibi copiam pugnandi cum Iugurt. ipsius calliditate negatam videt, ad expugnationem zamæ oppidi in Numidia fortissimi tendit, de qua re dicit auctor sic, imperat. Rom. s. Met. vbi. i. postquam videt. i. considerat se fatigari dolis. s. Iugurt. neq; copiam pugnā di, fieri ab hoste. s. Iugur. & exercitu eius, statuit. i. constituit, oppugnare. i. debellare, vrbem magnam & arcē. i. principale munimentum regni, in ea parte qua erat sita. i. posita (vbi imperiti dicūt situata) zamam nomine. i. sic nominatam, ratus. i. arbitrans (id quod negocium poscebat. i. postulabat) Iugurthā venturum suis laborantibus. i. periclitantibus, auxilio. i. in auxilium, & prœlium fore tbi. i. tunc cum auxilio veniret. At. i. sed, ille. s. Iugurtha, edoctus à perfugis. i. ab eis qui relicta Romanis ad se fugerant, ex quæ parabantur à Metello, antevenit Metellū magnis itineribus. i. faciendo magna itinera, hoc est quod vulgo dicunt magnas dietas, & hortatur oppidanos. s. Zamenses, vt sup. defendant mœnia, & hoc perfugis additis auxilio. i. ad auxilium oppidanorū, quod genus. s. militum erat fortissimum ex copijs. i. exercitu regis, q. a nequibat fallere. i. decipere regem, eo q. apud Rom. summo odio habebantur propter defectionem & perfugium. [Præterea). i. insuper, pollicetur, semet affore. i. affuturum, in tempore. i. satis tempestiue, cum exercitu, & descendit ab oppido, rebus compositis. i. cōstitutis ita, vt dictum est, in loca q. maxime. i. summopere occulta, ac cognoscit paulò post: Marium. s. legatum cum paucis cohortibus missum. i. ab imperatore Metello, ex itinere. i. profectione, hoc est dum proficisceretur Zamā, siccam. i. ad illud oppidum sub Romania existens, frumētatum. i. ad frumentum colligendum pro exercitu, quod oppidum defecerat ab rege. i. dereliquerat partes regis primum omnium. s. oppidorum, post pugnam pugnatam male ab rege. [Et ita Iugurtha pergit eo). i. ad id oppidum siccam, cum equitibus delectis. i. exquisitis & ad hoc de multis lectis, & facit iam pugnam in porta: Romanis egredientibus. i. quando egredi cum frumento vellēt, & hortatur simul magna voce Siccenses, vti. i. vt circunuenianti. i. opprimant à tergo cohortes. s. Romanas, sup. hortando dicit, fortunam hoc est incertum & non optatum euentum, dare illis casum. i. occasionem præclari facinoris. s. faciendi, & dicit si ipsi fecerint, id. i. si Romanos circunuenerint, sese. i. seipsum esse actum sup. ætatem in regno. s. suo sine metu, & illos acturos ætatem in libertate. [At ni). i. nisi Marius properauisset, inferre signa. s. militaria, hoc est vexilla contra Iugurtham instantem in portis, ac euadere. i. exire per medios hostes oppido. s. siccensi, profecto. i. reuera cuncti. i. siccenses, aut magna pars siccensium, mutauissent fidem. i. occiso Mario cum militibus eius ad Iugurtham perfugissent. Tanta, hoc est tam vehementer magna nobilitate, gerūt. i. habent se Numidæ. Sed milites Iugur. sustentati ne fugerent paulisper a rege. s. Iugurtha, postquam hostes. s. Romani, vrgent eos, maiore vi. i. impetu violento, disfugiunt prufugi. i. profugientes paucis amissis. i. occisis. [Marius victor). s. effectus, peruenit ad Zamam. (vbi notandum quod proprijs locorū minorum interdum sine vitio additur præpositio vt hic ad Zamam.) Id oppidum. s. zama nomine. situm. i. cōstitutum & locatum, in campo. i. loco capaci & plano, erat munitum magis opere. s. manuali aut humana, quam natura ex naturali situ: nullus. i. non vllus non egens vllius rei idoneæ. s. ad bellum sustinendum, quia opulentū hoc est potens armis & viris. [Igitur, hic continuatiua est vox, non quia iam Marius aduenerat) Metellus circunuenit, hoc est obsidet cuncta mœnia. i. simul tota, & hoc rebus paratis pro tempore atque loco. i. vt tempus & locus poscebant. Et imperat legatis, hoc est ad hoc missis vt ex imperio cōsulis eius officio fungerentur, significat imperando, vbi quisque. s. eorum curaret. s. se bene gerere in oppugnatione oppidi. [Denique). i. tandem omnibus rebus paratis ingens clamor. s. assilientium oritur vndiq;. [Signo). s. inuadendi dato. s. iussu imperatoris, neque ea res. i. tantus clamor & insultus, terret Numidas, quia iam admoniti fuerant ab Iugurtha, sed ipsi manent infensi, id est multum offensi, & irati, aut vt non obticentes, & intenti sine tumultu. prælium incipitur, scilicet ab Romanis. Romani sup. cœperunt pugnare, aut pugnare. i. pugnabant quisque pro ingenio, hoc est natura sua: pars, id est ipsi partim pugnabant eminus, hoc est de lōge, glande. s. plumbea è funda proiecta, aut lapidibus, alij inuadere. i. inuadebant, ac suffodere hoc est suffodebant vt euerterent aut per cuniculos ingrederentur, modo murum, & aggredi. i. aggrediebantur modo scalis, & cupere. i. cupiebant facere prœlium, manibus, scilicet consertis. [Oppidani voluere). i. voluebant, contra ea quæ faciebant Romani, quasi dicat ex opposito se & oppidum defendentes, saxa, id est magnos lapides in proximos, scilicet muris, & mittere. i. mittebāt sudes. i. stipites acutos, pila. i. tela oblonga quibus Romani proprie vtuntur. sed poterant illic esse pila, quia vt dictum est perfugas auxilio & præsidio zamēsibus reliquerat Iugurtha preterea, id est insuper mittere. i. mittebant tedam. i. facem resinosam, qua plurimi pro candelis ac lucernis etiam hodie vtuntur, vnde tede arbores pro facibus ac flammis nuptialibus ponuntur, vt Æneid. iiij. Si non pertesum

ſum ihal emi tedæq́ fuiſſet, mixtam.i.illi tam pice & ſulphure ar deuti. Sed nec timor animi muniebat ſatis illos.ſ.Romanorũ militum, qui manſerant procul.i.longius ab oppido, ſolent.n.meticuloſi longius à prœlio agere, verum maius ſæpe periculum eſt in vltimis quam in primis, Probat quõ timor eos non munierat, dicens Nam iacula .i. quæcunque iaci poſſunt ſiue ſint ſagittæ, ſiue ſaxa ſiue quæcunque alia (vnde penuria vocabuli vtimur iaculari pro proijcere quamlibet rem, vnde ẽt fulmen iaculatum dicitur Æn.1. ipſa Iouis rapidum iaculata è nubibus ignẽ) emiſſa tormentis.i.machinis vi ex torquentibus (vt erant tunc balliſtæ, dictæ à vallæn, quod eſt mitto, ſagitto, vulnero. Nec ſunt Balliſtæ tantum arcus pedales, ſed quæcunque tormenta longe emittentia. Bombardæ autem quæ nunc dicuntur quòd cum bombo .i. ſonitu & ardore globos emittant, tunc non erant inuentæ) aut manibus.ſ.oppidanorum vulnerabant pleroſque.ſ.Romanorum longe ſtantium, & ita boni hoc eſt gnaui & ignaui erant ſupp. in pari .i. æquali periculo, ſed ſama impari .i. diſſimili.

DVM apud Zamam ſic certatur. Iugurtha ex improuiſo caſtra hoſtium cum magna manu inuadit remiſſis qui in pręſidio erant, & omnia magis, quàm prœlium expectantibus, portam * irrupit. At noſtri repentino metu perculſi, ſibi quiſque pro moribus cõſulunt: alij fugere: alij arma capere: magna pars vulnerati, aut occiſi ſunt. Ceterum ex omni multitudine non amplius xl. memores nominis Romani, grege facto locum cepere, paulò quàm alij editiorem: neque inde maxima vi depelli quiuerunt: ſed tela eminus miſſa remittere, pauci in pluribus minus fruſtrari: ſin Numidæ propius acceſſiſſent, ibi vero virtutem oſtendere, & eos maxima vi cędere, fundere, atque fugare. Interim Metellus cum acerrime rem gereret: clamorem & tumultum hoſtilem à tergo accepit. deinde conuerſo equo animaduertit fugam ad ſe verſum fieri, quæ res indicabat populares eſſe. Igitur equitatũ omnem ad caſtra propere miſit, ac ſtatim C. Marium cum cohortibus ſociorum, eumq́. lacrymans per amicitiam perq́ue remp. obſecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu victore, ne ve hoſtes inultos abire ſinat. Ille breui mandata efficit. At Iugurtha munimento caſtrorum impeditus, cum alij ſuper vallum præcipitarentur: alij in anguſtijs ipſi ſibi properantes officerent, multis amiſſis in loca munita ſeſe recipit. Metellus infecto negocio, poſtquam nox aderat, in caſtra cum exercitu reuertitur. Igitur poſtero die priuſquam ad oppugnandũ egrederetur, equitatum omnem in ea parte, qua regis aduentus erat pro caſtris agitare iubet, portas & proxima loca tribunis diſpertit. Dein ipſe pergit ad oppidum, atque vti ſuperiore die murum aggreditur.

*erupit.

SOLDVS DVM apud Zamam) Metellus non longa à Zama caſtra locauerat, & vt moris eſt, foſſa valloq́. munierat. Deinde ipſe, cum exercitu ex caſtris egreſſus eſt ad oppugnãdam Zamam, relictis militibus in præſidio, qui caſtra cuſtodirent. Pręſidium autem ſemper extra caſtra tenebatur. ſed milites qui in præſidio erant remiſſi fuerãt in caſtra, cum eo tempore nihil mali à Iugurtha timerent imminere. Et dum ecce Romani nil timent, Iugurtha ex improuiſo adeſt, portas caſtrorum irrumpit. Atque ita Romani, qui in caſtris erant, inopinato metu perculſi alij fugiunt, alij arma capiunt, multi vulnerantur, multi occiduntur. [Portam).ſ.caſtrorum. Nam caſtra ita muniuntur, vt portas habeant, quæ claudantur & aperiãtur. [Noſtri).ſ.Romani. [Pro moribus) Pro qualitate morum, nam qui ſtrenui erant, arma capiebant & pugnabant, qui vero ignaui, fugiebant. [Ceterum) Dicit ex omnibus inuentos fuiſſe tantum modo quadraginta, qui vere Romani fuerunt, hi collecti in vnum locum paulò altiorem occupauerunt, nec inde pelli potuerunt. [Locum cepere paulò editiorem, q̃ alij).i.locum occupauerunt, paulò altiorem, quàm erant alia loca, vel occupauerunt locum altiorem, q̃ alij.ſ. occupauerunt.ſ.[Quiuere).i.potuerunt. [Remittere) Pro remittebant tela in hoſtem, quæ in ſe ab ipſo hoſte mittebantur. [Pauci in pluribus minus fruſtrari) Pro fruſtrabant, cũ pauci in plures tela remitterent, non fruſtrabant .i. tela fruſtra non remittebant. Nam quõ hoſtes numero pluree eſſent vehementius aliquem aſſequebantur, & telo ena acriter conficiebant. [Sin).i.ſed ſi propius, magis prope, ac ſi diceret, Ita quidem pugnabant eminus, ſed ſi hoſtes cominus acceſſiſſent, tunc Romani multo magis virtutem oſtendebãt. [Rem gerere).ſ.apud Zamam Metellus cum maxime intentus eſſet oppugnationi vrbis, ſenſit poſt ſe tumultum hoſtilem, non.n.caſtra longe aberant. [Tumultum).i.ſtrepitum. [A tergo) Videlicet poſt ſe. [Accepit).i.audiuit. [Deinde cõuerſo equo) Expreſſit geſtum Metelli, ſed ad clamorẽ conuertentia. Metellus equũ conuertit & vidit Romanos ad ſe fugientes. [Igitur) Vide quõ imperator periculo prouidit. Statim tũ equitatum C. Mariũ ad caſtra miſit, & lachrymans rogauit illum, ne permitteret aliq̃ ignominiam & contumeliam in exercitu iam victore, & ne hoſtes inultos abire permitteret. [Ac ſtatim C. Marium).ſ.miſit. [Cohortibus ſociorũ) .i. cum cohortibus, quas ſocij Populi Romani miſerant per amicitiam, quæ erat ei cum Mario. [Ille).ſ.Marius. [Breui).ſ. tempore. [At Iugurtha) Dicit, quid fecerit Iugurtha qui caſtra Rom. irruperat. poſtquam Marius cum equitatu superuenit, Iugurtha ex caſtris egredi volebat ſed munimentis impediebatur, tamen multis amiſſis euaſit, & ſe in loca tuta recepit. [Munimento).ſ. caſtrorum.ſ.vallo & foſſa. [Super) Ecce quõ vallo caſtra erant munita, in anguſtijs.ſ. portarum, multi dum per locum anguſtũ erumpere conãtur, ſibi inuicem nocebant. [Officerent).i.nocerent. [Infecto negocio) Quia vrbem expugnare non potuit. [Igitur) Quia prima die vrbem expugnare non potuerat, vel quia Iugurtha caſtra inuaſerat, deducto præſidio, dum non timetur Metellus cum ſequenti die iterum ad oppugnandam vrbem reuerteretur, omnem equitatum in præſidio diſpoſuit ante caſtra. [Pro caſtris).i.ante caſtra. [Agitari).i.eſſe. [Tribunis diſpertit) Vt diligenter cuſtodirent caſtra.

MARL. REMISSIS) Quietis & nihil tale timentibus. [Pro moribus) Pro ingenio ſuo. [Rom. nominis) .i. gloriæ. [Fruſtrari) Vel fruſtrari quia nunquam tela incaſſum emittebant. [C. Mariũ).ſ. miſit. [Per remp.) Per pietatem patriæ. [Officerent) Eſſent ſibi impedimento. [Munita) Saltuoſa. [Agitare) Morari & locum capere. [Tribuni) .ſ. militum.

RIVIVS MAGNA pars, vulnerati aut occiſi ſunt) Sunt, non eſt in vllo manuſcripto, ac rectius ſubauditur. [Neque inde maxima vi depelli quiuerunt) In nonnullis, quiuere. [In loca munita ſeſe recepit) In quibuſdam, recepit, tempore præſenti. Mox. [Igitur poſtero die priuſquam ad oppugnandum egrederetur) Ita manuſcripta quoque. Sed in quibuſdam eſt regrederetur, id quod ſenſus quidem non repudiat. Nam & ſuperiore die fuerat oppidum aggreſſus, tametſi infecto negocio reuerſus in caſtra eſſet.

ASCEN. DVM apud) Proſequitur reliquam oppugnationem Zamæ commemorans vt illi Iugurtha ſuppetias tulerit, dicens; Dum certamen ſit apud Zamã.i.oppidum illud Numidiæ, Iugurtha inuadit cũ magna manu hoc eſt multitudine militũ caſtra hoſtiũ .ſ. Romanorũ, ex improuiſo.i.ipſis Romanis nõ prouidentibus (& hoc remiſſis.ſ.ad caſtra Iugurthina protegenda, ijs ſup. qui erant in præſidio.ſ.oppidorũ, aut potius, ijs qui erant prius in præſidio oppidorũ remiſſis.i.iterũ in exercitum Iugurthę ad Romanos oppugnandus miſſis, potius.n.videtur voluiſſe Romanos reprimere ab oppugnatione, quam caſtra ſua defendere quæ in locis inacceſſibilibus ferè habebat, ſed potiſſimum dicemus ſic,) & irrumpit portam.ſ.caſtrorũ, & hoc remiſſis.i.remiſſe agentibus & quietis ac minime ſolicitis, ijs .ſ. Romanis qui .ſ. derelicti à Metello, erant in præſidio hoc eſt protectione caſtrorũ, & expectantibus magis omnia.ſ.quæ euenire poſſint, quam prœlium, cum exercitus potiſſima pars ad oppugnationem oppidi intenta eſſet. At.i. ſed noſtri.ſ.milites q in præſidio erant perculſi repentino metu, conſulunt. pro moribus.i.vt ex more ſit proſpiciunt quiſque ſibi, alij fugere.i.fugiebant, alij capere.i.capiebant arma, & magna pars.i.ipſi pro magna parte ſunt vulnerati aut occiſi. [Ceterũ) .i. ſed al.ſ.milites Rom. non amplius.ſ.eo numero, ex omni.i.tota multitudine memores nominis.i.famæ & laudis ac decoris R.cępere grege.i.globo quodam facto, locum paulò editiorem .i. altiorem quàm alij.ſ.cœperant, aut quàm alij loci eſſent, neq; quiuerunt depelli inde, ab eo loco altiore, magna vi.i.impetu Iugurthinorum, ſed remittere .i. remittebant tela miſſa eminus, id eſt de longe ab Iugurthinis & ita ipſi pauci.i.cum eſſent pauci, & ita non poſſent facilitet telis contingi, fruſtrari, id eſt fruſtrabantur, minus in pluribus, id eſt remittẽdo tela in plures, ſin, hoc eſt ſed ſi Numi-

si Numidæ accessissent propius, ostendere .i. ostendebant vero .i. maxime .i. ibi in congressu, virtutem .s. suam & cædere .i. cædebãt, fundere .i. fundebant, atque fugare .i. fugabant maxime eos qui accesserant propius. [Interim Metellus cum gereret rem) .i. oppugnationem oppidi acerrime .i. maxime strenue & acriter, accepit clamorem a tergo .s. venientem. Deinde equo conuerso .s. ad clamorem animaduertit hoc est intelligit fugam fieri ad se versum, hoc est versus se, sed versus & versum ferè post ponuntur casuali, quę res .s. q̄ ad se fugerent, indicabat, fugientes, sup. esse populares hoc est fautores suos aut de populo suo. [Igitur ipse misit propere) .i. festinanter equitatum omnem .i. omnes equites ad castra .s. sua iam expugnata ac sup. mittit statim C. Mariũ cum cohortibus sociorũ .s. equitum quos socij P. R. miserunt in auxiliũ, & ipse lacrymans obsecrat eum per amicitiam & per rẽp. ne sinat .i. patiatur, q̃ .i. aliquam contumeliam remanere in exercitu victore .s. prius, ne ue .i. vel ne sinat hostes .s. Iugurthinos abire inultos .i. impunitos ille .s. Marius efficit breui mandata .s. Metelli imperatoris. [At Iugurtha &c.) Prosequitur reliquum euentũ pugnæ docens quõ Iugurtha repulsus ac victus sit. Ordo aũt est. At .i. sed Iugurtha impeditus .s. ne libere obequitet, munimento castrorũ .s. Rom. cum alij ex equitibus Numidicis, præcipitarentur super vallum .i. sepimentum factum ex vallis .i. stipitibus grandioribus, & alij properantes .i. festinantes officerent .i. nocerent ipsi nedum aduersarij sibi .s. ipsis, qui a in angustijs .i. arctis meatibus castrorũ, recipit se in loca munita .s. naturali munitione, & hoc multis amissis .i. postq̃ multos amiserat. Metellus postq̃ nox aderat reuertitur cum exercitu in castra .s. sua, negocio .s. incepto infecto .i. non perfecto. hoc est expugnatione non obtẽta. Igitur quia ab rege pridie eius diei circunuenti fuerant, & ad oppugnationem reuerti cõstituit, ipse postero die priusq̃ egrederetur ad oppugnandum .s. oppidum, iubet oẽm equitatum agitare .i. curare res suas, aut more eorũ qui feras agitãt obequitare, pro castris .i. ante castra sua in ea parte qua aduentus regis erat .s. qua putabat regem aduenturũ auxilio suorũ, & dispartit .i. inter diuidit portas .s. castrorũ & loca proxima .s. portis aut aduentui regis, tribunis militũ, deinde pergit ad oppidũ, atq; aggredit murũ .s. oppidi, vti .i. quemadmodum supragressus erat die superiore, id est priore.

INTERIM Iugurtha ex occulto repente nostros inuadit, qui in proximo locati fuerant, paulisper territi perturbantur: reliqui cito subueniunt. Neque diutius Numidæ resistere quiuissent: ni pedites cum equitibus permisti, magnam cladem in congressu facerent, quibus illi freti, non vti equestri prœlio solet sequi, deinde cedere: sed aduersis equis concurrere: implicare: ac perturbare aciem: ita expeditis peditibus suis, hostes penè victos dare. Eodem tempore apud Zamam magna vi certabatur. Vbi quisque legatus aut tribunus curabat: eo acerrime niti: neque alius in alio magis, quàm in sese spem habere, pariterq́. oppidani agere: oppugnare: aut parare omnibus locis: auidius alteri alteros sauciare, quàm semet tegere: clamor permistus hortatione, lętitia gemitu, item strepitus armorum ad cœlum ferri: tela vtrinque vola. Sed illi, qui mœnia defensabant, vbi hostes paululum modo pugnam remiserant, intenti prœlium equestre prospectabant. Eos, vti quæque Iugurthæ res erant, lætos modo, modo pauidos animaduerteres: ac sicuti à suis audiri, aut cerni possent, monere alij, alij hortari: aut manu significare: aut niti corporibus, huc, & illuc quasi vitabundi, aut iacientes tela agitare. Quod vbi Mario cognitum est: nã is in ea parte curabat: consulto lenius agere, ac diffidentiam rei simulare: pati Numidas sine tumultu, regis prœlium visere. Ita illis studio suorum abstrictis, repente magna vi murum aggreditur: & iam scalis aggressi milites, propè summa ceperant: cum oppidani concurrunt: lapides, ignem, præterea alia tela ingerunt. Nostri primo resistere: deinde vbi vnæ, atque alteræ scalæ cõminutę sunt: qui supersteterant, afflicti sunt: ceteri quoquo modo potuere, pauci integri, magna pars confecti vulneribus abeunt. Denique vtrinque prœlium nox diremit.

QVI in primo) Ordo est, illi qui erant locati in proximo paulisper territi perturbabantur. [Qui in proximo locati) .i. positi illi qui erãt magis vicini Iugurthæ .i. illi quos primos Iugurtha inuadens inuenit. [Perturbantur) .i. dissipatur. Dicit aũt Iugurtham inuasisse, non eos qui cum Metello erãt in oppugnatione vrbis, sed equitatum, qui in præsidio castrorum relictus erat. Et Iugurtha noua alteraq. ratione instructus venerat. Nam cum equitibus pedites miscerat, ita vt in conflictu ipso noua ratio dimicandi Rom. vehementer perturbaret, atque confunderet. [Neque diutius Numidæ resistere quiuissent) .i. non potuissent diutius resistere. [Quibus) .s. peditibus. [Freti) .i. confisi. Ordo est pendens à superiori. [Quibus .s. peditibus illi freti, non sequi prosequebantur. [Deinde) Credere pro cedebant, sicuti solet fieri in equestri prœlio. [Sed cõcurrere) Pro concurrebãt equis aduersis, & implicabant ac perturbabant aciem. In equestri prœlio solet hic modus esse pugnandi, vt equites hostem inuadant, & post impressionem non terga vertant sed retro paulatim cedant nisi in primo concursu hostem fundereot. Sed Iugurtha, in hoc equestri prœlio aliam rationem pugnam diseruauit. Nam cum pedites equitibus admixtos haberet, in hostem concurrit equis aduersis, nec retrocedit, sed se cũ peditibus in acies Rom. magis inferebat, atque implicabat. [Cedere) .i. cedebãt .i. retrocedebant & se retrahebant. [Ita) .i. hoc modo. [Expeditis peditibus) .i. cum peditibus expeditis. Expediti pedites, & cohortes ex pedite ferè equitatum sequuntur. Sunt enim leues ad cursum ac armis grauibus non impediti. [Hostes) .s. Rom. [Penè victos dare) Numidæ cum expeditis peditibus suis penè Rom. vicerunt. [Eodem tpe) .s. quo Iugurtha præsidium Romanorum inuasit. [Vbi quisque) Ibi vehementissime certabãt, vbi legati aut tribuni præerant. [Niti pro nitebatur) .s. vnusquisque. [Oppidani) Ciues, q in oppido erant. [Agere) Pro agebant. [Oppugnare) .i. contra acriter pugnabant. [Aui.) Vnusquisque magis auide feriebat q̃ seipsum tegebat. [Clamor) Describit ea, quæ in prœlio & pugna acerrima euenire solent. [Permixtus) .s. erat. [Sed illi oppida) Si forte parumper à pugna cessabant spectabant de mœnibus prœlium equestre, quod Iugurtha gerebat apud castra Romana cũ præsidio Romanorum, quod prælium paulò ante descripsit. [Eos vti qui.) Ordo est. Tu animaduerteret, pro animaduertere potuisses, eos .s. oppidanos, modo .i. aliquando lætos, modo .i. aliqñ pauidos, vti pro sicut quæque res erant Iugurthæ. Tu inquit, vidisses oppidanos aliquando lætos aliqñ tristes, quemadmodum in equestri prœlio Iug. res vel aduersæ vel prosperæ eueniebant. Nam si Iugurtha in prœlio videbatur esse superior, læti erant. Si vero vinci videbatur, tristes, & pauidi erant. [Vti quæque res erant Iugur.) .s. vel prosperæ vel aduersæ. [Ac sicuti) Et illi oppidani. [Monere) Pro monebant. [Alij hortare) Pro hortabantur alios. [Aut significare) Pro significabant manu. [Aut niti) Pro nitebantur corporibus. [Et agitari, pro agitabant) .s. corpora huc & illuc, quasi vitabundi tela. [Aut iacientes) .s. tela, sicuti audita possent a suis aut cerni. Oppidani pro affectu & clamabant, & manus, ac corpora mouebant, equestre prœlium intuẽtes, sicuti audiri à suis, videlicet à Iugurtha, & ab his qui erant cum eo, qui prœlio equestri pugnabant cum præsidio Rom. ita oppidani alij alios monebant, & hortabantur, tanquam si ita vicini essent, vt à pugnãtibus videri, & audiri possent, quamuis nec audiri possent, nec facile videri à pugnantibus. Aut manu significare, manus mouebant tanquam aliquid monerent. [Niti corporibus) .i. nitebãtur corporibus nam pro affectu animi corpora mouebant, & si videbant Romanum iacientem telum in Numidam, corpore vitare illud nitebantur tanquam si in se iactum fuisset. Similiter si videbant Numidam telum iacientem in Romanos, ita corpus mouebant, tanquam si ipsi iacerent. [Quod vbi) Marius, postquam vidit oppidanos, ita & oculis & animo intentos in prœliũ equestre, dedita opera oppugnationem remissiua & leuius exercebat, tanquam si non speraret posse vrbem capere. Quo factum est, vt oppidani dum magis intenti efficiuntur in prœlium equestre, ecce repente Marius scalis murum aggreditur, & iam Rom. summitatem muri ceperant, cum oppidani & lapides & ignem, & tela in Romanos detrudere ceperunt, atque ita Romanos de muro deiecerunt, & nox prœlium diremit. Metellus cum videret se vrbem capere non posse, & iam æstatem esse finitam, exercitum in prouinciam duxit proximam Numidiæ, prius impositis præsidijs in illis vrbibus, quæ ad se defecerant. [Quod vbi) Ordo est.

Soldus

.Marius consulto lenius agere pro agebat, ac simulare pro simulabat differentiam rei & pati pro patiebatur Numidas visere prœlium regis sine tumultu, vbi pro postquam, quod, id est illud est cognitum Mario, qui curabat, in ea parte. [Quod vbi cognitum est] Videlicet postquam Marius cognouit oppidanos ita intentos esse in prœlium equestre & oculis & animo. [Diffidentiam rei simulare,] Id est simulabat se diffidere, & desperare posse vrbē capi. [Numidas) .s. qui erant in oppido. [Studio suorū astrictis,) Id est dum affectu suorum intenti prœlium intuentur. [Studio suorum,) Id est affecto suorum. [Prope summa) .i. fermè summitatem muri ceperant. [Deinde) Ordo est. Deinde illi qui superstiterant sunt afflicti, vbi pro postquam, vnæ atque alteræ scalæ sunt comminutæ. [Vnæ scalæ) Vnus naturaliter caret plurali tamen si coniungitur cum nominibus, quæ tantum numeri pluralis sunt, pluralem. Dicimus enim vnas literas à te accepi, id est vnam epistolam: sicuti hoc loco vnæ scalæ. nam scalæ tantum numeri pluralis sunt.

MARL. INTERIM) Dum oppugnatur Zama. [Repente) Ex inopinato. [Perturbantur) Coguntur suos ordines relinquere. [Curabat) negocium habebat. [Oppidani) Zamenses. [Parare omnibus locis) .s. necessaria omnibus partibus vrbis. [Lætitia) Quia videbant se victores. [Remiserant) Quia non vehemēter oppugnabant vrbem sed quiescebāt. [Admonere) Vt constātes essent. [Vitabundi) Inclinantes caput. [Curabat) Oppugnabat vrbem. [Lenius) Remissius. [Astrictis) Condensatis. [Comminute) Fracte. [Integri) Sine vulneribus. [Dirimit) Tollit.

RIVIVS SEQVI, deinde cedere) Manuscriptum, dein cedere. Paulò post. [Auidus alteri alteros sauciare, quam semet tegere) Fabricianum quidam, quam semetipsos tegere. sed in alijs nonnullis, semetipsi. Id rectius esse puto, consentiente manuscripto quodā. [Deinde vbi vnæ atq; alteræ scalæ comminutæ sunt) vo' Sunt, nō habent codices in membranis descripti, neq; ceteri vetustiores. Et cum statim sequatur, qui superstiterant afflicti sunt, an non inelegans nimis fuerit huiusce verbi repetitio?

ASCEN. INTERIM) .i. inter ea dū sic insultaret Metellus in exercitu. Iugurtha inuadit repēte ex occulto nostros .s. milites Rom. & potissimum equites pro castris agitantes, & ij qui fuerant locati .s. ab imperatore, in proximo .s. loco ad insultum Iugurthæ, terreti paulisper .i. per paululum temporis perturbantur .i. valde turbantur. tamen reliqui .s. Rom. subueniunt illis perturbatis cito. [Neq; Numidæ) .i. milites Iugurthini, quiuissent .i. valuissent resistere .s. impetum Rom. diutius .i. prolixius ni .i. nisi pedites .s. Iugurthini callide ab eo instructi, permixti cum equitibus et Iugurthinis fecerent in congressu magnam cladem .i. stragem Rom. incautiua in equites incurrentium, quibus .s. peditibus, illi .s. equites Iugurthini freti .i. confisi & adiuti, non sequi .i. non sequebantur .s. prius, deinde vero cedere .i. etiam nō cedebant .i. retrocedebāt, vti .i. quemadmodum solet fieri sup. in prælio equestri .i. inter equestria duntaxat habitu: sed concurrere .i. concurrebant equis aduersis .i. ex aduerso veniētibus, & implicare .i. implicabant, & perturbare .i. perturbabant aciem .s. Rom. Quæ dicta est acies ꝙ in morem cuneorum anteriorem partem ad insultum commode faciē dum acutiorem habet, vnde & cuneus dici solet, pars exercitus sic instructa vt cunei figuram exhibeat. Ita i. & ita dare .i. dabāt, hoc est efficiebant hostes penè, id est quasi victores .i. & ita parum abfuit quin Numidæ vicerint Romanos cum peditibus suis expeditis, vbi cum non significat instrumentum sed comites, sensus .n. est ꝙ equites Iugurthini pugnantes cum peditibus suis expeditis, hoc est & simul pedites expediti quasi vicerint Rom. propter implicationem equitum & peditum. Pedites autem & cohortes expeditæ vt alibi diximus, sequuntur serè equitatum, vt qui ab equitibus excussi aut deiecti fuerint ab eis capiantur aut trucidētur, sunt autem leuiter armati, & ita ad cursum expediti cum sint armis minime impediti, dicit aūt signanter penè victos, quia re vera victi non erant nec castris exuti, non tamen satis fœliciter pugnatum erat aut ab eis aut ad oppidum vt sequentia docebūt. Sanè quod etiam poëtis obseruandum est prudenter inducit Iugurtham vbique callidum & versutum ac militiæ gerendæ peritissimum, vnde est illud Horatianum in arte poëtica: Aut famam sequere aut sibi conuenientia finge. Ea paulò post de Homero loquens ait: Atq; ita mentitur, sic veris falsa remiscet, Primo ne medium, medio ne discrepet imum. [Eodem tempore &c.) Prosequitur reliquam pugnam apud zamam dicens, Certabatur .s. à Rom. eodem tempore quo cum Iugurtha qui subsidio venerat certabatur, magna vi .i. violentia ac virtute apud zamam .s. oppidum Numidiæ, vbi .i. apud quod oppidum, quisque .s. Roma. existens legatus aut Tribunus curabat, id est accurabat negocium suum, ibi niti .i. nitebatur acerrime, neq; alius habere .s. habebat magis spem in alio quàm in se .s. ipso. Et oppidani .s. zamenses, agere .i. agebant, pariter .i. pariformiter, oppugnare .i. contra pugnabant: aut legatur pugnare .i. pugnabant, aut parare .i. parabant ea quæ essent vsui, omnibus locis, & ita alteri sauciare .i. sauciabant alteros, auidius quam tegere .i. quàm tegebant semet .s. ipsos. Clamor permixtus .s. hortorum: lætitia vincentium: gemitu occumbentium item .i. & similiter strepitus armorum, ferri .i. ferebatur ad cœlum, & tela volare .i. volabant vtrinque. Sed illi qui defensabant mœnia, vbi hostes .s. Roma. remiserant paululū modo pugnam, intenti prospectabant .i. porro videbant prœlium equestre gestum ab equitibus Iugurthæ vt visum est, & tu animaduertes .i. quiuis qui adesset animaduerteret, eos .s. oppidanos modo lætos modo pauidos, vti .i. secundum quòd quęq; res Iugurthæ erant .s. prospere ac aduersæ, ac sicuti possent audiri aut cerni à suis .s. consocijs foris existentibus, alij admonere .i. admonebant, alij hortari .i. hortabantur, aut significare .i. signum dabant manu aut niti .i. connitebantur, corporibus, & agitare, id est agitabant sup. se huc & illuc quasi vitabundi .i. vitantes tella inimicorum. aut quasi iacientes tela. Non enim reuera vitabant pro se aut iaciebant, sed affectione suorum afficiebant & agitabantur. Quod vbi cognitum erat Mario. (Nam Marius, curabat in ea parte, vbi talia videri poterant) agere .i. agebat consulto .i. ex consilio & industria lenius .i. minus aspere, ac simulare .i. simulabat differentiam rei .s. expugnationis & pati .i. patiebatur, Numidas .s. zamenses visere .i. videre prœlium regis .s. Iugurthæ, sine tumultu .i. perturbatione. [Ita) .i. & sic illis astrictis .i. vehementer intentis studio, hoc est fauore & affectu suorum, aggreditur repente magna vi murum & milites aggressi murum scalis cœperant iā prope quasi summa .s. murorum, cum .i. quando oppidani concurrūt & ingerunt lapides, ignem: & præterea alia tela, nostri .i. Rom. resistere .i. resistebant primo deinde vbi .i. postquam vnæ atque alteræ scalæ sunt imminutæ .i. contractæ (vbi docet scalas tantum pluraliter dici vt etiam Seruius adnotauit) illi qui superstiterāt, scilicet super scalas, sunt afflicti .i. decussi & percussi. [Ceteri abeunt) .i. discedunt ab oppugnatione quoquo .i. quocunq; modo potuere, pauci sup. abeunt integri .i. non vulnerati nec mutilati, magna pars .i. ipsi pro magna parte abeunt, confecti .i. quasi consummati vulneribus, deinde nox diremit .i. disrupit prœliū vtrunque .i. ab vtraque parte cœptum.

METELLVS, postquam videt frustra inceptum neque oppidum capi: neque Iugurtham niti nisi ex insidijs, aut de suo loco pugnam facere: & iam æstate exactam esse: ab Zama discedit: & in his vrbibus, quę à rege defecerant, satisque munitę loco, aut mœnibus erāt præsidia imponit. ceterum, exercitum in prouincia, quæ proxima est Numidiæ, hyemandi gratia collocat. Neque id tempus ex aliorum more, quieti, aut luxuriæ concedit: sed, quoniam armis bellum parum procedebat: insidias regi per amicos tendere, & eorum perfidia pro armis vti parat. Igitur Bomilcarem qui Romæ cum Iugurtha fuerat & inde vadibus datis de Masiuæ nece clam iudicium fugerat: quod ei per maximam amicitiam, maxima copia fallendi erat, multis pollicitationibus aggreditur: ac primo efficit, vti ad se colloquendi gratia occultus veniat. Deinde fide data, si Iugurtham viuum, aut necatum sibi tradidisset, fore, vt illi senatus impunitatem, & sua omnia concederet: facile Numidiæ persuadet, cum ingenio infido, tum metuenti, ne si pax cum Romanis fieret, ipse per conditiones ad supplicium traderetur. Is vbi primū opportunum fuit, Iugurtham anxium, ac miserātem fortunas suas accedit, monet, atque lacrymans obtestatur, vti aliquando sibi liberisque, & genti Numidarum optime meritæ prouideat: omnibus prœlijs sese victos, agrum vastatum, multos mortales captos, occisos, regni opes cōmunitas esse, satis sæpe iam & virtutem militum, & fortunam tentatam: caueat, ne, illo cunctante, Numidæ sibi consulant.

Metellus

Soluus. METELLVS) Ordo est. Metellus discedit ab Zama, & imposuit præsidia in his vrbibus, quæ defecerant ad se, & quæ erant satis munitæ loco, aut mœnibus, postquam videt inceptum frustra.s.esse, & postquam videt oppidum non posse capi, neque Iugurtham niti, nisi ex insidijs, aut facere pugnam suo loco, & postquam videt æstatem iam exactam esse. [Niti).i.contendere, pugnare. [Suo).i.cômodo: postquam vidit Iugurtham vel nisi ex insidijs pugnare, vel nisi in loco sibi cômodo. [Neque id tempus).s.hyemis. [Sed quoniam) Ordo est. Sed Metellus parat tendere insidias regi per amicos.s.regis, & vti perfidia eorum pro armis, quoniam bellum parum procedebat armis. Sensus patet. [Parum procedebat).i.non satis prospere & fœliciter eueniebat. [Igitur Bomilcarem) Ordo est. Igitur Metellus aggreditur Bomilcarem, multis pollicitationibus qui fuerat Romæ cum Iugurtha, & inde fugerat clam iudicium de nece Massiuæ, vadibus datis, dico aggreditur Bomilcarem, quia maxima copia fallendi erat ei, per maximam amicitiam. Bomilcar, sicut supra dixit, propinquus erat Iugurthæ, & ei maxime fidus. Ergo Metellus tentauit per Bomilcarem, si Iugurtham vel viuum, vel mortuum habere posset. Hac vero de causa impetrauit posse inducere Bomilcarem ad proditionem, quia Bomilcar cum Romæ accusatus esset quod Massiuam interfici fecisset, vadibus datis iudicium fugerat. Nunc ergo timebat Bomilcar, ne si pax inter Romanos & Iugurtham fieret, ipse in conditionibus pacis Romanis ad supplicium traderetur. [Deinde fide data) Ordo est. Deinde Metellus facile persuadet Numidæ, cum.i.partim infido ingenio, tum.i.partim metuenti, ne ipse per conditionem traderetur ad supplicium, si pax fieret cum Romanis, ideo persuadet data fide fore, vt senatus concederet illi impunitatem & sua omnia, si tradidisset sibi Iugurtham viuum aut necatum. [Fide data) Dare fidem est promittere. [Data fide).i.cû promisisset. Quid promittebat Metellus, promittebat fore, vt senatus concederet illi immunitatem sceleris, quo Massiuam interfici fecerat sua omnia. [Impunitatem) Ne puniretur pro eo scelere. Nam merebatur extremum supplicium.s.mortem. [Sua omnia) Nam omnia quæ possidebat publica fuissent. [Per conditiones) Videlicet in conditionibus pacis. [Is vbi primum) Dicit quomodo Bomilcar verbis suis regem ad deditionem inclinauit. [Is).i.Bomilcar. [Vbi primum).i.cum primum opportunitatem habuit. [Côminutas).i.debilitatas, & fractas. [Illo cunctante).i.tardante. O Iugurtha, caue nedum tu prouidere tardas Numidis, ipsi per se sibi prouideant. [Consulant).i.prouideant.

MARL. EX insidijs) Quia aperto marte nolebat pugnare. [Ex more aliorum) Imperatorum. [Vadibus).s.quinquaginta de iudicio sisti. [Aggreditur) Tentat. [Sua omnia).s.bona. [Facile) Emphasim habet, q.d. falaci. [Ingenio) Natura [Anxium) Dolentem. [Fortunas).s. aduersas. Nam dolebat se partem regni & exercitus amisisse. [Aliquando) Tandem post multas clades. [Consulant) Faciant deditionem.

AIVIUS. AVT de suo loco pugnam facere) Quanquam eleganter addi præpositio videtur, ea tamen in manuscriptis ceterisq. vetustioribus non est. [Et in his vrbibus, quæ ab rege defecerant) In alijs quibusdam, quæ ad se defecerant. Priorem lectionem citat lib. viij. Prisc. pro à rege desciuerant, vt ipse interpretatur. Proinde relinquendam puto. Quanquam, vtroeunque modo legas, est idem vtrobique sensus. [Vti ad se colloquendi gratia occultus veniat) In quibusdam, occulte. Id ex glossa irrepsisse suspicor. Plus est enim elegantiæ in lectione priore, quæ minus vtcunque latine dicatur. Paulò inferius. [Multos mortales captos) Lege mortaleis. [Et genti Numidarum optime meritæ) Est in manuscriptis quibusdam, optime merenti.

ASCEN. METELLVS) Prosequitur reliqua Metelli facinora cômemorans quomodo à Zama discesserit ac dicens. Metellus vbi .i. postquam videt esse inceptum.s.de expugnatione frustra.i.ne quidquam, ad nullum cômodum: neque oppidum capi sup. posse, Iugurtham niti.i.obseruare, neque facere pugnam.i.potestatem pugnandi nisi ex insidijs aut suo.i.sibi opportuno & quo vellet loco, & videt etiam æstatem esse exactam.i.præterijsse & consumptam esse, discedit ab Zama, & ponit præsidium in his vrbibus quæ defecerant.i.per defectionem se dereliquerant ad Iugurthinas partes facessentes, aut qui de factione Metelli ad Iugurthæ factionem, aut partes abiuerant id enim est deficere, vnde accipitur actiue pro derelinquere, vt tempus nos deficiet prius quam res. Inde etiam defectio.i.talis discessio à fide priore. Sed quæras, si defecerant quomodo præsidia imposuerit? verum dicemus quod eas iterum cœperit, verior tamen lectio est, non ab se, sed ad se, vt sit quæ defecerant.s.à Iugurtha ad se, quia dictû est quod multi sese dediderant, non tamen omnibus imposuit, sed his duntaxat, quæ erant satis munitæ loco.i.naturali situ, aut mœnibus .i.munitionibus murorum quod ideo fecit, quia oppida non satis tuta contra præcallidum hostem defensare temerarium fuisset. Et collocare ceterum exercitum.i. reliquam partem exercitus quam non imponebat oppidis præsidio, in prouincia.s.Africana, quæ aut qua parte est proxima Numidiæ, gratia hyemandi.i.hyemis transigendæ. Hyemare enim seu hybernare & æstiuare accipiuntur interdum pro Hyemem & æstatem agere. Persius, Hybernatq. meum mare. Neque concedit militibus sup. id tempus.s.hyemationis quieti, aut luxuriæ, ex more aliorum.s.imperatorum negligentius agentium vt Albinus & Aulus fecerât. Sed quoniam bellum parum procedebat s.ad exitum optatum armis.i.vi, parat tendere regi.s.Iugurthæ insidias, per amicos .s. eius, quos non satis firmus sperabat.i.per illos quos ille tu amicit habebat, & parat vti perfidia eorum.s.amicorum regis, pro armis.i.loco armorum. Igitur, quia sic constituerat facere, aggreditur Bomilcarem, qui fuerat Romæ cum Iugurtha, ac citus ad iudicium faciendum, & qui vadibus datis.i. postquam Iugurtha quinquaginta vades pro se, & pro eo dederat, fugerat clam, id est occulte, iudicium .i. sententiam iudicatiuam de nece Massiuæ, qua Bomilcaris accusatione patratam supra dixerat. Aggreditur dico multis pollicitationibus, quod .i. quia, maxima copia fallêdi erat ei per maximam amicitiam, eo quod Iugurtha ei maximam fidem habebat ob ceterem amicitiam (sed inimici hominis domestici eius) ac Metellus efficit primo vt ad se veniat Bomilcar gratia colloquendi, deinde fide.s.nomine reip. data.i. pp. pollicetur aut promittit fore.i.futurum si tradidisset Iugurtham viuum aut necatum, vt concederet illi impunitatem senatus.i.ueniam ab senatu de cômissis in Massiuam & omnia sua.i ad eum pertinentia alioqui. Et persuadet facile Numidæ, non dicit Bomilcari, sed Numidæ, q.d. vt Numidæ, quia Numidis varium est ingenium & perfidiæ commodum, vnde addit Numidæ, cum.i.simul ingenio.i.naturali inclinatione infido, tum.i.simul, metuenti.i.quia metuebat ne si pax fieret cum Romanis ipse traderetur ad supplicium per conditiones.s.pacis. [Is vbi primum &c.) Cômemorat qua calliditate Bomilcar Iugurtham aggressus sit conatus illi deditionem persuadere & quonam vsque illum perpulerit dicens. Is.s.Bomilcar solicitatus promissis Metelli: vbi.i. ut primum fuit opportunum.i.tempestiuum visum, accedit Iugurtham anxium de futuro exitu, ac miserantem & quasi deplorantem fortunas suas.s.præteritas quæ malæ fuerant, & ita opportunum fuit, quia dum animus in dubio est, facili momento huc vel illuc impellitur. [Monet).s.Bomilcar Iugurtham, atque lacrymans obtestatur.i.obsecrans productis lacrymis in attestationê synceræ precationis: etc.i. vt Iugurtha prouideat.i.prouide consulat & prospiciat, aliquando.i.tandem, sibi.s.ipsi, & liberis.s. suis & genti Numidarum meritæ.s.de se in fide conseruanda optime .i.summe, bene, & sup. monendo dicit: sese.i. seipsos, quia viua erat, illorum, victos, omnibus prœlijs, agrum.s. Numidicum, vastatum sup. esse, multos mortaleis.i. homines, captos, & opes.i.facultates & diuitias regni esse côminutas & virtutem militum ac fortunam esse tentatam.i. expertam passiue, iam satis sæpe, & monet sup. vt caueat ne illo cunctante.i.hæsitante in mora Numidæ consulant.i.prospiciant de salute sibi.s.ipsis, hoc est Numidis.

HIS, atque talibus alijs ad deditionem animum regis impellit. Mittuntur ad imperatorem legati, qui Iugurtham imperata facturum dicerent, ac sine pactione sese, regnumque in illius fidem tradere. Metellus propere cunctos senatorij ordinis ex hybernis accersiri iubet, eorum & aliorum, quos idoneos ducebat, côsilium habet. Ita more maiorum ex consilij decreto, per legatos Iugurthæ imperat, argenti pondo ducenta millia, elephâtos omnes, equorum & armorum aliquantulum. Quæ postquam sine mora facta sunt, iubet omnes perfugas vinctos adduci. Eorum magna pars, vti iussum erat, adducti: pauci, cum primum deditio cœpit, ad regem Bocchum in Mauritaniam abierant.

HIS verbis) His, inquit, verbis induxit Iugurtham, vt deditionem faceret. [Imperata) Quidquid imperasset Metellus s̃m consuetudinem maiorû. Metel. cum sibi per lega- Soluus

non

tos Iugurtha deditionem offerret, omnes senatorij ordinis ad se ex hybernis vocari iussit, vt ea consilio eorum deditionem acciperet. [Ex hybernis) Ex mansionibus, vbi hyemabant. [Accersiri) .i. vocari ad se. Et vtrunque arcesso & accerso dicitur. [Eorũ) .s. virorũ ordinis Senatorij. [Ducebat) .i. existimabat. [Facta sunt) .s. à Iugurtha. Nam illico Iugurtha fecit, quidquid sibi imperatũ fuerat à Metello. [Vinctos) Ligatos. [Igitur) Dicit Iugurtham iterum mutauisse animum, & bellum renouasse contra Romanos, dum Metellus iussisset regem ipsum Tisidium venire ad se.

MARL. IMPELLIT) Quasi cogit nõ stimulat. [Aliorum) .s. grauissimorum hominum.

LIVIVS EORVM, & aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet) Manuscriptum eorum atque aliorum. quomodo & impressa vetustiora.

ASCEN. BOMILCAR impellit his .s. verbis, & rationibus & alijs talibus .i. consimilibus animum regis ad deditionem .s. faciendam & ita legati mittuntur ad imperatorem .s. Metellum qui dicerent Iugurtham facturum imperata .i. quæcunque imperaret, ac dicerent Iugurtham tradere regnum suum in fidem illius sine vlla pactione .i. exceptione per pactum. [Metellus vbi legati venerant, iubet cunctos) .s. Romanos qui in exercitu erant ordinis Senatorij, hoc est patricios omnes, accersi .i. aduocari: propere .i. festinanter, ex hybernis .i. locis vbi hyemabant, & habet cõsilium eorum atque aliorum .i. alterius ordinis, quos ducebat .i. existimabat idoneos .s. ad consultationem, ita imperat Iugurthæ per legatos, ex decreto consilij .s. publici, more maiorum .i. sicut prisci Romani consueuerant mandare, vt sup. tradat: aut imperat .i. præcipit danda ducenta millia pondo, id est librarum argenti, omnes elephantos & aliquantulum .i. certam partem equorũ & armorum. Quæ postquam facta sunt sine mora. [Iubet) .s. Metellus omnes perfugas adduci .s. ad se vinctos, magna pars eorum .i. ipsi pro magna parte adducti sunt, vti .i. sicuti erat iussum, pauci abierant in Mauritaniam ad regem Bocchum cũ primum deditio cœpit .s. agitari aut fieri.

IGITVR Iugurtha vbi armis, virisque, & pecunia spoliatus est: dum ipse ad imperandum Tisidium vocaretur, rursus cœpit flectere animum suum, & ex mala cõscientia digna timere. Denique multis diebus per dubitationem consumptis, cum modo tædio rerum aduersarũ omnia bello potiora duceret: interdum ipse secum reputaret, quàm grauis casus in seruitium ex regno foret: multis, magnisque præsidijs nequidquam perditis, deintegro bellum resumit: & Romæ senatus de prouincijs consultus, Numidiam Metello decreuerat. Per idem tẽpus Vticæ forte C. Mario per hostias dijs supplicanti, magna, atque mirabilia portendi aruspex dixerat proinde, quæ animo agitabat, fretus dijs ageret, fortunam quàm sæpissime experiretur, cuncta prospere euentura. At illum iam antea consulatus ingens cupido exagitabat, ad quem capiendum præter vetustatem familiæ, * omnia abunde erant, industria, probitas, militiæ magna scientia, animus belli ingens, domi modicus, libidinis & diuitiarum victor, tantummodo gloriæ auidus. Sed is natus, & per omnem pueritiam Arpini altus, vbi primum ætas militię patiens fuit stipendijs faciundis nõ Græca facundia, neq; vrbanis mũditijs sese exercuit, ita inter bonas artes integrum ingenium breui adoleuit. Ergo vbi primum tribunatum militarem à populo petit, plerisque faciem eius ignorantibus, facile notus per omnes tribus declaratur. Deinde ab eo magistratu alium post alium sibi deperit: semperq; in potestatibus eo modo agitabat, vt ampliore, quàm gerebat, dignus haberetur. Tñ is ad id locorum talis vir (nam postea ambitione præceps datus est) Consulatum appetere nõ audebat. Etiam tũ alios magistratus plebs, consulatum nobilitas, inter se per manus tradebat. Nouus nemo tam clarus, neq; tam egregius factis erat, quin is indignus illo honore, & quasi pollutus haberetur.

IGITVR) Ordo est, Iugurtha rursus cœpit flectere animum suum, & timere digna ex mala conscientia, dum ipse vocaretur Tisidium ad ipsum Imperatorem, vbi pro postquam est spoliatus virisque & armis & pecunia, sensus patet. [Ex mala conscientia) Ille habet malam conscientiam, qui scit se multa mala perpetrasse, ideo Iugurtha, quia sciebat se multa mala commisisse, timebat ne pro illis puniretur. [Digna) Videlicet mala, sicuti merebatur. [Denique) Ordo est, Denique Iugurtha de integro sumit bellum, multis & magnis præsidijs perditis, ne quidquam consumptis multis diebus per dubitationem, cum pro quando modo, id est aliquando duceret omnia potiora bello, tædio rerũ aduersarum, & quando interdum ipse reputaret, secum, quam ꝑ quantum esset grauis casus ex regno in seruitium. Iugurtha diu dubitauit, an bellum renouaret, an non. Nam aliquando putabat omnia esse meliora quam bellum quando cogitabat se toties esse victum. Sed rursus quando cogitabat, quam graue est ex rege seruum fieri, mutabat animum. Igitur cũ multos dies in hac dubitatione consumpsisset, tandem bellum renouare decreuit. [Potiora,) Id est meliora. [Duceret,) Id est putaret. [Casus) .i. ruina. [Multis magnisq́. pręsidijs perditis nequidquam) Nam pecuniam, & arma, & equos Romanis tradiderat. [Nequidquam) .i. frustra. [Et Romæ) Dicit senatum eo tempore decreuisse Numidiam Metello in sequentem annũ, sed hoc postea ppłs irritauit, facto consule C. Mario, & ei decreta Numidia: nã maior est auctoritas populi, quã senatus. [Senatus de pro. con.) .i. rogatus senatus cõsules creare non poterat. Sed consulib. creatis, prouincias decernere poterat, & fioito anno eis imperiũ ꝓrogare, & tũc non ꝯsules, sed proconsules dicebantur. [Per idẽ t.) .i. eodẽ tpe C. Marius sępe in sio suo consulatũ concipiebat. Sed quia homo erat nouus, & ignobilis gñe, non audebat petere tã tum magistratum. Sed cum Vticæ sacrificaret, aruspex dixit magna & mirabilia C. Mario portendi, hortatusque est illum, vt experiretur, an assequi posset id quod animo cupiebat. Quod cum Marius intellexisset animum ad consulatum intendit, nec cessauit, donec factus est consul. [Per idem tempus) Ordo est, Aruspex per idem tempus dixerat, C. Mario Vticæ forte supplicandi dijs per hostias magna atque mirabilia portendi. Aruspices dicebantur, qui per qualitatem hostiarum deorum voluntatem explorabant, & extis earum inspectis futura præcognoscebant. Virg. in iiij. Aeneid. Pecorumque reclusis Pectoribus inhians spirantia consulit exta. Duo autem hostiarum genera erant, vnum, in quo per exta voluntas deorum disquirebatur: alterum, in quo sola anima sacrabatur. Vnde aruspices has vocabant hostias animales. Porrò per hostias aruspices, ita auspicia captabant, videlicet, vt si hostia ab ara effugisset, aut percussa mugitum dedisset, aut in aliam partem corporis, quam oportebat, cecidisset, tristia portenderet. Et huiusmodi auspicia piacularia appellabantur. Si autem cor in extis, aut caput in iecinore non fuisset, pestifera auspicia dicebantur, quia tristitia similiter portendebant. Si autem exta integra, læta, ac vigẽtia fuissent, felicia ostẽdebant. Exta autem dicta sunt, quòd ea dijs proferentur, quæ maxime extent, eminentque, sicuti intra corpus cor, & iecur, pię ceteris partibus maxime eminens. [Per hostias) Bestiæ, quæ dijs immolabantur, aut hostiæ dicebantur, aut victimæ: hostiæ dicebantur, quæ sacrificabantur ab his qui contra hostem ibant: victimæ quæ sacrificabantur ab his, qui e a hoste victoriam reportarent. [Magna mirabilia portendi,) Id est denunciari, significari, ostendi. [Proinde) Subaudi dicebat aruspex, vt ideo Marius fretus dijs ageret ea, quæ agitabat animo, & quam sæpissime experiretur fortunam. [Fretus dijs,) Id est confisus dijs, qui per exta ostendebant voluntatem suam. Nam quia per exta ostendebãt dij se velle, vt Marius magnus, & mirabilia euaderet, sicuti euasit. [Experiretur,) Id est tentaret. [Omnia prospera euentura,) Scilicet dicebat aruspex. [At illum) Dicit quid cõcupierit antea Marius. [Præter vetustatem familiæ) Nihil ad capiendum consulatum Mario deerat, nisi vetusta familiæ. Neque enim nobilis ea antiqua familia Romana erat, licet, ciuis esset, sed erat ex Arpino, quæ est ciuitas Campaniæ. [Industria) Industria proprie dicitur exercitata vis ingenij. [Militiæ magna scientia) Quia semper in bello versatus erat. [Animus belli ingens) Belli aduerbialiter positum est, sicut & domi, id est in bello magnum animum habebat, in pace moderatum, ac temperatum. [Animus ingens,) Scilicet erat Mario. [Domi,) Id est pace. [Libidinis & diuitiarum victor) Vel animus victor, vel certe Marius. [Sed is) Marius inquit Arpini natus & educatus, cum primum per ætatem potuit, in militia se exercuit, non in literis. [Sed is natus) Ecce quomodo vetustas familiæ Mario deerat. [Stipendijs)

SOLDV

dijs) Stipendium proprie dicitur præmium militare à stipe danda. Stipem nummum signatum dixerunt antiqui à stipendio .i. cóponendo, nam qui maiorem numerum pecuniarum accipiebant non in arca ponebant, sed in aliqua cella stipabant .i. componebant, quominus loci occuparet [Non græca facundia) .i. eloquentia, non se ad eloquétiam græcam exercuit. [Tribunatú mil.) Petiit, vt esset trib. mil. eiusmodi honores dabantur per populum in comitijs. [Faciem eius ignorantib.) Marius, quia semper in bello versatus erat magis nomine & fama, quam facie notus erat populo. Cum ergo in comitijs Tribunatú peteret militarem, multi nesciebant quis esset. Sed postquam dictum est, eum esse Caium Marium, cuius fama in bello data erat, omnes tribus eum tribunum declarauerunt. [Declaratur) Enunciatur tribunus. [Agitabat) .i. agebat. [Quam gerebat) .i. administrabat. [Tamen is ad id locorum talis vir consulatum petere non audebat) Quamuis talis esset vir C. Marius, tamen vsque ad id tempus nó audebat petere consulatum, quia videbat hunc magistratum solummodo nobilibus demandari, se autem ignobilem, & nouum hominem esse intelligebant. [Is talis vir) .s. Marius. [Ad id locorum) .i. vsque ad id tempus, sicuti supra dixit. Iugurtha vbi gentium foret. [Nam postea ambitione præceps datus est) Dicit q̃ C. Marius vsque ad id tempus non audebat petere consulatum, sed postea supra modum ambitiosus fuit in petendis honoribus. Nam septies consul fuit, quod raro alij alicui contigit. Ambitio proprie dicitur honoris cupiditas. [Præceps datus est) .i. præcipitauit sa ambitione, quia supra modú procliuis fuit ad honores. [Et tum) .i. eo tempore. Alios, inquit, magistratos plebs administrabat, præter Consulatum, quem nobiles tátummodo assequebantur. Ordo est, Et tum pro tunc plebs tradebat inter se alios magistratus, sed nobilitas tradebat consulatum inter se per manus. [Per manus) .i. per successionem, quia cum aliquis nobilis deponebat consulatum, alij nobili tradebant consulatum, & ita eum magistratum sola nobilitas administrabat. [Nouus) .i. ignobilis genere, videlicet, qui non esset ex antiqua familia Romana. licet aliquis clarus & nobilis esset factus, si non erat nobilis genere, ad cósulatum aspirare non poterat. [Quin) .i. qui nó. [Pollutus) .i. maculatus. Si quia nouus ꝯsulatum esset adeptus, eo honore nó ornari & decorari, sed pollui, & quasi maculari videbat.

MARL. VIRIS) Quos ad Metellum miserat. [In seruitium) In seruitutem Sen. Grauissimum est de regno cadere. [Vticæ) Vtica secunda à patria Carthagini est, in sinu qui vulgo dicitur il Golfo de Barbaria. [Ingens cupido) Magna cupiditas. [Abúde erát) Suppeditabant. [Industria) Rerum prudentia. [Probitas) Integritas vitæ. [Modicus) Temperatus quotidiano victu. [Victor libidinis & diuitiarum) Quia erat earum contemptor. [Gloriæ auidus) Vnde Quintilianus detur mihi ille puer cuius ingenium fama exercet. [Altus) Educatus. [Aetas primum militiæ) Vbi primum per ętatem militiam tolerare potuit. [Integrum) Nó pollutum. [Adoleuit) Creuit in magnam præstantiam. [Agitabat) Viuebat. [Talis) Tam clarus vir. [Præclarus) Excellens virtutib⁹ [Indignus) Præter Marium quem illo dignum censuerunt. [Pollutus) Contaminatus.

RIVIVS DVM ipse ad imperádum Thifidium vocaretur) Codex in pergameno descriptus, cum ipse ad imperandum. pro vt ei imperaretur. nam passiuè ponitur. Id cum adscriptum habet in margine exemplar Fabricianum, tum Seruius annotauit in Aeglogá viij. Maro. Sic Poëta, Frigidus in pratis cantando rumpitur anguis: pro, dum incantatur. Sed & alibi Sal. Paura supra reperam, inquit, quo ad cognoscendum omnia illustria magis. pro, vt cognoscantur. Est in margine exemplaris Basiliensis annotatum ad imperatorem sed dictis liquet, vulgatam lectionem bene habere. Qui adiecit, non videtur hunc intellexisse locú, Pauló post. [Interdum ipse secum reputaret) Manuscripta, secum ipse. quomodo & impressa quædam. Mox. [Deintegro resumit bellum) In manuscriptis ceterisque vetustioribus, deintegro bellum sumit. Sed mihi prior lectio bene habere videtur, & est familiaris veteribus abundantia illa præpositionis Re. licet idem sit vtrobique sensus. pro, instaurat renouatque bellum. [Ad quem capiédum, præter vetustatem familiæ, omnia abunde erant) Fabricianum, ad quem capiundum. &, alia omnia abunde erant. Pauló post. [Arpini alitus) Manuscriptum Fabricij altus. quomodo & in alijs plerisque. Hoc Cicero quoque vtitur. velut pro Plancio, Locus ille mutus, vbi quisque altus aut doctus est. & in Bruto, Vrbs in qua nata & alta est eloquentia. Sic & alias. Sed & Diomed. i. altus hoc loco legit, atq; item Priscianus, qui tamé ipse in quibusdam codicibus etiam alitus inueniri testatur. quo sané modo nos quoque in duobus manuscriptis reperimus. [Ita inter bonas artes integrum breui adoleuit) Legendum, inter arteis bonas vt est in vetustis. Nam hac terminatione Sal. amat vti. Ex adiectiuum hic sequi debet. Sic mox, per omneis tribus, vbi hodie secú, per omnes, verum perperam. [Nouus nemo tam clarus, neq; tam egregius factis erat, quin is &c.) Quamuis in Fabriciano ceterisque vetustioribus sit, neque tam egregius factis. tamen vulgatam lectionem magis probandam esse duco. vt quæ antiquitatem magis redoleat, cuius est amantissimus Salustius. pro, sic factis excellens ac præstans. Cicero cum præpositione & casu etiam iunxit hoc nomen. Lælius, inquit, in laude bellica egregius. &, Vir in procuratione ciuitatis egregius.

DVM ipse ad imperandum Thifidium vocaretur) Sic hic locus bene habet, certe imperandum pro Imperatoré dixit, vt Imperia & Seruitia pro Imperatores & Serui, quanquam id nusq̃ alibi legisse nescio. Cæterum Thifidium oppidum puto, qđ Ptolemæus vocat Thisicam, inter Thabracam ciuitatem & Bagrada flumen medium inter Vticam & Carthaginé in prouincia Romanorum, ad quam vrbem verisimile est Metellum Iugurtham vocasse, vt in suum nidum. [Sed his natus & per omnem pueritiá) Aldinus codex habet His aspiratum, quod non probamus. Is .n. Marius vt erat natus, nec Romæ, sed Arpini per omnem pueritiam altus, fecit quæ deinde sequuntur reliqua. Commentatores meo quidem iudicio hoc recte exposuerunt. GLAR.

IGITVR Iugurtha vbi spoliatus est armis, quia elephantes amiserat & equos plurimos, & viris, quia in perfugis summá spem habebat: & pecunia, quia duo millia librarum argenti miserat ad Metellú, cum ipse vocaretur Thifidium .i. ad illum oppidú in prouincia ad imperandum vt Imperio pereat, alij habent ad imperium, alij ad Imperatorem, cœpit rursus flectere animum & timere digna .s. supplicia ex mala conscientia, quia filios regis occiderat. [Denique) Cómemorat quid deinceps egerit Iugurtha dicens, Denique .i. tandem multis diebus consumptis per dubitationem .i. dum se dubium ostenderet, cum .i. quando duceret .i. existimaret modo .i. interdú omnia potiora .i. meliora sup. esse bello .s. innouando, tædio .i. propter tædium rerum aduersarum, & sup. cum ipse reputaret secum interdum, quam grauis foret casus .i. præcipitatio, ex regno in seruitium .i. subiectioné seruilem ipse multis & magnis præsidijs .i. adiumentis belli perditis nequicquam .i. frustra, quia ea tradiderat ob deditionem faciendam, quam modo perficere non vult, sumit .i. instaurat & resumit bellum deintegro. Et senatusconsultus .i. per consultationem rogatus de prouincijs decernendis ac tradendis in annum futurum decreuerat .i. communi decreto addixerat Metello Numidiam .s. ob res bene gestas in ea. [Per diem tempus) Hoc loco incipit recitare facta C. Marij erga imperatorem suum minus bdi, docetque quomodo ambitioni eius suffragari visa est aruspicia sententia. Vnde dicit Aruspex .i. inspector extorum harugæ .i. hostiæ, est enim haruga (vt Festus loquit) hostia cuius adhærentia inspiciebantur exta .i. extantia & maiora intestina, ex quorum dispositione aruspices iudicabant, offeréti rei petitæ euentum, quę res vt cetera superstitiosa calliditata spirituum malignorum putatur inuenta dixerat magna atque mirabilia portendi .i. futura significari C. Mario supplicanti forte per idem tempus, Vticæ .i. in ea ciuitate in prouincia Africana vbi Cato sibi mortem postea consciuit, vnde Vticensis dictus est, dijs pro hostiis .i. oblationes animalium mactatorum. [Proinde) .i. ideoq́. sup. dixerat, vt ageret fretus .i. adiutus aut confisus dijs .s. auctoribus & auspicibus seu adiutoribus, ea quæ agitabat .i. versabat animo. Et sup. quòd experiretur quám sæpissime fortunam, & omnia euentura sup. esse prospere. [At ingés cupido) .i. cupiditas consulatus .s. obtinendi, exagitabat .i. multum solicitabat, illum .s. Marium iá antea, ad quem .s. consulatum capiendum, omnia erant .s. Mario, abunde præter vetustatem familiæ quia nouus homo erat, & vt C. Arpinas. Omnia dicit videlicet industria .i. exercitata vis ingenij, probitas .i. probata vita, magna scientia .i. peritia, militiæ; animus ingens belli .i. cum in bello esset contra hostes, & modicus .i. modestus animus: domi .i. in re vrbana, & animus victor libidinis .i. malæ concupiscentiæ voluptatum aut irarum & diuitiarum .i. auaritiæ, tantummodo .i. solummodo auidia gloriæ .i. ambitiosus. Sed is .s. Marius natus & alitus per omnem .i. totam pueritiam, Arpini .i. Arpino oppido Campanię vbi .i. vt primum ætas sup. eius fuit patiens militiæ, exercuit se stipendijs faciendis, non facundia græca .i. græce linguæ, neque munditijs .i. cultibus vrbanis, & ita ingenium integrum .i. inuiolatum & incorruptum, adoleuit .i. excreuit, breui inter artes bonas .i. honesta exercitia. Vbi palam docet quod Iuuen. Sat. vj. manifeste fatetur græcas literas ad lasciuiam plurimum conferre, vnde etiam Romanæ mulieres ASCEN.

libidinibus

libidinibus expositæ græcas literas didicerūt, vnde ait, Nam quid tenerius quam q se non putat vlla Formosam nisi quæ de Thusca Græcula facta est? De Sulmonēsi mera Cecropis omnia Græce Cum sit turpe magis nostris nescire Latine &c. Et paulo post, Non est hic sermo pudicus In vetula quoties lasciuū interuenit illud Ζωὴ καὶ ψυχή. hoc est vita & anima &c. (Ergo ubi primum) Ergo inquit quia Marius bonis artibus exercitus est, cū adhuc esset Romæ, vbi.i.vt primū petit à pop.s.R.tribunatum militarē, plerisq; ignorātibus faciem eius.s.cō plurimi eum nunq̄ cognouissent nisi ea fama, ipse declaratur facile notus p omnis tribus, q a dijs fretus oia attentabat. Deinde ab eo magistratu.i.post tribunitium magistratum peperit.i.acquisiuit sibi, alium.s.magistratum altiorem, & post.s.eum, alium.s.adhuc altiorem, & agitabat .i.agebat frequenter & versabatur semper in magistratibus eo modo, vt haberetur .i. reputaretur seu æstimaretur, dignus ampliore honore q̄ gerebat. Et tn̄ is.s.Marius, talis.i.tam perspicuus & tā beatus vir non audebat, petere consulatum ad id locorū.i.vsque ad id tpis, quo ab aruspice ad altiora petenda animaduerteretur. Nam postea.s. q̄ sic admonitus erat datus est p̄ceps ambitione.i.per ambitionem Et iam tum.i.& ea tempestate nobilitas tradebat inter se per manus.i.per vim aut per successionē consulatum: sed plebs tradebat alios magistratus.s.inferiores consulatu. Nemo nouus.i.qui non esset patricius.i.ea patribus ortus, erat tam præclarus, neque tam egregijs factis.i.fecerat tā egregia facta, quin is haberetur.i.reputaretur indignus illo honore.s.consolari, & quasi pollutus.i.contaminatus & sordidus.

IGITVR vbi Marius aruspicis dicta eodem intendere videt: quo cupido animi hortabatur, ab Metello petendi gratia missionem rogat, cui quanquam virtus gloria, atq; alia optanda bonis superabant, tamen inerat contemptor animus, & superbia cōmune nobilitatis malum. Itaq; primum cōmotus insolita re, mirari eius consiliū, & quasi per amicitiam monere, ne tam praua inciperet, neu super fortunam animum gereret: non omnia omnibus cupienda esse: debere illi res suas satis placere, postremo caueret id petere à populo Romano quod illi iure negaretur. Postquam hæc atque alia talia dixit, neq; animus Marij flectitur, respondit, vbi primum potuisset per negocia pub. facturum sese quæ peteret. Ac postea sæpius eadem postulanti fertur dixisse: ne festinaret abire: satis mature illum cum filio suo consulatum petiturum. Is eo tpe in contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter xx. Quæ res Marium pro honore, quem affectabat, contra Metellum vehementer accenderat. Ita cupidine, atque ira, pessimis consultoribus grassari: neque facto vllo, neque dicto abstinere, quod modo ambitiosum foret. Milites quibus in hybernis præerat, laxiore imperio, quàm antea habere. apud negociatores, quorum magna multitudo Vticæ erat, criminose simul & magnifice de bello loqui; dimidia pars exercitus si sibi permitteretur, paucis diebus Iugurtham in catenis habiturum: ab imperatore, consulto bellum trahi: quòd homo inanis, & regiæ superbiæ imperio nimis gauderet. Quæ omnia illis eò firmiora videbantur: quia diuturnitate belli res familiares corruperant, & animo cupienti nihil satis festinatur. Erat præterea in exercitu nostro Numida quidam nomine Gauda, Manastabalis filius, Masinissæ nepos: quē Micipsa testamento secundum heredem scripserat, morbis confectus, & ob eam causam mente paululum immutata. Cui Metellus petenti more regum, vt sellam iuxta poneret, item postea custodiæ causa turmam equitū Romanorum, vtrunque negauerat honorem, q eorum modo foret, quos populus R. reges appellauisset, præsidiū, q contumeliosum in eos foret, si equites Romani satellites Numidæ traderentur. Hunc Marius anxium aggreditur, atque hortatur, vt contumeliarum in imperatorem cum suo auxilio pœnas petat, hominem ob morbos animo parum valido, secunda oratione extollit: illum regem ingentem virum, Masinissæ nepotē esse, si Iugurtha captus aut occisus foret, imperium Numidiæ sine mora habiturum, id adeo mature posse euenire, si ipse consul ad id bellum missus foret. Itaque & illum, & equites Romanos, milites, & negociatores, alios ipse, plerosque spes pacis impellit, vti Romam ad suos necessarios aspere in Metellū de bello scribant, Marium imperatorem poscāt. Sic à multis illi mortalibus honestissima suffragatione cōsulatus petebatur: simul ea tēpestate plebs nobilitate fusa, per legem Mamiliā nouos extollebat. Ita Mario cuncta procedere.

IGITVR vbi Marius) Ordo est. Igitur Marius rogat missionem a Metello gratia petendi consulatum, vbi pro postq̄ videt dicta aruspicis intendere eodem, quo cupido animi hortabatur. Postq̄ ostendit in Mario fuisse omnia, quæ sufficerēt ad capiendum consolatum, præter vetustatem familiæ, dicit, quid fecerit Marius, postq̄ aruspex dixit ei magna & mirabilia portēdi. Marius, inquit, à Metello missionem postulauit, vt Romam proficisceretur ad petendum consulatum, postq̄ ex aruspice intellexit ea sibi per exta portēdi, quæ cupiebat in animo suo. Aruspex ab ara, & aspiciendo dictus est, quia in aris hostiarum exta inspiciebant, & futura prædicebant aruspices. (Eodem).i.ad eandem rem. (Intendere).i.pertinere. (Missionem) Volgo licētiam appellant. (Cui).s. Metello, quāuis Metellus virtute & gloria, clarus esset, tn̄ superbus erat, sicuti fermè oēs nobiles esse solent, & ideo moleste tulit, q Marius missionem peteret, vt Romā proficisceretur gratia petendi cōsulatum. (Alia optanda bonis).i.aliæ res, quæ optantur à bonis viris. (Contemptor animus).i.despectoe animus erat in Metello, qui alios despiciebat & contemnebat. Quod erat propter superbiam. Nam qui alios despicit, superbus est. (Superbia cōe nobilitatis malum) Nam oēs nobiles fermè solent esse superbi. (Ita).i.hoc modo, videlicet q a erat superbus. (Insolita re.) Videlicet, quia nouus homo auderet petere consulatum, qui tantūmodo nobilibus dari solebat. (Eius).s. Marij. (Consilium) Quòd decreuisset petere cōsulatum, cum esset nouus homo. (Tam praua) Prauū, & rectum contraria sunt. Igitur Metello videbatur esse prauum, q Marius peteret consulatum, cū esset nouus homo. (Super fortunam animū gereret).i.ne animum maiorem haberet, q̄ statui suo cōueniret. (Super fortunā) .i.super statū. (Non omnia omnibus cupiēda esse) Subauditur dicebat. (Iure) Videlicet, quia erat nouus homo. (Per negocia publica) Videlicet, si nō impediretur per negocium ad remp. pertinens. (Facturū sese, quæ peteret) Videlicet missionem se ei cōcessurum. (Ac postea) Cum Marius à Metello sæpius missionē peteret, vt Romam iret ad petendum consulatum. Metellus rōdit, O Mari, ne festines nūc ire Romam hac de causa, quia satis idoneo tpe consulatum petes cum filio meo. Filius aūt Metelli erat ętatis annorum xx. nec aliquis cōsolatum petere poterat, nisi esset saltem annorum xxv. Marius igitur moleste tulit risum Metelli, qui volebat Marium vsque in quinquēnium differre petitionem cōsulatus. (Fertur) Dicitur. (Mature petiturum).s.dicebat mature.i. propere, & cito. Tunc proprie id dr̄ fieri mature, quod suo tpe fit.s.quod neque citius est, neque serius, sed medium quiddam tēporum. Nam & in frugibus, & in pomis ea matura dr̄, quę neque cruda & immitia sunt, neque caduca & decocta, sed tpe suo adulta, maturaq; (Is).s.filius. (Contubernio patris) Contubernium dr̄ tabernaculum, in quo milites habitant, vel societas. (Quæ res).s.risum Metelli. (Tum) Pro etiam. (Cupidine) Propter honorē. (Pessimis consultoribus) Appositio est. Cupido, & ira duo pessimi cōsultores sunt. Nam q facit id quod consulit & suadet ira, & cupido, pessime facit. Nā ira & cupido pessime cōsulunt. (Crassari) Pro Crassabatur, Crassari, vt supra diximus, fm Nonium Marcellū significat supra modū sæuire, & significat ambulare Dicit ergo Marius ibat, cū cupidine, & ira, hoc est gerebat se cupide, & iracūde, quia faciebat id quod cupido honoris, & ira cōtra Metellum suadebat. Non.n. hoc loco Grassari ad incessum pedū pertinet, sed ad tenorem vitæ, atq; ad habitum morum, sicuti dicimus de eo, q aliquid prudenter & suo tpe facit, ille mature, & prudēter ambulat. (Neque facto vllo, neq; dicto abstinere, quod modo ambitiosum foret) Quidq̄d dicebat, & quidq̄d faciebat,

erat ambitiosum. Ambitiosus dicitur honoris cupidus. Verba & facta ambitiosa sunt, quæ dicuntur, & fiunt ad honorem aucupandum. (Milites) Ecce factum ambitiosum. Marius vt fauorem militum sibi conciliaret, eos remissius quam consueuerat, atque indulgentius tractabat (In Hyber.) Hyberna dicuntur loca & mansiones, vbi hyemant milites. (Laxiore imp.) .i. molliori regimine. (Habere) .i. tenebat. (Apud negociatores) Ecce dictum ambitiosum (Criminose) Contra Metellum. (Magnifice) Pro se, & in laudem suipsius. (Loqui) Pro loquebatur. (In catenis) In vinculis) Ecce quomodo magnifice loquebatur de se. (Ab imperatore) Ecce quomodo criminabantur Metellum. Dicebat enim Marius Metellum dedita opera protrahere bellum, quod cito, si vellet, perficere posset (Consulto) .i. dedita opera. (Protrahi) .s. bellũ .i. prolongari. Quod hõ inanis .i. gloriæ cupidus & regiæ superbiæ, ideo dicebat Metellum prolongare bellum, quia vt rex superbus gaudebat esse diutius in Imperio. (Quæ omnia) Ea, quæ dicebat Marius de Metello mercatoribus satis vera dicebantur duabus de causis, videlicet, quia dum Metellus diutius in bello gerendo est occupatus, res eius domesticæ vehementer afflictę & diminutæ sunt, & quia ipsi mercatores cupiebant, vt cito bellum finiretur, ideo facile credebant Metellum protrahere bellum, quod ipsi cupiebant, vt cito finiretur. Animo autem cupienti nil satis festinatur. (Eo) Ideo. (Firmiora) .i. magis certa & vera. Firmus certum significat, sicuti econtra, certus firmum significat. Metellus apud latera certos locauerat .i. firmos. (Quod diuturnitate belli res familiares corruperat) Mercatores Romani, qui erant Vticæ, ex hoc intelligebant Metellum delectari esse in Imperio, atque ideo protrahere bellum, quia videbat eum res domesticas & familiares contemnere, modo Imperio bellico præesset. (Et animo cupienti nil satis festinatur) Sententia generalis est, huic loco accommodata. Animo cupienti aliquid, omnia tarda videtur. Nam animus, qui aliquid cupit, nunquam sibi videtur asseq id quod cupit. (Et animo cupienti) Mercatores Rom cupiebant vt cito bellum finiretur, & ideo facile crediderunt, id quod dicebat Marius, videlicet Metellum dedita opera protrahere bellum quia animo cupienti nihil satis festinatur .i. animo cupienti aliquid, omnia tarda videntur sicuti animo mercatorum cupienti vt bellum finiretur. Metellus illud diutius protrahere videbatur & ideo id quod dicebat Marius, videlicet Metellum consulto & dedita opera protrahere bellum, facile mercatores, verũ esse crediderunt, Marius autem hæc de bello contra Metellum negotiatoribus Rom. dicebat ipsi Rom. ad suos amicos ac necessarios asspere contra Metellum de bello scriberent, & Marium in petitione consulatus iuuarent. (Erat præterea in exercitu) Aliam rẽ narrat, quæ Marium magis in spem consulatus erexit. (Manastabalis filius) Masinissa tres habuit filios Manastabalem Gulussam & Micipsam. Gauda filius erat Manastabalis, & nepos Masinissæ, hunc Gaudam Micipsa moriens secundum testamento reliquit heredem, nam primos heredes reliquit filios Adherbalẽ & Hiempsalem, & Iugurtham filium adoptiuum, qui moriens secundum reliquit heredẽ Gaudam filium fratris sui Manastabalis. (Morbis confectus) .i. infirmitatibus maceratus & afflictus. (Cum Metellus) Gauda sæpe petiuerat a Metello, vt sellam suam more regum iuxta se poneret & vt custodiæ causa sibi turma eqtũ Rom. concederet. Metellus Gaudæ vtrunque negauerat, honorem sedis negauerat, quia dicebat honorem illum dari solere, tantummodo illis quos P. R. reges appellauisset, turmam equitum pro custodia corporis negauerat, quia dicebat pcumeliam fieri equitibus Rom. si ad custodiam satellitis Numidæ .s. Gaudæ traderentur. Ordo est, Metellus negauerat vtrunque cui .i. illi Gaudæ petenti vt Metellus poneret iuxta se sellam suam more regum. Item petenti, vt Metellus cõcederet turmam equitum R. causa custodiæ. Sed pprie sella erat, in qua sedebant Reges, & imperatores. Gauda igitur licet non esset rex, tñ quia ex stirpe regia natus erat, volebat sedere iuxta Imperatorem Rom. more regum. (Honorẽ) Subaudi negauerat. (Honorem) Videlicet vt poneret sellam iuxta se. (Modo) .i. tantummodo. (Præsidium) Subaudi negauerat. (Præsidium) Videlicet turmam equitum Rom. qui corpus eius custodirent (In eos) .s. equites Rom. (Satelliti Numidæ) Satellites pprie dicebantur militea mercede cõducti. Moris aũt vt hos imperator, & circa se haberet, & primos mitteret ad omne discrimen, vnde quidam satellites dictos putant, quia satis latus tuerentur Imperatoris. (Satelliti) .s. Gaudæ, qa non erat rex, sed regum minister, & custos. (Hunc) .s. Gaudam. (Aggreditur) .i. addit, accedit. (Atque hortatur) Vt petat pœnas contumeliarum in imperatore .i. hortatur, vt puniatur, & vlciscatur iniuriam acceptã ab Imperatore Metello, qui ei negauerat, & honorem sellæ, & turmam equitum. (Pœnas petat contumeliarum) .i. exigat pęnas iniuriarum. Exigere pœnam, est punire, & vlcisci. (Hominem) .i. Gaudam. (Animo parum valido) .i. inermem. (Secunda oratione) .i. obsequenti sermone, quia Marius dicebat ea, quę grata erant Gaudæ. (Extollit) .i. laudat. (Illum) .s. Gaudam extollit, dicens hæc verba. (Id) .s. vt Gauda habeat Imperiũ Numidiæ. (Adeo) .i. certe. (Maturè) Celeriter. (Ipse) .s. Marius. (Illum) .s. Gaudam. (Negociatores) Apud quos criminatus erat, Metellum consulto protrahere bellum. (Spe pacis) Quia ostendebat cito bellum finiri, si ipse consul ad id bellum mitteretur. Ad suos necessarios, amicos, & ppinquos. Necessarios dicimus, qui nobis vel cognatione, vel beneuolentia cõiuncti sunt. (Aspere in Metellum de bello scribant) Quòd videlicet dedita opera, bellum ptraheret, qđ cito finire posset. (Sic) .i. hoc modo, videlicet cum Gauda, & equites Rom. & negociatores, & alij multi scriberent Romam pro Mario contra Metellum. (Illi) .s. Mario. (Pete) .i. quærebat hoc modo multi homines Mario consulatum quærebant. (Simul) Erat ẽt alia res, quæ Marium ad petendum consulatum hortabatur, qa eo tpe cum nobilitas perterrita esset per legem Manliã, plebs nouos homines ad honores extollebat. (Simul) .i. & ordo est, plebs extollebat nouos homines, ea tẽpestate, nobilitate fusa per legem Manliam. (Nobilitate fusa) .i. perculsa & pterrita, & victa, hoc est fracta viribus nobilitatis. Nam nobilitas post legem Mãliam vires amiserat. Multi .n. damnati per eam legem, & oẽs perculsi. Est aũt translatio ab exercitu, qui cum vincitur, funditur, & frangitur. (Per legem Manliam) quã Manlius trib. pl. tulit vt supra visum est. Leges nomen accipiunt à latoribus. (Cuncta procedere) .i. oĩa feliciter eueniebant ad petendum consulatũ.

EODEM ad eum finem venire. (Praua) Rem tam prauã eã pl. (Suas res) Conditionem suam. (Per neg.) Per commodum. (Contubernio) Contubernium dĩ societas decem militum viuentium in vna domo, cui decanus præfectus dicebatur. (Cupidine) .s. habendi magistratus. (Corruperant) Consumpserant. (Animo cupienti) Vnde Liuius omnis mora grauis est cupienti. (Confectus m.) Valetudinarius. (Imminuta) Non sana. (Auxilio) Opitulatione. (Valido sano. (Secunda) .i. placida. (Aspere) Literis acerbis. (Honestissima) Honoratissima. Maximo decori erat Mario tales habere suffragatores. MARI.

IGITVR vbi Marius aruspicis dicta eodem, quo cupido animi hortabatur, intendere videt) Sic manuscripta consentientibus alijs vetustis. In recentioribus est ordo nonnihil mutatus. RIVIVS (Is eo tpe in contubernio patris ibidem militabat) vð Is, manu scripta non habent, neque impressa vetustiora. (Quæ res Mariũ pro honore, quem affectabat, contra Metellum vehementer accenderat) Codices in membrana descripti, Quæ res Marium cũ pro honore quem affectabat, tum contra Metellum &c. p, Quæ res Marium cum ad acrius contendendum p adipiscendo consulatu quem appetebat, tum vero ira in Metellum incenderat, atq; inflammarat. Ita vero legendum p esse, alijs ẽt coniecturis quibusdam ducor. Nos hic nihil pnunciamus, cõtenti diuersam lectionem ostendisse. Quanq̃ cum manuscriptis facit exemplar Florentinum. (Criminose simul & magnifice de bello loqui.) Manuscripta, ac magnifice, qđ vt nihil aliud, certe sonantius est. Paulò post. (Quæ oĩa illis eo firmiora videbantur, quia diuturnitate belli) Manuscripta, qđ diuturnitate, sed eodem manu. (Morbis confectus, & ob eam causam mente paululum immutata) In manuscriptis duobus cæterisq. vetustioribus est, imminuta. pro desipiens ipse ac parum mente cõsistens Hęc est vera lectio, quã & sensus ipse postulat. Nam & postea de eodem, Hoĩem, inquit, ob morbos aio parum valido. Id timirum est, parum mentis cõpotẽ, vel (vt ante dixit) mente paululũ imminuta. Est similis fermè apud Velleium error, quamuis in vocibus dissimilibus, nam vbi volgo, Hic est Opimius, à quo C O S. celeberrimum Opimiani vici nomen, hic ego Opimiani vini nomen legendum arbitror. Vt perperam videlicet & in indice ipso, & in margine ibidem illud sit adnotatum, Vicus Opimianus. vbi vinum Opimianum adnotandum erat. id qđ ea quę mox apud Velleium sequũtur, plane indicant. Quod iam nullum esse spatio annorũ colligi põt. Quod nempe vinum Opimianum. Nam Vicum huc referri non posse vides. Meminit aũt vini Opimiani Plin. lib. xiiij. cap. iiij. atq; item xiiij. capite eiusdem libri. Sed & Cic. in Bruto, seu de claris Oratorib. honnsce vini meminit. Neq; adeo dissimilis est apud Horatium error in Epist. j. Nã vbi hodie, versor ciuilib' vndis, ibi exemplar manuscriptum qđ penes non est mersor ciuilibus vndis. multo rectius videlicet atq; aptius. Verum ad institutũ reuertamur. (Simul ea tempestate plebs nobilitate fusa, per legem Mamiliam nouos extollebat) Sic & codex manuscriptus, &

ille

ille Parisijs à Badio excussus. Verum exemplar Gymnici hēt in margine Maniliam. quo & Venetum, Argētoratense, alia pleraq;. Sed & illud ibidem Gymnicus hac lege cautum fuisse, vti re male gesta ab nobilitate, mandarentur nouis hoibus magistratus. Atqui hanc ipsam legem Fran. Philelphus latam à Manlio trib. pl. Pomponius vero latus à Manilio dicit, nisi sint mēdosi codices. in re quidem ambo consentiunt, nempe latum fuisse, vt qm̄ res à nobilibus male gestæ fuerent ēt ij iam ad magistratus admitterentur, quoꝝ maiores in rep. magistratum non gessissent, cuiusmodi noui appellentur. Hæc vterque totidem ferè verbis. Ceterum in noie dissentiunt. nam Mamilius à Philelpho qui legem tulerit, Manilius à Pōponio dr̄. Ego plerisque coniecturis adducor, vti suspicer hunc eundem fermè esse, de & superius est à Sal. mentio facta, Quo loco satis multa diximus. Nisi quis trib. pl. L. Manliū Mancinu intelligere malit, de quo sic infra Sal. Itaq;, inquit, perculsa nobilitate, post multas tempestates nouo homini consulatus mandat, & postea populus à trib. pl. L. Manlio Mācino rogatus, quē vellet cum Iugur. bellū gerere frequens, Marium iussit.

GLAR. A B Metello Consulatum petendi gr̄a missionem rogat) Illud consulatum omissum est temere in Aldino codice, qua si Marius ob alias causas missionē petierit, ac ꝯsulatum dissimularit. Cum aperte postea Metellus ad hunc ipsum Marium dicat satis mature illum cum filio suo consulatum petituꝝ. Dimidia para exercitus sibi permitteret. Quidam codices legunt Si sibi, Gutbi Sibi si alij coniunctionem omittunt, vt intellactu facilē. Sed res haud magni momenti. Qđ ꝯtumeliosum in eos foret si eqtes R. Vide vt sioa dixerit, tanq̄ notos, nēpe de qbus iā Itaq; cū omittere potuisset, nihilominꝰ repetit, pp sensū idignitatis explicādū.

ASCEN. I G I T V R vbi Marius videt dicta .i. responsa, & effata aruspices tendere eodem .i. ad idem, videlicet ad consularem dignitatem. quo cupido animi hortabatur .s. eum, rogat .i. petit, ab Me .s. ub imperatore suo, missionem .i. commeatum, & vt dicunt relaxationem ab officio iniuncto, gratia petendi .i. vt possit ire petitū consulatum. Cui .s. Metello, q̄q̄ virtus, gloria, atq; alia optanda bonis .i. etiam à bonis viris, superabat .i. superabundabant aut excedebant modica vitia, tn̄ inerat aius cōtemptor .i. despectoe plebeiorum ad maiora quam digni sunt festinantium : & inerat superbia, appositone commune malum nobilitatis .i. nobilium, In qua re se candidum historiographum demonstrat auctor : nā & ipse ex nobilibus ortus perhibetur: itaque Metellus cōmotus primum re insolita .s. tunc tpis: videlicet ꝙ nouus homo & municipalis vellet consulatum petere, mirari .i. mirabatur, consiliū .i. propositum eius .s. Marij, & monere .i. monebat quasi per amicitiam .i. vt amicus amicum monere deberet, ne inciperet tā praua .i. tam abhorrentia ab officio suo, aut tam inconsulta, neu .i. ne ue gereret aium .i. animositatem supra fortunam .i. vltra q̄ fortuna pateretur : per quam effectum est vt ipse multa virtute præditus consulatu indignus haberetur, ꝙ nouus esset homo. Et sup. dicebat non oia esse cupienda .i. debere cupi .i. peti, aut desiderari, ōibus .i. ab oibus quia paruos parua decent, & sup. dicebat illi res suas .i. proprias & statui ꝯuenientes, debere satis placere, quia pro gn̄e & loco seu natalibus suis satis amplis honoribꝰ functus erat. Postremo sup. admonebat sop. vt caueret petere id à P. R. quod negaretur iure .i. merito. Turpe est .n. repulsam pati & ab incepto cogi desistere. vnde Aen. j. Iuno, Me ne incœpto desistere victam? nec posse Italia &c. (Postq̄ hęc) Prosequitur ambitiosum aium Marij, qui cum consulem sibi obsistentem offenderit, quacunque poterat via ipsum criminando ad consulatum anhelabat. Vnde dicit postq̄ Metellus dixit hæc atq; alia talia .i. hmōi neque aius Marij flecteret .s. ab incepto, Metellus rn̄dit vbi primum .i. cum primum potuisset per negocia publica, sese facturū quæ peteret .i. missionem ad consulatum petendum: ac fertur dixisse postea petenti .s. Mario sępe eadem .i. missionem eandem, ne festinaret .i. ne nimium ꝓperaret abire .s. ad consularum petendū quia diat illum .s. Marium petituꝝ satis mature .i. satis festinātet aut potius tempestiue, consulatum cum filio sup. suo hoc est Metelli hoc dicentis. Is .s. filius Metelli militabat eodem tpe ibidē .s. in Numidia, in contubernio .i. domicilio & tabernaculo patris : (Contubernium à con, & taberna, dr̄ locus vbi duo aut plures sunt in eodem tabernaculo .i. habitaculo facto ex tabellis vt sic vbi quia breuem stationē quærit) natus annos circiter viginti .i. cum filius esset tn̄ viginti annoꝝ. Quę res .i. quæ rn̄sio accenderat .i. inflammauerat ira Marium ꝯtra Metellum vehementer, tū .i. partim ꝓ honore quem affectabat, q̄a per tale medium eū longo tpe consequi nequiret, tum .i. partim ꝓ licentia .i. cōmeatu & venia redeūdi .s. Romam, q̄ .s. licentiam, neq bat impetrare ab eo plurimi textus nō hn̄t hæc verba sed desunt in eis) ita .i. & sic aius in iūs: grassari .i. grassabatur .i. granditer & sæue seu violēter agebat, cupidine .s. honoꝝ, hoc est ambitiose, atq; ira appositoe, pessimis consultoribus) quia vt dicit Boëtius: Nubila mens est, vinctaq; frenis, hæc vbi regnant. Sanè non dixit ira & cupidine consultoribus, quasi in oe communia sint, nam consultricibus consuetius dixisset. Grāmatistę aūt dicent, appositionem esse, sicut reuera est, sed consultor merum substantiuum esse: quod inficias iero. (Præterea nō frequens est hmōi vocaboli licentia in bonā significationem lectio) neque abstinere .i. abstinebat vllo facto neq; dicto, quod modo .i. dūmodo foret ambitiosum .i. pertinēs ad ambitionem habere .i. habebat & tractabat milites quibus præerat in hybernis .i. hyematione : imperio laxiore .i. remissiore quam ante. & loqui .i. loquebatur simul criminose .i. criminando, Metellum, & magnifice .i. se extollendo apud negociatores .i. mercatores Romanos, quorum magna multitudo erat Vticæ .i. in eo oppido Africanæ ꝓuinciæ. Loqui inq̄ .i. loquebatur dicendo, si dimidia pars exercitus quem habebat Metellus, permitteretur sibi se sup. habituꝝ paucis diebus .i. intra paucos dies, Iugurtham in catenis vinctum, & bellum trahi .i. protrahi & extendi, cōsulto .i. ex consilio & deliberatione præuia, ab imperatore .s. Metello, ꝙ .i. quia Imperator sup existēs homo inanis .i. cupidus gloriæ sine virtute, & existens homo superbię regiæ .i. quæ in rege esse solet, quia tantisper dum in Imperio erat ferè regia fungebatur maiestate, gauderet nimis imperio .i. imperiosior esset quā par erat. (Quę .s. dicta Marij videbantur illis .s. negociatoribus eo .i. pp ea firmiora .i. magis certa, quia Metellus supp. corruperat res familiares sup. eoꝝ diuturnitate belli .i. ꝙ bellum tandiu gesserat, sub quo non poterant negociari, alij legunt corruperant .s. negociatores, sed minus quadrat, addit aūt prouerbialiter & nihil festinātur .i. nihil satis festinanter si aio cupienti .i. auido exitus. (Erat præterea) Prosequitur facta ambitiosa Marij ad consulatum festinantis solicitatione miranda dicens, Præterea quidam Numida Gauda noie, filius Manastabalis qui erat filius Masinissæ, & ita Gauda erat nepos Masinissæ .s. regis, quam Micipsa frater Manastabalis, scripserat testamento .s. suo, hęredem secundum .i. successorem in locum trium primorum si sine herede discederēt (Tres autem instituti ab eo erant Adherbal Hiempsal & Iugurtha, vt visum est) existens confectus .i. omnino infirmatus & debilitatus, morbis & ob eam causam, mente .i. ratione aut memoria, imminuta paululum. Cui petenti .i. existenti à Metello vt poneret .i. statueret more regum Numidarum, sellam .i. solium quasi sedem iuxta .s. imperatorem. item petenti postea causa custodiæ .s. corporis sui turmam equitum .i. vt Metellus daret turmam equitū Romanorum, Ipse Metellus negauerat vtrunque .s. honorem sellæ habendę. ꝙ id supp. foret modo .i. solummodo eorum quos pop. R. appellauisset reges, & negauerat præsidium .i. custodiam corporis per turmam, ꝙ foret .i. esset contumeliosum, si equites Romani traderentur .i. ad custodiam & ita in famulatū, satellites Numidæ .i. militi mercede conducto, vt satis latus tueretur Imperatoris, qui & latro, quasi latero aliquando dictus est à latere regēdo. Marius aggredit hunc .s. Gaudam .i. anxium .s. ex repulsa, atq; hortatur vt petat cum suo auxilio, pœnas .i. vltionem contumeliarum Imperatoris .i. ab imperatore illatarum, & extollit oratione secunda .i. amica & laudatiua, hominem animo valido parum .i. habentem animum parum validum ob morbos. Et sup. dicit illum esse regem, esse virum ingentem, esse nepotem Masinissæ, & habiturum sine mora .i. sine dilatione Imperium Numidiæ si Iugurtha foret captus aut occisus. Et dicebat id .s. Iugurtham capi aut occidi, posse euenire adeo .i. valde mature .i. cito si ipse .s. Marius foret missus Consul ad id bellum .s. gerendum cum Iugurtha. Itaq; .i. & sic Marius impellit & illum .s. Gaudam, & equites Romanos, & milites, & negociatores .i. mercatores, alios .i. quosdam, ipse .i. fauore sui & plerosque .i. plurimos spe pacis .s. maturæ habendæ, impellit dico vel .i. vt scribant Romam ad suos necessarios .i. consanguineos & affines de bello aspere .i. vrgenter : tn̄ .i. contra Metellum, & sup. vt poscant Marium, hoc est se imperatorem, & sic .i. ea calliditate consulatus petebatur illi .s. Mario à multis mortalibus, suffragatione .i. aspiratione & intercessione honestissima quia non petere consulatum, sed posci à consulatu sic videbatur. Simul .i. insuper alia commoditas illi erat, ꝙ plebs extollebat ea tempestate homines nouos: & hoc, nobilitate fusa .i. prostrata & perculsa, per legem Maniliam .i. quam Manlius seu Manilius trib. pleb. constituit vt re male gesta à nobilibus, noui ad magistratum admitterentur. Ita cuncta procedere .i. procedebant .s. prospere, Mario. Interim Iugurtha. Postquam finiuit digressionem factam de ambitione Mariana, redit ad gesta Iugurthina dicens.

INTERIM Iugurtha postquam omissa deditione bellum incipit: cum magna cura parare omnia: festinare: cogere exercitum: ciuitates, quæ ab se defecerant, formidine aut ostentando præmia affectare: cômunire suos locos: arma, tela, aliaque, quæ spe pacis amiserat, reficere, aut cômercari: seruitia Romanorum allicere: & eos ipsos, qui in præsidijs erant, pecunia tentare: prorsus nihil intactum, neque quietum pati: cuncta agitare. Igitur Vaccenses, quo Metellus initio Iugurtha pacificante præsidium imposuerat, fatigati regis supplicijs, neque antea voluntate alienati, principes ciuitatis inter se coniurant. Nam vulgus, vti plerunque solet, & maxime Numidarũ, ingenio mobili, seditiosum atque discordiosum erat, cupidum nouarum rerum, quieti & ocio aduersum. Dein compositis inter se rebus, in diem tertium constituunt: quod is festus, celebratusq́. per omnem Africam, ludum & lasciuiam magis, quam formidinem ostentabat. Sed vbi tempus fuit, centuriones, tribunosq́. militares, & ipsum præfectum oppidi Titum Turpilium Syllanum, alius alium domos suas inuitant: eos omnes præter Turpilium inter epulas obtruncant. Postea milites palantes, inermes, quippe in tali die, & sine imperio aggrediuntur. idem plebs facit, pars edocti à nobilitate, alij studio taliũ rerum incitati, queis acta consiliumq́. ignorãtibus, tumultus ipse & res nouæ satis placebant. Romani milites perculsi improuiso metu, incerti, ignariq́. quid potissimum facerent, trepidare: arcem oppidi, vbi signa & scuta erãt, præsidium hostium, & portæ ante clausæ fugam prohibebant. Ad hoc mulieres, pueriq́. pro tectis ędificiorum saxa, & alia, quę locus præbebat, certatim mittere. Ita neque caueri anceps malum, neque à fortissimis infirmissimo generi resisti posse. Iuxta boni, maliq́ue, strenui, & imbelles multi obtruncari. In ea tanta asperitate sæuissimis Numidis, & oppido vndiq; clauso, Turpilius præfectus vnus ex omnibus Italicis intactus profugit. Id misericordia ne hospitis, an pactione, an casu ita euenerit, parum comperimus: nisi quod illi in tãto malo turpis vita, integra fama potior fuit, improbus, intestabilisq́. videtur. Metellus postquam de rebus Vaccæ actis comperit: paulisper mœstus e conspectu abijt. Deinde vbi ira, & ægritudo permista sunt: cum maxima cura vltum ire iniurias festinat. Legionem cum qua hyemabat, & quamplurimos potest Numidas equites, pariter cum occasu solis expeditos educit. Et postera die circiter horam tertiam peruenit in quandam planiciem, locis paulò superioribus circumuentam. ibi milites fessos itineris magnitudine, & iam abnuẽtes omnia edocet oppidum Vaccã non amplius mille passuum abesse: decere illos reliquum laborẽ æquo animo pati: dum pro ciuibus suis viris fortissimis atq; miserrimis pœnas caperent. præterea prædam benigne ostẽtat. Sic animis eorum arrectis, equites in primo latere: pedites quàm arctissime pergere, & signa occultare iubet.

SOLDVA INTERIM) Nunc Salustius reddit ad propositum, vt ostendat quid fecerit Iugurtha, postquam decreuit renouare bellum. Nam quasi digresionem fecit ad ostendendum, quibus causis, & qua ratione Marius ad consulatum prouectus est. Ordo est. Interim Iugurtha, parare pro parabat omnia cum magna cura, postquam incepit bellum omissa deditione. [Omissa deditione) Sicuti visum est, Iugurtha facere statuerat deditionem, postea pœnituit eum atque ita deditione omissa, bellum renouare decreuit. [Cogere).i. congregabat ciuitates. [Affectare) Pro affectabat.i. solicitabat, vehementer afficiebat. [Formidine, aut ostentando præmia) Dicimus ego te afficio formidine.i. tibi metum & formidinem incutio. Dicit ergo & metu & præmijs tentabat & solicitabat eas ciuitates, quæ ab se ad Metellum defecerant, vt rursus a Metello ad se deficerent, & redirent. [Commercari).s. pecunia. [Seruitia).i. seruos & in præsidijs, milites, qui erant in custodia ciuitatum pecunia corrumpere tentabat. [Igitur) Dicit, quomodo Vaccenses defecerunt ad Iugurtham interfecto præsidio Romanorum. Ordo est. Igitur Vaccenses principes ciuitatis fatigati supplicijs regis, neque alienati, antea voluntate coniurant inter se Vaccenses, dico, quos Metellus imposuerat præsidio in initio Iugurtha pacificãte. [Quo,) Id est ad quem locum. Nam hoc relatiuum refertur non ad personam, sed ad locum Vaccensium. [Fatigati regis supplicijs,) Id est supplicationibus, & precibus regis, quia Iugurtha sæpe rogauerat Vaccenses, vt deficerent ad se. [Neque antea voluntate alienati) Dicit causam quare Vaccenses, tam facile defecerũt ad Iugurtham, duæ fuerunt causæ. Et quia rex eos precibus fatigabat, & quia sponte defecerant ab ipso Iugurtha ad Metellũ. Sed Metellus dolose ibi præsidium imposuerat, vt supra visum est, & ideo facile fidem mutauerant. [Nam vulgus vti plerunque solet) Dico quod principes coniurauerunt, quia vulgus, & multitudo infima non coniurauit, vtpote magis bellum quam pacem appetẽs. [Nouarum rerum).i. belli. [Quieti & ocio).i. paci. [Deinde compositis inter se rebus) Videlicet dato ordine, quomodo Romanos, qui erant in præsidio interficerent. [Cædem constituunt) i. interficere Romanos decreuerunt. [Cõstituunt).s. principes ciuitatis. [Sed vbi) Dicit Salust. quomodo Romanos interficerent. Dies erat festus celebratus per omnem Africam, eo die principes ciuitatis Vaccæ. Romanos, qui erant in præsidio, domos suas inuitant, alius centurionem, alius tribunum, alius præfectum inuitat, & eos omnes interficiunt, præter ipsum præfectũ. Deinde milites, qui per vrbem vagabantur inermes aggrediũtur. [Palantes).i. vagantes. [Quippe).i. vtpote. [Sine imperio).i. sine regimine. Ordo est. Postea aggrediuntur milites palantes, inermes, ac sine imperio, quippe in tali die, ac si diceret non est mirũ, si ipsi milites Rom. vagabantur, & erãt inermes, ac sine imperio, quia dies erat festus [Idem plebs facit) Sicut principes ciuitatis milites Rom. per vrbem vagantes aggrediebãtur, sic etiam plebs faciebat. [Pars).s. plebis. [Alij studio talium rerum) Pars plebis intelligebat consilium coniurationis principum, pars vero ignorabat. Ergo & qui intelligebant consilium, & qui non intelligebant, Romanos aggrediebantur. [Studio talium rerum) Non quia intelligebant consilium coniurationis, sed quia eiusmodi res nouæ eis placebant [Queis) Pro quibus. [Acta).i. ea, quę acta erant & tractata a principibus ciuitatis. [Consilium).i. coniurationis. [Ad arcem) Sic etiam hoc tempore fit, vt pręsidia in arcibus ciuitatum ponantur. [Præsidium hostium).i. Vaccensium, Romani enim extra vrbem fugere non poterant, & quia portæ ciuitatis erant clausæ, & quia Vaccenses præsidium in portis collocauerant contra Romanos, si forte fugere tentarent. [Ad hoc).i. praterea. [Pro tectis ędificiorum).i. ea domibus. [Et alia) Veluti, signa, tegulas. [Neque caueri).i. vitari.s. posse pro poterant Romani, qui fugiebant per ciuitatem, malum, quod inferebatur a mulieribus, & pueris de tectis euitare non poterant, nec etiam poterant resistere. [Infirmissimo generi).s. mulieribus & pueris. Forte & infirmum sunt contraria. [Posse) Pro poterant. [Iuxta,) Id est similiter & pariter. [Boni & mali).i. fortes, & ignaui, & hoc sequentia declarant. [In ea) Dicit Turpilium præfectum solum ex omnibus fugisse, id quamobrem eueuerit non satis constat. [Turpis vita integra fama potior fuit).i. carior. [Turpilius) Chariorem habuit turpem vitam quam integram famã, nam fugiendo salutem quæsiuit, sed famam perdidit, sed melius & laudabilius fuisset fortiter mori, integra fama, quam turpiter viuere, amissa fama. Nam famam amisit, quia suspicio fuit, illũ fuisse proditorem, vnde etiam accusatus, cum se purgare non potuisset, capitis damnatus est. [Misericordia hospitis) Qui eum ad conuiuium inuitauerat. [Improbus intestabilisque videtur) Salustius dicit hunc Turpilium improbum, intestabilemq́. fuisse, ea hoc quia suspicionem criminis purgare non potuit, sicut infra dicit. Improbus dr̃ malus, & moribus peruersus. Intestabilis dicitur, qui ita laborat infamia, vt ad testimonium faciendum non recipiatur, vnde secundum Nonium Marcellum, intestatus dicitur, cuius verbis fides non adhibetur. Dicit ergo Salust. hunc Turpilium non solum improbum, sed etiam intestabilem fuisse, hoc est valde sceleratum, & ita criminibus circumuentum, vt nec dignus esset, cuius verbis fides haberetur. [Videtur,) Scilicet fuisse. [Metellus) Dicit quid fecerit Metellus imperator, postquam

cognouit

cognouit Vaccam vrbem defecisse ad Iugurtham, interfecto præsidio Romanorum.[E conspectu abiit) .s. ne videri possit à militibus, latuit, donec mœstitia & dolor versus est in iram. [Cum qua hyemabat) Nam vt supra dixit, exercitum in hyberna deduxerat, quæ erat tempus hyemis, nam hyemare est tempus hyemis in hybernis transigere. [Numidas equites) Nam licet Romanus esset, tamen Numidas equites secum habebat. [Expeditos).i.sarcinis non impeditos, neque grauatos, sed ad rem gerendam paratos, & instructos, nam qñ vniuersus exercitus ad locum aliquem deducitur, iam pedites quam equites omnia, quę habent sarcinis cõposita secum portant, quæ postea deponunt cum castra locantur. Sed cum aliquam rem breui tempore gerendam ducunt, relictis sarcinis, expediti proficiscuntur, sicuti nunc. [Etiam abnuentes).i.recusantes. nam quia fessi erant, nolebant vlterius procedere. Tunc Metellus docuit eos, vrbem Vaccam non amplius mille passuum abesse, dicebatq. illis conuenire, vt sumerent vindictam ex hostibus, pro ciuibus Romanis interfectis. [Decere).i. conuenire. [Pro ciuibus) Qui interfecti fuerant in vrbe Vacca. [Pœnas caperent).i.exigerent. Pœnas exigere est punire & vlcisci, & vindictam facere. [Prædam ostendit) Quia Metellus militibus promisit, si vrbem caperent, se concessurum, vt illã diriperẽt.

MARL. LOCOS).s. opportunus. [Allicere) Inuitabat muneribus. [In præsidiis) In oppidis & arcibus. [Intactum) Inexpertũ. [Pacificante) Simulante pacem. [Antea alienati s.u.) Quia à Iugurtha non sponte sed coacti defecerant. [Sine imperio) Quia erant remissi a duce. [Talium rerum) .s. proditionis. [Comperimus) Certum habemus. [Improbus) Sceleratus. [Intestabilis) Omnibus inuisus. [Vltum) Vindicatum. [Benigne) Liberaliter. [Sic) Talibus pollicitationibus. [Occultare) Demittere.

LIVIVS DEINDE compositis inter se rebus) Manuscriptum, dein. Paulò post. Turpilium Syllanum in vetustis, Sullanum. antiquo illo scribendi more. Mox. [Eos omnes præter Turpilium. Legendum, eos omneis) Postea milites palanteis, inermei, quippe in tali die. Manuscripta duo, inermos. Nam mutari nonnunquam in hoc nomine inflexionem, haud ferè quisquã ignorat. Vtitur autẽ hac declinatione Tacitus sæpe velut.i. Qui semisomnos, inermos aut palanteis ceciderant pro inermes. &, Quem ignaũ inermumq. quamuis firmatus animo Centurio ægre cõfecit. [Quippe in tali die, & sine imperio) In vetustis, ac sine imperio. Tametsi hoc quidem sanè quàm leue, & nullius ferè momenti, nisi q melius sonat. Mox. [Idem plebs facit) Manuscriptũ, plebes. [Romani milites perculsi improuiso metu, incerti ignariq. quid potissimum facerent) vó Perculsi, non est in vlla manuscripto, nec in impressis vetustioribus. Sed nec sensus magnopere requirit. [Et portæ ante clausæ) Illa Et copula, non est in manuscriptis, ac rectius abest. [Pars edocti à nobilitate) Ibidem, ac nobilitate. Paulò post. [Iuxta boni malique, strenui & imbelles multi obtruncati) Nisi me cõiectura fallit, legendũ est, Inulti pro impune & q vlcisci hostes non possent. Sic idẽ est in Cat. visus, Cauete ne inulti animam amittatis. Iam Inulti esse legẽdum, ex quæ statim præcessere indicant, Neque caueri anceps malum, neq; à fortissimis infirmissimo generi resisti posse. Id nimirum erat, inultum obtruncari. Iam nõ multos obtruncatos, sed oẽs planè, ipsemet Sal. ostendit, cum Turpilium ait vnum ex omnibus Italicis profugisse intactum. Ex similitudine scripturę defluxit error. [Id misericordia ne hospitis, an pactione, an casu ita euenerit, parũ comperimus, nisi q illi in tãto malo turpis vita, integra fama potior fuit, improbus, intestabilisq. vĩ) Codex in pergamenis descriptus habet, Nisi quia illi in tanto malo &c. improbus intestabilisq. vĩ. vó Nisi, hic eodem modo accipitur, quo apud Terent. in Andria, Nescio, inquit, nisi deos mihi iratus fuisse satis scio, q illi auscultauerim. Sed & Cicero aliquoties in hunc ipsum modũ, velut in epistola, De re nihil possum iudicare; nisi illud mihi persuadeo, te talem virum nihil temere fecisse. pro, nisi q mihi persuadeo. vel, nisi quatenus &c. idem pro Sext. Roscio. Quid erat quod Capitoni primum nunciarit, nescio. nisi hoc video, Capitonem in his bonis esse socium. Sunt qui Nisi pro Sed positum, seu pro Veruntamen, in his atque similibus locis putent, in quibus est Linacer. id quod ne mihi quidem displicet, ac in exemplis supra positis probe quadrat. Cęterũ intestabilis hic idem significat, quod in illo ex 12. tabulis, Improbus intestabilisq. esto. Gellius eodem modo vtitur lib. 7. cap. 18. Qui ad Annibalem non redissent, vsq; adeo intestabiles inuisosq. fuisse, vt tædium vitæ ceperint, necemq. sibi consciuerint. Proprie vero Intestabilis est, qui nec testimonium dicere, nec aut testamentum facere, aut è testamento consequi aliquid potest. In de metaphoricẽs pro tetro, detestabiliq., & execrando ponitur. Plin. xxx. de magica loquẽs, Proinde ita persuasum sit, inquit, eam intestabilem, irritam, inanem esse. Horatius, Intestabilis & sacer esto. [Metellus vbi postquam de rebus Vaccæ actis comperit. In manuscriptis ceterisq. vetustioribus non est, Vbi, sed tantum postquam. Quod si priorã lectionem recipis, abundat forsan altera harum particularum vt in illo, post deinde, apud Terent. in Andria, ena simul in Heautõtimorumenon, misere nimis. in Adelphis, in Phormione, ferè plerunque. Quid si ea glossa irrepsit vó Postquam, quod aliquis forsan supra scripserit, explicare volens quid significaret Vbi, Nam istis glossis mendosiores sunt antiqui codices facti. Mox. [Paulisper mœstus è conspectu abiit) Codex Fabricianus, abit. tempore præsenti. [Pedites quàm artissime pergere, & signa occultare iubet) Manuscripta, quàm artissime ire, quomodo est in ceteris item vetustioribus. Incuria quadam typographi hoc mendum irrepsit. propterea quòd in proximo versu Pergere sequitur.

SEDITIOSVM ac discordiosum) Discordiosum, rarum apud auctores vocabulum, sed bona analogia dictum, vt quidam putant. Ego suspectum habeo, nisi sit à vetere aliquo. [Trepidare arcem oppidi) Hic locus varie legitur, & ni fallor, etiã corrupte. Ex Aldini codicis lectione nullus sensus est. Gothi codex ita habebat, Trepidare arcem oppidi, vbi signa & scuta erant) hic quidam adscripserat, Petere) præsidium hostium, portæ antea clausę fugam prohibebant. Ego in alio quodam codice hanc reperi lectionem, Trepidare, ad arcem oppidi, vbi signa & scuta erant, pręsidium hostium, & portæ ante clausæ fugam prohibebant. Hoc sensu, Milites Romanos trepidabant, quia hostium præsidiũ prohibebat fugã ad arcem, sed portę clausæ oẽm fugam prohibebãt, vt zeugma à fine cum syllepsi numerorũ. Paulò post eidendũ, Strenui & imbelles multi obtruncati, Nõ Inulti trissyllabon potius, quàm multi trissyllabon legendum, quod sæpe puncti omissione in tertia vocali latinorum accidit, quemadmodum superius alicubi admonuimus. [Improbus intestabilisq. vĩ) Badius Instabilis legisse vĩ, non rectè mea quidem snia. Solus instabilem exponit valde sceleratum. Acron in tertiã Horatij Sat. lib. 2. Sermonũ vbi de Seruij Oppidij testamento fit mentio, ita ait, Intestabiles appellabantur, quorũ testimonium non valebat. Porphyrio aũt, Antiqui eos, inqt quos in testimonium dimitti nolebant, intestabileis vocabãt. Badius eo in loco Horatij, exponit Intestabilis.i. testamenti expers, quod propius vero puto. Hoc aũt Salustij in loco Peroti expositio accipi potest, qui Intestabilis pro Detestabilis positum putat, ad hoc Gellium citans auctorem, qui eadem significatione vsurpauerit. Continuo post, Metellus postq̃ de rebus Vaccæ, Aldinus codex habet, Metellus vbi postq̃, sed alterũ abundat, hoc saltem loco. [Vaccam non amplius mille passuum abesse) Mirum vero, si non amplius mille passuũ aberant Romani, Vaccenses non resciuisse. Ego numerũ autem millia desiderari valde vereor, vt duo, vel tria. Badius adijcit, mille esse ablatiui casus, quod mihi non vĩ, substantiuum tñ esse necesse est, si quidẽ lectio bene habet. Sed idem Badius paulò post, Ciues per Conciues exponit, quasi quisq̃ veterum conciuis dixerit, cum Cicero, Salustius, ac veteres omnes perpetuo Ciues protulerint, nunquã Conciues. Vallæ temporibus esse natum. Illud etiam quod ibidem auctor ait, Equites in primo latere planè non intelligo. Badius autem exponit latere, quia ex transuerso agebatur agmen.

INTERIM).i. interea dum Marius talia ageret, Iugurtha postq̃ incipit.s. de nouo bellum (deditione, quã consilio Bomilcaris instituerat facere, omissa) parare.i. parabat vna cum magna cura.i. accuratione, festinare .i. festinabat, cogere .i. cogebat, hoc est in vnũ compellebat, & congregabat exercitũ. affectare.i. affectabat.s. attrahere ad se, aut allectare.i. frequẽter alliciebat nisi sit vehementer sollicitabat ciuitates quæ defecerant ab se.i. quæ factione sua deserta ad Metellum perfugerant, aut formidine.s. minas faciẽdo debilibus, aut ostentãdo premia.s. fortibus, & cõmunire.i. simul muniebat suos.i. proprios locos) alijs hñt circumuenire suos, sed nõ est opus conuenire suos) & reficere.i. reficiebat arma, tela, & alia quæ amiserat spe pacis.s. per deditionem hũdæ, aut cõmercari.i. simul mercabat, ex allicere.i. alliciebat ad se seruitia.i. seruos Romanorum pollicendo eis libertatẽ, & pręmia, & tentare.i. tentabat & sollicitabat ad proditionem faciendã eos, ipsos.s. milites Romanos qui erant in pñdijs.i. custodijs vibiũ à Romanis tentis rom. & pati.i. patiebatur prorsus, nihil intactum sup. esse, neque quietũ, & agitare.i. agitabat simul cuncta. Igitur, q.d. vt effectũ conatiunum ostendam, Vaccenses quo.i. ad quos. Metellus imposuerat præsidiũ in initio & hoc Iugurtha pacificãte.i. vt primũ Iugurtha deditionẽ factitaret. fatigati supplicijs.i. supplicationibus regis, neq; alienati.s. ab eo, antea volũtate sua, id est fauore, principes ciuitatis coniurãt inter se de occidendis GLAR. ASCEN.

Rom. (Nam vulgus vti solet plerunque & maxime Numidarum ingenio mobili.i. quod habet ingenium mobile, existens seditiosum & discordiosum, erat cupidum nouarũ rerum & aduersum.i. inimicum ocio & quieti) Deinde principes ciuitatis rebus cõpositis.i. conuenttis inter se, constituunt.s. cædem perpetrandam, in diẽ tertium.s. proxime subsecuturum q.i. q acs.i. dies tertius, existens festus & celebratus per oẽm Africam ostendebat magis ludum & lasciuiam q̃ formidinem, sicut & nunc ferè visimus. Sed vbi tempus .s. constitutum aut opportunitas fuit, ipsi principes coniurati inuitant in domum suam, cẽturiones, tribunos militares & ipsum præfectũ oppidi Titum Turpilium Silla noie alius alium.i. diuersi diuersos & obtrũcat eos omnis præter Turpiliũ inter epulas.i. inter epulandum. [Postea aggrediũtur milites palantes.i. diuagantes per oppidum inermes, quippe.i. vtpote, in tali die .s. festiuo, ac sine imperio quia præfecti in conuiuijs erant atque ita fieri solet domini vbi absunt. [Plebs facit idẽ).i. occidit hospites & obuios pars.i. ipsi partim, edocti a nobilitate.i. nobilibus, alij inciati studio talium rerum q s .i. quibus ignorantibus actũ & consilium.i. quid ageretur à pceribus aut cur ipse tumultus & res nouæ hoc est innouationes imperij & status ciuitatis placebãt satis.s. pro se. [Romani mil.) Prosequitur internicionẽ Rom. militũ ad vnum videlicet Turpilium qui parũ superuictitus turpiter elapsus est. Vnde dicit Romani milites incerti & ignari quid facerent potissimum, trepidare.i. trepidabant, improuiso metu.i. ex metu de improuiso orto. Causam trepidationis addit, quia præsidium hostium prohibebat sup. redire ad arcem oppidi vbi erant signa.i. vexilla & scuta Romana, quia præsidiũ ferè in arcibus.i. fortissimis castris constituitur, & portę clausæ.s. à Numidis, ante.i. q̃ Romani ad eas perfugerent, prohibebant fugam. [Ad hoc).i. insuper mulieres & pueri mittere.i. mittebant pro tectis.i. ante tectum ædium suarum, quasi desuper, certatim.i. maximo conatu, vt qui certatim aliquid faciunt, saxa & alia vt tegulas aut faces & cineres) vt Æn. 1. Iamq. faces & saxa volant furor arma ministrat) quæ locis præbebat.i. quidquid primũ inuenerãt. [Ita).i. & sic neque malũ anceps.i. formidolosum quia incertum quo vitetur posse.i. poterat, caueri.i. vitari, neque posse.i. poterat resisti gñi infirmissimo.s. mulieribus & pueris, à fortissimis.s. viris Rom. quia boni & mali, strenui & imbecilles obtruncati sunt iuxta.i. pariformiter sine discrimine, multi.i. magno numero, nisi sit legendũ inulti, & hoc Numidis existentibus sæuissimis .i. immanissimis. [In ea tanta asperitate) i. atrocitate facti, & oppido clauso vndique. Aut sic potius vt sit distinctio. Turpilius.i. præfectus vrbis, prufugit in ea tãta asperitate Numidis existẽtibus sæuissimis & oppido clauso vndiq; vnus .i. solus intactus. [Et nos parum cõperimus ne).i. an id.s. q solus prufugit euenerit misericordia hoc est per misericordiã hospitis, q a vero simile est à principe ciuitatis susceptum, an pactione, hoc est quod pactum fecerit cum eis, quod vero simile non est, quia sic non profugisset, an euenerit casu, quia potuit vnus elabi sicut de Ænea & Antenore dubitat Liuius in principio operis sui quõ elapsi sint Troia capta, nisi hoc est id solum compertimus, aut compertum habemus, quòd Turpilius, vt improbus.i. improbandus & instabilis hoc est inconstanti animo, q.i. quia vita turpis hoc est infamis, in tanto malo .i. pp istum malum, quo negligentia sua totum præsidium cũ oppido amiserat fuit illi potior hoc est optatior, fama integra.i. quam seruare famam integram si vna cum suis fortiter occubuisset. [Metellus) Ostendit euidenti exemplo q̃ breui momento sæpe mortales perfidia aut alia iniquitate sua gaudeant, qñ quidem Vaccenses biduo quam Romanos occiderant capti occisiq; oẽs sunt & oppidum prædæ expositum. vnde dicit. [Metellus).s. imperator postq̃ comperit.i. cognouit oẽm rem de rebus actis Vaccæ.i. in eo oppido, vbi tam dixit oẽs Rom. qui in præsidio fuerãt dolo occisos, maestus abijt paulisper .i. per parum tpis è conspectu.s. nunciantium & assistentium ne aut lacrymas, aut aliud signum animo virili indignum ostenderet. Deinde vbi ira & ægritudo .i. molestia & indignatio animi sunt permixta (vbi duobus fœmininis, quia inania sunt neutrum apponit) festinat cum magna cura ire vltum iniurias.s. à vaccensibus illatas. Educit legionem.s. Rom. cum qua hyemabat, hoc est hyemem transigebat, & quã .i. quacum potest plurimos equites Numidas pariter, hoc est simul, cum occasu solis & noctu proficisceretur, expeditos .i. leuiter armatos. Et peruenit die postera.i. sequenti (vbi dies pro tpe certo etiam fœmininum est, vt Æn. v. Postera cum primo stellas oriente fugarat clara dies. Valla autem vult sic masculinum esse, cuiusmodi etiam frequentius reperitur) circiter hora tertia.s. diei at prima hora sit orto iam sole, sicut ferè post occasum solis primam horam constituunt Itali, in quandam planiciem circunuentam.i. clausam locis superioribus.i. altioribus paulò.i. modico. Ibi.i. in eo conuallio, docet milites fessos magnitudine itineris.s. factis, & iam abnuẽtes .i. recusantes audire concionẽ quã de maiore labore suspicabãtur, docet dico oĩa, videlicet, oppidũ Vaccã.i. noie, abesse non amplius mille passuũ, vbi mille ablatiue singularis numeri est. decere.i. q deceret ipsos sup. pati reliquũ laburẽ æquo aio, dum.i. dũmodo caperet pœnas pro ciuibus suis.i. quorũ ipse imperator fuerat (si esset caperent, diceretur pro cõciuibus. non .n. erant militum ciues, sed conciues, non istiũ oium, sed istiũ Rom.) viris fortissimis atque miserrimis.i. miserrime occisis. [Præterea ostentat eis benigne) .i. comiter prædam.s. paratam, & animis eorum arrectis sic.s. ira & cupiditate, iubet ire .i. progredi in primo latere quia ex transuerso agebatur agmen & iubet pedites ire q̃ artissime.i. densissime à latere equitũ vt non viderentur Vaccensibus, & occultare signa .i. vexilla sua.

VAccenses vbi animaduertere ad se vorsum exercitũ pergere: primo, vti res erat, Metellũ esse rati, portas clausere. Deinde vbi neq; agros vastari, & eos, qui primi aderãt Numidas equites vident, rursum Iugurthã arbitrati, cum magno gaudio obuij procedunt. Equites, peditesq. repẽte signo dato, alij vulgum effusum oppido cædere, alij ad portas festinare, pars turres capere: ira atq; prędæ spes amplius, quàm lassitudo posse. Ita Vaccẽses biduũ modo ex perfidia lętati. Ciuitas magna atq; opulenta pœnæ cũcta, aut prædæ fuit. Turpilius, quem p̃fectum oppidi vnũ ex omnibus profugisse supra ostendimus, iussus à Metello causam dicere, postquam sese parũ expurgat: cõdemnatus verberatusque, pœnas capite soluit. Nam is ciuis ex * Collatia erat. Per idẽ tempus Bomilcar, cuius impulsu Iugurtha deditionem, quam metu deseruit, incœperat: suspectus regi, & ipse eũ suspiciens, nouas res cupere: ad perniciẽ eius dolum quærere, die, noctuq. fatigare animũ. Denique omnia tentando, socium sibi adiungit Nabdalsam hoiem nobilem, * magnis opéribus clarũ, acceptumq. popularibus suis: qui plerunque exercitũ ductare seorsum ab rege, & oẽs res exequi solitus erat, quæ Iugurthæ fesso, aut maioribus astricto superauerãt, ex quo illi gloria, opesq; inuentę. Igitur vtriusq; consilio dies insidijs statuitur, cetera vti res posceret: ex tpe parare placuit. Nabdalsa ad exercitũ profectus est, quẽ inter hyberna Rom. iussus habebat: ne ager inultis hostib9 vastaretur. Is postquã magnitudine facinoris perculsus, ad tempus non venit, metusq. rem impediebat, Bomilcar simul cupidus incepta patrãdi, & timore socij anxius, ne omisso vetere cõsilio nouum quæreret: literas ad eũ per homines fideleis mittit, in quis mollitiẽ, socordiamq. viri accusare, testari deos per quos iurasset: monere ne p̃mia Metelli in pestẽ conuerteret: Iugurthę exitiũ adesse, ceterũ sua ne, an Metelli virtute periret, id modo agitari. proinde reputaret * animo suo præmia, an cruciatũ mallet. Sed cum hæ literæ allatæ sunt: forte Nabdalsa exercito corpore fessus, in lecto quiescebat. vbi cognitis Bomilcaris verbis, primo cura, deinde vti ægrum animũ solet, somnus cœpit. Erat ei Numida quidam negociorũ curator, fidus, acceptusque, & omnium cõsiliorum nisi nouissimi particeps. Qui postquam allatas literas audiuit: ex cõsuetudine ratus opera, aut ingenio suo opus esse, in tabernaculum introiuit: dormiente illo epistolam super caput in puluino temere positam sumit: ac perlegit. Deinde propere cognitis insidijs, ad regem pergit. Nabdalsa paulò post experrectus, vbi neque epistolam reperit: & rem omnem vti acta erat ex * perfugis cognouit: primo indicem persequi conatus, postquam id frustra fuit, Iugurthã

u Latio.

* magnis opibus, clarum.

* cũ animo suo

* seruis

placandi

placandi gratia accedit: dicit quæ ipse parauisset facere, perfidia clientis sui præuenta: lacrymans obtestatur per amicitiam, perque sua antea fideliter acta, ne super tali scelere suspectum sese haberet.

SALVST. NVMIDAS equitas) Ecce quo decepti sunt Vaccenses, nã quia viderunt equites Numidas arbitrati sunt Iugurthã esse. Et ideo oẽs ex vrbe obuiam processerunt. [Equites pedites q.).s. Romanorum. [Ira atque prædæ spes amplius quam lassitudo posse) Pro poterat. Romani pp magnitudinem itineris lassi & fessi erant. Sed tanta erat ira & spes prædæ, vt lassitudinẽ vincerent. [Ita) Hoc modo, inquit, vrbe Romanis capta, Vaccenses per duos dies tantummodo læti sunt ex perfidia sua, qua ad Iugurtham defecerãt, interfecto præsidio Romanorum. [Atque Pœnę, prędę fuit) Quia vrbes direpta est, & ciues interfecti sunt. [Prædæ) Propter direptionem rerum omnium. [Turpilius) Dicit quem euentum habuerit Turpilius præfectus, qui solus ex vrbe Vacca profugerat illæsus. hic accusatus est apud Metellum imperatorem, veluti qui præsidium Romanorum hostibus prodidisset. cuius rei magna erat coniectura, q̃ oppido vndique clauso, solus ex omnibus intactus profugit. Metellus iussit, vt se defenderet. Sed cum defensio eius non satis probaretur, damnatus & verberatus, capite pœnas soluit. [Nam is ciuis ex Latio erat) Lex Porcia vetabat ciuem Romanum interfici, sed in exiliũ mitti iubebat. Nunc ergo dicit, ideo Turpilius damnatus interfectus est, quia non erat ciuis Romanus, sed ciuis ex Latio. [Per idem tempus) Nunc transit ad aliam rem narrandam, quæ tamẽ ad propositum belli Iugurthini pertinet. Dicit enim Bomilcarẽ & Nabdalsam conspirasse in perniciem Iugurthæ, sed tamen cõsilium eorum frustra tractatum esse. Nam insidijs, quas parauerant, cognitis, Bomilcar, & multi alij interfecti sunt. Ordo est. Per idem tẽpus Bomilcar, impulsu cuius Iugurtha inceperat deditionẽ, quam deseruit metu suspectus regi, & ipse suspiciens eũ cupere res nouas, quęrere, pro quęrebat dolum ad perniciẽ eius. [Cuius impulsu) .i. hortatu. hoc supra dictum est, quia hortante Bomilcare, Iugurtha deditionem facere cœperat, sed postea eum pœnituit. [Ipse) Bomilcar. [Seorsum à rege) .i. sine Iugurtha, tan eus erat vir, vt Iugurtha ei exercitum committeret, & negocia, quæ ipse alijs rebus maioribus occupatis expedire non poterat, ei expedienda demandaret. [Astricto) .i. detento & occupato. [Illi) .s. Nabdalsæ. [Vtriusque) .s. Bomilcaris, & Nabdalsæ. [Nabdalsa) Iugurtha præfecerat exercitui suo Nabdalsam & iusserat ei, vt exercitum teneret inter hyberna Romanorũ, ne Romani per incursiones agrum Numidię vastarent. [Inter hyberna Romanorum) Erat enim tempus hyemis, quo tempore Romani in hybernis erant. Cum exercitus in hyberna deducitur per vicos, & castella, & loca distantia collocatur, ergo inter hæc loca Nabdalsa exercitum habebat, ne Romani, vt fit, crebris incursionibus agrũ Numidiæ vastarent. [Is) Ordo est. [Bomilcar simul) .i. & cupidus patrandi incœpta, & anxius timore socij, ne quæreret nouum cõsilium, omisso vetere, mittit literas ad eum per homines fideles. Postquam is .s. Nabdalsa perculsus magnitudine facinoris non venit ad tempus, & postquam metus impediebat rem. Sensus clarus est [Socij) .s. Nabdalsæ. [In quis) .i. in quibus literis. [Accusare) Hoc est reprehendebat, ne præmia Metelli in pestem conuerteret O Nabdalsa, vide ne præmia Metelli in perniciem mutes, nam Iugurtha, omnino finẽ vitæ habiturus est cito, aut per nos, aut per Metellum, si nos Iugurthã in manus Metelli dederimus, vel viuum vel mortuum præmia a Metello nobis promissa consequemur. Si autem Metellus, sine opera nostra Iugurtham cœperit, præmia in pestem conuertemus. Nam Metellus nos quoque interficiet. [Præmia Metelli) Vt supra visum est, Metellus ingentia præmia promisit Bomilcari, si Iugurthem sibi traderet, vel viuum vel mortuum. [Exitium) .i. finem & mortem. [Ceterum ne) .i. an. Ordo est. Ceterum .i. sed dicebat id modo .i. nunc agitari. videlicer, ne .i. an periret virtute sua, an periret virtute Metelli. Iugurtha omnino periturus est. nunc id agitur, vtrum virtute nostra pereat, an virtute Metel. si virtute nostra præmia à Metello promissa consequemur, si autem perierit virtute Metelli, cruciatum & mortem recipiemus. nunc igitur cogita, vtrum malis præmia, an mortem. [Erat enim) Nabdalsa ministrum quendam Numidam habebat fidum & gratum, qui omnia negocia eius curabat, & omnia eius consilia nouerat, præter hoc vltimum consilium coniurationis, hic, postquam literæ sunt allatæ, existimans opus esse Nabdalsæ opera sua, in tentorium introiuit. Et dormiente illo, epistolam allatam legit, statimq́., cognitis insidijs, ad Iugurtham pergit. [Nisi nouissimi) .i. consilij coniurationis contra Iugurtham. [In tabernaculum) Hoc est in tẽtorium. [Puluino) Puluinus dr̃ ceruical, super quo sternitur caput dormientis, à pluma dictus quasi pluminus. [Temere) Hoc est fortuito. Nam temere secũdum Seruium hic significat sine causa. vt Virg. Haud temere est, conclamat ab aggere volens. temere significat fortuito, vt hoc loco, signif. ac aliquando male, aliquãdo improuide. [Somni) Capit. [Indicem) Videlicet ministrum, qui ei abstulerat epistolam. Index proprie dicitur, qui sceleris, cuius ipse est conscius, latebras indicat. Dicit, quæ ipse facere parauisset, perfidia clientis sui præuentæ esse, hoc est dicit, quemadmodum decreuerat detegere proditionem. O rex ego facturus erem, id quod fecit minister, & cliens meus. Nam epistolam mihi a Bomilcare missam eruditionem continentem, ad te deferre decreuerem, & totam proditionem aperire, sed perfidia clientis mei præuenit me, nam prior ipse eam epistolam ad te detulit. [Perfidia clientis) Cliens & patronus correlatiua sunt, sicut seruus & dominus, pater & filius. Nam cliens, dicitur, qui sub alterius patrocinio est, & dicitur cliens, quasi colens patronum, hoc est obseruans & custodiens, cliens qui defenditur, patronus qui defendit. Sed clientem hoc loco accipit pro ministro.

LASSITVDO) Defatigatio. [Causam dicere) Defendere ipsum. [Parum) Negligentius se excusat. [Et ipse) .s. Bomilcar. [Suspiciens) Videns eum .s. Iugurtham suspectum. [Fatigare animum) Cogitando quomodo regem perderet. [Clarum) Famigeratum. [Acceptum) Gratum. [Omnes res) Negocia regni. [Ex quo) Ex quibus commissionibus. [Ad tempus) Ad diem statutam. [Agitari) Tractari. [Reputaret) Volueret. [Exercitato) Defatigato. [Cognitis) Lectis [Aegrum) Solicitum & varijs curis oppressum. [Id frustra fuit) Non potuit eum assequi. MARL.

VACCENSES vbi animaduertere, ad se versum exercitũ pergere) Manuscripta duo, ad se versum. quod, vt antiquarius, magis conuenit. Nec secus exemplar Bebliense. [Ciuitas magna atque opulenta, pœnæ cunctæ aut prædæ fuit) Manuscripta, ciuitas magna atque opulens. quæ vox frequens veteribus erat. Vtitur ea Politianus in Commodo Herodiani, Sollicitum se aiebat esse, ne quis opulens ex nobilitate domum occuparet principis. Nec aliter est in Beroaldino. [Hominem nobilem, magnis operibus clarum) In manuscriptis omnibus est, opibus. [Qui plerunque seorsum ab rege exercitum ductare, & omnes res exequi solitus erat) Hæc verborum collocatio seriesq́. est in manuscriptis & impressis vetustioribus. Mox. [Quæ Iugurthæ fesso, aut maioribus astricto superauerant) In vetustis quibusdam, superarant, sed perperam. Irrepsit autem ex glossa. Nam & A. Gellius priorem lectionem .i. libro citat. Est autem superare hoc loco reliquum esse & restare. vt sit sensus, Nabdalsam ea exequi solitũ quibus ipse Iugurtha propter occupationes vacare non posset. In hoc significatu Cicero identidem vtitur. [Cetera, vti res posceret, ex tempore parari placuit) Est in quibusdam, pro tempore. i. prout ipsum tempus moneret, vel vtcunque occasio ferret. Prior lectio mihi verior esse videtur. Gymnicus perperam, parare, cum in ceteris ferè parari sit. [Nabdalsa ad exercitum profectus est) vẽ Est, non reperi vspiam in ullo manuscripto. [Is postquam magnitudine facinoris perculsus, ad tempus non venit) Manuscripta, percussus, quomodo & Florentinum. Verum eodem sensu. nam Cicero vtroque vtitur ad hunc modum. Ad tempus, pro ad diem constitutum. [Bomilcar simul cupidus incepta patrandi, & timore socij anxius) In manuscriptis omnibus est, cupidinibus. non, cupidus. rectè ne an perperam, aliorum esto iudicium. Paulò post. [Iugurthæ exitium adesse) In vetustis est, exitium. quomodo nimirũ & sensus ipse postulat. pro eo quod est, interitum ac perniciem. Mox. [Proinde reputaret animo suo, præmia an cruciatum mallet) Manuscripta, reputaret cum animo suo. idq́. rectius. Nam eodem modo & Florentinum habet & Beroaldinum. [Sed cum hæ literæ allatæ sunt) vẽ Sunt non habent codices in membrana descripti, nec ex impressis quidam. Mox. [Forte Nabdalsa exercitato corpore fessus, in lecto quiescebat) Manuscripta, exercito corpore. quomodo & Beroaldinum habet, & Nonius Marcellus alicubi citat. [Et ex consuetudine ratus) vẽ, in manuscripto quodam non est. nec id sensus magnopere requirit. [Dormiente illo, epistolam super caput in puluino temere positam sumit ac perlegit) Sic in manuscripto quoque. Ceterum in plerisque est, puluinari, perperã vt ego opinor. Cicero certe in hoc significatu ferè priore vtitur. posteriore haud temere vnquam, quod sciam. Nam magis puluinaria Deorum dicere solet, velut, Ad omnia puluinaria supplicatio decreta est. Rursus Qui puluinaribus Bonæ deæ stuprum intulit. &, Qui RIVIVS

sacerdotem ab ipsis arit puluinaribusq. detraxisti. Sic & alias. Contra, puluinos poscere, apud eundem & Lectica in qua erat puluinus Melitensi rosa fartus. Q. Curtius 3. Epistolamq. sigillo anuli sui impressam puluino cui incubebat subiecit. Mu a. [Deinde propere cognitis insidijs) Legendum, dein. [Nabdalsa paulò post experrectus) In Fabriciano atq; alijs vetustis, post paulò. Id Salustianum magis est. Similis error postea, vbi ait, Sæpe in fuga, ac post paulò in armis spem habere. nam perperam est in recentioribus, paulò post. Quanquam quod ad sensum quidem attinet, nihil admodum refert. verum legas. Eundem ad modum Cicero, post aliquanto dicere solet.

GLAR. NAM is ciuis ex Latio erat) Aldinus codex Collatia habet, quæ lectio vereor videtur. Erat igitur Collatinus ciuis, non Romanus, alioqui lex Porcia vetuisset eum mori. Verum de ea lege, in quibus seruanda, & quibus non, multa dicenda erat, si huius nostri negocij ea esset materia. [Suspectus regi, & ipse eum suspiciens) idem Badius exponit suspiciens.i. clam eius conatus inspiciens. At ego relatiue, de eodem tamen Bomilcare dictum intelligo. Bomilcar erat suspectus regi, & ipse eum suspiciens.i. in suspicione habens, quippe de cuius erga se fide dubitabat. Vterque igitur alteri suspectus erat, vt vulgo loquimur. Paulò post: Magnis operibus clarum. Quidam Opibus legũt. Nam non ita multo post legitur: Ex quo illi gloria, opesq. inuētæ. Sed nihil mutē.

ASCEN. VACCENSES vbi animaduertere) .i. animaduerterunt exercitum pergere ad se versum, tum primo, vti res erat, Metellũ esse.s. qui adueniret, clausere portas, deinde vbi vidēt neq; agros vastari & eos qui aderant primi, esse Numidas equites, arbitrati sursum, Iugur. sup. esse, procedũt obuiam sup. ei, cum magno gaudio [Equites).s. Metelli, & pedites signo dato alij cædere).i. occidebant repente vulgum effusum oppido.s. Vacca. alij festinare .i. festinabant ad portas. pars.i. ipsi partim, capere.i. inuadebant, turres.s. murorum. [Et ita ira de occisis Romanis & spes prædæ) .s. obtinendæ, posse.i. poterant plusquam lassitudo.s ex magnitudine itineris contracta. [Et ita Vaccenses lætati sup.) Sunt modo.i. solum modo, biduum .i. spacium duorum dierum, ex perfidia, id est post perfidiam aut propter perfidiam. [Quia ciuitas magna atque opulenta fuit cuncta,) Id est simul tota, pœnæ, id est ad pœnam exposita quia omnes occidebantur ab iratis & sanguinem suorum vlciscentibus, & prædæ cuius fuerant cupidi. Dicit autem ciuitas quia oppidum quidem vallatum est, sed non dedit pœnas sanguinis vt ciuitas, quæ est ciuium collectio. Turpilius, scilicet Titus Sillanus, quem ex ante diem præfectum oppidi, scilicet vaccæ constitutum a Metello, nos ostendimus supra, profugisse.i. euasisse per fugam, vnum .i. solum, ex omnibus .i. Romanis, iussus à Metello dicere causam, id est se purgare (sicut dicere diem .i. constituere diem ab accusatore) postquam expurgat se parum, quia non erat satis ad purgationem dicere quòd esset circumuentus dolo Numidarum, aut qui etiam ipse inuitatus fuerat à principe ciuitatis, quia præfectum vrbis presertim per præsidium in fide tenendæ, decet peruigilem esse & nemini credere, semperq. arcem tenere, dum ergo se parum expurgat, condemnatus.i. a prætore, & verberatus.i. cæsus flagellis priusquam occideretur, soluit pœnas capite .i. capitis obtruncatione. quod ideo permittebatur, nam is erat ciuis ex latio non ex vrbe, quem lex porcia vetabat ad supplicium posci, sed in exilium permittebat mitti. [Per id tempus) Prosequitur importunam præparationem Bomilcaris qua Iugurthę suspectus effectus est, quo cognito Nabdalsam sibi socium ad rem celerius perpetrandam asciuit. vnde dicit Bomilcar cuius impulsu Iugurtha inceperat deditionem .s. facere aut parare, quam deseruit .i. prætermisit non perfectam, metu .i. timore malæ conscientiæ, aut seruitutis perpetrandæ. suspectus regi.s. Iugurthæ, & suspiciens.i. clam eius conatus inspiciens, vtpote de cuius fide aut animo in se dubitabat, cupere, id est cupiebat & moliebatur per idem tempus quo superiora acta sunt, res nouas, id est nouam famam tradendi Iugurtham, & quærere.i. quærebat, dolum.i. deceptionem, ad perniciem.i. malum & interitum eius, scilicet Iugurthæ, & fatigare, id est fatigabat animum.s. suum cogitando varia, diu & noctu, id est per diem & noctem. sunt autem diu & noctu aduerbia, die & nocte nomina. denique tentando omnia, id est cum omnia tentasset nec conueniens ocius medium inuenisset, adiungit sibi socium videlicet Nabdalsam hominem, clarum .i. perspicuum & splendidum magnis opibus, & acceptum, id est tuendum & dilectum popularibus.i. familiaribus & fautoribus suis. Is, scilicet Nabdal. erat solitus ductare plerunque, id est serè aut vt plurimum, exercitum seorsum, id est separatim ab rege, scilicet Iugurtha. & exequi omnes res, quasi ex arbitrio, quæ, scilicet res supererant, id est restabant exequendæ, Iugurthæ fesso .i. fatigato, aut astricto .i. obligato & occupato strictim ac detento, maioribus .i. magis arduis negocijs. ex quo .i. ex qua executione gloria & opes inuentæ sup. sunt.i. partæ, illi.s. Nabdalsæ. [Igitur quia se socium exhibuit, dies statuitur consilio vtriusque, insidijs.i. ad insidias regi instruendas, & placuit.s. vtrique, cetera quæ præter diem ad insidias facerent, parari, id est disponi, pro tempore, id est opportunitate, vti, id est quemadmodum res posceret.i. exigeret. [Nabdalsa est profectus ad exercitum, quem.) Scilicet seorsum ductabat. tempore, quem habebat iussus, id est ex mandato Iugurthæ: Inter hyberna Romanorum.i. inter ea loca vbi Romani hiemabāt, ne ager, scilicet Numidicus vastaretur. multis.i. à frequentibus hostibus, aut potius ne inultis hostibus. quia si inulti fuissent multo amplius vastassent. [Is) .s. Nabdalsa perculsus, id est perplexus magnitudine facinoris, id est incœpti de insidijs regi parandis postquam non venit ad tempus, scilicet statutum, & metus impediebat rem: Bomilcar simul, id est pariter aut simul .i. tum cupidus patrandi .i. perficiendi incepta.s. de proditione Iugurthæ, &.i. tum, aut simul anxius timore.i. propter timorem socij .i. quem socium nouit habere, aut quem ipse de socio habebat, ne ipse omisso vetere consilio .s. de insidijs regi tendendis, quæreret nouum.i. consilium, videlicet de indicio faciendo, mittit ad eum per homines fideles literas, in quis, pro in quibus, accusare.i. accusabat, mollitiem, & socordiam.i. pusillanimitatem, viri.i. eius qui deberet esse vir.i. virili animo præditus, & testari.i. testabatur & testes citabat deos per quos iurasset .s. Nabdalsa, & monere.i. monebat, ne conuerteret præmia Metelli.i. quę Metellus proposuerat ei sponte, in pestem hoc est perniciem eius, & sup. dicebat excidium Iugurthę adesse.i. instare, ceterum hoc est, sed ne.i. an periret sua.s. vtriusque virtute, an virtute Metelli, id modo, hoc est solum, agitari.i. versari in controuersia. Proinde.i. & ideo, reputaret.i. consideraret animo suo, an mallet præmia .s. à Romanis ob traditionem Iugurthæ, an cruciatum propter persistentiam cum eo, qui erat hostis Romanis, sed haud dubie prope diem periturus. Sed cum literæ fuere allatæ.s. ad Nabdalsam, forte.i. à casu nam fortuitum erat quod tunc Nabdalsa fessus corpore exercitato .i. fatigato laboribus quiescebat in lecto, vbi .i. in quo lecto, cognitis verbis.s. scriptis, Bomilcaris, qui eam epistolam miserat, cura cœpit .i. inuasit & occupauit primo, animum ægrum.i. affectum molestia, deinde somnus .i. dormitatio, cœpit sup. eum vti hoc est quemadmodum solet. quia somnus omnia domat tandem. Quidnam Numida curator.i. vt dicunt solicitator negociorum.i. Nabdalsæ, erat ei fidus & acceptus.i. gratus & acceptabilis ei, particeps .i. consors & conscius omnium consiliorum.s. Nabdalsæ, nisi.i. præter eodem nouissimi .s. de prodendo Iugurt. Qui postquam audiuit literas ei allatas & ratus sup. fuit opus esse.s. Nabdalsæ opera sup. sua, aut inge. suo, ex consuetudine.i. secundum quod consueuerat introiuit tabernaculum .s. Nabdal.i. tentorium. [Sit dormiente illo).s. cum illi .s. Nabdal. dormiret, sumit.i. apprehendit nullo porrigente, ac pl. postquam sumpserat, epistolam.i. literas à Bom. ad Nab. missas positam temere .i. inconsiderate, super caput supp. eius in puluino (dicitur enim puluinar).i. capitis sustentaculo. Deinde pergit propere.i. festinanter ad regem.s. Iugur. insidijs s à Bom. & Nab. illi paratis cognitis. Nab. experrectus.i. per se è somno excitatus, paulò post, vbi neque reperit epistolam, & cognouit omnem rem vti erat acta.s. a Numida illo familiari, & Iugur. qui Bomil. ad supplicium saltem addixerat ex perfu.i. ex ijs qui id nunciaturi ad ipsum perfugerunt, conatus est primo persequi indicem.i. Numid. illum familiarem qui proditionem indicauerat regi. postquam id fuit fru. scilicet inceptum forte quia in contubernio regis iam erat, accedit Iugurtham gratia placandi .i. faciendi pacatum, dicit ea quæ ipse parauisset facere esse præuenta.i. prærepta, perfidia sui clientis hoe est familiaris, hoc est dicit quod constituerat literas Bomilcaris ad proditionem regis cohortantes regi indicare, sed quia somno erat correptus perfidus cliens eas præuenerat, qui ideo perfidus, quia in damnum patroni sui id fecerit cum nesciret quali animo ipse in regem esset. & obtestator lacrymans per amicitiam & per acta sua hoc est quæ egerat ante fideliter ne haberet se suspectum super tali scelere, hoc est de tali scelere, scilicet proditione.

AD ea rex aliter atque animo gerebat, placide respondit. Bomilcare, atque alijs multis, quos socios insidiarum cognouerat, interfectis, iram oppresserat: ne qua ex eo negocio seditio oriretur. Neque post id lo

cotum

corum Iugurthæ dies, aut nox vlla quieta fuit, neque loco, neque mortali cuiquam, aut tempori satis credere: ciues, hostesq. iuxta metuere: circunspectare omnia, & omni strepitu pauescere, alio atque alio loco sæpe contra decus regium nocte requiescere: interdum somno excitus, arreptis armis tumultum facere: ita formidine quasi vecordia exagitari. Igitur Metellus vbi de casu Bomilcaris & indicio patefacto ex perfugis cognouit, rursus tanquam ad integrum bellum cuncta parat, festinatq;. Marium fatigantē de profectione, simul & inuitum, & offensum sibi, parum idoneū ratus, domum dimittit. Et Romæ plebes literis, quæ de Metello ac Mario missæ erant, cognitis, volenti aio deambobus acceperant. Imperatori nobilitas, quæ antea decori fuerat, inuidiæ esse. At illi alteri gñis humilitas fauorem addiderat. Ceterum in vtroq; magis studia partium, quàm mala, aut bona sua moderantur. Præterea seditiosi magistratus vulgus exagitare Metellum oībus concionibus capitis arcessere, Marij virtutē in maius celebrare. Denique plebes sic est accensa, vti opifices omnes, agrestesque, quorum res, fidesq. in manibus sitæ erant, relictis operibus frequentarent Marium, & sua necessaria post illius honorem ducerent. Ita perculsa nobilitate, post multas tempestates nouo homini cōsulatus mandatur. & postea populus à tribuno plebis Tito Manlio Mantino rogatus, quem vellet cum Iugurtha bellum gerere, frequens Marium iussit. Sed paulò ante senatus Metello Numidiam decreuerat. Ea res frustra fuit.

SOLDVS IRAM oppresserat) Hoc est extinxerat, vel potius clauserat. [Credere) Hoc est confidebat. [Iuxta).i. similiter. Nam quos sibi magis charos erant, quousque magnis honoribus & operibus expleuerat, eos proditores erat expertus. [Contra decus regium) Quia in hoc loco humili & abiecta iacebat. [Vecordia) Hoc est insania. Nam qui nimium timet, somno frequenter tremens excitatur. [Igitur) Dicit quid fecerit Metellus postquam audiuit proditionem esse patefactam. [De casu) Quo esset interfectus. [Marium) Mario postulanti sæpius missionem concessit Metellus. [Et Romæ) Dicit quo plebs Romæ libenter accepit, & habuit grata, ea quæ scripta sunt de Metello & Mario a negociatoribus, & ab equitibus Rom. qui erant in Africa, ex quo factum est, vt cum Marius missione accepta, Romam venisset, statim consul crearetur. [Quæ de Metello ac Mario) Metellum criminabātur, & Marium laudabant, eumq. ad id bellum imperatorem poscebant. [Missæ erant).s. a negociatoribus, & equitibus Romanis, & a Gauda, & ab alijs, qui pacem desiderabant. [Imperatori) Nobilitas nocebat Metello, è contra ignobilitas proderat Mario. [Imperatori).s. Metello. [Nobilitas) Hoc loco non significat multitudinem nobilium, sed claritudinem generis, & familiæ. [Inuidiæ esse).i. erat ad inuidiam, propter nobilitatem Metello inuidebatur. [At illi alteri).s. Mario. [Generis humilitas).i. ignobilitas. [Fauorem addiderat).i. quia tota plebs pp similitudinem gñis fauebat Mario. [Ceterum in vtroque) Licet nobilitas gñis inuidiam Metello pepererit, ignobilitas Mario fauorem acquisiuerit, tñ plus valuerunt voluntates partium, q̃ bona, aut mala sua in vtroque. [Studia partium) Quia vtraque pars suos extollere cupiebat, plebs nouos homines [Nobilitas) Nobiles. [Quam bona aut mala sua) Quia non tam pp nobilitatem, aut virtutes, neque pp ignobilitatem, aut vitia, q̃ pp conditionem partium, vel Marius honore sublatus est, vel Metellus depressus. [Moderata sunt) Hoc est valuerunt. Moderari est imperio, ac potestate regere. [Præterea erat & alia res, quæ & Mario fauorem, & Metello inuidiam comparabat. Nam tribuni plebis in concionibus Metellum criminabantur, & illum reum capitis esse dicebant, è contra Marium miris laudibus extollebant. [Denique) Ciues egeni, & rusticani, atque opifices, qui nihil habebant, vnde viuerent, nisi ex opere manuum oēs ad Marium conueniebant, honorem illius chariorem habentes, q̃ sua necessaria [Seditiosi magistratus) Tribunos plebis, maxime intelligimus. [Vulgum) Et hic vulgus & hoc vulgus & dicimus. [Capitis arcessere).i. capitis accusabant, dicebant illum dignum esse, qui capitis damnaretur. [Vti opifices) Agrestesq. oēs. Plebs dr multitudo ignobilis, & populus minutus, vt opifices & ciues egeni. [Quorum res, fidesq. in manibus sitæ erant) Res in manibus eorum positæ erāt, qui nihil habebant, nisi id, quod manu quærebant, & opere lucrabantur. fides in manibus eorum posita erat, quia id quod promittebant, præstare non poterant, nisi opere, & labore manuum. Fides dē qñ hi id, quod dicitur, hoc est, quod promittimus exhibemus. [Frequentarent Marium) Hoc est frequentes ad Mariū conuenirent. [Ita) Hoc modo. [Post multas tempestates).i. post multa tpa, nam multa tempora transacta erant, ex quo nullus nouus homo consulatum erat adeptus. [Nouo homini).i. Mario ignobili. [Et postea populus) Marius omnia quæ volebat assecutus est. Nam & consul factus est. Et ei Numidia prouincia per populum est decreta, licet senatus eam antea Metello decreuisset. Sed pop. iussum plus valuit, quam senatus decretum. [Ea res frustra fuit) Quia id quod decreuerat senatus, nihil valuit.

SEDITIO) Quia potentissimus erat Nabdalsa. [Ex eo negocio) Si perderet Nabdalsam. [Post id) s. detecta coniuratione. [Neque loco) Quia nesciebat vbi esset tutus. [Fatigantem) Petentem commeatum. [Offensum) Quia excitauerat negociatores contra se. [Decori).i. ornamento. [Humilitas) Vilitas. qui non diuitijs sed virtute fidebat. [Quam mala aut bona) Quia nec vitiorum nec virtutis rationem habebant, sed partium fauentium. [In Maius).s. quàm erant. [In manibus) Quia victum quæritabant laboribus. [Frequentarent) Comitarentur. [Sua necessaria) Quotidianum victum. [Tempestates) Contentiones. [Frequens) Vno consensu. MARL.

BOMILCARE atque alijs multis) Manuscripta, alijsq. multis quomodo & vetustissimum quodque ex impressis [Interdum somno excitus, arreptis armis tumultum facere) vt Arrepta arma, codices in membrana descripti non habent, præter vnum Fabricianum, at ne is quidem, nisi in spatio quod versus dirimit, idq. alterius manu. [Ceterum in vtroque magis studia partium, quam mala aut bona sua moderantur) In manuscriptis est, quam bona aut mala sua moderata. quomodo in Beroaldino quoque. [Præterea seditiosi magistratus vulgus exagitare) Fabricianum exemplar, vulgum quomodo apud Nonium Sisenna, imperium concitas vulgum. Mox. [Marij virtutem in maius celebrare) Sic & manuscripta. In quibusdam tamen, immanius celebrare pro nimis prædicare, ac sua supra modum efferre & extollere laudibus. Nam immane non solum dicitur importunum & ferum, quomodo Cicero alicubi, Tetra & immanis belua, inq, sed etiam ingens ac nimium vt immania pecunia, apud eundem. Priorem tamen lectionem haud dum immutare ausim, propter nescio quem scrupulum. Sed & Liuius 4 ab V. C. In maius, vt fit, celebrantes inquit. Mox. [Denique plebs sic est accensa) Manuscripta, plebes. quomodo & antea est sæpe vsus. Nec aliter vetustissimum quodque ex impressis. Est, nullo in manuscripto, neq; in Beroaldino ipso [illegible]. [Itaque perculsa nobilitate) Legendum è manuscriptis & impressis vetustioribus, Ita. RIVIVS

IRAM oppresserat, ne qua ex eo negocio seditio oriretur) Quomodo iram oppresserat, ne qua ex eo negocio seditio oriretur, qui tot hoies interfecerat? an quia Nabdalsæ pepercit, quem dixit acceptum popularibus suis, & magnis opibus clarum? qđ videtur verisimile. alioqui hic locus vix intelligetur. [Ceterum in vtroque magis studia partium, q̃ mala aut bona sua moderantur) Moderari Ald. codex mutauit in Moderantur. Gothi codex habebat Moderata, cui & Badius, & Soldus adiecerunt verbum Sunt. Et Badius quidem exponit, Moderata sunt.i. gubernationē tenuerunt Soldus vero, Moderata sunt.i. valuerunt. Nam moderari, subdit, est imperio ad potestatem regere. Lector iudicet. Paulò post. L. Manlio Mancino. per c, non per t, legendum puto. GLAR.

REX).s. Iugurtha, respondit ad ea.s. verba, placide & ita aliter quam gerebat animo (hoc dissimularet, erat enim omnium simulator & dissimulator) Et causa est, quia oppresserat.i. frenauerat iram. Bomilcare interfecto, & alijs multis supp. interfectis quos cognouit socios insidiarum, & id sup. fecerat ne qua.i. ne aliqua seditio aut bellum supp. aliquod oriretur ex eo negocio hoc est ex criminatione Nabdalsæ [Neque post id Iugurthæ &c.) Commemorat vt Iugurthæ post compertam Bomilcaris proditionē necemq. eius nunquam deinceps quietus animus fuerit, vt omnia suspecta habuerit dicens. [Neque dies).i. tempestas diurna, neque nox vlla, fuit Iugurthæ post id s. quod dictum est, hoc est post responsum datum Nabdalsæ & necem Bomilcaris consociorumque eius, neque credere, id est credebat, hoc est confidebat satis loco, neque cuiquam mortali, hoc est homini, aut tempori, ASCEN.

pori, quia omnia habuit suspecta. [Metuere, hoc est metuebat inata).i. pariformiter & sine discrimine, ciues .s. suos quorum ipse princeps, & rea, & hostes hoc est Romanos. [Circunspectare).i. circũspectabat omnia & pauescere.i. pauescebat omni strepitu .s. facto. [Quiescere).i. quiescebat sæpe contra decus regium. alio atque alio loco .i. in diuersis locis regiæ maiestati minime idoneis. Et facere.i. faciebat intecdum tumultum.s. bellum, armis arreptis.i. postquam arripuerat arma, existens excitus .i. excitatus ea excussus somno. [Et ita agitati).i. agitabatur formidine quasi vecordia. hoc est furia & dementia quadã. [Igitur Metellus &c.) Reddit ad gesta Metelli dicens: Igitur Metellus vbi.i. postquam cognouit ex perfugis.i. his qui ex Iugurthinis ad se perfugerãt, quibus ferè ad insidias priusq̃ cogniti essent vtebantur, aut tunc cognorat cum iam primum perfugerent diffidentes rebus Iugurthinis de casu.i. occasu & morte Bomilcaris, & de indicio.s. proditionis regis promissæ patefacto.s. per familiarem Nabdalsę. parat rursus cuncta tanquam ad bellum integrum.i. ex integro resumendum & festinat.i. festinanter omnia facit. vnde dimisit.s. à se domum.i. Romam Marium.s. legatum, fatigantem.i. se assidue solicitantem, de profectione.i. vt possit Romam proficisci ad cõsulatum petendum. & simul ratus inuisum & offensum sibi, supp. fore deinceps parum idoneum .i. ad bellum fideliter gerendum. [Plebs).i. populus vulgaris, Romæ.i. quæ Romæ erat cognitis literis quæ fuerant, missæ de Metello ac Mario.i. de dissentione & factione eorum, acceperat, priusquam Marius aduenerat hæc .s. quæ dicta sunt violenti animo de ambobus.s. de Mario quod criminatus esset Metellum, & de Metello, q in crimen citaretur. [Et ita nobilitas quę fuit antea imperatori).s. Metello, decori.i. ad decus & honorẽ, esse sup. cœpit, aut esse pro erat illi inuidiæ.i. ad inuidiam. [At humilitas).i. abiectio & ignobilitas generis, addiderat ille alteri .s. Mario fauorem .s. popularem. præsertim plebeium. [Ceterum).i. sed, studia.i. fauores & conciones, partium, s. nobilium qui Metello fauebant, & plebeiorum qui Mario, moderata sunt hoc est gubernationem tenuerunt magis in vtroque .s. & Metello & Mario quam aut bona aut mala sua .i. quam aut virtutes, aut vitia ipsorum .i. plus potuerunt in eare studia & fauores quàm merita vtriusque. Præterea magistratus seditiosi, videlicet tribuni pleb. eagitabant.i. ea agitabant & solicitabant vulgum .i. plebem.s. ad seditionem mouendam in Metellum, & arcersere.i. arcessebant.i. citabant & expostulabant Metellum capitis.s. reatu, aut pœna, sup. in omnibus concionibus quas ad populum faciebant, & celebrare.i. celebrabant virtutem Marij, in maius. hoc est agendo eam & maiorem prædicando quam erat. Celebrare enim est celebrare facere. Celebre autem plus est quàm frequẽs, quia honorem illi addit, vt Valla latius docet. [Denique plebs sic est accensa. [Recitat quantum potuere inuestigationes factiosorum in plebeios, qui eos eo impulerunt vt derelictis etiam necessarijs opificijs Marium frequentarent. vnde dicit. [Denique).i. tandem per multas conciones cohortaria plebs.s. Romana, est sic.i. in tantum accensa.s. studio in Marium, vti.i. vt opifices .i. facientes opera vt vulgo dicunt mechanica vt sunt pelliparij .i. crepidarij, sutores &c. & oẽs agrestes.i. in agro degere soliti, quorum res.i. diuitiæ, & fides.i. credulitates passiuę, erant sitæ .i. positæ in manibus .i. in opere manuali, quia vt dicit Iuuen. Quantum quisque sua nummorum spectat in arca, Tantum habet & fidei &c. frequentarent .i. frequentes comitarentur Marium, relictis operis.i. laboribus & opificijs suis, & vt ducerent .i. haberent & reputarent sua necessaria.s. negocia, (q. d. cum Paulò, Qui non laborat non manducet) post honorem illius.s. Marij. [Ita).i. & sic, nobilitate percussa.i. stupefacta & attonita, consulatus mandatur.i. decernitur homini nouo .s. Mario, qui nunquam eum obtinuerat nec maiores eius, vnde ad consulatum nouus erat, mandatur dico post multas tempestates, quibus non fuerat visus nouus homo consul creatus. Et P.s.R. rogatus.i. interrogatus postea.s. q̃ Marius cõsul esset designatus, à Lucio Manlio Mancino trib. pl. quẽ vellet gerere.i. exercere bellũ cũ Iugur.i. cõtra Iug. frequens.s. pop. iussit Marium.s. bellum cũ Iug. gerere. Sed senatus decreuerat.i. pub. decreto addixerat paulò ante, vt visum est prouinciã Numidiam.i. nomine, vt sit appositu, aut Numidicam, Metello.s. imperatori. Sed ea res.i. decretum senatus, fuit frustra.i. facta.i. irritum habitum, quia vt postea narrabitur apertius Marius in Numidiam exercitum parabit.

EODEM tempore Iugurtha amissis amicis, quorũ plerosque ipse necauerat, ceteri formidine, pars ad Romanos, alij ad regem Bocchum perfugerant: cum neque bellum geri sine ministris posset, & nouorum fidem in tanta perfidia veterum experiri periculosum duceret, vagus, incertusq. agitabatur. neque illi res vlla, neque cõsilium, aut quisquam hominum satis placebat. Itinera præfectosq. in dies mutare: modo aduersum hostes, interdũ in solitudines pergere: sæpe in fuga, ac paulò post in armis spem habere: dubitare virtuti, an fidei popularium minus crederet, ita quocunque intẽderat, res aduersæ erant. Sed inter eas moras repente sese Metellus cum exercitu ostẽdit. Numidæ ab Iugurtha pro tpe parati, instructiq;, deinde prœlium incipitur. Qua in parte rex pugnæ affuit, ibi aliquandiu certatum est, ceteri oẽs eius milites primo cõgressu pulsi, fugatiq;: Romani signorũ, & armorum, & aliquanto numero hostium potiti. nã fermè Numidas in oĩbus prælijs magis pedes, quàm arma tutati sunt. Ea fuga Iugurtha impẽsius modo rebus diffidens, cũ perfugis, & parte equitatus in solitudines, dein Thalã peruenit. Id oppidum magnũ atque opulentum. ibiq. plerique thesauri, filiorumq. eius multus pueritię cultus erat.

EODEM tpe) Ordo est. Eodem tpe Iugurtha agebatur vagus & incertus, cũ pro qñ, neq; bellũ posset geri sine ministris, & cũ duceret periculosum experiri fidẽ nouorum amicorum in tãta perfidia veterum .s. amicorum missis amicis, plerisq; quorum ipse necauerat, ceteri perculsi formidine profugerãt, pars ad Rom. alij ad Regẽ Bocchũ. [Regẽ Bocchũ) Bocchus rex Maurorum erat qui Numidię cõtinea sunt. [Amicorum nouorum fidẽ) Iug. periculosum esse putabat experiri nouos amicos, q a veteres amicos proditores erat expertus, & pfidos. Nã Bomilcar & Nabdalsa veteres eius amici in pniciẽ eius cõspirauerãt. [Duceret).i. extimaret. [Sępe Iugurtha) Quasi amẽs erat, cõsiliumq. capiens statim mutabat. [Aliqñ fugere) aliqñ armis resistere decernebat. [Dubitare) Hoc est nec virtuti, nec fidei popularium cõfidebat. [Ita) Hoc modo qdquid facere tẽtabat, aduersum sibi eueniebat. [Sed inter eas moras) Bñ prœliũ describit cõmissum inter Metellũ & Iugurthã, in quo plio victus est Iugurtha. [Romani) Romani inqt multa signa militaria & arma ceperũt, sed paucos hostes. Ordo talis est. Romani .n. sunt potiti aliqnãto numero signorum, & armorum, sed tunc potiti numero paucorum hostiũ, q a Numidę magis fugiũt q̃ se armis defendũt. [Nã fermè Numidas in oĩbus plijs) Ordo est. Nã fermè magis pedes q̃ arma sunt in fugã cõcitãdo tutati in omni gñe prœliorum. [Magis pedes q̃ arma) Quia magis fugiunt q̃ se armis defendunt, quia fugiendo magis, q̃ armis pugnando seipsos conseruant. [Ea fuga) Dicit, qũo Iugur. victus per vastas solitudines Thalam peruenit, quæ est ciuitas magna, & opulẽta, vbi Iugur. suos Thesauros habebat atque etiam filios. [Impensius) Modo rebus suis diffidẽs.i. vehemẽtius nunc suo statui diffidẽs. [Plerique thes.).i. multi thesauri.s. erant. est zeugma ab inferiori. — SOLDVA

MINISTRIS) Ducibus. [Incertus) Anceps. [Res) Conditio status sui. [Consilium) Quia nullum habebat consilium bonum. [Solitudines) Loca deserta. [Virtuti) Fortitudini. [Fidei po.) Quia insidiosos cognoscebat. [Pro tempore) Quia habebat consilium sub manu Iugurtha. — MARL.

CVM neque bellũ geri sine ministris posset) Manuscripta, sine administris, idq. rectius. [Vagus incertusq. agitabatur) In manuscriptis est, varius incertusq., nõ, Vagus, Atque hæc melior lectio est. Moa. [Neque illi res vlla, neque consilium) Vlla, non est in vllo manuscripto, nec in Veneto aut Florentino. [Ibi aliquandiu certatum est) vel Est, manuscripta non habent. — RIVIVS

EODEM tempore &c.) Redit ad conatus Iugurthæ recitãdos dicens. Eodem tpe quo.s. dicta fierent Romæ & in exercitu: Iugurtha amicis amissis.i. postq̃ amiserat eos quos prius in amicorum numero habuerat (quorum ipse necauerat plerosq. .i. plurimos vt Bomilcarẽ & cõscios eius, & quorum ceteri profugerant .i. procul ad defensionẽ fugerant, formidine.i. ea formidine aut pp formidinẽ, pars.i. partim aut alij, ad Romanos, alij ad Bocchum regẽ.s. Mauritanię) cum neq; bellũ posset geri sine administris.i. auxiliarijs, & duceret.i. reputaret periculosum, experiri fidẽ nouorum.s. auxiliatorum aut amicorum, in tanta perfidia .i. vbi comperisset tantam perfidiam veterum.s. auxiliatorum. quos amicos fidosque duxerat, agitabatur, id est voluebatur & versabatur, varius.i. multarum cogitationum, & incertus.s. quidnam inceptaret. — ASCEN.

ret. Neque rer.i.negocium neque cõsilium,aut quisquam homi nũ placebat illi satis. Mutare .s. mutabat in dies.s. singulos.i.per singulos dies,aut intelligamus magis itinera.i.itiones suas,& pfectus.i.profectiones & digressus.ne si semper eadem itinera face ret aut ab ijsdem locis vel in eadem proficisceretur circumueniri posset. & pergere.i.pergebat modo.i.interdũ aduersos hostes,& interdũ in solitudines,& hre.i.habebat sæpe spem in fuga ac pau lò post in armis. Dubitare .i. dubitabat an crederet minus virtu ti.i fortitudini popularium.i.fautorũ saltem apparentium, an fi dei.i.fidelitati.Ita.i.& sic,res erant aduersæ sup. ipsi quocunq; in tenderat.s.conatum.[Sed inter eas)Commemorat vt iterum vi ctus sit Iugurtha,non ipsius,sed militum vitio. Sanè vbique Iu gurtham animosum & callidum inducit,quasi more poëtarũ ve lit ad laudem Romanorũ victorum,victi virtutem cõmendare. vt Homerus Hectoris,& Maro Turni. Dicta aũt sic. [Sed Metell.) Ostendit sese repente cum exercitu inter eas moras , quas trahe rat Iugurtha dubitans quidnam inceptaret. [Numidæ).s.mili tes Iugurthini sunt parati & instructi ab Iugurtha pro tẽpore .i. quantum dabatur pro puncto temporis,repente enim adorieba tur Metellus. Prœlium incipitur (interdum incipitur absolute dñt sed minus idonee) inde.i.deinde & certatum est resistendo ali quandiu,ibi.i.in ea parte pugnæ,in qua parte pugnæ affuit rex.s. Iugur. Ceteri milites eius sunt omnes pulsi & fugati primo cõ gressu.(Romani).s.milites,potiti sunt aliquanto numero.i.satis magno,signorum.i.vexillorum,& armorum.i.detractorum à fu gientibus Numidis & paucorum hostium,ideo paucorum.[Nã pedes tutati sunt fermè).i.quasi aut ferè in omnibus prœlijs Nu midas,magis q̃ arma sup.eorum tuta à suos.quia ex fuga ferè sa lutem inuenerunt.Iugurtha diffidens modo impensius.i.abundã tius solito,rebus suis ea fuga.i.propter eam fugam, peruenit aũ perfugia qui eũ non audebant derelinquere & parte equitatus.s. regij,quem solum dicit prius regem solere sequi amisso prœlio, peruenit dico,in solitudines.i.terras desertas,& deinde Thalam, ad oppidum.s. Thala,est sup. magnum, atque opulentum.i.plenũ opibus,thesauri regis,pleraque.i.plurimi,sup. erant ibi, & mul tus cultus.i.ornatus pueritiæ filiorum eius erat ibi.

QVAE postquam Metello comperta sunt, quanquam inter Thalam, flumenq́ proximum in spa tio millium quinquaginta, loca arida, atq; vasta esse cognouerat: tamen spe patrandi belli, si eius oppidi potitus foret,omnes asperitates superuadere, ac naturam loci etiam vincere aggreditur. Igitur omnia iumenta sar cinis leuari iubet, nisi frumento dierum x.ceterum vtres modo,& alia aquæ idonea portari. Præterea conquirit ex agris quamplurimum potest domiti pecoris: eoq́. impo nit vasa cuiusque modi: sed pleraque lignea collecta ex tugurijs Numidarum. Ad hoc finitimis imperat, qui se post regis fugam Metello dediderant, quamplurimum aquæ portaret: diem,locumq́ue,vbi præsto forent,prædi cit. Ipse ex flumine,quam proximam oppido aquam esse supra diximus, iumenta onerat. Eo modo instructus ad Thalam proficiscitur. Deinde vbi ad id loci ventum est, quod Numidis pceperat: & castra posita,munitaq́. sunt, tanta repente cœlo missa vis aquæ dr, vt ea modo exerci tui satis superq́. foret. Præterea cõmeatus spe amplior: quia Numidę,sicuti pleriq; in noua deditione,officia in tenderant. Ceterum milites religione pluuia magis vsi: eaq́. res multum animis eorũ addiderat. Nam rei sese dijs immortalibus curæ esse. Deinde postero die contra opi nionem Iugurthę,ad Thalam perueniunt. Oppidani qui se locorum asperitate munitos crediderant,magna atque insolita re perculsi,nihilo segnius bellum parare: idẽ no stri facere. Sed rex nihil iam infectum Metello credens, quippe qui omnia arma,tela, * equos,locos,tempora,de nique naturam ipsam ceteris imperitãtem, indulsla vice rat: cũ liberis,& magna parte pecuniæ ex oppido noctu profugit. Neque postea in vllo loco amplius vno die,aut

*Dictio, equos, nõ legitur in codice Aldino.

vnã nocte moratus simulabat sese negocij gratia propera re. Ceterum proditionem timebat,quam vitare posse ce leritate putabat. nam talia consilia per ocium ex oppor tunitate capi. At Metellus vbi oppidanos prœlio inten tos simul oppidum & operibus & loco munitum videt: vallo fossaq́. mœnia circũuenit. deinde * iubet locis ex copia maxime idoneis vineas agere: superq́. aggerem ia cere: & super aggerem impositis turribus opus & admi nistros tutari. Cõtra hęc oppidani festinare: parare: pror sus ab vtrisque nihil reliquum fieri. Denique Rom. mul to ante labore,prœlijsq́. fatigati, post dies quadraginta, quàm eo ventum erat,oppido modo potiti,prędа omnis à perfugis corrupta * est. Hi postquam murum arietibus feriri,resq́. suas aduersas vident: aurum argentumq́ue,& alia,quæ prima ducũtur,domum regiam cõportant.ibiq́. vino & epulis onerati,illaq́. & domum, & semet igni cor rumpunt,& quas victi ab hostibus pœnas metuerant, eas ipsi volentes perpendere. Sed pariter cum capta Thala le gati ex oppido Lepti ad Metellum venerant, orantes vti præsidium,præfectumq́. eo mitteret: Amilcarem quen dam hominem nobilem,factiosum, nouis rebus studere, aduersum quem neque imperia magistratuum,neq; leges valerent, id ni festinaret: in summo periculo suam salu tem,& illorũ socios fore. Nam Leptitani iam inde à prin cipio belli Iugurthini ad Bestiam consulẽ,& postea Ro mam miserãt,amicitiam,societatemq́. rogatum. Deinde vbi ea impetrata fuere,semper boni fidelesq́. mansere, & cũcta à Bestia, Albino,Metelloq́. imperata,gnauiter fece rant. Itaque ab imperatore facile quæ petebant, adepti. Missæ sunt eo cohortes Ligurum quatuor, & C.Annius præfectus. Id oppidum ab Sydonijs conditum est: quos accepimus profugos ob discordias ciuiles,nauibus in eos locos venisse: ceterum situm inter duas Syrteis, quibus nomen ex re inditum. Nam duo sunt sinus propè in ex trema Africa,impares magnitudine,pari natura,quorum pxima terræ præalta sunt cetera,vti fors tulit,alta: alia in tempestate vadosa. Nam vbi mare magnum esse,& sę uire ventis cœpit,limum,arenamq́ue,& saxa ingentia flu ctus trahunt. Ita facies locorum cum ventis simul muta tur,Syrtes ab tractu nominatæ, eius ciuitatis lingua,mo do conuersa connubio Numidarum: legum, cultusq́ue pleraque Sydonica, quæ eo facilius retinebantur, quòd procul ab imperio regis ætatem agebant. Inter illos & frequentem Numidiam,multi vastiq́ue loci erant.

*Exemplar Aldinum non habet, iubet.

Alij non habent, est

QVÆ postq̃.) Ordo est. Tñ Metellus aggreditur superua dere oẽs asperitates, ac etiam vincere manu spe patrãdi belli, si foret potitus eius oppidi, q̃q̃ cognouerat loca arida, & vasta esse inter Thalam, & proximum flumen in spatio quinquaginta milium.[Postquam)Hoc est,illa sunt cõperta Me tello.[Quæ postq̃ sunt comperta).i cognita,postq̃ Metellus co gnouit Iugur. Thalam profugisse,decreuit exercitum traducere ad eum locum,licet eum transire oporteret per loca arida, & va stas solitudines.Flumen quoddam erat distans à Thala quinqua ginta miliaria,in hoc spatio loca erant arida,& aqua carentia,in quibus nemo habitabat,per hæc loca transeundum erat. [Loca arida).i.aqua carentia. [Tñ spe patrandi belli,si eius oppidi poti tus foret) Quamuis per loca arida & difficilia transire oporteret. tamẽ quia sperabat bellum finire,si eam ciuitatem cœpisset,om nes asperitates vincere decreuit.[Si eius oppidi potitus foret).i. si vrbem cœpisset. [Ac naturam etiam) Nam ferè contra natu ram est posse exercitum ducere ad loca tam arida. [Igitur om nia iumenta) Vide quo consilio,& qua arte vsus sit,vt exercitum Thalam duceret, iumenta onerari iussit tantummodo frumen to,quod decẽ dies sufficeret.Ceteras atque alia onera ea iumen ta

SOLDVA

tis tolli iussit. Et vtres atque vasa ad portandū aquam idonea iumentis imponi præcepit, ipsaq́. vasa impleri aqua iussit ex flumine, quod proximum erat Thalæ quinquaginta millibus passuū. Atque ita frumento, & aquæ iumentis oneratis Thalam cū exercitu proficiscitur. iumenta dr̄, quæ onera portant. [Nisi frumento dieꝶ decem) Cetera onera ex iumentis tolli iussit, præter frumentum decem dierum. [Ceterum vtres) Vtres sunt de pellibus caprinis inuersis. [Modo).i. tantummodo. Præterea dicit Metellum quantum iumentoꝶ potuit congregasse ad vasa plena aquæ conuehenda. Neque enim parum est si per vastas solitudines & loca arida exercitum ducere potuisset. [Domiti pecoris).i. iumentorum, sicuti sunt, equi, muli, equę, asini & c. huiusmodi. [Boq.).i. super id pecus domitum. [Ad hoc).s. præterea. [Vbi præsto fuerint).i. vbi sint parati. [Ipse ex flumine) Ordo est, ipse onerat iumenta ex flumine, q̄d q̄ diximus esse proximum oppido. [Quanq́ aquam) Ac si diceret, quo flumen proximum oppido, nam paulò ante dixit flumen esse proximum Thalæ quinquaginta millibus passuum. [Ad id loci).i. ad eum locum. [Quo).i. ad quem. Numidis præceperat. Nam paulò ante dixit diem, locumq́., vbi præsto fuerint prædicit. [Cœlo).s. per pluuiam. [Vis) Abundantia. [Modo).i. tantummodo. [Commeatus spe amplior).s. maior quam sperabat. [Sicuti plerique).s. faciunt. Sic enim fieri solet. Nam semper populi in noua deditione se promptos & officiosos præstant in eos, quibus se dediderunt. [Officia intenderant) Hoc est prompte officia præstiterant. [In noua deditione) Multi enim populi Numidarum se Metello dediderant, postquam victus est Iugurtha. Et in hac noua deditione vnusquisque populus officium suum prompte exhibebat Metello. [Ceterum milites religione pluuia magis vsi sunt) Milites vtebant̄ magis aqua per pluuiam cœlitus demissa, q̄ aqua, quæ fuerat per iumenta cōuecta. Et hoc ipsi faciebant religione ducti, putabant enim aquā illam diuinitus sibi missam fuisse, quia dijs curæ essent. [Religione).i. pp religionem, hoc est pp honorem deorum. Nam religio proprie dicitur honor & cultus, qui deo optimo impenditur. [Nihilo segnius).i. nihilo tardius. [Parare) Pro parabat. Idem nostri Romani similiter & ipsi bellum parabant. [Facere) Pro faciebant. [Idem).i. eandē rem. [Sed rex) Dicit Iugurtham cum liberis & multa pecunia noctu ex vrbe fugisse, postq̄ vidit Metellum omnia vincere posse, etiam ipsam naturā, quæ alijs dominari & imperare solet. [Nihil infectum Metello).i. omnia fieri posse à Metel. [Quippe).i. qa. [Negocij gratia).i. causa alicuius rei. [Celeritate) Videlicet non morando diutius in vno loco, sed celeriter discedendo. [Nam talia consilia) Videlicet consilia proditionis. [Per ocium).s. per occasionem tp̄is. [Opportunitate) In cōmoditate tp̄is. Et ideo cū non moraretur amplius vno die aut vna nocte in vno loco non dabatur opportunitas tp̄is alicui ad capiendum consilium proditionis. [At Metel.) Dicit quemadmodum Iugur. profugit ex oppido, sed Met. illud obsidere, & oppugnare parauerat. [Intentos).i. paratos. [Operibus) Videlicet munitione, mœnibus, & fossa. [Loco).i. naturæ loci. [Circumuenit).i. circundat. [Vallo fossaq́.) Qui obsidebant ciuitates vallo & fossa eas circūdare solebant, ne oppidani eruptione facta, castra circūposita inuaderent, & vt citius fame coacti, dum nemo egredi potest, deditionē facerent. Vallum est munitio ex fustibus facta, apposito aggere terræ, quod fossa cingitur. [Deinde iubet, duobus locis ex copia maxime idoneis, vineas agere) Vinea, vt ait Vegetius, machina est, quæ leuioribus lignis colligatur, lata pedibus octo, alta pedibus septē, longa pedibus sexdecim, huius tectum muniunt ac duplicibus tabulatis, cratibusq́. contexitur, latera quoque vimine sepiuntur, ne saxorum telorumq́. impetu penetrentur. Extrinsecus autem ne immisso concrementur incēdio, crudis, ac recentibus cori is operitur. Istæ cum plures factæ fuerint, iunguntur in ordine, sub qbus subsidentes, tuti ad subruēda murorum penetrant fundamēta. Vinea machina bellica erat, quæ prope mœnia ducebatur, & sub ea milites tecti mœnia oppugnabant, super vineas terrā accumulabant, & super terrā turres faciebant, in turribus pugnatores locabantur. Vineæ aūt dicta est eo ꝙ in modum vinearum ex vna parte tm̄ tecta erat, quæ para muros oppugnandos respiciebat. Sic.n. vineæ maximæ in hortis aptantur. vt vna pars declinis vitibus cōtegatur. [Deinde iubet milites).s. agere vineas, hoc est appellere, admouere, adducere .s. iuxta muros. [Duobus locis) Hoc est copia maxime idoneis. In multis locis circa mœnia vineæ locari poterant, sed ex multis locis, duo maxime erant idonea, in qbus vineæ ponerentur ad oppugnanda mœnia. [Ex copia) Ac si diceret ex multis. [Aggerē) Agger autem ex terra, lignisq́. extollitur contra muꝶ, de quo tela iactantur. Agger est accumulatio terræ. [Iacere) Fundare. Et super aggerē impositis turribus opus ministros tutari. Et iubet ministros tutari opus, impositis turribus super aggerem. [Opus) Videlicet munitionē ipsam. [Ministros).i. pugnatores. [Tutari).i. defendere. [Ab vtrisque).s. à Rom. & ab oppidanis. [Nihil reliquū fieri).i. nihil relinquebatur. [Denique) Dicit Rom. post dies quadraginta vrbē cepisse solūmodo, prædam aūt nullam inuenisse, eo ꝙ perfugæ eam igni corruperāt. Romani oppido modo potiti sunt, hoc est solūmodo vrbem ceperunt, qa prædam nullā capere potuerunt. Nā perfugæ eam igni consumpserant. Nā postq̄ viderunt vrbem diutius defendi non posse, quidquid auri, & argēti, aliudue preciosum erat in vrbe, portauerūt domum regiā, atque ita vino & epulis onerāt, & domū, & res ipsas ac seipsos igni corruperunt. [Hi).s. perfugæ. [Postq̄ muꝶ arietibus feriri) Aries machina bellica est, qua muri feriebatur, & vsq; ad ruinā quatiebantur, dictus aries quia murum pugnat in modum arietum pugnantium, vel quia sit in summo in modum capitis Arietini. [Et alia).s. ornamenta preciosa. [Prima).i. p̄cipua, cara. [Ducuntur) Æstimantur, vel dr̄. [Domum regiam) Vbi Iugurtha rex habitare solebat. [Illa).s. auꝶ, argentum, & alia preciosa. [Sed pariter) Nunc ad aliā rem narrandam transit. Dicit.n. eodem tp̄e venisse legatos ex ciuitate Lepti ad Metellū orantes, vt mitteret eo præsidium militum, & præfectum, eo ꝙ Amilcar quidam nobilis, factiosus seditionem in vrbe concitaret, cōtra quem nec leges, nec magistratus valerent. [Amilcarem quendā) Subauditur dicebāt. [Nam Leptitani) Declarat qūo Leptitani socij erant Pop. R. à principio belli Iugurthini Leptitani miserant legatos primo ad Bestiam consulem, deinde Romam, q societatem & amicitiā peterent. Itaque à Pop. Rom. in societatem & amicitiam recepti, semper fideles fuerant. [Nauiter).i. strenue, prōpte, quia quæ Leptitanis imperauerant duces Romani.s. Bestia, Albinus, & Metellus, prōpte fecerant. [Eo).s. Leptim. [Ligurū) Ligures socij erant Populi Rom. [Id oppidum) Dicit à quibus populis Leptis ciuitas cōdita sit. Sydonij populi sunt Phœnicis regionis. Cū inter eos ciuiles discordię ortæ essent, ꝓfecti sunt nauibus in ea loca, vbi ciuitatē Leptim condiderunt. [Sitū).i. positum.s. id oppidum Leptis. [Quibus nomen ex re inditum est).i. impositum. Dicit quare vocatæ sunt Syrtes, Dicit.n. a tractu, Syrtes, esse vocatas. Nam συρω græce, significat traho. vnde Syrtes. Quare aūt à tractu sint vocatæ syrtes, ipse declarat. [Ex re.).i. ab effectu, nam qa in his locis, vnde trahunt limum, & arenam, & saxa ingentia propterea à trahendo, ita à syrao Syrtes sunt vocatæ) Duo sunt sinus) Sinus est maris receptaculum. Duo loca in mari. [In extrema Africa).i. in extrema parte Africæ oriētem versus. [Impares magnitudine) Quia alter altero maior est. [Pares natura) Quia vterque locus periculosus est, propterea, quia vterq; locus, cum mare ventis agitatur, arenam, & limum, & saxa ingentia trahit, vt propterea mare ibi fiat asperum, & ad nauigādum admodum difficile, ac, periculosum. [Quorum proximæ terrę præalta sunt. Horum sinuum loca, quæ sunt terræ & litori vicina sunt, valde profunda, & alta, cetera vero loca, quæ non sunt litori, & terræ vicina, alia sunt alta, & profunda, alia autem vadosa .i. non profunda, nec alta quia plena sunt arena, & limo, & saxis, ideo sunt periculosa, nam ibi naues illiduntur & franguntur. [Cetera, vti fors tulit, alta, alia in tempestate vadosa) Hoc est cetera loca, quæ nō sunt terræ vicina, alia sunt alta, alia vadosa, sicuti fors tempestatis tulit. Nam qn̄ tempestas est, & mare ventis agitatur, inde tantam arenam, & limum & saxa trahunt, vt ea loca efficiantur vadosa & innauigabilia. [Alia in tempestate vadosa) Vadosus dicitur locus, vbi aqua tam humilis est, vt ibi vadi possit pedibus, & tempestas hæc loca vadosa facit. [Nam vbi mare.) Ordo est, Nam fluctus trahunt limum, & arena & saxa ingentia, vbi .i. quando mare cœperit esse magnum, & cœperit sæuire ventis. [Vbi mare magnum & sæuire ventis cœpit).i. vbi, quando incepit esse tempestas. [Sæuire).i. agitare. [Trahunt) Ecce quomodo à trahendo.i. a syrao syrtes sunt appellatæ. [Ita facies).i. aspectus. Facies locorum cum ventis simul mutatur, quia loca, quæ ante tempestatem alta erant, & profunda, superueniente tempestate efficiuntur vadosa. Et econtrario, quæ loca, discedente tempestate alta & profunda redduntur, cum ventis.i. cum tempestate mutantur. [Eius ciuitatis) Hæc Leptitanorum primo sermonem & linguā Phœnicum habebat, vnde originem ducebat, postea vero propter connubia Numidarum pristino sermone relicto, lingua & sermone Numidarum vti cœpit, leges tamen cultumq́. Sydonicum retinuit. [Lingua).i. sermo. [Conuersa est).i. mutata est. [Connubio Numidarum) Quia Leptitani vxores Numidas accipiebant. [Leges cultusq́ pleraque Sydonica sunt) Leptitani linguam & sermonem mutauerunt, sed nō mutauerunt leges & cultum.

cultum. Leges quia viuunt secundum leges Sydoniorum. [Cultus) Pertinet ad vestitum, & ad mores videndi [Pleraque) Pro maiori parte. [Quæ).i.quas res.s.leges & cultum. [Quod procul ab imperio regis ætatem agebant).i. quia viuebant procul à rege Numidarum. Ex hoc apparet Lepitanos fuisse sub imperio regis Numidarum. [Inter illos).s.Lepitanos. Dicit quare Lepitani procul ab Imperio regis Numidarum viuunt, quia inter Lepitanos, & Numidiam loca sunt deserta. [Vasti).i deserti, & propterea, quia inter Lepitano & Numidiam multa loca deserta, & ingens solitudines erant, raro rex ad eos ibat, itaq; ita leges eorum & mores primos non multabant.

MARL. FVERIT prælio) Paratus & præsens. [Præcidi) Denunciat. [Vis).i.copia. [Ea res) Pluuia diuinitus missa. [Oppidani) Thalenses. [Munitos) Tutos ab hostibus. [Asperitate l.) Non quòd circa oppidum esset asperitas locorum, sed si ad id venire cupiebant opus erat per deserta & aspera iter facere. [Insolita) Re inaudita, quia alius exercitus per ea loca transiuerat nunquã [Neque postea) Post discessum a Thala. [Ex copia,) Scilicet militum. [Corrupta) Igne consumpta. [Duas Syrtes) Inter maiorem & minorem. Syrtes distant inter se ducentis quinquaginta millib. passibus, vt ait Solinus. [Cetera).s.loca quæ descendunt versus mare [Magnum) Profundum. [Facies) Quia interdum videntur montes interdum mare, interdum stagnum videtur. [Frequentem) Habitatum. [Vasti) Deserti.

LIVIVS O M N E S asperitates superuadere, ac naturam loci etiam vincere aggreditur) Legendum omneis asperitates. Preterea, Loci, non est in impressis antiquioribus, nec in manuscriptis. Sed nec inferius additur, vbi de hoc ipso Salustius. Denique, inquit, naturam ipsam ceteris imperitantem industria vicerat. Notanda vero locutio, asperitates superuadere, pro difficultates omneis superare, seu perrumpere, vt Plinius loquitur. [Ceterum vtres modo, & alia aquæ idonea portari) Non diuisim legendum sed coniunctim, vtres modo. Facilis & procliuis error. Sed & perperam in quibusdam additur, Vasa. Id ex glosa, vt opinor, irrepsit. [Sed pleraque lignea) vt Sed, non est in vllo manuscripto, licet sit in impressis vetustioribus. [Quam plurimum quisq; aquę portaret) Perperam in quibusdam, quisque. Nam elegantius particula, Vt, omittitur. [Deinde vbi ad id loci ventum est) Est, non reperi in manuscriptis, ac maiore cum gratia abesse poterit. Sic interius pręda omnis a perfugis corrupta est. In manuscriptis nõ est additum ibi verbum substantiuum, nec impressis antiquioribus. [Nam talia consilia per otium, ex opportunitate capi) In quibusdam est, consilia solent &c. verum perperam. Ex glossa terepsisse videtur, quam insulsus aliquis & ineptus literator adiecerat. Fabricianum, per otium & ex opportunitate, addita illa Et copula. [Deinde iubet locis ex copia maxime idoneis vineas agere) vt Iubet, non habet Gymnicus, cum sit interim in omnibus manuscriptis, & impressis vetustioribus. Paulo inferius. [Hi postquam murum arietibus feriri resque suas aduersas vident) Manuscripta, afflictas vidↄnt, pro perditas. Vox est apud Ciceronem frequens. Eodem modo Florentinum. [Ibique vino & epulis onerati) Quod in vetustis quibusdam grauati legitur, id ex glossa addita irrepsit. Et quãuis idem est vtrobique sensus prior tamen lectio verior. Sic & Curtius v. Mero onerati, inquit. & alicubi, Onerauere se vino. idem tamen vj. Verum ne vino grauatus effudisset illa. & vij Graues mero suas vires extollere. Sed & Liu. iiij. ab V.C. Vino epulisque grauatos, dicit. Idem ix. Vino oneratos sopiunt, inquit. [Ut cuncta a Bestia, Albino, Metelloque impetrata grauiter fecerant) In Fabriciano est, imperata, idque sensus ipse postulat. Sed & Naue ibidem consentientibus alijs, haud scio an rectius, pro impigre, strenue gnauiter, eb adiectiuo Nauus, quod est diligens & industrius, vbi hodie ferè gnauus dicimus. Magis autem antiquitatem resipit hoc aduerbium cuius est cum primis obseruans Salust. Quanquam Priscianus quidem, & Diomedes priscum magis esse putans Gnauiter, sicuti & ignauiter quod Lucil. alicubi dixerit. Qui volent Priscianum legat xv. de aduerbijs Diomedis in .i. verba sunt, Quædam sunt nomina in Va syllabã terminata, quæ ex se bina aduerbia faciũt, vt est veterum auctoritas. Transit enim in quibusdam rationẽ, & aliter ipsa enunciat, aliter consuetudo vsurpat. Nam nauua nauiter dicunt, quos nos naue. largiter, quod nos large. Moe. [Missæ sunt eo cohortes Ligurum) Manuscripta, Emissæ eo. nec est additum ibi verbum substantiuum. [Impares magnitudine pari natura) In quibusdam est, sed impressis, pares natura, verum eodem plane sensu. Quamuis prior lectio, si quidem in me sudicij est, verior est. [Quæ ea facilius retinebantur) Manuscripta, retinebant, quo & ex impressis quædam, vt quæ casus sit accusatiui.

GLAR. QVANQVAM inter Thalam flumenque proximum) Quam vellem, Flumen hoc nominaret auctor. Sic enim Thalæ situs clarior esset, Ptolemæus nõ ita longe a Bagrada Thabbam ponit, quam quidam Thalam putant. Quippe paulo post, Legati ab Lepti ad Metellum veniunt. Qui quidem situs non ita longus est, atque sunt Mauritaniæ Cæsariensis loca, sub Iugurthæ etiam imperio. Continuo post, Tameo spe patrandi belli Committendi exponit. Soldus finiendi, quod magis placet. Nam & postea de Mario in Africam recens profecto dicturus est. Neque belli patrandi copiam cognouit pro Finiendi dixit. vt puto. [Vineas agere superq. ea aggerem iacere) Illud eas, Aldinus codex sustulit, territus fortassis, q non sit verisimile aggerem supra vineas instrui, quippe apud nullum auctorem, quod sciam, lectum Atqui nisi ita legerimus, non est clarum quid sit velit, illud, Superq. aggerẽ iacere. Badius, vt illud Eas defenderet, dicit fortissimo fundamẽto fuisse stabilitas vineas. Verũ locus totus male hẽc presertim in Aldino, atq; adeo in alijs codicibus multis. Si quid diuinationi meæ tribuendum, certe suspicor ita ab auctore scriptum: Insuper aggerem iacere, superq. aggerem impositis turribus opus ministros tutari. Quæ lectio egregie sensum elicit, & auctoris stylo est cõformis. Illud vero qd præcedit, ex copia, qd referat, mihi non satis clarum est. Soldus de locorũ multitudine intellexit, qbus vineæ admoueri poterant mœnibus. Quod malim q de militũ copia vt quosdam exposuisse refert Badius. Deniq; Administros p ministros quare substituerit Aldinus codex mihi nõ liquet. Qd si infinitiuos p pterita impfecta exponemus nõ erit opus verbo Iuuet, nec verbo duob[9], quæ hñt qdam codices, & sanè ad eũdẽ modũ ifinitiui sequunt, festinare, parare fieri.

ASCEN. QVÆ).s.dicta de fuga regis, & de opulentia Thalæ, postquã comperta.i.cognita sunt Metello, quanquam cognouerat loca esse arida.i.sicca sine aquis, & vasta.i.sine domicilijs, ac cultorib[9], valde ampla & capacia, hoc est deserta, inter Thalam.s.oppidum & flumen proximum, in spatio quinquaginta millium.s. passuũ, tamen aggreditur.i.tentat superuadere.i.superare vadendo, omnes asperitates.s.locorum, ac vincere etiam naturam, quæ transitum vetabat, id autem faciebat spe belli patrandi.i.committendi cum Iugurtha, si foret potius eius oppido.s.dominio, aut imperio, sine quo potior cum genitiuo construatur. Igitur quia omnia attentare placuit, Metellus iubet omnia iumenta leuari.i.deonerari sarcinis.i.oneribus rerum militarium, nisi .i. præterquã frumento decem dierum. Ceterum i.sed econtrario iubet modo.i.solummodo vtres.i.vasa ex corijs in quibus interdum vinũ interdum oleum nunc aquas portabãt, & alia vasa (ergo & vtres vasa sunt idonea aquæ.s.transportandæ) portari.s.ab iumentis, preterea.i.simul conquirit ex agris.i. pagis vicinis quam.i.quantum potest plurimum pecoris domiti.i.cicuris aut domestici, vt sunt, equi, muli, asini, boues, &c. que pro &, imponit, eo ad id aut in id, hoc est pecus domitum. (Est autem aduerbium pro nomine aut antiquus datiuus. nam nos diceremus eiq. &c.) vasa cuiuscunque modi, sed pleraque.i.plurima lignea, collecta.i.coaceruata, ex tugurijs.i.casis & villis Numidarum. Ad hoc.i. insuper imperat finitimis.s.populis.i.confinio habitantibus, qui dediderant se Metello imperanti, aut dederant post fugam regis, vt quisque portaret quam plurimum.i.valde multum aquæ, & prædicit sup.ipsis.i.constituit diem & locum, in quo & ad quem portarẽt, vbi fuerunt præsto.i.parati. [Ipse præterea onerat).i.onerare iubet (quia seruilia ministeria non decent imperatorem, verum ea quis facere censetur quę imperat aut consulit) iumenta ex flumine.i.aqua fluenti, quam aquam.i.quod flumẽ nos diximus supra, esse proximam oppido.s. Talę, & tamen non erat propinqua, sed interuallo quinquaginta millium.s.passuum. Et est dictum sicut illud Aeneid.v. proximus huic longo, sed proximus ad Thalam interuallo, insequitur salus. Et ipse instructus eo modo proficiscitur ad Thalam.s.oppidum, vbi proprio dat præpositionem. Deĩnde vbi ventum est ad id loci quo præceperat. Numidas.s.deditionis venturos esse (qa idem & locum eis prædixerat) & castra sunt posita & munite, tanta vis.i.copia, seu abundantia aquæ dẽmissa.s.p pluuiã quasi cęlitus data sit, repẽte.i.subito: vt ea.i.aqua modo.i. solũmodo aut sola siue apportata foret satis & super .i. plus q satis. Præterea cõmeatus.i cibus p exercitu erat, sup. amplior, spe.i.q sperauerat. qa Numidæ intenderant.i. intentius fecerant sua officia.i.exercitia debita, in noua.i.recẽti deditione sicut pleriq; faciunt, qa vt dr principium feruet, mediũ calet, & tepet imum (ut dicitur).i. sed milites sunt magis vsi pluuia p religione.i. p re diuina voluntate pacta, & ea res addidit multũ animis .i.animositati eorũ. Nam rati sunt sese esse curæ dijs immortalibus, deinde p ueniunt postero, sequẽti die, ad Thalam, ctra opinionẽ Iugurthæ,

Iugurthæ, qui opinatus erat eos eo nunquam accessuros. [Oppidani) .i. ciues Thalenses, qui crediderant se munitos asperitate locorum eo quod propter penuriam aquæ in loco itermedio inaccessibilis cum exercitu videbatur vrbs illa, perculsi.i.perplexi & attoniti, re magna atque insolita, parare.i.parabant nihilo segnius.i. negligentius quam si non fuissent perculsi bellum, & nostri.i.R. facere.i.faciebant idem.i.æque intente parabant bellū. Sed rex.s. Iugurtha credens iam nihil infectū.i.si dicatur infactibile. (Nam in suis participijs sæpe vtimur pro verbalibus in illis, vt aut illaudati pro illaudabilis & inaccessos pro inaccessibiles apud Maronem) Metello quippe.i.vtpote, qui vicerat industria omnia tela, arma, locos, tempora. Denique ipsam naturam imperitantem ceteris.s.ingenijs aut rebus, profugit noctu ex oppido cum liberis & magna parte pecuniæ. [Neque).i.& non & ipse non moratus postea in vllo loco amplius vno die aut vna nocte simulabat se properare.i.festinare sic gratia negocij.s.quod gerebat. [Ceterum) .i. sed ipse timebat proditionem.s.a suis, quā timebat se sup.posse vitare celeritate. [Nam talia cōsilia).s.de proditione facienda solent capi per ocium.i.cessationem, ea oppurtunitate.i.conueniētia tēpis. Non.n.potest res tradi sine opportunitate loci in quo insidiæ locentur q̄ locari non pōt nisi sciantur itinera. [At Metellus) Recitat oppugnationem & expugnationem Thalæ oppidi simulq̄. animosum sed minus cōmendabilem interitum perfugarum, qui perfidia, ebrietate & inuidia perciti semet in ignem cum regia regioq̄. thesauro dedere. Ordo est. At.i.sed Metellus vbi videt oppidanos intentos prœlio, & videt simul oppidum munitū & operibus.s.manualibus opera humana perfectis, & loco.i.naturali situ, circūuenit.i.circundat & obsidet mœnia vallo.i.sepimento ex vallis.i.stipitibus acutis, & fossa ante vallum facta contra eruptionem oppidanorum, & simul ne perfugæ elaberentur. [Deinde iubet maxime idoneis).s.militibus ex copia.s.militum agere vineas duobus locis, sic quibusdam placet construi, quia cū oppidū loco munitum dixerit non placet copiā locorum idoneorum illic statui, alij ūō sic construunt, iubet agere vineas.i.machinas bellicas figuram vinearum habentes, eo quod ex tabulis in morem testudinis capita militum ab impetu lapidum & iaculorum tutabantur. Erant aūt nunc sub ipsis mœnibus fortissimo fundamēto stabilitæ: aliter nō sustinuissent onus quod hic super impositū nascatur. Nam addit, & iubet iacere.i.instruere iactis fundamētis, super eas.s.vineas, in quibus latitabant milites aggerem.i.cumulū terræ aggestæ.i.apportatæ, & iubet tutari opus.s.incœptum de vineis & aggeribus & administros.i.milites in eo agētes, turribus impositis.i.per turres ligneas impositas super aggerē. [Oppidani festinare).i.festinabant, parare.i.parabant, cōtra hæc.s.incœpta Metelli, nihil prorsus.i.oino fieri.i.fiebant, reliquum.i.relictum & non factum quod fieri deberet, ab vtrisque.s.intus & foris existentibus. [Denique).i.tandem Romani fatigati.s.ab oppidanis multo labore & prœlijs.s.multis ante.s.quam caperent oppidū, potiti sunt, modo.i.solūmodo oppido post dies quadraginta .i. quadraginta diebus postea, quam ventum erat.s.ab ipsis eo .i. oppidum. Iden autem solūmodo oppida, quia omnis præda corrupta est à perfugis.s.ab his qui primum ad Metellum peruenerant & deinde ad Iugurtham perfugerant, quo circa certo sciebant si capti essent quod de ipsis supplicium sumeretur. Vnde addit. Hi.s.perfugæ, postquam vident murum.s.oppidi, feriri, concuti arietibus.i. Machinis habentibus cornua ferrea acuta in anteriori parte quibus feriunt muros, aut arietes cornibus suis obstantes. Vnde dicit Maro. Aen.ij. Labat ariete crebro, ianua, & videntes res suas afflictas, comportant domū regiam.i.in ipsam regiā (quam Iugurtha illic habebat & vbi fuerant liberorum eius cultus. Sané notandum est nō solum pronomina possessiua, sed & nomina iūgi posse dictioni domus sine præpositione, vt sic dī vado domū meam, ita vado domum regiam aut Virgilianam) aurum & argētum & alia.s.eiusmodi, vt lapillos aut vestes preciosiores, q̄ dūr.i.æstimantur prima.i.præstantissimas bona, & ipsi grauati.i. incrapulati ibi.s.in regia, vino & epulis corrumpunt illaq́; i.& illa.s.bona, & domum.s.regiam, & semet.i.semetipsos, igni, quia comburunt se & omnia quæ in regia erant, & ipsi volentes.i.spōtanei, pendere.i pendebant, hoc est persoluebant eas pœnas, quas ipsi metuerant ab hostibus.s.Rom.victi.i.si fuissent victi. Sed pariter mira breuitate progreditur ad describenda ea quę de Leptitanis contigerant dicens. Sed pariter.i.simul & quasi eodē tpe cum Thala.s.vrbe capta, legati ex oppido Lepti venerant ad Metellū orantes, vti.i.vt ipse mitteret eo.s.ad illud oppidum videlicet Leptim præsidium.i.custodiam militum, & præfectum.i.vt vulgo dicunt capitaneum eorum qui ceteris pręfectus esset, dicentes sup. Amilcarem quendam hominem nobilem in ea ciuitate, factiosum.i.sediciosum & contra cōmunem opinionem populi facere solitum, studere.i.diligentem operam dare, rebus nouis .i. ad innouationem rerum, hoc est vt derelictis Romanis ad Iugurtham redirent. Sané studeo potius datiuo quam accusatiuo construitur, aduersum.i.contra quem.s.hominem factiosum Amilcarem, neque imperia magistratuum constitutorum ab Romanis, neq; leges valerent.i.aliquid possent, & sup.dicentes, ni.i.nisi, festinaret id.s.mittere præsidium & præfectum, salutem suam.s.legatorum id dicentium, & socios illorum (aut legatur suam & sociorum) fore in summo periculo. [Nam Leptitani).i.ciues Leptis oppidi, miserant iam inde.i.statim à principio belli Iugurthini, sup.legatos ad Bestiam consulem missum in Africam, & postea Romā, rogatum.i.vt rogent. (Est aūt supinum) amicitiam & societatē .s.P.R. deinde vbi ea.s.amicitia & societas P.R. fuere, alij intelligunt id verbum impetrata.s.à consule & senatu, ipsi mãsere semper boni & fideles. Et fecerant grauiter.i.strenue & sedule, cūcta imperata a Bestia. Albino & Met.cōsulibus, & ita adepti sunt ab imperatore facile ea quæ petebant. videlicet præsidium cum pręfecto. Et quatuor cohortes Ligurum qui sunt populi Italiæ iuxta Insubres, sunt emissæ.s.ex exercitu eō.i.ad eos. & C. Annius p̄fectus.s.eorum. Id oppidum.s.Leptis est conditum à Sydonijs.i.populis Phœnicis regionis, quos.s.Sydonios nos accepimus profugos existentes.i.à patria sua procul fugientes, ob discordias.i.factiones & seditiones ciuiles, venisse nauibus .i. transfretasse in eos locos vbi Leptis condita est. [Ceterum oppidum illum est situm).i.cōstitutum inter duas Syr.i.duo loca periculosa arenam attrahentia, vnde breuia hn̄: vada, nunc profunda nunc sine aqs, in quibus submerguntur ferè nauigantes. vt Æneid.j. In breuia & Syrtes vrget &c. quibus.s.Syrtibus nomen est inditum.i.impositum, ex re.i.ex effectu, quia Syro: Syro significat traho, & Syrma: Syrma tractus aut vestis longa quæ trahitur. Nam duo sunt sinus.i.anguli maris propè.i.quasi in extrema Africa, impares.i. inæquales magnitudine, sed pares natura, quia ambo attrahunt arenas quorum.i.sinuum loca proxima (si non est loca dic proxima .i.proximæ partes) terræ sunt peralta.i.valde alta: cetera vt.i.vt sors.i.casus ventorum aut aquarum tulit sunt alta & vadosa.i.habentia multa vada in alia tempestate.s. quando auferuntur arenæ. Nam vbi.i.quando aut postquam mare cœpit esse magnum, & sęuire.i.intumescere & agitari ventis, fluctus trahunt limum.i. terram pinguem & humidā arenam.i.terram arentem & ita non cohęrentem, & saxa ingentia.s.valde magna, & ita facies.i figura locorum mutatur simul cum ventis. Lingua.i.loquela eius ciuitatis.s. Leptis, est modo.i.solūmodo conuersa.s.in Numidicam, cōnubio.i.per connobium seu coniugium vel cōmercium Numidarum. Leges & cultus sup.erant pleraque.i.ferè Sydonica, quæ retinebat eo.i.ppea facilius quod agebant ætatem procul ab imperio regis quia in extrema Africa. Multi & vasti.i.inhabitati loci sunt inter illos.s.Leptitanos & Numidiam frequentem.i.habitatam.

SED quoniam in has regiones per Leptitanorum ne
gocia venimus: non indignum videtur egregium at
que memorabile facinus duorum Carthaginiensium me
morare. Eam rem nos locus admonuit. Qua tempestate
Carthaginienses plerique Africæ imperitabant, Cyrenē
ses quoque magni, atque opulenti fuere. ager in medio
arenosus vna specie, neque flumen, neque mons erat, qui
fines eorum discerneret: quæ eos res magno diuturnoq́.
bello inter se habuit. Postquam vtrinque legiones, item
classes sæpe fusæ, fugatæq́; & alteri alteros aliquãtulum
attriuerant: veriti ne mox victos, victoresq́. defessos alius
aggrederetur; per inducias sponsionem faciunt: vti cer-
to die legati domo proficiscerentur: quo in loco inter se
obuij fuissent: * ibi communis vtriusque populi finis ha * i
beretur. Igitur Carthagine duo fratres missi, quibus no
men Philænis erat, maturauere iter pergere. Cyrenen-
ses tardius iere, id socordia ne, an casu acciderit, parum
cognoui: ceterum solet in illis locis tempestas haud se-
cus, atque in mari retinere. Nam vbi per loca æqualia &
nuda gignentium, ventus coortus arenam humo exci-
tauit, ea magna vi agitata, ora oculosq́. implere solet, ita
prospectu impedito morari iter. Postquam Cyrenen-

ses

ses aliquãto posteriores sese vident, & ob rem corruptam domi pœnas metuunt: criminari Carthaginienses ante tẽpus domo digressos, cõturbare rem, deniq; omnia malle, quàm victi abire. Sed cum Pœni aliam conditionem tantúmodo ęquã peterent, Græci opinionem Carthaginiensibus faciunt, vt vel illi quos fines populo suo peterẽt, ibi viuj obruerẽtur, vel eadem conditione sese, quem in locũ vellent processuros. Philæni conditione probata, seseq; vitamq. suam reip. cõdonauere. ita viui obruti. Carthaginienses in eo loco Philænis fratribus aras consecrauere, aliјq. illis domi honores constituti. Nunc ad rem redeo.

SALVS SED quoniam) Capta opportunitate Salustius per digressionem describit locum, qui appellatus est Aræ Philænorũ, & causam narrat quare sic appellatus est. [Qm in has regiones venimus) Qm, inquit, data occasione per negocium Leptitanorum, venimus ad describendũ Syrtes, quæ sunt in extrema parte Africæ, non videtur incongruum describere etiam locum quę dicitur Philænorum aræ, qui locus est in eadem parte ipsius Africæ. In has regiones venimus, videlicet describendo Syrtes. [Duorum Carthaginiensium).s. Philænum, qui nomen dederunt loco ob egregium factum eorum. [Locus) Quia locus dicitur Philęnum aræ, ideo narrare volumus factum ipsorum Philænũ. [Qua tempestate).i. quo tempore. Eo tempore quo imperium Carth. magnum fuit in Africa, Cyrenenses pop. ipsi quoque magni imperio fuerunt, ideo cum Carth. bellum gerebant. Plerę q. Africę, magnæ parti Africæ [Ager in medio arenosus).s. erat inter confines Carthaginiensium ager erat plenus arena. [Vna specie).s. erat ipsius agri. [Quæ res) Videlicet, quia nihil erat, quod fines eorum diuideret. [Eos in magno diuturnoq. bello habuit).i. tenuit. Quia Carthaginienses & Cyrenenses inter se de finibus imperij bella gesserunt. [Postquam vtrinque) Diu Carthaginienses & Cyrenenses de finibus imperij, & de bello terrestri, & bello nauali inter se dimicauerant, aliquando Carthaginienses, aliqñ Cyrenenses victi sunt. igitur diuturno Bello fatigati, timentes ne vtrosque populos fessus, alius populus vel rex bello aggrederetur, ita inter se conuenerunt, vt vterque populus de sua ciuitate certo die, & certa hora legatos mitteret, & is locus, vbi obuij inter se fuissent, finis & terminus cõmunis vtriusq; populi esset, igitur Carthaginienses duo fratres miserunt, qui vocabãtur Philænes, similiter Cyrenenses duo miserunt, sed Carthaginienses citius, Cyrenenses vero tardius venerunt, tum Cyrenenses cœperunt conqueri, & criminari, atque accusare legatos Carthaginiensium, q̃ ante tempus, & diem cõstitutum domo discessissent, & ob id citius venissent, sed id nullo modo parati velle, vt ibi terminos ponant, vbi obuij inter se fuerint, quia decepti sint. Tum Carthaginienses legati postulauerunt, vt aliam aliquam conditionem equam proponerent, igitur Cyrenenses hanc conditionem proposuerunt vt Carthaginienses paterentur, se viuos sepeliri in eo loco, vbi vellent fines poni, se quoque eam conditionẽ subituros esse. Tum Carthaginienses, probata conditione, vbi terminos & fines poni volebant, ibi viui sepulti sunt. [Carthaginienses) In eo loco Philænibus fratribus aras consecrauerũt, atque ita locus ille Philænum aræ dictus est. [Postquam) Ordo est. Illi.s. Carthaginienses & Cyrenenses veriti, ne mox alius aggrederetur, victos & victores defessos faciunt sponsionem per inducias, vt legati proficiscerentur domo certo loco, & is locus esset cõmunis finis vtriusque populi, in quo loco fuissent obuij inter se, postquam legiones, & item classes sæpe fusæ & fugatæ.s. sunt, & postquam alteri attriuerant alteros aliquantum. [Vtrinque).s. ex parte Carthaginiensium, & ex parte Cyrenensium, nã inter ipsos varia fuit victoria, aliquando Carthaginienses, aliqñ Cyrenenses victi sunt. [Legiones) Copiæ terrestres. [Classes) Nauium ad bellum naualε. [Fusæ) Fractæ. [Fugatæ) In fugã conuersæ. [Attriuerant).i. afflixerant. [Victos victores).s. ipsos Carthaginienses & Cyrenenses. [Alius).s. populus, vel rex, nam facile est in tergo aggredi defessum & afflictum. [Per inducias) Inducias fecerunt, & per tempus induciarum ita inuicem conuenerunt, vt vterque populus certo die, & certa hora legatos mitterent, & in eo loco terminos ponerẽt, vbi obuij inter se fuissent, hoc pacto illi qui ante tempus & diem & horam constitutam domo discessissent, alteros decepissent, qui citius iter faciebant, terminos imperij populi sui producebant. [Per inducias).i. per tempus induciarum. Induciæ dicitur pax in paucos dies, sic dictum quod in dies ocium præbent, vt ait Donatus. [Certo die) Tota res pendebat in hoc, vt certo die domo digrederent. [Maturauere iter peragere).i. festinauerũt iter facere. [Id socordia ne, an casu acciderit) q̃ Cyrenẽses tardius fuerint hoc euenire potuit, vel negligẽtia, vel casu aliquo. Sed Sal. dicit, se nescire, qua nam de causa hoc euenerit, nã casu aliquo forte hoc euenit. [Socordia).i. negligentia. [An casu) videlicet, quia fortasse aliqd iter eorũ impediuerit. Et Sal. subiũgit causam, per quam iter Cyrenensium fortasse impeditũ est, ne celerius ire potuerũt, dicit. n. tempestatẽ pulueris, stante vento tantam suscitari solere in illis locis, vt oculos euntium puluere impleat, atq; ita iter eorũ impediat, ac retardet. Hæc igitur res fortasse iter Cyrenensiũ retardauit. [In illis locis).s. arenosis. [Tempestas) Ita puluis arena suscitatur, & in altũ collitur, flante vento, vt tempestatẽ faciat, sicut in mari fieri cõsueuit. [Haud secus).i. non aliter, hoc est sir. [Atq;) pro quamque. [Retinere).s. iter facientes. [Nã vbi) Declarat quare in locis illis tempestas pulueris euenire solet, & iter euntium impedire. Planities est immensa, arenosa, arboribus priuata & deserta, nam ibi nihil gignitur. Igitur cum ventus vehementior flare cœperit per totam hanc planitiem, arenam tollit in altum, atque ita oculi euntium puluere implentur, & euntes ab itinere retardantur. [Nam vbi) Ordo est. Nam ea.s. arena agitata magna vi solet implere ora & oculos, & ita solet morari iter, impedito ꝓspectu. [Vbi) Pro postq̃ ventus cohortus per loca æqualia, & nuda gignentium excitauit. [Arenam humo).i. à terra. [Per loca æqualia).i. plana, & ideo ventus maiorem habet vim, quia non frãgitur sed suo impetu fertur. Et nuda gignentium quia ibi arbores nõ nascuntur, quæ res facit, vt etiam ventus à suo impetu nõ frangatur, nam si arbores ibi essent, impetum ventorũ impedirẽt. [Nuda gignentium).i. priuata rebus, quæ aliquid gignant. Dicimus aũt. Ego sum nudus vestimentorũ & nudus vestimentis. [Arenam) Sabulũ. [Excitauit).i. suscitauit, mouit. [Magna vi.) Hoc est magno impetu vẽti. [Agitata).i. cõmota. [Ora).i. vultũ.s. iter facientium. [Postq̃ Cyrenenses) Dicit quid fecerint Cyrenenses, postq̃ viderunt se tardiores fuisse. Ordo est. [Cyrenenses eti.) Pro criminabantur, Carthaginiẽses illos digressos esse domo ante tempus, & illos cõturbare rem, denique malle pro mallebant pati omnia, quam abire victi, postq̃ illi Cyrenenses vidẽr sese posteriores aliquãto & metuunt pœnas domi ob rem corruptam. Sensus patet. [Ob rem corruptã domi pœnas metuunt) Hoc est. Legati Cyrenensium timebãt, ne punirentur a suis ciuibus, quia permisissent se decipi a legatis Carthaginiensium, qui præceptorum citius ad locum iuerant. [Ob rem corruptam).s. a Carthaginiensibus per dolũ quia ante tempus constitutum domo discessẽrant, vt ipsi Cyrenẽses credebant. Nam Sal. hoc nõ affirmat. Et vt diximus tota res pẽdebat in hoc vt fides constituti tpis seruaretur, nam vtraque pars facile metiri somno poterant, quo in loco legati obuij futuri essent, & si fidem statuti tpis seruarent & diligentiam ac festinationem in eundo adhiberent. [Criminari) Accusabant, culpabant hac de re videlicet illos digressos esse ante tempus domo, & illos cõturbare rem. [Digressos).s. esse.i. discessisse. [Conturbare rem) Ille proprie dr conturbare aliquam rem qui ordinem rei nõ seruat. Cyrenẽses ergo dicebãt, legatos Carthaginiensium cõturbare rem, quia ordinem constituti tpis non seruauerãt, nam ante tempus statutũ & ordinatum domo discesserãt. [Conturbare rẽ,) Hoc est quod ante dixit, ob rẽ corruptã. [Ergo conturbare rẽ).i. corrumpere rẽ, & rei ordinẽ peruertere. [Malle).i. malebãt, magis volebãt. [Sed cum Pœni) Carthaginiẽses postq̃ viderunt Cyrenenses esse turbatos, hac de re, petiuerunt, vt ipsi Cyrenenses aliam aliq̃ conditionem æquã proponerent, tũ Cyrenenses hanc conditionẽ Carthaginiẽsibus ꝓposuerunt dicentes. [O Carthag.) Vel vos patimini sepeliri viui in eo loco, vbi vobis placet terminos & fines poni, vel nos sub hac eadem conditione ibimus in locum, vbi volumus fines & terminos poni, & ibi viui sepeliemur. Carthaginiẽses probata conditione viui sepulti sunt in eo loco, vbi fines imperij esse volebant. [Sed cum pęni) Ordo est. Cyrenẽses faciunt optionem Carthaginiensium vt vel illi obruerentur viui: ibi i. in eo loco, quo. i. in quo loco peterent fines populo suo, vel. s. dicebant sese processuros in locum, quem vellent. s. ipsi Cyrenenses eadem conditione, cũ pro quando Pœni peterent aliam conditionem tantummodo æquam. [Pœni).i. Carthaginienses. Et dicuntur Pœni, quasi Phœni. Nam de Phœnice regione in Africam profecti sunt, qui Carthaginem condiderunt, q̃ autem Pœnus derivatiuum faciat Punicus, non caret exemplo. Nam & punio eadem ratione deriuatur à Pœna. Antiqui enim œ, diphthon plerunque in u, mutabant. [Optionem Carthaginiensibus faciunt).i. electionem Carthagi-

thaginiensibus dant, vt eligant vnum ex duobus. Optio significat electionem. Nam optare significat eligere. Virg. j. Aen. Pars optare locum tecto. i. eligere. [Illi). s. Carthaginiẽses. [Viui obruerentur). s. sepelirentur. [Eadem conditione). i. cum eadem cõditione. s. vt viui sepelirentur quem in locum vellent ipsi Cyrenenses. [Probata). i. laudata. [Domi). s. Carthagine. [Nunc ad inceptum redeo). i. ad propositum. Sal. digressionem fecit ad describendas Syrtes & locum, qui dicitur Philænum aræ, nũc redit ad propositum, vt ostendat quid fecerit Iugurtha postquam Metellus Thalam ciuitatem magnam cepit. [Ad inceptum redeo). i. ad propositum reuertor.

MARL. VENIMVS) Incidimus in mentionem. [Eam rem) Hanc historiam. [Pleraque) Vtpote trecentis vrbibus. [Atriuerant) Diminuerant vires aliorum. [Certo) Deputato die. [Nuda gignentium) Producentium priuata. [Conturbare rem) Nolebant illos fines seruare. [Condonauere se vitamque. s. P. R.) Interpres surda aure hoc præterit, quem locum Val. Max. lib. v. cap. de pietate erga patriam aperit. [Additque) Carthaginien. longius linea suos dilatasse perfidia.

RIVIVS QVÆ res eos magno diuturnoque bello inter se habuit) Manuscripta in magno, addita præpositione, quomodo & vetustissimum quodque ea impresses. [Quo loco inter se obuij fuissent, ibi communis vtriusque populi fines haberetur) Manuscripta & alia quædam, Is communis vtriusque populi &c. Quod ad sensum attinet, vtrumois probè quadrat, & cum lectione vulgata facit Pomponius Mela. Vt vbi legati, inquit concurrerent, certo tempore vtrinque dimissi, ibi termini statuerentur. Posterior lectio mihi elegantior esse videtur. [Quibus nomen Philænea erat) Manuscripta, Philænis, idque rectius ac latinius, vt de elegantia nihil dicam. Est enim secundæ inflexionis hoc nomẽ, nec aliter vsquam Sal. vsurpat. [Vt vel illi, quo fines populo suo peterent, ibi viui obruerentur) Manuscriptum, quos fines, quomodo & in alijs plerisque. Idque fortasse rectius. nam sequitur ibi, hoc est, in ijs finibus. Nisi quis ea ijs quæ mox sequuntur ita intelligere malit, vt vel illi quo loco fines populo suo peterent, eo in loco viui obruerentur, vel eadem conditione sese, quem in locũ vellent, processuros. Præterea, quærerent in quibusdam legitur, pro peterent. quanquam eodem sensu. [Alijque illi honores constituti) Manuscripta, instituti, quomodo quædam etiam typis excusa pro, decreti. quanquam & constituere honores dicitur, id quod apud Ciceronem reperitur.

GLAR. QVIBVS nomen Philænis erat) Philænis datiuum in Philenes idem aldinus codex mutauit, temere meo quidem iudicio Nam ad finem huius historiæ ipsemet auctor in secunda, non in tertia latinorum declinatione Phileni inchoat. Quod & alij secuti sunt auctores Latini, nominatim Val. Max. lib. v. & Pomp. Mela lib. j. apud quem tamen locutus mutilus est. Quare hic legendum, Quibus nomen Philenis, per tertiam vocalem in vltima syllaba.

ASCEN SED quoniam) Per digressionem ingreditur narrationem de aris Philænorum, quæ nisi ad historiographos pertineat etiã locos describere satis impertinẽs videretur. Quid enim ad hunc locum de Philænis? Potuit enim magis congruum in descriptione Africæ locum habuisse. Verum vt poëma digressionibus interdum decoratur & ita & historiæ recitatio. Vnde quia satis acuta videtur narratio causam narrandi affert dicens, Sed quoniam nos venimus per negocia Leptitanorum, in has regiones. i. in descriptionem harum regionum, videtur non indignum memorare egregium. i. non vulgare atque mirabile facinus. i. factum duorum Carthaginiensium. s. Philænorum aut (vt alij declinant) Philænum sed syncopam potem, locus. s. inceptus de Leptitanis & Syrtibus, admonuit dicere eam rem, & incipiens dicere inquit, Ea tempestate qua Carthaginienses imperitabant. i. dominabantur, pleræq; . i. ferè toti Africæ, Cyrenenses qui etiam in Africa sunt, fuere quoque. i. etiam magni. s. quo ad famam atque opulẽti. i. diuites, ager in medio. i. qui erat in medio ipsorum existens arenosus, erat sup. vna specie. i. vnius coloris & faciei, sine discrimine. Neque erat flumen neque mons qui discerneret fines eorum. Quæ res habuit. i. detinuit eos in magno & diuturno bello. Postquam legiones in exercitu terrestri, item classes in bello nauali, fusæ, & fugatæ sup. fuerant sæpe vtrinque. i. ab vtraque parte, & alteri attriuerant. i. absumpserant aliquantulũ alteros. i. se mutuo imminuerant per cędes, veriti ne alius. i. tertius aliquis potentatus (sicut in apologis Aesopus, de Miluo murẽ & ranam se mutuo impedientes rapiente fabulatur) aggrederetur mox. s. paulopost victos & defessos. i. defatigatos vsque ad extremum, faciunt per inducias. i. tempore induciarum sponsionem. i. pactionem de dirimenda lite, vt. i. vt legati. s. amborũ proficiscerẽtur. i. discederent domo. s. sua, die certo. i. constituta hora. Quidam legunt domum sed non procedit si enim Philæni apud Cyrenenses fuissent, quanto citius redijssent tanto minus habuissent, & in quo loco fuissent obuij inter se i is. s. locus haberetur finis. s. Imperij vtriusque populi. Igitur quia conuenit sic inter eos duo fratres quibus Philænis nomen erat, missi Carthagine. i. à ciuitate Carthaginiensi, maturauere. i. accelauerunt, pergere. i. peragere & perficere iter. s. suũ. Cirenensea tre. i. iter fecerunt tardius. i. lentius licet forte nõ serius. [Ego parum cognoui). i. compertũ non habeo an id acciderit socordia. i. pigritia, & inertia aut ignauia Cyrenensium. An casu. s. aliquo, vtpote quòd morbus alterũ aut vtrunque occupauerit, aut quòd siti laborauerit, aut q via infecta esset. Ceterum. i. sed, q. d. scio, quòd tempestas. i. aëris dispositio iniqua, vt pluuiarum aut ventorum impetu turbata, solet retinere homines in illis locis propter arenam motam, haud. i. nõ secus atque. i. quam in mari vbi contra ventum nauigare non datur. Nam ventus coortus. i. simul hortus ex varijs locis, ibi per loca æqualia. i. plana, & nuda. i. experta gignentium. i. rerum quæ aliquid generent: hoc est arborum aut herbarum, nisi sit vẽtus gignentium. i. zephyrus aut fauonius, qui Cyrenensibus contrarius esset excitauit humo. i. terra, arenam, ea. s. arena agitata magna vi solet implere ora. i. faciem & oculos. s. egredientium per ea loca. Ita. i. & sic solet morari. i. retinere iter, impedito prospectu. s. ire volentium. [Postquam Cyrenenses) Prosequitur digressionem cœptam de Philænis & Cyrenensibus dicens. Postq̃ Cyrenenses videntes se esse posteriores, aliquanto. s. quam esse debebant aut quam Carthaginienses videlicet Philæni erant posteriores autem. i. aut tardiores si referatur ad tempus: aut longiores à meta destinata, quia destinarent augere terminos suos progrediendo, & sup. postquam metuunt pœnas domi. s. paratas a principibus suis ob eam rem. s. propter quam litem habuerant nam res peculiariter tria significat. litem, venerẽ & diuitias, corruptam. i. violatam & deteriorem effectam à se potius quam à Carthagin. (si enim constitisset illos rem dolo corrupisse nũ metuissent pœnas cum non fuisset in culpa. Sanè quia posteriores erant & minus processerant rem quę erat de extensione agri corruperant quia minus agri habituri erant) criminari, hoc est criminabantur. i. criminando accusabant & dicebant Carthaginiẽses digressos. s. Carthagine, ante tempus. s. constitutum, & ita processisse plus æquo, & conturbare, hoc est conturbabant rem. s. cõuentam & pactam inter ipsos, Denique. i. multis verbis vltro citroque habitis ipse male. i. mallebant omnia. s. quæ proponi possent, quam abiri victi. s. à Carthaginien. Sed quum. i. quando pœni. i. Carthaginien. qui in punica regione sunt, et Aen. j. Punica regna vides Tyrios & Agenarios vrbem. Vnde Punica bella dicta, peterent aliat conditionem. i. pactionem de dirimenda lite, tantummodo. i. duntaxat, æquam. i. æque facilem & parabilem, vtrisque: Cyrenenses faciunt Carthaginiensibus optionem, vt vel illi. s. Carthaginienses obruerentur. i. infoderentur & sepelirentur viui ibi, quos ibi quærerent populo suo fines. s. imperij. (sit ergo aduerbia pro relatiuis ita relatiua interdum pro aduerbijs ponuntur, quod tunc venuste fit quando relatiuum præponitur & cohæret antecedenti, posset etiam dici ibi pro eos positũ esse) Vel dimitterent. i. paterentur progredi sese. s. Cyrenen. in eũ locum quem vellẽt. s. populo suo finem esse Imperij. Eadem cõditione, vt. s. illic viui obruantur. [Phyleni conditione probata). i. accepta condonauere & se vitam suam reipub. s. Carthaginiẽ. & ita sup. ipsi illic obruti viui. Carthaginien. consecrauere in eo loco, fratribus Philenis illic obrutis, aras, & alij honores. s. diuini sunt instituti. i. indicti illis. s. Philænis: domi. i. in ciuitate Carthaginien. Nunc. s. perfecta digressione redeo ad rem. i. historiã principalem, propter digressionem intermissam.

IVGVRTHA postquam amissa Thala nihil satis firmum contra Metellum putat: per magnas solitudines cum paucis profectus, peruenit ad Getulos, genus hominum ferum incultumque: & eo tempore ignarum nominis Romani. Eorum multitudinem in vnum cogit: ac paulatim consuefacit ordines habere: signa sequi imperium obseruare: item alia militaria facere. Præterea regis Bocchi proximos magnis muneribus & maioribus promissis, ad studium sui perducit: quis adiutoribus regem aggressus, impellit, vti aduersum Romanos

nos bellum incipiat. Id ea gratia facilius, procliniusque fuit, quòd Bocchus initio huiusce belli Legatos Romã miserat, fœdus & amicitiam petitum. Quam rem opportunissimam incepto bello pauci impediuerant, cæci auaritia: quis omnia honesta, atque inhonesta vendere mos erat. Et iam antea Iugurthæ filia Boccho nupserat. verum ea necessitudo apud Numidas, Maurosque leuis ducitur: quia singuli pro opibus, quisque quamplurimas vxores, denas alij, alij plures hñt. sed reges eo amplius. Ita animus multitudine distrahitur: nullam pro socia obtinet: pariter omnes viles. Igitur in locum ambobus placitum exercitus conueniunt, ibi fide data & accepta, Iugurtha Bocchi animum oratione accēdit: Romanos iniustos, profunda auaritia, cōmunes omnium hostes esse: eandem illos causam belli cum Boccho habere: quã secum, & cum alijs gentibus: libidinem imperitandi. quis omnia regna aduersa sint, tum sese, paulò ante Carthaginienseis, item regem Persen, post vti quibusque opulentissimus * videbitur, ita Romanis hostem fore. His atque alijs talibus dictis, ad Cirtham oppidum iter constituunt quòd ibi Q. Metellus prædam, captiuosque, & impedimenta locauerat. Ita Iugurtha ratus; aut capta vrbe operæpretium fore: aut si dux Romanus auxilio suis venisset, prœlio sese certaturos: nam callidus id modo festinabat Bocchi pacem imminuere: ne mox agitãdo, aliud, quàm bellum mallet. Imperator postquam de regum societate cognouit, non temere, neque vti sæpe iam victo Iugurtha consueuerat, omnibus locis pugnandi copiam facit. Ceterum haud procul ab Cirtha castris munitis, reges opperitur: melius esse ratus cognitis Mauris, quoniã is nouus hostis accesserat, ex commodo pugnam facere. Interim Roma per literas certior fit, prouinciam Numidiam Mario datam: nam consulem factum * antea acceperat. Quibus rebus supra bonum, atque honestum per cullus neque lacrymas tenere, neque moderari linguam, vir egregius in alijs artibus, nimis molliter ægritudinem pati. Quam rem alij in superbiam vertebant, alij bonum ingenium contumelia accensum esse, multi quòd iam parata victoria ex manibus eriperetur. Nobis satis cognitum est, illum magis honore Marij, quàm iniuria sua excruciatum, neque tam anxie laturum fuisse, si adepta prouincia alij, quàm Mario traderetur. Igitur eo dolore impeditus, & quia stultitiæ videbatur alienã rem sua periculo curare, Legatos ad Bocchum mittit postulatum, ne sine causa hostis P. R. fieret, habere tum magnam copiã societatis, amicitiæque coniungendæ, quæ potior bello esset: & quãquam opibus suis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare, omne bellum sumi facile, ceterum ægerrime desinere, non in eiusdem potestate initium eius, & finem esse, incipere cuiuis etiã ignauo licere non deponi, nisi cum victores velint. proinde sibi regnoque suo consuleret: neu florentes res suas cum Iugurthæ perditis misceret.

* videatur.

* iã antea.

SOLDVS

AD Getulos) Cum supra describeret Africam dixit, Getulos habitare vltra Numidiam, genus hominum ferũ. i. agreste, & inhumanum. [Eo tempore ignarum nominis Rom.) Eo tpe Getuli Romanum nomen ignorabant. [Eorum Get.) .i. Iugurtha multitudine Getulorũ in vnum congregauit. [Coegit).i.cōgregauit. Ac paulatim, dicit Iugurthã docuisse Getulos militarem disciplinam [Cōsuefacit ordinem hře).s. Getulos.i. assuefacit Getulos seruare ordinem, videlicet vt milites nō discedant extra ordines. [Signa) Vexilla. [Imperium) Præceptum Imperatoris. [Præterea regia Bocchi) Sicuti supra visum est. Numidia vltra se versus meridiem habet Getulos, versus occidentẽ habet Mauros, quibus Bocchus rex imperabat. Vide igitur quæ præsidia contra Romanos sibi parat Iugurtha. Getulos, & Bocchum regem Maurorum sibi socios adiungit. [Magnis muneribus, & maioribus promissis) Magna munera dabat, sed maiora promittebat amicis regis, vt eos sibi faceret amicos, vt ipsis adiuuantibus regem Bocchum induceret, vt bellum susciperet contra Romanos. [Ad studium).i. ad amorem. [Producit) Allicit, trahit. [Quis) Pro quibus. [Regem).i. Bocchũ. [Aggressos).i. ad regem accedens. Id ea gratia facilius. facile fuit regem Bocchum inducere ad bellum suscipiendum contra Romanos duabus de causis. Prima causa erat, quia Bocchus iratus erat contra Romanos, quia fœdus & amicitiam postulauerat a Romanis per legatos, & eam impetrare non potuerat, secunda causa erat, quia Iugurtha affinitatem habebat cum Boccho, nam filiam eius vxorẽ habebat. [Id).s. inducere Bocchum, vt bellum susciperet contra Romanos. [Proniusque).i. procliuius, & facilius. [Quam rem opportunissimam incepto bello) Nihil enim magis commodũ Romanis accidere poterat in bello Iugurthino, quàm vt Bocchum in socium sibi ad id bellum gerendum haberent, quia Bocchus confinis est Numidiæ. [Pauci).s. Romani. [Cæci auaritia) Nam pecunia corrupti erant à Iugurtha & ideo non sunt passi, vt Bocchus in societatem & amicitiam Romanorum reciperetur quia societas eius Iugurthæ plurimum nocuisset, à quo pecuniam acceperat. [Quis) Pro quibus. [Etiã antea) Erat alia causa, per quam facile Bocchus inducebatur ad bellum suscipiendũ contra Romanos. Verum ea necessitudo .i. illa affinitas & propinquitas. [Leuis dicitur).i. paruì æstimatur. [Pro opibus quisque) Quia quanto quisque maiores diuitias habet tanto plures vxores ducit. [Ita animus multitudine distrahitur) Quia vnusquisque multas habet vxores, amorem & affectum non in vnam præcipue, sed in omnes cōuertit. [Nullam pro socia obtinet).i. nullam charam admodũ habent, sed omnes pariter viles sunt. [Igitur) Quandoquidem his de causis facile inductus est Bocchus vt vna cum Iugurtha bellum susciperet contra Romanos. [In locum ambobus placitum exercitus conueniunt) Exercitus Iugurthæ & Bocchi conueniunt in locum qui ambobus regibus placebat. In eo loco Iugurtha oratione sua animum Bocchi accendit contra Rom. dicens. O Bocche, Romani iniusti sunt, auari & cōmunes hostes omnium. Nullam causam habent cur bellum, aut tecum, aut mecum, aut cum alijs gentibus gerant, nisi solam cupiditatem dominandi. Et propterea omnes gentes & omnia regna eis contraria sunt. Nunc contra me bellum gerunt, paulo ante bellum gesserunt contra Carthaginienses, & etiam contra Persen, regem Macedoniæ & eum regno & imperio spoliauerũt, post contra aliquem populum vel regem opulentissimum bellũ susciperent, soli dominari volunt. [Accendit).i. incitat .s. dicens Romanos iniustos profunda auaritia cōes omnium hostes. s. esse. Quam secum & cũ alijs gentibus. s. habeant, videlicet libidinem imperitandi. s. dominãdi. [Quis) Pro quibus. [Tũ sese) Ordo est. Et dicebat. [Tum sese). s. hostem Rom. paulò ante Carthag. [Itẽ regẽ Persen). s. hostes fuisse, post pro postea. s. illum ita hostem fore Romanis, vel pro sicut quisque videatur opulentissimus. [Sese). s. Iugurtham. Nunc ego sum hostis pop. Rom. quia contra me bellum gerunt, non quia eis aliquam iniuriam intulerim sed quia cupiunt auferre mihi regnum Numidiæ, nam causa belli eorum libido dominandi. [Paulò ante Carthaginienses) Nam paulò ante Scipio Aemilianus contra Carthaginienses bellum gesserat, & eos capta & euersa Carthagine funditus deleuerat. [Itẽ regem Persen) Persæ rex Macedoniæ fuit, hunc Paulus Aemilius Consul prœlio apud Olympum montem cōmisso vicit, captũq; cum liberis in Triumphum duxit. In eo prœlio, vt tradit Plutar. xxv. millia hostium cæsa sunt biduo, omnis Macedonia se Aemilio dedit. [His atque alijs talibus dictis).i. cum hæc atque alia talia dixisset, Ad Cirtham vrbem ire deliberaor, quia ibi. Q. Metellus prædam & captiuos & impedimenta locauerat. [Operæpretium fore).s. rem vtilem futuram, si vrbem cepisset. Operæpretium duo significat, aliquando vtile significat, aliquando iocundum. [Aut si dux) Iugurtha hoc consilio ad vrbem Cirtham profectus est, quia existimat, aut se vrbe esse capturum, aut certe coactum esse, vt Metellus suis ferret auxilium, atque ita prœlio cũ eo certaturum. Nam Iugurtha hoc quærebat, vt statim vna cum Boccho cum Romanis prœlio certaret, ne Bocchus mutaret animum, & pacem cum Romanis faceret. [Callidus).i. astutus .i. Iugurtha. [Id modo).i. tantummodo. [Nec moram).i. per moram.

[Aliud quam bellum mallet) Nam si moram ad dimicandum fecisset, fortasse Bocchus pacem potius quam bellum mutato animo cum Romanis habere quæsiuisset. [Nec alius mallet).s.Bocchus. [Mallet) magis vellet. [Imperator postquam) Dicit, quid fecerit Metellus postquam intellexit Iugurtham & Bocchum reges societatem fecisse: dicit enim Metellum non omnibus locis sicut consueuerat pugnandi copiam hostibus fecisse, sed in locis tantum sibi cõmodis cum hoste pugnare decreuisse. [Imperator) Ordo est, imperator non temere facit copiam pugnandi, atque omnibus locis.s.non facit copiam pugnandi ut sæpe consueuerat iam victo Iugurtha. [Ceterum).i.sed opperitur reges haud procul à Cirtha, ratus esse melius facere pugnam ex commodo cognitis Mauris, quoniam is nouus hostis accesserat. [Postquam ille).s.imperator, cognouit de societate regum. [Temere) Incõsulte, improuide, incaute. [Atque omnibus locis).i.& non omnibus locis, sed in locis tantum sibi commodis. [Ceterum) Ecce quomodo non omnibus locis facit copiam pugnandi. Nam castra posuit apud Cirtham ciuitatem, quam tenebat ut tutior esset. [Reges opperitur).i.expectat. [Cognitis Mauris) Prius Mauros nouos hostes cognoscere volebat Metellus, & postea cũ daretur opportunitas cum hostibus pugnare. [Cognitis Mauris) Quibus Bocchus rex imperabat. [Ex commodo) Commodum erat Metello pugnam facere, si prius hostes nouos cognouisset. [Interim Roma.) Dicit Metellũ literas accepisse ex Roma, quo populus Numidiam prouinciam Mario decreuisset. [Iam antea) Ipsum consulem factum esse audiuerat. [Acceperat) Audiuerat, intellexerat. [Supra).i.vltra. [Supra bonum aut honestũ perculsus est).i.perterritus est, plusquam erat bonum & honestum. Nam hac de re & fleuit & in maledicta prupit. [Retinere) Pro retinebat. [Neq; moderari).i.non temperabat linguam, neque abstinebat à maledictis. [Vir egregius) Salustius dicit hunc in ceteris virum egregium fuisse, nisi quòd hanc perturbationem nõ satis fortiter tulit. [In alijs artibus).i.virtutibus. [Molliter).i.impatiẽter. [Quam rem) Alij dĩt Metellum hanc rem ægre tulisse, q superbus erat, alij quia ei iniuriã fecerant, alij quia ei victoria tam ppè parta e manibus eripiebatur. Sed reuera, inqt Salust. hanc rem ferre nõ potuit pp inuidiam. [Quam rẽ).s.q molliter eã perturbationem ferebat. [Alij in superbiam ver.).i.alij superbiæ attribuerant, & imputabant. [Alij bonũ ingenium contumelia accensum esse).s.dicebant. [Contumelia).i.iniuria. [Accensum) incitatum instigatum. [Multi).s.dicebant, quòd molliter ægritudinem patiebatur. [Iam parta).i.prope acquisita. Nam se rẽ ipsum Iugurtham debellauerat, & prope totum bellum confecerat. [Nobis).i.mihi Salustio. [Magis honore Marij,) Et hæc proprie dicitur inuidia. Nam inuidia est rebus prosperis proximi dolere, & aduersis lætari. [Igitur) Dicit Metellum legatos misisse ad Bocchum, qui monerent eum, ne sine causa hostis esset P. R. [Eo dolore impeditus) Quia hoc dolore impediebatur, Metellus bellum gerere non poterat, & propterea legatos misit ad Bocchum, qui cum eo de pace tractarent. [Stultitia videbatur) Stultum erat gerere bellum, cuius gloria ad Marium pertineret, periculum autem ad se pertineret. [Alienam rem).i.rem ad aliũ .s.ad Marium pertinentem tunc, & dicebat, per omnia subaudi tur dicebat. [Omne bellum sumi).i.suscipi. Facile est suscipere bellum, sed difficile est finire. [Non in eiusdem potestate) Ille q potestatem habet incohandi bellum, non habet potestatem finiendi. [Quanquam opibus suis confideret) Tamen certa pro incertis mutare non deberet. Ille mutat certa pro incertis, qui pro pace bellum suscepit. Nam quæ habemus in pace sunt certa. Sed incertum est, quo euentu bellum finiatur. Et ideo qui sumit bellum exponit ea quæ habet certa pro incertis, nescit enim quid sit habiturum ex bello cuius euentus semper est incertus. [Nec florentes res suas).i.statum suum integrum & pulchrum.

MARL. INCVLTVM) Sine legibus. [Cogit) Quia erant dispersi. [Ad studium) Fauorem. [Pellicit) Inuitat muneribus. [Id).s.vt impelleret regem. [Opportunissimam) Valde idoneam. [Cæci) Obcæcati auaritia, quia sperabant deuicto Iug. posse et Bocchũ superare. [Pro focis) Pro vera vxore. [Viles) Despicabiles. [Cõmunes hostes) Quia oibus quos diuites sciunt insidiantur. [Imminuere pacem Bocchi.s.cum Romanis. [Interim dum Metellus præstolatur Iugurtham. [Quibus rebus) Quomodo. [Aegritudinem) Animi dolorem. Nam ut ægrotatio in corpore sic ægritudo in aio est, ut ait Cic. iij. Tusc. [Rem alienam) Prouinciam Mario demandatam. [Incerta) Quia vt ait Annibal apud Liuiũ, Melior est certa pax, quam insperata victoria.

RIVIVS PRÆTEREA regis Bocchi proximos magnis muneribus & maioribus promissis ad studium sui perducit) In vetustis nonnullis est, perlicit. pro sibi conciliat & deuincit. Atque hæc lectio mihi magis arridet, etiam si prior illa in manuscriptis quoq; est. Perlicere ad societatem armorum, est apud Liuium x. ab V. C. &, Donis perlicere sexto belli Punici ij. Non inficio tamen, & priorem in eodem lectionẽ reperiri velut v. belli Asiatici, & alios, inquit, principum, donis ad suam causam perduxit. Mox. [Id ea gratia facilius proeliumque fuit) In manuscriptis ceterisq. vetustioribus est, pronius. Verum prior tñ lectio mihi valde placet. Est apud Salustium non semel, in procliui esse, pro facile, vt cum inquit, cuius si dolum caueris, alia omnia in procliui erunt. Sic & in Andria Terent. Quam rem opportunissimam incepto bello pauci impediuerant. [Hanc lectionem & ipse probandam esse duco) Nec tamen dissimulandum reor, in manuscriptis omnib' quę ipse viderim reperiri incepto belli, non bello. [Non, singuli pro opibus quisque quamplurimas vxores, alij denas, alij plures habent) Manuscripta consentientibus & alijs vetustioribus. Quod singuli pro opibus &c. alij plures habeant. [Eandem illos causam belli habere cum Boccho, quam secum & cum alijs gentib' libidine imperitandi) Duo è manuscriptis habent libidinem imperitandi, casu accusatiuo, idq. rectius esse puto. Nã & alibi, Libidinem dominandi causam belli hře, inqr. [Post vbi quisq; opulentissimus videbatur) Manuscripta, videatur. Paulo post. [Ita Iugurtha ratus aut capta vrbe operæpretium fore, aut si dux Romanus &c.) manuscriptum, precium fore. sed erat alterius manu in spatio qd versus dirimit, literulis minutis, operæ. Verum in alijs solum legitur, precium. vt quin ita legendum sit, dubitatio tam nulla relinquatur. [Aut si dux Ro. auxilio suis venisset) Dux non est in vllo manuscripto, ac rectius abest. [Ne mox agitando aliud quã bellum mallet) In vetustis quibusdam, ne moras agitã do, quo & Florentinum & Beroaldinum, pro differendo ac plãrando. Citat eodem modo Riccius Lugiensis, quis secus Badianum. [Nam consulem factum, antea acceperat) In impressis quibusdam, iã antea acceperat. Licet aliter manuscripta. Mox. [Vir egregius in alijs artibus) In nonnullis est omissa præpositio In. Sed præter quã q exemplaria manuscripta additam habent præpositionem. Cicero quoq; sic est loqui solitus, et cum inqr, Lælius in laude bellica egregius pro excellens & præstans. [Quam rem alij in superbiam vertebant) Fabricianum, vertebat, qd antiquitatem magis sapit, cuius cum primis studiosus est Crispus. Paulò post. [Neq; tam anxie laturum fuisse, adepta puincia alij q Mario traderetur) Manuscripta, si adempta prouincia. Sic & sensus ipse postulat. Et procliuis sanè fuit lapsus, vna omissa litera. [Alienam rem suo periculo curare) Manuscripta, periculo, suo et sequatur pronomen. [Habere tum magnam copiam societatis amicitiæq. cõiungendæ, quæ potior bello esset) Sic in omnib' ferè. Sed quid si legas, habere eum &c. Sanè facilis ac procliuis lapsus fuit, similitudine literarũ. Nihil tñ adhuc muto, sed coniecturam solũ affero. Hæc iam adnotatam, cum ecce allato & inspecto codice Florentino, Eũ ibi reperi. [Omne bellũ sumi facile, ceterũ ægerrime desinere) Quãuis in cunctis manuscriptis acerrime legatur, atq; ẽt in impressis qbusdam, velut Florentino, tñ vulgatã lectionem pbandã magis esse puto. Opponuntur.n. facile & ægre. Cic. de Senect. Omnis cõglutinatio recens ęgre, inueterata facile dissoluitur. Idem alibi, Inueterata vitia ægrius depelluntur, p difficilius. Mox. [Non deponi nisi cum victores velint) In manuscriptis oĩbus est, Deponi cũ victores velint), & hęc lectio magis arridet. [Proinde sibi regnoq. cõsulere) In vetustis qbusdã sed impressis, sibiq. regno. Id historico magis conuenire videtur.

GLAR. ET cum alijs gentibus libidinem imperandi) Libidinem in accusandi casu malim, etiam si in auferendi quoque intelligitur. Item paulò post: Vti quisque opulentissimus videatur. Verbum Videatur in videbatur, non rectè idem Aldinus codex mutauit, magis placet, quod quidam legunt, Videbitur. [Bocchi pacem imminuere, ne moras agitando aliud quam bellum mallet) Imminuere pro Interrumpere accepisse videtur. Sed pro, Ne moras, idem Aldinus codex habet, Ne mox agitando, quę lectio melior est, si Agitando pro cogitando acceperis.

ASCEN. IVGVRTHA) Post digressionẽ ad historiam reuersus cõmemorat vt Iugurtha à Boccho Maurorũ rege suppetias, & societatem petijt, atq; obtinuit, dicẽs Iugurtha postq̃ amissa Thala .s. vrbe fortissima, putat nihil satis firmum contra Metellum, pfectus cum paucis peruenit per magnas solitudines ad Getulos appositione genus hoium ferum.i. more ferarũ indomitum & incultum & ignarum eo tpe.i. tunc adhuc, nois Ro. & coëgit.i. compulit & congregauit in vnum.s. locum aut exercitum multitudinẽ in eorum.i. Getulorũ, ac consuefacit.i. consuetos efficit paulatim .i. sensim & pedetentim, habere ordines .s. militares in agmine

atque

atque aciei ſeruandæ, & ſequi ſigna.i.vexilla, & obſeruare.i. animaduertere imperium, hoc eſt quid & qñ imperaretur, item ſacere alia militaria.i.quę ad militiam pertinebant. Præterea i.inſuper Iugurtha pellicit.i. perfecte allicit & attrahit ad ſtudium.i. fauorem ſui.ſ.ipſius Iugurthæ proximos, aut ſanguine, aut familiaritate, Bocchi regis.ſ. Mauritaniæ, muneribus magnis quę tūc miſit, & promiſſis maioribus.i. poſt modum mittendis, quis i. quibus, adiutoribus, ipſe aggreſſus.i. inſidioſe accedens regem.ſ. Bocchum, impellit ſup.eum, vti.i. vt incipiat bellum aduerſus Rom. [Id fuit).ſ factum, aut contingit ea gratia.i. propterea facilius & pronius.i. inclinatius q Bocchus miſerat in initio huiuſce belli, legatos Rom. petitum.i. qui petant.ſ.à ſenatu & P.R. Fœdus & amicitiam, quam rem.i. quā petitionem Bocchi, opportuniſſimam.i. maxime cōgruam Romanis, bello incœpto contra Iugurtham pauci.ſ. nobiles corrupti ab Iugurtha, impediuerant exiſtētes cæci auaritia, quis.i. quibus mos erat vendere omnia honeſta & inhoneſta.i. ſine diſcrimine. Orator diceret potius mos vendēdi, verum hic reſpicit ad verbum erat cum quo etiam diceretur moris. Etiam.i. inſuper filia Iogurthæ nupſerat Boccho: verum ea neceſſitudo.i. neceſſitas coniunctionis ex affinitate, ducitur.i. reputatur: leuis.i. parui momenti apud Numidas & Mauros q ſinguli habeāt quamplurimas vxores quiſque pro opibus ſuis.i. iuxta opes ſuas i. quotquot poſſit ſuſtentare, ſicut & adhuc dñr hrē, alij denas alij plures. Sed reges, ſupp. habent eo i. tanto amplius.i. copioſius ſup. vxores, quo ſup. plures opes, ita animus.i. affectio & amor, diſtrahitur.i. in diuerſa trahitur & diſſipatur, multitudine.ſ. vxorum & nullā obtinet pro ſocia, hoc eſt conthoralis æquali ſorte.i. pro vera coniuge, & ita oēs ſunt pariter.i. pariſormiter & indifferenter, viles.i. vili precio æſtimatę. Igitur, quia cōſenſerat bellum gerere cum Iugurtha contra Romanos, exercitus.i. amborum conueniunt.i. coëunt in locum placitum ambobus ſ. regibus. [Ibi in eo loco, fide).i. ſancta promiſſione de ſeruāda fidelitate data & accepta.ſ. mutuo: Iogurtha accendit animū Bocchi oratione.ſ. cōtinente ſequētes ſententias non tñ eadem verba Romanos iniuſtos & auaritia profunda, q.d. ſine ſundo immenſa & inexplebili, eſſe hoſtes cōes.ſ. Boccho & ſibi, hoe eſt Iugurthæ, & illos hrē eandem cauſam belli cum Boccho quam ſecum & cum alijs gentibus.ſ. libidinem imperandi, quaſi velint omnium imperio potiri, vtpote quis.i. quibus, omnia regna ſunt aduerſa, hoc eſt cōtraria. Et dicebat ſup ſeſe, hoc eſt ſeipſum ſup. eſſe hoſtem Romanis, tum i. tunc, hoc eſt pro eo tpe quo ea dicebat Carthaginienſes ſup. fuiſſe hoſtes paulò ante, quia iam deleuerat, itē Perſen regem.ſ. Macedoniæ deuictum & in triumphū deductum à paulo Aemilio Macedonico fuiſſe ēe paulò ante hoſtem Romanis. Et dicebat ſup quemlibet fore.i. futurum eſſe ita hoſtem Romanis vti i. quemadmodum videatur poſt.i. deinceps opulentiſſimus.i. ditiſſimus, quo dicto ſignificat Romanos publicos latrones, & tyrannos, & omnibus aliquid poſſidentibus inimicos, ad quam rem callida inductione vtitur à tribus tpibus à præterito per Carthaginienſes & Macedones, a præſenti per ſe, & a futuro per Bocchum (niſi proſpexerit) & quemlibet alium. [His atque alijs) Oſtendit quantum potuit oratio Iugurthæ dicens. Bocchus, & Iugurtha conſtituunt.ſ. diem aut potius locum conueniendi ad oppidum Cirtham.ſ nomine his atque alijs talibus.i. eiuſmodi cohortantibus q.i. quia aut eo q Q. Metellus.i. imperator Romanus, locauerat ibi.i. Cirthæ, prædam.i. ſpolia, captiuos.ſ. Numidas, & impedimenta i. ſarcinas militares ut ſunt machinæ, & arma militaria tam ad bellum quam ad victum neceſſaria, quæ dñr impedimenta q impediant militum propè cationem dum cum eis migrant. Ita i. & ſic Iugurtha ratus ſup. erat fore operæpretium.i. vtile habens ſecum precium operæ.i. laboris, aut capta vrbe.i. aut ideo q forte vterìuſq; exercitus caperæ poſſet vrbem aut ſeſe i. ſeipſos, hoc eſt ambos reges certaturos prælio cum Romanis, ſi dux Rom.ſ. Metellus veniſſet ſuis.ſ. dedititijs Cirthenſibus auxilio, in auxilium. Nam Iogurtha callidus feſtinabat.i. feſtinādo intendebat, modo.i. ſolūmodo id.ſ. imminuere pacem i. cauſam pacis Bocchi.ſ. cum Romanis ne Bocchus agitando moras i. per dilationē, prius, quam pax eſſet violata mallet aliud quam bellum, hoc eſt pacem. [Imperator) Oſtendit quid contra egerit Metellus dicens. Imperator.ſ. Metellus, poſtq cognouit de ſocietate regum.ſ. Bocchi & Iugurthæ nō facit temere.i. incōſulte, neque vti.i. quemadmodum cōſueuerat.ſ. facere, Iogurtha iam ſæpe victo, copiam.i. facultatem pugnandi, omnibus locis in quibuſcunque Iogurtha vellet. [Ceterum).i. ſed opperit i. expectat reges caſtris munitis ſ. foſſa & vallo haud procul a Cirtha, ratus.i. arbitrans melius eſſe, Mauris cognitis, hoc eſt poſtquam cognouerit Mauros facere pugnam ex cōmodo.ſ. ſuo, qm is.ſ. Maurus acceſſerat hoſtis nouus, & ita eo gnitus. [Interim).i. interea dum pro cōmodo ſuo moram traheret, fuit certior.ſ factus Rom.i. ab vrbe per literas, prouinciam Numidiam eſſe datā.i. aſſignatam Mario nouo cōſuli, nam acceperat, hoc eſt intellexerat antea, ſupp. Marium eſſe factum conſulem. Quibus rebus Metellus perculſus ſupra bonū atque honeſtum.i. vltra quam bonum aut honeſtū erat, neque tenere pro tenebat lacrymas, neque moderari, hoc eſt moderabat, ſeu refrænabat linguā a conuitio ſeu maledicto, quia exiſtens vir egregius in alijs artibus pari.i. pariebatur, ægritudinē.i. dolorē animi, nimis molliter.i. mollicbriter. [Quā rem alij vertebant in ſuperbiā).ſ. Metelli, alij ſup. dicebant bonū.i. nobile & ingenuum, ingeniū eſſe accūſum ſ. ita cōtumelia.ſ. illata. Multi ſup. dicebant id eū facere q victoria iam parta.i. acquiſita, eriperetur ex manibus.ſ. eius. [Satis cognitū eſt nobis illum).ſ. Metellum excruciatū eſſe magis honore Marij.ſ. æmuli ſui, quā iniuria ſua.i. vbi facta, neque fuiſſe latarum tam anxie.i. tam afflictū & moleſte ſi prouincia.ſ Numidica adempta.ſ. Metello traderetur alij quam Mario. [Igitur eo dolore) Oſtendit quo Metellus inuidia victus cœpit negligentius agere ne aduerſario ſuo gloriam pareret aut operā nauaret. Vnde patet liuorem ēt in ſummis viris locum inquirere, dicit itaq;. [Igitur Met Imp.).ſ.à bona operatione, quia difficile eſt nolentem aut inuidentē bene operari, eo dolore quem conceperat ex prælatione Marij, & quia videbatur ſtultitiæ.i. pertinere ad ſtultitiam curare ſup. cum ſuo.i. proprio periculo, rem alienam.i. triūphum aut victoriam Marianam, miſit legatos ad Bocchum regē Mauritaniæ, poſtulatum.i. ad poſtulandum.i. iuſte petendum, ne fieret hoſtis P.R. ſine cauſa.i. ſine offenſione ab eo habita & ſup. dictum aut dicturos, cum.i. inſuper, Bocchum ſup habere magnā copiam.i. facultatem & occaſionem vberam, amicitiæ ſocietatis coniungendæ.ſ. cum P R. quæ.ſ ſocietas & amicitia foret.i. eſſet futura, potior.i. melior & vtilior bello.i. quàm bellum, & ſup. dicturos, quanquam ipſe confideret opibus.i. potentijs & diuitijs ſuis tamen non debere.i. q non deberet mutare certa.ſ. bona ex amicitia Romana per quam ſua tutaretur, pro incertis.ſ. præmijs ab Iugurtha expectandis ſi forte victor euaſerit, & ſup dicturos, omne bellum ſumi.i. aſſumi & inchoari facile.i. ſine difficile.i. ſine difficultate, ceterum.i. ſed, deſinere.i. finiri, ægerrime i. cū ſumma difficultate & initium, eius.ſ. belli, & finem non eſſe in poteſtate eiuſdem, quia non ſemper nec quiuis qui incipere bellū poteſt, poteſt etiam cum cōmodo ſuo finire, quia dicturos ſup. mihi licere.i. permitti & concedi, cuiuis.i. cuilibet etiam ignauo.i. inutili ad rem gerendam, incipere.ſ. bellum, autem pro ſed, bellum ſupp. deponi.i. abſolui, cum.i. qñ victores velint. [Proinde).i. ideoq. ſup dictum, aut admonitum miſit, vt ſupp. ipſa conſuleret.i. proſpiceret & ꝓuideret cōſilio, ſibi & regno ſup. ſuo neu.i. neue miſceret res.i. opes ſuas florentes.i. in vigore, exiſtentes cum ſup. rebus, Iogurthę perditis.i. penè acciſis & iminutis ac deſperatis.

AD ea rex ſatis placide verba facit, ſeſe pacē cupere, ſed Iugurthæ fortunam miſereri, ſi eadem illi copia fieret, omnia conuentura. Rurſus imperator cōtra poſtulata Bocchi nuncios mittit. Ille probare partim, alia abnuere. Eo modo ſæpe ab vtroque miſſis, remiſſiſq. nūcijs tempus procedere, & ex Metelli voluntate bellum intactum trahi. At Marius, vt ſupra diximus, cupientiſſima plebe conſul factus, poſtquam ei prouinciam Numidiam populus iuſſit: * ante iam infeſtus nobilitati, tum vero multus atque ferox inſtare. ſingulos modo, modo vniuerſos lædere: dictitare ſeſe conſulatum ex victis illis ſpolia cepiſſe: alia præterea magnifica pro ſe, & illis dolētia. interim quæ bello opus erant prima hrē: poſtulare legionibus ſupplementum: auxilia à populis & regibus ſocijſq. arceſſere. præterea ex Latio fortiſſimū quenque, pleroſq. militia, paucos fama cognitis accire: & ambiēdo cogere homines emeritis ſtipendijs ſecum proficiſci. neque illi ſenatus, quanquam aduerſus erat, de vllo negocio abnuere audebat. Ceterum ſupplemētum etiam lætus decreuerat: quia neque plebe militiā volente putabatur Marius aut belli vſum, aut ſtudia vulgi amiſſurus. Sed ea res fruſtra ſperata, tanta libido cum Mario eundi pleroſque

* antea.

inuaſerat: ſeſe quiſque prę̨da locupletem fore: victorem domum rediturum: alia huiuſcemodi animis trahebant. & eos non paulum oratione ſua Marius arrexerat. nam poſtquam omnibus, quæ poſtulauerat, decretis, milites ſcribere vult, hortandi cauſa ſimul & nobilitatem, vti cõſueuerat, exagitandi, concionem populi aduocauit. Deinde hoc modo diſſeruit.

SOLDVS VERBA facit).i.reſpõdit.[Fortunatum).i.ſtatus.[Eadem copia).ſ.iungendæ ſocietatis cum P.R.(Illi).ſ.Iugurthæ. Omnia, loquit, conuenient, ſi ita Iugurthæ, ſicuti mihi, detur copia iungendæ ſocietatis cum P.R. Conuenire eſt cõcordem eſſe. [Ille).ſ.Bocchus.[Probare).i.probabat. [Tempus procedere).i.tempus procedebat, ſiue progrediebatur. [Ex Metelli volũtate bellum intactum trahi) Metellus volebat, vt bellũ non attingeretur.[Trahi).i.trahebatur, hoc eſt prolongabatur. Nam Metellus cupiebat pacem facere, cum Boccho. [At Marius) Sal. huculque dixit de rebus, geſtis à Metello imperatore in bello Iugurthino nunc deinceps dicturus eſt de rebus C.Marij, qui conſul factus à plebe, vt Numidiam prouinciam extra ſortem acciperet iuſſu populi. Dicit igitur quemadmodum C.Marius apparatum belli ſumma diligẽtia inſtituerit, milites ex decreto ſenatus ad ſupplementum legionum cõſcripſerit, auxilia à populis, & regibus ſocijs acceſſiuerit, ex Latio fortiſſimum quenq; acciuerit, deinde parata omnibus cohortandi gratia, & nobilitatem exagitandi, aduocata pop. cõcione orationem habuerit. Poſt ſtipendio, cõmeatu, & armis oneratis nauibus, Manlium legatum in Africam miſerit, ipſe paulò poſt cũ magno numero militum ſecutus ſit.[At Marius) Ita quidem Metellus cum Boccho de pace tractabat, ſed Marius factus conſul à plebe cupientiſſima, vt ſupra diximus iam ante infeſtus nobilitati, vero, pro ſed, tũ multus atque ferox inſtare pro inſtabat. (Et lædere) Pro lædebar. [Modo).i. aliqñ ſingulos, modo.i.aliqñ vniuerſos. [Et dictare) Pro dictabat ſeſe cepiſſe ex illis victis ſpolia, conſulatum videlicet, prę̨terea.ſ dictabat alia magnifica pro ſe, & dolentia illis.ſ.nobilibus, poſtq̃ populus iuſſit ei Numidiam prouinciam. hic eſt ordo. Senſus aũt ſatis patet. [Poſtq̃) Inquit ipſe Marius factus eſt cõſul, & Numidiam prouinciam accepit, iuſſu populi, data ſibi opportunitate lædendi nobiles, quibus ſemper fuerat aduerſus, aliqñ ſingulos aliqñ vniuerſos lædebat gloriabaturq;, ſe pugnaſſe cũ nobilibus, & eos viciſſe, & ex illis victis magnifica ſpolia, reportaſſe, videlicet, conſulatum.[Poſtq̃ ei Numidiam prouinciam populus iuſſit) Aduertendum eſt, quia populus proprie dẽ iubere. Senatus dr̃ decernere.[Infeſtus nobilitati).i.aduerſus, cõtrarius, inimicus.[Tum) Pro tũc. Antea quidem erat infeſtus, ſed tũc multo magis, quia facultatem & opportunitatem lædẽdi habebat.[Multus).i.vehemens.[Dictare) Frequenter dicebat, & iactabat, & dicebat ſeſe cepiſſe ſpolia ex illis nobilib⁹ victis, & quę̨ ſpolia? conſulatum. In hoc certamine ciuili, in quo Marius cũ nobilitate certauit, victor extitit Marius & ex nobilibus victis ſpolia reportauit magnifica, videlicet, cõſulatum. Marius.n.cum nobilitate certauit, q̃a & nobiles, & Marius ignobilis petebãt ſimul cõſulatum. Sed in hoc certamine petendi, Marius extitit victor, quia factus eſt cõſul, repulſis nobilibus.[Spolia cepiſſe) verba ſunt glorioſo militi, & imperatori conuenientia. Eſt.n.tranſlatio ſumpta à militibus, q̃ ex hoſte victo ſpolia reportant. Nam victor victum armis ſpoliat, & ea cũ gloria reportat.[Magnifica).i.glorioſa, & in laudem ſuam redũdantia.[Et illis dolentia).ſ.nobilibus.[Interim) Videlicet dũ Marius ita nobiles dictis, factisq̃. laceſſit.[Quæ bello opus erant prima hr̃e).i.in primis, & præcipue parabat ea quæ ad bellum pertinebant.[Prima hr̃e) Pro habebat.i.prima curabat. [Poſtulare legionibus ſupplementum,) Hoc eſt poſtulabat à ſenatu, vt ſibi concederet, vt milites conſcribere poſſet ad explicandas legiones, quæ longo bello diminutæ erãt. Iuſtus numerus legionum ante C.Marium ex quatuor millibus militum conſtabat, primus C. Marius legionem inſtituiſſe dr̃ ſex militum & ducentũ militum. Auxilia enim C. Marius ex decreto ſenatus, populis & regibus, qui erant ſocij P. R. ſcribebat, vt ſibi mitterent auxilia peditũ & equitum.[Præterea) Accire, pro acciebat, quenq; fortiſſimum ex Latio, & acciebat pleroſq; cognitos militia, paucos cognitos fama, vbi quenque pſtantẽ in re militari virum audiebat, eum continuo ad ſe venire iubebat hortabaturq;, vt ſecum ad id bellũ gerendum pficiſceretur. [Accire).i.aduocabat, ad ſe venire iubebat. [Ambiendo) Nõ imperando, ſed blandiendo cogebat eos ſecum ad bellũ proficiſci, qui ad militiam de iure cõpelli non poterãt. [Cogere vẽs emeritis ſtipendijs ſecum proficiſci.) illi dñr emeriti ſtipendijs, q̃ debita tp̃a militiæ cõpleuerunt, & hi contra voluntatem ſuã ad militiam compelli non poſſunt, tñ hos Marius blandiẽdo cogebat ſecũ proficiſci. [Neq; illi ſen.) Dicit ſenatũ nihil Mario auſum fuiſſe denegare q̃q̃ ei eſſet aduerſus. Marius poſtulauit ſupplemẽtũ legionibus. Senat. decreuit. [Ceterum ſupplementum ẽt lętus decreuerat) Dicit Sen. nũ ſolum non inuitum, ſed ẽt lætum ſupplemẽtum decreuiſſe, non q̃ diligeret Marium, ſed quia putabat Marium beneuolẽtiam populi, & fauorẽ eſſe amiſſurũ. [Propter ſupplemẽtum, videlicet, dũ ad militiam plebeios hoies nolẽtes, & reſiſtentes cogeret. Ordo eſt. [Ceterũ).i.ſed ſenatus ẽt lætus decreuerat ſupplemẽtum quia Marius putabatur eſſe amiſſurus, aut vſum belli, aut ſtudia vulgi, ple. non volente militiã. Plebs militiam recuſabat, & niſi cogeretur ad bellum gerẽdum ire nolebat. Senatus ergo lætus ſupplemẽtum decreuit, hoc intra ſe putans. Marius neceſſe eſt, vt aut milites ex plebe ſcribat ad ſupplemẽtum, aut non ſcribat. ſi ſcripſerit milites in odium plebis incidet, dum eos nolẽtes ad militiam per vim cogere vult ſi non ſcripſerit, bellum gerere non poterit, & ita nullã gloriam in ſuo cõſulatu cõparabit.[Neque volente militiam).i.plebe nolente, & recuſante militiam, vt ſupra dixit ſenatus prouincias regebat, equeſter ordo vectigalia adminiſtrabat. Plebs bella gerebat. Sed plebs feſſa continuo vſu bellorũ, in quibus ſuperioribus tp̃ibus verſata erat, nunc quietem petebat, & militiam recuſabat. [Aut belli vſum amiſſurus) Si milites non ſcriberet. [Belli vſum).i. exercitationem belli, hoc eſt putabatur bellum non eſſe geſturus.[Aut ſtudia vulgi).i.beneuolentiam pop. videlicet, ſi milites ſcriberet, & nolẽtes cogeret ad militiam.[Sed ea res) Dicit ſenatum fruſtra hoc ſperaſſe, q̃a nemo recuſabat militiam, ſed oẽs deſiderabant ire cum Mario, vnuſquiſq; ſperabat ſe præda locupletem fore, & victorẽ domum rediturũ eſſe. [Alia huiuſcemodi).i. alia ſimilia. [Animi).ſ.plebis animi trahebant.i.animi volebant & cogitabant.[Oratione ſua) Quæ inferius deſcribitur. [Erexerat).i.in ſpẽ excitauerat. [Nam poſtquam) Ordo eſt. Marius aduocauit concionem populi, ſimul.i. & cauſa hortandi, & cauſa exagitandi nobilitatem, vti conſueuerat poſtquam vult ſcribere milites, decretis omnibus quæ poſtulauerat. [Decretis).ſ.à ſenatu, quia quidquid poſtulauit Marius, ſenatus conceſſit.

COPIA) Pacis facultas. [Omnia conuentura) Futuram pacem. [Cupientiſſima) Fauentiſſima. [Prouinciam) .ſ.adminiſtrandam. [Emeritis ſtipendijs) Cum donati eſſent agris, & miſſione honeſta. [Trahebant) Voluebant animis. MARL.

ABNVERE audebat) Eſt in manuſcriptis quibuſdã, negare audebat, ſed inepte ex gloſſa ni fallor. [Et eos nõ paulum oratione ſua Marius arrexerat) Quãuis in quibuſdam, erexerat, tñ hęc lectio magis arridet, q̃ & manuſcripti codices, & exemplar Aldinum habet. Vtitur aũt Saluſt. alias quoque hoc verbo, velut in ſerius. Huiuſcemodi oratione habita Marius, poſtq̃ plebis animos arrectos videt. Quo in loco tñ in vetuſtis eſt Erectos, verũ perperam, vt opinor. Tametſi Cic. quidem altero magis vtitur, velut Oratio conſulum animum meum erexit ſpemq̃. attulit dignitatis recuperãdæ. Idem, Et ciuitatem ad ſpẽ libertatis erexit. RIVIVS

DICTITARE ſeſe cõſulatum ex victis illis quaſi ſpolia cepiſſe) Quidã codices illud Quaſi, habebant ante verbum Illis. Aldinus codex prorſus omittit. Ego poſt Illis, ponendũ puto, atq; ita habebat vetuſtus codex. [Quia neq; plebe militiã volente) vide vt mire vtitur coniunctione Neque Nam, Neq; volente pro Nolẽte accipitur, & verbum Putabatur, manet affirmatiuũ. Statim poſt, Seſe quiſq; prę̨da locupletẽ fore, victorem domum rediturum. Vetuſtus codex habebat Et, poſt Fore, quod placet, ne quis verbum Fore, cum participio Rediturum cõnectat Vide ẽt num Aliaq;, cũ coniunctione legendũ, quod neceſſe nõ exiſtimamus. GLAR.

REX).ſ.Bocchus facit verba.i.rñdet ad ea.ſ.dicta aut monita Metelli placide.i.benigne, videlicet ſeſe cupere pacẽ.ſ.cum P.R. ſed miſereri fortunarũ Iugurthæ. Si eadẽ copia, hoc eſt facultas coniũgendæ ſocietatis & amicitiæ cũ P.R. fieret Iugur. dixit ſp. oĩa conuentura ſup. inter ipſos, hoc eſt in nullo cõtrouerſiam futurã nec inter ſe verbũ vllum cõmutaturos. Imperator.ſ.Metel. mittit rurſus legatos cõtra poſtulata Bocchi.i.qui dicerent non omnia eſſe iuſta quæ ab eo poſtularẽtur, & ille.ſ.Bocchus probare, hoc eſt approbabat dicta Metelli partim, & abnuere, hoc eſt abnuebat alia: & tempus procedere, id eſt procedebat & tranſigebatur eo modo nuncijs miſſis & remiſſis ſæpe ab vtroque, & bellum trahi, hoc eſt trahebatur intactum ex voluntate Metelli, hoc eſt ſicut ſummopere cupiebat Metellus: ne aut Mario proſit, aut famam perdat. [At Marius) Proſequitur inſolentiam ASCEN.

Marij

Marij qui vbi consul creatus est superbe & in nobilium contumeliam dictitabat, ac faciebat omnia. Vnde dicit: At, hoc est sed, Marius factus consul vt diximus supra, plebe sup. existente aut à plebe cupientissima, postq̃ populus iussit ei Numidiam prouinciá sup. gubernandá, iam antea infestus .i. qui extiterat antea infestus nobilitati, tum vero .i. tunc maxime vbi factus est consul & imperator tanti belli, ipse multus .i. immodicus & vehemens ac immodestus, & ferox .s. per insolentiá & sæuitiá, instare .i. instabat lędere modo singulos .s. nobilium, modo .i. interdum vniuersos, & dictitare .i. dictitabat, hoc est frequenter dicebat sese cepisse consulatum quasi spolia, ea illis victis, alij bñt inuitis, sed minus quadrat. spolia n. victis abstrahuntur, & dictitabat præterea alia magnifica .i. iactatoria verba pro se .i. pro virtute sua extollenda, & dolentia .i. dolorem excitátia, illis .s. nobilibus. Interim .i. interea loci, habere .i. habebat existimabat prima .i. præcipua & potissimum, sibi curanda quæ erant opus bello .i. ad bellum Iogurthinum, postulare .i. postulabat supplemétum legionibus .s. occisis & detritis seu imminutis cæde & morbo, & accersere .i. aduocabat à populis & regibus & socijs .i. Romani imperij auxilia .i. auxiliarios milites. Præter ea accire .i. accibat seu acciebat .i. aduocabat ea latio fortissimum quemq̃ .i. oém præcipue fortē, & accibat plerosq; cognitos militia quia cú ipsis militauerat & paucos cognitos fama .i. per famam & ambiendo .i. blande orando & ostentando beneuolentiá suam in eos & pręmia parata, cogere .i. cogebat instantia precum non imperio hoies emeritis stipendijs .i. quibus stipendia erant emerita nec amplius merenda, cum ob seniú essent requie ac rude donati, cogebat tñ eos proficisci in bellú. Neque senatus q̃q̃ erat aduersus .i. contrarius, illi audebat abnuere .i. refragari, aut negare ét nutu, illi quidq̃. Ceterum .i. sed insuper, decreuerat .i. decreto adiudicauerat, illi supplementum .s. legionum, ét lętus .i. volens ac lubens, quia Marius vocabatur amissurus .i. q̃ posset amittere aut vsum belli aut studia .i. fauorē vulgi, & hoc plebe neque .i. non volente .i. refugiente militiá .i. exercitium belli, sed ea res .s. q̃ pp repugnátiam plebis Marius amitteret vsum belli, aut fauorem plebis, fuit sup. sperata .s. a patribus frustra .i. in vanum, tanta .i. tam vehemens libido .i. voluntas eundi .s. in bellum, cú Mario inuaserat plerosque, quia animi plebis trahebant .i. meditabantur & secum reputabant quisque sup. trahebat in opinioné, sese fore .i. futurum esse ea victoria Mariana, locupleté .i. diuitem præda & reduces sup. esse domum victorem, & alia huiusmodi. Sunt qui legant animos vt sit ordo, quisq; sup. sperabat aut dicebat sese fore locupletem & reduces esse domum victorem, & alia huiusmodi trahebant .i. attrahebant animos .s. eorum, & Marius arrexerat .i. attentos fecerat eos non paululú immo multum seu plurimú oratione hoc est adhortatione, sua oratoria habita in concione sequenti. Nam postq̃ omnibus quæ postulauerat, decretis .i. postq̃ oīa quæ postulauerant erant decreta, hoc est decreto senatus illi concessa, sed melius sonat ablatiui, vt subaudiatur existentibus sc, sed oibus quæ postulauerat existentibus decretis, hoc est decreto cócessis, postquam vult scribere .s. ad supplementum legionum, milites causa hortandi sup. eos, & simul .i. pariformiter sup. causa exagitandi .i. vexandi & molestia frequenti afficiendi, aduocauit concionem .i. multitudinem populi .s. Romani deinde .s. postq̃ conuenerant, disseruit, hoc est orauit diserteq. dixit ad eos, hoc modo. Quæras autem quo disseruerit quem dixerat supra magis armorum quàm literarum peritú, & non Græcia literis, sed militaribus artibus imbutum, dicam q̃ facundia naturali præditus & exercitio fretus id potuerit.

ORATIO MARII.

SCIO ego Quirites, plerosq. non ijsdem artibus imperium à vobis petere: & postquá adepti sunt, gerere: primo industrios, supplices, modicos esse: deinde per ignauiam, & superbiam ætatem agere. Sed mihi contra videtur: nam quo vniuersa resp pluris est, quam consulatus, aut Prætura: eo maiore cura illam administrari, quàm hæc peti debere. Neque me fallit, quantum cum maximo vestro beneficio negocij sustineam. Bellum parare, simul & ærario parcere: cogere ad militiam eos quos nolis offendere: domi forisq. omnia curare: & ea agere inter inuidos, occursantes, factiosos: opinione Quirites asperius est. Ad hoc, alij si deliquere, vetus nobilitas, maiorú fortia facta, cognatorum & affinium opes, multæ clientelæ, omnia hæc præsidio adsunt. Mihi spes omnes in memet sitæ, quas necesse est virtute & innocentia tutari: ná alia infirma sunt. & illud intelligo Quirites, omnium ora in me conuersa esse, æquos, bonosq. fauere: quippe benefi cia mea rep. procedunt. nobilitatē locum inuadendi quęrere. Quo mihi acrius adnitendum est, vt neque vos capiamini, & illi frustra sint. Ita ad hoc ætatis à pueritia fui, vt omnes labores, pericula consueta habeam. Quæ ante vestra beneficia gratuito faciebam, ea vti accepta mercede deseram: non est consilium Quirites. Illis difficile est in potestatibus temperare, qui per ambitionem sese probos simulauere. Mihi qui omnem ætatem in optimis artibus egi, bene facere iam ex cósuetudine in naturam • vertitur. • vertit. Bellum me gerere cum Iugurtha iussistis. quá rem nobilitas ægerrime tulit. Quæso, reputate cum animis vestris, num id mutari melius sit. Ecquem ex illo globo nobilitatis ad hoc, aut aliud tale negocium mittatis hominem veteris prosapiæ, ac multarum imaginum, & nullius stipendij, scilicet vt in tãta re ignarus omnium trepidet: festinat: sumat aliquem ex populo monitoré officij sui. Ita plerunque euenit, vt quem vos imperare iussistis, is sibi imperatorem alium quærat. Atqui ego scio Quirites, qui postquam consules facti sunt, acta maiorum, & Græcorum militaria præcepta legere cœperint, pra posteri homines. Nam gerere quá fieri tempore posterius, re atque [illegible] prius est. Comparate nunc Quirites, me hominem [illegible] illorum superbia. Quæ illi audire, & legere solent, eorum partem vidi, alia gesli: quæ illi literis, ea ego didici militando. Nunc vos existimate, facta, an dicta pluris sint. Contemnunt nouitatem meam, ego illorum ignauiam: mihi fortuna, illis probra obiectantur. quanquam ego naturam vnam, & communem omnium existimo: sed fortissimum quenque generosissimú. Ac si iam ex patribus Albini, aut Bestiæ quærit posset, me ne an illos ex se gigni maluerint, quid responsuros creditis? nisi sese liberos, quá optimos voluisse? quod si iure me despiciút, faciunt idem maioribus suis, quibus, vti mihi, ex virtute nobilitas cępit. Inuidēt honori meo, ergo inuideant labori & innocentiæ, periculis etiá meis, quoniam per hæc illum cepi. Verum homines corrupti superbia, ita ętatem agunt, quasi vestros honores contemnant: ita ætatem agunt, quasi vestros honores contemnant: ita hos petunt, quasi honeste vixerint. Næ illi falsi sunt, qui diuersissimas res pariter expetant, voluptaté, & præmia virtutis. Atque etiá cum apud vos, aut in senatu verba faciunt, pleraque oratione maiores suos extollunt, eorú fortia facta memorádo clariores sese putant: quod cótra est. Nam quanto vita illorum præclarior, tanto horú socordia flagitiosior. Et profecto ita se res habet, maiorum gloria posteris quasi lumé est: neq; bona eorum, neq; mala in occulto patitur. Huiuscerei ego inopiá patior Quirites. Verú id, quod multo pręclarius est, mea facta mihi dicere licet. Nunc videte, q̃ iniqui sint: quod ex aliena virtute sibi arrogãt, id mihi ex mea non cócedunt, scilicet q̃a imagines nó habeo, & q̃ mihi noua nobilitas est, quá certe peperisse, quá accepiá corrupisse melius est. Equidē ego non ignoro, si iam mihi respondere velint, abunde illis facundam & compositam orationé fore. Sed

in maximo vestro beneficio, cũ omnibus locis me, vosq. maledictis lacerent, non placuit reticere, nequis modestiã in conscientiam duceret. Nam me quidem ex animi sententia lædere nulla oratio potest: quippe vera necesse est prædicent: falsam vita moresq. mei superant. Sed qm̃ vestra consilia accusantur, qui mihi summum honorem & maximum negocium imposuistis: etiam atque etiam reputate, num eorum pœnitendum sit. Non possum fidei causa imagines, neque triumphos, aut consulatum maiorum meorũ ostentare. At si res postulet, hastas, vexillum, phaleras, alia militaria dona, præterea cicatrices aduerso corpore. Hæ sunt meæ imagines: hæc mea nobilitas: nõ hereditate relicta, vt illa illis: sed quæ ego plurimis meis laboribus & periculis quæsiui. Non sunt composita verba mea. Parui id facio. Ipsa se virtus satis ostendit. Illis artificio opus est, vt turpia facta oratione tegant. Neque literas Græcas didici. parum placebat eas discere, quippe quæ ad virtutem doctoribus nihil profuerãt. At illa mul to optima reip. doctus sum, hostem ferire: præsidia agitare: nihil metuere, nisi turpẽ famam: hyemem & æstatem iuxta pati: humi requiescere: eodem tempore inopiã & laborẽ tolerare. His ego præceptis milites hortabor. Neque illos arctè colam, me opulẽter: neque gloriam meam labore illorum faciam. Hoc est vtile, hoc ciuile imperiũ. Nanque cum tu per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, id est dominum, non imperatorem esse. Hæc atq; alia maiores vestri faciendo seq. remq. publ. celebrauere. Queis nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos illorũ æmulos contemnit: & omnes honores nõ ex merito, sed quasi debitos à vobis repetit. Ceterum homines superbissimi procul errant. Maiores eorum omnia, quæ licebat, illis reliquere, diuitias, imagines, memoriam sui præclarã, virtutem non reliquere, neque poterãt, ea sola neque datur dono, neque accipitur. Sordidũ me, & incultis moribus aiunt, quia parum scire conuiuium exorno: neque histrionem vllũ, neque pluris precij coquum, quã villicum habeo. quæ mihi libet confiteri Quirites. Nam & ex parente meo, & ex alijs sanctis viris, ita accepi, mũditias mulieribus, viris laborem conuenire: omnibusq. bonis oportere plus gloriæ, quàm diuitiarum esse: arma, non supellectilem decori esse. Quin ergo, quod iuuat, quod charum æstimant, id semper faciant: ament: potent: vbi adolescentiã habuere, ibi senectutem agant, in conuiuijs, dediti ventri, & turpissimæ parti corporis, sudorem, puluerẽ & alia talia relinquant nobis, quibus illa epulis iucundiora sunt. Verum non est ita * Nam vbi se omnibus flagitijs dedecorauere turpissimi viri: bonorum præmia ereptũ eunt. Ita iniustissime luxuria & ignauia, pessimæ artes, illis, qui coluere eas, nihil officiũt: reip. innoxiæ cladi sunt. Nunc quoniam illis, quantum mores mei non illorum flagitia poscebant, respondi: pauca de rep. loquar. Primum omnium bonum habetote de Numidia animum Quirites. Nam, quæ ad hoc tempus Iugurtham tutata sunt omnia remouistis, auaritiam, imperitiam, atque superbiam. Deinde exercitus ibi est locorum sciens, sed me hercule magis strenuus, quàm felix. Nam magna pars eius auaritia, aut temeritate ducum attrita est. Quamobrem vos, quibus militaris est ætas, adnitimini mecum, & capessite remp. neque quenquam ex calamitate aliorum, aut imperatorum superbia metus cepit. Egomet in agmine, aut in prœlio consultor idem, & socius periculi vobiscum adero: me, vosq. in omnibus rebus iuxta geram, & profecto Dijs iuuantibus omnia matura sunt. victoria, præda, laus. quæ si dubia aut procul essent: tamen omnes bonos reip. subuenire decebat. Etenim nemo ignauia immortalis factus est. neque quisquam parens, liberis, vti æterni forent, optaui. magis vti boni, honestiq. vitam exigerent. Plura dicerem Quirites, si timidis virtutem verba adderent. Nam strenuis abunde dictum puto.

* In vestibulo cadere legitur, Nam vbi flagitijs se decorauere.

Scio ego Quirites, plerosque non ijsdem artibus imperium a vobis petere, & postquam adepti sunt gerere) Hæc oratio posita est in gñe demonstratiuo. Est n. genus demonstratiuum quod attribuitur in alicuius certę personę laudem vel vituperationem, hęc n. oratio & laudem Marij, & vituperationem continet nobilitatis, dicit n. se non maiorũ suorũ imaginibus, aut splendore, sed propria virtute consulatum petijsse, eademq. virtute illum administraturũ, neque facturũ esse, quemadmodum plerique facere solent, q̃ a populo petunt imperia, industrios se, & humiles, ac modestos præbẽt, sed postq̃ adepti sunt id, quod petunt, superbi sunt & ignaui [Scio] Ordo est. Ego scio, plerosque non eisdem artibus petere imperium a vobis, & gerere. s. illud imperium, postq̃ sunt adepti. s. illud imperium, ac si diceret. O Quirites, ego scio, multos decipere vos, quia alijs artibus vtuntur, dum a vobis petunt imperia, & alijs artibus vtũtur, dum administrant ea imperia. Nã dum petunt, vtuntur humilitate, modestia, & se ostẽdunt esse industrios, sed postea dũ administrãt ipsa imperia, q̃ suos à vobis cõsecuti, vtũtur superbia & ignauia, & ita deceperunt vos, Ego aũt aliter faciendum esse censeo, nã maiore cura, & industria existimo esse administrãda imperia, q̃ petenda [Imperiũ] Consulatus & plura proprie dñr imperia. Hoc autem aperte hoc loco Sal. ostendit, nã paulò post dicit. Nã quanto plu ris est vniuersa resp. q̃ consulatus aut prętura, totũ hoc refertur ad id, quod p̃ traerat. Scio ego Quirites plerosque non eisdẽ artibus imperium a vobis petere. [Primo] .i. in prima re, videlicet, dum petunt imperium. [Industrios) Ingenio, & vi exercitatos. (Supplices) .i. humiles [Modicos] Modestos, moderatos esse, subaudi a superioribus. [Deinde] .i. postquam adepti sunt, & administrant imperia. [Per ignauiam) Quæ est contraria industriæ. [Per superbiam) Contraria est, quod dixit supplices. [Ætatẽ agere) .i. viuere. [Deinde) Subauditur scio, & hos mores peruersos innuit esse nobilibus. [Sed mihi contra vr̃) .i. sed mihi vr̃ contra. Illi in petitione magistratuum virtutes ostendunt. in administratione vero vitia demonstrant cum administratio ipsa ad totam remp. pertineat, vt ppterea mihi videantur maiore cura esse administrãda imperia q̃ petenda. [Illam] s. remp [Quam hæc) .i. consulatum, & præturam. [Neque me fallit) Hoc est, & scio, & intelligo quãtum onus sustineam cum honore consulatus. Consulatus est maximum vestrum beneficium, quod in me contulistis, sed administratio ipsa consulatus est magnum negocium & magnum onus. Ordo est. Neque fallit me quantum negotij sustineam, cum maximo vestro beneficio. [Bellũ parare) Declarat difficultatem, & onus administrationis consulatus. Ordo est. O Quirites est asperius opinione parare bellũ simul, & parcere ærario, & cogere ad militiam eos, quos nolis offendere, & curare domi, & foris oĩa, & agere ea inter inuidos occursantes & factiosos. Sensus patet. Est, inquit, difficilius q̃ quisque opinari posset, facere id quod facio ego, videlicet parare bellum, & nolle facere sumptum, cogere eos ad militiam, quos nollem offendere, denique totã remp. administrare, inter inuidos & inimicos. s. nobiles [Ærario parcere) Quia nollem ærarium grauare [Cogere eos) s. plebeios. [Quos nolis offendere) .i. quos nollem lædere, q̃ mihi sunt amici, nam ego ab eis factus sum consol. Et est honesta locutio id, quod primę personę conuenit, ad secundam transferre, et hoc loco, quos nolis offendere. i. quos nollem offendere. [Domi forisq.) .i. pacẽ, & bello, Romæ & in exercitu. [Occursantes) Obstantes, resistẽtes. s. nobiles. [Asperius opinione) .i. difficilius q̃ quisquam opinari posset. [Ad hęc) .i. pręterea. Ac si diceret aperte, Est quidẽ mihi difficile gerere consulatũ ob eas causas, quas ante dixi. Sed est etiam alia causa quare administrare & gerere consulatum sit mihi difficilius q̃ alijs, quia si quid offendo, aũt si quid non rectè facio, nihil habeo, quod me defendat. Sed alij, videlicet nobiles, si non rectè consulatũ administrant, tolerantur pp veterum nobili

tatem

tatem,& pp præclara geſta maiorũ ſuorũ,& pp opes ingentes & clientelas,ego nihil horũ habeo ad defenſionem mei, ſed oportet,vt me ipſum,& facta mea propria virtute defendam.(Ad hæc) Ordo eſt,Omnia hæc ad ſunt præſidio,videlicet vetus nobilitas, & fortia facta maiorũ .ſ. ſuorũ, & opes cognatorũ, & affinium,& multæ clientelæ,dico adſunt præſidio.Si alij deliquere.(Si alij).ſ. nobiles,videlicet ſi in adminiſtratione conſulatus, non ita ſe rectè gerunt,ſi errant in aliqua re ſi quid offendunt. (Vetus nobilitas)Quia orti ſunt ex veteri proſapia,& nobili gñe, & ideo tolerantur,ſi quid delinquunt. (Maiorum fortia facta) Quia maiores eorũ remp. præclare adminiſtrarunt & multa præclara facinora geſſerunt.(Opes cognatorũ,& affinium) Nemo eos audet impugnare,quia hñt cognatos,& affines potentes,ac diuites,& ita delicta,& errata eorum impunita relinquuntur.(Multæ clientelæ) Non ſolum hñt cognatos & affines potentes, ſed etiam hñt multos clientes,qui in omni periculo eis opitulentur, eosq́. defendant , & ppea timentur , nec aliquis eos impugnare audet. Clientela dr̃ multitudo clientum,clientes aũt dñr,qui ſub patrocinio alicuius poſiti ſunt,ſicuti clientes M. Tullij Ciceronis fuerunt,q͂a Cicero cauſam Siculorum contra Verrẽ ſuſcepit, atque defendit. Cicero patronus fuit Siculorũ,Siculi clientes. Qui defendit aliquem in iudicio,dr̃ patronus,qui defenditur,dr̃ cliens: & ſicuti clientes à patrono in iudicio defendũtur,ita poſtea clientes patronum in omni periculo tutantur,atque defendunt. Marius aũt ea hoc loco nobiles trahit in inuidiam. Nam vt ait Cic. in inuidiã trahimus aduerſarios,ſi vim,potentiam,factionem,diuitias,incontinentiam,nobilitatem,clientelas,hoſpitium,ſodalitates, affinitates aduerſariorũ proferemus , hæc oĩa ferè a Mario poſita ſunt.(Mihi ſpes oẽs)Omnes inquit ſpes mihi poſitæ ſunt in me ipſo. Ac ſi diceret,Ego non habeo vnde ſperem auxilium aliquod,ſi delinquo,ſi erro,niſi in me ipſo. Et quia non habeo, vnde ſperare poſſim auxilium,ſi delinquerem, virtute curabo,vt non delinquã,ſi rectè conſulatum adminiſtrem. Et hoc eſt,quod dicit.(Mihi)Ordo eſt,Oẽs ſpes ſunt ſitæ mihi in memet, quas .ſ. ſpes eſt neceſſe.ſ.mihi tutari ingenio,& virtute,nã, pro quia alia ſunt infirma.Ego habeo ſpem,vt rectè geram conſulatum,& hãc ſpem virtute,& ingenio tutabor,quia ingenio,& virtute curabo vt rectè adminiſtrem conſulatum,& non offendam,aut delinquã in aliqua re. Nam ſi non rectè gererem conſulatum,ego non habeo veterem nobilitatem,aut maiorũ meorum facta,quæ me defendant,& tueantur,ſicuti hñt nobiles.(Nam alia) .ſ. nobilitas, & maiorum præclara facinora,& opes cognatorum, & clientelæ infirma ſunt,q͂a non habeo talia,non enim ſum nobilis,nec maiores mei præclarum aliquod geſſerunt,nec habeo cliẽtelas, &c. quæ hñt nobiles.(Infirma ſunt) Inualida ſunt,nihil valent,quia non habeo.(Et illud intelligo)Ordo eſt.O Quirites,ego intelligo illud.ſ.ora omnium eſſe conuerſa in me,& intelligo æquos.i.iuſtos,& bonos fauere mihi,quippe, pro quia mea benefacta procedunt reip. & intelligo nobilitatem quærere locum inuadendi. Ego,inquit,cognoſco,oẽs me conſulem aſpicere, & bonos quidem viros,ac iuſtos mihi fauere nobiles aũt quærere, quo pacto mihi noceant.(Omniũ ora).i.vultum,atque oculos.(Æquos).i. iuſtos.Per æquos,bonosq́. plebem ſignificat,eamq́. hac laude demulcet,quia ab ipſa potiſſimũ conſul factus erat.(Quippe) Ideo mihi fauent,vidẽt me vtilem eſſe reip.(Reipublicæ,procedũt).i. vtilia ſunt,proſunt.(Quo mihi) Plebem alloquitur,dicens. O Quirites oẽs intuentur me,& expectant,vt videant,quõ me geram in conſulatu,vos bene de me ſperatis,& mihi fauetis, quia creditis,& ſperatis,me talem futurũ eſſe in conſulatu,qualis fui, antequã eſſem conſul. nam ſemper reip.profui. Sed nobilitas mihi aduerſa eſt,& inimica,& quærit, quõ mihi noceat,& ppea quantum potero curabo,vt neque decipiamini,& illi decipiantur. Si rectè,& cum virtute conſulatum geſſero, vos non decipiemini, quia ſatiſfaciam opinioni veſtræ,quam de me habetis. Et illi decipientur,quia mihi nocere non poterunt, ſicuti cupiunt, quia non habebunt opportunitatem nocendi, cum nihil habebant, quod mihi opponere poſſint.(Quo) .i. pp quod.(Acrius).i.vehementius.(Nitendum).i.conãdum.(Neque vos capiamini) .i. decipiamini. Conabor vt vos non decipiamini, quia curabo, vt ſatiſfaciam,ſpei veſtræ,& opinioni,quam de me habetis. (Et illi).ſ.nobiles fruſtrati ſint.i.decipiantur,fallãtur in opinione ſua. Nam exiſtimant ſe poſſe nocere mihi, quia credunt me non rectè,& ex dignitate,atque vtilitate reip. geſturum eſſe conſulatũ, ſed curabo,vt decipiantur in hac ſua opinione,quia ita geram cõſulatum,vt omnium iudicio digne, & ex vtilitate reipublicæ geſſiſſe videar,& mihi nihil opponere poſſint,atque ita nec nocere, ſicuti cupiunt.(Ita ad hoc ætatis)Conabor bene gerere conſulatum,neque in gerendo conſulatu,labores,aut pericula mihi difficilia videbuntur, quia vſque à pueritia in laboribus & periculis pro rep. ita verſatus ſum, vt nunc ea mihi non videantur grauia. Ordo eſt. Ego ita fui à pueritia ad hoc ætatis vt habeam oẽs labores,& pericula cõſueta. (Ita fui à pueritia).i.ita à pueritia vſque ad hanc ætatem vixi, vt habeam in conſuetudine labores & pericula,& ideo nunc ea non videntur mihi difficilia.(Quæ)Ordo eſt: O Quirites non eſt conſilium,vt accepta mercede deſeram ea,quæ faciebam gratuito ante veſtra beneficia, ſi anteq̃ eſſem conſul,ſemper pro rep.labores,& pericula ſubire non dubitaui,multo magis nunc,poſtq̃ factus ſum conſul, illud facere diſpono.(Ante veſtra beneficia)Videlicet antequam eſſem conſul. (Non eſt conſilium).i.non decreui hoc.(Illis difficile eſt)Dico, quod mihi facile eſt gerere cõſulatum quia vſque à pueritia ſemper in laboribus exercitatus ſum,ſed nobilibus eſt difficile, quia ipſi laboribus,& periculis non ſunt aſſueti, & ideo in adminiſtratione magiſtratuum non præſtant id,quod pollicentur in petitione. Nam qñ petunt imperia & magiſtratus, oſtendunt ſe induſtrios,& exercitatos,& moratos, & graues. Sed qñ aſſecuti ſunt ipſos magiſtratus,& eos adminiſtrant,cito apparẽt id quod ſunt, videlicet,ignaui,ſuperbi,& immoderati,& omnino indigni. Et hoc eſt,quod dicit.(Illis difficile eſt)Ordo eſt.Et difficile illis eſt temperare in poteſtatibus,qui ſimulant ſeſe probos per ambitionem.Nobiles,quando petunt magiſtratus,ſimulant ſeſe probos, cum tamen improbi ſint,ſed hæc ſimulatio diu fingi non poteſt. Nã quando adminiſtrant ipſos magiſtratus, facere non poſſunt, quin appareant id,quod ſunt.Nã cito oſtendunt,ignauiam ſuam & ſuperbiam. (Difficile eſt in poteſtatibus temperare) Difficile eſt temperare,quin etiam oſtendant mores ſuos improbos.(Per ambitionem).i.per cupiditatẽ honoris, nobiles ambitione corrupti ſunt,& vt aſſequantur honores,ſimulant ſeſe probos.(Mihi) Ordo eſt: Bene facere iam vertitur mihi in naturam ex conſuetudine,qui egi omẽm ætatem in optimis artibus.Dico,q̃ nobilibus eſt difficile bene gerere magiſtratus,q͂a non ſunt aſſueti bonis moribus & laboribus,& ideo facere non poſſunt, quin oſtendant ſuos improbos mores, ſed mihi non ſolum eſt facile benefacere,ſed pene ẽt eſt naturale pp conſuetudinem. Et ex hoc concludere vult,melius eſſe,vt ſibi demandauerint conſulatum q̃ nobilibus,quia ipſe magis idoneus eſt ad gerẽdum conſulatum q̃ nobiles.(Bellum mecum gerere) Nunc venit ad cauſam,vt oſtẽdat per comparationem ſe eſſe magis idoneum ad gerendum conſulatum q̃ nobiles,q͂a ipſe ſemper in bello verſatus eſt,& idoneus, & rei militaris peritus nobiles aũt ignari & imperiti,vnde dicit. O Quirites vos iuſſiſtis,vt bellum geram cum Iugurt.& bene feciſtis. Sed ſi aliq̃s nobilis cõſul factus eſſet,& iuſſu veſtro hoc bellum gerere eum oporteret, quid faceret, cum ipſe omnino artis militaris imperitus eſſet? Sumeret aliquem ex populo, qui eum doceret? Nonne hoc turpe eſſet? ergo melius,& rectius mihi cõſulatum demandaſtis.Reputate cum animis veſtris,num id mutare melius ſit,cogitate,inquit,in animo veſtro an melius ſit, vt id mutetis,videlicet , vt mãdetis hoc bellum alicui ex nobilibus, ac ſi diceret,nõ eſt melius , quia ſi mitteretis aliquem ex nobilibus ad gerendum hoc bellum , oporteret, vt ipſe ſumeret ex populo aliquem rei militaris peritum,q eum doceret,quia nobiles ignari & imperiti ſunt rei militaris. Si quem ex illo globo eſt. Ordo eſt. Si certe illi ignarus omnium trepidet,& feſtinet,& ſumat aliquem ex populo monitorem officij ſui,vt ſolet fieri in tanta re,ſi mittatis quẽ, hoc eſt aliquẽ hominem ex illo globo nobilitatis ad hoc negocium, aut ad tale.ſ.negocium dico hominem veteris proſapiæ,ac multarum imaginum & nullius ſtipendij. Iam hunc ſenſum expoſuit.(Ex illo globo) i.ex illa multitudine & demonſtratione dixit.Nam in concione & nobiles aderãt. (Aut ad tale) Ad aliud aliquid ſimile negocium.(Hominẽ veteris proſapiæ).i. veteris generis, antiquæ nobilitatis Proſapia dicitur progenies .i. porrò ſparſis,& quaſi iactis liberis.Nam diſſipare ſignificat iacere & diſijcere.(Multarum imaginum).i.multorum honorum. Antiqui ſi rem aliquam præclaram pro rep. geſſiſſent,decreto ſenatus ſtatua donabantur, vt poſteri ad imitãdum exemplum eorum prouocarentur. Et quia in domibus nobilium plerunque imagines,& ſtatuæ multæ erant maiorum ſuorum qui vel in conſulatu, vel in prætura, vel in alio magiſtratu præclarum aliquid geſſerant , ideo ille dicebatur homo multarum imaginum , quĩ multas imagines, & multos magiſtratus familiæ ſuæ, & maiorũ ſuorum oſtendere poterat. (Et nullius ſtipendij) Qui nunquam ſtipendium fecerit,& nunquam in bello fuerit. Ac ſi diceret,nobilitas facere non poſſet,vt ille eſſet idoneus imperator & dux, qui nunquam fuerit in bello. (Vt in tanta re ſolet fieri) Sic enim

fieri solet, qñ magnum aliquod negocium nobis impositum est festinare solemus, vt præparemus nos ad ea quæ sunt necessaria ad gerēdum illud negocium. [Ignarus) Inscius, & imperitus. [Festinet).i. festinaret. [Sumat) Pro sumeret. Monitorem officij, qui eum doceret, quo gereret suum officium. [Atque ego scio) Perseuerat in hoc, vt ostendat nobiles idoneos non esse ad gerendū consulatum, quia in bello versati sunt & ppea imperiti sunt rei militaris. Dicit enim. Ego scio multos ex nobilibus, qui postq̃ facti sunt consules, incipiunt discere ex libris Græcis ea, quæ pertinent ad scientiam & disciplinam militarem. Et ita faciunt posterius id quod faciendum erat prius. Nam oportebat eos discere prius q̃ essent consules, id quod pertinet ad consulatum gerendum. Ordo est. Atque ego scio. s. homines ex nobilibus, qui cœperunt legere acta maiorum, & militaria præcepta Græcorum, postq̃ facti sunt consules. Sensus patet. [Legere acta maiorum).s. gesta antiquorum, vt id, quod per visum ignorabant, ea literis discerent. [Græcorum militaria præcepta) Nam fuerunt Græci doctores, qui de re militari scripserunt sicut etiam apud Latinos Cic. & multi alij. [Præposteri) Homines sunt. Homo præposterus dr̃, qui posterius facit id, q̄ prius faciendum erat, sicuti faciebant nobiles, qui postq̃ erant facti consules, discebant id, quod discere debuerant, antequam fierent consules, videlicet scientiā rei militaris. [Nam gerere quam fieri tpe posterius, re atque vsu prius est) Probat id quod dicit, videlicet nobiles esse præposteros homines, & vide quid dicat. Administrare consulatum quantum ad tempus, est posterius q̃ fieri consulem, quia nemo potest administrare consulatum, antēq̃ fiat consul. Ergo quantum ad tempus administrare cōsulatum, posterius est q̃ fieri consulem, sed quantum ad scientiam & experientiam est prius, quia anteq̃ aliquis fiat consul, vsu & experientia discit ea, quæ pertinent ad administrandum consulatum, vt postq̃ factus fuerit consul, sciat administrare ipsum consulatum. Nam gerere ordo est. Nam gerere est posterius tpe, q̃ fieri, sed est prius re atque vsu. [Nam gerere).s. administrare.s. consulatum. [Quam fieri).s. consulem, nam aliq̃s prius fit consul, deinde consulatum administrat. [Prius) Quia licet fit consul, tñ consulatum rectè administrare non poterit, nisi vsu & experientia didicerit administrare antequā esset consul. [Comparate nunc Quirites) Ex antedictis hanc conclusionem infert, se magis idoneum esse q̃ nobiles ad gerendum consulatū, quia ipse peritus est rei militaris, nobiles autem imperiti & ignari, ipse antēq̃ factus fit consul vsum & experientiam in bello didicit quo gerere debeat consulatum. Nobiles aũt postquam facti sunt consules discunt ex literis scientiam rei militaris. [Nunc vos existimate facta, an dicta pluris sint).s. pensate i. cogitate, quænam pluris æstimanda sint, an dicta nobilium, an facta mea, quia illi dicunt legendo ea, quæ dicta sunt à scriptoribus, ego aũt didici militando, & faciendo non legendo. [Contemnunt) Paulatim diluit obiecta. [Obiciunt mihi nouitatem) Dicunt me esse indignum consulatu, quia nouus sum, & ignobilis, & ego obijcio illis ignauiam eorum. Sed ignauia magis ineptum & indignum reddit aliquem ad consulatum quam nouitas, quia nouus homo rectè poterit gerere consulatum, sed ignauus nunq̃ rectè geret. [Fortuna) Quia nouus sum, & ignobilis, quod pertinet ad fortunam. Nam sicuti tria sunt genera bonorum, videlicet bona animi bona corporis, & bona fortunę, ita tria sunt genera malorum econtrario. Sed nobilitas bonum est fortunæ, econtrario nouitas, & ignobilitas malum est fortunæ. [Illis).s. nobilibus. [Probra).i. vitia animi. Sed sicut in cōparatione bonorum meliora sunt bona animi quam bona fortunæ, ita in comparatione malorum peiora sunt vitia animi, quam mala fortunæ. Nam peius est esse insulsum, imprudentem, ignauum, q̃ esse pauperem, nouum, & ignobilem. [Quanquam naturam vnam, & cōem omnium existimo sed fortissimum quenque generosissimum) Dicit q̄ nobiles obijciunt mihi ignobilitatem, quamuis ego existimo naturam oēs pares fecisse, neque alium alio magis nobilem esse, nisi per virtutem. Atque vnumquenque, ita magis nobilem esse, sicuti magis virtute prædictus sit, Marius hoc cōcludere intendit, se ex omni parte nobilibus anteponēdum esse. Et supra quidem probauit, se magis idoneum esse quam nobiles ad gerendum cōsulatum quia rei militaris peritus sit, nobiles aũt imperiti. Sed quia nobiles dicebant illum esse indignum consulatu quia non erat nobilis. Nunc id ãit, & dicit veram nobilitatem in virtute consistere. Cum aũt virtute & sciētia rei militaris ipse nobilibus antecellat, nobilior ẽt ipsis pręstare debet qñ siquidem vera nobilitas in virtute cōsistit. [Naturam vnā) Quia vnius naturæ sunt, & ideo sunt pares, quantum ad naturam, sed dispares sunt prout probat quisque virtute magis est prędictus. [Sed fortissimū) Fortitudo vna est ex quatuor virtutibus cardinalibus sicuti supra mōstrauimus. Sed fortitudinem posuit simpliciter pro omni virtute, quia hæ virtutes .s. iustitia, prudentia, fortitudo, temperantia ita cōiunctæ sunt, vt qui vnā perfecte habeat, & reliquas oēs habeat, ac si diceret, Sed existimo vnumquenque maxime virtute prædictum esse nobilissimum. [Ac si iam) Ordo est. Ac.i. & quid crediti responsuros, nisi voluisse liberos quam optimos, si posset quęri ea patribus Albini, aut Bestiæ, me an illos maluerint gigni ex se hoc infert ad confirmandum, id quod dixit, videlicet, nobilitatem in virtute cōsistere. Si, inq̃, patres Albini aut Bestiæ interrogari possent, vtrū magis vellent, an me ignobilem, sed virtute prędictum, an ipsos nobiles, sed ignauos ex se nasci, sine dubio respōderent, voluisse, vt ex se nascerentur liberi q̃ optimi, ac si diceret responderent, voluisse, vt potius ego virtute prædictus, q̃ illi ignaui nascerentur ex ipsis. [Ex patribus) Qui nobiles fuerunt, & mortui sunt. [Albini, aut Bestiæ) Istos nominat, q̄ licet nobiles essent, tñ consules in hoc bello Iugurthino male rem gesserant, sicuti supra visum est. [Quod si me iure despiciunt) Dicit q̄ mihi iniuste ignobilitatem obijciunt, q̄a vera nobilitas in virtute consistit. Sed tñ si iuste contemnunt me pp ignobilitatem, necesse est vt contemnant ẽt maiores suos, qui pp virtutem nobiles esse cœperunt, sicuti ego nunc nobilitatē paro mihi ea virtute. [Inuidēt honori meo) Inuident, inquit, honori meo, quia nollent me hr̃e hunc honorem, sed ipsi vellent hr̃e hunc honorem, sed habeant etiam labores meos, virtutes, & pericula, q̄ a per hæc ad hunc honorem perueni. Sed nolunt facere sic. Nam honores hr̃e volunt, labores aũt nolunt hr̃e. Et hoc est, quod subiungit. [Verum homines corrupti superbia) Ordo est. Verum pro sed, homines corrupti, superbia, ita ætatem agunt, quasi cōtemnant nostros honores, & tñ petunt hos.s. honores, quasi vixerint honeste. Ecce quid dixit mus, nobiles in ignauia viuunt, tanq̃ contemnant nostros honores. sed tñ ita postea petunt honores, quasi eos meruerint, & hęc est superbia, petere honores, quos non merearis. [Næ illi falsi sunt).s. certe illi decipiuntur. Et quare decipiuntur, q̄a res contrarias cupiunt, nam viuunt in ignauia, & petunt, vt sibi dentur præmia virtutis, videlicet honores. Sed hoc non conuenit, nam virtuti honos dandus est, nō ignauiæ. Ignauia & virtus sunt duæ res cōtrariæ. Ignauia est qñ homo labores subterfugit voluptati tantummodo studens, & nihil laude dignum exercens. [Atque ẽt) Cum ignaui sint & oino honoribus indigni, tñ, vt eos honores assequantur, apud vos aut in senatu loquentes maiores suos extollunt, & eo℞ fortia facta commemorant, putantes ex hoc se esse clariores & nobiliores. Sed contrarium est. Nam quanto vita maio℞ suo℞ est præclarior, tanto ignauia eo℞ flagitiosior, & turpior apparet. [Maiorum gloria posteris quasi lumē est) Declarat quo gloria maiorum est quasi lumen posteris, quia gloria maiorum ostendit quales sint posteri, siue boni, siue mali, q̄a si posteri respondent maioribus suis, boni intelliguntur, si non rñdent, mali esse probantur. [Huius rei inopiā ego patior Quirites) In hoc patior ego sum inops, quia ego non possum cōmemorare facta maio℞ meorum, sed possum commemorare facta mea propria, quod multo præclarius est. Et ita etiam in hac re ostendit, se esse nobilibus anteponendum q̄ si illi digni sunt consulatu, qui pñt facta maiorum præclara cōmemorare, multo ille dignior est, q̄ facta propria dicere potest. [Nunc vide) Ordo est. O Quirites nunc videte q̃ pro quantum sunt iniqui.s. nobiles, illi non concedunt id mihi ex mea virtute, quod arrogant sibi ex aliena virtute. Videte, inquit, q̃ iniqui, & iniusti sunt nobiles. Nam dñt. se esse dignos consulatu pp præclara facinora, & gesta maiorum suorum, & nolunt, neque patiuntur, vt ego dicam, me esse dignum consulatu pp præclara facta mea, sine dubio hæc est magna iniquitas. Nam aliquis multo dignior est consulatu ex propria virtute q̃ ex alia. [Ex aliena virtute) Videlicet, quia dicūt se dignos esse consulatu pp præclara facinora maiorum suorum. [Arrogant).i. assumunt, attribuunt. Et quid est, quod attribuunt sibi? hoc, videlicet, quia dicunt se dignos esse consulatu pp præclara facinora maiorum suorum. [Scilicet).i. certe, subaudi, non concedunt id mihi [Quia ego imagines non habeo).i. quia ego non habeo imagines maio℞ meo℞. Apud antiquos viri excellētes, & nobiles imagines suas posteris relinquebāt, vt cū eas intuerent, memoria virtutis eo℞ ad ęmulationē, & imitationem prouocarentur. Imagines igitur illæ erant insignia & monumenta virtutis. [Quā certe peperisse melius est. q̃ accep cor.) Melius est, vt ego sim initiū nobilitatis meę, q̃ vt eā acceperim à maioribus & acceptā corruperim atq; minuerim. [Peperisse).s. ex meipso p propriā virtutem. [Siquidē) Dicit, qua de causa impulsus sit, vt hanc orōnem haberet. Non sponte, inq;, sed prouocatus à nobilibus

hanc

hauc orationem habui. Nam postquam me consulem fecistis, & vos me maledictis lacerare non desinitis, reprehendunt etiã vos, quia mihi nouo homini consulatum demandastis, reprehendũt me, & insectantur, quia dicunt me esse indignum consulatu, præsertim cum nouus sim, & ignobilis, nec imagines maiorum habeam, dicunt præterea me esse incultum, & sermone & moribus. his de causis coactus sum respondere aduersarijs & ostẽdere vos rectè fecisse, qui me consulem fecistis, & me non esse indignum consulatu. [Sed in maximo) Ordo est. Sed non placuit reticere, ne quis duceret modestiam in conscientiam cum pro quõ illi lacerent maledictis me, & vos in omnibus locis. [In maximo vestro beneficio) Quia me consulem fecistis, ac si diceret. Non est iustũ vt vos non defendam, cum mihi tm̃ beneficium feceritis. [Ne quis modestiam in conscientiam duceret) Modestia esset tacere, & non respondere maledicentibus, sed ego nolui tacere, ne quis diceret, me tacere non propter modestiam, sed quia cõscius sum aduersarios vera dicere. [Duceret) .i. verteret, traheret. [Nam me quidem ex animi mei sententia nulla oratio lædere potest) Dicit ꝙ nolo tacere, ne quis putet me tacere, non pp modestiam, sed pp conscientiam, videlicet, quia sciam aduersarios vera dicere, & me iuste reprehendere. Nolo ergo tacere, ne quis putet me tacere, pp conscientiam, quia ego nescio, ꝙ aliquis me iuste reprehendere possit. Si Marius sciret aduersarios vera dicere & tacere pp hoc, vtique taceret propter conscientiam. Si autem sciret aduersarios falsa dicere de se, & taceret, vtique taceret pp modestiam. Dicit ergo, nolo tacere ne quis modestiam in conscientiam vertat, quia ego nescio, ꝙ aliquis vere, & iuste me reprehendere possit. Nam me nemo lædere potest sermone suo. Nam si sermo verus est, necesse est, vt bene dicat de me, si est falsus, vita mea & mores mei tales sunt, vt eum facile conuincant. [Quippe vera) .s. oratio. [Bene prædicet) .i. bene dicat .s. de me. Ille qui dicit de me, aut bene dicit, aut male dicit, si bene dicit, vere dicit, & ita non lædit me, si male dicit, vita mea, & mores mei tales sunt, vt conuincant, & probent eum falsa dicere. [Sed qm̃) Ostendit quõ nemo me iuste reprehendere potest, nunc ostendam, quo vos iniuste lacerant, & ostendam vos rectè fecisse, qui mihi consulatum demandastis. [Maximum negocium) Videlicet gerere bellum contra Iugurtham. [Non possum fidei causa) Ideo vos reprehendunt, quia demandastis mihi consulatum, qui sum homo nouus & ignobilis, qui non possum ostendere imagines & triumphos, & consulatus maioꝝ, sed ostendam alia, quæ faciunt dignum consulatum. Nam ostendam, si opus est, hastas, & vexillum, & phaleras, & alia dona militaria, & cicatrices in pectore aduerso. [Non possum fidei causa) Vt faciam fidem me esse nobilẽ, & pp̃ea dignum consulatu. [Si res postulet) Si opus esset possem inquit ostẽdere multa dona militaria, quibus ob virtutem ab imperatoribus donatus sum [Phaleræ equorum. [Aduerso corpore) Non in tergo, sed in corpore aduerso. [Vt illa) .s. imagines, & triumphi, & consulatus. [Illis) .s. nobilibus. [Quæsiui) .i. acquisiui. [Non sunt) Nobiles mihi objiciunt ꝙ sermone incultus sum, sed ego id paruifacio. [Composita) .i. ornata. [Ipsa virtus satis ostendit) Videlicet sine verbis. [Illis artificio) .s. arte dicẽdi. [Nobiles, qui turpiter viuunt, discunt eloquẽtiam, vt turpia facta sua oratione tegant) Et ita id, quod sibi objiciebant aduersarij, amare retorquet in eos. [Neque literas Græcas didici) Objiciunt ẽt mihi, ꝙ non didici literas græcas, fateor me non didicisse literas græcas, sed didici alia, quę sunt magis vtilia reip. videlicet hostem ferire, præsidia agitare, non metuere, nisi turpem famam, & alia quæ sequuntur. [Ad virtutem nihil docto. profue.) Virtus sine literis acquiritur, & ideo ego literas græcas non didici, quia ipse literæ non profuerunt doctoribus earum ad virtutem comparandam [At illa doctus sum multo optima reip.) .i. multo magis vtilia reip [Et quę sunt illa) Videlicet hostem ferire &c. [Hyemem, & æstatem) Frigus & calorem. [Iuxta) Similiter. [Humi requiescere) Super terram dormire. [Eodem tpe didici inquit pati simul inopiam, & laborem) Sal. omnes scriptores vincit copia verb. Nam singula verba singulas habet sententias. Ecce quot, quantasq́. virtutes, ac laudes, quas breuiter in Mario commemorauit, hostem ferire, præsidia agitare nihil metuere, nisi turpem famam, hyemem, & æstatem iuxta pati, humi requiescere, eodem tempore inopiam, & laborem tolerare. Multo melius est ista didicisse, q̃ literas græcas. [His ergo præceptis milites cohortabor, neque illos arcte colam, me opulenter) Ac si diceret. Nõ faciam sicuti faciũt multi imperatores qui cum ipsi versentur in delitijs milites suos laboribus & periculis exponunt, & ita gloriam sibi comparant non labore suo, sed labore militum suorum. Ego non faciam sic, sed hortabor milites, vt me imitentur, vt faciant sicuti ego facere cõsueui, videlicet vt discant pati inopiam, & laborem, famem, & sitim frigus, & calorem, humi requiescere, &c. quæ militibus conueniunt. Et ita Marius ostẽdit, se semper iure esse imperatorem. [Neque illos arcte colam) .i. non tractabo illos stricte, & dure, & aspere, me autem delicate. [Arcte) .i. stricte duriter, & est aduerbium, vnde & verbum arctare est constringere. [Illos) Vt me imitentur, & faciant sicuti ego facio. [Me opulenter) .s. colam .i. delicate & molliter, vt nolim adire labores militiæ, & pericula, hoc est seorsus. Ego faciam id quod militibus imperabo, neq; milites dure, & aspere, me aũt molliter, & delicate tractabo, sed ero exẽplum eoꝝ, vt faciãt, quemadmodum ego facio. [Hoc est vtile) Hoc est ciuile imperium hoc est, inqt, propriũ imperatoris vna cum militibus labores, & pericula subire, & gloriã sibi nõ alieno, sed proprio labore parare, sicuti dixi me esse facturũ. [Nanque cum tute) Ordo est. Nanque pro qs, hoc esse dñm non imperatorem, cogere exercitum supplicio, cũ tu agas te per mollitiẽ. Vere dico, quod proprium imperatoris est, vna cum militibus labores subire, quia aliquem velle in delitijs viuere, & cogere milites ad labores hoc pertinet ad dñm non ad imperatorẽ & ducem. [Cum tu agas te) .i. cũ regas te, & tractes te. [Cum tute per mollitiẽ agas) .i. cum tu labores subire nolis. [Cogere supplicio) .i. ad sup. hoc est ad labores. [Hæc atque alia) Ego facio quemadmodũ faciebant maiores vestri, nobilitas aũt me cõtemnit eos imitantem. [Seseq. & remp celebrauere) Honorauere, & ornauere. [Quis nobilitas freta, ipsa dissimilis maioribus) Nos illoꝝ maioꝝ æmulos cõtemnit. Nobilitas freta maioribus suis, sed ab ipsis moribus dissentiens contẽnit me illos maiores imitantẽ. [Freta) Confisa. Nam qs maiores sui viri excellentes fuerunt, confidunt se posse videri dignos honoribus pp ipsos. Quia enim nati sunt ex ipsis, putãt se esse similes illoꝝ, cum dissimiles sint. Et ideo honores à vobis putant, quasi eos ipsis debeatis. Sed vehemẽter errant, cum credunt se esse similes maioꝝ suorum, & ob eam rem sibi à vobis honores deberi, non .n. similes sunt maioꝝ suoꝝ, quia maiores eorum non reliquerunt eis virtutem suam, licet reliquerint imagines, diuitias, & memoriã sui. Et hoc est quod dicit. [Dissimilis moribus) Nobilitas non imitatur mores maioꝝ suoꝝ, & ideo est dissimilis. [Nos illorum maioꝝ æmulos contẽnit) .i. contemnit me æmulum, & imitatorem maioꝝ illorum, quia ego facio, sicuti faciebant maiores. [Æmulos) .i. imitatores. [Non ea merito) Non ꝙ mereantur honores, sed quasi debitos. Credunt .n. nos debere ipsis honores quos petunt pp maiores suos, quorum putãt se esse similes cum sint dissimiles. [Ceterum homines superbissimi procul errant) .i. valde errant, valde decipiuntur. Et quo errant? quia putant se similes maioꝝ suoꝝ cum sint dissimiles, quia non hñt virtutem maiorum suorum. Nam maiores ipsoꝝ non reliquerunt eis suam virtutẽ, quãuis reliquerint diuitias imagines, & memoriã sui. Et hoc est quod dicit. [Maiores eorum oĩa quæ licebat illis reliquere) .i. maiores eoꝝ reliquerunt illis oĩa quæ relinquere poterãt [Neque poterant) .s. relinquere virtutẽ. [Ea sola) .s. virtus. [Neque datur dono) Nemo .n. potest donare virtutẽ suam alicui. sed vnusquisque proprio labore, & industria virtutẽ sibi acquirit. [Sordidum me, & incultis moribus aiunt) Marius rñdet ad omnia quę sibi objiciebant aduersarij: Nobiles objiciunt mihi, ꝙ sum incultus moribus, quia conuiuium splendide, & eleganter parare nescio. Id quod sibi vitio dabant aduersarij, in suam laudem retorquet. [Sordidũ me & incultis moribus aiunt) Dicũt me hr̃e mores sordidos, & incultos, & incompositos. [Quia parum scite) .i. non eleganter. [Cõuiuium exorno) .i. struo, paro. [Neq; histrionem ullum, neque pluris precij coquum q̃ villicum habeo) Marius ostendere vult studium suum non fuisse in conuiuijs solennibus præparãdis occupatum, & ideo non habuisse coquos, qui sibi conuiuia delicata parent, nec habuisse histriones, qui sibi in conuiuijs, cantibus, & gestibus ioculatorijs ad voluptatẽ assisterent. [Neque histrionem vllum, neque pluris precij coquum quã villicum habeo) Non pluris æstimo histrionem, aut coquum q̃ villicum. [Histrionem) Histriones dicebantur, qui in comœdijs personas introductas gestu & voce imitabantur, sic dicti, quia hi primum de Histria venerunt, vt ait Festus Pomp. Sed histrionẽ hoc loco accipit pro ioculatore. Solent in conuiuijs potentum adhiberi plerunque ioculatores, qui iocis & cantibus cõuiuas delectant. [Quin) .i. cur non. Vide q̃ eleganter id, quod sibi objiciebant, in eorũ vituperationem retorqueat. Nobiles reprehendũt me, q a nescio splendida parare conuiuia. Fateor. Nõ .n. cõuiuijs & mundicijs muliebribus dedi operã, sed in laboribus semper & in armis versatus sum. Nam sic ego didici à patre meo, labores viris conuenire, & armis laudem parari. Sed si aduersarios meos con-

os cõuiuia delectant, cur non semp in cõuiuijs versant? Cõcedo placet mihi. Dent operã turpibus amoribus & cõuiuijs, & ebrietatibus, & Veneri, & gulæ, & relinquãt mihi labores, & sudorem, pulueremq. castrẽsem, qa hæc mihi magis placẽt q̃ conuiuia. Cõcedo igr̃, vt aduersarij mei semp faciant id, qđ dixi, sed nolunt, nõ.n. semper in cõuiuijs versari volunt, & ebrietatibus, sed q d fa ciunt? cũ diu, diuq. se his flagitijs inquinauerunt, postea pmia fortium, & bonoꝝ viroꝝ eripere volũt, videlicet honores, & ego ferre nõ possum. [Quin) Ordo est. Ergo qn. i. cur nõ semper faciant id, quod iuuat & æstimat chaꝝ? [Iuuat). i. delectat. [Amēt). i. turpibus amoribus vacẽt ac si diceret cõcedo. [Potent). i. ebrietatib. vacent. [Quibus). s. nobis. [Illa). s. sudor, & puluis. [Veꝝ non est ita) Hoc refert ad id, quod dixit, quin ergo id semper faciant, verum non est ita, quia semper nolũt versari in his rebus, videlicet in conuiuijs, amoribus, & ebrietatibus. Ac si diceret, Quandoquidem delectantur conuiuijs, & amoribus, ego vellem, vt semper in his rebus versarentur, sed nolunt. Nã cum diu, diuq. in his rebus versati sunt, & se turpiter his flagitijs inquinauerunt, postea præmia bonoꝝ virorũ eripere volunt, & hoc nõ conuenit. [Nã vbi) Ordo est. Nã pro qa, viri turpissimi eunt ereptũ pmia bonoꝝ. s. viroꝝ, vbi pro postq̃ illi se dedecorauere flagitijs. [Dedecorauere). i. inquinauerunt, maculauerunt. [Præmia bonoꝝ). s. honores. [Ita iniustissime) Ordo est. Ita. i. hoc modo luxuria & ignauia, appositiue artes, pessimæ, nihil officiũt illis qui coluere eas, & sunt cladi maximæ reip. innoxiæ. Hoc modo inquit, hæc duo vitia, luxuria & ignauia nihil nocent illis, qui ipsa vitia possidẽt, & nocẽt innocenti reip. quæ res iniustissima est. Hoc aũt ideo dicit, quia insultum est vt luxuriosi, & ignaui honores habeant, qui pmia bonorum virorum. [Pessimæ artes). i. pessima vitia. [Illis, qui coluere eas). i. amauerunt ea vitia. [Nihil officiunt). i. nihil nocent quia quamuis luxuriosi, & ignaui sint tñ honores eis demandantur. [Innoxiæ). i. innocenti. [Cladi sunt). i. nocent, qa resp. vastatur, & magna detrimenta patitur bene ignaui, & luxuriosi in magistratibus positi, eam administrant. [Cladi sunt). i. dãno, & detrimento. [Nunc qm) Ordo est, Nunc ego loquar pauca de repub. qm respondi illis, quantum mores mei poscebant non quantum flagitia illorum sensus patet. [Primum omnium). i. ante oĩa. [Bono animum habetote) Circa bellum quod geritur in Numidia cum Iugurt. nolite timere, sed bene sperate, quia omnia quæ vsque ad hoc tempus Iugurt. defenderunt, remota sunt. Remoti sunt enim nostri imperatores auari, superbi, & imperiti. [Auaritiam, superbiam, & imperitiam). i. auaros imperatores superbos, & imperitos. Nam auaritia nostrorum imperatorum vsque ad hoc tempus Iugurt. seruauit incolumen, quia Iugurtha nostros imperatores pecunia corrupit, sicut supra visum est. [Locorum sciens) Nam ad bellum gerendum multum prodest loca scire. [Mehercule). i. ita me adiuuet Hercules. [Auaritia, aut imperitiate ducum) Cladem & infelicitatem exercitus vitio imperatorum ascribit, vt ostendat rectè sibi consuli esse demãdatum, qui possit cladem vitio superiorum imperatorum acceptã emendare. [Attrita). i. consumpta [Quamobrem) Nunc hortatur eos maxime, qui sunt ad militiã idonei, vt vna secũ reip. subueniant. [Vos). i. iuniores. [Capessite remp.). i. rẽp. capite, & sumite defendendam. [Nec quenq̃ metus capiat). i. nec aliquis timeat, qa alij imperatores infelices fuerũt, & superbi. Ego.n. talis nõ ero & spero dijs iuuãtibus, me felicẽ futuꝝ [In agmine) Cũ exercitus incedit. [In pnu) Cũ acies pugnãt. [Cõsultor idem & socius). i. ero dux, & socius pariter nobiscũ in periculis. Me, vosq. oibus rebus iuxta geramus me, & vos similiter tractabo. Et ex hoc ostendit, se non esse superbum, sicuti fuerunt alij duces. [Et profecto dijs iuuantibus oĩa matura sunt) .i. tempestiua & vicina, ac si diceret, spero dijs iuuantibus, nos cito victoriam habituros ex hoste, & prædam & laudem. [Aut procul essent) Contra id quod dixi, oĩa matura sunt proxima & vicina. [Ignauia). i. per ignauiam. [Neq; parens). i. nullus pater optauit vnquam vt filij essent æterni, & immortales, sed vt bene & honeste viuerent, & ideo ẽt, si ex bello victoriam, aut prædam reportare non possumus, tamen propter honestatem reip. subuenire debemus. [Plura dicerem, O Quirites) Aut timidi estis, aut strenui. Si timidi estis, verba mea nequaquam vobis virtutem addent. Si estis strenui, abunde dictũ est. Et ideo siue timidi estis, siue strenui, plura me dicere non oportere.

MARL. SCIO ego. [Industrios) Paratos ad omnia pro re. [Maiore cura). i. studio. [Virtute) Fortitudine. [Cõuersa) Consecta. [Quærere locũ) Opportunitatẽ. [Temperare) Agere moderationẽ in magistratu. [Ægerrime) Dolẽter [Ex illo globo) Emphasim habet. [Homines præposteri) Qui præponunt diuitias virtuti. [Cũ superbia illoꝝ). s. nobilium, & trahit eos in odium. [Hominẽ nouum) q. d. ita me per contẽptionem appellant. [Audire). s. à præceptoribus. [Gessi) Feci [Nũc vos) Contentio est. [Pluris) q. d. facta multo pluris æstimãda sunt. [Ostectãtur) Eaprobãtur. [Quæri) Interrogari. [Faciãt idem) Contemnant maiores suos. [Inuideant) Qn erant ẽt ipsi per laborem, integritatem & discrimina, honorẽ. [Quasi honeste) Quasi ex integritate sua suffragia meruerint. [Pręmia virtutis) Magistratus ru sint ignaui. [Quod contra est) Quia non gloriã sibi acquirũt cũ ipsi sint degeneres. [Flagitiosior) Maiori ignominia dignior. [Bona). s. quæ agũt. [Mala) Flagitia. [Iniqui) Maligni [Scilicet) Non cõcedunt quæ arrogant sibi. [Melius) Præstantius. [Non placuit te.) Apologia. i. excusatione vtitur. [Modestiam) Silentium. [In conscientiã) In scelera quę prolata ab ipsis vera existimarentur. [Oratio). s. mala. [Ea animi fnia) Ea constantia mea. [Falsa). s. quæ dñt. [Vita) integritas vitæ. [Sed qm) Trahit in odium aduersarios & habet partes suasionis. [Pœnitendum). s. vobis. [Verba composita) Lenocinio fucata. [Ostendit) Indicat. [Illis artificio) Cõtentio est. [Oratione). s. adultera. [Præsidium) Militares copias. [Inopiã) Indigentiã. [Tolerare) Perpeti. [His ergo præcepos) Arg. ab vtili. [Cogere) Vrgere [Dominam) Tyrannũ. [Quis) Pro quibus. s. maioribus. [Licebat) Potuerunt. [Sordidum) Nunc in odium à moribus superius ab eloquentia trahit. [Quæ) q. d. oĩa. [Conuenire) Quadrare. [Arma) Pręclara facinora ex armis comparata. [Præmia) Bonoꝝ magistratus. [Nunc qm) Transitio est, color Rhetoricus. [Primũ omnium) In deliberatiuo versatur. [Imperitiam). s. Auli & aliorum. [Socios) A persona beneuolentiã captat.

DEINDE per ignauiã & superbiã ætatem agere) In Vene- RIVIVS
to quodam, Dein. sed & in manuscripto, Dehinc, q & ipsum aliquoties apud Tul. reperitur, Ad hoc alij si deliquere, vetus nobilitas, maioꝝ fortia facta, cognatoꝝ & adfinium opes, multæ clientelæ, omnia hæc præsidio adsunt. Sic & manuscripta. In Veneto autem quod excudit Pincius, Põponius castigauit, omnia præsidio adsunt, legitur pronomine omisso. Eodẽ modo quibusdã in alijs, velut eo quod Argentorati est a Schurerio impressum. Verũ perperã. nam & Donatus priorem lectionẽ agnoscit in Terentij Phorm. cuius subijcere verba lubet. Nam super eo loco in actus primi scena ij. Qui fuerit pater, quę mater, q cognata tibi sit omnia hæc confingam. Omnia hæc, inquit. Non ex abundanti posuit, sed oratione, quasi tam multa, & est ἀρχαϊσμὸς nam post enumerationem veteres hæc dicebant. Sal. in Iugur. Hæc omnia pręsidio adsunt Moa. [Quas necesse est virtute & innocentia tutari) In manuscriptis alijsq. vetustiorib. & virtute & innocẽtia geminata copula. [Maioꝝ fortia facta) In manuscriptis, maioꝝ facta fortia. Atq; ita forsan rectius, ne sit in oratione soluta hemistichium hexametri, vel totus penè hexameter, id qđ vitiosum esse volũt. Quamuis id nõ semper obseruant auctores. Nã & Sal. infra, Iamq; dies cõsumptus erat, inqr, quod & ipsum est hemistichiũ heroici. Sic & Liuius, initio statim historiæ, Facturus ne operæpretiũ, id quod Fabius obseruauit. Paulò post [Quippe beneficia mea remp. procedũt) In manuscripto est, alijsq; vetustiorib., bene facta mea reip. prodent. quo & Venetum habet, cuius modo facta à nobis mẽtio est & Florẽtinum, vt intelligas Mariũ ante collatũ in se honorem gratuito benefecisse eaq. re æquos bonosq. omneis fauere. Moa. [Vt neq; vos cap.) Legendũ, vel. Paulò inferius. [Benefacere iam ea cõsuetudine in naturã vertitur) Manuscripta duo vertit pro quo in impressis quibusdam, est cõuertitur. Id ex glossa forsan irrepsit. Ponitur aũt & hic & similibus in locis absolute hoc verbũ, summa cum elegantia & venustate. Q. Curtius vij Posteaq̃, desierat esse quẽ odissent, inuidia in misericordiam vertitur. Quid si legas, vertit? vt absolute ponatur. [Etquem ex illo globo nobilitatis) In manuscriptis oĩbus est, Si quẽ ex illo &c. Idq; rectius, ni fallor. Nec secus Florentinũ. [Sumat aliquẽ & populo monitorẽ sui officij) In manuscriptis, officij sui, vt sequatur adiectiuum Paulò post [noꝝ partem vidi, alia egomet gessi) Sic in antiquioribus. vt Egomet perperã est in recẽtioribus omissum. Paulò inferius. [Ergo inuideant labori, & innocentiæ periculis ẽt meis) Illa Et copula, non est in manuscriptis, ac maiore cũ gratia abest. Quãuis in Beroaldino his eadem ponitur, & labori & innocẽtiæ. [Næ illi falsi sunt, qui diuersissimas res pariter expetant, voluptatem, & præmia virtutis) Manuscriptum, expectant, quo & in cæteris ferè. Præterea ibidem ignauiæ voluptatem, quod est in recentioribus omissum, idque, nisi fallor, ignauia & incuria typographoꝝ. Per præmia virtutis, honores intelligit Sal. nam hi propter magna merita clarius viris deferuntur & dantur. Paulò inferius honoꝝ præmia dicit, eodem sensu. Nam vbi flagitijs, inquit, se dedecorauere turpissimi viri, bonorum præmia ereptum eunt. [Et profecto ita res se habet)

Est in quibusdam, habent, vt in Veneto & Schurzeriano, sed perperam vt mihi videtur. nam sic ferè dicimus, ita se res habet, vel omisso accusatiuo, Ita res habet pro sic est, quomodo Græci οὕτως ἔχει. [Maiorum gloria posteris quasi lumen est) vò Quasi, non est in vllo manuscripto. Sed mihi rectè sanè addi vr. Nam ad hunc modum & Cic. sæpenumero particula vtitur. [Verum id quod multo præclarius est, mea facta mihi dicere licet) In vetustis, meamet facta mihi &c. Id rectius esse puto. nã illud Met. adiectiuũ facere magnopere ad rem videtur. Id quod per facile sentiet, qui superiora diligenter expenderint. Meamet inquit facta, non maiorũ meorum, ita vti nobiles isti faciunt. Nam hi ferè oratione maiores suos extollunt, & eorum fortia facta memorando clariores sese putant, vt idem inquit. [Quippe vita necesse est prędicet) In manuscriptis est, bene prædicet, quomodo & sententia postulat, & Beroaldinum habet. [Etiam atque etiam reputate) Sic & manuscriptum, pro diligenter considerare. In quibusdam est animis reputate, haud scio quàm rectè, quamuis & antea Sal. reputate, inquit, cum animis vestris. addita videlicet propositione Cum quomodo Cicero, Cogitare cum animis vestris, inqt. Mox. [Num eorum pœnitendum sit) Manuscriptum Fabricij, num id pœnitendum sit, nempe q summum mihi honorẽ & maximum negocium imposuistis, pro quo ante dixit, num id mutari melius sit. In alijs cũ est vulgata lectio. [Præterea cicatrices aduerso corpore) Sic & manuscriptum volumen. In quibusdã est, in aduerso corpore, sed eodem sensu. Est apud Ciceronem, Cicatrices aduerso corpore exceptas ostendere, pro quo idem, Cicatrices aduersas alicobi dixit, quomodo & Salustius in historijs, vt est apud Gell. lib. noct. Attic. ij. cap. xxvij. Q. Curtius: Multis aduerso corpore vulneribus acceptis. [Hostem ferire) In manuscriptis omnibus Hostes reperi, sed vulgata lectio mihi magis arridet. Quanquam quod sensum attinet, parum refert, vtrum legas. [Neque illos arctè colam, me opulenter) In Veneto quod est à Pincio excusum, vt me opulẽtum. In alijs quibusdam, vt me opulentem. Cui ocium est excutiat hunc locum diligenter. Mihi vulgata lectio bene habere videtur vt inter sese, opponantur, arctè & opulenter. Est enim sensus, non ego illos arctè contempteque habebo, me ipsum molliter & delicate, vel non tractabo illos nimis aspere atque iniuriose, me ipsum indulgenter. Nam hunc esse sensum, ea quę sequuntur indicant. Nanque cum tute per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere. i. dominum, nõ imperatorem esse. Simile quid Liuius de Catone scribit lib. iiij. dec. iiij. Sed in consule, inquit, ea vis animi atq; ingenij fuit, vt omnia maxima minimaq. per se adiret atque ageret, nec cogitaret modo imperaretq. quæ in rem essent, sed pleraque ipse transigeret, nec in quenquam omnium grauior seueriusq. q̃ in semetipsum imperium exerceret, parsimonia & vigilijs, & labore cũ vltimis militum certaret, nec quicquam in exercitu suo præcipui præter honorem atque imperium haberet. Est à sciolo quopiam hic deprauatus locus, qui putarit arctè colere idem esse, quod ambitiose nimis colere, & quasi laxiore imperio habere eos quibus præsis, quomodo Cicero, arctè complecti, aliquem dixit. Opulẽtare vero, idem quod opulentum & diuitem reddere. Nam sic nescio qs interpretatus hunc locum fuerat, sed perperam videlicet. Tametsi Opulentare quidem reperitur apud Colum. 8. pro instruere & exornare. Et eisdem inquit, familiarem focum mensamq. preciosis dapibus opulentent. Mox. [Neque gloriã meam laborem illorum faciam) Sic in vetustis, atque etiam manuscriptis. vbi labore ferè est in recentioribus, idq. perperam si sensum spectes. [Nanque cũ tu per mollitiem agas, exercitũ supplicio cogere. i. dominum esse, non imperatorem) In manuscriptis est, cũ tute. quæ syllabica adiectio facere ad rem mihi videtur. In eodem. per mollitiam. vt sit primæ inflexionis nomen. Vtrunque reperitur apud Ciceronem & mollities & mollitia. Qui officia, inquit, deserunt mollitia animi i. laborum & dolorũ fuga. Idem, ciuitatum mores lapsi ad Mollitiem. [Id est dñm esse) Manuscripta cuncta, hoc est dominum esse &c. sed eodẽ sensu. Cic. vtroque modo loqui consueuit. [Hæc atque alia nostri maiores faciendo) Legendum è manuscriptis. Hæc atque talia. Paulò post. [Et omnes honores non ex merito) Legendum, omneis honores. [Virtutem non relinquere) Legendum, relinquere, operarum incuria est hoc cõmissum. [Omnibus bonis oportere plus gloriæ quam diuitiarum, arma non supellectilem decori esse) Sic in cunctis manuscriptis, atq; item Florentino. quamuis aliter Gymnicus. Vera lectio verior, alij iudicent. [Nam vbi flagitijs se dedecorauere turpissimi viri, bonorũ pręmia ereptũ eunt) In manuscriptis duobus est, Nam vos flagitijs qui dedecorauere &c. quòd non sanè displicet. [Nam quæ vsque ad hoc tempus Iugurtham tutata sunt) Manuscripta, quæ ad hoc tempus, omissa illa particula Vsque. quò et pleraque ex impressis pro quæ hactenus Iugurtham tutata sunt vò Vsque, ex glossa arrepsit. [Egomet in agmine, aut in prœlio) Quædam, atque in prœlio. Manuscripta ad hunc modum, Egomet in agmine, in prœlio, consultor idem & socius periculi vobiscum adero. Hæc mihi lectio maxime omnium placet. Paulò post. [Tamen omnes bonos reip. subuenire decebat) Manuscripta duo, tamen omnibus bonis verum perperam vt opinor, nisi quis bellenismum esse putet. quomodo Terent. Ita nobis decet. quo loco tamẽ interpres antiquus ait si adderent statim infinitiuũ, Nos decet facere, loqui solitos. sin minus, Nobis decet. Itaq; cum hic infinitiuus addatur, si qd interpreti credimus, vulgata lectio relinquẽda erit. Mox. [Etenim ignauia nemo ĩmortalis factus est) vò Est, non hñt exemplaria in mẽbrana descripta.

QVIPPE beneficia mea reip. procedunt) Si hęc verba prorsus abessent, sensus huiusce periodi clarior esset. Cur autem Aldinus codex reip dandi causam in accusandi remp. mutauerit non equidem intelligo. Et verbum Procedunt, Soldus Vtilia sunt, exponit. Alij Procedunt exponunt. Prospere cedunt, vt Terent. in And. Nisi id putas, quia primo processit parum, Non posse iam ad salutem conuerti hoc malum. Itaque post Procedunt, distinguendum, ac inferendum, Nobilitatem locum inuadendi quære re. Et mox, Vt neque vos capiamini. Rursus verbum Neque, vsurpat suo more, non eum scio, non vt sequẽtia neget. Et illi, inquit, frustrati sint, vbi Aldinus codex Frustra, legit pro Frustrari. [Etiã atque etiam animis reputate) Illud Animis, non habent alij codices. Sed cum superius idem Marius dicat, Quæso reputate cum animis vestris, num id mutari melius sit. existimo, quemadmodũ illic cum præpositione, ita hic absque præpositione cum verbo Reputate, posse legi. Mox, Præsidia agitare, ambigue dictũ. Si de hostium præsidijs intelligere placet, Agitare acceptũ est pro Vexare, vel, vt Badius exponit, Vrbibus expellere. [Neq; pluris pretij coquum quam villicum habeo) Illud Precij non omnes hñt codices, nec ego quid hic eo opus sit, video. Quidam pro Precij, Petij legendũ putarant pro emi. Certe Laur. Valla tolleret, vt puto, Precij Paulò post: Ibi senectutem agant in conuiuijs, dediti ventri, incertũ est, vbi distinguẽdum. ante ne, an post, In cõuiuijs. GLAR.

SCIO ego Quirites) In hac orõne quæ est in gñe demonstratiuo, Marius virtutes suas demonstrat bonas artes suas, strenuumq. aĩum extollendo, & nobilitati ignauiam exprobat ac vitio dat. Vnde statim in principio dicit criminãdo nobiles penes quos cõsulatus tanto tpe fuerat, solitos aliter petere quam gerere. i. administrare imperiũ. Nam petentes simulabãt se industrios supplices, & modicos esse, administrãtes aũt ignauos & superbos, vnde ordo est: O Quirites. i. ciues Romani, ego scio. i. cõpertum habeo plerosque. i. plurimos nobiliũ petere a vobis non ijsdẽ artibus. i. factis & vijs, seu medijs, imperiũ. i. magistratũ consularẽ, & gerere. i. administrare seu exercere postq̃ sunt adepti supp. ipsum, q. d. scio, eos esse primo. i. dũ petunt à vobis industrios. i. gnauos & solertes & supplices. i. suppliciter ambiẽtes, & modicos & modestos sine ostentatione aut iactantia magnificentiæ suæ. Deinde. i. postq̃ adepti sunt, scio eos agere ætatẽ per ignauiam quæ opponitur industriæ i. inutilitatem, & laborem & desidiam & superbiã quæ opponitur supplicitati & modicitati. Sed vr̃ mihi cõtra. i. contrario modo faciendum nam quo. i. qñ pluris. i. maioris æstimationis & precij est vniuersa resp. quã imperatorea gerunt, quam consulatus aut Prætura. i. magistratus illi summi, eo. i. tanto maiore cura videtur mihi debere illam. s. vniuersam remp. administrari quam hæc. s. consulatum aut Præturam peti. Neq; fallit me. i. scientiam meam non fugit, quantum negocij. i. solicitudinis, sustineã. s. humeris meis impositum, cum maximo beneficio vestro, q. d. sine quo ad tanti oneris sustinentiam nõ peruenissem. negocium aũt commemorat. Quoniam parare bellum, & parcere simul ærario. i. thesauro pub. ne exhauriatur, cogere ad militiã eos quos nolis offendere. i. lędere, hoc est ciues R. quos sine offensa difficile ad militiã cogere, & curare oĩa domi & foris, & agere ea quæ per se sunt difficilia, inter inuidos. s. nobiles, occursantes. i. frequẽter aut in qualibet re obuiãtes seu obsistentes, & factiosos. i. discordiosos & seditiosos: ò Quirites id supp. est asperius. i. difficilius, opinione. i. quã quis opinari posset, non quã opinio sit. Adhoc. i. insuper si alij. s. consules ante me, qui oĩa multo tpe nobiles fuere, derelinquere. i. peccauerunt, vetus nobilitas. s. eorum quia patricij sunt, & fortia facta non ipsorum, sed maiorum. i. progenitorum, & opes. i. facultates & potẽtia cognatorum & affinium, multæ clientelæ. i. multi clientes, omnia. s. dicta adsunt præsidio. i. ad præsidium & defensionem eorum, sed omnes spes sunt sitę, id est collocatę mihi in memet, scilicet ipso ASCEN.

hoc

hoc est me solo, quas scilicet spes meas necesse est tutari.i.protegere & virtute.s.qua bona operamur, nam huius virtutis operatio est, & innocentia, qua à malis nos abstinemus. Nam alia.i.fauor populi, aut potentia diuitiarum, sunt infirma, scilicet mihi. Et ò Quirites ego intelligo illud.s.ora omnium esse conuersa in me, id est habere spem in me, & omnes æquos & bonos.i.plebeios. (Nam supra nobiles omnes inuidos & factiosos significauit) fauere sup. mihi. Quippe hoc est quia certe mea benefacta.i.præclara facinora, procedunt.i.prospere proueniunt aut prosunt reipublicæ, & scio nobilitatem quærere locum.i.occasionem inuadendi me. Quo.i.quo circa aut quanto acrius, hoc est vehementius est mihi annitendum, vt.i.vt neque vos, capiamini.i.decipiamini per spem & expectationem vestram de me, & illi.s.qui me inuadere quærunt, sint frustrati. [Ita ad hoc ætatis) Commemorat virtutem & innocentiam vitæ suæ, dicens: Ego sui a pueritia ad hoc ætatis.i.vsque ad hanc ætatem, in qua nunc sum, ita.i. taliter aut talis, vt habeam omnes labores & pericolosa consueta, q. d. se idoneum ad bene gerendum, quia vt dixit philosophus: Nemo id facere dubitat quod se bene didicisse confidit. & rursus, Difficile est consueta relinquere, quia consuetudo est quasi altera natura. Vnde addit: O Quirites non est consilium sup. meum.i. non constitui, vt.i.vt deseram ea.s.benefacta quæ faciebam ante vestra beneficia, id est priusquam vestro beneficio consulatum obtinerem, gratuito, id est gratis, & sine præmio aut mercede deseram inquit nunc, accepta mercede.s. postquam accepi a vobis mercedem quia honorem summum. Difficile est temperare, id est seruare temperamentum in potestatibus, illis, qui simulauere sese probos.i.probandos & bonos viros per ambitionem, id est affectationem imperij, aut tantisper dum ambibant. sed benefacere vertitur tamen ea consuetudine in naturam mihi qui egit omnem.i. totam ætatem meam, in optimis artibus, id est exercitijs, scilicet militaribus. Vos ò Quirites iussistis me gerere bellum cum Iugurtha, quam rem nobilitas tulit, id est passa est aut accepit, ægerrime, id est molestissime, & ita quæso.i. suppliciter oro, reputate.i. disquirite cum animis.i.attentionibus vestris, num.i. nunquid, id; scilicet decretum aut iussum vestrum sit melius mutari, ita vt mandetis illud bellum homini nobili. videlicet si vos mittatis quem, id est aliquem ex illo.s.famoso globo, id est cœtu conglobato & connexo inter se nobilitatis.i. nobilium. ad hoc negotium.s. ad bellum Iugurthinum, aut ad aliud tale, mittatis diu hominem, veteris, id est antiquæ prosapiæ.i. generositatis, ac multarum imaginum, id est magnorum stemmatum.i.coronarum seu effigierum per ordinem quasi in coronam dispositarũ, quæ effigies, seu imagines omnium maiorum qui aliquid præclare gesserant, asseruabantur in domibus potentium, & cum funus efferretur ad ostentationem præcedebant ipsum, vt latius adnotari solet ad illud Iuuenalis: Stemmata quid faciunt &c. ad hominem nullius stipendij.i.qui ipse nunquam stipendia fecerat neque militauerat: vbi fatua inuuit quòd non sit melius mutari) & rationem affert, dicens.s. quòd vos notam habet, q.d. scire licet cui sit melius. secundum nobilium sententiam cum sit pessimum, vt talis nobilis, ignarus omnium, quia inexpertus trepidet in tanta re, & festinet.i.curiose & sumat aliquem ex populo monitorem sui officij. Ita.i. per tale medium euenit plerunq; vt is quem vos iussistis imperare, quærat sibi alium imperatorẽ.i. monitorem illum cui obediat. Atque ò Quirites ego scio supp. quosdam qui extiterint homines præposteri.i. peruersi ordinis, facientes prius quod posterius faciendum erat, & econuerso postquam sunt consules, cœperunt legere acta maiorum.s. suorum, & præcepta militaria Græcorum.i.Græcorum libros de re militari tractantibus, qui ideo sunt homines pręposteri. Nam gerere.i. administrare decenter consulatum, est posterius tempore.i.quantum ad tempus, quam fieri.s.consulem. quia, oportet prius fieri consulem quam gerat consulatum, sed est prius.i potius re atque vsu.i.vtilitate, & ita deberent prius studere gerere.i.vt sciant bene regere consulatum, quam fieri consules, cum tam contra faciant. Sunt qui legant Nam gerere quam scire.s.rationem gerendi, est posterius. sed prior lectio placet. [Comparate nunc Quirites) In hac parte manifeste insurgit in nobiles & se insolentius cõmendat dicens: O Quirites comparate.i.conferte, aut simul considerate me hominem nouum.i.qui nunquam fui, nec maiores habui in hoc magistratu, cum superbia.s.iam inani illorum.s. nobilium. Ego vidi partem eorũ, quæ illi.s.ignaui in vmbris versari soliti solent audire a legentibus, aut narrantibus, aut legere in libris, & alia quę non vidi gessi egomet, ego didici ea militando, quæ illi sup. didicere literis.i.ex scriptis, nunc existimate.i.rectè iudicate uos, an facta.i.experientia faciendo, sint pluris.i.maioris momenti, an dicta.i.verba quę scribuntur & legendo dicuntur, quasi haud dubie facta Vnde & auctor in prologo Catilinæ, Haud quaquam par gloria sequitur scriptorem & auctorem rerum. Illi supple contemnunt, nouitatem, & ita ignobilitatem meam, ego sup. contemno ignauiam illorum, fortuna sup. obiectatur.i. frequenter ad contumeliam obijcitur mihi, hoc est q non sint fortitus nobiles progenitores, sicut mihi nobilem animum peperi, quod fortuitum est, & probra.i. dedecora & turpia facta obiectantur illis.s nobilibus. Quod quam ego existimo.i. censeo vnam & communem naturam, supp esse omnium, scilicet hominum, quia omnes habent eadem, nascendi principia, & si id sciuisset, dixisset quòd & eosdem primos parentes, sed fortissimum quenque.i.omnem, qui valde, aut egregie fortis sit, esse generosissimum.i.de præclarissimo genere censendum. Ac si posset iam quæri.i.indagari, ex patribus Albini aut Bestiæ illorum consulum nobilium qui in Africam male gesserunt, ne pro nomina fuerint me gigni.i. quod ego fuerim genitus ex se, an illos.s. quos genuerunt Albinum & Bestiam, quid creditis supp. eos responsuros sup. esse, nisi sese voluisse sup. gignere & instituere, liberos quam optimos. Quod si nobiles despiciunt.i. contemnunt & vilipendunt, me iure.i.iuste & merito propter ignobilitatem, faciant idem maioribus suis.i. despiciant etiam eos, quibus nobilitas cœpit, id est incœpta est, vt.i.quemadmodum mihi non ex genere, quod nobile non erat sed ex virtute. Si supp. aut quia inuident honori meo, quod ad consulatum peruenerim, ergo inuideant labori, & innocentiæ, & etiam periculis meis, id est aut experimentis aut discriminibus pro republica obitis, quoniam ego cœpi, id est obtinui illum honorem cui inuident, per hæc, scilicet dicta, laborem, innocentiam, & pericula. Verum, id est sed, ipsi homines corrupti superbia.i per superbiam, quia ut dicit plebeius versiculus. Sola superbia destruit omnia si comitetur. ita agunt ætatem.i.ita viuunt obtentis honoribus, quasi contemnant vestros honores, quia officio suo non funguntur, & petunt ita hos.s.honores, quasi vixerint honeste, ita ex merito. Ne.i. certe illi sunt falsi.i.decepti, qui expectant pariter res diuersissimas, videlicet voluptatem ignauiæ.i. ex pigritia & inerti vita, & præmia virtutis, q.d. nequaquam, quia vos conceditis. Aut legatur nec illi falsi sunt.i.non decipiuntur ab opinione, quia ita plerunque euenit vt ignaui virtutis præmia tollant. aut tertio legatur vt falsi actiue significet & sit næ.i. certe illi sunt falsi.i.callidi deceptores qui expectant &c. Atque etiam.i.insuper cum faciunt verba apud vos aut in senatu extollunt plerunque.i. ferè tota oratione sua maiores suos, & putant esse clariores memorando.i. recensendo & ad memoriam reducendo, fortia facta eorum.s.maiorum suorum, quod est contra.i.contrarium, nã quanto vita eorum.s. maiorum est præclarior, tanto socordia, id est ignauia & inertia horum.s.quam apud vos orant, est flagitiosior, id est interpatione digniorq; vt Iuuen. late docet Sat 8 in principio. Et profecto.i.reuera, res habet se ita vt dicet, videlicet quòd gloria maiorum est quasi lumen posteris.i. minoribus, & post eos natis aut nascituris; & ita neque patitur bona.i. benefacta eorum.s. posteriorum, neque mala, id est turpiter & malefacta, in occulto supp. esse. Ego patior inopiam.i.carentiam huiusce rei, id est gloriæ maiorum, verum, id est sed licet mihi id quod est multo præclarius.s. quam niti gloria maiorum, videlicet dicere, id est recensendo laudare, mea met, id est propria facta.s.pręclara. Nunc videte.i.considerate, quam.i. quantum iniqui sunt.i.nobiles, quia non concedunt mihi id.i.gloriam & honorem aut consulatum, ex mea virtute, quod sibi arrogant sibi ex virtute aliena.s.maiorum suorum.s. (per ironiam).i. scire licet cur id rectè faciant, quòd.i.quia ego non habeo imagines, scilicet maiorum meorum ex cera factas & stemmata.i.coronas per armaria disposita, & quia nobilitas est mihi noua, id est iam primum parta, quam.s.nobilitatem certe.i. reuera si verum fateri liceat, melius est peperisse, id est acquisiuisse quemuis virtute sua, q. d. vt ego feci quam corrupisse, scilicet peccatis & turpiter actis, acceptam.s. à maioribus, quod idem Cic. in Sal. respondebit: Satius est me meis gestis florere quam maiorum opinione niti, & ita viuere, vt ego sim posteris meis nobilitatis initium & virtutis exemplum &c. Equidem i.certe ego non ignoro si nobiles velint iam respondere.s.obiectis meis, orationem fore illis.i. illos habituros orationem facundam, & compositam abunde, sed cum lacerent me & vos, maledictis.i.execrationibus conuitijs omnibus locis: In vestro beneficio maximo.i. propter maximum beneficium vestrum in me, non placuit, scilicet mihi reticere.s. vitia eorum & virtutem meam, ne quis duceret, id est veteret modestiam.s. meam in conscientiam, id est conferet me conscium maledictorum

ledictorum ſi modeſte reticerem. Nam equidem .i. certe, nulla oratio ex ſententia animi .i. proſpecta ſecundum ſententiam & iudicium mentis cuiuſcumque poteſt lędere .ſ. carpendo me, quippe .i. quia certe, neceſſe eſt vt ſup. vera .i. quæcunque ex animi ſententia & iudicio prolata prædicent bene .ſ. de me, hoc eſt nemo poterit me lædere maledicendo, ſi velit mentiri. Et vita & mores mei ſuperant .i. conuincunt, falſa .i. ea quæ quis mentiri velit de me. Sunt qui legunt ex animi mei, vt ſit ſenſus: Nulla oratio poteſt me lædere ex ſententia animi mei .i. quantum ego de me ſentio, quia vera dicendo me laudet, falſa dicendo ab innocentia mea ſuperetur, verum ea quæ dixi dicta ſunt ad conſilia veſtra tuenda. vnde addit: Sed quoniam conſilia veſtra ò Quirites, qui impoſuiſtis mihi ſummum honorem & maximum negocium, accuſantur .ſ. à nobilibus, tanquam iniqua aut ſtulta, reputate .i. conſiderate animis .ſ. veſtris, etiam atque etiam .i. diligenter & frequenter, num .i. nunquid pœnitendum ſit .i. oporteat habere pœnitentiam, eorum .ſ. conſiliorum veſtrorum. Satis diximus ſupra ad pronomina poſſeſſiua fieri relationem, perinde atque ad primitiua. vt conſilia veſtra qui impoſuiſtis, non tamen reſolueimus veſtra per veſtrum, ſed ſi placet per veſtrum, quod tamen minus vſitate diceretur. Pœnitendum autem hic eſt gerundium quod cum ſubſtantiuo verbo quandam neceſſitatem importat. Num particula negationem deſiderat. [Non poſſum fidei cauſa] Callide oſtendit, ſibi eſſe ea, quæ neque ad virtutem faciunt, neque plebeiorum quiſquam agnoſcere poterat dicens: Neque ego poſſum cauſa fidei .ſ. confirmandæ .i. vt mihi adhibeatis fidem oſtendere imagines .ſ. maiorum ex ære factas, neque triumphos aut conſulatus maiorum meorum, at .i. ſed, ſup. poſſum oſtendere (bene verbum, quia coniunctionem poſuit, tacuit) ſi res poſtulet .i. neceſſe aut vtile ſit, haſtas, vexillum .i. ſigna hoſtium, phaleras .i. ornamenta equorum, & ſupp. alia dona militaria .i. quibus ob virtutem quod ea hoſtibus detraxerim, ab imperatore donatus ſum, præterea .i. inſuper, cicatrices .i. veſtigia vulnerum in pectore aduerſo .i. obiecto hoſtibus nō refugo, neque in tergo, hæ imagines ſunt meæ .i. hæ pro imaginibus gloriæ, & poſt hæc eſt nobilitas mea, non relicta .ſ. à maioribus, hereditate .i. iure hereditario, vt illa .ſ. ſuperius dicta, ſup. ſunt relicta, illis .ſ. nobilibus. ſed ſup. ſunt ea, quæ ego quæſiui .i. acquiſiui meis laboribus & periculis. Verba mea non ſunt compoſita .i. id poterant mihi obijcere aduerſarij, (& ſimul callide facit quod oratori faciendum eſt, ne videlicet ars illa appareat in oratione) ego facio .i. reputo id .ſ. incompoſite loqui, parum .i. parui momenti, quia virtus ipſa .i. per ſe ſine lenocinio aut adminiculo orationis, oſtendit ſatis ſe. Opus eſt illis .ſ. turpiter viuentibus artificio .ſ. orationis, vt tegant oratione .i. compta, facta ſua, turpia, neque ego didici literas Græcas, quia placebat parum diſcere eas, quippe .i. vtpote quæ nihil profuerant doctoribus ad virtutem, quia qui eas docebant nihil præclare agebant. At .i. ſed, ego ſum doctus .ſ. experiendo, illa multo optima .i. quæ longe ſunt vtiliſſima reip. videlicet ferire hoſtes, agitare .i. expellere oppidia præſidia .ſ. hoſtium, nihil .i. non metuere aliquid, niſi famam turpem, melius diceret conſcientiā turpem, pati iuxta .i. indifferenter hyemem .i. frigus hybernum, & æſtatem .i. æſtum, requieſcere humi .i. ſuper terram, tolerare eodem tempore inopiam .ſ. rerum & victus, & laborem .ſ. militiæ. Ergo ego hortabor milites his præceptis .ſ. quæ experiendo didici, neque colam .i. obſeruabo illos arcte .i. anxie, vt opulēt .i. opulentum faciant me, neque faciam labore illorum .i. non conuertam laborem illorum in gloriam meam .i. non gloriabor de labore illorum, cum ego nihil fecerim. hoc .i. ſic facere imperium vtile & imperium ciuile .i. quod inter conciues eſſe debet. Nam agere .i. impellere ad laborem ſup. ciues ſupplicio .i. per ſupplicium & tormentum, cum tute .i. tu ipſe agas .ſ. ætatem .i. viuas, molliter .i. delicate .i. eſſe dominum .i. Tyrannum & ſuperbum regem, non imperatorem liberi populi. Maiores noſtri faciendo hæc atque alia talia celebrauere .i. celebrauerunt, hoc eſt clarificauerunt & ſe .ſ. ipſos, & remp. quia .i. quibus .ſ. maiorum & reip. celebritatibus, nobilitas freta .i. confiſa, ipſe .i. cum ipſa ſit diſſimilis moribus .i. habens diſſimiles mores, contemnit nos æmulos, id eſt imitatores & ſequaces, illorum .ſ. maiorum noſtrorum & repetit .i. exigit à vobis, omnis honores .i. omnia magiſtratus honorificos, non ex merito .i. non quia eos meruerit, cum nihil boni fecerit, ſed quaſi debitos hereditaria ſucceſſione. Et ita omnibus vijs conatur adducere aduerſarios in odium cum oſtendat eos ſuperbos & ignauos & plebeiorum contemptores maximos. Ceterum .i. ſed, hi ſuper homines ſuperbiſſimi .i. elatiſſimi .ſ. nobiles, erant procul .i. longe à vero, putantes ſibi omnia licere, cum contra ſit. Nam maiores autem reliquere .i. reliquerunt illis (non virtutem ſuam) ſed omnia quæ licebat .ſ. relinquere, videlicet diuitias, imagines .i. ſtemmata nobilium, præclaram memoriam ſui .i. de ſe habendam non reliquere .i. non reliquerunt, neque poterant ſupp. reliquere virtutem. Pulchre autem repetito verbo non additur coniunctio, ſed verum autem ſimilis vt, quia Latine diceris diuitias &c. reliquere. virtutem non reliquere, aut virtutem aut non ſine verbo. neceſſe eſt enim alterum, aut idem verbum omittere aut coniunctionem. Ea .ſ. virtus ſola, neque datur, neque accipitur dono. Ipſi aiunt me ſordidum ſup. eſſe & moribus inculeis (hoc obiectum callide affert vt ſe plebeiorum ſimilem cenſeri doceat) quòd ego exorno conuiuium parū ſcite .i. vrbane & polite, neque .i. & quòd nō habeo vllum hiſtrionem .i. paraſitum aut mimum quem ioculatorem vocant, neque habeo coquum pluris .i. maiori precio comparatum, quam villicum .i. curatorem villæ, hoc eſt hominem ruſticum, quæ .i. quas res habere vt ipſi habent, non libet mihi confiteri .i. nolui confiterio Quirites. nam ego accepi .i. didici ex parente .i. patre meo, & alijs viris ſanctis .i. incorruptis (ergo & Marij pater incorruptus erat) ita .i. ſic ſe rem habere, mundicias .i. curioſas exornationes conuenire mulieribus, & ſup. laborem conuenire viris. Vnde apud Naſonem: Sint procul à nobis iuuenes vt fœmina compti, Fine coli modica forma virilis amat. Et accepi .i. intellexi, oportere .i. ducere plus gloriæ quam diuitiarum eſſe omnibus bonis & arma non ſuppellectilem .i. ornamenta lectorum, & ceteros ornatus ſeu apparatus in domo eſſe decori .i. ornamento omnibus bonis. Ergo, quia tam peruerſo in me ſunt iudicio nobiles, quin .i. cur non faciant id ſemper quòd iuuat .i. delectat eos, & quod æſtimant .i. cenſent carum, videlicet cur non ament .i. amoribus indulgeant, potent .i. potationibus vtantur & agant ibi .i. in eo exercitio ſenectutem, vbi .i. in quo, habuere adoleſcentiam, & ipſi dediti in conuiuijs ventri, per obſonationes, & turpiſſimæ parti corporis .ſ. pudendis aut pudici, relinquant nobis ſudorem .ſ. ex labore militari & puluerem ex motu citatum, & alia talia, qualia milites patiuntur. relinquant dicit nobis quibus illa .ſ. ſudores, pulueres, & ſimilia ſunt dulciora .i. ſuauiora epulis .i. comeſſationibus. Verum non eſt .i. non contingit ita. Nam vbi .i. poſtquam viri turpiſſimi, quia parbici, & lurcones gulofi, dedecorauere .i. dehoneſtauerunt ſe flagitijs .i. turpiſſimis factis eorum ereptum .i. eripere feſtinant præmia bonorum .i. ſtrenuorum & fortium virorum, & ita luxuria & ignauia, appoſitione, artes peſſimæ .i. peſſima exercitia facientes, nihil officiunt, id eſt nocent inutiliſſime, id eſt quę res inutiliſſime ſit illis .ſ. nobilibus qui coluerunt, id eſt exercuerunt eas .ſ. peſſimas artes luxuriam & ignauiam, ſed ſup. ſunt cladi, id eſt perniciei reipub. innoxiæ, id eſt immerenti, quia ob imperitiam eorum in conſulatu affliguntur ciues & ærarium exhauritur. Nunc quoniam ego reſpondi .i. oratione retuli illis .ſ. nobilibus quantum mores mei non quantum flagitia illorum poſcebant, quia longe plura audire merētur, ego loquar .ſ. deinceps pauca de republica [Primum omnium] Incipiens loqui de republica præcipue dicit quæ in rem ſuam putat, vnde dicit: Primum omnium, ò Quirites habetote bonum animum de Numidia. Nam vos remouiſtis omnia quę tutata ſunt Iugurtham vſque ad hoc tempus, videlicet auaritiam, quæ in Beſtia fuit & Albino, & imperitiam in Aulo, & ſuperbiā in Metello Deinde exercitus eſt ibi .ſ. in Numidia, ſciens locorum, ſed me Hercule .ſ. ſic iudicante vt verum dico, magis ſtrenuus quam fœlix, nam magna pars eius eſt attrita .i. conſumpta auaritia ducum .ſ. Beſtiæ &c. aut temeritate ducum .ſ. Metelli, quamobrem vos quibus ætas militaria .i. apta militiæ ineſt, adnitimini mecum, & capeſſite, id eſt ſuſcipite defendendam rempublicam. Neque metus cœperit .i. inuaſerit quenquam, ſcilicet veſtrū, ex calamitate, id eſt afflictione & infœlicitate, aliorum .ſ. qui in Numidia militauerant aut ex ſuperbia imperatorum, quia egomet qui neque vos affligi patiar neque ſuperbe tractabo, adero in agmine & prœlio, idem conſultor & ſocius .i. ſuſceptor communis periculi vobiſcum, quaſi dicat, ſi conſulto opus erit adero conſultor; ſi facto, adero ſocius. Vbi conſultor ponitur pro eo qui conſilium dat, cum frequentius ſit qui conſilium petit. vt in 3. Serm. Horat Conſultor vbi oſtia pulſat. ſed cōſulo ea duo ſignificat. Vnde eſt verſiculus: Conſulo te poſco, tibi conſulo conſilium do. Conſultus autem dicitur qui conſultatur .i. à quo petitur conſilium, & ille qui conſulit .i. cōſilium dat. Et geram .i. tractabo me & vos in omnibus rebus, iuxta .i. pariformiter & ſine diſcrimine. Et profecto .i. re vera dijs iuuantibus .i. ſi dij adiutores erunt, omnia ſunt matura, id eſt nobis mature, id eſt cito obuentura; victoria, præda, laus, quæ tria eo ordine contingere ſolent. Quæ .ſ. tria dicta ſi eſſent dubia aut procul

cul.i.difficulter obtinenda, tamen.i.nihilominus deceret omnes bonos subuenire Reipub. Etenim.i.quia certe, nemo est factus immortalis ignauia.i.per ignauiam, quia tam ignaui quam strenui moriuntur, neque quisquam parens.i.progignens optauit liberis.s.suis: vti.i.vt supp. ipsi forent æterni.i.immortales, magis quam vti.i.vt exigerent.i.ad finem vsque agerent vitam.i.viuerent, boni & honesti. quia sciunt nemini nisi per famam æternitatem concedi. O Quirites ego dicerem plura, si verba adderent timidis.s.ex natura, virtutem.i.fortitudinem. Nam ego puto dictum abunde.i.satis superque strenuis, q.d. quales vos estis.

HVIVSCEMODI oratione habita, Marius postquam plebis animos arrectos videt: propere commeatu, stipendio, armis, alijsq. vtilibus naues onerat. cum his Aulum Manlium legatum proficisci iubet. Ipse interea milites scribere, non more maiorum, neque ex classibus, sed vti cuiusque libido erat: capite censos plerosq;. Id factum alij inopia bonorum, alij per ambitionem consulis memorabant: quod ab eo genere celebratus, auctusque erat: & homini potentiam quærenti egentissimus quisque opportunissimus: cui neque sua chara, quippe quæ nulla sunt, & omnia cum precio honesta videntur. Igitur Marius cum aliquanto maiore numero, quam decretum erat, in Africam profectus, paucis diebus Vticam aduehitur. Exercitus ei traditur à P. Rutilio legato. Nam Metellus conspectum Marij fugerat: ne videret ea, quæ audita animus tolerare nequiuerat. Sed consul expletis legionibus, cohortibusq auxiliarijs, in agrum fertilem, & præda onustum proficiscitur. Omnia ibi capta militibus donat. Deinde castella & oppida, natura & viris parū munita aggreditur: prœlia multa, ceterum alia leuia alijs locis facere. Interim noui milites sine metu pugnæ adesse videre fugientes capi, aut occidi: fortissimum quenq; tutissimum: armis libertatem, patriam, parentesque, & alia omnia tegi: gloriam atque diuitias quæri. Sic breui spatio noui, veteresq. coaluere, & virtus omnium æqualis facta.

IODOC. HVIVSCEMODI oratione habita) Cum, inquit, hac oratione animos plebis erexisset, statim naues onerauit stipendio, cōmeatu, & armis, & cum his Manlium legatū in Africam misit. [Proficisci iubet).s.in Africam, in qua est Numidia. [Ipse interea) Ordo est. Ipse interea scribere pro scribebat milites non more maiorum, neque ex classibus, sed.s.scribebat plerosq; capite censos. Non more maiorum.i.non secundum ritum, & consuetudinem maiorum. Nam maiores perscribere consueuerant milites ex classibus. Marius autem scripsit etiam ex his qui non erant in classibus. Nam multos capite censos scripsit Seruius Tullius, qui sextus à Romulo Romæ regnauit primus censum instituit, ex quo belli, pacisq munia, & onera, non viritim vt ante, sed pro habitu pecuniarum fierent. Tum populum vniuersum in classes, centuriasque ex censu descripsit, atque diuisit. Ex his, qui centum millium æris, aut maiorem censum haberent, octoginta confecit centurias, quadragenas seniorum, ac iuniorum. Prima classis omnes appellati seniores ad vrbis custodiam, vt præsto essent, iuniores, vt foris bella gererent. Secunda classis intra censum, vsque ad quinque & septuaginta millium censuum instituta est. Ex his senioribus, iunioribusq. viginti conscriptæ centuriæ. Tertia classis in quinquaginta millium censuum esse voluit. Totidem centuriæ. Quarta classis quinque & viginti millium. Totidem centuriæ factæ. Quinta classis aucta. Nam centuriæ triginta factæ sunt. Hæc classis xj. millibus censebatur. Hæ classes, sicut numero, ita armis distinctæ erant. Nam prima classis arma habebat, galeam, clypeum, ocreas, loricam, omnia ex ære, quæ corporis tegmenta essent. Tela in hostem hastam, & gladium. Secunda classis scutum pro clypeo, & præter loricam omnia eadem habebat. Tertia classis eadem habebat, præter ocreas. Quarta classis arma mutata, nihil præter hastam, & verutum datum. Quinta classis fundas, lapidesq. missiles gerebat. In hac accensi, cornicinesque tibicinesque in tres centurias distributi. Minor censua reliquam multitudinem habuit. Inde vna centuria facta immunis militia, ita pedestri exercitu ornato, distributoq;. Equitum ex primoribus ciuitatis duodecim scripsit centurias. Qn igitur bellum gerere oportebat, ex his quinque classibus milites cōstituebantur. Ceteri, capite censi, & qui ex classes erant ad militiam non recipiebātur, vtpote propter inopiam suspecti. Capite censi dicebantur, vt tradit A.G. qui aut nullo, aut perquam paruo ære censebantur, hi pro capite tributa pendebant, a cēsione capitis nominati. [Id factum).i.esse. Alij dicebant, Marium scripsisse milites capite cēsos, quia ex classibus bonos milites non inueniebat: alij vero dicebant, Marium fecisse hoc per ambitionem, vt eos honore afficeret, a quibus ipse honoratus erat & factus consul. [Quod ab eo genere).s.hominum egentium, & infimorum. [Celebratus) i. honoratus [Adiutus).s.ad consulatum comparandum. [Homini).s.Mario, vel cuicūque. [Opportunissimus).i.cō modissimus. [Cui).i.egentissimo, pauperes maxime commodi sunt illis, qui quærunt potentiam, quia nihil timent, cum nihil habeant, quod perdere possint, & ideo omnia aggrediuntur, omniaq. eis honesta, & recta videntur, modo precium eis detur. [Vticam aduehitur) Quæ est ciuitas Africæ mari vicina. [Quam erat decretum à senatu) Plures milites scripsit Marius, & secum duxit, quam decreuerat senatus. [A P. Rutilio legato).s Metelli P. Rutil.⁹ exercitum Mario tradidit. [Nam Metellus) Quare. P. Rutilius, & nō Metellus exercitū Mario tradidit? quia Metellus discesserat, ne Marium cōsulem videret. Nam si Metellus ferre non potuit, qn̄ audiuit Marium cōsulem esse factum, multo minus tulisset, si cū vidisset. [Sed consul) Dicit quid fecerit Marius, post quam accepto exercitu, & expletis legionibus in Numidiam venit. Statim, inquit exercitum duxit in agrum fertilem & præda plenum, & quidquid cœpit militibus donauit. [Cohortibus auxiliarijs) Cohortes auxiliariæ dicūtur cohortes, quæ ab alienigenis populis in auxilium mittuntur. [Noui mil) Quos nuper conscripserat, & qui nunquam bella tractauerant. [Videre) Videbant eos, qui fugiebant, vel capi, vel occidi, & ex hoc discebant non esse fugiendum. [Noui, veteresque coal.) .i.simul in disciplina militari creuerunt, & profecerunt. Nam noui exemplo veterum profecerunt.

ARRECTOS) Sibi deuinctos. [Non more maiorū) Quia non scribebant capite censos, lege Gel. lib. xv. c. x. Lex erat apud Rom. ne cap censi pro militibus eligerentur, & quia hoc nomine poterat appellari et ipse, illam abrogauit legem, vt auctor est Val cap de disciplina militari. [Ex classibus) Ex Tribubus. [Opportunissimus) Cōmodissimus.s.fuit. [Audita).s.facta dum Marius esset Rom. [Castella) Propugnacula. [Tegi) Protegi. MARL.

CVM his A. Manlium legatum proficisci iubet) Sic & manuscriptum. Ceterum Plinius Manilium vocat, qui legatus, C. Marij fuerit Iugurthino bello quam recte, alij viderint. Mihi librarij errore commissum hoc videtur. Ac procliuis error fuit propter affinitatem vocum. Tu si lubet Plin. vide lib. xxxiij. cap. j. [Cui neque sua chara, quippe quæ nulla sunt) In manuscriptis omnibus est. Cui neque suæ curæ. quomodo & Florentinum. RIVIUS

HVIVSCEMODI oratione) Prosequitur studium belli ipsius Marij dicens: Marius huiuscemodi oratione habita .i. postq̄ talem orationem habuerat, postq̄ videt animos plebis erectos.i.ad bellum, aut ad spem victoriæ & prædæ, onerat propere.i. properanter, naues cōmeatu.i.victualibus, stipendio.i.ære persoluendo, armis atque alijs vtilibus.s.ad bellum, & iubet A Manliū legatum.s.in eo bello futurum, proficisci cum his .s. nauibus sic oneratis, ipse scribere.i.scribebat interea milites, non more maiorum.i.iuxta vetus institutum, neq; ex classibus.i.ex ordinib.⁹ seu cœtibus simul calandorum.i.conuocandorum ad idem onus cū essent in eodē censu. vt.n. Liuius recitat, Seruius Tullius sextus Romanorum rex primus censum instituit, ex quo belli pacisq. munia seu munera & onera nō viritim vt antea, sed pro habitu pecuniarum fierent. Tū populum vniuersum in classes quinq; descripsit atq; diuisit, vt Liuius late exequitur. Sanè quos scholasticos vulgo de primo loco aut secundo vocāt, Quintil. docet de prima aut secūda classe vocandos, nam & eos in classes diuidi pcipit: scribere.i. scribebat vti.i.secundū quod libido.i.libitum bellādi cuiusq. erat, & plerosq; i.plurimos cēsos capite.i.obnoxios ad pendēdum censum pro capite, cū vt A.G. tradit, aut nullo, aut per q̄ paruo ære censerentur, & ita cum non posset census ex ære exigi, exigebatur pro capite. Alij.i.aliqui ex Romanis, memorabant.i.interpretabantur, id factum sup. esse, ex Inopia.i.penuria bonorum.s.militum qui boni non erant in classibus; alij per ambitionem consulis, quod erat adiutus & celebratus.i.clarus habitus ab eo genere.s.plebeiorum & pauperum, & sup. quod egentissimus quisq; est opportunissimus.i.maxime cōmodus homini quærenti potentiam ASCEN.

vt

vt Marius feceret, cui .s. egentissimo neq; sua .i. propria bona sunt sup. chara, quippe .i. vtpote quæ nulla sunt, & omnia võt honesta cũ precio .i. habentia precium annexum. Igitur Marius profectus in Africam cum numero .s. militum, maiore aliquanto quã erat decretum a senatu, aduehitur paucis diebus, hoc est intra paucos dies Vticam, ad illud oppidum in prouincia Africana. Exercitus traditur ei a P. Rutilio legato .s. Metelli. quæras quare non à cõsule ei sua exercitus erat? sed addit, Nam Metel. fugerat conspectum Marij, ne videret ea quæ animus sup. eius nequiuerat tolerare audita .i. cum tñ audirentur, & tñ visa fortius mouẽt quam audita. Sed consul .s. Marius, legionibus & cohortibus auxiliarijs expletis .i. plene cõpletis, proficiscitur, in agrum .s. hostilẽ fertilem & onustũ præda .s. auertenda, & donat militibus omnia capta ibi, deinde aggreditur oppida & castella munita perũ natura .i. naturali situ, & viris, facere .i. faciebat eos incœpit facere multa prœlia, ceterum .i. sed sup. faciebat alia prœlia sup leuia .i. facilia, alijs locis, quem ad oppida. Interim .i. interea noui milites quos adduxerat, adesse .i. aderant pugnę sine metu, videre .i. videbant fugientes .s. milites Rom. capi aut occidi, & videbant fortissimum quemque sup. esse tutissimum, & libertatem, patriam, parentes & alia omnia tegi .i. protegi armis, & gloriam atque diuitias quæri .i. acquiri armis. sic veteres atque noui coalere .s. in vnum animum, breui spacio, & virtus omnium est facta æqualis.

AT reges vbi de aduentu Marij cognouerunt: diuersi in locos difficiles abeunt. Ita Iugurthæ placuerat speranti, mox effusos hostes inuadi posse: Romanos sicuti plerosque remoto metu laxius licentiusque futuros. Metellus interea Romam profectus, contra spem suam lætissimis animis accipitur, plebi, Patribusque, postquam inuidia decesserat, iuxta charus. Sed Marius impigre, prudenterque suorum, & hostium res pariter attendere: cognoscere quid boni vtrisque, aut contra esset: explorare itinera regum: consilia, & insidias eorum anteuenire: nihil apud se remissum, neque apud illos tutum pati. Itaque * & Getulos, & Iugurtham ex nostris socijs prædas agẽtes, sæpe aggressus in itinere fuderat: ipsumq́ regẽ haud procul ab oppido Cirtha armis exuerat. Quæ postquam gloriosa modo, neque belli patrandi copiam cognouit: statuit vrbes, quæ viris, aut loco, pro hostibus, & aduersum se opportunissimæ erant, singulas circumuenire. Ita * ratus Iugurtham aut præsidijs nudatum iri, si ea pateretur: aut prœlio certaturum. Nam Bocchus sępe ad eum miserat nuncios: velle populi Romani amicitiam: nequid ab se hostile timeret. Id simulauerit ne, quo improuisus grauior accederet, an mobilitate ingenij pacem, atque bellum mutare solitus, parum exploratum est. Sed consul vti statuerat, oppida, castellaque munita adire: partim vi, alia metu, aut præmia ostentando auertere ab hostibus. Ac primo mediocria gerebat, existimãs Iugurtham ob suos tutandos in manus venturum, sed vbi illum procul abesse, & alijs negocijs intentum accepit maiora & magis aspera aggredi tempus visum est.

* In vetustis quodā exemplaribus legitur, it.

* Dissipatim, nō habetur in alijs exemplaribus.

SOLAVS AT reges) .s. Iugurtha & Bocchus, qui societatẽ inierãt. [Diuersi) Videlicet alius in alium locũ. [Ita Iugur. placuerat) Cõsilium Iugurthæ fuit, vt diuiderẽtur, & duos exercitus facerẽt. Nam sperabat Romanos effuse, & sine ordine licẽter vagaturos esse, si intelligerẽt ipsos reges diuisos in diuersas partes fugisse, atq; ita opportune credebat, eos inuadi posse. [Remoto metu) videlicet, cũ intelligerent reges diuisos in diuersas partes cessisse. [Laxius) .i. solutius Metellus. Dicit, quo Metellus interea Romam redijt, & contra spẽ suam ab omnibus lætis animis exceptus est. Nam oĩbus charus fuit, quia re vera optimus imperator fuerat, & bellũ sapiẽter, & fœliciter gesserat. [Decesserat) .i. recesserat. [Iuxta) .i. sũr. [Sed Marius) Dicit quantã diligẽtiam Marius habuit. [Aut contra) .i. quid mali. [Nihil apud se remissum pati) .i. patiebatur aliqd esse remissum apud se, semp intẽtus erat ad omnia, & paratus. Remissum, & intentum sunt cõtraria, intentum significat paratum, remissum imparatum, neglectum. [Apud illos tutum) .s. reges, nihil apud reges tutum patiebatur, quia eos persequebatur. [Ex socijs nostris) Videlicet ex vrbibus & ex agris populorũ Numidiæ, qui se P. R. dederant. Iugurtha, sicuti supra dictum est, se ad Getulos contulerat, & eos sibi socios fecerat, igitur Iugurtha cum Getulis socios P. R. inuadebat, & ex agris eorũ prædas agebat. [Quæ postq̃) Ordo est. Marius statuit circumuenire singulas vrbes & loca, quæ erant sibi aduersa, ratus, Iugurtham, ita, aut nudatum .s. iri præsidijs, si pateretur ea, aut eum certaturum prœlio, postquam cognouit quæ .i. illa modo .i. tantũmodo gloriosa, neque cognouit copiam patrandi belli. Marius intelligebat quidem esse gloriosum, qa sæpe aggrediebatur Iugurtham & eum prœlio superabat, sed tñ videbat hanc non esse viam, & rõnem conficiendi, & finiendi belli, ergo aliud cõsilium cœpit, statuit .n. singulas vrbes circumuenire, & obsidere, quæ viris, & loco maxime opportunę erant hostibus, & sibi incõmodæ, existimans futurũ esse, vt aut Iugurtha p̃sidia amitteret .i. ciuitates, & amissis ciuitatibus bellũ postea sustinere non posset, aut prœlio totis viribus decertaret, dum vrbibus obsessis a Mario, auxiliũ ferre cupit. [Quæ postq̃ gloriosa modo cognouit) .i. postq̃ Marius cognouit ea, quæ faciebat, esse tantũmodo gloriosa, & non esse talia, vt propter hęc bellum conficeretur, qa licet Marius in itinere Iugurthã sæpe prœlio superaret, tñ ei leue detrimentum inferebat, quia tota acie nõ dimicabat. [Ratus Iugurthã aut præsidijs nudatum iri,) Hoc est existimans fore, vt Iugurtha præsidijs spoliaretur, videlicet, amissis ciuitatibus, & ita bellum sustinere nõ posse. [Aut prælio certaturum) Videlicet dum pręsidium ciuitatibus obsessis afferret. [Nam Bocchus) Dicit de Iugurtha, quia Bocchus ipse pacem petebat, & sæpe nuncios miserat ad Marium, qui suo nomine peterent amicitiam P. R. [Nequid ab se hostile) Et miserat nuncios, vt Marius a se nihil hostile timeret. [Id simulauerit ne) Ordo est. Parum exploratum est, ne .i. an Bocchus simulauerit id, quo pro vt grauior improuisus accederet an .s. fecerit id mobilitate ingenij solitus mutare pacem, aut bellum. Non est satis certum vtrum Bocchus simulauerit, an nõ, si simulauit, hoc fecit, vt ex improuiso grauius Marium inuaderet, si aũt non simulauit, sed in veritate amicitiã P. R. volebat, hoc faciebat propter mobilitatem ingenij, vtpote, qui paulò ante se cum Iugurtha coniunxerat, nunc se cũ Romanis hostibus cõiungere volebat. [Sed cõsul) Ita quidem Bocchus nuncios miserat, qui peterent amicitiã P. R. sed Marius, vti statuerat, castella, & ciuitates adibat, & ea alienabat ab hostibus, partim vi, partim metu, partim præmia ostentando. [Sed primo mediocria gerebat) Primo quidem Marius eas vrbes capere cœpit, quæ mediocres erant, existimans Iugurtham laturum esse auxilium ipsis vrbibus, & ita in manus suas venturum. Sed postquam vidit Iugurtham appropinquare nolle, statuit maiora aggredi. Itaq; Capsam vrbẽ ingentem, atq; munitã oppugnare decreuit.

MARL. DIFFICILES) Siluosos. [Vtrunque) In suo & in hostium exercitu [Remissum) Relictũ iri. [Pro hostibus) .s. Iugurthinis.

RIVIVS CONTRA spem suam lætissimis animis accipitur) In manuscriptis est, excipitur. id quod rectius esse puto, nec in Beroaldino secus. [Ex nostris socijs prędas agentes) Manuscripta, ex socijs nostris. vt sequatur pronomen. quo & impressa pleraque. [Quæ postq̃ gloriosa modo, neque belli patrãdi copiam cognouit) Priscianus hunc locum citans rẽ. copiam omittit, & causam subaudiri testatur. Mihi quoq; sic legendum vr̃, neque belli patrandi cognouit. vt subaudiatur Esse. pro, non spectare ad conficiendũ bellum, non facere ad bellum patrandum. quo Hirtius de bello Alexan. Multa cõtra morem consuetudinemq́. militarem fierent. quæ dissoluẽdæ disciplinę seueritatisq́. essent; pro, quę pertinerent ad dissoluendã disciplinam Eodem modo Liuius interdũ, velut quinto ab V. C. Quid illos aliud aut tũ remouisse creditis, aut hodie turbare velle, nisi concordiam ordinũ? quam dissoluẽdæ maxime Tribunitiæ potestatis reantur esse. Idem vij. Dec. iij. Nã tum quidem quæ temere agitassent, ea prodendi imperij, tradẽdæ Annibali victoriæ esse. pro, spectare ad tradẽdam victoriam.

ASCEN. A T reges) .s. Bocchus & Iugurtha, vbi cognouere de aduẽtu Marij abeunt diuersi in diuersos locos difficiles .s. accessu. Ita placuerat Iugurthę sperãti hostes effusos per p̃dationem, posse mox inuadi, & Romanos futuros sicuti plerosq; alios sup. laxios & licẽtius metu remoto, per absentiam hostis. [Metellus) Cõmemorat paucis reditum Metelli in vrbem vbi præter spem honorifice acceptus est dicens: Metellus profectus interea dum Marius talia ageret, Romam, excipitur, scilicet à Romanis animis lætissimis contra spem suam, id est contra id, quod timuerat, (aut contra pro præter posuit) existens charus iuxta, id est pariter

ter plebi, & patribus.s.conscriptis, postquam inuidia mota pec Marium decrilerat.s.animis eorum. Sed Marius attendere.i.attendebat & considerabat impigre.i.streoue & prudenter res.i.vtilitates suorum & hostium pariter.i.simul & cognoscere.i.cognoscebat. quid boni.i.vtilitatis aut contra.i.quid mali, asser vtrinque.i.ab vtraque parte, explorare.i.explorabat itinera regum & anteuenire.i.anteueniebat consilia & insidias regum.s.Bocchi & Iugurthæ. Nihil pati.i.patiebatur remissum.i.tepide factū apud illos.s.reges. Itaque ipse aggressus sæpe ex itinere &Getulos populos Bocchi, & Iugurtham cum Numidis (miscet autem ducē & exercitum) agentes prædas ex socijs.s.Rom.imperij in Numidia, aut prouincia, fuderat.i.prostrauerat sup. eos, & exuerat ipsum regem.s. Iugurtham quem prius nominauerat, armis haud procul ab oppido Cyrtha.s.nomine. Quæ facta postquam sunt modo.i.solūmodo gloriosa, sine magna vtilitate, neque cognouit copiam, hoc est facultatem belli parandi cum Iugurtha, statuit circonuenire.s.obsidere aut capere insidijs vrbeis, hoc est vrbes singulas.i.quamlibet seorsum, quæ vrbes erant opportunissimæ viris, aut loco, hoc est propter viros, aut locum, pro hostibus & aduersum.i.contra se, ratus ita videlicet Iugurtham aut nudatum sup.iri, si pateretur ea.s.vrbes circūueniri, aut certaturū sup. esse prœlio. Nam Bocchus rex Maurorum miserat sæpe nuncios.i.per nuncios significauerat sup. se velle amicitiam P.R. ne Marius timeret quid hostile à se. Parum exploratum.i.cognitū est, ne pro an, Bocchus simulauerit id.s.se velle amicitiam: quo.i.ideo vt accederet grauior.i.nocentior, improuisus: an solitus sup.fuerit mutare pacem, atque bellum, mobilitate.i.per mobilitatem ingenij. Sed consul.s. Marius, adire, hoc est adibat nihilominos.i.veluti cōstituerat oppida & castella munita, auertere, hoc est auertebat ab hostibus.s.regibus, partim vi, alia metu, aut ostētando pmia. ac gerebat.i.faciebat primo mediocria, existimās Iugurtham venturū in manus.s.conserendas, ob.i.ad tutandos suos. Sed vbi accepit illum.s.Iugurtham abesse procul & intentum alijs negocijs, tempus est visum, aggredi maiora & magis aspera. Oratoe diceret tempus aggrediendi, sed aggredi respicit hic, visum est.

ERAT inter gentes solitudines oppidum magnum, atque valens, nomine Capsa: cuius conditor Hercules Libys memorabatur. eius ciues apud Iugurthā immunes, leui imperio: & ob ea fidelissimi habebantur: muniti aduersum hostes, non mœnibus modo, & armis atq; viris, verumetiam multo magis locorum asperitate. Nam prętet oppido propinqua, alia omnia vasta, inculta, egētia aquæ, infesta serpentibus: quarum vis, sicuti omnium ferarū inopia cibi acrior. Ad hoc natura serpentium ipsa

*oppidi, nō est in vetu, in quibusdā exemplaribus. perniciosa, siti magis, quàm alia re accēditur. Eius * oppidi potiundi Marium maxima cupido inuaserat: cum ꝓpter vsum belli, tum quia res aspera videbatur: & Metellus oppidum Thalā magna gloria ceperat, haud dissimiliter situm, munitumq;: nisi ꝙ apud Thalam nō longę à mœnibus, aliquot fontes erant. Capsenses vna modo, atq; ea in

Id ibiq;, tra oppidū iugi aqua, cetera pluuia vtebantur. * Idq. ibi, & in omni Africa, quæ procul à mari incultius agebat, eo facilius tolerabatur: quia Numidæ plerūque lacte, & ferina vescebātur: & neq; salem, neq; aliæ gulæ irritamenta quęrebāt: cibus illis aduersus famem, atque sitim, nō libidini, neque luxuriæ erat. Igitur consul oībus exploratis, credo dijs fretus, nam cōtra tantas difficultates cōsilio satis prouidere nō poterat: quippe ēt frumenti inopia tentabatur: ꝙ Numidæ pabulo pecoris magis, quā aruo student: & quodcūque natum fuerat, iussu regis in loca munita cōtulerant: ager aūt aridus, & frugum vacuus ea tempestate, nam æstatis extremū erat. tn̄ pro rei copia satis prouidenter exornat. Pecus omne, quod superioribus diebus prædæ fuerat, equitibus auxiliarijs agendū attribuit: A. Manlium legatū cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, vbi stipendium, & cōmeatum locauerat, ire iubet: dicitq. se prædabundum post paucos dies eodē venturum. Sic incœpto suo occultato, pergit ad flumen Tanam. Ceterum, in itinere quotidie pecus exercitui per cēturias, item per turmas æqualiter distribuerat: & ex corijs vtres vti fierent curabat: simul & inopiam frumēti lenire, & ignaris oībus parare, quæ mox vsui forent. Deniq; sexto die cum ad flumē ventum est, maxima vis vtrium effecta. Ibi castris leui munimento positis, milites cibum capere, atq; vti simul cū occasu solis egrederētur, paratos esse iubet: oībus sarcinis abiectis, aqua modo seq. & iumenta onerare. Dein postquā tempus visum: castris egreditur: noctemq. totā itinere facto consedit. idem ꝓxima facit. deinde tertia multo ante lucis aduentū, peruenit in locū tumulosum à Capsa non amplius duū millium interuallo. ibiq. quàm occultissime pōt, cum omnibus copijs opperitur. Sed vbi dies cœpit, & Numidę nihil hostile metuentes, multi oppido egressi, repente oēm equitatū & cum his velocissimos pedites cursu tēdere ad Capsam, & portas obsidere iubet. Deinde, ipse intentus ꝓpere sequi; neque milites prædari sinere. Quæ postquā oppidani cognouere: res trepidæ, metus ingens, malū improuisum, ad hoc pars ciuium extra mœnia in hostiū potestate, coëgere, vti deditionē facerent. Ceterū oppidum incēsum: Numidæ puberes interfecti, alij oēs venundati, præda militibus diuisa. Id facinus cōtra ius belli, nō auaritia, neq; scelere consulis admissum, sed quia locus Iugurthæ opportunus, nobis aditu difficilis, genus hominum mobile, infidum, ante neque beneficio, neque metu coërcitum.

CVIVS conditor Hercules Libys memorabatur) Hercules Libys dicebatur condidisse hanc vrbem. Plures Hercules fuerunt. sed qui tot monstra superasse dicitur, Hercules filius Iouis & Alcmenæ fuit secundum fabulas. Non ergo hic Hercules Iouis filius, sed Hercules Libys Capsam condidit. [Cuius).s.Capsæ. [Nam præter oppido propinqua).s.loca. Declarat quomodo asperitate locorum munitum erat oppidum illud. Præter loca, quæ erāt vicina vrbi, cetera omnia inculta, aspera, & deserta erant, sine aqua, plena serpentibus venenosis, ita, vt vix aliquis vrbem adire posset. Quorum vis erat acrior inopia cibi, sicuti vis omnium ferarum, vis horum serpentum nō minus erat infesta quam vis ferarum, propter inopiam cibi. [Ad hoc).i. præterea. Dixit ꝙ serpentes, qui ibi erant, valde nocebant ꝓpter inopiam cibi, sed & multo magis propter inopiam potus, quia naturaliter omnes serpentes infesti, & nocui sunt, si sitim patiātur. In his autem locis penuria erat aquæ, ergo ibi serpentes ꝓpter sitim magis accendebantur. [Eius potiundi).i.eius oppidi capiendi. Marius hoc oppidum capere maxime cupiebat, tum propter vsum belli, quia & sibi maxime erat incōmodum ad bellum gerendum, & hostibus maxime opportunum, tum quia res aspera videbatur, vt si hanc vrbem caperet, tanto maior gloria ei esset, quanto maior difficultas extitisset. [Et Metellus) Ac si diceret, etiam hac de causa cupiebat hanc vrbem capere, ne Metello videretur inferior, qui vrbem Thalam ingenti gloria ceperat. [Et oppidum Thalam) Haud dissimiliter situm, atque munitum. Nam sicuti supra visum est, Thala vrbs inter ingentes solitudines posita est, sicuti etiam Capsa, de qua nunc agitur. [Situm).i. positum. [Nisi ꝙ apud Thalam) Dicit situm Capsæ & Thalæ similem esse, nisi ꝙ Thala magis abundat aqua. Nam apud Thalā plures fontes sunt. Sed Capsa intra mœnia vnum flumen tantū habet, deinceps pluuia vtūtur Capsenses. [Capsenses) Ordo est. Capsenses vtebantur, modo.i.tantūmodo vna iugi aqua, atque ea inter oppidum. Cetera.i.deinceps, vtebantur pluuia. [Iugi).i. continua. Ceteri significat deinceps, & est aduerbium. Virgil. Cetera parce puer bello. [Id ibiq.) Ordo est. Toleratur eo facilius, & ibi & in omni Africa, quæ procul a mari agebant incultius, quia Numidæ plerique vescebantur lacte, & carne ferina, & neque quærebant salem, neque alia irritamenta gulæ. Non est, inquit, mirum, si Capsenses vna aqua tantūmodo vtebātur, quia Numidæ, qui habitāt in Capsa, & in reliqua Africa procul à mari ideo facile penuriam aquæ tolerant, quia non comedunt salē, Soldus

sed

sed et plurimum lacte vescuntur & carne ferina, & ideo non magnopere aquã desiderant. [Id tolerantur) Videlicet penuria aquæ, nam refertur ad id, quod dixit Capsenses vna aqua tantùmodo vti, ex quo significat, eos sine dubio aquæ penuriam pati. [Cibus illis aduersus famem, & sitim) Cibo vtuntur Numidæ, qui possit famem, & sitim expellere, non qui possit ad libidinem & luxuriam prouocare. [Igitur) Quandoquidem ita cupiebat expera Capsam. [Igitur consul) Ordo est. Igitur consul tamen satis ꝓuidèter exornat. s. exercitum pro copia rei, exploratis omnibus, dico facit hoc, fretus dijs (credo) .i. vt credo. Nam pro quia, nõ poterat satis prouidere consilio contra tantas difficultates, quippe pro quia, etiam tenebatur inopia frumenti, quia Numidæ studeot magis pabulo pecoris, quã aruo & quia contulerant, quodcunque natum fuerat in loca munita. [Iussu regis aũt) .i. & quia ager erat aridus, & vanus frugum ea tempestate, nam pro q̃a, erat extremum æstatis. Cum Marius omnino, ad oppugnandam Capsam, per ingentes solitudines, & loca deserta, atque aspera exercitum ducere statuisset, satis cõgruum fecit apparatum, licet his difficultatibus circũuentus premeretur. Nam inopia frumenti laborabat, & ager erat, & frugibus vacuus, quia iam extremũ æstatis erat. [Nam contra) Declarat quare dixit, dijs fretus, quia Marius consilio humano contra tantas difficultates prouidere nõ potuisset, sed sperans auxilium diuinum sibi non defuturum, aggressus est facere id, quod fecit. [Tenebatur) .i. premebatur. [Quia Numidæ) Dicit causam inopiæ frumenti, quia ipsi Numidæ non tam seminandis aruis student, quam pabulo pecoris colligendo, magis occupantur ad pabula colligenda pro vno pecore, quam ad arua seminanda. [Tamen pro rei copia) .i. secũdum facultatẽ, quam habebat. [Pecus omne) Quod superioribus diebus prædæ fuerat equitibus auxiliarijs agendum distribuit. [Oportebat secum ducere prædam omnem, quam ceperat superioribus diebus. Et ideo equitibus auxiliarijs hãc prouinciam, & hoc negocium dedit, vt pecus captum agerent. [A. Manlium) Aulum legatum secum nõ duxit Marius, sed eum reliquit ad custodiam stipendij, & cõmeatuum. [Cum cohortibus expeditis) Vt supra diximus, Cohortes expeditæ dñr, quæ grauibus armis non sunt impeditæ, videlicet quæ galeam, aut clypeum, aut ocreas non gerunt, sed tela tantùmodo gerunt, sicuti erant milites, qui scribebantur ex quarta classe, qui hastam, & verutum tantũmodo gerebant. Dicitq̃ue, Marius consilium suum & legato voluit esse occultum. [Eodem) .i. ad eundem locum. s. ad oppidum Laris. [Pecus) .s. agendum, Marius laborem æqualẽ omnibus esse volebat. Et ideo voluit. vt non solum equites auxiliarij pecus pellerent, sed hunc laborem inter oẽs æqualiter distribuit, vt & pedites, & equites pecus agerent inter eundum. [Per centurias) Centuriæ sunt peditum, Turmæ vero equitum. [Vt ex eo vtres fierent curabat) Ad portandam. s. aquam per loca deserta. [Parare) Pro parabat. [Vsui forent) Videlicet, vt irent Capsam. [Maxima vis) Ideo maxima multitudo, maximus numerus. [Castris leui munimẽto positis) Leuiter castra muniuit, quia sequẽti nocte discessurus erat. [Aqua modo) .i. tantùmodo, quia Marius nolebat, vt milites secum aliquid ferrent, nisi arma necessaria, & aquam, vt per loca deserta ire possent, & non conficerentur siti. [Onerare) .s. iubet. [Opperitur) .i. expectat. [Sequi) .i. sequebatur. [Sinere) Pro sinebat. Marius volebat, vt milites intenti essent ad capiendam vrbem, non ad prædandum. [Quæ postq̃) Ordo est. Res trepidæ, metus ingens, malum improuisum, ad hoc .i. præterea pars ciuium extra mœnia in potestate hostium, hęc. s. omnia coëgere, vti oppidani facerent deditionem, postq̃ oppidani cognouere, quę .i. illa. Sensus patet. [Pars ciuium extra mœnia) Illi qui erant intra vrbẽ, & habebant suos extra mœnia captos à Romanis, suadebant deditionem, vt ipsi suos incolumes reciperent. [Ceterum oppidum incensum) .s. est à Mario. Sed quæret aliquis, qũo Marius hanc vrbem tam magnam, tamq̃. potentem contra fidem incendit? Nam si se dediderant, certe in cõditionibus obtinuerant, vt seruarentur incolumes, quare ergo, & vrbem incendit, & ciues occidit? Salust. dicit, Marium hoc fecisse non ꝓꝑ auaritiam, aut ꝓꝑ crudelitatem, sed ꝓꝑ necessitatem belli, q̃a ciuitas illa nimis, & sibi incõmoda, & hostibus cõmoda erat ad bellum gerendũ, & quia Numidæ mobiles à natura sunt, & infidi non seruantes id, quod promittunt. [Puberes) Puber dr̃, qui iam gignere potest, is incipit esse ab annis quatuordecim, fœmina viri patiens ad duodecimum. [Alij oẽs) Qui erant infra eam ætatem. [Id facinus admissum) .s. est .i. cõmissum, perpetratum. [Contra ius belli) Ius belli est, vt, qui se dedunt seruentur incolumes, ſm fidem datam. Nemo .n. se dederet, nisi salus, & incolumitas promitteretur ei. [Nõ auaritia) Quia cuperet præda se & exercitum locupletare, nõ fecit ꝓꝑ hoc. [Neque scelere) .s. crudelitate propter puberes omnes interfectos. [Locus) .s. Capsa. [Aditu difficilis) Quia Rom. difficile ad eum locum ibant. [Coërcitum) Refrænatum.

VIS) Atrocitas. [Perniciosa) Infesta mortalibus. [Munitum) Circũuallatum locis asperis. [Fuerant prædæ) Depredati fuerant. [Prædabundum) Tanquam qui prædaturus esset. Maxima vis multitudo vtrium. [Effecta) Confecta. [Proxima) Secunda nocte facit .i. ducit exercitum. [Tumulosum) Cliuosum. MARL.

MVNITI aduersum hostes) Manuscriptum, aduorsum hostes. Id antiquario conuenire magis vr̃. Mox. [Nam pręter oppida propinqua, alia omnia vasta, inculta, egentia aquæ, infesta serpentibus) Legendum, præter oppido propinqua. vti ex manuscriptis duo habent. vt de locis loquatur oppido vicinis, vel quæ circa oppidum sint. qũo Tacitus dixit, Per vrbem & vrbi vicina conquisiui. Sic sensus exposcit. Quamuis Fabricianum, pręter oppidum propinqua. [Quæ procul à mari incultius agebat) In Veneto ac plerisque alijs non est additum, à Cic. ferè in similibus præpositionem addit. velut, Insula Delos tam procul à nobis. Idem, procul à terra abripi. &, nõ procul à suis finibus. Nisi vbi poëtice loquitur vt in Arato, Et ꝓcul Arcturo. Item in epist. è poëta quopiam patria procul. Plin. tñ 5. cap 9. vbi Nilum ait originem hr̃e in monte inferioris Mauritaniæ, Non ꝓcul Oceano, inquit. & Cic. 4. procul hostium cõspectu. Paulò post, Haud procul Carthaginis muris locauerant castra. &, Haud procul munimentis vrbis emersit. & postea, Iamq̃. haud procul Memphi erat. Idẽ 5. Haud procul mœnibus fluxerat, & 9 Haud ꝓcul amne per quem erat nauigaturus. Idem tñ præpositionem interim addit. Velut 5. Qui haud procul ab vrbe tẽdebat, & 9. Haud ꝓcul à Perside aberant. Sed & 10. Esse haud procul à continenti insulã palmis frequentibus consitam. Nisi quis mendũ forte subesse putet. Mox. [Quia Numidæ plerunque lacte & ferina vescebãtur) Manuscripta, ferina carne. Sed mihi prior lectio magis arridet. vt subaudias substantiuum. qũo Virg 1. Aen. Implentur veteris Bacchi, pinguisq̃. ferinæ. Ita ferè dicimus, suilla, bubula, caprina. vt subaudiatur caro. Linacer tñ cum manuscripto facit, vt & ex impressis quædam. Sed & supra Sal. Quia cibus erat caro ferina, inquit, de Getulis loquens. [Cibus illis aduersus famem atque sitim, non libidini neque luxuriæ erat) Codex Fabricianus, aduersum famem & sitim qũo & ille Parisijs à Badio impressus. Vtrũque apud Ciceronem atque alios primæ notæ scriptores reperitur, aduersus & aduersum. At in exemplari Veneto, Argentoratensi, alijs plerisque, est additũ quiddam quod in superioribus, si minus necessariũ est, adest. si opus est, deest. Cibus potusq̃. illis aduersus famẽ atque sitim, videlicet vt cibus ad famem, ad sitim potus referatur. Mihi vtra lectio verior, haud dũ satis liquet. Nisi si quis ideo probandã esse ducat lectionem vulgatam, quod & cibi pariter & potus vicem præbeat lac, quo illi ferè vescebantur. Qua de causa ijdem & γαλακτοφάγοι dicebantur, quasi dicas, lacte vescentes. atque item γαλακτοπόται sicuti lib. 7. testatur Colum. quo loco nationibus quibusdã frumenti expertibus victum cõmodare lac docet. Paulò post. [Nam contra tantas difficultates cõsilio satis prouidere nõ poterat) Volumen Fabricianum, omissa illa particula Cõtra, nam difficultates tantas &c. haud scio an perperã. Nisi quia Prouidere, pro eo quod est, præcauere tantas difficultates, positum velit. qũo Terent. in Andr. Quæ si nõ astu prouidentur. pro cauẽtur, vitantur. vt annotauit ibidẽ interpres. Mihi vulgata lectio bene hr̃e vr̃, ac potest incuria librarij τὸ Cõtra omissum esse. Nã in alijs manuscriptis est. [Ad oppidũ Laris, vbi stipendiũ & cõmeatum locauerat, ire iubet) Sic & manuscripta. In quibusdã est, ad oppidum Larim, sed perperã. [Pecus exercitui ꝑ centurias, item per turmas ęqualiter distribuerat) Manuscripta, ꝑ centurias, itẽ turmas, omissa repetitione præpositionis Per. qũo & ex impressis habet codex Badianus, atq; alij quidam. [Oibus sarcinis abiectis, aqua modo seq; & iumẽta oner.) Est in nõnullis, oĩbus abiectis sarcinis. quæ collocatio verboꝝ melior.

OPPIDVM magnũ atque valens, nomine Capsa) Ptolemæus Capsæ meminit ad occasum Tritonidis paludis. Strab. lib. vlt. ait, Iugurthæ thesauros fuisse in eo oppido: cum hic noster auctor in oppido Suthul eos fuisse supra dixerit. Fieri aũt potuit vt in diuersis locis, firmis ac munitis thesauros suos habuerit Iugurtha, vt de Thala quoque supra dicit, plerosque eius thesauros ibidem fuisse. Sed mirum est Cõmentatores nostros, ne vnius quidem loci meminisse quem explicarent, vnde lux auctori maior accederet. Sat est si dicant, fuisse ciuitatem Numidiæ. Mox. [Nam ꝑter oppido loca propinqua) Temere hæc in Aldino codice mutata sunt, nempe in hanc lectionem. Nam præter oppida propinqua. Neque enim verisimile est oppida illi oppido ꝓpin GLAR.

qua fuisse, sed loca quædam, et villas, vicos &c. [Ad oppidum Laris) Lares Cirthetiorum oppidum ponit Ptolemæus aliquanto magis ad meridiem q̃ Vaccam (ipse Vagã appellat) ac Iuliam Cyrtham. Cete℞ cum paulò ante retulerit auctor, Marij cõ duobus regibus pugnã aute Cyrtham, interea vero aliquot oppida castel laq. capta, deniq; venisse in mentẽ ei, et Capsam tentaret, quæ lata longe a Cyrtha abest, atq; a Laribus Cõmentatoribus venia dari põt, etiamsi ea ne verbo quidẽ attingunt, cum auctor ipse tã negligens in re seria fuerit, ipse, inq̃, Africæ prouinciæ prætor, quã non absque nominis sui infamia spoliasse fertur. Vbi.n. Tanam flumen, quod hic subiungit, fuisse existimemus? Itinere à Cyrtha Capsam, flumina duo sunt à Ptolemæo descripta, Rubricatus, & Bagrada, præter palucum Sisare & Hipponitidos flumẽ. Fieri tñ potest & plura alia interfuisse sed dubitet Lector mecũ. Nã et Antea conquestus sum, ex Africæ topographia nõ temere apud hunc auctorẽ & Liuium te explices. Continuo post [Cete eũ in itinere pecus exercitui p cẽturias) Præpositio Per, ante Cẽturias omitti nõ debet. Illud aũt quod statim deinde sequitur, Simul & inopiam frumenti lenire. Quo lenierit, non satis clarum.

ASCEN. ERAT inter ingentes solitudines) Progreditur ad narranda maiora & difficiliora facinora Marij mira felicitate transacta, & primo de expeditione quam in Capsam vrbem potentissimã & fere inexpugnabilem cõcepit dicens. [Oppidum magnũ atq; valens).i.validum & forte Capsa nomine erat inter ingentes solitudines.i.maxima deserta Numidiæ: vnde Marius ad ipm igno ratus veniet et videbimus, cuius.s.oppidi cõditor memorabatur .s.fuisse Hercules Libys, sic dictus ad drãam aliorũ. nam multi fuerunt Hercules: sed quæcunq; ab omnibus gesta sunt, rui Herculi vtpote Iouis ex Alcmena Amphitrionis vxore filio ascribi solent à poëtis. Saxè libs dĩ ventus Africus contra Vulturnum stans. Libys aũt homo ex Libya, vnde sunt qui hic accipiãt vt sit gentile, Hercules Libys.i. Libycus, non ille Thebanus. [Ciues eius) .s.oppidi dicti, habebantur apud Iugurtham immunes ab onere, & sup. imperio leni.i.clementi, & ob ea.i.ob eas res, fidelissimi. videtur autem hic ob ea composite dictum, sicut propterea: nam cum vnum tm̃ præmiserit videtur dicendum ob id, existentes muniti aduersum hostes.s.Romanos non modo.i.nõ solum mœnibus & armis atque viris, verumetiam & magis multo asperitate locorum Nam præter loca propinqua oppido, alia .s.loca, omnia sup. sunt vasta.i.deserta sine domo aut habitatore: inculta, egentia aquæ, infesta a serpentibus, quorum.i.serpentũ, vis.i.violentus impetus, est sup acrior, inopia.i.per inopiam cibi, sicuti omnium ferarum Ad hoc.i.insuper natura serpentium perniciosa.i.pernecans veneno, accenditur.s.ad iram, magis siti quã alia re. Maxima cupido potiundi eius .s. oppidi inualerat Marium, tum.i.simul, propter vsum.i.vtilitatem belli.s.gerendi à se, eum, hoc est simul, quia videbatur res aspera.i.difficilis & ita sperabat ex ea ingentem gloriam posse assequi. Et Metellus cœperet, sup. cum magna gloria, Thalam oppidum situm & munitum, haud.i. non dissimiliter: nisi q̃ apud Thalam non longe a mœnibus erant aliquot fontes. Et Capsenses vtebantur modo.i. duntaxat vna aqua iugi.i.perpetua sed stagnante, atque ea supp. existente intra oppidum ceteri.i.qui in suburbijs, & agro erant, vtebantur pluuia.i.aqua pluuiali, quam in cisternis conseruant. [Id).s.habere penuriam aquarum, tolerabatur facilius & ibi & in omni Africa quæ agebat.i. viuebat incultius quia procul a mari: ad mare enim habitantes per negociatores & reliquos aduenas solent cultiores sumere mores: eo .i. iccirco quia Numidæ vescebantur plerunque.i.vt plurimum aut plerique omnes lacte & carne ferina, & ita minus potabant. & neque quærebant salem, neque alia irritamenta gulę, hoc est prouocatoria, vt dicunt appetitus, qualia sunt condimenta varia, vt garum & allec & alia id genus quas salsas vocant. Sanè bene dixit masculino genere salem. Nam non nisi apud vetustissimos aut recentissimos in neutro ponitur. et apud Aphranium, quicquid loquimur salme eum est. Cibus & potus erat illis aduersus.i.contra famem atque sitim, & non erat libidine neque luxuriæ, vt Epicureis & multis etiam nostratibus Christianis, qui viuunt vt edant, nec edunt vt viuere possint. quod ne Socrati quidem placuit. [Igitur consul) Docet qua subtilitate & artificio quaq. dexteritate Marius Capsam obsedit, & tandem cœpit, dicens: Igitur, quia constituit Capsam oppugnare, & difficultatem eius rei non ignorabat, cõsul omnibus exploratis.i.per exploratores cognitis, credo fretus.i.confisus & adiutus dijs. Nam non poterat prouidere satis consilio.s.humano contra tantas difficultates: quippe.i.etenim re qui tentabatur etiam inopia.i.carentia frumenti, ideo supple quòd.i.quia, Numidæ studebant magis pabulo pecoris .i. pascuis habendis aut fœno colligendo, quam aruo.i.arationi agrorum. Et contulerant.i.simul prius deportauerãt in loca munita quodcunque semen fuerat natum.i.ortum & hoc iussu i.ex præcepto regis.s.Iugurthæ. Tamen.i.quanquam consilio prouidere non poterat nihilominus, exornat.i.instruit rem satis prouidenter pro copia i.facultate rei, attribuit omne pecus quod fuerat prædæ.i.ad prædam, diebus superioribus.i.paulò ante actis, agendũ, id est impellendum, equitibus auxiliarijs.i.qui auxilio venerant, & iubet Aulum Manlium legatum ire cum cohortibus expeditis.i.leuis armaturæ, & ad iter accinctis ad oppidum Larim.s.nomine: ubi, hoc est in quo locauerat, stipendium.i.mercedem militum, & commeatum.i.victum eorundem: & dicit se venturum eodem, hoc est ad idem oppidum. (Est enim eodem hic aduerbium ad locum) prædabundum.i. auertentem frequentes prædas post paucos dies. Sic incœpto, hoc est intento & proposito suo occultato pergit ad flumen Tanã aut vt alij legunt Tanaim. Ceterum, hoc est sed insuper: ipse distribuerat exercitui per centurias, item per turmas æqualiter.i.æquali portione (sunt autem Centuriæ peditum, Turmę equitum) in itinere, hoc est dum iter facerẽt, pecus.s.agendum vt dicit cõmentarius, sed melius dicas, comedendum. quin etiam additum inueni, quadraginta duum.s. capitum, et singulis diebus, xiij. duo absumpserint turmæ & centurię, & curabat ex.i.ex vtres, hoc est vasa ex corijs.s.pecudum fierent non ergo agebantur, sed mandebantur, simul.i & pariter lenire.i.leniebat, inopiam.i.penuriam frumenti: & parare, hoc est parabat omnibus ignaris, hoc est nescientibus quid prætenderet, ea quæ forent vsui.i.vtilitati, mox.i paulò post. Deinque sexto die ventum est ad flumen s.Tanam, aut Tanaim, sed Tanais in Scythia est, maxima vis.i copia: vtrium.i. talium vasorum & corio pecuinu, (vnde videtur vocatiuus esse hic vteris. Nam ab vter nescio quomodo fieret vtrium) est effecta. Ibi.i.ad flumen castris positis leui munimento iubet milites capere cibum atq; iubet esse paratos, vt, hoc est et egrederentur.s.castris simul cum occasu solis, & iubet milites onerare se & iumenta, modo.i.solummodo aqua, abiectis omnibus sarcinis.s militaribus, ex his quæ vsui alioqui erant in expeditione militari, sed abiecta in castris seruabantur. [Deinde) Prosequitur cœptam historiam docens quomodo ad oppidum Capsam peruenit improuisus & statim cœperit, vnde dicit: Deinde postquam tempus est visum.s. opportunum, ipse egreditur castris, & itinere facto totam noctẽ, consedit.i.quietem cum exercitu cepit, à consido. Idem.i.eandẽ rem facit proxima.s nocte.i.eam totam eundo absumit, & interdiu quiescit. [Deinde peruenit tertia) .s.nocte multo ante aduentum lucis.i.claritatis diurnæ in locum tumulosum.i.habentem multos tumulos, hoc est colliculos, longe.i distantem à Capsa.s.oppido interuallo, hoc est distantia, duum millium.s.passuum (quod interuallum à Gallis leuca seu leuga dicitur) non amplius.i.non maiore quam duum millium: (vbi eleganter syncoparur duum quia numerali iungitur, quod tamen non faciunt neutra quæ singularem habent. [Et opperitur).i.expectat, ibi diẽ cum omnibus copijs: quam i.quantum potest occultissime. Sed vbi dies cœpit.s.oriri aut clarescere & Numidæ.s.Capsenses nihil hostile metuentes, egressi sup. sunt oppido multi.i.magno numero, iubet.s.Marius, omnem equitatum, hoc est omnes equites: & cum his.s.equitibus pedites velocissimos tendere cursu, hoc est currendo ad Capsam.s.oppidum: (vbi proprio præpositionem dat) & obsidere portas.s eius. Deinde ipse sequi.i sequebatur, propere.i.festinanter, intentius.s.quam alij, aut quã potiur, aut valde iorente, aut legatur intentus vt sit existens intentus, neque sinere.i.& non sinebant milites prædari, hoc est prędam auertere. Quæ.s.incœpta Marij postquam oppidani cognouere: res sup. erant trepidæ.i.præ timore festinę & trepidantes: metus erat ingens, quia malum sup. erat improuisum, grauius autem lędunt improuisa, hoc est non præuisa prouidentia, quadam. Ad hoc.i. insuper, pars ciuium.i.Capsensium, deprehensa in potestate hostium, hoc est Marij & eius militum, coëgere: (Locutio congrua in re non in voce pars deprehensa coëgere,) hoc est ciues partim deprehensi, coëgere reliquos, uti.i.ut facerent deditionem, hoc est ut se & oppidum dederent.i tradetent fidei & potestati ipsius Marij uerentes se aliter ad supplicium esposcendos, si forte Marius male pugnasset. Ceterum.i.sed quamuis deditio facta fuerit oppidum supp. est incensum, & Numidæ puberes, & ita belli gerendi potentes, interfecti sunt: alij omnes.i.imbelles & inermes sunt uenundati .s. sub corona: præda est diuisa.s.ab imperatore aut eius militibus. Id facinus est admissum contra ius belli, quod uult & præcipit ut sese dedentes & fidei commendantes incolumes seruetur, ablatis duntaxat armis & reliquis belli adminiculis.

miniculis. Verum ubi oppugnatio fiebat & proxima erat expugnatio non cogebantur ut deditios accipere si tamen suscepe- rant videbantur contra ius belli facere. id autem factum est hic, & ita contra ius belli non auaritia neque scelere .i. perfidia aut crudelitate consulis .s. Marij, sed quia locus in quo Capsa sita erat, aut locus urbis, erat opportunus, hoc est commodus Iugurthæ, & difficilis aditu, hoc est ut adeatur nobis .i. a Romanis: & genus hominum .s. Numidarum mobile & infidum, ante, neque beneficio, neque metu coërcitum, hoc est cohibitum ab iniuria, aut ut Romanis inferenda.

POSTQVAM tantam rem peregit Marius, sine ullo suorum incommodo: magnus, & clarus antea, maior atque clarior haberi cœpit. omnia non bene consulta in virtutem trahebantur. Modesto imperio habiti, simul & locupletes, ad cœlum ferre: Numidæ magis quàm ullum mortalem timere. Postremo omnes socij, atq; hostes credere, illi aut mentem diuinam esse, aut Deorum nutu cuncta portendi. Sed consul, ubi ea res bene euenit, ad alia oppida pergit, pauca repugnantibus Numidis capit, plura deserta propter Capsensium miserias igni corrumpit, luctu atque cæde omnia complentur. Denique multis locis potitus, ac plerisque exercitu incruento, aliam rem aggreditur, non eadem asperitate, qua Capsensium, ceterum haud secus difficilem. Nanque haud longe à flumine Mulucha, quod Iugurthæ, Bocchique regnum diuidebat, erat inter ceteram planitiem mons saxeus, mediocri castello, satis patens, in immensum editus, uno perangusto aditu relicto. Nam omnis natura, velut opere, atque consulto præceps, quem locum Marius, quòd ibi regis thesauri erant, summa vi capere intendit: sed ea res forte, quàm consilio melius gesta. Nam castello virorum, atque armorum satis magna vis erat & frumenti: & fons aquæ: aggeribus, turribusque, & alijs machinationibus locus importunus: iter castellanorum angustum admodum, utrinque præcisum: vineæ cum ingenti periculo frustra agebantur. Nam cum hæ paulo processerant, igni aut lapidibus corrumpebantur. Milites neque pro opere consistere propter iniquitatem loci, neque inter vineas sine periculo administrare: optimus quisque cadere, aut sauciari: ceteris metus augeri.

SOLDVS OMNIA non bene consulta in virtute trahebantur) Vide quantam auctoritatem Marius apud omnes habebat. Si hostes non bene consulebant & non bene prouidebant, atque ob eam causam vincerentur à Mario, omnes dicebant hoc euenisse propter virtutem Marij, non quia hostes male prouidissent. Et ita, cum hostes vincerentur propter sua mala consilia, dicebantur esse victi propter virtutem Marij. [Milites) Dicit Marium omnibus gratum fuisse. [Modesto imperio habiti) Marius erga milites humanus erat, non insolens aut crudelis. [Habiti) Recti. [Ad cœlum ferre) .i. ad cœlum Marium laudibus extollebant. [Numidæ) Ac si diceret. Romani Marium imperatorem suum amabant, hostes autem eum plusquam hominem timebant, ac si diceret, hostes Marium tanquam deum timebant. [Portendi) .i. denunciari, monstrari, credebant, inquit, Marium, aut esse deum, aut ipsum regi & gubernari consilio diuino, ut quidquid faceret, dijs auctoribus faceret. [Pauca repugnantibus Numidis capit) Et pauca oppida capit, in quibus ipsi Numidæ repugnarent, & resisterent. [Et) Vide quid dicat. Marius, extincta prorsus, & deleta Capsa, pergit ad oppugnandas, & capiendas alias urbes, in quibus paucæ urbes fuerunt, quæ Mario repugnarent, & resistere auderent, sed plures urbes dediderunt se Mario repugnare non audentes, ne paterentur miserias, quas Capsenses perpessi fuerant, quas urbes tamen Marius igni corrumpebat. [Plura) Propter Capsensium miseriam igni corrumpit. Ac si diceret, Marius plures ciuitates capit, & eas incendit, propter hanc opportunitatem, quia oppidani nô audebant repugnare, sed tradebant se Mario, timentes ne si repugnarent, paterent miserias, quas Capsenses perpessi fuerant. [Multis locis potitus) .i. cum multa loca cepisset. [Ac plerisque) .s. locis potitus. [Exercitu incruento) Ex multis urbibus, quas cepit, maiorem partem autem cepit sine detrimento, & sine cruore exercitus sui, quia urbes sine mora, & sine oppugnatione tradebant se Mario & ideo pauci de exercitu Marij occisi sunt. [Qua Capsensiû) .s. rem aggressus fuerat. [Mons saxeus mediocri castello satis patens) .i. latus, & latitudo montis erat satis magna, sed altitudo erat immensa. [Editus) .i. altus. [Uno) .i. solo. Nam ipse dicit, qua de causa per unâ viam tantûmodo iri poterat ad castellum, quia naturaliter môs ab omni parte erat præceps quasi de industria opere humano esset excisus, ut scandi non posset. Locus dicitur præceps, quem quis scandere non potest, quin præcipitetur, sicuti turris. Ergo præceps dicitur homo, qui ruit cadens, & præceps dicitur locus, de quo ruitur. sicuti & lubricus dicitur homo, qui labitur, & lubricus dicitur locus, de quo quis labitur, ut glacies. [Velut opere) .i. tanquam opere humano. [Atque consulto) .i. de industria. [Præceps) .s. erat mons ille. [Sed ea res forte, quàm consilio melius gesta) Quia hunc locum Marius cepit non industria sua, sed casu & fortuito, sicuti infra declaratur. [Forte) .i. casu. & est casus ablatiui. [Nam virorum) Dicit, quare castellum consilio capi nô poterat viribus, quia & natura loci & opere, & viris, & armis, & cômeatu munitissimum erat. [Iter castellanorum) .i. via, qua homines, qui habitabant in castello ibant in ipsum castellum. [Vineæ, utrinque præcisæ tum ingenti periculo frustra agebantur) Via adeo erat angusta, ut vineas nô caperet, itaque necesse erat, ut vineæ ab utraque parte præciderentur, ut ad castellum agi, & appelli possent. Nam cum una tantûmodo via esset, & ea admodû angusta & periculosa, necesse erat, ut & milites ante se vineas agerent, & sub ipsis tecti succederêt castellum. Diximus supra vineâ esse machinam bellicam, sub qua milites tecti pugnât. [Agebantur) Pellebantur ante. [Milites neq; pro opera consistere) .i. milites neq; ante opus .i. ante vineas côsistebant, neq; pro opere .i. ante opus, ante machinâ, videlicet ante vineas. Opus apud historicos significat & munitionê, & machinam bellicam. [Propter iniquitatem loci) Quia una tm via erat, & ea admodum angusta, & ideo si milites ante vineas stetissent, omnes interfecti fuissent. [Neque inter vineas sine periculo) Quia vineæ igni, aut lapidibus corrûpebantur. [Administrare) Pro administrabant .i. pugnabant. [Caderetur aut sauciari) Aut occidebatur, aut vulnerabatur.

INCOMMODO) Sine iactura militum. [Habet) Diuolgari. [Incruento) Non sauciato. [Saxeus) Totus ex saxo cô stans. [In immensum) In amplam planiciê. [Editus) Alijs quasi in lucem datus. [Per omnia) Per omnes partes. [Præceps) Ei ejectus in præcipitium. [Intendit) Conatur. [Ea res) Expugnatio huius castelli. [Machinationibus) Propugnaculis bellicis. [Importunus) Ad accedendum difficilis. Præcesserant applicuerant ad arcem. [Administrare) .s. opus bellicum. MARL.

OMNIA non bene consulta, in virtutem trahebantur) Sic & Aldinum pariter ac manuscriptum. In Veneto autem, cuius aliquoties memini, atq; item alijs quibusdam addita nônulla sunt, nimirum hæc rerum êt casu data. Ego quamuis priorem lectionem probo, tû quid hic suspicer, paucis dicam. Fortasse legendû, Omnia non bene consulta modo verum etiam casu data, in virtutem trahebantur. ut sit sensus, Non solum quæ erant sapiêter prouisa, sed & ea quæ casu aliquo ac felicitate quadâ acciderant, virtutis esse existimantur, hoc est nô temere neq; casu facta, aut forte fortuna, sed virtute consilioq. potius gesta esse credebâtur quæcunque bene euenerant. Sic & Q. Curtius de Alex. lib. iij. Iâ primum, inquit, nihil nisi diuina ope aggredi videbatur, nam cû esset præsto ubiq; sua fortuna, temeritas in gloriam cesserat. [Nâque haud lôge à flumine Mulucha) Manuscriptum, Muluchæ, recte ne an secus, haud dû equidem scio. Nisi siquis putet sic dictû, ut Virg. urbem Patauii dixit Æn. j. & fontem Timaui, ibid. & 7. ni fallor, flumê Hymellæ, aut Cic. in oppido Antiochiæ. si modo sic idê scriptum reliquit. Moa. [Quod Iugurthæ Bocchiq. regnum diuidebat) Manuscripta & alia pleraq; disiungebat. pro regni fines discernebat, disterminabat. Nam hic amnis ingentium olim regnorum terminus Bocchi Iugurthæq; fuit, ut Pôponius inquit. [Nam omnis natura velut opere atq; consulto præceps) In manuscripto est, opere. sed eodê sensu. In quibusdam sed impressis, præceps erat. quod nô sanè displicet. Illud non probo quod in antiquioribus est, Nam per omnia natura, &c. Id ex glossa addita irrepsisse in contextum videtur. Codex Badianus ad hûc modum. Nam omnia natura velut opera atque consulto præceps habebat. Mihi legendû vr Omnis, ita uti ferè in recêtioribus est, RIVIVS

Hoc aūt dicit Sal. totum montem fuisse natura præcipitem, ac si humana industria sic, & opere manuq. factus esset. Forsan aliqs illud Omnis explicare volens, in spatio quod rursus diremit supra scripserat, per omnia. cum intelligi vellet, ex omni parte ex Cæsar loquitur. Id postea in contextum irrepsit. Iulius Front. 3. Stratagematum, totum hunc locum, sed alijs interdum verbis repetit. (Nam cum hæ paulò processerant) In nonnullis est, paululum quomodo Cicero, aliquantulum procedere dixit. Sed prior lectio est in manuscripto quoque. Mox. (Milites neque inter vineas sine periculo administrare &c.) Manuscripta consentientibus alijs, Milites neq; pro opere consistere pp iniquitatem loci, neq; inter vineas sine periculo administrare, Optumus quisque aut cadere aut sauciari. Sic ferè & Venetum exemplar. Itaque vides quàm multa desint in recentioribus.

GLAR. OMNIA non bene consulta in virtutem trahebantur) His verbis quidam codices hæc addunt verba: Verumetiam casu data in virtutem trahebantur. Sed siue ea legamus, siue omittamus; intelligēda videtur coniunctio Etiam, et hic sensus, omnia etiam non bene consulta. Soldus ad hostes retulit. Si hostes, inquit, non bene consulebant, & Marius ita vinceret, laudabatur a plerisque. Badius addit Solum, Omnia non solum bene consulta; verumetiam casu data, in virtutem trahebantur. Ita copiosa est ignorantia nostra, quoties hæremus, quemadmodum nō ita multo post quod sequitur, aut Deorum nutu cuncta portendi, vbi Badius exponit Significari & addici. fallit. Soldus, Dijs auctoribus fieri, quod magis placet. (Nanque haud lōge a flumine Mulucha) Vide vt falsum facit auctor, a Capsa ad Mulucham, quæ tam longe distant iungens loca, nisi excusemus, quod ait: Multis locis potitus. (Neque inter vineas sine periculo administrare) Etiam atque etiam considerandum, num Intra vineas, legendum potius, quanquam ego nihil asseuero. Item non ita longe post, vbi de Ligure, Haud procul, inquit, ab latere castelli, quod aduersum prœliantibus erat. Ego, reclamantibus omnibus exēplaribus, legendum puto, Auersum, nō, Aduersum. Aduersa enim pars anterior erat, vbi prœlium fiebat. Auersa autem posterior; vbi solitudo ac securitas. Lector ipse huius totius loci verba sequentia secum perpendat, & videbit nos nō temere id asseruisse.

ASCEN. POSTQVAM tantam rem peregit) Cōmemorat quanti sit habitus Marius post Capsensium captionem, & interēptionem, & quid deinceps egerit, dicens: Marius postq̄ peregit tantā rem. i. cœpit oppidum ferè inexpugnabile, sine vllo incommodo suorū, quia per deditionem ipse habitus. i. æstimatus & reputatus antea magnus & clarus cœpit hrī. i. reputari maior & clarior. Omnia non solum. i. non tm̄ bene consulta. i. maturo consilio in cœpta, verum et data. i. concessa perficere, casu. i. a casu trahebantur. i. conuertebantur & interpretabantur illi ad virtutē. Militia habiti. i. tractati, imperio modesto. i. moderatu & nō superbo nec rigido, non tn̄ remisso penitus: & simul. i. nihilominus aut pariter locupletes. i. affecti ferre. i. ferebant & extollebant Mariū ad cœlum laudibus vsque. i. q̄ altissime poterant. Numidæ timere. i. timebāt Marium magis q̄ vllum mortalem. i. purum hominem. Postremo. i. tādem dispersa eius fama, oēs socij atque hostes credere. i. credebant mentem diuinā esse illi. s. Mario, aut cuncta portendi. i. significari futura & addici illi nutu. i. per natum & voluntatem deorū. Sed consul. i. Marius, vbi. i. postq̄ ea res euenit bene pergit ad alia oppida. i. Numidiæ, & capit pauca Numidis repugnantibus. i. in quibus offenderit repugnātes Numidas, sed corrumpit plura s. oppida, igni. i. incendio quia vacua inuenerat, & ita ea non cœpit sed ingressus est, & quia habitatoribus carebant igne corrupit ea, carebant aūt propter miserias Capsensium. i. qa cognitis miserijs & calamitatibus Capsensium pauci in oppidis manserant, sed ea ferè deseruerant verentes etiam facta deditione posse interimi, & sic omnia cōplentur luctu, & cæde. i. strage. Denique ipse potitus multis locis ac plerisque. i. plurimis ex illis, exercitu incruēto. i. sine vulnere exercitus, cum nullus resisteret, aggreditur aliam rem. s. arduā non eadem asperitate, qua sup. fuerat, Capsensium sup. res. Ceterū, hoc est sed haud secus. i. nō aliter aut non minus difficilem. Nanque mons saxeus i. ex solido saxo constans satis patens. i. perspicuus & apparens, castello. i. oppidulo mediocri. i. mediocris quātitatis, in eo posito, editus. i. sursum aut in altum datus, in immensum, erat haud. i. non longe a flumine Mulucha. s. nomine, quod. s. flumen, disiūgebat, hoc est dirimebat regnum Iugurthæ & Bocchi erat dico in immensum editus, vno aditu perangusto, hoc est valde arcto relicto. s. ad accessum. Nam sup. mōs ille erat præceps. i. præcipitium hñs, & præcipitās accedere volētes, p omnia. s. loca aut omnis partes suas natura. i. per naturalē situm, velut opere. s. humano, atq; cōsulto. i. perinde ac si per opus humanum, aut industriam sic cōstitutus esset. Q̄ıd locum Marius intendit capere summa vi, q. i. quia, thesauri regis. s. Iugurthæ erant ibi. (Sed ea res est gesta melius forte). i. fortuito euentu, q̄ consilio, quia locus inexpugnabilis censeri debuit. Et ita vt verus historicus nō laudat nimis in Mario quod fortunæ seu fœlicitatis potius q̄ virtutis erat. Nam si cōsulto agere voluisset, eum locum in tanta difficultate nō tentasset. (Nam in eo castello) Docet quō non consilio res gesta sit q castellum inexpugnabile videri debuerat dicēs. (Nam satis magna vis). i. copia virorū atque armorū & frumenti & fons aquæ. s. iugis, erāt sup. in castello. & locus sup. erat importunus. i. inaccessibilis quasi nullum portum hñs, aggeribus. i. ad aggeres bellicos faciēdos vt ante Thalā fecerat Metellus, & turribus s. super ædificandis, & alijs machinationibus, vt vineis, arietibus. (Iter castellanorū). i. per quod ibant castellani. i. habitantes in castello erat sup. admodū. i. valde angustum: vineæ. i. bellicæ, hoc est machinæ illæ, præcisę. i. penitus accisæ & arctiores factæ, vtrinque. i. ab vtroque latere, agebantur. i. impellebantur sursum cum ingenti periculo. s. agētium eas, & tamen frustra. i. in vanum agitabantur. Nam cum hæ. s. vineæ processerant paululum ipsæ corrumpebantur. i. desuper, aut igni. s. deiecto, aut lapidibus. Et ita milites neque consistere sup. poterant, aut neque cōsistebant, pro opere. s. protegendo, aut potius pro opere. i. ante opus (alij legunt propè) propter iniquitatem i. difficultatem loci, neque administrare. i. administrabant intra vineas sine periculo: quia periculum erat ex eo quod vineę igni aut lapidibus corrumpebantur. Optimus quisque cadere, id est cadebat, aut sauciari. i. sauciabatur, metus augeri. i. augebatur ceteris minus strenuis & rem spectantibus.

AT Marius multis diebus, & laboribus consumptis, anxius trahere cum animo suo, omitteret ne inceptum, qm̄ frustra erat, an fortunam opperiretur, qua sæpe prospere vsus erat. Quæ cum multos dies noctesq́ æstuans agitaret, forte quidam Ligus ex cohortibus auxiliarijs, miles gregarius, castris aquatum egressus, haud procul ab latere castelli, quod aduersum prœliantibus erat, animaduertit inter saxa repentes cochleas: quarum cum vnam, atque alteram deinde plures peteret studio legēdi, paulatim propè ad summū montis egressus est. vbi postquam solitudinem intellexit, more ingenij humani cupidus difficilia faciendi, animaduertit. Et forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa paululum modo prona, deinde inflexa, atque aucta in altitudinem, quo cuncta gignentium natura fert, cuius ramis modo, modo eminentibus saxis nixus Ligus, castelli planitiem perscribit, quòd cuncti Numidæ intenti prœliantibus aderant. Exploratis omnibus, quæ mox vsui fore ducebat, eodem regreditur, non temere, vti ascenderat, sed tentans omnia, & circunspiciens. Itaque Marium propere adijt, acta edocet, hortatur ab ea parte, qua ipse ascenderat, castellum tentet: pollicetur sese ducem itineris, periculique nihil esse docet. Marius cum Ligure promissa eius cognitum ex præsentibus misit, quorum alij vti cuiusque ingeniū erat, ita rem difficilem aut facilem renunciauere. Consulis tñ animus paululum arrectus. Itaque ex copia tubicinum, & cornicinū, numero quinque, quàm velocissimos delegit, & cum his, præsidio qui forēt quatuor centuriones: oēsq́. Liguri parere iubet, & ei negocio proximum diem cōstituit. Sed vbi ex pręcepto tempus visum, paratis, & cōpositis omnibus, ad locum pergit. Ceterum illi, qui centurijs præerant, prædocti ab duce, arma ornatumq́. mutauerāt, capite, atque pedibus nudis, vti prospectus, nisusq́. per saxa facilius foret. Super terga gladij, & scuta, verum ea Numidica ex corijs, ponderis gratia simul & offensa, quo leuius streperent. Igitur prægrediens Ligus saxa, & si quæ vetustate radices eminebāt, laqueis vinciebat, quibus alleuati milites facilius ascēderent: interdum timidos insolētia

tenerent

itineris leuare manu, vbi paulò asperior ascensus erat, singulos præ se inermes mittere. Deinde ipse cum illorum armis sequi, quæ dubia nisui videbantur, potissimum tentare: ac sæpius eadem ascendens, descendensq́, deinde statim digrediens, ceteris audaciam addere. Igitur diu, multumq́. fatigati, tandem in castellum perueniunt, desertum ab ea parte, quòd omnes sicuti alijs diebus aduersum hostes aderant. Marius vbi ex nuncijs cognouit, quę Ligus egerat: quanquam toto die intentos prœlio Numidas habuerat, tum vero cohortatus milites, & ipse extra vineas egressus, testudine acta succedere: & simul hostem tormentis, sagittarijsque, & funditoribus eminus terrere.

SOLDVS TRAHEBAT eũ animo suo).i.cogitabat, an relinqueret oppugnationẽ inceptam huius castelli. [Qm̃ frustra erat).s. illud inceptum, videlicet ipsum castellũ capere posse. [An fortunam operiretur).i.expectaret. [Quę eũ multos dies) Ordo est. Forte quidam Ligur miles gregarius ex cohortibus auxiliarijs, egressus castris aquatum, animaduertit cochleas repentes inter saxa, haud procul a latere castelli, quod erat aduersum prœliantibus, cum pro qñ. Marius æstuans agitare, quæ.i.illa multos dies & noctes. Marius cum desperare cœpisset posse capere castellum hoc consilio, ecce fortuna ei victoriam obtulit, quam non sperabat. Nam cum quidam miles gregarius de Liguria prouincia esset egressus ex castris ad aquam hauriendam forte vidit cochleas repentes inter saxa montis. Ac primo vnam, deinde alterã post multas colligere cœpit, atq; ita colligendo peruenit ad summitatem montis vsque ad muros castelli non ab ea parte, vbi pugnabatur, sed à contraria parte castelli, vbi solitudo hoium erat. Nam omnes castellani occupati erant in pugna ab altera parte castelli, in eo loco arbor ilex erat altissima, super quam Ligur miles ascendens in summitatem murorũ euasit totamq́. planitiẽ castelli considerauit. Reuersus ad Marium narrat quid fecerit, docet castellum ab ea parte capi posse, Marius delectos milites, & cũ his quatuor Centuriones Ligurem sequi, & ei parere iubet. Sequenti die dum castellani oẽs prœlio intenti, & occupati sunt à fronte contra Romanos. Ligur cum militibus, & centurionibus sibi datis in castellum à tergo peruenit. Atq; ita castellũ capitur. [Quę cum agitaret) .i. cum Marius cogitaret, an deseret oppugnationem, an non. [Æstuans).i.anxius, solicitus. [Quidam Ligur) i. quidã de prouincia Liguriæ. Liguria est prouincia, in qua sunt Mediolanenses, Vercellenses, Alexandrini, & tractus illius oræ citra montes. [Ex cohortibus auxiliarijs) Hic ostẽdit quæ sint cohortes auxiliariæ. Nam cũ hic esset non Romanus, sed Ligur erat inter cohortes nõ legionarias, sed auxiliarias, cohortes enim auxiliarię sunt, quæ ab socijs Populi Romani mittũtur in auxilium. [Repentes) Non incedentes, sed repentes. Repere proprie est animalium, quæ per terram toto corpore trahũtur. [Cochleas).i.conculas. [Vbi) Ordo est. Cupido faciundi difficilia vertit aium more ingenij humani postq̃ intellexit solitudinẽ, vbi .i. in eo loco postq̃ Ligur in eo loco solitudinem hoium esse vidit, mutauit aium suum, vt qui cochleas colligere inceperat, tẽtaret, si forte castellum capere posset. Vbi postquã solitudinem intellexit).i.postq̃ vidit in eo loco nullos homines esse, postq̃ vidit castellum ab ea parte hominibus destitutum. [More ingenij humani).i.sicuti solet facere ingenium humanum. Solent enim hoies naturaliter semper difficiliora tentare. [Cupido difficilia faciundi animum vertit).i.cupiditas faciẽdi rem difficilem mutauit animum eius. Ligur primo rẽ facilem faciebat, q̃a cochleas colligebat, sed cupido faciendi difficilia mutauit aium eius quia postea cœpit cogitare, quo castellũ caperet. [Vertit).i.mutauit. Virg. 5. Æn. Quæ te genitor sni i vertit. [Paululum modo prona).i.tantũmodo paululum pendens, ilex ex monte nascens paululũ pendebat, deinde reflexa tollebatur in altum vsque ad summitatem murorũ castelli. [Quo).i.in q̃ altitudinem. [Quo cuncta gignentium natura fert) Nam oia quæ nascuntur ex terra, in altitudinẽ crescunt, siue arbores, siue herbæ sint, siue quid aliud. Ordo est. Quo natura gignentium fert cuncta, natura, quæ gignit, oia fere in altũ. [Cuius ramis) Ordo est. Ligur nixus ramis cuius.i.illius arboris, modo .i. aliqñ nixus eminentibus saxis, perscribit planitiem castelli, Ligur innitens aliqñ ramis arboris, aliqñ innitens saxis eminẽtibus ascendit in summitatem murorũ atque ita totũ planitiem castelli oculis perlustrans notauit. [Perscribit).i.intẽto animo, ac sensibus notat. [Exploratis omnibus) Cum Ligur oia diligenter considerasset, reuersus est per eundem locum, per quem ascenderat [Mario adijt).i accedit ad Mariũ. [Acta docet) Exponit qd fecerit. [Marius cum Ligure) Marius cũ audiuisset id, quod Ligur dicebat, cum eo quosdam misit, qui viderent num quid fieri posset id, quod Ligur promittebat, qui cum iuissent, & reuersi essent, nunciauerunt diuersa. Nã alij dicebant esse rem facilem, vt ab ea parte castellũ caperetur, alij dicebant rem esse difficilem, prout ingeniũ cuiusque erat. [Eius promissa cognitũ) .i. ad cognoscẽdum, nunquid fieri posset id, quod promittebat. [Misit) i. quosdam. [Quorum) Ordo est. Illi nunciant pro nunciabãt illam rem difficilem, aut facilem, vti, pro sicut erat ingenium cuiusque. [Quorum).i.illorum. [Consulis animus) Marius inquit paululum sperare cœpit. [Itaque ex copia tubicinum, & cornicinum) In diuisione classiũ, & centuriarũ supra dictum est accensos, tubicines, & cornicines, in quinta classe, in tres centurias fuisse distributos, tubicines, q tuba, cornicines, qui cornu canunt. Tubicines igitur & cornicines, q̃a ex classibus scribebantur cum honore in ordines redigebantur, igitur ex his Marius 5 velocissimos delegit, & cũ his quatuor centuriones, & hos oẽs Ligurem sequi, & ei parere iussit. [Quatuor Centuriones) Centurio dicabatur, qui præerat vni cẽturię. Centuria centum hoies continebat. [Et ei negocio proximum diem constituit) Marius decreuit, vt sequẽti die Ligur cẽturionibus, & alijs quinque militibus secum pergat, si possent capere castellum [Ex præcepto) Secundũ præceptum Marij [Ceterum) Dicit Ligurem ductorem itineris monuisse centuriones, vt arma mutarẽt, & caput ac pedes nudarent, vt & melius viderent, detecto capite, & facilius niterentur p saxa ascendentes pedibus nudis. [Ab duce).i.à Ligure duce itineris. [Arma) Ornatumq́. mutauerãt. Nam scuta Numidica ex corijs facta acceperant, vt cũ leuioribus armis leuius ascẽderent, & lenius strepereent. [Vti prospectus).i. vilus, quantum ad caput nudũ. [Nixus) .i. ascensus, quantũ ad pedes [Super terga gladij & scuta).s. erant, ne ascensum impedirent. [Ea).s. scuta. [Numidica) s. erant. [Gratia ponderis) Nam scuta Romana ex ferro grauiora sunt. [Quo).i. vt. Igitur prægrediens Ligur. Dicit quõ Romani ascenderint ad castellum duce Ligure. Ligur antibat, & laqueos, ac funes, aut saxis, aut radicibus arborũ alligabat, quibus suspensi, & alleuati milites facilius ascendebant, ipse Ligur timidiores milites manu alleuabat. [Igitur) Ordo est. [Igitur Ligur prægrediens) Vinciebat laqueis saxa & radices, si quæ hoc est aliquæ radices eminebant. [Vetustate).i pp vetustatem. [Insolentia).i. desuetudine. [Insolentia, etiam itineris timidos leuare manu) Ligur manu sua leuabat alios milites timidos pp desuetudinem itineris. [Mittere præ se) Ante se milites inermes mittebat, & ipse postea sequebatur cũ armis eorum. Quæ dubia nisu videbantur potissimũ tentare. Si aliquo loco ascensus periculosus esse videbatur, ipse Ligur p̃ibat, ascẽdebatq́. & descendebat, & ita alijs audaciam præbebat. [Nisu).i. ascensu. [Eadem) Per eandem viam. [Marius vbi ex nuncijs) Postq̃ Marius cognouit ex nuncijs, quemadmodum Ligur cum ceteris in castellum ascendisset, vt castellanos prœlio magis occupatos teneret milites cohortatus pugnã magis accendit, & ipse extra vineas egressus, acta testudine mœnibus succedebat pugnãdo, cõtra castellani extra muros egressi, pro salute acriter dimicabãt. Dum ita à fronte à Romanis, & ab his, q castellum tuebantur, pugnatur, repente à tergo signa canere cœperũt. Atque ita à frõte, & a tergo turbatis hostibus castellũ capitur. Ordo est. Vero, pro sed, tũ Marius cohortatus milites, & ipse egressus extra vineas succedere, pro succedebat, acta testudine, & simul terrere pro terrebat eminus hostem tormẽtis, & sagittarijs, & funditoribus, vbi pro postq̃ cognouit ex nuncijs ea, quæ Ligur egerat, q̃q̃ habuerat Numidas intentos prœlio toto die. [Extra vineas egressus) Vt alios magis ad pugnã accenderet, extra vineas egressus est, vt oẽs æquato periculo non sub vineis tecti, sed facta testudine mœnibus pugnando succederent [Testudine acta).i. facta testudine. Testudo est scutorum cõnexio curuata in testudinis modum. Nam milites scutati, ita se inuicem connectunt atque condensant, vt nemo per eos irrumpere possit. Ita oẽs se scutati connectunt, vt curuaturam quandã faciant in modum testudinis. Et hoc est genus pugnæ acerrimum. Virg. in 9 Accelerant acta pariter testudine Volsci. [Succedere) Pro succedebat .s. mœnibus. [Tormentis) Quidquid machina innixum mittitur, tormentum dicitur. [Eminus) De longe, quia cominus gladijs pugnare non poterant, funditores & sagittarios testudo tegebat, & ita eminus pugnabant.

[QVÆ).s. omnia. [Æstuans) Feruore quodam animi confide MARL.

rans.[Repentes) Serpentes. [Peteret) Colligeret prope quasi. [Arcta) Erecta. [Eminentibus saxis) Prorentis crepidinibus. [Perscribit) .i. oculis perlustrat. [Visu) Vtilitati. [Non temere) Inconsiderate. [Erectus) Erectatus [Per saxum) Per crepidines [Et scuta) .s. obiecta erant. Virg. Tercentum scutati equites super quod carmen Seruius ait, scuta sunt equitum, hic vero contra. [Offensa) Collisa in saxis. [Tandem) Post multos labores. [Tormentis) Bellica instrumenta.

RIVIVS A N fortunam opperiretur, qua sæpe prospere esus erat) τὸ Erat, non est in vetustis omnibus, ac citra detrimentum sensus abesse poterit. In manuscriptis fuerat legitur. [Animaduertit inter saxa) Codex Fabricianus, animum aduertit. vt sint duę dictiones non vna composita Mox [Studio legendi) Idem, legũdi. Paulò post. [More ingenij humani cupido difficilia faciẽda, animaduertit) Manuscripta cuncta animum uertit, quo exemplar quoque Beroaldinum. Nonius Marcellus quo loco Ignarũ esse dicit & qui nesciat, & cui quid sit incognitum, ita huoc locum citat, more humanæ cupidinis ignara visundi. pro, ignota explorandi & inspiciundi. Nam cupidinis, pro cupiditatis dixit. et alias sæpe. Hãc lectionem magis ad sensum Salustij quadrare suspicor. Nam habet eodem modo Gell. quoque lib. 9 cap. 12. quo loco & ipse docet. Ignarũ vtrouersum dici, non solum qui ignoret, sed & q. ignoretur. Id vero fit hĩc, hoc ipso auctore, vt cum ait, Præter nomen cetera ignarus Pop. R. tum ex alijs etiam liquet. Tacit. Pax occulta & vigilibus ignara. Idem, Nihil tam ignarum barbaris, quã machinamenta & astus oppugnationum. Contra, gnatum pro cognito apud eundem. Idq. nulli magis gnarum, inquit, quã Nasoni &, Cãpos madentes & ipsis gnaros. pro, cognitos. [Castelli planitiem perscribit) Manuscripta duo, perscribit, quũ & sensus postulat. Error ex affinitate vocum ortus. Paulò post. [Eodẽ regreditur) Fabricianũ, eadem. nempe qua prius egressus ad summum prope montis erat. Mox. [Non temere vti ascenderat) Manuscriptum Fabricij qua ascẽderat. Verum prior lectio mihi magis arridet, & eandem sensus exposcit. non vt temere ascẽderat, sic etiam temere descendit, sed, vti mox sequitur, tentans omnia ac circumspiciens. Mox. [Itaque Marium propere adijt) Manuscripta rectius adit ipse præsenti. quo & ex impressis quædã. Sed & ex verbã quæ statim sequuntur, eiusdem temporis sunt, vt edocet, hortatur. [Ab ea parte qua ipse ascenderat) In manuscriptis est, descenderat. id si quid ego iudicio magis ad sententiam facit. Hũc eodem modo ex impressis quędam Mox. [Pollicetur sese ducem itineris, periculiq. nihil esse docet) In manuscriptis τὸ Docet non est. ac maiore cum gratia abesse citra detrimẽtum sensus poterit. In ijsdem iã, Pollicetur sese itineris periculiq. ducẽ. Quorum alij, vti cuiusque ingenium erat) τὸ Alij, non est in vllo manuscripto. nec in impressis vetustioribus. & glossa nimirum irrepsit. [Capite atque pedibus nudis, vti prospectus nisusq. per saxa facilius foret) Sic in cunctis exemplaribus & antiquis & recẽtioribus, et facilius aduerbium sit. Ceterum in Iulio Frõ ino 3. Strategematum, vbi iisdem ipse verbis locum hunc reperit, facilior lucet legitur sed eodem sensu, Nec aliter volumen Florentinum. [Marius vbi ex nuncijs cognouit quæ Ligus egerat) Quãto rectius ac modulatius in manuscriptis, Marius vbi ex nuncijs, quæ Ligur egerat, cognouit. Mox. [Quanquam toto die intentos prœlio Numidas habuerat) In plerisque est, suos habuerat. sed prior lectio bene habet. Nam & ante Sal. intentos prœliantibus fuisse Numidas dixit.

GLAR. M O R E ingenij humani cupido diff. faciun. animum vertit) Aldinus codex breui accentu mediã de cupido notauerat, perinde atque adiect iuum esset, nam substantiuum mediam producit. Quod nulli Commentatorum visum est, neque mihi verum videtur. Vetustus item codex habebat, Animum accendit. alij, Animum vertit. Aldinus. Animaduertit. quod vltimũ mihi displicet.

ASCEN. A T Marius multis diebus laboribus consumptis) .i. postquã multos dies & multos labores frustra consumpserat, anxius .i. solicitus, trahere .i. trahebat, hoc est versabat animo suo, ne pro an, omitteret inceptum, qm̃ frustra erat .s. inceptum, an opperiretur .i. expectaret fortunam qua fuerat vsus sæpe prospere. Quę .i. quas res cum æstuans .i. feruens in desiderio agitaret multos dies & noctes sup. mulcar, quidã Ligur .i. ex Liguria, miles gregarius, & ita humilis conditionis ex cohortibus auxiliarijs egressus forte castris aliquã: ulum haud procul a latere castelli quod erat ad uersum .i. oppositum & ex aduerso situm, prœliantibus .s. Romanis, animaduertit .i. deprehendit cochleas de gñe limacum, repentes inter saxa quarũ cum peteret vnam atque alteram & deinde plures (vescuntur n. illis) egressus est studio legẽdi .i. colligẽdi cochleas paulatim ad summũ montis. [Vbi) .i. in quo summo, seu in qua summitate, postq̃ intellexit solitudinẽ [Cupido) .i. auiditas faciundi difficilia. vertit .i. alterauit aium sup. eius more ingenij humani .i. vt est ingeniũ humanum. [Vbi forte) .i. quod illi fortuitum erat qs præter spem, ilex .i. arbor glandifera de gñe quercuum, grandis .i. alta & magna coaluerat .i. concreuerat & robur acceperat in eo loco inter saxa, existens prona .i. incuruata ad terram paululũ .i. modicum. deinde flexa atq; aucta in altitudinẽ. [Quo) .i. quorsum, aut in quã altitudinem, natura gignentium fert .i. dirigit cuncta, oia n. sursum crescũt. [Cuius) .i. ilicis ramis nitaus modo .i. interdũ, & modo .i. subinde nitaus .i. sese fulcitẽs saxis eminentibus .s. ea in rupe ipse Ligur perscribit .i. intento aio ac sensibus notat planiciẽ castelli .i. qua castellum situm erat q̧ cuncti Numidæ .s. eiusmodi castelli aderant intenti .i. intendentes aium suum prœliantibus .s. cũ Romanis. [Et Ligur exploratis oibus, quæ ducebat) .i. existimabat fore .i. futura esse mox .i. paulò post vlui .i. ad vtilitatẽ rei quam cõceperat, videlicet eo milites ducere ad castellum intercipiendũ. [Regreditur eodẽ) .s. itinere, nõ temere .i. sine attẽtione aut respectu sicut ascenderat cochleas legẽdo, sed tentans .i. experiens oia an paterent accessui, & circunspiciens oia. [Itaque) .i. & sic quasi medio optato inuẽto, adit ppere .i. properanter, Mariũ .i. consulẽ, edocet acta .s. quid egerit, hortatur sup. Mariũ, vt sup. tentet .i. conetur capere castellũ ab ea parte qua ipse .s. Ligur descenderat, & pollicetur se sup. fore ducẽ .i. ductorem & indicẽ itineris, & nihil periculi esse. Marius audita illis mittit cũ Ligure sup quosdã & præsentibus .i. illis qui aderãt cognitũ .i. ad cognoscẽdũ (Est n. prius supinũ) promissa eius .i. Liguris, quorũ .s. missorũ vti ingeniũ .i. captus naturalis, aut eius cuiusq; erat. Ita sup. quisque nũciate .i. nũtiabat rem sup. esse difficilem aut facilẽ, meticulosi n. dicebant difficilem, animosi facilem. Tñ .i. nihilominus q̃q̃ incerta nunciabantur iñ eius consulis .s. Marij, est erectus .s. in spẽ paululũ. Itaque .i. & ita delegit ex copia .i. multitudinẽ tubicinũ & cornicinum .i. tuba aut cornu bellũ canere & ascẽdere solitorũ quinque numero, quã velocissimos .i. valde aut maxime veloces, & sup delegit cũ his .i. tubicinibus quatuor cẽturiones & ita quadringẽtos milites, qui forent præsidio .i. protectioni & iubet oẽs parare .i. obedire Liguri .s. inuentori eius rei & cõstituti eo negocio .i. ad id negocium peragendum diẽ proximũ .i. proximẽ venturũ. Sed vbi .i. postq̃ tempus visum est .i. adesse ex pcepto .s. Marij, aut potius, et alij reatur hñt, ducis videlicet ipsius Liguris, ipse pergit ad locũ .s. per quẽ ascendere voluit, & hoc oibus .s. rebus peractis & compositis .i. simul dispositis, ad talẽ expeditionem. Ceterum illi qui præerant centurijs .i. centuriones (est n. periphrasis centurionis) edocti a duce .i. ductore .s. Ligure. vnde hic nõ honoris sed ministerij nomen est dux, mutauerunt arma .s. cõsueta & ornatum .i. indumentorum decens, & existentes sup. capite sup nudo & pedibus nudis potius diceret secundũ Seruiũ nudatis, qs nudũ est quod nunq̃ tegitur, nudatũ quod aliqñ. Verũ si nudatum est nudum effectum cum prius esset tectum, qs negabit quod factũ est nudum, esse nudum. Est ergo nudũ genus, vti .i. vt, hoc est ideo et sit nudo seu nudato capite et prospectus .i. de procul inspectio foret facilius per saxa, & gladij & scuta sup. eorũ erant super terga eorũ ligata. [Verum) .i. sed ea .s. scuta erant sup. Numidica .i. qualibus Numidę vtũtur ex corijs .s. taurorum. [Gratia põderis) .s. minoris, & simul quo .i. ideo, vt ipsa offensa .i. cõtacta a lapide streperẽt leuius .s. quam ferrea. [Igitur prægrediẽs) Perscribit vt doctore Ligure qui erã colligendis cochleis in locis pene inuijs inuenerat milites per multos labores ad castellũ peruenirent & infẽstis castellanis ad pugnã ipsum capiũt dicẽs. [Igitur Ligur) .i. miles ille ex Liguria prægrediens .i. ante ingrediẽs vinciebat .i. ligabat saxa, & si quæ radices .s. arborum eminebãt .i. apparebãt vetustate, qs terra forte vento aut imbribus sublata fuerat, qbus .s. laqueis & ligis milites alleuati .s. labore ascẽdẽdi aut erecti, ascenderẽt facilius, & leuare .i. leuabat & sursum trahebat interdũ manu .s. sua timidos .i. timentes hoc loco, qs addit insolẽtia .i. pp insolentiam itineris, & mittere .i. mittebat pr̨ se .i. ante se singulos inermes .i. sine armis, hoc est acceptis armis illorũ, vbi ascẽsus erat asperior .i. difficilior paulo .s. quã par erat aut quã alibi. [Deinde ipse sequi) .i. sequebatur cũ armis .s. inuasiuis hoc est telis seu gladijs eorũ, & tentare .i. tentabat potissimũ .i. pręcipue ea quæ videbãtur dubia .i. incepta aut qbus non erat confidendũ nimi .i. dum nitebantur per ea ascẽdere. ac ipse sæpius ascẽdens & descendens eadẽ .s. via quę difficillima visa, & deinde digrediens statim vt ostendit nihil esse periculi, addere .i. addebat ceteris audaciã. Igitur ipsi oẽs simul fatigati diu & multũ, quod difficile, toleratu est, tandẽ perueniunt in castellũ, desertum .i. derelictum ab oibus ab ea parte, qs .i. quia, oẽs .s. castellani, aderãt aduersum hostes .s. Romanos, sicut alijs diebus .s. assuerant. [Marius vbi

cognouit

cognouit ex nuncijs ea quæ Ligur egerat.i.quo ad castellum peruenerat,q̃q̃ habuerat suos intentos prœlio,tota die.s.illa,tamen sup.exhortatus est. tum vero .i. maxime tunc quasi tunc ad veꝝ, milites.s.suos,& ipse egressus extra vineas.i.machinas muniẽtes militũ capita ab lapidibus & alijs telis desuper mittẽdis vt vinea cũ curuaturæ tuas solẽt succedere.i.succedebant ad muꝝ. testudine.i.quodã integumento ex scutis cõnexis,acta.i.instructa ad pcedẽdũ &terrere.i.terrebat simul hostẽ.s.existẽtem in castris eminus.i.longe,&tormẽtis.i.machinis vi saxum aut telum extorquẽtibus,quas vulgo ballistas vocant & sagittarijs.i.manuali arcu sagittas extrahẽtibus,& funditoribus.i.fundis lapides iacientibus.

AT Numidæ sæpe antea vineis Romanorum subuersis,item incensis,non castelli mœnibus sese tutabantur: sed pro muro dies noctesq. agitare,maledicere Romanis,ac Mario vecordiam obiectare, Militibus nostris Iugurthæ seruitium minari, secũdis rebus feroces esse. Interim omnibus Romanis,hostibusq. prœlio intẽtis, magna vi vtrinque,pro gloria atque imperio his,illis pro salute certantibus,repẽte à tergo signa canere. Ac primo mulieres & pueri,qui visum processerant,fugere: deinde vti quisque muro proximus erat,postremo cuncti armati,inermesq. Quod vbi accidit, eo acrius Romani instare,fundere,ac plerosque tãtummodo sauciare. Deinde super occisorũ corpora vadere auidi gloriæ, certantes murum ascendere: neque quenquam omnium præda morari. Sic forte correcta Marij temeritas, gloriam ex culpa inuenit. Ceterum dum ea res agitur, L. Sylla quæstor,cũ magno equitatu in castra venit,qui vti ex Latio & socijs cogeret exercitum, Romæ relictus erat.

SOLVS SEo pro muro) .i. ante murum,videlicet extra murum. (Iugurtha seruitium).i.seruitutem. Romani profecto aliqñ fecerant eritis Iugurthæ.(Secundis rebus) .i. prosperis,quia sæpe subuerterant vineas Romanoꝝ, nec eos muris appropinquare permiserunt.(Interim) Ordo est. Interim repente signa canere pro canebant,a tergo omnibus .s. Romanis & hostibus intentis prœlio,& certantibus vtrinque magna vi,his.s.Romanis certantibus pro gloria,atque imperio, illis.s.hostibus acriter certantibus pro salute.Sensus patet.(Pro gloria,atque imperio) Ille pro gloria,& imperio pugnat,qui pugnat,vt alios vincat, & eos subijciat imperio. Ille vero propter salute pugnat. vt se defendat,ne alterius subijciatur imperio.(Signa).i.tubæ. (Visum) Ad videndum. Neque quenq̃ omnium præda morari,pro morabatur,præda nullum Romanorum morata est, quia vnusquisque intentus erat ad pugnam,donec castellum captum est. (Sic forte correcta Marij temeritas,gloriã ex culpa inuenit) Temeritas Marij fuit, quia ausus est oppugnare hoc castellum ineapugnabile. Sed hanc temeritatem Marij fortuna correxerit, quia fortuna, siue casus victoriam obtulit,quam Marius cõsilio, & industria parare non poterat. Atque ita temeritas Marij à fortuna correcta, inuenit gloriam ex culpa,quia licet temeritas culpa fuerit aggredi oppugnationem huius castelli,tñ ex hac culpa gloriam inuenit, quia castellum cepit,adiuuante fortuna. (Forte) .i. à fortuna & casu, Casus.n. fuit,q̃ Ligur dum cochleas legit consilium inuenit capiendi castelli.(Ceterum) Dicit quo eo tempore,quo ipsum castellum oppugnabatur L. Sylla quæstor cum magno equitatu venit in castra. Atque ita capta opportunitate mores,ac vitam Syllæ breuiter describit. Nam Sylla inter ceteros Romanos vir ingentis gloriæ,ac nominis fuit, & virtute, & vitijs pariter excellens.(Dum ea res agitur) Videlicet dum castellum oppugnatur, & capitur. (Cogeret) Congregaret. (Relictus) .s. a Mario.

MARL. SVBVERSIS) Deturbatis. (Item) Pariter. (Pro muro) Ante murum. (Maledicera) Conuiciari. (Rebus secũdis) Prospera fortuna. (Fundere) Vertebant in fugam. (Certantes) Certatim conantes.

LIVIVS DEINDE (super occisorum &c.) Manuscripta ferè Dein, (Certantes murum ascendera) Codices in membrana descripti, quos ego viderim omnes ad vnum habent, murum petere. non quod in impressis ferè est, ascendere. Iudicet lector, Paulò post. (Ceterum dum eas res agitur) Manuscriptum, geritur.

GLAR. MAGNA vi vtrinque) Post hęc verba distinguendũ,ac deinde inferendum, Pro gloria atque imperio his,illis pro salute certãtibus. Codex vetustus,inuerso paululum ordine legit, Magna vtrinq; vi,quod placet. Quidã omiserunt Vi,& Magna ad Gloria retulerũt. At hi auctoris sensum nõ perceperũt. Postea de Sylla, vt illi quãplurimi deberẽt. Illi pro ipsi capit,sibi noluit dicere,ne io debitores reciprocaret. Est aũt notãdũ hoc locutionis genus.

ASCEN. A T).i.sed Numidę q erant in castello,vineis Romanoꝝ subuersis.i.corruptis & infractis sępe ante,itẽ.i.& similiter incensis.s. igni,quod prius dictũ est,non tutabantur sese mœnibus.i.munitionibus castelli,sed agitare.i.agitabãt noctes & dies pro muro.i. ante muꝝ, & ita extra munimẽta,ac maledicere.i.maledicebant Romanis,hoc est dicebant illis conuicia & execrationes,& obiectare.i.obiectabãt Mario vecordiã.i.pusillanimitatem & cordis exilitatẽ,aut dementiã,& minari.i.minabantur militibus nr̃is.i. Romanis,q a Rom. est qui loquitur,seruitium Iugurthæ.i.quod seruituri essent Iugurthæ,aut sub Iugurthæ,& esse.i.erãt aut cœperũt esse feroces.i.ferociẽtes,& superbi, rebus secũdis.i.per res secundas iuxta illud Terentianũ verbum in Hecyra iã à nobis recitatũ. Profecto vt puto hoc sic est oĩbus nobis vt res dãt sese ita magni atque humiles sumus. Sed animaduertendum in oĩbus historijs q̃ vbi securitas illinc repẽtinus suboritur interitus,q a extremũ gaudij luctus occupat (Interim &c.) Prosequitur vt castellũ illud tam ineapugnabile visu expugnatũ sit non vi sed arte, dicẽs,Interim .i. interea dum missi cũ Ligure castellum inuadunt, oĩbus Rom. & hostibus.s.oĩbus intentis.s.intente incũbentibus prœlio,& certãtibus vtrinque magna vi, his.s.Romanis certantibus pro gloria.s.augenda,& pro imperio augendo, &illis.s.castellanis certãtibus pro salute .s. seruanda,signa.i.tubæ & cornua signum capti castellani dantia,canere.i.canebant,aut tubicines canere.i.canebant,signa.s.capti castelli, à tergo .s. certantium Numidarum ac primo mulieres & pueri qui processerãt visum.i.ad spectaculum belli,fugere.i.fugiebant. (Deinde vti) .i. quemadmodũ quisque erat proximus muro, & ita remotissimus ab hoste sup.fugere.i.fugiebat. (Postremo).i. demum,cũcti.i.simul oẽs armati & inermes,fugere sup.i.fugiebãt quod vbi accidit, Romani instare.i.instabant eo.i.tãto acrius,& fundere.i.fundebãt (posset aũt dici instabant fundere,sed non congruit quod additur tãtũmodo sauciare,non.n.instamus,vt quid tantũmodo faciamus, sed potius desistamus,dicamus ergo per figuram historiographorũ) ac sauciare.i.sauciabãt tantũmodo.i.citra mortem, unde fusi occisi dr̃,quasi in terram prostrati,plerosque.i.plurimos (Deinde vadere).i.vadebant supra corpora occisoꝝ,aut & auidi gloriæ ascendere.i.ascendebant muꝝ certantes.i.certatim,aut certando cũ hostibus,neque p̃da morari.i.morabatur,hoc est detinebat in mora quenq̃.s.Romanoꝝ,sic temeritas Marij correpta.i.castigata & emẽdata forte .i. per fortunã,sicut dicimus corripe fratrem peccantem,hoc est corrige. aut temeritas Marij,forte .i. fortuna, hoc est occasione quæ præceps est.vnde est illud. Fronte capillata post hæc occasio calua.correpta.i.celeriter arrepta, inuenit gloriã ex culpa.(Cereꝝ) Transit ad mentionẽ L. Syllæ qui postea cõtra Mariũ grauissimũ bellum gessit dicẽs. Ceteꝝ .i. sed dũ ea res agitur a Mario Lucius Sylla quęstor.i.vt dñs receptor vectigaliũ publicoꝝ,venit in castra s.Rom. cũ magno exercitu,q erat relictus à Mario Romæ,vti.i.vt cogeret.i.cõgregaret ex Latio.i.regione Latinorum,& socijs.s.imperij,exercitum .s. maiorem.

SED quoniam nos tanti viri res admonuit,idoneũ visum est,de natura cultuq. eius paucis dicere. Neq; .n. alio loco de Syllæ rebus dicturi sumus & L. Sisenna optime & diligentissime omnium,qui eas dixere, persecutus historiã, parum mihi libero ore locutus vr̃. Igitur Sylla patriciæ gẽtis nobilis fuit,familia prope iam extincta maiorum ignauia: literis Gręcis iuxta,ac Latinis doctissime eruditus,animo ingenti,cupidus voluptatum,sed gloriæ cupidior, ocio luxurioso esse, tñ ab negocijs nunq̃ eum voluptas remorata: nisi q̃ de vxore potuit honestius cõsuli. facundus,callidus,& amicitia facilis,ad * simulanda negocia altitudo ingenij incredibilis. multarũ rerum, ac maximæ pecuniæ largitor. atque illi felicissimo omnium ante ciuilem victoriam, nunquam super industriam fortuna fuit,multiq. dubitauere fortior,an felicior esset. Nã postea quæ fecerit, incertum habeo pudeat magis, an pi-

dissimulanda.

geat differere. Igitur Sylla, vt supra dictum est, postq̃ in Africam, atque in castra Marij cum equitatu venit: rudis antea, & ignarus belli, solertissimus omnium paucis tempestatibus factus est. Ad hoc milites benigne appellare: multis rogantibus, alijs per se ipse beneficia dare, inuitus accipere, sed ea properantius, q̃ æs mutuũ reddere. ipse ab nullo repetere: magis id laborare, vti illi quamplurimi deberent: ioca, atque seria cum humillimis agere, in operibus, in agmine, atq; ad vigilias multus esse: neque interim, quod praua ambitio solet, consulis, aut cuiusq̃ boni famam lędere: tantũmodo neque consilio, neq; manu aliũ priorem pati, plerosque anteuenire. Quibus rebus, & artibus breui Mario, militibusq́ charissimus factus est.

SOLVA SED quoniam) Res proposita. [Tanti viri) Nemo .n. post Cæsarem atque Pompeium Sylla maior Romæ fuit, quippe post victoriam ciuilis belli dictator perpetuus creatus est, qua potestate re magis q̃ nomine tyrannus erat. [Tanti viri res admonuit) Dicimus, admoneo te huius rei. [Colloq. eius) .i. de vita & moribus eius. [Paucis) .s. verbis. [Et L. Sisenna) Historicus suis insignis duabus de causis scribimus de moribus Syllæ, videlicet, & quia alio loco non sum dicturus de rebus Syllę, & quia nullus alius de eo satis diligenter & sincere scripsit, nam Sisenna licet de Sylla scripserit melius & diligentius q̃ ceteri scriptores, tñ ipse quoque non satis libera & sincera perscripsit. [Eas res) Videlicet, qui scripserunt de rebus & moribus Syllæ. [Parum libero ore locutus vr̃) Quia non est ausus vitia Syllæ describere. [Iuxta) Ideo similiter. [Ocio luxurioso esse) Pro erat. Ecce quõ Sal. libere non solum virtutes, sed et vitia describit, quod non fecit Sisenna. [Tñ a negocijs) .i. a rebus gerẽdis. [Remorata) .s. est. voluptas nunq̃ L. Syllam impediuit a rebus gerendis, nisi quod vxorem honestiorem ducere potuit. Nam in hac parte voluptas eum impediuit, ne pro dignitate sua vxorem duceret qualẽ oportebat. [Consuli) Prouideri. [Facundus) .i. eloquẽs. [Callidus) .i. astutus. [Et amicitia facilis) .s. amicos facile sibi conciliabat, vel in amicitiã eius facile quis intrabat. [Atque illi felicissimo omnium ante ciuilem victoriam nunq̃ super industriã fortuna fuit) Ante ciuilem victoriam Sylla omnium fortunatissimus fuit, quia fortuna ei in omnibus propitia erat, sed tñ non minus virtute & industria quam fortuna valebat, sed post ciuilem victoriam infortunatus quidem fuit, quia dominatum aliquandiu tenuit, sed pristinam virtutem amisit, & eam in impietatẽ crudelitatemq́. cõuertit. Nam parta victoria totam vrbem ciuili sanguine repleuit Sylla, Caium Marium vrbe pepulit. Deinde Cinnam quinquies cõsulem, qui conflacto exercitu Caio Mario fauebat, victum occidit. Item C. Carbonem & Marium iuniorem crudeliter necauit. Postremo parta ex omnibus victoria crudelissimus omnium totam vrbem ciuili sanguine repleuit. [Nunquã super industriam fortuna fuit) .i. nunq̃ fortuna vicit industriam. [Multiq. dubitauere fortior an felicior esset) Declarat id quod dixit q nunquam fortuna industriam superauit. [Fortior) Ad industriam refertur. [Felicior) Ad fortunam. [Nam postea) Videlicet post ciuilem victoriam. Nescio, inq̃t, vtrum me magis pudeat an pigeat dicere id quod fecit Sylla postq̃ adeptus est victoriam. Pudet, verecõdiæ est, Piget laboris. Igitur postq̃ mores L. Syllæ descripsit, reuertitur ad propositũ, vt ostẽdat quid fecerit, postq̃ in castra Caij Marij cum equitatu venit. [Rudis) .i. imperitus. [Ignarus belli) .i. inscius. [Solertissimus) .i. sagacissimus. [Ad hoc) .i. præterea. [Multis rogantibus) Et sponte & rogatus beneficia præstabat, inuitus autẽ accipiebat. Et si aliquõ beneficia accipiebat, cito ea reddebat, sed pecuniam mutuo acceptam tardius reddebat. [Sed ea) .s. beneficia accepta. [Properantius) .i. citius. [Quam æs mutuum) .i. quam pecuniam mutuo acceptam. Ipse a nullo repetere pro repetebat, rogatus aliqñ beneficia accipiebat, sed sponte a nullo beneficia accipiebat. Vide ergo quõ se gerebat L. Sylla in dandis accipiendisq. beneficijs, in dandis beneficijs, & sponte, & rogatus beneficia libentissime præstabat, in accipiendis vero nunq̃ sponte beneficia accipiebat, quia nunquam petebat. Oblata vero beneficia rogatus accipiebat, sed inuitus hoc faciebat, & ea beneficia quã subito reddebat. [Ipse a nullo repete.) Hoc est per se & sponte sua a nullo accipiebat beneficia. [Magis id laborare, vti illi quam plurimi deberent) .i. dabat operã vt multos sibi beneficijs obligaret. [Vt illi) .s. Syllæ, quamplurimi deberent .i. obligati essent. [Ioca atque seria cum humilimis agere) Ecce quot modis animos militum sibi conciliabat, cũ ipse summus & patriciæ gentis vir esset & quæstor, tñ non aspernabatur humiles, hoc est humili gñe natos, sed cum oĩbus iocabatur, & serio loquebatur. Ioca & seria contraria sunt. Seria dñr vera & non iocosa, quasi sine risu. [In operibus) In agmine, atque ad vigilias multum adesse) Pro aderat. hæc omnia boni & strenui militis officia sunt versari multũ in agmine in operibus, & ad vigilias. In operib' dixit opus significare, vel machinam bellicam, vel munitiones castrorum. [In agmine) Agmen exercitus incedens vocatus, vt sępe dictũ est. Nõ minor aũt virtus est in agmine q̃ in acie versari. Plerũque .n. accidit, vt hostes ex insidijs atque ex improuiso agmen inuadãt. [Qd praua ambitio solet) .s. facere. Nam ambitiosi & laudiscupidi putãt seipsos laudare si alios vituperent & alijs detrahãt. Et hoc Sylla non faciebat. [Plerosque anteuenire) .i. multos superabat. MARL.

PERSECVTVS) .s. Syllæ mores. [Patriciæ gentis) Nam a maioribus suis fuit Rufinus, qui consularem gessit dignitatẽ, quamuis inde posteriores humiles diutius in fortuna permanserint. vnde ait Sal. [Familia prope) i. quasi extincta. [Consuli) .s. esse. [Callidus) Versutus [Super industriam) Quia consilijs superabat fortunam. [Fortior an felicior) Vnde Plut. Cunctis vnum cunctis in locum in media concione rerum a se gestarum rationem reddit. Nec minore studio fortunatos euentus quam fortiter facta dinumerauit, & in peroratione felicem in his animum appellari iussit. [Æs mutuum) Quasi obærati ære alieno. [Magis id) in hac re. [Seria) Grauia. [Agere) Dicebat. [Multus) Diligens, & assiduus. [Manu) Fortitudine.

SED quoniam nos tanti viri res admonuit) Legendum, admonuit. Sed hoc operarum incuria est cõmissum. [Igitur Sylla patriciæ gentis nobilis fuit) Manuscripta, sicut impressa ferè, gentis patriciæ. vt adiectiuum sequatur. [Ocio luxurioso esse. tamen ab negocijs nunquam eum voluptas remorata) Hoc, non habent exemplaria in pergamenis descripta, neque ceteri codices vetustiores. & recitus subauditur, quam expeimitus. Paulò post. [Vt supra dictum est) Codex Fabricianus, vti. quomodo & alias fere. [In operibus, in acie, atque ad vigilias multus esse) Manuscripta, adesse. nam libenter geminabant præpositionem antiqui. cuius alicubi meminit Priscianus. Sic Tacit. 15 in agmine in laboribus frequens adesse, inquit. [Mario militibusq. charissimus factus est) vt est, neque in manuscripto quodã, neque in impressis plerisque est. Sed nec Beroaldinum exemplar habet. RIVIVS

SED quoniam res admonuit .i. memorem fecit tanti viri) .s. Syllæ, visum est idoneum .i. opportunum dicere paucis sup. verbis, de natura & cultu .s. exercitio eius .s. Syllæ. Neque enim dicturi sumus alio loco de rebus .i. facinoribus Sylla, & L. Sisenna historicus nobilis persecutus .s. res Syllæ optime & diligentissime omnium qui dixere .i. scripserunt eas res, vr̃ mihi locutus ore parum libero, & ita ficto & dissimulato, quia non est ausus tanti viri scelera dicere. Igitur vt liberius dicam, Sylla fuit nobilis, quia gentis patriciæ .i. senatoriæ ex patribus ortæ, familia sup. eius extincta prope .i. quasi tota ignauia .i. desidia maiorum .s. eius. [Eruditus literis Gręcis & Latinis iuxta) .i. pariformiter, atq; doctissime .i. & maxime doctus .i. indifferenter sciebat & vtrasque doctissime, eximiens ingenij animo cupidus voluptatum, sed cupidior gloriæ esse .i. erat ocio luxurioso .i. habens ocium luxoriosum .i. dum in ocio erat indulgens luxuriæ, tamen voluptas nunq̃ est remorata sup. eum, a negocijs .s. expediẽtibus aut necessarijs, nisi .i. hoc solo excepto, q potuit .s. ab homine diligenti & negocioso. [Consuli) .i. prospici & prouideri (sunt aut potuit & consule impersonaliter posita) honestius .i. decentius, de vxore quam per socordiam, aut luxoriam minus honestam duxit. [Et asm) Sup. facundus .i. bene loquens. [Callidus) i. versutus bene prospiciens & expertus rerum, & facilis amicitia .i. in amicitia, hoc est ad amicos conciliandos aut ad obsequendum amicis, altitudo .i. profunditas ingenij, ad negocia simulanda .i. non vere agenda, sed simulanter erat ei, & est .i. erat incredibilis largitor .i. dator ad captionem presertim multarum rerum, ac maxime .i. potissimum pecuniæ, cum tamen mortales ferè plurimũ cupiunt. [Atque fortuna nunq̃ fuit super industriam) .i. maior q̃ industria (ita q nũquam fuit fortunatus magis q̃ industrius) fuit dico nunq̃ illi fęlicissimo .i. qui fuerat fœlicissimus omnium ante victoriam ciuilem .i. in bello ciuili contra Marium, quæ cũ esset optima pessime visa est, quia in tyrãnidem vertit & proscriptionũ tabulas protulit, & innumeros ciues interemit vt prius ex Appiano & alijs tetigimus, & multi dubitauere an esset fortior .i. habẽs maiorem virtutem quam fęlicitatem, an fęlicior .i. hñs maiorem fœlicitatem & prosperitatem q̃ virtutẽ. [Nam habeo incertũ) .i. dubito, an pudeat ASCEN.

deat sop. me magis ppter turpitudinem facti, an pigeat. i. vt quidam eum misereat, quia infeliciter conuertit tam nobilem victoriam in tam turpem dominationem in qua Marium Priscum expulit, iuniorem & Cinnam quintum Consulem & C. Carbonem hominem adeo nobilem occauit, aut an pigeat. i. triste & tædiosum sit pp laborem non habitem operæpretium differere. i. narrando discutere, ea quæ fecerat postea. i. post victoriam. Igitur hic continuata est particula reducens ad propositum, Sylla (vt dictum est supra) postq venit in Africam atq; in castra Marij cũ equitatu. s. coacto ex socijs Latioia existens rudis & ignarus belli ante. s. q illuc veneras factus est paucis tẽpestatibus solertissimus. i. scientissimus omnium. Ad hoc. i. vltra scientiam belli, appellare. i. appellabat benigne milites, & dare. i. dabat multa roganttibus, beneficia, & alijs dabat ipse per se. i. vltro & non rogatus accipere. i. accipiebat. i. beneficia, inuitus, sed ipse reddere. i. reddebat properantius. i. citius ea. s. beneficia quæ inuitus accepit, q æs mutuum. i. mutuo acceptum, quia magis debere ea beneficio, quam ex mutuo accepto videbatur. reddebat tamen etiam æs mutuum, verum ipse repetere. i. repetebat mutuum aut beneficium a nullo (quidam legunt rapere, sed minus quadrat) magis laborare. i. laborabat, id. i. ad hoc vt quamplurimi deberent illi. s. Syllæ, diceret tibi, nisi fit vt illi. s. accipientes, agere. i. agebat ioca & seria, quæ contraria sunt, cum humillimis. i. infimis. Adesse. i. aderat multus. i. frequens & laboriosus in operibus. s. faciendis, in acie & ad vigilias, neque lædere. i. lædebat interim (quod ambitio praua. i. peruersa solet i. facere) famam consulis s. Marij aut cuiusquam boni, tantummodo neque pati. i. non patiebatur alium sup. quem nulla priorem sup. esse neque consilio neque manu. i. facto. [Et anteueniret] .i. superabat plerosque. quibus rebus & artibus factus est breui. s. tempore carissimus Mario & militibus.

AT Iugurtha postquam oppidum Capsam, aliosq; locos munitos, & sibi vtiles, simul & magnã pecuniam amiserat: ad Bocchum nuncios mittit, quamprimũ in Numidiam copias adduceret: prœlij faciundi tempus adesse. Quem vbi cunctari accepit: dubiumq; belli atque pacis rationes trahere. rursus vti antea, proximos eius donis corrũpit: ipsiq; Boccho pollicetur Numidię tertiam partem: si aut Romani Africa expulsi, aut integris suis finibus bellum cõpositum foret. Eo præmio illectus Bocchus cũ magna multitudine Iug. accedit. Ita exercitu amborũ cõiuncto, Marium iã hyberna proficiscentẽ, vix decima parte diei reliqua inuadunt: rati noctem, quæ iam aderat & victis sibi munimẽto fore: & si vicissent nullo impedimẽto: quod locorũ scientes erant. Contra, Rom. vtrunq; casum in tenebris difficilẽ fore. Igitur simul consul ex multis de hostiũ aduentu cognouit: & ipsi hostes aderãt, & priusq̃ exercitus, aut instrui, aut sarcinas colligere, denique anteq̃ signum aut imperium vllum accipere quiuit, equites Mauri, atq; Getuli, nõ acie, neque vllo more prœlij, sed cateruatim, vti quosque fors cõglobauerat, in nostros concurrunt. Qui oẽs trepidi improuiso metu, attamẽ virtutis memores, aut arma capiebãt: aut capiẽtes alios ab hostibus defensabãt. Pars equos ascẽdere: ire obuiã hostibus pugna, latrocinio magis, q̃ prælio similis fieri: sine signis, sine ordinibus eqtes, peditesq; permisti, cędere alios: alios obtrũcare: multos, cõtra aduersos acerrime pugnãtes à tergo circũuenire neq; virtus, neq; arma satis tegere. q hostes numero plures, & vndiq; circunfusi erãt. Deniq; Rom. veteres, nouiq; & ob ea sciẽtes belli, si quos locus, aut casus cõiunxerat orbes facere: atque ita ab oĩbus partibus simul tecti & instructi, hostiũ vim sustẽtabãt. Neque in eo tam aspero negocio Marius territus, aut magis q̃ antea demisso animo fuit: sed cum turma sua quam ex fortissimis magis, q̃ ex familiarissimis parauerat: vagari passim: ac modo laborãtibus suis succurrere: modo hostes, vbi confertissimi obstiterant, inuadere manu: consulere militibus: qm̃ imperare conturbatis omnibus non poterat. Iamq; dies consumptus erat, cum tñ Barbari nihil remittere, atque vti Reges præceperant, noctem pro se rati acrius instare. Tum Marius ex copia rerum consilium trahit: atque vti suis receptui locus esset, colles duos inter se propinquos occupat. Quorũ in vno, castris parũ amplo, fons aquæ magnus erat: alter vsui opportunus: quia magna parte editus, & præcipiti pauca munimenta quærebat. Ceterum apud aquam Syllam cũ equitibus noctem agitare iubet. Ipse paulatim dispersos milites, neque minus hostibus conturbatus in vnũ contrahit. Dein cunctos pleno gradu in collem subducit. Ita reges loci difficultate coacti prœlio deterrentur neque tamen suos longius abire sinunt: sed vtroque colle multitudine circundato effusi consedere: * deinde crebris ignibus la- * dein
ctis, plerunque noctis Barbari more suo lætari; exultare: strepere * pedibus, vocibus: & ipsi duces feroces, * Vetustiquoda codices non habent, pedibus.
quod non fugere, ac pro victoribus * sese agere. Sed ea * In vetusto exemplari non legitur se.
cuncta Romanis ex tenebris, & editioribus locis facilia visu, magnoq; hortamento erãt. Plurimum vero Marius hostium imperitia confirmatus quam maximum silentium haberi iubet: ne signa quidem vti per vigilias solebant, canere: deinde vbi lux aduentabat, defessis iam hostibus, ac paulò ante somno captis, de improuiso vectigales, item cohortium, turmarum, legionu tubicines simul omnes * tuba canere, milites clamorem tollere, atque portis erumpere iubet. * In codice aldino non est, tuba.

TEMPVS adesse). s. dicebat. [Cũctari) i. tardare [Dubium belli atque pacis rationes trahere) Quia ipse Bocchus nesciebat quid faceret, an bellum susciperet contra Romanos, an pacem cum ipsis faceret. [Rationes trahere belli atq; pacis). i. cogitare de bello atque pace. [Vti antea) Nam supra dixit Iugurtham donis corrupisse amicos regis, et ipsum regẽ ad belli societatem impellerent. [Integris suis finibus) Videlicet, si nihil de regno suo amisisset in conditionibus pacis. [Bellum compositum). i. in concordia pacis redactum. [Illectus) .i. tractus. [Vix decima parte relicta) Quia de toto integro die vix decima pars supererat [Munimento) Adiumento [Vtrunque casum) Videlicet siue Romani vicissent, siue victi essent. [Difficilẽ fore) Quia Rom. ignari locorum erant, & pp̃ea si vicissent non auderent prosequi hostes victos, nocturnas insidias timentes. [Igitur simul). i. eodem tpe. Eodem tpe scilicet, & consul de hostium aduentu cognouit, & ipsi hostes aderant. [Quiuit). i. potuit. [Sed cateruatim). i. sine ordine mul. [Conglobauerat) i. coaceruauerat, coniũxerat. [Sine signis) Dicit vtrinq; sine ordine vllo pugnatum. Nam & hostes sine ordine Romanos inuaserunt & Romani tempus non habuerunt, vt acies ad pugnam instruerẽt, sed vti quisque poterat arma capiebat & pugnabat [Cædere) .i. feriebant. [Scientes belli) i. periti belli. [Ob ea) Videlicet, quia ipsi veteres erant, & noui veteres coaluerant & breui tpe exercitus eorum æqualis facta et supra dixi. [Orbes facere) Secũdum disciplinam militarem in girum colligebantur, vt ab omni parte tecti essent. [Nihil remittere) i. nihil cessabant. [Tum Marius ex copia rerum consilium trahit). i. consilium capit ex facultate & opportunitate, quam habebat. [Vt locus suis receptui esset) .i. vt locus esset suis, quo se reciperent. & reducerent. [Castris parum amplo) Quia ea collis non erat tantæ capacitatis, vt castra Romana capere posset, & continere. [Alter vsui opportunus) .i. ad vsum. Vbi commode habitari posset, & tute, quia hic collis à natura munitus erat. Nam altus erat, & præceps, nec valde opus erat eum munire. [Iuxta aquam) Videlicet in colle, vbi erat fons aquæ. [Neque minus hostibus conturbatis) Nam licet Romani dispersi, & turbati essent, tamen etiam hostes non minus turbati erant. [Contrahit) Colligit. [Pleno gradu.) id est pleno passu, hoc est celeriter. [Prœlio deterrentur.) Id est à prœlio remouentur, & a prœlio abstinent, quia non audebant pugnare contra eos, qui locum superiorem occupauerant. [Effusi.) Id est sparsi. [Et ipsi duces feroces,) Scilicet erant, id est indomiti

SOLDVA

indomiti duces feroces erant quia non fugiebant, sed tanq̃ victo tes se gerebant obsessis collibus, in quibus erant Romani. [Aut pro victoribus agere) Pro agebant.i.gerebant se pro victoribus, quia tanq̃ victores Romanos obsessos in collibus tenebant. Ne signa quidem, vti per vigilias solebant canere, pro canebant, noluit vt tubæ canerent ea nocte, sicut fieri solet, qñ custodes exercitus dant signa. [Deinde vbi) Ordo est. Deinde Marius iubet de improuiso vectigales tubicines, item tubicines cohortum, & turmarum, & legionum simul oẽs canere tuba, & iubet milites tollere clamorem aut erumpere. [Portis).s.castrorum, hostibus iam defessis, ac paulò ante captis somno. [Vbi) Pro postq̃ lux aduentabat. vide q̃d fecerit Marius, hostes in castris maiorem partẽ noctis egerant in lætitia exultantes & vociferantes tanquam victores. Deinde cum primo somno oppressi essent, iam appropinquante die Marius omnes tubicines simul tuba canere iussis, & milites cum clamore ex portis castrorum erumpere, atque ita hostes inuadere primo somno captos, quo facto statim hostes fusi fugatiq. sunt. [Lux aduentabat).i.dies appropinquabat. [Defessis iam hostibus) Nam maiorem partem noctis exultauerant, sed tandem fessi dormire inceperant. [Vectigales) Vectigal proprie dicitur tributum, quod pro vectura penditur, vnde populi vectigales dicebantur qui P. R. annuatim tributa soluebant. Vnde hoc loco fortasse tubicines vectigales dicit, qui missi erant ab alienigenis populis, videlicet ab his, qui P.R. vectigalia pẽdebat, sed hanc expositionem infirmam relinquo, nõ enim satis placet.

MARL. V T I L E S) Opportunos. [Rati) Qui cogitauerat. [Signum) Tesseram. [In acie).s.instructa. [Improuiso metu) Ob subitam hostium incursionem. [Circunfusi) Quia cateruatim venerant, orbem facere.s.vertentes terga alter alteri. [Manu) Fortitudine, & militum multitudine. [Ex copia rerum) Ex multis negocijs occurrentibus. [Colles) Montes molliter ascendentes. [Castris) Parum capaci ad castra. [Apud aquam) Iuxta fontem alterius collis. [Consedere) Castrametati sunt. [Vectigales) Non qui vectigalia soluebant Romanis, sed qui immunes erant, & propterea hi populi, qui vectigalia non soluebant, milites ad Romanorum auxilium sua impensa conductos mittebant, ideo vectigales quia pro vectigalibus militiam agebant.

RIVIVS I P S I Q V E Boccho pollicetur Numidiæ tertiam partem) Manuscripta, Ipsiq. Mauro, sed est idem vtrobique sensus. Prius illud ex glossa irrepsit. Nã & sæpe alias Maurũ, ipsum Bocchum vocat, per antonomasiam, quomodo Pœnum Liuius Annibalẽ. [Vix decima parte diei relicta) Hunc locum Gellius ita legit, Vix decima parte die reliqua, id quod supra quoque ostẽdimus. [Contra, Romanis vtrunque casum in tenebris difficilem fore) Manuscripta, difficiliorem fore. id, quod & sententia magis exigere videtur. Nec Beroaldinum secus. [Equites, peditesq. permisti) Exemplar Fabricianum, equites, pedites vt sit asyndeton. Paulò post. [Si quos locus aut casus coniunxerat, orbes facere) Sic & manuscripta. Ceterum in plerisque est, orbem facere, numero singulari, pro, in vnum conglobari, vel, orbem colligere, quomodo Liuius loquitur, & Cæsar, Cum illi orbe facto sese defenderent, inquit. Mox. [Atque ita ab omnibus partibus simul & tecti & instructi hostium vim sustentabant) Sic in quibusdam. In manuscriptis deest alterum Et, quod et nihil aliud, ad elegantiam interim facit. Nihil tamen immuto. [Quam ex fortissimis magis, quam ex familiarissimis parauerat) Manuscripta quam familiarissimis, omissa repetitione præpositionis Ex. Id Salustianum magis est. Nec Beroaldinum secus. [Quorum in vno castris parum amplo, fons aquæ magnus erat, alter vsui opportunus, quia magna parte edita & præcipiti, pauca munimenta quærebat) Legendum ex impressis vetustioribus, Alter vsui opportunior, quia magna parte editus & præceps, pauca munimenta quærebat. In manuscriptis & alijs quibusdam, gerebat legitur, vbi Gymnicus, quærebat. Sed iudicent alij. [Deinde crebris ignibus factis) Manuscripta, dein [Strepere pedibus, vocibus) vt Pedibus, non est in vllo manuscripto neque in Beroaldino. Sed addendum sit, nec ne, aliorum esto iudicium. [Ac pro victoribus sese agere) vt Sese non habent codices in pergamenis descripti, nec est in impressis quibusdam vetustioribus.

GLAR. E Q V I T E S peditesq. permixti) Equites peditesq., de Numidis cum intelligi, sed verbum Alios de Romanis, declarant verba quæ paulò post sequũtur, q̃ hostes, inquit, numero plures. Igitur eum iudicio locus legẽdus est. Mox: Deniq; Rom. veteres nouiq., & ob ea scientes belli, &c. Illud Ob ea, vel veteres refert, remotius adiectiuum, vel exponendum cum Badio, Ob ea .i. ob eas res q̃ veterani quoque adessent. [Inuadere manu, consulere militibus) Incerta distinctio. Quidam post manu, distinguunt vt sit sensus, Inuadebat Manu.i.turma sua, quã ex fortissimis habebat. Ita codex Aldinus. Alij, vt Badius, ante manu, quasi diceret, Manu iudicium dabat militibus, qñ imperare conturbatis omnibus non poterat, vt ait auctor. Idq. intelligendum donec dies erat. Nam mox sequitur: Iamq. dies consumptus erat, quæ est hephthemimeres heroica, & syllaba longa, hoc est, Carminis heroici quatuor primi pedes. Casu ne an studio ab auctore factum, incertum. Liuius tñ ita orsus est historiam Romanam si Quintiliano auctori in primis graui, quidquam credimus. Sed & sesquiheroicum carmen apud auctorem Liuium lib. secundo decados tertiæ, ostendimus in annotationibus in eandem editis. [Quia magna parte editus, & præceps pauca mu. gerebat. [Magna parte edita & præcipiti, legit Aldinus codex. Item pro Gerebat, Quærebat, pro desiderabat, pollertas non displicet, prius non probo. Paulò post, Vtroque colle, legẽdum, non Colli, quod Aldus habet. Rursus statim post. Quod non fugere, vbi non fugere, pro nõ fugerẽt aut nõ fugissent, positũ vt. Badius tñ fugere præteritu pfecti tpis existimat. [De improuiso vectigales) Soldus Vectigales exponit .i. a vectigalib⁹ missos, hoc est, a Tributarijs. Badi⁹ Vectigales Tubicines exponit, q̃ p̃cinere solent vectigalibus.i. Tributarijs, aut qui ipsi vectigales erãt. Ego cũ Soldo hæreo. Nã neq; illi sua satis facit expositio, & neq; id verbi ita positũ alibi me legere memini.

ASCEN. A T Iugurtha) Dicto Sylla, redit ad Iugurthã, de quo dicit sic. At.i.sed, q.d. vt ad rem redeam, Iugurtha postq̃ amiserat oppidũ, Capsam.s.nomine, & alios locos munitos, & vtiles sibi, & simul magnam pecuniam, quia thesauri eius Capsæ fuerant, & in castello iam dicto, mittit ad Bocchum .s. regem Mauritaniæ cum quo iam societatem inierat, nuncios.i.nunciantes, hoc est significantes sup. vt adduceret q̃ primum .i. valde cito, copias .i. copiosos exercitus in Numidiam, & sup. nunciantes tempus faciendi prœlium.i. quo deberẽt facere prælium cũ Romanis, adesse.i.præsens esse. Quẽ.s. Bocchũ, vbi Iug. accepit.i. intellexit cunctari.i. immorari hesitabundũ, & dubiũ.s.quid ageret, trahere rõnes.i.considerationes & respectus belli atque pacis.i. an deberet bellũ an pacẽ potius acceptare, corrumpit rursus.i.iterũ, vti.i.quemadmodũ antea, proximos.i.cõiunctissimos seu sanguine, seu familiaritate eius.s.Bocchi, donis.i.per dona seu munera, & pollicetur ipsi Boccho tertiam partẽ Numidiæ, si aut Rom. sup. forent expulsi Africa.i.extra Africã, aut bellũ foret cõpositum.i.finitum (vt Æn. ante diẽ clauso cõponat vesper olympo. & in Buc. Non nostrum inter vos tantas cõponere lites. Hic aũt magis proprie ponitur, q.a. vulgo cõpositionem dñt cõuentionem seu pactionẽ inter prius discordãtes) Cõpositũ ergo ac si vulgo dicamus concordatũ est & pacificatũ, finibus suis.i. regni sui, integris.i. nõ imminutis: Bocchus illect⁹ eo p̃mio.s. tertia parte regni, accepit.i. adit, aut aggreditur Iugurthã (sanè accedo duo significat, aut incrementũ facio, seu addor, cum datiuo aut accusatiuo mediante ad, vt accessit miserijs meis, aut ad miserias meas pondus calamitatis. & inde dẽ verbale accessio .i. incrementum, aut aggredior seu adeo, idq. cum accusatiuo non etiam præpositione, vt Aen.i. Accessis scopulos. Inde venit accessus) & ita ipsi ambo inuadunt Marium proficiscẽtẽ iã.s. perfectis multis p̃clara negocijs, in hyberna.i.loca vbi hyemaret.i. hyemẽ transigeret, & hoc vix decima parte diei relicta.i. ad vesperum inuadunt dico, rati.i. opinantes, noctem quæ aderat iam.i. instabat, fore.i. futuram esse, &.i. simul sibi victis .i. si forte vincantur munimento.i. ad munimentum.i. protectionem & fore nullo impedimento.i. detrimento si vicissent, quòd.i. quia præcipue Numidæ erant scientes.i. periti locorum, & ita sine difficultate possent victi sese recipere in loca tutiora, & victores persequi fugientes quocunque fugerent, & sup. rati, contra.i. econtrario vtrunque casum.s. siue vincerentur siue vincant fore.i. futurum esse Rom. difficilem in tenebris, quia ignari essent locorum. [Igitur consul) .s. Marius simul cognouit ex multis .s. speculatoribus aut exploratoribus de aduentu hostium, & ipsi hostes aderãt. Et priusquam exercitus quiuit, aut instrui aut colligere sarcinulas quas portauit, ac accipere vllum imperium, equites Mauri atque Getuli qui erant Bocchi concurrunt in nostros .i. Rom. non acie.i. per aciem, neque vllo modo prœlij.s. arte ineundi, sed cateruatim .i. per cateruas, vti .i. secundum quòd sors aut fors conglobauerat.i. in globum coniunxerat eos. [Qui omnes trepidi) Recitat vehementem Getulorum & Numidarum in Rom. impetum, quem eo difficilius tolerauerunt quòd improuisus esset, cum minime expectaretur hostis toties victi incursus. dicit autem sic. [Qui) .s. nostri, hoc est Rom. existentes omnes trepidi, id est tremore concussi & festinantes, improuiso metu, id est ex metu de improuiso malo orto attamen memores virtutis, scilicet pristinæ, aut capiebant arma, aut defensabant ab hostibus alios

alios capientes.s.arma.[Pars) i.partim Rom ascendere.i.ascēdebant equos,& ire.i.ibant obuiam hostibus.[Pugna fieri).i.fiebat magis similis latrocinio.i.vt fit ab latronibus qui incurrunt, quā prœlio.i.more prœliantiū ex instituto aut peritia militari,sine signis,quæ sequerētur & sine ordinibus.s.rite instructis equites & pedites & permixti,cędere.i.cædebāt,hoc est percutiebant alios, & obtruncare.i.obtrūcabant alios & circumuenire.i.circūueniebant alios ab tergo,multos.s.Romanorum,pugnantes acerrime cōtra aduersos.i.ante se positos, aut ex aduerso venientes & nō dubitantes de his qui à tergo adoriebantur.[Neque virtus).i.fortitudo & strenuitas militaris,neque arma: tegere.i.tegebant,& protegebāt eos sup.satis,quòd.i.quia hostes sup.erant plures numero quam.s.Rom.& erant circūfusi vndeque.i.ex omni parte.Denique.i.tādem Rom.veteres.i.veterani milites & noui.i.tirones aut recentiores,ob ea.s.ob eas res quòd etiam veterani adessent,ferē aes.i.periti belli.i.artis bellandi facere.i.faciebāt orbes.i.globos rotūdos,si locus aut casus coniunxerat quos.i.aliquos.i.si per opportunitatem loci,aut casu aliquo vtpote impetū faciendo, aut repellendo hostes aut fugiendo coniuncti erant.Et ita ipsi simul & tecti.i.protecti & instructi.s.telis ab omni parte,quia urbē faciebāt sustentabant vim.i.impetum hostium.Bene aūt vtitur frequentatiuo & in propria significatione. nam nō est dubium hostes frequēter tentasse & intulisse,vnde quia toties reuellebant eos sustentauerunt.i.frequenter sustinuerunt.[Neque vero)Prosequitor virtutem & animositatem ducis seu imperatoris videlicet Marij,qui in tāto discrimine imperterritus mansit,& ita suis & auxilio & cōsilio fuit . Vnde cognoscitur quanti momenti sit dux in exercitu.Vnde non ab re dictum est : Magis timendū esse exercitum ceruorum duce leone quam leonum duce ceruo , quod etiam Homerus in Achillis gloriam tradit , quo bellante Græci victores euadebant,& cessante vincebantur. Sed ad ordinē reuertamur. Neq; Marius fuit territus,quod adhuc plus est q̃ si dixisset perterritus,q̃ multi sunt territi qui non sunt perterriti, aut fuit animo magis demisso.i.deorsum misso, q.d.humili & abiecto cū tñ dicat comicus,Vt res dāt sese ita magni atq; humiles sumus , in eo tā aspero.i.difficili negocio vbi Rom. ferè victi videbātur. Sed Marius vagari.i.vagabatur passim.i.quasi per singulos passus nūc huc nunc illuc,cū turma.s.equitum, sua.i.q̃ sibi delegerat vt suis succurrere posset,vnde addit q̃.s.turmam ipse parauerat.i.cōparauerat & collegerat magis ex fortissimis quā ex familiarissimis.s.militib. Ac succurrere.i.succurrebat,modo.i.interdū suis.s. militibus alijs laborātibus.i.in periculo succūbendi versantib⁹, modo.i.interdū inuadere.i.inuadebat hostes vbi ipsi obst.cōfer.i. densissimi & ita potētissimi. Consulere.i.cōsulebat.i.consiliū dabat militibus.s.suis,manu.i.dādo indicium, qm̄ omnibus conturbatis.i.cum oēs essent cōturbati,nō poterat imperare sup.eis imperio s.verbali. Posset ēt construi,vt oībus & conturbatis nō sint ablatiui absolute positi,sed datiui recti à verbo imperare sic,non poterat imperare oībus conturbatis.i.simul turbatis. Item licet cōsulere sæpius refertur ad rē exteriorem quam ad animum , ut cōsule honori tuo.i.prospice, & ita cōsulere manu posset qui opem ferret,hic tñ propter sequentia cōsilium negat. Iamq. dies cōsumptus erat . Maro aūt sic.Iamq. dies alterq. dies processit. Est aūt hepthimemeris heroica,vt opinor præter intentionem auctoris nata,quę sic posset perfici.Iamq́ dies cōsumptus erat cum Barbara turba,aut cum Barbaris hostis.Verū orator & historiographus non obseruant numeros poēticos. Docet aūt ferociam hostium ex spe victoriæ quam in manibus hēre sibi uisi sunt auctā ne: destitisse ēt consumptu die.Nam sic edocti fuciāt à regibus. Verum Marius receptui canere iussit & se in locū editiorem cū suis recepit cuius difficultate impediti hostes pugna destiterunt, agentes sese pro victoribus. Verum breui erant ea victoria gauisuri nam postero diluculo plerique occidendi . Vnde ordo est. Iamque.i.& iam dies erat consumptus.s.pugnando aut prœliando,cum tñ barbari.i.immanes & inculti hostes Getuli & Numidæ,vnde Maro. Hinc Numidæ infreni cingunt &c.nihil.i.nō aliquid, vel non aliquo remittere.i.remittebat, atque rati noctem sup.fore aut futuram pro se.i.ad vtilitatem suam , instare.i.instabant acrius.s.quam prius. Tum i.tunc Marius hoc videns trahit consilia ex copia, rerum.i.pro necessitate in qua erat, atque uti .i.vt locus sup. aliquis tutus esset suis.s.militibus receptui.i.ad receptum , aut ad se recipiendos e periculis , occupat duos colles propinquos.i.nō longe distātes inter se . In quorum s.collium vno .i.altero : parum.i.non satis amplu.i.capaci castris.i.pro castris metandis,magnus fons aquæ erat.quæritur quare addicit aquæ. Sed ideo quia in ea erat cōmoditatis ratio,aut quia ēt aliarum rerum fontes sunt,ut salis,bitumi̇nis,argenti viui &c. alter.s.collis erat opportunior.i.conuenientior usui.i.ad usum Rom.hoc est ut sese illinc defendant & vt illic castra muniant, quia ipse editus.i.in altum datus & erectus,& præceps magna parte.s.sui,gerebat i.cupiebat(vnde est gestio deductū quod est gestu cupiditatem aut affectionem prodere) pauca munimenta, qa per se munitus erat. Cetera Marius iubet Syllam cum equitibus agitare apud aquā.i. fontē illum aquæ. Ipse cōtrahit.i.colligit milites dispersos,neq; minus,hoc est & nihilominus hostibus existētibus sup. conturbatis .i. q̃q̃ milites dispersi erant tñ hostes ēt conturbati fuerant , aut potius sic q̃q̃ Marius suos paulatim colligit tñ interim non minus hostes conturbat ne perciperent q̃ suos recipere paret . [Deinde sub.hoc est clam è pugna deducit cūctos).i.simul oēs in cullem.s.editiorē pleno hoc est nō impedito nec interrupto gradu,hoc est ingressu. Ita.i.& sic reges.s.Bocchus & Iugurtha coacti difficultate i.pp difficultatem loci,deterrentur,hoc est terrore depelluntur prœlio,neque tñ sinunt,hoc est patiuntur suos .s. milites abire lōgius.[Sed vtroq; colle circūdato multitudine).s. milnū,ipsi milites hostiles.[Effusi,hoc est dispersi cōsedere).i.simul locum quietis cœperunt.Deinde crebris ignibus factis barbari lętari hoc est lætabantur suo more plerunque.i.per plurimā partē noctis exultare.i.exultabant & trepudiabāt, strepere.i.strepebant pedibus & vocibus . Et ipsi reges feroces sup.erant q̃ nō fugere,hoc est fugere,hoc est fugiebāt aut q̃ agere .i. agebāt,hoc est ferebāt sup. se pro victoribus, nisi sic fugere penultima longa præteriti perfecti tpis, & ordo,res feroces erāt,aut agere .i. agebant sup.se pro victoribus q̃ non fugere.i.fugerunt. [Sed ea cuncta quæ faciebant hostes,erant Romanis facilia visu).i.vt viderētur aut ad vidēdum ex tenebris quia qui in tenebris sunt vident quæ sunt in luce & non sūt,&locis editioribus vnde prospectus latior,& erant magno hortamēto.s.ad futuram victoriam. [Plurimum vero Marius)Prosequitur exitum belli peritia Mariana & imperitia hostili fœlicem ac infœlicem dicens.[Vero pro sed, Marius confirmatus) Supp.existens.i.animum firmum capiens, plurimum.i.summopere, imperitia.i.per imperitiam hostium iubet quam maximum.i.altissimum silentium haberi.i.a suis,& iubet ne quidem .i. non etiam signa canere.i.exitu vigilias indicare,vbi solebant canere pro vigilias . Sanè signa canunt vt instrumenta , si signa pro tubis exponantur, aut potius iubet cornicines & tubicines,ne quidem.i.non etiam canere signa, uti.i.quemadmodum ipsi solebant s.canere per vigilias.[Deinde vbi) .i. postquam lux .s. matutina, id est aurora aut diluculum aduentabat , hostibus iam defessis ex tripudijs & pridiano bello , ac captis; id est oppressis,& sopitis paulò ante somno,sup. Marius iubet tubicines uectigales.i.qui præcinere solent uectigalibus.i.tributarijs,aut qui ipsi uectigales erant,item.i.& similiter omnes tubicines cohortium , turmarum , legionum .i. omnium tam peditum quam equitum & tam Roma. quam sociorum & auxiliariorum canere tuba (alij habent signa) de improuiso.i.repente, & milites tollere.i.leuare clamorem aut erumpere portas.i.euadere ut in portas castrorum hostilium .

MAVRI atque Getuli,ignoto & horribili sonitu repente exciti,neque fugere,neque arma capere, neque oīno facere,aut prouidere quidquam poterant. ita cunctos strepitu,clamore nullo subueniente,nostris instātibus,tumultu,terrore,formidine,quasi vecordia ceperat. Denique oēs fusi fugatique,arma & signa militaria pleraque capta : pluresq́. eo prœlio,quam omnibus superioribus interempti . nam somno & metu insolito impedita fuga. Dein Marius,vti cœperat,in hyberna proficiscitur, quę propter cōmeatum in oppidis maritimis agere decreuerat,neq; tñ victoria socors,aut insolens factus, sed pariter ac in conspectu hostium quadrato agmine incedere. Sylla cū equitatu apud dextimos,in sinistra parte A. Mālius cum funditoribus & sagittarijs, præterea cohorte Ligurum curabat : & primos & extremos cum expeditis manipulis locauerat tribunos . Perfugæ minime chari, regionum & scientissimi hostium iter explorabant . Simul consul quasi nullo imposito omnia prouidere : apud oēs adesse,laudare,increpare mœrentes. Ipse armatus intentusque item milites cogebat , neque secus atque

tere

iter facere, castra munire, excubitū in portis, cohortes ex legionibus, pro castris equites auxiliarios mittere: præterea alios super vallum in munimentis locare: vigilias ipse circuire, non tam diffidentia, futura, quæ imperauisset, quam vti militibus exæquatus cum imperatore labor volentibus esset. Et sanè Marius, illoq., alijsq. omnibus tēpibus Iugurthini belli pudore magis q̃ malo exercitum coërcebat. quod multi per ambitionem fieri aiebāt: alij, quòd à pueritia cōsuetam duritiam, & alia quæ ceteri miserias vocant, voluptati habuisset: & tamen resp. pariter ac sæuissimo imperio, bene ac decore gesta est. Igitur quarto denique die haud longe ab oppido Cirtha, vndique simul speculatores citi sese ostendunt. Quare hostis adesse intelligitur. Sed quia diuersi redeuntes alius ab alia parte, atque omnes idem significabant, consul incertus quonam modo aciem instrueret, nullo ordine commutato, aduersum omnia paratus ibidem opperitur.

* 114. * Igitur Iugurtham spes frustrata, qui copias in quatuor partes distribuerat, ratus ex omnibus æque aliquos ab tergo hostibus venturos. Interim Sylla, quem primum, hostes attigerant, cohortatus suos, turmatim. & quàm maxime confertis equis, ipse, alijq. Mauros inuadunt. Ceteri in loco manentes, ab iaculis eminus emissis, corpora tegere, & si qui in manus venerant, obtruncare.

Solvs MAuri) Quibus præerat Bocchus. [Getuli) Quibus præerat Iugurtha. [Quoti vecordia acceperat) .i. quasi amentia & insania cunctos occupauerat. Nam nesciebant quid facerent. [Deinde Marius, vti cœperat in hyberna it.) Marius post quam hostes fudit, atque fugauit in hyberna profectus est cum exercitu, sicuti inceperat, nā supra dixit hostes aggressos fuisse Marium in hyberna proficiscentem. [Propter, cōmeatum in oppidis maritimis agere decreuerat) Marius decreuit habitare & hyemare in ciuitatibus, quæ erant mari vicinæ, vt commeatum abūde habere posset. Nam vrbes, ad quas naues ire possunt semper abundant commeatibus. [Agere) .i. esse. Virg. in iiij. Æn. Getulis agerem si syrtibus exul. Neque tamen victoria socors, aut insolens factus) .s. est ferè ita euenire solet, vt victores superbi & negligentes reddantur, quia amplius non timent, sed Marius pp victoriam, neque negligēs, neque superbus factus est, sed caute cum ipso exercitu incedebat, non aliter q̃ si hostes adessent. [Socors) .i. negligens. [Insulens) .i. superbus, vt contēneret hostes. [Ac) Pro quàm. [Quadrato agmine) .i. exercitu quadripartito. Et statim declarat, quo modo erat agmen. Nam disposuerat Marius, qui à dextra & sinistra parte, a fronte, & à tergo curarent. [Apud dextimos) .i. apud eos qui erant in dextera parte. [Expeditis manipulis) Nam expediti manipuli dñi sicut expeditæ cohortes. Sunt enim milites leuis armaturæ non grauibus armis impediti, vt clypeo, galea, lorica, sed expediti leues aduersum tela missilia gerentes. [Minime chari) Non chari, quia semper proditores, & perfugæ suspecti sunt. [Simul consul) Quasi nullo imposito omnis prouidere. Marius tāta diligentia & cura vtebatur, vt omnia ita prouideret tanq̃ si nullum alium imposuisset, cum iā & Syllam quæstorem & Aulum legatum & tribunos locasset, qui totum exercitum curarēt. [Adesse) Pro aderat. [Laudare) .s. bonos. [Increpare) .s. ignauos & verentes, & ad laudē & vituperationem pertinet. [Ipse) .s. Marius. [Intentus) .i. paratus. Item similiter intentus animo. Armatus corpore, cum Marius imperator armatus & paratus esset, cogebat milites, vt similiter ipsi quoque armati & parati essent. [Neque secus, atque iter faceret castra munire) Ex his verbis videtur Marius hoc tpe cum exercitu in itinere non fuisse, sed iam consedisse, & castra posuisse, cum tamen supra dixerit illum in hyberna proficiscentē, quadrato agmine incessisse. Et sine dubio hoc tpe in hyberna proficiscebatur, atque in itinere erat. Sed vide quid dicat, Marius quanta prouidentia & diligentia vtebatur, vt cum exercitus incederet, & iter faceret, tanta diligentia vtebatur cum castra locabat. Nā sicuti caute incedebat quadrato agmine, & quæstore, ac legato, necnon tribunis dispositis, qui vniuerso exercitui præessent, sic cū castra locabat, ea ipsa castra fossa, ac vallo muniebat. Equites ante castra disponebat, qui ad custodiā exercitus excubarent. Vigilias fieri, & vallum custodiri iubebat. [Castra munire) .s. vallo & fossa. Cum exercitus consider, castra subito vallo, & fossa muniuntur. [Excubitum in porta) Ordo est. Marius mittere promittebat cohortes ex legionibus excubitum in porta, & mittebat equites auxiliarios pro castris. Castra proprie dr̄ locus, vbi exercitus stat. [In legione decem cohortes sunt) Ergo ex legionibus cohortes eximebat, quæ in porta castrorum excubarent, & vigilarēt ad custodiam exercitus. Sed extra castra equites locabat, qui præsidio essent, ne castra inuaderentur ab hostibus. [Excubitum) .i. ad excubandum, & vigilandum. [In porta) .s. castrorum. [Pro castris) .i. ante castra. [In munimentis) .i. in munitionibus. [Vigilias ipse circuire, non tam diffidentia futura quę imperauisset, quam vti militibus exæquatus, cum imperator labor volentibus esset) Marius, inquit, vigilias castrorum circuibat, non quia dubitaret milites non esse facturos id quod imperabat, sed vt milites volentes non coacti labores subirent, cum ipse imperatorem viderent laboribus & periculis se exponentem. [Non tam diffidentia futura quæ imperauisset) Si legitur quod imperrauisset, clarus est sensus. Dicit enim Marius circuibat vigilias. non tam quia diffideret id futurum quod imperasset, quam vti labor exæquatus militibus cum imperatore esset volentibus. Sed si legitur, quæ imperauisset, durior est expositio, sed tñ idem est sensus. Sic.n. intelligendum est, non tam diffidentia futuri .s. eorum quæ imperauisset. [Et sanè Marius, illoq.) .s. tpe. Laudat Mariū, dicens illum pudore magis quam pœna exercitum gubernasse, cum exemplo sui ipsius militibus ostenderet, quid eos facere vellet. Nam milites putabat non facere id quod imperator ipse faciebat. [Pudore magis quam malo) .i. quam pœna, quia Marius exemplo magis quam verbo docebat milites quid facerent. Et ita bene agendo potius quam facere imperando refrenabat exercitum, ne licentius & solutius viuerent, sed laboribus & vigilijs corpus ad patientiam indurarent. [Per ambitionem) Per appetitum & cupiditatem, honoris & laudis. Nam sine dubio magnam laudem meretur imperator, qui se laboribus & periculis exponendo exercitum magis exemplo docet quā verbo. [Aiebant) .i. dicebant. [Duritiam) .i. laboris patientiam. [Et alia) Quæ ceteri miserias vocant, sicuti pati famem, inopiam, frigus, & calorem. [Voluptati) .i. ad voluptatem, Marius pro voluptate habebat .s. pati labores, famem, inopiam, frigus, & calorem, quæ alij putant esse miserias. [Nisi tantum reip.) Pariter ac sæuissimo imperio bene atque decore gesta sunt. Ordo & sensus pendet à superiori. Multi enim dicebant, imperatorem labores subire, & durissima sustinere propter ambitionem, sed ego nescio vtrum hoc fecerit propter ambitionem, nisi quod hoc solum scio, illum ita vtilem fuisse Romanæ reip. mitem .s. & mansuetum sed laboris patientissimum se præbendo, quam si crudelem & sæuissimum se præbuisset in imperio. Locus ille videtur obscurus, nisi diligēter sensus consideretur. Vult ostendere Marium in imperio mitem fuisse, & laboris patientissimum, & tamen reip. profuisse, dū mitis est, & patiens laborum, quam si sæuissimus & crudelissimus fuisset, & imperiosus, sicuti solent esse duces, nam duces solēt ipsi delicate & molliter viuere, & imperiose cogere milites ad labores & pericula. Sed ipse Marius aliter faciebat. Nam Marius semper primus erat, qui labores & pericula subibat, atque ita faciendo, non quidem superbe & crudeliter imperando, milites pudore cogebat, vt facerēt quod ipse faciebat. Et dum hoc facit ita rempublicam vtiliter administrat quam si sæuissimus in imperio fuisset. Sed forte diceret aliquis, an fortasse qui crudeles & sæuissimi sunt in imperio, vtiles sunt reipublica? Salustius hoc ideo dicit, quia fermè hoc euenire solet, vt duces nisi seueri sint & imperiosi, contemnantur à militibus. Quando autem dux contemnitur, res benigne geri non potest. Sed hoc euenit in ducibus, qui hoc opere nihil valent. Nam dux, qui sine imperio, neque opere aliquid valet, iure contemnitur. Sed Marius, quamuis mitis imperio esset, tamen non contemnebatur, quia opere multum valebat, & omnes ad æmulationem exemplo prouocabat, vt tantum reip. prodesset bene agendo, quam seuere & duriter imperando. [Nisi tantum) .i. nisi solum, ac si diceret. Nescio vtrum Marius illud fecerit per ambitionem, nisi quòd hoc solum scio, videlicet gesta sunt .s. ea quæ gessit Marius. [Bene & decore) .i. vtiliter, & decenter reip. [Pariter ac sæuissimo imperio) .i. tantum vtiliter, quam si sæuissimo imperio Marius ea gessisset. [Igitur quarto denique) Salustius parumper digressus erat à proposito, dum diligentiam Marij & mores eius describit, quibus vtebatur in bello. Nunc redit ad propositum. Nam dicere inceperat, quomodo Marius victis hostibus in hyberna proficiscebatur. Tendebat

autem

autem ad vrbem Cirtham. Igitur cum non longe ab vrbe Cirtha Marius abesset speculatores hostium cito se ostendunt. Ex qua re Marius intellexit hostes adesse. Nam speculatores semper ante exercitum mittuntur ad explorandam regionem & insidias. [Speculatores).s.hostium. Quare qua speculatores, missi erant ex hoc cognitum est hostes adesse, quia semper speculatores præcedunt exercitum. [Sed quia diuersi redeuntes) Marius ipse quoque præmiserat speculatores, qui regionem explorarēt. Qui cum ex diuersis partibus redirent, tamen omnes rem eandē nunciabant, videlicet hostes adesse. Ex quo Marius dubius & incertor, quomodo instrueret aciem, nullum ordinem cōmutauit, sed exercitum quadripartitum reliquit, & ita hostes expectauit. [Diuersi) Declarat quomodo diuersi redibant, videlicet, alius ab alia parte. [Redeuntes) Qui missi fuerant ad speculandum. [Atque omnes idem significabant).s.hostes adesse. sed forte mirum videtur, quomodo ex diuersis partibus redeuntes omnes idem nūciabant, hoc ideo eueniebat quia Iugurtha copias suas in quatuor partes diuiserat vt à quatuor partibus Romanos inuaderet, quod etiam fecit, sed ab omni parte Marius prouidet. [Opperitur).i.expectat. [Ita Iugurthæ spes frustrata).i.elosa & decepta, quia non potuit assequi quod sperabat. Nam Iugurtha copias suas in quatuor partes diuiserat sperans aliquos inuasuros esse Romanos à tergo, sed Iugurtha, deceptus est in spe, quia Marius exercitum quadratum & quadripartitum habebat, atq; prouiderat ab omni parte, ne hostes inuadere possent. [Ita) Videlicet, quia Marius non mutauit ordinem, sed quadratum dimisit exercitum, ne ab vlla parte impetus fieri posset. [Aliquos à tergo hostibus venturos).i.aliquos a tergo inuasuros esse Romanos. [Interim Sylla) Incipit pugnare. Sylla cum equitatu dexteram partem curabat. [Turmatim).i.per turmas. [Confertis) Densis. [Emissi).s.ab hostibus.

MARL. ACCEPERAT) Inuaserat. [Fusi) Interfecti. vt fusiq. bimēbres. In hyberna, in regiones maritimas vbi hyemare decreuerat. [Agere) Conducere se. [Perfugæ).s. Iugurthini, alij hñt perfugæ minime chari & rei, &c. [Verentes) Formidolosos. [Neq; secus atque).i.quam faciebat iter, sed dum itinere morabatur, aut comedendi gratia, aut alio negocio, ita ipsos muniebat ac si iter faceret. [In portis) Quæ quinque erant vt ait Blondus. [In munimentis) In propugnaculis. [Militibus volentibus).s. pugnare. [Qui malo) Supplicio. [Duritiam) Patientiam laboris. [Famē) Quamuis Marius coërceret milites pudore. [Significabant) Indicabant. [Ratius æque).i pariter sicuti Marius. [Ceteri).s.Syllani.

RIVIVS SYLLA cum equitatu apud dextimos) Fabricianum, apud extremos. Sed vulgata lectio verior, pro, in dextra parte Nam sequentia palā ostendunt, sic legendum esse. Ea sunt in sinistra parte. A. Manlius, cum funditoribus & sagittarijs &c. Mox, Primos & extremos cū expeditis manipulis tribunos locauerat. Vides ne, vt hic extremoꝝ meminerit, & vt dextimos opposuerit sinistræ parti? Sed quid multis? Legit eodem modo Prisc. lib. a. de superlatiuo agens. Excipiuntur, inquit, dextimus & sinistimus. Dein subdit hoc e Sal. exemplum, aliaq. præterea ex Varrone Cæliōque, quæ nos breuitatis causa omittimus. Docet & Sex. Pōpeius, dextimum, & sinistimū antiquos dixisse. Omnia prouidere, apud oēs adesse, laudare, increpare merentes. Manuscripta diphthongo, merentes, pro qui aut laudari aut increpari merentur. Facit cum his Beroaldinum. Quanq̃, ne quid dissimulem, Venetum, Argentoratense, alia pleraque, laudare forteis, & increpare verenteis. perperam videlicet. vō Forteis ex glossis irrepsisse suspicor. Huic aliquis Vereoteis opponi putauit, hoc est timidos & ignauos. Ita sciolo audacia est hic locus deprauatus qui non intellexerunt, quid sibi vellet, Merentes. cū Sal. innuat, pro merito quenq; esse aut laudatum aut increpitum. [Excubitum in portis) Manuscripta omnia in porta, numero singulari, quo Beroaldinum quoque. [Nisi in resp. pariter ac sęuissimo imperio, bene atque decore gesta omnia) Omnia, codices in Pergamenis descripti non hñt, & sensus ipse respuit atque repudiat. Nam illud Gesta, ad quod paulo ante pręcedit, nempe Resp spectat, vbi perperam iñ exemplar Venetum, Basilięse, alia pleraque, Reip. quę res credo ansam errori præbuit, quasi omnia à Mario bene atq; decore ad vtilitatem reip. gesta. [Igitur quarto denique die omnia haud longe) vō Omnia, cum sensus ipse aspernatur, tum codices vetusti non hñt. [Qui copias in quatuor partes distribuerat) Legendū, in quatuor parteis. Paulò post. [Ipse alijq. Mauros inuadunt) In quibusdam sed impressis vō Que geminatum est.

GLAR. DEIN Marius, vti cœperat, in Hyberna proficiscitur propter cōmeatum) Hic locus in plerisque exemplaribus corrupte legitur. Vetustus ille codex, de quo iam toties dixi ita habet, Deinde Marius, uti cœperat, in hyberna it, quapropter cōmeatū in oppidia maritimis agere decreuerat. Siue igitur it, siue Proficiscitur legatur, certe, quæ, relatiuum omitti non debet. Nam sine eo sensus non procedit, quod non animaduertisset cōmentatores admodum miror. [Sylla cū equitatu apud dextimos) Post Dextimos, distinguendum, vt Syllam cum equitatu in dextra parte, A. vero Manlium cum funditoribus, & sagittarijs, præterea, cohorte Ligurum in sinistra fuisse intelligamus. Paulò post: Perfugæ minime chari. Duo verba, Minime chari, non sunt in omnibus codicibus, nec Badius legit. At vetustus ille codex habebat, præterea Aldinus. Soldus retulit Charum, ad animum: Quia, inquit, Proditores & perfugæ semper suspecti sunt. Mihi vero videtur dicere velle, Minime chari.i.minime in magno numero. Mox: Laudare fortes, & increpare mœrentes. Quidam sustulerunt Forteis, & Mœrentes absque diphthongo legunt, quod tametsi intelligatur, prior tamen lectio, quę singulis verbis singulos dat casus, planior est. Aldinus codex & Forteis sustulit & Mœrentes cum diphthongo legit, quod displicet. Item quod continuo sequitur, Ipse armatus intentusq. item milites cogebat. Badius distinguit ante verbum Item, quod per consimilitee exponit. Quæ vero sequuntur, duplicem habent lectionem. Alij enim Facere legunt, vt Aldinus codex. Alij Faceret, vt Badius & vetustus ille codex. Prior lectio hunc habet sensum: Non secus Marius cogebat milites castra munire, atque iter facere. Atque pro Quam, videlicet vt sensus à verbo Cogebat pendeat. Atqui tum verbum Item, puto exponendum pro eodem modo, vt totius periodi sit hic sensus, Ipse Marius armatus intentusq; eodē modo & milites cogebat esse armatos intentosque, nec minus muniebat castra, atque iter faciebat, cohortes ex legionibus in porta, equites auxiliares pro castris excubitum mittebat, &c. Altera lectione quid sensus colligatur, haud equidem scio. [Quod multi per ambitionem fieri aiebant, q̃ à pueritia) Hic locus egregie corruptus est. Cōmentatorem verum sensum magis somniarunt, quàm explicauerunt. Badius tamen propius vero est. Sed notandum. Salust. duas opiniones de Mario iudicantium afferre, alteram æmulorum, qui id ambitionis gratia à Mario factum interpretabantur, alteram amicorum, qui laudi dabāt hoc in Mario, optimæq. educationi adscribebant. Ceterum auctor suum iudicium non interponit. Hoc tamen dicere videtur, vtcunque interpretentur: Certe hoc Marij pudore quo de retulit, Respub. non minus quam sæuissimo aliorum imperio, bene atque decore gesta est. Aldinus codex bis habet Omnia, vetustus, ne semel quidem, alter codex semel habebat at nō est eo verbo hic opus. Et resp. legendum in nominandi, non in gignendi aut dandi casu. Item illud Nisi, quod quidem habent codices, tollendum est, vt totus locus ita legatur: Et sanè Marius, illoque, alijsque omnibus temporibus, Iugurthini belli pudore magis quam malo exercitum coërcebat, quod multi per ambitionem fieri aiebant. Alij, q̃ à pueritia consuetam duritiam, & alia quæ ceteri miserias vocant, voluptati habuisset, & tamen respub. pariter ac sęuissimo imperio, bene ac decore gesta est. [Rursus ex omnibus æque aliquos ab tergo hostibus venturos) Vide vt acceperit verbum Aeque. Badius exponit Aeque.i.pariformiter. Ego exponerē, Aeque rentoros.i.æquali fortitudine restituros, sed iudicet Lector.

MAVRI, atque Getuli, qui erant populi Bocchi, exciti).s. violēter (quæ res apud Virgiliū semper mali ominis indiciū est, vt Seruius adnotauit; sorte q̃ somnus creditur deoꝝ donum vt Æn. 2. Tempus erat cum prima quies mortalibus ægris incipit, & dono diuum gratissima serpit) ignoto sonitu & ꝑpter horribili, neque poterent fugere neque capere arma neque facere aut prouidere oino quidq̃, ita quasi vecordia.i.amētia quædam (bst enim vecore aoi. peruersi cordis secundum q̃ ue diminuit aut auget & ita vecordia est pusillanimitas aut insania quædam, nō cur datum prudentē dicimus) attigerat .i. inuaserat cunctos, strepitu clamore.i ꝑpter strepitum pedum & armorum & clamorem militum, & nullo.i. Numidarum subueniente, & nostris.s. Romanis instantibus.i. vrgentibus eos tumultu, terrore & formidine. [Denique).i.tandem omnes sunt fusi & fugati, arma & signa militaria.i.vexilla sunt capta, pleraque.i.plurima. [Et plures interempti sunt in eo prœlio quam in omnibus superioribus) Nam fuga sup. eorum cui Numidæ plurimum confidunt impedita supp. est somno & metu insolito, hoc est insolenti & vehementi. [Deinde Marius vti cœperat &c.) Commemorat quæ deinceps fortiter & prudenter egerit Marius. Non enim socors aut insolens factus erat per victoriam vt plerique solēt, vnde in itinere ab hoste deprehensus quidem sed minime læsus fuit, vt ex ordine patebit qui talis est: Marius it.i.proficiscitur, deinde, id est post tam ASCEN.

claram victoriam, quoniam iam finis æſtatis erat, in hyberna, id eſt loca vbi hyemaret cum militibus, hoc eſt hyemem tranſigeret, vti.i. quemadmodum cœperat ſup. ire, &decreuit agere.ſ. hyemem, in oppidis maritimis.i. ad mare ſitis, pp commeatum.i. victum facilius habēdum. [Neque tñ ſactus) Sup. eſt ſocors.i. ſeorſum à prudentia cordis, aut inſolens.i. ſuperbus intolerabilis & ſequus, ſed incedere hoc eſt incedebat, quod Seruius vult aſſe cum quodam ordine & cum grauitate ingredientium, pariter, hoc eſt pariformiter.i. haud ſecus aut nō aliter ac hoc eſt quā ſi, ſup. incederet in conſpectu hoſtium, hoc eſt coram hoſtibus, cum iā plurimi fuſi fugatiq. eſſent incedebat aūt agmine quadrato, hoc eſt in quadrangularem figuram inſtructo. vt ſequentia docent, cum acies ferè triangularis fit. [Sylla cum equitatu) Docet quō quadrato agmine incedebat Marius & qui ſingularis angulis præfecti fuerant dicens. Sylla curabat.i. curam gerebat cum equitatu.i. equitibus apud dextimos.i. in dextero latere maxime incedentes, & Aulus Manlius.ſ. legatus curabat in ſiniſtra parte, cum funditoribus.i. vtentibus funda & ſagittarijs. Et præterea idē Manlius curabat cohortes ligurum, & Marius locauerat primos & extremos.i. anteriora & poſteriora parte incedentes. [Tribunos) .ſ. militum, cum Manipulis expeditis.i. militibus leuis armaturæ. [Perfugæ).i. qui ab Iugurtha ad Romanos perfugerāt, ſcientiſſimi.i. peritiſſimi regionum explorabant iter hoſtium. Simul.i.& pariter ac eodem tempore cōſul.ſ. Marius, prouidera.i. prouidebat omnia quaſi nullo impoſito.i. perinde ac ſi nullum poſuiſſet in eis locis curandis, adeſſe.i. aderat apud omnes, modo apud hos, & modo apud illos, laudara.i. laudabat fortes, & increpare.i. increpabat merentia.i. merentes increpat. [Ipſa) Sup. erat armatus.ſ. ad bellandum & intentus ad imperandum. [Itē,) Id eſt conſimiliter aut non minus, cogabat milites.ſ. cum eſſant in caſtris, atque faceres iter.i. cum iret cum eis.i. tanta diligentia vſus eſt in caſtris iam locatis, quanta in itinare, nec dubium eſt adhuc eſſa in itinere, ſed iter intercapedinem exigit, & ita munire.i. muniebat caſtra.i. tentoria ſua, & mittare.i. mittebat cohortes ea legionibus.i. lectis militibus Romanis, excubitum.i. ad faciendas excubias, in porta.ſ. caſtrorum, & equites auxiliarios.i. qui in auxilium venerant pro caſtris i. ante caſtra præterea locaſe.i. locabat, alios in munimentis ſuper vallum, ipſe, quod dicunt in propria perſona, circumire.i. circumibat, vigilias.i. vigilantes, quod ſup. faciebat, non tam diffidentia.i. propter diffidentiam futurorum quæ imperauiſſet.i. imperandorum, hoc eſt non tam quod diffideret ne milites quæ deinceps iuberet non exequerentur, quam vti.i. vt labor exæquatus.i. ex æquo condiuiſus militibus cum imperatore, eſſet ſup. ipſis volentibus, hoc eſt voluntarijs. [Et ſanè, hoc eſt certe aut reuera: Marius coërcebat illo).ſ. tempore, & alijs temporibus Iugurthini belli, hoc eſt durante bello Iugurthino, magis pudore.i. verecundia, quòd puderet eos, laxius aut remiſſius agere vbi imperatorem tam ſolertium viderēt quam malo, hoc eſt ſupplicio, aut duro imperio, quod.ſ. factum Marij, multi aiebant.i. interpretabātur ſup. factum, per ambitionem, hoc eſt intentionem ad maiores honores obtinendos per eos qui talia viderent. [Alij) Sup. aiebant hoc eſt dicebant factum, quòd Marius habuiſſet voluptati.i. ad voluptatē duritiam hoc eſt rigorem belli, conſuetam.i. cui aſſuetus fuerat à pueritia, & alia.ſ. onera quæ ceteri.ſ. aſſueti delitijs vocant miſerias, niſi, id eſt hoc ſolo dempto, quòd qualitercunque interpretati illi eſſent, tamē, hoc eſt nihilominus omnia geſta ſunt à Mario, bene, id eſt vtiliter atque decore, hoc eſt honeſte, reip.i. ad vtilitatem reip. pariter.i. conſimiliter, ac.i. ac ſi geſta eſſent imperio ſæuiſſimo hoc eſt grauiſſimo & maxime arduo. [Igitur) Quia omnia explorata habuit, ſpeculatores, hoc eſt exploratores Iugurthæ, citi, hoc eſt properantes oſtenduot ſeſe, denique.i. tandem, quarto die, haud.i. non procul ab oppido Cirtha.ſ. nomine. Quare.i. propter quos, hoſtis.i. exercitus hoſtilis intelligitur adeſſe.i. præſens eſſe. [Sed quia diuerſi) .ſ. exploratores miſſi à Mario erant ſup. redeuntes, alius ab alia parte.i. diuerſi à diuerſis partibus, & omnes ſignificabant ſimul idem.i. viſos ſpeculatores Iugurthæ. Conſul.ſ. Marius incertus quonam modo inſtrueret aciem nam aliter inſtruitur dum periculum à dextera quam dum à ſiniſtra timetur, opperitur.i. expectat ibidem.ſ. inſultum hoſtium, nullo ordine commutato, propter nunciata ab exploratoribus, exiſtēs paratus aduerſum oīa à quacunq; parte venirent. [Ita) .i. & ſic ſpes fruſtrata ſup. eſt Iugurtham. alij legūt paſſiue, ſpes Iugurthæ fruſtrata.i. annihilata eſt.q.ſ. Iugurtha diſtribuerat copias.ſ. ſuas in quatuor partes, ratus.i. arbitratus, aliquos ex omnibus.ſ. ſuis venturos hoſtibus.i. in hoſtes, æque.i. pariformiter ab tergo: Valla diceret abs tergo. [Interim).i. interea dum Marius ſic glo-

batim incedit, Sylla quem exiſtentem in dextera, hoſtes attigerant primum, cohortatus.i. poſtquam cohortatus fuerat ſuos ipſe & alij.ſ. coniuncti inuaduot Mauros.ſ. populos Bocchi, turmatim.i. per turmas.i. non ſingillatim ſed coniunctim, vnde addit, & equita conſertia.i. ſtipata quam maxime. [Ceteri).ſ. Romani manentes in vno loco tegere.i. protegebant corpora.ſ. ſua ab telis emiſſis eminus quaſi è manu.i. de longe, & ſi qui.i. aliqui obuenerant in manus, ita vt poſſent eos comprehendere, obtruncare.i. obtruncabant ſupple eos.

DVM eo modo equites prœliantur: Bocchus cum peditibus, quos Volux filius eius adduxerat: neque in priore pugna in itinere morati adfuerant: poſtremam Romanorum aciem * inuadit. Tum Marius apud primos agebat: quòd ibi Iugurtha cum plurimis erat. Dein Numida cognito Bocchi aduentu, clam cum paucis ad pedites ſe conuertit. Ibi latine (nam apud Numantiam loqui didicerat,) exclamat, noſtros fruſtra pugnare: paulò ante Marium ſua manu interfectum: ſimul gladium ſanguine oblitum oſtendere: quem in pugna ſatis impigre occiſo pedrte noſtro cruentauerat. Quod vbi milites accepere: magis atrocitate rei, quàm fide nuncij terrentur: ſimulq. Barbari animos tollere: & in perculſos Romanos acrius incedere. Iamq paulum à fuga aberāt: cum Sylla, profligatis ijs, quos aduerſum ierat, rediens ab latere Mauris incurrit. Bocchus ſtatim auertitur. At Iugurtha dum ſuſtentare ſuos, & prope iam adeptam victoriam retinere cupit: circunuentus ab equitibus dextra, & ſiniſtra, omnibus occiſis, ſolus inter tela hoſtium vitabundus erumpit. Atque interim Marius fugatis equitibus, accurrit auxilio ſuis: quos iam pelli acceperat. denique hoſtes iam vndique fuſi. Tum ſpectaculum horribile in campis patentibus ſequi: fugere: occidi: capi: equi, atque viri afflicti: ac multi, vulneribus acceptis, neque fugere poſſe: neque quietem pati: niti modo: ac ſtatim concidere. poſtremo omnia, qua viſus erat, conſtrata telis, armis, cadaueribus: & inter ea humus infecta ſanguine. Poſ.ea loci, conſul haud dubie iam victor, peruenit in oppidum Cirtham: quo initio profectus intenderat. eò poſt diem quintum, quam iterum Barbari male pugnauerant, legati à Boccho veniunt: qui Regis verbis ab Mario petiuere, duos quam fidisſimos ad eum mitteret: velle de ſuo & de Populi Romani commodo, cum his diſſerere. ille ſtatim Lucium Syllam, & Aulum Manlium ire iubet. qui quanquam acciti ibant; tamen placuit verba apud regem facere: ingenium aut aduerſum vti flecterent: aut cupidum pacis vehementius accenderent. Itaque Sylla, cuius facundiæ, non ætati à Manlio conceſſum eſt; pauca verba: huiuſcemodi locutus.

al. inuadit.

IN priore pugna) Quam paulò ante deſcripſit. [Poſtremam Romanorum aciem inuadunt) Ecce quomodo ex diuerſis partibus hoſtes inuadunt Romanos, primam & vltimam aciem Romanorum tribuni curabant. [Agebat,) Id eſt erat. Ibi latina nam apud Numantiam loqui didicerat, exclamat, noſtros fruſtra pugnare. Quidam Numidia, vt Romanis terrorem adderet, & ſuis audaciam præberet, conuerſus ad pedites exclamauit, Romanos fruſtra pugnare, quia ducem amiſiſſent quem ipſe manu ſua interfecerat. Et hæc dicens gladium ſanguine manantem oſtendit. Ordo eſt. (Numida,) Ibi pro tunc exclamat Latine noſtros pugnare fruſtra. Nam pro quia, didicerat loqui, ſcilicet latine apud Numantiam, & per parentheſim hæc dicta ſunt, quia potuiſſet aliquis dicere, ſi erat Numida, quomodo latine loquebatur? Dicit illum didiciſſe. loqui latine apud Numantiam in exercitu, Romano, quando Micipſa rex Numidiæ auxilia peditum, & equitum

Soluvs

misit ad bellum Numantinum, quibus Iugurtham præfecit. Apud Numantiam ciuitatem Hispaniæ, quã Scipio Æmilianus deleuit. [Sanguine oblitum) i. fœdatum [Quam fide nuncij) Quia nõ satis credebãt Numidæ, & licet nõ satis crederent, tñ propter atrocitatem rei a pugna terrebantur. [Perculsos) Territos. [Iam paululum à fuga aberant) Ita territi erant Romani, vt ferme fugerent, nisi Sylla superueniẽs cum equitibus Mauros inuasisset, & eos in fugã vertisset. [Iam paululũ aberant) i. non procul erãt à fugam, quia fermè in eo erant, vt fugerent. [Bocchus) Qui præerat Mauris [Auertitur) i. in fugam vertitur. [Tum spectaculu) Atrocitatem pugnæ describit. [Sequi, Hoc spectaculũ uisum est, videlicet Romanos sequi. i. insequi. [Hostes) Fugientes. [Fugere) s. Barbaros victos. [Equi, viri afflicti) s. sunt. [Niti modo) i. tantũmodo conabantur. s. fugere, sed statim cadebant, quia vulnerati erant. [Postremo omnia, qua visus erat, constrata telis) i. omnia loca, quæ videri poterant, telis cooperta erant, & cadaueribus & armis. [Postea loci) Postq̃ pugnam descripsit, in qua victi sunt Barbari, dicit Marium Cyrtham peruenisse, quo intẽderat. [Postea loci) i. postea. Nam loci syllabica adiectio est, sicuti minime gentium [Initio profectus intenderat) i. ad quam vrbem à principio discedens ire disposuerat. [Eodem post quintũ diem) Quam iterũ Barbari male pugnauerant, legati a Boccho venẽrũt. Quo iterũ Barbari male pugnauerant. i. die quinto postq̃ Barbari secundo male pugnauerant. Nam hæc fuit secunda pugna, in qua Bocchus cum Iugurtha secundo victus est a Rom [Iteru) i. secundo Bocchus bis victus decreuit facere pacem cũ Romanis, & ob eam rem, post secundam pugnam, in qua victus fuerat, legatos ad Marium misit, qui ab eo peterẽt, vt duos ad se fidissimos ẽmitteret. Marius Syllã quæstorem, & Aulum legatũ statim ad regem misit. [Velle) i. dicebat. [Disserere) Loqui, tractare. [Acciti) Vocati à rege. [Quanquam acciti ibant, tamen placuit ante regem verba facere) Hoc ideo dicit, quia magis conuenire videbatur, vt regem audirent, quam apud regem loquerẽtur, qui eos acciuerat. [Itaque Sylla) Dicit Syllam curam rege locutum, qa eloquentia præstabat, licet Manlius ætate superior esset.

MARL. AGEBAT) Bellum exercebat. [Oblitum) Cruentatum. [Impigre) Animose. [Accepere) Audiuere, accipe nũc Danaum insidias [Auertitur) Retrahit pedem. [Vitabundus) Re vera vitans. [Interea) Dum illi cederentur humus &c. [Postea loci) Postmodum. [Quo) Ad quod oppidum. [Profectus) Qui volebat proficisci [Aduersum) Oppositum Roma.

LIVIVS IAMQVE paulò a fuga aberant) Manuscripta. iamq. paululum &c. In alijs, paululũ. Cum manuscriptis facit Badianum. Paulò post. [Dextera & sinistra oibus occisis) Manuscripta, omissa illa copula Et, dextera, sinistra. quod vt opinor Salustianum magis est. Tali asyndeto Liuius quoque, Terra mari trepidatur, inqt. Sic in Catil. Sal. Rapi virgines, pueros. Ibidem, cædem, incẽdia fieri. In Iugurtha, ipse acer, bellicosus. Rursus, vrbes, agros vastare &, Vt omnes labores, pericula consueta habeam. [Ingenium aut aduersum uti flecterent, aut cupidum pacis vehementius accenderent) Manuscripta, aut auersum uti flecterent. pro, à Romanis alienatum. Ita Cicero ad Atticum, Qui à verissimo à me animo patris fuit. pro, maxime alieno. Mox. [Cuius facundiæ non ætati concessum est) vẽ Est, non reperitur in manuscriptis. Sic paulò post. visum, vbi hodie ferè. visum est.

GLAR. DEINDE Numida cognito Bocchi aduentu) Hic locus duas habet difficultates, alteram, Iugurtha ne locutus hic sit, an alius quispiã Numida. Alteram, apud quosnã locutus sit. Soldus alium quempiam, non Iugurtham locutũ censet. Badius hæret. Ego Iugurthã locutum existimo. Nam de eo ẽt supra dixerat, sub Scipione Aemiliano apud Numantiam militasse, vbi latine loqui didicerat. Et est sanè hoc vnũ ex stratagematis illius Porrò & ad Romanos locutũ contendo, qđ & Badius existimauit. Nã qd attinebat Numidis latine loq? Verũ hoc addiũ oportuit, quo in latere hoc factũ, cum Iugurthæ oppositus esset Marius, vt paulò ante dixit auctor, vt hercle non posset regis strategema de occiso Mario eo latere obscurũ esse. Verũ qoia auctor, C. ã, adiecit, verisimile vẽ clamantem Iugurthã non ad primos cõstitisse, sed cõcessisse ad latus sinistrũ Romanorũ, vbi A. Mãlius erat. Porrò in dextro latere Sylla erat cũ equitatu, apud primos Marius, postremã aciem inuaserat Bocchus. Ergo à sinistro latere Iugurtha inuasit Rom. vbi & hoc stratagema, qñ aliquantulum aberat Marius locũ habet [Circũuentus ab equitibus dextra sinistraq. oibus occisis) Si, de equitibus Rom. loqr, distinguendum post verbũ Equitib. Sin de Iugurthæ loquitur equitibus pro ab præpositione legendũ, & quod miror in Aldino codice neglectũ. [Quo initio profectus intẽderat) Soldus putauit Profectus participiũ esse, vt sit sensus, quo profectus initio intẽderat. Badius putat esse verbale nomẽ, & Initio profectus dictũ, pro initio profectionis.

DVM equites quibus præfuerat Sylla præliantur eo modo quo dictũ est eos præliatos præcipuũ esse. [Bocchus rex Maurorũ inuadit postremam aciem Romanorũ, cum peditibus quos Volux filius eius. i. Bocchi adduxerat, neque. i. & qui existentes nõ morati in itinere in priori pugna. s. prius incœpta affuerant. Marius agebat tum. s. eu Bocchus in postrema acie existentes inuaderet, apud primos. i. existentes in prima acie q. i. eo q. Iugurtha erat ibi sũ plurimis i. frequentissimis. [Deinde Numida) s. quidam (vẽ aũt de Iugurtha loqui, de quo si loquitur sensus sit) cognito aduentu. i. postq̃ cognouit aduentu Bocchi, qui a tergo aduenerat, cõuertit. s. se. [Clamorũ pauens ad pedites). s. Romanos & exclamat ibi. i. apud pedites latine. i. verbis latinis. Nam sũ esset missus à Micipsa in Hispaniam ad auxilium Romanorũ & militasset sub Scipione, didicerat loqui. s. latine. apud Numãtiam, exclamas inquam nostros. i. Romanos pugnare frustra, & supp. aut qa Marium interfectum sup. esse paulo ante, sua. i. propria p sius clamantis manu simul. i. pariter, ac eodem tempore, ostẽdere. i. ostendebat gladium oblitũ i. inquinatum (penultima breui ab oblinor nõ ab obliuiscor) sanguine. i. cruore recens fuso, quẽ s. gladium ipse Numida (quisquis est, sed ẽ Iugurtha, quem nõ dedeceat principem exercitus hostilis occidisse, & qui latine loqui poterat, nam apud Numãtiam diu inter latinos versatus fuerat) cruentauerat. i. cruẽtum effecerat, pedite nostro. i. Romano occiso satis impigre. i. strenue, in quo facto callidè hostẽ laudas. [Quod vbi milites accepere) Prosequitur reliqua ad pugnã incœptam pertinentia, præmonẽs quanti momenti sit certidu vox vna. Nam ad vnius Numidæ ẽt mendacem vocem sic animi Romanorũ labefactati sunt, vt parum abfuerit quin q victores erant vincerentur. Prodest itaque plurimum ciibus bellicis totẽros historias legere, è quibus versutiam & stratagematum multorũ peritiores euadant, quæ visui postmodum sint vnde si sim le factu Romani memoria tenuissent nõ tam facilem fidem hosti præterea habuissent, ad quam rem alludit Maro Æneid. 2. Quæ tanta insania ciues? Creditis auectos hostes aut vlla putatis Dona carere dolis Danaum sic notus Vlysses? Et ideo bene dictum est, omni spiritui ne credas. Sed ordo est. [Quod) s. dictum Numidæ qui cruẽtato gladio ostenso fidem fecerat se Marium interfecisse vbi. i. postq̃ milites. s. Romani præsertim pedites, accepere. i. intellexerunt, quia latine locutus erat, ex quo solum poterant dolũ suspicari, ad quid. n. Numida loqueretur ad Numidas & Getulos latine, sed in tali perplexitate ẽt sui immemores esse poterant, terrẽtur magis atrocitate rei, quod videlicet imperator talis obtruncatus esset, quam fide nuncij. i. nũciantis. s. Numidæ, simul q. i. & simul, Barbari. s. Getuli & Numidæ, efferi & inculti atq; vasti linguæ, extollere. i. extollebant animos, & intendere i. intendebant impetum acerius in Romanos perculsos. i. attonitos ex atrocitate nuncij, & sup. milites Romani aberant iam paululum a fuga. i. paululum aberant quin fugerent. [Cum Sylla rediens). i. in eam partem pugnæ, & hoc his aduersum quos (Est aũt Anastrophe. i. præpositionis postpositio quos aduersum) ierat. s. pugnaturus, profligatus. i. potrò per afflictionem fugat a & depressis, incurris Mauris. i. in Mauros, ab latere. [Bocchus q erat illic apud suos) Auertitur statim. s. ab hoste, hoc est impetu Syllæ [At Iugurtha dum cupit sustentare suos. i. confirmare ne fugerent, & retinere victoriam iam propè. i. quasi adeptam i. partam (vbi, adeptã passiue ponitur. Et hoc loco vẽ quod supra dixi Iugurtha fuisse Numida ille qui se Marium interfecisse dixerat, quia inter pedites erat) ipse circũuentus ab equitibus. s. Syllanis dextra & sinistra. i. ab vtraque parte omnibus. s. suis occisis erupit. i. vt euasit solus inter tela hostium, vitabundus. i. assidue vitans. s. infesta tela, ita vt illæsus manserit. [Atque Marius fugatis equitibus) i. Numidis à quibus dux abfuerat, interim, id est interea dum superiora a Sylla gerebantur occurrit suis s. militibus, quos acceperat iã pelli pp nuncium vt visum est. [Denique) i. tandem hostes sunt fusi. i. profligati vndique. i. ab omni parte. [Tum). i. tunc sup. fuit aut factum est, spectaculum horribile. s. memoratu aut visu (quia horrorem incutit, horror autem est vbi ex frigore & timore mẽbra concutiuntur, & quasi pili insurgunt ac rigescunt N mis aũt graphice faciẽ belli describit, ita vt planè depingi videatur, & ob oculos legentium referri) in supp campis patentibus. i. planis & apertis [Spectaculum aũt est, sequi). s. victores qui erãt Rom. fugere victos occidi s. quosdã, capi. s. alios, aut potius quia reliqua verba p imperfecta exponenda sunt exponamus & hęc sic [Sequi) i. sequebantur s. Rom. fugere. i. fugiebãt Mauri & Numidæ, occidi. i. occidebãtur quidam eorũ, capi. i. capiebantur alij, equi atq; viri afflicti

afflicti sup.erant,ac multi.s.Numidarum & Getulum,vulneribus accepti.i.postquam acceperant vulnera, neque posse pro potentes fugere,neque pati quietem, quia hostes instabāt eos opprimentes niti.i.nitebantur,modo.i.solūmodo,hoc est tantūmodo conabantur fugere,aut stare donec poterant ac concidere i.cōcidebant.i.simul cadebant mox i.paulò post.[Postremo).i.ad postremū tempus omnia qua visus erat.i.per eam regionem qua visus.i.prospectus videntium.s.ad vlteriora directus, constrata sup.erant telis,diximus aūt reciproce,sterno tela super terrā,& sterno telis,tela aūt accipiuntur pro armis inuasiuis quæ lōge lædere pñt vt sunt sagittæ & iacula,& armis sup. alijs quibus se defendebant aut cominus inuadebāt & cadaueribus.s.cadentiū,& humus sup.erat infecta sanguine, interea.s.dū hæc fierent. [Postea loci cōsul &c.)Recitat vt Marius victor Cirtham peruenit, vtq. illuc ad eum Bocchus legatos miserit oratores vt sa aliquot mitteret quibuscum de pacis cōditionibus disceptare posset, vtq. ad illū Sylla quæstor & Manlius legatus duo belli proceres missi sint,& quā orationem Sylla ad Bocchum habuerit Ordo aūt est. Postea loci.i post id tpis Locus n & tempus sæpe confundūtur vt non est nunc dicendi locus.i.tēpus, & hinc aduerbia loci pro aduerbijs tpis ponuntur,vt hucusque, hactenus.i.ad hunc vsque locum aut ad hoc vsq; tempus &c. Sane particulæ aduerbijs loci, aut tpis additæ,vīr plus ad ornatum q̄ ad substantiam orationis facere, vt nusq̄ gentium non plus est q̄ nusquam immo minus quia non vbiq; gentes sunt,& postea loci nō plus quam post,& si duæ sint particulę postea diceret aut loca aut locoꝝ,nisi iā sit postea s.gesta,loci.i.in eo loco de quo iam meminit,sed minus quadrat. Consul.s.Marius victor haud dubie, cum prius incertū esset an victus fuerit,nam reges pro victoribus agebāt,peruenit in oppidum Cirtham.s.nomine, quo.i.in quod ipse profectus.i.cū discederat intenderat sup peruenire in initio.s.profectionis suę. Proficisci.n.est discedere loco,a quasi porrò seu procul facessere .i.factum & curatum ire,posset forte dici,initio profectus.i.profectionis ut sit genitiuus quartæ inflexionis. Legati.i.oratores missi a Boccho rege Mauritaniæ ueniunt,eo.i.in id oppidū post 5 diem.i.5.die postea quem.s.diē Barbari.s.Numidæ & Getuli ac Mauri pugnauerāt male.i.in malum & excidium suum. Notandū apud hunc auctorē post & ante sæpe accusatiuo cui deseruiūt præponi cū apud alios ablatiuos durationis seu mēsuræ tpis aoe earūsus in eo regant,ut quod hic dr̄,post 5 diem &c.alij dicerēe die 5 postq̄ aut sine post,sic die 5. q̄ Barbari &c.Sanè quidā hn̄t non quem sed q̄, utrū magis Sal.est quem qui perinere uerbis.i. nomine & auctoritate regis.s.Bocchi ab Mario,mittere.i.ut mitteret ad eum s Bocchū duos q̄ fidissimos.i.maxime fidos,& dixerunt sup.id.n.frequēs subauditur eum sup Bocchū uelle disserere.i.disceptare & tractare cū his.s.quos mitteret de cōmodo suo .s.hoc iubētis & de cōmodo P R.ubi cōiunctio & copulat diuersos casus quia dictio cōmodo diuersos exigit: non.n.liceret dicere de cōmodu sui & P.R. nisi sit sui populi. Ille.s.Mar.iubet statim L.Syllam & Aulū Manlium ire.s.ad regem qui q̄ ībant acciti.i.uocati ab eo & ita audituri quid ipse uellet, tñ placuit supp. eis facere uerbū apud regem.i.hr̄e orationem tanq̄ ueuissent ut oratores,quo.s.uerbo,aut ideo ut flecterent ingenium.s.regis ad uersum.i contrarium paci licet subdole dissimularet, aut accēderent uehementius cupidum.i.si ingenium esset cupidum aut rea cupidum pacis.[Itaque Sylla)Cuius facundiæ,non ætati(quia facundior,sed non grandior erat) cōcessum est à Manlio; locutus est pauca uerba huiuscemodi, qualia sequuntur.

SYLLAE ORATIO AD BOCCHVM.

REx Bocche magna nobis lætitia est: cū te talem virum Dij monuere: vti aliqn̄ pacem quàm bellum malles: neu te optimum cum pessimo oīum Iugurtha miscendo commaculares: simul nobis demeres acerbam necessitudinem, pariter te errātem,& illum sceleratissimum persequi. Ad hoc Pop.R.iam à principio inopi,melius visum est,amicos,quam seruos quærere: tutiu'q. reti volentibus,q̄ coactis imperitare. Tibi vero nulla opportunior nostra amicitia: primum q̄ procul absumus, in quo offensæ minimū,g̃ra par,ac si prope * adessemus:dein,q̄ parēteis abunde habemus. Amicorū neque nobis neque cuiquam homi*essem*.num satis fuit. Atque hoc vtinam à principio tibi placuisset: * profecto ex Pop.R. ad hoc tempus multo plura bona accepisses,quàm mala perpessus es. Sed qm̄ humanarū rerum fortuna pleraque regit: cui scilicet * complacuit, & vim,& gratiam nostram te experiri: nunc, * qm̄ per illam licet,festina: atq; vti cœpisti,perge. Multa opportuna habes, quo facilius errata officijs superes. Postremo hoc in pectus tuum dimitte, nunq̄ Populum Romanum beneficijs victum esse. Nam bello quid valeat,tute scis.

** Vetustum codex sic, habet, profecto ea re ad hoc tempus multo &c. *placuit *quidē.*

COMMACVLARES) .i.scelere inquinares.[Necessitudinem).i.necessitatem. Nam si te coniūgis cum Iugurtha,nobis necesse est,vt & te & ipm̄ Iugurtham persequamur. [Si pacē feceris)Tu nobis tolles hanc necessitatē.[Ad hoc).i.præterea. Ac si diceret. Tu quidē ò rex rectè facis,qui amicitiam P.R.quæris. Sed & P.R.vsque à principio,qñ erat pauper, semper melius esse putauit acquirere amicos,q̄ seruos. Amici sunt,qui spōte se cum P.R.coniungūt,& eius societatem hr̄e conantur,serui sunt, qui resistentes bello subigunt,& subacti obediunt imperio P.R. [Tibi vero) Suadet aliquid esse faciundū,aut ab honesto, aut ab vtili,argumētatus est ab honesto,nūc arguit ab vtili.Dicit enim. Nihil vtilius Boccho contingere posse amicitia P.R.Primum,q̄ procul absumus.[In quo offensæ est minimū).i.minima offensa inter te,& R P.intercessit,ò Bocche amicitia P.R. nihil tibi pōt nocere,quia procul absumus.[Ac si).i.sicuti si propè adessemus. [Deinde quod parentes abunde habemus) Rectè facis,ò Bocche quia amicitiā P.R.quæris. Melius est.n.acquirere amicos quam seruos,sicuti et semper P R fecit,quia multos seruos & imperio nostro obedientes ac subditos habemus,sed amicoꝝ neq; nobis, neq; cuique vnq̄ satis fuit. Et ideo melius est acquirere amicos, quoꝝ inopiam patimur, q̄ seruos quoꝝ abundantiā habemus. [Parentes).i.obedientes,& subditos,sicuti sunt qui bello subiugāntur, parent.n.imperio victoris & subigētis eos. [Sed qm̄) O Bocche festina,& sicuti cœpisti quære amicitiam nostram,qñquidem fortuna,quę ex magna parte res humanas regit,voluit vt tu experireris nos & hostes & amicos. Ordo est. O Bocche nūc festina atque perge vti cœpisti,qm̄ licet per illam,qm̄ fortunam regit plerasque reꝝ humanaꝝ,cui i.cōplacuit te experiri vim & gratiam nostrā [Pleraque reꝝ humanaꝝ).i.magnam partē reꝝ humanaꝝ fortuna regit.[Vim) Quia tu es expertus bello, quātum possit P.R.[Et gratiā).i.amicitiam. fortuna voluit,vt tu experireris Rom.& hostes & amicos. Ante hac tu es expertus Romanos hostes,nūc experire Romanos amicos,& q̄ ita fortuna vult, tu pseuera,sicuti cœpisti,vt Romanos amicos habeas. [Multa opportuna habes) Quo facilius errata officijs superes,magnam opportunitatē habes,per q̄ delictum tuū officijs vincas. Nā deliquisti & errasti in hoc q̄ contra P.R.bellū simul cum Iug. suscepisti.Sed hoc pc̄ām vincere potes,beneficio,videlicet, si te cōiunxeris cū P.R.& cū eo societatem,& amicitiā inieris.[Officijs).i.beneficijs.[Nunq̄ P.R.beneficijs victum) Quia semper plus reddit quā accepit.Nam q̄ bello valeat tute scis. Dicit q̄ P.R.nunq̄ victos est beneficijs,q̄ non est necesse,vt dicā, q̄ ecōtrario iniurijs etiā vinci non pōt.Nam tu hoc scis,nā tu es expertus,q̄ iniurias bello vlciscit.Et ideo nō est necesse,vt dicam,q̄ tu scis,& expertus es,quātū bello valeat ad iniurias vindicādas,velis ergo potius experiri vt amicus grām P.R.quā vt hostis vim eius.[Tute).i.tu ipse. SOLDVS

REX Bocche) Oratio Syllæ in del.est gn̄e. Beneuolentiam captat a persona auditoris,dicēdo. [Talem).i.iam optimū visu deos admonuisse. A persona aduersarij cū dicat Iugurtham oīm pessimum. A persona P.R.dicendo eum quærere amicos potius quā seruos.Et à rebus ipsis cum demōstret ex amicitia P R. futurā sibi magnam vtilitatem. Arg.sumitur à tuto,cum demōstret illū auxilio P.R.fore tutū.Et a facili,vt multa habeat opportuna, habet tñ hæc oratio aliquas demōstratiui partes, cū demonstret P.R.nunq̄ beneficijs victum fuisse.[Pessimo)Omnium bipedum nequissimo.[Cōmaculares) Pollueres. [Coactis).s.vi,q̄ Rom.ab illis odium trahunt.[Regit)Vt,fatis agimur,credite fatis.[Vim) Fortitudinem.[Per illam).s.gratiam errata errores præteritos. MARL.

MAGNA nobis lætitia est) Hæc series verboꝝ est in manuscriptis,& impressis vetustioribus. Simul nobis demeres acerbam necessitudinem,pariter & te errantem, & illum sceleratissimum persequi. In recentioribus est alteꝝ. Et omissum, contra & veteꝝ codicum fidem,& orationis elegantiam. Porrò necessitudinem. RIVIVS

tudinem Sal. et ante ipsum alij quoque, pro necessitate posuit. Hac enim dicit, ne Romanis necessitatem imponere vtrunque persequend, seu, ne inuitos cogeres Romanos persequi & te & Iugurtham. Nam infinitiuus ille Persequi, pro gerundio ponitur, græco more. Sic & Terent. in Hecyra tempus concedere. & Cæsar, cõsilium ex vrbe profugere dixit, pro concedendi & pro fugiendi. Sed & Cicero sæpe est hoc ἐλλειπτικῶς vsus. [In quo offensæ minimũ, gratia par, ac si propè adessemus) Perperam codices recentiores, offensæ minimum est. nam hoc verbum rectius hic subauditur, quam exprimitur. Neque. n. est in manuscriptis. [Amicorum nobis neque cuiquam hominum satis fuit) Legendum, neque nobis neque cuiq̃ hominum geminata videlicet illa particula Neque, ita vti alibi licet. Sic añt codices bñt in Pergamenis descripti, ne quis coniecturam me sequi meam putet. In iisdem Omnium legitur, nõ hominum. Paulò post. [Cui s. complacuit, eam & gratiam nostrã te experiri) Fabricianum, Venetũ, alia pleraque, cui. s. placuit. Quar q̃ añt apud Terentium legatur, Complacita est tũ haud scio, an Cõplacuit apud illos primæ notæ scriptores inuenias. [Nã bello quid valeat, tute scis) In plerisq; sed impressis, quã valeat pro quantã valeat & possit. Sed lectio prior mihi nõ sanè minus quam posterior arridet, aut ẽt multo magis, vt verum dicam Ita Cicero, Ignari quid virtus valeret. Idem, Hoc verbum quid valeat non vident. Sed nec secus manuscripta.

GLAR. AMICORVM neque nobis, neque cuiquam hominum satis fuit) Illud prius, neque, sustulit Aldinus codex, non recte meo quidem iudicio. Ceterum quomodo Sylla Boccho vere dicere poterat, atque hoc etinam à principio tibi placuisset? Cum superius auctor ita scribat, Bocchus initio huiusce belli legatos Romam miserat, fœdus & amicitiam petitum, quam rem opportunissimam incœpto bello pauci impediuerant, cæci auaritia, queis omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat.

ASCEN. REX Bocche) Hæc oratio est in genere deliberatiuo, quia suadet, & dissuadet, dicens: O Rex Bocche decenter nomen dignitatis præponit, nam si virum excellentis proprio nomine cõpellaueris, illi contumeliosus videaris: sin vilissime abiectionis: vt, lenonem aut tortorem, honorificus: magna lætitia est nobis, quo verbo captat beneuolentiam, cum i. qñ aut qm dij monuere te talem virum, vt malles aliqñ. i. tandem: sic n. ferè ponitur & à Philelpho ponendum in ij. epist. volumine præcipitur q̃q̃ etiam aliter reperitur: neu i. ne ne cõinquinares te miscendo te optimum. s. regem aut virum cum Iugurtha pessimo omnium. s. qui viuant. Quo dicto callide ex præcepto Rhetorico id regi dat, quod ab eo primũ desiderat, videlicet vt pacem q̃ bellum malit: & vt, bonus aut q̃ optimus haberi velit, simulq̃. aduersarium deprimit, vnde regem attentum ẽt facit cum admoneat quanti periculi sit cum pessimo homine cõmisceri, quia id sine cõtaminatione fieri nequit & ideo dicit maculares, vnde a nostris dictum est per adagium. Qui tetigerit picem inquinabitur ab ea, & qui cõuersatus erit superbo induet superbiam, & in psalmo, Cũ sancto sanctus eris. Simul. i. pariter ò rex Bocche: tu demeres. i. auferres nobis acerbam. i. difficilem & durã necessitudinem. i. compulsionẽ violentã. persequi pro persequendi, pariter & te erraoẽ. i. deceptum in opinione, & illum. s. Iugur. sceleratissimũ, qui tot scelera cõmisit in filios regis et visum est & in patriam suam. Et ita captat beneuolẽtiam a persona Rom. cum dicat eos inuitos persequi Bocchum, & a persona Bocchi cũ dicat ipsum non pugnaturũ cum Iugur nisi errãtem. i. nisi deceptum ab eo, & aliud q̃ sit de Rom existimantem Ad hæc. t. insuper dicebat visum sup. esse P. R. iam. i. statim a principio. s. originis suæ, inopi. i. cũ adhuc esset inops melius sup esse. i. potius quærere. i. acquirere & nanrisci amicos qui ex animo bene velint, q̃ seruos qui cogantur, & metu coerceantur, & sup. grati sup. sunt, aut legatur, ratos. a dicebat eos ratos iutius sup. esse imperitare volentibus q̃ coactis quia nullum violentum diuturnum. Vero pro sed, ò rex, nulla amicitia est sup. aut sic opportunior. i. cõuenientior tibi q̃ nostra Rom. vbi priuatus ad regem dicit tibi, cum galli putent honoris esse si vobis dicat. Primum n. i. prima de causa q̃ nos. s. Rom absumus procul. s. a Mauritania, in quo. s. q̃ procul absumus est minimum. i. minima potestas, offensæ. i. lænonis actiuæ, hoc est lædendi, nõ. n. onere aut exactione eos premere possint, & gratia. i. beneficentia aut beneuolentia est sup. par. i. æque magna ac si adessemus propè, quia cum longe sint nihil petant & faciliter partem regni Numidiæ et tribuat. Deinde sup. opportunissima fuerit tibi amicitia nostra, quia habemus abũde. i. satis multos parentes. i. obedientes nobis, q. d. coactos, vt Carthaginienses, Macedones & alios. Sed sup. satis amicorum neque fuit nobis neque cuiq̃ hominum. Atque vtinam hoc, scilicet inire pacem cum Rom. placuisset tibi ab initio profacto .i. reuera tu accepisses ex P. R. ad hoc tẽpus. i hactenus plura bona q̃ perpessus esses mala. Sed qm fortuna. i. inopinatus casus & euentus regit pleraque. i. plurima rerũ humanarũ, vnde in Catil. Sed profecto fortuna in omni re dominatur. Cui. s. fortunæ, placuit te experiri. i. vt tu experieris, q. d. quę coẽgit te experiri vim, scilicet violentiam & cõpulsionem nostram, quia sæpe victus fuerat, & ita nimis argute terret, sicut ab ea sibi prius allexit & gratiã. i. beneuolẽtiam & beneficẽtiam nostram. hoc est S. P. Q. R. Nũc qm licet per illam. i. quia videlicet fortuna, q. d. citra meritũ tuũ hanc cõditionem tibi obtulit vt possis gratiam P. R. experiri, festina atq; perge. i. procede, & perfice incœptũ vti. i. quẽ admodum incœpisti, q. d. arripe occasionẽ, quia fronte capillata post hæc occasio calua est. Et ideo Luc. Tolle moras, nocuit semper differre paratis. Tu ò Bocche habes multa atq; opportuna. i. accõmoda. s. ad recõciliationem, seu ad gratiam P. R. ineundam, quo. i. ideo et aut quo. i. quare seu per quam rem (ponitur aũt absolute, nam si relatiuum esset diceretur quibus) tu superes. i. superare possis, facilius errata. s. tua. [Officijs). i. debito munere Romanis impenso. Tacite aũt innuit quod postea petiturus est, Iugurthã tradat, per quẽ & gratiam P. R. & partem Numidiæ adipiscatur. Postremo ò Bocche demitte hoc in pectus. i. in animum tuum P. R. nũquam esse victum beneficijs, quod in Masinissa claruit. Vnde taciti inuitat per auaritiam sciẽs illum ob partem regni promissam multa fecisse, simul Rhetorice in fine duo grauissime facit promittit & minatur, addens tute. s. tu ipse scis quid. s. P. R. valeat bello, q. d. ideo tantum de beneficentia eius admonuit.

AD ea Bocchus placide & benigne simul pauca pro delicto suo verba facit: se non hostili animo sed ob regnum tutandum arma cepisse. nam Numidiæ partem, vnde Iugurtham expulerit, iure belli suam factã. eam vastari à Mario pati nequiuisse. præterea missis antea Romam legatis, repulsum ab amicitia. Ceterum vetera omittere: ac tum, si per Marium liceret, Legatos ad senatum missurum. Dein copia facta mittendi, animus Barbari ab amicis flexus: quos Iugurtha, cognita legatione Syllæ & Manlij, metuens id quod parabatur, donis corruperat. Marius interea exercitu in hybernaculis composito, cum expeditis cohortibus, & parte equitatus proficiscitur in loca sola, obsessum turrim regiam in quo Iugurtha omnes perfugas præsidium imposuerat. Tum rursus Bocchus scilicet, seu reputando quæ sibi duobus prœlijs euenerant, seu monitus ab alijs amicis, quos incorruptos Iugurtha reliquerat, ex omni copia necessariorum quinque delegit: quorum & fides cognita, & ingenia validissima erant. Eos ad Marium, ac deinde, si placeat, Romam Legatos ire iubet: agendarum rerum, & quocunque modo belli componendi licentiam * ipsis permittit. Illi maturè ad hyberna Romanorum proficiscuntur. Deinde à Getulis latronibus in itinere circunuenti, spoliatique, pauidi, sine decore ad Syllam profugiunt: quem consul in expeditionem proficiscens, pro prætore reliquerat. Eos ille non pro vanis hostibus, vt meriti erant, sed accurate & liberaliter habuit. Quare Barbari & famam Romanorum auaritiæ falsam, & Syllam ob munificentiam in se amicum rati sunt. nam etiam tum largitio multis ignota erat: nemo munificus putabatur, nisi pariter volens: dona omnia in benignitate habebantur. Igitur quæstori mandata Bocchi patefaciunt: simul ab eo petunt, vti fautor, consultorq́. sibi adsit: copias, fidem, magnitudinem regis sui, & alia, quę aut vtilia, aut beneuolentiæ esse credebant, oratione extollunt. Deinde Sylla omnia pollicito, docti quomodo apud Marium item apud senatum verba facerent, circiter dies xl. ibidem opperiuntur. Marius vbi confecto negocio, quo intenderat, Cirtham rediit: de aduentu legatorum certior factus, illos

* Illis ipsi.

* Vtica & Syllam ad se * Vticam venire iubet: item L. Belligetum prætorem: pręterea oẽs vndiq; senatorij ordinis. quibus cum mandata Bocchi cognoscit: quibus legatis potestas Romam eundi, ab consule interea induciæ postulabantur. Ea Syllæ, & plerisque placuere. pauci * vero ferocius decernunt: scilicet ignari rerum humanarum: quę fluxæ, & mobiles sæpius in aduersa mutantur.

* Vero, nõ est in vetusto quodam exēplari.

SOLDVS A D ea Bocchus) Dicit quid rñderit Bocchus. [Pro delicto suo) Excusando delictum suum. [Arma cepisse). i. bellum contra, P. R. suscepisse. Suscepi bellum contra, P. R. non vt ei iniuriam inferrem sed vt regnum meum defenderem. Nam pati non potui Marium vastare eam partem Numidiæ, quæ iure belli mea erat. [Iure belli factam suam) Supra dixit Iugurtham tertiam partem regni Numidiæ Boccho promisisse, si vna secum bellum susciperet contra Romanos. Et ideo dicit partem Numidiæ iure belli factam suam. [Præterea). s. dicebat, se esse repulsum ab amicitia missis antea Romam legatis, Ego antea misi Rom. legatos qui peterent amicitiam P. R. sed ab amicicia repulsus sum. Sed omitto vetera. Nunc rursus legatos Romã mittam, si Marius vult. [Ceterum). s. dicebat se omittere vetera. [Actum, si per Marium liceret). i. si Marius vellet. [Deinde copia facta). s. a Mario, Marius permisit, vt Bocchus legatos Rom. mitteret, sed Bocchus mutauit sententiam persuasus ab amicis, quos Iugur. donis corruperat postq̃ intellexit Syllam & Manliũ legatos esse missos ad Bocc. vt eum alienarent à Iugurtha, & P. R. conciliarent. [Animus barbari). i. animus Bocchi mutatus est. [Metuens id quod parabatur) Videlicet metuens, ne Bocchus disiungeretur a se, & coniungeretur Romanis. [Marius interea) Dicit quid fecerit ipse Marius, postq̃ exercitum in hybernis collocauit, non quieuit, sed acceptis expeditis cohortibus & parte equitatus in solitudinem quandam profectus est ad obsidendum quandam turrim regiam, in qua Iugurtha perfugas homines imposuerat, qui eam custodirẽt. Sed Marius hanc turrim capere nõ potuit. [Composito). i. collocato. [In sola loca). i. in loca deserta. [Perfugas homines præsidium imposuerunt) Dixi sæpe qd sit præsidium. Est. n. multitudo militum ad custodiam alicuius loci posita. [Tum rursus) Dicit Bocchum rursus decreuisse mittere legatos ad Marium, deinde Romam, qui de pace tractarẽt. [Sine decore). i. sine ornatu. [Quem consul) Marius, cum proficisceretur ad obsidẽdum turrim, Syllam pro prætore reliquerat, cui plena potestas erat super exercitum, & super totam prouinciã [Eos ille) Dicit Syllã legatos Bocchi liberaliter tractauisse. [Habuit) . i. tractauit [Quare barbari) Fama erat vulgata, ꝙ Romani erãt auari. Sed legati barbari tam liberaliter à Sylla tractati, crediderunt falsam esse famam, quæ de Romanis erat, videlicet quod essent auari. Dona omnia in benignitate habebantur. Si quis donum alicui faciebat, non putabatur facere hoc per largitionẽ videlicet, vt illum corrumperet, sed per liberalitatem, videlicet, qa putaret illum dignum esse eo munere. Mandata ea, quæ sibi Bocchus mãdauerat, vulgo nunc dñr cõmissiones. [Sylla omnia pollicitus) Cum Sylla omnia ea esset pollicitus. [Ibi). s. apud Syllã: erat aũt vice Syllæ Marius. Ordo est. Marius iubet, & illos, & Syllam venire ab Vtica, postq̃ venit Cyrtham infecto negocio, quo intenderat, & postq̃ est factus certior de aduentu legatoꝝ, sensus patet. [Infecto negocio) Quia turrim regiam capere non potuit. [Item L. Belligeꝝ prætorem) Oẽs senatorij ordinis. s. venire iubet ad se Cyrtham. Dixit antea, ꝙ consuetudo fuit vt consul conuocaret principes exercitus, & viros ordinis senatorij, cũ aliquid graue atque arduum deliberandum erat, veluti si deditio suscipienda esset, vel pax cum hoste facienda, vel tale aliquid. [Quibus tum). i. cum quibus Marius vocatis ad se Sylla quęstore, & L. Belligero prætore, & omnibus viris ordinis senatorij, q erant in exercitu cum his simul legatos Bocchi audiuit, & cognouit ea, quæ petebat Bocchus, & de consilio eorum permisit, atq; concessit, vt legati Romam ad senatum proficiscerentur. Ex quinque legatis tres Romam profecti sunt, duo ad Bocchum redierunt. [Mandata Bocchi). i. petitionem Bocchi.

MARL. PRO delicto) Pro remouendo crimine. [Loca sola) Deserta [Quo) In qua turri. [Agendarum) Tractandarum rerum. [Maturè) Celeriter. [Itinere circumuenti) Quibus insidiæ paratæ erant. [Accurate) Lautè. [Famam) Infamiam. [Falsam) Falso damnari Romanos ob auaritiam. [Volens) Ex voluntate. [In benignitate) Quia non erant suspecta. [Adsit) Fauere sit. [Cognoscit) Audit. [Induciæ) Pax sequestra, vt confirmaretur à legatis.

MARIVS interea exercitu in hybernaculis cõposito) Sic RIVIVS & codex in membrana descriptus, & exemplar Beroaldinum. Verum est in alijs, hybernis. quanquam eodem sensu. [Eos ad Marium ac deinde si placeat Romam. Legendum, dein. Paulò inferius. [Vt meriti erant) Legendum, vti. quomodo & alias ferè. Nam illa mox ibidem, opera eum iniuria commissa sunt, famam Romanoꝝ auaritiæ falsam. pro falsam. ita nanque in vetustis est. Et, nam etiam non largitio multis ignota erat. pro ẽt tum. vt antiqui codices habẽt. Ibidem. [In sese amicũ rati sont) Sunt, non est in omnibus manuscriptis, nec in codice Beroaldino. Paulò inferius. [Deinde Sylla omnia pollicito) Manuscriptum quidem Fabricij nihil hic habet nam plurima desunt. sed in alijs est, Dein Sulla &c. Nec procul inde. [Illos & Syllam venire iubet) Legendum e vetustioribus, illosq. & Sullam quo ferè historici.

ANIMVS barbari ab amicis flexus) Quo Flexu, & in quẽ GLAR. Flexum, non narratur. Credo parasceuem esse ad sequentem, quæ ad finem huius historiæ est, Bocchi vacillationẽ. Deinde non ita multo post: Belli cõponendi licentiam ipsis permittit. Vide vt acceperit vocem Licẽtiam. Badius pro libera auctoritate exponit, quæ ẽt licentia dici aliquo pacto potuit. [Eos ille non pro vanis hostibus vti meriti erãt) Quid vero meruere Legati à rege missi, apud quem ipse Sylla paulò ante locutus, placidum ab eo rñsum accepit? Cõtinuo post, Quare, separatis dictionibus, nõ vna legẽdũ. Rursus paulo post, Nam ẽt tum largitio multis ignota erat. Aldinus codex pro Tũ, habet Non, quod ego haud intelligo nec alij codices hñt. Ceteꝝ Syllam quęstorem semper vocat, ẽt si paulò ante pro pṫore à Mario relictus dicatur. [Dein Sylla oia pollicitus) Pollicitus in Pollicito mutauit codex Aldinus, qđ placet. Mox, Marius vbi cõfecto negocio, alij Infecto legũt, quæ contrarietas ea hoc auctore solui non põt. Atqui aliud hic Lectorẽ merito moratur, vbi nã Sylla fuerat, qñ Bocchi regis Legati à Numidis circũuenti, spoliatiq. ad eũ venerunt, Vticæ ne an Cirthæ? Mihi quidem tũ Cirthę fuisse, qppe Marius sic Syl. ad se Vticam vocat. quapp malim κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligere: Syllã interea, dũ Marius profectus est obsessum regiã turrim, à Cirtha Vticã concessisse, Marium aũt Cirtham redijsse, ac omneis quibuscũ cõcilium hẽc constituerit, Cirthã ad se vocasse. Itaq; & Sal. locu ita legendũ: Marius vbi cõfecto negocio, quo intẽderat, Cirthã redijt, de aduentu legatoꝝ certior factus, illos & Syl. ad se venire iubet, itemq. L. Belligeꝝ Pręstorem ab Vtica. Nam ita alter vetustus codex habebat. Rursus sequẽtia ita legenda cẽseo, Præterea oẽs vndiq; senatorij ordinis, quibustum mãdata Bocchi cognoscit: Legatis potestas eundi Romã sit ab cos. Interea induciæ postulabantur. Ita bñi codices, q̃q̃ non oẽs omnia, sed singuli ẽt aliquid ad plenã lectionem eruendã profuerunt. Duo itaque regis erant postulata, alterum de legatis mittendis Romam, alterum de inducijs interea dandis, de quibus nunc consulitur. Siue igitur Ea, siue Eæ legas, nihil refert. Ea enim referri postulata. Eæ, induciæ. Nam legatis potestas eundi Romam iam facta erat.

AD ea Bocchus) Compendio tangit rñsionem Bocchi, cuius sensum sed non verba tangit. Non. n. vr̃ Latine scripsisse nec Sylla Getulice. Nã postea in summis negocijs quibus si fieri posset arbitros omnis abesse velint, per interpretẽ collocuturi sunt. ASCEN. Ordo est. [Bocchus facit verba). i. rñdet ad ea. s. quæ a Sylla dicebantur. placide & benigne & simul. i. ẽt pauca, delicto suo. i. pro purgatione delicti, aut secundum magnitudinem delicti, qa eius purgatio lõge plura exposcebat & sup. dicit se cœpisse arma. i. cõtra Rom. quod rñ artificiose tacetur, non animo hostili. i. inimico, ita vt Rom. male consultum velit aut nocuisse per inuidiã aut maleuolentiam, sed ad tutandum regnum (Et si dicat Sylla nullam vim factam regno ipsius cum non fini flumen quod eoꝝ regna dirimebat transgressi Rom. dicit se quoque hr̃e partem Numidæ iure belli prius acquisitam, non aũt intelligo iure belli. i. promissione Iugurthæ facta in eo bello. licet. n dictum est ꝙ Iugurtha promiserat illi tertiam partem Numidiæ si voti compos euaderet sine regni imminutione, non tñ congrueret huic loco vt id Bocchus fateatur, sic. n. significaret se mercede conductũ ad bellum alienum. & ita pro excusatione afferret auaritiã suam, odiosissimũ malum, quod non procedit. Intelligam itaq; ante q̃ Iugur. illi filiam suam daret motam fuisse litem de cõfinibus regni, & partẽ à Boccho inuasam, illi pro dote ab Iugur. cõcessam propter bellum quod ab Rom. metuebat. vnde ordo est. Nam sup. dicit partem Numidiæ vnde expulerit Iugur. factam sup. esse suam, iure belli, quia in iniusto bello capta cedunt captori, & dicit nequisse pati. s. æquo animo, eam. s. partem vastari à Mario. [Præterea dicit se repulsum antea) . i. priusquam bellum attentaret, quod & auctor prius cõfessus est, ab amicitia. s. Romanorum

petijt

petijt legatis missis Romam. [Ceterũ].i.sed sup.ꝙ dicit se omittere vetera.i.veteres causas dissensionis,& dicit si liceret per Marium.i.Mario non renuente, se missurum legatos ad senatum. [Deinde copia lacta] Mira breuitate perstringit rem:quia dat intelligere ꝙ Sylla id a Mario impetrauit & Boc.pmiserit,sed deinde copia.i.plena pñate mittendi legatos lacta.i.per Marium,& Syllam,animus barbari.q.d.ideo ꝙ barbari flexus sup.est ab amicis.s.Bocchi nõ veris sed simulatis.q.d.necessarijs.quos.s.amicos Bocchi Iugurtha corruperat donis metuẽs id quod parabatur.s. Bocchi à bello auersionem, & hoc legatione Syllę, & Manlij à Mario legatorum cognita i.rescita,ab ipso Iugurtha . qui semp vigil & solicitus erat. [Marius inte.] Commemorat strenuitatẽ, & acrimoniam ipsius Marij qui semper aliquid moliebatur ad vincendum hostes.vnde cum exercitum per hyberna composuisset & vt dñe distribuisset,ipse non est deditus ocio, aut libidini, sed assumptis expeditis cohortibus & parte equitatus profectus est ad turrim regiam expugnãdam,in qua thesauri eius plerique erant.Reliquit aũt Syllam pro prætore in hybernis.Ea autem re a Boccho intellecta ipse diffidens rebus suis & Iugurthinis legatos misit,vt prius constituerat,primum ad Marium, deinde si placeat Romam profecturos.Ordo est.Marius interea dũ ea fierent per legatos,& Boc.exercitu composito.i.postq̃ cõposuerat exercitum,in hybernis.i.in locis in quibus hyemem instanẽ transigeret:proficiscitur in loca sola.i.deserta, & in solitudinem Numidiæ,cum cohortibus.i.parte peditum: expeditis.i.leuis armaturæ,qui expediti.i.onere,armorum & sarcinarum liberi ad iter accincti erant:& cum parte equitatus,obsessum(supinũ est) turrim regiam.i.regis Iugurthę. [Quo].i.inq̃ Iugurtha imposuerat omnis perfugas præsidium i.pro præsidio & custodia. [Tum rursus Bocchus] Postq̃ Bocchus audiuit Marium obsidere velle turrim regiam diffidens rebus Iugurthæ oratores ad Marium,illinc Romam si placeret mittendos mittit. In principio autem quidã legũt feliciter erga Romanos alij.s.Vnde varius est sensus,prior hic. [Bocchus rursus] .i. iterum,tum .i. tunc cum Marius turrim obsessum iret,feliciter sup.se hñs erga Romanos,quia nisi sic fecisset actum fuisset fortassis de regno eius post captã Numidiã. Posterior legendo.s.sensus est. [Tum Boc.] Rursus scilicet.i.scire licet cur id fecerit,quia exñr erga.i.beneuolos in Romanos, aut pro Romanis.(Erga.n.beneuolentiam dicit)seu.i.siue reputando quæ euenerat sibi duobus prœlijs.s.male pugnatis à Mauris & Numidis,seu monitus ab alijs amicis quos Iugurtha reliquerat incorruptos.s.pecunia & donis alijs,delegit.i. seorsum legit ea omni copia i.multitudine necessariorum,quinque.s.necessarios.i.sanguine,aut affinitate coniunctos.quorum & .i.simul fides cognita.i.prospecta sup.erat:& ingenia erãt validissima. [Iubet eos] .i.quinque ire legatos.i.oratores & caduceatores quos ambasiatores vocãt,ad Marium, & deinde si placeat.s.Mario ire Rom.& permittit sup.eis,licẽtiam.i. liberam auctoritatem rerũ agendarum.i.tractandarum & pacto componẽdarum & belli cõponendi.i.finiendi quocunque modo.i.pacto interueniente. [Illi].s.quinque proficiscũtur,mature .i. cito,cum maturitate rñ ad hyberna Roma.i.vbi Romani hyemem agebant, Deinde ipsi circũuenti.i.deprehensi & capti à latronibus.i.latentibus prædatoribus,Getulis.i.in Getulia ortis,aut grassantib. & spoliati.s. Vestibus & viatico,profugiunt ad Syllam existentes pauidi.i.adhuc pauentibus similes,& sine decore.i.ornatu, aut apparatu legatis debito,quem.s.Syllam consul.s.Marius,proficiscẽs in expeditionem.i.expedientem obsessionem turris regiæ,reliquerat.s.in hyberna pro prætore.i.loco prætoris:vt derelictis imperaret & ius diceret . [Ille] .s. Sylla habuit,hoc est tractauit eos.s. Mauros à Boccho missos non pro vanis.s.mendacibus,& inconstantib.vel .i.quemadmodum meriti erant,sed accurate.i.cũ summa cura,& liberaliter,hoc est benefice. [Quare].i.perq̃ rem,barbari.s.Mauri rati sunt,&.i.simul.famã auaritiæ.i.quæ erat de auaritia Rom. diffusa p Iugurtham,& eius populares,esse falsam,&.i.simul Syllam esse amicum in.i.erga sese ob munificentiã.i.collationẽ beneficiorum & munerum,quia ornamenta & viaticum illis dono dedit.Nã largitio.i.captiuſa donatio,sine amicitia ad captãdum & inescandũ facta erat ẽt.i.adhuc: tum.i.tunc rpis,ignota multis .s.credentibus neminẽ largiri nisi idẽ amicus sit. Et nemo putabatur esse munificus,nisi pariter,hoc est simul esset volẽs.i. beneuolus,& ita oĩa dona habebãtur.i.æstimabãtur in benignitate .s. reponenda aut facta. [Igitur patefaciunt quæstori] .s.Syllæ mandata,hoc est cõmissiones Bocchi,simul petunt ab eo vti adsit sibi fautor & consultor .i. consiliator, & extollunt orõne copias, fidem,magnitudinem regis sui.s. Bocchi,& alia quæ credebãt esse vtilia,aut beneuolentiæ.i.pertinere ad beneuolẽtiam . [Dein].i. deinde Sylla pollicitus.i.postq̃ Sylla pollicitus erat,& pmiserat oia quæ.s.petiuerant,& docti.s.a Sylla quo facerent verba apud Marium & item.i.sic apud Senatum.s.Rom. si eo mitterentur à Mario opperiuntur.i.expectant sup. Marium ibidẽ.i.in hybernis Vticæ apud Syllam circiter xl.dies. [Marius postq̃ infecto] .i.nõ facto negocio quo.i.in qd' intenderat.s.animum & profectionẽ suam : videlicet ad expugnandam turrim regiam redijt Cyrthã : & hoc est simul factus & certior de aduentu legatorum, & iubet illos & Syllam venire ab Vtica,vbi hyberna erant. Sane proprio de loco præpositionem dat. [Itemq̃.] .i.& sic ad se venire iubet L.Bellienum prætorem.præterea.i.& præter eum, iubet oẽs senatorij ordinis.i.patricios sup.venire ad se,vndique .i. ex omni parte vbi hybernabant,quibuscum.i.cũ quibus cognoscit.i.audit,mandata Bocchi. [In quis].i.in quibus.s.rebus , pñãs eundi Romã fit .i.decernitur,legatis.s.Bocchi eundi.i.vt eant Romã,& induciæ i. intermissiones belli postulantur interea.s.dum Romã proficiscũtur,ab consule.i.à Mario concedẽdas. Ea s q̃ postulabantur,aut si legendũ est eæ.s.induciæ,placuere Syllæ & plerisque.i. plurimis alijs patricijs pauci.s.ex patricijs decernũt ferocius .s. agendũ .i. nihil de bello remittendum immo fortius insistendũ:exñtes ignari rerum humanarum,quæ fluxæ.i caducę,seu deficientes,& mobiles quod quidam textus non habent,mutantur semper in aduersa.i.in deteriora,quia fortuna nullis est perpetuo bona .

CETERVM Mauri impetratis omnibus,tres Romam profecti sunt cum C. Octauio Rufone : qui quæstor stipendium in Africam portauerat. duo ad regẽ redeunt. Ex his Bocchus cum cetera,tum maxime benignitatem & studium Syllæ lubens accepit. Romæ quoque legatis eius,postquam errasse regem & Iugurthæ scelere lapsum deprecati sunt,amicitiam & fœdus petentibus hoc modo respondetur: Senatus & populus R. beneficij & iniuriæ memor esse solet Ceterum Boccho,q̃m pœnitet delicti,gratiam facit : fœdus & amicitia dabuntur,cum promeruerit. Quibus rebus cognitis, Bocchus p literas à Mario petiuit, vt Syllam ad se mitteret : cuius arbitratu de cõmunibus negocijs consuleretur. Is missus cum præsidio equitum, atque peditum, funditorum, balleariorum : præterea sagittarij, & cohors Peligna cum velitaribus armis,itineris properandi causa : neque his secus,atque alijs,armis aduersus tela hostium , quod ea leuia sunt,muniti erant. Sed in itinere quinto denique die Volux filius Bocchi , repente in campis patentibus cum mille non amplius equitibus sese ostendit : qui temere, & effuse euntes, Syllæ,alijsq́. omnibus & numerum ampliorem vero, & hostilem metum efficiebant. Igitur se quisque expedire : arma atque tela tentare : intendere : timor aliquantus,sed spes amplior: quippe victoribus & aduersum eos,quos sæpe vicerant. Interim equites exploratum præmissi,rem, vti erat,quietam nunciant. Volux adueniens quæstorem appellat : dicitq́. se à patre Boccho obuiam illi simul,& præsidio missum. Deinde * per eum,& proximum diem sine metu coniuncti eunt. Post vbi castra locata,& diei vesper erat, repente Maurus incerto vultu pauens,ad Syllam accurrit : dicitq́. sibi à speculatoribus cognitum , Iugurtham haud procul abesse : simul vti noctu clam secum profugeret,rogat: atque hortatur. Ille animo feroci negat se toties fusum Numidam pertimescere : virtuti suorum satis credere : etiam si certa pestis adesset : mansurum potius, quàm perditis quos ducebat,turpi fuga,incertę,ac forsitan post paulò morbo interituræ vitæ parceret . Ceterum ab eodem monitus, vti noctu * proficisceretur,cõsilium adprobat: ac statim milites cœnatos esse in castris,ignesq́. * creberrimos fieri. Deinde prima vigilia silentio egredi iubet . Iamq́. nocturno

In codice Aldino non legitur, per.
proficiscerētur.
quàm creberrimos

ctuено itinere fessis omnibus, Sylla pariter cum ortu solis castrametabatur: cum equites Mauri nunciant Iugurtham circiter duum millium interuallo, ante eos cōsedisse. Quod postquam auditum est, tum vero ingens metus nostros inuadit: credere se proditos à Voluce, & insidijs circūuentos. Ac fuere qui dicerent manu vindicandum: neque apud illum tantum scelus inultum relinquēdum. At Sylla quanquam eadem existimabat, tamen ab iniuria Maurum prohibet: suos hortatur, vti fortem animū gererent: sæpe antea paucis strenuis aduersus multitudinem bene pugnatum: quanto sibi in prœlio minus pepercissent, tanto tutiores fore: nec decere quem manus armauerit, ab inermibus pedibus auxilium petere: & in maximo metu nudum, & cæcum corpus ad hostes vertere. Deinde Volucem, qm̄ hostilia faceret, Iouem maximum obtestatus, vt sceleris, atq; perfidiæ Bocchi testis adesset, castris abire iubet. Ille lacrymans orare, ne ea crederet: nihil dolo factum: ac magis calliditate Iugurthæ, cui videlicet speculanti iter suum cognitum esset. Ceterum, qm̄ neque ingentem multitudinē haberet, & spes, opesq. eius omnes ea patre suo penderent, crederet illum nihil ausurum palam: cū ipse filius testis adesset. Quare optimam factu videri * sibi, per media eius castra palam transire: sese vel præmissis, vel ibidem relictis Mauris solum cum Sylla iturum. Ea res vti in tali negocio probata: ac statim profecti: quia de improuiso accesserant, dubio atque hæsitante Iugurtha, incolumes transeunt. Deinde paucis diebus quo ire intenderant, peruentum est.

* In vetustis quibusdam cod. non habetur, sibi.

SOLDVS ROMAM quoq;) Dicit quid fecerint legati Bocchi postq̄ Romam venerunt, confessi sunt regem errasse scelere Iugurthæ inductum. Et ita culpam delicti à rege remouentes, in Iugurthā transferebant. [Deprecati sunt). i. confessi sunt, noua significatio notanda est. Alibi deprecari est amoliri, depellere, propulsare, vnde hoc loco dicit deprecati, quia licet delictū confiterentur, tñ culpam delicti depellebant a rege, & eam in Iugurtham transferebant. [Ceteꝝ Boccho facit gratiam). i. ignoscit. [Is missus). s. est. [Peditum funditoꝝ) Funditores qui funda pugnant. [Balistarioꝝ) Balistæ sunt saxa maiora & grauiora. Vnde Balistarij dicti sunt [Cohors Peligna) Peligni populi sunt latini. Lucullus Volscoꝝ rex, nepotes habuit Pacinū, a quo Pacinates, & Pelicolum, a quo Peligni singuli populi latinoꝝ auxilia mittebant ad bella, quæ P.R. gerebat. Peligni ergo cohortem vnam miserant [Cum velitaribus armis). i. cū armis leuioribus, quibus Velites vtuntur. Nam velites dñr milites leuis armaturę, qui grauibus armis impediti nō sunt, sed expediti leuibus armis vtuntur, & dñr Velites quasi volitantes. Ergo cohors Peligna, vt expeditior esset ad iter properandum velitaribus armis vsa est. [Neque his secus) Atque alijs armis aduersum tela hostium, quod ea leuia sunt muniti erant, his inquit, armis velitaribus ita muniti erant sicuti alijs armis aduersus tela hostium, quia leuia sunt arma velitaria, idonea sunt cōtra tela Mauroꝝ, quia tela leuia sunt. [Neque secus). i. nō aliter. [Atque) Pro quam [Effuse) Sparsim, sine ordine. [Syllæ alijsq. omnib.) Sylla & oēs alij existimabant illos mille equites esse multo plures, & putabāt esse hostes. Sed Volux missus erat a patre Boccho obuiam Syllæ, & ēc vt præsidio eius tutior esset Sylla. [Igitur) Quia putabāt eos esse hostes [Spes amplior) Amplior. s. qā erat maior spes q̄ metus. [Quippe victi). i. erat, nā Rom. victores sæpe fuerant, & sæpe vicerant Iugurthā, & Bocchum. [Primum & proximo diē). i. primum & secundū diem. [Locata). s. sunt. [Vesper diei). i. vltima pars diei. [Maurus). s. Volux. [Incerto). i. mobili, & instabili vultu, qa in vultu colorē mutabat. [Pre timore pauens). i. timēs & statim eam sam timoris subiūgit. [Animo feroci). i. impauido, audaci, forti. [Fusum). i. fractum, fugatū, & pulsum. [Numidam). s. Iugurthā. Satis credere dicebat. i. satis cōfidere. Nam credere significat confidere. Virg. in Buc. O formose puer nimium ne crede colori. Et si certa pestis adesset, mansurum potius q̄ proditis, quos duce bat, turpi fuga incertæ, ac forsitan paulò post morbo interituræ vitæ parceret. Sylla dicebat. Non timeo Iugurtham toties victum, & satis confido virtuti meoꝝ militum, sed si etiam certus essem me cum meis in pugna interficiendum esse fugere non volo, sed volo manere potius & mori q̄ turpiter fugere & vitā seruare, quæ vita forsitan paulò post morbo interibit. [Si certa pestis). i. certa mors. Ordo est, & dicebat se potius mansuꝝ si certa pestis adesset, q̄ vt parceret vitæ incertæ, ac forsitan paulò post interituræ morbo dico parceret. [Turpi fuga). i. per turpem fugā, proditis quos ducebat. Ac si diceret, melius est, & volo potius manere, & gloriose mori, q̄ turpiter fugere, & vitam seruare [Proditis) Quos ducebat. Si Sylla fugisse prodidisset eos, quos secum ducebat, quia ostenderat eis futuꝝ Boc. [Quam incertæ vitę parceret). i. vitā incertam seruare, vita aūt incerta est, quia nemo securus est de vita sua. Ceteꝝ ab eodem monitus, Sylla parere noluit Voluci suadēti, vt fugeret, quia turpe erat fugere, sed paruit ei suadenti, vt noctu proficisceretur, quia hoc consiliū vtile erat. [Prima vigilia). i. prima hora noctis. [Iamq; nocturno itinere) Sylla cum Voluce simul tota nocte iter fecit. Et in ortu solis castra locauit. Tum equites Volucis, qui præibant nunciant Iugurtham ante eum castra posuisse circiter duoꝝ millium interuallo, hoc audito Romani crediderant se proditos esse a Voluce. Et fuerunt qui dicerent Volucem tanq̄ proditorem interficiēdum esse. Sed Sylla prohibuit hoc fieri. [Credere) Pro credebant. [Quanq̄ existimabat idem) Nam ēt Sylla credebat se à Voluce proditū esse. [Quanto sibi in prœlio minus pepercissent, tāto tutiores fore) O milites quanto vobis minus in prœlio parcetis. i. quanto magis pugnabitis, tanto tutiores eritis, parcere sibi in p̄lio, est pugnare nolle. [Neque quenq̄ decere, quē manus armauerit, ab inermibus pedibus auxilium petere). i. non decebat viꝝ armatū fugere. Nam petere auxilium à pedibus, nihil aliud est, nisi fugere [In maximo metu nudum, & cęcum corpus ad hostes vertere) Et dicebat decere in maximo metu vertere nudum & cęcū corpus ad hostes. i. cōtra hostes. O milites, non decet virū armatū fugere, sed in maximo metu decet nō solum armatum, sed ētiam corpus inerme in hostē vertere. [Nudum corpus). i. inerme, & ita intendit argm̄, in maximo metu decet corpus inerme contra hostes vertere, quanto magis vos armatos decet ire cōtra hostem & nō fugere. Tota. n. intentio Syllæ est hortari milites, & persuadere eis, vt non fugiant sed forti animo sint. [Cæcum) .i. præceps ad pugnam vt de fuga non cogitet. [Deinde Volucē) Ordo est. deinde Sylla obtestatus Iouem maximum, vt adesset, testis sceleris & perfidiæ Bocchi, iubet Volucem abire ex castris, qm̄ fecerat hostilia. Sylla credidit se esse p̄ditum à Voluce, Boccho patre eius ita volente. Et ideo eum animos militum oratione firmasset, statim iussit, vt Volux abiret ex castris. Sed reuera Volux innocens erat. [Qm̄ hostilia fecerat). i. qm̄ proditor fuerat, sicut ipse credebat. Nam reuera non fuerat proditor. [Sceleris atque perfidiæ Boc testis adesset) Quia credebat Bocchum misisse Volucem filium, qui Syl. traderet in manus Iugur. [Ille) .s. Volux. [Orare) Pro orabat. [Nihil dolo factum). i. dicebat ac magis calliditate Iugurthæ. s. factum esse dicebat. s. vt Iugurtha iter obsideret. Nam hac de causa Sylla se a Voluce proditum esse credidit, quia Iugurtha copijs suis iter obsederat, qua transiturus erat. Sed hoc dolo Volucis factum nō erat, sed potius astutia Iugurthæ, qui per speculatores iter Volucis explorauerat. [Ceterum qm̄) Volux dicebat ad Syllam, ò Sylla, Iugurtha magnam multitudinem non habet, & totam spem suam habet in patre meo. Igitur me præsente, nihil palam facere audebit. Bonū igitur est, vt per media castra eius transeamus. Sylla Volucis cōsilium probauit, & ita per media castra Iugurthæ incolumes trāsierunt. Ex quo cognitum est in Voluce dolum non fuisse. [Illum). s. Iugurtham. [Cum ipse filius) .s. Volux filius Bocchi. [Testis adesset). i. præsens esset. Nam qua fronte Iugurtha Syllam inuaderet præsente Voluce filio Bocchi, in quo Boccho Iugurtha spem suam totam habebat. [Nihil palam ausurum). s. dicebat. [Quare). s. dicebat. [Sese) Vel præmissis, ego vel ante mittam equites meos, vel etiam hic relinquam, & tecum, ò Sylla solus transibo, vt intelligas in me dolum non esse. [Ea res probata) .s. est à Sylla. [Vti in tali negocio) .i. tanquam in tali re, quæ de improuiso suscipiebatur. Quia de improuiso acciderat dubio, atque hæsitante Iugurtha. Iugurtha dubitauit cum vidit Syllam & Volucem cum suis copijs per media castra sua transeuntes, & quia hoc de improuiso acciderat, Iugur. non inuasit eos, quia de improuiso acciderat. s. vt Rom. cum Voluce per media castra Iugurthæ transiret, neque enim Iugurtha hoc nunquam putasset. [Hæsitante). i. dubitante. [Quo ire intenderāt) Id est ad locum vbi erat Bocchus Rex.

Intendere)

MARL. INTENDERE) .s. ad negocium. [Quietem) Nō subesse dolum. [Ignes creberrimos fieri) Non vt lumen militibus proficiscentibus præberet, vt quidam insulse, altoquin vir satis eruditus, existimabat, sed vt hostes crederent integrum ibi exercitum esse, quod stretagema seruauit Nero. Qui secundo Pun. bel. vallāti Annibali Italiam oppositus erat. Et cum intercepisset literas quas Hasdrubal ad fratrem miserat, eius consilium cognouit .s. velle se coniungere cū fratre vt maiori impetu Italiam vastaret, itaque consiliū cepit, se Liuio Salinatori collegæ, qui Hasdrubal oppositus erat, coniungere velle. Neque tñ discessum suum ab Annibale intelligi volebat. Quare præcepit legatis quos relinquebat vt eadē stationes vigiliæq. agerentur, totidē ignes arderent, eadē facies castrorum seruaretur, [Inultum) Sine punitione. [Prohibet Mauro) Hypallage. i. prohibet iniuriam à Mauro. vel. [Prohibet) Defendit. [Corpus mundū & cæcum). i. date terga. [Credere ea). s. hostilia facere. [Solū) Sine sui exercitus parte.

LIVIVS POSTQVAM errasse regem, & Iugurthæ scelere lapsum deprecati sunt) In Veneto, Beroaldino, ceterisq. vetustioribus, deplorati sunt. pro eo quod est, conquesti sunt, vt sit antiquo more dictum, quō & alias Sal. compertor, pro cōperto dixit. punior Cicero, pro punio. Cuiusmodi apud eundē assentire & assentiri, reuertere & reuerti, impertire & impertiri, remunerare & remunerari, elucubrare & elucubrari. Et quæ Fabius obseruauit, luxurior luxurio, fluctuor fluctuo, quæ vtroque modo efferri testatur lib. ix. capite de figuris verbo℞. Liuius e. Dec. iiij. Celtiberi parūper incertis animis fluctuati sunt, inquit. Cicero ferè altero vtitur. Quin & cōtor Liuius pro cōtco dixit iiij. ab V. C. Nec aduersarium rerum quærere socios, cum quibus spem integram cōmunicati non sint. pro, non cōicauerint. Sed & Gellius fæneror & fœnero, pigneror & pignero dici eodē significato annotauit. Quemadmodum Priscianus, populo populor, bello bellor, mereo mereor, atque hoc genus. Suetonius quoq; in Augusto mulctatus est, pro mulctauit, dixit. Impertiri Terentius, pro imperti re. Talia sexcenta ferè ab antiquis Grāmaticis recensentur. Mihi quidem certe sensus ipse repudiare vulgatam lectionem sē, Neque quisq̃ vnquam sic est, quod sciam locutus, deprecari aliquem errasse, & alterius scelere lapsum. sed deplorare potius & conqueri. Nisi quis forte violētiam aliquam comminisci & afferre interpretationem velit, vt postq̃ regis errorem excusarunt & culpam oēm in Iugurthæ scelus auerterunt, vel, postq̃ hac vsi deprecatione sunt, vt & errorem faterentur atque ignoscerent regis, & culpam in Iugurtham conferrent. Nam sic ferè deprecamur, errauit, lapsus est, temere fecit, pœnitet. Hæc atq; talia per facile quis comminisci posset. Expendat qui volet hunc locum diligenter, & si cuius modo in literis iudicij est, verisimilē esse coniecturam nostram fatebitur. Quin & in manuscripto quodam est eo spatio quod versus dirimit supra scriptum, vel deplorati sunt, vnde propemodum colligo, locum esse deprauatum. Præterea iere sagittarij, & cohors Peligna vō Iere. perperam est in Gymnico omissum, cum sit in manuscriptis, atque impressis vetustioribus. [Neque his secus atq; alijs armis aduersus tela hostiū, q̄ ea leuia sunt, muniti erant) vō Erant non est in vllo manuscripto, ac citra detrimentum sensus abesse poterit. Ne Beroaldinū quidem habet. [Timor aliquantus, sed spes amplior. Quippe victoribus aduersum eos quos sæpe vicerāt pugnaturis) In Veneto ceterisq. vetustioribus est, quippe victoribus & aduersum eos, quos sæpe vicerant. Addita videlicet illa Et copula, omissoq; participio pugnaturis. id quod perperam est in recentioribus additū, cum non sit in manuscriptis. Fuit credo, qui non habita ratione breuiloquētiæ Salustianæ, deesse aliquid suspicaretur. Is de suo forsan participium addit, ad sensum absoluēdum quem imperfectum esse putaret. Id alias quoque factū, non raro est à nobis animaduersum, & interdum annotatum. [Mansurum potius, q̃ perditis quos ducebat, turpi fuga &c.) In vetustioribus est, proditis pro desertis. Ita & sēnis postulat. Nam Maurus Syllam, vti clam secum noctu profugeret hortabatur, id Sulla facturo negat, quòd turpe sibi duceret, proditis ac desertis iis quos ducebat, fuga salutem petere, in hoc significatu Cicero: Quem ego sum secutus, inquit, in me deseruit ac prodidit. & Cęsar, Desertte inquit milites si vultis, Aquilam, atque hostibus prodite. Idem 2. de bel. ciu. Desertos. n. se ac proditos à vobis dicunt. [Ceterum, quoniam ingētem multitudinem nō hēre, & spes opesq. eius oēs ex patre suo penderent) In manuscriptis est, qm̄ neque ingentem multitudinem hēre, & quæ sequuntur. Sicq. rectius legitur, vt ego sentio.

GLAR. C. OCTAVIO Rufone) Cn. hñt veteres codices. Paulò post: Studiū Syllæ libens accipit. Miū quare Libens, omissum in Aldino codice. Mox: Ceterum Boccho, qm̄ pœnitet, delicti gratiā facit, incerta distinctio est in Delicti, ad vtrūque. n. referri potest, Pœnitet delicti, & gratiam delicti facit, plusculum gr̄æ habet ad sequens relatum ni iudicio fallar. [Iam missus cum p̄sidio equitū atque peditum) Miū hic Syllā cum præsidio mitti, q anteа cū A. Manlio apud eundē regē fuerat, nulla præsidij facta mētione. An qa tum recens facta strages Iugurtham cohibebat, quæ nunc non cohibet? Sed & illud Funditorum Balearium, κατ' ἐπεξήγησιν dictum est. Cōtinuo post: Præterea iere Sagittarij. Aldinus codex omisit Iere verbum, temere meo quidem iudicio. [Mansurum potius quàm perditi) Proditis, veteres habent codices, & magis quadrat. Paulò post vero cum ait Iugurtham ante eos consedisse, Ante luce est, non temporis, & significat, ita ante consedisse, qui eos præuenerit in itinere, quasi iter ad regem Bocchum impediturus. Illud vero mirum quam scire copiā quomodo Lectori persuadere velit auctor, vt credat Syllam cum suis tam facile Iugurthę castra penetrasse, Iugurthamq. dubium hęsitasse, nec ausum quidquam aduersum eos, qui nihil non audebat, mihi vix fit verisimile. Rursus: Ea res vti in tali negocio probata. Alij legunt, Ea res, vti in tali negocio solet, probata est. Mirum vero & illud, auctorem ne vno quidem verbo meminisse loci vel superius, vel hoc in loco, vbi Bocchus ac Sylla conuenerint.

CETERVM). i. sed: Mauri oibus rebus. s. quas peterent impetratis. s. à concilio, hoc est & potestate eundi Romam, & induciis interea hñdis, tres. s. ex eis, dicere potuisset Mauro℞ tres, profecti sunt Romam cum Cneo Octauio Rufone, qui exstitit quæstor. i. receptor aut vt vulgo dñt argentarius publicus, portauerat in Africam stipendium. i. mercedem militantium & duo sup. eo℞ redeunt ad regē. i. Bocchum nunciaturi quæ acta essent & inducias agendas. Bocchus accepit, ex his. s. legatis duobus ad se reuersis, libens. i. libenter, & cum voluptate, cum cetera. i. cum ita sit q̃ cetera, tum maxime. s. verum est q̃ accepit libens benignitatē. i. clementiam Syllæ qui inopibus & oium egenis ita succurrit & studium. i. studiosum officium ac fauorem Syllæ. [Sit responderur Romæ). s. à senatu, legatis eius. s. Bocchi, petētibus Fœdus & amicitiam. s. P. R. postq̃ sunt deprecati (quidam ita tu hñt deplorati sed nō procedit eū deplorauerunt debebat dici). i. precibus ostendere conati, regē. s. suum Bocchum errasse, & ita non vsum maleuolentia, & lapsum. s. in errorē scelere. i. per sceletiē inductionē Iugurthę (deprecari. n proprie est precari ne culpa q̃d factum eū sequatur aut ne quid fiat precibus implorare) rñdetur ins hoc modo. Senatus & P. R. solere esse memor beneficij, & iniuriæ. Ceteℝ facit Boccho gratiam. i. veniam delicti, qm̄ pœnitet. s. eum delicti, fœdus & amicitia dabuntur. s. ei cum meruerit, quasi diceret nondū meruisse. [Quibus rebus cognitis) Postq̃ Bocchus ea quę in Senatu Romano de se decreta erāt intellexerat, statim Syllam à Mario petijt ad se mitti vt cum eo de re cōi disceptaret, quam rē Marius non grauatim fecit, & Sylla vtile legatione functus est, q e Iugurtham dolo Bocchi interceptum secum vinctum reducit ad Marium, verum rō abfuit; q o in itinere ab Iugurtha caperetur, & quin in castris Bocchi eh eo prōderetur. Vnde verum est illud quod à Comico dicitur, Præclarum facinus nō fieri sine magno periculo. Et videre est quam exigua sit apud mortaleis fides. Nā Iugurtha, ab eo quem sibi p̄sidio delegerat traditus est. Ordo aūt est. Quis. i. qbus, rebus. s. actis & rñsis Romæ cognitis à Boccho, Bocchus petiuit à Mario per literas vti. i. vt mitteret Syllē ad se. Cuius. s. Syllę arbitratu. i. libero iudicio, cōsuleretur. i. consultaretur de negocijs cōibus. i. ad cōem vtilitatem spectantibus. [Is). s. Sylla missus sup. est cū præsidio. i. custodia equitum atque peditū item. i. & similiter funditoℝ & Ballistarioℝ. i. emittentium è tormentis iacula aut lapides. Preterea. i. p̃ter dictos sese. i. cum Sylla, sagittarij. i. q venntur arcu. & cohors peligne. i. latino℞ illorum, cū armis velitaribus. i. leuibus, qbus velites vti solent causa itineris properādi. i. festinandi. Neque erāt muniti secus. i. aliter his. s. armis velitaribus, atque. i. q̃ alijs armis aduersum tela hostium, q. i. qa ea. s. tela illo℞ hostium sunt leuia, & ita q a non inferebāt magnē vim poterat illis leuibus armis resistere. Sed Volux filius Bocchi ostēdit repente se cum mille equitibus nō amplius in itinere, denique. i. tandē quinto die. s. postq̃ profecti fuerant, in campis patentibus. i. planis, q. s. equites Volucis euntes temere. i. sine ordine & effuse. i. disparsim efficiebāt Syllæ & alijs oibus. s. Romanis, & . i. simul numeℝ ampliorem, hoc est opinionē de ampliore numero q̃ de millenario, & metū hostilem, hoc est qualē hostis subito visus afferre solet. [Igitur quisque) s. Romanoℝ, expedire. i. expediebat se, hoc est reijciebat impedimenta bellādi vt sarcinas aut vestes, & tentare hoc est tētabat. i. disponebant ad bellū experiēdo quō eis vterentur, arma. s. ad defensionem & tela ad inuasionē, intendere. i. intēdebant. s. aīos ad concursum, timor sup.

erat aliquantos.i.satis magnos,sed spes sup.erat amplior.[Quippe).i.vtpote ipsis victoribus & aduersum eos quos vicerāt sæpe. Interim.i.dum se Romani sic ad pugnam accingerent equites.s. Romani. præmissi exploratum.i.ad explorandum an alicubi laterent insidiæ,nunciant.s.reuersi,rem quietam.i.tranquillā,vti.i. quemadmodū erat.[Volux filius Bocchi,adueniens).s.ad Romanos,appellat.i.seorsum vocat & nominat quæstorem.s.Syllam,& dicit se missum à Boccho patre.s.suo obuiam illi,honorificentiæ videlicet gratia,& simul dicit se missum illi præsidio.i. ad præsidium & defensionem,siquis forte hostium occurrat. Deinde Volux & Sylla & comites vtriusque eunt coniuncti per eū diem.s. quo Volux aduenerat & sup.per diem proximum.i.proxime sub sequentem,sine metu,hoc est timore de occursu alicuius hostis. Et bene dicit per eum & proximum diem, quia statim sexto die Iugurtha visus metum intulit vt sequentia apertius docebūt.[Post vbi castra locata)Cōmemorat,vt Volux filius Bocchi cognito interuētu Iugurthæ trepidare cœperit,& totam manum Romanorū cum Sylla missorū & timore & ira impleuerit ex eius rei nuncio dicēs.[Post).i.deinde vbi castra.s.Syllæ locata sup.erāt, & vesper .i.extrema pars diei erat.[Maurus).s.Volux accurrit repente ad Syllam,pauens vultu incerto.i.vario vt est metuentibus, dicit cognitum.i.cōpertum sibi sup.esse à speculatoribus.i.per speculatores quos ad hoc emiserat,aliter videretur cōscius rei,sicut & nūc habitus est,Iugurtham abesse haud procul.s.ab eo loco vbi castra locauerat. Et simul rogat atque hortatur,vti.i.vt Sylla profugeret secum clam.s.Iugurtha,noctu.i.per noctē illam.[Ille).s.Sylla negat animo feroci.i.præ se ferente ferociā, pertimescere Numidam.s.Iugurtham,q.d.hominem leuem & fugacem fusum.i.profligatum & in fugam versum toties,& sup.dicebat se satis credere.i.cōfidere virtuti.i.fortitudini suorū.s.militū,& dicebat se māsurum potius et si pestis.i.pernicies & mors certa.i.in euitabilis adesset, potius q̃ parceret vitæ incertæ & forsitan interituræ.i.absumendæ paulò post morbo.s.aliquo, & hoc proditis his quos ducebat,videlicet comitibus suis.[Ceterum).i.sed, ipse Sylla monitus ab eodē.s.Voluce Mauro, vti proficisceretur .i. discederet ab eo loco noctu.i.per noctē, approbat consilium.s.eius ac iubet statim milites cœnatos.i.cœna refectos,hoc est vbi cœnauerint(dicimus enim cœnaui & cœnatus sum,prandi & pransus sum,potaui & potus sum,iuraui & iuratus sum. In quibus tñ nonnulli discrimen nō ab re volunt.Nā cœnatus inquiunt pransus & potus dici potest,q ab alio accepit cœnam prandium potum , cœnauit aūt &c.qui sumpsit de suo aut per se,iurauit aūt qui vltro, iuratus est iuramēto astrictus)esse in castris & ignes fieri quācrebérrimos.i.valde crebros,vt hostes existimarēt eos vigilias agere,& post profectionē visis ignibus adhuc illic esse. deinde iubet egredi.s.è castris prima vigilia.i.prima parte noctis quæ in tres vigilias distinguitur,vt et Euangelium approbat,supp. cum silentio. Iamq; .i. & iam omnibus fessis sup.existentibus,itinere nocturno,Sylla metabatur,hoc est locabat castra pariter cū ortu solis.i. cū sol primum oriretur.Cum equites Mauri præmissi(vt vī a Voluce) nunciant Iugurtham consedisse.i.sedem cepisse & castra locasse ante eos.s.Syllam & Volucem & eorū milites,interuallo .i. distātia circiter duum millium.s.passuum,quæ à Gallis leuca df: Circiter aūt hic aduerbium est aut genitiuum regit vt tenus, nā duum millium genitiui sunt,sed reguntur potius ab interuallo. [Quod post ĩ est auditum).s.à Romanis,tum vero.i.maxime tūc & quasi ad verū,ingens metus inuadit nostros.s. Romanos eo q̃ pauci erant & se proditos crederēt,vnde addit. [Credere).i.ipsi credebāt se proditos .i. porrò extra super positam in manum hostilē datos & traditos,& circūuentos.i.captos,insidijs i.per insidias à Voluce.s.instructis,aut proditos à Voluce & circumuentos insidijs Iugurthę. [Ac fuere) .s. inter Romanos qui dicerent vindicandum.i.vindictā esse sumēdam de Voluce,manu .i. vi,per manum illi illata,ne tm̃ .i. tam magnum & enorme scelus relinquendum sup esse.i.debere relinqui apud illum,videlicet Volucē inultū .i.impunitū,& sine vltione de eo sumenda. [At Sylla &c.) Sylla,inquit et opinabatur dolum Volucis interuenisse,prohibebat tñ eum ab iniuria nequid contra ius gentium nondum comperta fraus se peteretur,sitq̃. tandem cum eo per media Iugurthę castra ad Bocchum perueniret . vnde ordo est.[At).i.sed Sylla q̃ q̃ existimabat eadē videlicet proditos Romanos à Voluce circumuentos insidijs (nōn aūt vindicandum esse quod alijs videbatur, vnde ad priorem partem non ad posteriorem refertur) tñ prohibet.i.defendit Maurū.s.Volucē,ab iniuria.i.ne patiatur iniuriā .i. necē contra ius gentiū. & hortatus suos vti.i.vt gererent fortem aīum & sup.dicit pugnatum sup.esse ante.i.prius bene.i.feliciter, a paucis strenuis,aduersus multitudinē,& dicit sup.q quanto minus pepercissent sibi in prœlio eos fore.i.futuros esse tāto tutiores,neq; decere quenq̃ qui armauerit manus sup. suas,petere auxiliū ab pedibus inermibus,quod faciunt q fuga salutem quærūt (& est speciose dictum) & sup.decere vertere corpus nudū.i.inerme,& cęcū.i.non hn̄s respectum ad tela instantia ad hostē.i.contra hostē,& id in maximo metu .i. vbi maximus esset metus,hoc est si in maximo metu deceret corpus inerme obijcere hosti,quāto magis armatū? Cæcum aūt dicit,qm̄ sine respectu per media tela erumpit,q2 Vna salus victis nullam sperare salutē. sic aūt ferè exponitur hic locus, sed q2 negatio præposita vtrunque sequentiū negare vr̄,malim dicere, & neque decere vertere corpus nudū .i. inerme abiectis armis,& Cæcum.i.hn̄s respectum quo se pręcipiter,vt faciunt fugiētes in maximo metu, q2 & lepores fugientes prospicere negantur.Deinde Sylla obtestatus.i.in testimoniū vocatus Iouē maximum.i.summum deorū, & qui fidelitatem & hospitalitatē curat,vnde est, Iupiter hospitibus nam te dare iura fatentur &c. vt sup.Iupiter adesset testis sceleris atq; pfidiæ Bocchi, iubet Volucē filium Bocchi abire.i.decedere castris.s.Rom. (qm̄ ageret hostilia).i.quæ hostes solent.Ille.s.Volux lachrymās orare.i.orabat ne Sylla crederet ea.s.quæ dicebantur,& sup. dicebat nihil esse factū dolo.s.suo,ac magis.i.potius factū sup.id esse,calliditate Iugurthæ,videlicet cui speculāti.i.per speculatores aut exploratores scrutanti iter suū esset cognitum.i.exploratum.Ceterum.i.sed sup dicebat qm̄ Iugurtha neque hr̄et ingentem multitudinē.s. exercitus & spes & opes Iugurthę penderent ex patre suo.s.Volucis hoc est Boccho ; quod sup.crederet illū.s.Iugurthā nihil ausurum palam.i.manifeste cōtra incœptum Bocchi cū ipse existens filius eius adesset testis.Quare sup.dicebat videri optimum factu.i.vt fiat,transire per media castra eius.s.Iugurthæ palam.i.manifeste,& dicebat sese iturū solum cū Sylla,& hoc Mauris pmissis vel relictis ibidē apud Romanos. Ea res .i. vt solus cū solo ptransiret castra,Syllę probata est.s.à Sylla,vti.i.quemadmodū solet .s. formidolosum cōsiliū probari,in tali negocio,in quo nullus certus patet exitus.[Ac ipsi duo profecti).i.abeuntes statim transeūt incolumes.[Quia acciderat de improuiso).i.pręter expectationē Iugurthę,& ita Iugurtha dubio atq; hæsitāte.i.dubitante quidnā ageret. An.s.vtrosq; caperet,& ita patrē Volucis offenderet & cū Romanis militibus manus confereret,quia verisimile est exploratum fuisse nōnullos, quidnam Syllæ accideret. Deinde peruentū est sup. ab vtrisq; paucis diebus.i.intra paucos dies,sup. illuc,aut eo,videlicet ab Boc. regē quo tetenderant ire.

IBi cum Boccho Numida quidam Aspar nomine multum,& familiariter agebat, præmissus ab Iugurtha,postquam Syllam accitum audierat,orator,& subdole speculatum Bocchi consilia. Præterea Dabar Massagradæ filius,ex gente Masinissæ,ceterum materno genere impar. nam mater eius ex concubina orta erat: ob ingenij multa bono Mauro charus, acceptusq́: quem Bocchus fidum Romanis multis antea tempestatibus expertus,illico ad Syllam nunciatum mittit, paratum sese facere quæ vellet: colloquio diem,locum, tempus ipse deligeret: consulta sese omnia cum illo integra habere: neu Iugurthæ legatum pertimesceret: accitum esse, quo res communis licentius gereretur. nam ab insidijs eius aliter caueri nequiuisset. Sed ego comperio, Bocchum magis Punica fide quàm ob ea, quæ prædicabat, simul Romanos & Numidam spe pacis detinuisse: multumq́ue cum animo suo voluere solitum, Iugurtham Romanis, an illi,Syllam traderet. libidinem aduersum nos,metum pro nobis suasisse. Igitur Sylla respondit pauca se corā Aspare locuturum: cetera occulte,aut nullo,aut quàm paucissimis præsentibus. simul edocet, quę * sibi responderentur. Postquam sicuti voluerant,cōgressi: dicit se missum à consule,venisse quæsitum ab eo pacem, an bellum agitaturus foret. Tunc Rex,vti præceptum fuerat, post diē decimum redire iubet: ac nihil etiam nūc decreuisse, sed illo die respōsurum. Deinde ambo in sua castra digressi. Sed vbi,plerunque noctis processit,Sylla à Boccho occul

* Sibi,nō est in vetustis ocū pluribus.

to

te accersitur: ab vtroque tantummodo fidi interpretes adhibentur. Præterea Dabar internuncius, sanctus vir iurat ex sententia amborum. Ac statim sic Rex incipit.

SULPIT. IBI cum Boccho, quidam Numida Aspar noīe multum & familiariter agebat, præmissus ab Iugurtha, postq̃ Syllam accitum audierat, orator) Iugurtha cum intellexisset Syllam accitum & vocatum à Boccho, præmisit Asparem quendam nomine legatum ad Bocchum, vt consilia eius callide perciperet, hic Aspar cum Boccho valde familiariter viuebat. [Agebat) .i. erat & habitabat. [Præmissus orator) .i. legatus. [Subdole speculatum Bocchi consilia ierat) Ierat ad percipiendum astute & callide cōsilia Bocchi, timebat enim Iugurtha id quod euenit. videlicet, timebat ne Bocchus se cum Romanis coniungeret, ipso Iugurtha deserto. [Præterea Dabar Massagradæ filius ex gente Masinissæ, ceterum materno gñe impar. Nam mater eius ex concubina nata erat, ob ingenia Mauro charus acceptus) Erat inquit cum Boccho Dabar, ex gente Masinissæ ortus, & acceptus ipsi Boccho, hunc Dabarem Bocchus misit ad Syllam, qui ei nunciaret sese paratum esse facere quidquid Populus Romanus vellet. [Præterea Dabar). s. erat. [Ceterum materno gñe impar) Quamuis esset ex gente Masinissæ, tñ propter genus maternum non erat par ceteris, qui erant ex gente Masinissę, nam mater Dabaris ex concubina nata erat. [Ob ingenia) Quia ingeniū Dabaris placebat Boccho. [Mauro). s. Boccho. [Quem Bocchus fidum esse Romanis) Bocchus postq̃ intellexit Syllam aduenisse, misit Dabarē ad eū, quia cognouerat eum esse fidum Romanis. [Sese) Omnia cum illo integra hr̄e, hoc ideo dr̄, vt ostendat se nihil egisse, seu tractasse cum Aspare legato Iugurtha, sed oīa integra in aduentu Syllæ reseruasse. Integrum dr̄, de quo nihil factum diminutum. Dicit ergo se nihil, quod ad pacem aut bellum pertineret, tractasse cū legato Iugurtha, sed omnia Syllæ integra reseruasse. [Neu) .i. & ne. [Neu Iugurthæ legatum pertimesceret, quo res cōis licentius gereretur) Iugurtha callidissimus fuit. Nam postq̃ intellexit Syllam à Boccho accitum fuisse, prius misit Asparem legatum ad Bocchum, atque hoc fecit, ne Bocchus & Sylla aliquid contra se tractarent, atque eo misit legatum suum, qui semper colloquijs Bocchi & Syllæ interesset, ne aliquid contra se tractarent, quod si Bocchus legatum Iugurthæ à colloquijs, in quibus de rebus cōibus agebatur, aperte prohibere voluisset illico Iugurtha se à Boccho proditum esse intellexisset. Iustum enim erat, vt legatus Iugurthæ colloquijs Bocchi & Syllæ interesset, in quibus de rebus agebatur, quæ cōes erant Boccho cum Iugurtha. Nam Bocchus & Iugurtha socij fuerant in bello. [Res cōis,) Videlicet ad se & ad Romanos pertinens. [Gereretur) Tractaretur. [Nam ab insidijs eius aliter cauere nequiuisset) Insidias Iugurthæ aliter cauere non potuisset. insidias Iugurthæ appellat, quia miserat legatum, qui omnia consilia Bocchi perciperet, & colloquijs Bocchi & Syllæ interesset. [Sed ego comperio) .i. manifestum & certum habeo. Bocchus ostendebat & prædicabat se pacis concordiā quærere inter Romanos & Iugurtham, atque ideo Syllam acciuisse, vt de pace cum ipso tractaret. Sed reuera inquit Salustius. Ego cōperio Bocchum Rom. & Iugurtham in spe pacis tenuisse, non q̃ reuera pacem quæreret inter ipsos, sed vt alterutros proderet, atque ita imperium suum augeret sicuti fecit. Nam tandem Iugurtham prodidit Romanis. [Punica fide) .i. ob Punicam fidem, videlicet, vt proderet, vel Iugurtham Romanis, vel Syllam Iugurthæ. Nam fides Punica est aliud promittere, & aliud præstare. Nā Punici .i. Afri, ingenio mobiles sunt & infidi, raro vel nunq̃ promissa seruanter. [Punica fide) .i. mobili & ficta fide qualis est fides Afrorum. [Quam ob ea quæ prædicabat) Quia verbis videbat se quærere pacem inter Romanos & Iugurtham. [Libidinē aduersum nos) Metum suasisse pro nobis subaudi comperio. Comperio illum voluisse tradere Syllam Iugurthæ, sed metuisse. Libido ergo contra Romanos suadebat, quia Bocchus cupiebat tradere Syllam Iugurthæ, Metus pro Romanis suasit, qa dum Bocchus Romanos metuit nō Syllam Iugurthæ, sed Iugurtham Syllæ tradidit. [Igitur pauca Sylla respondit) Ordo est. Igitur Sylla respōdit se locuturum pauca coram Aspare, & locuturum esse cetera occulta, aut nullo existente, aut quam paucissimis præsentibus. Sylla Boccho per Dabarem qui admissus fuerat respondit, se nolle præsente legato Iugurthæ aliquid tractare cum Boccho. Et ideo se pauca locuturum dicit. [Illo præsente) Cetera autem occulte, vel nullo, vel paucissimis præsentibus. Deinde docet, quō Bocchus rñderet sibi legato, Iugurthæ præsente. Docuit aūt vt Bocchus sibi quærenti pacem an bellum vellet? responderet, sic, videlicet, vt ipse Sylla rediret post decem dies. Et tunc se responsum ei esse daturum, nondum decreuisse aliquid. [Quæ sibi responderentur) .i. à Boccho præsente Aspare legato Iugurthæ. [Sicut voluerat). s. Sylla, nam Sylla locum & diem constituerat, quo in colloquium venirent. [Congressi). s. sunt .i. conuenerunt. [Vti præceptum fuerat). s. a Sylla, quia vt dixi Sylla docuit præmonuit, vt Bocchus ita sibi responderet, in hoc autem colloquio intelligimus Asparem fuisse præsentem. [Ambo) .s. Bocchus & Sylla. [Sed vbi) Hic incipiunt tractari consilia proditionis. Ab vtroque tantummodo, quia nemo intererat præter ipsum Bocchum & Syllam. [Fidi interpretes adhibētur) Quia nec Bocchus linguam Romanam, nec Sylla linguam Maurorum nouerat. Et ideo opus erat interprete. [Adhibentur) Assumuntur, apponuntur. [Dabar internuncius) .i. interpres. [Sanctus iurat ex sententia) Ambobus iurat se fideliter interpretaturum. [Ac statim rex, sic incipit,) Scilicet loqui.

MARL. NAM pater) Alij habent nam mater eius. [Deligeret) Constitueret. [Iurat) .s. interpretaturum.

RIVIVS MAVRO ob ingenij multa bona charus acceptusq́.,) In Veneto atq; alijs, ob ingenia facta. Sed verum rectius nos in medio relinquemus. Vulgata lectio magis probanda videtur. [Paratum sese facere quæ vellet) Manuscripta, quæ Populus Romanus vellet. quō & vetustissimum quodque ex impressis. Paulò post. [Sed ego comperior Bocchum magis Punica fide, quàm ob ea quæ prædicabat, simul Romanos & Numidas spe pacis detinuisse) Quamuis in Veneto & alijs plerisque Comperio reperitur, tñ legendum haud dubie Comperior, ex Prisciano lib. viij. capite de generibus verborum. Corn. Tacitus iiij. Hunc ego Lepidum temporibus illis grauem & sapientem virum fuisse cōperior. Gellius Salustij æmulus, hoc est, & ipse vsurpator veterum vocabulorum. Verum esse comperior, inquit, quod quosdam bu-ue literatos homines dicere audiui. Diomedes lib. 1. comperior & comperio differre ait. nam comperior, inquit, est mea opinione colligo. Comperio ab alio cognosco. Ceterum pronomen Ea, omittendum censeo, legendumque. Quam ob quæ prædicabat. quomodo Plautus in Persa: Omnes res relictas habeo, præ eo quod tu velis. Sal. in ora L. Philippi in senatu, Quæ illū aduersum diuina & humana omnia cepit, non pro sua, aut quorum simulatur iniuria, sed legum ac libertatis subuertēdæ .i. non pro eorum iniuria quorum pro iniuria simulet. Nec dissimile ad modum est illud Ciceronis, Vt huius rei causa, dedita opera, mittat aliquem Balbus, ad quos videbitur pro ad, eos quos volet. Idem, Recipe te ad nos, ad quo tempus confirmasti. [Igitur Syllam pauca se &c.) In alijs, vt & manuscripto quodam est, Igitur Sylla respondit pauca se coram Aspare locuturum cetera occulte aut nullo aut quam paucissimis præsentibus simul edocet quę responderentur. In alio manuscripto non reperi neque vō Se, neque Occulte. Atque haud scio an ex glossa vtrunque irrepserit in contextum. In eodem non est, Respondit neque Sylla casu nominatiuo, sed accusatiuo Syllam.

GLAR. QVEM Bocchus fidus Romanis) Illud Romanis, non habent omnes codices, nec ad regis commodum quidquam attinebat eum Romanis fidum esse, sed potius gratum Romanis, ac fidum regi. Badius etiam omisit. Paulò post: Quo res communis, licentius gereretur. Licentius Badius exponit Audentius, & cum permissione maiore. Soldus vt notum transilit. Ego sanè quid sibi velit, non clare admodum intelligo. Nec illud planū est cum Bocchus potentior esset Iugurtha, quomodo nisi per Asparis legati præsentiam ab eius insidijs cauere potuerit: Nos Comperior & comperio habent codices. Vetustis est comperio. Rursus, Multumq́. cum aio suo voluere solitum. Quidam codices, Multa pro Multum. Alius item codicum habebat Cum. pro Cū. Denique quiddam non addunt, Suo. [Igitur Sylla respondit se pauca coram Aspare) Hic locus corrupte in plerisque exemplaribus legitur, atque adeo in Aldi. Ceterum auctor hic aperit quid Sylla responderit, Bocchi legatis, & vt eosdem docuerit, quo pacto Iugurthæ Legato illudant quid in eius præsentia ad Syllæ petitiones ab rege respōdeatur. Hunc sensum Badius egregie explicuit, nec tacuit Soldus, & sequentia omnia hęc confirmant. Nos. Quę sibi responderentur, Sibi omittit codex Aldinus, At alij habent, & placet. Proximo item versu, distinguendū post, à consule, ac deinde inserendum venisse quęsitum. Id admonemus q̧ in plerisq; codicibus neglectum videbamus, presertim in Aldino codice. quem cateruatim deinceps librarij temere sunt imitati. [Deinde ambo in sua castra digressi) Si Sylla ad amicum venit, ad quid indigebat castris? Si ad inimicū, vt quem dubię fidei censebat, quid iuuissent tantula castra in tanto regno? Sed magis mirum quid

Bocchus castris in suo regno iodiguerit. Hoc est æquare Thocydidem. Moa: Plerunque noctis processit. Hæc verba in Pareo thesin satis inepte posuit Aldi. codex.

ASCEN. IBI cum Boccho) Prosequitur reliqua ad exitum historiæ pertinentia, nam paulò post Iugurtha vinctus traditur Syllæ. Ordo autem est. Quidam Numida Aspar nomine agebat ibi, id est illic aut tunc cum Boccho. s. rege multum & familiariter, qui supp. præmissus à Iugurtha postquam Iugurtha. s. audierat Syllam accitum. i. aduocatum ad Bocchum interat oratum. i. oratoris munere functurus & speculatum. i. exploraturus subdole consilia Bocchi. Maro etiam sæpe relatiuum subaudit, vt Vrbs antiqua fuit, tyrij tenuere coloni subaudit quam præterea Dabar filius Massagradæ illius Numidæ ex genere, id est genere Masinissæ ceterum. i. sed impar. i. inferior & ignobilior, genere materno. [Nam mater eius erat orta ea concubina. erat) Supple charus & acceptus Mauro. s. Boccho ob. i. propter ingenia sua sup. ipsius quem Bocchus expertus antea multis tempestatibus fidum, mittit illico ad Syllam nunciatum. i. vt ei nunciet sese. i. seipsum mittentem. s. Bocchum, paratum supple esse facere quæ Pop. Rom. vellet, & supp. vt ipse Sylla diligeret. i. de multis legeret & constitueret colloquio, id est ad habendum colloquium, diem, locum, & tempus. s. diei, hoc est horam, sed fortassis tunc horaria Mauri non habebant, & sup dicebat sese habere consulto. i. ex consilio & industria omnia integra. i. de integro tractanda, & nihil tractatum aut transactum esse cum Aspare legato Iugurthæ cum illo. s. Sylla, neu. i. neue. i. vel dixit ne Sylla pertimesceret legatum Iugurthæ, videlicet Asparem, quòd, id est quia ipse esset aduocatus eo. i. propterea, quo. i. ideo vt res communes id est commoditas vtorumque. s. Romanorum, & Bocchi gererentur licentius. i. audentius & cum permissione maiore, nam supp. dicebat se sup. nequiuisse. i. quod nequiisset cauere & prospicere sibi ab insidijs eius. s. Iugurthæ nisi videlicet ipse illi contra insidias per dissimulationem tenderet, unde vt innuit sic ara deluditur ac te. Sed ego inquit Salustius, comperio Bocchum detinuisse. s. apud se Numidam. s. Asparem legatum Iugurthæ & Romanos simul. s. spe. i. in spe, pacis. s. ineundæ, magis fide Punica. i. subdola & dolosa quam, ob ea quæ prædicabat. i. quæ aperte Romanis dicebat & sup. ipsum solitum soluere. i. agitare & despicere multū cum animo suo. i. secum & proprio consilio, an traderet Romanis Iugurtham, an illi. s. Iugurthæ Syllam, & comperio sup. libidinem. i. malam voluntatem quam Bocchus habebat, suasisse aduersum nos. s. vt Syllam traderet, & metum a P. R. suasisse pro nobis vt Iugurtham traderet. Igitur Sylla respondit se locuturum videlicet quæ ad ea quæ inter sa agerent condocere viderentur pauca. s. verba, & ea coram Aspare, & respondit se locuturum cetera occulte aut nullo præsente aut quam paucissimis sup. præsentibus, simul edocet quæ responderentur. i. deberent sibi responderi coram Aspare a Boccho. Postquam congressi sup. sunt Bocchus & Sylla, sicuti Sylla voluerat. i. diem & horam statuerat, dicit se venire a consule. s. Mario, quæsitum ab eo an foret agitaturus pacem an bellum. [Tum rex &c.) Prosequitur responsum Bocchi ex Syllæ consilio datum. Nam dictum est, simul edocet quæ sibi responderentur. Vnde ex eo responso datur Iugurthæ spes pacis & Bocchus adhuc in fide cum Iugurtha mansisse vñr simul datur Syllæ occasio de rebus suis liberius consulendi. Ordo est, tum. i. tunc audita petitione Syllæ, rex. s. Bocchus, iubet vti. i. quemadmodum fuerat præceptum. s. a Sylla qui docuerat quid sibi responderetur vt iam diai, sup. Syllam redire post diem decimum, more suo loquitur auctor. Nam alij dicerent, decimo die post. At. i. sed dicebat, aut ac. i. simul dicebat sup. se nihil decreuisse etiam. i. adhuc, sed responsurum illo die. i. decimo post. Deinde ambo supp. sunt digressi ad castra sua, quia & Bocchus illic castra habebat. [Sed vbi) Hic incipiunt tractari negocia de prodendo Iugurtha facta concione nocturna Syllæ cum rege, unde dicit. [Sed vbi) . i. postquam plerunque. i. plurima pars noctis processit i Sylla accersitur. i. aduocatur occulte à Boccho tantummodo interpretes . i. non alij quam qui sermones vtriusque interpretarentur. Nam neque Bocchus latine neque Sylla getulice aut maurice sciebat. fidi. i. fideles adhibentur. s. ad colloquium, ab vtroque. i. à Sylla & a Boccho. Præterea Dabar ille de genere Masinissæ, vir sanctus. i. incorruptus aut sanctus. i. sanctus & dictus ex sententia vtriusque, interest ambobus ea sententia. i. quòd eorum voluntas fideliter interpretaretur, unde patet eum scisse latine, forte quod in Aula paterna cum pater esset socius Romani imperij etiam latine loquebantur. At rex. s. Bocchus statim incœpit loqui sic. i. in hunc modum.

ORATIO BOCCHI.

NVNQVAM ego ratus sum fore, vti rex maximus in hac terra omnium quos noui opulentissimus, priuato homini gratiam deberem, & mehercule Sylla ante te cognitum multis orantibus alijs, vltro egomet opē tuli: * nullius indigus, id esse imminutum mihi, quod ceteri dolere solent, ego lætor. Fuerit mihi precium aliquando eguisse tuæ amicitiæ: qua apud animū meum nihil charius habeo. Id adeo experiri licet, arma, viros, pecuniam: postremo quidquid animo libet, sume: vtere: & quoad viues, nunquam tibi redditam gratiam putaueris: semper apud me integra erit. Denique nihil me sciēte frustra voles. Nam, vt ego existimo, Regem armis, quam munificentia vinci, minus flagitiosum. Ceterum de republica vestra, cuius huc curator missus es, paucis accipe. Bellum Populo Romano nunquam paraui, neque factum volui. Fines meos aduersum armatos armis tutatus sum. Id omitto, quando vobis ita placet. Gerite uti vultis cum Iugurtha bellum. Ego flumen Mulucham, quod inter me & Micipsam * fluit, non egrediar: neque intrare Iugurtham sinam. Prætcrea si quid meque vobisque dignum petieris, haud repulsus abibis.

* Alij habēt, Nullius indigus, id imminutū, quod ceteri dolere &c.

* In codice Aldino legitur, fuit.

SOLDVA. NVNQVAM ego) In hac oratione Bocchus duo facit. Nam primo ostendit animum suum erga Syllam Dicit enim se multum Syllæ debere, nihilq. sibi charius esse amicitia Syllæ. Deinde dicit se bellū suscepisse non cōtra Romanos, sed vt regnum suū tueretur [Nunquā) Nunquid, putaui fore, vti rex tam magnus quantus ego sum homini priuato aliquid deberē, quantum tibi debeo ò Sylla (Rex). s. ego. [Priuato homini) . s. tibi ò Sylla. [Gratiam deberem) . i. obligatus essem. Ille gratiam debet, qui ob beneficium acceptum alicui obligatus est. (Hercle) . i. per Herculem. [Hercle Sylla) O Sylla, antequam te cognoscerem, certe ego & sponte, & rogatus multis hominibus opem tuli, & nū quam ab aliquo opem petij, quia non egui. (Egomet vltro) . i. sponte, quia nemo rogabat me. (Nullius indigus) . i. hominis vel rei. Et ex hoc potentiam suam ostendit, quia ipse multis petentibus auxilium & opem tulit, multis etiam non petentibus sponte benefecit. Et ipse nunquā alicuius auxilio indiguit, nec ab aliquo opem petijt antequam cognosceret Syllam, sed postquā cognouit Syllam, dicit se amicitiæ eius eguisse. (Ante te cognitum) . i. antequam te cognoscerem. [Id imminutum mihi, quod ceteri dolere solent, ego lætor) Anteq̄ te cognoscerem, nullius rei indigui, sed postq̄ te cognoui, indigui amicitiæ tuæ, sed ego lætor hac re quam ceteri solent dolere. Nam quis est qui non doleat, si indigere incipiat, qui antea nunquam indiguit? Ordo est. Ego lætor id esse imminutum mihi, quod. i. propter quod ceteri solent dolere. [Id imminutum mihi, quia indigere cœpi postquam te cognoui, qui antea nunq̄ indigueram) Fuit mihi precium aliquā eguisse amicitiæ tuæ, hoc est in lucrum, non in damnum reputetur me ita indiguisse quemadmodum indigui postq̄ te cognoui, quia lucrum mihi est non damnum neque dispendium amicitia tua, qua ego indigui. nihil enim est mihi charius tua amicitia. id adeo experiri licet, ò Sylla tu potes experiri si vis, an charam habeā amicitiam tuam. Et ita rex liberalissime quidquid habet offert Syllæ, vt accipiat & vtatur quantum & quousque velit. Sume, accipe, & quoad viues nūquam tibi redditam gratiam putaueris, semper apud me integra erit, hoc est donec viues nūquam existimes me tibi gratiam retulisse pro tuis erga me beneficijs, sed me tibi debere, ita ac si nunquam tibi aliquam gratiam retulissem. Et propterea rebus meis semper vtere. quia semper existimabo merita tibi debere ac si nunq̄ tibi gratiam retulissem pro tuis in me beneficijs. Nā gratia tua apud me semper integra erit. Nihil voles frustra, quia quidquid voles habebis a me [Nā vt ego existimo) Puto, inque, esse minus turpe si rex vincatur armis q̄ si vincatur liberalitate. Et ppea non patitur vinci liberalitate & munificētia. Dicit supra Syllam liberalissimū fuisse in legatos Bocchi, quod fe-

cit

cit legatis, Bocchus fecit. [Ceterum] Nunc transit ad aliã partem, vt ostendat quare bellum susceperit, & factũ suum excusat paucis verbis. [Accipe] Audi. [Fines meos] Mulucha flumen diuidebat regnum Bocchi à regno Numidiæ, sed Bocchus reuera fines suos egrediẽs gesserat bellum contra Romanos in Numidia. Quo ergo dicit fines suos tutos esse, cũ non fines suos sed Numidiã defendere voluerit? Hoc ideo dicit, q̃ sicuti et supra dixit partem Numidiæ iure belli factã esse putabat, sed Romani hoc ferre nolebant videlicet vt Bocchus partẽ Numidię sibi vendicaret, & eã tanq̃ suam bello defenderet. Vnde nunc Bocchus dicit id omitto, q̃m vobis ita placet, ac si diceret, nolo amplius putare fines meos esse in Numidia, neq; de Numidia vlterius volo esse solicitus, fines regni mei Mulucham flumen esse putabo, & hos fines non egrediar, neq; sinam intrare Iugurthã hostem vestrum. Et in hoc summa totius rei erat, videlicet, vt Bocchus abstineret à Numidia & Iugurthã regem Numidiæ non iuuaret, quem vsq; nũc iuuerat sub colore defendendi regni sui, quia partem Numidiæ suam esse dicebat. Sed nunc Bocchus cedit, & se in posterũ à Numidia prorsus abstinere velle dicit. [Haud repulsus abibis] Non abibis repulsus, quia præstabo libenter quodcunque petieris.

MARL. SCIENTE) Dummodo sciam. [Flagitiosum] Turpe.

RIVIVS ET me hercule Sulla ante te cognitum, multis orãtibus alijs vltro egomet opem tuli, nullius indigui) Perperã est in recentioribus ante cognitum omisso pronomine, Te. Sed & Prisc. 18. nobiscum facit, q̃ ante te cognitum, pro eo positum testatur, quod est, anteq̃ te cognoscerem. Error inde irrepsit, q̃ bis poneretur Te, ita alterũ est incuria quadã omissum. Quæ res & alibi sæpe locum errori fecit. Id quod in castigationibus nostris in Cic. ostendimus prolixius. Mox. [Fuerit mihi preciũ eguisse aliqñ tuę amicitię, qua apud animum meum nihil charius habeo] Pro fuerit tãti, siue operæpreciũ fuerit, eguisse amicitiæ tuæ. Sic Cor. Tac. 2. Res eo anno prolatas haud referrẽ, ni precium foret. Et in Germani eo preciũ fuit conuertere agmen. In vetustioribus non est, preciũ, rectè ne an secus, aliorum esto iudicium. [Denique nihil frustra voles, me sciẽte] Manuscripta nec nõ ex impressis vetustioribus quædam, Denique nihil me sciẽte frustra voles, quæ verborũ collocatio melior. [Bellum P. R. nunq̃ paraui, neq; factũ volui]: In manuscriptis est, Bellum ergo P. R. neque feci, neque factum vnq̃ volui. Perperã est in recentioribus omissum pronomẽ Ego. Perperam item, nunq̃ paraui, pro, neque feci. Facit nobiscum exẽplar Badianum. [Ego flumen Mulucham, quod inter me & Micipsam fuit, non egrediar] Hic Iacobus quispiam Bononiẽsis Malucha legendum contendit, non Mulucham, sed cunctis refragantibus, quotquot ipse viderim exemplaribus. Tametsi, ne quid dissimulẽ, et vetustis quidam grãmaticis neutrum esse hoc nomẽ volunt. Nã Phocas, Barbara, inq̃t, neutri gñis duo lecta sunt apud Sal. noĩa fluminum, hoc Mulucha, hoc Turia. Quod ad posterius attinet, facit cũ eo Probus. Dissentit ab vtroq; Prisc. 5. Quod aũt Turia, inquit, & similia fluminum nomina masculina sint, ostendit, et Salustius, in am terminans eius accusatiuũ in 2. historiarũ. Inter lęuã mœniũ & dextrum flumẽ Turiã. Nam si esset neutrũ, similis esset accusatiuus nominatiuo. Idẽ 6. Quod aũt nõ sint neutra, inq̃t, Turia, & Mulucha, & similia, ostendit et natura ipsius sermonis Punici, in quo oĩa nomina vel masculina sunt, vel fœminina. Hęc Priscianus, cuius est opinio verior. Sed & Põponius eodẽ gñe vtitur, quo est Sal. vsus, Mulucha ille, inq̃t, quẽ diximus. [Pręterea si q̃d me vobisq. dignũ petieris, haud repulsus abibis] In manuscriptis atq; alijs vetustioribus est, si q̃d meq. vtraq; dignum petieris geminata coniunctione. Nouè aũt dixit, haud repulsus abibis, p, impetrarũ a me auferes. vel, nõ feres repulsam.

GLAR. FVERIT mihi precium aliquando eguisse tuæ amicitiæ. Quæso bone Lector, quid sententiæ aut omnino sensus ex his verbis elici queat? At ita habet codex Aldinus, quem ferè indocti ac mali iudicij homines sequuntur. Badius propius vero expulsit, sed tamen perperam in genitiuo legit, Tuæ amicitiæ. Cũ locus ita sit legendus. Fuerit mihi eguisse aliquando precium tua amicitia; vt tua amicitia in nominandi casu intelligatur hoc sensu: Aliquando eguisse fuerit mihi precium amicitia tua, quasi diceret, pro damno quòd eguerim, amicitia tua est mihi precium pro adulandi gratia dixisse videtur.

ASCEN. EGO nunquam ratus sum fore) .i. futurum esse aliquando, vti. i. vt sup. ego rex maximus in hac terra & opulentissimus. i. ditissimus omnium quos noui, deberem gratiam. s. referendam homini priuato. i. qui nõ esset rex nec imperator, qualis erat Sylla, & ò Sylla me hercle. s. ita iu[...]ãte vt verum dico, ego ante te cognitum. i. priusq̃ cognoscerem te, egomet tuli multis orãtibus. i. precantibus opem. i. auxiliũ, & tuli opem alijs. s. non orãtibus, indigentibus tñ vltro. i. vt dñs non requisitus nec oratus seu rogatus, & indigui nullius. s. ope aut hoĩs, quia indigeo genitiuum, vt ablatiuum regit. Et ego lętor, id esse imminutum. s. quòd non feram alijs auxilium, sed petam id ab alijs quod ceteri solent dolere. i. dolenter ferre. Nam doleo casum tuum, & dolet mihi casus tuus dicimus: Non tñ dicet orator doleo caput, sed caput mihi dolet. Hæc aũt omnia dicit ad captandam beneuolentiã Syllæ, vnde addit causam dicti. [Eguisse] .s. auxilio alterius aliqñ fuerit. i. volo vt sit mihi preciũ. i. merces aut recompensatio tuæ amicitiæ. Hoc est pro dispendio egestatis, quia res coactus sum egere, depono mihi preciu condignum amicitiam tuam, quã per egestatem meam perspectam habeo & qua nihil carius habeo apud aiũm meũ, q̃ d. in præcordijs meis. Licet sup. tibi adeo. i. oino experiri id, an. s. verum dicam & an tanti faciam amicitiam tuam, sume. i. pete te cape, vtere, vt vtor et accusatiuo iungitur, aut dicamus diuisim sume arma, viros, pecuniã [Postremo]. i. denique vt simul omnia dicam, quidquid libet animo. s. tuo, & vtere sup. est; & putaueris. i. æstimaueris, gratiã s. debitam tibi à me nunquam redditam sup. esse tibi à me quoad. i. donec viues, sed gratia sup. semper apud me integra. i. ex integro reddenda habebitur in animo meo. Est autem putaueris hic concessiui modi nam forma coniunctiui seu subiunctiui modi sæpe concessiue ponitur vt Æneid. 4. Neque illos iuueris. [Denique ni me sciente &c.] Prosequitur orationem suam Bocchus beneuolentiæ plenam quam per interpretem ad Syllam habuit dicens. Denique. i. vt tandem vno verbo concludam ò Sylla tu nihil voles frustra. i. nequidquam sine obtentione, me sciente. i. quod sciam te velle. Nam vt ego existi. i. iudico, minus flagitiosum. i. turpe factum & increpatione dignum, est regem vinci. s. ab aliquo armis quam munificentia. Ceterum ac. i. intellige mentem meam, de rep. vestra, hoc est Romana cuius procurator. i. vt dicam solicitator & promotor, tu missus es à Mario, huc, id est ad me. Ego neque feci, neque volui vnquam factum esse bellum Pop. Rom. sed supplentatus sum fines meos, id est regni mei, aduersum armatos, q. d. non habitus respectem quicunque illi essent. [Ego omittere]. s. deinceps tutari fines meos, q̃m ita placet vobis vt. s. ab armis discedam Gerire bellum cum Iug. i. contra Iugurtham, vti. i. quemadmodum vultis ego non egrediar flumen Mulucham. s. nomine, quod. s. flumen fuit inter me & Micipsam. i. diremit vtriusque regnum dum ille viueret. [Neque sinam Iugurthã intrare id] .s. flumẽ & ita fines regni mei. [Pręterea si tu, ò Sylla petiueris q̃d q̃d dignũ me). i. quod sine dedecore facere possem, aut vobis. i. q̃d decẽter petere possetis, abibis haud. i. nõ repulsus imo voti cõpos.

AD ea Sylla pro se breuiter, & modice, & de pace, cõmunibus rebus multis disseruit. Denique regi patefecit, quod polliceatur, Senatum & populum R. q̃m amplius armis valuissent, non in gratia habituros: faciendum aliquid, quod illorum magis, q̃ sua retulisse videretur: id adeo in promptu esse, q̃m Iugurthæ copiam haberet, quem, si Romanis tradidisset, fore, vt illi plurimum deberetur: amicitiam, fœdus, Numidiæ partem, quam nunc peteret, tunc vltro aduenturam. Rex primum negare: affinitatem, cognationem, præterea fœdus interuenisse: ad hoc metuere, ne fluxa fide vsus, populariũ aĩos auerteret: queis, & Iugurtha charus, & Romani inuisi erant. Deniq; sæpius fatigatus, leniter ex voluntate Syllæ oĩa se facturum promittit. Ceterum ad simulandam pacẽ cuius Numida defessus bello auidissimus erat, quæ vtilia visa, constituunt. Ita composito dolo digrediuntur. At rex postero die Asparem Iugurthæ legatum appellat: dicitq́. sibi per Dabarem ex Sylla cognitum, posse cõditionibus bellum componi. Quamobrem regis sui sentẽtiam exquireret. Ille lætus in castra Iugurthę venit. Deinde, ab illo cuncta edoctus, properato itinere, post diẽ octauum redit ad Bocchũ: & ei nunciat Iugurthã cupere oĩa, quæ imperarentur, facere: sed Mario parum cõfidere. Sæpe antea cum imperatoribus Romanis pacem cõuentã frustra fuisse. Ceterum Bocchus, si ambobus consultum, & ratã pacẽ vellet, daret operã, vt vna ab omnibus, quasi de pace

in

in colloquium veniretur: ibiq. sibi Syllam traderet, cum talem virum in potestatem habuisset, tum fore, vti iussu Senatus, aut populi R. fœdus fieret: neque hominem nobilem non sua ignauia, sed ob remp. in hostium potestate relictum iri. Hæc Maurus secum ipse diu voluens, tádem promisit. Ceterum dolo, an vero cunctatus, parum comperimus. Sed plerunque regiæ voluntates, vt vehementes, sic mobiles: sæpe ipsæ sibi aduersæ. Postea tempore, & loco constituto in colloquium vti de pace veniretur, Bocchus Syllam modo, modo Iugurthæ legatum appellare: benigne habere: idem ambobus polliceri: illi læti pariter, ac bonæ spei pleni esse. Sed nocte ea, quæ proxima fuit, ante diem colloquio decretũ, Maurus adhibitis amicis, ac statim immutata voluntate, remotis ceteris, dicitur secum ipse multa agitauisse: vultu, colore, ac motu corporis, pariter atque animo varius: quæ scilicet, tacente ipso, occulta oris immutatione patefecisse. tamen postremo Syllam accersiri iubet, & ex eius sententia Numidæ insidias tendit. Deinde vbi dies aduenit, & ei nunciatum est Iugurtham haud procul abesse; cum paucis amicis, & quæstore nostro, quasi obuius, honoris causa procedit in tumulum facillimum visu insidiantibus. Eodem Numida cum plerisque necessarijs suis inermis, uti dictũ erat, accedit. Ac statim signo dato, vndique simul ex insidijs inuaditur. Ceteri obtrũcati: Iugurtha Syllæ vinctus traditur: & ab eo ad Marium deductus est. Per idem tẽpus aduersum Gallos ab ducibus nostris Q. Cepione, & M. Manlio male pugnatum. Quo metu Italia omnis cõtremuerat, illiq. & inde vsque ad nostram memoriã Romani sic habuere, alia omnia virtuti suæ prona esse: cum Gallis pro salute, non pro gloria certare. Sed postquam bellum in Numidia confectum: & Iugurtham Romam vinctum adduci nunciatum est: Marius, Consul absens factus est: & ei decreta prouincia Gallia. Isq. calendis Ianuarijs magna gloria Consul triumphauit: ea tempestate spes, atque opes ciuitatis in illo sitæ.

SOLDVS Pro se breuiter & modice).s. disseruit, Sylla respondet Boccho vt opportebat, vt & de seipso diceret & de rep. q̃ Bocchus in oratione sua has duas partes tetigerat. Igitur Sylla de seipso pauca dixit, videlicet extenuans merita sua, quæ Bocchus oratione sua amplificauerat. (Modice).i. moderate. (De pace & de omnibus).s. quæ ad rempublicam pertinebant. (Denique regi patefecit, quod polliceatur senatum & Pop. R. qui armis amplius valuissent non ingratos abituros, si faciundum aliquid quod illorum magis, q̃ sua retulisse videretur) O Bocche, ego polliceor tibi, q̃ S.P.Q.R. non erunt ingrati, si tu eis aliqđ beneficium præstiteris quod magis ad illos pertinet quã ad me. Nam qui armis tecũ certauerunt, & vicerunt, officio non vincentur. Hoc aũt beneficium maximum eis praestare potes, si Iugurtham videlicet eis tradideris, hoc beneficium tibi plurimum debebunt, & non erunt ingrati. Nam & amicitiam & fœdus & partem Numidiæ fortieris. (Denique Sylla patefecit regi, quod ipse Sylla polliceatur, S. P. Q. R.) Quia valuissent amplius armis nõ habituros.i. non futuros ingratos, si videretur esse faciundũ aliquid, quod retulisset magis illorum quam sua. (Quia armis amplius valuissent) Hoc ideo dicit, vt ostẽdat Romanos futuros esse gratos, si aliquod beneficium acceperint a Boccho, & ita superaturos esse Bocchum officio, quemadmodum superauerunt armis & bello, vt plus reddant q̃ acceperint. (Quod illorum magis q̃ sua retulisset).i. quod magis pertineat ad illos q̃ ad ipsum Syllã. (Sua) Ablatiui casus est, quia refert semper cũ genitiuo construitur, nisi in quinque pronominibus in quibus loco genitiui ponitur ablatiuus.s. mea, tua, sua, nostra, & vestra. (Rea primum negaret) Pro negabat. Rex primo respondit se nolle tradere Iugurtham Romanis, quia affinitatẽ & fœdus cum ipso habebat. (Affinitatem) Quia sicut supra dixit, filia Iugurthæ Boccho nupserat. (Interuenisse).s. dicebat. (Ad hoc metuere).s. dicebat. Bocchus sua crẽdit. O Sylla, multæ causæ sunt, quæ me deterrent, & deboe tantoi, ne Iugurtham Romanis tradam. Primum, quia affinitatẽ habeo cum Iugurtha, deinde fœdus & societas est mihi cum ipso, postremo timen, ne si Romanis tradidero Iugurtham, auertã & alienẽ a me animos populorum, qui & Iugurthã diligunt, & Romanos odio hñt. (Fluxa fide vsus).i. mobili & instabili fide vsus.s. tradendo Iugurtham, cum quo fœdus & societatem habebat. (Popularium animos auerterit).i. animus populorum à se alienauerit. (Digrediuntur) In diuersa loca descedunt.s. Bocchus & Sylla. (Per Dabarẽ) Interpretem. (Bellũ componi).i. deponi. (Quamobrem) O Aspar, ego intelligo à Dabare placere Syllæ, vt bellum cõponatur, & pax fiat, vade ad Iugurtham regem tuũ, vide quid ei placeat, deinde huc redeas. (Cuncta edoctus).s. Iugurtha. Sępe antea cum imperatoribus Romanis pacẽ conuentã frustra fuisse, sicuti pax facta cum Calpurnio Bestia consule, & cũ Aulo fratre Albino consule, nam senatus vtranque pacem improbauit & rescidit, sicuti visum est supra. (Pacem conuentam).i. pacem compositam. (Ceterũ).s. dicebat Aspar legatus Iugurthæ vt Bocchus daret operã, vt venirent ab oĩbus vna in colloquiũ quasi de pace, atque ibi traderet Syllã, si vellet esse cõsultum ambobus, & pacem esse ratam. Iugurtha per Asparem legatum suũ cum Boccho tractabat, vt sibi traderet Syllam & econtra Sylla cum Boccho tractabat, vt sibi traderet Iugur. Bocchus idẽ vtriq; promisit, nam & Syllæ promisit se Iugurtham traditurum esse ei, & Iugurthæ, vel legato eius promisit se Syllam ei traditurum esse, & vsque ad vltimam noctem quæ diem præcedebat colloquij, Bocchus dubius stetit, vtrum faceret. Sed tamen Iugurtham Romanis tradidit. (Ambobus) Videlicet Boccho & ipsi Iugurthæ. (Consultum) Prouisum. (Cum talem virum) O Bocche si mihi Syllam tradideris, tum S.P.Q R. fœdus nobiscum faciet, non .n. relinquet in potestate hostium virum tam nobilem captum, non propter ignauiam suam, sed propter rempublicam. (Tũc fore).s. dicebat. (Neque relictum iri in potestate hostium).i. non esse relicturum. (Diu voluẽs).i. cogitans. (Ceterum dolo, an vero cunctatus, parum comperimus) Bocchus antequam promitteret se traditurum esse Syllam Iugurthæ diu secum cogitauit. Nunc Sal. dicit. Non satis certum habeo, Bocchus dolo ne & ficte an in veritate diu secum cogitauerit quid faceret, fortasse enim fingebat se cogitare quid faceret, cum tamen iam deliberasset, forte etiam in veritate cogitabat & non fingebat. Sed voluntates regũ valde mobiles sunt, facile enim mutantur, & nonnunquam ipsæ sibi contrariæ sunt. (An vero).i. in veritate. (Cunctatus).s. fuerit.i. moratus in cogitatione deliberationis, quia dixit diu voluens, tandem promisit. (Postea tpr) Ecce Bocchus apud se & Syllam & legatum Iugurthæ habet, vtrique idem promisit, Syllæ promisit, se traditurum ei Iugurtham, legato Iugurthæ promisit, se Syllam Iugurtho traditurum, in hac promissione & Syllæ & legatus Iugurthæ gaudent & exultant. Bocchus separatim aliqñ Syllam, aliqñ legatum Iugurthæ appellat, eos benigne tractat, diem & locum constituit, in quo ipse Bocchus & Sylla & Iugurtha simul conueniant, & de pace colloquantur & tractent. (Bocchus Syllam modo, modo legatum Iugurthę appellare).i. Bocchus aliqñ Syllam, aliqñ Iugurthæ legatum appellabat. (Benigne habere).i. liberaliter tractabat. (Pleni esse) Pro erant.s. Sylla & legatus Iugurthæ. (Sed nocte ea) Ordo est. Sed ea nocte proxima, quæ fuit ante diem decretum colloquio, Bocchus dicitur ipse secum agitauisse multum, adhibitis amicis, ac statim motis, mutata voluntate. & ille varius vultu, colore, motu corporis, pariter atque animo, dicitur patefecisse occulta mutatione corporis & oris, ipso ita tacente. Vide quid fecit Bocchus ea nocte, quæ præcedebat diem in quo colloquium futurum erat. Bocchus incertus & dubius quid faceret, vocauit ad se amicos suos, vt suum cõsilium cum eis communicaret, deinde statim, mutata voluntate, eos abire iussit, atq; ita solus diu secum cogitauit, rem varia mente pertractans, atque ipsam animi varietatem vario colore vultus, ac vario motu corporis ostendens, vt ipso tacẽte, cordis eius arcana, corporis, & oris mutatione panderentur, tandem vocato ad se Sylla pro voluntate eius insidias Iugurthæ tetẽdit. (Numidæ).i. Iugurthæ. (Dies aduenit) In quo colloquium erat decretũ (Quæstore nostro).s. Sylla. (In tumulum visu facillimũ insidiantibus) Qui in insidijs erant, facile hunc tumulũ videre poterant. (Eodẽ) In hunc tumulũ Iugurtha cũ paucis suis amicis venit inermis, quia hoc erat constitutum, vt oẽs sine armis in colloquiũ venirent. (Ceteris obtruncatis).i. oẽs, q̃ erant cũ Iugurtha interfecti sunt, præter Iugurthã, nam ipse vinctus Syllæ traditus est, & ab eo ad Marium deductus. Atque ita finito bello Iugurthino

no

no impositus est. [Vinctus) Ligatus. (Per idem tempus) Hoc ad bellū Iugurthinum non pertinet, sed causam ostēdit, quare secundo Marius cōsul factus est. [Male pugnatū) Hoc enim dicit, quia Q. Seruilius Cepio consul & M. Manlius proconsul a Gallis & Cimbris, victi, prœlio castrisq; binis exuti sunt, militum millia octingenta occisa, calonum & lixarum quadraginta millia, bona Q. Cepionis, cuius temeritate clades accepta est, publicata sunt, imperium ei abrogatum est. [Illiq. & vsque demum ad nostram memoriā Romani sic habuere, alia oīa virtuti suæ prona esse, cū Gallis, pro salute, non pro gloria certare) Galli semper bellicosissimi fuerūt, & sępe Romanos bello superarunt, denique aliqñ vrbem ipsam Romā ceperunt, pręter Capitolium, vnde nūc Salustius dicit, Et illi Romani, qui eo tpe fuerunt, quo victi sunt duces nostri a Gallis, & ēt qui secuti sunt vsque ad tps nostra hanc opinionem habuerunt, Romanos ceteras gentes bello superare, & subigere posse, præter ipsos Gallos, quā cum ipsis Gallis Roma non certare pro salute magis, quā pro gloria. i. certare cū Gallis, non vt eos subigāt, sed ne ab ipsis subigantur. Ille pro salute pugnat, qui pugnat, et se defensat, ne alterius imperio subijciatur, ille vero pro mūdi gloria pugnat, qui pugnat, vt aliū suo subijciat imperio, ergo pugnare pro salute, est pugnare ex necessitate pro libertate sua, ne alterius ditioni, & imperio subijciatur. Pugnare pro gloria, est pugnare non pro necessitate, sed vt alios suo imperio subijciat, & ita gloriam suam augeat. [Illiq.) i. Romani, q illo tpe fuerunt, quo victi sunt P. Scipio & Manlius duces nostri á Gallis. [Et vsque ad nostram memoriā) .i. Romani, qui postea secuti sunt vsque ad tpa nostra. [Sic habuere) .i. sic existimauere, sic putauerunt. [Alia oia virtuti suæ prona esse) .i. alia oia virtute sua vinci posse, nam illud dr̄ pronum virtuti meæ, quod virtute mea domatur & vincitur. [Alia oia virtuti suę prona) .i. facilia & proclinia virtuti Romanæ, ac si diceret, Romani existimauerunt hoc, videlicet alias oēs gentes, præter Gallos, virtute sua vinci & domari posse, sed Gallos gentē esse, cum qua dimicandū sit, non vt eā subigant, sed ne ab ipsa subigantur. [Ex tēpestate) Ex eo tpe ois spes, & opes ciuitatis in Mario positæ sunt. Lector meminerio scriptū esse in Iugurthino, Deinde postero die per Satirā legem, sentētijs exquisitis, in deditionē accipitur. Vbi mendaciū tollendū est, & legendum, per Satyrā legem, non per Satirā, nam lex Satyra est, auctore Diomede grāmatico, quę vno rogatu multa. s & varia cōprehendit, vt vultis, iubetis ne, vt cū Iugurtha bellum cōponatur. elephantos tradat omnes, transfugas reddat vniuersos.

MARL. QVAM retulisse sua) Quā in re sua esset. (In prōptu) In manibus. [Copiam) Facultatem habendi. [Digrediuntur) .s. ad castra sua. [Tamen) Quamuis tam diu cogitasset. [Insidiantibus) .s. Syllam. [Male) Intelligeret. [Marius) Hoc videtur factum cōtra Romanorum legem, vt Marius absens fieret consul, quod non assecutus est Cęsar. [Qui) Deuictis Gallis triumphum cupiebat & tunc forte comitiorum dies erat, ergo volebat vt absens consul fieret, vt etiam triumphare posset. quod postq̃ vtrunque assequi non potuit, spreto triumpho, consulatum et decretum est, sed superius visum est Marium consulem, & forte fuit confirmatus vt in sequenti anno consulare Imperium haberet, & ita triumphauit, quia non est ingressus Rom. ad consulatum petendum.

RIVIVS QVIS & Iugurtha charus, & Romani inuisi erant) Manuscriptum. inuisi essent. id quod sententia quoque ita postulat. Nisi quis ἐνάλλαγην esse modi velit. [In castra Iugurthæ venit) Manuscripta, proficiscitur, quomodo & ex impressis quædam. et ei nunciat. [Iugurthā cupere omnia) Manuscripta denūciat haud scio an perperam. (Cum talem virum in potestatem habuisset) Manuscripta cūcta, quę ipse viderim, & vetustissimū quodque ex impressis, in potestate habuisset. Atque id rectius esse arbitror, nisi quis τῷ ἀρχαϊσμῷ dictum putet quo Cicero Esse in potestatē alicubi dixit. Mox. [Tum fore, vt iussu senatus aut Populi R. fœdus fieret) In vetustis, vti iussu S. P. Q. R. fœdus fieret. Mox. [Neque hominem nobilem non sua ignauia, sed ob remp. in hostium potestate relictum iri) In alijs, nō sua ignauia captum, sed ob rem Pop. Rom. Quanquam nequid dissimulem Captum non habēt codices in pergamenis descripti. Exēplar Basiliense, non sua ignauia, sed ob remp. captum. Nos integrum lectori iudicium relinquimus. Paulò post. [Illi læti pariter, ac bonæ spei esse pleni) Manuscriptum, ac spei bonæ. et adiectiuum sequatur. [Maurus adhibitis amicis, ac statim immutata voluntate, remotis ceteris, dr̄ secum ipse multa agitauisse) In vetustioribus est, remotis a se ceteris. Quid si legas remotis arbitris? pro, nemine præsente, solus ipse existens. Nihil tñ immuto. [Quæ) .s. ipso tacente, occulta oris immutatione patefecisse) In nonnullis est, occulta pectoris oris mutatione patefecisse. Quia pectoris in Oris definit, & mox Oris sequitur, inde ansa errori data est. Mox. [Tū postremo Syllam accersiri iubet) Quamuis in Fabriciano sit, accersi quo & superius, ebi hodie serē. Ex hybernis accersiri iubet, tamē priorem lectionem relinquendam esse duco quæ in ceteris manuscriptis est. Nam, vt Ciceronem omittam, Corn. Nepos in vita Attici, Agrippam, inquit, generum ad se accersiri iussit. & Liu. 3. ab V. C. Placere itaque patrem accersiri. Tacitus quoque, Pisonem Licinianum accersiri iubet 17. [Ceteri obtrūcati, Iugurtha Syllę vinctus traditur) Venetū illud a Pincio excusum; nec non alia pleraque, ceteris obtrūcatis. et sint duo ablatiui absolute positi. Sed est idem vtrobique sensus. Quomodo in Fabriciano fuerit, haud scio, nam finis deest. In duobus manuscriptis est vulgata lectio. [Iisq. Calend. Ianuarijs magna gloria triumphauit) Manuscripta K. L. Ianuarij quomodo & ex impressis quædam. Tā. etsi quod ad sensum ipsum attinet, vtrumuis probe quadrat.

NON ingratia habituros) Codex vetustus, habet in gratiā, quod quia vetustum est, & hic auctor, antiquitatis imitator, talia quæpiam affectasse videri poterit, non est in omnino reijciendū. Habituros, aūt puto á sciolis introductum, pro Habiturum. Solidus inepte legit, Ingratos abituros adeo decipit non attentum aspirationis omissio. [Amicitiam, fœdus, Numid. partem, &c.) Fortassis aduentura, plurali numero, gñe neutro legendum, habet enim hoc peculiare hic auctor, vt in Catilina, Huic ab adolescentia bella intestina, cædes, rapinæ, discordia ciuilis grata fuere; sed iudicet Lector. Paulò post, Leniter, & ex voluntate Syllæ legit vetustus codex. Aldinus coniunctionem. Et sustulit. Alius autem codex habebat: Leniter, & ex voluntate Syllæ nīa se facturum promittit. atque ita legit Badius. Ego nihil definio. [Neque hominem nob. non sua ign. cap.) Extremum verbum neque vetustus, neque Aldinus codices habent, sed siue ponatur, siue omittatur, certe Captū, vel quid dissimile desideratur ad plenum sensum. Ac statim. [Immutata voluntate, &c.) Hoc, Immutata voluntate, referendum est ad illud superius dictum: Hæc Maurus secum ipse diu voluens tandem promisit. Nam habebat tunc in animo, vt Syllam Iugurthæ traderet. Hic contra in animo habet Iugurtham tradere Syllæ Ideoq. adhibitis amicis, non hercle quibus libet, sed quibus fidebat, ac remotis ceteris, quibus non fidebat. haud scio intellexerit ne quisq̃ commentatorum hunc locum. Paulò post, Patefecit quidam hñt codices, vbi alij Patefecisse legunt, repetito á superioribus verbo, dr̄. [Per idem tempus aduer. Gall. &c.) L. Florus Liuij excerptor, lib. 67. ex eodem ait, bellū aduersus Cimbros male ab his ducibus pugnatū esse, non aūt aduersus Gallos, vt hic Sal. perhibet. Sanè Cimbri Germani sunt, quorum Chersonesus est in extremo Germanię angulo Septentrionem versus, vt præter alios auctores etiam Ptolemæus meminit. Vr̄ itaque Sal. Liuio contrarius in historia. Sed id sciendum, Liuium per totam Romanam historiam iniquum Gallis fuisse, haud scio qua de causa, cū esset homo ipse in Gallia natus. Sed hercle ad Antenorē maluit referre Patauinorum originem, quam ad egregiam omni hominum memoria Gallię gentem. Venetos non ex Armoricis illis ciuitatibus sed ex Paphlagonibus Henetis, si dijs placet, sumpsisse exordium. Verū pro Salustio est auctor Græcus Strabo, in historiæ veritate, atque adeo in rerū omnium descriptione eminentissimus, qui vnus exterorū auctorū res atque loca Alpinorū gentium & verissime & diligētissime descripsit. Nam quid ego Plinium ac Cornelium Tacitum cōmemorem, nostrarum regionum oculatos testes, et ipsi iactāt? cum in rerū Germanicarū descriptione Rheni maximum illū Brigantinum lacum vel ignorarunt, vel negligenter omiserunt, vt nihil dicā de tot Heluetiorū lacubus & Rheni Cataractis. Strabo aūt Græcus scriptor, etsi Cataractarū non meminit, lacum tñ illum ita depinxit, vt ēt populorum circa habitantium certissimā fecerit nominis lacuram. Verum de his alias. De hoc bello, cuius hic meminit auctor sciat Lector Liuium ideo scripsisse, Cimbrorū bellum fuisse, q̄ Cimbri eius concitatores fuerant. At bellatorū multitudo & principes eius expeditionis, non Cimbri tm̄, sed maiori ex parte Galli fuere, & ex Gallis potissimū Heluetij, eorumq. cōplices. Denique ex Heluetijs maxime Tigurini atque Tugeni. Cuius rei locupletissimus testis est idē Strabo lib. 7. Porrò locus apud Strabonē cū in Latinis, tū in Gręcis exēplaribus corrupte legitur. Interpres malo exēplari deceptus, Luetios pro Heluetios traduxit quasi aliā quandā ab Heluetijs gētem cum de eisdē Heluetijs loquat Strabo. Verba ipsius ex Posidonio, q a Salostij dictū aduersus Liuiū plurimū adiuuant, atque adeo ipsam veritatē, ad ponere placuit. vt simul ab errore hic locus emaculetur. Ea ita habent. [illegible]

τοὺς ἀπὸ τῶν Βοΐων ἐπὶ τὸν Ἴστρον, καὶ τοὺς σκορδίσκους γαλάτας κατα-βῆναι. εἶτ' ἐπὶ τευρίστας καὶ ταυρίσκους καὶ τούτους γαλάτας, εἶτ' ἐφ' ἐλουηττίους πολυχρύσους μὲν ἄνδρας εἰρηναίους δέ. ὁρῶντας δὲ τὸν ἐκ τῶν λῃστηρίων πλοῦτον, ὑπερβάλλοντα τοῦ παρ' ἑαυτοῖς, τοὺς ἐλουηττίους ἐπαρθῆναι. μάλιστα δ' αὐτῶν τιγυρίνους τε καὶ τωυγένους, ὥστε καὶ συνεξορμῆσαι. πάντας μέντοι καταλυθῆναι ὑπὸ τῶν ῥωμαίων. Quæ interpres ita vertit Boios vero prius Hercyniam habitasse syluam asserit. Et Cimbros agmine facto, hunc tentasse locum, à Boijsque eiectos. Istrum & Scordiscos gentem Gallicam petentes descendisse. Mox Teuristas & Tauriscos, & hos nationis Gallicæ, Luetios adijsse, viros quidem plurimo locupletes auro, ceterum in pace vitam agentes. Cumq. conflatas latrocinijs opes longe suis ampliores esse viderent, in Heluetios sese contulisse, & ex eis præcipue Tigyrenos & Toygenos, eosq. secum solicitasse. vniuersos vero deleuere Romani. Hæc ille. Atqui ex his verbis nullus sensus colligetur. Quare ab hoc loco, Mox Teuristas, &c. ea vero ita vertenda erant, Dein in Theuristas & Tauriscos, & hos Gallicæ gentis, mox in Heluetios, auro quidē abundanteis viros, ceterum in pace degentes. Porrò cum Heluetij illorum nempe Cimbrorum, ex latrocinijs conflatas opes suis lōge ampliores vidissent, ipsos cōmotos, maxime vero ex eis Tigurinos ac Tuginos simul cum illis .s. Cimbris, in expeditionem aduersus Romanos, excitos esse. Vniuersi vero deleti sunt à Romanis, &c. Interpretem decepit, vt dixi, exemplar, quod pro ἐλουηττίους habuit λουετίους, quos duo populos esse credidit. Præterea illud ὁρῶντας idem estimauit referre Cimbros, cum referat Heluetios. Quod luculenter ex libro eiusdem Strabonis quarto patet, φησὶ δὲ, inquit, πολυχρύσους τοὺς ἐλουηττίους εἶναι, μηδὲν μέντοι ἧττον ἐπὶ λῃστείαν τραπέσθαι τὰς τῶν κίμβρων εὐπορίας ἰδόντας. Quæ verba interpres ita vertit, Heluetios magnam auri vim possidere traditur, qui cum Cimbrorum opes cernent, nihilominus ad latrocinandum studia conuerterunt. Hic εὐπορίας ἰδόντας, vt antea ὁρῶντας, non rectè vertit. Sed cum ita interpretari oporteat hæc verba, Fama est auro locupletes Heluetios esse, nihilominus tñ ad latrocinia versos, postea quam Cimbrorum opes vidissent. Hæc contra, atque nostra fert consuetudo diffusius tractauimus, partim vt Lectori ostenderetur, quam incorrectus hic optimus auctor in manibus hominum versetur. Partim, vt notū fieret, quam non nisi oraculi vice sint, quæ apud Liuium descripta leguntur. Pluris facio Strabonis Salustijq., quam Liuij in veritate historiç auctoritatem. Nam qualis alioqui fuerit Salustius, certe in rerum gestarum narratione veritatem veritus est, quod in hoste Cicerone satis aperte ostendit. Liuius odium in Gallos per totam historiam nusq. non prodit, nusquā non identidem eis vitia odiosissime obiectat. Cū nulla alia gens Romanis terribilior fuerit, quorum aduentum non bellum, sed tumultum vocabant. Cōtra quem, quisquis Romæ arma ferre poterat, conciebatur. Et si fortuna pro Gallis ita stetisset, atque pro Romanis, facile Galli Romanos domuissent. Nec ratione caruit, q C. Cæsar ærarium effregerit, execratione liberatam vrbem, asserens, q ipse Celtas vicisset, vt est apud Appianum. Veteris Galliæ veram imaginem hñt hodie Heluetij libertate & populari dominio. præterea linguam veterem Gallicam & mores. Deinde Sequani Rhenum, & ferme Rhenus, nisi q aliquot ex Germanis populi litoribus vtraque ex parte Rheni occupatis, linguā suam cū nostra Celtica miscuere, quæ Germanorum lingua in thematis à Celtica non admodū distat, pronunciatione vero & diphthongis multum. Verum qui de his copiosius scitu dignissima legere volet, videat volumē D. Ægidij Tschudi Claronēsis V. C. apud Heluetios, qd de antiquitate Rhætiæ inscripsit, vbi Plinij, aliorumq. auctorū loca de gētib. Alpinis & vere, & elegāter, vt nemo hac ætate melius, explicauit.

ASCEN. SYLLA disseruit) .i. disserte tradit, ad ea .s. verba Bocchi pro se .i. pro ea parte quæ respiciebat cōmodum priuatum & beneuolentiam quam Bocchus ostēderat, bē & modice, q.d. parce & modeste, & disseruit de pace & de rebus cōibus, multis supp. verbis. Denique patefecit regi senatum & P.R. (qm valuissent amplius armis .i. qm potentiores in bello fuissent) non habiturum quod antique dē, nam vt A. Gellius late docet antiqui vtebantur futuris in tum pro infinitiuis indeclinabiliter & sine numeri aut generis discretione, sicut nos supinis vtimur, sunt tñ qui habituros legant, sed Pomponius Lætus vnicus antiquitatis amator habiturum legit pro non habituros, in gratiam .i. vt rem gratam, id quod Bocchus pollicebatur .s. se discedere ab armis cum victus esset, & rebus Iugurthæ diffideret, quem locum cōmentatius nō intelleait. Et sup. dicit patefacit si velit P. R. rem gratam facere, faciundum sup. esse aliquid. [Quòd videtur magis retulisse) .i. magis pertinuisse ad commodum illorum .s. Romanorum, quam sua .s. Bocchi, q.d. q iam ab armis desistat plus esse ad vtilitatem Bocchi. iam ferè victi, quam Romanorum qui victores erant. Sanè quam hic diuersos casus copulat, quia retulisse eos regit) .s. illorum & sua. [Sit dicebat id) .s. quod videretur retulisse magis Romanorum quam Bocchi quod faciendū sit Boccho esse in promptu .i. facile factu & in manibus eius, qm haberet copiam .i. plenā potestatem Iugurthæ, quem si tradidisset Romanis, dicebat sup. fore .i. futurum esse, vt plurimum deberetur illi .s. Boccho a P.R. & fœdus cum Pop. R. & amicitiam Pop. Rom. & partem Numidiæ quam peteret nunc .i. pro eo tempore (vbi nunc ponitur pro tunc quod Valla adnotauit) aduenturam tunc .s. cum Iugurtham tradiderit vltro .i. etiam si non requireret. Est aūt zeugma fœdus amicitiam & partem Numidiæ aduenturam. [Rex primo negare) Postq̄ Sylla ostendit facillimam viam ad amicitiam inueniendam Boccho cum Romanis esse per traditionem Iugurthæ. Rex inquit, videlicet Bocchus, negare .i. negabat .s. se id posse facere, agitare .i. agitabat .i. more actorum pro causa adducebat & excusabat cognationem, quia ex eodem gñe oriundi erant & affinitatem, quia vnam ex filiabus Iugurthæ duxerat, præterea .i. insuper fœdus interuenisse .s. inter ipsum & Iugurtham, quod quidē percutiebatur cum obtestatione deorum & sui maledictione si non seruarent, dicebant enim, Ita fœde me percutiat magnus Iupiter vt fœde hunc porcum macto si pacta fœderis non seruauero. [Ad hoc) .i. insuper, dicebat sup. se metuere, ne ipse vsus .i. si vteretur fide fluxa .s. mobili & inconstanti .i. si fidem non seruaret auerteret .s. a se, & ita ad indignationem & vindictā impelleret, animos popularium .i. fautorum & necessariorum suorum, quis .i. qbus popularibus & .i. simul Iugurtha erat charus, quia dictum est q per legationes plurimos corruperat, & Romani erant inuisi qs credebant eos auarissimos. [Denique) .i. tandē Bocchus fatigatus .i. solicitatus à Sylla ad fatigationem vsque, lenitur .i. flectitur & mitigatur & promittit se facturum omnia ex voluntate Syllæ. [Ceterum ipsi constituunt) .i. cōposita ex industria ordinant, ea sup. quæ sunt visa vtilia ad simulandam pacem .s. ineundam, cuius .s. pacis, Numida .s. Iugurtha, defessus .i. vsque ad extremum defatigatus bello, erat auidissimus .i. cupidissimus, & ita digrediuntur, dolo composito .i. constituto inter eos ad tradendum Iugurtham. [At) .i. sed rex .s. Bocchus, appellat die postero .i. proxime sequenti, hoc est postridie eius diei Asparem legatum Iugurthæ, dicitq. sibi cognitum ex Sylla per Dabarē .i. per interpretationem Dabaris sanctissimi viri bellum posse componi .i. finiri & concordari, cōditionibus .i. pactionibus certis. [Quamobrem) Sup. dicit aut iubet vt sup. Aspar exquireret .i. rimaretur sententiam regis sui .i. Iugurthæ. [Ille) .s. Asper proficiscitur lætus in castra Iugurthæ. [Deinde ipse edoctus ab illo) .s. Iugurtha cuncta quæ agitare deberet, redit ad Bocchum itinere properato .i. accelerato, redit dico post diem octauum .i. octauo die, postquam abierat. Et est vera locutio Salustiana, & nunciat ei .s. Boccho, Iugurtham cupere facere omnia quæ imperarentur, sed sup. nunciat Iugurtham cōfidere parum Mario, & sup. nunciat Iugurtham dicere, pacem fuisse sæpe conuentam .i. pactam & initam frustra cum imperatoribus Romanis, vt cum Calpurnio Bestia, & Aulo fratre Albini consulis. namq. senatus vtranque pacem rescidit & irritam censuit vt visum est, item cum Metello, sed eam ipse Iugurtha irritam fecerat. [Ceterum si Bocchus vellet consulium) .i. bene prospectum esse ambobus .s. ipsis & pacem ratam .i. stabilē, daret operam vt conuenirentur in colloquium, vna .i. simul, quasi de pace .s. locuturi sint & traderent sibi, ibi Syllam, vnde patet q incidit in foueam, quam fecit, & dicebat cum .i. postquam habuisset in potestate talem virum .s. Syllam, fore tunc vti .i. vt Fœdus fieret iussu S ac P.R. & dicebat neque hominem nobilem .s. Syllam captū non suo ignauia sed ob remp. relictum iri .i. relinquendum esse a senatu in potestate hostium. [Hæc Maurus secum &c.) Vbique inducit Bocchum minus fidum P.R. sed metu potius quam fauore in vota Syllæ concessisse & Iugurtham dolo circumuentum illi tradidisse. Vnde dicit. [Maurus ipse) .s. Bocchus rex Maurorū (libentius autem Maurus dixit quam Bocchus, quia vis est in eo quòd Maurus erat, sunt enim Mauri vt Numidæ inconstāti fide, non in eo q Bocchus nominatus) voluens .i. agitans & discutiēs secum .i. animo suo sine arbitris, diu hæc .s. dicta Asparis ex mandato Iugurthæ, promisit tandem .s. se facturum .i. Syllam Iugurthæ traditurum. [Ceterum) .i. sed, nos parum comperimus .i. cōpertum & exploratum non satis habemus an .s. Bocchus sit cunctatus .i. immoratus vt dubius quid responderet, dolo .i. per dolum Aspari & per eum Iugurthæ maiorem spē faceret (Si enim statim concessisset videri potuisset id non facturus vbi difficultatem rei cognosceret, aut ideo promittere vt pactum cum Sylla celaret)

celaret) an in re.i.de facto & in rei veritate vt dicunt: alij legunt an vere.s.sit constans: sed voluntates regiæ.i.regum, vt.i. quemadmodum sup.sunt vehementes plerunque.i.frequenter, sic sup. sunt mobiles.i.inconstantes: & ipsæ .i. ipsemet voluntates regū suoi sæpe aduersæ.i.contrariæ sibi.s. ipsis ita vt quid prius placuit postea displiceat. Postea.i deinde Bocchus appellare.i. appellabat, modo.i.interdum Syllam, modo.i. interdum legatum Iugurthæ videlicet Asparem, in colloquium vti.i.vt, conuenirentur.i. cōcordia fieret & consensio inter eos de pace, & hoc tempore & loco constitutu.s vtrisque: & habere.i.habebat, hoc est tractabat benigne supp ambos, & polliceri, pollicebatur tradere Iugurthiam, & Iugurthæ legato tradere Syllā. Roges quomodo ergo idem? sed scies idem non numero sed specie: hoc quid vterque optabat, aut quid vtrique pollicitus erat: aut idem.i.traditionē: sed non eiusdem. Illi.s.tam Sylla, q̄ Aspar esse.i.erant læti pariter .i.pariformiter, ac pleni bonæ spei: quia de exitu optato belli, sed Maurus.s.Bocchus amicis adhibitis s. ad consilium: ac statim .i. paulopost, ceteris.s.omnibus amotis a se, & hoc voluntate mutata dicitur agitauisse multa secum .s. cum se solo in animo suo ea nocte quæ fuit proxima.i.proxime præcedens, ante diem decretum.i.constitutum colloquio .i. ad colloquium habendum cum Sylla: dicitur dico agitauisse existens varius vultu ac motu corporis: pariter.i.pariformiter: atque animo .i. sicut animum varium: ita & corporis motum habebat varium.i.inconstantem, q̄ s.occulta.i.secreta pectoris ipso tacente.i.non indicante, patefecit.s.ipse Maurus patefecit immutatione oris.i.vultus. Tā.i.q̄q̄ varius: iubet postremo Syllam accersiri.i. vocari ad se, & tendit Numidiæ.s.Iugurthæ insidias ex sententia.i.volūtate & arbitrio eius.i.Syllæ, quia sciebat ꝙ Sylla prodito, Marius ac Senatus nō dimitteret: prodito autem Iugurtha nullum fore vltorem, & ita metu victus Syllæ concessit. Deinde.i.postquam dies addicta colloquio habendo aduenit, & nunciatum est, et .s. Bocch.Iugurth. esse haud longe, ipse Bocc.procedit obuius.s.Iugurthæ cum paucis amicis & cum quæstore nostro.i.Romano.s.Sylla, quasi causa honoris .i.honorificentiæ, in tumulum.i. collem facillimum visu .i.vt videatur, insidiantibus. Numida.s.Iugurth.accedit eodem.i. ad eundem tumulum: cum ple. necessarijs suis, cum quibus de pace ageretur existens inermis, uti.i.veluti erat dictum.i. constitutum, ac statim.i.paulo post signo dato.s.à Boccho, aut Sylla inuaditur vndique.i.ex omni parte simul ex insidijs, Iugurtha traditur vinctus Syllæ & deductus est ab eo ad Marium, & ceteri obtruncati sup.sunt. (Per idem tempus) Interponit digressionem non ineptam alterius belli propterea quod eodem tempore cōtigit, simulq́. candide attestatur gloriam militarem in Gallis ea tempestate fuisse, & Romanos Imperatores ab eis victos, vnde ēe prius dixit, gloria belli Gallos ante Romanos fuisse. Et Iustinus attestatur nullum bellum olim feliciter gestum sine Gallo milite. Pugnatum autem fuerat male a Q. Cepione, & C.Manlio, vt in fine huius particulæ latius explicabo simulq́. de Iugurthæ exitu vitæ Ordo autem est. Pugnatum est male .i. infeliciter, & cum malo pugnantium per idem tempus.s.quo bellum Iugurthinum gerebatur in Numidia, ab ducibus nostris.i.Romanis.s.ab Q.Cepione, & C.Manlio pro consulib. Quidam autem legunt P.Scipione, sed male, vnde L.Florus in Epitomatis Liuianis in li. 67. Caius Aurelius Scaurus fuso exercitu à Cimbris captus est, & cū in consilium ab ijs vocatus deterreret eos ne Alpes transirēt Italiam petituri, eo ꝙ diceret Romanos vinci minime posse a Boio. rege feroci iuuene occisus est. Ab ijsdem hostibus C.Manlius, & Q. Seruilius Cepio proconsules victi prœlio, castrisq́. binis exuti sunt. Octoginta millia militum occisa, Calonum ac lixarū al. millia Secundum populum R.iussionem, Cepionis cuius temeritate clades accepta erat, omnia bona publicata sunt: primoq́. post Regem Tarquinium Imperium ei abrogatum. In triūpho C.Marij ductus ante currum eius Iugurtha cum duobus filijs, & in carcere necatus. Marius triumphali veste in Senatum venit, quod nemo ante eum fecerat, eiq́. propter Cimbrici belli metū continuatus per complures annos magistratus est Consulatu secundo & tertio absens Consul creatus, quartum dissimulantee captans consecutus est, Cimbri vastatis omnibus quæ circa Rhodanum & Pyrenæum sunt per saltum in Hispaniam transgressi, ibiq́. multa loca populati, a Celtiberis fugati sunt, reuersiq́ue in Galliam bellicosis quidem se Teutonis coniunxerunt. Et in lib. sequentem Antonius prætor in Sicilia maritimos prædones persecutus est. C.Marius Consul summa vi oppugnata a Teutonis, & Ambronibus castra defendit: duobus deinde prœlijs circa Aquas Sextias eos hostes deleuit, in quibus cæsa traduntur hostium ducenta millia, capta nonaginta Marius absens Quintum Consul creatus est, triumphum oblatum donec Cimbros vinceret distulit. Cimbri repulso ab alpibus fugatoq́ Q. Catulo Procōsule qui fauces Alpium obsederat ad flumen Athesim castellum editū insederat, reliqueratq́., vbi virtute sua explicata fugientem proconsulem exercitumq́. prosecuti in Italiam traiecissent, iuncta eiusdem Catuli, & C.Marij exercitibus prœlio victi sunt ab eis a in quo cæsa traduntur hominum cxl.millia, capta lx. Marius totius ciuitatis consensu receptus pro duobus triumphis qui offerebantur vno contentus fuit. Primores ciuitatis qui aliquantulū vt nouo homini ad tantos honores euecto inuiderant, conseruatam ab eo remp.fatebantur. Hæc ille. Quia vero e Gallis profecti erant, eos Gallos censet. (Quo metu omnis) .i.tota Italia .i. populus Italiæ contremuerat. Et illi qui tunc viuebant, & deinde omnes Romani vsque ad nostram memoriam habuere.s. opinionem.i.censuerunt sic, omnia alia esse prona .i. obedientia, & facilia victu virtuti suæ, & certare.i.certandum esse cum Gallis p salute.s.seruanda defendendo se non pro gloria .s. quærenda per inuasionem. (Sed postquam) Redit ad historiam cœptam. Sed postquam nunciatum est bellum confectum.i.finitum esse in Numidia & Iugurtham adduci vinctum Romam, Marius est factus .s. secundum Consul absens, & Gallia prouincia est decreta.i.decreto addicta ei. (Isq́.) .s.Marius triumphauit, cal.Ian.supp. cum magna gloria, vt iam ex Floro recitauimus. (Et spes, atque opes ciuitatis) s.Romanæ: sitæ.i.positæ, seu locatæ erant in illo.s.Mario, ea ea tempestate .i. post eam tempestatem, quia victis Cimbris, tertium Romæ conditorem Marium P.R. appellabat, vt auctor est Plutarchus. Actum siquidem de Imperio fuisset, nisi Marius illi seculo contigisset.

De morte Iugurthæ inueni Epigrāma sequens: in quo obijsse dicitur in carcere: sed puto necatum fuisse, vt de Lentulo, & socijs coniurationis visum est: nam id Florus quoque attestatur.

Nosse cupis vulgo non cognita fata Iugurthæ,
Vt Plutarchus ait, carcere clausus obit.

C. Crispi Salustij de Bello Iugurthino, Finis.

Orationis huius, & eius quæ huic Cicero respondet,
Argumentum.

ILLVD vsu venire solet, vt inimicitiæ grauiores sint inter eos, qui amici aliquando fuerunt. Quales fuerunt inter Syllam & Marium, inter P. Sulpicium & Q. Pompeium, inter Ciceronem & Clodium, inter eundem Ciceronem & M. Antonium. C. Salustium Ciceronis amicum fuisse, satis constat ex historia belli Catilinæ, in qua Ciceronem Salustius commendat. Salustium familiarem suum Q. Cicero in libro de Diuinatione primo appellat. Inter eos ortæ sunt inimicitiæ, quia T. Annius Milo Salustium in serui habitu in adulterio vxoris suæ, filiæ Syllæ, deprehensum loris cecidit & cum dedisset pecuniam, dimisit, vt est apud A. Gellium cap. xvij. lib. xvij. & Seruium lib. commentariorum in Aeneid. Verg. vij. Eam ob rem Milo factus est Salustio inimicus, multasq; Salust. trib. pl. occiso P. Clodio in Milonem habuit conciones, vt est apud Asconium Pædianum. Cum Salustio Milonis causa Cicero inimicitias suscepit. Is enim in oratione pro Milone, inimicitias potentum pro eo Milone se appetiuisse, eiusq; inimicorum armis corpus ac vitam obtulisse dicit. Cum igitur Cicero & Salustius inimici essent, inter eos in senatu dissensio etiam contumeliosa fuit. Quocirca Salustius ex tempore hanc orationem in Ciceronem habuit, cui Cicero itidem ex tempore respondet. Orationes sunt demonstratiuæ. Acerbam enim vituperationem vtraque continet. Ciceronem Salustius vituperat à vitijs pueritiæ & adolescentiæ, à vitijs domesticis, à domo in qua habitat, à consulatu perniciose gesto, à coniuratione Catilinæ, à quæstione de coniuratis facta, à iactatione, à leuitate. Vt proœmio vsus non est, ita nec conclusione vtitur, quamuis inchoandæ orationis ratio quædam fuerit, nullus tamen fuit desinendi modus. Est tamen quod coniectem Salustium plura non dixisse quod ad ea solum quæ in oratione extant, Cicero respondeat. Ita autem respondet Cicero, vt alia refutet, alia aut similia in inimicum retorqueat eumq; nouis quibusdam infamet. Quamuis Cicero orationes scribere solitus sit, postquam eas habuerat, hanc tamen a Cicerone scriptam non arbitror, sed à notarijs quibusdam, cum diceretur, exceptam, quod tam absoluta non sit, quam aliæ, quas ipse edidit. Hæ orationes multis in locis mendosæ erant, sed nos adiuti vetusto quodam e diui Victoris bibliotheca exemplo, alioq; ante annos abhinc quadraginta Venetijs impresso, & Laurentij Vallæ elegantijs, multa restituimus. Hæc autem inter Salustium & Ciceronem contentio fuit post necem C. Cæsaris.

C. CRISPI SALVSTII IN M.T. CICERONEM ORATIO.

GRAVITER, & iniquo animo maledicta tua paterer M. Tulli, si te scirem iudicio magis, quã morbo animi ista tua petulantia vti, sed cum in te neque modum, neque modestiam vllam animaduerto, respondebo tibi; vt si quam male dicendo voluptatem cepisti, eam male audiendo amittas. Vbi querar? quos implorem, P.C. diripi remp. atque audacissimo cuique esse perfidiæ locum? an apud P.R. qui ita largitionibus corruptus est, vt sese, ac fortunas suas venales habeat? an apud vos P.C. quorum auctoritas turpissimo cuique & sceleratissimo, ludibrio est? vbi M. Tullius leges, iudicia P.R. defendit: atque, in hoc ordine ita moderatur, quasi vnus reliquus ex familia viri clarissimi Scipionis Africani, ac nõ repertitius, accitus, ac paulò ante insitus huic vrbi ciuis. An vero M. Tulli facta ac dicta tua obscura sunt? an nõ ita à pueritia vixisti, vt nihil flagitiosum corpori tuo putares, quod alteri collibuisset? an scilicet istam immoderatam eloquentiam apud M. Pisonem non pudicitiæ iactura perdidicisti? Itaque minime mirandum est, si eam flagitiose venditas, quam turpissime parasti. Verum (vt opinor) splendor domesticus tibi animos tollit, vxor sacrilega, ac periurijs delibuta, filia matris pellex, tibi iucundior atque obsequentior, quam parenti par est. domum ipsam tuam vi & rapinis funestam, tibi ac tuis cõparasti, videlicet vt nos cõmonefacias, quam conuersa resp. sit, cũ in ea domo habitares homo flagitiosissime, quæ P. Crassi viri consularis fuit. Atque hæc cum ita sint, tamen Cicero se dicit in concilio deorum immortalium fuisse, inde missum huic vrbi ciuibusque custodem absque carnificis nomine, qui ciuitatis incõmodum in gloriam suam ponit, quasi vero non illius coniurationis causa fuerit consulatus tuus, & iccirco resp. disiecta eo tempore, quo te custodem habebat. Sed (vt opinor) illa te magis extollũt, quæ post consulatum cum Terentia vxore de rep. consuluisti: cum legis Planciæ iudicia domi faciebatis: ex cõiuratis alios morte, alios pecunia condemnabas, cum tibi alius Tusculanum, alius Pompeianam villam ædificabat, alius domum emebat: qui vero nihil poterat, is erat calũniæ proximus, is aut domum tuam oppugnatum venerat, aut insidias Senatui fecerat, denique de eo tibi cõpertum erat. Quæ si tibi falsa obijcio, redde rationem, quantum patrimonij acceperis, quid tibi litibus accreuerit, qua ex pecunia domum parau eris: Tusculanum & Pompeianũ infinito sumptu ædificaueris: aut si retices, cui dubium potest esse, quin opulentiam istam ex sanguine & visceribus ciuium paraueris? Verum (vt opinor) homo nouus Arpinas, ex C. Marij familia, eius virtutem imitatur: contemnit simultatem hominum nobilium, remp. caram habet, neq; terrore, neque gratia cõmouetur. illud vero amicitiæ tantum, ac virtutis est animi. immo vero homo leuissimus, supplex inimicis, amicis contumeliosus, modo harum, modo illarũ partium, fidus nemini, leuissimus senator, mercenarius patronus, cuius nulla pars corporis à turpitudine vacat: lingua vana, manus rapacissimæ, gula immensa, pedes fugaces: quæ honeste nominari non põt, in honestissima. Atq; is cũ eiusmodi sit, tñ audet dicere: O fortunatam natam me consule Romam. Te consule fortunatam Cicero? immo vero infelicem, & miseram: quæ crudelissimam proscriptionem ciuium perpessa est: cum tu perturbata rep. metu perculsos oẽs bonos parere crudelitati tuæ cogebas: cum omnia iudicia, oẽs leges in tua libidine erant: cum tu sublata lege Porcia, erepta libertate omnium nostrum, vitæ necisq̃. potestatem ad te vnũ reuocaueras. Atque parum est, quod impune fecisti, verumetiam cõmemorando exprobras: neq; licet obliuisci seruitutis suæ. Egeris oro te Cicero, perfeceris * quilibet: satis est perpessos esse. ét ne aures nostras odio tuo onerabis? ét ne molestissimis verbis insectabere? Cedant *quodlibet.

arma

arma togæ: concedat laurea linguæ. Quasi vero togatus & non armatus, ea quæ gloriaris confeceris, atque inter te Syllamq. dictatorem præter nomen imperij quidquam interfuerit. Sed quid ego plura de tua insolentia commemorem? quem Minerua omnes artes edocuit? Iupiter optimus maximus in concilium deorum admisit? Italia exulem humeris suis reportauit. Oro te Romule Arpinas, qui egregia tua virtute omnes Paulos, Fabios, Scipiones superasti: quem tandem locum in hac ciuitate obtinas? quæ tibi partes reip. placent? quem amicum, quem inimicum habes? cui in ciuitate fecisti insidias, ancillaris. quo iure cum de exilio tuo Dyrrachio rediisti, eum sequeris? quos tyrannos appellabas eorum nunc potentiæ faues? qui tibi ante optimates videbantur, eosdem nunc dementes ac furiosos vocas? Vatinij causam agis? de Sextio male existimas? Bibulum petulantissimis verbis lædis? Laudas Cæsarem? quem maxime odisti, ei maxime obsequeris? aliud stans, aliud sedens de Repub. sentis? his maledicis, illos odisti, leuissime transfuga, neque in hac neque in illa parte fidem habens.

IN C. CRISPI SALVSTII ORATIONEM IN M. *Tullium Ciceronem Francisci Syluq Ambiani Commentarius.*

RAVITER & iniquo animo.) Quæ in nos ab inimicis per contumeliam dnr, si nos cōtemnere significemus, inimicos afficiunt grauius. [Iudicio).i. consilio & sana mēte. [Morbo animi).i. temere, & quadam insania. [Petulantia) Petulantia, vt ait Sex. Pompeius, a petendo dicta est. M. Tullius de Rep lib. 4. Itaque a petēdo petulantia, a procando.i. poscendo procacitas nominata est. Est autem petulantia, vt ait Non. Marcellus, improbitas. Cic. de Orat. lib. 2 Illud assequor, ut si quis mihi forte maledicat petulans aut sane insanus esse uideatur. Hoc in loco petulantia pro ea, improbitate, & ita ut dicam, maledicentia dici vr. Laur. Valla lib. iiij proteruiam esse dicit contumeliam leuiorem, procacitatem maiorem, petulantiam maximam, id vt pbet, hunc Sal. locum, multosque ex proxima Cic. ōrone locos citat. Apud quem hunc locum ita lego, Si te scirem iudicio animi magis q̄ morbo petulantia illa uti. [Sed cum in te neque modū).i. maledicendi finem & mensuram. [Neque modestiam ullā animaduerto).i. temperantiam. [Male dicendo) Duas esse uoces Valla lib. iij. sigñat, ueluti cum dicimus, male opto, male precor. Idem scribit, male audire esse infamari crimina sua audiētem, cuius cōtrarium est male dicere, citatq. hunc Salustij locum. [Voluptatē cepisti) vt Cic. lib. epist. fam. iij Hoc uelim tibi persuadeas, si rōnibus meis a te prouisum esse intellexero, magnam te ex eo, & perpetuam uoluptatem esse capturum. Capere lætitiam, detrimentum, & dolorem dici alio loco probauimus. Amittere uoluptatē dici ex hoc loco est attendendum. [Vbi querar? quos implorē?) Addubitatio est, qua in augenda re uti solemus. [Largitionibus) Largitionē fere in mala re Cic. quoque usurpare solet, ut sit aut prodigalitas, aut id quod datur hoibus in corruptelam, ut testib. vt iudicibus. [Se ipse ac fortunas suas uenales habeat.) Huic dissimile non est illud Iugurthæ dictum, qui cū Roma cederet, quo euocatus fuerat. O vrbem inquit, uenalem, & cito perituram, si emptorem inuenerit. auctor est T. Liu. lib. 64 [Leges iudicia P. R.) In alio cod. scriptum est, Leges iudiciaq.: in alio, Leges iudicia, rep. [In hoc ordine) Senatorio. [Repticius) Magis placet vt repticius legatur, quam ut in alijs codicib. repectitius. Cicero. n. in villa quadam prope Arpinū se natum dicit, in lib de Legib. ij. Quia tñ erat ex municipio, ciuis Rom. erat. Omnibus. n. municipibus duæ erant patriæ, vna naturę r. loci, in quo quis natus esset, altera ciuitatis. ut Cato cum esset Tusculi natus, in P. R. ciuitatem susceptus est. Repticium dicit, quod tanq̄ serpens hom. fr in Rom. ciuitatem irrepserit. L. Torquatus in P. Syllæ accusatione Numam primum, Tarquinium secundum, & Ciceronem tertium peregrinum esse regem dixit. Cic. in Syllę defensione, vt regem, ita peregrinum se non esse ostendit. Negat cuiquam ex municipijs id esse obiectum, cum Corúcanus, Curius, Cato, Marius ex municipijs fuerint, cumq. hi duo proximi multos habuerint inimicos. Romulum Arpinatem postea Cicer. Salust. appellat. [Accitus).i. euocatus, non natus. [Insitus) Translatio ab arboribus est, quę ex solo, in quo innatę & nutritę sunt, in aliud solum transferuntur, & ut ita dicam transplantantur. [A pueritia maiesti. Hæc scelera quæ Tullio Salust. obijcit, arbitror esse ex uituperandi consuetudine, magis quam ex certo animi iudicio. Vt Cic. dicit, L. Cornelio Balbo obiectam essem ab accusatoribus luxuriam, quæ non crimine aliquo libidinis, sed cōi maledicto notabatur. Quis. n. hæc in Cic. credat, quę in alijs reprehendere solet? [Quod alteri) In cod. sancti Victoris melius est, Quod alicui. [Immoderatam eloquentiam) Aduersarij eloquentiam Cic. cōmendat, quo noie eam auditoribus facit suspicionem, vt pro P. Quintio nonnihil se dicit cōmoueri, ne se Q. Hortensij eloquētia in dicēdo impediat. Ne igitur Cic. orōni credatur, insinuat: [Apud M. Pisonem) Cic. in lib. de Cl. orat. declamitātem se quotidie cum M. Pisone & cum Q. Pompeio, aut cum aliquo commentatum esse dicit. Hunc Pisonem Cic. pro Cn. Planco nobilissimum hominem, innocentissimum, & eloquētissimum appellat. Hunc in lib de Fin. iiij. familiarem suum appellat & libro quarto facit eum disputantem de secta Peripateticorū. [Flagitiose vēditas) Cum ob patrocinia grandem pecuniam accipis, Mercenarium patronum hunc postea appellat. [Splendor domesticus).i. infamia domus tuæ. Ironia est. [Tibi animos tollit).i. te superbum facit, vt in me sis tm̄ petulans. [Vxor sacrilega) Terentia Ciceronis vxor non inertis ingenij, audax & ambitiosa fuit, vt in Ciceronis vita Plut. scripsit. Cic. lib. epist. ad Attic. xj. scripsit ex Philotimo auditum esse, Terentiam scelerate quædam facere. Ea aūt vixit annos 117. vt ait Plin. lib. vij. [Periurijs delibuta) Melius in alijs codicibus est, nobilitata. Nobilitatum. n. tum in malam partem dicitur, vt in lib. de off. ij. Testis est Phalaris, cuius præter ceteros nobilitata crudelitas est. [Filia matris pellex).i. Tullia filia tua, cum qua tu concubuisti. [Vi & rapinis).i. pecunia flagitiose comparata. Nam paulo post dicet, sanguine & miserijs ciuium Ciceronem emisse domum. [Quam conuersa sit respub.) In codice alio scriptum est, Quam conuersa res sit. [Cum in ea domo habitares, &c.) Odiosum enim est, cum à prętereuntibus dicitur, O domus antiqua, quam dispari domino dominaris. Ciceronis domus in Palatio fuit, eam P. Crassi antea fuisse, hic Salustius dicit, Post Ciceronem fuit Censorini, vt ait Velleius Paterculus. P. Crassus vir amplissimus Scæuolæ frater fuit, ut ait Cic. in lib. de Orat. 1. Haud scio an L. Crassi scribendum esset. L. enim Crassus orator magnificam domum in Palatio habuit, quæ & hæreditate obuenit, vt ait Plin. lib. 17. Hunc Budæus lib. de Asse iij. sexagies sestertium.i. centum & quinquaginta millibus aureorum nostrorum habitasse dicit. Vt Cic. Sal. obijcit, q̄ in domo P. Crassi habitet, ita L. Cornelio Balbo ab accusatore obiectum Cic. dicit, q̄ Tusculanum possideret, quod Q. Metelli, & L. Crassi fuerat. Illud, inquit Cic. nesciebat accusator, prædiorum nullam esse gentem, eaque emptoribus sæpe ad alienos homines, sæpe ad infimos, non legibus tanquam tutelas peruenire. [In concilio deorum immortalium fuisse.) Vbi id dicat Cic. legere non memini, nec puto esse in libris ijs, q̄ extāt. [Absque carnificis nomine).i. sine vlla crudelitate, si emendata lectio est. [Ciuitatis incommodum).i. Catilinæ coniurationem, ob quam ciues alij in carcere iugulati sunt, alij in prœlio necati, alij exilio se multauerunt. [In gloriam suam ponit.) Sæpe. n. gloriatur Cic. q̄ hāc coniurationem Consul oppresserit. [In gloriā suam ponit.) Hoc dixit, quemadmodum in gratiam ponere dixit lib Ep. Fam. 3. Si quid qđ opus fuerit, Appio facies, ponito me in gratiam. Idem tñ dicit pro A. Cluentio, ponere in culpa, Oēs q̄ Oppianicum condemnarunt, in culpa sunt ac suspicione ponendi. [Fuerit consulatus tuus) Vt significare Sal. Catilinam ad coniurationem impulsum fuisse, q̄ videret in consulatus adeptione sibi patricio Cic. hominem nouum præpositum fuisse. Sed certe ante consulatum Ciceroni mandatum, Catilinæ coniuratio cœpit, vt idem Sal. scribit in bello Catilinario. [Te magis extollūt) Vt mihi male dicas. [Cum Terentia vxore de rep.) Terentia curarum resp. a Cic. facta est participans magis quam ipse ab ea domestica, vt ex Cic. sententia Plut. scribit. Hanc a Cic. postq̄ ab exilio redijt repudiatam, idem scribit, q̄ molesta nimis & turbulenta esset. quam postea Salust. & postremo Messala Coruinus vxorem duxerunt. [Cum legis Planciæ iudicia domi faciebatis &c.) Plautiæ, nō Planciæ legi debet, vt Sal. dicit, Catilinā lege

Plautia

Plautia interrogatum à L. Paulo. Vt aût cautem & cotem, plaustrum & plostrum dicimus, ita legem Plautiam, & Plotiam dici inuenias. Est aût lex Plotia, quam M. Plotius Syllanus trib. pl. tulit de vi, quæ est in eos qui remp. oppugnent, de qua fusius scripsimus in Milonianam. Cic. postq̃ abijt consulatu, à senatu mãdatum est, vt qui in coniuratione fuissent, inquireret. Eos igitur lege Plotia Cic. interrogabat. [Cum tibi alius Tusculanã, alius Pompeianam villam ædificabat) Tusculana villa dicta est, quæ in agro Tusculano ædificata sit, vt Pompeiana, quod in agro Pompeiano. Villam Tusculanam L. Sylla ante Ciceronem possedit, vt ait Plin. cap. vj. lib. xxij. [Nihil poterat).i. pauper erat. [Calũniæ proximus).i. crimini, aut calumniæ tuæ.i. malitiosæ mendaci infamationi. Fortasse coniurationi, non calumniæ scribendum fit. [Quantum patrimonij acceperis) Significat Sal. Ciceronem paruum patrimonium accepisse, & paruum ex accusationibus & defensionibus quæstum fecisse, comparatione pecuniæ eius, qua domum emerit, Tusculanum & Pompeianum ædificauerit. Vnde colligit ex sanguine & miserijs ciuium tantam pecuniam cõparatam esse. [Domum parauerís) .i. emeris. Ciceronem nõ minoris quinquaginta millibus aureorum coronatorum habitasse, Budæus in lib. de Asse tertio colligit. Ea, vt arbitror, domus est, quã vt emeret Cic. à P. Sylla, qui tum reus erat, decies sestertiũ.i. quinquaginta millia aureorum mutuo accepit, vt est apud A. Gel. cap. xij lib. xij. [Infinito sumptu) Ciceronis Tuscul. æstimatũ fuisse duodecim millibus & q̃ngentis aureis, Budæus scribit de Asse lib. iij. [Infinito).i. maximo. Vt in oratione Cic pro M. Cœlio: Nunq̃ Cœlius tam amens fuisset vt si se ille infinito ambitu cõmaculasset, ambitus alterum accusaret. [Cui potest esse dubium, quin opulentiam illam, &c.) Argũm ex remotione est, ad hunc modum: Pecuniam habuisse infinitam: igitur, aut ex patrimonio, aut ex litibus, aut ex sanguine & miserijs ciuium, sed non ex patrimonio, neque ex litibus tantam hr̃e potuisti, relinquitur, ex sanguine & ex miserijs ciuium, eorum quos lege Plotia interrogasti. [Ex M. Crassi familia) Ironia est. [Eius virtutem imitatur) Crassus o ex paterna hereditate tm̃ trecenta talenta accepit. priuatim quam aduersus Parthus exercitum duceret, septem millia & centum talẽta coëgit, quamuis Herculi facultatum suarum partem decimam consecrasset, P.R. epulum publicum dedisset, & minas ternas in singula ciuium capita contulisset, auctor est Plut. in eius vita, vbi scribit qua rõne tam cito diues factus sit. [Rempub. charã habet) In codicib. alijs melius scriptum est, P.R. curam habet [Amicitiæ tm̃ ac virtutis est) Melius legitur in codicibus alijs, Amicitia tm̃ ac virtus est. Perseuerat aũt in Ironia. [Supplex inimicis, amicis cõtumeliosus) Cicero vocatus in iudicium à Clodio trib. pl. quòd contra fas ac maiorum leges de cõiuratis causa indicta sup. sumpsisset, adeo fractu animo atque demisso fuit, vt profluente coma per vicus & angiportus amicos iuxta & inimicos supplex orauerit, vt sibi adessent. [Mercennarius patronus) Qui ad mercedis causa reos defendat. Quod idem Hortensio Cic. obijcit de sphinge Verris. Id aût turpe erat. Itaque Cic. ne in talem incidat suspicionem, in Proœmijs defensionum causam honestam solet dicere, cur ad defendendum reum accesserit. [A turpitudine vacat, &c.) Vacat turpitudine, & vacat a turpitudine, in eadem re dici alio loco docuimus. [Pedes fugaces) b d. propter Cic. exilium. [Audet dicere, O fortunatam natam me consule Romam) Quintil. in xj. scribens de iactatione oratori fugienda, M. inquit, Tul. sæpe dicit de oppressa coniuratione Catilinæ, sed modo id virtuti senat. modo prouidentiæ deorum immortalium assignat, plerunque contra inimicos atque obtrectatores plus vendicat sibi. erat. n. tuẽda, cum obijcerentur. In carminibus etiam non pepercisset, quæ non desierunt carpere maligni. Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ, &c. O fortunatam natam me consule Romam. Et Iouem illum, à quo in concilium deorum aduocatur, & Mineruam, quæ eũ artes edocuit, quæ sibi ille, secutus quædam Græcorum exempla, permiserat. Hoc in libris suorum temporum Cic dixisse, Valla adnotauit. Cic. aût lib. Epist. fam. j. P. Lentulo scripsisse se dicit versibus lib. iij. de suis temporibus. [Natam me consule Romam) Cic. in Inuect. iij. in Catil. ostendit diem eum quo deprehensi & cõfessi coniurati sunt, velut diem vrbis natalem celebrandum esse. [In tua libidine erant).i. in tua voluntate & potestate. Nã vt ait Sal. in bello Catil. cum esset cõiuratio vulgi rumoribus exagitata, deq́. ad senatũ relatum esset, decreuit senatus, vt consules darent operam, ne quid resp. detrimenti caperet. Et potestas per senatũ more Rom. magistratui maxima permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coërcere omnibus modis socios atque ciues, domi militiæq́. imperium atque iudicium summum hr̃e, aliter sine populi iussu, nulli earum rerum consuli ius erat. [Sublata lege Porcia) Romani veteres morem Græciæ imitati, verberibus animaduertebant in ciues, de condemnatis summum supplicium sumebant, vt est apud Sal. in oratione C. Cæsaris de pœna coniuratorum. Postea lata lex Porcia est, quæ graui pœna sanxit, si quis verberasset, necasset ue ciuem Romanũ, vt ait T. Liuius lib. x. Lex Porcia libertatem ciuium lictori eripuit, virgas. n. ab omnium ciuium Romanorum corpore amouit, vt ait Cic. pro Rab. perduellionis reo. [Nostrorum omnium) Omnium nostrorum à Cic. dici solitum, alibi admonuimus. Nostram omnium ex grãmaticorum præceptione dicendum esset. [Neque licet obliuisci).i. nõ licet P.R. obliuisci seruitutis eius quam te consule seruiuit. In codice antiquo scriptum est, Seueritatis tuæ, non seruitutis suæ. [Egeris oro te) Concessio est. [Oro te).i. quæso. [Etiam ne aures nostras, &c.) i. etiam ne inuitis nobis, quæ odiosa sunt, & quæ nos audire nolumus, iactabis? Onerabis odio dixit, vt Cic. lib. Epist. Fam. iij. Onerare mendacijs: Te aût quibus mendacijs homines leuissimi onerarunt? [Cedant arma togæ) Quia pacis & ocij insigne toga est, arma aût tumultus & belli, Cic. more poëtarum locutus hoc intelligi voluit bellum ac tumultum paci atq; ocio concessurum, vt ipse explicat in oratione in L. Pisonem, cum Piso hunc versum reprehendisset. In lib. quoque de Offic. in hoc versu inuadi se ab inuidia & improbis dicit. [Et non armatus) C. Antonius Cic. consulis collega, per M. Petreium legatum armis Catilinam superauit. Sed quæ Cic. fecit, ea togatus fecit. [Præter nomen imperij) Tu enim consul, Sylla vero dictator erat. [Quem Minerua, &c.) Vt de se iactanter Cic. dixit. [Italia exulẽ suis humeris) Hoc quoque à Cic. dictum arbitror in libris de tẽporibus suis. Cic. x. exilij sui mense tanta singulorum lætitia, tanto ciuium studio obuiam itum est, et, quod ab ipso memoratur, sé Romam Italiæ humeris reportatũ res ipse superaueris, et in eius vita Plut. scripsit Glorianti Cic. humeris se resp. de exilio reportatum, Vatinius dixit, Vnde ergo tibi varices? vt ait Macr. lib. Saturn. ij. [Romule Arpinas) Romulus fuit Romæ conditor, alterum se conditorem Cic. dixisse videtur, cum dixit Romam se cõsule natam. Ideo Romulum Arpinatem appellat. [Egregia tua virtute) Ironia est. [Obtines).i. constanter tenes. [Cui insidias fecisti in ciuitate ancillaris) Ancillaris hoc in loco superuacanea vox esse videtur, nec eam eorum inuenio in codice eo, quem annis ab hinc quadraginta Venetijs Philippus Pincius impressit. Ea aût sententia est: Cn. Pomp. fecisti insidias, cum postquã ab exilio redijsti, coluisti & secutus es. A nonnullis persuasus Pompeius est, sibi Cic. facere domi insidias. Cic. in oratione pro Domo sua: Desinant, inquit, homines ijsdem machinis sperare me restitutum labefactari posse, quibus antea stantem perculerunt. Quod enim par amicitiæ fuit vnq̃ in hac ciuitate coniunctius q̃ fuimus inter nos ego & Cn. Pompeius? Quis apud P.R. de illius dignitate industrius, quis senatui sæpius dixit? Quis tantus fuit labor? quæ simultas? quæ contentio? quam ego non pro illius dignitate susceperim? Quis ab illo in me honos? quæ prædicatio de mea laude? quæ remuneratio beneuolentiæ prætermissa est? Hanc nostram coniunctionem, hanc conspirationem in rep. bene gerenda, hanc iucundissimam vitæ atque officiorum omnium societatem certi homines fictis sermonibus & falsis criminibus diremerunt, cum ijdem illum, vt me metueret, me caueret, monerent, ijdem apud me mihi esse sui inimicissimum dicerent. Idem in oratione pro P. Sextio de eodem Pomp. Quem virum studio sum mei, cupidissimum reip seruandæ, domi meæ certi homines compositi monuerunt, vt esset cautior, eiusq́. vitæ a me insidias apud me domi positas esse dixerunt. atque hanc ei suspicionem alij literis mittẽdis, alij nuncijs, alij corã ipsi excitauerunt. [Dyrrhachio redisti) Dyrrhachium fuit vrbs & portus in Epiro, quos in Græciam appellabant, q̃ Brundusio soluebãt. de hac vrbe alio loco plura scripsimus. Cic pro Cn. Planco suã profectionem describens, Dyrrhachiũ se dicit venisse, inde in Macedoniam perrexisse. Cum igitur redijt Cic. Dyrrhachio redijt. [Quos tyrannos appellabas) Vt C. Cæsarẽ, M. Crass. Cn. Pomp. [Vatinij causam agis) P. Vatinium Ciceronis inimicum fuisse, cõstat ex oratione Ciceronis in eum, & ex lib. Macrobij Satur. ij. Eundem Cicero postea defendit & laudauit, vt scribit ad P. Lentulũ lib. epist. fam j. In lib. earundem Epist. v. est epistola, Vatinij ad Cic. qua se absolutum fatetur. Auctore Valer. Max. lib. iiij. De ijs qui ex inimicia amici facti sunt. Cicero P. Vatinium dignitati suæ semper infestum duobus pub iudicijs tutatus est, et sine vllo crimine leuitatis, ita cum aliqua laude. [De Sextio male existimas) P. Sextius Cic. studiosus admodum fuit. Is in templum Castoris armatos homines deduxit, quo liberius de Cic. reditu ageretur. A Clodianis exceptus, plus viginti vulneribus cõcisus, mortuus creditus

ditus

ditus est. Postea à quodam M. Tullio de vi accusatus. Eum Cic. defendit. De eo quod male existimet Cic. alibi legere non memini. [Bibulum petulantissimis verbis lędis) M Bibulū Cic. laudat in oratione in Vatiniū testem. Bibulo collegæ C. Cæsar consul abrogauit imperium, vt est apud Suetonium in vita Cęs. Is domi cum se cōtinuisset, eam Bibuli fortunam, quā ille afflictam putaret, oīum triumphis victorijsq́. Cic. ante tulit, dixitq́. eosdē esse qui Bibulū exire domo prohibuissent, & qui se coëgissent, vt scribit ad P. Lentulum lib. Epist. fam. j. [Laudas Cæs. quē maxime odisti) C. Cęsarem Ciceroni iratum esse, hoies ignari veritatis putabant, eiusq́. saluti inimicissimum esse P. Clodius dicebat, vt est in oratione pro P. Sextio redisse in gratiam cū Cæsare, Cic. dicit in oratione de Prouincijs consularibus, negatq́. vlli de rep. bene merenti se amicū esse non posse. Vbi Cæs. laudat, supplicationē quindecim dieꝝ, stipendium, & legatos decem ad eū in Galliam mitti debere decernit. [Leuissime transfuga) A re militari facta translatio est. Transfuga.n. est qui liber aut seruus, aut hostis volūtate sua ad hostes transierit, vt ait Sex. Pomp. [Neque in hac, neque in illa parte fidum hn̄s). i. neque hæc neque illa pars tibi cōfidit. Hanc Ciceronis leuitatē exprobauit D. Laberius cū dixit eum geminis sellis sedere solitum, vt est apud Macr. lib. Satur. ij.

IN ORATIONEM SALVSTII IN CICERONEM,
Glareani annotationes.

NIHIL dicturus eram in hasce nō tam amaras, q̃ q̃uis quidq̃ amarius fingi possit, q̃ pudendas orationes, nisi Quintil. in primis grauis auctor ea citasset nominatim lib. iiij. instit. orat. cap. de exordio. De quibus hoc vnū non satis mirari possum, fuerit ne tam illi, qui tū orbis imperium habuit, tm̄ otij, vt vel voluerit, vel potuerit iam friuolas audire accusationes. Cū nostra ętate apud nos barbaros, illoꝝ opinione, nullus adeo humilis sit viculus, qui meretriculas duas ita cōcertanteis audire dignaret, tm̄ abest, vt alicuius dignitatis viro, oēs crucem ac ignem clamarent. Multos sæpe audiui, qui putarēt ab eis scriptas quidem, sed nō pronunciatas coram senatu, quod equidem nescio. Sed audiamus priorem Salust. [Vbi M. Tullij leges, iud. P. R.) P. R. in dādi casu habet codex Aldinus, sed vetustus in gignēdi, quod malim. Illud aūt, In ordine, quod proxime sequitur, quid sibi velit, apud me nō admodum planum est. [Cum legis Planciæ) Planciæ cū u, nō cum diphthongo au habebat codex Aldinus hoc in loco. At in Catilios cum diphthongo, vt alij libri, Plautiæ legebat. Diximus aūt in Catilina de hac lege nobis nihil certi constare. [Homo nouus Arpinas ex M. Cras. familia.) Ita ferè hn̄t codices. at ego nō dubito ita à Salust. scriptum: Homo nouus Arpinas ex C. Marij familia, nō ex, M. Crassi. Fuerat.n. & Marius Arpinas, & hō nouus. Ergo subiungit ἀφορμὰς. eius virtutem imitator, cū ille summus bellator, Cicero summ⁹ orator, ille manu, hic lingua prōptus. [Illud vero amicitia tam. ac vir. est an.) Aldinus codex nominatiuos in genitiuos mutauit. Vetustus codex sic habebat: Aliud vero amicitiæ tm̄ ac virtus est animi. Sed ex neutro sensus clarus est, nec ego clare expedio. Non est mihi dubium, cum Cōfutationis huius duæ sint partes, prior per quæstionem, altera p infitiationem, prioris esse hāc particulam, vt altera pars incipiat ibi: Immo vero homo leuissimus. Lectori hæc innuo dūtaxat, vt occasionem dem altius cogitandi, ac exemplaria diligētius inspiciēdi. [Neq; licet obliuisci pijs seruitutis suæ) Codex vetustus habebat His pro Pijs. Aldinus vtrūque omisit. At ego alterꝫ vel quid simile adesse debere puto. Paulò post. [Iupiter Opt. Max. in cōcilium Deoꝫ admisit) In accusandi casu Concilium, non Cōcilio, præter Aldinum codicem, oēs alioqui legunt. [Quem amicū quem inimicum in hac ciu. ob.) Ingenue fateor, me hæc verba, vt in Aldino sunt codice, atq; adeo et in vetusto, ac cūctis alijs, quos mihi videre contigit, non intelligere. Ideoq́ monito, admonito in Lectore, vt mecum ipse dubitet, aut felicius, si queat, eruat. Transilire, vt notum, facile erat, si quosdam imitari velim, quos pudet fateri se non omnia vel scire, vel intelligere.

IN ORATIONEM C. SALVSTII IN M. T. CICER.
Iodoci Badij Ascensij Commentaria.

GRAVITER & iniquo animo) Tametsi hæc inuectiua dē Salust in Cic. est tū potius relatiua. nā statim in principio dicit se læsum à maledictis & conuicijs contumeliosis ipsius Cic. Iudicio. i. ex animi sententia, q̃ morbo. i. vitio alioꝫ vt inuidia, qui summus morbus est etiam corpus corrumpens. Modū. i. finem; modestiam. i. moderationem, ac temperantiam. Rn̄debo, ergo non inuehitur ex petulantia sed rn̄det contumelijs lacessitus. Maledicendo. i. dicendo mala de me. Male audiendo. i. audiendo mala tua. Nam male audire non dr̄ qui malum aut debilem habet auditum, sed cui mala. i. cōuicia dār. Vbi. i. apud quos, querar. i. conquerar de iniuria Ciceronis? quos implorem. i. plorātu in auxilium vocem? audacissimo cuique, inuide de vno Cicerone id dicit. Largitionibus. s. passiuis, hoc est quas suscepit q omnia venalia habet. Non actiuis quasi tm̄ largitus est vt cogatur fortunas. i. diuitias & se venundare. Repetitus. i. qui irrepsit in remp. alienam, alij repentinus legunt. An vero Marce Tulli facta tua ac dicta obscura sunt. i. incognita? q. d. non quia omnes sciunt manifestissime. Flagitiosum. i. turpe & flagris dignum reputandum, quod collibuisset alteri, q. d. puer exposuisti pudicitiā tuam cuiuscunque libidini, sed mirabile est tantam diffamandi, & taxandi viri consularis licentiam fuisse. Nam si innocens fuit non debuerunt ea impune obijci, cum ēt famosi libelli lege prohibiti essent, sin nocens fuerit, mirabile est talem virum eo dignitatis promotū; sed ea tempestate erat id cōe adolescentiæ vitiū, quo & Iulius Cæsar ab omnibus notatus est, quia D. Paulus docet Rom. j. Deus tradidit eos in passiones ignominiæ, immoderatam & ita perniciosam eloquentiam, cum iactura. i. amissione, sicut res quæ sub tempestate in mare iacitur. [Venditas). i. venū proponis aut mercede locas. Verum (vt opinor) Irrisio est amara, sicut apud Horat. Sed incitat me pectus & mām̄æ putres, Equina quales ubera. sacrilega certe nostra audacię, vt ex epist. Cic. patet, quas ad Terentiam vxorem scribit. Delibuta, q. d. pūcta & assuefacta. Pellex matris, hn̄s rem cum patre. s. Cicerone, & ita pellit matrem è cubili. Quàm par est parenti, quia non decet patrem suscipere stuprum filiæ. Quam conuersa. i. quantum immutata a prisca seueritate & censura P. Crassi, hominis ditissimi. Ad quod alludit Persius dicēs sat. ij. Nunc Licini in campos nūc Crassi mittit in ædes. In consilio Deoꝫ immortalium: quia in plerisque concionibus & inuectiuis dixit non humanis opibus nec arte magistra, ita resp. consultam, sed diuina miseratione, sed ad inuidiam concitandam omnia trahunt aduersarij in malus. Absque carnificis. Id quoque contumeliose, cum ille dixerit sine cæde & sanguine remp. seruatam. *Incōmodum ciuitatis* id acriter & subtiliter, quia vult ob consulatum Ciceroni mandatum coniurationem factam & omne malum obortum. [Faciebatis). s. tu & vxor. [Calumniæ). i. falsæ accusationi, litibus. i. ex foro iudiciali. Atque is. s. Cicero tamen audet sup dicere, quod alij quoque hn̄t expressum, O fortunatam. ineptulus quidem est versus, vnde Iuuen. citans eum dicit illi minus obfuisse eloquentiā, si non elegantius Philippicas in Antonium scripsisset, quā tales versiculos tactasset, verba Iuuen. sunt: O fortunatam natam me consule Romam, Antoni gladios potuit contemnere, si sic Omnia dixisset, ridenda poëmata malo, Quanq̃ te conspicuæ diuina Philippica famæ. Sublata lege Porcia, de non sumēdo supplicio sanguinis in ciuem ad te vnum. i. solum quasi ad tyrānum, sed id ex inuidia dicit & odio non ex vero. [Pijs). i. clementibus secuti tutia qua tibi seruierint, cuius per exprobrationem eos memores facis. [Quid libet). i. quidquid libet, etiam ne. i. an insuper. Quasi vero togatus, id sæpe asseruit Cic. in inuectiuis in Catil. Arma togæ cedāt loquit Cicero, quia plus consulit vrbi, & reip. in toga quam alij imperatores in armis. Et laurea quæ datur triūphanti, hoc est corona ex lauro concedat. i. simul cedat linguæ. i. eloquio quo Catilina deuictus est, & coniurati damnati. Præter nomen, quia ille se imperatorem compellari voluit, tu ne id vsurpasti. Quem Minerua: irrisio acerba. Romule Arpinas. i. cum sis Arpini natus te alterum Romulum iactitas. Dyrrac. est Epiri vrbs prius dicta Epidamnos & Cherronesus. Quos tyrannos appellabas. s. exilium. Et ita arguit Cic. inconstantiæ, verum ipse argutissime se defensurus est, vertens in laudem suam quod vitio datum erat.

M. TVLLII CICERONIS AD
Crispum Salustium, Responsio.

EA demum magna voluptas est Crispe Salustij, æqualem ac parem verbis vitam agere: neque quidquam tam obscœnum dicere, cui non ab initio pueritię omni genere facinoris ætas tua respondeat, vt omnis oratio moribus consonet:

neque.n. qui ita viuit vt tu, aliter ac tu loqui pōt; neque qui tā illoto sermone vtitur, vita honestior est. Quo me vertam P. C.? vnde initium sumam? maius.n. nihil mihi dicēdi munus imponitur, quo notior est vterq; nostrum. Quòd si aut de mea vita, atq; actibus n.r.is huic conuiciatori rñdero, inuidia gloriam consequetur: aut si huius facta, mores, oēm ætatem nodauero, in idem vitium incidā procacitatis, quod huic objicio. Id vos, si forte offendimini, iustius huic, q̄ mihi, succensere debetis, qui initium introduxit. ego dabo operā, vt & pro me minimo cum fastidio rñdeam, & in hunc minime mentitus esse videar. Scio me P. C. in rñdendo non hr̄e magnam expectationem, q̄ nullum vos sciatis nouum crimen in Salustiū audituros, sed oīa vetera recogituros, queis & meæ, & vr̄e iam, & ipsius aures caleat. Verum eo magis odisse debetis hoīem, qui ne incipiens quid peccare, minimis rebus posuit rudimentum, sed ita ingressus est, vt neq; ab alio vinci possit, neq; ipse se oino reliqua ætate præterire. Itaque nihil aliud studet, nisi vt lutulentus sus, cū quouis volutari. Longe vero fallitur opinione. non.n. procacitate linguæ, vitæ sordes eluuntur: sed est quædam calumnia, q̄ vnusquisq; nr̄m teltante aīo suo fert de eo, qui falsum crimen bonis obiectat. Quod si vita istius memoriā vicerit, * illam P.C. nō ex oratione, sed suis ex moribus spectare debetis. iam dabo operā, quam maxime potero, vt breue id faciam. Neq; hęc altercatio nr̄a vobis inutilis erit P.C. plerunque.n. resp. priuatis crescit inimicitijs: vbi nemo ciuis, qualis sit vir, pōt latere. Primum igitur, qm̄ oium maiores Crispus Salustius ad vnū exemplum & regulā quærit, velim mihi rñdeat, nunquid ij quos ptulit, Scipiones & * Paulos, ante fuerint aut opiniones, aut gloriæ q̄ eos res gestæ suæ, & vita innocentissime acta cōmendauit? Quod si hoc fuit illis initium noīs, & dignitatis: cur non æq; de nobis existimetur, cuius & res gestę illustres sunt, & vita integerrime acta? quasi vero tu sis ab illis viris Salusti ortus. q̄ si esses, nōnullos iam tuæ turpitudinis pigeret. Ego meis maioribus virtute mea pluxi, vt, si prius noti nō fuerint, a me accipiāt initium memoriæ suæ: tu tuis * vita, quā turpiter egisti, magnas offudisti tenebras; vt et si fuerint egregij ciues, certe venerint in obliuionē. Quare noli mihi antiquos viros obiectare: sati' est.n. me meis rebus gestis florere, q̄ maiorū opinione niti; & ita viuere, vt ego sim posteris meis nobilitatis initiū, & virtutis exēplū. Neq; me cum ijs cōferri decet P.C. qui iā decesserūt. omniq; odio carēt & inuidia; sed cū ijs, qui mecū vna in rep. versati sunt. Sed si fuerim aut in honoribus petendis nimis ambitiosus, (non hāc dico popularē ambitionē, cuius m. principē confiteor, sed illā perniciosam contra leges, cuius primos ordines Sal. * duxit) aut in gerēdis magistratibus, aut in * iudicādis maleficijs tā seuerus, aut in tuenda rep. tā vigilans, quam tu proscriptionē vocas, credo q̄ non oēs tui similes incolumes in hac vrbe vixissent. At quāto meliore loco resp. staret, si tu par ac similis scelestorū ciuium vna cū illis adnumeratus esses? an ego tūc falso scripsi, Cedāt arma togę, q̄ togatus armatos, & pace bellū oppressi? an illud mētitus sum, Fortunatā natam me consule Romā, qui tm̄ intestinum bellū, & domesticū vrbis incēdium extinxi? Neq; te tui piget homo leuissime, cū ea culpas, q̄ in historijs mihi gloriæ ducis. An turpius est P.C. scribētem mentiri, q̄ illud palam hoc ordine dicentē? Nam q̄ meam ętatē increpuisti, tm̄ me abesse puto ab impudicitia, quantum tu à pudicitia. Sed quid ego de te plura * loquar? Quid.n. mentiri turpe duces, qui mihi ausus sis eloquētiam vt vitium objicere, cuius semper nocēs eguisti patrocinio? an vllum existimas posse fieri ciuem egregiū qui non his artibus & disciplinis sit eruditus? an vlla alia putas esse rudimēta & incunabula virtutis, quib' animi ad glorię cupiditatem alātur? Sed minime mirum est P.C. si hō, qui desidiæ ac luxuriæ plenus sit, hęc, vt noua, atq; inusitata miratur. Nam q̄ ista inusitata rabie petulāter in vxorem, & in filiam meā inualisti, quæ facilius mulieres se à viris abstinuerunt, q̄ tu vir à viris; satis docte ac perite fecisti: non.n. me sperasti mutuā tibi gratiam relaturum, vt vicissim tuas cōpellarem: vnus.n. satis es materiæ hūs: neq; quidquam domi tuæ turpius est quā tu. Multum te vero opinio fallit, qui mihi putasti parare inuidiam ex mea re familiari, quæ multo mihi minor est, q̄ hr̄e dignus sim. atque vtinā ne tanta quidem esset, quāta est, vt potius amici mei viuereot, q̄ ego testamentis eorū locupletior essem. Ego fugax Crispe Salusti? furori trib. plebis cessi: vtilius duxi quamuis fortunam vnus experiri, q̄ vniuerso P.R. ciuilis * esse dissensionis causa. qui postea quā ille suum animum in rep. perbacchatus est, oiaq; quę cōmouerat, pace & ocio resederunt: hoc ordine reuocāte atq; ipsa rep. manu retrahente me, reuerti. q̄ mihi dies si cū omni reliqua vita cōferatur, aīo quidem meo superet, cum vniuersi vos, populusq. R. frequēs aduentu meo gratulatos est, tāti me fugacem, mercenarium patronū hic esti mauerunt. Neque hercle mirum est, si ego semper iustas oium amicitias æstimaui, non.n. vni priuatum ancillatus sum, neq; me addixi: sed quātum quisque reip. studuit, mihi tm̄ fuit aut amicus, aut inimicus. ego nihil plus volui valere q̄ pacem: multi priuatorū audacias nutrierūt, ego nihil timui, nisi leges: multi arma sua timere voluerunt: ego nonq̄ volui quidquā posse nisi pro vobis. multi ex vobis potentia freti, in vos suis viribus abusi sunt. itaq; nō est mirum, si nullius amicitia vsus sum, qui non perpetuo reip. amicus fuit. neq; me pœnitet, si aut petenti vatinio reo patrocinium pollicitus sum, aut * Sexti insolentiā repressi, aut Bibuli patientiā culpaui, aut virtutib. Cęsaris faui: hæ laudes.n. egregij ciuis & vnicæ sunt. Quæ si tu mihi vt vitia objcis, temeritas tua reprehendetur, nō mea vitia culpabuntur. Plura dicerem, si apud alios mihi esset dicendū P.C. non apud vos, quos habui oium actionum mearū monitores. Sed vbi rerū testimonia adsunt, quid opus est verbis? Nunc ad te vt reuertar Salusti, patremq; tuum ptereā, qui si nunquam in vita sua peccauit: tn̄ maiorem iniuriam reip. facere non potuit, quām q̄ te talem filium genuit, neq; tu si qua in pueritia peccasti, exequar, ne parentem tuū accusare videar, qui eo ipse sum mā tui potestatem habuit, sed qualem adolescentiam egeris. hac.n. demonstrata, facile intelligitur, q̄ petulanti pueritia, tā impudicus & procax adoleueris, postea quā immēsæ gulæ, impudicissimi corporis quęstus sufficere non potuit, & ætas tua iam ad ea patienda quæ alteri facere colli buisset, exoleuerat, cupiditatibus infinitis efferebaris, vt q̄ ipse corpori tuo turpia non duxisses in alijs experireris. Ita non est facile reputare P.C. vtrū inhonestioribus corporis partibus rē quæsierit, an amiserit. domum paternā viuo patre turpissime venalem habuit, vendidit, & coi dubium

Margin notes (left): * aliam; *Metellos, & Fabios.; * vita,; * duxit; * vindicandis
Margin notes (right): * querar; * esse; * Sextij

bium pōt eſſe,quin mori coëgerit eum,quo hic nondum mortuo pro herede geſſerit omnia? neq; pudet eum à me quærere,quis in P.Craſſi domo habitet, cum ipſe rñdere non queat,quis in ipſius habitet paterna domo. at hercule lapſus ætatis tirocinio, poſtea ſe correxit. non ita eſt, ſed abijt in ſodalitium ſacrilegij Nigidiani,bis iudicis ad ſubſellia attractus,extrema fortuna ſtetit,& ita diſceſſit, vt nō hic innocens eſſe, ſed iudices peieraſſe exiſtimarentur. Primum honorem in quæſtura adeptus,* ſecutus eſt hunc locum,& hūc ordinem deſpectum,cuius aditus ſibi quoque ſordidisſimo homini patuiſſet. Itaque timens,ne facinora eius clam vos eſſent,cum omnibus * matrum familiarum viris opprobrio eſſet, confeſſus eſt vobis audiētibus adulterium: neque erubuit ora veſtra. vixeris vt libet Saluſti: egeris, quæ volueris ſatis ſit vnum te tuorū ſcelerum cōſcium eſſe. Noli nobis languorem & ſoporē nimium exprobrare: ſumus diligentes in tuenda pudicitia noſtrarum vxorum,ſed ita experrecti non ſumus, vt à te cauere poſſimus: audacia tua vincit ſtudia noſtra. Ecquod hunc mouere poſſit P.C. factum, ac dictum turpe, quem non puduit palā vobis audientibus adulterium cōfiteri? q ſi nihil pro me tibi rñdere voluiſſem, ſed illud cenſorium * eloquium Appij Claudij & L.Piſonis integerrimorum virorū,quo vſus eſt quiſque eorum, pro lege palam vniuerſis recitarem: nōne tibi viderer æternas inurere maculas, quas reliqua vita tua eluere non poſſit? neq; poſt illum delectum ſenatus,te vnquā vidimus: niſi forte in ea te caſtra conieciſti,quo omnis ſentina reip. cōfluxerat. At idem Saluſtius,qui in pace ne ſenator quidē manſerat,poſtea quàm reſp.armis oppreſſa eſt,& idē * victor, qui exules reduxit, in ſenatum poſt quæſturam eſt reductus: quem honorem ita geſſit,vt nihil in eo non venale habuerit,cuius aliquis emptor fuerit. * Itaq; egit,vt nihil non æquū ac verum duxerit, quod ipſi facere collibuiſſet: neq; aliter vexauit,ac debuit,ſi quis prædæ loco magiſtratum accepiſſet. Peracta quæſtura,poſteaquā magna pignora eis dederat,cum quibus ſimilitudine vitæ ſe coniunxerat, vnus, iam ex illo grege videbatur. Eius.n. partis exemplar erat Saluſtius,quo tanquā in vnam voraginem cœtus oīum vitiorum exceſſerat. quidquid impudicorum,cylonum,parricidarum,ſacrilegorum, debitorū fuit in vrbe,municipijs,colonijs, Italia tota ſicut in fretis,ſubſederāt: nominis perditi,ac notisſimi, nulla in parte caſtris apti,niſi licentia vitiorum,& cupiditate rerū nouarum. At poſteaquā prætor factus eſt,modeſte ſe geſſit & abſtinenter. nōne ita prouinciam vaſtauit,vt nihil neque paſſi ſint,neq; expectarint grauius ſocij nr̄i in bello, quam experti ſunt in pace,hoc Africam interiorem obtinente? vnde tm̄ hic exhauſit,quantum potuit aut fide nominum traijci,aut in naues cōtrudi. tm̄ inquam P.C. exhauſit,quātum voluit,ne cauſam diceret,* ſeſtertio duodecies cum Cęſare paciſcitur. Quod ſi quippiam eorum falſum eſt, * hic palam refelle. vnde tu qui modo ne paternam quidē domum relinire potueris,repente tanquam ſomnio beatus,hortos precioliſſimos,villam Tiburtsi C. Cæſaris,reliquas poſſeſſiones parauerís. Neque * puduit quærere,cur ego P.Craſſi domum emiſſem, cū tu veteris villæ dn̄s ſis,cuius paulò ante fuerat Cæſar. modo inquā patrimonio nō comeſo,ſed deuorato,quibus rōnibus repente factus es tā affluens, & tam beatus? Nam quis te faceret heredem, quem ne amicum quidem ſuum ſatis honeſtum quiſquam ſibi ducit,niſi ſimilis,ac par tui? At hercule egregia facta maiorum tuorum te extollunt: quorū ſiue tu ſimilis es,ſiue illi tui: nihil ad omnium ſcelus, ac nequitiam addi poteſt. Verum,vt opinor,honores tui te faciunt inſolentem. Tu Criſpe Saluſti,tantidem putas eſſe bis ſenatorem & bis quæſtorem fieri,quanti bis conſularem, & bis triumphalem. Carere debet omni vitio,qui in alterum paratus eſt dicere: ſis demum maledicit, qui non pōt verum ab altero audire. Sed tu oīum menſarum aſſecla,oīum cubiculorum in ætate pellex, & idem poſtea adulter,omnis ordinis turpitudo es,& ciuilis belli memoria. quid n.grauius pati potuimus, quàm q te incolumē in hoc ordine videamus? Deſine bonos petulantisſima conſectari lingua: deſine morbo procacitatis iſto vti: deſine vnūquenque moribus tuis æſtimare. his moribus amicum tibi facere non potes, videris velle inimicum habere. Finem dicendi P.C. faciam: ſæpe.n.grauius vidi offendere animos auditorum eos, qui aliena flagitia aperte dixerunt; quàm eos qui cōmiſerunt. Mihi quidem oratio habenda eſt, non quid Saluſt. merito debeat audire, ſed vt ea dicam, ſi qua ego honeſte effari poſſum.

Marginalia (left margin): *hūc locum et ordinem de ſeruit deſpectus, *matrum adulterium ematribus familiarū op. — *eloqiū. — *victorius, — *Ita — *Seſtertium — *hic — *piguit

IN M. TVLLII CICERONIS ORATIONEM, QVA C. Criſpo Saluſt. reſpondet, Franciſci Syluij Ambiani Commentarius.

[I]A demum magna voluptas eſt) Cic.reſpondet maledictis ijs quæ obiecit Saluſt. aliaq. maledicta in Saluſt.reijcit. (Ea demum).i.ea ſolum, vel ea omnino. hunc.n.locum Valla lib.vj.ita exponit. [Illoto).i.impuro. [(Quo me vertam) Addubitatio eſt. (Atque actibus) Laur.Valla lib.iiij. inter geſta & acta quid differat ſcribens, Actis,non actibus hoc in loco ſcribēdum putat. Quod ſi ſcribi poſſit actibus,vt apud Lucanum, Licet ingētes abruperit actus,minus mirari ſe dicit,cōe Actus Apoſtolorū magis quam acta dicamus. Idem tñ vt dicit, actus ſunt & actiones. Actiones pro actis poſtea Cicero vſurpat: Quos ego habui omnium mearum actionum monitores. Quod aūt geſta dici Valla putauerit,apud ſcriptores vix inuenias. Hi enim res geſtas, non geſta dicere ſolent. {Inuidia gloriam conſequatur} Meas enim res geſtas prædicem neceſſe fuerit. id ſine aliorū inuidia facere non licebit. [Procacitatis).i.maledicentiæ. [Id).i.propter id. [Aures calent) Saluſtij crimina tam ſæpe audiuis,vt ſæpe audiendo aures veſtræ quaſi caleant. vt cum Virg.lib. Aen.iiij.diligentem formicarum in aceruo farris cumulando laborem perſcribere voluit, illud dixit: Opere omnis ſemita feruet.. [Qui ne incipiens quidem peccare,&c.) Sententia eſt, Cum cœpit Saluſt.peccare,non fuit principio,vt vulgo dn̄i,addiſcens,ſed illico peritus in peccando magiſter. Qua rōne ſummam eius improbitatem demonſtrat. Nemo enim,vt ait Quintil.repēte fit malus. Hic aūt repente tam improbus factus eſt,vt oēs vicerit improbitate ſua, nec poſtea in vita reliqua ipſe fuerit improbior, q̄ fuit principio. Ponere rudimentum,eſt facere initium quod rude ſit, non politum, nec abſolutum. [Ingreſſus eſt).i.cœpit. Ingredi, pro incipere,Quintil. quam Cicero vſurpat ſæpius. Aggredi Ciceco. magis familiare eſt. [Præterire).i.vincere. [Nihil aliud ſtudet) Vt Titinnius in Pſaltria auctore Priſc.lib 7. Ferentinatis populus res Græcas ſtudet. [Vt loculentus ſus cum quouis volutari vult,vt lati ſordes eluat) Ita Saluſt. improbitate tanq̄ repletos,eam in alios euomit,vt ea eiecta ſe eluat. [Calumnia).i.malitioſa & mendax infamatio. [Fert).i.habet & iudicat. [Nemo ciuis) i.nullus ciuis,vt nemo poëta,nemo orator,nemo ſenator, aliaq. generis eiuſdem multa dici ſolent. [Poteſt latere) Eius.n. vitia inimicus diligenter inquirit. Itaque ſtudet, vt ſit & habeatur bonus ciuis. [Primum igitur) Abſoluto proœmio accedit Cic. vt maledictis reſpondeat. [Ad vnum exemplum & regulā) Vt omnium maiores ſint ciues Romani & viri conſulares. Ad id rñdet,quaſi vnus reliquus ex familia viri clariſſimi,&c. Itemq. ad id, Oro te Romule Arpinas, &c. [Aut opinionis aut gloriæ)

Auctore Valla lib. iij. illud dicitur, magna auctoritate est vir, vel magnæ auctoritatis, sed raro sine adiectiuo, dūtaxat in genitiuo. Nam in ablatiuo nunq̃. vt Cic. in Salust. Nunquid quos protulit Scipiones & Metellos, ante fuerunt aut opinionis aut gloriæ. Est illa igitur sententia. Nunquid Scipiones & Metelli famā & gloriam ante cōsecuti sunt, quam eos suæ res gestæ, & vita innocentissime acta cōmendauit? [Nunquid quos protulit) Idē Valla eodem libro scripsit hunc locū ab alijs legi, Nūquid eos quos protulit, &c. ab alijs, Nunquid ij quos protulit. ab alijs, Nunqd quos protulit [Hoc).i. res gestæ, & vita innocentissime acta. [De nobis, &c.) Nobis est pluralis pro singulari. ideo eo relatiuū, cuius numeri singularis ad rē significatam, non ad dictionem refertur. [Meis maiorib.).i. patri, auo, abauo, alijsq́;, auctore Val. lib. vj. oēs qui ante nos fuerunt, q liberos in nr̃a ciuitate reliquerūt, maiores dñr, qui vero post nos, Posteriores aut posteri. His exēplis vtitur, vt id doceat, refutetq́. Pauli iurescōsulti sententiam, q maiores esse dicit, q fuissent ante patres, auos, proauos, abauos, atauos, et posteriores, q post trinepotes futuri essent. [Præluxi) Prælucere proprie dr̃ seruus, qui ardentē tedam præfert. Suet. in vita Aug. Per nocturnum iter lecticā eius fulgur perstrinxisset, seruumq́ prælucentem exanimasset. Per translationē suis se maioribus Cic. dicit præluxisse. Quemadmodum.n. qui tedam præfert, prælucet ijs q aliqui in tenebris essent, ita Cic. maiores suos qui tanq̃ in tenebris erāt, virtute sua illustrauit. [Quam turpiter egisti) Salustij vita q̃ turpis, quam libidinosa fuerit, legere licet apud Crinitū in eiusdem vita. [Antiquos viros) Apud Vallā melius scriptū est, Antiquos meos. Antiquos aūt appellat maiores. [Opinione).i. dignitate & gloria. [Cū ijs) Maioribus meis. [Sed si fuerim) In codicibus alijs scriptum est, Sed si fuissem. Rn̄det ad ea, quæ de consulatu sibi obiecit Salustius. [Popularem ambitionem) Ambitionis duo gña vnum, cum quis gerens magistratum, operam dat, vt quod vtile & gratum populo sit, efficiat. alterum, cum quis petens magistratum, largitione populum corrumpit. cōtra quam latę sunt leges de ambitu, quales fuerunt Calpurnia & Tullia. [Primos ordines ducit).i. princeps est. [In vindicandis maleficijs).i. puniendis coniuratis. Maleficia dicit, pro ijs q vulgo malefactores dñr. [Quam tu proscriptionem vocas) Nam dixit Salust. Quę crudelissimā proscriptionem ciuium perpessa est. [Credo quod non oēs) De ijs.n. sumptum fuisset suppliciū. [Scelestorū ciuium).i. coniuratorū. [Neque te tui piget) In cod. alio scriptum est, Nūquid te tui piget. [Quæ in hist.) De bello Catil. Ciceronis.n. vigilantiam, diligentiam, virtutem in emendāda, & opprimenda coniuratione, Salust. cōmendauit. [Scribentem mētiri) Prima historiæ lex est, vt ait Cic. lib. de Orat. ij. ne qd falsi dicere audeat, deinde ne qd veri tacere audeat, ne qua suspicio gr̃e sit in scribendo ne qua simultatis. Eodem quoque, eodem in lib. auctore, historia testis est temporum, lux veritatis, vita memoriæ, magistra vitæ, nuncia vetustatis. [Scribentem).i. historicum. [Quā illum) In codice antiquo est, q̃ illud. Est aūt sententia: Tu de me mentitus es aut in historijs, aut in oratione, q̃ in me modo in senatu habuisti. nam pugnantia dixisti. In scribenda historia mētiri turpe est, mentiri pn̄te senatu minus turpe nō est. [Nam q̄ ętatem) Nā, inceptiua particula est. Nam q̄, accipit pro eo quod est, & aūt, aut q̄ vero, scripsit Val. lib. ij. citatq́. locum eum qui paulò post sequitur, Nam q̄ illa insulsata rabie, &c. Nam q̄, significat, quod vulgo dñt, quantum ad id. [Aetatem increpuisti).i. adolescentiam vehementer reprehendisti & vituperasti, vt in oratione in Vatinium testem: Eius viri discessum increpas, quem vides omnium ciuium desiderio, ipsius denique reip. luctu esse reuocatū. [Sed quid ego de te plura querar) In codicib. alijs melius scriptū est Loquar, q̃ querar. [Cuius semper nocēs) Bis.n. ad iudicis subsellia Salust. attractus est. [Mutuam tibi gratiam relaturū) Referre gratiam q a in bonam partem ferè dicimus in malā hoc in loco dict attendendum est. [Tuos) Vxorem & liberos. [Ea mea re familiari).i. ea mea opulentia. [Vt potius amici mei viuerent, q̃ ego testamentis, &c.) Vt in ij. Philip. Hereditates mihi negasti venire vtinam hoc vnum verum crimen esset, plures amici mei & necessarij viuerent. Sed qui istuc tibi venit in mētem? Ego.n. amplius sestertium ducenties acceptum hereditatibus retuli. Quāquam in hoc genere fateor feliciorem esse te. Me nemo nisi amicus fecit heredem, vt cum illo cōmodo, si quod erat, animi quidā dolor iungeretur: Te is quem nunq̃ vidisti, L. Rubrius Cassinas fecit heredem, &c. Ducenties sestertium valet quingenta millia aureorū, vt collegit Budæus de asse. [Furori trib. pl. cessi) P. Clodius trib. pl. vt inimicum suum Ciceronem vlcisceretur, eum vocauit in iudicium, quod de ciuibus Romanis indicta causa supplicium vltimum sumpsit. Res eo redacta est, vt Ciceroni fuerit vel cum Clodio armis decertandum, vel ex vrbe discedendum. Vt armis decertaret amici hortabantur, atque auxilium pollicebantur. Sed videbat Cicero decertari non posse sine magno reipub. incommodo, itaque maluit ex vrbe discedere, vt fusius dicit in oratione pro P. Sextio. [Quamuis,) Id est quamcunque. [Suum annum) Quo erat trib. pl. Tribunat. enim annuus erat. [Pace & ocio resederunt) Postquam abijt tribunatu. [Animo quidem meo).i. mea voluntate, meo iudicio. [Supereri) Reliquam vitam meam. [Populusq́. Romanus frequens) Cicero mense decimo postquā discesserat reuocatus, maxima celebritate exceptus est. Dum enim redeuntem eum complecterentur, eiusq́. ad ventui gratularentur, diem fermè totum esse cōsumptum, vt Demosthenī Athenas reuertenti contigit, auctor est Appianus lib ij. [Neq; hercle mirum est) Ciceronis leuitatem in amicitijs Salustius reprehenderat. Ad id Cicero respondet. [Ancillatus sum).i. seruiui. Vt à seruo seruire, ita ab ancilla ancillari deducitur. Titinnius apud Non. Marcellum, Dotibus deliniti vltro etiam vxoribus ancillantur. Hæc autem vox rara est. [Me addixi).i. in temporariam seruitutem dedi, quod faciunt qui obærati sunt. Inter seruum & addictum quæ sit differentia, Quintil. lib. vij. de definitione præcipiens, explicat. Ex addictis hic translatio sumitur. [Audacias) Ratum est, vt audacias in numero plurali dicamus. vt actione in Verrem 5. Vultis istorum audacias ac libidines aliqua ex parte resecare? Et pro P. Sylla: Quantas audacias, q̃ incredibiles, furores. quas notas scelerum, quæ indicia parricidiorum, quantos acernos facinorū reperieris? [Audacias timuerunt) Melius timuerunt, q̃ metuerunt, vt in codicibus alijs scriptum est. [Quidq̃ posse, nisi pro vobis).i. vllam potestatem habere. [Ex vobis potentia fieri).i. ex vestro ordine senatorio, quales fuerunt P. Clodius, A. Gabinius, L. Piso, C. Cæsar. [Virtutibus).i. fortitudini & strenuitati. [Temeritas tua reprehenderetur, &c.) Qui amicos etiam minime studiosos reip. retineas, nec in amicitiam asciscas eos qui reip. studiosi sunt. [Actionum).i. actorum. [Maiorem iniuriam, &c.) Magna est Salustiorum patris & filij vituperatio. [Neque tu si quæ in pueritia peccasti) Legi etiam potest, neque quæ in pueritia peccasti. [Eadem vtrobique sententia est) Sed qualem adolescentiam egeris, exequar. [Posteaquam immēsæ gulæ) Salustius in gratiam Cæsaris Cn. Pompeium scriptis suis vituperauit, eumque ore improbo atque animo inuerecundo esse scripsit. Quocirca Lenæus Pompeij libertus Salust. acerbissima satyra lacerauit, nebulonem, lurconem, popinonem, lastaurum, quasi meretriculam & scortam, & vita scriptisq́. monstruosum appellans, vt ait Suetonius libro de Illustribus grammaticis. [Exoleuerat).i. præterierat, & crescendi finem fecerat. Vnde exoleti dicuntur, auctore Sex. Pompeio, qui crescere desierunt. [Cupiditatibus,) Id est libidinibus. [Turpissime venalem habuit) Id factum creditum est, vt iudices corrumperet, apud quos de adulterio causam dicturus esset. [Neque pudet, &c.) Illud sæpe facit Cicero, vt idem crimen aut simile in aduersarium retorqueat quod aduersarius obiecerat. [Tirocinio,) Id est inscitia & ignorantia. [Abijt in sodalitium sacrilegij Nigidiani) Hoc sacrilegium Nigidianum, cuius conscius fuit Salust. quod fuerit, legere non memini. Nec de Publio Nigidio Figulo, vt homine doctissimo, ita viro probatissimo, credendum est. [Ad iudicis subsellia) Auctore Asconio Pædiano in Diuinationem Cic. subsellia sunt Tribunorum, Triumuirum, Quæstorum & huiusmodi minora iudicia exercentium, qui non in sellis curulibus, nec tribunalibus sed in subsellijs considebant. [Bis ad iudicis subsellia attractus,) Id est bis in iudicium de adulterio, vocatus. [Extrema fortuna stetit,) Id est fuit in periculo maximo, vt condemnaretur, vt extrema fortuna sit ablatiui casus. [Iudices peierasse,) Id est iudices corruptos esse, iudices enim in leges iurabant, vt obstricti religione iudicarent, ut ait Asconius Pędianus. [Primum honorem,) Id est primum magistratum. [Hūc locum, & ordinem) In codice sancti Victoris scriptum est, hunc locum secutus est, & ordinem despectus, id est abiectus homo Senator factus est. [Sibi quoque) Ipsi melius quàm sibi scribendum videretur. Id referri videtur ad senatum, contra fas à Cæsare auctum, vt est apud Macrobium libro Saturnalium secundo. [Cum omnibus matribusfamiliarum opprobrio esset) In codicibus alijs scriptum est: Cum omnibus matrumfamiliarum viris. Val. autem lib. vj. scribens opprobrium aliquando in facto esse, sed sæpius in verbo, idque esse quasi exprobrationem atque conuicium, hunc locum ita legit, Itaque timens ne facinora eius clam vobis essent, cum omnibus matribusfamilias vestris opprobrio esset, confessus est vobis audientibus adulterium. Nam Salust. inquit Valla, vel ex eo quòd fœminis quibus

cum

eum se visum habuisse notum erat cel quod ipse illis vulgo impudicitiam obijciebat, opprobrio erat. Est aût mater familias, quæ in manum viri per coëmptionem conuenit, et est apud Boëthiû lib. Côm in Top. Cic. 2. [Confessus est adulteriû) Vt paulò post, Quem non puduit palâ vobis audientibus adulteriû confiteri. Sæpius aût, e Latinis dici de adulterio côfiteri alio loco scripsimus. [Ora vestra).i. vestram, et vulgo dicunt, præsentiâ. [Erubuit ora vestra) Genus hoc dicendi annotandum est, quia vsitatum nô est. [Expergefacti) Hoc ad soporem refertur. [Vt a te cauere) Cauero te, & caueo a te, dicimus) Prius vsitatius est, de eo alio loco plura scripsimus. [Studia).i. diligentiam nostram & vigilantiam. [Per me).i. meis verbis, mea oratione. [Censorium elogium).i. censorium elogium).i. censorum testificationem, in tabulas censorias relatam. De elogio scripsimus in Catonem maiorê Ciceronis. Significat autê, Appium Claudium & L. Pisonem Censores eiecisse Salustium senatu, pp côfessa adulteria, aliasq. libidines. [Integerrimorû virorû) Haud scio an sit L. Piso, quem iam grauiter multis in locis Cicero insectatus est. Id si ita est, reconciliata inter eos gratia credenda est, vt fuit inter eundem Ciceronem & A. Gabinium, quem repetûdarum rerum Cic. defendit, et ait Val. Max. lib. 4 de ijs qui ex inimicis amici facti sunt. [Post illum defectum senatus) Factum censoribus, qui te notauerunt. [In ea te castra).i. in castra Cæsaria contra Pompeium. [Quo omnis sentina reip.) Translatio est, qua Cicero fœditatem hoium significat. vt ait Quint. lib 8 inuectiua in Catilinam prima. Sin tu, quod te iâdudum hortor, exieris, exhaurietur ex vrbe tuorum comitum magna & perniciosa sentina reipublicę. Et inuectiua secunda, O fortunatam remp. siquidem hanc sentinam huius vrbis eiecerit. Salustius in Catilina, Primum oium, qui vbique probro atq; petulantia maxime præstabant, item alij qui per dedecora patrimonia amiserant postremo oês quos flagitium aut facinus domo expulerat. hi Româ sicut in sentinam confluxerat. In ciuili bello Cæsaris & Pompeij oês boni ciues Pôpeium, improbi Cæsarem secuti sunt. [In pace) Ante bellum ciuile. [Eisdem victores q exules) Ita in codicibus prope omnibus scriptum inuenio. Quia in sententia mihi satis libera esse non est, arbitror legendo, a victore eo qui exules reduxit, et ea snia sit, Salustium primum in Quæsturam, deinde in senatum, â Cæsare victore reductum, Cæsar enim, auctore Suetonio, Prætorum, Ædilium, Quæstorum, minorum ët magistratuum numerum ampliauit, nudatos opere censorio, aut sententia iudicum de ambitu condemnatos restituit. [Quem honorem).i. Quæsturam. [Ac verum duxerit).i. iustum. Verum pro iusto, & iustum pro vero dici, pbat Budæus in adnotationibus in Pandectas. [Neque aliter exauit ac debuit, si quia prædæ, &c.) Snia est, Salustius non aliter vexauit, quâ debuit is qui magistratum loco prædæ accepisset, si quis prædæ loco magistratum accepisset, vt accepit Salustius. [Magna pignora eis dederat).i. magna dona, quæ amoris monimêta forent. [Etat exempli) Quod tanquam imitandum sibi ille hominum grex proponeret. [Quo).i. in quem gregem, vel in quem Salustium. [In voam voraginem).i. in abyssum. [Cylonum).i. cinędorum. Hûc.n. locum ita explicat Crinitus cap 8. lib. 7. vbi ex Sext. Pompeio docet, chilones appellari, qui sint labris maioribus, & cilones sine aspiratione, & cum vno l, qui fronte prominentiore sunt. [Sicut in fretis subsederant) Si emendata lectio est, snia est, Omne hoc genus hoium in hoc grege sicut in mari, quo omnia aqua profluit, subsederat. [Nulla in parte) Melius scriberetur, Nulla ex parte. [Modeste se gessit) Ironia est [Socij nostri) Afri. [In bello).i. si quod bellum gereretur. [Fide nominum).i. fide debitorum. Mutuam enim pecuniam nonnullis crediderat, quâ traijciendam.i. transportandam Romam curarent. [Ne causam diceret) Repetundarum. [Sestertium duodecies).i. triginta millibus aureorû [Modo).i. ante q̄ Prætor esset. [Retinere potuerit) Redimere, non retinere, in codicibus alijs scriptum est. [Hortos pretiosissimos) Hi sunt horti Salustiani, a scriptoribus Latinis multum celebrati. De his est apud Pomponium Lætum in libro de Romanorû antiquitatibus. [Villam Tiburti) Tiburtum enim, vt Tibur dr. Estq. oppidum ab vrbe Roma distans millia sex. & decê. Hanc villam C. Cæsaris antea fuisse significat. [Veteris villæ) Tiburtinæ. [Non comeso) Auctore Prisc. lib. x. a comedo comesum & comestum inuenitur. [Quibus rationibus).i. quibus modis. [Nihil ad omnium scelus) In alijs codicibus melius scriptû est, Nihil ad tuum scelus. [Tantidem putas esse, &c.) Bis consularem, itemq bis triumphalem esse, maximum est. Bis aût senatorem & bis Quęstorem fuisse, id parui ducendum est. Nihil est igitur, cur insolentior fiat Sal. qui fuit bis senator & bis Quęstor, cû bis consularis & bis triumphalis non sit. [Omnium mensarum assecla. Ab assequendo assecla dictus esse vr, vt mensarum assecla sit is, qui alienas mensas sequatur. Non vero Marcellus asseclas dictos putat, q adsint, & omnibus iussis dominorum pręsto sint. Itaque assecle serui sunt, aut ministri, vt lib. de Diuinat 2. se cum ei Trogmorum Tetrarchiam eripuisset, & asseclæ suę Pergameno nescio cui dedisset. Et actione in Verr 3 Secû partes essent hospitum recipiendorum, tum ipsos ait Prætores & Coss non legatorum assecias recipere solere. [In prima ętate).i. in pueritia & adolescentia [Postea).i. ætate maiore. [Petulantissima consectari lingua) Insectari non consectari, apud Vallam libro quarto scriptum est. [Moribus tuis).i. secundum mores tuos.

IN ORATIONEM CICERONIS IN SALVSTIVM,

Glareani annotationes.

VEL in hac oratione videre licet, quantum differat Cic. a Sal. quanta breuitas in hoc, quanta in Cic. copia. Sed frustrà hæc apud doctos, q melius hæc norunt. apud indoctos prorsus operâ perdiderimus, si hec indicare velimus. ideoq. ad rê statim. [Quod si aut de mea vita, atque actibus nostris) Ita habêt oês codices, quos ego vidi. Quod si rectè legitur, non omnino poëticum id fuerit, actus pro gestis ponere, vt Lucanus, Licet ingêteis abroperit actus. Nam Cic quos hic Actus vocat, postea Gesta ac res gestas, nominat, immo postremû Actiones. Et ipse D. Er. πράξεις τῶν ἀποστόλων, Apostolorum gesta maluit dicere, q̄ vel actus, quod vulgatus interpres vel acta, quod D. Cyprianus verterat. [De eo q falsum crimen bonis obiectas) Pro Quod, vetustus codex habet Qui, atque ita legendû puto. Continuo post [Quod si vita istius post memoriam vicerit, aliam P.C. nô ex oratione, sed ex moribus suis spectare debetis) Badius, Vita, putauit auferêdi casus, at ita verbum Illius, omitit. Ego vero puto, Vita in nominandi casu positum, ac Alium, masculino genere, non, Aliam fœminino legendum, atque ita reciprocatio in Suis. locum quoque habebit. Et Alium in vniuersum dictum est, quasi diceret, vnumquenque alium. Nec sic Sal. exclusus est. Continuo post rursus vetusti codicis lectio secus, quam vel Aldinus, vel alij hût codicex ita legit. [Iam dabo operam quâ maxime potero, breue vt faciam, neque hæc altercatio nostra vobis inutilis erit, P.C.] Quinquam supplicius est, quod habet codex Aldinus, vt breue id faciam Sed illud, Neque, non est ponendum post hæc verba. Altercatio hæc, vt idem codex male, meo quidem iudicio habet. Ceterum q Cic. Scipiones ac Metellos introducit, cû Sal. Paulos, Fabios, ac item Scipiones nominasset, puto factum pp C. Marium, & historiam Iugurthinam, nisi q pro Metellos, aut Fabios, aut Paulos reponendum existimet. [Sed si fuerim, aut in honoribus petendis nimie ambitiosus) Post Ambitiosus distinguendum, immo omnia verba eiusque ad alteram coniunctionem aut, in Parenthesi concluderem, oppido elegantem comparationem duarum ambitionum continentia. Quatuor aût enumeret falso obiecta, quę si vera, inquit, erunt, tui similes plurimi contrissent. Hic locus in Aldino codice pessime distinctus est, & partim corruptus. Nam pro, In hac vrbe vixissent, reposuit, In vrbem venissent. Et nota dicendi genus per relatiuum ad posteriora gñe conformatum, Quam tu proscriptionem vocas. Item illud, Credo q non omnes tui similes vixissent. Continuo post. idem codex legit, At quanto meliore loco resp tuenda staret. Sed nemo habet illud Tuenda. Nec ego quid ad sensum faciat intelligo. Item [Fortunatam natam) Illud Natam, non oês habent, codices, Badius ët demendum putat. Paulò post. [Quid enim mentiri turpe ducet) Idê Ald. codex falso, Dicis, reposuit. [In vxorem & in filiam meam inuasisti) Quidam codices non habent Meam. Sed nota illud dicêdi genus, In filiam inuasisti. Item paulò post, Mutuam gratiam relaturum, in malam partem. [Ego fugax Crispe Sal.) Hæc hactenus verba interrogatiue, legenda sequentia non item. Quod vtrinque codex Aldinus neglexit. Item Vnus exceptis habent vetusti cod. melius quam Vnius, quod Aldinus. Mox, Qui postquam ille suum animum, &c. Longû hyperbaton vsque ad Reuerti, Qui reuerti, postquam ille suum animum pecbacchatus est: De P. Clodio loquitur. De die autem reditus sui ab exilio, ipse Cic. copiose disserit lib. quarto ad Atticum epistola prime. Aduentu, item, meo, vel intelligitur In, ait Badius, vel ablatiuus pro datiuo est positus. [Multi arma sua timere voluerunt) Aldinus codex Timere legit, sed non rectè, et puto. Videtur autem vel ex hoc loco hæ orationes habitæ post C. Cæsaris cædem. Nam haud scio, viuente illo ausus ne fuisset ita libere loqui Cicero. [Sed abijt in sodalitium sacrilegij Nigidiani) Ex hi-

fce verbis certe nullus elicitur sensus. In alio codice legebatur: Sed abiji in sodalitium sacrilegij Nigidiani. Accusat igitur Sal. Cicero sacrilegij, quippe qui cum sacrilegis sodalitium habuerit. De Nigidiano autem quis fuerit, adhuc cogito. [Secutus hūc locum & hunc ordinem despectum) Vetustus codex non habuit, Secutus est. Sed absque eo non est illus sensus, nisi aliud quippiam apponatur. Illud Despectum, ambigue dictum. Continuo post: Itaque timens ne facinora eius clara vobis essent. Aldinus codex. Clam vos habes, vt accusatiuum casum habeat præpositio, quæ aliqui ablatiuum poscit, vt Virg. in Past. fecit: En vnquam patrios longo post tempore fines. Vetustus tamen codex habet: Itaque timens ne facinora eius clam vobis essent. Quæ lectio placet. Paulò post mire, Experrecti positum pro sigilantes. Sed ita experrecti non sumus, vt à te cauere possimus. [Quo vsus est quisque eorum, pro lege) Illud Eorum, qua ratione dictum sit, haud equidem intelligo, etiamsi ad eosores quidam referunt. Lectori iudicandum relinquo, num locus bene habeat. Et idem victor, qui exules reduxit. Puto eum de C. Cæsare loqui iam cæso, qui remp. oppressit, cuius partibus adhæsit Sal. Nam de C. Sulpicio apud Florum lib. 77. qui infeliciter id tentauerat, intelligere velle, plane ineptum est. Verum quos exules reduxerit Cæsar, nisi q omnes eius partibus adhærentes, hostes à senatu iudicati erant, mihi non liquet. Ego locum corruptum puto, & aliquot desiderari verba. Quod cur toties lectorem admoneam, ratio à nobis sæpius nunc dicta est. [Nec aliter vexauit ac debuit) Non puto facile quenquam hunc locum intelligere, vexantur homines, non magistratus ipse prędæ loco acceptus. Paulò post, Quod tantum in unam voraginem cœtus omnium vitiorum excesserat. Pro Quod, alibi est Quo, & excesserant, verbum pluratiuo numero. Vnde ego suspicor pro, quòd tantum, legendum, quo tanquam, & optime procedet sensus ad sequentia verba. De numero, quando cœtus vtriusque esse potest, non magni referi, ego tamen & pluraliter legerem, & concesserat, non excesserant. Cinædum autem pro Cyloonum legendum est. Non enim Festi Pomp. expositio hic locum habet. Præterea debitorum magis quàm deditorum, & Notissimi plus, q̃ notissimi placet. [Sestertio duodecies cum Cæsare paciscitur) Et hic locus ostendit post Cæsaris mortem has orationes habitas. Ceterum & sestertio to auferendi casu, & sestertium in gignendi legitur. Idq. licere multis elegantibus auctorum exemplis ostendit libro primo, de asse Budæus. Duodecies aūt H-S faciunt triginta millia coronatorum. Mox: Vnde qui modo ne paternam quidem domum redimere potueris: Vetus est lectio. Nec Quo legendum, nec Quidem omittendum, quod vtrunque fecit Aldinus cod. Porro Villam Tiburi legendum potius quàm Tiburti, vt ego existimo. [Quod bis Consularem & bis triumphalem) Vbi Cicero bis Cos. fuerit, nisi vel alicui suffectus, vel Procos. factus bello in Syria gello, scire non possum. Minus scio vbi bis triumphauerit, quem ne semel quidem triumphasse legi. Bello ciuili impeditus cum è Cicilia rediisset, ad Atticum longam durit querelam. Ergo bis triumphalem ait, non autem triumphasse, quasi diceret, qui triumphum merueram, si fortuna non inuidisset. Igitur non ab eo quod fuit, sed ab eo quod esse, uel potuit vel iure debuit, se se laudat. Vt verum sit, quod de eo dicit Seneca, Cic. se laudat, non absque causa, sed absque modo.

IN ORATIONEM. M. T. CIC. QVA C. CRISPO
Sal. respondet, Iodoci Badij Ascensij Comment.

A demum) Acris admodum & armata est hæc responsio atque conuitiorum relatio, summo artificio vt à se disertissimo & eloquentissimo in eruditissimum & eundem acerrimum hominem retorta. Fit autem principium vehementis orationis ferè per interrogationem, vt hic Demum etiā particula accelerandi vim habet, vult autem Sal. ideo petulanter & imprudenter in se locutum ostendere quòd talem semper vidit vitam. [Quo me vertam P. C. A vehementi exclamatione exoritur, vt se iure commorum in aduersarium censeat) Quo. i. quanto notior est vterque nostrum, quia cum ego sim consularis & in pub. vixerim, pro dignitate mea dicendum est in eum, & tanto accuratius quanta maior est mea quam illius dignitas. Huic coniuratori, lege conuitiatori .s. à Sal. Inuidia gloriam consequar, melius consequatur. Nam sensus est, tantam gloriam obtinebo ex commemoratione præclarorum gestorum meorum, præ illius turpi vita, vt eam inuidia subsequatur. Nam excellenti gloriæ plerique inuidere solent. In idem vitium procacitatis, id est petulantis loquacitatis. Procax enim est assidue persequēs dicto aut facto rem, quam affectat. [Ego dabo operam) Beneuolos facit & dociles. quòd nullum vos sciatis. Ordo est. Quòd sciatis vos nullum. i. non vllum non audituros vllum nouum crimen in Salust. Calent ea frequenti obiectione. Pers. Vnde vaporata lector mihi ferueat aure. Rudimentum .i. initium modicum, vt sunt rudimenta modica ad disciplinarum præcepta. [Ab alio vincet) .s. in sceleribus perpetrandis. Sic quasi Iuuen. Nil erit vlterius quod nostris moribus addat Posteritas, cupient eadem facientq. minores, Omne in præcipiti vitium stetit. Nihil aliud studet .i. conatur facere. Raro autem eum accusatiuo reperitur studeo. nisi luculentus, alij legunt luculenter. i. eminenter, sed legam lutulentus, à luto, vt comparet eum sui, de qua Flac. & amica lutosus. Eluuntur, lauando emundantur. [Quod si vita) Hunc locum dicit Valla corruptum & nisi emendetur via expouibilem, dicitq. malam esse reciprocationem, vt eueniret si legatur ex moribus suis, legam ergo ex moribus eius. Sensus autem mihi videtur quòd si Sal. vicerit vita. i. per vitam sceleribus assuetam, memoriam. i. mentionem istius .s. calūniæ quam vnusquisque nostrum ieiunte animo suo fert, vos deberis spectare aliam .s. calumniam non ea oratione, quam procacem habet, sed ex moribus qui conscientiam produnt. Scipiones & Metelli, alij habent Metel. ante fuerunt opinionis & gloriæ .i. antea fuerunt gloriosi & claræ opinionis. Satius. i. melius, & est præclara sententia, conferre .i. comparare cum his qui iam decesserunt, vt cum Scipionibus, Metellis, Fabijs &c. [Omnique) Que, vbique ponitur pro quia, hoc est quia omni odio & inuidia carent. Cessat enim inuidia post fata & gloria crescit. vnde est illud: Post funus gloria maior erit. Et ita subiectus inuidiæ adhuc non comparetur merito ijs qui ex exempli sunt, vnde se potius cum Sal. comparatum velit, hoc est vitam suam cum vita illius. Popularem ambitionem, qua populo virtute & præclaris factis complacere, eiq. morem gerere & supplicare studemus sed illam perniciosam contra reges de ambitu, quàm per largitiones & detractiones petimus magistratum animo dominandi, non vt prosimus, sed vt præsimus ducatur, cuius primos .i. præcipuos, tam. i. tantum seuerius sup. quantum tu dicis. Quam tu proscriptionem vocas. quam, respicit sequens. nam videtur poni pro quod vt sit, quod .s. esse vigilantem in rep. tu vocas proscriptionem. Et simul mutat personam, quia de eo prius in tertia persona locutus, nunc ad eum in secunda persona loquitur. Credo q non omnes tui similes, bene tui, quia de moribus loquitur, meliore loco. i. statu & conditione. Annumeratus .i. esses non in tanta dignitate, aut punitus cum Lentulo, Cethego & alijs coniuratis, aut occisus cum Catil. Fortunatam. bene dempsit superfluum. Nec est hic totus versiculus ponendus. Homo leuissime. i. inconstantissime, quia in historia Catil. vbi veritas quært bonum, confessus est esse consulem, & salubriter vigilātem. Hoc ordine. i. coram vobis in Sen. q. d. nequaquam cum tamen minus periculosum sit, quia scripta manent. Increpuisti. i. crepitu flagitiosum mentitus es. Quantum to à pudicitia, subaudies dicere potuisset te, vt sit quantum puto te abesse, sed minus dixisset. Nocent. i. male viuens, patrocinio .i. vt per eam defendaris. [Rudimenta) .i. doctrinam primam, incunabula .i. primordia quæ adhuc in cunis adhibentur. Nam quòd ista. alij legunt ita, & ponitur nam continuatiue vt sæpe alibi. [Mulieres) .i. cum sint mulieres. Tu vir à vitiis. Vnde muliebria pati solitum & pathicum esse recriminatur. Ego fugax. Sunt qui legant, Egón, sed id nimis comicum videtur. Est autem interrogatiue legendum. [Forori trib. pl.) Alij legunt furore, sed minus congrue. [Quamuis) .i. etiam aspertemam. Et prudenter ad pietatem suam in patriam conuertit, quod vitio datum erat. [Reuerti) .i. sponte reueni, quasi sit reuerti me, qui vero reuersum dicit quasi ab alio versus sit, dicere videtur. [Aduentu meo) .i. in aduentu, aut datiuus est in o quo veteres sæpe vtebantur, vt parce metu Cytherea, q nec concubitu indulgent. Nam à genitiuo in us fit datiuus in u, vt à genitiuo in vis datiuus in vi, vt docet Seruius. Tanti me fugacem mercenarij. alij legunt mercenarium, sed legamus cum Pomponio Læto mercenarij sic, Mercenarij æstimauerunt fugacem. i. quem tu fugis fugacem, tanti. i. tanto precio æstimandum, vt aduentui meo gratularentur, & hi .s. clientes, aut plurimi ciuium æstimauerunt .i. reputauerunt me patronum. [Ancillatus sum) .i. inseruiui. [Nisi leges) .i. facere contra leges. Præ vobis .i. plus quàm vos. Temeritas tua, qui quod laudandum est vituperas. Bibuli patientiam, de quo Suet. dicit quòd sic Cæs. in consulatu cessit, vt essent qui scriberent C. & Iulio, non Caio & Bibulo consulibus quid actum. Temeritas, quia reprehendis non

non reprehenda, & quorum consilium nescit. Monitores, plus est quam si diceret, permissores aut conscios. Patremque tuum præteream, q. d. de eo nihil dicam, cum mihi meorum maiorum ignobilitatem obieceris. Iniuriam, id quod iniuriose dictum. Nam nemo iniuriam facit, dum quæ contra ius non sunt facit, ut est liberos procreare. Verum gignendo Salust. non iniuriam, sed perniciem aut damnum reip. intulit. Si qua. i. si aliqua, q. d. ea quę per prudentiam ætatis commisisti, præteribo. [Immensæ gulę]. i. voracitati, quęstus. i. lucrum, exoleuerat. i. extra opportunitatem ad patienda muliebria excreuerat. Vnde exoleti dicuntur pueri muliebria passi, sed iam adultiores quàm ut deinceps patiantur. Experiretis faciendo ea quæ pati solebas ab alijs. Verum inhonestioribus corporis partibus rem quæsierit, quia inhonestissimis acquisiuit, utpote pudendis posterioribus stupro expositis, & deinde amisit anterioribus ad stuprandum adhibitis, hoc est inguine acquisiuit, & pene amisit. Turpissime, quia etiam mortuo patre turpe fuisset patrias ædes alienare, nec habuit solum venalē, sed & vendidit, & ita ut verisimile est, ex eius rei dolore patrem mori coëgit. Pro herede, quia enim heres futurus erat callidi emptores rem minoris multo ac erat ab eo emebant. Quis in P. Crassi domo, quia Cic. eam emerat. sed pulchrius rem alienam emisse, quàm libidine patrimonium vendidisse. Noue autem dicit, in ipsius paterna domo. Vnde licet adnotare idem ius esse possessiuis nominalibus, quod & pronominalibus. Nam ut dico meam ipsius domum vendidi, ita hic dicitur, in ipsius paterna domo. [At her.) Ironia est, quam ne aliter intelligatur aperit dicens. Non ita est. [Etatis ty.) .i. nouitate. Fiunt ergo ab illis in o abstracta in inium ut lenocinium tyrocinium, latrocinium, lurcocinium. [In so.) .i. societatem dapis & comessationis. [Extrema for.) .i. summo periculo, nam si iudices incorrupti fuissent, ultimum supplicium tulisset. [Primum hon.) .i. primum magistratum, non dignitatem, nam infimus erat ut ædilitas, sed ordine quo ascendere solebant secutus est .i. insecutus ad obtinendum hunc .i. senatorium locum, & ex ordine despectum .i. quem despexit. Alij despexit legunt & paruisset, sed verior est hæc Pomponiana lectio. [Cuius) .s. senatorij ordinis aditus, patuit quoque .i. etiam sup. ipsi sordidissimo .i. qui erat sordidissimus hominum, scriptum offendi sibi, & ita dura est reciprocatio quæ bona esset si legator aditum & parauit. Opprobrio esset, quia de adulterio suspectus. Confessus adulterium. In vita eius tamen dicitur confessus habuisse cōmercium cum libertinæ conditionis mulieribus. Viaetis, amara permissio. Et quod, q. d. nullum. Quisque eorum, hanc parenthesim Pomp. lætus dempsit. Vous ex grege, quia similis eorum. Eius enim partis exempler, id est princeps quem omnes ad imitationem intuebantur. Chilonum. i. eorum quorum capita oblonga & compressa sunt, & sæpe agitata & mota ut insanis aut chilonum. i. improbe laboratorum dicit, quod minus placet. Sunt qui habeant Lenonum chilonum &c. debitorum. i. ære alieno deuinctorum. Alij legunt deditorum. Subsederant .i. in imo sedem habuerant. Nulla in parte caste, melius legitur castris apti, quia vitiosi & seditiosi acrem militiam gerere solent. At postea iterum ironia quàm aperit dicens. Non ne &c. Obtinuit autem Africam prouinciam fauore Cæsaris, & ex spolijs eius hortos amœnissimos qui ab eo Sal. dicti sunt comparauit. Sestertia, alij sestertio, ego sestertium legam paciscitur cum Cæsare quod vulgo dicunt composuit & caput suum tanti redemit. Ne causam diceret .i. se defenderet. Qui modo .i. paulò ante, redimere .i. iterum emere aut hypotheca soluere. Hortos de quibus in vita dictum est. Tiburti. i. oppido quod à Tiburto Tiburtum & Tibur dictum est. Cæsar, qui dictator perpetuus esse voluit. Comeso .i. paulatim, ut à comedente consumpto, sed deuorato. i. gulose ingurgitato. Similis ac par tui. Ergo par, ubi ad mores refertur etiam genitiuo construitur. At hercle, iterum ironicos loquitur. Quorum siue sit similis. Nihil argutius, quia siue Sal. sit similis maiorum suorum, siue maiores eius similes Sal. utroque modo constet eos proditos esse, quia similis perditi, non potest non esse perditus. At si dicat se illorum dissimile, frustra se ob nobilitatem & virtutem eorum iactet. Verum ut o iterum ironicos loquitur. Totidem, dicere posset tantidem, sed adderet, quanti ubi scribitur quot. Nam ordo est putas esse totidem. i. tanti momenti, esse bis senatorem & bis quæstorem ut tu fuisti, quot. s. fuisse bis consularem & bis triumphalem, q. d. ut ego fui. Etsi dicat Sal. cur sic in me inueheris. dicit se referre conuicia non inferre. Cubiculorum pellex, quia pulsis coniugibus eorum, locum supplesit patiens muliebria. Si qua argute dubitat an se digna sint.

Argumentum.

De Catilinae coniuratione amplius dicere post Salustium, Plutarchum in vita Ciceronis, Appianum in libro ij. Bellorum ciuilium, mihi videtur superuacaneum. Ideo quae huic nostrae rei propriora sunt, ea solum attingam. L. igitur Catilina denunciat one, cum iam longius processisset coniuratio, coniurati in domum M. Leccae VIII. Id. Nouemb. nocte consequente conuenerunt. Ea nocte dies Catilinae exeundi, ceteris manendi conditio caedis atque incendiorum per totam vrbem descriptio constituta est. Iam se exiturum Catilina dixit, sed paululum sibi esse morae, quòd Cicero consul viueret. Tum C. Cornelius & L. Vargunteius Equites Romani polliciti sunt se illa ipsa no. lo paulò ante lucem venturos tanquam salutatum consulem, & intromissos more consulis & iure amicitiae, in lecto eum interfecturos. Horum consilij Cicero per Fuluiam factus certior domum suam praesidijs validioribus firmat, duos Equites ad caedem, vt constitutum erat, venientes, aditu prohibet. Eo ipso die in templo Iouis Statoris senatum habet, vt ad eum referat de coniuratione deq; reip. periculo. In senatum Catilina venit, aut dissimulandi causa, aut sui expurgandi, tanquam iniuria lacessitus foret. Tum eum nemo amicorum, nemo propinquorum salutauit. Ii prope quos assedit, in alia subsellia sessum ierunt. Cicero sine praesentiam eius timens sine ira commotus, luculentam hanc, et quod ait Sal. atque vtilem reip. habuit orationem, cuius hoc est Argumentum: Hortatur Cicero impellitq; Catilinam, vt cum socijs coniuratis ex vrbe egrediatur in exilium, vel in castra Manlij, quòd consilia eius de caede consulis, senatus, ciuium, vrbisq; incendio, & Italiae vastatione sibi & senatui cognita sint, quòd eius conatibus omnibus priuato consilio obstiterit, nihil in vrbe esse quod eum delectare possit, quem omnes boni ciues metuant & oderunt. Miserum eum ostendit, quòd cum veniret eo ipso die in senatum, nemo eum senator salutauerit, nemo ei assidere voluerit. Vitandae suspicionis causa, ante Catilina se multis viris clarissimis in custodiam dare voluit, nullus eum asseruare voluit tanto metu omnium & odio flagrabat. Vellicitus est Catilina socijs, abire ad Manlium in castra, ab eo postulat Cicero, id vt faciat, quod in castris Manlij cum improbis & sui similibus versari iucundum ei futurum sit. Catilinam in Manlij castra proficisci quam a se consule interfici Cicero putat vtilius. Nam primo si proficiscatur nemo de coniuratione dubitabit, deinde eum sequentur omnes coniurati. Si in vrbe necaretur improbe factum putarent ij, qui de coniuratione dubitant, & coniuratorum grex totus in vrbe remanerent. Quocirca hortatur eum cum coniuratis, vt exeat cum suo & suorum exitio, reiq; publicae salute.

M. TVLL. CICERONIS IN L. CATILINAM, ORATIO I.

QVOVSQVE tandem abutere Catilina patientia nostra? quandiu nos etiam furor iste tuus eludet? quem ad finē sese effrenata iactabit audacia? Nihil ne te nocturnū praesidium Palatij, nihil vrbis vigiliae, nihil timor populi, nihil * cōcursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habēdi senatus locus, nihil horum ora, vultusq́ mouerunt? patere tua consilia non sentis? constrictam iam omnium horum conscientia teneri coniurationem tuam non vides? Quid proxima, quid superiore nocte egeris, vbi fueris, quos conuocaueris, quid consilij ceperis, quem nostrum ignorare arbitraris? O tempora, ô mores. Senatus hoc intelligit: Consul videt, * hic tamen viuit? immo etiam in senatum venit: fit publici consilij particeps: notat, & designat oculis ad caedē vnumquenq; nostrum. Nos autem viri fortes satisfacere reip. videmur, si istius furorem ac tela vitemus. Ad mortem te Catilina duci iussu consulis iampridem oportebat, in te conferri pestem istam, quam tu in nos omnes * iampridem machinaris. An vero vir amplissimus P. Scipio Pont. Max. Tyb. Gracchum mediocriter labefactātem statū reip. priuatus interfecit? Catilinam vero orbem * terrarū caede, atq; incendijs vastare cupientē, nos consules perferemus?

* consensus.
* hic tamen vi. vi. vit? immo etc.
* iandiu.
* terra.

IN INVECTIVAM M. TVLLII CICERONIS PRImam, in L. Catilinam, ad senatum, Francisci Syluij ambiani Commentarius.

QVOVSQVE tandem) Quamuis id fiat saepius, vt in orationis procemio ad auditores sermo dirigatur, aliqñ tñ ad aduersariū directus acrior fit atque vehementior. Cic. pro Q. Ligario: Habes igitur Tubero, quod est accusatori maxime optandū, &c. Sal. in Ciceronem: Grauiter & iniquo animo maledicta tua paterer M. T. sicut & Cic. fecerat in Catilinam: Quousque tandē abutere Catilina patiētia nostra? auctor est Quint. lib. 4. Idem lib. ix. praecipiens, interrogatione acriorem & vehementiorem fieri probationem. Figuratum est, inquit, quoties nō sciscitandi gratia assumitur, sed instandi, vt pro Ligario. Quid tuus ille Tubero destrictus in acie Pharsalica gladius agebat? &, Quousque tandem abutere Catilina patientia nostra? &, Patere tua consilia non sentis? Et totus denique hic locus, quanto, inquit, magis ardet, quam si diceretur, Diu abuteris patientia nostra: &, Patent tua cōsilia. [Tandem) Prisc. auct. lib. xv. hic expletiua coniunctio est, auctore Seruio, causa ornatus ponitur. Vtriusque sententia Vallae non probatur. Nam oratio interrogatiua plus habet virium quam, quae figurata non est. Orationis interrogatiuae vim particula tandem facit vehementiorem. [Abutere patientia nostra) Qui tandiu furores tuos aequo animo patiamur. [Patientia) i. tolerantia. [Quousque tandem abutere) Nam furor fit laesa saepius patientia. Et veterem patiendo iniuriam inuitas nouā, vt ait P. Syrus. Eludere, vt ait Donatus in Eunuchum Terentij, enarrans illud, Eludet vbi te victum senserit, proprie gladiatorū est, cū vicerint, citat hunc locum, additq́. Eludere est, ludo finem imponere. [Quem ad finem) i. quousque. i. quō audaciae tuae finem facies. Audacia ferè in mala dr̄. [Nihil ne te nocturnum) Quint. lib. 9. ab ijsdem verbis plura acriter & instanter incipere docens, hoc Cic. exemplo tē probat, vbi nihil repetitur. [Nihil vrbis vigiliae) Vbi de coniuratione auditum certius est, decreuit senatus, vti Romae per totam vrbem vigiliae hr̄entur, hisq́. minores magistratus praeessent, vt ait Sal. [Nihil timor) Nam immutata vrbis facies erat. Tristitia inuasit oēs neque loco, neque cuiq́ satis fidebant. [Nihil concursus bonorū) Qui tum esse solet cum pestis reip. opprimenda est. Consensus, non cōcursus legit Quint. [Nihil hic munitissimus) Senatus, qui singulorū mensium Calend. & Idibus hr̄i solebat, in curia habebatur. indictus aūt qui .s. noua causa adueniente indicebatur, in loco augurato hr̄i solebat. Inde pro senatu saepe templum dr̄. Senatum aūt in templo Iouis Statoris tum habuit Cic. cum hāc in Catilinam orationem habuit. Id templum ad initium sacrae viae, quae ad Palatium spectat, aedificatum fuisse, Plutarchus in vita Cic. tradit. De hoc templo apud T. Liu. lib. 1. multa licet legere. [Conscientia teneri &c.) i. ab his omnibus senatoribus cognosci. Constrictam iam conscientia tenere, est rem ita certo scire, vt ea ex animo nostro extorqueri nō possit. [Quid pxima nocte) In domo M. Porcij Leccae. A quo consilio, infra dicet. [Quid superiore nocte) i. proximam praecedente. Sua enim cōsilia nocte cum coniuratis Catilina capiebat,

quo illa nocturnis tenebris forent occultiora. [Quid egeris) Illud ex arte est, vt cum aduersariorum nobis consilium patefactum esse totum significare volumus, ea eo pauca dicamus. Tum enim reliqua nobis suspicabuntur. [Quid consilij ceperis).i.deliberaueris. [O tpa, ò mores) In magna quam tractat indignatione, Cic. id solet. vt in actione in C. Verrem vj. & in oratione pro domo sua ad Pont. Prisc. lib. 6. scribit hoc loco O esse particulã indignandi. Quint. lib. 9. scribit indignationis simulatione affectus auditorum moueri, vt. O tpa, ò mores. Viuit, viuit. Repetitio est, in qua prioris finis verbum vltimum ac sequentis primum est idẽ, qua figura vtuntur poëtæ sæpius: Pierides vos hæc facietis maxima Gallo, Gallo cuius amor tm̃ mihi crescit in horas. Sed oratores quidem raro. Hic tñ viuit, viuit, immo et in senatum venit. [Publici consilij) Quod senatus capit. [Nos aut viri fortes) Ignauiam suam aliorumq. ciuiũ accusat, qui sibi reip. satisfacere vĩr, si Catilinæ tela declinent, quẽ interficere debeant. Quamuis .n. viri fortis sit, nunq̃ periculis se subtrahere, seq. reip. reseruare, in hoc tñ Catilinæ furore non licebat. [Vir amplissimus) Argumentum à minore ad maius per cõparationem. Vbi, vt ait Quint. lib. 8. non solum totum toto, sed etiam partes partibus comparãtur. Nam Catilina Graccho, status reip. orbis terrarum, mediocris labefactio cædi & incendijs & vastationi, & priuatus consulibus cõparatur. [P. Scipio Nasica.) De Tyberij Gracchi cęde cũ alij multi, tum Plutarchus in vita Gracchorum scripsit. [Vir amplissimus) Hunc Scipionem T. Liu. lib. alix. ait virum optimum à senatu iudicatum esse. [Priuatus).i. nullum gerens magistratum, auctore Cicerone lib. de Offic. primo, priuatum oportet æquo & pari cum ciuibus iure viuere, neque submissum & abiectum, neque efferentem se nimis, tñ in rep. ea velle, quæ tranquilla & honesta sint. Hic tñ attende, priuatum dici eum q̃ sit Pont. Max. vt T. Liuius lib. xxj. C. Flaminium consulem designatũ appellat priuatũ.

IN INVECTIVAM PRIMAM M. T. CICERONIS, Iodoci Badij Ascensij Commentaria.

VOVSQVA tandem) Vehemẽti vtitur principio per interrogationem vrgentem. [Nos eludet) .i. decipiet & ludibrio habebit. Illudo aũt etiam datiuo iungitur, vt Æn. a. Certatimq. illudere capto. Quandiu dr̃ & quàm pridem, & quàm dudum. Iste per contemptum dicit, nam addidit tuus. [Quem ad finem).i. ad quẽ exitum seu ad q̃ intentionem, aut moderationem. Nã sicut modus pro fine ponitur Æn. a. Nam quis erit modus. Ita finis pro modo poni potest, vt j. Ser. Horatij. Est modus in rebus, sunt certi denique fines &c. [Præsidium custodia militum, hñdi senatus).i. ad hñdum senatum.i. multitudinem aut congregationem senatorum. [Mouent) .i. afficiunt te. [Patere) .i. manifesta esse. [Constrictam).i. cõpressam, ita vt exire in opus non possit. [Arbitraris ignorare,) q.d. si rectè arbitratus fueris, arbitrieris neminem. [O tpa, ò mores;) Tragica ferè exclamatio q̃ per aposiope sin temperat, nam plenum erat, ò tpa infœlicissima, ò mores perditissimos. [Senatus intelligit).s. coniurationẽ tã detestandã, cõsul de se loquitur, sed plus longe dicit dicendo consul q̃ si dicat ego. Nam in consule erat talis sceleris puniẽdi potestas. [Hic).i. talis coniuratus. [In senatũ) q.d. auctoritatem eius contemnens aut sententiam nõ timẽs. [Consilij, quod de rep.) Fit & præcipue super punitione coniuratorum. [Ad cędem).i. necem propediẽ perpetrandam. Nos aũt, quasi per ironiam reprobat lenitatem senatus, cui non satis est euitare violentiam malefactorum seu perniciosorum hominum, sed oẽm iniuriam ab alijs prohibere decet per eorum necem. [In te conferri).i. torqueri, pestem.i. perniciẽ, quam .s. pestem, machinaris.i. animo conceptã. [Priuatus).i. dum nouerat consul aut dictator nec in alio magistratu cui fasces erãt, aut animaduersio in ciuem, & tñ cum Tyb. Gracchus legem agrariã promulgare vellet & seditionem cõcitaret, iussu eius occisus est.

NAM illa nimis antiqua prætereo, q̃ Q. Seruilius * Hala, Sp. Melium nouis rebus studentem manu sua occidit. Fuit, fuit ista quondã in hac rep. virtus, vt viri fortes acrioribus supplicijs ciuem perniciosum, quam acerbissimum hostem coërcerent. Habemus enim S.C. in te Catilina vehemens & graue: non deest reip. consiliũ, neque auctoritas huius ordinis: nos, nos, dico aperte, consules desumus. Decreuit quõdam senatus, vt L. Opimius conf. videret, ne quid resp. detrimenti caperet: nox nulla intercessit: * mox interfectus est, propter quasdam seditionum suspiciones C. Gracchus clarissimo patre natus, auis, maioribus: occisus est cum liberis M. Fuluius cõsularis. Simili senatusconsulto, C. Mario, & L. Valerio COSS. permissa est resp. num vnum diem postea L. Saturninum tribunum pl. & C. Seruilium mors, * ac reip. pœna remorata est? At nos, vigesimum iam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis: habemus enim huiusmodi senatusconsultum, veruntamen inclusum in tabulis, tanquam in vagina reconditum: quo ex senatusconsulto confestim interfectum te esse Catilina conuenit. Viuis: & viuis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam. Cupio P.C. me esse clementem: cupio in tantis reip. periculis me non dissolutum videri: sed iam me ipsum inertiæ, nequitiæq. cõdemno. Castra sunt in Italia contra remp. in Hetruriæ faucibus collocata: crescit in dies singulos hostium numerus: eorum autem imperatorem castrorum, ducemque hostium, intra mœnia, atque adeo in senatu videmus, intestinam aliquam quotidie perniciem reip. molientem.

* Ahala

* Mox, nõ est in codice Aldino.

* à rep.

NAM illa nimis antiqua prætereo) Id solet facere Cicero, cũ multa exempla citat, vt ante externa, quam domestica, ante antiqua, quam recentia memoret. hæc.n. magis quam illa mouent. Halæ exemplum, quod antiquum est, prætermitti se dicit, alioqui ante Scipionem Hala citatus fuisset. Hæc Sp. Melij cædes facta est circa annum ab vrbe condita cccxvj de qua T. Liu. multa in lib. 4. [Q. Seruilius) Hunc C. Seruilium Liuius appellat. [Nouis rebus studentem).i. regnum affectantem. [Fuit, fuit) Hęc geminatio amplificandi gratia fit, vt Occidi, occidi non Spurium Melium. [Illa quondam) Quondam hic præteritũ tpa esse, Prisc. lib. xv. docet, & pro futuro Virg. dixit in Buc. Quondam tua dicere facta Tempus erit. & pro præsenti, idem in 2. Æn. Quondam etiam victis redit in præcordia virtus. [Habemus enim hic) Enim hic est particula continuatiua, non causalis. In qua significatione nonnunq̃, sed sæpius nam a Cicerone dr̃. [Senatusconsultum in te) In atroci negocio reip. Senatus decernere solebat, vt viderent consules, ne quid resp. detrimenti caperet. Tum licebat cõsulibus exercitum parare, bellum gerere, socios ac ciues ad bellum cogere, domi militiæq. imperium summum atque iudicium habebant. Aliter iniussu P. R. harum rerum nulla consuli potestas erat. Auctor est Sal. in bello Catilinario. [Hoc senatusconsultum) Quando S C. datum sit, non conuenit. Dicit.n. Sal. id datum postq̃ C Corn. & L. Vargunteius Cic. Cos. opprimere domi conati sunt, Antea factum Plut. in vita Cicer. dicit. Quam sententiam secutus mihi Cic. videtur, q̃ eo ipso die quo coniuratorum manus effugit Cic. habita si hæc oro. [Vehemens).i. vrgens. [Et graue).i. seuerum & triste. [Non deest reip. consiliũ) Quo consilio hæc auctoritas S. C. faciendi senatui permissa est. [Nos, nos Coss. desumus) Prisc. lib 17. scribit, pronomen aliqñ amplioris significationis causa poni. vbi tantum ad alios oẽs videtur fieri discretio, vt Cic. in 1. lib. Inuectiuarum: Nos, nos, dico aperte, consules desumus. Intelligimus .n. q̃ nemo alius nisi nos desit. [Vt L. Opi. Cos.) Id apud Plutarchum in Gracchorum vita amplius scriptum est. [Nox nulla intercessit) .s. eo ipso die, quo id S.C. mandatum est, C. Grac. interemptus fuit. [Propter quasdã) Hoc dicit, vt C. Grac. facinus, pp quod occisus est, ostendat leuius esse Catilinæ facinore. [Clarissimo patre) T. Sempronio Grac. q duobus cõsularibus duobus triũphis & censura ornatus fuit. [Auis) Quorum auus maternus fuit Scip. Afric. maior. [M. Fuluius Flac.) C. Gracchi inferendis legibus seditiosis socius, qa cũ Gracchis contra salutem reip. fecerat, senatus sñia interfectus est eodẽ die quo Grac. eius domus euersa & publicata est. In qua porticũ, post aliquanto Q. Cat. de manubijs Cimbricis fecit, vt ait Cic. in orõne ad pontifices de domo sua. [Cũ lib.) i. cũ filio, cui facta optio est, vt genus mortis eligeret, vt ait App. in lib. s. Liberos aũt ẽr pro vnico filio dici, A. Gell. scribit. [C. Mario & L. Valerio Fl. Coss.) De quo pluribus agit Cic. in orõne p C. Rabirio perduellionis reo. C. Seruiliũ Glauciã, & L. Saturninũ seditiosis legibus remp. lacerantes, & comitia cædibus discutientes, C. Marius sextum Cos. in curia hostilia morte multauit, vt Velleius

SYL.

leios lib. 2. auctor est. [Num vnum diem mors remorata est) .i. Nũ qoid interẽpti sunt eo ipso die quo factum est S.C.[Reip. peſtia) Qgia .s. resp.seditiosos ciues mutare solet.[Vicesimum iam diem) Negligentiam suam vel nimiam patientiam arguit. Qno inqt, die hęc S.C.data sunt, perniciosi ciues interfecti sunt. Vicesimus iam dies est cum hoc S.C.habemus, nec dũ eo io Catilinã vsi sumus.[Hebescere aciẽ) Vode sit metaphora, satis patet, ꝙ hoc S.C.datum sit, tanq̃ gladius quo necetur Catilina. Quod aũt tã dio quiescat, velut rubigine acies eius hebescit & obtunditur. Ferrum enim, vt apud A.Gellium Cato ait, si nõ exerceas, rubigo io ficit.[Hoꝝ senatoꝝ) Conueoit acceoru acoto io media, alioqui interfici dicendũ esset.[Viuis & viuis) Hanc vocis geminationẽ, vbi aliqd interponitur vehementiorem esse Quint.lib.9. præcepit. vt Bona, miseꝝ me consumptis.n.lacrymis tñ infixus animo heret dolor, bona, inq̃ Cn. Pompeij acerbissime voci subiecta pcoois. Viuis & viuis non ad deponendã, sed ad confirmandã audaciã. [Non dissolutum) .i. non inertem, non diffluentem, non negligentem, tanq̃ reip.cura soloius sim. Cic.actione in Verrem vij. Intelligo maluisse Dumitiũ crudelem in aĩaduertendo, quam in pmittendo dissolutũ videri.[Inertię) .i. stultitiæ, ꝙ solertiã quæ inertiæ contraria est, prudentiã Cicero appellet. Ioertię igitur .i. stultitię, ꝙ clemẽs & humanus esse velim io eũ, q parricida patriæ esse cogitet, quæ mea quoque nequitia est. [Castra sunt) Cn.Mãlius, q sub L.Sylla strenue militauerat, in Etruria Fesulis cũ alios multos tũ L. Syllæ veteranos milites imperio Catilinæ habebat, q princeps fuit belli faciendi. [In Etruriæ faucibus) .i. Fesulis, prope quas Florẽtia nõ molto post dedocta colonia est. [In Etrurię fauc.).i.in ingressu Etrurię. In dies singulos dicit, cũ io dies obtineat dicẽdi cõsuetudo.[Imperatorẽ eoꝝ).i.Catilioã.

ASCEN. NIMIS antiqua, quæ contigerunt paulò post exactos reges, de hoc aũt prius vidimus.[Fuit, fuit repetitio vim habet affectionis) Nos nos desumus .i. officio nr̃o non fungimur, nos nos inq̃ qui ista in te dicimus Lucio Opimio consule. Caius Gracchus frater Tyberij interfectus est ob suspiciones (vt hic dicit) seditionum. id aotem oratorie facit argumentans à minori, nam si ob suspiciones ille talis interfectus est, ergo hũc manifeste deprehensum interfectum oportet. Clarissimo patre, quia de Scipionum familia, immo Scipionis filio.[Consularis).i.de ordine cõsulum, & qui aliquando consul fuerat.[Nom,) q.d minime. L.Sarornioom de quo prius remorata est, in mora tenuit. [Crescit in dies singulos) Venuste io dies notam incrementi vi cresco & cõparatiuum habet. [Intra Mœnia non infra, sed bene infra tectum, qoasi inferius quam tectum. intestinam.i.ciuilem, quia ciues sunt in vna vrbe, vt intestina io voo ventre) Molientem cum mole, & difficultate parantem.

Si te iam Catilina comprehendi, si interfici iussero: credo erit verendum mihi, ne hoc potius oẽs boni serius à me, quam quisquam crudelius, factum esse dicant. Verũ ego hoc quod iampridem factum esse oportuit, certa de causa nondum adducor vt faciam. Tunc denique interficiam te, cum iam nemo tam improbus, tam perditus, tam tui similis inueniri poterit, qui id non iure factum esse fateatur. Quandiu quisquam erit, qui te defendere audeat: viues, & viues ita, vt nũc viuis, multis meis & firmis præsidijs * oppressus, ne cõmouere te contra rẽp. possis. Multorum te ẽt oculi, & aures, non sentientẽ, sicut adhuc fecerũt, speculabuntur, atq; custodient. Etenim quid est Catilina, quod iam amplius expectes, si neq; nox tenebris obscurare cœtus nefarios, nec priuata domus parietibus cõtinere vocẽ cõiurationis tuę potest? si illustrãtur, si erumpunt oĩa? muta iam istã mentem, mihi crede: obliuiscere cædis, atq; incendiorũ: teneris vndique: luce sunt clariora nobis tua consilia oĩa: quæ * ita mecũ licet recognoscas. Meministi ne me ante diẽ xij. Calẽd. Nouẽb. dicere in senatu certo die fore in armis, q dies futurus esset ante diẽ viij. Calend. Nouemb. C. Manliũ audaciæ satellitem, atq; * ministrũ tuæ? Num me f. fellit Catilina, non modo res tanta, tam atrox, tam incredibilis, verum id, quod multo magis est admirandum, dies? dixi ego idem in senatu cædem te optimatum cõtulisse in ante diem v. Cal. Nou. Tum cum multi principes ciuitatis Rom. non tam sui conseruandi, quàm tuorum consiliorum reprimendorum causa profugerunt? Num inficiari potes te illo ipso die meis præsidijs, mea diligentia circunclusum, cõmouere te contra remp. non potuisse, cum tu discessu ceterorũ, nostra tñ qui remansissemus, cæde contentum esse dicebas? Quid, cum te Præneste Cal. ipsis Nou. occupaturũ nocturno impetu esse confideres? Sensisti ne illam coloniam meo iussu, meis præsidijs, custodijs, vigilijsque esse munitã? Nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quod ego nõ modo audiam, sed etiam videã, planeq. sentiam. Recognoscere tandem mecum noctem illam superiorẽ: iam intelliges multo me vigilare acrius ad salutem, quã te ad perniciem reip. Dico te priore nocte venisse inter Falcarios, (non agam obscure) in M. Leccæ domum, cõuenisse eodem complures eiusdem amentię scelerisq. socios. Nũ negare audes? Quid taces? conuincam, si negas. Video.n. esse hic in Senatu quosdam, qui tecum vna fuere. O dij immortales, vbi nam gentium sumus? quam remp. habemus? in qua vrbe viuimus? Hic, hic sunt, in nostro numero P.C. in hoc orbis terræ sanctissimo, grauissimoq. cõsilio, * qui de nostro, omniumq. interitu, qui de huius vrbis, atq; adeo orbis terrarum exitio cogitent. Hosce ego video consul, & de repub. sententiam rogo, &, quos ferro trucidari oportebat, eos nondum voce vulnero.

* obsessus.

* etiam.

* admi nistram.

* qui de meo, nostrumq; omnium interitu.

SYL. NE hoc potius) Apud Qoint. nono lego, Ne noo potios. Vtimur, inqt, vulgo comparatiuis pro absolutis vt cum se quis infirmiorem esse dixerit, duo inter se comparatiua cõmittimus. Si te Catilina comprehendi, si interfici iussero, credo erit verendum mihi, ne noo potius oẽs boni serius à me quam quisq̃ crudelius factum esse dicant? Hoc enim verbum credo à Cicerone sæpe dr̃ in oratione interrogatiua, cum ironia, tanq̃ per parenthesin, vt in oratione, contra Rullum in senatu, Vos hæc, nisi euertere temp. cuperetis, ac vobis nouam dñationem cõparare, credo quam perniciosa essent, non videretis? idẽ i Hoc motu atq; hac perturbatione animoꝝ atque rerum, cum P. R. vox, & auctoritas consulis ostenderit, summam tranquillitatẽ pacis & ocij, verendum, credo, oobis erit, ne vestra ista præclara lex agraria magis popularis esse videatur? Cum vero scelera cõsiliorum vestrorum, fraudemq. legis & insidias, quæ ipsi P. R. à popularibus tribunis plebis fiant ostendendo, pertimescam, credo, ne mihi non liceat contra vos io concione consistere? [Oẽs boni) Ciues boni dñr, qui reip. studiosi sunt, etiã si improbi sint homines. Nam bonus ciuis & bonus homo, eodem modo non dñr. Aristoteles lib. Pollit. iij. vbi docet booi ciois & boni hominis eandem virtutem non esse, boni ciuis virtutem esse dicit, cõseruationem communis societatis, societatem vero esse remp. quocirca ciuis boni virtutem ad rempublicam spectare. Seotentia igitur est. Si te interfici iussero, nemo ex bonis ciuibus id à me factum crudelius dicet, sed oẽs potius dicent prius factum oportuisse. [Iampridem factum esse oportuit).i.te Catilinã interfectum. [Firmis præsidijs) Quæ.s.in vrbe collocaui, vt nocturnũ præsidium palatij & vigilias. [Oppressus).i.circundatus & circũuallatus, & circunclusus. [Cõmouere).i.mouere, vt paulò infra. Num inficiari potes, te illo ipso die meis præsidijs, mea diligentia circunclusum, cõmouere te contra remp. non potuisse? [Non sentientem).i.cum non animaduertes. [Adhuc).i.hucusque, quæ eius propria significatio est, in qua Cicero vsurpare solet. [Speculabuntur atque custodient,) Id est obseruabunt.i.attente videbunt, & audient, quæ facies aut consultabis. [Illustrantur).i.declarantur & patefiunt. [Teneris vndique) .i. arcana tua consilia, quæ noctem in priuatis parietibus cepisti, tenemus & scimus, id est vt vulgo dicunt, tu decelatis. [Mecum licet recognoscas) .i. si oblitus es, ea tibi in mentem reuocabo. Quo verbo Cicero tum vtitur, cum aduersarij vitia sibi cognita dicit. [Ante diem V. Calend. Nouemb.) Hoc die Cicerone Cos. futura erant comitia consularia. Sed pridie Cicero ad senatum retulit, quoniam multa narrabantur quæ Catilina facturus erat, vt per vim

fieret

fieret Cos.factum est S.C.referente Ciceroe,ne eo die comitia hēretur. Quo die frequenti senatu Catilinā Cicero excitauit, eumq. de his rebus iussit,si qd uellet,quæ ad se allatæ essent, dicere. Tū hęc Cicero Catilinæ prædixit. [Ante diē aij Calend.] Auctore Pris.lib.18.dicimus tertiū & tertio Cal. vel Non.vel Idus, vel Calendarū,Non.Iduū,pro in tertio die ante Calēd.vel Non. vel Idus.Cicero in prima Inuectiuarum: Meministi ne me ante diem duodecim Calend. Nouēbrium,dicere in senatu fore in armis certo die,q dies futurus esset ante diem vj. Calend. Nouēb. Ante diem vj.Calēd.pro ante Calend.dictū esse,idē Prisc.eodem lib.scribit.[Administrum] .i. magnum & præcipuum ministrum, qua uoce vius sæpe Cicero est.Ad enim habet vim intendendi,vt adamare,admirari,aduigilare.[Contulisse].i.proposuisse & destinasse.[In ante diem].i.in die qui esset ante diem.[Tuorum consiliorum reprimendorum causa].i.ne optimates,vt consulueras, occideres.[Illo ipso die].i.ante diem v.Calend.Nouemb.[Cum te Præneste]Hoc Præneste & hæc Prænestis,auct. Seru.lib.Cōm. 7.æn.[Superiorē noctē]Qua cōuenisti in domū M.Porcij Leccæ Senatoris cū coniuratis, quę nox oium ipsum coniurationis acerrima fuit atq; acerbissima vt ait Cic. pro P.Sylla.[Priori nocte].i.superiore.[Inter falcarios] Falcarij à falce dicti sunt,q falce metunt. Hos aūt coniuratos appellat falcarios,ppea q ciuitatem oēm,adeoq. ipsa vrbis ædificia tanquā falce metere .i. ferro ignięq. omnia vastare, vt fœnisecæ demetit oīa, ita hi nihil erant relicturi.[Inter falca.] .i. cū falcarijs,vel vt exponit hunc locum Prisc.lib.18.in eum locum vbi erant falcarij.Hoc dicendi gñe Cicero vtitur etiam in oratione pro P.Sylla: Quid tandem,inquit, de illa nocte dicit, cum inter falcarios ad M. Leccam nocte ea quæ consecuta est posterum diem Non. Nouemb.me Cos.Catilinæ denunciatione conuenit.[Consilio] .i.senatu. [Video esse hic]Salustius nominat XI. Senatores,qui fuerunt ex cōiuratione,Lentulum,Antronium,Longinum,Cethegum,P.&Seruium Syllas,Varguntetum,Annium, Leccam, Bestiam & Curium.

ASCON. SERIVS).i.tardius quā facere debuerā, quā crudelius.i.nimis crudeliter. Quā,itaque tribus gradibus iungitur,ppositiuo vt tā doctus quam magnus,cōparatiuo,vt tam doctior quam maior te sum Superlatiuo,tā doctissimus oium q maximus erat Cęsar,sicq. cōparatiue ponitur.Verum ego.Ordo est,verū.i.sed,ego nondum adducor.i.persuadeor certa de causa.i. pp causam quæ me mouet vt faciā id quod oportuit, iampridem .i. iā à pluscule tpe,factum esse.Causa aūt mouens erat ne inuidiæ alicuius subiaceret, aut q a homo nouus erat, ne ab inuidis in ius postmodū vocetur si ciuem prius q eius peccatum omnibus innotuisset vltimo supplicio affecisset.Vnde addit.[Tū denique].i.tunc tandem interficiam te &c.[Similis tui de moribus,similis tibi de colore, & specie exteriori.[Quispiam,] q.d.etiam tecum iuratus in perniciem vrbis.[Commouere].i.excitare. [Illustrantur].i.nobilitantur & patefiunt ac in lucem veniunt. Ante diem xij. Calend. Nouemb.quod nunc dicimus aij Calend. Sanè memini,vt Agretius adnotauit apud Cic.præsentis tpis verbū habet, vt meministi dicere nō dixisse. Maro tñ semel dixit memini vidisse,& Persius somniasse. Ordo est. Meministi ne me dicere in senatu ante diem xij.Calend. Nouemb. Manlium satellitem audaciæ atque ministrum tuū fore .i. futurū in armis,qui dies esset futurus ante diem octauum Calend Non.[Non fefellit me dies].i.bene sciui etiam diem. [Contulisse].i.peragendam disposuisse,aut proposuisse nostra cæde,qui dicere [illegible] uisset nostri. [Præneste, oppidū in Aretino monte]Non modo audiā,legendum non modo non audiā aliter sensus non staret. Nā nihil non modo audio,est non audio. [Dico te priori nocte] Coniurationē sibi manifestissimā significat,consul,vt Catilina perterritus in voluntarium exilium proficisceretur. Nouit autem omnia per Fuluiam,qui cum Curius vnus ex coniuratis consuetudinem habebat,vt in Catilinario visum est.[Inter fal.] .i. instructos falcibus Sunt aūt falces & harpæ armorū gñā murorum oppugnationibus apta, vt docet Nonius Martellus,vnde Sisenna lib hist.4 Falces iniectas comminuūt Sunt ēt gladij incurui quibus hic potius instructos diceret, sunt ad hoc instrumenta, secandorū frugum quarū secundum Varronē aliæ sunt fœnariæ,aliæ adoriæ,aliæ dumariæ quæ & sirpiculæ dñr,vt quibus secant dumeta [Quosdam vi.]forte Varguteiū dicit.Nam is senator erat. In hoc consilio orbis terræ,quia præsidio erat senatus toti mundo.Nostrum oium,bene nostrum non nostrorū,verum tñ dicere potuisset nostri qs passiue accipitur sed q oium adiecit maluit nostrum dicere.Est aūt genitiuus pluralis pronominis primitiui. [Consul].i.cum sim consul,&.i. & tñ rogo sniam,quasi non hñs auctoritatem animaduertendi sine cōsensu patrum.Voce,q auōdū supplicio dignos pronūciaueras.

Fuisti igitur apud Leccam illa nocte Catilina: distribuisti partes Italiæ: statuisti quo quenque proficisci placeret: delegisti,quos Romæ relinqueres, quos tecum educeres: descripsisti vrbis partes ad incendia: confirmasti te ipsum iā esse exiturum: dixisti, paulum tibi esse etiam * nunc moræ, q ego viuerem. Reperti sunt duo equites Rom.qui te illa cura liberarēt,& sese, illa ipsa nocte paulo ante lucē me in meo lectulo interfecturos pollicerentur. Hæc ego omnia vix dum iam cœtu vestro dimisso,cōperi: domum meam maioribus præsidijs muniui,atque firmaui: exclusi eos,quos tu mane ad me salutatum miseras,cum illi ipsi venissent: quos ego iam multis, ac summis viris ad me venturos id tpis esse prædixeram. Quæ cum ita sint Catilina perge, quo cœpisti, egredere aliqñ ex vrbe; patent portæ, proficiscere. Nimium diu te imperatorem illa tua Manliana castra desiderāt. Educ tecum etiam oēs tuos: si minus, quam plurimos: purga vrbē. Magno me metu liberabis,dūmodo inter me,atque te murus intersit. Nobiscū versari iam diutius nō potes: non feram,non patiar,non sinam Magna Dijs immortalibus hñda est gratia,atq; huic ipsi Ioui Statori,antiquissimo custodi huius vrbis,q hanc tam teram,tam horribilem,tamq. infestam reip pestē toties iam effugimus. Non est sæpius in vno homine salus summa periclitāda reip. quandiu mihi cōsuli designato Catilina insidiatus es, nō publico me præsidio,sed priuata diligentia defendi:cum proximis comitijs consularibus me consulem in campo, & competitores tuos interficere voluisti,compressi tuos nefarios conatus amicorum præsidio,& copijs,nullo tumultu publice concitato. Denique quotiescunque me petisti, per me tibi obstiti. quanquam videbam perniciem meam cum magna calamitate reip.esse coniunctam. Nūc iam aperte remp. vniuersam petis: templa deorum immortalium,tecta vrbis,vitam omnium ciuium,Italiā denique totam ad exitium,& vastitatem vocas. Quare,qm̄ id,quod primū,atque huius imperij,disciplinæq. maiorū proprium est,facere non audeo: faciā id quod est ad seueritatem lenius, ad cōem salutem vtilius. Nā si te interfici iussero,residebit in rep.reliqua coniuratorum manus: sin tu (quod te iandudum hortor) exieris,exhaurietur ex vrbe tuorum comitum magna & perniciosa sentina reip.

* tum.

SYL. DISTRIBVISTI partes Italiæ) Nam Cn.Manlium Fesulas, Septimium in agrum Picenum,C. Iulium in Apuliā dimisit, auctore Sal. qui tamen scribit, has Italiæ partes ante distributas,quam in domum Leccæ conuenerint.Cicero tñ pro P.Sylla,dicit ea nocte Catilinæ exeundi,ceteris manendi cōditionem,per vrbem totam cædis atque incēdiorum descriptionem constitutam esse.[Quos Romæ relinqueres] Hac nocte cōstituit Catilina, vt cum egrederetur ad exercitum, Lentulus in vrbe relinqueretur,Cassius incendijs,Cethegus cædi pręponeretur,vt ait Cicero pro P.Sylla. [Descripsisti vrbis partes ad incendia] Duodecim opportuna vrbis loca ad incendia descripta esse, quibus Statilios & Gabinius præfecti essent,Sal.scribit. [Confirmasti] .i. affirmasti. [Paululum tibi moræ].i. nihil te remorari, nisi quòd viuerem. [Reperti sunt duo equites R.] Hos Sal. C. Cornelium & L. Varguntetum, Plutarchus, & Appianus cum Cornelio M.Cethegum nominant.[Dimisso] .i. dissoluto,vt dimitti senatum, dimitti exercitum, dimitti discipulos dicimus. [Cōperi per Fuluiam] Quæ omnia Ciceroni patefaciebat [Exclusi].i.aditu prohibui.i.in domum meam non recepi.[Quos tu mane ad me] Hi.n.duo equites Rom.ceperant consilium, vt prima luce Ciceronem Cos.tanq̄ salutatum venientes,vt intromissi Cic. more & iure amicitiæ, eum in lecto suo trucidarent, vt ait Cic.pro P.Sylla. Hi tamen prohiberi se indigne ferentes,in ipsis

foribus

foribus ita acclamauerunt, vt in apertam suspicionem venerint. [Id temporis) Id tpis, & id ætatis, pro eo tpe & ea ætate sæpe dicit Cic. lib. epist. ad Atticum, xiij. Venit ad me, & quidem id tpis, vt retinendus esset. Idẽ de Fin. v. Is locus ab omni turba id tpis vacuus esset. Idẽ lib. Epist. Fam. vj. Ita viximus, & id ætatis iã sumus, vt omnia quæ nõ nostra culpa nobis acciderint, fortiter ferre debeamus. [Perge quo cœpisti) Quint. lib. 9. vbi de dictionum repetitione præcipit: Congregantur, inqt, verba idem significantia. Quæ cũ ita sint Catil. perge quo cœpisti, egredere aliqñ ex vrbe, patent portæ, proficiscere. Et in eodẽ, alio libro? Abijt, excessit, erupit, euasit, nimium iandiu. Iulius Rufinianus Epitropem esse dicit, cũ figuratæ concedimus, vt quod velit quis faciat. Virg. 4. sequere Italiã ventis, pete regna per vndas. Et Cic. Proficiscere, nimiũ iandiu te imperatorem illa tua Manliana castra desiderant. [Murus intersit) Parietes priuati sunt, muri vero & mœnia publica sunt, vt ianua priuatorum ædificiorum est, porta publicorum, murus vrbis. [Huic ipsi Ioui Statori) Cuius in templo senatus hic habebatur. [Antiquissimo custodi huius vrbis) Cum Sabini cum Romulo bellum gerentes, Capitoliũ Tarpeiæ proditione occupassent, Romulus inclinata sua acie, fusaq. ad veterem portam Palatij, ab Ioue præcatus est, vt fœdam suorum fugam sisteret, ibiq. Ioui Statori templum vouit, quod monumentum esset posteris, Iouis præsenti ope vrbẽ seruatam esse, vt ait T. Liuius lib. 1. Nec ob id credat primũ Romæ hoc templum fuisse, Iouis enim Feretrij ante hoc primum Romæ templum sacratum fuisse, idem scribit. Stator Iupiter a sistendo dr̃, quod auctore Gellio habet præteritum stiti, & habet supinum statũ. Inde stator condictusq. cum hoste dies in lege tab. 12. & in primo de Offic. dr̃. [Tanquam infestam reip. pestem) Infestum, vt ait A. Gellius lib. 12. id dr̃ quod malum infert cuipiam. Cicero pestẽ & perniciem appellare solet, id qđ damnum afferat maximũ. [Periclitanda) .i. in periculis versanda, & ad exitium petenda. [In vno homine) .i. in me Cicerone, cuius salus cũ reip. salute coniuncta est. [Proximis comitijs) Quibus Cicerone cõsule D. Syllanus & L. Muræna cos. designati sunt. Anno enim superiore Catilina consulatus repulsam passus, in hunc annũ petijt consulatum. Quo die hr̃entur comitia, Cic. qp homines iam tum cõiuratos cum gladijs in cãpum deduci à Catilina sciret, descendit in cãpum cum firmissimo præsidio fortissimorum virorum, & cum illa lata & insigni lorica, vt idẽ ait in oratione pro L. Muræna. [In campo) Martio. [Nullo tumultu) .i. nullo bello, aut belli apparatu, aut nulla publica ciuiũ perturbatione concitata. [Me petisti) Petere honorem, famã, fortunas alicuius, iugulum, caput, hominem, remp. ferè in re mala dicimus. [Perniciem meam) .i. meam perniciẽ redũdaturam in reip. calamitatem. [Id quod primum) .i. præcipuum, vt vocem Populum Rom. ad arma ex S.C. teq. interficiam. [Disciplinæq. maiorum) Hæc enim auctoritas S.C. in atrociore periculo reip. à maioribus instituta est. [Ad seueritatẽ lenius) .i. minus seuerum. [Sentina reip.) Quemadmodum vsu venire solet, vt quicq̃ humoris corrupti in corpore sit, id totũ vlcus ad se contrahat, quidquid aquæ in naui est, id ad sentinam confluat, ita in ciuitate quotquot improbi sunt, ad aliquem vnum improbitate insignem concurrunt. Id in hac Catilinæ coniuratione factum est. Nam vt ait Salustius, qui vbique probro atque petulantia maxime præstabant, qui per dedecora patrimonium amiserant, omnes denique quos flagitium aut facinus domo expulerant, ij Romam sicuti in sentinam cõfluxerunt. Quint. lib. 8. de Metaphora scribens, dicit Ciceronem rectè sentinam reip. dixisse, cum fœditatem hominum significaret.

ASCEN. PARTES) .i. per Italiam prouincias à coniuratis obeũdas. [Etiam nunc) .i. adhuc, dicebat. n. se ad exercitũ proficisci copere, si prius Ciceronẽ oppressisset. [Reperti sunt duo) .s. Caius Cor. eques Romanus, & L. Varguntenus Senator quẽ hic equitẽ dicit, vel qp oĩs Senator eques, sicut oĩs Episcopus sacerdos est, licet nõ contra, vel qa ne noteṫ discrimen ponere noluit. [Comperi, quis Curius propere per Fuluiã enunciauerat) Excludi eos. vnde Sal. Illi ianua prohibiti, tm̃ facinus, frustra susceperant. [Id tẽporis, per id tempus) Manliana, quæ Caius Manlius Fesulis habebat. [Non feram &c.) Auxesis est, quia ferimus quæcunque patimur molesta, sinimus quæ delere nequimus, confunduntur tamen. Ioui statori dicto qp sisteret .i. stare faceret Romanos; cum sub Romulo in fuga essent, vnde præcatur Romulus apud Liuium lib. 1. at tu pater deum hominumq. fugam fœdam siste &c. [Per me) .i. priuata potestate non consulari. [Nunc iam aperte) Et ita dissimulandum aut differendum presertim consuli amplius non est. [Petis) .s. per insidias & vim, nam peto ferè in malam partem accipitur. Vocas ad exitium, id est quantum in te est vocibus .s. instigationibus tuis ad exitium ire cõpellis, aut prouocas exitium oium eorum. [Quod est pri.) .s. de te vltimum suppliciũ sumere. [Faciam id qđ est leuius) .i. te ad exiliũ cohortabor. [Exhaurietur) .i. euacuabit ex vrbe, more suo propositionẽ repetit.

QVID est Catilina? nũ dubitas id me imperãte facere, quod iã tua spõte faciebas? Exire ex vrbe cõsul hostẽ iubet. Interrogas me, num in exiliũ? Nõ iubeo, sed si me consulis, suadeo. Quid. n. Catilina est quod te iã in hac vrbe delectare possit? in qua nemo est extra istam coniurationẽ perditorum hoĩum qui te non metuat; nemo, qui te non oderit. Quæ nota domesticæ turpitudinis nõ inusta vitę tuę est? quod priuatarũ rerum dedecus nõ hęret infamię? Quę libido ab oculis, qđ facinus à manib⁹ vnquã tuis, qđ flagitiũ à toto corpore abfuit? cui tu adolescentulo, quẽ corruptelarum illecebris irretisses, nõ aut ad audaciã ferrũ, aut ad libidinem facem prętulisti? Quid vero nuper? cũ morte superioris vxoris nouis nuptijs domum vacuam fecisses, nõne ẽt alio incredibili scelere hoc scelus cumulasti? quod ego p̃termitto, & facile patior sileri, ne in hac ciuitate tãti facinoris immanitas, aut extitisse, aut nõ vindicata esse videatur. prætermitto ruinas fortunarum tuarum, quas oẽs impendere tibi proximis Idibus senties. Ad illa venio, quę nõ ad priuatam ignominiã vitiorum tuorum, non ad domesticã tuam facultatem, ac turpitudinem, sed ad summã reip. atque ad omnium nostrum vitam, salutemq. pertinent. Potest ne tibi huius vitæ hæc lux Catilina, aut huius spiritus cœli esse iucundus? cum scias esse horum neminem, qui nescias te pridie Calend. Ianua. Lepido & * Tullio COSS. stetisse in comitio cum telo? manum, consulum, & principum ciuitatis interficiendorum causa parauisse? sceleri ac furori tuo non aliquam mentem, aut timorem tuum, sed fortunam Populi Romani abstitisse? * Tulo

NON iubeo) Nam id inuidiosum esset Romæ, & pene regiũ, si Cos. iuberet ciuẽ in exiliũ ire. [Extra istã cõiurationẽ) .i. exceptis tua cõiuratia. Extra. n. pro præter dr̃. Cic. lib. Epist. Fam. 8. ad Curionẽ: Derideri te putas, nũc demum intelligo te sapere. Sed, me hercule, extra locũ, valde mihi tuæ literæ facetæ elegãtesq. visæ sunt. Idẽ in oratione pro domo sua. Ciuis est nemo in tãto populo extra cõtaminatã illã & cruentã P. Clodij manũ, q rem vllam de bonis meis attigerit, q̃ te non metuat, vt parricidã patriæ, q te non oderit vt improbum hoiem & flagitiosum: Vel qa quem metuunt oderunt, quẽ quisque odit perisse expetit, vt ex aliquo poëta Cic. ait de offic. lib. 2. [Domesticæ turpitudinis) Nã tu fratrem occidisti, quẽ mortuum, vt viuũ a Sylla proscribi impetrasti, vt legũ pœnas euitares. Tu filium necasti, vt Aureliã Orestillam vxorem hr̃es. Tu cum filia concubuisti. Hæc sunt partim apud Salustiũ partim apud Plutarchum in vita Cic. [Nota nõ inusta) Inurere notã, pro eo qđ est ignominiã & dedecus afferre, sæpe Latini scriptores dñt. Cicero p A. Cluẽtio: Qui precio adductus eripuit patriã, fortunas, liberos ciui innocẽti, ia cẽsoriæ seueritas nota nõ inureretur? Idem pro P. Sylla: Neque enim nunc propulsandæ calamitatis suæ causæ supplex ad vos iudices cõfugit, sed ne qua gñi ac nomini suo nota nefariæ turpitudinis inuratur. Inurere maculã, odiũ, dolorẽ, vulnus, aliaq. eiusdẽ gñis multa dicimus. [Non hæret) .i. insidet & infixũ est, & manet. Cicero pro P. Sextio. Si isti Cypriæ rogationi sceleratissimæ nõ paruisset, hæreret illa nihilominus in rep. turpitudo. Idẽ p M. Cœlio: Quare ista cõditio iudices respuat nec Catilinæ familiaritatis crimẽ hæreat .i. Cœlio infixũ sit & noceat. Terẽt. in Hecyra, Sola hic fuisti, In te oĩs hæret culpa Sostrata. [Nõ ad audaciã ferrũ) Catilina auctore Salustio, maxime iuuenũ vel adolescẽtiũ familiaritates appetebat, eorum aĩ molles & ætate fluxi, dolis haud difficulter capiebãtur. nã vt cuiusq; studiũ ex ętate flagrabat, alijs scorta p̃bere, alijs canes atq; equos mercari, postremo neq; modestiæ suæ parcere, dũ illos obnoxios fidosq. sibi faceret. [Ad audaciam ferrum) .i. arma, tela, sicas. [Ad libidinẽ facem) .i. scorta. [Superioris vxoris) .i. prioris. [Domũ vacuam fecisses) .i. filiũ ex SYL.

ea

ea superiore vxore necasses. Catilina captus amore Aureliæ Orestillæ, cuius præter formam nihil vnquam bonus laudauit, quod ea nubere illi dubitabat, timens priuignum adultum ętate, pro certo creditur, necato filio vacuā domū scelestis nuptijs fecisse. auctor Sal. (Alio incredibili scelere).i.coitu cū filia. Quam ea stupro filiam Catilina sustulit, eā postea habuit vxorem, vt ait Asconius Pędianus in cōment. in orat. Cic. in Catilinam & Antonium. [Cumulasti).i. præter hoc scelus grauius aliud commisisti. [Sileri).i. à me non dici. [Proximis Idibus).i. Idibus Nouemb. senatus enim legitimus singulorum mensium calend. & Idibus habebatur, vt iam diximus. [Spiritus cœli).i. spiratio aëris .i. hæc vita, quæ sine spiritu esse non potest. [Pridie calend. Ianuarij) Mos fuit Romanorum, vt noui consules in conciones, quam primum haberent P.R. gratias agerent, quod suffragio ipsius facti essent consules, maiorumq. laudes exponerent, vt ait Cic. in Oratione contra legē Agrariam Rulli, quam Calend. Ianua. habuisse se dicit in oratione in L. Pisonem. [Pridie Calend. Ianua) L. Torquatus & L. Cotta designati Coss. actionem primam habituri erant L. Catilina, P. Antronius & Cn. Piso circa nonas Decemb. communicauerunt consilium, vt eos consules interficerent. Ea re cognita, rursus in Nonas Febr.ua. consilium cædis transtulerunt. Iam tum non consulibus modo, sed plerisque Senatoribus perniciem machinabantur. Quod ni Catilina maturasset pro curia signum socijs dare, ex eo die post conditam vrbem Romā pessimum facinus patratum foret, quia nondum frequentes armati conuenerant ea res cōsilium diremit auctor est Salust. [Pridie cal.) Prisc. lib. xiiij. Pridie, loquit, more præpositionis accusatiuo adiungitur. Cic. in j. Inuect. Pridie calen. Ian. Calendas in Ianuarias cædi consulum destinatas fuisse Salust. scribit. [Lepido & Tullio coss.) De horum consulum nomine inter scriptores non conuenit. Ascon. Pędianus L. Volcatium & Tullium, Salustius L. Tul. & M. Lepidum, Cicero pro Sylla Lepidum & Volcatium. Idem hic Lepidum & Tullium appellat. [In comitio) Vbi hēnda concio erat. [Cum telo) Quod neq; in comitium, neque in forum neque in curiam ferri licebat. [Principum).i. senatorum & ciuium primariorum. Vt enim dux belli est, ita princeps est ciuitatis. [Aliquam mentem) Alij legūt, metum aliquem. [Fortunam reip. obstitisse?) Reip. fortunæ id tribuit, quòd Catilina signum dare maturauerit.

ASCEN. N V M).i. nunquid dubitas, q.d quia in exilium te ire simulabas, consulam vt vere eas, non tū iubeo, quia cum esset consul si sustulerit deberet sententia executioni mandari. Quid est enim. affert rationes cur suadeat exitium voluntarium cum in vrbe honeste viuere non possit tanta coniuratione patefacta. Nemo extra coniurationem.i. exceptis illis qui in coniuratione sunt. [Quæ nota).s. infamiæ. Est n. nota notamentum infamiæ & in malam partem accipitur sicut notatus & notandus. Imperitiores tū viros claros, notabiles dicunt. Quæ nota non est, q.d. nulla non est & ita omnis est. [Libido).i concupiscentia mala facinus.s. malum. Nam & bonum est facinus. [Flagitium).i. scelus increpatione dignum. [Cui non præt.).i priusquam peteret attulisti & submisisti? cum interrogatione figurata, quæ negatiuā petit rñsionem legendum est, q.d. nulli non prętulisti. hoc est omnibus tulisti. [Facem).i. incendium aut incentiuum. [Vacuam fecis.).i. vt vacuam aptasses nouis nuptijs.i. ad nouas nuptias Orestillæ, cum morte.i. necando priorem coniugem tuam. [Quod ego prætermitto).i. quod dicere nolo, ne potius in dedecus ciuitatis quæ impune dereliquit, quam eorum qui cōmiserunt cedat. Et est artificiosa occupatio. [Ruinas fortunarum).i. iacturas rerum & paupertem impendere.s. in caput tuū. hoc est in periculum tuū, cum ob æs alienum in vincula traheris. [Huius cœli) Huius aëris, cum telo.i. mucrone, manum.s. tuam: aut manum.i. collectionem coniuratorum. Fortunam quia casu euaserunt, aut non multa, repete neque, vt sit neque non multa, hoc est & frequentia.

Ac iam illa omitto: neque enim sunt aut obscura, aut non multo post commissa. Quoties tu me designatum, quoties me cōsulem interficere voluisti? Quot ego tuas petitiones ita coniectas, vt vitari posse non viderentur, parua quadam declinatione, &, vt aiunt, corpore effugi? Nihil agis, nihil assequeris, nihil moliris, quod mihi latere valeat in tpe: neque tū conari, ac velle, desistis. Quoties iam, quoties iam tibi extorta est sica ista de manibus? quoties vero excidit casu aliquo & elapsa est? tū ea carere diutius non potes. quæ quidem, quibus abs te initiata sacris, ac deuota sit, nescio: quod eam necesse putas consulis in corpore defigere. Nunc vero quæ tua est ista vita? Sic.n. iam tecum loquar, non vt odio permotus esse videar, quo debeo, sed vt misericordia, quæ tibi nulla debetur. Venisti paulò ante in senatū: quis te ex hac tanta frequētia, ex tot tuis amicis, ac necessarijs salutauit? Si hoc post * omniū hominum memoriā contigit nemini, vocis expectas contumeliam, cum sis grauissimo iudicio taciturnitatis oppressus? Quid, quod ab aduentu tuo ista subsellia vacua facta sunt? quid, quod omnes consulares, qui tibi persępe ad cædē constituti fuerunt, simul atq; assedisti, partē istam subselliorum nudam, atque inanem reliquerunt? Quo tandem aïo hoc tibi ferendum putas? Serui mehercle mei, si me isto pacto metuerent, vt te metuunt oēs ciues tui, domū meam relinquendam putarē: tu tibi vrbem nō arbitraris? Et si me meis ciuibus iniuria suspectū tam grauiter, atq; * infensum viderem, carere me aspectu ciuiū, quàm infestis oculis oīum conspici mallem, tu cum conscientia scelerum tuorum agnoscas odium omnium iustum, & iam tibi diu debitum, dubitas, quorum mentes, sensusq. vulneras, eorum aspectum præsentiamq. vitare? Si te parentes timerent, atque odissent tui, neque eos vlla ratione placare posses: vt opinor, ab eorum oculis aliquo concederes. Nunc te patria, quæ cōis est omnium nostrum parens, odit, ac metuit, & iandiu de te nihil iudicat, nisi de parricidio suo cogitare. huius tu neque auctoritatē verebere, neque iudicium sequere, neque vim pertimesces? Quæ te cum Catilina sic agit, & quodammodo tacita loquitur. Nullum iam tot * annis facinus extitit, nisi per te, nullū flagitium sine te, tibi vni multorum ciuiū neces, tibi vexatio, direptioq. sociorum impunita fuit, ac libera: tu nō solum ad negligendas leges & quæstiones, verumetiam ad * deuincendas, perfringendasq. valuisti. superiora illa, quanquam ferenda non fuerunt, tū, vt potui, tuli: nunc vero me totum esse in metu propter te vnum; quidquid increpuerit, Catilinam timeri. nullum videri contra me consilium iniri posse, quod à tuo scelere abhorreat, non est ferendum. Quamobrem discede, atque hunc mihi timorem eripe; si verus, ne opprimar: sin falsus, vt tandem aliquando timere desinam.

* Oium non est in aliqs.
* offensum
* annos
* euertēdas.

SYL. AC iam illa).s. quæ sequuntur. [Non multo post cōmissa).i. anno secūdo. Nam consules Torquatū & Cottam Catilina necare conatus est. Post hos consules facti sunt L. Cæsar & C. Figulus. His Coss. Cicero & C. Antonius Cos. designati sunt. Petitiones cōijcere gladiatores dñr, cum aduersario volnus infligere conātur. Ictum gladij iacere vulgo dñt. Petere hoiem qd sit, ante diximus, inde petitio appellata est. Hæc igitur metaphora à gladiatorib. tota facta est. Gladiatorē postea Catil. appellat. Petitiones cōiectas aduersarij q sunt nudi.i. sine armis & clypeis, aut parua declinatiōe euitāt, aut corpore effugiūt, Seruius enarrās illud Vir. ex li. Æn. 9 At Nisus ruit i medios, solūq. per oēs Volscentem petit: Petit, inquit.i. appetit. Petitiones.n. proprie dicimus, impetus gladiatorū. Vnde Cic. Quot ego tuas petitiones ita coniectas, declinationem intelligit, cū ad eludendū ictū aduersarij corpus in hanc vel in illam partē inclinamus. Inde factū est, vt declinare pro eo quod est vitare dicamus. Cic. in j. de Offic. Declinetq. ea quæ ei nocitura videantur. Corpore effugere prouerbialis snia est, periculū tam imminens ac pene premens arte quadā declinare. Translatū à gladiatoribus, ictū modico flexu corporis fallētibus, auctor est Er. [Mihi latere).i. mihi incognitum esse. Virg. tamen in lib. Aen. i. dicit, Nec latuere doli fratrem Iunonis, & iræ. Quod vsitatius est. [In tpe).i. opportune, quo.s. tpe scire mihi vtile sit. Terentius in Hecyra: Opportune te mihi Phidippe, & in ipso tempore ostendis. Idem in Heautontimorumeno: In tempore ad eam ueni, quod uerū omnium

est

est primum.[Quoties tibi extorta est sica de manibus?) .i. quoties tuis conatibus cestisti? Et tanquam tua tibi e manibus extorta fuisset sica, nihil confecisti. vt in j. Off. Cic. de oppressa coniuratione: Consilio, inquit, diligentiaq. oña celeriter de manibus audacissimorum ciuium delapsa ipsa arma eciderunt. [Casu aliquo) .i. quoties conatus tuus casu aliquo & fortuna reip. elusus est, vt pridie Cal. Ian. & Nou. Febr. Sica a secando quasi seca genus erat gladij parui, ad cædem faciendã, quod facile occultari posset. Inde sicarius, qui sica hoiem occidit. Sed per abusionem auct. Quintil. lib. a. sicarios ẽt oẽs vocamus, qui cædem telo quocunque cõmiserint, homicidas dñr. [Iusta sacris) .i. sacrata. Cultris. n. vtebantur in mactandis victimis, vt Ænea Hecate sacrificante apud Virg. lib. Æn 6. Supponũt alij cultros tepidumq. cruorem Suscipiunt pateris. Auctore Seruio in cõment. in lib. Aen. ij. frõs victimæ, & foci, & cultri, mola salsa aspergebãtur. Huiusmodi cultro victimario in profana re vti nõ licebat. [Deuota) .i. addicta sacris & destinata, vt in lib. Aen. xij. Ille quidẽ ad superos, quorum se deuouet aris Succedet fama, viuusq. per ora feretur. [Consulis in corpore) Eam n. primũ voluit defigere in corporibus Torquati & Cottæ Coss. postea sæpe in corpore Cic. Coss. [Paulò ante) Sed hoc ipso die. [Necessarijs) .i. propinqs. [Quis te salutauit?) In senatũ venit Catilina, vt coniurationis suspicione se purgaret, sed adeo creuerat eius odium, vt id frustra tentaret, quippe cũ propè eum nemo senator assidere voluerit sed ab eo se quisque auerterit lõgius, vt ante diximus. [Si hoc contigit nemini) Morẽ fuisse signat, vt qui in senatum intraret, eum saltem amici & propinqui salutarent. [Grauissimo iudicio taciturnitatis) Quod te amici & propinqui nõ salutauerunt, id eorum silentium, tacitum, de te iudicium erat. [Cõstituit tibi) .i. a te. [Partem istam subselliorum) .i. qui tibi assiderẽt surrexerunt, alioq. sessum iuerunt. [Serui mehercule mei) Auctore Quintil. lib. viij. amplificatio per cõparationem, incremẽtum ex minoribus petit. Augendo. n. quod infra est, ex quo sumitur cõparatio, necesse est extollat id quod supra positũ est. Cic. in Catil. Serui mehercule mei &c. [Vrbẽ non arbitraris?) relinquendam. [Agnoscas cõscientia scelerum tuorum) .i. quod tu tibi ipse cõscius sis. [Odium iustum) Vt opponat ei quod dixit, iniuria suspectum. [Omnium nrm parens) Pro eo quod est, nra omnium parens dicit, vt paulò ante: Ad omnium nrm vitam salutemq. pertinẽt. Item, Qui de meo nostrumq. omnium interitu cogitẽt. [Odit ac metuit) Alium ante seruauit ordinẽ: Nemo est qui te nõ metuat, nemo qui te nõ oderit. Si te parentes timerent atq; odissent. [Parricidio suo) .i. interitu suo, quæ cõis est olim nrm parens. [Sic agit) .i. sic loquitur. [Tacita) Vsitatius q̃ tacens. vt paulò post: Quorum voluntatem tacitorum perspicis. Ad rei amplificationem prosopopœia .i. personę fictione nonnunq̃ vtimur, cum. s. absenti aut mortuo, aut mutę rei, aut inanimæ sermonem damus. In qua seruari decorum illud poẽticum oportet, hoc est vt ficta persona dicat, quod si viua adesset, diceret. Vtimur. n. fictione personarum, vt ait Quintil. lib. j & velut alieno ore loquimur, dandiq. sunt ijs quibus vocem accõmodamus sui mores. de hac non pauca idem cum alijs in locis, tum in lib. iij. scribit. [Tot annos) Vt in j Aen. Vna cum gente tot annos Bella gero. Hoc tñ in loco Quintil. lib 9 legit aliquot annis. [Nullum flagitium sine te) L. Syllam in crudeli proscriptione secutus est. Prioris & posterioris coniurationum auctor fuit. [Tibi vni, &c.) .i. nemo ciuem Romanũ præter te occidit, qui multos occidisti. [Direptio, vexatioq.) L. Catilina Prætor obtinuit Africam. inde cum redisset Cotta & Torquato coss. à P. Clodio adolescente repetundarum accusatur, absolutus, vt ait Asconius Pæd. in cõment. in orationem Cic. in L. Catilinam & C. Antonium competitores. [Impunita) Cic. lib. epist. ad Attic. j. & in oratione in L. Pisonem, dicit Catilinam bis absolutum fuisse. [Quæstiones) .i. iudicia, de qua voce in Ciceronis Milonianam scribimus, & Quintil. lib 3.

ASCEN

PETITIONES) Inuasiones per insidias. [Nihil agis) Nihil in huiusmodi locutionibus accipitur vt vulgo solet, nõ vt penitus nihil sit, sed nihil quod prosit. Qui. n. conatur quod perficere nequit non dicetur proprie nihil facere, & tñ nihil facit quod prosit. [Extorta) .i. vi excussa est, sica, hoc est mucro, aut pugio occultus, quem ad interficiendum dolose aliquem vt consulem aut ciuem bonum secum tulerat. Carere non potes, nõ dicit ita esse sed ita videri ex eo q̃ eam toties resumpsit cum summo periculo suo. Quibus initiata sacris ac deuota sit nescio, hoc est suspicari licet te eam magicis artibus initiasse .i. cõsecrasse & instituisse, ita vt putes necesse esse eam defigere, hoc est deorsum infigere, in corpore, vẽ dicendũ in corpus, nisi velit dicere q̃ postquam demissa sit, & iam hæreat in corpore consulis, ille adhuc defigat .i. attentet firmius infigere. [Quis salutauit,) q. d. nullus. Vnde conuincitur ab omnibus destitutus. [Contigit nemini, vt in senatum ingrederetur penitus insalutatus) Vocis cõtumeliã, hoc est execrationem, quia non contigit salutatio. Ista subsellia, in quibus sedere conatus es. sunt vacuefacta, quia nemo tecũ sedere voluit. Subsellia aũt sunt inferiora sedilia in quibus auditores, aut minores magistratus sedebant. [Constituti,) Hoc est destinati addicti. [Omnes ciues tui) Valla monet dicendum cõciues, cum non sit eorum præfectus. [Conscientias) .s. aliorum, odium subaudiet. [Placere) .i. placidos facere & pacatos. Sensus est à parentum oculis recessisses cur non ab oculis ciuium recedis. [Parricidio) .i. interitu qui si ab eo patratur cuius ipse parens est, parricidium dicitur. [Verebere,) q. d. debeas vereri, non minus q̃ parentum qui te genuerunt. [Quę) .s. patria. [Per te) .i. tuo auxilio, aut consilio. [Ac libera) .i. sine vindicta. [Quæstiones) .i. inquisitiones per supplicia. [Euertendas) .s. leges. Non fuerunt melius q̃ non fuerint, quia indicatiuo iungitur quanquam. [In metu) .i. in metum inculsã. [Quàobrem discede &c.) Sæpe Cicero callide monet Catilinam, ut discedat ab urbe, siue ut ceuera timore leuetur, siue vt ea eius discessu rem manifestariam arguat, cum ipse sibi conscius sit tanti sceleris, vt in vrbe manere non ausit.

Hæc si tecum (vt dixi) patria loquatur, nõne impetrare debeat, ẽt si vim adhibere non possit? Quid, q̃ tu te ipse in custodiam dedisti? Quid, q̃ vitãdæ suspicionis causa apud M. Lepidum te habitare velle dixisti? à quo non receptus, etiam ad me venire ausus es, atque * domi meæ te asseruari rogasti: cum à me quoque id rñsum tulisses, me nullo modo posse * his parietibus tutum esse tecum, qui magno in periculo essem, q̃ ijsdem mœnibus contineremur: ad Q. Metellum prætorem venisti, à quo repudiatus ad sodalem tuum virum optimũ M. Marcellum demigrasti, quem tu videlicet & ad custodiendum te diligẽtissimum, & ad supplicandum sagacissimum, ad vindicãdum fortissimum fore putasti. Sed quam longe vr̃ à carcere, atq; à vinculis abesse debere, qui seipsum iam dignũ custodia iudicauerit? Quę cum ita sint Catilina, dubitas, si hic * morari ęquo animo non potes, abire in aliquas terras, & vitam istam multis supplicijs, iustis, debitisq. ereptam, fugæ solitudiniq. mandare? Refer, inquis, ad senatum, id. n. postulas: &, si hic ordo sibi placere decreuerit, te ire in exilium, obtemperaturum te esse dicis. Non referam id quod abhorret à meis moribus: * sed tñ faciam, vt intelligas quid hi de te sentiant. Egredere ex vrbe Catilina: libera remp. metu: in exilium, si hanc vocem expectas, proficiscere. Quid est Catilina? quid attendis? quid animaduertis horum silentium? patiuntur, tacent. Quid expectas auctoritatẽ loquentium, quorum voluntatem tacitorũ perspicis? At si hoc idẽ huic adolescenti optimo P. Sextio, si fortissimo viro M. Marcello dixissem, iam mihi cõsuli hoc ipso in templo iure optimo senatus vim & manus intulisset. De te aũt Catilina cum quiescũt, probãt: cum patiuntur, decernũt: cum tacent, clamant. neq; hi solũ, quorum * vel auctoritas clara est, videlicet vita vtilissima, sed ẽt illi equites Rom. honestissimi atq; optimi viri, ceteriq. fortissimi ciues, qui circunstant senatũ: quorum tu & frequentiam videre & studia perspicere, & voces paulò ante exaudire potuisti: quorũ ego vix abs te iandiu manus, ac tela cõtineo. eosdem facile adducam, vt te hęc quæ iampridẽ vastare studes, relinquentem vsq; ad portas prosequantur. Quanquã, * quid est quod loquar? te vt vllam res frangat? tu vt vnquã te corrigas? tu vt vllam fugam meditere? tu vllum vt exiliũ cogites? Vtinam tibi istam mentem Dij immortales donarent: tametsi video, si mea voce perterritus ire in exilium animum induxeris, quanta tempestas inuidiæ nobis, si minus

* vt domi meæ te asseruarem, rogasti.
* ijsdem parietib' tuto esse tecum,
* emori
* &
* tibi auctoritas est videlicet cara, vita vtilissima.
* quid loquor?

nus in pñs tempus, recenti memoria scelerum tuorum, at in posteritatē * pendeat. Sed nō est mihi tanti, dūmodo ista tua sit priuata calamitas, & à reip. periculis seiūgatur. Sed tu, vt tuis vitijs cōmouere, vt legum pœnas pertimescas, vt tēpibus reip. cōcedas, non est postulādum. Neq; .n. Catilina is es, vt te aut pudor à turpitudine, aut metus à periculo, aut ratio à furore reuocarit. Quāobrem, vt sæpe iam dixi, proficiscere: ac si mihi inimico, vt prędicas tuo cōflare vis inuidiam, recta perge in exilium. vix ferā sermones hoīum, si id feceris: vix molem istius inuidię, si in exilium ieris iussu consulis, sustinebo: sin aūt seruire meę laudi, & gloriæ mauis, egredere cū importuna sceleratorū manu: confer te ad Manlium, cōcita perditos ciues, secerne te à bonis, infer patriæ bellum, exulta impio latrocinio. vt à me nō eiectus ad alienos, sed inuitatus ad tuos isse videaris. Quanquā quid ego te inuitem, à quo iam sciā esse præmissos, qui te ad forum Aurelium præstolarētur armati? sciam pactam & cōstitutam esse cū Manlio diē? à quo ēt Aquilam illam argenteam, quam tibi ac tuis oībus perniciosam esse cōfido, & funestam futuram, cui domi tuę sacrarium scelerū tuorum constitutum fuit, sciam esse pmissam? Tu vt illa diutius carere possis? quā venerari ad cędem proficiscens solebas: à cuius altaribus sępe istam dextram impiam ad necem ciuium transtulisti.

al. impendeat.

SYL. TVLISSES tulisses suffragium) .i. accepisses, vt ferre punctū & ferre tribum .i. accipere tribus suffragia. Horat. Omne tulit pūctū, qui miscuit vtile dulci. Cic. pro Cn. Planco, Quod q̄stus es plures te tulisse hīc de Voltinia, quā quot in ea tribu puncta tuleris. Idem: Quācunque tribum inq̄, delegeris, quam tulerit Plancus, tu ostendito si poteris vitium, ego qua rōne tulerit, docebo. Repulsam ferre idē dicit in lib. de finib. bo. v. A suo populo repulsam fert. [Mutari) Nō habitare, sed moram trahere. [Æquo aio) .i. pacato & q̄eto. [Abire in aliquas terras) .i. regiones. T. Liu. lib. xxxj. terras in hac signatione dixit, Aut in alias terras transferendū bellum. [Ereptam) Liberatā subtractam. [Fugę solitudiniq. mādare) Qui n. deliquerunt, stimulo cōscientiæ aut pœnæ metu exagitati profugiūt, latentesq. solitudinem quęrūt. Mandare se fugæ, est pfugere, mandare se solitudini, est se occultare & solitudinē quærere .i. hoīum aspectum euitare. [Refert, inquis, &c.) Cū habebatur Romæ senatus, cōsulum alter ad senatū referebat id de quo faciēdum senatusconsultum, erat. nec aliter vllū fieri S. C. licebat. Ideoq. Cic exulāte, P. Clodius lege cauit, ne q's consulum ad senatū referret de reuocando Cicer. Referre ad senatū est, ponere in deliberationem senatus, vt fiat senatusconsultum, vt ferre ad populum, est ponere in deliberationem populi vt ferat suffragiū. [Hic ordo) .i. senatus. [Sibi placere decreuerit) .i. senatusconsultum fecerit. [Abhorret à meis morib.) Dicebat aute Cic. cupere se clemētem esse & in tantis reip. periculis nō dissolutum videri. Idē in oratione pro P. Sylla, se natura esse dicit lenē & misericordem. Si igitur in senatū referret Cic. de Catilinæ exilio, seueritatem contra naturā suam assumere videretur. [Quid hi) Senatores. [Animaduertis horū silentiū) Sententia est, Cum dico tibi, egredere in exiliū, senatores tacent, id si dicerē viro bono, vt Sextio vel Marcello, in hoc loco senatus iure optimo mihi vim afferret. Tacito itaq; iudicio senatus dignū te exilio putat, hoc ipso in tēplo Iouis Statoris. Rem .n. dissentiendā senatus non putaret, nec loci sanctitas tueri me posset, tanta esset dicti atrocitas. [Paulo ante) Cū venires in senatum. [Quorū ego) .i. quos vix tandiu retineo, qn tibi vim & manus inferant. [Meditere) Cogites. [Tibi istā mentem) Vt in exiliū fugere velles. [Mea voce) .i. mea oratione. [Animū inducere ire) Inducere animū, & inducere in animum cū infinitiuo est putare, arbitrari, velle, persuaderi. Terent. in Andr. Per ego te deos oro, vt ne illis animū inducas credere, quibus id maxime vtile est. Idē in Eun. Qui huic essentiare aium induxeris, ex flāma te petere cibū posse arbitror. Idē in Hecyra, Leuia sunt quæ in pergrauia esse in animū induxerit suum. Idē in Andr. posuit cū gerundio, Cū illa aium induxi tuū, hoc quod cupis aliquo pacto efficiūdū tibi. [In pñs tēps) Pro eo q̄d' est in pñti tēpe. Nā vt ait Prisc. lib. xviij. Latini prępositionem in actō sæpe adiungūt loco ablatiui. Terent. in Eun. In quē exempla fient, pro in quo. Idē in Adelph. Vereor in os te laudare amplius, pro in ore. Cic. Inue&. j. Si minus in pñs tēpus, at in posteritatē impendeat. Sal. in bello Catil. hoc dicendi gñe vsus est: Si causa peccandi in pñs minus suppetebat, nihilominus insontes sicuti sontes circūuenire & iugulare. [Recēti memoria scelerū tuorū) .i. cū adhuc esset recens memoria scelerū tuorū. [In posteritatē) Quod in posterū sępe dicit. Vulgare magis est in futurum, qua voce Liuius raro vtitur. [Quanta tēpestas inuidię) .i. via inuidiæ. Inuidia aūt hic ea est, quæ mala grā vulgo dr. [Non est mihi tāti.) Arist. lib. Eth. iij dicit inuidiā viro forti metuendā; quę in reip. causa suscipitur metuēda non est. Ita igi inuidia mihi tanti nō est .i. eam tanti nō facio. [Sed tu vt vitijs, &c.) Sententia est, Nō est postulandum vt cōmouearis tuis vitijs, is .n. non es, vt à turpitudine vnq̄ te pudor reuocauerit, nō est postulandum, vt pęnas legū pertimescas, is .n. nō es, vt te à periculo metus reuocauerit, &c. vt ēt postremum postremo rñdeat. [Vt tēpibus reip. concedas) .i. vt ad reip. tpa te accōmodes, & cū te resp. ipsa pub. timeat, discessu ex vrbe eā metu liberes [Vt te aut pudor vnq̄) Quintil. lib. ix de detractione præcipiēs, & eius tertiam esse speciē dicit, in qua vnū ad verbum plures sniæ referuntur, quarū vnaquæq; desideraret illud, si sola poneretur. Id accidit aut pposito verbo, ad quod reliqua respiciant, vt pro A. Cluent. Vicit pudorē libido, timorem audacia, rōnem amentia. Aut illato, quo plura clauduntur: Neque .n. is es Catilina, vt te aut pudor à turpitudine, aut metus à periculo, aut ratio à furore vnq̄ reuocauerit. [Vt sæpe iā dixi proficiscere) Primum .n. dixit: Perge quo cœpisti, egredere aliqñ ex vrbe, patēt portę, proficiscere. deinde: Egredere ex vrbe Catil. libera remp. metu. [Proficiscere) Proficisci in re ægra & difficili dr, vt ait Donat. exponens illud Daui Terentiani in And. Quid causa est, qn hinc in pristinum recta proficiscatur via? Recta via, & recta dicit Terent. non recte, qñ locale est. In Phorm. Vt modo argentum tibi dedimus apud forū, recta domum sumus profecti. [Si mihi inimico) .i. vis mihi cōflare vel inuidiam, vel gloriā, inuidiam proficiscere in exilium, si gloriam, in castra Manliana, cum manu coniuratorū discede. Iubere ciuem Rom. proficisci in exilium, esse vī nimiam sibi potentiam vsurpantis. Ideo Cicero ni inuidiam conflaturus Catilina sit, si in exiliū egrediatur. Conflare pro eo quod facere, cum alij multi, tum sæpe Cicero dicit, vt pro M. Cœlio, cōflare inuidiam, in Verrem Act. iij. cōflare crimen & inuidiam .i. ob crimen homini inuidiam facere. Ibidem conflare negocium .i. facere & exhibere. de rñsis aruspicum, conflare pactiones & societates .i. facere. Pro Deiot. conflare cōsensum .i. facere consensionem. Pro Rosc. conflare iniuriam .i. facere. Pro eodem, cōflare iudicium .i. litem facere. Pro Cluent. cōflare seditionem. Pro P. Sylla, cōflare exercitum, & cōflare tumultum. Lib. epist. fam. v. cōflare bellum. In partitionibus, cōflare crimen & suspiciones. Pro Cœl. conflatum mōstrum .i. cōpositum. Vnde facta ratio sit, promptius est q̄ vt dici debeat. [Sermones hoīum) .i. famam. [Molem) .i. onus istius quam tu mihi conflaueris. Nam pronomen istud, & à Cic. & à Terent. ad personam secundam referri sæpius attendimus. [Seruire laudi meæ) .i. laudē mihi facere. [Importuna manu) Cicero importunum pro malo, crudeli & inhumano, sæpe dicit in orationibus, vt pro P. Sextio dicitur manus Catil. importuna. Ibidem prodigia importuna, & ciuis importunus Catil. gladiator. In Verrē actione tertia, importunum animal. In Pisonē, importuna bellua. In Rullum, importuna auaritia. Pro C. Rabirio, importuna actio regia. Pro Cluent. importuna mulier. Pro domo sua, importuna pestis. De Aruspicum responsis, importunum scelus. De prouincijs consularibus, importuna crudelitas. Inde opportunitas facta, in his sæpe rebus dicitur. Perditos homines appellare solet Cic. raro appellat malos, quo nomine vulgo appellantur. [Infer patriæ bellum) Vitatius q̄ illud vulgare, Fac bellum contra patriam. [Latrocinium) Latro is est, qui spe prædæ hominum vitæ insidiatur, quales sunt grassatores & viarum obsessores. [Latrocinio impio.) .i. contra patriam facto. [Qui te ad forū Aurelium) Tibi, non te legendum hic esse Priscianus docet, qui lib. viij. dici latine præcipit, præstolor te & tibi. Terent. in Eunuc. Quem præstolare Parmeno. Cic. in prima inuectiuarum, Qui tibi ad forum Aurelium præstolarentur. [Ad forum Aurelium) Præstolarentur. [Ad forum Aurelium) Forum pro tribunali dicit. Nam sæpe Cicer. appellat tribunal Aurelium, & pro L. Flacco, & A. Cluentio gradus Aurelios. Ante id Aurelium tribunal magnam fuisse plateam, quo etiam improbi homines conuenirent, coniectare licet, q auctore Cic. in oratione quam habuit ad Quirites post reditum, homines pro tribunali Aurelio palam cōscribebantur,

bebantur,accoiuriabantur,cum Clodianæ iouidię tempestas in ipsum Cic.impeodebat.Non modo liberi, sed etiam serui homines ex vicis omnibus concitati,tum pro hoc tribunali conscribebantur,vt ait idem pro P.Sextio,pro Domo sua,& in L. Pisonē. Via Aurelia profectum Catilinam in castra Manlij Cic.dicit oratione proxima ad Quirites.[Aquilam illam argenteam)Catilinæ Aquilam C.Marius bello Cimbrico io exercitu habuisse dicebatur,vt ait Salust. Aquila hic non dicitur pro vexillo , in quo depicta aquila sit : sed erat signum aquilæ conflatum. auctore .n. Vegetio lib.de Re mil.ij. tria Romani io exercitu signorum genera habebant,aquilam,dracones,& vexilla. Aquila totius legionis signum est , quam portat aquilifer. Dracones sunt singularū cohortium,legio.n.in cohortes decem diuiditur: quos qui ferūt draconarij dñr cohortes vero in centurias diuidebantur.Singulis centurijs suum erat vexillum. In vexillis singulis notatū erat ex quota cohorte,quota centuria esset,ne quid milites à signo aberrarent.Prætermitten veteres io legionibus Minotaurum habuisse,q ducis consilium semper occultum esse deberet,vt in labyrintho ille abditus erat,vt idem ait in lib.iij. Aquilæ igitur & draconum signa erant conflata,non picta. Vexillum aūt a velo factum est,vt ab ala axilla,à mala maxilla.[Funestā) .i.feralē,mortiferā. (Sacrarium)Sacrorū esse repositorium Valla dicit. Hic p sacello dici vř. [Vt possis) .i. qūo possis,vt apud Terent. Vt is valet?

ASCEN. IISDEM parietibus,hoc est eadem domo priuata:quæ longe minor est q̃ oppidum.[Iisdem mœnibus).i.munimentis ciuitatis publicis qui apud nos ciues sunt. [Ad sodalem) Hoc est ad socium dapum conuictorem. [Sed q̃) .i. quantum longe?q.d.nullo modo longe cum idem sit censendus. [In aliquas).i.quascunque alias ab Romano Imperio alienas. Vitam illam,hoc est tuā vilem & contemptibilem.Refer inquia ad senatum.Hoc verbū Perottus citat vbi de significatione huius verbi refero loquitur. Nam cum dicitur refero ad te,est quasi io cōsultationem pono , ac si dicas nemo nostrum sententiam diffinitiuam dare audet, sed referimus ad te eandem dandam.[Sibi placere decreuerit) .i.cōi consensu & diffinitione pronunciauerit & desinierit , te ire in exilium.[Egredere ea vrbe)Hinc patet ea quæ cū ex componuntur nō esse ab extra , sed reuera ab ex : quia non solum dicimus egredior extra vrbē,vnde esset quod dicit Alex. si vis exire penates,sed et egredior ex vrbe,vnde quia Cic.repetere præpositionē solet,patet egredere componi ab e non minus,q̃ ab extra. & ita construi cum ablatiuo vt Aen.ij.Est vrbe egressis tumulus. Et j. Ser.Flac.Egressum magna me excepit Aricia Roma.Libera.i.liberam fac.est.n.verbum. [In exilium(si hanc vocem expectas) proficiscere) Nondum Cic. ausus erat pronunciare ab eundum esse in exilium . Horum.s.patrum,ac senatorum qui patiuntur.s. me loqui & tacent,& ita cōsentire vřr. Vnde addit.[Quid exp.&c.) q.d.frustra.Quia si aliud q̃ ego loquor dicendum putarent iandudum loquerentur.[At si hoc idem)Probat q d' tacendo cōsentiunt, quia si de alijs probatæ vitæ dicere vellet,Senatus nō taceret.[Videlicet)Vox apta est ironiæ etiam hic.Manum ac tela: quia in te libenter irruant.[Quanquam quid loquar)Argute docet se frustra loqui cum aduersarius tam obstinatus sit vt sano consilio acquiescere nolit.[Illam mentem)Hoc est animum,seu volūtatē. Et si video.Ordo est.[Et si).i. q̃q̃ video si tu perterritus mea voce,hoc est cōminatione induxeris animum,hoc est persuaseris tibi vtile esse:ire in exilium,quanta tempestas, hoc est cōmotio & turba,inuidiæ impendeat.i.immineat nobis pp exilium tuum:si minus ; hoc est si forte non impendeat in præsens ips .i. vt nunc exerceatur in me : recenti memoria .i. pp recentem tuorum scelerum sup.exilij me.i.dum adhuc recens est,at hæc est saltem impendeat in posteritatem .s. in posterum tempus . [Sed est tanti) Hoc est tanti æstimo & tanti facio calamitatem amitteri à ciuitate per absentiam tuam,vt quantum vis magnam inuidiam incurrere patiar. (Sit pri.) Hoc est non publica,sed tibi propria,& seiungatur.i.separetur à periculis reip.Non est postulandum,q a frustra postulatur. Ss,sup.talis,Reuocauerit,hoc est reuocare potuerit.[Recta vis) Dici posset non expresso ablatiuo via & forte additus est à non intelligentibus plenum esse recta.[Sustinebo) .i.sufferam.Sin autem hoc est,sed si,mauis me seruire.i.consulere laudi & gloriæ subaudi meæ.i.si vis vt Consulam tibi,vnde laodē & gloriam consequi possim confer te ad Māliū,q.d. declara te hostem,quia te gloriose vicero,& ita mihi occasio futuræ glorię eris:sicut Herculi psecutio Iunonis,vnde si ductus putatur quasi here.i.Iunnois cleos.i.gloria.[A bonis)Quia ipse bonus nō est. [Præstolentur).i.expectent,sic & apud Comicum. Quē præstolare.Sed & datiuo iungetur. [Pactam) .i.pacto initā . [Aquilam argenteam)Aquilam argenteam pro vexillo sumpsit:quam bello in Cimbrico C.Marius in exercitu habuisse dicebatur : vt dixit Salust.sub finem Catili.[A quibus) .i. altaribus.

Ibis tandem aliquando,quo te iam pridem,tua ista cupiditas effrēnata,ac furiosa rapiebat.Neq; .n. tibi hæc res affert dolorem, sed quandam incredibilem voluptatem : ad hanc te amentiam natura peperit , voluntas exercuit, fortuna seruauit.Nunquam tu non modo ocium, sed ne bellum quidem,nisi nefarium concupisti:nactus es ex pditis atq; ab omni non modo fortuna,verumetiā spe derelictis conflatam improborum manum. Hic tu qua lætitia perfuere ? quibus gaudijs exultabis ? quanta in voluptate bacchabere,cum in tanto numero tuorum neq; audies virum bonum quenq̃ , neq; videbis ? Ad huius vitę studiū meditati sunt,qui feruntur labores tui : iacere humi non modo ad obsidendum stuprum, *verū & ad facinus obeundum (*verum etiam ad):vigilare non solum ad insidiandū somno maritorum,verumetiā bonis *occisorum (*occisorum.). Habes vbi ostentes illam pclaram tuā patientiam famis,frigoris, inopiæ rerū oīum,quibus te breui tpe confectum esse senties. Tm̄ pfeci,tum,cum te à consulatu repuli, vt exul potius tētare q̃ consul vexare rēp.posses:atq; vt id,quod esset à te scelerate susceptum,latrocinium potius,q̃ bellum noīaretur . Nunc vt à me P.C. quandam prope iustā patriæ q̄rimoniam detester, atq; deprecer , pcipite quæso diligenter q̃ dicam,& ea penitus animis vestris,mentibusq. mandate . Etenim si mecū pťia,q̃ mihi vita mea multo est charior, si cūcta Italia,si oīs resp.loquatur: M. Tulli quid agis ? tu ne eū quē esse hostem cōperisti, quē ducē belli futurū vides, quem expectari Imperatorē in castris hostiū sentis , auctorem sceleris,principem coniurationis, euocatorem seruorū & ciuium perditorū exire patietis,vt abs te non emissus ex vrbe,sed immissus in vrbē esse videatur?nō ne hunc in vincula duci,nō ad mortem rapi,nō summo supplicio mactari imperabis ? Quid tandē impedit te ? Mos ne maiorum ? at psæpe ēt priuati in hac rep. perniciosos ciues morte mutarūt. An leges,q̃ de ciuium *reorū supplicio (*Romanorū sup.) rogatæ sunt?At nunq̃ in hac vrbe ij,qui à rep. defecerunt,ciuium iura tenuerūt. An inuidiā posteritatis times: pclaram vero P. R. *referes gratiam (*refers),qui te hoiem p te cognitū , nulla cōmendatione maiorū tam mature ad summum Imperium p oēs honorum gradus extulit,si pp inuidiā,aut alicuius periculi metū salutem ciuium tuorum negligis.Sed si qs est inuidiæ metus , nō est vehementius seueritatis,ac fortitudinis īuidia,q̃ inertię,ac neqtię ptimescēda. An cū bello vastabit Italia,vexabunt vrbes,tecta ardebūt,tū te nō existimas īuidiæ incēdio cōflagraturū ?

SYL. TAndem aliqō)Sępe simul dicit Cic.[Meditati)Exercitati. [Qui feruntur).i.vulgo dñr.Catilina patiens inediæ,algoris,vigiliæ erat,supra q̃ cuiq̃ credibile est,vt ait Sal. Iacere humi & vigilare ad obsidendum stuprū,maritorumq somno insidiandum,& facinus obeūdum , ad bona occisorum insidiandum .i.ad expectandum quoad mariti dormiant,vt vxoribus eorū potiatur,& ad insidiandum hoibus interfectos eus spolies . [Consulatu repuli).i.cum te accusaui ambitus, effeciq. ne cōsul esses L. Catilinam & C. Antonium ambitus Cic.accusauit. Huius oro quamuis desideretur , in eam tn̄ commentarij Asconij Pædiani extant.[Tentare).i.experiri an posses vexare . Nam te consule, ista tui coniuratio bellum appellari posset . Alioqui latrocinium , non bellum appellabitur. [Deprecer).i.depellam & euitem prece adhibita.[Percipite quæso)Exordium speciale est,in quo auditores facit attentos. Eo vtendum est,cum quid dicturi sumus, quod nostra multum interest auditores cognoscere . [M. Tulli quid agis ?) Hęc prosopopœia patriæ ad Ciceronem molior est,

est, quàm superior illa eiusdem patriæ ad Catilinam: Nullum iam aliquot annis facinus extitit nisi per te. Natura enim Cic. erat humanior, Catilina audacior. Hunc fictum personæ sermonem conuenire decet, non solum personæ cui datur, sed etiam personæ ad quam datur. De vtraque hac prosopopœia est apud Quintil. lib. ix. [M. Tulli) Vocatiuum casum in principio solutæ orationis raro inuenias. Illud tamen sine veterum imitatione non fiat, vt cum alienum sermonem allegamus, in orationis principio vocatiuum collocemus L. Piso, vt est apud A. Gellium lib. xj. eundem, inquit, Romulum dicunt ad cœnam vocatum, ibi nõ multum bibisse, quia postridie negocium haberet. Ei dicunt, Romule, si istuc omnes homines faciunt, vinum vilius sit. [Euocatorem seruorum) Seruius libro commentariorum in Aeneid. Virg. viij. tria militiæ genera scribens, euocationem, genus, tertium fuisse dicit, cum ad diuersa loca mittebantur multi ad cogẽdos milites. Euocatorem igitur .i. ad militiam vocatorem, per conquisitorem. Seruos tamen à Catilina repudiari, quamuis initio magnæ copiæ ad eum concurrerent, Salust. scribit: partim quod opibus coniurationis fretus erat, partim quòd alienum suis rationibus existimabat videri, si causam ciuium cum seruis fugitiuis communicaret. Lentulus in eius exercitu seruos non fuisse ostendit in literis, quæ ad eum missæ deprehensæ fuerunt. In quibus hortatur eum, curet, vt omnium sibi auxilia adiungat, etiam infimorum. Infirma autem conditio & fortuna seruorum est, vt ait Cicero in lib. de Offic j. [Non emissus ex vrbe) Antanaclasis est, cuius multas species Quintil. lib. ix ponit, sed elegãtius esse dicit quod est positum ad distinguendam rei proprietatem: Hanc reip. pestem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimi posse. quod exemplum paulò infra est. Et quæ præpositionibus in contrarium mutantur: Non emissus ex vrbe, sed immissus in vrbem esse videatur. [Mactari) .i. occidi, at apud Virgil. in lib. Aeneid. x. Hic mactat Laeona, Pheretaque, Demodocumq;. Id autem verbum à sacrificijs tractum est. Mactus enim, vnde mactare dicitur, est quasi magis auctus. Cum aut thus aut vinum super victimam fundebatur, dicebãt mactus est taurus thure aut vino .i. cumulata est hostia & magis aucta. auctor est Seruius lib. cõment. in Aeneid. Virg. ix. In Sacris autem, vt idem lib. vj. ait. verba mali ominis vitabantur. Hinc mactare victimas pro occidere dicimus .i. magis augere. Virg. lib. Aeneid. iiij. Mactant lectas de more bidentes. Vel ad hominum sacrum alludit. Apud Romanos veteres à Duumuiris rerum capitalium ad populum Romanum prouocatio erat. Qui à populo Romano ob maleficium damnabatur, is homo sacer dicebatur. Eum qui occiderit, tribunitia lege, parricida non fit .i. homicida. Ex quo quiuis homo improbus sacer dicitur. auctor est Sex. Pomp. qui tamen negat hominem sacrum immolari fas fuisse. Legem à Valerio Publicola Cos. latam fuisse de prouocatione aduersus magistratus ad populum sacrandoque cum bonis capite eius, qui regni occupandi consilia inijsset. T. Liu. scribit ij. lib. [Mos ne maiorum) Qui morte ciuem non multabant, iniussu populi Rom. [Etiam priuati) .i. non solum magistratus, sed etiam priuati, ac P. Scipio Nasica Pont. Max. [Quæ de ciuium reorum supplicio) Lex Porcia virgas ab omnium ciuium Romanorum corpore amouit. Eadem libertatem ciuium lictori eripuit. Lex Sempronia, quam C. Sempronius Gracchus tulit, cauebat ne iniussu populi Romani ciuis Romanus morte multaretur, vt ait Cicero in oratione pro C. Rabirio. [Præclaram vero) Ironia est, auctore Donato in cõmentarijs in Eunuchum Terent. Vero sæpè dicitur in Ironia vt, egregiam vero laudem & spolia ampla refertis, &c. Id apud Terentium sæpe inuenias. [Qui te hominẽ per te cognitum) Cõmemorat populi Romani in Ciceronem beneficia, vt ostendat Ciceronem pro salute populi Romani nõ debere inuidiam metuere. [Hominem per te cognitum) .i. qui maioribus suis præluxisti, à quo splendorem maiores acceperint, vel nouum hominem, qua ratione maius fuit populi Romani in te beneficium. Nam pleraque nobilitas, vt ait Salust. in bello Catilinario de consulatu Ciceronis, quasi pollui cõsulatum credebat, si eum nouus homo, quantumuis egregius, adeptus foret. De suo consulatu Cicero in Rullum ad populum Romanum: Me, inquit, perlongo interuallo propè memoriæ temporumque nostrorum primum hominem nouum consulem fecistis, & eum locum quem nobilitas præsidijs firmatum, atque omni ratione obuallatum tenebat, me duce rescidistis, virtutiq. in posterum patere voluistis. [Tam mature) Certa quædam & legitima ætas gerendi consulatus erat, ante quam ætatem suscipere non licebat. Cicero anno suo .i. eo quo ei licebat gerere, consulatum petijt, estque factus consul, quod nemini nouo homini ante se contigisse, dicit in Rullum ad Quirites. [Sed summum imperium) .i. consulare, qui honos amplissimus etiam dicitur. [Per omnes honorũ gradus) Honorum .i. magistratuum, illi gradus sunt, Quæstura, Aedilitas, Prætura, Consulatus, Censura. Cicero fuit primum Quæstor, deinde Aedilis, deinde Prætor, anno secũdo post Consul. [Quàm inertiæ) Magistratus inuidiam suscipit, si est nimium acer & seuerus, aut iners & desidiosus & negligens in vindicandis maleficijs. Leuiorem superiore posteriorem dicit inuidiam. [Tecta) .i. ædificia. Est autem synecdoche. ibi enim pars pro toto ponitur. Hæc autem figura quamuis sit poëtis familiarior, tamen in prosa mucronem pro gladio, & tectum pro domo recipi, Quintil. lib. viij. scribit.

NATVRA peperit) Speciosa oratio omnia dimetiens certis terminis. [Tanto) .i. tam copioso. At huius vitæ studium, meditati .i. præ concepti siue exercitati & assuefacti. Ad obsidendum stuprum .i. recipiendum incumbentem desuper vt faciunt pathici, verumetiam ad obeundum facinus s. aliquod vt faciunt latrones, & obsessores viarum qui insidijs delitescentes humi iacent. Et ita qui prius fuit subitiuus deinde prædatiuus humi iacere assuetus est, habet corpus algoris patiens. [Somno maritorum, vt dum illos dormire nouerit rem cum vxoribus habeat. Occisorum, quos ipse occiderit. [Præclaram ironicos dicitur) Nam non omne excellens præclarum est, sed illud duntaxat quod claritatem recti operis annexum habet. Confectum .i. penitus consumptum. [Tentare & vexare elegantissime & appropriatissime dicit) Nam tentat qui frequenter tenet, & dimittit quẽ firmiter tenere non potest aut non audet, & ita nunc accedit nũc retrocedit; vexat autem qui desuper incumbens assidue torquet & opprimit, vnde Porcius vexare dixit esse subagitare mulierem in stupro. Si ergo consul fuisse in rep. eam vexasset .i. assidue, oppressisset quam nunc consul duntaxat tentare potest. [Susceptũ) .i. assumptum. Latrocinium, quod qui aliena inuadunt committunt, quàm bellum .i. pulchrum dimicandi genus quod fit seruato iure belli & cum hoste, qualis consul videri posset, si priuati cõtra eum arma mouerent. Non ergo penitus per antiphrasim dicitur bellum: cum duellum non bellum, bellum non dicatur. [Deprecer) .i. per modum deprecantis .i. precantis quid committatur faciam. Percipite, precibus attentos facit, quod fieri debet vbi pluscula oratione habita languere incipiũt auditores. [Euocatorem seruorum) Ex ergastulis ad tumultuarium bellum, aut ad pileum .i. libertatem bello pariendam. Immissus in vrbem, tanquam incubator & inuasor à proditore vrbis. [Mactari) .i. trucidari & quasi dijs sacrificari, quorum contemptor videtur lege s. Porcia. [At nunquam) Callide contendit Catilinam non esse ciuem amplius & ita non gauisurum priuilegio ciuium. [Mature) .i. cito, tempestiue. ASCEN.

His ego sanctissimis reip. vocibus. & eorum hominum, qui idem sentiunt, mentibus pauca respondebo. Ego si hoc optimum factu iudicarem P. C. Catilinam morte multari, vnius vsuram horæ gladiatori isti ad viuendum non dedissem. Etenim si summi viri, & clarissimi ciues Saturnini & Gracchorum & Flacci, & superiorum complurium sanguine non modo se non * contaminauerunt, sed etiam * honestauerunt: certe verendum mihi nõ * erit, ne quid, hoc parricida ciuium interfecto, inuidiæ mihi in posteritatem redundaret. Quòd si ea mihi maxime impenderet, tamen hoc animo semper fui, vt inuidiam virtute partam, gloriam, non inuidiam putarẽ. quanquam nonnulli sunt in hoc ordine, qui aut ea quę imminent, non videant; aut ea quæ vident dissimulent. qui spem Catilinæ mollibus sententijs aluerunt, coniurationemq. nascentem non credendo corroborauerunt: quorum auctoritatem secuti multi, non solum improbi, verũ etiam imperiti, si in hunc animaduertissem, crudeliter * non egregie factum esse dicerent. Nunc intelligo si iste quò intendit, in Manliana castra peruenerit, neminem tã stultum fore, qui non videat coniurationem esse * patefactam; neminem tam improbum, qui non fateatur. Hoc autem vno interfecto, intelligo hanc reip. pestẽ paulisper

* cõtaminarunt. * honestarunt: * erat, * et regie factum * factam

reprimi,non in perpetuum comprimi posse. Quod si se eiecerit,secumq. suos eduxerit,& eodem ceteros vndiq; collectos naufragos aggregauerit,extinguetur, aut delebitur,non modo hæc tam adulta reip. pestis,verumetiam stirps ac semen malorum * hominum. Etenim iandiu P. C. in his periculis coniurationis,& insidijs versamur: sed nescio quo pacto omnium scelerum, ac veteris furoris,& audaciæ maturitas in nostri cõsulatus tẽpus erupit.

* omniũ

SYL. VSVRAM vnius horæ).i.tempus,velus exponit Donatus, id est vitam. Is enim exponens illud ex Adelphis, Tu tuũ officium facies atque huic aliquid paululum præ manu dederis,vnde vtatur: Vtatur, inquit.i.viuat, vnde vsura vita dicitur, vt Vnius vsuram horæ gladiatori isti ad viuendum non dedissem, vt vsuram lucis pro tempore vitæ, aut pro vita ipsa sæpe dicit Cicero, in Verrem actione septima: Cur inquam ciuibus Romanis,quos piratæ ceperant,securi statim percussis,ipsis piratis lucis vsuram tam diuturnam dedisti? Pro P.Sylla: Lucisne hanc vsuram eripere vis, plenam lachrymarum atque mœroris? Et pro Rabirio Posthumo: Vsuram huius lucis,& vestrum conspectum ne eripiatis. In oratione ad Quirites in Rullum secunda: Paruam exigui temporis vsuram bonæ de me opinionis postulo,pro parua parte vtenda. [Gladiatori) Catilinæ. Patricida à Latinis priscis dicebatur,nõ solum qui parentem, sed etiam qui alienum occidisset,vt ait Sext.Pompeius. Hic vero parricida amplificationis causa dicitur,patrie enim cõmunis parens omnium est. Ciues igitur sunt veluti fratres,qui igitur ciues necat,ciuium patricida est. [Virtute).i.animi magnitudine .i. fortitudine. [In qua significatione a Cicerone sæpe dicitur. [In hoc ordine).i.senatores. [Imperiti).i.idiotæ,stulti,& vulgo vt dicunt,simplices. Nam postea stultum refert ad imperitos. [Coniurationem esse patefactam) Factam,non patefactam hoc loco apud Prisc. lego, lib.xviij. Quæ lectio placet. [Paulisper reprimi) Locus hic videtur ostendere, quid differt inter reprimere, & comprimere. vt sit reprimere ad tempus,comprimere in perpetuum. Idem Quint. sentire videtur lib. ix. vbi de antanaclasi scribit. [Quod si se eiecerit).i.tanquam ex naufragio in Manliana castra appulerit. Eiectus enim is est,qui litori ex naufragio tabulæ, venti aut fortunæ beneficio saluus se applicat. Terent. in And. Atticus quidam olim naui fracta apud Andrum eiectus est. Virg. lib. Æn. iiij. Eiectum,& littore egentem Excepi, & regni demens in parte locaui. Idẽ in primo: Si quibus eiectus syluis aut vrbibus erret. Eiectui,inquit Seruius .i. naufragus. [Adulta pestis).i.matura. [Verumetiam stirps) Stirps cum generis est fœminini genus significat. Virg. in lib. Æn. vij. Heu stirpem inuisam,& fatis contraria nostris Fata Phrygum. In masculino arborem significat. Idem duodecimo: Sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum Sustulerant,auctores sunt Prisc.lib.v.& Seru.lib.iij.comment. in Æn. Virg. Stirpem sacrum pro oleastro, vbi nautæ seruati ex vndis sua figere dona solebant. Paulò post pro oleastri trunco vel radice stirpem dicit: Nanque diu luctans,lentoq. in stirpe moratus, Viribus haud vllis valuit discludere morsus Roboris Æneas. Idẽ in eodem lib. stirpem dicit pro caudice .i. ea trunci parte vnde aguntur radices. Is enim de Latini sceptro: Vt sceptrum hoc inquit,dextra sceptrum,nam forte gerebat, Nunquam fronde leui fundet virgulta,nec vmbras,Cum semel in syluis immo de stirpe recisum. Columella in lib.iiij dicit pro ramo eo ab arbore vulso vel deciso,qui terræ infixus radicat: Nulla stirps,inquit,antequam deponatur,vexata & infracta melius prouenit,quàm quæ integra & inuiolata sine iniuria composita est. Stirpem in genere,fœminino posuit vt Horatius stirpes rapta dicit. Est igitur hic sumpta similitudo ex stirpe pro caudice, vel pro ramo ab arbore auulso. Huius enim modi stirps incerto arborum genere,cum plantatur,agit radices. Stirpes Seruius plantas appellat lib. Georgicorum secundo: Plantæ,inquit,& plãtaria differunt.nam plantæ raptæ sunt de arboribus, plantaria vero seminibus nata, cum radicibus & terra propria transferuntur. [Malorum omnium,) Id est omnium incommodorum, ne de improbis hominibus intelligas. [Ac veteris furoris) Biennio ante conceptam hanc coniurationem in consulatu suo emersisse,Cicero dicit in oratione pro P. Sylla. [Maturitas erupit) Perstat in translatione pestis adultæ. Pestis aut aliud quoduis vlcus tum demum erumpere dicitur, cum maturum se sua vi sine vllo medicamento, sine ferro aperit. Maturitas vlceris etiam domestico sermone dicitur.

OPTIMVM factu) .i. vt fiat. Vsuram.i.lucrum,& dilationem. [Et enim si summi viri &c.) Probat iterum exemplo maiorum de seditiosis & patricidis posse sumi supplicium impune, de his autem dictum est in principio huius & in declamatione Porcij Latronis. Ordo autem est. Si summi viri & clarissimi ciues.s. Romani,se non modo non contaminauerunt,sed etiam honestauerunt sanguine Saturnini qui erat tribunus plebis & Gracchorum Caij & Tyberij & Flacci & complurium superiorum, hoc est antiquorum,quorũ etiam Porcius meminit. Inter quos Spurius Melius eques & Spurius Cassius vir consularis vt Liuius,recitat. [Certe non erat mihi inquit Cicero verendum,ne hoc parricida ciuium.s. Lucio Catilina interfecto.i.si eum interfecissem, quid.i.aliquid inuidię,redundaret,hoc est ex eo nasceretur mihi, in posteritatem.i.tempus futurum. [Inuidiam virtute partam, hoc est ob præclarum facinus, & est sententiose dictum) Mollibus sententijs.s.de eo & reliquis suspectis de coniuratione,dicebant enim congregationes illas nocturnas nõ tantum mali protendere vt tam nobilis ciuis patriam vastet suam, aut non animaduertendum in ciues non dum comperta coniuratione aut quid simile. [Mollibus) .i. non asperis nec rigidis,sicut responsio mollis frangit iram. [Improbi,qui ex prauitate peccant cognita pernicie rei) Si animaduertissent .s. illi qui molliter senserunt,aut lege potius animaduertissent. [Tam stultum) .i. stolidum,& hebetem. [Tam improbum qui dissimulet vel purgare contendat. [Reprimi) .i. arceri. [Comprimi) .i. confici,deleri.

ASCEN.

Quod si ex tanto latrocinio iste vnus tolletur, videbimur fortasse ad breue quoddam tempus cura,& metu esse releuati: periculum autem residebit, & erit inclusum penitus in venis, atque in visceribus reip. vt sæpe homines ægri morbo graui,cũ æstu febriq. iactantur,si aquam gelidam biberint,* prius releuari videntur, deinde multo grauius, vehementiusq. afflictantur: sic hic morbus, qui est in rep. releuatus istius pœna,vehementius viuis reliquis ingrauescet. Quare secedant improbi,secernant se à bonis, vnum in locum congregentur: muro denique, id quod sæpe iam dixi, secernantur à * bonis: desinant insidiari domi suæ consuli,circunstare tribunal prætoris vrbani,obsidere cum gladijs curiam,malleolos ad incendendam vrbem facesque comparare. Sit denique inscriptum in fronte vniuscuiusque ciuis quid de rep. sentiat. Polliceor vobis hoc,P. C. tantam in nobis C O S S. fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus Rom. virtutem, tantam in omnibus bonis consensionem,vt Catilinæ profectione omnia patefacta, illustrata, oppressa, vindicata esse videatis. Hisce omnibus Catilina cum summa reip. salute, & cum tua peste ac pernicie,cumque eorum exitio,qui se tecum omni scelere,parricidioque iunxerant, proficiscere ad impium bellum ac nefarium. Tum tu Iupiter qui ijsdem,quibus hæc vrbs auspicijs à Romulo es constitutus,quem Statorem huius vrbis atque imperij vere nominamus, hunc & huius socios à tuis aris ceterisque templis,ac tectis vrbis, ac mœnibus,à vita fortunisque ciuium omnium arcebis: & omnes inimicos bonorum,hostes patriæ,latrones Italiæ, scelerum fœdere inter se, ac nefaria societate coniunctos, æternis supplicijs viuos mortuosque mactabis.

* primo

* nobis.

EX tanto latrocinio).i.ex tanta coniuratorum & latronũ turba. [Tolletur) Mactabitur. [Periculum autem residebit) Perstat in translatione pestis,quæ si nondum mature ferro aut medicamentis aperiatur,vel opprimetur,tam sanies ipsa in venis atque in visceribus penitius residebit,aliasque erumpet. [Ægri morbo graui) .i. grauiter ægrotantes. Æger dicitur animo & corpore, ægrotus vero corpore. Terentius tamen ægrotum animum sæpe dicit. vt in Andria: Priusquam harum scelera & lacrymæ confictæ dolis, Reducant animum ægrotum ad misericordiam.i.tristem & iratum. Idem in Heautontimorumeno,

SYL.

meno: cœpi non humaniter, neque vt animum decuit ægrotum adolescentuli tractare, sed vt, &c. Ab alijs auctoribus dici raro inuenias. [Æstu febriq.).i. æstuante febri. [Releuari).i. conualescere. [Afflictantur).s. ægrotant. [Viuis reliquis) Coniuratis. s. Viuis melius quam viuentibus, quod vsu rarissimum est, nisi participium sit. [Quare secedant) Conclusio est. [Id quod sæpe iam dixi).i. bis. primo: Magno metu liberabis, dummodo inter me & te murus intersit. deinde: Cum à me quoque id responsum tulisses, me nullo modo posse ijsdem parietibus tutum esse tecum, qui magno in periculo essem, quod ijsdem mœnibus contineremur. [Domi suæ consuli).i. mihi consuli domi meæ. [Circunstare tribunal prætoris vrbani) Decretis à senatu prouincijs, quæ consulares, quæ prætoriæ essent sortiebantur, prætores, qui ad quas prouincias administrandas proficiscerentur, cui forte obuenerat, vt in vrbe remaneret ad dicẽdum ius Romanis ciuibus, is Prætor vrbanus dicebatur. [Circunstare tribunal) Id ante significat Cicero in prosopopœia patriæ ad Catilinam: Tu, inquit, non solum ad negligendas leges & quæstiones, verumetiam ad deuincendas perstringendasq; valuisti. [Obsidere cum gladijs curiam) Cum L. Torquatum & L. Cottam Consules & plerosque Senatores Nonis Februarijs necare conatus est, cum nimiũ maturasset pro curia socijs signum dare, malleolos facesq. ad incendendam vrbem comparare. Vegetius lib. de re mil. iiij. malleolos esse dicit velut sagittas, quas ardentes obsessi projciunt in turres hostium ambulatorias, quæ si adhæserint, vniuersa conflagrant. Nonius vero Marcellus esse dicit manipulos sparteos, pice contextos, qui incensi aut in muros aut in testudinea iaciuntur. [Ad incendendam vrbem) Catilina antequam in domum M. Porcij Leccæ cum coniuratis conueniret, multa moliebatur, Consuli Ciceroni insidias tendebat, incendia parabat, opportuna loca armatis hominibus obsidebat, cum telo erat, et ait Salustius. [Inscriptum in fronte) Frons homini tristitiæ, hilaritatis, clementiæ, seueritatis index est, vt ait Plin. lib. xj. Ideo à ferendo appellatam putant, quòd præ se ferat, quod in animo sit. Sententia est, quod quisque de rep. sentiat, cognoscatur. nam hilari fronte ciues boni sint, tristi vero & obnubilata coniurati. Vel improborum discessu, quid quisque de rep. sentiat ex fronte cognoscatur, tanquam si id in eorum frontibus inscriptum esset. [Hisce ominibus) Quæ sequuntur. Tum tu Iupiter εὐχὴ .i. precatio est, vt apud Virg. Da nunc Thymbre pater ferro quod missile libro. Cicero in Catilinam, cum inuocat Iouem ad pœnam coniuratorum, atque ita concludit: Æternis supplicijs viuos mortuosq. mactabis. hæc Iulius Rufinianus in libro de Figuris. [Aris).i. templis: partem pro toto posuit. Cicero dicit Catilinam ad hęc sua verba obmutuisse. Is enim in libro de Oratore ad Brutum de genere dicendi scribens, quod Græci παθητικὸν nominant, quo perturbantur animi & concitantur, in quo vno regnat oratio: quod vehemens est, incensum, incitatum, quo causæ eripiuntur, quod cum rapide fertur, sustineri nullo pacto potest: Quo genere, inquit, nos mediocres, aut multo etiã minus, sed magno semper vsi impetu sæpe aduersarios de statu omni deijcimus. Nobis pro familiari reo summus orator non respondit Hortensius. A nobis homo audacissimus Catilina in senatu accusatus obmutuit. Etiam Ciceronis ingenium Catil. fugit, et ait Plin lib. vij. Sed auctore Salust. pauca quędam purgandi sui causa dixit. Cum vero in Cicer. maledicta conijceret, cœperunt omnes obstrepere, hostem ac parricidam eum vocare. Tum furibundus ille: Quoniam inquit, circumuentus ab inimicis præceps agor, incendium meum ruina restinguam: deinde se ex curia domum proripuit. Marcus tamen Cicero hoc à Catilina ante dictum fuisse scribit in oratione pro L. Muræna. Paucis enim diebus ante diem xij. Cal. Nou. Catoni iudicium minitanti & denunciantí, Catilina respondit: si quod esset in suas fortunas incendium excitatum, id se non aqua, sed ruina extincturum. Nocte intempesta cum trecentorum satellitum comitatu vrbem egreditur, sibiq. consularis dignitatis insignia fasces atque secures præcedere iubet, inque Manliana castra contendit.

NAVFRAGOS).i. quibus res perdita est per libidinẽ vt naufragis per naufragium. [Adulta).i. excreta & grandis, ad maturos annos prouecta. Stirps & semen. Pulchra allusio quia ex his duobus solent res naturaliter propagari .i. fons & origo seu seminarium. [Hic).i. modo, aut in hoc consulatu meo. Iste contemptibilis Catil. [Periculum residebit).i. ociosum & impunitũ sedebit. In venis, alludit ad venas terræ in quibus metalla sunt. Vt sępe homines apta comparatio ex physicis sumpta. [Illius).s. Catilinæ, pœna.s. capitali. Malleolos.s. ad infringendas ianuas. [Tum tu Iupiter) Imprecationem immo execrationem amarũ facit in Catilinam, & conscios eius. Ordo est. Tum.i. tunc cum ille profectus erit, (per antipophoram conuertit sermonem ad Iouem) tu ò Iupiter qui es constitutus.i. consecratus & in templo collocatus ijsdem auspicijs.i. fœlicibus inceptis & initijs auspicio prævio sumptis: quibus hæc.i. nostra.s. Rom. vrbs, quæ per excellentiam vrbs dicitur, sup. est constituta: quem.s. Iouem nos vocamus vere, quia nomine conueniente rei, statorem.i. factorem consistentiæ & permanentiæ huius vrbis & huius imperij, vnde ipse loquitur apud Maro j. Æneid. de Roma. sic: His ego nec metas rerum nec tempora pono Imperium sine fine dedi. Quem locum D. Augustinus notans dicit ad falsum à falso dici, & ea mente poëtæ esse dictum in Georg. Perituraq. regna. Sanè valla notat D. Hieronymum quod statorem à stando dictum censeat, cum sit a sistendo sic dictus hic quoque locus declarat, nam à stando non diceretur stator imperij, non enim stat sed sistit.i. stare facit imperium, sicut sistere fecit Romanos cum sub Romulo fugam inciperent, vt Liuius aperte demonstrat. [Aeternis supplicijs) Dira imprecatione sed sel originis nostra figoanda. ASCEN.

In Inuectiuam M. T. Ciceronis secundam in L. Catilinam,
Argumentum.

HAC oratione exultat Cicero quod Catilinam pestem nefarie molientem patriæ, ex vrbe emiserit. Emisit autem potiusquam occidit vt etiam coniurationis socios persequi posset: quod non potuisset oppressa inuidia, si Catilinam occidisset. Catilinam nihil esse foris timendum ostendit, sed magis pertimescendos eos qui in vrbe remanserint in quos fore se seuerum minatur si quid in rempublicam conentur. Iis concedit vt ad Catilinam ex vrbe exeant. Ita fiat rempub. esse dicit fortunatam, quod hac ratione improbis hominibus purgetur. Se consulturum iis qui resipiscentes quiescent, aduersus alios gerendo bello ducem se profitetur. Eludit eos, qui dicant a se Catilinam in exilium eiectum, cum ipse scelerum conscientia commotus in Manliana castra abierit. Hanc etiã a se Catilinæ inuidiam, modo eat in exilium, non in castra Manlij ad bellum patriæ faciendum, negat se vnquam deprecaturum. Exponit ex quibus hominum generibus coniuratorum copiæ sint: deinde singulis medicinam consilij affert. Has copias nihil omnino pertimescendas esse ostendit pop. Rom. hortatur, vt domos suas custodijs vigilijsq; defendant, sibi, vrbi, colonijs & municipijs satis prouisum dicit. Coniuratos qui in vrbe sunt, vt exeant iterum hortatur: si quid in rempublicam conentur qui remanserint, carceris pœnam minitatur. Spem conseruandæ vrbis se dicit concepisse, deorum quibusdam significationibus, quorum opem suadet implorandam, vt præsentes vrbem defendant. Est habita hæc oratio postero die quam superior. Deliberatiua oratio est.

M. TVLL. CICERONIS IN L. CATILINAM, ORATIO II.

TANDEM aliquando Quirites, L. Catilinam furentem audacia, scelus anhelantem, pestẽ patriæ nefarie molientem, nobis atque huic vrbi ferrum, flãmamq. minitãtem, ex vrbe vel eiecimus, vel emisimus, vel ipsum egredientem vrbe prosecuti sumus. Abijt, excessit, euasit, erupit. Nulla iam pernicies à monstro illo atque prodigio mœnibus ipsis intra mœnia comparabitur. Atque hunc quidem vnum huius belli domestici ducem sine cõtrouersia vicimus. Non.n. iam inter latera nostra sica illa versabitur: non in campo, non in foro, non in curia, non denique inter domesticos parietes pertimescemus, loco ille motus est, cum est ex vrbe depulsus: palam iam cũ hoste, nullo impediente, bellum iustum geremus: sine dubio perdidimus hominem: magnifice vicimus, cum illũ ex occultis insidijs in apertum latrocinium coniecimus. Quòd vero non cruentum mucronem, vt voluit, extulit, ꝙ ei ferrum de manibus extorsimus, ꝙ incolumes ciues, ꝙ stantem vrbem reliquit, quanto tandem illum mœrore afflictum esse, & profligatum putatis? Iacet ille nunc prostratus Quirites, & se perculsum, atque abiectum esse sentit, & retorquet oculos profecto sępe ad hanc vrbem. quã ex suis faucibus ereptam esse luget. Quæ quidẽ lætari mihi vr̃, ꝙ tantam pestem euomerit, forasq. proiecerit. At si quis est talis, quales esse oẽs oportebat, qui in hoc ipso in quo exultat, & triumphat oratio mea, me vehementer accuset, ꝙ tam capitalem hostem non comprehenderim potius, q̃ emiserim: non est ista mea culpa, sed tẽpum. Interemptũ esse L. Catilinam, & grauissimo supplicio affectũ iampridem oportebat: idq. à me, & mos maiorum, & huius imperij seueritas, & resp. postulabat. Sed q̃ multos fuisse putatis, qui, quæ ego deferrem, nõ crederent? q̃ multos, qui pp stultitiam non putarent? q̃ multos, qui etiam defenderent? q̃ multos, qui pp improbitatem fauerent? Ac si sublato illo depelli à vobis oẽ periculum iudicarem? iampridẽ ego L. Catilinam non modo inuidiæ meę, verũetiam periculo vitæ sustulissem. Sed cũ viderem ne vobis quidem oibus re ẽt tam probata, si illum, vt erat meritus, morte multassem, fore vt eius socios inuidia oppressus, persequi nõ possem. Rem huc deduxit, vt tum palã pugnare possetis, cum hostem aperte videretis. Quem quidẽ ego hostem Quirites q̃ vehementer foris esse timẽdum putem: licet hinc intelligatis, ꝙ illud ẽt moleste fero ꝙ ex vrbe parum comitatus exierit. Vtinam ille oẽs secũ suas copias eduxisset. Tongillum mihi eduxit; quem amare in pretexta calumnia cœperat; Publicium, & Munatium, quorũ æs alienum contractum in popinam nullum reip. motum afferre poterat, reliquit. Quos viros, quantõ alienos ære, quam valentes, quàm nobiles, vos videtis.

IN INVECTIVA M. TVLLII CICERONIS
secundam in L. Catilinam, ad Quirites Francisci Sylui Ambiani commentarius.

TANDEM aliqñ Quirites) Tandem particula tarditatis est, vt demum, cum.s. aliquid factum tardius dicimus, quod ante factũ oportuit. Teren. Vix tandem sensi stolidus. Idem, Modo ne id demum, sensisti Pãphile? Tandem aliqñ pro re eadem simul dicit sæpe Cic. vt dicendi ratio augeatur. vt hic & libro superiore: ibis tandem aliqñ. Quamuis vtrobique Prisc. lib. xv. aliqñ futuri esse tẽpus putet. (Scelus anhelantem) .i. summo ardore animi scelus cõmittere cupientem. (Ferrum vobis) .i. cędem. (Vobis flãmam) .i. incendium. (Abijt) Verborũ congregatio est, auctore Quintil. vt lib. superiore diximus. Idẽ Quintil. lib. ix. scribit, hęc esse homœoteleutõ. Quæ dicendi ratio hic ẽt singulis verbis: Hæc cubat, dolet, piger, pudet. &, Abijt, excessit, erupit, euasit. (Monstro illo) .i. Catilina mõstroso ciue, qui patriæ pestem moliatur. (Sine controuersia) .i. ne Catilina quidem repugnante. (Non in campo Martio) .s. in comitijs Consularibus, cum Cicero Cos. armatus lorica in comitia venit, vt Catilinæ perditos conatus eluderet. (In foro) Vbi etiam ad perstringendas leges, & quæstiones valuit Catilina. (Non in curia) Vbi nullos Senatorum ipsi assidere sustinuit. (Loco ille motus est) A bellatoribus translatio facta videtur qui occupatum aliquem locum pertinaciter tuentur: vnde si fuerint deiecti vincuntur facilius. (Motus igitur Catilina loco est,) Id est ex vrbe excessit. (Bellum iustum) Quia cum hoste geritur. (Ex occultis insidijs) Nocte enim de coniuratione Catilina consultabat. Ea nocturna consilia in apertum Cicero coniecit. (Non cruentum mucronem) Nam punctim feriebant Romani, non cæsim. qua ratione facilius multo occiditur hostis. Ideo Vegetio libro j. auctore tirones punctim, non cæsim ferire discebant. Punctim ferien-

dos,

do, cruentus sit mucro. [Viuis nobis) .i. me consule viuo. Catilina in domo Leccæ dixit, cupere se ad exercitũ proficisci, si prius Ciceronem oppressisset, quem suis consilijs officere mutum sentiret, vt ait Sal. Alias sæpe Ciceronem Catilina occidere conatus est, vt libro superiore dictum est. [Perculsum) .i. euersum. In qua significatione dici, Nonius Marcellus auctor est. Inde perculsus pro attonito stupefacto dr̃, tanquam ꝙ mẽtis eius sedes euersa sit Virg. in I. Æn. Obstupuit simul ipse, simul perculsus Achates. & lib. viij. Obstupuit tanto perculsus nomine Pallas. [Abiectum) .i. odij causa eiectum, vt ablegare amittere, amandare dicimus, vbi particula à vel ab, odij quandam significationem habet. [Retorquet oculos) Hoc magis verisimile est, q̃ quod Cic. compertum fit. [Ex suis faucibus) A feris translatio est. [Luget) Magis q̃ dolet. [Euomuerit) Alia translatio est. [Hoc ipso) ꝙ Catilinam eiecerim. [Triumphat) Ad id alludit, Magnificeq́. vicimus, vel Triumphat, gaudio. vt pro L. Muræna Cic. de Catilina dicit: Tum erupit à senatu triumphans gaudio, quem omnino viuum illinc exire non oportuerat. Idem pro A. Cluentio: Tum vero illa egregia ac præclara mater palam exultare lætitia ac triumphare gaudio cœpit, victrix filiæ, non libidinis. Sed vbi victoriæ nulla mentio est, id verbum Cic. vsurpat in lib. Epistolarum ad Att. ix. Ego cum ex ipsa re magna capio voluptatem, cum meum factũ probari ab te triumpho & gaudeo. [Tam capitalem hostem) .i. tam pestiferum & perniciosum. vt in lib. de senectute: Nullam capitaliorem pestem q̃ corporis voluptatem hominibus à natura datam dicebat. [Supplicio affectum) Affectum in re bona raro, sæpius in mala dr̃. [Mos maiorum) Nam persæpe ẽt priuati in hac rep. perniciosos ciues morte mulctarunt, vt in superiore dixit oratione Cic. [Huius imperij) Consularis. s. quod ego gero. [Seueritas) Vt tanta fuit consulum seueritas in C. Gracchi, & Marci Fuluij & L. Saturnini cæde, vt eo ipso die quo sibi decreto senatus mandatum est, vt viderent ne quid respublica detrimenti caperet, hi ciues perniciosi interempti sint. [Stultitiam,) Id est imperitiam & quam vulgus appellat simplicitatem. [Qui propter improbitatem fauerent) Nonnulli e senatoribus pericula quę à Catilina imminebant, non videbant, aut si videbant, dissimulabãt. Hoꝝ auctoritatẽ secuti imperiti multi & improbi Cicer. fecisse crudeliter dicerent, si Catilinam occidisset. [Ne vobis quidem omnibus) .i. esse ex vobis qui nõ crederent. [Hostẽ) Catilinam. Parum comitatus. Eum trecenti satellites consecuti sunt, vt ait Plut. Hunc in Manliana castra cum paucis profectũ, Salust. scribit. [Tongillum mihi) Mihi causa ornatus hic im̃ ponitur, vt pro L. Muræna: Apud exercitum mihi fueris, inqt. Tongillum, Pub. & Munatium, abiectos hoies & contemnendos secum esse Catil. dicit, cum in vrbe remanserint cõiurati nobiles & valentes, vt ostendat, magis metuendos q. in vrbe remanserunt, q̃ Catilinam, eosq́. qui eum secuti sunt. [Calũnia) Aut ociosa est hæc vox & supervacanea, aut hic locus emendatus non est. [Quorum æs alienum) Pecuniam neruos belloꝝ esse, dici solet. Ideoq́. Philippus Macedo castella omnia expugnari posse dicebat, in quæ modo Asellus onustus auro posset ascendere, vt ait Cic. lib. epist. ad Attic. j. auctore Salust. Catilina pecuniam sua aut amicorum fide sumptam mutuam Fesulas ad Manlium mittebat. A Publicio & Munatio sumpta pecunia mutua est, sed ea helluationibus consumpta est, ne credant eam Quirites ad vsum belli consumptum iri. [Quando ære alieno) Quæ res impellit eos potius ad ciuium & vrbis cædes & incendia.

IN INVECTIVAM SECVNDAM M. T. CIceronis, Iodoci Badij Ascensij Commentaria.

TANDEM aliquando) Hæc inuectiua habita est in cõcione ad quirites post fugam Catilinæ, in quo Cic. Catil. rursus criminatur & se purgat ab ijs qui obijci possent ꝙ in exilium abire iusserit, dicens se id non iussisse sed cõsuluisse. Idq́. pro bono reip. Simulq́. dicit ipsum non in exilium sed in castra Manliana profectum, quamuis multo optabilius sit si in exilium abierit q̃ si patriæ bellum fecerit. [Nefarie aduerbium est, non cohæret cum datiuo patriæ. [Abijt, quasi sponte) Excessit laboriose, euasit quasi e periculis. [Erupit violenter quasi obsessus) Intra mœnia. quia foris comparari possunt. [Sine controuersia. hoc est sine contradictione alicuius) Cruẽtum, hoc est sanguine nostro tinctum. [Retorquet oculos) Id graphice dr̃ de re quàm quis cogitur deserere. [Ex suis faucibus quasi eam deuorare prætenderit) Quæ quidem. s. vrbis Rom. [Euomuerit vt solemus venenum aut aliud nociuum aut perniciosum, quia vero id per metaphoram dixit, addit foras proiecerit) At si quis est talis. Sensus obscurior est q̃ cui nihil deesse putem, verum potest sic colligi. At si quis est talis quales oportebat oẽs esse .i. qui rectè censeat (vt ne. s. vt id dicam ne oratio mea accuset me vehementer) qui accusat. s. me in hoc ipso. s. facto meo, in quo sup. Catilina exultat, & triumphat. s. ꝙ non comprehenderim potius q̃ emiserim tã capitalem hostem. i. tam perniciosum vtpote cũ quo agitur de capitis periculo. Respondet sup. ꝙ ista non est mea culpa, sed temporum P. R. i. reip. [Sed q̃) .i. quantum multos, figurate. i. interrogatiue dr̃. Vnde q̃ rectè positiuo iungitur. [Deferrem) .i. de occulto in publicum ferrem, vnde sunt delatores occultorum criminum & falsorum indices aut reuelatores. Propter stultitiã. aut quia hebetiores erant quàm vt tantum facinus intelligerent, aut quia aliarum rerum studiosi in hanc intendere animum nequibãt. Qui etiam. i. vltra defenderent. s. factum Catilinę. [Fauerent) Gradatim procedit. nam minor est culpa eoꝝ qui intelligere nequirent, q̃ eoꝝ qui quæ non intelligebant defenderent. Et minor defendentium q̃ fauentium. Quia defendimus quod tolerabile putamus, fauemus illi quod bonum censemus. Iampridem sustulissem. Nota in te nõ persistione iam poni cum pridem contra sententiam Vallæ qui forte dicat frustra additum iam. [Forte) .i. futurum esse, oppressus inuidia, quam incurrisset per mortem Catilinæ cum propter fugam eius tãtam sustineret. [Parum comitatus) .i. quod non eduxerit secum omnes conscios ac coniuratos, q. d. si ego vellem illi omnes socios adiũctos certum est quòd parum timendum putem, quàm igitur, q. d. minime. Mihi. i. ad commodum meum, aut de communi est sumptum. Calumnia. i. per calumniam.

Itaque ego illum exercitũ ex Gallicanis legionibus, & cum hoc delectu, quem in agro Piceno, & Gallico, Q. Metellus habuit ex his copijs, quæ à nobis quotidie comparantur, magnopere contemno, collectum ex senibus desperatis agresti luxuria, ex rusticis mendiculis, ex decoctoribus, ex ijs, qui vadimonia deserere, quam illum exercitum maluerunt. Quibus ego non modo, si aciẽ exercitus nostri, verumetiam si edictum prętoris ostendero, cõcident. Hos quos video volitare in foro quos stare ad curiam, quos ẽt in senatum venire, qui nitent vnguentis, qui fulgent purpura, mallem secum eduxissent suos milites. Quod si hic permanent, mementote, non tam exercitum illum esse nobis, quàm hos qui exercitum deseruerunt ꝑtimescẽdos. Atque ẽt hoc magis sunt timendi, ꝙ quid cogitent, me scire sentiunt, neque tñ permouentur. Video cui Apulia sit attributa, qs habeat Hetruriam, quis agrũ Picenũ, quis Gallicum, quis sibi has vrbanas insidias cædis, atq; incẽdiorum depoposcerit. Omnia superioris noctis consilia ad me perlata esse sentiũt: patefeci in senatu hesterna die: Catilina ipse pertimuit, profugit. Hi qd expectãt? non ne illi vehementer errant, si illã meam pristinam lenitatẽ perpetuam sperant futurã? Quod expectaui, iã sum assecutus, vt vos oẽs factam esse aperte coniurationem contra remp. videretis: nisi vero si quis est, qui Catilinæ similis, cum Catilina sentire non putet. Non est iam lenitatis locus, seueritatem res ipsa flagitat. Vnum etiam nunc concedam, exeant, proficiscantur, ne patiantur desiderio sui Catilinam miseram tabescere.

ITAQVE ego illum exercitum) Exaratum ex Gallicanis legionibus. [Cum hoc delectu) Et cum hoc delectu, etiam in nonnullis codicibus lego, sed emendata mihi lectio non vt. quæ illo modo mihi videtur emendatior, Itaque ego illum exercitum ex Gallicanis legionibus comparatum cum delectu etiã. vt ostendat Cicero, Catilinæ exercitum nihil esse metuendum. Nam Gallicas legiones C. Manlius Catilinæ nomine comparãdas curauerat, quæ ex contemnendis hominibus erant. Quinetiam Metellus Celer Prætor à senatu in agrum Picenum missus est, eique permissum, vt pro tempore atque periculo exercitum compararet, vt ait Salustius. [Ex Gallicanis legionibus) Quæ. s. SYL.

in Galliæ nobis transalpinæ, vbi tum erant Boij, comparatæ sunt, quæ flumio Rubicone & Alpibus continetur. [In agro Piceno) Picenum regio Italiæ est, quam quintam Plin. lib. iij. ponit. eam vberrimæ hominum multitudinis esse dicit Idem cap. v. lib. eiusdem, a Sarrentino ad Silerum amnem XXX. M passus agrum Picentum esse dicit. [Quem habui) Habere delectum est, quod dicimus congregare milites, quod bonorum & malorum delectus fit, vt mali remittantur, bonorum nomina accipiantur. Qui milites congregant, hi à Liuio acquisitores dicuntur. [Magnopere contemno) .i. nihil metuo. Contemnere .n. sæpe dicitur, vt metuere ei contrarium sit. vnde artium scriptores præcipiunt, aduersarium in contemptum iudicum adducendum esse. [Senibus desperatis) Desperati senes epitheto perpetuo dicuntur, quod eorum vitæ diuturnitatem nunquam speretur. Inde prouerbium apud Arist. lib. Rhet. ij. est: Beneficium apud senem collocandum non esse, eo quod id propter vitæ breuitatem, quæ reliqua est, non referat. Desperatam senectutem Cicero dicit in oratione pro M. Cœlio, pro extrema, quæ capulo proxima sit: Conseruate, inquit, parenti filium, ne senectutem propè desperatam contempsisse videamini. Desperatus ægrotus is est, cuius de salute desperatur, & desperatus morbus, qui est grauissimus, & anceps maximus. Inde desperata resp. & ægrota dicitur à Cicerone in Diuinatione. & pro P. Sylla: Magni, diuturni, & desperati reip. morbi. Inde desperatum hominem, pro perdito & improbo, idem sæpe dicit, quem in viam reduci posse nulla spes est. Nemo enim adeo ferus est, auctore Horatio, vt non mitescere possit. Desperare honorem idem dicit pro L. Murœna, & desperare pacem, vbi epist. ad Attic. vij. Desperare de honore & de fama, vulgo dicunt. [Agresti luxuria) Vel hic locus mendosus est, vel hæ duæ voces otiosæ sunt, vel intelligi debet, Senibus desperatis .i. perditis agresti luxuria. [Decoctoribus) .i. helluonibus, & patrimonij voratoribus. [Vadimonia deserere) Vadimonium est sponsio sistendi in iudicio, cum quis reus citatur, isq; dicto die in iudicium venire se promittit. Prodimit vadimonium, cum dicto die venit. Obit vadimonium, cum dicto die non aduenit, & vt vulgo dicitur, ponitur in defectu, deserit vadimonium, vel ad vadimonium non venit, vt ex Cic. oratione possis cognoscere, quæ pro P. Quintio est. Lib. Dig. ij. tit. Si quis in ius vocatus non ierit, Paulus scribit, vt ex quacunque causa ad prætorem, vel alios præsides qui iurisdictioni præsunt in ius vocatus venire debeat, vt hoc ipsum sciatur an iurisdictionis eius sit. Si quis non ierit, à iudice qui vocauit, multa damnabitur. Deserere vadimonium quam exercitum malle, est malle, vt vulgo loquitur, amittere multam. vel negocia multum necessaria relinquere, quam exercitum non sequi. Vadimonium enim deseri non solebat nisi iustissima ex causa. [Concident) .i. territi animum emittent. [Quos etiam in senatum venire) Nam senatores X I. ex coniuratis fuerunt, quorum Curios senatu ob probrum aliquod à motus fuerat. [Quid cogitent) Non solum quid dicant aut faciant. [Cui Apulia sit attributa) C. Iulio Apuliam, Hetroriam Manlio, agrum Picenum Septimio distribuerat, Cethegum cædi, Cassium Statilium & Gabinium ad incendenda aliq. vrbis loca præfectos fuisse in oratione superiore diximus. [Superioris noctis) Non nouissimam præcessit. qua in ea superiore via dicitur. Ideo superiorem, nouissimam intelligere possis qua ex vrbe Catilina discessit, qua mandauit Lentulo Cethego, ceterisq. vt coniurationis opes confirmarent, insidias consuli maturarent, cædem atque incendia pararent, se propediem cum magno exercitu ad vrbem accessurum. [Catilina ipse pertimuit) Argumentum à minore ad maius, quo ostendit coniuratos eos qui in vrbe remanserunt, magis quam Catilinam timendos esse. Hæc enim consilia coniuratorum cum dixit, Catilina in senatu pertimuit & profugit. [Hi) Coniurati, qui eadem audiuerunt, & noctis superioris consilia sentire intelligunt, nihil permouentur. [Hi) Coniurati, qui in vrbe remanserunt. [Meam pristinam lenitatem) Qua in Catilinam vsus sum, quamuis id senatusconsultum vehemens & graue in eum haberem [Quod expectaui) Mea lenitate. s. hoc est vt Catilinæ exiret, vt coniuratio vobis omnibus patefacta esset. [Nisi si quis est) .i. nisi quis est. Vt nulli esse vlis, pro nulli esse, A. Gellius. & neminem hominem, pro neminem, luculenti scriptores dixerunt. [Non est iam lenitati locus) Vt Terent. in Andria: Enimuero Daue nihil loci est segnitiæ, neque socordiæ. Locum actionis, opportunitatem esse temporis, Stoici dicunt, vt est, apud Ciceronem libro de Officijs primo.

ASCEN. DECOCTORIBVS) .i. consumptoribus patrimonij vadimonium .i. fideiussionem in iudicio. [Non permouentur) .i. non ad fugam vsque [Video) .i. cognosco, considero. [Attributa) .s. per Catil. tanquam imperatorem depoposcerit .i. poscendo receperit aut assumpserit. [Superioris) .i. proxime præcedentis. [Protinus) .i. continuo. [Hi) s. reliqui coniurati. Ne .i. certe, vt in Terent. Ne ego homo infœlix. [Lenitatem) .i. mititatem animi. Quod expectaui .i. fugam & exilium Catilinæ, ob id quod sequitur vt vos oës, &c. Catilinæ similis. Catilinæ genitiuus est. Lenitati male legeretur leuitati, quia nunquam leuitati locus est. Seuerus est rigide sequens verum, ita vt ab eo nequaquam flecti possit, inde seueritas dicta sequela veri Desiderio sui, quia misere .i. afflictim desiderentur. Est autem sarcasmos aut ironia, quòd Catil. miserum dicit. Nam miser, vt sæpe diximus, in bonam partem accipitur pro miserando atque eo qui dignus sit cuius nos misereamur. Tabescere .i. lenta tabe consumi, quia spiritus tristis deficcat ossa.

Demonstrabitur iter, Aurelia via profectus est, si accelerare volent, ad vesperam consequentur. O fortunatam remp. si quidem hanc sentinam huius vrbis eiecerit. Vno me hercule Catilina exhausto, releuata mihi, & recreata resp. videtur. Quid enim mali aut sceleris fingi aut cogitari potest, quod non ille conceperit? Quis tota Italia veneficus, quis gladiator, quis latro, quis sicarius, quis parricida, quis testamentorum subiector, quis circunscriptor, quis ganeo, quis nepos, quis adulter, quæ mulier infamis, quis corruptor iuuentutis, quis corruptus, quis perditus, quis inueniri potest qui se cum Catilina familiarissime vixisse non fateatur? Quæ cædes per hosce annos sine illo facta est? quod nefarium stuprum non per illum? Iam vero quæ tanta in vllo vnquam homine iuuentutis illecebra fuit, quanta in illo? qui alios ipse amabat turpissime, aliorum amori flagitiosissime seruiebat. Alijs fructum libidinum, alijs mortem parentum, non modo impellendo, verumetiam adiuuando pollicebatur.

AVRELIA via) Ad quam est Aurelium forum, de quo ante. Et veditur Roma in Hetruriam. [Releuata) In sententiæ metaphora sitei, qua nauis premitur, ea cum exhauritur, nauis releuatur. Vel ab ægrotis facta translatio est, vt in oratione superiore: Morbus qui est in rep. releuatus istius pœna. [Recreata) Tanquam ex morbo refecta & sanata. vt in oratione ad Quirites post reditum. Bona valetudo iucundior est ijs, qui è graui morbo recreati sunt, quam qui nunquam ægro corpore fuerunt. C. Marium inedia fluctibusq. fessum a Minturnensibus recreatum, Cicero pro Cn. Plancio dicit. Idem de prouincijs consularibus, Macedoniam exercitu ita vexatam dicit, vt vix possit de diuturna pace recreare. Id verbum ad animum transfertur, vt libro epistolarum ad Attic. aij recreare à mœrore dicit. Et lib. iiij. Literis, inquit, sustentor & recreor. Et pro Cn. Plancio: Consessus iste reficit & recreat mentem meam. & pro Milone: Me recreat & reficit Cn. Pompeij sapientissimi & iustissimi viri consilium. [Conceperit) .i. admiserit, vt pro P. Sylla: Quod flagitium Lentulus non cum Antronio concepit. Per abusionem sicarios oës, vocemus, qui cædem telo quoque commiserint, vt ante diximus. [Quibus testamentorum subiector) Subiector testamentorum est, qui pro testamento vero falsum supponit. vt in oratione pro A. Cluentio, cum Oppianus Asinij adolescentis pecuniosi hereditatem capiaset, Auilius Asinium se nominans, vt erat constitutum, simulat se ægrotare, & testamentum facere velle, Oppianicus obsignatores, qui neque Asinium, neq; Auilium nossent, ad eum adducit: Asinij nomine testamentum obsignatur, Auilius statim conualescit, Asinius breui illo tempore occiditur, Subiector testamentorum à Cicerone appellatur in lib. de Offic. 3. testamentarius, Neque, inquit, de sicarijs, veneficijs, testamentarijs, furibus, peculatoribus hoc loco disserendum est. Vbi paulò post de falso L. Minutij Basilij testamento scribit. quod quidam è Græcia attulerunt. Quod quo facilius obtinerent, scripserunt heredes secum M. Crassum, & Q. Hortensium, ætatis eiusdem homines potentissimos. [Circunscriptor) .i. impostor & deceptor. Circunscribere enim fallere est. Cicero in lib. Academicarum iiij. Alienum est, quod fallacibus & captiosis interrogationibus circunscripti atque decepti quidam, cum eas dissoluere non possint, desciscunt a veritate. Idem lib. de offic. 3 Dolus malus legibus erat vindicatus, vt tutela duodecim tabulis & circunscriptio adolescentium lege Lætoria. Idem in Phil. p. aiij. Testamenta credo subijciunt, aut eijciunt vicinos, aut adolescentulos circunscribunt. [Quis ganeo) Ganeones, vt ait Non. Marcellus, à ganea

ganeis dicti sunt, quæ sunt loca eiusolentiæ & libidini apta. Varro in Modio: Hoc interest inter Epicuri & Ganeones nostros, qui bus modulus est vitæ cultoa. [Citatq. hunc locum in Catilinam) Quæ mulier infamis. Catilina etiam mulieres aliquot sibi asciuit, quæ primo ingentes sumptus stupro corporis tolerauerunt. Per eas se Catilina credebat posse seruitia vrbana solicitare, vrbem incendere, eiros vasò vel adiungere sibi, vel interficere, vt ait Sal. [Non familiarissime) In eadem sola Sal. est Catilina, inq; omnium flagitiosorum atque facinorosorum hominum circum se tanq; stipatorum cateruas habebat. Nam quicunque impudicus, adulter, ganeo, alea, manu, ventre, pene, patris bona dissipauerat, quicunque alienum æs grande conflauerat, oēs parricidæ, sacrilegi, conuicti iudicij, aut pro factis iudicium timētes. ad hoc quos manus atque lingua periurio aut ciuili sanguine alebat, postremo oēs quos flagitium, egestas, conscius animus exagitabat, hi Catil. proximi familiaresq. erant. [Sine illo facta est) Idem dicit in oratione superiore, in prosopopœia patriæ ad Catilinam. [Quod nefarium stuprum) Sal. Adolescens Catilina multa nefanda stupra fecerat, cum virgine nobili, cum sacerdote Vestæ, alia huiuscemodi contra ius fasq;. Eiusdem cum furore stupri fecisse dicimos. [Iuuentutis illecebra) Author Sal. Catilina iuuenum vel adolescentium familiaritates maxime appetebat. nā eorum animi molles & ætate fluxi, dolis haud difficulter capiebātur. Nam vt cuiusque studiū ex ætate flagrabat, alijs scorta præbere, alijs canes aut equos mercari, postremo neq; modestiæ suæ parcere, dum illos obnoxios fidosq; sibi faceret. [Qui aliter ipse) Sal. hāc Cic. sniam non probat. Scio, inq; nonnullos, qui ita existimarent, iuuentutem quæ domum Catilinæ frequentabat, parū honestæ pudicitiam habuisse. Sed ex alijs rebus magis, quam qđ cuiquam id compertum foret, hæc fama valebat. [Seruitbat amori).i. lenocinabatur. [Alijs mortem parentum) In coniuratione filij familias erant, quorum ex nobilitate pars maxima erat, qui in illa vrbis vastatione parentes interfecturi erant, vt ait Salust.

ASCEN. AVRELIA via profectus est).f. Catilina. Accelerat).i. accelerauerit assequi. [Consequentur).i. attingent. Si quidem, duæ sunt particulæ. Sentinam.i. sordium receptaculum, vt in Sentinā nauis aquæ fœtidæ defluunt. Exhausto alludit ad sentinam.i. eiecto è sentina illa vitiosorum. [Releueta & pro).i. interceta. Fingi, ex materia præiacentie, vt figulos ex luto fingit, aut excogitatit vitam de nihilo quodnon cōcceperit.i. animo complexus fuerit ille.f. Catilina, q.d. nihil. Veneficus, necans veneno: Gladiator, Lanista, aut infami exercitio gladiorum viuens, Latro, latenter adoriens, sicarius, sica greffins, Parricida parentes & sanguine coniunctos occidens. [Subiector) .i. falsus suppositor, subijciens se dolose loco eius qui eere infcriptus fit. Circumscriptor .i. deceptor. [Ganeo).i. gulose viuens in ganeis. [Nepos).i. Luxuriosus. Seruiebat. ei pathicus. Impellendo. non implendo legē.

Nunc vero quam subito, non solum ex vrbe, verum ēt ex agris ingentem numerum perditorum hominum col legerat, nemo non modo Romę, sed ne vllo in angulo totius Italiæ oppressus ære alieno fuit, quem nō ad hoc incredibile sceleris fœdus asciuerit. Atque vt eius diuersa studia in dissimili ratione perspicere possitis, nemo est in ludo gladiatorio paulò ad facinus audacior, qui se non intimum Catilinæ esse fateatur: nemo in scena leuior, & nequior, qui se non eiusdem prope sodalem fuisse cōmemoret. Atque idē tum stuprorū & scelerum, exercitatione assuefactus, frigore, & fame, & siti, ac vigilijs perferēdis, fortis ab his istis suis socijs prædicabatur, cū industriæ subsidia, atq; instrumenta virtutis in libidine, audaciaq́ consumerentur. Hūc vero si secuti fuerint sui comites si ex vrbe exierint desperatorum hoīum flagitiosi greges: ò nos beatos, ò rēp. fortunatam, ò præclaram laudē consulatus mei. Nā n. non sunt mediocres hominum libidines, nō humanæ, ac tolerandæ audaciæ; nihil cogitāt, nisi cædes, nisi incendia, nisi rapinas. Patrimonia sua profuderunt, fortunas suas abligurierunt: res eos iampridē fides deficere nuper cœpit. Eadem tñ illa, quæ erat in abundantia, libido permanet. Quod si in vino, & alea comessationes solum, & scorta quærerent, essent illi quidem desperandi, sed tamen essent ferendi. Hoc vero quis ferre posfit, inertes homines fortissimis insidiari? stultissimos prudentissimis? ebriosos sobrijs? dormientes vigilātibus? qui mihi accubantes in conuiuijs, complexi mulieres impudicas, vino languidi, conferti cibo, sertis redimiti, vnguentis obliti, debilitati stupris, eructant sermonibus suis cædem bonorum, atq; vrbis incendia. quibus ego confido impendere fatum aliquod, & pœnas iandiu improbitati, nequitiæ, sceleri, libidini debitas, aut instare iam plane, aut certe iā appropinquare. Quos si meus consulatus qm̄ sanare non potest, sustulerit, non breue nescio quod tempus, sed multa secula propagarit reip. Nulla est enim natio, quam pertimescamus, nullus rex qui bellum reip. facere posfit, omnia sunt æterna vnius virtute, terra mariq́ pacata domesticum bellum manet. Intus insidiæ sunt, intus inclusum periculum est, intus est hostis; cū luxuria nobis, cū amentia, cum scelere certandum est. Huic ego me bello ducem profiteor Qui. suscipio inimicitias hominum perditorū. Quæ sanari poterunt, quacunque ratione sanabo: quæ resecanda erunt, non patiar ad perniciem ciuitatis manare. Proinde aut exeant, aut quiescant, aut si & in vrbe, & in ea dem mente permaneant, ea quæ merentur, expectent.

IN ludo gladiatorio) Vbi se gladiatores exercent, vt ludus litterarum dr̄ [Intimum).i. familiarissimum [Nemo in scena leuior) .i. nullus histrio, nullus mimus. Mimi enim viles & abiecti ita habebantur, vt ab his nominatim appellari contumeliosum existimarentur. Ideo Lucilius eum à quo in scena nominatim læsus fuerat, & L. Accius eum quo fuerat nominatus, in iniuriarum iudicium vocauerunt, vt est lib. Rhet. ad Herenn. ij. Hanc ille causam arbitror, cur Terent. in prologis à se factis no minatim se non appellet, sed solū pœtam, ne quis sibi tum afferetur contumelia, cum minus prologum recitaret. [Sodalem) Sodalis hic dici vt, pro socio in rebus leuioribus, & coluptatijs, in qua significatione dici Valla existimat. A sedēdo, vel simul edēdo dici, sexti. Pompeius putat, q̄ ita sodales socij sunt in helluationibus & comessationibus, alijsq. huius gnis libidinibus quāuis in re quoque honesta dicatur sodalis. [Diuersa studia in dissimili ratione) Cic. in oratione pro M. Cœlio, de Catilinæ studijs diuersis cum alia multa dicit, tum illud: Erant, inquit, apud illū illecebræ libidinum multæ, erant etiam industriæ quidam stimuli & laboris, flagrabant vitia libidinis apud illum, vigebant etiam studia rei militaris. neque ego vnquam fuisse tale monstrum in terris vllum puto, tam ex contrarijs diuersisq. inter se pugnantibus natura studijs cupiditatibusq. conflatum, &c. Eius itaque diuersa fuere studia, nam improbis & nequam hominibus familiaris fuit, & in fortitudinis partibus se exercuit, hoc est, frigore, fame, siti, & vigilijs. [Industriæ subsidia) Industria vulgo dē, pro ingenij dexteritate quadam & felicitate sed à doctis hominibus dicitur sonnio pro constanti labore, qui recto quodam & honesto cōsilio suscipitur, quæ fortitud nis pars est, cui contraria est pigritia aut ignauia Cic. in j. de Fin. lib. Neque laborum perfunctio, neque perpessio dolorum per se ipsa allicit, nec patientia, nec assiduitates, nec vigiliæ, nec ea ipsa quæ laudatur industria nec fortitudo quidem. Idem in oratione Post reditum in senatu: Habet magistros non ex istis ineptis, qui dies totos de officio ac de virtute disserunt, qui ad laborem, ad industriam ad pericula pro patria subeunda adhortantur. Inde industrius homo dicitur. Idem lib. in C. Verrem 6 Ne ista præclara nobilitas desinat quęri P. R. hominibus nouis atque industrijs libenter honores mandare, semperq. mandasse, & lib. Tusc. ij. de labore & dolore locutus: Hæc, inquit, duo Græci illi quoq; copiosi est lingua quam nostra, vno nomine appellant. Itaque industrios homines illi studiosos, vel potius amantes doloris appellant, nos commodius laboriosos. Aliud est enim laborare, aliud dolere. Industriæ sucidia appellat, frigoris, famis, sitis, vigiliarum patiētiam, qua ratione labor facilius suscipitur, fitq. constantior. [Virtutis) .i. fortitudinis. [In libidine) .i. ad obsidendum stuprum, & maxime somno insidiandum. [Audacia) .i. ad facinus obeundum, & excisorum bonis insidiandum. [Non medioc.) .i. maxime [Inhumanæ).i. maiores quā natura humana afferat, adeoq; feroces sunt

SYL.

Salust. K iiij &

& beluinæ. Audacia quãuis in numero singulari dicatur sæpius, non tñ semel dixit Cic. audacias in plurali, vt lib. epist. ad Attic. Libidines, audacias, sumptus, egestates tot egentissimorum hominum, nec priuatas posse res, nec remp. sustinere. In verrem Actione 9. Vultis aũt illorũ audacias ac libidines aliqua ex parte recordari? Pro P. Sylla: Penitus introspicite, Catilinæ, Antonij, Cethegi, Lentuli, cæterorumq. mentes, quas vna in his libidines, quæ flagitia, quas turpitudines, quantas audacias, quã incredibiles furores, quas notas scelerũ, quæ indicia parricidiorũ, quantos aceruos facinorũ reperietis? (Obligurierũt) Obligurire quid sit, explicat Donatus, cum enarret illum Teréc. ex Eun. locũ: Patria qui abligurrierat bona. Obligurrierat, inq̃, suauibus escis cõsumpserat. Ligurire. n. dictũ est ꝑpterea, q̃ suaue λιγυρὸν Græci appellãt. (Libido permanet) Libido peruersa est admodũ, si in egestate remaneat ea quæ fuit in abundantia. (Inertes hoies) Inertes dicit eos, quos vulgus pass. Latine appellat pusillanimos. (Ebriosos sobrijs) Ebriosum ab ebrio distinguit Cic. lib. 4 Tusc. quæst. iiij. quantũ iracundum ab irato, & amatorẽ ab amante q̃ hic in actione sit, illi aũt ad actionẽ ꝓcliuiores sit, ẽt si in actione nõ sit. (Qui mihi ornatus gratia hic ponitur. (Vino languidi) Languere herbas dicimus, eũ humore defectæ aut cęte flaccescunt. Virg. in lib. Æn. 9. de morte Euryali, Voluitur Euryalus leto, pulchrosq́ ꝑ artus It cruor, inq́; humeros ceruix collapsa recũbit: Purpureus veluti cũ flos succisus aratro Languescit moriens, lassoue papauere collo Demisere caput. pluuia cũ forte grauantur. Hinc languere hoies dicimus eos, q animi & corporis amisso vigore debilitãtur, cuiusmodi ebrij esse solet. (Cõfecti cibo) Alij legũt cõfertí, q̃ lectio aspernãda nõ est. (Sertis redimiti) In cõuiuio luxurioso coronas & vnguẽta addi solita, vulgatius est quã vt dici postulet. (Vutus vietute, certa, moriq;) Cn. Põpeij. (Domesticũ) .i. intestinũ (Cũ luxuria) .i. cũ luxuriosis hoibus. (Quę sanari po.) Ex medicis similitudo sumpta est q immedicabile vulnus ense rescidũt. ne pars syncera trahatur. Quod vero curari potest, id non rescindut, sed dant operã vt sanent. (Aut quiescant) Quiescere dẽs, qui est insolens & inquietus, cũ cessat, vt ait Donatus in Andr. Terent. (In eadem mente) .i. in eodem animo coniurationis.

ASCEN (FOEDVS) .i. turpẽ pactionem, in ludo .i. exercitio & schola. Est. n. ludus vbicunque ars aliqua siue bona siue mala docetur. vnde ludi magister. (Atque idẽ) .s. Catilina iam neq̃ & inaurinsus, & assuefactus in exercitatione stuprorũ & scelerũ, prædicabatur tñ .i. nihilominus ab illis .s. perditis sodalibus eius, fortis .i. durus & robustus sup. in perferẽdis .i. perpetiẽdis frigore & fame & siti & vigilijs, cum .i. cum tñ seu quamuis subsidia .i. auxilia occulta, industriæ .i. naturalis sagacitatis & instrumenta virtutis, studio ac quibus, consumerentur .i. exhaurirentur in libidinem .s. stuprorũ, & audaciam scelerũ (Sui) .i. proprij, aut sui ipsius. (Exegerint) .i. violanter euocauerint qui foris sunt in castris Manlianis. O nos beatos, credo legendum ò nos beatos. (Cædes) .i. neces bonorũ. (Obligauerunt) .i. oppignerauerunt nisi sit legendum obligurierunt .i. auide vt rem dulcem ingurgitauerũt. (Iampridem) .i. multo ante hac, res .i. patrimonium aut possessio, sunt qui substantiã vocẽ, habita aũt re nõ facile imminuitur fides, vnde Iuuen. Quãtũ quisque sua nũ. norum seruat in arca, Tm habet & fidei (Nuper) .i. pauló ante hæc. Nuper. n. quasi nũc parũ .i. pis trãsactũ est. (Quod si in vinis) .i. potationibus optimi vini. Notabitur aũt ablatiuus vinis, quia ratus inuentu est, sicut & datiuus frumentis apud Maronẽ. (Quin & frumentis labor additus) Scorta .i. meretrices aut prostitutas, seu pueros meritorios qui & quæ vt scorta .i. pelles arietinæ subiguntur. (Desperandi) .i. de eorum salute desperandũ esse. (Ferendi) .i. tolerandi. Qui mihi, vt de cõsul sompsum illud mihi vt non magis Cic. et quiuis alium demonstret. (Obliti) .i. delibuti ab oblinor pe. breui. (Eructant) .i. inter eructandũ minantur (Impendere) .i. imminere, vtrunq; est secundæ coniugationis. Non breue tempus, sed sæcula quæ centum annorum sunt, vt ludi sæculares docent. (Propagauit) .i. produxit consulatus, meus, reip. vnius .s. P. R. aut reip. Rom. Resecanda vt mẽbra incurabilia ad quæ alludit. (Manare) .i. crescere & propagari (Proinde) .i. ideoq́ prosequi .i. efficere, vt quia .s. eijciatur.

At etiam sunt Quirites, qui dicant à me in exilium eiectum esse Catilinam, quod ergo si verbo assequi possem, ipsos istos eijcerem, qui hæc loquuntur. homo enim videlicet timidus, & per modestus vocem consulis ferre non potuit, simulatq. ire in exiliũ iussus est, paruit. Quid q̃ hesterno die, cum domi meæ pene interfectus essem, senatũ in ædem Iouis Statoris vocaui, rem omnem ad P.C. detuli? Quo cum Catilina venisset, quis eum senator appellauit? quis salutauit? quis denique ita aspexit, vt perditum ciuem, ac non potius vt importunissimũ hostem? Quinetiam principes eius ordinis partem illam subselliorum, ad quam ille accesserat, nudam, atque inanem reliquerũt. Hic ego vehemens ille consul, qui verbo ciues in exiliũ eijcio, quæsiui à Catilina, an in nocturno conuentu apud M. Leccam fuisset, nec ne, cum ille, homo audacissimus conscientia conuictus, primo reticuisset, patefeci cetera: quid ea nocte egisset, vbi fuisset, quid in proxima constituisset, quemadmodum esset ei ratio totius belli descripta, edocui. Cum hæsitaret, cum teneretur, quæsiui quid dubitaret proficisci eo, quo iampridem pararat. Cum arma, cum secures, cum dignitates, cum fustes, cum tubas, cum signa militaria, cum Aquillam illam argenteam, cui ille etiam sacrarium scelerum domi suæ fecerat, scirem esse præmissam. in exiliũ eijciebam, quem iam ingressum in bellum esse videbam? Etenim, credo, Manlius iste cẽturio, qui in agro Fesulano castra posuit, bellum Pop. R. suo nomine indixit; & illa castra nunc non Catilinam Ducem expectant; & ille eiectus in exilium, se in Massiliam, vt aiunt, non in hæc castra conferet. O conditionẽ miseram, non modo administrandæ, verumetiam conseruandæ reip. Nunc si L. Catilina, consilijs, laboribus, periculis meis circunclusus, ac debilitatus subito pertimuerit, sententiam permutauerit, deseruerit suos, consiliũ belli faciundi abiecerit, ex hoc cursu sceleris, & belli iter ad fugam, atque in exilium conuerterit, non ille à me spoliatus armis audaciæ, non obstupefactus ac perterritus mea diligentia, non de spe, conatuq. depulsus, sed indẽnatus, innocens in exilium eiectus à consule, vi & minis esse dicetur. Et erunt, qui illum si hoc fecerit, non improbum, sed timidum, me non diligentissimum consulẽ, sed crudelissimum tyrannum * existimare velint. Est mihi tanti ò Quirites huius inuidiæ falsæ, atq; iniquę tẽpestatem subire, dũmodo à vobis huius horribilis belli, ac nefarij periculũ depellatur. Dicatur sanè eiectus esse à me, dũmodo eat in exiliũ, sed mihi credite, non est iturus. Nunq̃ ego à dijs immortalibus, optabo Quirites inuidiæ meæ leuidæ causa, vt L. Catilinã ducere exercitum hostium atq; in armis volitare audiatis, sed triduo tñ audietis, multoq. magis illud timeo, ne mihi sit inuidiosum aliqñ, quod illum emiserim potius, quam q̃ eiecerim. Sed cum sint hoies, q illum cum profectus sit, eiectum esse dicant: ijdẽ, si interfectus esset, qd dicerent? Quanquam isti, qui Catilinam Massiliã ire dictitant, non tam hoc querentur, quã verentur. Nemo est istorum tam misericors, qui illum non ad Manliũ, quam ad Massilienses ire malit. Ille aũt si, me hercule, hoc quod agit, nunquã ante cogitasset, tñ latrocinantẽ se interfici mallet, quam exulem viuere. Nunc vero, cũ ei nihil adhuc præter ipsius voluntatem cogitationemq. acciderit, nisi quod viuis nobis Roma ꝓfectus est: optemus potius vt exeat in exiliũ, quã queramur. Sed cur tandiu de vno hoste loquimur? & de eo hoste qui iã fatetur se esse hostẽ? & quem, quia, quod semper volui, murus interest, nõ timeo? de ijs, qui dissimulant, qui Romæ remanent, qui nobiscũ sunt, nihil dicimus, quos quidẽ ego si vllo modo fieri posset, non tã vlcisci studeo, quã sanare, & ipsos * placere reip. neq; id, quare fieri nõ possit, si me audire

* existimare

* placere

dire

dire voluerint, intelligo. Exponã.n. vobis Quir. ex quibus generibus hominum istæ copiæ cõparentur: deinde singulis medicinam, consilij atque orationis meæ, si quã potero, afferã. Primum genus est eorũ, qui magno ære alieno, maiores ẽt possessiones habent, quarũ amore adducti, dissolui nullo modo põt. Horum hoĩum species est honestissima, sunt.n. locupletes, voluntas vero & causa impudentissima. Tu agris, tu ædificijs, tu argento, tu familia, tu rebus oĩbus ornatus & copiosus sis, & dubites aliquid de possessione detrahere, ac fidẽ acquirere? Quid enim expectas? bellũ? quid? ergo in vastatione hoĩum tuas possessiones sacrosanctas futuras putas? An tabulas nouas? Errant qui istas à Catilina expectant: meo beneficio tabulæ nouæ * proferũtur, verum auctionariæ. neque.n. isti qui possessiones hñt, alia rõne vlla salui esse * possent. Quod si maturius facere voluissent, neque (id quod stultissimũ est) certare cũ vsuris fructibus prædiorũ: locupletioribus his & melioribus ciuibus vteremur. Sed hosce hoĩes minime puto pertimescendos, quos aut deduci de sententia possunt, aut si permanebunt, magis mihi vñt vota facturi contra remp. quem arma laturi. Alterum genus est eorũ, qui quanquam premuntur ære alieno, dominationem tñ expectant, rerum potiri volunt, honores, quos quieta rep. desperant, turbata consequi se posse arbitrantur. Quibus hoc præcipiendum vĩ, vnum, scilicet, & idem, quod ceteris hominibus, vt desperent se id, quod conantur, cõsequi posse. Primum omnium me ipsum vigilare, adesse, prouidere reip. Deinde magnos animos esse in bonis viris, magnam cõcordiam, maximam multitudinem, præterea magnas copias militum: Deos denique immortales huic inuicto Populo, clarissimo imperio, pulcherrimæ vrbi, contra tantam vim sceleris præsentis auxilium esse laturos. Quod si iam * sunt, id quod cum summo furore cupiũt, adepti: num illi in cinere vrbis, & sanguine ciuium, quæ mente scelerata, ac nefaria cupierunt, consules, ac dictatores, aut etiam reges se sperant futuros? Non vident se id cupere, quod si adepti fuerint, fugitiuo alicui, aut gladiatori concedi sit necesse? Tertium genus est ætate iam confectum, exercitatione robustum: quo ex genere est ipse Manlius, cui nunc Catilina successit.

* proferentur

* possunt

* sint,

SYL. QVoo verbo si ego assequi possem).i. si verbo tñ valerẽ, vt eum ciuem eijcere possem, eijcere illos ipsos qui hæc de me loquuntur. [Videlicet) Ironia hic, et alias supe. dĩ. [Vehemens ille cõsul) Ille hic emphasim habet, auct. Prisc. lib. xvij. quamuis dicamus ipse facio, & ipse facit, tñ non dicimus ille facio, & ille facis, nisi addamus aliud pronomẽ primæ aut secũdæ personæ. citatq́ hunc Cic. locũ. [Hic ego vehemens ille consul) Simile illud est, Ille ego qui quondam gracili modulatus auena. [Apud M. Leccam).i. in M. Porcij Leccæ domo. [Quid in proxima).i. in superiore. i. pcedente illam noctem qua conuenit in domum Leccæ. [Ratio totius belli).i. qui cædi, q incendijs præficerentur, q quæ in loca ad cogendum exercitum proficiscerentur. [Descripta est).i. ab eo. [Cũ teneretur) Tacita cõfessione & hæsitatione cõuictus. Alij cunctaretur legunt. [Qui iampridem).i. in castra Manlij. [Etenim credo, &c.) Ironia est. [Se Massiliam, et aiunt) Catilina postq̃ ex vrbe profectus est, cũ iret in castra Manliana, consilij sui dissimulandi causa, ex itinere multis legatoribus, præterea optimo cuique literas misit, se falsis criminibus circumuentum, qñ factioni inimicorum resistere nequiuerit, fortunæ cedere, Massiliam in exilium proficisci, nõ quod sibi tanti sceleris conscius esset, sed vti resp. quieta foret, ne ne ex sua contentione seditio oriretur, auctor est Salustius. [Circunclusus).i. illaqueatus & irretitus, et facta sit translatio a feris, quæ circunclusæ retibus debilitatæ sunt. [Spoliatus armis audaciæ).i. impeditus, quo minus conaretur. [Indemnatus) Innocens. Singulis verbis suum pondus additum est. [Sed timidum) Miserum, non timidum legit Priscianus lib. decimo octauo Miser.n. non dĩ scelerates, qui calamitate premitur. Donatus in Hecyram Terentij negat quenq̃ dici miserum, præter innocentem, citatq́ illud Salustij: Atque eos cogentes non coactos, scelestos magis quam miseros astringit. [Existimare velint) Existimaret apud Priscianum lego, quod quam existimare, cum verbo velle dictum, est elegantius. [Est mihi tanti) .i. tam paruí facio, vt sit ironia. [Volitare) Exultare. [Triduo) Pro intra triduum hic dicit, Priscianus libro decimooctauo, testis est. Vulgus diceret, antequam sint tres dies. [Non tam hoc) Significat, qui hoc dictitãt esse ex coniuratis, aut certe fauere coniurationi. [Hoc quod agit) .i. patriæ bellum facere. [Præter voluntatem) .i. contra voluntatem [Viuis nobis) Illud enim moræ sibi ducebat, quo minus ad Manlium proficisceretur, quod viuerem. [Vlcisci studeo, quam sanare).i. legibus punire. Vlcisci sæpius dicimus eum qui læsit. Sed iniuriam aut mortem vlcisci dicimus. [Si me audire voluerint) Audire & auscultare, cum obedire significant, datiuo nonnunquam, et obedire ab audiendo compositum, iunguntur, sæpius tñ accusatiuo, vt ait Priscianus. [Exponam enim vobis) Attentos reddit auditores ad ea quæ sequuntur [Magno in ære alieno).i. multa debentes. [Dissolui) Nam qui in ære alieno sunt, quodã modo sunt obligati, q dissoluunt, cum satisfaciunt creditoribus. Dissoluere æs alienum, & dissoluere se ære alieno dicimus [Tu familia, seruorum) s. copiosus.i. diues & abundans. [Detrahere vendendo) Fidem acquirere, quam amittit debitor, cum non dissoluit æs alienum. [Possessiones sacrosanctas) Sacrosanctum, vt ait Sext. Pompeius, dicebatur id quod iureiurando interposito erat institutum, vt si quis id violasset, morte pœnas penderet. Vt sacrosanctos tribunos pl. Titus Liuius dicit libro secũdo. Cicero in oratione pro L. Cornelio Balbo, negat quidquam sacrosanctum esse, nisi quod populus plebs ue sanxisset. [Tabulas nouas) Cum ære alieno & vsuris plebs Romana oppressa erat, aut senatusconsulto, aut imperatoris decreto tabulæ nouæ in foro proponebantur, quibus credita pecunia debitoribus condonabatur. De hac tabularum nouarum indignitate Cic. in lib. de Offic. ij. Tabulæ, inquit, nouæ quid habent argumenti, nisi vt emas mea pecunia fundum, & cũ tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrẽ ne sit æs alienum, quod reip. noceat prouidendum est. Quod multis rationibus caueri potest, si hoc non fuerit et locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum. Nec enim vlla res vehementius rẽpub. continet, quam fides, quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. De hac coniuratorum expectatione tabularum nouarum, suoq́ adhibito remedio, idem subiungit: Nunquam, inquit, vehementius actum est, quem me consule, ne solueretur. Armis & castris tentata res est, ab omni gñe hominum & ordine. Quibus ita restiti, vt hoc tñ malum de rep. tolleretur. Nunquam nec maius æs alienum fuit, nec melius, nec facilius dissolutum est. Fraudandi enim spe sublata, soluendi necessitas consecuta est. [Verum auctionariæ) Auctio est publica bonorum venditio, cum res addicitur ei qui precium obtulit maximũ. Inde auctionari publice, & velut ex decreto vẽdere. Auctionarias tabulas hic appellat Cicero, quibus agros, ædificia, alisq́., quæ sunt debitorum, proscribunt venalia, vt æs alienum dissoluatur creditoribus. [Salui) .i. ære alieno dissoluti, qua eadem in re paulò post dicit [Maturius).i. citius. [Certare cum vsuris fructibus prædiorum) Est prædia tantum amare, et ea vendi nolis, vt ære alieno fœnore sumpto te exuluas. [Locupletoribus) Vsuræ enim rem familiarem diminuunt maxime. Ideoq́ M Cato maior fœnerari aliud nihil esse putabat, nisi hominem occidere, et ait Cic. in lib de Offic. ij. [Locupletioribus his & melioribus vteremur) Vsurarum multiplicatio ciuitati perniciosa est. T. Pomponius Atticus, vt in eius vita Cornelius Nepos scribit, cum Athenis erat, neque vsuram vnquam accepit, neque eos quibus pecuniam credideerat, longius quam dictum esset debere passus est. Quod vtrunque erat salutare. nam neque indulgendo inueterascere eorum æs alienum patiebatur, neque multiplicandis vsuris crescere. [Rerum, potiri) Potiri in infinitiuo tantum in quarta coniugatione dicitur, quamuis in alijs modis sit tertiæ & quartæ coniugationis, et ait Priscianus libro x. vbi citat hunc locum. Eodem auctore libro xvij potior illius rei, illam rem, & illam re, citat itidem hunc locum. [Id quod cum summo furore, &c.) Id est vt ciuium cæde, vrbis incendio, & vastatione, assequantur magistratus. [Ætate iam confectum, &c.) Nam Catilinæ coniuratione permulti erant, veterani Syllæ milites. [Quorum alij, per) Italiam fugitiui, alij & hi. quidem bellicosissimi per vrbes. Hetru-

riæ spatiis, oppidorum direptionem, paratasq́. sibi rapinas somniabant, Manlium hi sibi ducem nacti, virum qui sub Sylla strenue quondam & fortiter militauerat, vt ait Plutarchus in vita Cic. Salust. postquam enumerauit quos sibi amicos Catil. parauit, ait. His, inquit, amicis socijsq́. confisus Catil. simul quòd æs alienū per omnes terras ingens erat, & quòd plerique Syllani milites largius suo vsi, rapinarum & victoriæ veteris memores, ciuile bellum exoptabant, opprimendæ reip. consilium cepit.

ASCEN. SIMVLQVE). i. statim postq̄, aut eodem tpe, quo iussus est. s. Catilina ire in exilium paruit. i. obediuit. Qui, aut quin lege, si qui, ordo est, ego qui et. i. postq̄ interfectus essem pene. i. quasi domi meæ persalutatum missos, die hesterno. i. pridiano, vocaui senatum in ædem Iouis statoris &c. Ædes singulariter dicitur templum, & non ponitur sine adiectiuo aut genitiuo eius cuius est. Ædes autem pluraliter sunt etiam priuatorum et ædes meas non proscribam &c. [Quis enim senator &c.) Ordo esse ei dictus, quis senator appellauit eum. s. vt ad se assideat, sed etiam dici potest, quis appellauit eum dicendo senator huc. i. ad sia sicut in euangelio, Vocatis me magister. Verum Cic. dixisset senatorē, miror eū cur non dixerit senatorum. [Hic ego vehemens ille cōsul). i. qui nunc dicor vehemens consul. [Hæsitaret). i. dubitaret nesciens quid responderet. [Pararat). i. destinauerat, seu constituerat. [Cum aquilam illam argenteam). i. vexillum hñs pro insigni aquilam argenteam, quo M. in Cimbrico bello esus dictus est. [Sacrarium). i. tanquam rei sacræ receptaculum & armarium consecratum. [In agro Fesulano). i. in Etruria. In Massiliam. Oppidum est antiquum & Romanis maxime olim sociale, adhuc eodem nomine in prouincia Galliæ, nisi quod Marsiliam quidam dicunt. Deserueris suos. s. coniuratos & confœderatos & complices, vt Manlium & milites qui cum eo sunt. Prudenter autem præuidet consul quæ euenire possent, vnde hanc concionem habuit ad Quirites post profectionem Catilinæ priusquam per legatus Allobrogum & indicium quorundam coniuratio penitus patefacta erat. Et erūt, eleganter vt adnotauit Valla ponitur hoc loco, & quasi sit & tñ, aut nihilominus. [Miser). i. miserādū, vnde in bonā ferè partem accipitur. [Illū). s. Catilinam. [Tāti). i. tanti momēti ac operæpretij. [Subire). i. me submittendo ad hoc pati. [Nunquā à dijs immortalibus optabo &c.) q. d. malo inuidiam sustinere quam resp. tātum periculi sustineat. In armis volitare. i. præ lætitia sic exultare, et non modo non impeditus pondere armorū videatur, sed etiam agilior factus. [Sed triduo). i. intra tres dias. Vnde patet iam tum primū exisse Catilinam. [Inuidiosum) i. detur ad inuidiam, q illum. s. Catilinam, emiserim. i. sponte exire permiserim quam eiecerim. i. el expulerim. [Cum profectus sit). i. sponte egressus. [Quid dicerent) q. d. nimirum hominem innocentissimum & optimum iniquissime interfectum, & ita purgat se Cic. ab eo quod obijci posset. Nam verebatur (quod etiā euenit) Catilinam cum Manlio bellum moturum. Vnde dicere possent Romani. Tu consul eras, plenam auctoritatem puniendi habebas, quandu ipsum tenebas, cur emisisti? ao vt patriæ bellum inferret? Respondet ne ab inuidis censeatur hominem innocentem occidisse, sicut nunc dicitur eiecisse qui sponte exijt. Massiliam, in prouinciā Galliæ. [Queruntur). i. conquerunt. [Hoc). s. exilium Catilinæ q̄ verentur. i. ipsum in exilium abiturum & nō arma moturum contra remp. aut eius gubernatores. [Sine me,) Id est consilio meo quo consului vt in exilium abiret. [Nisi q vt uis nobis, quia cogitarat prius Ciceronem interficere q̄ ad Manlium proficiscerer, quam queramur, quia minus nocuus futurus esset in exilio quam in castris Manlianis) Fatetur hostem, quia ciuitatem deseruit. De ijs, vt de alijs coniuratis, Cœpario, Lentulo, Cethego, quia nondum et dixi penitus indicata erat coniuratio. [Quem sanare). i. reducere ad saniorē mentem et resipiscant & animum mutent. Sibi ipsos. Ordo est, & studeo ipsos placare sibi. i. inter se reip. i. ad vtilitatem reip. si me audire volunt, alij habent sine me. i. eo q me audire volunt. Vnum genus, affert plurima genera eorum qui in castris Manlianis sunt. Vnum eorum qui in castris Manlianis sunt. Vnum eorum qui cum multa habeant plura debent, quia satisfacere nolunt [Ad fidem). i. fidelitatem & confidentiam. [Alterum genus) Prosecutus est primum genus hominum qui cum magnas possessiones habeant, multum tñ æris alieni contrahūt, quia satisfacere nolunt capti amore pecuniæ, qui ga effeminati sunt & auaritia victi non arma, sed vota contra rēp. iactant vñs. Addit aūt secundum genus, eiusque eorum qui cū ære alieno dñati volunt, & sunt multi perniciosiores. [Rerū po.) . s. imperio, dicit aūt Valla potior genitiuum regere, cū ceteros ablatiuos regat. [Meipsum,) q. d. q̄ consul sum. Pñtis aut genitiui est casus, vt si sceleris pñtis. i. vrgetis, aut accusatiui, vt sit deos pñtis. i. cito auxiliantes, & ita fauorabiles, vt in Buc. Virg. Nec tam præsentes alibi cognoscere diuos. Summo furore, quia furentis est concupiscere quod assequi penitus nequeāt. Ordo autem est, quòd si iam sint adepti id quod cupiunt summo furore, num. i. nunquid cupiunt, aut sperant se futuros cinere. i. per cinerem, hoc est per exustionem vrbis & sanguinē ciuiū, & cęde ciuiū scelerata ac nepharia, consules aut dictatores aut ēt reges? Gradus obseruant in magistratibus illis, quia consules sine consilio & auctoritate senatus nihil faciebant. Dictatores, ex solo dictamine rationis, cū ab illis non esset prouocatio exercebāt iustitiā, sed non nisi ad certum tēpus, & et plurimum sex mensiū magistratu eo fungebātur. Reges aūt plus q̄ dictatores poterāt, & ppetuo, vnde cōsul minor est q̄ dictator & dictator q̄ rex. [Fugitiuo, q s ipsi permanere nō auderēt) Ætate affectū nescio an sit legendū cōfectū. Mālius, q in Etruria exercitū Catil. cōtinebat.

Hi sunt homines ex ijs colonijs, quas Fesulis Sylla cōstituit; quas ego vniuersas ciuium esse optimorum & fortissimorum virorum sentio. Sed tñ hi sunt coloni, qui se insperatis, repentinisq́. pecunijs sumptuosius, insolentiusq́. iactarunt: hi dum ædificant tanquam beati, dū prędijs, lecticis, familijs magnis, conuiuijs, apparatibus delectantur, in tantum æs alienum inciderunt, vt, si salui esse velint, Sylla sit ijs ab inferis excitandus. Qui etiam nonnullos agrestes, homines tenues, atque egentes in eandem illam spem rapinarum veterum impulerunt. quos ego vtrosque Quir. in eodem genere prædatorum, direptorumq́. pono. Sed eos hoc moneo, desinant furere, & proscriptores, & dictaturas cogitare: tantus enim illorum temporum dolor inustus est ciuitati, vt iam ista non modo homines, sed ne pecudes quidem mihi passuræ esse videantur. Quartum genus sanè varium, & mistum, & turbulentum: qui iampridem premuntur: qui nunquam emergent: qui partim inertia, partim male gerendo negocio, partim etiam sumptibus in vetere ære alieno vacillant, qui vadimonijs, iudicijs, proscriptionibus bonorum defatigati, permulti & ex vrbe, & ex agris se in illa castra conferre dicuntur. Hosce ego non tam milites acres, quā inficiatores lentos esse arbitror. qui homines primum si stare non possunt, corruant: sed ita vt non modo ciuitas, sed ne vicini quidem proximi sentiant: nam illud nō intelligo, quam ob rem, si viuere honeste non possunt, perire turpiter velint: aut cur, minore dolore perituros se cum multis, quam si soli pereant arbitrentur. Quintum genus est parricidarum, sicariorum, denique omnium facinorosorum: quos ego à Catilina non reuoco, nam neque diuelli ab eo possunt, & pereant sanè in latrocinio, quoniam sunt ita multi, vt eos capere carcer non possit.

QVAS Fesulis) L. Sylla 47. legiones in agros captos deduxisse, eosq́. ipsis diuisisse T. Liu. lib. 89. scribit. SYL. Fesulas ab Atlāte cœlifero conditas, easq́. ab eius filia Fesula appellatas esse, Politianus contendit in lib. epist. j. Multas aūt colonias huc à Sylla deductas significat. campos eos qui inter Fesulas & Aretium iacent, maxime opulentos esse frumenti, pecoris, omniumque rerum copia, T. Liu. lib. xxij. scribit. [Ciuium esse, &c.) Ciues à colonis distinguit, q ciues sūt qui erāt ante coloniam deductā, coloni vero qui deducti sint. [Se iactarunt). i. diuitias suas ostētarunt, effundēdo eas sumptuose & insolēter. [Insolentiusq́.) Insolentem hominem dicimus præferocem, & vltra vsitatum morem hominum elatum. Ea animi insolentia & nimia elatio, insolentia dicitur. [Lecticis) His vehebantur ægroti, senes, & nonnunquam mulieres, quòd id vectationis genus esset mollius, ijsdem nonnunquam homines vehebantur. Id ex scribis C. Gracchi apud A. Gell. cap. ij. lib. x. & ex Ciceronis Actione in C. Verrum vij. possis agnoscere. Eas lecticas ferebant nonnulli aut equi, aut serui, qui inde lecticarij dicuntur. Seru. Sulpicius ad Cicero. lib. epist. iiij. coactus sum in eadem illa lecti

ca, qua ipse delatus eram, meisq. lecticarijs io vrbem eum referre. Lecticarios lecticarum artifices Cic. appellat pro Sex. Rosc. Mario, in quit, hasce artes vulgares, coquos, pistores, lecticarios. [Inciderant].i.repente deuenerant. [Ab inferis excitandus].i. resuscitandus. [Proscriptores] Quales Sylla fecit. [Et dictatoreas] Qualem Syllam habuit, qui se annos 120. dictatorem lecit. Huiusmodi proscriptiones a Catilina ne sperent [Tantus illorum templorum dolor] De Syllæ etiam in ciues Romanos crudelitate maxima, Plut. in eius vita amplius scribit. [Inurere dolorem] .i. afferre dolorem pergrauem. a medicis sumptum videtur, qui vlcera aut vulnera, quæ alioqui curari non possunt, ad viuū adurunt. [Turbulentum].i.ex turba & multitudine & quasi colluuione hominum conflatum. [Nunquam emergent].i. nunquam fient diuites, nec ad vllum vnquam dignitatis gradum ascendēt. [Inertia].i.ignauia & pigritia, aut nullius artis peritia, quæ quantum hominibus incōmoda sit, Solon sensit, qui lege cauit, vt filius patrem alere non teneretur, qui ab eo artem nullam accepisset. [Male gerendo negocio].i. res suas mala collocando & administrando. qua ratione multi ex opulentis pauperes fieri solent. [Parum sumptibus] Qui parsimoniæ contrarij sunt. Rem familiarem conseruari debere diligentia & parsimonia, Cic. dicit in lib. de Off ij. Inde prudenter illud dictum est, Parsimoniam optimum esse vectigal. [Vacillant] Periclitantur. Est enim à vacillāte naui facta translatio. Vt cōtra ante dixit: Si salui esse velint, Sylla sis bis ab inferis excitandus. Itemq; Neque enim illi qui possessiones habent alia ratione vlla salui esse possunt. [Vadimonijs].i.sponsionibus sistendi se in iudicia.i.citationibus. Nam citantur rei hi, qui promittunt vadimonium. [Iudicijs].i. damnationibus, cum, scilicet à creditoribus in ius vocati damnantur. [Proscriptionibus bonorum].i.venditionibus possessionum, aliorumue bonorum, quas multi faciūt à creditoribus in iudicio victi. Proscribere.n.est, venalem rem proponere. Cic. in iij. de offic. Claudius proscripsit insulam, vendidit, emit C. Calpurnius. Idem, Tu cum ædes proscribas, tabula tanq; plagam ponas, domum pp vitia vendas. [In illa castra] Manlij [Inficiatores] Inficiatores potius lego cum Prisc. lib. 12. vbi præcipit, de syllaba ca adiuncta cō pronomine hic, hæc, hoc, in his casibus vbi in v. desinit, quā infitiores. Petitionē negat Cic. in j. de Orat. Nobis in tribunali Q. Pōpeij prætoris vrbani familiaris nostri, sedentibus, homo ex numero disertorum postulabat, vt illi vnde peteretur vetus & vsitata exceptio daretur, cuius pecuniæ dies fuisset? Quod petitoris causa cōparatum esse non intelligebat, vt si ille inficiator probasset iudici, ante petitā esse pecuniam, q̄ esset cœpta deberi, petitur rursus cum peteret, ne exceptione excluderetur, q ea res in iudicium antea non venisset. Quo in loco errasse mihi visus est Non. Marcellus, qui hoc Ciceronis loco vtitur, vt doceat inficiatores esse falsū criminis obiectores. Auctor Rhetoricorum ad Herennium, inficiationem libro primo appellat obiecti criminis negationem, & quam Quint. lib. 3. depulsionem vocat. Ex intentione, inquit, & ex inficiatione iudicatio constituitur, hoc modo. Intentio, occidisti Aiacem: Inficiatio, non occidi: Iudicatio, occideritne. [Si stare non possunt, corruant].i. si de sententia & spe deijciantur, sibi mortem domi consciscant. [Honeste] Extra coniurationem.s. [Perire turpiter] Cō coniuratis. [Cū multis] Coniuratis. [Si soli pereant] Domi. [In latrone.].i. bello in patriam.

ASCEN. SYLLA constituit, quod in Catilinario asserit Salust.) In tantum.s.tam magnum, æs alienum.i.debitum insitus.i.firmiter impactus vt insitio solet. Ista.s. proscriptiones & dictaturas. Quartum genus ponit eorum qui ex veteri debito & consuetudine longa liberiores facti sunt vt aperte prosequitur. [Qui homines primum si stare non possunt corruant,] q.d. paruifacienda est eorum ruina. [Sed ita] Sup. corruant, vt non modo ciuitas sup ple non sentiat, quia ossi iu sub auditione sis non contraria fuerit sententia. [Sed ne vi quidem proximi] Nesciam an legendum sit, sed ne proximi quidem vicini. Nam inter ea & quidem ponere solemus ea quibus id quod negamus adesse, potissimum adesse debeas, vnde inter vicinos proximi primum sentiri posse videntur. [Perireretur].i. cum dedecore & reip detrimento. Sicut enim pulchrum est pro patria mori ita turpe est contra eam succumbere, turpius vincere. [Parricidarum qui parenti aut alteri sanguine cōiuncto vim intulerunt] Sicariorum, qui sica aliorum mortem parrauerunt ob prædam, aut aliam quamuis iniquam causam. [Denique,] Id est vt vno verbo vniuersos dicam omnium flagitiosorum, id est qui grauia scelera abunde commiserunt [Pereant sanè] Sanè permittentis particula est, q.d. ita vt ab eo qui sanè sit mentis concedi aut permitti possit. Carcer qui noxiorum est.

Postremum autem genus est non solum numero, verum etiam genere ipso, atque vita, quod proprium est Catilinæ, de eius delectu, immo vero de complexu eius ac sinu, quos pexo capillo nitidos, aut imberbes, aut bene barbatos videtis, manicatis & talaribus, ac tritis tunicis, velis amictus, non togis: quorum omnis industria vitæ, & vigilandi labor in antelucanis cœnis * exponitur. In his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, oēs * improbi, impudicique versantur. hi pueri tam lepidi, ac delicati, non solum amare, & amari, neque cantare, & psallere, sed etiam sicas vibrare, & spargere venena didicerunt: qui ni exeunt, ni pereunt; etiam si Catilina perierit, scitote hoc in rep. seminarium Catilinarum futurum.

* exprometur. * impuri,

POSTREMUM genus est de Catilinæ delectu) Non solum numero, sed & gnē vitæ eius quæ Catilina propria est, & qua vtitur Catilina pcipue. [Immo vero de cōplexu. &c.] .i. familiarissimis ei & intimis [Imberbes].i.pueri vel adolescentes, vel viri barba vulsa. quales erant molles & effœminati. Apud A. Gell. cap. xij lib. vij P. Scipio Africanus minor, P. Sulpicio Gallo homini delicato obiecit, q quotidie vnguētatus aduersus speculum ornetur. q eius supercilia radantur, quod barba vulsa feminibusq. subuulsis ambulet, quod in conuiuijs adolescentulus cum amatore, cum chirodota tunica inferior accubuerit. [Pexo capillo].i. cura nimia composito, Capillum in numero singulari pro coma sępe dīt auctores maxime. [Bene barbatos Romanis] antiquos mos fuit, vt barbam ne tenderent. Hinc graues illi & lapideaque senes, barbati dicebantur. Cic. pro L. Muræna. Hæc inquit, cum apud illos barbatos ridicula credo videbantur. Sed hāc veterum barbam horridam, non pexam, idem significat in oratione pro P. Sextio de L. Pisone, Altero dij boni quam teter incedebat, quam truculentus, quam terribilis aspectu. Vnum aliquem te ex barbatis illis, exemplum imperij veteris imaginem antiquitatis, columen reip. diceres intueri. Vestitur asper nostra hac purpura plebeia ac pene fusca, capillo horrido. Barbam vero quę molliter pexa est & curata, barbulam, eosque qui eam gerunt barbatulos idem appellat. Pro M. Cœlio de Appio Claudio: Aliquis mihi ab inferis excitandus est ex barbatis illis, non hac barbula, qua iste delectatur, sed illa horrida, quam in statuis antiquis & imaginibus videmus. Idem in epist. ad Att. lib 1. Nam cum dies venisset rogationis ex S.C. ferenda, cōcursabant barbatuli iuuenes, totus ille grex Catilinę, duce filiola Curionis, & Populum vt antiquaret rogabant. De more barbam & genas radendi ante senectutē, A Gellius scribit, cap. 4 lib 3. Bene igitur barbatos.i. barbatulos, & barbula penè pexa & curata. [Manicatis] Manicatis tunicis ac talaribus Romæ atque omni in Latio veteris indecorum, vt fœminis solis decorum fuisse vti veste longa & manicata ad vlnas cruraq; aduersus oculos protegēda, idem Gellius eodem in capite scribit. Igitur virorum tunicæ citra brachia definebant. [Talaribus].i. ad talos demissis, quę muliebres erant, nō viriles, quæ viris probro dabantur. Cic. in orat. pro Cluent. in L. Quintium: Facite, inquit, vt non solum mores eius & arrogātiam, sed etiam vultum atque amictum, atque illam vsque ad talos demissam purpuram recordemini. Idem in Ver. Act. vij Stetit soleatus prætor populi Rom. cum pallio purpureo, tunicaq; talari, muliercula nixus in litore. Apud Virg lib. Æn. 12. Remulus Troianis hostibus ignauiam, &, vt ita dicam, effœminationem obijciens: Vobis, inquit, picta croco, & fulgenti murice vestis, Desidię cordi, iuuat indulgere choreis, Et tunicæ manicas, & habent redimicula mitræ. Seruius versum hunc postremum exponens, Tunicæ, inquit, vestræ habent manicas, quod etiam Varro vituperat, dicens Manicatis & talaribus tunicis. nam colobijs vtebātur antiqui. Hæc ille. Colobia aūt sunt, vestes sine manicis. Talaribus tunicis legit Non. Marcellus, non Talaribus ac tritis tunicis, vti in exemplis omnibus scriptum inuenio. Tunica, inquit est vestimentum sine manicis. Cic. in Catil. Manicatis ac talaribus tunicis: Si adiungis & tritis, contra Cicer. sententiam dices. Nam in tritis vestibus huiusmodi homines effœminati nullum vnquam ornatum inuenerunt. [Velis amictos, non togis] Romani veteres sola toga amicti fuerunt, postea substrictas & breues tunicas citra humeros desinētes cum toga induebant, vt ait A.G. cap. xij. lib. vij. Quāuis tunicæ talares non fuerint, togā à veteribus Rom. ad calceos vsq; demissam, vt à Græcis Palliū, Quintil. lib. xj. scribit, qui miratur Plin. tradidisse, id Cic. facere solitū, velandarum

landarum varicum gr̃a. M. Cato minor cũ pr̃or esset, iudiciũ fina tuuira, toga sola amictus ætate exercebat in forum, quoque ne indutus descendebat, iusq. dicebat. Id repererat vetere consuetudine, secundum quam & Romuli ætatis statuæ in capitolio, & in Rostris Camilli fuerunt togatæ sine tunicis, auctor est Asconius Pædianus. (Velis amictos, non togis) Togam lauratã capimus. [Quorum omnis industriæ sitæ) .i. hi hoies delicatuli alia in re nulla suscipiunt laborem, nisi q̃ in cœnis antelucanis vigilant. Antelucanas cœnas, ut arbitror, appellat nocturnas, quæ ad primam lucem ab belluonibus & ebriosis hominibus continuãtur, ut M. Antonium Plutarchus scribit in Hippiæ mimæ nuptijs cœnatum, tm̃ vini per vniuersam noctem bibisse, ut ei postridie in concionem vocato, necesse fuerit in conspectu P. R. euomere. [Antelucanum).i. quod fit aut suscipitur ante lucẽ. Cic. lib. Tusc. quæstionũ 4 Cui, inq̃t, non sunt auditę Demosthenis vigiliæ? qui dolere se aiebat, si q̃n opificum Antelucana victus esset industria. Ita Antelucanum, ut antemeridianũ & postmeridianum dicit in lib. de Orat. 3. Nõ est, inquit, paucorum libellorũ hoc munus, ut hi qui scripserunt de dicendi ratione, arbitrati sunt, neque Tusculani, neque huius ambulationis antemeridianæ, aut nostræ postmeridianæ sessionis. (Impuri, impudiciq.) Hominem impurum pro improbo veteres dixerunt gñaliter, ut ait Don. in cõment. in Adel. Terent. (Neque cantare) Auctore Æmilio probo in vita Epaminondæ, Romæ turpe erat cãtare & saltare, quæ in Græcia laude digna erãt. Sal. in bello Catilinę, Semproniã impudicã describens, eã dixit psallere & saltare doctam elegantius, quam necesse est probæ mulieri, quæ luxuriæ instrumenta sunt. Virum sapientẽ in foro saltaturum non esse, Cic. in lib. de offic. 3. scribit, si id promiserit, q̃ ea ratione sola hereditatem adiret. Idẽ in oratione, post reditũ in senatu, A. Gabinium saltatorem calamistratum vocat. L. Murænæ Ser. Sulpicius in accusatione maledicti loco obiecit q̃ esset saltator. In huius defensione illa Cic. verba sunt: Nemo, inquit, ferè saltat sobrius, nisi forte insanit, neq; in solitudine, neq; in conuiuio moderato atque honesto. Intẽpestiui conuiuij, amœni loci, multarũ deliciarũ comes est extrema saltatio. Macr. lib. Saturn 3. de cantandi & saltandi apud veteres ratione scribit. Cic. lib. de Orat. 3. saltationis duo esse gña significat, alterã scenicam & histrionicam, quæ infamis & viro indigno est, alterã virilẽ, quæ ab armis aut palestra sumpta est, quæ forti ac virili laterũ inclinatione fiat. Hãc Quint. lib. 1. veteribus Romanis dedecori fuisse negat, eiusq. argumento saltationem sacerdotũ, nomine & religione vsque ad tpa sua durantem Lacedæmonios quoque saltationem quandam tãquam ad bella quoque vtilem, habuisse inter exercitationes scribit. Hanc et saltationem qua oratorem futurum instituit velit, vltra pueriles annos retinendã non censet. Saltare potius quam psallere, ut in vulgatis exemplis scribitur, legendum est. (Vibrare).i. vi in aliorum corpora adigere. [Spargeuenena).i. necare veneno. id quod præcedit, pro eo quod sequitur [Semicinctium) Ut ait Valla lib. 1. non locus sed famen ipsum dicitur .i. plauolæ. Translatio hæc satis nota.

ASCEN. POSTREMVM aũt genus est non solum de numero Catil. verũetiam de ipso gñe (quia patricij sunt) & vita Catil. quod .i. esse de vita eius est propriam Catil. quia genus cõe est multis, & generositas vltra merita nostra aduenit, vita autem tam bona quã mala nostra est, delectu .i. quos delegerit futuros sibi vtiles, immo vero de eius cõplexu ac sinu, quos antiqua sodalitate diu iam fouerit. pexo .i. bene compto. [Imberbes).i. adhuc inualles & sine lanugine barbæ, aut bene .i. multum, ut sunt latrones & conspectum hoĩum fugientes. [Manicatis).i. habentibus manicas oblongas vsq; ad manus, quod mollium putabatur. vnde est illud Maronianum. Et tunicæ manicas & hãt. redimicula mitræ. [Talaribus).i. ad talos vsque demissis. [Velis) .i. chlamidibus cũ circulis et caput velantibus. [Antelucanis cœnis).i. ante luciferũ initis. aut paulò ante lucẽ finitis. [Vibrare).i. euaginatas agitare.

* verum tamen. * poterunt. * Verum quid sibi isti miseri volunt? non suas secum mulierculas sunt in castra ducturi? quemadmodum autem illi carere * poterunt, his presertim iam noctibus? Quo autem pacto illi Apenninum, atque illas pruinas, ac niues perferent? nisi iccirco se facilius hyemem toleraturos putant, quòd in conuiuijs nudi saltare didicerunt. O bellum magnopere pertimescendum cum hanc sit habiturus Catilina scortatorum cohortem prætoriam. Instruite nunc Quir. contra has tam præclaras Catilinæ copias, vestra præsidia, vestrosq. exercitus. Et primum Gladiatori illi confecto & saucio, consules imperatoresq. vestros opponite. Deinde contra illam naufragorum eiectam, ac debilitatam manum, florem totius Italiæ ac robur educite. Iam vero vrbes coloniarum, ac municipiorum respondebunt Catilinæ tumulis syluestribus. Neque vero ceteras copias, ornamenta, vestra præsidia cum illius latronis inopia atque egestate debeo conferre.

SYL. MVLIERCVLAS) In contemptum dicit .i. meretrices. [His presertim iam noctibus) Quæ longiores sunt, ideoque frigidiores. Nam ad sextum Idus Novemb. habita hæc oratio est. Appenninus mons Italiæ amplissimus est, perpetuis iugis ab Alpibus tendens in fretum Siculũ, ut ait Plin. cap. v. lib. iij. Ut mediam Græciam Thermopylis, ita Italiam Appennino dirimi, T. Liu. lib. xxxvj. auctor est. Pruinam ex gelido rore gigni. Plin. lib. ij. scribit. Aristoteles autem lib. Meteorolog. primo scribit, id conuenire & disconuenire inter pruinam & rorem, ut vapor quidam eleuatus, nocturno frigora altius ascendere prohibitus, cum humi subsidit, conglaciatus pruina, in quam mutatus ros dicatur. Quantum inter pluuiam & rorem, tantum inter niuem & pruinam conuenit. Hã: pruinam album gelu vulgo appellant, dictam pruinam quòd fructus & virgulta perurat. Sext. Pompeius scribit, Exustionem, quæ iniuria pruinarum eueniat. Plin lib. 17. carbunculationem appellat. [Hyemem) .i. frigora hyemis. [Nudi saltare) Hanc frigoris patientiam si quando est, pueritiæ turpiter actæ tribuit. (O bellum magnopere) Ironia est. [Cohortem prætoriam) Prætoria cohors, ut ait Sext. Põpeius, dicta est, quæ a consule vel prætore non discedat. Scipio .n. Africanus primus fortissimum quemque delegit, q ab eo in bello non discederent, & ceterę militiæ munere vacarent, & sesquiplex stipendium acciperent. Idem prætoriam portam in castris appellari dicit, qua exercitus in prœlium educitur. Quia initio prætores erant, qui nunc consules, hiq; bella administrabãt, quorum tabernaculum dicitur prætorium. Vegetius lib. de re milit. 1. portam prætoriam etiam dici scribit, quæ ad orientem, aut quæ ad hostem spectat. [Has tam præclaras) Ironia est. [Confecto & saucio).i. grauiter vulnerato, in castra Manlij abijt, quia vim orationis meæ sustinere non potuit. Conficere, ut ait Donatus in Eunuc. Terent. propriè conuenit Gladiatoribus ijs qui grauissimis vulneribus occubuerunt Cicero in Catilinam, Gladiatori illi confecto & saucio. Cicero tamen grauissime vulneratos gladiatores dicit confectos in lib. Tusc. ij. Mittunt, inquit, vulneribus confecti ad dominos, qui quærant, quid velint, si satisfactũ ijs non sit, se velle decumbere. Sententia est, consules & imperatores Catilinę, coniuratis ex Romana ciuitate flos & robur totius Italiæ, agrestibus & syluestribus coniuratis coloni & municipes opponentur. ex Catilinæ parte rem extenuat. Catilina enim cõfectus est & saucius, ciues coniurati naufragi sunt eiecti ac debilitati, coniurati alij sunt cumuli syluestres. Naufragos appellat ciues coniuratos, tanquam quòd in ciuitatis tempestate fecerũt naufragium, vnde in castra Manlij eiecti sunt. [Vrbes coloniarum & municipiorum) .i. coloni & municipes. [Respondebunt).i. resistent & repugnabunt. [Cumulis).i. multitudini ordinem in pugna nullum seruanti, qui tamen in re militari valet plurimum. [Ceteras copias, ornamẽta, &c.).i. senatum, equites, Rom. Pop. vrbem, ærarium, &c. [Conferre) .i. comparare.

ASCEN. HIS,) q. d. tam longis, aut frigidis. [Appenninum, montem inter secantem Italiam) O bellum, ironia est. [Prætoriam, & ita fortissimam. [Vectigalibus).i. prouentibus. Si inquam, quia plusculã interposuit ante perfectam cõstructionem repetit principium. Nam ordo est:

Sed si omissis his rebus omnibus, nos quibus suppeditamur, eget ille, senatu, equitibus, Rom. Populo vrbe, ærario, vectigalibus, cuncta Italia, prouincijs omnibus, exteris nationibus; si, inquam his rebus omissis ipsas causas, quæ inter se confligunt, contendere velimus: ex eo ipso quã valde illi iaceant, intelligere possumus. Ex hac enim parte pudor pugnat, illinc petulantia; hinc pudicitia, illinc stuprum; hinc fides, illinc fraudatio; hinc pietas, il-

hinc

linc scelus; hinc constantia, illinc furor: hinc honestas, illinc turpitudo; hinc continentia, illinc libido. Deniq; æquitas, temperantia, fortitudo, prudentia, virtutes omnes certāt cum iniquitate, cum luxuria, cum ignauia, cum temeritate, cum vitijs omnibus: postremo, * copia cum egestate, bona ratio cum perdita, mens sana cum amentia, bona denique spes cum omnium rerum desperatione cōfligit. In huiusmodi certamine ac prœlio, non ne etiam si hominum studia deficiant, Dij ipsi immortales * cogāt ab his præclarissimis virtutibus tot & tanta vitia superari? Quæ cum ita sint Quirites, vos quemadmodum iam antea dixi, vestra tecta custodijs, vigilijsq; defendite. Mihi, * vel vrbi sine vestro motu, ac sine vllo tumultu satis esse præsidij, consultum, ac prouisum est. Coloni omnes, municipesque vestri certiores à me facti de hac nocturna excursione Catilinæ facile vrbes suas, finesq; defendent. Gladiatores, quam sibi ille maximam manum, certissimā fore putauit, quanquam meliore animo sunt, quam pars patriciorum, potestate tamen vestra cōtinebuntur. Q. Metellus, quem ego prospiciens hoc, in agrum Gallicanum, Picenumq; præmisi, aut opprimet hominem, aut omnes eius motus, conatusq. prohibebit. Reliquis autem de rebus constituendis, maturandis, agendis iam ad senatum referemus, quem vocari videtis. Nunc illos, qui in vrbe * permanserunt: atque adeo qui contra vrbis salutem, omniumq. vestrum in vrbe à Catilina relicti sunt, quanquam sunt hostes, tamen quia nati sunt ciues, monitos ēt atque etiam volo. Mea lenitas adhuc si cui solutior visa est, hoc expectauit, vt id, quod latebat, erumperet. Quod reliquum est iam non possum obliuisci, meam hanc esse patriam, me horum esse consulem; mihi, aut cum his viuendum aut pro his esse moriendum. nullus est portę custos, nullus insidiator viæ: si qui exire volunt, consulere sibi possunt. Qui vero in vrbe se cōmouerit, cuius ego non modo factum, sed inceptum vllum, conatum ue contra patriam deprehendero, sentiet in hac vrbe esse consules vigilantes, esse egregios magistratus, esse fortem senatum, esse arma, esse carcerem, quem vindicem nefariorū, ac manifestorum scelerum maiores nostri esse voluerunt. Atque hæc omnia sic agentur Quirites, vt res maximæ, minimo motu; pericula summa nullo tumultu; bellum intestinum ac domesticum, post hominum memoriam crudelissimum & maximum, me vno rogato, duce, & imperatore sedetur. Quod ego sic administrabo Quirites, vt si vllo modo fieri poterit, ne improbus quidem quisquam in hac vrbe pœnam sui sceleris sufferat. Sed si vis manifestæ audaciæ, si impendens patriæ periculum me necessario de hac animi lenitate deduxerint: illud profecto perficiam, quod in tanto, & tam insidioso bello vix optādum videtur, vt ne quis bonus intereat, paucorumq. pœna vos omnes iam salui esse possitis. Quæ quidem ego neque mea prudentia, neque humanis cōsilijs fretus, pollliceor vobis Quirites, sed multis & non dubijs Deorum immortalium significationibus: quibus ego ducibus in hanc spē, sententiamque sum ingressus, qui iam non procul, vt quondam solebant, ab extero hoste, atque longinquo, sed hic præsentes suo numine, atque auxilio sua templa atque vrbis tecta * defendant. Quos vos Quirites precari, venerari, atque implorare debetis, vt quam vrbem pulcherrimam, florentissimam, potentissimamq. esse voluerunt; hanc omnibus hostium copijs terra mariq; superaris; à perditissimorum ciuium nefario scelere defendant.

* copiæ
* cogent
* vt vrbi
* remanserunt:
* defendunt.

NOS (suppeditamur) .i. abundamus. Hoc tamen verbū sæpius iungitur cum nomine significāte rem quam personam. Cic. in j. de offic. Suppeditant autem & campus noster & studia venandi, honesta exempla ludendi. Itemque, Si omnia nobis quæ ad victum cultumque pertinent, quasi virgula diuina, vt aiunt, suppeditarentur. Et libro tertio. Ne ue cōmittas, vt cum tibi omnia suppeditata sint à nobis, tute tibi defuisse videare. [Quibus suppeditamur, &c.) .i. Catilina eget rebus ijs, quibus abundamus. [Ipsas causas) Catilinæ & nostram s. (Contendere) .i. comparare. Cæcilius: Egon vitam meam Atticam contendam cum istac rusticana Syra? Lycinius, Illi suam vitam cum mea contendunt, quorum in corpore ita crebra sunt vulnera etiæ, nouæ cicatrici vt locus non sit. Hęc aliaque multa exempla Non. Marcellus citat, cum docet contendere esse comparare. [Ipsi) Catilinarij .i. nobis inferiores sint. [Ex hac parte) .i. ex nostra. Pudor & pudicos ideo dicuntur, quòd putum pro puro dixerunt antiqui. Auctor est Sex. Pompeius. Est autem pudor, honesta quędam & liberalis verecundia: cui petulantia contraria est, quæ dissoluta est & effusa dictorum factorumq; ue venereis in rebus permissa sibi licentia. Sed pudor in dictis, pudicitia in factis potius est. Fraudatio fidei contraria est. Qui æs alienum dissoluere nolunt, fidem amittunt fraudant creditores. Ignauiam fortitudini opponit. Eam parum latine philosophi nostri pusillanimitatem appellant. [Etiam si hominum studia deficiant) Bellorum alia humanis tantum viribus sine vllo diuino auxilio vtrinque geruntur, vt apud Homerum lib. Iliad. viij. vbi Iupiter dijs omnibus interdicit ne quis eorum Troianis aut Græcis ferat auxilium. Alia diuino auxilio maxime geruntur, cum tantus pauor animis hostium diuinitus effunditur, vt nullo negocio vincantur. Est igitur sententia: S. boni ciues, quorum ex parte virtutes sunt, deficerent, & eijcerentur ab improbis, pro quibus vitia pugnarent, dij tamen ipsi à vitijs virtutes superari nunquam paterentur, .i. ciuibus bonis animos & improbis pauorem adderent. [Sine vllo tumultu) .i. militum delectu. [Quā pars patriciorum) Quorum multi Catilinæ coniurationem secuti sunt. Multos ex ordine senatorio Salustius nominat qui in coniuratione fuerunt. Q. Metellus Celer prætor in agrum Picenum missus est cum ea potestate, vt pro tempore & periculo exercitum compararet, vt ait Salust. Is Metellus est, a quo repudiatus Catilina est, cum ei dare se in custodiam voluit. [Gallicanum agrum) Ante Gallicum appellauit. [Maturandis) .i. accelerandis. [Iam ad senatum) Significat eo ipso die se habere senatum. [Quia nati sunt ciues) Ciuium duo erant genera, alij nati, alij ciuitate donati erant. illorum arctior necessitudo quam horum erat. P. Africanus maior dicere solebat, malle se vnum ciuē conseruare quam mille hostes perdere. L. quoque Lucullus in concione militum, malle se dixit vnum ciuem Romanum hosti eripere, quam omnes sibi hostium reuendicare. auctor est Plutarchus in eorum vitis. Tantum ciuis conseruandi studiū erat. [Solutior) .i. maior & liberior. [Id quod latebat) .i. coniuratio. [Meam hanc esse) Cicero in lib. de legibus secundo, omnibus municipibus duas esse patrias dicit, vnam naturæ alteram ciuitatis. vt Cato, cum esset Tusculi natus, in populi Rom. ciuitatem susceptus est. Itaque cum ortu Tusculanus esset, ciuitate Romana habuit alteram loci patriam, alteram iuris. Idem in eodem lib. natum se, & Q. Fratrem dicit in parua villa propè Arpinum, vbi pater & auus eius vixerunt. [Insidiator) Qui proficiscentes ad Catilinam in vrbem retrahat ad pœnam. [Vindicē,) Id est animaduersorem & punitorem, ꝙ in carcere quoque extremo supplicio improbi ciues afficiantur. [Significationibus,) Id est signis, & indicijs. [Non procul vt quondam) Vt bello Senonico & bello Punico secundo, dij abesse videbantur, ꝙ populum R. vinci paterentur, nisi cominus in hoc bello Romam, in illo Capitolium defendisse videntur, ꝙ magna vi imbrium & grandinis Annibalem ab vrbe mouere castra coegerint, & ascendentibus Gallis clangore anseris Romanos excitauerint, superata cum ab alijs, tum maxime à Cn. Pompeio. SYL.

SED omissis his omnibus rebus, quibus suppeditamur, aut subministramur abunde, & quibus ille .i. Catilina eget, velimus causas ipsas, quæ .s. causæ, confligunt .i. concertant inter se, quia nobis iustissima est causa belli, illis autem iniustissima, contendere, ASCEN.

re.i.concertare inter ſe,nos poſſumus intelligere ex eo ipſo.i.ex eo ſola contentione cauſarum, quam.i.quantum valde illi iacerent.i.impotentes & demiſſi ſint. [Ex hac).i.noſtra. [Illinc).i.illorum parte.[Hinc).i.ex noſtra.[Denique æquitas &c.) Reddenda ſunt ſingula ſingulis,æquitas certat cum iniquitate,temperantia cum luxuria.[Fortitudo).i.ſtrenuitas cum ignauia, Prudentia cum temeritate. Virtutes omnes cum vitijs omnibus. Et ita in ſequentibus,quæ inter ſe pugnantia componit. [Nõne,)q.d. maxime.[Conſulſi,ac prouiſum eſt mihi).i.à me.Coloni erant qui exactis hoſtibus mittebantur ad colendas terras,ne hoſtes redirent in vacuas, aut inutiles iacerent; municipes erant qui in oppidis vicinis degentes munera ac onera vrbis comportabant, & magiſtratus minores illic gerebant,& ad gerendos etiam maiores Romæ apti erant. [Certiores facti) .i. certe edocti. Gladiatorum, credo legendum gladiatores,quam manum.i. quorũ collectionem ille.ſ.Catilina,putauit fore ſibi maximam,& fortiſſimam quanquam ſunt animo meliore.ſ.ad bellum non ad virtutem.i.audaciorem,quam pars patriciorum.i.complures patricij,tamen continebuntur noſtra poteſtate. Proſpiciens.i.longe ante præuidens,hoc.ſ.quod modo euenit malum. Referemus.i. ad conſultationem ſenatus ponemus,q.d.cum inter vos ſint qui Catilinæ faueant non expediat hic omnia aperire. Quia vt vulgo dicitur cum paucis conſultandum,cum multis pugnandũ eſt. [Erumperet).i.vi quadam ſe aperiret. Meam hanc vſſe patriam. Arpinas tamen erat ſed municipes ſe Romanos cenſebant, vel patriam animo & affectu. Conſulere,proſpicere ſaluti ſuæ.Qui vero in vrbe ſe commouerit.i.motum citauerit. [Eſſe carcerem quem vindicem) .i. vltorem voluerunt maiores, quia ſequentes exilium præferebant.[Res maxima).i.periculoſiſſima in qua de ſalute ciuium & incolumitate reip. agitur. bellum inteſtinum, ac domeſticum,me vno.i.ſolo,togato.i.exiſtente in toga,quia in vrbe,ſedetur.i.paretur,vt tranquillum fiat. [Duce & Imperatore) Quia vtriuſque fungeretur officio Imperatoris enim eſt Du et imperare,vt & quo & quos ducat. Ducis eſt imperata ſtrenue obire. Ipſe ergo ſibi imperator erit & populo Dux. Sufferat.i. ſuſtineat,quod quidem conſultum viſum erat tantiſper dum cõiuratio tantum Ciceroni nota erat, nec per Allobroges & Vulturcium conſulto deprehenſos omnibus patefacta. Vis, violentia. [Vis optandum) Optamus tamen multa, quæ non audemus, vt quæ ſupra vires & merita ſunt, vnde vix optandum emphaticos dicit ſicut Maro: Turne quod optanti diuom promittere nemo Auderet, voluenda dies enim attulit vltro. non dicit ſperanti,ſed optanti. Ne quis bonus.i.innocens. Paucorum.ſ. principium coniurationis. Significationibus.i.indicijs & ſignis factis. Ingreſſus,quaſi pedibus. Nam & pedibus in ſententiam ingredimur, dum ad partem cui aſſentimur accedimus. Quos vos &c.ſancte & religioſe monet in fine,vbi pondus vergitur orationis, ad religionem.

Allobrogum

In Inuectiuam M. T. Ciceronis tertiam in L. Catilinam.
Argumentum.

ALLOBROGVM Legati à P. Lentulo per P. Vmbrenum, L. Cassium, & P. Gabinium solicitati ad coniurationis societatem Q. Fabio Sangæ rem omnem indicarunt. Per Fabium Cicero factus certior, vt Legati rem dissimulent hortatur. Constituta nocte qua egrederentur, C. Pontinum, & L. Flaccum Prætores ad Pontem Miluium, qua iture legati erant, collocat, vt eos cum literis ad Catilinam & ad senatum suum reuertentes, cum eorum via duce T. Vulturcio interciperent. Hi ex via à prætoribus prima luce Romam retracti. Cicero vocatis ad se ijs qui legatis ad Catilinam literas dederant, senatum in templo deæ Concordiæ habuit. In senatu quid actum sit P. R. eo ipse die ad vesperam hac oratio docet. In senatu igitur T. Vulturcius accepta iussu senatus fide publica, & Allobroges, qui ex coniuratione essent, quid machinarentur indicauerunt. Introducti alius post alium L. Cethegus, Statilius literarum à se scriptarum signa tandem cognoscentes de coniuratione confessi sunt. Actæ sunt gratiæ Ciceroni, C. Antonio Coss. Flacco & Pontino prætoribus, P. Lentulus prætura se abdicauit. Hic & reliqui in custodias liberas traditi sunt. Supplicatio ad omnia deorum puluinaria Ciceronis nomine decreta est. Deprehensis coniuratis, Catilinæ conatus metuendos non esse ostendit Cicero, cum quo sibi pugnandum fuisset, si in vrbe remansisset, deorum nutu & consilio deprehensam coniurationem, ex prodigijs quæ antecesserunt, & ex simulacro Iouis in Capitolio ad orientem spectante, & consilio aruspicum posito probat. Quare hortatur populum Romanum vt dies supplicationum cum vxoribus & liberis celebrent. Ostendit hoc bellum Catilinæ futurum fuisse multo crudelius bellis ciuilibus Syllæ, Sulpicij, Octauij, Cinnæ, Marij, Lepidi, Catuli, in quibus ciues innumerabiles occisi sunt. Pro huius deprehensæ coniurationis indicio atque victoria Cicero neque honorem, neque triumphum, neque statuam postulat, sed memoriam huius diei perpetuam. Orat P. R. vt prouideat, ne quid sibi hoc beneficium noceat, si quam inuidiam sibi pœna coniuratorum in posterum conflauerit. Omnem suam operam in coniuratos pollicetur etiam cum priuatus erit. Populum Romanum hortatur, vt domos suas vigilijs custodijsq; defendantur. Oratio deliberatiua est. Cum in proœmio ostendit diem eum quo deprehensa coniuratio est, qua eodem die habita est hæc oratio, qui dies non. Decemb. est, perinde vt natalem vrbis Romæ diem quotannis celebrandum esse.

M. TVLL. CICERONIS IN L. CATILINAM, ORATIO III.

EMPVBLICAM Quirites, vitamq. omnium vestrum, bona, fortunas, coniuges, liberosq. vestros, atq; hoc domicilium clarissimi imperij, fortunatissimã pulcherrimamq. vrbem hodierno die deorum immortalium erga vos summo amore, laboribus, consilijs periculisq. meis, ex flãma, atq; ferro, ac penè ex faucibus fati ereptam & vobis conseruatam, ac restitutam videtis. Etsi nõ minus nobis iucundi, atq; illustres sunt hi dies, quibus cõseruamur, q̃ illi, quibus nascimur, quod salutis certa lætitia est, nascendi incerta conditio: & q̃ sine sensu nascimur, cũ voluptate conseruamur: profecto q̃m illum, qui hanc vrbem cõdidit Romulum ad Deos immortales beneuolentia, famaq. sustulimus, esse apud vos posterosque vestros in honore debet dies is, qui eandem hanc vrbem cõditam, amplificatamq. seruauit. Nam totis vrbis, tẽplis, delubris, tectis omnibus subiectos propè iam ignes, circũ
Idemq; datosq. restinximus. * Item gladios in remp. districtos retudimus, mucronesq. eorũ à iugulis vestris reiecimus. Quę q̃m in senatu illustrata, patefacta, comperta sunt per me, vobis iam exponam breuiter Quirites, vt & quanta, & quàm manifesta, & qua ratione inuestigata, & comprehensa sint vos, qui ignoratis, ex actis scire possitis.

IN INVECTIVAM M. T. CICERONIS
tertiam in L. Catilinam, ad Quirites: Francisci Syluij Ambiani Commentarius.

EMPVBLICAM Quirites,) Illud Cic. persæpe facit, vt cum acrius mouere vult, per partes enumeret, quod in gñe dici posset. Omnium vestrum vitam, oium nostrum salutem in his orationibus a Cicer. dici attendendũ est. Nam si ea Grãmaticorũ præceptione diceretur, vestram oium vitam, nostram oium salutẽ dici oporteret. [Bona, fortunas) Fortunas in numero plurali pro fortunæ bonis Cic. sæpe dicit. Hic vero bona & fortunas dicit, vt sępius moueat & tanq̃ feriat animos auditorũ. [Domicilium imperij) A Roma Rom. imperium dicebatur. [Hodierno die) Vbi atius quã hodie Cicer. est. [Ea faucibus fati) Metaphora à feris est, quarũ faucib. cum quid eripitur, ex periculo extremo liberatur. Fatũ pro interitu, pro morte violenta, non naturali dr̃. [Quam illi qbus nascimur) Natalem diem celebrari Romæ mos fuit. quibus in sacris solis operam voluptati dare licebat. In ceteris seruabatur castitas, vt ait Seruius, exponẽs illum Virg. ex Buc. versum, Phyllida mitte mihi, meus est natalis Iola. Romę quoq; natalem xj. Cal. Maij celebrari solitũ, quo die animatum nihil ad sacra adhibere sur, quod diem ipsũ, qui origini patriæ consecratus erat, purũ & sine sanguine seruari oportere putarẽt, Plut. in vita Romuli scribit. [Salutis certa lætitia est, nascendi incerta conditio). i. cũ quis nascitur, incertum est bona ne an mala sit ea natio. Nõnullis n. vita contingit ita misera. vt horam eam qua nati sunt detestẽt. [Ad deos immortales) Apud Seruiũ in lib. Aen. vj. illud Ennij est, Romulus in cœlo cum dijs genitalibus æuũ Degit. De Romulo quid Proculus dixerit, ea Liuio, Plutarcho, alijsq. satis cognitũ. [Vrbẽ seruauit) De hoc die illud Cicer. in orat pro L. Flacco est. O nonæ illæ Decẽbres, quæ me consulem fuistis, quẽ ego diem vere natalẽ huius vrbis, aut certe salutarẽ appellare possum. Templa & delubra simul sępe dicit Cic. Ascon. Pæd in Cic. Diu. auctore. Sunt q templa esse dicant singulorũ locorũ dijs attributorũ, delubra multarũ ædium sub vno tecto, a diluuio pluuiæ munitarũ. [Subiectos propè iam ignes) Cic. in L. Pisonem: Ego tela extremo mense consulatus mei intenta iugulis ciuitatis de coniuratorum nefarijs manibus extorsi, ego faces iam accensas ad huius vrbis incendium comprehendi, protuli, extinxi. [Vobis iam exponam breuiter) Propositio est eorum quæ dicturus est, qua ratione attentos & dociles facit auditores.

IN INVECTIVAM TERTIAM M. T. CICE-
ronis, Iodoci Badij Ascensij Commentaria.

EMPVBLICAM Quirites,) Hæc concio, quæ in eũdem Catilinam inuehitur habita est ad Quirites post manifestatam penitus coniurationem per Allobrogum legatos & Vulturcium in senatum adductos cum scriptis literarum à coniuratis scriptarum & signatarum, vnde e senatu rediens Cicero, populo,

pulo, rem omnem quatenus operæprecium duxit exponit & factum suum magnifice extollit. Fati, hoc est exitij fatalis. Conseruamur, vult eum diem celebrandum ab omnibus ea festiuitate qua solet à singulis suus cuique natalis. [Profecto qm̃ &c.) Se quoque Romulo comparandum censet cum non sit minus vrbem penitus perituram seruare, quam condere. [Sustulimus) Hoc est sursum tulimus, quia reuera discerptum dicunt Romulum à patribus non amplius comparuisse, de quo Liu. lib. j. Retudimus non recudimus à retundo. Quæ quoniam in senatu .i. coram senatoribus & patribus vnde in concionem descenderas. Ex actis .i. ex his, quæ acta sunt.

Principio, vt Catilina paucis ante diebus erupit ex vrbe, cum sceleris sui socios, & huiusce nefarij acerrimos duces Romæ reliquisset: semper vigilaui & prouidi Quirites quemadmodum in tantis & tam absconditis insidijs salui esse possemus. Nam tum ex vrbe Catilinam ejciebam (non enim iam vereor huius verbi inuidiam, cum illa magis sit timenda, q̃ viuus egressus est) sed tum, cum illum exterminari volebam, aut reliquam cōiuratorum manum simul exituram, aut eos qui remansissent, infirmos sine illo, ac debiles putabam. Atque ego vt vidi, quos maximo furore & scelere esse inflãmatos sciebam, eos esse nobiscum, & Romæ remansisse, in eo oẽs dies noctesq́. consumpsi, vt quid agerent, quid molirentur, sentirem, ac viderem: vt qm̃ auribus vestris propter incredibilem magnitudinem sceleris minorem fidem faceret oratio mea, rem ita cōprehenderem, vt tum demum animis, salutiq. vestræ prouideretis, cũ oculis maleficium videretis. Itaq; vt comperi, legatos Allobrogum belli Transalpini, & tumultus Gallici excitandi causa à P. Lentulo esse solicitatos, eosq́. in Galliam ad suos ciues eodem itinere cũ literis, mandatisq́. ad Catilinam esse missos, comitemq́. his adiunctum esse Vulturcium, atq; huic datas esse ad Catilinam literas: facultatem mihi oblatam putaui, vt quod erat difficillimum, quodq́. ego semper optabam à dijs immortalibus, tota res non solum à me, sed ẽt in senatu à vobis manifesto deprehẽderetur. Itaq; hesterno die L. Flaccum, & C. Promptinium prætores fortissimos, atq; amãtissimos reip. viros ad me vocaui: rem oẽm exposui: qd fieri placeret, ostendi. Illi aũt, qui omnia de rep. prę̃clara, atque egregia sentirent, sine recusatione, ac sine vlla mora negocium susceperunt: & cum aduesperasceret, occulte ad pontem Miluium peruenerunt, atq; ibi in proximis villis ita bipartiti fuerunt, vt Tiberis inter eos, & pons interesset, eodem aũt & ipsi sine cuiusquam suspicione, multos fortes viros eduxerant, & ego ex præfectura Reatina complures delectos adolescẽtes, quorum vtõr assidue in reip. præsidio, cum gladijs miseram. Interim tertia ferè vigilia exacta, cum iam pontem Miluium cũ magno comitatu legati Allobrogum ingredi inciperent, vnaq́. Vulturcius, fit in eos impetus: educuntur ab illis gladij, & à nostris. res erat prætoribus nota solis, ignorabatur à ceteris. Tum interuentu Promptinij, atq; Flacci pugna, quæ erat cõmissa, sedatur. Literæ quęcunque erant in eo comitatu integris signis prætoribus traduntur. Ipsi comprehensi, ad me cum iam dilucesceret, deducuntur. Atq; horum omnium scelerum improbissimum machinatorem Cimbrum Gabinium statim ad me, nihil tum suspicantẽ vocaui. Deinde item accersitur P. Statilius, & post eum Cethegus, tardissime aũt Lentulus. Credo q̃ literis dandis præter consuetudinem proxima nocte vigilarat. Cũ vero summis ac clarissimis viris huius ciuitatis, qui audita re mane ad me conuenerant, literas à me prius aperiri, quàm ad senatum deferri placeret, ne si nihil esset inuentum, temere à me tantus tumultus iniectus ciuitati videretur: negaui me esse facturum, vt de periculo publico, nõ ad consilium publicum rem integram deferrem. Etenim Quirites, si ea, quæ erant ad me delata, reperta non essent, tamen ego non arbitrabar in tantis periculis esse mihi nimiam diligentiam pertimescendam. Senatum frequentem celeriter, vt vidistis, coẽgi. Atque interea statim admonitu Allobrogum, C. Sulpicium prætorem, fortem virum, misi: qui ex ædibus Cethegi, si quid telorum esset, afferret. E quibus ille, maximum sicarum numerum, & gladiorum extulit. introduxi Vulturcium sine Gallis, fidem ei publicam iussu senatus dedi: hortatus sum, vt ea quę sciret, sine timore indicaret. Tum ille dixit, cum vix se ex magno timore recreasset, à P. Lentulo se habere ad Catilinam mandata, & literas, vt seruorum præsidio vteretur, & ad vrbem quamprimum cum exercitu accederet. Id autem eo cõsilio, vt cum vrbem omnibus ex partibus, quemadmodum descriptum distributumq́. erat incẽdissent, cædemq́. infinitam ciuium fecissent, præsto esset ille, qui fugientes exciperet, & se cum his vrbanis ducibus coniungeret. Introducti autem Galli, iusiurandum sibi, & literas à Lentulo, Cethego, Statilio ad suam gentẽ datas esse dixerunt. Atque ita sibi ab his & à L. Cassio esse præscriptum, vt equitatum in Italiam quamprimum mitterent, pedestres sibi copias non defuturas. Lentulum autem confirmasse ex fatis Sibyllinis, aruspicumq́. responsis, se esse tertium illum Cornelium, ad quem regnum vrbis huius, atque imperium peruenire esset necesse. Cinnã ante se, & Syllam fuisse, eundemque dixisse, fatalem hunc esse annum ad interitum huius vrbis, atque imperij, qui esset decimus annus post virginum absolutionem, post Capitolij autem incensionem vigesimus. Hanc autem Cethego cum ceteris controuersiam * esse dixerunt, q̃ cum Lentulo, & alijs cædem Saturnalibus fieri, atque vrbem incendi placeret, Cethego nimium id longum videri. At ne longum sit Quirites, tabellas proferri iussimus, quæ à quoque dicebantur datæ. Primum ostendimus Cethego. Signum cognouit. Non linum incidimus, legimus literas. erat scriptum ipsius manu, & Allobrogum senatui, & populo, sese quę eorum legatis confirmasset, esse facturum: orare vt illi facerent, quæ sibi legati eorum præcepissent. Tum Cethegus, qui paulo ante aliquid de gladijs, ac de sicis, quæ apud se erant deprehensæ, respondisset, dixissetq́. se semper bonorum ferramentorum studiosum fuisse; recitatis literis debilitatus, atque abiectus, conscientia conuictus repente conticuit. Introductus est Statilius, cognouit manum, & signum suum. recitatæ sunt tabellæ in eandem ferè sententiam: confessus est. Tum ostendi tabellas Lentulo, & quæsiui, cognosceret ne signum, annuit. Est vero inquam, notum signum, & imago aui tui clarissimi viri qui amauit vnice patriam, & ciues suos: quæ quidem te à tanto scelere etiam mutare, & reuocare debuit. Leguntur eadem ratione ad senatum Allobrogum, populumque literæ. si quid de his rebus dicere vellet, feci potestatem.

fuisse

CONIVRATORVM manum, simul exituram) Coniuratos, non coniuratores, vt testes & iudices iuratos, nõ iuratores, Latine dicimus. Oculis videretis. Pleonasmos non est. Nam ad SYL.

tem

rem certius significandam, Oculis adiecit. (Maleficium).i.coniurationem. In re atrocissima sæpe dicitur maleficium a Cicerone, vt pro Sex. Roscio, maleficium appellat parricidium. Allobroges Galliæ populi sunt, qua parte Arar Rhodano miscetur accolæ, nulla gente Gallica opibus aut fama inferiores, vt ait T. Liuius lib. xxj. His eodem auctore lib. lxj. Q. Fabius Maximus filius fratris Africani minoris, qui in Fabiorum familiam adoptatus est, Consul victis, inque deditionem accepit. vnde Allobrogicus cognominatus est. More Romanorum, qui gentem nationemve bello deuicerat, eius patronus erat, et est apud Cicer. lib. de Offi: j Ex Allobrogica familia Q. Fabius Sanga Allobrogum patronus erat. Allobrogum legati à P. Lentulo per P. Vmbrenum sollicitati, ad Q. Fabium Sangam rem omnem vti acceperãt detulerunt. Ciceronem eorum quæ audierat, Fabius certiorẽ facit. Ciceronis consilio legati societatem coniurationis simulant, vt amplius scribunt Salust. & Plut. in vita Cicer. (Tumultus Gallici excitandi causa) Bellum generalis dictio magis est q̃ tumultus auctore Cicer. in Antonianã viij. potest esse bellum sine tumultu, tumultus esse sine bello non potest. Quid est enim tumultus, nisi perturbatio tanta, vt maior timor oriatur? vnde etiã nomen ductum est tumultus. Itaq; maiores nostri tumultũ Italicum, quod erat domesticus & tumultum Gallicum, q̃ erat, Italiæ finitimus, præterea nullum tumultum nominabant. Grauiorem autẽ tumultum esse q̃ bellum, quod bello Gallico vacationes valent, tumultu non valent. (Cum literis mandatisq; ie).i.vt vulgo loquuntur, cum literis credentiæ T. Vulturcium Crotoniensem Salust. appellat. (Facultatem).i.occasionem & opportunitatem. (Hesterno die) Vsitatius quam heri. (L. Flaccum) is est L. Valerius Flaccus, quem repetũdarum factum reum postea Cicero defendit. (C. Pontinum) C. Pontinum Cicero pro L. Flacco, Cn. Promptium Salustius appellant. (Ex præfectura Reatina).i.ex præsidio Reatino. Noctis vigiliæ ab antiquis dicuntur. Noctem enim in quatuor vigilias diuidebant, et essent duæ ab occidente sole ad mediam noctem & totidem inde ad solem orientem: Noctis horas itidem antiqui discrunt. (Integris signis).i. non resignatæ, non apertæ. (Machinatorem).i.principem, & auctorem, quem architectum. alibi appellat Cic. pro A. Cluentio: Ipsum principem atque architectum sceleris absoluerunt. & pro Sext. Roscio: Nonne quiuis potest intelligere omnium architectum & machinatorem vnum esse Chrysogonum? (Temere) Imprudenter & sine causa. (Cogere senatum) Pro eo quod est congregare dicit. et in lib. Epist. ad Q. Fr. ij. Pridie Idus cũ Appius senatum infrequentem coëgisset, tantum fuit frigus, et populi conuicio coactus sit nos dimittere. Libro epist. iam s. Recordare cetera quam cito senatum illo die facta sortitione coëgerim. (Cogere iudices) Idem in oratione pro L. Muræna, cogere medicos, lib. epist. iiij. cogere agricolas, lib. epist. ad Atticũ av. cogere pecuniam. pro M. Fonteio, cogere pecuniam à ciuitatibus, pro eo quod est colligere dicit. (Maximum sicarum numerum) i.sicas plurimas, vt actione in Verrem s. Magnus à multis frumenti numerus magnaq; pecuniæ coactæ sunt. (Introduxit Vulturcium) Singulos alium post alium introduxit. Nec qui prius introducti erant, aduenientibus alijs exibant. (Fidem publicam).i.ea publica fide impunitatem. (Iussu senatus dedi, ille dixit) Cicero in oratione pro C. Rabirio, consulẽ fidem publicam licere sine auctoritate senatus dare negat. Nec violata fides publica est cæde L. Saturnini, cui eam C. Marius consul sine senatusconsulto dederat. (Exciperet).i.reciperet & interficeret Quintil. in lib. iiij. Aprum quem ipsi muneri obtulerat, excerptũ esse à se venabulo confessus esset. (Ducibus vrbanis) Coniuratis, scilicet. (Et à L. Cassio) Legati a Lentulo, Cethego, Statilio item Cassio iusiurandum postulauerunt, quod signatum ad ciues suos perferrent, aliter haud facile ad tantum negocium impelli posse. Ceteri nihil suspicantes dant. Cassius semet eo breui venturum pollicetur, ac paulò ante legatos ex vrbe proficiscitur, auctor est Salustius. (Equitatum) Quia eo Galli valent maxime. De Cinna Titus Liuius lib. lxxix. & lxxxiij. L. Florus lib. epit. iij. & amplius. Appian lib. de bellis ciuilib. j. Post virginum absolutionem; Post Capitolij, &c. Fabia Vestalis virgo nõ multo ante hanc coniurationem incesti causam dixit. Et Catilina obiectus est. Fuit tamen absoluta, quia soror erat Terentiæ Ciceronis vxoris, vt ait Asconius Pædianus. (Post Cap. incensionem).i.incendium; in oratione pro P. Sylla: Meis cõsilijs, meis laboribus, mei capitis periculis, sine tumultu, sine delectu, sine armis sine exercitu, quinque hominibus comprehensis atque confessis, incensione vrbem, internicione ciues, vastitate Italiam, interitu remp. liberaui, sæpius tamen incendium dicitur. L. Scipione & Norbano consulibus ante L. Syllæ dominationem capitoliũ, quod a Regibus plus quadringentos annos manserat, exustum est, cuius incendij causa omnes latuit, et ait Appian in lib. j. (Cethego cum ceteris) Auctore Salust. Cethegus de sociorum ignauia querebatur. Illos dubitando & dies prolatando magnas opportunitates corrumpere, facto, non consulto in tal. periculo opus esse, seque si pauci adiuuarent, languentibus alijs impetum in curiam facturum. Natura ferox erat, vehemens, manu promptus, maximum bonum in celeritate putabat. (Saturnalibus).i. eo die quo fierent Saturnalia, quæ a iiij Cal. Ian. fieri solita esse, Macrob lib. Saturn j. scribit. Illiq; in ea sententia, et Saturn. vno tantum die fieret. quamuis sint auctores, qui diebus septem fieri et solita scripserint. (Tabellas).i.literas, inde tabellarios. (Quæ à quoque).i.vnoquoque. (Signum) Quo signatæ erant. (Linum incidimus) Qui literas negocij paulo secretioris mittunt, eas funiculo obligant, deinde qua parte funiculi nodus est, cera imposita signant, Hunc morem ætate sua fuisse Cicero significat. Linum enim, pro funiculo hoco dicit. (Cognouit signum).i. non negauit, confessus est. (Ferramenta) Dicuntur instrumenta ferrea quibus fabri vtuntur. Horat. in lib. epist. j. Cras ferramenta Teanum tolletis fabri. deinde gladios, sicas, lanceas, hastas, pila, aliaq; huius generis tela vel ferrea, vel ferro præfixa signific. ãt. Pro P. Sylla Cicero, Obtulit se ad ferramenta prospicienda. (Bonorum ferramentorum studiosum) Vt hac ætate multi non ignobiles armamentarium studiose ferramentis adornant. (Abiectus).i.animo deiecto & depresso. (Cognouit manum & signum suum).i.scripturam propriam, qua in re manus hic sæpe dicitur. (In eadem, ferè sententia) In qua erant illæ Cethegi. (Signum, imago) Appositio est, quæ Cic. vsitata admodum non est, Liuio multum familiaris (Imago aui tui).i.P. Lentuli, qui C. Gracchũ persecutus est, de quo in oratione proxima plura dicemus. In annulis virorum clarissimorum capita insculpebantur. hisq; literas obsignabant. Auctore Liu. lib. xxvij cum annulo Marcelli Cos. simul cum corpore Annibal potitus esset, eius signi errore, ne cui dolus necteretur à Pœno, metuens Crispinus eius collega, circa ciuitates proximas miserat nuncios occisum collegam esse, annuloq; eius hostem potitum, ne quibus literis crederent nomine Marcelli compositis. Valer. Max. lib. iij. titulo De ijs qui à parentibus claris degenerauerunt, scribit e manu Scipionis detractum esse annulum, in quo caput Africani patris sculptũ erat. Idem lib. viij. titulo de cupiditate gloriæ, annulum signatorium appellat. Facere potestatem, pro eo quod dicũt dare potestatem, vel dare facultatem, sæpe dicit Cicero in orationibus, pro Sexto Roscio, in Verrem actione vij. pro Cluentio, Antequam iret in exilium, Post reditum in senatu, Pro domo sua.

ERVPERIT).i.vt exierit vt solent feræ ruptis claris & alijs obstaculis. Non tñ, credo legendum non tantum, vt sit. Ego putaui non tantum.i.non solum cum i.qñ ego eijciebam Catilinam ex vrbe. Quia vero prius nolebat fateri se Catilinam eiecisse, sed tantum admonuisse aut ei consuluisse vt exiret. ne immemor antedictorũ videretur, addit per parenthesim. (Non enim,) q. d. manifeste fateor nunc me eiecisse eum, non.n. vereor iam inuidiam huius verbi.s.quod dixi me eiecisse eum, cum illa.i.inuidia sit magis timenda, q̃ Catilina exierit viuus, sed tum.i.tunc cum volebam illum exterminari.i.extra terminos agi, hoc est expelli, aut sup. tum cum putabam reliquam manum.i. multitudinem coniuratorũ aut exituram.i.exire debere simul cum Catilina eos qui remansissent fore i futuros, infirmos ac debiles sine illo.s.principe suo Catilina (Atque ego vt).i.postquam vidi eos quos sciebam esse inflatos maximo furore & scelere, esse nobiscum & remansisse Rom consumpsi omnes dies & noctes, in id.i. in ea re, vt scirem ac viderem quid agerent & quid molirentur. (Oratio).i.recitatio aut narratio mea, comprehenderem rem.i. factum ipsum deprehenderem. Legatos Allobrogum qui populi sunt haud longe ab Lugdunensibus et proxo... vnde eos Transalpinos voces, quod quidem verum quoad Romanos, non nobis Cisalpini sunt. (Cum literis) s.scriptis (Mandatis).s.verbo dandis. (Quod erat difficillimum quodq;) i.& quod ego semper optabam a dijs &c. (Præclara, at que egregia) Cõmendat prætores, et se candidum significet, nec velle quenq̃ accusare immeritum. (Aduesperasceret).i.serum esset & ad vesperam tenderet, vt Tiberis inter eos & pons intercesser. (More suo præpositionẽ reperit) Nam alij dicerent vt tiberis & pons inter eos esset. (Sine suspicione, quia non manifestauerant illis causam cur i.o proficiscerẽtur) Ex Reatina præfectura, ea ea parte Italiæ ibi est reatina palus in qua natis suis vngulæ iumentorum duriores effi.i dñ: (In reip præsidio) Non ergo ad pernic.em. (Iotet ea) Nã at

fere eadem quæ Salust. in Catil. Tertia quæ est sub diluculum. [Vnaq;).i.& simul. [A nostris,missis a nobis) Solis prætoribus, missis ad deprehendendos legatos Allobrogum cum Vulturcio & literis. [Comitia,)Hoc est conserta & inita. dilucesceret.i.iam dies à nocte distingui inciperet. Cimbrum vocat Gabinium,aut quia perniciosum putat, vt Cimbri erant, aut quia ex Cimbris oriundum. [Literis dandis,)Hoc est vt literas ad Allobroges daret [Præter consuetudinẽ)Quia somno indulgere solebat. [Cõuenerunt).i.disquisiuerunt a me,an sup placeret literas aperiri à me &c. Ideo ne si nihil esset inuentum &c. [Rem integram).i.nõ inspectis prius literis. Si ea quæ erant,delata.s.per Allobroges & Fuluiam concubinam Q.Curij ab eo missam,vt vidistis,quia paulo postquam senatum habuerat populum conuocauit. Ex ędibus Cethegi,qui properare summopere curabat. Vulturcium deprehensum cum Allobrogibus,siue Gallis.s.Allobrogibus. [Fidem publicam) i vt indicaret quęcunque sciret & impunitatem facti sui haberet. [Recreasset) i.releuasset & refecisset. Timebat enĩ in tali re deprehensus se non posse viuum euadere. A P.L.id est à P. Lentulo qui prætor erat vt seruorum præsidio, quos seruos prius repudiauerat Catilina [Presto).i.pręsens,quasi præstans esset, qui exciperet.i.ex insidijs caperet, &.i.simul fugientes.i profugere volentes,& coniungeret se cum his.s.sceleratissimis ducibus Vrbanis,Lẽtulo,Cethego,Gabinio,Statilio & ceteris. [Iusiurandum supp.esse datum,hoc est iureiurando promissum. Ad suam gentem, vnde missi erant,videlicet ad Allobroges de quibus in Catil.diximus. [Præscriptum,) Hoc est præceptum sollicite,vt ab his fieri solet qui quę diligenter exequi volunt præscribunt,hoc est prius scripta consignant & tradunt. [Ex fatis,)Hoc est libris sibyllinis,in quibus quasi fata futuri scripta erant. [Aruspicum,) Hoc est inspicientium exta ad aras. Tertium Cornelium,quia Cinnam ante se & Syllam fuisse dicebat quorũ vterq; erat de gente Corneliorũ & dominatione potitus. De Sylla aũt prius diximus. De Cinna sic dicit L.Florus in lib.lxx a.Liuij. C. Corn.Cinna cum perniciosas leges per vim ferret pulsus vrbe à Cn.Octauio Collega cum Sex. Trib.pl.imperioq́ ei abrogato, corrupto Appij Claudij exercitum in potestatem suam redegit & bellum vrbi intulit accersito C.Mario cum alijs exulibus ex Africa. & in lib.sequentem: Cinna & Marius in vrbem recepti sunt qui velut captam eam cædibus & rapinis vastarunt Cn. Octauio cõsule occiso,& omnibus aduersæ partis nobilibus trucidatis,inter quos M.Ant.eloquentissimo viro,& C.Cęsare quorum capita in rostris posita &c. [Post virginum absolutionem) .s.fatalem,de qua in libris sibyll. [illegible] erat. Incensionem à fulmine a quo etiã Romuli imag[illegible] pictura tecta erat. [Lentulu & ceteris) Præterquam Cethego qui accelerandam rem putauit,à quoque.i.vnoquoque eorũ. [Linum).i.filum quo colligatæ erant tabulæ appos a cera & sigillo super impresso. [Confirmasset).i.firmiter promisisset. [Recepissent).i.promisissent faciẽda. Recipere enim est quod dicunt ad se capere.i.faciendum aliquid assumere. [Bonorũ fer.) .i. armorũ boni ferri,qualia erant domi ipsius deprehensa, studiosum.i.amatorem diligentemq́ue emptorem. Conticuit,vt qui facinus purgare non potuit. [Confessus est).s.se eas scripsisse & signasse. Ex facili aũt confessione patet,aut artem fuisse Romanis quæstionem,aut ingenuum pudorem cum contra manifestam veritatem diutius contendere non auderent. Lentulo aut Lentuli, si Lentulo subaudi suas. si Lentuli subaudi ipsi. [Annuit,)Hoc est nutu ɔfessus est se nosse.

Atque ille quidem primo negauit, post aũt aliquanto toto Vulturcij iam indicio exposito,atq; edito surrexit: quæsiuit à Gallis,quid sibi esset cum ijs, quamobrem domum suam venissent,itemq́. à Vulturcio. Qui cũ illi breuiter constanterq́. rñdisset,per quem ad eum quotiescunque venissent, quæsissentq́ ab eo,nihil ne secum esset de fatis Sibyllinis locutus,tũ subito ille scelere demens,quãta vis conscientiæ esset,ostendit. Nam cum id posset infitiari,repente p̃ter opinionem oĩum confessus est,ita eum nõ modo ingenium illud,& dicendi exercitatio, qua semper valuit,sed ẽt propter vim sceleris manifesti,atque deprehensi,impudentia,qua superabat oẽs,improbitasq́. defecit. Vulturcius vero,subito proferri literas, atq; aperiri iussit, quas sibi à Lẽtulo ad Catilinam datas esse dicebat. Atq; ibi vehementissime perturbatus Lentulus,tñ signũ, & manum cognouit; erant aũt scriptæ sine nomĩne, sed ita: Qui sim ex eo, quem ad te misi, cognosces: cura vt vir sis,& cogita,quem in locum sis progressus,& vide q̃d iam tibi sit necesse. Cura,vt oĩum tibi auxilia adiungas,ẽt infimorum. Gabinius deinde introductus,cũ primo impudenter rñdere cœpisset, ad extremum nihil ex ijs quæ Galli insimulabant, negauit. At mihi quidem Quirites cum illa certissima sunt visa argumenta,atque indicia sceleris,tabellæ,signa,manus, denique vniuscuiusque confessio,tum multo certiora illa,color,oculi,vultus,taciturnitas. Sic n.obstupuerant,sic terram intuebantur,sic furtim nõnunquam inter se aspiciebant,vt non iam ab illis indicari,sed ipsi se indicare viderentur. Indicijs expositis,atq; editis Quirites,senatum cõsului de summa reip. salute,q̃d fieri placeret. dictæ sunt à principibus acerrimæ,ac fortissimæ sententię,quas senatus sine vlla mora est consecutus. Et q̃m nondum est perscriptum senatusconsultum, ex memoria vobis Quirites quid senatus censuerit,exponam. Primum mihi gratię verbis amplissimis aguntur,ꝙ virtute,cõsilio,prudentia mea resp. periculis sit maximis liberata. Deinde L.Flaccus,& C.Promptinius prætores; ꝙ eorũ opera forti fideliq́. vsus essem,merito, ac iure laudantur. Atque ẽt viro forti collegæ meo laus impartitur, ꝙ eos,qui coniurationis participes fuissent, à suis & reip. consilijs remouisset. Atque ita censuerunt,vt P. Lentulus cum se prætura abdicasset, tum in custodiam traderetur. itemq́. vti C.Cethegus,L.Statilius,P.Gabinius,qui oẽs præsentes erant,in custodiam traderentur: atq; idem hoc decretum est in L. Cassium, qui sibi procurationem incendendæ vrbis depoposcerat. in M.Ceparium,cui ad sollicitãdos pastores Apulia esset attributa, erat idem editum. In P. Furium,qui est ex ijs colonijs, quos Fesulas L.Sylla deduxit. In Q. Manlium Chilonem,qui vna cũ hoc Furio semper erat in hac Allobrogum solicitudine versatus. In P.Vmbrenum Libertinum hominem à quo primum Gallos ad Gabinium perductos esse constabat. Atque ea lenitate, senatus est vsus Quirites, vt ex tanta coniuratione,tantaq́. vi,ac multitudine domesticum hostium,nouem hominum perditissimorum pœna rep.conseruata reliquorum mentes sanari posse arbitraretur. Atque etiam supplicatio dijs immortalibus pro singulari eorum merito meo nomine decreta est Quirites,quod mihi primum post vrbem conditam togato contigit, & his decreta verbis est,ꝙ vrbem incendijs,cæde ciues,Italiam bello liberassem. quæ supplicatio,si cum ceteris supplicationibus conferatur Quir. hoc interest,quod ceteræ de rep. bene gesta, hæc vna conseruata rep. constituta est. Atque illud,quod faciendum primum fuit,factum atque transactum est. Nam P.Lentulus,quanquam patefactus indicijs, & confessionibus suis, iudicio senatus, non modo prætoris ius,verumetiam ciuis amiserat; tñ à magistratu se abdicauit: vt quæ religio C.Mario clarissimo viro nõ fuerat,quo minus C.Glauciam, de quo nihil nominatim erat decretum,prætorẽ occideret,ea nos religione in priuato P.Lentulo puniendo liberaremur. Nunc q̃m Quir. sceleratissimi,periculosissimiq́. belli nefarios duces captos iam,& comprehensos teneris,existimare debetis oẽs Catilinæ copias,oẽs spes, atque opes his depulsis vrbis periculis concidisse. Quem quidem ego cum ex vrbe pellabam, hoc prouidebam aio Quir. remoto Catilina nõ mihi esse

P. Lentuli

P. Lētuli somnium, nec L. Cassij adipem, nec C. Cethegi furiosam temeritatem pertimescendam. Ille erat solus timendus ex his oībus, sed tandiu dum mœnibus vrbis detinebatur: oīa norat, omnium aditus tenebat: appellare, tentare, solicitare poterat, audebat. Erat ei consilium ad facinus aptum, consilio aūt neque lingua, neq; manus deerat. Iam ad ceteras res conficiēdas certos hoīes delectos ac descriptos habebat: neq; vero cum aliquid mandauerat, confectum putabat. Nihil erat, quod non ipse obiret, occurreret, vigilaret, laboraret. frigus, sitim, fame ferre poterat. Hunc ego hoīem, tam acrem, tam paratum, tā audacem, tam callidum, tam in scelere vigilantem, tam in perditis rebus diligentē, nisi ex domesticis insidijs in castrense latrocinium compulissem (dicam id quod sentio) non facile hanc tantam molem mali à ceruicibus vestris depulissem. Non ille vobis Saturnalia constituisset, neq; tanti ante exitij, ac fati diem reip. denunciauisset: neq; cōmisisset, vt signum, vt literæ suæ, testes deniq; manifesti sceleris deprehenderent. Quæ nunc illo absente sic gesta sunt, nullum in priuata domo furtum vnq̄ sic tam palam inuētum, q̄ tanta hæc in remp. coniuratio manifeste inuenta, atq; deprehensa est. q̄ si Catilina in vbe ad hanc diē remansisset, q̄q̄ quoad fuit, omnibus eius consilijs occurri, atq; obstiti, tñ vt leuissime dicam, dimicandum nobis cū illo fuisset. Neque vnq̄, dum ille in vrbe hostis fuisset, tantis periculis remp. tanta pace, tanto ocio, tanto silentio liberassemus. Quanq̄ hæc omnia Quir. ita sunt à me administrata, vt deorum immortalium nutu, atq; cōsilio & gesta, & prouisa esse videantur. Idq́. coniectura cōsequi possumus, q̄ vix vī humanis consilijs tantam molem rerum gubernatio cōsequi potuisse. tum vero pñtes ita his tpibus opem, & auxilium nobis tulerunt, vt eos penè oculis videre possemus. Nam vt illa omittam, vilas iā nocturno tpe * faces, ardoremq́. cœli, & fulminum iactus, & terræ motus, ceteraq́; quę ita nobis cōsulibus facta sunt, vt hęc, quę nunc fiunt, canere dij immortales viderētur. Hoc certe Quir. quod sum dicturus, neq; prætermittendum, neq; relinquendum est. Nam profecto memoria tenetis, Cotta, & Torquato coss. cōplures in Capitolio turret de cœlo esse percussas: cū & simulacra deorum immortalium depulsa sunt, & statuæ veterum hoīum deiectæ, & regū ęra liquefacta sunt. Tactus est ēt ille qui hanc vrbē condidit Romulus, quē inauratum in capitolio, paruum, atq; lactē tem vberibus lupinis inhiantē fuisse meministis. Quo quidem tpe cum aruspices ex tota Hetruria conuenissent, cędes, atq; incendia, & legum interitum, & bellum ciuile, ac domesticū & totius vrbis, ac imperij occasum appropinquare dixerūt, nisi dij immortales omni rōne placati, suo nomine propè fata ipsi flexissent. Itaq; illorum rñsis, tūc & ludi p decem dies facti sunt, neq; res vlla, quæ ad placādos deos pertineret, prætermissa est: ijdemq́. iusserunt simulacrū Iouis fieri maius & in excelsum collocari, & contra atq; ante fuerat ad oriētem conuerti, ac se sperare dixerunt, si illud signum quod videtis, solis ortum, & forū, curiamq́. conspiceret, fore vt ea consilia, quæ clam essent inita, contra salutē vrbis atq; imperij illustrarentur, vt à S.P.Q.R. perspici possent. Atque illud ita collocandum consules illi voluerunt. Sed tanta fuit operis tarditas, vt neq; à superioribus consulibus neq; à vobis ante hodiernum diem collocaretur. Hic quis pōt esse, qui tam auersus à vero, tam præceps, tam mente captus, qui neget hæc omnia, quæ vidimus, præcipueq́. hanc vrbē deorum immortalium nutu, atq; potestate administrari? Etenim cū esset rñsum, cædes, incendia, interitumq́. reip. comparari, & ea à perditis ciuibus, quæ tum pp magnitudinem scelerum nōnullis incredibilia videbantur, ea non modo cogitata à nefarijs ciuibus, verūetiam suscepta esse sensistis. Illud vero nonne ita pñs est vt nutu Iouis optimi maximi factum esse videatur? vt cum hodierno die mane per forum meo iussu coniurati & eorum indices inędē Concordiæ ducerētur, ac eo ipso tpe signum statueretur, quo collocato, atq; ad vos, senatumq́ conuerso, omnia & sen. & vos, quæ erant contra salutem omnium cogitata, illustrata & patefacta vidistis. Quo ēt maiore sunt isti odio, supplicioq́ digni, qui nō solum vestris domicilijs, atq; tectis, sed ēt deorum templis atq; delubris sunt funestos ac nefarios ignes inferre conati. Quibus ego si me restitisse dicam, nimium mihi sumam, & non sim ferendus. Ille ille Iupiter restitit, ille Capitolium ille hæc templa, ille hanc vrbem, ille vos oēs saluos esse voluit. Dijs ego immortalibus ducibus, hanc mentem, voluntatemq́ suscepi, atq; ad hæc tanta indicia perueni. Iam vero illa Allobrogum solicitatio à P. Lentulo, ceterisq́. domesticis hostibus, tāta res, tam dementer credita, & ignotis & Barbaris, commissęq; literę nunquam essent profecto, nisi à dijs immortalibus huic tantæ audaciæ consilium esset ereptum.

*ab occidente faces,

SYL.

SVRREXIT) Lentolus. [Impudentia) i. mendacium. Hoc literarum exemplum ijsdem fere ė verbis est apud Salust. ū. [Etiam somnorum) i. seruorum, quorum infima conditio est. [Impudenter) i. metuendo. [Argumenta) Probationes. [Sic obstupuerūt) Diatyposis est, quam Cicero sub oculis subiectionem appellat, cum res ita describitur, vt tanquam sub audito sum oculus subijci videatur. [Aspiciebant inter se) i. se mutuo, vt inter se amant: quod dicunt, amant se mutuo. [A principibus ucerrimæ ac fortissimæ) A. Gellio auctore cap vij. lib. xiiij. M. Varro scriptum reliquit, cum haberetur senatus, ex gaudarum seotentiarum illum fuisse ordinem, vt primus rogaretur quem censores principem Senatus legissent, deinde viri consulares per ordinem, postremo reliqui senatores, sed postea nouum morem institutum per ambitionem & gratiam, vt qui is senatus haberet, quem vellet primum rogaret, modo is esset vir Consularis, deinde alij consulares ordine suo, postremo reliqui senatores. [A principibus igitur) i. à consularibus, qui primi sententiam dicebant. [Senatus) i. reliqui senatores. Senatusconsultum per discessionem factum significare videtur, quod tum fieri idem dicit, cum consentiretur. [Ex memoria) i. vt memoriter, vt ex scripto dicere. i. legendo. [Gratiæ verbis amplissimis aguntur) In eo senatu Q. Catulus Ciceronem parentem patriæ nominauit. eidem coronam ciuicam à rep. deberi L. Gellius dixit, vt ait Cicero in L. Pisonem. [Amplissimis verbis) i. singularibus, vt dicit ēt pro P. Sylla. [A suis & reip. consilijs) C. Antonius Cic. consulis collega, Catilinæ familiaris & necessarius erat, ideo cum eo consulatum petierat. adiecit deinde animum ad petendum consulatum proximum, sperās si designatus foret, Antonio se ex voluntate vsurum. Metuens igitur Cicero, ne contra remp. sentiret, pactione prouinciæ eum expulit, vt ait Salust. Ea fuit causa, cur cum exercitu aduersus Catilinam missus sit. Quod si cū Catilina sensisset, extra vrbem minus q̄ in vrbe nocuisset. Gloriatur Cic. in oratione in L. Pisonem, q̄ Antonium collegam cupidum prouinciæ, multa in remp molientem, patientia atque obsequio suo mitigauerit. [In custodiam traderentur) Hos coniuratos in liberam custodiam viris clarissimis alios alijs traditos fuisse, Salust. scribit. [M. Ceparium) Q. Ceparium Salust. appellat, qui, vt idem ait, in Apuliam ad concitanda seruitia proficisci parabat. Vbi vero audiuit Gallos cum comitatu deprehensos esse, ex vrbe profugit, paulo antequam misisset Cic. qui cum ad se accerseret. Sed ex fuga retractus est. [P. Furium) Is est, vt arbitror, quem Cic. in oratione pro C. Rabirio, hominem omnibus

insignem notis turpitudinis dicit. [Q. Manlium Chilonem) Fortasse legendũ est Q. Magium Chilonem, vt in Cic. lib. Epist. iiij. Seruius Sulpicius scribit de P. Magio Chilone. Non enim legere memini, ex Manliorum familia fuisse, qui Chilo appellaretur. [A quo Gallos ad Gabinium, &c.) P. Lentulum P. Vmbreno dedisse negocium, vt Allobrogum legatos ad coniurationis societatem impelleret. ab Vmbreno Legatos in domum D. Bruti, quæ foro propinqua erat, cum absente Bruto Sempronia, quæ ex coniuratione erat, ibi esset, ab eodem Gabinium accersitum, quo maior auctoritas sermoni esset, quo præsente aperta coniuratio sit, & nominati coniurati, scribit Salust. A L. Cassio fuisse nominatos, Cic. dicit in oratione pro P. Sylla. [Pœna) De pœna mortis non intelligit, sed de pœna carceris. Nondum enim decretum erat, quo supplicio punirentur. [Supplicatio dijs immortalibus) Mos erat Romanorum, vt ex senatus decreto imperatorum nomine qui bella gererent prospera, supplicationes ad deorum templa cum liberis, coniugibus causa gratulationis celebrarentur. Vt auctor est Cic. in oratione de Prouincijs consularibus C. Marij nomine decretæ sunt supplicationes quindecim dierum: C. Cæsaris nomine, sua se sententia totidem decreuisse, & Cn. Pompeio Mithridate interfecto se consule referemus decem dierum supplicationem decretam esse dicit. [Bene gesta rep.) Vt in Pisonem, Mihi togato senatus, non vt multis bene gestæ, sed, vt nemini conseruatæ resp. singulari genere supplicationis deorum immortalium templa fecit. Magistratu se abdicauit, & purpuream vestem, qua indutus erat, in senatu ponens, et fortunæ sibi congruam induit, vt ait Plutarchus. [Religio non fuerat) In campo Martio, auspicato in loco, captatis prius auspicijs consules & prætores creabant. In his igitur magistratibus tanquam deorum consilio factis, aliquid inesse religionis videbatur, quæ religio C. Mariũ cos. nihil remorata est, quo minus C. Glauciam L. Saturnini furores tribunitios secutum interficeret. de quo in oratione prima dictum est. [Priuato) .i. magistratum nullum gerente, qui se prætura abdicauerit. [Ille vnus) Catilina .s. [Omnium aditus tenebat) .i. norat rationem alloquendi omnes & solicitandi, vt in iiij. Æneid. Sola viri molles aditus & tempora noras. [Neque lingua neque manus deerat, &c.) Erat eloquens Catilina, & manu promptus. Cum aliquid mandauerat, semper faciebat, quod in se plus quam in alijs diligentiæ putaret inesse. [Saturnalia constituisset) Quibus Cædes & incendia fierent. [Neque tanto ante) Qui Saturnalia constituebant, diẽ cædis & incendiorum, plus quindecim dies ante constituerunt. Catilina tam longum tempus non constituisset. [Manifeste) Manifesto a Cicerone sæpius dici attendimus. Priscianus libro xv. aliquot aduerbia ab adiectiuis nominibus facta dicit, quæ in o solum exeunt, vt falso, consulto, postremo, sedulo, auspicato, augurato, manifesto, priuato, precario, merito. Sed nec priuatu, nec priuate, sed priuatim latine dicitur. [Vt leuissime dicam) .i. ne grauiore & atrociore verbo vtar. Nam ad arma capienda ciues bonos ex senatusconsulto conuocaturus fuissem, & Catilinam interfecturus. Tantis periculis a tanta pace, eodem modo cum verbo liberassemus non conueniunt. nam liberare periculis, vt liberare morte, & liberare tanta pace .i. tam parate, vt liberare tam paruo negocio .i. tam facile, dicimus. [Opem & auxilium tulerunt) Vtrunque dicit, vt rem magis significet. [Vt eos pene oculis videre possemus) Quanuis ipsi incorporei sint, viderique non possint. [Nam vt illa omittam) Illud ex arte est, vt cum dicturi sumus quod causæ nostræ valde vtile sit, nonnulla quæ minus vtilia videantur, nos omittere simulemus. Hac enim ratione preparamus auditores ad audiendum attente, id quod causæ nostræ sit vtilius. [Canere) .i. diuinare. Canere enim (auctore Seruio in Commentarijs in librum Aeneidos primum) etiam diuinare significat. Virgil. in lib. Æneid. iij. Atque hæc deinde canit diuino ex ore sacerdos. [Cotta & Torquato cos.) L. Torquatus & Cotta designati coss. fuerũt Volcatio & Lepido coss. quo tempore prior coniuratio facta est. Hæc prodigia id temporis apparuisse, Cicero hic significat. De priore coniuratione Salustius in bello Catilinario, scribit. [De cœlo esse percussas) De cœlo percuti, & de cœlo tangi, vt De cœlo tactas memini prædicere quercus sæpius dicunt Latini, quam quod vulgo dicitur fulminari. [Depulsa) .i. deiecta. [Legum æra liquefacta) Leges tabularum 12. in æreis tabulis fuisse scriptas, Dionysius Halicarnasseus lib. x. & T. Liuius lib. iij. scripserunt. Veluti Solonis leges in tabulis ligneis scriptas fuisse, Plutarchus in eius vita ait: Mosis leges in lapideis tabulis scriptas fuisse, libri sacri testantur. [Quem inauratum) Inauratum dicimus non deauratum. [Paruum atque lactentem) Hæc prodigia versibus præscripta sunt in libro Ciceronis de Diuinatione primo, de hoc autem Romuli signo, quod in Capitolio erat: Hic syluestris erat Romani nominis altrix Martia, quæ paruos Mauortis semine natos Vberibus grauidis vitali rore rigabat, Quæ tum cum pueris flammato fulminis ictu Concidit, atque auulsa pedum vestigia liquit. [Aruspices ex tota Hetruria) Hetruscos aruspicinæ maxime fuisse deditos constat, apud quos Tages discipulinæ eius vel diuinationis auctor apparuit, vt est apud Ciceronem libro de Diuinatione secundo. [Fata ipsa flexissent) Fata deorum flecti & mutari posse significat. Virgilius vero sentit, fata extrahi posse, mutari non posse. In libro Æneidos sexto: Sibylla Palinuro: Desine fata deum flecti sperare precando. Et libro septimo Iuno: Atque immota manet fatis Lauinia coniux, At trahere atque moras tantis licet addere rebus. Item libro octauo Vulcanus: Nec pater omnipotens Troiam, nec fata vetabant Stare, decemque alios Priamum superesse per annos. Auctore Seruio, secundum aruspicinæ libros & Sacra Acheruntia, quæ Tages composuisse dicitur, fata decem annis quadam ratione differri possunt, nunquam tamen penitus immutari possunt. [In excelsum) .i. in altum. [Forum curiamque) Forum, vbi agebantur causæ: curia, vbi habebatur legitimus senatus, & comitium, vbi ad populum habebantur conciones, sibi proxima erãt. [Illustrarentur,) Id est declararentur. [Vt,) Id est ita vt. [Ita,) Id est in excelsum, & ad orientem. [Consules illi) Cotta & Torquatus. [Neque a superioribus) L. Cæsare & C. Figulo. [Tam præceps,) Id est tam peruersus. [In ædem Concordiæ) Templa Concordiæ Romæ tria fuisse accepimus. Vnum, quod in area Vulcani Cn. Flauius ædilis curulis summa inuidia nobilium dedicauit, vt ait Titus Liuius libro nono. Alterum, quod ad initium secundi belli Punici L. Manlius prætor in Gallia per seditionem militarem vouit, idque L. Æmilius, M. & C. Atilij. L. Scribonius in arce dedicauerunt. Tertium a L. Opimio cos. in foro, C. Graccho occiso, ædificatum est, vt ait Plutarchus in vita Gracchorum. [Signum) Iouis. [Sumam,) Id est arrogabo, &, vt vulgo dicunt, præsumam. Assumere quoque in hac re dicitur. [Credita,) Id est commissa. [Et ignotis & barbaris) Allobrogibus, scilicet. [Huic tantæ audaciæ,) Id est hominibus tantæ audaciæ.

ASCENSIVS.

PER quem,) Scilicet internuncium aut intercessorem, seu vt dicunt solicitatorem. [De fatis Sibyllinis,) Hoc est libris Sybillæ in quibus fata Romanorum futura, continebantur. Confessus est, forte ea confidentia quam sperabat fatali necessitati cessuros. [Et ma.) Id est formam scribendi, quasi dicat literarũ. [Erant scri. sine nomine) .i. sine subscriptione nominis scribentis. [Sed ita) .i. in hanc formam: Qui sim, scauius quam quis sim. vt in Virg. Nec qui sim quæris Alexi. [Vt vir) .i. virilis & animosus sis, vt in Catil. visum est. [Etiam infimorum,) Hoc est seruorum. Insimulabant, id est incusabant. Multo certiora illa, scilicet indicia naturæ quæ mentiri nequit, quia cetera potuere esse confecta, nisi agnouissent. Furtim sese, id est se mutuo. & graphice exprimit gestum deprehensorum qui se subinde respiciunt, ac si dicant, quid incepimus & quo peruenimus. [Nonnunquam,) Id est subinde, aut interdum vt viderentur iam non iudicari ab illis, scilicet legatis Allobrogum & Vulturcio, sed ipsi viderentur iudicari a se, quia seipsos prodebant ex vultus mutatione. [Editis,) Id est in lucem datis. [Consului,) Id est consilium rogaui aut petiui. A principibus, scilicet inter senatores qui primi sententiam rogabantur. Memoria, id est memoriter. Censuerit, id est iudicauerit. Primum, id non arroganter, sed per ordinem rerum gestarum dicit. L. Flaccus & C. Pomptinus ad pontem Miluium a Cicerone missi ad capiendos legatos. Collegæ, id est mecum consuli. Quod remouisset, id est participem esse & conscius noluisset, cum tamen rei familiaris penuria laboraret, vt in Catilinario asserit Salust. Cum se prætura abdicasset, id est alienum ab ea dixisset, & abiisset ab ea: tum, id est postmodum traderetur in custodia quasi nefas sit prætorem in custodia teneri: quod honestius dixit quam in carcere postulauerat, id est exegerat a principibus coniurationis. In Marcum Ceparium, cui erat indicatum, id est per indices demonstratum Apuliam esse attributam ad pastores solicitandos. [In P. Furium) Qui vt opinor, is est, quem sine nomine Salust. Fesulanum appellauit, Chilonem, hoc quoque cognomen subiecit Salust. Libertinum hominem, neque id quidem expressit Salust. Libertinum .i. libertina

libertinæ conditionis, cum ipsi aut parentes eius aliquando serui fuerint, aut serui fuerint. Productos.i.sollicitatos ad confessum. Mente sanari.i.eos reduci in saniorem mentem, vilis exemplis aliorum. Atque etiam supplicatio vulgo dicitur processio & rogatio. Dicitur secundum Seruium quòd apud Massilienses in supplicationibus supplicijs quidam destinabatur a puero sacro .i. in quē omnia dira, quæ ciuitati potuissent futura essent imprecabantur. Meo nomine .i. auctoritate mea cum consul essem, nomine consulis fieri dicebantur omnia. Mihi togato .i. existenti in toga quia supplicatio non fiebat nisi in summo periculo belli; quod humanis opibus euitare posse negabatur, aliter deos frustra tentare sibi viderentur. Ex his verbis quæ recitat, quæ ad suam gloriam faciunt, Vrbem incendijs &c. singulis sua proprie attribuit. Conferatur.i.comparetur. Interfit.i.differat. Bene gesta .i. gubernata & administrata resp. Factum atque transactum est.i.penitus consummatum. [Nam Publ.L.) .i. Publius Lentulus, qui vt dictum est prætor erat. sed sicut apud nos quiuis hereticus non solum Pontifex non est, sed ne Christianus quidem censendus, sic apud illos qui in patriam coniurauerat non modo magistratus non erat, sed ne ciuis quidem censendus. [Abdicauit) .i. vltro abijt & se alienum dixit à magistratu, vt nos liberaremur ea religione .i. metu duorum, quæ religio non fuerat Mario viro clarissimo, quem laudat aut vt compatriotam, (erat enim vterque Arpinas) aut vt populi seu plebis defensorem, quo minus.i.vt non occideret. [Glauciam prætorem) .i. cū esset prætor, & de quo nihil erat decretum nominatim, expresso nomine eius, sed duntaxat communiter in omnes sortes, vnde L. Florus in lib. lxix. C. Marius seditionis auctor qui sextum consulatum per tribus spatia pecunia emerat Metello aqua & igni interdixit. Nam Apuleius Saturninus trib. pl. C. Memmium candidatum consulatus petitorem, quem aduersarium actionibus suis timebat, interemit. Quibus rebus concitato quam plurimum senatu in eius causam, & C. Marius homo mutabilis & varij consilij ingenijq. qui semper secundum fortunam transierat cum tueri minime posset, oppressus armis cum Glaucia prætore, alijs eiusdem furoris socijs bello quondam interfectus est. hæc ille, vbi hī mors Saturnini, cuius prius meminit, & mors Glauciæ, cuius hic mentionem facit. Cetera manifestaria sunt. [Ad hanc diem) .i. ad hoc vsque tempus. Quo adfuit, aut quandiu fuit in vrbe, aut quantum fuit in potestate mea, sed melius priori modo. [Leuissime).i.minime grauiter. Nam ad grauem virum non pertinet censere dimicandum esse tanto imperio cum tam futili homine aut leuissime.i.breuissime & citissime. Atque.i.simul, aut vacat atque. Idq. cum .i. cum ita sit, quòd possumus consequi, coniectura .i. per coniecturam cognoscere, id.s.ita esse, videlicet quod deorum nutu omnia gesserim, quod.i.quia gubernatio videtur vix potuisse consequi humanis consilijs & tanta mole rerum .s. id quod consecutus sum, tamen vero .i.multo magis manifestum est quod dij tulerunt.i.attulerunt præsentem opem .i.auxilium sup. præsens, his temporibus. [Eos) s.deos, oculis, quod mortali fas non est, vt illa.i.manifesta omnibus nimis præsentiæ deorum iudicia. Cauere .i. cauere vitanda prædicere. Perculsas.i.attonitas & fulmine percussas. Depulsa.i.a loco pulsa. [Simulacra).i.effigies ad similitudinem eorū ficta. Et veterum hominum.i.priscorum Romanorum. Legum æra.i.tabulæ ærea leges continentes, nam in æs incisæ erant. Ille .s. nouissimus aut optime meritus: Romulus, hoc est imago Romuli, quem.i.cuius simulacrum, inauratum.i.auro tectum, atque lactentem.i.trahentem lac & sugentem, & inhiantem vberibus lupinis, quia à Lupa dicitur nutritus, cum a Faustulo pastore inueniretur cum Remo. verum sunt qui vxorem Faustuli Lupam .i. meretricem fuisse dicant, nam & meretrix Lupa dicitur, vnde & lupanar, de quo vide Liuium in primo docet autem sculpturam illam fuisse artificiosam cum tam graphice gestum pueri lactentis exprimeret. Quia vero conditor vrbis deijciebatur, prænotabatur excidium vrbis, vt sequentia docent. [Contra atque).i.contra quam, aut contra id quod antea erat, illud signum, id est simulacrum Iouis [Illustrarentur) .i. illustria & manifesta sic fierent, vt res in luce positæ, operis tarditas.i.moles & difficultas, aut tarditas operis.i.operantium, quod non ante eum diem perfecerint, quo coniuratio patefacta est. [Etenim cum esset responsum) .s. ab haruspicibus & ceteris prodigiorum interpretibus.i.vt sequitur, videlicet cædes, incendia, interitum reip. comparari, & ea sup. comparari à perditis ciuibus quales fuere coniurati, quæ cum.s.respondebantur. Cognita.i.concepta, qui fierēt. Verumetiam suscepta.s.vt fierent. [Non ita præsens) .i. non ita subitum ac fauorabile auxilium, videtur legendum interrogatiue, ita vt affirmationem poscat. Nam postea negabit sua id virtutis opera factum, vt cum .s. quòd ita occiderit vt cum coniurati, & indices eorum, vt legati Allobrogum & Vulturcius ducerentur hodierno die mane per forum in ædem.i.templum concordiæ .s. deæ, signum statueretur.i. constitueretur eo ipso tempore .i. in puncto illius temporis, quo signo collato atque conuerso ad vos, & ad senatum, omnia vidistis patefacta, quia sicut in Catilinario visum est, Cicero iussit coniuratos præter Lentulum (quē cum prætor esset, ipse manu tenens in senatum perduxit) cum custodibus in ædem concordiæ venire, & aduocauit eo senatum. [Delubris).i.in quibus sunt simulacra deorum. [Sumam).i.assumam, vendicem, arrogem mihi nimium. vnde quod vulgo præsumere dicimus, aut præsumptuosum esse Latine dicemus sibi nimium sumere. Sumimus enim per nos cum nemo porrigat, accipimus à porrigente seu dante. Non sim ferendus.i.tolerandus. ille, ille, ad vehementiam affectionis significandum geminat pronomen; quod de præclaro & nobili dici solet, vt Alexander ille magnus, indicia .i. reuelationem criminum per eos qui conscij erant. Iam illa enarrat omnia per quæ vero simile sit diuinitus potius quam humanitus patefactam esse coniurationem consilium.i.prouidentia, quę videatur, & posse facere bellum quod ad finem Iugurthini late fatetur Sal. & etiam male .s. potius, quam pacem talem.

Quid vero, vt Galli homines ex ciuitate male pacata, quæ gens vna restat, quæ bellum reipublicæ facere posse & non nolle videatur, spem imperij, atque rerum amplissimarum vltro sibi à patricijs hominibus oblatam negligerent, vestram salutem suis opibus anteponerēt, id non ne diuinitus factum esse putatis, presertim qui vos nō pugnando, sed tacendo superare potuerunt? Quamobrem Quirites, quoniam ad omnia puluinaria supplicatio decreta est, dies celebratote illos cum coniugibus, ac liberis vestris. Nam multi sæpe honores Dijs immortalibus iusti habiti sunt, ac debiti, sed profecto iustiores nunquam. Erepti estis ex crudelissimo, ac miserrimo interitu, & erepti sine cæde, sine sanguine, sine exercitu, sine dimicatione, me vno togato duce, & imperatore vicistis. Etenim recordamini Quirites, omnes ciuiles dissensiones, neque solum eas, quas audistis, sed has, quas vos meministis, & vidistis. L. Sylla P. Sulpicium oppressit, ex vrbe eiecit C. Marium custodem huius vrbis, multosq. fortes viros partim eiecit ex ciuitate, partim interemit. Cn. Octauius consul armis ex vrbe collegam suum expulit. Omnis hic locus aceruis corporum, & ciuium sanguine redundauit. Superauit postea Cinna cum Mario. Tum vero clarissimis viris interfectis, lumina ciuitatis extincta sunt. Vltus est huius victoriæ crudelitatē postea Sylla: nec dici quidem opus est, quanta diminutione ciuium, & quanta calamitate reip. Dissensit M. Lepidus à clarissimo, & fortissimo viro Q. Catulo attulit non tam ipsius interitus reip. luctum quàm ceterorum. Atque illæ dissensiones erant huiusmodi Quir. quæ non ad delendam, sed ad commutandam remp. pertinerent. Non illi nullam esse remp sed in ea, quæ esset, se esse principes. neque hanc vrbem conflagrare, sed se in hac vrbe florere voluerunt.

VT homines Galli) Quibus insitum erat cum Romanis odiū [Ex ciuitate male pacata) Allobrogū fuisse vrbem quandam significat, ex qua Allobroges nominati sunt. Salustius quoque Allobrogum ciuitatem dicit. Allobrogum regnum tempore secundi belli Punici fuisse, T. Liuius lib. xxj. dicit, quorū multa ciuitates fuisse Salustius significat, sed vna erat præcipua, vnde appellabantur. [Male pacata) Q. Fabius, filius Fabij eius qui Scipionis minoris frater in Fabiorum familiam adoptatus est, Allobrogos deuicit. inde Allobrogicus cognominatus est. Hi Romanorum imperium iniquo animo tolerabant, ideoq. nullo negocio non modo ad defectionem, sed ad bellū cū Romanis gerendi societatē impelli poterant. [A patricijs) Con- SYL.

turatiu.[Ad omnia puluinaria).i.templa.[Illos dies)Multorum dierum hanc supplicationem decretam significat.[L.Sylla P.Sulpicium oppressit) Belli Mithridatici prouincia L. Syllæ consuli sortitione obuenit C. Marius huius belli prouinciam sibi appetens, cum P.Sulpicio trib.pl.egit, vt ea sibi prouincia Pop.R. suffragijs decerneretur. Quo plures beneficio sibi suo obligatos Sulpicius hñret, legem ferre voluit, vt exules reuocarentur, vt noui ciues libertiniq. in tribus distribuerẽtur. Sylla & Q. Põpeius Coss. id ne fiat operam dant, multorum dierum iustitium edicunt, quo minus legem ferri liceat. Sulpicius conducta multitudine armata, etiam in consules ferendæ legi aduersantes impetũ facit. Ibi Pompeij Cos. filius, Syllæ gener. occiditur. Sylla Capuam ad exercitum proficiscitur, appacare velle simulans ea quibus opus sit ad bellum Mithridaticum, exercitum Romam conuertit. Signis collatis cum Mario & Sulpicio in vrbe pugnat. Victum Sulpicium de villa retractum occidit, Marius à Minturnẽsibus naui publice accepta in Africam nauigat, auctores sunt T. Liuius libro septuagesimo septimo, & Appianus libro Bellorum ciuilium primo. [Custodem huius vrbis) Hoc dicit propter bellum Cimbricum a Mario confectum, pp quam victoriam primores ciuitatis aliaqui & inuidentes, ab eo conseruatam remp. fatebantur, vt ait T.Liuius libro septuagesimo octauo. Quamuis C.Marium municipem suum Cicero semper laudare solitus sit, cum in eius mentionem incidit, ibi autem ideo laudat apud P.R. quia popularis Marius fuit. [Partim eiecit) Duodecim viros, in quibus Sulpicius & Marius fuerunt, à senatu hostes patriæ iudicandos Sylla & Pompeius Coss. curauerunt. [Cn. Octauius Cos.) L.Cornelio Sylla ad bellum Mithridaticum profecto, C. Cornelius Cinna consul designatus perniciosas leges per vim ferre conatus est. Cn.Octauius collega eius aduersatur, cum eo in vrbe pugnat. Cinna victus fugit: Consulatu abdicatus, patriæ hostis iudicatur, alias vrbes ad defectionem solicitat, seruos promissa libertate euocat. C.Marius ex Africa rediens cum Cinna se coniungit. Romam quaternis castris obsidet, quibus præsunt Cinna ipse, C. Marius, Sertorius, & Cn. Carbo. Multis ex ciuibus ad eos deficientibus, in vrbem commeatu pene defectam recipiuntur. Eam clarissimorum virorum cædibus fœdauerũt. Cn. Octauiũ Cos. multos senatores, multos ex equestri ordine, Q. Catulum, L.Merulam flaminem dialem, M. Antonium & C.Cæsarem, duos oratores clarissimos, Crassos patrem & filiũ, aliosq. innumerabiles aduersæ partis nobiles interfecerunt, vt T. Liu. lib.lxxx.& Appianus libro primo scribunt. [Omnis hic locus.) Id est comitium, vbi leges ferre Cinna conabatur, vbi pugnatũ est. [Lumina ciuitatis) .i. viri clarissimi. [Vltor est huius victoriæ) De Syllæ victoria & crudelitate ijdẽ auctores, & Plutarchus in vita L. Syllæ scripserunt amplissime. [Postea cum).s. redijt à bello Mithridatico. [Qo tanta diminutione ciuium) Nam vrbem & vniuersam Italiam cædibus repleuit, vt ait T.Liu. lib.lxxxviij. Ex equestri ordine duo millia & sexcentos, senatores nonaginta, consulares quindecim occidit, vt ait Appianus. [Dissensit M. Lepidus) Mortuo Sylla de eius funere dissensio fuit inter M.Lepidum & Q. Catulum consules, filium eius, quem à Cinna occisum diximus, primum de funere eius, deinde de actis eius rescindendis quæ aduersante Catulo Lepidus omnino rescindi volebat. Postquam abierunt consulatu, in campo Martio collatis signis pugnauerant. Victus Lepidus, in Sardiniam fugit, ibiq. a morbu interijt, vt ait Appianus libro primo, & T. Liuius libro nonagesimo. Interitus ipsius Lepidi non tam attulit luctum rei pub. quam interitus ceterorum.

ASCEN. O P I B V S).i.potentijs. Taceodo.s. de coniuratione. Puluinaria pro templis loquit Seruius ponimus cum sint proprie Lectuli qui templis sterni consueuerunt. Accon dicit esse lecticas, aut tabulata in quibus stabant numina. Etenim recordamini. Accumulat bonum suum ea malis aliarum dissensionum C. Marium custodem.s.contra Cimbros, vt diximus. Caius octauius.s. Cæsar, expulit collegam.s.Bibulum, inde Suet. in vita eius de consulatu dicit lege Agraria promulgata Bibulum obnunciantem armis foro expulit, & ad arbitrium solum omnia administrauit, vt nonnulli vrbanorum cum quid per iocum testandi gratia signarent, non Cæsare & Bibulo sed Cæsare & Iulio consulibus actũ scriberent. Aceruis.i. stragibus, Sanè aceruus auctore Valla est rerum minutarum, strages cadauerum stratorũ. Aceruus autem dicitur quasi aggernus ex rebus aggestis & accumulatis, nec est contra præscriptum Vallæ si etiam de corporibus dicuntur, quæ respectu maiorum minuta sunt, quia magnam, & paruum per cõparationem dicuntur [Cinna cum Mario superauit).s.eorũ compos, ac victor euasit. Nam recepti in vrbem Cn. Octauium consulem occiderunt & oẽs aduersæ partis nobiles trucidarunt, inter quos erat M. Antonius vir eloquẽtissimus, & C.Cæsar, quorum capita in rostris posita sunt. Crassi filius ab equitibus fimbriæ interceptus est. Pater Crassus ne quid indignum virtute sua pateretur, gladio se transfixit & cetera. Vide florum in lib. octogesimo Liuij. Marcus Lepidus dissensit à collega suo Catulo.

ATQVE illæ tamen omnes dissensiones, quarum nulla recip. quæsiuit, eiusmodi fuerunt, vt non reconciliatione concordiæ, sed internecione ciuium dijudicatæ sint. In hoc autem vno post hominum memoriam maximo crudelissimoq. bello, quale bellum nulla vnquã Barbaria cum sua gente gessit, quo in bello lex hæc fuit à Lentulo, Catilina, C.Cassio, Cethego constituta, vt omnes, qui salua vrbe salui esse possent, in hostium in numero ducerentur. Ita me gessi Quirites, vt omnes salui conseruaremini. Et cum hostes vestri tantum ciuium * superuicturum putassent, quantum infinitæ cædi restitisset: tantum autem vrbis, quantum flamma obire non potuisset: & vrbem & ciues integros, incolumesq. seruaui. Quibus pro tantis rebus Quir. nullum ego à vobis præmium virtutis, nullum insigne honoris, nullum monimentum laudis postulo, præterquam huius diei memoriam sempiternam. In animis ego vestris omneis triumphos meos, ornamenta omnia honoris, monimenta gloriæ, laudis insignia condi, & collocari volo: nihil me mutum potest delectare, nihil tacitum, nihil denique huiusmodi, quod etiam minus digni assequi possunt. Memoria vestra Quir. nostræ res alentur, sermonibus crescent, literarum monimentis inueterascent, & corroborabuntur: eandemq. diem intelligo, quam spero æternam fore, & ad salutem vrbis, & ad memoriam consulatus mei propagatam: omniq. tempore in hac rep. duos ciues extitisse, quorum alter finem vestri imperij, non terræ, sed cœli regionibus terminaret; alter eiusdem imperij domicilium, sedemq. seruaret. Sed quoniam earum rerum, quas ego gessi, non est eadem fortuna, atque conditio, quę fuit illorum, qui externa bella gesserunt, quod mihi cum illis viuendum sit, quos vici, ac subegi. Illi hostes, aut interfectos, aut oppressos reliquerunt: vestrum est Quirites, si ceteris recta sua facta prosunt, mihi mea nequando obsint, prouidere. Mentes enim hominum audacissimorum sceleratæ, ac nefariæ ne vobis nocere possent, ego prouidi; ne mihi noceant, vestrum est prouidere. quanquam Quirites mihi quidem nihil iam ab istis noceri potest: magnum enim in vobis præsidium, quod mihi in perpetuum comparatum est: magna in rep. dignitas, quæ me semper tacita defendit: magna vis est conscientiæ, quam qui negligent, cum me violare volent, se ipsi indicabunt. Est etiam in nobis is animus Quirites, vt non modo nullius audaciç cedamus, sed etiam omnis improbos vltro semper lacessamus: * quòd si omnes impetus domesticorum hostium depulsus à vobis se in me vnum conuertit, vobis erit prouidendum Quirites, qua conditione posthac eos esse velitis, qui se pro salute vestra obtulerunt inuidiæ, periculisq. omnibus. Mihi quidem ipsi quid est, quod iam ad vitę fructum possit acquiri? præsertim cum neque in honore vestro, neque in gloria virtutis quidquã videam altius, quo quidem mihi libeat ascendere. Illud profecto perficiam Quirites, vt ea, quæ gessi in consulatu meo priuatus tuear, atque ornem, vt si qua est inuidia in conseruanda rep. suscepta, lædat inuidos, mihi valeat

* superfuturum

* quòd si oẽs impetus domesticorum hostium depulsi a vobis, se in me vnũ conuerterint.

ad

ad gloriam. Deinde ita me in rep. tractabo, vt meminerim semper eorum quæ gesserim, curemq́. vt ea virtute non casu gesta videatur esse. Vos Quir. quoniam iam nox est, venerамini illum Iouem, custodem huius vrbis, ac vestrum; atque in vestra tecta discedite, & ea quanquam periculum est depulsum, tamen æque ac priori nocte fecistis, custodijs vigilijsq́. defendite. Id ne vobis diutius faciundum sit, atque in perpetua pace esse possitis, prouidebo Quirites.

SYL. INTERNECIONE) Internecio ab internecando appellata est. Particula inter in compositione auctiua est, adeo vt non pro mediocri significatione sit, sed qua maiorem habere non potest, vt interfectus interceptus, auctor est Donatus, enarrans illud in Andria, Dauus interturbat omnia. Idem enarrans illum versum ex Eunucho, Quod nos capere oportet, hæc intercipit: Intercipit, inquit, propere quasi totum capit. Plautus in Aulularia: Quæ sola inter bibere Corinthiensem fontem & Piræneum posset. [Diiudicatæ).i. terminatæ. A causarum ciuilium dissensione facta translatio est, quæ iudicum sententia terminantur. [Nulla vnquam barbaria).i. nunquam illi barbari. [Ducerentur).i. existimarentur & haberentur. [Quantum infinitæ cædi restitisset).i. reliquum fuisset facta cæde infinita. [Obire).i. adire & attingere. [Nullum præmium virtutis).i. nullum honorem, nullum magistratum, qui virtutis præmium ab Aristotele dicitur lib. Ethicorum iiij. qui idem libro magnorum Moralium ij. ex virtute gigni honorem dicit. Auctore Cic. lib. de oratore tertio, sapientia eruditi honorem præmium petit. [Nullum insigne honoris).i. nullum triumphum, quod præcipuum magistratus insigne est, Ædilitatis enim magnificentia quæsturæ fides, & præturæ diligentia & integritas, muniebant viam ad consulatum, qui magistratus erat amplissimus. Consulibus præcipue triumphus ob rem bene gestam decernebatur. Triumphare Romæ minoris nō ducebatur, quam in Græcia Olympia vincere. Triumphus igitur erat amplissimum honoris insigne. [Nullum monimentum laudis postulo).i. nullam statuam. Viris n. clarissimis, de rep. meritis optime, statuæ in rostris collocabantur. Græci hunc honorem habitum hominibus, in monimentis huiusmodi nonnulla deorum religione consecrari arbitrabantur, vt ait Cicero Actione in C. Verrem iiij. Huiusmodi statuas iam à viris nonnullis etiam clarissimis non fuisse optatas inuenio M. Cato maior multorum statuas cum videret positas: Malo, inquit, homines de me quærant, cur statua Catoni posita non est, quam cur posita est. auctor est Plutarchus in Apophthegmatis. Eodem auctore, Agesilaus Lacedæmoniorum dux, cum Græci qui sunt in Asia, decreuissent ipsi statuas in clarissimis vrbibus ponere, ad eos scripsit ad hanc sententiam: Mei ne vna quidem sit imago, neque picta neque sculpta, neque conflata. Idem moriens amicos rogauit, ne vllam sibi mortuo ponerent statuam. Si quid, inquit, præclare gessi, hoc meum monimentum erit, sin minus, ne omnes quidem statuæ monimentum meum esse possunt. [Nihil mutum).i. nullæ statuæ quæ mutæ sunt & tacitæ. [Minus digni).i. indigni. [Sermonibus crescent) Ciceroni constans is animus fuit. Nam postea proconsul cum Asiam prouinciam summa iustitia, abstinentia, & clementia administrasset, ob hæc beneficia nullos honores sibi, nisi verborum ab Asiaticis decerni siuit, statuas prohibuit, vt lib. Epistolarum ad Atticum v. scribit. Agesilaus is cuius paulo ante mentionem feci, nullam imaginem suam passus est esse. Vnus vero Xenophontis libellus in eo rege laudando, facile omnes imagines hominum statuasq́ superauit, vt ait Cic. lib. Epist. Famil. v. [Inueterascent) Scriptorum monimenta quo sunt antiquiora eo minus inuidiæ sunt obnoxia, & auctoritatem vetustate acquirunt. [Extitisse).i. emersisse, & præter alios apparuisse. [Terminaret).i. finiret & terminos poneret. [Vobis erit prouidendum) Nam nisi me defenderitis, nullus posthac pro salute communi perditorum hominum audaciæ se opponet. [Mihi quidem ipsi, &c.) Hoc prouidendum P. R. quod dicat Cic. id causa reip. dicit, non vitæ cupiditate. Satis enim se vixisse dicit, cum nullum honoris, & dignitatis gradum altiorem possit ascendere. Consulari viro immaturam mortem accidere posse, in oratione proxima negat. Idem in lib. Tusculanarum disputationum primo: Nemo, inquit, parum diu vixit, qui virtutis perfectæ perfecto functus est munere. Multa mihi ipsi ad mortem tempestiua fuerunt, quæ vtinam potuissem obire. Nihil enim iam acquirebatur, cumulata erant officia vitæ. Hæc ille.

ATQVE illæ dissensiones) Ostendit minus periculosas fuisse dissensiones superiorum quam machinationes & coniurationes Catilinæ. non illi nullam.i. deletam. Internicione .i. interemptione ciuium .s. eorum qui succubuerunt. Post hominum memoriam .i. post illud tempus quod parum homines viuentes memoria complecti possunt. Barbaria .i. barbara natio quæcunque ea sit. [Tantum ciuium) .i. duntaxat tot ciues. [Infinitæ) .i. immensæ & maximæ, aut legendum est finitæ .s. per defatigationem occidentium. Huius diei memoriam eorum quæ se fecisse ad vtilitatem reip. dicturus est eo die. [Condi,) Reponi, à condor eris. [Memoria vestra, bene vestra, quia actiue sumitur) Est autem ablatiuus. Litterarum monumentis, quia scribentur, et sperat, quod etiam in epistolis a Marco Luceio insigni Historiographo postea postulauit. Vestrum est Quirites .i. ad vos pertinet, ac si dicat vestrum est officium, dependet autem à superiori sic. Sed quoniam non est eadem fortuna atque conditio earum rerum quas ego gessi, quæ est sup. illorum qui gesserunt externa bella &c. [Sua).i. debita præmia. [Prouidi).i. prouide caui. Noceri, impersonaliter dicitur, & datur impersonali ablatiuus in nominatiuum resolubilis indicabunt .i. prodent, aut iudicabunt, iudice quo se nemo nocens absoluitur, et est apud Iuuen. Ia .i. talis animus. Lacessamus .i. prouocemus petentes & lacessentes eos, post hac .i. deinceps qui se pro salute etiam &c. q. d. alij à me exemplum sumpturi sunt, & id callide, quo ad sui conseruationem attentos faciat. [Quidquam altius) .s. maioris dignitatis, quo .i. ad quod. [Priuatus) .i. cum abiecero consulatu. Id quoque prudenter, q. d. ita viuam in consulatu vt non sit mihi opus ad tuendum me consulari potestate, cum etiam priuatus acta per me defendere possem. [Laedat inuidos) Qui mordere ac iuste reprehendere nequeant [Mihi valeat) Ad gloriam, cum inuidiam gloria & bene actorum ratione superauero. [Virtute) .i. fortitudine & prudenti consilio. [Veneramini) .i. honorate salutatione, aut precibus. Custodem vestrum. Passim contra præscripta Vallæ, vestrum & meum passiue accipiuntur, nisi sit quadam possessio, custodem vestrum .i. quem habetis custodem vestri. [Prouidebo) .s. bello contra Catilinam peragendo.

ASCEN.

Argumentum.

POSTEAQVAM deprehensi coniurati, iudicati, confessi, & in custodias liberas traditi sunt, legatis Allobrogum Titoq; Vulturcio ex senatus decreto præmia data sunt amplissima. Huius diei postridie cum sentiret Cicero operarum manum comparari ad eripiendos vi è custodijs coniuratos, habuit senatum in curia vt de coniuratorum pœna senatus decerneret. D. Syllanus Cos. designatus, primus sententiam rogatus, eos vltimo supplicio afficiendos censuit. Eius sententiam multi secuti sunt. Postea C. Cæsar censuit eos publicatis bonis per municipia dispertiendos, inq; publicas custodias tradendos, denunciata pœna ijs qui emmerent, vel qui vt remitterentur ad senatum referrent. Hanc Cæsaris sententiam multi sequebantur, pluresq; secuturi videbantur, propterea quod minorem Ciceroni inuidiam coniuratorum pœna ex hac sententia decreta conflatura esse videbatur. Cicero, ne in hanc sententiam reliqui omnes concederent, vtq; sua vox officio functa consulari videretur, hanc orationem in senatu habuit. Hortatur senatores, vt cogitent magis de se, de coniugum & liberorum periculo, quam ipsius Ciceronis. Cæsaris sententiam vere popularem esse dicit, eam laudat, eam sibi minus periculosam fatetur. Sed hortatur senatores vt Syllani potius quam Cæsaris sententiam sequantur. Nec verendum ijs esse ostendit, vt videantur crudeles, si deprehensos coniuratos, vltimo afficiant supplicio, sed potius verendum, ne si in coniuratos lenes & clementes sint in patriam crudeles esse videantur. Sibi esse satis præsidij ad ea transigenda quæ statuerint dicit, quod omnes omnium ordinum homines ad imperium retinendum studio consentiant. Hortatur vt prouideant, vt eam dicant sententiam, ne similis vnquam fieri possit coniuratio. Tantam multitudinem inimicorum sibi vides susceptam, quam multi sunt coniurati. Sed eos contemnit, eos nunquam metuet, dum apud P. R. erit consulatus sui memoria. Ab ijs si vlla vis afferatur, tamen animo se moriturum negat, quòd moriendum omnibus sit, quòd inter laudes Africanorum, L. Pauli, C. Marij, & Cn. Pompeij aliquid loci gloriæ suæ fore speret. Sed si ea vis afferatur, paruum suum filium M. Tullium senatui commendat. Vt fortiter decernant postulat, quæ decreuerint, effecturum se pollicetur. Oratio deliberatiua est. Ea est habita vij. idus Decemb. Anno ab vrbe condita 700. eo enim anno Ciceronem fuisse Cos. Plin. scribit.

M. TVLL. CICERONIS IN L. CATILINAM, ORATIO IIII.

VIDEO P.C. in me omnium vestrum ora atque oculos esse cõuersos: video vos non solum de vestro ac reip. verũetiam, si id depulsum sit, de meo periculo esse solicitos. Est mihi iucunda in malis & grata in dolore vestra erga me voluntas: sed eam per deos immortales quæso deponite: atque obliti salutis meæ de vobis ac liberis vestris cogitate. Mihi si hæc conditio consulatus data est, vt omnes acerbitates, omnes dolores, cruciatusque perferrem: feram non solum fortiter: sed etiam libenter: dũmodo meis laboribus vobis, P. Q. R. P. C. dignitas salusq; pariatur. Ego sum ille consul P.C. cui nõ forum, in quo omnis æquitas continetur, non campus consularibus auspicijs cõsecratus: non curia, summum auxilium omnium gentium; non domus, commune perfugium; non lectus, ad quietem datus: non denique hæc sedes honoris, sella curulis vnquam vacua mortis periculo atque insidijs fuit. Ego multa tacui, multa pertuli: multa concessi, multa meo quodam dolore in vestro timore sanaui. Nunc si hunc exitum consulatus mei dij immortales esse voluerunt, vt vos P. C. Quirites ex cæda misera, coniuges, liberosq; vestros, virginesq. Vestales ex acerbissima vexatione, templa atque delubra, hanc pulcherrimam patriam, omniumq. nostrum ex fœdi sima flamma, totam Italiam ex bello & vastitate eriperem, quæcunque mihi vni proponetur fortuna subeatur. Etenim si P. Lentulus suum nomen inductus à vatibus fatale ad perniciem reip. fore putauit, cur ego non læter meum consulatum ad salutem reip. prope fatalem extitisse? Quare P.C. consulite vobis, prospicite patriæ, conseruate vos, coniuges, liberos, fortunasq; vestras, Populi Romani nomen, salutemq. defendite: mihi parcere, ac de me cogitare desinite. Nam primum debeo sperare omnes deos, qui huic vrbi præsident, pro eo mihi ac mereor, relaturos gratiam esse. Deinde si quid obtigerit, æquo animo, paratoque moriar. Neque enim turpis mors forti viro potest accidere; neque immatura consulari, neque misera sapienti.

IN INVECTIVAM M.T. CICERONIS QVARTAM in L. Catilinam, ad Quirites, Francisci Syluij Ambiani Comment.

VIDEO patres C.) Multi senatores Cæsaris sententiam, quæ exilio cõiuratos multabat, in rem Cic. esse putabant, q hac cõiuratorum pœna minus inuidiæ subiret Cicero, ideoq. hanc Cæsaris sententiam sequebantur. Eos igitur senatores hortatur Cicero, vt periculum suum, & coniugum, & liberorum metuant, magis quam ipsius Ciceronis. (Ora). i. vultus [Etiam, si). i. quamuis. (In malis). i. periculis. [Eam deponite) Deponere multis in rebus Cicero dicit. vt pro L. Muræna, deponere studium & fauorem. Pro eodem, deponere labores lib. Epist. Fam. iiij. deponere curas & dolores lib. de offic. ij. deponere molestias, oratione in Rullum ad Quirites, actione prima deponere inuidiam, oratione post reditũ in senatu, deponere odia, de prouincijs consularibus, deponere inimicitias, pro Cn. Planco, deponere simultates, pro Milone, deponere timorem, pro M. Cœlio, deponere memoriam pro obliuisci, & pro Pub. Sylla, deponere ex memoria, in eadem re dicit. [Data esse fato aut deorum numine) Donatus exponens illud Terentij ex Eunucho, Est illhuc datum profecto, vt grata sint quæ facio omnia. Datum, inquit. i. fato decretoq. concessum. Virgilius: Non dabitur regnis esto prohibere Latinis. [Non forum) Significat autem aliquid periculi sibi intentatum esse a Catilina in foro iudiciali. [Non campus Martius) Cum s. magnam illam loricam accipere coactus est, vt diximus in oratione prima. [Non curia) Cum Catilina Ciceroni minatus, duo corpora reip. esse dixit, quorum alterum caput haberet, sed ægrum, alterum sine capite, sed potens & validum, cui se ipse caput adiungeret. Id ænigma extimuit Cicero, vt ait Plutarchus in vita Ciceronis. [Summum auxilium) Auctore Cicerone libro de officijs secundo, cum imperium Populi Romani beneficijs tenebatur, regum, populorum, nationum portus erat & perfugium senatus. [Nõ domus) Ad quam missi sunt duo equites, qui Ciceronem tanquam salutatum venientes, in lecto interficerent, vt ante dictum est. [Commune perfugium) Negat Cicero in oratione pro Domo sua, quidquam sanctius, quidquã omni religione munitius, quàm sit domus vniuscuiusque ciuiũ: Hic, inquit, aræ sunt, hic foci hic alij penates, hic sacræ religionis cæremoniæ continentur, hoc perfugium, ita sanctum est omnibus,

nibus. vt inde arripi neminem fas sit Auctore Plutarcho in vita Gracchorum, apud Romanos veteres ne in capitali quidem causa reum domi licebat facere, sed ante domum consistens præco, tuba citabat. [Commune perfugium) Non refugium Cicero solet dicere. Confugere tamē Perfugium, non perfugere in hac re dicimus. Vnde confugiebam dixerunt Latini veteres. [Hunc exitum consulatus mei, &c.) .i. talem finem. Septimo idus Decembris vt iam dixi, habita hæc oratio est. Calendis aūt Ianuarijs designati consules, de more inituri erant magistratum. [Vt vos P. Q. R.) Per partes commonendi causa enumerat, quod in genere dicere potuisset. [A vatibus fatale) .i. ab Aruspicibus, & a fatis Sibyllinis. [Nomen suum) .i. Cornelium. [Mihi parcere) .i. mei misereri, vt in lib. Æneidos primo: Parce pio generi, & propius res aspice nostras. Inde parcere, pro ignoscere factum est. Quorum enim miseremur, ijs ignoscimus. [Relaturos gratiam esse) Deum hominibus referre gratiam dicimus tum, cum pro egregio aliquo facinore ad tuendam religionem suscepto, vel pro ædificato templo, vel pro vita honeste acta, aut ab impendenti malo seruatur, aut felicem aliquam fortunam assequitur. Vt habere gratiam Deo dicimus, pro eo quod est Deo agere gratias. [Si quid obtigerit, æquo animo, &c.) .i. si mihi mors subeunda sit. Obtingere malis tantum dicimus, vt Donatus significat, enarrans illud Terentij ex Phormione. Præter spem atque incredibile hoc mihi obtigit, ita sum irritus, animum, vt nequeam ad cogitandum instituere. Idem in Andriam Terentij, contingere dicit id quod vix euenit. [Neque enim turpis mors forti viro) Turpis mors ea est, quam quis formidat. Ea viro forti contingere non potest, cum fortitudo, auctore Cic. de Officijs, sit, mortis dolorisq. contēptio. Grauis, nō turpis legit hoc loco Quint. lib. vj. [Nec immatura consulari) Vita vitæ expetenda est, et virtute ad gloriam nobis muniamus viam. hanc qui assecutus est, satis diu vixit. Hanc affert consulatus, qui honos amplissimus est. Ideoq. Cicero in oratione superiore, in gloria virtutis negabat se quidquam videre altius, quo sibi liberet ascendere. [Immatura) .i. nimium cito adueniens. Vt immatura poma dicimus, quæ nondum matura ex arbore decerpuntur, ita immatura mors ea est, quę ante extremam senectutem accidit. Auctore Cicerone in lib. de senectute, vt poma ex arboribus, si cruda sunt, vi euelluntur, si matura & cocta decidunt, sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas. [Nec misera sapienti) Ea est disputatio libro Tusculanarum quæstionum prima.

IN INVECTIVAM QVARTAM M.T. CICERONIS, Iodoci Badij Ascensij Commentaria.

VIDEO Patres conscripti in me &c.) Hac concione animat Cicero Populum Romanum in Catilinam seque in illius fauorem insinuat vtcūque res euenerit. Vtitur autem in principio callida sumptione qua se magnipēdi afferit, vt ceteris maior adhibeatur fides. omnium vestrum, nequaquam dicere liceat vestrorum, nisi sit seruorum aut familiarium, quod non procederet. [Illud) .s. vestrum ac reipublicæ periculum. [Iocunda) .i. ad voluptatem, & grata .i. vtilitatem. [Sed eam) .s. voluntatem bonam aut beneuolētiam in me accepistis. [De bonis) .s. vestris .i. fortunis, nam si de viris intellexerit se non excluserit. [Mihi quidem) q.d. quidquid alij senserīt ita mihi visum est. [Hęc conditio) .i. oblatio. [Ille consul,) Ille emphasim habet. [Forū) .s. iudiciale non campus .s. Martius vbi fiebant comitia .i. conciones populi ad magistratus innouandos. [Non curia) .s. senatorum, vbi tangit tria in quibus orare solebant. [Forum ad iudices) Cāpum seu concionem ad Quirites, & curiam ad patres conscriptos seu senatorum, quorum consessus etiam senatus dicebatur. Curia appositone summum auxilium, quia inde omnibus petere licebat, vnde non imperium, sed præsidium orbis dici meruit. [Non domus) .s. priuata, commune perfugium .s. sua suiq.. Non lectus ad quietem datus .s. à deo, natura & moribus. A deo, quia somnus est donum deorum vt Æn. ij. Tempus erat quo prima quies mortalibus ægris Incipit, & dono diuum gratissimo serpit. A natura quæ post laborem requiem quærit, & a moribus approbatus, quia sicubi tuti esse possemus maxime in lecto tutos esse communi consensu semper placuit. Hæc sedes honoris, hoc est cathedra in qua honoribus affecti sedent. Non sella curulis quæ summis magistratibus debetur, quibus permissum erat in lectica & sella curuli circumuectari humeris seruorum. Vnquam vacua periculis mortis, non solum naturalis contra quam nullus locus satis tutus esse potest, sed etiam violentæ, hoc est necis à qua ob reuerentiam loci interdum merito abstineant. Nunc si hunc exitum &c. Item commemorat beneficia sua in Pop. R. & rempublicam. [Quæcunque fortuna,) q.d. acerbissima, subeatur, scilicet à me .i. libenter perpetiar dum tantum boni perfecerim. [Prope fatalem) .i. deorum fato ac præscripto concessum. consulite vobis .i. saluti vestræ, consilio prospicite. Nam primum debeo sperare &c. id dicit religiose, vnde & illud Æn. ia. Pulcherrima primum dij moresq. dabunt vestri. [Ac) .i. quemadmodum obtigerit, id est præter spem euenerit.

Nec tamen ego sum ille ferreus, qui fratris charissimi, atque amantissimi præsentis mœrore non mouear, horumq. omnium lacrymis, à quibus me circunsessum videtis: nec non meam mentem domum sæpe reuocat exanimata vxor, & abiecta metu filia, & paruulus filius qui mihi videtur amplecti rempublicam tanquam obsidem consulatus mei, neque ille qui expectans huius exitū diei adstat in conspectu meo gener. Moueor his rebus omnibus, sed in eam partem vt salui sint nobiscum omnes, etiam si vis aliqua me oppresserit, potius, quam & illi, & nos vna reip. peste pereamus. Quare P.C. incumbite ad salutem reip. circunspicite omnes procellas: quæ impendent, nisi prouidetis. non T. Gracchus, qui iterum trib. pl. fieri voluit: non C. Gracchus, qui Agrarios concitare conatus est: non L. Saturninus, qui C. Memmium occidit, in discrimen aliquod atque in vestræ seueritatis iudicium adducitur. Sed tenentur illi, qui ad vrbis incendium, ad vestrum omnium cædē ad Catilinam accipiendum Romæ restiterunt: tenentur literæ, signa, manus, denique vniuscuiusque confessio: solicitantur Allobroges, seruitia excitantur, Catilina accersitur. Id est initum consilium: vt interfectis omnibus, nemo ne ad deplorandum quidē reip. nomen, atq; ad lamentandam tāti imperij calamitatem relinquatur. Hæc omnia indices detulerunt: rei confessi sunt. vos multis indicijs iudicauistis. Primum, quòd mihi gratias egistis singularibus verbis, & mea virtute, atque diligentia perditorum hominum patefactam esse coniurationem decreuistis. Deinde, quòd P. Lentulum, vt se abdicaret prætura coëgistis. Tum quod eum, & ceteros, de quibus indicauistis, in custodiam dandos, censuistis, maximeque quòd meo nomine supplicationem decreuistis, qui honos togato habitus ante me est nemini. Postremo hesterno die præmia legatis Allobrogum, Titoque Vulturcio dedistis amplissima. Quæ sunt omnia eiusmodi, vt ij, qui in custodiam nominatim dati sunt, sine dubitatione à vobis damnati esse videantur. Sed ego institui referre ad nos P.C. tanquam integrum, & de facto quid iudicetis, & de pœna quid censeatis. Illa prædicam, quæ sunt consulis. Ego magnum in rep. versari furorem, & noua quædam misceri, & concitari mala iampridem videbam. Sed hanc tantam, tam exitiosam haberi coniurationem à ciuibus nunquam putaui. Nunc quidquid est, quocunque vestræ mentes inclinant, atque sententiæ, statuendum vobis ante noctem est. Quātum facinus ad nos delatum sit, videtis: huic si paucos putatis affines esse, vehementer erratis, latius opinione disseminatum est hoc malum, manauit non solum per Italiam, verumetiam transcendit Alpes, & obscure serpens multa iam prouincias occupauit. id opprimi sustentando, ac prolatando, nullo pacto potest. quacunque ratione placet, celeriter vobis iudicandum est. Video duas adhuc esse sententias, vnam D. Syllani, qui censet eos, qui hæc delere conati sunt, morte esse mutandos: alte-

iam

ram C. Cæsaris, qui mortis pœnam remouet, ceterorum suppliciorum omnes acerbitates amplectitur. Vterque & pro sui dignitate, & pro rerum magnitudine in summa seueritate versatur alter eos, qui nos oẽs, qui P. R. vita priuare conati sunt, qui delere imperium, qui P. R. nomẽ extinguere, puncto tpis, frui vita, & cõi spiritu non putat oportere, atque hoc genus pœnæ sæpe in improbos ciues in hac rep. esse vsurpatum recordatur. Alter intelligit mortem à dijs immortalibus non esse supplicij causa constitutam: sed aut necessitatem naturæ, aut laborum, aut miseriarum quietem esse. Itaq, eam sapientes nunquã inuiti, fortes etiam sæpe libenter appetiuerunt. Vincula vero & ea sempiterna certe ad singularem pœnam nefarij sceleris inuenta sunt. Itaque municipijs dispertiri iubet. Habere vr̃ ista res iniquitatem, si imperare velis, difficultatẽ si rogare. decernatur tñ, si placet. ego. n. & suspiciam, &, vt spero, reperiã, qui id quod salutis omniũ causa statueritis, non putet esse suæ dignitatis recusare. Adiungit grauem pœnam municipibus, si quis eorum vincula ruperit: horribiles custodias circundat: & digna scelere hominum perditorum sancit, ne quis eorum pœnam quos cõdemnat, aut per senatum, aut per populum leuare possit. Eripit etiam spẽ, quæ sola hominem in miserijs consolari solet: bona præterea publicari iubet. Vitam solam relinquit nefarijs hominibus, quam si eripuisset, multas vno dolore animi, ac corporis, & oẽs scelerum pœnas ademisset. Itaque, vt aliqua in vita formido improbis esset posita apud inferos eiusmodi quædam illi antiqui supplicia impijs constituta esse voluerunt; q̃ videlicet intelligebant, his remotis non esse mortem ipsam pertimescendã. Núc P. C ego mea video quid intersit. Si eritis secuti sententiam C. Cæsaris, qm̃ hanc in rep. viam, quæ popularis hr̃, secutus est, fortasse minus erunt hoc auctore, & monitore huiusce sententiæ mihi populares impetus pertimescendi; sin illam alteram secuti eritis, nescio an amplius mihi negocij contrahatur. Sed rñ meorum periculorum rõnes vtilitas reip. vendicat. Habemus enim etiã à C. Cæsare, sicut ipsius dignitas postulabat, & maiorũ eius amplitudo; sententiam tanquam obsidem perpetuæ in remp. voluntatis: intellectũ est, quid intersit inter lenitatẽ concionatorum, & animum vere popularẽ, saluti populi consulentem. Video de illis, qui se populares hr̃i volunt, abesse non neminẽ, ne de capite videlicet ciuium Rom. sententiam ferat. Is & nudius tertius in custodiam ciues Rom. Cethegum, & P. Lentulum dedit; & supplicationem mihi decreuit, & indices hesterno die maximis præmijs affecit. Iam hoc nemini dubium est, qui reo custodiam, quæsitori gratulationẽ, indici præmium decreuit, quid de tota re, & causa iudicarit. At vero C. Cæsar intelligit legem semproniam esse de ciuibus Rom. constitutam: qui aũt in rep. sit hostis, eum ciuem esse nullo modo posse. Denique ipsum latorem regis semproniæ iussu populi pœnas reip. dependisse. Idem & ipsum largitorem Lentulum & prodigum non putat: cum de pernicie reip. & exitio huius vrbis tam acerbe, tamq. crudeliter cogitarit, etiam appellari posse popularem. Itaque homo mitissimus, atque lenissimus non dubitat P. Lentulum æternis tenebris, vinculisq. mandare: & sancit in posterum, ne quis huius supplicio leuando: se iactare, & in pernicie reip. post hac popularis esse possit. Adiungit etiam publicationem bonorum: vt omnes animi cruciatus, & corporis etiam egestas, ac mendacitas consequatur. Quamobrem siue hoc statueritis, dederitis mihi comitem ad concionem Populo Romano charum atque iucundum: siue Syllani sententiam sequi malueritis: facile me atque vos à crudelitatis vituperatione defendetis, atque obtinebo eam multo leniorem fuisse. quanquam P.C. quæ potest esse in tanti sceleris immanitate punienda crudelitas?

MOrtuo a a non moneat) Plutarcho auctore, M. Cicero nem Q. Frater & P. Nigidius ad coniuratorũ pœnam accenderunt. (Nec vxor) Terẽtia non reuocat. (Filia) Tullia. (Paruulus filius) M. Cic. (Gener) Cic. tres gños suos dicit. Vnum lib. epist. Famil. j. Crassipedem, alterũ in lib. ij. Dolabellam, tertium in decimotertio libro. Cn. Pisonem, cuius sæpe meminit in orationibus Cic (Nobiscum oẽs etiam si vis, &c.) i. mecum, cum vxore, cum liberis. (Potius & illi, & nos) Mihi legendũ videtur. Non potiusquam. (Iterum tribunus plebis) Cũ fieri vellet T. Gracchus, a Scipione Nasica occisus est, vt ait T. Liu. lib. lviij. Gracchorũ & Saturnini trib. seditiones fuerunt grauissimæ, sed nulla ex parte conferendæ cum hac coniuratione. De his, inquit, iudicatum non esse, sed de manifestis coniuratis. (L. Saturninus) Is tribunus plebis, C. Memmium candidatum consulatus petitorem maximum, quem aduersarium actionibus suis metuebat, interemit, vt ait T. Liu. lib. lxix. (Restiterunt Romæ) i. remãserunt. i. qui Catilinam secuti non sunt. (Solicitentur) Allobroges) Literis datis à coniuratis ad Allobrogum senatum. (Seruitia) i. seruí, vt apud Vallam est. Seruorum auxilia, vti sibi Catilina adiungeret, scripsit Lentulus, vt ex literarum exemplo oratione superiore Cicero recitauit. (Hesterno die) Salustius dicit præmia Allobrogibus Titoq Vulturcio decreta esse, eo ipso die quo indicata coniuratio est. Id factum postero die Cicero dicit. (Dãnati esse videamini) Salustio auctore, senatus frequens hos coniuratos iudicauerat contra remp. fec. sse. (Tãquam rie) i. tanquam si nihil iudicassetis, ideoq. vobis integrum sit, quam velitis ferre sententiam. (Inclinant) Se. s. vel inclinantur. vt, Nox humida cœlo præcipitat. (Quocunque) Siue ad liberandum coniuratos, siue ad damnandum. (Statuendum vobis ante noctem est) Nam sciebat Cicero, à libertis & clientibus Lentuli opifices & seruos ad eum vi eripiendum solicitari à Cethego per nuncios familiam atque libertos in audaciam orari, vt impetu facto ad se proxima nocte irrumperet. (Huic) Facinori. (Affines esse) Affinis pro consortio, datiuo sæpius iungitur. vt pro A. Cluentio: Duos solos video auctoritate censorum affines et turpitudini iudicari. & pro P. Sylla: Circunspicite paulisper mentibus vestris, vt alia omittamus, hosce ipsos homines, qui affines sceleri fuerunt. Affines suspicionis ab eodem in eadem oratione dicuntur, de quibus habeatur suspicio. Vbi neque homines fuisse putantur, huius affines suspiciones. (Transcendit Alpes) Ad Allobroges. (Sustentando) i. patiendo. (Ac prolatando) i. differendo. (Quacunque ratione. siue liberetis, siue damnetis. (Video duas adhuc) Non quod hi duo soli deliberauerint, sed hæ duæ solæ hucusque dictæ sententiæ sunt, qui non consentiant inter se, quarum in alias alij iuerunt. Sed Neronem ante Cæsarem dixisse sententiam: Appianus lib. secundo scribit, qui coniuratos censuit custodiendos, quòd Catilina superstes esset, vt rem diligentius certiusq. inquirerent atque animaduerterent. (Mortis pœnam remouet) i. censet mulctandos non esse. (Communi spiritu) i. aëre, qui communis omnibus est, ciuibus iuxta & externis, seruis & liberis, omnes enim spirant. (Vsurpatum) i. vsitatum nam ab vsu vsurpare Non. Marcellus inclinat. (In improbos) M. Manlium, Sp. Melium, Sp. Cassium, Gracchos, L. Saturninum. Alter intelligit mortem C. Cæs. sententia perscripta a Salustio est, illinc assumas quæ ad hunc locum pertineant. Atque haud scio, an ex ipsa sit oratio, quam habuit Cæsar. Scribit enim Plutarchus in vita Catonis vti cum de coniuratorum pœna ageretur, à Cicerone celerrimos quosdam scriptores dispositos, qui signis quibusdam & notis breuibus multarum literarum vim habentibus dicta omnia colligerent vnde factum initium & notariorum eorum, qui in foro iudiciali scribant quam celerrime. A quibus postea acceptam breuem Ciceronis defensionem Milonis, Asconius Pedianus auctor est. Sed solã Cat. orõnem, vt ait, seruatam ferũt. Mihi non vr̃, cur Catonis potius quam Cæs. alterumq. seruata sñia sit, cũ Cicero ipse in oratione pro P. Sylla di-

suspiciã

SYL.

cat, cum de coniurationis indicio superiore senatu ageretur, cōstitutos à se senatores summa virtute, memoria, scientia, consuetudine, & celeritate scribendi facillime quæ dicerentur, qui omnium iudicum dicta, interrogata, responsa perscriberent. Id indicium in tabulas publicas relatum, ab omnibus librarijs idem describi iussit, peruulgauit, ediditq́. Pop. R. toti Italiæ, atque in omnes prouincias dimisit, vt eius indicij nemo ignarus esset. Idem de senatorum sententia factum arbitror. Sed contra mouet me vt non credam illam Cæsaris orationem esse, primum, quod è republica visum non sit illam orationem seruari, & Catonis solius seruatam, cuius ex sententia in coniuratos animaduersum est. Deinde, quod aliqua hic Cicero dicit, quæ non sunt in oratione Cæsaris. [Aut necessitatem naturæ) Cum quis morbo vel extrema senectute, moritur tunc enim vitam natura producere non potest Cic. de senectute senum mortem naturæ necessitate afferri dicit. [Aut laborum & miseriarum) Cum quis mortem sibi consciscit. [Nunquam inuiti) Quòd eam miseram nunquam putarent. [Libenter) Cum sibi mortem consciuerūt. [Vincula sempiterna) Pro carcere, vt vulgo loquuntur perpetuo dicit. [Iniquitatem) Nam iniquum est municipibus imperare, vt coniuratos in custodias suas accipiant, id rogando impetrare facile nō est. [Decernatur) Vt in municipia dispertiantur. [Ego enim suscipiam) Nam in quæ municipia Cic. placeret C. Cæsar deliberabat. [Si quis eorum) Municipum. s. id in Cæsaris oratione nō est. [Vincula) .i. carcerem. [Horribiles custodias) .i. carceres horridos. [Sancit) .s. ne quis &c. [Quos condemnat) Sua sententia. [Aut per senatum) Censet Cæsar, ne quis de coniuratis his postea ad senatum referat, ne ue cum populo agat. Qui aliter fecerit, senatum existimare, eum contra remp. & salutem omnium fecisse. [Eripit spē) Vincula sempiterna censendo, rumpendi vincula, & ad senatum referendi, & cum populo agendi potestatem adimendo. [Quam si eripuisset) .i. si morte mulctandos censuisset. [Vno dolore animi & corpo.) .i. sustinendo mortem. Significat autem, vt corporis, ita animi sensum extremum in morte esse; hoc est, vna cum corpore animam interire. In qua sententia erat, qui vltra mortem vllum curæ aut gaudio locum esse negat. Id igitur Cic. dicit, quia Cæsaris sententiam refert. Nam multis in libris Cic. animam immortalem esse contendit. vt in j. Tuscul. in Lælio, in Cat. Maiore, in lib. de rep. vj. [Multas omnes scelerum pœnas) .i. cruciatum conscientiæ. De huiusmodi conscientiæ vexatione Cic. in Parad. Te, inquit, conscientiæ stimulant maleficiorum tuorum, te metus exanimant iudiciorum atque legum. Quocunque aspexisti, vt furiæ, sic tuæ tibi occurrūt iniuriæ, quæ te respirare non sinunt. Qui tamen satis opibus hominum septi esse & muniti vīr. at idem ait lib. de fin. j. deorum tñ numen horrent, easq́. ipsas sollicitudines, quibus eorū animi noctes dies q́. exeduntur, a dijs immortalibus supplicij causa importari putant. Macrobius in expositione Somnij Scipionis, per Titij supplicium, cuius iecur vultures duo vicissim sibi succedentes continuo exedunt, malæ conscientiæ tormenta significari dicit. Cic. pro Sext. Rosc. Nolite, inqt, putare, quemadmodum in fabulis sępenumero videtis, eos qui aliquid impie scelerateq́. commiserunt, agitari & perterreri furiarum tædis ardentibus. Sua quenq; fraus, & suus terror maxime vexet, suum quenque scelus agitat, amentiaq́. afficit, suæ malæ cogitationes conscientiæq́. animi terrent. [Apud infe.) Inferos negat esse Cic. quemadmodum facit pro A. Cluent. & in Tusc. quæst. j. [Hoc Cæsare) Auctore huiusce sententiæ, quem secuti sitis. [Imperiis pop.) .i. populi. [Illā alteram) Syllam. [An amplius) Quam si secuti sitis sententiam Cæsaris. [Negocij) .i. molestiæ & periculi reip. [Vtilitas vēdicat) Vendicat rem is, qui eam in iudicio suam asserit. Vtilitas periculorum meorum rationes sibi vendicat. i. suas esse affirmat. Illa igitur sententia est, cum resp. mihi se ipsa P. R. suffragijs commisit, cū. s. Cos. factus sum, ea lege se cōmisit vt nullum periculum desugerem causa vtilitatis eius. [Et maiorum eius amplitu) Quorum voluntas in remp. semper bona fuit. Magna tum erat Cic. cum Cæsare amicitia, quæ multo etiam postea perseuerauit. [Tanq̄ obsidem) Cæsar hac deliberatione vere popularis visus est, non furiose. Hanc sententiam, cum suam in remp. voluntatem testatus est, velut obsidem tradit. Hoc ideo videtur Cic. dicere, ꝙ multi de C. Cæsare male sentirent, alij ꝙ faueret coniuratis, alij ꝙ hac leniore coniuratorum pœna sibi fieri aditum ad vrbis dominatum putaret. [Non neminem) .i. aliquem Is qui fuerit, ignotū est. [Quæsitori mihi) Qui molestum quæsiui. [Gratulationem) .i. supplicationē, qua dijs gratulabantur .i. gratias agebāt, de quo est apud Vallā lib. v. [Legem Semproniam) Lex Sempronia à C. Sempronio Graccho lata, cauebat, ne iniussu P. R. ciuis R. morte mulctaretur, vt ante diai, neque in magistratu, si q̄s contra fecisset, animaduersio foret. [At vero C. Cæsar) Id ab aduersario obijci posset Cic. [Qui aūt) Id purgat Cic. [Ipsum latorem legis) C. Gracchum. [Iussu pop.) Ab historiæ fide hic vr̄ Cic. discedere nā auctore T. Liu. lib. lxj. cum C. Grac. seditioso tribunatu acto Auentinum cum armata multitudine occupasset L. Opim. Cos. ex S. C. populum ad arma vocauit. Tum Grac. pulsus interemptusque est. Quamuis enim populus consulem secutus sit, eius tamen populi iussu .i. suffragio, Grac. interemptus non est. Nam vt senatus censet, ita populus iubet. [Aeternis tenebris vinculisque mandare) .i. in sempiternum carcerem tradere.

NAM neque sententiose omnia) Ille gener. s. futurus. [Quare) Quamobrem. [Incumbite ad salutem) Valla negat incumbo recipere accusatiuum cum præpositione in re non pertinente ad animum, quæ hic non facile perspicitur. Incumbite .i. annitimini. [Circūspicite) .i. animaduertite diligenter, aut adnotate circunquaque, vel procellas .i. turbulentas cōmotiones in rep. quæ impendent .i. imminent casuræ propediem in caput reip. nisi .i. si non prouideris. Tyberius Grac. hic, qui occisus est, ꝙ tribunatū violenter sibi continuare voluit. Non Caius frater eius .s. Tyb. Gracchi. de vtrisque aūt diximus alibi ꝙ agrorum petitores per legem agrariam, quæ erat de agris communiter condiuidendis quæ sæpe, sed nunq̄ sine pernicie mota est. Nun Lucius Saturninus, de quo florus in lib. lxix. Liuij. Apuleius. Saturninus trib. pl. C. Memmium candidatum consulatus petitorem maximum, quem aduersarium actionibus suis timebat interemit. Quia vero Gracchi & Saturninus pro factione plebis occisi vr̄, dicit Lentulum & Cethegum non esse tales, sed cōes tam plebeiorum quam patriciorum hostes. Tenentur duo. s. Lentulus & Cethegus qui principes erant, aut quia plures erant non legerentur duo, sed dico, veruntamen Cic. non dico, sed tanquam dixisset, & ad imminuendam seueritatem sententię duorum tm̄ meminit. Sollicitantur non tm̄ legati, sed & alij qui in patria erant, quod ad terrorē dicit licet incertum sit. Nam de ijs qui Romæ erant post indicium, certum est ꝙ non sint amplius solicitati. [Seruitia) .i. serui. [Accersitur) .i. vocatur in vrbem. Initum .i. inceptum est aut cōceptum est & habitum. Nemo relinquatur, quod verbum ad summum odium excitandum plurimum valet, indices .s. allobroges & Vulturcius Rei .i. de re accusati & quorum res agitur, vt Lentulus Cethegus &c. [Vos iudicastis) .i. sententiam tulistis, vt turpe sit aliter sentire re non aliter comperta. Singularibus .i. egregijs & singulariter ad me habitis. Meo nomine, q. d. ad honorem & famam meam. [Supplicationem) .i. rogationem & processionem dijs faciendam. [Togato) .i. non sumptis armis. Nominatim .i. expresso nomine. [Affines) Hoc est complices. Prolatando di .i. procrastinando. Video duas &c. De his sententijs manifeste visum est in Sal. de bello Catil. Vnam Decij Syllani, quam tamen variabilem asserit Sal. nam postea in Cæsaris sententiam concessit. Omnes acerbitates ceterorum suppliciorum excepta morte. Vterque tam Decius quam Cæsar. Alter .s. Decius nondum audita sententia Cæsaris. Punctum ipsi Cic. ferè tempus quandiu in accusatiuo ponit et non sit determinatum, vt eorum audientem Cratippum. & hic punctum. [Cōi spi.) .i. aëre quo spiramus, & quem inspiramus & expiramus respirantes. Alter .s. Cæsar. quē dī vsque ad penitudinem fuisse clemens, quia quibus pepercerat ab ijs postea occisus est. A dijs immortalibus a quibus bonū credebant petēdum, vnde Iupiter iuuans pater dictus, & Iuno quasi iuuans nutus seu nutu. [Necessitatem na.) .s. deficientis. aut laborum aut miseriarum quietem, vnde Flaccus, Mors vltima linea rerum. Dicebant tamen Ethnici etiam deos vltores scelerū. Vnde Iupiter Salmonea prostrauisse fulmine & in gigantum bello dij communiter impios necasse dicuntur. Eam .s. mortem. [Sapiētes) Vt Socrates & Regulus & Cato Vticensis postmodum de eo aūt nunc non loquitur, nondum sibi mortem cōsciuerit, sed potius, de Decijs patre & filio, aut de Curtio qui se armatum in hiatum terrę præcipitem dederat. Vincula sempiterna, de quibus in oratione Cæsaris apud Sal. fit mentio. [Decernatur) .i. dijudicetur à vobis [Quæ sua) .s. spes & est prouerbiale. [His) .s. supplicijs post mortem, quia tam boni q̄ mali moriendum est, & ita minus esset formidanda improbis mors, si nihil post eam non ab hac vita passuri sint. Voluerunt, hoc non satis firmiter dicit ad fidem, quasi vero non ex vero, sed ad terrorem excogitata sint quę de improborum pœnis dr̄. Mea quod inter sit. hoc est q d cōmodi & vtilitatis consequar, q. d. minori inuidiæ subiacebo. [Nescio an amplius negocij, hoc est amplius & copiosius negocium, hoc est maior cura & sollicitudo) Habemus .n. à Cæsare. In gratiam Cæsaris honorifice de eo loquitur, sed postea sententiam aperit.

ASCEN

Et

Et maiorum eius qui nobilissimi fuerunt. Nam ab Ænea oriun di arant. vnde etiam Iulius ab Iulo Æneæ filio nomen sumpsit di cente Marone, Iulius à magno demissum nomen Iulo. [Leuitatem).i. variabilitatem & adulationem. concionatorum.i. eorum qui vulgo ad placitum plebis orare solent. Sicut enim grauitas dicitur & constantia & firmitas in proposito & seueritate, eo q res grauis difficulter loco mouetur. Sic contra leuitas dicitur facilitas in mobilitate. [Vere hoc est non assentationem sed ad salutem, popularem).i. populi fautorem. Ab esse non neminem.i. quendam sibi notum quem non nominat ne inuidiam eius in se conciet. [Videlicet, apta ironiæ vox sicut &) .s. Nudius tertius, hoc est vnde nunc dies est tertius, quod ineptuli dicunt ante heri. Supplicationem mihi .i. ad honorem meum. Indices .i. qui coniurationem indicauerunt. Indicare autem est propria dicere ea in quibus is qui dicit conscius est, qui vero id facit iudex est. [Reo custodiam psssuam, hoc est vt custodiretur) Iudicarit.i. iudicauerit, q.d. licet modo absit, tamen prior sententiam dedit. Ac non.i. quasi vero Iulius Cæsar non intelligat. & ita tacite docet Cæsarem non pronunciasse ex recto iudicio. quia lex Sempronia quæ censebat in ciuem Romanum non esse animaduertendum pœna sanguinis, non comprehendit patriæ proditores qui ciues non sunt. [Denique) Sup. ac non intelligit.i. quasi non intelligat, illum latorem Semproniæ legis Sempronium ipsum dependisse.i. persoluisse publice pœnas? q.d. ipse lator impunis non fuit ais profuerit qui amplius ciues non sunt. [Appellari posse supple censet) Leuando .i. diminuendo, & hæc omnia in Cę. lenitatem dicit. Dederis mihi populum charum & iocundum quia talis libenter auditurus est, Sio hoc est sed si Syllanam, id est Decij Syllani.

Ego enim de meo sensu iudico: nã ita mihi salua rep. vobiscum perfrui liceat, vt ego quod in hac causa vehementior sum, non atrocitate animi moueor, (quis enim est me mitior?) sed singulari quadam humanitate, & misericordia. videor enim mihi hanc vrbem videre lucem orbis terrarum, atque arcem omnium gentiũ, subito vno incendio * occidentem; cerno animo sepultam patriã, miseros, atq; insepultos aceruos ciuium: versat ante oculos aspectus Cethegi, & furor in vestra cæde bacchantis. Cum vero mihi proposui regnantem Lentulum, sicut ipse se ex fatis sperasse cõfessus est, purpuratũ esse hunc Gabinium, cum exercitu venisse Catilinã, tum lamentationẽ matrumfamilias, tum fugam virginum, atq; puerorũ, ac vexationem virginũ Vestaliũ perhorresco. Et quia mihi vehementer hæc vñr misera atque miseranda, idcirco in eos, q̃ ea, perficere voluerũt, me seuerũ, vehementemq. prębeo. Etenim quęro, siq̃s paterfamilias liberis suis à seruo interfectis, atq; vxore occisa, incensa domo, suppliciũ de seruis q̃ acerbissimũ sumpserit, verũ is clemẽs, ac misericors, an inhumanus & crudelissimus esse videatur? Mihi vero importunus, ac ferreus, q̃ non dolorẽ cruciatu lenierit. Sic nos in ijs omnibus, qui nõ coniuges, liberos nostros trucidare voluerunt, qui singulas vnuscuiusque domus hoc vniuersum reip. domiciliũ delere conati sunt: qui id egerunt, vt gentẽ Allobrogũ in vestigijs huius vrbis, atque in cinere deflagrati imperij collocarent: si vehementissimi fuerimus, misericordes habebimur, sin remissiores esse voluerimus, summę nobis crudelitatis in patrię ciuiumq. pernicie fama subeunda est. Nisi vero cuipiã L. Cæsar vir fortissimus, & amantissimus reip. crudelior nudiustertius est visus, cũ sororis suæ fœminæ lectissimæ virum præsentem, & audientem vita priuandum esse dixit, cum auum iussu cons. interfectum, filiumq. eius impuberem legatum à patre missum, in carcere necandũ esse dixit. Quorum quid simile fuit factum? quod initium delendæ reip. consilium? largitionis voluntas, tum in rep. versata est, & partium quædam contentio.

* conciden tem;

SYL. De meo sensu).i. de animi meo sententia. [Ita mihi salua rep. &c.) Iusiurandi formula est. vt cum dicimus ita me deus bene amet, vt dico verũ. [Mihi proposui).i. aio meo. [Purpuratum).i. Cos. vel prætorem. Togia enim magistratuum prætexta purpura erat. [Quam acerbissimum sanxerit loco) Loco verbi sanxerit, legendum arbitror sumpserit. [Importunus).i. crudelis. [Dolorem) sua occisis vxore & liberis & incensa domo conceptum. [Cruciatu serui) Sororis suæ Iuliæ. [Virum).i. maritum. Iulia.n. mortuo Antonio marito, filio M. Antonij oratoris, & patre M. Antonij triũuiri, nupsit P. Lentulo, vt ait Plut. in vita M. Antonij. vbi scribit, hoc Lentuli suppliciũ fontem & caput fuisse inimicitiam, quæ inter eum, & Ciceronem intercesserunt. Hic Cæsar anteq̃ diceret sententiam de Lentulo, excusauit propinquitatem, vt & luctu sororis moueretur, & saluti reip. prouideret. auctor est Cic. in viij. Philippica. [Cum auum iussu Cos.) Quẽ intelligat, mihi conijcere nõ licet, præter C. Gracchũ qui fuit olim Corneliæ filiæ P. Cornelij Africani maioris. Ex Corneliorũ familia Lentulum esse, nemo ignorat. Quamuis huius Lentuli auus non fuerit, aliqua tamẽ generis propinquitate cum eo coniunctum fuisse, nomen familię docet. Has aũt propinquitates vel affinitates nominibus propinquitatem interimẽ significantibus appellare solemus, vt patrueles Liuius & Cic. sępe appellant fratres patrueles. Q. Metellum maritum Clodiæ sororis P. Clodij, Clodij, fratrem sæpe appellat Cicero. Nec licet intelligi ipsum Lentuli auum, de quo paulò post dicit C. autem Gracchus iussu L. Opimij cos. interemptus est. Cuius auum, pro eum auum si legeretur, improba lectio non esset. [Filiumq. eius impuberem) Si C. Gracchum intelligere liceat, hic Gracchi filiũ intelligit eum quem paruum mater Licinia manu tenebat, cum maritum Gracchum in Auentinum proficiscẽtem, prosecuta est. Impubem & impuberem dici Prisc. lib. vj. scribens, hunc Ciceronis locum citat. sed corrupte citari inuenio in codica etiam vetustissimo ad hunc modum. Filiumq. eius impuberem legatum à patre missum. Impuberem tamen potius quam impubem dici potem in soluta oratione. [Necandum).i. necare debuisse. [Quorum aui & filij) Quod simile factum est, atque est hoc Lentuli factum. [Largitionis voluntas) Omnes enim Gracchi leges erant populares, multæ autem largiebantur aliquid P. R. vt quam tulit de vestimentis dandis militibus sine stipendiorum diminutione, vt frumentaria, de annona pauperibus danda, de quibus fusius Plutarchus. [Partium quædam contentio) Vt plebeiorum cum patricijs & senatu, vt C. Gracchi & Fuluij Flacci cum M. Liuio Druso, de quibus apud Plutar.

ASCEN. CERNO animo, bene animo, quia per se cernere dicuntur qui exterioribus oculis vident. Cum vero proposui regnantem Lentulum omnia trahit inuidia. Nam regni & dominationis nomen inuidiosum admodum erat Romanis. Ex fatis Sibyllinis.i. libris per Sibyllam scripta de fatis Romanorum. Confessus est quia interrogatus de ea re cum possat negare palam cõfessus est se sentire regnum sibi per fatos Sibyllinos portendi vt visum est prius. [Purpuratum).i. purpuram, hoc est lato clauo, quæ vestis senatoria est indutum. aut vestem consularem potius intelligit. Cum exercitu.s. comparato per Manlium Fesulanum, vt Catilina sit imperator summus. [Vexationes,) hoc est subagitationes & oppressiones violentas. [Virginum Vestalium).i. Vestæ quæ dea castitatis erat consecratum, ea lege vt si se polluisent viuæ in terram defoderentur. [Quam acerbissimum hoc est maxima acerbum) Verum is clemẽs ac misericors &c. In tali casu duplex est habendus respectus, & ad interfectos & ad interfectores, respectu eorum qui interfecti sint clemens & misericors fuerit si acriter interfectores punierit, respectu interficientium contra videtur. Sed quia plus interfectos quam interfectores respicere iatereitur plus clemens quam seuerus fuerit censendus. [Importunus) .i. contra id quod oporteat fieri. [Ferreus, hoc est durus vt ferrum) Qui non lenierit.s. per supplicium sumptum de seruo talı. Sic Æn. ij. animumq. ea pressse leuabit: Trucidare hoc est truculenter occidere. Deflagrati hoc est igne absumpti impij. Si remissiores &c. Ordo est. Si voluerimus esse remissiores, fama summæ crudelitatis est subeunda impietate, hoc est propter impietatem, patriæ.i. in patriam, & pernicie, hoc est propter perniciem ciuium. [Nudius tertius).i. nunc dies est tertius, hoc est nuper.

ATQVE illo tempore huius auus Lentulus clarissimus vir, armatus Gracchum est persecutus. Ille graue tum vulnus accepit, ne quid de summa dignitate reip. minueretur. Hic ad euertenda fundamenta reip. Gal

lon

los accersiuit, seruitia concitauit, Catilinam euocauit, attribuit nos trucidandos Cethego, ceteros ciues interficiendos Gabinio, vrbem inflammandam Cassio, totam Italiã vastandam diripiendamq. Catilinæ. vereamini, censeo, ne in hoc scelere tam immani ac nefario nimis aliquid seuere statuisse videamini, cum multo magis sit verendum, ne remissione pœnę crudeles magis in patriam, quam ne seueritate animaduersionis nimis vehemẽtes in acerbissimos hostes fuisse videamini. Sed quæ exaudio P.C. dissimulare non possum: iactantur enim voces, quæ perueniunt ad aures meas, eorum qui vereri videntur, vt habeã satis præsidij ad ea, quæ vos statueritis hodierno die trãsigenda Omnia prouisa, parata, & constituta sunt P.C. cũ mea summa cura atque diligentia, tum multo etiam maiore P.R. ad summum imperium retinendum, & ad communes fortunas conseruandas voluntate. omnes ad sunt omnium ordinum homines, denique omnium ætatum: plenum est forum, plena templa circa forum, pleni omnes aditus huius templi ac loci. Causa enim est post vrbẽ conditam hæc inuenta sola, in qua omnes sentirent vnũ, atque idem, præter eos, qui cum sibi viderent esse pereundum, cum omnibus potius, quam soli perire voluerunt, hosce ego homines excipio, & secerno libenter. neque enim in improborum ciuium, sed iam acerbissimorum hostium numero habendos puto. Ceteri vero dij immortales, qua frequentia, quo studio, qua virtute ad communem dignitatem, salutemq. consentiunt? Quid ego hic equites Romanos cõmemorem? qui vobis ita summã ordinis consilijq. concedunt, vt vobiscũ de amore reip. certent. quos ex multorum annorum dissensione ad huius ordinis societatem, concordiamq. reuocatos hodiernus dies vobis cum, atque hæc causa coniungit: quam coniũctionem, si in consulatu cõfirmatam meo, perpetuam in rep. tenuerimus, confirmo vobis nullum posthac malum ciuile ac domesticũ ad vllam reip. partem esse venturum. Pari studio defendendæ reip. conuenisse video tribunos ærarios fortissimos viros, scribas item vniuersos: quos cũ casu hic dies ad ærarium frequentes aduocauit, video ab expectatione huius sortis ad communem salutem esse conuersos: omnis ingenuorum adest multitudo etiam tenuissimorum. Quis est enim, cui non hęc templa, aspectus vrbis, possessio libertatis, lux denique hæc ipsa, & hoc commune patriæ solum, cum sit charum, tum vero dulce, atque iucundum?

SYL. ILLO tempore) C. Gracchi. [Graue tum vulnus accepit) Valerius Maximus libro quinto, titulo de Ingratis, hac de re scribit amplius. [Accepit vulnus) Vt pro P. Sextio: A quibus hic multis vulneribus acceptis, ac debilitato corpore, & contrucidato, se abiecit exanimatus. Item pro P. Sylla: Accepit P. Sylla, iudices, vehemens vulnus & mortiferum. [Nequid, &c.) .i. ut Gracchi conatibus obsisteret. [Hic) P. Lẽtulus. [Attribuit) .i. sua coniuratis munera distribuendo, attribuit nos .s. me Cos. & vos Senatores. Hoc ex arte est, vt quod ab aduersarijs nostris nobis obijciatur, vel obijci possit, id in aduersarios eijciamus, si fieri potest vel contrarium nobis conuenire ostendamus. Miloni obiecerunt aduersarij, quod Clodio insidias fecerit, contra obijcit Cicero, quod Clodius Miloni insidiatus sit. Sex. Roscius ab aduersarijs occidisse patrem accusatus est, id aduersarios fecisse Cicero contendit. Ab A. Cluentio corruptos esse iudices dicunt aduersarij: ab Oppianico aduersario eos corruptos Cicero docet. Mirantur nonnulli fortasse, quod Cicero qui defendere alios solitus sit ad Verrem accusandum descendat: Cicero magis id se facere docet, vt defendat Siculos à C. Verre vexatos, quam ut Verrem accuset. Hic itidem obijci possit Ciceroni suspicio crudelitatis si morte multentur coniurati, probat Cicero, nisi morte multentur senatum crudelitatis in patriam suspicione laboraturum. [Dissimulare) .i. tacere. Nam quę audimus, si tacemus, dissimulare videmur [Vereri habeam) .i. vereri ne habeam. [Transigenda) .i. efficienda, & vt volgo loquuntur, in executione ponenda. [Plena templa circum forum) In curia habita hæc oratio est. Curiæ forum iudiciale proximũ erat. Circum forum multa fuerunt templa, in quibus in causa Milonis præsidia Cn. Pompeius distribuit. [Inuenta sola) In plebis discessionibus, in Syllanis seditionibus, & aliis sæpe ciuium dissensio erat. [Summam ordinis & consilij concedunt) .i. vestrum ordinem & consilium summum esse fatentur. Inde amplissimus ordo senatus est, sed amplissimi ordines sunt senatorius & equester. [Vobiscum de amore reip. certent) .i. non concedant remp. à vobis magis quam à se diligi. [Huius ordinis) .i. senatus. Dissensio inter senatum & equestrem ordinem cœpit, aut certe aucta est lege sempronia. Cum enim senatores soli antea iudicarent, ideoq. à plebe timerentur, C. Gracchus trecẽtos ex ordine equestri iudices adiecit, parem senatoribus numerũ constituens. Hæc lex potentiam senatus magna ex parte debilitauit auctor est Plut. in vita Gracchorũ. L. Sylla equestri ordini potestatem ademit, eamq. totam senatui restituit. Postea L. Aurelius Cotta prætor senatui, equestri ordini, & Tribunis ærarijs iudicandi potestatem ista lege fecit. [Confirmo) .i. promitto & affirmo. Tribunos ærarios, Budæus in annotationibus in Pandectas eos esse dicit, quos receptores generales appellant. [Scribas item vniuersos. [Scribarum ordo honestus erat) Nam hominum erat sanctissimorum atque innocentissimorum, quorum fidei leges & tabulæ publicæ cõmittebantur. vt est apud Ciceronem Actione in C. Verrem quinta. Magistratus scribas habebant, qui suas res in magistratu gestas in tabulas fideliter referrent vt Cn. Flauium Aedilis curulis scribam fuisse A. Gellius lib. vj. Ciceronem eadem actione quinta auctore. Imperatores superatis hostibus optime repub. gesta, scribas suos annulis aureis in concione sæpe donarunt. Idem ibidem sibi Quæstori in Sicilia duos fuisse scribas dicit. Eius ordinis magna pars curabat ea quæ ad ærarium pertinerent. Ærarium curiæ & foro proximum erat. Id significat Cicero pro Milone, cum appellat Pompeium ex voce, vt audire possit. Pompeius enim dispositis præsidijs, ad ærarium sedebat. M. Varro, vt ait Macrobius libro Saturnalium primo, scribit ædem Saturni ad forum faciendam locasse L. Tarquinium Regem In templo Saturni ærarium & publicas tabulas fuisse, ex eoq. tabularium appellatum, Plutarchus scribit in Problematis. [Huius sortis) .i. ministerij ad ærarium prælandi. Scribarum.n. vt arbitror, sortitio fiebat, qui magistratus in prouincias sequerentur, quiq. in vrbe remanentes, quod ipsorum officium erat, curarent [Ingenuum) Vt est in l.b. Institut. Iustin j. titulo de ingenuis, est is q statim, vt natus est, liber est, siue ex duobus ingenuis matrimonio editus est, siue ex libertinis duobus, siue ex altero libertino & altero ingenuo, siue ex matre libera natus, quamuis pater seruus eum fuerit. [Etiam tenuissimorum,) Id est non solum locupletium, sed etiam tenuissimorum.

ASCEN. DE summa, hoc est integritate reip.) Hic .s. Lentulus, in quẽ præcipue agit q prætor erat. Vereamini censeo. Id per ironiam dicit. Nam addit, Cum multo magis sit verendũ &c. [Sed ex quæ exaudio .i. expresse audio. Ex audire enim est expresse seu eminenter audire, non id quod vulgo dicunt cum eorum quæ rogantur concessione, licet exorare sit, quod oratur impetrare. Comicus, Vtiq exoro. Et rursus, Sine te exorem. Dissimulare .i. gestu ostẽdere me non exaudisse seu non intelligere. Vereri vt habeam. Notabunt pueri, idem esse vereor vt facias, & vereor, ne facis, sed elegantius dici, vt facias, quandoquidem vereor, timeo metuo, in se quandam negationem includunt. Nec dices vereor q habeas, sed vt &c. Sensus autem est, sunt qui vereantur & timeant me habere satis præsidij .i. custodiæ militaris, seu militum ipsorum. Prouisa, parata, constituta. Bona auxesis. Nam prouidemus rẽ parandam, paramus constituendam, constituamus paratã & prouisam .i. confirmam statuto quodam. Tum vero multo minore .s. cura reip. quia leuauit hac cura remp. sui deest sumptu aut impendio seu detrimento. Voluntate .i. sponte. Tum .s. inuper, forum .s. rep. senatium, est plenum .s. militum dantiũ nomine sua vlitu contra Catilinam Post vrbem conditam Mire extollit fortunam suam. Præter eos .s. coniuratos & per eos corruptos & in spem prædæ adductos. [Cõ omnibus) .s. suis non cum his pariter omnibus. Excipio .s. è præsidio parato, libenter, quia perniciosi adessent. [Habendos .i. reputandos. O dij immortales) Interclamatio admirationis & gaudij index, vt certent .i. velint ha-

beri

beri inferiores aut tepidiores in amanda rep. Dissensione huius ordinis.i.ab hoc ordine senatorio. Hodiernus dies,q.d.fœlicitas huius diei,atque hęc causa,quia omnes iustum censent in parrici das illos arma sumere. Et in consulatu confirmatam meo. Vbiq; gloriæ suæ consulit Cic.quam iactantiam cum Salust. ferre nequi ret in eum inuectus est vt statim videbimus in inuectiua eius. [Tribunos ærarios)A tribuendo ære dictos auctore Festo. Æra rium aút Romanum.i. Thesaurus publicus erat in æde Saturn. Scribas,quos notarios vocant,quin etiam qui cancellarius dicitur magnus scriba est. Ad ærarium.i.stipendium sumendum aut ærarium augendum in stipendia militum. Ingenuorum,in naturali libertate natorum. [Tenuissimorum) Pauperrimorum.

Operæprecium est P.C.libertinorum hominum studia cognoscere,qui sua virtute fortunam ciuitatis consecuti,hanc vere suam patriam esse iudicãt: quam quidam hinc nati,& summo nati loco,non patriam suam,sed vrbem hostium esse iudicauerunt. Sed quid ego hos homines ordinesq́. cõmemorem? quos priuatæ fortunæ, quos cõmunis resp. quos denique libertas ea, quæ dulcissima est,ad salutem patrię defendendam excitauit? Seruus est, nemo,qui modo tolerabili conditione sit seruitutis, qui non audaciam * ciuium perhorrescat,qui non obstare cupiat,qui non tantum,quantum audet, & quantum potest conferat ad cõmunem salutis voluntatem. Quare si quẽ vestrum forte cõmouet hoc,quod auditum est, lenonem quendam Lentuli concursare circum tabernas,precio sperantem solicitari posse animos egentium,atque imperitorum: est id quidem cœptum, atque tentatum, sed nulli sunt inuenti tam aut fortuna miseri,aut voluntate perditi,qui non ipsum illum sellæ atq; operis, & quæstus quotidiani locum; qui non cubile,ac lectulum suum,qui denique non cursum hunc ociosum vitæ suæ saluum esse velint: multo vero maxima pars eorum, qui in tabernis sunt, immo vero (id enim potius est dicendum) genus hoc vniuersum amantissimum est ocij. Etenim omne eorum instrumentum,omnis opera ac quæstus, frequentia sustinetur,alitur ocio. Quorum si quæstus occlusis tabernis minui solet,quid tandem incensis futurum est? Quæ cum ita sint P.C. vobis P.R. præsidia non desunt. Vos ne reip. deesse videamini,prouidete. Habetis consulem & plurimis periculis, & insidijs, atque ex media morte, non ad vitam suam,sed ad salutem vestram reseruatum. omnes ordines ad conseruandam remp. mente, voluntate,studio,virtute, voce consentiunt: obsessa facibus & telis impiæ coniurationis,vobis supplex manus tendit patria cõmunis,vobis vitam omnium ciuium, vobis arcem & Capitolium,vobis aras,penates,vobis illum ignem Vestæ perpetuum ac sempiternum,vobis omnia templa deorum,atque delubra,vobis muros atque vrbis tecta cõmendat. Præterea de vestra vita,de coniugum vestrarum, ac liberorum anima,de fortunis omnium,de sedibus, de focis vestris hodierno die iudicandum est. Habetis ducem memorem vestri, oblitum sui, quæ non semper facultas datur, vt sui oblitus, alij memoretur. Habetis omnes ordines omnes homines, vniuersam rempub. (id quod in ciuili causa hodierno die primum videmus) vnum atque idem sentientem. Cogitate,quantis laboribus fundatum imperium, quanta virtute stabilitam libertatem, quanta deorum benignitate auctas, exaggeratasq́. fortunas nox vna penè delerit. Id ne vnquam posthac non modo confici, sed ne cogitari quidem possit, vobis hodierno die prouidendum est.

* ciuium perditorum perhor.

ciuium

SYL. LIBERTINI) Vt in eodem Iustiniani libro scriptum est, titulo de Libertinis,sunt qui ex iusta seruitute manumissi sunt. Libertinus & libertus auctore Valla lib.iiij. hoc distant,q̃ libertus ad patronum refertur, per Libertinum vero significamus hominis conditionem,vt sit libertinus nõ seruus nec ingenuus,sed qui aliquã seruus libertate donatus est. [Qui fortuna sua huius ciuitatis ius consecuti) Ita legendum est. Vt libertas, ita seruitus fortuita est. Serui fortunæ bonitate libertatem adepti, simul cum libertate ciuitatem adipiscuntur.i.fiunt ciues Romani. Hanc vere suam patriam esse iudicant,quamuis hic nati non sint. Nam vt lib. Instit. Iustin.j. scriptum est,serui aut nascuntur,aut fiunt. nascuntur ex ancillis nostris,fiunt autem iure gentium.i. ex captiuitate,aut iure ciuili, cum homo liber maior a x. annis ad precium participandum se venundari passus est. De Libertinis ijs intelligitur hic locus,qui serui ex captiuitate fuerunt,qui proprie serui.i.seruati dicuntur,vt probi.i.probati. Imperatores enim captiuos vendere iubebant,ideoq́. eos seruare, non occidere solebant. [Hinc nati).i.ciues Romani. Hinc nati dicit quemadmodum Terent. in Andria. Illam hinc ciuem esse aiunt. [Vrbem hostium) Eam enim veluti vrbem hostium ferro & igni vastare coniurauerunt. [Qui modo tolerabili conditione sit seruitutis).i.cui seruitus acerba non sit,qui acerbum & imperiosum atque inhumanum dominum non habeat. [Ciuium) Coniuratorum. [Lenonem Lentuli) Auctore Salustio,liberti & pauci ex clientibus Lentuli diuersis itineribus opifices atq; seruitia in vicis ad eum eripiendum solicitabant, partim exquirebant duces multitudinum,qui precio remp. vexare soliti erant. Cethegus autem per nuncios familiam atque libertos suos electos & exercitatos orabat in audaciam, vt grege facto cum telis ad sese irrumperent. [Circum tabernas) Tabernam ab officina distingui Valla scribit lib.iiij.quòd officina sit,vbi opera fiunt, taberna vbi opera ipsa,ceteræq́. merces venderentur. Ceterum differentiam hanc negat esse perpetuam. Tabernas hic accipit Cicero pro officinis, in quibus operarij conducti opera faciunt. Hi autem operarij magna ex parte erant improbi & egentes, quos ad vim faciendam conducere, & concitare facile erat. Et vt seruitia pro seruis,ita operas pro operarijs ad facinus faciendum conductis sæpe dicit Cicero, pro P. Sestio: Constitutum illo anno est, quantum in illis duabus huius imperij pestibus fuit, iure posse per operas concitatas quemuis ciuem nominatim Tribuni plebis consilio ex ciuitate perturbari. Idem pro eodem: Eorque operarum suarum gladijs & lapidibus obiecerit. [Fortuna miseri).i.egentes. [Locum sellæ) Vbi sederent in opere faciendo operarij,qui inde sellularij,& ars sellularia appellatur, quam sedentariam appellat Aristotelis interpres in libro Moralium magnorum secundo. [Cubile ac lectulum) Hæc distinguere videtur Cic. vt lectulus interior sit & elatior quam cubile. Vergil.in lib.Georg.j. cubilia talpæ,& eorum cubilia dicit, vt ne putes hominum tantum dici cubilia. Lectulum dicit vt in prima oratione in Catilinam: Paulò ante lucem me in meo lectulo interfecturos pollicerentur. Et pro L. Muræna: Strauit pelliculis hœdinis lectulos punicanos. [Hunc cursum vitæ).i. hanc vitam breuem. [Ociosum).i.sedatum,tranquillum, pacatum. [Genus hoc vniuersum) Multos esse operarios significat qui in vijs, non in tabernis quæstum faciant. [Amicissimũ est ocio) Alij codices habent,amantissimum est ocij. Ocium autem pro pace, & tranquillitate sæpe dicit Cicero. [Omne eorum instrumentum) Quo vtuntur operando. [Occlusis tabernis) In luctu publico atque in ciuili seditione tabernæ occludi solent. [Patria communis) Rei inanimæ sensum tribuit, ut in prosopopœis fieri solet. [Anima de fortunis omnium, de sedibus,de focis vestris).i.vita,vt amittere animam.i.vitam sæpius dicit Salust. [Alij memoretur) Mirum si hic locus emendatus est. Memorari enim pro meminisse dici non putem. Hæc duo verba quid distent,ex illo Vergilij versu libro Æneid.vij. intelligi licet: Et meministis enim diuæ,& memorare potestis. Quocirca meminerit,quam memoretur legi rectius putem. Alij autem genitiuus antiquus est. Hæc enim adiectiua nomina in ius genitiuum habentia,apud antiquos, vt reliqua adiectiua declinationis secundæ inflectebantur. Id Ciceronem alio loco fecisse ne ignores,illa verba sunt apud Prisc.lib.vj. ex Ciceronis oratione pro Tullio,quæ non extat: Hoc iudicium sic expectatur,vt non vnæ rei statui, sed omnibus constitui putetur. [Nox vna).i.vel Saturnalium, qua cædes facienda erat, vel nox, qua interceptæ sunt coniuratorum literæ.

ASCEN. LIBERTINORVM) Libertate donatorũ [Seruus est nemo. Infimę cõditionis hoies postremos cõmemorat. Tolerabili condi

conditione seruitutis.i. qui non seruit dño alicui immani & crudeli. Audaciam ciuium.i.paratum & fremendum in Catilinam. Perhorrescat.i.cum horrore quodam incipiat, nam horremus etiam veneratonis gratia, vt Æneid.j. Horrentiq. atrum nemus imminet vmbra. Qui non ea tute cupiat.i.abundare & permanere audaciam ciuium. Extat enim quod cetera. cadentibus permanet quasi extra numerum cadentium stans, vnde quæ non interierunt extare dicimus, vt tres decadas Liuij cum reliquæ non extant. qui non conferat im voluntatis.i. assensos apparentis ex voce aut applausu non tantum quantum audet, quia non minus audet seruus quàm liber; sed quantum potest .i.quantum illi permissum est: seruos enim nomen dare non potest nec militare. vnde in summa penuria militum ad pilea vocati leguntur serui. Leonem Lentuli.i. ferum & immanem clientem aut seruum Lentuli. Egentium, quia egestas multos ad nefas impellit: & imperitorum .i.nescientium quantum mali & periculi sit patriæ bellum inferre, aut iudicio patrum obuiare. Est cœptum & tentatum, sed nullis inuentis tam miseri fortuna: quod propter egentia dicit, aut perdite voluntatis: quod propter imperitos. nam extrema malicia esset eorum, qui grauitatem mali scirent: & tamen ectenent. Circum tabernas.i. humiles domos, ubi negotiatores minores res suas venales habent in stationibus ex tabulis. Illum locum selle.i.vbi assidua sedet, atque operis.i. vbi operatur vel in officina qui non valet esse saluum. Hoc est cum intelligant omnes Quirites, coniuratos constituisse vrbi incendium, detestantur eos per quos domicilium suum quantulumcunque sit amissuri erant. Ocio.i.pace & concordia ciuium, nihil enim vendunt bello durante earum rerum quibus carere possumus: ociosis tabernis & nihil venale proponere audent. Habetis consulem: honestius quàm si diceat habetis me. patria cõmunis tendit uobis.i.ad vos pro auxilio habendo. Omnia eorum, legendum est deorum, quia etiam quorum non meminit. Sæpe autem cõmemorat ob quorum salutem iustum soleat bellum assumi.

Atque hæc non vt vos, qui mihi studio pene præcurritis excitarem, locutus sum: sed vt mea vox, quæ debet esse in rep. princeps, officio functa consulari videretur. Nunc antequam ad sententiam redeo, de me pauca dicã. Ego quanta manus est coniuratorum, quam videtis esse permagnam, tãtam me inimicorum multitudinem suscepisse video: sed eam esse iudico turpem & infirmam, contemptam, & abiectam. q̃ si aliquando alicuius furore, & scelere concitata manus ista plus valuerit, quã in vestra ac reip. dignitas, me tamen meorum factorum atque consiliorum P.C. nunquam pœnitebit. Etenim mors, quam illi mihi fortasse minitantur, omnibus est parata. Vitæ tantam laudem, quanta vos me vestris decretis honestastis, nemo est assecutus. Ceteris enim semper bene gestis, mihi vni conseruatæ reip. gratulationem decreuistis. Sit Scipio clarus ille, cuius consilio, atque virtute Annibal in Africam redire, atque ex Italia decedere coactus est: ornetur alter eximia laude Africanus, qui duas vrbes huic imperio infestissimas Carthaginem, Numantiamq́ deleuit: habeatur vir egregius L. Paulus ille, cuius currũ rex potentissimus quondam & nobilissimus Perses honestauit: sit æterna gloria Marius, qui bis Italiam obsidione, & metu seruitutis liberauit. anteponatur omnibus Pompeius, cuius res gestæ atque virtutes ijsdem quibus solis cursus regionibus ac terminis continentur.

SYL. PRAECVRRITIS mihi) .i.præuenitis me studio reipub.S. (Officio functa consulari videretur).i.vt ego, qui sum consul, quæ mea sic sententia dicerem. (Redeo) Hoc verbo præsenti ostendit hanc excursionem, qua iam vsurus est, fore breuẽ, qualem esse debere, Quintil. lib. iiij. præcipit, cum in media narratione, aut quæstione est de sententia idam sentiendum est ea ratione verbi præsentis operis celeritas ostendi solet. Terent. in Eun. Hos prius introducam, & quæ volo simul imperabo, postea continuo exeo. (Mors omnibus est parata).i. fato constituta omnibus. Seruius enarrans illud ex lib. Æn.x. Stat sua cuiq; dies, Stoici, inquit, dicunt fatorum statuta seruari. ideoq́ subiungit Virg. Stoici Tuscorum Fata vocant, mrta·q dati peruenit ad æui. (Cuius consilio Annibal, &c.) P. Scipio Cos. anno secundi belli Punici ex. exercitum traducit in Africam, multis victorijs Carthaginenses debilitati, Annibalem ad defendendam patriam reuocare coacti sunt. In Africa victo Annibale fœdus ictũ est Carthago Romanis facta est tributaria. In Africam redire, atque ex Italia decedere coactus est. Similem variandi rationem Quintil. non probat lib. iiij. Quædam, inquit, etiam turpiter conuertuntur, vt si peperisse narres deinde concepisse, apertum testamentũ, deinde resignatum. (Ornetur eximia laude) Alij codices habent, Ornatur alter eximia laude, idq́ melius. Quanuis ille exemplorum dicendorum ordo sit, vt antiquissimum quodq́. sit, ita primũ locandum sit. Hic tamen deletas Carthaginem & Numantiam prius dicit, quam Perseo captum, qui captus est a Scipionis patre ante has vrbes deletas. Sed hoc fecit Cicero, vt Africanum vtrumq́. simul tractaret. (Cuius currum) in triumpho.s.victi.n. hostium duces ante currum triumphantis duci solebant, et pulcherrimum spectaculum fructumq́ victoriæ P.R percipere possit. Tamen cum de foro in Capitolium currum flectere incipiebat, qui triumphabat, victos in carcerem duci iubebat, vt ait Cic. actione in Verrem vij. (Bis Italiam) C. Marius Teutones & Ambrones duobus prœlijs circa aquas Sextias deleuit, in quibus cæsa traduntur eorum ducenta millia, & capta nonaginta. Ob hanc victoriam triumphus ei oblatus est, quem quoad Cimbros e cæsset distulit, a quibus ante victi fuerunt, primum Papirius Carbo Cos. deinde M. Iunius Syllanus Cos. tertio A. Scaurus eorum legatus, quarto C. Manlius & Q. Seruilius Cæpio proconsules, postremo Q. Catulus proconsul, qui fauces Alpium obsederat, vt ipsis aditum in Italiam intercluderet. Hos C. Marius quintum Cos. iuncto exercitu cum Catulo vicit 140 millia. occidit 60 millia cepit auctor est T. Liuius libris 65 66 67 68. Marium diuinum virum ad salutem Imperij natum, Cicero dicit pro P. Sextio, & pro C. Rabirio patrem patriæ, parentem libertatis ac reip. vere appellare posse confirmat. (Anteponatur omnibus Pompeius) Is enim rerum gestarum magnitudine superiores omnes superauit.

ASCEN. ATQVE hæc) Affert honestam rationem cur ita loquatur, non enim quo cur rentes instiges, sed vt officio suo fungatur cum sit consul, & ita primus in consilio, vnde non arroganter dicit, sed vt mea vox quæ debet esse in reipub. princeps. Id enim non dicit propter eloquentiam aut priuatam aliquam virtutem sed propter consulatum. (Quanta manus).i.quantus exercitus aut globus. Alicuius furore.i.infreni audacia. (Etenim mors) Ostendit se mortem contemnere dummodo iniuste inferatur. (Honestastis).i decorastis, est enim verbum ab honesto: non nomen ab honestas. (Bene gestæ).i bene gubernatæ reip. (Africã redire).i.ad protegendos suos (Alter).i posterior seu minor Scipio Africanus qui Carthaginem deleuit, quam prior seu maior tributariam fecerat. Carthaginem in Africa, & Numantiam in Hispania. Lucius Paulus.s. Æmilius dictus, Macedonicus. Currum s.triumphalem, quia Persam regem captum, licet ob causam eius fleuerat in triumpho suo duxit ante currum auratum, quo in capitolium vehebatur. Mario, compatriotæ sui non obliuiscitur. Et reuera tanti us seruator vrbis dictus est cum tempora Cimbrici belli actum fuisset de imperio, nisi Marius illi sæculo contigisset. Triumphauit autem de Iugurtha & de Cimbris, sed hic de Iugurtha non loquitur, non enim Italiam obsederat, verum de Teutonis, & Ambronibus, quorum triumphum distulit vsque ad deuictos Cimbros. & cum geminus triumphus ipsi decretus esset, altero contentus erat. Pompeius.s. Magnus: cuius sæpe honorificam facit mentionem, sed cum hoc tempore iunior fuerit Cæsar, & ita post alios rogatus sententiam, vt in Catilinario testatur Salust. dubitare possemus quomodo eius præclara iam tum fuerit fama, qui Iuliam Cæsaris filiam postmodũ duxerit vxorem. Verum antea multa præclara gesserat, vt Florus late attestatur.

Erit profecto inter horum laudes aliquid loci nostræ gloriæ: nisi forte maius est patefacere nobis prouincias, quo exire possimus, quàm curare, vt etiam illi, qui absunt, habeant quo victores reuertantur. Quanquam in est in vno loco conditio melior externæ victoriæ, quàm domesticæ, quòd hostes alienigenæ aut oppressi seruiũt, aut recepti beneficio se obligatos putant. Qui autem ex

numero ciuium dementia aliqua deprauati hostes patriæ semel esse cœperunt, eos cum à pernicie reip. repuleris, neque vi coercere, neque beneficio placare posis. Quare mihi cum perditis ciuibus æternum bellum susceptum esse video: quod ego vestro, bonorumq. omnium auxilio, memoriaq. tantorum periculorum quæ non modo in hoc populo, qui seruatus est, sed etiam in omnium gentium sermonibus, ac mentibus semper hærebit, à me atque à meis facile propulsari posse confido. Neque vlla profecto tanta vis reperietur, quæ coniunctionem vestrã, equitumque Rom. & tantam conspirationem bonorum omnium perfringere, & labefactare posit. Quæ cum ita sint P.C. pro imperio, pro exercitu, pro prouincia, quam neglexi, pro triumpho, ceterisque laudis insignibus, quæ sunt à me propter hanc vrbem vestram, vestræq. salutis custodiam repudiata, pro clientelis, hospitijsq. prouincialibus, quæ tamen vrbanis opibus nõ minore labore tueor quàm * paro. Pro his igitur omnibus rebus, & pro meis in vos singularibus studijs, proque hac, quam conspicitis ad conseruandam remp. diligentia, nihil à vobis, nisi huius temporis, totiusq. mei Consulatus memoriam postulo. Quæ dum erit vestris mentibus infixa, firmissimo me muro septum esse arbitrabor. Quod si meam spem vis improborum fefellerit, atque superauerit, cõmendo vobis paruum meum filium: cui profecto satis erit præsidij non solum ad salutem, verumetiam ad dignitatem, si eius, qui hæc omnia suo solus periculo conseruauerit, illum esse filium memineritis. Quapropter de summa salute vestra, Pop. Q. Rom. P.C. de vestris coniugibus, ac liberis, de aris, ac focis, de fanis, ac templis de totius vrbis tectis, ac sedibus, de imperio, de libertate, de salute Italiæ, deque vniuersa rep. decernite diligenter vt instituistis, ac fortiter. Habetis enim consulem, qui & parere vestris decretis non dubitet, & ea quæ statueritis, quoad viuet, defendere, & per seipsum præstare posit.

* *acciperc.*

SYL. PATEFACERES nobis prouincias,) Id est subiugare, in easq. nobis aditum dare. [Habeant quo victores reuertantur) Cn. Pompeius tum in Asia cum Mithridate bellũ gerebat, cum arderet hæc coniuratio. Quod Ciceroni rediens dixit, ab hac re alienum non est: Id autem apud Cicer. est lib. de offic. j. Mihi quidem certe, inquit, vir abundans bellicis laudibus Cn. Pompeius multis audientibus hoc tribuit, vt diceret frustra se triumphum tertium deportaturum fuisse, nisi meo in remp. beneficio vbi triumpharet esset habiturus. Alienigenas, dicis quos exteros appellare solet. [Recepti) Facta deditione. Conspiratio in bonam partem dicitur sæpius a Cicer. vt in oratione pro Domo sua: Hanc nostram coniunctionem, hanc conspirationem in rep. bene gerenda, hanc iucundissimam vitæ atque officiorum omnium societatem, certi homines fictis sermonibus & falsis sermonibus diremerunt. Idem in lib. de Offic. ij. Magnas vtilitates adipiscimur conspiratione hominum atque consensu. In malam quoque partem pro hac coniuratione dicit idẽ in oratione ad Quirites ante quam iret in exilium: Quoniam, inquit, animaduertistis illam conspirationem conflatam ita esse restinctam, vt nulla scintilla compareat incendij, vos quoque tribunitiam sedare temeritatem. Amoris conspirationem, idem dicit in lib. de finib. j. Epicurus, inquit, vna in domo, & ea quidem angusta, quam magnos, quantosq. amoris conspiratione consentientes tenuit amicorum greges? [Pro imperio) Consulatus gloriæ causa petebatur. Consulibus enim decernebantur prouinciæ, dabantur exercitus. Ijs re bene gestis triumphi decernebantur. Triumpho autem nihil in vita posse gloriosius contingere arbitrabantur. Ideo honorum populi Romani finem esse consulatum, Cicero dicit in oratione pro Cn. Plancio: pro imperio consulari pro exercitu, qui Ciceroni datus fuisset si prouinciam sortitus fuisset, quam neglexi præ studio reipub. [Prouincialibus,) Id est quæ mihi in prouincia pararem. [Paruum meum filium) M. Ciceronem, cui postea scripsit libros de offic. [Quapropter de summa) Hæc Ciceronis sententia est, ad quam rediturum se promisit, cum egrederetur. In deliberatiua autem oratione sententia pro conclusione poni solet. [Fortiter) .i. sine illo metu. [Parere vestris decretis non dubitet) Si censeatis coniuratos morte multandos, in quam sententiam senatus quàntum potest inclinat.

ASCEN. HOSTES alienigenæ deuicti seruari possunt, ciues qui se hostes fecere non possunt. Meis .i. causæ meæ quæ iusta est fauentibus. [Neque illa profecto tanta vis) .i. potentia. Conspirationem .i. consensum, vnde conspiratio etiam in bonam partem accipitur. [Pro prouincia quam neglexi) Concessit enim eam Antonio quo animum eius à coniuratis auerteret: vnde Salust. in Catilinario de Cicerone dicit, quòd collegam suum Antonium pactione prouinciæ propulerat ne contra remp. dissentiret. Hoc est ex pacto concesserat Antonio prouinciam, vnde ille emolumentum ac lucrum grande consequeretur. Pro triumpho, quia eidem Antonio belli gerendi curam dedi manens ad vrbis custodiam, cum si in bellum contra Catilinam profecti voluisset, non dubitet se consecuturum triumphum. Clientelis prouincialibus quas habent consules post consulatum in prouincia gestum, pro hospitio, id est iure hospitalitatis. Nam qui semel consul ad prouinciam missus erat, in ea apud primos perpetuum habebat hospitium, tueor .i. defendo, q. comparo .i. acquiro. Memoriam .i. honorificam seu honorabilem vt perpetua sit consulatus ab eo tam sancte & tam vtiliter gesti perpetua memoria. [Muro) .i. munimento seu præsidio. Paruum filium .i. M. Ciceronem ad quem officia postmodum scripsit, ad salutem .i. vt saluus sit, verumetiam ad dignitatem vt honore dignus censeatur. Vestra populique Romani vbique diuersos casus copulat, nam populi hic genitiui est casus recti a salute. Habetis consulem, de seipso id dicit, & honestius quam si me dicat.

INCIPIT

INCIPIT IN EVNDEM CATILINAM INVECTIVA, non quidem ordine, quia iam adhuc in ciuitate erat.

ON est amplius tempus ocij. P.C. Non est amplius locus potestatum. In Italia pestis Italię, in ciuitate ciuitatis incendium alitur. Crescit indies, ac vires maximas suscipit. Et nisi propere sit extinctum, non modo vrbem, sed orbem totum pessundabit Catilina. P.C. Catilina hic est, qui deo, hominibusq́. infestus ire perditum patriam, & ciues nititur. Qui vt sibi libidinē animi expleat, iustitię, & pietatis immemor factus est. Qui ad honorem iure sibi per vos negatum viam parare cupit, morte bonorum, vrbis incendio, reip. detrimento. Nam postquam omnes suos, & famam viuendo perniciose perdidit, qualiter nos, & remp perdere possit, aggressus est. Homines enim nefarios, periuros, sacrilegos, omnes denique consimiles, quos in vrbe, vel in Italiā nouerat, seruos etiam, familias filios nouarum rerum cupidos, domum suam frequentare rogauit. Exulibus patriam, seruis libertatem, pauperibus opes, priuatis honores, singulis gloriam, omnibus omnia dare pollicitus est. Postremo dando, & pollicendo sic eos inter se effecerat: vt filij familias parentum iugulos, serui dominorum necem, domorum incendia minarentur. Sed quoniam sibi erat detrimento rei familiaris inopia. (Proh nefas) necauit filium: vt nouæ coniugis potiretur opibus: quæ sibi eo viuente coniungi timuerat. Hæc patres conscripti quanquam rumoribus vulgi agitentur, per me tamen in vestram præsentiam nō venissent, nisi ab ijsdem conscijs scelerum cognita patuissent. Quos in pub. venire, & hæc eadem vobis præsentibus confiteri, pudor magis quàm timor arguit. Nam vestri consulis prouidentia, immo vestro decreto, impunitas concessa est omnibus, qui consilia patefecerint. Vigilae noctes, & dies, cibum non nisi fame coactus appetit, iugulis nostris intentus. De quibus oculorum ipsius fœditas, & maculata facies, dubitare nos non patitur. Accinctus gladio domos familiares noctes circuit, alloquitur singulos, hortatur multis rationibus. Postulat, vt sese mīnistro, vel duce potius ad libertatem, honores, & diuitias eos transire non pigeat. Ostendit ad hæc gerenda tempus idoneum, suos fortes magnanimos. Nos ignaros, somno, & ventri deditos, & nobis cum diuitijs animum, & ætatem consenescere, quasi patriam, & remp armis inuadere esset fortasse timori, nullus timidus. Hic laudat Marium, Syllamq́. cruētos phœnices, fœlices iudicat qui buscum magnanimis sua consilia communicare sors attulit. Sed profecto P.C. si nos iudicat ignauos, & negligentes Catilina, non fallitur, cum sit experientia. Si enim nostram non venisset in curiam, si reip. intenti essemus & patriæ, de patria proditor iam expulsus esset. Hoc enim (vt mihi videtur) ratio postulat. Nam si Catilina patriam diligit, cur ei incendia parat? Si non diligit, cur in ea vlterius moratur? cur laborat? Machinatur indies (sicuti iā dictum est) vt iubeat, Roma suomet pereat gladio, quod longe positus nequaquam posset efficere. Nulla enim pestis efficacior ad nocendum, quam familiaris inimicus. Adeo in curia fit frequens, in curia nostri consilij particeps, vt notet, & designet quenquam nostrum ad necem, & reip. cognoscat interitus. Scit quorum sanguis sibi daret imperium, & ruina quorum sibi daret * ascensum. His maxime parat insidias. Hos in die, hos in nocte prosequitur. Videte P.C. videte huius hominis summam audaciā, in nostrum conspectum venire non timet, de quorum interitu semper cogitat. Nobiscum loqui non timet, meam accusationem (quàm sua conscientia probat) non timet. Igitur ab omnibus timendus est, nolite mirari si callidus dissimulator respondendi locum postulat. Confidit.n. in eloquentia sua, quę maximam partem ciuium detraxit in cladem. Qui igitur sceleratorum hominum tot copias comparauit, qui mendacia veritate, & mendacio veritatem colorat, audietis eum? Tacetis (Proh dolor,) in qua vrbe nos viuimus? Quibus tutioribus resp. nostra defenditur? O Camillio, Fabij, vos vtinam essetis. Audite vel letis illum, qui expirantis filij preces audire noluit? Qui filios in parentes, seruos in dominos, in remp. Italiæ Latrones armauit? Quid agis Catilina? quid cogitas? Cur furorem tuum, & audaciam tentas? Cur ille tuus exercitus (qui intra mœnia clausus est) in Capitolium non erūpit? Nullus huius ordinis ignorat consilia tua, & adhuc in patria remanes, immo in senatu placandi locus est tibi relictus? Scire potest ꝙ non multum eis tua facta displicent. Cogitate P.C. quid res, quid tempus postulat. Audacia Catilinæ timorem omni reip. incutit, Patriæ legibus minatur interitum. Viri, mulieres, senes, iuuenes, postremo omnis ætas terrore concussa est. Omnes credunt hodie vestra sententia liberari. Omnibus igitur satisfacietis P.C. si de ciuitate Catilinam, immo terrorem omnium, expuleritis.

IN INVECTIVAM QVINTAM M. T. CICERONIS *Iodoci Badij Ascensij Commentaria.*

ON est amplius tempus ocij &c.) Hæc inuectiua quinta ponitur, habita tamen est aut primo aut secundo loco, quia Catilina adhuc in ciuitate existente. In Italia, quia in ciuitate, sed ab eius interitu manaret, totius Italiæ excidium. Crescit indies, vt Valla præcipit, indies iungitur verbo aut comparatiuo incrementum connotanti. Ire perditum, non dicit perdere, quia futurum minabatur, non iam perdebat, immemor.i. neglector, quod nitius diait, quam si diaerit contemptor vt erat. Ad honorem .i. magistratum consularem qui singularem honorem

Salust. T consuli

consuli & domui eius afferebat. Aggressus.s.vt rem difficilem & terribilem. Homines enim nefarios: Docet quos secum collegerit Catilina esse nefarios & sacrilegos, quod duplici de causa facit: vt & minus timendos significet: & iustius in eos sæuiendum. Etiam familias filios. Non est ergo vox vna filius familias sed locutio, nam familias more græco genitiua est: vt hermenias, id est interpretationis cum dicitur perihermenias. Exulibus partiam: Graphice dicit ea vnicuique promissa quibus potissimum indigeret. (Omnibus omnia).s.quæ vellent aut possent obtinere, inter se effecerat, aut legendum est affecerat.i.affectione commouerat: aut effecerat.i.instruxerat & exhibuerat ac reddiderat affectos, inter se.i.mutuo afceoso. (Parentum).s.patrum, iugulos.i. guttura, aut eas gutturis partes quibus ferro percussis aut incisis vita adimitur: vnde iugulare verbū quo vtitur Flac. in epist. Vt iugulent homines surgunt de nocte latrones. Minarentur, animo non voce, sed ideo minarentur dicit, quia nondum effecerant. Sed quoniam ordo est. Sed Catilina pro nefas.s.detestandum, necauit filium.s.ex priore coniuge: inopia.i.propter inopiam rei familiaris quoniam filius erat sibi.s.Catilinæ detrimento.s.ad secundas nuptias quas cum Orestilla contraxit vt visum est in Salustij Catilinario, quæ.s.noua coniunx Orestilla timuerat coniungi sibi.s.Catilinæ: eo.s.filio viuente. Quanquam agitentur, credo legendum agitantur. Nam quanquam auctore Valla indicatiuum postulat. Per me, quasi dicat nolim esse occulti criminis delator & ita ex candore animi sui sibi beneuolentiam conciliat & fidem. Pudor magis quam timor, quia data fide publica nihil timendum erat. Vestri consulis non dicit vestri Ciceronis: quia id publica auctoritate non propria fecerat. vnde addit, immo vestro decreto. Cibum non nisi fame coactus, quasi dicat tam intentus est cædi nostræ, vt cibum capere negligat. (Nos ignaros).s.rei militaris, aut ignauos. Phœnices: Punicos versipelles & ad arma paratos. Cum sit aut eum sciat experientia. Si est sit, experientia nominatiui est casus, si sciat ablatiui. Nulla enim pestis &c. Tritum est hoc prouerbium, etiam ab alijs assumptum. (In curia) .i. in senatu. Scit quorum. Per hoc terret patricios, moneté. sibi prospiciant. (Hos) Et alios in die. (In nostrum conspectum) De quorum. Si nostrum est primitiuum nulla est difficultas in constructione: sin possessiuum, sit relatio ad ipsum vt ad primitiuum. (Respondendi locum) Vnde secunda responsiua huic respondere videtur, aut hæc prima est omnium inuectiuarum. Certum autem est ante alias quasdam habitam, nam dum hæc haberentur adhuc erat in vrbe. (In eloquentia) Sine tamen sapientia, quę perniciosa admodum est, vt in principio rhetoricorum veterum manifeste afferit. (Audietis,) Quasi dicat audire non debetis. (Tacetis,) Quasi dicat video quod audire vultis. O Camilli. virorum fortium & qui in facinorosos animaduerterunt meminit. (Expirantis filij:) Quem occidit Catilina vt Orestillæ nuptijs locum faceret. Cur temperas.i.dissimulas. Nam multum displicet: tacite eos in sui patriæq. perniciem consentire arguit. Omnibus reip.s.administratoribus, omnes credunt subaudire Catilinam, immo terrorē, quasi dicat qui nō solum terribilis sed terror ipse censendus est.

L. CATILINAE IN M. TVLLIVM INuectiua prior responsiua: quæ ex tempore videtur ab eo habita.

SI subtiliter à circunstantibus, quæ sit præsentis auctoris controuersia requiratur, inueniretur à propè intuētibus ille inter nos, qui vulpis fuit, cum agno coram leone conflictus. Cum illo nanque mihi res agitur, qui magis in dolosis, fraudulentis, versutisq. rebus, quàm in comitate confidit. Cū illo mihi res agitur, qui omnes rationes, spesq. suas in eloquentiæ suæ torrente coniecit. Cum illo, qui aliud corde dissimulare, aliud ore simulare consueuit. Cū illo, qui corde subdolo, ore trilingui, vultu hispido, barba cœnosa, incessu graui, familiari mendacio propofuit, instituit & iurauit: qui candida denigrat, & nigra loquendo dealbat. Qui aliorum famam depeculans, vrbes quoque mendacio pessundare consueuit. Quapropter mihi timendum, vobis summopere cauendum est: ne hodie plus valeat polita, & erudita calliditas, quàm nuda, & vulgaris simplicitas. Ne sibi plus prosit eloquentiæ cauillantis astutia, quàm mihi oblit infantis linguæ ineptia. Si quo igitur in loco pro dicendi inopia mea vacillabit oratio, non illius phalerata verborum agmina, & canoram festiuitatem atque concinitatis splendentiam: sed pondus sententiæ, ac ipsum sagaci indagatione perscrutari, & æquali lance trutinare debetis: q̄ si vos quoque sententiā aduersarij fuco mendacij coloratam, linceis (vt soletis) oculis inspexeritis, inuenietis sub columbina specie teterrimam caudam latitare scorpionis: & eo pacto eā inhonestam, & inutilem fatebimini. Illum nanque de ciuitate censet extorrem fieri, cuius maiores eam fundauere, construxere, & ab hostibus protexere, ac postremo ad tm̄ culmen honoris promouere, vt imperij magnitudinē, solis ortu, & occasu metiremur. Illū de ciuitate præcipitem iubet dari, qui nisi liuoris, & detractionis causā obstaret, in ea primus, aut inter primos hr̄i deberet. Exeat igitur de ciuitate Catilina, & remaneat illic Ciceronis iactātia. Exeat de ciuitate ciuis, & remaneat inquilinus. Exeat de Roma Rom. & remaneat Arpinas. Exeat hinc Scipionis nobilis ꝓpago, & regnet illic natus de paupere pago. Abfit Scipionis indoles luculēta. Quid si Scipio nunc ille viueret? nōne tali vteretur eloquio? Ego vici, vos in patriam reduxi, vos tn̄ ciues eijcitis? Ego Romā periculo capitis mei ꝓtexi, vos nomen meum delere conamini? Ego feci quod nō erat q̄ esset, vos me ibi morari nō finitis? iam iā nunc arbitror P.C. qualiter sit inhonesta huius accusatio cognoscitis. Nūc qualiter sit inutilis attendite. Nā si sen tētiam probaueritis, maximas calamitates publicas, & priuatas suscipietis. reip. hostes acerrimos, & asperrimos cō probabitis vobis ipsis mortale odiū, & inuidiam summā cōflabitis: vrbem non solo (vt putatis) Catilina, sed quā plurimis ciuibus vacuabitis: & quod est extremę dementię placidissimos amicos, infestissimos reddetis inimicos. Sed ꝓ deos immortales quorsum aduersarij tota depreca tio pertinnit? Coniurationem nāque indignum facinus ostēdere laborauit: cum an coniuratio facta sit, ambigat: & de ea quasi non sumptum supplicium, de qua nondum cōstitutum est iudicium, clamat, & dolet. O indignū scelus, Catilina iam nō dignas pęnas pro coniuratione dedit: quasi de coniuratione cōstaret: cum non iam magis illud probando, q̄ dicendo suæ sententiæ basim cōstituit. Et id solum certū denunciat, quod nec testibus, nec argumē tis est probatū: sed falsa quadā suspicione confictū: quę à quouis quoquo confingi pōt. Nam Catilina P.C. tam popularibus, q̄ summatibus est acceptus. Quia ignoti, noti, ciues, peregrini, nobiles domū eius frequentabant: q̄ eo munificentior, affabiliorq́. viuit nullus: q̄ habet quod det, & dat nemo largius: iccirco coniurationē ab eo iactā cōtendit. Quod si ab hominibus amari, frequentari, colu li, vifitari, coniurationē vocamus, iam Catilina, itē Lęlius & Scipio, ꝓterea liberales, & dapsiles coniurationi accrescunt. Quod vero de filij nece à pio patre perpetratū esse dixit, sic est incredibile, vt sine rōne patrocinium deleat. Presertim cum neminem vestrū super hoc dubitationis scrupulo ꝓmoueri confidā: illud mihi potius admirandū puto, nemini mirandum, si solus oīum Catilina prælocutor apparet. Hoc.n. minis Ciceronis, prece, precio confe ctum est: vt nemo se Catilinæ tuto rem audeat cōfiteri.

IN INVECTIVAM PRIMAM L. CATILINAE in M.T. Ciceronem, Iodoci Badij Ascensij Commentaria.

S. subtiliter. Hæc Lucij Catilinæ responsiua ex temporanea videtur, est certe minus culta quam ut habeo habita censeatur, quem Cic. disertissimus in eloquentia sua confidere paulò ante dixerit. Nam & minus latina videtur cum ne reciprocationem (vt dicunt) seruet: cum dicat, Ne sibi plus prosit cauillantis astutia, quod tamen ab alijs reprehensum ego bifariam defendam. Nam ordo potest esse: ne astutia cauillantis plus prosit sibi. i. astutiæ, & ne plus prosit sibi. s. cauillanti & vtroque modo est reciprocationi locus. Est tamen protritus & vulgaris sermo longe autem seruilior est in secunda responsiua quam Pomponius Lætus nobis extulit. Sanè cũ dicitur in titulo responsiua videtur substantiuum, nam additur Inuectiua. Dãnat autem Catilina ea in Cic. quæ in seipso agnoscere merito deberet vt statim dicam. [Cum illo mihi res agitur. Quoniam Ciceroniana eloquentia iampridem omnibus nota erat, studet Ciceroni ex ea inuidiam concitare & fidem detrahere. Cum illo sæpe idem sumit principium vt ea repetitione attentos faciat patres conscriptos, cum tot in vnum hominẽ dici posset impruperia dissimulare, id contra Catilinæ maxime conueniebat vitio dari: erat enim omnium rerum simulator & dissimulator. [Subdolo). i. fraudulento, habente dolum subtus latentem, ore trilingui. i. serpentino, nam serpens lingua micat ore trisulcis, aut tres diuersas sententias proferenti, aliquibus se facturum aliquid promittente, ac rursus ijsdem id idem negante, & non facienti, aliquibus & neganti & promittenti sed neutrum fideliter exequenti. [Vultu hispido) .s. bene barbaro qui grauitatem præ se fert. sicut in ceteris membris virilitatem. Iuuen. Hispida membra quidem & duræ per brachia setæ Promittunt atrocem animum &c. Barba cœnosa. i. immunda i. incessu. i. deambulatione graui & pomposa. familiari mendacio. i. quod plurimum apud ipsum & familiam eius valet. Proposuit, scilicet conuicium in me, instituit. i. affirmauit iterauit. Qui candida i. bona denigrat. i. mala facit & interpretatur: & dealbat. i. iustificat loquendo. i. per vim eloquentiæ suæ, nigra. i. vitiosa. Qui depeculatos. i. furto subtrahens famam aliorum consueuit quoque. i. etiam vrbes pessundare sub mendacio. mihi timendũ est. i. ego debeo timere, quia imminet periculum capitale. Ne sibi plus &c. in odium trahere conatur eloquentiam Ciceronia, sicut nonnulli inuidiam conciliare parant ex diuitijs abundantibus cuiuslibet. [Phalerata). i. bene instructa & superba, sicut cespitat in phaleris equus. [Æquali lance). i. examine & iudicio, sumpta metaphora a bilance. Trutinare. i. ponderare aut mensurare. [Linceis). i. acutissimis, quales habuit linceus. Scorpionis caudam in qua venenum est. Exeat, reperit in inuidiam Ciceronis. Romæ. i. natus Romæ. Arpinas. i. natus Arpini. s. Cic. Solum autem genus suum laudat, quia se non potest. Hostes acerrimos & asperrimos: videlicet populares & necessarios ipsius Catilinæ, qui acerrimi sint animo & asperrimi facto. Nam acer dicitur strenuus & vehemẽs. Asper difficilis attactu, vt sunt armati. Non solo Catilina. Significantius id quàm si diceret non solo me, quia cum de nobis aliquid magnum dicimus aut sentimus tanquam de tertio loquimur. vt Aeneid. 2. Quæ munera niso digna dabis primam merui qui laude coronam. Quam plurimis, hoc est valde aut maxime multis, ciuibus sup alijs, nam & ipse ciuis est. aduersarij. non dicit Consulis, nec item Ciceronis, quia in vtroque dignitas foret. Deprecatio. s. de me expellendo precario. Indignum facinus: non negat quin indignum sit facinus, sed probandum illi fuisse censet prius coniurationem esse factam quam eam detestetur tantopere. Et de ea. Ordo est. Et clamat & dolet. i. dolorem suum ostendit, quasi non sumptum sup. sit, aut quasi non sumptum esse supplicium: de ea. s. coniuratione, de qua nondum est constitutum iudicium, hoc est sententia iudicum, aut indicium lege, quod est patefactio per complicẽ & conscium aliquem. O indignum. ironicos id dicit. [Basim). i. fundamentum. Certum, indubitatum. Confictum. s. a Cicerone & delatore aliquo. [Acceptus). i. charus & iocundus ac gratiatus aduentus eius. [Popularibus). i. vulgo & plebi. Domum eius, non dicit domum meam ob causam dictam. [Affabilior). i. comior & concinnior aut dulcior amicus. [Lælius & Scipio,) Summi inter se amici. [Liberales) .s. omnes ac dapsiles. i. dapum ac sodalitatum præbitores. [Accrescunt). i. accedunt ad coniuratos, hoc est inter coniuratos habendi sunt. [Patrocinium) .i. protectio eius dicti. Sup. id est de Promouet. i. s. a sententia firma. Mihi adiuuandum. i. tu adiutorium assumendum, sed incultius dictum si non est mendum in scripto. Prælocutor. i. præ alijs sui defensor.

EIUSDEM IN EUNDEM CICERONEM inuectiua secunda responsiua, quæ præmeditata videtur.

OMnes homines, qui in maximis principatibus vitam agunt, aut qui de rebuspub. aut priuatis cõsultant, decet in primis animaduertere, ne cuiquam voluptati temere assentiant, ne ue liberum ingenium furore, aut iracundia pessundent: sed vigilantius enitendum est: vt durent inuictis animis, vt omnium rationes ęque circunspiciant: nec in alterutram partem declinent, donec luce clariores in apertum deductæ, & satis peroratæ videantur. Difficile est enim cõmotis animis, & concitatis ingenijs verum cuiquam persuadere, tanta sit plerunque vis, ac frequentia orationis. Hæc si fuisset vobiscum P.C. animaduersio, dũ perperam de meis moribus consul noster tanta acerbitatẽ loquebatur: cum perniciosa, & insolenti facundia in caput meum vestros concitabat animos: modulabatur orationem profecto, vt illius procacitas hodierna die innocentia nostra deleretur. Sed video iam suggestione cõsulis pectora vestra rebus incumbere, vix meam perpeti orationem, credere iam illius auctoritati, meæ pudicitiæ diffidere. Quamobrem facile vereor, ne sera sit nostræ salutis defensio. Nam paucorum inuidia plerunque innocentes iure, aut iniuria suppeditantur. Quæ res profecto neque constantię virorum illustrium, neque Romanæ disciplinæ, neque senatoriæ dignitatis officia videntur. Quare per deos immortales vos P.C. atque humanitatem vestram appello: vt in tantis rebus non facile iudicium excipiatis: demulsos, ac deuinctos animos facundia Ciceronis pristinæ integritati restituite: & ita restituite, vt aliquãdo Romani patricij, atque Catilinæ verba intelligatis. Si quid in patriam peccaui Quirites, neq; gratiã, neque misericordiã imploro. Eripite tum ab hac luce animam: trucidate hoc corpus, & mẽbra hæc impudentia diuellite. Nõ eo tendit oratio nostra: vt Catil. misereamini. Sũma est. n. misericordia in parricidã subitũ supplicium

IN INVECTIVAM SECUNDAM L. CATILINAE in M.T. Ciceronem, Iodoci Badij Ascensij Comment.

OMnes homines) Hæc oratio longe cultior est quam superior, ita vt ab eo præmeditata videatur. Consultant. i. in consilio deteruunt. Cuiquam voluptati, id est libidini. [Durent,) Id est duri & constantes sint. Aeneid. 1. Durate & vosmet. [Nec in alteram,) Id est in neutram contendentium, aut rei de qua est controuersia aut rationum adductarum: donec, scilicet rationes videantur clariores luce existentes deductæ in apertum. [Tanta vis,) Id est potestas orationis vt trahat auditorem in quam sententiam velit. Animaduersio, hoc est consideratio. Modulabatur, id dicit inuidiose. quasi vero tam peritus sit in dicendo, vt modulis orationem dimetiatur, quæ res oratori fugienda ne fidei detrahatur, auctore Fabio. [Illius procacitas,) Id est petulans sermo deleretur, id est restingueretur, sicut dicit ille. Efficiam postbac ne quenquam voce lacessas. Rebus incudere, aut incumbere: si est incudere dicit, quasi dicat monetam imprimere: hoc est sententiam indere. Facile vereor ne sera sit. dicere potuisset facile vereor, vt sera, id est nimis tarda, quia iam persuasis iudicibus. [Appello,) Id est in auxilium voco, vnde vulgo dicuntur appellationes. Sanè appellamus ad

maiorem aut meliorem prouocamus à minore. Veteres autem dicebant appello senatum, sicut Paulus sanctus. Cæsarem appello dixit. Excipiatis iudicium, id est ad iudicandum procedatis. Demulsos, id est de lenitos. Romani patricij, id est ex Romanis patribus: hoc est senatoribus orti. Atque Catilinæ. Atque penitus inter res ad idem pertinentes, sed sub ratione diuersa. quam etiam in nomine suo vim deputat. Eripite, id est vi demite & tollite: animam, id est vitam meam. Ab luce, scilicet cœli. Impudentia, non quæ sunt, sed quæ impudentia sint si in patriam peccauerit.

animaduertere. Sed hanc vrbis clementiam postulo P.C. ne omnino innocentiam deseratis: ne dum libertatem defenditis paucorum iniquitate plerosque innoxios perditum eatis. Ostendam vobis, atque elucidabo acerbas in consilio vestro mecum inimicitias, non salute reipub. fuisse exagitati imperij causa, non manu tenendæ libertatis desidero cuncta. Nam quantæ primum superioribus annis immoderatæ in me illum discordiæ agitauerint, quantisque, atque quàm crebris postea inuicem contumelijs versati fuimus, non referam. vobis enim omnibus nota sunt Quirites. Sed ea malo dicere, quæ proximis Comitijs postquam designatus est impudenter, & temere quæ tandem euomuit, se nihilo magis, quam excidio Catilinæ consulatum petere. Testes hic duo viri clarissimi Marcus Antonius consul, & Caius Cæsar: quorum auctoritate terminatio illa eo tempore, veluti patrum consulta, reprobata est. Item nunc P.C. talibus animis imperia tribuite, qui curiosius priuatas inimicitias, quàm totius reipub. salutem persequantur. Non cupit Cicero consulatum: vt opem referat miseris, vt potentium improborum arceat, ciuitatem defendat, vt reip. consulat, sed vt maxime Catilinam delere, & circunscribere possit. Hæc sunt officia viri consularis, & gloriosi, & sanctissimi ciuis institutiones. Tales homines in dandis magistratibus nobilitati anteponite: quibus tantus, & tam vastus est animus extinguendi nobilitatem. Nam quod mihi huius viri interminatum est, diligentius in vos omnes conuerteret. Credite mihi P.C. credite, rara est inter tam dissimiles animos beneuolentiæ, charitatisq. consensio. Ille ex municipio Arpinati nouus homo, spes huic vrbi insitus, eam velut ingenitam rabiem, atque inuidiam animo voluta, quam nouis exteris ciuibus, non tantum mores, sed veteri consuetudine natura comparauit. Pridie, vbi in petitione consulatus patria exprobrata est, aliquando nouitas generis obiecta æquo animo tantam contumeliam tolerasse, tunc impatientissimum hominem existimatis? incitabatur eo tempore truculento spiritu lacessitum ingenium, & veluti vipera serpens inflammato, ac venefico pectore ferox eius, & crudelis animus agitabatur. Hic, qui se patrem patriæ nominat: qui dicere solitus est hanc rempub. suo splendore decoraram: qui virorum omnium illustrium, ac præstantissimorum familias, non modo æquasse ait aliquando suis moribus, verumetiam omnium maiorum virtutem superasse, cum oblectari sibi nouitatem videret, quo putatis eum ingenio perferre potuisse? Infremebat tunc dentibus, atque in vos omnes rabido rictu conceptam latenter iram acuebat, quam neque lenitam adeptione consulatus in posterum putetis. Cum non vestra gratia, sed suis maximis virtutibus consequi tantam dignitatem debere arbitretur. Nunc itaque priores illos impetus exequitur. Nunc his artibus perturbare ciuitatem instituit. Nunc se his consilijs vlcisci, & nobilitatem eo deducere, vt nunquam sibi nouitas obijciatur. Faciet hoc P.C. faciet, nisi vester prudentissimus animus aliquando nostræ omnium saluti, & vniuersæ reip. consular. Iam hoc primum initio ab hoc principe scelerum, ab hoc flagitiorum artifice, ita ciuitas nostra dira, ac pestilenti labe conspersa est: ita perniciosum semen diffundit in patriam: vt si aliquando consitum radicibus paulum altius coaluerit, delebitur quidem hæc respub. pulcherrimum hac à stirpe concidet imperium. Nihil enim est tam periculosum ciuitatibus, quàm cum delecti ciues inter se dissident. Inimica nanque est rerum maximarum discordia, & res fortes dissipat, & demolitur. Eam quidem hic nunc inseruit nostræ ciuitati. Hanc inter vos calamitatem ingessit: quæ si non mature

ANIMADVERTERE) .i. accurate sumere seruato ordine iuris. (Innocentiam) .i. me innocentem & falso accusatum. Ne dum duæ sunt particulæ, nam ordo est, ne eatis perditum i. ne perdatis, plerosque .i. plurimos innoxios, dum defenditis libertatem iniquitate .i. per iniquitatem paucorum, sed Cicer præcipue. Non referam. Callide iñ tangit quæ comprobare non possit. Vobis .n. omnia nota sunt, hoc quoque Callide, vt quibus nota nõ sunt, alijs nota atq; vera esse putent. Comitijs .i. comitionibus populi ad innouandos magistratus impudẽter & temere. Impudenter quia homo nouus & inquilinus non debebat consolatum petere, & temere, quia populus non debebat dare: Testes hic duo viri clarissimi M. Antonius consul, in quo spẽ habebat ad futurum consulatum obtinendum, & C. Cæsar, qui legem Portiam pro coniuratis & deprehensis comprobaturus erat, vnde hæc defensio, aut ab aliquo declamatore post rem facta est, aut Catil. iam tum spectabat Cæs. sibi amicum fore. (Terminatio illa) .i. comprobatio omnium adductorum quam terminatio .i. decisio litis merito sequetur Nunc tribuite. Amara concessio quæ vim vetandi habet. Cic. s. aduersarius Catilinam delere possit. (Nobilitati) .i. ipsis nobilibus Romæ. Vastus .i. inexplebilis. Nam q. .i. ad hoc tendit, vt vos oẽs conuerteret. Rara consensio .i. concordia, quam in vnum sentimus. Nouus hospes & ita nouus homo. (Insitus) Quasi de aliena factione. Pridie .i. prior die, sed sm Vallam sic inepte diceretur. (Exprobrata) .i. probro data. Nouitas gñis, quia primus de domo sua ad consulatum peruenit. (Existimatis,) Hoc est putatis, quasi dicat id minime censere, aut putare debetis. (Vipera) Species serpentis, quæ vi parit, quia a fœtu interroso ventre. (Vipera serpens) Aut adiectiuũ est, aut per appositionem dr. Eius .s. Ciceronis. Patrem patriæ optimoat immo se nominabatur vnde Plin. Salue Marce Tulli primus patriæ parens appellate. (Aequasse,) Hoc est æqualis fecisse. (Quo ingenio,) q.d. infestissimo. (Infremebat,) Hoc est multum fremebat. (Rictu) .i. apertione oris, more canis rabidi. (Arbitretur) Non dicit q. assecutus sit. priores impetus hoc est stimulos. (His artibus) .i. eloquentiæ immoderatæ & minus facundæ aut disertæ. Nunc sup. instituit aut tentat sup. se vlcisci .i. sibi sumere vltionem. Nobilitatẽ, ipsos nobiles. Et deducere .i. impellere nobilitatem ad id quasi deducendo .i. deorsum ducendo: vtpote ad humilitationem sui, hoc est ita humiles & demissos facere vt nõ exprobrent nouitatem. (His artibus) .s. fraudulentis. Faciet, hoc scilicet quod proxime dictum est .i. nobiles deducet vt contra se obloqui non audeant: idq. ad terrorem dr. Prudentissimus animus. Callide laudat senatores à prudentia, quasi vero omnia prudenter prospexerint, quasi id velit, quod maxime nolit. Ab hoc principe .s. Cicer. in quem astute regerit crimen vt dubitet senatus vbi plus habeat fidei. Pulcherrimum imperium. Subdole laudat ne interitum eius cogitasse censeatur. (Delecti) .i. præcipui, & de multis electi, vnde Maro .iij. Æneid. Delectos populi ad proceres, primumq. parentem Monstra deum refero. Rerum maximarum. Aut inimica rerum maximarum vt inimica sit substantiue captum, aut discordia rerum maximarum .i. de rebus maximis, sed prior sensus est melior, quia vt dixit Sal. in Catil. Concordia res paruæ crescunt, discordia res maximæ dilabuntur. (Demolitur,) .i. vi destruit. Ea .s. discordia. Hunc .s. Cic. legendum est .n. hunc non hanc, sensus aũt est, ideo ad hanc remp. receptus est callidissimus Cic. quia prius discordiam inseruit. Est tamen duplex lectio, nam alij legunt, ea quidem hunc, alij eam quidem hic, quarum

ASCEN.

rum posteriorem potius approbem, quoniam sequenti magis quadrat.

prouideatur, video iam summam fortunæ, coniunctam hanc remp. video iam arma in manibus vestri alterum al teri obsistere, hunc proscribi, alterum vero trucidari. Vti nam enim rerum malarum innocens Catilina finis esset, vti est initium. Nullum foret mihi graue pro rep. pericu lum subire, patriæ equidē proscribi, patriæ abdicari, emo ri pateret. Sed non semper cunctis mortalibus idem ani mus est. Erit alter impatientior, qui vlcisci malit, q̄ im proborū perpeti iniurias. Tunc necesse, vt ciuili bello res agitētur, periclitabit tunc patria, & in ancipites casus, cer tumq. vrbis excidium concidet repente, & ventura tunc in gente lætitia efferetur, & optatis sese rebus potiri glo riabitur. Cū hanc videbit armis splendore patriam, & istā admotis ignibus vrbē lucere, tunc laudabit sua cōsilia, & extollet inuictum animum & pro suis cōtumelijs satis se, maioresq; suos vltum iri existimabit. Nam prædicare ali quā solitus originem se gñis habuisse ex Tullij Hostilij familia Volscorum regis quidem P.R. inimicissima: quę sola prorsus nota est occasio, vt vniuersum sit sibi nomē P.R. odio, semperq. exhorreat hanc remp. cuius ditione obscurata & malorum suorum familia, & subactum eius, ac demolitum imperium: quæ res quantæ curæ hñr, hu manis ingenijs vos ipsi æstimate. Hoc ego tm̄ de Cice rone existimare possum: vt præside illa maiorum suorū inuidia, veteres illæ inimicitiæ impatiētis animi suū sem per ingenium agitent: nunquam impetu, aut rabie quie scant. Tanta est illius animi sin moderata euertēdi huius imperij libido. Videlicet placato orbe terrarū, tot profli gatis regibus, tot populis, tot gentibus, tot exteris natio nibus subactis, terras vndiq; & maria imperio nostro pa rare nullū superiorem hostem P.R. cui non nostra virtus lōge probata sit. Defluxit itaque illi spes omnis extrinse cus huius imperij demoliēdi. Tute nobis oia quiescunt, oēs vltro obtemperāt. Cum vero sese, maioresq. suos vin dicatū iri malit, nec possit vnquam ab illa opinione du rus, & crudelis animus quiescere, ad has confugit pertur bationes, qbus priuatis inimicitijs, mecum primo, postre mo in vniuersā n remp. cōferre potat. Accusat itaq; ami cū sibi Catilinam, & plerosque alios eiusdē conscios con iurationis, velle rēp. inuadere, euertere patriā, vrbē defor mare, domibus, tēplis, aris incendia parare, stuprare virgi nes, senes, plebem, ac patricios iugulare: nusquam iræ, aut ferro parcere, donec pulcherrima ista omnium impe ratrix à stirpe intereat. Sed per deos immortales nescio: quorsum tendat hæc omnium existimatio: vt quisquis mortaliū credat aliquem esse tam perditū aut tam pror sus ignarū rationis, cui non quandam intelligat insitā pa triā pietatem: quæ semper quandam tacita, ac vehemētis sima vi naturę humanis pectoribus infunditur. Quis ita que Romanus animus tantam reip calamitatē afferre cu piat? Quis enim tam acerrimus P.R. hostis, ille etiā Car thaginensium dux Annibal maiora nobis, aut patria ex cogitare potuisset? Ego ne remp. inuadere velim, qui & pro rep. ingentia pericula suscepi? Ego ne senatū, aut vr bem deformare tot amplissimis beneficijs nostræ familię decoratam audeam? Ego ne Romanorum tēpla incen dere, quæ tot ligna, tot tabulas maiorum nostrorum ostē dunt? Ego ne togatos patricios, aut senatores iugulare, qui inter dignitates modo honore profectus sum? Ego ne candidatus reliquis sceleribus deturpare ciuitatem, q plerunque ne quis deturparet, summa ope ppulsaui? Quę species? Quis animus? Quæ occasiones me ad tale faci nus impellunt? Nū causa forte, quam paulo ante Cicero disseruit, libido dominandi? Non ne quiete dignitatem omniū adeptus sum? Nonne in spe mihi ea sunt tales reli quiæ parantur, quales cuiquam immortalium fas est opta re? neque .n. patriciatus, neque senatoria dignitas defuit, neq; in posterum cōsulatus, aut dictatura deesse poterūt.

PROVIDEATVR).i. caueatur prudentia. Iam summā fortunæ.i. maximum periculum, Alterum alteri, Valla diceret alterum alij, nisi singulos bifariam diuidat. [Proscribi).i. poni extra salutem scribi vt vbicunque offenderetur, occidi aut vinci, & ad supplicium trahi possit. Catilina innocens esset finis malorum nam per eius necem quam licet innocens sit, pro salute reip. vtcunq; patiatur, mala reip. auertantur, vti initium est .s. innocens talium rerum timori pariat quod summum amoris indicium est, quia dilectionem maiorem nemo habet quam vt animam ponat quis pro amicis suis. Erit alter .s. à Catilina, q. d. quæ ego perpetiar non quiuis perpetietur. Maiores suos, qui ab hac rep. deuicti sunt. Ex Tullij Hostilij familia Volscorum regis. Volsci vt Liuius late docet, Romano imperio infestissimi multo tpe fuerunt. Præside illa inuidia, hoc est dominante in eo. Suum.i. propositum & accommodum. Tanta est illius animi immoderatia. Alius fortassis dixisset immoderataq. aut tanta & tam immoderata. Videlicet, vox ironica & irrisoria vt sæpe dixi apta. Videlicet, hoc est videre licet cur ei sit tāta libido, quia videlicet, æquo animo, imperium sesee nō potest placato orbe &c. [Extrinsecus) i. ab eo exteris nationibus. Demoliendi hoc est cum mole destruendi. Tute.i. sine periculo. [Vindicatum erit) Id callide dicit, quia cum Cicero sit extra vrbem natus. & principium imperij durat in vrbe fuit, quia alij omnes acquisiti sunt & vi subacti, facile creditu est, quemlibet eorum vbi posset vindictam sumpturum, & à quibus remp. suam euersam videt eos euersurum. [Conferre) litem i. concertare. [Amicum, Catilinam) Id subdole, vt maior nascatur inuidia in eum qui ne amico quidem vereatur iniuriam faceret. [Nusquam).i. in nullis aut nullo loco seu nulla re pub. ista .s. vrbs Roma Vt natura, sed quod natura dedit nemo tollere potest Callidus igitur simulator & dissimulator hic noscitur Catilina. Romanus animus, arguit. Nam sic arpinatem excludit, & omnes concives commendat. Quis enim tam acerrimus? Sic Maro Æn. secundo: Quis talia fando Myrmidonum Dolopum ue aut diri miles Vlyssi, Temperet à lachrymis. Maiora .s. incommoda, certum est quod nequaquam, quo circa grauius argrendus Catilina qui istæc nouit & tamen facere cogitauit. Vnde magnum exemplum habemus illius præcepti Omni spiritui ne credas. Nam quæ ipse aggredi non est veritus, dicit tanta esse, vt credi ab nemine merito possint. Suscepi, quia corpus assuetū malo habui & omnis laboris patientissimum. Nostræ familiæ. Semper maiorum beneficia commemorant qui proprijs carent. Tot signa .s. exculpta, aut expressa in ære & argento. Sicut hodie videmus effigies Augusti, Virgilij, ac aliorum in æs incisas. Candidatus, hoc est candidis indumentis vt competitores induitur, rei causam prius attulimus. [Num).i. nunquid causa forte impulit. [Nonne quiete dignitatem omnium) .i. quam alij omnes, hoc est nihil deest mihi quo minus consulatu videar dignus, & ita summa est mihi spes. Deesse poterunt, quia ea ordine progrediebantur ad summos magistratus.

ASCEN.

Quæ tantæ, & tales sunt: vt non modo in hac præstantis sima vrbe, sed in omni orbe terrarum, oium gentium, om nium nationum imperia, & principatus antecellāt. Quod igitur opus erat, vt difficile in bello quæreretur, quod mi hi in pace vltro parabatur? An forte inuidia me concita uit, quod pariter Cicero docebat: grande æs alienum, an gustia rei familiaris, & immoderata potiendarum rerum audacia? Sed de temerario, aut vesano homine hoc existi mandum esset: vt plerique qui hoc pro potiundis opi bus inconsulte tantam parare possit P.R. seditionem, nō

prefertim in viro patricio,& confulari in tã opulẽtisfima
ciuitate; cui tot honeftæ funt opes: quis dubitat fibi nun
quam deeffe poffe? Tot vltro fefe fibi queſtus offerunt,&
ex publico ærario prouẽtus, quod fi quis paululum labe-
factare maluerit,neque oino parere honeftati incredibile
eft,q̃ is facile in immenfis opibus affluere posfit. Vt reli-
qua prætercam, tu mihi in apertum exemplũ es Cic. qui
pridie pene hanc vrbẽ congreffus oium rerum egens: cũ
te ad magiftratũ contulifti, tantã conglutinafti repẽte di
uitiarum molem,vt oẽs huius vrbis coloniæ vix emptori
bus tuis fupereffe videantur. Temere igitur mihi obijcis
auaritiã,paupertatem,inftans onus æris alieni. Quę cũcta
tutiore via fedare potuiffem, q̃ remp. inquietare, incerta
pro certis capere,paruo cõmodo ingẽtia pericula fubire.
Sed neque q̃bus arguor priuatarum inimicitiarum caufa
tm̃ facinus initiaffem, nemo eft in hac rep quem inimicũ
habeam. Hic Cic. tm̃ mihi moleftus eft: q eius flagitia,
quæ in occultũ habet,nunq̃ reticere potui: cuius ineptias
fi iãdẽ à me propulfare maluiffem, fine difcrimine publi
co multi mihi ad vltionẽ aditus patebant. Non erat opus
ad pniciem reip confugere,neq; metus mihi,neq; pericu
la obftabant,cũ fi ex hoium vita deleretur, non modo ad
vindicandũ,fed nec ad lugendũ funus quifquam fuperef-
fet. Sed dij prohibeãt, ne hunc aĩum illius temeritate de-
honeftẽ Nullã n.illuftribus viris in abiectis hoibus vltio
laudẽ afferre poteft. Illã tñ fi cafu maluiffem,non eft pu-
tandũ Quirites,eo tpe fufceperim,opportunitatis mini-
mũ fibi,mihi vero plurimũ adeffe poterat. Porro fi q̃bus
armatorũ copijs domum meã circunfcripfi, focios indu-
xi,pmifi vigiles,neque horum.n.quidquã inficior,feci P.
C.non vt cuiquã facerem iniuriã,fed vt prohiberẽ confu
lis impetũ. Verebar,ingeniũ nouerã,fciebam inimicitias,
intellexerã hanc ab illo inftructã coniurationẽ. Formida
bã itaq; de illius facundia fubito momẽto animi veftri in
dignarẽtur,& contra q̃onem meam licẽtia veftra defigna
tis periculis de me fupplicium fumeretur. At fi femel in
eius defignatus manus cõcidiffem,fruftra meæ in forũ de
fenfioni locus parabatur. Vitam igitur meã fumma ope
in hunc diẽ produxi. Et in tãta rerum perturbatione nũc
perfuafi tuto ne me oẽs reum facerent pene tranfij Nunc
cũ tibi minus opus erat Cicero præter fpem in fenatũ ve
ni. Et quantũ mihi fatis videbatur,minora quædã fcelera
elucidaui,ex auditu quorũ iri in obfcurũ maluiffes,quàm
ipfis tam enormibus fceleribus viã dediffe. Nihil tuorum
facinorũ expaui. Non tunc oratio tua non vltro conie̮cti
motus terrítauerunt. Quis.n.terror in tanta fenatorũ fre
quẽtia, in tanto fplendidorum ciuiũ cętu inîonię cuiusq̃
animũ turbare poteft? Nemo igitur die,quem maxime cu
pui,quẽ vero minime exiftimabas. Nemo fenatorũ, qui
innocentiã meam intelligat,apud quẽ flagitia tua in aper
to habeãtur. Optimo igitur periculo meis periculis pro-
fpexi,fi qñ armatorũ copia furorem tuum propulfaui. Si
qñ intrepidus in rep. perftiti, fugã dũ mihi omni obtẽtu
perfuadebas,inftare mihi cõtra tuti aius. Sed ò Dij ĩmor-
tales,vbi nã fumus,q̃s potentẽ calũniam nõ videt? Quid
aliud nifi vt fugerę tota tua orõ ptinuit? Sed fi(vt ais) oĩa
mea tibi facta illuftrãtur,fi luce clariora funt mea cõfilia

Ascen. QVÆ) .f. dignitates,vtpote cõf latus,& dictatura,vt quę
ererentur.f.à me.i.vt quęrã,difficile.i.faciẽdo illud diffi ile
in bello.i.per bellũ,quod parabatur mihi vltro in pace.
q.d.nihil. [Grande æs alienum).i.debitum,anguftia rei familia-
ris.i.paupertas domeftica,potiendarum rerum.i.potiendi impe-
rij. Nam rerum potiri eft imperium obtinere.[De temerario ho
mine) .f. Cicerone qui fupra dignitatem petebat confulatũ, aut
vefano,qui contra fas negatum vfurpare voluiffet. Quid dubi-
tat,fi legatur dubitas non ftet reciprocatio. Ordo aũt eft,quid du
bitat fup. is cui honeftæ funt opes,vt dignitatem & maiorum in
fignia,cum mediocri patrimonio,deeffe poffe vnquam fibi in ci-
uitate opulentisfima,qualis erat Romana? q. d. nihil. Tot quæ-
ftus.i.lucra Ex ærario.i.ærario,hoc eft pecuniæ pub. receptaculo,
hodie fifcum vocant.[Prouentus).i.lucra quæ proueniunt quafi
ex agro [Quod).f.ærarium pu.fi quis maluerit labefactare.i.cor
rumpere & imminuere paululum per depeculationem,aut intel
ligatur fe & legatur fic,quod fi quis maluerit labefactare .i. pol-
luere fup.fe paululum.i.modicum exiftẽdo auidior ad rem. Quã
is facile melius quam quamuis facile is non eft quamuis.i.quan
tumuis,fed non quadrat. Pridie.f.pro confulatum inires,hoc eft
paulo ante,nifi vero fubaudiatur illud,legendum effet nuper aut
pridem non pridie,& vbi erat congreffus,legatur coingreffus .f.
cum fam lia. Emptoribus tuis qui tibi emunt,aut quos emififti
vt tibi agros emant fupereffe.i. fatis effe,alibi plus quam fatis ef
fe fignificat. Inftans.i.vrgens onus æris alieni.i.debiti ob æs alie
num. Quæ cuncta. callide docet non vero fimile effe quòd talia
molitetur. Ad indicandum.f.cædem. Sed legam vindicandum eft
enim folus in ea ciuitate,fuorum habens neminem. Hunc hoc
eft meum tam ingenuũ & incorruptum animum. [Nullam.n.)
Docet quomodo animum fuum dehoneftet per cędẽ tam igno-
bilis hominis. Sicut Maronianus Aeneas Aen.ij. de cæde mulie-
ris fenilis dicens. Et fi nullum memorabile nomen Fœminea in
pęna eft nec habet victoria laudem. Extinxiffe nefas &c. Illam.f.
vltionem eo tempore quo .f. fufceperam a me dicit,quia minimũ
opportunitatis,poterat.f.alio tpe tum priuatus effet, adeffe tibi,
diceres ipfi, verum pro fed, plurimum opportunitatis poterat
adeffe mihi. Porro fi quibus.i.aliquibus aut quibufdam, neque
inficior.i.facta non nego,hoc eft hęc oĩa à me facta fateor. Con-
fulis impetum.i.violentiam iniquam. [Verebar) .i. timebam.n.
eum. Et ne quis dicat,aut cogitet,verebaris non nifi confcius ti-
bi,addit prudẽter ingenium.i.confulis noueram. An mi veftri in
dignarentur.i.fubito inflammarentur in me, facundiæ.i per facũ
diam illius.f.Ciceronis & contra quæftionem .i. inquifitionem
& torfionem Defignatis.i.adiudicatis [Produxi).i.extuli.Calli-
de itaque in Cic.crimina regerit.Pene tranfij.i.euafi ad fenatum
me recipiens ne oẽs facerent reum. Nunc cum tibi minus. Alij di
cerent minime opus erat,minora fcelera,fubaudi tua. Iri in ob-
fcurum.i obfcuratum iri aut haberi in obfcuro Sat è noue ponitur
iri fine fupino,cũ fit perfonale. Tuorum facinorum,aut factio-
num aut tenera facinorum,q.d.licet alijs grauem iniuriam fece-
ris,nihil tñ expaui,vltro coniecti motus.i.capitis aut oris inter
dicẽdum. Quis enim terror,q.d nullus,optimo periculo.i.difcri
mine pugnę euitaffe fe dicit cetera pericula. periculum aũt erat
ne à Cic.interciperetur inftare.i.in eum ftare hoc eft reftare & in
ftantius innocentiam fuam protegere.[Quid aliud pertinuit).i.
ad quid pertinuit. Non eft .n. legendũ pertimuit. Nã fequitur.

quid nunc mihi fugam perfuades? hic fum nullis meis
præfidijs circũuentus Adeft fenatus,qui tibi vim fieri p-
hibebit.oftende hęc facinora,elucida feditionẽ,affert fup
plicium. Non dẽcet in tantis periculis immifericordiam
videri. Cunctatio quidẽ omnis obeffe poteft. Nullũ vero
præfidium afferre,fi habes principẽ coniurationis. Si im
peratorẽ hoftium tenes, quid remoraris? quid eijcere cu-
pis? Vtilius eft enim vt luce careat, exercitus fient illico
ad bellum fegniores. Sed video,vtiq; fieri foles in medijs
malis, tibi malorum caufa timore animus frigefcit. Ca-
fum enim quẽ mihi,aut reip parabas,in te conferri vides.
Res pręter opinionẽ tuam nunc agitur tui capitis pericu
lo. Dubitas nũc de fortunis tuis,non obiecturum me tibi
in fenatũ venire exiftimabas. Ideo cũ veni,illico trepidus
factus es. Putas minitãdo nũc mihi terrorẽ incutere,igno
rans quã liber,quã vaftus fit innocẽs aĩus vis vt fugiã Cic.
vtiq; non fugiã,fed pfiftam acrius petulantiam tuã oppu
gnãdo. Neceffe eft,vt oium cõfiliorũ tuorũ flagitia refel-
lam.

lam. Veniant in hunc locũ testes, quorum tibi tantam copiã superesse dicis: vt nil tibi meorum operum tectũ, aut occultũ sit. Quos produces? Q Curium hominem quidẽ sanę opinionis, integrę vitę, at vero qui suis flagitijs celeberrime hũc ordinẽ deuastauit? p pea probari gñe abdicatus pôt. Aut Fuluiã produces eius consortẽ libinis, quæ nullius vnq̃ cędis conscia fuit? Nullius stupri, aut incesti alũna concubitus: aut vero ita vixit, vt velut quoddã sceleris exẽplũ oẽs meretricum artes egregie sola ipsa superarit. Hi sunt hoĩes clarissimi, quibus nunc inquietudo ciuitatis suspecta est: quorũ aduersum me testimonia parãtur. Sed p deos immortales tute iã Cic. moribus tuis ostẽdis, furore tuo palã non impudentibus abutere. Nõ erat ex apertis coniurationibus petenda fides P. R. si me delere cupiebas. Eos eligere debuisti, quorũ obscurior vita, & parũ per occultiora latrocinia fuissent. Multi mortales eadem pecunia vtilius ambitioni tuæ obtẽperassent. Illorũ aũt maledicta nemo bonus ciuis timere debet. Facile refelli põt: vtpote cum fortuna eorũ, & fides, & facta satis vulgata sint qui mihi se fauere debeant aduersari. Mallẽ esse iniurius, ne injurios, ne vitã meam eorũ familiaritas æq; in contemptum deduceret. Nunc itaque P.C. oĩa vobis facta consulis, & cogitata illustrãtur. Nunc ẽt vobis innocẽtia mea patere potest. Quæ res illũ impulerit ad Catil. interitum, ad perturbandam remp. videtis. Mecum priuatis inimicitijs agitatur. Obiectu vero nouitatis vniuersam odit nobilitatẽ more maiorum suorum. Nã hanc patriã abhorret. Ea pp seditiones parat, serit discordias, nunq̃ ad perniciem nostrã impatiens eius animus quiescit. Facit in primis reum parricidij me Rom. patricium senatorẽ, cuius tot res gestæ, tot imperia, tot magistratus, tot maiorum meorũ beneficia amplissimo splendore reip. lucescunt. Obijcit egestatẽ, quæ in opulentissima ciuitate, minoribus ẽt magistratibus nunquam obesse potuit. Obiectat inimicitias, quę mihi ad perturbandã remp. nõ vtiq; satis esse viderentur. Testes, quos producit, videtis: qui tales sunt, vt oĩum sceleratorũ exuperent ingenia. Quæ tentata postquã sibi præter spẽ euentibus non rñdent, neque in senatu sperat, timore illico suppressus est, fugam mihi imperat, qñ si deliquissem ad vindicandũ nefas nullã magnitudo supplicij satis esse posset. Si ergo P.C. innocẽtiã meam videtis, si illius animi ferocitatem intelligitis, si pericula reip. ingenijs vestrijs aperta sunt: expergiscimini igitur aliquando, & imperij Romani vitæ misereminì. Habetis habentem colubrum in visceribus vestris, habetis in hoc ordine inclusam reip. calamitatem, quæ vigilat ad perniciem Pop. Rom. vos illum in summo honore posuistis. Cauete ne quando per licentiam ea pars pestis totũ corpus ambiat, & veluti cõtagio quædã in vobis adolescat. Expiate ocius, & eneruate hanc sentinã scelerum. Abdicate hunc hoĩem consulatu, ne clarã, & amplissimã dignitatẽ fœda illius flagitia deturpent. Eripite hũc ab hac rep. ne qñ eum ad excidium nostræ ciuitatis anhelantẽ hęc sanctissima intra se mœnia conspiciant. Si chara sunt vobis huius vrbis monumenta si periucundi liberorũ conspectus, si grata est vestrarum virginum pudicitia, si tẽpla, potentatus, sacerdotię societates, domus, opes, familiæ, cliẽtelæ, fortunę omniũ, & vniuersæ patrię cómoda vobis accepta sunt. Iam iã ab hac rep. semen hoc malorum omniũ eradicate: hũc à conspectu ciuium eripite: q vos, & oĩa bona vestra extinguere cogitat: qui claritudinẽ imperij Rom. in simultatibus, atq; discordijs perturbare instituit. Succurrite his periculis, obuiate huic calamitati. Tũc omnis suspitio sedabitur. Tũ dolus ille à cohortibus cõfestim dissipabitur. In hoc vno noĩe omnis spes eorũ sita est Quis. n. alio huic maximo imperio, huic capiti orbis terrarũ paucorũ sceleratorũ animos exigere, aut cõcitare potuit? Quis, quis ciuis in hac rep. tã atrox facinus excogitare? Hic hic tñ nouus Cicero Arpinas ex Tulliorũ familia struit clam nostro capiti insidias, Catilinã coniurationis simulat, quo liberior sibi ad consiliũ opportunitas patere possit. Nos plerosque in quæstionẽ P.C. vt noĩe nostro comparatis copijs facilior sibi pateat

ASCEN. QVIO nunc mihi fugam persuades? illic legẽdum est sua des non persuades aut vitiose vsurpatum, vt pleraq; alia, est enim argutus magis q̃ elegans interdum sermo, qui nisi fallor Porcij Latronis est. Non decet in tantis periculis. Quia dixit affert dicti sui rationem, non. n. decet eo misericordiam. i. crudelitatem videri in tantis periculis. s. quanta essent si reuera coniuratio facta esset, & ita ex eo q separatum supplicio ostendit si nocens cumperetur fuerit se innocentem comprobari vult. [Principiũ). i. probatũ saltem initium, aut principem imperatorẽ. Id enim Cic. Vt luce careat. i. occidatur. Exercitus. s. Rom. segniores. i. tardiores q̃ vt possint propulsari incommoda reip. si Catilina reuera tantum malum suscepelit. Et ita quia in se suadet quod aduersario suadendum erat se plane innocẽtem asserit. Aut sensus est melior vt luce careat imperator. i. extinguatur qa exercitus q eum expectant fiẽt illico segniores. s. amisso duce, vnde de apibus Maro: Rege incolumi mens oĩbus vna est. Amisso, rumpere fidem quod Rom. de summo Pontifice hodie factitare vñt. [Soles). i. clarissimas euidentias aut elucidationes. In te conferri qa obsistentem tibi inuenisti quem expellere putabas. Nun obiectus? Ordo est. Non existimabas me obiecturum me tibi vẽturum in senatum. Ignorans quam liber quam vastus sit innocẽs animus. Egregium dictũ est sacrilego ore. Nauque is qui patriæ excidium tñ agitabat, innocentis animi commoda commemorat, q̃ vastus. i. amplius & potens ad constantiam. Superesse. i. abũdare, cum alibi sit plus quam satis sit esse. [Quos produces in testimonium contra me) Q. Curium. Ex hoc loco patet ẽt Catilinam nosse per quem Cic. oĩa cognouerat. Sanæ opinionis, ironia est, sicut & de Fuluia. [Obscurior vita,) q d. nimis nota sunt testium tuorum flagitia & periuria. Eadem pecunia. Argutissime significat Curium & concubinam eius corruptos pecunia. Cic. Omnia aũt argutissime dicit, s. quę adeo vt si quis rem ex historia non norit facile in sententiam eius adduci possit. Ea aũt vis est oratoria Vnde hanc excogitatam ani potius ab alio declamatam indicauerimus. [Nunc itaque patres conscri.) Tendit ad cõclusionem facta confutatione aduersarij. [Illustrãtur) . i. illustria hoc est manifestaria fiunt. Obiectum, credam legẽdum obiectu, & non nouitatem, sed nobilitatem vt sit ordo. Odit vniuersam nobilitatem, obiectu. i. pp obiectum nouitatis, quia nouitatis ei obiecta & probro data est in petitione consulatus. More maiorum qui oẽs noui erant. [Obhorret). i. horrore quodam aspernatur quasi abominabilem, nec legam abhorret. Nunq̃ non nunquam impatiens sed nunquam quiescit. [Facit reum) . i. accusat & damnat patricium senatorem aut coniungenda, aut diuidenda sunt, coniuncta si leguntur patricium adiectiuum est, vt sit senatorem patricium. i. ex patribus ortum & non aduenticium, vt sunt noui homines qui per consulatum ad senatum recipiuntur, sin diuisa duo dicit, q d & patricium & senatorem. Minoribus magistratibus vt ædilibus triũuiris &c. cum ipse sit senator. Obiectat. Est ergo confutatio dictorum aduersarij. Inimicos, propter repulsam à consulatu. Testes, Curium & concubinã eius. In senatu speret. i. nõ habet spem in senatu, immo summam spem præ se tulit, verũ callidi aduersarij, est spem aduersario adimere si potest: Est aũt hęc oratio argutissima. [Quando si deliquissem) Eleganter ponit qñ, vt sit, cum tñ si deliquissem. i. tale delictum quale obiectat admisissem. Nulla magnitudo supplicij, & ita non erat mittendus in exilium, sed vocandus ad supplicium. Si ergo, rursus tendit ad conclusionem. Si videris, quoniam videtis. Nam, si conditionalis esset si diceret, si videritis, aut si videritis. Colubrum venenum inuidiæ. In summo honore, in consulatu.

aditus ad inuadendum remp. vos Patres conſcripti, nonne veſtram miſeriam videtis? Capeſcite remp. miſeram, & mutantem. Subuenite patriæ, parentum, & ſimul ſalutis omnium misereamini. Neque conſularem, patricium ciuem, & amicum Populi Romani à faucibus inimici cōſulis eripite. Supplicem, atque inſtantem priſtinæ claritudini, omnium ciuium gratiæ, ac beneuolentiæ reſtituite.

ASCEN. ADOLESCAT).i.coaleat, aut concreſcat. Hanc ſententiā legendum hanc ſentinam ſcelerum. [Anhelantem).i.nimis annitentem, ita vt anhelitum trahat. [Monumenta,) Id eſt veteri ædificia & maiorum inſignia. Veſtatum virginum. Callide reijcit crimina in ipſum Cicero. quæ in ſe merito iniecta cognoſcebat. Enumerat autem omnia ferè quę nobis chara eſſe debeant, & merito tuenda. [Iam iam, repetitio vehementiam indicat) Nunc.ſ.Ciceronem. Tunc omnis ſuſpicio. Tunc dicit, quia vocalis ſequitur, quæ poſt poſt.m. durius ſonet, vnde ſequente conſonante dicit, Tum dolus; A cohortibus. [Quis alius) .ſ. quam inquilinus, homo nouus & nouarum rerum ſtudioſus atque dominationis appetens, Ea cogitare, repere potuit. Ex Tulliorum familia, vnde patet cur Tullius ſit dictus. Nam Marcus videtur prænomen Cicero cognomen quòd olim fuit agnomen, quia à cicere optime culto Cicerones dicti ſunt, verum poſtea tranſijt in cognomen, & quibuſdam etiam in proprium nomen ſicut Lentulus à lente, vulgatior eſt tamen fama vt Tullius fuerit illi proprium nomen. Catilinam conuicationis .ſ. vitio ſimulat .i. per ſimulationem arguit. [In quæſtionem) .i. inquiſitionem & examinationem de crimine obiecto. [Capeſſite) .i. complectimini, & capium ſeu defenſum ire remp. Nutantem.i.vacillantem ſub iniquo conſule cum nullus audeat defendere. Miſereamini ſalutis.i. miſericorditer conſulite ſaluti omnium. Conſularem .i. de ſanguine conſulum. Dixi ea particula vti ſolent qui perorauerunt.

PHILIPPI BEROALDI INVECTIVARUM Ciceronis in L.Catilinam Commendatio.

MARCVM Ciceronem cum in omnibus ſcriptis, quæ ſunt ſcripta diuinitus admirari ſoleam, tum vero in Inuectiuis, & his quę Lucilianam mordacitatem redolent, & Theonino dente circunrodunt, illum ſatis ſuſpicere, ſatis adorare non poſſum, adeo vehemens, adeo concitatus, quem oppugnat, inuadit, vt ſuę lucubrationis tela, quæ quodam quaſi tormento validiſſima iaculatur, nemo non aduerſariorum horreſcat, nemo non ſubire formidet: etenim Marci Tullij eloquentiam Caius Verres ferre non potuit. Eiuſdem Philippicæ M.Antonium proſcripſerunt. Qua vero (dij boni) vehementia, quibus verborum fulminibus. L. Catilinam, partim in ſenatum, partim in Quiritum in concione percellit, vexat, inuadit. Tuum Marce Tulli (vt inquit Plinius) Catilina fugit ingenium. Quod non minus vere, quam facunde dictum eſſe intelliget, ſi quis diligentius inſpexerit libellos hos in L. Catilinam à Cicerone editos, quos nuper recognoui, vt in mille exemplaria à ſolertiſſimis impreſſoribus tranſcripti, paſſim legerentur, publicarenturque. Hæc & omnia alia Marci Tullij volumina non ſolum legenda, ſed habenda quotidie in manibus omnes edocti nouerunt. Ille vero ſe profeciſſe ſciat (vt Quintiliani verbis vtar) cui Cicero valde placuerit.

IODOCI BADII ASCENSII
Commentaria in commendationem Beroaldi.

MARCVM Ciceronem. Hanc commendationem Phil. Beroaldi viri diſertiſſimi, quia aſpernanda non eſt prætermiſſam nolui, ne tamen pro oratione haberetur minoribus characteribus inſerui & paucis elucidaui. diuinitus.i.& beneficio a deo cęlitus dato. Lucilianam.i.ſatyricam, nam Lucilius ſatyræ latinæ pater & inuentor eſt. [Et dente Theonino).i.mordaci & inuideo, vt Flaccus atteſtatur. [Suſpicere) .i. ſurſum & in ſublimi poſitum cum admiratione & veneratione aſpicere. Nā ſicut deſpicere contemnere notat, ita ſuſpicere venerari. [Concitatus) .i. commotus, aut prouocatus. [Lucubrationis ad lucernam vigilationis) Verres, in quem Verrinas ſcripſit. Philippicæ, quas in M. Antonium triūuirum ſcriptas Philippicas inſcripſit ad imitationem Philippicarum Demoſthenis. [In ſenatu vt in hac oratione) In concione Quiritum .i. oratione habita ad Populum Romanum. Hæc & alia, communis commendatio operum Ciceronis quæ ſatis commendari nequeunt.

PORCII LATRONIS DECLAMATIO contra L. Sergium Catilinam.

SI quid precibus apud Deos immortales ſanctiſſimi iudices, vobiſcum aliqñ valuiſſemus, iandudum & potiremur reip. noſtra florentiſſima, & ciues noſtros hr̄emus, tum ſtudioſos rerum gerendarum, tum patriæ ſimul ac virtutis amantiſſimos, idque temporis eximia lętitia frueremur, cum rationes omnes dicendi noſtras, in laudem ſummorum, atque optimorum ciuium conſumendas eſſe videremus. Nihil enim ſtatuimus animo dignius, nec auctoritate maiorum, nec opinione populari, quam in eo genere verſari forenſis exercitationis, quæ canere laudes egregias ſummorum hominum poſſet, atque animos inflammare noſtræ ciuitatis, ad imitandum. Verum ea dicendi voluptas olim ſapientiſſimo viro M.Catoni plane contigerit, nec non & Galbæ, Scipioni, Gracchis, Porcinæ, Craſſo, atque Antonio, ſummis atque ornatiſſimis oratoribus, quorum tempora ſingulari præſtantia virtutis, ac ſtudio pene incredibili pulcherrimarum artium floruerunt. Nobiſcum vero ſententia noſtra bene ageretur, ſi modo tantum abeſſemus ab illa modeſtia temporum atque hominum: nec incidiſſemus in atrociſſimos reip. fluctus, ac miſerandam temporum calamitatē. M. ſi quidem Catoni, & Scipioni coætaneo ſuo, monimētis immortalibus huius vrbis & ſine dubio clariſſimis luminibus temporum ſuorum, de legibus dicendum erat, de inſtitutis maiorum, de gloria militari, perſæpe de laudibus, ac victorijs. Nobis vero, qui deuenimus in hanc truculentam temporum conditionem, ſublata eſt omnis gratia dicendi, atque interceptus locus omnis, aut iucundiſſimi ſermonis, aut conciliandæ beneuolentiæ popularis. Nam ſi qñ vox noſtra, ſiue à foro, ſiue à curia deſideratur, dicendum eſt perpetuo nobis, aut de teterrimis huius patriæ calamitatibus, aut de nefarijs oppreſſionibus ciuiū, aut de perditæ iuuentutis nunc impudicitia flagitioſa, nunc ignauia ſingulari. Quare peſtium quanta in dies redundatio eſt, vos eſtis teſtimonio iudices, quorum aures caluerunt aſſiduitate pene quotidiana, copiaque incredibili ciuium controuerſiarum. Diximus equidem paucis ante diebus, vt propememiniſſe poteſtis, de L. Glabrionis immanitate, atque audacia furioſiſſimi hominis, & ſi-

nc

ne dubio crudelissimi: cuius in senatu sica pridie deprehensa est, cum qua M. Papirium, lucem omnis patriciæ dignitatis extinguere moliebatur. Nunc vero dicendum est de L. Catilinæ sceleratissima mente, atque inusitata nequitia, quam nuper in omnium ciuium perniciem, stragemq́ue redundaturam, dij immortales in auctorem sceleris, tum benignitate sua, tum consulari vigilia retorserunt. Quæso igitur iudices diligenter attendite, remq́. cognoscite barbaram crudelitate, periculo vero, & calamitate reipub. perniciosissimam. L. siquidem Catilina non ignobili genere præditus, neque infima virtute, si dotes egregias, tum fortunæ, tum corporis ad dignitatem vrbis, non ad perniciem conferre statuisset, rempub. nuper ex atrocissimis bellorum ciuilium vulneribus paulisper respirantem, nouis insidias opprimere conatus est. Quid exhorruistis iudices? non modo opprimere conatus est, sed crudelissime vexare, non vexare tantum, sed inaudito quodam genere feritatis extinguere. Manum ad id comparat, diuersam quidem genere, sed magnitudine sceleris, vitæq́. similitudine penè eandem: quam manum exacerbatam continua penuria rei familiaris, & ob id desiderio prædæ mirabiliter flagrantem.

ASCEN. I quid precibus) Hæc declamatio Porcij Lattonis in genere iuridiciali ttmum versatur. Iuridicialis enim constitutio (vt Cic. in Rhet. vt. docet) est in qua æqui & recti natura aut præmij, aut pœnæ ratio quæritur. Estq́. absoluta quia continet iniuriæ quæstionem & accusationem L. Catilinæ, quæ dicitur Porcij Lattonis, suntq́. qui putant eum Catonem quoque dictum & postea consulem in trachia male aduersos Sardiscos pugnare. Non tamen is M. Porcius Cato est qui quadragies quater accusatus, gloriose absolutus est, quia eius hic meminit. Nec is cuius oratio in Catilinario habita est. Nec est vera oratio, sed declamatio. Moris autem erat vt iuuenes sese exercerent in arte dicendi accusando quemuis nobilem, quo condemnando maiorem gloriam assequebatur. Ceterum qua Sel. tantum explanandum recepi, in hunc pauca admodum dicam. [Si quid prec.) Maluissemus vobiscum .i. si preces nostræ, & vestræ iudices superos exorare potuissent poteremur rep. quæ nunc pene extincta est. [Idq́. temporis) .i. per tempus. Est autem accusatiuus temporis. In laudem quia laudando quam accusando acceptiores sumus quæ .s. exercitatio forensis .i. in foro iudiciali canere .i. publicare, aut carmine præterea enounciare. [Animos ci.) .i. ciuium. M Catoni, cuius iam meminit, maiori videlicet. Et Galbæ, Scipioni &c. horum meminit Cic. in de claris oratoribus. [Pulcherrimarum artium) .s. laudandæ virtutis & bonorum ciuium, quos ad maiora accendebant. [Si modo) .i. solum modo .i. si tantum bono illorum temporum careremus nec pateremur tot nostri temporis mala. Truculentam, plenam atrocitatis & sæuitiæ. [Coætano suo) .i. æquali, posset etiam dici eius. Ordo est. Dicendum erat M Catoni & Scipioni &c. Institutis .i. moribus probatis apud eos. A foro, in qua aguntur causæ, a curia .s. senatoria. In tribus autem locis orabant, in foro ad iudices, vt hic. In senatu ad patres conscriptos, & in concione ad Quirites. [In dies) .i. quotidie. Caluerunt, aut calluerunt lege. Diximus equidem. Hoc verbo videtur esse non declamatio, sed vera oratio coram iudicibus habita aut certe aliam prius eo habitam, non enim citamus seu allegamus, quæ per declamationem tantum acta sunt, nisi quatenus declamatio sese veram orationem simulat. [Equidem) .i. certe, quod apud Virg propriæ accipitur pro ego quidem quod huic loco non congruit, nam ego quidem diximus non dicimus. [Paucis ante diebus) Sal. dixisset ante paucos dies. [Pridie .s. quam de eo diceret. Postridie enim quam sica .i. pugio occultius ad necem faciendam quo qui vtuntur sicarij vocantur. [Lucem emphatice,) q.d. columen & decus. [Nuper) .i. non parum est temporis. In auctorem sceleris, in ipsum Catilinam coniurationis reum. [Barbaram) .i. barbaris non ciue dignam, aut apud barbaros frequentem, apud Romanos vix prius auditam. [Virtute.) Strenuitate & fortitudine. Nam non omnis virtus moralis est, & multi virtute .i. fortitudine animi & robore corporis, si virtutem non habent abutuntur. [Bellorum ciuilium) .s. inter Syllam & Marium, quæ originem sumpserunt Metello consule. Vnde Flaccus: Motum ex Metello consule ciuicum. Ex eo enim tempore quo illi Marius prælatus est à plebe, cœperunt nobiles in Marium iniquo ferri animo. Vnde Sylla qui in bello Iugurthino cum adhuc quæstor erat eum plurimum iuuerat, eius potentiam & immanitatem repressit, sed vt alibi dixit victoria abusus est. Constat itaque Catilinarium bellum post Iugurthinum fuisse, licet in plerisque codicibus præponi soleat. Erat enim Catilinarium Cicerone consule, qui Syllæ tabulas proscriptionum in officijs taxat. Manum, hoc est exercitum promptum, manu, penuria rei familiaris, quia ære alieno oppresso erant.

illecebræ sibi facillime conciliauerunt. Consilia nefarij facinoris in amplissimi ciuis M Leccæ domo decoquebantur. Ad eam greges confluebant perditorum adolescentium, quorum hic familiaritatem eximiam consecutus fuerat, conciliatam partim assuetudine stupri, partim genere quodam nefariæ largitionis. Adhibiti sunt & cuncti Barbarorum hominum, nobilitati, non solum magnitudine, & summa æris alieni, verumetiam consuetudine, ac studio turpissimarum rerum. Nec alæ muliebres ab eo cœtu religioso, nocturno prorsus abfuisse iudicatæ sunt: nulla denique portenta vrbis, nullæ finitimarum regionum pestes repertæ sunt, quæ non denotatæ solertissime per hunc, per magnitudinem inopiæ facillime concitatę, repente deuolauerunt, in aream ipsam nefariæ, atque flagitiosæ coniurationis. Ratio consiliorum fuit, vt saturnalibus proxime futuris, vniuersi cum armis ad ipsius Leccæ domum præsto forent, ibique dato signo collaberentur omnes, partim ad diripiendam, inflammandamq́ue vrbem, partim ad trucidandum senatum, partim ad eos cōficiendos, qui præsidium vrbi ferre voluissent, Catilinam interim omnes, & ducem, & imperatorem appellarent. Audistis iudices satis euidenter, vt arbitror, consilium sceleratissimi hominis Catilinæ, reiq́. indignissimæ miserabilem, ac detestabilem crudelitatem. Nunc vero audiēda causa est, agnoscendæq́. fasces, quibus illę flagrauit ad cupiditatem huiusmodi scelerati facinoris obeundam; quas si planè comprobatas vobis, vt arbitror, planeq́ue illustratas euidentibus signis attulero, nihil erit impedimēto, quin hostem reip. crudelissimum, atque infestissimum summis supplicijs, summis cruciatibus multādum, ac mactandum esse iubeatis. Tria iudices, sententia mea, scelerata, crudelia, flagitiosa, inaudita, quæ mentem Catilinæ semper immoderatam, semperq́ nouis rebus studentē, ad exitium patriæ cōmouerunt, nunc dicenda sunt. Primū ratio quędam tristis simultatis, qua ductus est, vniuersum senatum ex memoria repulsæ consulatus capitaliter fuisse semper insectatum. Secundo, rabies quædam temeritiæ ambitionis, sitiens immodicæ gloriæ, prorsusq́. inflāmata perpetua quadam, & singulari cupiditate dominandi. Postremo, cœtus infames turpissimorum hominū, non modo fatigati diuturno malo domesticæ necessitatis, verumetiam imbuti flagitijs, ac consuetudine scelerum sempiterna comite & genitrice pessimarū cupiditatū. Quod genus hoīum Catilinam suum ēt dormientem e somno facillime excitare voluisset. His aūt ostensis, breuiter, saneq́. confutatis, quæ pro defensione flagitiorum suorum nostri aduersarij dicenda esse putauerunt finem adesse vobis intelligetis. Bello Mithridatico iudices lōgissimo quidem oīum & sine dubio post Punicum periculosissimo, cū diutius in senatu de eligendo imperatore dubitatum

fuisset,

fuisset, planeq. omnes ambigerent quisnam sagacissimo regi sagacissimus noster imperator opponeretur, Catilinã inter oẽs competitores incredibili quadã ambitionis magnitudine deflagrantem, oẽs senatoriæ sententiæ reiecerũt. Eo telo percussus adeo Catilina fuit, vt postea nullã omiserit, neq; perturbandæ curiæ, neque insectandi senatus occasionem. Videbat nanque detestandam cupiditatem suam, illo superstite, nunquã io eum locum peruenturam fore, de quo illa pridem vniuersæ oĩum voces eijciendã esse putauissent. voluebat itẽ aĩo summas vitæ necessitates, quibus exuere se posse arbitrabatur, si qua rõne præclaris magistratibus aspirasset. Nunc illas vero magis ac magis instauratas quotidie intelligebat, q̃nquidem inspicerent oẽs vitæ suæ rõnes, ea sñia iugulatas prorsus extitisse: ac quidquid increpuisset vlterius, metuendam esse consularem vigiliam, metuendum esse iudicium senatoriæ auctoritatis. Hanc vero speciem ita exanguem, ita cõsternatam consuetudo erexit vitæ prauissimæ ad omne facinus, neque ocij sui patiens neque alieni. Qualis eius vita fuerit, & si præclare consciẽtia publica teneatur, huic tñ illustrandæ seu patefaciendam testes indubitati videri possunt ij, qui sacrarium illud libidinum colere, atque obseruare consueuerunt. Quæ nugæ, Dij immortales? quæ portenta scelerum? qui libidinũ gurgites? quæ sentinæ flagitiosorum? Verũ is rumor sparsus est de moribus Catilinæ, eaq́ gentium opinio peruagata, quatenus existimẽ voces ipsas publicas nõ hominum esse, sed oraculi potius nuncupandas. Famã vero popularem à maioribus nostris sæpenumero accepimus, neq; temere vnquam nasciturã esse, neque temere occasurã Dedecus illud egregium corporis non ad dignitatẽ nominis, ac gloriæ, sicuti par erat homini nobilissima familia nato, sed vti latro perditissimus ad oẽ genus flagitij conferendum fuisse semper arbitratus est. Vires ad stuporẽ hominum præclaræ, atq; inusitatæ perpetua voluptatum intemperantia sunt labefactatæ Flos pueritię venustissimæ, ad intuentium iucunditatem, cui non libidini patuit flagitiosæ iuuentutis: aut quã turpitudinis notam non subeundam vltro, atq; accersendã esse cogitauit? Lux illa vero p̃clari, atque excellentis ingenij, q̃ oẽs diuinam semper & singularem, atq; inusitatã penitus esse arbitrabantur, nonne inter fœdissimas voluptatũ sordes restincta est? Omitto pestis huius impurissimas voces, mollitiẽ scenicã, obtuitus impudicos, blanditias muliebres, & oẽm denique copiam non mediocriũ vitiorum sub illa frontis erudita simul, atque insigni pulchritudine delitescentẽ. Prætereo mentẽ illius plus, q̃ gladiatoriam, sitim incredibilẽ humani cruoris, mirum incõstantiæ genus, vultum nunc demissum, nunc alacrem, nũc anhelantem scelus, nunc gratia meretricia florescentem, summum pecuniæ desiderium, summam simul prodigalitatem, contemptũ incredibilem omnium bonorũ, itẽq́. eximiam cum summis, atque ornatissimi ciuibus familiaritatem. Nihil enim fuit isto mõstro versipellius, aut mutabilis hominum memoria: ita vt res diuersissimæ sæpenumero videantur in eodem ingenio, tanquã in sentina quadam teterrima simul redundare. Quis igitur dubitandũ esse putauerit hominem præditum huiusce institutione vitæ, remotissimum ab omni genere humanitatis, perfacile sese teterrimo cuique, atque immanissimo facinore fuisse accommodaturum? Fontem aperuimus iudices omnium Catilinæ morum, atque omnis consuetudinis. Vnde illi damnauisse vis ista præclara consiliorum facillime intelligenda est. Nunc vidẽdum est spẽ atrocissimi sceleris, vnde illi subministratam fuisse indicemus. Cũ hic itaque secum repeteret memoria miserandam ignominiam comitiorum, turpesq́ue angustias afflictæ rei familiaris: simulq́ue intueretur, vel sibi viuendum, ac moriendum fore, cum turpitudine summa, vel senatum nullum esse oportere: de ratione tollendi ipsius primum cogitare cœpit. Nam illo deleto, sine dubio intelligebat viam latissimam libidinibus suis continuo patere. Vertit itaque oculos ad innumerabilem copiam iuuentutis, qua dies, ac noctes stipabatur in exercenda consuetudine suarum cupiditatum: cum putauit manum ipsam hominũ, tanquam hastam validissimam furoris sui facillime sibi accõmodari posse, q̃ contorqueret in oĩum nostrum ruinã, atque interemptionem, vt q̃ cognouerat educatã vitæ prauissimę

institutis,

ASCEN. Illecebras, hoc est illectiones & pollicitationes Catilinariæ. Vnde Sal. in Catilinario. Scio ego fuisse nõnullos, qui ita extimarent iuuentutem quæ domum Catilinæ frequentabat, parum honeste pudicitiam habuisse. Alæ quasi dicatur pro leuis armaturæ militibus mulieres aderant vt Orestilla, Sempronia & aliæ impudicæ, ad ipsius Leccæ domum. Qui dictus est M. Porcius Lecca. (Collabetentur) Alludit ad serpentes qui subito, sed tacito adoriuntur. Trucidandum hoc est atrociter occidendum. (Præsidium) .i. defensionem & protectionem. Miserabilem, raro in malam partem dicimus Nam miser ferè dicitur qui misericordia dignos. (Faces) .i. incendia irarum. (Summis,) Id est maximis, aut supremis, hoc est pessimus. (Tria iud.) Tris ait fuisse causas susceptæ iræ in senatum & remp. primam, repulsam consulatus. Secundam, auiditatem perpetuo dominãdi. Tertiam, necessitatem perditissimorum comitum eius ære alieno, ac debito oppressorum, quorum auxilio diuitũ bona diripere prætenderat. (Domesticæ, hoc est rei familiaris) Consuetudine appositione comite ac genitrice sempiterna, hoc est quæ consuetudo scelerum est comes, & genitria pessimarum cupiditatum, quia vnum peccatum attrahit aliud, & qui peccatis se assuefaciunt redduntur impotentiores ad resistendum, quod physica ratione cõprobat D. Augustinus, docens ex ira fel & bilem, seu coleram augeri, à quibus auctis prouocatur ira à libidine iecur turgere, vnde augetur luxuria, risu splenem inflari qui risum maiorem excitat. Timore cor & præcordia grandescere, quibus timor augetur, nam ceruinum .i. magnum cor vt ceruis est, meticulosis inest hominibus. (Etiam dormientem) .i. etiam si dormiuisset cũ suapte natura vigilantissimus fuerit. (Excitare voluisse, aut potius valuisset) His ostensis quæ in accusationem Catilinæ adducta sunt, & confutatis .i. improbatis sup his quæ fautores Catilinæ putauerunt esse pro defensione .i. purgatione, flagitiosorum .i. grauissimorum scelerum nostri aduersarij .s. Catilinæ modo iudices intelligetis. finem .s. orationis meæ adesse vobis. Non dicit declamationis, quia licet declamatio sit, tamen habenda est perinde atque vera esset oratio. Declamatio autem est in fictis causis, etiam longe post sententiam datam oratio ad exercendum ingenium, & vt promptiores fiat in veris causis iouenta, vt Quintiliani & Senecæ. Videbat nanque, quidam legunt videbant & prouenturam fore, sed vtrunque inepte. Nam ordo est. Nanque Catilina videbat i. considerabat suam cupiditatem, qua consulatum petebat, nunquam peruẽturam sup. esse, illo .s. telo obiecto superstite .i. perdurante io eum locum .s. consularis dignitatis, de quo vniuersæ .i. simul omnes, voces omnium .s. senatorum, & populi putauissent .i. decreuissent pridem .i. paulo ante quasi priori die esse eijciendam .i. depellendam, sup. eam. Necessitates ob debita & æs alienum, si qua .i. si aliqua ratione .i. via, magistratibus .i. ad magistratus aspirasset .i. aspirando peruenisset aut tantum aspirasset, vel quia audaces fortuna iuuat, vel quia videntes eum ad tantam gloriam tendere mitius cum eo egissent. (Nunc illas vero intelligebat, illas .s. voces quibus electus erat magis ac magis instauratas .i. corroboratas, quoniam inspiceret omnes rationes vitæ suæ extitisse iugulatas .i. interfectas & condemnatas ea sñis .s. senatus. (Increpuisset) .i. vi obtinere quasi increpando valuisse.

institutis, imbutam sæpenumero sanguine miserorum ciuium ardentẽ incredibili desiderio prædæ,sibi vero mira familiaritate conciliatã.Genus est hoĩum vehementer exercitatu ferro,atque inopia, duabus rebus ad oẽ genus facinoris paratissimũ. Quod quidem ego ciuitati nostrę maxime debilitatæ bellis ciuilibus atq; afflictæ magnitudine calamitatum magnopere pertimescendum esse iudico.Nihil.n.illis pter spẽ,atque animã fortuna reseruauit:

ASCEN. CONSVLARAM ipsius cõsulis videlicet Ciceronis Sacratium illud libidinom ironicos sicut prius,ab eo cœtu religioso dixerat. Non hoĩum sed oracula.i.respõsa ipsius Dei vt Apollinis,quod orantibus & immolantibus dabatur,vnde Æneidos sexto,Cessas in vota precesq́.? q.d.Sibylla, cessare non debes Aenea,neque .n. ante dehiscent Attonitæ magna ora domus.Famã vero.vnde est illud Aristotelicum,quod cõis fama nõ omnino deperditur.(Labefactatæ,mollificatæ) Cui non patuit, q.d.nulli non.i.vnicuique patuit.(Lua illa) Accumulat dotes naturæ in Catilina, vt significet eo detestabiliorem, quo pluribus est.Omitto,occupatio Rhetorica,quale pręterire,aut nolle dicere significat quæ maxime dicit.(Mollitiem scenicam).i.vmbratilem,aut qualẽ vtuntur histriones in scena dum personam muliebrem aut amantis adolescentis induũt. (Obtuitus aut obtutus).i.firmos aspectus.Blanditias muliebres; mulieri conuenientes. (Fronti) .i. præ se ferentis.vnde Iuuen. Fronti nulla fides quis enim nõ vicus abundat Tristibus &c.(Præterea mentẽ illius).s. Catilinę plusquam gladiatoriam .i. quam habeant gladiatores, cum tamen gladiatores tã auidi feriendi sint vt sese protegere sæpe negligant,vt in Phormione Terentij circa finem clare notificat Phormio.(Sitim).i.appetitionem & cupiditatem.(Gratia).i. indulgentia & specie grata, meretricia .i. qualem solent habere & fouere meretrices. (Versipellius) .i. astutius & magis in versa pelle. Tracta metaphora ab apologis.Nam Asinus dicitur indutus pelle leonina feris terrorem incussisse donec voce cognitus detracta pelle ludibrio haberetur. Vnde dictũ est: Sæpe sub agnina latet hirtus pelle Licaon. Subq́. Catone pio perfidus ille Nero.(In sentina).i.sordium collectorio,sicut in naui aquę immundæ omnes in sentinam defluunt & colliguntur.(Humanitatis).i. mansuetudinis, & misericordiæ hominem decet,nam Candida pax homines trux decet ira feras,vt inquit Ouidius.(Fontem).i. originem & occasionem. (Vis illa præclara,ironia est) Nam ex pessima vita & perditissimorum societate, pessima habuit & sectatus est consilia.(Subministratam).i.suffectam,auctam, spem, scilicet tanto facinoris perpetrandi.(Repeteret) .i. reuolueret memoria,reminiscendo.s.comitiorum.i.dies in quo per comitia repulsam sustinuit,& est prima causa, & turpes angustias .i. oppressiones,rei familiaris.i.domesticæ facultatis,afflictæ, propter æs alienum,& est secunda causa,& intueretur.i.videret ac consideraret moriendum fore. iterum fore futuro coniungit si non est ab imperitis adiectum. Cum turpitudine, quia cum summa paupertate, dicitur enim turpis egestas, quia turpes & immundos atque incultos facit.(Nullam).i.punitus extinctũ.(Illius).s. senatus. (Stipabatur).i.dense comitabatur. sicut stupa condensantur & obstruuntur rimæ in nauibus.(Manum) .i. multitudinem promptam & expeditam seu paratam manu.(Cõciliatam,) Id est gratia & amicitia deuinctam & coniunctam. (Ferro) .i. grassatione & prædatione.

alteram ad differendam vitæ necessitatẽ,alteram ad liuorem suum magnifice accõmodatam. Nihil illis contẽptibilius,quos si quidem rudimenta vitæ traducta,in hac tenuissima re deposita, nũc in gladiatorijs muneribus nũc alia facinoris atrocitate partim ad oẽ scelus, partim ad oẽm patientiam erudierunt. Verum hæ pestes,sententia mea,quo fuerũt abiectiores, eo magis extimescendas esse reor,tanquam perpetuo seditionum ciuilium, ac rerũ nouandarũ auidissimas: siue quia voluptatũ capiant ex mœrore sociæ calamitatis,siue quia ciuitatũ versutiam,mutabilitatẽ rerum suarũ porrendi quodammodo arbitrãtur. Hi sunt quidẽ quos in foro quotidie in oculis ciuium calamistratos, ac vestibus collucẽtes passim obuolitare cernimus: fortunas olim popularium atq; ocium ciuitatis luminibus consignantes: q non modo arrecti pmanẽt ad opportunitatẽ cuiuspiam præsentis cõmodi, verumetiã gestiunt ad opinionem speratæ vtilitatis.Si feras quidem omnis generis,quo magis attenuatæ fuerint penuria eodem die,eo magis præcipites,atque effrenatas ruere in perniciẽ videmus: quid hanc desperatorum colluuiem ieiunam, sitientem sacularum nostrarum,quo impetu, qua ve strage ruituram esse creditis aut debacchaturam, si se carceribus emiserint,cũ illæ ratione careant,atque intelligentia, hi vero non absint penitus ab ipsa facultate intelligendi. Grauissimi quidem sunt morsus irritatæ necessitatis.Dij immortales,quæ clades ab illa feritate hominũ, quæ gñia flagitiosorum emanauissent, si nocturnus iste imperator, quasi quasdam rapidissimas belluas in vrbis penates immittere potuisset? Horret animus iudices,ea cogitatione complecti,quæ miseri pertulissemus,si sopor oculos cõsulares detinuisset. Restinguenda est ita flãma nobis scelerata,& atrox,dum adhuc velata cineribus, ac sopita facultas restinguendi leuissime data est: ne cum omnia cõprehẽderit(quod immortales dij penitus auertãt)nos frustra postmodũ furibundam atque exultantẽ restinguere cupiamus. Neque rectorem nauis audiẽdum prorsus existimo in ipso mœrore calamitosæ tempestatis: quam illi furere facillime licuisset consurgentem primo,libiq́;, ac rebus suis naufragiũ minitantem. Neque item gubernatorẽ vrbis in ipso excidio, & calamitate ciuitatis, quã impẽdentem prius ipse consilio suo, suaq́. prudentia sustinere quodãmodo,ac propulsare potuisset. Seræ sunt hominũ lamentationes prorsusq́. vituperandæ,quas occupatas in his lugendis cernimus, quæ vitio suo, desidiaq́ contigerunt. Callicratidi Lacedæmoniorum duci,cum ornatissimam cui præerat,classem funditus amisisset pp immoderatam gloriæ cupiditatẽ, nihil ad eam restituendam nouissima consilij ratio suffragata est: quam ita seruare poterat,si modo in statione continuasset. Terentio Varroni sempiternũ dedecus, atq; immortale monimentũ erũt flagitiosæ turpitudinis deletæ ad Cannas temeritate sua pulcherrimæ Romanorũ legiones,quæ seruatæ periculosissimo tpe reip. sine dubio fuissent,& robur eximiũ pulcherrimę vrbis,& perpetuum decus cõsularis prudentię, disciplinæq́. militaris. Rectè itaq; maiores nostri summis laudibus efferẽdi sunt,q Sp.Meliũ qui Gracchos,qui Mãlium Capitolinũ,qui Drusum, qui Saturninũ fortissimos hoĩes & reip.sæpenumero non mediocriter opitulatós,cp deuenissent in affectatæ tyrãnidis suspicionẽ, mortẽ multãdos esse putauerũt.Nec Sp.Melio fauor amplissimus ciuitatis, nec Gracch⁹ aui sui Scipionis clarissimi viri memoria, nec Mãlio celeberrima gloria Capitolij liberati,nec Druso sanctissimi sui penates, nec Saturnino ius

ALTERAM).s.spem maioris prædæ accõmodatam ad differendam necessitatem vitæ,alteram .s. animam.i.vitam ipsam.(Nihil illis contemptibilius) Quæras si maxime pertimescendi sunt quomodo contemptibiles dicantur? Sanè cõtemptibiles non quasi nocere non possint, sed quia abiectissimi & in sordidissima vita versati. Vnde ordo est in prin. Nihil est contemptibilius.i.vilius & indignius illis.s.hominibus coniuratis,si quidem.i.vtpote quos,rudimenta.i.eruditiones vitæ traducta.i.,tradita illis,in hac, scilicet quam dixi re.i.facultate tenuissima, id est exilissima,deposita .i. demissa, & exhibita nunc,id est interdum in muneribus, id est exercitijs gladiatorijs quæ ad voluptatem populi cum summa indignitate sua & periculo vitæ ASCEN.
in

in harena exhibebant, nunc .i. interdum, in alia atrocitate facinorum tempore in latrocinio aut deprædatione, ecuderunt partim ad omne scelus .s. perpetrandum & partim ad omnem patientiam .s. tolerandam, vnde tales assueti malo si robur & duritiam suam in perniciem vertunt, perniciosissimi sunt. Vnde addit, verum hæ pestes, hoc est perniciosi homines. [Ciuitatum versutia) .i. calliditate, quia miseris solertia rebus, & ita quia versuti ferè sunt ciues potenditur ex rerum inopia permutatio quædam, aut legatur versura. (Hi sunt quos calamistratos) .i. habentes capillos calamistro crispatos. Collucentes, vt apud Iuuen. Sat. ij. Cretice pellucens &c. vbi de mollicijs plurima. [Passim) .i. ferè per singulos passus obuolitare, leuiter & importune ingredi. [Contignantes) .i. notantes luminibus .i. oculis fortunas .i. facultates vt quas directuri propediem sint, otium quod ex abundantia rerum nasci solet. [Gestiunt) .i. immodice exultant. [Si feras argumentum a ceteris animantibus. [Colluuiem) .i. immundam congregationem, ieiunam, & ita famelicam, debacchaturam .i. furibunde irruituram. e carceribus, alludit ad carceres equorum, quibus signo dato effusi ruunt ad palmam cursuri. Irritatæ necessitatis, vt famis quæ ob id a Marone malesuada dicitur. [Nocturnus) .i. Catilina. Iste per contemptum dicit. [Consulares) .s. Ciceronis: Quam consurgentem .i. dum oriretur & est Metaphora à Nauclero. [Seræ) .i. nimia tardæ. [Callicratidi) Agit exemplis primo externo. deinde Rom. dicens quòd Callicratidea imperator Lacedæmoniorum qui ob gloriæ cupiditatem classem cui præerat cum eam in consulte hosti obiecisset penitus amiserat, frustra postea eam instaurare aut consilio regere conatus fit. Apud Herodotum libro nono habetur Lacedæmonij qui Calicrates ab eo dicitur, interiens. Terentio Varroni cuius temeritate Lucius Æmilius collega eius (erant enim ambo consules) apud Cannas occubuit, vbi vt Liuius libro secundo decadis tertiæ dicit cæsa sunt quadraginta millia peditum duo millia septingenti equitum. Ad Cannas, vicum exiguum Apuliæ. sed clade Rom. illustrem. Spurium Melium affectatorem dominationis per largitionem frumenti habitum, & a Seruilio Hala iussu dictatoris (vt dixi) occisum. Gracchos Caium & Tiberium ob seditionem cæsos, vnde Iuuen. Sat. ij. Quis tulerit Gracchos de seditione quærentes. Manlium Capit. a Capitolio defenso contra Gallos cum anseris strepitu excitatus esset sic dictum, qui quòd ære alieno obstrictos liberaret, nexos exolueret crimine, affectati regni damnatus de saxo Tarpeio deiectus est, auctore Liu. lib. vj. decadis primæ. Morte mulctandos .i. puniendos vltimo supplicio. Sanctissimi penates, quia maiores eius sanctitatis famã meruerant.

sacrosanctæ dignitatis auxiliata est. Quid ita? quia necem paucorum, aut vnius hominis, calamitati publicæ maiores nostri semper anteponendam esse putauerunt. Quid? genus crudelitatis eximium, non sunt arbitrati ciues eos perimere, summisq; affligere supplicijs, quorum in remp. persæpe clarissima beneficiorum genera extitissent? minime. Quid ita? quia nullum satis dignum supplicij genus in eos consumi posse opinabantur, qui patriæ suæ libertatem opprimere statuissent: nec illos ciues esse iudicauerunt, quos abiecisse rationem patriæ charitatis intuerentur. At contra, eos, qui tales interemisset, non modo dici, atq; appellari ciues vt essent statuebant, sed afficiendos fore immortalibus donis, ac sempiternæ hominum memoriæ consecrandos. Quid. n. potest indignius loci, quàm vitam à patria susceptã ad illius perniciem, calamitatemq; conferre? quid fingi sceleratius, quàm eorum penas, ac crudelissimam seruitutem excogitare, quos ijsdẽ mœnibus ac tectis constitutos, eadem leges, atq; eadem viuendi ratio continuisset? Quid denique potest intolerabilius existimari, q̃ inferre delubris deorum immortalium ac facultatibus nostris, illinc sceleratas faces, hinc acerbissimas expilationes? Hæc qui curauerunt, iudices, aut qui tentauerunt nunquam ego alienos ab hostibus, aut dissimiles feritati belluarum existimabo. Vidimus de spe perficiẽdi nefarij facinoris, videndum est de loco, quam latebram cõmodissimamq; & tutissimam egregius artifex delegit, cũ

contegendæ conspirationi suæ, tum armis omnibus eius artificij comprehendendis, ne forsan temere domum nobilissimi ciuis, atque opulentissimi M. Leccæ delectam esse iudicetis. Primum homo delectus est huiusmodi nefarijs cupiditatibus affinis, quo participe semper vsus fuerat consiliorum suorum adiutore, teterrimarum libidinũ socio, maximorum periculorum, cui spectato frequenter in difficillimis rebus summam huiusmodi atrocissimi mali tuto committi posse, facillime sibi pollicebatur. Preterea domum sibi deligendam esse iudicabat solitudine locorum desertam, & ab omni frequentia populari remotissimam, quæ, scilicet voces coniurationis tutissime continere posset. Contulit igitur sese in ipsam M. Leccæ domum, remotam ab omni celebritate, constipatam multitudine arbuscularum & ab omni suspicione prodendi facinoris non mediocriter abhorrentem. Quos vero tetenderit ibi coniurationis laqueos, aut quas catenas scelerum conflauerit nobis, ac facultatibus nostris, Saturnaliũ dies patefactura fuerat: nisi primum benignitate deorum immortaliũ, deinde vigilantia consulari, nefariæ sicæ de manibus latronum excidissent. Nullas amplius tendiculas pertimescamus ab execrabili monstro, nullas insidias ab hoste teterrimo, tenetur fera: nec, si viri estis, declinatura est telum ipsum sacrosanctæ vestræ auctoritatis. Ne ue Catilina nescias, vigilantissimos consules habere remp. te quocunque veneris, quocunque abieris, diligentia nostra circunspectum teneri: quid hesterna nocte conciuncul is tuis agitatum sit, licet mecum recognoscas: cum ad M. Leccam venisses, vnum ex fidelissimis commilitonibus tuis ad multam noctem: ij q. in interiorem vna cum illo cubiculi partem recepisses, tanquam in sacrarium memorabile cupiditatum vestrarum, repente de Lecca sciscitari cœpisti, num quis ex coniuratis aduenisset: cũ subito Lentulus, ac Cethegus teterrima capita maleficiorũ omnium, furibũdi atque alacres irruperunt? moxq; ingressi

SACROSANCTAE, tribunitiæ. Tribuni enim plebis creati sacrosancti habebantur quorum violatores ea pœna plectebantur vt eorum ceruices Ioui deuouerentur. [Quid ita) .i. cur ita factum est a maioribus respondet, quia necem &c. vnde illud Maronis in quinto: Vnum pro multis dabitur caput minime .s. arbitrati sunt esse genus eximium crudelitatis. Quid ita .i. quamobrem. Quia nullum &c. Afficiendos fore, sæpe aut inepte positum, aut appositum est fore ad futurum tempus. Vult autem dicere tyrannorum interfectores non solum ciuitate donatos, sed æternæ memoriæ gloria cumulatos. Ijsdem mœnibus constitutos, inter quos vt Cic. in officijs docet multa sunt communia, & summa congruæ conciliatio. [Quid denique) q.d. nihil, delubris .i. templis in quibus erant simulacra delibrata .i. decorticata, nam liber cortex est interior, facultatibus .i. fortunis, opibus potentijs. (Illinc, aut potius illis) .i. delubris, hinc, melius his .s. facultatibus nostris, nisi sic illinc vnde delubris insidiabantur & hinc vnde facultatibus. [Expilationes) .i. deprædationes. [Cum contegendæ) .i. cum ita sit quòd contegendæ conspirationi suæ, tum .s. maxime verum est, quòd armis .i. solitudine) Cõmemorat situm domus ipsius Marci Leccæ. Celebritate .i. frequentia sed præcipue celebrium .i. clarorum virorum. (Arbuscularum) .i. minutarum aut paruarum arborum. [Abhorrentem) .i. alienam. [Nobis) .i. capitibus nostris, quo dicto se vnum ex patricijs probetur vt Porcium Catonem cuius in principio meminimus esse putemus. Saturnalium dies dicitur & saturnaliorum. Ordo autem est. dies Saturnalium fuerat patefactura .i. ostensura, quos laqueos coniurationis tetenderit ibi .i. apud Leccam, aut quas catenas .i. seruitutes & incarcerationes scelerum .i. debitas sceleribus, aut scelestorum, conflauerit .i. quasi conflando vt faciunt mechanici compegerit nobis, quo ad vitam, & facultatibus nostris quantum ad rem. Vigilantia consulari .i. ipsius Cicero. sicæ ASCEN.

aut

aut siccæ.i.pugiones sicariorum. Alexander dicit siccas, cc, duplici scribendum: plures sica c,simplici scribunt,excidissent. Pulchræ alludit ad latrones atque sicarios a magistratibus deprehẽsos cum sica aut furto Solent enim vtrumque latenter quasi excideret demittere vt se insontes probent. (Insidiculas).i.insidiones insidiarum. (Fera).i.immanis,& effœtus parricida Catilina, tenet telum, id est iam iamque patietur vindictam à vobis inferendam. (Si viri) .i.animosi & virtutem præsentem in pectore habentes. (Vigilantissimos consules) De vno consule pluraliter loquitur in inuidiam Catilinæ. (Circuospectum).i.obseruatum, & deprehensum. (Hesterna).i.pridiana nocte, id est nocte præcedente diem illum quo deprehensus es. (Ad Leccam quem commilitonem vocat in malum) In sacrarium, id est repositorium sacrorum cum nefandissimas res illic tractarior. Lentulus & Cethegus in quos animaduersos dicit Salust. Furibundi,quo modo alacres? Alacer seu alacris proprie dicitur præceps: & quia quæ læti facimus, præcipites & citi facimus ideo transumitur vt sit quasi lætus, vt in comico qui non es alacris. furibundi ergo propter impacientiam moræ in Catilina: & alacres, id est præcipites & veloces quantum in se, quia Cethego omnis spes in festinatione erat; vnde cinctutum.i.accinctum vocat Flaccus dicens in Arte: Cinctutis non exaudita Cethegis.

vociferare cœperunt. Quid agis Catilina? cur voluptates nostras diutius remoraris? præsto sunt Saturnalia nobis ociosis,atque oscitantibus,quem vnum diem sæpenumero nuncupare solitus es euersorem superbissimi ordinis, fugatorem ærumnarum nostrarum,lucem ac principem vniuersæ nostræ dignitatis. Num in gerendis negocijs ignoras sequendas esse tempum opportunitates? & in occasione rerũ desidiam,ac tarditatem oẽm,quam diligentissime fugiendam? Mutabilissimę quidem sunt deorum voluntates: & fortunam,cum abire permiseris,frustra postmodum discedentem,ac fugientem sis imploraturus. Talia vero conquerentem tu paucis pro re subsecutus. Aquilam argenteam proferri continuo iussisti,præclaram auspicem,ac gubernatricem furoris tui futuram. Testor noctem ipsam impiarum molitionum tuarum consciam, ac testem,nihil ex ijs me fugisse,quæ clandestini vestri conatus agitauerunt: perpauca satis attigisse fuerit,ne solitudine in ipsa latibulorum tuorum,cum ora vulgi planè deuitauisses,fefellisse te crederes diligentiam pariter,atque industriam consularem. Linquo telorum innumerabilem, atq; excogitatam copiam: quam in ijsdem furialibus antris constipandam,atq; occultandam fore curauisti. Mitto literas manu tua scriptas,diuersis mancipijs reddẽdas, quæ furori tuo succurrere,atque opitulari vellent. Trãseo rem illam simillimam prodigio,cum mane isto iã coacto senatu,redundantibusq. subsellijs, serius in senatum præter consuetudinem venisses, quod nulli non oculi te senatorum statim consignarunt ingredientem, demisso vultu,pallore terribili,luminibus errantibus, ac facie præ se ferente nescio quid inusitatæ crudelitatis. Pręterea Saturnalibus proxime futuris rem adoriri placuit: quo die ciuitas omnis feriata publico edicto,conferre sese in mõtem Auentinum,ac rusticari quodãmodo solita est: cum tu manu furoris tui diligẽter armatam, atque instructam primum ad cædem senatus,ac consulum, deinde ad occupandam Capitolij arcem munitissimam fueras immissurus, atque his perfectis daturus operam, cum direptioni publicæ,tum inflammandis ædibus,atque his trucidãdis, qui remp. defendere voluissent. videtis iudices lucẽ clarissimam rationum,quam ego profecto censeo nullis inuolucris tenebrarum suarum obruituros esse: nec M. Leccam præclaram sedem,atque officinam teterrimæ cõiurationis,nec ipsum detestabile caput,atque obscœnum artificem Catilinã. Cumq. hęc omnia constent animaduertẽdum est pariter vno maleficij gñe Catilinam non modo deos,ac patriam,verumetiam mores,leges, consuetudinẽ vrbis,atque instituta maiorum violasse. Primum xij.tabulis cautũ esse cognoscimus,ne quis in vrbe cœtus nocturnos agitaret: deinde lege Gabinia promulgatum,qui cõciones vllas clandestinas in vrbe conflauisset,more maiorum,capitali supplicio multaretur. De te itaque Catilina sciscitor tun' cœtus istos cõmilitonum tuorum contra præcepta xij.tabularũ contra leges nr̃as,contra vero senatus,ac plebis auctoritatem noctu cogẽdos esse putauisti? Deinde quæro,si qñ in lucem sepulchrales istæ conciũculæ tuæ prodijssent,quid rñsurus fuisses senatui? quid consulibus? aut quid viris optimis, atque amantissimis patriæ? Quid leges igitur nostras violas Catilina? quid senatus auctoritati contradicis? æquum enim est instituta maiorum, atque edicta grauissimi sanctissimiq. ordinis, quia perstringere vesania tua non es veritus, ea restituas, ac facias supplicij tui memorabili animaduersione. Manlius Torquatus filium suum summa, & singulari virtute adolescentem, ꝙ is in hostem contra mãdatum patrium dimicasset, victorẽ acriter percuti securi iussit: nos vero te tam temerario ausu tendentem contra mandata senatus,contra vniuersæ Romanæ reip. maiestatem, Catilinã

VOCIFERARE cœperunt,historiographus vt Salust. nõ adderet cœperunt. Sane vulgo nunc vociferor voce deponentali,non vocifero,voce neutrali dicimus. Non remoraris metaphora a remora pisciculo naues retinente: qui & echineis dicitur. Saturnalia,id est festa Saturno dedicata,in quibus conuiuijs indulgebant, & prisca libertas seruis permittebatur,quoniam sub Saturno nulla erat seruitus. Ea autem celebrabantur Romæ in mense Decembri, in quo commessationi locũ faciunt frigora. (Euersorem superbissimi ordinis,) Scilicet senatorij & paucorum potentium,& congrue per ea tempora quibus summæ libertatis admonebantur: ita vt seruis cum dominis vesci: & in eos scommata iacere liceret, dominationi potentum obuiare constituisse videbatur. Subsecutus supple es, id est respondisti. cum ora,id est conspectum vulgi. Consularem,ipsius Ciceronis qui per Semproniam omnia didicerat. (Occultandam fore) Iterum atque iterum fore cum participio futuri temporis, aut negligenter constructum est: aut perperam adiectum, cum auctor non fore sed esse subaudietur. (Mitto,) Id est omitto,mancipijs,id est seruis,transeo per occupationem vt alia multa,vult autem vultum fore indicem conscientiæ. (Adoriri,) Id est per insidias incipere: feriata, id est ab labore in ocia tracta: sed quomodo nostri feriaa vocant dies operi mœchanico, vt vocant, addictos: nisi quod ecclesia id solum operari vocat, quod in rebus diuinis fit. Nam ethnici facere & operari per se inempta pro rebus diuinis accipiunt, vt cum faciam vitula pro frugibus. Et operata iuuentus, id est sacris intenta. (Lucem,) Id est lucidam declarationem & approbationem. (Cumq. hæc omnia) Rhetorice exaggerat flagitia ipsius Catilinæ ostendens eum in omnia peccasse,hæc omnia,scilicet prius dicta,vno genere,scilicet coniurationis in patriam. Mores sunt consensu probati,Leges sunt scriptæ & rogatione latæ,Consuetudo vsu inducta,Instituta consilio obseruata. Primum quia de moribus & cõsuetudine ac institutis patet,leges violatas docet,& primo antiquissimas, quas decem tabulas transcripserunt, quibus adiectis duabus duodecim tabularum leges dictæ sunt, vt late docet Liuius libro tertio,decad.j. & non nulla dicuntur, Digestis de orig.iuris. vbi ridicula afferuntur à glossatore. Cautum.i.prohibitum & præceptum vt caueatur. (Cœtus) .i. conciones. Gabinia lege,quam Gabinius tulit contra conspirationes & coniurationes occultas. (Sepulchrales).i.occultas, quasi in sepulchris mortuorum, ad quæ veneficí concilia sua conferunt scientes omnibus inaccessa Perstringere melius quam perstringere legas. Animaduersione,legitima punitione. Manlius Torquatus,exemplo rem confirmat, est autem nota historia. ASCEN.

perscte-

perferemus? Maiores olim nostri sapientissimi homines,
& sine dubio grauissimi, num leges e Græcia per legatos
suos accersendas esse putauerunt, quibus hanc imperij ma
gnitudinem perpetuo stabilirent, vt tu homo recens, se-
ueritate illarum cum barbatulis tuis abutereris? Non ita
visum Carthaginiẽsibus accepimus in Hannone suo mor
ti condemnando, fortissimo ac triumphali viro, q̃ is edi-
cto senatus minus obtemperauisse putaretur. Non ita pla
cuit Athenienſibus, vrbi sine dubio doctissimæ, atq; eru-
ditissimæ, cum e Sicilia, belloq. grauissimo reuocandum
esse Alcibiadem statuerunt, summum & singularem impe
ratorem, quem iuberent expiare supplicio suo leges vio-
latæ religionis. Non ita deniq; maioribus nostris iudica-
tum est, cohortibus exoletorum tuorum, sententia mea
longe anteponendis: cũ L. Sulpicium consulari familia,
summoq. ingenio virum, propter exiguam notam libidi-
nosæ suspicionis, cẽsuerunt remouendum e senatu, mul-
tosq. dies in vinculis habendũ esse putauerunt. Vos vero
iudices Catilinam, nõ modo leges nostras, atq; auctorita
rem senatus crudeliter labefactantem, verũetiam vniuer-
sos ciues ad perniciem ferro, flãmaq. deuocantem impu-
ne perferretis? Iacet homo prostratus euentu maximarũ
molitionum, vt qui conatus suos conscientia vestra pate-
factos, atq; illustratos cernat: neq; contentos fuisse seu su
perstitione cruenti sacramenti, seu tenebris nocturnis seu
solitudine locorũ maxima & singulari. Contundere igi
tur cõtundite iudices genus istud inauditi furoris. Cõpri
mite hoĩem gestientem effrænata temeritate, flagrantem
inulitatis cupiditatibus, furentẽ incredibili superbia, spe
nouandarum rerum mirabiliter inflãmatum: quinetiam
rem ipsam publicam non modo euentu crudelissimæ ca
lamitatis verũetiam metu, ac suspicione liberate. Diximus
quidem sufficienter de senatoria simultate L. Catilinę, ca
pite, ac fonte sceleratæ coniurationis: resq. omneis cõple
xi sumus, quas aluisse furorem illum, ac primum excitauis
se iudicauimus: nunc videndum est de rõne ambitionis
teterrima, atq; exitiabili, qua deflagrauisse perpetuo Cati
linam superiori diuisione demonstrauimus. Cupiditates
equidẽ plurimas in illo monstro calamitosas, ac nefarias
oẽs persæpe iudices animaduerti: libidinem vnam perni
ciosissimam, in primis conspicere visus sum, temerariæ cu
iusdam, atq; inconsideratæ ambitionis: qua duce prope-
rasse nec vllo studio vnquam consciscendarum opũ, nec
vllo desiderio dignitatem abstinuisse reputatus est. Puta
bat.n.se frustra nobilissimo gñe natum, frustra virtutes
eximias corporis, atq; animi consecutum fuisse, ni omnia
diuina, atque humana truculentissimo gñe cupiditatis in
quinauisset, quosque cernebat excellere Romæ præstãtia
quadam dignitatis, beatissimos eos esse, & sine dubio dijs
æquiparandos fore arbitrabatur. Id genus vesanæ cogita
tionis hoĩem suapte natura præcipitem, atque inconside
ratum compulit in abominãdas, ac nefarias vitæ cupidita
tes: isq. nuper comitijs consularibus, qñquidem suffragia
curiæ, propter impendentem metum Parthici belli, dili-
genter enucleata sunt: quas non adijt senatorum voces?
aut quos ciuium consessus, partim pecunia, partim obse-
crationibus non obeundos suppliciter, ac contaminãdos
esse iudicauit? nulli tñ ad dignitatem gradus, neque insa
nienti, neque anhelanti bono candidato patuerunt. Ea-
dem ratio sceleratæ libidinis illum ad maiorem vim scele

rum paulò ante concitauerat. Pisonem meministis egre-
gia virtute adolescentem, nisi & idem cupiditatibus ob-
temperare consueuisset, calamitosam sibi, ac multis in vr
be seditionem excitasse, cuius insigni familiaritate, atque
amicitia, Catilinam vsum fuisse nemo est qui nesciat: nec
modo coniũxisse se temerario iuueni, verumetiam illum
de successu rerum suarum non mediocriter trepidantẽ,
in audacia simul ac sententia confirmasse, cum se illi vigi
lantissimum socium ac satellitem fidelissimum regendæ,
gubernandæq. coniurationis fore polliceretur. Quod si
votis sceleratorum hominum successus aspirassent, quan
ta strage ciuium creditis, aut quanto diluuio facultatum
vrbanarum ruituram fuisse detestabilem horum, atq; exe
crandam impietatem? verum ij cœlites, quorum auspicijs
princeps, ac parẽs huius vrbis Romulus pulcherrimi im
perij Romani fundamenta iecit, tristissimam cladem, ac
conatus perditos nece adolescentis interceperunt. Piso-
ne mortuo conquieuisse Catilinam dicemus, aut incœpti
temerarij pœnituisse? Non pœnituit modo, nec requie-
scendum fuisse arbitratus est, sed rursus alio furori acces-
sit: non consueuerat animus perpetuis cupiditatum flagi
tijs exercitatus, prima destitutione fortunæ refrigescere,
ac consternari, sed vix sepulta memoria Pisonianæ con-
iurationis, L. Sidicinum adeptus est, potentissimum qui-
dem hoĩem, ac tunc furentem singulari studio rerum no
uandarum. Verũ ea fax incendij, rursum benignitate deo
rum immortalium, summaq. virtute consulum restincta
est. Non obdormiscit tñ Catilina, his destitutus euentis
vigiliarum suarum, sed rursus sæuit immaniòr, & quam
remp. seruitio non potuerat obruere, destrangulãdam pe
nitus, ac tollendam cogitauit. Sceleratus in omnem vr-
bem, quam toties insidijs appetisset. Sceleratissimus vero
in patriam, cuius extant in illum summa, & cõmemoran-
da monimenta beneficiorum. Reminiscere quæso Catili
na, reminiscere ferrum illud scelestum, atq; illas nefarias
faces, quas istis sanctissimis penatibus, atque isti pulcher-
rimæ patriæ minitaris, non ad oppugnandam vrbem, ne-
que ad eam concremãdam tibi datas fuisse, sed potius ad
salutem ciuium, dignitatem imperij libertatisque nostrę
defensionem. Per deos immortales oro te Catilina, si pa
tria tecum his vocibus vteretur, quid esses illi quæso re-
sponsurus? Ego te paruulum Catilina, cum in primis or
natissimo genere gentis nasci voluissem, deinde summis
dotibus exornassem, tum corporis, tum animi, tum dua-
bus rebus instituẽdum putaui, ferro, ac flamma, quibus es
set parata tibi facultas tum amplificandi imperij mei, tũ
defendendæ publicæ libertatis: quid eam vim armorum
in viscera nostra torques? aut quid conuertis in exitium
ciuium meorum, institutam diligentia mea, meisq. ratio-
nibus eruditam, dimicandi facultatem? Maiores contra
tui summis à me beneficijs, atq; honoribus aucti, pro ma-
gnitudine susceptarum dignitatum, pulcherrimas in vr-
be sæpenumero leges; pro præstantia beneficiorum, cla-
rissimas ex hostibus victorias referre consueuerunt, tu mihi
luctus acerbissimos paras, pro summa copia beneficiorũ
meorum, tu cædes ciuium, tu domorum incendia, tu vexa
tiones virginum, tu vastitatẽ vrbis, tu genus atrocissimæ
seruitutis. O crudelissimum hominum genus, & ab omni
penitus humanitate derelictum, tu studio flagras eius vr-
bis euertendæ, quam nec Carthaginiensium astutissimi
doli,

doli, nec Numantinorum eximiæ vires, nec Græcorum erudita,& p̄clara ingenia labefactare, obscurareq́. potuerũt. Quod si citẽtur hi populi rursum diuinitus,atq; istę vrbes redeant in statũ vetustissimæ dignitatis, certe non ipso scelere tuo quidq̃ in me crudelius, nec quidq̃ magis extimescendũ molituras fuisse p̄dicabũt. Sed ad te redeo,

ASCEN. PERFERREMVS,) Id est ad finem vsque feremus. Leges in Græcia ab Athenis: vt diat: barbatolis, id est latronibus conspectum fugientibus,& ob id aliqoantulum barbatis. [Non ita visum) Probat idem exemplis externis, vtpote Carth. & Athenien. satis explicatis ab ipso. Alcibiades incomparabili vir ingenio tam in bonum, qoàm in malum vehementi, indulgentissimo fuit corpore, qui omnes ad quos accesserit superasse dicitur etiam in ipsorum moribus, Lacedæmonios in sobrietate. Persas in apparatu & venatione: Thebanos in disciplinis. Tandem in Phrygia consilio tyrannorum Athenien. non abnuẽte Lisandro Lacedæmonio interemptus est, de quo plura Tortelius. [Maioribus,) Id est a maioribus nostris, anteponendis, id est qui sunt anteponendi mea sententia, id est quantum ego sentio cohortibus, id est colluuiei, tuorum exoletorum, id est pathicorum puerorum quos catamitos Seruius vocat, qui vitia ad libidinem sese exponunt, de qua re suspicionem sed non certum iudicium intulit Salust. [Habendum,) Hoc est retinendum vinctum. [Vos iudices) Applicat exempla ad propositum. [Deuocantem,) Id est a salute in malum & perniciem vocantem. [Impune,) Id est sine punitione, quasi impunem. Interdum passim, quia quod impune fit passim fieri solet. [Molitionum,) Id est conatuum difficilium, habentium molem, id est pondus difficultatis. [Conscientia,) Id est incognitiona: vt, id est vtpote, qui, superstitione, id est peruersa opinione, quia reuera iuramentum factum in salutem patriæ non debet seruari: neque aliud quodcunque contra iustitiam: aut bonos mores præstitum: verum de temeritate præstandi pœnitendum est. [Sacramenti,) Id est iuramenti quod fit tactis aut inuocatis sacris, sæpe enim per sacramentum intelligimus iuramentum. [Tenebris nocturnis,) Quia noctu coniurauerat, seu solitudine, quia remotis arbitris, quam maxima, id est summa. sunt qui legant per maxima, sed per superlatiuo non iungitur. [Gestientem,) Id est immodice cupientem rem conceptam perficere ita vt gestu affectionem iudicet. [Euentu,) Id est ne eueniat excidium quod ille vrbi & ciuibus inferre parauerat: suspicione, quia illo incolumi quilibet suspicari posset tale aliquid aliquando futurum. [Diximus) Absoluit primam causam coniurationis Catilinæ quæ erat simultas & factio concepta odio senatus propter repulsam in Consulatu petito factam. [Nunc de ratione ambitionis,) Id est auiditate dominandi quæ secunda causa fuit. [Superiori diuisione,) Quam trimembrem fecerat. [Consciscendarum opum,) Id est accumulandarum & congregandarum diuitiarum. [Nobilissimo genere) Quia patricius erat. [Virtutes).i. fortitudines, non tamen mortales nec meritorias, quia non ad bonum nec propter deum directas. Æquiparandos fore, vacat fore, & credo perperam adiectum: nam prius positum est esse. Non enim additur fore voci futuri temporis; nec æquiparandos hic nomen videtur. [Suapte).i. propria [Comitijs).i. conuentionibus pro electione facienda. [Quas non adijt?) q. d. nullas. [Consessus,) Id est cœtus simul sedentium, in quouis loco, sicut enim cœtus sunt simul euntes aliquò, ita consessus simul sedentes alicubi. [Nulli tamen) Commemorat vt iustam repulsam passus sit Catilina, quam tamen ægerrime tulit: Quanquam, inquit, omnes ordines patrum & consessus ciuium solicitos habuit, nulli tamẽ gradus ad dignitatem, scilicet consularem, ad quam rite & gradatim ascendebant, patuerunt, scilicet Catilinæ; namque insanienti, id est minaciter more insanientium petenti, neque anhelanti, id est ardenter affectanti & inhianti, bono candidato, id est quod ex eo quod candidatus esset præ se ferebat. [Ideo enim candidati, id est vestibus albis induti ambibant & magistratum petebant vt candida intentione eum petere significarentur, simul ne maiorum meritis si illorum insignia haberent, sed populi beneficio acceptum ferrent. Pisonem exemplo agit in Catilinam animaduertendum: cum in longe magis insontem animaduersum sit. [Satellitem).i. stipatorem & assiduum comitem fidelissimũ malius qua fœdissimum, nemo.n. pollicetur se fœtidissimum fora, nisi ea persona auctoris dictum sit. [Quanto diluuio) Apta metaphora à diluuio aquarum, quod secum omnia aufert, vt in Marone pro tumulto bellico ponitur. [Cœlites).i. dij cœlestes. [Auspicijs) prouidentia. Nam captis auspicijs solemus futura prospicere, & statim si bona portanduntur incipere. Vnde auspiciũ pro initio & auspicor pro incoho transsumuntur. Auspex aũt etiam auctor & promissor rei est, ac pronobus, dr̃ autem ab auium inspectione cui prisca gentilium superstitio nimium tribuit. [Fundamenta iecit) Non aũt fundauit dicit, sunt tñ qui fundasse patẽt: vt Salust. Nam fundare est tam prius inceptam stabilire. [Fundamenta ia.) Est initium fundamentorũ ponere. [Non pœnituit nõ modo).i. non modo non pœnituit, mala aũt legeretur non pœnituit modo. [Alius fu.) Forte legas, alius furor. Præter furorẽ quo Pisoni adhærebat, qui in Hispania interemptus est, vt in Catil. patuit. [Lenius).s. Catil. [Reminiscere) Par partes mouet iram iam iudicum in ipsum Catil. libertatis defensionem, cum ad omnium liberorũ excidium assumpserit. [Si patria tecum &c.) Pulchra fictio, quam prosopopœiam.i. personæ fictionem vocãt quę tunc vitiosa non est, qñ non ex abrupto inducitur, sed vt hic per clausulam cõditionalem pręmunitur. Dotibus tum corporis tũ animi.i. prærogatiuis & virtutibus singularibus tibi beneficio naturæ aut deorũ datis, tum.i. tam corporis q̃ animi, duabus tum rebus.i. insuper duabus rebus, ferro ac flamma instituendum.i. instruendum & armandum. [In viscera nostra).i. in ciues, ex quorũ salute reip. salus dependet, vt ex ventris & intestinorum incolumitate cęterorum membrorum salus, quod in cõcione quadam apud Liuium graphice demonstratur. [Facultatem dimicandi) Nam ea instituerunt causa iuuentutis exercendæ vt essent armorum scij. [Consuerunt).i. consueuerunt. [Luctus).i. causas lugendi. [Cædes).i. occisiones. [Vexationes).i. corruptiones & subagitationes. Est autem vehementiæ vocabulum vt A. Gel. docet, aut vexationes.i. solicitationes vehementes. [Vastitatem,) Id est desolationem combustis ædificijs. Atrocissimæ seruitutis, quale est seruire tyranno ei, qui cõciuis esse debeat. [Flagrans).i. inflãmatis. Carthaginensium doli, propter Annibalem callidissimum id dicit, aut quia omnes Pœni dolosi. Numantinorũ in Hispania. [Eximiæ).i. egregiæ vires. Nec græcorum. id forte propter Mithridatem, aut Pyrrhum de gñe Aeacidarũ dicit. Sic exaggerat Maro Æn ij. Talibus insidijs periurię. arte Sinonis Credita res, captiq́. dolis lacrymisq́. coacti, Quos neque Tydides nec Larissæus Achilles, Nõ anni domuere decem, non mille carinę. Quod si citentur, si inquit forte per regenerationẽ rerum redeant illi P. R. imperio tam infesti, resideant in eisdem vrbibus, dicere poterunt se nunquam tam hostile quidquam conatos atque nunc Catilina ast.

Temperarem ergo memet mihi, cursumq́. istum violẽtæ orationis forsitã reuocandum esse iudicarem, tũ ab odio tuo, tum ab ipsa dicendi acerbitate, si quẽ in te sensum patriæ charitatis aspicerem, aut vllo te pũcto posse arbitrarer sceleratã istam mẽtem relinquere. Sed id genus est cupiditatũ tuarum, vt restinguendarum forsan rõnem aliq̃ consequi posis, sanandarum nullam: nec te prius amissurum peruersitatẽ istam animi puto, q̃ vitam amiseris, Vel sẽ reuiuisceres Hala Seruili: nõ expectaremus sñiam iudicũ, neque abuti maiestate senatus, atq; auctoritate P. R. si magnitudinem tãti flagitij sanguine tuo statim expiauisses. Nã de senatus voluntate nihil ambigimus, modo non impediretur legibus: repẽte profecto fueras pœnas impietatis tuæ dignissimas laturus. Vtinam deorũ immortaliũ munere iudices, mentem atq; animum huius introspicere mus, ne qua vobis fieret puniendi dubitatio, qui tñ scelerum ingenio cõflauisset. Videretis.n. mentem anhelãtem tristissimum genus minarum, mentem debacchantẽ inaudita feritate, furentẽ incredibili vesania, sitientem cruoris vrbani, prædæ auidissimam, vobis atque oĩbus ferro flammaq́. minitãtem. Catilinam vobis demonstrauimus, iudices, irritatũ persępe, repulsis comitialibus, nullas vocũ aut suffragiorum corruptelas fuisse prætergressum: deinde nullis rõnibus infractum, ac perterritũ de p̃seuerantia scelerũ suorum extitisse, qbus animaduertere sanè potestis, quanta semper immanitate laborauerit ambitionis. Super

eb

est nouissima pars diuisionis. Grex ipse sodalium Catilinæ truculentus, atque amens: cuius in manu nō exiguam rationem fuisse diximus excitandæ coniurationis. Lentulus liquidem & Cethegus terribilia portenta nostræ ciuitatis, furiæq. vel certissimæ P. R. multa de magnitudine sua in ipsis concionibus, multa de dignitate imperij sui futuri palam prædicare consueuerunt, tanquam si deorum immortaliū consilio interfuissent. Primum Lentulus in libris sibyllinis, nescio quid perspexisse se pdicabat, quod viri acutissimi atq; peritissimi L. Cornelius, ac Cn. Piso custodes publicarum ceremoniarum, nequaq̄ prospicere potuerūt. Lucem nanque ait nescio quam de domo Cornelia quondam prodituram fore, quæ gloriæ nominis sui Romanum imperium simul, & complexura sit, & illustratura: eoq. genere vaticinij dignitatem suam portendi taliter putauit: planeq. opinatur fati sui rationem in ipsa latebra Sibyllinæ diuinationis, tanquam in equo Troiano delitescentem. Ego vero sibyllam sine dubio sapientissimam mulierem fuisse iudico: visamq. idoneam dijs immortalibus, cui singularem quandam vim diuidi concederent: verum illam deliram penitus, ac prorsus cæcam fuisse affirmarem, si quam spem dignitatis in hac crudelissima peste reposuisset. Si quid tamen cecinisse visa est, quod ad Corneliam gentem pertinere videretur, vim omnem illius diuinationis in vno L. Sylla consumptam fuisse iudicemur: cuius paulo ante respublica sensit & crudelissimam simul, & amplissimam potestatē. Nec ego deos immortales huic imperio tam infestos esse reor, neque à salute P. R. tam abhorrentes, vt homini dementissimo regnum concederent huius sanctissimæ, atque optimæ ciuitatis. Syllam profecto crudelitas vicit, at ipse maximarū laudem, virtutem, & rei militaris summam, ac singularem gloriam consecutus est. Lentulum vero nullæ victoriæ nostræ ciuitati, nullum studium armorum, nulla præstantiam virtutis, aut ingenij commendauit. Quæ vero non tabernæ potius, aut qui non greges infamium hominum, Sibyllinum istum principem concelebrarunt? Nam vitam eius commemorare non est necesse, versatam semper in obeundis libidinibus, ac societate turpissimorum hominum nobilitatam, nihil in eo sanguinis auiti, nihil industriæ Romanæ, nihil splendoris domestici, nihil auitæ fugalitatis. Fingite vobis iudices, fingite dignitatem huius hominis, tum florentem amplissimo magistratu, tū omnibus Pop Rom. muneribus exornatam, quātum quæso sanguinis ciuilis in foro in curia redūdaturum esse creditis? aut quantam vim libidinis, atque impudicitiæ per omnium ciuium cubicula demandaturam? profecto dignitatc fretus ea, quæ priuatus concubuisset, sine dubio consequeretur. Ferretur amens in omnia: nec vllæ rationes consiliorum aut pudoris, nec vlla studia humanitatis refrenarent præcipitem, atq; incitatum cursum vetustæ crudelitatis. Cethegus inferior nobilitate, atque ingenio, vehementia furoris longe immanior, parū à Lentuli somnio discedere visus est: verum insaniam leuissimę opinionis, modestiore loquendi ratione contegere velle vs. Genus est idem tn̄ furoris, eademq. ratio celebratæ diuinationis. Tales hi sceleru artifices, ambo; concitati ad euertendam remp. partim à vesana spe vaticini j cōmemorari, partim à nefaria scelerum assiduitate Catilinam offenderunt nouis rebus studentem, cuius prælidio, consilioq. cupiditates suas ita iuuari posse facillime crediderunt, si viro sociorum copiosissimo sese cōiunxissent. Erat.n. in illo mōstro, sicuti paulo ante tetigimus, vis eximia facetiarū, & ratio quædam adumbrata virtutum facilis ad comprehendendū omnium hoium familiaritates. Hūc igitur Catilinam adepti Cethegus, Lentulus, & ipsi lenocinijs suis insignes, ad omne genus beneuolentiæ subeundum deflagrare cœperunt, admirabili quadam cupiditate, seu diripiendæ vrbis, seu potiundæ dominationis. Hę sunt iudices, huius nefarij facinoris abominādæ faces: hi sunt crudeles igniculi, q̄bus exarsisse Catilinæ ferocem animum facillime, credendū est. Talibus initijs consociati principes nefandæ coniurationis manum exiguam desperatorum hominum atque obscœno iuuentutis, pedetentim coëge-

ASCEN. TEMPARAREM:) Hoc est moderaret. [Relinquere) Id arguit, quia cum non est spes emendationis, est supremo supplicio locus. Seruilius Hala iussu Quinti Cincinnati dictatoris Sp. Melium ob suspicionem dñationis quod frumenti copiam distribuit, indemnatum occidit. Nam de senatus voluntate. Callide id senatum facturum asserit quod ipsum facere summopere velit. Legibus, lege Porcia quæ vetat in ciuem animaduerte ce pœna sanguinis aut capitis, nam in exilium relegandum iubet. Impietatis tuæ, si à pœnas regitur non est difficultas in regimine, sed in construendo, sin à dignissimas, vetuste constitutuc dignus eum genitiuo, sicut apud Virgilium: Magnorum haud vnquam indignus auorum. Deorum immortalium munere, vt quod solius dei est, solus enim scrutatur cordium est nobis conferatur vt possemus mentem Catilinæ introspicere. [Mentem anhelantem.i. affectantem. [Debacchantem) .i. furentem, sitientem cruoris. Miscet participia & nomina, nam anhelantem participium est, sitientem nomen vt patet ex regimine. [Repulsi comitialibus) .i. propter repulsas in comitijs acceptas. [Nullas prætergressum) .i. omnis amplexum. [Infractum) .i. valde fractum. [Perterritum) .i. terrore armorum. [Animaduertere) .i. considerate. [Superest) .i. reliqua est, restat, aliquando vt Aulus Gellius docet superest, quod plus quam satis est. [Sodalium,) Id est sociorum dapum & consuetudinum. [Truculentus) .i. dirus & immanis, plenus atrocitatis & amens .i. à mente .i. à ratione segregatus. [Portenta,) Id est monstra aliquid mali portendentia. [Furiæ) Alludit ad furias, infernales, quę sunt vltrices & vexatrices sontium, sicut Lentulus & Cethegus bonorum sunt ob minutas & latentes culpas. [Vel) .i. etiam certissime .i. minime dubitandæ. Interfuissent consilio, ex libris enim sibyllinis sibi portendi regnum dicebat Lentulus, vt in Salustio latius vidimus, tanquam in equo Troiano, quia in eo lattabant insidiatores vt patet Æneid. ij. vel quia in eo dependebant latenter fata exitialia Troiæ, vnde dicit ibidem Poëta: Scandit fatalis machina muros. Sibyllam sapientissimam mulierem vtpote quę mentem & sententiam deorum habebat, & eam scriptam ad Tarquinium regem attulerat, quibusdam libris quorum secundum Cellium tres, secundum Plinium duos, seruatus vsque ad tempora Syllæ: quibus arsit, verum permansit superstitio. Nam & postea valuit auctoritas, vt in primo epistol. Ciceru. ad Lentulum dicit Cicero: Sibyllinos libros obstare votis eius. [Cuius,) Scilicet Syllæ qui de gente Cornelia erat, amplissimam potestatem, quia post consulatum dictaturam tenuit, nec ea suo tempore abijt aut sese abdicauit, de crudelitate autem eius prius diximus, vt per indicem comperies. [Tam infestos, aut tam infensos) Nam infestus est qui vim infert, infensus qui iratus quod multum offensus, vt homini dementissimo, qualis est Catilina & Lentulus. Et si dicatur, concesserunt Syllæ, dicit quod in eo egregiæ virtutes erant, quod & Salustius approbauit; verum victus est à crudelitate, id est propter crudelitatem minus laudandus est. Rei familiaris, & sub Mario & contra Marium. [Commendauit) .i. laudauit aut charum fecit. [Tabernæ) Hæc est vilissimorum negociatorum ex talibus confecta receptacula, videntur autem accipi vt nunc vulgo accipitur pro caupona. [Sibyllinum, atcasmos) .i. bostilis irriso .i. qui dicit sibi principatum sibyllino carmine portendi. [Obeundis) .i. consummandis. [Nobilitas,) Id est diffamatam. Nam & nobile scortum dicimus. [Sanguinis auiti,) Id est generositatis aut indolis maiorum.

coëgerunt: coactam, quid vellent, edocuerunt: edoctã, pari cupiditate sceleris inflãmauerunt: inflãmatam denique pepulerunt, vt in omnium nostrum facultates, ac vitam facillime conspirarent. Furias istas audistis iudices cõmodissimas, ac paratas, non modo ad viuos cõmouendos in omne facinus, verumetiam ad mortuos ex ipso herebo, medijsq. bustis excitandos. Reperti sunt tum atrocissimi sceleris, patroni quique immanitatem detestandæ rei, tum contegere verbis, tũ excusare conati sunt. L. Hortẽsius vir eximia charitate reip. summisq. ornamentis pditus & scientiæ, & moderationis, nequaq̃ omnia credenda esse dicit, iubetq́ grauissimis hominibus facilitatem iudiciorum diligenter esse cõtinendam. Primum affirmat Catilinã in perpetua custodia senatus extitisse: denique nunq̃ fermè discessisse à latere P. Cepionis nobilissimi ciuis, atq; integerrimi viri, ita vt lepide dicat dissepárationi eorũ neq; solem orientem vnq̃, neq; occidentem interuenisse. Credo equidem sapientissimum hoĩem Hortensium, vt est innocentia singulari, summaq́ virtute, cuncta ipsa, quæ grauissime simul, atq; ornatissime cõplexus est, ita vera esse sicuti dixerit existimare: sed lõge graditur à sententia mea. Quæro igitur de te L. Hortensi, teq́. obtestor atq; obsecro per ipsum ius vetustissimæ nr̃æ familiaritatis, si L. Catilinã constat dies oẽs, omnium ciuium cõscientia, siue in foro, siue in turmis agere, nunc stipatũ cateruis exoletorũ suorum, nunc vero gladiatorijs agminibus per ora vulgi palã obuolitare: si manifestum est noctes oẽs, aut in lustris scortorũ, aut in antris M. Leccæ ducere, viri, tuo iudicio, non abhorrentia à reip. charitate, quid est, q̃ illum obuersatum dicas in perpetua custodia, atq; oculis senatorum? nisi forte custodiam senatorũ vocas, vel exiguã moram in ipsius curiæ concilijs obeundis.

ASCEN.

INOVITATIAS Romane,) Nam strenui & prudentes solent esse Romani ciues ideoq́ imperio apti, vnde Æneid. vj. Tu rege imperio P.R memento. (Hæ tibi erunt artes) pacisq. imponere morem, Parcere subiectis & debellare superbos. (Redundaturum).i. abunde dessiaturum (Demã laturam potius demanaturam).i. ex libidine principis quasi sponte orituram. (Ea quę priuatus) Vt rapinas, & scortationes ac stupra. (Vehementia furoris) Quia in celeritate spem summam constituerat. (Somnio) i. Vaticinio Sibyllino, quod Lentulus quasi somniauerit in rem suam interpretatus est. (Offenderunt).i. præter spem inuenerunt, offendimus enim quæ non quæsita inuenimus, vt lapides ad quos non præuisos pedes offendimus. (Rebus studentem) Raro studeo apud idoneos accusatiuo iungitur. (Copiosissimo sociorum).i. habentem magnam copiam sociorum. (Facetiarum,) Id est vrbanorum factorum & dictorum. (Adumbrata).i. simulatione tecta. Hunc igitur Catilinam. Hunc.i. talem vt Æneid. ix. Hunc ego te Euryale aspicio. Nam pronomina auctore Seruio ponuntur pro nominibus non cum nominibus quod de relatiuis intelligam, nam recte dixeris hoc caput, huic homini, sed durius huic Catilinæ, quia propria nisi æquiuoca sint certa sunt, demonstrationis haud indigna. Vnde dicam hunc.i. talem, hoc est tam opportunum & instructum ad ea quæ vellent perpetranda. (Deflagrare).i. vehementer flagrare, hoc est ardere. (Faces,) Hoc est ardenter concupiscendi causæ. (Igniculi) Fomites incentiui. Principes etiam in malum accipiuntur vt principes tenebrarũ. (Desperatorum,) Hoc est perditorum, ita vt de eorum salute desperare possis aut desperatorum pro desperãtium de salute sua. (Obscœnæ,) Hoc est turpissimæ viuentis & turpitudini expositę. (Pedetentim,) Hoc est paulatim. (Coëgerunt).i. in vnum compulerunt, vt Tityre coge pecus (Coactam,) Hoc est congregatã, Pulchra est gradatio cum auxesi sententiæ Herebo, hoc est inferno obscuro. Sunt qui absque aspiratione scribendum velint sicut scribitur ἔρεβος erebeonos.i. obscurus. (Patroni).i. defensores, quique.i. & qui conati sunt, tum.i. simul contegere, tum.i. simul excusare verbis immanitatem rei detestandę. (Facilitatẽ).i. promptitudinem & celeritatem. (Dissipationi eorum).s. Cepionis & Catilinæ, vnde sicut ex societate malorum reputamur mali, ita Hortensius Catilinam ex societate Cepionis optimi ciuis argumentatus est esse bonum (Graditur).i. oberrat, aut discedit. (Exoletorum).i. puerorum turpitudinem super passorum. (Gladiatorijs).i. lanistarum & eorum qui dimicando & digladiando cum discrimine vitæ suæ populo spectacula in arena præbere solebant. (Stipatum).i. dense concomitatum. Palam obluctari, aut obuolitare aut obluitari.i. inuolui loto (Lustris).i. latibulis. (Scortorum,) Hoc est prostitutarum quæ lupæ dicuntur, Vnde lustra habent sicut feræ: quæ inde lupanaria dicuntur.

Quod vero pertinet ad ipsius Cepionis familiaritatẽ assiduam beneuolẽtiamq́ singularem, nihil est quod insimulationi nostræ derogandum esse iudiceris. Diximus n. superius ingenij Catilinæ miros, atque occultissimos esse recessus, nec qui cognosci, seu perlustrari facillime possent. Vigent. n in illa clade res diuersissime pariter, continentia & libido. Nihil illo persæpe affixius ad tollenda bonorum consortia, nihil solertius ad illius insidiandum, nihil illius munificentia insignius, nihil auidius rapacitate, nihil acutius consilio, nihil temeritate contemptibilius, quę cum ita sint, Cepionem admiremur in tantis viarum ambagibus errauisse? Me me, inquam fateor Iudices, vetustissima quadam familiaritate Catilinæ coniunctum persæpe delirauisse miris perplexionibus illius, neq; vnq̃ certi quidq̃ in illo ingenio comprehendere potuisse. Nihil igitur erit miri, si virum integerrimũ Cepionem versutissimi hominis doli, atq; inconstantissimi mores fefellerunt. Non erit itaq; neque prudentiæ tuæ, neq; grauitatis Hortẽsi, candidissimam opem humanitatis tuæ, summamq́. dicendi copiã fontibus ipsis polliceri, aut quã bestiam irretitã iudicio tenemus, dissolutam atq; exultantẽ reip. immittere. Quod te nunq̃ cõmissurum fuisse arbitrarer, nisi q̃ me mores, ijdem te Catilinæ sine dubio fefellerũt. Satis ostentatas vobis putamus iudices, tum rõnes periculis nr̃i, tum huius immanissimi sceleris atrocitatem. Nã si odio senatus pro maximo Catilinã arsisse demonstrauimus, si rõnes vitę suæ veteres, ac nouas in excitatione teterrimarum libidinum collocatas, si spem perficiẽdi sceleris homini prosequẽtissimo inimicitiarũ, si deniq; locorũ ac tpis opportunitates extitisse: pterea si rabiẽ quandã ambitionis in illo fuisse diximus: si nullã potestatem referendarũ libidinum, aut vllum pœnitentiæ locum, postremo si copiã innumerabilem desperatæ iuuentutis cũ illo coniunctam fuisse patefecimus, & eã simul ostendimus suopte ingenio furẽtẽ incredibili audacia, summaq́. cupiditate prodẽdæ ac vexandæ vrbis inflãmatum: quid erit iudices, quod dubitetis de liberãda patria deq́. vlciscẽdi crudelissimi sceleris immanitate? Nouistis n. facinus inauditum oĩum hominum memoria, facinus atrox, superbum, nefarium, perniciosum, remotissimum ab omni humanitate, lege, consuetudine: cuius acerbitatem, si minus animo bene perspexistis, quæso mecum diligenter attendite scelus illud iudices. Euersionem nefariam moliebatur amplissimæ nostræ dignitatis, interitum crudelissimũ senatorij ordinis, cædem cõem omnium bonorũ: huius sceleris libido reposita erat in diripiendis omnium ciuium facultatibus, atque opprimenda vrbis libertate: huic sceleri parabantur teterrimæ coniugum, ac liberorum nostrorum vexationes, in hoc scelere versabantur denique faces inferendæ penatibus nostris, expilationes ædium, stupra virginum Vestalium, luctus, ac mœror

miserabilis vniuersæ ciuitatis. Quæ si vobis, vt sunt, indigna atque intolerabilia videntur, non iniquum erit auctores horum malorum multare teterrimis supplicijs, clademq. omnium crudelissimam e visceribus reip. propulsare. Tenetis exempla maiorum, atque omnium gẽtium auctoritatem, qui semper summas ac singulares pœnas in eo genere hominum consumendas esse putauerunt, qui rationes habuissent, aut prodendæ patriæ, aut opprimendæ publicæ libertatis. Nihil igitur erit impedimento, quin audaciam crudelissimi hominis Catilinæ, crudelissimo genere suppliciorum expietis, & vltionem ex illorũ cruciatibus, ac pœnis capiat resp. quorum erat conflagratura manibus, nisi sanctissimi imperij Romani custodes, ac vindices Dij immortales nefarijs votis obstitissent.

ASCEN. Quon vero pertinet &c.) Pertinet per quam raro datiuo iungitur, sed accusatiuo mediante præpositione ad. Quod vero de Cepione cœpit, nesciam an de Cepario legendum sit. Nam apud Salustium legimus Ceparium in coniuratione deprehensum simile supplicium commisisse cum Lentulo & Cethego, nisi hic Cepionem excuset dicens deceptum per simulationem, & dissimulationem, vnde patet non de Cepario loqui. [Insimulationi).i. incusationi occultæ. Vires, legere potius vires ingenij. Et est sententia qualis illa prouer. xx. Sicut aqua profunda sic consilium in corde viri. [Continentia).s. in vno & libido in alio, aut nunc continentia nunc libido. Nam addit. [Nihil illo persæpe affinius).i. attentius: attollenda.i. fouenda, vt in Comico, Quidquid pepererit decreuerunt tollere. Nam si tollenda.i. amouenda diceret, non erit contrarium illi quod additur. Nihil solertios &c. Munificentia, quia largitur abunde, quæ abunde rapuit. Meme quoque aut memet quoque, vnde patet hunc eadem tempestate fuisse, nisi quod hoc declamanti fingendum est Hortensi. Hortensius grauissimus orator erat, vnde eum á defendendo Catilina dehortatur. [Commissurum,) Scilicet vt defensor sontium esses: nisi ijdem mores Catilinæ qui fefellerunt me, fefellerunt sine dubio te. [Satis ostentatas) Repetit artificiose pro memoria iudicum quæ dixerit. [Odio senatus,) Hoc est in senatum, quam maximo.i. summo vitæ suæ dicerem eius. [Prosequentissimo, aut persequentissimo).i. diligentissimo ad persequendas inimicitias, aut ad prosequendas.i. continuandas eas. Refrænandarum non referendarum dicemus. [Iuuentutis).i. multitudinis iuuenum. [Prodendæ).s. in manus tyrannicas & vexandæ per depilationes & ciuium cædes aut ꝓscriptiones. [Quid erit,) Quasi dicat nihil. [Nouistis) Catilinæ asserit quod probare debeat. [Inauditum omnium hominũ memoria,) Hoc est quantum omnes qui viuunt memoria complecti possunt. [Ab omni humanitate,) Hoc est mansuetudine homini innata. Lege scripta, & consuetudine longa obsecratione approbata quæ etiã hominem merito regant. [Cuius acerbitatem) Exaggerat crudelitatem facinoris ipsius Catilinæ ad concitandos iudices in eum. [Euersionem).i. supremam destructionem: vrbs enim euertitur dum primus lapis, qui pro fundamento iactus est, eruitur: vnde etiam ad res animatas transumitur: vt Æneid. iij. Postquam res Asiæ Priamique euertere gentem Immeritam visum superis. [Interitum).i. extinctionem. [Vexationes,) Id est oppressiones violentæ. [Penatibus) Idem ædibus & dijs ac rebus nostris familiaribus. [Expilationes).i. spoliationes aut depredationes ædium.i. domorum priuatarũ. [Virginum Vestalium).i. Vestæ consecratarum: quæ á nostris sanctæ moniales vocantur. De captu autem Vestalium Gellius late docet. [Luctur exterior) Mœror interior. [Teterrimis,) Id est dirissimis supplicijs, vtpote morte terribili. [Cladem).i. occasionem, vbi ratio in malam partem accipitur contra præscriptum Vallæ. [Expietis).i. emendetis, aut per expiationem.i. purgationem communis infectionis ciuitatis puniatis. Conflagratura).i. simul arsura. Sanè ardeo & flagro absolute, & neutraliter ponuntur, vror, & incendor passiue. [Vindices) Aut indices occultarum coniurationum sicut Vindicius filios Bruti indicauerat eum Tarquinijs conspirasse, aut assertores libertatis, seu auctores, vt apud Flaccum in arte, Nisi dignus vindice nodus inciderit. [Vindice).s. Deo cuius auctoritate opus sit. Aut ut dicunt appropriatores iuris eius. Ille enim vindicat rem qui eam ad se pertinere docet.

Credite iudices hodierno die consurrexisse vniuersam vrbem conspecturã, ex iudicio vestro, planeq. animaduersuram, quid in posterũ de salute sua deq. facultatibus suis sperandum sit. credite item vim vniuersam flagitiosæ iuuentutis, aut hodierno Catilinæ supplicio simul conficiẽdam fore, aut illius liberatione lætam atque exultantem, non multo post in omnium nostrum perniciem vna cum illo celerrime consurrecturam. Agitur siquidem hodierna vestra sententia de salute huius pulcherrimæ, atque optimæ ciuitatis, de stabilitate imperij Romani de legum incolumitate, de libertate ciuium, de pudicitia liberorũ ac coniugum vestrarũ. Huius.n. pestis idem scelus erat, vt nõ grassaturum per capita paucorum, sed tanquam atrocissima vis veneni per omne corpus vrbis demanaturum. quod scelus, aut quã pestem si vindicandum esse censebitis, vt reor, & resp. desiderat, putate ꝓfecto Deos immortales, & in primis capitolinũ Iouem sempiternum custodem, ac vindicẽ huius imperij, pro liberatis eorum tẽplis, ac ceremonijs, gratias nobis amplissimas esse reddituros: putate pariter idem facturã esse curiam pro defensa cõsulum vita, seruataq. senatorij ordinis dignitate: putate matronas vrbis, ac liberos nr̃os obseruatam pudicitiam, supplices ac cõgratulantes vniuersos ad genua vestra sese obuersaturos fore: putate virgines Vestales, atq; ipsam maiestatem amplissimi numinis, ob liberationem suam, summa vobis lætitia cõgratulaturam: putate denique ciues oẽs, ob retentã vitam, ac libertatem suã, Penates publicos pro cõseruatis focis, atq; aris, parietes vrbis pro teterrimo gñe vastitatis propulsato, fermè incredibili gaudio exultaturos: putate tandẽ hodierno iudicio paratũ esse vobis aut ĩmortale dedecus, aut memoriã nominis sempiternã. Multa sunt equidẽ in hac vita, quę turpiter, ac calamitose neglecta, restitutionem tñ quandam quodãmodo patiantur; huius vero vindicãdi sceleris, si pñrem facultatem neglexeritis, frustra postea recuperãdi copiam quęretis: aut hodie vobis ꝓpulsanda est, e visceribus reip. pestifera vis calamitatis, aut ipsi patriæ sine dubio cõcidendum: vtrũ eligendũ sit, vos videritis. Quid estis iudices humanitate tãta, ne socordia dicã, vt eorum vitam, ac spm̃ diutius in rep. cõmorari patiamini? q̃ vitæ, salutiq. ciuiũ crudeliter insidiati sunt. Proponite vobis ante oculos, ac meditatione crebra reuoluite diẽ illum nefarium, quo salus oĩum ciuiũ, quo facultates nr̃ę, quo ipsa resp peritura fuerat: qñ.s. aspexissemus bestias istas emissas carceribus ꝑ vrbem omnem, ꝑ domos nr̃as furialiter exultantes: ipm in primis miserãdi facinoris ducẽ ac principem Catilinã, confirmatũ hoc iudicio, spe plenũ, lętitia gestientem: nũc hos ad cędẽ nostram, nunc illos ad rapinã, atq; inflãmationem ędiũ deuocãtem: coniuges e cõplexibus nr̃is ad libidinem victorũ raptę fuissent: liberi ad stupra de gremijs parẽtum extorti, ꝑciosa supellex asportata, tecta cõflagrassẽt ignibus, corpora cęsa passim iacuissent, oĩa deniq; gemitu fletuq. redũdasset. Hęc fuisset imago miserrimæ vrbis, q̃ vt bẽ á maioribus nr̃is florentissimam accepimus, & si ꝓhibueritis, claram atq; excellẽtem posteris nostris tradituri sumus. Per humanitatem denique vestrã vos obtestor, atque obsecro iudices, per amorem huius pulcherrimę, atq; inuictissimæ vrbis, per oĩa quæ vobis iucundissima sunt in uita, prouidete iterum, atq; iterum, ne liberati quondã tot amplissimis bellorũ periculis, tot ĩminentibus malis erepti, nunc ꝑ ignauiã nr̃am, ac desidiã periclitemur. Eri

pite

pite vitam ciuium à miseranda crudelitate: prohibete Penates vestros à nefarijs ignibus, seruate pudicitiam necessitudinum vestrarum à teterrimis vexationibus, liberate templa deorũ à tristibus rapinis, subtrahite fortunas publicas ab indigna direptione: protegite magistratus vestros ab inaudita feritate: defendite deniq; vniuersam vrbẽ ab hoc inusitato prorsus & tristissimo gñe calamitatis.

ASCEN. Craoita iudices) Argute expectationem plebis affert ne iudices contra eam: Catilinam absoluant. [Conficiendam fore) Iterum fore eum futuro positum, aut per peram additum. Agitur siquidem. Grauiter docet quanti momẽti sit futura iudicum sententia. Nam si sontes absoluerint, aut illi aut illorum sequaces temp. propediem euersuri sint, sin condemnauerint omnibus metum iniecerint. [Grassaturum,) Hoc est vim facturum, scribendum est autem per g, nam per c, pinguefacturum notet. [Capitolinum Iouem,) Qui in Capitolio colitur, & sibi aliquando visum ab Arcadibus dicit Euander Æn. viij. Cæremonijs.i.sacrificiorum mysterijs & obseruationibus. [Reddituros gratias).i.beneficia pro gratitudine erga se ostensa. [Curiam).s.senatoriam. [Obuersaturos).i.obuoluturos. [Putate denique) Denique dicere solemus quando quæ singula dicere institimus vniuersa vno verbo complectimur, vt hic, nam omnes ciuitate donati aut in ea nati ciues dicuntur. [Focis).i. locis in quibus lares colebantur & ignes fouebantur in domo priuata. Ordo autem est Denique putate omnes ciues exultaturos incredibili gaudio ob ereptam ac libertatem suam receptam. Putate penates publicos exultaturos pro focis atque aris.s.publice institutis conseruatis.s.a conflagratione. Putate parietes vrbis exultaturos; quæ locutio hyperbolen habet aut metaphoram, sicut illa; Montes exultauerunt sicut arietes &c. Parietes tamen proprie ædificiorum sunt priuatorum, vnde hic pro muris poni videtur, pro teterrimo genere vastitatis propulsato .i. propter ea quod teterrimum genus vastitatis propulsatum est. Vastum est, quasi valde amplum ita vt difficulter impleri possit vt regio deserta in qua nihil est quod impleat eam. Vastitatem autem dicitur: quod prius expletum fuit & postea vastũ effectum, vt muri vrbis postquam ædificia conflauerunt. Aut dedecus, si tales absolueritis, aut memoriam nominis.i.famæ præclaræ, si de talibus vltionem condignam fortiter sumpseritis. [Equidem).i.certe. [Concidendum).i.simul cadẽdum in perpetuam desolationem, subaudi est. [Videtis).i.considerare debetis, est.n.concessiui modi. [Verũ,) Id est vtra res an propulsare pestem, an vrbem concidere permittere. Qui estis iudices, & ita seueri esse debetis fueritis ne &c. [Bestias).s.cõiuratos efferos & immanes. [Carceribus).i.vt equi signo dato emissi carceribus præcipites eunt. Miserandi pro patientibus non pro inferentibus. Liberi, vt pueri & puellæ legitimi. [Hæc fuisset imago).i.facies, aut aspectus. [Et si prohibueritis).s.Catilinæ conatus. [Per humanitatem) Obsecrat & obtestatur in fine sciens non modicum ponderis in obsecrationibus licitis & decentibus reponi. [Ciuium).s.reliquorum à coniuratis. [Necessitudinum) Necessariorum vt puerorum, & puellarum sanguine, et affinitatis vinculo coniunctorum.

ORATIO LEPIDI COS. AD POP. Rom. ex libris Historiarum C. Crispi Salustij.

CLEMENTIA & probitas vestra Quirites, quibus per ceteras gentes maximi, & clari estis, plurimum timoris mihi faciunt aduersus Tyrannidem L. Syllæ. Ne aut ipsi quæ nõ æstimatis, ea parum credendo de alijs circũueniamini, presertim cum illis spes omnis in scelere, atq; perfidia sit: neq; se aliter tutum putet, quã si peior, atq; intestabilior metu vestro fuerit, quo captiuis libertatis curã miseria eximat: aut si prouideretis, in tutandis periculis magis, quam vlciscendo teneamini. Satellites, quidem hoĩes maximi nominis, nõ minus optimis maiorum exemplis, nequeo nõ satis mirari, qui dominationis in vos seruitium suũ mercede dant, & vtrunque per iniuriam malunt, quã optimo iure liberi agere. Præclara Brutorum atq; Aemiliorum, & Lutatiorum proles, geniti ad ea quæ maiores virtute peperere, subuertenda. Nam quid à Pyrrho, Annibale, Philippo, & Antiocho defensum est aliud, quã libertas, & suæ cuique sedes, ne cui nisi legibus pareremus? quæ cuncta sæuus iste Romulus quasi ab externis rapta tenet: nõ tot exercituum clade, neq; coss. & aliorum principum, quos fortuna belli cõsumpserat satiatus: sed tum crudelior, cũ plerosque secundæ res in miserationem ex ira vertunt. quin solus oĩum post memoriam hominum supplicia, in post futuros cõposuit. quis prius iniuria, q̃ vita certasset? prauissimeq́. per sceleris immanitatẽ adhuc tutus fuerit, cum vos metu grauioris seruitij à repetenda libertate terremini? Agendum atq; obuiam eũdum est Quir. ne spolia vestra penes illos sint. non ,platandum, neque votis parãda auxilia, nisi forte speratis per tædium iam, aut pudorem tyrãnidis esse, eum per scelus occupata periculosius dimissurum. At ille eo processit, vt nihil gloriosum, nisi tutum, & oĩa retinendæ dominationis honesta æstimet. Itaq; illa quies, & ocium cum libertate, q̃ multi probi potius. quam laborem cum honoribus capessebant: nulla sunt; hac tẽpestate seruiendum, aut imperitandum, habẽdus metus est, aut faciendus Quir. Nam quid vltra? quæue humana superãt? aut diuina impolluta sunt? P.R. paulò ante gentium moderator, exutus imperio, gloria, iure, cogitãdi inops despectusq́;, ne seruilia quidem alimẽta reliqua habet. Sociorũ & Latij magna vis ciuitate pro multis, & egregijs factis à vobis data p vnum prohibentur, & plebis innoxiæ patrias sedes occupauere pauci satellites mercedem scelerum, leges, iudicia, ærarium prouinciæ, reges penes vnum. Deniq; necis ciuium, & vitę licẽtia, simul humanas hostias vidistis, & sepulchra infecta sanguine ciuili. Est ne iuris reliqui aliud quã soluere iniuriã, aut mori per virtutem? qm̃ quidem vnum omnibus finem, natura, vel ferro septis statuit: neque quisquam extremã necessitatem, nihil ausus, nisi muliebri ingenio expectat. Verũ ego seditiosus vti Sylla ait, qui p̃mia turbarum quæro, & bellum cupiens, quia iura pacis repeto. s. quia nõ aliter salui, satisq́ tuti in imperio eritis, nisi Vectius Picens, & scriba Cornelius aliena bene parta prodegerint: nisi approbaueritis oẽs proscriptiones innoxiorum ob diuitias, cruciatus virorum illustrium, vastatam vrbem fuga & cædibus, bona ciuium miserorum quasi Cimbricam p̃dam venum, aut dono datam. At obiectat mihi possessiones ex bonis p̃scriptorum. quod quidem scelerum illius vel maximum est. nõ me, neque quenquam oĩum satis tutũ fuisse, si recte faceremus. atque illa quantũ formidine mercatus sum precio soluto, iure dominis tñ restituo. Neq; pati cõsilium est, vllam ex ciuibus p̃dam esse. Satis illa fuerint, quæ rabiæ cõtracta tolerauimus, manus conserẽteis inter se Rom. exercitus, & arma ab externis in nosmet versa, scelerum, & cõtumeliarum oĩum finis sit: quorum adeo Syllã non pœnitet, vt & facta in gloria numeret & si liceat, auidius faceret. Neq; iam quid existimetis de illo, sed quatum vos audeatis, vereor: ne alius aliũ principem expectãtes ante capiamini, nõ opibus eius, quæ futilia, & corruptę sunt, sed vestra socordia, quã raptum iri licet, & quam audeat tã videri felicem. Nam p̃ter satellites cõmaculatos,

quis eadem vult. aut quis non omnia mutata; pręter victoriam? scilicet milites, quorũ sanguine Tarulæ, Scyroq́. pessimis seruorum diuitiæ partæ sunt: an quibus plątus in magistratibus capiẽdis Fufidius ancilla turpis bonorũ oĩum dehonestamentum. Itaq; maximam mihi fiduciam parit victor exercitus, cui p tot vulnera, & labores nihil præter tyrãnum quæsitum est: nisi forte tribunitiam potestatem euersum pfecti sunt per arma, cõditam à maioribus suis: vtiq; iura, & iudicia sibimet extorquerẽt, egregia. s. mercede cũ relegati in paludes, & siluas, in contumeliam atq; inuidiam suã pręmia penes paucos intelligerẽt. Quare igitur tãto agmine, atq; animus incedit? quia secũdæ res mire sint vitijs obtẽtui, quibus labefactatis, quã formidatus antea est, tam contẽnetur: nisi forte spe concordię & pacis, quę sceleri, & parricidio suo nomina indidit. Neq; aliter R. P. & belli finẽ ait, nisi maneat expulsa agris plebs, præda ciuilis acerbissima, ius, iudiciumq́. oĩum rerum penes se, quod P. R. fuit. Quæ si vobis pax, & cõcordia intelligũtur, maxima turbamenta reip. atq; exitia pbate, annuite legibus impositis. Accipite ocium cum seruitio, & tradite exemplum posteris ad R. P. suimet sanguinis mercede circumueniendum, mihi quanquam per hoc summum imperium satis quæsitum erat, nomini maiorum, dignitati, atque etiam pręsidio, tamen non fuit cõsilium priuatas opes facere: potiorq́. visa est periculosa libertas quieto seruitio. Quæ si probatis, adeste Quirites, & bene iuuantibus dijs M. Aemilium Cos. ducem & auctorem sequimini ad recipiendam libertatem.

IN ORATIONEM LEPIDI CONSVLIS, *Iodoci Badij Ascensij Commentaria.*

CLAMANTIA, & probitas vestra, &c.) Hæc oratio seu concio ad populum est M. Æmilij Lepidi consulis ad P. R. qui de se vt de alio in fine locutus est, vbi se cõmendat. Quod te admonitum velim lector. Nam illic adnotamentum nostrũ inuersum est. Nam ibi scripseram se cõmendat ad sui cõmendationem, quam & cutus suppositæ sunt. Dehortatur autem populum a factione Syllæ, & vt libertatem sa præsida ven dicet monet. Tyrannidem. i. violentem occupationem dominij. Erat tñ olim rex omnis tyrannus dictos: vnde est illud, Pars mihi pacis erit dextetem tetigisse tyranni. Na dum duæ sunt particulæ. Pelor metu. i. ob maium vestrum. [Liberteris curam) Quã habent qui adhuc eam assequi sperant. [Maximi nominis). i. fe-mæ. Ordo est. Nequeo satis mirari, satellitas eius. s. Syllæ assisten tes homines maximi nominis & non minus. i. & paritea optima exemplis maiorum, qui seruitium suum dant mercedem dominationis in uos. [Liberi egace). i. viuere. Præclaras prolea, per ironiam id dicit. A Pyrrho Epirotarum rege nobilissimo de gẽte Aeacidarum, qui patiundi imperij causa graue cum Romanis bellum gessit Annibale Carthaginiensium duce ferocissimo qui si victoria vti sciuisset imperium Rom. exterminasset & Carthaginam euertisset. Philippoq́. Macedonum raga, & Antiocho rege Syriæ Quid inquam defensum est à Pyrrho? vbi à præpositio non notet aoletinum agentam: non autem Pyrrhus defendit, sed terminum a quo. Nam defensæ sunt sedes a Pyrrho & caliquis, vt eb inuesoribus. Defensæ autem à Romanis, vt qui eas protexerunt. Romolus iste per contemptum. i. Sylla qui se alterũ Romulum dicit. (Satiatus). i. ad societatem pecatus quia adhuc sitit sanguinem innocentem. [In post futuros) Quia etiam nondum natis seruitutem intulit. [Prolatandum). i. porrò differendum. [Eo processit). s. ad id. Capessebant. i. libenter accipiebant. [Faciendus). s. Syllæ. Nam quid vltra supp. est, aut expectamus? Quæ ue humana superant. i. astant & reliqua sunt? vt Aeneid. 3. Quid puer Ascanius superatne & vescitur aura? aut quæ sup. diuine sunt impolluta? q. d. nulla. Non dicit quæ diuina superãt: quia omnia diuina superant, cum sint immortalia, sed non sunt impollute Nisi tñ diuina intelligamus potius dija consecreta vt phane & aras. P. R. ante gentium. s. vniuersarum. [Seruilie). i. quæ seruis distribui singulis mensibus solant, vnde dimensum dictum. [Penas vnum). i. in potestate, cuius. s. Syllæ. [Licentia]. i. mala permissio vt verum libuerit ea equatur. [Quam soluera in iuriam). i. pendere quod iniusta petitur. [Vnum finem). i. mortem. [Vel). i. etiam septis. i. circundatis & stipatis, ac munitis, ferro. i. armis satellitum, vt regibus & tyrannis, hoc est etiam potentissimis moriendum est. Neque quisquam nihil ausus. i. qui nihil prius ausus est expertus sit. [Expectat extremam necessitatem). s. in que postrema nihil possit, nisi muliebri ingenio. i. nisi is quam muliebra habet ingenium prodegerint i prodigaliter consumpserint. Proscriptionem cuius tabulam Sylle summopere posuit: vnde Iuuen. Tabulam Syllæ se dicent discipuli tres. [Cimbricam prædam). i. sumptam à Cimbris summis hostibus. [Datem venum). i. venditioni: dono. i. gratis. [Quod). s. habere possessiones ciuium proscriptorum, est vel. i. etiam maximũ scelerum illius. Non me i repete obiectet. [Quæ rabia contracte) .i. subito furore illata. In gloria. i. pro gloriose gestis numeret. Existimatis. i. censeatis & iudicetis, sed quantum audiatis. s. dicit. [Cõmaculatores). i. corruptos. Terulæ, Scyroqua: nomina sunt seruorum tunc notissimorum partæ. i. acquisitę. An quibus &c.) Ordo est? An sup. illi quibus Fofidius turpia ancilla. i. propter cõmercium ancillæ, & dehonestamentum. i. dedecus omnium bonorum: aut omnium bonorum, est prælatus in magistratibus capiendis. i. obtinendis, non valis omnia mutere præter victoriã. s. Syllæ, q. d. minime, nam Syllę victoria honestissima & optima quidem fuit, sed vsus victoriæ pessimus, nam in summam tyrannidẽ conuertit. Et ita ne Syllæ victorie quem seducat monet. Itaque maximam mihi fiduciam parit victor exercitus, quia & firmior & animosior & peritior futurus videtur q̃ hostis victus. Fiducia autem ferè in bonam partem accipitur. Confidentia in malam: auctore Seruio. Quæ situm. i. Par tyrannum. i. occuperorem iniustum. Euarsum tupinum est. Nam ordo est, nisi profecti sunt euersum .i. ad euertendum potestatem tribunitiam conditam à maioribus suis per arma. i. vim bellicam exercitam in patres. In paludes & siluas. i. loca sola & inaccessa atque vi naturali munita. Obtentu. i. ad obtentum aut ostentui. Plebes nominatiuus est antiquus, quoniam olim hæc plebes plebei dicebatur. Nunc hæc plebs plebis. Penes. i. in potestate & possessione. Probato, scilicet iussu tyranni, annuite. i. obsecundate, quæ iussiones videtur prohibitiuam habent & nunciatione iurandæ sunt. Circum ueniendam. i. decipiendam. Exemplum autem tradit sceleris perpetrandi qui iniuriam summam accipit multus. Nam sic enimũ addit iniuriam. [Mihi satis). s. gloriæ & honoris, aut etiam rerum, quæsitum. i. acquisitum. Nomini. i. famæ maiorum, prædio .i. agro possidendo, nisi legendum est præsidio. Priuata. s. mihi proprias opes, facultates & potentias. Seruitio quod Sylla infert post clarem victoriam. M. Aemilium consulem. Ob cuius commendationem, nam in eo summam spem habebat hanc concionem instituisse videtur.

IN ORATIONEM LEPIDI EX G. CRISPI SALVSTII *historiarum libris, Ioan. Riuij Attendoriensis castigationes.*

NEQVE ipsi nefanda nun æstimatis, ac parum credendo de alijs, circumuenimini. Legendum diuisim, ne quæ. vt sint duæ dictiones. In Gymnico vò Nefanda, perperam deest. [Satellites quidam eius homines maximi nominis) vò suis, in Gymnico deest. [Nequeo satis mirari) Perperã in alijs, non satis. Nam particulam negatiuam sensus ipse repudiat. [Na cui nisi legibus pereremus) Venetum exempler, neu cui id rectius est pro neue alicui. [Quis prius iniuria, quam vita certasset) Schurrerianum, certe esset, id quòd sententia quoque postulet. Nam Sullam ait vnum omnium post hominum memoriam supplicia in post futuros composuisse, hoc est proscriptorum liberos reip. submouisse, ac petendorum honorum iure prohibuisse. vt ita nimirum iniuria ijs prius, quam vita, certa foret. [Periculosiue demissurum) Legendum, dimissurum. [Prauissimeque per sceleris immanitatem adhuc tuta fuerit): Legendum, tutis. Vocum affinitas errori ansam præbuit. [Quã multi probi potius quàm laborem cum honoribus capessebant) In Veneto & Argentoratensi, Quæ multi probi vt neutro genere ponatur, & ad substãtiue illa diuersorum generum referatur, quietem & ocium. [Quia intra pacis repeto) Venetum, qui iura. [Bonorum omnium dehonestamentum) Venetum, bonorum & sic sensus exigere videtur. vt per honores intelligas magistratus.

gistratus. [Per arma condita à maioribus suis) Lege, conditam. nam refertur ad tribunitiam potestatem. [In contumeliam atq; inuidiam suam) *v.* In, Exemplar Venetum non habet, neque Argentoratense. [Nisi maneat expulsa agris pl.) Venetum plebs.

ORATIO PHILIPPI IN SENATV.

Maxime vellem P.C. remp. quietam esse, aut in periculis à promptissimo quoque defendi: denique praua incepta consultoribus noxæ esse: sed contra seditionibus omnia turbata sunt, & ab ijs quos prohibere magis decebat. Postremo quæ pessimi & stultissimi decreuere, ea à bonis & sapientibus facienda sunt: nam bellum atque arma, quanquam vobis inuisa, tamen quia Lepido placent, sumenda sunt: nisi forte, cui pacem præstare, & bellum pati consilium est. Pro dij boni, qui hanc vrbem omissa cura adhuc regitis. M. Aemilius omnium flagitiosorum postremus (qui peior an Ignauior sit, deliberari non potest) exercitum opprimendæ libertatis habet, & se è contempto metuendum effecit. Vos mussantes & retractantes verbis & vatum carminibus pacem optatis magis quam defendi is: neque intelligitis mollitia decretorum vobis dignitatem, illi metum detrahi: atque id iure: quoniam ex rapinis consulatum ob seditionem prouinciam cum exercitu adeptus est. Quid ille ob bene facta cepisset, cuius sceleribus tanta præmia tribuistis? At, scilicet eis, qui ad postremum vsque legatos, pacem, concordiam & alia huiuscemodi decreuerunt: gratiam habeo peperisse, immo despecti & indigni rep. habiti, prædæ loco æstimantur. Quippe metu pacem repetentes, quo habitam amiserant. Equidem à principio cum Hetruriam coniurare, proscriptos accersiri, largitionibus remp. lacerari videbam, maturandum putabam, & Catuli consilia cum paucis secutus sum. Ceterum illi qui gentis Aemiliæ benefacta extollebant, & ignoscendo Populi Romani magnitudinem auxisse, nusquam etiam tum Lepidum progressum aiebant. & cum priuata arma opprimendæ libertatis cepisset. sibi quisque opes aut patrocinia quærendo consilium publicum corruperunt. Attamen erat Lepidus latro cum calonibus & paucis sicarijs quorum nemo diurna mercede vitam mutauerit. nunc est proconsul cum imperio non empto, sed dato à vobis, cum legatis adhuc iure parentibus. & ad eum concurrere homines omnium ordinum corruptissimi, flagrantes inopia, & cupiditatibus, scelerum conscientia exagitat, quibus quies in seditionibus, in pace turbæ sunt: hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello serunt. Saturnini olim, post Sulpicij, dein Marij, Damasippique, nunc Lepidi satellites: præterea Hetruria, atque omnes reliquiæ belli arrectæ: Hispaniæ armis solicitatę: Mithridates in latere vectigalium nostrorum, quibus adhuc sustentamur, diem bello circunspicit, quin pręter idoneum ducem nihil abest ad subuertendum imperium. Quod vos oro, atque obsecro P.C. vt animaduertatis, ne patiamini licentiam scelerum, quasi rabiem ad integros procedere. Nam vbi malos præmia sequuntur, haud facile quisquam gratuito bonus est. An expectatis, dum exercitus rursus admoto ferro, atque flamma vrbem inuadat? quod multo propius est ab eo, quo agitat statu, quam ex pace, & concordia ad arma ciuilia, quæ ille aduersum diuina & humana omnia cepit, nō pro sua, aut quorum simulat iniuria, sed legum, ac libertatis subuertendæ. Angitur enim, ac laceratur animi cupidine, & noxarum metu expers cōsilij, inquies, hęc atque illa tentans metuit ocium, odit bellum: luxu atque licentia carendum videt: atque interim abutitur vestra socordia. Neque mihi satis consilij est, metum an ignauiam, an dementiam eam appellem, qui videmini intenta mala quasi fulmen optare se quisque ne attingat. Sed prohibere ne conari quidem, & quęso considerate: quam conuersa rerum natura sit. Antea malum publicum occulte, auxilia palam instruebatur, & eo boni malos facile anteibant: nunc pax, & concordia disturbantur palam, defenduntur occulte, quibus illa placent, in armis sunt, vos in metu. Quid expectatis, nisi forte pudet, aut piget rectè facere? An Lepidi mandata animos mouent, qui placere ait sua cuique reddi, & aliena tenet, belli iura rescindi, cum ipse armis cogat, ciuitatem confirmari, qui adem ptam negat, concordiæ gratia tribunitiam potestatem restitui, ex qua omnes discordiæ accensæ? Pessime omnium atque impudentissime, tibi ne egestas ciuium & luctus curæ sunt, cui nihil est domi, nisi armis partum, aut per iniuriam? Alterum consulatum petis, quasi primum reddideris: bello concordiam quæris, quo parta disturbatur: nostri proditor, istis inuidus, hostis omnium bonorum: vt te neque hominum, neque deorum pudeat, quos perfidia, aut periurio violasti, qui quando talis es, maneas in sententia: & retineas arma: te hortor: neu pro latandis seditionibus inquies ipse, nos in solicitudine attineas: neque te prouinciæ, neque leges, neque Dij Penates ciuem patiuntur. Perge qua cœpisti, vt quam maturissime merita inuenias. Vos autem P.C. quousque cunctando remp. intutam patiemini? & verbis arma tentabitis? Delectus aduersum vos habiti, pecuniæ publice & priuatim extortæ, præsidia deducta, atque imposita, ex libidine leges imperantur: cum interim vos legatos, & decreto paratis, & quanto mehercule auidius pacem petieritis, tanto bellum acrius erit, cum intelliget se metu magis, quam æquo & bono sustentatum. Nam qui turbas, & cędem ciuium odisse ait, & ob id armato Lepido vos inermes retinet, quæ victis toleranda sunt, ea cum facere possitis, patiamini potius, censet: ita illi à vobis pacem, vobis ab illo bellum suadent. Hæc si placent si tanta torpedo animos oppressit, vt obliti scelerum Cinnæ, cuius in vrbē reditu decus, atque ordines omnes interierunt: nihilominus vos atque coniuges, & liberos Lepido permissuri sitis. Quid opus decretis? quid auxilio Catuli? quin is & alij boni remp. frustra curant. Agite vt libet. Parate vobis Cethegos, atque alia proditorum patrocinia, qui rapinas, & incendia instaurare cupiunt & rursum aduersum Deos Penates manus armare. Sin libertas, & bella magis placent, decernite digna nomine, & augete ingenium viris fortibus. Adest nouus exercitus, & * adhuc coloniæ veterum militum, nobilitas omnis, duces optimi. Fortuna meliores sequitur. Iam illa, quæ socordia nostra collecta sunt, dilabentur. Quare ita censeo, quoniam Lepidus exercitum priuato consilio paratum cum pessimis, & hostibus reip. contrahit, contra huius ordinis auctoritatem ad vrbem ducit, vti Ap. Claudius inter rex cum Q. Catulo proconsul. & ceteris, quibus imperium est, vrbi præsidio sint: operamque dent, nequid resp. detrimenti capiat. *ad hoc

IN ORATIONEM PHILIPPI, IODOCI BADII *Ascensij Commentaria.*

MAXIME vellem. Oratio hæc superiori videtur affinis, nam Lepidi sententiam maximopere improbat & ob eam in M. Æmilium inuehitur. Sibi se noxæ .i. nocumento. Sed contra .s. vota mea. Quia Lepido placeor, id inuidiose. Erat autem postmodum Lepidus triumuir .i. vnus trium, qui remp. inter se dispertiti sunt. Postremus .i. pessimus. [Mussantes) .i. nihil palam obloqui audentes. [Optatis) .s. voto expetitis magis quam defenditis, quia non ea facitis per quæ pacem obtineatis. [Mollicia) .i. propter molliciam. [Metam) .i. terminum sæuiendi atque id iure .i. merito non quòd iustum aut meritum sit simpliciter, sed propter ignauiam ipsorum. quid ille ob bene facta accepisset .i. accepisset? q.d. nihil cum nihil benefecerit. [At) .s. ironia est, cui apte quadrat. Legatos .s. de pace, pacem concordiam & alia huiusmodi, immo sub despecti & indigni rep. i. R. P. æstimantur habiti loco prædæ, quippe .i. vt qui repetentes metum, id est vt qui repetentes metu .i. propter metum pacem, quo .i. per quem .s. metum amiserant habitam .s. pacem, quia nisi meticulosi apparuissent, nullus eis infestus fuisset. [Cum) .s. quando videbã, Hetruriam .i. omnes Hetruscos, coniurare contra Romanos. Proscriptos .s. ab alijs, accersiri .i. vocari ad ciuitatem & in vrbẽ, vbi nescio an rectè scriptum sit accersiri. Nam accersor dicitur accersi in infinitiuo, nec reperitur accersio aut accersior apud veteres idoneos. Vnde illud accersi pro accerse Simonem, nouum est. Largitionibus lacerari remp. quia publica priuatis dabantur, aut quia per largitionem resp. quasi deuicta est Catuli consilio qui vt hanc orationem haberet consuluit. Gentis Æmiliæ vt Paulj Scipionis in eam adoptati. Lepidus qui postea factus triumuir et de domo Aemilia. Nam M. Æmilius, Lepidus dictus est. [Cũ calonibus) .i. vilibus militibus qui vallum & ligna ferrẽt in exercitu. [Sicarijs) .i. homicidis occultis & obsessoribus viarum. [Diurna mercede) .i. licet singulis diebus mercedem receperit. [Concurrere) .i. concurrerunt pelon. Est enim præteriti temporis perfecti indicatiui modi. [Flagrantes) .s. cupiditate habendi, inopia .i. propter inopiam. Quies in seditionibus, quia tunc solum contenti sunt. [Turbæ) .i. commotiones animorum. Tumultum ex tumultu, quia non sedant sed excitant eum. Satellites olim saturnini tribuni plebis, quem propter seditionem occisum diximus. Post Sulpicij, etiam factiosi. Nam P. Sulpicius trib. pleb. auctore C. Mario perniciosas leges promulgauit, vt exules reuocarentur & noui ciues libertinique distribuerentur in tribus &c. Qui cum in quadam villa lateret indicio serui retractus & occisus est. Seruus ob mercedem manumissus est, sed ob infidelitatem saxo deiectus est. Marius notus est. Vbi vero est Damasippi legam Damacij. Nam Lucius Dama, prætor ex iussu Marij omnem nobilitatem quæ in vrbe erat trucidauit. [Sed prohibere conari quidem) .i. prohibere ne conari quidem .i. prohibere non solum facere, sed ne conari quidem, hoc est tacite prohibendo, vt non etiam conari audeant. [Conuersa) .i. commutata. Malum publicum occulte sup. instruebatur, quia palam instruere nõ audebant. Disturbantur .i. à Lepido & ei adhærentibus. Defenduntur. occulte .s. pax & concordia. Et sup. his. quibus illa .i. talia placent sunt in armis, & vos sup. estis in metu. Lepidi mandata. studiose id dicit. Qui ait placere sup. sibi, & .i. at tamen aliena tenet. [Rescindi) .i. dissolui, dirimi, & vt dicunt annihilari & adhuc barbarius annullari. Ciuitatem confirmauit, repete qui placare ait. Qui negat ademptam .i. ciuitatem, hoc est libertatem ciuium. Et qui sibi placere ait tribunitiam potestatem restitui .s. plebi. ex qua &c. Pessime omnium conuertit sermonem ad ipsum Lepidum. Cui nihil sup. est domi .i. qui nihil habet, nisi partum armis .i. vi aut per iniuriam. Quasi primum vult dicere quod non reddiderit qui se pro consule adhuc gerit. [Quo) .s. bello, disturbatur, iam parta concordia. Nostri .s. nobilium, quos Sylla tutabatur. Illis .s. tuis plebeis. Inquies .i. inquietus, & turbulentus. In solitudine .i. defectos ab omnibus, nisi sit in solicitudine legendum, aut solitudine suo vocabulo, pro insolentia. Merita, scilicet mala aut supplicia. Intutam .i. non tutam, hoc est in defensam. Verbis non manibus. [Delectus) .i. militum ad bellum delectiones, sunt habiti a Lepido. Tanto bellum acrius erit, quia timore vestro illi insolentiores erunt. Vnde subdit cum intelliget se metu vestro. [Odisse) .i. odio prosequi. Non enim vsu peritorum est odio in præsenti voce. Ita suadent illi .s. Lepido pacem a vobis & suadent, hoc est suadendo inducunt vobis bellum ab illo. Torpedo .i. pigritia ex frigore & torpore ignauiæ. Scelerum Cinnæ. Nam Cinna & Marius, cum Carbone & Sertorio Ianiculum occupauerunt, & fugati ab Octauio consule recesserunt. Marius Antium & Ariciam & Lauinium colonias deuastauit, & cum nulla omnino spes esset optimatibus resistendi, Cinna & Marius in vrbem recepti eam velut captam cædibus & rapinis vastauerunt. Sin .i. sed si digna nomine, sunt enim senatores & patres dicti, vnde esse maturi deberent. Fortuna, meliores. Prouerbiale .i. sicut illud Maronianum: Audaces fortuna iuuat. Vbi audentes quidam legũt. Dilabentur .i. euanescent paulatim. [Io terrex) .i. fungens imperio, aut consulatu, interea dum noui consules creabantur, quia Lepidum dixit secundum consulatum petere. Olim autem verus erat interrex & verum inter regnum, cum mortuo rege donec nouus creabatur cessabat regnum, erat tamen qui interea officio regis fungeretur. Proconsule .i. qui potestate consulari extra ordinem fungitur, cum verus consul nondum sit, aut non omnia administrare possit. Ne quid detrimenti, id ferè consulibus præcipi solet. Et hæc de oratione Philippi in senatu contra Lepidum; qui cum acta Syllæ tentaret rescindere bellum excitauit. Et à Q. Catul. collega Italia pulsus est, & in Sardinia frustra bellum molitus perijt.

IN ORATIONEM PHILIPPI, RIVII *Castigationes.*

ET se contempto metuendum effecit) Legendũ, & se è contempto metuendum efficit. [Flagrantes inopia & cupiditatibus) Venetum, cupidinibus. Id Salustianum magis est. [Bellum ex bello desertum) Perperam alij, ferunt. Cum pessimis & hostibus reip. contrahit, ordinis auctoritatem ad vrbem ducit. Legendum contra huius ordinis auctoritatem, &c. Facilis quidem & proclinis de similitudine vocum, sed fœdissimus error. [Operam dant, nequid respub.) Legendum dent.

ORATIO C. COTTAE CONSVLIS ad Populum.

QVIRITES multa mihi pericula domi & militiæ, multa aduersa fuere: quorum alia toleraui, partim repuli deorum auxilijs, & virtute mea: inq. his omnibus, neque animus negocio defuit, neque decretis labos. Malæ, secundæq. res opes, non ingenium mihi mutabãt. At contra, in his miserijs cuncta me cum fortuna deseruere. Præterea senectus per se grauis curam duplicat, cui misero facta iam ætate, ne mortem quidem honestam sperare licet: nam si parricida vestri sum, & bis genitus hic, Deos Penates meos, patriamq́, & summum imperium vilia habeo: quis mihi viuo cruciatus satis est, aut quæ pœna mortuo? Cum omnia memorata apud inferos supplicia scelere meo vici: à prima adolescentia in ore vestro priuatus & in magistratibus egi: qui lingua, qui consilio meo, qui pecunia voluere, vsi sunt: neque ego callidam facundiam, neque ingenium ad malefaciendum exercui: auidissimus priuatæ gratiæ maximas inimicitias pro rep. suscepi, qui victus cum illa simul, cum egens alienæ opis plura mala expectarem. Vos Quirites rursus mihi patriã, Deos Penates cum ingenti dignitate dedistis, pro quibus beneficijs vix satis gratus videar, si singulis animam, quã nequeo concesserim. Nam vita, & mors iure naturæ sunt, vt sine dedecore cum ciuibus, fama, & fortunis integer agas: id dono datur, atque accipitur. Consules nos fecistis Quirites domi, belliq. impeditissima rep. Nanque imperatores Hispaniæ stipendium, milites, arma, frumentũ poscunt: & id res cogit, quoniam defectione sociorum, & sertorij per monteis neque fuga, neque manu certare

pussant,

possunt, neq; vtilia parare: exercitus in Asia, Ciliciaq. ob nimias opes Mithridatis aluntur, Macedonia plena hostibus est: ne minus Italiæ maritima, & prouinciarũ: cũ interim vectigalia parua, & bellis incerta, vix partem sumptuũ sustinent: ita classe, qua cõmeatus vehebatur minore, q̃ antea nauigamus. Hæc si dolo, aut socordia nostra cõtracta sunt, agite vti libet, & ita supplicium sumite: sin fortunâ cõis asperior est, quare indigna vobis, nobisq. & reip. incipitis? Atque ego, cuius ætati mors propior est, non deprecor, si quid ea vobis incõmodi demitur: neq; mox ingenuo corpori honestius, quam pro vestra salute finem vitæ fecerim. Adsum en. C. Cotta Cos. facio, quod sæpe maiores asperis bellis fecere: voueo, dedoq. me pro repub. quam deinde cui mandetis circunspicite. Nam talem honorem bonus nemo volet: cum fortunæ & pacis, & belli ab alijs acti ratio reddenda, aut turpiter moriendum sit. Tantummodo in animis habetote, non me ob scelus, aut auaritiam cæsum, sed volentem pro maximis beneficijs animam dono dedisse. Per vos igitur Quirites & gloriam maiorum precor, tolerate aduersa & consulite reip. Multa cura summo imperio inest, multi ingentes labores, quos nequidquam abnuitis, & pacis opulentiam quæritis, cum omnes prouinciæ, regna, maria, terræque aspera, aut fessa bellis sint.

IN ORATIONEM C. COTTAE IODOCI Badij Ascensij Commentaria.

QVIRITES) Hæc oratio dr̃ Caij Cottæ, consulis, qđ ex eo patet quod ipse in ea. En C. consul otten dit: in in epitomatis L. Flori q̃ M. Aurelius Cotta consul ad Calcedoniam prœlio à rege victus est, reaq. à Pompeio & Metel. victus. Itemq. iudicia per M. Aurelium Cottam ad equites Romanos translata sunt, quo tpe Mithridates desperatione rerum suarum ad Tigranem regem Armeniæ confugit. Vnde siue idem Cotta sit siue alius, certum est q̃ postquam male ab eo pugnatum erat, & rursus in patriam ac ciuitatem receptus erat hanc orationẽ habuit, in qua cõmiserationem populi ex infortunio suo & voluntaria (si ea sigatur) deuotione implorat. Quorum alia .i. quædam partim .i. alia. Negocio .s. gerendo. Labos, onne labor vocatiua dr̃ Opes .i. facultates non ingenium mutabant, quia animus inuictum gerebat. [Parricida vestri) .i. si vos vitio meo aut negligẽtia occisi estis in amicis aut liberis vestris. Bis genitus quia post liminio renatus vr̃, cum iterum sit patriæ datus. [Pęna mortuo) Id fidei nostræ quadrat. Vici hoc est superaui. [Magistratibus) .s. gerendis, nisi sit legendum magistratus. Dedistis, postq̃ ex captiuitate aut fuga redijt. Consules fecistis. ostēdit difficultatem rei gerendæ Hispaniæ .i. qui in Hispania Romano exercitui imperāt, poscũt .s. à cõsulibus quorum alter erat Cotta, & Sertorius qui ad Mithridatem defecerat. Mithridatis .i. quas à Mithridate rapiunt. Parua, quia dum belli geruntur non possunt vectigalia tam abũde colligi, & si colligantur in periculo sunt ne intercipiantur. [Commeatus) .i. victualia aut ad victum exercitus pertinentia. Contracta .i. comparata, hoc est si euenerunt. [Incipitis) .s. obmurmurando contra consules immeritos. [Ea) .i. per eius amotionem, hoc est si vita mea vobis aut reip. detrimento est. Cui mandetis. tacite innuit se adhuc vtilem fore reip. cum non sit facilis repertu melior. [Cum fortunæ) Ordo est, cum ratio fortunæ belli & maris & terræ acti ab alijs sit reddenda, aut moriendum turpiter si reddere non possit. Cæsum, quòd non iam cæsus sit, sed si decreuerint pro rep. cædendum esse. Per vos, quasi dicat per veram salutem rogati. Pacis opulentiam, hoc est, quæ in pace esse solet.

❧

IN ORATIONEM COTTAE, RIVII Castigationes.

NEQVA decretis labos) Sic rectè, contra quam Schurrerius impressit. Nam testatur in j. Æn. Seruius, vbique penè Salustium labos dixisse, pro labor. [Macedonia plena hostibus est) Venetum, hostium est, quomodo & Argentoratense. Tametsi quod ad sensum attinet, parum refert, verum legas. [Quare indigna vobis, nobisque & reip. incipitis?) Venetum & Schurrerianum, rep. casu ablatiuo. Per vos igitur Quirites & gloriam maiorum precor, tolerare aduersa) vē Precor, non est in Veneto, neque in Argentoratensi ac rectius abesse poterit. Nam & alias eodem modo Crispus.

ORATIO MARCI TR. PL. AD PLEBEM.

SI Quirites parũ existimaretis, qđ inter ius à maioribus, relictum vobis, & hoc à Sylla paratũ seruitiũ interesset, multis mihi disserendũ fuisset, docendumq. quas ob iniurias, & quoties à patribus armata plebes secessisset: vtiq. vindices parauisset omnis iuris sui trib. pl. nũc hortari modo reliquum est, & ire primum via, qua capessendum arbitror libertatẽ. Neque me præterit quantas opes nobilitatis solus, impotẽs inani specie magistratus pellere dominatione incipiam: quantoq. tutius factio noxiorum agat, quã soli innocentes. Sed p̃ter spẽ bonam ex vobis, quæ metũ vicit, statui certaminis aduersa pro libertate potiora esse forti viro, quã oino non certauisse: q̃q̃ oẽs alij creati pro iure vestro vim cunctã, & imperia sua gr̃a, aut præmijs in vos conuertere; meliusq. hñt mercede delinquere, q̃ gratis rectè facere. Itaque oẽs concessere iam in paucorũ dominationem, qui per militare nomen, ærarium, exercitus, regna, p̃uincias occupauere, & arcem hñt ex spolijs vestris: cũ interim more decorũ vos multitudo singulis hñdos, fruendosq. præbetis, exuti oĩbus, quæ maiores reliquerem; nisi q̃a vosmetipsi per suffragia, vt pręsides olim nunc dños destinatis. Itaque concessere illuc oẽs: & mox si vestra receperitis ad vos * redimunt plerique. rarus enim animus est ad ea, quæ placent defendenda, cetera validiorum sunt. An dubium habetis, ne officere quid vobis vno pergentibus, possit, quos languidos, secordesq; pertimuere? nisi forte C. Cotta ex factione media Cos. aliter quam metu iura quædam trib. pl restituit. & quanq̃ L. Cincius primus de potestate trib. loqui ausus mussantibus vobis circunuentus erat, tñ prius illi inuidiã metuere, quam vos iniuriæ pertæsum est: quod ego nequeo satis mirari Quir. Nam spẽ frustra fuisse intellexistis Sylla mortuo: qui scelestum imposuerat seruitium, finem mali credebatis. ortus est longe sæuior Catulus. tumultus intercessit Bruto, & Aemilio Mamerco Coss. Dein C. Curio ad exitium superiore insonteis tribuni domi natus est. Lucullus superiore anno quãtis animis ierit in L. Quintium, vidistis, quantæ denique nunc mihi turbæ concitantur. quæ profecto incassum agerentur, si prius q̃ vos seruiendi finem, illi dominationis facturi erant: presertim cũ his ciuilibus armis dicta alia. Sed certatũ vtrinque de dominatione in vobis sit. Itaque cetera ex licẽtia, aut odio, aut auaritia in tempus arsere: permansit, vna res modo, quæ vtrinq; quæsita est, & erepta in posterum vis tribunitia, telũ à maioribus libertati paratum. Quod ego vos moneo, quæsoq. vt animaduertatis, neu nomina rerum ad ignauiam mutantes, ocium pro seruitio appelle-

* In codice Aldino non legitur, redimunt.

tis: quo iam ipso frui, si vera & honesta flagitium superauerit, non est conditio: fuisset, si omnino qui essetis. Nunc animum aduertite, & nisi viceritis, quoniam omnis iniuria grauitate tutior est, arctius habebũt. Quid cẽses igitur, aliquis vestrũ subiecerit? primũ omnium omittendum morem hunc, quem agitis impigræ linguæ animi ignaui, non vltra concionis locum memores libertatis, deinde ne vos ad virilia illa vocem, quo tribunos plebei modo patricium magistratum. Libera ab auctoribus patricijs suffragia maiores vestri parauere, quamuis Quir. in vobis sit, & quæ iussu nunc pro alijs toleratis, pro vobis agere, aut non agere certe possitis. Iouem aut alium quem deum consultorem expectatis, magna illa consulum imperia, & patrum decreta vos exequendo rata efficitis Quir. vltroq; licentiam in vos auctum, atque adiutum properatis. Neque ego vos vltum iniurias hortor, magis uti requiem cupiatis: neque discordias vt illi criminantur: sed earum finem volens, iure gentium res repeto: etsi pertinaciter retinebunt, non arma, neque secessionem tantummodo, sed nec amplius sanguinem vestrum præbeatis censeo: gerant, habeantq; suo modo imperia, quærãt triumphos: Mithridatem, Sertorium, & reliquias exulum persequantur cum imaginibus suis, absit periculum, & labor. quibus nulla pars fructus est, nisi forte repentina ista frumentaria lege munia vestra pensantur, cum tamen qui his modis libertatem omnium æstimauere, hi profecto non amplius possent alimentis carere, nanque vtilis exiguitate mors prohibetur. Senescunt vires, sic vt neque absolui cura familiari tam parua res posit. At & ignauissimi quique tenuissima spe frustrantur. quæ tamen quamuis ampla, quoniam seruitij precium ostentarent, cuius torpedinis erat decipi, & vestrarum rerum vltro iniuria gratiam debere? Nanque alio modo, neque valent in vniuersos, neque conabuntur. Cauendus tamen dolus est. Itaque simul comparant delinimenta, & differunt vos in aduentum Cn. Pomp. quem ipsum, vbi pertimuere sublatum in ceruices suas, mox dempto metu lacerant: neque eos pudet vindices, vti se ferunt libertatis tot viros sine vno, aut remittere iniuriam non audere, aut ius non posse defendere. Mihi quidem satis spectatum est Pompeium tantæ gloriæ adolescentem malle principem volentibus vobis esse, quàm illis dominationis & socium, auctoremque in primis fore tribunitiæ potestatis. Verum Quir. antea singuli ciues in pluribus, non in vno cũcti præsidia habebatis, neque mortalium quisquam dare aut eripere talia vnus poterat. Itaque verborum satis dictum est, neque enim ignorantia res claudit, verum occupauit nescio quæ vos torpedo, quia neque gloria mouemini, neque flagitio, cunctaque præsenti ignauia mutastis, abunde libertatem rati, quia tergis abstinetur, & huc ire licet, atque illuc munera ditium dominorum. atque hæc eadem non sunt agrestibus, sed ceduntur inter potẽtium inimicitias: donoq; dantur in prouincias magistratibus. ita pugnatur & vincitur à paucis plebs, quodcunque accidit pro victa est, & in dies magis erit. Siquidem maiore cura dominationem illi retinuerint, quàm vos repetieritis libertatem.

*

IN ORATIONEM MACRI, IODOCI

Badij Ascensij Commentaria.

SI Quirites) Hæc oratio inscribitur, Macci trib. pl. sed cum multi sint trib. pl. hoc nomine, non facile cõstat cuiusnam sit, nisi q quia in Syllam dicit sub illius dominationem viaerit, vt M. Lepidus Syllæ infestus. Si parum, q.d. cum iam plurimum existimatis, fuit, alij dicerent foret. [Vtiq.) .i. & vti hoc, & vt Vindices .s. defensores, omnis iuris sui, videlicet trib. pleb. [Nunc hortari modo, hoc est solum, est reliquum) .i. restat. Capessendam, hoc est arripiendam. Neque me præterit .i. bene scio. [Solus). s. Sylla. [Inani spẽ magistratus). s. dictaturæ, quam insolentissime gessit, quia cum aa. processit fascibus, quod ante eum nullus vnquam attentauerat, & rebus nouis reip. statum confirmauit, tribunorum pl. potestatem minuit, & omne ius legum ferendarum ademit. Vnde hic trib. in eum inuehit. Dominatione, quia se pro domino gessit. Factio noxiorum, vt Syllæ & aliorũ. Forti viro, hoc est qui malit pro libertate pericula obire quàm ita seruire. Quanquam omnes alij &c. sui gratia .i. ob proprium commodum. Meliusque habent .i. existimant, cum tamen non sit ita, quam gratis .i. sine mercede, quia plebi obsequuntur nihil mercedis referunt, qui vero nobilibus, plurimum. Per militare nomen .i. sub prætextu gerendæ militiæ pro rep. [Habendos) .i. tenendos in seruitute quadam. Omnibus .s. dignitatibus & priuilegijs, reliquere .s. à se parta, vt bona hereditaria relinquuntur minoribus, nisi quia vosmetipsi destinatis .i. ordinatis & addicitis ad magistratum nunc dominos contra quos nullus audet suffragium dare. [Illuc) .i. ad factionem paucorum potentium. [Si vestra) .s. iura & munera Rarus enim animus est, rarus .i. singularis, vt multum strenuus, ad deferenda .i. protegenda ea quæ placent aut rarus .i. infrequens est animus ad defendenda .i. prohibenda ea quæ placent, cetera quæ non placent, quæ neglectui habentur sunt validiorum, hoc est plus valentium. [Officere) .i. nocere, q.d. si vnanimes fueritis, nihil vobis obesse possit, quos languidos, hoc est cum adhuc essent languidi & pusillanimes. Iura quędam, quia per M Aurelium Cottam prætorem ad equites Romanos iudicia translata sunt. [De potestate tribunitia) .s. restringenda Catulus qui collega Lepidi in consulatu ipsum Italia expulit, q acta Syllæ rescindere tentaret. Fuit ergo imitator Syllæ. Quantis animis .i. animositatibus, q.d. maximis. Historiæ autem tunc temporis recentes erant & ita non opus erat pluribus exequi, nunc autem quia Liu. præsertim intercidit multæ obscuræ sunt, multæ tamen ex epitomatis L. Flori colligi possunt. [Ex licentia) .i. infrænata potentia & libidine. Vis tribunitia erepta .s. è manibus plebis. [Paratum) .i. comparatum libertati .s. conseruandæ. Ocium pro seruitio .i. quod deberetis appellare seruitiũ. [Grauitate tutior) Hoc est quanto quis vehementior est iniuria inferenda tanto tutior est, quia remisse agenti resistitur. Habebunt, hoc est tractabunt. Primum sup. censeo. [Deinde vocem) .i. ad vocem. Libera suffragia .i. vt dicunt voces aut vota aut puncta ad electionem magistratuum. In vobis .i. penes vos & in potestate vestra. [Consultorem) .i. datorem opis & consilij, cum consultor ferè sit qui petit consilium. [Exequendo) .i. faciendo secundum decreta, facitis ea rata .i. ostenditis auctoritatem in vos habere & vos eis subiectos. [Auctum atque adiutum properatis licentiam) Auctum & adiutum supina sunt. Vltum iniurias, id quoque supinum sed quia hortor non importat motum subaudiam ire, vt sit neque hortor vos ire vltum, vt illi criminantur .i. criminando obijciunt mihi, sed earum .s. discordiarum aut iniuriarum finem volens iure gentium .i. quod apud omnes gentes licitum & iustum censetur, repeto res .s. ablatas per Syllam vt iura tribunitiæ potestatis. [Et si pertinaciter retinebunt) .s. iura vestra, non censebo arma sup. sumenda, neque secessionem sup. vobis faciendam, sed tantummodo ne præbeatis amplius sanguine vestrum, gerendo bella pro conseruando dominio nobilium. in vos. Mithridatem regem ponti & summum hostem Pop. R. Sertorium qui proscriptus ingens bellum, in vlteriore Hispania excitauit, & cum C. Pomp. dubiis victoriis pugnauit, Metellum autem & Perpennam cum duobus exercitibus prœlio fudit cuius victoriæ partum cupiens auferre Pomp. parum prospere pugnauit. Obsessus deinde Calagurij assiduis irruptionibus non leuiora damna obsidentibus tulit. Mox Mithridates cum eo fœdere icto bellum Pop. Rom. intulit, sed tandem a M. Ant. & M. Perpenna & alijs coniuratis in conuiuio interfectus est. [Cum imaginibus) .i. stemmatis aut insignibus maiorum. [Absit) .s. à vobis quoniam seruitij precium sup. sunt, cuius torpedinis.

dinis, q.d. summæ. [Iniuria). i. ob iniuriam. [Differunt) .i. suspensa tenent. Ignorantia res claudit. i. impedit ab affectu obtinendo. [Non gloria) .s. ex libertate & pristina dignitate. [Non flagitio) .s. Syllæ & popularium eius. Quia tergis. s. vestris abstinetur impersonaliter legam non abstinentur. i. quia terga vestra nõ cæduntur. [Munera) .i. largitiones impune facere. Atque hæc eadem non sunt agrestibus .i. iis qui in agris degunt, sed nihilominus cæduntur inter potentium inimicitias. i. dum potentes inter se inimicitias, suas exercent & dantur dono. s. in dominationem. Retinuerint .i. retinebunt quam vos repetiueritis, id est repeteretis.

IN ORATIONEM MACRI, RIVII
Castigationes.

Isi quia nosmetipsi per suffragia) Lege, vosmetipsi. [Ratio) .i. animus est ad ea quæ placent defendenda. Legendum, raris pro paucis. hoc est, quoto cuique animus est? &c. [Dein C. Curio ad exitium vsque insontis tribuni dominatus est) Venetum, ad exitum vsque. Sed prior lectio mihi arridet magis.

EPISTOLA CN. POMPEII
ad Senatum.

I aduersus vos, patriamque, & deos Penates toties labores, & pericula suscepissem, quoties à prima adolescentia ductu meo scelestissimi hostes fusi, & vobis salus quæsita est: nihil amplius in absentem me statuisse tis, quam adhuc agitis P. C. quem contra ætatem, proiectum ad bellum sæuissimum cum exercitu optime merito, quantum est in vobis, fame miserrima omnium morte confecistis. Hac in spe Pop. Rom. liberos suos ad bellum misit? hæc sunt præmia pro vulneribus, & toties ob remp. fuso sanguine? fessus scribendo, mittendoque legatos, omneis opes & spes priuatas meas consumpsi, cum interim à vobis per triennium vix annuus sumptus datus est. per deos immortaleis, vtrum censetis me vicem ærarij præstare, an exercitum sine frumento & stipendio habere posse? Equidem fateor me ad hoc bellum maiore studio, quam consilio profectum. Quippe, qui nomine modo imperij à vobis accepto diebus XL. exercitum parraui, hosteisque in ceruicibus iam Italiæ agenteis ab alpibus in Hispaniam summoui per eas iter aliud, atque Annibal nobis oportunius patefeci: recepi Galliam, Pirenæum, Lacetaniam indigetis, & primum impetum Sertorij victoris, nouis quidem militibus, & multo paucioribus sustinui: hyememque in castris inter sæuissimos hostes, non per oppida, neque ex ambitione mea egi. Quid deinde prœlia, aut expeditiones hybernas, oppida excisa, aut recepta enumerem? quando res plus valent, quã verba. Castra hostium apud Sucronem capta, & prœlium apud flumen Durium & Dux hostium C. Herenius cum vrbe Valentia, & exercitus deleti, satis clara vobis sunt, proque his ò grati patres egestatem, & famem redditis. Itaque meo, & hostium exercitui par conditio est: namque stipendium neutri datur, victor vterque in Italiam venire potest. Quod ego vos moneo, quæsoque, vt animaduertatis, neu cogatis necessitatibus priuatim mihi cõsulere. Hispaniam citeriorem, quæ non ab hostibus tenetur, nos aut Sertorius ad internecionem vastauimus, præter maritimas ciuitates quæ vltro nobis sumptui, onerique. Gallia superiore anno Metelli exercitum stipendio, frumentoque aluit, & nunc malis fructibus ipsa vix agitat. Ego non rem familiarem modo, verum etiam fidem consumpsi. reliqui vos estis: qui nisi subuenitis, inuito & prædicente me, exercitus hinc & cum eo omne bellum Hispaniæ, in Italiam transgredientur.

IN EPISTOLAM POMPEII, IODOCI.
Badij Ascensij Commentaria.

I aduersus vos. Hæc epistola Cn. Pomp. ad senatum pro stipendio & commeatu habendo scripta fiduciæ plena est, vt agnoscamus ab eo scriptam qui magnifico & incorrupto animo, rem gerebat. Si aduersus vos, id est sita contra vos & deos penates militassem, vt pro vobis & pro dijs militaui, non possetis acerbius in me animaduertere quàm omnium rerum egenum in tanto exercitu derelinquere. Contra ætatem, erat enim admodum adolescens. Ad bellum sæuissimum quale erat contra Sertorium in Hispania fame confecistis, id est exterminastis, appositone miserrima morte omnium, id est quæ confectio famis est miserrima mors. [Hac in spe, vt,) Scilicet fame periret & ab Sen. derelinqueretur in terra hostili, sine subsidio & commeatu. [Fessus scribendo) Sæpe ergo antea pro auxilio scripserat. [Omnis opes & spes priuatas,) Id est quas propterea in amicis habueram. [Annuus,) Id est vnius anni sumptus cum triennium hic fuerimus. [Me vicem ærarij præstare,) Id est hic esse pro ærario, id est vt mea pecunia possim exercitum sustinere, an me posse habere exercitum sine frumento & stipendio, id est qui alatur quasi ea vento. [Maiore studio,) Id est zelo & conatu. [Modo,) Id est solummodo nomine imperij, quasi dicat sine auxilio imperiali. [Hostesque agentes,) Id est inimicos viuentes iam in ceruicibus, id est in onere Italiæ. [Atque Annibalem,) Id est quam Annibal qui per Alpes traiecit in Italiam. Sustinui primum impetum, quia dubia victoria. [In castris, non in oppidis) Proque his ò grati patres, ironia est. Par conditio quia similis egestas & non magis nobis quam hosti subuenitur. Vnde addit. [Namque stipendium neutri,) Scilicet exercitui datur. [Victor vterque,) Scilicet si vicerit suo sumptu & impendio, potest in Italiam venire cum nemo resistat. [Quod,) Id est propter quod. [Priuatim,) Id est particulariter. [Ad internecionem,) Id est exterminationem quam omnia nece absumpta sunt. Vltro, id est non lacessitus a nobis sumptui nobis, quia propter eas plura expendere cogebantur. Malis fructibus, id est infœcundis & imminutis, quia eo anno non erat magnus prouentus frumenti in Gallia, & ita caritas annonæ. Agitat, id est viuit. fidem, id est credulitatem, quam mihi habebant creditores. Transgredietur in Italiam, id est quod nunc in Hispaniam à nobis geritur, geretur ab Hispanis in Italia contra nos.

IN EPISTOLAM POMPEII,
Riuij Castigationes.

Vanivm est in vobis, fame miserrima omnium, & morte confecistis) Legendum, fame, miserrima omnium morte confecistis, vt omissa copula, per occupationem. quam sic Grammatici vocant, coniogas, ... vt ille canit. Famem alicubi L. vltimum supplicium humanarum vocat.

REX MITHRIDATES REGI
Arsaci. S.

Mnes, qui secundis rebus suis ad societatem orantur, considerare debent, liceat ne tum pacem agere: deinde, quod quæritur, satis ne pium, tutum, gloriosum, an indecorum sit. Tibi perpetua pace frui liceret, nisi hostes opportuni, & scelestissimi. Egregia fama, si Ro-

Salust. V v manos

manos oppresseris futura est, neque petere audeam societatem, & frustra mala mea cum bonis tuis misceri sperem atqui ea, quæ tu morari posse videntur, ira in Tigranem recentis belli: & meæ res parum prosperæ, si vera existimare volens, maxime hortabuntur. Ille enim obnoxius, qualem tu voles societatem accipiet. Mihi fortuna multis rebus ereptis vsum dedit bene suadendi, & quod florentibus optabile est: ego non validissimus præbeo exẽplum, quo rectius tua componas. Nanque Romanis, cum nationibus populis, regibus cunctis vna, & ea vetus causa bellandi est: cupido profunda imperij, & diuitiarum: qua primo cum rege Macedonum Philippo bellum sumpsere, dum à Carthaginiensibus premebantur, amicitiam simulantes: ei subuenientem Antiochum concessione Asię per dolum auertere, ac mox à Philippo Antiochus omni cis Taurum agro, & X. millibus talentorum spoliatus est. Persen deinde Philippi F. post multa, & varia certamina apud Samothracas Deos acceptum in fidem, callidi, & repertores perfidiæ, quia pacto vitam dederant, in somnis occidere. Eumenem, cuius amicitiam gloriose ostentant, initio prodidere Antiocho pacis mercede posthabita: custodi agri captiui, sumptibus & contumelijs ex rege miserrimum seruorum effecere: simulatoq. impio testamento, filium eius Aristonicum, quia patrium regnum petiuerat, hostium more per triumphum duxere: Asia ab ipsis obsessa est: postremo totam Bithyniam, Nicomede mortuo, diripuere: cum filius Nusa, quem regem appellauerat genitus haud dubie esset: nam quid ego me appellem? quem disiunctum vndique regnis, & tetrarchijs ab imperio eorum, quia fama erat diuitem, neque seruiturum esse, per Nicomedem bello lacessiuerunt, sceleris eorum haud ignatum, & ea, que accidere testatum antea. Cretenses soli omnium liberi ea tempestate, & rex Ptolemæus. Atque ego vltus iniurias Nicomedem Bithynia expuli, Asiamque spolium regis Antiochi recepi, & Græciæ dempsi graue seruitium, incœpta mea postremus seruorum Archelaus exercitu prodito impediuit: illiq; quos ignauia aut praua calliditas, vt meis laboribus tuti essent, armis abstinuerunt, acerbissimas pœnas soluunt. Ptolemæus precio diem belli prolatans, Cretenses impugnati semel iam, neque finem, nisi excidio habituri. Equidem cum mihi ob ipsorum inter ea mala dilata prœlia magis, quàm pacem datam intelligerem, abnuente Tigrane, qui mea dicta sero probat, te remoto procul, omnibus alijs obnoxius, rursus tamen bellum cœpi: Marcumque Cottam Rom. ducem apud Chalcedona terra fudi, mari exui classe pulcherrima: apud Cyzicum magno cum exercitu in obsidione moranti frumentum defuit, nullo circum adnitente simul hyems mari prohibebat ita sine vi hostium regredi coactus in patrium regnum naufragus apud Parum, & Heracleam militum optimos cum classibus amisi: restituto deinde apud Gaberam exercitu, & varijs inter me, atque Lucullum prœlijs, inopia rursus ambos incessit. Illi suberat regnum Ariobarzanis bello intactum. Ego vastis circum omnibus locis me Armeniam concessi: secutiq; Romani non me, sed morem suum omnia regna subuertendi, quia multitudine arctis locis pugna prohibuere, imprudentiam Tigranis pro victoria ostentant. Nunc quæso considera nobis oppressis, vtrum firmiorem te ad resistendum an finem belli futurum putes. Scio equidem tibi magnas opes virorum, armorum, & auri esse. & ea re à nobis ad societatem, ab illis ad prædam peteris. Ceterum consilium est Tigranis regno integro, meis militibus procul ab domo, paruo labore per nostra corpora bellum conficere, quando neque vincere, neque vinci sine tuo periculo possumus. An ignoras Romanos, postquam ad occidentem pergentibus finem Oceanus facit, arma huc conuertisse? neque quidquid à principio, nisi partum habere, domum, coniuges, agros, imperium, conuenas, olim sine patria, sine parentibus, peste conditos orbis terrarum quibus non humana vlla, neque diuina obstant, quin socios amicos procul, iuxtaque sitos inopes, potentesque trahant, excidantque: omniaque & maxime regna hostilia ducant: nanque pauci libertatem, pars magna iustos dominos volunt: nos suspecti sumus æmuli, & in tempore vindices affuturi. Tu vero, cui Seleucia maxima vrbium, regnumque Persidis inclytis diuitijs est, quid ab illis, nisi dolum in pręsens, & postea bellum expectas? Romani arma in omnes habent, acerrima in eos, quibus victis spolia maxima sunt audendo, & fallendo, & bella ex bellis ferendo magni facti, per hunc morem extinguent omnia aut occident, quod difficile non est, si tu Mesopotamia, nos Armenia circumgredimur: exercitus sine frumento, sine auxilijs. fortuna autem nostris vitijs adhuc incolumis. * Teque illa fama sequetur • Atque auxilio profectum magnis regibus, latrones gentium oppressisse: quod vti facias moneo, hortorque neu malis pernicie nostra tuum imperium prolatare, quam societate victor fieri.

IN EPISTOLAM MITHRIDATIS

Iodoci Badij Ascensij Commentaria.

M n a a qui (secundis rebus) Hæc epist. Mithridatis regis ponti ad Arsacem regem persarum est. Nam vt Setu. attestator omnes reges persarum Arsacea dicebantur. Eam autem dedisse videtur quando ad Tigranem regem Armeniæ fugere cogebatur, dissimulaut tamen adhuc timorem & egestatem vt facilius Arsacem ad societatem belli contra Rom. ineundam polliceat. Cuius gratia etiam vt in tali re fieri solet ostendit Rom. communes omnium regum hostes quod etiam Iug. Boccho scripserat. Dicit ergo in principio Arsaci vtile esse communibus armis communes hostes propellere, quia etiam si in pace viuere velit, à Rom. non permitteretur. Deinde ostendit etiã honestum, quia gloriosam & ab omnibus laudabilem consequeretur victoriam. Nanque petere. Callide purgat quæ obstare videntur, videlicet iram recentia belli, id est propter bellum paulo ante gestum, propter quàm videretur non posse conuenire in eee ipsum & Tigranem, sed eam purgat quia cum Tigranes sic sibi obnoxius docet ex sententia sua omnia facturum. Meæ res parum prospicere, quia ter infœliciter pugnauit cum Rom. & tandem sibi mortem inferre coactus est, quod veneno non potuit, quia medicamento quod ab eo Mithridaticom vocant præmunitus longo vsu, veneno confici non potuit, pater autem eius etiam Mithridates nomine erat Rom. amicissimus. Docet autem ex aduersa fortuna se meliorem & prudentiorem ad bellum effectum, ea causa, scilicet cupido, id est cupiditas, pee dolum, id est calliditatem. Omni cis Taurum agro præter aurum. Persen, de quo Paulus Æmilius Macedonicus triumphauit. Antiocho rege Syriæ. Miserrimum seruorum quia vltro inseruientem. Dedecet enim ingentia munera Scipioni, quæ se accepturum pro tribunali idem Scipio dixit. Aristonicum Florus dicit Aristonicum regis Eumenis filium Asiam occupasse, & aduersus eum P. Licinium Crassum consulem cum idem Pont. Max. esset, quod nunquam antea factum erat extra Italiam profectum, & ab eo prœlio victum & interemptum fuisse. Sed eundem Aristonicum deinde à M. Perpenna victum & deinde in deditionem acceptum.

acceptum. Nicomede mortuo, qui moriens Pop. Rom. fecit heredem, regnumque eius in prouinciæ formam redactum est. Nusa eum Nicomedes præterijt, vt qui eum suum non putarit. [Tetrarchus,) Id est principatibus ad quatuor pertinentibus. Ptolomæus rex Ægypti, vltus iniurias ab Nicomede illatas. Spolium regis Antiochi. Aliam spolium appositio est, quod vulgares dicerent in spolium aut tanquam spolium. [Postremos,) Id est pessimos, aut infimus seruorum. [Quod abstinuit,) Id est longe tenuit & seiunxit. Ptolemæus protatans sup. est, precio, scilicet Romanis dato, bellum ad dies, scilicet aliquot, donec me vicerint. [Cretenses semel impugnati,) Scilicet a Rom. supple sunt neque sunt habituri, finem, scilicet belli iam, id est deinceps nisi excidio. Equidem, cum intelligerem prœlia magis dilata quam pacem datam interea ob mala ipsorum, quæ ipsi patiebantur. Tigrane abnuente, id est quamuis Tigranes abnueret qui sero, id est cum tardum nimis est probat mea dicta, id est verba aut consilia, & te remoto, id est quamuis tu esses remotus à me & omnibus alijs obnoxijs procul, id est & quamuis omnes obnoxij essent procul, tamen ego cœpi, id est incœpi rursus bellum. [Marcumq. ie Cottam &c.) Non dubito eum esse cuius oratio inscribitur Caij Cotæ. Nam M. Aurelius Cotta consul a Mithridate victus est apud Chalcidoniam, seu vt hic dicitur Chalcedona. Sed L. Lucullus proconsul ad Cyzicum vrbem exercitum Mithridatis fame ferroq. deleuit, & in pontum coëgit è Bithynia confugere. Patum, scilicet insulam, secuti Rom. non me sed suum morem, id est vt ex more suo occasionem Armeniæ inuadendæ haberent. [Et ea te,) Id est ob virorum, & diuitiarum vim peteris à nobis ad societatem, ab illis, scilicet ad prædam. [Ceterum,) Id est sed, quasi dicat quantum de reliquo dicendum est; consilium est, id est constitui. [Tigranis,) Scilicet regis Armeniæ ad quem tandem Mithridates compulsus est confugere regno integro, id est non onerato in dandis militibus aut stipendio. [Procul ab domo in terra) Neque vincere neque vinci, quia si vincatur ab Romanis ipsi etiam Arsaci bellum illaturi sint, sin vincat eos, quia id sine suorum detrimento non fiat, & Romani facile exercitum reficiant idem imminent periculum, aut si vincat, quia Arsaces auxilium nullum tulit se illi hostem minatur fore, nisi partum, id est acquisitum bellum. Initium enim imperij Rom. tunc maximi olim minimum fuit, ducant omnia hostilia supple esse, & maxime regna, quæ ibi acquirere volunt. [Nanque pauci,) Scilicet subditorum. [Tu vero,) Scilicet Arsaces. Acerrima supple arma habent in eos quibus &c. id est in opulentos. [Aut occidere,) Id est interibunt in conatu ipso. [Quod,) Scilicet eos occasuros esse non est difficile si nos circungredimur, id est grandiendo circundederimus eos, tu Mesopotamia, nos Armenia. Exercitus est supple illis hoc est Rom. sine frumento & sine auxilijs, quia longe sunt à patria. [Fortuna autem ea adhoc incolumis,) Id est fausta & integra nostris vitijs, id est ob nostra vitia, scilicet socordiam aut discordiam. [Et illa,) Scilicet præclarissima fama sequetur te profectum auxilio magnis regibus, scilicet tigrani regi Armeniæ & Mithridati regi ponti, oppressisse latrones gentium, scilicet Romanos, neu malis, id est magis velis pernicie, id est damno nostro prolatare, id est differre, tuam, scilicet perniciẽ, quam fieri victor societate, scilicet inter nos inita.

IN EPISTOLAM MITHRIDATIS, Riuij Castigationes.

IN somnia occidere eum. En vinis amicitiam gloriose ostentant, initio prodidere) Legendum, in somnis occidere. Eumenem, cuius amicitiam ostentant, &c.

AD C. CAESAREM DE REPVBLICA ordinanda.

Opvlvs Romanus antea obtinebat regna, atque imperia, fortunam dono dare, item illa, quæ per mortales auide cupiuntur: quia & apud indignos sæpe erant, quasi per libidinem data, neque cuiquam incorrupta permanserant. Sed res docuit id verum esse, quod in carminibus Appius ait: Fabrum esse quenque fortunæ, atque in te maxime qui tantum alios prætergressus es, vt prius defessi sint homines laudando facta tua, quàm tu laude digna faciendo. Ceterum vt fabricata, sic virtute parta, quàm magna industria haberi decet, ne in curia deformentur, aut corruant infirmata. Nemo enim alteri imperium volens concedit, & quamuis nouus, atque clemens sit, qui plus potest, tamẽ quia malo esse licet, formidatur. Id euenit, quia plerique rerum potentes peruerse consulunt: & eo se munitiores putant, quo illi, quibus imperitant, nequiores fuere. At contra id eniti decet, cum ipse bonus, atque strenuus sis, vti quàm optimis imperites. Nam pessimus quisque asperrime rectorem patitur. Sed tibi hoc grauius est, quàm ante omnibus te armis parta componere, bellum aliorum pace mollius gessisti, ad hoc victores prædam petunt, victi ciues sunt. Inter has difficultates euadendum est tibi, atque in posterum firmanda resp. nõ armis modo, neque aduersum hostes, sed quod multo maius multoque asperius est, bonis pacis artibus. Ergo omnes magna mediocrique sapientia res huc vocat, quæ quisque optima potest, vti dicant. Ac mihi sic videtur qualicunque modo tu victoriam composueris, ita alia omnia futura. Sed iam quo melius, faciliusq. constituas, paucis, quæ me animus monet, accipe. Bellum tibi fuit imperator cum homine claro, magnis opibus, auido potentiæ, maiore fortuna, quàm sapientia, quem secuti sunt pauci per suam iniuriam tibi inimici, item quos affinitas, aut alia necessitudo traxit. Nam particeps dominationis neque fuit quisquam, neque si pati potuisset, orbis terrarum bello concussus foret. Cetera multitudo vulgi more magis, quàm iudicio post alius alium, quasi prudentiorem secuti. Per idem tempus male dictis iniquorum occupandæ reip. in spẽ adducti homines, quibus omnia probro, ac luxuria polluta erant, concurrere in castra tua, & aperte quietis mortem, rapinas, postremo omnia, quæ corruptus animus iubebat, minitari: ex queis, magna pars, vbi neque creditum condonare neque te ciuibus sicuti hostibus vti vident, defluxere. Pauci restitere, quibus maius ocium in castris, quàm Romæ futurum erat, tanta vis creditorum impendebant. Sed ob easdem causas (immane dictu est) quanti, & quàm multi mortales postea ad Pompeium discesserint, eoque per omne tempus belli quasi sacro, atque inspoliato fano debitores vsi. Igitur qm̃ tibi victori de bello, atque pace agitãdum est, hoc vti ciuiliter deponas, illa vt quàm iustissima, & diuturna sit, de teipso primum quia compositurus es, quod optimum factu est, existima. Equidem ego cũcta imperia crudelia, magis acerba, quàm diuturna arbitror. Neque quanq̃ in multis metuendum esse quin ad eũ ex multis formido recidat, eã vitam bellum ęternum, & anceps gerere, cũ m neq; aduersus, neque ab tergo, aut lateribus tutus sis, semper in periculo, aut metu agites. Contra, qui benignitate, & clementia imperium temperauere, his læta, & candida omnia visa, et hostes æquiores q̃ alij ciues. Atqui me his dictis corruptionem victorię tuę, nimisq. inuictos bona volũtate prędicent, scilicet quod ea, quę externis nationibus natura hostibus, noq. maioresq. nr̃i sæpe tribuere, ea ciuibus dãda arbitror. Neq; barbaro ritu cęde cędẽ, & sanguinẽ sanguinẽ expiandũ an illa, quę paulo ante hoc bellũ in Cn. Põpeium victoriamq. Syllanã increpabantur, obliuio abstulit, q̃ interfecit Domitiũ, Carbonem, Brutum, alios itẽ non armatos, neq; in prȩlio belli iure, sed postea supplices

par summum scelus interfectos: plebem Romanam in villa publica pecoris modo confissam. Heu quàm illa occulta ciuium funera, & repentinæ cædes in parentum, aut liberorum sinum fuga, mulierum & puerorũ, vastatio domorum. Ante partam à te victoriam omnia sæua, atque crudelia erant. Ad quæ te illi ijdem hortantur, &, scilicet id certatum esse vtriusque vestrum arbitrio iniuriæ vt fierent: neque receptã, sed captam à te remp. & ea causa exercitus stipendijs confectis optimos & veterrimos omniũ, aduersum fratres, parentesq́., alij hberos armis contendere, vt ex alienis malis deterrimi mortales vẽtri, atq; profundæ libidini sumptus quærerẽt, atque essent opprobria victoriæ, quorum flagitijs commacularetur bonorum laus. Neque enim te præterire puto qualis quisque eorum more, aut modestia, etiam tum dubia victoria sese gesserit: quoque modo in belli administratione scorta, aut conuiuia exercuerint nonnulli: quorum ætas ne per otiũ quidem taleis voluptates sine dedecore attigerit. De bello satis dictũ. De pace firmanda, qm̃ tuq́. & oẽs tui agitãtis: primũ id quæso considera, qualis sit de quo consultas: ita bonis, malisq́ dimotis, patenti via ad verũ perges.

IN ORATIONEM AD CAESAREM
de republica ordinanda, Iodoci Badij Ascensij
Commentaria.

POPVLVS Romanus) Hæc oratio ad C. Cæsarem iam voti compotem habita est, sed auctoris nomen supprimitur. Multa tamen artificiose & ingeniose simul & grauiter dicta continet, sed plurima in gratiam Cæsaris. [Tenebat) .i. fortiter seruabat incorrupta, scilicet ab aduersitate. [Fabrum) id est artificem & est speciose dictum, quasi dicat talem quenque habere fortunam, qualem eam fecerit. Vnde Iuuen. Sed te nos facimus fortuna deam &c. [Munitiores) .i. tutiores. [Nequiores) .i. minus querentes aut valentes, vnde nequam non dicitur proprie peruersus aut luxuriosus, sed homo nihili .i. nullius virtutis vt qui neque quidquam, q. sit nequidquam. [Vti) .i. vt quàm optimis .i. valde bonis, quod Cæsaris attribuit in Buc. Mar. per allegoriam loquens. Formosi pecoris custos, formosior ipse .i. boni populi melior imperator. [Asperrime) .i. difficillime & molestissime. [Armis parta componere) .i. quæ acquisiuisti armis sic disperti, vt nec victi nec victores grauentur. Victi enim sunt ciues qui libertatem quærunt, victores participes laborum & periculorum qui prædam exigunt. [Euadendum) .i. inuento honesto medio quo neutri lædantur è discrimine euadum. Aduersum hostes, qui pro hostibus habendi sint bonis artibus, pace .i. quibus pax bona conseruetur aut concilietur. [Erga res) .i. negocium præsens vocat huc omnes (.homines magna & mediocri sapientia .i. habentes magnam aut mediocrem sapientiam, vti .i. vt supp. ipsi dicant ea quæ quisque potest sup. dicere optima. Ac mihi sic ut sup. dicendum. Ita, id est tali modo. Cũ homine, videlicet Cn. Pomp. magno. Maiore fortuna contra sentit Lucanus & Cic. Nam causam quidem bonam Pomp. sed fortunam iniquam & deos aduersos habuit, necessitudo .i. necessaria coniunctio sanguinis aut legis vulgi, more quod instabile & incertum est, quam iudicio .i. recto & certo, occupanda reip. quæ vero eam non occupauerat Cæsar. [Ex quis pro ex quibus maius ocium) .i. minor molestia aut vexatio quam Romæ vbi in vincula conijciendi erant ob æs alienum atque sponsabilis, vnde notandum est quòd immunitas etiam gentilium doctum planis erat, ciuiliter .i. vt ciuem decet, non tyrannice neque rigide, vt hostes aut barbari facerent. [Omnia imperia crudelia) .i. quæ cum crudelitate exercentur esse magis acerba .i. aspera & intolerabilis quàm diuturna, quia nullum violentum diuturnum. [Neque quenquam metuendum esse multis, quin formido recidat .i. reciproce cadat ad eum, quia quem multi timent eundem odere, & quem odere interemptum velint. [Contra) .i. econuerso. Æquiores, humaniores. An qui, ordo est. An .i. nunquid, qui .i. aliqui prædicent .i. affirment me corruptorem sup. esse, tuæ victoriæ, his dictis .i. propter hæc dicta, & prædicent me esse nimis bona voluntate in .i. erga victos .s. à te .i. scire licet eur id fatiant videlicet quòd ego arbitror. danda .s. à te ciuibus, quæ nos sup. tribuimus &c. & maiores nostri tribuere sæpe externis nationibus hostibus nobis .i. quæ suos hostes nobis, natura, id est per naturam hoc est veniam & libertatem, immo Persei Rom. sæpe quorum victores fuerant patroni effecti sunt. [Neque) Supple arbitror cædem supple expiandam .i. purgandam, cæde, id est per cædem occisorum & sanguinem expiandum sanguine, ritu .i. more, barbaro, id est barbarorum qui immanes talione puniunt. An supple dicent in me, illa quæ increpabantur paulo ante hoc bellum in Cn. Pompeium & Syllam victorem aut ante victoriam Syllæ. Obliuio interfecit Domitium, scilicet Cn. quem proscriptum, & Hiertam regem Numidarum bellum molientes. Cn. Pompeius in Africa cepit & occidit. Carbonem & Brutum. Nam vt Florus recitat Lucius Brutus à Cn. Papirio Carbone qui Corcyram appulerat missus naue piscatoria lilybeum vt exploraret an ibi Pompeius esset & circumuentus à nauibus quas Pomp. miserat in se mucrone verso ad transitum nauis obnixus corporis pondere sui obijt. Cn. Pompeius in Siciliam cum imperio senatu missus Cn. Carbonem qui flens muliebriter mortem tulit, captum occidit. Obliuio autem interfecit eos, aut quia negligentes erant circa sui custodiam, aut quia nulla vltio secuta est eorum necem, quasi dicat vt lucem. Nulli grauis est percussus Achilles, sed prior expositio placet, pecoris modo, quia sine misericordia trucidantium, & sine defensione trucidatorum, &, scilicet .i. scire licet certatum esse id, id est propter id arbitrio vtriusque vestrum, scilicet Cæs. & Pompeij, vt sup. iniuriæ fierent respub. &c. quoque modo, id est & quomodo. De bello satis dictum supple est. & ita finitur prior pars orationis. Agitatis, id est tractatis.

Ego sic existimo, quoniam orta omnia intereunt, qua tempestate vrbi Romanæ fatum excidij aduentarit, ciues cum ciuibus manus conserturos, ita defessos, & exangues, regi, aut nationi prædæ futuros: aliter non orbis terrarum, neque cunctæ gentes conglobatæ mouere, aut conrundere queunt hoc imperium. Firmanda igitur sunt & concordiæ bona, & discordiæ mala expellenda. Id ita euenit, si sumptuum, & rapinarum licentiam dempseris: non ad vetera instituta reuocans quæ iampridem corruptis moribus ludibrio sunt. Sed si suam cuique rem familiarem, & finem sumptuum statueritis, quoniam is incessit mos, vt homines adolescentuli sua atque aliena consumere, nihil libidini, atque alijs rogantibus denegare, pulcherrimum putent: eam virtutem, & magnitudinem animi, pudorem, atque modestiam pro socordia æstiment. Ergo animus ferox praua via ingressus, vbi consueta non suppetunt, fertur accensus in socios modo in ciues: mouet composita, & res nouas veteribus acquirit. Quare tollendus fœnerator in posterum, vti suas quisque res curemus. Ea vera, atque simplex via est, magistratum populo, non creditori gerere, & magnitudinem animi in addendo, non demendo reip. ostendere. Atque ego scio quàm aspera hæc res in principio futura sit, presertim ijs, qui se victoria licentius, liberiusq́. quàm arctius futuros credebãt: quorum si saluti potius, quàm libidini cõsules, illosq́., nosq́., & socios in pace firma cõstitues. Si eadem studia, artesque iuuentuti erunt, ne ista egregia tua fama simul cum vrbe Rom. breui concidet. Postremo sapientes pacis causa bellum gerunt, laborem spe ocij sustentant. Nisi illã firmã efficis, vinci, an vicisse quid retulit? Quare capesse per Deos rẽp. & omnia aspera, vti soles psuade. Nanq; aut tu mederi potes, aut omittẽda est cura oĩbus. Neque quisquam te ad crudeles pœnas, aut acerba iudicia inuocat, quibus ciuitas vastatur magis, q̃ corrigitur, sed vt prauas arteis, malasq́. libidines ab iuuentute prohibeas. ea vero clementia erit, consuluisse,

ne

ne immeritò ciues patria expellerêtur: retinuisse ab stultitia, & falsis voluptatibus, pacem, concordiamque stabiliuisse: t non si flagitijs obsecutus, delicta perpessus, præsens gaudium, cum mox futuro malo concesseris. At mihi animus, quibus rebus alij timent, maxime erectus est negocij magnitudine, & quia tibi terræ, & maria simul omnia componenda sunt: quippe res paruas tantum ingenium attingere nequit: magnę curę, magna merces est. Igitur prouideas oportet, vt plebs largitionibus, & publico frumento corrupta, habeat negocia sua, quibus ab malo publico detineatur. iuuêtus probitati & industriæ, nô sumptibus, neque diuitijs studeat: id ita eueniet, si pecuniæ, quæ maxima omnium pernicies est, vsum atque dedecus dempleris. Nam sæpe ego cû animo reputans quibus quisque rebus clarissimi viri magnitudinem inuenissent, quæ res populos nationes ue magnis auctoribus auxissent, ac deinde qui causis amplissima regna, & imperia corruissent, eadem semper bona, atque mala reperiebam, omnesque victores diuitias contempsisse, & victos cupiuisse. Neq; aliter quisquam extollere sese, & diuina mortalis attingere pôt, nisi omissis pecuniæ, & corporis, gaudijs, animo indulgens non assentando, neque concupita præbendo, peruersa n gratiam gratificans: sed in labore patientia bonisq. præceptis, & factis fortibus exercitando. Nam domum, aut villam extruere, eamq. signis, aulæis, alijs q. operibus exornare, & omnia potius quam semet vîsendum efficere: id est non diuitias decori habere, sed ipsum illis flagitio esse. Porrò ij, quibus bis die ventrem onerare, nullam noctê sine scorto quiescere mos est; vbi animum quem dominari decebat, seruitio oppressere, ne quaquã eo postea hebeti, atque claudo pro exercito vti volût. Nam imprudentia pleraq; & se præcipitant. verum hæc, & oîa mala pariter cum honore pecuniæ desinent, si neque magistratus, neque alia vulgo cupienda venalia erunt. Adhoc prouidendû est, quonã modo Italia, atque prouinciæ tutiores sint: id quod factu haud obscurum est. Nam ijdem oîa vastant, suas delerêdo domos, & per iniuriam alienas occupâdo. Item ne vti adhuc, militia in iusta, aut inæqualis sit cû alij triginta, pars nullum stipendium faciet: & frumêtum id, quod antea pmium ignauiæ fuit, p municipia, & colonias illis dare conueniet, cum stipendijs emeritis domos reuerterint. Quę reip. necessaria, tibiq. gloriosa ratus sum ꝗ paucissimis absolui. Non peius vr̄ pauca nunc de facto meo disserere. Pleriq. mortales adiudicandum satis ingenij habent, aut simulant: veruntamen ad deprehendenda aliena facta, aut dicta ardet oîbus aîus: vix satis apertum os aut lingua prompta vr̄, ꝗ dicta pectore euoluat: quibus me subiectum haud pœnitet, magis reticuisse pigeret. Nam siue hac, seu meliore alia via perges: à me quidem pro virili parte dictû, & adiutum fuerit, reliquum est optare, vti quæ tibi placuerint, ea dij îmortales approbêt, beneq. euenire sinant.

ASCEN. ORTA omnia intereunt, prudenter admonet eum interitus rei. Sed si suam cuiq; rem familiarem finem sumptû feceris, hoc est si ad mensuram rei domesticæ feceris sumptum, & capêsis, quoniam is. i. talis mos. s. malus ut adolescentuli putent pulcherrimum esse consumere sua atque aliena subaudi bona. i. surrepta alteri. Libidini. s. propter, alijs rogantibus. s. explere libidinem suam. Pop. socordia. i. propter socordiam, hoc est vt sunt socordes. (Ferox). i. effectus & feruiciens in male actis. (Consueta). s. bona, & fomenta gulæ atque libidinis, non suppetunt. i. non sufficiunt & se non exhibent. (Composita) . i. callide excogitata crimina. Quare fœnerator. i. dator ad fœnus, est tollendus. i. amouendus vt. i. vt nos curemus in posterum, quisque sup. curet res suas. i. propria bona. Gerere magistratum Pop. s. Rom. tanquam pub. ciuitati, cui nihil debeas. non creditori. s. pecuniæ, aut alieni æris tibi a multis crediti, & ita cogaris ad eorum voluntatem omnia administrare. In addendo. s. ad ærarium & bonum publicum quam arctius. i. constrictius & continentius ac modestius cum sint cogendi fræno pudoris ingenui, & ita liberrimo animo virtuti seruiturî. Consules. i. prospicies & commodum faciês. Non ista, ordo est ista tua egregia fama non concidet. (Pacis causa). i. vt in pace sine iniuria aliquando viuat. Spe ocij. s. futuri, hoc est quietæ pacis habendæ. Capesse. i. complectere, per deos. s. rogatus. Persuade. s. tibi & tuis, omnia aspera. s. facienda aut obeunda pro salute reip. Nisi forte legendum est persuade. i. virtute tua ad consummationem asperorum vade. Mederi. s. morbo morum. Inuocat. i. vt dicunt citat aut postulat. Quibus. s. crudelibus pœnis, & acerbis iudicijs. (Ab iuuentute). i. ab ipsis iuuenibus, cum tu ipse senex. Senex autem est iuuenibus odiendus. Stabiliuisse i. confirmasse & stabilem fecisse. Obsecutus. i. inseruiens fueris. (Componenda). s. pacanda & in concordiam redigenda. Magnæ curæ. i. pro magna cura dedecus pecuniæ, quod ex pecuniæ auiditate oritur. Nam sæpe cum admoneo. s. alios, reputans. i. mecum cogitans quibus quisque rebus, ordo est, quibus rebus. i. vijs & medijs inuenissent, quisque magnitudinem clari viri. i. effi. ientem clarum virum. (Corruissent). i. simul penitusq. decidissent, ergo inquam reputans reperiebam semper eadem bona. s. in claris viris & victoribus atque eadem mala. s. in victis & ignobilibus, que pro quia, reperiebam omnes victores contempsisse diuitias. Ergo contemptus diuitiarum est causa victoriæ, & cupido diuitiarum causa excidij. Neque aliter, vnde Maronianus Euander ad Æneam: Pude hospes contemnere opes & te quoque dignum Finge deo. Quod verbum Seneca tractans côfirmat nullum dignum deo qui non contemnat diuitias. Pecuniæ gaudijs, quæ in mala cupiditate animi consistunt, quæ in illecebris carnis. Animo. i. rationi aut potentius anima. Gratificans. i. gratis faciens, peruersam gratiam. i. indulgentiam ineptam aut adulationem perniciosam. (Domû,) Scilicet in vrbe. Villam, in agro. Signis. i. sculpturis, cælaturis, aut imaginibus. Aulæis. i. panno varijs figuris intertexto, qui in aula Attali regis inuentus & theatris regum suspendi suetus aulæorum nomen obtinuit, qui vero substernitur tapes aut tapetum seu tapete dicitur, si toro super ponitur torale & quia idem lecto supellex, quod tamen generalius est vocabulum. Omnia potius quàm semet visendum efficere, id vetuste & contra regulas grammaticorum. Nam dum per similitudinem, aut comparationem loquimur tertium non viciniori sed principaliori. i. et quod præmissum est, conformabitur, vt Catarina non minus quam frater eius mortua est, non mortuus est. hic ergo dicam visenda. i. digna quæ videantur, q. d. spectabilia. est enim sententia qualis in Sal. in eos quibus animus oneri, corpus voluptati est (Bis die.) Ergo tantum cœnas celebrauerunt prisci. Vnde in prandia inuehuntur Satyrici. Sed quomodo dicit Mart. Imperat extructos frangere nona toros. Nisi quòd iam etiam prandia recepta, quæ Plato Italis vitio dedisse legitur. Cetera aptiuca sunt.

IN ORATIONEN AD CAESAREM DE REpublica ordinanda, Rivij Castigationes.

QVORVM ætas ne per ocium quidem talis voluptas sine dedecore attigerit) Venetum talis voluptatis. (Et omnia aspera, vti soles, persuade) Legendum, peruade, ex Veneto. Id quod sensus quoque ipse postolare ita videtur. (Quæ dicta pectore euoluat) Venetum, quæ edita. Badianum, quæ dicta pectore euoluat.

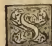
AD C. CAESAREM ORATIO DE REpublica ordinanda.

SCIO ego ꝗ difficile atq; asperû factu sit, dare côsiliû regi, aut imperatori, postremo cuiquã mortali, cuius opes in excelso sunt: quippe cû & illis consultorû copiæ adsint, neq; de futuro quisꝗ satis callidus, satisq. prudens sit. qn

quam

etiam sępe praua magis q̃ bona cõsilia prospere eueniũt: quia plerasq; res fortuna ex libidine sua agitat. Sed mihi studiũ fuit adolescentulo rẽp. capessere, atq; in ea cognoscẽda multã, magnamq́. curã habui: non itavt magistratũ modo caperẽ, quẽ multi malis artibus adepti erant, sed ẽt vt rẽp. domi, militięq́; , quãtumq́. armis, viris, opulẽta posset, cognitũ habuerim. Itaq; multa cũ animo agitanti consilium fuit, famã, modestiamq́. meam post tuã dignitatẽ hẽre, & cuius rei lubet periculum facere, dum quid tibi ex eo gloriæ accederet. Idq́. non temere, aut ex fortuna tua decreui: sed quia in te præter ceteras, artẽ vnam egregie mirabilẽ comperi semper tibi maiorem inaduersis, q̃ in secundis rebus animum esse. Sed per ceteros mortales illa res clarior est, ꝙ & prius defessi sunt hoĩes laudando, atq; admirando munificentiam tuã, q̃ tu faciundo, quæ gloria digna essent. Equidẽ mihi decretum est, nihil tam ex alto reperiri posse, quod non cogitãti tibi in promptu sit. Neque ego quæ visa sunt de rep. tibi scripsi, qa mihi cõsilium, atque ingenium meum amplius æquo probaretur, sed inter labores militiæ interq́. prœlia, victorias, imperium, statui admonendũ te de negocijs vrbanis. Nanque tibi si id modo in pectore consilij est, vt te ab inimicorũ impetu vindices, quoque modo cõtra aduersum cõsulem beneficia populi retineas, indigna virtute tua cogites: sin in te ille animus est, qui iam à principio nobilitatis factionem disturbauit, plebem Romanam ex graui seruitute in libertatem restituit: in prætura inimicorum arma inermis disiecit. domi militiæq́. tanta & tam præclara facinora fecit, vt ne inimici quidẽ queri quidquam audeant nisi de magnitudine tua: quin accipe tu ea, quę dicam de summa reip. quę profecto aut tu vera inuenies, aut certe haud procul à vero. Sed qm̃ Cn. Pompeius, aut animi prauitate, aut qa nihil maluit quam ꝙ tibi obesset, ita lapsus est, vt hostibus tela in manus iaceret, quibus ille rebus remp. cõturbauit, eisdẽ tibi restituẽdum est. primum oĩum summã potestatem moderandi, de vectigalibus, sumptibus, iudicijs, senatorijs, paucis tradidit plebs Rom. cuius antea summa potestas erat, neq; his quidẽ legibus in seruitute religt iudicia, tametsi sicut antea tribus ordinibus tradita sunt, tñ ijdem illi factiosi regunt, dant, adimũt, quæ lubet, innocẽtes circumueniunt, suos ad honorem extollũt.

IN SECVNDAM DE REPVBLICA ORDINANDA
Orationem Iodoci Badij Ascensij Commentaria.

SCIO ego. Hæc oratio ad C. Cæsarem senem ingenio se quidẽ & diserte cõposita est, sed cuius sit auctoris mihi non constat, cum vnde deprõpta sit non habeat, & in præscriptione auctoris nulla sit mẽtio. Verum vt Seneca dicit, ne te moueat dicentis auctoritas, sed quid dicatur attẽde. Scio ego. In re graui solemus pronomina exprimere & ab ipsis ferè exordiri. Vt imperatori qualis tunc fuerat C. Iulius Cæsar q̃q; ad senium extremum non peruenerat. Pater aũt eius L. Cæsar dictus est. Quia plerasq́. res. Hoc quoque a Sal. dictum est, sed profecto fortuna in omni re dominatur. Malis artibus, vt ambitione & largitione aut captione mala. [Post tuam dignitatẽ) .i. minoris facere q̃ tuam dignitatem. [Periculum) .i. experimentum. Quid .i. aliquid gloriæ ex fortuna, propter ea ꝙ prospere tibi omnia succedunt. [Maiorem animum) .i. animositatem. quod quidem C. Iulio Cæsari optime conueniebat. Quod prius egregium dictum & memoratu dignũ. Ex alto .i. ex difficili aut quasi ex cœlo. Statui admonendum sup. esse, hoc est admonere te. Ab inimicorum impetu, quos multos habuit vt ex eo constat ꝙ ab eis occisus est. Quoque .s. quocunque modo. Est enim ablatiuus à quisque. [Aduersum) .i. tibi repugnantem, quis autem fuerit illi notum erat; nobis autem per coniecturam videtur Cn. Pompeius. Indigna cogitas virtute tua quia te non decet quidquam facere aut temere, aut iniq. Libertatem restituit, id vt restituat dicit. [Inermis) .i. pacis amator, & minime infestus. [Ne inimici quidem queri) .i. conqueri, quod aut illi visum, aut ea tempestate sic fuit, postmodum tamen multos habuit qui aliter sentirent, inter quos etiam in officijs Cic. quam ꝙ tibi obesset, hoc est, quia tibi summopere voluit obesse, cum tamen gener tuus esset. Ita lapsus est vt iaceret hostibus tela in manus, hoc est daret animum & arma, quibus vinceretur. Quibus .s. rebus ille .s. Pompeius turbauit remp. ijsdem sup. rebus. restituendum est tibi .i. debet restituere sup. eam, diceret em restituenda. Primum omnium ordo est. Primum omnium Pompeius tradidit paucis senatoribus, summam potestatem moderandi de vectigalibus .i. redditibus & pensionibus annuis, de sumptibus & supp. iudicijs plebis Romanæ, cuius .s. plebis summa potestas erat ante .i. quę plebs antea possidebat eam potestatem per tribunos suos moderandam. Neque reliquit iudicia in seruitute ijs legibus quas tradidit, tametsi iudicia tradita sunt tribus ordinibus, senatorum, equitum & populariũ, sicut antea sup. tradita fuerant, tamen illi ijdem factiosi .i. quia sunt de factione eius regunt, dant, adimunt, quę sup. ipse Pompeius iubet.

Non facinus, non probrum, aut flagitium obstat, quo minus magistratus capiant: quod cõmodum est, trahunt, rapiunt: postremo tanq̃ vrbe capta, libidine, ac licentia sua pro legibus vtuntur. Ac me quidem mediocris dolor angeret, si virtute partam victoriã more suo per seruitium exercerent. Sed hoĩes inertissimi quorũ oĩs vis, virtusq́. in lingua sita est, forte atq; alterius socordia dñationem oblatã insolẽtes agitant. Nam quę seditio, aut dissensio ciuilis tot, tamq́ illustres familias ab stirpe euertit? aut quorum vnquã victoria animus tam præceps, tamq́. immoderatus fuit? L. Sylla, cui omnia in victoria lege belli licuerunt, tametsi à Sulpicio hostium parteis muniri intelligebat, tñ paucis interfectis, ceteros beneficio, q̃ metu retinere maluit. At Hercule nunc cum Catone L. Domitio, ceterisq́. eiusdem factionis, quadraginta senatores, multi ꝓterea cũ spe bona adolescẽtes, sicuti hostiæ mactati sunt: cum interea importunissima gña hominum tot miserorũ ciuium sanguine satiari nequiuere. non orbi liberi, non parentes exacta ætate, non gemitus virorũ, luctus mulierũ, immanem eorũ animum inflexit, qn acerbius in dies male faciũdo, ac dicundo dignitate alios, alios ciuitate euersum irent. Nam quid ego de te dicã, cuius contumeliam hoĩes ignauissimi vita sua cõmutare volunt? Scilicet neq; illis tãtæ voluptati est (tametsi insperantibus accidit) dominatio, quanto mœrore tua dignitas, qui optatius hñt ex tua calamitate, periculũ libertatis facere per te P. R. imperium maximũ ex magno fieri. Quo magis tibi ẽt atq; etiam animo prospiciendum est, quo nam modo rẽ stabilias, cõiasq́.: mihi quidẽ quæ mẽs suppetit, eloqui nõ dubitabo. Ceterũ tui erit ingenij probare, quæ vera, atq; vtilia factu putes. In duas parteis ego ciuitatẽ diuisam arbitror, sicut à maioribus accepi, in patres, & plebẽ antea in patrib. summa auctoritas erat, vis multo maxima ĩ plebe. Itaq; sępius in ciuitate secessio fuit: semperq́. nobilitatis opes diminutæ sunt, & ius populi amplificatũ. Sed plebs eo libere agitabat, qa nullius potẽtia super leges erat, neq; diuitijs, aut superbia, sed bona fama, factisq́. fortibus, nobilis ignobilẽ anteibat, humillimus quisque in armis, aut militia, nullius honestæ rei egens satis sibi, satisq́ patriæ erat. Sed vbi eos paulatim expulsos agris, inertia, atq; inopia incertas domos hẽre subegit, cœpere alienas opes petere, libertatẽ suam cum rep. venalem hẽre. Ita paulatim populus,

p.ılus,qui dñs erat,& cunctis gentibus imperitabat, dilapsus est: & pro cõi imperio priuatam sibi quisque serui tutem peperit. Hæc igitur multitudo primum malis moribus imbuta,deinde in arteis,vitasq́. varias dispalata,nullo modo inter se congruens,parum mihi quidem idonea vr̃ ad capessendam remp. Ceterum additis nouis ciuibus magna me spes tenet,fore, vt oẽs expergiscantur ad libertatẽ: quippe cum illis libertatis retinendæ,tum his seruitutis amittendæ cura orietur: hoc ego censeo permistos cum veteribus,nouos in colonijs constituas. Ita & res militaris opulentior erit, & plebs bonis negocijs impedita, malum publicum facere desinet. Sed non inscius, neque imprudens sum,& quæ mea res agetur,quæ sæuitia, quæue tempestates hominũ nobilium futuræ sint,cũ indignabuntur omnia funditus misceri,antiquis ciuibus hanc seruitutem imponi, regnum denique ex libera ciuitate futurum,vbi vnius munere multitudo ingens in ciuitatẽ peruenerit. Equidem ego sic apud animum meũ statuo,malum facinus in se cõmittere,qui incõmodo reip.sibi gratiam conciliet. vbi bonum publicum, ẽt priuatim vsui est: id vero dubitare aggredi,socordiæ,atque ignauiæ duco.M. Liuio Druso semper cõsiliũ fuit in tribunatu summa ope niti pro nobilitate: neque vllam rem in principio agere intendit, nisi illi auctores fierent. homines factiosi,quibus dolus,atque malitia fide chariora erant,vbi intellexerũt per vnum hominem maximum beneficium multis mortalibus dari: videlicet & sibi q́sque conscius, malo, atque infido animo esse, de M. L. Druso iuxta ac de se existimarunt. Itaq; metu,ne per tãtam gratiã solus rerũ potiret,cõtra eã nixi,sua ipsius cõsilia disturbauerũt:

ASCEN. NOn facinus).s. audax aut temerarium, non probrum.i. factũ inhonestum,vnde dedecus nascitur,non flagitium, factũ criminosum,flagris & flagitione dignum. est ergo auxesis honesta.[In lingua).i.in verbositate.[Forte).i.casu & fortuna.Insolentes immodesti & immodice atque insolenter petulãtes.Ab stirpe,ab origine,ab radice.[Tamq.).i. & tam.(Supplicio).i.in morte,partes suas.i.factiones suas.[Cum spe bona).i.de quibus aut de quorũ virtute futura concepta erat spes bona. Non.n.derogat patitur vt virtutem tam suam in eis dicat seruisse hostiæ quasi sacrificia dijs pro hostibus vincendis vota mactari,hoc quoque ad sacrificationem pertinet vocabulum: Mactant lectas de more bidentes.Et dr̃ macta quasi magis aucta hostia Sanè,qa per similitudinem loquitur bene conformat adiectiuũ substantiuo non viciniori,sed principaliori,quod præcedẽs est. Orbi hoc est parentibus priuati. Ac dicundo,antique dictũ,nunc dicendo dicimus,verum tñ de iure dicundo satis tritum est. Euersum supinum est.Commutare volunt.i.malunt tibi contumeliam fieri, quam sibi vitam seruari. Scilicet cur id faciunt,quia neque vita est illis tanta voluptati vt contumelia tibi illata, quanto mœrore sup.accidit illis dignitas tua,q.d.maximo. Periculum.i.discrimen. Per te.i.per continuationem imperij,aut dictaturæ tibi datæ. [Quo).i. quanto aut quo circa. Itaque sæpius in ciuitate .i. inter ciues aut a ciuibus facta,secessio.i.á patribus seorsum cessio & quasi sessio. Ius populi.s.vulgaris per tribunos plebis.Nollius honestæ rei egens,non quia omnem habebat, sed quia sine honore sibi bene esse putabat. Satis sibi, quia contentus sorte sua,& satis patriæ,quia strenuus in militia. Inertia,quia rem suã minus curabant & ditioribus ac diligentioribus vendebant. Cũ rep.quia in manus tyranni temp.tradebant ob largitionem.Seruitutem,quia vni seruiebant, vt Mario aut Syllæ & Cinnæ. Dispalata.i. dispersa,vagabunda. Expergiscantur,ad libertatem .s. vindicandam,quippe. hoc est quia certe. cum .s. ita sit quòd cura retinendæ libertatis orietur illis.s.ciuibus adhuc liberis,tum .i.multo magis cura seruitutis amittendæ orietur,his.s.ære alieno oppressis,& quasi in seruitutem redactis.Censeo enim sup.vt constituas in colonijs.i. nouis habitationibus ad terram imperio colendam & conseruandam. Hos permistos.s.nouos cum veteribus.Bonis negocijs,vt agricultura. Quo,hoc est ad quid res mea.i. quam suadeo, agetur,hoc est impelletur, omnia funditus misceri.i.á funda. Hanc seruitutem.s. vt mittantur in colonias cum nouis.Regnum,hoc est dominationem tyrannicam: Multitudo ingens, hoc est si omnes beneficio vnius ciuitate donentur. Gratiam.i.fauorem,conciliet.i.compareat vsui, hoc est vtilitati est, quia si bene cum rep. libera agitur, etiam singulis bene est. Auctores.i.approbatores. M.Liuio vetuste,nunc M.Liuius dicitur trib. pl. Atque militia,legam malitia. Iuxta ac se,hoc est pariter, aut eodem modo vt de seipsis, quia cum ipsi essent mali de eo etiam male censebant. Solus rerum subaudi imperio, ferè tamen potius genitiuum rerum regit sine ablatiuo expresso. Nixi hoc est obnitentes.

quo tibi imperator maiore cura fideq́., amici & multa præsidia paranda sunt: hostem aduersum deprimere strenuo homini haud difficile est: occulta pericula neque facere,neque vitare bonis in promptu est. Igitur vbi eos in ciuitatem adduxeris, qm̃ quidem renouata plebs erit, in ea re maxime animum exercitato, vt colantur boni mores: concordia inter veteres & nouos coalescat. Sed multo maximum bonum patriæ,ciuibus,tibi,liberis, postremo humanæ genti pepereris,si studium pecuniæ,aut sustuleris,aut quoad res feret minueris, aliter neque priuata res,neque publica,neque domi,neque militiæ regi potest. Nam vbi cupido diuitiarum inualit,neque disciplina, neque artes, neque ingenium vllum satis pollet. quin animus magis, aut minus mature, postremo tñ succumbat. Sæpe iam audiui,qui reges, quæ ciuitates & nationes per opulentiam magnam imperia amiserint, quæ per virtutẽ inopes ceperant. Id adeo haud mirandum est. Nam vbi bonus deteriorem diuitijs magis clarum, magisq́. acceptum videt,primo æstuat,multaq́. in pectore voluit. Sed vbi gloria honorem magis in dies,virtutem opulẽtia vincit,animus ad voluptatem à vero deficit,quippe gloria industria alitur,vbi eam dempseris, ipsa per se virtus amara,atque aspera est. Postremo vbi diuitiæ claræ hñr,ibi omnia bona vilia sunt,fides, probitas,pudor,pudicitia: nã ad virtutem vna & ardua via est. Ad pecuniam,quæ cuique lubet,nititur: & malis & bonis rebus ea creatur. Ergo in primis auctoritatem pecuniæ demitto,neq; de capite,neque de honore ex copijs quisquam magis,aut minus iudicauerit,si neque prætor,neque consul ex opulentia, verum ex dignitate creetur. Sed de magistratu facile populi iudicium fit. Iudices à paucis probari regnum est, ex pecunia legi inhonestum: quare oẽs primæ classis iudicare placet sed numero plures, quàm iudicant: neque Rhodios, neq; alias ciuitates vnquam suorum iudiciorũ pœnituit: vbi promiscue diues & pauper, vt cuique sors tulit, de maximis rebus iuxta, ac de minimis disceptat. Sed de magistratibus creandis haud mihi quidem absurde placet lex,quam C. Gracchus in tribunatu promulgauerat, vt ex confusis quinque classibus sorte centuriæ vocarẽtur: ita coæquãtur dignitate,pecunia,virtute anteire alius alium properabit: nec ego magna remedia contra diuitias statuo. Nam perinde oẽs res laudantur atq; appetuntur vt earum rerũ vsus est: malitia præmijs exercetur, vbi ea dempseris,nemo oĩum gratuito malus est. Ceterũ auaritia bellua fera,immanis,intolerãda est.quo intendit, oppida,agros,fana,atq; domos vastat diuina cũ humanis permiscet: neq; exercitus,neq; mœnia obstant,quo minus vi sua penetret: fama,pudicitia,liberis,patria,atque parẽtibus cũctos mortales spoliat. Verũ,si pecuniæ decus ademperis,magna illa vis auaritiæ facile bonis moribus vincet,

atque

atque hæc ita sese habere tametsi omnes æqui, atque iniqui memorant, tamen tibi cum factione nobilitatis, haud mediocriter certandum est: cui si dolum caueris, alia omnia in procliui erunt. Nam hi, si virtute satis valerent, magis æmuli bonorum, q̃ inuidi essent: quia desidia, & inertia, & stupor eos, atq; torpedo inuasit: strepūt, obtrectāt, alienam famam suū dedecus existimāt. Sed quid ego plura, quasi de ignotis memorem? M. Bibuli fortitudo, atq; animi vis in consulatum erupit: hebes lingua, magis malus, quam callidus ingenio. Quid ille audeat cui consulatu maximū imperium maximo dedecori fuit? An L. Domitij magna vis est, cuius nullū membrum à flagitio, aut facinore vacat? lingua vana, manus cruētæ, pedes fugaces, quæ honeste noīari nequeūt, inhonestissima. vnius tñ M. Catonis ingeniū versutū, loquax, callidū haud contēno: parant hęc disciplina Gręcorū. Sed virtus, vigilātia labor apud Gręcos nulla sunt. Quippe cū domi libertatē suā p inertiā amiserint, cēses ne eorū pceptis imperiū hri posse?

ASCEN. QVi). i. qui circa, q.d. vt exemplum ab eo capias. [Strenuo homini,) q.d. nec tibi si strenuus eris In promptu. i. facile, igitur vbi eos in ciuitatem adduxeris. i. ciuitate donaueris, aut vt ciues susceperis. Exercitatio. i. frequenter exercēas. Concordia subaudi, & vt studium pecuniæ. Mirabile dictu est quantum sibi obesse senserint Rom. pecuniam, & tñ quantum eam amauerint. Vnde Flac. in epist. Et genus & formam regina pecunia donat. Et rursus: Hos solos animo sapere, & bene viuere quorum cōspicitur nitidis fundata pecunia villis. Et Iuuen. Et si funesta pecunia templo nondum habitas, nondum nummorum ereximus aras. [Magis aut minus maturē). i. citius aut serius. tamen. i. nihilominus, licet serius succumbat. Magna imperia amiserint, sicut Romani sua amiserunt, amissis prius bonis moribus. Vnde Iuuen. Prima peregrinos obscœna pecunia mores intulit. quæ. s. imperia ipsi inopes. i. dum adhoc ciani inopes ceperant. i. vt occupauerant, per virtutem. s. bellicam hoc est per fortitudinem, & peritiam militarem, quamuis non sit vera, hoc est moralis virtus occupare aliena. [Bonus). i. strenuus, deteriorem, id est minus bonum, hoc est minus strenuum. Gloria vincit honorem, honestum est enim possidere multa & splendide vestiri, magnificas ædes habitare. Sed gloriosum est ea omnia contemnere. Vnde gloria videtur ad animum pertinere & spiritalia ac cœlestia concernere, honor corpus & terrena. Et ita gloria maior est honore. Vnde dijs proprie debita, etiam angelorum decreto cantantium & dicentium. Gloria in excelsis Deo. Multi tamen mortales gloriam post honorem affectant. nam vbi magistratibus functi, & ita in honore habiti sunt ad triumphos anhelant, & ita gloriæ. i. cupiditas gloriæ vincit honorem, qui virtuti debetur, & ita magis per dominationem, & imperium quærunt gloriam quam per præclara facinora honorem, virtus amara. Vnde Ouid. Laudataq́ virtus crescit, & immensum gloria calcar habet. & Iuuen. Quis enim virturem amplectitur ipsam, Præmia si tollas? Ardua via, vt in litera Pyth. ostendit Maro. In primis, ab initio. Quisquam iudicauerit, aut quidquam iudicauerit. Regnum. i. occupare regnum. Non pœnituit, quia iniqua non fuerunt. Iusta. i. pariformiter. Nemo omnium gratuito malus est. Pulchra ratio ad tollenda præmia pecuniaris iniquis. Ceterum auaritia. Dire execratur auaritiam, quam & Salomon odio prosecutus est. Vastat. i. destruit penitus, vnde etiam Lacedæmonijs exitio fuit. Obstant, quia omnia penetrant munera, vnde fabula de Danae ab Ioue per imbrem aureum corrupta exponitur ab Horatio de custodibus ab eo per munera corruptis. [Spoliat (s.) . i. nomine bono pudicitia, quia sunt qui ob quæstum pudicitiam suam aut suorum prostituut. Decus. i. honorem aut honestationem. Cum factione nobilitatis, quia cum nobiles sint diuites nolunt diuitias relinquere, quo circa saluator noster dixit per difficile esse diuitem saluum fieri. In procliui. i. facilia factu vt procliuia facilia sunt superatu. M. Bibuli fortitudo. Is collega erat Cæsaris, vnde in gratiam & assentationem eius hæc in eum dicit Maximo dedecori, quia nihil in eo præclare gessit, sed penitus collegæ Cæsari cessit. An L. Domitij. qui vt vidimus ob seditionem postea occisus est. [Vana, mendax) Honeste nominari nequeunt, pudenda. M. Cat. cuius in coniuratione Catil. puniendа præsta est sententia Cæsaris sententiæ. Disciplina Græcorum, quia stoicæ disciplinæ studiosissimus. Loquitur autem de Catone minore. Nam maior diem obierat multo ante. [Nolis sunt). i. non sunt. [Qui). s. Græci tributarij facti amiserunt libertatem.

Reliqui de factione sunt inertissimi nobiles in quibus sicut institum, præter nomen nihil est additamēti. L. Posthumius, M. Fauonius mihi videntur quasi magnæ nauis superuacua onera esse, vbi salui peruenire vli sunt. Si quid aduersi cohortum est, de illis potissimum iactura fit, quia precij minimi sunt. Quoniam nunc, vt mihi videor, de plebe renouanda, corrigendaque disserui, de senatu, quæ tibi agenda videntur, dicam. Postquam mihi ætas, ingeniumque adoleuit, haud ferme armis, atque equis corpus exercui, sed animum in literis, q natura firmus erat, in laboribus habui, atque ego in ea vita multa legendo, atq; audiendo ita comperi, omnia regna, ciuitates, nationes vsque eo prosperum imperium habuisse, dum apud eos vera consilia valuerunt: vbicunque gratia, timor, voluptas; ea corrupere: post paulo imminutæ opes, deinde ademptum imperium, postremo seruitus imposita est. Equidē ego sic apud animum meum statuo, cuicunque in sua ciuitate amplior, illustrior q̃. locus q̃ alius est, ei magnam curam esse reip. Nam ceteris salua vrbe tantummodo libertas tuta est. Qui per virtutem sibi diuitias, decus, honorem pepererunt; vbi paulum inclinata resp. agitari cœpit, multipliciter animus curis, atque laboribus fatigatur, aut gloriam, aut libertatem, aut rem familiarem defensat: omnibus locis adest, festinat: quanto in secundis rebus florentior fuit, tanto in aduersis asperius magisq́. anxie agitat. Igitur vbi plebs senatui, sicut corpus animo obedit, eiusq́. consilia exequitur, patres consilio valere decet: populo superuacanea est calliditas. Itaque maiores nostri, cum bellis asperrimis premerentur, equis, viris, pecunia amissa, nunquam defessi sunt armati de imperio certare: non inopia ærarij, non vis hostium, non aduersa res ingentem eorum animum subegit: quin quæ virtute ceperāt, simul cum anima retinerent. Atque ea magis fortibus consilijs, quam bonis prœlijs patrata sunt. Quippe apud illos vna resp. erat, ei consulebant, factio contra hostes parabatur, corpus atque ingenium patriæ, non suæ quisque potentiæ exercitabat, at hoc tempore contra ea homines nobiles, quorum animos socordia, atq; ignauia inuasit, ignari laboris, hostium, militiæ, domi factione instructi per superbia cunctis gentibus moderantur. Itaq; patres, quorum consilio antea dubia resp. stabiliebatur, oppressi, ex aliena libidine huc atque illuc fluctuātes agitantur. interdum alia, deinde alia decernunt. vt eorū, qui dñantur simultas ac arrogātia fert, ita bonū, malumq. publicum existimant: q si aut libertas æqua oium, aut sntia obscurior esset, maioribus opibus resp & minus potēs nobilitas esset. Sed qm̃ coæquari gratiam oium difficile est: quippe cum illis maiorum virtus partam reliquerit gloriam, dignitatem, clientelas. cetera multitudo pleraque insitia, sit sntia eorum à metu liberaiita occulto sibi quisq; alterius potentia charior erit: libertas iuxta bonis, & malis, strenuis, & ignauis optabilis est. verum eam plerią; metu deserunt, stultissimi mortales, quod in certamine dubiū est quorum accidat: id per inertiam in se, quasi victi recipiūt. Igitur duabus rebus cōfirmari posse senatū puto, si numero auctus per tabellā sntiam feret. Tabella ob-

quo magis animo libero facere audeat: in multitudine, & prætidijs plus, & vsus amplior est. Nam ferè his tempestatibus, alij iudicijs publicis, alij priuatis suis, atque amicorũ negocijs implicati, haud satè reip. consilijs assucrunt. Neque eos magis occupatio, quàm superba imperia distinue re. Homines nobiles cum paucis senatorijs, quos additamenta factionis habent, quæcunque libuit probare, reprehẽdere, decernere, ea vti libido tulit, facere. Verum vbi numero senatorum aucto p tabellam sñiæ dicentur, illi superbiam suã dimittent: vbi ijs obediendũ erit, quibus antea crudelissime imperitabãt. Forsitan imperator p lectis literis, decernes, quem numerum senatorum fieri placeat,

ASCEN. RELIQVI) Nobiles. [Præter dictos) Superuacua onera, vt quæ sine iactura. i. sine damno iactari possent: vult ergo dicere stultra eos in senatu esse, cum nul a habeat virtutem. Salui paeue, perstat in metaphora sumpta a oñeribus. [Aetas ingenium adoleuit). i. maturum factum est cũ ætate. [Sed animum in literis) Sup. exercui. Cogitaui, quodnam si mius dicerem quodq́ vt br. Cogitaui & haoui in laboribus quod erat hominis. [Multa legendo, atque audiendo) s. à prodentibus. [Dũ) i. donec vera consilia, valuerunt, id est approbata fuerunt apud eos. Hoc autem prudenter dicit, vt consilijs suis fidem & auctoritatem paret. [Vbicunque) i. quandocunque gratia, timor, voluptas i libido corrupere ea, paulò post suæ opes imminutæ. Post paulo. Salustius d cetet post paulam, plures paulò post imminutæ opes, graphicæ cõmemorat decidisse paulatim imperiũ, vt auctum erat. Nam ceteris. Ceteris, inquit, sola erat defensanda est tendentibus ad gloriam omnia & gloria & libertas & res familiaris. [Agitar) Sup. se: aut agitat. i. viuit. [Calliditas,) Id est astucia. [Defessi,) Id est ad extremum vsque fessi, hoc est defatigati. [De imperio) s. defendendo, & augendo, aut veri cedẽt. Quin, id est quo minus retinerent simul cum anima, id est vita tamẽ. s. per dum viuerent, ea quæ ceperant virtute. Patrata, gesta & acquisita. [Vna,) Id est non diuisa per dissẽsiones. [Consulebant). i. prodecant ac prospiciebant. [Factio,) Id est murmuratio & ad bellum dispositio ob dissensionem. Est enim factio vbi quisque suo consilio suaq́ vtilitati innititur & ita consilia & facta sua seorsum facit. Patriæ. i. ad salutem Patriæ. Moderantur, imperantur, dominantur. Decernunt, id est iudicant & constituunt, non ex sententia sua, sed libidine factiosorum. Ita. i. secundum simultates, & arrogantiam paucorum æstimant, id est cẽsent bonum & malum. i. commodum & incommodum publicum. Sententia obscurior: ita vt non palam illis obsequerentur est tamen etiam in ipsis verbis obscurior sententia, augeretur resp. [Gratia). i. cum fauore omnium coæquari, id est coæquales fieri. Nam senatoribus & nobilibus omnia à maioribus parta & derelicta sunt: plebeis ab illis subtrahenda si coæquari velint. Sententia eorum à metu liberata, quia cum nihil habent nihil amittere timent, ita quisque erit sibi occulto i. in secreto. Charior potentia. i. quam sit potentia alterius. Vbi quisque habet comparatiuum, sed cum eu non conitnue construendum. q. non dicitur quisque charior, sed quisque erit charior. [Libertas est optabilis iuxta). i. pariformiter. Quod in certamine. Ordo est. Ipsi quasi victi, recipiunt in se per inertiam id quod dubiũ est quorsum accidat in certamine. i. b certent. Hoc est prius quam vi cti sunt, & dubitant an vinci debeant recipiunt in se iugum seu legem contendentium tanq̃ vicerint. Igitur duabus rebus con firmari. i. stabiliri. Si numero auctus i si plures decernantur senatores. [Per tabellam) In qua puncta scribebantur, & ita maior numerus punctorum vincebat: nec sciebatur certus auctor sententiæ, quæ res odium demebat. [Obtentui). i. ad obtinendum. [Assueuerunt). i. auxilio fuerunt. [Distinuere). i. diuisos tenuere. [Illi). s. factiosi, in quorum sententiam vocalem cogebantur metu alij concedere.

quoque modo in multa, & varia officia distribuatur: & quoniam iudicia primæ classis mittenda putem, quæ descripsio, qui numerus, in quoque genere futurus sit, ea mihi omnia generatim describere haud difficile factu fuit. sed prius laborandum visum est de summa consilij, ibiq́. tibi probandum verum esse, si hoc itinere vti decreueris,

cetera in promptu erunt. volo ego consilium meum prudens, maximeq. vsui esse. Nam vbicunque tibi res prospere cedet, ibi mihi bona fama eueniet. Sed me illa magis cupido exercet: vt quocunque modo, & quam primum resp. adiuuetur, libertatem gloria clariorem habeo. Atque ego te oro, hortorque, ne clarissimus imperator Gallica gente subacta, populi Romani summum, atque inuictum imperium tabescere vetustate, ac per summam socordiam dilabi patiaris. Profecto si id accidat, neque tibi nox, neque dies curam animi sedauerit, quin in somnijs exercitus furibundus, atque amens alienata mente feraris. Nanque mihi pro vero constat, omnium mortalium vitam diuino numine inuisi: neque bonum, neque malum facinus cuiusquam pro nihilo haberi. Sed ex natura diuersa præmia bonos malosq́ sequi. Interea forte ea tardius procedunt: suus cuique animus, ex conscientia spem prabet. Quod si tecum patria, atque parentes possent loqui, scilicet hæc tibi dicerent: O Cęsar, nos te genuimus fortissimi viri in optima vrbe decus, pra sidiumq. nobis, hostibus terrorem: quæ multis laboribus, & periculis ceperamus: ea tibi nascenti cum anima simul tradidimus: patriam maximã in terris, domum familiamque in patria clarissimam: præterea bonas artes, honestas diuitias, postremo omnia honestamenta pacis, & præmia belli. Pro his amplissimis beneficijs, non flagitiũ à te, neq; malum facinus petimus, sed vti libertatem euersam restituas: qua re patrata, profectò p gentes omneis fama virtutis tuę volitabit. Nanq; hac temp. state tametsi domi, militiæq. pręclara facinora egisti, tñ gloria tua cum multis viris fortibus æqualis est. Si vero vrbem amplissim o nomine, & maximo imperio propè iam ab occasu restitueris, quis te clarior, quis maior in terris fuerit? quippe si morbo iam, aut fato huic imperio secus accidat, cui dubium est, quin per orbẽ terrarum vastitas, bella, cędes, oriantur? Quod si tibi bona libido fuerit patriæ, parẽtibus gratificãdi, postea q. tempore reip. restituta super omnes mortales gloria agnitã, tuaq. vnius mors vita clarior erit. Nam viuos interdum fortuna, sæpe inuidia fatigat. Vbi anima naturæ cessit, demptis obtrectatoribus, ipsa se virtus magis, magisq. extollit. Quæ mihi vtilissima factu visa sunt, quæque tibi vsui fore credidi, quàm paucissimi potui, perscripsi. Ceterum deos immortales obtestor, vt quocunque modo ages, ea res tibi, Reiq. publicæ prospere veniat.

QVOQVA) i. & quomodo. [Primæ classis). i. collectionis populi, qui (vt Liuius recitat) in quinque classes distributus erat. [In quoq;). i. vno quoq;. Generatim. i. in generali, quasi per genera describere. Hoc itinere, hac via & ratione procedendi. [Vsui). i. vtilitati. i. libertatem gloria claritatem habeo. i. reputo & censeo. Atque ego te oro, vt inferior, & hortor et consultor & pro reip salute admonitor. P. p. R. i. Pop. Romani. Tabescere. i. lente consumi. [Curam). i. solicitudinem animi, hoc est et dicunt remorsum conscientię. [Insomnijs) i. per insomnia. i. per phantasmata somnium admẽtia. Exercitus. i. fatigatus vexatus, aut solicitatus. i. furibũdus. i. quasi furijs agitatus. Atq; amens seorsum a mente. i. sõnis vsu positus, feraris. i. pręcipitaberis more ferę & mente alienata. s. ab vsu rationis, vt diat. Nanque &c. sanctissima est sñia & vel Paulo nostro digna. Ordo aũt est, Nanque constat mihi pro vero. i. pro certo & indubitato vt est quod verum scitur. Vitam omnium mortaliũ inuisi. i. intrinsecus videri & inspici (Est. n. infinitiuus ab inuisor inuisere. Vbi in non negat, sed potius auget) sup. à nomine, diuino, & neque bonũ facinus. i. factũ, neque malum facinus cuiusquam. i. cuiuscunque habentis, rationem hri. i. reputari pro nihilo, quia dij iustis præmia & iniustis supplicia decernunt, vnde Aeneid. j. ASCEN.

At sperate Deos memores fandi atque nefandi. [Tardius) Quia lente ad vindictam diuina procedit ira. Sed inter ea conscientia punit iudice quo se nemo nocens absoluitur. O Cæsar. Callide inducit patriam dicentem quæ ipse vix dicere auderet; & est quædam species prosopopeiæ. Præterea bonas artes: repete tra didimas. [Libertatem euersam).s.per occupationem perpetuæ dictaturæ. Æqualis est.i.æquanda non maior. [Ab occasu).i.ab interitu. [Morbo) .i.vitio morum qui morbus animorum est, aut fato.i.dispositione superum. [Bona libido).i.voluntas, sed notandum libidinem etiam in bonam partem accipi: dicitur autem nunc libet, olim lubet, & libido olim lubido. [Gratificandi).i.faciendi rem gratam: Mors clarior vita, quia in morte cognoscetur per communem luctum virtus tua. Nam viuos.quod in responsiua Cic. in Salust. dictam est. [Ceterum) .i. sed quod reliquum est, aut vt ceteris omissis mentem meam exponam, ob testor.i.in testimonium inuoco deos immortales, q.d.eos testes conscientiæ meæ facio, vt quocunque modo ages.i.siue vt consulo, siue aliter sentis: ea res eueniat prospere, tibi & reip. Prudenter videtur hic (quisque est) consultor ingressus qui animum suum in remp. ostendit, & Cæsari quæ sensit honeste suasit Verum: quia iam rerum potiebatur Cæsar, etiam sibi prospexit. Nam iudicio eius omnia permittit.

IN II. DE REPVBLICA ORDINANDA

Orationem, Rinq castigationes.

VONAM modo rem stabilitas communicesque) Venetum, communicasque. Mihi legendum videtur, stabilitas communicasque, nec aliter sensus postulat quantumuis reclamantibus exemplaribus, pro confirmes. [Sed plebs eo libere agitabat) Legendum, plebes. quo & alias sæpe vtitur.

F I N I S.

Series literarum.

* A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V.

Omnes Quaterniones, præter *, V, Quinterniones.

V E N E T I I S,

APVD IOANNEM MARIAM BONELLVM.

M. D. L X V.

